TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

—

Iső KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A.' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Fölvilágositások II. Lajos Magyar Király 1518-dik évi Bátsi Törvényének 2-dik tzikkelyéről.

Kárhozatos veszélyek fenyegették II-dik Lajos Magyar Király uralkodása kezdetén Magyar Országot. A' szomszéd Otsmán Nemzetnek napról napra nevekedő hatalma, melly utóbb rettentő, 's valóban gyászos dúlással ellepte Magyar Ország téreit, a' legnagyobb belső zürzavar és veszélyes féktelenség közepettén is Atyáinkat ébredezésre intette a' Haza védelme ügyében. Folyton folyva hozattak erről minduntalan Törvények, bár azok a' puhaság 's engedetlenség öléből egész pontossággal végre nem hajtattak is. Kerestettek sokféle eszközök a' nemzeti erő kifejtetésére, 's ezek közé számláltatott az is, hogy a' tehetősebb néhány Fő Urak, a' tzélnak szaporább végre hajtatása végett, Zászlós Urakká kineveztessenek, 's Uradalmaikban sietten sietve nem a' királyi, vagy megyebeli Tisztviselők, hanem maguk gyűjtsenek Katonaságot. Illyen okokból hozatott 1518-dikban a' Bátsi Gyűlésnek következő 2-dik törvény tzikkelye: „*Caeteri autem Domini non Banderiati omnes secundum formam Generalis Decreti, DEMPTIS DECEM PERSONIS, QVAE VIGORE EJUSDEM DECRETI EXCIPI POSSUNT, ET QVAE PER REGIAM MAIESTATEM STATIM NOMINENTUR, in medium Nobilium computentur.*“ *)

*) Josephi Nicolai Kovachich, Sylloge Decretorum Comitialium Inclyti Regni Hungariae. Pesthini, 1818. 8-o Tomo I, pag. 243.

E' Törvénynek homályos és tsak nem érthetetlen kifejezéseiből nem kételkedhetni, hogy már valamellyik előbbi Ország Gyűlésben törvény hozatott kivételképen TIZ SZEMÉLYRŐL, hogy ezek, a' Királytól ki neveztetvén, ne úgy tekéntessenek valamelly ottan meghatároztatott tárgyra nézve, mint a' többi Nemesség. Azonban mostanig e' Törvény napfényre nem botsáttatott, 's azért kedvesen kell venni minden Fölvilágosítást, a' mellyet tsak adhatnak az egy koru Óklevelek. Adnak pedig elegendőt II. Lajos Királynak ime figyelemre méltó Kegyelem Levelei:

I.

1517.

„Ludovicus Dei gratia Rex Hungariae et Bohemiae etc. Fidelibus nostris Comiti, vel Vice-Comitibus et Judicibus ac Universitati Nobilium Comitatus de Bodrog salutem et gratiam. Quoniam nos fidelem nostrum Egregium Johannem de Warda Aulae nostrae Familiarem inter illas DECEM PERSONAS, quae iuxta formam Generalis Decreti per se Gentes Exercituales tenere debent, connumerandum duximus, idque, de Gratia Speciali, eidem annuimus et concessimus, ut ipse in posterum, quousque scilicet nobis et Aulae nostrae serviet, ratione Bonorum suorum ubilibet existentium, per se Gentes conservare possit, connumeramusque ac annuimus praesentium per vigorem. Idcirco Fidelitati Vestrae harum serie firmissime praecipientes mandamus, quatenus acceptis praesentibus a modo deinceps praefatum Johannem de Warda, quem nos modo praemisso inter DECEM PERSONAS connumeravimus, ad dandum Gentes in medium vestri ratione Bonorum suorum in isto Comitatu existentium arctare et compellere nequaquam audeatis, sed ipsum instar aliarum Personarum exemptarum Gentes per se te-

nere et conservare libere permittere, et permitti facere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus nullo pacto facere praesumatis. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Budae in festo Beati Aegydii Abbatis (1. Septembris) Anno Domini 1517." *).

(Ł S)

impressi

II.

1519.

„Commissio propria Domini Regis."

„Ludovicus Dei Gratia Rex Hungariae et Bohemiae etc. Fidelibus nostris Bano ac Vice-Banis Regni nostri Sclavoniae, nec non Comitibus, Vice-Comitibus et Judicibus, ac Universitati Nobilium quorumcunque Comitatuum eiusdem Regni nostri Sclavoniae salutem et gratiam. Noveritis, quod nos fidelem nostrum Magnificum Franciscum de Batthyan, Pincernarum nostrorum Regalium Magistrum, inter illas DECEM PERSONAS, quae iuxta formam Generalis Decreti Gentes Exercituales ratione Bonorum suorum per se debent tenere, connumerandum, idque, de Gratia Nostra Speciali, eidem annuendum et concedendum duximus, ut ipse in posterum, donec scilicet et quousque nobis et Aulae nostrae serviet, de Bonis suis ubilibet existentibus Gentes tenere et conservare per se possit, connumeramusque ac annuimus et concedimus praesentium per vigorem. Idcirco Fidelitati Vestrae harum serie firmissime mandamus, quatinus a modo deinceps praefatum Franciscum de Batthyan, quem nos modo praemisso inter DECEM PERSONAS connumeravimus, ad dandum Gentes in medium Vestri Bratione onorum suorum ubilibet, et

*) Az Eredeti Példányból, melly a' Hs Martoni Hertzegi Levéltárban őriztetik.

in quibuscunque Comitatibus istius Regni habitorum cogere et compellere nequaquam audeatis, sed eidem instar aliarum Personarum exemptarum per se Gentes tenere, AC PECUNIAS AD CONSERVATIONEM EARUMDEM EX PRAENOMINATIS BONIS SUIS EXIGERE LIBERE PERMITTERE ET PERMITTI FACERE MODIS OMNIBUS DEBEATIS. Secus facere non praesumatis. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Budae, feria quarta proxima post Dominicam Judica (13. Aprilis) Anno Domini Millesimo Quingentesimo Decimo Nono." *)

(L S)

impressi

E' két Óklevél segedelmével már világosan lehet érteni az 1518-dik évi Bátsi Törvénynek homályos kifejezésü 2-dik tzikkelyét. Mindenek előtt, minekutána II. Lajos Magyar Király Wárdai Jánost már 1517-dikben a' Hazai Törvény következésében (juxta Formam Generalis Decreti) a' TIZ SZEMÉLY számba iktatta, nem lehet arról tsak kételkedni is, hogy e' TIZ SZEMÉLYRŐL már 1518-dik év előtt valamelly mostanig homályban lappangó Törvény hozatott, mellyre, mint tudva levő dologra, az 1518-dik évi Bátsi Törvénynek 2-dik tzikkelye hivatkozik. És ez a' hivatkozás magyarázza meg a' tzikkelynek nem eléggé világos kifejezéseit. Kitetszik továbbá a' két Óklevél évszámából és a' Törvény soraiból mind az, hogy az előbbi Törvénynek sikere 1518-dik évben még nem eszközöltetett, az az: mind a' TIZ SZEMÉLY ki nem neveztetett II. Lajos Magyar Királytól; mind az is szembetünő, hogy a' TIZ SZEMÉLY szám még 1518-dikban sem töltetett bé, minthogy Batthányi Ferentz tsak 1519-dik évben emeltetett a' TIZ SZEMÉLY szám közé.

*) A' Körmendi Hertzegi Levéltárnak eredeti Példányából. Mind ez, mind a' fölebbi Óklevél Országbirói Titoknokságom alatt többször megfordúlt kezemen.

A' hadi készületeknek illyetén lassuságuk vonta maga után az utóbbi szerentsétlenségeket. Hogy is eshetett volna sebesebben a' Katona állitás, ha épen 1518-dikban is a' Törvény kezdetén maguk megvallják a' Haza Képviselői: „*Quamquam hactenus quoque multa, et multoties bona, utiliaque statuta, salutem et quietum statum totius Regni, et inprimis quidem incrementum Regiminis Maiestatis Regiae concernentia ordinata fuerint et conclusa: Quia tamen observatio et executio earum constitutionum subsecuta nunquam fuit, ideo in irritum omnia transierunt. Castra finitima plurima perierunt, moenia reliquorum corruerunt, innumerabilia per haec tempora, tum mutua caede, tum vero hostium abductione interierunt. Subsidia pecuniarum saepe numero Maiestati Regiae praestita parum profuerunt. Et breviter: CONFUSO PRAEPOSTEROQVE ORDINE CUNCTA REGNI ET REIPUBLICAE FACTA TAM IN EJUS DEFENSIONIS EXPEDITIONE, QVAM ETIAM JUDICIORUM CELEBRATIONE PROCESSERUNT.*“ — Keserü vallástétel! nem tartalmad szülte-e a' szerentsétlen Mohátsi Ütközetet? Folynak idők, midőn a' Nemzetek maguk ásnak, észre sem véve, maguknak vermeket. Boldogok, ha előbb, mint sem ezekbe esnek, viszsza térnek a' józan okosság és hideg megfontolás utára!

Megtelt-e egészen a' TIZ SZEMÉLY szám? azt idővel a' köz figyelem meghatározhatja. Anynyi e' két Oklevélből is bizonyos, hogy az 1518-dik évi Törvénynek 2-dik tzikkelye egy új faját állapította meg a' Zászlós Uraságnak, melly tsak anynyiból állott, hogy a' Királyi Kegyelem által Zászlós Urrá neveztetett Földes Ur ugyan azon kults szerént, melly az Ország Gyűlésén egyenlő sinormérték fejében meghatároztatott, minden jovaiból a' reá eső Bajnokszámot nem a' Vármegye, hanem saját Zászlója alatt vezette az Ütközet helyére, 's a' pénzsummákat is, mellyeket otthon maradott Alattva-

lóinak hasonlóképen az Ország Gyűlése határozása és kultsa szerént kellett a' Vitéz Sereg tartatására fizetniük, maga vette által, és nem a' Közönség, vagy Fejedelem Pénztára szedte be, 's azt Seregének élelmére fordítani kötelezteteett. Mindezek, a' mint maga a' tárgy int, a' sebesebb és gyorsabb Katonaállításra tzéloztak a' régi késedelmes és tötyögve munkálkodó időkben.

Horvát István.

2.

Ki a' Literátor?

Literátor az, ki a' Nyelvet miveli; — miveli a' Nyelvet az, ki azt formálja, formátlanságaitól 's viszszaéléseitől tisztogatja, annak hijjánait, szükségeit pótolgatja, vagy is azt bővíti, — még pedig mind ezeket a' Nyelv belső természete és tulajdon törvényei szerént. Mulhatatlan feltétele tehát a' Nyelvmivelésnek, hogy a' mivelő gyökeresen értse a' nyelv természetét, tudja és értse annak törvényeit és reguláit, mellyekhez a' teendő változásokat helyre hozandó hibákat, viszszaéléseket, 's a' formálandó új szavakat szabni kell. Ezek szerént: *Literátor az, ki a' Nyelv belső természetét 's tulajdon törvényeit gyökeresen értvén, azt ezekhez képest formálja, tisztítja és bővíti.* Önként foly innen ez igazság: *a' ki a' Nyelv természetét és törvényeit gyökeresen nem esmeri, tsak azért, hogy azt saját véleménye 's izlése szerént így úgy forgatja, tsüri, tsavarja, még nem Literátor.* De önként foly innen ez a' másik igazság is: *a' nyelv természetét és törvényeit gyökeresen nem értőnek, az élő és fenn álló nyelvet változtatni, bántani nem lehet, nem is szabad.* — *Nem lehet:* mert nem tudja, mi a' nyelvben törzsökös, eredeti, tulajdon, és helyes? leg felyebb tsak gyanítja, hogy ez vagy amaz talán hiba, talán viszszaélés; azt pedig még kevésbbé teheti, hogy azt, a' mit hibának képzel, igazítsa, mert nints mihez szabja, mérje, nints min megpróbálja változtatásának helyes vagy

helytelen voltát. *Nem szabad:* mert, valamint a' polgári Törvényeknek (mellyek az egész nemzetéi) változtatását nem bizhatni mindennek, a' ki alatta él, szabad kényére, hanem tsak ahoz értő, mély belátásu, bőlts Törvényhozókra; kik a' polgári Törvények fundamentomát, egybefüggését értvén, azoknak szükségeit, fogyatkozásait által láthatják: úgy a' Nyelv, melly hasonlóan az egész Nemzeté, nints bizva minden egyes ember önkényére, hogy azt ronthassa, bonthassa, mihelyt irni megtanult; — hanem ezt tehetik egyedül a' Literátorok.

Mind ezek még eddig könnyük és érthetők; de ha a' kérdést alkalmaztatva teszszük, igy: *Ki a' Magyar Literátor?* meg nehezedik annak megfejtése. Ezt is könnyü ugyan, in abstracto, igy meg határozni: *Magyar Literátor az, ki a' Magyar Nyelv belső természetét, és törvényeit gyökeresen értvén, azt ezek szerént tökélletesíti, formálja, igazítja, tisztítja és bővíti.* — De miben áll a' Magyar Nyelv belső természete, tulajdonsága, eredeti sajátsága? és mellyek annak törvényei? hol vagynak azok megirva? Én Literátor nem lévén, nem szégyenlem ki mondani, hogy mind ezek reám nézve mélységes kérdések, mellyeknek meg fejtését tsak tapogatva, gyanítás, vélemény után, és tsak felületesen tehetem, mint hogy valóságos ut mutatást se Révainál, se másoknál ezek felől nem találni; eredeti ki fejtegetésekre pedig több idő, fáradság és miveltség kivántatik, mint a' mi tőlem telhető. — Már pedig Magyar Nyelv mivelő, a' szó igaz értelmében, ezeknek gyökeres értése nélkül senki sem lehetvén, mindenek előtt és felett szükség ezeket, u. m. a' Magyar Nyelv belső természetét, annak törvényeit az illető fundamentomokból és kutfőkből kihozni, kifejteni 's megállapítani. — Vélekedésem szerént:

Illyen 's legközelebbi kutfő, bár nem mindenkor legbizonyosabb, *a' fen álló közönségesebb Szokás*, melyből a' nyelv mostani állapotját, ki terjedését, bővségét megtanulni, 's annak természetét 's törvé-

nyeit fejtegetni lehet. a.) A' szokás magában is törvény, még pedig minden nem Literátorra nézve, megszeghetetlen törvény, mellyhez hiven tartozik ragaszkodni, a' ki úgy ir, mint nem Literátor, vagy is, a' ki nem irhat úgy, mint Literátor. Ennél fogva az illyennek szokatlan újításokra jussa éppen nints, és tsak annyira élhet szabad akaratjával, hogy ha több féle irás mód volna ugyan azon egy szóra vagy kitételre divatban és folyamatban: azt fogadhatja el, mellyet vagy első tekintettel szebbnek, alkalmatosabbnak 's arányosabbnak itél, vagy a' mit a' többségnél fel talál. P. o: ha hallja ezt *nyugodalmas*, *szorgalmatos*, *alkalmatos*, és ezt: *nyugalmas*, *szorgalmas*, *alkalmas*, nem vétkezik, ha ez utóbbiakat használja az elsőbbek helyett, mert okát adhatja e' Tserének; nevezetesen ezek amazoknál rövidebbek, talán szebb hangzatuak is, szokásban is vagynak (alkalmasint) és éppen egyet jelentenek a' közönséges életben. Ha pedig hallja, hogy a' Palótz a' *ból*, *ből*, *tól*, *től* helyett *búl*, *bűl*, *túl*, *tűl*-t ragaszt a' névszó végére; — vagy a' közönségesebb szokásban lévő *e* vocalis helyett *ö* vocalissal ejt ki sok szavakat: jól tselekszi a' nem Literátor Iró, ha a' többséggel tart, és ból, ből, tól, től végzetet, vagy *e* vocalist ir, hol azt illik irni, mind addig, mig a' Literátorok törvényes, világos próbáit nem adják (még pedig egyetértőleg), hogy ez így nem helyes, hanem amúgy. — Mert még az, az utóbbira nézve, hogy „*igen sok már Nyelvünkben az e vocális*" nem Törvény. Hát ha egy *ö* egy *ü* se volna? — A' Németnek van mind *ö* mind *ü* vocálisa, 's még sints; mert mindenütt *e*-t és *i*-t mond helyette; de tsak ezért a' Német Nyelvet alkalmatlannak, hibásnak, *undoknak* helyesen senki nem mondta, nem is mondhatta. A' görög nyelvben *ö*, a' Deák nyelvben sem *ö* sem *ü* nintsen, ki mondja

a) Multa renascentur, quae jam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore vocabula, si volet *usus*,
Quem penes arbitrium est, et jus et norma loquendi.
Horat. de arte Poet.

azért, hogy ezek *undok* nyelvek? — Okoson tselekszi tehát, mint mondám, a' nem Literátor Iró, ha a' közönségesebb szokástól el nem áll, mind addig, mig fundamentomos okokkal meg nem győzettetik a' Literátor által a' felől, hogy amaz éppen szokatlan, vagy tsak provinciális szokásban álló mód helyesebb; — külömben, a' ki egynek vagy másnak auctoritása után tsak vaktába el indulna, 's a' mit attól látott, százképpen használná a' nélkül, hogy ideáljának indító okait esmerje, — nem egyébb lenne majmolónál.

A' ki nem Literátor, az is irhat, ir is Tudományt, vagy egyebet; sőt a' tudományos irásnak, mint nem grammaticai, hanem másféle oktatást vagy mulattatást tárgyazónak köre tágasabb lévén, 's az emberiség szükségeire egyenesebben erányozván: többen foglalatoskodnak olly irásokkal, mellyeknek nem betüiket, szavaikat, hanem foglalatjokat kell vizsgálni. Az illyen Irók, ha az a' Tzéljok, hogy munkájok minél többeknek, 's többet használjon, böltsen mivelik, ha olly nyelven irnak, mellyel azok élnek, kiknek számokra irnak; az az: a' közönségesen be vett nyelven. — A Literátoroknak szabad előre járni, utat törni; de a' nem Literátor tudományos Iróknak nem bátorságos a' még nem egészen tört, esmeretlen, szokatlan uton el indulni; külömben félő, hogy a' Stilusban és szavakban való módizás a' Foglalat eránt is bizodalmatlanságot 's unalmat szerez az Olvasóban, — és igy a' Tzél nints el érve. Az okos Orvos a' keserü pilulát édes Malozsába takarva adja be a' kényes betegnek.

Meg kell pedig külömböztetni a' közönséges szokásra és divatra nézve az Irói és közbeszédbeli szokást. A' nem Literátor Iróra nézve sinor mértékül az irói divat szolgálhat, nem pedig a' Köznép konyha beszéde; — ha ez utolsót akarná valaki Irói követő például venni, igen nehéz volna tsak azt is meghatározni, mellyik a' közönséges, vagy mellyik a' több közül közönségesebb; mert ha vagynak is ollyanok, mellyekben szembetünő többség egyez;

de vagynak ismét számtalan apróságok, mellyekre nézve, nem mondom minden vidék, de majd minden egyes falu különöz. Zemplin Vármegyében a' köznép igy beszél: *adi*, *bánti*, e' helyett *adja*, *bántja;* Abaujnak több vidékein 's más Vármegyékben a' Palótzok: *baraatom*, *vaasaar* e. h. *barátom*, *vásár*. Beregben sok faluban: *iédes*, *kiényiér*, *adjiék* 's a' t. e. h: *édes*, *kenyér*, *adjon;* nagyobb része a' Tisza háti köznépnek *Szalma* helyett *Szamát*, *Ökelme* h. *ükemét*, mond, *mert* h. *mer*, *már* h. *mán*, *el megyek* h. *e meneh* 's több e' f. ejt; de szinte köz az egész Országgal, hogy ezen szavakat: *bőr*, *tő*, *fő*, *kő*, *tsö*, *bőv*, *ló*, *szőni*, *őtet*, *fül* 's a' t. igy ejtik: *bür*, *fü*, *kü*, *tsü*, *büv*, *lú*, *szüni*, *ütet fil.* Gömör és Baranya Vármegyékről, N. Körös és Kőszeg Vidékiről, Erdélyről szóllni se kell. *) Elég az, hogy a' Köznépnél be vett szokás az Irónak nem követő példa; hasznát vehetni mind az által, 's figyelmet fordíthat arra az okos Iró a' végett, hogy ha új szavakra van szüksége 's a' köznépnél fel találja azokat, nem szükség újakat formálni, és könnyebben is divatba hozhatja. Igy a' Tisza háton, régen hallottam, hogy a *Gyalom* szó *Machiná-t* jelent, mi ha igaz, nem lett volna szükség *Moztonyt* koholni. b)

Ha azt akarjuk meghatározni, mellyik a' közönséges Irói szokás, vagy Irás mód, ezt a' regulát vehetjük fel: *az a' közönséges Irói szokás, mellyben leg több Irók meg egyeznek.* De itt nem tsak a' jelenkor Iróit kell tekintetbe vennünk, hanem a' régieket is; nem annyira a' Poétákat, mint a' folyó beszédben írókat, (hanemha az egy Tsoko-

*) Vajha az érdemes Értekező sok illyet közlene a' Tudós Sereggel! — Itt egyszer'smind a' Palótz Nyelv keletének Geographiája is bővülést nyer. — Mikor fogjuk ezt egész kiterjedésben esmérni?

A' Szerkesztető.

b) Én elkezdettem öszve szedegetni a' Tisza melléki köznépnél szokásban lévő, de könyvekben 's Lexiconokban nem találtató szavakat; — alkalmas időben közölni fogom.

nait kiveszed, kinek a' nyelv soha szűk, soha hijjános nem volt). Mind két rendbeliekre nézve pedig nem az írók számát annyira, mint azoknak auctoritásokat 's fontosságokat kell tekinteni (vota ponderanda, non numeranda). Így nem lészen nehéz a' közönséges írói szokást és nyelvet megkülömböztetni. — Bár *Dugonits* már sürgette az *ö* vocálist, bár ma is az előkelőbbek közzül is sokan, az utánnazóknak pedig egész rajja vív mellette; bár nehéz elitélni, így írnak-e többen: *adja*, *foglalatja*, *tanulja*, *hordják*, *kivánják*, *ismerni*, *ösmerni*, *aránt* p. o. *egyébaránt*, *egyébbiránt*, *tsoda* 's a' t. vagy pedig igy: *adgya*, *foglalattya*, *tanullya*, *horgyák*, *kivánnyák*, vagy: *esmerni*, *egyéberánt*, *tsuda* c): mindazáltal, ugy itélek én, hogy a' ki úgy ir, mint *Beregszászi Nagy Pál* Beregben, *Pétzeli* Komáromban, *Diószegi* Debretzenben, *Kazintzi* (Prósáiban) Zemplinben, *Fáy András* Pesten, *Kisfaludi Sándor* Somogyban, *Költsei* Szathmárban, *Tóth Ferenz* Pápán, és igy az Országnak mind meg annyi részeiben; (hogy sok nagy írókat elhalgassak), az attól nem félhet, hogy az egész Magyar közönségből tsak egynek is unalmas legyen.

Valamint tehát a' nem Literátor írónak, a' már fenálló 's divatban lévő szavakra 's kitételekre nézve, egyedűl való sinórmérték a' közönséges szokás: úgy a' Literátoroknak egyik kutfő gyanánt szolgálhat ez arra, hogy a' nyelv természetét, 's törvényeit, ebből kiindulva, — ennél fogva — nyomozzák, fejtegessék, vagy merítsék. — Kötelessége innen a' Literátornak minden szokásban lévő egyes szót, külön külön felvenni, meghányni vetni, eredetiségét, helyes vagy helytelen származását, igaz értelmét és jelentését megvitatni; ki-

---

c) Vallyon a' törzsök szó változzon-e el a' származott szó kedvéért, hogy legyen, *mitsoda* kedveért a' *tsudá*-ból *tsoda*; — a' *humanus*, *humilis* kedvéért a' *homo*-ból *humo*? 's a' t.

váltképpen a' már kérdést és változtatást szenvedett szavakat. Erre nézve igen jó lenne a' tzélba vett *közönséges Magyar-Szótár* helyett, a' mi tökélletes még most külömben sem lehet, tsak a' kétség 's kérdés alatt lévő szavaknak Lexiconát készíteni, — együgyü ítéletem szerént, — azokat nyomosan megvitatni, 's úgy végtére, valamikor, egy *Criticum Lexicon*-ná érlelni, *Adelung* formájára. — Ennek sikeresebb eszközlésére:

Alkalmatos kutfő gyanánt szolgálhat másodszor: *A' Magyar Nyelv sajátságainak gyűjteménye*, ha kinek birtokában volna. Igen óhajtani való, hogy ha van készen illy gyűjtemény, melly a' Magyar Nyelv sajátságait, 's különösségeit tartja magába, közre botsáttasson, hogy a' kik nem tudják azokat tisztán, tanulnák meg belőle, 's a' ki többet tudna még felfedezni, adhatná hozzá. — Illyen sajátsága már a' Magyar nyelvnek: hogy gyökér szavai többnyire egy taguak, mint *fő*, *kéz*, *láb*, *tag*, *hegy*, *víz*, *tűz*, *szép*, *jó*, *nagy*, *rút* 's a' t. Nevezetesebb ennél az, hogy két kemény consonanst egymás mellett meg nem szenved, hanem egymástól vocalissal választja; hogy az adjectivumokat kötött vagy függő állapotban (in statu Constructo) nem változtatja 's a' t. Az e'féle sajátságoknak minél nagyobb számmal kikeresett és öszveszedett gyűjteménye nagy könnyebbséget szolgáltatna a' kérdés alá vett szavaknak megrostálásában, felette nagy hasznu vólna az új szavak készítésében is, — legalább megóvná a' német és tót szabásu kitételektől 's szavaktól nyelvünket.

Harmadik kutfő gyanánt szolgálhatnak a' Literátornak, a' Magyar Nyelv természetének 's törvényeinek esmertetésére, *az idegen nyelvek*. — Az Európai nyelveknek a' Magyar Nyelvvel semmi rokonsága, bár ha ige szavainak egy tizedrészét, név szavainak pedig egy harmad részét azokból költsönözte; u. m. Tót, Oláh, Német, Frantz, Olasz és Deák nyelvekből. Mindazáltal, az ezekkel való öszvehasonlításból, nem kevés világosság sugárzik

a' Magyar nyelv homályos óldalaira ; (Contraria sibi opposita clarius elucescunt), kivált a' Magyar Nyelv sajátságainak kinyomozásában jó szolgálatot tehetnek azok.

De fontosabbak a' Magyar Nyelvre nézve a' Napkeleti, Ásiai, részszerént élő, részszerént már ki hólt nyelvek, u. m. az *Arabs*, *Persa*, *Khál-deai*, *Syrus* és *'Sidó* nyelvek; különösön az utólsó Hazánkban is sok helyeken taníttatván, számos jól kidolgozott Grammatikákban is találtatván, a' Literátorok könnyen juthatnak hozzá. Hogy a' kész regulákat és a' nyelv természetét könnyebb kész Grammatikákból kitanulni, mint ott, hol még semmi nints, újonnan lételre hozni, ezt senki sem kétli: már pedig olly nagy a' rokonság és egyezés a' 'Sidó és Magyar Nyelv között, — nem a' szavak hasonlatosságára nézve, hanem a' nyelv belső alkottatására, geniusára 's természetére nézve, hogy a' 'Sidó Grammatikából Magyar Nyelv Grammatikáját formálni nem nehéz vólna. Ezért is a' Literátorban ha tsak ez egy napkeleti nyelvnek is fundamentomos esmerése mulhatatlanul megkívántatik.

A' többek között e' következendők mutatják a' Sidó és Magyar Nyelv közt való hasonlatosságot, rokonságot, 's világosításul szolgálhatnak:

a) *A' határozó Névszótsḳával való élés.* Ezzel élt a' 'Sidó mindenütt, hol a' szónak határozott értelmet kell adni; ezt szeme előtt tartja minden magyarul tudó magyar is, tudván, hogy az articulus nélkül való Deák Nyelv a' Magyarnak nem Modellje. *Falu mellett foly egy patak*, ezt az Olvasó jó magyar helybe nem hagyhatja, mert tsak azt jelenti, hogy nem város, nem hegy 's a' t. mellett foly hanem falu mellet, pedig azt akarja ki fejezni, hogy a' szóban forgó, 's felyebb említett *meghatározott* falu mellett. Meg tanulhatná ugyan az Iró, a' nagyából, a' Német, Frantz, Görög 's több nyelvekből is, hol kell articulussal élni, hol nem; de meg taníthatná erre tulajdon füle is, ha figyelmezne reá. A' közönséges regula igen együgyü: *Vala-*

hol a' Névszó határozott értelmü akar lenni, határozó articulust kell eleibe tenni, és nem is sok ki fogást szenved: annyival inkább lehet tehát rajta tsudálkozni, hogy az újabb Irók közzül olly sokan, olly számosan vétkeznek ellene. Ezek hihetőleg egyik viszszaélésből estek a' másikba, Charybdist kerülvén Scyllába tsapódtak, — meg utálták a' mind untalan, kelletlen rakott articulust, tehát el hagyták a' szükségest is. — Medium tenuere beati. — Ha helytelen ez a' kitétel: *a' barátságnak a' próbája a' nyomoruság, a' mint az aranynak a' tüz:* szinte olly helytelen volna ez is: *barátságnak próbája nyomoruság, mint aranynak próbája tüz.*

Ugyan tsak az articulussal való élésben ott is egyez a' Sidó és Magyar Nyelv hogy a' Sidó הל-*hal* és magyar *az*, ha Mássalhangzó eleibe esik, az ל és ז consonanst el haggyák, és helyette a' követő Consonanst megkettőztetik (per Dagesch forte), mint: מלך-*mélech: Király* articulussal lenne הלמלך-*halmélech: az király*; de leszsz: המלך-*hammélech akkirály*, vagy mint apostropházva szoktuk irni: *a' Király.* — Innen láthatja a' mértékes Verselő, hogy az apostropházott *a'* articulus Consonans előtt positiót tsinál, tehát nem rövid.

b.) A' *Nun paragogicum* használása: ez feltaláltatik a' Magyar Nyelvben is mint *házba-házban, megy-megyen, visz-viszen, most-mostan, igyen, hogyan, 's a' t.*

c.) A' *Hangjelek* (accentusok) *Változása.* Ha valamelly kéttagu szóban a' hangjel az első vocális felett áll, ragaszték járulván a' szó végére, el vesz a' hangjel, mind a' Sidó, mind a' Magyar Nyelvben; p. o. מלך-*mélech*, illyen forma a' magyarban: *lélek* ragasztékkal: מלכי-*mélchi, lelki*, leszsz. Igy több más esetekben is.

d.) A' *Vocálisokkal való élés mód*; mikor a' gyökér és egyszerü szóhoz öszvetételkor, vagy származtatáskor, ejtegetéskor és hajtogatáskor, más szó vagy valami ragaszték (suffixum) járul. Meg jegyzésre méltó dolog, hogy a' Magyarnak eredeti-

képpen

képpen szintúgy nem voltak egyébb betűi Consonansoknál, mint a' 'Sidónak nints, hanem valamint a' 'Sidó betűk hangjait bizonyos pontok és vonások (Kametz, Pathach, Czere, Segol, Cholem, Schurek, Kibbutz 's a' t.) vagy legfelyebb az úgy nevezett *Matres Lectionis* határozták meg: úgy a' Magyar Consonansok hangjait is tsak illyen forma jelek mutathatták d). Az illy jelek könnyen változhattak rövidből hoszszuvá, hoszszuból röviddé; könnyen fel tserélődhettek egymással, vagy éppen ki is maradhattak úgy, mint a' szebb 's könnyebb kimondás (euphonia) kivánta, mint: *haszon*, *haszna*, *hasznáért*; *adnék*, *adna*, *adnának*; קָטַל=*Katál*, ebből קְטָלְנָה *Ketolnáh*. —

Ezen szempontból nézvén a' Magyar szavakban álló Magánhangzókat, mellyeket a' Magyar a' Napnyugotiak betűivel kezdvén irni, külön betűkkel meg tanult kijelelni: természetesnek látszik ez a' regula a' vocálisokkal való élésre, a' ragasztékoknál és öszve tételeknél: *mindenkor ollyan vocálist vegyen fel a' ragaszték, melly a' Gyökérszóban uralkodó hanggal atyafias.* Ezért nem mondhatja már a' Magyar: *embernak*, *állatnek*, *házból*, *kenyértól* 's a' t. hanem *embernek*, *állatnak*, *házból*, *kenyértől*; ezért nem mondhatja: *visznak*, *hoznek* hanem *visznek*, *hoznak*. 's a' t. — Ezen szempontból lehet az *e* és *ö* vocálisra is az illető regulát ki nézni ('s nem onnan, hogy sok már az *e*, legyen *ö* is a' beszédben). — Hogy több az *e* mint az *ö* bizonyos, de azért van *ö* is elég; *Ördög* soha sem irja ezt a' Magyar *erdegnek*. Hogy több az *e* mint az *ö*, azért van, mert a' szólló organumnak könnyebb, természetesebb, a' fülnek tetszőbb a' nyilt hangu *e*, mint

d) Emlékezem, hogy valamikor láttam T. Szathmár Vármegyében A. Ujvárosi Prédikátor 's Esperest Tisztelendő Tétsy Dániel Urnál bizonyos a. b. c-ét vocálisok nélkül, mellynek 24-nél jóval több betűi inkább Phoeniciai, mint Khaldeai betű figurájuk voltak; ezekről azt állította: hogy Ásiai Magyar betűk vólnának, 's nagy ritkaságnak tartotta.

a' süvöltő *ö*; — nem tudnám, ha minden *e* helyett *ö* vocálist raknánk a' beszédbe, vagy minden *ö* helyett *e* vocálist, mellyiket türhetné el könnyebben a' fül a' két idétlenség közzül? Egyébberánt itt a' szó gyökeres minemüségére kell leg inkább figyelmezni. Hogy *veres* a' *vér* gyökérből származott, természetes: innen se *vérös*, (minthogy *es* ragasztéka az *e* uralkodó után szintúgy törvényes, mint *ö* uralkodó után az *ös* p. o. ebben *szőr*, *gyümölts*; *szőrös*, *gyümöltsös*; — így *víz*, *vizes*, *fólt*, *fóltos* 's a' t.) se vörös előttem ugyan törvényesnek nem látszik. Ezen szóban: *kezök*, az ö vocális hasonlóan erőltetett; — türhető mindazáltal azért, mert (az *övé* re provocálva) különböztetést akar tenni a' *kezek* (manus pluraliter) és *kezök* (manus eorum) közt. — Számtalan illyes jegyzéseket lehetne még fel hordani; de egy az, hogy itten arra sem idő sem hely, más pedig az, hogy a' nem Literátornak illyen észre vételei inkább tsak gyanításon, mint erős fundamentomon épülhetnek: ez okon mind ezeknek megvitatását a' Literátorokra bizom.

e.) A' *ragasztók Névmássaival való élés*, az igék hajtogatásában (Suffixa Verborum). A' Napnyugoti Nyelvekben az igék tsak egy féle, u. m. szabad állapotban (in statu absoluto) hajtogattatnak; ellenben a' 'Sidó és Magyar nyelvben mind szabad állapotban, mind kötött állapotban (in statu constructo). A' Deák tsak egyképpen mondhatja: *amo*, *amas*, *amat*, etc. a' Magyar pedig mondhatja így is: *szeretek*, *szeretsz*, *szeret*; így is: *szeretem*, *szereted*, *szereti*; és még így is: *szeretlek* (amo te). A' 'Sidó nyelvben formálják a' végzeteket az eltsonkázott birtokos névmássai: éppen így a' Magyar nyelvben is el tsonkázott birtokos névmássai formálják ugyan azokat.

Ugyan illy hasonlatosságot fedezhet fel a' Literátor a' Birtokos Névmássaival való élésben, a' ragasztékos Név szókban is: *enyém*, *tied*, *övé*, v. *öjé* (mert a' *v* és j, ' és ' egy mással mind kettő-

ben gyakran fel tserélődik), *miénk*, *tiéteк*, *övék* (v. *öjék*); ezek el tsonkázva így vagynak:

Egyes szám

1-*ső Személy*: *m*; többnyire *a*, *e*, *o*, *ö*, vocálissal, p. o. *haj-am = hajam*; *lo-am* vagy pótolék *v* vel: *lovam*; *kéz-em = kezem*, 's a' t.

2-*ik Személy*; *d*; többnyire *a*, *e*, *o*, *ö* vocálissal, p. o. *hajdan*, *lovad*, *kezed*, *orrod*, *könyököd*. *'s a' t.*

3-ik *Személy*: *ja*, *je*; vagy inkább *j* és *v* betű többnyire *a*, *e* vocálissal; — melly *j és v* azomban a' gyökér szónak consonans characteristicájával néha öszve olvad, néha assimilálódik (mint a' gy, ly, ny, ty, sz. tz, ts. kettősöknél); így p. o. *Ortzája*, *lova*, *szamara*, *ökre* (a' *j* az *r* be olvadván) e' helyett: szamár-ja, ökör-*je*; *anynya*, e' h. any-*ja*; *lovász-sza* e' h. Lovász-*ja*, vagy rövidítvé: annya, lovászsza, 's így tovább.

Többes szám

1-*ső Személy*: *nk*; a, e, i, o, u, ö, ő, ü, vocálissal, p. o. *atyánk*, *nénénk*, *szülőink*, *szolgálónk*, 's a' t.

2-*ik Személy*: *tk*; többnyire e, o, ö vocálist vévén közre, mint: *atyátok*, *nénétek*, *szülőtök*, 's a' t.

3-*ik Személy*; *jk*, többnyire *e*, *o*, *ö* vocálissal, p. o. *haragjok*, *kedvek*, (igazán *kedvjek*; de mivel illy nehéz tódulást a' Magyar nyelv meg nem szenved, a' j egygyé leszsz a' *v* vel; — ebből már, mint hogy az absolutus státusban is a' *kedvnek* többesse *kedvek*, ne hogy homályt okozzon, *ö* vel irják az újabbak, így: *kedvök*, *örömök*, e. h. *örömjök*; kár hogy itt már, és még ezekben: *lábok*, *orrok* 's a' t. hasonló világos külömböztetést nem lehet tenni.

Illy móddal való használását a' birtokos név mássának minden napnyugoti holt és élő nyelvekben hijába keressük; *atyánk*, ezt egy szóval egyik se mondhatja ki; a' Deák *Pater noster*, a'

Görög πατερ ἡμων ; a' Német : *Mein Vater*; a' Frantz : *Notre Pere*, 's a' t. mindenik két szóval; — de egy szóval ki mondja a' napkeleti Arabs, 'Sidó 's a' t. — Nem fontosság nélkül való pedig ennek józan vi'sgálása, mert egy sajátságát teszi ez is nemzeti nyelvünknek, mellyből tovább okoskodhatik a' Literátor; de tsak azért is fontos az Orthographiában, hogy innen itélhetjük meg az illy külömböző irásmód között : *gondgya*, *akarattya*; vagy *gondja*, *akaratja*, mellyiket kelljen helyesnek, vagy helytelennek tartani. e) —

Az is megjegyzést érdemel, hogy Constructus Infinitivus, vagy az igék Határozatlan módja kötött állapotban, mely a' 'Sidó Nyelvben fel találtatik, nap nyugoton egyedül a' Magyar Nyelvben van meg; mint *tudni* szabadon; kötött állapotban: *tudnom*, *tudnod*, *tudnia*, *tudnunk*, *tudnotok*, *tudniok*.

f.) Leg nagyobb figyelmét meg érdemli a' Literátornak a' 'Sidó Igeszók hajtogatása; az az: azoknak formákon, módokon, időkön, számokon és személyeken való változtatása; hogy annak rendét és reguláit per analogiam alkalmaztathassa á' Magyar Igeszók hajtogatására. — A' kik még eddig Magyar Grammatikát irtak, inkább tsak a' napnyugoti Conjugálás módját tartották szemek előtt; azért is, hogy tökélletes Magyar Conjugátiót adtak légyen, várni se lehetett.

Én rövidségnek okáért említem tsak a' *formákat*. Jó lesz, ha a' Literátor, kivált pedig az új Magyar Grammaticán dolgozók, figyelemre veszik,

---

e) Én legalább helyesnek az utolsót tartom, mind addig, mig a' *Magyar Orthographiának* írója ellenkező állításának fontosabb okát nem adja, mint adta említett Könyvetskéjében; mellynek is előbb jó lett volna keresztül menni a' Literátorok rostáló kezén, mint sem elszélesztetni a' Nemzeti Oskolákba, sok állításokat foglalván magában, mellyek ad forum Contradictorium relegálni valók; — ne hogy per αυλος εφα a' gyermekek Sz. Irás gyanánt elfogadván hibát tanuljanak.

hogy a' Magyar igeszókat nem két, nem is három, (Activa, Passiva és Media) formákon, hanem többeken lehet hajtogatni, még pedig többnyire mind absolutus, mind constructus státusban; szintúgy, mint a' 'Sidó igeszók *Kal*, *Niphal*, *Piel*, *Poel*, *Hiphil*, *Hophal*, *Hitpael* 's több formákon hajtogatódnak. Egy igét és egy darab szót teszen itt: perfici curare, vagy perficere posse; 's ebből új forma áll elő.

A' Deák igéknek Activa formából Passivára való változtatása történik a' hajtogatás végzeteinek változtatása által: ez a' ('Sidó és) Magyar nyelvben másként megyen; ugyan is a' szenvedő formában ugyan ollyanok a' végzetek (Terminátiók), mint az Activában, hanem:

Szülik a' Magyar igeszókban a' formákat bizonyos *Szótagok*, mellyek a' gyökér igeszó és hajtogatás végzetei közzé tétetnek. Illyen formativumok már a' szenvedő formában az *ód* v. *őd*; az okozó formában a' *tat*, *tet*; a' ható formában a' *hat*, *het*; a' gyakorló formában a' *gat*, *get* Szótagok. Tehát:

A' 'Sidó (*Kal*, Niphal, Hiphil, Hophal, Piel, Poel 's a' t.) formáknak megfelelő Magyar Ige formái e' következők:

1) *Tselekvő forma*: az Ige magán, p. o. tsinálni.
2) *Szenvedő forma*: — — *ód*, *őd* taggal: tsinál-ód-ni*)
3) *Okozó forma*: — — *tat*, *tet* — tsinál-tat-ni
4) *Ható forma*: — — *hat*, *het* — tsinál-hat-ni
5) *Gyakorló forma*: — — *gat*, *get* — tsinál-gat-ni.

Ezen formák közzül egyik a' másiknak formativumát ismét felveheti, a' honnan nem lehetetlen a' magyarban két, három 's több formát egybe huzva, többféle állapotját az igének egy szóval jelentve találni, mint: tsináltatódni, tsinálhatódni, tsinál-

*) Ez talán a' Magyar Nyelvben tsak maga magától, és nem mástól, szenvedő Forma? — A' bőr összehuzódik; a' haj összekuszálódik. — A' húr néha összesodródik, 's a' t.

A' Szerkesztető.

gatódni, tsinálgattatni, tsinalgathatni. — vagy éppen: tsinálgattatódhatni, — ennek is értelmes jelentése van ugyan, tsak hogy a' sokféle állapot öszve tsoportozása miatt nehéz felfoghatásu lévén vele így élni nem szokás.

A' szenvedő forma igen gyakran feltserélődik az okozó formával a' közönséges életben, a' jelentésnek rokonsága miatt; p. o. egy szekér tsináltatik (én általam vagy más által, az én vagy más meghagyásából), itt igen rokon a' jelentés, — egy a' resultátum, egy az értelem, ha így mondom is: egy szekér tsinálódik (t. i. a' kerekgyártótól) mert mindenik esetben azt (?) jelenti, hogy egy szekér készül. Mindazáltal hogy nem mind egy, a' kettő, és hogy a' *tat*, *tet* szótag nem szenvedő formát állít elő, megtetszik e' következőkből:

1) Ha öszve zavarnánk e' kettőt, sokszor kétes és bizonytalan lenne a' jelentés, p. o. *megveretett*; ezt ha szenvedőnek vennénk, annyit kellene rajta értenünk, mint valaki valakitől (?) megverődött (vapulavit, verberatus est), ha pedig okozónak veszszük, ezt jelenti: Curavit me verberari. Úgy de a' homály, ambiguitás, két értelmüség terhes a' nyelvben, tehát tsak ez is javallja a' külömböztetést; — de, hogy valósággal külömböznek, mutatja:

2) A' szokás, mert mind *ódni*, *ődni* folyamatban van, sőt néhol, passiva értelemben tsupán az *ódni*, *ődni* használtatik, mint ez ige, varni, ha az *tat* v. *at* tétetik hozzá, passive éppen nem jelent, p. o. *varrass*, *varrasson* (ruhát); ellenben: *meg kell annak varródni*, egyenesen, 's közönségesen passive jelent, 's több e'féle. Jele hogy *az ódni*, *ődni*, *nem korts forma*, *mellyet tsak a' Tiszaháti visszsza élés tsusztatott volna be a' Magyar nyelvbe* a). „Sokat kell az embernek *hányódni*, *vetődni* ezen a' roszsz világon", ezt ország szerte minden Magyar így mondja, és a' ki így mondaná: sokat kell az embernek *hányatni*, *vettetni*, erőltetett, feszes beszédünek tartanák.

a) Tud. Gyüjt. 1829. V. Kötet.

3) A' Neutrum Verbumoknak természetekre tartozik az, hogy Passiva formát ne vegyenek fel, hogy Passive ne jelenthessenek, mint: *ülök*, *fekszem*, — ezek már az *ód*, *ől* tagokat, mint eredetiképpen Passivumok formativumit telyességgel nem is szenvedik, mert, mit tenne ez: ülődni, fekvődni? de a' *tat*, *tet* okozó formativumokat, bár neutrumok, felvehetik, mint *ültetem*, *fektetem*.

Minthogy mindazáltal e' két forma annyira öszve zavartatik a' köz szokásban: nem tanátsolnám senkinek, hogy még mostanában szorossan megkülömböztesse; kivált a' ki nem úgy ir, mint Literátor; — mert az illyenre nézve egyedűl való törvény, régula, és sinór mérték, mint feljebb előadódot, a' közönséges szokás lévén, a' nyelvben semmi erőltetett változást be nem hozhat. Ne vesse meg az illyen az *ódni*, *ődni* formát ott, hol azt a' köz szokás használja, de irhatja a' *tatni tetni* formát is passiva gyanánt ott, hol hasonlóan a' szokás vagy a' fül javallja.

Az eddig valókban annyi adódott elő, mit teszen a' Magyar nyelv belső természetét és törvényeit gyökeresen tudni és esmerni; mit teszen Magyar Literátorban megkivántató tulajdonságokkal birni, mellyekkel a' ki nem bir, nem Literátor; — ismét hogy mi, kik illy tulajdonságokkal, elő esméretekkel, tudományokkal nem birunk, ne Literátorkodjunk erőnk felett, ne utánazzunk; ne majmoljuk az újítókat, hanem maradjunk a' régiségtől Canonisált köz szokásnál; bizzuk az útnak megtörését a' Literátorokra, várjuk el annak tellyes megegyengettetésének idejét.

Érintetett az is, hogy a' nyelv belső természetének 's törvényeinek kiesmerésére, circiter, mitsoda kutfők szolgálhatnak; melly itten említetteken kivűl lehetnek még mások is számoson, de a', mellyeket én nem esmervén róllok nem szóllhattam. — Tsak ennyit is pedig melly nehéz legyen, úgy mint egy Literátornak illik, ki meríteni, melly nehéz legyen ennyi kutfőknek is tellyes birtokában len-

ni, könnyü el látni, és egy igaz Literátort nem lehet tudományának mértékéhez illő betsben nem tartani.

Által megyek már a' Fő Feltételnek további fejtésére: *A' Magyar Nyelvnek belső természetét és törvényeit gyökeresen esmerő Literátor a' Nyelvet*

1-*ször Formálja*, az az: alkalmatossá készíti azt minden némü tárgyaknak irására, mind folyó, mind kötött beszédbeli előadásra. Ide tartozik a' *visszsaéléseknek helyre hozása*'s a' nyelvnek azoktól való *tisztítása*. — Olly határtalan nagy mező ez, hogy tsekély ember képzelete el téved benne; ha fel gondolja, minő szorgalom, béketürés, minő belátás, éles itélő tehetség, minő Logica 's fundamentomos esmerettség a' Nyelv mostani, multkori, hajdani állapotjával, — kivántatik meg a' Literátorban arra, hogy megitélhesse, mi a' nyelvben *valóságos és nem tsupán képzelt formátlanság*? mi vissza élés, mi nem az? mi tisztítani való, mi nem az? — A' mi formálatlan, azt a' Literátor a' nyelv természete szerént formálja; a' mi hiba, igazitja; a' bele nem tartozót kiküszöböli, kihánnya, tőlle a' nyelvet megtisztítja; szűntelen nyitva tartván maga előtt a' nyelv természetének 's törvényeinek nagy Könyvét, mellyből kinézvén a' fő propositiókat, azokat alkalmaztatja minden egyes esetekre, azoknak vezérlése alatt okoskodik, majd synthetice, majd analytice fejteget, egységet tsinál, majd deducál, majd combinál 's a' t. Megrázogat minden szót, származására vagy gyökeres voltára nézve 's így a' *Criticum Lexiconban* tisztán, megrostálva terjeszti a' nemzet elebe; meg hány vet minden szót törvényes jelentésére nézve is, 's így *Synonimicum Lexicont*. hoz érettségre; kiterjeszti figyelmét a' betűkre, a' szavak kiirására is, 's kiszabja réguláit 's törvényeit a' *Magyar Orthographiának*, meghatározza a' névszótskákkal (Articulusokkal) való élés módját; a' név és ige szók ejtegetését, hajtogatását 's mindennémü változásait, valamint a' szóbontás és szófüzés rendét, módját a'

Magyar Grammatikában, 's a' t. De mind ezekben a' legnagyobb vigyázás és mérséklés az újításokban, türedelem a' tudatlanok eránt, vezérlik a' Literátor kezeit, böltsen felgondolván, hogy a' mit ő hibának tud és lát, azt a' profánus nem láthatja mindjárt annak; hogy sok léptsők vagynak még azon helytől, hol köz ember társai állanak, addig, hol ő már áll, melly léptsőkön, kézenfogva, lassan kell azokat felvezetni, mert az ugrás veszedelmes, sőt lehetetlen; tudván azt is, hogy nagy tzélhoz tsak lassan lehet közelíteni; és hogy nem úgy haladunk mint akarunk, hanem a' mint lehet, 's az időtől kell legtöbbet várni g).

2-szor A' Literátor a' nyelvet bővíti, részszerént az által, hogy a' feledékenységbe ment jó szavakat feleleveníti (p. o. a' jó gyökér szavakat, mellyek tsak öszvetett, vagy származott szavakban vagynak fenn, újra felhozza, p. o. *pir*, ebben *piros*, *vágy* ebben *vágyakozni*, *enyh*, ebben *enyhülni* 's a' t.); a' köz divatba még nem jött, de itt ott élő szavakat divatba hozza; — részszerént pedig új szavakat formál ott, hol szükség van reájok. — Ha a' Magyar Kálmán Király idejétől fogva Törvényszékein, 's Oskoláiban mai napig magyarul beszélt volna, úgy bizonyosan annyi szava volna ma, a' mennyire szüksége: de mivel a' Magyar eleitől fogva deákul hozta Törvényszékein az Itéletet, idegen Könyvből tanulta a' mit tudott, a' Mivésznek idegen volt Mestere: törvényes, tudományos és

---

g) Wer zu einem löblichen Ziele stürmend zu Werke geht, alles stürzen, ändern, alles zerstören will, der arbeitet nur für seinen Stolz, um des lästigen Dranges zur Thätigkeit sich zu entledigen. *Ismét*:

Ich baue mein Stück Land so gut ich kann; Steine die ich nicht wegwälzen kann, lasse ich da liegen, und pfropfe dazwieschen Bäume, in der frohen Hoffnung, dass einst der fromme Wanderer sich in deren Schatten kühlen wird; und sehe in stiller Erwartung ihrer langsamen aber sicheren Wachstume zu. Fessler, Math. Corv. II. B.

mivészi mester-szavakban annál nagyobb a' szűke, mennél szélesebb kiterjedésü lett a' Tudomány 's Mesterség mezeje. Itt egy másik terhes pája nyilik fel a' Literátor előtt, mellyet megkellene futnia. — De már erre nem elégséges magában a' nyelv természetének 's törvényeinek, vagy ezeket magokban foglaló kutfőknek bár mi gyökeres esmérete; — erre több kivántatik. Tudni kellene nevezetesen az egész Tudományt, mellyet új Magyar szavakba kiván öltöztetni; érteni kellene minden mesterséget, minden szép vagy hasznos mivet, mellyet magyarosítani akar. Ez hát több, mint egy embertől kitelhet, több mint maga *Leibnitz* meggyőzhetett; mert: non omnia possumus omnes. Annakokáért a' bölts Literátor, a' Törvénybeli mester szavak formálását bizza a' Törvénytudókra, a' Böltselkedésieket Philosophusokra, a' Theologiára tartozókat Theologusokra, a' Musikára, Képirásra, 's egyébb Mívekre tartozókat, az azokat gyakorló Mívészekre; — de fenn tartja magának az utólsó rostát; minden újonnan született Mester szót a' maga kritikájának próba kövére tart, és ott a' nyelv belső természetéhez 's törvényeihez egyengeti.

3-szor Felvigyáz a' Fordítókra. Ört áll, hogy új viszsza élések a' Nyelvbe be ne tsuszszanak, hogy a' Nyelven erőszak ne történjen, hogy a' Deák vagy Német Idiotismus a' Magyar Nyelvet el ne kortsosítsa; — az e' féle ki tételeket: *Bakony erdeje ellátja a' szomszéd vidéket fával* 's a' t. ki mustrálja: mert nem azt teszi a' Magyarban *ellátni*, a' mit a' németben *versehen*. — Intést ád az apróbb Irótskáknak, hogy, mig nem Literátorok, érjék be a' Nyelvvel úgy, a' mint találták, a' kész szavakat ne tsonkázzák, ne gyötörjék; olvassanak jó Magyar könyveket előbb, minekutána a' Deák Oskolából ki léptek, mint magyar Irományaikat ezer példányokban Világ elibe botsássák, a' mostani kornak későbbi időkre fenn maradandó gyalázatjára; — mert olvasás nélkül magyar Szavak bővségébe nem juthat senki: külömben minden lépten megszorulván, nem

tehetnek egyebet, mint vagy új szót bütykölnek szükségtelen, mellyet tsak magok értenek, — vagy Deák 's egyébb szavakkal tarkázzák a' Magyar irást, — a' mi még türhető; — vagy pedig hallgatnak: a' mi leg is leg jóbb.

* * *

Ezekből meg lehetett a' nagygyából egy Magyar Literátort esmerni, lehetett látni ki az? és mit mivel az? De lehetett látni azt is, hogy a' nem Literátornak mennyi és minő áldozatot lehet és szabad a' Haza és Nemzet óltárára tenni, bár mint szorongatja is kebelét a' használni kivánás. Farre litet, qui nequit hecatombe. — A' nem annak rendén 's módján való erőlködés többször káros, mint hasznos. — A' Nyelv a' Nemzeté és nem egyikünké, vagy másikunké levén, szinte úgy tartozunk azt, mint sérthetetlen szentséget, őrizni, 's épségben tartani, mint a' Polgári Törvényt, melly hasonlóan az egész Nemzeté. Nem szabad ehez folyamodni: *Ki forrja a' Nyelv, a' mi nem bele való;* mert ám forrja ki a' mi actu nem bele való, de több nem bele valót ne zavarjunk bele; már pedig mind az nem bele való, valamit az a'hoz nem értő szokás ellen bele kever. — A' Tudós nem Literátor a' reá bizott provinciában lehet jó sáfár; a' Historicus, Statista, Jurista, Politicus, Theologus, Philosophus, Medicus, Geometra, Pictor, Musicus 's a' t. tsinálhat új szót a' maga körében, de a' más körébe nem vághat.

Valyon a' Poéta lehet e' Literátor? Ezen kérdést könnyü megfejteni in hypothesi, nehéz in thesi. — Miért ne lehetne? — a' Poétáknak egyik fő tzélja a' haszonnal való mulattatás, gyönyörködtetés, másik a' Nyelv Mivelése. — Úgy de ha Literátor valaki, a' Nyelv törvényeit és réguláit tudja és ki mondja: azokat semmi szin alatt meg nem ronthatja; hogy férhet ez öszve a' poétai (mostani magyar Grammaticai) licentiával? Ha a' Literátor egyszer ki mondta a' Törvényt: *fel* vagy *felejteni* korts szó, he-

lyes tsak *föl és feledni:* nem szabad el állnia e' törvénytől: Lám de az illyes törvény által mennyire meg szorul a' Cadentiás vagy néha Metrumos Poéta játékának köre! és mellyik Poéta leszsz hiv tulajdon Literátori törvényének? ha pedig önnön törvényeit megszegte, bár Poéta jó maradhat, de bizony nem erős Literátor.

Gáthy János.

3.

Mellyik Médiai Király Arphaxad?

1. §. A' nyomozó 's igazság után törő elme semmit sem tart figyelemre méltatlannak, legyen az bár kitsiny, a' mi vizsgálat alá jöhet. Nem is roszszul; mert a' tapasztalás elégkép megmutatta már, hogy kezdetében sok parányi bámulatos nagyot szült, 's némelly kitsinynek nyomozása fontos felfedezéssel záratott. Ennyit előben mondani helyen valónak itélek, midőn az ó kor egy olly személyjét készülök meghatározni, ki a' tudományos szék előtt igazulást kiván, a' nélkül, hogy igazulásán kivül egyébb jót tehetni volna reményje.

2. §. Tzél e' nehány lapon az a' Médiai Király *Arphaxad*, kiről a' Merari leányjának, Manasses fiatal és szép és hős lelkü özvegyének, az Assyriai rettentő 's foglaló tábor vezetője Holofernes megölőjének, *Juditnak* könyvében mingyárt elől imígy tudósíttatunk: *Arphaxad birá a' Médek országát Ecbatanában.*

3. §. Tekintvén azonban az ős világ dolgairól eredetien irókat, Arphaxad néven Médiai Királyt egynél sem találunk. Arbaces ugyan is Médiai, 's Phul Beloch Babyloniai Praefectus, unván a' férjfiakon uralkodásra nem méltó Sardanapalt, ketten ellene támadának, 's felosztá az Assyriai birodalmat függetlenül magok közt. Arbacesnek jutott Média, 's tőle kezdve Astyagesig kilentz Király uralkodott ez országon, midőn Cyrus felállítá Persa

birodalmát, 's hozzá tsatolta Médiát. Im a' kilentz Király különféle iróknál különböző neveken, hogy meglássék, miként nints tsak egynél is Médiai Király Arphaxad.

I. Arbaces, Arbatus, Arbactus.

II. Mandanes, Mandauces, *Eusebiusnál és Jornandesnél* Medidus.

III. Sosarmus *Eusebiusnál 's Jornandesnél*, Sosarmon *Metasthenesnél*, Sosarmenes *Ctesiasnál és Diodorus Siculusnál.*

IV. Articas, *Ctesiasnál és Diodorusnál* Artecarmis.

V. Arbianes *Ctesiasnál 's Diodorusnál és Metasthenesnél*, Cardices *Jornandesnél*, Cardiceas *Eusebiusnál.*

VI. Deioces *Herodotnál*, Diocles *Polyaenusnál*, *Orosiusnál*, *Eusebiusnál és Jornandesnél*, Artaeus *Ctesiasnál és Diodorusnál.*

VII. Phraortes *Herodotnál*, Aphraortes *Pausaniasnál*, Artynes *Diodorusnál.*

VIII. Cyaxares *Herodotnál*, Astybarus *Diodorusnál*, Astybares.

IX. Astyages *Herodotnál*, Aparida *Diodorusnál.*

4. §. Kérdetik tehát: *lehet-e valamellyik e' kilentz Király közül Arphaxad? 's ha lehet, kitsoda? vagy tsak költött személy?* — A' mennyiben azon dolgokat, mellyek Judit könyvében a' Zsidókkal letteknek mondatnak, hiteles történetekkel öszszehangzásba hozni sehogy sem lehet, 's részént már ezért sem a' Canonba, hanem az Apocryphok közé teszik ezt a' könyvet mind a' Protestansok, mind a' Zsidók; a' mennyiben költött név is fordúl elő benne, mint *Bethulia*, melly városnak a' régiségben semmi hiteles nyoma sem találtatik a); a' mennyiben ezen és más okoknál

a) *Cellar. Notit. Orb. antiqu. Asia. L. III. C.* 13. Sunt praeterea ficta quaedam aut pravato nomine, quae etiam huic Galileae tribuuntur. *Bethulia* hujus generis est, quam Tabulae et peregrinatores in Galilaea memorant. Quod vero nihil praesidii in antiquitate habent, nisi

fogva Grotius, több tudósokkal együtt, Judit könyvét parabolánál egyébnek nem tartja, mellyben Syriai Király Antiochus Epiphanesnek a' Zsidók ellen intézett üldözése ábrázoltatik le, 's *Juditon* Zsidó ország, *Bethulián* a' Zsidó vallás a), *Nabuchdonozoron* a' vallás ellen dühödő Sátán, *Holofernesen* pedig a' Sátán eszköze Antiochus Epiphanes értetik: annyiban Arphaxadot is költött névnek és személynek lehetne tartani, kivált midőn egyébb ókoru irók nem említik. De más felől, a' mennyiben igaz nevek is fordúlnak elő; a' mennyiben Nabuchdonozornak és Arphaxadnak közös dolgai nem tartoznak a' parabolához, hanem erre tsak távul való mellékes okot szolgáltatnak, 's ezt is Arphaxad részéről minden befolyás nélkűl: annyiban hihetőnek látszik, hogy Arphaxad inkább igaz, mint sem költött személy, és Médek Királyja valóan, ha kivált Nabuchdonozor és Arphaxad dolgaihoz a' mindenkép hiteleseknek fogadott történetekben parallelát találunk a' Babylon-Assyrok és Médek közt, ha mingyárt a' Zsidó ügy, melly most reánk nem tartozik, parabolák közé esik is. — Az a' körűlmény, hogy Médiai Királyt más iró nem, tsak az egy Judité nevez Arphaxadnak, a' személy létét maga le nem rontja. Elébb láttuk, különféle Irók mi különbözően neveznek azon egy személyt. Melly egészen más név Arbianes és Cardices, Deioces és Artaeus, Phraortes és Artynes, Cyaxares és Astybarus, Astyages és Apanda! személyjeik felett mind az által semmit sem kételkedünk. Történnek a' neveknek különféle nemzeteknél illyen változásaik, sőt egész elforgatásaik, nem tsak a' nyugotiak és keletiek közt, de nyugoti 's nyugoti

librum Judith apocryphum, quem Drama potius, quam veram historiam continere eruditiores censent (nec enim conciliare historiis potest;) nihil inde de Galilaeae urbe Bethulia vel mediocriter verisimile adferri potest.

a) *Judith*, magyarúl *Vallástevő*, *Bethulia* pedig *Isten szűz leányja*, olly nevek, mellyek vallási parabolához jól illenek.

és keleti 's keleti között is. A' puszta névnél fogva ki hinné, hogy Dániel és Baltazár, Ananias és Sidrák, Misáel és Misák, Azarias és Abednego egy személy? a' Zsidó neveket így forgatta el Babyloniában Aspenaz.

5. §. Azonban még is veszve volna dolgunk, ha Judit irója bizonyosabban esmértető, 's szorosabban meghatározó jegyeket az őneki saját nevü Arphaxadról nem adna; de nyujt ollyanokat, miket híven követve, nem tsak vakon tapogatni, hanem reményelhető jó sikerrel, sőt egészen helyes utba igazodással is biztosan lehet itt nyomozni. Mert az iró, rövidebbre vonva beszédét, így értesít: *Nabuchdonozornak, ki a' nagy Ninivében uralkodék, birodalma, tizenkettődik esztendejében Arphaxad birá a' Médek országát Ecbatanában. Ezen város körül Arphaxad három singnyi széles és hat singnyi hoszszu faragott kövekből ollyan kerítéseket tsinála, mellyek vastagsága ötven sing magassága hetven. A' Kapuk magassága is hetven sing, szélessége negyven. A' Kapuk felett száz singnyi magas és hatvan singnyi széles tornyokat rakatott. Nabuchdonozor, uralkodása tizenhetedik esztendejében, hadra kelt ezen Arphaxad ellen, 's megveré, lovagját, szekerét és minden erejét elfogyasztá. Városait megvevé, Ecbatanát el is rontá. Arphaxadot magát Ragau hegyein elérvén, meglövöldözé nyilakkal's elveszté.* — Ezek szerént tehát úgy esmérjük Arphaxadot, mint Ecbatanának építőjét, 's mint Nabuchdonozorral egy korut, és mint ezzel szerentsétlenül hadakozót.

6. §. *Arphaxad már Ecbatanának*, vagy a' mint Stephanus értelme szerént a' Cniduszi Ctesias irta, *Agbatanának építője*; ha nem kezdője is, a' mit Judit irója sem állít, de építő legalább rajta 's benne. Várost illyen néven az ó világ hármat esmert Ásiában. Persiában volt az egyik Plinius bizonysága szerént: *ad orientem Magi obtinent Passagardas castellum, in quo Cyri sepulcrum est; et horum Ecbatana oppidum, translatum ab*

Dario rege ad montes. Syriában a' másik, szinte Plinius szerént, a' Carmel hegyén, hol Persa király Cambyses maga fegyverétől vett sebe miatt meghalt. A' harmadik Médiában, Orontes hegyétől tizenkét stádiumnyira, királyi lakhely, 's hogy a' többi Ecbatanától megválasztassék, *Médiai Ecbatanának* neveztetik az iróknál, *Ecbatana Mediae 's Medorum.* Arphaxad ezen utolsót építette, 's reánk most ugyan ez tartozik.

7. §. De már itt akadozunk, meghasonlván a' külső irók Ecbatanának építője felett. Némellyek a' várost egészen Semiramis korára felviszik, mint Ctesias nyomán Diodorus, ki L. 2. C. 5. azt mondja, hogy *midőn Ecbatana viz nélkül szükölködnék, Semiramis az Orontes hegyét keresztül furatta, 's egy nagy tóból a' vizet úgy vezette be tizenkét stádiumnyiról a' városba*; és C. 13. hogy *Ecbatanában igen költséges királyi házat is épitett.* — Mások a' Médek legelső királyját Arbacest tartják építőnek, mert az mondatik felőle, hogy *midőn Médiának kormányjához jutott, Ninivéből Ecbatanába tette által székét, 's kőfalakkal és tornyokkal megerősítette.* — A' legközönségesebb értelem Deiocest tartja Ecbatana építőjének, azon Herodot tekinteténél fogva, ki ezt irja L. 1. a' latán fordítás szerént: „Deioces vero, cum imperio potiretur, „Medos compulit unum oppidum condere, atque „hoc uno communito exornatoque aliorum non ita „magnam curam habere. Obsequentibus quoque hac „in re Medis, moenia construit ampla simul et va„lida ea, quae nunc Ecbatana appellantur, in qui„bus murus unus alteri veluti confinis erat. Sic ni„mirum constitutis moenibus, ut ambitus singuli „alteris gradatim essent sublimiores, solisque pri„mis prominerent. Adjuvabat hoc loci ipsius com„moditas, ut qui collis instar esset elevatus. Acces„sit etiam majus quiddam data opera factum. Siqui„dem ambitus isti numero erant septem contigui, „in quorum postremo regia erat et thesauri. Haec „moenia cum amplissima sint magnitudine prorsus illum

„illum Atheniensium aequant ambitu. Atque singu„lae quidem pinnae suis atque hunc in modum di„stinctis fulgent coloribus. Nempe primi ambitus „pinnae colore sunt albicanti, secundi nigro, tertii „purpureo, quarti caesio, quinti sandaracino. Po„stremi vero duo, alter argentatas, alter inauratas „habebat pinnas, atque hisce munimentis Deioces „se suamque sepiebat regiam, ac reliquum popu„lum jussit seorsum circumquaque habitare.“ a) — Flavius Jos. *Antiqu. L. X. C.* 12, a' fogoly Dániel prófétát állítja, ha nem Ecbatana, legalább az Ecbatanai királyház építőjének: *aedificavit Ecbatanis Mediae regiam, opus elegantissimum, et mirabili arte constructum, quae hodieque durat.* Bochart *Phaleg L.* 3. *C.* 14, a' királyház építőjének Darius Medust vélni nem tartja alaptalannak: „hanc „de Daniele famam non esse plane futilem svadet, „quod ad suam usque aetatem in more fuisse scribit „Josephus, ut regiae illius custodia Judaeo sacer„doti concrederetur. Itaque *Darium Medum, cui „idem opus alii tribuunt, in operis oeconomia et „architectura crediderim Danielis opera et con„silio usum.* Quo munere cum vir magnus egregie „functus esset, regem in gratitudinis monumentum

a) Bochart véleményje szerént *Phaleg L.* 3 *C.* 14, ezen tarka kőfalakról neveztetett a' város Ecbatanának, vagy Agbatanának. Ab hac colorum varietate putaverim *Ecbatana* dicta, quia Arabice hodieque אעבת *agbatha* idipsum significat. Giggeius: אלאעבת *(alagbatha) vario colore distinctus fuit.* — Quid quod Stephanus ex Herodoto pro Ecbatanis legit *Agbatana*, voce quae mere est Arabica, quomodo et multi veteres. — Scaliger compositam vocem esse asserit ex ignoto אר *ac* vel אג *ag*, et Chaldaico בית *bithan*, quod *palatium* exponit, cum *interius* sonet potius ut plerique reddunt Esther. 1: 5. Alii Ecbatana volunt a' Chaldaeis dici אחמתא *achmatha*, pro quo Hieronymus habet *Ecbatanis* Esdr. 6: 2. Et Graeci *Ἐκβατάνοις* lib. 3. Esdrae. Tamen אחמתא est *scrinium*, quomodo et ibi sumitur. Taceo Fungeri somnium in Etymologico trilingvi Ecbatana deduci ab עוג *coxit* et בית *domo* et חנת *gratioso*.

„hoc sanxisse, ut Judaeorum fidei regia deinceps „committeretur.“ — Végre Plinius L. VI. C. 14, Seleucus Syriai királynak tulajdonítja Ecbatana építését: *Ecbatana, caput Mediae, Seleucus rex condidit.*

8. §. Illyen különbözők lévén az irók Ecbatana építője felett véleményjeikben, magánál az első esmértető jegynél fogva sehogy sem lehet megtudni, mellyik lehetne bizonyosan Arphaxad; annak okáért azt a' másik jegyet is szükséges felfogni, hogy *Arphaxad Médiai király egy időben uralkodott a' Babyloniai királlyal 1-ső Nabuchdonozorral.* E' szerént Semiramis halálától 1321, és Arbacesétől 145 esztendő köz lévén 1-ső Nabuchdonozor uralkodásának kezdetéig, sem Semiramis, sem Arbaces nem lehet Arphaxad. Dániel egy az hogy nem is király, más az, hogy már 1-ső Nabuchdonozor halála után a' 2-dik alatt vitetett mint fogoly Babylóniába; 1-ső Nabuchdonozor halálától Dárius Medus uralkodásának kezdetéig 48 esztendő, Seleucuséig pedig szinte több század folyott le: tehát Dániel, Darius Medus és Seleucus ismét nem Arphaxad. Seleucus különösen azért sem, mivel már a' Macedoniai Filepnek, Nagy Sándor atyjának idejében, úgy szól a' hiteles Demosthenes a' Persa királyról, mint ki Ecbatanát is, a' Mediait, birja, *Philipp. IV.*

9. §. Így tsak Deioces marad még fen, kit közelebbi visgálat alá kell vennünk; mert nem tsak az, hogy ő valósággal Médiai Király volt, és hogy a' közvélemény által leginkább ő tartatik Ecbatana építőjének, hanem egy bizonyos számlálás szerént 1-ső Nabuchdonozorral egy időben uralkodottnak is látszik. Ki fog tetszeni. Mondottuk már, hogy Sardanapal vesztével Phul Beloch és Arbaces felosztották magok közt az Assyriai birodalmat: amaz Babylon Assyriát, emez Médiát vette által. Mind két helyen külön külön a' következők uralkodtak Cyrusig és Darius Medusig, a' közönségesebb számlálás szerént rakván fel uralkodások esztendejét.

Babylon-Assyriában		Médiában	
Phul-Beloch	48.	Arbaces	28.
Phul-Assar	23.	Mandanes	40.

Salmanassar	10.	Sosarmenes	30.
Sennacherib	7.	Articas	32.
Assarhaddon	10.	Arbianes	22.
Merodach	52.	Deioces	53.
Ben-Merodach	21.	Phraortes	22.
Nabuchdonozor I.	21.	Cyaxares	32.
Nabuchdonozor II.	45.	Astyages	—
Evil Merodach	2.		
Belsazar	3.		

esztendeig uralkodott.

E' szerént az egy időben uralkodók ezek lennének:

Phul-Beloch,	Arbaces	28
Phul-Beloch,	Mandanes	20
Phul-Assar,	Mandanes	20
Phul-Assar,	Sosarmenes	3
Salmanassar,	Sosarmenes	10
Sennacherib,	Sosarmenes	7
Assarhaddon,	Sosarmenes	10
Merodach,	Articas	32
Merodach,	Arbianes	20
Ben-Merodach,	Arbianes	2
Ben-Merodach,	Deioces	19
Nabuchdonozor I,	Deioces	21
Nabuchdonozor II,	Deioces	13
Nabuchdonozor II,	Phraortes	22
Nabuchdonozor II,	Cyaxares	10
Evil Merodach,	Cyaxares	2 stb. a)

esztendeig együtt.

---

a) Láttuk a' Médek királyjait §. 3. melly sokképen íratnak neveik. Így van ez a' Babylon-Assyriai királyokkal is, a' mit történhető zavar elkerűlése végett megjegyzek. Így *Phul-Beloch* másként Phul, Phullus, Phua, Belesis, Belesus; *Phul-Assar* Tiglath Pileser, Tiglath Pilneeser, Teglatphilassar, Tiglatphilassar, Tiglat-Phul-Assar, Teglath-phalassar, Thegla-parassar; *Salmanassar*, Salman, Jareb, Nabonazar, Nebonassar, Enemasar; *Sennacherib*, Sanherib, Sanacherib, Sargon; *Assarhaddon*, Asenaphar, Asbazareth, Nochordan, Assarochoddas, Azaracoldus; *Merodach*, Baladan, Berodach, Brodach, Mardo-

10. §. Már ezeknél fogva hihető, hogy Deioces legyen Arphaxad; mindazáltal nem olly erős hihetőség ez, a' mit hatalmasan megingatni, vagy épen le is rontani nem lehetne. Bizonyosabb az, hogy Deioces nem Arphaxad. Vagy Arphaxad, mivel Ecbatana építőjének mondatik? Építhetett ugyan Ecbatanán 's Ecbatanában, de a' város nem ő általa kezdődött; mert ha elhallgatjuk is a' mesés Semiramist, Arbaces bizony Ecbatanába tette által Ninusból, vagy is Ninivéből székét, 's így már Deioces előtt állott Ecbatana. Azonban sokkal nagyobb az, hogy Deioces nem is Nabuchdonozorral, hanem előtte Merodacchal és Ben-Merodacchal uralkodhatott egy időben; 's ugyan ezért a' harmadik esmertető jegy nem is telik be rajta, hogy t. i. *Nabuchdonozor alatt az Assyrok ellen hadakozott, és szerentsétlenül hadakozott volna*, a' mit Herodot sem mond Deiocesről, inkább illyent L. 1. *Deioces autem solam Medicam subegit nationem, eique soli imperavit.* Deioces annak okáért nem lehet Arphaxad. Ugyan is, hogy a' feljebbi laistromban Nabuchdonozornak és Deiocesnek uralkodása egy időre esik, az a' Királyok uralkodásának hibásan számlált esztendejéből eredhet. Innen van, hogy Salmanassar és Mandanes nem két egykori Király a' laistromban, holott valósággal az, mert Mandanes idejében foglalt el Salmanassar a' magával viszálkodó Médiából nagy darabot. Innen van, hogy 1-ső Nabuchdonozor és Phraortes sem jő egy időre, holott egy ideiek, mert nem 2-dik, hanem 1-ső Nabuchdonozornak volt a' Médekkel, 's nem Deiocessel, hanem Phraortessel háborúja, mint nyilván irja Herodot L. 1. *adversus Assyrios expeditione sumpta Phraortes, secundo ac vicesimo quam regno potitus est anno, cum pleraque exercitus parte periit.* Phraortes és 1-ső Nabuchdono-

---

cempadus, Marodachus, Baladas; *Nabuchdonozor*, Nabulassar, Nabopollassar, Nabocrodosorus, Nebucadnezar, Nebucad-rezar stb.

zor még akkor is tsak tekéletlenűl esik egy időre, ha Salmanassar és 1-ső Nabuchdonozor uralkodásának esztendejét azon legnagyobb számra teszszük is, a' mit némelly irók, a' közönségesebb számlálástól eltérve, nekik tulajdonítnak, melly szerént Salmanassar 17, és 1-ső Nabuchdonozor 35 esztendeig uralkodott. Akkor a' laistrom így lészen:

Phul-Beloch,	Arbaces	28
Phul-Beloch,	Mandanes	20
Phul-Assar,	Mandanes	20
Phul-Assar,	Sosarmus	3
Salmanassar,	Sosarmus	17
Sennacherib,	Sosarmus	7
Assarhaddon,	Sosarmus	3
Assarhaddon,	Articas	7
Merodach,	Articas	25
Merodach,	Arbianes	22
Merodach,	Deioces	5
Ben Merodach,	Deioces	21
Nabuchdonozor I,	Deioces	27
Nabuchdonozor I,	Phraortes	8
Nabuchdonozor II,	Phraortes	14 stb

esztendeig uralkodott együtt.

Már ezzel sem Judit irójának, sem Herodotnak tudósítása nem egyez. Amaz szerént Nabuchdonozornak nem uralkodása 17-dik esztendejében lenne háboruja Phraortessel, mert ennek uralkodása kezdetén már 27 esztendős Király; emez szerént Phraortessel 22-dik esztendejében nem hadakozhatik, sem ennek halálát túl nem élheti Nabuchdonozor, mert Phraortesnek 8-dik esztendejében meg hal, 's így Phraortes éli Nabuchdonozort 14 esztendővel tovább. Hogy mind Judit irója Nabuchdonozor háborújának a' Médekkel a' 17 esztendőre, mind Herodot Phraortesnek 22-dik esztendejére nézve összejőjön: úgy kell lenni, hogy Phraortes már 5 esztendős Király, midőn Nabuchdonozor uralkodni kezd. E' szerént illy laistrom készűl viszszás rendben:

Nabuchdonozor I,	Phraortes	17
Ben Merodach,	Phraortes	5
Ben Merodach,	Deioces	16
Merodach,	Deioces	37

vagy:

Merodach,	Deioces	37
Ben Merodach,	Deioces	16
Ben Merodach,	Phraortes	5
Nabuchdonozor I,	Phraortes	17

esztendeig uralkodott együtt.

Így tehát Deioces sem nem alapítója Ecbatanának szoros értelemben, sem nem egykori Király 1-ső Nabuchdonozorral, ezzel ugyan azért nem is hadakozhatott, nem is hadakozott a' Babylon-Assyrokkal: *következésképp Deioces nem is Arphaxad*, be nem telvén rajta azon három esmértető jegy, a' mit Judit írója Arphaxadról közöl, a' minek pedig, kivált a' két utolsónak, elmulhatatlanúl fel kell abban találtatni, a' ki, ha más néven is, tsak ugyan Arphaxad személyje akar lenni.

11. §. De ha már Deioces sem lehet Arphaxad, végre ki lészen, ha még sem költött személy? *Deioces fija, Phraortes.* — Azon körűlményben, hogy ha Phraortes nevét Pausanias szerént Aphraortesnek olvassuk, ennek 's Arphaxad nevének elején, tsupán két betű helyének feltserélésével, egy hangzást találunk, *Aphra 's Arpha*, semmi fontosságot sem keresek a' dolog valóságára. Nagyobb az, hogy *Phraortesen találtatik az a' második és harmadik jegy, a' miről Judit írója Arphaxadot esmérteti*, melly szerént Nabuchdonozorral egy időben uralkodott a' Médeken, 's hadakozott az Assyrokkal, de szerentsétlen foganattal. Melly jól ir Judit szerzőjének, kinek ide tartozó előadását 5. §. már olvastuk, kezére Herodot, L. 1. „Deioce defuncto, qui annos tres et quinquaginta „regnavit, filius ejus Phraortes suscepit imperium. „Qui solo imperio Medorum non contentus, bellum „ante omneis intulit Persis, eosque primus in po„testatem Medorum redegit. Quibus nationibus po-

„titus, valida utraque, mox Asiam subegit, aliam „deinceps atque aliam invadendo gentem, donec „ad Assyrios oppugnandos pervenit, ad eos Assy„rios, qui Ninum incolebant, quondam omnium „principes, sed tunc a sociis per defectionem de„sertos, alioqui per se bene habentes. Adversus „hos expeditione sumpta Phraortes, secundo ac vi„cesimo quam regno potitus est anno, cum plera„que exercitus parte periit.“ — Itt az is méltó figyelembe jő, hogy Juditnak egyikféle kiadásában az is mondatik Arphaxadról, a' mit Herodot mond Phraortesről, hogy *sok idegen tartományt és népet hódított meg;* midőn ellenben Deiocesről azt állítja Herodot, hogy *solam Medicam subegit nationem, eique soli imperavit.* — Tsak az az egy ellenvetés lehet itt, hogy Juditnál Ecbatana építőjének mondatik Arphaxad, a' mit pedig Phraortesről nem olvasni. De abból, hogy Phraortesnek Ecbatanán való építését Herodot nem említi, nem következik, mint ha semmit sem is épített volna rajta; sőt igen lehető, hogy azt a' nagy munkát, a' miről mind Judit, mind Herodot által tudósíttatunk, Deioces egészen el nem végezhetvén, az utána közvetetlen uralkodott fija Phraortes vitte ki, 's Herodot a' munkának kezdőjét, Judit irója pedig bevégzőjét említi. Többnyire nem is olly erős ez az első jegy, hogy maga hitelessé vagy kétségessé tenné a' személyt, holott Ecbatanának építője felett úgy is annyira különbözők a' vélemények; sőt ez az egy a' második és harmadik esmértető jegy nélkül nem is bizonyít, midőn ez a' kettő amaz egy nélkül is teljes erővel bir, és a' személyt tsalhatatlanúl kimutatja, annál inkább, mivel e' két jegy felett a' vélemények sem oszolnak meg, 's mind a' kettő Phraortesben bizonyosan egyesül. *Ha tehát Deioces ama bizonytalan 's erőtlen első jegynél fogva, a' második és harmadik bizonyos és hatalmas jegy nélkül is tartathatott Arphaxadnak; mennyivel inkább tartathatik ezen két jegygyel Phraortes, ha sehogy sem lehetne is az*

egy elsőt részére állítani? Arphaxad bizonyosan Phraortes, Deiocesnél legalább valóan sokkal bizonyosabb. — Ez immár Arphaxadra nézve az én gondolatom, ha ugyan új véleményem megállításában nem hibáztam, 's annál fogva nem is sikeretlenűl munkálkodtam.

Haléczy Mihály.

4.

Miért találtatnak gyakrabban a' pénzgyűjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András Magyar Királyoknak pénzeik, mint sem az ezek után uralkodott Magyar Fejedelmeknek pénzeik?

Szembetűnő a' Magyar Országi Pénztudományban, hogy Szent Istvánnak, Péternek, Sámuelnek és I Andrásnak pénzeik gyakrabban találtatnak a' hazai Pénzgyűjteményekben, mint sem a' később uralkodott Fejedelmeknek pénzeik. Innend vagyon az is, hogy ezek a' régi pénzgyűjtőktől nagyobb áron fizettetnek, mint sem amazok. Mi oka ezen tapasztalásnak? azt méltó lészen hitelesen fölvilágosítani.

Dobai Székely Samu százados Kapitány, szerte szét járván katonasága alatt Európának legmíveltebb tartományaiban, figyelmező szemmel észre vette, mi nagy buzgósággal gyűjtögeti öszsze az előre 's viszsza is látó Külföld a' Tudományos Kintseket, 's hasonló nemes fáradozásra elszánta magát. Ha értéke tsekély volt is más duzsgazdag Magyar Hazafiaknak vagyonaikhoz képest, még is kész volt e' buzgó kebelü férfiu utolsó fillérét is föláldozni a' Köz Jónak, 's inkább másokban szenvedett szükséget, mint sem e' szenvedélyes vágyát hagyta volna kielégíttetlenűl.

Győzött is erős elszánásu lelke minden akadályokon, 's nem sokára kisded tehetséggel oda vitte gyűjtögető szorgalmát, hogy számtalan Kéziratokat, Könyveket, Pénzeket, hiteles Okleveleket tulajdonává tett, 's az akkori gondatlan és tudatlan idők-

ben úgy szólván Croesusa lett sokféle külföldi, de főképen hazai Régiségnek. Ha valaki, bizonyosan e' fáradhatatlan, 's katona létére is meszsze kiterjedő tudománynyal biró Régiségbarát méltó köz tiszteletre, sőt érzékeny hálára már tsak azért is, mivel igen számos nemzeti kintseket megmentett a' végső veszélytől.

Gyűjteményének egyik részét Klimó György, a' feledhetetlen Pétsi Püspök, vette meg, az az áldást érdemlő Klimo, ki egész böltsességgel gyakorolta a' Püspöki Tanítói és Taníttatói hivatalt, és soha sem kereste apró pulyaságokban gyönyörüségeit. A' másik részt a' boldog emlekezetü Batthányi Ignátz Gróf 's Erdélyi Püspök, a' Tudománynak ingadozhatatlan oszlopa, kerítette kezére. Mind a' két Püspök méltó arra, hogy a' Római keresztyén Anya Szentegyháznak nagy Férfiai közé számláltassék; méltó, hogy a' Magyar Haza büszkélkedve emlegesse betses neveiket. *) Némelly tsekély rész Székely Samu tudományos kintseiből még másoknál is itt ott találtatik. Ilylyenek főképen azok, mellyek Tek. Tudós Wadasi és Jeszenitzei Jankovich Miklós gazdag Gyűjteményének ékességeit tészik.

Székely Samu saját Kézíratai közűl Gyűjteményének rövid Lajstroma, mellyet mindenütt végig tulajdon kezével írt, most Pesten Tek. Tudós Waltherr László Tábla Biró Urnak, nemes lelkü Barátomnak, birtokában vagyon. Ez nyoltzadrétü Kézírat minden tzím nélkűl, mellynek kezdetén imo nevezetes két hely olvastatik: „*Postquam desiimus facere laudanda, laudari quoque ineptum putamus.* Plinius Libro VII. Epist. XXI." és: „*Cura etiam Libros quam plurimos, et quam optimos Tibi compares, qua una suppellectile nullam sis pulchriorem habiturus, nullam utiliorem.* Franc. Philelphus Epist. ad Xenophontem filium suum" A'

*) Igaz volt e' két jeles egyházi Férfiuról a' helyes magyar közmondás: „*A' jó Pap holtig tanúl.*" Nem hallotta senki ezektől a' másik buta mondást: „*Libri nihil inferunt ad Culinam*". Mondhatjuk az illyenekről undorodva: „*O homines abdomini et ventri natos!*"

könyv levelei szám nélkül vagynak. Előjőnek e' Lajstromban Székelynek Könyvei, Kézíratai és Pénzei.

Már ezen Kézíratban egyik helyen ime nevezetes numismatikai Jegyzet találtatik:

I.

„Anno 1753 Die 18-a Septembris Alba Regali domum, relicta militia, rediens in TÉTÉNY prope Budam incidi in Rusticum Svevum ibi degentem, professione sua Pistorem, qui praecedenti die in vinea DUO MILLIA NUMORUM ARGENTEORUM effoderat, quos mihi cum resignasset, iis perlustratis, observavi omnes fuisse quatquor priorum Regum Hungariae, STEPHANI nimirum, PETRI, SAMUHELIS (quem per errorem Abba dicunt Historici ob summam ejus pietatem, uti in Anonymi Belae Regis Notarii Historia Ducum et Regum Hungariae videre est) et ANDREAE PRIMI, ex his ego DUCENTOS selegi, datis eidem viginti florenis, quos inter magnos Viros et Amicos hoc ordine distribui, quod memoriae causa adnotare visum est. Inscriptiones tales erant:

Stephanus Rex. Ex alia parte: Civitas Regia.
Petrus Rex. — — — — — Pannonia.
Samuhel Rex. — — — — — Pannoneia.
Andreas Rex. — — — — Civitas Regia.

A' Pest Vármegyei Tétény falu ollyan gazdag kintset nyitott ki kebelében a' négy első Magyar Király pénzeiből, melly KÉT EZER számával kizár minden ritkaságot. Sőt, ha e' Kintsnek némelly része elolvasztatott volna is, a' mi, fájdalom! hajdan még inkább, mint most, megtörténni szokott, az a' KÉT SZÁZ DARAB, melly húsz pengő forintért Székely Samu tulajdonává lett, maga is elég volt a' ritkaság meggátoltatására. Ez a' szerentsés találmány oka tehát, hogy I András után élt Királyainknak pénzeik jóval ritkábbak, mint sem az I András Király előtt élt Fejedelmeké.

Mint osztotta volt el Székely Samu vásárlotta két száz darab Pénzeit, azt önmaga így számlálja elő különös Jegyzékben:

II.

Nomina eorum, quibus Numos Hungaricos argenteos vel ipsemet dono exhibui, vel beneficio Cursus Publici misi.	Stephanus.	Petrus.	Samuhel.	Andreas.
D. Doctori Joh. Walaszkay Pesthini	1	1	1	1
Excell. Cam. Praes. Com. Ant. Grasalkovich — — — —	1	1	1	1
D. Jos. Kando de Farnos in Domon	1	1	1	1
D. Joh. Madács ibidem reperto —	1	1	1	1
D. GeorgioKirály deSzathmár in Hangáts	1	1	1	1
D. Gedeoni Ráday in Nyomár —	1	1	1	1
D. Generali Com. Jos. Esterhasy Viennam	1	1	1	1
D. Francisco Balogh Regenti Tatam	1	1	1	1
D. Ladisl. Radvanszky in Koza —	1	1	1	1
Eidem Steph. V. et Belam IV. in aere	—	—	—	—
D. Andreae Pottornyai in Giralth —	1	1	1	1
D. Steph. Bányai Prof. Patakiensi —	1	1	1	—
D. Joh. Csécsi cond. Prof. Patakiensi	1	1	1	—
D. Samueli Szilágyi Consiliario in Transylvaniam misi beneficio Postae ad Medgyes. — — — —	2	2	2	2
D. Joh. Haller Gubernatori Transylv.	1	1	1	1
D. Comiti Ant. Mikes in Transylv. —	1	1	1	—
D. Comiti Ladislao Kemény — —	1	1	1	—
D. Paulo Major Pastori Csetnek. —	1	1	1	1
D. Consiliario de Kempelen Poson. —	1	1	1	1
D. Baroni Ernesto Petrasch Eperj. —	1	1	1	—
D. Comiti Paulo Bethlen Viennam —	1	1	1	—
D. Joh. Hertzegh Senat. Debretz. —	1	1	1	—
D. Alexandro Szerdahelyi — —	1	1	1	—
D. Baroni Samueli Desseufy — —	—	—	1	—
D. Consiliar. Cothmann Poson. —	1	1	1	1
D. Com. Antonio Erdődy Posonium	1	1	1	1
D. Consil. Adamo Rajcsányi Poson. —	1	1	1	1
D. Consil. Josepho Török Poson. —	1	1	1	1

Nomina eorum, quibus Numos Hungaricos argenteos vel ipsemet dono exhibui, vel beneficio Cursus Publici misi.	Stephanus.	Petrus.	Samuhel.	Andreas.
D. Paulo Jeszenák Posonium misi —	1	1	1	—
D. Jôanni Jeszenák Posonium —	1	1	1	—
D. Stephano Zitkovszky Posonium —	1	1	1	—
D. Referendario Jacobo Svetics Vien.	1	1	1	1
D. Agenti Jacóbo Kuntz Viennam —	1	1	1	—
D. Samueli Szilágyi Prof. Debr. —	1	1	1	—
D. Gabr. Institoris Mossoczi Academico	1	—	1	—
D. Joh. Tomka Szászky Rect. Poson.	—	—	1	—
D. Joh. Tzetter Poson. ad Acad. eunti	—	—	1	—
D. Joh. Eliae Weinerth ad Acad. eunti	—	—	1	—
Domicellae Johannae Radvanszky —	—	—	1	—
R. P. Joh. Kaprinay e Soc. Jesu Cassov.	1	1	1	—
D. Baroni Generali Emer. Barkoczy —	1	1	1	—
D. Emer. Mattiasovszky Canon. Scepus.	1	1	1	—
D. Leopoldo Schuller Major. Leop. Pálfy Reg. — — — — —	1	1	1	—
D. Gregor. Horváth Stansith de Gradez	—	—	1	—
D. Joh. Cherni Rect. Gömöriensi —	1	1	1	—
D. Constantino Alexand. Philippides de Gaja Caesareo Interpreti Oriental. et Camerali Secretar. — —	1	1	1	—
D. Joh. Krübel Pastori Eperjes. —	1	1	1	—
D. Comiti Stephano Klobussitzky —	1	—	1	—
D. Consil. Paulo Festetits de Tolna —	1	—	1	—
D. And. Farkas in Academ. eunti —	1	—	—	—
D. Martino Domokos Judici Debretzen.	1	—	1	—
D. Stephano Hatvani Doct. et Medic. Prof. Phil. Deb. — — —	1	—	1	—
D. Georg. Karlovszky Rect. Késmark.	1	—	1	—
D. Sam. Sontag Eperjesiensi in Acad. eunti — — — —	1	—	—	—
Summa —	48	40	52	20

Enynyi találtatik Székely Samu Lajstromában a' híres TÉTÉNYI KINTSRŐL. Ugyan Székely Samunak barátságos Leveleiben is, mellyeket a' nagy és ditső érdemü Koller Jósef Pétsi Nagy Prépost-hoz írt, vagynak néhány ezen TÉTÉNYI KINTSET illető sorok, a' találás helyének világos kijelentetése nélkül. Minthogy e' tudós Levelezés Kézírata az én tulajdonom a' tőlem igen hév tiszteletben tartatott Koller ajándékából, ide iktatom ezen sorokat is.*)

Egy év és nap nélkül költ Levelében írja Kollerhoz a' derék Székely: „In colligendis Numis patriis multum desudabam, ast non satis feliciter, si id excipio, quod anno 1753. BIS MILLE Numos argenteos Sancti Stephani, Petri, Samuhelis et Andreae I. reperierim apud Rusticum, e quibus DUCENTOS emi, qui in Hungaria, Transilvania et IMPERIO suos nacti heros. Andreae I. cum reliquis R. P. Kaprinai dedi."

1769-dikben Junius 25-dikén Eperjesről Posonba küldötte levelében említi: „Defunctum Baronem Cothmannum plurimorum Regum Hungariae numos typis vulgatos exhibuisse audio, ego quoque dederam ei genuinos argenteos numos Protoregis Stephani, Petri, Samuhelis et Andreae I. Cum vero hac-

*) Midőn 1817-dikben Május 1-sőjén Pétsett Kollert először és utólszor néhány napig tisztelni és meglátogathatni szerentsém volt, igen nehéz tudós kérdésekre kellett felelnem. Kielégítőleg esvén minden feleletem, a' mi valóban tsak vak szerentse volt, föl kelt a' ditső férfiu ülőhelyéből és Könyvtárába ment. Viszsza jövén könybe borúlt szemekkel nyujta felém XI. Kötet Kézíratot ime szovakra fakadva: „Vidd el magaddal. Te ezeket megfogod és megtudod betsülni. Itt most a' Köz Könyvtár elhagyatott állapotban vagyon. Oda nem akarom letenni. Vidd el és vedd által egész Könyv Gyüjteményemet is. Használásra írattak a' Könyvek." Én, meglepetve levén az ajándék által, vonakodtam azt elvenni; de végre tsak ugyan elkellett vennem főképen a' Kézíratokat. Ezek között Garampi Cardinálisnak Levelei 1772-től 1792-ig és más nagy férfiaknak Levelezéseik gazdag tudományos kintset foglalnak magukban.

tenus icones hae aeri incisae nondum mihi visae, Rnda P. V. mihi rem pergratam factura, si haberi possunt Viennae, in usus meos comparaverit ac Rectori Scholae Posoniensis Cl. Benczur miserit, qui pretium illud depositurus est, ac ad me perferendas curabit. In numis Hungaricis aeri incisis praeter Melen, Schmeitzel et P. Palma nil habeo."

1769-dikben November 18-ikán Eperjesről Posonba küldötte levelében beszéli: „Tua benignitate obtinui CXX Ectypa (Klimó Püspök nagylelkűsége a' Pétsi Magyar Pénz Gyűjteményt Rézbe vésette) Numorum Hungaricorum. Proto-Regis S. Stephani, Petri, Samuhelis et Andreae I. DUCENTOS habui numos argenteos, qui inter varios divisi. IPSI QUOQUE AUGVSTO CLEMENTISSIMO FRANCISCO I. IMPERATORI, mandante eotum Cancellario Excellentissimo D. Comite Nicolao Pálffy OCTO misi. Ectypon Geisae et Colomanni hucdum possideo. Utinam imprimerentur! Cornides noster etiam quosdam misit, ac Baro Cothmann. Plus dabit dies."

Végre 1770-dikben Julius 15-dikén Eperjesről Posonba küldötte levelében olvashatni: „Sunt mihi numi aliquot aurei, argentei, ac aerei vetustissimi hungarici, Romanorum Summorum Pontificum ac Regum Hispaniae, improbo labore in Italia comparati. Misi ex Hungaricis mandante eotum Cancellario Comite D. Nicolao Pálffy, GLORIOSAE MEMORIAE AVGVSTO NOSTRO FRANCISCO IMPERATORI NUMOPHILACIVM HUNGARICVM COLLIGERE SATAGENTI: Num hi, qui restant, oppido certe rari, in Bibliothecas et Numophilacia Publica deveniendi nanciscentur aliquando fortunam? est, quod dubitem." Még ezek is a' TÉTÉNYI KINTS nagy lelkü elosztatásának köz figyelemre igen is méltó Részei.

Vajha minden a' Magyar Haza rejtek kebelében lappangó, 's egykor történetből napfényre jövendő Régiségek Székely Samuhoz hasonlító tudós Férfiaknak kezeikbe jutnának! — Vajha találkoznának mindenkor, kik a' Haza kebelében itt ott esmére-

tesekké lett régi Maradványokat egymás után gondosan leírnák, minden esetre pedig az eltűnéstől okossághoz illő aggodalommal megmentenék!

Horvát István.

5.

A' Mester legények ingyeni Oktatásoknak előbbisége Magyar Országban, mint a' Külföldön.

Nemzetiségünk állapításának *igazságtalan Ellenségei* mind azok, a' kik nemzeti jelességeinknek szántszándékos elhallgatása, 's titkolása mellett, némelly miveltségi héjjának miatt magunkat lealázni, ellenben az idegeneket mindenben magasztalni és jelenkori szándékoknak általlyános követésére birni, 's gerjeszteni törekednek. Mert józanon gondolkodván, kiki az *igaz* ellen vétkezik, ha egy oldalról az egészre tévén ítéletet, egy vagy más héjjány miatt honunkat gyalázza; ki pediglen mivelítésünknek színes örve alatt *Nemzetünket maga alázására kiszteti is*, az gyökerestől irtya 's kiszaggattya a' Nemzetiség ditső érdemét, a) melly koránt sem az idegenek általlyános majmozásában, mint inkább és egyedűl a' Nemzeti Character javításában, tsinosításában, józan felvilágosításában, és a' jövendők tekintete bölts tökélletesítésében, az az: tsak ollyan miveltség elfogadásában, mellyel a' feltünt Nemzetisége sem által változik, sem szerentsélletik, méltán és valódiképen helyheztethetik.

---

a) Fájdalom! hogy az immár negyedszer közre botsájtott *Hitelben* (melly legkevesebbet az igaz hitelről, vagy is a' hitelezők biztosságáról — hanem általlyánosan magyar Nemzetiségünkről értekezik) illyeket olvasni kénszeríttetünk. Találnak ezek sok olvasókat, még több kedvellőket, miért? mert a' legigazabb, legtagadhatatlanabb Psychologiai elv szerint mindenkor számosabb a' sorsával nem elégsző, azért nyughatatlan, következőleg változást szomjúzó emberiség része.

Ellenségnek valóban, és a' nemzetek mostani felforrásában méltán veszedelmes ellenségnek állítom a' Nemzetiség változására törekedőket, mert kisded erejét Nemzetünknek többiekéhez hasonlítván, tsupán és egyedűl Isteni tsudának tulajdoníthatom, hogy Strassénak abrosza's képén b) annyi századok alatt, e' világ hatalmas nemzetei özönében több kihalt nagy Nemzetek sorsával mind eddig el nem süllyedett, el nem boríttatott, hanem fentartathatott, maroknyi népünknek eldődi Nemzetisége.

Valamint azért e' jeles gyűjteményben közre botsájtott értekezéseimmel többnyire Nemzeti jelességeinket megismértetni, 's felvilágosítani iparkodtam; abban lelt öröm érzésemet kijelenteni szándékom, hogy magunkat a' Nemzeti miveltség szorgalmában szomszédainknál némelly tekintetben nem tsak alatsonyabbnak nem lenni, hanem még őket is megelőzni önnön vallásokból bizonyíthatom.

Méltán sajnálhatjuk ugyan folyó irásainknak a' *Sasnak*, *Szemlélőnek*, *Orvosi Tárnak* kihalását; *Árpádiának*, *Clionak* (?), *Minervának* (?) e' folyó esztendőre elmaradását; de tekintetben és fontolóra vévén a' Bétsi fő városban keletkező tudós folyó irásoknak többek között: az *Oesterreichisches Archiv für Geschichte*, *Erdbeschreibung*, *Staatenkunde*, *Kunst. u. Litteratur* Ridler János Vilhelm szerkeztetése alatt tsak három esztendeig tartott divattyát, és már múlt esztendővel elenyészetét, *nem olly érzékenyűl érdekelhet bennünket a' közönséges tsapás*, mind azért, mivel a' jelenkori szellem fuvallása után Nemzetünk is *valóságok helyett* már inkább *képző előadásokkal* kezd foglalatoskodni, és így az *igaz* és *jó* sikeres *esméretektől* elvonúlni; mind pedig, mivel a' Nagy város, és örökös Austriai Tartományok egy nyelvűek lévén sokkal több olvasókat amannak, mint Hazánk külömbnyelvű lakosi, — hol külömben is *még a' külső Litteraturának sok-*

b) Strasse, Stromm der Zeit.

hal

kal több kedvellői vannak, mintsem a' Honnyinak — a' magyar tudós folyóírásoknak szerezhetnek.

Szolgálhat az Austriai Tudós Redactornak azon, kinyilatkoztatása is méltó vigasztalásunkra: *Die Redaction des öesterreichischen Archivs danket den theilnehmenden Freunden, welche — — — die Vorurtheile des Auslandes zu berichtigen, — — durch ihre Bemühungen unterstützt haben* — mert ebből nyilvános, hogy nem tsak a' Magyarnak — hanem szintén az Austriaiaknak is, gyengéden ejtve, előítéletből származott, de valósággal gúnyoló heányok 's fogyatkozások tulajdoníttatnak; következőleg, hogy illyen szeplősítés egyébb nemzetekkel közös lévén a' Magyart ezek mellett nem alatsonyíthatja.

Örömünket pedig méltóképpen gerjesztheti annak tapasztalása, hogy Nemzetünk némelly miveltség eszközeit és tudós Intézeteit más virágzó Nemzeteknél is korábban gyakorlotta. Ugyan ezen *Oesterreichisches Archiv* 1833. 624. lapon arról tudósít: „hogy a' közönséges újságnak — (Allg. „Zeit.) 1833. 25. Dec. 450 száma szerint a' Párisi „*Faculté des Lettres* Intézetben téli holnapokban „ingyeni Tanítások a' Mathesis és Mechanicai Tu„dományokban mester-legényeknek elő adatnak, „millyenek Berlinen kivül volnának-e? Német Or„szágban máshol, nem tudatik; — holott Bétsben „az ottani Tudományos Egyetemben lévő Physicá„nak Professora Ambschel az utóbbi századnak vég„ső tizedében (1790—1799.) illy nyilvános oktatá„sokat vasár- és ünnepnapokon tartott." Én azomban a' Magyar mester-legényeknek, kik Molnár, és egyébb Mechanicai mesterségre készültek, a' Mathesis eleje és Mechanicában Pesten már 1786. esztendőben volt ingyen és nyilvános oktatásokat akkori jelenlétemből bizonyíthatom; mert Horváth János Apáturnak és a' Magyar Universitás akkori Physica Professorának — vasárnapokon tartott Mechanicai előadását, és e' mellett a' mesterséges és gazdaságbéli mívszerek (Machinák) Német János segédje által előadott esmértetéseit gyakorlottam Melly

szerint bizonyos, hogy a' Nemzeti Miveltségnek ebbéli eszközlése, melly 1790 esztendő után Bétsben üzetett, később Berlinben is gyakoroltatott, és tsak 1833. esztendőben Párisban divatkozott, Hazánkban már 50 esztendővel ezek előtt, mint már megállapított intézet, a' mesterlegényeknek mechanicai oktatásokra Pesten ingyen és közönségesen használtatott.

W: Idősebb Jankovich Miklós.

6.

A' Keresztyén Egyházi Hatalom Befolyásáról a' közép századokban.

Nem tagadhatni ugyan, hogy a' Világ legjobb tanúlóhely az emberre nézve, mert tsak itt akad ő számtalan alkalmatosságokra, mellyekben tapasztalást gyűjthet magának; de mivel ama tapasztalások, mellyeket az emberek egyenként véve gyűjtenek, ő nekik életszabályként soha sem szolgálhatnának, mert Bolingbrokkenak igen helyes észrevétele szerént az ember későn születik 's így sok dologgnak kezdetét, és igen korán hal, 's így soknak végét nem láthatja: azért ha az emberi elmének szorentséje nem volna az e' tárgybéli hejányokat a' Történettudomány által kipótolni, minden egyes embereknek tapasztalásuk tsak tsekély töredék lett volna, mellynek sem értelme, sem öszvefüggése, 's így ő reá nézve semmi, vagy tsak igen kevés haszna lehetne.

A' Történettudomány az a' könyv, mellyben az emberi nemzetnek sorsát (Schiksal) képbetúkkel ugyan (Hyeroglipha), de még is elég értelmesen leábrázolva látjuk. Ebben szemlélünk mi egész népeket, mint gyenge kisdedeket, bátor ifjakat, erős férjfiakat, 's erőtvesztett véneket; szóval: szemmel tartunk egész nemzeteket úgy, mint egyes személyeket a' bőltsőtől a' sírig. Szemléljük a' földrezzen-

tő pártütéseket, mint a' tsendes parton álló a' habzó tengert.

A' szokásokban, 's gondolkodásmódban különbözve tódúlnak előnkbe egyes személyek 's egész népek homályos zűrzavarban, de a' Történet félre vonja a' tetszetes titkot fedő szőnyeget, és mélyen a' szívben mindég tsak ugyan azon egy embert pillantatja velünk, melly mindenkor ugyan azon indúlatoktól vezettetik, hajtatik, és ragadtatik.

Ha a' História tzélirányosan van kidolgozva, nem lehet sok hasznos oktatás és édes gyönyörüség nélkűl, midőn a' legnagyobb dolgokat halmozván, a' lélek elejébe, minden várakozást fellűlmulva szemlélteti velünk, mi nagy dolgok következhetnek a' tetszőleg parányi okokból. Ez által egykorúakká lészünk a' legnagyobb férjfiakkal, minden szándékaikat, 's minden tetteiket, sebes előhaladásukat 's öszverogyásukat tanúljuk esmérni, valamint azt az indító erőt is, a' mellyet ők koruktól, ez pedig ő tőlük vett.

Tellyes igaza vagyon Beck Danielnek, midőn a' Világ 's Nép történet könyvének előesméreteiben mondja: „semmi sem lehet a' földnek szemlélődő lakójára fontosabb, mint a' józan megfontolása minden változásoknak, a' mellyeken különféle időszakaszokban a' föld és az emberek testi, polgári és erköltsi tekintetben túl estek, és a' mellyek által mind a' kettő azzá lett, a' mi most. E' változásoknak okaikkal és sikereikkel együtt történt szoros fontolgatása bő kutfeje az esméreteknek minden állapotra, hivatalra, és korra nézve; biztos vezér ez az életnek minden utain, tanítója az okosságnak és virtusnak, valódi mivelője az emberi elménck és szándéknak. Ez az oka, hogy a' História, melly hajdan tsak a' Kormányvezetőknek, Törvényszerzőknek, Hadivezéreknek és Tudósoknak volt inkább szükséges, most már úgy tekintetik, mint a' tzélirányos nevelésnek egy elmaradhatatlan része.

Ha a' Históriából nem mindenkor az a' haszon háromlik, a' melly háromolhatnék, és a' mellynek háromolnia kellene, nem ő a' hibás, hanem vagy az irója, vagy pedig az olvasója ; ha t. i. az első azt, a' mi történt, minden lehető viszonyban igazán és híven vagy elő nem terjeszthette, vagy előterjeszteni nem akarta; a' második pedig nem vizsgálta, vagy szinte nem is vizsgálhatta, valljon a' történet iró adhatta-e 's akarta-e adni híven elő a' dolgot, a' mint ez magában vagyon ?

Azonban mind a' Történetirótól, mind pedig ennek Olvasójától sokkal könnyebb kívánni mind ezeket, mint sem azok valóban tellyesedhetnek. Mert erre megkivántatnék, hogy mind a' kettő a' tzéljára szükséges előesméretekkel, segéd eszközökkel, érzés, gondolkodás, szándék, akarat, és tselekedet szabadsággal birjon, melly a' Történetiráshoz és Olvasáshoz megkivántatik, hogy t. i. a' történet igazán leirattassék, és az olvasó által az igazság megesmértessék, 's eléggé megfogattassék.

E' hibakör a' keleptze, mellybe sok Történetirók, és legtöbb Olvasók esnek; — innét vagyon, hogy ugyan azon történetről, 's annak sikereiről és hasznos vagy hasztalan befolyásairól külömböznek az iróknak véleményeik. Bizonyságúl szolgáljon ezen értekezés, a' mellyben én igyekezni fogok a' középkornak némelly történeteit olly módon előadni, melly képes legyen az ugyan azokról divatkozó némelly előitéleteket elszéleszteni.

Az én véleményem az, hogy reánk nézve a' középkor legfontosabb része a' Világ Históriájának, mert abban vettetett alap sok változásokra 's viszontagságokra, a' mellyek később 's a' mi időnkben is lassan lassan kifejlettek. És még is ugyan ezen középkor mireánk nézve sok ideig egy egészen esméretlen vidék volt, a' minek okai minden gondolkodó előtt tudva lésznek; sőt még most is a' Históriának ezen része nem olly tekéletesen vagyon kimiveltetve, hogy abban itt ott gyom nem találtatnék.

Ámbár a' História általjában mindenkor igen kedves része volt vizsgálódásomnak, még is a' legnagyobb szorgalmam tárgyává a' középkort vettem, mert sok e' korban eredett történetek, p. o. a' Menedékek (Asyla); Istenitéletek (Ordalia), a' Vitézi Rend, a' Kereszthadak, a' Babonaság, a' Boszorkányper, a' Nőtelenség (Coelibatus), az Inquisitio, Kinzóvallatás, a' Censura 's t. e. igen szoros összefüggésben vannak a' Köztársasági Orvosi Tudománynyal (Staats-Arzneykunde), a' mellynek Tanítója vagyok.

Vizsgálódásaim között igen erősen ötlött szemembe az igen kitünő és kémélést nem esmérő mód, melly által sok irók abból többeket, a' mi a' középkorban roszszúl, kegyetlenül, és utálatosan ment véghez, tsak egyedül a' Keresztény Egyházi Hatalomra tolni szándékoznak, a' nélkül, hogy érdem szerént említenék azt is, a' mit az ő jótévő befolyása mind az egész emberiségre, mind pedig az egyes Státusokra nézve eszközlött; mint igyekezett ő a' valódi jót előmozdítani, a' roszszat pedig elmellőzni, a' mennyire ez hatalmában volt.

A' ki a' középkor Históriáját szoros fontolás nélkül olvasná és elfogadná, könnyen juthatna késértetbe, hogy Lucretiussal felkiáltson:

Tantum Religio potuit svadere malorum! —

Hogy én a' középkornak némelly történeteiről, a' mellyek ezen Értekezésnek tartalmát tészik, más módon vélekedem, mint sok mások; és hogy ama nagy befolyást is, mellyel a' Keresztény Egyházi Hatalom a' középkorra volt, jótévőbbnek rajzolom és pedig nem ok nélkül, az alább Értekezésem egyes tárgyaiból kifog tetszeni. Tsak e' kettőt kérem előre Olvasóimtól: ha véleményemben néhol eltévedni találnék, ez nekem tüstént hibául ne tulajdoníttassék, ne azonnal hibának tartassék, hanem a' régi „veniam damus, petimusque vicissim-nek" reám nézve is legyen helye; továbbá ne tartassam akár indúlatos Hitsorsosnak, akár pedig az elveszett

perek védőjének, mert tisztem is, legnagyobb vágyam is az ember természetével minden előítélet nélkűl, mint egy szemlélődő Orvoshoz és Tanítóhoz illik, megesmérkedni; az indító okokat, mellyek az embert tettre birják, vizsgálni, és mind azt, a' mi ńeki, mint állatnak, mint embernek, mint kereszténynek, és mint polgárnak, végre a' mi az egész társaságnak hasznos, értéke szerént betsűlni.

Legyen ez, mint előészrevétel annak vizsgálására: mi befolyással volt a' Keresztény Egyházi Hatalom középkorban a' legfontosabb történetekre, akár mint Törvényszerző, akár pedig mint Közbenjáró.

* * *

A' Keresztény Egyházi Hatalom kétféleképen hatott a' törvényhozásra. Először úgy, mint független törvényhozó hatalom, midőn a' hit ágazatait, talpigazságait, és saját szándékát alaptörvénnyé teremtvén a' világ elébe föllépett; másodszor pedig úgy, mint törvény jovító, midőn a' kisebb néptsapatok és tartományoknak rendszabásait följegyezte, 's ezeket, reájuk nyomván a' keresztény hit billegét, a' Szentegyház szándékához alkalmaztatta.

Eképen feslett ki idővel egymásután az Egyházi Rendnek ezen hatalmas befolyása. A' szanaszét lappangó keresztény tsapatoknak, kik üldöztetésük miatt bujkálni kénteleníttettek, azon kellett lenniük, hogy törvényes ügyeik bírálásában feleik, nem pedig a' pogány törvényhatóságoknak szava legyen ügydöntő; mivel a' velük rokon érzésü feleik t. i. a' népvénei, előljárói, tanítói határozásának szívesebben hódoltak, mint akárki egyébnek. A' mire a' következett, hogy az illy köz bizodalommal megtisztelt férjfiak hitsorsosaik fölött állandó rangu testet képezvén, később közűlük támadtak a' Metropoliták, és a' Patriarchák. Ezekhez folyamodtak azután a' hívek kétes ügyeiknek eligazíttatásáért, elitéltetéséért, és helyben hagyatásáért. Később, midőn a' hívek között a'

hit igazságát harapdozó meghasonlás tüze kilobbant, több közönség Előljárói összejöttek, és hitágozatokat rendeltek, mellyeknek megszegése büntetést vont maga után. Ezen kortól kezdve, melly a' 4-ik század közepére esik, támadott az Egyházi rendnek valóságos bírói hatalma. Ezen hatalom rendíthetetlenségét, és kiterjedését Nagy Constantin Tsászárnak köszönheti, ki a' keresztény hitet uralkodó méltóságra emelte; megkell azonban jegyzeni, hogy a' hitnek uralkodó volta a' mellett még is a' Tsászár némelly befolyása alatt kelletett maradnia, 's a' Világi Hatalom is megjelent a' Papi Gyülekezetekben.

Több év lefolytával a' Napkeleten született Metropolitai Rendszer a' Napnyugoton is keletbe jött. Azonban mivel a' Római Pápák mindenkor mind a' tisztelet, mind a' hatalom Elsőségével birtak a' Keresztények között, igen természetesen a' Köz Bizodalom ezeknek végzéseikhez leginkább folyamodott, 's holmi kétes esetekben is a' mit ők meghatározták, azt illő és tartozó tekéntetben tartotta minden Keresztény Nép, minden egyes Keresztény Ember is.

Az illy irott közleményeket, millyeneket már az előtt a' Püspökök is szét szoktak küldeni, rendszabásként szolgáló tanátsoknak tekintették a' hívek, 's a' közlők fedhetetlensége miatt törvényes erővel birtak, mire nézve is a' jövőben hasonló esetek elintézésekor sinórmértékül szolgáltak. Az illyen irásokat Végzeményeknek (Decreta, Decretalia) nevezték.

Ezen Végzeményeket Kis Diénes (Dionysius parvus) Symachus Pápa alatt 511-dik évben az ókorúbb zsinatvégzeményekkel együtt római ajkon közre botsájtotta. A' következett Pápáknak szakadatlan fáradozásaik ezen végzemények elterjesztésére tzéloztak, 's iparkodasuk nem is volt gyümöltstelen, mivel az Egyház hatalma azon arányban, mellyben a' világi hatalmasságok annak tekintete biztosítására, és nagyítására összszetett vállal munkálkodtak, nőttön nőtt. Ezen költsönös iparkodásnak az lett a' következése, hogy mindenki mind e' Végzemé-

nyekre, mind a' zsinat határozasokra, mint az egész kereszténységtől megesmért, 's önkényt elfogadott törvényre hivatkozott ügyében, és így ezek az egész Kereszténység között sinórmértékekké lettek.

Átlátta ezen közben az Egyházi Rend, hogy az általa divatba jött törvények a' rómaiakéival még is se velejük, se külsejükre nézve meg nem mérkőzhetnek, 's egyszer'smind ezeknek helyesebbségük miatt méltó elsőbbségét; ugyan azért elhatározta, mivel Justiniánus törvényei semmiképen sem eshettek szájízére, az Egyház hozta törvényekben lelhető ellenmondások kiszemelését, a' kurtítandók rövidítését, a' kuszáltak elrendelését; hogy így a' törvény valahára tudományos alakot nyerhessen, melly tzélnak elérésére minden a' tsak hatalmabeli, 's ezen tárgyba folyható eszközöket megragadott. De kitűnt később ezen gyűjteménynek a' nyilván való tanításra nézve tzélirányatalansága, sőt az is, hogy az üdőről üdőre hozatott új Végzemények benne nem foglaltattak. Innend történt, hogy egy újabb, 's tekéletesebb gyűjtemény szerkeztetésnek szüksége is átlátható volt.

Ezen fontos munkának elkészítése Gratiánus Szerzetesre bizatott, a' ki a' Szentírásból; az Anyaszentegyház ó Végzeményeiből, a' Római Törvényből, a' Szent Atyák irásiból, a' Pápák régi rendeléseikből, a' Frankus Királyok Capitulárciból, 's más vegyes tartalmu hagyományokból összeszerkesztetett tarka Kivonattal lepte meg az 1151-diki tőle nagyot váró évet. Ez a' gyűjtemény, melly közönségesen Decretum Gratiani tzim alatt esmeretes, a' Bolognai Fő Oskolának ajánltatott, ettől III. Eugenius Római Pápa elébe terjesztetett, ki azt a' maga fényes hatalmából megerősítette.

Gratiánus Gyűjteményének hibái azonban nem sokáig lappanghattak titokban, 's azért igyekeztek időről időre a' Pápák azokat megjobbíttatni.

Mivel időjártával sem a' Justiniánus behozta Római Törvények, sem Gratiánus gyűjteményei a'

köz szükségnek meg nem feleltek, újra kénteleníttetett a' világ szükség esetében a' Római Pápákhoz folyamodni, kik egymás után olly sok határozást és végzetet adának, hogy egy század mulva öt Gyűjtemény sem volt elégséges azoknak összeszerkesztetésükre. Kilentzedik Gergely tehát meghagyta Pennaforti Raymundusnak, hogy a' mi a' Végzeményekből használható, azt szedje összse, a' megmásolandókat változtassa, bővítse, a' mint az akkor uralkodó törvény okfők megkívánnák. Az Egyházi Zsinatoknak Végzéseik, a' Szent Atyáknak Véleményeik, 's maga a' Római Törvény is, a' hol megkivántatott, ekkor segédűl vétettek. A' Pápa 1234-ikben maga megerősítette ismét ezen új gyűjteményt, sőt ismét egy másik új Gyűjteményt is szerkesztetett összse, a' mellybe mind azon Pápáknak Decretumaik beiktattak, kik 9-dik Gergelytől fogva 8-dik Bonifáciusig az Anyaszentegyház kórmányát vezették. Ezen Decretumot, melly VI-iknak neveztetik VIII-dik Bonifácius Pápa erősítette meg. Ötödik Kelemen Pápa saját Végzeményinek összeségét is a' hat gyűjteményhez ragasztotta. Ezen most előszámláltak tészik alkató részeit a' zárt papi törvénynek (Corpus Juris Canonici clausum). Még később hozzájuk függesztettek ezekhez XXII. János Pápának és azon Pápáknak, kik IV. Orbán Pápától IV. Sixtusig és XIV-ik Gergelyig éltek, Rendeléseik; mellyeket ez utóbbik együtt helyben hagyott, 's e'képen a' mai Corpus Juris Canonici szerkesztetése kiterjedését mintegy bézárta, melly ma a' következő részekre osztatik:

a) Gratiánus Decretumára.
b) IX. Gergely Pápa Decretálisaira.
c) A' Decretálisoknak VI-dik könyvükre.
d) Clemens leveleire.
e) XXII. János Pápa Extravagansaira.
f) A' Köz Extravagansokra.

Sokkal igazságosabb, emberségesebb, tzélirányosabb, 's világosabb is volt sok tekintetben az egyházi törvény mind a' római polgári törvénynél,

mind főképen az akkorbeli barbarusok törvényeiknél; de ha ezen oldalát nem érdemesítenők is olly nagyra, vegyük tsak számba minő foganatu lett nagyban, 's tekintsük az általa megállapítandó 's megerősítendő viszonyoknak fontosságukat, 's bizonnyára megvalljuk, hogy az Egyház hozta törvények minden egyébb Törvényeket jóval fölűlhalladtak.

Hogy az Egyházi Keresztény Papi Hatalom a' Római birodalomnak az éjszaki barbarus nemzeteknek és népeknek berohanásaik által történt elmulása és eldöntetése után is, főképen, és nagy sikerrel béfolya ezen jövevény Nemzeteknek törvény hozásaikba, bizonyítja a' Salica Törvénynek Bévezetése, és kezdete, mellyben mondatik: „*Gens Francorum inclyta, Auctore Deo condita, fortis in armis, firma pacis foedere, profunda in consiliis, corpore nobilis, et incolumis, candore, et forma egregia, audax, velox, et aspera, nuper ad Catholicam fidem conversa, immunis ab haeresi, dum adhuc teneretur barbarie, inspirante Deo inquirens scientiae clavem, juxta morem suarum qualitatum desiderans justitiam, custodiens pietatem, dictaverunt Salicam legem proceres ipsius gentis, qui tunc apud eam erant rectores.*“ Az az: „A' Frankok nemes, Isten alkotta nemzete, hadban erős, frígytartó, mély bélátásu a' tanátskozásokban, derék és ép testü, őszinte, 's deli alaku, merész, szilaj, és kemény, minap tért a' katholika hitre, még vadságában is ment lévén a' bálványozástól, isteni sugallástól ihletve keresé a' tudomány (világosság) kultsát, öntermészete szerént szomjuhozá az igazságot, magának a' nemzetnek nagyai hozták a' Salica törvényt, kik akkoron azt kormányozák.“ Lásd: Leges Francorum Salicas et Ripuariorum editas studio et opera Jo. Georgii Eccardi. Francofurti et Lipsiae 1720 pag. 4-ta. Ugyan ezen könyvnek 8-dik lapján olvashatni: „*Theodoricus Rex Francorum iussit conscribere leges Francorum, Alemannorum, et Bojoari-*

orum, et unicuique genti, quae in eius potestate erant secundum consvetudinem suam etc. etc. et quae erant secundum consvetudinem paganorum mutavit secundum legem Christianorum." Az az: „Theodorikus iratta öszsze a' Frankok, Alemannok, Bajorok törvényeit, és mindegyik népnek, melly hatalmában vala, szokásához képest 's a' t. 's a' t. és a' pogány szokásuakat a' keresztények törvénye szerént változtatta."

Miképen eshetett ez meg, igen könnyen általláthatni a' következőkből. A' hódító népeknek is voltak Királyaik, Vezéreik, és Szokásaik, mellyek náluk törvény gyanánt szolgáltak, ha irott törvényeik nem voltak is. A' hatalmuk alá vetett tartományokban társaságos rendre, törvényekre, vallásra és Papságra találtak. Ezen elrendelkezést a' népnagyok helyesnek látván, védették, sajátosították, sőt alattvalóikkal, hogy ezeket könnyebben zabolyán tarthassák, megesmértették. Ezekből kitetszik, hogy a' Római Törvények, a' Keresztény Hit, és az Egyházi Rend milly sokféleképen befolytak a' hódító népekre, 's mennyire eszközölték ezek törvényes létüknek kifejlődését. Bizonnyára minden nemzetségnek fő gondja volt honni népszokásait még az idegenek között is állandóan föntartani, 's ezért kivánniuk kellett, hogy szokáson épűlt Törvényeik is írásba foglaltassanak. Az Uralkodók pedig okosan nem tehettek egyebet, mint, hogy az ó szokott törvényekből az országlásra kártékonyúl befolyókat kiírtatták, 's mind azokat, a' mennyire lehetséges volt, az új törvényekből magukévá tették, mellyek által uralkodásuk bátorságba tétethetett. Az Egyházi Rendnek pedig, mint bélátóbbnak a' tanátskozásokban, 's mint a' kire tudománnya miatt a' Törvénynek irásba foglaltatása köz tiszteletből bízatott, nem lehetett semmit azokból helyben hagyni, a' mi a' Kereszténység talpigazságaival öszsze nem férhetett, és az Anyaszentegyház tzélait akadályoztathatta.

Ezen háromféle befolyás alatt készültek tehát a' meghódíttatott Nemzeteknek Törvényalkotmányaik, mellyek nagy részént még most is, ha nem is egészen a' régi eredeti formájukban, a' mi üdőnkig keletben maradtak, és a' mellyek ma is illy néző pontokból tanuságot nyújtanak a' Keresztény Anyaszentegyház jótévő régi befolyásáról.

Innend történt, hogy minden Törvény Gyűjtemények, bár egyébbaránt mindegyik különös nemzet tulajdon szokásihoz voltak is alkalmaztatva, még is háromféle közös egyező bélyeget állítanak elő, úgymint:

1-ször Hogy a' régi pogány szokások és rendtartások ellen voltak intéztetve.

2-szor A' vérboszszu eltörlésére tzéloztak.

3-szor Hogy még ott is rendszabásokat nyújtottak, hol az embereknek tetteiket, és tett elhagyásaikat a' világi Törvényhatóság zabolyában tartani nem tudta, vagy nem is tudhatta. Az által t. i. hogy ezen zabolyázással az eszes és szabad akarattal bíró, de könnyen eltévedhető embereket fenyítékben tartani kénszeríttettek, a' mennyire a' törvényszegés esméretével még a' vétek sulyát is egybekaptsolták.

A' törvényszegés a' pogány népeknél mindég tsak úgy lett tárgyává a' megitéltetésnek, ha azt a' bévádolás megelőzte, 's annak büntetése lett a' világi kárpótlás: A' vétek ellenben maga után vonta ezenkivűl a' bűnbotsánatot is, melly miatt a' vétket vádolás nélkűl is üzőbe kellett venni.

A' Keresztény Hitnek rövid, egyszerü, de még is az emberre nézve minden viszonyban és helyheztetésben sinórmértéket nyújtó tanítása: szeressed Istenedet mindenek fölött; felebarátodat mint tennen magadat; tégy jót ellenségeiddel is; a' Keresztény előtt ollyan törvény, melly ezt mindenkor, és mindenütt minden kötelességeire emlékezteti. Ha ezek közűl akármellyiket nem tellyesíti, akkor vétekbe esik. Tanítja továbbá a' Keresztény Hit, hogy az ember gondolat-

tal, szóval, és tselekedettel, és nem tsak tselekedve, hanem a' tevést elmúlasztva is vétkezik. Ijesztő korlát ez az emberre nézve, de még is szükséges, ha az ember testi és lelki, nem különben itteni, és más világi rendeltetéséhez képest, kifejléséhez, és tekéletesedéséhez eljutni akar, 's így e' földi és örök boldogságában részesűlni kiván.

Ezen lelki korlát nem tsak az egyes embernek üdvösséges, hanem szükséges és jótékony minden rendbe szedetett polgári Társaság föntartatására is. Mert sok törvényszegés történik ollyképen, hogy az elkerűli a' Köz Kórmány tudását, sőt egy ügyes és ravasz ember még a' törvényszegés esetének fölfödöztetését is lehetetlenné tészi. Illyen esetekben a' világi törvények általában elégtelenek. De illyen eseteken kivűl is vagynak mások; ha p. o. egy gonosz megrögzött Hatalmas, kinek nem a' törvény, hanem az önkény, és vaktörténet nyújtotta az erőhatalmat a' gonosz tettekre, vagy ha maga, a' minden polgári törvény fölött helyheztetett, azonban még is törvényes Uralkodó, megszegi kötelességeit, 's a' törvényeket. Ki fogja akkor ezeket vádolni, elítélni, és megbüntetni? Bizonyosan senki sem. Kivévén a' föllebb érintett isteni törvényeket, mellyek minden törvényszegés végrehajtásánál, minden emberben, előbb, vagy utóbb, a' lelki esméret szava és kifakadása által az embert intik, észre hozzák, és a' kötelességre serkentik. És ez nem egyébb, mint az elkövetett véteknek érzése, összve köttetve a' láthatatlan Bírótól való félelemmel, és a' ki nem kerűlhető büntetés rettegésével.

Azt merem immár most kérdezni, jutott-e a' világi tötvényhozóságnak illyen fölséges gondolat eszébe? Megfoghatta volna-e ez ezen észképet? ha a' keresztény papi törvényhozóság a' törvényhozásba részt nem vett volna. Én azt hiszem, hogy soha sem. — Valóban ezen akárhollévő kereszténynyt feleivel és nemfeleivel testvéresítő törvényt egyedűl a' Keresztény Egyházi Rendnek köszönhetjük. — Úgy hiszem, hogy ezen állításom ellen senkinek sints valami hengeríteni valója?

Van még egy másik az imént említett törvénynyel szorosan összefüggő törvénye az Egyházi Hatalomnak t. i. *a' Gyónás*, mellyet sokféle ürügy alatt megtámadtak az Egyház ellenségei. — Mindazonáltal én ezen ostromlásoknak helytelenségét hiszem; mert, ha igaz az, a' mi kétségen túl áll, hogy az embert semmi olly erősen nem köti tartozásai köréhez, mint teendő, és elhagyandó dolgainak helyes, vagy helytelen voltáról való maga kikérdezése: — Ezt, minthogy az ezer viszonyokkal viaskodó ember elegendő számmal nem végezheti, kelletett az Egyházi Hatalomnak a' Közép Századokban egy bizonyos időt határoznia, a' mellyben kiki köteles számot venni magától, mi roszszat tett, és mi jót mulasztott el. Valami eszközről kelletett tehát az Egyházi törvényhozóságnak gondolkodnia a' melly által a' köznép között a' Vallást föntarthassa; 's illy tzélaránnyos kénszert lelt a' háromszori gyónásban mindegyik év lefolyta alatt. No már most, ha ezen szempontból tekintem is a' gyónást, valóban az éles tollu Spittlerrel azon egy véleményünek kell lennem, a' ki az Anyaszentegyház Históriájában így beszél: „War es zur damaliger Zeit in der That nützlich, dass dem Laien eine Aufzählung einzelner Sünden zur heiligen Verbündlichkeit gemacht wurde, und dass man ein dreymaliges Beichten des Jahres für eine der nothwendigsten Pflichten des Christen hielt. Durch diese Beicht Anstalt wurde doch nach und nach unter dem niedrigen, oder sonst ungebildetem Volke mancher Aberglaube ausgerottet, wenn auch nicht immer aufgeklärte Religions Kenntnisse, wenigstens doch eine Ausübung von Moral erhalten." Az az: „Valóban fölötte hasznos volt az akkori üdőre nézve, hogy a' világiak (Laien) szent kötelességüknél fogva tartoztak bűneiket egyenként bévallani, 's hogy mindegyik Keresztény esztendőt által háromszori gyónásra kénszeríttetett Mert ezen intézet által írtatott ki lassan lassan az alsorsú és miveletlenebb hívek közűl a' babonáskodás, 's ha bár ezen

alkalommal nem avattattak is mindenkor a' világítóbb hitbeli esméretekbe, de ilegalább erköltsiség gyakorlásra szoktattak.“ Mind ezeken fölül még azt állítom: hogy az embereket a' bűneik megvallásánál elfogni szokó szemérem is viszsza tartóztatta a' vétkezéstől. Továbbá óvószer gyanánt is szolgált a' gyónás; mert nem tsak megőrizte a' töredelmes bűnöst a' kétségbeeséstől, a' mellynek bizonnyára mártaléka lett volna, ha senki sem biztatja, hogy bűneinek megbánása 's azokért való elégtétel után bűnbotsánatot nyer, 's az örökös kárhozattól megmenekedik; hanem a' könyelmüségből, negédességből vétkezőket is, a' kik tsak botsánandó vétket követtek el, figyelmetesekké tette a' bűn miatt reájuk tátogató feneketlen mélységre; mert gyónáskor legjobb alkalmatosság volt értésre adni, hogy a' vétkezési gyarlóságnak nem tsak egyes emberekre, hanem egész polgári társaságra nézve fölötte szomoru következései vannak, és hogy a' halálos, 's botsánandó vétek között tsekély köztér van. A' mondottakból általláthatni, hogy a' gyónás igen bölts, lelki esméretet nyugtató, és szükséges rendszabás volt, a' mitől nem volt a' híveknek mit félniük, mert nem lehetett attól tartaniuk, hogy a' Lelkiatya a' rábizott titkot kinyilatkoztatja. Nem is emlékezik a' História a' gyónás titka elárúltatásának valószínü példájára. Továbbá, mivel a' bűnbánó töredelmesek lelkiesméretük tisztasága, és emberi méltóságuk viszsza nyertén magukba szálva örvendenek, 's ezen drága kints elvesztésétől őrizkedni szükségesnek látják. Végtére az őszinteség, és nyílt Character kifejlődésére nézve is kedvezőleg kellett mívelni a' gyónásnak. A' tselekedeteknek és tetteknek önkényes egyenes megvallásuk, akár jók, akár roszszak legyenek azok, mindenkor bizonyos tanusága az Emberi természet tsekélyebb és kevesebb elfajultságának 's megromlásának, a' mint ezt maguk a' Világi Törvényhatóságok is az Igazság kiszolgáltatásában megesmérik.

A' gyóntató-székekben kiszabott javító segéd eszközök fajai u. m. a' bőjtölés, imádság, alamizsnálkodás 's egyébb illyesek sokak előtt nevetségeseknek tetszenek. Én által nem láthatom okát, miért lehetne és kellene ezeket nevetségeseknek tartani. Talán a' véteksulyhoz képest ezek tsekélységeknek látszanak? Talán a' Keresztény Egyházi Hatalomnak a' szánat és bánat eszközévé békókat, tömlötzöket, köteleket, pallosokat, vagy tüzet kellett volna választania? Ezt teljességgel és okosan nem tehette, mert más bélyege a' javító eszköznek és más a' büntetésnek. Amazé lelki természetü és a' vétkeken való bánkódásban áll, egyesülve azon erős föltétellel, hogy az Isteni Parantsolatokat a' gyarló Ember többé általhágni és megszegni nem akarja, feltévén egyszer'smind az okozott kárnak kipótlását is, a' mennyire ez még a' vétkes tehetségében áll. A' mi a' bánattal és javító eszközzel érzékileg egybe kaptsoltatott, annak tsak érzéki jelnek és intő 's emlékeztető segéd eszköznek kell tekéntetni az érzéki ember javúlására.

Büntet a' világi hatalom is, de nem törődik azzal, valjon bánja-e tettét a' vétkes, van-e eltökéllett szándéka magát megjobbítani, vagy sints? 'S elég neki; ha a' vétkest az igazság kiszolgáltatással megbékíti. Máskép büntet az Anyaszentegyház: nem elégszik meg a' tsak külsőkép mutatott bánattal, hanem azt kivánja, hogy belsőkép bánkódjék bűnein a' vétkes 's eltekélje magában, hogy soha sem vétkezik. Tsak így botsáttatnak meg vétkei, 's így nyerheti viszsza az Isten kegyelmét.

A' mi az egyházi Büntetésfajok tsekélységét illeti: még senkinek sem jutott eszébe azt nevetségesnek tartani, ha a' világi fenyítő Törvényhatóság a' polgári törvény általhágása esetében a' vétkest néhány óráig, napig, hétig, hónapig kiállandó tömlötzözésre, hetenként két vagy három napi bőjtre, minden hevítő szeszes italoktól való megtartóztatásra, a' pilingérre és bitófára leendő kiállításra és több e' félékre itélte: Mert a' vétek sulya és nagysága

sága vagy kitsinységéhez képest szabatott ki illyen esetekben a' Büntetés. Azonban elég ennyi most ezekről.

A' mi mindazonáltal igen nagy fontosságu, azt itten még meg kell említeni, tudniillik: hogy az Egyházi Hatalomnak befolyása által támadott az Igazság ki szolgáltatásában a' világi törvényhatóságoknál a' Polgári és Fenyítő Törvénynek egymástól lett elválasztatása. A' vétek miatt a' Törvényszegés esetét vádlás nélkül is kellett ki kutatni. Ezen állításnál két megjegyezni valóm van, t. i. hogy a' törvényszegésnél nem tsak a' tevő szándék lakolt, a' mi hajdan egyedül a' vád megjelentekor történt; a' tett nyomozás pedig azért vetetett elő, hogy a' bün megtudassék, a' mire néhány tanubizonyság 's a' vétkesnek önkénytes, vagy kitsikart vallomása elég volt; de minekutána a' gonosztettel a' vétek sulya is egyesítve lett, mellyet vádlás nélkül is ki kellett fürkészni, és a' melly a' büntetésen kivül még elégtételt is kivánt, tehát a' nyomozásnak nem tsak a' gonosz szándék, hanem a' roszsz tettnek kinyomozására is kelletett tzélozni, hogy a' vétek kisüljön. Két körülményre kell itt ismét újra ezen foglalatosságnál ügyelni, ugyan is: először az Egyházi Hatalom az illyen kifürkészések esetében sokkal okosabb 's előrelátóbb módokat választott a' tettek fölfödözésére, főképen, ha a' fürkészet egyenesen az egyházi Rend tagait illette; másodszor: az Itélet ki szolgáltatásában itt nem tsak puszta emberi tanuság tételre ügyelt, hanem mindenféle tudományokból a' tettek bizonyos meghatározta tására egészen megnyugtató, vagy legalább igen fölvilágositó segedelmeket keresett. A' Világi Biráknak akkori esméreteiktől illyes valamit tsak várni sem lehetett volna. Mind ezeket ekkor tsak a' Keresztény Hit, és a' Keresztény Anyaszentegyháznak boldogító tzélaitól lehetett megnyerni. És ez igen is természetes tünemény volt azon időben, midőn az Egyházi Férfiak maguk egyedül voltak minden tudomány birtokában, 's a' Világiak pedig, ha még olly nagy

és hatalmas urak voltak is, a' legnagyobb tudatlanságban fetrengettek. Amazoknak tehát, a' mit ezek semmi esetre nem tehettek volna, igen természetes alkalmuk volt a' józan okosságnak, a' természeti és orvosi Tudománynak elveit a' Fenyítő Törvény kiszolgáltatásánál használni. A' hajdan korban gyakran előfordúló Perek az Eretnekekről, Boszorkányokról és Bűbájosokról szülték a' Fenyítő Törvény különbféle ágainak alkalmasabb kiszolgáltatását, 's ámbár ezek a' század szellemét nem a' legkedvezőbb oldalról festik is, de az által még is hasznosakká váltak, hogy az Igazság kiszolgáltatásának biztosabb utakat és módokat nyujtottak a' Feddő Törvényi Vizsgálatok (Via Inquisitionis) megállapíttatása által, mellyeknek jótékonyságukat és haszonvehetőségüket még a' mai miveltebb Időszakasz is megesmérni kéntelen.

E' kevés mondottakból nyilvánságosan kitetszik, hogy az emberi nemzet morális kifejlődésére a' világi törvényhozó hatalom maga egyedűl nem lett volna elégséges, ha az Egyházi Hatalom jótevő befolyása által annyiban nem segített volna rajta, hogy ez olly okfőket állapított meg, mellyek, mint valamennyi Keresztényekre, mindenütt az ég alatt 's minden viszonyokra vagy tselekedetekre alkalmaztatható rendszabások még ott is foganatosak, hol a' Világi Törvények rendeléseket nem tettek, sőt nem is tehettek, minthogy a' mik bennünk történnek, azokról tsak maga a' Mindenható, nem pedig a' határozott értelmü Ember itélhet.

Mindazonáltal az Egyházi Hatalom befolyása a' Világi Törvényhozásokba nem azonnal tüntette ki e' befolyásnak jótevő gyümöltseit, mint a' Közép Kornak többféle rosz hírben álló Intézeteiből, Történeteiből és Szokásaiból kitetszik. A' szaporábban következhető jótékonyságnak sokféle egykoru akadályait itt egyenként elő számlálni már tsak azért is felesleges foglalatosság volna, mivel alább úgy is az egyes tárgyoknál ezekről bővebb szó lészen, 's egyébként is tzélom megmutatni, hogy többek az

elanynyirá undok szinnel festett Történetek közűl nem tsak az Egyházi Rendnek vétkűl nem tulajdoníttathatnak, hanem inkább az akkori időben a' Századok helyheztetésükhöz képest a' Keresztény Anyaszentegyháznak bölts és hasznos Intézetei valának; mások ellenben a' Keresztény Anyaszentegyház okos befolyása által úgy megváltoztattak, hogy az akkori időhöz képest kevésbé ártalmasak, a' következő időkre nézve pedig igen jótevő következésüek lettek; mindnyájan pedig abban megegyeznek azon Intézetek, hogy a' Keresztény Anyaszentegyháznak, a' Világi Fejedelmeknek, a' Polgári Társaságoknak, valamint az egyes Polgároknak is Nyugodalmát, Igazait, Boldogságát és Előmenetelét bátorságba tenni és föntartani igyekeztek. Hozzá kezdek tehát az illyen roszsz hirü Intézeteknek egyes előszámláltatásához és részre nem hajló megvizsgáltatásához.

A' Menedékhelyekről.
(De Asylis)

Már a' régi Egyiptomiaknál, Görögöknél, 's a' Rómaiaknál Menedékhelyre talált a' gonosztevő, ha tette után valamellyik Templomba, bálvány, oltár és szent szobor megé, vagy valami szent liget homályába vonta magát. Nem is szabadott őtet a' hely megfertőztetése nélkül onnét kivenni. Megesett még is, hogy az ókor ezen tilalmat hellyel közzel általhágta; példa erre Pausaniás, kit Minerva Templomából kihurtzoltak a' Lacedemonbeliek. Valamint az is gyakran megtörtént, hogy tűzzel, vagy füstöléssel, éheztetéssel kiugrasztották a' menekedőt helyéből. Azonban nem minden szent helyek bírtak illyen igazakkal. Tiberius Tsászár minden egyébb Templomokat megfosztott ezen justól, tsak Junóénak 's Eskulápiusénak hagyta fön. Nagy Konstantin Tsászár minden keresztény Szentegyházat megajándékozott ezen jussal. 431 dik évben az ifjabb Theodósius kiterjesztette ezen kegyelmet a' Szentegyházak udvarairka, kerteikre, pitvaraikra,

egyszóval a' Szentegyházak minden birtokaikra. Maguk a' Frankusoknak Fejedelmeik is helyben hagyták ezen rendelést, 's azért 681-dik évben a' Toledói Zsinat kiterjesztette ezen just a' Szentegyházaktól harmintz lépésnyi távúlságra eső térre is. A' keresztény Szentegyháznak ezen Elsősége 's Megkülönböztetése virágzott egész a' Pápák függetlensége omlottáig. Ezen Szentegyházi jusnak sértését Egyházi Átok (excommunicátio) 's némi környúlmények jelenlétekor a' Népre nézve Egyházi Tilalom (Interdictum) is követte. Ezen Intézet, mellyet már Moyses fölállított Törvény Könyveiben, a' vérboszszu eltörlésére fölötte tzélajányos és bölts rendelés volt, és különösen a' közép században, mikoron még a' Fenyítő Törvény igen ingadozó alapon állott, tsak e'kép lehetett a' bírói önkénynek, a' hatalmasabbak üldözésének tartóztató Sorompót vetni. Hogy a' mondattak világosabbak legyenek, némellyeket itt bővebben kikell fejtenem.

A' Szükség, és az emberi természetben gyökerezett társasági vágy, melly az emberi természet korlátain épűl, kénszerítette az embert társaságba lépni: mivel, ámbár az ember azt, a' minélkűl szükölködik, megszerezheti, de ennek birtokát reá nézve tsak a' Társasági Élet teheti bátorságossá: Innend a' Birtok és Tulajdon jusa minden Köz Társaságnak legeredetibb és legfontosabb Igaza. Meglehet, hogy a' személyes Bátorság ösztöne is egyik fő ingere a' Társaságos Életnek: De ez eredetiképen tagadhatatlanúl tsak a' külső veszedelem, nem pedig a' többi társaknak megtámadásaik ellen intéztetett. Minél lentebb fokán áll az ember a' mivelődésnek, annál közelebb érzi magát lenni személyes viszonyaira nézve az állatokéihoz, és annál többet bízik a' maga erejében. A' vadságban elő állatnak bátorsága tekéletes Súlyegyenben áll erejével, 's ez mind a' kettő személyes föntarthatásához van szabva a' természettől. Önerejének illyen érzésétől ihlettetve, ráesmér ellenének őtet fölúlmúló, vagy az övével egymértékü, avagy nála

gyengébb erejével, legyen az ellenfél akár a' maga, akár más állat fajból. Az utolsót megtámadja, a' középsővel megyí, az elsőtől elfut. Ezen tekintetben hasonlít a' durva ember az állathoz: ő is megszalasztja a' nálánál gyengébb ellenségét, de őtet is megfuttatja az erősebb, 's a' vele egyerejüvel birakozik. A' viták tehát szükségképen a' társaságos élet első kifejledező állapatához tartoznak, ugyan azért ez illyen viaskodás következéseit nem kell a' társaságos állapat megsértései gyanánt, következésképen törvénytelen tetteknek tekinteni.

Birtok jus, a' külső hatalmas ellenség ellen való bátorság, a' vitát személyes bántások esetében megengedő szabadság, akár a' megtámadást, akár az önvédelmet, akár a' Boszszuállást illesse ez, első alapjai az Emberi Társaságnak. Bizonyítja a' História, hogy az elkövetett gyilkosságokért a' vérboszszu, a' személyes sértésekért önelégtétel még azután is, mikor a' tolvajok 's más törvényszegők törvényesen üldöztettek, sokáig divatban volt. Későbben, midőn a' külső ellenségtől való tartás miatt nem csak az emberi élet drágaságát, hanem hasznavehető tagjainak értékét is számba venni kezdették, a' viták szorosabb határok közé szoríttattak, 's a' viaskodók az elkövetett viaskodásnak következéseiért felelet terhe alá vonattattak: de még ekkor sem jutott a' gyilkos a' büntető törvény kezébe, 's tettéért nem lakolt halállal, hanem a' meggyilkolt halálát megboszszuló (vérboszszuló) kelt ki a' gyilkos ellen, a' kit ez kielégíteni tartozott, az az: az ejtett kárt kipótolni védpénz, váltságdíj (Compensatio, verigildum) által, melly bizonyos számu hasznavehető baromból, vagy egyébb érő jószágból, a'vagy bizonyos summa pénzből állott; 's addig míg a' gyilkos a' vérboszszulót ki nem elégitette, Menedékhelyen kivül nem volt élte biztos. Egy a' vérboszszu eltiltását tárgyazó helyes rendszabásra találunk Moyses törvénykönyvében, a' ki minekutána általlátta, hogy a' vérboszszu egész ivadékra elhatalmaz, 's a' nép színét

fölkaszabolja, illy rendelést tett 4-ik könyve 35-ik 16-ik 's az ezeket követő fejezetekben: „A' ki valakit szántszándékkal meggyilkol, vagy ellenséges lélekből, boszszuból halálra ver, ha tettét két vagy három tanu bizonyítja, ölettessék meg; egy tanu nem elég arra, hogy ember halál történjék. Ha pedig a' gyilkolás véletlenül esett, vagy az agyon ütött maga halálának oka, a' közönség döntse el a' két vetekedő félnek ügyét; a' gyilkosnak nyitva áll az ő életét védő Menedékhely. Az eltekéllett szándékkal végbe vitt gyilkosságért ne vétessék el váltságdíj, vagy engesztelés, mivel a' szántszándékos gyilkos halált, a' véletlenségből lett pedig Menedékhelyet érdemel." — Hogy a' közép századok kezdetén élő, 's lassan lassan a' keleti római birodalmat meghódító barbarusoknál a' vérboszszu keletben volt, arról senki se fog kételkedni, kiváltképen, ha a' következőkre is fog figyelmezni. — Azon kelletett tehát az Egyházi Hatalomnak lenni, hogy a' Menedékhelyek állandók legyenek, mert: 1-ör nem tsupán a' Római Imperátoroktól üldöztetett keresztények, hanem az ellenfeleiktől üzőbe vett pogányok is menedékre leltek a' Menedékhelyeken; minek következésében a' megmenekedésükért hálaadó pogányokban jó barátot nyert az Egyházi Rend. 2-or Mert igen hathatós eszközök voltak a' Menedékhelyek tisztelet gerjesztésre a' pogány nemzetekben minden eránt, a' mi a' Szentegyházé, a' vérboszszunak legalább is addiglan való mérsékelésére, míglen a' törvények keresztény alapra nem kaptak, 's az igazság kiszolgáltatása megjavíttatott. 3-or A' legfontosabb indító ok, melly a' Menedékhelyeknek betsben tartatására az Egyházi Hatalmat főkép birta, az volt, hogy már valahára gátvettessék azon törvénytelenségeknek, mellyeket a' tekéletlen, barbarus, tudatlan, különösen a' közép századbeli önkényt gyakorló törvényhatóságoknak, mellyek a' nélkül, hogy a' dolog valóságos mibenlétét megvizsgálták volna, mellékes tekéntetektől

kormányoztatva, elegendő tanúk nélkül a' bévádoltat kinozták, és büntetésre ítélték, gát vettessék.

Nem tagadhatni ugyan, hogy gyakran valóságos gonosztevő is Menedékhelyre vonta magát. Az illyet az Egyházi Hatalom se el nem árúlhatta, se ki nem adhatta azon deák közmondást tartván szem előtt: „ut potius centum rei impunes maneant, quam ut unicus innocens intereat"; az az: Inkább száz bűnös maradjon büntetetlen, mintsem hogy egy ártatlan elveszszen. Más részről pedig, ha a' menekedőt kiadták volna, bizonnyára elvesztették volna a' menedékhelyek hitelüket, és így a' sokszor üldözőbe vett ártatlanság az Egyházi Hatalom részéről neki járandó pártfogást elvesztette volna. A' Monostorok évkönyveiben nem kevés példákra akadunk, hogy a' menekedőket az azokban lakó Szerzetesek őrizték, kikérdezték, és ártatlanságukat kinyomozták, 's ártatlanságuk vagy ártalmasságuk kisülte után iparkodtak azokat jóhirükbe visszahelyheztetni, ezeket pedig megjavítani, vagy legalább a' polgári Társaságnak nem árthatókká tenni.

4-er És végtére a' menedék helyek igazi védfalúl szolgáltak az akkori idő vad szelleme ellen, melly a' Nemzetek vándorlása századiban uralkodott, a' midőn is az emberi életet épen olly kevésre 'betsülték, mint akármelly más állatét.

Midőn a' polgári mívelődés és főképen a' finomabbodás erőre kapott, és a' Törvény kiszolgáltatás bölts és igazságos szabályok szerént szorosabban gyakoroltatott, akkor a' Menedékhelyek feleslegesek levének, és azért végképen megszűntek, minekutána tzéluknak a' szenvedő és ártatlan emberiségre nézve helyesen megfeleltek volna.

Az Isten ítéléseiről.

(Ordalien)

Melly iszonyu és vad volt minden tekintetben a' közép századi kor, elég bizonyságot nyujt az Isten ítéléseinek és a' tsigázásnak szokásba véte-

tése, mellyek által a' törvényszékek előtt forgó tettnek valódiságát kitudni akarták. A' papság találmányai-e ezek? Azt még senki meg nem bizonyította, de annyit tudhatni, hogy az Isten itélőszékei ha valami jóval kamatoltak az emberiségre nézve, a' miért több esetek kezeskednek, és ha a' kinzások nem olly közönségesen, 's nem is olly kegyetlenül használtattak mindenütt a' Fenyítő Törvényszékeknél: valóban ezen jótéteményt egyedűl az Egyházi Rendnek, és az Orvosoknak köszönhetjük, kik, ha úgytetszőleg az Egyházi Hatalom ellen törekedtek is külsőképen, még is a' szenvedő emberiség java előmozdításában összevetett vállakkal közügyre munkálkodtak amazokkal.

Eredetét vészi az Isten itélése vagy itélőszéke, mellyet a' német a' régi Ordel német szótól (Urtheil) Ordalien néven nevez, a' bárdolatlan népek között uralkodó balvéleményből, melly szerént azt hitték, hogy az igazságtevő Isten emberi tanúk hejányakor tsuda által nyilatkoztatja ki a' törvényszék előtt levő dolog mibenlétét. E' bal véleménynek következésében a' gyanutól terheltetett bizonyos a' dolog természete szerént neki ártalmas, a' Papság előtt ünnepélyesen végzendő munkára kárhoztatott, 's ha a' kiszabott munkát minden sérelem nélkűl véghez vitte, ártatlannak kiáltatott ki. Már a' Hindusok vallásos irományaikban akadhatni illyesféle szokások nyomára, sőt a' régi Celtáknál is divatozott azon szokás, melly szerént a' magzatokat, ha törvényes származásukról a' férjek gyanakodtak, paizsra fektették, és a' habok kényére bizták, 's ekkor a' fönlebegők törvényeseknek, az elmerűltek törvényteleneknek tartattak. Szenegambiában, Guineában, Siam és Peguban, a' Tsúvászoknál és Ostiákoknál, Chinaiaknál is lelhetni illyen még most is keletben forgó szokásokra. De talán sehol se volt olly rendszerre vonva, semmi nemzetnél se volt olly sokféleségü az Isten itélőszéke, mint a' közép századokban élt német nemzetnél.

Ezen úgy nevezett Isten itélőszékének sok fajai voltak u. m.

A' Vizbeáztatás (Wasserprobe), a' mit a' boszorkányság, 's bűbájosság (Szemfényvesztés) bébizonyítására vettek elő; ha a' boszorkánynak vagy Szemfényvesztőnek vélt le nem ült a' vízfenekére, bűnösnek ítéltetett, 's kivétetvén a' habok torkából, a' lángoknak prédául adatott. Gyakran a' vizipróba helyett a' boszorkány mérőserpenyő lett tanubizonyság. Jaj volt a' boszorkányság, vagy szemfényvesztés gyanúja alatt sínlődőnek, ha természete, vagy betegsége, vagy más természetes állapatánál fogva testében több levegő, gőz, kövérség, mind földi alkató részek valának, és ezért szokatlan kevés sulyosságu volt!

Az Isten itélőszékének második faja a' Tűzpróba (Feuerprobe). Erre kárhoztattak leginkább a' házasságtörők, a' testvér fertőztetők, a' Sodomai bűnt követők. A' kik gyanuba estek, azoknak izzó szénen, tüzes vason, vagy a' lángok között viaszk ing nélkül, vagy azzal béfedetve kelletett járkálni, 's azért is az utóbbik esetben a' próbatétel viaszinges próbának neveztetett. Gyakran a' gyanuba levő egy szál tüzes vasat tartozott kezében bizonyos távúlságra vinni; mihelyt a' tüzes vassal való próbát ki nem állotta, vagy fájdalmát nyilatkoztatta, a' vagy megpörkölődött, bűnösnek tekíntetett, és halálra ítéltetett, 's kivégeztetett. A' viasz ingnek megolvadása is bizonysága volt a' bűnös létnek.

Az Isten itélőszékének 3-dik faja volt a' Keresztpróba. Ezen próbával kétséges polgári perek eligazíttatásakor éltek. Kétféle volt a' Keresztpróba. Tudniillik: vagy a' két ellenfél egy úgy nevezett Sz. András kereszte alá (X) háttal egymásnak fordúlva kötetlen kiterjesztett végtagokkal állíttatott, azon fél, a' kinek fölső végtagja előbb lekonyúlt, elvesztette perét; vagy egy szent helyre vezettettek a' perlekedők, 's ott két kotzka tétetett elejükbe, mellyiknek egyikén az alsó részen kereszt volt, a' másik pedig kereszt nélkül készíttetett.

Ezekhez vagy mind a' kettő egyszerre nyulni tartozott, vagy pedig tsak az, kit a' gyanu terhelt. A' ki a' keresztes kotzkát választotta, az szabad lett a' gyanutól, vagy a' maga igazát megpróbálta.

4-dik Faj a' szentelt kenyér, vagy sajtfalat próba. Ezen próba is tsak polgári perek elegyenítésére alkalmaztatott. Ez e'kép ment véghez: megszenteltetett a' falat, 's a' gyanuban járónak átkozódások között nyujtatott; ha könnyen minden émelygés, fájdalom, vagy egyébb kedvetlen következés nélkül elnyelte a' bévádoltatott, ártatlanságát mutatta be.

5-dik Faj a' Holttapintás (Bahrrecht). Ezen próbát valaki meggyilkoltatásáért gyanuba esettnek kellett tenni. E'kép: a' Szent Mihály lovára fektetett holtat, vagy ennek megsértetett részét tartozott a' gyilkosnak vélt ujjával megérinteni; ha ezen sebhez nyúlásra vérzett a' sértés, nyilvánságosnak tartatott a' gonosztett; vagy a' bűnösnek tartatott a' holt keze megmarkolására szoríttatott, ha ez föllkelt, vagy ábrázat vonásait megváltoztatta, a'vagy habzott a' szája, tagadhatatlan volt a' gyanusra mázolt tett. Ezen faj ítélést nevezték ábrázat próbálásnak.

Továbbá Isten ítélés faja még az Urvatsorájával való próbatétel. Erre tsak egyházi személyek szoríttattak; azt hitték t. i. hogy a' ki a' szent testet és vért méltatlanúl magához veszi, halálra nehezűl, vagy tüstént meghal.

Ide tartozik a' kazánnal való próbálás, az üstbe t. i. mellyben olaj, vagy viz buzogván forrott, tartozott a' gyanított boszorkány, eretnek, szemfényvesztő mezítelen karját bémártani, vagy az Üst fenekéről egy benne nyugvó gyűrűt kivenni. A' megsűlve kivont kar kielégítő bizonyságnak tartatott a' gyanu helyes voltáról. Ezt a' próbát Üsttapintásnak (Kessel Fang) nevezték.

Hajdan, a' midőn közszokásban volt a' Vitézveszekedés (Befehdungen) egyszer'smind divatba vétetett a' Betsűletugrás (Ehrensprung). Ekkor t. i.

számos Vár, Kastély birtokos Nemes kéntelenítte-tett sokszor Várát, vagy Kastélyát Várnagyának, Vasallusának, vagy otthon hagyott Nőjének gond-viselésére, 's bizonyos számu őrkatonaságra azon meghagyással bízni, hogy a' Várat köröm szakad-táig, az az: még tsak egy védember él, védelmez-zék az ellenség ellen. — Hogy ha az Úr távúllété-kor ravaszság, vagy árúlás által történt bévétetése a' várnak, 's a' várbirtokosnak hazatértekor gyanus-nak tetszett a' Várnagy, vagy maga a' Birtokos Nő, hogy t. i. vagy vigyáztalanságuk, vagy gonoszságuk miatt lett Ő váravesztett: Ekkor a' várbeli fő gya-nusok közűl egyik, a' kire a' Birtokos hivatkozott, hogy a' Várárúlás gyanuját, 's az ezen tettért reá várandó halált magáról elhárítsa, tartozott végbe vinni a' Betsűletugrást. Ekép ment ez véghez: A' Vár legmagasabb fokára fölvitetetf a' gyanus, és onnét a' legnagyobb mélységre kelletett ugrania; ha sértetlen jelent meg a' várban, ártatlansága ez által sűlt ki; ha különben esett ki az ugrás, hóhér pallosával végeztetett ki az élők közűl.

Az Isten itélésének legrégiebb formájára talá-lunk a' közép századot élő barbarusoknál, de kü-lönösen a' németeknél, a' *Szent*, vagy *az Isteni vitában* vagy az úgy nevezett törvényszabta *Pár-viadalban* (Zwey Kampf). Közönséges és ó dolog volt a' Németeknél a' megsértéseket megboszszúlni, a' perlekedéseket párviadallal eligazítani. Eredetét veszi azon üdőkből, a' midőn még a' Köz Kor-mánynak nem volt hatalma. De még akkor sem, midőn őket a' belső és külső ellenségek, a' népek vándorlása országos alkatmány tsinálásra kénsze-rítette, sőt még a' Frankus hatalom alatt létükkor se örömest váltak meg ősi szokásaiktól, és az Ügyei-ket eligazító birói közbenjárást férjfi alatsonyítás-nak tekintették. Általlátták a' Frankus Királyok, hogy ezen ősi szokás el nem törűlhető; azon kel-letett tehát nekik lenni, hogy valamikép tágítsanak a' szokás zordonságán; segítettek is a' dolgon részszerént azzal, hogy azt büntetéssel fenyegették,

a' ki erőszakosan megtámadta azon félt, a' kinek szándéka volt magát a' személyes hoszszuállástól megváltani, az az: a' ki a' váltságdíjt leakarta tenni; részszerint az által, hogy kétséges esetekben megengedték a' peres feleknek, hogy viaskodhattak. Az illyen párviadal a' *Vitabíró* és ennek Bizonyság Tevői 's az egész nép előtt, minekutána a' Vitézek megesküdtek, hogy semmi törvénytelen és bűbájos eszközt hasznukra nem fordítanak a' vita között, megtörtént ünnepélyesen. A' győző nem tsak ügye igazságát lelte ezen viadalban, hanem a' meggyőzetettel azt tette, a' mit akart. Ekép jutott a' győző fél ügye igazságához, 's az őtet megsértőt így lakoltatta meg. — Az igaz, hogy rövid per eligazítás és könnyü itélethozás ez; de más részről az is igaz, hogy a' mennyiben könnyü, annyiban iszonyu.

Hogy az Isten itélései alkatásában és fölállíttatásában az Egyházi Rend részt nem vett, abból is kitetszik, hogy már a' mohos régiségnél, a' vad, és pogány nemzeteknél, sőt a' velünk egykoru vad népeknél is szokásban voltak. A' mi még több, épen ellenkezőt vehetni észre a' Históriából, a' melly azt bizonyítja, hogy a' IX-dik században élő jámbor Lajosnak parantsolati, mellyeket mindenfelül a' Püspököktől érkezett sürgetések következésében ezen vadságok és balvélemények eltörlésére szét küldött, sikeretlenek voltak. Lajosnál komolyabban vette a' dolgot a' Szent Szék, de mivel ennek erőlködései is foganatlanok voltak, ne hogy a' Szentegyház, és a' Pápa hatalma kotzkára jusson, és hogy a' megmenthetők el ne veszszenek, tehát hathatósabb, de szelíden munkálódó, és még is ezen esztelen ügyigazítást megbuktató eszközökhöz kellett az Egyházi Rendnek nyúlnia. Az szentigaz, hogy ez által a' Papságnak, mivel mindenféle ügyekbe végintézőleg befolyt, egyszer'smind hatalma is nagyobbodott. De azt kérdezem: Az emberiség nyert-e, vagy a' Papság itten? Én azt állítom,

hogy a' szegény emberiség. És ezen állításom bébizonyíttatására e' következendőket mondom:

Ha a' Keresztény Papság babonás hit terjesztő szándéku lett volna ezen tekintetben, soha se tiltották volna a' Frankok Királyai ezen szokásokat, a' kik mellett többnyire Papok voltak a' Tanátsnokok, és maguk a' Pápák sem ellenezték volna olly nagyon azokat. Azt mondja néki, hogy az Isten ítéléseinek helytelenségét úgy lehetett volna az együgyü embernek fejébe verni, ha megmutatta volna a' Papság, hogy az Isten az ostobaság miatt tsudát nem mível. No ugyan megadta volna neki a' Papság, maga fejére hánta volna a' földet, mert a' miveletlen népnek az ő durva nemzeti charactere, és szokása miatt megfoghatóbb 's a' dolgot fölvilágosítóbb észképet nem adhatván, ha ezt is megtzáfolta volna, egyenesen a' mindentudó, és igazság szerető Isten felül kétségbe ejtette volna, 's a' babonás hitnek még akkor tsak elfojtott magvát kitsíráztatta, 's ennek rosz következéseit fölélesztette volna. — Nem, illy kábák és gonoszok nem lehettek a' Papok, és ezen tselekedet épen azon köz meggyőződéssel ellenkeznék, a' melly szerént a' Papság akkor üdőben a' legmíveltebb, legokosabb, 's az emberiségre nézve legjótékonyabb tagokból állott. Hogy a' Papság illyen volt akkor, eléggé bizonyítják az azt megtámadóknak ellenvetéseik, a' kik azt vetik a' Papok szemére, hogy épen mivel legokosabbak voltak, hasznukra is tudták az akkori tudatlanságot, babonásságot fordítani, mintha ezek segítségével jutottak volna azon nagy hatalomhoz. Az emberiség javára tzélozó jó szándékukat eléggé megmutatják az általuk alkatott 's valóban az emberiség javát előmozdító rendszabások, törvények, intézetek, a' mellyeket alább értekezésünk tárgyaivá szabtunk.

Ezen alkalmatossággal még némelly megemlítendőim vannak. Hihetetlen volna, hogy az úszni nem tudók vízbe merülve is életben maradjanak, hogy a' tüzes vas, forró víz vagy olaj az ember

bőrét meg ne égesse, hogy a' magasról lerohanó ember épen fölkeljen, hogy a' holt test megmozdúljon, ha az újabb idő illyesek felűl tsalhatatlan bizonyítványait nem nyujtaná. Hogy pedig már a' közép század birt ollyas féle tudákossággal, műfortéllyal, a' mi által első pillanatra a' lehetetlenségnek látszó valósíttatott, kétséget sem szenved, 's épen ezen ügyességek segítségével az Isten itéléseire kárhoztatott ártatlanság gyakran a' természet pusztító ereje datzára győzödelmeskedve megszabadúlt, melly esetek igaz voltán, minthogy biztos históriai adatok vannak kezemnél, lehetetlen tántorognom. Valóságos tsudák voltak-e, vagy a' természet erejének foganatai, avagy szemfényvesztés útján estek-e, nem tárgyam kinyomozni; elég az ahoz, hogy históriai kétségen kivűl megtörténtek. És megtörténtükkel mutatják, hogy az Isten vagy tsuda által szabadította meg sokszor a' szenvedő ártatlanságot (és ki meri az Istennek e' féle hatalmát, vagy akaratát tagadni?) vagy 2-or Tudatják velünk, hogy a' Papság már ekkor esmérte a' természet erejének mivelését, és hogy olly tudománynyal bírt, mellynek kalauzolásával a' tüz, viz és más pusztító elementumoknak határ szabatott. Mondhatná mindazonáltal azt is talán valaki végtére, hogy szemfényvesztést, tsalárdságot is űztek a' Papok. Ezen utolsó pontot tartván szemem előtt, azt kérdezem vétek-e vagy ártalmas-e a' senkinek nem ártó 's bizonyosan embert szabadító tsalás, ha kiváltkép még azon fölül az erőszaknak és igazságtalan kivégzésnek gát vettethetik? ha a' köz békesség és rend az által megőriztetik, főkép ott, a' hol más úton a' jól elrendelkezett igazság kiszolgáltatása, egy szóval a' míveltség heánya miatt, a' dolgot el nem igazíthatni?

Az Isten ítélései alatt tartandó rend elintézése a' Papokra volt bízva; a' Bíró és a' nép itt tsak tanuképen állott. Azon volt a' Papság, hogy a' dolog legigazságosabban menjen. Ezen tzél elérésére eszközűl vette:

1.) A' Népeknek az akkori vallásos szellem szerént sokkal könnyebben indúlatba hozatható és észrevehetőbb kitöréseiket ollyan embereknél, kik valamelly vétek elkövetésről vádoltattak, 's a' tettet lélekesméret szerént nem titkolhatták; az ollyanoknál pedig, kik ártatlanok valának, az Isten Igazságában helyheztetett teljes bizodalmukat, 's ebben tsendes megnyugvásukat.

2) El nem mulasztott a' Papság kéz alatt vizsgálódásokat gyűjteni a' hely, idő és tett környülményeiről, és azon személyekről, kiknek tudtukra a' vétek elkövettetett; valamint más részről a' gyanu alatt levőre fordíttatott szorgos figyelem, 's annak tett okos kérdések által a' Valóság nyomaihoz eljutni törekedtek, a' mellyeknél fogva a' Bünhödés, vagy Ártatlanság esméretéhez a' leghihetőbb módon közelíteni lehetett. Egy szóval a' Fürkésző utat (Proceduram Inquisitoriam) használták, melly maga egyedül vezető ut az Igazság megesmértetéséhez.

3) Ha a' titkon folytatott kutatás által meggyőzetett a' Papság a' Bünös tettéről, azonnal tudott részszerént a' szívreható Ékesszólás, részszerént a' titkot mutató és a' nézőben borzadást gerjesztő Készületek által az Isten Ítéletének végrehajtatása körül a' Vétkesben olly indúlatokat gerjeszteni, hogy ez tsak a' legritkább esetekben hagyta a' töredelmes vallástételt az Isteni Ítélet valóságos kiszolgáltatásáig kinyilatkoztatni: Inkább fölfödözte önnön magától a' titkot, mint sem a' kínos próbán által menni akart volna.

4.) Ha ellenben azon meggyőződésre szert tehetett az egyházi Hatalom, hogy a' gyanuba vétetett vagy egészen ártatlan, vagy annak a' vétek elkövetésre nézve igen tsekély 's talán ez is történetből következett részvétele volt, már ekkor a' Természetiekről birt minden esméreteit arra fordította, hogy védje és megmentse az Ártatlanságot. Illyen esetekben véghez tudta ő vinni, hogy a' tüzes vas, forró viz és olaj nem égetett; a' vizbemárta-

tott lebukott ugyan, de a' vizbe nem fulladott; a' magasról leugró magát meg nem sértette; és a' keresztes és nem keresztes kotzkából választó a' keresztes kotzkát választotta. Ha pedig kéz alatt megtudhatták a' Gonosz Tett el követőjét, és ez még is makatson tagadta a' vétket, már ekkor úgy tudták vezetni az Isteni Itéletet, hogy a' kitétetett holt test a' Vétkesnek hozzá nyulásakor mozgásokat tett, tajtékozott, és rajta a' sebek vérzettek, és néha maga a' holt test egy kevesé fel is emelkedett.

Tehát az újabb időknek sok találmányaik már hajdan a' Közép Korban a' Papság előtt hihetőképen esméretesek voltak, 's igaz megint itt is a' régi közmondás: „Nihil novi sub Sole." A' mik a' régi korból olly hihetetleneknek látszanak, azokat most nyilván végre szokták hajtani az elléghetetlen Spanyol mestersége, Degennek repülő Maschinája, a' repülő öltözetek, a' Buvár Tudomány, az Electricitás, Galvanismus, Volta Oszlopa és a' Magnetismus befolyása és szüleményei által. Tsak az tehát az újabb e' féle Föltalálók és a' régi Papság Tudománya között a' szembetünő külömbség: hogy ezek esméreteiket, bábjátékaikat és szemfényvesztéseiket a' maguk nyeresége és haszna végett a' Bámúlóknak pénzért mutogatják: Amazok ellenben a' Természet titkos esméretét, ha néha tsalódás volt is melléje köttetve, az Ártatlanság megmentésére, a' gonoszság álortzája levonatására, a' mindenható és mindentudó Istenség eránt viseltető hit és bizodalom föntartatására, és így a' Keresztény Hit és Józan polgári Rend és Boldogság megerősíttetésére fordították.

Az Isten frigykötéséről.
(Treuga Dei, Trève de Dieu)

Ezen minden tekintetben bölts 's a' hadizenéseket, egyébb erőszakoskodásokat, 's ezeknek szomoru következéseit zabolyázó találmányt 1033-dik évben tette közönségessé az Egyházi Rend. Hogy ezen rendszabás méltóságát és jótékonyságát általlássuk,

lássuk, és érdeme szerént betsben tarthassuk, szükséges a' Keresztény Hitre tért népek characterát, valamint a' közép századokban uralkodó szokásokat, törvény kiszolgáltatást, kormányozást, és a' polgári viszonyokat esmérni.

A' nyugott Római birodalmat biró barbarus népek között virágzott a' fegyverrel kivívt önigazságtevő jus. Erről már fönt szólottunk, 's ezen szokás a' népszokásain épült alkatmányon alapúlt, mellyről is a' História ezen nevezet alatt: Jus Manuarium, Ököljus (Faustrecht) emlékezik. Ezen igazság keresés minden társaságban, a' melly a' mívelődés, polgári elrendelkezés, törvénykezés, és hatalmas kormány héjjával van, uralkodik. Hogy tovább divatozott ezen szokás Német Országban, mint Frantzia vagy Angol Országban, oka volt Német Országnak több egymástól független részekből való állása, a' Tsászári Hatalom gyengesége, a' Feudális Alkatmány virágzása, a' mellyről tüstént szó lészen, a' melly körülmények mindannyian az erőszakos just megbuktató rendszabás létrejövésének utát elállottak. Kétféle volt az Ököl-Jus, u. m. Megtámadó, és Zálogosító, 's mind a' kettő végtére úgy elkortsosodott, ámbár eredésekor egészen más tzélja volt is, hogy valóságos rablássá lett. A' Megtámadás (Faida, diffidatio) egyes familiáknak egyik a' másik ellen való nyilvánságos hartzra kelése, a' melly vagy boszszuállásból történt, midőn egyik fél az ő meggyilkoltatott atyafiának véréért a' gyilkos félen boszszuját akarta kitölteni, főkép ha ez a' váltságdíjt, vagy a' karpótlást megtagadta; vagy ha különös esetekben a' Váltságdíj tsekélynek tekéntetett. Történtek illyen megtámadások személyes sértések, vagy a' vagyonon elkövetett károsítások, vagy végre más alkuszegések végett is.

Magányosoknak meg volt engedve a' Zálogvevés, ha irásba foglalt és törvényes volt kívánásuk, de jószerivel adósságukat meg nem vehették az adóson. Illyen esetben egy vitézhez folyamodott a' hi-

telező, a' ki bizonyos díjjért magára vállalta az ügynek eligazítását t. i. az adóst nyilván megtámadta, vagy megleste, és így vagy személyét elfogta, vagy birtokának az adóssággal fölérő részét elfoglalta, 's addig ezeket kezéből ki nem eresztette, még mind maga, mind pártolta ki nem elégíttetett. Megkelletett azonban az adósnak izenni a' szándékot a' zálogosítás napnál négy héttel előbb, a' végbevitt zálogosítást pedig tüstént Bírónak jelenteni, és a' zálogba vett holmit is ennek által adni. Fájdalommal meg kell vallani, hogy ezen rendszabás nem tartatott meg olly fölötte pontosan, és gyakran, a' Biró a' Zálogosítóval egy értelmü levén, a' hitelező semmit sem kapott, ha tsak ez egyszer'smind maga is Vitéz nem volt. — Mindezekután megemlítésre méltó az is, hogy gyakran nem tsupán maga az Adós és Jószága, hanem alattvalói, tisztviselői is lakoltak az adósságért. Ezen alatsony jus még a' néhai Franciplegium maradéka. Továbbá a' Várbirtokosok közül sokan pénzzsarnokok is voltak, az útasoknak 's kereskedőknek bátorságosító késéretet ajánlottak, a' miért díjt kivántak; ezt megkapván, nem adtak késéretet, a' midőn is az őrzetlen útazókat elfogván az úton fosztásból élő Várbirtokosok, 's a' szerentse vadászó vitézek, mindenüktől megfosztották, 's a' károsok vagy kiváltani jószágaikat, vagy a' rablóknak engedni kénteleníttettek.

Illyen színek alatt szűntelen tartó háborgásban folyt le a' közép század kor. Senki sem volt akkor bátorságban, hogy ma vagy holnap életét, szabadságát, vagyonát el ne veszejthesse. — Sehol se volt békesség, és nyugalom. Ezen rettenetes kor Nagy Károly előtt, és utána dühösködött.

Illy szomoru állapotban sénlett a' közép század, 's egyedül a' Papságtól várta orvoslását bajának. Ez el sem mulatott eszközökről gondolkodni, mellyek által a' baj, ha gyökeresen meg nem gyógyíttathatik is, de legalább enyhítő írt nyerhessen; melly szándék következésében illy rendeléseket

tett. 1-ör Elhitette a' néppel, hogy erőszakoskodni a' Megváltó halála és föltámadása napjain, vétek. Legelsőben déli Frantzia Országban és Burgundiában szűnt meg ezen erőszakoskodás 1032-dik évben, minekutána egy Aquitániai Püspök azt hírlelte és el is hitette, hogy az Isten neki kinyilatkoztatta, hogy borzasztó bűn az illyen erőszakoskodás. Tüstént elterjedt egész Európában ezen szokásnak mérsékeltetése. Erre azonnal 1038-dik évben a' Solothurni Német országgyűlésen, Bastard Wilmos Király alatt Angliában és 1071-dikben Német Alföldön törűltetett el törvényesen ezen szokás. Ezen Intézetek által nem sokára a' Megtámadási Ököl-Jus szükebb határok közé szorúlt egész Európában anynyival inkább, mivel az azon üdei babonás gondolkodás is általlátta, hogy az indúlatosságot és a' lelkiesméretet barátságosan megegyeztethetni, és hogy az egyik nap féktelenségét a' másik nap mértékletessége eligazíthatja. A' ki Tsötörtök estétől Szombat estéig erőszakoskodott, mint istentelen megátkoztatott. Ezen hetenkint eső fegyver nyugvást *Isten, vagy Szent Péter Frigyének nevezték* (*Trève de Dieu*, *Treuga Dei*) a' régiek. Hétfőn, Kedden, Szerdán és Tsötörtökön Rohanásokat végbez vinni eltüretett. Utóbb a' szokás és lelki tanítások által annyira ment az Egyházi Rend, hogy az Isten Frigyének napjait megünnepeltette, a' mit későbben a' Narbonni, Troyesi, Clermonti, Roueni, Nordhauseni, Reimsi, Laterán Sz. Jánosi, és Montpellieri Gyülekezetek is helyben hágytak és megerősítettek. Később a' Tsötörtök is vitatiltó napá vált, és, a' mi még több, utóbb hoszszabb üdőig tartó vita-tilalmat is kiszegezett az Egyházi Rend, 's hogy még jobban megnyirkálja ezen szokást, átkot vetett a' vitázokra. Így nem volt szabad Ádvent első Vasárnaptól Karátsonyig, hamvazó Szerdától Szent Háromság után eső vasárnapig; ezeken kivűl Kántornapokon, Szűz Mária és az Apostolok ünnepein tilalmas volt a' viaskodás. Némelly helyeken tiltva volt tartani a' vitákat, u. m. a' Szent-

egyházokban, Monostorokban, Kórházak, és Temetőkben. Továbbá fölvoltak mentve a' viaskodástól a' papok, a' szántóföldön levő földmívesek, egyszóval a' védelem nélkűl állókat a' Szentegyház fölszabadította a' viaskodástól.

Ezen bánásmóddal juthatott az Egyházi Rend kitűzött tzéljához, mellyről a' világi Törvénykar nem is álmadott, mivel amaz egyszerre többet nem kivánt, mint a' mit igazságosan lehetett kivánni az emberektől.

Mi böltsen használta és mint egy féken vezette az Egyházi Rend az egész Közép Század Népeiből szemlátomást kitünő két fő charactert, tudniillik a' féktelen viaskodó vágyot és a' Népnek vallásos Érzelmét! Tsak ezen utóbbinak szelíd kormánya által tudta a' dúló, rontó pusztító indúlatokat békóban tartani. Ezek időjártával ugyan kitágúlni kezdettek, de tsak akkor, midőn a' Fejedelmeknek nagyobb országos és udvari tiszteik meg nem tudták tartóztatni magukat az egyházi Törvényeknek megszegéseiktől. De épen ezért századokig kéntelenek valának a' Tsászárok addig küzdeni, míg Maximilian bétudta hozni a' Köz Békességet.

(Folytatása következik)

Boehm Károly.

7.

Boldog Aszszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkató Görög Óklevele Szent István Magyar Királytól Kálmán Magyar Királynak 1109-dik évi hiteles Másolatából, két Réz Táblával.

Egy különös tünemény, más hasonló példa nélkűl, a' Magyar Országi Diplomatikában azon Görög Óklevél, mellyet Szent István első Magyar Fejedelmünk Boldog Aszszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának adott. Miért használta a' ditső Király Óklevelében egyenesen a' Görög Nyelvet?

az jó formán állandó titok maradhatna előttünk, mert az, a' mi magában az Óklevélben mondatik, hogy Görög Nyelvü volt az, ki e' Monostort fölállította, nem elégíti ki tudni vágyásunkat. Olvassuk Szüz Margit Életében, mellynek Írója előbb élt, mintsem Szent Imre házasságát érdeklő más Történetírók, ime fölötte fontos sorokat: „*És meggondolja vala Szent Imreh Hertzegnek is ő életét és ő szentséges szüzességét, kinek mikoron volna nemességes Jegyese, Görög Tsászárnak Leánya, Istentől neki megjelentetett, és az ő Jegyesével szeplőtelen megtarták a' tisztaságnak szüzességét ő életeknek minden napiban, miképen az ő Jegyese Szent Imrének halála után megbizonyitá.*“ *) Beszéli továbbá Szent Imrének Életírója is e' Királyi Hertzegnek Veszprémi lakásáról: „*Nocte quadam, cum Vesprimii esset, uno ad se famulo accersito, orationis causa, vetustissimam beati Georgii martyris Ecclesiam petiit, ibique ante aram in preces incumbens, apud se disquirere coepit, quodnam posset Deo gratissimum munus offerre?*“ Valamivel pedig alább: „*Pater autem illius, regno consulere volens, virginem et forma corporis et morum integritate spectatissimam, stirpe regia ortam, ei despondit.*“ Még alább: „*Sed et sponsa ipsa, cum ille iam in ipso juventutis flore vita functus esset, quam caste vixisset, testata est; et famulus ille, quem supra diximus, res eius secretas evulgavit.*“ **) E' tudósítások Szent Imre Feleségéről, mint mindenki észreveheti, igen megegyezők, mert a' Tsászári és Királyi Jegyes kifejezés között nem olly nagy a' különbség, hogy azt megegyeztetni teljeséggel nem lehetne.

---

*) Georgii Pray, Vita S. Elisabethae Viduae Landgraviae Thuringiae, nec non B. Margaritae Virginis. Tyrnaviae, 1770. 4-o pag. 264. Margit Élete, a' 316-dik lapon előfordúló sorok szerént, 1276-dikban íratott legelőször.

**) Joannis Georgii Schwandtneri, Scriptores Rerum Hungaricarum. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 430—431.

Nagyobb nehézségeket foglal magában János Gvertsei Fő Esperestnek — egy XIV-dik századi Írónak — ime tanutétele Szent Imre Feleségéről: „*Dum Sanctum Pannoniae totius Regem cum exercitu petiisset Counradus Imperator, Croatiae Rex Cresimirus S. Stephanum adjuvit, et XVI. Kal. Septembres victoriam habuerunt. In rei huius remunerationem, dum anno MXXXI. Counradus cum Stephano per ambasciatores Emerico adjuvante paciscerentur, pars haec Sclavoniae, quae regni erat Hungariae, nam pars a decennio Diogeni Duci Syrmiensi parebat, a Culpae in Savum influentiam, per fluvium Trebes, et campum luteum, sive Czernytz ad Dravum usque, Regi Croatiae cessit. Tum Episcopi Croatensis Jurisdictio ad Dravum extensa est; et Godimir, quasi fructus pacis, Banus a Cresimiro declaratur. Haec amicitia cessioque ne civiles faciat S. Stephano motus, filia Cresimiri futura uxor, sive Sponsa Emerici Ducis Sclavoniae declaratur. Mors Emerici, sequente anno secuta, evertit connubium. Petrus pro Emerico titulum Sclavoniae Ducis obtinuit. Qui recuperare volebat Sclavoniam, dotis titulo datam, ut dicebatur, Sponsae Emerici. Verum S. Rex quietis pacisque amans, iniquum censuit Sponsam iure suo privare. Quare Petrus, ut magis pio Regi complaceat, Cathedralem S. Petri Quinqueecclesiis absolvit. Anno MXXXV. altero, quem nostri Zeanum vocant, in Regno Croatiae succedente, et Stephani Regis terras molestante, volebant Hungari, ut cessas partes Sclavoniae recipiat. Rex, non convenire Regi; ut data semel recipiat, respondit, praecipue dum bellum apertum non inferrent.*“ *)

*) Balthasaris Adami Kercselich, Notitiae Praeliminares De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae. Zagrabiae, fol.

Kiadhatna hitelt e' Történet Írónak, minekutána egészen ellenkezőt állít ahoz képest, a' mit Szent László Magyar Király uralkodása alatt, midőn Imre Szentté és Szüzzé nyilván kikiáltatott, a' Magyar Anya-Szentegyház tudott, és helyesen tudhatott? Tamás Gvertsei Fő Esperest szerént Szent Imre MXXXII. évben halt volna meg: úgy, de az egykoru Hildesheimi Krónika, más derék Írókkal, Szent Imre halálát igen hitelesen MXXXI-dikre helyhezteti. *) Nem különben Tamás szerént Szent Imre úgy halt volna meg, mint Nőtelen: De ki hiheti ezt? midőn más hiteles Írók, 's az ő Szűz Életét hirdető Magyar Anya-Szentegyház határozottan szólanak Feleségéről. Ha tehát Tamás valami valót mondana soraiban, minekutána Konrád Tsászárral a' Béke MXXXI-dikben Augustus 17-dikén (XVI. Kal. Septembr.) köttetett, Szent Imre pedig ugyan MXXXI-dikben September 2-dikán (IV. Non. Sept.) meghalt, legfölebb tsak anynyit lehetne mondani belőlük, hogy Szent Imre Második Feleségével eljegyeztetve halt meg. Ezt sem lehet azonban Életíróival 's Élete Rendével semmi képen megegyeztetni. És mit tarthatunk Cresimir Horvát Fejedelemnek Szent István Magyar Király számára vezetett Segéd Népeiről, ha tudjuk Cedrenusból, hogy épen Szent István uralkodása alatt a' Horvátok Basilius Görög Tsászár által meghódíttatva valának? **) Az a' vélemény tehát, hogy Szent Imre Felesége Cresimir Horvát Országi Királynak Leánya volt volna, igen nyomorék alapokon épűlt, 's ha e' Tamás Fő Esperestnek, mint különben is kései Írónak, tekéntete igen keveset nyom, még

---

pag. 101. A' miket itt Kerchelich közlött, azok a' Zágrábi Káptalannak épen azon régi Kézíratában találtatnak, mellyből Koller Jósef (Prolegom. ad Hist. Episc. Quinqueecles.) a' Zágrábi Krónikát kiadta.

*) Godefridi Guilielmi Leibnitii, Scriptores Rerum Brunsvicensium. Hanoviae, 1707. fol. Tomo I, pag. 716.

**) Georgii Cedreni, Compendium Historiarum. Parisiis, 1647. fol. Tomo II, pag. 717.

kevesebbet ér az 1630-dikban írt Marnavitius János Tomconak állítása, ha némelly Dalmátiai Íratokra hivatkozik is. *) Ezek sem lehetnek, tudtunkra, egykoru, vagy közelkoru tanubizonyságok.

Nintsen e' képen elégséges okunk Margit Életírójának állítását kevésre betsűlnünk Szent Imre Feleségéről, mint a' Görög Tsászár Leányáról. Ha pedig ez volt Szent Imre Felesége, úgy már kérdezni szabad, ha főképen Szent Imre Veszprémi lakása is tekéntetbe vétetik, nem e' Görög Hertzeg Asszony kedvéért állíttatott-e a' Veszprém Völgyi Görög Apátza Monostor? Anastásia, Jaroslaus Nagy Orosz Hertzeg Leánya és I András Magyar Király Felesége, mint Béla Király nevetlen Jegyzője (Cap. 15.) említi, őrömest lakott a' Tihanyi Félszigetben, 's ott valóban egy mai sön álló Orosz Szikla Monostor nyomára akadunk, melly az Óklevelekben Uruzkeu, az az: Oroszkő név alatt említtetik, most pedig Remetelakás nevet visel **) Midőn 1451-ikben Hunyadi János Erzsébetet, György Serviai Hertzeg unokáját, Mátyás fiának eljegyzette (melly házasság azonban utóbb fölbomlott), nyilván megállapíttatott: „*Volumus tamen, ut, dum et quando volente Domino praefata puella Elizabeth neptis nostra in domum dicti domini Gubernatoris traducetur, ipsa in ritu fidei Graecorum permaneat, et semper cum ea et in ejus obsequiis stent presbyteri de Graecorum ritu, ac nobiles et etiam dominae ac puellae, quos nos et filii nostri ad hoc eligere maluerimus et voluerint.*“ ***) Ha így gondoskodtak utóbb leányaiknak vallásbéli szabad gyakorlásukról a' nem egyesült szer-

*) Regiae Sanctitatis Illyricanae Foecunditas. Romae, 1630. in 4-o.

**) Damiani Fuxhoffer, Monasteriologia Regni Hungariae. Weszprimii, 1803. fol. Libro I, pag. 115. Az Üreskő magyarázat helytelen.

***) Philipp Ernst Spiess, Archivische Nebenarbeiten. Halle, 1783. 4. I. Theil, S. 174.

tartásu Görög Szülők 's Öreg Atyák: Mennél inkább gondoskodott erről akár Basilius, akár Románus Görög Tsászár, kik közül mindegyik Szent István Magyar Királylyal egy időben uralkodott? Hihető tehát, — de tsak hihető, nem pedig bizonyos dolog, — hogy a' Veszprém Völgyi Görög Apátza Monostor Szent Imre Feleségéért állíttatott. Ezt annál inkább meg engedhetni, mivel Szent István Görög Óklevelében e' sorok is, mint alább látni fogjuk, olvastatnak: „*Iubeo ego Stephanus Christianus, et Rex totius Ungarie erigendum, administrandum, et constabiliendum Monasterium Sanctissimae Dei Genitricis Metropolitanum in Vesprem, et in eo perennem multitudinem Monialium pro spirituali salute mea, Coniugis et Proliu m earum, et Patriae totius.*" A' „Metropolitánum" szó egyfelül nem kisded tekéntetére mutat e' Monostornak; más felül pedig tudva levő dolog, hogy a' Közép Századokban a' „Gyermekeim" szó alatt a' leányoknak Férjeik, és a' fiaknak Feleségeik is értettek. Sigmond Tsászár és Magyar Király némelly 1423-dikévi Óklevelében Albert Austriai Hertzeget, Leánya Férjét, „FILIUS DILECTUS" néven említette. *) Minden esetre Szent István soraiból, mellyeket fölhoztam, világos, hogy maga alkatta a' Veszprém Völgyi Görög monostort, és így Kálmán Király Másolatának ime helye: „*Vetus autem privilegium juxta linguam auctoris Monasterii GRECE scriptum ideo adnotavimus*" tsak úgy nyerhet alkalmas magyarázatot, ha föltésszszük, hogy az Görög-Nyelvü volt, a' kiért ezt Szent István Király építtette.

Mivel a' Napkeleten tsak Basilita Szerzetes Férfiak és Apátzák találtattak, nem kételkedhetni, hogy a' Veszprém Völgyi Monostorban is legelőször ezek helyheztettek, és ugyan olly módon, hogy a' görög szertartás, mellett is a' Római Anyaszentegyház

*) Andreae Felicis Oefelii, Rerum Boicarum Scriptores. Augustae Vindelicorum, 1763. fol. Tomo I, pag. 19.

Fölsőbbségét megesmérve szolgálnának ezen Apátzák a' Mindenhatónak. Épen akkor tudniillik, midőn Szent István Király nálunk uralkodott, a' Napkeleti és Napnyugati Egyházak között fönforgó régi Szakadás (Schisma) nem állott fön, a' mint azt a' halhatatlan érdemü Koller Józef bő tudománynyal megbizonyította. *) Hogy itten valót védett e' derék Férfiu, 's hogy különösen a' Veszprém Völgyi Apátza Monostort semmi esetre sem lehet Szakadás Részesévé tenni, az már tsak abból is bizonyos, hogy ez a' Monostor a' Chrismát és Szent Olajot az Esztergomi Érsektől kapta évenként Kálmán Király Másolatának ime világos szovai szerént: „*Et eedem Domine in Consecratione Crismatis et Olei Ecclesie sancte Strigoniensis pertineant.*“ Utóbb 1135-dik év után, midőn a' Cistercita Rendet Magyar Ország is különös betsben tartotta és Hazánk kebelébe Frantzia Országból béhivta, a' Veszprém Völgyi Görög Apátzáknak helyüket Cistercita Apátzák foglalták el, kik mind addig küldék e' Szent István alkatta Monostor falai közül ájtatos szivömledezéseiket a' Mindenhatóhoz, míg a' Török iga elől Körmendre, Vas Vármegyében, futni, és ott maguknak Templomot és Monostort szerezni nem kénteleníttettek. Itt végre, a' zenebonás időkben egymásután rendre kihalván, lenni megszüntek, 's vagyonaikat 1638-dikban III. Ferdinánd Magyar Király a' Jésus Társasága Győri Szerzetes Házának ajándékozta, mellynek eltörültetése által azok a' Religionárius Fundus gondviselése alá jutottak, hová most is tartoznak. Így szűnt megvirágozni első Fejedelmünknek hat századig fön állott ditső Intézete, mellyben számtalan Szüzei a' Magyar Hazának a' világi lárma és zaj elkerülése végett maguknak menedék helyet kerestek.

Szent István Magyar Király Alkató Óklevelét e' Monostorról deák fordításban, Péterfy Károly rövid éréntése után a' Magyar Anyaszentegyház Zsinataiban (I, 7.), először Szegedi János hí-

*) Josephi Koller, Commentarius De Sacra Regni Hungariae Corona. Quinqueecclesiis, 1800. 4. pag. 195—222.

res és tudós Jésuita, ki a' Győri Jésuita Szerzetes Háznak kormányozója, következés képen gondviselője is volt e' betses Régiségnek, esmértette meg, de nem elég pontossággal azon könyvében, melly illy tzím alatt jelent meg: „*Assertor Libertatis Ungaricae, Dalmaticae, Croaticae, et Schlavonicae, Andreas II. Rex Hierosolymitanus. Jaurini*, 1750. 8.“ Járatosabb levén e' munkás Hazánkfia a' Törvény Tudományban, mint a' Diplomatikában, nem tsuda, ha a' fordításban hibákat követett el, megbottlott néhol az olvasásban, és a' petsét körűlíratát, melly Kálmán nevét állítja elő, határozottan Szent István nevére által vitte illy módon: „STEPHANUS. D. G. REX. TOTIUS. UNGARIAE.“ Mindazonáltal, esmérvén, mint a' Győri Háznak kormanyozója, ott mulatásból egyenként az Óklevélben előfordúló helyeket, ezeket egész pontossággal meghatározta, a' mi neki ezen Óklevélre nézve maradandó érdeme. Práy György, a' híres Történetíró, Szent Margit Életének 221—222-dik oldalain az Óklevél görög részét adta ki először 1770-dikben, 's napfényre botsátotta némelly kihagyásokkal, mellyek főképen a' Jószágoknak neveiket illetik, Kálmán Király deák Óklevelét is: De ő sem bánt egész pontossággal az Óklevéllel, mellyben többeket hibáson olvasott, némellyeket pedig egyenesen feledékenységből tévedve föltserélt. Illyen különösen az is, hogy Kálmán nevét az eredeti Óklevélből „COLUMBANUS“ formában adja, noha ez egy fenlevő régi Másolatban, nem pedig az eredeti Óklevélben találtatik, hol „COLUMANUS“ jő elő. Ez okozta, hogy sem Szegedi, sem Práy igyekezetei ki nem elégítették a' Kritika kivánatait, 's azért Szerdahelyi György Alajos egy különös könyvetskében ismét nem tsak kiadta e' nagy Ritkaságot, hanem annak Görög Részét egyenesen rézbe is vésette illy tzímü munkájában: „*Diploma Graecum S. Stephani Regis Monialibus Coenobii Vesprimiensis B. M. V. datum, a Colomanno renovatum, nunc primo integre et vere ex Autographo edidit Georgius*

Aloysius Szerdahelyi Abbas S. Mauritii de Both, Cath. Eccl. Vaciensis Canonicus, AA. LL. et Phil. Doctor, S. C. et R. Ap. M. Consiliarius, ac ad Excelsum Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum in Commissione Studiorum Referens. Budae, typis Regiae Universitatis, sumptibus Fratrum Kilian Bibliopolarum Pestiensium 1804. 8. *pagg.* 97. *cum Tab. Aenea.*"

Szerdahelyi törekedése fölűl hallad minden előbbi törekedéseket ezen Óklevél körűl. A' Görög Részre nézve nem tsak saját nyelvtudását használta, hanem élt Petrovics György Ügyvéd, 's a' Pesti Fő Oskola Könyvnyomtató Műhelye Rátz, Oláh és Görög Correctorának, mint született és tudós Görögnek, esméreteivel is, ki egyszer'smind az Óklevélnek Görög Részét lerajzolta elég hív másolatban, mellyet Bikffalvai Falka Samu, híres művészünk, rézbe vésett. A' Deák Részben Schwartner Márton vezette lépteit, 's néhány apróságon kivűl elég szerentsésen. Írt egyébbként Szerdahelyi magáról az Óklevél tárgyáról több jeles észrevételeket, 's tsak azt lehetett sajnálni, hogy a' Görög Részre nézve még sok szedethető Buzakalászt hagyott; a' Deák Részt pedig, a' melly szinte fölöttébb fontos Nemzeti Régiségeinknek tudósabb megesmértetésükre nézve, rézbe nem vésette. Azonban nem olly könnyü volt, mint néki talán első tekéntettel gondolná, Szent István Királynak ezen Görög Óklevelét egész méltósággal fölvilágosítani. A' Görög Diplomatika, e' Nemzetnek százados szerentsétlenségei miatt, még tsetsemős korban vagyon; a' régi Görög Írás Tudománya (Palaeographia Graeca) tett ugyan előmeneteleket, de ezek sem fölötte nagyok, 's a' mi reá nézve történt is, azt tsak mint egy elvétve bírják a' Magyar Országi Könyvtárok. Sőt, úgy látszik, mintha Szerdahelyi és Tanátsnokai Montfaucon Bernárdnak Görög Palaeographiáját, a' Florentziai és Velentzei Görög Kézírat Lajstromokat és du Fresne közép századi Görög Szókönyvét nem is esmérték, vagy legalább nem is használták

volna. Minden esetre tudni kell, hogy a' Görög Óklevél írója, a' mi nem tsekély tekéntetet ád e' betses régiség hitelességének, a' leírásban számos hibát ejtett, bővítvén itt a' betüket, vagy szótagokat; másutt hibás írás módot használván.

Nekem nem az itten tzélom, hogy magyarázatot írjak ezen Óklevélre, hanem inkább az, hogy az egész Óklevelet úgy, a' mint íratva vagyon, részént egy tagban hív másolatban közöljem, 's alkalmat nyujtsak egy bővebb készűlettel és segéd eszközökkel birandó későbbi Kornak ezen Óklevél tekéletes fölvilágosíttatására; részszerént a' Deák Rész közöltetése által előmozdítsam az olvasásbéli gyakorlást. Ennél fogva a' Görög Óklevelet Szerdahelyinek olvasása és fordítása szerént botsátom ismét napfényre, ki előbb úgy adta ki görögűl Szent Istvánnak ezen Óklevelét, a' mint az leíratva vagyon; azután pedig a' maga olvasását állította elő. Így következnek tehát az Óklevélnek Görög Sorai:

* * *

„† ενόνματι τοῦ ϖρ̃ σ καὶ τοῦ ὑιουκαὶ τοῦ αγίου ϖν̃σ. εντέλλομαι ἐγῶ ϛέφανοσ χριϛιανὸσ. ο και κράλ ϖάσησ ὁυγγρίασ. ϖοιοῦντακαὶ διοικοῦντακαὶ καταϛένοντα τῶμοναϛήριον τῆσ υϖερ αγίασθεκῦ τοῦ μρ̃ο ϖολίτου. τῶ είστωυεσϖρεμ. καὶ ἐν αυτω αθναωσ ϖλῆθοσμοναζου σῶν. ὑπερ τῆς ψυχηκησ σρὶᾶσ ἁμου συννεὶουκαὶ τοῖ σ τέκνοισ μου. καὶ ϖατροίασ ϖάσησ καὶ διδομοῖεν εωσ ἀυτῶ τῶμονοσηρίω. εννεασ. μετατῶν χωραθίωναίθνωῶν ταδι ὀν̄ματάδιο τωσ. τῶν χωρίωναύτωνεισὶν ταύτα. τῶ ϖρῶ τονσαγάρ βεν. ἐχὸν τουσ καωνοῦσ τεσ σαρ ὁκον ταὸκτῶ. καὶ ψαραδασ ἔξ. καὶἕτερον χωριον τὸ σανα τον. εχ εχον. τα θαλιουσ τριακον τα. ὁ ϖερ ἐστὶν εἰστόνδουν αων. καικ̃ φασλίους εἰσ τον εν θρωνῖασ. μῶν τῆσ ὑϖερ. ἀγίασθκῦν. καῖ τῶ ϖέραμα τοῦ ομ ϖᾶτα. μετα καὶ ϖεραοντασ εϖτὰ. ομοίωσ και τῶ ϖάνηγίριν. καὶεϖι ἁριτασ ἐξίκοντα. και ψαραδάσ εισὶτὸνδοῦναονδωδεκα. καὶξυ λαργοῦς τρεισ. καὶ χαλκεῖσδίο. και βατζιᾶρινε̃να. και τορναρινεν. καῖ ϛοῦ

ωωλοσνι και τοῦμαμαωβ λαργός ξ᾽ ᾽ςοῦ ωα ταδῖδ μελεκδὶσ ἀμωε λαργὸσ ᾽ςσ. ινοδὲ ἔχεικαι σάντανη σὶν τὴν ἀγίαν τριάδα εἰσ μετό χιον. ομοῦδε. ωᾶν των τῶν χωρί ων ταδνόματὰ εισὶν ταύτανα. α σαγᾶρ βρυεν και τοῦνη σαινδρου. καὶκνή σα. καικνή τα τζι τουν. καὶ τᾶ α σαμ τὸν ωωδρού γου. καὶ ζαλεση. και γριντζᾶρι. καὶἔτερα ωλείωνα δίδωμει ᾽ςῶ υωᾶρ αγιανθκὸν τοῦ μρ᾽ο ωολίτου τῶ μοναζηρι ιναμ εχρισισείκη ὁ οὔνὸσ καὶ ἡ γἤ ίνα εισιν τοῦμσριου. διδομοιδε και ἐξουσίανὲν ταύτη τᾖμονῆ ἵνα τοῦσ θελόν τάσ κατοίκ. ειστοκρᾶτοσ τήσ αγίασ μονήσ. ἂν ευωροσ ταξ εωσ τᾖσ ἡ γου μενησ και τόναδελφοιδῶνινάδιο χθή τω εκ τοῦ τό ωου ὄκαινά μηβουλομεν ὅσ. ειδετίσ φοραθἤ εξ αυτων ὅν ωερ δέρδώκά αειεώσ μονήναωοκόψε ἤ αωο ωοι ή σασθαι τὶ. ἤεκ τᾖσ γεναιάσ μου. ἤ ἔτεροσ τισ. ειτε β ασι λεισ. εἴ τε ἄρ χον τεσ. εἴ τε ςρατιγοὶ. εἴ τε ἐωισκό ωοι. εἴ τε ετεροι τιν. ἵν α εχων τῶ αν αθεμα. ωαρ αωρ᾽ο και υιοῦ καὶ αγίου ωῦ ε τησ. ενδό ξ ου δεσωοίνησ ἡ μων θκ οῦ κ αὶ ἀεί ωαρθ νόυμα ρίασ. ωρ᾽ ένδο ξων ἀωαρ αωρ᾽ο ςολων και τῶν τρακοσιωνδεκ ἀἐ τῶ ωρῶν. καὶ ωάν των τῶν ἀγί ων. κ αὶ αωεμοῦ τοῦ ωαρ αωρ᾽ο καινιοῦ καὶαγίου ωῦ ε τᾖσ ενδοξουδεσινησμασ καὶ θκοῦ ωανα ει ἀμαρ τω λοῦ.“

* * *

Szerdahelyi Olvasása.

„† ᾽Εν ὀνόματι τᾗ πατρὸς καὶ τᾗ ὑιᾗ καὶ τᾗ ἁγίᾗ πνεύματος ἐντέλλομαι ἐγὼ Στέφανος χρίςιανὸς, ὁ καὶ κράλ πάσης ᾽Ουγγρίας ποιοῦντα, καὶ διοικῆντα, καὶ καταςέναντα τὸ μοναςήριον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκᾗ τᾗ μητροπολίτᾗ, τὸ εἰς τῶ Υεσπρὲμ, καὶ ἐν αὐτῷ ἀθνάος πλῆθος μοναζουσῶν ὑπὲρ τῆς ψυχικὴς σωτηρίας ἐμοῦ, συνβίου, καὶ τοῖς τέκνοις μοῦ, καὶ πατριᾶς πάσης: καὶ δίδωμι ἑνοῶς αὐτῷ τῷ μοναςηρίω ἐννεὰς μετὰ τῶν χωραθιῶν ἀειθνόων. τὰ δὲ ὀνόματα δύο τως τῶν χωρίων αὐτῶν εἰσὶν ταῦτα: τὸ πρῶτον Σαγαρβρὲν ἔχον τὲς καπνοὺς τεσσαράκοντα ὀκτὼ, καί ψαράδας ἕξ. Καὶ ἕτερον χωρίον τὸ Σάνατον ἐχέχων ταθαλίους τριάκοντα, ὅπερ ἐςὶν εἰς τὸν Δούναον: καὶ κ Βασιλίους εἰς τόν ἐνθρονιασμὸν τῆς ὑπεραγίας

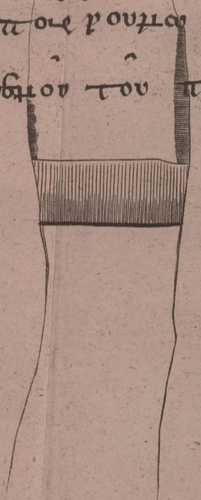
Θεοτόκω, καὶ τὸ πέραμα τῦ 'Ομπάδα μετὰ καὶ περαώντας ἑπτὰ. 'Ομοίως καὶ τὸ πανήγυριν, καὶ ἐπιαρίτας ἑξήκοντα, καὶ ψαράδας εἰς τὸν Δούναον δώδεκα, καὶ ξυλουργοὺς τρεῖς, καὶ χαλκεῖς δύο, καὶ βατζιαρὶν ἕνα, καὶ τορναρὶν ἕν. Καὶ ϛῦ Πολόσνικ, καὶ τοῦ Μάμα πελαργοῦς ϛ, ϛῦ 'Ομπάδα δ' ο μελεκδὶς, ἀμπελουργοὺς ἕξ. "Ινα δὲ ἔχη καὶ Σάνταν νήσιν τὴν ἁγίαν τριάδα εἰς μετόχιον. 'Ομοῦ δὲ πάντων τῶν χωρίων τὰ ὀνόματα εἰσὶν ταῦτα: ἀ Σαγάρβριεν, καὶ Τούνη, Σάινδρου, καὶ Κνήσα, καὶ Κνήτα, Τζίτουν, καὶ τὰ α. Σάμτον, Πώδρουγου, καὶ Ζαλέση, καὶ Γριντζάρι, καὶ ἕτερα πλείονα δίδωμι ϛῷ ὑπεραγίαν Θεοτόκον τῦ μητροπολίτῃ τῷ μοναςήρι, ἵνα μεχρὶς ἴσικη ὁ ὐρανὸς, καὶ ἡ γῆ, ἵνα ἐισὶν τοῦ μοναςηρίου. Δίδωμι δὲ καὶ ἐξουσίαν ἐν ταύτῃ τῇ μονῇ, ἵνα τοὺς θέλοντας κατοικεῖν εἰς τὸ κράτος τῆς ἁγίας μονῆς ἀνευ προσάξεως τῆς ἡγυμένης, καὶ τῶν ἀδελφίδων, ἵνα διοχθήτω ἐκ τοῦ τόπου ὁ καὶ να μη βουλόμενος. 'Η δὲ τίς φοραθῇ ἐξ ἀυτῶν, ὧν περ δέδωκα ἀειεῶς μονὴν ἀποκόψαι, ἢ ἀποποιησασθαί τι, ἢ ἐκ τῆς γενεᾶς μοῦ, ἢ ἕτερος τις, ἤτε βασιλεῖς, ἤτε ἄρχοντες, ἤτε ϛρατηγοὶ, ἤτε ἐπίσκοποι, ἤτε ἕτεροι τινὲς, ἵνα ἔχον τὸ ἀνάθεμα παρὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, ὑπερενδόξων ἀποςόλων, καὶ τῶν τριακοσίων δεκαοκτὼ πατέρων, καὶ πάντων τῶν ἁγίων, καὶ ἀπ' ἐμοῦ, τοῦ παρὰ πατρὸς καὶ υἱοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος, τῆς ἐνδόξου δεσποίνης μας καὶ Θεοτόκου, παν ἀεὶ ἁμαρτωλοῦ."

* * *

Kálmán Királynak megerősítő Óklevele.

„Anno dominice incarnacionis millesimo. CVIIII. precipiente cristianissímo rege Columano. renouatum est hoc priuilegium de monasterío Bezprimiensium moníalium. Causa autem renouacionis hec sunt. Cum totum priuilegium sancti Stephani de omnibus pertinenciis eiusdem monasteríi. cera sigillo eius insigníta esset inuolutum et incurabili necessitate quarundam litigacionum fuisset apertum causis que emerserant extinctis. et exínaníta fide

neteris priuilegíí oportuit nouum fieri. quod ea contíneret. que monasterium illud sine omni controuersia illo tempore obtinuít. quando ipsum priuilegium preceptum est renouarí. et hec sunt que in ea uidímus et inuenimus esse ipsius Monasteri (*így*: „*Monasterii*“ *helyett*) sine omni contradiccione Symone quinque ecclesiarum episcopo. iussu regis et consensu Bezprimiensis episcopi diligenter perscrutante. et uerítatem rei christianissimo regi Columano referente. uidelicet villa Zaarberín cum. L. IIII-or mansionibus et totidem uineas. ita ut quelibet mansio annuatim dicto monasterío. LX. cubulos uíni debeant (*így*) aministrare sed terra ad ipsam villam pertinens est communis. et silua ipsius uille habitatoribus preter siluam coquine. que circum iacet in metis. secundam villam Mama in qua sunt aratores plaustrales et alia officia pro utilitate ecclesie exibentes (*így*) iuxta preceptum abbatisse dicte ecclesie tempore constituto. tercia uero Sondur in eadem libertate quarta Kensa. V. Chítun. istas. V. villas nostros vdornicos (*így*: „*Udvornicos*“ *helyett*) dicto monasterio dedimus íure perpetuo possidendam (*így*) in istis quinque villis uidelicet Mama Sondur Kensa et Chítun non est terra communis. et tota terra ipsarum uillarum. scilicet Akaratia circumiacet in metis nec alicui liceat habitare nisi prius domina abbatissa uoluntate admiserit. Item villam Vamus cum. X. mansionibus in qua sunt operatores scilicet fabri et alia seruítía exibentes (*így*) et terra est conmunis. Item sanctus rex Stephanus dedit villam Poloznik cum. VIII. mansionibus sed terra est conmunis. Item sanctus Stephanus dedít villam Podrug quarum terra non est conmunis sed circumiacet ín metis ita tamen quod dictas possessiones tam in decimis quam ín Magistratibus capelle dictarum uillarum episcopus Vesprimiensís in nullo debeat molestare uel ín aliquo perturbare totam monasterio nostro duximus pertinendam. sicut in donationibus regalium extitít consuetum et eedem domine in consecracione crismatis et olei ecclesie sancte Strigoniensis

Anno dñice incãnationis mill. c v iiii. ꝑsapiente cristianissimo rege Colomano renouatum est hoc ꝓuilegium de monasterio bezprimelui monachum. Causa autem renouationis hec fuit. Cum totum ꝓuilegium sc̃i Stephani de omnibꝫ ꝓuentibꝰ eiusdem monasterii cera ligillo ei
usq; dignitas cer inuolutum et mucabili necessitate q̃ndam litigatorum fuisset aperuit causas q̃ emergebant exinde. et renouata tale uetus ꝓuilegii oportuit no
uum fieri. qđ ea contineret. que monasterium illi sñ oñi cõmuniter illo tempe obtinuit. qñ ipm ꝓuilegiũ ꝓceptum est et renouari et sigillare q̃ mea uidelicet
et inuenim ee ipi monasterii sñ oñi contradicente hymone qnq; ecclie epo. iudice regis et consensu bezprimelis epi diligẽter ꝓtestante. et utilitatem rei xanissimo
regi Colomano referente. uidelz villa zaarberu cũ .l. ũi manicipib; et omnem uineal. ita ũ q̃libet manicipium annuatim deo monasterio de cubitos uini debeat am
mus trare hz ita ad ipam villam ꝓtinent est et comunis. et silua ipi ille hitatorib; ꝑ siluam coqne. q̃ cum facer in mensa lectam villa quanta i q̃libet
aratro sel plaustra sel alia ostima puritate ecclie exibeat uel ꝓceptum albuisse dce ecclie ꝑpe cosistitio. ita u sonetur meatim libratre q̃tta sensa. v.
chirun. si tas v. villas uel vdecim dco monasterio dedim iure ꝑpetuo possidendam mus til quinq; villis uidelz quama sonetur sensa et chirun ñ est
ita comunis. et tota ita ipas uillas. talz alaiana tam facer in mensa ñ aliqua liceat hitare n̄ p dna albuisa uoluntate ad mutr. Ire villa vain c x. manicipib;
i q̃libet quatuor sel talz habet et alia seruitia exibere sel ita e omnis. Ire scs rex stephan dedit villam polozmk cũ .viii. manicipib; hz ita est omnis. Ire scs ste
phanus dedit villa podrug q̃ ita ñ est omnis hz cum facer in mensa ita tam q̃ liceat possessiores tam indecimis q̃m in uagis hanis capelle dcar uillar epc
uelp muchis in nllo debeat molestare et aliq; ꝓbare tor monasterio nro liceat ꝓtectum. sic i monachis regalib; exercit et fuer et eedm die i cõsecratõe eccl̃ie
et uolet eccie scę catholicis ꝓmeant. Ire scs rex dedit portu et naulum sagetes uocatam cũ .viii. nauclis et una villa die eisdem functis curie et ita. Ire scs rex
dedit q̃ndam insulam obada uocatam. et cum ea dedit villam Zamtov ultra danubi cũ trginta manicipib; et magistratib; capelle. Item unde dicatõe ecclie eo
nasterii. xx. malioel sur etia i eatim una. xu. piscatorel tota ita ipi ville dñi abbatisse e immunis q̃s meta sic incipit ab apte supiori in fine eidem ville meta
lapidea de in uadit ad oriẽtem ad metam ꝗm q vulgariter erhat uocat. de in uadit ad dual metal treal. de in uadit ad tiel metal tual. poh uadit ad ptel
meridionalel et ad magnam viam immungit. de in uadit ad monticlol. et ibi stat meta lapidea q baluan uocat. de in reuit uie via magna et uenit assidue
p metal treal ad nemus q̃ facer inter fluuiu danuby et ibi meta ita et sic diminat. tonu teloneu fori ac aliaꝝ utilitatel eidem ville ol tinuit. Ire scs rex dedit
q̃ndam insulam q̃ uocam cu tril et lacunil. x. malioel adpertinacẽs ꝓcultu et illa insula hunt piscatore sturionu hz ita no e omnis. Ire dedit villam
Szalo appertinentiaꝝ apel hz ita est comunis. Ire dedit scs rex ullam Girnchar in eadem libertate hz ita e comunis. exonib; possessionib; ul hil ñ hr abbatissa
aliqs seruiendi cum eqs n̄ solum m. le. et tres manicipes sapientes et duas manicipes fabros et unu tornatore et cortle lagenar. cen omnis hunt. Ivinitores et ara
tores et alia seruicia exibere sel. Ire dedit scs rex portum gorlochca q thona uocat cum discensu ad piscacẽm vlomu et ad op monachu scę marie seruien
tium. Ver autẽ ꝓuilegii nre longa auctoritas operis testimonium. ideo ad notandum ut exconcordia uetus et nom cognoscer cetutulo intitul.
hec nre inuestigacẽs qnq; ecclesiis epi apostica hunt q̃dam innouo q̃n inuenim inueti et q̃ scę ecclie acreuent impetu ꝓpil. Cumq; ar aliquod
d hil q̃ in hoc ꝓuilegio continet hec uidelicet in ꝓuilegio scę regis stephani ꝑpetuis mimeur. maledictio ira iudicis eli. et scę operis et omnium
apl̃oz et oñm fideliu eli. hec inueti ꝓuilegio scę cũ hb iacear. et lege regni depnatione. ecclie eli ꝑsoluat.

Másolta, és metsz. Miskovits Mózes.

Felséges

JÓSEF

Tsász. Kir. Austriai Fő Hertzegnek, Magyar Ország Nádor Ispányának,

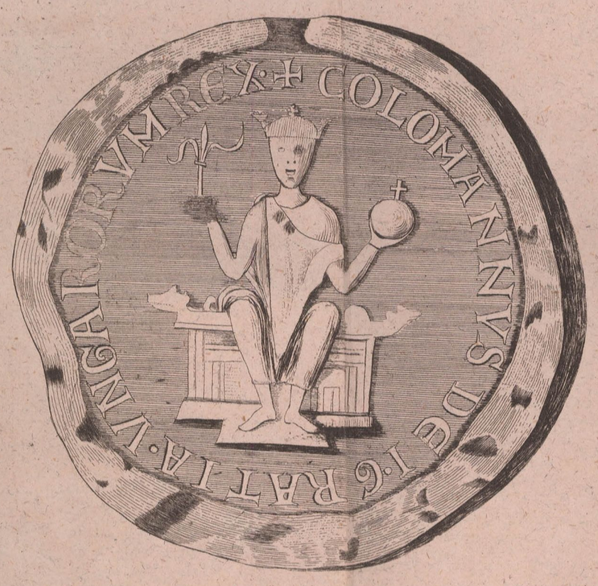
's a' t.

Mint

Újabb Nemzeti Müveltségünk Fáradhatatlan Alkatójának,

Hódoló Tisztelettel Szenteli

Horvát István.

A Bundesamt Reformatus Egyházi Levéltár
PAPA
KÖNYVTÁRA

niensis pertineant. Item sanctus rex dedit pórtum et naulum Scigetfev uocatam (*igy*) cum. VII. naucleris et in villa Ticus eisdem fundum curíe et uia (*igy*: „*uiam*“ *helyett*). Item sanctus rex dedít quandam insulam Obada uocatam. et cum ea dedit villam Zamtov ultra Danubium cum triginta mansionibus et magistratibus capelle. Item in dedicacione eiusdem Monasterii. XX. mansiones sunt etiam in eadem uilla. XII. piscatores tota terra ipsius ville dominium abbatisse est in metis quarum meta sic incipitur (*igy*) a parte superiori in fine eiusdem ville meta lapidea de inde uadít ad orientem ad metam terream que wlgariter (*igy*: „*vulgariter*“ *helyett*) Erhat uocatur! de inde uadít ad duas metas terreas. de inde uadít ad tres metas terreas. post hec uadít ad partes meridionales et ad magnam viam íniungitur. de inde uadít ad monticulos. et ibi stat meta lapidea que Baluan uocatur. de inde reuertitur iuxta viam magnam et ueniet assidue per metas terreas ad nemus quod iacet iuxta fluuíum Danubý et ibi meta terrea et sic termínatur. totum teloneum forí ac alias utilitates eiusdem uille constituit. Item sanctus rex dedít quandam insulam Sild uocatam (*itt történetből kihagyatott a' rövidítés jegye*) cum terris et lacunis et. X. mansiones ad procuracionem pecudum et in illa insula habent piscatorem sturionum sed terra non est conmunis. Item dedít villam Sorlous a (*igy*: „*ad*‘ *helyett*) procurandas apes sed terra est communis. Item dedít sanctus rex uillam Girinchar in eadem libertate sed terra est communis. ex omnibus possessionibus istis non habet abbatissa aliquos seruientes cum equis nisi solum modo. LX. et tres mansiones carpentariorum et duas mansiones fabrorum et unum tornatorem et custodem lagenarum. ceteri omnes sunt uel vínítores uel aratores et alia seruicia exíbítores. Item dedít sanctus rex. portum Modochea qui Thona uocatur cum descensu ad piscacionem vsonum et ad opus monialium sancte marie seruíencíum. Vetus autem priuilegium íuxta linguam auctoris Monasterii Grece scri-

ptum. ideo adnotauimus ut ex concordía ueteris et noui cognosceretur certítudo ueritatís. licet iuxta inuestigacionem quinque ecclesiensis episcopi apposíta sint quedam ín nouo que non in ueniuntur in ueteri et que sancte ecclesie acreuerunt in processu tempo-ris. Quicumque autem aliquid de his que in hoc priuilegío contínentur sicut vídidimus (*így*: „*vidimus*“ *helyett*) in priuilegio sancti regis Stephani presumpserit mínuere, malediccioni iusti iudicis dei. et sancte Marie et omnium apostolorum et omnium fidelium dei. sicut in ueteri priuilegio scriptum est subiaceat. et legem regni de peruasione. ecclesie dei persoluat!“

A' hiteles példányból, melly, íróhártyán íratva, Budán a' Föls. Királyi Magyar Udvari Kamara Levéltárában őriztetik a' fönállani megszünt Monostoroknak Ókleveleik között. A' kerék formáju nagy Viasz Petsét a' Levél hátára nyomatott, 's azt kinyúlt hártya pántlika tartja. Ez az Óklevél közepén a' jobb oldal felé közelítő két hoszszu vágányon, mellyek idő jártával magasabbra is szakadtak, általhuzatott olly módon, hogy általa a' Petsétett fölebb 's alább is lehet helyheztetni. A' Viasz száraz, nedvessége és hajlékonysága vesztett, barna, könynyü töredékenységü. A' Petséten sárkány fejekre végződő pamlagon ül Kálmán Király palástosan, koronás fővel, jobb kezében liliomosbuzogányt, bal kezében a' világnak keresztes golyobisát tartva. A' körűlírat tsinos nagy betükkel imez: „† COLOMANNUS DEI. GRATIA. VNGAR(or)VM (re)X.“

* * *

Minekutána e' figyelemre igen is méltó ősz Régiséget szóról szóra kiadtam, itt vagyon már helye hitelességéről röviden szólanom. Nem sokára, midőn Szerdahelyi György Könyvetskéje megjelent, egy nevetlen Recensens (a' mint hitelesen saját szájából tudom: Engel Keresztely, a' Magyar Történetíró) egy Német Tudós Újságban (Allgemeine Literatur Zeitung. 1805. Nro 221. 19. August.) gyanuba vonta

ezen Óklevelet, a' mit itten hallgatással elmellőznöm semmi esetre sem lehet. Ha Engel roszsz néven vette Szerdahelyinek, hogy Réz Tábláján ki nem adta Kálmán Királynak Megerősítő Óklevelét is, anynyira a' mennyire helyesen szólott, mivel a' Görög Diplomatikának gyenge állapata miatt, a' mit Engel igen böltsen érintett meg, a' Deák Erősítő Óklevélnek Külsőjéből és Belsőjéből kell leginkább ítélni ezen Óklevél hitelességéről. Ki nem adatván a' Réz Táblán Kálmán Király Óklevelének külső Deák Textusa, természetesen megnehezíttetett ez által minden ítéletmondás. Kénytelen volt így Engel magának a' Deák Óklevélnek belső tartalmából okoskodnia, 's ezen okoskodása az Óklevél hitelességére nézve épen nem kedvezőleg ütött ki. De ez által Engel Diplomatikai Gyengéit árúlta inkább el, mint sem gyanussá tette e' minden gyanutól ment Óklevelet. Folyt idő, midőn minden Régiségnek, melly az Egyházi Rendet illette, vakmerően had izentetett. Azonban a' hideg vérü, 's részrehajlás nélkül egyedül igazságot kereső tudományos ítélethozás mindenkor különbözött a' Kritikai Túlságoktól, mellyek előbb, vagy utóbb bizonyosan szégyenben maradnak. Így vagyon, így lészen a' dolog Kálmán Királynak ezen Óklevelével is.

Hatsetsemős korban vagyon is még mostanában a' Görög Diplomatika, nem épen szük előmenetelt tett a' régi Görög Kéziratokat esmértető tudós Törekedés. Amannak héányait ez bizvást pótolhatja a' kritikai vizsgálódásokban. Hogy tsak azokat említsem, mellyekkel kisded Könyvtárom bír, imo nyomos munkában: „*Graeca Divi Marci Bibliotheca Codicum Manuscriptorum. Venetiis*, 1740. *fol.*" az V—VI-dik lapon két XI-dik századi Görög Kéziratból közöltetnek Réztáblákon Íráspéldák; a' VIII—XI-dik lapon pedig szinte két XII-dik századi Görög Kéziratból adatnak réztábla Nyomatok. Ime másik tudós és drága könyvben: „*Ang. Mar. Bandinii, Catalogus Codicum Manuscriptorum Bibliothecae Mediceae Laurentianae. Florentiae*, 1764.

fol. Vol. I." a' 82-dik lapnál az I. Táblán XI-dik századi Görög Betük jőnek elő az 1. 2. 4. 8 számok alatt; XII-dik századi Görög Betük adatnak a' 3. és 9. számok alatt; — a' 165-dik lapnál a' II. Táblán XI-dik századi Görög Betük vagynak az 5. 7. 9. számok alatt; — a' 320-dik lapnál a' IV. Táblán XI-dik századi Görög Betük találtatnak az 1. 4. 5. számok alatt, XII-dik századiak a' 3. és 6. számok alatt; — a' 388-dik lapnál az V. Táblán XII-dik századi Görög Betük láthatók a' 2. szám alatt; — a' 466-dik lapnál a' VI Táblán XI-dik századi Betük vésettek rézbe az 5. és 6. számok alatt; — végre az 516-dik lapnál a' VII. Táblán XI-dik Századi Görög Betük foglaltatnak a' a' 2. 3. 6. számok alatt, XII-dik Századi Görög Betük az 1. 5. 7, számok alatt. Vagyon tehát elég Próbakövünk, melly által a' Kálmán Király Óklevelében előjövő Görög Betüket megvizsgálhatjuk, minthogy ezek is a' XI-dik század végére és a' XII-dik század kezdetére tartoznak. És valóban nintsen tsak egy görög betü is Kálmán Óklevelében, mellynek formáját a' két említettem jeles munka hasonló koru Réz Táblái-in föltalálni nem lehetne. Hozzá járúl ehez, hogy Szent István Görög Óklevelének tartalma hiven festi a' Szent Királynak diplomatikai századát. Az előre botsáttatott Kereszt, a' Szent Háromságnak említtetése az Oklevél kezdetén, a' Monostornak adatott különbféle Szolgálatok 's Jószágok, az Óklevél végén találtató tilalmak és átkozódások mindannyi diplomatikai bilyegei az ősz Régiségnek.

De még szorosabban is vizsgálat alá vehetjük az Óklevélben találtató egyes Görög Betüket, mellyeket könnyebb általteketntés végett a' Görög A-B-Tzé rende szerént egy különös Réz Táblán itten előadok. Ime köz hitelü és tekéntetü munkában: „*Bernardi de Montfaucon, Palaeographia Graeca. Parisiis*, 1708. *fol.*" a' 336-dik oldalon egy a' régi Görög Betüknek különbféle formáikat előmutató Réz Tábla találtatik, 's az ezen előfordúló többféle Görög Betükről egyenként meghatároztatik a'

PÁPA

a	α	α α α ω ϰ
b	β	β β β
g	γ	γ
d	δ	δ
e	ε	ε ε ε ε ε ε
z	ζ	ζ
é	η	η
th	θ	θ
i	ι	ι ι ι
k	κ	κ κ κ
l	λ	λ λ λ
m	μ	μ μ μ μ
n	ν	ν ν ν ν ν

x	ξ	ξ
o	ο	ο
p	π	π π ϖ
r	ρ	ρ ρ ρ
f	σ	σ ϲ
ft	ς	ς ς ς
t	τ	τ τ τ
y	υ	υ υ υ υ
ph	φ	φ
h	χ	χ
pf	ψ	ψ
o	ω	ω

337—338-dik oldalokon, mellyik században használták azokat a' Görög Írók. A' melly Görög kis *a* az én Táblámon 4-dik helyen áll, az Montfauconnál a' 15-dik helyet foglalja el, 's használtatott a' IX—X századokban. A' melly Görög kis *b* az én Táblámon 3-dik helyen áll, az Montfauconnál a' 10-dik helyet foglalja el, 's használtatott széltében a' IX-dik század után. A' melly Görög kis *d* az én Táblámon 1-ső helyen áll, az Montfauconnál a' 8-ik helyet foglalja el, 's használtatott széltében a' IX-ik század után. A' melly Görög kis *e* az én Táblámon 3-dik, 4-dik és 6-dik helyen áll, az Montfauconnál az 5-dik, 6-dik és 7-dik helyet foglalja el, 's használtatott a' VIII-dik, IX-dik és következő századokban. A' melly Görög kis *k* az én Táblámon 3-ik helyen áll, az Montfauconnál az 5-dik helyet foglalja el, 's használtatott a' IX-dik század után. A' melly Görög kis *m* az én Táblámon a' 2-dik helyen áll, az Montfauconnál a' 9-dik helyet foglálja el, 's használtatott a' IX-dik század után. A' melly Görög kis *n* az én Táblámon 5-dik helyen áll, az Montfauconnál a' 10-dik helyet foglalja el, 's használtatott a' IX-dik század után. A' melly Görög kis *p* az én Táblámon 3-dik helyen áll, az Montfauconnál a' 4-dik helyet foglalja el, 's használtatott széltében a' IX-dik század után. A' melly Görög kis *s* az én Táblámon 2-dik és 1-ső helyen áll, az Montfauconnál a' 8-dik és 9-dik helyet foglalja el, 's használtatott a' VIII-dik és IX-dik században. 's a' t. Kálmán Király Óklevelének néhány Görög Betüi formájukra nézve nem találtatnak ugyan Montfaucon Tábláján, de igen is előjőnek a' XI és XII-ik századi Görög Kézíratokban, 's nem is jutott még mostanig senkinek eszébe azt védeni, hogy Montfaucon minden formát előállított volna a' Görög Betükről Tábláján. Annyi tehát bizonyos ezen összehasonlításból, hogy Kálmán Király Oklevelének Görög Betüi valóban régi formákat, 's nem újabbakat, tüntetnek szemeink elé.

Illyen összehasonlításokat adhatnék Kálmán Király megerősítő Deák Óklevelének egyes betüiről is még szorosabb évszaki meghatározással, minthogy a' Deák Diplomatika már számtalan segédeszközökkel bír: De e' munkát a' Görög Betüknek bizonyos Régiségük fölöslegessé tészi annál is inkább, mivel a' ki félig meddig esméri is a' régi Íratokat, megfogja egyszersmind esmérni ezen Óklevélen a' Régiség bilyegét nem tsak az egyes betükben, hanem a' rövidítésekben és rövidítő jegyekben is. De tudni kell mind e' mellett, hogy a' XII-dik században ezen Óklevélnek nagy fractur betüin kivül folyóbetük is használtattak, 's azért épen nem helyes következtetés lenne minden XII-dik századi írást Kálmán Óklevelének betüiből megitélni. Ollyan fractur Írást, millyen ezen Óklevélé, láthatni Walther János Munkájában (*Lexicon Diplomaticum Abbreviationes Syllabarum et Vocum in Diplomatibus et Codicibus a Seculo VIII. ad XVI. usque occurrentes exponens. Göttingae*, 1745. *fol. Vol. II.*) már 1093-dikból az „*appenditiis*", „*aquarumque*", „*campis*", és „*dampnandis*" szovak alatt; találhatni 1105-dikből és 1127-dikből az „*apostoli*" és „*apostolorum*" szovak alatt 's a' t. Ajánlják ezen Óklevél hitelességét továbbá az *s* kis betünek tzifraságai 's fodorításai, az *st* kis betüknek összszekaptsoltatásaik, a' kettős kis *s* leíratásának móda, 's több más apróságok. A' ki a' Petsétnek szép nagy betüin Engellel fön akad, az, az egykoru külföldi petséteken előfordúló tsínos nagy betükről nem elmélkedett; az nem vizsgálta figyelemmel a' Szent István, Péter, Samu, és I. András Magyar Királyoknak pénzeiken, úgy a' Szent István készíttette három ma is fönlevő Mise Öltözeten találtató nagy betüket.

Azért is gyanussá tészi Engel Kálmán Királynak ezen Óklevelét, mivel a' Deák Rész Bévezetésében mondatik, hogy hitelességéről már hajdan kételkedtek. Ez ugyan az Óklevélben sehol sem említtetik, hanem imezek mondatnak: „*Cum to-*

tum priuilegium sancti Stephani de omnibus pertinentiis eiusdem monasterii cera sigillo eius insignita esset inuolutum, et incurabili necessitate quarundam litigationum fuisset apertum, causis, quae emerserant, extinctis, et exinanita fide veteris priuilegii, oportuit novum fieri." E' sorok egészen mást jelentenek. Hajdan voltak Záratott Ajándék Levelek is (Privilegia Clausa), mint még Sigmond és I. Mátyás uralkodása alatt (bizonyítják ezt a' Levéltaxákról előjövő Törvényeik e' Fejedelmeknek) voltak Záratott Bévalló Levelek is. Perbe idéztetvén Jusai végett az Apátza Monostor (ugyan egyedűl Óklevelük gyanujáért állanak-e mindenkor perben a' Birtokosok?), midőn Záratott Levele a' megmutatáskor fölbontatott, a' vigyáztalan fölbontás által a' Petsét eltörött. E' szerentsétlen eset miatt ereje veszetté vált a' Monostor Óklevele, mert hajdan az eltörött, vagy megromlott petsétü Óklevél, ha tsak egyenesen Királyi Parantsolat mellett igen fontos és gondos megvizsgáltatás után a' Királytól, vagy valamellyik Káptalantól meg nem újíttatott, semmi erővel többé nem bírt. Az Apátzák is tehát a' Királyhoz folyamodtak, 's ez a' vizsgálatot, parantsoló rendeléséből, Simon Pétsi Püspökre és a' Veszprémi Megye Fő Pásztorára bízta. Így készűlt ez az új Óklevél. Hogy az Apátzák pereikben nem vesztettek, bizonyítja a' perszüneteken kivűl az, hogy birtokaikban meghagyattak, és hitelt érdemlett régi Óklevelük új hiteles Másolatban nekik kiadatott. Egyébaránt, hogy ez az Óklevél nem későbbi koholmány, az tsak abból is világos, hogy azt Lodomerius Esztergomi Érsek már 1296-dikban hitelesen lemásolta, mellyet utóbb Róbert Károly, Nagy Lajos és Sigmond Királyaink is megerősítettek, mint Szerdahelyi könyvetskéjében láthatni. Nem forgatott az soha kezében II-dik András Magyar Király korából fönmaradott Ókleveleket, a' ki ezen Óklevél betüit ezen Fejedelem uralkodása alatt írattaknak véli.

Ha Engel az ezen Óklevélben már megemlíttetett Kilentzeden (Nónán) akadoz, 's úgy vélekedik, hogy Szent István Törvényeiben nem tétetik a' Kilentzedről említés: Inteni kell a' boldogúlt tudós Férfiat, hogy Szent István Törvényeiből tsak Töredékeket birunk, mellyekben mind az, a' mi keletben volt, nem foglaltatik, 's hogy a' Kilentzed Európában Szent István előtt, de uralkodása időszakasza alatt és utána is széltében divatban volt, a' mint du Fresne Glossáriumából kitetszik. Fölütheti ezt mindenki, 's meggyőződhetik állításom valóságáról. De azon ellenvetése sem nyom Engelnek valamit, hogy a' Bezprém név a' Görög Óklevélben nem μπεσπρὲμ-nek, az az: Beszprémnek, hanem νεσπρὲμ-nek, az az: Veszprémnek íratott. Magyar Nyelven már hajdan (p. o. Szent László Királynak 1091-diki Óklevelében Almarus Veszprémi Püspök említtetik) mind a' Beszprém, mind a' Veszprém név keletben volt a' régiebb óklevelekben, 's azért Kálmán Király Deák Megerősítő Óklevelében is hol egyik, hol a' másik Név használtatik: Ellenben az Abádi Rév soha sem íratott, tudtomra Avád-nak, 's azért ezt a' Görög Óklevélben bezzeg Engel rendszabása szerént Ὀμπάτα, az az: Obáta néven említi az Író. Beszprém, mint máskor (Tud. Gyűjt. 1821. III. Kötet, 51—70.) előadtam, Lengyel Kereszt Név, 's anynyit jelent, mint a' Tseh Brecislaus. Tészen pedig hihetőképen e' Tseh Brecislaus épen azt, a' mit a' Németek Henricus, mi Magyarok Imre névvel jelentünk. Egy Tseh Krónikában mondatik: „*Deinde post tres menses, permittente Wenceslao praefato, per internuncios Imperatoris Pragensis Civitas in manus Brzecislai vel Henrici traditur, et sibi regimen Regni Boemiae committitur.*“ Nem sokkal alább: „*Anno vero Domini* 1193. *cum Spitigneo Juvene, filio Wenceslai praedicti, Brzecislaus, alias Henricus, Episcopus Pragensis Imperatorem accessit.*“ Még alább: „*Postea vero anno Domini* 1196. *XVI. Cal. Jul.*

idem Brzzecislaus, alias Henricus, Princeps et Episcopus Regni Boemiae obiit." *) Szent Imréről is mondatik a' Boldvamelléki Monostor Krónikájában: „MXXXI. *Henricus filius Stephani Regis obiit.*" **). Így Beszprém, vagy Veszprémvár magyarosan Imrevár. Ki nem tudja, mint elszokták rongálni a' Kereszt Neveket? A' B és V betük között fönálló különbözés nem elég tehát arra semmi esetre, hogy Óklevelünk gyanu alá vonattassék.

Nehézséget lát abban is Óklevelünk ellen Engel, hogy Kálmán Király nem a' maga nevében beszél egyenesen az Óklevélben, 's hogy Kálmánnak a' Christianissimus név tulajdoníttatik. A' mi a' nehézség első részét illeti, az nem nyomhat semmit, midőn a' többes szám első személyében azok szólanak (p. o. „*ideo adnotavimus.*"), kikre Kálmán Király az Apátza Monostor Jusainak 's Levelének megvizsgáltatását és új megerősíttetését bizta; midőn azok szólanak, kik a' Görögül úgy sem értő Fejedelemnek a' Görög Levél tartalmát megmagyarázták. Úgy adatik elő a' dolog, a' mint történt. Itt tehát e' különös esetben a' Történeti Előadás világos tanusága a' hitelességnek, 's hogy a' Király, tudósíttatván a' Monostor Igazairól, ezen tudósításra petsétét reá nyomatta, az bizodalma és tulajdon rendelése következésében történt. Nem is voltak a' régiek az illyenekben olly kényesek, mint a' mostaniak. A' mi pedig a' Christianissimus tzímet illeti, azt a' Vizsgálódást megtevő Püspökök annál inkább adhatták Kálmán Királynak, mennél bizonyosabb Du Fresne Glossáriumából is, hogy e' tzím széltében tulajdoníttatott hajdan a' Frantzia Királyokon kivül más Fejedelmeknek és Királynéknak is, 's mennél érdemesebb volt e' tzímre Kál-

*) Jo. Burchardi Menckenii, Scriptores Rerum Germanicarum. Lipsiae, 1730. fol. Tomo III, col. 1709.

**) Jos. Koller, Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis. Posonii, 1782. 4-o Tomo I, pag. 403.

mán Király, mint a' ki Ifiuságában bizonyosan taga volt az Egyházi Rendnek, 's azért még a' Papi Dolgokban és az Egyházi Törvényekben is jártas volt; a' ki Szent Istvánnak minden Intézeteit a' legnagyobb tiszteletben tartotta. — A' mit végre a' Petsétet tartó Hártya Pántlikáról, vagy is Corrigiáról, az 1001-diki Óklevélről folyt tudós, vagy inkább tudománytalan perre hivatkozva, Engel állít, az ma már senkit sem fog elbódítani, minekutána részre nem hajló és igen tudós külföldi Itélőnek állítása, hogy a' Szent István 1001-diki Óklevelét megtámadták Férfiak Inas névre sem méltók a' Diplomatikában. De erről talán máskor bővebb alkalmam lészen szólani.

Horvát István.

8.

A' Fogas Vakonyról.

Hazánk igen ritka 's legnevezetesebb emlős állatja a' *Fogas Vakony* (Spalax typhlus, Pallas; Mustyphlus Linn; közönségesen *Földi Kutya*, dunántúl *Herécz*, lásd: Kassay szószárm. 's gyökér. Szókönyv 11 Tsom. 1 Hasáb. Egérfajt, *Vakmurmurtér*, Földi János Term. Hist. 62 lap. hibásan Arctomys nemében; die Blindmaus; Zemný Slepec, Russorum). —

Ez a' *Rágdálók* (Glires, Nagethiere) rendjébe tartozik; hoszsza 8—9, szélessége $1\frac{1}{2}$—2 hüvelyknyi, jóval tehát nagyobb a' Vakándoknál. Bundája általjában hamuszinü, felül vereses, alól sárgazöldellő (nem kékellő! Földi Ján. l. c.) szinmázzal (Anstrich, Anflug), órrának fejéres kerítése sertekoszorúban, füle a' halántékok felé; mennél ifiabb, annál barnább az állatotska.

Nevezetes a' *Fogas Vakony hazánkra nézve* már azért is, hogy ezt a' Természettudomány még nem régen egyedül déli Orosz Ország lakosának esmérte, — a' hol t. i. Pallas híres Természetvizsgáló

fedezte volt azt fel a' Volga és Don folyók mentében: — azomban hazánk halhatatlan fűvésze Kitaibel Prof. azt Pest, 's szinte jeles természetbúvára, Báró Ocskay, Soprony Vidékéről küldvén meg a' Ts. Kir. Bétsi Természet Gyűjteménynek, az által megesmértették a' tudós világgal, ezen, a' közönséges életben helytelenűl *Földi Kutyának* nevezett Magyar Ritkaságot.*)

Még nevezetesebb a' *Fogas Vakony* azért, hogy minden mostig esmeretes emlős állatok közűl *egyedűl ez egészen világtalan* úgy annyira, hogy fejebőrén sem kivűlről valaminémü szemnek szolgáló nyílás, se pedig belőlről valami szemhasadék nintsen. A' rendkivűl nagy, inashússal kitömött, külön hártyával béborított 's egy egy kis mirígygyel befedett szemüregjei közepén, találtatik ugyan két igen apró, hoszszas, fekete golyótska: mindazonáltal ez a' látás munkálódására képtelennek látszatik lenni, minthogy kivűl a' fennevezett hús, mirígy és hártya fedi azt el, belőlről pedig látideg (nervus ophthalmicus, Sehenerv) által az agyvelővel összeköttetésben nintsen. 'S épen ezen vakságáért azt nevezém „*Vakonynak*", minthogy ezen szokott név „*Földi Kutya*" a' tudományi alkatban olly kevéssé illik reá, mint ama *Vakándok* vagy *Vakondak* nevet viselő, apró de tökélletes szemmel felruházott állatra, az eddigleni neve.

A' bölts természet, melly mindeneket tzélerányosan, tzéleránytalanúl semmit sem alkata, bizonnyal ezen állatnak is *azért nem adott szemvilágot*, mivel majd nem mindég a' föld setét gyomrában tartózkodván, arra semmi szüksége nintsen; melly *fogyatkozást* azonban a' természet jósága egyébb érzékei, nevezetesen a' szaglás és tapintás *nagyobb tökélletessége által pótolá ki.*

---

*) Ezen állatnak hazánkban létét felfedeztetése előtt gyanította volt Selmetzi Prof. Szeverini János, 1779. kiadott: Tentamen Zoologiae Hungar. 79 lap. mondván: *Spalax Major* ... habitat ad Volgam — nonne ad Tibiscum, — Vagum, Danubium?

Igen jeles a' *Fogas Vakony négy metszö fogaira* nézve is, mellyek közül a' két alsó olly nagy és olly hoszszu, a' millyent nagyságához képest egy rágdálónál sem találunk, 's e' miatt nem fedetvén el a' keskeny ajkaktól, félig kintállanak. Ezen szembetünő megesmértetö bélyegénél fogva nevezém azt „*Fogas*" Vakonynak.

De legnevezetesebb a' *Fogas Vakony* még is az *Állatbontz és Éptan* (Zootomia et Physiologia) *kedvellőjénél* belső alkatására nézve, melly valamint az egész tsontvázában úgy egygyes tsontjaiban is, leginkább pedig a' koponya, mellüreg, kar és medentze-tsontjaiban valamennyi egyébb állatok tsontvázától tellyességgel különböz.

Eddigleni tudakozódásaim 's önvizsgálódásaim szerént a' *Fogas Vakony* az alföldnek dunán-tiszán innen és túli nagyobb részén találtatik, nevezetesen: Pest Vármegyében a' Rákos mezején, Fóth, Veresegyház, Szada, Rákos-Szögy, Ketskeméth 's t. e'f. határjain; Békés Megyében Szarvas, Tsaba, Mezö-Berény 's a' t. kiterjedt térségin, — de sehol nagyobb számmal. Igen kedveli a' gyepet, melly alatt néha egy ideig hoszszas fő bejárást 's több befelé és félre nyúló túrásokat (Túrtsöveket) ás, hol is, az egymástól bizonyos meszszeségre álló lyukak felett a' kitúrt magas és széles földrakások látszanak. De leginkább keresi az a' mívelt ültetményeket, tehát a' gyümölts-szőllőkerteket és faoskolákot, kivált ha azokban vagy szomszédságokban zöldség, p. o. hagyma, répa, krumpli 's más édeses gyökérfajták, mellyekből egyedül él, ott ültetve találtatnak. Mivel pedig leginkább télfelé a' fák és bokrok gyökerei körül ásván nagyobb, mélyebb üreget, 's fogaival lefosztott héjakból 's lerágott gyenge gyökér-rostotskákból (Faserwurzel) magának téli lakást készítvén sok fákat elpusztít, a' *Kertészeknek és Vintzellérèknek* (*Weingärtner*) *igen kártékony* szokott lenni.

Noha már két ízben vala szerentsém ezen állaton véghezvitt többféle vizsgálódásaimban gyö-

nyörködni, midőn 1831-ben Pesti Megyénk volt érdemes Esküttje Kalmár Jó'sef Úr Veresegyházáról egy eleven példánnyal engem; a' múlt esztendő Sz. István hava 29-kén pedig — nemzeti Gyűjteményünk gazdagítása miatt halhatatlan érdemü Ts. Kir. Tanátsos Kubinyi Péter Úr Ő Nagysága, Kets-keméthi tájról szerzett szép eleven kannal a' Nemzeti Muzeumot megajándékozta volna: felakarám mindazonáltal szóllítani minden természet 's haza barátját, kinek talán alkalmatossága vagyon ez állatot vizsgálni, méltóztatnék a' Fogas Vakony tökélletesebb leírásához tartozó minden tulajdonságaira, de főkép e' vizsgálódásokra figyelmét fordítani. Valjon:

1-ör *Igazán tulajdon-e ez állatnak valaminémü ugatás?* a' millyent annak sokan tulajdonítanak 's a' miért azt Raczinszky „*Caniculus subterraneus*" a' Magyar „*Földi Kutyának*" az Ukrainiak „*Zemskie Stênie*" és a' Lengyel „*Piesek Zemny*" — bizonyosan nem minden ok nélkül? — nevezik. Én fogságában egy piszszenő nyikkanásnál egyébb hangot tőle soha se hallottam.

2-szor *Hord-e a' Fogas Vakony valami telelésre valót a' lyukába?* következőleg

3-szor *A' telet miként tölti?* ébren-e? vagy érzéketlen zsibbadásban?

A' vizsgálók szorgos tapasztalásokért; az állatot megkaphatók pedig arra kérettetnek illendően, hogy azt *külömbféle koru 's nemü* példányokban méltóztassanak a' Nemzeti Gyűjteménynek megküldeni. Az eleven állatot legjobban tarthatni egy tágas, könnyü földdel 's a' fennevezett eledellel megtöltött, átlyukazott ládátskában; a' hóltat felmetszett hassal lehet mindenestől borszeszben, vagy erős pálinkában megküldeni az alólírtnak, a' Pesti Magyar Nemzeti Museum épületjéhez.

Petényi Salamon János,
Nemzeti Természet Vizsgáló.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

V. A' Székel Nemzet Nyelvéről.

Ha Schlözer oktatásaira hallgatunk, a' Székelek nyelvüket elfeledték, 's kortsosodás által Cumánus Eredetü Népből később Magyar Nyelvü Néppé lettek. Ő, a' Kritika nagy Mestere, beszéli (Krit. Samml. Göttingen, 1796. 8-o II. Stück, S. 183. 206. 212. 222. 503.) egyik helyén: „*Die Ost-Seckler sind noch, haben aber ihre Sprache mit der ungrischen vertauscht, und heissen noch immer Seckler (Székely) oder Gränze Wächter: ihr Amts- oder Dienst Name ist ein Nation Name geworden.*" E' vélemény nem Schlözer találmánya. Jóval előbb tsak nem ezt állította és tanította Büsching (Auszug aus seiner Erdbeschreibung. Hamburg, 1776. 8-o I. Th. 2. Band, S. 1445.) Geographiájában imezeket írtában: „*Der Nahme Székely bedeutet einen Hüter, und mit dem selbigen sollen diejenigen Pazinaciten, oder Petschenegen beleget worden seyn, welche als Hüter oder Bewohner der Gränzen den bergichten Strich an dem Fluss Marosch und bey der Quelle der Aluta bewohnet haben. Sie hatten ehedessen ihres Alterthumes wegen besondere Vorrechte, welche*

aber nach und nach abgeschaffet sind. Sie reden jetzt die hungarische Sprache, sprechen sie aber gröber aus, und haben auch noch Wörter ihrer alten Sprache im Gebrauch."

De Büsching sem lehetett e' véleménynek föltalálója, mivel már 1617-dikben írta Maginus János Antal (Geographiae tum Veteris, tum Novae Volumina Duo. Arnhemii, 1617. in 4-o Vol. II, pag. 152. folio verso) a' Székelekről: „*Lingua eorum hodie exigua dialecto a sermone Hungarico differt, quamvis olim peculiari lingua uterentur.*" Nem kell azon sokat törni fejünket, honnand költsönözte e' tudósítását Maginus. Valamint azon sorai, mellyeket (Vol. II, pag. 151.) a' Jászokról és azoknak Nyelvükről írt, Ranzánus Péter Magyar Históriájából meríttettek: Úgy a' Székel Nemzet Nyelvét illető kinyilatkoztatása is a' Hunyadi Mátyás Fejedelem alatt írt Ranzánus Péter Históriáján épűl. Ezek tudniillik Ranzánus állításai (Epitome Rerum Hungaricarum. Viennae, 1552. in fol. min. pag. VIII.) a' Székelekről: „*Scythulorum Patria, quo populos, verbo corrupto, ut nonnulli autumant, appellant Siculos. Aiunt enim eos a Scythis habuisse originem. Sunt nihilominus, qui vetustiora repetentes, putent, Siculos revera eos dicendos esse, non Scythulos. Eius namque gentis genus referri volunt in Siculos, qui tenent Siciliam Insulam, in extremis Italiae locis positam. De qua supra, multis in locis, ubi postulare visa res est, habui mentionem. Perhibent igitur ejus nationis quamdam legionem sub Attila, olim Pannoniarum Domitore, militasse: ut enim ex aliis compluribus orbis terrarum regionibus: ita ex Sicilia multi convenere mortales ad exercitum Attilae, ut mererent sub Duce, quo nullus tunc erat toto orbe praeclarior. Illo postea extincto, ingentique illius exercitu maxima ex parte (ut idoneo in loco infra memorabi-*

tur) deleto: aliis alio contendentibus: Siculorum Legio in hoc, de quo nunc est mentio, loco sedes sibi locavit. Commixti deinde ob juncta matrimonia cum finitimis, mutata Nationis suae lingua, aliam acceperunt, illaque in hanc diem usi sunt. Genus hominum ferox, ita mutato patrio solo, imbutique alienarum gentium moribus, exasperati sunt, qui ex Sicilia fuerunt oriundi. Regi nulla pendunt vectigalia, nisi aliquando domitum Bovem, nullo eis imperatum edicto, sed a Rege exoratum, quasi id Regni aliqua urgeat vel necessitas, vel utilitas."

Ranzánusnál régiebb Kutfőt nem esmér Recensens, melly azt állítaná, hogy a' mostanában Magyar Nyelvet beszélő Székel Nemzet hajdan egy egészen más nyelvvel élt volna. Ezt írták le a' későbbi Írók, tsak hogy, nem tetszvén ezeknek a' Siciliai Eredet, a' Magyar Krónikák szerént a' Székeleket ki Cománus, ki Patzinatzita (a' mi magában az előbbi véleménytől tsak névre nézve különböz), ki Hunnus, az az: Chún, vagy Kún eredetüekké tette. Ranzán véleménye szerént a' Székelek, mint Siciliai Sarjadék, előbb, mint sem Magyarokká lettek, Olasz Nyelvet beszéltek volna. Az már a' kérdés, vagyon-e a' Történet Tudományban a' Székel Nemzet Siciliai Eredetének valamelly hiteles nyoma? — Különös tünemény a' Históriában, hogy a' Székelek, vagy Székölök (Zekul) Deákúl egyes számban szinte úgy Sieulus néven hivatnak, mint a' Siciliaiak egyes számban Deákúl Siculus nevet viselnek: De még különösebb tünemény, hogy a' Siciliaiak Görög Nyelven már a' legrégiebb időkben Σικελοι, az az: Szikelek néven jőnek elő, mint neveztetnek az Erdél Országi Székelek Magyar Nyelven. Ebből a' Székel névből a' köz szokásban volt Görög Végzettel néhány Görög Írók Σικελιῶται, az az: Szikeliotae

liotae nevet tsináltak, a' Római Írók pedig, nyelvük természete szerént, a' vékony *e* betü előtt a' Görög *k* betü helyett *c* betüt mondván ki *tz* hanggal, a' Szikeli Görög Név helyett Siceli, az az: magyar helyesírással Szitzeli szovat használtak, mellyből az esméretes Sicelis, az az: Siciliai, Deák Mellékszó támadott. Még nevezetesebb, hogy Siciliának régi lakói között úgy jőnek elő, mint egy különös Nemzet, a' Szikelek. Scylaxnál olvashatni (Hecataei Milesii Fragmenta. Scylacis Caryandensis Periplus. Berolini, 1831. 8-o pag. 168.) Deák Fordításban: „*In Sicilia autem Gentes Barbarae sunt hae: Elymi, Sicani, Sikeli* (Σικελοὶ), *Phoenices, Trojani. Hi quidem Barbari; habitant vero etiam Graeci* (Hellenes)." Már az a' tekéntet, hogy Siciliában Phoenitziaiak, az aż: a' Cananaeusoknak (Kúnoknak) rokonaik, és Palaestinusok, az az: Philistaeusok, vagy is Jászok (Jones) laktak, int bennünket, hogy e' Székelek valóban egy eredetü Nép voltak a' mai Székelekkel. De e' sok előesméretet kívánó tárgyat Recensens nem akarja itten kifejteni. Minden esetre Ranzán véleménye, melly szerént a' mi Székeleink az Attila alatt ide költözött (?) Siciliai Legiónak maradványai volnának, feneketlen állítás. Sőt az még az is, a' mit innend az Olasz Nyelvről Ranzánus következtetett.

Nem fejti ki hasonlóképen Recensens az ősi Székely Históriának azon részeit is, mellyek az Afrikai Numidáknak, Palaestinai Chivaeusoknak és Hippenusoknak, Ciliciai Lykaonecseknek, Görög Országi régi Boeotiaiaknak és Achivusoknak, Olasz Országi Lucánusoknak, Aequusoknak, és Equiculáknak, Frantzia, Olasz és Tseh Országi Bójusoknak, Mar-Cománusoknak és Lukónecseknek viszontagságaikat illetik. Mind ezeket tsak akkor fogják örömmel olvasni a' Magyar Eredetü Népek, midőn hinni kezdik, hogy a' Történet

Tudományt, főképen a' régit, még sok elszélesztethető homály fedi; midőn a' Magyar is elhiszi magáról, hogy neki is lehet a' Tudomány Országában valami új 's még is hiteles igazságra akadni; midőn Tudósaink megszünnek más szemével látni 's imádni a' Külföldi Íróknak Előítéleteiket. Inkább azokat hordja tehát föl a' Székelekről Recensens, a' mik a' Történet Tudományban kevesebb homály által vagynak béfedetve. Illyen az, hogy a' SZÉKEL név HATÁR ŐRT (Marchiót) jelent, és hogy a' SZÉKEL NÉPNEK igazi Nemzeti Neve a' LÓFEJŰ nevezet. De e' két tárgyat is tsak röviden fogja Recensens a' hely szüke miatt kifejteni.

Schlözer gyűlölte, motskolta, kárhoztatta a' Történeti Szónyomozást, és még is a' SZÉKEL szónál nem pirúlt kimondani, hogy ez HATÁRŐRT (Gränze Wächter) jelent. Így szólott, mint láttuk, Büsching is. Ezen állítást, Recensens tudtára, Timon Sámu, Magyar Országi Jésuita, hírdette először (Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762. 4-o pag. 53.) ezeket írtában: „*Rectius fortasse senserit, qui Székely antiquum vocabulum esse dixerit, quod Custodem significet. Usque hodie namque in quibusdam satrapiis Ungariae, veluti in Regecensi, custodes montium ac Silvarum Sekelii vocantur.*“ Timon derekasan fogta föl a' Székel szó jelentését, 's azért az említtetett Könyv Toldalékában is (Additamentum. Epist. I, pag. 3.) olvastatik: „*Gratum mihi accidit, cum intellexi, sententiam meam de etymo vocabuli hujus Székely, quod nimirum Custodem significet, testimonio quoque Michaelis Bay, in quadam parte Scythiae ante complures annos nuncii, firmari.*“ Illyen jelentéssel találtatik a' Székel szó némelly 1566-diki hiteles Óklevélben (Datum: feria quarta proxima post Festum Visitationis Beatissimae Virginis Mariae Anno Domini 1566.), mellyben e' sorok jőnek elő: „*Sylvam praenotatam non libertini, alias SICULI, vulgo ZÉKELEK appellati, sed pedites in arce existentes custodivissent.*“ A' Jászói Monostor-

ból 1640-dikben „in ipso Festo Sacri Parasceve Domini“ költ hiteles Másolatban foglaltatott Tanuvallatásban, melly költ „Feria quinta proxima post Festum Transfigurationis Christi Domini Anno 1595.“ ezek mondatnak: „*Feria tertia proxima post Festum Beatae Mariae Magdalenae proxime praeteritum. Primus Testis Agilis Emericus Káthay etc. fassus est, se in arce Fÿzér per aliquot annos SICULUM, usitato vocabulo ZÉKEL appellatum, egisse.*“ — — — „*Item secundus Testis Providus Lucas Balás etc. fassus est, se SICULUM, vulgo ZÉKELL appellatum, per viginti et amplius annos in dicta arce Fÿzér egisse.*“ — — — „*Item Tertius Testis Providus Ambrosius Zeöld etc. fassus est, se per viginti tres annos SICULUM, vulgo ZÉKEL appellatum, in dicta arce Fÿzér egisse et scire, quod dum sylvam cum suis sociis defensasset, ad frondem Corilli Mogyoróbokor vocatam etc.*“ — — — *Sextus Testis Providus Joannes Pongorácz etc. ista (inquit) loca existerent metae, et ad usque eadem loca SICULI, vulgo ZÉKEL appellati, Fÿzérienses Sylvam defensando circuirent montes etc.*“ — — — „*Duodecimus Testis Providus Emericus Nagy etc. fassus est, se cum aliis SICULIS, ZÉKEL appellatis, Fÿzérienses circuisse montes etc.*“ — — — „*Octuagesimus quintus Testis Providus Georgius Chomó etc. fassus est, se SICULUM Regécziensem, ZÉKEL appellatum, etc. per amplius tredecim annos fuisse, montesque circuisse.*“ — — — Továbbá az Egri Káptalannak egy 1615-dik évi Másolatában is szinte olvashatni: „*Centesimus Septuagesimus Sextus, Kempe András 's a' t. Tolvajsággal az Füzéri ZÉKELLYEK elvonták, id est az KERÜLEÖK.*“ — Tudták, ihol! Atyáink folyton folyva, hogy a' SZÉKEL szó HATÁR-ÓRT jelent.

Erre mutat valóban magának a' SZÉK-EL szónak alkatása is. SZÉK a' Kúnoknál és Székeleknél általvitetett értelemben TÖRVÉNYHATÓSÁGOT és

LAK-HELYET is jelentett, 's azért e' két Nép SZÉKEKBEN lakott, és a' Székeleknek még ma is Vármegyéik helyett SZÉKEIK vagynak. Az EL szó a' régi Magyar Nyelven, mint ige, *El-ek*, *El-sz*, *el* 's a' t. formában anynyit tett, mint *Incipio*, *Incipis*, *Incipit*, vagy *Inchoo*, *Inchoas*, *Inchoat*. Ettől maradott fön az EL-Ő Participium, *Inchoans* jelentéssel. Innen vagyon ELÖ-SZER = *Inchoans Ordo*, *Incipiens Series*. Továbbá az EL szó, mint állatos név, tett anynyit, mint INITIUM, honnand ma is szokjuk mondani: *Elébe ment* = *Obviam ivit*, *in initium eius ivit*, mint: *Házába ment* = *in domum ejus ivit*. Innend SZÉK-EL szóról szóra se több se kevesebb, mint SEDIS INITIUM, más szóval: CONFINIUM. De valamint az ŐR szó SPECULÁT és SPECULÁTOR-t, úgy a' SZÉKEL szó is Atyáinknál CONFINIUMOT és CONFINIÁRIUST is kifejezett. Ezért olvassuk tehát világosan Kézai Simonnál (M. Simonis de Keza, Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. 8. pag. 62—63.) „*Isti enim ZACULI* (helyesebben: ZECULI). *Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in Rutheniae finibus occurrerunt, insimulque Pannonia conquestata, partem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoniae, sed cum Blackis in montibus CONFINII SORTEM habuerunt.*“ Nem mondatik-e itt nyilván, hogy a' SZÉKELEK Erdél Ország hegyes részeinél CONFINIÁRIUSOK, az az: HATÁR-ŐRÖK voltak?

Annál bizonyosabbak ezek, mivel Magyar Országban is több helyen a' HATÁR-ŐRÖK, másképen egy szóval: ŐRÖK (Speculatores) SZÉKEL néven hivattak. A' Posonvármegyei Nagy Szombat mellett fekvő Balaráth (ma: Boleráz) faluról szólván IV-dik Béla Király mondja a' Nagy Szombati Apátzáknak adta 1256-dik évi eredeti Óklevelében, melly ma a' Föls. Királyi Magyar Udvari Kamara Levéltárában őriztetik: „*Metae autem praedictae villae Balarad, sicut per literas fidelis nostri*

Hench Villici de Tyrna nobis constitit, hoc ordine distingvuntur: Prima meta incipit ab oriente etc. Inde tendit versus villam Solumus, et ibi sunt metae. Inde per rivum tendit ad magnam silvam, et attingit SICULOS, et ibi sunt tres metae versus occidentem, una meta pertinet ad Villam Solumus. Secunda ad Villam Balarád, tertia meta pertinet ad SICULOS." *etc.* Ugyan ezen Székelekről mondja Nagy Lajos is 1364-diki eredeti Óklevelében, melly szinte a' Föls. Magyar Udvari Kamara Levéltárában tartatik: „*Deinde reflecteretur parumper quasi ad aquilonem, tamen semper ad eandem partem occidentalem decurrendo per magnam Silvam perveniret ad unam ripam Mege pataka vocatam, et per eandem curreret in magnam distantiam ad duas metas terreas. Illic ipsam metam transeundo per eandem silvam magnam curreret ad unam viam, et perveniret ad tres metas terreas antiquas, quarum una separaret terrae SYCULORUM, alia villae Gyos nunc vocatae, olim vero Solumus nuncupatae, etc.*" Sőt még ma is vagyon Székelyfalva, vagy Székely Boldog Aszszony falva (Sekelu, Sekula) Posonvármegyében.

Laktak SZÉKELEK, és ugyan különös Biró (Comes) alatt, a' Vág vize körül is. IV-dik Béla Magyar Király 1270-dik évi Óklevelében (Bonfinii, Decad. Rer. Hung. Hanoviae, 1606. in fol. In Appendice, pag. 38.) beszéli: „*Quod cum SICULI de Wagh olim per Comitem suum fuissent plurimum aggravati, nobisque super gravamine ipsorum hujusmodi ex parte eorum frequentius fuisset supplicatum: Nos, qui ex officio suscepti regiminis nostri condolescere debemus cum moderatione petitionibus subditorum, eosdem SICULOS a gravamine suo praedicto eximendo ordinaveramus, ut sub certo numero hominum, videlicet Centum Armatorum, nobis et regno nostro in omni expeditione nostra servire teneantur.*" 's a' t. Épen ezekről a' Magyar Országi SZÉKELEKRÓL lát-

szik a' Bétsi Képes Magyar Krónika is (Schwandtneri SS. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 126. 139. 145.) említést tenni I. Gyésa Magyar Király, II-dik István és II-dik Gyésa Magyar Fejedelem uralkodásáról szóltában illy módon: „*Eo tempore BISSENI* (laktak Moson, Győr, Sopron és Vas Vármegyékben, mint Örök) *unanimiter rogaverunt Regem Geysam, ut si eos libertate donaret, ipsi insultus Regis Salomonis omnino coercerent, ita, quod nec auderet exire Moson et Poson, ad tentandam Hungariam. Rex autem Geysa se peticioni eorum condescensurum promisit, si ipsi hoc, quod promiserant, adimplerent.*“ Alább a' Bissenusoknak megveretésüket érintvén mondja: *Quia prae timore non esset ausus se ostendere Vilissimis Bissenis.*“ Más helyen: „*Bisseni atque SICULI vilissimi.*“ Még alább: „*Bisseni vero pessimi et SICULI vilissimi omnes pariter fugerunt sicut oves a lupis, QVI MORE SOLITO PRAEIBANT AGMINA HUNGARORUM.*“ Itt vagy a' BISSENUSOK hívatnak SZÉKELEKNEK, mint ŐRÖK; vagy a' Poson Vármegyei és Wágmelléki SZÉKELEKRŐL foly a' beszéd. Minden esetre nevezetes tudósítás e' sorokban, hogy az ŐRÖK a' Magyar Seregben LEGELŐL hartzoltak.

Ez a' környűllállás ismét új tanuságot nyújt az Erdéli SZÉKELEKNEK ŐRSÉGÜKRŐL. Ha az Erdéli Székeleknek Ókleveleiket és az Erdéli Törvényeket tekéntjük, könnyü megtanúlnunk, hogy az Erdéli SZÉKELEK hajdan PRIMIPILUSOKNAK is hivattak. Benkő Jósef (Transsilvania. Vindobonae, 1778. 8-o Tomo I, pag. 420—421.) elég bőven értekezik e' nevezetről, 's mondja a' többi között: „*PRIMIPILI fuere Milites, ordinarie quidem, Equestres* (*Art. Anni* 1559. 12. *Jun.*); *unde vernacula lingua, SICULUS PRIMIPILUS, Ló fő Székely* (*Ló enim equum, fő caput significat*), *quod capitatim, hoc est viritim, equo quisque uno, PRIMIPILORUM, instructus ca-*

stra sequi debuerit, nuncupatus est. etc.“ Alább maga Benkő fölhozza egy helyét a’ Törvénynek, mellyben rendeltetik: „*Nobiles attenuati inter Peditès PRIMIPILOS militent.*“ Sőt VI-dik Károlynak 1724-dik évi Óklevelében (A’ Nemes Székely Nemzetnek Constitutióji. Pesten, 1818. 8-o pag. 259.) ezek is olvastatnak: „*Quod AGILIUM PRIMIPILORUM Andreae Simonfi Judicis, Michaelis Péterfi, et alterius Michaelis Gergelyfi Juratorum Possessionis Kibéd, in SEDE SICULICALI Marus existentis habitae. etc.*“ Úgy látszik e’ helyekből, hogy a’ PRIMIPILATUS sem a’ Lovag Katonáskodást, sem különösen a’ Nemességet határozottan nem jelentette, hanem annak más valamelly értelme volt. És valóban más értelmének is kellett lennie. Már Ovidius (Epist. ex Ponto Libro IV. epist. 7. versu 49—50.) írta:

„*Pugnat ad exemplum PRIMI, minor ordine, PILI:*
Multaque fert miles vulnera, multa facit.“

Más Római Íróknál és Római Köveken is a’ PRIMIPILÁRISOK Legelőlhartzolót tésznek. E’ volt a’ szónak igazi jelentése a’ közép századokban is. Ezért olvashatni (Monumenta Paderbornensia. Francofurti et Lipsiae, 1713. 4-o pag. 204.) Godefrid utolsó Arnsbergi Grófnak 1368-dik évi Eladólevelében: „*Cum dignitate, officio, seu praerogativa JURIS PRIMIPILARIATUS, seu ANTEBELLATORIS, inter Weseram et Rhenum.*“ Kapva kaptak a’ régi Kornak legvitézebb Népei ezen Elsőségen, mert, ha nagyobb veszedelemnek valának is az illyenek az ütközetben kitétetve, a’ préda osztályból is (Saxonis Grammatici, Historia Daniae. Lipsiae, 1771. 4-o pag. 127.) rendszerént nagyobb részt nyertek.

Még nevezetesebb ezeknél, a’ mit a’ SZÉKEL szónak CONFINIÁRIUS jelentéséről a’ Szent Írás föntartott. Nem ereszkedik itt abba Recensens, hogy Palaestinában a’ Chivaeusok (Görögül Flávius Józsefnél: Hippenusok) a’ mostani SZÉKE-

LEKKEL egy Nemzet voltak, mert ez fölötte nagy kitérést kivánna: De azt tsak ugyan el nem hallgathatja, hogy SZIKELEK laktak Palaestinában is. Socrates Egyházi Történeteiben (Historiae Ecclesiasticae Scriptores. Augustae Taurinorum, 1746. fol. Tomo II, pag. 177.) előjő Evágrius a' SZIKELEKNEK Püspökük (*Εὐάγριος Σικελῶν*). Antiochia és Tyrus körül, vagy inkább Palaestinában lakott-e ez a' Püspök? nem eléggé bizonyos. Határozottabban szól Stephanus Byzantinus (De Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. fol. pag. 663.) imezeket írtában: „*SZEKELA, Palaestina Városa, mint mondja Jósef (Flávius). A' nemzeti név SZÉKELEK* (*Σεκελοὶ*)." E' város Flávius Jósefnél: Szikella és Szekella; a' Hetven Tolmátsoknál: Szekelak, Szikelak, és Szikelag; a' Vulgátában: Szikeleg; a' Sidó Kútfőben a' Tzade betűt, mint kell, *Sz* betünek mondván ki: Szikelak. E' különbféleség feneke, kétségkivül, vagy SZÉKEL-LAK, (Habitatio Siculorum), vagy SZÉKELEK (Siculi), mert Dávid viszontagságaiból, midőn ő a' Philistaeusoknál, a' Jász Nép Öseinél, számkivetésben volt, eléggé tudatik, hogy Dávid e' Határvárosban lakott és körülötte, mint ŐR-VEZÉR, diadalmaskodott. — Volt SZIKELIA város (Richard Pocockes, Beschreibung des Morgenlandes. Erlangen, 1771. 4-o I. Theil. S. 405.) Afrikában Cyrene körül is, mellyben Cananaeusok, az az: Chúnok laktak. E' nevezetek annál inkább alkalmaztathatók a' SZÉKELEKRE, mennél többször említtetnek a' Szent Irásban a' CONFINIUMOK és SPECULÁTOROK. A' Határőrző Intézetek tehát közel sem a' Közép Századoknak találmányaik Európában. Hiszen már Ovidiusnál (Tristium. Libro IV, Elegia I, versu 75.) olvashatni:

„*Nam dedit e Speculâ CUSTOS ubi signa tumultus;*
Induimur trepidâ protinus arma manu."

Tudniillik az ŐRÖK, vagy is SZÉKELEK, ŐRTORNYOKBAN, vagy MAGOS HEGYEKEN vigyá-

zának a' Szomszéd Nép mozgásaira, 's jeladásokkal hirdették a' közelítő Ellenség jövetelét. Illyen ŐRHELYEK Görögűl főképen Σκοπια; maguk pedig a' HATÁR-ŐRÖK Σκοποὶ nevet viseltek. Nem is hihetetlen a' fekvésnél fogva, hogy Idősb Pliniusnak Illyricumi SICULÓTÁI a' régi Dardániai SCOPIA (ma Uscup) városban laktak. Végre Hesychius szerént a' régi Thráciának is volt Σικελια Tartománya. Ezt is a' SCOPI név alatt kell keresni, minthogy Stephanus Byzantinus említi: „*SCOPI, Urbs Thraciae.*" Itt laktak egyenesen Homerusnak HIPPOMOLGUS SCYTHÁI, kik a' mostani SZÉKELEKNEK tagadhatatlan Eldődeik voltak, a' mint ez azonnal ki fog tetszeni. Hasztalan igyekezet tehát a' SZÉKEL névből akár SZÖKEVÉNY, akár SZÉKHELY jelentést kitsikarni akarni. Napkeleten a' SZÉKEL GRÓFOK (Marchiók) többnyire MARZBÁN, vagy MARZU-BÁN néven hivattak.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Il Parnasso Italiano. Ovvero: I Quattro Poeti Celeberrimi Italiani. Lipsia, Presso Ernesto Fleischer. 1826. 8.

2) Il Parnasso Italiano Continuato. Lipsia, Presso Ernesto Fleischer. 1833. 8. Egyegy Réztábla, Artzképekkel, mindegyik Kötet mellett. Mind a' Két Kötet ára együtt 12. fr. pengő pénzben.

Az Olasz Literatura, korán kezdvén virágozni, már néhány század előtt Remek Írókkal kérkedhetett. Örűlvén e' nagy kiterjedésü és műveltségü Nemzet nemesebb lelkü Férfiainak ditső előmenetelein, soha sem törekedett arra, hogy elnyomja, vagy elovítsa classicus Íróit, hanem inkább ezeknek lelkes munkáikhoz igyekezett nyelvét alkalmaztatni. Innend vagyon ma is betsben mind az, a' mire a' haj-

dani Olasz már büszke volt; innend találtatnak a' régi Olasz Íróknak számtalan és fényes újabb Kiadatásaik.

A' szomszéd Német Nemzet, dusgazdag Literaturájának fölemelkedését nagyobb részént a' különbféle külföldi Literaturáknak is köszönvén, örömest foglalatoskodik régóta a' jelesebb Olasz Költőknek érzékeny munkáikkal. Mivel azonban ezeket összeséggel nehezen, vagy igen drága áron szerezhetni meg, közelébb Fleischer Ernest Liptsei Könyvnyomtatónál két Kötetben együtt igen tsínosan kiadattak a' híresebb Olasz Poétáknak nagyobb költeményeik szükséges Életírásokkal, Bévezetésekkel, Artzképekkel, sőt világosító Jegyzetekkel is. Első tekéntetre mindenkit, a' ki az Olasz Nyelvet érti 's kedveli, magához édesget ez a' tiszta, ékes, nem nagy kiterjedésü, de még is igen haszonvehető Kiadás.

Az első Kötetben foglaltatnak:

1) Dante Alighieritől: „LA DIVINA COMMEDIA." Tudniillik Énekei a' Pokolról, a' Purgatoriumról, és a' Paraditsomról. † 1321.

2.) Petrarcának különbféle Versei. † 1374.

3.) Ariosto Lajosnak „ORLANDO FURIOSO" tzímü nagy Hös Költeménye. † 1533.

4.) Tasso Torquátustól: „LA GERUSALEMME LIBERATA." Nagy Hős Költemény. † 1595.

A' másadik Kötetben előjőnek:

1.) Bojardo Máté Mariától: „ORLANDO INAMORATO" tzímü Hös Költemény. † 1494.

2.) Buonarotti Michelagnolónak (Mihály Angyalnak) Versei. † 1626.

3.) Tassoni Sándortól: „LA SECCHIA RAPITA" tzímü tréfás Költemény. † 1635.

4.) Boccacio Jánosnak. „DECAMERONE" tzímü Novellái. † 1375.

Ketsegtethet olly édes remény minket Magyarokat is, hogy az illyen Olasz Remekmunkáknak

hévvel olvastatott eleven képeik és kellemes versalkatásaik egykor a' Magyar Költésnek finomabb alakot, kellemesebb folyamot, lángolóbb fölemelkedést, gyönyörködtetőbb termezőt fognak nyujtani.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

Nagytiszteletü Dávid Alajos, Praemonstráti Szerzetes Kanonok, és a' Prágai Tsillagvizsgáló Toronynak Igazgatója, holmi feneketlen hírleléseket megigazítani kivánván, köz hírré tette, hogy 1834-dikben semmi Üstökös Tsillag sem fog az Ég boltozatán megjelenni. Ellenben 1835-dikben két Üstökös Tsillag fog föltünni. Egyik a' Tudósoktól Enke, a' másik Halley Üstökös Tsillagának szokott neveztetni. Enkéjé most nem lészen látható, hanem 1838-dikban; Halleyé látható lészen ugyan, 's October hónap első felében fog a' Föld felé közelíteni, de legközelebb eső fekvésekor is $3\frac{1}{2}$ millió mértföldnyire fog állani földünktől. — Ezeket, mivel a' tavali Tudományos Gyüjteményben (XII. Kötet, 76 l.) más Íróknak tévedésük után a' Halley Üstökös Tsillagának közelébb esendő megjelenése a' folyó 1834-dik évre tétetett, szükségesnek véltem megemlíteni.

Horvát István.

---

2. *Jutalom Tétel.*

1) Néhai Tekintetes Tudós Schwartner Márton urnak, a' Pesti kir. Fő Oskolában a' Diplomatika, és Heraldika volt Tanítójának, Könyvtár-Őrzőjének, és a' Böltselkedő Kar Seniorának hagyományából 120 forint váltó tzédulában ajánltatik, a' következő tárgyról készítendő legjobb értekezésnek jutalmául:

Minthogy a' Természet Törvényének ösmeretét, és kiterjedését az Irók külömbféleképen határozták meg; minden, vagy legalább a' fő külömbségek megfejtése után, ezeknek okai, 's következései úgy világosíttassanak fel, hogy onnét az egész visszálkodásnak fontossága, és természete megbirálthathassék.

Azon értekezés, melly a' jutalmat megnyeri, máshonnan e' tzélra ajánltatott költséggel kinyomtattatik, és annak 12 példányai a' szerzőjének általadatnak.

A' határnap, a' meddig azok, kik a' kitett jutalomért vetélkedni szándékoznak, értekezéseiket az ide való királyi Fő Oskola Nagyságos Rectorának a' postabér terhe nélkül általküldeni tartoznak, a' jövő 1835-dik esztendei Februárius utolsó napjára vagyon rendelve; a' nap pedig, a' mellyen a' 120 forintból álló jutalom, a' legjobb értekezés szerzőjének oda itéltetik, az 1835-dik esztend. Junius 1-söjére határoztatott.

Az ollyan értekezés, melly szerzőjének nevét nyilván kijelenti, ezen tudományos vetélkedéshez nem botsáttathatik, hanem tsak az ollyan, melly valami jelszót a' homlokán viselvén, szerzőjének nevét, és más ötet megösmertető jeleket, egy melléje kaptsolt, de zárva lepetsételt levélkébe foglalja, a' mellyre kivülről ugyan azon jelszó légyen irva.

Ezen tudományos vetélkedésre mind a' hazai, mind a' külföldi tudós férjfiak meghivatnak, a' kik értekezéseiket deák, magyar, német, vagy frantzia nyelven készíthetik. Költ Pesten Januarius 25-kén 1834-dik esztendőben.

A' Schwartner jutalomhagyományának gondviselője.

---

3. *Figyelmeztetés.*

A' mult évi Tudományos Gyüjtemény még Májusi, az az: V-dik kötetében hoz fel, a' tudományok tágas körében, minden történetet gondosan szemmel tartó Szerkesztető Ur — a' 119—121 lapokon — egy illy tzimü munkát: Élémens de la Grammaire Mandchoue, par H Conon de la Gabelentz. Altenbourg. 1833 in 8-vo pag. X, 156. — Holott is, a' Szerzőnek, a' közönséges Nyelvtudomány határai bővítésére tzélzó igyekezetét megditsérvén: róla a' többek között ezt mondja: „Minket Magyarokat, még azzal is leköte„zett személye eránt, hogy munkájában a' Magyar nyelvre „is kiterjesztette figyelmetességét, és annak egynéhány „szovait a' Mandshu nyelvvel összse hasonlította. — Melly „nyelvünk rokonsága eránt kinyilatkoztatott gondoskodását "köszönettel illik fogadnunk."

Történetből, tsak most akadván szemem elébe ezen tudósítás, noha későn: kivántam mind az által a' nagy érdemü olvasó közönséggel, a' fentebb említett Grammatica Szerzőjéről, különösen pedig az ö Magyar Nyelvvel lett megesmerkedése történetéről egy két szót közleni: — re-

ménylvén, a' tudós Szerkesztető Úr nyilatkozása szerént, hogy ő, ki külföldi léttére, nemzeti nyelvünket figyelmére méltóztatta: Nemzetünknek viszonti figyelmére méltatlan nem lejénd.

Gabelentz Conon Nemes Szász fi, született Altenburgban, Liptséhez nem meszsze. 1828-ban, a' Göttingai Universitásban just tanúlt. — Itt vele megesmerkedvén, mint a' közönséges nyelvtudományban rendkivül gyönyörködő, 's abban ritka előmenetelt tett ifjú — mert azon kivül, hogy a' Frantzia, Angol, Olasz, Spanyol, Dán, Svéd, sőt Orosz nyelveket is nem tsak értette, hanem a' két elsőn különösen beszélle is: a' Görög, 'Sidó, Arabs, Mandschu, és Chinai nyelvekben már akkor is szép jártassággal birt — Nekem azt nyilatkoztatta ki, hogy szeretne a' Magyar nyelvvel is megesmerkedni. Örömmel engedtem kivánatának, 's bevezetvén őtet ennek rövid grammaticai esméretébe — a' mit felette hamar fogott, segítségére levén már a' napkeleti nyelvek természetének esmérete — bementünk az Universitás Könyvtárába, hogy onnan fordítás végett Magyar könyveket hozzunk. De melly nagy vólt elszomorodásom, midőn a' nyelvosztálybeli adjunctus kérésünkre Magyar könyvek helyett elébünk rakta a' sok tót fajú könyveket, mellyek között, sőt az egész 300,000 darabnál szaporább gyüjteményben, fájdalom! az egy *Himfy Szerelmein*, és *Gyöngyösi Versein* kivül más Magyar könyvet nem találtunk, legalább az adjunctusoktól nem kaphattunk. Az elsőt vettük magunkhoz; 's azt kevés hijján végig fordítottuk: nem végezhetvén el egészen, mivel mind ő, mind én, azon esztendő végével Göttingát elhagyatuk. A' mi különös gyönyörüségemre szolgált a' Gabelentz Úr magyarosodásán kivül, a' volt, hogy ő nem tsak maga akarta a' Magyar nyelvet esmerni: hanem megkívántatta azt egy barátjával is, 's azt arra szenvedélyesen tanította. — Kisfaludiban nagyon gyönyörködött, a' mi megtetszik tsak ezen emlékezetnek okáért nálam hagyott némelly sorai után tett szavaibol is: „Möge diese (Erinnerung) auch das Band seyn, welches unsere Herzen vereinigt, bis uns ein Wiedersehen blüht, in *Kisfaludi's Vaterlande*!

Mire ment légyen Gabelentz Úr, mintegy félesztendeig ollykor ollykor tartott barátságos együtt beszélgetésünk után Nemzeti nyelvünkben: megmutatja ezen hozzám Bétsbe küldött levele, mellyet itt betüről betüre közlök. — Altenburg d. 14. Febr. 1829. „Kedves Barátom! A' leveled nekem nagy „örömöt okozta, minthogy már azt félém, hogy te engemet „egészen elfelejtetted volna. Még is őtet tsak tegnap meg„kaptam. Az én állapotomról nem sokat beszélhettem. Jólle„het itt egésséges vagyok, mindazáltal azt igen kivánom, „hogy többéig Göttingában maradhattam volna. Nekem min„denkor kevés kedvem volt a' társaságokra 's a' vendégségek-

„re, és itt ezeknek igen nagy sokasága van, kiváltképen mert „nekem a' Hertzeg udvarába gyakran kell menni. Azért tsak „kevés időm nekem van a' nyelvek tanulására. Egy Magyarat „pedig itt esmerkedtem, a' ki ugyan tsak Mesterember, de „eléggé pallérozott, és a' kivel magyarúl beszélni engemet „gyakorlom. Hogy pedig más módon is ez a' nyelv ismérete„met tökéletesíthessem, kérlek hogy a' következő leveledben „egynehány históriát, vagy történeteket magában foglaló ma„gyar könyvet nekem felírjad. — Az én examenem Detzem„berben volt, és most Amtsauditor lettem. Reménylem hogy „egésséges vagy, és tsókollak." *Aláírás*: „hív barátod. Gabelentz Conon."

Így ír, a' Magyar Országot tsak nevéről esmerő Szász Gabelentz, Altenburgból magyarúl Bétsbe: a' midőn sok, Magyar föld szülte, 's táplálta, ez ö levelét Bétsben, 's Magyar Országon meg nem értené!

Vecsei Jósef.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

A' magyar nemzeti Museum 1833-diki gyarapodásának lajstroma.

1. Januarius 28dik napján méltóztatott Ő császári királyi Fensége Pozsonyból a' nemzeti Museumnak a' Törökországhoz tartozó Bosniai Argentina nevű Barátok Provincialisától ajándékozott 5 Byzantiumi aranyat, 99 különbféle római familiabéli és Császárok pénzeit, nem különben 128 római réz pénzeket és 14 vésett római, kis gyürűbe való köveket kegyelmesen leküldeni.

2. Februarius 1sőjén kapta-meg a' nemzeti Museum Ő császári királyi Fensége az Ország Nádora által Nemes Vas Vármegyében lakozó T. Tárnok Alajos bökezűségéből a' következő régiségeket, ugymint: a) Attila 1sö Hun Királynak ezüst emlék-pénzét 441 esztendö számmal. b) 107 nevezetesebb Nemzetségek czímerét a' 17 századból. c) 12 darab réz metszést a' 17dik századból, mellyek közt nevezetes Gróf Schwarzenberg Adolphnak, a' ki Győr városát a' török járom alól felszabadította, mellképe. d) 7 darab részszerint kéziratokat, részszerint kéz-rajzolatokat, mellyek közt figyelmet érdemlenek a' szász Herczegeknek tulajdon kezek irásai és Schriley Hobert Persiai követnek képrajzolatja a' 17dik századból.

3. October 19dikén vettem által Ő császári 's királyi Fensége az Ország Nádora kegyelmes parancsolatjából a' Nagymélt. magyar királyi udvari Kamara taxás hivatalától 4 darab római ezüst familia-pénzt, mellyeket a' Szilágy

Somlyói sós ellennőr Prik János úr maga pénzén vásárolt egy Kosztyin nevű Szilágy Somlyón lakozó asszonytól, a' ki a' fent mondott pénzeket a' Kraszna folyó partján találta.

4. November 21dikén Ő császári királyi Fensége az Ország Nádora parancsolatjából a' Nagyméltt. magyar udvari Kamara taxás hivatalában vettem által a' következő régi pénzeket: a) Belörvényesen T. Bihar Vármegyében Vathum Flora nevű oláh lakos által talált kincsből, Selim Török Császárnak 1566 esztendőbéli aranyát. b) IVdik Fülöp Spanyol Királynak 1650 esztendőbéli ezüst tallérját. c) János Kázmér Lengyel Királynak 1658 esztendőbéli ezüst mariássát. d) Ivső Leopold Római Császár, Magyarok és Csehek Királya 1677diki ezüst mariását. e) János Fridrik Brandenburgi Márk-Gróf 1677diki mariását. Váltság díjt fizettünk 7 fr. 25 kr. pengő pénzt.

5. November 3dik napján kapta meg a' nemzeti Museum ritkaságok gyüjteménye szon remek üveg poharat, mellyet szabad királyi Ujvidék városa polgárja és üveges mestere Bakalovitsch Péter maga készített és három hires tudós mellképével diszlik, ugymint Dositheus Obradovitsch hires Serviai tudóséval. 2szor Raitsch János tudós Archimandritáéval. 3szor Stoikovitsch Athanás tudós Magyar Hazánkfia, mostanában (†) Oroszországban lakozó collegiális tanácsos, és szent Wladimir Rendje vitézének mellképével. Költ Pesten Januarius 16dik napján 1834.

Hollitzky Antal,
a' magyar nemzeti Museum első őre.

---

5. *Petrózai Trattner J. M. és Károlyi István könyvnyomtató Intézet. megjelent 1833-ki Könyvek.*

54) Gyógyszeres Értekezések a' Jálapadékról (Jalapina) és a' Hamany Vasany Kékletről (Cyanuretum Kalii ferratum), mellyeket a' Királyi magyar tudományos Egyetemben, a' Kemiai Oktató Helyben készített és közönségesen elmondott Soltész Jó'sef, Neográd Törintsi Nevendék Gyógyszeres. Pesten, 1833. 8-ad rétben, 16 oldal. (Ajánlva Nemes Palumbiny János Urnak, Gyógyszeres Mesternek.) — Nem árúltatik.

55) A' Nevelésnek és Tanításnak Tudománya a' Szülék, a' Házi és Oskola Tanítók számára. Írta német nyelven Niemayer Ágoston Hermann, a' mint ugyan ezt, az Austriai oskolák állapotját is szemelőtt tartván, a' hatodik kiadás szerént rövidebbre szabva kidolgozta Chimáni Leopold. Magyar nyelvre fordította, és a' hol szükségesnek lá'szott, a' Magyar nevendékekhez alkalmaztatta Ángyán János, Veszprémi Református Prédikátor, Superintendentzialis és Tractualis Assessor. Második Kötet Pesten, 1833. 8-ad rétben.

Horvát István.

I. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Fölvilágosítások II. Lajos Magyar Király 1518-dik évi Bátsi Törvényének 2-dik tzikkelyéről. 3 lap.
2) Gáthy János. Ki a' Literátor? 8 lap.
3) Holéczy Mihály. Mellyik Médiai Király Arphaxad? 28 lap.
4) Horvát István. Miért találtatnak gyakrabban a' pénzgyűjteményekben Szent István, Péter, Sámuel és I. András Magyar Királyoknak pénzeik, mint sem az ezek után uralkodott Magyar Fejedelmeknek pénzeik? 40 lap.
5) W. Idősebb Jankovich Miklós. A' Mester legények ingyeni Oktatásoknak előbbisége Magyar Országban, mint a' Külföldön. 47 lap.
6) Boehm Károly. A' Keresztyén Egyházi Hatalom Befolyásáról a' közép századokban. 50 lap.
7) Horvát István. Boldog Aszszony Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkató Görög Óklevele Szent István Magyar Királytól Kálmán Magyar Királynak 1109-dik évi hiteles Másolatából. 84 lap.
8) Petényi Salamon János. A' Fogas Vakonyról. 106 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 110 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Il Parmasso Italiano. Ovvero: I Quattro Poeti Celeberrimi Italiani. Lipsia, 1826. nyoltzadrétben." És „Il Parnasso Italiano Continuato. Lipsia, 1833. 8-ad rétben." 121 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 123 lap.
2) Jutalom Tétel. 123 lap.
3) Figyelmeztetés. 124 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 126 lap.
5) Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál megjelent 1833-diki Könyvek. 127 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. I-sö Kötethez egy iv.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1834.

—

II^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

—

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Sáros Vármegye Esmértetése.

Fekszik ez a' Vármegye Galitzia déli szélén, Szepes, Abauj, Zemplén Vármegyék között. Nevét költsönözte Sáros Várától.

Nagysága hoszszában: tizenegy; szélességében hol nyoltz, hol öt, hol három mértföldet foglal. E' szerént a' nagyobb Vármegyékhez számlálható.

Folyói: Tartza, Tapoly, Szekső, Poprád, 's a't. Minden folyói délre sietnek, egyedűl Poprád éjszaknak Galitziába a' Tátra hegye között foly.

Vidéke többnyire hegyes. A' hegyek az éjszaknyugoti részen emelkednek, lehajolnak délnek. Rajtok szép erdőségek ápolgattatnak; Várak látszanak. Ezeket felváltják a' bokros, vagy egészen puszta zöld legelők, mellyek a' halmokon 's a' zártabb völgyeken elterjednek. A' hegyek és halmok alatt pedig nagyobb, kisebb faluk, mező 's királyi városok, termékeny mezőségekkel, 's kisebb vagy nagyobb kiterjedésü rétséggel foglalnak helyet.

Vidéke többféle változásaival meg érdemli, hogy szépnek mondassék. Ha megy az útas Kassáról Eperjesnek, két felűl hegyei néznek le a' termékeny síkra, a' mellyet a' Tartza folyó hasít; jobbról, balról szép kastélyok tünnek szemébe, és hol alatsonyabb, hol magosabb hegyek látszanak kékelve, 's ha közelebb megy, zöldelve. Eperjeshez közel nyugottnak és éjszaknak megnyilik hazájok. A' hegyekben egynehány helyeken nevezetes kőfejtő helyek vagynak, mellyekből a' faragásra alkalmatos kő nagyobb kisebb darabokban kerűl. Vagyon neve-

zetes Opál, és Arany bányája: volt só bányája is, még viz belé nem fakadt; mostan azon vizből számosan nagy szorgalommal 's mesterséggel szép fejér por sót főznek; a' melly munka számos lakosok élelmek megszerzését eszközli, és a' Kir. Kamara jövedelmeit tetemesen szaporítja.

A' hegyek között vannak több üveg hutái, vas-hámorjai, fűrész és papiros malmai: legnevezetesebb hegyei következendők u. m. Kárpát, Sóvári, Magura, Fekete, Strasz, Tsorgó, Kassai, Farkas völgye, Branyiszkó, Libánka, Bezkéd, Kurtzin, Hartsanj, 's a' t.

E' hegyi tájok között vagynak ollyanok, mellyek olly meglepő szépek, mintha valamelly tündér suitotta volna rájok varázs veszszejét. Kiindul a' múzsák nevendéke, a' szabadba vágyó kebellel, a' városnak lármás tolongásából; magányos nyomait a' hegyeknek intézi — látja a' körűlötte több változásokban kinyilt természetet, felhág a' hegyeknek ormára, körűlnéz 's édes elragadtatással érezi a' szépet, mellyet toll le nem írhat. Innét leszál keble magas érzetében a' tsörgedező forráshoz, itt leli szíve kedves rokonait, ifiusága barátjait, szomját a' kristály forrásból megenyhíti, 's hévvel beszéli-el mit érzett a' szép magányban.

Szőlőhegye tsupán az egy Tihanyi határában vagyon, mindazonáltal Hegyallyán sokan szőlőket, bírnak, 's ottan víg szüretet tartani szoktak: ellenben gyümöltsös kertjei sok helyeken vagynak, a' mellyek jó nemü gyümöltsöt teremnek, azokból a' tulajdonosok szép hasznot húznak. Árúltatik is ez Eperjesnek piatzán bőséggel. Tseresnye fajtákat, nagyobb mennyiségben és jóságban, kevés helyen láthatni együtt a' természet javaival ollynagy mértékben bövelkedő magyar hazában, mint az Eperjesi piatzon. Nevezetesek a' Nyárs-Ardói Tseresnyék, a' Sóvári Almák, a' Nyérjesi Körtvék. 's a' t.

Ennek a' vidéknek erdeji alkalmas bőségben vagynak. Nagy szorgalommal ápolják a' szabad királyi városok, és megyebeli uraságok. Ez abban áll,

hogy az erdőket vágásokra osztják fel, és a' gyenge nevendék erdőket hűségesen dajkálják. A' fáknak majd minden nevezetesebb nemeire találhatni. Van: tölgy, fenyő, bikk, tser, topolya, nyir, szil, gyertyán, körös, hárs, juhar, fűz, körtvély, alma, tseresnye, 's a' t. de akátz igen kevés.

Vadai találtatnak szép számmal erdeiben: őzek, nyulak, rókák, farkasok, borzok, és néhol vaddisznók, medvék.

Különbféle nemü madarai kiterjedő erdejiben különbféle hangjaikkal kellemetesen gyönyörködtetnek, 's fogdostatván és lövetvén, piatzra hordatnak.

A' mi a' vízi repülő állatokat illeti, a' Tapoly és Tartza folyók körül tanyáznak rétzék, szártsák.

Vannak halai is, a' mellyek között leg nevezetesebbek a' pisztráng, és menyhal: van bőven rák is.

Hat Járásra vagyon osztatva: u. m. Alsó és Felső Tarczai, Sirokai, Szektsői, Tapolyi, és Makovitzi járásra.

Népessége az egész Megyének 191615.

Laknak mind ezek, 3. Szabad Kir. Városban
12. Mező városban
361. Faluban
87. Pusztában, egyes Majorokban, Kortsmákban, Malmokban.

Fel volt a' Megye osztatva hajdan 115 és ½ portára, de terheltetvén az adófizetők e' felesleges szám által, minekutána a' birtokok a' szük határok miatt többnyire szoros határok közé vagynak szoríttatva, az 1802-diki országos gyűlés leszállította ezeket ideiglenig 100-ra és pedig Eperjes Sz: Kir városnak 8½, Bartfa Sz. kir. városnak 4½, Szeben Sz: kir. városnak 2½, a' megyének 86. nádori portája van.

Mező városai következendők: *Al-Sebes*, *Berzevitze*, *Felső Szvidnyik*, *Tartza*, *Gaboltó*, *Hunusfalva*, *Hétházs*, *Kapi*, *Kosztolán*, *Kurima*, *Palotsa*, *Sáros*, *Somos*, *Zboro*.

A' Megye e' felső részének lakosai többnyire Oroszok, imitt amott Tótokkal és Sidókkal vegye-

sen: alsó részének pedig Tótok, vagy megtótosodott Svábok és Izraeliták. A' Királyi városokban azonban Tótok, Németek, és néhány Magyar mesteremberek és tisztviselők találtatnak.

A' Tót és Német szólásmód több helyeken változó, de egészen tisztának sehol sem lehet mondani.

A' Földes urak többnyire a' magyar, latán, német, és tót nyelvet tudják.

Vagynak tájok, mellyeken olly megvesztegetett szólásmódjok vagyon, hogy a' ki az említett négy nyelvet nem tudja, az nem érti: p. o. *Servus bruder cſi si bul na hegyalyi?*

Tsak ez előtt egy pár tizedekkel is ritkább volt a' magyar nyelvnek tudása mind a' városokban, mind a' falukban, mint most. Ma már sokan meg kezdik esmérni, melly szükséges légyen a' magyar nyelv, 's magok keresnek alkalmatosságot, hogy gyermekeik a' honi nyelvet megtanúlhassák. De ugyan erre kénszerítik is őket az országos végzések is, mellyek minden Vármegyék idegen ajaku lakosai között állhatatosan sürgetik a' hazai nyelvnek szorgalmas előmozdíttatását, melly végzéseket a' megyék is időről időre tzélarányos rendelésekkel támogatni hathatósan igyekeznek. Bár minél előbb szerentsés következések koronáznák e' bölts hazafiúi törekedéseket, hogy a' szegény magyar ne lenne kéntelen vérrel nyert honjában idegennek esmérni magát, 's ne lenne méltó oka azon panaszolkodni, hogy neki, mint honosnak, kell magát a' hazájában élődő idegen nemzetekhez alkalmaztatni nyelveknek megtanúlásával, midőn azok közűl a' nagyobb rész méltónak sem tartja őtet arra, hogy a' véle beszélgetés és kereskedhetés végett szép nyelvét megtanúlná.

Fája az alvidéknek is elég volt tsak ez előtt egynehány tizedekkel is: vagy, ha némelly vidékeken kellett is venni, nem volt drága. Most már kezd fogyatkozni, 's ennél fogva ára emelkedik. Fő oka ennek, hogy sok helységeknek erdei elpusztúltak, és a' népnek szaporodása is. Hol a' fák levág-

daltatnak, ott fiatal nem nevekedhetik, mert rendes marha legelők lévén az erdők, a' marha a' gyenge nevendék száloknak tetejét eleszi, ennél fogva eltsepétesedvén kivész. Néhol, hol annak előtte erdő volt, most vagy bokros, vagy egészen puszta legelő vagyon; máshol pedig szántó fütyürész ekéje után, hol atyáink idejében fülmile tsattogott, 's gerlitzék nyögtek.

Sáros Vármegyének alvidéke általjában véve nagy kellemmel bir, és egy bizonyos szelid szépség terül el rajta. Itt egy kisded patakotska zajog keskeny ágyában — mellette kövér fü 's több szinü virágok; — tovább, vagy egy kis bokros, vagy kisebb nagyobb erdő emeli zöld koronáját. Az egymáshoz közel fekvő helységek gyümöltsös kertjeik, a' tsendes hajlékok tetőjik 's tüstölgő kéményeik, a' templomok tornyai, az uraságoknak hol pompás, hol egyszerü kastélyaik 's majorjaik, a' nagyobb 's kisebb kiterjedésü legelők a' rajtok elszéledt tsordákkal és juhnyájokkal, és a' zöldelő gazdag mezők gyönyörü vegyületet formálnak, mellynek egyszerü szépsége kedvesen illeti meg a' szívet. Termékeny ez a' vidék a' gabonának minden nemeiben, mellyekkel a' szomszéd Vármegyék ditsekedhetnek. Itt 's ott vagynak vagy homokos, vagy követses mezők, hanem többnyire agyagos föld borítja téreit.

Nevezetesebb termékenységü 's kiterjedésü az úgy nevezett Tapoly völgye, és Tartza mellék. A' rétek itt számosok, és jó termők.

A' Hajdinát, Burgonyát, 's fejér répát sok határban hold számra termesztik, mint embereknek, úgy a' barmok élelmek végett.

Elősegíti a' termékenységet a' földnek gondos munkálása; jónak sem tartja a' mezei gazda, ha földjét vetés alá meg nem trágyázza, és háromszori szántással el nem készítheti.

Egész megyében a' gabonát tsépelik. A' tsépelést nem szokták egy időben meg tenni, hanem a' gabonának takarúlása után tsak egy részét tsépelik el, hogy legyen mag vetni, 's az eltsépeltből más sürge-

tősebb szükségeket tehessék. A' másik részét szalmás gabonájoknak télen tsépelik el, részént azért, hogy legyen fris szalma marhájiknak; részént pedig azért, mivel jobban ráérnek a' dolgot végbe vinni, mint őszszel, mikor más dolog is elég van.

Nagy hasznot hajt a' Tartza folyója a' mellette elnyúlt réteknek: mert azokat árjaival öntözi, iszapjával hizlalja. De nagy károkat is tészen, ha akkor árad meg, mikor a' fű már vagy kaszálásra alkalmas, vagy már renden van. Ellehet tehát mondani itt is, hogy nints haszon kár nélkül. Ugyan illy tetemes károkat okoznak más kisebb folyók is a' Vármegye kebelében, a' mellette fekvő rétekben, földekben, és rajtok lévő hidakban.

Szokásba jött sok határjaiban, mellyek e' végre alkalmas fekvésüek, a' lóherének 's lutzernának termesztése is. Ez megszáríttatván nem tsak télre ád a' marháknak 's lovaknak számokra kövér táplálatu takarmányt, hanem nyersen nyáron is használtatik. Illyen helyeken a' fejős marha nagyobb haszonnal tartatik.

Lovai imitt amott szálasok, serények. Némelly gazdák négy, öt, hat sőt több lovat is tartanak, 's a' kinek több van, szeret négyet béfogni, azokat nyeregből hajtja, sokan közülök fuvarosok.

Sáros vármegye kereskedési tekintetben nem utolsó helyen áll. Tsekély ugyan nagyobb kereskedéshez képest, a' melly itt gyakoroltatik: de már ez is előmozdítója a' vagyonosodásnak és a' pénz forgásának. A' határok szükek és így sokaknál a' birtok is igen szoros határok közé van szoríttatva: de a' szorgalom és a' jó piatz közelsége fedezi még a' tsekélyebb birtokuakat is a' szükség ellen. Egynehányan a' lakosok közül kereskednek szarvas marhával; ezek lejárnak az alföldre, falkánként felhajtják országos vásárokra. Vagynak, kik vagy kövér, vagy sovány sertvésekkel kereskednek. Juhokkal is kereskednek nem tsak sidók, hanem keresztények is. Ide járúl még a' gabonával kereskedés is; némellyek lejárnak Ujhelybe, Kassára, Mis-

koltzra. Meghozván gabonájokat, Eperjesre viszik a' héti vásárra, hol tőlek, vagy a' Megye kebelében feljebb lakozók veszik meg, Szepességre viszik eladás végett; vagy az Eperjesi gabona kereskedők, kik kamarájikat, kivált mikor több és oltsóbb a' gabona a' piatzon, meg töltvén, mikor kevesebb van a' piatzon, és jobb ára van, akkor nyerességgel adják el. Fő helyet foglalt itt hajdan a' borkereskedés, a' midőn a' szomszéd Lengyeleknek pénzek volt: mellyet a' városokban most is némelly egyesek űznek, 's többnyire szerentsésen. Hegyalján szüretkor meg veszik a' borokat, nem külömben le mennek Miskóltzra, Egerbe, néha alább is; oda visznek pohánkát, borsót, lent, lentsét, aszalt szilvát 's a' t., viszsza felé borokat hoznak, azokat addig pintzében tartogatják, még idegen borvásárlók helyben megjelennek, kikkel az eladó a' házánál úgy alkuszik, mint neki tetszik, nem kényteleníttetvén jó nemü borát adni, ha érette nyereséget nem lát, hanem elvárván, míg a' változó idő hasznot hoz számára.

Végtére más aprólékosabb tárgyakkal, úgy mint szárnyas — állatokkal, tojással 's gyümöltstsel is kereskednek, 's ez a' többféle mozgás a' Megye lakosainak egy sok más Vármegyék lakosai közűl kijelelt helyet ád, és a' tehetőséget mozdítja elő. Innét vagyon, hogy a' hol a' kereskedés tsak némü némüképen gyakoroltatik is, a' szegénységnek is jobban vagyon mind élelme, mind ruházatja. A' marhahajtás és szekerezés vásárokra, pénzt terjeszt el a' szegényebb sorsuak között. Ugyan ennek szerentsésebb helyheztetését előmozdítja az is, hogy helységeiben a' nemes uraknak sellérjeik nem tsak aratóji 's tsépelőji urok gabonájának, hanem e' mellett kapnak azoktól rétet, mellyen egy két marhának élelme meg terem; burgonya és kender, vagy len földet, hogy mind sertvést hizlalhassanak, mind ruházkodhassanak. Így nyujt a' birtokosabb kezet a' szegényebbnek, hogy így mind ketten összefogódzhatván, egymást költsönösen támogathassák.

Mesterségi tekintetben Sáros Vármegye közép léptsőn áll. A' mesteremberekneк némelly nemeiben néhány egyes helységek bővelkednek. De sok helységben még a' legszükségesebb mesteremberek is vagy épen nem, vagy tsak tsekély számmal találtatnak. Eperjes városa sok mesterembernek ád foglalatosságot és élelmet mind népességénél, mind héti és országi vásárjainál fogva. Ezek közűl sokan hétivásárok alkalmával munkáikat kiviszik a' piatzra és árúlják nagy számmal öszszegyűltt idegeneknek. Közűlök a' józanak és szorgalmatosak boldogúlnak.

A' helységek 's mezővárosok közűl némellyekben a' tsizmadiák, takátsok, és szütsök számosan laknak egygyütt. De sokakban fő hiba az, hogy mesterségeket roszszúl tanúlják ki. Felszabadúlások után tsak némelly szomszéd helységekbe vándorlanak által. Ekkor haza mennek, 's megházasodnak. Sokan el hagyják mesterségeket, és vagy szekerezésre, vagy kereskedésre adják magokat. De ebben is ritkán boldogúlnak, nem értvén úgy, mint kiknek elejétől fogva ez volt rendes életek módja. Sokan a' bort, pálinkát szeretik. Nem tsak a' vasárnapi délutánokat töltik a' kortsmákban, hanem a' dologtévő napokból is sok nekik itt nyugszik el. Ha vásárokról mennek hazafelé, az utban lévő kortsmákat meglátogatják, 's mire haza érnek, nyereségeknek nagyobb része már a' kortsmáros kezében van. Így teszik, nem a' mostoha esetek, nem is a' vidék, melly mesterségeknek tetemesen kedvez, hanem ön magok magokat szegényekké. Ez árt a' mesterségnek, ennek betsét rongálja és a' magát e' képen megrontott mesterembert tsalásra birja.

A' mezei gazda foglalatossági a' Megyében azok, t. i. földjeinek őseiről rászállott szokása és módja szerint annak idejében megszántása, elvetése, learatása, betakarítása, kitsépelése, rétjeinek letakarítása: házának igazgatása 's t. e'f.

Az udvariság rendszabásai nem egyformák. A' tiszta paraszt helységek a' régi köszönésnek módja mellett megmaradtak: magokat az úri nembéliek előtt szeliden, alázatosan, félékenyen viselik. Hol

vagyonosabb nemesség lakik, ott az alrend is bátrabb és pallérozottabb: az aljasabb nemesség követi az urakat a' köszönésnek és ennek elfogadásának módjában. Az alázatos szolgája, magamat ajánlom szavak hangzanak.

A' mulatságok a' régiek, kivévén, hogy több helyeken a' kártyajáték foglalt helyet. A' gyermekek és legénykék vasárnap délutánokon hol lapdáznak, hol karikát hajtanak, hol seregesen az utszákon egygyütt ülnek, 's tréfas beszédeket folytatnak. Megpendűl ünnepi délutánokon a' musika is a' kortsmában, mellyhez az ifiak öszsze tódúlván 's magoknak tántzosnékat szerezvén, elkezdetik a' tántz lármás vigkedvvel. Mostan ritkább a' részegeskedés, perlés, és verekedés, mint hajdan: fertelmes szitkokat, újmódi káromkodásokat, ha perlekednek is, nem hallani szájokból. Bár ez mindég 's mindenütt így volna. — Menyekzőjikben víg kedvüek, 's kik a' józanságot megszokták, követik itt is; ha reguláit általhágták, a' társaság előtt a' betsűlést elvesztették. Kijózanodván, szégyenlik tselekedeteket. A' vőfény az eledeleknek feladásával verseket mond a' násznagyot megszólítva. Az eledelek, szokásban lévők; téjben kása el nem maradhat, tehetősebbeknél sütemények is megjelennek. A' menyegzői vendégeskedés alatt musika zengedez, 's a' legénység magány tántzokat jár. — Mulatságos tréfák is jőnek elő: felkelvén az asztaltól az öregebb vendégek, helyet foglalnak ifiak 's kik az előtt az asztalhoz el nem fértek. Elhallgat a' musika is, a' musikusoknak kezekben Kanál, Kés, és Kantsó forog. Ezek hamar elvégezvén, megpendűl a' musika, a' násznagy elkezdi az osztást a' tántzra. Végződvén ez, vegyesen öregebbek 's ifiabbak tántzba kerekednek, 's foly ez reggelig fáradhatatlan kedvvel. Azonban a' menyaszszonyt a' vőlegénynyel a' padláson lefektetik. — Elkészűlvén a' menyaszszony vőlegénye követésére, az új párt, tarka kendőkből és pántlikákból tsinált zászlóval, musikával, énekléssel kísérik, 's ott folytatják a' vendégeskedést.

Egy menyegzőben sok kél el, de ezzel a' vendég 's atyafi szerető házigazda nem gondol, csak hogy házassági ünnepét régi szokás szerint tartotta.

Az aljas népnél leginkább vagynak még most is sok az idő szellemével ellenkező babonás szokások és balvélekedések. A' lélekjárások, a' lidértzről, tátosról mesék, a' boszorkányok, a' tüzes emberek kisértéseik, az éjszakán utazó előtt megjelenő ló mint késértet. Ezekhez járúl a' megigézés, erre következő füstölés, szenes vizzel mosás, a' tehenek hasznának elvevése, 's több e' félék. Tenyésztik ezeket a' fonóházoknál előhordatott mesék. Ezekhez tartozik az is, hogy a' beteget nem kell gyógyítani. Gasperkóról sokat mesélnek.

Az alvidék szépei termetökre inkább nagyok, mint kitsinyek, de alkotásuk irányzatos; artzvonásaikat egészséges és rendszeres kellem bélyegzi, 's köztök nem egy valódi szépséget láthatni. Fején a' menyetske fejér vagy festett kendőt visel, melly alatt főkötő galand és tsipke szélekkel; a' hajadon leeresztett béfonott hajjal jár, mellynek végébe, és némellyek tövére is, bokros pántlikát kötnek, 's innepi alkalommal a' sok hoszszu tarka pántlikás pártát, kis koszoruval feltűzik! Vállaikról a' patyolat ing új és gallér fekete vagy veres selyem kihimzetten omlik. Derekukat veres nagy kék füző váll, fejüket vagy sárga fényes tsipkével, vagy zöldbársonynyal tzifrázott szorítja, melly alatt veres posztó öv testeket övedzi, az alatt a' habos, vagy fejér, v. posztó, v. vékony zöld szőr szoknyája; ez redőkbe rántzosúlva katzéron hullámzik felalá, 's zömök ikrájikat szembe szökteti; mert lábok többnyire fedetlen. Veres vagy fekete tsiszmájikat ha innepnapon veszik elő, azokat hónuk alatt viszik a' templom küszöbig, hogy el ne sárosítsák 's tsak ott vonják piros lábaikra. Közönségesen az új kenyérre szoktak házasodni. A' szerelemi ismeretségek a' fonóházoknál, tántz mulatságoknál történnek.

A' Felső vidéknek Aszszonyai viselnek: tarka vagy fejér főkötőt felpedrett hajjal, hoszszabb köd-

men, kék fejruha, rövides fekete vagy fejér szoknya, posztó lajbi. A' köz nemesek leányai fűsűre tett hajjal, hoszszu ruhával és terítő keszkenővel járnak. Itt a' ruházatbéli fényűzés óriási lepéseket tett az al és közrend között.

A' Férfijak viselete jobban megegyez; hoszszu hajat viselnek, kalapjok kitsiny karimáju fekete, a' legények veres galont vagy tarka pántlikát kötnek, 's melléje fekete toll, vagy más bokrétát tűznek. Világos kék nadrágot és derékruhát viselnek; elől az ingen réz tsatot látni. Téli időben posztó vagy bárány bőr sapkát, fekete, vagy szürke, ki hoszszu, ki kurta szűrt, 's gubát viselnek, 's vászony nadrágban is járnak. Nyakokon fekete fátyolt vagy fekete vászonyt, melly végén piros pántlikával van feltzifrázva, viselnek. Juhászbundát ritkán látni és tsizmát szegényeknél, de fejér vagy barna hoszszu szűr dolmányt, és botskort többnyire.

A' Megyebeli földes úr, ősi jószágán, jobbágyainak közepette lakik; 's ha a' megye gyüléseinek alkalmával felmegy is Eperjesre, azoknak megszünések után haza tér. Maga szeret a' mezei gazdasággal, hitese a' gaszdaaszszonysággal foglalatoskodni. A' ház fiataljai, sőt maga is a' jobb erejü atya, ha foglalatosságaik engedik, vadászattal töltik idejeket. Szokásban van sok háznál az újságok 's könyvek olvasása is. Ez az értelmet gyarapítja, a' szivet jobbítja. Különben idegenyekhez is vendégszeretők, beszédesek, nyájasok, szivesek, nemes lelküek, betsület szeretők. Társaságos köreikben lelészség és udvarias módosság által lelkesíttetett szellem uralkodik. Szeretik a' jó bort 's jó ételt. Tántznak, játéknak, éneklésnek, hangászatnak, lakomáknak, vig mulatságoknak kedvelőjik. Sokaknál igen emelkedik a' fényűzés, mellyet a' rényromlás követni szokott.

A' közemberek többnyire szálasak, eleven vénséget közönségesen érnek el. Ábrázatalkatjok a' jószivüség és ravaszság keverékét mutatja. Azonban engedelmesek, alázatosak, szerfelett vallásosak, jó

kedvüek. Munkájok közben mind a' két nemü fiatalságnak lehet énekléseiket hallani. — Szeretik a' musikát, a' tántzot. Nagy még köztök a' tudatlanság, divatkozik a' pálinkának mértékletlen ivása.

A' közember még most sem örömest ereszti gyermekét az iskolába, inkább barom őrzésre fordíttatik. De dogotlanok is; a' tunya üreg munkáját ifiabbakra, vagy nőjére tuszkolja; látni aszszonyt hogy szánt, tsépel 's a't. Az alvidékeknek házaik tiszták 's körűlek rend és szorgalom látszik. Életek módja egyszerü. Mulatságaikban vigak, zabolátlanság nélkűl. Télben egy keményen befűtött szobába huzza magát összse az egész tsalád, honnan később eloszolván a' házasok kálhátlan, ablaktalan hajlékaikba hálásra költözvén az izzasztó hőséget dermedt fagygyal váltják föl: a' nőtelen legény is ki ólba, ki tsürbe, ki pitvarba subájokba burkolva megy hálni.

Erköltseik a' középszer léptsőjén állanak. A' két nembéli ifiak között többen feslettségi félrelépéseik által motskolják meg magokat. Kártévők, tsalók, verekedők itt is vagynak, mint mindenütt: egygyes lopások, 's gyilkosságok, ragadozások ritkák köztök: nagyobb mind az élet, mind a' vagyonbéli bátorság, mint sok alább fekvő hazai megyékben. A' lakosok szelidek, és a' megyei börtönt néha kibérelni lehetne, mivel abban rab nem találtatik. Külömben se nevezetes rényeik, se szembetünő hibáik nintsenek.

Az egészség állapotjára e' nemes Megye is gondosan ügyel. Fel van e' végre vidéke osztatva orvosi kerületekre, annak van alorvosa, egy fő és egy másod orvosnak felvigyázása alatt. Gyógyszer tárok több helyeken vagynak a' különböző vidékeken.

Az egész megyének jó tsinált ország útjai vannak.

A' megyének tzímere gömbölyü, alúl négy folyó víz, veres paizson, felettek övedzésig mezítelen ember, a' ki is fején kezeivel tartja koronáját arany paizson.

Tart vármegye szolgálatjában lovaskatonákat, és számos hajdukat. Ruházatjok világoskék nadrág, dolmány, mente, veres mellyén, (lajbli) fekete vegyes sárga sinórzattal, tsákójok fekete, veres tarsoljok mindnyájoknak a' mondott szinü sinorokkal, kótsag helyett sárga fekete kakas tollakkal: — köz tsendre ügyelő kalózokat, üldöző tsatlósokat, mezei biztosokat, mivel nintsen reájok szüksége, nem tart, a' mi diszére válik e' megye lakosainak.

A' földes uraságok a' birka vagy juhtartást birtokaikban haszonnal gyakorolják. A' gyapjúnak megfinomításán nem tsak a' hatalmasabb, de a' kisebb birtokosok is törekednek. Vagynak helységek, a' hol a' jobbágyok is juhokat tartanak: azon felől mélheket is szerentsésen.

Az egyébb növények közt méltó említeni a' sokféle gombákat, 's gilvákat is, mellyek a' rengeteg erdőkben tőméntelen bőségben teremnek: u. m. vargánya 's nyulgomba (boletus ramosissimus), szömöltső, tseperge, orgona gomba (clavaria fustigata), kutsmagomba (helvella mitra), szilfagilva, szekfü, uri, 's keserű gombák 's egyebek nagy bőségben teremnek; találkozik szarvas gomba is (lycoperdon tuberosum); több volna ha ezt az erdőket járó sertések el nem vesztegetnék.

Sáros Megyében a' sok várak omladékai, ezen vidék régi virágzó állapotjának jelei. A' várok a' világi ditsőség mulandóságának tanubizonysági. — *Sáros vára*, a' Tartza folyónak bal partján, hajdan nagy erősség volt, és sokszor ostromoltatott. Tsak egy bástyával rövidebb Sz. Királyi Szeben városánál, szép, magos, gömbölyühegyen; falai, bástyái jó állapotban vannak; lakhelyek volt a' Rákotzy Fejedelmeknek. A' vár alatt erdő vagyon, mellyben hajdan hatalmas lovas vitézek tanyáztak, a' most durva tsavargók elementuma. Van még benne kút, ribizke, püszke fabokrok: mind különös szép fekvésére, nagyságára, és környékére, mind errösségére, mind történeteire nézve méltó, hogy a' kinek módja van, megszemlélje. — *Palotsa vára* Poprád folyó-

nak jobb partján, magos hegyen, 's gyönyörü kilátással fekszik, szép és jó állapotban van. A' várat mostani ízlés szerént meg ujíttatta, Sz. Báro Palotsai Horváth Ferdinánd birtokosa: és annak lakhelye.

Tarkő vára: Hajdani nagyságát szomoru omladékok mutatják; bámúlásra méltó munka, melly ennek olly meredek kőszikla tetejében való építésére fordíttatott. Izabella, Zápolya király özvegye, midőn Silesiából viszsza jött, itt mulatott. Birtokosa volt Tartzay György, annak holtával, Ferdinánd Király azon várat, a' Tartzai uradalommal 1558. eszt: a' Dessöffy és Tahy nemzetségnek ajándékozá.

Ujvár: Tarkő várának szomszédságában van, magos kőszirton; 1557-ben a' német katonák puska porral felvettették: mostani birtokosa Péchy nemzetség.

Makovitzi vár. Ezen vár omladéknak megpillantása sziv fájdalmat gerjeszt a' nézőnek régi fényéről; közel a' Bartfai Fördőhez magos hegyen van. Vólt Rákótzi Fejedelemé, később Gróf Aspermonté, most Groff Erdődié és Groff Szirmaié.

Kapi vára. Meredek hegyen, erdők végén áll, és pedig falai jó állapotban vannak, birtokosa Kapy nemzetség.

Ezeken kivül omladozó. valaha nevezetes és erős várak: Szeben, Viszoka, Sóvár, Ketzer, Lipótz, Szokolyi vár, Henig, Hanusfalva. — A' Peklini uradalmát a' kir. kamara birja; — ezen várak méltók a' régiség kedvelőjének szemlélésére. Itt láthatja eleven képekben a' formákat szüntelen váltóztató időnek változásait.

Ezen Vmegyét, a' mindenekkel bővelkedő természet majd minden javaival meg áldotta, mellyek közül érintem a' 12 rendbéli egymástól különböző igen hasznos forrást 's fördőit: t. i. Bartfai, Borkuti, Schavniki, Szinye Lipótzi, Szebeni, Singléri, Töltsiki, Gaboltoi, Lipniki, Bujáki, Czeméti, és Tváraszozai: ezek között méltán első helyet érdemel a' Bartfai viz; melly is ezen Vármegyének

Szék-

tsö járásában, Sz. Kir. Bartfa városa határában, a' várostól éjszakfelé mintegy 2000 lépésnyire kies völgyben fekszik. Ezen jóltévő értzes víz forrás azon várostól, mellynek határában esik, költsönözte nevét; a' környéke hegyes, több helyen serkedezik fel a' kösziklás fenyves erdő tövében. Ezen forrás a' természetnek valódi remekje, mert a' megrontsolt egészségnek viszszaállíttatására maga Esculáp sem szerkesztethetett volna jobb egybe illő szereket öszsze. Valóban annyiszor felemelhetjük szemeinket a' kékelő egekre, valahány fényt reszkettető tsillagokat szemlélhetünk a' mérhetetlen üregben; annyiszor hálákat adhatunk azok alkatójuknak, valahányszor levegőt szívunk be. Igen is; mert ama Szent Fénynek kezeiből, a' földi bővségnek dús teli szarva pazérolja itten kintsét; ez a' Szent Fény egy magában a' valódi Chemikus, ki tsak egyedűl a' föld gyomrában illyen valamit készíthet. A' források egészen tisztán serkedeznek ki a' földből; ízek hívesítő fris, savanykás; a' víz sok buborékot hány, kivált ha borral vegyíttetik, 's ha tzukrot tesznek hozzá, tajtékzik. A' vendégek bővebb elfogadásukra vagynak számos, tsinos, több emeletekre épült házak: mulatásokra Játékszín, Kávéház, Tántzterem, sétáló helyek készíttettek; vannak vendégfogadók vendégszobákkal, úgy szintén konyha épületek, hol némelly vendégek magok számára főzhetnek, mivel némelly urak társzekereikkel szokták e' helyet kedvtöltéseik tzéljából meglátogatni; az illy készület nélkül oda menők számokra is vannak vendéglő ház (Traiteur), állás, pintze, szekérszínek 's istállók, szóval minden szükséges épületek; — minden fördő szobában egy pár fördőkád. A' fördővíz melegíttetik üstben; vagy tűzben melegíttetnek nagyobb masszáju terméskövek, mellyek tüzesen a' savanyuvízzel töltött kádakba hányattatván, azokat fördésre alkalmatosan felmelegítik. Ezen savanyuvíz borral keverve kellemes italúl szolgál; sokan tisztán élnek vele. Szűntelen pezsgő forrása a' körül

ülésre székekkel keríttetik, mesterséges karfákkal, felette az ivásra tsinos Chinai ízlésü 8 gömbölyü oszlopon álló torony formáju menyezet, ott szokták a' látogatók a' forrásba merített zsinegen függő töltsér formáju poharaikat jóizüen üríteni.

Találtatik a' Sóvári és Hartsány Lutskai hegyekben az úgy nevezett Aranykő, a'vagy Szemes Chrysolithus, melly sötétebb vagy világosabb sárgazöld színü, átlátszó darabokban : azon követ a' drága kőárosok a' másod rendü drága kövek soráha helyheztették.

Van nevezetes talp és más mindenféle bőröknek Fabrikája Gróf Dessewffy Sámuel Úrnak Finta helységében; a' felvigyázók többnyire Külföldiek; lerakó helye van Kassán, Debretzenben és Pesten.

Vagynak számtalan pálinka főzések e'Megyében.

Nagy Sároson, és Szeben városában, és más helyeken is posztók, pokrótzok és más gyapjúból való matériák készűlnek.

A' Megyében több 7000 szövőszéknél találtatik, mellyeken gyolts, kanafáz, darótz, kamukák, asztalkendők, zsebkendők t. e'f. készíttetnek.

Eperjes szabad Királyi városa (a' Tárnokszékre vitetnek föl ügyei) privilegiumát nyerte 1374. eszt. I-ső Lajostól; nagy befolyással van ez egész vidékre, nem tsak minden hétben kétszer u. m. hétfőn és pénteken előfordúló gabona, és esztendőnként négyszer tartatni szokott országos vásárjai; ažokon felől egész nagy bőti hétivásárokkor marha, ló vásárjai vannak. Itt mind a' Protestánsoknak, mind a'Katholikusoknak szép oskolájik vagynak, mellyek közűl až elsőbben a' főbb tudományok is taníttatnak. Meszszünnen öszsze jönnek a' tanúlók. Ezekből kerűlnek ki részint a' vidéknek jelesebb míveltségü Tagjai, kik, ha bár itt tanúlásokat egészen nem végzik is: de tudományos pallérozódásoknak alapját itt teszik le. Lakosai Tótok, Németek, kevés Magyarokkal és Izraelitákkal vegyesen. Házai jól épűltek, tsinosak. Lakosai tsudálatos módon vendégszeretők, jó kedvüek, nyája-

sok. Az egész város két erős kőfallal, bástyákkal és mély sántztzal bé van keríttetve. Lakosai kereskedést, mesterségeket űznek. Nevezetesebb épületjei, a' két emeletü Tiszáninneni Kerületi Tábla, roppant Vármegyeház, szép ízlésü Városház, Kaszárnya, fekete Sas Vendégfogadó, és az Oskolák. A' Piatz közepén van Sz. Miklós nagy temploma, egy igen magos tornyu; mellette másik tornyatlan nagy templom van, a' melly hajdan a' Jésuitáké volt. Ezeket sanyaru sors érte 1773-ban Aug. 10-én, mert az eltiltó parantsolat valamint az egész Országban, úgy Eperjesen is a' Rendet megszüntette, 's templomjok és oskolájok a' Protestánsoké lett. Volt gyönyörü templomjok a' Minoritáknak is. Ezeket is hasonló sors érte: Templomjok és Conventjek az egygyesült Görögöké lett, 's ottan most Tarkovich Gergely Püspöknek vagyon Residentiája. Vagyon templomjoknak egy magos tetejü nagy kereszttel tornya. Nyertek ugyan, hogy a' külömben alatsonyan rakott torony így jobban kimutatja magát a' városból; de vesztett az ízlés, elromlott a' Symmetria, 's ez annál szenvedhetetlenebb, mivel a' XIX-dik században toronynak épült ollyan teteje, mellynek teteje tsak kevéssel kisebb magánál. Ezután van legszélről Sz. Ferentz Szerzetének Conventje és két ékes magos tornyu temploma; azt feldúlták 1682. eszt. az eretnekek, de ismét felépült 1713-dik esztendőben Báró Klobusitzky Ferentz adakozásából. Határja igen jó. A' Borkuti savanyu-víz kedves italok, és ser. Vannak sok szép kertjei, nem tsak hasznosak, de tisztes mulatságra is alkalmasak. Sokat sokszor szenvedett az ellenségtől. 1442-dik eszt. Zaika Miklós éjjel Lengyelekkel kirabolta és felégette az egész várost; de elfogták, és meglakolt tettéért. — — 1604-dik est. elhagyta törvényes Rudolf Királyát és Botskait követte; 1619-dik eszt. 2-dik Ferdinándot és Betlehemet, később Rákótzit követte; elhagyván 3-dik Ferdinándot, végre Nagy Leopoldtól Tököli Imréhez tsatolta magát, de annyiszor is viszsza tért

törvényes Királyaihoz. A' városban vannak több szép ugró kútak. — Kőfallal bekeríttetett ezen Város 1394. eszt. — Gyakorta tűz által sokat szenvedett. Sántzai két soru fákkal bévannak ültetve. Tizenkét Kápolnából 's egy templomból álló igen szép nagy Kálváriája van a' közellévő parton. Határában három mulató fördeje találkozik, u. m. Tzeméte, Holló és Viletz-hurka. — Magyartársaság és Magyarkönyvtár felállíttatott benne 1833. esztendőben.

Vendégfogadó 3. Veres kortsma, zöldfához a' hóstyán, a' fekete sashoz a' városban, a' hol is Casino felállíttatott Hazánk több részeiben adott jeles példákként, a' Pesti Nemzeti Casinonak alaprendelete szerint. Ez által a' miveltség, szép társalkodás, és a' mi fő, a' részlegiség helyett egyesűleti szellem gyarapúlását lehet látni megyénk Székvárosában.

Mint Királyi szabad Város eltöltött 460 esztendőt, melly idő alatt sokat változott, sokat épűlt, keresztűl élt sok örömöt, sok szomoruságot.

Szomoruságai közé számlálja mellékesen azt, hogy 1813-ban Szentiványi János Generális, 1831-ben pedig Julius 1-sőjén Tahvári 's Tarkői Tahy Antal, Ts. Kir. Tanát. és a' Nagy Mélt. Orsz. Bir. Hivat. Jubil. Itélő Mestere, és ugyan 1831-ben 8-dik Aug. Péchy János, Marmaros Várm. Fő Ispán, Sz. István Kir. Rende Vitéze, halála tanujának kellett lennie.

Szomoruságai közé számlálja az 1687-ik eszt. kir: Commissiót, mellyet a' köz néppajkosságból Eperjesi Mészárszéknek nevezett. Akkoron királyi Biztos volt Caraffa Generalis, ki sokakat kínzás után lenyakaztatott, négy felé vágatott, és felakasztatott: azok közűl legelsőbbet Czimmermann 'Sigmondot, Eperjesi Tanátsbélit, Martius 5-ik napján, utánna Weber Fridriket Majus 14-ik napján, azokután Ketzer-Lipótzi Ketzer Sándort, fiastól, és Weber Dánielt lenyakaztatta és több mindenféle rendü és idejü személyeket. *)

*) A' ki azt mondotta *vivat Petrus*, az halálra készülhetett; mivel azon Petrus szót következendö Acrosticonnak ma-

A' Város Magistratusa a' Polgároknak adta a' Város körül fekvő sántzokat, hogy abban kerteket, tulajdonképen gyümölts és zöldség kedvéért ültessenek.

Viseletjök az Eperjesieknek nem igen Magyaros; látni széltől repülö kaputot, többnyire posztó gombos janklit ölt fel, vagy vet a' nyakába selyem vagy szőr rojtos kötőnél fogva. A' kik leginkább tudnának Magyar diszt mutatni, ehen hagyják a' Magyar Szabót. De hiszen a' Magyar Szabó is kaputban jár, és a' Gombkötő posztó gombot varattat fel. —

Budához és Pesthez 27. mfldnyire fekszik Eperjes. Kassához 4. Lötséhez hat mértföldnyire.

Bartfa Sz. Kir. Város, privilegiumát nyerte 1324-dik eszt: 1-sö Károlytól, Sz. Kir. Városnak kineveztetett 1-sö Lajostól, 'Sigmond Királytól pedig 400. arany fizetése terhével 1410-ik eszt. azoknak számába iktattatott be. — Fekszik azon hegy alatt, a' hol a' Templáriusoknak hajdan fényes lakások vala: de minekelőtte város építtetett volna, azon Rend meg szünt lenni 1312-dik eszt. Marti. 22-dik napján. A' tárnokszékre vitetnek föl ügyei. Tapoly és Lukavitza folyók mellet partotskán van építtetve, hóstyái elég nagyok. Vagyon Sz. Egidius tzímű nagy fő templomjok, és a' Sz. Ferentz Szerzetnek Conventje 's temploma. Eperjeshez 4. mtfdnyire vagyon.

Kis Szeben Királyi város, melly harmadik e' megyében, ügyei a' Personálisi Székre vitetnek föl. Díszeskedik szép nagy templommal, rézzel födetett magos toronnyal, melliette vagyon a' Kegyes Oskolák Szerzetének templomja és Conventje. Fekszik a' Tartza folyó mellet, a' mi mint hasznára, úgy kárára is vagyon, sík földön, levegője egészséges, Kén savanyos fördeje vagyon, hostyán a' protestánsoknak két templomjok vagyon. Eperjeshez 2. mértföldnyire fekszik.

---

gyarázták u. m. *Princeps Emericus Tököli Regni Ungariae Salus.* — Tököli már akkor Konstantinápolyban volt,

A' Megyének első rendü birtokosai következendő Nemzetségek:

Almási. — Gróff Andrássy.

Balpataky. — Báno. — Berthoty. — Báró és nemes Berzevitzy. — Bornemiszsza. — Bujánovits. — Büdöskuty.

Dobay. — Gróf és nemes Dessewffy. — Dukay.

Erős. — Gróf Erdődy.

Fekete. — Gróf Forgách. — Fejérváry. — Fűzy.

Görgey. — Gilányi. — Gombos.

Hedry. — Gróf Haller. — Hrabeczy. — Hevesi. Izdentzy.

Kapy. — Gróf és nemes Károlyi. — Kálnássy. — Kükemezey. — Ketzer. — Körtvélyesy. — Kir. Kamara. — Gróf Klobusitzky.

Ladomérszky.

Márjássy. — Meltzer.

Podhorányi. — Báro Palotsay. — Gróf 's Ns. Péchy. Pulyszki.

Radi. — Rolly. — Roskoványi. — Ratzlavitzy.

Semsey. — Gróf és Ns. Szirmay. — Sárosi. — Szulyovszky. — Sándor. — Sztankai.

Szinyey. — Szakmáry. — Schuller. — Szegi.

Tahy. — Tivadar.

Ujházy. — Úsz.

Wolkenstein Gróf.

Zombory. — Závody.

Hogy e' megyének birtokosait a' természet kiváltképen jeles szellemi tulajdonokkal felruházta légyen, azt látni lehet, mivel érdemekkel teljes férfiaik elegendően esméretesek.

A' köz nép, ha szegényebb is, még is finnyás: az elesett szarvas marhát meg nem nyúzná, se nem ennék húsából nagy adományért, inkább negyedik faluból is hozza a' drágán fogadott tzigányt nyúzni,

lovat pedig ritka tzigány szokott nyúzni, gyakran nyúzatlanúl meg emésztik a' kutyák.

A' Sidók szaporodnak itten, mint a' tsitsóka; többnyire kortsmárosok, 's mesterek; van közűlök szabó, orvos, festő, órás, még Jurátus is akart lenni Eperjesi sidónak a' fiából: de van a' ki szánt, vet, boronál, tsépel, fát vág t. e' f. dolgozik.

Galitzia felé az Orosz faluk rendetlenek, házaikhoz az alap, falak, héjjazat, padlózat mind bikfa és fenyő fából készűl, 's belőlről tapasztják-bé: ha házok meg gyúl, földig meg ég. A' szoba negyedét el foglalja a' belől fűlő kályha, 's télen sok fát dugdosnak belé, ablakjaik kitsinyek, a' szobák alatsonyak, kémények nintsen, a' tehenet a' pitvarban, a' sertvést a' szobában sokan tartják: pad nyulik a' falak körűl, asztalt, és a' padlásból köteleken lelóggó kosarat, a' melly böltsőűl szolgál; és a' szegletben a' falon egy két szent képet lehet látni; nyáron az ég alatt, télen a' kályha fölött, vagy alatt alusznak. — Téli élelmek többnyire Burgonya (krumpli) és dolgok fonás; ezt némelly férfiak is gyakorolják.

Mint Sáros Vármegyei születés, szülőföldem oltárára háláadatosságom megbizonyíttatása végett e' tsekélységgel kivántam kedveskedni. Azt tökéletesnek magam sem tartom, mert 21 évfolyt le már, mióta szülőföldemtől bútsút vettem. Távol létem a' bővebb nyomozást meg nem engedte; pótolja-ki más helyettem a' tsorbát.

Tahy Gáspár Táblabiró.

2.

A' Keresztyén Egyházi Hatalom Befolyásáról a' közép századokban.

(Folytatás.)

A' Vitézirend.

(Das Ritterthum, Chevalerie.)

Mi állapatban volt légyen a' középkor már Nagy Károly előtt, de főképen ennek halála után az akor divatban volt Fegyverhatalom miatt (Fauſtrecht); mit gondolt ki, 's véghez is vitt szerentsésen az e' bajokon segíteni óhajtó Keresztény Egyházi Hatalom, láttuk az elébbi szakaszban; de mivel ugyan az látta, hogy ezen eszközök által tsak tekéletlenűl érhette tzélját, újakról gondolkodott, mellyek által a' rosz végképen kiirtassék, vagy legalább a' nyers 's vad erőszaknak más szelídebb 's emberhez illőbb ellene szegeztessék. — Tudta ugyan ő jól, hogy az erőszak és gonoszság az igazságnak 's ártatlanságnak esküdt ellenségei; de az sem volt rejtve előtte, hogy jobb érzés és nemes elszánás még sokakban találtatik. Ezen épített ő 's feltette magában, hogy e' jobb gondolkodásuakat valamelly tzélirányos kötelék által egyesítvén, a' vallás által fellelkesíttetett vitézeket képesekké tegye az igazságnak védelmezésére, 's az ártatlanságnak oltalmazására. E' köteléket a' Vitézrendek szolgáltatták kézre. Az Egyházi Hatalom itt így gondolkodott: ha megengedtetik ön jusuknak védésükre a' vakmerészség és indúlat ellen fegyverhez nyúlni: minden bizonnyal idegen jusok mellett is a' veszélyben forgó közbátorságnak és ártatlanságnak védelmére is szabad az azokkal való élés. Továbbá: ott, hol a' világi hatalom nem segít, vagy nem segíthet, kénytelen a' megszorúlt az egyes személyekhez segítségért folyamodni. Így talált elmésen az Egyházi Hatalom a' kornak bajában magában alkalmatosságot a' Rend felállíttatására, és ettől várta, hogy

ez légyen a' vad erőszak és gonoszság ellen a' legtermészetesebb és leghathatósabb óvó és védő szer. — A' környűllállások és az akor uralkodó gondolkodásmód adták meg az egésznek az idomot.

Az Egyházi Hatalom eképen közlötte képzeletét a' bátor szívüekkel: Minden nemzetben voltak vitézszívüek, ezek az által szerzettek maguknak mind egyes személyek, mind pedig az egész nemzet körűl érdemeket, hogy a' hazát a' rablóktól, embertelen zsarolóktól 's t. e'f. tisztították; hogy a' szegényeket és az ártatlanúl üldözötteket birtokukkal, betsűletükkel, 's szabadságukkal együtt védették; nemes elszánással Polgártársaikért vivtak, és ez által nem tsak a' védettnek köszönetére, mindenkinek tiszteletére, sőtt még az ellenségéére is, szert tettek, hanem méltók lettek mindenkinek 's főképen a' szépnemnek tsudálására, a' valódi Nemes nevezetre, és amaz édes meg győződésre: hogy ők magas Bajnoki tisztüknek eleget tettek. — És méltán: mert a' régi pogányoknál az illyeket a' félistenek közé számították; minden bajvivó népeknél pedig a' vitézség férjfiak diszének és az igaz nemesség próbakövének tartatott; ámbár nem ez egyedűl: hanem a' nemes szív, és az erőtlent érzékenyen ernyelő nagy lélek is a' vitézség elválhatatlan társainak tartattak. Ugyan is nem tartozik-e az erős segítséggel az erőtlennek, hogy gyűlölvén a' hazugságot mint a' tsalás eszközét, és mint tsak a' gyáva lelkektől keresett, az erősektől pedig szánakodva megvetett eszközt, az igazsághoz, 's kőszirterősségü hívséghez, mint az igaz férjfiu egyetlen dísséhez, ragaszkodjék, kitkit tehetsége szerint boldoggá tégyen, 's így az igaz betsűletre szert tégyen, mellyért az igaz vitéz él, hal. Tartották továbbá, hogy az igaz bajnoknak emberszeretettől buzognia kell, melly boldogítás vágyra vezet, vígyázóvá, kiméllővé, 's az életben kellemetessé tészi az embert, iszonyodást gerjeszt pedig minden igaztalanság előtt, 's tsak ezek által jut a' bajnok ama nemes elszá-

násra, mellynél fogva minden szempillanatban kész ő az igazságért életét kotzkára kitenni.

Illyen képzeletek nem lehettek jó és egyszer-'smind bátor férfiaknál sikeretlenek, elevenen hatottak ezekre, tetteik sinormértékeikké lettek, 's így támadt a' *Vitézirend*, mint védangyala az igazságnak és az elnyomatott ártatlanságnak.

Hogy pedig ezek így vannak, 's az együgyü és nyers táborozónak velejéből nem eredhettek, kiki láthatja; mert hogyan fontolhatta volna ő ezeket illy rendesen és szorosan; honnan vette volna a' régi nemzetek hősei példáit; honnan jutott volna ezen idvességes és valóban keresztény tzélnak esméretére, melly a' Vitézi Rendeknek egész mivoltukból olly világosan kitünik; honnan vette volna a' rendbe való felvételkor szokásban volt szertartásokat, a' mint ezt azonnal látni fogjuk?

Naponként szaporodó számu férjfiak, kik már máskor elég világos jelét adták a' Vitézségnek, szövetségre léptek illy rendszabások alatt:

Minden szabad és szeplőtelen hírü férjfiunak szabad légyen a' rendbe lépni; tartozzék mindazonáltal próbaévet (Novitiátus) kiállani, az az: bizonyos időre valamelly rendes Bajnokhoz menni, és ennek láttára a' nemes érzeteknek, u. m. bátorságnak és vitézségnek nyilványos próbáját adni. Ez meglevén, reménylhette: hogy a' vitézi rendbe felvétetik, 's számot is tarthatott a' Szabadvitézi Méltóságra. De a' próbaéven kivül még megkivántatott, hogy több szabad férjfiaknak tanuságukból bizonyos legyen, hogy ő szabadon született; hogy eddigi urának engedelmes, hiv és valóban férjfias alattvalója volt; hogy egész életében valami alatsonyságra nem vetemedett; hogy az igazi ellenség ellen magát mindenkor bátran 's bajnokúl viselte; hogy a' zászlót, mellyhez tartozott, soha még a' végsőnek vélt veszélyben sem hagyta el; 's végre, hogy a' megnem érdemlett névszennyet, melly vagy az ő Vitézi tanitóját, vagy őt magát érte, büntetlenül nem hagyta.

Minekutána mindezekről több Vitézeknek jelenlétükben elég tanut állított, köteles volt a' szá-

mára rendelt 's elébb az egyházi személy által megáldatott fegyver mellett azon éjen, melly a' Vitézirendbe avattatását előzte, mind hajnalig őrt állani. Ezután a' napviradtával eljövén a' már a' rendben lévő had, tanúló társai felöltöztették vitézi köntösébe, a' sisakot, kardot, paist és dárdát kivéve, mellyek Urához vitettek, ki is azonnal egész udvarától kísértetve vagy a' kastély Kápolnába, vagy a' helybéli Egyházba indúlt; e' helyen, hová az ur jövendő vala, a' leendő vitéz őrt állott, vagy, ha a' keresztvitézek nem távúl táboroztak, mindnyájan a' táborba és pedig a' Vitézi rend Fejének sátorába mentek. Itt a' mondott Uraság e' kérdéseket tevé az újontznak: Mi a' kívánságod hiv szolgám! Fel. A' vitézi rendbe kívánok felvétetni. Erre az Úr felelé: A' tanuk melletted vannak, legyen úgy; azonban terhes feltételek alatt. Esküdnöd kell t. i. hogy Istenért és annak Sz. Vallásáért kész vagy, mint keresztény vitéz élni, mivelni, és halni. — Az ő Sz. Egyházát ennek szolgáival együtt, az Aszszonyi Nem betsületét és az ártatlanságot védeni; az ügyefogyottakon szánakodni; a' hitszegést pedig, a' gonoszságot, és az igazságtalanságot üldözni 's boszúlni; az istenedhez, vallásodhoz, uradhoz, 's ön igéretedhez hiv lenni; 's végre a' méltóságot, melly ezennel veled közöltetik, mind magadon, mind másokon betsűlni.

Minekutána a' felvendő mindezeket esküvén igérte, megfogta a' Vitéz Tata (Ritterpathe) a' megáldatott fegyvert, és azt az újontznak nyujtotta e' szavakkal: Vegyed e' fegyvert, a' mellynek markolatát a' sz. Kereszt ékesíti, 's a' melly maga is megáldatott; a' markolattal üzzed a' pokolnak tsalárd alakjait, az éllel és hegygyel pedig a' földnek gonosz tetteit. Gyorsan rántsad azt az igazságnak, ártatlanságnak és betsűletnek védelmére; soha pedig, midőn ezt a' vallásod, lelkiismereted, vagy betsűleted tiltandja. Ezután vevé a' sisakot, feltevé azt vitézfijának fejére, mondván: ez védje 's ékesítse fejedet, úgy: hogy a' nyilványos vizsgáláskor ne légyen okod az elpirúlásra, a' belső vizsgálás által pedig jó bajnok-

nak érezzed magadat. Végre nyujtá neki a' paizst, mondván: eztannak jeléül nyujtom neked, hogy ennek árnyékában igazság, a' jus, és az ártatlanság tőled várhassa, 's vegye is védelmét.

Ezután a' vitéz lábaira egy pár aranysarkanytyu tsatoltatott, illy szavak mellett: úgy tekintsed ezeket, mint leendő állapatodnak díszét, lovad serkentőjét, és mint szünetlen emlékeztetőt a' viselendő méltóságodra és tisztedre.

Fellevén illy módon egészen öltöztetve a' választatott, térdre állott a' Vitéz Tata előtt, ez pedig, kirántván a' maga saját kardját, ezzel a' földnek négy tája felé vágván, és nevét hivatalaival együtt elmondván, így szólott vitézfijához: én adom neked, ki szabad ugyan, de vitézlő származatu vagy, a' vitézi tsapást (ekor a' vitéz vállára ütött a' kardlappal) ez légyen az utolsó, mellyet szenvedned kell, mert te most már nemes vitéz vagy, és a' te méltóságod már olly fenséges, hogy ennél nagyobbat semmi király veled nem közölhet — Nemes legyen ezután a' te nemzetséged mind az utolsó ivadékig. Ezután nyujtá neki a' kardja markolata keresztét tsók végett, 's mondá: kelj fel, nyujtsd ide a' jobbodat, 's vedd el tőlem a' baráti tsókot.

Ekor hoztak az Urnak szolgái nyergelt paripát és lántsát, és mind a' kettőt az új vitéznek nyujtván, így szóla a' Vitéz Tata: Vegye Vitéz Ur e' vivóparipát örök emlékzálogúl, 's nints másra szükség, ez fogja vinni, a' hová a' tiszt, a' betsület, és a' ditsőség hivandja, a' testi javakat pedig tartozik e' lántsával és más fegyverrel maga keresni magának; — menjen oda a' hol ezt lelendi.

Így 's illy szertartások alatt támadott a' vitézi rend; 's illy oktatások között adatott a' reá vágyakodónak a' vitézi tsapás és méltóság. — Valóban ezen Intézet nem származott sem az akori Kormányoktól, sem pedig a' vitézi rendre vágyó együgyü 's nyers emberektől, a' kik minden szelídebb érzéstől távúl levén, minden erőltetéssel pedig ellenkezvén már megszokták szándékaikat, ha más módon nem lehe-

tett, fegyverrel is embertársaikra tólni, 's azt ezeknek törvényükké tenni. — Tsak egyedűl a' Keresztény Egyházi Hatalomnak köszönheti támadását és szerkesztetését ezen Intézet, melly a' szegény gyámoltalan köznépen, 's az üldöztetett ártatlanságon könyörűlt, 's létre hozta ez Intézetet, melly egyedűl volt képes a' törvénytelen önkénynek és határtalan erőszaknak régi Herosként ellene szegezni magát, annak káros sikereit enyhíteni.

Melly nagy lelkesedést okozott légyen később ezen Intézet, mutatják azt utóbb a' Keresztes Hadak alatt támadott Templárius, Joannita, Német, Lázár, és Kardhordó Vitézrendek.

A' vitézi Intézetnek későbbi elfajúlása sem a' Keresztény Egyházi Hatalomnak, sem pedig az Intézetnek magának nem tulajdoníttathatik, hanem ennek egyes tagjainak, az időnek 's az ez által előhozatott környűlményeknek, mellyek mindent, a' mi eredetileg jó és hasznos, elfajítani szoktak. De nem ez-e a' sorsa minden emberi mivnek? —

A' Vitézi Rendnek befolyásai folyton folyva tartottak még akkor is, midőn azok már lenni megszüntek. A' társalkodási rendszabásnak némelly finomabbságai; a' Barátságnak és Szeretetnek némelly nemesebb kifakadásai; az Igéretnek szentebb megtartatása azok között is, kik másként igen könnyen kigúnyolni szerették az erköltsi törvényeket; 's mindenek fölött az emberiség és nagy lelküség kitörései, mellyek a' háborui Vágy dulásait és az ütközet mező borzasztó történeteit enyhítették, többnyire vagy maradványaik, vagy utánazásaik a' Vitéz Rendi Időknek. —

A' Kereszthadakról.

(Kreuzzüge, Expeditiones Cruciatae.)

A' Hetedik Századnak elején már olly erős karban látszatott lenni, főképen napkeleten, a' keresztény vallásnak előkelősége, hogy lehetetlennek látszott ennek elnyomattatása, vagy tsak hanyat-

lása is; azonban minden másmódon ment véghez, mint a' dolgoknak ekori rendes állapatukhoz képest tsak gyanítani is lehetett volna.

Új Prófétaként kelt fel Mahomed Arabiában; hirdeté az Islámot, és még tsak egy század sem múlt el ennek halála után, midőn az ő követői egész Persiát, Syriát, kis Ásiának egy részét, Egyptomot, Afrikának éjszaki partjait, és Spanyol Országot mind polgári, mind pedig vallási tekintetben meghódították.

A' szent föld, mellyen a' Keresztény Vallás Isteni Szerzője által létre hozatott, elveszett ugyan a' Keresztényekre nézve, de nem enyészett el ama helyeknek, mellyekben Krisztus született, élt, tanított, szenvedett és meghalt, az emlékezetük a' Keresztények szívéből, mert sokkal nagyobb 's mélyebb tisztelettel viseltettek azok iránt, mint sem hogy tőlük állandóan elválhattak volna, akár keleten, akár pedig nyugoton laktak is légyen. Azért már nagy Károlynak idejében seregesen vándoroltak oda a' szarándokok, hogy ott, főképen a' Krisztus koporsójánál, érzékeny ájtatosságukat végezzék, és maguknak vigasztalást és lelki erőt szerezzenek. — Mind addig, míg az Arabok uralkodtak Palaestinán és Jerusálemen, tsekély fizetésért bátorságban végezhették ők ájtatosságukat; de mihelyt a' Seldschukok, a' leghatalmasabb Török Nemzetségeknek egyike, Syriának és Palaestinának uraivá lettek, a' Chalifaságnak omlásával vége lett a' keresztény szarándokok békességének és bátorságának is; és mivel az előbbi vendégszeretetnek helyébe a' hidegség, sőt mindennemü üldözések léptek, illetődni kezdettek a' keresztények régi 's mint egy jussá lett szokásuknak háborgattatásán; és mivel a' mondott földnek erőszakos tulajdonosai kezdett bánásmódjokat megváltóztatni nem akarták, nem maradott a' bajnak orvosoltatására más gyógyszer hátra, mint a' fegyver — mert napról napra nehezedvén a' szarándokoskodásnak feltételei, kedvetlenség, és boszszuállásvágy kezdett a' Keresztényekben fész-

kelni. Már 2. Silvester Pápa 1003-ban unszolta a' Keresztyéneket a' Sz. Koporsónak szabadíttatására, de jelen nem levén még az alkalmatos idő, az ő szava puszta hangként siker nélkül maradott.

De Minekutánna 1095-ben Amiensi Péter Remete a' szentföldről hazájába tért és szívrehatólag rajzolta a' számtalan nyomattatásokat, szenvedéseket, sőt kínokat is, mellyeket nem tsak a' Sz. földre vándorlók, hanem az ott lakó Keresztények is szenvedni kénytelenek; magával hozván egyszer-'smind 2. Orbán Pápának szólló esdeklő levelét a' Constantinápolyi Patriarchának, a' mellyben az borzasztó történetek után érzékenyen könyörög segedelemért. E' volt a' szikra, melly az égésre már különben is kész taplóban elalhatatlan égést gerjesztett. Orbán először Zsinatot gyűjtött Piacenzába, melly tanátskozásának tárgyává ezen ügyet tette; ezenkivül meghagyta a' remetének, hogy mindenfelé vándoroljon, 's a' népet az újtatos ügybéli háborura serkentse.

Már azonnal az első Zsinat után seregenként gyűltek öszsze a' Keresztények; minekutána pedig még ugyan azon esztendőben a' második Zsinatot is rendelte a' Pápa Clermontba, a' szikra, melly ez előtt tsak hamu alatt lappangott, nyilvános lánggal kezdett lobogni. Felkiáltott mindenki: Ez az Urnak akaratja! és különbség nélkül a' Püspökök, Királyok, Hertzegek, Urak, Katonák, Földmivesek, sőt aszszonyok és gyermekek is, örömmel varratták mellükre a' veres keresztet, mint a' Keresztháadnak bélegét; 's minden akadályon általtörő készséggel siettek napkeletre az óhajtott vidék felé.

Történtek ugyan kétszázadnak lefolytában több illy vándorlások, de ezek között tsak öt vagy hat volt nevezetesebb. Az elsőnek vezére volt Buillon Gotfried alsó Lothringi Hertzeg némelly más híres Nagyokkal; a' másadiké III. Konrád Tsászár és VII. Lajos Frantzia Király; a' harmadiké I. Friedrich Tsászár és második Henrich Angol Király, vagy inkább: Löwenherz Richárd, és Fülöp August

Frantzia Országból; negyediké a' mi II. Andrásunk, azután János Király; az ötödiké II. Friedrich Római Tsászár, és végre XI. Lajos Frantzia Király.

Nem lészen talán kellemetlen dolog az Olvasókra nézve az okokat, mellyek a' kereszt hadakat szülték, vagy pedig óhajtott sikerüket gátolták; nem különben a' hasznokat, mellyek azokból származtak; és végre ama jótevő befolyást, mellyet a' Keresztény Egyházi Hatalom az egész dologra nézve okozott, röviden kifejteni.

Az alap ok, melly a' Kereszthadakat szülte, nem valami materiális érdekü vágy volt, épen nem; lelki és erköltsi volt az, t. i. egy képzelet, egy közönséges lelkesedés, mellynek következéséül a' nyugottnak annyira különböző népei a' Vallást érdeklő tzélból egyesültek.

Minden népnek, minden nemzetnek, minden nemzetségnek, sőt minden egyes személynek is, vagyon olly kedves tárgya, a' mellyet ő különös emlékezetben 's tiszteletben tart, mellytől igen nehezen válhatik el, vagy, ha azt elvesztette, annak viszszaszerzéséért kész sokat, 's néha mindent föláldozni. Illyenek mindenek fölött a' Haza, a' polgári alkatmány, a' régi nemzeti szokások, az ősök, az Atyai Ház 's a' t. Épen így vagyon minden népnek, 's minden vallás felekezetnek valamelly reá nézve szent tárgya, a' mellyről elmélkedik ő ájtatosságában, a' vett jókért köszöntében, bú és gondtól nyomattatásában, és akár valódi, akár pedig képzelt jó után fohászkodásában; illy érzékeny vallásbéli szívolvadásoktól várnak és nyernek is ők belső nyugalmat és vígasztalást. Így élesztette a' Frígyszekrénye Izrael fiait, a' Palládium Rómának erős polgárait, 's a' Zamolxis kardja az egyszerü Scythákat, 's így tisztelik még most is a' Törökök Al-Koranjokat vagy a' Mekkai Templomot. Miért ne tisztelhetnék tehát a' Keresztények is érzékeny szívvel ama szent helyeket, a' mellyekben Vallásuknak nagy Alapítója született, élt, fáradozott az Igazság ügyében, ugyan ezért meghalt, 's el is temet-

mettetett? miért szolgálhatna szemrehányásúl nekik, ha örömmel vándorlanak és mulatnak ott, a' hol az ő földi pályájának nyomai emlékeztetik az őszintest ama számtalan jótettekre, mellyekkel az emberi nemzetet annak fogytáig boldogítani kívánta; ha az ő, mint legnagyobb Jótevőjük, emlékezetéhez irányozzák szelíd, bizodalmas, köszönő, ditsőítő és kérő érzéseiket? ha egy szóval itt keresnek vígasztalást, szívbékét és erőt?

A' vallási tekintetből emlékezetre méltó helyekre, a' mellyek vagy valami nevezetes dologra emlékeztetvén, vagy ártatlanúl jámbor hitnél fogva tiszteletre méltóknak tartattak, vagy valamelly titkos erővel birni láttattak, vándorlani már a' régi Pogányoknál is szokásban volt. A' mai Törökök Mekkát és Medinát szarándokképen látogatni, lelkiismeretet érdeklő dolognak tartják. A' Kereszténység is hasznos dolognak tartotta a' szarándokoskodást, úgymint az elmét az égfelé emelő, vallást és jámbor hitet tápláló, és a' szivet mindennapinál tisztább örömmel eltöltő eszközt, és ámbár az ő Istene nem helybéli, hanem mindent bétölt, még is a' hely, melly tanuja volt Isteni alapítója tetteinek, erre nézve nem lehetett nem szent előtte, mellynek mint hozzá tartozónak birtokára tehát vágyni kénytelen volt. Szóval: a' Krisztus Koporsójához való vándorlás vallási 's lelki szükség volt az a'korbéli Keresztényekre nézve, melly az embernek lelkesállati (geiſtig-phiſiſch) természetében épen úgy alapúl, mint az éhség és szomjuság szüksége.

Ennek kielégíttetésére törekedtek ők, bár mi á'dozatokba kerűlt is légyen az; de eltürhetetlenne levén a' nyomatás, nem igazságtalan dolognak vélték az anyira tisztelt vidékért fegyverhez nyúlni, mellynek látogatását a' hitetlenek legtetemesebb áldozatokért sem engedték meg: nem különben, mint midőn egy szomszéd Ország másiktól a' szükséges természet adományokat illő feltételek alatt megnem szerezheti, kénytelennek érzi magát nyakas szom-

szédját karddal kényszeríteni, az az: a' mire, ámbár illett, önkényt állani nem akart.

Betsületükre válik az akori Kereszténynyeknek, hogy e' jámbor érzés és felellkesedés közöttük olly közönséges volt.

De talán, mondandja valaki, ez a' vallási érzet nem fejlett ki elébb, mint az Egyházi Hatalom annak felébredésére alkalmat adott. — De épen ez válik különös díszére az Egyházi Hatalomnak; mert

1-ör vajmi oktalanúl tselekedett vólna ő, ha igyekezett volna a' jámbor vallási érzetet, melly a' szivekben önkényt is buzog, elnyomni; mert ennek elnyomatásával az embereknek akori állapatukhoz képest a' vallási buzgóság általjában tsüggedett volna.

2-or mert az Egyházi Hatalomnak legszorosabb 's legszentebb tiszte volt, a' keleten a' Török iga alatt igazságtalanúl nyögő Kereszténységnek, ha nem is tellyes szabadúlást, legalább sorsenyhítést szerezni.

3-or mert tsak a' Kereszthadak vethettek a' szünet nélkül előre nyomúló 's magát már Európát is fenyegető bárdolatlan Pogányságnak a' további kiterjeszkedésre nézve gátokat. Végre

4-er mert igen hihető volt, hogy e' vándorlással párosodott hadak által maguk-a' nyugoti Keresztények is szelídebbek, jobbak, és miveltebbek lésznek; az ő kormányi és polgári állapatuk is nagy javúlást érezend.

Hogy pedig ez utolsót világosabban lássuk, vessünk egy két pillanatot Európának akori környülállásaira.

A' Német Nemzetnek különbféle felekezetei, mellyek Európában a' közép századokban áradó vizként elhatalmaztak, okozták fő képen a' nyugoti Római birodalomnak elenyésztét. Ezek, valamint más nyers nemzetek is, nem éltek, 's nem hadakoztak egy közönséges Vezér vagy Uralkodó hasznaiért, hanem a' Nemzetnek megegyezéséből több részre oszolva maguk választásából kormányra emeltetett Hadivezé-

rek alatt saját hasznukra tzélozó háborukat viseltek. Ezek tehát tsupa szabad férjfiak voltak, a' kik vagy maguk, vagy házi népükkel 's alattvalóikkal, kiknek élelmük 's fegyvereik felől ők szorgoskodtak, bébé rohantak a' roskadó Római birodalom nyugoti felének különbféle részeibe, olly feltétel alatt, hogy az itt szedendő zsákmányt hadi társaikkal felosztandják. Fel is osztották, minden szabad haditársnak adván nagyobb vagy tsekélyebb részt annak hadi érdeme, vitézkedése vagy megegyezése szerént. Az így kinekkinek jutott javak szabad birtokoknak (Allodia) neveztettek; ezektől ők semmivel és senkinek sem adóztak; birhatták 's használhatták ők ezeket tetszésük szerént maguk, vagy eladhatták, elajándékozhatták, bérbe adhatták, 's a' t. a' mint nekik tetszett.

Mivel pedig ezen új birtokosok elébbi szokásaikról lemondani nem akartak, hanem valamint az előtt, úgy ekor is vadászással 's haddal foglalatoskodtak, és így a' földmiveléssel, állattenyésztéssel, 's más mezei munkával keveset gondoltak, kénytelenítettek tehát másokról gondoskodni, a' kik-e foglalatosságokat véghez vigyék; ezek pedig nem voltak önkényes szabad emberek, hanem földhöz kaptsoltattak (glebae adstricti), béresek, vagy rabszolgák.

A' nemzetet illető dolgok közönséges nemzeti gyűlésekben végeztettek, a' mellyekben minden szabad férjfiu megjelenhetett, akár dús vagy szegény, akár nagy vagy tsekély tekintetü volt, 's adhatta tetszése és bélátása szerént véleményét.

Kevés és egyszerü törvényeik voltak e' népeknek, ezek illették: a' szükség idején történendő fegyverkelést (Insurectio), a' Nemzeti gyűlés határozatai iránt való engedékenységet; a' nemzeti itélő szék eránti maga alávetést; a' testi sértés vagy ölés miatt fizetendő bűndijt; ezeket kivevén az ő személyük 's birtokuk szabad volt; a' közönséges pénztár és adó esméretlen volt, tsak a' jobbágyok tartoztak ezzel Uraságaiknak; a' közönséges szükségnek idején adott a' szabad birtokos annyit, a'

mennyi neki tetszett, vagy a' mennyiben a' Köz Akarat a' Köz Jóért megegyezett.

Minekutána tehát az egész nyugoti Római birodalmat a' Német Nemzet tulajdonává tette, ez három osztálybeli emberekből állott: szabad és vagyomos Nemesekből, szabad de vagyomtalanokból, és nem szabadokból vagy rabszolgákból.

A' szabad és vagyomos Nemesek voltak azok, kik tulajdon zászló alatt több szabad férjfiakat vezérelvén, kiknek fegyvereikért 's élelmükért ők szorgoskodtak, a' közönséges Nemzeti fegyver fogáskor, a' nyugoti Római birodalomnak hódíttatásában, 's így annak felosztatásában is részt vettek. Kisebb volt pedig vagy nagyobb-e részvétel a' vezérlett vitézek számához, a' véghezvitt vitézségek minémüségéhez, vagy más érdemeknek nagyságához képest.

A' szabad, de vagyomtalanok és nemtelenek voltak azok, kik valamelly nemes birtokosnak zászlója alatt, ez által fegyverrel, élelemmel 's más szükségekkel ellátva, közvetetlenül vezérüknek, 's tsak közvetőleg a' Nemzetnek javára hartzoltak. — Ezek az Országosztás után is Vezérük mellett maradtak. A' vagyomos nemes felosztotta ismét ezek között szabad birtokát, nem hogy abban határtalanúl uralkodjanak, hanem hogy azt miveljék, annak hasznát vegyék, 's az Ur azt szándéka szerént ismét viszszavehesse. E' mellett elején hallgatva, később pedig nyilván viszonosan kötelezték magukat, az Ur ugyan Jobbágyának védelmére és gondviselésére, a' Jobbágy pedig további szolgálatra és hivségre.

E' jobbágyi birtokok, a' mellyek elején eképen a' Nemesnek önkényétől függtek, idővel örökös javakká lettek természetes, de tsak lassanként történt változások mellett. Nem volt t. i. a' Nemes tulajdonosnak oka a' hiv jobbágyot, mind addig, míg ez élt, birtokától megfosztani; ennek halála után pedig ennek érdemét tekintvén méltán, inkább a' fijának adta a' most üresen álló jobbágyi részt, mint másnak, ha ez különben annak birására nem vala

alkalmatlan; tovább ment ez több ivadékokon keresztűl, ezeknek fogytában pedig a' kimultnak attyafiai lettek a' választottak; később a' birtokos költsönözte valakinek, 's az Ur ezt elesmérte; végre örökségűl hagyatott.

Illy felosztatása és elrendeltetése a' jószágnak hasznos volt mind a' tulajdonosra, mint pedig a' jobbágyra nézve. A' tulajdonos illymódon hasznosan felosztotta puszta földét más szabadokkal, kik ezért az urok hatalmának 's méltóságának fentartatására elmellőzhetetlenek voltak; a' jobbágy pedig nem igen terhes, vagy legalább hajlandóságával megegyező szolgálatáért bizonyos élelmet, sőt nem ritkán bőséget is talált.

Nem soká maradhatott pedig illy alakban a' nemes és nemtelen szabadok között való viszony. Tsak hamar bérlelésre kerűlt a' dolog. A' nemes vagyonos t. i. addig adott földet a' jobbágyoknak, míg adhatott, de ez elfogyván haszonbérbe adta más vagyonát, haszon hozó jusait, jövedelmeit, méltóságait, végre az Egyháziakat is.

E' haszonbérbe adás divatkozott ugyan mindenfelé, de főképen a' királyoknál, mert ezeknek volt főképen szükségük számos jobbágyokra. Nem tsak a' királyi méltóság látszott számos alattvalókat kivánni, hanem főképen a' hatalom, mellyet a' király gyakorlott, ezeken épűlt. A' fellebb leirt nemes tulajdonosi hatalom a' legszükebb Democratiai korlátok közé szorította azt; a' nagyoknak naponként nagyobbra vágyó indúlataik Aristocratiai vagy Oligarchiai büszkeséggel látszott annak elnyomatására törekedni; illy állapatban tsak tulajdon alattvalóitól várhatott a' király kész engedelmességet; tsak ezek által alázhatta meg a' lázzadó nagyokat, és megtarthatta hatalmában a' nagyobb kiterjedésü birodalmát, nagyobb számu szabad polgárait. Mivel tehát a' Koronának javai nagyobb részént az udvarnak magának szükségesek voltak, a' Jusok, és hivatalok adattak haszonbérbe, hogy így minél több jobbágy-

ra szert tevén annál könnyebben fentarthassák tekintetüket, 's tellyessíthessék szándékaikat.

De ezen egyszerü haszon bérlés mellett sem maradtak igen soká, mert a' szemlélődéstől vezéreltetve, valamelly nagyobb jószágnak bérlelője, ismét újra bérbe adta másoknak a' magának nem szükséges részt, így lett ő jobbágy is, ur is; a' mint e' dolgot minden kétségen kivűl helyheztetik az e' tárgyban hozatott, 's még most is fenlevő törvények.

Így szaporodtak naponként a' haszonbérlések, és ezeknek számtalan viszonyaik; így támadtak számlálhatatlan hódítani vágyó nemzet elágazások, mellyeknek különös javok sokkal drágább vólt a' közönségesnél, és a' mellyekkel az egyes nemes tulajdonosoknak sok ízben szembe szállani kellett.

Itt virágzott inkább, mint akármikor az önkény és az erőszak. Jobbágyainak, bérlőinek, 's hadiszolgáinak számától vette mértékét Jusainak a' nemes tulajdonos, és nem esmért más törvényt, mint a' mellyet a' fegyver szabott.

Ekkor szánták el magukat sok nemtelen szabadok, sőt nemes birtokosok is, hogy a' bátorságért mindenüket, magát a' személyes szabadságot is, feláldozzák, tsak hogy a' határtalan önkényen diadalmaskodjanak. A' bérlők biztatták a' jobbágyokat a' nemes tulajdonosnak segítségével; ezek ha maguk elég erővel nem birtak, által engedték javaikat valamelly hatalmas szomszéd uraságnak, vagy, kinek ez tanátsosabbnak látszott, valamelly Szentegyháznak, ezt vallották a' jószág fő tulajdonosának, magukat pedig jobbágyoknak, de az örökségi Jus fentartatása mellett; ez által lett az örökösödés közönségessé.

E' tetemes változásoknak sikerük az volt, hogy a' régi nemzeti szerkesztetés, törvények és Jusok végképen elenyésztek. A' nemzeti gyűlekezetekben nem jelentek meg, mint az előtt, minden nemes tulajdonosok, részént azért, mert sok foglalatosságokba merűlve az igen téres birtokban tá-

vol voltak; részént mert naponként kevesedtek; részént végre, mert ha meg is jelentek volna, a' pártoltattak tulajdonosaik ellen nem szólhattak volna. Tsak a' hatalmas nemes tulajdonosok, a' Királyi Képviselők, és az Egyházi Méltóságok, kik minden változások között fentudták tekintetüket tartani, jelentek végre meg a' most már tsak a' hatalmasokat magukban foglaló gyűléseken; a' kisebb 's pártolt tulajdonosok pedig, ha meg is jelentek, lassanként elvesztették szavazható Igazukat.

Illy alkatmánya a' társaságnak és időnek hathatós lépés lehetett volna a' közjóra, ha a' művelődés tsak némünémüképen lábra kaphatott volna; ha a' hatalmas szabad tulajdonosok a' fő, az az: Királyi méltósággal kevesebbé ellenkedők, hatalmukkal nem a' zabolátlan önkény szerint viszsza élők, maguk között barátságosabbak, alattvalójik iránt pedig szelidebbek lettek volna; de mivel mind ezektől tavúl voltak, és mindegyiknek legfőbb vágya volt minden hatalmat magához ragadni, azért minden tartományokban tsak a' törvénytelen önkény és a' határtalan erőszak kezdett uralkodni, a' mellyet értekezésünknek előbbi részeiből eléggé képzelhetni. A' legszomorubb állapatban nyögött az emberi nemzet: a' régi, 's tsak a' szokás által szentekké lett törvények már elégtelenekké lettek, az újakra pedig, ha hozattak is, nem is ügyeltek; a' királyi tekintet elenyészett; a' Kormányozó nem adhatott erőt törvényeinek, mert a' nagyoknak elenkezésük miatt minden hatalma akadályoztatva volt; a' birtok épen nem volt bátor, a' népnek legnagyobb része rabszolgaságra alatsonyíttatott; a' földmivelés félben hagyatott; a' mesterségek és tudományok pedig, mellyek még tsak a' tsendes szerzetekben, de itt is tsak soványan miveltettek, kénytelenek voltak a' fegyver előtt menedéket keresni; a' kereskedés, a' bátorság héa miatt, a' lehető legalább fokra szállott; — és semminek sem volt már értéke, mint a' véres és durva fegyver hordásnak. Tsak

egyedűl az Egyházi Rend, ámbár ez sem mindenkor, tudta tekintetét fentartani.

E' szomoru sorsa Európának több századokig tartott, 's tsak kevés bélátóbb Uralkodók vethettek a' bajnak kevés időre gátot; nevezetes ezek között Nagy Károly, de ennek halála után az ő erőtlen következői alatt roszszabb lett a' dolog, mint hajdan.

Mit mívelt légyen az Egyházi Hatalom e' törvénytelen és zavaros időkben, hogy az előszámlált bajokat orvosolja, kitetszik ezen értekezésnek elejéből; de minden bár legböltsebb rendelések is tsak rövid ideig tartó gyümöltsüek voltak. Illy állapatban pedig a' mivelődésnek új emelkedésére, a' pusztákká lett országoknak felsegíttetésére, a' népnek testi és lelki javúlására, a' tudományoknak és hasznos miveknek újúlására, a' kereskedésnek feléledésére, szóval: mind arra, a' mi az emberiségnek az ő méltóságához képest díszére és valódi hasznára vagyon, akár azt közönségesen, akár pedig annak tagjait egyenként értsük, mind ezekre illy állapatban még tsak gondolni sem lehetett.

El is tartott volna ezen állapat még sok századokig, — míg az Uralkodók a' Korona nagygyaival egymásközött, ezek a' bérlőkkel és fegyveresekkel viadalba jutván, egy mást felkontzolván, végső vadságba viszsza taszították volna; vagy a' berohanó más vad népektől megsemmisíttettek volna; ez pedig mind a' kettő a' már ekkor erős gyökereket vert keresztény vallásnak végső elnyomatását huzta volna maga után.

Lehetett is valóban ettől tartani, midőn Mahomednek 's az ő követőinek vezérlése alatt az Arabok nem tsak a' keleti, hanem a' nyugoti Rómaibirodalmat is végső veszéllyel fenyegették. Ekor ébredett fel legelőször, mint már láttuk, a' Muhamed követői terhes igája alatt érzékenyen nyögő keleti Keresztények iránt viseltető szánakodás, ebből pedig a' kegyetlen és hitetlen Zsarnokok iránt való boszuállás vágy; ez, és a' Sz. föld iránt való tisztelet, a' mellyen a' Keresztény Vallásnak nagy

alapítója született, élt, munkálódott, 's magát fel is áldozta, szülte a' kereszthadakat.

Minekutána ezek elkezdődtek, készakaratból nem gátolta őket a' Keresztény Egyházi Hatalom, nem azért, hogy, mint az egyházi hatalomnak ellenségei állítják, földi befolyását és hatalmát gyarapítsa; hanem a' népnek már azonkivűl is jelenvolt Buzgóságát, mellyen erőt venni a' szelíd Egyházi Hatalomnak lehetetlen volt, más tzélnak elérésére fordította, melly a' nyugoti népekre nézve valóban kimeríthetetlen hasznu volt.

Hogy a' Keresztény Egyházi Hatalom a' Keresztes Hadakat nem kivánta világi javainak és tekéntetének kiterjesztetése miatt pártolni, azt könnyü általlátni már tsak abból is: hogy ha az Anyaszentegyház erre törekedett volna, a' X-dik század kezdetén szállangó közönséges véleményt a' Világ kiveszéséről haszonra fordíttotta volna. Frantzia Országból tudniillik az egész napnyugoton el széledett a' vak hir, hogy a' Krisztus születése után folyandó ezeredik esztendő végén az Antichristus eljönni, 's ezt az Utolsó Itélet nyomban fogja követni. A' kinek ekkor Jószága 's Birtoka volt, az ezeket mind a' Templomoknak kivánta ajándékozni. Mert mit használtak az Embereknek a' Földi 's Világi Javak, midőn fejük fölött állani képzelték a' végső napot? A' Jerusálemi 's egyébb Szent Helyekre folytatott szarándokoskodások sürübben történtek ekkor, mint az előbbi időkben: mert inkább Palaestinában, mint otthon, vágytak a' Keresztények a' Végső Napon elveszni. A' durvább és tudatlanabb rész nem akart többé dolgozni, 's eltékozlotta azt is, a' mi kis tulajdona még volt. E' lett volna a' Papságra nézve a' leggazdagabb Aratás Ideje. Úgy de épen ollyan Történetírók is, kik mindenütt örömest terhelik különben az Egyházi Rendet, itt nyilván megvallják: hogy a' Papság nagyobb részént az illyen buta vélemények ellen szegezte magát, kérve, oktatva, 's fölvilágosítva, terjesztvén a' helyes gondolkodást. De mind ennek nem volt addig foganata,

míg maga a' tapasztalás a' Népet az ellenkezőről végképen meggyőzte.

Továbbá, hogy az Anyaszentegyház a' Keresztháadak által nem szándékozott magának pénzt, javakat, és hatalmat szerezni, kitetszik ezekből is: Vagy volt neki pénze, mellyért javakat zálogba vehetett, vagy nem; ha nem volt, ekkor sem kötelezőre, sem elzálogolt javakra pénzt nem költsönözhetett; ha pedig volt pénze, akkor igen oktalanúl tselekedett, szabván ezt a' Kereszthadi szarándokoknak annyira hasznos törvényt: „A' Kereszt szarándokok nem tartoznak a' költsönvett pénzért haszondíjt, vagy is kamatot fizetni; sőt addig míg valaki szarándokoskodik, nem tartozik a' költsön vett pénzt is viszszatéríteni."

„A' Kereszthad tekintetéből elzálogosíttatott jószág a' hadnak végével térjen ismét viszsza minden fizetés nélkúl igaz urához, a' bérlelő pedig kénytelen a' vett haszonnal megelégedni."

„A' szarándoknak özvegye és gyermekei zálloggal ne terheltessenek."

„A' kereszt zászlóval levő jobbágy, bérlő, vagy akármi birtokos sértetlenűl maradjon jusainak birtokában, sőt ezen idő alatt annak özvegye, vagy örökösei minden adózástól szabadok legyenek."

„A' templomok tartoznak jövedelmeiknek tized részét a' kereszthad költségeire fordítani."

„A' szerzetes Monostorok tartoznak minden a' Kereszthadra vállalkozottat egy hétig kitartani, utóbb pedig annak utiköltséget adni."

El ne mulaszszuk végre megfontolni, hogy a' szarándokok közűl legalább 4 és fél millio olly szegényekből állott, kiknek nem vólt mit az Egyházra hagyni, vagy zálogba adni; kik inkább tsak az Egyháznak 's más jólelkűek adakozásukból érhették tzéljokat. — Mind ezeket megfontolván nem de tsekély bélátással birna az, a' ki állítani merné: hogy az Egyházi Hatalom a' Kereszthadakat eszközként használta arra: hogy magának kintseket, javakat, és világi hatalmat szerezhessen.

Undokságot kivivő zsilibként használta inkább, hihetőképen, e' Kereszthadakat a' Keresztény Egyházi Hatalom, mellyen t. i. a' legjobb móddal eltávoztatta ama számlálhatatlan erköltsi szennyeket, mellyek a' Frank és Német birodalmakat végső veszéllyel fenyegették. Mellyek voltak pedig a' mondattakon kivűl az e' zsiliben kiútasított motskok, a' térnek szűk volta miatt. itt felszámlálni nem lehet, azonban az égész munkának hasznos voltát bőven mutatják annak számos jó sikerei.

Azonban épen a' Kereszthadaknak sikereik körűl különböznek az Íróknak véleményeik. Így egy figyelemre méltó Egyháztörténet Író azt állítja: hogy a' Kereszthadak két századi lefolytukban Európát több mint 6,000000 lakostól fosztották meg, és még is a' tzél, a' mellyért annyi áldozatok történtek, el nem éretett. Birták ugyan, néha néha még is félbe szakadva, 88 évig a' Keresztények Jerusálemet, de még ezt nyereség gyanánt épen nem tekinthetni, mert ezen kivűl más tartományt nem foglaltak el, a' mi minden esetre két századi fáradozásukért igen tsekély bér. Ezen kivűl a' sok véröntés annyira gyengítette el a' nap nyugotnak népeit, hogy végre a' kezdett munkának folytatására elég erő, sőt a' földnek birására elég nép nem maradott.

Ezekből tehát az következnék, hogy a' Kereszthadak kárhoztatásra méltók, mivel tsak rosz következéseket szültek. De véleményem szerént azon okokat is kell megfontolnunk, mellyeknél fogva az indító erőnek hatalma, 's az indíttatott sokaságnak nagy volta szerént tsak igen tsekély vagy épen semmi jó siker nem következett. De maga a' kutfő, mellyből a' Kereszthadak eredtek, továbbá a' viszonyok és környűlmények, mellyek között munkálódniok kellett, nyujtanak e' tárgyfelől legnyugtatóbb felvilágosítást: Minden nemzetnek fegyveresei, a' mint az akor elhatalmazott Jószágbérlelés hozta magával, valamint sok Urhoz tartoztak, úgy sok tsapatokra is osztva voltak, kik valóban tsak névnél

fogva sem esmértek valamelly közös fő Vezért, vagy legalább nem annyira a' közönséges szándékot, mint Uroknak kényét tették életük's munkálódásuk tzéljává; ha pedig már az egyes Nemzeteknek vitézeik ennyire voltak maguk között eloszolva, mennyivel inkább kellett a' különféle Nemzetekéinek egymástól eloszolva lenni? Nemzeti büszkeség, gyülölség, előítélet és vetélkedés majd haladhatatlan gát ként állottak a' különbféle seregosztályok között, és szünet nélkül gátolták a' nagy dolgok véghezvitelére annyira szükséges egyetértést; a' Fejek sokasága, és a' serényen munkálódó tekintetnek héánya hátrálta a' jó tanátsnak kigondoltatását, és tellyesedését; a' rendetlenség és zabolátlanság enyészettel fenyegette az egész intézetet; nem volt, a' ki rendesen, vagy legalább eléggé szorgoskodott volna az egésznek eltartásáról mind az élelem, mind pedig a' hadiszükségek dolgában; az éhség, és a' járványos betegségek emésztettek fel nem ritkán ellenséget nem is látott hadiseregeket; a' mit pedig ezek megkéméltek, az utnak nem tudása, a' vakmerészség, és az árultatás juttatta a' végső inségre. — Maga a' Palaestinában lakó keresztény nevet viselő nép elfajzott, nyulszivü és árúlkodó volt, sőt a' még akkor megvolt Görögök is nem tsak nem segítették a' nyugotiaknak iparkodását, hanem készek voltak ezeket alattomos, sőt nem ritkán nyilvános ellenkezések által gátolni. De maguk a' nyugotiak vagy is a' Deák szertartásuak is nem voltak helyesebb gondolkozással, és e' két hatalmas felekezetnek költsönös bizodalmatlanságában vagyon a' fő ok, melly miatt a' tetemes erölködések minden siker nélkül maradtak. — Ide járúlnak még a' Királyoknak, Uralkodóknak és kisebb Vezéreknek érdekeik p. o. hogy a' nyugotoń divatban volt hódítójust a' keleten is béhozni, 's így kiki magának valami birtokot szerezni igyekezett, a' minél pedig károsabb gondolat nem is lehet, a' mint ezt a' Jerusálemi Királyságnak története bizonyítja.

Ha, mind ezek másképen levén, a' Kereszthadak több környülállások között viseltettek volna, min-

den bizonnyal Palaestina már Bouilloni Gottfried, vagy a' 3-dik Conrád, vagy 2-dik Fridrich Német Római Tsászárok alatt a' kereszténynek kezébe jött volna; az Arabok, a' Seldsukok, és Corassaniak nem lettek volna olly hatalmasokká; a' Törökök soha sem ronthattak volna Európába, sőt magába a' Hazánkba bé; a' görög miveltség, a' tudományok és szép mesterségek soha sem enyészhettek volna el, és földünknek legvirágzóbb része soha sem süllyedhetett volna a' tudatlanságnak és vadságnak örvényébe. — Megvagyok én arról győződve, hogy ha a' kereszthadak, e' külső gátok távol levén, a' jó kimenetet, mellyre minden esetre számot tarthattak, elérték volna, a' világ róluk mostan nagy buzdúlással égig magasztalva szólna; azonban így vannak az emberek, minden dolgot kimenetelénél fogva ítélnek meg, meg nem fontolván: hogy ha a' kimenet nem szerentsés, ennek oka nem mindenkor a' dologban magában vagyon, hanem többnyire az azt eszközlő emberekben, kik azt nem elég okosan, vagy nem eléggé tiszta szándékkal tellyesítik.

De ámbár a' bámúlásra méltó Kereszthadak nem érték tzéljukat, sőt véletlenűl nem kevés bajt is okoztak; még is egészen véve, és kevessé magasabb pontból tekintve, hasznosok voltak azok mind az egész emberiségnek, mind pedig különösen és főképen az Európaiaknak, és ez által ismét az egésznek. Mert a' középkor durvaságának fő okai közé tartozik:

1-ször A' Nemzeteknek egymástól való különöztetésük annyira: hogy mindegyiknek közűlük tulajdon hatás és szenvedés, érzés és gondolkozás köre volt; a' Kereszthadak által pedig egy közös hatáskörre akadván a' népek, e' szomoru különöztetésből mintegy kirántattak, és egymás között vegyűltek, és számlálhatatlan tekintetben viszonyhatásra kényszeríttettek. A' világ és emberesm retnek mezeje bámúlásra méltóképen tágúlt a' szerándokoknál, 's ezek által a' többi nyugotiaknál.

2-szor Az akkor közönségessé lett minden határt, 's tekintetet felejtett, és önkényes tsata és rontás vágy, melly által a' már régtől fenállott városok 's más helységek, a' mellyeknek rendeltetésük lett volna a' közjót előmozdító műveket és tudományokat, a' közerőt képzelő mező és állattenyésztést pártolni, porba döntettek, 's az újak felépűlésének haladhatatlan akadályok tétettek: Vége szakadt ez által magának is a' benföldi kereskedésnek. — Ezen tsata és rontásvágynak a' Kereszthadak elég tágas mezőt nyitottak, melly által a' szűnést nem esmért tsatázás a' honi földről idegenre tétetett által; 's a' nyugtot gyűlölő bárdolatlan 's tsak vívni vágyó katonaságnak alkalom adatott merészségét, erejét, 's elégedhetetlen indúlatát nem honában, nem társainak vesztükre, hanem egy nemesebb tzélnak elérésére, t. i. a' szent földnek megvételére, és olly ellenségnek megaláztatására fordítani, a' ki már majd egész Ásiát és Afrikát epesztő igája alá kényszerítve, már Európát is, a' mint később megvalósodott, elnyelni készűlt.

3-szor A' bérlés rendszernek igája, melly szerént minden tartományok kirekesztőleg tsak néhány száz nemzetségek által birattak és pedig örökségképen, ez által minden más annyi milliónyi emberek tulajdon birtoki reménységtől kirekesztve, vagy mint zsoldos katonák, vagy mint bérlelt a' vagy szinte rabszolgák másoknak élni, vagy végre, — de ez a' szerentséje is kevésnek volt, — bérfizetés és sok más terhek mellett idegen jószágot birni a' nélkűl, hogy tsak álmodhattak volna is arról, hogy valaha önbirtokra szert tehessenek. — E' nagy bajon a' Kereszthadak több tekintetben segítettek: mivel t. i. a' kereszthadban kiki, ha akart, részt vehetett, ha alattvaló, vagy szinte rabszolga volt is; azért egyrészről tsüggedett az uraságoknak büszkeségük, más részről pedig ébredett a' szabadságától eddig fosztva voltban emberi méltóságának érzése, és ama képzelet, hogy Isten előtt, kinek ditsőségét a' Szent had illette, a' legtsekélyebb és

legszegényebb ember nem alábbvaló a' legnagyobb tekintetben levőnél. E' képzelettől lelkesíttetve Bouilloni Gottfried nem akart Királyi koronát viselni ott, a' hol az Idvezítő tüskéset viselt; ettől eltelve gyámolíták a' legfőbb vérből eredett vitézek a' betegeket minden választás nélkűl; ez által indíttattak az uralkodók embertársaik méltóságának elesmérésére, és gyámolítására. Így lett a' Kereszttábor természetes és törvényes menedékhellyé a' rabság és elnyomatás előtt. Volt-e hát tsuda, hogy a' Szent Keresztnek zászlója alá olly számosan tódúltak az elnyomattak? és nem volt-e természetes következés, hogy a' Tulajdonosok elállottak elébbi embertelen bánásmódjuktól, attól tartván, hogy minden alattvalójikat elvesztik?

4-szer A' függetlenségük minden tulajdonosoknak más fellebbvalótól, ez által t. i. a' Királyoknak tekintetük semmivé lett, a' törvény megvettetett, és a' függetlenek önkényének tágas és szabad út adatott a' szegénynek és tehetetlennek elnyomatására, a' korona és törvény tekintetének gúnyolására. — E' nagy bajon is nagy részént a' Keresztháadak segítettek; mert sokan e' hatalmas birtokosok közűl, hogy Vitézekké lett alattvalóikat kiállíthassák, javaiknak 's jusaiknak nagy részét eladni kénytelenítettek, ez által ismét alkalom adatott a' szegényebbeknek, hogy valami birtokot vehessenek, vagy magukat javaikkal együtt kiválthassák. Ezen fellűl illy és más módokon gyengűlvén a' nemesek, a' Korona gyarapodott, melly illy módon sok elenyészett Nemzetségeknek javaikhoz jutván erősbedett; maga a' község és közjó is gyarapodott ez által, mert a' korona jutván a' birtokra, a' határtalan kénynek helyét a' törvény 's emberbetsűlés foglalta, 's egyszer'smind az Alsó Nép is némü némü tekéntetre vergődött.

Így tehát a' Kereszthadak voltak azok, a' mellyek az önkény és elnyomás dühének rendűlhetetlennek vélt épűletét elején tsak megrendítették, később pedig el is döntötték, 's alkalmat nyúj-

tottak, hogy a' mívelődés lábadozhassék, a' törvényes szabadság kifejlődhessék; az erő és bátorság szorgalommá váljék, 's végre a' kereskedés által a' gazdagság és a' kormányi erő, gyarapodván a' közbátorság, életvágy, tsinosabb öröm óhajtás és ebből a' tudomány és mesterségbéli szorgalom, egy szóval a' valódi boldogság minden népek között éledni kezdett; így történt, hogy számos helységeket alapítván, és a' harmadik Státust létre hozván, a' tsinosodásnak magasabb léptsőjére sietett az emberi nemzet.

Ezek voltak tehát a' fontos és boldogító foganatok, a' mellyek a' Kereszthadakból az emberi Nemre háromlottak. Tudták-e a' nyugotiak e' kezeikbe adatott javakat azoknak értékük szerént betsűlni? Megesmérték-e azon ösvényt a' tsinosodásra, melly nekiek nyittatott? Jártak-e ezen okosan 's ovakodva? Olly tzélirányosan éltek-e az adatott alkalmatossággal, idővel és más környűlményekkel, a' mint szükséges lett volna arra nézve, hogy a' vallásbeli és erköltsi buzgóság öregbedése, az Anyaszentegyház és világi Kormány költsönös viszonyainak megállapíttatása, az Országok és Népek boldogságának nem tsak fentartatása, hanem előmozdíttatására is eszközöltessék, és ha így lettek volna a' dolgok, maguk a' polgári törvények elégségeseknek tarthathattak-e a' világ tsendességének 's bátorságának megőrzésére, a' nélkűl, hogy az egyházi hatalom további befolyására szorúlt volna, azt a' következő tzikkelyekben bővebben vizsgálni fogjuk.

(Folytatik.)

Boehm Károly.

3.

A' Tudományok Ditsérete.

A' boldogság felől való visgálódás régi tárgya a' böltselkedésnek. De ollyan tárgya, melly minden nemzetséggel, minden egyes emberrel, minden korral meg újul; mert a' boldogság után való vágyódással születik minden ember, 's annál fogva kénszeríttetik a' felől visgálódni, mi a' boldogság, vagy mi boldogít? Így van a' tudományok betse felől való visgálódás is, mellyek az emberi boldogságot, felette eszközlik. Minden időkor új ditséretet mond rólok; mert minden kor új emberekre mutat, kik az élet édességét a' tudományokban találták. Midőn továbbá a' tudományok időről időre, újabb meg újabb, formát nyernek, az a' gyönyör is, melly jön belőlök újabb újabb izű lessz: És azok, a' kik e' gyönyörről magoknak számot adnak, újabb ketseit, 's hasznait fejtik ki a' tudományoknak, mellyeket régibb ditsérőik olly világosan nem láttak.

Az első, a' mivel mindig kezdeni kell, ha valaki a' tudományokat meg kedvelleni, ditsérni, 's mivelni akarja, úgy mond II. Fridrich, a' verselés, vagy a' szép literatura. Bizonnyára, a' ki a' Músák művei eránt izlés nélkűl született az, két erő nélkűl szűkölködik, melly nélkűl senki a' tudományok mezején igazán nagy, legalább feltaláló nem lehet, sem időkorára, mint igazságtanító, bé nem hathat, — képzelődő erő, és érzés az. Az ész és esméret, ha nem ezen alapúl, és ezekből, mint gyökerekből, táplálást és nedvet nem szív, hasonlók a' kiszáradt fa törzsökéhez, mellyek ugyan magok ereje által fenn állhatnak; de, sem virágot, sem gyümöltsöt nem hoznak. A' verselés mesterségének az az elsősége vagyon minden lelki foglalatosságok felett, hogy határtalan. Annyira kiterjed ennek köre, a' mennyire az esmerni és tudni való nyúlik. Le rajzolja ez a' dolgok formáját, természetök törvényeit; el beszélli a' történeteket, és a'

história bajnokit elől mutatja; az emberi szív érzéseit fel bontzolja. Már a' tsillagok utját is leirta, és a' szántó vetőnek, a' pásztornak foglalatosságit fel jegyzette. A' munkás és a' magányos élet, a' testi és a' lelki világ, a' leg távolabbi ideák, és a' legérzékibb érzések, egyenlőkép tárgyává lehetnek, 's tőle világosságot 's erőt nyerhetnek. Meg szépít ez minden esmeretet, kivétel nélkűl. Minden dolgot érdeklőbb világosságban mutat, akár a' részt vételt kivánó érzések fel indításában, akár végre abban is, a' mi nevettető, mulattató. A' verselés művei, ketsei, részént az előladás látszó elevenségéből, részént a' nyelv mesterségéből származnak. A' harmonia, az erőltetés nélkűl való kellemes vers hang, melly a' rendes vers épűletéből, és a' syllabák mértékéből származik, eleitől fogva nagy része volt azon gyönyöröknek, mellyeket a' verselés mestersége művei adnak. Mennél inkább meg van korlátolva a' szavak és kifejezések választása, annál inkább tsudálkozásra méltó az a' költő verselő, ki mind a' mellett még is mindenkor a' legillőbbet választani tudja. Azon kivűl a' rövidség bizonyos rithmusban a' gondolatot méllyebben az emlékezetbe zárja. Így az érzékiség is részt vesz, a' költés műve azon gyönyöreiben, mellyek tulajdonkép tsak az észnek, és a' szívnek voltak szánva.

Ezen betsűlete a' poetai jó hangnak nem minden nemzetnél van meg; és egy nemzetnél sints minden embernél, még a' leg lelkesebb embernél sints mindenkor. Némelly nemzetek, mint, hihető az olaszok, ki tsapongva ragaszkodnak ehez; és azon kevert érzések közt, mellyeket kell szülni a' költésnek, ennek adják az elsőséget. Azért valamelly versezet musicája több nekik, mint annak foglalatja, és ez, az isteni mesterség veszedelemben forog, ne hogy üres szó tzifrasággá, balgatag melodiává változzék. Ha ellenben valamelly nép a' vers harmoniájára nem vigyázs költői azt eléggé nem mivelik, olvasói azt eléggé nem érzik, annak poesise mindig darabos prósa leszsz. De ha a' költés műveiben

az ész és a' fül egyeránt ki elégíttetik; ha a' gondolatok gazdasága, a' rajzolatok valósága, 's hasonlatossága a' legtökéletesebb, és mértékes kifejezéssel párosúl; akkor, kétség kivűl, a' lélek művei közűl a' leg elsők azok, és legnyomosabban érdeklők. Valamint az emberi lélek minden ereji dolgoznak rajta: úgy mind azok kellemes munkásságba is helyheztetnek az által. A' poesis észre nem vett elsősége az is, hogy az egészen esmeretes dolgokkal, és meghatározott állításokkal is foglalatos lehet, mellyet a' prósa, melly ha tsak újat nem mond valamiről nem tetsző, meg vet. Azért is jóltevő a' verselés az emberi nemre nézve, mivel a' nyilvánságos, és megesmért igazságokra, mellyek egyszersmind a' leg hasznosabbak is, a' figyelmet újabban fel gerjeszti, és a' régi böltsesség, a' szokás, és ismételés által megavúlt tanításinak fényt ád, melly által az emberi lélekre azok újabban béhatnak. De a' tanúltabb és érettebb nemzeteknél miért nem annyira kedves a' poesis? Azért, mivel mennél tovább hallad egyes nép vagy ember, annál inkább keresi esmeretei és meg fogásai bővűlését, mint sem azoknak tsak szépűlését. Gazdagúlni kivánóbb leszsz az ember, mennél többje van. És az igen gazdag lélek nem örömest hagyja magát az újabb felfedezések utján leg szebb előadás által is gátoltatni. Azonban ezen vélt tapasztalás talán tsupa tsalatkozás. Talán a' nagy költők most se kevesebbé tsudáltatnak, mint hajdan. De illyen költők tsak kevesen vagynak; és Horátznak igaza van, hogy a' lélek művei e' nemében tsak az egészen tökéletes tetszhetik. Akár mikép változzék azonban a' költés műveinek a' halgatókra, vagy olvasókra való béhatása; változhatatlan befolyással vagynak azok magának a' költőnek boldogságára. Jól lehet tulajdon tapasztalásból nem igen tudhatom; de, úgy hiszem, eléggé látom, hogy a' poesis annak, a' ki arra a' természettől meg van hiva, és azt szerentsésen üzi, minden lelki foglalatosságok felett a' leg kellemesebb

érzéseket adja. A' lelki erőnek ezen kifeszülésénél, — mellyben áll a' költői lelkesedés, — a' legérdeklőbb és legfontosabb helyhezetek ezen eleven látásánál, mellybe helyhezik azok a' költőt, az ész, egyszer'smind legelevenebben munkás, a' látottnak el rendelésében és megjelelésében. Bizonnyára, ha az emberi lélekben valamikor valami teremtő erő tünik ki, és gyönyörködtet, egy Ilias, Aeneis, Henrias, Oberon, Zalánfutása, 's Árpád készítésénél kell annak lenni. Azért, úgy találjuk, hogy a' ki egyszer e' gyönyört meg kóstolta, és természeténél fogva reá született, ellene állhatatlanúl késő vénségéig vonattatik ahoz.

2.) A' história tanúlása, mellyre ált térek, annak, a' ki tökéletesebbé képzeni kivánja magát, és a' tudni vágyás kielégítő nemes gyönyöre után vágyódik, sok olly hasznokat szerez, mellyek a' főbb születéshez, és a' fényes hivatal viseléshez láttatnak egyébberánt kötve lenni. — A' nagyok valódi elsőségéhez tartozik, hogy a' státusok dolgaival, történetivel ismeretesek, és azoknak legtitkosabb indító okait, az uralkodók characterében, és indúlatiban felfedezni van alkalmok. És épen ezen esmereteket adja az elmult időről a' história kedvellőjének, a' legjobb kutfőkből, és a' lehető legnagyobb pontossággal.

Valósággal ugyan mit kiván a' hódító ditsvágya? Mit akar a' magánzó, midőn a' státus legfőbb méltóságira emelkedni törekszik? Úgy mondják: a' világ szinpiáttzán szeretnek játszani. De mi az? kétségkivűl annyi, mint tulajdon talentomaikat a' világtól meg láttatni. De ha nem tsalatkozom, időkorok dolgaiban való résztvettökkel egyszer-'smind a' felől jobban felvilágosodva lenni kivánkoznak; és a' státus nagy és kormányzó személyivel való öszve köttetés által magokat, ezen személycket, közelebbről esmerni. — Az ember ritkán tudja tökéletesen, mit akar. Esmerni a' világot tzélja sok esetekben; de vágygyai más tzél után indúlnak. Legalább az a' dits-vágy ösztöne. — Esmerni

már most azokat a' dolgokat, személyeket közelebbről, mellyeket a' pórnép távolról bámúl; a' nagy játék menetelét, mellyen a' népek sorsa forog fenn, a' játszók legtitkosabb mesteri fogásait, 's leg rejtettebb hibájit szemmel látni: ez bizonyosan fő tzél, mellyért olly sokan kivánkoznak azokban munkálódhatni, — rövideden, a' miért kivánkoznak nagygyá, 's előkelővé lenni. — Már ezen hasznokat, mellyeket az ember magának meg nem szerezhet, és hova születés és sors tsak keveset ereszt, a' história hozza annak, a' ki azt, mint kell, tanúlni tudja, a' gondolkodó tudósnak mint egy elejbe. — E' mellett a' státus foglalatosságok, ha azokba az ember maga bele van keverve, végre olly unalmasak lehetnek, hogy annak esmerete, gyönyöre a' foglalatossággal öszve köttetett nehézségeket sokkal fellyűl halladja. Ritkán láthatja jól az ollyan az okok és következetek rendét sorban; a' tsomót ugyan meg kötve, de nem fel bontva. Ez a' históriánál másképp van. Sok, a' mi a' jelenkorra, és az azzal foglalatoskodóra nézve nem volt fontos, fontos lett következetei által mi reánk nézve. Több, a' mi eleinten tsak, legfőbb kép, tsak újság kivánásunkat ingerlette, legnemesebb tudni vágyunkat elégíti most ki, a' később esetekkel való öszveköttetésében. Tudniillik, öszve köttetése, 's egybefolyt lántz szemei, a' világ dolgainak az, a' mi az okos emberre nézve az olly méltó játékszint adja. De, melly kevés lántz szemeit láthatja e' lántznak tulajdon szemeivel az ember, ha legtovább él, és a' legfőbb polgári karra emelkedik is. Helyre, és időre szorúlva; az által is a' mi körűlötte ezen szempillantatban történik, nagyon el foglalva; a' távolabra nem figyelhet eléggé. Így gyakran, a' ki a' játék darabot elől adni segíti, maga leg tudatlanabb az egész darabnak tervére, következeteire nézve. Leg alább a' bizonyos, hogy a' kit a' szerentse olly magasra emelt, hogy a' státus dolgait, foglalatosságait közelebbről láthatja, e' helyhezete lelki nemes gyönyöre tsak akkor le-

het, ha elébb a' világ történetei fonalát, mint a' história nyujtja, kezében tartja, és e' tudomány tanúlása által tapasztalásait a' hajdankor emlékeihez kötni meg tanúlta.

Egy pontra nézve a' históriai esmeretek nagyon utána vagynak a' tapasztalásbeli esmeretekneк, az előadás elevenségére, láthatóságára nézve. — A' jelenkor eleven béhatása az emberre, a' históriában nints meg. Pedig az első bé nyomás erejétől függ, mind a' történetnek az emlékezetben való tartós meg maradása, mély bé hatása; mind az a' felől való gondolkodhatásnak elevensége. A' léleknek minden ereji könnyebben, és szerentsésebben foglalatoskodnak azzal, a' mi legelőször figyelmöket megragadta, és a' mi legelevenebben lebeg előttök. — Ezért a' históriának jól tanúlására, és a' gyönyörnek, mellyet adhat, tökéletes érzésére sokkal inkább szükséges, mint a' tudományosság, egyébb szemlélő részeinél, az eleven képzelődés; az idegen dolgokon részt venni tudó szív, és az egygyes emlékek által az egészre be nyomúlni tudó ész. — Mind ezzel fel kell készűlve lenni annak, a' ki a' holt betű és irás által a' históriában, a' hajdan korra, és idegen országokra, magát által helyhezni akarja, és a' távol lét ködén elég világosan át akar látni; hogy érző és meg itélni tudó birája lehessen a' rég elmult dolgoknak, különösen szükséges e' tzélra az öszve hasonlítás, és a' hasonlatosságokat feltalálni tudó tehetség, mivel sokszor a' multat a' jelenkorból, a' históriai jegyzeteket a' tapasztalásból lehet fel világosítani, hogy amazt meg foghassuk, 's ezt jobban érthessük. Még inkább pedig azért, mivel elébb azt a' kötelet kell megtalálnunk, mellyel a' mult kor a' jelen korral, mellynek mi magunk is részei vagyunk, öszve van köttetve; úgy leszünk tsak igazán azokra nézve érdekelve. A' história fejti meg a' nagy kérdést: az okoknak és következeteknek melly lántz szemein függ az erköltsi és polgári világ mostani formája, — az a' forma, a' mellytől tulajdon képzettségünk, cultu-

ránk is függ, és a' mitől minden foglalatosságink, még gyönyöreink és szerentsétlenségeink is módosíttatnak. Mind abban, a' mit a' história e' felől ád, egy pont, — a' leg fontosabb a' mondottak közt — lelki képzettségünk (Geiſtes-Bildung) rende, különösen nyilvánságos. Tudniillik a' leg korosabb régiségből, a' hozzánk nyult, két vezér útat mutat, mellyen jöttek 's jönnek esmereteink. Az egyik palaestinából és a' Mózesi törvényadásból jön, és ama két nevezetes revolutiókon, a' kereszténység béjövetelén, és a' 16-dik századi ecclesiai Reformátión keresztül, nekünk, Európaiaknak, vallási, religiói meg fogásaink, és lelkünknek, 's társasági helyhezetünknek azzal öszve kötött tulajdonit mutatja. — A' másik, melly tudományos culturánkat hozza, kezdetét veszi a' régi Egypt homályiban; keresztül jön onnét Görög Országon és Román; és végre Európa minden tartományin kiterjed. — A' világ históriájában minden felől ezer mellékes utak futnak öszve, hogy ama két fő utat elkészíthessék. Tsak nem minden nevezetes emberek, — a' hajdankornak tsak nem minden nevezetes dolgai, munkásak voltak abban, hogy mostani religiói, és tudományi culturánkat egy közönséges, elterjedt culturává eszközölhették. — A' ki már ezen, az emberi nemen, és így magán is, 's mostani állapatján keresztül ment változásokat, 's befolyásokat látja, 's elevenen érzi, hogy ezredek és azokban a' státusoknak és egygyes embereknek szakadatlanúl folyó dolgaik, 's sorsaik, munkások voltak abban, hogy őt ollyanná tegyék, a' millyen e' jelen szempillantatban; — ő neki ezeket a' tökélyeket, hasznokat, 's gyönyöreket adják, a' mellyekkel él, — mikép lehetne az idegen a' históriától, — hogy ne tanúlná azt gyönyörrel, kivévén, ha tulajdon magához idegen lehetne?

Ama nagy titok ugyan, mikép lett a' világ, és mi leszsz belőle, soha egészen fel nem oldatik. De még is leg méltóbb tárgya az emberi visgálódásnak. És, ha valahol felvilágosítást találunk e' felől, annak öszve hasonlításában van, mi volt a' világ

elébb, és mi most, — és a' léptsőknek észre vételében, a' mellyeken egygyik állapatról a' másikra jött. — Lelki foglalatosságot keresünk-e? Itt elég tárgy van, emlékezetünket, élességünket, elmésségünket és itélő tehetségünket gyakorolhatni. Részt vevő érzés-e, vágy indúlatos önszeretet, a' mitől vonattatunk? A' históriának egész tartalma mi reánk tartozik, — nem tsak a' hasonlatosságok, hanem az okok, és következetek kötele által is; nem tsak azért, hogy mi is olly emberek vagyunk, mint azok, a' kik ott szerentsés, vagy nyomorúlt állapatban előttünk fel lépnek, hanem azért is, mivel a' mi sorsunk azoknak tselekedetibe, 's szenvedésibe bele van foglalva. Még a' Jövendő felől való homályos érzéseink is, mellyek önszeretetünket a' jelen kor érzése mellett leg jobban érdeklik, valamennyire fel világosodnak, ha a' sors törvényeit, melly eddig nemünkön uralkodott, a' históriában fel fedezzük. —

3. A' poesis és a' história a' valóval, 's az egygyessel foglalatoskodnak. Mind a' ketten azon gyönyört adják, a' mit a' világ tekintete, a' természet előadása, az emberi társaság, érzéki, szivbeli bényomások, érzések által adnak. Sőt még többet is tesznek. Ez a' gyönyört neveli is. A' poesis, és a' história segedelmével a' tanúlt ember többet lát, hall, érez; a' mit érez elevenebben, fontosabb öszve köttetésben, mint a' nélkül.

De mint léleknek, mint gondolkodó teremtménynek, tsupa észszel, közönséges meg fogások képzésével, azoknak egymásközt való öszve köttetésével, vagy azoknak az egygyesre, és különösre való alkalmaztatásával is kell foglalatoskodni az embernek; és ez a' gyönyörnek egy újabb forrása. A' lelki élet ezen része, az ész élete, kiváltkép két tudomány, a' mathesis és a' philosophia, mellyek egygyesűlve minden tudományt magokba foglalnak, 's az élő, és élet nélkűl való természetben mindent megvisgálnak.

A' gondolkodásban, az ideák öszvehasonlításában, azoknak öszvetételében, a' próbákban, ha vallyon ezen öszvetételek a' természetben megvagynak-e, vagy megvalósíthatók-e, az emberre nézve átallyában, de kivált a' jobb fókre nézve, kimondhatatlan gyönyör vagyon; még annál is nagyobb, a' mit a' különbféle, és fényes tárgyakkal foglalatoskodó érzékek, és a' legkellemetesebb képekkel bujálkodó képzelődés adhat. Egy tudomány sints talán, melly ezt a' gyönyört olly nagy grádusban, olly hoszszas időre, és olly szakadatlan az ember lelkében fentarthatná, mint a' mathesis az ő beavattjainál. Sehol sem olly hoszszúk az öszvekötni való képzetek sorai; az öszvetételek sohol sem olly mesterségesek; sohol sem visznek olly kielégítő következetekre. Egy tudomány se olly kimeríthetetlen, mint a' mathesis, egy sem enged olly nagy előbbre halladást. Azért talán a' tudósok közt is nintsenek olly megelégedett, olly szerentsés emberek, mint a' mathematicusok. Jobban eltávozva, mint egyébb tudósok a' világ dolgaitól; kevésbbé tőlük függve, — soha visgálódásaik tárgyai által olly gondolatokra nem vezettetve, mellyek a' kivánságokat felindítják, vagy az indúlatokat táplálhatják, egészen az ész tiszta gyönyörében vagynak, — a' gondolkodás gyönyörében; és egyedűl az által kivagynak elégítve.

De e' fő grádusát a' lélek boldogságának a' mathesis által nem érzi az, a' ki azt tsak tanúlja, és azt érteni, a' mit abban mások feltaláltak, megelégszik; a' mire ennek bő körénél, a' mit e' tudományban már feltaláltak, legtöbb tanítások szorítva is vagynak. Mind a' mellett a' mathesis tanúlás nagy, és különös érdekletű. Valami mechanicus készség kivántatik itt a' gondolkodásban. Leginkább az algebrai számolásnál, mellyel az újabb mathesis annyira előbbre halladt. Ha ennek alapos törvényei egyszer felvagynak fogva, az alkalmaztatás könnyű, mivel ezen methodus menetele mindég az, és mint egy formulai. Ha valamelly

problema feloldása számolás alá van vetve, meghatározott régulák szerint önként jön az egész. De épen ez a' mechanismus könnyíti a' gondolkodás munkáját, és annak is, kinek nints eleven érzése, és a' szabad, mintegy előre nem készült gondolkodásra nints ereje, szükségéhez képest, lelki táplálatot ád. Ama nagy gyönyört ellenben, mellyet a' mathesisi ön gondolkodás ád, tsak ama kevesek érzik, kik az előttök járttakon túl haladtak; magoknak új pályát nyitnak; és a' századok óta gyűlt mathesisi igazságok kintsét szaporítják. Mennél hoszszabb útat halladni kénteleníttettek előbb, mint sem újat fedezhettek fel: annál elragadóbb lehet gyönyörök, mellyet a' továbbra halladhatás utján érezhetnek. Mennél hoszszabb és zavartabb a' következtetések lántza, mellyre az újabb szemet kötni kell, annál tökéletesebben kielégíttetik annak lelke, kinek ereje egy illyen munkát megbirt.

4. Ha a' mathesis fő grádusban némelly keveseket szerentsésít, a' philosophia közép grádusban sokakat. E' tudományban mindazok, a' kik tanúlják, némi némiképen felfedezők lehetnek. Sőt azoknak kell lenniek, ha azt a' gyönyört, mellyet a' tudomány kedvellőjinek ád, valóban érzik. Azt akarom mondani, azon igazságokat, mellyeket tanúlnak, tulajdon, szabad visgálódások alá kell vetni. Minekutána tulajdon tapasztalásból, önként választott következetek rende által, tudják azokat, akkor mondhatják azokat tulajdon, és valóságos philosophiai esmereteknek. Azért ellenben itt nints olly előbbre halladás; nints olly szűnet nélkűli bővűlése az esmereteknek, mint a' mathesisben. Minden később kezdő 's felfedező a' philosophiában, viszont újra kezd, és tsak nem mindenkor ott marad, hol előtte járóji. Ez okozza, hogy a' philosophia a' mélyebben nem gondolkodók előtt betséből veszt. De szorosabb megvisgálás mellett nyer inkább. Igaz, hogy a' metaphysikában, és morálban a' hajdankor felfedezésire nem

építhetni úgy, mint a' mathesisben. Ama nagy kérdésekre, eredetünk, rendeltetésünk felől, — az Isten létéről, a' lélek halhatatlanságáról, a' virtusnak a' boldogsággal való öszveköttetéséről, — ezen nagy kérdésekre, mellyeknek megvisgálására megy ki minden philosophia, olly feleletet ád ugyan a' régiség, melly az okos embernek megnyugtatására, megjobbítására elégséges. De századunk legmélyebb böltsei sem tudnak itt jobb feleletet adni, mint ezer esztendő előtt, minden jó indulatú, okosan gondolkodni tudó ember tudott. Azonban épen ezek a' hijánosoknak, 's bővülésre nem alkalmatosaknak látszó philosophiai esmeretek azok, mellyek okos és jó emberekké tesznek bennünket, feltévén azt, ha szív és ész által magunk önként tulajdonunkká tettük azokat. Igaz ugyan, kevés a' felfedezés, a' mit itt nyer az ember; a' philosophia legnehezebb és legmélyebb része inkább tsak azzal foglalatoskodik, hogy a' tévelygéseket és az erőtlen bizonyításokat lerontsa, mint sem újabb igazságokat fedezzen fel, és erősebb bizonyságokat fundáljon. Sőt nagy részét a' képzelt esmereteknek elvetvén, állításait igen öszve húzza; ezeket is, tsak igen fő grádusban teszi hihetővé, nem tökéletesen bizonyossá. Mind a' mellett még is az ennek kitanúlására fordíttatott munka igen betses, és nagy befolyású, mind lelkünk képzésére, mind megelégedésünkre. — A' természeti vallás és erkölts, religio és moral, egy őskoru, 's régen esmert állítása, hitelessége, 's a' valóval megegygyezhetősége, ha az minden okok, és ellen okok megfontolása által lesz meg, még is fontosabb az emberre nézve, és esze, 's szíve nemesítésére, 's egész élete boldogítására többet tesz, mint minden leg meghatározottabb bizonyságu geometriai állítások, és mint még annyi számú felfedezései is a' természeti tudománynak. — Még más elsősége a' philosophiának az, hogy minden esmeretekből, szint úgy a' históriából, mint a' mathesisból, és physikából, mintegy a' lelket kiszívja, és egész

valónk közép pontjára, az erköltsiségre, a' virtusra, és a' lélek megnyugtatására alkalmazza. Azért nem tsak azt a' gyönyört adja, a' mit általjában a' gondolkodás, és a' megfogások világossága, és öszve hangzása; hanem tulajdonkép minden tudni valót ez tesz betsessé, hasznossá, kellemetessé, midőn annak, legfőbb tzéljainkra való befolyását megmutatja. Az egész világ és a' tudományok bő körében semmi sem tsekélység annak, a' ki azt abból a' szempontból nézi, a' mellyre a' philosophia az embert helyhezi, a' mellyben a' testi természetet a' lelki világgal, a' régiséget a' mostani szempillantattal, a' föld távolabb részeit lakhelyünkkel, a' státus dolgait a' magános élettel, a' mesterségeket, a' szántást, vetést, kereskedést a' tudományokkal, és mindent a' boldogsággal, vagy a' virtussal öszve köttetésben lát.

Az ollyan ifjú tudósnak, ki ezt az öszveköttetést másoknál elevenebben érzi, és az által tudni vágyása ki elégítlenebb, attól kell különösen őrizkedni, hogy rendetlen ne tanúljon, 's figyelme széjjel ne mennyen. De ez ellen is elég orvosi szert nyújt a' kereszténység, azt tanítván, hogy nem kell a' gyönyör minden feltalált kútfőjiből meríteni. Minekutána a' tudományok egész körét át nézte, 's megesmerte valaki, önként annak egygyes kisebb ágára szorítsa magát, mellynek kimivelésére jobban lehet elégséges.

Ha a' philosophia létünk legfontosabb tárgyaira nézve nem minden kétségeinket fejti is meg, az által még is megelégedésünket eszközli, hogy erőnk miben létét megmutatja. Igaz, hogy több időt fordít az ábrándozás bal vélekedés lerontására, mint néhány bizonyos igazságok tanítására. De ez által, hogy a' jobb bélátások utját tisztítja 's készíti; az embert legalább az ön esméret böltsességére segíti. Ha, teszem, a' philosophiában tsak ez egyben mennénk elébb, hogy mindég nyilvánságosabban 's meghatározottabban látnánk, mit nem tudhatunk egyátaljáu fogva; miben törekedhe-

tünk még több világosságra; már ez által ez a' tudomány az emberi nemre nézve felette igen szükséges, hogy a' tanítókat erejik hijába való elvesztegetésétől megójja, és mindég tellyesebben kimutassa rendeltetésöket az esmeretek mezején.

A' philosophiának a' mathesissel való öszve hasonlítása egy másik jegyzésre vezet. Ha az elsőbb bizonyos állítási számára, megfogási rendére, lántz szemeire nézve utána van ez utólsóbbnak: ha nem nyit annyi kilátást az újabb felfedezésekre: ellenben több különbféleséget 's változtatást enged a' régi megfogásokban. Nem minden embernek van tulajdon mathesise, hanem mindeniknek egy a' számok és figurák, egyikre nézve azok, a' mik a' másikra nézve. De minden embernek lehet tulajdon philosophiája. Az ő keblében más szív ver, mint a' többi emberek szíve. Ha az emberi indúlatokat magára vigyázva megesmerte, olly fordúlatit, 's tulajdonságit esmeri ezen indúlatoknak, millyeket még senki más nem vett észre, és a' mit még semmi systhema nem tanított. E' fejben olly eszközei vagynak a' gondolkodásnak, és érzésnek, mellyek e' formában tsak az ő tulajdonai. Az ő lelki tehetségei ha nem egészen szembetünőleg különböznek is ember társaiétól, különbözők még is egyes vonásaikban, árnyékozásikban. Ha azért logikája, metaphysikája kinek kinek belső munkássága játékán épül; tehát azon tulajdonságú lesz az, a' millyen a' tulajdonos; hogy az ő esze az igazságok megjegyzésében, előladásában, különbözzön mások eszétől.

Épen ez az oka, hogy a' philosophiában tökéletesen egygyet nem érthetni, sőt a' megfogásokat tökéletesen közleni sem lehet mindenkor másokkal, a' miből viszont az következik, hogy ugyan azon okok, nem mindenkor egyeránt győznek meg. Már a' nyelv nagy akadály itt. Nints annyi kifejezés, a' mennyi érzés. Tehát különbözők a' philosophiai előladások, mellyek többnyire a'

belső érzéseken fundáltatnak; különbfélék a' meggyőződések.

Sőt el lehet mondani, a' philosophia megfosztatnék szép elsőségétől, ha, mint a' mathesis, egyenlő megfogásokra, állításokra vinné az embert, mellyel egyenlő lenne a' megjegyzés is, a' stylus, és az előadás.

A' bizonyos igazságoknak kevés száma, ha mindég tsak egy forma alatt tanúlhatnánk, közöllhetnénk, és még is soha újabbakat nem fedezhetnénk fel, tsak hamar nem foglalatoskodtatna bennünket, és a' tudomány is tsak hamar el vesztené ingerét 's betsét, mellyet gyakorlás által mutat a' léleknek. Minekutána ezen formákat meg tanúlná az ember, mit tehetne egyébet, mint élete hátra lévő részére tenni azokat. Máskép van-e a' geometriával? És a' ki egyszer azt meg tanúlta, foglalatoskodhatik-e vele, kivévén, ha mindég főbb ágaira, és nehezebb alkalmaztatásira adja magát. De a' mint most van a' philosophia, midőn a' megfogások, 's következtetések, ha ujjabb felfedezések által nem szaporodhatnak is, ezerfélekép változhatnak; — midőn, minden embernél más szint vesznek fel, és ugyan azon embernél is idő kora, helyhezése, foglalatossága, társalkodása szerént formájokra nézve változnak, a' nélkül, hogy a' fő dologból veszejtenének, — most a' philosophia, bár nem ád is olly bő tanuságot, nem olly kielégítő is következésiben, egész életünkön keresztül hasznos, 's mulattató barátunk lehet.

Életünk minden változásiban, foglalatosságinkban, társalkodásinkban, a' komolyban, mint a' tréfában, a' ház belsejében, mint a' világ játékszínén, a' philosophiához folyamodhatunk, benne lelkünk táplálását, kellemesebb munkálódhatását megtalálhatjuk. Mindég újabb oldalainkat fedezhetjük fel; vagy a' dolgoknak reánk nézve újabb viszonyait. Ez által a' természeti vallás és erkölts régi igazságai, mellyeket úgy kell nézni, mint a' szemlélődő philosophia fő tzélját, vagy újabban megerősíttetnek, vagy új ellenvetések alá vétetnek. Szint anny-

tárgyai a' visgálódásnak és a' gondolkodásnak. Tsomók és feloldások egymást váltják itt fel. A' philosophia bé nem fejeződött dráma, mellyhez mindég újabb felvonásokat kell gyűjtenünk; de mellynek vég kifejlődését ez életben nem érhetjük el.

Így ékesíti eszünket. De többet is tesz még. Tulajdon tapasztalásom arra tanít, hogy épen ez a' gondolkodás, ha mindjárt semmi tökéletes bizonyosra, vagy újabb felfedezésre nem vezet is, a' szívet még is megnyugtatja, és az által az egész embert szerentsésebbé teszi.

Az indúlatok már az által valamennyire letsillapodnak, ha feltagoltatnak. A' földszín javai vesztenek vakító fényökből, ha valóságos természetökbe, és tulajdon érzésibe bé hat az ember. A' szurdaló 's emésztő fájdalom, a' megbántódáson való boszú, az elveszett jókért való szomorúság tágúl, ha az ember békételensége, vagy gyötrelme okait jobban megvisgálja. És ime épen ezzel foglalatos a' philosophia. Erre vezetik szemlélődései, ha nem másoktól költsönözi, hanem maga teszi azokat.

Végre az ítélő tehetség, és a' jó ízlés, két tulajdonság, melly minden lelki jók közt tulajdonosait leginkább szerentsésíti és világra valóvá teszi, egy tudomány által se annyira megszerezhető, mint a' philosophia által. A' mathesis az ember figyelmét igen egyes dologra, a' számolható, vagy mérhető nagyságra fordítja, és más viszonyairól annak nem gondolkodik. Azért a' ki itéletét tsak e' tudományban gyakorolta, a' hol az egészről van szó, különösen erköltsi és politikai tekintetben, igen könnyen félszeg, az az elfordúlt, 's ízlés nélkűl való itéletet hozhat. A' philosophia ellenben, ha igazi, szűntelen a' dolgok minden viszonyaira nézet, és különösen az erköltsiséget teszi mindenben sinór mértékűl. Azon fellűl visgálódásai a' valóságos világgal, és a' foglalatoskodó 's társalkodó élettel közelebbről atyafiságosak. Mint a' földmérő, ő is az

ideák világában él ugyan, de a' melly az érzéki világgal egyenlő lineában jár, és hív hason mása amannak. Ha hát az egygyest hibásan ítéli meg, az egészet nem úgy esmeri, mint kell. Ítélő tehetséggel, és jó ízléssel pedig, vagy a' mi következése a' kettőnek, érett férjfiúi lélekkel az ember legkönnyebben keresztül megy az élet minden veszélyein 's bajain; és ha van gyönyör, mellyel élni lehet, arra az által legalkalmatosabb. A' philosophia nem ád fő élet örömöket; de a' lelket józanná, vigyázóvá, elevenné, mintegy magánál lakóvá, és mindég készszé teszi a' jóra, a' hol tsak valami jót tenni lehet; taníthatóvá, a' hol van valami tanúlni való; érzővé, hol a' szép és felséges mutatkozik. A' boldogság egy megnyitható forrását sem hagyja használatlan. Általa az ember egyenlőkép elvan készülve, mind egésséges, szerentsés jó napjaiban, mások előtt való tekintetében, mikép használjon másoknak, és a' világ javait mikép fordítsa leginkább haszonra; mind midőn a' betegség, szerentsétlenség, megvettetés, szegénység, a' külső gyönyörökben való részesülhetést, vagy a' még ingerlőbbet, a' másokra való befolyhatást, elzárja tőle, mikép vonatkozzék magába, és lelke tulajdon kintseivel, gondolkodása független örömeivel, mikép sáfárkodjék. Midőn a' gondolkodás által az embernek ezt a' szerentsét adja, melly minden javai közt az életnek legtovább, és leginkább van hatalmában; elegendő ellensulyt is ád a' tsábító ingerek ellen és segéd eszközt a' sors tsapásai ellen. E' tekintetben megérdemli, hogy az élet igaz mesterségének neveztessék.

5. A' természet tudomány, vagy a' testi világ felett való böltselkedés, a' tulajdonképen való böltselkedéstől, mellyről eddig szólottunk, és melly leginkább az ember lelkét, megfogásait, 's erköltseit visgálja, méltán el van választva. Mint tudomány, tulajdon characterű, és mint lelki foglalatosság, tulajdon kellemű. Mathesis és philosophia keverék; és így bizonyos értelemben mind a' kettőnek

nek lelkét és hasznát egygyütt adja. Visgálódik, de mechanicus eszközökkel, és azért bizonyos testi ügyesség kivántatik hozzá. Leg nagyobb szorgalmat 's szemességet fordít a' nagyság és grádus meg határozására. Majd mathesisi bébizonyítás 's számolás szerint formálja és köti öszve az ideákat, majd szabad philosophiai következtetés szerint a' geometriát is használja. Mint a' philosophiának különbféllék nézetei, de szint olly bizonytalanok állításai is, ha a' természet belsejét, 's közönséges öszve kötetését át nézni akarja.

A' szerentsés próbálgatás, tapasztalgatás, az azzal öszve kötött gyönyör ajándéka egyedűl e' tudomány tulajdona. Ez a' talentom két féle feltalálásból van öszve téve, tulajdon képen való lelki tehetségből, melly problemákat keres fel, és a' természetet kérdi meg azoknak meg bontása felől, — és mechanicai ügyessegből, melly a' meg kivántató eszközöket részszerint előladni, rész szerint ügyesen használni tudja. E' talentom gyakorlásánál a' természet visgáló, a' művész, és a' tudós kettős gyönyörét érzi egygyütt. Érzékei, esze, kezei, és lelke egy eránt foglalatosak. De mennél inkább testét 's lelkét használni tudja itt valaki, annál kellemesebben mulat; annál kevésbé kell attól félnie, hogy, ha egyik részt tökéletesíti, a' másikat el mulasztja.

Egy másik gyönyöre a' természet visgálónak támad a' testi világ és tüneményei megvisgálásából. Melly visgálás, valamint mind az, a' mi az érzéket ingerli, a' jelenkorra elevenebb bé hatással van, mint a' lélek változásai észrevétele; ez a' kútforrása a' philosophiai ideáknak, — jól lehet ez utolsó ellenben fontosságát, vonszóságát hoszszabb időre fen tartja.

Ide járúl, hogy a' physicai 's mechanicai felfedezések haszna a' közönség szemei előtt sokkal látszatósabb, mint az, a' mit a' lélek tudomány újabb felvilágosításai a' vallásban, religióban, vagy a' morálban, az erköltsben adhatnak. Ez tsak egygyes emberek személyes képzésében mutatja magát; amaz a' szántás, vetés, fabrikák és mesterségek

tökéletesítésében; tehát azokban a' tárgyakban, mellyek egyenesen a' státus tzéljához tartoznak, 's azért előtte a' leg fontosabbak. Ez az eset, melly a' physicai tudományok betsét a' világ előtt neveli, az azokba bele avattakban neveli a' gyönyört is, melly az azokkal való foglalatossággal van öszve köttetve.

6. Még egy ágát kell említenem a' literaturának, melly segéd eszköz az eddig meg nevezett tudományokban; de magánosan el választva is foglalatoskodtathatja a' tudóst, és ezen esetben annak lelkét különösen képzi, és különös gyönyörrel jár; — értem a' philologiát, vagy a' régi nyelvek, és az azokkal öszveköttetett régiség tanúlását. A' mi a' nyelveket illeti, tulajdonképen csak utak ezek, a' mellyeken a' hajdankor históriája, vagy tudománya hozzánk jön. A' régiség tudománya ellenben, akár az iró, akár a' régikor erkölcse, 's kormánya, mesteri művei esmerete legyen az, vagy história, vagy tudomány. Azonban a' régi nyelveket sem lehet história nélkűl érteni. A' régiség tudománya ellenben nyelvbeli vizsgálódásokkal van öszve kötve. E' tészi a' philologiát, mellyhez különös criticus ítélő tehetség kivántatik.

Bár melly száraznak 's örömtelennek lássék is a' tsupa nyelvtudomány, és bár eleitől fogva a' tudományoktól sokat idegenítette is az ifjakat: bizonyos, ha az első nehézséget meg győzte valaki, és esze elkezd vele foglalatoskodni, az által már vonszóvá leszsz reája nézve, hogy az ideákat különbféle formákban részént rövidebben, kellemesebben, tellyesebben előladva látja, mint anya nyelvén.

Azon felyűl, valamint a' geometriai bé bizonyítás, és algebrai számolásbeli nehézségek, mellyeket a' kezdő annyira érez, ha tovább halladott az ember, inkább gyönyörűl szolgálnak; mivel azon nehézségek meg vagynak győzve, és a' szövevények fel oldva: így a' régi nyelvek tanúlása is azt a' lelki gyönyört adja, melly a' rejtett, vagy homályos dolgok fel találásával, vagy felvilágosításával jár.

Innét van talán, hogy ezen írások lelkét, mind a' gondolatokat, mind az elől adást, kelleténél sokszor fellyebb betsűljük. Sok igazságok, mellyek hazánkfiai munkáiban hidegen hagynak, mivel igen látszatósak, nagyobb figyelemre 's résztvétre birnak bennünket, ha azokat valamelly Görögnél, vagy Rómainál idegen ki fejezésben látjuk, mellynek meg fejtéséhez viszont újabb erő kivántatik. De épen ez az eset, melly bal vélekedésre, a' réginek felesleg való betsűletére vezetni látszik, valóságos haszonra mutat, melly a' nyelvtudománnyal van öszvekötve. Épen ez a' kifejezések homályira fordított figyelem a' szép, 's a' jó, az igaz behatását neveli, ha azt végre a' régiség műveiben megtaláljuk. Méllyebben gondolkodik az ember az elsőbbről, az utólsóbbat szívesebben érzi, ha időbe, és munkába kerűlt annak felfedezése.

A' futtában való olvasás, melly a' hazai literatura hasznát olly sokaknál, kivált fiatal tanúlóknál, meg kevesíti, a' régi iróknál lehetetlen. Vagy egészen le kell mondani értésökről; vagy lassan, és neki tűzött figyelemmel kell olvasni. Akkor éri el pedig valamelly lelki műv rendeltetését, legyen az tanítás, vagy képzeletbeli foglalatosság, vagy a' szív érdeklése, ha az olvasó lelkét, el vonatkozva minden idegen ideáktól, egészen reája fordítja, vagy önként való figyelmezés által szinte megelőzi. Mi tsuda azért, ha amaz, olly könnyünek és kellemesnek látszó olvasás, a' tsupán azt kedvellőt tsak hamar meguntatja; és ama nehezebb 's több munkával járó, a' philologusnak egész életében mulatságúl szolgál.

Ha az útazás kellemes, és tanúságos, a' philologia is az. Az útás idegen népekkel akar megesmerkedni, mikor közibök megy, és országokat 's erköltseiket látja. A' nyelvtudós nem tsak idegen, hanem rég kiholt nemzetek közé helyhezi magát, midőn nyelvöket visgálja, 's irásaikat olvassa. És bizonyosan gyakran nagyobb esmeretséget vet ez utolsó, mint az első, az idegen távól való népekkel. Mélyen bele van nyomva minden nemzet lel-

ke nyelvébe; és lehetetlen ezt fundamentomosan tanúlni, amabba való béhatás nélkűl. A' ki a' népeket lelki műveik olvasása által esmerni akarja ugyan, képzelődő tehetségével, 's gondolkodásával azok idejére 's helyére kell neki helyhezni magát, hogy az egyes vonásokból, mellyeket magokról adnak, az egész képet öszve rakhassa. A' ki ellenben szemmel látója azoknak, tsak érzékeit tartsa nyitva. De a' tárgyak különbfélesége, egymást felváltása, kellemetessége, 's a' köztök való öszve hasonlítások tanuságos volta, közös az utazóval, ki több országokat megjárt, és a' tudóssal, ki több népek nyelvét 's literaturáját magáévá tette. És sokszor a' szemmel látás tsak külső formáját mutatja az embereknek és erköltseiknek, midőn az irás, a' távollét ellenére, egész lelkét 's erköltsét felfedi valamelly nemzetnek. Amaz a' külföldön kéntelen megelégedni azoknak társaságával, kiket a' történet és a' helyhezés hoz öszve vele. Emez választhat az idegen nép közt is magának társalkodókat 's tanítókat; és a' nép leglelkesebb férjfiaival vethet barátságot.

Néhány átallános jegyzésekkel végzem, mellyek minden tudományokra, nem tsak egyes ágaikra, illenek. Az erköltsös embernek legnagyobb gyönyöre a' társalkodhatás. A' legnagyobb és legvalóbb jó, mellyet rang és gazdagság, az emberi kivánságok ezen közönséges tárgyai, tulajdonosiknak adnak, az, hogy azok a' legjelesebb, vagy a' legjelesebbeknek látszó emberekkel társalkodhatnak 's élhetnek. Mit tesznek már a' tudományok is, ha az ember annak rende szerint foglalatoskodik velök? Minden századok legnagyobb, legértelmesebb férjfiai esmeretségébe hoznak bennünket. Ha a' nagy iró, kit olvasok könyvében, nem egészen nyomhatta is ki, mi volt ő, mint ember, bizonyosan még is legérettebb, legjobban meggondolt, legtökéletesebben kifejezett ideáit irta le azokban. Így szólt hát ő, bizonyosan hihetem, barátival, mikor legvidámabb, legszeretni valóbb volt. —Indúlatja,

érzése, 's erköltsi karaktere sem egészen esmeretlen valamelly irónak irásaiban. Igaz ugyan, szép erköltsi mondásokat mondhat az ember, mellyeket nem követ; és sokkal okosabban irhat, mint élhet valaki. De egy hoszszabb munkában, egy tüzes lelkes iró, ki nem mástól könyv nélkül megtanúlt hideg ideákat ir, hanem szívének tellyes meggyőződéséből tűzzel beszél, lehetetlen, hogy characterét, erköltsét, szive vágygyait eltagadhassa, vagy magát, mint embert, meg ne esmertesse. A' legjobb irások, leg kitünőbben viselik a' nemzet, a' század, a' személy lelkét, a' ki őket készítette. Ezt megesmerni, magát az iró helyére helyhezni, az egyes ideákból az egész gondolkodást kilesni, 's felvenni, ehez különös talentom kívántatik. De ez a' talentom az, a' mellynek minden jó olvasóban meg kell lenni. E' nélkül igaz tudós nem lehetni, és így a' tudományok gyönyörét is nem érezhetni. — De a' ki e' talentommal bir, 's egyszer'smind az ó és új világ némelly fő nyelveit érti, melly nagy szerentse erre nézve, majd Róma és Görög Ország legjobb, legböltsebb fiai közt mulatkozni, visgálódásaikat, érzéseiket tulajdon nyelvökön 's módjokon elől adva hallani, majd viszont időkorához viszsza térni, és minden népek legtanúltabb, legmélyebben gondolkodó, legjózanabb férjfiaival, kiket az útas nagy fáradsággal keres, a' tsendes tanúló szobában társalkodhatni, gyönyörködhetni, tőlök tanúlhatni! Ki az a' szerentsés, ki személyesen társalkodhatik a' legjobbakkal? Még a' legnagyobb, legfényesebb társaságbeli emberek is, kiknek hatalmokban van magoknak a' társaságot választhatni, melly sok üres, unalmas, lelketlen, fetsegő társaságokat kéntelenek tűrni. Az igazi tudós, ha a' világtól, mint hazánkban, kéntelen is megvonatkozni, minden időkor legnemesebb társaságival van néma magányában is körül véve. Minden tartózkodás nélkül közlik azok vele ideáikat, mellyekkel gazdagítja, szépíti a' magáéit. És ha most a' nagy irók lelkével táplálttatva, 's tüzeltetve egyszer-

'smind a' tollat kezébe veszi, és fellépik időkorához, vagy az utóbbi korhoz szólani, — ha valamit mond, a' mi a' gondolatok, vagy irásmód tökéletessége ideálját megközelíti, mellyet példányai lelkében hagytak, akkor a' legfőbb örömökben részesül, mellyekben az ember, mint okos való, részesülhet, — a' szépnek érezhetése, és kinyomhatása örömében, — abban, hogy maga is jelesen mulattathat, gyönyörködtethet, használhat, — egyszer'smind magát tökéletesítheti munkája sikerével, ember társai java előbb segítésével lelkét gyönyörködtetheti.

Hasonlítsa öszve az ember ezen gyönyört a' egfőbb ranguak, a' Fejedelmek, és udvarnokok gyönyöreivel. Ezek is két kútfőből meríthetik különösen gyönyöreiket, azon tárgyakból, mellyek kívántsiságokat kielégítik, és nekik időtöltésül szolgálnak; és azon esetekből, mellyekben tehetségeiket kimutathatják, és másoktól láttathatnak. E' két ösztön hajtja és gyönyörködtetheti az embert a' társaságokban. De melly üres és semmit sem jelentő tárgyakkal kéntelen sokszor lelkét kielégíteni a' szerentse, vagy udvar kedventze. Melly örökké egyféle szavak töltik el fülét és üresen hagyják szívét. Kivánja a' mulattatást; de hoszszas időre se hall semmi fontosat is, vagy a' mi őtet érdekelhetné. Mindég ollyan emberektől van körül véve, kik őtet mulatni látszanak; még is egy figyelemre méltó gondolatot se hall, mellynek igazságát láthatná, vagy a' melly taníthatná, vagy haszonnal gyönyörködtethetné. Ha ő kívánna másokat mulatni, nintsenek, kik hajlandók volnának őtet hallani; még kevesebbé, kik lelkét felébreszthetnék, tudományos esmereteit 's elmésségét kitsalhatnák. Ha némelly lelkes emberek hiúságokban e' zavarban még is magokat jól érzeni látszanak, vagy a' szokástól van az, melly nekik azt elhordozhatóvá tészi, vagy mivel magok is hiúk, a' jóllét szine az, mellyel a' távolabb nézőt megtsalják. Ellenben a' szerentsésen munkálódó tudós valósággal boldog könyvei között,

lehetetlen tanuság nélkül maradnia, ha tanuságot keres. És ha tanítani akar, az egész nemzet és az utókor hallgatója, mihelyt meghivattatottnak érzi magát esmereteit mind a' kettő előtt elő terjeszteni.

Ezen rósának is vagynak ugyan tövisei. A' tudományoknak is vagynak száraz 's kellemetlen részei, mellyeken még is keresztül kell menni annak, a' ki az esmeretekhez jutni akar. Minekelőtte az ész dolgozhatnék, az emlékezetet kell élesíteni; szükséges tárgyakkal nagy fáradsággal gazdagítani. Nem minden irók, kiktől a' szükséges esmereteket költsönözni akarom, lelkesek, kik megragadni, 's gyönyörködtetni tudnának. A' tudós, a' bölts is bizonyos grádusig a' módi, és a' balvélekedés törvénye alá van vetve Sok tudni nem érdemest kell neki tanúlni, hogy tudatlannak ne láttassék, és a' kitsinységekben való járatlansága, mezítlensége által, tekintetét ne veszejtse, melly neki a' jónak a' fontosabb dolgokban való eszközlésére szükséges. Mihelyt valakinek hívatala, rendeltetése a' tudományosság; köteles a' tudományoknak némelly részeit tsak azért-is át tanúlni, hogy láthassa nints-e valami azokban elrejtve. Több irókat által olvasni tsak azért, hogy tudhassa, hogy semmit sem tanítanak. — A' test nyugalma is, melly a' tudósnál a' lélek munkásságával van öszve kötve, nem egészséges, sem a' lelket nem elevenítő. A' foglalatos életnek, és a' társaságnak az az elsősége a' tanúlás felett, hogy az ész és az érzékek, a' lélek és a' test, együtt munkásak benne. A' lélek elevenségének, természeténél fogvá, nagyobbnak kell lenni, hogy az egészen ülő élet módnál el ne erőtlenedjék. A' magányban és tsendben a' közönséges lelki erő elalszik. De így van. Minden gyönyör, és minden neme a' boldogságnak bizonyos természeti tulajdonságokat kíván, szorgalom által kimívelve, és az életben a' virtus által kormányozva. A' nagyobb gyönyörre nagyobb és ritkább tulajdonságok szükségesek. Hálá az Isteni gondviselésnek, hogy tsak kevés ember rendeltetése tsak egyfélekép szeren-

tsés lenni. Legtöbben a' foglalatos életet, hivatalokat, szántást, vetést, kereskedést, a' tudományokkal öszveköthetik. A' ki ellenben ez utóbbiak lelkével tsak valamennyire is megesmerkedett, velem megegyez abban, hogy a' lehető emberi földi boldogságra, a' Poesis, Philosophia, és a' tudományosság általjában nevezetes befolyással van. Jól mondja Cicero: Si ex litteris delectatio sola peteretur, tamen hanc animi remissionem humanissimam et liberalissimam judicaremus. Nam ceterae neque temporum sunt, neque aetatum omnium, neque locorum. Haec studia adolescentiam alunt, senectutem oblectant; secundas res ornant, adversis perfugium et solatium praebent. Delectant domi, non impediunt foris, pernoctant nobiscum, peregrinantur, rusticantur. Quodsi ipsi haec neque attingere, neque sensu nostro gustare possemus, tamen ea mirari deberemus, etiam cum in aliis videremus. — Bővebben erről lásd Garve Lipsiai volt Philosophiae Prof. írásait. † 1798.

N. Takátsi Horváth János.

4.

IV-dik Eugenius Pápának Megerősítő Bullája 1433-dik évből Gasparis István, Lampertszászi, vagy is Beregszászi Plébánus számára, egy Réz Táblával.

„Eugenius episcopus seruus seruorum dei Dilecto filio Stephano Gasparis Rectori parrochialis ecclesie Omniumsanctorum in Lamperechzacsz Strigoniensis dioecesis, Salutem et apostolicam benedictionem. Justis petentium desiderys dignum est nos facilem prebere assensum, et uota que a rationis tramite non discordant effectu prosequente complere, Ea propter dilecte in domino fili, tuis iustis postulationibus grato concurrentes assensu, parrochialem ecclesiam Omniumsanctorum in Lamperechzacsz Strigoni

Eugenius eps seruus seruor dei dilecto filio Stephano Gaspari Pectori parrochialis ecclie Omnium sanctor de Lamperechzach Strigonien dioc Salt et aplicam ben Justis petentium desideriis dignum est nos facilem prebere assensum et vota que a rationis tramite non discordant effectui pro sequente complere Ea propter dilecte in domino fili tuis justis postulationibus grato concurrentes assensu parrochialem eccliam Omnium sanctor de Lamperechzach Strigonien dioc quam te canonice proponis adeptu cum pertinentijs suis sicut eam juste possides et quiete tibi auc toritate aplica confirmamus et presentis scripti patrocinio communimus Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nre confirmationis et communitionis infringere vel ei ausu temerario contraire Siquis autem hoc attemptare presumpserit indignationem omnipotentis dei et beator Petri et Pauli Aplor eius se nouerit incursurum Dat Rome apud sanctum petrum Anno Incarnationis dominice Millesimo quadringentesimo tricesimotertio Duodecimo Kl Julij Pontificatus nri Anno Tertio

Pro Gratis.

de Garsendis

Boldogúlt Kultsár István
ditső Emlékezetének barátságos tisztelettől
áldozza

Horvát István.

ensis dioecesis, quam te canonice proponis adeptum cum pertinentys suis, sicut eam iuste possides et quiete, tibi auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus, Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostre confirmationis et communitionis infringere uel ei ausu temerario contraire Siquis autem hoc attemptare presumpserit indignationem omnipotentis dei et beatorum Petri et Pauli apostolorum eius se nouerit etc. incursurum Datum Rome apud Sanctum petrum Anno incarnationis dominice Millesimo quadringentesimo trícesimo tertio duodecimo Kalendas July (20 *Junii*) Pontificatus nostri Anno Tertio." — „parata Gratis" —„C. de Garisendis."

Bereg Vármegyének mostani *Beregszász* Mezővárosa hajdan *Lampertszász*, *Szász*, és *Lapertháza*, Németűl pedig *Lamperechszacsz* nevet viselt, 's annak Plébánusa, kivételképen, mint IX. Bonifácius Római Pápa Bullájából (Pray, Hierarch. Tomo I, 14.) kitetszik, az Esztergomi Érsek Egyházi Törvényhatósága alatt volt. Óklevelünk szerént a' Lampertszászi Minden Szentek tiszteletükre építtetett Templomnak Plébánusi hivatalát 1433-dikban választás által Gáspárfi István (Deákúl: „*Gasparis*;" — ide értve „*filius*") nyerte el, kit IV-dik Eugenius Pápa Junius 20-dikán költ Ónpetsétes Bullája által megerősít hivatalában. A' sárga és rósaszinü selyem kötélkéről lelóggó Ónpetsétnek egyik felén: „† EVGENIVS. PP. IIII." másik felén pedig Szent Pál és Szent Péter artzképeik fölött: „SPA SPE" az az: „SANCTVS PAVLVS." „SANCTVS PETRVS." olvastatik. Az artzképek körűl, mellyeket egy kereszt választ el, szentségsugár látszik. Az író hártyán készűlt eredeti Óklevél boldogúlt 's igen ditső érdemü Kultsár István Barátom ajándékából Gyűjteményemben vagyon. Legyen ajándéka halhatatlan Emlekezetének szenteltetve általam!

Horvát István.

5.

A' Mnemonica Árnyékrajza.

Az emlékezet egy megbetsűlhetetlen tehetsége az embernek, ez az a' kintses ház, mellyből az ember ót és újat hozhat elő, — az a' gazdag tár, a' mellyből, mint a' Kereskedő a' maga fiókjából, elő veszi azt, a' mit tőle kívánnak. Ha áll ama mondás: Quot lingvas calles, tot homines vales: megáll igazságnak ez is: tantum scimus, quantum memoria tenemus. Innen lett a' Régieknek amaz állítása, hogy a' Mú'sákat — a' tudományokat — Mnemosyne, az az, az emlékezet szűlte. Nem haszontalan dolgot tselekedtek tehát a' régi Görög és Római Tudósok, kiváltaz Orátorok, midőn az emlékezet tökéletesítésére fordíták figyelmöket, 's a' Mnemonicát, vagy ars memoriae-t kitalálván, azzal a' tudományok körében jeles előmenetelt, az elmondásban pedig magoknak nagy könnyebbséget szerzettek, — nem tsak, hanem ezen ő tudományjok által még a' késő maradékot is mind e' máig foglalatoskodtatták.

Minthogy még eddig a' Mnemonica — legalább az én tudtomra — Tudósainktól a' Tud. Gyűjteményben értekezés tárgyául fel nem vétetett: reménylem, nem lesz felesleg való, sem unalmas, valamit szóllani a' Mnemonicáról, 's megvizsgálni, ha, mint hajdan, úgy ma is, lehet-e azt használni, —'s ha lehet: mitsoda óvások 's regulák mellett?

1. §. *A' Mnemonica históriája.*

Az Emlékezet kétféle: természeti és mesterséges. Amaz vele született az emberrel; emez eszközök 's igyekezet által szereztetik; de mindenikről igaz az, hogy gyakorlás által lehet öregbíteni. Jól mondja *Cic. de Senect. C.* 7. Memoria minuitur, nisi eam exerceas, és *Quinctil. Inst. Orat. L.* 1. *C.* 1. Memoria praecipue firmatur et alitur exercitatione. — De észrevették a' régi Tudósok azt,

hogy még a' gyakorlás is tsak maga, sőt még a' lokális memoria sem elég több dolgoknak az emlékezetben való megtartására; — 's így találtatott fel a' Mnemonica; vagy ars memoriae; mellynek alkalmatosságát *Cic. de Orat. II.* 86. a' mythologia szerént így adja elő: Simonides Thessaliában, nevezetesen Crannoban vatsorálván, egy Scopas nevű gazdag és nagy nemzetségű embernél: felolvasta azon versezetet, mellyet annak ditséretére írt; de mivel azon költeményben a' Poeták szokása szerént Castor és Pollux ditséretére is bőven kiterjeszkedett: Scopas igen illetlenűl ezt mondotta neki: hogy ő ugyan azon summának felét, a' mellyben megalkudott, megfizeti; de a' többit, ha tetszik, kérje Tyndarus fijaitól, kiket hasonlóképen felmagasztalt. Kevés idő mulva Simonidesnek hirűl adják, hogy menne ki a' házból, mert odakint az ajtó előtt két Ifjak állanak, kik őtet erősen hívják. Ő felkelt, kiment, de senkit nem látott. Ezen kis idő alatt azon szoba, mellyben Scopás vendégeskedett, leszakadt, 's az omladékok mind magát, mind vendégeit öszve zúzták, — kiket midőn az övéik eltemetni akarnának, de semmi módon az ő öszve rogyott attyokfiait meg nem esmerhették: Simonides volt az, a' ki jól emlékezvén arra, hogy mindenik mitsoda helyen ült, vagy feküdt az asztalnál, kitudta mutatni, mellyik 's ki volt, — 's így temethették el őket. Ezen történet által megintetvén, tanúlta azt ki Simonides, hogy a' hely és rend az főképen, melly az emlékező tehetségnek világosságot szolgáltat.

Hagyjuk el a' mythust, igaznak marad, hogy a' Mnemonicát a' Görögök, nevezetesen Simonides találta fel. Idővel által jött a' Rómaiakhoz, kik, a' mint tudjuk, Görög Országba jártak tanúlni, — kivált az Orátorok, mint reájok nézve igen hasznos mesterséget, szorgalmatosan tanúlták, 's nagyra betsűlték. Ezért mondja *Cic. de Orat. I.* 5. Quid dicam de thesauro rerum omnium, memoria? quae nisi Custos inventis cogitatisque rebus et ver-

bis adhibeatur, intelligimus, omnia, etiam si praeclarissima fuerint, in Oratore peritura.

A' pogány tudósoktól, sokszor azokkal együtt által jött a' Mnemonica a' Keresztyénekhez is. Az Ekklésiai Atyák közűl Hieronymus és Augustinus esmerték, — az obscurum saeculumokban is a' nagy elmék gyakorlották, de tsak titkon magok között, mint valamelly mysteriumot, — tartván a' tudatlan irigység üldözésétől; és méltán, — mert ha a' XVII-ik században is egy Theologus (Gisbert Voetius) valamelly Corsicai Ifjunak mnemonicai nagy talentumát ördöggel való tzimborálásnak tartotta: hát a' 6-ik 's 7-ik setét századokban, hogy ne lettek volna üldözés tárgyai, a' magok emlékező tehetségét a' tsudálkozásig tökéletesített emberek? A' scholasticusok közt Thomas Aquinas volt kitetsző ezen tudományban. — 1315 körűl Raymundus Lullius tűnt fel mint jó mnemonicus, kinek methodusa e' könyvben iratott meg később: *Simonides redivivus, seu ars memoriae. Lipsiae.* 1640. — 1570. tájban a' Hertzogenbuschi Schenkel szerzett vele magának nagy hír nevet, írván: *Gazophylacium artis memoriae in duobus Libris. Argentor.* 1610. 8-o. — Még nagyobb tökéletességre emelte a' Mnemonicát a' Silesiai Sommer, az említett Schenkel tanítványa, a' ki ezen könyvében: *Brevis delineatio de utilitatibus et effectibus admirabilibus artis memoriae. Venet.* 1619. azt állítja, hogy a' ki ezt a' mesterséget érti, az, minden tudni valót úgy be szedhet az által emlékezetébe, hogy többé könyvre nem is leszsz szüksége. Ő nála a' tanúlók cursusa tsak kilentz órából állott, 's mindenik tanítványától 6—12 Louis d' or fizetődvén neki, jó summa pénzt szerzett magának. — A' 18-dik százban már koránt sem diszlett annyira, mint a' két előbbeni századokban. — Leg újabb próbát tett vele e' jelen század elein Duchet, a' ki Münchenben és Erlangban 1804. a' maga mnemonicai tehetségének sok Tudósok előtt igen jeles próbáját adta: ennek Tanítója Aretin, ezen tzímű könyvében: Denkschrift über den wahren Begrif und

den Nutzen der Mnemonik oder Erinnerungs-Wissenschaft. München 1804. azt igyekezik megmutatni, hogy a' természettől gyenge memoriáju ember is többre mehet a' Mnemonica szabályai szerént, mint a' leg jobb természeti emlékezettel biró tudós is, a' nélkül.

II. §. A' természeti és mesterséges emlékezetü emberek példái.

Régi mondás: sapientis est nihil mirari; de, ha a' nagy elméknek némelly példáit olvassuk: kéntelenek vagyunk akaratunk ellen is tsudálkozni; — mert a' Históriának ellene nem mondhatunk. — Ime, még magára a' Mnemonicára által mennénk, egy két példa:

Cyneas, Pyrhus Király követe a' Rómaiakhoz, egy nap alatt, az őtet meglátó Rómaiak nevét úgy megtanúlta, hogy más nap az egész Római Senátust, 's az e' körül egyben gyűlt római polgárokat egyenként neveken nevezhette. — Cyrus Persa Király a' katonáit mind esmérte, 's neveiken szóllította. — L. Scipio minden római polgárokat név szerént esmert. — I. Caesar öt levelet különbféle materiáról egyszerre dictálhatott. — Mithridates huszonkét nemzetnek nyelvén beszélt, 's mindeniknek minden tolmáts nélkül a' maga nyelvén szolgáltatott törvényt. — Themistocles egy esztendő alatt a' persa nyelvet tökéletesen megtanúlta, 's inkább kivánt artem oblivionis, mint artem memoriae tanúlni. — Crassus a' Görögök minden dialectusán tudott beszélni. — Seneca a' maga tanúló társaitól ő előtte felmondott több mint két száz verseket képes volt az utolsótól viszsza felé is elmondani. — Mirandolai Picus 2000 előtte fel olvasott neveket elmondott. — Scaliger kevés hetek alatt a' görög poetákat megtanúlta. — Magliabechi egész elveszett könyveket le tudott dictálni. — Klopstock Homerust betűről betűre tudta.

Muretus ezt a' példát említi: Paduában közel hozzám lakott egy törvényt tanúló Korszikai Ifjú, kiről az a' hír volt, hogy ő egy nagy Mnemonicus,

Kivánván a' dolog valóságát megtapasztalni, kértem, hogy mutasson valamit ezen ő tudományából. Ő magát egész szelídséggel ajánlotta. Dictáltam hát deák, görög 's más nyelveken olly sok egymással öszve nem függő különös szókat, hogy én a' dictálásban, a' fiú, a' ki leírta, a' leírásban, a' jelenlévők pedig a' hallgatásban és várakozásban szinte elfáradtunk; ő egyedűl meg nem unatkozva még többet kivánt dictáltatni; de midőn mondanám, hogy megelégszünk mi azzal is, ha a' már ledictált szóknak tsak felit mondhatja is el: ekkor ő felállott, szemeit tsendesen a' földre függesztette 's egy darabig hallgatott, 's midőn mi várakozással eltelve volnánk: megszóllal egyszerre az Ifjú, 's mondja hatalmasan a' szókat azon renddel, mint írva voltak, a' nélkűl, hogy valamit elhagyott, vagy sokáig gondolkozott volna; azután elmondta mind viszsza felé, — végre, a' mint kivántuk, a' harmadik, ötödik szókat kiválogatva hiba nélkűl előre, hátra elmondotta. Minden ditsekedés nélkűl állította, hogy ő 6000 szót felfogni képes, — tanúlta pedig ezen mesterséget egy Frantziától, — azután maga is tanított másokat.

II. Fridriknél bejelenti magát egy Anglus, a' maga emlékező tehetségének próbáját adandó. A' Király hívatja Voltairet, ki egy épen akkor tájban készűlt költeményét olvassa fel a' Király előtt, az Ángol pedig a' mellék szobában hallgatódzott. Fridrik Voltairenek ezt mondja: ez nem új munka, — ezt már egy nálam lévő idegen is tudja. Voltaire meghökken 's azt lehetetlennek állítja. Az Angol előjön, 's a' versezetet elmondja. A' Király mosolyog, — Voltaire szégyenkedik, — 's nem tudván miben van a' dolog, boszszúságában verses papirosát széljel tépi: Minekutána Fridrik Voltaire letsendesítésére a' titkot felfedezte: sajnálni kezdé a' Poeta széljel szaggatott irományát. Ekkor az Anglus ismét elő áll, 's Voltairenak az egész versezetjét szórol szóra lediktálja.

Végre legyen elég említeni a' feljebb érintett Duchetet. Ez a' Bibliából 24 könyvet, mellyekben 600 rész volt, úgy emlékezetébe szedett, hogy a' részeknek summáját előre 's hátra, ha kivánták elugorva, számok szerént elmondhatta. Kilentz levelet, mellyek Német, Deák, Frantzia, Olasz nyelveken valának irva, tsendes figyelemmel elolvasván, azokat kilentz iródeáknak egyszerre, kommánként lediktálta.

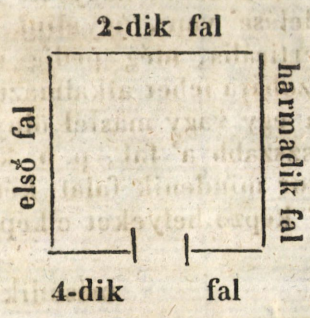
Ezen példákkal majd úgy vagyunk, mint midőn egy Philadelfia vagy Bosco szemfényvesztő mutatványait látjuk; de valamint, ha az illyen nagy mesterek a' magok titkát megtanítják, elenyészik minden tsudálkozás: úgy van a' dolog a' Mnemonicára nézve is, már ezt akár mesterségnek, akár Ciceroval a' mesterség valamelly hasonlatosságának, akár, mint Kästner, tudománynak tartsuk is. — Menjünk hát a' dologra.

III. §. A' Mnemonica mivolta, 's szabályai hajdan és ma.

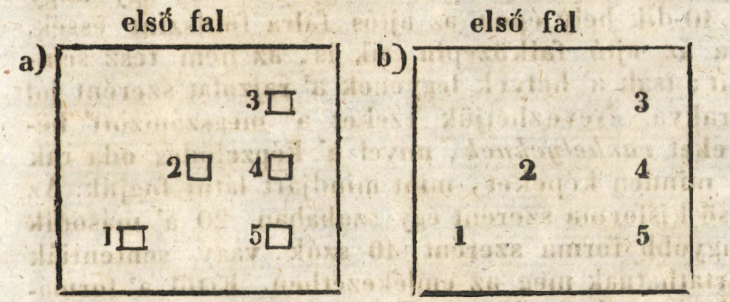
A' régiek Mnemonicáját három Írónál találhatni, úgymint: *Rhetor. ad Herenn. L. III.* — *Cicero de Orat. L. II. C.* 86- 88. *és Quinctilian. Instit. Orat. L. XI.* — de mindenütt mint egy elrejtve, úgy hogy abból a' Régiség methodusát tökéletesen kitanúlni nem lehet; az ő szavaikat, mint Graeffe, Göttingi tudós, mondja, értjük, de a' dolgot egészen nem értjük. Annyi bizonyos, hogy az emlékezet tökéletesítésének mestersége abban állott, hogy bizonyos *helyeket* renddel, egymástól illendő távolságra, mezőn, hegyen, épületeken, sétáló kertekben 's a' t. gondoltak, 's azon megállapított helyekre, az emlékezetben megtartani valókat, a' képzelődés — imaginatio — segítségével bizonyos *képekben* mint egy lerakták, 's ezen képzelt képek emlékeztették őket arra, a' mit mondani akartak; úgy hogy a' helyek mint megannyi viaszos írótáblák, a' képek pedig szintén betűk helyett szolgáltanak: mint ezt előadja *Cic. de Orat. II.* 86. lis,

qui hanc partem ingenii exercent, *locos* esse capiendos, et ea, quae memoria tenere vellent, effingenda animo, atque in his locis collocanda: Sic fore ut ordinem rerum, locorum ordo conservaret, res autem ipsas rerum effigies notaret, atque ut locis pro cera; simulacris, pro litteris uteremur; de mitsoda renddel rakták már el a' *helyeket*, 's ezekre mint alkalmaztatták a' *képzelt képeket*: ezekből azt tökéletesen meghatározni nem lehet. Mondja ugyan *Cic. de Orat. II.* 87. Formis sedes opus est. — *Locis* est utendum multis, illustribus, explicatis, modicis intervallis; *imaginibus* autem agentibus, acribus, insignitis, quae occurrere celeriterque animum percutere possint; — de a' *helyek rende* ebből sem világos; hanem az nyilván kitetszik, hogy ezen mesterséges tanúlmányban, a' fő dolog volt a' *hely* (Sedes, Locus) és a' *kép* (Imago); de mindenik tsak a' képzelődés munkája.

Azonban a' fáradhatatlan emberi elme ezzel meg nem elégedett, hanem addig tanúlt, hogy, ha a' régiek methodusát egészen világosságra nem hozhatta is, de a' Mnemonicát tsak ugyan magáévá tette, — 's így határoztatott meg, hogy az egész dolognak alapja: *a' képzelet*, — *a' helyek*, — *a' helyek elrendelése*, — *a' képek, mellyek a' helyekre gondoltatnak*, — *a' helyek és képek repetálása, vagy újra eljárása*, — *és a' gyakorlás*. — E' tekintetből több módokat és formákat gondoltak a' helyek elrendelésre nézve; de a' mellyek közűl legkönnyebb és legegyszerűbb, — a' mellyre már most figyelmezzünk — ez: gondoljunk egy négy szegletű 's szokás szerént felkészített (einrichtolt) szobát, p. o. a' magunk szobáját, vagy muzeumát, ennek első fala légyen az, melly, ha az ajtón belépünk, balra esik, 2-dik az ajtóval szembe; a' 3-dik az elsővel általellenbe, 4-dik, mellyen az ajtó van, ezen forma szerént:

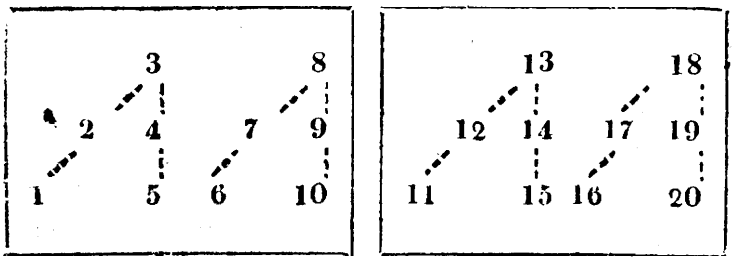
Mindenik falra már képzeljünk bizonyos helyeket (Plattz, nem: Ort.) akár négy szegletű formában, a) akár a' nélkül, b) illyen renddel: az ajtón belépve mindjárt balra az első falon földszínt legyen az első hely, a' 2-dik feljebb a' fal közepén diagonáliter, a' 3-dik ismét diagonális arányban a' fal felső részén, ezen alól verticális függésben lészen a' 4-dik és 5-dik hely, illyen formában;

Jól megjegyezzük már, hogy itt a' helyeknek háromféle elrendelése van, úgymint horizontális, diagonális, és verticális, még pedig mindenik falon. Ezt ollyan szobára lehet alkalmaztatni, mellynek széle hoszsza egy vagy másfél ölnyi.

Ha pedig hoszszabb a' fal, p. o. két vagy harmadfél öles: akkor mindenik falat két részbe kell szakasztani, 's a' képző helyeket e'képen rendelni:

így tovább a' harmadik 's negyedik fal, úgy hogy a' 40-dik hely épen az ajtós falra földszínt essék. Ha az ajtó falközepin esik is, az nem tesz semmit; tsak a' helyek legyenek a' rajzolat szerént jól elrakva. Nevezhetjük ezeket a' megszámzott helyeket *rakhelyeknek*, mivel a' képzelődés oda rakja minden képeket, mint mindjárt látni fogjuk. Az első kisforma szerént egy szobában 20 a' második nagyobb forma szerént 40 szók vagy sententiák tartathatnak meg az emlékezetben. Ettől a' formától pedig el ne távozzunk, mert a' mint tapasztaltatott a' több formák közt (mellyekkel itt helyet nem foglalok) legegyszerűbb 's legkönnyebb.

Van már *helyünk*: lássuk a' *képeket*. Mindenik rakhelyre tehát gondoljunk ollyan képeket, mellyek a' megtartani való szóval vagy sententiával legjobban harmonizálnak, megegyeznek, vagy épen azt fejezik ki. Ezen képek lehetnek akár természetiek, mint; vár, alma, hajszál, — akár mesterségesek mint: üveg vár, — arany alma, — ezüst hajszál, tsak hogy arra kell vigyázni, hogy a' képek

igen elevenek, *kitetszö színűek*, vagy *nagyok*, vagy *igen kitsinek*, vagy *igen szépek*, vagy *igen rútak* legyenek, ne pedig tsak közönségesek. Lehet képzelni mindent, mint a' Poeták, akár van a' természetben akár nints, — lehet szárnyas ló, repülő sárkány, unicornis 's a' t.

Megtörténik sokszor, hogy a' dictált szó épen az, a' mi a' rakhelybe már épen ott van, p. o. ablak, a' szegen függő puska; ekkor a' rakhelyre semmi képet sem kell költeni, mert a' természeti tárgy maga lesz kép.

Néha egy kis szó eszünkbe juttatja a' hasonlóan kezdődő nagyobb 's nehezebb szót, p. o. halikra = Halicarnassus. — Rigó: Rigelsbrun. — Diókert = Dioscorus 's a' t.

Ha elvont képzetek (abstracta ideák) is adatnak fel: ezeket Concretumokká kell tenni, p. o. Vitézség, e' helyett gondolok egy felfegyverkezett Hunyadit. — Nevetés, e' helyett egy tele torokkal nevető Democritust. — Sirás, egy siró kis gyermeket. Ifjúság, egy Ifjat; tsak hogy mindenik homlokára egy A. betűt képzeljünk, jelűl, hogy az, abstractum, és így nem: vitéz, hanem: vitézség

Igen alkalmatosan lehet symbolica jegyekkel is élni p. o. a' ravaszságot jelentheti, egy róka, — a' bátorságot, egy úton alvó oroszlán. — Örökké valóság: egy a' farkát szájában fogó kigyó. — Végtelenség: egy egész abronts. — Ütközet: két, keresztben álló kard. — Sebesség: nyil veszsző 's a' t. E' féle jegyeket (mint a' Mathematicusok 's Orvosok) igen sokat készítsen az ember magának, 's azokat mint a' Szótárt tanúlja meg.

Contractiós — öszvevont — szókat is lehet használni p. o. m. a. = mindazáltal. — m. e. = minek előtte. — m. o. = minek okáért. — h. u. = holnap után. 's a' t. 's azokat tenni tsak a' rakhelyre.

A' számokat is lehet bizonyos jegyekben képzelni, p. o. egy Sarló, annyi mint 5. — egy Kasza = 7. — egy Triangulum △ = harmintz. — egy

Quadratum □ = negyven. — egy hat ágú Tsillag ✳ = 60. 's a' t.

Ha már a' szobának mind a' négy falain a' rakhelyek a' számok rendi szerént, a' mennyire szükséges, képekkel felkészítve vagynak: ekkor repetálni, gondolattal újra elfutni kell a' rakhelyeken lévő képeket. 's így azokról a' feladott szókat 's sententiákat, mint valamelly kinyitott könyvből elmondani.

Minthogy exempla docent: lássuk e' kis Theoriát praxisban, és tsak könnyű példákban, — numerizálni fogjuk pedig azért, hogy láthassuk, miképen kell azokat a' hasonló számú rakhelyekre alkalmaztatni.

I.) *Példa a' kisebb falakra.* Légyenek a' megtartani valók Pétzelinek ezen elsőbb meséi sorban.

1. Egy pár papagály kalitkában. — 2. Oroszlán, légy, pók. — 3 két hív barát. — 4. vad kotza és malatzai. — 5. pulyka és tsirkéi. — 6. bagoly héjja. — 7. szarvas és borjai. — 8. szarkák és szajkó. — 9. útas, mák, tök. — 10. Jobbágy, halál: Minthogy ezek igen természeti képet adnak: belépvén az ajtón mindjárt balról mint írni szoktunk jobb felé, képzeljünk az első falon, az első helyen egy pár papagályt, — mint festésből esmerjük, kalitkában, 2. a' második rakhelyen, egy alvó Oroszlánt, mellynek órrán egy légy mászkál, de felette mindjárt egy pók ül a' maga hálójában. — 3. két ember tsókolja egymást. — 4. egy nagy tölgyfa alatt nézi a' vaddisznó, mint túrják malatzai a' fa tövét. — 5. egy veres fejű pulyka szárnyai alá szedi fiait. — A' második falon. 6. egy alvó bagoly és egy nyilt szemű héjja szembe egymással. — 7. egy zöldfa alatt áll a' szarvas két borjával. — 8. egy szajkót körűl fognak a' szarkák. — 9. egy ember alszik hanyatt a' fa alatt, órrán egy makk szem, mellette egy tök. — 10. egy paraszt fát visz a' hátán, a' halál kaszával mellette 's a' t.

Melly könnyű ezt így elmondani a' képekről! — mint ha betükről olvasnánk!

II.) *Példa a' nagyobbik falra öszve nem függő szókból.*

1. Szultán, 2. Ház, 3. Hajnal, 4. Ördög. 5. Zsidó, 6. Ló, 7. Koldús, 8. Részeg, 9. Szegénység, 10. Brougton, 11. Liliom, 12. Kender, 13. Hó, 14. Bámészkodó, 15. Kert, 16. Madagaskár, 17. Amerika, 18. Quacker, 19. Láda, 20. Torony, 21. Egyenlőség, 22. Monsieur, 23. Kard 's a' t.

Ezeket illyen formán rakhatjuk el: az első fal első helyén keresztbe tett lábbal ül egy aranyos turbánu török. 2. egy ház lefestve. 3. valamelly pirosló fény. 4. egy fekete szarvas ember kezét le nyujtja, 's az 5-dik helyen ülő Zsidó haját megfogja. 6. egy fehér ló a' Zsidó felé rúg. 7. a' ló hátán egy rongyos ember, ki páltzájával fenyegeti a' 8-dik helyen tántorgó részeg embert. — 9. Egy rongyos szegény ül, homlokán A betű lábát pedig teszi a' 10-ik helyen egy bruggó (bőggő) hegedűre; — a' második falon: 11. egy liliom szál nött fel. 12. egy kötés kender van az ablakba téve, mellyre a' 13-dik helyről hó csik résútosan. 14. egy ember bámúl fel a' hóra. 15. egy szëp kis kert ennek oldalához, 16. van támasztva madagaskár sziget mappája rámában. 17. America föld képe függ. 18. egy égbe néző remegő ember. 19. egy tarka láda, mellyet a' 20-dik helyről felnyuló torony gombja tart. — A' harmadik falon 21. egy font egyenes állásban. 22. öszve vonva Mr. betük. 23. egy a' szegen függő kard. 's a' t.

III.) *Példa egész sententiákra.* Kisfaludi kesergő éneke.

1. Hunnia nyögle tiporva, sírnak a' bús Magyarok (egy Attila dolmányos földön fekszik, — hátára egy tsuf mongol teszi a' lábát, — mellette két magyar sir)
2. Hazájokban széljel szórva (házak közt bujdoklanak némelly emberek)
3. Sújtják az égi karok. (felhóből egy kéz nyulik ki, markában egy veszszőt tartva)

4. Sürü vastag füst gomblyokba dűlnek faluk, városok. (le festve egy lángba borult város, mellynek fekete füstjei fel felé hömpölögnek, — a' házak omlanak).
5. Vért tajtékzó patakokban fulladnak a' lakosok. — (vérrel habzó folyam, színén ember fő 's fel emelt kéz)
6. Vérrel ázik Buda tére (Buda vára vérrel van körűl véve mint egy sziget).
7. 's Csontból épült halmain (fehér tsont dombok vérrel meghintve)
8. (Aeolus órrát elfordítja 's a' tsont dombokra fuvall) ezt fejezi ki: Büszhödik a' magyar vére 's fut a' szellők szárnyain 's a' t.

IV.) *Példa a' successióra*, a' XI. századbeli elsőbb magyar Királyok rendi szerint.

1. *Szent István* (ezt a' természeti emlékezet megtarthatja)
2. *Péter* (egy ember német fejér kabátban, balrol a' mejjén egy veres P. betü.
3. *Aba* (egy ember a' lábát kétfelé veti, 's két kezét leeresztvén a' tzombja előtt egy kardot tart)
4. *I. András* (egy embernek a' homlokán arany A. I. betük fénylenek.
5. *I. Béla* (mint az előbbeni, de B. I. betükkel.
6. *Salamon* (egy drága Sál ki terjesztve a' földön)
7. *I. Geiza* (egy ember mejjén ezüst G. I. betük.
8. *Szent László* (feje fény sugárral körül, kezében egy fehér zászló)
9. *Kálmán* (egybetsukott könyvet tart kezében, mellynek ki felé fordított hátára arany betükkel *Kálmán* név van kinyomva) — 's így tovább.

Végre vegyük fel például, *Mát.* 5: 3. 's több verseit a' tizenegyig: az itt lévő fontos rövid mondásokat, a' lelki szegényekről, — az igazságot éhezőkről, — az irgalmasokról, — a' tiszta szívűekről, 's a' t, mellyeket, különbféleségek miatt, a' természeti jó emlékezet is nehezen tarthat meg: melly könnyű lesz megtartani; a' feljebbi példákból nyil-

ván való. Így van a' dolog a' pensumokra, a' tanúlmányoknak apróbb 's nagyobb felosztásaira, sőt egész könyvek foglalatjára nézve is.

A' példákat pedig nem azért adtam elő, mint ha tsak úgy kellene képeket formálni, — ez tsak útmutatás, mert itt nem köttetik meg senki phantasiája; de már a' *rakhelyek rendit* megtartani, igen is szükséges.

A' meghallott beszédeknek nem szóról szóra, hanem tsak foglalatjok szerént való megtartására, elég egy szoba 20 vagy 40 rakhellyel, elég a' magunk szobája museuma, a' mint az holmivel felkészítve van, — e' szerént a' más beszédit könnyen felfoghatjuk és sorban szépen reassumálhatunk, — a' Gyüléseken, 's Cathedrákban elmondott, vagy magunk által elmondandó beszédeket, jelessen elrakhatjuk 's emlékezetünkben megtarthatjuk.

De, ha valaki több száz verseket 's szókat akar megtartani 's elmondani: már erre több kell. — Képzeljünk hát egy négy szegletü épületet, mellynek napkeletre néző homlokán legyen a' kapuszín, — jobbról balról e' mellett egy egy szoba, — által ellenbe a' kapuszínnel három szoba a' nyugoti oldalon, — az északi 's déli oldalon négy négy szoba, — így 13 szoba lesz, — ezeknek ajtai mind az udvarra nyíljanak, — az ajtóval szembe ablak legyen; — minden szobának kivül az ajtaja felett, (itt is balról a' kapuszín mellett kezdve) tzímere legyen, p. o. az égi 12 jegyekről így, első szoba: aries, 2-dik bika 's a' t. Akár lesznek a' szobák einrichtolva, akár nem: az mindegy. — A' 13-dik szobának, melly bemenet a' kapu színtől jobbra esik, és most utolsó, tzímere legyen egy arany V. betü, — jelül, hogy ott a' szobák sorának vége van. A' rakhelyek rende pedig a' falakon gondosan megtartassék. — Így egy soron a' 13 szobában 40 rakhellyel elfér 520 szó, vagy vers.

Ha pedig még több rakhely kell: gondoljunk az alsó sor szobák felett emeletet, ugyan olly módon, 's ugyan annyi szobára, — körös körül a' szo-

bák előtt rostélyos folyosó legyen, — a' szobák tzímereztessenek el a' muzsika szerszámokról, p. o. hegedű, klavir, flauta 's a' t. az utolsó 13-diknak tzímere legyen két arany VV. betü. A' kapuszín felett való hely itt is üres marad.

Ha még is több hely szükséges: legyen második emelet, úgy mint az előbbeni. Az utolsó szoba ajtaja felett, három arany V. betü, — jelül, hogy már a' harmadik sort is eljártuk. A' szobák neveztesenek el a' fegyverökről, p. o. kard, puska 's a' t. Így három soron elfér 1560. szó, 's így veszi hasznát az emberi elme a' levegőben épített várnak.

A' kik még nagyobb tökéletességre akarják vinni a' Mnemonicát, képzelnek ismét két három 's több illyen kis várakat, sorba öt hat ölnyire egymástól, — mellyek előtt egy utszá megyen el, — ezeket a' mondott mód szerént elrendelik, — a' front mind egy plaga p. o. napkelet felé hagyódik, — mindeniknek a' kapu felett lesz tzímere, p. o. nap, hold, tsillag 's a' t. 's így napvár holdvár, tsillagvár 's a' t. öt illyen vár, 7800. szót ád ki, — és ez untig elég. A' fent említett Corsicai Ifju is elégnek tartott 6000. szót elmondani egy hallás után.

Mind ezeket a' levegőben épült várakat már, delineálni, lerajzolni, minden napivá tenni, 's úgy fejibe kell szedni a' Mnemonicusnak, hogy midőn a' képzelődés a' várakat, emeleteket, szobákat sorra járja, sehol meg ne akadjon, hanem a' rakhelyek rendi szerént a' számok 's képek között előre hátra fordúlhasson. — Legfőbb dolog itt, mint másutt is: *a' Gyakorlás.*

Ha az elmondás után ismét új szok's beszédek adatnak fel: tehát a' szobákat az előbbeni képektől egészen üreseknek kell gondolni, mint ha valami szellő kiseprette 's elhordta volna azokat, — 's így újabb képeket rakni; de, a' mi fő, *a' rakhelyek* minden falon megmaradjanak.

Minekünk, kik producálni magunkat nem akarjuk, elég a' magunk lakó szobáját olly familiárissá tenni, mintha mindenütt benne volnánk, — 20,

vagy 40. rakhelyről elég dolgot meglehet tartani; de lehet a' más szobájában is az emlékezetet gyakorolni 's a' képzelődést Mnemonice foglalatoskodtatni.

Ezeket kivántam az ars memoriae esmertetésére mondani. Tsak ezekből is érthető már, hogy miért nem tévesztik el magokat a' Mnemonicusok? — hogy esik az meg, hogy a' mint kivántatik a' 3-ik 5-ik 's a' t. szókat is elő adhatják? — de a' régiek helyesebb megértésére is, egy kis világosságot derít ez a' tanúló Ifjuságnak.

Ezen ellenvetésre: talán ez a' mesterséges mód inkább terheli az emlékezetet, mint sem azt segítené, — ezt feleli Cicero *de Orat. II.* 88. Neque verum est, quod ab inertibus dicitur, opprimi memoriam imaginum pondere, et obscurari etiam id, quod perse natura potuisset. — Már pedig ő neki, mint ebben próbált orátornak, úgy gondolom, hihetünk; de a' II. §. elő számlált példák is ugyan azt bizonyítják. Én részemről tsekély próbám után azt mondhatom, hogy nagy hasznát lehet venni, tsak hogy szokni kell hozzá, mint a' rekruta a' jó lépéshez, — mert a' mondás szerént: omne opus difficile est, antequam tentaveris.

Azt sem lehet mondani, hogy az itélő tehetséget — iudicium — gyengíti; sőt inkább erősíti, mivel azt éles distinctióra, a' dolgok helyes megkülönböztetésére tanítja, szoktatja; kivált a' nagy iudiciumu de gyenge memoriáju embernek, igen hasznos tudalom ez. Nem kell azonban gondolni, mint ha emlékezetet teremtene valakiben. Nem! — hanem tsak tökéletesíti azt, mint mondja *Cic. loc. cit.* Hac exercitatione non eruenda memoria est, si est nulla naturalis; sed certe, si latet, evocanda est. és *Cap.* 87. Confiteor equidem hujus boni naturam esse principem; de azért a' nagy elméjüek is vehetik hasznát. *loc. cit.*

Úgy látszik, hogy az Ifjak akkor vehetnék gyakorlásba az emlékezet-tudományát, mikor a'

Poesist elvégezték, 's a' régi mythologiából képzelődésök meggazdagodott, — és így a' philosophiai cursusban, vagy a' dialecticában, vagy az empirica Psychologiában adathatnék elő; de ezt meghatározni én nem kívánom.

Most egy szót az Inprovisátorokról. Azon alkalommal, midőn a' mult esztendőben Langenschwarz Pesten magát felmutatta, igen helyesen jegyzette meg egy tudós hazánkfija a' H. 's K. Tudósítások Hasznos Mulatságaiban, hogy az említett Inprovisátornak, bizonyos formáinak, vagy kaptáinak kell lenni, mellyekre a' feladott materiát (propositiót) alkalmaztatja. — Én is illyen értelemben vagyok; ha pedig még azt is ide gondoljuk, hogy az Inprovisátorok a' mnemonica segítsége által száz meg száz materiákrol irt verseket és pedig különbféle mértékre (metrum) megtanúltak, 's azokat a' rakhelyekről, mint még annyi fijokokból könnyen előszedik, 's nem is egyebet, hanem tsak annyit tselekesznek, mint azok, kik a' halotti kész Bútsúztatókba a' János helyett József nevet raknak: így az egész tsudált történet könnyen megfogható lészen. Mert hogy akármelly nagy eszü ember is, extempore, egy nagy Publicum előtt, akár melly feladott matériáról és akár melly metrumon jól verseljen, vagy tsak folyó beszédben oratori módon, de hibátlanúl declamáljon is: abban még eddik Tamás vagyok. — Itt is a' tapasztalás, ez a' leg jobb mester, szólhat.

A' kiknek Hazánk tudósai közül bővebb esméretjek van a' Mnemonicáról, 's a' mi tsekélységet irtam, kevesellik: gondolják meg hogy én tsak árnyékot rajzoltam; különben is szóval, mutatással, 's le rajzolással lehetne itt inkább tanítani, mint holt néma betükkel; a' kik előtt pedig ez esméretlen, 's mint egy újság még: haszonnal gyakorolhatják 's könyebbséget szerezhetnek vele magoknak a' tanúlásban, 's egy kis ártatlan mulatságot is indíthatnak, — és ha még többet kívánnak tudni: olvasgassák: *Mnemonik, oder die Gedächtniskunst der Alten, — systematisch bearbeitet von Chr. Aug.*

Lebrecht Küstner. Leipzig, 1805. 8-o, — mellynek én is sok hasznát vettem, miolta Saxoniában a' kezemhez jutott.

Ha pedig valaki Feledékenység-mesterségét kivánna inkább: annak ezt feleljük: ez a' tudományok országában nem szükséges; az élet szenvedett keserveit pedig, minthogy mesés Lethénk nints, hogy abból ihatnánk, felejtesse el velünk a' boldogabb jövendőknek reménysége, — melly az emberi élet balsamja. — Írtam Harkányban 1834.

Szabó Péter, Prédikátor.

6.

Még egykét szó Szent István Királynak Görög Nyelvü Ókleveléről.

Kiadván a' folyó évi Tudományos Gyüjtemény első kötetében Szent István első Magyar Királynak azon Görög Nyelvü Óklevelét, mellyben a' Boldog Aszszony Veszprémvölgyi Apátza Klastromát alkatta, 's mellyet Kálmán Magyar Fejedelem Deák Nyelven újra megerősített, szükségesnek találom még azoknak kedvükért, kik a' Görög Nyelvet nem értik, következésképen magárol az alkató levélről nem itélhetnek, közleni fordításban, Szerdahelyi György előadása szerént, Szent Istvánnak Óklevelét. Ez imígyen hangzik Deák Nyelven:

„In nomine Patris, et Filii, et Sancti Spiritus iubeo ego Stephanus Christianus, et Rex totius Ungariae erigendum, administrandum, et constabiliendum Monasterium Sanctissimae Dei Genitricis Metropolitanum in Vesprem et in eo perennem multitudinem Monialium pro spirituali salute mea, Coniugis, et P r o l i u m m e a r u m *), et Patriae to-

*) A' régi Fordítóknál „F i l i o r u m" állott a' Görög „καὶ τοῖς τέκνοις μᾶ" helyett, de Szerdahelyi, igazítani akarván a' helyen, „P r o l i u m" szóval tserélte föl az előbbenyit. Hibátlanúl, mert „Τέκνα" a' közép századi Gö-

tius; et do annuas eidem Monasterio Nonas cum villis iure perpetuo possidendis. Nomina vero duarum istarum Villarum sunt haec: prima Sagarbren (*ma: Szár Berény, Vörös Berény, a' Balaton mellett Veszprém Vármegyében*) habens Mansiones quadraginta octo, et Piscatores sex. Et altera villa est Sanaton (*ma: Szántova falu Báts Vármegyében a' Duna mellett*) habens Mansiones triginta, quae est ad Danubium: et viginti Udvarnicos in Dedicationem Sanctissimae Dei Genitricis, et Trajectum Obada (*ma: Abád, Abádi-Rév Heves Vármegyében a' Tisza mellett*) una cum naucleris septem. Similiter et Telonium Fori, et Aratores sexaginta, et Piscatores ad Danubium duodecim, et Fabros Lignarios tres, et Fabros Aerarios duos, et Lagenarium unum, et Tornatorem unum. Et in Polosnik (*ma: Palaznak, Paloznak, falu Szala Vármegyében*), et in Mama (*ma: Máma, puszta Veszprém Vármegyében a' Balaton mellett*) Plaustrales sex, in Obada vero septuaginta Apiarios (Melarios), Vinitores sex. Ut autem habeat et Santan insulam Sanctam Trinitatem (*Szent Háromság, Sziget lehetett Szántova mellett Báts Vármegyében, melly ma fön nem áll*) in participationem. Omnium vero Villarum nomina sunt haec, primo: Sagarbrien (*Szár-Berén*), et Tune (*Tanya, az az: Halász Tanya, utóbb Madotsa névvel, Tolna Vármegyében*), Saindru (*ma: Sándor, puszta Veszprém Vármegyében*), et Knesa (*ma: Kenese, falu Veszprém Vármegyében*), et Kneta (*hihetőképen: Kiliti, deákúl: Villa Cleti, Somogy Vármegyében*), Tzitun (*ma: Tzitén, a' Balaton mellett*), etc. Secundo: Samton (*ma: Szántova*), Podrugu (*ma: Podragh, falu Veszprém Vármegyében*), et Zalese (*Sarlós, Baranya Vármegyében*), et Grin-

rög Nyelven „Liberi" köztönségesebb jelentéssel bírt. Lássad: Caroli du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis. Lugduni, 1688. fol. Tomo II, col. 1538.

tzari (*ma*: *Gerentsér*, *Puszta Veszprém Vármegyében*), et alia plura do eidem Metropolitano Monasterio Sanctissimae Dei Genitricis, ut, donec steterit coelum et terra, sint Monasterii. Do autem etiam potestatem in hac eadem habitatione, ut volentes habitare in possessorio (Dominio) Sancti Monasterii absque voluntate Abbatissae et Sororum (proprie Sororcularum) expellantur e loco etiam nolentes. Si quis autem praesumserit ex illis, quae dedi in perpetuum Monasterio, minuere (abscindere), aut aliquid abalienare, seu ex progenie mea, seu alter aliquis, seu Reges, seu Principes, seu Belliduces (Militiae Duces), seu Episcopi, seu aliqui alii, ut habeant maledictionem a Patre, et Filio, et Sancto Spiritu, gloriosa Domina nostra, Deipara, et semper Virgine Maria, gloriosissimis Apostolis, et trecentis octodecim Patribus, et omnibus Sanctis, et a me, coram Patre, et Filio, et Sancto Spiritu, gloriosa Domina nostra, et Deipara, omnino semper peccatore."

Megmagyarázván a' Zárjegyek alatt az ézen Óklevélben előfordúló helyeket, a' mi Kálmán Királynak Megerősítő Deák Óklevelében a' Geographiából még ezeken kivűl előjő, azt sem nehéz a' mai Írásmód szerént előállítani. Akaratja, ma Akarattya, egy táj neve a' Tziténi halmoknak hátuk megett Balaton Fő Kajár felé. Vamus, ma Vámos, Veszprém Vármegyei Falu. Scigetfev, ma Szigetfő, tsutsa a' Tsepeli Szigetnek Rátz Almás előtt, hol Szent Pentele (Sancti Pantaleonis) Apátsága hajdan virágzott. Ticus, ma Tikats, Veszprém Vármegyei Puszta. Erhat, ma Érhát, tájék neve. Baluan, ma Bálván, köz keletben forgó szó, p. o. Kapu Bálván, Oszlop helyett. Sild, Falu neve, mellynek fekvését annak, kiolvashatná, az Ó Budai Káptalannak némelly 1364-diki Határleveléből nem lenne nehéz fölvilágosítani. — Minden esetre figyelemre méltó e' régi Magyar Nevek közűl néhány, p. o. Po-

loznik és Girinchár, a' Magyar Nyelv Történeteire nézve is.

Görög Óklevelekre találni, még most igazi ritkaság Europában. A' Görög Óklevelek Konstantinápoly elfoglaltatása után nagyobb részént a' Török iga alatt elvesztek, 's az a' kevés rész pedig, melly itt 's ott menedék helyre talált, még nintsen többnyire kiadatva. Illyenek különösen azon Ókleveles Kézíratok, mellyek a' Bétsi Tsászári Könyvtárnak egyik fő díszét tészik. Ezeket én nem forgathattam mostanig. Vagyon a' Turini királyi Könyvtárban is egy Görög Óklevél Gyűjtemény XIII-dik századi Kézíratban Andronicus Paleologus Görög Tsászárnak és János Konstantinápolyi Patriarchának hiteles eredeti aláírásaik alatt, mellynek tudós leíratása közöltetett ime tzímü munkában: „*Codices Manuscripti Bibliothecae Regii Taurinensis Athenaei. Recensuerunt, et animadversionibus illustrarunt Josephus Pasinus Regi a Consiliis, Bibliothecae Praeses et Moderator, Antonius Rivautella et Franciscus Berta eiusdem Bibliothecae Custodes. Taurini*, 1749. *fol. Tomi. II.*" — Sőt nem tsak leíratás vagyon e' derék Lajstromban a' Turini Görög Ókleveles Gyűjteményről, hanem néhány Görög Óklevél benne mutatóúl ki is adatott. Mivel birom e' Könyvet, méltó lészen belőle némellyeket Kálmán Király Görög Másolatával összse hasonlítani.

A' régieknek keresztyén buzgóságuk, az Üdvözítő eránt viseltető hálából, az Óklevél kezdete előtt (Neues Lehrgebäude der Diplomatik. Erfurt, 1768. 4-o VI. Theil, S. 389—399.) Keresztet tenni szokott. Ezt látjuk Kálmán Király Másolatának kezdetén is a' hajdani szokással igen egyezőleg. Előjő e' Szokás a' Görög Óklevelekben és Kézíratokban is mind a' kezdetnél, mind az aláírásoknál, 's különös figyelemre méltó, hogy a' Görög Kereszt formája (Pasini, Cat. Codd. MSS. Turin. I, 360—361.) szakasztott ollyan, a' millyen Kálmán Másolatának kezdetén találtatik. — Szent István Királynak

Görög Óklevele a' Kereszt után a' Szent Háromságnak segítségül hivatásán kezdetik: Hasonló a' Kezdet (Pasini, Catal. Codd. MSS. Turin. I, 344. 347. 355.) több XIII-dik századi Görög Óklevelekben is épen azon szovakkal, mellyek Szent István Óklevelében olvastatnak.— Szent István Király a' Görög Óklevél végén egyébb Átkozódásokon kivűl a' Nicaeai Közönséges Egyházi Zsinatban együtt tanátskozott három száz tizennyoltz Atyának átkát is sujtja a' Veszprémi Apátza Monostor háborgatóira: A' Turini Görög Óklevelekben is mondatik (Pasini, Catal. Codd. MSS. Turin. I, 346. 350. 352. 355.) egyébb átkokon kivűl a' Deák fordítás szerént: „*Nullo igitur umquam tempore, nullaque aetate quispiam nostrum, vel haeredum omnium, atque successorum nostrorum audebit ex parte, vel universim nostram hanc Constitucionis Chartam abolere, nisi voluerit subjici execrationibus, quas tercentum octodecim Sancti Pique Patres Nicaeni pronuntiarunt, et anathema Christi Jesu incurrere.*“ Az tehát, ki Szent István Királynak Görög Óklevelét föltette, nem volt járatlan a' Görög Diplomatikában. Idővel fölnyittatván bővebben a' Görög Kutfők, több illyeket összze gyűjteni fog a' Magyar Szorgalom; a' mostani Kor pedig, már ezeknél fogva is, vigyázva fogítélni e' betses Magyar Régiség hitelességéről. A' vakmerő ítélet előbb, vagy utóbb füstbe menni szokott.

Azoknak végre, kik talán a' Beszprém, Brecislaus és Henricus keresztneveknek egységükön akadoznának, nem árt tudniuk, hogy a' Henricus név a' tudós Gatterer előadása szerént (Joh. Christoph Gatterer's, Abriss der Genealogie. Göttingen, 1788. 8-o S. 47—48.) egy a' Hein, Heintz, Heino, Heineko, Heinemann, Heintzil, Hentz, Hetzel, Hetzil, Hetzilo, Hezzo, Esso és Heinrich nevekkel; egy továbbá a' szinte nagytudományu Westenrieder előadása szerént (Laur. de Westenrieder, Glossari-

um Germanico-Latinum Vocum obsoletarum Primi et Medii Aevi, inprimis Bavaricarum. Monachii, 1816. fol. col. 228) a' Hainz, Hezel, Wezil és Wezel Keresztnevekkel is. Az utóbbiakból faragták, kétség kivül, a' Tótok a' Beszprém, Brecislaus és Weszprém neveket újabb elrontások által. Nem szinte illyen vitézi elrontások-e nálunk, Magyaroknál is, az Imre, Emericus, Mima és Mimi, 's talán Emőke nevezetek is? E' félékben a' Dajkák és Tselédek voltak a' Fő Mesterek, vagy maguk a' gyermekeiket gögyölő Szülők. — Befejezem e' tárgyat Szerdahelyi György könyvét ajánlva, minthogy e' tsak 1 fr. papiros pénzen megszereztethető Könyv a' gondatlan nem vétel miatt könyvtakarékra kezdetett fordíttatni. Hiszi-e a' késő Maradék, hogy Bél Mátyásnak nagy és fényes Geographiai Könyve 's Históriai Adparátusa, Schwandtnernak Magyar Történeti Kutfő Gyüjteménye, Práynak Évkönyvei, Katonának Kritika Históriája, Gánótzinak Nagy Váradi 's Kollernak Pétsi Püspökei, Wagnernak 's Kaprinainak Diplomatikai Munkái, Schönwisnernek Szombathelyi Históriája 's a' t. a' hideg részvétlenség miatt már előbb hasonló sorsra jutottak? Hiszi-e, hogy Práynak „Epistolae Procerum" tzímü Gyüjteménye, mellyet számtalan kérelmekre 's nehézségekkel küzdve írhatott le, épen most (1834-dikben!) fordíttatik Takarékokká? Ha illyen nálunk a' Tudománynak Arany Százada, térdre esve kérnünk kell a' Mindenhatót, hogy hárítsa el tőlünk az illyen keserü poharat, 's adjon kebleinkbe nemesebb Tudomány szeretetet!

Horvát István.

7.

A' Duna partján találtatott Római Kőírások.

Dunántuli Magyarországnak, melly a' Rómaiak birodalma alatt nyugotra a' Cetius és Stayer országi hegyekig terjedvén, *Pannoniának* neveztetett, hajdani történetét, tsak *Lázius*, *Szalágyi*, *Schönvisner* és *Katanchich* tudós szorgalmok után valamennyire esmerjük, mert *Engel*, és *Feslertől* irtt Magyarok történeteiben nem igen többet, mint már nálok egy századdal előbb élt *Szentiványi Márton*, és *Timon Samu* könyveikben, olvasunk. Ugyan ezen okból minden újabban feltünt, és fedezett Római emlékeknek, mint annyi történeti kútfőknek, beiktatását a' Tudományos Gyűjteménybe méltónak itélem, hogy azoknak, kik hazánk Rómaikora felvilágosításának szentelik szorgalmokat, tudományul szolgálhassanak, nehogy az irigy időnek Vasfogai és a' Viszontagságok dúlásai által megemésztetvén, emlékezetekben is örökre elenyészszenek.

Méltó hálát mondhatunk azért Bétsi Wrchorszky A. úrnak, ki nyári szűnet napjait Magyar Országi utazásra szánván, azon Római Kőírásokat, mellyek a' Duna mentében szemébe ötlöttek, mikép feljegyzette, úgy az Oesterreichisches Archiv' 1833. eszt. folyamatban a' Decemberi kötet 608 lapján imigy elő adta.

1. Sopronnak vevén uttyát, ott ezen Kőírásra akadott:

A TERENTIVS
A. F. DENTO. AN. XX.
A. TERENTIVS A. F.
MARTIALIS. AN. XV.
H. S. S. NATI SALO
NIS. IVLIA. TITIA. T. F.
MATER. V. FILIS. SVIS.
ET. SIBI. P.

Már 1831. esztendőben, midőn kiásatott, azonnal béküldetett a' Magyar Tudós Társaságnak B. Ocskay Antal által; vélemény adásra nekem kiadatván, mind a' Dento, mind a' Martialis Cognomeneknek értelméről, mind pedig Terentia Római Nemzetségnek Pannoniában több helyeken lakásáról akkoron bőven értekeztem.

2. Sopronból Áts felé vévén uttyát, talált egy hoszabb sírkőfedelet illyen írással:

C. FARRACI. C. L.
AVCANIO. AN. L.
H. S.
C. FARRAX
IVCVNDVS PATRONVS
POSuIT

Ezt így olvasom: Cajo Farraci, Caji Liberto Aucanio Annorum quinquaginta, hic sito, Cajus Farrax Jucundus, Patronus posuit. Melly nagyon kedvelte C. Farrax Jucundus felszabadított szolgáját, bizonyittya az, hogy saját nevét reá ruházta, és örök emléket készíttete nekie. Ez újabb bizonysága a' Római Népnek tulajdon Hálaadósági erényének, mellyet már e' Tud. Gyűjt. 1832. II. Köt. a' Soproni Tanáts házban felállított kő emlékről szólván, bizonyítottam.

3. Ugyan ezen uttyának folytában talált Átson ketté törött nagy követ, mellynek felső része üregében egy kiálló és pántzélban öltözött Férjfi melyképet látnia képzelt, — holott az alatti irás ezt aszszonyi sirkőnek bizonyíttya:

ME. . . . . .
ASS. Q. FABIE.
QVAE. VIX. AN.
XXX. AVR. VALEN
TINVS CONIVGI
INCOMPAR
ABILI.

Ezt én igy olvasom: Memoriae Aeternae. Asstae, vagy Astartae Quintillae Fabiae quae vixit annis triginta, Aurelius Valentinus conjugi incomparabili. Mert bizonyos, hogy Astarta, Asturica és Asta nevet viseltek a' Római Aszszonyok, minekutána Syria a' Rómaiaktól meg-hódoltatván, Istenaszszonyának Astartének tisztelete Rómában is divatkozott.

4. Ugyan Átson talált még egy Római Kőírást, mellyről jegyzi „*die aber, wie ich erfuhr, unecht ist*“ illyet:

ACILIVM. PREDIVM. SVBVRBANVM. SIDONIE. M.
ACILIVS. TRIBVN. LEG. I. PANNONICE. PROPVGNACVLVM.
MVNIENDVM. F. C. V. C. DCCCVII.

mellynek ez lenne igaz olvasása: Acilium praedium Suburbanum Sidoniae Municipii. Acilius Tribunus Legionis I. Pannonicae Propugnaculum muniendum fieri curavit. Urbis Conditae (Anno) Octingentesimo Septimo. Minthogy a' tudósító e' kőnek helyére olvasóját nem utasíttya, azt alkalmasint a' nagy Angoly kertben, melly ez előtt fél századdal külömbféle sántzok, sőtt ütközetek természeti képzetivel ékeskedett, helyheztetettnek vélem; és valamelly *képzelt* Római Torony felírásának készíttetettnek olly Antiquáriustól, ki sem a' régi Kőírások szavaiban, sem Pannonia Geographiájában jártas vala; mert ő Áts, és Szőnyből Acilium és Sidoniát koholt, holott Szőnynek helyén roppant Bregetium Városa és Municipiuma a' Rómaiaknak virágzott, Legio I. Pannonica pedig hogy ezen helyen telepedett volna, tudtomra nintsen; de azért még is hálánkra szert tehet a' tudósító, mivel ő első ezen Ál-Kőírásra figyelmessé tette Tudósainkat és alkalmatosságot nyújt nem tsak a' kő-eredetisége visgálására, de Acilium Praedium, és Sidonia Municipium létének bizonyítására.

5. Nagy, vagy is Ó-Szőny helységben az uraság kertje mellett egy ékesen kifaragott, de nagyon tsonkított áldozó oltárkő fekszik, mellyen ezen sorok olvashatók:

I. O. M.
C. MARCIVS
VERVS
DEC. M. BR. G.
V. S. L. M.

Az az: Jovi Optimo Maximo Cajus Marcius Verus, Decurio Municipii Bregetio Votum solvit lubens merito. Bregetio Római municipiumnak neve, mint Katanchich hoszasan elő adta, külömbféle módon írattatik a' Római Szerzőknél. A' Tabula Peutingeriana sive Theodosiana *Brigantium*-nak nevezi; Aurelius Victor Epitome könyvében *Bergetio*; Lázius és Schönvisner tőlök látott köveken *Bregetio* olvasták; — a' jelenlévőn alkalmasint *Brigetio*, mivel épen az I. betű nem igen jólláthatő.

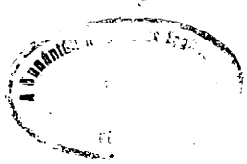
Vajha Hazánkban nem csak a' Római Kőírásokat, de a' középévbelieket is szorgalmatosan feljegyeznék és bekűldenék figyelmes utazóink, hogy ezen Tudományos Gyűjteményben iktattatván, Tudósainknak kivánt hasznokra szolgálhatnának.

Idősebb W. Jankovich Miklós.

8.

Új Orvosok a' Pesti Fő oskolából az 1833-*dik évből.*

Az Orvosi Tudományok, a' mennyire az emberi élet föntartatását 's hoszszabbíttatását tárgyazzák, igen fontos befolyással birnak a' polgári Köz Társaság boldogságára nézve, 's azért azoknak gondos és tudós gyakorlóik különös figyelemre méltók. Ők enyhítik leginkább, segítő karokkal sietvén ember és polgár társaik felé, a' szenvedő emberiségnek fájdalmas aggodalmait; ők, ha kötelességeiket érzékeny részvétellel 's érett bélátással teljesítik, mindenek fölött érdemesek „OB CIVES SERVATOS" a' polgári hálakoszorura.

Nem lehet tehát nem gondosan vigyázni e' jeles Karnak szaporodására mind a' ditső pálya tekéntetéből; mind pedig még azért is, hogy az Új Orvosok által a' fölsőbbi bölts rendeléseknek következésükben az Írói Sereg száma is nevekedik. Ha napról napra kevesebb történik is, a' mit mély szánással említek, nemzeti Tudósainknak Életírásaik körűl, 's azzal, hogy egykor egy tekéletes Magyar Tudós Tárt készítsünk, ma már gondolni sem látszatunk is: De különösen Orvosainktól, kikre nézve a' nagy tudományu Weszprémi szerentsés előmenetellel jeget tört, bizvást reménylhetjük az ellenkezőt. Támadni fog, kétségen kivűl, e' tiszteletfiaiból, ki Weszprémi igyekezeteit folytatni, 's a' kihalt Orvos Emberbarátoknak puszta sirhalmaikra Nefelejts virágbokrokat fog ültetni. Addig is legyenek e' tsekély Töredékek emlekeztető Intések, és serkentő Buzdítások a' bővebb törekedésekre.

A' múlt 1833-dik évben a' Pesti Fő Oskolában Orvosi Koszoruval ékesíttettek;

1.) Másznyi Jósef Miklós, Kápolnaiſi Poson Vármegyéből, 29 esztendős, Római Catholicus Hitü, a' Bábaság Mestere; előmozdíttatott (promoveáltatott) Januárius 27-dikén. Deák Értekezése: „*De Apoplexia. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*“ — Ajánlva: Méltóságos Horgosi Kárász Miklós ő Nagyságának, a' Hétszemélyes Tábla érdemes Birájának.

2.) Mayer Antal, Petze Szent Martoniſi Bihar Vármegyéből, 26 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Februárius 9-dikén. Deák Értekezése: „*Digitalis Purpurea. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*“ Ajánlva: Tek. 's Nemzetes Haralyi Fejér Sándornak és Margitay Katalinnak.

3.) Fejes Mihály, Nagy Ivániſi Heves Vármegyéből, 25 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Februárius 9-dikén. Deák Értekezése: „*De Cauterio. Pestini*, 1833. 8-*o Typis Josephi Beimel.*“

4.) Zsogovits István, Zerindi‌ſi Arad Vármegyéből, 26 esztendős, Nemegyesült Görög Hitü; előmozdíttatott Februárius 13-dikán. Deák Értekezése: *Dissertatio Medico-Practica De Typho Contagioso. Pesthini*, 1833. 8-o *Typis Josephi Beimel.*" Ajánlva: Jó Édes Annyának.

5.) Kollarits József, Pesti‌ſi Pest Vármegyéből, 22 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Mártius 3-dikán. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Eclampsia Infantum. Pestini* 1833. 8-o *Typis Landerer iani.s*" Ajánlva: Peneyszl Jánosnak Soproni Népszószólónak.

6.) Erdélyi József, Varasdon Varasd Vármegyében született Magyar Nemes, 24 esztendős, Római Catholicus Hitü, előmozdíttatott Mártius 10-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Cholera Indica ut Febre Intermittente Perniciosissima. Budae*, 1833. 8-o *Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Legjobb és nagy érdemü Tanítóinak.

7.) Egger Edvárd Illés, Kremsiri‌ſi Morva Országból, 33 esztendős, Israelita, a' Seborvosi Tudomány és Bábaság Mestere; előmozdíttatott Mártius 17-dikén. Deák Értekezése: „*De Cantharidibus Anatomice, Physiologice et Chemice consideratis. Pesthini*, 1833. 8-o *Typis Trattner-Károlyianis.*" Ajánlva: Braisach Ábrahámnak, érdemes Jótevőjének.

8.) Wachtel Dávid, Nagy Kanizsai‌ſi Szala Vármegyéből, 26 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Mártius 24-dikén. Deák Értekezése: „*Mors Physiologice Disquisita. Budae*, 1833. 8-o *Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Tek. Tudós Csausz Mártonnak, Orvos Doctornak, és az Orvosi Kar mostani Dékánának a' Pesti Fő Oskolában.

9.) Wolny István, Olaszi‌ſi Szepes Vármegyéből, 25 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Mártius 29-dikén. Deák Értekezése:

„*Dissertatio Inauguralis Pharmacologico-Medica De oleo Gadi Morrhuae. Pesthini*, 1833. 8-o *Typis Josephi Beimel.*“ Ajánlva: Fő tiszteletü 's Méltóságos Richter Alajosnak a' jeles Praemonstráti Szerzetes Rend Jászói, Váradhegyi és Leleszi Prépostának.

10.) Flór Ferentz, Nagy-Károlyifi Szathmár Vármegyéből, 23 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Mártius 31-dikén. Magyar Értekezése: „*De Cura Infantum.*“ Az az: „*Kisded Apolás. Pesten*, 1833. 8-o *Beimel Jósef betüivel.*“ Ajánlva: Tek. Tudós Streit János Orvos Doctornak, a' Haza Felséges Nádor Ispánya Udvari Orvosának.

11.) Patzek Károly, Kőrös-Ladányifi Békes Vármegyéből, 25 esztendős, Ágostai Vallásu; előmozdíttatott Mártius 31-dikén. Magyar Értekezése: „*Fragmenta Anthropologica.*“ Az az: „*Ember Esmértető Töredék. Pesten* 1833. 8-o *Beimel Jósef betüivel.*

12.) Kölbel Augustus, Posonifi Poson Vármegyéből, 23 esztendős, Római Catholicus Hitü; elő mozdíttatott Aprilis 18-dikán. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Pharmacologico-Medica De Cortice Peruviano. Pesthini*, 1833. 8-o *Typis Josephi Beimel.*“ Ajánlva: Legjobb Szülőinek.

13.) Stoltz Samu Augustus, Eperjesifi Sáros Vármegyéből, 27 esztendős, Ágostai Vallásu; előmozdíttatott Aprilis 8-dikán. Deák Értekezése: „*Aquae Minerales-Sulfureae Hungariae. Pesthini*, 1833. 8-o *Typis Josephi Beimel.*“ Ajánlva: Legjobb Szülőinek.

14.) Kézmarszky Tamás, Szepesváralyaifi Szepesvármegyéből, 25 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Május 21-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Noma. Budae*, 1833. 8-o *Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*“ Ajánlva: Tiszt. Maleter Mátyásnak, Olaszi Plébánusnak.

15.) Deutsch Móritz, Aszódifi Pest Vármegyéből, 22 esztendős; Israelita; előmozdíttatott

Május 24-dikén. Deák Értekezése: *Medicus. Dissertatio Inauguralis. Budae*, 1833. 8-o *Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Nagyságos Schedius Lajos Ts. K. Tanátsosnak és Királyi Rendes Tanítónak.

16.) Hubert Ferentz, Nagy Szombatifi Poson Vármegyéből, 24 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Május 29-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Scirrho, et Cancro Uteri. Budae*, 1833. 8. *Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Szeretett Szülőinek.

17.) Plohn Lázár, Ulanowifi Galitziából, 31 esztendős, Israelita; előmozdíttatott Május 29-ikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica sistens Artem Formulas concinnandi. Pesthini*, 1833. 8-o *Typis Josephi Beimel.*" Ajánlva: Plohn Károlynak, Testvérének.

18.) Deutsch Józef Aszódifi Pest Vármegyéből, 24 esztendős, Israelita; előmozdíttatott Junius 7-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Constitutione Individuali. Budae*, 1833. 8-o *Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Nagyságos Kevermesi Tököly Péternek, Ts. K. Tanátsosnak és Ts. N. Tsanád Vármegyében a' Fő Ispányi Hivatal Helytartójának.

19.) Horváth Elek, Tállyaifi Zemplén Vármegyéből, 30 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Junius 7-dikén. Magyar Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De officio Lactationis.*" Az az: „*Orvosi Értekezés a' Szoptatás Kötelességéről. Pesten*, 1833. 8. *Beimel Józef betüivel.*" Ajánlva: Méltóságos Keresszegi Csáky János Gróf elmaradott Özvegyének, született Jekelfalusi Teréz ő Nagyságának.

20.) Spécz Károly, Kis-Martonifi Sopron Vármegyéből, 27 esztendős, Római Catholicus Hitü; elő mozdíttatott Junius 21-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Asphyxia, Ophthalmia, et Aphtis Neonatorum. Bu-*

dae, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Nagy Méltóságu Buzini Keglevich Gábor Gróf Ts. K. Belső Titkos Tanátsos Ur és Korona Őr ő Excellentiájának.

21.) Forty Károly, Budaifi Pilis Vármegyéből, 24 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Junius 21-ikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Dolore Faciali Fothergillii. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Legjobb Édes Attyának.

22.) Riebe Adolf, Posonifi Poson Vármegyéből, 25 esztendős, Ágostai Vallásu; előmozdíttatott Junius 21-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Erysipelate. Pesthini*, 1833, 8-*o Typis Josephi Beimel.*" Ajánlva: Szeretett Édes Annyának.

23.) Fleischer Wentzel, Leitmeritzifi Tseh Országból, 26 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Junius 21-dikén Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Graviditate Extrauterina. Pesthini* 1833. 8-*o Typis Josephi Beimel.*" Ajánlva: Szeretett Édes Annyának.

24.) Rappaport Márk, Lembergifi Galitziából, 24 esztendős, Israelita; előmozdíttatott Junius 29-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Scorbuto. Pesthini*, 1833. 8-*o Typis Josephi Beimel.*" Ajánlva: Szeretett Szülőinek.

25.) Felső Szopori Tóth Sándor, Felső Szoporifi Sopron Vármegyéből, 24 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Julius 14-ikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Cyanosi. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Tek. Felső Szopori Tóth Józsefnek, több Tek. Ns. Vármegye Tábla Birájának.

26.) Schmalkovits Mihály, Pápaifi Veszprém Vármegyéből, 31 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Julius 21-dikén. Magyar

Értekezése: *Dissertatio Inauguralis Medica De Stricturis Urethrae.*" Az az: „*A' Hugytső Szükülèseiről. Budán*, 1833. 8. *A' Pesti Fő Oskola betüivel.*" Ajánlva: Nagyságos Tudós Lenhossék Mihály Urnak, Ts. K. Tanátsosnak, Magyar Ország Fő Orvosának.

27.) Koppel Sigmond, Pestifi Pest Vármegyéből, 25 esztendős, Israelita; előmozdíttatott Julius 21-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Morborum Cura Diaetetica. Pesthini*, 1833. 8-*o Typis Trattner-Károlyianis.*" Ajánlva: Szeretett Édes Attyának.

28.) Breslauer Jakab, Ó Budaifi Pilis Vármegyében, 29 esztendős, Israelita; előmozdíttatott Julius 30 dikán. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica sistens Hydrocephalum Internum Acutum. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Tek. Tudós Stahly Ignátznak, a' Pesti Fő Oskola rendes Tanítójának.

29.) Eggerth József, a' Bába Tudomány Mestere, Fischamendifi Austriából, 27 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Julius 30-dikán. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Pharmacologico-Medica De Coffea. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*" Ajánlva: Szeretett Szülőinek.

30.) Pirkler Antal, Jász-Berényifi a' Jászságból, 25 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Augustus 4-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Pneumonorrhagia. Pesthini*, 1833. 8-*o Typis Landererianis.*" Ajánlva: Nagyságos és Tek. Gyöngyösi Somogyi Antalnak, a' Jász és Kún Nemzet Nádor Ispányi Fő Kapitányának és a' Jász meg Kún Kerületeknek.

31.) Spitzer Hermán, Budaifi Pilis Vármegyéből, 25 esztendős, Israelita; előmozdíttatott Augustus 4-dikén. Deák. Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Chirurgiae ad Medicinam Relatione. Pesthini*, 1833. 8-*o Typis Landereri-*

anis.“ Ajánlva: Spitzer Jakab szeretett Nagy Bátyának.

32.) Ross Ferentz, Kaposvárifi Somogy Vármegyéből, 30 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Augustus 11-dikén. Magyar Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis De Febri Puerperali.*“ Az az: „*A' Gyermekágyi Láz. Budán*, 1833. 8-*o. A' Pesti Fő Oskola betüivel.*“

33.) Gartemann János György, Eperjesifi Sáros Vármegyéből, 27 esztendős, Ágostai Vallásu; előmozdíttatott Augustus 11-dikén. Deák Értekezése: „*Claudius Galenus. Pesthini*, 1833. 8-*o Typis Landererianis.*“ Ajánlva: Méltóságos Ghymesi és Gátsi Forgáts István Gróf ő Nagyságának.

34.) Kövesy Pál, Lovas Berényifi Fehérvármegyéből, 24 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Augustus 11-dikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Fluxu Coeliaco. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*“ Ajánlva: Tiszt. Maurer György Bitskei Plébánusnak a' Székes Fehérvári Püspöki Megyében.

35.) Telegdi Nemes Roth Gáspár, Telegdifi Bihar Vármegyéből, 30 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott Augustus 11-ikén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Hypochondriasi. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis*“ Ajánlva: Tek. Tudós Csausz Mártonnak, Orvos Doctornak és az Orvosi Kar mostani Dékánának.

36.) Haliczky Antal, Tokajifi Zemplén Vármegyéből, 29 esztendős, Római Chatolicus Hitü; előmozdíttatott Augustus 19-dikén. Deák Értekezése: „*Imago Melancholiae. Budae*, 1833. 8-*o Typis Regiae Universitatis Hungaricae.*“

37.) Kovács Pál, Dégifi Veszprém Vármegyéből, 26 esztendős, Helvetiai Vallásu; előmozdíttatott Augustus 19-dikén. Magyar Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Psycho-Physiologica De*

Educatione Sexus Foeminei Physica et Morali.“ Az az: „*A' Nevendék Nőnem. Pesten*, 1833. 8-*o Trattner-Károlyi nyomtatása.*“ Ajánlva: Méltóságos Tolnai Festetits Antónia Aszszonyság ő Nagyságának, Mélt. Szalai Ifjabb Barkótzy János Gróf ő Nagysága Hitvesének.

38.) Barra István, Sebész, Szülész Mester, és egy Arany Érdem Pénz Tulajdonosa, Homorod Almási Fő Nemes Székel Erdélyből, 28 esztendős, Helvetiai Vallású; előmozdíttatott November 1-sőjén. Magyar Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Physiographica De Affinitate Elementorum Individualium Trium Naturae Regnorum, et Parallela eorundem Evolutione.*“ Az az: „*Természetirati Értekezés a' Három Természet Ország Lényei Rokonságáról, és Párhúzomos Kifejlődéséről. Pesten*, 1833 8-*o Nyomtatta Trattner és Károlyi.*“ Ajánlva: Attila és Árpád Árnyék Lelkeinek, a' Hunnok és Magyarok Hős Atyái szent Hamvainak.

39.) Rozgonyi Rozgonyi Gábor, Zsélifi Nógrád Vármegyéből, 28 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott November 3-dikán. Magyar Értekezése: *Dissertatio Inauguralis Medica sistens quaedam circa Confidentiam Medicinae.*“ Az az: „*Töredék az Orvosi Hitelről. Pesten*, 1833. 8-*v Beimel Jósef betüivel.*“ Ajánlva: Ns. és Vitézlő Csorba András Urnak.

40) Peer János, Nagy Károlyifi Szathmár Vármegyéből, 25 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott December 1-sőjén. Deák Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Rhachitide. Pesthini*. 1833. 8-*o Typis Josephi Beimel.*“ Ajánlva: Méltóságos Nagy Károlyi Károlyi György Gróf ő Nagyságának.

41.) Nemes Kőszeghy Mihály, Szathmárifi Szathmár Vármegyéből, 23 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott December 17-dikén. Magyar Értekezése: „*Dissertatio Inauguralis Medica De Arthritide.*“ Az az: „*A' Köszvényről.*

Pesten, 1833. 8-*o Beimel Jósef betüivel.*" Ajánlva: Tiszt. Bakos András Szinyér Várallyai Plébánusnak, Szathmár Vármegye Tábla Birájának.

42.) Fuker Mihály, a' Bábaság Mestere, Gnezdaifi Szepes Vármegyéből, 28 esztendős, Római Catholicus Hitü; előmozdíttatott December 22-dikén. Deák Értekezése: „*Disquisitiones nonnullae circa Hypochondriam. Pesthini*, 1833. 8-*o Typis Landererianis.*" Ajánlva: Fuker Flórián Nagy Báttyának.

Ennyivel szaporodtak a' Pesti Fő Oskolából a' múlt év lefolyása alatt az új Orvosok, 's egyszer'smind általuk az írói pálya gyakorlói. Köszönni tartozom nyilván ezen esméreteket, mellyek által tágosabbá lett egyszer'smind a' Magyar História Literária termezője is, Tekéntetes Tudós Csausz Márton Urnak, az Orvosi Kar mostani érdemes Dékánának, ki vele született nemesebb műveltségéhez képest kérelmemre 's barátságos fölszólításomra egész készséggel közölte velem az Orvosi Kar Jegyző Könyvéből ezen tudósításokat. Szándékom illyeneket, de tsak az év végével, jövendőre is közleni, hogy egy újabb Weszprémi e' kevés újmutatásnál fogva is könnyebben előbbre mehessen igyekezeteiben. — Ti a' Természeti Tudományoknak lelkes új Bajnokaik érezzétek egész méltóságában fontos rendeltetésteknek boldogító körét, lássatok sas szemekkel pályafutástokon, 's ha meg nem akadályoztathatjátok az élet veszélyeit, legalább kevesítsétek a' betegség inségeit, 's midőn az Orvosi Tudományok naponként óriási lépésekkel előbbre halladnak, ti soha hátra ne maradjatok! Legyen nálatok a' folyton folyva öregbedő életkor a' Tudománynak is öregbedése!

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betöivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

Sokan nem tudván mit tenni a' SZÉKEL név eredetével 's igazi jelentésével, már a' régi időkben arra a' gondolatra vetemedtek, hogy e' nevezet a' SCYTHA névből eredett, következésképen a' SICULUS név épen annyit tészen, mint SCYTHULUS. Innend többen, ha deák nyelven írtak, a' SZÉKEL Népet SCYTHULI néven emlegették. Erre tehát figyelmezve illik vigyázni, hogy a' SZÉKEL Nemzet történeteit a' különböző név miatt elne veszeszszük, hol azokat találhatjuk, szemeink elől. Világosan emlekezett, mint fölebb láthattuk, e' szokásról soraiban Ranzánus. Így nevezte különösen a' SZÉKELEKET számtalanszor Bonfinius. Ő írja tudniillik (Rerum Hungaricarum Decades. Lipsiae, 1771. fol. pag. 28.) a' SZÉKELEKRŐL: „*SCYTHULI quoque Populi, e SCYTHIS ingenuis oriundi, quando quidem adhuc servitutis ignari sunt, nullaque Regi Stipendia nunc expendunt, nisi quandoque domesticatim Bovem, et illum quidem non edicto imperatum, sed precario nomine, postulante quasi regni necessitate, exoratum.*" Más helyen (Edit. cit. pag. 675.) az I. Mátyás Király halála után tartatott Budai Ország Gyűlésről szóltában, mint szemmel látó Tanu, beszéli: „*E Transsilvania praefectus Provinciae Stephanus Báthor exspe-*

ctabatur: qui octava post die, cum ornatissimis procerum nobiliumque copiis advenit. Quingenti circiter, et tria equitum millia Bathorea signa secuta sunt. Ejus socii Drach Bertoldus: Ladislai duo, Mauritius et Losoncius, et plerique principes nobilitatis alarum legionumque praefecti. Eodem quoque ductu et auspiciis venere SCYTHULI, VETUSTISSIMUM UNGARORUM GENUS AC NULLO PEREGRINO SANGUINE COINQUINATUM, item pari SCYTHARUM priscorum severitate, moribus et libertate praeditum: quippe qui venabulo pro hasta, item arcu et pharetra, enseque utuntur. Lineo corpus thorace muniunt et PASTURA (jegyezzük meg) *victum quaeritant. Demum bello gens est asperrima, servitutis impatiens, et nullo labore domita.*"

Ez a' SCYTHULUS nevezet is ismét a' HATÁR ŐR jelentéshez vezet. Bonfinius (Edit. cit. pag. 543.) írja Temesvár védelméről I. Mátyás Magyar Király alatt: „*Rex Pancratium imminentis periculi admonet, imperatque, ut impositis ubique SPECULATORIBUS, provinciam a Turcarum incursu tueatur, vel, si eos alio iter capere senserit, occurrat. Pancratius, regia mandata servans, ad Themesvárum cum validissima SCYTHULORUM manu Turcis occurrit. Cruentum hic praelium initur: Halibegus, recenti turpitudine se exuere, contra Pancratius provinciam tueri, et perniciosae gentis audaciam proterere contendit. Multi utrinque cadunt; sed quum Turcae Ungarorum vires ultra tolerare non possent, haud invito Halibego fugam rapiunt. Instant a tergo SCYTHULI, duceque Pancratio ne parvam quidem stragem patrant, et ad Danubium usque sequuntur.*"Ime ismét SZÉKELEK, az az: SPECULÁTOROK (mert Bonfinius épen itt mind a' két nevet váltva használja) Temesvár körül SCYTHULUS név alatt! — Ne vélje akárki, hogy itt Erdélyi SZÉKELEKET ért Bonfinius. Előre botsátotta ő Halibegről: „*Quatquor millia expeditissimorum*

delegit, ut clandestino incursu Transsylvaniam invaderet, et magna caede incendioque patrato, in Mysiam se repente reciperet." Hogy lehetett volna illyen helyheztetésben Temesvár alá vezetni az Erdély Országi SZÉKELEKET? De megszüntet itt úgy is minden kétséget II. Lajos Magyar Király 1518-dik évi Bátsi Törvényének 25-dik tzikkelye, mellyben (Jos. Nic. Kovachich, Sylloge Decretorum Comitialium. Pesthini, 1818. 8-o Tomo I. pag. 260.) rendeltetik: „*Et Regia Majestas de salario SPECULATORUM, quos Comes ipse* (Temesiensis) *conservare solet, siquidem ex officio ad hoc non tenetur, sibi provisionem facere dignetur.*" Ezeknél fogva vagynak ma is Torontál és Temes Vármegyékben az idegen nyelvü későbbi lakosok között megromlott Sekulich és Sekushich, nevü Puszták és Faluk. Sokat mondhatna még a' Magyar Országi Marchiákról Recensens, ha a' hely szüke engedné, 's a' tárgy fontosabb nem volna, mintsem azt röviden kimeríteni lehetne. Inkább azt érénti tehát, hogy Michoviai Mátyásnál a' SZÉKELEK megromlott CZAKLE, Reychersdorff Györgynél pedig CICULI néven említtetnek. Hogy az *É* betü a' SZÉKEL névbe későbbi helyes írás által helyheztetett, az a' Magyar Helyesírás viszontagságaiból elég világos. Előbb a' szó Sekel, Zekel, Sikel, Zikel, Zekul, Sicul, Scekel 's a' t. formákban használtatott.

A' köz Nép az Erdélyi Székeleket mindennapi szokásból LÓFEJÜ SZÉKELEKNEK nevezi. Sőt mindennap keletben forog e' név maguk között az Erdélyi Székelek között is azon különbséggel, hogy náluk LÓ FŐ SZÉKEL az, a' mi a' köz szokásban LÓ FEJÜ SZÉKEL. A' Tudatlanok (Sándor István, Sokféle. Béts 1808. 8. IX. Darab, 136. lap.) TSÚF NÉVNEK tartják a' LÓ FEJÜ nevet EQVINI CAPITIS buta jelentéssel: Ellenben a' Székelek maguk a' LÓ FŐ SZÉKEL alatt, mint más helyen Benkő szovaiból megérthettük, ollyan SZÉKELT értenek, ki LÓVON küzdött a' Hazáért. De hogy lehet a' LÓFŐ összetételt LOVAGNAK magyarázni a' Magyar

Nyelv

Nyelv természete szerént? Mondjuk, igen is, nemzeti nyelvünk szokása szerént: FŐ EMBEREK, az az: SUMMI VIRI; mondjuk: FŐ TISZTEK, az az: SUMMI OFFICIALES: Mondhatjuk tehát hasonlóképen: FŐ SZÉKELEK, az az: SUMMI SICULI, vagy is PRIMORES SICULI. De, hogy rugtathatjuk a' FŐ SZÉKELEK kifejezés elébe a' LÓ szovat, ha az szinte úgy nem nemzeti név, vagy mellékszó, mint a' MAGYAR, vagy KÚN név nemzeti név, vagy p. o. a' TUDÓS mellék szó? Mondhatjuk: MAGYAR FŐ TISZTEK, KÚN FŐ EMBEREK, TUDÓS FŐ TISZTEK: Így mondhatnók, ha a' LÓ szó nemzeti, név vagy mellékszó (Equinus) volna, LÓ FŐ SZÉKELEK. Ha így nem magyarázzuk a' LÓ FŐ SZÉKEL nevezetet, haszontalan egyébbként minden igyekezetünk. Hogy jelenthet a' LÓ FŐ SZÉKEL kifejezés LOVAG FŐ SZÉKELT? Ezen nehézségeket akár hogyan el kell széleszteni, különben üres hang lészen az egész állítás. Valóban ritka szerentse, hogy a' Történet Tudomány és a' Magyar Nyelvnek tudományos Esmérete itt minden tudatlan magyarázatot megszégyeníthet, 's napfényre derítheti a' SZÉKEL NEMZET maradandó ditsőségére a' tiszta történeti igazságot.

Volt a' SCYTHA Nemzetnek egy igen híres Ága, melly HIPPOMOLGUS SCYTHA, az az: EQVIMULGUS SCYTHA, vagy is LÓFEJŐ SCYTHA név alatt esméretes a' Történet Tudományban. A' LÓ neve tudniillik Görögűl: ἵππος; ez a' magyar ige pedig: FEJ-EK Görögűl most: *Α'μέλγω*, hajdan *Μέλγο*, 's a' mi mellékszó formában a' Magyarnál most FEJ-Ő, az a' Görögnél *Μολγὸς*. A' Krisztus születése előtt 1000-dik, vagy 900-dik év felé élt Homerus már így említi Deák Fordításban ezen Nemzetet az Iliás XIII-dik könyve kezdetén az 1—6 versben:

„*Jupiter vero, postquam Trousque et Hectorem navibus admovisset,*
Eos quidem reliquit ad illas, laboremque ut ferrent et aerumnas

Indesinenter; Ipse autem retro vertit oculos fulgidos,
Seorsim equestrium Thracum intuens Terram,
Mysorumque eominus pugnantium, et illustium Hippomolgorum,
Lacte victitantium, longaevorumque, justissimorum hominum."

Azt beszéli itt Homerus Jupiterről, hogy ez, minekutána a' Trójaiakat és Hectort hajókra ültette, 's a' vak történetre hagyta volna, hátra fordította szemeit a' Hajóktól, és a' Lovag Traxoknak, a' közelről hartzoló Moesiaiaknak, és a' jeles LÓFEJŐKNEK, kik téjjel élnek (Görögül: kik Glaktophagusok), kik hoszszu életüek (Görögül: kik Abiusok, vagy mostani kimondással: Aviusok), és a' kik igen Igazságszeretők (Görögül: kik Dikaeotatusok), Tartományukra nézett. Ezen helyheztetés szerént a' LÓFEJŐK Thracia és Moesia szomszédságában laktak. Mitsoda Nemzethez tartoztak pedig e' LÓFEJŐK? azt megmondja a' Homerus korához legközelebb élt Hesiodus ime versében (Hesiodi Ascraei, Opera. Lipsiae, 1778. 8-o pag. 438.) Strábo és Eratosthenes említése után a' Deák Fordítás szerént:

„*Aethiopes, Libyosque, aut Scythas Hippemolgos.*"

A' LÓFEJŐK tehát e' vers szerént SCYTHÁK voltak, a' miknek őket különben is az egész Régiség hirdeti. Megjegyzette Homerus soraira Apollonius Sophista (Lexicon Graecum Iliadis et Odysseae. Lutetiae Parisiorum, 1773. 4-o Tomo I, 442—443.) a' Deák Fordítás szerént: „*HIPPOMOLGON. Equos mulgentium, ut hoc alimento vescantur. Idcirco addit GLAKTOPHAGON.*"

Bővebben megesmérteti a' LÓFEJŐ Nemzetet különbféle neveivel együtt Strábo, a' híres Földleíró. Egyik helyen (Libro VII. edit. Amstel. Anni 1707. fol. Tomo I, pag. 454.) beszéli a' maga korát is érdekelvén: „*Nempe Mysis Homerum adjungere HIPPEMOLGOS et GALAKTOPHAGOS et ABIOS, qui sunt in vehiculis habitantes SCYTHAE et*

SARMATAE: Nam ETIAMNUM permixtae sunt ISTAE et BASTARNICAE GENTES Thracibus, magis quidem iis, qui EXTRA, sed iis tamen quoque, qui INTRA ISTRUM accolunt: iisdemque etiam Celticae, BOJI, Scordisci, Taurisci." Arra tzéloz itten Strábo, hogy a' LÓFEJŐK részént a' Dunántúl északfelé laktak, részént a' Dunán innend a' Traxok között. Más helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 460.) írja: „*An vero tum temporis ii, qui ultra Mysos, Thraces, Getasque incolebant, EQVIMULGI non erant et LACTIVORI et ABII, qui etiam HODIE in curribus degunt, et a vagando NUMIDAE* (NOMADES, az az: Magyarúl PÁSZTOROK, a' Görög *Νέμω* = pasco = pásztorkodom szótól) *dicuntur, e pecore, lacteque et caseo, maxime equino victitant, neque reponendi proventus suos, aut cauponandi ullam norunt artem, tantum mercibus merces permutare? Qui ergo Homerus SCYTHAS ignoravit, qui EQVIMULGOS et LACTIVOROS quosdam nominat? Hos enim ea tempestate EQVIMULGOS fuisse appellatos, vel Hesiodus testatur iis, qui ab Eratosthene adducuntur versibus. Quid vero miraculi est, si, quia apud nos commercia et fraudes in iis frequentes sunt, claros JUSTISSIMOSQVE Homerus vocavit, qui minimam vitae partem contractibus et pecuniae tractandae impendunt, sed, GLADIO POCULOQVE demptis, reliqua omnia communia inter se se habent, inque primis uxores et liberos Platonis instituto convenienter? Porro Aeschylus quoque haud obscure Homero adstipulatur, sic de SCYTHIS pronuntians:*

„*GENS IUSTA et EQVIS PASCENDIS dediti SCYTHAE.*"
Quae sane opinio etiamnum apud Graecos haeret. 's a' t.

A' harmadik helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 463—464.) még fontosabban szól a' LÓFEJŐKRŐL Strábo Ephorus tekéntete után, midőn ezeket beszéli: „*Jam Ephorus quarto Historiarum*

Libro, qui inscribitur Europa, Europae partibus ad SCYTHIAM usque explicando peragratis, ad finem inquit, cum aliorum SCYTHARUM, tum SAUROMATARUM non unum esse vitae institutum: quosdam enim eo immanitatis progredi, ut humanis etiam vescantur carnibus: contra alios ab aliis etiam animantibus abstinere. Atque alii quidem, ait, de crudelitate eorum verba faciunt, quod sciunt animos rerum atrocium ac terribilium narratione percelli: cum tamen in alteram partem neque quod dicatur desit, neque exempla. Itaque ipse, inquit, de iis loquor, qui MORIBUS utuntur PROBISSIMIS. Sunt enim quidam de NOMADIBUS SCYTHIS, qui EQVORUM LACTE vescuntur, JUSTITIA OMNIBUS HOMINIBUS SUPERIORES: quorum et Poetae meminerunt. Homerus enim Jovem ait respexisse ad

„Lactivoros, Abiosque: his non est JUSTIOR ulla
Gens hominum.“

Et Hesiodus in poemate, quod circuitum terrae inscripsit, ait Phyneum ab Harpyis abductum in terram eorum, quibus

„Pro domibas Currus sunt, vivere LACTE suerunt.“

Subjicit deinde causam, quod cum exili utantur victu, neque sint quaestui dediti: sed invicem vitam degant justam, omnia habentes communia, uxoresque adeo et liberos ac familias: tum ADVERSUS EXTEROS INVICTI sint atque INEXPUGNABILES, quod nihil habeant, cujus causa Servitutem sustinere vellent. Citatque Chaerilum, qui in transitu ratis, qua Darius mare junxit, haec posuerit:

„Opiliones Scythica SACAE origine,
Asiam incolebant tum feracem tritici,
A GENTE JUSTA Hominum
Missi in coloniam.“

Ephorus porro ANACHARSIDEM, cui sapientis nomen tribuit, EA DE GENTE FUISSE scri-

bit, ac propter perfectionem, temperantiam ac sapientiam unum de septem sapientibus habitum: et esse ejus inventa fomites, ancipitem anchoram ac rotam figuli."

Más Írók is emlekeznek különösen az észak felé 's a' Dunán túl lakó LÓFEJŐKRŐL. Dionysius Periegetesnél (versu 309.) olvastatik a' Deák Fordítás szerént fölső Scythia lakosairól:

„*Ubi Melanchlaenique et VIRI EQVIMULGI*"

A' Fekete Tenger Periplusában (Geographica Antiqua. Lugduni Batavorum, 1697. 4-o pag. 138.) mondatik: „*Aliaeque innumerae Gentes sine nomine, NOMADICAE appellatae, ADMODUM RELIGIOSAE, quorum nemo animantia unquam laeserit. Portant hae suas domos, ut tradit, lacteque et Scythicis Equarum mulctibus* (Σκυθικαῖς ἱππημολγίαις) *victitant. Vivunt autem possessione et bonis communibus omnes inter se. Quin et Sapientem ANACHARSIM, inquit, natum esse apud NOMADICOS illos, qui MAXIME RELIGIOSI HABENTUR, et quosdam, cum in Asiam redisset, deduxisse, quos vocant SABACAS.*" Eustáthius (Eusthathii, Commentarii in Dionysium Periegetam. Coloniae Allobrogum, 1741. 8-o pag. 145—146.) beszéli: „*Istro ad septemtriones Gentes hae adjacent: Germani, Samatae, nimirum Sarmatae, per ellipsim literae immutabilis ϱ, ut supra scriptum est, et Getae, et Bastarnae, regioque immensa Dacorum, et Alani et Tauri, qui ad Achillis Dromon incolunt, et Melanchlaeni et HIPPEMOLGI, de quibus in Commentariis ad Iliadem, et Neuri, et Hippopodes, iidem secundum quosdam ac Chazari, et Geloni et Agathyrsi. Atque hi quidem Boreales.*" Nem is veszett ki e' LÓFEJŐ, vagy is PÁSZTOR NEMZET, mert Theodoretus Cyrusi Püspök (Edit. Lips. Tomo III, Vol. 2. pag. 1265.) említi a' híres napkeleti Symeonról: „*Norunt et Persae et Medi et Aethiopes, quin et ad SCYTHAS quoque NO-*

MADAS pervadens fama hujus immensos labores et philosophiam edocuit." És más helyen (Hist. Eccles. V, 31. pag. edit. Taurin. 1070.) ugyan ő írja Chrysostomus Jánosról: „*Rursus cum accepisset NOMADAS quosdam Istrum accolentes salutem quidem sitire; sed qui latices praeberet, habere neminem, viros apostolici laboris aemulos conquisivit, eosque illis praefecit.*" Sőt még a' IX-ik században élt 's írt Nevetlen Ravennai Geographus is (Pomponii Melae Libri III. Lugduni Batav. 1722. 8. pag. 771. Libro IV) tanítja: „*Item juxta mare magnum Ponticum ponitur Patria, quae dicitur Seyninorum, Ipymelogon, Neurion, Agaeon, Taurion, Achiallis.*" Hogy a' PÁSZTOR (Ló-Pásztor) SCYTHÁK, az az: NOMADESEK Melánál, Plinіusnál, és Columellánál meg is különböztetnek MÁS SCYTHÁKTÓL, és így egy különös Scytha Ágot tettek, azt legyen elég itt megérénteni.

Azt tanúlhatjuk mind ezekből, hogy LÓFEJŐ NEMZET valóban volt, 's az Görögűl HIPPOMOLGUS, GALAKTOPHAGUS, ABIUS, NOMADES, DIKAEUS (IGAZSÁGOS NEMZET) neveket viselt; Deákúl pedig: EQVIMULGUS, EQVICOLA (az Equus = Ló, vagy Lú, és Colo = szürök, vagy fejek szovaktól), LACTIVORUS, LONGAEVUS, PASTORES, JUSTA GENS, vagy AEQVI (az eredetiképen Görög: αἰχὸς és ἐιχὸς = Justus szótól) neveken hívatott. A' hely szüke tiltja Recensenst mind ezeket itten hoszszabban fölvilágosítani, vagy e' Nemzetnek, melly igen nagy kiterjedésü és ditső históriával bír, egyébb neveit 's viszontagságait fölhordani: De azt még sem hallgathatja el, a' mi itten nem kevésé nevezetes, hogy LÓTÉJJEL valóban a' régi időkben más Nemzetek is éltek, és így a' LÓFEJŐ elnevezésben legkisebb hihetetlenség sem fekhetik. A' SÁRMATÁKRÓL írja (Libro XVIII. cap. 10.) Idősebb Plinius: „*Sarmatarum quoque Gentes hac maxime pulte* (Milio) *aluntur, et cruda etiam farina, EQVINO LACTE, vel sanguine e cruris venis admixto.*" A' SÁRMA-

TÁKRÓL írja Martiális is (De Spectaculis, Epigr. 3.):

„*Venit et epoto Sarmata pastus equo.*“

A' MASSA-GETÁKRÓL hírdeti Seneca (Oedipus, v. 469.)

„*Laxavit victos arcus Geticasque Sagittas*
Lactea Massagetes qui pocula sanguine miscet.“

A' GETÁKRÓL és NOMADESEKRŐL följegyzette (Libro VII, cap. 2.) Columella: „*Quibusdam vero Nationibus, frumenti expertibus, victum* (Lac) *commodat, ex quo Nomadum, Getarumque plurimi Galaktopotae dicuntur.*“ A' TRAXOKRÓL mondja (Ad Anthemium Augustum. Carm. II. v. 35—39.) Sidonius Apollináris:

„*Thracum terra tua est, heroum fertilis ora.*
Excipit hic natos glacies, et matris ab alvo
Artus infantum molles nix civica durat.
Pectore vix alitur quisquam, sed ab ubere tractus,
Plus potat per vulnus equum.“

Ugyan Sidonius Apollináris írja (Epistolarum Libro IV, epist. I.) a' GELONESEKRŐL: „*Aut ad Caucasigenas Alanos, aut ad Equimulgos Gelonos.*“

A' BULGÁRUSOKRÓL is följegyzette (Joannis Cochlaei, Vita Theodorici Regis Ostrogothorum. Stockholmiae, 1699. 4-o pag. 207—208.) Ennodius: „*Hos non montanae strues, non fluminum objectio, non negati egestas alimenti in arctum necessitatis lege continuit: dum credunt satis esse ad delicias equini pecoris lac potare. Quis ferat Adversarium, qui pernicis Jumenti beneficio currit et pascitur? Quid, quod et illis animalibus indicunt studiose famis patientiam, per quae esuriem vitare didicerunt? quemadmodum fit, ut jejunae Cornipedis sessor visceribus cibos extrahat, quos illa ne conderet, diligentia instruente prospexit.*“ A' SCYTHÁKRÓL emlegeti (Paedagogus. Libro III, cap. 3) Alexandriai Clemens: „*Equum scilicet acceptum conscendens Scytha, eum ducit, quo vult. Fame autem la-*

borans petit ab Equo alimentum. Ille vero praebet venas, et, quem solum possidet, sanguinem Domino suppeditat. Porro autem Equus quoque NOMADI est et vehiculum, et cibus.“ De különösen ANACHARSIS is azon Levelében, mellyet Cicero (Tusculanarum Quaestionum Libro V, cap. 32.) föntartott, állítja maga magáról: „*Mihi amictus est Scythicum Tegmen: calciamentum solorum callum: cubile terra: pulpamentum fames: LACTE, CASEO, Carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel Civibus tuis, vel Diis immortalibus dona.*“

Még sokkal később a' MAGYAROKRÓL is írja (Kollár, Amoenit. Jur. Publ. Regni Hung. Vol. I, pag. 29.) Bölts Leo Görög Tsászár Taktikai Munkájában: „*Comitatur eos Animalium magna multitudo, EQVORUM, EQVARUMQVE, item BOUM ac VACCARUM ARMENTA, tum ESCAE, tum LACTIS POTUS causa, simul etiam, ut Frequentiae Amplitudinisque Castrorum speciem praebeant.*“ A' KOMÁNUSOKRÓL megemlíti (Pez, SS. Rer. Austr. Lipsiae, 1721. fol. Tomo I, col. 458—459.) a' Kloster Neuburgi Krónika Írója: „*Eodem Romani (gens immundissima, quae carnibus utebatur fere crudis pro cibo, et LACTE EQVARUM et SANGVINE pro potu), hi miserunt quosdam ex suis cum Rege, Gutan nomine, ad Regem Ungariae, rogantes, ut collocaret eos in terra sua, simulantes se fieri Christianos.*“ Sőt a' XIII-dik századi TATÁROKRÓL is egyezőleg beszélik a' régi Utazók, hogy ők LÓTÉJJEL éltek, 's belőle részegítő Italt is készítettek. Ezek közűl még ma is sok megiszsza a' LÓTEJET, sok pedig KUTYATÉJJEL is él, honnand a' Magyarok a' TATÁROKAT nem régen ez előtt KUTYA-FEJŰ (Görögűl: Cynamolgus) TATÁROKNAK nevezték. Minekutána tehát enynyi féle Nép élt LÓTÉJJEL, hogy a' SCYTHA NEMZETNEK egyik Ágát megkülönböztetve a' Régiség

HIPPOMOLGUS néven nevezte, annak nem lehet talán más oka, minthogy ez az ÁG találta föl valamelly szoros helyheztetésben háboru alatt éhség ellen azon valóban szerentsés módot, melly által a' Sereg éhenhalástól mindenkor, a' hol tsak a' Lónak legelője volt, megmenekedhetett. Kérkedve' emlegetik, tudniillik, az Írók, hogy a' HIPPOMOLGUSOK és NOMADESEK különösen, 's általában pedig minden SCYTHA NÉPEK az Ellenségtől éhenhalással nem szorongattathattak.

Úgy de mire valók már mind ezek a' HIPPOMOLGUSOKRÓL az Erdélyi SZÉKELNÉP Történeteiben? A' Magyar Nyelvben hajdan az Ígéktől U és Ü, vagy O és Ö szótag által támadtak az ollyan Mellékszovak (Adjectivumok), millyenek ma a' KESERÜ, SZOMORU, hajdan pedig egyszer-'smind KESERÖ és SZOMORO formában is előjött Mellékszovak. Egy jelentésüek voltak ezekkel az I végzetü Mellékszovak is, 's még ma is keletben vagyon úgy a' HOSZSZI, mint a' HOSZSZU Mellékszó. Sőt hajdan még a' Tartomány és Város, vagy Helység nevekben is ki így írt: Szekszárdi Apátur, ki így: Szekszárdu Apátur. Mind ezek a' Deák US, IS, ENSIS végzetü Mellékszovakkal egy jelentésüek. A' Köz Szokásnak LÓFEJÜ neve tehát épen annyit jelenthet már tsak ennél fogva is, mint HIPPOMOLGUS, az az; LÓFEJŐ. De épen Erdélyben az oda való Diálectus szerént a' FEJŐ mellékszó FEÜ formában is keletben volt. Heltainál (Chronica az Magyaroknak dolgairól. Kolosváratt, 1575. fol. pag. 8. recta) olvashatni: „*Az Ünö és Juh feü Sajtár és Désа az ö pohárszékek.*" A' Dunántúl Vas Vármegyében pedig FÖJIK és nem FEJIK a' Teheneket. Ha már az 1096-diki Deák Óklevélben (Benkő, Milkovia. Viennae, 1781. 8-o pag. 55—57.) találjuk: „*Ita utriusque ordinis tam LOOHFEW, quam GIHARLOG vocati, militares et fortes viri*": Nem olvashatjuk-e e' helyet LÓ-FE-Ü és LÓ-FE-Ö-nek? Ha így, — akkor e' névben HIPPOMOLGUS jelentés vagyon, 's a' GI-

HARLOG szó, ha GYALOGOT tészen is, épen nem akadályoztatja a' HIPPOMOLGUS jelentést, mert a' LÓFEJŐK, mint ditső régi és Nemes Nemzet, LOVAGOK voltak igen is: De SZOLGÁIK, kikkel ők is birtak, GYALOG SZOLGÁLATOT tettek. Valóban igen különös tünemény az, hogy épen a' Székelség SZÍNE és NEMESSÉGE hivatik századról századra a' TÖRVÉNYEKBEN és ÓKLEVELEKBEN folyvást LÓFEŐ, vagy LÓFŐ SZÉKEL néven. A' LOVAG KATONÁSKODÁS a' régi NEMESSÉGRE nézve épen nem volt valami különös megtiszteltetés, minthogy ez mindennapi rendes szokás volt. Ezzel tzímű́l élni nem szoktak; ezt LOVAG, vagy LOVAS kifejezéssel, 's nem LÓ szóval ejtették volna ki Atyáink. Más fekszik bizonyosan a' LÓFEŐ SZÉKEL nevezetben. Mi fekszik? elmondja a' sok fontos dolgokat magában foglaló SZÉKEL KRÓNIKA, melly igen is méltó arra, hogy nagy szorgalommal több Kézíratokból újra kiadassék.

Az 1533-dikban 153. Íróhártyás és 3. Papiroson íratott Óklevélből készűlt SZÉKELKRÓNIKÁBAN (A' Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói. Pesten, 1818. 8-o 276. és 278. lap.) mondatik: „*Ad Castra metienda contra exteras Gentes, ad Jura Sacra et Profama edicenda per Caliceum Poculum ex Cortice Miristica factum ab ANACHOHARIM Schytharum Nabon Philein repertum, modoque variatum exstantem, ad Praecepta Communitatis extradanda, ad puniendos transgressores ejusmodi Mandati; ita ut per media viscera scinderentur in facie ejus in Arce Bondvár residentis, ab antiquo Rabonbano Bonda Nabon Philein exstructa ante ruinam adhuc Imperii Attilae.*“ Alább pedig szinte előjő: „*Demum translato Calice adducto adhuc e Scythia ab αναχαρσι φηοδοφο qui in patria sua dum Graeco Ritu cum illo cum sacrificaret, a Fratre suo interfectus esse dicitur INACTIS A RÁDAGO GOTHORUM REGE AD NOS USQVE ADLATIS, ET MODO IN AEDIBUS*

DOMINI NOSTRI (a' SZÉKELBIRÓT nevezi így) *EXTANTIBUS et administrante Sacrificio in Aedibus post terram Vatsárk moritur, et a Ducibus ceteris cum consensu Gentis constituto Butsinio Rectore.*" Az már a' kérdés e' két megromlott helyről: Mitsoda Görög Országból hozatott KEHELYRŐL foly bennük a' beszéd? Ki az az ANACHOHARIM, más néven: ANACHART PHEODOPHUS, ki Görög Országból e' KELYHET magával hòzta, 's azzal GÖRÖG SZOKÁS szerént Házájában áldozott, 's azért Testvérétől meg is öletett? E' tárgyak a' SZÉKEL KRÓNIKÁBAN egész hitelességgel említtetnek, 's az mondatik különösen, hogy erről még 1533-dikban a' SZÉKEL NEMZET LEVÉLTÁRÁBAN A' SZÉKEL GRÓFNÁL fönvoltak az Íratok, mellyeket Rhadagaisus Gothus Fejedelem a' SZÉKELEKNEK hozott.

Bár melly romlottaknak látszanak is első tekéntettel e' helyek, még is könnyü itten mindent fölvilágosítani. Diogenes Laertius beszéli (De Vitis, Dogmatibus et Apophthegmatibus Clarorum Philosophorum. Curiae Regnitianae, 1739. 8-o Tomo I, pag. 109.) Anacharsis Philosophusról: „*Post aliquantulum temporis regressum in Scythiam, cum patrias leges immutare velle videretur, Graecasque toto conatu niteretur inducere, in venatu a Fratre sagitta percussum interiisse, dicentem, Sermonis et Disciplinae gratia se ex Graecia servatum, per invidiam in domo et patria periisse. Quidam Graeco Ritu sacrificantem occisum tradunt.*" Nem ANACHARSIS PHILOSOPHUS-e az ANACHART PHEODOPHUS és ANACHOHARIM? Ennek az ANACHARSISNAK Kelyhével hivattak öszsze tanátskozásra a' SZÉKELEK. HA ANACHARSIS az Erdélyi SZÉKELEK közé tartozott, nem LÓFEJŐ vagy LÓFEJÜ NÉP-e a' SZÉKEL NÉP? Tsak most fogjuk helyesen érteni Szent István Király másadik Melki Biographusának (Primi Hungarorum Regis Apostolici S. Stephani Vita e pervetusto Codice MS. celeberrimi

Monasterii Mellicensis excerpta. Posonii, 1781. 8-o pag. 49—50.) ime sorait: „*Sancta Dei Ecclesia in Pace collocata, et ex Romana Auctoritate iuste ordinata, GENS BISSENORUM longe a fide aliena, et quasi belluina stultitia carens intellectu, Patriae eius CONFINIA demoliri agressa est.*“ Alább pedig Szent István szájából mondatik: „*Recedite, recedite, quia impetravi ab Imperatore meo virum defensorem et ducem meum, scilicet Martinum, qui non patietur morsibus vestris PASCUA JUSTORUM lacerari.*“ És még alább ismét Szent István szájából: „*Amoto et tertio, perge ait adire, festina propere, et mea tollens mandata, dic Tribuno Plebis in ULTERIORIBUS* (az az: ULTRASILVANIA) *moranti, ut se provideat, viros ad pugnam eligat, hostium cuneos in me bellum moventes propellat.*“ Itten azon bérohanásról foly a' beszéd, mellyet a' PATZINATZITÁK Moldvából Erdély Országba a' SZÉKELFÖLDRE (Confiniumra) tettek, 's itten a' SZÉKELEK együtt PÁSZTOR és IGAZ NEMZET nevet viselnek, melly nevek hajdan, mint láttuk, a' HIPPOMOLGUS, az az: LÓ FEJÜ SCYTHÁKNAK tulajdoníttattak. És nem szembetünőképen tündöklik-e a' LÓFEJÜ SZÉKELEKBEN most is a' Vallásosság és Igazságszeretet? Nem voltak-e ezek PÁSZTOR, az az: MARHA TENYÉSZTŐ NÉP, ha bizonyos időkben tsak ÖKRÖKKEL kedveskedtek a' Magyar Fejedelmeknek? Mennyit tudtak ime régi Atyáink, a' mit Utóik vétkes gondatlanságból feledékenységre jutni engedtek! Ha az illyen Combinátiók eszelősségek, úgy vége a' Históriának. De ennyit elég volt röviden érönteni figyelem gerjesztésül a' LÓFEJÜ SZÉKELEKRŐL.

A' mi már az Erdélyi SZÉKEL NÉPNEK egyenesen Nyelvét illeti, az bizonyosan MAGYAR volt hajdan is, tsak hogy a' PALÓTZ SZÓJÁRÁSSAL rokonságot tartott. A' Székel Krónikában (276-dik lapon) mondatik a' SZÉKELEKRŐL: „*Ejusdem Originis ac Hungari Pannones, a reliquis Genti-*

bus SICULI *nominati a Scythico Populo Attila nobili.*“ Bonfiniusnak ime helyét: „*SCYTHULI VETUSTISSIMUM UNGARORUM GENUS AC NULLO PEREGRINO SANGVINE COINQVINATUM.*“ fölebb olvastuk. Másutt (Edit. cit. Lips. pag. 559.) írja Bonfinius: „*Inter coenandum ad Regem Captivus quidam SCYTHULUS adducitur: rogatus, ACCITO INTERPRETE, quis esset, unde, et quo tenderet, et quae causa fuerit itineris? respondit: INTERPRETE SIBI NEQVAQVAM OPUS FORE, SE UNGARUM ET TRANSSILVANUM ESSE, ac rerum ignarum, ad revisenda sua praedia nunc in Moldaviam venire, quae caduca uxoris bona forent.*“ Oláh Miklós (Nicolai Olahi, Hungaria et Attila. Vindobonae. 1763. 8. pag. 61. Cap. XIV, §. 2.) állította: „*Hungari et Siculi eadem Lingua utuntur; nisi quod Siculi quaedam peculiaria Gentis suae habeant vocabula.*“ Reichersdorff (Schwandtneri, SS. Rer. Hung. Fol. Tomo I, pag. 786.) írta 1550-dikben a' SZÉKELEKRŐL: „*Ciculia, Daciae angulus, Moldaviae Regioni contiguus. Ejus terrae Populi dicuntur CICULI, Scytharum ut ajunt genus, a quo originem traxere; suis vivunt legibus, et moribus, suaque officia sorte distribuunt. Nemo apud illos ignobilis esse censetur, etiamsi manu aratrum tractet, aut caprino gregi praesit: durum enim et asperum genus hominum, quasi bello natum, qui MORIBUS, SERMONE ET VESTITU NON MULTUM AB HUNGARIS DISCREPARE VIDENTUR. Hi sunt HUNNORUM ANTIQVISSIMI, quos SCYTHULOS appellare malunt quidam, quod e SCYTHIS originem trahant.*“ És alább: „*Hungari et Nobiles ejusdem regionis, passim intermixti Saxonibus, cum Ciculis propemodum tam SERMONE, quam VESTITU et ARMIS conveniunt: in rebus vero bellicis caeteris nationibus non uno nomine anteponendos arbitror.*“ Vilmáni Libétz Mihály 1559-dikben Székely István

Krónikája előtt (Chronica. Craccoba 1559. 4.) mondá:

„*Mingyárt az régi Székelek nyelvére tekintsen,*
Kiknél tiszta Magyar Nyelv maradéka vagyon.“

Geleji Katona Istvánnál 1645-dikből a' Magyar Grammatikátska végén olvashatni: „*A' Székelyek a' régi Scythiai Magyaroknak igaz maradványi, ugy mint kiknél még az igaz tulajdon Magyar bötük is megvagynak, kik noha sok tsufos, és mi tőlünk értetetlen szókval is élnek ugyan, de az enyett igen ékesekvel és jegyzősökvel is, mellyeknek lejegyzegettetésekvel itt papyrost nem foglalok.*“ Timon Samu (Imago Novae Hungariae. Viennae, 1762. 4-o pag. 52.) említi: „*Siculi enim germanissimi sunt Hungari; nisi tamen Pagani sermonem expoliant, risum movent audientibus.*“ Eszükbe sem jutott tehát a' Magyar Íróknak azt gondolni, hogy a' SZÉKELEK valaha más nyelven beszéltek volna, mint most. Minden, a' mit tőlük a' SZÉKELNÉP nyelvéről tanúlhatunk, nem több dialectusi különbözésnél. Hogy ezt még hívebben megesmérjük, menjünk által végre a' PALÓTZ NÉP rövid Történeteire és hajdani Nyelvére.

Hogy mindazonáltal a' ditső LÓFEJÜ Nemzet, mellyről az egész Régiség mindenkor tsak betsűlve szólott, 's melly eránt Recensens is határtalan tisztelettel viseltetik, soha meg ne szünjék nemzeti Díszeiben előmeneteleket tenni, méltó lészen a' LÓFEJÜKRŐL legszebben írt, 's Krisztus születése előtt 90-dik évben élt Scymnus Chiusnak (Geograpiae Veteris Scriptores Graeci Minores. Oxoniae, 1703. 8-o Vol. II, pag. 48—50. versu 110—123.) sorait Befejezésűl ide iktatni Deák Fordításban:

„*Hinc rursus alias esse solitudines.*
Ultraque Panticapen paludis accolas.
Aliosque plures nomine haud notos suo.
Vulgus NOMADICOS dicit, usque adeo admodum pios,
Ut nec animantibus afferant injuriam:

Plaustrisque, ut asserit (Ephorus), *vagas trahunt domos,*
Et more Scythico lacte Equarum victitant.
Et de bonis vitam communibus agitant,
Opes cunctas publicas cunctis habent.
Ex his NOMADICIS, Gente quam piissima,
ANACHARSIS ortus dicitur Sapiens Homo.
Horumque nonnullos ferunt
Fixisse sedes in Asia, quos et SACAS
Vocant."

Ha Strábo szerént a' LÓFEJÜK egy NÉP voltak a' SÁRMATÁKKAL, vagy Scymnus Chius szerént a' híres LÓFEJÜK Ásiában SÁCÁKNAK is hivattak, mivel a' SZÁROK és SÁCÁK (Sah, vagy Sach Persa Nyelven Királyt tészen) egyenesen KÚNOK voltak, való a' régi hagyomány, hogy KÚNOK voltak a' LÓFEJÜK is. Ez annál bizonyosabb, mivel ők hajdan LÓKÚNOKNAK vagy LÚKÓNOKNAK, sőt egyenesen LÓNÉPNEK is nevezteték. Ezt azonban máskor fogja, ha él, kifejteni Recensens.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1.) Das Bergrecht des österreichischen Kaiserreiches. Systematisch dargestellt und erläutert von Dr Joseph Tausch, k. k. Appellationsrath. Zweite umgearbeitete und vermehrte Auflage. Wien, 1834. 8-o Im Verlage bei J. G. Ritter von Mösle's sel. Witwe. SS. I—XVI, 472. Az ára 4 fr. pengő pénzben.

Hogy az Arany és mindenféle Értz gazdag Hazájában szegény az Ásvány Tudománynak, Geologiának és Geognosiának Literaturája általában is, Nemzetisége pedig alig vagyon; hogy a' Bányászságot századoktól fogva nálunk tsak nem egyedűl Idegenek gyakorolják, az épen olly figyelemre méltó, mint az, hogy, Természet Tudomány Tanítóival birván Oskoláink is, a' híres Beudant Frantzia Tu-

dósnak kellett Magyar Ország Hegyeit, 's földi Alkatását megesmértetni. Sikeretlen minden Tanítás, ha nem szemléltető; elégtelen minden oktatás, ha tsak a' héjnál marad, vagy üres szóvesztegetés. Így a' Természet Titkainak fátyolba kell előttünk borúlniuk.

Nem sokkal nagyobb szerentsével gyakoroltatott a' Bányász Törvény is, míg a' Kegyes Országlás gondoskodása e' Tudománynak rendes Tanítókat nem rendelt. Ezután a' pislogó Méts világító Fáklyává lett, 's a' derék igyekezet nem sokára termett gyümöltsöket is. A' munkás Faber Antalt, a' Posoni Királyi Akademiának érdemes Tanítóját, illeti, a' mennyire én tudom, azon nem tsekély ditsőség, hogy letzkéit első botsátotta nyomtatás alá illyen tzím alatt: „*Principia Juris Metallici Hungarici. In usum suorum Auditorum conscripsit Antonius Faber, J. U. D. in R. Academia Posoniensi Statisticae et Juris Metallici Prof. P. O. Posonii*, 1816. 8-o." Később megjelent ime munka is: „*Institutiones Juris Metallici Hungarici, quas conscripsit Josephus Jurievich de Tuol, J. U. D. Statisticae et Juris Metallici in Regia Scientiarum Academia Zagrabiensi Professor. etc. Zagrabiae*, 1822. 8-o." Ugyan 1822 dikben lépett föl ezen Írói Pályán egy másik dolgos Hazánkfia is, illyen tzímü könyvével: „*Das Bergrecht in den sämtlichen k. k. österreichischen Staaten zum Leitfaden der Vorlesungen über dasselbe bearbeitet von J. von Jung. Wien*, 1822. 8-o." Nem panaszolkodhatunk tehát szükséges Kézi Könyv fogyatkozásáról ezentúl a' Bányász Törvényre nézve: De megkell még is vallanunk, hogy hazánkfiainak ditséretes fáradozásaik az idő rövidségéhez képest, melly a' Bányász Törvény előadatására fordíttatni szokott, tsak nyomos Rajzolatokat és hasznos Okfőket foglalnak magukban.

Ellenben Tausch Jósef Főitélőszéki Tanátsos Úr Könyve a' Bányász Törvényt sokkal nagyobb kiterjedésben tanítja. Ugyan is nem tsak a' szükséges

ges Előesméreteket bővebben leírja, hanem magát az egész Bányász Törvényt is férfias és kellemes, 's a' mi a' munkának igen jeles dísze, mintegy igen könynyen általlátható világossággal úgy előállítja, a' mint az most az egész Austriai Birodalomban folyamatban és keletben vagyon. Kimeríti nem csak a' különbféle Bányász Rendszereket, hanem fölhordja a' Kormánynak Parantsolatait és a' Bányásztörvényszékeknek Ítéleteiket is. Sőt, a' mi fölöttébb hasznos, összve veti az Austriai Birodalomnak Bányász Törvényeit és Szokásait a' Burkus, Bajor 's egyébb Külföldi Népeknek Bányásztörvényeikkel és Szokásaikkal.

Valóban ohajtani kell, hogy e' jeles munka épen mostanában, midőn a' Magyarországi Bányász Törvényeknek új elrendeltetésüket 's bővűlésüket reménylhetjük, számos Olvasókat nyerjen, minthogy az illyetén tudós Könyv közönségesebb tekéntetei által sokban nevelheti tudományunkat; előbbre segítheti nemes szándékainkat.

Horvát Istvánn.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Az Aurora Per.*

A' Magyar Nemzet 1834-dik évre „AURORA" tzím alatt két ALMANACHOT kapott. Egyik Trattner Károlyi Intézetéből jelent meg Szemerei Szemere Pál szerkesztetése alatt; a' másikat Bajza József szerkesztetése által Ifiabb Kilián György Pesti Könyvkereskedő adta ki.

Alig látott napfényt az 1833-dik évi Tudományos Gyűjtemény II-dik Kötetében a' 127-dik lapon Trattner-Károlyi Intézetének Hirdetése az 1834-dik évre kijövendő Auróra felől, Bajza József azonnal kegyetlen vádokkal terhelé a' hirdető Intézetet,

mint Igazságtalan Lépést elkövetőt, az ő bizonyos és világos jusa ellen. Így hangzik szóról szóra az 1833-dik évi Jelenkor tzímü Ujság mellett kijövő ÉRTESÍTŐNEK 21-dik számában Bajzának Mártius 27-dikéről költ vádoló Kinyilatkoztatása:

I.

„Az 1834-diki Aurora felől."

„Folyó évi Martius 21-kén egy Aurora kiadása jelentetik Szemere Pál Redactiója alatt. Ne hogy valaki ezen jelentés által tévedésbe hozatván ugy vélekedjék, mintha én az Aurora szerkesztetési és kiadási jussáról lemondottam, 's annak szerkesztetését Szemere Pálra bíztam volna, jelentem a' tisztelt közönségnek, különösen pedig az Aurora eddigi olvasóinak, hogy én ez Almanachot senkinek semmiféle tzimmel által nem engedtem 's hogy azt a' ránk következő 1834-dik évre is nevem alatt folytatni fogom, azon külömbséggel, hogy ennek kiadását nem Trattner-Károlyi Typographusnak (mint az 1832-dik és 1833-dik éveket), hanem Ifj. Kilián György Könyvárosnak adtam el; 's bizonyossá tehetem a' tisztelt közönséget, hogy mind külsejéről, mind érdekes belső tartalmáról gondoskodni fogok.

Én az Aurorát boldogult Kisfaludy Károly barátomtól vettem át, 's az 1831-dik évit (mint ezen év utólsó lapjaiból az egész publicum tudja) betegsége ideje alatt, és így már éltében is szerkesztettem, noha akkor még az ő neve alatt; később az 1832-dik évit (ditső emlékezetü alapítója elhunyta után) saját nevem alatt szerkesztettem 's eladtam írott Contractus mellett (Aprilis 15-dikén 1831.) Trattner-Károlyi Typographusnak; az 1833-dik évit szinte különös Contractus mellett (Julius 19-én 1832.) újra eladtam Trattner-Károlyinak, 's mind kétszer egy évre. Az 1834-dik évit pedig, mellyet szerkesztetendő leszek, megint azon módon, mint az előbbenieket által adtam egy évre, tsak hogy

nem többé Trattner-Károlyinak, hanem Ifj. Kilián György Könyvárosnak. Ha kérdés tétetnék: miért ezt Kilián Györgynek 's nem ismét Trattner-Károlyinak? arra majd a' kérdéskor megfogok világos és kétségbe nem vehető okokkal felelni; most elégnek tartom még szelídebb eszközökhez nyulva ezt felelni: hogy az 1834-diki Aurorát Kilián Györgynek adtam által, *mert nekem úgy tetszett*, — megtörténhetik, hogy a' jövendőket ismét más és másnak adandom évenként, ha nékem ismét úgy fog tetszeni, 's szeretném látni, ki fog engemet tulajdoni jussaimban és szabadságomban megháborítani. Pest, Mart. 26. 1833.

Bajza."

E' tetszésen, tulajdoni juson és szabadságon épűlt Ellenmondásra jónak találta Trattner-Károlyi Intézete semmit sem felelni, ne hogy időnek előtte véres háboruk támadjanak a' tiszteletet érdemlő Közönség igazságos undorodására. Ellenben néhány Hazai Tudósaink a' nélkűl, hogy a' dolog helyheztetését fenekesen esmérték volna, anynyira föllhevűltek Bajza ügyének igazsága mellett, hogy az egykori híres Frantzia Kamara 221 Követeinek példájukra Aláírásaik 's Kinyilatkoztatásaik által ditsőségnek tartanák a' Nemzet szeme láttára és füle hallattára szentnek és igazságosnak hírdetni Bajza Vádolását. Ez az a' híres Irat, mellyet a' Magyar Nyelv Történeteiben Bajza halhatatlan érdemeiről beszéltekor a' késő Maradék „HAT TUDÓS TEKÉNTETÉNEK" fog egykor nevezni. Halljuk tehát szóról szóra ezen Iratot is úgy, mint az, az 1833 diki TÁRSALKODÓNAK 28-dik számában Aprilis 6-dikáról föltaláltatható:

II.

„Nyilatkozás az Aurora eránt."

„Alább irtak, az Aurorának eddig is nagyobb részben munkatársai, tudtára adjuk a' tisztelt kö-

zönségnek, hogy mi egyedül azt ismerjük valódi 's *Kisfaludy Károlytól alapított Aurorának*, mellyet a' boldogulttól Bajza még annak életében által vett, 's köz tudomás szerint mind akkor, mind azután két évig háborítatlanul folytatott, 's ezen túl is folytatni fog. Kinyilatkoztatjuk egyszer'smind, hogy munkáinkkal ezután is egyedül *Bajza Auroráját* fogjuk segíteni.

Czuczor m. k — *Szenvey m. k.*
Fáy András m. k. — *Toldy Ferencz m. k.*
Kovács Pál m. k. — *Vörösmarty m. k.*"

Ez az Areopágusi Ítéletmondás sem ragadhatta ki Trattner-Károlyi Intézetét a' néma Hallgatásból, a' mi kétségen kivűl nem kevesé boszontotta az Ellenfelet, ki időközben Szemere Aurórájának megjelenése előtt is utat tudott annak megláthatására finom fogásai által készíteni. Még senki sem árúlta Trattner-Károlyi Auróráját, midőn Ifjabb Kilián György neve alatt utánnyomásu rézmetszetekkel vádoltatott a' feselő Aurora, 's Bajzának ime menydörgő Figyelmeztetésétől harsogott a' Haza:

III.

„Figyelmeztetés."

„Nem a' könyvnek ajánlására — mert az reménylem maga fogja magát ajánlani — hanem hogy azok, kik két év óta *Bajza Auroráját* vették 's most is *azt* kivánnák megvenni: figyelmessé tétessenek, jelentem: hogy *a' melly Aurorát Trattner-Károlyi hirdet, az Kisfaludy Aurorája czimével* akarja a' tisztelt község figyelmét megnyerni: holott ezen *Pseudo-Aurorát* mások irják 's más szerkezteti, mint kik az eddigi köteteket irták és szerkezteték. A' ki tehát *azon* Aurorát akarja megszerezni, *mellyet ugyan azaz író ád-ki, régi munkatársai-*

val, ki azt még Kisfaludy éltében, 's halála után is folyton szerkezteté: azok nálam „*Bajza Auroráját*“ fogják megrendelni.

Ifj. Kilian György
könyváros Pesten, a' Váczi utczában,
Fesel házban.“

Ez a' menydörgés sem vette el Trattner-Károlyi Intézetének bátorságát. Megjelenvén szét küldetett a' PSEUDO-AURÓRA mindenfelé a' Hazában, 's olly nemes lelkü Pártfogókra talált, a' mit a' Kiadó Intézet 's annak érdemes Szerkesztetője érzékeny hálával köszön, hogy a' Példányok rövid idő alatt elfogytak minden vádok és kiabálások mellett is. A' naponként érkezett új megrendelésekre kénytelen volt jelenteni a' Kiadó: „*Az 1834-ik esztendei Aurórából Szemere Pál szerkesztetése alatt* a' példányok olly hamar, 's olly rövid idő alatt keltek el, mint még eddig soha sem; (a' mi kivált a' közelebbi két óvi folyamattal éppen nem történt) hogy ennél fogva a' kiadók a' közbizodalomnak 's közvárakozásnak jobban meg nem felelhetnek, mint, ha már előre jelentik, hogy: a' jövő 1835-dik eszt. Aurórát, *vagy a' 14-dik esztendei folyamatát ezen Zsebkönyvnek, ismét országszerte tisztelt Literátorunk T. Szemerei Szemere Pál Táblabiró Úr, 's Ts. magyar tudós társasági helybeli rendes tag, fogja szerkeztetni. A' bekűldendő Kéziratokat méltóztassanak a' tit. Írók vagy egyenesen a' Szerkesztető Urhoz, vagy Trattner és Károlyi Typographiájába bekűldeni.*“

Tsendesedni látszattak az Ellenfélnek indúlatai az új év kezdetével. Azonban mind ez tsak ideig óráig tartó fegyvernyugvás volt, mellyet annál veszedelmesebb ütközet követett. Most egyszer Magyar Országból ugyan, de még is a' rövidebb út végett Erdélyen által, jött a' kegyetlen Sujtogatás egy talán fogadatlan (?) Ügyvédlő által. Mintegy

elégtelennek tartván Nemes Apáthi Kiss Sámuel Bajzát Jusának védelmére, 's feledvén az Üdvözítőnek Szent Máté Évangyéliomában (VII, 1.) álló parantsolatát: „*Ne itéljetek, hogy ne ítéltessetek*“ a' folyó 1834-diki Erdélyi Nemzeti Társalkodó 4-ik Számában Január 25-dikéről így törekedett Trattner-Károlyi Intézetét a' nemes lelkü Szerkesztetővel együtt maga kéményéből megkormosítani:

IV.

„Két Auróra.“

„Mikor szűnnek-meg nálunk azon idők valahára, mellyeket a' németek „die Flegel-jahre der Literatur“ neveznek? Ezt kell még most is szívfájdalommal kérdenünk. Ezen évi tavaszon, a' harmadik hó 21-dikén, a' nagy érdemü elhúnyt Trattnerek egyik örököse, Károlyi István, a' magyar közönséget vakitani akarólag, jelentést hirdete egy az 1834-dik évre kiadandó Aurórárol, mint ollyanról, mellyet idvezült Kisfaludy Károly alapita. Tsak hamar érkezék erre, a' következő postával, Bajzának ama nyilatkozása, hogy ő a' Kisfaludy Károlytól élőszóvali hagyományképen áltvett Aurórát sem Károlyinak, sem másnak semmi szín alatt áltengedni nem fogja, 's e' tárgy felett néhány szavaimat elmondanom tzélja itteni soraimnak.

Hogy néhai Kisfaludy Károly az Aurórát még éltében Bajzának szánta légyen 's az utólsót már nagy részint Bajza is szerkezteté, hanyatló erejü barátja kértére, ezt Kisfaludy és Bajza baráti mind jól tudják és bizonyítják. Ez már maga eléggé bizonyitaná, hogy Károlyinak legkissebb joggal sem lehet Kisfaludy Auróráját ön tulajdona gyanánt bitorlani; 's azon nevetséges okból épen nem, hogy az elébbieket az ő műhelyében nyomaták. Műhely tulajdona lehet ugyan valamelly typographusnak, de neki évről évre örökös sajátúl áltnem adott művkiadása, mint p. o. Aurórájé, telyességgel nem. Hogy pedig erőszakkal más birtokát elfoglalni nem

szabad, ezt honni ügyész nem lévén is tudhatná mindenki, mert ez már a' régi pogányoknál is tilalmazva volt. Itt Károlyi tette ollyan, mint midőn valaki bizonyos ideig haszonbérben birná valakinek jószágát, írott egyeség mellett 's kitelvén az idő, örökre tulajdonának akarná azt tartani. E' szerint azon Auróra, melly mint Károlyi sajátja 1834re már megjelent, igaz marhának nem ismertethetik, ott állván tzímlapján e' szavak: „Kezdé néhai Kisfaludy Károly, szerkezteti Szemere Pál. Tizenharmadik évi folyamat." Hamis szerzemény akkor nem lenne, ha Kisfaludy Károly fényes neve 's a' „tizenharmadik évi folyamat" ott nem állana. Pedig már egy Auróra divatban lévén egy másik zsebkönyvet is annak nevezni, valóban nevetséges szerep. Megvallom őszinten, hogy ez megbántása Kisfaludy Károly érdeminek, 's azon tiszteletnek, mellyet magának minden jó magyarnál kivívott; nem egyéb e' törvénytelen rut tett, mint háborgatása azon elhúnyt ditső honfink áldandó hamvainak. Hogy Károlyi olly nagy érdemü 's köztiszteletü férfit választa szerkeztetőnek, még az által vétkéből nints kimentve, 's ha Károlyi erőszakoskodásin nem bámulnék is, álmélkodnom kell Szemere Pál tettén, — Szemere Pálén!

Károlyi tette már most nem tsak igazságtalan, hanem káros is, mert a' nemzeti literaturát és charaktert külföldiek előtt nevetségessé 's kigúnyolhatóvá, Bajzát pedig erőszakos egoistává, más tulajdonát szemtelenül elragadóvá kivánta tenni Kinevetik ugyan is literaturánkat külföldön, midőn látni fognak két Aurórát — mint egyiránt Kisfaludy Károly alapitványit — más más szerkeztetőtől. Vagy, ha gyanitandják is az illetlen ármányt, akkor viszont nemzeti charakterünk és betsületünk tartatik külföldiek előtt bitangnak, 's fogják mondani: hát így bánnak-e a' magyarok egymással, igy betsültetik-e nálok az igazság szentsége? 'sat.

Nem tagadhatni, hogy Kisfaludynak az Auróra szerkeztetése valódi privilegiuma volt; ha ez volt,

tehát privilegiumot ada Bajzának, midőn Aurórá-ját ennek adá: következőleg Bajzától Károlyi privilegiumot akar ellopni. 'S illik-e? szabad-e ez? Illy történetek is okot adnak azon nem egészen alaptalan hírre, mellyet Bétsben egy Franczia Gróftól hallék, ki ezt mondá: J' ai entendu, que la jalousie et la dissension soit un caractére singuliére de la natïon hongroise. S' il est vrai, ce ne me plait pas Monsieur.

A' mi magát a' személyesen is megbántott félt, t. i. Bajzát illeti, reményljük, annak utján bebizonyitandja, hogy Kisfaludy Aurórájának ő a' tulajdonosa, 's betsülete sérelmiért annak helyén elégtételt kivánand. 'S ezt az igaz ügy baráti, nemzeti betsületünk pártfogói 's előmozditói, hév szívvel ohajtják, kik közzé magamat is számlálni bátor vagyok.

Nemes Apathi Kiss Sámuel."

Mi viszsza tetszhető egy művelt ember előtt, ha épen az, ki a' FLEGEL-JAHRÉK ellen buzog, a' nagy érdemü elhunyt Trattnerek egyik örökösüket, Károlyi Istvánt, VAKÍTÓNAK, BITORLÓNAK, NEVETSÉGES SZEREPŰNEK, TÖRVÉNYTELEN RUT TETTŰNEK, HÁBORGATÓNAK, ERŐSZAKOSKODÓNAK, IGAZSÁGTALANNAK, ILLETLEN ÁRMÁNYNAK, PRIVILEGIUM LOPÓNAK nevezi tsupán azon ketsegtető édes Reménység fejében, hogy Bajza annak utján bebizonyítandja, hogy Kisfaludy Aurórájának ő a' tulajdonosa! Kivergődünk-e ezen uton 's módon a' FLEGEL-JAHRÉKBÓL? itélje meg az értelmes Olvasó, kit én tsak azon egyre figyelmeztetek, hogy mind ezeket ollyan halmozta egymásra, kit közelebbről illet Szent Pál (I. Timoth. VI, 20.) Oktatása: „*A' nálad letett ajándékot megőrizzed, és eltávoztassad a' beszédekben való haszontalan újságokat, és a' hamisan neveztetett Tudománynak ellenvetésit.*"

Tegyük ideig óráig valónak, a' mi épen nem úgy vagyon, hogy az Auróra Kisfaludy Károlynak TULAJDONA volt, 's hogy ez a' TULAJDON Bajzára szálhatott. Tüstént az a' kérdés támad: Által szálott-e a' TULAJDON valóban Bajzára? Mimódon? Ki által? — Schedel Ferentz, az írói Halhatatlanságnak és Jusnak osztogatója, az Aurórában (Aurora. Pesten, 1831. 365—366. lap.) így világosítja föl az egész Haza színe előtt e' kérdéseket:

V.

„Az Olvasóhoz."

„A' jelen kötettel tizedik évfolyamatját veszi az olvasó közönség az Aurórának, de ezt már tsak félig alkotója és alapítója kezéből. Ő nints többé. Hideg föld takarja azon férfiút, kinek keble tsak az imént még égi gerjedelmekben lángola. A' jelen koszorúba utólsó áldozati vannak fűzve, azon utólsó virágok, mellyeket a' forrón szeretett hazának reszketeg és gyengülő kézzel sírja szélén nevele.

Barátjai meg nem nevezhető fájdalommal jelentik itt általam a' ditsőűltnek kora elhúnytát 's benne a' magyar literatúra nagy veszteségét. Hogy ezen általa alapított almanach, mint tíz év óta költésünk leghatalmasb előmozdítója, kidőltével meg ne szűnjék; ők, kik véle írói öszveköttetésben élvén, e' pályán munkával segélték, 's a' szeretet és baráti hűség minden szolgálatival sírjáig elkisérték: öszveálltanak 's azt határozák-el, hogy folytatására egybevetett vállakkal fognak munkálni, 's elfelejthetetlen társok emlékezetét évenként fűzendő virágfonadékkal meg-megújítani. Szerkeztetőnek a' ditsőűlt egyik legkedveltebb, 's legdrágább barátját Bajza József urat választák magok közűl, mint kinek a' boldogúlt e' provinciát régen szánta, 's ki a' jelen kötet gondjait is az elgyengültnek kezeiből általvette.

Ennyit addig is szépliteratúránk kedvelőji megnyugtatására, 's az Aurora távol lakó munkatársai értesítésére; míg annak új Szerkeztetője maga fogja az utóbbiakat további szíves részvételre kérni 's felszólítani. Pest, November 25. 1830.

Toldy Ferencz."

Kisfaludy Károlynak Baráti nyerték, úgy látszik e' sorokból, az Auróra TULAJDONAT, mert ezek választák Bajzát SZERKESZTETŐNEK, „mint kinek a' boldogúlt e' provintziát (az az: *a' Szerkesztetőséget*) régen szánta, 's ki a' jelen kötet gondjait is (*a' Correcturát*) az elgyengűltnek kezeiből általvette." Hol vagyon itten szó ollyan TULAJDONRÓL, melly Kisfaludy által Bajzára szállott? És adhatták-e Kisfaludy Károly Baráti Bajzának, a' mi nem az övék, hanem Kisfaludyé volt? Adhatták-e, ha hiteles módon nem nyerték Kisfaludy Károlytól? Mind ezek a' Tulajdoni Jusnak tsudálkozásra méltó bitangolásai: Mert köz példa beszéd: „*Nemo dat, quod non habet.*"

Kész vagyok én azonban elhinni, hogy a' fölebbiekben tsak az Orvosbarát nem eléggé vigyázva és nem eléggé törvényesen fejezte ki magát. Kész vagyok elhinni, hogy Schedel Ferentz Tollában a' TULAJDONOS és SZERKESZTETŐ név egyet jelentenek. Azt akará hihetőképen a' hírdető a' Nemzettel tudatni, hogy ők azért választották Bajzát Szerkesztetővé, mivel Kisfaludy Károly, ki egyébbként is később Újságírással akart foglalatoskodni, éltében több izben is (a' mit könnyü elhinni) Bajzának SZÁNTA az Auróra TULAJDONÁT. E' mind szép valóban! De ki látta azt valaha, hogy a' PUSZTA NEKI SZÁNÁS által valaki törvényesen TULAJDONRA szert tett? Ki látta, hogy a' Könyv Correctora hibaigazítás által valamelly Könyvnek TULAJDONOSÁVÁ lett?

Bajza, Ügyész létére, kétségkivül, észrevette, hogy a' leghívebb baráti szív sem ajándékozhatott

neki a' Máséban TULAJDONI JUST. És ha elvállolta volna is e' TULAJDONI JUST, mit használt volna neki a' puszta TULAJDONOS név JÖVEDELEM nélkül? Hogy a' JUS élő legyen Pénzre vala szükség. Meg nem sértem talán Bajzát, ha azt állítom, hogy 1831-dikben nem birt még annyi erővel, hogy az Aurórát SAJÁT KÖLTSÉGEIN kiadhatta volna. Hiszen ezt maga Kisfaludy Károly sem győzte már 1830-dikban, 's azért tanátsosabbnak tartotta Kézíratát az 1831-dik évi Aurórárói Trattner-Károlyi Könyvnyomtató Intézetének eladni 700 Váltó Forinton, a' miről az 1830-diki September 16-dikán költ eredeti Egyezéslevél most is Trattner-Károlyi kezénél vagyon. Így az 1831-diki Auróra bizonyosan Trattner-Károlyié volt, 's ha Bajza abban nyoltzvan ezer hibát kiigazított volna is, ezen fáradozása által semmi esetre TULAJDONI JUST nem arathatott Kisfaludy Károly egyezése miatt.

Le is mondott Bajza, és igen okosan, a' Barátság Ajándékáról, 's követvén Kisfaludy példáját ő is Trattner-Károlyi Intézetével 700 Váltóforint jutalmazás fejében egyességre lépett, jobbnak tartván SZERKESZTETŐ névvel megelégedve fölvenni a' Pénzt, mint a' puszta TULAJDONOS névvel kérkedni. Itt vagyon szóról szóra az Egyezés levél két egymás után következő esztendőről:

VI.

„Alább írtak a' 1832-iki Auróra (Almanach) kiadása iránt következőkben egyeztek meg:

1. Bajza Jósef Úr az Auróra szerkeztetését magára vállalván a'hoz elegendő kézíratot (melly 9 ívnél nyomtatásban, 16-od rétben kevesebb nem lehet) fog adni, mellyért Trattner és Károlyi Úr 700 forintot V.Cz. fognak fizetni olly móddal, hogy ezen summába azon 224 for. V.Cz. mellyel a' Kritikai lapok első füzete nyomtatásáért Bajza Úr a' Typographiának adós, beszámittatván, — 144 for. V.Cz. kötött példányokban (24 Exempl.) — a' többi

332 forintot Trattner és Károlyi Urak kész pénzben tartozzanak fizetni, és pedig ennek felét, midőn a' nyomtatás elkezdődik, másik felét, midőn a' könyv elkészült, vagy legfeljebb Nov. vásárkor.

2. Minden költséget, melly a' Könyv nyomtatására, bekötésére és a' rézmetszésekre kivántatik, Trattner és Károlyi Urak tartoznak fizetni. — Papiros, nyomtatás ollyan legyen, mint eddig.

3. A' képeket, Clarot Sándor, Kärkling, 's Ender, vagy más igen jeles Rajzolók által fogják rajzoltatni; a' Rézmetszéseket pedig, mellyek négynél kevesebb nem lehet, vagy Blaske Jánossal, vagy Hoffmann és Stöber Bétsi Rézmetszőkkel metszetni. —

4. Tartoznak Trattner és Károlyi Urak az Íróknak kötött példányokat adni, és pedig mindgyárt a' könyv elkészültekor.

5. Továbbá tartoznak két dupla Velin kötetlen példányt adni.

6. Bajza József Úr tartozik olvasható, — már előre a' kéziratban megvisgált 's az Orthographiára nézve is egészlen kijavított, 's tisztán leírt kéziratot adni, 's a' Correcturára felügyelni, 's a' nyomtatandó ívekben Correctura helyett, változtatást nem tenni.

7. A' nyomtatás Junius 20-kán 1831. fog kezdődni. — Költ Pesten, April. 15. 1831.

Trattner és Károlyi m. k. Bajza József m. k.

Julius 10. 1831. száz hatvan hat váltó forintot felvettem.

Bajza József m. k.

1831. October 24. A' Redactornak járó 24 ord. és 2 Velin exempl. nem különben az Írók számára is kiadtam 14 Exempl.

Károlyi. m. k."

VII.

„Szerződés.“

„Alább írtak az 1833-iki Auróra (Almanach) Kiadása iránt következőkben egyeztek meg:

1. Bajza Jósef Urnak az Aurora' Kéziratáért (melly 9 ivnél nyomtatásban 16d. rétben kevesebb nem lehet) Trattner és Károlyi Urak kötelesek hétszáz forintot Váltó-Czédulában készpénzben és husz kötött példányt olly móddal fizetni, hogy a' pénznek felét (az az 350 forintot) mindjárt midőn a' nyomtatás elkezdődik, másik felét pedig Januar. 1-sö napján 1833. hijány nélkül kezéhez szolgáltatni.

2.) Minden költséget, melly a' Könyv nyomtatására, bekötésére és a' rézmetszésekre kivántatni fog, Trattner és Károlyi Urak tartoznak fizetni. A' mi a' nyomtatást illeti, erre kötelesek lesznek

a) Egészen új metszésü tsinos betüket szerzeni.

b) Szép papirost adni.

c) A' példányokat jól 's tsinosan beköttetni, hogy igy a' Könyvnek külseje ezen tekintetekben is meghaladja minden hazánkban kijövő társait.

3.) A' képeket Ender, vagy más igen jeles rajzolók által fogják rajzoltatni, a' rézmetszéseket pedig (mellyek négynél kevesebbek nem lehetnek) Stöber Ferentz v. Hoffmann bétsi rézmetszőkkel metszetni. Az első rézmetszet Fáy András artzképe leszen, mellynek rajzolati költségéről Bajza Jósef Úr fog gondoskodni, mellyért Trattner és Károlyi Urak kötelesek lesznek az artzképből 50 lenyomott példányt Bajza Jósef Urnak adni.

4.) Tartoznak Trattner és Károlyi Urak az Íróknak kötött példányokat adni és pedig mindgyárt a' könyvelkészültekor, valamint szinte a' Honorárriummal kikötött 20 példányt is mindgyárt ekkor a' Szerkeztető Úrnak által adni.

5.) Továbbá tartoznak két dupla Velin kötetlen példányt adni.

6.) Bajza Jósef Úr tartozik a' legjobb darabokat és igen jól kidolgozott munkákat az Aurórába adni; — olvasható, már előre kéziratban megvizsgált 's az Orthographiára nézve is egészen kijavított kéziratot adni, három Correcturára felügyelni, 's a' kinyomtatandó ívekben Correctura helyett változtatást nem tenni.

7.) A' szerkeztetés, valamint a' képek elhatározása egyedűl Bajza József Úrtól fog függni.

Költ Pesten, Julius 19-én 1832.

Trattner és Károlyi m. k. Bajza József m. k.

Háromszáz ötven forintot váltóban felvettem. Julius 19d. 1832. Bajza m. k.

Ismét háromszáz ötven váltó forintot és így az egész summát felvettem. Januarius 4d. 1833.

Bajza m. k."

Ha a' Londoni Parlamentum előtt vizsgáltatnának is meg ezen Egyezéslevelek, még ott sem mondhatnának mást a' Vizsgálók, mint azt, hogy Bajza 1832-dikben és 1833-dikban az Aurórának SZERKESZTETŐJE, Trattner-Károlyiék pedig TULAJDONOSAI valának. Hiszen ezt hírdeti Bajzának következő Nyugtatványa is:

VIII.

„Nyugtatvány."

Három száz harmincz hat váltó forintról, mellyet az 1832. Aurora szerkeztetéséért Tek. Károlyi István Úrtól felvettem. Pest, November 19d. 1831.

336 V. for. Bajza József m. k."

Ellenben mi szép volt Trattner-Károlyi Intézetétől, hogy Kisfaludy Károly halála után, midőn az Aurórán senki sem kapott, ezen NEMZETI ALMANACHOT kiveszni nem hagyta! — Mi szép volt, hogy egy fiatal Írónak már akkor is, midőn Száz Arany Honorárium okról még szó sem lehetett, 700. Váltó Forint esztendei Jövedelmet adott! Suum cuique.

Az ifiu Kort a' vágyás ösztöne könnyen túl ragadja a' mértéken. Az a' Bajza, ki előbb szerentsetlek tartá magát, hogy Kisfaludy Károlylyal egyenlő Jutalmat huzott, most már fenynyebb számolásokat tett. A' Kritikai Lapoknak I—IV. Füzetből 's összesen mint egy 21. nyomtatott ívből álló, 's még nem is kész Kéziratukért 400. pengő forint Jutalmat kivánt, mint saját Kézírata bizonyítja, Trattner-Károlyi Intézete által fizettetni. Ennyit Trattner-Károlyiék nem akarának fizetni, 's ime az AURÓRÁNAK egyszerre TULAJDONOSÁVÁ lészen Bajza, és azt másnak eladja az 1833-dik év kezdetén, 's midőn a' Trattner-Károlyi Intézete, Szemerei Szemere Pált kérvén meg a' SZERKESZTETÉSRE, szokás szerént az 1834-dik évi Auróra megjelenését hírdeti, Bajza JUSRABLÁSSAL vádolja a' Haza előtt Trattner-Károlyit! Itélhet már most részre hajlás nélkül mindegyik Olvasó.

Sőt, mit mondok? ne itéljen még senki, mert tsak föltétel volt az fölebb, hogy az Auróra Kisfaludy Károly TULAJDONA volt, és az Bajzára általszálhatott. Más vagyon egészen a' dolog alatt, a' mint az először 1822-dikben megjelent AURORA kihirdetéséből azonnal kifog tetszeni. Ezek a' Hirdetés sorai;

IX.

„Hirdetés Auróra nevü Hazai Almanachról."

„Nemzeti Nyelvünk előmenetelei ditsőségesen országló I. FERENTZ KIRÁLYUNK atyai uralkodása 's kegyes ébresztései által olly nagyok és szembetünők, hogy néhány évek alatt a' Hazai Literatura századot haladni láttatik. Hol előbb a' Magyar Tsinosodás tér mezője parlag volt, most ugyan ott minden zöldellik; minden ketsegtető virágokat terem; vagy legalább új és új szinekbe készül öltözni. A' Tudomány pártfogása Nagyainkat, az olvasás szeretete Nemeseinket, a' munkásság fáradhatatlan gyakorlása Iróinkat egészen elfoglalta, 's a' Magyar Cultura *Arany-Kora* hatalmas lépésekkel felénk közelít,

hogy elmebéli kifejlésünkre nézve is más Európai Nagy Nemzetekkel megmérkezhessünk.

Illy fényes helyhezetben, mellyet a' Haza FELSÉGES JÓTÉVŐJÉNEK lángoló és jobbágyi hálával köszönünk, a' Nemzeti Csinosodás minden ágaira illik figyelmeznünk: mert a' nagy tárgyhoz fonákúl és félszegíll nyulni annyi, mint azt késleltetni, vagy nem eléggé betsűlni. Különösen a' Nemzeti Tsinosodásnak tsak egy két ágaira ügyelni annyi, mint a' Nemzeti Nagyság izmos alkotmányát félig meddig esmérni. E' féle hézagos és pulya tekíntetek megalatsonyítanák a' Nemzeti Méltóságot, mellyet egész erővel mindenki közűlünk felemelni, és állandóvá tenni iparkodik.

Ennek megfontolása okozta, hogy néhány munkás Iróink, midőn egy felűl a' Tudományokat Hazánkban nagyobbra vinni sietnek, más felűl egy gyönyörködve mulató *Hazai Almanach* kiadatására is AURORA név alatt 1822-dikre magokat eltekélették, 's engemet e' jó szándéku hazafiui Törekedés szerkesztetésével megtiszteltek. Mélyen ihlette szívemet e' nem érdemlett Bizodalom, 's új lángot gyujtott keblemben, hogy minden tehetségeimet, bár még olly kitsinyek is azok, e' barátságos várakozás kielégíttetésére, és a' Haza szolgálatjára szenteljem.

Úgy óhajtották pedig ezen érdemes Hazafiak a' kívánatos tzélt AURORA megjelenésével elérni, hogy ez által is forró hálaadatosságokat a' Felséges Uralkodó Házhoz nyilván kinyilatkoztatnák, 's egyszer'smind Annak ditső fényétől új díszt nyernének a' hasznos szándéknak. E' végett jobbágyi alázatossággal Felséges KAROLINA AUGUSTA Magyar Királynénk hatalmas pártfogása alá folyamodtunk, KI hív Magyaraihoz viseltető Anyai Kegyelméből a' zsenge kezdetet is nagy lelkéhez illő leereszkedéssel vette, és az AURORA Ajánlását a' folyó Szent Jakab hava 10-dikén költ kegyelmes rendelése szerént kedvesen elfogadta; a' mit nem

lehet

lehet az egész Hazának érzékeny örvendezés és buzgó hálaérzések nélkül hallani.

AURORA főképen a' Magyar szép Nemnek nyujtatik ajándékúl, hogy légyen, a' mivel e' Szívek Bálványi nemzeti érzéseiket táplálhassák; légyen, a' minek kedvező elfogadása által a' Magyar Íróknak erántok viseltető tiszteletét nyilván kinyilatkoztatva megjutalmazhassák. Nagy és fontos a' szép Nem rendeltetése, melly első tenyésztője minden Nagynak, minden Hazafiui Érzés nemes indúlatainak.

E' hazai Almanach tárgyai mind eredeti Magyar elme szülemények. Ugyan azok rész szerént a' benne elő jövő képek is, ha a' metszést kivesszük, mellyet még most a' külföldön kellett készíttetni. Biztat a' remény, hogy idővel ebben is felemelkedni fogunk a' szomszéd Nemzetekhez, és a' szép mesterségek egész kiterjedésekben nálunk sem lésznek állandó lakhely és tanító intézetek nélkül. Ha miben legbuzgóbb szándékaink mellett egészen a' fő tökélletességhez el nem juthatnánk, abban mi engedelmet nyerhetünk, kik inkább vágytunk, a' mint lehetett, kezdeni: mint a' tsinosodás illy fontos eszközéről a' Hazában egészen elfeledkezni.

Pesten Szent Jakab havának 20-kán 1821.

Kisfaludi Kisfaludy Károly."

Ha valaki tudhatta, miben állott az Auróra ügye, azt főképen a' hirdető Kisfaludi Károly is tudhatta. Nem szól ő semmi TULAJDONI JUSRÓL, hanem nyilván mondja az egész Haza és Nemzet előtt, hogy néhány munkás Írók, kik maguk a' Tudományokat nagyobbra vinni siettek, az Auróra kiadatását is meghatározták, 's őt e' jószándéku hazafiui Törekedés SZERKESZTETÉSÉVEL megtiszteltek. Alább ugyan ő, szót ejtvén a' Felséges Királyné pártfogásának megkéretéséről, a' többes számban beszél, mondván: „E' végett jobbágyi aláza-

tossággal Felséges KÁROLINA AUGUSTA Magyar Királynénk hatalmas pártfogása alá *folyamodtunk.*"

Hogy hogy? Hát Kisfaludy Károly csak SZERKESZTETŐJE volt volna az Aurórának, 's mások voltak a' TULAJDONOSOK? Igen is. Kiket értett a' MUNKÁS ÍRÓK alatt Kisfaludy Károly, azt senki nálam jobban ki nem fejtheti, nálam, mondom, ki saját kezemmel és tollammal írtam ezen Hírdetést. Midőn az Auróra először kihírdettetett és ki is adatott, még akkor nem képzelt Kisfaludi Károly magáról Mesteri Elsőséget, hanem mind ő, mind a' munkás Írók és más Társak inkább köz bizodalomból engemet szólítának föl a' Hírdetésírásra. Vagyon így jusom magyarázni a' Hírdetést, mellyet fölebb kiadtam. Elmondom tehát, mint született a' BAJZA AURÓRÁJA.

Több év megujúltával pironkodva tapasztalák számos munkás Írók, hogy a' Magyar Nemzet még egy tisztességes Almanachchal sem bírna, mellyet a' Haza ditső Leányainak új évi ajándékúl bémutatni lehetne. E' szomoru tapasztalás mindinkább ingerlé az érzékeny kebleket a' hézag kitöltetésére. A' hol két 's három Pesti Író együtt beszélgetett, ott egy kiadandó Almanachról folyt a' beszéd. Vége 's hoszsza nem volt arról a' Tanátskozásnak, mint kellene egyet megindítani? A' számtalan üres beszédnek 's ajánlatnak azonban soha sem támadhatott sikere. Főképen aggódott velem töltött estvéli mindennapi beszélgetéseiben a' kiadandó Almanachról Kultsár István, az a' nagy érdemü Hazafi, kinek jeles törekedéseit mindenkor áldva fogja emlegetni a' késő maradék. De a' mi költsönös beszélgetéseink sem tehettek szert illatos zöld ágra.

1821-dikben nem sokára az év kezdete után Trattner János Tamás Könyvnyomtató meghíva bennünket nagy számmal fársángi vatsorára. Megjelent tsak nem valamennyi Pesti Író, 's meg még azok is, kiket a' születés, vagy érdem nálunk magosabb fényre szánt. A' jó kedv közül ki nem maradhatott egy kiadandó Almanach ügye, 's folyton

folytak ismét róla a' mindenféle jovalatok. Én némán hallgaték az egész tanátskozás alatt, 's midőn ez már kelleténél hoszszabbra terjedett siker és foganat nélkül, végre, hogy elhagyassam a' haszontalan vetekedést és szóvitát, hideg vérrel fölszólalék a' nagy Gyülekezethez: PÉNZ KELL MINDENEK ELŐTT A' KIADANDÓ ALMANACHHOZ. EZT TEGYÜNK ÖSZSZE, 'S FÉLIG KÉSZEN LÉSZEN AZ ALMANACH. Megtsendesült e' szovakra rövid időre a' lárma, 's Forgó György Barátom, ki a' Haza ügyében mindig első szokott nyúlni zsebébe, valamenynyünket meglepve így kezde szólani: HORVÁT BÁTYÁMNAK IGAZA VAGYON. NEKÜNK MINDENEK ELŐTT PÉNZ KELL 'S AZUTÁN TANÁTS. ÉN TEHÁT (Levéltáskájába nyulva) ITT IME ÁLTAL ADOK AZ ALMANACHRA SZÁZ ÖTVEN FORINTOT. A' jó példa, a' mint egyfelül tiszteletet gerjesztett a' Hazafiakban, úgy más részről mindenek előtt engem érdekelt, 's én is, követvén szívem fele példáját, azonnal leolvasék SZÁZ ÖTVEN FORINTOT. Erre többen majd nagyobb majd kisebb ajánlatokat tevének a' jelenvoltak közül, 's meg is határoztatott, hogy a' nemes tzéleszközlés végett kiki adakozásra birni iparkodjék jó barátit 's esmérőseit. Vígabban folyt ezután a' vatsora, 's mindenki bizott benne, hogy a' gyenge kezdet napról napra fog nevekednie.

Úgy lett. Egypár hónap után szembetünőképen nevekedett az Almanach Pénztára. Különösen Trattner János Tamásnál lefizettetve bégyültek imez adakozások:

	Váltóban	fr.	xr.
1.) Tek. Forgó György Tek. Nemes Pest Vármegye rendes Orvosa	—	150	—
2.) Tek. Horvát István a' Szech. Országos Könyvtár Őrzője	— —	150	—
3.) Mélt. Széki Teleki Jósef Gróf	—	50	—
4.) Tek. Varga Elek, a' Kúnság Földmérője		50	—
5.) Tek. Puchói Marczibáni Lajos Táblabiró		100	—
6.) Tek. Blaskovits Bertalan Szolgabiró		50	—

	Váltóban	fr.	xr.
7.) Tek. Fölsö Büki Nagy Benedek Fiscális és Táblabiró — — —		100	—
8.) Tek. Forgó György ismét újra —		50	—
9.) Tek. Gebhardt Ferentz Orvos Ur		50	—
10.) Tiszt. Elenyák György Tanító —		50	—
11.) Tek. Benyovszky Péter Fiskális Ur		50	—
12.) Tek. Fatovits Fiskális Ur —		50	—
13.) Tek. Hangyási Dávid Fő Szolgabiró		50	—
14.) Tek. Streit János Orvos és Dékán Ur		25	—
15.) Tek. Balla Károly Vármegye Kapitánya		25	—
16.) Tek. Kubinyi Ferentz Pest Vármegye Al-Jegyzője — — —		200	—
17.) Tek. Gorove László Úr —		50	—
18.) Tek. Thaisz András Úr — —		25	—
19.) Tek. Benitzki Flórián Pest Vármegyei Szolgabiró — — —		25	—
20.) Tek. Almási Rudits Jósef, Tek. Ns. Báts Vármegye Al-Jegyzője —		200	—
21.) Tek. Kubinyi Péter Táblabiró —		25	—
22.) Tek. Kubinyi Miklós Táblabiró		50	—
23.) Tek. Zlinszky Ignátz Fejérv. Táblabiró — — — —		50	—
24.) Tek. Kápolnai Pauur Antal Táblabiró		50	—
25.) Tek. Petrózai Trattner János Tamás		100	—
Összesen —		1775	—

Mindezek a' Trattner-Károlyi Intézetnek 1821-iki Jegyző Könyvében foglaltatnak.

Más Adakozók az ajánlott pénzt Kisfaludy Károlynál tevék le, kit mi egyes akarattal az Auróra Almanach SZERKESZTETÉSÉVEL esztendei 700 forint Jutalom fejében már tsak azért is minden mások fölött megtiszteltünk, mivel őt szép művészi tehetségein kivül is egyfelül szeretve szerettük, másfelül pedig nem épen kedvező helyheztetésén édes örömest ez által is könnyebbíteni akartunk. Adakoztak pedig Kisfaludy Károlynál, mint Tek. Forgó György kedves és lelkes Barátomnak egykoru Jegyzése mutatja, a' következők:

	Váltóban fr.	xr.
1.) Tek. Tudós Kisfaludy Sándor Táblabiró Úr tsak egy esztendőre, viszsza térítés fejében, a' mi meg is történt,	400	—
2.) Tek. Stettner Máté Ur, a' Királyi Ügyek Al-Igazgatója — — —	100	—
3.) Tek. Gyika Emánuel Táblabiró —	100	—
4.) Nagyságos Siskovits Királyi Tanátsosné	50	—
5.) Tek. Vojnits Lőrintzné Aszszonyság	50	—
6.) Tek. Böhm Károly Orvos Úr —	25	—
Összesen —	725	—

Kerekedett e' képen az Aurórának, a' tisztelt Hazafiaknak bőkezüségükből, 2500 Váltó Tzédula forint Tőkepénze rövid idő alatt. Megigérte ezeken kivűl Trattner János Tamás, hogy a' fizetéssel a' Példányoknak eladatásukig várakozni fog; Kultsár István pedig szóval arra kötelezé magát, a' mit mindenkor híven teljesített is, hogy akármiben 's akármikor, ha kivántatik, az Auróra Fundusának hézagait örömest fogja a' magáéból viszsza térítés fejében pótolni. Ha azok, kik még mint *Igéret-tevők*, Forgó jegyzékében megneveztetnek, lefizették-e Kisfaludy Károlynak ajánlataikat? azt, minthogy Kisfaludy Károly némelly költségeknek kifizettetésüket a' nála béfolyandó pénzből summásan magára vállalta, én itt most különösen meg nem határozhatom. Az illyen ajánlatok is jeles summát tettek.

Az efféle kedvező helyhezetben tsak az volt hátra, hogy a' munkához fogjunk, és a' Fölséges Királyné pártfogását Esedezőlevél által kikérjük. Az utóbbik legfontosabb tárgyat Kultsár István vállolá magára Mélt. Görög Demeter Udvari Tanátsos Ur, igen jeles érdemü 's magos poltzu boldogúlt Hazánkfiának közbenjárása által, 's azt szerentsésen végre is hajtotta. A' munkára nézve egyező szívvel 's lélekkel mindnyájon, semmi jutalmat sem kivánva, lekötöleztük magunkat, 's ígéretet

kivül is, Esmérőseit fáradozásra serkenteni fogja. Teljesítettük is, mint az 1822-diki Aurórából kitetszik, fogadásainkat, 's teljesítendők valánk utóbb is, ha mindjárt az első év után önkény és saját haszonkeresés ki nem fejtegette volna magát. Szándékunk szent és tiszta volt, mint a' fakadó forrás vize. Egyébberánt az egész tárgy kormánya Kultsárra, Forgóra és reám bizatott. Az már a' kérdés ezek után: Kisfaludy Károly *alapította-e* az Auróra? TULAJDONA volt-e Kisfaludy Károlynak az Auróra?

Hogy Bajzának és a' Tulajdoni Just neki osztogatta Schedelnek előesméretei sintsenek az Auróra alapíttatásáról, és Tulajdonosairól, az az 1822-dik évben Pesten Szent György hava 15-dikén köttetett eredeti Egyezésből, mellyet itt szóról szóra kiadok, világosan kitetszik:

X.

„Egyezés."

„Azon T. T. Hazafiak, kik a' múlt esztendőben az Aurora nevű Hazai Almanach Kiadását önkényes ajánlásaikból öszvetett Tőkepénzzel segítették, a' nevezett Munkának tsinossága és helyes volta által eléggé meggyőzettek az eránt, hogy annak további szerkeztetése és kiadása T. T. Kisfaludy Károly Úr által ezután is minden tekintetben legtzélerányosabban történhetik. Azért az Aurora további Redactiójára a' Tisztelt urat ismét megkérték, mellyet Ő, az eránta eképen mutatott bizodalmat tisztelvén, teljes készséggel fölvállalt, egyedül azt kérvén ki különösen magának, hogy kivüle a' Szerkeztetésbe senkinek befolyása ne legyen, hatsak ő maga Valakinek barátságos tanátsával élnie szükségesnek nem tartaná, mellyért az illető T. T. Hazafiakat különben is megszokta keresni. —

Mivel pedig az említett Hazafiaknak, kik a' Tőkepénzt öszvetették, mindgyárt a' dolog kezdetén az a' hasznos Föltételük volt, hogy az Aurorán leendő nyereségből (mellyet reménylhettek) esztendőről esztendőre bizonyos sommapénz félre tétetvén, ez által idővel a' Magyar Literatura előmozdítására nem tsekély Fundus szereztethetik: Hogy ezen jó szándékuk sükeretlen ne maradjon; a' mellett pedig Kisfaludi Károly Úr is, mint a' kinek a' Redactióval való terhes bajlódáson kivül az Aurora első esztendőbeli kiadatására tett költségekben is legnagyobb része volt, semmiképen sem károsodhassék, sőt inkább, a' mint az igazság is hozza magával, Munkájának hasznaiból ő vehessen legtöbb részt; az említett Hazafiak helyesnek, sőt szükségesnek találták a' Tisztelt Redactor Úrral az Aurora jövendőbeli kiadása eránt a' következendő Föltételek alatt Egyezésre lépni:

1.) A' többször Tisztelt adakozó Hazafiak Kisfaludi Károly úrnak az Auróra Fundusát, melly most váltó tzédulában 2000. az az: Két Ezer forintból álló Tőkepénzt teszen, teljes, és szabad tetszése szerint való használásra, de *tsupán és egyedül tsak az Aurora kiadására*, valamint az idén, úgy következő esztendőkben is egészen által engedik mind addig, míg az Aurórára teendő költségek 5000, vagyis Öt Ezer forintnál többre nem mennek.

2.) Kisfaludy Károly Úr a' Fundust tevő Tőkepénzt Tekintetes Kultsár István Úrtól, kinél az tartatni fog, akár egyszerre, akár részenkint a' mint 's mikor arra szüksége lészen, Obligátio mellett által veheti.

3.) Kisfaludy Károly Úr kötelezi magát Aurora név alatt minden esztendőben tsinos, ékes formájú, válogatott tárgyakból álló, legalább 6. szépen metszett Réztáblákkal diszeskedő, szép papirosra 's szép betükkel nyomtatott Magyar Almanachot kiadni, 's az általvette Tőkepénzen kivül még szükséges egyébb költségeket magára vállalni.

4.) Az általvett Tőkepénznek megtérítésére Kisfaludy Károly Ur minden esztendőben az új Aurora legelső Példányaiból, minekelőtte azok a' közönséges könyváros boltokban árultatni kezdetnének, Ttes Kultsár István Úrnak, mint az Auróra Fundusa Gondviselőjének, Nyugtatvány mellett annyi bekötött Exemplárt fog általadni, a' mennyiből (a' 10. vagyis tíz Procentuatiót is ide értvén) az általvette Tőkepénz kikerüljön. E' dologban azt köti ki különösen magának a' Redactor Úr, hogy tőle a' Velin Exemplárokból is, Kétszázból ötven, acceptáltassék, és hogy ezek a' Tőkepénz megtérítésére fordítandó Almanachok itt helyben egyedűl Eggenberger Jósef Könyváros Úr által árultassanak, 's más helyekre is a' Könyvárosokhoz egyedűl általa küldettessenek.

5.) Ezen kivűl kötelezi magát Kisfaludy Károly Úr az Auróra és respective a' Magyar Literatura eképen állítandó Fundusának gyarapítására minden esztendőben az Auróra kijötte után következő Februarius 1-ső napján, ugyan Ttes Kultsár István Úrnak 1000. az az: Egy Ezer forintot Váltó tzéd. Készpénzben letenni.

6.) A' Fundust szerzett Hazafiak adományaikat örökre az Auróra kiadására és a' Magyar Literatura előmozdítására szánván, semmiképen nem kivánják, hogy nekik az Aurórából ingyen Példányok járjanak. Egyébaránt

7.) Úgy vélekedvén, hogy az Aurórának legpompásabb kiadatása sem fog többe telni 5000 forintnál: arra a' Fundusból, ha bár ez már akármennyivel is többre fogott volna szaporodni, Öt Ezerforintnál többet a' Redactor Úrnak általadni nem fognak. Egyszer'smind pedig

8.) Megkivánják, hogy minekutána az érdekelett Munkának Kiadatására teendő Költségek, ha mingyárt 5000. forintra mennének is, a' Fundusból már egészen kitelnek (a' mit 3—4. esztendő mulva reménylhetni) és így akkor már Kisfaludy Károly Úr a' magáéból arra költekezni kénytelen

nem lészen, a' Tisztelt Úr a' Fundus gyarapítására szánt 1000 forintot esztendőnkint legalább 500, az az: Ötszáz forinttal szaporítsa.

9.) Ellenben Kisfaludy Károly Úr azon esetre, ha történetből az Auróra elnem kelése végett 1-sső Februáriusra annak kijötte után az 5-d. pont alatt kötelezte 1000. forintot le-nem tehetné, magát szoros számadásra kötelezi.

10.) Az Aurora elrendeltetése, szerkeztetése, tárgyainak megválasztatásuk, szóval az Almanachnak egész mivolta egyedűl Kisfaludy Károly Úr tetszésére és itéletére bizatik, ki azonban:

11.) Föltartja magának azon szabadságot, hogy, ha történetből, előre nem látható környülállások miatt, az Auróra kiadását tovább nem folytathatná, a'ról, a' fölebbi pontok alatt érdeklett kötelezéseinek előbb eleget tévén, annak időjében lemondhasson: magában is értetődvén, hogy e' Lemondás időközben semmiképen nem történhetik; hanem legfölebb a' már elkezdette jövő esztendőre szólló Auróra kijöttekor, hogy igy a' több adakozó urak a' Fundust tevő akkori Tőkepénzről Kisfaludy Úrral egyetértőleg új rendeléseket jó előre tehessenek.

12.) Ezen Egyezésnek pontos megtartására magunkat mind a' két részről olly szorosan kötelezzük, hogy, ha egyikünk vagy másikunk a' bennünket illető Föltételeket meg nem tartaná, az a' rész az Aurora Kiadásához, vagy mások által való kiadatásához azonnal minden Jusát elveszettnek lenni különösen ezen utolsó pontnak erője által is megismerje. Költ Pesten, Sz. György havának 15d. napján 1822.

Az adakozó Hazafiak részűkről és nevükben

Kultsár István m. k.
mint az Auróra
Fundusának Gondviselője.

Forgó György m. k.

Horvát István m. k.

Két példányban íratván le ezen Egyezés, az a' példány, mellyet Kisfaludy Károly írt alá, neki utóbb viszsza adatott; ezt pedig, melly a' mi aláírásaink alatt költ és Kisfaludy Károlynál tartatott, ő adta viszsza nekünk. Innend kell megmagyarázni, miért nem jő itt az Egyezés alatt elő Kisfaludy Károly neve. Hogy valóban így folyt a' dolog, az legtündöklőbben kitetszik Kisfaludy Károlylyal tett legutolsó Számvetésünkből, mellynek következő tartalma vagyon:

XI.

„Megismérés."

Minthogy T. T. Horváth István, és Forgó György Urak az *Aurora* Almanachnak Fundusát a' f. e. April. 17-ikén számba vévén úgy találták, hogy az én Anticipátióim kielégíttetvén az Auróra eladásaiból, még a' Fundus javára maradott: 258 forint. Én ezen Summát, mint a' Masszának Activumát, úgy tekíntem, és a' Finalis Computusig a' tisztelt Uraknak rendelése szerént a' Massza Fundusának szaporítására fordítani kész lészek. Pesten April. 17-ikén 1825.

Kultsár István m. k.
mint Massae Conservator.

Mivel pedig T. Kissfaludi Károly a' mult esztendőben vele kötött Contractus szerént az Aurora Fundusának által engedése, és különben minden részvételről való lemondás miatt magát arra kötelezte, hogy három esztendők alatt esztendőnként egy egy Ezer forintot a' Fundusnak lefizet, és ennek tellyesítésére ezen honap elején már 700 forintokat le is tett volna, hogy ezen Summa ne heverjen, hanem hasznot hajtson, abban eggyeztünk meg, hogy a' nálam liquidálva lévő 258 forint általam 300 forintra kipótoltassék, és igy az ebből kikerülő Ezer Forint Váltó Czédulában mindjárt Interesre adattassék. Pesten April. 19-ikén 1825.

Kultsár István m. k.
mint Massae Conservator."

Azon Ezer forint, mellyről itt említés tétetik, most is kamatoz és bátorságban vagyon. Egyébberánt e' Számvetés után, mivel Kisfaludy Károly maga kívánt lenni az Auróra Tulajdonosa, 's az Auróráuak nála levő Tőke Pénzét egyszerre le nem fizethette, önkényes megegyezésünkkel, *de tsak a' világosan ki tett feltétel alatt, mi conditionate személyére nézve* lemondottunk az Aurora TULAJDONÁRÓL, ő pedig adta nekünk a' következő intabulált Adósság Levelet Februárius 6-dikán 1824-dikben:

XII.

„Obligátio."

3000. az az Háromezer forintokról, V. Czédulában, mellyeket Alábbirtt, mint az Auróra-nevü hazai Almanach Kiadására több Hazafiak által öszvetett Tőkepénzt, Ts. Kultsár István Urtól felvettem olly feltétel és Kötelezés alatt, hogy azt egyedűl az Auróra kiadására, mellyet még legalább is három esztendeig kiadni köteles leszek, fordítsam, és hogy ezen Tőkepénzt három ízben, egyenlő részekben, ugymint: az első 1000 for. V.Cz. 1825-diki Marczius 31-dikén; a' második 1000 for. V.Cz. 1826-dik Marczius 31-dikén; a' harmadik hátra lévő 1000 for. V.Cz. pedig 1827-diki Marczius 31-dikén, mindenkor minden Interes nélkűl, elmulaszthatatlanul lefizetni tartozzam, a' mit ha még is előre nem látható okok miatt a' fennkitett időkre nem teljesíthetnék, ezen adósság-levelem nagyobb securitás végett ősi jószágaimra intabuláltathatik. *Többnyire ezen kötelezésemnek teljesítésével, vagy a' három ezer forintnak korábbi letételével is, a' Fundusnak az Aurórához való Jussa egészen megszűnik.* Költ Pesten, Februarius 6-dikán 1824.

id est 3000 for. V.Cz.

Kisfaludy Károly m. k.

Hogy a' fenn kitett Tőkepénz felvétele 's ezen Obligátio Készítése előttem történtt légyen, mint e're különösen meghivatott tanu ezennel bizonyítom. Pesten, Február. 6-dikán 1824.

Forgó György m. k.
T. N. Pest Vármegyének
rendszerint való Orvosa.

A' fölül kitett 3000 for. V.Cz.nak viszszafizetésére Ts Kisfaludy Károly Úr 1825-dik esztendei Aprilis elején lefizetett 700 for. V.Cz. melly Somma a' Fundus Cassájában még találtató 258 fttal és a' Ts Kultsár István Úr toldalékával 1000 for. Tőkére pótoltatván, Interesre kiadatott, 's így ezen Obligatio erejénél fogva Kisfaludy Károly Úr még 2000 frtal V.Cz. tartozik. — Ezt jegyzi meg Pesten, Martius 10-dikén 1831.

Forgó György m. k.
mint ezen pénzeknek mostani gondviselőjük.

162. Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1831-ik esztendei Martius 10-ikén Pesten tartatott Polgári Törvény Széke alkalmatosságával e' jelen való, 's a' tulsó lapon megírtt Kötelező Levél az 1723-ik esztendei 107-ik Törvény Czikkely értelméhez képpest publicáltatott, és intabuláltatott.

Feljegyezte Sárközy Imre, m. k.
Fő Notárius."

Midőn a' jeles igyekezetü és dolgos Kisfaludy Károlyt Ifiuságának legszebb éveiben tőlünk valóban fájdalmasan elragadta a' halál, még akkor Adósságlevele következésében maga erejéből ő tsak 700 Váltó Tzédula forintot fizetett le, 's egyébb számadás segedelme és Kultsár István önkényes pótlása által tellett ki az az 1000 Váltó Forint, melly mostan kamatoz. Az Auróra Almanach tehát az Aurórát alkató Társaságé volt a' SZERKESZTETŐ Kisfaludy Károly halálakor is szinte úgy, mint most sem lehet másé, 's azért itt nyilván ellene is mon-

dok ezen Társaság nevében az egész Magyar Nemzet Színe előtt mindenféle Aurorai Jus bitangolásnak.

A' Társaság ugyan, 's különösen ennek Képviselői, kik közül most már Kultsár István kihaltával tsak ketten (tudniillik Forgó és Én) vagyunk, Kisfaludy Károly kihalása után a' tapasztalt sok féle rendetlenség és izetlenség miatt főképen a' hátra levő 2000 Váltó Forint megmentetésére, melly summa most sintsen még lefizettetve, fordította figyelmét, 's azért az Intabulátio segedelméhez nyult; azonban mind e' mellett is az Auróra további kiadatására nézve is illően figyelmezett. Látván, hogy a' legtisztább szándékból alkatta Intézet veszedelemben forog, 's a' Tőkepénz nagyobb része ideig óráig bészedhetetlen, édes örömest vette, hogy Trattner-Károlyi Könyvnyomtató Intézete magára vállolta az Auróra további kiadatását, már tsak azért is, mert ezen Intézetnek Kisfaludy Károly az eredeti Jegyző Könyv bizonyítása szerént 731. forintot, noha a' számvetés szerént e' summát tőlünk leszámolta, az első évi Auróra nyomtatási költségekre le nem fizetett. E' Summára nézve, midőn az Auróra történeteibe avatott Trattner János Tamás élni megszünt, ezeket írta ugyan a' tiszta lelkü 's tsalárdságot soha sem esmért Petrózai Trattner Mátyás, János Tamásnak Édes Atty*a*, szemlélvén a' Jegyző Könyvben a' sok adakozó nevét: „*Nach dem aus dieser Rechnung nicht zu ersehen ist, wer noch schuldig ist* (az Adakozókat értette a' dolog fekvését nem esmérő Jó Öreg, kik mind letették ajánlataikat), *so ist Sie für abgethan zu betrachten. Pest, den 4. December* 1824. *Trattner m. p.*“: De még is igazságosnak találtatott, hogy a' Könyvnyomtató Intézet néminémü kárpótlást nyerjen ezen tartozásért. Az 1834-dik évi Auróra pedig Trattner-Károlyi Intézetéből egyenesen j o v á h a g y á s u n k m e l l e t t jelent meg.

Ha Kisfaludy Károlynak szándéka volt az Aurórát Bajzának ajándékozni, az tsak azon bénem teljesedett Reménynél fogva lehetett, hogy a' Ki-

adandó Újság jövedelmeiből majdan nem sokára lefizeti 2000 ftos adósságát, 's ez által TULAJDONOSÁVÁ leend az Aurórának. Úgy de ez is ismét csak SZÁNDÉK és ÁBRÁNDOZÁS volt, mellyre Just másnak, 's főképen Ügyésznek, építeni nem lehet.

Ki legyen ezek szerént a' BITORLÓ? Kilegyen a' Jussal nem biró JUS OSZTOGATÓ? Kik az igazságtalan ÜGYVÉDÖK? Mellyik legyen a' két tavali Auróra közűl a' PSEUDO-AURÓRA? most már az esméretes adatokból ítélje meg az egész Olvasó Közönség.

Tudtommal és egyezésemmel:

Forgó György.

Horvát István.

2. A' *Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Közlések folytatása

a' magyar tudós társaság IVdik nagy gyüléséből. Folyt e' nagy gyülés Mélt. Gróf Széki *Teleki József*, cs. kir. Aranykultsos, magyar kir. udv. Tanátsos és Referendarius, ns Szabolts vármegyei Főispán ur elölülése alatt November 2—15ikéig 1833. II.

1.) Tiszteleti és levelező tagokká szavazat többségével következők választattak, kikhez e' megtiszteltetéseik felől tudósítatások azonnal elment 's válaszaikat maig beküldötték:

a) A' november 8d. tartott ülés néhai *Görög Dömötör*, cs. kir. Kamarás, udv. Tanátsos, Sz. István rendje középkeresztese helyére tiszteleti tagnak választotta Gróf *Andrásy György* cs. kir. Kamaras urat, a' társaságnak egyik alapítóját; egy új helyre pedig hasonlolag tiszteleti tagúl *Kovács János* urat, az eperjesi könyvtár alapítóját, Vd. Ferdinand magyar király Ő Felségének a' magyar nyelvben és literaturában volt Tanítóját.

b.) Levelező taggá választatott,

1. A' honiak közül:

Antal Mihály. — Gróf *Dessewffy Aurél* magyar kir. helytartói titoknok. — *Egyed Antal*, apát és földvári plebá os. — *Frivaldszky Imre*, orvos doctor, a' nemzeti muzéum mellett a' természetiek táránál őrsegéd. — *Horvát Elek*, gymnasium igazgatója Kaposváratt. — *Horváth Zsigmond*, evangelikus predikátor Kővágó Örsön és Szala vármegyei táblabiró. — *Jakab István*, magyar kir. helytartói Concipista, 's táblabiró. — *Klauzál Imre*, Gróf Károlyi Lajos jószágai Igazgatója, 's táblabiró. — *Kovács Pál*, orvos doctor, Rév-Komáromban. — Körösi *Csoma Sándor*, most Calcuttában. — *Lassu István*, a' magyar kir. udv. Kamaránál cancellista. — *Nagy János*,

szombathelyi megyebeli pap, és káplán Rába Sz. Mihályon.— *Ráthkrepf Gábor*, hites ügyvéd. — *Szász Károly*, nagyenedi ref. collegiumbeli professor. — *Tasner Antal*, hites ügyvéd. — *Zsivora György*, hites ügyvéd.

2. A' külföldiek közül:

Babbage Károly, cambridgei professor. — *Beudant F. S.* professor Párizsban. — *Bright Rikárd*, orvos doctor Londonban. — *Kriebel János*, kormányszéki tanátsos Brzánban. — *Pertz Henrik*, Hannoverábaan. — Dn *Ponceau Péter*, az amerikai philosophiai társaság elölülője.

2.) A' november 15d. tartott ülés határozata szerint azon könyveknek 's rajzoknak, mellyekkel a' társaság könyvtára bővitéséül, felállása óta tagok és nem tagok hazafiúi indulatból kedveskedtek, tzimsorát a' Levéltárnok, kinek az igy gyülő könyvtár addig mig külön könyvtárnok neveztetnék gondviselése alatt áll, fogja az ajánlók neveivel együtt évnegyedenként a' hirlapokban közleni. Febr. 11kén 1833.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok.

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Ketskeméti lakos Nemes Szarka Sámuel 1833 Juliusában 3 darab pénzzel gazdagította a' magyar nemzeti Museumot, 1-ör Leopold austriai hertzegnek 18 mariást nyomó, 300 esztendős ezüst tallérjával. 2, egy 400 ezztendös velentzei petákkal. 3, a' Dávid és Jonathán közt kötött egyezés réz emlékpénzével.

Felső Kubini és Nagy Olaszi Tek. Kubinyi Ferentz ur, több Vármegyék tábla-, és Tek. Nógrád megyének Főszolgabirája, a' természeti ritkaságok fáradhatatlan kedvelője, és a' magyar régiségek tudós búvárja, 1834 első havában a' m. n. Muzeumot egy faragására nézve remek szépségü rézpénzzel ajándékozta-meg; mellyet a' tiszt. ur a' német természettudósok mult Sept. Boroszlói gyülésében diszjelül kapott. A' legszebb rézből készült pénznek karimája magos, nagysága tallérnyi, felirása a' karimán felyül: Versammlung der Deutschen Naturforscher und Aerzte im September 1833; közepén: Breslau den wilkommenen Gaesten. A' tulsó felén Boroszló régi gothus stilben épült városháza; alól: Rathhaus zu Breslau; legalól: G. Loos dir. C. Pfeiffer. fec.

Tekint. Barthodeiszky Pál ur, Sopron, és több Vármegyék táblabirája f. hónapban a' nemzeti Muzeumot egy arannyal öszvefoglalt gyönyörü szelentzével gyarapitá. Nevezetes, hogy az agát-kö, mellyből faragva van, Somogy Vármegyében találtatott; ez egészen átlátszó, finomul pallérozott, és rajta több kis geniusok vagynak kimetszve.

közli Halitzky Antal,
a' m. n. Museum első őrje.

II. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Tahy Gáspár. Sáros Vármegye Esmértetése. 3 lap.
2) Boehm Károly. A' Keresztyén Egyházi Hatalom Befolyásáról a' közép századokban. 24 lap.
3) N. Takátsi Horváth János. A' Tudományok Ditsérete. 49 lap.
4) Horvát István. IV-dik Eugenius Pápának Megerősítő Bullája 1433-dik évből Gasparis István Lampertszászi, vagy is Beregszászi Plébánus számára. 72 lap.
5) Szabó Péter. A' Mnemonica Árnyékrajza. 74 lap.
6) Horvát István. Még egy két szó Szent István Királynak Görög Nyelvü Ókleveléről. 91 lap.
7) W. Idősebb Jankovich Miklós. A' Duna partján találtatott Római Kőírások. 97 lap.
8) Horvát István. Új Orvosok a' Pesti Fő Oskolából az 1833-dik évből. 100 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 110 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. Das Bergrecht des österreichischen Kaiserreichs Von Dr Joseph Tausch. Wien, 1834. 8-ad rétben" 127 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Az Auróra Per. 129 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 158 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 159 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. II-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

—

III^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

———

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' Magyar nevezet értelme.

TEKINTETES TUDÓS
HORVÁT ISTVÁN URNAK,
A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR
ŐRZŐJÉNEK,
AZ ŐS MAGYAR TÖRTÉNETEK
FŐ BUVÁRÁNAK,
NEMES BARÁTOMNAK,
TISZTELETŰL.

Ha megoszlanak is történeti vitatásaid felett a' vélemények, mély és széles tudományodról senki sem kételkedik; ha Tégedet egy némelly tébolyodottnak képzel is, én jeles ditsőségemnek tartom általad barátaid közé számláltatni. Barátaid közt én! Honnan ez érdemem? Bizonnyal, nem mintha versent repűlhetnék veled, hanem azon nemes tüzednél fogva, mellyel a' tudományos igyekezeteket másokban is szint úgy, mint énbennem, helyesen tudod betsűlni. Jó kedvedet ösztönűl mutatod: ösztönűl nagyobbakra, ösztönűl az el nem hűlésre. De tűrd el, ha körűlményeim tsak alatt marasztanak engemet, 's nem engednek annyit tennem, a' mennyire ösztönzésed után lángalok. Bizonyos tekintetben rólam írta Horátius: *ego apis Matinae more modoque grata carpentis thyma per laborem plurimum operosa parvus carmina fingo.* Fogadd tehát tűrő kedvezéssel, midőn Neked, nemzeti ős történetünk Buvárának, *a' Magyar nevezetről való értelmemet* tiszteletűl általadom. Tévedhetek, Te igazíts; hijá-

nyos lehetek, Te pótolj: vidd gyenge munkámat tekélyre, vagy rontsad le a' roszsz épületet, a' mint igaz belátásod 's valóra törekedésed javalja. Sokkal inkább elmondhatom én azt, a' mit a' nagy készületű 's mélyen nyomozó Bochart nem átallott magáról mondani. *In quo conatu*, így szól ő a' Phaleg előbeszédében, *si non fuit par ubique successus, tamen speramus fore, ut nostram hanc qualemcunque opellam boni probent. Est aliquid prodire tenus, si non datur ultra. Non omnia possumus omnes. Nihil ignorare solius est Dei. Aliorum σφάλματα vidimus — : alius nostra videbit et emendabit. Quod aequo animo passuri sumus, modo id cum modestia fiat, atque amore veritatis, non obtrectandi studio.*

A' Magyarnak mind eredetét, mind nevének származását már többen többféleképp magyarázták. Nem a' nemzet eredetéről, hanem nevének hihető igaz jelentéséről tzélom itten szólni; de midőn ezt tselekszem, önként már a' név ujjal mutat a' Magyarnak ős eredetére is. Talán nem jó kedve ez után valakinek egy második Jornandeszszé lenni, hogy ollyan dolgot regéljen a' Magyarnak eredetéről, a' mi hihetetlen volta miatt, minden egyébb megtzáfolás nélkül, saját ürességébe viszszaduľl. Talán a' nemzet nevének származására nézve nem fognak azzal megelégedni, hogy a' magyar e' nevét valamelly Muager, Moager vagy Mogor nevű királyjától vette. Mert ha emberről ragadt volna is a' nevezet reá, még mindég azt kérdeznők, hogy úgy is mit jelent. Ugyan is nem új állítás, tsak régi köz megegyezés ismétlése, hogy *a' nevek, azok közt a' nemzeti nevek, és jelesen a' keletiek alatt mindenkor bizonyos értelem fekszik.* Vagy lehetne-e valakinek okosan nevet adni minden értelem nélkül? Még a' tsúf nevek is értelmesek. Értelme volt egykor az ollyan névnek is, a' mi már mostan ki nem magyarázható, mivel vagy elrontva jutott hozzánk, vagy a' gyökér 's talán az egész nyelv is kiveszett. A' Görögök sok idegen, kivált Zsidó neveket fordí-

tottak le saját nyelvökre, a' mit ugyan a' nevek bizonyos jelentése nélkül soha sem tehettek volna. Azonban ez sokkal igazabb, és közönségesebben tudatik, mint sem hogy sokat kellene körülötte forognunk, elég volt ezt itten tsak érinteni. Vessük ide azt az egyet, hogy az ős Magyar nevekben is értelem találtatik. Igy *Álmos* azon álomtól mondatik nevét venni, a' mit az anyja viselős korában látott; *Árpád* nevében alkalmasint az árpa szó fekszik; vagynak, kik *Tagosnak* magyarázzák *Toxust*, *Geizát Győzőnek*, *Gyulát a' fellobbanásról* vagy *felgyúladásról*. Ezek tehát így lévén, bizonyosan *értelem fekszik nemzetünknek Magyar neve alatt* is.

Vagyon elég nemzet, melly maga nyelvén 's neki saját néven nevezi magát, midőn idegenektől más, és egészen ollyan neveken neveztetik, a' miket a' nemzet nem esmer, és nem ért. Oka ennek sok lehet, elégszer fontos, és a' nemzet történetére szinte, mint származására többszer nagy fényt vethető. Itten azt tartom, hogy *mind az egyik*, *mind a' másik féle nevezet értelmét a' nevező nemzetnek tulajdon nyelvéből kell igyekezni kimagyarázni; de kivált még is azt*, *a' min az élő nemzet magát nevezi*, *főképen*, *ha ez keleti*. Lehet ugyan az idegeneknek okok így, vagy amúgy nevezni valamelly nemzetet, a' nélkül, hogy az oknak fenékig világító 's nemzeti esméretet terjesztő alapokát adhatnák; midőn a' nemzetnek maga által gyakorlott nevére nézve a' maga nyelvén olly mélyre ereszkedhetni, hogy annál fogva tiszta világban lehet a' nemzetnek eredetét, természetét, ősi lakhelyét észre venni. Azért ez így, mert az idegenek gyakran más idegenektől, sokszor kihalt, vagy legalább esmeretlen nyelvűektől vették a' nemzetek nevezetét, de nem egyszer'smind a' nevezet okát is; ellenben egy virágzó 's keleti származású nemzet saját nemzeti nevezetét idegen nyelvből nem szokta költsönözni, 's arra nem is szorúl. Az illyen nemzet tehát saját nyelvén magának érthetőleg nevezvén magát, nemzeti nevének jelentését saját nyelvéből ki is magyaráz-

hatja. A' nemzetnek neve nyelvéből telik ki, azért annak jelentését idegen nyelvekben nem lehet jól keresni. Annak okáért *a' Magyar nemzeti nevezet jelentését is megfogjuk mi saját nyelvünkben találni, 's nem is másban, hanem tsak ebben kell ezt nyomozni, és ebből kifejteni.*

Irtam ugyan *Tud. Gyűjt.* 1826, *K. VI. l.* 123, hogy a' Magyarok származtatnak Hágártól, és hogy a' *Mohagerin* nevezet, a' mi sokat hasonlít a' Magyar Magar, Mager, Moger nevezethez, Mahomet idejében tudatott; irtam, hogy az Arabok és Izmaeliták a' Jerusalemi Targumban *Saracenok*, másként *Agarenok* vagy *Agraeok*, a' Chaldaeai fordításban pedig *Hungarok*, a' honnan *a' Zsidók a' Magyarokat Agaroknak nevezik*; irtam, hogy a' Mahometány új vallás elől hazájokból kibujdosott Arabok *Mohagerinoknak* és *Elmagerinoknak*, az az, *vallás miatt bujdosóknak* kezdtek neveztetni; de mind ezt nem úgy irtam, mint saját állításomat 's meggyőződésemet, hanem tsak mint Sigoniusnak előadását *de Republica Hebraeorum.* Nem is merném állítani, hogy *Magyar* annyi, mint *vallás miatt bujdosó*; mert mi erővel sem találhatunk nyelvünkben illyen jelentést a' Magyar nevezet alatt.

Mostani meggyőződésem megvetteti velem mind azokat a' magyarázatokat, mellyek a' Magyar nevezetnek ollyan jelentést tulajdonítanak, a' millyent a' Magyar névben Magyar nyelvünkön nem érthetek. Nem tartom tehát, hogy *Boldogot* jelentsen, mivel a' Görög szó *Μάκαρ* boldogot tészen. Elhiszem, hogy מכרה *Makara*, vagy *Mekara* kivájottat, kivésettet jelent, és hogy Siciliában *Minoa* városa azért neveztetett elébb *Macarának* vagy *Mecarának* mivel *pro moenibus complura in viva ipsa rupe excisa adhuc granaria mari imminent; sed et ad ipsum littus in subaquaneis scopulis stationem Heracleenses ferro exciderunt, quo tuto ad frumenta devehenda navigia littori adhaerere possent. Fazellus Decad. I. L. VI. C.* 2; de a' Magyar nevezet kivájottat 's kivésettet még sem tészen. Elhiszem-

hogy מחריד *Macharid* a' Poenusok nyelvén *megrettentőt* 's *rettenetest* jelent; hogy ugyan azon nyelven מגאר *Magar*, annyi, mint *villa*, *nova villa*, és hogy a' Zsidó מגור *Magur*, annyi mint *habitatio*; de mi semmit sem értünk illyent a' Magyar nevezetben nyelvünkön. Ha már mi a' Magyar nevezet jelentését más nyelvekben találtató, 's a' Magyar nevezethez többet vagy kevesebbet hasonlító szavak értelméből akarnók kimagyarázni: úgy a' Magyar nevezet igen sokfélét, 's egymással ellenkezőt fogna jelenteni, 's igaz jelentését meg nem határozhatnók. *Magyar*, tenne többek közt *Vallás miatt bujdosót*, *boldogot*, *kivájottat*, *kivésettet*, *megrettentőt*, *rettenetest*, *falut*, *uj falut*, *lakást*; holott mind ezt mi nem tudjuk, hogy a' Magyar nevezet ezt valamellyiket tenné nyelvünkön, 's mind ezen jelentésnek hangja és betüje távúlról sem hasonlít a' Magyar nevezet hangjához és betüjihez. Inkább elhiszem azt, hogy különféle idegen nemzetek általültették nyelvökbe a' Magyar nevet ollyan jelentésben, a' mi tulajdonságot észre vettek a' Magyar nemzetben, a' nélkül, hogy a' Magyar nevezet Magyar nyelven is azt jelentené. A' Görögök boldogoknak tarthatták a' Magyarokat, 's ezért a' boldogot *Μάχαρ*-nak nevezhették; a' Poenusok rettenetesseknek találhatták őket, 's azért nálok *Macharid* lett a' rettenetes; több helyeken telepedhettek le a' magyarok időnként, hol idegeneknek tekintettek, 's ezért a' Poenusok *Magarnak* nevezhették az idegen szállót. Int ez a' dolog, hogy *a' Magyar nevezet igaz jelentését nem más nyelvben, hanem a' magunkéban kell és lehet helyesen és jó sikerrel nyomoznunk.* A' Német nemzet *Deutsch* nevezetének jelentését is a' Deutsch nyelvből értjük meg, a' mint ezt Te tiszteletre méltó Barátom, tudósan fejtegetted, *Tud. Gyűjt.* 1831, *K. VI. l.* 24 *stb.*

Már mi előtt kifejteném nyelvünkből a' Magyar nevezetnek hihető igaz jelentését, vagy legalább az a' felől való nézeteimet előadnám: szükséges a' Magyar névnek helyes leirását és kimondását köze-

lebbről meghatározni, nehogy hibásan fogott névből fattyu értelemre jussunk. Mert ámbár mi mostan MAGYARt irunk és mondunk, de régenten MAGAR, MAGER, MOGER is irattatott, G a' mostani GY helyett. Az tehát a' kérdés: mellyik ezek közűl az eredetí, az igazabb, vagy egyedűl igaz hang; az-e, a' mit most irunk és mondunk, vagy a' mit a' régebbi irásokban találunk? — Én a' GYvel való kimondást tartom illyennek, melly GYnek előtte 's utána is rövid A vagyon; vagy is azt a' kimondást, a' mit a' tiszta Magyartól élő szóval kiejteni hallunk. Tudjuk a' régi Magyar orthographiának ingadozását, időnként való gyakori változását, azon deák betükkel való élés miatt, mellyek minden Magyar hangok igaz, tiszta kinyomására magokban épen nem elegendők. Panaszkodunk azon betűk ellen mostan is, valahányszor zavarba hoznak bennünket, 's méltán óhajtjuk, hogy saját Magyar hangjainkra különös betűk teremtetnének. Azon elégtelen betűk, nem pedig az élő szóval kiejtésnek koronként történhetett változása miatt olvasunk illyeneket a' régi könyvekben: *es meeg ez zent zuz meg gondolya vala zent Lazlo kyralnak eletyt, hog ky Mager orzagnak dicheusseges byrodalmat es oltalmazast zolgaltatvan*, 'stb; mert ezt hajdan is úgy hangoztatták, mint mostani orthographiával olvassuk: *és még e' szent szűz meggondolja vala szent László királynak életét, hogy ki Magyar országnak ditsőséges birodalmat és oltalmazást szolgáltatván*, stb. A' characterek fogyatkozása miatt nem jegyeztetett meg sok különös Magyar hang szorosan; a' miatt áll többszer a' régi könyvekben G a' GY helyett, tsak mint az elébb felhozott sorokban is *hogy* helyett a' *hog*. A' régi orthographia tehát épen nem biztos, sőt igen is tsalfa vezér a' Magyar szavak igaz hangjának meghatározására, 's a' helyett a' született, tisztanyelvű Magyarnak első kimondásából kell mind a' hangot mérni, mind a' betűket meghatározni. Ebből a' Magyar nevet is. Mert ha koronként változott is az orthographia, a' kimondás nem változott; ha különböző orthographiákat hagyták is

az apák a' fiakra, még is ezek mindenkor tiszta 's egyenlő Magyar hangoztatást öröklöttek apjaiktól. Fel sem lehet tenni, hogy a' nemzet elfeledte volna nevének igaz kimondását. Irhatta annak okáért az ingadozó 's hijányos orthographia nemzeti nevünket Gvel, de a' Magyar szájában soha sem élt ollyan kimondás; nem is az időnként változott orthographiával ment lassanként GYre a' puszta G hang; a' Magyar nevezetnek sokféle leirását is nem a' változott kimondás, hanem a' változott orthographia hozta elő. Hogy pedig a' nemzet magát még a' G epochájában is *Magyarnak*, 's nem *Magarnak* nevezte, abból is kitetszik, mivel szinte az említett epochában egymás mellé tett Gvel 's Ynnal is irattatott, a' mit szent Margit életének leirásában nem egyszer tapasztalhatni. Már ha akkor nem a' mai lágyító betű volt is az Y, hanem Inek mondatott: még is érezteti velünk az Iró, hogy élő szóval nem puszta G mondatott, hanem egy ollyan hang, a' mit ő nem egészen tud betűvel megjegyezni, de a' melly hanghoz még is igen közelít az ollyan G, melly után Jotta vettetik. Ez ugyan a' mi GYénk: *Magiar*, *Magjar*, *Magyar*. Következik tehát, hogy *a' nemzet mindenféle orthographiája mellett GYvel mondta ki Magyar nevét*, *'s a' GYnek mind előtte*, *mind utána rövid A betüt hangoztatott*; az első M, és az utolsó R betü felett kétség soha sem volt.

Ezeket előre botsátván, közelebb juthatunk már a' Magyar értelméhez. Helyes értelmet ugyan e' nevezetben nem találunk nyelvünkön, ha úgy tekintjük, mint nem összetett szót; hanem ha ízeire bontjuk, olly jelentését fogjuk felfedezni, a' mi még a' nemzetnek eredetére is elvezet, 's a' nemzetnek maga felől e' Hazában mostanig mindenkor rebesgetett állitását sok irígyek ellen is igazolja. A' Magyar nevezet tehát összetett szó a' MAG-ból és GYAR-ból, 's tulajdonképen MAGGYAR, majd lágyitásúl kivettetvén az első G, MAGYAR. Illyen betű kivetésre példa van elég a' keleti nyelvekben; igy mondatik בבל *Bábel* is בלבל *Bálbel* helyett. Illyen betű kivetést tapasztalunk

Az, *Ez* articulusunkban, a' mennyiben vagy assimiláltatik a' Z betű a' következő consonanssal, vagy egészen ki is vesztetik. Assimiláltatik, midőn *az mint* helyett mondatik *am mint*, egészen a' Zsidó articulus szerént, melly voltaképen הַ, de a' hogy soha sem jelenik meg, az ל assimiláltatván a' következő Consonanssal, p. o. הַשָּׁמֶשׁ, e' helyett הַלְּשָׁמֶשׁ. Sőt articulusunkból a' Z egészen ki is vesztetik, midőn *az mint*, a' Z assimilálása nélkűl, mondatik *amint*. A' betű kivetésre jeles példánk vagyon a' *Rév Komárom* nevezetben, a' mit így kevéstől, többnyire *Ré Komáromnak* hallunk mondani. Semmi sints nyelvünkben közönségesebb, mint az öszszejövő egy hangu két vocálból az elsőt kiveszteni; p. o. *Gazdaaszszony* = *Gazdaszszony*, *utsza ajtó* = *utszajtó*; de még a' különbözőkből is, mint *Gazda uram* = *Gazduram*.

Mondám, hogy az ízeire felbontatott Magyar nevezet még a' nemzetnek eredetére is elvezet, 's a' nemzetnek maga felől e' Hazában mostanig mindenkor rebesgetett állítását sok irígyek ellen is igazolja. A' Magyar ugyan is *Scytha*, vagy, a' mi mind egy, *Szittya* nemzetnek tartja magát; a' Szittyák pedig magokat, 's őket mások is az ó korban, nem tsak régi, hanem mindeneknél régebbi nemzetnek szinte okoknál fogva meggyőződésből vallották. Hallgassuk ki *Justinust L. II. C.* 1. *Scytharum gens antiquissima semper habita*: *quanquam inter Scythas et Aegyptios diu contentio de generis vetustate fuerit.* Előladván Justinus mind az Egyiptomiak, mind a' Scythák vitatásait a' régiség iránt, folytatja tovább: *his igitur argumentis superatis Aegyptiis*, *antiquiores semper Scythae visi.* Hadd álljon itt a' Scythák okoskodása. *Si mundi*, *quae nunc partes sunt*, *aliquando unitas fuit*; *sive illuvies aquarum principio rerum terras obrutas tenuit*: *sive ignis*, *qui et mundum genuit*, *cuncta possedit*: *utriusque primordii Scythas origine praestare. Nam si ignis prima*

possessio rerum fuit, qui paulatim extinctus, sedem terris dedit: nullam prius, quam septentrionalem partem hyemis rigore ab igne secretam; adeo, ut nunc quoque nulla magis rigeat frigoribus. — Quod si omnes quondam terrae submersae profundo fuerunt; profecto editissimam quamque partem decurrentibus aquis primum detectam: — et quanto prior quaeque pars terrarum siccata sit, tanto prius animalia generare coepisse. Porro Scythiam adeo editiorem omnibus terris esse, ut cuncta flumina ibi nata in Maeotim, tum deinde in Ponticum et Aegyptium mare decurrant. Tehát a' Scythák hazájokat a' föld legrégebbi lakható szárazának, magokat pedig a' föld legrégebbi, nem másoktól származott, első, eredeti, igazán ős nemzetének tartották, 's illyennek tartattak másoktól is. Ez annak okáért *Mag nemzet*; olly nemzet, melly már volt, midőn az emberi nemzetség még tsak magjában, vagy kezdetében volt. *A' Scythák tehát primigeniusok, első eredetek, Magok, a' legelső Magok, primigenia semina. Magzó anya nemzet.* És ez a' MAG az első szó a' kettőből öszszetett *Magyar* nevezetben, 's azt mondja, hogy *a' Magyar Scytha, vagy is Magnemzet.* Már valamint a' nemzet magát *Magembernek* tartotta; 's innen az után ez a' szólás, hihető: *Magam*, vagy is *én mag*, egomet; *Magad, te mag*, tumet; *Maga, ő mag*, ipsemet. *Magzat*? a' Magember gyermeke.

De halljuk tovább, hogy a' Scythák atyja *Magog* volt, 's magok a' Scythák is a' legrégebb időben *Magognak* neveztettek. מגוג, *Magog, a quo Scythae genus, qui primum Magogi dicti sunt, Leusden Onomastic. Sacr.* és mások. Magogtól ugyan az Alexandriai Chronica az Aquitányokat, Ambrosius a' Gothokat, az Arab a' Tatárokat, a' Chaldaeus a' Németeket, Eusebius a' Celtákat és Galatákat származtatja; de Eustathius, Hieronymus, Josephus, Theodoretus a' Scythákat, 's ugyan

tsak ez a' tudós világ közönséges értelme. Vallyon ebben a' Magogban is nem a' Magyar *Mag* szó, a' Semen, a' Σπέρμα lappang-e? Tudom Bochartot, hogy Magog nevét e' Zsidóból származtatja מוג *Mug* 's מגג *Magog*, a' minek Hithpäele התמגג *Hithmagog*, *quod de anima et corde usurpatum dissolvi et contabescere significat, atque animo frangi et cruciari.* Tudom, hogy szinte ő Magognak vallja Prometheust; erről pedig azt a' mythologiai mesét, mintha minden nap megújúló májját egy keselyü ette volna meg, a' most mondott Hithmagog értelméből magyarázza. Tudom Leusdent is, ki a' Magog nevet így fordítja: *tegens, vel tegulans, aut tabefactus, vel liquefactus.* Tehát egy névnek megént többféle jelentése! Fedő, házfedél, sorvadt, elolvadt! Hogyan kell illy sok közül az igaz jelentést kitalálni? Nem gyanus-e az a' magyarázat, a' melly után sintsen egyetlen egy bizonyos, vagy tsak egy legbizonyosabb is? És mitsoda bűbájos nyelv az a' Zsidó nyelv, hogy abból úgy mindent kilehet magyarázni, még a' Bábeli zavarodás után is, Zsidót és nem Zsidót? Azért-e ez, mivel a' Zsidó nyelv, mint Hieronymus mondja, minden más nyelvek matrixa? De Theodoretus a' Maronitákkal a' Syriait, vagy is Chaldaeait tartja matrixnak. Tudják már, melly nagyon szükséges az Arab nyelv a' Szent Írás Zsidó textusának helyes magyarázására 's igaz értelmére. Tehát még a' Zsidó is szűkölködik magyarázó nyelv nélkül. Elhihetem, hogy a' Zsidók a' közelökben lakó 's nekik esmeretes nemzetek neveit saját nyelvökre lefordították, vagy azokat egy 's más esmertető jelekről magok nyelvén elnevezték, és így az illyeneket a' Zsidó nyelvből helyesen meg is lehet magyarázni. De másként vagyon Magogra nézve. A' Magog Scythák meszsze laktak Palaestinától, 's olly keveset tudtak rólok a' Zsidók, hogy felőlök való minden tudományjok az egy Ezechiel 38 és 39-dik részében foglaltatik; és vagynak, kik legjobbnak vélik úgy gondolkozni Magogról, mint nagyobbára mesés tar-

tományról 's nemzetről. A' Zsidók tehát tsak homályos hírből hallván Magogról, a' nevezet jelentését sem értvén, a' Magog nevet nem fordíthatták nyelvökre, hanem, a' mint vették, meghagyták. Jegyezzük meg, hogy a' Móses nemzetségi táblájáu előforduló nevek alatt gyakran egész tartományokat 's nemzetcket, és nem mindég egyes személyeket kell érteni. Bochart nyilván így vall Mesechről: *ego ut dicam, quod res est, non puto Mesech nomen esse singularis hominis, sed populi vel terrae, quae* משך *dicta sit a longo tractu montium.* Én is úgy vélem, hogy *Magog nem egyes száma valamelly személynek, hanem a' Magnak Magyar többes száma, 's tulajdonképen MAGOK, Magemberek, egy egész Magnemzet.* Ne hagyjuk érintetlen az Alexandriai Chronica szerzőjét, ki Tubalon és Mesechen, a' Magog szomszédain, bizonyos *Μαγδαγδηδ*-kat ért, kikről ezt mondja Bochart: *pessime omnium author Chronici Alexandrini, qui nescio quos* Μαγδαγδηδ *Macuacos hic sibi fingit, qui nusquam sunt.* Hát ha ezek találnak lenni a' *Magok* vagy *Magyak*, nem Tubal 's Mesech ivadékai ugyan, de azoknak tő szomszédaik a' Caucasus mellett a' Scythák helyén. Nyom e' dolgon az, hogy a' Talmudisták ezt a' Tubalt *Uniakoknak* mondják, a' miről azonban Bochart ismét így: *neque fortasse melius. Talmudici, qui Uniacos reddunt.* De hát ha ezek találnak lenni az *Unnok, Hunnok*, Honnosok a' Caucasus mellett, a' Magnemzet tartományjának honnosai, önnön Magok; 's majd a' Chronica Makuakjai, és a' Talmudisták Uniakjai úgy egy nemzet, mint a' millyen egynek tartja magát a' Magyar a' Hunnokkal. A' Zsidóknak azért tiltattak meg az Uniakok sajtjai, mert lótéjből készültek, a' millyen sajt nem is lehetett a' Hunnoknál hallatlan.

Vessünk még egy tekíntetet a' már feljebb említett *Prometheusra.* Ez kétségkívül a' Magog. Ugyan is a' Görögök Japetusa a' Noe Japhethe, 's ennek úgy fija Magog, mint amannak Prometheus.

Mind a' ketten is a' Caucasus mellett találtatnak. Nem lehetetlen ugyan, hogy ennek a' Prometheusnak sassal való történetét a' Magog Zsidó szónak jelentésére költötték a' Görögök; de nem is bizonyos, holott mások azt a' dolgot igaz történet költeményes előadásának tartják elég helyesen. Így tselekedni volt a' Görögöknek szokások, 's így készűlt a' Mythologia. *Stephanus* nevezetesen *Dictionar. Historic. Geographic. Poetic.* Prometheusról ezt irja többek közt: *haec autem omnia non sine ratione finguntur. Hic primus astrologiam Assyriis indicavit; quam residens in monte altissimo Caucaso, nimia cura et solicitudine deprehenderat. Dicitur autem aquila cor ejus exedere, quod ἄχως est solicitudo, qua ille adfectus, siderum omnes deprehenderat motus.* De még fontosabb reánk nézve az, hogy Prometheus a' legelső ember alkotójának mondatik. Mit jelent e' mese? Azt, hogy az emberek Prometheustól származtak, 's a' tőle származott nemzet anya nemzet, igazán Magnemzet, 's e' nemzet emberei Magok. *Ha tehát Prometheus a' Magog, ettől pedig a' Scythák származnak, és viszont a' Prometheus embere a' legelső: következik, hogy a' Scytha legrégebbi nemzet, Magnemzet, a' Scythák a' Magok, primigeniusok, primigenia semina hominum.* És igy Prometheusban éppen az mondatik el mesésen, a' mit Justinus beszél a' Scythák legrégebbi eredete felől.

Ez a' MAG tehát az első szótag a' Magyar nevezetben, melly MAG a' Scytháknak is saját nevök volt. Már most ebből önkényt foly az, hogy *Scytha a' Magyar, és Magyar a' Scytha.* Scytha a' Magyar; hitte is ezt mindég, meghatározottan érti is ő saját anyanyelvén a' Scythának nemzeti *Mag* nevezetét, 's még magát is azon nevezi De Magyarok a' Scythák is, az első eredeti Scythák; mert értelmes Magyar nyelven nevezték magokat *Magoknak.* És ezzel általestünk a' Magyar nevezetnek első

MAG szaván; hátra vagyon pedig, a' mihez mingyárt fogunk, második GYAR szava.

Nyelvünkben a' GYAR, a' Gyártól különböző, egy ollyan gyökérszó, a' mivel magával, mint több más gyökérszavainkkal is, ma már nem élünk, de a' melly származékaiban folyvást él, és közönségesen használtatik, régenten pedig magában is használtatott. Élő származékai mintegy ezek: *Gyaratok*, *Gyarapodom*, *Gyarmat*, *Gyors*, *Gyarló*, 's talán a' *Gyalu* is *Gyaruból* lett.

Már e' *Gyarnak*, úgy mint kihalt gyökérnek, magában jelentése reánk nézve nintsen; de származékaiból kikereshetjük, 's meg is határozhatjuk jelentését. Szükségünk lévén pedig a' Magyar nevezet körül való visgálódásunkban e' gyökérnek értelmére: származékait egyenként megtekinteni, értelmöket kivenni, 's úgy a' gyökér általános jelentését megállapítani fogjuk. Tehát

Gyaratok, az az: *a' Gyar jelentését tselekszem*. Ez az ige lakfalumban 's a' vidéken mindeneknél esmeretes, sőt olly közhasználatú, hogy a' gerebenzést, vagy héhelést nem is értik, ámbár a' gyaraló eszközt gerebennek neveztetni tudják. Gyarat az, a' ki a' kendert gerebenzi, vagy is héheli. A' gyaratás a' durva kendernek kikészítése, a' kenderszálnak szösztől, vagy kóztól külön választása, a' betsesnek a' hitványtól megtisztítása. A' gyaratott kender ád tiszta betses kenderszált. E' szerént a' gyaratás egy kivánt tekélyt, kikészültséget, kiváltságot hoz elő.

Gyarapodom, az az, *pontján vagyok annak, a' mit a' Gyar jelent*. Így: ülepedem, állapodom; pontján vagyok az ül és áll gyökér jelentésének, pontján a' leülésnek 's megállásnak. Már *gyarapodom* jelent előmentséget, nagyobbodást, nevelkedést, bővülést, tekélyesedést.

Gyarmat, az az, *készen vagyok az, a' mit a' Gyar jelent*. Így *termet*, az vagyok testemben, a' mivé teremhettem 's lehettem testi alkotásomra

nézve. Így *iromat*, újabban *irat*, az írásból előlált kész munka. Az *Iromatban* vagy *Irmatban*, a' *Gyarmatban*, a' *Gyermekben* olly beszúrt betű az M, mint a' *Vermesben*, a' mi másként nem egyébb, mint *Véres*, amaz pedig *Irat*, *Gyarat*, *Gyerek*. Gyarmat alatt Colonia értetik. De a' Gyarmat küldés ismét előmentséggel, halladással, bővölködéssel, bizonyos tekéllyel jár együtt. A' Gyarmat valamelly nemzetből való kiváltság, egy nemzeti testnek része.

Gyaros, az az, *ollyan mi*, *a' millyent jelent a' Gyar*. Mi *gyaros* helyett *gyorsat* mondunk; de hogy *gyors* a' *gyarsból*, ez pedig a' *gyarosból* lett, azt már Páriz Pápai megjegyzette. *Gyaros*, vagy is *gyors* előhaladót jelent; jelent ollyat, ki magát szembetűnve megkülönbözteti munkássága 's tekélyre való törekedése által.

Gyarló, az az, *ollyan mi*, *mellyben a' Gyarnak jelentése fel nem találtatik*. Szükséges az előbbre halladás, jobban kikészülés, tekélyesedés; még gyaratni való mi.

Gyalu, az az, *egy ollyan eszköz*, *a' mivel valamit egy bizonyos kívánt tekélyre vihetni*. És így tulajdonkép *Gyaru*, L-re változván az R, mint a' sarlóban, melly sallónak mondatik. *Gyaru*, vagy *Gyalu*, tulajdonképen olly eszköz, a' mivel a' még nem egészen síma fa simává tétetik, kimiveltetik, tekélyre juttatik.

Így megtekintvén a' *Gyarból* származó szavakat, általában tekélyt és kiváltságot tapasztalunk bennök. *A' GYAR gyökérben annak okáért tekélynek és kiváltságnak képzelete fekszik*; *vagy is*, *a' GYAR annyi*, *mint valami Tekély*, *valami kiváltság*. Mert ugyan tsak tekélyre menés a' Gyaratás, Gyarapodás, Gyorsaság, Gyalulás; kiváltság pedig ugyan a' Gyaratás és Gyarmat.

A' GYAR tehát *kiváltság*. Már midőn nemzetből történik egy kiváltság, midőn a' nagy nemzeti testből válik ki egy sereg, melly ősi lakhelyéről máshova szál, nem *Gyarmat*-e az? A' GYAR annak okáért

okáért annyi, mint GYARMAT. Mitsoda e' szerént a' Magyar? Magnemzetből való gyar, vagy gyarmat röviden Mag-gyar, lágyítva Magyar. Ollyan összetett szó ez, mint p. o. Nádméz, a' mi másként nádból való méznek mondatnék.

De még tovább *tekély ideájával* is bir a' *Gyar*. Millyen Colonia tehát a' Gyarmat? Nem ollyan, melly akármiféle emberekből 's emberek aljából tsoportozott gyülevész tsorda: hanem a' melly a' nemzetnek színéből 's virágából gondosan megválasztva szinte szemen szedve gyűjtetett nemes sereg. Ez különösen a' Gyarmat a' GYAR jelentéséhez képest; amaz pedig közönségesen *szállítvány*, vagy *telepítvény*. Ezek után a' Magyar nevezetnek ez a' teljes jelentése: *az ős embernemzetségnek, a' Scytha Magnemzetnek színéből, lángjából, virágából gondosan megválasztva, szinte szemen szedve gyüjtetett nemes sereg*. Tehát a' magyar a' Magnemzetnek nem tsupán szállítványja 's telepítvényje, hanem jeles értelemben Gyarmata; a' Magyar a' Magnemzetnek színe, lángja, virága; a' Magyar nemes nemzet. És eddig a' Magyar nevezet jelentéséről, 's végezhetném irásomat, ha helyén kivül volna Corollariummal a' *Hungar* nevezet jelentéséről tenni egy két szót.

Gyarló magyarázat az, mintha a' Magyarokat az idegenek Ungvárról nevezték volna elébb *Ungvarusoknak*, utóbb *Ungarusoknak*, és *Hungarusoknak*. Az Ungar, Hungar nevezetet én a' Magyar nevezet szakasztott mássának találom; és azt bizonyosan nem teremtették, hanem magoktól a' Magyaroktól tanúlták az idegenek. Ki nem tudja, hogy a' Pannóniai Magyarországot egykor azok a' Hunnok birták, kik Attila fejedelmök alatt rettentő ostorai voltak Európának. Európa tsak borzadással emlékezett meg a' Hunnokról 's Attiláról elenyésztök után is. Mind ezt a' Magyarok jól tudták, 's mint okos hódítók, hasznokra éltek vele. *Mi Hunok gyarmatai vagyunk, 's fejedelmünk Attilától származik!* ezt az igaz hírt terjesztették ők rettegést bo-

tsátani magok előtt, a' népeket tsüggedésbe hozni, 's erőtlenekké tenni a' rémülés által. Már *a' Hunnok gyarmata nem Hungyar-e éppen úgy, mint a' Magok gyarmata Magyar?* Ez a' Magyaroktól tanúlt Hungyar nevezet lett az után a' GY hanggal nem biró idegenek ajkán Hungar, Ungar, *θυγγροι*, Uher stbb.

A' Magyar nevezet jelentéséről való értelmem, 's mind az, a' mit arról ez uttal mondani akartam, im Tekintetes Férfiu 's tisztelt Barátom „itt vagyon. Légy birám, annak választalak. Ha vesztek széked előtt e' tárgyban, boszonkodást nem fog bennem szülni, mert egy hibát enyésztesz el azzal; ha pedig valami jót tudsz e' lapokon találni, terjesztésre 's megtartásra méltót, örömem lészen tetszésed és jutalmam.

Holéczy Mihály.

2.

A' Keresztyén Egyházi Hatalom Befolyásáról a' közép századokban.

(Folytatás.)

Eddig lerajzolni igyekeztem, miképen használta légyen a' közép Kornak első felében a' Keresztény Egyházi Hatalom ama két egymással ellenkező érzést, mellyeknek egyike az emberi nemnek jótevő barátja, a' másik dúló ellensége, mind a' kettő pedig a' középkor erköltsi mivoltának alapja, a' Religiót t. i. és a' hadakozás vágyat, az ekorban olly számos bajok kevesítésére, vagy legalább enyhítésére; és ez által a' mennyire lehetett, és tehetségében állott, a' népek való boldogságának előmozdítására. Továbbá igyekeztem kikémlelni, mi módon és mennyire törte 's nyitotta légyen meg a' Keresztény Egyházi Hatalom azon ösvényt, mellyen a' Nyugoti Népeknek és Országoknak, ha az elsők rövid idő alatt

boldogúlni, az utolsók pedig virágzó sorsba jutni kivántak, elmulaszthatatlanúl járni kellett.

Végre azzal a' kérdéssel rekesztémbé Értekezésemet: jártak-e a' népek ezen a' böltsen és legjobb szándékkal nyitott ösvényen?

De az e' kérdésre járó felelet a' nélkül, hogy többről, mint a' mit a' Történetirás említ, emlékeznem kellene, e' tsekély szótskában: „*nem*", áll; sőt bizonyos az, hogy a' középkornak a' másadik fele is az idő tengerébe ment, és az Országok 's Népek még sem érték el a' kijelelt tzélt. Ámbár pedig a' kérdés: elérte-e tehát e' tzélt az újabb kor? mind az Olvasónak, mind pedig magamnak önkényt jut eszembe, mégis e' kérdésről egészen hallgatok, mert most tsak a' középkorról szólani feltett tzélom; a' ki pedig ezt tudni akarja, olvassa az újabb és legújabb időnek Történeteit.

Egy más, 's a' tárgyamhoz képest fontosabb kérdés ez: mi volt az ok, melly miatt a' középkornak Országai és Népei nem juthattak rövid idő alatt a' mivelődésnek és boldogságnak ama poltzára, mellyre eljuthathattak volna? Fáradhatatlanúl, megvallom, kerestem én ezen okokat a' Történetkönyvekben, 's kérdeztem is ezek iránt a' velem egyidőben élőket, de ott is, itt is nem más felelethez juthattam, mint a' Hierarchia, Inquisitio, Censura, elhatalmazott Szerzetesség 's t. e'f. Van-e pedig mind a' Könyvek, mind az Élők feleletében igazság, tsak akor határozhatom meg, ha szokásom szerént a' dolgot magam vizsgálom. Mit és hogyan vélekedem én e' tárgyban? légyen ezen Értekezésnek tartalma.

Hierarachia.

Hogy minden e' tárgybeli véleményeimet Olvasóimmal világosan közölhessem, szükségesnek tartok némellyeket előre botsátani.

A' Religio (Hit) a' legfontosabb bélyegeknek egyike, a' mellyek az emberi természetet minden másoktól megkülönböztetik. Nem de a' legvadabb Népek is, ha szinte a' Religióban semmi oktatást

nem vettek is, birtak egy főbb Valóság felől és iránt való érzéssel, ámbár tsak homályos volt is az?

Minden Hitnek a' félelem és a' szeretet voltak kutfejei; e' két indúlat t. i. az emberi szivben kiirthatatlan gyökeret vervén, mindenhol ugyan, de leginkább ott, hol az értelemnek az indúlatok felett való urasága erőtlen, tünteti ki magát világosan. A' félelem tehát és a' szeretet volt is főbélyege minden Hitnek. Az szülte a' roszsz, ez pedig a' jó lelkekben való hitet; az okozta az Istenek haragjának, ez pedig kegyességének képzeletét; az vitetett engesztelő, ez pedig köszönő áldozatokat; az tette pokolra, ez pedig Elisyumra figyelmetesekké az embereket.

Az emberi Nemnek történetei mutatják, mint eredtek és terjedtek légyen minden időben a' Hitek; mit tartottak a' Népek Istenségnek; mi különbféle alakban és módon tiszteltek azt; miként tiszteltek ők majd egy, majd két, majd több Istent; miként vallották a' Zsidók az Istenség egységét, a' Mágusok annak kettős, a' többi Népek pedig még számosabb voltát; miképen rajzolta azt a' gondolkodó Aegyptius különféle jelképekben (symbolice), a' jó izlésü Görög emberi alakban, vagy tsak képzeletben, a' Vadak pedig vagy nevetséges, vagy pedig borzasztó képben? Minden hajdan volt Vallások között egy sem közlött követőivel Istenséghez illőbb képzeletet, 's egysem tanította azokat ennek tisztább tiszteletére, mint a' Krisztus Religiója. Ez legképesebb a' múlt idő homályos képét felderíteni az egy mindeneket alkató Istenre tanítván; felderíteni a' jövendőt a' halhatatlanságnak reménysége által; végre jól elrendelni a' jelenkort, mindenek felett sürgetvén a' kötelesség iránt való szeretetet.

A' Keresztény Anyaszentegyház, ugymint a' Keresztény Hit híveinek összesége, a' mennyire ez Morális-Religiosa, az az: olly Társaságot képez, mellynek tzélja az ő követőit a' tiszta Erköltsben és Hitben felvilágosítani, alapíttatott Jésus Krisztus által, ki Istenfija, és nemzetsége szerént Zsidó volt. A' Zsidóság pedig nem más volt, mint egy polgári és

vallásbéli intézet, rendeltetése szerint oda tzélozván, hogy a' következett Kereszténységnek utat készítsen. E' Zsidóság a' Kereszténységtől ezekben különbözött: a' Kereszténységnek rendeltetése tsupán tsak Hit és Erköltsbeli, nem pedig polgári egyszer'smind; továbbá nem egy Nemzetre van szorítva, hanem az egész emberi Nemre terjed ki.

Ha az élő emberben annak lelki felét a' testitől elválaszthatnók, vagy, ha az a' polgári Társaságon kivűl is bátorságban élhetne; vagy, ha valamelly Társaság törvény, kormány és uralkodó nélkűl ellehetne; vagy, ha képes lenne egy Törvényszabó Hatalom, melly nem az Erköltsi és Vallási Igazságokon épűl, polgárainak szerentséjét és maradó fenlétét eszközleni; szóval: ha lehetne az embert az ő Vallásától, a' társaságban élő embert a' polgártól, magát pedig a' Státust a' Religiótól külön gondolni, minden esetre szükségtelen lenne az emberi characternek a' fen említett vallási és erköltsi irányt adni. — De mivel ez megnem történhetik, sőt, ha meg is történhetnék, nem volna tanátsos, azért elkerűlhetetlenűl szükséges: hogy mind az egyes személyek polgárokká neveltetése, mind pedig az egész társaság javára ügyelő Törvényszabóhatalom ama vallási és erköltsi tzélra irányoztassék.

Hogy pedig ezek világosabbak legyenek, kérem e' következőket megfontoltatni:

Az embernek személyes léte magában foglalja annak minden részeit, és foglalatosságait, 's következésképen annak mind lelki, mind pedig testi felét. Természeténél fogva tehát az ő személyes léte tekéletesebb, és kiterjesztettebb a' tsupán állatinál, magában foglalván két tekéletes sphaerát; az első illeti egyedűl az embernek ittlétben megtartatását, melly ugyan a' lelki felet is gyakran segítségűl szólítja, de tsak annyira, a' mennyire az ittlét ennek segítsége nélkűl fen nem állhat; a' másadik sphaera pedig tzéloz főképen az embernek lelki tekéletesedésére, mellyre nézve a' létel tsak úgy tekinthetik, mint hordozója és lakhelye a' nemes lelki te-

hetségnek. Hogy mind egyiknek e' két sphaera közül tzélját érhesse az ember, szükséges: hogy ő nem magányosan, hanem természeti vonzódásához képest mások társaságában éljen. Ha azonban valaki csak a' maga személye felől gondoskodnék, a' mit akor tehetne, sőt tenni kényteleníttetnék, ha egyedül az első sphaerával birna, úgy látszik ugyan, hogy ő ez által magának igen sokat használna, de szorosan vevén a' dolgot, ekor is, véget vetvén minden társas segítségnek, idővel tulajdon létét is semmiségbe vinné. A' másadik sphaera miatt tehát minden embernek szükséges, hogy itt létét más emberekével úgy összze kaptsolja, hogy mindegyiknek legtekéletesebb, és természetéhez legillőbb fenállása szorosan összszefüggjön minden mások fenállásával. Az emberek között fenálló illy egyesűletet Státusnak (Ország?) nevezzük, és így fejezzük ki: hogy ez egy *olly egyesűlet, a' mellyben mindnyáján mindegyikért, és mindegyik mindannyiért él.* Tsak az illy egyesűletben felelhet meg az ember szünet nélkűl nagyobb tekéletesedésre törekedő vágyának, következésképen a' társas állapat főképen, a' mellyben ő lelki és erköltsi rendeltetését elérheti.

Illy erköltsi egyesűlet légyen az egész társaságnak tzélja; e' tzélt pedig elérheti ő a' Törvényszabás, és Törvények által. A' Törvények megkivánnak azokban, a' kiket illetnek, már néminémü kifejlettségét a' lelki tehetségnek, melly által a' személyes fenállás meghatároztatik, és illő korlátok között megtartatik; 's ha valamelly társaságban semmi illyes kifejlettség nem találtatnék, mindegyiknek személye levén egyedül törekedései tzélja, arra vágyna egyedül, hogy az egész Társaságot eszközként használja, bár mi alatsony 's mások jusait korlátoló módon történhessék is ez.

Azonban (Tud. Gyűjt. 1834 I. Köt.) Értekezésemben igyekeztem megmutatni, hogy a' Társaságnak ezen lelki 's erköltsi állapatja a' Világi Törvényszabás által el nem érethetik, ha tsak a' Keresztény Egyházi Hatalom is nem fog vele kezet; mert olly

esetek adhatják elő magukat a' világon, mellyekben minden polgári Törvény elégtelen arra: hogy minden tagot arra birjon, hogy személyes hasznát az erköltsért, és a' testit a' lelkiért feláldozza, t. i. ott is erköltsileg jót mivelni, hol ezt eszközleni a' polgári Törvények akármi oknál fogva elégtelenek.

Ezekből pedig kitetszik:

1-ör Hogy Vallás nélkül egyedül a' polgári Törvények által sem az egyes ember lelki 's erköltsi rendeltetését, sem pedig az egész Státus nyugodt 's tartó létét elnem érheti.

2-or Hogy minél tisztábbak valamelly Népnél a' hitbéli igazságok, és minél inkább hatalmaznak el ezek annak tagjaiban, annál erköltsösebbek, 's belsőképen megelégedettebbek annak egyes tagjai, 's annál nyúgottabb, boldogabb és tartóbb maga a' Státus is.

3-or Hogy a' Keresztény Religio, ugymint a' legtisztább 's legfelségesebb, egyedül képes mind az egyes személyeket, mind pedig az egész társaságokat a' fenemlített javakban részesíteni, és azokat maradókká tenni.

Ide illik az is, a' mit egykor egy Iróban olvastam: Minden bizonnyal nem sok ideig lehetett a' legfőbb Valóság hite az emberi tettekre való befolyás nélkül; a' Népnek böltsei használták e' szerentsés találmányt, és a' társas kötelességre 's az ember nemesedésére fordították azt. Így támadott egy különös osztálya a' Társaságnak t. i a' Papok, ugymint vizsgálói 's magyarázói az Isteni akaratnak; mint hirdetői az Isteni szándéknak, és mint zabolázói, oktatói és lelki vezetői a' Népnek. Sokszor úgy mivelték ezek, mint illyes tehetséggel birók, máskor mint az uralkodóknak akarat tellyesítői, de mindenkor úgy, mint legfontosabb eszközei az emberi Társaság javának. — Nem vehetjük el tehát a' Papokat a' Religiótól, a' Religiót pedig a' Néptől, 's a' ki erre törekednék, vagy esztelen, vagy gonosz, vagy mind a' ketto.

Olvasóimat, kiket én mind egyig mint jó érzetü embereket tisztelek, mintha hallanám mondani: Ki kételkedik a' Vallásnak mind az egyes személyek, mind pedig egész Státusokat boldogító befolyásáról, sőt ki nem vallja, hogy Tanító, az az: Papi Rendnek lenni kell, melly az együgyüeket — az Istennek parantsolatira tanítsa, és a' lelki 's erköltsi ösvényen vezesse; melly ez által a' statusnak hasznos, sőt jó tevő is, de mi köze van ennek a' Hierarchiával? Minekelőtte e' dologról szóljak, szükséges azt, a' mit a' Történetirás e' tárgyról tanít, előre botsátani.

Minden Régi és Új Népeknek társasági szerkesztetésük, mellyek a' vadságból némü némü miveltségre emelkedtek, mindenkor Istenuralkodási (Theocraticai) volt. A' vad Népeknél a' Papok már az első idők olta állapatuknál, bélátásuknál 's elesmért érdemeiknél fogva nagy tekintetben voltak, és a' legfontosabb dolgok ezeknek tanátsuk szerint vitettek véghez; azért vagy maguk kormányozták a' Társaságot, vagy a' Kormányozó választatására nagy befolyással voltak, vagy legalább a' Kormányban nagy részt vettek.

A' Papi és Fejedelmi Uralkodás sokkal régiebb mint a' Nép Uralkodása.

A' Fejedelmi Uralkodás első támadásakor mindenkor Theocraticai volt, de még most sem tanátsos neki, ha tsak semmivé lenni nem akar, ezen irányzatot letenni; mert egy nemes Nemzet sem tür el egy uralkodót, a' kiről nem hiszi, hogy neki a' legfőbb Valóság végzéséből Előljáróúl jutott. Innét vagyon, hogy az első Fejedelmek maguk is Áldozók (Papok), Hadivezérek, és Törvényvédők voltak; vagy ezek választattak az Áldozóktól közvetlen Isteni akarat közlés szerént; vagy az Isten tsuda látományok, áldozók, és orakulumok által vezérelte őket. Így volt a' dolog az Aegyptusi, a' Zsidó és Görög Népnél a' Hőskorban, a' Rómainál ennek első Királyai alatt.

Már mostan legyen megengedve nekem ezen Ideát, mint keresztény böltselkedőnek, a' Hierarchiára alkalmaztatni, és fejtegetni: mi elkerülhetetlen dolog volt ennek támadása. E' szó Hierarchia jelent egyházi szent kormányt; melly kormány két értelemben vétetik: t. i. az Anyaszentegyháznak ön magán tzéljához képest, és ugyan ennek a' Státuson. Az első értelemben vett Hierarchia, vagy Egyházi Hatalom azonnal a' Vallás kezdetével támadott, mihelyt ez magában álló Társasággá lett; mellynek mint illyennek, kétségkivül jusa vagyon tagjainak ön rendeltetését illető törvényeket szabni, azok tellyesítésére ügyelni, és az ezek ellen tselekvőket illő büntetés alá vetni.

Már most kellene ama kérdésre felelnünk: Honnét vette e' hatalmat az Anyaszentegyház, és minő Kormány, divatkozott benne annak elejétől fogva?

Több írók azt vélik, hogy a' Keresztény Vallás kezdetében az Egyházi Kormány a' Nép Kormánynak (Democratia) egy neme volt, de lassanként Nagyokkormányává (Aristocratia) 's végre Személyessé (Monarchia) változott legyen, mellynek viselője a' Pápa lett. — Az én véleményem mind ezektől különböz, mellyet én így állapítok meg:

Az Isten a' Világot szabad akaratjából, tulajdon hatalma által az ő böltsessége szerént bizonyos és pedig felséges tzélra teremtette. Ő tehát határozatlan Önkormányzó (Monarcha) és magán uralkodó (Autocrata) a' legfénylőbb értelemben; — Kényur (Despota) nem lehet legtekéletesebb tulajdonságai miatt; — de a' Világ kormánya nem is lehet általános Népkormány, mert ekkor az egyes teremtményeknek ama tulajdonságokkal kellene birniuk, a' mellyek szükségesek arra, hogy az ő tzéljait általláthassák, és hatalommal is kellene birniuk minden szándékuk végrehajtására, a' mit teremtmény felől tsak gondolni is oktalanság, sőt Istentelenség lenne. — De többekből álló kormányra sem, millyent az Aristocratiában látunk, bizhatja, vagy legalább

nem szükséges hogy bizza; — már pedig ő szükség nélkül semmit sem mivel — a' roppant egésznek igazgatását, mert véghetetlen böltsességü és hatalmu lévén segédekre nem szorúl. A' Világ kormánya tehát Theocratiában áll; az Isten annak határtalan, de egyszersmind atyai ura és kormányozója.

Már pedig mi a' föld egyébb, mint egy tsekély, és általunk tsak tehetségünkhez képest esmért része a' nagy Egésznek? Hogy pedig e' földön mi legyünk a' nemesebb teremtmények, kétségen kivül helyheztetik a' tulajdonságok, mellyekkel ő bennünket felékesített és a' mellyek számára 's minémüségére nézve minden más teremtményeket fellülmúlunk; de ő maga is kijelentette, mert ő a' fiját *Jésus Krisztust* küldötte hozzánk, hogy minket teremtetésünk tzéljáról, és azon módról, melly mellett ezt elérhessük, bizonyosokká tegyen. Az Isten fijának nálunk léte tartott addig, míg ő küldetésének tzélját elérhette, ez pedig meglevén, viszsza tért ő Mennyei Attyához, nálunk hagyván ennek akaratját és tulajdon tanításait azon Intézetben, mellyet mi *Keresztény Anyaszentegyháznak* nevezünk. Volt-e elkerülhetetlen dolog az emberekhez követet küldeni, a' ki őket bizonyosokká — tegye rendeltetésük, és az erre vezető mód felől, kiki általláthatja, a' ki az embernek állati, és határozott voltát, az érzékeken túlható igazságokra késő 's ekkor is tsalódható eljutását tiszta szemmel tekinti.

Már mostan kérdezem: Elérvén Krisztus küldetésének tzélját, és viszszatérvén Mennyei Attyához, ha mind azt, a' mit tett, a' Világ végéig fenn állani akarta, nem volt-e kénytelen egy tzélirányos Kormányról az ő tőle felállított Anyaszentegyházban gondoskodni? Továbbá lehetett-e e' kormány más, mint Theocratia? Nem kellett-e, ha az embernek állati természetén (ſinnliche Natur) segíteni akart, maga helyett látható Helytartót hagynia?

Mivel pedig az általa alapított Anyaszentegyház tsak egy lelki erköltsi intézet az emberek szá-

mára, az emberek pedig polgári Társaságban is, legalább földi pályájuk miatt, élni kénytelenek, nem volt-e szükséges arról is gondoskodni, hogy e' részről is légyen Helytartó, ki a' polgári és földi viszonyokban az emberi Nemzetet földi boldogúlására vezérelje?

Én azt vélem, hogy a' dolognak így kell lennie; ha pedig így vagyon, akkor az eddig mondottakból ezeket következtetem:

A' Világkormány Isteni Kormány (Theocratia), mellyben az Isten a' legtisztább értelemben vett kormányozó, a' jelenlevő törvények pedig, úgymint az ó akaratjának kifejezései, az egészet tzélja felé vezető rendszabások.

Ha pedig az egész Világgal így vagyon a' dolog, akkor kétségen kivűl a' föld is, úgy mint az egésznek része, és más részek is, ugyan ezen kormány alatt áll.

Hogy a' kivánságokból, észből és szabad akaratból álló földlakóval közölhesse szándékait és parantsolatit — mellyeket talán egykor a' magára hagyott emberi Nemzet is felfedezett volna, de igen későn, 's ekkor sem bizonyos meggyőződéssel — elküldé ő Isteni fiját, ki a' közlendőket tsak kevesekkel, az Apostolokkal közlötte; ezeknek adá azután a' parantsolatot: hogy mennyenek az egész földre, és közöljék minden Nemzetekkel mennyei Attyának akaratját, alapítsák és erősítsék meg az Anyaszentegyházat.

Mivel azonban az Istenfijának emberekkel volt dolga, azért szükséges volt, hogy minekelőtte a' földet elhagyná, egyet a' Tanítványai közűl maga Helytartójává, 's a' többeknek fejévé rendeljen, a' kire az egész Intézet kormányoztatását, mindazonáltal az egyebeknek egyetértésével, bizhassa. Ez volt pedig Péter az első Pápa.

Minthogy a' Keresztény Vallásnak a' rendeltetése az volt, hogy nem bizonyos Népnél, vagy helyen, hanem az egész földön minden népeknél elterjedjen, lehetetlen volt ennek szakaszokra nem

oszolnia; ámbár továbbá a' Pápa Krisztus Helytartója, mindazonáltal ember, ki minden helyen jelen nem lehetvén, segédek nélkül el nem lehet, kikre ő az egyes osztályok kormányát bizhassa, valamint már maga Krisztus is gondoskodott erről Péter mellé még tizenegy Apostolt rendelvén. E' megbizottak pedig, 's az Apostoloknak következőik a' Püspökök, ezekkel tehát egyet értvén viszi a' Pápa Krisztus szándéka szerént az egész Kereszténység Kormányát. De mivel ezek is a' reájuk bízott községben maguk az egész Kormányt nem vihették, szükséges volt, hogy ezek ismét más Segédeket vállaljanak, tisztüknek valamelly részével felruházzanak, és kisebb község osztályok Előljáróivá tegyenek. Ezek valának pedig az egyszerü áldozó Papok, Presbyteri. —

Így tehát a' Kereszténység kormánya, tekintvén annak legfőbb és láthatatlan kormányozóját, Isteni; tekintvén pedig a' látható Helytartót, személyes és a' nagyoké (Monarchico-Aristocratica) hol a' Pápa mint fő, bizonyos alaptörvények által korlátoltatva, más Püspökökkel egyetértvén, 's ezektől és az Áldozóktól segíttetve a' Keresztény Anyaszentegyházat kormányozza.

De jól megértetni akarok én. Itt a' Keresztény Anyaszentegyházról vagyon a' szó, nem pedig a' polgári Társaságról, mert ez a' különféle környülállásokhoz képest, különféle időkben, különféle módon alkattatott, mellyből szükségképen következett az emberi Nemnek különféle Státusokba oszlása, mellyek együtt vétetve, úgy mint az egész földnek része, a' legfőbb Kormányozót tekintvén, Isteni kormány alatt állanak, de a' különös Polgároknak erköltsi tzéljukat tekintvén, melly különféle osztályban különböző, látható földi Isteni Helytartó vagy is kormány alatt állniuk kell, melly által tzélirányosan elrendeltessenek, védettessenek, 's fentartassanak.

Mind ezekből tehát az következik, hogy valamint mindenkor, úgy a' közép Korban is az egész

kereszténység Isteni kormány alatt állott, mellynek láthatatlan feje maga az Isten, látható pedig a' lelkiekben a' Pápa, a' világiakban pedig az akár mi nevet viselt világi Kormányok, mint az Istennek Helytartóji, voltak.

Ha az e' földön levő mind a' két főhatalom mindenkor egyetértvén 's egymást bántatlanúl hagyván a' középkorbéli keresztény Népeket kormányozta volna, minden bizonnyal a' Státusok, 's az ezeket alkató Népek szerentsések lettek volna, és az emberi nemzet óriási lépésekkel sietett volna ama lelki, erköltsi 's földi társasági tekéletesség felé, a' mellyre e' földön laktában eljuthat.

Az illy értelemben vétetett Hierarchia, vagy Egyházi Hatalomnak mit lehetne szemére vetni? Valóban ennek illy maga viseletében soha sem lehetett volna vetélkedés, bizodalmatlanság, üldözés és panasz tárgyává lenni, sőt inkább megmaradott volna az, a' minek rendeltetésénél fogva lennie kell: szükséges, fedhetetlen, felséges, és üdvösséges.

Ha azonban az Egyházi Hatalom alatt az Egyházi Kormánynak a' Státus feletti uralkodását értjük, ekkor ezen szóval ama boldogtalan dolgot ejtjük ki, melly több század alatt sok bajnak, fájdalmunkra, termékeny szülője volt. Ha ez utóbbik értelemben vétetett Egyházi Kormány a' Státusok és Népek boldogságát rontólag illette, nem az Anyaszentegyháznak, sem a' Keresztény Egyházi Hatalomnak kell ezt tulajdonítani, hanem egyes személyeknek, mellyek ekkor az Egyházi és Világi fő hivatalokat viselték; vagy ezeknek képviselőik 's helytartóik voltak, kik nem ritkán arra törekedtek főképen, hogy e' két keresztény fő hatalmat egymással szemközt állítva szűnet nélkűl ellenséges indúlatban tartsák. — Ezt a' középkor történetei bizonyítják, a' mint a' minden részrehajlástól idegen olvasó ezt láthatja.

A' Szerzetekről.

Igen tsalódnék az, a' ki vélné, hogy a' Szerzeti és Magányos Élet tsak egyedűl a' Keresztény

Vallásnak szüleménye. Már sokkal ennek támadása előtt a' Zsidóknál és Pogányoknál találkoztak mind a' két nemben emberek, a' kik vallási tekintetből, büszkeségből, társaságiszonyból, vagy komolymérséklet miatt a' házi és társasági életnek közönséges erköltseivel meg nem elégedtek, hanem magasabb és tisztább tekéletességre iparkodtak, a' mit igen gyakran testsilányítás, sőt nem ritkán sinlés által elérni reménylettek. Illyenek voltak az Indusoknál a' Gymnosophisták, másutt az Essenusok, Pythagoreusok, Cynicusok 's t. e'f.

Krisztus születése után a' másadik században lettek a' keresztények között is Remeték, mellyek közűl némellyeket talán a' fen említett okok, de sokakat bizonnyára az akkor uralkodott üldözések birtak a' Társaságkerűlésre, és a' sziklák 's vadak között töltendő magányos életre. — Antal, és ennek magánál idősebb Barátja Pál Remete voltak az elsők, kik a' Remetéket a' közelebb egymáshoz és némünémü összeköttetésben, de mindazonáltal még magányosan töltendő életre édesgették. Pachomius pedig már közös épűleteket épített, és így vetette meg a' klastromi életnek, 's az úgy nevezett Coenobitáknak alapjukat. Ennek példáját követték Ammonius Palaestinában, Hilarion Syriában, Athanasius, főképen pedig Hieronymus Rómában, és Toursi Márton Frantzia országban.

A' nyugoti világnak éjszak felé eső tartományaiban nem akart ezen Intézet olly bokrosan szétágazni, mint a' keletiben, talán azért, mert itt szigorúbb levén az éghajlat, nehezebben türethetett a' bőjt. Még is lassanként itt is először a' városokban, 's később a' pusztákon emelkedtek Klastromok Calabriában, Irrlandban, Németföldön 's így tovább, melly dolog előmozdíttatásában legtöbbet tettek Columbán, Ágoston, Bonifátz, 's t. később pedig a' Monostorok száma nagyon is megszaporodott.

Azonban soha sem hatalmazott volna el a' Szerzetes élet annyira, ha a' Nursiai Benedek a' hatodik

századnak közepén annak új alakot nem adott volna. Ő előtte t. i. soha sem köttetett valaki életvégig tartó fogadás által a' Szerzethez, sőt addig is, míg szerzeteskedni akart, nem kényszeríttetett ő bizonyos rendszabások tellyesítésére. A' keleten szigorúbb volt ugyan a' klastromi élet, de a' szabadság sokkal kevesebbé korlátoltatott általa, mint ez később a' nyugoton történt. Benedek t. i. véget vetett a' változékony szerzetes életnek, és azt kivánta a' társaivá lenni akaróktól, hogy ők az ő Intézete rendszabásainak halálig tartó hűséget igérjenek; idejüket pedig kézi munkával, imádsággal, tanúlással, és az ifjuság tanításával töltsék. — Monte Cassino volt első lakhelye e' tudományok és azon korbéli emberek jótevőjének.

Ez időtől kezdve a' Szerzetesek szorosabb értelemben viselték e' nevet, és ámbár több különféle nevezetü 's melléktzélu szerzetekre oszolva, még is egy közönséges lélek által, 's főképen a' mindenütt béhozott szegénység, szüzesség 's engedelmesség fogadása által különös egyesületet 's ember osztályt képeztek.

A' Papi Isteniszolgálat, és a' Lelkipásztorság nem volt az első és másadik idő szakaszban szükségképen összekaptsolva a' Szerzetes élettel, sőt ekkor ők tsupa világi férjfiakként tekintettek. De tsak hamar okozták a' környűllállások, hogy ők is az Anyaszentegyház és Egyházi Kormány hasznos tagjaivá lettek. Nyoltzadik században Chrodegang a' Szerzetes egyházakban rendes Plébániákat alapított.

Az, a' mi a' Szerzetes Élet ellen mondatott, 's most is mondatik, ezekből áll:

Nem lehet a' természeti ösztönöket káros következés nélkül elnyomni; ha azok előtt a' természetes út elzáratik, boszszúlva nyitnak ők maguknak rontó utat. — A' *ki* a' legtisztább 's legnyájasabb érzeteket elfojtja, maga iránt szigoru, és minden örömnek ellensége, más iránt is kegyetlenné lészen az, tűrhetetlenné, üldözővé, könyörűlés

és irgalom nélkül, szóval: érzetlenné. — A' ki állati felét eltagadván, emberi, az az lelkes állati természetéből kivetkezni akar, könnyen vagy a' valótlan magasságban repkedő képzelődővé, vagy ellenben az emberi méltóságon alúl a' vastag érzékenység sarában fetrengő elfajzott állattá lészen.— Végre: A' ki a' vak engedelmességnek hódol, szükségképen rabszolga gondolkozás módot vészen fel, és elfelejtkezik emberi méltóságáról. Az illy ember szükségképen minden felvilágosodásnak és szabad gondolkozásnak esküdt ellensége. A' melly tartományban tehát e' lélek uralkodik, butsút vegyen az a' szabad gondolkozástól, a' napról napra haladó kimívelődéstől, a' szabadságvágytól, a' polgári boldogságtól, szóval minden nemesebb emberhez illőtől. —

Ezek minden esetre fontos és számos szemrehányások, de lássuk, kiállják-e a' próbát? — Nem minden emberben az ösztönökből 's vágyakból álló állati természet az előkelő, 's a' kiben ez, annak a' Keresztény Vallás által nyilván kimondott kötelessége azon uralkodni; a' mi embernél nem lehetetlen dolog, tsak meglegyen az akarat. Azonban mellyik parantsolata az Anyaszentegyháznak kénszerített valakit szerzetessé lenni? Ha pedig idővel a' mellékokoktól eltsábíttatva szinte viszszaélés történt e' dologban, kit okozhatni mást, mint a' Világi Hatalmat, melly ezen viszszaélésnek gátot vetni vagy nem tudott, vagy nem akart. — Az imádság, a' vallásbéli szemlélődések, a' mértékletes és minden tekintetben szoros rendü élet, ugyan kit tehet durvává, tűrhetetlenné, üldözővé 's érzetlenné? Sőt ezt vitatni olly esztelenség lenne, mint azt állítani, hogy a' most előszámlált hibákkal ellenkező erköltsök tsak a' zabolátlan és minden rend nélkül való élet által szereztetnek meg. Azt kérdezem továbbá: nem találtatnak-e az előszámláltak és még sok más akarat elfajúlások u. m. fösvénység, irgalmatlanság, nagyravágyás, ravaszság 's más számtalanok a' világiak között is? Hát ezeknél mi szüli őket?

őket? — A' ki azt vitatja, hogy a' mindenre kész engedelmesség szolgai szívet ólt azokba, a' kik vele kénytelenek, — annak azt felelem, a' mit minden korbéli böltsek bizonyosnak találtak: hogy tsak az tud jól parantsolni, a' ki tudott jól engedelmeskedni; és hogy az a' legszabadabb ember, a' ki egyedűl józan eszétől 's a' kötelességtől függvén, magán is uralkodhatik. — Hogy pedig a' Szerzetek a' középkorban nem voltak az igaz felvilágosodásnak és mind tudományos, mind pedig erköltsi mivelésnek ellenségei, 's gátjai, hanem inkább ezt, az igaz szabadságot, a' polgári boldogságot, és mindent, a' mi a' nemesebb emberhez illik, erejük szerént előmozdították, ki fog tetszeni abból, a' mi következik.

A' Benedek Szerzetéről, midőn még ennek tagjai papokká felszenteltetve nem valának, így ir Spittler: „A' keleti Szerzetesek nem sokkal voltak jobbak a' szabad akaratu katonáknál, kiket majd ez, majd pedig más rész, ha velek bánni tud, kénye szerént mindenre reá vehet; de nem így volt a' dolog Bentze fijaival, kik nagy részént terhes kézi munkákkal elfoglalva levén, ha akartak volna is, nem érkeztek az üres képzelődési álmadozásokra. Sőt azok is, kik főképen a' tudományokra szánva voltak, nem nyerhettek időt üres képzelődésre, mert az ő tanúlásuk is részént kézi munka volt; irogatták ők t. i. a' régi könyveket, 's így jutottak nem tsak a' legderekabb munkákhoz, hanem a' legfontosabb esméretekhez is, mellyek számunkra is tsak ezen egy uton tartathattak fen, különben a' vad Népek szűntelen vándorlása, és a' századokig tartó háboruskodások miatt elveszendők. De nem tsak a' tudományok, hanem, és pedig főképen, a' mesterségek és kézi munkák is virágoztak a' Bentze Klastromokban, és sehol úgy, mint itten; innen terjedtek mindenfelé minden esmeretek, mellyek szükségesek arra, hogy az embereknek szükségeik, sőt vágyaik is kielégíttessenek.

Kevés idő multával tsak ő közöttük lehetett tudósokat találni, és sehol máshol az egész nyúgoton; azért ők hivattak a' Királyi Udvarokba, hol is, mint Cancellárok és Tanátsnokok nagy hatalomhoz jutottak, és fontos szolgálatokat tettek. Azonban mindezek mellett is ezen időszakaszban, és a' következőnek első felében, a' Püspököknek hatalmuk alatt éltek, és többnyire Laicusok levén, az Egyházi javakban részt nem vehettek; sőt a' magokétól is adózni kényteleníttettek.

Így tehát mind magában igaz, mind pedig a' példákból bizonyos: hogy a' Szerzetek sem nem ellenkeznek a' természettel, sem nem képeznek érzetlen, vagy szolga szívü embereket; 's a' valódi jónak nem tsak nem voltak ellenére, hanem nagy 's köszönetre méltó előmozdítására. — Ha pedig később a' mellék okoktól eltsábíttatva az emberek e' hasznos Intézettel szinte viszsza éltek, kit okozhatni mást, mint a' Világi Hatalmakat, mellyek a' viszszaélésnek gátot vetni vagy nem tudtak, vagy nem akartak.

Más irók pedig többnyire e'képen fejezik ki a' Szerzetekről való véleményeiket:

Nem tagadhatni, hogy a' Szerzeteknek nagyok az érdemeik, mert, még a' szegénységtől nyomatva dolgozni kényteleníttettek, sőt később is, midőn már ők kintsekre szert tettek, ugyan ezen kintsek, vagy más uton történt befolyásuk által sok puszta, erdő, motsár 's kietlen vidék embertápláló vidékké változott. A' Klastromokból áradott nem ritkán a' bőség az egész vidékre; sőt ezeknek pompájuk 's bőségük maga is élesztette a' körüllevő vidéknek szorgalmát és kereskedését; sőt a' nemesebb tudományok és mesterségek maguk is a' Klastromokban találtak menedékhelyet, 's ezekben tartattak meg a' következett boldogabb ember ivadék' számára. Sok Szerzetek t. i. és Klastromok a' tudományokat és mesterségeket szorgalmuknak fő tárgyaivá tették, és az itt támadott gyűjtemények, tanító intézetek és tudós munkák mindenkor — ámbár nem ritkán

azok a' szerzőknek nem is tetszettek, nagy gyűmöltsöket szültek. Megmérhetetlen a' vándorló Valláshirdetőknek (Missionarii) érdemük is, — mellyek többnyire a' Klastromokból jöttek a' földleírás, ember isméret, természet tudomány és kereskedés körűl, mellyet ők a' nyúgoti és a' maguk által megtérített népek között felélesztení igyekeztek. Más Szerzetek ismét egyenesen az ember személye körűl, a' betegeket 's ügyefogyottakat ápolgatván, a' vadnépek fogságában levő keresztény rabokat kiváltván 's t. e'f. örök hálára 's ditsőítésre méltó érdemeket szereztek maguknak. — Végre tsak a' Történetekben járatlan kételkedhetnék azon, hogy mindenkorban, és minden Szerzetben voltak számos személyek, mellyek tiszta erkölts, igaz jámborság, éles elme, 's az emberiség javáért forrón dobogó szív miatt örök emlékezetet 's mustrakénti tiszteletet és követést érdemlenek. — Ha pedig mind ezek így vannak, hogy történik még is, vagy igazán-e, hogy némellyek elakarják hitetni: hogy a' józan böltsesség és az emberiség java kárhoztató itéletet hozhat a' Szerzetes Életről?! De voltak is, lesznek is olly emberek, a' kik itéletet hozni bátorkodnak arról is, a' mit volta szerént meg nem fontoltak.

Valljuk meg inkább, hogy egészen különös 's az indúlatos embereknek igen szemükbe ötlő okok voltak, mellyek a' középkori Papság és Szerzetesség ellen a' személyes, vagyomi és helybéli fölmentetettség miatt irígységet, gyűlölést, 's üldözést gerjesztettek, t. i. a' kintsek, hatalom, és a' befolyás, mellyel birtak.

A' mi az elsőt illeti, méltán gerjesztettek volna az ő néha dús kintseik irígységet, ha a' Papok és Szerzetek azokhoz igazságtalan uton jutottak volna; azokat a' szükségben sinlett világiakkal nem közlötték, vagy szinte azokkal viszszaéltek volna; mivel pedig önkényt ajándékozott hagyományok voltak, mellyeket vagy a' jámbor hit, vagy köszönet érzés, vagy végre magának az Adónak haszna

adatott nekik, nem birták-e ők ezeket igazságosan? Ha pedig ezen igazságos ajánlás is a' suly egyent felűl halladta, miért nem vette a' Státus bölts rendszabások által annak elejét? — Hogy pedig a' szóban levő Intézetek nem tsak maguk használták, hanem a' Státus és Emberiség javára is fordították birtokaikat, tsak épen ez előtt iparkodám bébizonyítani, és pedig a' Történeteket magukat szólni hagyván. De még is szemléljük e' tárgyat bővebben tulajdon szemeinkkel, 's szemléljük mind azokat a' Szentegyházakat, Klastromokat, Iskolákat, és más nyilvános épűleteket, mellyek az Isteni tiszteletre, tanításra, mesterségekre, és más jótevő tzélokra szánva voltak, és a' mellyeknek nagyságukat, és tzélirányos voltukat még ma is tsudáljuk, midőn ezek emelkedtek, nem kerűltek-e iszonyu költségbe? Nem szolgáltak-e alkalmatosságúl sok művésznek, napszámosnak, és különben talán munka nélkűl maradandó embernek az igazságos keresetre, és hasznos foglalatosságra? Minekutána pedig már állottak, a' bennük lakó 's bizonyos tzélra ügyelő Szerzetek a' feltett tzél mellett nem fordították-e helyben — nem más helyen — javaikat sok utazónak, 's ügyefogyottnak tápláltatására, felsegítésére? Nem vendégelték-e gyakran 's barátságos haszonnal a' közel levő Nemesebbeket? A' mi ugyan nekik vétkűl tulajdoníttatott, szülőjénél, a' józan megfontolásnál, elébb érlelt okoskodással, azt állítván: hogy ez által a' tápláltak munkakerűlők, 's lomha hívalkodókká lésznek. — Tsak egy példát említek én itt, maradjon elhallgatva annak neve. — Vagyon olly Tartomány, a' mellyben egykor sok Szerzetes lakhelyek voltak, ezek jószágokkal birtak, — eltöröltettek, és most kénytelen az Ország a' mellett, hogy az Egyesűletekből vett más javak nélkűl szűkölködik, a' szegények felsegítésére nagyobb summákat fordítani, mint a' mellyeket a' néhai Egyesűletekhez tartozott javak termenek. —

Úgy vélekedem én továbbá, hogy nem szükséges emlékeztetni, miképen a' középkorban, sőt később is, az Egyházi Javak általjában és különösen a' Praelaturákéi, 's gazdagabb Klastromokéi valódi Kintstáraik voltak a' megszorúlt Fejedelmeknek, Státusoknak, és birtokos Nemzetségeknek; sőt a' kisebb Nemesek és Gazdák is, megszorúlván, vagy a' pénznek igen hasznos alkalmaztathatásához jutván, e' helyeken jóakaró — menedékekre találtak, a' nélkül, hogy az uzsorásnak keleptzéjétől félniük kellett volna. —

Ezen kivül a' Német Földön a' gazdag Szentegyházak és Káptalanok a' Státusnak kivánsága szerént arra is szolgáltak, hogy a' régi, de elszegényedett Nemzetségeknek utó ivadékaik azokban rendesen neveltessenek. Szóval: a' Papság középkorban dús volt, de javait a' Státusnak 's Polgároknak boldogúlásukra egyenes szívvel fordította, a' mint ezt a' régi köz mondás bizonyítja: Unter dem frummen Stabe iſt gut zu leben, magyarúl: Jó a' Papság szárnyai alatt élni.

A' mi a' másadikat illeti: bizonyos ugyan, hogy a' középkori Papságnak nagy befolyása volt mind a' Népekre, mind pedig az Országokra; — de e' befolyás szükséges következése volt ama bizodalomnak, a' melly mindenektől az ő tudományukba, igazság 's pontos rendszeretetükbe helyheztetett, melly szép tulajdonságok e' setét korban tsak a' Szerzetesek között találtattak fel; 's ennél fogva történt, hogy, a' mint tudva vagyon, a' fontosabb nyilvános Országdolgok, sőt az egyes Polgárok között fen forgott ügyek is, itt vizsgáltattak, itt végeztettek, és az ezekről szóló Oklevelek is itt, mint a' bátorságnak legkedvezőbb helyén, tétettek le.

Ha pedig az eddig vizsgált két pont így volt, a' mint valóban volt is, akkor a' harmadik, hogy t. i. hatalmasokká lettek, önkényt következik.

Ha tehát történt, hogy a' Papság általjában, 's a' Szerzetek különösen káros, sőt ellenséges befolyással voltak a' Státusok világi javára, a' mit nem

tagadhatni, ez a' középkornak ama boldogtalan szakaszában történt, hol az ál értelemben vétetett Egyházi Kormány, az az: az ezt viselő Személyek, a' hasonló értelemben értett világi kormánnyal, mind a' kettő tudatlanság 's néha gonoszságból is összekaptak, 's így az egész hiba nem az Egyházi Kormánynak — Hierarchia — magának, a' mint én ezt rajzolni igyekeztem, 's a' minőnek rendeltetésénél fogva lennie kellene, 's így nem a' Papságnak általjában, vagy a' Szerzeteknek névszerént, hanem azon egyeseknek részént, mellyek ekkor Pápák, Püspökök, Áldozópapok, vagy Barátok voltak, részént pedig a' Világi Kormányt viselő személyeknek lehet vétekül tulajdonítani, mellyek a' káros béavatkozásra okot, vagy legalább alkalmatosságot nyújtottak, t. i. eltűrvén ezt; vagy az Egyházi Hatalmat nem az ő eredeti tzéljára, t. i. az emberi nemnek értelmi 's erköltsi nemesedésére, hanem tulajdon világi és pedig feddendő tzéljaikra fordítani igyekeztek. — Kérdezzük részrehajlás 's indúlat nélkül a' hasonlóúl iratott történeteket, majd ezek még többet fognak e' tárgyról mondani.

A' *Vallási Kémintézetről és Könyvbirálatról.*

(Inquisitio, Censura.)

Két vajmi fontos és tartalommal tellyes szó, de a' mellyek századunkban annyira kigúnyoltatva vannak, hogy a' ki bátorkodnék akármilly vizsgálódások után kedvezőleg, vagy legalább eltürőleg szólani azokról, minden kételkedés 's birálás nélkül vagy együgyünek, vagy bizonyos személyeknek az igazságot félre magyarázva kedvezőnek 's így gonosznak tartatnék. Reám fér-e az első? itéljék meg olvasóim; mi a' másadikat illeti, hála az Égnek! érzem magamban, hogy nem vagyok. De mivel az ezen Értekezéseket megelőző beszédben mind a' kettőt már megemlítettem, azért mind a' kettőről szándékom szólani.

Úgy vélekedem én, hogy nem botlom, midőn ezt állítom: hogy valamelly Státus belső tsendessége és rende fentarthatására a' Kormánynak azon kell lennie: hogy a' Nép tzélirányos 's általjában vett neveltetés által oda vezettessék, hogy ez a' közjó parantsolatára magán uralkodni, a' külső törvényes rendet szentűl megtartani, és a' köz jót fenyegető emberi és természeti ártalmaknak határt vetni tudjon. — Az elsőt a' Vallás adhatja meg; a' másikat az igazság kiszolgáltatása; a' harmadikat végre az egészség intézetek.

Azt tartom továbbá igaznak, hogy az emberszerető és bölts Kormánynak az elébb említett három tzélnak elérésére nem elég törvényeket szabni, és ezeknek álthágóikat tzélirányosan megbüntetni, hanem minden kitellő módon azon is kell lenni, hogy a' törvények meg ne szegethessenek, 's így a' büntetésre szükség, a' közjóháborításra pedig alkalom ne légyen. — Ezt tsak a' tzélirányos belrendőri (Politia) intézetek által érheti el; hogy ezek nem tsak hasznosak, hanem nagyobb Státusokban szükségesek is, a' józan észen kivűl mutatja a' régi mivelt nemzeteknek, az Aegyptusiak, Zsidók, Görögök és Rómaiaknak példájuk.

Ha tehát a' Keresztényegyházi Kormány, úgymint az egyedűl tudós Intézete a' középkornak, hasonló rendeléseket tett, hogy a' Keresztény Hívek között a' békességet és rendet fentartsa, nem tselekedett-e tzélirányosan és igazságosan? Már most a' tett rendeléseket magukat szükséges vizsgálnunk.

Inquisitio, és Censura voltak ezek a' rendelések, a' mennyire azok az Egyházi Kormány szándéka szerént gyakoroltattak.

Voltak-e ezek szükségesek, tzélnak megfelelők, és hasznos, vagy káros következésüek? ki fog abból tetszeni, a' mi következik.

Fájdalommal, és tiszttellyesítési érzést bántó gondolattal emlékezett a' Keresztény Egyházi Kormány a' számos vallási versenyre, hit elfajúlásra,

's költsönös áldözésre, mellyek a' kereszténységnek már első három századában történtek, sőt még a' középkor kezdetében sem gyógyúltak bé ama sebek, mellyek az elébb említett rendetlenségek által a' Kereszténységen ejtettek. Jól tudta a' K. E. kormány azt is, hogy minél tovább tart, 's minél több emberre terjed a' K. Vallás, annál kevesebbé maradhat az ahoz való hívség eredeti erejében; hogy minél közönségesebbé lett a' Szentírásnak és Sz. Atyák könyveinek olvastatása; minél szabadabb volt mindenkinek tulajdon értelmét az említett könyvek 's ezeknek tartalmuk felől nyilván kimondani, 's minél többen találkoztak maguk a' Tanítók között ollyak, kik okosabbaknak láttatni akarván mint voltak, a' reájok bizatott igazságot nem annak méltósága szerént és tzélirányosan, hanem az ellenkező fél balvéleményének kedvezőleg vitatván, az igazságnak többet ártottak, mint használtak.

Tudta ő továbbá, hogy az újonnan megtért Pogányok között a' Keresztény Hit nem elég erős gyökereket vert légyen, 's némellyek ezek közűl, az új és régi vallásuk között ingadozván, titkon még a' Bálványoknak is áldoznak; végre hogy a' Keresztények között még számos Pogányok légyenek, kik Bálványaiknak éjnek, vagy szinte napnak idején is az erdőkben vagy hegyeken szokásuk szerint egyet mást, sőt, az érzetet háborítva, embert is áldoznak, 's a' külömben tsekély meggyőződésű Kereszténységet hitükben ingadozókká tészik. — Már most ez a' kérdés: nem kellett-e a' Keresztény Egyházi Kormánynak félnie, hogy az igazság ügye, 's a' tiszta erkölts napról napra szomorúbb állapatra jut, 's az igazságnak követői — Hivői — alaptalan tanítások által elszédíttetnek? Az Isteni tisztelet tisztasága megszeplősíttetik, 's a' Pogányság nem tsak a' Keresztény Vallásnak, hanem az egész emberi nemnek is való kárára ismét elhatalmazik, a' tiszta Keresztény Vallás pedig vagy elgyengűl, vagy ha, le-

het, szinte el is enyészik? — Valóban az e'féle félelem sem alaptalan, sem pedig felesleg nem volt.

Ezen okoknál fogva tiszte volt az Egyházi Kormánynak rendszabásokat tenni, hogy

1-ször Megtudhassa, hol és mennyire lehet az említett bajoktól félni?

2-szor Mennyire az idő, hely, és személybéli környülmények engedik, azokat gátolni.

És ebben állott az, a' mit a' Keresztény E. Kormány *Inquisitio*, vagy Vallási Kémintézet név alatt felállított. Mind a' két tzélt hogy elérhesse, különös erre választott személyeket rendelt. Ezek elején a' tzél méltóságához képest Püspökökből magukból állottak; később különös e' végre rendelt személyekből (Inquisitorokból). Ezeknek tisztük volt a' bűnösöket az Egyházi Előljáróknak béjelenteni, kik is azokat érdemük szerént igazságos, de lelki büntetéssel — u. m. feladott bánatmívek (poenitentia), vagy, főképen a' Papságnál, az egyházi jusoktól megfosztatással fenyítették meg.

Illy módon gondolkodott a' K. E. Kormány akor, midőn a' vallásbéli Kémintézetet béhozta, — és pedig tsekély véleményem szerént igen helyesen. A' ki valamelly jó rendbe szedett Társaságban él, tartozik azt, a' mi ebben divatban vagyon, tisztelni, és tellyesíteni, nem pedig azt erőtleníteni, bontogatni, vagy szinte eldönteni, akár egyenes ellenmunkálódás által, akár pedig mellékesen roszsz példákkal; ha azonban valaki ezt még tselekeszi, és pedig tsak szívében, akor tartozik ő felelettel, de tsak a' gondolatok itélőjének; ha pedig külsőképen szavak vagy szinte tettek által tészi ezt, akkor a' roszsz gondolat életbe lépik, és mindenekre, a' kik a' gondolatból támadott szovat, vagy tettet észre veszik, hat; ezek által pedig közvetőleg az egész Társaságra előre, vagy hátramozdítólag, vagy szinte rontólag; és mivel kétséget, hidegséget, megvetést, vagy szinte gyűlölést támasztván a' már divatban levő ellen, ez által a' jó rendet, vagy magának az egész Társaságnak javát rontja, bűnössé tészi ma-

gát az egész Társaság ellen. Ha ez tudatlanságból történt, ekkor jobbra utasítás és oktatás által javíttatik meg; ha pedig könnyelmüségből, ekkor szerényen tétetik figyelmessé elkövetett tettére, 's annak következéseire; ha végre épen roszsz szándékból, akkor büntetést érdemel.

Elején, midőn a' Vallási Kémintézet béhozatott, egészen így volt alkatva, 's tsak igen tsekély része vagyon a' Keresztény Egyházi Hatalomnak abban, a' mivé az később lett. Emlékezzünk tsak viszsza, mint szegezték magukat a' Német Országi Püspökök az ezen Intézettel viszszaélő Marburgi Konrád ellen; emlékezzünk viszsza továbbá, mennyi fáradságba kerűlt, míg a' Pápa a' Spanyol Országi Kémintézetbe megegyezett, és melly keményen sürgette ő a' viszszaélés korlátoltatását, melly később ebben történt, midőn azt, mint valóban rémítőt, ő megértette. — Tudva vagyon továbbá mindeneknél az is, hogy Rómában az Inquisitio a' Spanyol alakot soha sem vette fel; — a' kinos vallatás, mint a' Római pogány Tsászároktól maradott hagyomány, béhozatott Német Országba nem elébb, mint midőn a' Gens de Robe-k, az az a' Törvénytudók, a' Gens d'Épée-ket, az az: Katonai Kart, az Itélőszékekből kiszorítván, azon ügyfolytatást, mellyet a' K. E. Kormány az Inquisitiókban böltsen béhozott, igen hoszszunak 's tekervényesnek tartván, egyenesen kinok által igyekeztek a' bévádoltakat feleletre kényszeríteni. Fontoljuk meg végre, hogy a' Bambergi Püspök volt az, a' ki még az V. Károly Német Tsászár előtt, tehát ennek Constitutio Criminalis — Karoliná-ja előtt, a' kinzó vallatásnak gyengítésére, sőt tellyes eltörültetésére az első alapot megvetette.

Ha egy részről a' szánakozásra méltó Gottschalknak története szivünket keserüséggel tölti el, ennek ellensége, a' Hinkmar ellen; más részről nem győzzük tsudálni VII. Gergely Pápának maga mérséklését Berengárnak nyakassága felett. És tsak valljuk meg őszintén, hogy sokan azok közűl, kik

azon időben eretneki vélemények miatt az Inquisitió elejébe kerültek, sem nem voltak olly bátrak, hogy a' Kereszténység elején élt Martyrok példájukként véleményük mellett készek lettek volna meghalni; sem olly egyenes szívüek, hogy minekutána eléhbi véleményüktől elállottak, szavuknak uraik lettek volna.

Azonban légyen ez elég azon Intézetről, mellynek tsupa említése is borzadást okoz minden igazán érző szívben, t. i. az Inquisitióról, a' Vallási Kémintézetről; melly a' Keresztény Egyházi Hatalomtól igazságosan, illő alakban, 's méltó tzélokra állíttatott fel, de a' Világi Hatalomtól borzasztó módon, és vád alúl fel nem menthető tzélokra használtatott.

Meg kell vallani, hogy a' Pogány Római Tsászárok első három században a' Kereszténveket üldözvén, kevesebb kárt okoztak a' Kereszténységben, mint később a' Konstantinápolyi Tsászároknak az Anyaszentegyház dolgaiba történt béavatkozása. — Valóban veszedelmes példa volt, hogy az egyik közűlük a' Donatisták ügyében megparantsolta: hogy ők minden örökségből kirekesztessenek, birott javaik pedig a' Tsászári Ügyészre kerűljenek; egy másik pedig más alkalommal az Eretnekeket mind megfojtatni rendelte. E' példákat követték a' későbbi századok, mellyek valóban borzasztók valának.

Könyvvizsgálat..

Censura.

Ugyan azon okokból, és épen azon tzélból, mellyet elébb említék, hozatott bé a' Keresztény Egyházi Kormány által, ámbár sokkal később, mint segéd eszköz, — a' Könyvvizsgálat is.

Már az előtt is tilalmas volt az Anyaszentegyházban eretnek munkákat olvasni, de midőn 1430 felé a' könyvnyomtatás feltaláltatott, több Pápák, és különösen VI. Sándor 1492-ben Könyvvizsgálatot állítottak fel, de egész könyvlajstromokat, mellyeket vagy épen nem, vagy tsak különös Egyházi

felügyelés alatt szabad vala olvasni, IV-dik Pál adott először; V-dik Sixtus pedig e' végre a' Cardinálokból álló különös Itélőszéket rendelt; de tsak X. Leo alatt érte e' dolog a' főfokot, ki e' végre különös Bullát adott ki.

A' középkornak találmányai között semmi sem szűlt a' Kereszthadak után olly számos, és mind jó, mind pedig roszsz részre fontos következéseket, mint az 1330 körűl feltaláltatott Puskapor; 1430 körűl a' Könyvnyomtatás; és 1492 körűl az úgy nevezett új Világ, vagy is Amerika. Az első a' hadakat emberségesebbekké tette, és Európát minden vad népek ellen bátor állapatba helyheztette, mert ez által a' tsekély mívelt népek is erősebbek lettek a' vadaknak legnagyobb tsapataiknál is; ellenben pedig utat nyitott az egyes győzni vágyó hatalmaknak, hogy több kisebb tartományokat elfoglalván, az emberi nemnek egyesűlését tudtuk, vagy talán szándékuk ellen is, elősegítsék. — A' másadik által az irás, a' szóló tehetség, 's így az emberi lélek is elérte hatásának fő poltzát, ez által t. i. az egyes szemlélődőnek szava milliónyi mások előtt értethetővé, minden embereknek, 's minden időknek értelmi 's érzési kintseik, való és pedig könnyen megszereztethető közjóvá lettek, sőt számos hasznu — de nem ritkábban káru — birtokká is. Ennek köszönhetjük a' tudományoknak és szelídűlésnek mind előmenetét, mind pedig közönséges kiterjedését. Voltak azonban e' nagy javak mellett viszszaélésnél fogva ártalmas foganati e' ditső találmánynak, de ezeket röviden alább fogom említeni. — A' harmadik találmány sok pénzzel és hasznos termékkel vígasztalta meg Európát, 's így bőséget, de ellenben fényűzést és némelly eddig esméretlen betegségeket is közlött vele, melly mind a' kettő lassanként az Országok való boldogságát emésztette, 's az indúlatokat táplálván, a' népek békességét vesztegette.

Azonban nem a' találmányt magát, hanem az ezzel való viszszaélést kivánta a' K. E. Kormány a'

könyvvizsgálat által gátolni. Mi jót szült a' könyvnyomtatás már láttuk; lássuk most, mi panaszok tétetnek a' Censura ellen.

A' mi a' nyelv a' képzeletre nézve, épen az a' sajtó a' szóra nézve — közlő. — Ki tilthatja meg, hogy a' gondolkodásra termett lélek ne gondolkodjék? — Ki kényszerítheti a' nyelvet, hogy a' gondolatokat kiejteni akarván engedelemért esedezzék? — Ha pedig élőszóval szabad kiejteni a' gondoltakat, miért nem holttal, az az sajtó által? Minek kell tehát szabadnak és szentnek maradnia, ha a' sajtónak nem? —

Kellemetesen hangzó szólások ezek, de ezeket, a' mint mondattak, igazak gyanánt egyáltalában elfogadni nem lehet.

A' polgári Társaság mesterséges mív, mellyben sok, a' természeti állapatban emberhez illő, Jusok meg nem állhatnak. — Az Országok az éghajlat, hely és személyhez képest, az őket alkató emberek bévett szokásaira nézve, különféle környűlállások között és különféle időkben, 's ugyan ezért különféleképen alkattattak. Ha valamelly Társaság törvények által egy egészszé lett, mellynek a' törvények nélkül lehetetlen el nem bomlani, tartozik a' megállapított törvényt minden Társaságtag betsűlni, és szentűl megtartani, ha mindjárt annak egyes tagjai a' megállapítottat nem épen igazságosnak, 's így bántónak találnák is. — Tegyük már most, hogy valaki egyes törvényeket tzélelleneseknek, vagy sértőknek talál, nem szabad ezt neki illyennek gondolni és érezni? minden bizonnyal, ettől őt senki sem tilthatja el; mert még a' gondoló maga sem teheti, hogy az ő gondolkodásra termett lelke ne gondolkodjék, az érzésre született szíve pedig ne érezzen; ennyi az ott fen említett panaszokból igaz. — De, ha az illy egyes tag beszéd, íromány, vagy szinte könyv által mással is akarná közleni belsejét, mit kellene ekkor a' Kormánynak tennie? — Vélekedésem szerént tekintené: mindenek előtt ki, mit, hogyan, mi környűlállások között, és mi

tzélból szólott, vagy írt; azután pedig az Országnak külső vagy belső javára, a'vagy kárára lészen-e az illy képzeletek, vagy érzemények közre botsáttatása? Ezt pedig mind a' kettőt tsak maga a' Kormány itélheti meg, mert ez tsak maga esméri az egész Státusnak mind külső, mind pedig belső viszonyait.

Ha tehát a' Kormány a' közjót szívén hordozván, valamit a' közlendők közűl az egész Ország, vagy annak része, vagy tagjai javával ellenkezőnek, 's így a' Társasággal, vagy egész Világgal leendő közöltetésre méltatlannak talál, nem de tisztét tellyesíti akkor, midőn nem tsak az illy szavakat, irományokat és könyveket, mellyek által az, a' mi az Országban megállapíttatott p. o. a' Kormányozónak Személye 's Nemzetsége; a' Kormánymód, ennek Tisztviselői, a' Vallás 's ennek Szolgái, a' Nemesség, a' Polgárság, vagy közönséges, de már idűlt szokások fitogtatnak, tsufokká, vagy nevetségesekké tétetnek; hanem magának a' szerzőnek, sőt minden más polgárnak is maga viseletét, minden állapati, vagy rendbéli különbség nélkűl birálat alá veti.

Ha pedig a' Világi Kormánynak illy Intézetekre szüksége vagyon, meg kell engednünk 's esmérnünk, hogy mivel tsak az Egyházi Kormány maga képes a' Keresztény Vallásnak alap igazságait, és szükségeit megítélni, hogy neki is hasonló intézetek nélkűl ellenni nem lehet; így történt, hogy ő ezekhez elébb nyult, mint a' Világi Kormányok, és ezek e' dologban annak példáját követték.

Igaz szó az, a' mellyet egy Szerző így ejtett ki: a' hasznos Tudományok enyészte közönségesen szokta a' birodalmak süllyedését jelenteni, 's előkövetként azoknak felbomlásukat előzni; minekelőtte a' roppant Római birodalom végső inségre jutott volna, asztak a' Tudományok, annak sírba száltával pedig végképen elszunnyadtak. De figyelmezzünk itt jól a' mellékszóra: *Hasznos* Tudományok.

Itt a' hely, hogy megmutassuk, hogy a' K. E. Kormány és a' Szerzetesek nem voltak idegenek a' Tudományoktól, és hogy a' Pápák a' Tudósokat nem tsak védték, jövedelmekkel 's magas méltóságokkal ékesítették, hanem ezeknek — de tsak ezeknek, mert tsak ők foroghattak e' dologban veszély nélkül — határtalan engedelmet is adtak mindennémü könyvek olvastatására.

A' Klastromi, Kar, Káptalan és Püspöki Iskolákban a' Tudományok, főképen Constantinápolból történt kiűzetésök után, miveltettek, úgy annyira, hogy a' mi a' Görög és Római remek írókból kezünkhöz jutott, egyedűl ezen Iskoláknak köszönhetjük. — A' Pápák pedig ennél is többet tettek, ezek állítottak nagy Iskolákat, az az Universitásokat, mellyek közűl elsők voltak a' Párisi a' Vallástudományt főképen érdekelvén, és a' Bolognai, a' Törvényt. Ezek szép szabadságokkal felékesíttettek, és gazdag birtokokkal elláttattak. A' kik valamelly tudományból szoros próbát kiállván Tudósi (Doctori) Rangra emeltettek, azok a' Pápáktól különös 's a' Vitézekhez (Ritter) hasonló jusokat nyertek, mellyeket későbben a' Német Tsászárok is helyben hagytak. Sőt a' szép mesterségek közűl is nem kevesek, u. m. a' Képfestés, Képfaragás 's t. e'f. új feléledésüket tsak egyedűl a' K. E. Hatalomnak köszönik. — Ezek pedig így lévén, bátran kérdezem én: vólt-e a' K. E. Kormány ellensége a' Tudományoknak és Mesterségeknek a' közép korban? Úgy-e nem!

De mint egy a' Jövendőbe látó pillanattal tudta ő előre ama szomoru következéseket, mellyeknek nem lehetett nem következniük, ha egykor a' Tudományok a' könnyelmeü játék tárgyaivá lennének; ha ezek már nem az emberi nemnek nemesedésére, hanem az állati hajlandóságok izgatására, mindennek, a' mi szent, 's a' mi nem kevés észnek élét felűl múlja, kigunyoltatására, a' tiszta erkölcsnek szeplősítésére, a' törvényes hatalomnak megvettetésére, az önitélettel nem bíró köznépnek ámítá-

sára, szóval: a' valóközjónak felbomlására fordíttatnának. — Ez volt az ok, melly miatt ő a' Könyvbirálást béhozta, és böltsen sürgette: hogy a' remek munkákkal díszeskedő Görög és Római nyelv miveltessék, 's így az emberi nem az alapos mivelődésre készíttessék.

És még is — így hallok sokakat szólani — és még is másképen történt, mint sem a' K. E. Kormány akarta; és pedig, a' mit épen nem tagadhatni, két fontos okból: először, mert az említett Kormány minden rendeléseivel a' köz szabadság elnyomására tzélozott; másadszor, mert e' rendelések az emberi természettel ellenkeznek, melly bizonyos irányba, 's kiszabott határok közé szoríttatni nem akar, hanem az emberi Társaság szerkesztetésének szűnet nélkül változni kell, hogy így több, de mindenkor tekéletesebb változások között a' lehető tekéletességü Társaság idomához napról napra közelebb jusson. — Tsak a' sokat tapasztalt, mívelt és szenvedett Nép, főképen ha szerentsétlensége volt valami terhes iga alatt nyögni, képes mindenének, sőt létének is feláldozásával a' szabadság értékét érezni, és szomjuhozni; képes felhagyni nyugodalmával, 's az undok igát, ha másképen nem, kényurának elűzetésével lerázni, és maga magán gyámtalanúl egyenlő 's alapos törvények által uralkodni.

A' mi az elsőt illeti: nem mondok mást, mint hogy én a' jól elrendelt Országban a' törvényes szabadságnál mást nem ismérek, az az: olly szabadságnál, melly szerént ki ki tehet mindent, a' mit a' törvény megenged, és semmit sem tartozik eltűrni, mint a' mit a' Törvény reá vet. —

A' másadikra nézve pedig tsak e' két kérdést tészem: Volt-e, vagy lészen-e olly Nép, mellynél a' sokaság tiszta erkölts által vezéreltetik? — Mikor lészen azon idő, mellyben a' Nép sokasága gyámság nélkűl ellehet? Fájdalom! a' középkornak történetei is bizonyítják, hogy nagyobb része a' Népnek sem nem ér majorennitást, sem nem indíttatik kötelesség, 's tiszta erkölts által.

A'

A' mi pedig illeti a' K. E. Kormányozásnak gyümöltseit, nem kevesek azok: ennek gyümöltse, hogy a' rabszolgaság, ha nem is végképen és mindenhol, még is nagyobb részént eltöröltetett, ott pedig, a' hol még fenmaradott, szelídebbé lett; hogy városok, községek, kézimesterségek, mívész egyesületek, és tudós társaságok támadtak; hogy az ekor támadott világi kormányok igen mérsékelettek, t. i. személyes 's előkelő (Monarchico-Aristocratica) lettek; hogy a' szorgalom és a' kereskedés feléledtek 's t. e'f. Illy előmenetekkel meg nem elégedhetett volna-e a' nép? — És még is mit mívelt? — Mindenek előtt azon kötelékeknek vetett véget, mellyek által a' K. E. Kormány azt a' kötelesség utján vezérlette, 's így ezen füstnek vélt szőnyegtől megmenekedvén, szemtelen vakmerészséggel állott fel a' földmívelő mind az Egyházi, mind a' Világi Kormány, mind végre a' Nemesség ellen. A' Polgár Pénz Elsőségi (Geld-Aristocratie) Kormányt állított fel magának, melly mindenek között a' legroszszabb, és büszkén gúnyolta a' betsület talpkövén alapított, ámbár néha a' felfuvódás és kortsosodás által elfajúlt, de még is a' Monarchiában elmellőzhetetlenül szükséges nemesi rendet; ez volt az, a' ki Országot akart az Országban állítani, 's nem ritkán a' Kormányozónak magának legigazságosabb jusait tsonkítani. — A' mívészek tsak tulajdon 's idegen vágyaknak áldoztak. — A' tudósok tsak azon voltak, mi módon támaszszanak a' nép között kétségeket, 's elégedetlenséget, és mi módon ápolgassák azt. — Erre jutott végre közép korban a' Nép. — Ezek pedig így levén, még egyszer kérdezem: volt-e szüksége gyámságra? — Volt-e igazi erköltse?

Szolgáljon végre ezen Értekezésemnek bérekesztéséül az, a' mit egy iró Világtörténeti Munkájában nem kevesebbé igazán, mint szépen mondott: Minden esztendő új virágokat 's gyümöltsöket szül, — az emberekben is új képzeleteket, érzeteket, örömöket, reményeket, kivánatokat, terveket,

hajlandóságokat, 's igyekezeteket. — Ez az, a' mit Korlelkének (Zeitgeist) nevezünk; megérdemli ez, hogy a' Kormányozók, a' Vallási Tanítók, a' Kormányi Tisztek, és a' Tudósok őt esmerjék, 's szűnet nélkűl szemeik előtt tartsák. Tovább hallad ez, nyugtot nem esmervén, 's a' ki őt elnyomni akarná, szelet tsillapítani igyekeznék; de a' bölts elme bir azzal, 's képes azt jóra fordítani. Olly bizonyosak annak lépései, hogy a' benne részt vett nemzet, egy századnak haladtával, őseitől meg nem ismértethetik. — És ezért figyelemre méltó, hogy minden Kormányozók udvaraikban, a' Ministerek rendszereikben, a' Népoktatók tanításaikban, és minden Tanítók elmekifejtéseikben a' régit 's legalább a' környűlményekre nézve helyt nem állót elhagygyák, és újítást hozzanak bé; szükséges ez néha és igen hasznos, de úgy, hogy a' közjót előmozdítani akarván, azt felne háborítsa.

Ha pedig egyes, ha szinte lángeszü, nagy tehetségü, de tapasztalatlan, vagy szintén gonosz szándéku személyek bátorkodnak a' Korlelkébe bévágni, nagy 's előre megmérhetetlen károkat, sőt lázzadásokat is okoznak, mellyek nem ritkán az egész Nemzetet semmivé tészik, néha pedig egészen más kimenetelt hoznak, mint a' talán már porrá lett kezdőnek szándéka vala. — A' Lázasztókról először is a' Törvény azt bizonyítja, hogy ők igazságtalanok, mert a' népet — tulajdon ügyében Bíróvá tészik. A' Moral mutatja, melly erkölcstelenek ők, mert olly eszközök által sietnek a' tzélra, a' mellyek akár mi jó szándék által sem lehetnek jókká. A' Kormánytudomány mutatja, melly oktalanok, mivel többnyire azok, a' kik eszközlik a' lázadást, benne lelik vesztüket, és más keveset, vagy semmit nem fáradottak, vagy szinte méltatlanok — Kényurak — szedik ennek a' talán következett gyümöltseit. A' Világ története is végre oktalannak kiáltja azt, mert az óhajtott siker igen ritkán, hanem vagy semmi, vagy az óhajtottnál más, vagy szinte ezzel ellenkező következik. —

Valóban, ha a' heves és habozó Lázasztók a' lázadás végével viszsza térhetnének, némellyek magukon 's dugába dűlt fenhéjázó terveiken nevetnének; mások mély fohászkodásokkal párosított könnyeket hullatnának a' sok ínség felett, mellyet tudva, vagy nem tudva eszközlöttek; mások mérgelődnének maguk 's oktalanúl feláldozott életük, és a' számtalan szidalmak felett, mellyek őket a' síron túl is kisérik; legtöbben pedig — szégyenlenék magukat, — hogy a' képzelt jóért és nyugodalomért, a' már birottat és valót feláldozták. —

Boehm Károly.

3.

Balaton mellyéki tudósítások barátságos Levelekben.

Honnodat, — annak természeti kintseit, szépségeit tsak kevéssé is esmérni, több: mint országokat látni.

A' ki szülöföldje alánézéséből kél tengerekre, hogy világot láthasson, hasonló ahhoz, ki valamelly meszsze latszó bolygó tűz után siet, és lába alá nem vígyázván, arany értzekbe botlik-meg, és azokon magát öszvetöri.

Megigértem e' közelebbi levelemben? vagy tsak feltett tzél volt bennem, hogy e' mi vidékünkről fogok Neked, Édes Barátom! valamit írni. Nem tudom: de, akár hogy légyen, tellyesítem. Tzélom Neked írni a' Balaton mellyéke gyönyörű tállyáról; de nagy kérdés: mit kelljen érteni ez elnevezésen: Balaton mellyéke? A' kimondás szoros értelmében tsak azok a' helyek értetődhetnek ezen, mellyek a' tó partján feküsznek; de én szélesebb értelemben veszem ezt, és midőn Neked a' Balaton mellyékéről írok, lerajzolom előtted T. Veszprém és Zala Vmegyéknek azon részeit, mellyek Palota M. Városától Tapoltza M. Városáig vezető országút, és a' ne-

vezett tó között feküsznek *), úgy a' mint önnön tapasztalásimból, vagy hiteles kutfőkből tudom. Kövess engem képzetidben.

Palota. Itt vagyon kezdődése Veszprém Vmegyének. Régen ez vár volt; most egy közönséges, és naponként tsínosodó, hozzávetésképen mintegy negyedfél ezer lakosokat számláló M. Város, melly különös jógokkal bír; de nem annyi számúakkal, mint hajdan. Birtokosa a' Mélt. Zichy Grófi nemzettség, mellynek fizet a' város bizonyos summát esztendőnként, külömben szántóföldjeit szabadon, és minden kilentzed 's tized adása nélkúl használja. Lakosai többnyire Magyarok, mesteremberek, földmivesek, — vallásokra nézve: Katholikusok, Helv. és Agostai V. t. tartók, és Sidók. Mind a' három keresztyén felekezeteknek vagynak Templomai, — van a' Sidóknak is Sinagógájok. Minthogy ez a' Város az említett Grófi nemzetség két ága között közös: kettő is az urasági lakhely benne. Az egyik fekszik a' város nyugoti részén egy lassan emelkedő halmon szép és ujj ízlésű épűlet, egy kis órás toronnyal, melly M. G. Zichy István Úré; a' másik pedig van a' városnak hasonlóúl nyúgoti részén egy völgyben, és ez M. G. Zichy Miklós Úré. Ez utolsó a' régi időben vár volt, négy szegeletre épűlve, mellynek mind a' négy szegén egy egy vastag torony áll. Építőjének egyik az Ujlakiak közűl mondatik. Mostani birtokosai talám a' régiség eránt való tiszteletből külső formáján úgy szóllván semmit sem változtattak, 's századok szennyeit, és mohait viselvén, tiszteletre gerjesztik a' szemlélőt a' hajdani magyar világ eránt, 's béviszik lélekben azokba a' századokba, mellyek a' Haza földjét a' Királyért, és Szabadságért vérrel festették. De ez a' kivűl gyászt viselő épűlet, belől a' legszebb ízléssel van ékesítve. Kikerűlve a' haszontalan pompa,

*) A' Balaton melléke Keszthelyig tart; de a' tudósító tovább jártas nem lévén, tsak eddig teszi tudósítását.

uralkodik benne a' tisztaság, és rend. Igen különösen jön-ki a' magának hagyatva látszó kastély, és annak külső falai körül a' finom ízlés, annyira, hogy a' ki itt nem jártas, 's tsak egy pillanatig szemlélő, a' birtokost ugyan azon egy személyben gondatlansággal vádolja, és ismét szorgalmáért ditséri. Ugyan is mostani ura M. G. Zichy Miklós úr, a' várnak árkait kitisztogattatván, — hárs és más hazai fákkal szép sorban béültettetvén, fövennyel megtöltetvén: ezek a' fekete épületnek díszét igen emelik, — valamint a' kastély balszárnyánál épült mosó, vagy feredőház, nem külömben annak jobb szárnyán készült lovaglóhely. Palotának sok jó fajú tőkékkel plántált szőlőhegyei vagynak, mellyek meglehetős, és állandó bort teremnek. Szántóföldjei, kivált a' várostól nyúgotdélre felette kövesek, úgy hogy a' szántóvas földhelyett fél ökölnyi köveket forgat fel; de mind e' mellett is szeretik a' tiszta búzát, és bőven fizetnek. Északra a' Palotai bakonyban, sűrű fákkal, és bokrokkal bénőtt helyen állanak Puszta Palotának omladékai, melly hajdan Első Mátyás Királyunknak nyári mulatóhelye vala, most pedig az úton állóknak búvóhelye. Méltó még Palota városát megditsérni tsinos, kerítés, és zár alatt lévő, és szép sírkövekkel diszeskedő Temetőjéért is, melly ezen a' vidéken a' Fejérvári után a' második helyet érdemli. Vajha ezt a' tsinosságot, és rendet látná az ember egyébb helyekenn is!

Palotától egy órányira, nyúgotra, épen a' posta utban esik a' pór nép előtt szintúgy, mint a' régiség kedvelő túdós előtt bámulásra méltó Kikeritó, vagy a' köznéptől úgy neveztetett Tikeritó *). E' hajdan nem lehetett egyébb, mint sekvése, formája, és készülése módja mutatja, halastónál, és ezt bizonyítja is a' köznép között szájról szájra által maradott szóbeszéd is, melly azt tartja, hogy ez Mátyás Király halastava volt. Kerülete a' tónak lehetett ½ mért-

*) Talám a' tükörtől? mert az e' tájon lakó köznép a' tükröt tikernek mondja.

föld. Azon völgynél, a' hol kiomlása vala, és a' hol a' víz most is kifoly, van 10—12 mázsányi, négy szegre tsinosan kifaragott kékes gránit kövekből egy közel 3 öl magas, és mint egy 100 öl hoszszú fal, szép egyenességgel épűlve, melly régenten a' tó vizét tartóztatta fel. A' faragott kövek a' tó felől voltak, azokon kivűl pedig mint az omladékokból megtetszik, boltok valának épűlve, mi tzélra? nints felfedezve, talám a' fogott halaknak lerakohelyei lehettek. Ezen boltokon megy által a' postaút. Zsilipje, vagy kifolyása mellett délre, egy ezen boltok közzűl ki van tisztogatva, és kortsma gyanánt szolgál, az itt lévő páros szűrkallókhoz kijáró Palotai Tsapóknak, 's az itt megállapodni szokott útazóknak megújításokra. Ehhez által ellenben van az uraságnak egy igen okosan készűlt birkaúsztatója. Azon zsilip, mellyen a' víz kifoly, szinte ollyan gránit kövekből áll, mint az említett hoszszú fal. Kezdetén kivájott sarok kövek vagynak, mellyekben a' rekesztő lebotsáttatott, vagy felvonatott, a' szerént, a' mint a' tavat nevelni, vagy letsapolni akarták. Mutogattatik itt a' Toldi Miklós lova patkójának négy nyoma is azon köveken, mellyek a' zsilip nyilt részén vagynak, azt regélvén a' pór nép, hogy Toldi ott ugratta által lovával a' zsilipet. Sok vakmerők megpróbálják máig is az ugrást azon helyről egy két ittze bor fogadásért. Magam is láttam gyakorta illy bohókat, kik vagy magok fitogatásáért, vagy egy kis torkosságért, életeket e' veszélyes helyen kotzkáztatták, kiknek vakmerőségekhez nem kellett volna egyébb, tsak egy követskének lábok alatt megtsuszamlása: zúzva lettek volna örökre, és a' sebes folyótól kallóhajtó kerekekre ragadtatva! Ez a' tiszteletre méltó régiség bár ma nem teszi is azt a' szolgálatot, a' mit hajdan, megérdemlené, ha nem pusztíttatnék; de kövei időről időre fogynak, malmok épitésére fordíttatván, melly miatt már magasságából is sokat vesztett. Tanúló koromban, ez előtt mintegy 20 esztendőkkel, vizsgálgattam, ha nem találnék e' valamelly vésett irást,

melly a' fal készítőjét, vagy készíttetőjét megjelentené, azon egynehány betükön kívül, mellyeket, ha jól jut eszembe b. o. Pétzelink Mindenes Gyüjteményében ekképen jegyzett fel: MAX TER, mellyek még máig is látszanak; — találtam igen is, és nagy örömömre megtaláltam egyik mesterének nevét, hihető önnön kezei által bévésve; de kár, hogy idő feljegyzés nélkül! melly egy hoszszas kőre nagy görög betűkkel így van kitéve:

MAPX NATTEP
ΣTEINMAXEP GESSEL

E' kő, mint hallom, bévitetett a' Palotai kastélyba. Kikeritó vize, gondolatom szerént, vehette eredetét azon ingoványos, és forrásokkal bővös helyből, melly Öskü helységen kivül nyúgotra vagyon, de a' melly már most kivan metszve, és szép tiszta vize a' helységen keresztül folyván keletre, kallókat, és liszt malmokat hajt Kikeritóig, azon túl is pedig, míg a' Sárvizébe nem szakad. Most az egész tó helye rét; de nem a' legjobb szénát termi. E' tónak északi partján van a' Bántai kőbánya, hol igen szép sírkövek, és más kő munkák készülnek. Hihető: Kikeritó kövei is itt faragtattak. Egy fertály óra járásnál valamivel több Kikeritóhoz

Öskü, egészszen Tót falu. Lakosai katholikusok, és Ágostai v. t. tartók, Gr. Zichy István birtoka. A' katholikusok temploma egy régi Török Metset, kerekre épülve, melly meszszire tekintve úgy tetszik, hogy 10—12 személlyekkel betelik, holott az Öskü'i nép elfér benne. Nevezetes Öskü a' jó serről, melly itt főzetik. Azt szokták mondani: Tótnál kevés a' barátság; de ez a' mondás az itt lakó Tótokra nézve kifogást szenved, mert az ide való nép, noha szegény, még is barátságos, legalább magok között felettébb is az. Lakodalmaik gazdagok étellel, borral, meleg és mézes pálinkával, és a' jobb módúaknál eltartanak két nap is egymás után. Nem állhatom meg, hogy az itt lakó Tótoknak egy lakadalmi különös szokásokat meg ne említtsem, melly-

nek egy alkalmatossággal magam szemlélője voltam A' szokás ebből áll: a' lakadalmat követő másnapnak reggelén, megszünvén minden zajtól, az egész vigadozó sereg templomba megy, onnan kijövén, megy a' már főkötős menyaszszonnyal együtt az örömanya házához, hogy a' menyaszszonyi ajándékot, melly egy fekete kakas, kezéhez vegye, mellyet, megnyervén, a' legényekből, menyetskékből, leányokból, és gyermekekből alló sereg vezére, a' násznagy, muzsika és zaj között egy pórázon maga előtt reppeget, bizonyos távolyságokon azonban megállapodik a' nép, és táncra kerekedik. Végre eljutnak a' helységen kívül egy kopár halomra, hol már akkor egy kerék áll tzövekbe vonva, mellynek sipjára lábánál fogva a' kakast felkötik, fejét egy zsinegnél fogva a' vőfény, mint hóhér inas felfogván. Ekkor a' Násznagy elő lépik nagy méltósággal, és egy kiszakitott kalendáriom levélből a' szententiát (én ezt a' Tót Násznagy szájjából leksentziának hallottam) magyarúl (?) felolvassa. — Ezután nagy hallgatás közben elő áll a' veres ruhába öltözött hóhér egy nyeléről leütött kaszával, megiszik egy pohár pályinkát, hogy (az ő mondások szerint) mérges légyen, 's háromszori erányozás után a' kakas főt levágja, a' kakast póznára kötve muzsika szó között mint menyaszszony ajándékot a' vőlegény házához viszi, hol gazdag ebéd készűl, melly nappali vendégségnek neveztetik.

De talán meg is úntad már magadat, Barátom! a' Tót mennyegzőben? Szeretnél minél elébb a' kies Balaton mellyékére jutni? Ez is meglesz; de, még a' lenne, jer velem, és járjuk öszve gondolatinkkal azokat a' helyeket, mellyek Veszprém Városa, és a' Balaton fő között esnek. Öskühez egy jó óra járás délre *Vilonya*, melly hihetőleg nevét *villa nova-tól* vette, mert a' bizonyos, hogy Sz. István Királyunknak e' tájon múlató helyei, és gazdasági majorjai voltak, mellyről a' helységek nevezetei is bizonyságok. E' helység Gr. Zichy István Úr birtoka. Lakosai H. v. t. tartók, és Magyarok. Erdeje kevés, valamint legelője is; rétje, földje pedig a' lakósok

számához képest elég bőv. Nevezetes ebben a' Predikátori ház. Ennek keleti tsúttsában van egy faragott kő, melly arról túdósítja a' szemlélőt, hogy az épűlet a' 14-dik Században készűlt. Az itt lakó népnek szájjából hallani, hogy ez valamikor Görög Barát klastrom volt, melly mondást láttatik igazolni az épűlet különös alkotásán kivűl az is, hogy ez előtt 40—45 esztendőkkel a' régi templom újjíttatván, annak földalatti boltjaiból vastag kámzsa posztó darabokat hánytak ki, mellyek a' tsontvázok mellett találtattak. A' Predikátori ház, melly lett volna a' vélekedés szerént a' klastrom, áll egy kis szobából, konyhából, ugyan ebből nyiló nagy szobából, ezen túl ismét egy kamarából, melly régen hasonlóúl szoba lehetett. Ezen szobák allja részszerént pintze, részszerént istáló. A' szobák még most is azon rettenetes, és tsaknem fél öl áltmérőjű tölgyfa gerendákon nyúgosznak, 'a mellyek falakba bizonyosan az épűlet kezdődésével tevődtek. Négy százados, molyok, férgek fogainak kitétetett, porlódásra kárhoztatódott fákra bízni az életet, nagy szerentséltetés! És nem lehet megmondani igazán: a' benn lakónak bátorságát tsudálja e' az ember, vagy azoknak gondatlanságokat, és hidegvérüségeket, kik Lelki Pásztorjoknak életével illy keveset tudnak gondolni?! Vilonyához fél óra járó föld

Pap-Keszi M. Gr. Zichy Miklós Úr birtoka. Lakosai Magyarok, és H. v. t. tartók. Egész határja szép rónán fekszik. A' helységnek egy része lassan emelkedő halmon épűlt, de más része lap, vizes, egészségtelen, és az árvizektől gyakorta szenved. Vágásokra osztott erdeje igen szép, és jó tüzelő fát ád. Szántóföldje kövér, termékeny, mellynél fogva lakosai is jó módúak. Szőlőhegye nints; de azért a' lakosok jó szőlősgazdák, birván szőlőket a' szomzéd határokban. Rétje kevés, és annak is egy része kopár. Malmai jók, és hiresek. Külső Somogy többnyire itt őrleti gabonáját. Nevezetes e' helység határjában egy földvár, melly az Erdélyi hadak *) által hánya-

*) Ez 1644 körül lehetett.

tott, midőn azok itt ütöttek tábort. Azon helyen: hol Rákótzi tábora feküdt, van most az Uraságnak nagy birka majorja, és nézést érdemlő magháza. Találtatik a' Gyülekezet levéltárában egy a' Fejérvári Basának *) Predikátor ház újjítást megengedő Hitlevele is. Pap-Keszin fellyül esik északra $\frac{3}{4}$ órányira

Szent István, Gr. Zichy István birtoka. Lakosai H. v. tételt tartó Magyarok. Kisded, és egy fő, és két kisebb szárny utszákból álló helység, de utszái és épületjei többnyire tsinosok. Ennek temploma felette régi, melly alatt gyanithatóképpen boltozatok lehetnek. — Szent Istvánnak mind termő földje, mint rétje jó, legelője egy része is, ha vi-

---

*) Az hatalmas Győzhetetlen Török Tsászárnak parantsolattyából Mi az Nagyságos Vitézlő Kurtt Bek Az Tengeren innen lévő Végh Zékes Fejér Várának helytartója, 's annak Bekje Istennek engedelmébül

P.H.

Adom tudására, és értésekre az kiknek illik ez lev lem rendi által Török Magyar párton levő Bekeknek, Agaknak, és Vajdáknak végbeli Kapitányoknak, Hadnagioknak, és utonjáró vitéz renden lévő vitézeknek. Mivelhogy jönnének előmbe az Papkeszi jobágyim és emlékezének énnekem, hogy ugyan ottan Papkeszi Predikátor számára há at tsináltatni akarnak nemü nemü romlott ledült régi alkotmányból, az mel yet elégtelenek magok megtsinálni. Annak okáért kénszerittetett két kümives Mester német emberek, — az melly két müves mestereknek az nevek egyiknek neve Osvád Mester másiknak Faytli neve. Azért Én is fogadom Török hitemre, tisztességemre, emberségemre szabadon és bizvást kijöhet Tihany várából Papkeszire az Predikátor házat tsinálni, akar esztendeig ott legyenek is, tehát az mi rendünkről nem lészen senkitől semmi bántások, sőt inkább igyekezem mindenek ellen megoltalmazni egy esztend: őket. Ennek nagyobb bizonságának okáert adtam Czimeres kinitott pötsétes hütlevelemet. Melly hütlevelem légyen nagyobb hitelekre. Iratott Junny 8-dik. 1650.

Költ Zékes Fejérváron.

ze volna a' legjobbak közzűl. Ide fél óra járás észak felé

Sóly, a' Zirtzi Cistercitai Monostoros Apátságnak birtoka. Lakosai hajdan egészen Magyarok voltak, de már ma tsaknem harmadára Németek. Magyar lakosai többnyire H. v. t. tartók; a' Németek pedig, és igen kevés Magyarok katholikusok. Tsak a' Reformátusoknak van templomjok, melly felette régi. Fennállott ez már Sz. István Királyunk idejében, és a' Veszprémi Püspökség ezen Templomban erősíttetett meg, mint a' Diploma vége mutatja: *Datum in villa nostra Sóly* etc. Sólynak határán keresztűl foly a' Sárvize, mellyen a' helységen fellyűl egy hegy oldala mellett van az Uradalomnak igen mesterséges alkotásu, és jó papirost készítő malma. Határja nem a' legjobb termő, legelője köves, kopár, és tsak birkának való, ellenben rétjei jók. Bora igen derék, melly, ha sokáig tartatik, sokban hasonló mind izére, mind szamatjára a' Somlyaihoz.

Hajmáskér Sólyhoz fél órányira fekszik északra egy kősziklás hegy oldalban, Veszprémi Püspökség birtoka. Lakosai Magyarok, és kevés Németek, részint Katholikusok, részint Reformátusok, és mind a' két felekezetnek vagynak templomai. Nevezetesek liszt malmai, kallói, és jeles alkotású fűrészmalma. Erdeje meszsze kiterjedő bakony, mellynek nagy vadjai is vagynak. Ditséretet érdemlenek egésséges, és a' helység alsó szélén felbuzgó forrásai. Hajmáskérhez délre egy óra járás

Litér, Magyar helység, több Földes Uraságoknak birtoka. Lakosai H. v. t. tartók. Gabona termő földjei, jól miveltetvén, a' földmives fáradságát meg szokták jutalmazni. Erdeje igen szép, nevendék fákból álló, rétje kevés, de jó szénát termő, — legelője hegyes, völgyes, kősziklás, bokros. Bora igen jó és állandó. Pap-Keszi és Litéri határokban volt ez előtt mint egy 20 esztendőkkel egy Daka nevű tó, melly sásat, nádat, kákát termett, jó izű apró halakkal, vizi vad madarakkal bővölködött; de tsatornára

metszetvén részszerént termő földdé, részszerént rétté vált, mellyből a' Birtokos Uraságok szép hasznot vesznek.

Az az ország út, melly Veszprémből keletnek kijön, már a' szomszéd Kádártói határban három fő útakra ágazik, úgy mint: Zirtzi, vagy Győri, — továbba Palotai, vagy Komáromi, és végre Mezőföldi, vagy Somogyi útakra. Ez utolsó Litér mellett megy el, és jó karban tartatik, mivel minden Tsötörtöki, és Pénteki napokon, kivévén az ünnepieket, a' Veszprémbe gabonát vivő szekereknek fő útjok. Ez úton menvén a' Litéri, Szent Istváni, és Pap-Keszi határokon keresztűl, eljut az ember a' valóságos Balatonmellyéke kezdetére

Kenesére, melly M. K. Kamarai birtok. Lakosai Magyarok, Katholikusok is, de nagy részint Helv. V. t. tartók. Mind a' két felekezeteknek vagynak templomai. Fekszik ez a' népességére nézve hozzávetésképen 1500 lélekből álló helység völgyben, szőlőhegyek között, épen a' Balaton tava fejénél. Rendetlen tömött utszái, szoros udvarai vagynak. Szőleje felette sok, de erdeje kevés, vagy épen semmi, mivel a' lakosok eleinek gondatlansága, és fapazérlása miatt, az a' szép erdő, mellynek most már a' szorúlt maradék odvas tőkéit a' földből kapákkal ássa, kiveszett. A' hol ez az erdő volt, tudniillik a' Kenesei szőlők, és a' Pap-Keszi erdő között, volt ama rettenetes sáska seregnek, melly Magyar Országot béjárta, és pusztította, nyúgovó, és letojó tanyája, és most is látszanak még a' sáska sántzok, mellyekbe a' tavaszszal kikölt, és még szárnyatlan sáska fiak bészorittattak, tsomoszlókkal egész Vármegyék népe által öszvezúzattak, megégettettek, és eltemettettek, meszsze kiterjedésben. Kentsén igen jó halászatok esnek. Az ő Balatonjokban, vagy mint magok nevezik, az ő vizekben vagyon fogas, fogassüllő, közönséges süllő, tsuka, hartsa, ponty, tzompó, kárász, keszeg, garda, és sok ketske-rák, mellyek Kenesének nádas, és kákás partjait szeretik. Méltó

megtekinteni a' helységen mindjárt alól, a' víz partban lévő azon búvó lyukakat, mellyekben hajdan Kenesének lakosai rejteztek azokban a' boldogtalan időkben, midőn a' Török ezt a' tájt dúlta, pusztította. A' hol ezek a' tanyák bévannak vájva, ott a' part függőleges egyenességben mintegy 7—8 ölnyi magas. A' partnak nagy része leomolván, némelly lyukaknak csak belső füstös falai látszanak már; de az alatsonyabb részen meg van még csak nem egész épségben egy búvóhely, mellybe a' leomlott partnak földjéről könnyű a' felmenetel. Ebben tartják a' halászok hálóikat, és egyébb eszközeiket. Igen szép innen nézni a' halászatot. A' meszsze benlévő, nagy tölgy derekakból vájott tsónakok úgy látszanak a' kék Balatonban, mint a' repülő tsókák a' levegőben. Ez előtt egynehány esztendőkkel járt ide Gr. Festetitsnek egy nagy fedeles, és vitorlás hajója, mellyet a' köznép gályának nevezett, hordó-dongákat, és más faneműeket hozván ide, innen pedig viszszatértében sót vivén, de már régtől fogva elmaradt, hihetőleg elpusztúlván. Még azt jegyzem meg e' tájnak ditsőségére: hogy Kenesével épen ellenben fekszik a' tó hoszszában Tihan fél szigetje, — és hogy innen a' jó szemek megláthatják a' kék homályba merűlt sziget keleti hegy tsútsán a' Klastromot, mellette lévő kettős tornyú templomával, melly a' szemlélődőt, és szépet érzőt igen érdekli.

A' Balaton partján menvén észak felé, eléri az ember a' *Mámai pusztát*. Itt régen helység volt, jókora kiterjedésű, de igen terméketlen határral. Lakosai útóbb Veres-Berénybe beszivárogván, határja ehez lett kaptsolva. Talám sohol sem olly bőv halu a' Balaton, mint itt, mellynek a' lehet oka, hogy máshol a' part homokos, vagy követses; itt pedig meszsze kiterjedésben plántás, gyökeres, és férgekkel tellyes ingoványok vagynak, mellyekben a' férgekkel élő halak, mint a' pontyok, hartsák bőv élelmet találnak. Mivel pedig a' ragadozó halak is ott szeretnek tanyázni, hol a' kisebb hala-

kat fogdoshatják: azok is nagy számmal tartózkodnak itt. Mátyás hetében lövöldözik a' Mátyás tsukáját, Gergely hetében a' Gergely tsukáját. Megállanak a' lövöldözők a' learatott nád szélén, és oda várják a' párosodni, vagy az itteni szóllás szerént az ívni kijövő tsukákat. Az egész part hemzseg illyenkor az emberek miatt, és egy óra alatt 50—60 lövést hallhatni. Épen a' Balaton sarkán, vagy tsútsán van épűlve egy igen derék, sok alkalmatosságokkal ellátott, két ajtókról egészszen bézárolható vendégfogadó, melly még akkor épűlt, mikor a' Veszprémi Ország út itt ment el. Most, mivel tsak némelly compendizáló útasok jönnek erre, szükségből pedig tsak azok, kik itt közelébe a' tó partján laknak: igen kevés jövedelmű: neve *Fűzfő*, de nevezetes arról, hogy az északra mellette hosszában feküvő harmadik, negyedik hold földön, épen a' vendégfogadó arányában, találtatik bővséggel az úgy nevezett ketske köröm, tsak hogy nem olly fejér, és tiszta állapotban, mint a' Tihani. Kétséges előttem azoknak állítások, kik ezeket a' körmöket kővévált tsigáknak mondják. Mert hogy azt elhallgassam, hogy illy nemű tsigák a' Balatonban nintsenek; holott ha ezek petrificalt tsigák, kellene hasonló élőknek is lenni, tsak abból is meggyőzettethetik akárki is, hogy ezek négy lábú állat körmei *) voltak, mivel a' körmök görbesége külömböző, egyiké jobbról balra; másiké balról jobbra horgadván, melly nem lehetne, ha tsigák volnának, mivel minden magához hasonlót nemz, és ha nem egészen illenek is ide Horátznak eme szavai: „Fortes creantur fortibus, et bonis. „Est in iuvencis, est in equis patrum virtus; nec „inbellem feroces progenerant aquilae columbam" de mondásomat még is igazolják. E' vendégfogadótól felóra

*) Nem a' szarú nemü körmöket, hanem az azokon belől lévő tsont körmöket kell ezeken érteni, mellyekben a' siklók forognak.

Veres-Berény, M. K. Kamarai birtok; de vagynak benne egynehány Curiákon lakó Nemesek is. Hajdan a' Győri Jésuiták volt, kik az itt lakó szerzetes Provisor és tisztek számára szép kastélyt építtettek. Ehhez közel van a' helységen kivűl egy igen derék magház, mellynek közepe bor tized szedőhely, allja pedig mintegy 20 öles bolt pintze. Veres-Berénynek lakosai Magyarok, Katholikusok, és H. v. t. tartók. Mind a' két felekezetnek vagynak templomai. Különös szépségű, és nézésre méltó az itt lévő Katholikusok temploma. Benne a' festett képek igen szépek. A' kastély felől nintsenek ablakai; de a' másik oldalon lévők annyira vagynak festésben követve, hogy a' valóságos, és festett között alig lehet külömbözést tenni. Figyelmet érdemel még az a' kis oltár is, melly Nepomuk S. Jánosnak a' Morva hidjánál történt kivételét ábrázolja, ha jól jut eszembe, a' bémenetelnél mindjárt balról, — valamint a' karban, a' rongyokban attya előtt térdepülő tékozló fiu, és a' könnyeket hullató Édes Atya, de nézést érdemlenek egyébb festések is. Veres-Berénynek, úgy szóllván, harmada határja szőlőből áll, mellyek a' Balatonra néznek, és igen jók; de tzukrosságok miatt hamar megromló borokat teremnek. Szántóföldjei meglehetős termékenységüek, égett veres földből, vagy fekete vulkán hamuból állanak. Maga a' helység is illyen veres földön épült, honnét vette is utóbbi nevezetét, mert régiebb neve Zár-Berény volt, mint ezt a' Reformatusok tornyában lévő egyik harangnak betüi bizonyítják. Erdeje szép, nevelkedik. Forrásai Sz. K. Szabadja felől, egy meredek hegy alatt igen gyönyörüségesek vagynak, és olly bőv vizüek, hogy felbuzgásokhoz nem meszsze mindjárt egy malmot, a' helységben ismét másikat hajtanak, mellynek a' helybeliek őrlési szükségeiket eléggé kipótolják. Veres-Berény a' kilátásra, fekvésre, természet sokféle szépségeire, egészséges levegőjére nézve, elsőséget érdemel minden Balatonmelléki helyek felett. — Veres-Berényből szőlők között, görbe, hajlós, köves, gödrös,

szoros, egyszóval minden tekintetben roszsz úton, mintegy fél órai kotsizás után, kiér az ember Veszprém Vármegyéből, elhagyván az

Almádi tsárdát. E' különös hely. A' ket Vmegyék határainak öszveütközésén úgy vagyon épűlve, hogy az épületnek fele Veszprém, a' másik fèle pedig Zala Vgyében fekszik, jelelvén a' határt a' vendégfogadóban lévő mester gerenda. Az utasok e' különös helyen az ezt nem tudókkal sok tréfákat, és borbeli fogadásokat tesznek. Ide egy óra járás

Alsó Örs, Zala Vmegyében. Nemes helység ez. Egy hegynek oldalában lévén epűlve, szép fekvése van; de az épületek vér verességü kövekből külső vakolás nélkűl építtetvén, sokat elvesznek szépségéből. Itt már mint minden ezután említendő Balatonmelléki helyeken, kevés a' szántóföld, rét; hanem a' gazdálkodás legfőbb ága bortermesztés. Terem is Alsó Örsnek igen jó, és sok bora. Lakosai Magyarok, és H. v. t. tartók. A' Predikátori lakás, a' templom, az oskolaház a' helység felett lévő hegy oldalban különösen állanak, és a' Füredi vízről napkeletre utazókat meszszíről gyönyörködtetik. Alsó Örs szőlőhegyének egy kis részén keletre, melly Aranybányának neveztetik, a' kövekben igen fénylő sárga értz Nem találtatik, melly megérdemlené a' szemesebb visgálást. A. Örstől tsak 5—6 pertznyi járás

Lovas. Kisded falu; de szép helyen feküvő. Ennek is tsaknem minden gazdálkodása szőlő, szántóföldje, rétje igen kevés lévén, keresztűl megy ezen a' Vesprémből Füredre vivő országút, melly már most igen jó állapotban tartatik. Ehhez fél óra

Palaznak. Nem nagy helység; de szép fekvésü, és ez is mint a' elsőbbek a' Balatonhoz közel fekszik. Lakosai Magyarok, és többnyire Katholikusok: de vagynak Reform. lakosai is. Balatonra néző 's szép fekvesü hegyén, kemény, állandó, fejér szinű borok teremnek. Következik ezután

Kövesd, Curiákon épűlt helység. Felemelkedett helyen lévén épűlve, szép kilátásu, egésséges levegőjű.

gőjű. Lakosai Reformátusok, kiknek itt szép kis templomjok van, mellybe járnak Isteni szolgálatra a' Palaznaki és Tsapaki Reformátusok is. Szántóföldje, rétje ennek is kevés van. Kövesdhez félórai, vagy valamivel több járás

Aráts, völgyben épűlt helység. Lakosai Magyarok, Reformátusok, és kevés Katholikusok. Gabona termő földje és rétje szűkön van, nagyobb része a' határnak szőlőkkel lévén béültetve. Az Arátsi szőlőhegyen, mivel épen a' Füredi víz felett, és ahoz tsak közel esik, sok Uraságok birnak szőlőket, mellyeken igen tsínos és alkalmatos épűletjeik vagynak, mellyekben Füredi mulatások alatt lakoznak. Aráts Fürednek mintegy vendégfogadója, mert a' népes látogatáshoz nem lévén a' helynek elegendő épűletjei, kéntelenek sokan a' jobb módú Arátsi gazdáktól házaikat kibérleni, kik azokat egy két hónapra jó fizetésért örömest is által engedik. Arátshoz egy fertály sétálva a'

Füredi Savanyúvíz (Füred ad Acidulas), közel a' Balaton partjához, egy meneteles völgyben, melly nem látszik meg az útról, míg az ember a' mulató erdő sarkához nem jut. Itt egy lejtő következik, mellyet elérvén, szeme előtt van a' meszsze földről ide vágyott útazónak a' savanyúvíz egész ditsőségében. Balról a' lemenetelnél vagyon mindjárt egy nagy udvarú vendégfogadó, ezen alól az istálók, kotsiszínek, és ezeken ismét alól a' patika, és fördőházak. Ezek előtt van nem meszsze a' fördővíznek való kút, mellyből szívatókon vonatik fel a' víz. E' kúthoz mintegy 40 lépésre van az a' jóltevő savanyú forrás, melly az öszvejövetelnek, örömnek, társalkodásnak, barátságnak és egésségnek szerző oka, forrása, ha jól jut eszembe 16 gömbölyű kő oszlopokon nyúgovó tsinos fedelezet alatt, mintegy 6 Bétsi láb mélységre a' föld színétől, kerekes, és egy darabból álló pallérozott veres márvánnyal borítva, mellynek közepén vagyon egy mintegy két arasz áltmérőjű, karikás vasrostély által lezárható lyuk. Alólról a' Balaton erán-

nyában tsővek állanak ki a' kút oldalából, mellyeken meríti a' köznép ivóedényeit, és a' mellyeken a' felesleg való víz kiadja magát, tsatornán levezetődvén a' Balatonba. A' kút épületjének négy nyílása van. Ezen nyílásoknál állanak meg a' vízben részesűlni kivánók, hova a' meringelők tisztán kiöblített poharakban páltzákon nyujtják fel a' vizet. Helyben a' Füredi víz, kivált nagy melegekben, igen erős. Ivás után kevés időre feladja magát az erő a' gyomorból, melly különösen az órrnak érzőinait bizgatja, és a' szemekből könnyeket fatsar. A' kút oldala vas rozsda színű. E' forrást hoszszas négy szegben veszi körűl a' sétálóhely, melly gyönyörű hársfákkal vagyon béültetve olly sűrűen, hogy a' napnak tikkasztó hevétől a' mulatók egészszen mentve vagynak, mellyeknek a' mulatási időben nyilván virágjok, kellemes szaggal töltik be a' helyet. A' fák alatt imitt amott tsínos padok és asztalok vagynak kirakva, a' fáradtaknak elfogadására, és a' jádzani kivánók számára. A' sétálóhely apró követstsel van megtöltve, melly minden reggelre tisztára kisepertetik. A' sétáló nyúgoti sarkánál van kápolna is, mellyben minden reggel Isteni tisztelet tartatik. Ezen fellyűl a' mulató kert szélén épűlt nem régiben Játékszín is, melly egészszen ugyan még nem kész: de már a' jádzásra alkalmatos, és adatnak is benne játékok. Nyugotra vagynak a' szállások, boltok, közönséges vendéglők két sorban, nagy útszát képezvén, többnyire emeletesek, jó ízléssel épűltek, mellyeknek eleje hasonlóúl hársfákkal vagyon beültetve. Ezen két sor épület között kell kimenni a' hideg fördőbe, mellybe, mivel a' Balatonban a' náḍasban vagyon épűlve, hoszszú deszka híd vezet be. Méltó megemlítenem a' mulató kertet is, mellyet az ide való nép Angluskertnek nevez. Ez hazai fákkal és tsemetékkel van béültetve; útjai mulattató tsavargásúak, hol hegyre mennek fel, hol völgyre szállanak alá, és jól töltettek. Néhol vagynak benne szérű nagyságú puszta helyek is, és az útak mellett nyúgvó

padok. Szép hely, de mivel jobbadán a' Vénus madarai ebben tartózkodnak, lesvén a' prédára : a' jobb ízlésűek és erköltsűek tsak a' forrás mellett múlatnak, ezt a' világ fiainak 's leányinak hagyván. Megérdemlik a' megtekintést a' Balaton partjára dülő kertetskék is, melly a' sétáló végezeténél megtörténhetik. Gyakran az itt mulató társaság éjszaka fáklya világánál bészokott ladikázni jó meszsze, sokszor Tihanyig is, a' Balatonba, melly közben a' vízen tűzi játékok adatnak, és ez a' kivűlről szemlélőknek szép mulatságúl szolgál. A' Füredi Savanyúvíz a' Sz. Mártoni Fő Apátságnak birtoka.

Jan. 16-dikán 1834.

A' Savanyúvíztől talám egy fertály óra járás sints *Füred*, melly Nemes Helység; de a' Veszprémi Káptalannak is van benne birtoka. Lakosai többnyire Reformátusok; de laknak itt Katholikusok is. A' Reformátusoknak 1830-dikban készűlt itt egy mind belső alkotására, mind külső formájára nézve igen jeles templomjok. Fürednek lakosai szőlőből gazdálkodnak, szántóföldjök, rétjek kevés lévén. Itt igen olajos, erős, és arany színű bor terem. Ez előtt az itt termett borokat igen hordották a' tengermelléki tartományokra az úgy neveztetett Hentzek; de most mi okból? nem tudhatni, elmaradtak, és ennél fogva itt is, valamint más Balatonmelléki helyeken, a' borral való kinézés nem sokat jelentő. Fürednek nyúgoti tsútsát nevezik *Siskének*, hol hajdan a' hegy oldalban Barát, vagy Apátza klastrom állott, mellynek már ma tsak kevés falai állanak fen. Mintegy 3 fertály óra járás Füredhez

Tihan szigete. E' sziget széléhez pedig maga Tihan egy fertály óra. A' Szent Mártoni Fő Apátság birtoka ez, melly a' hozzá tartozó Somogyi és Zala Vármegyei javakkal együtt a' Tihani Administrátorság által igazgattatik. Tihan szigetének kerűlete lehet egy mértföld. Mindenfelől körűl övedzi a' Balaton, tsak északnyúgot felől van egy kes-

keny bejárása. Hogy Tihan az én vélekedésem szerént valaha tűzokádó hegy lehetett, abból gyanítható: mert kövei feketék, lépesek, vas salakhoz hasonlók, mellyek nem egyebek lehetnek kihűlt, és megkeményedett láváknál, — és még abból is, hogy a' sziget közepének töltsér formája van, mellynek legmélyebb völgyében van két halakkal bővös tó is, mellyek a' hajdani Craterek. De hitelesíti vélekedésemet hamuhoz hasonló, sok apró fekete törött kövekkel elegyes földje is, mellyek öszvevéve igen hihetővé teszik azt, hogy régenten ez a' sziget valamelly földalatti tűz miatt szenvedett. Tihannak épületjei igen egyűgyűek, feküsznek hegy oldalban, részszerént északra, részszerént keletre terűlvén; a' hegynek tetejét pedig az emeletre épült szép Klastrom, és annak két tornyos temploma koronázzák. Lakosai Katholikusok, és Reformátusok. A' Reformátusok temploma mellett felmenvén keletnek a' hegytetőre, meglehet találni azon két kő tsoportokat, mellyek jelelik azt a' helyet, hol meg kell állani annak, ki Tihan híres viszhangjával mulatni akar. Ez a' viszhang, melly egy egész hexametert viszsza mond, formálódik a' Klastrom temploma északi oldalánál, ahhoz ütődvén, és arról verődvén viszsza a' kiáltott szó. Innen a' vizsgálódók leszoktak menni egy meredek szorosságon a' Balaton partjára, hol a' keletre néző sziklába remetei lakások, kisded kápolnák, és oltárok vagynak kivájva. Ezt a' helyet a' köznép leány lakásnak nevezi. Ugyan az itteni part mentében szedetnek a' fellyebb is említett kővé vált ketske-körmök is. A' sziget déli részén van egy révház, honnan a' sajka által és viszsza szokta szállítani a' Somogyba, és onnan ide, által menni, és viszsza jőni szándékozókat. A' Tihani nyúgoti hegy oldalban van az a' kősziklából kivájt lyuk, honnan a' Török idejében az őrök az ellenséget lesték, vígyázták. Tihannak lakosai számához képest elég szántóföldje, rétje, erdeje, szőleje van, 's azt lehet egész bátorsággal mondani: hogy az egy sót

kivévén, a' világtól elzárattatva, minden élség, és szükség látás nélkül magát fentarthatná. A' Tihaniak Balatonjok, a' gardák fő tartózkodó helye, és ezt a' hal nemét olly bővséggel fogják a' lakosok gyakorta, hogy a' vidéket 5—6 mértföldnyi kiterjedésben is a' tsömörig bétöltik azzal. Tihanból kijövén következik

Aszófő, meglehetős nagyságú helység Lakosai Magyarokkal elegyes Németek, kik katholikusok. Most épül benne egy igen derék templom. Határja szük, szőlőhegye nints. Nevezetes jó téglaégetőjéről, mellyben könnyű, erős, vizet, esőt kiálló téglák készülnek. Tsak igen közel esik ehhez

Örvényes, Német katholikus lakosokkal, kik igen sok szőlőket birván, és azokat jól mívelvén, tehetőssek. Az egész helység egy egyenes utszából áll, mellynek tsak nem közepén áll a' templom. A' házak sorba vagynak épülve. Ez előtt egynehány esztendőkkel tsak nem egészszen elégett; de égése után még szebben megépült. Határja köves, de jó gabona termő, — nádasa is a' Balatonban igen jó. Örvényes után következik

Udvari. Lakosai Magyarok, többnyire Helv. v. t. tartók, és kevés katholikusok. Mind a' két felekezetnek vagynak templomai. Veszprémi Püspöki birtok; de a' lakosok régi szerződésnél fogva bizonyos summát fizetvén földjeikkel szabadok. Szántóföldjei kövesek, de jó termők. Szőlőhegye jó, és erős bort terem. Udvaritól mint egy óra járás

Akali, Kegyes Osk. Szerzete tulajdona, fekszik éppen a' Balaton partján. Lakosai Magyarok, Ágostai V. t. tartók és katholikusok. Határja felette köves, és kevés: de jó termő. Akali határjában van talám az egész hazában legelébb aratás; a' vele szomszéd határokban, kivévén Zánkát és Szepezdet, két héttel utóbb aratnak; mellyet köves természetének, és a' Balaton tükrétől viszszaveretett napsúgároknak lehet és kell tulajdonitani. Mivel Akali korán arat, és kevés gabonája terem: a' szomszéd

helységek lakosai midőn aratásokhoz fognak, azt szokták tréfából mondani: hogy az Akaliak már termésseket megis ették. Az Akali mellett elmenő pósta út keresztűl megy

Ságon, melly a' Dörgitsei uradalomhoz tartozó puszta, hol az Uraságnak birka majorja, sertvés óllai, béres és pásztorházai vagynak Ezen majoron alól keletre, volt ez előtt tsak 10 esztendőkkel is egy puszta, mesterséges munkájú épűlet, mellyről az e' tájon lakó nép azt beszélli, hogy Béla királyunk tartózkodása lett volna, és akkor épűlt, mikor a' hazát a' Tatár égette, rablotta, pusztította. Ez omladék körül látszanak, Zánka felé menvén, jobbra apróbb épűletek maradványi is, hihető: a' királyt kisérő emberek hajlékaiknak nyomai. Ságnak igen nagy kiterjedésű somos erdeje van, hol néha annyi som szokott termeni, hogy az erdő alljat veresre festi, mellyel sertvéseket szoknak hizlalni. Van Ságnak a' Balaton partján rekettye termő berke is, és sok nádlása. A' Zánkára vivő pósta úton balra, éppen a' Balaton partján vagyon

Vérkút, egy orvosló erejű forrás ferdőházakkal, melly nyári napokban olly népesen látogattatik, kivált a' köznéptől, mint a' Füredi. Vize kesernyés, és nem savanyú, a' kút oldalait pedig, és az árkot, mellyen vize elfoly, követtseivel együtt vérveresre festi, honnan vette Vérkút nevezetét is. Van itt a' köznép számára egy nagy ferdőház, sok kádakkal, és két különös ferdőházak 4 kádakkal. Ez a' ferdő a' köszvényeseknek, ütközött tagúaknak, tartós kólikában szenvedőknek igen használ. Ide egy fertály óra

Zánka, több Földes uraságok birtoka, kik között vagyon az Eszterházy Hertzegi nemzetség is. Lakosi Németekből annyira általváltozott Magyarok, hogy már anyanyelveken egy szót sem tudnak. Vallásokra nézve Reformátusok, és Evagyelikusok, kik egy templomba járnak Isteni tiszteletre, egymást felváltva. Határja felette köves, de még is jó termő. Nyúgotra van két szőlőhegye, mellyek közzűl Bá-

linthegy különös jóságú bort terem. Legelője is felette köves, és tsak erdőből áll. Szénája meglehetős bővségben, és igen jó terem. Innen egy szép erdőn keresztül, mellynek földje az egymáson fekvő veres lapos kövek miatt alig látszik, eljut az ember

Szepezdre. Ez a' Balaton partján fekvő gyönyörű kis helység több földes Uraságok birtoka. Lakosai Magyarok, Katholikusok, Helv. és Ágostai V. t. tartók. Mind a' három felekezetnek vagynak templomai. Határja nem igen nagy, de jó termő. Különösen hegyei jó bort termenek. Hires Szepezd szerentsés Balatoni halászatjáról is. Öt fertály óra ehhez nyúgotra

Kővágó-Örs. Nemes helység, Magyar lakosokkal, kik Katholikusok, és Evangyelikusok. Mind a' két résznek vagynak templomai. Ez a' külömben népes helység igen köves helyen van épűlve. Találkozik az ember az útszákon 30—40 mázsányi fekvő és kilátszó kövekre is. A' helységen kivűl keletre, nagy fejér kövek vagynak egymás mellett jó nagy kiterjedésben, mellyek öszvesen egy delelő gulyát képeznek távolra. Határja Kővágó-Örsnek nagy kiterjedésű, mellyben jó szántó földek, nevendék erdők, és szőlők vagynak. Sok elpusztúlt helységek ből lett puszták veszik körül, mint: Fülöp, Etsér, Ábrahám, Kis Örs, mellyeknek már ma tsak puszta templomai látszanak. Megérdemli még az említést a' Kővágó-Örsi Rév is, honnan a' sajka Boglárra jár által. Itt a' gabonából gyakorta megszükűlő Balatonmellékiek számára van épűlve egy igen derék magház, melly Somogyból általszállíttatott minden némű elecséggel töltetik meg, és mivel árra oltsóbbra szabatik, mint kél Veszprémben, és közelebb is esik, jó keletben vagyon. Kővágó-Örs határjának nyúgoti tsúttsán, egy kis *Rendes* nevezetű Helység alatt, *Pálköve* nevezetű helyen, van egy igen erős vizű savanyú forrás, de kár, hogy a' Balatonban mint egy két ölnyire! Ha tisztán, az az: Balaton vize nélkül meríttethetik, erősebb a' Füredinél, melly tsak úgy történhetik meg, ha az edény szája

béfogatván a' viz méllyére üresen lenyomatik, 's lenyomatván szája kinyittatik. E' forrás, midőn én láttam, egy fa bodonnal volt körűlvéve. — A' parton láthatni jeleit az edények szurkoztatásának, melly jelenti, hogy ez a' viz már sokak előtt tekintetbe kezd jönni. Ha itt Ángolok laknának, bizonyos: hogy a' két öl szélességű, és tsekély mélységű édes viz kőfalakkal rövid időn kiszoríttatnék, és a' természet ezen drága adománya abból a' szövevényből, mellybe akadva van, kiszabadíttatnék. De hát nem tehetnénk-e ezt meg mi Magyarok is, ha akarnók?

Rendesen fellyűl esik

Bugyberek nevű igen tsekély falutska, mellyről semmi különöset nem tudok. Ehhez mintegy fertály óra járásra esik fellyűl

Kékkut, Katholikus Magyar lakosokkal. Határja jó termő, és szénával bőves. Ennek határjában, a' helységtől keletre van egy igen derék savanyú kút, kővel kirakva, és fa kámvával az édes kutak formájára körűlvéve. Nem kifolyó, de azon formára, mint a' Füredit, lehetne könnyen kifolyóvá tenni. Vize könnyű italú, erős, órr tekerő, és közelíti a' Füredit, tsak hogy nem színtelen, hanem egy kevéssé kékes, melly szín tulajdonságát vizének állásából lehet kifejteni. A' kútnak falai világosabb sárga iszappal vagynak bévonatva, mint a' Füredié. Látszik a' kút körűl egy már munkába vett nagy épűletnek földből kiálló alapja, melly mint formája mutatja, feredőház akart lenni; de miért? nem tudom, abban hagyatott, holott ez a' hely megérdemlené, hogy Birtokosa vele úgy bánnék, mint Füreddel az övé. Szomszédja Kékkutnak

Salföldе, igen kitsiny katholikns lakosú helység, mellyről semmi nevezetest nem tudok. Ezután következik

Tótі, meglehetős nagyságú helység, katholikus Magyar lakosokkal. Majd minden felől szőlőhegyekkel, még pedig igen jó bor termőkkel, van körűlvéve. Kezdődnek már itt a' nagyobb kiterjedésű gabont termő földek, és rétek. Tótinak szántó földje ho-

mokos agyag, melly ha essők járnak, igen jó fizető. Innen egy óra járás

Gyula-Keszi, Eszterházy Hertzegségi birtok, és Mezőváros, mellyről nevezödik az itt lévő Hertzegi Uradalom. Ez a' hozzá tartozó Uradalommal hajdan a' Gyulafy nemzetségé volt; de attól a' Vesselényi Trentsini szövetkezése, és az azután kiütött Rákótzi támadása miatt elesett *). Keszinek lakosai Kath. Magyarok. Az uraságnak itt szép izléssel épült kastélja van. Esnek benne vásárok, mellyek a' környékben igen hiresek, lehet is mondani: hogy az egész Megyében, a' Sümegieket kivévén, legjobbak. — Határja lap, nagy kiterjedésű, és jó termő. Napkeletre tsekély távolyságra esik ehhez Tek. Kisfaludy Sándor Úr remek költőnk által felszentelt

Tsobántz hegye, mellynek terült tetején áll Gyulafynak romladozott kastélyvára. Ez a' hely a' többektől külön válva áll, mint Somlyó; és ahoz formájára nézve is sokban hasonló. A' várba vezető út elferdült ≳ betűt képez, melly a' hegy alatt egy puszta templomnál kezdődik. Már ma tsak gyalog, és nagy fáradsággal, 's vígyázással lehet a' várba feljutni; de, felverekedvén egyszer a' kívántsi szemlélő, minden fáradságát elfelejtette, és mintegy más világon képzeli magát lenni. Simára terülvén a' magasságban szemei előtt az árkok, völgyek, halmok, a' nagy hegy lántzokig szép rónát lát, a' hegy alatt jövők, menők, emberek, állatok, apró férgeknek tetszenek. Különös érzés fogja el az embert, midőn innen a' tájt körül övedző meszsze hegy sorokat vizsgálván, szemébe ötlik nyúgotról a' Sümegi fekete puszta vár, — délre a' kék Balatont, a' mellett az óriás Badatsont, ezen ismét innen tsak a' szomszédságban Szigliget omladékait, északról pedig Hegyesdet hasonlóan puszta falaiban, egy tő hegyességű hegynek tsútsán, egy talpon állva szemlélheti. Meglátszik ide a' Káli völgyön által keletre Tihan szigetének nyúgoti sarka is. A' vár

*) Történt az 1670-dik esztendőben.

hajdan erős bástyákkal volt körül kerítve, mellyeknek egy részek Gyula Keszi felől még fenáll: de északról, és délről már tsak egynehány bálvány oszlopok meredeznek. A' kastély maga, mint fenálló falaiból látni, nem igen nagy lehetett. Igen érdekli a' látogatót az elvadúlt kastélykert. Az orgonafák annyira elterűltek, hogy szinte erdőt képeznek. Zsálya, liliom bokrok is találtatnak még itt, mellyekről szakasztván a' Magasságnak vendégje, kéntelen is viszsza teszi magát ezekkel a' szavakkal az elrepűlt századokba: ugyan ki? mikor? és ki kedvéért ültette ide ezeket?! Az e' tájon lakók beszéllettek nekem valamelly mázas kútról is: de én azt minden gondos keresgélés után is meg nem találhattam. Ha volt az, nem egyébb lehetett esővíz fogónál, minémű Somlyó várban is vagyon. Mondják: hogy a' hegy oldalában szép kibuzgó forrás is volna, — nekem, mivel vezetőm nem volt, nem lehetett szerentsém ezt látni. Ezen nevezetes hegy alatt van egy kisded falu, ugyan

Tsobántz névvel. Igen kevés határja van, az is sovány, és szőlőkkel van jobbadán béplántálva. Itt ásatik az a' rózsaszínű föld, mellyel a' lakosok, mint kályha festő földdel, Somogyba kereskedést űznek. Vize semmi sints, mellyre nézve a' lakosok Díszelbe kéntelenek vízre járni. Ebeikről is azt beszéllik: hogy szomjúságok oltására ugyan oda futnak; de, mire haza érnek, ismét megszomjúznak, és újra kéntelenek vízre futni, a' honnan származott az e' tájon lakók közt ez a' monda: tsak lótsz, futsz, mint a' Tsobántzi Kutya. Ez ugyan mese; de tsak ugyan van annyi igazság benne; hogy a' szegény Tsobántzi népnél hibáz ez a' természet jóltévő adománnya. Tsobántzhoz nints egészszen fél óra

Díszel, több földes Uraságok birtoka. Magyar lakosai Katholikusok, és kevés Reformátusok. Határjában nints szőlő: de szántóföldje, rétje bőv, és jó termő. Dítséretes még jó liszt készítő malmaira nézve is. E' helységen megy által az Országút

Tapoltzára. Meglehetős népességű Magyar Mezőváros, Katholikus lakosokkal. Laknak benne minden falusi élet szükségeit felsegéllő mesteremberek. Fő útszája szép, egyenes. A' Városnak tsak nem közepén van egy kisded tavat képző meleg forrás, mellytől vehette hajdan Teplitza, ma Tapoltza nevezetét is. A' Tapoltza név oda vezet bennünket, hogy még itt is laktak régen Tótok. Határja homokos; de jó termő, és a' tengeri különösen szereti. Tapoltzáról viszsza fordúlván, és Díszelen ismét keresztűl jövén, eléri az ember a' posta úttól egy kevéssé félre eső

Hegyesdet. Nem nagy helység, Hegyesd hegye alatt, mellytől nevét is vette. Lakosai Katholikus Magyarok, és kevés Németek. Határja hegyes, völgyes, árkos, erdős, és sovány. Nevezetes a' Hegyesdi pusztavárról, melly egy rendkívűl tsútsos hegyen van épűlve. Meszszirűl úgy látszik, hogy a' hegy tetején egy ember is alig állhat meg. Volt itt ez előtt mintegy 30 esztendőkkel vas hámor is, hol különösen a' Török haborúkban elvett öntött vas ágyúk, bomba golyók, és más illyes vas néműek verettek rudakká; de matériája elfogyván, már elpusztúlt. Hegyesdhez mintegy másfél órai út

Kis Falud, hegy oldalban fekvő helység. Kevés határja van, népessége is kevés. Lakosai Katholikus Magyarok. Ezen helységen innen van egy völgy, melly *Káli Völgynek* neveztetik. Négy egymáshoz szomszéd helységekben találtatik ez a' Kál név, melly mivel kettőben szentek nevével van öszvekötve, és némelly Deák nyelven írott régi levelekben a' Káli helyek *Fanumok*-nak neveztetnek; igen hajlandó vagyok hinni: hogy a' Kálja végezet nem egyebet tehet, mint Kápolnája. Legközelebb esik Kis Faludhoz

Mind Szent Kálja (Fanum Omnium Sanctorum). Magyar helység, Katholikus lakosokkal, és fekszik egy völgyben. Fekete göröngyű szántóföldjei jó termők. A' gabona telek szélén áll egy igen nagy templomnak omladéka, a' hajdani Mind-Szent-

Káljai népességnek bizonysága. Mind-Szent-Káljához könnyű fél óra járás

Szent Ben-Kálja (Fanum Sancti Benedicti), Magyar helység, Katholikus lakosokkal. Határja nem nagy, de jó haszonvételű. Különösen sok pénzt vesznek a' lakosok igen híres fejér, édes, és erős boraikból, mellyeket a' külső tartományokba igen hordanak ki. Az a' hegy, hol e' jó bor terem, *Töltés*-nek neveztetik, melly egy magosabb hegy ormozatja alatt kezdődik, melly oromnak kopasz, kenyér színű, nagy lapos kövekből álló sziklái, meszsziről mint az egymásra tétetett kenyerek úgy látszanak, úgy hogy a' ki a' Zsidó Régiségeket valaha olvasta, vagy tanúlta, ezekre vetvén szemeit, tüstént eszébe jutnak a' *Panes Facierum*, vagy *Propositionum*. E' szőlőhegynek, valamint a' szomszéd Köveskálinak is, vulkán, fekete, morzsa kövekkel elegyes földje van. Az itt való szőlők fajjai ezek: Bajor, szigeti, rövid ízű kékínú, fejér, és fekete porba heverő, és a' közönséges lóggó fürtű fejér szőlő. Olly szeszes az itt termő bor, hogy egy kevéssé megmelegíttetvén, mint az égett bor meggyújtathatik. Megérdemlené a' Szent-Benkáljai bor, ha a' hazában nagyobb figyelemre méltatódnék. Ugyan a' Káli völgyben vagyon

Köves-Kál Pr. M. Város egynehány évek olta. Lakosai többnyire Nemessek, Reformátusok, és kevés Katholikusok. Mind a' két felekezetnek vagynak templomai. Szántóföldje nem sok, mivel határjának nagy része szőlőkkel van elfoglalva. Szőlőhegye szint olly nemes borokat terem középen, mint a' Szent Benkkáljai. Dítséretesek az itteni boros gazdák arról, hogy boraikat nem vesztegetik meg vizzel, mint sok helyeken, a' honnan azt nyerik, hogy majd két annyi árron adják el, és még itt bort találnak a' vásárlók, máshova addig nem mennek. A' Köves-Káli hegynek erdős tetején két tavak is vagynak, mellyek nem egyebek lehettek, mint tűz okádó hegyek Craterjei. Fognak ezekben igen jó izű kárászokat varsákban. A' Város határjá-

ban szép erdők vagynak. Határja déli sarkánál van két puszta állapotban lévő épület egymáshoz közel. Egyiket Sóstói puszta templomnak, a' másikat Puszta Palotának nevezik. Ez a' palota hihető a' Káli völgy hajdani Urának lakhelye lehetett. Van a' város határjában egy *Sásdi* nevű puszta templom is; de a' mellynek már tsak kevés falai vagynak fenn. Köves Kál Városának van még egy Kővágó-Örssel közös tava is, mely Karnyitának nevezödik. Ennek alsó részét Köves-Kál birja. Szép nád terem benne, ezen kivül bővölködik kárászokkal, tsikkal, vizi madarakkal. Nevezetes ez a' tó egy különös vizi plántájáról is, mellyhez én hasonlót, bár sok illy tavakat láttam, nem esmérek. Ezt az itt lakók *vizi töknek* nevezik, jóllehet sem virágja, sem levele a' tökéhez nem hasonló; gyümöltse is általjában nem tök, hanem inkább tulipán, vagy nartzis magtokhoz hasonló. Tök nevét hihető onnan vette, mivel a' tó mélységéből igen hoszszu, zöld, sinor forma szárral jön fel; a' víz színén osztán sok ágakra oszolván, azt zöld leveleivel mint egy béborítja, virágjaival meghímezi. Levelei hasonlók a' tzúkor répa leveleihez, de levél száraik sokkal hoszszabbak, és egy vas lapotzkát képeznek. Virágja közönséges alma nagyságú, fejér szirmokkal, a' fejér nártziséhez közelítenek, him portartói mint a' máké, tsak hogy ezek nem hamuszínűek, hanem sárgák. Ez itt igen böven terem, és a' gyermekek, mint tavaszi zsenge virágot, sövegjeik mellé tüzik. Mivel fűvész nem vagyok: mitsoda fajához tartozzék a' plántáknak? nem tudom. Köves-Kállal határos

Monostor Apáti. Magyar népes helység, Katholikus lakosokkal, Veszprémi Püspöki birtok. Erdeje igen nagy kiterjedésű, bikk, tölgy, tser, gyertyán fákkal bővös. Az Apáti erdő közepén van egy puszta klastrom, ez templom, mellyről vette a' helység is Monostor elő nevét. Gabona termő földje bőv és jó, rétjei sok szénát adók. Ehhez mintegy óra járás

Kapolts, Nemes Helység. Lakosai Évangyelikus és Katholikus Magyarok. Szántóföldjei közép

szerű jóságúak. Még itt is próbálják a' szőlőt plántálni, és azt a' lakosok tisztán és jól mívelik: de a' Bakony szomszédjában lévén, a' hideg miatt igen ritkán történik meg, hogy a' szőlő a' kifakadáskor el ne fagyjon, vagy ha el nem fagyott is, a' gyümölts tökélletességre mehessen. Kapoltsnak nevezetességei közé tartozik: 1.) az itten találtató finom, hó fejérségű, anyag részek nélkül lévő folyó homok, melly az üveg hutákban, valamint a' portzellan készítőkben is nagy haszonnal munkáltatik fel. 2.) Egy ditső forrás a' helység Apáti felől való végén a' fűrész malom udvarában, melly, négy szegre kőfallalkeríttetvén, kisded tavat képez, és már 12 lépésnyire liszt őrlő kereket hajt meglehetős sebességgel. Ennek a' forrásnak színe kékzöld fekete, és olly borzasztó, hogy bele tekinteni írtódzás. 3.) A' Pokollyuk, vagy, mint itt nevezik, *Pokollik*, kősziklás és erdős hegy oldalban Henye felé. Ez egy barlang, mellyből szünet nélkül hűvös szél jön ki. Mondják (mert én nem láttam), hogy nagy meszszeségre bele lehet menni; de egy tó elzárja egyszer a' bellyebb menést, melly jóllehet tsekély méllységű, mindazáltal senki sem bátorkodott még ezen keresztül gázolni. A' ben voltak valamelly tündöklést is vettek észre a' barlang oldalán, melly nem egyébb lehet, mint tsepegő kőnek ragyogása. Már ma a' barlang szük torkolatja kövekkel tsak nem egészszen be van temetve. Méltó volna, ha ez a' barlang bővebb vizsgálás alá vétetnék. Nem találna-e itt fel az ember egy új Ágteleket, vagy Abaligetet? Kapoltsnak számos, jó liszt malmai vagynak, hova sok szomszéd helységekből járnak őrletni. Határos ezzel

Balaton Henye, Nemes Magyar Reformátusokból, és Katholikusokból álló helység. Erdeje kevés, szántóföldje sok, és bőv termő, rétjei Balaton mellékén legtöbb szénát adók. Szőlőhegye egy kevéssé savanyú, de igen kemény, és jó asztali bort ád. A' Henyei szőlőhegy ormozatján van egy hoszszú, meredek szikla sor, melly *Törökök halálának* ne-

veztetik. Erről azt beszéllik, hogy egy Török tsapat e' helyre szoríttatott, és innen ugrattatott le, mellyet bizonyítani láttatik az, hogy mai napig is a' föld ásók, nyilakat, török késeket, és szablya darabokat találnak itt. Ehhez nem messze van a' Köveskáli határ öszveütközésénél egy szoros hely, melly Vaskapunak neveztetik, hol bizonyos értz nemet magában tartó, fekete, fényes törésű kövek *) találtatnak. A' magas Henyei hegy tetőn is van halastó, mellyben kárászok fogatnak. A' helység keleti, halmos, agyagos részén, az udvarokban gyakorta különös sírokra találnak a' lakosok. E' sírok az ezen határban fejtett szelevény, két újnyi vastag, egy ölesnél is több hoszszuságú, fél öl szélességű kövekkel vagynak megbéllelve, melly kő nemét az itt lakók Hopogakőnek **) nevezik. A' sírokban feküvő holtak kartsontjaikon arany-vonatokból készült, de már a' régiség miatt tsak nem egészszen megemésztődött kar-peretzek, és kék mázzal vont ivó korsótskák találtatnak. Henye határjában jó fejér tűzkő bánya is van, mellyből ökölnyi, és nagyobb darabokban is szedetnek a' tűzkövek. Egy fertály óra járás ehez

Monoszló, Magyar Nemes és Reform. lakosokból álló helység, egy hegyektől keríttetett gyönyörű völgyben. Monoszlónak határja meglehetős nagyságú, és jól míveltetvén, jó termő. Határjában van a' Balatonra néző, és az útazót meszszirőll is gyönyörködtető *Hegyestő* hegy, melly a' szomszéd Tagyoni hegy lántzát befejezi, és tzukor süveg formára felemelkedik. A' hegy igen meredek, és a' Hegyesdihez mindenképen hasonló, de annál kétszerte is magasabb, és vastagabb, és ez amannál azért is szebb, mivel azt erdők, ezt pedig jó bort termő tőkék fedik, és a' szép borházak 4—5 sorban körűl övedzik. Valaha tetején vár volt, mint árkai mutatják, de ma már semmi kőfalai nem állanak

*) Vallyon nem tzín értz-é ez?

**) Ez a' Sifrinek, v. fedél kőnek legdurvább faja.

fen. Monoszlóról azt mondják, hogy által magyarosodott Tseh gyarmat. Szomszéd ezzel

Szent Antal-fa, Nemes, Magyar, Reformátusokból, Evangyélikusokból, és Katholikusokból álló helység. Határja felette kitsiny, és jobbára az is szőlőkkel van elfoglalva, és lakosainak alig szolgáltatna elegendő élelmet, ha mellette két határjokat érintő pusztátskákat is nem birnának. Ezeknek egyike *Bárótza*, Tagyon szomszédjában, földje a' kőtől alig látszik; de azért jó termő: másik *Bartzfa*, mellyet bizonyos Familiák Nádor Ispáni feladás mellett birnak. Szent Antalfának igen kemény, és tartós borai vagynak. Hajdani lakosainak különös kiváltságaik voltak, mint Farkas vadászoknak (Venatores Canum luporum). Mindjárt alól esik ezen

Tagyon, Veszprémi Püspöki birtok. Kitsiny helység, Katholikus, és Reform. lakosokkal. Határja tsak nem mind szőlőből áll, melly olajos, erős, de meszes bort terem, melly a' vizet nem szenvedi, és azért asztali bornak nem igen egésséges. Egy hegyen túl 5 fertályra van ehhez

Dörgitse, melly két helységekből, úgy mint Felső, és Alsó, vagy Sz. Péter Dörgitséből áll. Kegyes Osk. Szerzet birtoka. Határja szük, többnyire erdőkkel és szőlőkkel lévén elfoglalva. Határában termő Agyagliki bor hires: Tsak futamat ehhez

Kis-Falu, v. *Kis-Dörgitse*. Nemes helység, és jó gabona termő földekkel bir. Kis Faluhoz egy jó óra

Ó Budavár, Magyar és Német Katholikus lakosokkal. Kisded, de egyenes útszájú, rendes fekvésű helység. Határja igen szük lévén, lakosai szőlőmivelésből élnek. Ehhez nyugotra fél fertály óra

Szent Jakab-fa, Veszprémi Püspöki birtok. Határja igen kevés, de földjeik jó termők. Az itt lakó Katholikus Németek is más határokban birván szőlőket, azokból veszik jövedelmeket. Egy dülő föld ehez

Tsitsó, nagy helység, Magyar és Német Kath. lakosokkal. Határja elég nagy, de igen sovány, és

tsupa

tsupa könnyű agyag. Rétje igen kevés. Szőlőhegye van a' helységen felül is; de nagyobb kiterjedésű a' Balási pusztán lévő, melly az Antalfai szőlőkkel ütközik öszve. Tsitsó határjában három puszta templomok vagynak, ugymint: a' Szent Balási, Herendi, és Beretzfai, a' mellyeknek határjait a' Tsitsói nép használja. Tsitsónak nagy kiterjedésű, bikk, tölgy, és más fákból álló makkos erdején keresztül megy az út, melly

Petend-Vígándra viszen. E' két helység tsak egynek látszik, de külön határjai vagynak. Lakosaik Magyar Katholikusok. Petendnek is igen szép, és a' Tsitsóihoz hasonló makkos erdeje van; de termőföldje nem agyag, mint azé, hanem fekete, és jó termő. Petend a' M. Gróf Eszterházy nemzetség birtoka: Vígándnak nagy részét pedig a' Domokos nemzettség birja. Ezeken a' helységeken megy által a' Kapoltstól jövő posta út, melly

Leányfalu-ba, Veszprém Vármegyében fekvő helységbe, viszen. Lakosai Evangyélikusok, Reformátusok, és kevés Katholikusok; de mind Magyarok. Itt igen sok fazekasok laknak, kik leginkább tálakat, tányérokat, és lábasokat készítenek. Leányfaluhoz egy dülő föld közre van

Nagy Vázson Kő. Lakosai Magyarok, Németek, Katholikusok, Reformátusok, és Evangyélikusok, Népessége mintegy 3000 lehet. Nevezetes itt az urasági, egy homlok, és két szárny épületekből álló, és a' városon kivül lévő igen szép ízlésű kastély, mellynek háta megett van egy együgyű; de együgyűsége mellett igen szépen elrendelt, és tisztán tartatni szokott sétáló kert. A' Kastély földalatti tsatornákon, igen jó forrás vízzel van ellátva. A' Város közepén áll Kinisi Pálnak, Ulászló Királyunk alatt élt nagy hősünknek, várkastélja, egy négyszegű vastag toronnyal, de már tsak omladékiban! Az említett torony, mint belső szerkeztetése mutatja, lakó palota volt, mivel az szobákra van osztva, mellyeknek ajtózáraik fejér pallérozott márványból vagynak készűlve. A' torony allja az

uradalmi rabok fogházának van rendelve. E' mellett van balról a' kastélynak düledéke. Valaha derék, és alkalmatos épület lehetett, mellyet kivül már 2—3 ölnyire erős bástya övedzett. A' kastélyhoz általellenben délre igen különös alkatású épületek vagynak, mellyek, mint formájok mutatja, az őrseregnek tanyái lehettek. Ezek előtt van egy igen egésséges, és bőv vízű kút, mellyből a' városnak nagy része hordja házához a' szükséges vizet. Északra a' vár alatt bő vízű források buzognak ki, mellyek hihetően hajdan a' vár bástyáin, és árkain belől lehettek; de már ma ezeknek semmi nyomát nem láthatni, az egész vár környéke sürűen bélévén épűlve. Nem meszsze a' várostól nyugotra a' temető mellett van egy elpusztúlt Barát lakás is, mellyet Szent Mihályi Klastromnak neveznek. A' Klastromnak már tsak kevés falai állanak fen; de alapjaiból nagyságához lehet vetni. Mindjárt mellette áll szomorú pusztúlt állapatban a' régi világnak egy remek műve a' Klastrom temploma. Hoszsza hozzávetésképen mintegy 14, széle 7, boltozatja magassága 8 öl. Szegeletei, és a' falak felső pártázatjai szépen pallérozott, fejér, négyszegű, és, a' hol a' fordúlások kívánták, különös formákba metszett kövekből állanak. Belől vékony prémzeteken állott a' Gothus bolt, melly már leszakadt, és tsak a' Sanctuárium felett van még meg bizonyos darabja. Oldal falai is nyúgoti vége felé igen elpusztúltak. A' nyúgoti tsúts fal egy bizonysága annak: melly mesterségét jól értő műves munkálódott ezen. A' tsúts fal magassága lehet 10 öl, széle közepe táján 8, melly a' föld színétől mintegy ölnyi magasságra a' két sarkok körűl annyira kivájattak a' pénz szomjúhozók által, hogy e' Colossust egy öl áltmérőjű falnál több nem tartja, és még is több föld rengéseknek, és erőszakos szeleknek ellenére is fenáll e' napig. E' templomba voltak letéve Kinizsi Pálnak, 's ha jól emlékezem, társának Miszlenovitsnak *) tetemei az Oltár előtt lévő sírba,

*) Ezen hősről tudtomra emlékezet sints a' Magyar történetekben.

melly sír egy márvány fedéllel (mellyre Kinizsinek, és Társának kidomborodott képeik, az akkori időhez képest valóban bámúlásra méltó ügyességgel vagynak tsak nem emberi nagyságban kifaragva) volt befedve. Ez a' sír az omladékok alá lévén temettetve, sokáig sértetetlen maradt, míg nem ez előtt 30—35 esztendőkkel, némelly kints kereső bohók, kik ott is szeretnének valamit találni, mit hova nem tettek, ezen hősök nyugvó helyét feldúlták, tetemeiket kihányták. Kinizsinek tetemei egy réz drótból kötött mesterséges pántzél ingben valának, mellette vala sok vért ontott kardja is. A' sírdúlás tudtára esvén az akkori nagy lelkű uradalmi Fő Tisztnek, ezen szentségtörőket megakadályozta további vakmerőségekben, a' tetemeknek pedig koporsót tsináltatván, azokat a' város keleti részén kivűl lévő templom mellé újra eltemettette, — azon tabulátomot *) melly a' sírt fedte, a' puszta vár falaiba bérakatta, melly ott még most is látható. A' sírban találtatott pántzél ing és kard ez előtt az Inspectori háznál lévő író szobában tartatott, ha tsak mostanában a' Nemzeti Muzeum számára mint nemzeti ritkaság meg nem küldődött, melly ha nem történt, reménylhetjük: hogy e' mi időnkben, midőn a' hazának fiai, mint a' munkás méhek úgy hordják ide öszve azokat, mellyek tsak e' helyet érdemlik, meg fog rövid időn történni. Nyúgotra Nagy Vázson Kőtől egy órai járásra van még egy Tálod nevű igen mesterséges alkatású puszta Klastrom is a' rengeteg közepén. Mitsoda szerzet lakhatta e' két helyet? ki nem tapogathattam. E' városnak nagy kiterjedésű makkos erdeje van, és

*) Szándékozom tavasz nyiltával a' hely színére elmenni. ezt a' kettős emlék-követ híven lerajzolni, és e' folyóírás T. T. Szerkeztetőjéhez békűldeni, ki is, reménylem, h gy ezen emlékezetre méltó ritkaságot, hazájához kimutatni szokott buzgóságából réztábla által az örökös elveszéstől megfogja menteni, mint ezt több hazai eddig titokban volt ritka óklevelekkel, és petsétekkel is tselekszi, mellyért légyen, és maradjon neve áldásban!

fából nem lát szükséget. Szántóföldjei nem a' legjobb termők. Rétje sem a' legjobb, mivel a' bakonyi árnyékos fák között lévén, vad, és zsír nélkül való fűvet terem. Malmai jók.

Mentsel délre esik Nagy Vázson Kőtől, Nemes, Magyar, többnyire Ágost. V. t. tartó lakosokkal; de vagynak benne Katholikus, és Helv. V. t. tartó lakosok is. Gabona termő telekje nagy kiterjedésű, és jó termő. Mint neve mutatja, és a' lakosok is hiszik: itt a' régi időben titkos rejtező vár lehetett, a' minek azonban semmi nyoma nem látszik. Ehhez észak keletre esik

Verestó, Nagy Vázsoni Uradalomhoz tartozó Német helység, Katholikus lakosokkal. Szép temploma, egyenes utszája, tsinosan épűlt házai vagynak. Határja népességéhez képest kevés, és közép termékenységű. Ezzel határos

Barnag, melly két egymás mellett épűlt helységekből, u. m. Magyar, és Német Barnagból áll. Termő határjaik külön vagynak: ellenben erdejek, és legelőjök közös. Magyar Barnag lakosai Reformátusok; Német Barnagé pedig Katholikusok. Német Barnagnak van egy tsínosan készűlt, 7 állapodásokra osztott Kálváriája, melly egy nyilt elejű kápolnán végeződik. Most fordúljunk viszsza egy kevéssé nyúgotra. Érjük elsőben is

Vászolyt, melly több köz birtokosok birtoka, alatsony halomnak lejtőjén, és völgyén épűlve. Lakósai Magyar Katholikusok, Reformátusok, és Evangyélikusok. Szép forrás vizekkel bővölködik; de határja nem legjobb minémüségű. Nyugotra felette köves, északra erdős, keletre hegyes, völgyes, délre is részszerént erdős, részszerént szőlőkkel béplántáltatott. A' keletre néző hegyen fel, és arról alámenvén, eléri az ember

Pétselt, melly kellemetes völgyben fekszik. Ez is kettős, mint Barnag, nyúgoti részét pedig Nagy Pétselnek nevezik. A' két helységet egymástól egy kis mezőség választja, mellynek közepén egy szép halmon áll a' Reformátusoknak, egy igen kü-

lönös alkotásu régi templomjok. Nemes Pétselt Nemesség lakja; de bir benne a' Veszprémi N. Káptalan is; Nagy Pétsel pedig a' Nagy Szombati Papnevelő ház birtoka. — Mind a' két helységben lakók Reformátusok. Határja nem igen nagy, de jó termő. A' Pétseli szőlők majd a' legjobb, leg táplálóbb, legtartósabb, és legszebb színű borokat termik az egész Balatonmellyékén. Van a' Pétseli határ nyugoti részén egy meredek hegy orman valami pusztavár is. Pétselhez tsak közel esik keletre

Szőlős, melly nevét az ötet kerítő sok szőlőhegyektől vehette; és mivel szőlős régi helység bizonyítja: hogy a' Balatonmellyéke jókor bortermesztő hely volt. Lakosai Magyarok, és Reformátusok. Határjának nagy része szőlő, hol a' Pétselihez tsaknem hasonló bor terem. Főbb gazdálkodása borból is vagyon. Innen egy lasanként emelkedő, de húzamos tartású hegyen, tsavargó, részint erdős részint nyilt úton eljuthatni

Tót Vázsonba, melly helyesebben Német Vázsonnak nevezödhetnék, mivel itt Tót lakosok épen nem; Németek ellenben igen sokan laknak. Lakosainak mintegy harmada Reform. Magyarokból áll, kik a' régi Tót Vázsonban különösen laknak, és mind nyúgotról, mint keletről Németektől vagynak környül véve, kik Katholikusok. Mind a' két Felekezetnek derék temploma vagyon. Birtokosai e' helységnek több Földes Uraságok. Határja nagy kiterjedésü, és jól míveltetvén, jó termő. Erdeje *) igen makkos, mellynek egy része kaszálónak használtatik. Legelöjének nagy részét teszi a' Törökkel volt ütközetekről hires Nőzsér **) mezeje, melly júh tenyésztésre igen alkalmatos. Nem meszsze a' helységtől, a' Szőlősre vivő út jobb részén, van egy igen

---

*) Dobrának neveztetik, melly szó tudtunkra adja, hogy Tót Vázsonnak hajdan Tót lakosi voltak.

**) Itt Kinisi gyakran tsatázott a' Törökkel, mi a' köznépnél is tudva van.

bőv vízű forrása Isztari kút nevezet alatt, mellynek nevét halhatatlan emlékezetű Tudósunk, N. T. Fábián József Úr, az Asztarót *) bálványtól szerette származtatni. A' Nagy Vázsonba vivő posta út bal felén volt hajdan a' Billegei puszta templom is, mellynek már ma tsak kevés alapja látszik. Ezt a' pusztahelyett nevezi a' köznép Bűgei puszta templomnak. Keletre esik Tót Vázsonhoz

Hidegkút, a' Balatonra hajló völgynek kezdetén épűlt kisded Német helység, Katholikus lakosokkal. A' Helység nyúgoti része felől állott még ez előtt 20 évekkel egy két tornyú puszta templom, de mint hallom már lerontatott. Ez alatt van egy igen ditső, bőv, és egésséges vizet buzgó forrás. Határja nem nagy kiterjedésű, és az is nagy részben erdős. Ehez egy mértföld

Vámos, Magyar helység, Református, és Katholikus lakosokkal. Mind a' két felekezetnek vagynak templomai. Vámos igen népes hely. Az udvarok benne utszákat képeznek, igen sok háznépek lakván együtt. Határja nagy kiterjedésű, és jó gabona termő; de a' tengerit hideg levegője miatt nem termi, vagy jobban mondva: nem érleli meg. Rétje is kevés van, mellyre nézve ritka, vén fákból álló erdejét szokta rétnek használni. Vámosnak keleti részét Perkátának hívják. Nevezetes határja keleti részén nem meszsze a' helységtől egy Likas nevű Török régiség. Ez a' síkon öszvehordatott nagy föld halom, mellynek belseje boltozatokból állott, és még tsak nem régen is járható volt; de mostanában bészakadozván többé nem lehet bémenni. Ebből a' földalatti lakásból ment ki ugyan a' föld alatt egy titkos út a' hozzá mintegy dülő földre eső nagy gödörhez, és egy másik ahoz a' faragott kövekkel Török kéz által keríttetett ditső forráshoz, melly a' Helység alsó részén maig is

*) Nem inkább a' Sztár szótól-e? mellynek a' Magyar az i betűt eleibe tette, mint ennek: Stall = istáló, schola = iskola.

fen áll. Vámos nevezetét, mint hiteles kútfőből tudom, az itt hajdan fenállott vámháztól vette. Vámoson alól, délre, félórai járásra van

Fájész, két egyenes sor házakból álló Katholikus Német lakosú tsinos helység. Termő mezeje szűk, erdeje, legelője elég bőv. Ehez keletre esik

Felső Örs *), Magyarokból, és kevés Németekből álló jó nagy Helység. Utszái rendetlenek, és veres kövekből épült házai többnyire vakolatlanok lévén, igen idomtalanok. Van itt Prépostság is, mellynek temploma felette régi, és mesterséges épület. A' Reformátusoknak is van templomjok. Felső Örsnek nagy határja van, mellyben vágások után szép erdeje nevekedik. Nevezetes szőlőhegyeire nézve, mellyek igen tiszta ízű, és jó szamatú borokat termenek. Itt a' szőlők igen drágák, és tsak urak, 's városi jó módú emberek' birják leginkább, mellyeket Budai módon kezdenek míveltetni. Felső Örssel határos

Szent Király Szabadja, Nemes Helység, és igen nagy népességű. Lakosai Magyarok, Reformátusok, és Katholikusok; de vagynak itt Zsidók is nagy számmal. Mind a' két ker. Felekezetnek vagyon temploma, — a' Zsidóknak is van Zsinagógájok. Az a' beszéd a' Katholikusok templomáról, hogy azt Szent István Király építtette volna. Sz. K. Szabadjának nagy kiterjedésű gabona termő mezeje van; de rétje igen kevés. Van szőleje is, de völgyben lévén és erdőkkel körül keríttetvén, igen savanyú bort terem. Erdeje igen szép, és vágásokra osztatott. Ez a' helység szabadságát még Szent Istvántól nyerte. Befejezem barátságos tudósításomat

Veszprém M. Városáról teendő rövid értekezésemmel. Ez a' Város hajdan a' Rómaiaktól Rhispiának neveztetett, és a' közép Pannóniának Praetoriuma volt, fekszik a' Bakony erdeje, és a' Balaton

*) Örs néven 4 Zala Vármegyei helyek nevezódnek: Alsó Örs, Felső Örs, Kis Örs, Kővágó Örs. Vallyon nem inkább itt volt-e kiosztva Urs vezérnek örökje?

között épen közép ponton. Vára mindenfelől (tsak délről nem) 24 öl mélységű természeti árokkal körül vétetett szikla hegyen van épülve. Itt volt a' Tótok Királyának Swatoplugnak lakása, midőn a' Magyarok ez Országba béütöttek. Ebből a' várból űzte azt ki Wszwbu 10 napi, és éjji szűnetleni ostrom után. Árpád Uszubunak népét, ezen vitézségéért, és az akkor hozott (Puszta Zeeri) törvények értelme szerént, e' hellyel, és ennek vidékével megajándékozta. Majd Szent István uralkodván, midőn Kupa Somogyi pártos vezér 998-ikban ellene támadást indított a' régi vallás elhagyásáért, és a' szabad Magyar Nemzetnek az Olasz Püspökök tizedje alá lett vettetéséért, és nagy sereget gyűjtvén, Veszprémet, mint a' Király rendszerént való tartózkodása helyét, ostrom alá vette: Veszprém vitéz lakosai vérek ontásával mind addig ellent állottak Kupának; míg Esztergam vidékéről Poznán, és Hunt Vezérek nagy sereggel megérkezvén, a' pártos Kupa seregét széjjel verték, magát a' vezért megölvén. E' vitézségéért azt nyerte Veszprém, hogy a' Királyné rendes lakjává tétetett (maga a' Király is háborútól üres idejét itt töltvén), Püspöki székkel, és Káptalannal felékesíttetett, az anya templom Királyné templomává tétetett, — lakosai Királyi Udvornok nevet nyertek. Ugyan a' Veszprémi Nemesség leány magzatinak tzélerányosabb nevelések tekintetéből, állított fel egy völgyben Sz. István Apátza Klastromot is, mellynek jövedelméül Veres-Berényt rendelte. Itt lakott hát Gizela *) az említett Királynak Hitese; — itt neveltetett fel az ő fija Imre is, ki minekutánna házasságra lépett, az Anya-templom alatt lévő Sz. György Kápolnájá-

*) Gizela Királynénak volt itt a' várban egy Kápolnája is, hihetően a' Királyné lakja mellett, melly a' Török idejében minden ékességéből kipusztíttatott, és sok időkig pusztán állott, míg azt Koller Püspök előbbi fénnyébe viszsza nem helyheztette, a' mint ezt a' Püspöki lak oldalán lévő sorok bizonyítják. Ez a' Kápolna goth boltozatra, és mélyen a' földbe van épitve.

ban, feleségével együtt örökös szűzességet fogadott. Azon édes szabadsággal éltek Veszprém lakosi, mellyet e' jó Király nekik ajándékozott, egész

1552-dik Esztendeig, a' mikor a' Török Veszprém Várát ostrommal bévette, a' Papságot részszerént elkergette; részszerént rabságra hurtzolta.

1557-ben Kiverettetvén a' Török, egy kis időre viszsza tért a' Káptalan a' hozott törvények kötelezése által elébbi helyére, és javait viszsza foglalta: de nem sokára ismét eltávozott az ellenségtől való félelem miatt. Ugyan is: megakarván boszszúlni a' Török a' Veszprémieket

1563-dikban Palotát támadta meg elsőben olly tzéllal, hogy azt bévévén, Veszprémet is meghódoltassa. Megtudván ezt Veszprém vitéz lakosai, Palotának segítségére mentek, és azt az ostrom alól felszabadítván, a' Török sereget széjjel verték, és nagy részét annak leölték, melly hírévé esvén Ferdinándnak az ütközet után 13-dik napon, az ő régi szabadságjokat, mellyel Szent István Király idejétől fogva szakadatlanúl éltek, új szabadság levél *) által ismét megerősítette.

---

*) Nos Ferdinandus, divina favente clementia Rlectus Romanorum Imperator semper Augustus, et Germaniae, Hungariae Rex etc. etc. Quum Nos moti pietate, et clementia; tum etiam ex eo inducti, quod fidedigni incolae arcis et praesidii Vesprémiensis, proxime praeterito festo Andreae Apostoli intra Oppidum Palota contra Turcas agebant, ubi non solum pro sacra Corona nostra, et diademate nostro; sed et pro tota Christianitate gloriosam obtinuerunt victoriam, ac inposterum semet obligant fidelitati Nostrae: unde vniversos, et singulos natos, armigero Nostro praesidio Veszprémiensi — — — confiniali, immunes ab omni (uti Tricesima, Telonio, ac alio qualicunque jugo) liberos esse, in perpetuum confirmamus, — imo illos sub septem vexillis Nostris in perpetuum permanere intra omnium Confiniorum et Praesidiorum Jura irrevocabiliter numeramus, et numerari mandamus. Datum Viennae. A. Dni 1563, die 13-a actionis a.)

Ferdinandus m. p.

(L. S.) Reg. Sig. Maj. vestig.

a.) Ez a' Levél a' Királynak tulajdon írása.

1564-ben ismét bévette a' Török Veszprémet; de hallván Eck Salvis Tsászári Hadvezér közelgetésének hírét, a' várat elhagyta 1566-ban.

1593-ban Suian *) Basa ismét megszállotta Veszprémet 100000 főből álló hadával, lövetvén azt Vámos **) felől, annak bástyáit öszvetörte, mellyeknek erőtlen voltát látván az őrző sereg, és nem bátorkodván a' nagy Török sereggel megmérközni, jobb időkben még használható személyeket futással mentették meg, bévévén magokat a' Bakony rengetegjébe. De alig távozott el a' vár bévétele után a' nagy Török tábor, midőn ismét a' vitéz lakosok kijövén rejtekeikből, az ellenséget kiverték a' várból, 's azt hatalmokba vették.

1629-dikben, Sennyei István Püspök alatt kezdett hanyatlani Veszprém Városa szabadsága, megerőtleníttetett pedig igen nagyon az 1715-dik évi Országos végezések 42-dik tzikkelye, és az 1723-iki ugyan Országos végezések 23-dik tzikkelye által, sok kárt tévén e' Város szabadságában az akkori Biró Pertzel Tamás veje Demkovits József, ama híres Grazsalkovits Antal nagy elméjű tanúló társa, és az időben Veszprémben egyedűl Ügyvéd, ki utóbb megbánván tselekedeteit, bűnbánásának jeléül szakállát köldökig növesztette. Most már igen tsekély Veszprém Városának szabadsága. Nevezetes ez a' Város a' Tekintetes Nemes Megye székéről, mellynek ott van helye, hol hajdan a' Reformátusok temploma állott. Megnézésre méltók e' városban az Anya Templom, melly már Szent István idejében, vagy már az előtt is fenállott, — annak földalatti Kápolnája, — a' Püspöki lak, melly igen szép épűlet, a' hova a' víz 24 öl mélységű völgyből malom kerék forgása által mozgattató szívatók által

*) Ezt a' Basát Fő Tisztelendő Superintendens Budai Ésaiás Úr Magyar Ország Históriája 2 dik Darabjában, és több Írók is Szinán Basának írják. Én ezt egy hiteles régi kézirat másolatjában így olvastam.

**) Hihető: hogy a' Vámos leirásánál említett Likas ekkor készült.

hajtatik fel, innen pedig levezettetvén a' város piatzára egy jó ízléssel épült veres márvány víztartóból 4 ágokra lövelli ki magát. Nézésre méltó az egész vár minden épületjeivel együtt. A' vár bástyái mellett délről, hol a' kapu volt, van egy félig kerek, félig 4 szegű torony, melly ez előtt mintegy 18 évekkel új ízlés szerént felékesíttetvén vígyázó toronnyá változtatódott. Ez az Anya Templom kettős tornyánál sokkal magasabb, és a' városnak szép tekintetet ád.

Lakosai Veszprémnek mindenféle nemzetekből állanak, de legtöbbek a' Magyarok, kik között Nemesek is vagynak. Vallásokra nézve Katholikusok, Reformátusok, Evangyélikusok, Óhitűek (tsak kevesen) és Zsidók. A' Katholikusoknak az Anya templomon kivűl, kivévén 3 Kápolnákat, 2 Szerzetes templomokat, több templomaik nintsenek. A' Reformátusoknak jó ízléssel épült templomjok áll a' várral nyugotra szemközt lévő hegyen. Az Evangyélikusoké is tsinos, de zárt helyen való, a' Zsidóknak ugyan ehez közel nagy Zsinagógájok van. Magában a' városban szép épületek vagynak, de, mivel hegyes völgyes, meszsze nem igen látszanak, kivévén a' várbeli épületeket. Boltjai, valamint hétivásárjai is jók. Híres Veszprém különösen gabona piatzáról. Talám az egész hazában nem kél el egyszerre egy hétivásárban annyi gabona, mint itt. Találkoznak e' városban minden élet szükségeit felsegéllő Mester-emberek is. Sokat szenved Veszprém fekvése miatt az árvizektől. Határja népességéhez képest nem nagy; de jól míveltetvén, jó termő. Legelője kopár, és kevés. — Erdeje van mind a' Városnak, mind a' Nemességnek, Szőlő hegyetskéje is van; de a' mi mulató helye inkább a' Városi népnek, mint haszon adó jószága.

Minekelőtte, Édes Barátom! bézárnám hozzád küldendő Tudósításomat: közlök veled valamit a' Balaton tavárol, és a' Balaton parti lakosoknak szokásairól, hogy az e' tájt lakó nép felől lehessen megfogásod.

A' Balaton gyönyörű tárgya a' vizsgálódó szemnek; de néha borzasztó is annak látása. Tsendes időben, szép napfénynél láthatni e' vizben tsavarogva menő setét kék kígyódzásokat, mellyek helyeket és formájokat állandóúl megtartják, és még jéggel is. Ezek források a' tóban, mellyek télen *hevesek*nek neveztetnek, mert vagy igen ritkán, vagy tsak nagy hidegekben fagynak be, és gyakorta a' vígyázatlanokra nézve veszedelmesek is, kivált mikor a' béfagyott Balatont por hó borítja. Tsudálatos tulajdonságú ez a' mi tavunk. Még az olly tsendes, és szél nélkűl való időben is, de mikor a' fa levél sem mozdúl meg, megzöldűl Somogy felől, és egyszer nagy zuhogással jelen van a' nagy tói háború, tólván maga előtt a' fejér habokat, melly jelenést a' lakosok *Vészne*k neveznek. Mi okozza ezt? nehéz kimagyarázni. Némellyek következtetik a' Balatonnak tengerrel való földalatti öszveköttetéséből, úgy okoskodván, hogy a' tenger vize megmozdúlván, megmozgatja a' tónak vele öszszeköttetésben lévő vizét is, és abból akarják ez állítást hitelesíteni, hogy egyedűl e' tóban találtatik a' garda *), melly a' héringnek faja. Akár hogy légyen a' dolog, annyi bizonyos: hogy a' Balatonnak illy megzúdúlását rövid időre szélveszes égi háború követi. Vallyon nem a' folyó electrom okozza-e hát e' szél nélkűl való mozgást? külömben tsendes időben a' Balaton vize mesziről ég, vagy levegő színű, közelről pedig savó színű. Őszi időben a' ködöknek nagy tanyája ez, mellyről azok tsak 10 óra felé kezdenek felhő formában fel szállani. Égi háború alkalmával igen szép nézni a' belehulló villámokat. A' Tónak partjain találtatik Kenesén túl Somogy felé az a' finom vaspor, melly az egész hazában *Balaton Por* név alatt esméretes. Hogy ezek a' por szemek vulkáni productumok, és valóságos vas részek, megbizonyodik a' mágnes által, melly ezekbe kevertetvén, magához vonja azokat, kristályt ábrázoló szálkákban, a' homokot ott

*) Cyprinus cultratus.

hagyván. E' tó plántáiról is közlök veled valamit. Terem ebben: sás, nád, tsohú, gyékény, bozogányos káka, hinár, mint más tavakban, és az úgy nevezett derézde, melly a' gyenge libáknak kedves eledele. Halai nem sok félék; de jó izűek, elszámlálom azokat is: hartsa, fogas, fogassüllő, süllő, ponty, tzompó, őn, tsuka, keszeg, kontzér, garda, pirosszárnyú, fejérszárnyú. — Májusi és Júniusi napokban, midőn az idő felmelegszik: szinte forrani láttatik a' tó partja az apró halak miatt, a' miket rostákkal szoktak a' lakosok merengélni rétzéik számára. Ez apró halakat a' köznép különös halfajnak tartván *Küsznek* nevezi, de én megvizsgálván úgy találtam, hogy azok nem egyebek, mint garda fiak, mellyek az ikrából kikelvén, a' partra tódúlnak élelmeket keresni. Lehetnek még több halfajok is e' tóban, mint ezt bizonyítja a' Zánkánál ez előtt mint egy 9 évekkel történt halászat, mellynek alkalmával akadott a' Zánkai halászok hálójába egy négy fontnyi ember ábrázatot képző sima, héjjatlan, bajuszos, tsak két mejj szárnyakkal és fetske fark formájú farkkal bíró feketés színű hal, *) melly a' helységbe bévitetvén, nézésre bizonyos Ketskés János halász udvarában kivolt téve. Ezt én későn tudtam meg, és, mikorra láthattam, tsaknem elszenvedhetetlen bűzű lett, 's nem telyesíthettem azon szándékomat, hogy a' Nemzeti Múzeum számára béküldjem! Balaton lakosai közé tartoznak a' rákoknak 3 fajai is, úgymint: a' fekete — ketske — és tseresznyerák **) úgy a' sróf tsiga, — kanál tsiga, mellynek tekenőjét a' képírók, tussal rajzolók szokták használni. Találtatik néhol benne tekenősbéka is, ***) de ritkán, és tsak olly helyeken, hol patak

*) Nem a' fürtfogunak (chaetedon) faja volt e' ez? de a' nagyon kitsiny hal.

**) A' tseresnye rák akkora, mint egy makk, és soha nagyobbra nem nő, elevenen is piros, kövek alatt tartózkodik, megfőzetvén, és sóval béhintetvén héjastól együtt megszokták enni. Szepezdi vizben igen sok van.

***) Én a' tekenős békát inkább szeretném tekenős gyíknak nevezni, mivel ha tőle tekenőjét elgondolom: képzetemben nem marad egyébb egy fekete gyiknál.

béömlések vagynak. Ezeken kívül a' minden fajú vízi békáknak, tsiboroknak *), piótzáknak, vagy nadályoknak, és kígyóknak nagy sokasága. Vízi madarai: vad-lúd, tsergő-rétze, nagyobb, vagy örvös rétze, gém, gődény **), szártsa, búvár, halász-madár. Parti madarai: seregély, parti-fetske ***), nádi-veréb; — gólya itt épen nints. A' Balaton partján ásatnak a' zsombékok, mellyek nem egyebek, mint elfűrészelt törzsök formájára öszve nőtt sás-gyökerek, igen puhák, és jó ülés esik rajtok. A' Balaton melléki pintzéknél igen sok van illyen a' tüzelők körül, mellyekre ülnek a' tűz mellett dohányozó, és iddogáló pintze szeresek, köszöntgetvén egymásra a' vászon, vagy Sz. Mihályi korsót.

A' mi illeti a' Balaton melléki lakosokat: talám az egész világon sintsenek olly jószívű, adakozásra hajlandó, és barátságos emberek, mint ezek. Itt a' szőlőhegyen ha valaki keresztül megyen, és az ő szóllások szerént lyukas pintzét (kinyílt ajtajút) lát, és hívatlan is bé nem tér, azért dorgálást, pirongatást, és szemrehányást nyer. Divatozik itt egy különös szokás; de leginkább Küveskál táján, mellyet *pintze szerezésnek* nevezik. Abból áll ez: hogy a' Komámaszszonyék öszvesúgnak, ki kolbászt, ki rétest, ki sódart, ki fánkot, ki sült baromfiat vitetvén ki a' szőlőhez, elkezdik a' lakozást a' szélső pintzénél, onnan tovább mennek, mindenütt mulatván vígan, de tisztességesen egy keveset, míg nem öszvejárták a' barátságos hajlékokat. Illyenkor a' férjfiak is néha

*) A' tsibor sokban hasonlít a' pintzékben lakó penész bogárhoz, tsak hogy annál kartsúbb, és hoszszabb. Kivétetvén a' vízből öszve kukorodik. Ha valaki a' vízzel béiszsza, melly itt gyakran történik, fájdalmas hasrágást kap.

**) Ezt a' madarat a' köznép bölönbikának nevezi.

***) E' madárnak Balatonmelléki neve patári. A' gyermekek kilyukasztott és kampóval felhajított kemény papirossal tudják fogni.

rajtok ütnek a' mulatókon véletlen, a' mikor még nagyobb szokott osztán lenni a' vígasság. Öltözetjek a' Balaton mellékieknek a' sorshoz, 's állapathoz képest külömböző. Nemes helységekben a' férjfiúi nem szép setét, vagy világos-kék öltözetben; de magyarosban jár: ellenben a' szép nem igyekezik itt is követni a' módit, és nagyon városiassan öltözködik. Az adózó nép szűrben, ködmenben jár, — feleségeik is igen egyűgyűen viselődnek: de a' már most nevekedő leánykák módi után futnak, szüléiknek minden ellentállása mellett is *). Beszédje az itt lakó népnek igen hibás: de kezdik már a' míveltebb tájokon jobban formálni e' részben is magokat. Gyakran hallhatni deák nyelvből elrontott nevettséges kimondásokat. Illyen nevezetesen e' köszöntés formája: Serbus humilibus viri carissime! mellyre a' társ felel: placiat, placiat. — Procotérium (protocollum), recefice (recepisse), costriptio (conscriptio), Márticula (Matricula) kurrents (currens), dénostatio (dehonestatio), istántia (instantia) costribaló (conscribáló), Pereczektör (Perceptor), Fiscárus (Fiscalis), suskiribálni (subscribálni), subcessio (successio) 's t. e'féléket, mert deákizálni igen szeretnek, kivált sokan szüret után savanyodván a' must, magyarúl tudni sem akarnak. Innen van, hogy sokszor magok is alkatnak szükség idején, vagy túdósságok bámúltatásáért különös, és utópiai deák szókat, mint: cincinapeta = fél szemű balha, clipitclopottorium = kotyogós üveg, aregarga = tarka tyúk, exergasia = ferhétz, 's többeket. Az idegen nyelvekből költsönözött szókat is különösen mondják ki, mint: csiszlér = tislér, isterázsa = strázsa, áslong = anslóg, pállika = pántlika. A' valóságos nemzeti szavakat is

*) A' Balatonmelléki leányok többnyire szőlőbeli napszámjaikkal keresvén a' ruhára valót: magok is szoktak lenni a' vásarlók, s mire annyok észrevenné: akkorra a' legmódibb kalon meg van véve, és öltözönek meg is van készítve.

igen megrontják, vagy megtsonkítván, vagy megtoldván, vagy betűit eltserélvén, vagy táji beszéddel mondván ki, mint: nem tom = nem tudom, azt tom = azt tudom, lik = lyuk, tik = tyúk, szíva = szilva, kő = kell, tsépő = tsépel, téfő = téjfel, mónár = molnár, pokó = pokol, süeg, vagy seeg = süveg, üeg = üveg, szóga = szolga bóha = balha, tá = tál, ótár = oltár, 's a' t. Megtoldják; mint: kelázli = klázli, pörős = prés, oroszleány = oroszlán, szölke = szőke, gobolyits = glóbis, tsöppü = tsepű, 's a' t. Betűt tserélnek, mint: keszte = keszty ű, borgyu = borjú, vargyu = varjú, sarró = sarló, óma = alma, szóma = szalma, kü = kő, tü = tő, ünge = inge, pallás = padlás, kalány = kanál, tiker = tűkör, surma = morzsa, kégyó = kígyó, kapubábány = kapubálvány, fésü = füsű, ruzsa = rózsa, melentze = medentze, nám = lám, tüke = tőke, sinyor = zsinór 's a' t. Táji szavaik: kelénts = kilints, áspa = matóla, tikmony = tojás, különösen tyúk tojás, de hallhatni így is: lúd tikmony, tusa = tsutka, szakajtó = kenyér kosár, balaska = kis fejsze, kukolla = pályinka égető ház, pompos = kisded kenyér, vakarts = a' tekenőről levakart tésztából sült kenyér, kinder = feneketlen vízi mélység. Különös és kedvelt kimondásai ezek is a' köznépnek: eg = meg, káts = kováts, kász = kovász, loaja = lova; de mind ezek megengedhetők ott: a' hol a' szív jó.

Oláh János L. R. Pr.

In nomine sancte trinitatis et indiuidue unitatis. Ego emeric dī gra hūgarie dalmacie chwacie ramq; rex inperpetuū.
Cū facta que scpta cayent antentico pcessu temporis solet oblivio nocere. hoc singulare remediū ad muenit humana
collercia ut qđ memoria dignū ędinit testimonio literarū gmendetur. Quapter posteritatis memorie dignū duximꝰ declarare
qđ pdm paulū nōie ogichal. iobagiōs castī supruniensis obsui facinoris uindictam qđ in regie femtatis maiestatē gmisit.
vgurino. geurriensi epo gulinꝰ. cū omnib; pmenciis suis uite pperuo possidendum. qua integritatem sue deuocionis ex
multis retrū argumentis gcepiꝰ. Commentur autē ineodē pdio. vnū. mansiones seruoꝝ. Cuius cū uxore 7 c. uu. filiis quoꝝ
uxore. cume cū duob; filiis quoꝝ nōia ht sī. suda. 7 but 7 duab; filiab; seliez sukere 7 burh. Terria mansio. ogichael cū uxore 7 duobus
filiis. seliez cupur. cuacun. Quarta mansio. ogogd. cū uxore. cucad. 7 duob; filiis. seliez pbur. 7 cucon. Quinta mansio feldes. cum
paruulo. Septima mansio. iacoy. cū uxore sua. scepereu 7 duob; filiis. quoꝝ nōia s guzu. 7 cumoz. 7 duab; filiab; seliecet
woarec. 7 thuc. Octaua mansio cū uxore 7 duob; filiis. Nona mansio. soruuld. cū uxore 7 quatuor filiis. pterea sunt
x. capta seruoꝝ nō habencia uxores. ogarth. egidi. vasard. bene. cinc. dume. Tumpa. ogicuse. buke. bud. Ineodē autē
pdio habentur. uu. mansiones liberorum. bucca. c uno filio. Tumbor. vendic. c fre suo. Tipsu. Geuden. cū uno filio
paruulo. cozug. cum. uu. filiis. vs. ded. beus. cuc. Vt autē ht mre donacōis series firmi imposterū robur obtineat
sigilli nri munimine ussimꝰ insigniri. Vat pman magistri catapani agensis ecte electi patris aulee regie
cancellarii. Anno dnice incarnacionis octingentesimo nonagesimo octauo. Venabili iob. ftigoniensi archi epo
Leo amabili. Saulo colocensi archi epo. calanano gnq; ecctense epo Vgurino Geurriesi epo. Adriano ultr silvano epo
Jothe cenadiensi electo. Csav. palatino comite eodem bacuense. Cgidio curiali comite regine. Csan curiali comite 7
eodē cenadiense. ogica brehoriense comite. 7 eodem cubiculariorum magistro existentib;

Karacs metsz.

Tekéntetes
Kisfaludi Kisfaludy Jánost Urnak, Tek. Ns. Vasvármegye Fő Szolgabirájának,
ajánlja
Horvát István.

4.

Imre Magyar Királynak 1198*-dik évben Ugrin Győri Püspök számára Mihályi Sopronvármegyei Mezővárosról költ Óklevele, egy Réztáblával.*

„✠ In Nomine Sancte Trinitatis et Indiuidue Unitatis. Hemericus dei gracia hungarie dalmacie Chroacie rameque rex in perpetuum. Quoniam factis que scripti carent autentico processu temporis solet obliujo nouercari. hoc singulare remedium ad inuenit humana sollercia ut quod memoria dignum creditur testimonio literarum commendetur. Quapropter posteritatis memorie dignum duximus declarare quod predium pauli. nomine Michal. iobagionis castri supruníensis ob sui facinoris uindictam quod in regie serenitatis maiestatem commisit. — Vgurino. geuriensi episcopo contulimus. cum omnibus pertinencýs suis iure perpetuo possidendum. quia integritatem sue deuocionis ex multis rerum argumentis concepimus. Continentur autem in eodem predio. VIIII. mansiones seruorum. Eurud cum uxore et cum. IIII. filýs quorum nomina hec sunt. fúner scukezeu. locus. Mouruc. et duabus filiabus quarum nomina hec sunt. Zumbotca. picur. altera mansio. scilicet. funer. cum uxore. cune cum duobus filýs quorum nomina hec sunt. sida. et but et duabus filiabus scilicet sukete et bith. Tercia mansio. Michael cum uxore et duobus filýs. scilicet cupur. curacun. Quarta mansio. Mogd. cum uxore. cucad. et duobus filýs. scilicet pribur. et cucou. Quinta mansio feldes. cum uxore. Mabtelt. et cum una filia. cupuran. Sexta mansio. sumurcuc. cum uxore nomine. geta. et cum una filia nomine emelev. et cum uno filio paruulo. Septima mansio. iacov. cum uxore sua. scereteu. et duobus filýs. quorum nomina sunt guzu. et cimoz. et duabus filiabus scilicet, ioatec. et thuc. Octaua mansio cum uxore et duobus filýs.

Nona mansio. soruuld. cum uxore et quatuor filý's. preterea sunt X. capita seruorum non habencium uxores. Martinus. Egidius. Vasard bene. cinc. dume. Tumpa. Micuse. buke. bud. In eodem autem predio habentur. IIII. mansiones libertinorum. bucca. cum uno filio. Zumbot. Vendic. cum fratre suo. Tipsu. Geuden. cum uno filio paruulo. cozug. cum. IIII. filý's. Vs. ded. beus. cuc. Vt autem hec nostre donacionis series firmius in posterum robur obtineat sigilli nostri munimine iussimus insigniri. Datum per manus magistri catapani agriensis ecclesie electj pariter auléé regié cancellarý'. Anno dominice incarnacionis Millesimo. centesimo nonagesimo octauo. Venerabilj iob. strigoniensi archiepiscopo Deo amabili. Saulo colocensi archiepiscopo. Calanano quinque ecclesiense episcopo Vgurino Geuriensi episcopo. Adriano ultra siluano episcopo Johanne cenadiensi electo. Esav. palatino comite et eodem baciense. Egidio curialj comite regine. Esau curiali comite et et eodem cenadiense. Mica bichoriensé comite. et eodem cubiculariorum magistro existentibus."

Az Óklevél hátán egykoru betükkel íratva vagyon: „*priuilegium super terra Michal.*"

Az eredeti, függő petsétes, 's íróhártyán készült Óklevélből, melly Tekéntetes Kisfaludi Kisfaludy János Úr, Tekéntetes Nemes Vas Vármegye Fő Szolga Birájának gazdag Levéltárában, mint a' Tsák Nemzetségnek valóságos drága kintse, őriztetik. A' roppant nagyságu, 's még nagyobbára ép viasz petsét az Óklevél közepénél tétetett két vágányból függ le veres és zöld színü fonatott selyem kötélkéről, 's a' petsét formája egészen megegyez Imre Királynak azon privilegiális Petsétével, mellyet a' ditső érdemü Práy György (Syntagma Historicum de Sigillis Regum et Reginarum Hungariae. Budae, 1805. 4-o Tab. VIII. fig. 3.) rézbe vésetett. Ugrin Győri Püspök, kinek Imre Király ezen Óklevélben a' Sopron Vármegyei Mihályit ajándékozta, a' Tsák Nemzetségből vette eredetét, 's fényes

érdemeinél fogva utóbb Esztergomi Érsekké nevezteteti. Mint illyen, királyi egyezés mellett, saját Testvérét fiává fogadta, 's ettől származik a' mi híres származatu Főbiránk, kinek ezen betses Régiséget örvendek szíves tisztelettel ajánlani már tsak azon nagy lelküségéért is, mellyel kész volt jeles Ókleveleit velem közöltetni. Alig értette meg boldogúlt Mausperger Fridrik híres és tudós Ügyésztől kérelmemet, midőn tüstént habozás nélkül imígyen felelt a' jelentőnek Szombathelyről Január 18-dikán 1824-dikben: „*Abban továbbá, hogy Tekéntetes Horvát István Úr ditső emlékezetü Imre Királytól nyert Adományunkat az akkori írás példányáúl rézbe metszetni ohajtja, igazságunknak semmi sérelmét nem látjuk, sőt örűlünk szivünkből, ha egy olly érdemes Hazafit, kinek hím nélkűl való tiszteletünket jelentetni kérjük, nemes ügyekezetében, mellyel a' tisztes Régiség homályát Hazánk Ifjai előtt ez által is kideriteni siet, valamenynyire segíthetjük. Hevernek Leveles Tárunkban az elhunyt Századoknak több illy tisztes Maradványi is, mellyeket, mivel a' jelenlévő Per tárgyához nem tartoznak, még a' Tekéntetes Úrral se volt szerentsénk közleni. Ezekkel is, tsak tudnánk, minő Századból valóra volna ama tisztelt. Tek. Tanító Úrnak szüksége, Familiám részéről minden készséggel szolgálnék.*“ Vert-e valaha valaki keblében nemesebb szív a' Diplomatikai Tudomány előmeneteléért? Támadjon tsak sok illyen Hazafi, derűlni fog majd óriási lépésekkel Hazánkban a' Régiség esmérete!

Horvát István.

5.

Felszóllítás Karats Ferentz jeles Művészünk Magyar Atlásáról *).

Ki emelte e' már magát valamelly Nemzet eredeti durvaságából, utba van-e az elébe tűzött tökélletesedési ditső tzél felé, 's más Országokkal öszve hasonlítólag mennyire közelíté azt bé? ezeknek legtsalhatatlanabb megesmértető jele az a' szorgalom, és kedvezés, mellyel az a' Tudományok, 's Szép Mesterségekben művészkedők, 's azoknak mesterei eránt viseltetik. Nem is ok nél-

---

Tekintetes Redactor Úr!

*) Férjem ezelőtt négy esztendővel egy Európa Magyar Átlásának készítéséhez fogott; tizenhárom tábla készen van, négy munkában; minden vagyona belé költve. Azzal a' szíves igyekezettel fogott Férjem e' nagy munkához, hogy hazájának e' nagy szükségét kipótolja, és magának, mint ezen nemben századunk egyetlen Magyar Művészének, önnön köz hasznú munkájából emléket készítsen. Az emlék készen lesz; de ollyan áldozattal, a' millyent még hazám Oltárára illy kevés vagyonú Hazafi, mint Férjem, nem tett. A' rá tett költség már tizezeren feljűl van; egész életbeli keresménye volt ez, már szinte jelen lévő vénsége gyámola. Ezt tette a' haza oltárára abból a' szép reményből, hogy áldozatának szüksége elesmértetvén, annyi részvevőket találand, hogy legalább belé költött vagyonát kiveheti. Harmintzkét esztendeje, hogy Férjem a' Nemzet betsületére válva folytatja mesterségét; sok nagy és apró munkákkal gazdagítá hazámat. Nem kíván érte márvány oszlopot. Arra igazi Művésznek szüksége nints: Ön munkája neki elég oszlop leend. Méltán kívánja hazájától, hogy áldozatja, valamint hazája hasznáért való fáradhatatlan munkálkodása figyelemre vétessék. Nem kíván Isten nevébe semmit; tsekély summáért akarja hazáját egy Magyar Átlással meggazdagítani; azt kívánhatom méltán hogy hazám ön javát, és Férjem áldozatát figyelemre vegye. Erre nézve szívesen kérem a' Tekintetes Redactor Urat, méltóztassék T. V. Vármegyében fekvő Mező Sz. Györgyi birtokos Tekintetes Táblabiró, és felesküdt Ügyvéd H. K. Antal Ur ezen felszóllítását a' Tudományos Gyűjteményben közleni. Óhajtanám, hogy ollyan részvételt szerezne egész hazámban ez való hazafi szívből

kül. Ezek ugyan is azok az eszközök, mellyek az emberben a' benlappangó mennyei szikrát fellobbantják, lelke magos tehetségeivel megesmérkedtetik, értelmét felvilágosítják, akaratját jobbítják, indúlatit szelídítik, 's ekképen a' köz értelmességet, a' Jó, és Szép eránti hajlandóságot terjesztvén, az egyesek, és az Egész míveltségének 's boldogságának megmozdíthatatlan fundamentomát alapítják. — Mennyire halladtak elő a' míveltség terén mezején Európa számos nemzetjei? azt mindenki tudja; — de tudja azt is, minő szorgalmat, 's igyekezetet fejtettek ki a' mívészkedők, 's minő áldozatokat vittek véghez az ezeket dajkálgatók, míg mostani állapotjokra eljuthattak. Nálok a' Fejedelmek, 's maga a' Státus egymással vetekedtek ezeknek ápolásában, 's a' mit a' Nemzet végbe nem-vihetett, azt az egyes Hazafiak a' legnagyobb serénységgel igyekeztek kipótolni. Nálok majd minden népesebb Városnak van Universitása, Tudós Társasága, Könyvtára, van Museuma, Conservatoriuma, 's Szép Mesterségek Akademiája, ezekben számtalan Stipendiumok azoknak számokra, kikben ezen buzgó Múbarátok valami jelest 's nagyot sajdítanak. A' nagy Tudósokat, 's remek Művészeket készen várják a' Jutalmak, érdem keresztek, magos hivatalok, kints, gazdaság halmozza a' sze-

származott felszóllítás, mint T. V. Vármegyében, a' hol eddig egy előfizető se lévén, e' lelkes felszóllítására mintegy harmintz szereztetett. Ez által mind Férjem munkája tetemesen elősegíttetett, mind a' T. vevők vagyona egy mulhatatlanúl szükséges nagy betsű munkával szaporodott. En óhajtanám egész hazámat ezen Magyar Atlással meggazdagítani: csak eránta való részvétellel bizonyíthatja be kedves hazám, hogy nem legutól van minden Európai Nemzetek között a' földleirásra való figyelemben (a' más nyelven kiadott illyen munkák tiz, 's több ezer vevőket találnak). Szíves tisztelettel maradtam

A' Tekintetes Redactor Úrnak

kész szolgálója
Takáts Éva
Karats Ferentz hitvese.

rentsés pályafutót. Büszkék a' gazdagok ezeknek barátságokban, 's a' velek való társalkodás rokon tüzet gyújt a' rokon lelkekben, 's a' mit a' Művésznek különben szük erszénye soha nem vala kiviendő, a' buzgó barátoknak segítségével lételre jut, a' Művészt és Jóltévőket egyaránt halhatatlanítván. Él a' halál után is Michel Angeló, de ugyan ennek míveiben él a' Művészetek 's Tudományok nagy Pártfogója Medicis Lorenzo is. Nem hal meg soha a' múlt esztendő tizedben elszenderedett Canova, de a' ki esméri Canovát, annak emlékezetébe oszlop van emelve VII. Pius Pápának is, ki annak érdemei megjutalmazásául nevét a' Capitolium arany könyvébe iratta, 's 3000 Scudi jövedelemmel Marchese d'Ischiának nevezte ki. A' nagy, nagy erőt kiván, de a' sok kitsiny is, tsak rakjuk öszve, nagygyá lesz. Ha ezekkel minden Műbarát az áldozat tételekben nem mérkőzhetik is, tegye meg mindenik, a' mit tehetsége szerént megtehet, 's kérdezze meg Angliát és Észak Amerikát, mit tehetnek a' Társaságban egyesült Privátusok? Ollyatén Művek, roppant Épületek, Vasútak, Tsatornák, Lántzhidak fognak neki feleletet adni, mellyről nekünk ideánk sints; pedig már ideje volna, hogy mi is Magyarok a' setét századok senyvesztő álmából valahára egyszer felotsódnánk.

Valljuk meg őszinte, a' mi kedves Hazánk hátra van, nem annyira a' Tudományokban, mellyekre nézve a' tsak nem rég állított Tudományok Pesti Akademiája, legalább jövendőre, érett gyümöltsökkel biztat, hanem különösen hátra van a' Szép Mesterségekben, 's Művészetekben, nem annyiban, mintha nem volnának ügyes Mestereink, illyenek voltak, 's vagynak is bár kevesen, vagy talán sokan is, egy ollyan Országhoz képest, melly segéd eszközt egyet sem tud elő mutatni. Még is Ferentzy Szobrászunk egy remek míve, az Esztergomi Sz. István Kápolnájában, az elsőség felett, egy Római híres Művész Mester darabjával vetekedik; — nem említvén neki, más remekeknek a'

külföldtől is elesmért egyébb darabjait. A' Pesti Ezüstműves Szent Péterytől Nagy Sándornak által menetele a' Granicuson, kiemelt dolgozásban, vörös réztáblán kiverve, az 1831-dik esztendei Bétsi Műkirakásban közönségesen tsudáltatott, 's ott a' Tsászári Kabinét számára vétetett meg. Klieber, a' Polytechnicum Institutum Directora, nem hitte, hogy ezen darabot a' mostani kor állította elő bár melly Városában Európának; ő ezt egy régi, valami módon Pannoniába jött, 's itt századok óta a' földbe hevert remekének tartá a' hajdani Világnak, 's úgy vélekedék, hogy az későbben kiásatván, az újra kitisztíttatott, 's benne tsak ez Szentpétery munkája. Kinek nem fogja el közűlünk leírhatatlan édes öröm kebelét, midőn látja, hogy hazánkfia Magyar Művét, nem akarva is, illy, a' mesterségekben hivataljánál fogva is Competens Műbiró a' Régiség remekének tartja, 's azt úgy nézi, mint egyet a' mostani Mesterektől ki nem vihetőt. De felfedeztetett szerentsésen a' tévedés, mert Klieber mostanában Pesten Művészünket meglátogatván, midőn a' Nagy Sándor 's Darius közt történt *Arbelai* tsatát hasonló míven, a' derék Mester készítő kezei közt szemlélte, tévedését a' szerény Műbíró maga megvallotta. Karats Ferentz a' Szép Mesterségek Magyar Nesztora, már 36 esztendőktől fogva munkás, minden akadályokat legyőzve, a' Réz-metszésben, 's főképen az Írás, 's Földképek készítésében ollyan tökély bélyegzi munkáit, millyennel ritkán ditsekedhetnek még ott is, hol Művészi Oskolában tökélletesíthetik magokat. Ne féljen a' Magyar, nem vádoltathatik részrehajlással, ha őtet a' Birodalom első Földabrosz-metszőjének kiáltja, 's Európa legjelesebbjeivel hasonlítja is öszve: tsak a' többek közt azon Magyar Átlás példányit hozza fel próbául, mellyen tisztelt Hazánkfia most dolgozik. Felidézzem-e sírjából a' Physicum Instrumentumok híres Mesterét, a' Pesti temetőben tán minden emlék nélkül nyugovó Greinert? Ezt a' külső Ország, Béts,

Páris, London, Sz. Pétervára esmérte, tisztelte, még is idehaza hány hazafia nem esméri nevét is!!

Nem hibáznak hát a' Mesterek Hazánkban, ha némelly jeleseknek, poraikkal együtt, nevek, emlékezetek a' sírba dűlt is; — van a' többek közt egy Ferentzynk, Szentpéterynk, Karatsunk. Ezek még élnek, 's remek Műveikkel a' közös anyának, a' Hazának, emelik ditsőségét. Ha ezek nemzetünket Szép Mesterségi szorgalmokkal e' részben a' pallérozatlanok sorából kiemelni, 's a' míveltek közé helyheztetni törekednek: mi megteszszük-e erántok kötelességünket? Hány mű Conservatoriumot, Mestereket formáló Oskolát, Szép Mesterségek Akademiáját tudunk mutatni, 's ezek közűl mellyiknek merjük szemébe mondani: Barátom hogy te azzá lehettél, a' mi vagy, szép tehetségeid mellett, a' mi Intézeteinknek, 's bőkezűségünknek köszönheted. Egyiknek sem! — Igaz ez, de azért a' Hazát ne vádoljuk. Atyáink az Ország-gyűlésén most is a' mi javunkon dolgoznak, azok tették le a' Ludovicea, azok a' Magyar Academia alapját. Engedjünk nekik időt, azok bizonyosan Attyai lésznek a' Szép Mesterségeknek is, — ők sem tehetnek mindent egyszerre. A' helyett, míg ez meglenne, mi Privátusok, mi nyissuk meg erszényeinket, vigyük elébb e' részben is a' nemzeti míveltséget, ez egyes embereknek is kötelessége. — A' mint fellyebb láttuk, Szent Péterynknek legelső darabját is kiengedtük vándorlani Hazánkból, 's azon remek mív, mellynek mestere a' miénk, maga nem a' miénk; nem találkozott olly Hazafi, ki ezt a' hazában megtartotta volna; már az a' Bétsi Tsászári Kabinétet díszesíti. Hát a' most munkába lévő, ennél is felségesebb darabja, miénk lesz-e? Ezt Hazám gazdag fiai tudják. Azomban, ha Szent Péterynek művei pártfogókat nem találnak is, rosz néven venni annyira nem lehet, mert azoknak gyámolítása ezreket kiván, ezek pedig a' számosabb Hazafiaknak tehetségét halladják. — Azokat, mint a' metszett képeket, lenyomás által sokasítani nem lehet, így

birtokokban is tsak kevesen részesűlhetnek. E' mellett művészi betsek, tagadhatatlanúl nagy ugyan, de mindennapi 's materiális hasznot nem adnak.

Másként van a' dolog a' mi Karatsunk Remekeivel. — Azon Karatséival, ki már 36 esztendőtől fogva igyekezik a' széppel a' hasznost párosítani. Ő leginkább földképeket metsz, 's most egy nagy Magyar Átláson dolgozik, melly 24 Táblán fogja szemeinket a' legremekebb metszéssel gyönyörködtetni. A' Föld Abroszok a' Tudósra, a' Gazdára, a' Kereskedőre, a' Tanúló-ifjúra, Újság-olvasóra, átaljában minden pallérozott, 's magát kipallérozni igyekező emberre elmulhatatlanúl szükséges, és így hasznos. Nem ingyen várja az áldozatot, tsak tserélünk; mi pénzt, ő Földképet ád, még is a' Tudományoknak 's Szép Mesterségeknek is használunk. E' mellett, ha azt áldozatnak lehet mondani, úgy az tsekély; a' 24 darabból álló Átlást nem adja drágábban jó regal papirosón 24 Bankó frtnál (V. frtnál), — Velin papiroson pedig darabja két ezüst huszas. Ha azt nem tekintjük is, hogy ez Magyar, 's egy Európában a' legtisztábban, 's szebben metszettek közűl, az is igaz, hogy hozzá tsak meszsziről hasonlíthatót is illy óltsó áron nem vehetünk. Árát pedig még az is kevesíti, hogy azt egyszerre nem kell letenni, tsak egyenként a' darabok általvételével. 10 Darab már, 3 pedig Augustusban lészen kész: és így egyszerre most tsak 13 frtba kerűl; a' többi tsak lassanként egynehány esztendő múlva fizetendő, midőn a' munka tökélletességet ér.

Ha meggondoljuk e' szerént a' munka árának tsekélységét, mellynél fogva az, még a' kisebb vagyonú hazafiak által is megszerezhető; — ha meggondoljuk, hogy Magyar Országban tsak Magyar Politicus újságból esztendőnként több el kél 3000 példánynál, és így legalább annyi ember van ollyan, kinek majd minden Újságnap egy jó, tisztán metszett Átlásra szüksége vagyon; — ha végre meggondoljuk Hazánk kisebb, 's nagyobb Oskoláiban hány ezer Ifjak tanúlják a' Földleírás tudományát,

melly Földabrosz nélkül haszonnal épen nem eszközölhető, és így az Atyák, ha gyermekeiknek okos nevelését kivánják, azoknak a' könyvek mellett ezen segéd eszközt is megszerezni kötelesek: lehet-e eléggé nem tsudálkozni, 's nem fájlalni, hogy ezen remek Mesternek, minden magyar ajakú művelt lakosnak egy aránt szükséges hasznos munkájára egész Magyar Országban 250 előfizetőjénél több nintsen, 's a' mi bennünket még közelébb illet, ebben a' pallérozottságban olly szép lépéseket tett V. Vármegyében, hol Seminárium, Kollegium, 's több Gymnásiumok vagynak, ezen Vármegyében pedig egy sintsen!! *) — Lehet-e rosz néven venni, ha a' jeles Művész mellett, a' Magyar Literaturában is, mint író, esméretes lelkes Felesége kéntelen a' Honművész Apr. 18-án költ 5-dik darabjában ezen tzím alatt, az „Áldozat" kéntelen felkelni? Hát nekem lehet-e vétkül tulajdonítani, ha Hazám, 's különösen Vármegyém tudományos Hitelét menteni iparkodván, egy ollyan Művész mellett szóllok fel, kit még eddig személyesen esmerni szerentsém ugyan nem vala, de hogy szerzett érdemeit ne betsűljem, 's arra másokat is ne buzdítsak, nem tehetem. A' Nagy Laudonnak, Birodalmunk egyik legnevezetesebb Vezérének, kit az Uralkodó Ház Eugeniustól fogva Generalissimusi ranggal koráig tsak magát tisztelte meg, 's kiben új hazája, míg élt, a' nagy embert tsak nem imádta, midőn meghalt, sírkövet felesége kéntelenítettett emelni. Emelt is a' jó Aszszony férjének emléket, de ezen felül írással: Nec Rex, nec Patria, sed Uxor. — Itt is már a' feleség kéntelen azt tenni, a' mi másnak, még pedig Hazafinak, lett volna kötelessége; e' szóllít fel bennünket a' pártfogásra, 's ha ezen felszóllítása eszközlendi a' Magyar Átlás kijövetelét, 's mi azt magunk önként nem teszszük, akkor ennek a' Szép Mesterségek Magyar hősének is a' felesége fogja

*) Most már tsak eddig is egyetlen egynek felszóllítására kevés hijján 30 vagyon, pedig többet is reménylünk.

emlékét felépíteni, mert Karatsnak magához méltó emléke tsak Magyar Átlása lészen! Jó Feleség! a' Férj a' tiéd, miénk a' Művész; mi emelünk tehát a' Művésznek még életében emléket, — minden erőnket öszve szedjük, hogy Átlása mentűl hamarébb egészszen Világot láthasson. Mivel azomban ezt tsak előfizetéseinkkel eszközölhetjük: bátor vagyok annakokáért mindeneket, de különösen Vármegyém valóban Nemes fiait alázatosan felszóllítani, — fogjunk a' Szent tzélra egymással kezet, mutassuk meg, hogy a' mi most egyszer V. Vármegyén megtörtént, a' tsak a' történet játéka volt, és hogy mi egyenként is tiszteljük a' Szép Mesterségeket, betsűljük azoknak Papjait, 's ha azok még is Magyar Országban úgy, a' mint már ideje volna, nem boldogúlnak, — annak legalább oka nem mi vagyunk.

A' kik tehát Karats Magyar Átlására előre fizetni méltóztatnak: 13 frtok lefizetése mellett neveket ezen árkusra feljegyezni ne terheltessenek; az alólírt pénzekről őket szívesen megfogja nyugtatni, 's a' Példányokat maga költségén Veszprémbe, vagy a' hozzá közelebb lakók számára Mező Sz. Györgyre szállítandja, a' Felelet terhét mind a' két esetben magára vállolván. Költ Mező Szent Györgyön, Julius Hónapban, 1833.

H. K. Antal, Táblabiró.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

VI. A' Palótz Nemzet Nyelvéről.

PALÓTZ név alatt mostani szokás szerént a' Magyar nem ért különös Nemzetet; sőt ugyan a' Magyar, ha tsak a' Lengyel és Orosz régi Történetírókkal bővebben meg nem esmérkedett, még azt sem tudja, hogy valaha volt a' föld kerekségén PALÓTZ NEMZET is. Hallgatnak mélyen a' PALÓTZ NEMZETRŐL egyenesen PALÓTZ név alatt a' Magyar Országi régiebb Történetírók is, 's kétségkivűl ez okozta leginkább, hogy közűlünk a' PALÓTZ NEMZET esmérete egészen kiveszett. Ellenben gyáva embernek tartatnék az közöttünk, a' ki előtt a' PALÓTZ név egészen esmeretlen volna. Igen is jól tudják a' járt 's utazott Hazafiak, 's a' Heves, Gömör és Borsod Vármegyei lakosok, hogy a' PALÓTZOK a' MÁTRA HEGYE körűl laknak Heves, Gömör és Borsod Vármegye némelly részeiben, 's ott a' Magyar Nyelvet különös SZÓ EJTÉSSEL beszélik, melly országszerte PALÓTZ NYELV nevezete alatt esméretes. Nékik a' PALÓTZ név alatt, de tsak néha néha, tréfálva, EGYÜGYÜT is értenek, 's illyen értelemben mondja a' gúnyoló másik embertársának: „TE PALÓTZ"! — Az az: „TE EGYÜGYÜ" — —

Mi nevu helységekben laknak MÁTRA körűl a' PALÓTZOK? azt mostanig, Recensens tudtára, boldogúlt Horváth Péter jeles Hazánkfián kivűl senki sem határozta meg. — Ő, mig élt, Jászberényben és így közel lakván a' MÁTRA HEGYEKHEZ, a' menynyire szomszédságát esmérte, így határozta meg (Commentatio de Initiis ac Maioribus Jazygum et Cumanorum. Pestini, 1801. 8-o pag. 8.) a' Palótz Falukat: „*In sententia hac eo magis firmati, quod in Hungaria inter montes MATRA hodiedum exstent POLOUTZI HUNGARI, nostra lingua PALÓTZOK dicti, utpote in peripheria supra Agriam septemtrionem versus, in oppido Apátfalva, item possessionibus: Szent-Márton, Balaton, Omány, Bekötze, Tsermey etc. Comitatui Borsodiensi; nec non Mikófalva, Bots, Bátor, Szent Domokos etc. Comitatui Hevesiensi adjacentibus, qui non alii sunt, quam reliquiae PALOUTZORUM, cum Cumanis in Hungariam commeantium, qui hodiedum retinent vestigia DIALECTI illius, qua Cumanos ab Hungaris discrepasse scribit Constantinus Porphyrogenneta; scilicet VOCES HUNGARICAS VEL PER DETORSIONEM SYLLABARUM, VEL PER ACCENTUUM MUTATIONEM PRONUNTIANT.*“ Jeles sorok ezek a' PALÓTZSÁG Geographiájára nézve, de közel sem kimerítők. Laknak ugyan is PALÓTZOK Gömör Vármegyében is. De laknak fölebb Abaúj, Zemplény, Bereg, és Ung Vármegyékben is. Ott laknak különösen, hová Béla Király nevetlen Jegyzője a' COMÁNUS NÉPNEK néhány osztályait helyhezteti.

Az a' SZÓEJTÉS, mellyel a' PALÓTZOK élnek, Magyar Országnak több vidékein is tsekélyebb, vagy szembetünő különbözéssel keletben vagyon, 's főképen ollyan helyeken, a' mint már máskor említette Recensens, mellyeken COMÁNUSOK, BISSENUSOK, CHAZAROK, vagy JÁSZOK laktak a' Történetírók és Óklevelek szerént: De

az illyen szóejtés egyébb helyeken Recensens tudtára PALÓTZ NYELV nevet sohol sem visel a' Hazában. Itt ott a' Dunán innend és Tisza körül az ezen SZÓEJTÉSSEL élők BARKÓKNAK is hivatnak, melly név szinte nem esméretlen Ásia Történeteiben. DESCHT-KAPGHIAK Tartomány és DESCHT-BARKA Tartomány, mint másutt (Tud. Gyűjt. 1833. X. Köt. 113. l.) láttuk, egyeránt Ásiai Tartományok voltak, 's az volt DESCHT-KAPGHIÁK szomszédságában (The Mulfuzāt Timūry, or Autobiographical Memoirs of the Moghul Emperor Timūr. London, 1830. 4-o a' Földabroszon) DESCHT-JETE Tartomány is, a' mi alább szinte figyelemre méltó lészen. Azonban a' BARKÓK még kevesebbé írattak le mostanig a' Tudósoktól, mint a' PALÓTZOK. Esméretlenűl hagyattak tsak nem egészen a' MATYÓK is, kik szinte hasonlító nyelvvel élnek. Végre ugyan a' PALÓTZ SZÓEJTÉS kelethen forog Erdélyben a' SZÉKELEK, vagy is LÓFEJÜK között is, 's mindenütt, főképen a' kimondásra nézve, eléggé különböz a' MAGYAR NYELVTŐL: De mind e' mellett is megérti a' MAGYAR a' PALÓTZOT, BARKÓT, MATYÓT és SZÉKELT, mint EZEK is valamenynyien megértik a' beszélő MAGYART.

Nem emelkedett az föl a' DIALECTUS hív esméretéhez, a' ki tsak ollyan nyelveket akar DIALECTUSOKNAK elfogadni, millyenek különbözésükre nézve a' Szláv köz eredetü LENGYEL, OROSZ, TSEH, HORVÁT és RÁTZ Nyelvek. Ezek egyeredetüek voltak ugyan, de még is ma már, helyesebben szólva, különböző Nyelvek a' fölötte nagy változások által, mellyeket szenvedtek. Ellenben a' mostani Görög Nyelvről írja (Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis. Lugduni, 1688 fol. Tomo I, Praef. pag. VI—VII.) Du Fresne Károly: „*Neque tamen unus idemque est sermo ille apud omnes Graecanicarum Provinciarum incolas. Nam ut apud veteres ἰδιώματα et Τοπικὰι fuerunt DIALECTI, singulorum nempe*

populorum, insularum, et civitatum, ut Cretensium, Siculorum, Thessalorum, Cypriorum, Pamphiliorum, Cilicum, Carum, Pergaeorum, et aliorum, quorum glossas laudat Hesychius, ita apud hodiernos Graecos diversa paene est in singulis Tractibus DIALECTUS, *diversa locutionis, diversisque exterorum aspersa vocabulis, atque adeo alia accentuum ratio.*“ Valamivel alább: „*Inter tot tamen* DIALECTOS, *quas ad SEPTUAGINTA apud hodiernos Graecos obtinere ait Symeon Cabasilas, aliae aliis puriores ac meliores habentur.*“ És még alább: „*Verum VARIAE licet sint* DIALECTI, *QVI UNAM NOVERIT, ALIAM FACILE INTELLEXERIT.*“ Utóbb pedig Gerlach szovaival mondja: „*Est enim omnis fere differentia in pronunciatione et paucis dictionibus, adeo, ut omnes quorumcunque locorum mutuo se intelligant, exceptis Jonibus, qui in Peloponneso inter Nauplium et Monembasiam quatquordecim pagos habitant, qui antiqua lingua, sed multifariam in Grammaticam peccante utuntur: qui Grammatice loquentem intelligunt, vulgarem vero linguam minime. Hi Zacones, seu* Τζάκονες, *vulgo dicuntur, de quibus nos egimus in hoc Glossario.*“ Szakasztott ollyan DIALECTUSA vagyon a’ Magyar Nyelvnek is, millyenről fölebb e’ sorokban bő említés tétetett, ’s az, hogy az egyik Dialectust beszélő tsak nehezen, vagy talán teljességgel ne értse a’ másik Dialectussal élőt, a’ DIALECTUS HELYES ESMÉRETÉHEZ épen nem tartozik.

A’ PALÓTZ NÉPNEK, mint különös hajdani NEMZETNEK, nyomos esméretét külföldi Írókból kell most már tanúlnunk, minekutána e’ Nemzetiséget Történetíróink ’s gondatlan Atyáink tsak nem egészen feledékenységre jutni engedték. Schlözer (Nestor. Göttingen, 1805. 8-o IV. Theil, S. 10—11.) megindúlva írja egy helyen: „*Petschenegen, POLOVZER (oder Komaner), und Mongolen, sind 3 schreckliche Namen für die Russische Nation. O das schöne Gottes Werk,*

zu welchem der neuentstandne Russische Stat vom Schicksal sichtbar bestimmt war — — dieses Gottes Werk vernichteten beinah, hemmten wenigstens auf ein halbes Jar Tausend, jene 3 Unholde. Nun begreift doch wol jeder Leser, dass die Geschichte dieser 3 schrecklichen Völker, die über Russlands Schicksal lang geboten haben, ein integrirender Theil der Russischen Reichs Geschichte sei; minder aber wird er begreifen, wie die bisherigen Haupt Auctoren dieser Reichs Geschichte, TAT. LOM. SCZERB. STRITT., gar vieles von Skythen und Sarmaten und Goten und Bulgaren etc. etc. schwatzen, welche sie doch durchaus nichts angehen: hingegen von diesen WELTHISTORISCHEN VÖLKERN weiter keine Notiz genommen haben, als dass sie abgerissene einzele Facta, die von ihnen indem Russischen Chroniken vorkommen, isolirt hingestellt, ohne das Ganze zu überschauen" Ime Schlözer a' PALÓTZ NEMZETET nyilvánságosan VILÁG TÖRTÉNETI NEMZETNEK nevezi! És mi még 1834-dikben se tudjuk, hogy PALÓTZ NEMZET is volt, mint igen vitéz és hatalmas Nemzet, a' föld kerekségén? Ne tudjuk, hogy e' Nemzet velünk rokon Nemzet, és ma is közöttünk lakozik?

A' mit tsak a' PALÓTZ NEMZET viszontagságairól Orosz Kutfőikből kitanúlhattak az Oroszok, azt régen egy egészszé tették. Már Schlözer (Krit. Samml. zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Göttingen, 1796. 8-o II. Stück, S. 482—504.) öszsze szedte gondosan 1061-diktől — 1300-dikig a' PALÓTZ HISTÓRIA Töredékeit, a' mint azokat a' PALOTZ és COMÁNUS vegyes nevek alatt találta. Ide keverte a' KÚN NEMZET viszontagságait is, noha ezek egyenesen CHAZÁR név alatt jőnek elő az Orosz Történetírókban. Azonban mind a' KÚNOK, mind a' PALÓTZOK közös néven COMÁNUS néven is hivattak. És ez okozta, hogy a' két különböző Nemzet tettei gyakran föltserélttetek

tek egymással. Éréntette már máshol Recensens, hogy COMANIA jelent HOMOK ORSZÁGOT. Nyerte pedig e' nevét a' PALÓTZ NYELVNEK hajdani CHOM-OK, 's puszta gyökérrel: CHOM szovától, melly a' Magyar Nyelvben ma HOM-OK, számtalan Ásiai Nyelvekben pedig KUM és KUM-YK = HOMOK formáju. Különös menynyei gondviselésnek köszönhetjük, hogy e' régi Palótz szó keletének nyoma fönmaradott a' hoszszabbik régi Pálotz Boldvai Halottas Beszédben, mellyben a' Magyar Nyelvnek mostani HAM-U = PULVIS CALENS szova CHOM-U nevet visel. A' Tánais vizén túl fekvő HOMOK PUSZTASÁGON, mellyről más helyen bőven szó volt, lakván mind a' PALÓTZOK, mind a' KÚNOKNAK némelly Osztályaik, e' két Nép lakhelye CHOM-ÁN ORSZÁGNAK, maguk pedig e' Népek CHOMÁNI-AKNAK (deákúl: CHOMÁNUSOKNAK) hivattak. Tsak hogy régiebb ez a' nevezet a' Tánais melléki lakásnál. Már a' Szent Írás CHANANAEUSAI, az az: KÚNAI és CHAZÁRAI ugyan a' Szent Írásban a' Görög Ἄμμος = ARENA szótól Görögűl: AMONITÁKNAK, deákúl vegyesPalótz-Görög Névvel COMAGENEIEKNEK neveztettek, minthogy COMAGENE Térsége is HOMOKOS PUSZTASÁG volt, sőt az mostanában is. Ez az AMONITA név a' Szent Írásban is több Népnek egyeránt tulajdoníttatik. Érintések ezek tsak, 's nem világos fejtegetések, HOMOK ORSZÁGRÓL, az az: CHOMÁNIÁRÓL. Méltó lészen e' tárgyat egykor különösen fölvilágosítani.

Később, midőn a' Szent Pétervári Tudós Társaság Klaproth Juliust a' Kaukasus Hegyekre utazást tenni küldötte, ismét új munkával összeszedetett az Orosz Kutfőkből a' PALÓTZ HISTÓRIA. Ez a' gyűjtemény Klaproth utazásának Leíratásában (Reise in den Kaukasus und nach Georgien. Halle und Berlin, 1812. 8-o I. Band, S. 32—57.) találtatik, 's kezdetik itten a' PALÓTZ HISTÓRIA Krisztus születése után 996-dik évtől, 's folyton foly 1229-dikig, midőn a' Mongolok a' PALÓTZ

NEMZETET részént kiüzték régi lakhelyéből, részént meghódították. Az utóbbik év után PALÓTZOKRÓL nintsen többé említés az Orosz Kutfőkben. Ez a' Gyűjtemény szorosabban megmaradott a' PALÓTZ NEMZET Történetei mellett, 's olly tzélból készíttetett, hogy Klaproth ennek segedelmével is annál könynyebben föltalálhassa valahol a' Kaukásus Hegyei között az Orosz Históriára nézve olly fontos PALÓTZ NEMZET Maradványait. De a' Szent Pétervári Tudós Társaság mind e' mellett is Klaproth által hév szándékát el nem érhette. Klaproth PALÓTZOKRA sehol sem akadott. Hogy is akadhatott volna, ha a' PALÓTZOK, kik közül némelly rész már jóval előbb lakhelyéből kiköltözött, a' Tatár Nép elől a' Történetíróknak hiteles tanutételeik szerént PALÓTZ és COMÁNUS név alatt Moldvába és Magyar Országba kivándorlottak? Ha e' nagy Nemzetnek egyes Tagai, mint henyébbek, a' Tatárok között megmaradtak volna is, azoknak 1229-diktől olly sok lefolyt század alatt nem lehetett TATÁR NÉPPÉ által nem változniuk. A' Szent Pétervári Tudós Társaság gondoskodása tehát, ha különben tiszteletre méltó volt is, minden esetre Történeti Tudatlanságon alapúlt. Európában, 's nem Ásiában kellett volna kerestetni figyelmezvébben a' PALÓTZ NEMZETET már tsak annál fogva is, hogy a' PALÓTZOKNAK is tulajdoníttatott COMÁNUS nevezet épen nem volt esméretlen mostanig is Európában és különösen Magyar Országban.

Midőn 1825—1826-dikban Köppen Péter Orosz Tanító, összze járván az Austriai Birodalmat, megfordúlt Pesten is a' Magyar Nemzeti Museumban, 's Recensenssel a' régi Történetekről bővebben értekezett, azon Hálaérzésből, mellyel az Orosz régi és újabb Tudósoknak történeti és nyelvbéli igyekezeteik eránt Recensens méltán viseltetik, meg nem állhatta, hogy ezen utazót a' Magyar Országban lakó PALÓTZOKRA figyelmetessé ne tenné. Utazása egyik legfőbb gyümöltsének tekéntette Köppen

e' nyert utasítást, 's viszsza térvén új Hazájába sietett egyik Értekezésében (Literär Notizen betreffend die Magyarischen und Sächsischen Dialekte in Ungarn und Siebenbürgen. St. Petersburg, 1826. 8-o S. 14—23.) az új híradással meglepni az Orosz História Barátit, 's tudósítását nem sokára hévvel fölfogta a' Prágai Museum Folyóirataiban (Časopis společnosti wlastenského Museum w Čechach. w Praze, 1827. 8-o I, pag. 122—123. — — Monatschrift der Gesellschaft des Vaterländischen Museums in Böhmen. Prag, 1827. 8-o December Heft, S. 64.) Dobrowszky is, a' közöttünk született Tseh Író. Azonban a' Recensenstől vett első tudósítás után, mint sok külföldi Írónak helytelen szokása, kapkodván Köppen majd egyik majd másik a' Geographiában és Magyar Régiségekben talán kevesebbé járatos Magyar Írónak beszédein, Köppen Tudósításában a' PALÓTZOKRÓL és PALÓTZ NYELVRÓL a' valóság hibával is vegyíttetett, a' mit egyedűl azért érént Recensens, ne hogy e' Tudósításnak néhány Tévedései egykor Recensensnek igazságtalanúl tulajdoníttassanak. Minden esetre ma már a' PALÓTZ NEMZETNEK Magyar Országi lakása nem esméretlen többé a' Külföld előtt: De itthon nálunk mind e' mellett is a' PALÓTZ NEMZET Geographiai megesmértetésére és a' PALÓTZ NYELV bővebb 's tudós leíratására, 's az Ország különbféle részeiben divatozó különösségeire nézve időről időre kevés szorgalom fordíttatik. Azon Jutalom Tétel, mellyet Recensens környűlállásos utasítással (Tud. Gyűjt. 1817. 8-o I. Kötet, 114—116. lap.) tsekély értékéhez képest föltett, már több év előtt Felelet nélkül maradott, 's mind azt, a' mit egyenesen a' PALÓTZ NYELVRÓL (Tud. Gyűjt. 1819. 8-o VI. Kötet, 26—46. lap. — — Tud. Gyűjt. 1821. 8 o III. Kötet, 107—108 lap.) hitelesen tudunk, a' köz tiszteletre és hálára méltó Szeder Fábiánnak egyedúl magának köszönhetjük, 's köszönni tartozunk.

Annál kivánatosabb pedig a' PALÓTZ NYELVNEK, 's annak mindenféle KÜLÖNBÖZÉSEINEK kimerítő megesmértetésük, mennél bizonyosabb, hogy e' törekedés által nem csak NEMZETI TÖRTÉNETEINKET hívebben megállapíthatjuk a' velünk rokon egyébb NEMZETEKRÓL, hanem NEMZETI NYELVÜNK Természetének 's belső Alkatmányának tudós esméretéhez is e' foglalatosság által nyomos adatokat szerezhetünk. A' Magyar Nyelvnek legrégiebb Maradványa, a' két Boldvai Halottas Beszéd, a' PALÓTZ NYELVET állítja elő, nem pedig a' MAGYAR NEMZET NAGYOBB RÉSZÉNEK HAJDANI NYELVÉT, és JÁSZÓN Abaúj Vármegyében, hol e' drága Régiség íratott, mint Recensens ottan lakottól hitelesen tudja, a' köz Nép ma is PALÓTZ NYELVEN beszél. Fönmaradtak a' Magyar Nyelvnek későbbi Régiségeiben is a' PALÓTZ NYELVNEK nyomai majd nagyobb, majd kisebb kiterjedésben. Sőt a' XVI-dik századi kinyomatott Könyvekben is akadhatni reájuk. Ezeknek összse hasonlíttatásuk az Élő-Nyelvvel, 's annak különbféle Szokásaival nem kevesé gazdagítaná a' Magyar Nyelv belső Történetének Tudományát, melly nélkül akármelly Nyelvet, és így a' Magyart is, tudósan esmérni nem lehet. Illyen esméreteket köszönhet a' Magyar Nemzet Révai Miklós Igyekezeteinek, kinek halála óta nem sokat lépett előbbre a' Magyar Nyelv Természetének tudományos esmérete még mind a' mellett is, hogy a' sok új Grammatika úgy szaporodik, mint a' Gomba Sereg az éltető 's termesztő nyári eső után. Így elkészűlve nem beszélnénk tudomány nélkül a' régi SCYTHA NEMZET Nyelvéről; nem tartanók újnak és szokatlannak különösen azt is, a' mivel fön akadás nélkül közönségesen 's helyesen éltek Scytha Atyáink. De elég most enynyi mellesleg a' PALÓTZ NYELVRÓL, 's keressük inkább a' PALÓTZOKAT magukat, mint Népet, a' régi Külföldi és Magyar Históriában, hogy e' régi híres Nemzet bővebben

esmértethessék ezentúl a' HÉT MAGYAR NEMZET ezeredes Történeteiben.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Corpus Geographorum Graecorum et Latinorum qui supersunt omnium, sive Geographiae, Chorographiae et Topographiae Orbis Antiqui Fontes nunc primum omnes in unum Opus congesti, e Recensionibus Criticis Optimis, Codicibusque Manuscriptis ad Textus Integritatem revocati, Versione Graecorum Latina Emendata instructi, Selectis variorum Animadversionibus, Prolegomenis, Tabulis, Mappisque Geographicis illustrati, Indice Rerum Verborumque locupletissimo aucti, atque eorum in gratiam, qui subscribendo Opus adjuuant, modico pretio divulgandi. Curabunt Dr. Fridericus Carolus Sicklerus, Dr. Samuelis Christianus Schirlitzius, Dr. Henricus Guilielmus Braunhardus inita cum viris eruditissimis aliis, ad partem curarum suscipiendam invitatis, Societate.

Illyen tzím alatt jelent meg a' múlt év Április havában egy nevezetes Jelentés negyed rétben négy oldalon a' régi Geographia körül sokat fáradozott Sickler Német Tudós és Bohné Hessen Casseli Könyvkereskedő aláírása alatt. Jelentetik benne, a' min valóban méltán örvendhet minden érett eszü 's itéletü Tudós, hogy néhány Német Országi Tudós Férfiak egy Gyüjteményben minden Görög és Római Geographusokat, Chorographusokat és Topographusokat a' legszorosabb Kritikai Pontossággal több kéziratokat használva és a' szükséges Fordításokkal, Földabroszokkal és Név Lajstromokkal fölékesítteve ki adni szándékoznak Subscriptio fejében.

Mifontos Segédeszköze légyen a' Geographia a' Történet Tudománynak? tudja kiki, ha túl lépett

tanúlásaiban az Előesméreteken. Ezzel és az Idővetéssel foglalatoskodik a' Történetek körül többnyire minden Kritika. És még is, a' mi tsak nem megfoghatatlan Tünemény a' História Literariában, épen a' régi Írói Seregnek ezen Osztályára vagy tsekély gond fordíttatott a' tövises munka miatt; vagy kevés Kiadásokban jelentek meg ezen Írók; vagy végre úgy elritkúltak a' Példányok, hogy ezeket egész Országokban is néhol jobb Kiadásban föl sem találhatni.

Mi nehézségekkel jár egy Görög-Deák Ptolemaeusra szert tenni? azt tsak az tudja elevenen festeni, a' ki e' Munkát p. o. Bertius Kiadásában megvenni törekedett. Mi ritkán kaphatók a' Kisebb Görög Geographusok p. o. Hudson Kiadásában? nyilvánságos abból, hogy e' nyoltzadrétü négy nem épen vastag Kötetből álló Munka most már Liptsében 360. pengő forinton is bajjal megszereztethető. Ez a' rettenetes drága ár bírta arra az előbbi Frantzia Kormányt, hogy a' Kisebb Görög Geographusokat a' Párisi Királyi Könyv Nyomtató Intézetben újra ki adatni parantsolná. Megjelent e' rendelés következésében 1826—1831-dik években Geil János Ferentz Fölügyelése alatt ezekből három Kötet: De a' Julinsi Zendűlés félbe szakasztotta ezen igyekezetet is épen úgy, mint az Aegyptomi Vizsgálódásokat, a' Tudománynak tetemes kárára.

Mellyik Tudományos Intézet nem fog tehát azon örvendeni, hogy a' szorgalmas Német Tudósok megszűntetni akarják itten a' Nehézségeket? Mellyik nem fogja sietve előmozdítani az olly szükséges, hasznos és ollyanynyira pénz 's költség kémélő Törekedést?

A' Görög Írók közül meg jelennek e' Gyűjteményben: STRÁBO, PAUSÁNIÁS, PTOLEMAEUS, STEPHANUS BYZANTINUS, HANNO, SCYLAX, NEARCHUS, DICAEARCHUS, AGATHARCHIDES, SCYMNUS CHIUS, DIONYSIUS CHARACENUS, ISIDORUS CHARACENUS, ARRIANUS NICOMEDENSIS, PSEUDO-PLUTARCHUS,

AGATHEMERUS, MARCIANUS HERACLEOTES, NICEPHORUS BLEMMIDES, COSMAS INDICOPLEUSTES, ANONYMUS MARIS ERYTHRAEI; nem különben: ERATOSTHENESNEK, POSIDONIUS RHODIUSNAK, ARTEMIDORUSNAK, HIEROCLESNEK és más egyebeknek Töredékeik. Millyen ritkán, vagy temérdek pénzen juthatni főképen ezekhez?

A' Deák Geographus Írók közűl kiadatni fognak: POMPONIUS MELA, PLINIUS SECUNDUS (Geographiai Munkái), CORNELIUS TACITUS (Germania), SOLINUS, PUBLIUS VICTOR, VIBIUS SEQVESTER, AUSONIUS, AVIENUS, PRISCIÁNUS, SIDONIUS APOLLINÁRIS, RUTILIUS TAURUS, FRONTINUS, PSEUDOAETHICUS, AUSONIUS MOSELLA, GEOGRAPHUS RAVENNAS, MINDEN RÓMAI ITINERÁRIUMOK és a' TABULA PEUTINGERIANA.

Tizenkét Kötetben szándékoznak öt év lefolyása alatt a' nagy érdemü Kiadók e' fölöttébb hasznos Munkát végképen nap fényre botsátani, 's egy egy Kötetért a' Subscribensek mint egy 10 ftot (9. Rh. fr. 54. xr.) tartoznak a' Kötet által vételekor fizetni. A' szükséges Rendeléseket Idősebb Kilián György Pesti Könyvkereskedéséből megtétethetni.

Kivánni kell, hogy e' nagy Törekedés számtalan Pártfogókra találjon Hazánkban már tsak azért is, mivel az illy tzímü Próbatételből: „*Claudii Ptolemaei Pelusiotae, Germania. Edidit Dr. F. C. L. Sickler. Castelli Cattorum* 1834. 4-o" már is szembe tünőleg kitetszik, menyni hibát fognak a' régi Kézíratokból (e' kis könyvetskében 10. régi kézírat használtatott) a' fáradhatatlan Kiadók megigazítani.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

A' „Külföldi játékszín" IVd. 's Vd. kötete megjelent illy címmel: A' játékos, dráma 5 felvonásban Iffland-tól, fordította Thaller István, IVd. kötet: Alzír vagy az amerikaiak, szomorújáték 5 felvonásban Voltaire-től, fordította Jakab István, m. k. helytartói concipista, Sz. Sz. M.M. és böltselkedés doctora, hites ügyvéd, t. Bihar vármegye táblabirája 's a' m. t. társaság levelező tagja, Vd. kötet. A' IVd. kötet ára 30 kr, az Vdiké 24 kr. pengőben.

Hasonlóképen elkészült az „Eredeti játékszín" Iső és IId. kötete. Az Iső kötetben áll: Vérnász, a' magyar tudós társaságtól 1833-ban első pályadíjt nyert szomorújáték, öt felvonásban, Irta Vörösmarty Mihál. A' IId. kötetet teszi: Tirus, a' m. t. társaságtól 1833-ban második pályadíjt nyert szomorújáték, öt felvonásban. Szerzője Horváth Czyrill, a' kegyes szerzet tagja, böltselkedés doctora, 's ennek a' szegedi lyceumban tanítója. Az Iső kötet ára 40 kr, a' IIdiké 40 kr, pengőben.

Találtatik mind a' négy kötet békötve, Eggenberger József pesti könyvárosnál, ki az egész országbeli más könyvárosoknak is annyi példányt fog küldeni eladás végett, a' hányat tőle kivánnak.

Emlékezetbe hozatik, hogy az 1831-re kihirdetett philosophiai, 's az 1832-re közzé tett historiai kérdésre a' feleletek most e' folyó 1834-beli Martius 8-dikára váratnak bé, továbbá, hogy a' ki az 183$\frac{5}{}$-re szóló jutalomra eredeti vígjátékot készitett, következő Martius 24-ikére küldje bé, mert azon túl ismét a' szomorú játék jutalma kezdődik. Febr. 24. 1834.

A' titoknok által.

Jelentés.

a' magyar tudós társasághoz járult újabb segedelmekről.

Míg a' felvett rend szerint, az Igazgatóság' üléséből több hazafiúi ajánlat eléadatnék, köz hírré tétetik ezennel:

1. Hogy Ittebei Kiss Antal, m. kir. udvarnok, több ns vármegye Táblabirája, Szent-Györgyön Augustus 1-sőjén 1833h. költ kötelezvénye szerint, azon nap óta, a' m. t. társaság pénzalapja nevelése végett, évenként 100 pengő forintnak befizetését ajánlotta.

2. Kovács János, a' társaságnak tiszteleti tagja, Vd. Ferdinand ifjabb Király Ő Felségének egykor a' magyar nyelvben és literaturában tanítója, M. Gróf Teleki József m. kir. udv. Tanátsos és Referendarius, ns Szabolts vármegyei Főispán 's magyar tudós társasági Elölülő urnak, Bétsben Febr. 15d. 1834ben. alapítványul, 1000 pengő forintot adott által. Febr. 27d. 1834.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok.

---

2. *Találmányok.*

Lég nedv mérő.

A' levegő ég, annak tömöttsége, mérsékménye, electricitása, világítása, nedvessége, mozgása, viz - hó - vagy jégesésének változó állapatja annyira érdekli az emberek, állatok és növények egésségüket, hogy minden physikai, vagy chemiai találmány, melly ezen állapatok tökéletesebb meghatározásához és méréséhez vezet, igen nevezetes. Ha bár barometer, thermometer és electrometer több idő olta nagyobb tökéletességre hozattak és a' hygrometer, barometrograph, és chermometrograph eszesebb készíttetésük naponként halad; még is azon módok, mellyek a' levegő ég világosságát, mozgása erejét és gyorsaságát, vagyis a' szeleket mérik, még igen tökéletlenek, az ombrometer és hygrometer tzélirányosabb készíttetése pedig tsak az újabb időkben találtatott fel.

Ezen utóbbi készületre nézve még igen kevés idő előtt tsupán az öszvehasonlításból nyert határozatlan resultatumokkal kelle megelégednünk, és tsak egy Saussure, de Luc, Wilson és más elmés férjfiak munkái egyengethették a' különléle adatokat, a' nélkül, hogy a' levegő nedvességének közelebbi meghatározhatására jobb módot találtak volna. A' legújabb természetvizsgálóknak számtalan próbáik után e' következő készület a' tzélnak megfelel. Két öszveillő tökéletes hévmérő, akár Reaumur, akár Celsius tizedes grádusokra légyen felosztva, öszvehasonlíttatik az egyik a' száraz levegőn függvén, a' másik viztől nedves állapatban tartatván. Ezen két hévmérő együtt legjobban thermohygrometer, vagy psychrometer-nek neveztetik. E' két légmérő különsége, mellyek közt a' vizesnek állása azon meghütéstől eszközöltetik, melly a' jelenlévő gőz mennyisége, mérsékménye, és levegő nyomása szerint szaporábban, vagy lassabban történő párádzásának következése, mind a' valóban jelenlévő pára mennyiségét, mind annak feszületét jelenti. Dr. Huttonnak ezen találmánya szerint, mellyet Baumgartner Professor tökéletesített, B Jacquin teszi tapasztalásait

a' Bétsi egyetem kerjében 1832-dik év Május 1-sö napjától. (Lásd: Medizinische Jahrbücher des k. k. österreichischen Staates. Neueste folge VI. Bd. 2. St.)

Gajarinei tűz forrás.

Egy forrás, vagy úgy nevezett Artesiai kút ásatásánál Gajarine Trevisohoz tartozó faluban, minekutána egy igen kemény kő áltfuratott, 110 lábnyi mélységre jutottak; mult év Martius 23-dikán a' fúró kihúzáskor 76 lábnyi mélységben gátra akadtak, 's egy földalatti buzgást hallottak, mellyre a' furólyukból levegővel vegyült tetemes mennyiségü viz torlott ki. Ezen tünemény a' fúrónak mindenkori kivétetésinél megujúlt, és e' kifejlő levegő egy égő gyertya által meggyúladt. A' munka Martius 27-dikéig folytatott még 20 lábnyi mélységig. Estve a' világosan lobogó láng még 30 lábbal felüllhaladta a' kitorladozó sáros vizet, fenekén hat lábra terült el. Ekkor a' munkával a' vas tsövek hijányuk miatt felkellett hagyni. Ebben az állapatban történt egy hivatalos visgálat Junius 7-ikén. A' láng ég, ha meggyulad még 20 lábnyi magosságra 1 lábnyi áltmérővel, fenekin kékes, közepétől fogva igen fénylő aranyos sárga szinü; időnként szikrákat vet, mellyek sebesen hegyét érik. Egy vastag tzin pléh benne elolvadt 1 minuta alatt, üveg palzák pedig tsak hamar meglágyúltak 's hajlékonyokká lettek. A' gasznak semmi szaga, több próbák által szénsav és olajt képező (hydrogen — percarbonid) gasz vegyületének találtatott. Ezen váratlan tünemény elijeszte az odavaló artesiai kút fúrástól; azonban B. Jacquin kivánsága, hogy a' Monarchiának minden tartományiban illyen próbálatok geognostikai helyes megitélés után, tzéliránvos módon, ollyan egyes személyek, vagy társaságok által vitessenek végbe, kik a' nem tsekély költséget könnyen reá szánhatják, hogy e' szerint ezen felette hasznos vállat sikerének lehetőségét polgár társaiknak, egyes meghatározott vidékekben, kimutathassák. Menynyire lehetnének ezen kútak, ha, mint a' Gajarinei égő, forrásokká válnának, világításra, vagy fütésre fordíthatók, a' nevezett helyen könnyen kitetszhetik. *) (Medizinische Jahrbücher des k. k. österreichischen Staates Neueste folge VI. Bd. 3 St.)

Értéke a' döglött lónak.

Dr. Erdélyi Mihály, a' Bétsi harom orvosi Intézet Professora, egy döglött lónak minden haszonra fordítható állati

*) A' fent említett tünemény emlékezet azon földalatti tüzre, melly néhány évek előtt egy Mármaros bányában égett.

részeit egyenkint megbetsülvén, ezeknek értéküket annyival nagyobbaknak találta a' döglött ló közönséges áránál, hogy az általa nyert summa az egész Austriai Monarchiára nézve évenkint egynehány milliomokat tehet.

Egy kevesebb értékü 's nagyságu ló, mellyet hat pengö forinton vásárolt, és melly hat mázsát alig nyomott, következő resultatumokat adott:

1. Bőre, patkó, serény 's farkával együtt 4 pengö ft.

2. Az has üregben 's a' vesék körül lévő zsír 40 fontot nyomott, és a' timárok által, kik azt halzsír helyett használhatják, 10 pengö ftra betsültetett. Szappan is főzetett belőle, de ez költséges volt.

3. Minden tsont, portzogó, és szálag előbb öszvetöretvén 13 font enyvé vált, mellynek fontja 4 xrjával 8 ft.

4. Husa lyukas faládákban folyó vízbe függesztetett és így adipocerává változtatott, ez kotsi és tsizma kenötsre fordítva 4 ft.

5. Véréből kéksav és berlini kék főzetett, a' vasas üstnek egy részével 10 fontot adott, mellynek fontját 48 xrral számlálván 8 ft.

Ebből látni, hogy egy állat ára, a' készítéshez való költségeket nem számlálván, 34 ftra emeltethetik; hogy tehát egy keresetbeli szorgalmu 's termesztő Státus figyelmét ezen tárgy megérdemli, melly a' nemzeti gazdaság gyarapítására szolgál, — sőt még a' lótenyésztést is elömozdíthatja. E' szerint a' lótulajdonosnak költsége szintén úgy, mint a' marha tenyésztője, az állat holta után is kipótoltatik. (Medizinische Jahrbücher des k. k. österreichischen Staates Neueste folge VI. Bd. 3. St.)

Ifjabb Benе Ferentz.

---

3. *Jelesség.*

A' mit értelemért előre botsátani akarok, mingyárt Budai Ferentznek azon szavaival mondom, a' miket olvashatni *Magyar Orsz. Polg. Históriájára való Lexic. II. Darab; tzikk. Mária, lap* 630—634. „Mária, a' Mohátsnál elesett „második Lajos Magyar Király felesége. — Még el nem mult „ez az esztendö (1526), hogy Luther Márton Sz. Dávidnak „Német nyelvre lefordított 36, 62, 94 és 109-dik Zsoltárait „1 Dec. írt levele által Máriának ajánlotta. Ebben a' levél„ben azt irta Luther, hogy ö azt hallja, hogy Mária haj„landó volna az ö tudományának bevételére, de a' Magyar „Püspökök állottak még eddig neki ellent annak terjesztésé„ben. — Hogy ö (Mária) a' Protestantismusnak, ha nem „egészen nyilván is, pártfogója volt, a' többek közt abból „tetszik meg, hogy Luther, Melanchton, 's más illyen em-

„berek, nagy ditsérettel, szokták őtet emlegetni. Az is igaz, „hogy ő olvasott aszszony volt. Oláh Miklóssal, a' ki övele „egynehány esztendeig lakott Belgyiomban, mindenkor deá„kúl szokott beszéleni.“

E' Mária Királynénknak egy magától készített énekét olvasom a' Német Országi Evang. Énekes Könyvekben, nevezetesen a' nálam lévő *Marburgiban*, melly 1750-ben jött ki, és *Regensburgiban*, melly 1770-hen jelent meg. Találtatik a' nevezett ének a' Marburgiban 322-dik lapon, 243 szám alatt; és a' Regensburgiban 815-dik lapon, 1128 szám alatt. Nem jut eszembe, hogy birna nemzetünk akár e' Máriának, akár valamelly más Királynéjának versével; annyival inkább sem lehet tehát haszontalan 's kedvetlen dolog ezt az általam felfedezettet mind eredeti Németben, mind Magyar fordításban közölni. Itten text a' Marburgi szerént áll; de a' Regensburgi nagyon tsekély varians lectio is megjegyeztetik.

Maria Kön. Ludwigs in Ungarn Gemahlin. Wieder die Glaubens Verfolgungen.

Mag ich unglück nicht widerstahn Muss ungnad han Der welt, für mein recht glauben; So weiss ich doch, *das ist mein kunst*, 1) Gotts huld und gunst Die muss man mir erlauben. Gott ist nicht weit, Ein kleine zeit Er sich verbirgt, Bis er erwürgt, Die mich seins worts berauben.

2. Richt, *wie ich woll*, 2) jetzund mein sach, Weil ich bin schwach, und Gott mich furcht läst finden; so weiss ich, dass kein gewalt bleibt vest, Ists allerbest, Das zeitlich muss verschwinden. *Das ewig guth* 3) Macht rechten muth, Darbey ich bleib, Wag guth und leib, Gott helff mirs überwinden.

3. All ding ein weil ein sprichwort ist, Herr Jesu Christ, Du wirst mir stehn zur seiten; Und sehen auf das unglück mein, Als wär es dein, *Das wider mich thut streiten.* 4) Muss ich dann dran Auf dieser bahn, Welt, wie du wilt, Gott ist mein schild, Der wird mich wohl begleiten.

Regensburgi Varians. 1) es ist mein Kunst. — 2) wie ich soll. — 3) Das ewge Gut. — 4) wenns wider mich wird streiten.

Magyarúl.

Bár kerüljön a' szerentse,
'S rám morogjon
A' világ, mert jól hiszek;
Még se lesz hatalma tenni,
Hogy megunjon
'S ne szeressen Istenem.
Ő közel van,
Nem sokáig

Rejti színét,
'S szent szavának
Titkolójit megtöri.

Bár szabadtomban ne légyek
Én erötlen,
Isten itt kit félni hagy;
Még se tart, tudom, sokáig
Illy eröszak;
Mert mulandó veszni fog.
Végtelen jó
Bátorít tsak,
'S érte mindent
Merni vágyok,
Győzedelt nyujt Istenem.

Egy korig tart minden itten,
Mondni szoktuk;
Jézusom, te lész velem!
'S a' fejemre tódúló bajt
Úgy tekinted,
Mintha téged bántana.
Így, világ, hát
Bár szerénted
Kell is itten
Járnom ösvényt:
Pajzsom Isten, 's jól vezet.

Holéczy Mihály.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tiszteletes Tudós Terelmes Mihály, Nemes Bori Református Prédikátor, a' Magyar Nemzeti Museumnak a' köz Jó buzgó szeretetéből egy Báselban 1554-dikben 8-ad rétben Episcopius Juniornál megjelent Liviust ajándékozott, mellynek 1556-diki kötésü Tábláin Melanchton és Luther Márton képei látszanak több vallásbéli tárgyaknak elöterjesztésükkel, és néhány elmés mondásokkal.

Tekéntetes Tudós Ercsei Dániel, a' Debretzeni híres Reform. Collegiumnak tündöklő érdemü Tanítója, 's több kiadatott tudományos Munkáiról Hazánkban tisztelve esmért Férfiu, hazafiui nemesebb indúlatból a' Széchényi Országos Könyvtárnak közelébb megjelent illy tzímü munkáját „*Compendium Psychologiae Empiricae et Logicae. Debrecini*, 1833. 8-o" köttetett példányban megküldötte.

Erdélyből Tekéntetes Tudós Szemeriai Szász Károly ur, a' híres Nagy Enyedi Reformatum Collegiumban a' Római és Magyar Polgári Törvény rendes Tanítója, s' Tek. Ns.

Alsó Fehérvármegyének Tábla Birája, a' Magyar Nemzet Köz Gyűjteményét „*Sylloge Tractatuum*“ tzímü fontos Könyvének egy velin Példányával, meggazdagabbította, 's nemes szívének ömledezését még ezenkivül „*1831-k Esztendő Története. Kolosvárt* 1832. 8.“ tzímet viselő szerzeményének megküldetésével is tetézte.

Horvát István.

---

5. 1833-*diki Könyvek különbféle Intézetekből.*

93) Felséges I. Ferentz Austriai Tsászár, Magyar és Tseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Városába 1832-dik Esztendőben, Harátson Havának 16-dik Napjára Rendeltetett Magyar Ország Gyülésének Jegyző Könyve. Posony, Nyomtattatott Belnay, Landerer és Wébernél. 183$\frac{2}{3}$ fol. I—V. Darab. (Folytatik.)

94) Felséges I. Ferentz Austriai Tsászár, Magyar és Tseh Ország Koronás Királyától Posony Szabad Királyi Várossába 1832-ik Esztendőben, Karátson Havának 16-dik Napjára Rendeltetett Magyar Ország Gyülésének Irásai. Posony, Nyomtattatott Wéber, Belnay és Landerernél. 183$\frac{3}{3}$. fol. I—II. Kötet. (Folytatik.)

95) Nyelv Prity, vagy: Az Új Magyar Iró mint Kérő. Vígjáték 1. Felvonásban. Külömbféle irományokból öszveszedte és játékszínre alkalmaztatta M. K. Kassán, Nyomtattatott Werfer Károly, Tsász. Kir. Priv. Academ. Könyvnyomtató Betüivel, 1833. 8-ad rétben, 48 oldal. Az ára 20 kr. pengő pénzben.

96) Beretválkozó-Tükör. Az Új Magyarok számára. Készítette Ponori Thewrewk József. Pozsonyban 1833. Belnay Örököseinek betüjivel. 8-ad rétben, 140 oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

97) Felső Magyar Országi Minerva. 1833—1834. Kilentzedik évi Folyamat. Kassán, Ellinger István Ts. Kir. priv. Könyvnyomtató és Áros betüivel 's költségein. I. Kötet. (Folytatik). Egész évre 6 fr. pengő pénz.

98) Tekintetes Pest Pilis és 'Sólt Törvényesen Egyesült Vármegyékben, úgy a' hozzájok tsatolt Kis Kúnságban kebelezett szabad Királyi, Privilegiált, 's Mező Városoknak, és minden Helységek vagy Faluknak, valamint minden Pusztáknak is Tökélletes Név-Tára (Repertoriuma). A' mellette lévő Vármegyei Földképpel. Szerzette és Kiadta Örk. Ferenczy József. Budán, Nyomtattatott a' Magyar Királyi Fő Oskola betüivel. 1833. 8. 28. oldal; az ára 40 xr. pengő pénzben.

99) Magyaricae linguae Lexicon critico-etymologicum, e quo patefit, quae Vocabula Magyari e suis avita Caucasia dialecto conservarint, quaeve a Slavis, uti Bohemis, Carniolis, Croatis, Illyriis, Polonis, Russis, Serbis, Slavis Pannoniis, Vendis, Valachis, porro a Graecis, Germanis, Italis etc. adoptarint. Studio et opera Gregorii Dankovszky. Posonii, 1833. Typis Haeredum Belnay. 8-ad rétben. Fasc. I. 1—80 lap. Fasc. II. pag. 81—224. Ajánlva Nagy Méltóságu Horváth János Székes Fehérvári Püspök ő Excellentiájának Az ára 3 fr. 30 xr. pengő pénzben.

100.) Transsilvania periodische zeitschrift für Landeskunde. Redigirt von Jos. Benigni v. Mildenberg und Carl Neugeboren. Hermannstadt, W. H. Thierrysche Buchhandlung. 1833. 8-o Zweiter Band. SS 65. Egy Ág Táblával. Az ára 2 fr. 30. xr.

101) Ánténor Utazása Görög Országban és Azsiában Egyiptomról való Értekezésekkel. Herkulánumban talált Görög Kéziratban. Frantzia nyelvre Lantier a' Sz. Lajos Rendjének Keresztes Vitézze; Frantziából pedig Magyar nyelvre fordította és némelly jegyzésekkel kiadta Gyula Fejérvári idősbb Farkas Sándor Ns. Alsó Fejér Vármegye Tablabirája. Nagy Enyeden, Nyomtattatott a' Ns. Réf. Kolégyom betüivel. Vízi István ügyelete alatt, 1833. 8-ad rétben. Harmadik Kötet. Az ára nem tudatik.

102) Ne panaszolkodj, hogy Isten Neked nagyobb Értelmet nem adott. Egy Halotti Tanítás, mellyet Harasztosi Tekéntetes Mezei Juliánna Aszszony, Tek. Vetési Margitai Jonathán Úr b. e. Hitvese Emlékezetére írt és az uj Tordai Ev. Ref. Templomban az 1832-dik Esztendőben September 23-dikán elmondott Herepei Károly Kolosvári Ev. Ref. Pap. Nagy Enyeden, Nyomtattatott a' Ns. Réf. Kollégyom betüivel. Vízi István ügyelete alatt, 1833. 8-ad rétben. Az ára nem tudatik.

103) Egy Vigasztaló Beszéd a' Hátramaradtaknak, mellyet Harasztosi Tekintetes Mezei Juliánna Aszszonynak, Vetési Tekintetes Margitai Jónathán Úr elfelejthetetlen Hitvessének Koporsója Bézárásakor tartott újj Thordai Udvarán 1832-dik esztendő Sz. György Hava 20-dik napján. M. Szabó Ferentz, újj Thordai Ev. Ref. Segéd Pap. Nagy Enyeden, Nyomtattatott a' Ns. Réf. Kollégyom betüivel. Vízi István ügyelete alatt, 1833. 8-ad rétben. Az ára nem tudatik.

Horvát István.

III. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Holéczy Mihály. A' Magyar Nevezet értelme. 3 lap.
2) Boehm Károly. A' Keresztény Egyházi Hatalom Befolyásáról a' közép századokban. 18 lap.
3) Oláh János. Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. 51 lap.
4) Horvát István. Imre Magyar Királynak 1198-dik évben Ugrin Győri Püspök számára Mihályi Sopron Vármegyei Mező Városról költ Óklevele. 97 lap.
5) H. K. Antal. Felszóllítás Karats Ferentz jeles Művészünk Magyar Átlásáról. 100 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 108 lap.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Horvát István. „Corpus Geographorum Veterum, Graecorum et Romanorum." 117 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 120 lap.
2) Találmányok 121 lap.
3) Jelességek. 123 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 125 lap.
5) 1833-diki Könyvek különbféle Intézetekből. 126. lap.

(Koszorú 1834-dik eszt. III-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

IV^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Nagy Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf Ő Excellentiájának Köszöntő Beszéde a' Fő Rendek nevükben a' Magyar Haza Fönséges Nádor Ispányához.

Örömmel kiömlik mindanynyiszor a' hálaadatos szív, valahányszor Jótevője eránt forró háláját kinyilatkoztatni alkalma vagyon. Illyen alkalomra tettek szert a' Magyar Hazának most együtt tanátskozó Nagy Méltóságu Fő Rendei Mártius 19-dikén, midőn fényes érdemü Fönséges Nádorunk név napi üdnepe elevenen éreztette velük mind azon Jó Tételményeket, mellyekkel e' Nemzetünk második Boldogítója olly számos, sulyos és kétes esztendők lefolyásuk alatt fáradni 's lankadni nem tudó igyekezettel emelte mindenféle előmeneteleinket. Megkérék tehát köz végzésből Nagy Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf Ő Excellentiáját, hogy esméretes ékesszólása lenne Tolmátsa a' köz hála és öröm érzésnek. Ki is így felelt meg a' benne helyheztetett díszes bizodalomnak:

„Serenissime Caesareo Regie Haereditarie Princeps, Archi-Dux, Domine Regni Palatine, Domine Benignissime!

Annus abiit, quod complexa universorum Procerum voce Tibi, Serenissime Archi-Dux! ad auspicatissimi Natalis Tui, Onomasisque recursum candida non minus, quam tenera, eaque faustissima Vota, hoc loco nuncupavi. — A quo tempore tametsi cuivis, Patriam suam sinceris studiis prosequenti, haud defuerint justi moeroris, sollicitudi-

nisque rationes; quorsum alteratam per vices pretiosam, ac tot titulis in publica commoda agentem valetudinem Tuam non referre non possumus; suppetunt tamen etiam ampla gaudii, et solaminis argumenta, Tui itidem causa, Serenissime Archi-Dux! vel per Te nobis enata.

Quod jam Celsitudinem Tuam Caes. Regiam cum Conjuge, Liberisque Serenissimis integra sanitate florentem contemplamur — Quod in amplissimas Monarchiae spes Paterna Solatia in dies augeri mirifica voluptate intelligimus — Quod Te Duce — Te Praeside — Te proborum conatuum auspice, ac promotore consilia nostra in Patriae commoda, atque perennaturam illius unice sic continuo dirigantur felicitatem, ut hic Procerum Coetus, remotus ab omni extremo, et devio, recto per medium tramite intrepide procedere pergat: In his sane et Vota Nostra expleta non sine grata meritorum Tuorum recordatione profitemur, et gratias propterea Optimo Numini reddimus immortales.

Quapropter Tuae incolumitati, Serenissime Archi-Dux! nostram intime nexam esse tot — quantis Hungariae praees — annorum exemplis edocti, Vota ardentissima iteramus: Ut per longam annorum seriem, quod semper fueras, Fulcrum Throni — Patriae Columen — prosperitatis publicae Sidus — in Te omnis suspiciat Hungaria: In Te Proceres — qui se mecum una altis gratiis Tuis humillime devovent — Decus et Praesidium maximum venerentur suum. — Atque ita numerosas Natales, Nominisque Tui Dies Largitore Deo felix — sospes — laetus — beatusque supervivas!“

Sietek közleni e' Folyóírásban is e' Hálaömledezéseket azon Nagy Férfiu eránt, ki mind magos helyheztetését egész méltóságában esméri; mind eléggé erős lélekkel, szívvel és akarattal bír ditsőíteni azon Nemzetet, mellynek Köz Bizodalma Őt a' Nemzet első és legfőbb Tisztviselőjévé választani méltán örvendett.

Horvát István.

2.

A' tökélletes Számokról.

1. §. A' tökélletes számokról fogok a' következendő lapokon rövideden értekezni, mellyeknek vizsgálása, és az ide tartozó igazságoknak esmérete, valamint a' Mathesisnek egész tudománya, az elmét különösen élesíti és gyönyörködteti. Óhajtom ezen értekezésem által Hazánknak Mathesisben gyönyörködő fiait a' számok elrejtetett titkainak, különösen a' tökélletes számoknak (mellyeknek megtalálásának kultsát nem találták még fel a' világnak legmélyebb eszű Mathematicusai is) keresésére felindítani; melly keresés által meglehet, hogy némellyek új szép és hasznos igazságoknak felfedezésére, és a' Mathesisnek gazdagítására fognak vezéreltetni.

Szükségesnek tartom a' következő munkákat kijelelni, úgymint a' mellyeknek szerzői írtak a' tökélletes számok tulajdonságairól és megtalálása módjáról:

Euclidis Elementorum Lib. IX. Propos. 36.

Michaelis Stifelii Arithmetica integra. 1544. pag. 10.

Nicolo Tartaglia Trattato di Numeri. Vinegia. 1556. Parte 2-a, Lib. IX. pag. 146. seqq. — Item l' Arithmetique de Nicolas Tartaglia, Paris. 1578. Seconde Partie, Livre IX. Chapitre XII. — Item Nicolai Tartaglia, Arithmetica. Paris. 1613.

Caroli Bouilli Lib. de Numeris Perfectis. Prop. 23. Ezt a' munkát Bungus hozza fel. Én, több más itt említett könyvekkel együtt, ezt sem láthattam.

Petri Bungi Bergomatis Numerorum Mysteria. Lutet. Paris. 1618. De Numero XXVIII. pag. 465. seqq.

Marini Mersenni Minimi Cogitata Physico-Mathematica. Paris. 1644. Praefatio Generalis, Nro XIX.

Jodoci Willichii Reselliani Arithmetica. Argentor. 1540. Lib. I. Cap. XI. pag. 36, 37. item Cap. XVI. pag. 49, 50.

Hieronymi Cardani Opera. Lugdun. 1663. Tom. IV. Lib. de proprietatibus numerorum. pag. 2, 3.

Claudii Francisci Milliet Dechales Cursus seu Mundus Mathematicus. Lugd. Gall. 1690. Tom. I. pag. 189, 190.

Jean Prestet Nouveaux Elemens des Mathematiques. Paris. 1689. Vol. I. Lib. VI. pag. 154.

Ozanam Récréations Mathématiques et Physiques, Paris. 1696. item 1770. Probleme VIII. d'Arithmetique, Nro. XVII. pag, 29, 30. Item elementa Algebrae Gallice. Amstelod. 1703. pag. 290.

Recreations Mathematiques avec l'examen. 1699. pag. 147. item Probl. LXX. §. 4.

Christiani Wolfii Elementa Matheseos universae. Genevae. 1732. Tom. I. Elem. Analys. Finitorum §. 248. pag. 301, 302.

Andreae Tacquet Arithmeticae Theoria et Praxis. Antverp. 1665. pag 85—88. Item Venetiis. 1740. pag. 105—108.

Michaelis Gottlieb Hanschii Epistola ad Mathematicos de Theoria Arithmetices novis a se inventis aucta, edita 1739. Vindobonae.

Leonhardus Eulerus in Tomo VI. Commentar. Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae. Petropoli, 1738. pag. 105—107.

C. N. de Winsheim in Tomo II. Nov. Comment. Acad. Scient. Imp. Petropolitanae. Petrop. 1751. pag. 68—99.

Maierus, cujus Methodum exponit G. W. Krafft, in Tomo VII. Comment. Acad. Scient. Imp. Petr. pag. 9—11

Georgius Wolffgangus Krafft, in Tom. VII. Comment. Acad. Scient. Imp. Petropolitanae. Petrop. 1740. pag. 7—14 Item in Tomo III. Nov. Comment. Acad. Petrop. Petropoli. 1753. pag. 113—121.

Én több munkákat a' tökélletes számokról ki nem nyomozhattam. Magyarúl pedig, tudtomra, senki sem írt még a' tökélletes számokról; a' honnan úgy tartom, hogy nem lesz haszontalan némelly

ollyan esméreteket előbotsátanom, mellyek a' tökélletes számoknak világosabb esméretére vezetnek.

2. §. A' számoknak kétféle eredeteket lehet gondolni, egyiket öszveadás, másikat sokszorozás által. Az első módon úgy nézetik minden szám, mint két vagy több kisebb számoknak gyüleménye, vagy summája (aggregatum). Ezen mód szerént tsak az 1 az eredeti és egyszerű szám; a' többi számok pedig mind származottak és öszvetettek, két vagy több summázó részekből (partes aggregativae), és legutóljára több vagy kevesebb 1-ségekből. Így p. o. $4=1+3=2+2=1+1+2=1+1+1+1$. A' számoknak illyen részekre való osztásaival (partitiones) itt most nem gondolunk.

A' másik módon úgy nézetik minden szám, mint két vagy több kisebb számoknak sokszorozásából lett műszám (factum), p. o. $15=3\times5$, a' 3 és 5 tehát művesei (factores) a' 15-nek, ha öszverakó módon veszszük a' dolgot: de ha szétfejtő módon gondolkozunk, mind a' 3, mind az 5, maradékot nem hagyó elosztói (divisores), vagy mértékei (mensurae) a' 15-nek, egyszóval hanyados részei (partes aliquotae), mellyek közűl mindenik egynéhányszor vétetvén, az egész 15-öt előállítja. Ebben a' tekintetben két seregre osztatnak fel a' számok, t. i. egyszerűekre és öszvetettekre.

1) *Egyszerű szám* (numerus primus) az, melly az 1-en és önmagán kivűl semmi más számoknak sokszorozásából nem származhatik, és így a' mellynek az 1-en és önmagán kivűl (mellyeket osztóknak is alig lehet nevezni) nintsenek maradékot nem hagyó osztói. Illyenek az 1, 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17, 19, 23, 's a' t. Az igaz, hogy minden számot el lehet osztani az 1-el és önmagával. De ha igazán meggondoljuk a' dolgot: mikor az 5-öt elosztjuk magával az 5-tel, az 5-ön ezen elosztás által semmi változás nem esik; megmarad ő részekre nem oszolva és meg nem mérve, a' maga épségében. Mert vallyon mit tehetne ennél egyebet ez a' kifejezés: az 5 megméri az 5-öt az 1 által? Ha pedig az 5-öt elosztjuk

1-el, és az 1-et benne megtaláljuk 5-ször: ez semmivel sem tesz többet, mint maga ez a' kifejezés: 5, a' mellyen természet szerént öt 1-séget értünk, az az: $5 = 1 \times 5$. A' számvetésnek különbféle nemeiben is igen kevés hasznot tesz ennek tudása, hogy minden számot el lehet önmagával és az 1-el osztani. Méltán neveztetnek tehát az ollyan számok, mellyeknek az 1-en és önmagokon kivül semmi más mértékeik nintsenek, mellyek igazság szerént részekre oszthatatlanok, egyszerű számoknak; annyival is inkább, mivel minden más számok az illyenekből származnak, mint alkotó részekből (elementum) sokszorozás által.

2) *Összvetett szám* (numerus compositus seu productus) az, melly az 1-en és ön magán kivül valamelly más két vagy több számoknak sokszorozásából ered, és így a' mellyet az 1-en és önmagán kivül más számokkal is el lehet maradék és töredék nélkül osztani. Illyen p. o. a' 10, mellynek osztói, részei vagy mértékei a' 2 és 5; illyen a' 15, mellynek osztói a' 3 és 5. Ezek az osztók egyszersmind művesei is az összvetett számoknak, és azokat sokszorozás által előállítják, p. o. $2 \times 5 = 10$, és $3 \times 5 = 15$. Az összvetett számoknak osztói is lehetnek összvetettek, p. o. a' 12-nek osztói közül ezek: 2, 3, egyszerűek, ezek pedig: 4, 6, összvetettek. De mivel az összvetett osztókat ismét lehet egyszerűekre vonni: innen minden összvetett szám két vagy több egyszerű számoknak műve, vagy azoknak sokszorozásából származik.

3. §. Az 1-et elmellőzvén, legfőbb osztó a' 2, mellyet ha osztónak felveszünk, ezen tekintetben két rendre osztatnak fel a' számok, t. i. párosokra és páratlanokra.

1) *Páros szám* (numerus par) az, a' mellyet 2-vel el lehet osztani maradék és töredék nélkül. Illyen a' számoknak ezen folyamatja, melly mindég 2 különbséggel nevekedik: 2, 4, 6, 8, 10, 12, 14, 's a' t.

2) *Páratlan szám* (numerus impar) az, a' mellyet 2-vel nem lehet elosztani maradék és töre-

dék nélkül, az az: a' melly a' párostól 1-ben különböz. Illyen ezen mindég 2 különbséggel nevekedő számok folyamatja: 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 's a't.

A' páros számok közül tsak maga a' 2, egyszerű, a' többi párosok mind öszvetett számok, mellyeknek egyik osztója a' 2. Az egyszerű számok, a' 2-ön kivül, melly egyedül páros, mind páratlanok: de koránt sem minden páratlan számok egyszerűek, mert a' páratlan számok közt sok öszvetett számok találtatnak.

Mind a' páros mind a' páratlan számok közül azok, a' mellyek öszvetettek, ismét különböző rendekre osztatnak, az ő osztóiknak minéműsége szerént. Nevezetesen

1) *Párosan páros számok* (numeri pariter pares) azok, a' mellyeknek minden osztóik vagy műveseik párosok. Illyen a' 64, mellynek művesei mind párosok, t. i. $2 \times 32 = 4 \times 16 = 8 \times 8 = 64$. Illyen párosan páros számokból áll a' kétannyisok folyamatja (progressio duplorum) a' 2—őn felyül, t. i. 4, 8, 16, 32, 64, 128, 252, 's a' t. A' 2 ide nem tartozik, mert egyszerű szám, és tsupán tsak páros, nem pedig párosan páros, mivel magán és az 1-en kivül nintsenek semmi osztói.

2) *Páratlanúl páros számok* (impariter pares) azok, a' mellyeknek egyik művese mindég páratlan, a' másik pedig páros. Illyen a' 90, melly $= 2 \times 45 = 3 \times 30 = 5 \times 18 = 6 \times 15 = 9 \times 10$. Illyen ezen 4 különbséggel nevekedő számok folyamatja: 6, 10, 14, 18, 22, 26, 30, 's a' t. mellyek közül akármellyiknek fele páratlan, p. o. a' 6-nak fele 3, a' 10-nek fele 5, 's a' t. és a' mellyeket úgy találunk meg, ha minden páratlan számokat, a' millyenek: 3, 5, 7, 9, 11, 13, 's a' t. megkettőztetünk.

3) *Párosan és páratlanúl páros számok* (pariter et impariter pares) azok, a' mellyeket lehet akár két páros, akár egy páros és egy páratlan művesek által előállítani. Illyen a' 12, melly $= 2 \times 6 = 3 \times 4$. Illyenek ezen számok: 12, 20, 24, 28,

36, 40, 44, 's a' t. Ezek is 4 különbséggel nevekednek, és tsak a' páros számoknak: 4, 6, 8, 10, 12, 14, 's a' t. megkettőztetéséből állanak; de a' párosan páros számok által, a' millyenek a' 8, 16, 32, 64, 's a' t. mellyeket ki kell hagyni, imittamott megszakasztatnak, és az ollyan helyeken 8-al nevekednek.

4) *Páratlanúl páratlan számok* (impariter impares) azok, a' mellyeknek minden műveseik páratlanok. Illyen a' 45, melly $= 3 \times 15 = 5 \times 9$. Illyenek ezen számok: 9, 15, 21, 27, 33, 39, 45, 's a' t. mellyeknek folyamatja 6 különbséggel nevekedik, és tsak a' páratlan számoknak: 3, 5, 7, 9, 11, 13, 's a' t. meghármaztatásából áll. Illyen ezen 10 különbséggel nevekedő számok folyamatja is: 15, 25, 35, 45, 55, 65, 75, 's a' t. mellyek a' páratlan számoknak: 3, 5, 7, 9, 11, 13, 's a' t. ötszörözéséből származnak. Illyen ezen 14 különbséggel nevekedő számok folyamatja is: 21, 35, 49, 63, 77, 91, 's a' t. mellyek a' páratlan számoknak 7-tel való sokszorozásából származnak. A' páratlan számoknak más meg más páratlanokkal való sokszorozása által több illyen folyamatokat is lehet találni.

4. §. Valamelly öszvetett számnak minden osztóit vagy műveseit úgy találjuk meg, ha elosztjuk azt 2-vel, 3-mal, 5-tel, 7-tel, 's a' t. az az ollyan egyszerű számmal, a' millyennel maradék nélkűl ellehet osztani, és az osztót magunknak feljegyezzük; ezután a' részest ismét elosztjuk ollyan egyszerű számmal, a' millyennel lehet, az osztót pedig újra feljegyezzük; és a' kijött részeseknek elosztását mind addig folytatjuk, míg utóljára egyszerű vagy eloszthatatlan számra nem találunk a' részesben, melly egyszerű számot hasonlóképen az osztók közé felkell jegyezni. Megtalálván 's feljegyezvén így az egyszerű osztókat: könnyű azokból a' többi öszvetett osztókat kitalálni; mivel azok állanak az egyszerű osztóknak kettőnként, hármonként, négyenként, 's a' t. egymással való sokszo-

rozásából. A' 60-nak osztóit p. o. így kereszsük ki: 2-vel el lehet osztani a' 60-t, és lesz a' részes 30, ezt ismét ellehet 2-vel osztani, 's lesz a' részes 15, ezt pedig ellehet osztani 3-mal, és lesz a' részes 5, mellyet már semmi más számmal nem lehet újra elosztani. A' 60-nak tehát négy egyszerű osztói vagy művesei, mellyeknek egymással való sokszorozásából származik a' 60, ezek: 2, 2, 3, 5, mert $60 = 2 \times 2 \times 3 \times 5$. Ezekből illyen öszvetett osztók származnak, kettőnként sokszorozva: $2 \times 2 = 4$, ismét $2 \times 3 = 6$, és $2 \times 5 = 10$, végre $3 \times 5 = 15$; hármonként sokszorozva: $2 \times 2 \times 3 = 12$, ismét $2 \times 2 \times 5 = 20$, végre $2 \times 3 \times 5 = 30$. A' 60-nak tehát, az 1-en és magán a' 60-non kivűl, ezek az osztói: 2, 3, 4, 5, 6, 10, 12, 15, 20, 30.

Jegyezzük meg itt, hogy igen könnyű megesmerni az ollyan számokat, a' mellyek 2-vel, 3-mal és 5-tel elosztathatnak. Ugyan is elsőben 2-vel maradék nélkűl ellehet osztani minden páros számokat, vagy is azokat, a' mellyek 0, 2, 4, 6, 8 jegyeken végződnek. Továbbá 3-mal ellehet osztani mind azokat a' számokat, mellyeknek jegyeinek summáját ellehet 3-mal osztani, vagy is a' mellyeknek jegyeiből ki lehet a' 3-mat hányni maradék nélkűl. Végre 5-tel el lehet osztani minden számokat, mellyek 5 vagy 0 jegyeken végződnek. Ezeknek okait megtalálhatni némelly Mathematicusok könyveiben.

5. §. Ha immár valamelly számnak minden műveseit, részeit, mértékeit, vagy osztóit (az 1-et oda számlálván, de magát a' felvett számot kihagyván) egybe summázzuk, és magával a' felvett számmal öszvehasonlítjuk: ezen tekintetben három különböző tsapatokra oszthatjuk fel a' számokat, t. i. szűkölködőkre, bővölködőkre, és tökélletesekre.

1) *Szűkölködő* vagy *hijános szám* (numerus diminutus) az, a' mellynek mértékeinek, részeinek vagy osztóinak summája kisebb magánál a' felvett számnál. Illyen a' 15, mert ezt, magán a' 15-ön kivűl, melly itt számba nem jő, tsak ezen

számokkal lehet maradék nélkül elosztani: 1, 3, 5; ezeknek summája pedig: $1+3+5=9$, kisebb magánál a' 15-nél, és így a' 15 szűkölködik osztók nélkül. Illyen szűkölködők minden egyszerű számok, mellyeket magokon kivül tsak az 1 mér meg. Az öszvetett számok közül is igen sok számok az osztókra nézve szűkölködők, nevezetesen a' párosan páros és a' páratlanúl páratlan számok mind szűkölködők.

2) *Bővölködő szám* (numerus abundans) az, a' mellynek mértékeinek vagy osztóinak summája nagyobb magánál a' számnál. Illyen a' 12, mellynek osztói magán kivül ezek: 1, 2, 3, 4, 6, mellyeknek summája: $1+2+3+4+6=16$, és így felyül haladja a' 12-őt; ennél fogva a' 12 bővölködik osztókkal. Illyen számok már sokkal kevesebben vagynak, mint a' szűkölködők, és tsak a' páratlanúl páros, ismét a' párosan és páratlanúl páros számok között találtatnak osztóikra nézve bővölködők.

3) *Tökélletes szám* (numerus perfectus) az, a' mellynek mértékeinek, osztóinak vagy hanyados részeinek summája épen annyi, mint maga a' szám. Illyen a' 6, mellynek magán kivül ezek az osztói: 1, 2, 3, ezeknek summája pedig $1+2+3=6$, az az önmagával a' 6-tal egyenlő, és így a' 6 az osztókra nézve sem nem szűkölködik, sem nem bővölködik, hanem épen tökélletes. Valamint egyébb világi dolgokban és az emberek közt is ritka a' tökélletes: úgy a' számok közt is felette igen kevesen találtatnak tökélletesek. Még eddig alig esmernek a' tudósok tíz minden kétségen kivül tökélletes számot. A' 6 páratlanúl páros szám; a' többi tökélletes számok pedig mindnyájan a' párosan és páratlanúl páros számok közé tartoznak.

6. §. Euclides Element. Lib. IX. Prop. 36 helyesen és pontosan előadta a' tökélletes számok megtalálása módját, kinek tanítása ide megyen ki: ha az 1-en kezdődő és mindég két annyira nevekedő földmérési folyamatnak (progressio duplorum ab

unitate incipiens) akárhány tagjai adatnak öszve eleitől fogva mind addig, míg a' summa egyszerű számot nem tesz: ez az egyszerű szám sokszoroztatván a' felvett utólsó taggal, a' műszámban tökélletes számot fog szűlni, p. o.

Kétannyisok folyamatja:	1,	2,	4,	8,	16,	32,	64,	128, —
Ezen folyamat summája:	1.	3,	7,	15,	31,	63,	127,	255, —
Tökélletes számok.	1,	6,	28, —		496, —		8128, —	—

A' summákat jelentő számok között t. i. egyszerű számok ezek: 1, 3, 7, 31, 127, mellyek sokszoroztatván a' folyamatnak felettek lévö, az az: felvett utólsó tagjaival, az 1, 2, 4, 16, 64-el, tökélletes számokat szűlnek, mellyek e' következendők: elsőben $1 \times 1 = 1$. Ezt némellyek a' tökélletes számok közé béveszik, mert az 1-nek osztója tsak az, 1, és így az ő osztóinak summája annyi mint maga az 1. De sokan mások az 1-et nem számlálják a' tökélletes számok közé, hanem kihagyják, mivel igazság szerént az 1 egyszerű, részekre oszthatatlan szám, mellynek osztói vagy részei nintsenek, és az 1 is őtet részekre nem osztja, hanem épségben meghagyja; sőt sokan számnak sem tartják az 1-et. Igazi tökélletes számok tehát á' következendők, t. i. $3 \times 2 = 6$, ismét $7 \times 4 = 28$, ismét $31 \times 16 = 496$, végre $127 \times 64 = 8128$. Ha több tökélletes számokat akarunk találni: tovább kell a' folyamatot és annak summázását folytatni, és mindenek felett annak kell jól végére járni, hogy mellyek a' summát jelentő számok között egyszerűek; mert tsak azok szűlnek tökélletes számokat.

Annak vizsgálására és megtudására pedig, hogy valamelly szám egyszerű-e vagy nem, a' közönséges és legbizonyosabb mód ez: próbálgatni kell a' felvett számnak elosztását minden egyszerű számok által, mellyek a' legkisebbtől fogva találtatnak a' felvett számnak négyszegű gyökeréig; és ha ezek közűl egyik által sem lehet azt maradék nélkűl elosztani: úgy a' felvett szám minden kétségen kivűl egyszerű szám.

7. §. Euclidesnek közelebb előadott regulája tsalhatatlan; mert a' melly számokat a' mondott módon találunk, azok mind tökélletesek, az az: egyenlők az ő osztóiknak summájával. Vegyük fel p. o. a' 496 számot: ennek két fő osztói és egyszersmind művesei a' 31 és 16, mellyeknek sokszorozásából lett a' 496, mert $496 = 31 \times 16$. Ezek közül a' 31, a' tökélletes számoknak elmúlhatatlan feltétele szerént, egyszerű szám; a' 16 pedig öszvetett szám, mellynek az 1-en kivül minden egyszerű osztói ezek: 2, 2, 2, 2, mert $16 = 2 \times 2 \times 2 \times 2$. És így a' 496-nak minden egyszerű osztói vagy művesei ezek: 2, 2, 2, 2, 31, mellyeknek egymással való sokszorozásából származik a' 496, mert $496 = 2 \times 2 \times 2 \times 2 \times 31$. Öszvetett osztói pedig a' 496-nak tsak ezek lehetnek: $2 \times 2 = 4$, és $2 \times 2 \times 2 = 8$, és $2 \times 2 \times 2 \times 2 = 16$, továbbá: $2 \times 31 = 62$, és $2 \times 2 \times 31 = 124$, és $2 \times 2 \times 2 \times 31 = 248$. Ezek szerént a' 496-nak nem lehetnek több különböző osztói, hanem tsak a' következendők, mellyeknek summája magával a' 496-tal egyenlő: $1 + 2 + 4 + 8 + 16 + 31 + 62 + 124 + 248 = 496$. Így van a' dolog a' több számokra nézve is, mellyeket az Euclides regulája szolgáltat; mind tökélletesek azok, az az: egyenlők az ő osztóiknak summájával.

Az Euclides regulája egyszersmind tellyes, vagy a' dolgot egészen kimeríti; mert nints több tökélletes szám a' világon, hanem tsak annyi, a' mennyit ez a' regula szolgáltat, úgy hogy ha ezen regulának alkalmaztatását folytatjuk: egy tökélletes szám sem marad ki a' sorból.

8. §. A' tökélletes számokat algebrai módon is könnyen kifejezhetjük. Jegyezzük meg elsőben is, hogy a' két annyisoknak 1-en kezdődő ezen folyamatja $\div$ 1: 2: 4: 8: 16: 32: 64, 's a' t. mellyben a' részes, quotus vagy denominator (melly legyen q) $= 2$, minthogy az első tag (melly legyen a) $= 1$, vagy a' mi épen annyit jelent $= 2^0$: algebrai módon kifejezve tökélletesen ezen földmérési folya-

matra változik által $\div$ $2^0 : 2^1 ; 2^2 : 2^3 : 2^4 : 2^5 : 2^6$, 's a' t. melly nem egyébb a' 2-nek egymás után következő hatalmainál. Ha ezen folyamat tagjainak száma $= n$, az utolsó tag (melly legyen u) lesz mindenkor $= 2^{n-1}$, p. o. ha 5 tagot veszünk fel, lesz az utolsó vagy 5-dik tag $= 2^{5-1} = 2^4 = 16$. Ugyanis tsalhatatlan algebrai kifejezése minden földmérési folyamatban az utolsó tagnak ez: $u = aq^{n-1}$, az az: minden illyen folyamatban az utolsó tag annyi, mint az első tag, sokszoroztatva az azon hatalomra felemeltetett quotussal, mellynek mutatója (exponens) annyi mint a' tagok száma 1 híjján. Minthogy immár a' kétannyisok említett folyamatjában az első tag vagy az $a = 1$, a' részes vagy a' $q = 2$: az $a \times q^{n-1}$ kifejezésből e' lesz: $1 \times 2^{n1-}$, vagy az 1-et, melly nem sokszoroz, elhagyván, lesz az utólsó tag vagy az $u = 2^{n-1}$.

Továbbá a' kétannyisok folyamatjának summája lesz mindenkor $= 2^n - 1$, p. o. ha 5 tagot veszünk fel, lesz az egész folyamat summája $2^5 - 1 = 31$. Ugyanis tsalhatatlan kifejezése akármelly földmérési folyamatban minden tagok summájának (melly legyen s) ez: $s = \frac{uq - a}{q - 1}$, az az: a' folyamat summája kijő, ha az utólsó tag és a' quotus művéből kivétetik az első tag, és a' maradék az 1-el megkisebbíttetett quotus által elosztatik. Minthogy pedig a' kétannyisok folyamatjában $u = 2^{n-1}$, és $q = 2$: lesz $uq = 2^{n-1} \times 2$, vagy mivel a' hatalmak sokszorozásában tsak a' mutatókat kell öszveadni, és a' 2-nek elhallgatott mutatója 1, az az: $2 = 2^1$, lesz $uq = 2^{n-1+1} = 2^n$. Azonban itt az $a = 1$, tehát $uq - a = 2^n - 1$, és mivel $q = 2$, lesz az egész summa vagy $\frac{uq - a}{q - 1} = \frac{2^n - 1}{2 - 1} = \frac{2^n - 1}{1}$, vagy az 1-et, melly nem oszt, elhagyván, a' folyamat minden tagjainak summája $= 2^n - 1$.

Minthogy immár, Euclides szerént, minden tökélletes szám származik a' kétannyisok folyamatja summájának (melly $s = 2^n - 1$) valahányszor

az egyszerű számot tészen, a' folyamat utólsó tagjával (melly $u = 2^{n-1}$) való sokszorozásából: lesz a' tökélletes szám vagy $su = (2^n - 1)2^{n-1}$, melly kitétel minden tökélletes számot magába foglal, feltévén azt, a' mi elmúlhatatlanúl megkivántatik, hogy a' $2^n - 1$ egyszerű szám. A' tökélletes számnak ezen kifejezése $(2^n - 1)\ 2^{n-1}$ azt jelenti, hogy valamikor a' 2-nek valamellyik hatalma, mellynek a' mutatója n (melly n mindég annyi, mint a' kétannyisok folyamatjából Euclides szerént felvett tagok száma) minekutánna abból 1-et kiveszűnk, egyszerű szám lesz (melly egyszerű szám mindég annyi, mint a' folyamat minden tagjainak summája): mind annyiszor, ha ez az egyszerű szám sokszoroztatik a' 2-nek 1-el kisebb, az az: n — 1 mutatójú hatalmával (melly mindég annyi, mint a' folyamatnak utolsó tagja), a' műszám tökélletes szám fog lenni. Ezen kifejezés által tehát: $(2^n - 1)\ 2^{n-1}$, megkönnyíttetik a' tökélletes számok keresése módja, és a' két-annyisok folyamatja tagjainak vagy a' 2 hatalmainak öszvesummázása szükségtelenné tétetik; mivel akárhány tagnak vagy hatalomnak summája mindenkor épen tsak 1-el kevesebb a' felvett utólsó tag vagy hatalom után következendő tagnál vagy hatalomnál. Tsak a' 2-nek hatalmait kell tehát sorban egymás után leírni, és annak kell végére járni, hogy melly hatalmak adnak, 1-el megkisebbíttetve, egyszerű számokat, és az illyen 1-el megkisebbítetett hatalmakat kell sokszorozni a' 2-nek 1-el kisebb mutatójú hatalmaival: így mindenkor tökélletes számokat fogunk nyerni. Példákból világosabban meg fog ez tetszeni a' 10. §-ben.

9. §. Hogy a' tökélletes számoknak egy jeles tulajdonságát felfedezhessük: tegyük egyenletbe az ő kétféle módon kifejezett műveseiket. A' kétannyisok folyamatjának summája, vagy a' $2^n - 1 = s$; a' kétannyisok folyamatjának utólsó tagja pedig, vagy a' $2^{n-1} = u$. Ezek szerént a' tökélletes szám közönségesen lesz $(2^n - 1)\ 2^{n-1} = su$, feltévén hogy az s, vagy a' $2^n - 1$ egyszerű szám. Minthogy pedig

dig $2^n - 1 = s$, innen az 1-et általtévén, $2^n = s + 1$, és mind a' két tagját az egyenletnek 2-vel elosztván, lesz $\frac{2^n}{2} = \frac{s+1}{2}$, vagy az első tagot valósággal elosztván 2-vel, az az: az osztó 2-nek titkos mutatóját, az 1-et kivévén az osztandó 2^n — nek mutatójából, az n-ből, és így annak mutatóját 1-el megkisebbítvén, lesz $2^{n-1} = \frac{s+1}{2}$. Úgy de a' $2^{n-1} = u$, melly a' tökélletes számnak másik művese, és így $u = \frac{s+1}{2}$. A' tökélletes számnak ezen kifejezésében tehát: su, az u-nak újonnan talált értékét tévén, lesz a' tökkélletes szám vagy $su = s(\frac{s+1}{2}) = \frac{s^2+s}{2}$. Ez a' kifejezés pedig $\frac{s^2+s}{2}$, látni való hogy háromszegű számot (numerus triangularis seu trigonus) jelent, mellynek óldala vagy gyökere s; tudjuk ugyanis, hogy a' háromszegű számok kifejezése ez: $\frac{n^2+n}{2}$, jelentvén az n a' háromszegnek óldalát. Innen megtetszik, hogy minden tökélletes szám egyszersmind háromszegű szám, mellynek óldala $= s = 2^n - 1$, azaz annyi mint a' tökélletes számnak nag obbik művese, mellynek egyszerű számnak kell lenni. A' 6-ból p. o. melly tökélletes szám, karikák, pontok, tsillagok, borsó vagy tengeri szemek, krajtzárok 's a' t. által, illyen egyenlő óldalú háromszeg formáltathatik:

o
o o
o o o

a' második tökélletes szám pedig, azaz a' 28 illyen háromszeget ád:

o
o o
o o o
o o o o
o o o o o
o o o o o o
o o o o o o o

Így van a' dolog a' többi tökélletes számokra nézve is, és mindeniket lehet rendes háromszegbe elrakni.

PA KÖNYTÁRA

10. §. Hogy a' $(2^n - 1)\,2^{n-1}$ tökélletes számot szüljön: elmúlhatatlanúl szükséges, hogy a' $2^n - 1$ egyszerű szám légyen. Illyen egyszerű számokat adnak pedig a' 2-nek e' következendő, 1-el megkisebbíttetett hatalmai: $2^2 - 1 = 3$, és $2^3 - 1 = 7$, majd $2^5 - 1 = 31$, ismét $2^7 - 1 = 127$, továbbá $2^{13} - 1 = 8{,}191$, és $2^{17} - 1 = 131{,}071$, 's a' t. Ezen 1-el megkisebbíttetett hatalmak immár, mellyeket a' $2^n - 1$ fejez ki, sokszoroztatván a' 2-nek 1-el kisebb mutatójú hatalmaival, vagy 2^{n-1}-el, tökélletes számokat adnak. A' $(2^n - 1)\,2^{n-1}$ kifejezés szerént tehát, elmellőzvén most a' kisebb értékeket, ha az $n = 7$: lesz a' tökélletes szám $(2^7 - 1)\,2^6 = 127 \times 64 = 8{,}128$. Ha az $n = 13$: lesz a' nyert tökélletes szám $(2^{13} - 1)\,2^{12} = 8{,}191 \times 4{,}096 = 33'550{,}336$. Ha az $n = 17$: úgy a' tökélletes szám lesz $(2^{17} - 1)\,2^{16} = 131{,}071 \times 65{,}536 = 8{,}589'869{,}056$.

De minthogy így, kivált a' nagyobb számokban, igen bajos és hoszszas a' sokszorozás: sokkal jobb lesz a' tökélletes számok két műveseit algebrai módon egymással valósággal sokszorozni, és tsak a' kijött mű szerént keresni a' tökélletes számokat. Ha tehát valósággal sokszorozzuk ezen műveseket $(2^n - 1)\,2^{n-1}$: kijő $2^{2n-1} - 2^{n-1}$, és ez a' kifejezés minden tökélletes számokat magába foglal, itt is szükségesképen feltétetvén az, hogy a' $2^n - 1$ egyszerű szám lenne. Ezen kifejezés szerént: $2^{2n-1} - 2^{n-1}$, a' nagy számok miatt hoszszas és bajos sokszorozás helyébe a' rövidebb és könnyebb kivonás áll, úgy hogy, ha a' 2 hatalmainak sora ki van nálunk dolgozva táblában: tsupa kivonás által is megtaláljuk a' tökélletes számokat. Ha p. o. az $n = 7$: lesz a' tökélletes szám $2^{13} - 2^6 = 8{,}192 - 64 = 8{,}128$. Ha az $n = 13$: lesz a' tökélletes szám $2^{25} - 2^{12} = 33'554{,}432 - 4{,}096 = 33'550{,}336$. Ha az $n = 17$: lesz a' tökélletes szám $2^{33} - 2^{16} = 8{,}589'934{,}592. - 65{,}536 = 8{,}589'869{,}056$.

11. §. A' tökélletes számoknak azon két fő műveseiből 's egyszersmind osztóiból, mellyeket ezen kifejezés $(2^n - 1)\,2^{n-1}$ szolgáltat, ki lehet találni

az ő többi minden osztóikat is, a' 2^{n-1} számot szél-lyel oszlatván az ő egyszerű osztóira, a' 7. §. sze-rént, és úgy sokszorozván osztán egymással a' tökélletes számnak minden egyszerű osztóit, kettőnként, hármanként, 's a' t. De az említett két fő művesekből könnyebben és rövidebb úton is kitalálhatjuk a' tökélletes számnak minden osztóit, nevezetesen felezés által. Felét kell t. i. venni a' tökélletes számnak; a' kijött részesnek ismét felét kell venni, és a' felezést mind addig kell folytatni, míg az egyszerű számra, melly $= 2^n - 1$, és a' melly a' tökélletes számnak nagyobbik művese, le nem jön az ember; ezután a' kisebbik művest, melly $= 2^{n-1}$, kell felezni, mind addig, míg az 1-re le nem szállunk: így megnyerjük minden osztóit a' tökélletes számnak. Ha pedig az ember valamelly tökélletes számnak két fő műveseit nem esmerné is: a' felezés által könnyen rá találhat a' nagyobbikra, mert mindég az az, a' mellynek már nem lehet felét venni; ha pedig ezzel a' felezhetetlen számmal elosztja a' tökélletes számot: úgy megnyeri a' részesben a' másik fő művest is, t. i. a' kisebbiket, mellynek felezését osztán az 1-ig folytathatja. Ha felveszszük p. o. ezt a' tökélletes számot: 8128, mellynek két fő művesei: $2^7 - 1 = 127$, és $2^6 = 64$: felezvén a' 8128-at egészen a' 127-ig, azután a' 64-et az 1-ig, megtaláljuk a' 8128-nak minden osztóit, mellyeknek summájával ő egyenlő. Lesz tehát $8128 = 4064 + 2032 + 1016 + 508 + 254 + 127 + 64 + 32 + 16 + 8 + 4 + 2 + 1$. — Kettőztetés által is ki lehet, a' két fő művesek segítségével, találni a' tökélletes számnak minden osztóit. Az 1-en elkezdvén t. i. a' kettőztetést, mind addig folytatni kell, míg az ember el nem jut a' kisebbik fő művesre; azután a' nagyobbik fő művest is kettőztetni kell mind addig, míg az ember magára a' tökélletes számra fel nem ér, de a' mellyet már nem kell a' maga osztói közé számlálni. — Bizonyos dolog, hogy ezen a' módon feltaláljuk a' tökélletes számnak minden lehetséges osztóit. Mert p. o. a' 8128 tökélletes szám szá-

mazik a' 64-nek a' 127-tel való sokszorozásából. Minthogy pedig a' 64 egy ollyan földmérési folyamatnak tagja, melly az 1-en kezdődik, a' második tagja pedig egyszerű szám, t. i. 2, így lévén a' folyamat ∴ 1 : 2 : 4 : 8 : 16 : 32 : 64 : innen a' 64-et semmi más szám el nem oszthatja maradék nélkül azokon kivül, mellyek a' folyamatban ő előtte vagynak. A' 127 pedig egyszerű szám lévén, ha a' 64-el sokszoroztatik: az innen lett műszámnak, a' 8128-nak, a' 64 nek említett osztóin kivül egyéb új osztói nem támadhatnak, hanem tsak a' 127-nek a' 64-nek említett osztóival való sokszorozásából származott sokannyijai (multiplumai), t. i. kétannyija, négyannyija, nyóltzannyija, 's a' t.

Két rendbeliek tehát minden tökélletes számnak osztói; az első rendbelieket teszi a' kétannyisok folyamatja ∴ 1 : 2 : 4 : 8 : 16 : 32, 's a' t. mellyek közzül a' legnagyobbik mindenkor annyi, mint 2^{n-1}, az az a' tökélletes számnak kisebbik művese. A' második rendbeli osztók közzül pedig a' legkisebbik mindég annyi, mint $2^n - 1$, az az, a' tökélletes számnak nagyobbik művese; a' többi ezen rendbeli osztók pedig ennek kettőztetéséből állanak, mind addig folytattatván a' kettőztetés, míg a' legnagyobbik osztó épen felényi lesz, mint maga a' tökélletes szám. Megjegyzésre méltó dolog az, hogy akármelly tökélletes számra nézve az első rendbeli osztók summája mindég épen annyi, mint a' tökélletes számnak nagyobbik művese. Felvévén p. o. a' 8128-at: itt az első rendbeli osztók summája $1+2+4+8+16+32+64 = 127$, melly 127 a' 8128-nak nagyobbik művese. Ez az igazság önként foly a' tökélletes számoknak Euclides szerént való származásából. Lásd 6. §. — Táblában is elő lehet terjeszteni a' tökélletes számnak minden osztóit, mellyek közzül az első rendbelieket jó lesz egy lineával elválasztani a' második rendbeliektől, és úgy tenni őket egymás ellenébe, hogy minden két egymással által ellenben lévő osztók, sokszoroztatván egymással, viszszaállítsák az egész tökélletes számot. Ím-

hol van p. o. a' 8128 tökélletes számnak osztóinak vagy műveseinek táblája:

1	8128
2	4064
4	2032
8	1016
16	508
32	254
64	127
127	8001
	127
	8128

Itt $2 \times 4064 = 8128$, továbbá $4 \times 2032 = 8128$, ismét $8 \times 1016 = 8128$, és így tovább. Az első rendbeli osztók summája 127, a' második rendbelieké, magát a' 8128-at kihagyván, 8001, a' 8001 és 127 számok pedig öszveséggel épen 8128-at tesznek.

12. §. Euclidesnek a' 6. §-ben előadott szabálya (regulája) a' tökélletes számok találásáról, a' mint a' 7. §-ben láttuk, tsalhatatlanúl jó és tökélletes. De ezen szabálynak alkalmaztatása felette igen bajos, mivel igen nehéz azt megtudni a' nagy számokról, hogy egyszerűek-e vagy nem? Nem tudják ugyanis még a' Mathematicusok, hogy mi lehetne a' tsalhatatlan, 's mégis rövid és könnyű megesmertető jele az egyszerű számoknak; nints még feltalálva, 's talán soha sem is lesz ollyan algebrai formula, melly minden egyszerű számokat előadna sorban egymás után. Közönséges és a' legbizonyosabb mód annak megtudására, hogy valamelly szám egyszerű-e vagy öszvetett, a' 6. §. szerént, a' felvett szám elosztásának próbálgatása minden egyszerű számokkal, mellyek kisebbek a' felvett szám négyszegű gyökerénél; és ha egy által sem lehet azt maradék nélkül elosztani: akkor a' szám minden kétségen kivűl egyszerű. De melly unalmas, bajos és hoszszas mód ez, mikor a' próbára felvett számok 15 vagy 20 's több jegyekből állanak, mikor azoknak legkisebb osztóik is igen nagy számokat tesznek, és mi-

kor a' számnak elosztását sok ezerszer sőt milliószor meg kell próbálni másmás egyszerű számokkal, kezdvén a' legkisebbeken, 's úgy menvén mindég nagyobbakra. Ha tsak 30 tökélletes számot akar is valaki találni: bizonyosan ollyan nagy számokra fog akadni, mellyeknek, hogy egyszerűek-e, ezen úton 's módon való megvizsgálására száz esztendő sem volna elégséges. Az egyszerű számoknak ezen bizonytalan és esmeretlen vólta annak az oka, hogy a' legtudósabb emberek írásaiban is, a' tökélletes számok meghatározása körűl sok hibák találtatnak. Nevezetesen hibásan adták elő a' tökélletes számokat, vagy azoknak megtalálásának módját Mich. Stifelius, Petr. Bungus, Nic. Tartaglia, Mich. Hanschius, Christoph. Wolfius, Ozanam, kiknek hibáit felfedezték Euler, Krafft, Winsheim, kik legnyomosabban írtak a' tökélletes számokról, és a' kiknek vizsgálódásainak summáját fogom előadni a' következendőkben.

13. §. A' mint tehát a' 8-dik §-ből megtetszik, az itt a' fő kérdés, hogy a' $2^n - 1$ melly esetekben egyszerű szám? vagyis a' 2-nek mitsoda mutatójú hatalmai azok, a' mellyek 1-el megkisebbíttetvén egyszerű számokat hagynak? mert tsak egyedűl az illyenek szűlnek tökélletes számokat. Egyenes és kimerítő feleletet erre a' kérdésre nem adhatunk, hanem tsak kerűlgetve és tapogatva közelgethetünk a' kérdésnek megfejtéséhez.

Annyi bizonyos, hogy a' 2-nek semmi ollyan hatalmai, a' mellyeknek mutatója öszvetett szám, ha 1-el megkisebbíttetnek, nem szűlnek egyszerű számokat. Ugyanis minden öszvetett számot előállíthat ez a' kifejezés: mn, jelentvén az m és n annak két műveseit. Már pedig, a' mint a' próbák ellenemondhatatlanúl megbizonyítják, és a' mint Krafft megmutatta, általjába véve $2^{mn} - 1$ mindég elosztathatik maradék nélkűl $2^m - 1$, és $2^n - 1$ által, ha az m és n egész számok. Igy p. o. páros számot vévén fel vagy az m vagy az n helyett, $2^{2\times2} - 1$ elosztathatik $2^2 - 1$ által; $2^{2\times3} - 1$ elosztathatik

$2^2 - 1$ és $2^3 - 1$ által; $2^{2\times4} - 1$ elosztathatik $2^2 - 1$ és $2^4 - 1$ által; $2^{2\times5} - 1$ elosztathatik $2^2 - 1$ és $2^5 - 1$ által; $2^{2\times6} - 1$ elosztathatik $2^2 - 1$ és $2^6 - 1$ által; $2^{2\times7} - 1$ elosztható $2^2 - 1$ és $2^7 - 1$ által; $2^{3\times4} - 1$ elosztható $2^3 - 1$ és $2^4 - 1$ által; $2^{3\times6} - 1$ elosztható $2^3 - 1$ és $2^6 - 1$ által; $2^{4\times4} - 1$ elosztathatik $2^4 - 1$ által. — Ha pedig mind az m mind az n helyett páratlan számokat veszünk fel: $2^{3\times3} - 1$ elosztathatik $2^3 - 1$ által; $2^{3\times5} - 1$ elosztathatik $2^3 - 1$ és $2^5 - 1$ által; $2^{3\times7} - 1$ elosztathatik $2^3 - 1$ és $2^7 - 1$ által; $2^{5\times7} - 1$ elosztathatik $2^5 - 1$ és $2^7 - 1$ által; $2^{5\times5} - 1$ elosztathatik $2^5 - 1$ által; $2^{3\times9} - 1$ elosztathatik $2^3 - 1$ és $2^9 - 1$ által, és így tovább.

Ezenkivül, a' mint Euler megjegyzette, a' $2^n - 1$ mindég elosztathatik $n+1$ által, ha az n öszvetett szám, az $n+1$ pedig egyszerű szám, melly esetben az n-nek páros számnak kell lenni. Így p. o. $2^4 - 1$ elosztathatik $4+1$ által; $2^6 - 1$ ezzel: $6+1$; továbbá $2^{10} - 1$ ezzel: $10+1$; majd $2^{12} - 1$ ezzel: $12+1$; ismét $2^{16} - 1$ ezzel: $16+1$, 's a' t. a' mint akárki számokban is megpróbálhatja. — Ha pedig valamint az n, úgy az $n+1$ is öszvetett szám: akkor a' 2-nek öszvetett mutatójú és 1-el megkisebbíttetett hatalmát, vagy a' $2^n - 1$ számot, az $n+1$-nek valamellyik művesével bizonyosan el lehet osztani maradék nélkül. Így p. o. $2^8 - 1$ nem osztathatik el $8+1=9$ által, mivel ez öszvetett szám, és $=3\times3$: de elosztathatik a' 9-nek egyik művese által, a' 3 által; így $2^{14} - 1$ nem osztathatik el $14+1=15$ által, melly maga is öszvetett szám, és $=3\times5$: de elosztathatik a' 15-nek egyik művesével, a' 3-mal; hasonlóképen $2^{20} - 1$ nem osztathatik el $20+1=21$ által, melly öszvetett szám, és $=3\times7$: de elosztathatik a' 21-nek egyik művesével, a' 3-mal. — Mikor pedig öszvetett szám ugyan a' mutató n, de páratlan: mindég el lehet a' $2^n - 1$ számot osztani az n-nek valamelly ollyan sokannyijával, melly, ha 1-et adunk hozzá, egyszerű számot tesz. Így p. o. $2^9 - 1$ elosztathatik

9 (8) + 1 = 73 által; $2^{15} - 1$ elosztathatik 15 (2) + 1 = 31 által; $2^{21} - 1$ elosztathatik 21 (6) + 1 = 127 által, 's a' t.

14. §. A' közelebbi §-ben előadott megjegyzések szerént tehát kirekesztetnek a' tökélletes számok szűlésétől a' 2-nek minden öszvetett mutatójú hatalmai, akár párosok, akár páratlanok légyenek azok. Kirekesztetnek nevezetesen minden páros mutatójú hatalmak, mint öszvetettek, kivévén a' 2-őt, melly bár páros, mégis egyszerű szám. A' $2^2 - 1$ tehát szűl tökélletes számot: de ezen mutatójú hatalmak: 4, 6, 8, 10, 12, 14, 16, 18, 20, 's a' t. kirekesztetnek, mert 1-el megkisebbíttetvén nem adnak egyszerű számot, és így nem szűlnek tökélletes számokat. És mégis vóltak ollyan tudósok, kik a' $2^4 - 1$-től tökélletes számot akartak származtatni, azt hivén, hogy ez egyszerű szám, és így a' $(2^4 - 1)\ 2^3 = 15 \times 8 = 120$ tökélletes szám. Wolf is Analysisének első kiadásában (Halae 1713. Tom. I. pag. 316.) a' 120-at a' tökélletes számok közzé számlálta; holott a' 15 nem egyszerű szám, hanem öszvetett, és = 3 × 5, és így a' 120, melly = 15 × 8, bővölködő szám.

A' 2-nek páratlan mutatói közzűl is kirekesztetnek az öszvetettek, nevezetesen: 9, 15, 21, 25, 27, 33, 35, 39, 45, 's a' t. mivel a' 2-nek illyen mutatójú hatalmai, ha 1 elvétetik belőlök, öszvetett számokat hagynak, és így tökélletes számokat nem nemzhetnek. Hibázott tehát Tartaglia, midőn azt állította, hogy a' kétannyisok folyamatjának summái közt a' két első, t. i. 1 + 2 = 3, és 1 + 2 + 4 = 7, egyszerű számot ád, azután pedig egymást felváltva mindenkor, egyik summa öszvetett, a' másik egyszerű számot ád minden vég nélkűl. Ez épen annyit tesz, mint a' tökélletes számoknak ezen kifejezésében: $(2^n - 1)\ 2^{n-1}$ az n helyett általán fogva minden páratlan számokat felvenni. A' Tartaglia által tökélleteseknek gondolt és leírt 20 számok közűl tehát sokakat ki kell hagyni, mint nem tökélleteseket, hanem bővölködőket.

Hasonlóképen hibás módja a' tökélletes számok megtalálásának az, a' mellyet tanítanak Stifelius, Bungus és Ozanam, ekképen: a' kétannyisok folyamatja kétkét tagokból álló osztályokra szaggattassék el, illyen módon:

1. 2|4. 8|16. 32|64. 128|256. 512|1024. 2048| 's a' t. (Ozanam az első osztályba ezeket teszi: 2. 4). Most már mindenik osztályban a' két tagok közzűl a' nagyobbikból el kell 1-et venni, és úgy kell azt a' maga kisebbik társával sokszorozni: így a' mű tökélletes szám fog lenni. P. o. $1 \times 1 = 1$; $(2 \times 3 = 6)$; továbbá $4 \times 7 = 28$; majd $16 \times 31 = 496$; azután $64 \times 127 = 8128$, és így tovább minden vég nélkül. Ez a' szabály már itt a' kezdetében is megtsal bennünket; mert már az 5-dik osztályban $256 \times 511 = 130{,}816$ nem ád tökélletes számot, hanem bővölködőt, mivel 511 nem egyszerű szám, hanem öszvetett, t. i. $511 = 7 \times 73$. Hasonlóképen a' 6-dik osztályban $1024 \times 2047 = 2'096{,}128$ nem tökélletes szám, hanem bővölködő, mivel $2047 = 23 \times 89$, és így nem egyszerű szám, a' millyennek kell lenni minden tökélletes szám nagyobbik művesének. Ez a' mód a' Tartagliáéval egyre megyen ki, mivel itt is az tétetik fel a' 2-nek minden páratlan mutatójú hatalmairól, hogy azok, 1-el megkisebbíttetve, egyszerű számokat adnak, vagyis, hogy mikor az n páratlan számot jelent, akkor a' $2^n - 1$ mindég egyszerű szám fog lenni.

Hibás Bouillusnak is ez az állítása, hogy a' párosan páros számok közzűl, vagy a' mi ezzel egyre megyen ki, a' 2-nek hatalmai közzűl azok, a' mellyek 2-tőn és 8-tzon végződnek, ha belőlök 1 kivétetik, egyszerű számokat adnak, mellyek osztán tökélletes számokat szűlnek. Ugyanis épen most mutatók meg, hogy sem $512 - 1 = 511$, sem $2048 - 1 = 2047$ nem egyszerű számok. A' Bouillus módja szerént is az tétetik fel hibásan, hogy a' $2^n - 1$ mindenkor egyszerű szám, valamikor tsak az n páratlan számot jelent.

15. §. Az eddig mondattakból szükségesképen következik, hogy a' 2-nek tsak az ollyan hatalmaiból lehet várni, az 1-el való megkisebbíttetés után, egyszerű számokat, és így tökélletes számoknak szülőit, a' melly hatalmaknak mutatói egyszerű számok. Vagyis tsak úgy lehet várni, hogy a' $2^n - 1$ egyszerű szám lészen, ha az n maga is egyszerű számot jelent. Nem kell mindazáltal úgy gondolkozni, mintha valahányszor a' mutató n egyszerű szám, mind annyiszor a' 2-nek azon hatalma, 1-et elvévén belőle, az az a' $2^n - 1$ egyszerű szám lenne, és tökélletes számot szülne a' $(2^n - 1)\, 2^{n-1}$ kifejezés. Ebben a' hibás vélekedésben vólt Mich. Gottlieb Hanschius, ki 22 tökélletes számot adott elő, azt hitetvén el magával, hogy a' 2-nek egyszerű számra felemelt minden hatalmai, 1-el megtsonkíttatván, szükségesképen egyszerű számokat szülnek. Így vélekedni hiba; mert ámbár a' 11, 23, 29, 37, 43, 47, 73, 83, egyszerű számok: mégis az Euler nyomozásai után bizonyos, hogy a' 2-nek illyen számú vagy mutatójú hatalmai, 1-et elvévén belőlök, nem adnak egyszerű számokat, hanem öszvetetteket. Ugyanis a'

$2^{11} - 1$ osztói $23 = 11\,(2) + 1$ és $89 = 11\,(8) + 1$

$2^{23} - 1$ osztói $47 = 23\,(2) + 1$ és $178{,}481 = 23\,(7760) + 1$

$2^{29} - 1$ osztói $233 = 29\,(8) + 1$ és $1103 = 29(38) + 1$ és $2089 = 29(72) + 1$

$2^{37} - 1$ ósztói $223 = 37\,(6) + 1$ és $37\,(16'657{,}248) + 1$

$2^{43} - 1$ osztói $431 = 43\,(10) + 1$ és $43\,(474'617{,}872) + 1$

$2^{47} - 1$ osztói $2351 = 47\,(50) + 1$ és $47\,(1{,}273'677{,}008) + 1$

$2^{73} - 1$ osztói $439 = 73\,(6) + 1$ és $73\,(294{,}715''042{,}460'738{,}616) + 1$

$2^{83} - 1$ osztói $167 = 83\,(2) + 1$ és $83\,(697'''742{,}338''714{,}164'446{,}840) + 1$

Itt látni való, hogy az osztók mindenkor ollyan egyszerű számok, mellyek a' mutatónak valamelly páros sokannyijánál, p. o. 2 annyijánál, 6 annyijánál, 8 annyijánál, 10 annyijánál 's a' t. épen tsak 1-el nagyobbak. A' hátúlsó nagy számból álló osztók meglehet, hogy öszvetett számok: de hihető, hogy az azokat alkotó egyszerűek is, a' mutató valamelly páros sokannyijánál 1-el többek.

Ezekből, a' hasonlatosság törvényje szerént, azt lehet következtetni, hogy mikor a' mutató n egyszerű szám, a' $2^n - 1$-nek, ha ugyan az öszvetett vagy elosztható szám, mindenkor illyen formájú lehet az osztója: $2rm\,n + 1$, egyszerű számnak tévén fel az r-et is. És így, ha a' 2-nek egyszerű mutatójú hatalmai 1-el megkisebbíttetve öszvetett számok: úgy az ő osztóik mindenkor ollyan egyszerű számok, mellyek a' mutatónak valamelly páros sokannyijai, 1-el megnevelve. Ha tehát a' 2-nek egyszerű mutatójú hatalmait, minekutánna 1-el megkisebbítettük, meg akarjuk vizsgálni, hogy egyszerű számok-e, és lehetnek-e művesei vagy szülői valamelly tökélletes számnak: nem szükség az ő elosztásokat minden egyszerű számokkal, mellyek az ő négyszegű gyökerekig felemelkednek, egyenként mepróbálni, hanem tsak az ollyan egyszerű számokkal, mellyek az ő mutatóiknak páros sokannyijainál, p o. 2, 4, 6, 8, 10, 's a' t. annyijainál 1-el nagyobbak. És ha az elosztás egyik által sem sül el: akkor bátran feltehetjük, hogy a' 2-nek felvett és 1-el megtsonkított hatalma egyszerű szám, és valamelly tökélletes számnak szülő művese. Ez a' megvizsgálás módja is ugyan igen hoszszas: de mégis a' közönséges módnál sokkal rövidebb, és ha több tudósok osztanák fel egymás közt a' megvizsgálás végett a' 2-nek egyszerű számra felemelt, és 1-el megkisebbített hatalmait: így lassanként felfedezhetnék, hogy melly hatalmakból nem lehet vagy lehet várni tökélletes számokat.

16. §. Lássuk immár most magokat az igazi tökélletes számokat, a' mellyek a' tudósok által eddig

felfedeztettek. Elmellőzvén a' Tartaglia, Stifelius, Bungus, Ozanam, Hanschius hamis vagy tsak képzelt tökélletes számjait, úgymint a' mellyek bővölködő számok: még eddig tsak a' mindjárt következendő 9 számokat lehet bizonyosan tökélletes számoknak tartani, mellyeket mind a' $(2^n - 1)\, 2^{n-1}$, mind pedig a' $2^{2n-1} - 2^{n-1}$ kifejezése szerént előadok; de számokban, rövidségnek okáért, tsak magokat a' tökélletes számokat írom itt le, a' 2-nek felhozott hatalmait pedig elmellőzöm, mellyeket az 1-ső hatalomtól fogva a' 260-dikig kidolgoztam, és ha a' Magyar Mathematicusok hasznosnak ítélendik, örömest fogok ezeknek Táblájával kedveskedni a' Tudományos Gyűjteményben. Az 1-et, a' 6. §. szerént, kihagyván a' tökélletes számok közűl, ezek lesznek a' valóságos tökélletes számok, elsőben a' 2-nek hatalmai által, a' $(2^n - 1)\, 2^{n-1}$ és a' $2^{2n-1} - 2^{n-1}$ kifejezések szerént, előadva, azután számokban is kitéve:

Az 1-ső tökélletes szám, ha az $n = 2$, lesz $(2^2 - 1)\, 2^1 = 2^3 - 2^1 = 6$.

A' 2-dik tökélletes szám, ha az $n = 3$ lesz $(2^3 - 1)\, 2^2 = 2^5 - 2^2 = 28$.

A' 3-dik, ha az $n = 5$, lesz $(2^5 - 1)\, 2^4 = 2^9 - 2^4 = 496$.

A' 4-dik, ha az $n = 7$, lesz $(2^7 - 1)\, 2^6 = 2^{13} - 2^6 = 8{,}128$.

Az 5-dik, ha az $n = 13$, lesz $(2^{13} - 1)\, 2^{12} = 2^{25} - 2^{12} = 33'550{,}336$.

A' 6-dik, ha az $n = 17$, lesz $(2^{17} - 1)\, 2^{16} = 2^{33} - 2^{16} = 8{,}589'869{,}056$.

A' 7-dik, ha az $n = 19$, lesz $(2^{19} - 1)\, 2^{18} = 2^{37} - 2^{18} = 137{,}438'691{,}328$.

A' 8-dik, ha az $n = 31$, lesz $(2^{31} - 1)\, 2^{30} = 2^{61} - 2^{30} = 2''' 305{,}843'' 008{,}139' 952{,}128$.

A' 9-dik, ha az $n = 41$, lesz $(2^{41} - 1)\, 2^{40} = 2^{81} - 2^{40} = 2'''' 417{,}851''' 639{,}228'' 158{,}837' 784{,}576$.

Ezek közzűl a' hét első szám minden kétségen kivűl tökélletes, mivel azoknak nagyobbik művese tsalhatatlanúl egyszerű szám, a' mint megtetszik

Csernák László jeles hazánkfiának illyen tzímű munkájából: Cribrum Arithmeticum, sive Tabula continens numeros primos a compositis segregatos, occurrentes in serie numerorum ab unitate progredientium usque ad 1'020,000. Confecit Ladislaus Chernac Pannonius. Daventriae. 1811. A' két utólsó számoknak nagyobbik műveseiről sem tudta még eddig senki megmutatni, hogy azokat valamelly számmal el lehetne osztani, és így a' két utólsó számok is méltán tartatnak Euler, Krafft, Winsheim után, bár kételkedve, tökélleteseknek. Mersennus ugyan és Prestet a' legutólsót kirekesztették a' tökélletes számok közzűl: de ők sem adták elő ennek nagyobbik művesének osztóit, vagyis nem mutatták meg, hogy az öszvetett szám vólna.

A' következendő számok is sokaktól tökélleteseknek tartatnak: A' 10-dik tökélletes szám, ha az $n=53$, lesz $(2^{53}-1)\,2^{52}=2^{105}-2^{52}$. A' 11-dik, ha az $n=59$, lesz $(2^{59}-1)\,2^{58}=2^{117}-2^{58}$. A' 12-dik, ha az $n=61$, lesz $(2^{61}-1)\,2^{60}=2^{121}-2^{60}$. A' 13-dik, ha az $n=67$, lesz $(2^{67}-1)\,2^{66}=2^{133}-2^{66}$. A' 14-dik, ha az $n=71$, lesz $(2^{71}-1)\,2^{70}=2^{141}-2^{70}$. A' 15-dik, ha az $n=79$, lesz $(2^{79}-1)\,2^{78}=2^{157}-2^{78}$. A' 16-dik, ha az $n=89$, lesz $(2^{89}-1)\,2^{88}=2^{177}-2^{88}$. A' 17-dik, ha az $n=97$, lesz $(2^{97}-1)\,2^{96}=2^{193}-2^{96}$. Ezek között meglehet, hogy találtatnak kihagynivalók is, a' mellyeknek t. i. nagyobbik művese nem egyszerű szám: de hogy mellyek légyenek azok, nem tudhatjuk. De azt nem lehet feltenni, hogy ezen számok közűl már egy sem vólna tökélletes, a' mint Prestet gondolja, vagy hogy csak a' 13-dik szám alatt lévő vólna tökélletes, a' mint Mersennus állítja.

Ezek után következnek a' 101, 103, 107, 109, 113, 's a' t. egyszerű számok, mellyek lévén mutatók, lehetnek a' 2-nek ezen mutatójú hatalmai között is, ha azok 1-el megkisebbíttetnek, sok egyszerű számok, és így tökélletes számok szűlői. De ezen iszonyú nagy számokról, hogy egyszerűek-e vagy nem, semmi bizonyost nem tudhatunk. Kétség-

kivül sok tökélletes számokat általugrott Mersennus, a' ki 10-dik tökélletes számnak ezt tartja: $(2^{127} - 1)\, 2^{126}$, és 11-dik ezt: $(2^{257} - 1)\, 2^{256}$; még többeket Prestet, a' kinél 9-dik tökélletes szám ez $(2^{257} - 1)\, 2^{256} = 2^{513} - 2^{256}$. Mersennus azt mondja, hogy a' ki más 11 tökélletes számokat talál, az túl fog járni minden eddig való Analysisen, vagy meghaladja az eddig való Algebrai tudományt. Azt is mondja, hogy a' 2-nek 17,000-dik hatalmától fogva a' 32,000-dik hatalmáig egy tökélletes szám sintsen; továbbá, hogy az 1'050,000-dik mutatójú hatalomtól fogva a' 2'090,000-dikig egy hatalma sints a' 2-nek ollyan, a' melly tökélletes számot adna, az az, ha 1 elvétetik belőle, egyszerű számmá lenne. De kiki megítélheti, hogy a' számoknak képzelhetetlen nagyságánál fogva, sokkal könnyebb illyeneket állítani, mint megmutatni, és hogy az illyen állításokat elhinni nehéz dolog. Az emberi véges elme bé nem foghatja az illyen iszonyú nagy számokat, és reszket tsak képzelni is a' 2-nek kétmilliódik hatalmát, a' melly, minthogy a' 2 nek hatalmai minden 20-dik hatalomnál egy hat számjegyből álló az az milliós osztállyal nagyobbra nevekednek (p. o. a' 2-nek 20-dik hatalma millión kezdődik, a' 40-dik billión, a' 60-dik trillión, a' 80-dik quadrillión, a' 100-dik quinquillión, a' 200-dik decillión, a' 400-dik vigintillión, 's a' t.): 100,000-illión kezdődnék, és így többből állana 600,000 egymás után írott számjegyeknél, és sorokra szaggatva is betöltene mintegy 8 ívnyi papirost, az az egy kis könyvet formálna.

17. §. Megtetszik az eddig mondattakból, hogy nem igaz Ozanamnak az az állítása, hogy a' tízannyisok folyamatja szerént minden szakaszban találtatnék egy tökélletes szám. Mert az ugyan igaz, hogy az 1 és 10 közt van a' 6, mint tökélletes szám; a' 10-től a' 100-ig ismét van egy tökélletes szám, a' 28; a' 100 és 1000 számok közt találtatik újra egy tökélletes, t. i. a' 496; az 1,000-től a' 10,000-ig van a' 8,128, mint tökélletes: de már ezután három osztályban egy tökélletes szám sem találtatik; a' 10

milliótól a' 100 millióig ismét van egy tökélletes szám, t. i. a' 33'550,336: de a' tízannyisoknak ezután következő osztályjában ismét nem találtatik tökélletes szám, 's a' t.

A' sem igaz, a' mit Tartaglia, Bungus, és Ozanam állítanak, hogy a' tökélletes számok mindég egymást felváltva szükségesképen most 6 majd 8 számjegyen végződnének. Mert a' négy első tökélletes számok ugyan ezen törvényt követik, így következvén egy más után: 6; 28; 496; 8,128: de már az 5-dik és 6-dik tökélletes számok egyenlőképen 6-on végződnek, a' 7-dik és 8-dik tökélletes számok pedig egyformán 8-on végződnek.

Nintsen tehát semmi bizonyos és állandó rend, a' melly szerént nevekednének a' tökélletes számok, és így nem lehet könnyű szerrel találni annyi tökélletes számot, a' mennyit akar az ember, a' mint némelly tudósok állítják. Sőt inkább egy az egész Mathesisnek legnagyobb nehézségei közzűl valamelly kiszabott sokaságú tökélletes számokat keresni ki, valamint megesmerni, hogy egyszerűek-e vagy nem, az ollyan igen nagy számok, mellyeknek akármelly eddig esmeretes módon való megvizsgálására kevés volna egy ember élete. — Minthogy annak okáért a' tökélletes számok felette igen ritkák, és igen nehéz illyen szép tulajdonsággal biró, az az: tökélletes számokat találni: méltán úgy nézettetnek a'tökélletes számok a' többi számok közt, mint megannyi királyok, és méltán hasonlíttatnak öszve a' tökélletes férjfiakkal.

18. §. A' tökélletes számokról szükséges még e' következendőket megjegyezni:

Elsőben, minden tökélletes számnak fele, negyed-, nyóltzad-, vagy akárhányad-része szűkölködő szám: ellenben kétannyija, három-, négy-, öt-, annyija, 's a' t. egy szóval sokannyija mindenkor bővölködő szám. A' 28 tökélletes számnak p. o. fele 14, melly szűkölködő szám, mivel minden osztóinak summája $1 + 2 + 7 = 10$, és így kevesebb magánál a' 14-nél. Negyedrésze a' 28-nak 7, melly még inkább szűkölködő szám, mert egyszerű. Ellen-

ben a' 28-nak kétannyija, az 56 bővölködő szám, mivel minden osztóinak summája $1+2+4+7+8+14+28=64$, és így több magánál az 56-nál. Háromannyija pedig a' 28-nak 84, melly még bővölködőbb szám, mivel osztóinak summája $1+2+3+4+6+7+12+14+21+28+42=140$, jóval felyül haladja magát a' 84-et. Így van a' dolog minden tökélletes számokra nézve, t. i. az ö részeik szűkölködő, sokannyijaik pedig bővölködő számok; ők tehát középben állanak a' szűkölködő és bővölködő számok közt, mint tökélletesek és pontosok.

Továbbá megjegyzésre méltó dolog, hogy a' 6-on kivül minden tökélletes számból 1 marad fel a' 9-el való elosztás és a' kilentzesek kihányása után. Vegyük fel p. o. a' 8128-at: ha ezt 9-el elosztjuk, benne a' 9-et 903-szor találjuk meg, 1 pedig felmarad; ha kihányjuk is a' kilentzeseket belőle épen 1 marad meg, mivel $8+1=9$, a' két első jegyet tehát kivetjük, ezután a' két hátúlsó jegy öszveadatván $2+8=10$, mellyből kihagyván a' 9-et 1 marad fenn. Innen ha a' 6-on kivül akármelly tökélletes számnak minden jegyei, a' helyre való tekintet nélkül, újra meg újra öszveadatnak, utoljára 1-re olvad azoknak summája. P. o. A' 8,128-at felvévén, ennek jegyeinek summája $8+1+2+8=19$, melly summa jegyei ismét öszveadatván $1+9=10$, ebből pedig $1+0=1$ lesz. De ezen tulajdonságból nem lehet következést húzni válamelly számnak tökélletes voltára, mert ez a' Tartaglia, Bungus, Ozanam és Hanschius hamis tökélletes számjaiban is feltaláltatik, p. o. a' 130,816 nem igazi tökélletes szám, mégis a' kilentzesek kihányása után 1 marad fel belőle, és jegyeinek summája is utoljára 1-re olvad, mert $1+3+0+8+1+6=19$, innen pedig $1+9=10$, végre $1+0=1$.

Végezetre, a' 6-on kivül minden tökélletes számnak nagyobbik fő művese, melly egyszerű szám, és $=2^n-1$, ha 6-tal elosztatik, 1 maradékot hágy, vagy is, a' 6-nak valamellyik sokannyijánál mindég tsak 1-el több. Ezek p. o. a' tökélletes számoknak

na-

nagyobbik művesei: 7, 31, 127, 8191, 's a' t. úgy de $7 = 6\ (1) + 1$; továbbá $31 = 6\ (5) + 1$; ismét $127 = 6\ (21) + 1$; majd $8191 = 6\ (1365) + 1$, és így tovább. De ez sem bizonyos megesmertető jele a' tökélletes számok fő műveseinek; mert a' hamis tökelletes számok nagyobbik fő művesei is, bár nem egyszerű számok, 6-tal elosztatván 1 maradékot adnak, p. o. $511 = 6\ (85) + 1$, hasonlóképen $2047 = 6\ (341) + 1$. Valamíg tehát az egyszerű számok megesmérésére könnyű és még is bizonyos jelek nem találtatnak fel: mind addig a' Mathesisnek nehézségei és titkai közzé fognak tartozni a' tökélletes számok.

Szilágyi János.

3.

Némelly észrevételek a' Magyar nyelvről 's ennek természetével ellenkezni látszó szóllásmódokról.

Időnk a' jobbitni 's tökéletesitni vágyások idejek. Ha rendre elnézzük 's vizsgáljuk miveltebb világunk nemzeteit, mindenütt munkásság, erőkedés, halladás tünik szemünkbe. A' Szép és Jó egyedűles jelszavak: mert közhasznuaknak esmertetnek. De mennyire érik-el ezeket 's tudják megfogni a' gondolkodó nemzetek, mennyire van tökéletesség elmeszüleményjeikben, mennyire hatnak időkorukra, mennyi maradhat 's marad még hátra a' jövendő kornak a' tevésre, ezt, tsak a' később kor, melly hideg fontoló észszel terjeszkedik ki az elhanyatlott idő szüleményjeire, birálhatja meg a' következéseknél fogva.

Emelkednek és szállanak a' Nemzetek is: mert közös sorsa ez e' világon mindennek. Keléskor, míg láthatárunkon felebb nem emelkedik, tsak gyenge a' nap melege, sugárjai a' délpontról hatalmasan hatnak Planetánkra, szállásával erről mindig gyengébbek lesznek, mint valamelly bajnok fogyó

ereje, — nyugváskor bádjodtan, mint egy haldokolva pillantanak a' végzett pályára viszsza, mint amaz, midőn végső pillantatjait tört szemekkel veti a' tövises virágos ösvényre. Ugyan illy életköre van, aránylag véve, a' kisded virágnak. Ez sorsa egyes népek, országok, és emberek ditsőségöknek is, mint életök virágjának. Minden életnek virágzás legfőbb erőkedési munkája. A' gyümöltstermésre indulás, halni indulás a' természetben, és sok növények, ha elvirágoztak, és gyümöltsöket megérlelték, elhalnak. De megmarad a' gyümölts, táplál 's új életre indul.

E' közös sors uralkodó a' nyelvekben is, mellyek életművei a' nemzeti létnek, ennek lelki ereje munkájának, hatásának, észképei közlésének, tenyésztésének. Nem egy forma ezek életkörük, mint nem az a' tsillagoké, és egygyes embereké. Sokak, tsak kisded délpontra emelkednek 's erről hirtelenül letsusznak és meg merevednek: mert a' nemzet, mellynek tulajdoni voltak, kisded lelki erejű, törpe volt, 's nyelvével egygyütt feledtség örvényjébe merült; mások, középtetőre emelkednek 's közép körben forognak, mint a' közép nagyságu égi testek: mert a' nemzet is, melly őket birá, lelki értelemben, vagy ellenséges környülményjei, vagy boldogtalan éghajlatja, vagy kiirthatatlanul meggyökerezett balszokásai 's más okok miatt, tsak közép fokig juthata; némelly kevesek végre, a' lelki erőnél fogva, melly a' nemzet keblét feszíté, 's mellyet szerentsés szokások, áldott környülmények, kedvező helyzetek, mint jótévő hűséges dajkák, gyámitottak, tápláltak, neveltek, magas körre hatottak el, — délpontjuk, mint napé, magas és meleg sugáru, eleven, tiszta világosságot terjesztő, 's így a' nemzet léte is erősebb, tartósabb, gyümöltsözőbb, boldogabb, meszebbre kihatóbb leve.

Miveltebb és nagyobb lelki erejű nemzetnél többek az észképek 's az érezhető szükségek, több oldalu az élet 's így többek a' szavak is. Az izlés feszültebbsége mindig 's mindenütt keresteti a' szeb-

bet 's jobbat. Innét tisztúlnak a' szók, kiejtések, nevek; a' meghatározottság mindenben terűltebbé válik, 's a' nemzet bölts nyelvet alkot magának, megtisztitva azt szenyeitől, elvetve darabosságait 's felűlemelve a' gántsolók gunyjain. Igy leve a' görög nyelv a' többi nyelveknek előpóstájuk a' szépség, miveltség 's tudomány fokán, minden szükségekre hajló és alkalmaztatható 's benne a' hanyatlott nemzet halhatatlan; így a' latán szép és majd kiirthatatlan kedvességű, bár a' nemzet maga, mellynek tulajdona vala, óriási hatalma fokáról sirba szállva, az elhunyt nemzetek álmát aluszsza is; így a' Német, Angoly, Frantz, olly kiterűlt 's közbetsű, mellyeket szülőföldjek határjai bé nem szorithatának.

Mindenik nyelv mivelhető, mint akármellyik föld: de egygyik kevesebb munkával, szerentsésebben, több haszonnal. Némellyek a' magukban több mássalhangzó betűket foglaló nyelveket alkalmatosabbaknak tartják az emelkedhetésre, mint a' sok magánhangzokkal elhintetteket: de a' nyelv szépsége, hatása és alkalmatossága tsak abban határoztatik, ha benne mind a' mással mind a' magánhangzó betük, épen elegendők. Az Irók lelkök az a' nagy műhely, mellyben a' nemzet miveltségi életének terűlet adatik, kellemessé, kapóssá, közdivatuvá teszi ez még a' természettől máskép kellemetlen hangzásu nyelvet is, mint erre eleven példáink vagynak. A' görög, látin, német, angoly és frantz nyelv, emelkedése elején tsak kevés nyomosságu volt, de felvivék a' lángelmék a' tökéletesség magas léptsőjére. Ki emlékeznék a' régi gél nyelvről, ha Ossián, a' lelkes bárd, hős énekeiben számára halhatatlanságot nem vivott volna ki?

Ezeket előre botsátva 's talám a' köznyelvészi miveltség rajzán bővebben is kiterjeszkedve, mint sokaknak tetszhetnék, közelebb járulók már anyanyelvünkhez, mint nemzeti létünk, virágzásunk, hatásunk, fontosságunk létalkatjához 's főszeréhez.

Ebben megvan az mind, mi a' nyelvet széppé, tudományossá, közdivatuvá, sőt még határjain is

túlhathatóvá teheti. Ékes virágjok ez a' keleti, az ásiai nyelveknek. Mint hangja szép és olvasztó, úgy finom és nyomós lehet 's lesz is a' nemzet is, melly bírja. Szép telkűség, férjfias erő rengette legelső hangjait is böltsőjökben. Ásia melegebb légje dajkálá ketseit, bár a' tájék, mellyen élede, szigorubb és északi volt is. Lágyságára tehát Ásia melegebb ege leve költsönözve; férjfias ereje pedig ott gyökeresedett 's tenyészett, hol élt a' nemzet. Két égsark, meleg és hideg, vala tehát munkás szülésében. Mit tehető vala lelki tekintetben a' Nemzet 's mint tudá betsűlni a' nagyot, bizonyitják régi böltsei: Obaris Toxaris, Zomolxis és Anacharsis, a' régi Irók szerint, kik a' sivatag Scythiából is elmenének Görögországba a' böltsek hallgatására 's szép előmeneteleikért ezektől nem kevéssé betsűltetének.

A' magyarnyelv magában hordozza mivelődhetési tulajdonait, mint az anyaföld a' kintseket, mellyeket a' szorgalmas munkás felkeres, kiás és haszonra fordit. Képes a' költészet körében szép hangok 's képek elegyítések által szívet és lelket szebb honba varázsolni, hol szeretet szárnyain lágy és szelid érzések lengenek 's a' szépre, jóra, nagyra hevitnek; ügyes a' szónokszékeken és teremekben az erény, igazság, 's köz jó dolgában felszólalni 's oda hajtani a' szíveket, hol kötelesség szent szava parantsol; alkalmatos, nem tsak az elhunyt hősek, tudósok és más nagy emberek tetteit énekelni; hanem még a' honi történeteket is egy tsomóba fűzve, tsinos és kellemetes egészszé olvasztani, hogy abból láthassa a' Nemzet Eleji nagyságát és polgári fontos helyzetét; hajló a' tudományokban 's szép mesterségekben előforduló műszóknak helyes kitevésökre, hogy még annak is lehessen néműnemű megfogása az illetett dolgok felől, ki idegen nyelvekben nem jártos 's így közönségesebb lehessen a' miveltség, melly által a' Nemzet nagyobb, munkásabb, élhetőbb, virágzóbb lehet 's lesz. A' magyar nyelv hangok énekhangok, mellyeket a' jól magyarúl szólónak szavaiból a' szép nyelvhangot ismerő

idegen, mint ezt már több alkalommal örömmel tapasztaltuk, egyszerre észrevesz. A' görög költészet mértékjein, tzélarányosan szabályozott hangokban Európa nyelvei között ez leghajlósabb, a' különöző érzéseket, tetteket, 's tulajdonokat festeni, 's ez által a' minden benyomást elfogadható szíven uralkodni. Ez mind arra mutat, hogy e' nyelvben el van hintve a' mag a' jövendő szerentsés gyümöltstermésre.

Idegen, a' szomszédoktól általvett szavait nem szégyenlheti a' Nemzet. Nints nyelv ezek nélkül 's nem is lehete soha, miolta az emberi Nem Nemzetekre 's különöző nyelvekre van feloszolva. A' szomszéd népek egymás által mivelődtek 's egymástól mind dolgokat, mind szavakat vettek által. Az arab, zsidó, syriai, chaldaeai egymástól költsönöztek; a' görög, a' Phönitziaiak, Egyiptomiak 's mások elő-leges esméreteiből vett mind megfogásokat, mind szavakat; a' latin sok görög 's más szókkal van keverve; az olasz, a' latin leányának tartatik, 's még is hány szó van benne, mellyet a' latin ajku nem ért 's nem érthet? A' frantz nyelv, mint közvélemény szerint, hasonlóképen a' latin nyelv sarjadéka, pezseg ollyan szavakkal, mellyek nem latin eredetűek — ezek hihetőleg a' régi Gallok nyelvökből, kiknek mint nagy és hatalmas nemzetnek, kellett tulajdon nyelvöknek lenni, maradtak hátra és benne, a' latin szavak talám tsak költsönözések a' régi Rómaiak nyelvökből, kiknek szomszédjaik voltak, velek sokat háboruskodtak, 's általok utóbb sok erőkedések után meggyőzetvén, jobbágyjaik lettek. Meggyőzött nemzet nyelve hamar elegyedik meggyőzője nyelvével. Illy keverékek a' többi Európai 's latin nyelv leányainak tartatni szokott nyelvek is, mint: a' spanyol, portugáll, oláh. A' németben is sok idegen szók jőnek elő, mint frantz, latin, görög 's más eredetűek. Az Angoly, mint ezzel atyafias, rakva van a' scandináviai nyelvekből származott, hasonlóképen frantz, latin 's ki tudja még mi más eredetű szókkal. Illyenek a' svéd, dán, norvég 's több ez

atyafiságon lévő nyelvek. A' tót törzsökből sarjadzottak, mint: az orosz, lengyel, tseh, morva, horvát. vandal, rátz, dalmata, szerb 's többek, szintúgy sok szavakat vettek fel, nem tsak a' velek szomszédos, hanem más nyelvekből is, mint: a' latinból, görögből, persából, sőt a' tatárból is. Innét nem lehet tökéletesen meghatározni, ha valjon azok a' szók a' magyarban, mellyek a' tót szókhoz hasonlitanak, egyenesen a' tótoktól költsönöztettek-e? A' nyelveknek nyomaik elvesznek az ősz régiségben, mint a' nemzetek történeteik. Nem régen egy még kéziratban lévő vandal oskolai könyvből azt olvasám, hogy a' vandalok számolásukat ötvenig a' németektől, ötventől tovább pedig a' magyaroktól vették, kik vélek szomszédosok voltak; — több szavaikról is volt alkalmam ugyan ezt észrevenni. Honnét van ez? Hát a' vandaloknak a' magyarokkal 's németekkel lett szomszédosodásuk előtt nem voltak képzeteik 's megfogásaik a' számolás felől? Hisz a' vandalok a' tótokkal atyafijasok. Innét méltán jöhetünk e' gondolatra, hogy a' Magyarok e' honban lett letelepedésök idejében is lehettek 's voltak is olly miveltek, mint a' tót törzsökbéli népek, sőt talám még miveltebbek: mert máskép hogyan költsönözhettek volna tőlök ezek észképeket, megfogásokat és szavakat; — mindig inkább a' miveletlenebb a' szegényebb költsönöz a' miveltebbtől 's gazdagabbtól, mint ez amattól. Ha a' Hunnok, kik a' magyarok előtt e' honban megtelepedtek, a' magyar nemzettel atyafiasok voltak, mit sok Irók állitanak, nem lehettek 's nem is voltak e' törzsökből származozott népek olly durvák és tudatlanok, mint sokan ellenséges indulattal elakarnák velünk hitetni. Ezt bizonyítják Ludennek, a' hires históriatanitónak szavai is, ki Áttiláról egy olvasás alkalmával így szóla: „nem kell gondolni, hogy Áttila olly durva és „kegyetlen lett volna, mint sokan tartják: — első „Uralkodó volt ő a' maga idejében Európában." Ezt igazolják megkegyelmezései is, mellyeket győzedelmeinek közepettek gyakorlott. Neki pedig az akko-

ri időnek szokása szerint, a' maga nemzete kebelében kelle magát kiképzeni, 's egy illy kiképzett Fejedelem nemzetét is képes tsak valamennyire is magához felemelni. Állandó hazát alkotni ollyan földön, millyen e' miénk, lehetetlen egy minden óldalról durva nemzetnek: mert az alkotott hazát tzél arányos törvények 's polgári erőny tarthatják fenn 's öszvefüggésben, melly tsak akkor kezd roskadni, ha a' nemzet miveltsége hibás arányt vesz, a' törvények béfolyásukat vesztik 's a' polgári erőny helyett puhaság 's fáradságtól irtózás üt bé.

A' nemzeti közmiveltség nagy tárgyában némelly Európai nemzet-társaink meszsze előrehalladtak; mi őket mindenben még utól nem érheténk. Nálunk még nem is hajnallott, midőn azok már a' délpont felé közeledtek. A' honi történeteinkben tsak középszerűen jártos is fogja tudni, miért maradánk mi el. A' mivelt Európa gúnyját meg nem érdemeljük: mert mikor ez nyelvét tsendesen mivelte, mi addig melyünket a' napkeleti vad erőnek szegeztük ellene, hogy ez Európát rablántzra ne fűzze, mint Afrikát, Ásia nagy részét és a' hanyatlott napkeleti tsászárságot. Néhányszor halálosan sebesedtünk, 's tsak egy mindenható kegyes Végzet tarthata meg életben. Pedig a' folyvásti fegyverzörgések között elidegenednek a' muzsák, nyelv és szépizlés nem hallad előre, inkább darabosodik; köz szerentsétlenségek még azt is elölik, mi még bár tengődve létezett. Mátyásunk időkora szép reménnyel kecsegtete. E' koronás hon 's nemzet barát által öszvegyüjtött könyvtár jótévő tudományos világot vala felhozandó az Ország szivében a' nemzetre: de a' bekövetkezett hadak viharjai semmivé tevék ezt, 's a' tudományt és ennek eszközeit; a' könyveket nem betsűlő török vadság tűzzel emésztette meg, mint a' Ptolemaeusok roppant Könyvtárát Alexandriában a' tudományos világ rémitő és kipótolhatatlan kárára. Sokat tett erre még az is, hogy idegen nyelv tolá ki természetes igazaiból a' nemzetit 's ez, tsak félholt állapotban sinlődett. Ezek 's több más

nem tsekély akadályok voltak okai, hogy a' Magyar szép nyelve a' többi miveltebb Európai nyelvekkel a' tökéletesedés tetője felé versent nem futhata.

A' hely, mellyen most áll a' nyelv, 's az általános nemzeti mivelődés, minden jót hágy reményleni. Szebb, tágosabb az izlés napról napra. A' hatás köre terjed, a' részvét nevekedik, a' segéd-eszközök szaporodnak. A' nyelv símább, tsínosabb, könnyebb ömledésű mint a' hajdani. Ha a' régibb elmeszülemenyeket az újakkal öszvehasonlitjuk, igen érezhetővé lesz a' különbség. Nagyobb és közönségesebb pesgés, munkásság van a' nemzeti nyelv oltárja körül. Ujságok és folyóirások, napról napra megjelenő új könyvek, emelkedő izlésben törekednek e' közös kintsnek nagyobb és terűltebb betset adni. A' költészet némelly nemeiben, ha el nem érte is még a' nemzet a' miveltebb Európai nyelveket, legalább megközelitette. Prózánk nevezetes halladásban foglalatos, sőt már azon léptsőn látszik fényleni, mellyen némelly miveltebb nyelveké. Itt 's ott, némelly mező a' tudományosság 's miveltség világában még kevéssé látszik munkálva: de lelkesen 's buzogva ébred a' Nemzet, a' tzélzatok nagyok, 's két vagy három tized még 's ott állunk, hová forró nemzeti vágyjaink törekednek: mert buzgó, áldozni szerető nemzet, az áldott béke jótévő palástja alatt, nagy dolgokra alkalmatos.

Minden nemzet nyelvében voltak némelly kellemetlen szavak és szólásmódok, mellyek a' nyelv szépségét homályositák; könnyű gördűlését, mint valamelly bilintsek, gátlák, világosságát és érthetőségét behomályositák; voltak némelly vagy igenhosszu, vagy igen rövid szók, mellyeket igazitni, jobbitni kelle; voltak ollyanok is, mellyek nem helyöken, vagy nem olly értelemben használtattak, mint természetök megkiványa. A' rút szavakat 's szólásmódokat kiveté a' mivelődés halladása a' nyelvből, mint a' tenger kiveti a' testeket, mellyeket magában meg nem szenvedhet; a' jobbithatókat job-

bitá, a' hoszszukat rövidité, a' rövidség miatt homályosokat hoszszabbitá; a' hibás értelemben használtakat helyökre és körökbe viszszavezeté, és a' szükség 's közmivelődés szerint alkota újakat, mellyek a' hijányt pótolák.

A' nyelvtudós az a' művész, kinek kezei közt, mint egy újá születik a' nyelv, mint a' festész ügyes kezei közt a' tárgy, mellyet fest. Minél többek a' nyelvtudósok valamelly nemzetnél, kik elmeszüleményjeiket lángszellemök szerint öltöztetik, 's minél nagyobb és tovább tartó a' forrás, mellyet ezek támasztanak a' nyelvanyagban, annál szebb lesz a' tisztulás, annál tágosabb a' nyelv, annál világosabb az értelem, melly a' szólásmódokba van öntve. Igy forrá ki Látium vagy Róma nyelve Ennius szemetjeit; — igy a' görög, a' német, az angoly, a' frantz 's többek a' magokéit. A' bárdok indulatot, erőt és győzedelmet lehellettek durva erős énekeikben, követék ezeket a' nemzet ébredő tavaszi hajnalát zengedező dallosok, mint a' béke ölén felmelegűlt időnek ditsérői; hév hazaszeretet, buzgalmat 's nagytetteket zengének a' jelesebbek, mint a' fülemilék zengik tsendes ligetjekben a' tavaszt és szerelmet. Erre minden erők mozgásba jövének, 's nemes lelki áldozatok és törekedések közt, el leve érve a' nyelvnek 's nemzetnek kitűzött fentebbi tzél.

E' történt 's történik időről időre nyelvünkkel is. Az ügyetlenséget eláruló és szükségben segitő sok *vala* ritkábban használtatik; a' *való*, melly nélkül alig tudánk el lenni irásunkban, elveszté 's veszeszsze is mind inkább inkább tyránni hatalmát. A' tizenkét szótagos és négyes rimes valamint leonini versek is, elavultak. A' nyelv könnyebben folyó és elevenebb; a' költész helyesebb szabásu, nem olly hoszszu és nem olly izléstelen köntöst ölt lelke szülöttjeire. De soknak el kell még maradni, vagy megjobbittatni, hogy még határozottabb, elevenebb 's rövidebb legyen a' nyelv. Vagynak még régi, vagynak idegen szabásu köntösek imitt amott nyelvünken, mellyek, véle-

ménnyem szerint, a' tellyes szépségében serdülő 's férjfiui korra sietö napkeleti ifiunak erővel teljes alkatját és ketseit elfedik 's mellyeknek megigazgatásokkal lesz a' napkeleti szűlött a' kellemességnek igaz remekje, El kell esni: A' *bennünket*, *benneteket* szavaknak, mellyek a' *minket* és *titeket* gyönyörű szavak helyett használtatnak: mert ezek nyelvünk természetével ellenkeznek. Közelebbi gyökerek ezeknek: *bennem*, *benned* 's a' többesben: *bennünk*, *bennetek*. Szép sajátsági szavai ez emlittettek nyelvünknek: mert egy szóban 's tellyes határozotságban ejtik, mit a' többi ismeretes miveltebb nyelvek kettőben ejtenek. De miért kell ejtegetni őket, midőn ejtegethetetlenek? Vagy, ha a' vádoló, vagy accusativ esetben használtatnak, miért nem használtatnak a' többi esetekben is? Miért nem mondattatik: *bennemé*, *bennemnek*, *bennemet*, *bennemtől*, *bennünké*, *bennünknek*, *bennünktől*, 's miért tsupán *bennünket*, *benneteket*? Nem jó-e a' *minket*, *titeket*? vagy: nagyobb határozottságot árúl-e el a' *bennünket*, *benneteket*, mint a' *minket* 's *titeket*? Hiszem mikor azt mondom *minket*, nem értetődnek más rendbéliek, mint mi, kik egy társaságot teszünk 's bizonyos tzél végett öszve vagyunk kaptsoltatva; vagy: ha mondom: *titeket*, nem értethetnek mások e' szó alatt, mint azok, kik a' második személyes rendbéliekhez tartoznak. A' *minket* 's *titeket* az *én* és *te* személyeseknek, mint gyökereknek, vádló vagy accusativ esetjeik a' többesben is mindig megkivánják, hogy igazaiktól meg ne foszszanak. Hol vették e' szólásmódok magokat 's hogyan maradhattak meg eddig is nyelvünkben? nem foghatom meg. El kell tehát ezeknek maradniok, mint ollyanoknak, mellyeket nyelvünk tisztát ohajtó 's különben viharos tengere magában meg nem szenvedhet, és a' szűz szépségű *minket*, *titeket* szókat, mellyek általok kitolattak, kell a' nemzetnek helyökbe helyhetni, hogy a' nyelvünk tanulására kedvet kapott idegen ne kérdezze okát e' szabálytól eltérésnek, 's ne mosolyogjon, hogy olly szókat

ejtegetünk, 's ejtegettetünk, mellyeket nem kell 's nem is lehet.

Az *ezen*, *azon* szavaknak, midőn nevező esetben használtatnak: mert az *ez*, *az* névmás szavak a' valóságos tiszta szavak a' nevező esetben. Mit vétettek ezek, hogy kellemes röyidségekkel meg nem elégszünk? Miért mondjuk: ezen ember azt mondotta, hogy azon könyvet kézhez adja? Nem szabály szerint volna-e inkább igy mondani: ez ember azt mondotta, hogy azt a' könyvet kézhez adja? A' másik kiejtés sem határozottabb, sem világosabb, e' másodiknál. Soha sem mondjuk: amazon emezen ember, hanem amaz, emez ember. Miért mondjuk tehát: ezen azon ember, állat, asztal 's a' t? Az *ezen*, *azon* szók tulajdonképen nyugpontot jelentenek. Azt szoktuk mondani: ezen helyen, vagy jobban e' helyen, azon a' poltzon, vagy ama poltzon; ezen, azon ülök, állok, megyek 's a' t. E' kérdésre: hol? többnyire mindig igy felelünk: erdőn, réten, tájon, határon 's a' t. Igy a' fenntebbi névmásokban is e' kérdésre: mellyiken? mindig így felelünk 's kell felelnünk: ezen, azon, emezen, amazon. Soha sem kellene tehát az *ez*, *az* nevező esetbéli névmásokat *en* és *on* ragasztékokkal szaporitanunk: mert így a' nyelv tisztasága és határozottsága szenved, rövidsége pedig szükségtelenül meghoszszabbittatik, a' mit pedig a' lehetőségig kerülni kellene.

A' tzikkszavak, vagy articulusok, az *az*, *ez*, a' magán és az *a'*, *e'* a' mással hangzó betük előtt mértékletlenül használtatnak 's használtattak, különösen nyelvünknek durvább korában. Különösen a' *mi*, *ki*, *melly* névmások, és a' *hol*, *mikor*, *midőn* 's a' t. határozók, vagy Adverbiumok előtt szoktak ezek még ott is használtatni, hol igen könnyen el maradhatnának, sőt elmaradások a' kiejtésnek nagyobb rövidséget és ketset adna. Ha a' névszó megelőzi a' relativ névmásokat, vagy a' határozókat, minek akkor a' tzikkely, vagy az articulus szó előttek? Ha mondom: az ember az esetében, vagy az ő esetében, mindig saj-

nálkozásra méltó — nem jobban mondanám-e így; az ember esetében mindig sajnálkozásra méltó; vagy ha mondom: ez a' férjfiu, a' ki magát ditső tettekkel jelelé ki, nem jobban mondanám-e így: e' férjfiu, ki magát 's a' t. Az a' dolog, a' mellynek rosz vége van, talán jobban mondanám így: az a' dolog mellynek rosz vége van; vagy ha mondanám: sajnálkodásra méltó az az ember, a' kinek reményjei nem tellyesednek, — nem lenne-e így jobban mondva: sajnálkodásra méltó ember, kinek reményjei nem tellyesednek?

A' határozók pedig tzikkelyszót, vagy articulust épen nem kívánhatnak magok mellé, mert ezek előttek úgy jelennek meg 's állanak, mint valóságos hivatlan vendégek és rendzavarók. Emlékezetemre nem él így ezekkel semmi miveltebb nyelv is, minek tehát e' szabálytalanság nálunk is? Miért mondjuk: ott, a' hol a' patak kigyódzva hallad előbbre? Nem szebben és rövidebben mondanánk-e így: ott, hol a' patak 's a' t. Vagy: akkor, a' mikor a' nap nyugodóban volt, nem jobban van-e így mondva: akkor, mikor a' nap 's a' t.; vagy e' mondásnál, a' midőn minden álomban volt merűlve, nem méltán hagyjuk e' ki az *a'-t* 's mondjuk tsak így: midőn? Nints szebb, mint a' rövidség és a' felesleges eltávoztatása a' nyelvben. Ezért betses még most is az ugy nevezett Laconismus, melly a' gondolatot kevéssel, szószaporitás nélkűl közli, 's ennél fogva benne a' kiejtés velős és erős. Ugyan ez emlitettekben egygyütt éreztek velem azok, kik Irásaikban ez érdeklett feleslegeseket kikerűlvén, hazánkfijainak e' tárgyban is világító fáklyával mutatnak utat 's nyelvök ennél fogva is szebbé és rövidebbé válik. Továbbá az

Énnekem, *teneked*, *ő neki*, *minekünk*, *tineketek*, *ő nekik*, szavak a' tulajdonitó esetben igen könnyen ellehetnek az *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ő*, vagy *ők*, előleges ragasztékok nélkűl 's el is kell lenniek: mert *nekem*, *neked*, *neki*, *nekünk*, *nektek*, *nekik*, tökéletes értelmüek 's kimeritik a' tulajdonitást.

Gyökerek a' *nekem*, *neked*, *neki*, *nekünk*, *nektek*, *nekik*, szavaknak az *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* szavak, mint nevezők az egygyesben és többesben. Nem különös-e tehát a' nevezőt mint gyökeret a' tulajdonitó, mint magában is igen jól érthető eset elejébe függeszteni? Nem teszik ezt a' többi mivelt nyelvek, miért kellene hát nekünk tennünk? Máskép van, mikor e' szavakat a' beszéd alkatjához képest használni kéntelenek vagyunk valamelly hatásnak, vagy tettnek tökéletes kiejtésére. Ha mondom, p. o. én nekem tzélul vettem, te neked nem szeretnéd, ő neki meg nem engedi, mi nekünk rendet szabtunk, ti nektek kikértétek, ők nekik engedték, nem szabály ellen szólok, noha e' beszédmódnál a' *magamnak*, *magadnak*, *magának*, *magunknak*, *magatoknak*, *magoknak*, szavak sokkal szokottabbak; de ha mondanám: *énnekem* adta, *teneked* hozta, *őneki* vette, *minekünk* nyujtotta, *tinektek* fizette, *őnekik* tulajdonitotta, hibásan szóllanék: mert az első esetben formátlan az egész kiejtés és helytelen az egész beszédalkat, az első személy a' nevező esetben tulajdonitott személyes igével rendetlen összeviszszahányásban találkozván és vegyűlvén; a' második esetben úgy tetszik, mint ha egy második személy megszólittatván, az adatnék tudására, hogy egy harmadik személy neki valamit hozott; a' harmadik esetben ugy látszik, mintha egy olly harmadik személyről volna szó, ki ugyan egy harmadiknak vitt valamit. De ez utólsó esetekben a' *teneked*, *ő neki* szókat két szókba kell irni: mert ezek öszveiratván egy szóba, nyelvszörnyeteget formálnak. Igy kell gondolkodni a' *minekünk* nyujtotta, *tinektek* fizette, *őnekik* tulajdonitotta többesekről is. El kell tehát idővel esni az *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* előjáró haszontalan ragasztékoknak is, a' *nekem*, *neked*, *neki*, *nekünk*, *nektek*, *nekik*, tulajdonitó esetek előtt, hogy ezek tisztán és bilints nélkül forogjanak a' beszéd körében. Feleslegeseknek látszanak ugyan e' személyszók: *én*, *te*, *ő*, *mi*, *ti*, *ők* a' *hozzám*, *hozzád*, *hozzája*, *hozzánk*, *hozzátok*, *hozzájok*'s *velem*, *veled*, *vele*, *ve-*

lünk, *veletek*, *velök* szavak előtt is. Határozottan 's személyesitve szól ezekben különben is a' tulajdonaival sok más még nálánál miveltebb nyelveket is halladó nyelvünk, minek tehát a' személyszót is a' személyesitett szók előtt előhordani? Ez elhagyással szebben hangzanak az említett szók 's még tisztább és rendesebb értelemmel, mintha a' személyszók is elejbek rakattatnak.

Hasonlóképen érzek a' személyszókról a' névszók előtt is, mint p. o. az *atyám*, *atyád*, *atyja*, *atyánk*, *atyátok*, *atyjuk* 's más illy névszók előtt: mert ha azt mondom: atyám meghagyta nekem, már ekkor értetődik, hogy az atya, kiről szólok, nem egy másodiké, sem harmadiké, hanem az enyém. Ha mondom: atyád, nem szükséges, hogy ezt is hozzá tegyem *a' te*: mert már tökéletes értelmű a' szó; ha egy harmadik atyjáról szólok, elég ha azt mondom atyja, nem szükséges, hogy ezt is elejébe tegyem a' szóuok *az ő*; mert így szint úgy nem lesz érthetőbb, ha a' magzatot is nem emlitettem, ha pedig emlitettem, elég az *atyja* szó. Igy a' többesben is a' *mi*, *ti*, *ők* az *atyánk*, *atyátok*, *atyjuk* szók előtt bátran elmaradhatnak a' nélkül, hogy tsak legkisebb hibás értelem, vagy homályosság is támadjon a' szólásban. Más névszók előtt is, mindenütt ellehet hagyni az emlitett névmás-személy szókat. E' sajátsággal hallad nyelvünk minden más ismeretes és míveltebb Európai nyelveket, mert: ha a' német azt akarja mondani atyja, két szót kell neki használni és így mondani: sein Vater, kettővel mondja a' frantz, kettővel 's néha hárommal is az olasz, kettővel az angoly, ennyivel a' többiek a' görögg és latinnal eggyütt; de ezekben határozottá az *atya* szót tsak a' sein, son, suo, vagy il suo, my 's a' t. teszik, midőn a' magyarban az *atyám*, *atyád*, *atyja*, *atyánk*, *atyátok*, *atyjuk* szók tökéletesen meghatározott tulajdonok. Itt is tehát változás várja a' nyelvet 's a' feleslegesnek el kell vásni.

Rája unt a' dologra, e' szólás módnál feleslegesnek tartom a' két *ra* vagy *rája* részetskét. Nem

volna-e tzélarányosabb ha tsak így mondanám: dologra unt, p. o. dologra unt a' legény 's heveréssel tölti idejét? Neui érti-e ezt minden magyar ajku? Minek tehát a' rá-nak kettőztetése? Ellenkezésben lenni látszik ez a' nyelvbéli szép ízléssel.

Hozzá kezdett a' munkához, a' *hoz* itt is kétszer jön elő, pedig szint úgy megértetnék a' beszélő, ha tsak így szólna is: *munkához* kezdett, de ekkor a' szókat megkellene forgatni, azonban mindig tsak úgy, mint a' beszéd természete kívánja: mert van olly eset, mellyben meg nem forditva kellene az emlitettet használni. Végre

A' *reám*, *reád*, *reája*, *reánk*, *reátok*, *reájok* szavak is gyanusoknak látszanak. Feleslegesnek vélem ezekben az első magán hangzót az *e*-t 's azt hiszem, hogy jobban mondjuk e' szókat így: *rám*, *rád*, *rája*, *ránk*, *rátok*, *rájok*: mert a' gyökér itt a' *ra* részetske, mint nyelvünkben hol elől, hol utóljáró szótska 's ez hajló nyelvünk természete szerint határozott állapotba tétetvén által, lesz személyekre alkalmazott 's életre lépnek belőle a' *rám*, *rád*, *rája*, *ránk*, *rátok*, *rájok* szavak. Úgy gyanitom azonban, hogy a' régi nyelvészek nem akarván a' *re* utóljárót is az elől is alkalmaztatni szokott *ra* szórészetskénél foglalatosság nélkül hagyni, öszve olvaszták a' kettőt az emlitett szavakban 's így jövé lételre a' *reám*, *reád*, *reá*, *reánk*, *reátok*, *reájok* a' nélkül, hogy ez öszveolvasztás a' nyelv szépségére tsak legkevesebbet is tett vólna, sőt inkább zavart okozó leve.

E' fentebb előadottakat kívánom közleni nemzetemmel. Ha a' megjegyzett szavak és szólásmódok tsak ugyan hibások, illik minél előbb jobbitni őket 's megtisztítani tőlök a' nyelvet: mert a' már ébredt korszellem meg nem engedi, hogy itt még most is folyvást hibázzunk. Tiszta, értelmes és rendszerint szabályozott nyelv, a' nemzet kitűnő lelki erejének bélyege. Elfoglaló ez, mint az Égnek tisztán mosolygó nyári sugára. Mint fenntebb megjegyzém, mindenütt munkásság, jobbitni, tökéletesitni vá-

gyás tartja mozgásban a' nemzeteket. Ez él nálunk is, és hogy élve maradjon továbbra is 's mindig helyes arányból menjen ki, magunknak kell rajta lennünk. E' szerint tegyünk sokan 's mindig többen; mit tehetünk. Sok munkás kéz nagy, erős, sőt tzélarányos szabályok szerint, szép épületet is képes rakni: mert a' mit egyik munkás szeme meg nem lát, észre veszi a' másiké. Ezért érzém én is meghivatva magamat a' jobbitás és tökéletesitès próbájára. Ha hibáztam, reménylem megbotsát nemzetem. Sokan hibázunk, de többszöri esés és kelés által tanulunk járni, 's hová mi el nem érhetünk, elérnek oda az utánunk jövők, kiknek könnyű lesz az előttük kidűlt munkások nyomán tovább halladni.

Kiss Jó'sef.

4.

A' falusi Oskolák allyasodásoknak főbb okairól, és azoknak megorvoslásokról.

Az emberiség jó vagy bal sorsa a' míveltségtől, vagy míveletlenségtől függ; ezeknek alapjai pedig az oskolákban vettetnek meg. A' történetek könyvei, és a' tapasztalás kezesek arról, hogy a' hol a' vakság és tudatlanság még királyi székjeikben ülnek, ott a' szép és jó gyökeret nem verhetnek; sőt az ezektől született gonoszok az erköltsök szentséges tábláit öszvetörik. Melly igen kell hát nem tsak óhajtanunk; hanem igyekeznünk is arra: hogy a' haza tsemetéi, mellyekből e' nagy alkotmány számára jövendőre hasznos épületfákat várunk, jól neveltessenek. Erre intézi tzélját e' jelenvaló értekezés is, előadván és megesmértetvén azokat az okokat, mellyek a' falusi oskolák naponként való allyasodásokat okozzák, azoknak megorvosolhatásoknak egyedűl való eszközeivel együtt.

A' falusi öregektől tsak nem mindennap lehet ezen, 's ezekhez hasonló panaszokat hallani: „a' mi „gyermek korunkban nem így tanítottak, mint most"

— a'

„— a' mostani gyermekek úgy szóllván semmit sem „tudnak, — tsak hijjába járnak oskolába, — a' fize- „tés meg van; de tudomány nints." — Midőn a' mostani öregek ezzel azt mondják: hogy a' régi napok jobbak voltak a' maiaknál, legalább ez egyben mondások után nyugvó pontot kell tennünk, és a' Bölts beszédjét nem kell tovább folytatnunk, mintha nem böltsességből származnának az illyen mondások; mert az előhordott panaszok valóban igazak. De hát hol keressük a' hibát? Talám az Igazgató Felsőségben? Távol légyen! Megtesz ez minden szükséges rendeléseket a' végre, hogy az esméret ne tsak hajnalodjék; hanem delére siessen; de mindenütt, jelenvaló, minden tudó nem lehetvén, a' legtzélerányosabb rendelések is kijádzatnak, semmivé tétetnek, rész szerént magok a' szülék, rész szerént a' tanítói hívatalnak más hívatallal való egybeköttetése, továbbá a' tsekély jövedelem, és végre a' tudatlan, vagy restelkedő tanítók miatt. Lássuk: mint okozzák ezek részenként a' míveletlenséget.

A' mi a' szülőket illeti: többnyire önnön magok okai gyermekeik neveletlenségének. Alig hagyja el a' gyermek a' böltsőt, alig tanúlja meg a' futkozást, alig hogy tudja valamennyire anya nyelvét rebegni, megúnván a' szülék annak tsintalanságát, vásottságát és pajkosságát (mellyekre még a' szóllás tanúlása közben ön magoktól taníttatott), hogy otthon tsendességben lehessenek, oskolai tömlötzre kárhoztatják azt A' Tanító kéntelen itt vele vesződni, sőt úgy szóllván hartzolni. Előveszi hát az erősebbeknek való fennyítéket, melly a' gyermeket megjuházza ugyan; de egyszer'smind annak lelki kifejtődését is hátráltatja. Eltelik egy két esztendő. Veszik észre a' Szülék, hogy már a' kis fiú alkalmatos gyermek dajkálásra, ökör, ló, liba őrízésre, ebédhordásra: tavaszszal mindjárt kifogják az oskolából, és a' mondottakra használják; úgy hogy, mikor a' fű megindúlt, a' libák kikeltek, a' juhok leellettek, a' szőlőtőkék fakadnak: ugyan akkor az oskola a' tanító minden mesterkedése mellett is üresen marad,

és úgy is áll mind addig, míg a' hó leesése minden munkáknak véget vet; sőt sok gyermek még akkor sem küldetik fel, azt adván okúl a' szülék: hogy a' gyermek öltöző nélkűl vágyon. Mellyik az a' tanító, ha mindjárt a' legügyesebbet veszszük is, ki ezeket látván, és tapasztalván szorgalmában meg ne tsüggedne?

Nagy befolyása van az oskolák allyasodásában a' Tanítói hívatalnak más hívatallal való terhesíttetésének is. Többnyire a' Jegyzői hívatallal van ez öszveköttve. Milly mételje ez az oskoláknak! Mert hogy azt elhallgassam, hogy némelly illy kettős hivatalt viselő tanítók a' függésről hallani sem akarnak, — a' népen való uralkodást kezekbe ragadják, e' pedig azoktól, mint Terroristáktól fél, úgy vélekedvén, hogy adója, terhe, szolgálatja nevekedik, ha a' mindent tehetőt, és eltsinálót megsérti; 's ennél fogva tsak azt teszik, a' mit magok akarnak, ezeket mondom elhallgatván, a' Jegyzői hivatal még a' lelkiesméretes tanítókat is igen akadályozza azon pályán, mellyen rendeltetések felé futniok kellene. Tzélozok itt a' drága időnek ellopására, mellynek az illy kettős hívatalban meg kell történnie. Bé ül reggel korán a' tanító székjébe, erős meghatározással lévén, hogy ma ezt, vagy amazt múlhatatlanúl el fogja végezni tanítványival. Alig van fél óra folyásig oskolájában, megjelenik a' kis Bíró egy ívnyi futólevéllel, mellyet a' Jegyzőkönyvbe békell vezetni. A' béírás még meg sem történt, ott toppan az öreg Bíró, hogy a' jövedelmet és költséget írja be, és a' számadást próbálja meg. Történik: hogy a' Bíró feledékenysége miatt hiba van abban, melly miatt a' szegény Jegyzőnek háromszor, négyszer is újra kell számolgatni. Azonban 12-től üt az óra, és a' gyermekeket úgy kell neki elbotsátani, a' mint felmentek, azt nem is említvén, hogy a' magoknak hagyatott gyermekek az idő alatt egymást vérbe fagyba hagyták. Ezek után egy kis rövid, futva való ebéd történik, mert a' Bíró a' délutáni órákat is elfoglalta, hogy a' kortsmai jövedelmet és kiadást

is megvi'sgáltassa és béírassa. Elmúlt hát már egy nap minden az oskolára hárámló haszon nélkül; de elmúlik még több is! Más nap ugyan is egy erős parantsolat jön a' Biztosságtól, hogy zab és széna küldessék a' katonaság számára, melly a' Jegyző lakjától 2—3 mértföldnyire fekszik. Ide is nem bátor a' Bíró maga elmenni, ne hogy a' bevevő Káplárok által megzaklattassék; azért szükség, hogy Nótárius uram is elkotsizzon, és így marad az oskola árván, az elsőbb gyermekeknek nem annyira gondviselések és felvígyázások, mint kegyetlenkedések és hatalmaskodások alatt. Mind ezeket a' falusi előljáróság tudja; de újjai között nézi el, tsak hogy külön ne kénteleníttessék Jegyzőt és Tanítót fizetni.

Oka továbbá az oskolák alábbszállásának a' Tanítók roszszúl való fizettetések is. Ki vólna érdemesebb a' jó fizetésre, mint egy hívatalát hűségesen vivő Tanító? de ki fizettetik roszszabbúl, mint ez? Sokszor próbálgattam már felvetegetni a' legjobbaknak látszó tanítói conventiókból: mi esik egy napi fáradságért? Ha a' napszámos ételét, italát, pénzfizetését öszvesummázom: nyer annyit minden nap, mint egy tanító. Melly tsekélység ez! Megkívánja pedig a' nép, hogy öltözete tisztességes legyen, — azonban lehetnek gyermekei is, kiket költségesen kell taníttatni. A' földmíves tudja, hogy megvénheszik, megvakúl, megsántúl, szóval, ha tehetetlenné lesz is, a' maga kimért földjén meglakhatik, megélhet: ellenben a' Tanítónak szomorúan kell előre tudni, hogy ha ezek rajta történnek, tsak a' világ kultsa adódik kezébe, és ha atyai, vagy házasodás által szerzett örökje nints, a' kóldúlásnál egyébb reá nem várakozik! Ez arra viszi őtet, hogy a' szomorú órákra magát készíttse, azért is gazdálkodik (és ki is vethetné szemére?), 's gyakran az oskola tetemes kárával gazdálkodik, hogy a' bizonytalan jövendőket keblében rejtegető idővel, ha nem bátran is, legalább kevesebb félelmekkel mehessen szemközt!

Végezetre: nagy romlására vagyon az oskoláknak a' tudatlan és lomha tanító is. Az elsőnek hibája menthetőbb, mint az utólsóé, mivel a' tudatlan akarna az emberiséggel jól tenni, de nem tud: a' restelkedő pedig tudhatna, de nem akar, veszedelmes mindazáltal mind a' kettőnek hibája az oskolákra nézve. Sok Gyűlekezet mikor Tanítót választ, vagy hív, nem arról tudakozódik; millyen tanító az? millyen erköltsű az? hanem arról: millyen Kántor, Organista, és mint viszi Jegyzőji hivatalát? A fizetés az oskoláért van: de a' szolgálat nem azért történik. Milly megtsalása ez a' közönségnek! Azonban a' Tanítónak tudatlansága, vagy restsége a' szép Cantoria, vagy jó Notária mellett, összvedönti azon kevéssé felemelkedett tudományos falat is, mellyet az előtte volt, de jó lelkiesméretű Tanító épített. Így megy a' romlás időről időre, míg ismét per regulam circuli az emberiség eléri azt az időt, mellyben *sötétség vala a' földnek színén.*

Láttuk az oskolák elalljasodásoknak okait: lássuk már azoknak megorvosolhatásoknak módját is. Ha valamelly kétséges orvoslású betegségben szükséges az orvosi tanáts (consilium medicum): szükséges bizonyára a' falusi oskolák nyavalyáira nézve is, és nem tsak jusa van mindennek erre nézve orvosló szereket ajánlani; hanem még szent és elmúlhatatlan kötelessége is, mivel az oskolák sorsa az egész emberiségnek sorsa. Ennél fogva felvévén az említett pontokat, én is leírom azokat a' segéd eszközöket, mellyeket ez erköltsi betegnek gyógyítására tsekély bélátásom szerént alkalmatosnak vélek.

Mindeneknek előtte szükséges vólna a' falusi szűléket erő hatalommal is arra kénszeríteni, hogy gyermekeiket semmi szín alatt (kivévén az egy betegséget) az oskolából kifogni ne mérészeljék, és ennek a' kénszerítésnek kemény fenyítékkel kellene öszveköttetve lenni. Tapasztaltam azt: hogy a' mentő himlővel mind addig vonakodott az együgyű nép kisdedeit béoltatni, míg egy olly futó hamis hir nem támadott, hogy a' kik bé nem lesznek oltva, sem

meg nem házasodhatnak, sem férjhez nem mehetnek. Megkérdeztetvén sokaktól ez eránt ha igaz-e? állítólag feleltem, és a' népet ezen boldogító tévelygésben megerősítettem, mellynek a' lett következése, hogy már most futva hozzák gyermekeiket az óltásra. Vallyon nem lenne-e jó törvénnyé tenni az oskolai romlás esetében is azt, hogy a' ki nyomtatott, és Lelki Pásztora aláírásával megerősíttetett Bizonyságlevelet nem tud mutatni arról, hogy 5 esztendőkig szakadatlanúl és múlatás nélkűl gyakorlotta oskoláit, házasságra nem léphet? Szentűl hiszem, hogy ez egy lenne a' leghathatósabb ösztönök közzűl a' szűlékre nézve. Most, ha a' Tanító érte küld a' múlatóért, vagy a' mi gyakran megtörténik, maga is elmegy azért, illyen, vagy ehhez hasonló goromba izeneteket, vagy feleleteket kéntelen hallani: az én gyermekemből nekem senki fia sem parantsol; de, ha az törvénnyé válnék, a' mit javaslok, bátor vólna-e így izenni, vagy felelni? Minekutána e' megtörténnék:

A' Jegyzői hivatalt örökösen elkellene a' Tanítóitól választani. Ez, az igaz, hogy, mint most vagynak a' dolgok folyási, nem egy könnyen történhetnék meg. Mert ha a' tanítói conventiókat két felé lehetne is szakasztani (a' mi pedig nem lehet), így is tsak a' történnék, hogy egy nyomorúlt helyett két nyomorúlt lenne; — ha pedig tsak a' tanítói conventió mellé ragasztott 10—20 forint szakasztódnék külön, a' Jegyző jövendő fizetésére elégtelen lenne. A' tanítói fizetést azért a' maga épségében hagyván, kellene egy olly jövedelem forrását találni, mellyből a' Jegyző fizetődnék. Ezt pedig meg lehetne találni a' Helységek jövedelmeinek regulázásában, elzárván minden közönséges jövedelmet emésztő útakat. Ha egyik Helység tud külön tartani Tanítót, és Jegyzőt egyszersmind; miért nem a' másik?

Hogy pedig minden Tanító hűséggel és egész szorgalommal futhasson azon pállyán, mellyre hívatott, és kezét az eke szarvára ne vesse; hanem azokra nézzen, mellyek előtte vagynak, gondoskodni

kellene egy olly tőkepénzről, mellynek kamatjából a' magokat érdemesített, és már nyúgalomra lépett Tanítók kegyelem pénzt nyernének. Ekképen felhagyna sok világ futó Tanító az oskola megsirathatatlan kárát okozó gazdálkodással, bizonyos lévén a' felől, hogy élete estvéjét aggódás, és ezen kérdések nélkül: mit együnk? mit igyunk? mivel ruházkodjunk? éldegelheti.

Végezetre: hogy a' Tanító tudatlansága századokra kiható károkat ne okozzon; szükségesnek vélném: hogy a' tanítói hivatalra szándékozók is, mint más hivatalbeliek, a' béállás előtt szorosan, és kíméllés nélkül megvi'sgáltatnának, és tsak azok vétetnének fel, kiknek mind tudományokból, mind magok alkalmaztatásából nyilván kitetszik, hogy ama nagy mesterséget, a' gyermekek oktatását és vezérlését értik. Többnyire a' tudatlanokból lesznek a' restelkedők, — a' ki maga tudós, másokkal is szereti közleni a' mit tud: önként következik hát ebből, hogy az egyedűl tanításra alkalmatos személyek felvételével, a' restségnek is gát fog vetteni. A' kinek vagyon füle a' hallásra, hallja!

Oláh János, L. R. Pr.

5.

Kereskedési 's Művészeti Egyesületek.

I.

A' hanzai városok szövetsége. *)

A' kereskedést előmozdító legjelesebb 's legbizonyosabb eszközök közé tartoznak a' *kereskedési egyesületek.* Az egyes ember, legnagyobb igyekezete 's esmérete mellett, sokszor elegendő erőnek hijával vagyon, kiváltképen ha szerentsétlen történetek dolgainak előmenetelét gátolják; és akármi nagy légyen az egyedűl való kereskedésnél a' nyereség, azt még is az avval öszvekötött veszedelem sokkal felyűllhalladja, 's a' leggazdagabb kalmár háznépe szerentséjét egyes történetnek ki nem teheti, ha szinte abból legnagyobb hasznot is reménylhetne. — Máskint van a' dolog, ha többen egy közös tzélra szövetkeznek; — az egyesűlt erők minden tekintetben tovább érnek, egy szerentsétlen tsapásnak könnyebben ellentállhatnak, 's minthogy többe fogni képesek, több haszonra is számot tarthatnak.

Ennek nevezetes példáját látjuk a' hajdani *hanzai városok szövetségében.* — Már a' tizedik században találunk *Hanza* nevezet alatt kereskedési egyesűleteket, mellyeket külömbféle városokból való kalmárok kötöttek, hogy az akkor nagyon veszedelmes utazásaikat több bátorsággal tsoportonként tehessék. — Több illyféle Hamburgi, Koloniai, Brémai 's több német városi kalmárokból álló társaságokat lelünk már a' 12-dik században London váro-

*) Ezen rajzolatnak készítésében e' következendő munkákat leginkább használtam: *Lambecius* rer. hamburg. LL. 2. Hamb. 1706. — *Chytraei* Chron. Saxon. Rostoch. 1590. — *Werdenhagen.* de rebus publ. hanseaticis Lugd. 1631. — Anderſon, hiſt. chron. Geſch. des Handels. Riga 1773. — Sartorius, Geſch. des hanſeat. Bundes. Götting 1802 — 8. — Krünitz, Encyclopädie 22ter Th. Berl. 1781. — Deutſche Encyclopädie 14ter Th. Frankf. am M. 1789.

sában, a' hol ezek már sokkal előbb nyertek többféle szabadságokat, mint ama nagy hanzai szövetség köttetett, mellynek rövid rajzolatját itten adom.

Az időt, mikor ez eredetét vette, pontosan meghatározni nem lehet. — Lambecius szerint *) egy Lübeck és Hamburg városok között', kereskedésök védelmére, 1241-dik esztendőben kötött szerződés adott volna okot ezen szövetségre, melly későbben több városok hozzá járása által olly nagy hatalomra jutott, hogy nem tsak a' kereskedési, hanem a' politikai történetekben is nevezetes lett. — Mások megint azt állítják, hogy az alsó Szász Országi Bréma város 1164-dik esztendőben szerzette légyen ezen szövetséget, hogy a' Livlandiai tenger melletti városokkal való kereskedését jobban bátorítsa. — Még mások sokkal régiebbnek tartják. — De ezen hibás vélemények tsak onnan származnak, mivel azon *egyes kalmárokból* álló, 's szintúgy Hanza nevezet alatt esmért egyesületeket, ama nagy hanzai szövetséggel, mellyet *több városok* kötöttek, összevavarják. — Elég tehát az, hogy ennek bizonyos nyomait már a' 13-dik században találjuk.

Fő okot ezen szövetségre kétség kivül adott az akkori időnek bátortalansága, az Európai Fejedelmeknek erőtlensége, kik a' kereskedést elegendőképen nem óltalmazhatták, 's magának a' kereskedésnek akkori szomorú állapotja. Sokféle akadályok gátolták a' művészeti szorgalomnak 's mesterségeknek előmenetelét, a' kereskedés mindenütt korlátoltatott, 's a' kalmárok megvettettek. — A' Fejedelmek, és még a' nemesek is terhelték őket számtalan adózásokkal, úgymint vámmal, úti pénzzel, kisérési fizetéssel, hidpénzzel 's több illyfélével; — nem tsak hogy a' mindenütt kóborló nemesek által kiraboltattak, hanem még a' Fejedelmek is nem tartották magokat köteleseknek a' nálok tett adósságaik kifizetésére. Ezen okból is, a' mint fellyebb mondám, már a' legrégiebb időben egyesültek több kal-

*) Rerum hamburg. L. 2 pag 27.

márok, hogy utazásaikat nagyobb bátorsággal tehessék; — mert azon durva időszakaszban, mellyben az erősebb kénye szerint, 's minden büntetés nélkül a' gyengébbet elnyomhatta és megfoszthatta, valóban szükséges volt egyesült erővel illy szabadkényű 's erőszakos tselekedetek ellen magát védelmezni. — Illy módon tehát mentek a' hiresebb vásárokra, színbolondoktól, hangászoktól 's kuruzslóktól kisértetve, melly által a' népnek hajlandóságát megnyerni igyekeztek; mert közönséges mulatságok akkoriban nem lévén, a' vásárnapok a' köz vígságnak ideje voltak, mellyek mindazonáltal feslettségre, 's sok roszra okot szolgáltattak, és azért a' kalmárok sokszor a' Szentegyházból kirekesztettek, és a' köz megvettetésnek tárgyává lettek.

De az önvédelmezésnek jusát is elvesztették a' kalmárok, midőn 2-ik Fridrik Tsászár 1235-ik esztendőben az országos békességet (Landfrieden) megalapította; mert a' Fejedelmek hasznosabbnak találván, ha a' kereskedőknek ők magok fizetésért adnak kiséretet, a' kisérésjusot Fejedelmi Jusnak tekintették, melly által nagy segedelem épen nem nyujtatott a' kalmároknak, mivel ez időkor, mint az akkortájban egyetemes ellenségeskedések kora, melly az egyházi 's világi Fejedelmek közt uralkodó hasonlások által még inkább nyugtalaníttatott, a' Fejedelmi kisérésnek eszközlését többnyire lehetetlenné tette; belső háborúk, 's rablások nagyon közönségesek voltak, és az ország kormánya nem birt annyi erővel, hogy a' kalmárokat védelmezhette volna; sőtt magok a' Fejedelmek sokféle módon viszsza éltek a' kisérési jussal, 's így a' kalmároknak az országos békesség behozatása után még roszszabb állapotja volt, mint ez előtt.

Ebben a' kereskedésre nézve olly szerentsétlen időben szövetkeztek Lübeck és Hamburg városok, eleintén ugyan tsak azért, hogy magokat 2-ik Woldemár Dániai Király, 's ennek fiai ellen védelmezzék, kik halászatokat a' Norvegiai partokon háborgatták; — de midőn későbben Brunszvigai Hertzeg

Hamburg városának Lüneburg felé való kereskedését igen nyugtalanította, a' közös kereskedésnek, 's jusaiknak fenntartása végett, valóságos szövetségre léptek, egy nevezetes földi 's tengeri sereget felkészítettek, a' körül fekvő rabló várakat feldúlták, Szoltvedel Sándor tengeri Fővezér alatt a' Dániai hajósereget meggyőzték, és hasznos békekötés által, kereskedésökre nézve, jeles szabadságokat nyertek. — 1247-ik esztendőben ezen szövetségbe lépett Brunszviga városa, nem sokára Viszmár, Rostok, Stralszund, Greifszvalde, Kolberg, Stolpe, Stettin és Anklám. Ezeket követték 1248-ik esztendőben Wizby, Riga, 1284-ikben Gröningen, Kampen, Stavern, 1289-ikben Lüneburg, 1293-ikban Elbingen, 1294-ikben Bréma, Stade, Magdeburg, Hála és Gozlár. — A' 13-ik századnak végével tehát ezen szövetség már 23 városokból állott, mellyek a' bálti tengertől egész a' Rajna folyóig mint egy láncztat képeztek.

Ezekhez járúltak a' következő esztendőkben még többek, úgy, hogy számok 64. és 108. között majd nevekedett, majd fogyott. Voltak ezeken kivűl még sok városok a' Hanzának oltalma alatt, mellyek egy bizonyos esztendei adót fizettek, ugymint: Krakkó, Stokholm, Stendel, Liszbona, 's a' t. megint mások tsak kereskedési öszveköttetésben voltak a' Szövetséggel, a' nélkűl, hogy ennek intézeteiben, vagy szabadságaiban részt vettek volna, illyenek voltak Brügge, Antverpia, Rotterdam, London, Calais, Roven, Bordeaux, Bajonne, Cadix, Sevilla, Nápoly, Messina 's a' t.

Ha valamelly város ezen szövetségbe felvétetni akart, ezt Lübecknek, vagy más hanzai városnak jelentette, a' mi azután a' legközelebbi gyűlést hirdető levelekben feljegyeztetett, hogy minden szövetséges az illy felvételendő városnak fekvése, 's más környűlményei felől tudakozódhassék. — Ha egy város felvétetett, ezt a' szövetség a' külső Hatalmaknak jelentette, a' kiknél t. i. valami szabadságokkal birt; a' mi akkor is történt, ha valamelly város a' szövetségből kirekesztetett.

Az igazi hanzai városok eleintén három harmadra, később pedig négy kerületekre (Quártélyoknak nevezték) osztattak fel. — Minden kerületben egy fő (quártély) város volt, melly különös szabadságokkal birt.

Az 1-ső kerületnek, úgy az egész Szövetségnek, fő városa volt az akkor igen gazdag és hatalmas *Lübeck* városa; ez vitte a' Szövetségnek kormányát, ez hirdette ki, Hamburg, Rostok, Stralszund, Viszmár és Lüneburg egyetértésében, a' közönséges hanzai napot (gyűlést), és a' gyűlésekben előlűlt; erre volt bizva a' Kantzellária, a' levél és pénz tár; ez készítette el tulajdon városi petsétje alatt, minden Irományokat a' Szövetség nevében; — a' gyűlés közti időben levelezett a' többi szövetséges városokkal, hanzai lerakóhelyeken lévő gondviselőkkel, 's külső Hatalmasságokkal; — ehhez intéztettek minden jelentések, 's hiradások, segedelem kérések, panaszok, egy szóval, ez feje volt a' Szövetségnek, és azért a' gyűlésekben kapitányi, avagy Előljárói tisztséget és nevet, valamint a' Rajna melletti Kolonia, melly a' gazdasági dolgokra felügyelt, a' Kamarási, — Dantzig pedig a' szóllói, avagy Kantzelláriusi, és Brunszviga a' Marsali hivatalt viselte.

Az első kerülethez tartoztak: Wiszmár, Rostok, Stralszund, Greifszwalde, Kiel, Golnov, Rügenwalde, mellyeknek a' tanátskozásokban különös tekintetök volt, — ezután Hamburg, Bréma, Lüneburg, Stettin, Anklám, Kolberg, Stolpe, Wizby 's a' t.

A' 2-dik kerületnek fő városa volt a' Rajna melletti *Kolonia* város; ide tartoztak: Oznabrück, Dortmund, Münszter, Padeborn, Daventer, Kampen, Stavern, Gröningen, Dordrecht, Amszterdam, Utrecht 's a' t.

A' 3-dik kerületnek fő városa volt Brunszviga (Braunſchweig); ez alatt voltak: Magdeburg, Hála, Hildeszheim, Goszlár, Göttinga, Hanover, Stade,

Quedlinburg, Erfurt, Boroszló, az Odera melletti Frankfurt 's a' t.

Brunszviga, polgárainak a' város tanátsa elleni fellázzadások miatt 1374-dik esztendőben a' szövetségből kirekesztetett; de 4-ik Károly tsászárnak közbevetésénél fogva, 1381-ik esztendőben megint felvétetett; azomban küldöttjei (két Polgármesterei, 's nyoltz polgárai) büntetésül, fedetlen fővel, és mezítelen lábbal, kezökben égő szövétnekeket tartván, Sz. Mária templomától, egész a' város házáig menni, 's ottan a' Szövetségesektől térden állva botsánatot kérni kinteleníttettek.

A' 4-dik kerületbéli főváros vala *Dantzig;* ide tartoztak: Thorn, Elbingen, Königsberg, Khulm, Braunszberg, Landsberg, Riga, Reval 's a' t.

Mind ezen városok közül tsak Lübeck, a' Rajna melletti Kolonia, Brunszviga, Dantzig, Riga, Münszter, Daventer, Magdeburg és Hildeszheim adhattak a' kereskedőknek, kik hanzai tagok valának, erről bizonyítványokat.

A' szövetséges városok bizonyos mérték szerint a' közönséges pénztárba esztendőnként adóztak. — Werdenhagen 1370-ik esztendőben feljegyez 64 városokat, mellyek 1569. R. tallért fizettek; melly Somma ugyan tsekélynek tetszik; ha mindazonáltal tekintetbe veszszük azon bő nyereséget, melly a' Szövetségnek meszsze terjedő kereskedéséből származott, nem külömben a' pénznek akkori sokkal nagyobb árát, 's minden tárgyaknak oltsóságát, az ezen tudósításnak igazságáról támadható kétségek is elenyésznek.

Gyűlésöket közönségesen minden harmadik esztendőben tartani szokták a' hanzai városok, és pedig Lübeckben, de némellykor más szövetséges városban is. — Ezekben meg kellett jelenni a' négy alább említendő fölerakóhelyek Előljáróiknak, 's Titoknokjaiknak; minden 10-ik esztendőben tartattak az úgy nevezett nagy hanzai napok, mellyeken minden szövetséges városnak voksa volt; — de különös esetekben Lübeck a' fellyebb nevezett 5 városok egyet-

értésével még rendkivüli gyűléseket is öszve hivott. — Minden szövetséges város küldött egy követet, kinek vagy Kalmárnak, vagy kebelbéli Tanátsosnak lennie kellett; — a' tudósoknak hely nem adatott a' gyűlésekben, és ezen okból 1469-ik esztendőben a' Brunszvigai, 1476-ikban a' Dantzigi Titoknokot 1510-ben pedig a' Goszlári szószóllót tanátskozásaiktól ki zárták. Valamelly követnek kimaradása naponként 20 tallérral büntettetett meg; — azon városok pedig, mellyek elégséges ok nélkül követet épen nem küldöttek, büntetésül egy márk aranyat fizetni tartoztak, addig minden hanzai szabadságoktól meg fosztva lévén, mig azt egészen le nem tették. Ha ez háromszor történt, az illyen város három márkkal büntettetett meg, 's ezenkivül még bizonyos időre a' szövetségből kizárattatott; igy Hildeszheim 1450-ik esztendőben ezen okból tiz esztendőre a' Hanzából kirekesztetett.

A' gyűlésekben minden követ a' neki rendelt, 's az őt küldő városnak korábbi vagy későbbi felvétele szerint meghatározott helyét elfoglalta; — az elől-ülés Lübecknek adatott, jobbja felől ültek Kolonia, Bréma, a' Szászi, Vestfaliai, 's a' t. bal felől Hamburg, Lüneburg, a' Kleviai, Márki, és belgiumi városok követjeik. Tsekély tárgyaknál rendszerint voksoltak; nevezetesebb, 's kiváltképen külső országi dolgokat pedig vizsgáltak 's eligazítottak a' kerületi városok.

Ezen öszveköttetésöket még az által szorosabbá tenni igyekezték, hogy különös egyeezsek által magokat költsönös segítségre leköteleztek, a' katonaságnak számát, mellyet minden város állítani tartozott, és a' módot, mellyel valamelly ellenségtől szorongatott szövetséges városnak gyors és foganatos segedelmére lenni kellessék, meghatározták. Illyen egyezéseket találunk 1418 ik, 1443-ik, 1550-ik 's több más esztendőkről. — Ha két város közt tziyakodás történt, ez Lübecknek bejelentetett, melly négy várost közben járó biráknak kinevezett; de semmi esetben nem vala szabad Fejedelemnél, vagy

Herczegnél panaszt tenni. — Semmi városnak nem engedtetett, a' többi szövetséges városok tudta 's meghatalmazása nélkül, ellenségével egyezésre, vagy békekötésre lépni, 's a' t. Ezen rendeléseknek általhágói 100 márk ezüsttel, sőtt a' szövetségből való kizáratással is büntettettek meg.

Ezen kivűl vóltak nálok még számos politziai rendelések, mellyeket minden szövetséges szent törvény gyanánt tisztelt, 's mellyek valamint a' többi végzések, egy különös könyvbe (Regeßbuch) irattattak; ezt semmi Fejedelemnek, vagy úrnak nem vólt szabad mutatni. — Illy rendelések a' többi között valának e' következendők:

A' hanzai városokban semmi vevés, vagy eladásbéli szerződés nem történhetett, ha az alkudozóknak legalább egyike nem vólt hanzai polgár.

Az idegen kalmár három hólnap alatt dolgát elvégezni, bóltját bézárni, 's onnan eltávozni tartozott.

A' hanzai polgárnak egy márk arany büntetés alatt tiltva vólt, valami idegen, nem hanzai kalmárral, kereskedési társaságra lépni, vagy pedig valami portékát, (kivévén bort, sert és heringet) eladás végett neki küldeni, vagy hitelbe adni.

Az idegen kalmárok a' hanzai városokban a' közönséges posztót tsak terhenkínt, a' finom anglusi posztót pedig tsak egész bálokban adhatták el.

Ha valamelly hanzai polgár magát nem a' szövetséges városoknak, hanem más valakinek törvénye alá vetette, ez minden hanzai szabadságoktól fosztatott meg.

Ha egy szövetséges a' másiknak jószágát idegen Felsőségnél, a' legnagyobb szükségen kivűl, letartóztatta, a' városból számkivettetett.

A' darabos aranynak 's ezüstnek kidolgoztatása végett való elküldése minden vagyonnak vesztésével, 's halállal büntettetett.

Ha valaki tulajdon vétke által megbukott, a' szégyenkőhez lántzoltatott, 's a' gyalázat harangja huzatott; — ha szántszándékos tsalfaságokat elkövetett, az akasztófára jutott.

Ha egy hanzai polgár idegen aszszonyt nőjének választott, a' hanzai szabadságokból örökre kizárattatott.

. Minden kitanúlt mesterlegénynek esküdnie kellett, hogy a' Hanza ellen soha fegyvert nem hordoz.

A' ki a' Hanza ellenségének háború idejében valamit szolgáltatott, vagy az ellenségeskedésben személyesen részt vett, hanzai polgár soha nem lehetett.

De mind ezen, 's több más jó rendszabások mellett, mellyeket itten kitenni a' hely szűke nem enged, még is általlátta a' szövetség, hogy munkálkodásait, 's kereskedését óhajtása szerínt soha ki nem terjesztheti, ha őtet a' Fejedelmek nem gyámolítják; ennél fogva tehát fő gondja vala, hogy ezeknek kegyébe magát ajánlja; és ez által sok szabadságokat 's jusokat nyert. — Igy Albrecht, Rigai Érsek, a' Hanzának kereskedését a' Liviai partokon előmozdítani minden módon igyekezett; — ennek követője pedig 1272-ik esztendőben a' Hanzát minden vámfizetéstől felszabadította, 's neki a' Liviai erdőknek hajó készítésére való használását, és tulajdon törvényhatóságnak gyakorlását, a' Liviai tenger törvényei szerint megengedte; — a' német vitézi Rendnek nagy mesterei magokat a' Hanza oltalmazóinak nyilatkoztatták ki; Frantzia Országnak királyai neki hasonlóképen minden módon kedveztek, és Eszthlandiában, Svétziában, Dániában, Angliában 's több más Országokban nevezetes kedvezéseket 's szabadságokat nyert.

Négy fő lerakóhelyei valának, az 1-ső felállíttatott 1252-ik esztendőben a' Belgiumi *Brügge* városában. Itten mintegy háromszáz kalmár legények laktak, kik a' hanzai kereskedőknél szolgáltak, 's több esztendőkre szegődtek. Ezekenkivűl voltak még nyoltz Előljárók és 18 férjfiak, kiknek hanzai polgároknak lenni kellett, 's kik az egész lerakóhelyet igazgatták. — Ezen lerakóhely legvirágzóbb állapotban maradt mind addig, mig 3-ik Fridrick Tsászár Brügge városát Makszimilián fia ellen tett lázzadás miatt

ostrom alá nem vette, 's az itteni lerakóhely eleintén ugyan Dordrechtbe, 1544-ik esztendőben pedig Antverpiába által tétetett. Ez ólta Antverpia városnak kereskedése legnevezetesebbé lett; kikötőhelyében naponként 250, 's vásárnapokon 500-nál több hajók ki 's be evedzettek. — Naponként több 200. hintónál 's 2000 tereh szekérnél, hetenként pedig több mint 8000 gabona szekér, 's paraszt talyiga érkezett oda. — Mondatik, hogy ezen városban egy holnap alatt több alkuk mentek véghez, mint Velentzében egy esztendő alatt; — a' vám esztendőnként általjában felment 1,726,000. forintra és tsak angoly posztóból hozatott oda esztendő által 200,000. bál, 's onnan Európának minden részeibe hordatott szét. —Birt itten a' Hanza legnagyobb szabadságokkal, mellyeket Fülöp Király újra megerősített, és szaporított; — tulajdonosa volt ama hires keletiek házának (Haus der Oesterlinge) *) mellyet neki a' városi Tanáts minden adózásoktól felszabadítva örökösen odaengedett. Volt itten neki tulajdon itélő széke, 's hatalma a' hanzai kalmárokra nézve különös politziai rendeléseket szabni. De nem sokáig tartott ezen fényes 's virágzó állapotja, mert midőn az albai Hertzeg 2-ik Fülöp Spanyol Királynak parantsolatjából a' belgiumi tartományokba berohant, hogy azokat a' Római katholika hitre kínszerítse, több 19 ezer familiánál Antverpiát oda hagyta; és minekutána a' Pármai Hertzeg ezen várost később elfoglalta, ismét sok ezer Protestánsok távoztak el, 's jobbára Amszterdamban, és Hamburgban telepedtek le; melly által az itten olly nagy pontra emelkedett hanzai kereskedés, ezen városnak gazdagságával együtt 41 esztendő lefolyása után végromlást szenvedett.

A' 2-ik lerakóhely egy nagy kereskedési Comptoirral felállíttatott *Nowogorodon*, Orosz Országban, 1260-ik esztendőben, ez három század által virág-

*) A' nap kelet felé fekvő hanzai városok keletieknek (Oesterlinge), a' nyugot felé fekvők pedig nyugottiaknak (Westerlinge) neveztettek.

zott,

zott, és orosz-ásiai portékákért aranyat, ezüstöt, selymet, bársonyt, és angoly műveket tserélvén, nevezetes kereskedést űzött; de Iván Bazilovits kemény országlása alatt Liflandiába tétetett által, eleintén ugyan Reválba, onnan pedig Narvába, hol a' Svétzia és Orosz Ország között viselt háborúk alatt egészen megsemmisíttetett.

A' 3-ik lerakóhely volt Norvegiában, *Bergen* városában, mellyre a' Hanza 1269-ik esztendőben szabadságot nyert. — Minthogy a' szövetség az éjszaki kereskedést leginkább űzte, ezen lerakóhely legnevezetesebb volt. — Azt állítják, hogy ennek jövedelme a' három éjszaki Országnak jövedelmeit felülmúlta. A' kikötőhelyben 21 tágos házat építtettek, mellyek a' mellettek lévő gazdasági épűletekkel, 's boltokkal egy különös hóstátot tettek. Illyen épület gyakran száznál több kalmároknak 's Faktoroknak szállást adott, az itten lakó kalmár legényeken kivűl, kiknek nőteleneknek kellett lenniek. — Minden hanzai polgár, a' ki itten kereskedni akart, egy Faktort tartani köteles volt, ki tulajdon boltjában lakott, 's Bergenben polgári jussal élt. Minekutána mindazonáltal ezen lerakóhely a' hoszszas háborúkban sokat szenvedett volna, 3-ik Krisztián Király alatt egészen elrontatott.

A' 4-ik lerakóhely volt *Londonban*, melly a' régi angoly oklevelekben *Guilhalda Teutonicorum* (a' német kereskedési egyesűlet tereme) későbben pedig Steel-yard (atzél udvara) nevezet alatt előfordúl. Már 3-ik Henrik angoly Király 1266-ik esztendőben sok szabadságokat adott a' Hanzának, mellyeket 1-ső Eduard 1280-ik esztendőben újolag megcrősített. — Tulajdonosa volt itten a' Hanza az úgy nevezett *atzél udvarának*, melly több útszákból állott; az angoly törvényhatóság alól fel volt mentve, és mindennemű portékákat szabadon ki 's be hordhatott.

Olasz Országban a' hanzai kereskedés tsak 15-ik századnak végével emelkedett. — A' Hanza Olasz Országot, nem különben, mint egész déli Európát el-

látta gabonával, vászonnal, viaszszal, gyapjúval, kenderrel, bőrrel, vassal, szurokkal és fával; Olasz Országnak legnevezetesebb tengeri városaiban voltak a' Hanzának lerakóhelyei, és Velentzén az úgy nevezett *nagy német ház*, mellyből még most is, mint emlékjele a' hajdani német kereskedésnek fenn áll. Ezen épület, mellyért a' Velentzei Dogének hónaponkint 200 forint fizettetett, 200 szobából, és egy nagy ebédlőből állott, mind azon hanzai kalmárok számára, kiknek tulajdon gazdaságok nem volt. Midőn ezen épület 1-sö Makszimilián Tsászár ellen viselt háborúban, 1518-ik esztendő körül leégett volna, azt a' Velentzei Tanáts saját költségével felépíttette, tsak hogy a' Hanzával való kereskedését fenntarthassa.

Ezen, 's több illyféle kedvezések által a' Hanza temérdek sok gazdagságot gyűjtvén, olly állapotba jutott, hogy jusait fegyverrel is védelmezhette, sőtt több Fejedelmek ellen kemény háborúkat is folytathatott. — Elég lesz erről tsak egynehány példát előhozni. Midőn 1284-ik esztendőben Erik norvegiai Király a' Hanzának hájóit elfoglalta, 's kereskedését elrontani törekedett volna, a' Hanza őt békekötésre kinszerítette, mellynek következésében Erik minden elfoglalt hajókat viszsza adni, kártérítésül pedig 6000 norvegiai márkot fizetni, és 'a Hanzának minden előbbi szabadságait megerősíteni kíntelenittetett. — 3-ik Woldemarnak, Dánia ország Királyának, ki Wizby hanzai várost kiraboltatta, 1364-ik esztendőben hadat izent; és minekutána ezt hat esztendeig folytatta, Kopenhágát, 's Dániának több városait és kikötőhelyeit meghódoltatta volna, 1370-ik esztendőben béke köttetett, mellyhez fogva a' hadi költségek 's kár térítéséül a' *Schonen* nevű dániai tartomány 16. esztendőre a' Hanzának adatott által. — 1419-dik esztendőben 10-dik Erik Dániai Királyt, ki Schlezvig és Gottorp városokat ostromolta, szaladásra kinszerítette, 's minden hadi készületeit elfoglalta. — Angoly országgal három esztendeig háborút folytatott, melly ama hires 1474-ik

Kvapsiqos

KUBÍNYI PÉTER

Tako Mirtihi Tumbos Ternale

Feqqes Petersteinke

qtanha

Mervak Plateau.

Suomalaisen Historiallisen Seuran kirjasto
PAPA
KOHTUKAN

esztendei egyezéssel végződött, mellynek következésében 4-ik Eduard angoly király a' békességet tiz ezer font sterlinggel megvenni kínteleníttetett.

A' Hanza hatalmának 's gazdagságának további bébizonyítására tsak azt adom hozzá, hogy egyedűl Lübeck városa 8000 katonát állandóan tartott, 's hogy még akkor is jó állapotban maradt, midőn hajótörés által egyszerre száz hajót vesztett.

Illy környűlményekben tehát valóban tsudálni nem lehet, hogy minden Fejedelmek ezen szövetség iránt tisztelettel viseltettek, 's hogy maga 4-ik Károly Tsászár, Margit Dániai Királyné, Albrecht Svétziai Király, 's több más Fejedelmek az 1385-ik esztendőben tartatott nagy hanzai napon személyesen megjelentek. — A' szövetséges városoknak hatalma annyira nevekedett, hogy falaik közé sokszor még tulajdon Fejedelmöket sem botsátották be; 's ha némellykor be is eresztették, hogy p. o. menyegzőt, vagy vitézi játékot tarthasson, ez többnyire igen alatsonyító feltételekkel történt. De még többre is vetemedtek: midőn a' Magdeburgi Érsek a' polgároknak bizonyos szabadságokat adni nem akart, őt azon fenyegetéssel zárták be, hogy, ha kívánságaikat bé nem tellyesíti, őt fa kalitkában a' város tornyára felfüggesztik, melly által tőle a' kívánt szabadságokat kitsikarták; — de midőn ezután igéretét bé nem tellyesítette, a' fellázzadt polgároktól a' város tömlötzében megölettetett.

Ezen szövetség magát még más Országoknak Politikai dolgaiba is beavatta: midőn Margit Dánia ország Királynéja 1-sső Albrecht Svétziai Királyt elfogta, a' Hanza 60,000. Márk czüsttel jót állván érette, őtet a' fogságból kiszabadította; a' miért Albrecht Stokholm városát zálogúl általadta a' Hanzának; de midőn ezután a' nevezett sommát le nem fizethette, a' szövetség 1398-ik esztendőben Stokholmot, más Svétziai városokkal együtt Dániának által adta. — Követjeit külömbféle udvarokhoz küldötte, kik olly tisztelettel fogadtattak, mint az országló Feje-

delmeké; 's ezek viszont is az övéieket a' Hanzához küldötték. — Szabad köztársaság gyanánt külső országokkal, 's tulajdon Fejedelmeikkel, sőt némellykor ezek ellen is szövetségeket kötött. — 1-ső Ferentz, Frantzia Ország Királya, 1537-dik esztendőben magát 's elein „*a' német hanzai városoknak (mellyek a' békeköttésekben osterlinoknak neveztetnek) Proconsulai, Tanátsosai és kereskedői nagy barátjainak és szövetségeseinek*" mondja. — *) 1-ső Krisztián, Dániai Király, kinek Lübeck városa nagy somma pénzt költsön adott, a' közötte és Svétzia Országnak Királya között fennforgó hasonlások eszközlése végett, a' hanzai szövetségnek közbenjárásáért *alázatosan* esedezett. — Sőt a' Hanza még Királyokat is országló székökről letaszított, másokat pedig azokra ültetett, 's nekik törvényt szabott. — Midőn 1-ső Krisztián, Dán Király, a' honi kereskedést felsegélleni, a' Hanzáét pedig elnyomni iparkodott, ez hadi erejével előbbeni szabadságait fentartotta; — Krisztiánnak fia, János Király alatt sok kikötőhelyeket és városokat a' dániai tenger partokon elpusztított, 's János az Angolyok, Frantziák és Hollandusok segedelmökkel alig mehetett annyira, hogy a' Travemündei 's Wiszmári kikötőhelyeknek lerontásával a' hanzai hajó sereget munkátlanná tehette. — Jánosnak kegyetlen követőjét, 2-dik Krisztiánt, egészen megbuktatni tzélba vévén a' szövetség, e' végre Waza Gusztávnak hadihajóit elküldötte, őtet Stokholm városának elfoglaltatásában és Svetzia, valamint Fridrick Holsteini Hertzeget Dánia királyi székének elérésében elősegítette; — Krisztián ellen pedig a' háborút addig folytatta, míg azt egészen el nem rontotta.

De még a' Tsászár parantsaira sem igen ügyelt a' Hanza, 's sem fenyegetések, sem a' birodalmi számkivetés őtet engedelmességre nem birhatták, ha hasznával ellenkeztek. Erről nevezetes példát állít

*) Grands amis et confederés des ces Proconsuls, Senateurs, et Marchands des villes et cités de la hanse teutonique, dits osterlins, par les traités de paix.

a' Schleszvig Herczegség iránt Erik Dániai Király és a' Holsteini Gróf között támadt tzivódás. A' Tsászár Eriknek, mint rokonának részére kedvező ítéletet hozott; de a' Hanza, kinek kárára lett volna, ha Dánia a' bálti tengeren erőre kapna, Eriknek hadat izent, 's ezt minden tsászári parantsolatok 's fenyegetések ellenére is folytatta, a' Tsászárnak követjét elfogta, 's parantsainak a' Ratzeburgi Püspöknél ellenmondott, melly alkalmatossággal egyenesen kijelentette: hogy a' Tsászárnak itélete Erik Királlyal való rokonsága miatt gyanús előtte, 's hogy szabadságait Dánia ellen fegyverrel fenn fogja tartani.

Ennyi hatalomra és tekintetre jutott a' hanzai szövetség, melly eredeteker tsak kereskedési egyesület vala; de éppen ezen hatalma, vagy is inkább avval való viszszaélése okozta végromlását, mert mindenfelé kiterjedt kereskedése által mindég nagyobb 's nagyobb kintseket gyűjtvén, a' szövetséges városok tulajdon Fejedelmök ellen is kikelni mérészlettek, melly által ezen eleintén olly jeles 's hasznos egyesület végre a' köz gyűlölségnek tárgyává lett.

A' Fejedelmek kezdték általlátni, milly káros az ő Tartományaiknak a' Hanza kizáró kereskedése; mellynél fogva ezt elrontani igyekezvén, Jobbágyaiknak mindenféle kedvezéseket adtak, a' Hanza szabadságait ellenben lassankint öszveszorították.

Midőn 1437-ik esztendőben Erik Király Dániát odahagyta, 's a' Hanza befolyásával a' Rendek által királyságától megfosztatott, Kristóf ültetett a' három éjszaki Országok királyi székére. — Ez minden módon a Szövetséget károsítani, sőt egészen eltörleni iparkodván, fő törekedéseit Lübeck ellen intézte, elhitetvén magával, hogy ennek elrontása után a' többi városokat könnyen meggyőzheti. — E' végre kiváltképen a' felső 's alsó Szászi Hertzegeket a' tengeri városok ellen felboszszantani igyekezett; de ez óhajtása szerint el nem sűlvén, 1445-

dik esztendőben több német országi Fejedelmekkel titkos egyezésre lépett; — a' meghatározott terv szerínt, ezeknek azon ürügy alatt, mintha Lübeckben vitézi játékot tartani akarnának, katonáikkal együtt álruhába a' városba betsúszni, és a' fegyvereket hordókban bor helyett bevitettni, Kristóf Királynak pedig véletlenűl hajóseregével ott jelenni kellet volna. — Az egyesűlt Fejedelmek zsoldosaikkal, 's eltitkolt fegyvereikkel együtt 1447-ik esztendőben szerentsésen be is jöttek a' városba, de éjjel tűz, és e' miatt nagy zaj, 's öszvetódúlás támadván, a' Fejedelmek, 's kisérőik azt vélték, hogy ennek a' Király megjelenése volna oka; felfegyverkezve siettek tehát a' kapuk felé, hogy béjöhetését könnyebbítsék; azomban itten a' polgárok által megtámadtatván, a' városból kiüzettettek. Kristóf Király szándékát eképen semmivé lettnek látván, viszsza vonúlt, 's mást jelenleg nem tehetvén, Jobbágyait a' német kikötőhelyekkel való kereskedéstől eltiltotta.

Így menekedett a' Hanza, különös történet által, még most a' neki készített veszedelemtől, és hatalmát 's szabadságait Kristóf követői alatt is fenntartotta, mig Waza Gusztáv, megfeledkezvén a' Hanza által neki nyujtott segedelemről, melly nélkűl a' Svétziai thronusra alig juthatott volna, Krisztián Holsteini Hertzeggel szövetkezett, 's 1534-ik esztendőben a' hanzai hajóssereget két izben meggyőzte. — 8-ik Henrik angoly Király is már 1521-ik esztendőben a' Hanza szabadságait viszsza húzta, de ez még nagyon hatalmas lévén, azokat 6-ik Eduárd, és Mária alatt is fentartotta, mig Erzsébet, helyre állíttattván az országnak béke, hathatós eszközök által a' hanzai kereskedést, a' népnek legnagyobb örömére, egészen eltörlötte, 's Angliát ezen veszedelmes jövevényeknek igája alól örökre felszabadította. — E' miatt boszszonkodtak ugyan a' hanzai városok, 's közönséges gyűlésben tanátskoztak, hogy ronthatnák meg az angoly kereskedést? — de ez már későn vala; hatalmuk Svétziának 's Dániának győzedelmei által nagyon meggyengíttetett, és nem so-

kára ezen példát követték több más Fejedelmek is, kik Jobbágyaikat a' Hanza kizáró kereskedésének többé prédául adni nem akarván, ezt mindenütt elnyomni igyekeztek, ellenben pedig a' művészeti szorgalmat országaikban felbátorították. — Ehez járúlt még, hogy több városok részszerínt önként, részszerínt pedig kínszerítve a' Szövetségtől elváltak; végre sokat ártottak a' Hanzának belső hasonlásai is. *Minden* város 1517-ik esztendőben panaszolkodott *Bréma* ellen, hogy ez hajókázását a' Vézer folyón akadályoztatja, másféle panaszsza volt Dantzignak Lübeck ellen. — 1518-ik esztendőben az ellenkezések annyira szaporodtak, hogy ezek miatt Szoltvedel, Berlin, Brandenburg, az Odera melletti Frankfurt, Boroszló, Hála, Aschersleben, Quedlinburg, Halberstadt, Helmstädt, Kiel és Northeim a' Szövetségből kizárattattak; mások megint, mellyek a' mindég kisebbűlő nyereség, 's nagyon szaporodott költségek miatt a' nem tsekély esztendei adózásokat többé nem tehették, vagy tenni nem akarták, a' Szövetséget önként elhagyták. Az 1535-ik esztendei gyűlésben még jobban lehetett észre venni a' Hanzának közelgető romlását; mindenütt gyanakodás, meg nem elégedés, 's szemrehányások uralkodtak; mind e' mellett 1554 ik esztendőben még 65, 1572-ben 64, és 1603-ban 58 városok ezen Szövetségben voltak; hanem ezek között sem volt semmi egyesség, még magok egymást háborgatták kereskedésökben, 's így a' közös egyesűlet külön kereskedési társaságokra oszlott.

Azomban az európai kereskedés is 16-ik században más erányt vett, midőn a' Spanyolok, 's Portugalusok a' napkeleti 's nyugoti Indiát feltalálták; — ezek az ásiai termesztményeket közvetetlenűl Európába hozták, 's ez által a' levántai kereskedést nagyon károsították; ezt tették a' Spanyolok napnyugoti Indiának termesztményeivel is, 's kiváltképen az általok Amerikából nagy bőségben hozott ezüsttel a' német országi ezüstnek árát kisebbítették.

A' felső, úgy közép német ország városai is 10-dik században már nevezetes kereskedést űztek. Augsburg az első kereskedő város volt felső német országban; kereskedőinek hajóik minden tengerekben eveztek; üveg, tűkör, gyapjú és vászon gyárai a' legvirágzóbbak voltak egész német országban; 's gazdasága olly nagy vala, hogy 1-ső Makszimilián és 5-ik Károly Tsászárok az Augsburgi kereskedőktől sokszor nevezetes pénzbéli költsönt vettek, 's az utolsó, midőn Párisban a' királyi kintstárt szemlélné, ezt mondotta: „*Ezen kintstárt egyetlen egy Augsburgi takáts arannyal felmérhetné.*" — Norimberga, Meiningen és Ravenbnrg is 1-ső Makszimilián Tsászárnak sok pénzt költsön adtak, 's e' miatt tőle nevezetes kedvezéseket nyertek, mellyek által segíttetvén, külön kereskedési társaságokba állottak, és mintegy déli Hanzát képeztek, még az éjszaki vesztéhez közelített.

Hollandiának hirtelen felvirágzó kereskedése a' Hanzát végképen elrontotta. Antverpiának romlása után, Amszterdam a' világnak első kereskedő városa lett, 's az osztindiai társaságnak felállításával nagy gazdagságokat gyűjtött. — Végre a' hanzai Szövetségnek rontására egyesültek több német városok a' belgiumiakkal, főkép, midőn Brunszviga a' Szövetséget elhagyván, Hertzegjének hódolt.

Illy móddal a' Hanza mindég jobban elgyengűlt, minden tartományokban vesztette kizáró kereskedési szabadságait, idegen kalmárok gyanánt fizetni kínteleníttetett nagy vámokat, és így tovább el nem kerűlhette vég romlását.

Eképen tehát az olly nagy 's hatalmas hanzai Szövetség, — minekutána három századnál tovább virágzott volna, — melly a' közép idő szakaszban német országnak disze, 's büszkesége vala; melly Európának kereskedését majd tsak egyedűl folytatta; – melly 4-ik Fülöp Frantzia Királyt kínszerítette, hogy az angolyokat minden kereskedéstől a' frantzia tengerpartokon tiltsa el; melly száz felfegyverkezett hajóval Liszbonát hódoltatta, hogy ezen nevezetes

helynek is, kereskedésére nézve, hasznát vehesse; — melly egy szóval hatalmára, 's tehetségére nézve minden uralkodó Fejedelemmel mérkezhetett, — végre annyi egyesült erőnek engedni kínteleníttetvén, a' 17-ik században végromlást szenvedett. — Törekedett ugyan még magán segíteni, 's 1626-ik és 1628-ik esztendőben Lübeckben öszve gyűltek Hamburg, Rostok, Wiszmar, Stralszund és Lauenburg városok; de az éjszaki Hatalmaktól való félelem minden terveiket semmivé tette. — Az 1630-ik esztendőre határozott közönséges gyűléstől majd nem minden városok elmaradták, azt nyilatkoztatván ki: hogy, minekutána a' szövetségnek fentartására kivántató költségek a' tőle reménylhető hasznot sokkal felyűlmulnák, azt semmi esetre nem folytathatják.

Ezen veszedelmes helyheztetésban Lübeck, Hamburg, és Bréma városok 1641-dik esztendőben szorosabb egyességre léptek, 's a' szövetséget magok folytaták, nem ugyan olly foganattal, mint mikor még annyi városok egyesült erővel munkálkodtak; de kereskedésök, 's hajókázásuk, kiváltképen Hamburg városé, még is jó állapotban maradt.

A' Vesztfáliai békekötésben 1648-dik esztendőben a' hanzai hajókázásnak 's kereskedésnek szabadsága megint feltétetett; Lübeck városa is 1651-dik 1662-dik, és 1668-dik esztendőben közönséges hanzai gyűléseket öszvehivni igyekezett, hogy a' mennyire lehetne, a' Hanza előbbeni nagyságának töredékeit öszvegyűjthesse, 's a' szövetséget jobb lábra állíthassa; de mind ezen fáradozások siker nélkül maradtak; mert Hamburgon, Brémán, és Brunszvigán kivül más város meg nem jelent; az utólsó 1669-dik esztendőben tartatott hanzai gyűlésen pedig tsak Lübeck, Bréma, Hamburg, Brunszviga, Dantzig és Kolonia voltak jelen; de hosszas, sikeretlen tanátskozások után semmi sem határoztatott meg. — Így tehát most an ama nagy 's hatalmas szövetségnek tsak árnyéka maradt fel: mellyet Lübeck, Hamburg, és Bréma városok kis formában képeznek; —

lehet még látni Lübeckben a' nagy hanzai Palotát, a' Hanza levél's hajdani kintstárát, mint azon hires szövetségnek szomorú emlékjeit.

Ha ezen kereskedési egyesületet eredetében 's előmenetelében figyelmetesebben megtekíntjük, bizonyára kíntelenek leszünk megvallani, hogy tsak egyedűl annyi kedvező környűlállásoknak öszvefolyása által juthatott olly nagy hatalomra. Nem bámúlásra méltó-e, hogy olly távól lévő, és külömbféle Fejedelmek birodalmában fekvő városok szövetkezhettek? hogy a' hoszszas háborúkban, mellyeket Fejedelmeik egymás ellen folytattak, még is olly szoros öszveköttetésben 's legjobb egyetértésben maradhattak? — nem különös-e? hogy, a' Hanza valamelly uralkodónak szántszándékos munkálódása nélkűl olly erős lábra kapott, 's annyi hatalomra jutott, melly előtt még Tsászárok, és Királyok is rettegtek, ámbár őt az egyházi 's világi Fejedelmek gyűlölték? de épen tsak annyi ellenkező környűlállásoknak öszveütközései a' Hanzát azon magos poltzról letaszíthatták, mellyen három századnál tovább tántoríthatatlan erőben állott.

A' hanzai szövetség valóban német ország gazdagságának 's miveltetésének időszakasza volt, melly a' kereskedést sanyarú igájától megszabadította, azt egész Európában elterjesztette, 's legmagosabb léptsőre emelte; mellynek kebelében a' művészeti szorgalom felserkentetett, a' mesterségek és tudományok virágoztak, 's a' legfontosabb találmányok történtek.

A' fellyebb leirt négy hanzai lerakóhelyek határozták meg Európa akkori kereskedésének folyamatját. *London* fő piatza vala a' külföldi termesztményeknek Nagy Britanniára 's Irrlandiára nézve; Európának déli tartományai, valamint a' déli, 's 's nyugoti német Ország *Brüggében* űzték leginkább kereskedésöket; — a' Skandináviai 's éjszaki német Országra nézve *Bergen*, Orosz, és Lengyel Országokra, Pruszsziára és az éjszaki Ásiára nézve eleintén *Norgorod*, azután pedig *Réval*, és *Narva* vol-

tak a' fő vásárhelyek. Ezeken a' négy helyeken gyűlt öszve az egész kereskedő világ, egész nemzetek portékáikat itten adták el, gyárok és művészetek itten virágoztak, 's mind ezeknek lelke a' hanzai szövetség vala.

Mind ezekből a' hanzai kereskedésnek kiterjedését 's hasznát könnyen által lehet látni; a' Hanza sok portékákat, mellyek munkássága nélkül kereskedésbe soha nem jutottak volna, a' külső nemzeteknek általszállított, mert a' legtávolabb égtájékokkal öszveköttetésben lévén, minden országnak termesztményeit mindenütt árúlhatta. — De a' hanzának ezen közvetetlen haszna, közbevetőleg a' közönséges jóra is kiterjedett; polgári művészetek, mellyek ez előtt nagyon ritkán üzettetett állapotban voltak, (mert a' régi német tsak kardját tudta betsűlni) felemelkedtek, új találmányok történtek, és tudományok 's mesterségek mindenfelé kiterjedtek. — Ha a' 14-ik és 15-ik századnak mesterműveit és építményeit megtekintjük, azoknak felségét, tartósságát 's pompáját valóban tsudálni fogjuk; — valamint az ezüstből, ébenfából, elefánt tsontból 's a' t. akkoriban készített művek, mellyek még gyakran régi oltárokon, beszegéseken, szentségtartókon, kehelyeken, 's a' t. találtatnak, a' magok nemében tökélletes mesterséget mutatnak. — Német Ország akkori művészeti szorgalmának utóbbi bébizonyítására tsak egy nehány találmányokat jegyzek fel itt azon időből.

1354-dik esztendő körül egy Schwartz Berthold nevű Sz. Ferentz rendjét követő szerzetes feltalálta a' puskaport. — Ez, valamint a' puskák, mellyek szinte német országban találtattak fel, nevezetes tárgya volt a' hanzai kereskedésnek. Lübeck városa már 1360-dik esztendőben egy puskapor malommal birt.

1410-dik esztendőben Eyk János Brüggében meg jobbította az olajfestést, melly nem sokára egész német országban elterjedett. — Már most mindenféle történeti rajzolatokat, mellyeket ez előtt szőnyegekbe szőttek, azokra festeni szoktak, 's ezekkel

is nevezetes kereskedést űztek, a' németek kiváltképen olasz országba.

A' könyvnyomtatásnak feltalálásával új ággal szaporodott a' kereskedés, t. i. a' könyvkereskedéssel. Kőszter Lőrintz Harlemi polgár 1428-dik esztendőben feltalálta az ónból és tzinből mettszett betüket 's a' nyomtatófestéket. — Guttenberg János Mayntzban 1440-dik esztendőben ezen mesterséget megjobbította, 's Faust János és Schäffer Péter még inkább tökélletesítették.

Ugyan azon időszakaszban a' fametszések is feltaláltattak; — eleintén csak irásformákat 's mindenféle tzifraságokat faragtak; de Rűze Lupert ügyessége által ezen mesterség nem sokára annyira tökélletesíttetett, hogy egész tájéki 's történeti rajzolatokat fára metszettek.

Ezután próbát tettek a' németek a' rézmetszéssel is. Az első rézmetsző volt Buchott Ferentz Bergeni származású 1446-dik esztendőben, — Schön Márton, Kolmárból ezen mesterséget 1460-dik esztendőben tökélletesítette, 's ifjabb Dürer Albert a' választó viznek használásával nagyobb poltzra emelte. — Fa és rézmetszésekkel is nagy kereskedést űztek a' németek egész Európában.

1430-dik esztendőben Augsburgban a' hoszszú puskák (Muffeten), és Norimbergában bizonyos Guter által a' szélpuskák feltaláltattak. — Egy Bernhard nevű német 1472-dik esztendőben az orgonát a' Pedállal szaporította, 's nem sokára Bergen Lajos Brüggében a' gyémántok köszörűlését, 's fényesítését, — egy Jürgen nevű Brunszvigai polgár pedig 1530-dik esztendőben a' kerekes rokkát találta fel.

Jóvius Pál Olasz Országi Püspök azt mondja *), hogy hazája, a' 15-dik századig legjobb művészeit, épitő mestereit, festőit, képfaragóit 's a' t. német országból kapta; 's már ebből is német ország akkori kereskedésének, 's művészeti szorgalmának vi-

*) Elog. viror. illust. Basil. 1578. pag. 221.

rágzó állapotját meg lehet esmérni, mellyre még sokáig nem jutott volna, ha a' német kereskedési szellem a' Hanzának oltalma alatt felemelkedvén, azon sanyarú jármat le nem rázta volna, melly alatt minden polgári művészetek nyögtek.

Schönherr Ferentz.

6.

Kún László Magyar Királynak 1273*-dik évi Julius 4-dikén a' Ják Nemzetségből származott Sitkei Nemeseknek számukra Vas Vármegyei Bothyán faluról költ Ajándéklevele, egy Réz Táblával.*

„Ladizlaus dei gracía Hungarie. Dalmacie. Crowacie. Rame Seruie Gallície Lodomerie, Comanie Bulgaríeque Rex Omnibus christi fidelibus presentem pagínam ínspecturís salutem in omnium saluatore. Ad uniuersorum notícíam tenore presencíum uolumus peruenire. Quod uír nobilis comes Boxa, filíus comítís Abraam de genere Jak. Petrus, filius comítís Pauli; Andreas et Iwan filý Chepaní, Cazmerí-us filius Kenezý. Paulus filius. Oldruh, et fratres eius. Kondacur et Detricus filý Condra, nobiles de Sýtkee. qui ex multis fidelitatís eorum strennuís actibus, auo et patri nostro quondam Regibus Hungarie Illustribus. multiplícíter placere meruerunt; post transitum eiusdem domini Regis patris nostri nobis ad Coronam Regiam et Regni solium annuente domino sublímatís; ad nostram accedentes presenciam, nobis humiliter supplicarunt. vt quandam terram Buchariorum nostrorum Bothyan uocatam, in comitatu castri ferrei existentem. Hereditarý's terris ipsorum conmetaneam sicunt (*így: „sicut" helyett*) dicunt et uícínam eis de benignitate Regia conferre dígnaremur. Licet itaque ex offícío susscepti Regíminís nostri, honestís petícíonibus síngulorum an-

nuentes; debuerimus predictis nobilibus et alýs quibuslíbet manum pietatis Regie fauorabiliter aperíre; maxíme tamen huiusmodí postulata eorum, admittere. Hoc, specialiter, nos induxit. Quia memorati comes Boxa, et comes Petrus in societate Omodeý filý Omodeý, tunc comítís Castri ferrei magnam uirtutem et actus strennuos, exercuerunt. contra exercítum Regis Boemorum quem idem Rex ad deuastandum confínía Regní nostri nobis nesscientibus, clandestíne destínauit. vbi ýdem nostram et homínum nostrorum iníuriam propulsantes; quosdam de eodem exercitu occiderunt; et nichilominus ipse comes Boxa extiterat uulneratus. In expugnacione quoque castri Jauriensis quod per mínisteriales Austrie occupatum est, tam ýdem Comes Boxa et Comes Petrus, quam alý in precedentibus nomínati; innate fidelitatís feruore accensí desideryý eorum affectum probabiliter ostenderunt. ínter contínuos ictus lapidum, et emissiones sagittarum laudabiliter dímícando. vbi prefatus Cazmerius de balista fuerat uulneratus. prout hec per barones nostros nobis fuerant postmodum recitata. Vt igitur prenotatís seruicýs eorum, que, ad uirtutem futuram prebent euidens argumentum; ac efusioní sanguinis Ybar fratris predicti Comitís Petri, qui, in exercitu Bele Regis aui nostri clare recordacionis, quem in Morauiam duxerat contra Regem Boemorum in obsequio Stephani filý Pauli quondam comítís castri ferrei pro fidelitate Corone Regíe inpendenda, occisus fuit in acie aduersorum; aliqualiter satisfiat; memoratam terram Bothýan cum suis utilitatibus Omnibus et pertinencýs vniuersis sepedictis Boxa et Petro Comitibus, nec non et Andree Iwan ac Cazmerio, Paulo, fratribusque eíus Kondacur et Detrico ac. ipsorum successoribus; contulímus, perpetuo pacifice possidendam. in illis et eisdem antiquis metís, in quibus per primos Incolas, eadem terra habita fuerat et possessa. Hoc nichilomínus specialiter declarantes. quod eadem terra in duas partes. equales díuídetur. cuius medietatem, prenotatus comes Boxa

pro se, ex parte terre sue, uersus meridíem. alteram uero medietatem predicti nobiles, símilíter, uersus septentrionem ex parte terre eorum communiter possidebunt. diuidentes eam ínter se, prout alias terras eorum, noscuntur díuísísse. Ut autem huiusmodi collacionis series Robur perpetue firmitatis obtíneat; presentes eisdem concessímus litteras, dupplicís sigilli nostri munímíne Roboratas. Datum per manus magistri Benedicti, Orodiensis ecclesie prepositi, aule nostre vicecancellarý dilecti et fidelis nostri. Anno domini. M° CC°LXX° tercio. Quarto Nonas Julý. Indiccione prima. Regní autem nostri. Anno primo. Venerabilibus patribus Stephano Colocensi et Ihoanne Spalatensi archyepiscopis. Lamperto Agriensi. Briccio Chanadiensi Job Quinqueecclesiensi. Philippo Waciensi et comíte Neugradiensi. Paulo Wesprímiensi, aule nostre Cancellario. Thymoteo Zagrabiensi. Lodomerio Waradiensi. Dionisío Jaurinensi et Petro transsiluano episcopis. ecclesias dei feliciter gubernantibus. Rolando Palatíno. Herríco bano tocius Sclauonie. Nicolao Woywoda transsiluano. et comite de Zonuk. Egidio bano de Macho et de Bozna. Paulo bano de Zeuríno, Joachíno magistro tauarnicorum comite Posoniensi et de Plys. Reynoldo magistro Dapyferorum, comite Zulgageuriensi. Vgrino magistro Agasonum comite Syrmiensi. Laurencio magistro pincernarum nostrorum. comíte de Kewe et de Crasu. Mois comite Symigiensi. Ihoanne comite Supruniensi. Dedalo comite Zaladiensi. Gregorío comite castri ferrei. Michaele comite Nitriensi et alý's quampluribus Comitatus Regni tenentibus et honores."

Az eredeti hiteles és író hártyán készült Óklevélből, melly Tekéntetes Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Urnak, több Ts. Nemes Vármegye Előkelő Táblabirájának 's Hazánk feledhetetlen érdemü Költőjének gazdag Levéltárában őriztetik. E' ditsőségfiának egyik Öse Sitkey leányt veve feleségűl, 's innend jövének Öseinek birtokukba több Sitkey Levelek. Származott pedig a' Sitkey Ág is, mint az érde-

mes Nitzkyek, az idegen eredetü Ják Nemzetségből. Ennek Eldőde volt a' Bajor Országi Wasserburgból Szent István uralkodása alatt Hazánkba költözött és a' Somogyi Koppán (hibásan Kupa) Pártos ellen Fővezérséget viselt Wecelinus (Henrik, más néven), kitől a' Ják Nemzetség ered, melly még ma is több Ágban fön vagyon, 's mellynek hihető képen a' Vasvármegyei JÁK Falu volt egykor Örökös Szállása. — A' függő viaszk petsét az Óklevélen töredezett, 's veres színü selyem kötélkéről lógg. Egyez pedig azzal, mellyet a' nagy érdemü Práy (Syntagma Historicum de Sigillis. Budae, 1805. 4to Tabula VI. Fig. 3.) rézbe vésetett.

Horvát István.

7.

Értekezés

a' tüzes Levegői Tüneményekről.

A' bolygó tüzek külömbféle nagyságú kékes színű lángok, mellyeket posványos tájékokon és olly helyeken, a' hol állati testek rothadásba által mentek, p. o temetőkben és döggyepeken, éjszaka idején a' Levegőben lebegni, és ide 's oda mozogni látunk. A' babonaság, a' mint tudva vagyon, gonosz lelkeket tsinált belőlök, mellyek a' Vándorlót tévelygő útra viszik, azt, a' ki tőlök fut, űzik, ellenben ők futnak, ha üzőbe vétetnek. A' való, a' mi ebben a' mesében fekszik, az, hogy egy Vándorló egy ösméretlen vidéken a' legtávúlabb lévő bolygó tüzeket valóságos házi világosságoknak, vagy emberek által meggyújtatott tüzeknek tartotta, és most bizodalommal tele eleikbe megyen, könnyen tévelygésbe vitetni gondoltatik, és a' helyett, hogy az ohajtott éjjeli szállást elérje; végre motsárokra és más tisztátalan helyekre elbolyong. A' legtöbb és a' legnagyobb bolygó meleg Tartományokban, leginkább,

kább az estvélyi szürkület végzetének első óráiban, és tsendes levegő alkalmával láttatik. A' Törvényrend szerént nem nagyobbak, mint egy levegőnek lángja, hanem egy szurkos fáklyának nagyságára felhágnak, és Bolognánál Olasz Országban néha néha 12 lábnyi magosságra felérnek. A' Föld allyát közönségesen nem érdeklik, hanem egy kis távúllétben fölötte lebegnek. Hihetőképen a' bolygó tüzek nem egyebek, mint meggyúladott Villótartalékú gyúlószesz, melly minden helyen, a' hol állati testek rothadásba általmennek, nagy részben kifejlik, és a' gőzkörnyékesi levegő illetésére meggyúlad. Hogy a' lángok a' földet nem érintik, talán a' földön lévő szénsavanyszesz mennyiségétől származik, melly által a' villói gyúlószesznek előre emelkedni köll, minekelőtte a' levegővel érintésbe jöhetne. A' bolygó tüzeknek elébb menetelek és odább ugrálások hihetőképen nem egyébb, mint eltűnése a' régieknek, és származása az új lángoknak.

Némelly illy módú elégetéseknél származik egy egészlen tulajdon nyálkás mennyiség. Dr. Chladni meggyőzettetett arról 1781-dik esztendőben. Egy meleg őszi estvélyen, a' mint ő az estvélyi szürkületkor az úgy nevezett Dresdai nagy kerten keresztűl vitetett, sok világító pontok ugráltak a' nedves fűben a' szélnek erányzásában, és részenként a' kotsi kerekeire üllepedtek le. Nagy fáradsággal juthatott Chladni egynehány ollyas lángok birtokába, mert a' közelítésnél elszáldogáltak. A' mit kezébe kapott, azt kotsonnya formájú mennyiségnek, mint békaivadék, szag és érzés nélkűl való elrothadott plántáknak tartotta.

Némelly Természetvizsgálók, kik között Volta, a' bolygó tüzeket mennykőszeri gyúladásoknak tartották. Egy általlyán fogva némelly illyes tünemények elárúlják villámszeri tulajdonságoknak eredetjeket, mint p. o. az a' felette megjegyzésre méltó nagy Nézőjáték, mellyet Trebra 5-dik Septemberben 1783-dik esztendőben észrevett. Ezen a' napon Cellerfelden estve 10 óra felé megjelent az égen egy

világosság, melly majd erősebb, majd gyengébb lett, és egy kis idő mulva ismét megszünt. Nem sokára Nyugotról gyenge lángok lövellettek, mint az éjtszaka fénynél, tsak méllyebben a' gőzkörnyék felje felé mindég világossabbak lettek, és végtére egész a' Trebra lakásáig, úgy: hogy egy szempillantatban az egész ház megvilágosítva volt, 's úgy lángolt egynehány pertzek idő hoszszáig, „mint egy tsendesen nyugvó Villám," és azután eltakaradott egynehány száz lépésekre, hol olly sokáig állva maradott, hogy Trebra elegendőképen megvizsgálhatta. A' legnagyobb világosság a' föld közelében találtatott, és itten egy vörösös, narantshoz közelgető színnel bírt. Kiterjedésének kerületje azon világosságnak a' földön mint egy 20 lépést foglalt el, és itten minden olly világos volt, hogy a' kisebb tárgyakat a' távolyságban észrevenni lehetett. Ezen ponttól a' világosság föllyebb felfelé sárgább és végre fehér lett, kerülete és ereje mindég jobban fogyott, és végre az égnek setétségében egészlen eltűnt. Egynehány pertzig azon tünemény úgy állott, a' mint változó homályossággal tovább Délfelé vonúlt, itt hasonlóan egynehány pertzig késett, és nagy távolyságban azon a' helyen, a' hol először, mint fény, egy vörös izzótűz az égen látszatott, eltűnt. Fél óra múlván ismét megjelent, és tsak nem éjféli egy óráig tartott. Előtte való nappal a' Levegőmérő igen leesett, és az időjárás hideg és essős volt. Maga a' megjelenés idejekor esett az essö, és a' szél estvély felől gyengédeden lengedezett.

Más, a' bolygó tüzekkel felnem tserélendő, illy fajú tüzes Jelenések tűzhányó természetűek, mint p. o. azok a' lángok, mellyektől Bakunál Perzsiában a' földeket néha néha béfedetve látjuk.

Egy más nevezetes Levegői Tünemény az úgy nevezett Tsillaghamvak, tetszetes kis világító testek, egy Tsillag nagyságuak, mellyek tiszta éjjeleken az égen hirtelen származnak, tíz, húsz, harmintz és több mérőnyi tért elfoglalnak, nagyobb vagy kisebb sebességgel mozognak előre, és azután ugyan olly hirtelen ismét azokat eltűnni látjuk.

Némellyek közűlök még az égen tűnnek-el, mások egész a' földig mozognak alá. A' tudatlan pór ember ezen Tűneményt részszerént valóságosnak, és előmozdúló Tsillagoknak tartja, azért a' Frantzia nevezet: Etoile tombante, eső Tsillagok, és a' Magyar: Tsillagfutás; részszerént pedig a' Tsillagok tisztításainak és hamvok vevésének, olly formán, mint a' gyertyák tisztíttatni szoktak; onnan vannak az elnevezések: a' Tsillag hamvvétele, a' Tsillaghamv. Hajdantan azt gondolták, hogy azon a' helyen, hol a' Tsillaghamvak a' földre lehullottak, ottan egy nyálkás, sárgás és fekete foltos anyagot találtak, melly papirosban eltéve, lassan lassan kiszáradt, és megkeményedett. De ez tsak mese.

A' Tsillaghamvaknak nagyobb részét meleg, tiszta és tsendes éjtszaka idején vizsgálhatjukmeg, főképen Őszszel, és Tavaszszal. Az olly helyeken is számosabban észrevétethetnek, mellyek a' bolygó tüzeknek kezdetjeket előmozdítják; tehát nedves és posványos helyeken, tsatapiartzokon 's a' t. Brandes 6-dik Decemberben 1798-dik esztendőben ollyasok közűl tsak egy mértékletes nagy részén az égnek egynehány órák alatt 400-nál többet látott, és az egész láthatáron megpillantható Tsillaghamvaknak számát 2000-nél többre betsűlte. Általlyában ezeknek a'Tsillag — Tudósoknak és Természetvizsgálóknak köszönhetjük a' Tsillaghamvaknak első alapos és tökélletes vizsgáltatásaikat. Ők tudniillik 1798-dik esztendőben Benzenberggel illy féle közös vizsgálódást végeztek el, és ugyan úgy, hogy 11-dik Septembertől fogva egész 4-dik Novemberig az egyik Clausbergben, a' másik eleinte Ellershausban, azután Sesebühlben ugyan azon éjtszakákon, külön mindegyik, minden nekie előfordúló Tsillaghamvakat tökélletesen szemügyre vette. Az idő órák által volt határozva, mellyeknek járások előbb a' Göttingai Tsillagvizsgálótoronyban határoztatott meg. Arra törekedtek főkép, hogy a' pontokat megvizsgálják, hol a' Tsillaghamv származott és eltűnt. A' Tsillagabrosz segítsége által meghatározták a' leg közeleb-

ben álló Tsillagoknak számát. Mivel pedig az álló pontnak helyheztetése és nagysága, az az: a' távúlsága mind a' két vizsgálódónak egymástól tudva volt, úgy mind a' két pontomoknak külömbsége az által meghatároztathatott. Azt köllene gondolni, hogy azon sebessége mellett minden egyiköknek lehetetlen lenne bizonyosodniok, hogy a' tőlök megvizsgáltatott Tsillaghamvak ugyanazok voltak-e? mellyeket a' másik látott; hanem az Időnek összehasonlításából és a' többi környűlállásokból még is kitetszett, mellyike a' mind a' két részről tett vizsgálódásoknak tekéntethetik leg megegyezőbbnek. Igen is voltak azok közűl összeköttetésekre nézve az egészhöz tsak kevesen; egy estvélyen p. o. 402-ből nem több, mint 22. Ez azomban még is igen gazdag tudományos nyerésség. Így p. o. 17 illyes megegyező vizsgálódásokból kitetszett, hogy egy Tsillaghamv több mint 30 geographicus mértföldnyi, kettő 20-nál több, nyoltz 10-nél, és hat $1\frac{1}{2}$ + tíz mértföldnyi távolyságban voltak a' földtől. Némellyeknél még az ösvényeknek hoszsza is meg számoltathatott; az igaz sebességek 4, 5, és 6 mértföld egy pertzenet alatt. Az igaz általmérő, a' mennyire a' repűlésekben feltetszésekről a' többiekhez hozzá vethetni, a' legtávolabb Tsillaghamvnál is meg határoztathatott.

Benzenberg a' Tsillaghamvakat következendő három rendre osztja:

1.) Az első és második nagyságú Tsillaghamvak. A' golyóbis megkülömböztetik, mellyet fark követ, a' melly közvetetlen ahhoz kaptsoltatik, hanem hágy egy üres helyet $\frac{2}{3}$ egész $\frac{1}{2}$ mérőig maga között, és a' golyóbis közt; azután annak eltűnte után több pertzenetig látható marad.

2.) Az első és második nagyságú Tsillaghamvak, a' mellyeknél semmi golyóbist nem veszünk észre, hanem a' mellyek azonnal az összefüggő tüzes fényt előre lövellik. Az eloltás a' hátúlsó részeken kezdődik és tart egy pertzeneten túl.

3.) Kis Tsillaghamvak, a' harmadiktól egészlen a' hatodik nagyságig, a' hová meszszére mutató üve-

gűek, vagy azok tartoznak, mellyek a' fegyvertelen szem által meg nem ösmérhetők.

Ők tsak véletlenűl a' Tsillagvizsgálásbéli észrevételeknél égi tsővekkel és üstökös Tsillag felkeresőkkel felfedeztethetnek, és sokszor tsak gyenge, tovább költöző szikrátskák, mellyek részént 30 egész 40° egy pertzenet alatt általfutnak. Schroeter olly Tsillaghamvatskát látott, mellynek magosságát 600 mértföldekre bötsűlte.

A' Tsillaghamvakkal rokonságú, hanem sokkal ritkábban előfordúló és sokkal szembetűnőbb tüzes megjelenések a' tüzes golyóbisok. Ezek tsillámló golyóbisok, mellyekből a' legkisebbek a' nagyobb Tsillaghamvakhoz hasonlóak, a' nagyobbak a' Holdnak általmérőjét elérik, vagy pedig föl is halladják. Megjelennek külömbféle magosságban a' Föld fölött, 1000 lábnyiról egész 60 geographus mértföldekre mozgattyák magokat külömbféle tetszető gyorsasággal, de nem mint a' Tsillaghamvak minden eránvzásban, hanem minduntalan a' láthatár allya felé. Némellyek mozgásokban hirtelen megállanak, vagy hajlatugrásokat tsinálnak egy kilövött ágyú golyóbis módjára. A' tüzes golyóbis háta megett észre lehet venni egy világító nyiredéket, melly killyebb a' végén füstösnek lenni tetszik.

Maga a' golyóbis, ha egészlen a' láthatárra le nem süllyed, és úgy a' vizsgálódónak szemei előtt magát megvonja, egy nagy pattanással és ménykőhöz hasonló viszszahangzással esik le, mint a' meteor kövek, és vasmennyiségek.

Illyes tüzes golyóbisok azonban a' napnak és esztendőnek minden idejében megjelenhetnek, 's ők nem jönnek semmi meghatározott Világtájékáról, és ugyan azoknak ollyan kevés összeköttetéseik az időjárásával, mint egy hasonló időelfolyás az ő megjelenéseikre nézve észre nem vétethetett.

Már a' régieknek is a' tüzes golyóbisok megjelenése igen szembetűnő lehetett, és azért igen hajlandók voltak, őket úgy, mint az üstökös Tsillagokat, mellék Napokat 's a' t. roszsz előjelenéseknek

magyarázni. A' közönséges emberek babonasága azokat szálló Sárkányoknak nevezi, és alatta rosz lelkeket ért, kik boszorkányokkal, bűbájosokkal, varázslókkal szövetséges összeköttetésben állanának 's t. e' féléket.

Még a' múlt Századnak vége felé is a' meteor köveknek leesése magoktól a' legpallérozottabbaktól valami mese formájúnak magyaráztatott, és először csak Dr Chladni tulajdonította azt az érdemet magának, hogy a' Tudósoknak közönséges figyelmeket ezen Természettüneményekre intézte, és azokat a' hihetőség körébe emelte.

Szükséges, hogy némelly legnevezetesebb tüzes golyóbisokról, kőessőknek megjelenésökről tudósítást adjunk. Minekünk ennek az anynak nagy kerűletje legújabb; efféle megjelenéseknél határ közé köll magunkat szorítani, mellyeknek ezen fellyűl az az elsőségek vagyon, hogy szorosabban végre hajthassuk, mint az előbb idejibéliek.

24-dik Juliusban 1790-dik esztendőben tizedfél órakor, Wormesben, déli Frantzia Országban megjelent egy tüzes golyóbis olly tiszta fénnyel, hogy a' Holdvilágot meghomályosította. Az ő általmérője még nagyobb volt, mint a' Holdé; maga után farkat vont, melly ötször vagy hatszor olly hoszszú volt, mint ez az általmérő. Közel a' golyóbishoz olly széles volt, mint ez, hanem vége felé lassan lassan kisebbedett. Valamint a' golyóbis, úgy a' farka fehér világossággal birt; az utólsónak vége setét vörös volt. Ez a' meteor, Wormesben először a' tetőpontban látszatott, és futását éjszak felé vette. Egynehány pertzenetek után fölosztotta magát több, még mindég szembetűnő darabokba, mellyek külömbféle helyheztetésekben a' láthatár felé leesdestek. A' Levegőben kioltattak, és leesésekben felvették a' vér színt, mellyeket a' farkának végeinél észre venni lehetett. Mint egy három pertzek után elpattanásától hallatott egy rettenetes menydörgéshez hasonló zaj, melly alkalmatossággal egyszersmind a'

Föld színe olly keményen, mint valamelly Földindúlásnál megrendűlt, ajtók és ablakok kinyiltak 's t. e' f.ék. Ez a' rettenetes zörgés négy pertzig tartott, és elveszett egy siketes hangba, melly a' közellévő hegyhúzomába, mint siket viszszahangzásba, elveszni látszatott. Egyszersmind egy kénkős erős szag terjedett el egy új szél felemelkedése mellett. Azon a' helyen, a' hol a' tüzes golyóbis eltűnt, észre vétetett egy kis fehéres felhőtske. Az idő, melly a' golyóbis elpattanása és a' reá következő zörgés között elfolyt, a' meteornak távúlságára mutatott, és gyanítani lehetett, hogy mint egy 8 mértföldnyi magosságban elpattanhatott, és darabjai mint egy négy mértföldnyire Wormestől húlhattak le. Ez a' gyanítás nem sokára a' kőcsső esésének hirlelésével megerősíttetett, melly ugyan abban az időben Juliacban és Barbotánban, mellyikének elsője Éjszakra négy órányira, a' másodika pedig Éjszakkeletre Wormestől 5 órányira feküdt Juliactól, egy kis távolyságra kölletett tsak ugyan a' meteornak elpattanni; mert ottan a' kövek egy általmérőjében majd nem két mértföldnyi kerek formájú ürességet vettek be, és kevesé mivelt szántó földön; tsak kevesen estek le házakba, udvarokba és kertekbe; de többen fákat az erdőkben lesújtottak. Az ő nehézségek részszerint tizennyoltz, húsz, és ötven fontot tett, egy azon kerűlethöz képest igen szembetűnő nehézséget. A' külsőjök üveggel, feketés vasmeszettel béhúzva volt; belőlről barnás tekéntettel birtak, több kis tsillámló értz pontokat elő mutatván. Az atzéllal szikrákat adtak. Némellyek egészlen üveggé váltak. A' leesése ezeknek a' köveknek nagy sziszegéstől késértetett; valamint is ezeknek a' tüzes golyóbisoknak futásoknál zörgés és nyikorgás hallatott. Ugyan ezen meteor még Bayonneban, Pauban, Bourdeauxban és Toulousében láttattott. Az utolsó helyen nem erősebben jelent meg, mint egy a' legerősebb Tsillaghamvak közűl; hanem itten is elpattanások után menydörgéshöz hasonló tompa zörgés hallatszott.

A' Sienai kőesső Olasz Országban 16-ik Juniusban 1794-dik esztendőben az által mutatta ki magát sok több olly megjelenések közűl, hogy nem tüzes golyóbisból, hanem égiháborús felhőből szállott le. Ezen a' napon, tudniillik estve 7 órakor megjelent egy hoszszas gömbölyű, magányos, setét felhő, melly az egész tájékon látszató volt, és legnagyobb figyelmetességet gerjesztett. Egyszerre rettentő villámlások és menydörgések közt, mellyek mellett egyszersmind füst és gőz a' felhőből kiütött, sok tüzes értzsalakú kövek estek le, többnyire igen kitsinyek, de némellyek egynehány fontnyi nehézségűek. Sokak több rőfnyi mélységre a' Földbe sújtattak. Eleintén azt vélték, hogy a' kőesső a' Vezúvnak előtte való napi kiütésével öszszekaptsolva vagyon, de ez a' gyanítás nem sokára hibásnak találtatott. Siena Vezúvtól 50 német mértföldekre távul esik és a' megvizsgáltatott köveknek épen semmi vulcán kinézése sem volt, belőlről hamuszinű, földdel elegyes, tört és bádjadt és értzes fényességgel a' kénkő követshöz hasonló részetskékkel elegyedve voltak. Azokhoz a' legszorosabban megvizsgáltatott és megirott kőessőkhöz tartozik az, a' melly L' Aiglében Frantzia Országban, 26-dik Aprilisben 1803-dik esztendőben délután egy órakor láttatott Caenban, Pont-Audemerben, Alenconsnál, Falaisban és Verneuilben, midőn egy égő golyóbis igen világos fénnyel, 's igen nagy sebességgel a' levegőben mozgott. Mindjárt reá hallatott L' Aiglében és több mint 30 órányira Lieuesben a' Város körűl egy nagy ropogás, melly 3 vagy 4 ütésekkel ágyú durrogás módjára kezdődött, erre egy kis fegyver lövöldözéséhez hasonlított, és végtére egy rettentő dobolás módjára zörgött. A' zörgés alatt, melly 5 vagy 6 pertzig tartott, azonban a' tüzes golyóbis többé nem volt látható, hanem a' kilövellések egy hoszszu kitsiny felhőből történtek, melly mozdíthatatlannak látszatott, és mellynek gőzölgései minden egyes kilövellésnél egymástól eltávoztak, és erre ismét egymáshoz közelítettek. Mivel pedig ezen felhő két egy mértföldnyire egymás-

tól távúl fekvő Falukban ugyan egy időben a'tetőpontban láttatott, így igen magosnak kelletett lennie, közepettén ennek a' tsattanásnak és zörgésnek estek kövek, és elborítottak egy darab földet, mellynek határai egy tsutsharánték módjára $2\frac{1}{2}$ hoszszában, szélességében pedig 1 Frantzia mértföldet képeztek. Ez a' környűlállás mutatja, hogy a' kövek nem egyszerre estek le, holott ők másként sokkal több kerekség formájú ürességet eltakartak volna. A' nagy tengelye ezen tsutsharántéknak Délkeletről Éjszaknyúgotra mutatott, és keresztűl vágta a' Délabrontsvonalt 22° szeglet alatt. Hihetőképen a' tüzes golyóbis is ezen crányzásban mozgott. A' számát a' leesett köveknek Biot betsűlte, ki a' Frantzia belső kormányszéktől ennek az esetnek megvizsgálására L' Aigléba küldetett, 2000-től 3000-re, mellyekből nem mind találtathattak meg. A' legnehezebb nyomot $17\frac{1}{2}$ Frantzia fontot; a' legkisebb 2 Köntinget. A' leesett köveknek mennyiségét Biot 10,000 fontra betsűli. Mindnyája égő tüzesen esett le, lágyak voltak, és lassan lassan megkeményedtek, de úgy, hogy változások nyomait megtartották. Kénykő szagot adtak magoktól, és gőzölgöttek. Széllyel szedéseknél, mellyet a' Chemia Tudósaitól Vauquelin és Thenard többed magokkal elővettek, kitudódott, hogy ők nagyobb részént tűzkő földből, és mészszé vált vasból állottak, mellyben egy kevés keserű sómész, nikkelértz és kénkő bele keverve volt.

Még nagyobb köveket egyenként előmutattak a' tüzes golyóbisok, mellyek 14-dik Decemberben 1803-dik esztendőben Westonban Connecticuti Éjszak-Amerikai köztársaságban láttattak. Vagy 20 pertzenetig világosított, és kilövéseknek zörgését tsak 20 egész 40 pertzenetig kioltások után hallani lehetett. Azoknak a' sok leesett köveknek száma között, mellyek itten leestek, egyike 200 fonton fellyűl nyomott, melly azután azonnal öszsze töretett. Három lábnyira a' földbe magát béfúrta, és földet, köveket és pázsitgyepet 50-ről 100 lábnyi meszszeségre sodrott. Még ezeknél a' köveknél is a' fő tartalék

részeket a' tűzkőföld és vasmész, nikkelértztzel vegyeledve, tették ki, mellyekhez, valamint L' Aigleinál, tsekély részek keserű sómész és kénkő, és azon kivűl még egy kevés agyagföld, mészföld, festany, tsalany belekeverve voltak. Ez, és az előbbenyi szélyelszedések mind egymáshoz hasonlók, mellyeket a' Chemicusok, főképen Klaproth, a' meteor kövek iránt vittek véghez.

Az új időkben valóban igen különös jegyzést érdemlő kőessőkhöz tartozik a' Stanneri, Iglónál Morvában, melly ottan 22-dik Aprilisben 1808-dik esztendőben megvizsgáltatott. A' midőn ezen a' napon — épen Vasárnap volt, — szép, tiszta napfeljötte után 5 és 6 óra között, hol, midőn egy nagy része a' Népnek Stanner Plébániájához tartozó Falusiakhoz készült a' Templomba menni, két fertály hat után hirtelen egy felhő jelent meg, és hallatott egy durranás, mint egy erős ágyú lövés, mellyet nem sokára több olly durranás követett. Erre egy hengergetés, búgás és fütyölés hallatott a' levegőben, melly vagy 8 pertzig tartott, és Éjszakkeletről, Délnyugotra vonúlt. A' köd azonnal az első ütéssel úgy megsürűsödött, hogy 12 lépésnyi távúlságra semmi tárgyat többé megkülömböztetni nem lehetett. A' zörgés és durrogás ideje alatt magában Stannerban és 3 órányi kerűletjében sok kövek estekle, mellyek azon emberektől, kik a' Templom útjában egészlen az ő közelléttekben részszerént valóságosan látták, részszerént hallották, és a' földnek és levegőnek rengése által éreztettek. Ezeknek a' köveknek esése részént függőlegesen történt, részént görbe helyheztetésekben; azért mind majd méllyen furták magokat a' földbe, majd pedig annak a' felső lapján hempelygettek el. Erre a' köd elfogyott, és tíz óra felé ismét kitisztúlt. Senki sem látott egy Villámlást, vagy egy tüzes golyóbist, és sem szél, sem esső észre nem vétethetett. Jegyzésre méltó, hogy sem emberek, sem állatok, vagy épűletek ezen kőeséssel meg nem sértettek, jóllehet egészlen közelében több egyes emberek, a' többek között egy két font nehezségű

Stanner piartzának közepettén, tíz újnyi távúlságra egy bizonyos Kladensky nevűnek lábai előtt úgy esett le, hogy négy újnyi mélységre a' keményre tapodott földbe benyomúlt. Mind ezek a' kövek kiásások után, vagy egy kis idő múlván félre tevések után még melegeknek lenni találtattak, és egy, midőn mély tóba esett, susogott, mint mikor a' tüzes vas a' vízbe mártatik. Egy a' kihallgatott Tanukból azt is erősítette, hogy a' tőle felvett kő kezét feketére festette, és ez a' feketeség, mint a' kátrány, ragadott. A' behozott köveknek száma csak harmintzra ment, a' mellyekből a' legtöbbek 1 — egész 3 fontig nyomhattak, hanem többnyire öszsze töredezve valának. A' legnagyobb 6 fontot nyomott. Több mint kétszerannyi kövek azon a' tájékon elrejtve fekhetnek, mert majd a' sűrű köd miatt, majd pedig a' Népnek félelme és szorongattatása miatt észre nem vétethettek. A' nyomozás is ebben az esztendőrészben a' gabonás földeken nem igen vala lehetséges. A' levegőnek pattanása és megrendűlése Stannernál Délre 12, és Napkeletre 8 mértföldnyi meszszeségre elterjedett. A' mint a' tudósítás arról Bétsbe megjött, az országló Kormány azonnal két biztosokat küldött, Schreiber és Widdmannstätten Urakat, azon Helyre, mellyet egyedűl csak a' történtnek igen szoros viszgáltatásának bizonyságok kihallgatásával, és a' Vidéknek ön megnézegetésével; valamint is egy felőle tett tökélletes és tanító Jelentésnek köszönhetni.

Ugyan abban az esztendőben 3-dik Septemberben Tseh országban a' Bunzlaui kerűlet Lissai Uradalmában, Stratow és Wustra helységeknél észrevétetett egy kőesső. Napos széltsend, és nagy hőség, és csak egynehány könnyű fölhőtskék mutatták magokat az égen, a' mint Délutáni negyedfél óra körűl 3 vagy 4 durranások, mint ágyú lövések, hallattak, mellyeket egy hoszszasan tartó zaj, mint valamelly kisfegyverből, és végre egy egészlen tulajdonos zúgás, susogás, és fütyűlés követett, melly egy ütéssel, mint egy nagy testnek esésével, végződött.

A' mezei munkások a' fönt megnevezett helységekből láttak ezen ütéssel 15 ölnyi távúlságról port a' Földről föl emelkedni, és a' mint ottan keresgéltek, találtak 4 köveket, mellyek nem méllyebben mint három vagy négy újnyira a' homokos allyba benyomúltak, és fölemeléseknél már meglehetős hidegek voltak. A' legnagyobbika nyomott 5 fontot 18 latot; a' legkisebbikje $2\frac{1}{2}$ fontot. A' színe setétfekete, hellyel hellyel a' barnásba általmenvén, részént bádjadt, részént gyengéden tsillámló, a' fekete helyein szurok formájú, a' barnásokon értzformájú fényességgel birt. A' belseje tömött, finom szemű és világos szürke, a' párkányai hellyel hellyel keresztűl látszatók.

Ezeken a' meteor köveken kivűl találtatnak még némelly helyen nevezetes színvas mennyiségek, mellyekről Dr Chladni hasonlóképen azt állítja, hogy azok a' Levegőből estek le. 1751-dik esztendőben 26-dik Májusban Zágrábnál Horváth Országban leesett ollyas vasmennyiség, melly 71 fontot nyomott; hitelességgel tudjuk ezt, mivel azt, mint egy tüzes golyóbisnak törtelékjét, leesni látták, és még melegen találták. A' több hasonló efféle meteorformájú mennyiségek közűl az is jegyzésre méltó, mellyet Pallas Sibiriában, egy magos palakő hegynek hátán, Krasnojarsk és Abakansk között talált. Ezer hat száz fontot nyomott, és rendetlen formázattal birt. Külsőképen vaskő formájú kéreggel bévonva; a' belje hajlékony, töredékeny, vörös, mint egy durva tengeri gomba lyukú szín vasból, mellynek közben lévő hézagjai töredékeny, kemény, sárgás borostyán kőüveggel kitöltve voltak. Az összefoglalások az egész mennyiségökben egyformájú, és a' mesterséges olvasztásnak semmi nyomdokát nem mutatja. Az e' vidéki Tatárok ezen vasdarabot Szent gyanánt tisztelik, és nyilvánságosan állítják, hogy az égből esett le.

Még nagyobb a' színvas mennyisége, mellyet a' Spanyol Don Rubin de Celis Déli-Amerikában, Peruhoz tartozandó Chaco Tartományban, közepettén egy kevéssé lakott, egyébberánt termékeny és erdővel

befedett róna földön felfedezett. Vagy két lábnyi mélységre eldugva vagyon krétaféle allyba, melly nehézségére 300 mázsát nyomhat. Több mint száz Spanyol mértföldekre kerekségében egyébberánt semmi hegy sints, annál kevesebbé láthatni egy Bányamenetelt. Külseje a' legtisztább színvasat előmutatja, kérge egy ideig leesése után igen lágy lehetett, mivel rajta nagy emberek kezeiktől és lábaiktól, valamint is azon a' tájékon lévő nagy madarak lábaiktól benyomásokat észre vehettek. Egyébberánt megkülömbözteti magát ez a' Dél-Amerikai vasmennyiség a' Sibiriaitól egy sokkal világosabb, az ezüst színhez közelgető szín által. Közelében találtatik egy vasfa, melly e' Tartománynak vad Lakosaitól Isten gyanánt tiszteltetik; hihetőleg egy természetes fa, melly a' letsepegtetett folyó meteor részektől bevonatott.

Akenban, Magdeburgnál az Elbe vizénél, Lőber Szász orvos felfedezett 1773-dik esztendő körül az ott lévő Városnak úttzai palló kövei alatt egy színvas mennyiséget 15 egész 17,000 gyanítható fontnyi nehézségűt. Némelly belőle leverett darabok hagyták magokat, mint a' legjobb atzélok, kalapáltatni, és simára kidörgöltetni.

Ide tartozó, szinte olly igen jegyzésre méltó, ámbár sokkal kisebb vas mennyiségekkel volt az úgy nevezett megátkozott Elbogeni Megyés Gróf Tseh Országban, melly sok Századokig az ott lévő Városházán tartatott föl. Az egész száz kilentzven fontnyi nehézségből állott, fekete értztsoportból, négy szegeletes egyenetlen gerenda formázatjára, mellynek 18 ujnyi hoszsza és 4 egész 9 ujnyi szélessége és magossága volt; alól lapos vala, de felyül az oldalán mindenféle magosabbításokat és völgyesítéseket mutatott.

1812-dik esztendőben Neumannak, a' Prágai kormányszék és kereskedés Tanátsosának, érdemül jutott ezen mennyiséget szorosabban megvizsgálni, és azt, mint meteor vasat, előnkbe terjeszteni. Később kétegyenetlen nagy részekre fűrészeltetett,

mellyeknek nagyobbika, mint száz ötven fontnyi, a' ts. k. Természetritkaságok gyűjteménye Rekeszébe Bétsbe elküldetett; de a' negyven fontnyi kisebb nehézségű még most is Elbogenban találtatik. A' mennyiség tökéletesen hajlekony, középett áll a' lágy és féllágy között, és kalapátsoltathatik, és késsel vágattathatik. A' fő alkató részeit teszik a' vas és nikkel.

Ross az Éjszaknyugoti felkeresése keresztűl utazásaiban 1818-dik esztendőben az ő tőle úgy nevezett fölföldi Éjszakról való Baffin Tenger Lakosainál 74° és 76° szélessége alatt vas mennyiségeket talált, és megtudta, hogy az ő Tartományokban egy egész nagy tuskó vagyon, mellyből ők egy éles kővel annyit ütnek le, a' mennyire szükségek vagyon. A' mint Ross haza jött, Dr Wollaston által ezen vasból egy darabot megvizsgáltatott, ki úgy találta, hogy Nikkel értzet foglal magában. Tehát hihetőleg meteor eredetű volt, minthogy ezen értz egy mivolti alkotórészét teszi mind ez ideig feltalált meteor mennyiségeknek.

A' tüzes golyóbisoknak igaz származások módja mind eddig igen keveset kurkásztathatott. Mi a' Természetvizsgálóknak vélekedéseiket ezen Tárgyról itt előhordani fogjuk.

A' régiebb Természetvizsgálóknál nem akarunk tartózkodni, kik közűl p. o. Paracelsus a' Tsillaghamvát a' Tsillagok kihányott allyának, Merret és Morton némelly madarak világító ganéjoknak, Muschenbroeck a' Földnek meggyúlható olajos kigőzölgéseinek és kinyövéseinek magyarázta. Beccaria nagy mívtűzerő szikráinak tartotta. 's a' t.

Már most fordúljunk ama híres Volta vélekedéséhez, mellyet Lampádius is szinte úgy magyaráz. Ezek szerént a' Tsillaghamvai a' levegő és gyúlószesznek külömbféle égő fajaiból készíttetnek, mellyek, könnyűségek végett, a' legnagyobb magosságra fölhághatnak, és ottan öszszekaptsoltatásban a' gőzkörnyéki levegőben a' fölgyúladásra alkalmatosakká lesznek, mellyek a' legkisebb villámszeri szikra által támadhatnak. A' mint azután egyedűl tiszta

éghető szesz előmutathatik, vagy széngyúlószesz a' tavakból, vagy kénköves gyúló szesz a' földből kifejtőztethetik és felfelé emelkedhetik, a' szerént a' Tsillag hamvainak fajok és farkok külömböz. Innen fejtetik meg az időjárásnak ösmérhetetlen befolyása, a' napnak és esztendőnek részei, mellyek alatt a' Tsillag hamvai állanak. Nem mindég szükséges, hogy a' gyújtó levegő ugyan azon a' láthatáron felhágjon, a' hol a' meggyúladását észre veszszük. A' szél, vagy egy égiháború a' tájéknak ferde állásában sokkal alább, 's a' láthatárhoz közelebb hozhatja. A' mint azután a' meggyúladott villámszeri szikra! álló, vagy fekvő, többet függőleges, vagy többet fonterányos levegő oszlopot lel, és a' mint azután őt föllyűl, vagy alól, jobbra, vagy balra először elérte, a' meggyúladás nevekedő, vagy hanyatló lesz, ferdén, vagy fonterányosan fogja magát mutatni. — Lampádius azt gondolja, hogy a' legtöbb Tsillaghamvak a' napnak legnagyobb melegségénél támadnak.

Girtanner a' Tsillaghamvakat villói gyúlszesznek tartja, melly a' gőzkörnyék Savanyany szeszszetulajdon öszszekaptsoltatása által ön magától meggyúlad. A' Tsillaghamvak tehát épen olly módon származtak, mint a' bolygó tüzek. Mert egy feljebb melegség gráditsa kivántatik a' Villót gőzszeszszé változtatni; úgy a' Tsillaghamvai is tsak egyedűl meleg időben származhattak. Hanem még tiszta téli éjjeleken is származhatnak a' Tsillaghamvak, és miért nem következik a' meggyúladás az alsó levegő rendén, a' hol a' levegőnek savanyany tartalékja nagyobb, hanem először a' feljebbekben?

Benzenberg a' Tsillaghamvakat a' mi gőz körünk születményének tartja, a' nélkűl, hogy okát, mellyből, és a' módot, hogy származnának, meghatározottan előadná, és az ugyan ő tőle vizsgáltatott végbetetlen sebességű mozdúlását megfejthetné.

Chladninak magyarázás módja a' Tsillaghamvakról a' fő dologba egy forma az ő vélekedésével

a' tüzes golyóbisok és kőessők eránt is; azért már mostanában azokról is szóllanunk kell.

A' régiebb Természetvizsgálók szinte olly vélekedéssel voltak a' tüzes golyóbisok felől, valamint a' Tsillaghamvakról. Muschenbroeck őket kénkős, olajos gőz meggyúladásoknak magyarázta, mellyek tűzhányó hegyekből és földalattvaló üregekből Földindúlások által a' levegőbe felhágtak, és a' szelektől öszszehajtattak. Arra mutatott a' kénkős szag, mellyet némelly tüzes golyóbisoknál észrevenni gondolt. Halley azt gondolta, hogy a' tüzes golyóbis olly anyagból állana, melly a' Világ egész ürességébe elszéledve van, de magát valahol másutt egy ösméretlen okból öszsze gönyölgeti, a' golyóbisok pedig a' földtől felkapatnak előbb, mint sem ők egy mozdúlást a' Nap körűl nyertek volna, Hartsoeker a' tüzes golyóbisokat kis üstökös Tsillagoknak tartotta, és Maskelyne Holdaknak, mellyek egy ösméretlen akadályoztatással az ő ösvényekben a' földnek gőz környékébe jutnak, magokat felmelegítik, elpattannak, és azután mint darabok leesnek. Beccaria Villámszeri megjelenéseknek tartotta, mint a' Tsillaghamvakat.

Az újabb Természetvizsgálók attól az időtől, midőn Chladni először az ő közönséges figyelmetességét e' tárgyra intézte, a' Tsillaghamvaknak, tüzes golyóbisoknak és kőessőknek külömbféle tulajdonságok eránt négy részekre oztatnak, mellyeket Kozmistáknak, Lunaristáknak, Atmosphaeristáknak és Telluristáknak nevezünk. Mi az utólsókkal tartunk.

A' Telluristák, kik közé Stütz, Blobel és Proust tartoznak, onnan veszik neveket, hogy ők a'meteor mennyiségeket földtermészetűeknek tartják, mellyek a' tűzhányó hegyek kiütésekkel felhajtatnak, vagy a' villámlás által a' kősziklák tsúcsairól leszakasztatnak, és egy más helyre vettetnek. Blobel, kiválképen azt hitte, hogy za Égiháborúknak villámszeri magához való szivása olly nagy gráditsban emelkedhetnék, hogy az által a' kövek a' levegőbe felemeltethetnek. Proust azt állította, hogy a'meteor mennyi-

nyiségek a' földnek sarkától származnának, miért is az ottan uralkodó örökös hideg végett a' meteorvas megoxydáltathatik. Ez a' Telluristák vélekedése azonban kevés, vagy épen semmi hitelt sem érdemel. Mert először a' meteor kövek tsinálják a' fellyűl előhozott alkató részeit egy egészen maga módja szerént készűlt tserep ásványnak, 's azok mind ez ideig épen nem találtattak fel a' Földkerekségén, és épen annyival kevesebbet valaha valamelly tűzhányó hegytől kivettethettek. Közel a' tűzhányó hegyekhez legszámosabban kellett volna meteor köveket találni, melly egészlen nem úgy történt. Végre a' tűzokádó hegyek a' köveket nem vethették volna olly szörnyű magosságra p. o. 60 geographus mértföldekre, a' melly magosságban némelly egyes tüzes golyóbisok tsak ugyan láttattak is. Épen olly kevessé lehetséges volna a' tűzhányó hegynek egy font erányos, és még is olly fölötte nagyon hirtelen mozgást p. o. 6 mértföldet egy pertzenetben az égi tüzes Tüneményekkel közleni; a' sarkaknál kiváltképen következendő kiütődés ezen tsoportnak Napkeletről Napnyugotra semmi mozdúlást nem adhatna, vagy felfordítva hozhatná elő, holott az illyesek több tüzes golyóbisoknál észrevétettek.

Az Atmosphaeristák, kik közé Howard, Izarn, Lampádius és Ritter tartoznak, mint azt nevek tanítja, a' tüzes golyóbisokat és meteor tsoportokat a' mi gőzkörünk termesztményeinek tekéntik, és mondják: hogy a' gőzszeszek, mellyekből azon tsoportok állanak, ez előtt már a' gőzkörében találtattak volna, és a' Testalkattudomány bánás módja által leültek és öszsze gönyölgettettek. Erre a' vélekedésre való okok Lampádius szerént következendők 1) Ha több négy szeg lábnyi testek levegői mértföldekre széllyel szedetnek, úgy egy véghetetlen sok melegséganynak elválasztva köll lenni, és a' kemény testből tsak igen tsekély mennyiség származhat. 2.) Látjuk a' plántákban és az állatokban a' földet és a' vasat támadni, és a' földet egy másban elváltoztatni. Tehát nem lehetetlen, hogy a' föld

és értz éltető valóból állanának, és ezek a' gőzkörnyék levegőjében fel is találtathatnak. 3.) Szélvészek, a' levegőmérőnek esése és a' gőzkörnyékben való nyughatatlanság következtethetik az ollyas széllyeltevéseket. 4.) A' meteor kövek mindég egy forma tulajdonságuak, és mindazért az ollyas hasonló származásra igen könnyen lehet következést húzni.

E' vélekedés ellen („egy kő és értzmivház a' magosabb gőzkörnyékében,") valamint magát Parrót kifejezi, ellenkeznek igen sok fontos okok, nevezetesen a' következendők:

1.) Az olly nagy meteor tsoportok támodásoknak a' gőzkörnyékében irtóztató sebességgel köllene véghöz vitetődni, vagy mint egy tsapással történni. Mert, hogyha lassan formáltatnának, úgy semmi okunk nem volna kezünknél, miért kellene egy tsoportnak, melly p. o. 500 ölből álló az által mérőjében, nem előbb (az az: ámbár akkor azután, mikor az általmérője először 10. 5. ölnyi nagyságú) meggyúladni és leesni. Minekünk tehát kellene leg alább minden nagyobb tüzes égi golyóbisokat nyőlni látni, vagy mindenkor több kisebbekkel birni.

2.) A' tüzes égigolyóbisoknak rendes gömbölyű formázatjokat nem lehet valamelly letsapásból megfejteni. A' felhőknek formázatjok, még a' legsebesebb égiháborúk és tűzhányó hegyek alkalmával sem mutatják nekünk ezen golyóbisi formázatjokat. Általjában nagy széllyel széllyesztett és levert anyrészetskékből formált tsoportokból a' nehézség vagy magához húzó erő által származhatnak.

3.) A' levegő kerületjének legmagosabb tájékain uralkodik épen a' legkisebb melegség, a' hol lehetetlen, hogy olly nagy testalkattudományi hathatóság származhatna, hogy az által 10,000 fontnyi nehézségű mennyiségek előhordathattak volna.

4.) Éppen olly kevessé lehet a' levegő környékeseinek azon irtóztató sebességeket megmagyarázni, mellyeket a' Tsillaghamvai és több tüzes golyóbisok a' magok mozgásokban tesznek. Egy testalkattudomány letsapása az erős tsoportoknak a' gőzkör-

nyékében egyedűl tsak a' nehézség, vagy viszszahatha tóság ereje által erőltethetik az elébbmenő mozgására.

A' Nehézségerő egy ferde esést fogelőhozni, melly a' tüzes golyóbisoknál egyenesen soha sem, de a' Tsillag hamvaknál tsak ritkán észrevétethetett. A' mi a' viszszahathatóságot illeti, ennek minden esetre helyheztetéseinek nagy külömbségét a' gőzkörnyék megjelenései ösvényéből megmagyarázni lehetne. Úgy de a' végthetetlen sebességét nem lehet meg mutatni. Mert ha a' gőzölések az ő hirtelen származásokkal minden, és ugyan egy ollyan mozgó mivbéli erőt talántán kinyilatkoztathatnának, még is úgy elegendő tsoportok ellentállása szükséges volna hozzá. De most már vagynak tüzes golyóbisok, mellyek igen hihetőképen egyedűl folyó mennyiségek, vagy gőz és gőzszesz tsoportok. Hanem még magok a' kemény kő és vas temérdekségek is azon ellentállást nem telyesíthetik, a' mi leg nyilvánságosabban az által kinyilatkoztatik, hogy az olly féle tüzes golyóbisok futások végével széjjel pattannak. Hogy ha továbbra a' kifolyást egy valahol kiterjedhető higság a' golyóbisnak egy részéből okozta volna is azon szokatlan sebességgel: úgy nem találtatnék elegendő ok kezünknél, miért köllene a' golyóbisnak széjjel pattanni, hol azon kimenés állhatosan mind addig, miglen tsak a' kifolyás folytattatik, nyitva marad.

Az Athmosphaeristáktól felállított kifogásokból a' Parrottól tett ellenvélekedés ellen még következendőket függesztünk Lampádiustól ide: a) Mi semmi ollyas levegői széjjel osztást elnem ösmérünk, melynek foglalatja föld és értz volna. b) Az ollyas széjjel osztásnak foglalatja talán por, és nem vegyelített értztest. c) Öt fontnyi kemény mennyiség leg kevesebbé egy német test mértföldre a' meg higűlt levegőből azon magosságokból szükséges lészen. Mennyi kellene tehát már egynehány száz vagy ezer fontokhoz?

A' Lunaristáknak vélekedések ama hires La Placétól származik, és abban a' tételben áll, hogy

azok a' kövek, mellyek a' levegőből leestek, a' Holdvilág tűzhányásának allyassai lehettek. La Place számvetés által megmutatta, hogy ha egy tűzhányó a' Holdban egy követ olly erővel felfelé hajtana, hogy az mindjárt kezdetben 7771 Párisi lábakat egy pertzenetben által futna, úgy minden esetre a' Holdvilágnak húzó ereje környékéből ki, és a' Földnek húzó ereje körébe jutni találhatna, következőleg erre reá esni kellene. Olber, a' Holdnak legszorgalmatosabb vizsgálója, elhárítja egy általjában már most lehetőségét olly hatalmas tűzhányos erőknek ezen testekre nézve, azonban még sem hajlandó hozzá-képest olly számos kőeséseket a' földön az ollyas Holdtűzhányóktól származtatni. Az is ide tartozik tudniillik, mint Olber hasonlóképpen számvetés által megmutatta, hogy egészlen más helyheztetése vagyon ezen Tűzhányóknak, midőn az ő kihányásaiknak a' földet elérniek kellene. Ehhez járúl még a' Holdnak mozgása, melly ezekkel a' kihányott mennyiségekkel közösűlhet, és melly szerént inkább egy tsutsharánték ösvényt a' föld körűl le ír, és úgy e' testek inkább az ő kis Holdaivá lennének. Az ezekre való lerohanása tsak arra az egyetlen egy különös esetre történhetnék meg, hógyha az ő földközelléte a' Földgolyóbissának belsőjén feküdnék. Illyes környűlállásoknak, a' mint már mondatott, ezen eset ritkább, mintsem hogy abból a' sokkal kevesebbet ritka kőessők magyaráztathatnának.

A' Kozmistáknak tanítások, mellynek szerzőjének Chladnit tekéntjük, következendőben áll: a' tüzes golyóbisok a' gőzkörnyékén kivűl vagynak, a' Világ üressében származott anymennyiségek, vagy tsoportok külömbféle tömöttséggel mozgatják magokat fölötte igen nagy sebességgel, és leestek előtt semmi meghatározott nagy égitesthez nem tartoznak. Ők ugyan azon eredeti any alkotmányiból valók, a' mellyekből az égi testek formáltattak. Ha már egy ollyan anytsoport a' földhöz olly közel jön, hogy útjától félre vitetik: úgy méllyebben lépik annak gőzkörnyékébe, itt eleintén fölötte nagy sebességgel

megy tovább, az öszszenyomott levegő sok melegséget szül, meghevül és felgyúlad, és egy lágy mennyiséggé lészen, melly az ő böltsőjében kifejtődzött szesze és gőze által földagad, részént megkeményedik, és végre széjjel pattan úgy, hogy töredékei a' Földre leesnek. Néha néha ez az egész mennyiség olly finom darabotskákba széjjel morzsoltathatik, hogy tsak meteorpor, vagy valamelly híg test jön lefelé a' földre.

A' tüzes golyóbisoknak illyen származások módja lehetősége ellen semmi meghatározott kifogást nem tehetünk. A' mi Vándortsillagi rendszerünk ezer esztendők ólta nem állott többől, mint hét Vándor Tsillagokból, a' mig Herschel véletlenül az Urániust, Olber és Piazzi a' Vestát, Junót, Pállast, és Cerest felfedezték. Az által mérője ezen utólsóknak még kissebb, mind a' Holdunké. Hogy ha tehát az ég üressében olly kitsiny Világtest vagyon, miért nem lehetnének még kissebbek is, p. o. 50, és 10., és még sokkal kevesebb mértföldnyiek, sőt még általmérőjökben ugyan annyi ölekből állók is? Ezek a' Világtestetskék egyébberánt lehetnek részszerént Vándor Tsillagok, részszerént Üstökös Tsillagok, és a' megtörténhető esetek ösvényes hajlásának száma, hogy ha a' földtől magokhoz ráncatnak, arra nézve igen nagy.

Ez a' Chladnitól elfogadott Kozmikus eredete a' Tsillaghamvaknak, tüzesgolyóbisoknak, és meteor köveknek nem tsak hogy egyedül lehetséges, hanem hihető is, hogy ha a' Tsillag hamvaknak és némelly tüzes golyóbisoknak rendkivül való sebességeket megfontoljuk. A' földgőz körébe erő nints jelen, melly olly sebességet előhozhatna, és teszem, hogy illy erő a' tűzhányók által előhozathatnék, úgy az őket kísérő megzendűléseket valamennyire észrevenni lehetne.

A' mi ezen testeknek meghevülését és felgyúladását, mihelyt a' mi gőzkörnyékünkbe lépnek, illeti, Parrot megmutatja, hogy az egy általjában, mint Chladni elfogadja, nem dörzsölés által tör-

ténhetik meg; sőtt próbák által is megmutathatja, hogy dörzsölése egy kemény testnek közönséges tömöttség gőzköri levegőben semmi felmelegedést elő nem hoz, és hogy ha valamelly elő hozattathatnék, annak az ő levegőrendjének változásival ismét elenyészni kellene.

A' tüzes golyóbisok a' kőessőkkel, valamint azok a' mennyiségek, mellyek minden szembetűnő megtüzesedés nélkül széjjel pattannak, Parrot szerént alkató tekéntetök és felgyúladások módjánál fogva tűzhányó természetűek, ők mindnyájan kénykő követseket és vasat foglalnak magokban, mellyek nedvesség és savanyanyszesz illetésében felmelegszenek, és tűzhányó kilövéseket okoznak."

Még azon tsekély benyomások, mellyek a' földlapjára leesett kőmennyiségeket előhozzák, sem adhatnak Parrot szerént semmi kifogásokat a' Kozmisták tanítások ellen. A' történt dolog, hogy kőmennyiségek több ezer láb magosságról leestek és hozzá képest még is tsak igen tsekély benyomást hátra hagytak, ellenmondhatatlanúl tudva vagyon, és ez a' szembetűnő eset egy részént a' vélekedésből magából megmagyaráztatik, a' midőn mind azok a' mennyiségek a' forróság által igen meglágyított állapotban estekle.

Még a' Tsillaghamvak is Chladni tanítása szerént Kozmikus eredetűek. Ő tudniillik azt tartja, hogy ollyan mennyiségeknek, mellyek, jóllehet a' Föld mellette való érdeklésével, a' gőz környékébe bele jutnak és meggyúladnak, szinte még annyi saját sebességek is vagyon, magokat a' Földnek magához húzó erejéből kifejtődzhetik, és ismét a' Világ ürességébe felszálniok lehetett. Mindazonáltal az öszveköttetés tanítja, hogy a' Tsillaghamvaknak megjelenése az időjárásától és esztendő részétől is függ, és hogy legalább nagy részének a' Tsillaghamvaknak földi eredetűeknek lenni kellene; főkép azon százaknak és ezreknek, mellyeket Brandes és Benzenberg gyakran egyetlen egy éjtszakán láttak.

Biancovich.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

PALÓTZ néven tsak a' közös Szláv eredetü Orosz és Lengyel Történetírók emlegetik a' PALÓTZ NEMZETET. A' Napkeleti Persa, Arabs és más Napnyugati Írók előtt szinte úgy, mint a' Magyar Írók előtt, tudtomra a' PALÓTZ NEMZET egyenesen PALÓTZ NÉV alatt egészen esméretlen volt. Ez a' környülállás önként oda utasít bennünket, hogy az Orosz és Lengyel Történetírókban keressünk a' PALÓTZ NEMZETRE nézve fénysugárt. Kedveznek is ezek a' homályos tárgy kifejtetésének. Főképen figyelmet érdemel egy XII-dik századi Orosz Ének, melly Swatoslawits Igor Orosz Fejedelem hadakozását írja le a' PALÓTZOKKAL. Megjelent ez Orosz, Tseh és Német Nyelven illy tzím alatt egyébb kiadásokon kivül: „*Igor Swatslawitsch. Heldengesang vom Zuge gegen die Polowzer. Aus dem Altrussischen des XII. Jahrhunderts, neu übersetzt und herausgegeben mit dem Urtexte, und einer böhmischen Uibersetzung. Von Wenceslaw Hanka. Prag*, 1821. 8-o. Ki esmérhette a' XII-dik században tudósabban 's hívebben a' PALÓTZ NEMZETET az ő százados vetekedő Társánál, az Orosz Nemzetnél? Ezen Írót fogja tehát mindenek előtt Recensens

a' hibátlan Német Fordítás szerént (mert az Orosz Nyelvet az Olvasók úgy sem érthetnék) használni.

Laktak ezen Költemény szerént a' PALÓTZOK hajdan Ásiában a' Tanais, vagy is Don vizén túl, de még is egyenesen ennek szomszédságában ott, hol most a' Pusztaságban Nagy és Kis Kabarda Tartomány feküszik. Világosan mondatik a' 60-dik lapon Igorról a' Költeményben: „*Wir sizen auf, Brüder, auf unsere schnellen Rosse, auf dass wir den blauen Don erblicken! Die Begier umstrichte den Geist des Fürsten, und der Gram verdunkelte seine Bliche. Den grossen Don will ich durchwaten, will, sprach er, dort eine Lanze brechen AM ENDE DES POLOWZER LANDES mit euch Russen: will mein Haupt dort niederlegen, oder aber trinken mit dem Helme aus dem Don.*“ És alább a' 61-dik lapon ismét mondatik a' fekete mellvasat viselt, 's azért Tsókákhoz hasonlíttatott PALÓTZOKRÓL: „*Dohlenschwärme laufen zu dem grossen Don.*“ Valamivel még alább a' 63-dik lapon: „*Früh des Morgens am Freitag zertraten sie die heidnischen Schaaren der POLOWZER, und zerstreiten sich wie Pfeile durchs Gefild. ERBEUTETEN SCHÖNE POLOWZER MÄDCHEN* (szépeknek tartattak tehát a' PALÓTZ LEÁNYOK is, mint a' KÚN LEÁNYOK), *mit ihnen GOLD, TEPPICHE und kostbaren SAMMET; mit ORTMEN JAPONESER-STOFFEN, und mit PELZEN begannen sie Brückken zu schlagen über Sümpfe und morastige Orte, und mit allerlei Geräthe der POLOWZER. Die rothe Standarte, die weisse Fahne: die rothe Binde, den silbernen Stab dem tapferen Swätslawlitschen! „Im Felde schlummert Olegs tapfere Brut, weit ist sie weggeflogen; nicht zur Unbill ward sie geboren; nicht dem Falken, nicht dem Geier, noch dir, SCHWARZER RABE, heidnischer POLOWZER! Gsak* (Palótz Vezér neve ez is, az utóbbik is) *läuft wie ein grauer Wolf, Kontschak bereitet ihm die Bahn zum grossen Don.*“

Egyik helyen, a' 64-dik lapon tudnillik, a' PALÓTZ SISAKOK más néven a' Költeményben AVAR SISAK nevet viselnek, így írván a' Költő: „*Und da splitterten die Lanzen und da schlugen die Säbel an die HELME der POLOWZER am Flusse Kajala, beim grossen Don.*“ — — „*Wo der Ur Wsewolod hin sprang, wo sein goldner Helm erstrahlte, da liegen auch heidnische POLOWZER-HÄUPTER, gespalten mit gehärteten Säbeln die OWARISCHEN HELME, von dir du starker Ur Wsewolod.*“ Más helyen a' 70-dik lapon a' PALÓTZ LEÁNYOK a' Költeményben GOTHUS LEÁNYOKNAK hivatnak, midőn mondatik: „*Am Fluss' Kajala deckte Finsternis das Licht, durch Russland verbreiteten sich die POLOWZER wie ein Panthernest. Ins Meer versenkten sie alles, und mehrten die Wuth des Chan's. Nun wandelte sich Ruhm in Schmach; nun stürmte Noth über den Uiberfluss herein; Ungeheuer tosten ob der Erde. Und sieh! SCHÖNE GOTHEN JUNGFRAU'N erhoben ihren GESANG am Ufer des blauen Mehres. Klingend mit russischem Golde singen sie die Zeiten des Bus, und beschwichtigen die Rache Scharokans.*“ Sőt az is különös figyelemre méltó e' Költeményben, hogy benne valamelly TROJÁN nevü nagy férfiuról háromszor tétetik említés, 's maga PALÓTZ ORSZÁG is egy helyen TROJÁN ORSZÁGA név alatt hozatik elő. A' 61-dik lapon találtatik: „*Schweifend auf der Fährte TROJANS durch Felder auf Höhen.*“ A' 65-diken: „*Vergangen sind die Zeiten TROJANS.*“ A' 74-diken: „*Im siebenten Zeitalter seit TROJAN warf Wseslaw das Loos um eine ihm theuere Jungfrau!*“ Végre a' 67-diken: „*Er (der Enkel) trat gleich einer Jungfrau in TROJANS LAND, und das Unheil schwirrte wie mit Schwanenfittigen ob dem blauen Meere beim Don sich schwingend, und rief mordliche Zeiten herbei.*“ Már a' Költemény Kiadója kérdezte a' 48-dik lapon a' jegyzetben, ha nem kelle itten TRÁJÁNUS RÓMAI TSÁSZÁRT érteni? —

A' mi a' PALÓTZ NEMZET hatalmát illeti, arról is néhány fontos hely találtatik az Orosz Költeményben. A' 68-dik lapon énekli az Orosz Fejedelmekről a' Költő: „*Die Fürsten selbst schmiedeten wieder sich Aufruhr; die HEIDEN* (így nevezi POGÁN néven többször a' PALÓTZOKAT) *aber sprengten siegprangend gegen Russland: und ERHOBEN STEUERN, EIN EICHHORN VON JEDEM HOF.*“ Más ízben a' 74-dik lapon: „*Den ihr mit euern Fehden habt zuerst die HEIDEN gegen Russland aufgereizet, und gegen Wseslaws Leben. Was für Gewaltthaten erlitten wir von den POLOWZERN!*“ Illyenekkel teljes Nestor és más Orosz Krónikák is, de ezekben a' sok háborun kivül még is alig foglaltatik ollyas valami, a' miből a' PALÓTZ NEMZET igazi eredetét fölvilágosítani lehetne. Egyedül Nestornak Nikoniai Példányában, mint már fölebb is (Tud. Gyüjt. 1833. VII, 119.) láttuk, olvashatni róluk: „*I KUMANI BEKSCHE POLOVTZY.*“ Az az: „*CUMANI, ID EST: POLOVTZI.*“ E' sorokból tanúlhatjuk minden esetre, hogy a' PALÓTZOK más néven COMÁNUSOKNAK is hivattak, de mind ezzel meszszebbre nem igen halladhatunk, mivel COMÁNUS néven gyakorta a' KÚNOK is, kik a' Magyar Népnek egy egészen más Szakaszát tészik, neveztettek, 's ma is neveztetnek. Schlözer ugyan (Krit. Samml. Göttingen, 1796. 8. II. Stück, S. 482.) nem iparkodott e' soroknál tovább hatni; Klaproth pedig (Reise in den Kaukasus. Halle und Berlin, 1812. 8-o I. Band, S. 266.) emberi gyarlóságból az egy Kutfőt, a' mennyire Schlözer deák fordítását más Írónak vette, két Kutfővé tette: Azonban Recensens mind e' mellett is az Orosz Költeményben talált fénysugárt a' Lengyel Történetírókból, kik, a' PALÓTZOKRÓL írván, szinte egy szomszéd Nemzetről szólanak, valamivel világosabbá tenni törekedik.

Dlugoss Lengyel Történetírónál, bár gyakorta emlegeti is a' Palótz Háborukat, első említéskor (Hist. Polonicae Libri XII. Lipsiae, 1711. fol. Tomo

I. pag. 247.) tsak ezek olvastatnak 1058-dik évre a' PALÓTZ NEMZETRŐL: „*Gentiles et BARBARI vocati POLOWCZY, veniunt hostiliter in Wszeuoldum Ducem Russiae de Pereaslaw, et inito certamine vincunt Wszeuoldum et exercitum ejus 2. die Februarii; obtenta victoria cum Duce suo dicto Sobal, alias Siekal, crudelissima vastatione in Ducatum suum grassantur. Haec autem clades primarium fuit malorum, quae tunc primum, et ex post passa est terra Russiae a Polowczis.*“ Itt Dlugoss a' PALÓTZOKAT határozottan BARBARUSOKNAK nevezi, a' minek alább alkalmas helyen hasznát venni fogjuk. Cromer Lengyel Történetíró ellenben (De Origine et Rebus gestis Polonorum Libri XXX. Basileae, 1555. fol. pag. 79.) már valamivel többet mond a' PALÓTZOKRÓL ezeket írtában: „*Per id tempus POLOUUZI, BARBARA GENS, Russis ab oriente sole et meridie confines, quos nostrates quidam GOTOS, Vngarici vero Scriptores (nescio an recte) CUNOS et CUMANOS esse volunt, Tanai transmisso, in Vuseuolodi ditionem impetum fecerant: eumque una cum Izaslao fratre et Russorum Copiis sibi obviam progressum, bis magna strage profligarant: Russiam longe lateque vastabant, et ingenti terrore extremi excidii cunctos impleuerant.*“ Alább ismét írja (a' 186—187-dik lapon) Cromer a' PALÓTZOKRÓL: „*Tartari Rha, sive Volga flumine transmisso, ad occidentem progressi, vicinis Russorum POLOUUCYS, quos nonnulli recentiores GOTOS, nonnulli CHUNOS sive CUMANOS esse volunt, campestria ad Tanaim et Maeotim paludem loca habitantibus, indeque ut nostra fert opinio, FINITIMORUM RUSSORUM LINGVA non valde diuersum a Polonis nomen sortitis, bellum intulerunt. Quamuis autem perpetui Russorum hostes essent Polouucy, necessitate tamen adacti opem eorum implorarunt. Nec defuere Russi rogantibus in communi periculo. Quin legatos Tartarorum monentes, ne se se eo bello*

*implicarent, contra ius Gentium interemere. Commisso praelio victores Tartari magna strage Polouucios et Russos fudere et fugauere. Fugientes autem Russos, ipsi etiam Polouucy excepere, et spoliatos trucidauere. Munitiones dein Polouuciorum *) expugnatae: ipsi deleti, et omnis illa circa Tanaim et Maeotim ora cum Taurica Chersoneso a TARTARIS HABITARI COEPTA.*" Vegyük itt észre, hogy a' Lengyel Írók a' PALÓTZOKAT szinte úgy GOTHUSOKNAK tartották, mint az Orosz Költő fölebb már a' XII-dik században a' gyönyörü szép PALÓTZ LEÁNYOKAT Költeményében GOTHUS LEÁNYOKNAK nevezte.

Még többet mond a' PALÓTZOKRÓL (Joannis Pistorii, Polonicae Historiae Corpus. Basileae, 1582. fol. Tomo I, pag. 122.) Miechovi Mátyás Lengyel Író ezeket írtában: „*Anno Domini MCCXI apparuit grandis Cometes in diebus Mensis Maji, octodecim diebus durans, et supra POLOUCOS, Tanaim ac Russiam gyrans, caudamque in occasum porrigens, et adventum Tartarorum significans: unde sequenti anno Gens Tartarorum, in illam diem ignota, occiso, ut fertur, proprio Rege David, de submontibus Indiae, confluxisque pluribus Natio-*

---

*) Ezen Palótz Várok közé tartozott a' Kaukasus melléki Kuma viz körül feküdött Nagy és Kis Magyar nevü Vár, melly a' közép korban Mager, vagy Kumamager és rövidítve Kumager néven hivatott. Miechovi Mátyás (Pistorii, Corpus Hist. Polonicae. Tomo I, pag. 129.) Gothiának, az az: Palótz Országnak Timur Kán által történt végső elpusztíttatásáról emlekezvén írja: „*Is multa bella feliciter gessit, et Ciuitatem magnam in terra Czahaidi* (ez Góthiának későbbi neve), *id est: Tartarorum Zauolhensium, nomine CUMUMEDEZAR* (helyesebben: CUMUMADZAR) *expugnando desertauit, et in solitudinem redegit. Stant domus illius ciuitatis muratae vacuae, et Ecclesiae olim GOTHORUM trecentae in ritum Mahumeticum et Mesquitas absque habitatoribus redactae. In Castro illius Ciuitatis fit sepultura Imperatorum Zauolhensium.*" Ez a' Magyarvár tehát nem a' szoros értelmü Magyar Históriát, hanem a' Palótz Nemzetét illeti.

nibus Septemtrionis ad POLOUCOS venit. POLOUCI siquidem fuerunt GENTES secundum latus Septemtrionale Euxini Maris commanentes ultra Paludes Maeotidis, QVOS ALII GOTHOS appellant. POLOUCI autem LINGVA RUTENORUM sonant et interpretantur VENATICI, seu RAPACES, quia saepenumero invadentes eos SPOLIABANT, et bona ipsorum RAPIEBANT, atque abducebant, quemadmodum et Tartari hisce temporibus faciunt." Más helyen (Tomo I, 130.) szinte ő írja: „*Quoniam GOTHI illas terras tempore adventus et ingressionis Tartarorum incoluerunt, a vicinis POLOUCI nuncupati, QUOD SERMONE SCLAVORUM RUTENORUM ET MOSCOVITARUM RAPACES ET SPOLIATORES SONAT: quia tunc GOTHI, quemadmodum nunc Tartari, tanquam Canes Venatici vicinas invadentes nationes molestabant, ac spoliabant.*" Sok mondatik itten, a' mi a' PALÓTZ HISTÓRIÁRA nézve biztos kalauzúl szolgálhat. Tsak az a' kérdés, adhatni-e hitelt olly késői Írónak, mint Miechovius Mátyás, a' régiebb tárgyakra nézve? Nem emleget-e ezen Író haszontalan történeti szómagyarázatot, mellynek Recensens bizonyosan nem utólsó megvetője?

A' mi különösen a' PALÓTZ NEMZETNEK hajdani GOTHUS nevét illeti, azon tsak azért sem lehet akadozni, mivel a' XII. századi Orosz Költemény, 's a' Lengyel Kutfők után Cromer is, mint fölebb láttuk, GOTHUS nevet tulajdonít a' PALÓTZOKNAK. Nem beszél tehát vaktában Miechovi Mátyás, ha (Tomo I, pag. 129.) magát PALÓTZ ORSZÁGOT másképen GOTHIA néven emlegeti ime soraiban: „*Iste Bathi*' (IV. Béla magyar király uralkodásakor Tatár Vezér) *destruxit GOTHIAM et Russiam, et vastauit Poloniam, Slesiam, Morauiam et Hungariam, prout a' principio dictum est.*" Hiszen hogy GOTHIA nevű Tartomány 's GOTHUS NÉP a' XIII-dik században valóban volt a' Tanais vizén túl Ásiában, az több régi hiteles Ókle-

velekből is kitetszik. Germánus Konstantinápolyi Érseknek 1232-dik évi levelében olvashatni (Lucae Waddingi, Annales Minorum. Romae, 1732. fol. Tomo II, pag. 303) az Ásiai Gothusokról: „*Hoc solum addam, ut verbo finem imponam, quod videlicet multae et magnae gentes sunt, quae nobiscum sapiunt, et nobiscum, qui Graeci sumus, conveniunt in omnibus. Primi illi, qui in prima parte Orientis habitant Aethiopes, deinde Syrii et alii, qui graviores sunt, et magis virtuosi, scilicet Hyberi, Lazi, Alani, GOTHI, Chazari, innumerabilis plebs Russiae, et Regnum magnae Victoriae Bulgariae. Et hi omnes tamquam matri nostrae obediunt, in antiqua orthodoxia immobiles hactenus persistentes.*“ IV. Intze Pápának 1253-ik évi levelében (Thomae Ripol, Bullarium ordinis FF. Praedicatorum. Romae, 1729. fol Tomo I. pag. 237.) a' Szent Domonkos Szerzetéből fáradozó Ásiai Térítőknek íratik: „*Dilectis Filiis Fratribus de Ordine Praedicatorum in terris — — — Iberorum, Alanorum, Gazarorum, GOTHORUM, Zicococorum* (Zichorum), *Rutenorum.*“ IV-dik Sándor Pápának 1258-dik évi levelében (Waddingi, Annal. Min. Tomo IV, pag. 84.) a' Barát Térítőknek szinte íratik: „*Dilectis Filiis Fratribus de Ordine Minorum in terris — — — Alanorum, Gazarorum, GOTHORUM, Zichorum, Ruthenorum*“ VIII-dik Bonifácius Pápának 1299-dikben az Ásiai Dominikánusokhoz küldetett levelében (Odorici Raynaldi, Annales Ecclesiastici. Coloniae Agrippinae, 1691. fol. Tomo XIV. pag. 535.) hasonlóképen előjő: „*Dilectis Filiis fratribus Sanctio de Bolea, Guillelmo Bernardi, Bernardo Guille etc. ordinis Praedicatorum ad terras — — — Alanorum, Gazarorum, GOTORUM, Zichorum, Ruthenorum — — — proficiscentibus nuntiis nostris salutem!*“ Mind ezek a' Tatár győzedelem után Ásiában szolga, vagy jobbágyképen lakó PALÓTZOKAT illetik GOTHUS név alatt.

Szakasztott illyen érémtések találtatnak az Ásiai GOTHUSOKRÓL még a' XIV-dik században is. Joannes de Monte Corvino nevü Minorita írja 1305-ikben Cambaliech Kátái Országi városból Európába (Waddingi, Annal. Min. Tomo. VI. pag. 70.) Szerzetes Elöljáróihoz: „*De via notifico, quod per terram GOTHORUM Imperatoris Aquilonarium Tartarorum est via brevior et securior; ita quod cum nunciis intra quinque vel sex menses poterunt pervenire. Via autem alia* (a' Persiai Tauris városon által) *est longissima et periculosissima.*" Vagyon említés Ásiai GOTHUSOKRÓL (Waddingi, Annal. Minor. Tomo VI, 367. Tomo VIII, 213.) XXII. János Pápának 1321-dik évi 's V-dik Orbán Pápának 1369-dik évi Bullájában is. Míg a' Genuaiak Káfát birták a' Krimeai Félszigetben, addig a' Genuai Levéltárban találtató Óklevelek szerént (Hugonis Grotii, Historia Gothor. Vandal. et Langobard. Amstelodami, 1655· 8-o pag. 19. Proleg.) a' „GOTHIAE CAPITANEATUS" hivatal a' Maeotis tava körül mindig virágzásban volt. Sőt Laonicus Chalcocondylas (Historiarum Libri X. Parisiis, 1650. fol. pag. 69.) is így említi Káfa város elfoglaltatását a' Törökök által: „*Subegerunt GOTHOS et Januenses urbem Capham inhabitantes, ut cogerentur tributum pendere.*" Ha már eszünkbe jutnak a' nagyhitelü Procopiusnak (Historiae. Parisiis, 1663. fol. Tomo II. pag. 63. De Aedificiis Libro III. cap. 7.) ime sorai: „*Praecipue vero urbem Bosporum muniit, quam BARBARIA pridem infectam et in potestatem Hunnorum redactam ad Romanam ditionem traduxerat. In illis partibus est Dory, maritima Regio: ubi ab antiquo GOTHI habitant, qui Theodericum petentem Italiam non sunt secuti; at ibi sponte restitere, et Romanorum hac etiam aetate socii, ipsis militarem operam in expeditionibus navant, quando lubet Imperatori: ter mille numero, bellatores optimi, iidemque gnaui Agricolae, et mortalium omnium erga hospites humanissimi. Haec autem Re-*

gio Dory, situ quidem edita, non tamen aspera durave est; sed bona, optimisque frugibus ferax: in qua nec Castellum usquam nec oppidum condidit Imperator. Quippe incolae muris claudi non sustinent, ruri semper habitare gaudentes unice. Qua vero facile eo penetrari posse videbatur, muris longis muniit aditus, et GOTTHOS ab hostium irruptionibus securos praestitit" könnyen elhinni fogjuk, hogy ez az Ásiai GOTHIA jóval idősebb volt a' XII. századi Orosz Költemény Írójánál is. Minden esetre a' XIII és XIV-dik századi Térítéseknek Történeteikben a' PALÓTZ NEMZETNEK legkisebb nyoma sem találtatik PALÓTZ név alatt, minthogy ez a' név a' Lengyel Történetírók szerént egyedűl az Orosz 's némelly részben a' Lengyel Nemzet elnevezése volt, 's más Népek a' PALÓTZOKAT inkább GOTHUS néven emlegették.

„Úgy, de a' GOTHUSOK bizonyosan NÉMET NÉP voltak." — „Van GOTHUS BIBLIA; vagynak Olasz Országban GOTHUS ALÁÍRÁSOK néhány Óklevélen: Ezeknek nyelvük tagadhatatlanúl RÉGI NÉMET NYELV." — — Így gondolkodik, igen is, az egész Tudós Sereg; de helyes okoknál fogva gondolkodik-e így? az egészen más kérdés. Könnyebb ezen állításokat ki mondani, vagy egyik könyvből a' másikba által írni, mint megbizonyítani, vagy legalább tsak félig hihetővé is tenni. Mondhatná mind ezekre Recensens, hogy a' GOTHUS NÉPNEK tulajdoníttatott Bibliai Kéziratok közűl egyen sem jő elő Ulphilás Gothus Püspök neve; egyben sem mondatik, hogy ez, vagy ama régi Német Biblia hajdani Gothus nyelven vagyon íratva. Mondhatná továbbá az Aláírásokról is, hogy azokról sintsen sehol magukban az Óklevelekben följegyeztetve, hogy azok Gothus nyelven készűlt Aláírások. Azonban mind ezekbe itten nem ereszkedik bővebben Recensens, hanem inkább a' mellett marad, a' mi már túl vagyon minden kérdésen, hogy határozottabban a' GETÁK és DÁCUSOK voltak a' PALÓTZOKNAK hajdani Öseik, 's

ezért

ezért emlegeti az Orosz Költemény TROJÁNT, helyesebben: TRAJÁNUST, a' DÁCUS vagy is GÉTA NEMZET diadalmas Győzőjét. A' GETÁK szinte úgy SCYTHA eredetü NÉP voltak, mint a' SÁRMATÁK, vagy is BASILIUS SCYTHÁK; mint a' HIPPOMOLGUS SCYTHÁK. Ezen Népeket egyenként, 's összesen senki sem tarthatja okosan NÉMET NYELVÜ NEMZETNEK. Ha tehát a' GOTHUSOK valóban, a' mi épen nem hihető, NÉMETEK voltak volna is, tsak az következnék, hogy a' régi Íróktól a' GETÁK a' GOTHUSOKKAL hibáson már hajdan összve kevertettek. Mindazonáltal a' GOTHUS és GETA Népeknek egységük mellett hartzol Aelius Spartiánusnak (Historiae Augustae Scriptores Sex. Biponti, 1787. 8-o Vol. I, pag. 198.) már fölebb is említtetett tanutétele: „*Adde, si placet, etiam GETICUS MAXIMUS, quod GETAM occiderat Fratrem, et GOTHI GETAE DICERENTUR.*" A' nagy hitelü Procopius is (Historiae. Parisiis, 1663. fol. Tomo I, pag. 372. De Bello Gothico, Libro I, cap. 28.) írja; „*NAM GOTTHOS AJUNT GENTEM ESSE GETICAM.*" Illyest mondanak más régi Írók is. Pedig illyen egykoru írókkal inkább akar Recensens hibázni, mind az újabb íróknak puszta gyanítgatásaikkal igazat tartani. És mi fölséges igazságok mind azok, a' miket egy másik helyen is (Tomo I, pag. 178. De Bello Vandalico, Libro I. cap. 2.) mond Procopius ime soraiban: „*Plurimae quidem superioribus fuere temporibus, hodieque sunt NATIONES GOTTHICAE; sed inter illas GOTTHI, Vandali, Visi — Gotthi, et Gepaedes cum numero, tum dignitate praestant. Olim Sauromatae dicebantur ac Melanchlaeni: quidam etiam GETARUM nomen ipsis tribuerunt. Vocabulis* (az az: Nominibus Gentilibus) *quidem omnes, ut dictum est, nulla vero re praeterea inter se differunt. Cutis omnibus candida, flava caesaries, corpus procerum, facies liberalis, eaedem leges, eadem sacra, Ariana scilicet, UNA DEMUM LINGUA, QUAM GOTTHICAM VOCAMUS: ita ut ad*

UNAM universos GENTEM pertinuisse quondam, ac suorum deinde Ducum nominibus discretos fuisse existimem."

Azt állítja itt, ha egyszer kifejtetik az egész hely jelentése, Procopius, hogy a' PALÓTZOK, KÚNOK, MAGYAROK, JÁSZOK, az az: a' FEKETE RUHÁJU NÉP mind PALÓTZ NYELVET beszéltek, a' mi ma is tágosabb értelemben tagadhatatlan igazság. Ezt mondotta Priscus Rhetor is, mint másutt láttuk, midőn a' HUNNUSOKKAL, az az: KÚNOKKAL a' GOTHUS NYELVET (PALÓTZOT) beszéltette. A' régi História, tsak a' Nemzeti Név Fordítások, mellyekkel rakvák a' hajdani Történetírók, értessenek általunk, szoros összefüggésben vagyon, 's egész hitelességü. Hogy is eshetett volna meg, hogy épen a' Rómaiak és Görögök, a' régi Világnak legmíveltebb Nemzetei, teljességgel nem esmérték volna leghatalmasabb Ellenségeiket, vagy vitéz Frígyeseiket? Trájánus Római Tsászárról Krisztus születése után 106 dik esztendőre írja p. o. egyebeken kivűl (Chronicon Paschale. Parisiis, 1688. fol. pag. 253.) a' Chronicon Paschale, vagy is Chronicon Alexandrinum Írója; „*Gravi bello a Persis et GOTHIS, aliisque gentibus, Romaniae ingruente, Trajanus, expeditione in illos suscepta, gratiam tributorum, quoad reverteretur, fecit.*" Más Írók szerént a' DÁCUSOK, vagy is GETÁK fenyegették veszedelemmel Trájánust. Nevezhetjük-e ezeknek tekéntetüknél fogva IGNORANS-nak a' Chronicon Paschale Íróját, ha Aelius Spartiánus és Procopius a' GOTHUS és GETA neveket világosan egy Nemzet nevévé tészik? Ha a' nagy tudományu Szent Hieronymus is (Opera. Parisiis, 1699. fol. Tomo II, col. 515.) egész biztossággal följegyzette: „*Et certe GOTHOS OMNES RETRO ERUDITI MAGIS GETAS, quam Gog et Magog, APPELLARE CONSVEVERUNT.*"? Ha a' Krisztus születése után folyt 250-dik évről is már érénti Syncellus (edit. reg. pag. 376.) imígyen a' GOTHUSOKAT: „*SCYTHAE, qui et GOTHI, Istro trajecto, Ro-*

manorum Imperium sub Decio depopulantur.“? Ha ugyan az előbbi évről említi (edit. reg. pag. 21.) Anastásius is: „*Cum plurimi SCYTHAE, qui GOTHI dicuntur, Histrum fluvium sub Decio transmeassent, Romanum Imperium devastabant.*“? Ha Idátiusnak Consul Lajstromában (Jacobi Sirmondi, Opera. Venetiis, 1728. fol. Tomo II, pag. 258.) előjő: „*Anno* 269. *Claudio et Paterno Consulibus: victi GOTHI a Claudio.*“? Ha ezen Győző Claudius Római Tsászár hiteles Réz Pénzén (Eckhel, Doctr. Num. Vet. Parte II, Vol. VII, pag. 474.) olvasható: „VICTORIAE. GOTHIC.“? 's a' t. Illyen helyhezetben mondhatja akárki Recensensnek, hogy ezen Írók is IGNORANS-ok voltak, 's hogy a' GOTHUSOK még ekkor esméretlenek voltak a' Rómaiak előtt: Recensens a' fönmaradott fénysugarak mellett nyugodott lélekkel hinni fog a' Kutfőknek, 's ezeknek segedelmük által a' GETA és GOTHUS Népeket EGY NÉPNEK vevén, nem fogja egy felűl NÉMET NÉPNEK tartani a' GOTHUSOKAT; más felűl pedig nem fog látni a' világos tárgyban semmi nehézséget. De mind ezek még nagyobb erőt nyernek a' PALÓTZ névnek Miechovi Mátyás föntartotta jelentéséből.

Miechovi Mátyás állítása szerént a' PALÓTZ nevezet Orosz Szó, és PRÉDÁLÓT, vagy is RABOLÓT jelent. A' mit e' figyelmes Lengyel Író mondott, azt épen helyben hagyja az OROSZ NYELV, mert LOWITJ, mellytől a' PO-LOWTZ szó eredett, valóban (Müller, Sammlung Russ. Geschichte Petersburg, 1736. 8-o II. Band, I. Stück, Nro 4. pag. 74.) RÄUBER, az az: RABOLÓ jelentéssel bir. Ez a' név közel sem illenék ugyan Procopius GOTTHUSAIRA, kik béke idején erköltsös és vendégszerető Emberek valának; közel sem illenék a' XII-dik századi Orosz Költemény PALÓTZAIRA, kik háborúban is Bárson Ruhát's Aranyot viselének: De a' LATRO, az az: RABOLÓ és PRÉDÁLÓ, deák szónak egészen más jelentése volt az Ősz Világban, mint a' millyen vagyon mostanában. A' Római Törvénykönyvben

(Digestor. Libro XLIX. Tit. XV. De Captivis et de Postliminio et redemptis ab Hostibus. Lege 24. e Libro I. Institutionum Ulpiani.) olvastatik: „*HOSTES sunt, quibus BELLUM publice Populus Romanus decrevit, vel ipsi Populo Romano: caeteri LATRUNCULI, vel PRAEDONES appellantur. Et ideo, qui a LATRONIBUS captus est, SERVUS Latronum non est: nec POSTLIMINIUM illi necessarium est. Ab HOSTIBUS autem captus (ut puta a GERMANIS et PARTHIS) et SERVUS est HOSTIUM, et POSTLIMINIO statum pristinum recuperat.*“ Fronto Cornelius pedig (Ausonii Popmae Frisii, De Differentiis Verborum. Giessae, 1660. pag. 161) böltsen állítja: *PRAEDA victos SPOLIAT. RAPINA subito venit, itaque illa VICTORIA gaudet. Haec PETULANTIA.*“ E' két helyen fejeztetik ki a' legrégiebb Emberkor gondolkodása az ELLENSÉGRŐL és PRÉDÁLÓRÓL, 's a' PALÓTZOK illyen értelemben hivattak a' háboruviselés mód miatt PRÉDÁLÓKNAK és RABOLÓKNAK. Ők tudniillik nem izentek HÁBORUT a' Szomszéd Nemzetnek, hanem arra, hogy bizonyosabb legyen győzedelmük, véletlenűl reá rohantak; ők győzedelemkor az ütközet alatt megzsebelték, megfosztották az Ellenfelet. A' Magyarok és a' többi Rokon Népek (a' régi PARTUSOK maradékaik) rendesen illyes valamit, mint Leo Sapiens világosan hirdeti, nem tettek. Ellenben a' Görögök is prédáltak Leo Sapiens szerént az ütközet alatt; a' legrégiebb Rómaiak pedig addig, mig a' Hadizenésmódot az Olasz Országi LÓFEJŰKTŐL, vagy, ha úgy tetszik, inkább IGAZ NEMZETTŐL, meg nem tanúlták, Hadat izenni sem tudtak. Livius, nem pedig Recensens, beszéli (Libro I, cap. 33.) egy régi Római Királyról: „*Ut tamen, quoniam Numa in pace Religiones instituisset, a se BELLICAE CEREMONIAE proderentur, nec gererentur solum, sed etiam INDICERENTUR; bella aliquo ritu; JUS ab antiqua Gente AEQVICOLIS, quod nunc FECIALES habent, DESCRIPSIT, quo res repetuntur.*“ 's a' t. A' PALÓTZ nevezetben ezek szerént

semmi undokság sem fekszik, 's e' név tsak annak tanusága, hogy háborúban a' PALÓTZNAK e' volt fő Törvénye: „ÁRTS AZ ELLENSÉGNEK ÚGY, A' MINT TSAK LEHET.

Nem tartana semmit Miechovi Mátyás magyarázatáról Recensens, ha a' PALÓTZOKAT a' Németek is RABOLÓKNAK és PRÉDÁLÓKNAK nem fordították volna már a' XIII-dik században. A' Livóniai egykoru Krónikában (Joan. Danielis Gruberi, Origines Livoniae Sacrae et Civilis. Francofurti, 1740. fol pag. 150.) mondatik: „*Anno* 1221. *fuerunt Tartari in Terra VALVORUM Paganorum, qui PARTHI a quibusdam dicuntur, qui panem non comedunt, sed carnibus crudis pecorum suorum vescuntur. Et pugnaverunt Tartari cum eis, et debellaverunt eos, et percusserunt omnes in ore gladii, et alii fugerunt ad Ruthenos petentes auxilium ab eis.*“ Az 1236-dikban Krónikáját végezte Emo első Werumi Apátur (Antonii Matthaei, Veteris Aevi Analecta. Hagae Comitum, 1738. in 4-o Tomo II, pag. 88.) beszéli 1227-dik évről: „*Eodem anno Boritius de maioribus Principibus CHUNORUM, quos Teutonici WAELWYN (WAELWIN) vocant, per fratres de Ordine Praedicatorum ad fidem Chisti conversus est, baptisatus cum multis gentis suae hominibus a Domino Roberto Strigoniensi Archiepiscopo, praesente Bela juniore Rege Ungariae, filio Regis Andreae.*“ Egy nevetlen R. Dominikánus, egy másik nevetlen J. Minorita szerzetessel, együtt írták 1242-dik évfelé (Mathaei Paris, Historia Maior. Parisiis, 1644. fol. Additamenta, pag. 139.) újságúl: „*Et quamvis dicantur Tartari, multi sunt cum eorum exercitu pessimi Christiani, et COMANI, quos THEUTONICE VALUEM appellamus*“ Lübeki Arnold (Libro VII. cap. 14. edit. Lubec Anni 1659. in 4-o pag. 554.) följegyzette az 1208-dik évről: „*Interea Philippus Rex contra Othonem regem, vel etiam Waldemarum regem venire disposuit. Et contracto innumero exercitu de omni imperio, ubi aderant in-*

numeri de Ungarorum finibus, contrahens secum auxilia pessimorum, qui dicuntur VALUE, cum innumera virtute balistarum, et omni genere armorum, consistebant in Bauenberg, coadunationes exercituum exspectans.“ Sőt már fölebb (edit. cit. pag. 456. Libro VI. cap. 5.) az 1200-dik évről írta: „*Nec defuit ibi illud perditissimum hominum genus, qui VALUE* (vagy más Kézírat szerént: *WALUVEN*) *dicuntur, crudelitates suas et nequitias exercentes, de quibus loqui non est aedificatio, sed miseria.*“ A' Lüneburgi Krónikában (Joan. Georgii Eccardi, Corpus Historicum Medii Aevi. Lipsiae, 1723. fol. Tomo I, pag. 1403.) 1220--1223-ik évről előjő: „*Bi desselven Keiseres Tiden vor en Here ut van Asia, de waren van eme groten Here, den quamen de Ruzen to Helpe, unde stridden mit deme Here, unde worden segelos. Dar ward der Ruzen unde der WALTWEN geslagen mer dan hundert dusent.*“ És valamivel alább (edit. cit. pag. 140.) 1242 dik évről: „*In denselben (ven) Tiden quamen aver de Tateren mit eme creftigen Here in dat Lant to Polonen, de darvore hadden tovort VALWEN, Ruzen, unde menich Lant. Do stridde mit in de Hertoge Heinric van Polenen, unde ward geslagen, unde mer dan drittich dusent Volkes mit eme.*“ Volt tehát a' XIII-dik században egy WALWEN nevü nemzet, mellyet a' NÉMETEK neveztek így; ki PARTHUSOKNAK, ki inkább CHÚNOKNAK, ki pedig COMÁNUSOKNAK tartván a' Német Írók közűl ezen Nemzetet.

De hogy is hozhatnók kétségbe a' WALWEN Nemzet fönvoltát, ha róla a' szomszéd Austriának Történetírói is majd úgy, mint Ásiai nemzetről, majd pedig úgy, mint a' Magyarokkal az Austriaiak és Tsehek ellen együtt hartzoló Nemzetről több ízben szólanak? A' Kloster-Neuburgi Krónikában (Pez, Script. Rer. Austriacarum. Lipsiae, 1721. fol. Tomo I, pag. 452.) följegyeztetett: „*Anno* 1223. *Rex Tharsis* (így is nevezték az Uigurokat *és* Mogolokat) *TERRAM, quae dicitur WALWIN, peni-*

tus devastavit, et habitatores interemit, nec non et multos de Ruthenis interfecit, auxilium volentibus illis praestare.“ Más helyen ugyan a' Kloster-Neuburgi Krónikában (Pez, I, 453) az 1227-dik évről mondatik: *GENS, quae dicitur VALWYN, fidem Christi suscepit: ex quibus baptizati sunt fere X. millia.*“ *) Horneck Ottokár az Austriai Marecki Mezőségen Rudolf Római Tsászár segítségére Kún László Magyar Fejedelem által vezetett WALWEN Népről (Pez, Tomo III, pag. 142—144.) írja verses Krónikájában:

„*Die Vnger und die WALHEN*
Mit vnverczagten siten
Enhalb dez Wassers aufriten.“

Más helyen:

„*Pesampt von allenthalben..*
Nu berieten sich die VALBEN.“

Megint más helyen:

„*Sunst sach man mit irn Pogen*
Die WALBEN zueczogen.“

Valamivel alább:

„*Der WALBEN warn zwair slaeht,*
Die der Kunig von Vngern pracht
Mit jm aus sein Lannden;
An den einen man ervanden,
Daz sy daz ding mainten recht;
Aber daz ander Geslecht
Hiet ubermut haimleich
Von Pehaim der Kunig reich,
Daz sy jr Trew vergazzen
So daz jre strazzen
Pey der Nacht furn.“

Hasonlókat ír a' VALBEN Nemzetről, mint Kún László Fejedelem alatt a' Magyar Sereg egyik osztályáról, (Pez, SS. Rer. Austr. I, pag. 1090*) Hagen

*) Szóról szóra elöjönek ezek (Peznél, I, 807. és 808.) a' Leobeni Krónikában is. Elöjönek Rauchnál (Rerum Austriacarum Scriptores. Vindobonae, 1793. 4-to Vol. II, pag. 234. 235.) egy nevetlen Írónak Austriai Krónikájában, 's a' t.

is Austriai Krónikájában: A' tudós Kiadó pedig Német Glossáriumában (III, pag. r. 4.) egyenesen állítja: „*VALBEN, Die CUMANIER, vor Zeiten ein wildes und grausames Volck in UNGARN.*“ Sőt a' Biterolf és Dietlieb Német Költemény Írója (Der Helden Buch in der Ursprache herausgegeben von Friedrich Heinrich von der Hagen und Anton Primisser. Berlin, 1820. 4-o I. Theil, S. 99. versu 9721.) még Attila Kún Fejedelem Serege közé is helyheztet VALBEN Katonákat, mint a' KÚNOKTÓL különböző Nemzet Vitézeit ime szovakkal:

„*Die VALBEN ir geschütze*
Sollen heut tailen hie.“

Ezek után Mese lehet-e a' Történet Tudományban a' WALWEN, vagy WALWIN és WALBEN Nemzet, és Rubruquisnek meg Baco Rogeriusnak (Tud. Gyűjt. 1833. X, 110—111.) Ásiai VALÁNIA ORSZÁGA?

A' KÚNOKAT, vagy a' PALÓTZOKAT illeti-e egyenesen a' WALWEN név? azt nem nehéz a' régi Német Nyelvből, a' mellyhez több Kutfők ujjal utasítottak bennünket, meghatározni, minekutána a' mind a' két Nemzetnek közös CHOMÁNUS Neve itten egészen sárban hagygya a' tudni vágyó vizsgálót. A' hibáson úgy hivatott Ulphilás Gothus Bibliájában, vagy inkább, helyesebben szólva, a' legrégiebb Német Bibliában (Ulfilas Gothische Bibelübersetzung die älteste Germanische Urkunde. Herausgegeben von Johann Christian Zahn. Weissenfels, 1805. 4-o) a' következő helyek találtatnak:

Matthaei Cap. VII, versu 15. Tomo I, 11.

„*sind* *wulfos* *WILWAN.*“

Az az:

„*sunt* *lupi* *RAPIENTES.*“

Matthaei Cap. XI. versu 12. Tomo I, 25.

„*FRAWILWAND ƕtho*“

Az az:

„*ARRIPIUNT* *illam.*“

Marci, Cap. III, versu 27. Tomo I, 43.

„*galeithands in gard is VILWAN*“

Az Az:

„*iens in domum ejus RAPERE.*“

Lucae, Cap. VIII. versu 29. Tomo I, 146.

„*FRAWALW ina.*“

Az az:

„*DIRIPIEBAT eum.*“

Lucae, Cap. XVIII. versu 11. Tomo I, 180.

„*antharai manus VILWANS.*“

Az az:

„*alii homines RAPTORES.*“

Joannis Cap. X, versu 12. Tomo I, 227.

„*FRAWILWITH tho.*“

Az az:

„*ARRIPIT ea.*“

Joannis Cap. X, versu 28. Tomo I, 228.

„*jah in FRAWILWITH hwashun.*“

Az az:

„*et non ERIPIT quisquam.*“

E' helyeknél fogva írja Zahn (Tomo I, 164. 168.) Német Glossáriumában: „WALW = RAPUIT.“ — — „WILWAN = RAUBEN, AUF RAUB AUSGEHEN.“ — „WALW = RAUBTE.“ — „WULBUN = RAUBTEN.“ Így a' WALWEN nevezet épen anynyit tenne, mint a' Szláv PALÓTZ nevezet, 's e' névnek régi NÉMET FORDÍTTATÁSA volna. Így továbbá nem volna üres szójáték Miechovi Mátyás magyarázata a' PALÓTZ nemzeti Névről. De mind ezek még közel sem elégségesek a' biztos hiedelemre. Keressünk inkább újabb fénysugárt a' GETA NEMZET Történeteiből.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) Fasti Consulares Capitolini. Recensuit J. C. M. Laurent, Phil. Dr. Insunt commentarii in numeros Chronologicos Livii, Velleii, Eutropii, aliorum, et commentatio de variis urbis conditae aeris. Altonae, Typis et Impensis J. F. Hammerich. 1833. 8-o pagg. I—XII. et 160. Az ára 1 fr. 30 xr. pengő pénzben.

Róma Idővetését a' Város építtetésétől és más részről Consulaitól is számlálta, így fejezvén ki többnyire az utólsó esetben p. o. az évszámot: „BALBO ET VETERE COSS.“ Ennél fogva az egymás után következő Consuloknak soruk egyik fő talpköve a' Római Idővetésnek.

Fönmaradtak több illyetén majd nagyobb, majd kisebb kiterjedésü Consul Lajstromok. Az, mellyet Idátius készített, ki adatva vagyon (Jacobi Sirmondi, Opera Varia. Venetiis, 1728. fol. Tomo II, pag. 228—268.) Sirmond Gyűjteményében. Egy másik illyen Consul Lajstromot bír régi Kézíratban a' Bétsi Tsászári Könyvtár. Ezt Noris Cardinális (Henrici Norisii, Opera Omnia. Veronae, 1729. fol. Tomo II, pag. 593—611.) nyomatta ki. Betses Régiség mind a' két Consul Lajstrom, de itt ott még is nem ment egyik is a' hibától.

Ezért sokkal több hitelesség és tekéntet tulajdoníttatik azon eredeti Márvány Tábláknak, mellyeken hihetőképen először Julius Caesár, azután pedig Augustus Tsászár a' Római Consulsort följegyeztette. Ezek Castor és Pollux Templomában állottak a' CAPITOLIUMBAN, 's onnand, midőn a' Templom elpusztúlása után nagy későn 1547-dikben föltaláltattak, a' Tudós Férfiaktól „FASTI CAPITOLINI“ nevet nyertek. Ki adta e' Régiséget egyebeken kivűl Sigonius illy tzímü könyvében: „*Fasti Consulares ac Triumphi acti a Romulo Rege usque ad Tiberium Caesarem. Venetiis*, 1556. *fol.*

Föltaláltatik az Gruter Jánosnak (Inscriptiones Antiquae totius Orbis Romani. Amstelaedami, 1707. fol. Tomi I. Parte II, pag. CCLXXXIX—CCXCVII.) Föllírás Gyűjteményében is más hasonló Töredékekkel. Utóbb, Piranesi igyekezeteitől is (Lapides Capitolini. Romae, 1762. fol.)segíttetvén, e' Márvány Táblákat Sanclemente (Sanclementii H., De Vulgaris aerae Emendatione. Romae, 1793. fol. maj.) még jobb rendbe szedte.

1816—1817-dikben a' Consul Lajstrom Márvány Tábláiból a' régi találás helyén ismét új Töredékek ásattak ki Rómában. Kiadták ezeket Borghesi (Nuovi frammenti di Fasti Capitolini. Milano, 1818—1820. 4-o Vol. II.) és Fea (Frammenti di Fasti Consolari. Roma, 1820. fol.) híres Olasz Tudósok.

Laurent, kinek könyvét itt megesmértetem, használta mind ezen Segédeszközöket, e' Régiség koráról értekezik, újra kiadta igazításokkal a' Consul Lajstromot, 's abból és a' Római Történetíróknak egyes helyeikből meghatározni iparkodik hitelesebben a' Római Idővetést.

Mind ezek tehát könyvét igen ajánlják a' Kritikai Használásra: Az pedig, hogy a' mi különben tsak nagy, vagy drága Munkákban találtatik föl, itt kisebb és oltsó könyvben foglaltatik a' tárgynak legújabb helyheztetése szerént, a' tanúlni vágyókban különös figyelmet gerjeszthet e' munka megvétele felől.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

A' Tudományos Gyűjtemény ez idei II-dik Kötetének 32-dik oldalán a' „*XI-dik Lajos Frantzia Király*" e' helyett: „*IX-dik Lajos Frantzia Király*" nyomtatás hiba. Tudja kiki, hogy Szent Lajos Frantzia Király, ki IX-dik Lajos nevet viselt, vett nagy részt a' Keresztes Háborukban. XI-dik Lajos 1461—1483-ig uralkodott, és így később élt a' Keresztes Hadaknál.

Horvát István.

---

2. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Magyar tudós társasági hiradás.

1.) A' társaságnak 1831re szólott philosophiai kérdésére, e' f. e. Martiusa' 8dikán estig, mint a' határnapig két felelet érkezett, következő sorban és jelmondattal:

1. *ΑΛΗΘΕΥΕΙΝ ΚΑΙ ΠΑΡΡΗΣΙΑΣΕΣΘΑΙ.*

2. Est Deus in nobis, agitante calescimus illo.

Ezek a' mai ülésben választott biráknak adattak által 's mivoltuk felől majd az 5d. nagygyülésből szóland jelentés, midőn a' nyertesnek a' 100 darab arany jutalom is ki adatik. Addig a' velek jött töretlen pecsétü levélkék, a' társaságnak és Georch Illyés Táblabiró 's tiszteleti tagnak mint a' mai ülés' elöülöi helyettesének pecsétével külön papirosban egybe pecsételtetve a' levéltárba tétettek.

Ugyan e' philosophiai kérdésre, egy harmadik felelet, Martius' 14d. érkezett e' jelmondattal: Si ergo conveniat universa ecclesia in unum, et omnes lingvis ignotis loquantur, intrent autem idiotae (i. e. imperiti) aut infideles: nonne dicent quod insanitis?

Ez elkésvén, vizsgálat alá nem vétethetett. Nevét rejtő levele egyébiránt bontatlan maradott.

2.) Az 1832re kitett historiai kérdésre, mellynek határnapja hasonlóképen e' f. e. Martius 8dika volt, az nap' eltöltéig egy felelet sem jött.

Azon felelet sem adathatott tehát vizsgálat alá, melly e' tárgyban Martius' 11dikén és így elkésve, e' jelmondattal érkezett: Az életnyugalom' utolsó titka, munkasság. Nevét rejtő levele nem rendében készült ugyan, azonban töretlen hagyatott.

Ne sajnálja ennél fogva mind a' philosophiai mind a' historiai felelet' irója, kéziratját a' titoknoktól visszavétetni.

3.) A' külföldi Játékszín VId. kötete, megjelent e' czimmel: Tancred, szomorujáték 5 felvonásban, Voltairetől, ford. Arvay Gergely. Ára 26 kr. pengőben. Találtatik Pesten Eggenberger József könyvárosnál.

4) Többféle megvizsgált kézirat lévén a' levéltárban olyan iróktól, kik nem tevék fel azok béküldésekor, melyik postáról kapják levelüket, ne sajnálják megbizottjaik által jelenteni magokat, hogy velük vagy a' vélemény közölthessék vagy kéziratáik visszaadathassanak.

5.) Ismételtetik, hogy kéziratját kiki tisztán leirva 's lapozva és legalább könnyü kötésben küldje bé.

Pesten, a' héti ülésből, Martius 15d. 1834.

Döbrentei Gábor m. k.
titoknok.

Magyar tudós társasági jelentés.

I. Az 183$\frac{3}{4}$-re szólott színjátéki jutalomra Martius 24-dik estig következő tzímű 's jelmondatu vigjátékok érkeztek bé:

1. Szívlepkék. „*Az okosnak, használni tudván az élte minden pertzeit: minden tárgy, minden pillantat örömkelyhekkel kinálkozik.*“

2. A' vén szerelmes, vagy a' torházi négy vőlegény.

3. A' tsalán, vagy: Biz én képzelődésbe éltem. „*Szokásaink tüköre az erény ösvényire törrel vezet.*“

4. Egy vígjátékért száz arany.

„*Világos színnel festve szép*
A' szerelem 's az életkép.“

5. Rózsavár. „*Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum.*“

6. A' szerelemféltő. „*Nem épen a' száz arany.*“

7. Fösvény többet költ. „*Ridendo dicere verum quis vetat?*“

8. Éva asszony unokája. „*Pályát küzdeni szép 's derekak közt nyerni — ditsőbb még.*“

9. Falusi lakodalom. „*Győzzön a' mi jobb.*“

10. A' szerelem hatalma. „*Nyugvó időm neked szentelem szép honi nyelv.*“

11. Dorottya vagy az első statio.

„*KAKOΣ KOPAKOΣ KAKON TO ΩON.*“

12. A' képszobor, vagy tselszövények.

„*Ernst ist das leben heiter ist die Kunst.*“

Az ezek mellett érkezett jelmondatos levelkék bontatlanul, a' Társaságnak és a' mai elölülői helyettesnek, Schedius Lajos kir. tanátsos és k. egyetemi professor urnak 's tiszteleti tagnak petsétével a' levéltárba tétettek; a' vigjátékok kéziratait pedig birálat alá vették azon tagok, kiket e' végre a' mult Novemberben volt IV-dik. nagygyülés szavazat többségével

előre választott. Mellyik munkának írója fogja nyerni a' 100 aranyat, az a' következő V-dik nagygyülésből leszen hirré téve.

II. Ezen 1834beli Martius 24d. kezdve 1835nek Martiusa' 24dikéig folyó évre ismét 100 arany jutalmat, eredeti szomorujátékra teszen ki a' társaság igazgatósága. Tudni fogják a' dolgozni kivánók, hogy munkájokat magok érdeke kivánása szerint is nem saját, hanem más keze által tisztán leirva, azon kivül lapozva, bekötve, 1835b. Martiusnak legfeljebb 24dike' estéjéig kell a' Titoknokhoz békűldeniek.

III. A' Marczibányi Lajos Táblabiró Úr által 1835b. Junius 10d. kitett 20 darab arany jutalomra beérkezett kéziratokról, mellyek a' falusi oktatásról készültek, később fog tudósítás szólani.

Pesten a' héti ülésből Mart. 26d. 1834.

Döbrentei Gábor m. k.,
titoknok.

3. *Találmányok.*

A' trágyákról. Payen úr egy irásának kivonata.

A' földmivelők nagyobb része mostanig külömbféle véleményü volt a' trágyához használt külömbféle állati részek munkálódásuk felöl; az emlitett irás a' következő fő adatokat foglalja magában:

1-ször A' trágya annál hasznosabb, mennél lassubb és a' növények kifejtödésükhez arányosabb önkénytes szétbontása.

2-szor A' leghatosabb trágyák illyen kedvező feltételekbe hozattathatnak, úgy mint azok is, mellyeknek szét bontásuk felette lassan történik.

3-szor Ellenben azon trágyák, mellyek igen sebesen elolvadnak, ha az alkalmatos állapotra hozatnak, négy, söt hatszoros hasznot is hajtanak. Igy a' szárított vérből nyért szén hathatósabb, mint maga a' felolvasztott szárított vér; tudniillik a' késedelmes rothadás hatszoros hasznot hajt.

4-szer Hus, vér 's egyébb állati részek, ugy mint a' ganéj, melly különben a' levegőn hathatos részének felét is elvesztette, illy módon minden kár nélkül használtathatik.

5-ször A' szénnek hathatós szárító és tisztító tulajdonsága igen jól fordittathatik a' könnyen változó állományok megtartásokra, és a' köz egésséget illető érdekekre.

6-szor Többféle életmüves anyagok, vizben tsekély mennyiségben felolvasztatva, lotsolásra forditva, a' növények termésüket igen elöségitik.

7-szer a' trágya rothadt párolása, ha nintsen illendően mérsékelve, által mehet egy részént áthasonlás nélkül a' növényekbe, 's ezeknek idegen szagát adja. A' fenemlitett mód szerént ezen baj elmellőzetik.

8-szor A' tsontok különféle állapotjukban több vagy, kevesebbet állanak ellen a' szétbontásnak, a' mint ezek egészen és szárazon, vagy nedvesen, vagy széttörve, vagy ki lúgasztva, vagy a' levegőn szét bontva fordíttatnak trágyára; mind ezen állapotokban kevesebb kövérséget foglalnak magukban, 's annál kevesebb trágyát adnak.

Végtére az életműves anyaggal vegyült szén por mind azzal hasznos, hogy a' szétbontást magtsökkenti, mind pedig, hogy a' növényeknek sürübb állapotban nyujtja a' gázokat. Az által is hasznos, hogy felszijja a' napsugár melegét.

Mind ezen adatok, nem tsak a' trágyára használt állati részeknek különféle munkálódásaikat világositják fel, hanem a' mezei gazdaság leghasznosabb tárgyát, a' trágya használás módját, tanítjak.

(Journal de chimie médicale 1834. Februar.)

Macedoniai Ellelon úr, a' párisi tudományos társaságnak irt a' napnak melegitő sugárjai és a' kálha meleg különbsége felől. Ha, úgymond, az ember egymás után a' napnak és egy kálhának tüze előtt áll, és maga előtt egy üveg ablakot tart, a' napsugár melegét érezheti, a' kálhának melegét nem. Ezen különbség nem következik a' földi és napi meleg különf le természetéből, hanem többféle sugárok változó arányban való vegyületükből; tudniillik mind a' kétféle meleg, ugymint a' világosság, több féle sugárokból van összvetéve, és az egynemü sugárok nem jönnek elő egyféle arányban. Többszörös próbák által égő testekből különös nemü sugárokat hoz elő a' szerző, mellyek az átlátszó közökön is keresztül hatnak; ellenben a' nap melegéből olly sugárokat tudott ki vonni, mellyek az üvegen keresztül nem hatottak.

(Journal de chimie médicale 1834. Februar.)

Ifjabb Bene Ferentz.

---

4. A' *Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tekéntetes Tudós Kunoss Endre, munkás Hazánkfia, köz Intézeteink eránt viseltető nemes buzgóságából, a' Széchényi Országos Könyvtárnak illy tzímü közhasznu elmeszüleményéből: „Alapvonatok a' honi Nevelés Köréből. Jelen Időnk szelleméhez alkalmazva. Pesten, 1833. 8.“ két kötött Példányt ajándékozott.

Horvát István.

IV. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Horvát István. Nagy Méltóságu Cziráki és Dienesfalvai Cziráky Antal Gróf Ő Excellentiájának Köszöntő Beszéde a' Fő Rendek nevükben a' Magyar Haza Fönséges Nádor Ispányához. 3 lap.
2) Szilágyi János. A' tökélletes Számokról. 5 lap.
3) Kiss Jó'sef. Némelly észrevételek a' Magyar nyelvről 's ennek természetével ellenkezni látszó szóllásmódokról. 33 lap.
4) Oláh János. A' falusi Oskolák allyasodásoknak főbb okairól, és azoknak megorvoslásokról. 48 lap.
5) Schönherr Ferentz. Kereskedési 's Müvészeti Egyesületek. 55 lap.
6) Horvát István. Kún László Magyar Királynak 1273dik évi Julius 4-dikén a' Ják Nemzetségből származott Sitkei Nemeseknek számukra Vas Vármegyei Bothyán faluról költ Ajándéklevele. 77 lap.
7. Biáncovich János. Értekezés a' tüzes Levegői Tüneményekről. 80 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 103 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Horvát István. „I. C. M. Laurent, Fasti Consulares Capitolini. Altonae. 1833. Typis et Impensis I. F. Hammerich. 8-ad rétben." 122 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 124 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 124 lap.
3) Találmányok 126 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. IV-dik Kötethez egy iv.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

V^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Főlség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

IONES,

vagy, honnan származik és mit jelent e' nemzeti név?

BEVEZETÉS.

Ion; annak, meg a' Iones népnek eredete és története.

Valamint más sok tartományt egyes férfiaktól szokott a' régiség elnevezni, mint például, Aetoliát Aetolostól, Thessaliát Thessalostól, Doriát Dorostól, Pelasgiát Pelasgostól; épen úgy nevezte Ioniát is Iontól. Ezen utolsóra nézve megegyeznek a' görög történetirók, habár Ion származatát külömbözve adják is elő. A' közvéleménynek tolmátsa Strabo lehet, ki őtet Xuthos fiának hirdeti. Hanem a' mese barátjai, kik a' tartományokat és városokat, a'hol alkalmasan lehetett, szerették, megditsőíteni, Iont Apollo fiának mondják. Ezekhez tartozik Euripides, ki Ion tzímü szindarabjában azt költi, hogy Kreusát, Erekhtheus leányát, elszerette Apollo. Az athenaei Királyi leány a' bünnek helyére tevé ki gyümöltsét; kit Hermes Apollon kérelmére Delphibe vitt 's tett le, hol a' prófétáné által megtaláltatván felneveltetett, aztán szolgává rendeltetett a' templom körül. Később Kreusa a' Királyi székkel Xuthosnak jutott béréül egy győzedelemnek, mellyet ő Euboea némelly lakosain Athenae részére nyert. De mivel Kreusától magzatja nem lehetett, Delphibe folyamodott. Választ kapott, hogy a' kit a' templomból kimenet legelőszer találand elő, vinné

házába, mert ez az ő gyermeke. Viszszaemlékezett ekkor Xuthos ifjuságának egyik hibájára, 's midőn a' szent helyről kilépnék, a' templomi tselédben, ki épen ott forgott, fiát hitte 's vitte haza. Mivel pedig ez jött először szembe vele, a' jövetelről Ion nevet adott neki.

Lássuk most Ionnak, és az Iones népnek történetét. „Azt beszélik, mond Strabo *) Libro VIII. cap. VII., hogy Deukalionnak fia volt Hellen, ki Phthiában a' Peneos és Asopos közötti földön uralkodott. Országát legidősebb fiára hagyta; a' többit pedig elküldötte idegen földre, hogy szereznének magoknak birtokot. Közűlök Doros a' Parnassos tájéki Doriaikat telepíté meg, 's nevezte el magáról; ellenben Xuthos Erekhtheus leányát vette el, 's az úgy nevezett Tetrapolist szállotta meg Attikában. Ennek egyik fia Akhajos véletlen emberölés miatt számkiment Lakedaemonba, és az odavalóknak nevet adott: Ion fia pedig megvervén Eumolpos Thraxait olly tekintetre tőn szert, hogy a' kormányt neki adnák Athenae polgárai. Legelső dolga volt a' népet négy szakaszra osztani, mellynek egyikét a' földmívesek, másikát a' kézmívesek, harmadikát a' papok, negyedikét az őrök tevék. *Sok hasznost tselekedvén, róla nevezte magát a' tartomány.* E' föld annyira bővelkedett lakosokkal, hogy Athenae az Ionesek közűl Peloponnesosba gyarmatot küldhetne; melly *a' megszállott földet Aegialos helyett Ioniának, és a' lakosokat Aegialosiak helyett Ionesek nevezé*, maga tizenkét várasra oszolván szét. De a' Heraklidáknak viszszatértük után az Akhajaiaktól kiüzetvén viszszamentek Athenaebe; honnan Kodros fiaival Asiába költöztek. Itt, Kariának és Lydiának tengerre fekvő részén tizenkét várast építettek, ismét annyi részre felekezvén mint Peloponnesosban előbb."

---

*) Strabonis Rerum Geographicarum Libri XVII. Ad optimorum librorum fidem accurate editi. Tomi tres. Lipsiae, Ex officina Car. Tauchnitzii. 1819.

Álljon még itt öszvehasonlítás kedvéért kivonatban, Pausanias elbeszélése, Libro VII. cap. I. *) „Hellen holta után Xuthost többi testvérei kiüzték Thessaliából, ráfogván, hogy az apai kintseket lopva birná. Athenaeben állott meg, hol szerentséje lett Erekhtheus leányával egybe kelni, 's véle Ion fiút nemzeni. Erekhtheus holta után az örök felett pörlő ifjak Xuthost választák birájoknak is, ki a' kormányt Kekropsnak a' legidősebbnek ítélvén oda, a' többiektől futni kényszeríttetett. Aegialosba tért, hol meg is halt. Fiai közül az egyik Akhajos segítséget nyervén Aegialosban, és Athenaeben viszszatért Thessaliába az ősi örökbe. Ion fia pedig az Aegialosiak és Selinus királyok ellen hadat gyűjtött. Selinus az örök igéretével és leányával kérlelte meg. Tehát apósa holta után annak székébe ül, felesége nevére Helike várasát építi, és a' lakosokat a' maga nevéről nevezi. Ion Attikában halt meg; ivadékai pedig addig követték őtet birodalmában, mig az Akhajaiaktól maradhattak. Mert e' nép, melly Lakedaemonban és Argosban lakott, ezen székeiből a' Doresek által kizaklattatván követséget küldött az aegialeai Ionesekhez olly kérelemmel, hogy fogadnák be őtet had nélkül. Meg nem hallgattatott. Tsata. Tisamenes az Akhajaiak királya elesik; de népe győz, 's az Ioneseket Helike várasba zárja, majd alku szerint elereszti. Az Ionesek Attikába mennek, hol az athenaebeliek Melampos királyokkal együtt szivesen láták őket a' Doresek nagy hatalma miatt, de főképen Ion érdemiért, ki az eleinteni tsatát megnyerte. Utóbb Kodros fiai Medon és Nileus (mások szerint, Neleus) nem osztozhattak az uraságon. Delphibe. Pythia Medon részére felelt. Nileus tehát az egyéb Kodridákkal Asiába indúlt, magával vivén az athenaei önkénteseket, de legtöbbeket az Ionok közűl.“

*) Pausaniae Graeciae Descriptio ad optimorum librorum fidem accurate edita. Tomi tres. Lipsiae. Ex offic. C. Tauchnitzii 1829.

Ennyit erről tzélunkhoz képest szükségesnek és elégnek tartok.

I. RÉSZ.

Ion, Iones neveknek származata és jelentése a' görög irók szerint.

1. §.

Ion név jelentése.

Pausaniasnál Libro VI. cap. XXII. olvashatni, hogy Olympiához Heraklea helység, és mellette Kytheros folyó ötven futamatra esik, a' melly folyóba egy forrás szakad, és a' forrásnál Nymphák temploma. Aztán oda veti: *Ὀνόματα δὲ ἰδίᾳ μὲν ἑκάστῃ τῶν Νυμφῶν Καλλιφάεια, καὶ Συνάλλαξις, καὶ Πηγαιά τε καὶ Ἴασις, ἐν κοινῷ δὲ σφισιν ἐπίκλησις Ἰωνίδες. λουομένοις δὲ ἐν τῇ πηγῇ καμάτων τέ ἐστι καὶ ἀλγημάτων παντοίων ἴαμα. Καλεῖσθαι δὲ τὰς Νύμφας ἀπὸ Ἴωνος λέγουσι τοῦ Γαργήττου, μετοικήσαντος ἐνταῦθα ἐξ Ἀθηνῶν.* Az az: „*Neveik a' Nympháknak különkülön, Kalliphaeia, Synallaxis, Pegaea és Iasis; közösen pedig Ionideseknek hivatnak. Ha e' forrásban bármi nyavalygók és sinlődők megfürdenek, meggyógyúlnak. Neveztetnek a' Nymphák, mint beszélik, Iontól Gargettos fiától, ki Athenaeből költözött ide.*“ — Nem keresem nagyon, ha ez az Ion, kit Pausanias Gargettos fiának mond, volt-e azon Ion, kitől az athenaebeliek, aegialeiak és asiabeli Ionesek nevet kaptak: mondhatnám, hogy az volt, — a' mit azonban másoknak hagyok, kik az Ionesekről és történeteikről kimerítőleg fognak tanítani; elég, hogy itt Ion névre, még pedig olly nevezetes személyére találunk, kitől Nymphák költsönöztek nevet, 's meg vagyok győződve, hogy ha valami jelentése van egyiknek, a' másiknak is épen azon jelentése van, minthogy a' Gargettos fia is Ion, valamint Xuthosé is Ion, és most nyilván kimondom, hogy Pausanias szavai szerint az Ion név valami hasznos és gyógyító jelentést foglal magában.

Tudnillik egy orvos viznek Nymphái vannak; aztán ezek Ionideseknek neveztetnek; továbbá e' nevet Iontól kapták; végre közöttök egyik épen Iasis nevet visel. Fejtse meg bár valaki Pausaniasnak helyét azon világ nélkül, melly itt következik. Van a' görögben egy ige, melly régenten ἰάω, öszvevonva ἰῶ vala, később pedig ἴάομαι, öszvevonva ἰῶμαι lett. Ezen görög igének épen a' magyar gyógyítok felel meg. Vegyük annak egyik részesülőjét a' régi divat szerint, lesz ἰάων, öszvevonva ἰων. És már készen van Gargettos fiának neve, mellyből e' származtatás után igen könnyü Pausaniasnál a' különben érthetetlen dolgot magyarázni. Minden kétséget kizár az ἰαμαζα szó, meg az Iasis Nymphának neve. Mind a' kettő tagadhatatlanúl ἰάω ige származéka, 's úgy tetszik tsak azért állanak ott, hogy Ion névnek jelentését kifejtsék.

Épen e' dologról, épen azon helyről szól Strabo is, noha rövidebben, midőn irja Libro VIII. cap. III. *Οὗ τὸ τῶν Ἰωνιάδων Νυμφῶν ἱερὸν, τῶν πεπιςευμένων θεραπεύειν νόσους τοῖς ὕδασι.* Az az: „*Hol az Ioniades Nymphák temploma van, kikről azt hiszik, hogy vizeikben nyavalyákat orvoslanak.*“ Nem fejtegeti Strabo az Ioniades nevet: mert szükségtelennek tartja, minekutána megirta, a' mit elmondánk. Az orvos viz, 's az Ioniades szó egy sorban sokkal érthetőbb, mintsem hogy tovább kellene a' dologról szót veszteni, 's Ioniades névnek gyökerét ἰάω igében és Ionban iskolailag mutogatni.

Nem mondok tán épen megvetendőt, ha ide teszem, hogy vitatásunk mellett hartzol azon neve is, melly Iont Apollo fiává teszi. Az orvos Istennek igen helyesen tulajdoníthatni orvos magzatot. Mert nem gondolom, hogy Euripides tsalhatatlanúl mondá; Ἴων, ἰόντι θῆθεν ὅτι συνῆντετο; Az az: *Ion, mert apjával első akadt öszve.**) Nagy merészség, 's tán valamivel több volna állítani, hogy Plato, midőn egyik darabjában hosszan fejtegeti a' hellen ne-

*) Euripidis Tragoediae. Lipsiae 1811. v. 831.

veket, nem tudott görögül; Cicero pedig, midőn hasonlót tselekedett, nem értette Róma' nyelvét: de Euripides itt, Plato meg Cicero itt és amott szintúgy lengeteg helyen építkeztek, valamint Dio Cassius, midőn a' Pannonokat *Rongyosoknak* hüvelezi.

2. §.

Iaso.

Vannak némelly görög szók, mellyek egy részről majd atyafiasak az Iones népnévvel, majd igen hasonló kiejtésüek: más részről pedig kétségen kivűl az *ἰάω* igéből származnak. E' szavak között leginkább érdemli figyelmünket ezen négy: *Ἰασὼ*, *Ἴασος*, *Ἰησῆς*, *Ἰάσων*.

Az elsőt feltalálhatni Aristophanes' Plutosában ezen versekben: 703—4.

Ἰασὼ μέν τις ἀχολυθῆσ' ἅμα
Ὑπηρυθρίασε, χ' ἡ Πανάκει' ἀπεχράφη. Azaz:
Némelly Iaso pedig követvén egyszersmind
Elpirúlt, 's Panakeia elfordúlt. *)

Tudva van, mit tsinál Aristophanes a' tulajdon nevekkel. Most tsak arra emlékeztetem kedvező olvasómat, mint bánik ő Madaraiban a' *Medos* névvel, és más helyen miként tsinál a' *Skytha* szóból *Skythae*-nát, és hová tzéloz vele. Midőn az idéztem versekben Iaso nevet említ, aligha szintígy nem tzéloz a' Ionesekre, 's közöttök valamelly aszszony személyre. Mert: 1) Iaso igen megegyez a' Ionesek nevével. Legalább Ioniát valaha Ias néven hivták, melly szó valamint Ionia szóval egy gyökerü, ugy az Iones névvel is. 2) Ott áll a' *némelly* névmása, melly igen alkalmasan mutat népnévre. 3) Az elpuhúlt Ioneseknek itt elpirúlást igen ügyesen tulajdonít gúnyolódva. De hagyjuk el az athenaei pajzán szinészt. Ha nem tzélozna is ő az Ionesek nevére, mi ezen Iaso névben magunk találhat-

*) Aristophanis Comoediae. Tomi tres. Lipsiae. Excudit Carolus Tauchnitz. 1812.

juk azt fel. Mert ha Iazyx és Iazyges és Gaza nevekben a' kiejtésnél fogva is Iászokat, az az, Ioneseket látunk, mennél inkább az Iaso névben, melly a' Ász névhez amazoknál sokkal inkább hasonlít.?

De hogy Aristophanes e' nevet más részről gyógyító jelentésben veszi, 's ἰάω igétől származtatja, kitetszik onnan, mert Panakeiával teszi egy gondolatsorba. Ha más példát is keresünk erre, Pliniusnál találhatunk, ki Libro XXXV. 40. §. 31. ezeket irja: *Tales sunt cum Aesculapio filiae, Hygeia, Aegle, Panacea, Iaso,* *) és Pausaniásnál Libro I. XXXIV. Βωμός ἐξιν Αφροδίτης, καὶ Πάνακείας, καὶ Ὑγείας, ἔτι δὲ Ἰασοῦς, καὶ Ἀθηνᾶς Παιωνίας. Az az: *Oltára vagyon Aphroditénak, Panakeiának, aztán Iasonak és Hygieiának, meg Athena Paeoniának.* Lehet-e akár Pliniusnál, akár Pausaniasnál másként venni az Iaso nevet, mint gyógyító jelentésben? Épen nem: mert mindenütt orvos Istenségekkel áll egy tsoportban, 's így mindenütt a' sokszor említett görög igére néz viszsza. Az orvos Istenségek között Aphrodíte tehetne tán kifogást: de ha meggondoljuk, miképen a' régiek mennyei és köznépi Aphrodítét esmertek, és e' helyen a' mennyei Aphrodítét veszszük, nem lesz nehéz ügyünkön segíteni. Különben elég ismeretes azon vers, mellyben Aphrodíténak majd rontó, majd gyógyító erő épen úgy tulajdoníttatik, mint a' bornak és ferdőnek.

3. §.

I a s o s.

A' Iasos név is igen hasonlít az Ionesek nevéhez, a'mint tudnillik ez másként Ias szóval rokon, sőt már meg van mutatva azon értekezésben, melly a' Ászokról, mint Toxotákról, Ionokról, Pannonokról, Pelasgusokról, Paeonokról és Hellenekről

*) Caii Plinii Historiae Nat. Libri XXXVII. Tomi V. Lipsiae. 1830.

elmélkedik, hogy az Iasos szó nem csak hasonlít a' Iász, vagy is Iones népnévhez, hanem azzal egy eredetü is. Ez tehát igaz. De a' Iasos név soha sem jelentett egyebet, mint a' mit ἴαω ige származéka jelenthet. Mert ha ezen versben:

Σῶσος καὶ Σωσὼ Σωτῆρι τόνδ' ἀνέθηκαν,
Σῶσος μὲν σωθείς, Σωσὼ δ' ὅτι Σῶσος ἐσώδη,

a' soso és sosos neveket egy gyökérből kell származtni, a' mit ugyan értelmes olvasó tagadni nem fog: akkor a' Iaso és Iasos nevekről is igy kell itélnünk.

A' szófejtés itt is kedvez tehát nekünk: de ha világosabb bizonyítás kell, szóljon ismét Pausanias. Igy szól ő libro V. cap. VII. „Rhea, most született fiát Zeüst az idai Daktylosokra bizta, kik máskép Kureteseknek hivattak. Ezek a' Kretai Idáról költöztek Olympiába. Neveik: „Herakles és Paeonaeos, Epimedes, Iasios és Ida." És libro V cap. XIV. *Ἱδρύηται δὲ (βωμὸς) καὶ τοῖς Ἡρακλέης τοῖς ἀδελφοῖς Ἐπιμήδει, καὶ Ἴδᾳ, καὶ Παιωναίῳ τε καὶ Ἰασῳ.* Az az: ***Van oltárok Herakles testvéreinek is. Epimedesnek, Idának, Paeonaeosnak és Iasosnak.*** Ezen utóbbi helyen Iasos, ki előbb Iasios vala. Részszerint hogy kitessék miképen szoktak a' Görögök egy-egy nevet változtatni; részszerint hogy több Iasos személyt ismerjünk, álljanak még itt némelly helyek. Hesiodos énekli a' Theogoniában:

Δημήτηρ μὲν Πλοῦτον ἐγείνατο, δῖα θεάων,
Ἰασίῳ ἥρωϊ μιγεῖς' ἐρατῇ φιλότητι
Νειῷ ἐνὶ τριπόλῳ, Κρήτης ἐν πίονι δήμῳ. Azaz:
Demeter ugyan Dust szülte, jó Istenné,
Iasios hőssel elegyedvén szerelmes barátságba
Háromszor forgatott telken, Kretának kövér földén. *)

Diodorus Sic. pedig épen e' dologról beszélvén Libro V. 77, Hesiodos Iasiosát Iasion néven említi, mondván: *Ἰλοῦτον δὲ γενέσθαι φασὶν ἐν Τριπόλῳ*

*) Hesiodi Ascraei opera. Lipsiae. MDLXXII. v. 968. pag. 194.

τῆς Κρήτης ἐκ Δήμητρος καὶ Ιασίωνος. Az az: ***Mondják, hogy Dús a' kretai Tripolosban légyen Demetertől és Iasiontól.*** *) Hogy Diodor Tripolost másképen veszi, mint Hesiodos vevé, mellesleg említem. Iasion ezen személy Strabonál is (Excerpta ex Libri VII. fine) e' szavakban: *Κεραννωθέντος δὲ Ἰασίονος διὰ τὴν εἰς Δήμητρα ἁμαρτίαν.* Az az: ***Hanem villámmal sujtatván le Iasion Demeter ellen elkövetett vétkéért.***

Azonban akar Iasosnak, akar Iasiosnak, akar Iasionnak olvassuk Pausaniasnál Herakles testvérét, az minden esetre bizonyos, hogy e' név egyebet szerinte nem tesz, mint a' mit vitatunk. Ugyan is 1) testvérei mind hasonló értelmü névvel birnak. A' Herakles szót ugyan ide tsavarni nem lehet: de irja Strabo, hogy Herakles Kurusló személy volt; Diodor. Sic. pedig ezt is irja, 's még azt is hozzá teszi, hogy Herakles nevével az ő korában is nagyon sokat babonáztak az aszszonyok. Epimedes betü szerint felügyelőt tészen: kár hogy róla egyébb világosítást nem adnak. Paeonaeos gyógyítót jelent, mint alább tisztán ki fog tetszeni; Ida értelmét pedig, akarhol vette, maga magyarázza Pausanias, midőn utána ezt irja: *Τὸν δὲ τῆ Ἴδα βωμὸν Ἀκεσίδα ὑπὸ ἑτέρων οἶδα καλέμενον.* Az az: ***Ida oltáráról tudom, hogy azt mások Gyógyítás oltárának hivják.*** 2) Az idai Daktylosok általában sokat használtak az emberi nemnek; a' mit Diodor. Sic. Libro V. 64. e' szavakkal bizonyít: *Δόξαντας δὲ μεγάλων ἀγαθῶν ἀρχηγοὺς γεγενῆσθαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, τιμῶν τυχεῖν ἀθανάτων.* Az az: ***Mivel az emberi nemmel igen nagy jót látszának tenni, halhatatlan tiszteletet nyertek.*** A' Kuretesekről, kiket az idai Daktylosokkal sokan öszvekevernek, irja: *Διενέγκαντας δ' αὐτὰς συνέσει, πολλὰ τῶν κοινῇ χρησίμων καταδεῖξαι.* Az az: ***Különös okossággal birván sok hasznosat fedeztek fel közre.*** Az idai Daktylosok és Kurete-

*) Diodori Siculi Bibliothecae Historicae quae supersunt. Lipsiae 1829.

sek ezek szerint tsak hasznos hivatalu személyek valának. Itt mondom ki, hogy a' Iones népnév alatt *gyógyító*, *hasznos* és *jó* értelem fekszik. Hanem hogy ezen helyen is megállapítsuk Pausanias szavainak, különösen pedig a' Iasos névnek gyógyító jelentését, juttassuk eszünkbe, hogy az idai Daktylosok, és Kuretesek nem tsak egymással szoktak feltseréltetni, hanem többször egyeknek vétetnek a' Korybantokkal is. Úgy de irja Plato: De Legibus Libro VII. *Καὶ αἱ περὶ τὰ τῶν Κορυβάντων ἰάματα τελοῦσαι.* Az az: *És a' Korybantok orvoslásait folytató asszonyok.* *) Végre 3) mivel a' Iasos nevet görög Irók hozzák fel, görög szónak kell azt venni, mig eldönthetetlen okokkal ki nem lesz viva, hogy máshonnan inkább származhatik, mint a' honnan Ion származik.

4. §.

Iésus.

Sokan feszegették már e' kérdést: Vallyon a' Iésus név, mellyen több személyek ismeretesek, honnan ered? Matthias Flacius ezen szótól származtatja: יָשַׁע — *salvare.* Ugyan ő mondja, 's boszszonkodva, hogy Osiander Iehovah névtől hozza le, egy betünek közbe vetésével, 's némelly változtatással. Alig ha hijában nem boszszonkodik Flacius; mert Osiander, ha nem tudta is tisztán kifejteni, a' mit állított, az alábbiak szerint valót beszélett. Én azt tartom, hogy a' Iésus név, neveztessék bár így akarki az ó és új testamentomban, egy szó a' Iasos szóval. Mert ha azon Iésusnak, kit üdvözítőnknek vallunk, két görög nevü tanítványa lehetett; ha az egész új testamentom görög nyelven van megirva: nem gondolhatni, miért ne lehetett volna a' Iésus név is görög eredetü. Főképen, midőn az a' Iasos névvel felette közel egy kiejtésü. Tudnillik valamint Iason nem tsak Iason, hanem Ieson is: úgy Iasos

*) Platonis opera Tomi I.—VIII. Lipsiae. Editio stereotypa.

is nem tsak így állhat, hanem a' ioniai beszédmód szerint szükségképen Iesost irtak. Ha pedig Iésus szó a' Iasossal egy szó, akkor tsemetéje, legalább attyafia lesz az Ion személy, 's az Iones nép nevének. „A' régi férfi és aszszony nevek egyik nemzettől a' másikhoz által szoktak költözni bevétel és elfogadás, vagy költsönözés által. Így jött a' Iéson, másképen Iésus és Iáson tulajdon név keletbe Palaestinában is, a'mi annál könnyebben megtörtént, mennél valóbb, hogy Ionesek, az az: Iászok laktak egyenesen Palaestinában is."

De a' Iésus név az újtestamentomi szent irások szerint gyógyítót tesz. Szent Máténál (I. Rész. 21. vers) irva vagyon: *Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτῦ ΙΗΣΟΥ̃Ν· αὐτὸς γάρ σώσει τὸν λαὸν αὐτῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.* *) Az az: *Szülend pedig fiat, és hivod őtet IÉSUS néven: mert ő gyógyítja meg a' maga népét büneitől.* Azt fogják mondani olvasóim, hogy hivtelenűl tettem oda *σώσει* ige helyébe a' gyógyítja igét: én pedig kérem őket, tegyék ki a' görög szót magyarúl olly pontosan, mint szükséges. Én legalább annak megfelelőt nem tudok. *Szabadítani?* ennek más görög ige felel meg. *Üdvözíteni?* a' mai jelentés szerint legalább, ez sem tesz eleget. *Megváltani?* ez is más képzetet foglal magában. Még legjobban kinyomja a' *megtartani* ezen igét; számtalan helyet lehetne erre felhoznom: de szent Máté versébe ez sem alkalmas. Ha tudósaink engedelmével szabadna, azt mondanám, hogy a' *σάω* és *ἰάω* igék eleve nem különböztek egymástól, valamint a' *salvo*, mellyel a' latán fordítás él, sem különbözött *sano* igétől. És így, midőn világos, hogy a' *σώσαι* ige IÉSUS nevének magyarázata, világos az is, hogy a' ditső név gyógyító jelentésű. A' tselekedetekben (Rész IV. vers 12.) ezt olvassuk: *Οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.* Az az: *Nec enim*

*) Novum Testamentum. Studio et labore Stephani Curcellaei. Amstelodami 1699.

aliud nomen est sub coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri. Hogy itt IESUS név értetődik, kitetszik az előbbiekből; de viszont, hogy itt ismét gyógyítást tesz a' σωθῆναι ige, az is bizonyos a' 10-ik versből, melly így szól: *Tudva legyen mindnyájatok, és az egész Israël nép előtt, hogy a' Nazareti Iesus Kristus nevében, kit ti megfeszítettetek, 's kit Isten feltámasztott halottaiból, áll ez előttetek egészségesen* (ὑγιὴς). Ugyan azon könyvnek XIX. részében a' 13-ik versben a' Iésus névnek erejéről így foly a' beszéd: Ἐπεχείρησαν δὲ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες· Ὁρκίζομεν ὑμᾶς (διὰ) τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει. Az az: *Igyekeztek némellyek a' tsalárdkodó zsidó kiesketők közül a' gonosz lelektől megszállottakra felmondani az Ur Krisztus nevét, mondván: Erőltetünk benneteket Iesus (neve) által, kit Pál hirdet.* Itt is gyógyító név a' Iesus szó. A' IX. résznek 34-ik versében pedig ez vonja magára figyelmünket. Ἰαταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· Aeneas, *megyógyít téged Iésus, a' Krisztus* (neve). Végét szakasztom ennek a' X. rész 38. versével. Ἰησοῦν ... ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας:.. *Iésust ... a' ki általméne jókkal halmozva és meggyógyítva mindeneket.*

Hogy a' Iésus név hít által gyógyított némelly idézett helyek szerint, semmit sem árt vitatásunknak. Mert az egészből az következik, hogy így is gyógyítás értelmü az, 's úgy is, ha gyökerére nézünk.

5. §.

Iason.

Hogy Iason név személyt tesz a' Ionesek közül, azt máshonnan tudjuk. De hogy e' név ismét gyógyító jelentéssel terhes, ismét világos. Midőn róla ismereteket gyüjteni iparkodtam, ohajtottam helyre találni, hol Iason mellé olly kifejezés lett volna téve, melly annak orvos, vagy ha tetszik,

gyógyász jelentését igazolná. Mivel illy szerentsés maig nem lehettem, *) ezentúl is figyelmezni fogok arra: most megelégszem azzal, hogy más jelentésü melléknevet sem láttam oda téve, mellyből Iasonnak egyéb értelmet kellene adni. Ellenben a' szótárok igen is kedveznek nekem. Cornelius Schrevelius a' Iason tzikkely alá ezt veti: *Nomen viri Gr. sanaturus;* Riemer pedig: *Heiler, Arzt. N. p.* — De a' Mythologia is tanítja, hogy ama hires Iason, ki Thessaliában született, honnan Ion atyja is eredett, és ki az arany gyapjuért hajózott, nem eleitől fogva viselte e' nevet, hanem azolta, hogy Khiron hires Kentaurostól az orvosságban oktatást vett. *Ut primum infantiae annos excessit, Chironi fingendus traditus est, qui eum sollicita cura eduxit, et arte medica erudivit . . . Iasoni antea Dolomedi nomen fuit: Iasonis adpellatio apud Chironem adhaesit.* **)

A' Tudományos Gyűjtemény 1829-ik évi folyamatában a' VII-ik kötet 56—57 lapjain ezeket olvassuk: *Plutarchus is irja egy Trallianus nevü Parthus férfiuról:* Ἰάσων ὄνομα, Τραλλιανὸς; Az az: „*Egy Iász, kinek neve Trallianus.*“ *E' Parthus férfiunak mostanig a' magyarázók kéntelenek voltak két nevet, ugymint Iasont is, és Trallianust is adni. Mert a' Iason névben nemzeti nevet még tsak képzelni sem tudtak. Pedig, hogy a' Parthusok valóban igen hires Iászok, az az, Sagittariusok valának, azt nem tsak számtalan Görög és Római Classicus Irók, hanem mindegyik Parthus pénz is hirdeti, minthogy mindegyik Parthus pénzen egy Iász, vagy is Nyilazó ül.*

E' sorok megdöntik épületünket. Hanem igen örűlök, hogy figyelmemnek jelét mutathatom. Plutarkhos Iasona nem Parthus férfiu, hanem Kariá-

---

*) Sajnálom, hogy az egész verset nem olvashatom ott, hol Orpheusból ez van kiirva: Ἰάσονος ἕνεκα φλιήρων. *Iásonnak szeretet poharai miatt.*

**) Philippi Jos. Holle Mythologia. Budae 1798. pag. 188.

nak Trallis, vagy Trallae nevü várasából eredett görög nyelvü alakos volt, 's azon, a' győzedelmes Parthusokra nézve örvendetes, a' tsatavesztett Rómaiakra nézve pedig gyászos alkalomra jelent meg a' Parthusok között, midőn ezeknek fejedelme, ki maga is értette a' görög nyelvet, örömében mindenféle mulatságnak helyet adott. Hogy ez a' Iason görög születésü férfiu volt; kitetszik avagy tsak onnan is, mert a' Parthus fejedelem a' Parthus mulattatóknak Parthus ajándékokat osztott, holott Iasonnak görög talentomokkal fizetett. A' Trallianos szó Iasonnak hazáját jelenti. Plutarkhosnak idézett helyét én így fordítom: *Név szerint Iason Trallis várasából.*

6, §.

Panionia, *Panionion.*

Általköltözvén a' Ionesek Athenaeből Asiába, jónak találták külső veszedelmek biztosabb megelőzhetése végett szövetségbe állani. Tizenkét várasnak lakosai tsakugyan megkötötték az egyességet, Poseidon tiszteletére egy helyet szenteltek fel Mykalében, 's ünnepet rendeltek *Panionia* név alatt, mellyre évenként egybe gyülekeztek. Ezen szövetségnek *Panionion* nevet adtak, melly minden Ionesek öszveségét teszi.

Hogy a' *Panionia* és *Panionion* nevekben nyilván fen vagyon az Ion név, mellynek gyógyító értelmet tulajdonítottunk, mindenki látja. Ha tehát igazat vitattunk eddig, az is igaz lesz, hogy e' két szóról sem lehet különben itélnünk. A' mit azonban más honnan is erősíthetnl. Mert hogy Apollo az orvosságnak Istene volt, 's leginkább jóslataival szokott gyógyítani, minden olvasóm régen tudja. Másképen Apollo a' Napnak Istene is volt, sőt épen Apollot tartották Napnak a' pogányok. Természetesen: minthogy a' földön mindenek a' fényadó és melegítő Napnak köszönik naponkénti ételeket 's tenyészteket. Ezen Apollo Delos szigetében született,

tett, és tiszteltetett legrégebben 's legfőképen, hova minden tájékról siettek a' népek. Így küldöttek a' Hyperboreosok évenként szüzeik által terméseikből zsengét, mellyet előbb ugyan ezen szüzek vittek Delosba, későbben pedig letették azt a' szomszédok határán, melly tartományról tartományra szállíttatván, végre Apollon templomába jutott. Hogy ezen Hyperboreosok azért tselekedték-e ezt, mivel Ionesektől eredtek, nem tudom: az bizonyos, hogy Delost egyedűl a' Iones nép látogatta. Bizonyítja Homer, ki Apolloról így énekel: *)

Ἀλλὰ σὺ Δήλῳ, Φοῖβε, μάλιστ' ἐπιτέρπεαι ἦτορ,
ἔνθα τοι ἑλκεχίτωνες Ἴαονες ἠγερέθονται,
αὐτοῖς σὺν παίδεσσι καὶ αἰδοίῃς ἀλόχοισιν.
οἳ δέ σε πυγμαχίῃ τε καὶ ὀρχηθμῷ καὶ ἀοιδῇ,
μνησάμενοι τέρπουσιν, ὅταν στήσωνται ἀγῶνα.
φαίη κ' ἀθανάτης καὶ ἀγήρως ἔμμεναι ἀνὴρ,
ὅς τότ' ἐπαντία σεῖό τ' Ἴαονες ἀθρόοι εἶεν·
πάντων γάρ κεν ἴδοιτο χάριν, τέρψαιτο δὲ θυμὸν,
ἄνδρας τ' εἰσορόων, καλλιζώνους τε γυναῖκας,
νῆάς τ' ὠκείας, ἠδ' αὐτῶν κτήματα πολλά.

Az az:

Még is Delosnak, Phoebe, leginkább örvend szived,
Hol neked a' hosszu köntösü Iaonesek gyülekeznek
Magokkal gyermekeikkel, és szemérmes hölgyeikkel.
Ők tégedet ökölbajjal is, és tántztzal, meg énekkel
Szorgalmasan ketsegtetnek, midőn játékot rendelni fogtak.
Bizony halhatatlanok és mindég vénülhetetleneknek mondaná,
Ki akkor oda vetődnék, mikor laonesek tsoportoznak.
Mert mindenek diszét látván, lelkét gyönyörködtetné,
Férfiakat szemlélvén, és szép övü asszszonyokat,
Valamint a' gyors hajókat is, és azoknak sok gazdagságát.

*) Homeri Hymni et Epigrammata. Edidit Godofredus Hermannus. Lipsiae. 1806. v. 146. lap. 15.

Az athenaebeliek is küldöttek évenkint butsút, mint arról Plato Phaedonában vagyunk tudósítva. Olly szent volt pedig e' szertartás nálok, hogy azon időponttól fogva, mellyben a' hajót a' pap elkészíteni kezdé, senkit sem volt szabad addig kivégezni, míg az viszsza nem tért: nyilván azért, hogy mig egy részről a' gyógyítás Istenének szolgáltak, más részről az embernek életében orvosolhatatlan kárt ne tennének. Valamint Homer tsak a' Iaonesek gyülekezetéről beszél, úgy világos, hogy az athenaebeliek is mint Ionesek hajóztak évenként Delosba. Épen ide vág a'mit Thukydides ír *) (Libro III. 104). *ἦν δέ ποτε καὶ τὸ πάλαι μεγάλη ξύνοδος ἐς τὴν Δῆλον, τῶν Ἰώνων τε καὶ περικτιόνων νησιωτῶν.* ***Volt valaha és régen is Delosban nagy gyülekezetek a' Ioneseknek és szomszéd szigeteknek.*** Ionesek lehettek e' szigetek lakosai is. Mert tudjuk, hogy az Asia és Európa közötti szigetek Hellenek földéről népesíttettek meg. Különösen irja Diodor. Sic. (V. 81.), hogy Makareus Lesbos (régen Issa) szigetnek fejedelme más népeken kivűl Ioneseket kormányozott; ki gyarmatot küldött Khiosba, Samosba, Kosba, Rhodosba, melly szigetek mivel igen sok javakkal bővelkedtek (*Διὸ καὶ Μακάρων ὠνομάσθησαν Νῆσοι. Ἔνιοι δέ φασιν αὐτὰς Μακάρων Νήσους ὠνομάσθαι ἀπὸ τῶν Μακαρέως καὶ Ἴωνος παίδων*), azért ***Boldogok szigeteinek neveztetnek. Mások azt mondják, hogy Makarok szigeteinek hivattak Makareus és Ion fiairól.*** — Ismét egy példa, melly hibásan irják le nevünket a' Görögök, és mint szoktak minden legkisebb alkalmat használni, hogy az idegen neveket görögökké tegyék. Itt a' ***Magyar*** szó Boldog-nak fordíttatik, mert hasonlít kiejtése á' *μακαρ* szóhoz. De erre most nints gondom. Tsak azt mondom még, hogy a' יהוה nevet valaha Pipi-nek mondották a' görög irók, mivel, a' zsidó betüket balról olvasva, hasonlít a' görög *Πιπι*-hez.

---

*) Thucydidis de Bello Peloponnesiaco Libri Octo. Cum indice Historico. Curavit Antonius Richter. Lipsiae 1826.

Apollo tehát a' Ioneseknek legtiszteltebb Istene volt. Még itt nints helye kimondani, miben áll Apollo, és a' Ionesek között a' szorosabb viszony. Annyit magunktól tudunk már, hogy minekutána némelly vélemények szerint Ion Apollo fiának mondatik, tsak ez okból is kötelességeknek ismerték az Ionok, Apollót és testvérét annyi, és olly hires templomokkal és ünnepekkel megtisztelni, mennyit és minőket görög ország nem mutathat.

7. §.

Paeon, másképp: Paion.

Hogy *Paeon* az Istenek orvosát jelenti, tudva Homér ismerőinél. De neveztetett e' néven Apollo is, mint gyógyító Isten, 's ennek fia Asklepios, kit a' monda szerint Zeüs villámmal sujtott le Hadesnek azon panaszára, hogy holtakat támasztván fel, az az, lemondott betegeket gyógyítván ki, az alvilág népesedését akadályozá. Még egy éneket is tett az Istenek tiszteletére, minden jóért, és minden roszsz ellen. Méltó erről megjegyezni, mit Plato vendégségében olvashatni. „Mindég nehezteléssel mondja nekem Phaedros: Hát nem méltatlanság e, oh Eryximakhe, hogy midőn más egyéb Isteneknek a' költők énekeket és paeonokat készítettek, Erosnak, ekkora és illy hatalmas Istennek olly sok költő közűl egy sem irt soha semmi ditséretet?"

Παιὼν-ból származik 1) *παιώνιος* melléknév, melly mindig valami *hasznosat* és *gyógyítót* terjeszt elő; mint például amaz anthologiai versben: *Χρυσὸς ἔρωτος ἀεὶ παιώνιος.* 2) *παιωνία* melléknév, a' *παιώνιος*-nak nőneme; melly ismét valami *orvos* személyhez szokott járúlni; mint például, fellebb Pausaniasnál két helyet is olvastunk, hol ezen szó Athena vagy is Minerva mellé van téve, kiről tudjuk, hogy a' régieknél első orvosságnak tartott olaj feltalálója 's gyámistennéje volt. De Plutarkhosnál is Lykurgos szónok életében mondatik: *Ἐστιν αὐτῶν τὰ μνήματα ἄντικρυς τῆς Παιωνίας Ἀθηνᾶς.* Az az: *Em-*

lékeik (Lykurgosról és ivadékiról foly a' beszéd) *a' Paeonia Minervának állnak általellenében.* *) Ugyan azon Athena ez, ki másszor Pausaniasnál Libro I. cap. XXIII. és XXX. meg Lykurgos Töredékeiben **) így jön elő: *Ἀθηνᾶ, ἐπικλησιν Ὑγιεία.* Máskor pedig valami nagyhasznu dolgot jelent, mint Pliniusnál, ki *Paeonia* név alatt egy igen hasznos növevényt ir le, és többszer emleget. 3) *Παιώνιον*, melly azonképen orvoslati jelentéssel bir, példáúl Aeskhylosnak ezen szavaiban: *Ὅτῳ δὲ καὶ δεῖ φαρμάκων παιωνίων.*

Valljon miért neveztetik az Istenek mennyei orvosa Paeonnak? Miért adatik e' név Apollonak, és Asklepiosnak mint a' gyógyítás leghiresebb gyakorlóinak? Miért neve egy éneknek minden jóért, és minden roszsz ellen? Hogyan lehet a' *παιώνιος*, *παιωνία*, *παιώνιον* melléknév valami hasznos dolognak, vagy gyógyító személynek mellékneve? Homerről már régen ki van mondva (p. o. Strabo által), hogy ő egy szót sem vetett üresen oda, hanem minden pontnak megadá saját értelmét: mi értelmet adott tehát a' Paeon névnek, 's a' belőle származóknak? Kérdések, mellyekre eddig egyik Szótárnok sem tudott megfelelni: értem Schreveliust, Schneidert, Riemert. Olly balságra is vetemedett már valaki, hogy a' kérdezett nevet *παίω* igéből származtatja; mivel ezen ige annyit tesz mint *ütni*, és mivel némelly betegek ütlekekkel gyógyíttatnak. Azt mondom én, hogy a' *Παιὼν* név ezekből ered: *πᾶς*, *πᾶσα*, *πᾶν*; és: *ἰάω*. A' szó eredetiképen *Πανιῶν* volna, 's belőle *πανιώνιος*, *ία*, *ίον* származnék *mindengyógyító* jelentéssel: hanem belőle egy alkalmatlan betünek (*ν*) kivetésével, mit a' kényes görög, sőt sokszor a' magyar fül is megkiván, lett *Παιῶν*, neve a' mennyei gyógyásznak; ebből pedig

*) Oratores Attici opera et studio Gulielmi Steph. Dobson. Londini. 1828. Tomo 4. pag. 376.

**) U. o. pag. 484.

παιώνιος, -ία, -ιον mellékneve némelly orvos személynek, vagy egy 's más hasznos dolognak.

Azt beszélik pedig, hogy egy régi történetiró e' szavakat hagyta megirva: ***Paeones; natio ingens circa Istrum per longum incolens ab Iapodum populis supra Dardanos protenditur. Hi Paeones a Graecis, a Romanis Pannonii adpellantur.*** Dio Cassius pedig ezt jegyzi meg: *Οι, δὲ Παννόνιοι νέμονται μὲν πρὸς τῇ Δαλματίᾳ ... Τῶν δὲ Ἑλλήνων τινὰς τἀληθὲς ἀγνοήσαντες, Παίονας σφᾶς προσεῖπον.* Az az: ***A' Pannoniosok pedig laknak Dalmatia felé ... Hanem a' Hellenek közűl némellyek, nem tudván a' valót; őket Paeoneseknek hivák.*** *) És már meg van magyar Tudós által ellenmondhatlanúl mutatva, hogy Magyar, Erdély és Moldva országokban több ezered olta laktak ősei a' Iones, vagy is Iász nemzetnek: valamint az sem szenved többé kétséget, hogy a' Paeonesek (helyesebben, Pajonesek) valóban Ionesek valának. A' miből azt is lehet állítani, hogy a' melly nemzet Herodotnál Panioniában lakott, az, Dio Cassius szerint, Pannoniában is tartózkodott. Akaróm mondani: Panionia = Paeonia = Pannonia.

Tudva lévén tehát egy részről, hogy ***Paeon*** szó a' Görögöknél orvos személy neve; más részről pedig egy-egy személyé a' ***Paeonesek*** közűl: hogy ***Paeonia*** a' Görögöknél valami hasznos és gyógyító jelentést foglal magában; mászszor meg a' ***Paeonesek*** hazájának neve: nem mondhatni-e méltán, hogy illyen öszvetalálkozás vaktában alig történhetett, hanem a' görög irók a' Paeones név alatt ἴαω igének tsemetéjét gyanították lappangani? Főképen midőn történeti igazságon épűl, hogy e' két nevet a' Görögök közűl némellyek egymással feltserélték. Beszéli ugyan is Herodot **), hogy egykor a' Stry-

*) Cassii Dionis Cocceiani Historiae Romanae quae supersunt. Lipsiae. 1818. Libro XLIX. 36.

**) Herodoti Halicarnassei Historiarum Libri IX. Lipsiae. Libro V. cap. I.

mon viz mellett lakozott Paeonok, kik barbárok, a' Perinthosiak ellen támadtak, kik Görögök valának. A' Paeonesek jóshelyen kérdezkedtek, miképen lehetnének győztesek a' tsatában? Választ kaptak, hogy, ha az ellenséget akkor támadnák meg, mikor ez neveket fogná említeni. A' nyugvó Paeonokra üt Perinthos hada, megzavarja, megkergeti; aztán énekre fakad örömében. Hallatára az éneknek. „Most van ideje a' mi hartzunknak!" riadák a' Paeonok; 's fegyverre. Perinthos vert hadat fogadott falai közé. — Kiki tudja, hogy a' Perinthosiak éneke nem lehetett egyébb, mint ama hires paeon ének, mellyet a' Görögök minden jóért, és minden roszsz ellen, főképen pedig tsata előtt Aresnek (Mars), tsata után pedig Apollónak szoktak zengeni. És ime! ezen énekben nem tsak a' Paeonesek ismerik meg tulajdon neveket: hanem megismeri Herodot maga is, sőt megismerte az is, ki a' jóslatot szent helyen adá.

8. §.

Paean, helyesebben Paian.

De a' *Paion* görög szó nem tsak így volt divatban, hanem helyette *Paian* is iratott; és adatott disznévűl főképen Apollonak, vagy jelentett éneket minden jóért, és minden roszsz ellen. Volt Paeana minden Istennek; sőt voltak nemzeti Paeanok is. Aeskhylosnál Agamemnonban a' Furiák Paeana említtetik. Xenophon és Plutarkhos Paean szóval teszik ki a' barbaroknak hartz előtti, és utáni énekeiket. Szóval: Paeon és Paean ugyan egy eredetü, és jelentésü szavak.

Ha már a' Paean szót és annak értelmét tsak ennyire is tudjuk; aztán pedig eszünkbe jut, hogy Athenae városában egy demos vagy is néposztály volt Paeania, helyesebben Paiania név alatt, mellynek egykor Demosthenes legtündöklőbb fénye vala, ki ezen osztályból eredvén, egy költő által Paianiai tárogatónak tisztelteték: mit fogunk e' demos nevé-

nek származtatásakor egyebet mondani, mint a' mit felebb a' Paeon és Paeonia nevekről mondottunk, hogy tudniillik itt megint öszve van a' gyógyítást jelentő név keverve a' Iones népnek nevével? Mert noha Paian és Paiania nevekben az Ion név nints olly tisztán kitéve, mint azt a' Paion és Paionia szavakban láttuk, de más részről az is tudva vagyon, hogy a' Ionesek közűl egy-egy férfi személyt nem tsak Ion hanem Ian, és ismét egy-egy aszszony személyt nem tsak Ionis, hanem Iana néven is szoktak nevezni, — mint ezt hiteles kútfők után beszélik a' szótárok. Valamint tehát Herodot Panioniája és Panioniona Ionesek öszveségét tette: úgy teszi azt nem tsak a' Paionia, hanem a' Paiania név is; és valamint a' Panionionban az Ion szó gyógyítok értelmü görög igétől ered: úgy ered a' Ian név is.

Vagy tán kételkedünk még arról, hogy a' *Paiania* ugyan egy, vagy legalább közel egy volna *Panioniával?* De hát miért volt ezen Paiania nevü demos épen a' Pandion nevü felekezetben? Lám e! a' leányaiban szerentsétlen Pandion Athenae királya vala, kitől az athenaei tiz felekezetek közűl egyik Pandion nevet kapott. Hátha ezen Pandion név épen Paniont tészen? Ha a' Thukydidesnél többszer előfordúló *Dion* név Ionesek várasát tette, — a' mit már tsak figyelmetlen fog tagadni; ha Strabo, midőn irja: *) „*Ἀθῆναι αἱ Διάδες, κτίσμα Ἀθηναίων*“, athenaei Ionesek Athenaejéről szól, — a' mit szinte bajos volna kétségbe hozni: akkor az a' Dion rész is *Iont* foghat tenni a' Pandion névben. Nevezetes Demosthenes Koronájának 9-dik fejezete ezen vitatásra nézve. Ez áll ott: *Φυλῆς πρυτανευούσης Πανδιονίδος*; az az: *A' Pandioni felekezet elölültekor.* Jegyzékbe teszi Taylor, — kihez hasonló bajnokot sokat ohajtok Hazámnak, — hogy egy párisi derék példányban a' *Πανδιονίδος* helyett ez áll: *Διοννσίδος*, vagy *Διοννσιάδος*. Hogy többet ne mondjunk, ezen különbség arra mutat, hogy a' Görögök Pandion ne-

*) Libro IX. cap. I.

vét és Dionysos (Bakkhos) nevét azért keverték el egymással, mivel mind a' kettő között valami atyafiságot sejdítettek. Lásd bár Demosthenesnek Midias ellen mondott remek beszédét, hol a' magyarázók egy jóslatnak homályából, úgy tetszik, tsak azért nem tudtak eddig kivergődni, hogy Hazánk valamellyik fijának maradjon e' ditsőség. — Aztán az Apostolok tselekedetiben R. XIX. v. 28. ez van irva: *Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις τῶν Ἐφεσίων.* Az az: ***Nagy Artemise az Ephesosiaknak.*** E' helyet a' latán fordítás így adja: ***Magna Diana Ephesiorum.*** Látjuk már, hogy az ásiai Ioneseknek legnagyobb Istennéjét Artemisnek nevezék a' Görögök, — ugyan azt az Artemist, kit a' Latánok Dianának neveznek. Plinius is írja egy templomról Libro III. Cap. XII. ***Dianium, Graeci Artemisium dixere.*** Sőt Strabo görög nyelven is írja és megtartja a' Diana nevet, midőn Artemisnek egy Spanyolországi templomáról így szól: *Καλεῖται δὲ Διάνιον, ὅτον Ἀρτεμίσιον.* Az az: ***Hivatik Dianionnak, vagy is Artemisionnak.*** *) Ha már megismerjük, hogy a' Diana név tsak más kiejtése a' Iana névnek, mellyen a' Jonesek közűl egy egy aszszony személyt szoktak érteni a' Görögök: meg fogjuk ismerhetni azt is, hogy a' Pandion név is tsak más kiejtése a' Panion névnek, melly ez szerint a' Paiania nevü demosra teljes világot áraszt.

Ha egyedűl Paeon meg Paeonia tenne gyógyítást is, népet is, talán nem szóltam volna; mert illy találkozások, ha felette ritkán is, de még is történhetnek: hanem midőn Paean és Paeania is nem tsak gyógyítás, de nép, még pedig Iones nép jelentéssel bir; és midőn Aristophanesnek ezen verseiben,

Lamakhos. *Ἰὼ ἰώ, Παιὰν, Παιὰν.*

Dikaeopolis. *Ἀλλ' οὐχὶ νυνὶ τήμερον Παιώνια;* **) a' Paean és Paeonia szavakat feltserélve látjuk: akkor, úgy hiszem, méltó volt itt is gyanítani, mit eddig megállapítani kivántunk.

*) Libro III. Cap. IV. pag. 255.
**) Acharn. v. 1212.

9. §.

Ioniai tenger.

Onnan származik a' Ionesek neve, honnan az Ioniai tengernek neve; és annyit tesz egyik, mint a' másik. Olly igazságnak veszem ezt, mellyről kételkedni senki sem fog. Már pedig Aeschylosnál így szól Iohoz Prometheus:

Χρόνον δὲ τὸν μέλλοντα πόντιος μυχὸς,
σαφῶς ἐπίστασ', Ἰόνιος κεκλήσεται
τῆς σῆς πορείας μνῆμα τοῖς πᾶσι βροτοις.

Fordíthatni.

Következő időkben a' tengervidék,
Jól megjegyezd, Ioniusnak hivatni fog
Minden halandó által átkelted miatt. *)

E' helyet kétképen érthetni. 1) hogy mivel Io arra vala általkelendő, tehát majd ezen *menetelről* veszi nevét a' tengertájék, minthogy menni = *ἴεναι*, és menő = *ἰὼν, ἰοῦσα, ἰὸν*. Nevezetes e' magyarázat azért is, mert felebb érintettük már, hogy Euripidesnél is *menetelről* kap nevet Ion Xuthos fia. Ezen származtatásra ver Pindarnál is eme rövid kifejezés: *Ἰόνιος πόρος*. Sőt úgy tetszik Moskhos is ide néz, midőn 2-dik Eidyllionában énekli: *Ἰναχὶς Ἰὼ .... φοιταλέη δὲ πόδεσσιν ἐφ' ἁλμυρὰ βαῖνε κελεύθα, Νηχομένη ἰκάλη.* Az az: *Io Inakhos leánya ... ügyelgő lábaival sós pályára lépett, úszóhoz hasonló.* Nem külömben Theopompos is. Mert írja Strabo Lib. VII. Cap. V. *φησὶ δὲ ὁ Θεόπομπος τῶν ὀνομάτων τὸ (Ἰόνιος) μὲν ἦκειν ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς ἡγησαμένου τῶν τόπων ἐξ Ἴσσης τὸ γένος.* Az az: *Mondja Theopompos, hogy a' neveknek egyike (Ioniai) férfiutól jön, ki Issából vezeti le nemzetségét.* Úgy tetszik Theopompos többet is beszélett Issáról, és azt Ion nép nevével egy eredetü szónak tartotta, mellyet a' menetelt jelentő görög igétől ereszt le. Végre Horátznál az *Io vaga* is tüstént eszünkbe jut. — 2) hogy Io nevétől, a'mint

*) Aeschyli Tragoediae. Lipsiae. 1829. Prometheus. v. 838.

az itt áll, nevezendi majd a' maradék a' tengert. Ugy tetszik azonban, hogy így is *ἰέναι* igétől véli eredettnek az Io nevet Aeschylos. De tsak azért, mert onnan valahogy le tudta tsigázni. Aeschylos előtt Io majd annyival hamarább élt, mint talán mi előttünk Aeschylos: könnyen megbotsáthatunk tehát neki, ha szavat fejtegetvén megtévedett; azért pedig köszönetet mondunk hamvainak, hogy idézett verseiben alkalmat ád arról meggyőződnünk, hogy az Ioniai tengeröböl a' sokszor említett személy nevétől költsönözött nevet. Mert hitelesen megmutathatni már, hogy Io név hasznos és gyógyító, sőt jó jelentést foglal magában, melly valamint a' tőle és róla neveztetett tengernek nevében meg van, úgy meg van a' Iones népnévben is. Mert

1.) Irja Pausanias Libro II. Cap. XVI. *Ἰὼ μὲν οὖν Ἰάσου θυγάτηρ, εἴτε ὡς Ἡρόδοτος ἔγραψεν, εἴτε καθ' ὃ λέγουσιν Ἕλληνες, ἐς Αἴγυπτον ἀφυκνεῖται.* Az az: ***Ió tehát, akár mint Herodotos irta, akár mint a' Hellenek mondják, Egyiptomba költözik.*** Bizonyítja ezt Holle Mythologiája is lap. 51—52 ***Ammo Libyae Rex cum frumenti inopia laboraret, transmissa in Cretam colonia regnum in insula fundasse dicitur, genuisseque filium Iovem; ab Iove raptam Io Inachi II. seu Iasii filiam ac in Aegyptum deportatam . . hancque ab Aegyptiis dictam Isidem.*** Io ezekben Iasos leányának tartatik. Ha felebb Iasosról valami hiteleset mondottunk, mondhatjuk már most Ioról is, hogy az ő neve bizonyosan *ἰάω* igétől ered. Azt legalább senki sem fogja tagadni, hogy az Iasos és Io nevek rokon származatuak.

2.) Io Egyiptomban Isisnek neveztetett el, és ime, Diodor. Sic. ezen Egyiptomba szakadt 's Io helyett Isis nevet kapott személynek legfőbb ditséretét abban találja, hogy az orvosságnak igen széles ismeretével birt. Szerinte Isis halottakat támasztott, az az: mint Asklepios, lemondott betegségeket gyógyított meg; sőt a' halhatatlanságnak szerét is felfedezte, a' mi ismét tsak gyógyítási ügyességet

tesz. Ez is elég lehet; ha pedig több kell, mondhatnók, hogy ez az Isis már akkor is járatos volt e' mesterségben, midőn még apja házánál tartózkodott és Io nevet viselt. Végre mondhatnók, hogy talán másként Iasisnak hivatott, — a' melly név igen közel jár betüire és hangzására nézve Isis szóhoz.

3.) Mindenek vallják, hogy Io argosi királyi leány vala. Pedig Argosról Aeschylos így szól: *)

Αὐτῆς δὲ χώρας Ἄπίας πέδον τόδε
Πάλαι κέκληται φωτὸς ἰατρῦ χάριν.
Ἄπις γὰρ ἐλθὼν ἐκ πέρας Ναυπακτίας
Ἰατρόμαντις παῖς Ἀπόλλωνος, χθόνα
τήνδ' ἐκκαθαίρει κνωδάλων βροτοφθόρων.

Fordíthatni:

Magának Apia tartománynak a' neve
régolta van keletben orvos férfitól.
Tudniillik Apis, jósorvos, Appollon fia,
Naupaktoson felűli honból eljövén
megtisztogatta a' földet bestyéitől.

Aeskhylos szerint Argos Apiának neveztetett Apisról, ki a) Apollo fia volt, b) orvos. De azt is tudjuk, hogy Argos másképen Iason Argosnak is hivatott. Nem azt kell-e, nem lehet-e azt mondani, hogy Argos Apiai földnek Apis nevéről, Iason Argosnak pedig Apis orvosi készségétől kapott nevet? De Io apja is Iasos volt. Ebből is lehetne a' dologhoz valamit következtetni, ha tudnók, vallyon ez az Apis nem volt-e másképen Iasos; és ha nem, valljon hamarább lakta-e Argost mint Io apja? Hanem e' régiséget idő szerint rendbe szedni akarni nem kerűlne kevesebb dologba, mint ha személyes történeteinket a' gyermekkor első napjaitól ez óráig felszámlálni kedvünk jönne. —

Ennyit az Ion és Iones neveknek származatáról a' görög irók szerint. Lesznek olvasók olly egészségesek, kik boszonkodni fognak, hogy egy egész nemzetet, még pedig magyar nyelvü nemzetet, Orvossá tettünk. Próbáljunk megbékélni.

*) Hiketides. v. 260...

II. Rész.

Ion és Ionesek neveknek eredete és jelentése magyar szófejtés szerint.

1. §.

Hagyomány.

Az Ionesek eredetét és neveknek jelentését olly vastag homály fedi, hogy vagy tsak azt is nyereségnek kell tartanunk, mit, főképen ezen utolsóról, némiképen hitelesen mondhatunk. Görögök közé vezet bennünket mindjárt azon első vonás is, melly őket a' történetek régibb korában érinti: később pedig az európai görög földről, úgy tetszik, egészen eltünnek, 's Asiában elgörögösödve lépnek fel. De ha nem idegenkedünk a' hagyományokra figyelmezni, mellyek emberek szájából lassanként a' könyvekbe mentek által: talán lelhetünk olly pontra, mellyen megállapodván, az elmult időnek setét hazájába némelly biztos pillantatot vethetünk. Azt tartom, hogy nem megvetendő szikra az, melly nekem szemembe tünt. Felteszem azt hazám oltárára: ott égjen, ha megérdemli, vagy ott alugyék el, ha áldozatnak elégtelen.

Irja Herodot, ki ditső munkáját mindnyájunk tudtára legtöbbnyire közbeszédből szerkeztette öszve, hogy az Athenaeből Asiába került Ionesek aszszonyokat nem vittek magokkal, legalább azok nem, kik Miletos városát szállották meg: hanem a' Kar férfiakat, mint Miletosnak előbbi lakosait kitsintől nagyig leöldösvén, a' Kar aszszonyokat foglalták el hitvesekül. Mi történik? A' szerentsétlen hölgyeket engedelmességre birta a' sanyaru szükség, de fájdalmokon a' lehetségig tágítani ohajtottak. Tehát fogadást tettek, 's leányaikat is kényszerítették arra, hogy új férjeiket soha neveken nem nevezendik. — Ezt beszéli Herodot, kétségkivül hagyományból.

Mitsoda boszuállás, midőn egy keserves aszszony ura nevének elhallgatásával bünteti azt? És miért tartották ezt épen *minden* Kar aszszonyok?

A' Ionesek Athenaeből általmentekkor *Jó* nevet viseltek. Tudták pedig a' szónak jelentését e' Kar asszonyok, minthogy magok is alkalmasint magyar nyelvü nép valának. De mivel a' kegyetlen Ionesek felette nagy roszszat követtek el az említett öldökléskor: azok, kik a' keserüséget legközelebb érezték, méltatlanoknak tartották őket a' szép nevezetre. — Nem gondolnám, hogy Herodotnak ezen előadását egy hamar alkalmasabban meglehetne magyarázni. És talán ő annyit mondott e' kevéssel, a' mennyi az ő korában korán sem volt érthetetlen: mivel nem egészen homályos azon állítása, hol a' Ioneseknek négy külömböző nyelvekről beszéltében nyilván ki mondja, hogy e' négy nyelv még akkor is divatban volt, mikor ő irt; és így divatban lehetett a' Ioneseknek magyar nyelve is, mellyből az ő rövid sorait még akkor könnyü volt megérteni. Vagy, ha ez nem áll, megelégszünk avval, hogy ő a' régi kornak ezen borzasztó történeteit és annak következését nekünk feloldandó tsomó gyanánt irva hagyta.

Mászszor ismét a' Ionesekről irván a' Kyros idejebeliekről azt beszéli, hogy e' nevet minden más Ionesek szégyenlették 's hívatni azon teljességgel nem akartak: holott a' Panioniaiak fő ditsőségeknek tartották azt, meg is tagadták minden ollyan Ionesektől, kik a' szövetségen kivül valának. Igen! mert Jó, Erős, Derék nemzetet jelentett a' Ionesek neve: a' Kyros idejebéliek pedig gyenge, erőtlen és korts Ionesek voltak, — mit az akkori történetek hiven viszhangoznak. Ide tévén még egy tanunak, *) kivel én könyveim között nem birok, véleményem szerint épen ide vágó ezen szavait „*Διαβέβληται γὰρ τὸ ὄνομα τῶν Ἰώνων εἰς μαλαχιαν*" és annak magyarázatát tehetősebbeknek ajánlván, tovább megyek.

2. §.

D i s.

Zeus vagy Dis néven nevezték a' Görögök azon Istent, kit a' Rómaiak Jupiternek mondának. Ezen

*) Thukydides Scholiastája.

Dis kétségen kivűl a' magyar *Jó* szótól származott; a' mi kitetszik a' következőkből.

1.) Nints név akármi gazdag nyelvnek birodalmában, mellyen a' legfőbbb Valót olly méltán lehetne tisztelni, mint a' magyarban a' Jó szó, másokban pedig az ennek megfelelő. Mert noha az Istennek sajátságai mind véghetetlenek és semmi különbség nintsen köztök, mint a' halandóéi között vannak: még is a' Jóság olly tulajdon benne, melly minden egyebet, a' mit róla tsak gondolhatni, teljesen kifejez és magában foglal. Azért, midőn a' Jehova nevet illy sokféle képen olvassák a' legelső Tudósok: *Juba*, *Jabe*, *Jevo*, *Jahoh*, *Jave*, *Javo*, *Jaod*, *Jaou*, *Jao*; méltán mondhatni, hogy a' Jehova név eleve korán sem annak a' nemzetnek nyelvéből vette eredetét, mellynél később divatban maradt, — főképen azért, mert ezen nemzetnek nyelvén a' mindennapi magyarázatok szerint e' tiszteletes szónak alig van valami határozott értelme: hanem származott egy olly nemzet nyelvéből, melly tudós Férfiu alapos vizsgálati szerint már Abraham előtt virágozott. Diodor. Siculusnál önnön, alexandriai Kelemennél, Hieronymosnál, Origenesnél pedig más szemeivel láttam a' Jehova nevet Jao-nak olvasva. Nem tökélletesen így mondja e ki a' Palótz a' Jó magyar szavat? Ha nálunk másképen neveztetik a' megnevezhetetlen, tsak oda mutat, hogy valamelly körűlmény egy igen jó szokás helyett más elég jót teve mindennapivá, mint az számos szavainkkal megtörtént, mellyek vagy teljesen nintsenek többé, noha idők előtt kellett lenniek, vagy tsak itt és amott vannak még divatban, némellyek tsupán a' szókönyvekben. A' magyar *jó* szótól származott valaha a' Magyarok Istenének Jó neve; felmaradt még nálunk, néha jóra néha rosz dologra is illesztve; felmaradt a' *Jehova* névben; felmaradt a' *Jovis* névben. Ha igaz, hogy a' Németek is jót jelentő szóból tsinálták a' nálok Istent jelentő szavat, úgy ők ezt tsak a' magyarból fordították. És ezen Istent jelentő Jó név az, mellyet a' görög maga nyelvére Δις = Dis alakban fogadott el.

2.) Pausaniasnál történetileg vagyunk tudósítva, hogy Jupitert, Neptunust és Plutót egyiránt Disnek szokták nevezni a' Görögök közűl némellyek; Aeskhylosból pedig tettlegi példát hozhatnánk fel, sőt Plutonak Dis nevét a' Rómaiak is megtartották néhol irásaikban, példáúl Virgilius ezen versben:

Noctes atque dies patet atri ianua Ditis.

Tudnivaló, hogy az allag Istene (Deus inferorum) *Πλουτων*nèven ismeretes a'Görögöknél legközönségesebben. De az is mindjárt szembe tünik, hogy ez a' *Πλουτων* név *Jószágost* jelent. Mitsoda szó lehet valljon az a' *Dus* szó a' magyaroknál? Bizonyára eredeti kintsünk az nekünk, és lett ezen már ismeretesebb szóból *jó*, melly majd *jós* = *jószágos*, majd *javas*, majd *jóság*, majd *jóságos*-ra változott. Ha pedig *Dús* szó onnan vagyon, akkor *Dis* meg ebből keletkezett; mert a' betük majd egyek, 's a' jelentés szakasztott az itt, a' mi ott. A' Görögök ezen Plutont, másképen Dist, *Hadesnek* meg *Adesnek* is szokták hivni. E' nevekben aligha nem *A' Dus* vagy *A' Dis* fekszik elfeledve. Mellesleg érintem, hogy túl a' Dunán nevezetesen a' Bakony alatt közönséges beszéd ez: *Disze* van a' buzának: a' melly szó egy részről eredetileg jó-ból van lefejtve, más részről Jupiternek, Neptunusnak, Plutonak nevével ugyanegy, — valamint a' Dús szóval is.

3.) *Διϛ*-ből ered ezen mellék név: *δῖος*, *δῖα*, *δῖον*. A' *Divinus* melléknevet, sőt az *Isteni*-t is igen sok helyen használják ugyan, főképen a' Költők: de a' Görög talán még is legtovább megy. Nem elég neki azt mondani: *δῖα θεάων*, *δῖος Ἀχιλλεὺς*. *δῖος Ὀδυσσεὺς*, *δῖος Ἰήσων*, *Ἀμφίονα δῖον*: még a' folyó beszédben is, és a' legmindennapibb esetekben hasznát vették, úgy, hogy meg nem foghatni, miképen bitangolhattak egy olly melléknevet annyira, melly a' legnagyobb Isten nevéből vette származását. De a' legkülönbeknél olvasni illyent, legkülönösebb. Midőn Homernál e' szókra jövünk: *Δῖος ὑφορβὸς* = isteni Kondás; Theokritnál pedig: *Δῖος ἀροτρεὺς* = isteni Szántó; a' fordító nagyon megszorúl. Tudok egy

pár példát, melly a' δῖος-nak magyar fordítását adja: mindenikben szorongás mutatkozik, mert mindeniknek szerzője gyanította, hogy δῖος melléknévvel a' Görög soha sem akart többet mondani, mint a' mit Tinódi a' *jó* szóval mondott ezen helyeken: ***jó magyar Ország, jó vitéz Losontzi.*** — — De Dis ugyan egy szó a' *Jó*-val 's így baj nélkűl magyarázhatni Homernak és Theokritnak felebbi helyét.

4.) Aristophanes Fellegiben v. 1468. e' sorok állnak:

A. Ναὶ ναὶ, καταιδέσθητι Πατρῷον Δία.
B. Ἰδὲ γε Διὰ Πατρῷον. ὡς ἀρχαῖος εἶ.
Ζεὺς γὰρ τις ἔστιν; A. Ἔστιν. B. Οὐκ ἔστιν γ', ἐπεὶ
Δῖνος βασιλεύει, τὸν Δί' ἐξεληλακώς.

Fordíthatni:

A. ***Igen! tiszteld, betsűld az Ősi Dist.***
B. ***Ihol: Ősi Dis! beh ótska vagy.***
Hát volna Zeüs? A. Van. B. Nintsen ő ugyan;
Mert Dinos Országol kiüzve Dist.

Játszik itt Aristophanes szokása szerint, 's elméssége abban áll, hogy a' Dis vagy Zeussel Dinos nevet teszi általellenben. De mitsoda elmésség volna ez, ha tovább is meg akarnók tartani a' Dinos szavat, melly *örvényt* tesz, 's ez helyen a' fejünk feletti végetlen tért? Ennek a' szónak Dissel máskint semmi köze, hanem tsak a' hang tesz valamit, melly a' Dinosban és Disben egy kevessé megegyez. Jobb lesz, ha Δῖνος vagy Δεῖνος = *örvény* helyett Δεῖνος = ***Rosszszat*** irunk és értünk. Ekkor már az elmésség Aristophaneshez igen is méltó lesz, 's mutatni fogja, hogy a' Dis név egyenesen jó jelentést foglal; ezen kivűl pedig a' hangnak hasonlatossága is megmaradt. — Igazságos észrevétel ez, ha Aristophanes a' Disnek jó jelentéséről valamit tudott: a' mit azonban nehéz megmutatni, — ha tsak ismét a' hagyományhoz nem folyamodunk. Est Traditio? Nihil quaere amplius.

3. §.

3. §.

Dis, mint a' Ionesek Ősi Istene.

Úgy tetszik, Aristophanesnek most magyarázott szavai tisztára vezetnek bennünket. Dis ott az Athenaebeliek ősi Istenének mondatik; és másoktól hallottam, hogy Aristophanes Scholiastája is erősiti ezt, midőn ama' versekre e' magyarázatot irja: *Γιμᾶται παρ' Αθηναίοις Ζεὺς πατρῷος καὶ Ἀπόλλων, διὰ τό πρώτους ὑποδέξασθαι τὼ θεὼ εἰς τὴν χώραν, καὶ θυσίας συνταλέσαι κατὰ φρήτρας καὶ δήμους καὶ συγγενείας μόνες Ἑλλήνων.* Az az: *Colitur apud Athenienses Jupiter πατρῷος et Apollo, quia primi Graecorum Deum utrumque in terram suam receperunt, tum et sacra fecerunt per tribus, populos ac familias cognatas.* l. Demosthenis Corona. Edit. Steph. Dobson. Cap. *μϛ'*. Itt Zeus úgy mondatik az Athenaebeliek ősi Istenének, mint Apollo. Már pedig más helyből tudjuk, hogy Apollót az Athenaebeliek, mint Ionesek tisztelték ősi Istenek gyanánt. Mondja ugyan is Platonak Euthydemos tzimü darabjához a' Scholiasta: *Φασί τινες, ὅτι Κρεούσῃ τῇ Ἐρεχθέως μιγεὶς Ἀπόλλων Ἴωνα ἐγέννησεν, ἀφ ὗ καὶ τὲς Ἀθηναίες ποτὲ Ἴωνας κληθῆναι, καὶ διὰ ταῦτα Πατρῷον ἀυτοὺς Ἀπόλλωνα ἔχειν.* Az az: *Mondják némellyek, hogy Kreusával Erekhtheus leányával keveredvén Apollon Iont nemzette, kitől is hajdan az athenaebeliek Ioneseknek hivattak; és azért nekik Apollon ősi (Istenek) vala.* Világosan tartsuk, hogy valamint Apollo azért mondatik az Ionesek ősi Istenének, mivel ősök volt nekik, a' mennyiben t. i. Ionnak atyja volt: épen úgy kell azt is venni, a' mi Zeüst az Athenaebeliek, vagy jobban a' Ionesek ősi Istenének mondá. — Hogy ennek kifejlesztése annál könnyebb legyen, egy pár szót kell még előre botsátanunk.

Zeus mondatik Aristophanes Scholiastájánál a' Ionesek ősi Istenének: hibásan. Mert Plato Kratylos név alatt irt munkájában a' Zeus és Dis nevek

között nyilván tesz különbséget, mondván: *Οἱ μὲν γὰρ Ζῆνα, οἱ δὲ Δία καλοῦσι*; az az: *kit némellyek Zennek* (mindegy a' Zeus-sel) *hivnak, azt mások Disnek nevezik.* Ugyan tsak Platonál Euthydemosban Sokratesnek olly tsinját látjuk, mellyből e' különbség ismét kitetszik. Sokratesnek ott egy fortélyos Sophistával van baja, ki kérdéseket rakott, 's mindég ollyanokat, hogy akarmi lett a' felelet, ő azt igen gonosz következtetésekre használta. Sokratest nagyon szerette volna megzavarni, de a' ki tseleiből mindég ügyesen fejtekezett ki. Végre, van-e, oh Sokrates, neked ősi Zeused? kérdé az álbölts. „Nints" lett a' válasz: mellyben Platonak egyik kiadója úgy megbotránkozott, hogy a' tagadó feleletre ezt irná: *His repugnare videtur locus Aristophanis Nub.* 1468. *ubi πατρῷος Ζεὺς legitur, qui et aliis locis memoratur.* De Sokrates itt tsak azért tagadta meg Zeüst, mert ha megvallotta volna, az előtte szent névből űzött volna bajtársa tsufot: magában pedig igen is tisztelte ő hazájának Istenét, hanem Dis névhez kaptsolta elméjét, a' melly név az idegen faggató előtt ugyan ismeretes lehetett, de Sokrates fortélyát észre nem vette.

Midőn tehát Jupiter az athenaei Ionesek ősi Istenének mondatik, nem Zeus, hanem Dis nevet kell vennünk. Mert ha ez a' Jupiter ősi Istene volt e' népnek: vagy úgy kell ezt érteni, hogy Jupitertől származtak az athenei Jónesek, — mint elébb Apolloról mondatott; vagy, hogy más valami viszony volt közötte és azok között. Az utolsó tsak abban állhat, ha a' Jonesek neve és a' Dis név eredetileg egy névnek vétetik; mert, hogy az athenaebeliek azért nevezték volna Jupitert ősi Isteneknek, mivel, a' mint felebb egyik Scholiasta mondá, legelőszer fogadták el tiszteletét, — ezt inkább megfordítva szükséges érteni. T i. azért fogadták be őtet más Hellenek között legkorábban, mivel ősinek tartották. Ugyan is Minerva legnagyobb tiszteletben állott náluk, 's tán legrégibb időktől fogva, de azért ősi néven nem neveztetett. — Az első is igaz; mert Dis

valóban ősök volt az athenaei Ioneseknek. Ugyan is Plato vendégségéhez a' magyarázó egy helyen ezt mondja: *Γίνεται γὰρ Δευκαλίωνος μὲν καὶ Πύῤῥας, ὡς δὲ τινὰς, Διὸς καὶ Πύῤῥας, Ἕλλην.* Az az: ***Lesz ugyan is Deukaliontól és Pyrrhától, vagy némellyek szerint Distől és Pyrrhától, Hellen.***

4. §.

Apollo.

Ha Dist magyar eredetü szóvá tettük, örömest tselekednők ezt Apollo nevével is, minthogy őtet is ősinek tarták az Athenaebeliek. De igen nehéz a' hajdankor meséiben igazságot keresni, találni pedig sokkal inkább. Azonban mivel hiedelmem szerént nem rosz végén' fogtam a' gombolyagot, lássuk hová vezet az bennünket.

Apollonak neve másképen Paian. Láttuk felebb minő értelemben vették azt a' Görögök. Ha gyógyító és orvos Istennek neve a' Paian név: azért nem következik, hogy gyökeresen görög név legyen; lehet az magyar eredetü szó is. Mert a' Paian és Paion nevekben Ian és Ion szavak tünnek szemeinkbe. Már pedig mind a' kettő épen azon betükből áll, mellyekből a' Ionesek közül egy egy személynek neve. Ha tehát a' Ionesektől kapta Apollo e' nevet; és ha a' Ionesek magyar beszédü nemzet valának: Jupiter, az az: Dis fijának nevét atyjáéval egynek tarthatjuk. És hogy Apollo másképen Iannak nevezteteti valaha, kitetszik onnan, mivel Italiában Ianus nevü Isten tiszteltetett, kit sokan egynek mondanak Apollóval. Nem akarom ujra előhozni, hogy a' Diana név, melly Apollónak leány testvérét fejezi ki, eredetileg Iana volt, — 's hogy ez szerint a' férfi testvér neve Ian névben divatozott.

Az Apollo névről, úgy tetszik, hihetőbben vitathatni, hogy ez az Isten magyar ember volt. Irja Strabo *Οὔλιον δ' Ἀπόλλωνα καλοῦσί τινα καὶ Μιλήσιοι καὶ Δήλιοι, ὅιον ὑγιαστικὸν καὶ παιωνικόν· τὸ γὰρ οὐλειν, ὑγιαίνειν· ἀφ' οὗ τό οὐλὴ, καὶ τό Οὐλέ καὶ τε καὶ μέγα χαι-*

ρε-ἰατικὸς γὰρ ὁ Ἀπόλλων. Fordíthatni: *Mind a' Miletosiak, mind a' Delosiak Apollót valami* Οὔλιος*-nak nevezik, az az: egészségesitőnek, és minden gyógyitónak; mert* οὔλειν *ige egészségesíteni tesz, honnan* οὐλὴ, *meg ama vers:* Οὖλε, *igen is üdvöz légy, — mivel Apollo gyógyító.* *) Hogy itt Strabo az Apollo nevet származtatja és jelentését fejtegeti, kitetszik a' következő szavakból, mellyekkel Artemisről így szól: Καὶ ἡ Ἄρτεμις ἀπὸ τῦ ἀρτεμέας ποιεῖν. Az az: *Artemis* (onnan neveztetik így) *mert épekké tesz.* Artemis nevéről, jól esik Strabonak a' görög nyelvből magyarázatot adhatni: szeretnők, ha a' Diana nevet próbálta volna illy szorgalmasan kitsombózni, mellyről még egyszer mondom, hogy annak gyógyító jelentését az Artemis név is igazolja. De az Apollo név lassabban megy neki. Szerinte Apollo név e' két szóból áll ἀπὸ és οὖλιος. Ez az οὖλιος szó pedig olly ritka 's olly ismeretlen szó a' görögben, hogy Strabo nem kételkedett azt többféleképen magyarázni. — De Apollo szakasztott magyar szó. Mert ez az Isten, ki e' néven hivatik, a' Nap Istene volt: melly mindent ápol. Úgy tetszik maga ez a' Nap szó is gyökere az ápolni igének. Mert ha apa és ápolni egymásból eredtek, akkor a' Nap szóhoz nagyon közel állanak. Tudniillik az N betü semmit sem tesz. Mert kit másképen Nap (Ip), és napa néven emlegetünk, azt a' palótz mai napig is *após*-nak és *anyós*-nak mondja. —

Ápol tehát a' Nap, és mivel Apollo volt a' Nap Istene, az ő neve Ápoló magyar szavunkból vétetett fel a' mythologiába.

Akkor szabad szófejtéssel élni, mondá Hazánknak jeles Történetbuvára, sőt kell is, ha a' szófejtés valóságos történeti igazság. Tehát nekem Apolloról ezeket mondanom ha nem kellett, legalább szabad volt. Mert hogy Apollo nevét türhetőn származtatom, kedvező olvasó megismeri. Mellettem áll a' história is, melly Apolloról, annak tiszteletéről nyilván szól; sőt azt is világosan tanítja, hogy ezen Apollót a' Ionesek tisztelték legjobban, és tsak nem

egyedül. Apollo Delosban született: mi ez egyébb, minthogy ő Jász fi volt? Apollo Athenaen keresztül Delphibe utazott: mit tesz ez mást, mint hogy az Európába általszármazott Iones népet követte? — Így van a' dolog Dissel is. Cicero csak három Jupiterről emlékezik: mások háromszázról beszélenek. E' sok közül egyet a' Ionesekre is lehet számítani. Hanem e' szövevényes tárgyat általmélkedni —mások fogják.

5. §.

Ἴαω, Ion, Paion, Paian, Jasos, Dis, Jó.

Most látjuk már déli fényben, miért tették a' Görögök gyógyító néppé a' Ioneseket. Azért, mert a' ἴαω igével 's annak származékival legügyesebben fejezhették ki azon régi nevet, mellyről nekik a' hagyomány homályos tudósítást adott. Tudniillik a' ἰαω ige maga is magyar eredetü szó 's a' *jó* magyar szóból van képezve. Hogy hogy? épen úgy jön a' ἴαω = *gyógyítok* görög ige a' magyar jó szótól, mint jön épen onnan a' mi *gyógyítani* igénk: a' mi tsak onnan is kisül, mivel nagyítás nélkül mondhatni, hogy a' görög szótárnak felette sok szavaiban minden erölködés nélkül magyarokra találunk.

Legelső és gyökér szónak tartom tehát a' *JÓ* szavat. Ebből eredett, vagy közvetetlenül ez volt a' Magyarok Istenének legrégibb neve. Az Istennek ezen Jó nevéből tsinálták a' Görögök a' *Dis* nevet. Ezen *jó* szóból lett a' görög ἰάω ige, melly a' palótz jaó-hoz nem tsak hasonlít, de vele mindenképen egyenlő is. Végre ezen sokszor ismételt görög igéből származtak a' *Jaso*, *Jasos*, *Jesus*, *Jason*, *Jeson* görög nevek; aztán, *Paian* és *Paian*, *Ion* és *Ian*, *Ianus* és *Diana*. —

Szabó István,
Karanta-keszii Káplán.

2.

Buda Városának September 2-dikán 1686-dikban történt megvételekor is megkülömböztetve vitézkedett a' Magyar.

A' Külföldi Írók Buda szerentsés megvételét kirekesztőleg tsak a' segéd Seregek vitézségöknek tulajdonítják; — magasztaltassanak ők érdemök szerént, nem bánom: tsak ösmerjék el a' Magyarok érdemöket is. Petneháziról ditsérettel emlékezik Hammer Jósef Úr „Geschichte des Osmanischen Reichs" tzímü könyvében, az 1686-dik évre: én meg eredeti két magyar Kronikám végén, eredeti levélből, mellyet magam olvastam, rövideden említettem T. Eörményesi Fiáth Péter Úrnak, a' Dunán túl lévő kerületi Tábla érdemes Assessorának, nagy érdemü Ősét; azt a' levelet tehát a' fönt tisztelt Úr szívességéből most egészen közölhetem, mellynek értelme szóról szóra ez:

Nos Paulus, Dei Gratia, Sacri Romani Imperii Princeps Estoras de Galántha, Perpetuus Comes in Fraknó, Regni Hungariae Palatinus, Judex Cumanorum, Aurei Velleris Eques, Comitatuum Soproniensis, Mosoniensis, Pest, Pilis et Solth Supremus Comes; nec non Sacratissimi Principis, ac Domini Domini Josephi, Dei Gratia, Electi Romanorum Imperatoris, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniaeque etc. Regis, Archi Ducis Austriae, Ducis Burgundiae etc. Intimus Consiliarius, Camerarius, Partium Regni Hungáriae Trans-Danubianarum, Confiniorumque Antemontanorum Supremus Generalis, et per dictum Regnum Hungariae Locumtenens Attestamur tenore praesentium significantes, quibus expedit, Uniuersis: Egregium Joannem Fiath Sacratissimae Caesareae, Regiaeque Maiestatis Inclytae Cancellariae Aulico Transylvanicae Consiliarium, et Referendarium Secretarium, praeteritis annorum decursibus,

durante scilicet Bello Turcico, primum quidem in Officio Capitaneatus unius Companiae Pedestris Ordinis Altefatae Suae Maiestatis Sacratissimae Praesidii Jaurinensis: deinde, dum ad Campum, et consequenter obsidendam *Budam* itum fuisset, in Suprema Vigiliarum Praefectura totius Peditatus Generalatus Jaurinensis, fidéliter constanter, ac fructuose desudasse adeo: ut *primus ex Hungaris* exstiterit, qui cum concreditis Eidem Sexcentis Peditibus, inter Tormentorum boatus, ac minorum Sclopetorum explosiones Approssas obsessae Urbis ingressus, sequenti die cum Turcis e Praesidio egressis fortiter, ac alacriter dimicavit, caesisque plurimis Turcis, cum exigua suorum iactura, in Fortalitium eosdem repulit; ac tandem adveniente exterioris Urbis Budensis assultus tempore, transcensis eiusdem Muris, in Hostem involavit, sicque Deo propitio, accedente etiam Peditatus Germanici robore, *eadem Ciuitas occupata est:* Sed et in aliis etiam quam plurimis occasionibus, se Martialem Virum remonstravit. Finito vero tandem Bello, Vice Comitis Officio in Jaurinensi et Comaromiensi Comitatibus functus, fidelia Suae Maiestati Sacratissimae, ac non minus fructuosa praestitit servitia; prout etiam in hoc, quod gerit, Officio, se fidelem exhibere non cessat. Quocirca Eundem tam Maiestati Suae Sacratissimae, quam Augustae Eiusdem Aulae, et Ministris, recommendantes, ad obtinendam Suae Maiestatis Gratiam, satis meritum esse affirmamus. Super quibus, praesentes Litteras nostras Attestatorias, et Recommendatorias, Eidem, et Suis Successoribus, futura pro promotione dandas duximus, et concedendas. Datum in Archi Ducali Civitate Vienna Austriae, Die Trigesima Mensis May, Anno Domini 1707, Paulus Eszterházy m. p. Stephanus Jeszenszky m. p. (L. S. Palatini.)

Eszterházy Pál Buda vívásakor jelen volt; tehát legjobban tudhatta, ki hogy vitézkedett: de hogy is adhatott volna nem tsak Ő Felségéhez, hanem a' Ministerekhez is szólló ajánló levelet, ha

nem a' Magyarok, hanem a' segéd Seregek voltak volna az elsők, — azonban említi ő a' Németeket is, kiknek segedelmökkel vétetett viszsza a' Város.

Podhradczky József.

3.

Javallat és figyelmeztetés a' most uralkodó nagy szárazságban a' Takarmányokra nézve.

Az idő mostoha, olly mostoha, hogy szomorú következésektől méltán lehet félni; a' legügyesebb 's tapasztaltabb gazda is ki van forgatva értelméből 's bizonytalansággal küszködik, mert ha eszébe jut a' mult télen volt nehéz teleltetése az állatoknak, 's most látja, hogy az őszi Vetések elromlanak, a' Tavaszihoz nints reménység, a' Legelő minden nap annyira szűkűl, hogy ha a' gondviselés nem könyörűl, nyáron éhhel vesznek el barmaink — a' télre gondolván, van oka rettegni a' gazdának 's félni minden tekintetben.

Jóllehet a' mi éghajlatunk alatt inkább számolhatnánk mi a' forró meleg napokra, mint az essős ködösökre, ugyan azért készűlve kellene lenni a' száraz nyárra is, — azonban a' mostani időjárás éghajlatunkhoz is rendkivűli, 's nem tsuda, ha a' készületlenségben félelemmel telünk el; — ha előre számolnánk illy esetekre, előkészületeket tennénk, 's mivel ezeket elmulasztottuk szomorú helyhezetünknek magunk vagyunk okai nagy részben, 's meg lehet a' Gondviselés ez által fog bennünket felébreszteni, a' természetben vizsgálódni, tapogatni, 's magunknak útat keresni; ez által fogunk felvilágosodni, 's kárunkon tanúlva kényteleníttetünk javunkat előmozdítani 's tzélarányosan rendelni, és azt, a' mit a' jobb belátásuak, tapasztaltabb elméjüeknek ajánlásokra, útmutatásukra megvetettünk, 's kinevettünk, a' természet erőltetésére kelletik elesmérnünk 's követnünk. A' Teremtő kezében van, igaz, az egész

természet, ő igazgatja a' miliard világokat, ő szab útat a' természetnek, megnyitja az egeket 's áldást botsát a' földre, vagy bezárja, 's aszállal sanyargatja a' földet; de ne feledjük el, hogy erre a' Mindenható sok eszközöket rendelt, mellyek által mi javunkat 's boldogságunkat munkálhatjuk, 's ha ezen eszközöket nem használjuk, vétkezünk; nyitva áll előttünk a' Természet, sok ezer dolgok hallgatnak az emberi ész 's erő parantsolatjára, szóllítsuk fel mind, 's ha mind ezeket megpróbáltuk, ki merítettük azt, a' mit a' Teremtések Úra az embernek tudni 's használni engedett, akkor, ha nem valósúl akaratunk 's nints áldás munkánkon — — áldozzuk magunk a' Teremtő tetszésére 's mondjuk azt, hogy mindent megtettünk, de az ég másképen rendelte! — de még semmit sem teszünk, még öszvetett kézzel várjuk az életet vagy halált, ne okozzuk a' természetet, ne az Istent, hanem magunkat, restségünket 's gondatlanságunkat!! —

Nagy világunknak hány tájékja van, mellyben a' forróság nagyobb, a' szárazság tartósabb, mint nállunk; 's még is mindenek bővségében vannak? mert ezek készen vagynak minden idő változásokra, földjeiket tzélarányosan mívelik, tsak országunknak némelly tájékjai is kevesebb gonddal vagynak, kik a' mesterséges réteket szaporítják, mint azok, kik az örökös kopár sivatagokat kaszálják minden javítás 's mívelés nélkűl. — Mit ér az idén egy mesterségesen készűlt Lutzerna, ha tsak 3-szor kaszáltatik is meg? Megfizeti a' reá tett költséget most gazdagon, mert nyári legelőt is ád, téli takarmányt is. Én bár pitziny vagyok az emberek között, de minden boldogságom abban állván, hogy embertársaimnak használjak, — egy szóval, nagyon szeretnék minden embert boldogságban látni, mivel senkinek semmit sem adhatok, kevés tapasztalásimmal akarok használni, 's segíteni a' szükségben; — 's úgy vélem, soha alkalmatosabb időben nem tehetném ezt, mint ma, midőn minden embernek szüksége van a' takarmányra.

A' Gabona vetéseket nints annyira hatalmunkban megmenteni az idő viszontagságai ellen, mint takarmányunk; az élelmünkre szükséges plánták sokkal több bajoknak is vagynak kitéve, mint a' barmaink táplálására valók, amannál néha legfejjebb valamit segíthet tsak az ügyes természetet esmérő gazda, de egészen meg nem mentheti: a' takarmányokat pedig mentheti 's szaporíthatja is, — egy hideg óra, egy dúló szél, egy jégesső, egy sebes zápor, egy forró nap, a' szárazság elegendők arra, hogy a' gazdának minden reményét letiporják, 's minden mesterségét megsemmisítsék; de a' takarmányt nem, — ha az őszi vetéseket a' tél elrontotta, segítünk a' tavaszi vetésekkel, 's pótolunk, eddig van minden tehetsége a' Gazdának 's itt megáll, 's szerentsés, ha a' tavasz kedvező; mert a' tavaszi bőv termés kipótolja az őszi hiányát; de ha a' tavasz is mostoha 's a' tavaszi vetések is elromlanak, nints hatalmában többé a' Gazdának gabonát állítani elő, itt meg kell esmérni tehetetlenségünk, 's megvallani, hogy egy felsőbb hatalomnak kezében vagyunk, a' ki minden iparkodásunkat semmivé teszi, — itt az egy Hajdina még a' remedium, hogy ha Junius végével, vagy Julius elején essők lennének, ez tenne némi pótlást, — annyit legalább, hogy pótoltatnék állataink abrakjok, 's a' szegénységnek kenyere lenne, és így a' szükség elmellőztetnék, — de a' takarmánnyal nem illy viszonyokban állunk.

Az olly időkben, midőn a' tél kövér volt 's a' tavasz is essős, ha 5, 6 hétig uralkodó szárazság van, nem olly félelmes mint az idei, — telünk száraz, 's kétszer tsalta elő a' füvet 's ujra elölte, ez már eléggé meggyengítette a' gyökereket, a' szeles tavasz ki vette minden nedvességét, a' forró meleg pedig megaszalta, 's bár hazudjak! de én azt hiszem, hogy az Alföld, bár ha megesősödik is Julius és Augustus, nem fog annyi sarjút kaszálhatni, hogy elegendő legyen, — egy kövér havas tél fogja földünk tsak helyre hozhatni, a' nyári essö nem. —

A' tavaszi vetések, mellyeknek szalmájok betses pótlék lenne, most olly roszszak, hogy az elvetett magot is kevés várhatja viszsza. — Zab, árpához épen nints reménység, — 's így hajdina tarlóban vetve, ez segíthetne a' földnépen.

Hallatlan az, hogy egy mázsa széna, 4, 5, 6 f. legyen tsak egy esztendei szűk idő után is, mit lehet tehát már várni a' jövő tavaszra, ha nem fogunk magunkon tudni segíteni? 's nem lehet-e rettegni, hogy ha egy korai kemény tél áll bé, Magyar Országnak olly szépen felemelkedett birka 's barom tenyésztését egyszerre megtsökkenti, vagy el is pusztítja? Ha a' mesterséges rétek készítésén iparkodnánk, ha földjeinket tudnánk 's akarnánk használni, ezen rettegéstől még most kimenthetnénk magunkat, mert sok utak vagynak, mellyek rajtunk segítenek. A' mesterséges rétek megbetsűlhetetlenek, de ha ez még készen nints, onnan most nem kaszálhatunk, 's elhiszem, hogy a' szükölködőnek nem szemrehányás, hanem segedelem kell; előbb segítsünk, osztán elmondhatjuk hoszszasabban erköltsi tanításunk, 's reménylem kárunkon tanúlva majd jobban vigyázunk magunkra.

Pallérozott mezei gazdaságomban, melly épen most kerűlt ki a' sajtó alól, előadtam a' letsapolt berkek és más mesterséges rétek betsét és készítését, a' mellesleg takarmányokat is; — de könnyezem a' már is szükölködők sorsát, ez talán előbb megjelen 's többen is láthatják; a' Lelkipásztorokat kérem itt még leginkább, hogy legyenek figyelemmel 's oktassák előadásimra a' köz népet, 's utasítsák, buzdítsák a' leirt eszközökkel magokon segíteni 's a' szükséget elkerűlni.

1-ször. Ha Junius vége, Julius vagy Augustus eleje megesősödik, minden ugarokat vessenek bé hajdinával, vagy a' tarlókat; ez 6 hét alatt meg fog nyőlni; September vége, vagy October elején lekaszálhatván, midőn virágzani fog, jó széna lészen, 's a' föld is javúl, utánna tiszta buzát is lehetne vetni, ezen takarmány leginkább jó leszen a' birkáknak.

2-szor. Moharat mai naptól egész Augustus közepéig kell vetni, ha a' föld megázik, midőn ez fejét hányja, lekaszáltatván, sok és jó takarmány leszen belőlle, kivált a' lovaknak.

3-szor. Mai naptól szintén Augustus közepéig kölest lehet sűrűn vetni, ha bugáját kihányja, lekaszálni; jó széna leszen a' szarvas marháknak.

4-szer. Mivel a' kolompérhez kevés a' reménység, a' rozs tarlókban és más heverő földekben kerék répát, (másképen fejér répa, németül weisse Rübe) kell vetni; egy hóldba 1 ℔ mag kell, melly 2 fr., minden nagy városban kapható, egy font mag után egy hóldban lészen 70, 80, 100—150 p. mérő répa, melly késő őszszel kiszedetvén, zöld leveleitől megtisztogattatván, gödrökben homok közé rakatik, vagy szalma közé, épületekben vagy földszint kazalokban, 's rajta minden ölre kémény hagyatik, másutt szalmával 's földdel befedetik, ez megmosatván öszvevagdaltatik, hozzá kevés szetska szalma kevertetik, — minden állatot a' hízásig kitart,—bővebben lásd —mezei gazdaságom;ennek semmi munka sem kell a' vetés után, mint a' kiszedés.

5-ször. Ha kukuritza tzimere elporzik, le kell vagdalni a' tsővekig és elrakni.

6-szor. A' gyenge nádakat le kell arattatni, megszárogatni, ezt örömest megeszi a' birka.

7-szer. Az erdős helyeken a' gyenge mogyoró hajtásokat, hárs szél, eper 's más nagy levelű plántákat öszve kell szedni, megszárogatni és elrakni, ez egy kevéssé lassú munka a' Magyarnak, de az olly szegény, kinek egy két darab marhája van 's gyermekei, annyit szed, hogy kitelel véle baj nélkül, másképen pedig meglehet, hogy mindenét ezen 2 d. marhájára költené, vagy éhen vész el' 's vele minden vagyona.]

8-szor. A' szőllő leveleket, hajtásokat, kukuritza héjakat elrakni.

9-szer. A' sok lazás káposztát zölden elrakni.

10-szer. A' dohány szárakat levágni, a' birkáknak mint orvosságot elrakni.

A' polyvát, töreket, hogy el kell rakni, azt minden gazda jól tudja.

Mind ezek között legjobb 's legtöbbet ád a' hajdina, — mohar, köles, a' zab is, ha essős lesz Julius és Augustus — és a' kerék répa. Hajdina a' Dunán túl minden embernek van, a' Heves Vármegyeiek kaphatnak Pesten, Zemplényiek, Szepességben; Szaboltsiak, Szathmárban, Ugotsában, Maramarosban; p. mérője, ha drága lesz, 4 fr. v.cz., egy hóldba kell 1 p. mérő, lesz belőlle 2 közönséges szekér széna. Mohar van a' jó gazdaságokban, de Pesten kapni 1 p. mérőt 6, 7, 8 fr. és ez 2 hóldba elég, 's egy hóldtól lesz nagy 2 szekér széna; köles van mindenütt, egy hóldba kell 40—50 ittze.

Lesz, tudom, ki ezen készségemért kinevet 's azt mondja, hogy ezeket régen tudja; — de ezekkel nem gondolok; ha tudja, kövesse 's tanítson másokat is; — én azoknak írok, kik nem tudják, 's ezen tárgyakkal nem esméretesek; — én ezt tenni felette fontosnak találtam, a' kinek több van, adjon többet. — — Én tsekély tehetségem szerént áldozok, — 's ha tsak egy familiának, vagy egy szegény ember társamnak használhatok is ez által, meg van jutalmam, — mert hogy tegyen minden a' mit tehet, most nagyon kívánja a' Haza és a' nép java. Irtam Gyöngyösön Junius 6-kán 1834.

Csorba András, Gazda Tiszt.

4.

A' magyar nyelv ügyében.

Az igazság, ez a' mennyei mágnes *) földi halandók kezében, olly drága kintsünk, mellyet a' világ minden gyávapénzén és aranyán meg nem szerezhetni; minthogy ennek a' természet nem szabott

*) Engedelem ezen idegen szóért, 's több hasonló xenologiámért.

egyébb árt, a' küzdésnél, és botlásnál. — Vajmi sok kárába és botlásába van az az emberi nemzetnek tsak egy parányi igazságnak kitalálása, és feljegyzése is!

Még az a' nép gyermekségének bőtsőjében fetreng, mellynél az igazság pénzben, kintsben, gazdagságban, rangban, pompában, születésben, hatalomban vagy auctoritásban állani képzeltetik, sőt hogy igen fényes lévén, fényhez nem szokott szemeket ne sértsen, elgázoltatik, 's helyette álfény, áligazság bálványoltatik! — Logica, Mathesis, küzdés, tapasztalás, elesés, felkelés, szenvedés 's a't. Ezek főzik ki az igazságot, akár szegény, akár gazdag kezek között légyen is az efféle eszköz.

Mindnyájjan a' természetnek eszközei vagyunk, bizonyos tzéljainak elérésére, tsak hogy egyőnk alatsonyabb, és talán rútabb eszköznek választatni lett szerentsétlen; másik pedig nemesebb és tisztességesebbnek vélt eszköznek választatni lett szerentsés. Vélt eszköznek mondom, mivel a' természetben nints rut vagy szép, — ezek tsak emberi ráviteles képzetek; — hanem a' természetnek egyik eszköz olly jó mint a' másik, mert ő mindent egy végső fő tzélra igyekezik illy millió féle eszközök által elvezérelni. P. o. a' trágyát mi kényesek útáljuk; de a' fejér kalátsot szeretjük. A' természetnek egyik olly betses, mint a' másik, és egyik eszköze a' másiknak; — mindenik pedig egy nemesebb fő tzélnak, 's ez ismét más nemesebbnek, egész a' legfelsőig. 'S hát vallyon gyülöljük-e a' trágyát azért, hogy ő lett az a' szerentsétlen individuum, (talán tagzat) mellyet a' természet illy rut eszközéül választott, ha bár egy nemesebb tzélnak is?

Az igazság megszerzésének tehát eszköze a' hartzolás, és hartzolnunk kell nem tsak a' természeti elemekkel, de tulajdon ember társainkkal is, hogy a' valódi igazságnak birtokába juthassunk. A' feltaláló elme szint ollyan eszköze ennek, mint az akadályok, mellyekkel küzdenie kellett, — egymás nélkül sikeretlen mind a' két rész. És mi emberek,

olly hiúk vagyunk szokszor, hogy a' kitalálót égig magasztaljuk: az eszközöket pedig halálig gyűlöljük, holott ezek nélkül amaz se lett volna egyébb, mint az előtt a' mi volt. Sőt kérdeni lehet, vallyon néha nem nemesebb-e az eszköz, a' kitalálónál? 's vallyon az érdem jutalom nem amazt illetné-e méltóbban?

Calamitas est occasio virtutis. Ha háború nem leszsz: vallyon hallunk-e tsak egy embert is generállá emelkedni, 's vitézségét 's nagyságát kimutatni? ha tsak nem a' billárdon, vagy a' puha kanapén. Hány nagy ember van, a' ki egész nagyságát, egy véletlen alkalomnak köszönheti, melly ha nem lész vala: ők örökös homályban sorvadnának. — Fel pörösnek soha se kell hitelt adni, meg kell mind a' két részt hallgatni, 's az illedelmet egyeránt osztogatni. Nem kell mindig megvetni, megutálni az eszközöket, mellyek által tzélt értünk; — mert hím és nő nélkül nints magzat, egyik úgy kell, mint másik.

De minek ezt a' mindennapi letiport 's megúnt kofa beszédet? hiszen ezeket régen tudja minden ember! — Ezt biz én tsak azért hoztam elő, mivel még most is találkoznak emberek, és pedig Írók, — a' nép mesterei, vezérei, kik írnak a' nélkül, hogy ezt a' mindennapi kofabeszédet tudnák, — kik nem az igazságért hartzolnak, hanem önnön testüknek áldoznak tellyes mértékkel; 's minthogy áldozatjuk füstje ön maguknak felette igen tetszik: fel se tehetik, hogy a' publicumnak annál jobban ne tetszenék.

Tisztelni, betsűlni, és áldani kell a' Criticát, melly nem kontároktól üzetik; mert a' literaturában tsak ez az egy legrövidebb útja van az igazságra és culminatióra való eljutásnak: de mellyik literator szent és fedhetetlen? 's mellyik született egyszerre olly böltsnek, hogy az igazságot keresés és fáradság nélkül kitalálja? És mégis a' kontár Criticus mind azt akarja elárúlni, 's a' publicummal elhitetni, hogy ő senkitől nem tanúlhat, sőt nem is kíván tanúlni semmit is, hanem ő maga az az αυτος εφα, a' kinek minden térd vaktába hódolni kö-

teles. Előáll critizálni, 's egy szegény, vagy inkább szerentsétlen írónak individualitássával, (mert az absolutumról, az igazságról, ennek scálájáról képzete sints) — 's midőn a' publicum egy absolutumot vár, (mert az igazság tsak egy, és igy nem lehet mindeniknek, criticusnak és az írónak is igaza) — itt lát helyette két individualitást, — egy hypothesis helyett két hypothesist, ha hogy az író is hibás találtatni lenni.

Ha én vagyok az a' szerentsétlen, kit a' természet ostoba eszköznek; téged pedig én általam nagy érdemü kitalálónak választott; — 's ha én adtam alkalmat arra, hogy te légy az a' szerentsés, ki a' circulus quadraturáját, 's ennek halhatatlan koszorúját elnyerhetted, 's nálam nélkül tán még ezer évek, vagy századok múlva jött volna ismét hasonló eset, és alkalom elől az akkor élők között: már ha én, a' mihez jógom volna, ditsősségedben osztozni nem kívánok, sőt szerénységem ezt említeni se engedi; de legalább annyit még is kívánhatok, hogy ne üldözz, 's ne gyalázz, és elégedjél meg azzal, ha a' turnirozó bajnokok közt te voltál az a' szerentsés, ki egy szegény vad állatot, a' sok nézők örömére dárdáddal leterítvén, a' diadalmi jutalmat egy szép szűz kezéből azzal együt elnyerted; ne menj ismét viszsza a' játék után, hogy még bravourodat nagyobb grádusra emelhessed, a' döglött vadat szét is gázolni 's darabokra mészárolni.

Corpora magnanimo satis est prostrasse leoni;
Et faciles motus mens generosa capit.

Illyen forma criticastereket látni nem ritkaság, kik, hogy avatottaknak, 's tzéhbeli diplomatikusoknak 's mélly tudományú *αυτος εφά*knak láttassanak: nem felejtik el értésünkre adni, hogy ők olaszúl, frantzúl, és angolyul is tudnak. Lehet hogy sokat tudnak: de hogy a' természetet szemük előtt nem ösmérik, — hogy élni nem tudnak, azt látjuk szemeinkkel, holott olly sok nyelvekből legelébb is ezt kelle vala megtanúlni, 's addig a' világba ki se lépni, 's másnak letzkét adni.

Akár-

Akárki szóllalt légyen is meg a' literaturában, és akármi észrevételt közlött légyen is a' közönséggel: minden esetre az haza árúló, vagy tsak roszsz hazafi is, nem volt; ő is a' haza javára tzelozott, és még a' legtsekélyebb ellenkezéssel is segített a' literaturában, 's megtette a' maga kötelességét, a' mennyit tudott, többet pedig senki se kivánt tőle. A' critica dolga ítélni, hartzolni; chemicus processust, és iszonyú forrást végbevinni; de a' tárgy felett, már azt akárki mondta légyen is, nem pedig a' mondó személyje felett. Mert ugyanis mihelyt a' criticus személyességre letér: már elárúlta magát; már kitűzött a' szeg a' zsákból, már vagy irigység *), vagy boszszúság, vagy ditsvágy, vagy önmeghittség, vagy ostobaság, vagy pedántság viszi a' kormányt, nem az igazság, nem a' haza java, bár ennek szent palástja alatt történjék is.

Azonba hadd menjenek a' mint elkezdették, — ki tudja? mi tzélt akar a' természet általuk elérni? Ő neki illyen eszközökre is van szüksége. Ők is szükségesek az emberi társaságban, tzégér gyanánt és tanuságúl egyebeknek, mint a' pölöngér, vagy bitófa a' templom előtt; vagy mint a' váz a' tseresznye fán, hogy tőle a' verebek rettegjenek. Hiszen már eddig is sok böltsességet tanúltunk általuk; — ők is eszközök, hadd tegyék mechanicus kötelességüket. Sajnáljuk ugyan, hogy szerentsétlen eszközök; de a' természet kipótolta másban az ő szerentséjüket, és ők bajt nem éreznek, sőt örömöt látnak ezen hivataljukban. Még a' kutyák közt is találkozik ollyan, a' ki nagy gyönyörüségét és elégtételét találja azon kőnek rágásában, mellyet elébe hajítottak, 's ha fogát töri is benne, nem tsak nem fáj, de örömére szolgál.

*) Ez legtöbbnyire, — mert sokszor ollyant is megmartzangol, a' kit soha se látott, 's nem is ösmer, különben pedig tán a' legjobb embert, tán a' legditsőbb hazafit, tán a' legszelidebb emberbarátot, tán az ő legjobb jóltévőjét, 's lelki barátját, ha megösmérkednének! Ugyan hogy lehet valakit ösméretlenül megtámodni?

Ezeket azért botsátottam előre, mivel ismét olly utra indúlok, — olly tárgyban akarok némelly észrevételeket a' gondolkodni és olvasni szerető emberekkel közleni, 's bölts itéletjök alá botsátani, — a' mellyben már egyszer körülfogattam, 's jól meg martzongoltattam, minthogy páltza sem volt nálam. Most pedig ismét azon az úton megyek; de a' páltzámat most már előre feltartom, és már messziről mutatom, hogy bátrabban útazhassam. Nem vagyok én tolvaj útas, zsivány, vagy szökevény, hanem igaz útban járok: 's a' ki passusomat látni kívánja: szép szóra is előadom, nem szükség mingyárt azon vámszolgai vastagsággal és dühösséggel rohanni ártatlanságomra, melly háromszori kérés sükeretlen volta után is elégséges volna. Ad rem.

Még most is vannak, a' kik nyelvünkben a' passiva formát, nem *tatom*, hanem *ódom* végezetben tartják, 's tulajdon értelmöket saját okaikkal támogatják.

Én pedig részemről úgy gondolkodom, hogy egészszen más és különböző ez a' két végezet, és a' passiva forma egyedűl tsak a' *tatom* lehet.

Az *ódom* forma nem egyébb, mint magába (mint a' tüzokádó hegy emésztődése) való reciprocum mívelet, és így az illyen verbumok, mind reciprocum verbumok, — épen az, a' mit a' német így mond: ich kränke mich = bánkódom, — ich beſchwere mich = panaszkodom 's a' t. Igaz, hogy nem minden eféle német reciprocum verbum végződik magyarúl is *ódom*, *ődöm*-be, (et vice versa) p. o. ich freue mich = örülök, — ich erinnere mich = emlékezem 's a' t. — de az értelme még is tsak reciprocitást, tsak magában való míveletet, vagy legfellyebb magától való szenvedést, nem pedig külső idegen októl származottat (melly egyedűl teszi a' passiva formát) jelent. Lehetetlen, hogy ez passiva forma légyen, mikor mondom: hánykódom, vergődöm, sinlődöm, tünődöm 's a' t. — hanem azon sokféle formák közűl, mellyek a' magyarban szintúgy vagynak, mint a' hebraeumban, ez is egy különös saját forma, mint

p. o. ez is: *úlok*, *ülök*, p. o. javúlok, újúlok, simúlok, feszűlök 's a' t. így szinte amaz is egy tulajdon forma.

És így egészszen mást jelent: *emésztődöm*, mint *emésztetem*, — így *illetődöm*, mint *illettetem*, 's a't mert p. o. én megilletődöm a' nélkűl, hogy valakinek tsak vagy legkisebb szava által is megillettetném.

Igaz, hogy szokszor a' *tatom* passiva forma az első személyben egyformán hangzik a' tselekedtető activa formával p. o. fogatom = capi curo, és fogatom = capior: de menjünk tsak tovább a' második és harmadik személyre, majd megválik a' külömbség, mert a' passiva és deponens formának, az az: az *ik* themájú verbumoknak egészen más, és saját ragaik vagynak, 's az activa formával semmi képpen nem egyek.

De ha tsak ugyan még is mindenek mellett is valaki el nem akarna állani az *ódom*, *ődöm* passiva formától, (én is illyen Saulus voltam, míg Révaynak józan argumentumai által Paulussá nem lettem) tehát vegyünk fel egy igét próbául, p. o. pario, paris, parit = szülök, szülsz, szül. Már ez a' passiva formában így leszsz: parior, pareris, paritur, = születem, születel, születik, — nem pedig szülődöm, szülődöl, szülődik. Így mondjuk *én anyámtól születtem*, *te az anyádtól születtél*, *ő az anyjától született*, és így nem *szülődött*. A' vitorla a' Szelektől *rittetik*, 's nem *vivődik*. A' villám meszsze *láttatik*, 's nem *látódik*. 's a' t. Ha hibás véleményem: tanítson jobbra akárki az *ódom*, *ődöm* felekezet közűl, slendrián ember az, a' ki a' jobb argumentumtól vonakodik.

Nem a' nyelvünkben van a' hiba, hanem mi későn ébredtek nem találtuk el még egészen az iszonyú zavarban és teméntelenségben nyelvünk törvényjeit, — nem is lehet egy tárgyat, mellynek legalább is 20 esztendő kellene, olly hirtelen, mint némellyek képzelik, megtenni; idő kell mindennek, különben idétlen a' magzat.

Azt mondják a' dologhoz értők, hogy a' nyelvek philosophiájához egy nyelv se jár olly közel, mint a' magyar nyelv. Ezt el is lehet hinni, mert a' leg pallérozottabb ángoly, frantz, német nyelvek is tsak egy régi omladékra épűlvén, kéntelenek voltak zagyva és durva nyelvük romjaiból is ismét építeni, 's továbbra is tsak azon elvből dolgozni. De a' magyar nyelvnek még a' régi alapja, még a' romja is, mind felséges faragott kövekből lévén készítve: látni való, hogy ebből valaha bölts kormányozással a' legremekebb természet nyelvét lehetne kiemelni.

Mellyik a' legtökélletesebb nyelv? Én, de tsak én azt gondolom, 's senkire subjectivitásomat nem kötöm, hogy caeteris paribus az volna legtökélletesebb nyelv, melly semmiben meg nem szorúlna, soha fel nem akadna, az az: a' mellyiknek mindenféle tárgyakra illendő szava kifejezése, vagy nevezése volna. Nem kívánom, hogy egy tárgyat két három féleképpen is nevezzen, p. o. hajdina, pohánka, tatárka, vagy krumpli, kompír, burgonya, földialma 's a' t, — de ellenben azt se akarom, hogy egy szó, a' nagy szó szüki miatt, két-három, 's több különböző, néha épen ellenkező dolgot is jelentsen, p. o. űzöm a' mesterséget, az az: folytatom, gyakorlom, — és űzöm az unalmat, itt már nem gyakorlom, sőt kergetem jelentésű ugyan azon szó. 's a' t.

Igaz, hogy az volna legjobb, ha bár egy dióhajba minden vagyonunkat bézárhatnók, 's mint egy parányi arany darabba iszonyú értéket elrejthetnénk, 's bár ezen analogia szerént egy szóval is beérhetnők, hogy annál kevesebbel bajmolódnánk: de ha nem így vagyunk alkotva, hanem úgy, hogy sok szóra, és sok féle színekre, festékekre, 's ezeknek gráditsaira légyen szükségünk: tehát már illyen esetben legjobb a' természet törvényjét annál hűségesebben követnünk, 's nem tsak minden tárgyra legalább is egy tulajdon igen illő alkalmatos szót, mint egy onomatopoeját birnunk; de még ugyan azon egy szóban is, minden szükséges változások-

nak kifejezésére tulajdon ragokat tartanunk, hogy még ja' declinatio és conjugatiobeli ragok is, ne tzudarkodjanak, 's egy rag ne jelentsen két három esetet is, mint más nyelvekben, hanem minden esetnek legyen egy valódi bizonyos örökös ragja, vagy akármi névvel nevezendő határozatja. — Mert p. o. az én együgyű vélekedésem szerént hijába ditsekszik a' német nyelv, 's így az angoly, frantz, 's a' t. azzal, hogy ő egy tárgyat két háromféleképen is kitehet, én a' nyelvtökélyt még nem egyedűl ezen szóbővségben helyheztetem: midőn ellenben egész declinatiók vagynak, hogy valamelly szó, majdnem minden casusban egy forma, az az: a' nominativushoz, semmi változást nem tesz, holott egészen mást jelentvén minden casus, egyforma a' szó mindenikben nem lehet. De ha nints a' nyelvben, ki tehet róla? és így az idegen nyelvű tanúló vagy olvasó, melly kínnal érti az illy tökélletlen nyelvet! — de maga a' nyelv is, melly felséges árnyékozatok nélkül szükölködik! tsak az tudja, az érzi, a' ki magyar nyelvben született. Tsak a' der, die, das, articulus declinálásában, hányszor fordúl elő majd egyik majd másik casusban, sőt genusban, ugyan az a' der, melly már egyszer a' nominativusban a' masculinum genusban volt! melly zavar ez a' tanúlónak! Már ha a' németek a' sok különbféle casusbeli der helyett nem tudnak is különböző saját szót találni: legalább valami különös jellel jelelnék meg a' der szót minden értelmében: de mivel ők jel nélkűl is megértik a' contextusból nyelvüket, az idegen tanúlóval nem aggódnak, akármelly kínnal tanúljon is, 's maradnak a' régi mellett. Mennyivel felségesebb leszsz a' magyar nyelv, ha majd grammaticánk elkészűl?

Tsak egy látszik nekem a' magyar nyelvben igen szembetűnő hibának, vagy inkább viszsza élésnek és bal szokásnak, midőn p. o. illyent kell mondanunk: *az embereknek életek.* Itt tudni való, hogy ezen esetben az *élet* szó nem a' pluralisban van, hanem tsak a' singularisban, és az *ek* rag, itt nem a' plur. nom. végezete, hanem a' birtokos harmadik

személyé a' pluralisban. De mivel ez sokszor zavart és értetlenséget szült a' beszédben: tehát a' *k* betűt inkább elhagyták, és a' singularis birtokosával mondták illy formán: *az emberéknek élete.* De ez ismét hiba, sőt nagyobb amannál, mert nem egy emberéről van szó, hanem sokéról, és így a' birtokságnak nem a' singularisból kell lenni, hanem a' pluralisból, az az: a' *k* betű semmi esetre ki nem maradhat.

De hát már itt épen nem volna más mód segíteni, mint ezen egyetlen egy esetben képtelenséghez, és contradictióhoz folyamodnunk? és a' hol pluralis raghoz kellene folyamodnunk, ott a' természetnek ellenére singularist regulává tennünk? Hát a' pluralis harmadik személy birtokos *k* betűjének muszáj épen *e* betűvel összeköttetni? hogy egy forma légyen sok szavaknak simplex pluralis nominativusukkal, és az *o* és *ö* betű itt nem épen azon jóggal állhatna, mint az *e* betű?'s nem lehetne szintúgy mondani ekképen: *az emberek életök*, *) *az ó hitűek tornyok?* Kétségkivül hogy így sokkal helyesebb. De mivel még így is sok szó leszsz, mellynek pluralis nominativusa ismét összeütközik azon esettel: p. o. *a' fáknak gyümöltsök*, *a' zsidóknak szakállok*, 's a' t. tehát az *u* és *ü* betűk szinte annyi jóggal birván, és minden zavart örökre kizárván, legtzélirányosabban helytállhatnak ezen esetben, és mondhatjuk a' legnagyobb bátorsággal: *a' fáknak gyümöltsük*, *az emberek életük*, *a' zsidók templomuk*, 's a' t. különben is a' sokféle vocalis szépíti a' szót, és a' regulának se szegjük nyakát, mintha mondjuk p. o. *az apátzák klastroma*, e' helyett, *klastromuk.* Mert azért a' *klastrom* singularisban marad ám, és senki sem ért alatta sok klastromot, hanem sok birtokost. Hogy is lehetne az mindegy: *övé* és *övék? — könyve* es *könyvük?* lám az első és második személyben nem mindegy singularis vagy pluralis.

---

*) Ha csak a' *j* betűt meg nem tartjuk, *életjek.*

Hogy hajdan az efféle észrevételekre nem figyelmeztek olly szorosan: azt tsudálni, és pirongatni nem lehet: de ha pallérozni és consequentek maradni akarunk, úgy vélem az efféle, sőt még kisebb regulákra is figyelmezni kötelességünk.

„Melly nagy légyen a' stylus hibája? szinte fáj az olvasónak, midőn valami kétértelmű, vagy nehéz stylust olvasson is bár, nem kétértelmű szavakkal. Sok olvasó úgy is kevés időt szánhat az olvasásra, 's még a' stylussal is vesződjék, és kétszer háromszor is elolvassa azt, hogy megértse, a' mit sokszor egyszer is megbánt elolvasni? Az írói nagyság koránt sem a' nehéz stylusban áll, sőt Cicero, a' frantziák, az angolyok, a' legpopularisabb stylusban mondják a' remekeket! — de nem culinaris stylust mondok, belém ne akadjon valami criticus.

A' stylus legalább tiszta nem lehet kétértelmű szavakkal. Némelly embernek ugyan egyértelmű szavakkal is olly hóbortos stylusa van, hogy a' sok interjecták miatt többszöri olvasás után is alig érthetni; — ezekből hát példát idézni felesleges: de ki nem ösméri a' legszebb stylusú, a' férfias magyarságú, és vitéz fordító Kis János stylusát? 's imé ő neki egy hajdani munkájából hozok fel példát, melly hijányos légyen a' magyar stylus, a' két értelmű szók és kifejezések használásával, Knigge magyar fordításában a' 78-dik lapon:

„Még egy pár szót végre arról, a' boldog örömről, mellyet az értelmes és nemes szívű aszszonyi személyekkel való társalkodás szerez. Az ő gyenge érzéseket *(érzésüket)* — azon talentomokat *(talentomukat)* melly szerént mindent olly hirtelen eltalálnak, megértenek, kitanúlnak, — 's melly szerént a' közönséges életben való tsekély, de édes kedveskedéseket *(kedveskedésüket)* olly gyorsan észreveszik: — az ő gyönyörű természeti elmésségeket, *(elmésségüket)*, — az ő természettől tanúlt 's gyakran élesen látó ítélet tételeket *(tételüket)*, az ő kimondhatatlanúl kedves humorjokat, *(humorjukat)*, — a' hoszszas szenvedések között való

„békességes tűréseket (*tűrésüket*), — az ő kelle-
„metes dajkálkodásokat (*sukat*) 's ápolgatásokat,
„(*sukat*) 's a' t."

Ha a' kimaradt *j* betűt meg lehetne mindenütt tartani, úgy nem kellene a' mondottam *u* és *ü* betűhöz folyamodnunk, 's széltire mondhatnók, *érzésjeket*, *kedveskedésjeket*, *talentomjokat*, *elmésségjeket* 's a' t. mert ezen egy *j* betű által, már megkülömböztetik a' szó, a' simplex plur. nominativustól: de az a' baj, hogy a' *j* betűt nem lehet mindenütt megtartani, az *u* és *ü* betűket pedig mindenütt. — Azomban engedelmet, — ez tsak az én ábrándom, 's nem kötöm senkire, sem a' nagy férfiút sem critizálom.

A' szó bővségire vagy szükségire nézve, még az is megjegyzést érdemel, hogy mi sokszor helytelen szavakkal élünk, vagy élni kénteleníttetünk, mert hozzá szoktunk, 's a' legroszszabb szokás is természetté válik. Minden tárgyat kétfélekép nevezhetünk, t. i. vagy *tulajdon nevén*, vagy ennek hijánnyában *a' definitionalis nevét vagy characterét* használjuk, p. o. ha ezen szónk nem volna: ötvös, tehát ezen mesterembert az ő foglalatosságáról definiálva elneveznők ezüst mívesnek 's a' t. — így származott temérdek sok hoszszú definitionális név minden nyelvben, mellyre eleinte a' szükség adott alkalmat, de azután a' szokás sanctionálta. A' német nyelvben iszonyú ezeknek száma p. o. Lenz, ez az igazi név, de ha ez a' szó nem volna, a' tavaszt másképp nem nevezhetnék, mint definitionalis nevén Früh Jahrnak, a' mi ugyan jobb a' semminél, de még is helytelen. Még a' verbumokban is van ez, p. o. szetskavágó, kerékgyártó 's a' t. — ez mind igaz, sőt nagyon is igaz, de nem az a' kérdés, hogy hoszszú névvel miképen definiáltatik? hanem mi az igazi rövid neve. Így p. o. kádár, szűts, varga, ez igazi név, — de ha ez nem volna, tehát ezeket a' definitionál fogva kellene nevezni, hordó gyártó, bunda gyártó, és saru gyártónak 's a' t.

Sokat írni nints időm, de ha minden ember, kinek elég ideje van, ennyitskét hoz is az épűlethez: annál hamarább elkészűl az.

Ha olly szépet és szépen nem írhatok, mint mások: arról engedelmet kérek, mert én többnyire mind ezeket a' mezőn a' lántz mellett, és estve későn, mikor mások alusznak, irotskálom.

Udvardy mérnök, lev. tag.

5.

Mit lehet tartani, az iskolai vetélkedtetés, rangozás, jutalmazás felől?

„Wohl denen, die des Wissens Gut
Nicht mit dem Herzen zahlen."

Ha volna olly státus, melly el lehetne az érdem megjutalmaztatása, tiszteltetése, tzimeztetése nélkűl, melly közönségesen elmebéli és erköltsi munkásságra ösztönözi az embert, és még is, a' legfőbb polgári erényeket (virtusokat) mutathatná elől, azt a' státust a' leg jobbnak tartanánk. Annak polgári bizonyosan nem haszonkeresésből gyakorolnák erejöket, hanem főbb erőtől lelkesíttetnének. Hogy ollyan státusok bizonyossan voltak, mellyek e' tsaló eszközök nélkűl nem szükölködtek, mutatja a' régi história. A' mi időnkben talám északi Amerikán kivűl alig van ország, melly a' jóra ingerlő eszközök nélkűl el lehetne. De nem kell-e ez ideák után törekedni? a' haza eránt a' jutalom nélkűl való hűség tsupa chimaera-e? az ész, 's a' vallás, nyilván tanítja, hogy a' jót, jutalom nélkűl is, meg kell tenni. Semmi nagy és szép, 's jó, nem diszlik a' haszonkeresés földén. Tsak nem mindenki tapasztalta, hogy a' világ háládatlansággal fizet. Hol vegyen már az ember erőt kötelessége tellyesítésére, ha már ifjuságában meg nem tanúlja a' jót, ön magáért, szeretni, és tselekedni? Ezért talám, nem éppen hely-

ben hagyható, az iskolában a' természet feletti szorgalom ösztönözés, mellyre utóbb a' férjfiu úgy sem támaszkodhatik, ha nyugottan és szerentsésen élni, 's a' státusnak, igazán használni akar. A' szép, jó 's igaz, nem szükölködik vakító eszközök nélkül, hogy meg kedveltettessék. Tisztaságában azt tsak a' nevendék lelke elejbe kell idézni, hogy egész ereje munkásságba jöjjön. Egy édes anyának sem jut eszébe gyermekét az evésre igéretek által édesgetni, az éhség hajtja azt enni, míg jol nem lakik. Hát a' lelki eledellel máskép volna-e? De, ha a' nevelők nem hiszik, hogy a' nevendék kénszerítő eszköz, félelem, büntetés, jutalom nélkül, a' tanítás, 's tanúlás lelki eledelét nem fogadja el; ha azt hiszszük, hogy ezen eledeleket idegen országi fűszerekkel kell meg rakni, — igéretekkel, jutalommal, ranggal, meg külömböztetéssel, hogy a' nevendék kívánja azt, nem azt valjuk-e meg, hogy ajánlott lelki eledeleink ama fűszer nélkül, izetlenek, meg emészthetetlenek? A' testi eledelek jók, ha a' természet szüli azokat. A' lelki eledeleknek is jóknak kell lenni, ha készítésöket el nem hibázzuk. A' legegyszerűbb, legtermészetesebb eledel, legjobb a' gyermeknek. Így lelkiképp is. De valljuk meg, ezt mi adni alig tudjuk. A' tanítás módtól, 's tárgytól függ hát minden. Nem tsupán az emlékezetet kellene, mint szokják, vadúl gyakorlani, hanem a' szivet 's lelket, caractert kellene különösen képzeni. De mivel az ifjú az emberedés, a' tudomány 's erény helyett, az inger eszközöket nézi, erköltsikép is könyen meg vesz. Van példa reá, hogy a' szemes gyermek ki tanúlja, mikép lehet, rövidebb uton is, izélt érni, a' tanítót hajtja, vagy hajtatja részére. Mikép veszt ez által a' tanítói tekintet. Másik, árgus szemekkel vigyáz vetélkedő társára, hogy bünbe keverje azt. Ime a' törvény a' tanítót vak igazság tevésre kénszeríti! Meg van, a' mindenkori tanúló társi gyülölség. Nem önként neveljük-e így, az önszeretetet, irigységet, boszút, gyülölséget? És így, az iskola kis világában, nem táplálhatnak-e

vad indúlatok, mellyek a' nagyok világát szét szaggatják. Hol van tanító, ki mindenkor tekéletes, fedhetetlen, igazságos lehet? a' gyermeki köz életben nem azt szeretik mindenkor, kit tanítóji, hanem kit tanúló társai szeretnek. A' história eléggé mutatja, sok derék ember volt már, ki nevendék korában meg nem volt különböztetve, sőt a' tanúlásra is alkalmatlannak ítéltetett. Newton, ifjuságában semmit sem mutatott, el annyira, hogy őtet, a' mezei gazdaságra szánták. Linné, annyira hátra maradt tanúló társaitól, hogy tanítóji azt mondanák: leg fellyebb mester ember lehetne; és a' nagy lélek valóságosan varga műhelybe is küldetett. Szerentsére, attyának egy barátja szabadította meg onnét őtet, ki nyilván kimondta, hogy a' tanítók a' fiút nem tudták megitélni. Schiller az iskolán semmi reményt sem nyujtott, hogy nagy ember lehessen; és Jacóbi philosophust, mivel kevés lelki talentomot mutatott, a' kalmár boltba idézték. Fichte sem mutatta ki legkevésbé is magát gyermek korában. Ellenben sokan, kik az iskolán meg voltak különböztetve, nyom nélkül multak el. Nyilvánságos bizonysága annak, hogy az iskolán tekéletesen nem ítélhetni meg az embert. A' valóságos élet, helyheztetés, képzi, emeli ezt; midőn az egy oldalu iskolai böltsesség megnémúl. — De mikép lehessen hát az önszereteten fundált inger eszközök nélkűl, a' nevendéket ollyá tenni, millyé lennie kell? Pestalozi szépen megfejti: akartatni kell az ifjat, hogy jó legyen; és minden lelki ereji munkásságba jönnek.

Mind ezzel, a' nemes vetélkedtetés nints elvetve, a' nemes vetélkedés inkább a' természet munkája a' gyermekben. Csak az önszereteten fundált érzéki inger roszsz. Buzdítani, vetélkedtetni kell az ifjat, de atyai szeretettel, emberséggel. Szívből szóljon a' tanító, és szívre hat. Jól tudjuk, az Isten, a' természet is, majd magasztal, majd aláz. Ezt kell csak megláttatni; ártatlanságban 's részre nem hajló igazsággal kormányozni. Az intézet nevendékei önként tisztelni fogják magokat, 's egymást. Nem ta-

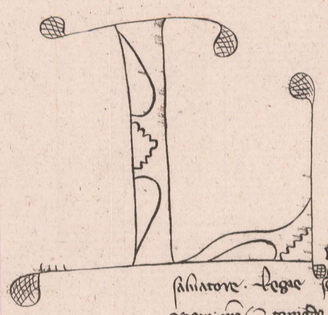
nátsos a' gyermek hiúságát nevelni érdem táblával, nyilvánságos magasztalás, vagy gyalázás által, mellyel tsak az irigység, gyűlölség, büszkeség neveltetik. A' nevelés ne legyen erköltsöt koldúló, olly eszközökkel élvén, mellyek nem kellenek, a' meg nem romlott természetnek. Tsak segédje legyen a' természetnek; hogy a' gyermekek önként tisztelvén a' természet törvényét, abban jutalmokat 's büntetésöket feltalálják. Jól mondja Fichte: tiszta szeretetet kell a' gyermekben, a' tanúlás eránt, felélesztteni, melly azzal véghez vihető, hogy a' gyermeknek önként minden ereje foglalatoskodtassék. A' nagyobb talentomot, úgy kell nézetni, mint tsupa természeti adományt, melly magában nem érdemel semmi ditséretet 's megkülömböztetést, 's legkevesebbé sem fedezhet el más hibákat.

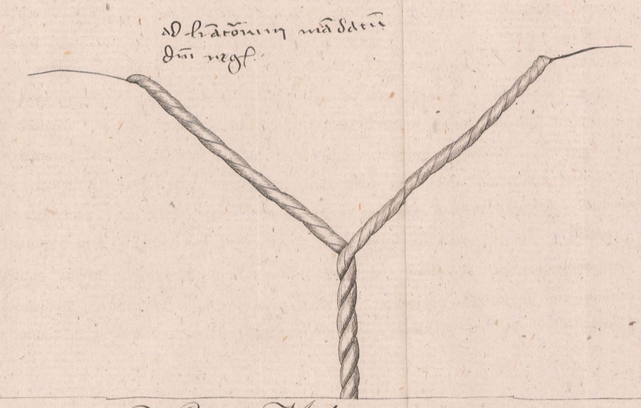
N. Takátsi Horváth János.

6.

Nagy Lajos Magyar Királynak 1369-*dik évben Junius* 22-*dikén költ Kegyelemlevele, mellyben Benedek Bolgár Országi Bánnak és Attyafiainak a' Remetei és Egerszegi Temes Vármegyében fekvő Jószágaikra nézve Büntető Hatalmat enged, egy Réztáblával.*

„Lodouicus dei gracia Hungarie. Dalmacie Croacie. Seruie. Gallicie. Lodomerie. Comanie. Bulgarieque Rex; Princeps Sallernitanus et Honoris montis sancti Angeli dominus; Omnibus christi fidelibus tam presentibus, quam futuris, presencium noticiam habituris; Salutem in Omnium saluatore. Regie serenitatis glorie, conuenit et Honori, fidelia fidelium obsequia ubertatis gracia fecundare; promptumque suorum animum, prompciorem efficere, retribucionis cum fauore; Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie uolumus pervenire; Quod nos sicut pro

Nagy Méltóságu

Sárvári Felső Vidéki **SZÉCHÉNYI LAJOS GRÓF** Ő Excellentiájának,

Felséges **Sophia** Fs. K. Fő Hertzeg Asszony Fő Udvar Mesterének,

kegyes Jótevőjének és Pártfogójának,

mély alázatossággal ajánlja

Horvát István.

Karacs metz.

vtiliori et tranquiliori statu regni nostri, et comodo regnicolarum nostrorum fidelium; Sic non minus pro multiplici laudum preconio extollendis meritis, fidelibusque placibilibus, et laudabilibus seruicÿs, ac obsequiosis famulatibus, viri magnifici, domini Benedicti fily Pauli fily Heem, bani regni nostri Bulgarie, nec non Nicolai et Petri vterinorum, ac Ladislai fily Johannis patruelium fratrum suorum, fidelium nobis et dilectorum, que eosdem, in cunctis nostris et regni nostri negocÿs, ac expedicionibus, prosperis et aduersis, et signanter, ín tuicione et defensione, eiusdem regni nostri Bulgarie, ac Ciuitatis nostre Wydiniensis, ín eodem habite, non parcendo eorum rebus nec persone, diuersis fortuítis et inopinatis casibus, se exponendo; sudorososque labores et onera expensarum, supportando, non sine eorum sanguinis effusione, grauiumque et letalium wlnerum, supportacione, nostre laudabiliter et índefesse, agilitate strenua pro nostri regý regiminis et Honoris íncremento, exhibuisse scimus maiestati, exhibereque sentimus in presenti, ac exhibituros procul dubio credimus in futurum. Racione quorum licet ydem multo maioris regalis remuneracionis dono, essent merito confouendi. In particularem tamen, suorum seruiciorum premissorum reconpensacionem, eisdes Benedicto bano et fratribus suis, eorumque heredibus successoribus, ac posteritatibus vniuersis, de nostre regie liberalitatis, munifica clemencia, Huiusmodi graciam, et libertatis prerogatiuam, perhempniter duraturam; duxímus concedendo faciendam, vt ydem dominus Benedictus banus, et fratres. sui prenotati, eorumue posterÿ. et successores vniuersi; Officialesque eorumdem, Omnes fures latrones, et alios quoslibet malefactores, íntra metas et terminos districtuum seu possessionum ipsorum Remete et Egurzeegh vocatorum, in Comitatu de Temes, existencium; ac villarum ad easdem pertinencium, reprehensos, Judicandi; tormentandi, suspendendi, et pena debita iuxta qualitatem criminís ipsorum plectendi, puniendi, patibulumque et alia genera tormentorum, in-

fra limites eorumdem districtuum et possessionum, in locis necessariis et oportunis, erigendi, ac perpetuis temporibus, conseruandi, liberam et absolutam; ex presentis nostre regie, specialis, concessionis annuencia habeant facultatem; presentis priuilegy nostri. patrocinio mediante; In cuius rei memoriam, firmitatemque perpetuam presentes concessimus litteras nostras priuilegiales pendentis et auttentici Sigilli nostri noui dupplicis, munimine roboratas. Datum per manus venerabilis in christo patris domini Ladislai episcopi Weszprimiensis, reginalis Cancellarÿ et aule nostre vicecancellarÿ, dilecti et fidelis nostri; anno domini. Millesimo. CCC-mo. Sexagesimo. Nono. decimo kalendas mensis July. Regni autem nostri, anno vigesimo. octauo. Venerabilibus in christo patribus et dominis, Thoma Strigoniensi. Stephano Colocensi. Wgulino Spalatensi. Nicolao Jadrensi et Elya Ragusiensi archiepiscopis. Demetrio Waradiensis Colomano Jauriensis. Michaele Agriensis. Villermo. Quinqueecclesiensis. Johanne Vacyensis. Stephano Zagrabiensis Demetrio Transsiluano. Dominico Chanadiensis. Ladislao Nittriensis Petro Boznensis. Stephano Syrimiensis; Nicolao Tininiensis. Demetrio Nonensis. Nicolao Tragurinensis. Stephano Farensis. Valentino Macarensis. Matheo Sibinicensis. Michaele Scardonensis. et Portiua Senniensis, ecclesiarum episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus, Corbauiensi sede uacante, Magnificis viris Domino Ladislao duce Opulensi, regni nostri Palatino; Emerico Woyuoda Transsiluano. Comite Stephano Bubek Judice Curie nostre. Johanne magistro Tauarnicorum nostrorum. Petro Zudar regni Sclauonie, Symone regnorum Dalmacie et Croacie. Nicolao de Gara de Machou banis, Paulo Dapiferorum Johanne Janitorum et Stephano Agasonum nostrornm magistris, predicto domino duce. Comite Posoniensi; alysque quampluribus Comitatus regni nostri tenentibus et honores!“

Az eredeti hiteles és íróhártyán készült Oklevél Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Ur, több

Ts. Ns Vármegye előkelő Táblabirája, gazdag Levéltárában őriztetik, de közlő bölts okossággal. A' kétoldalu viasz Petsét a' viszszahajtatott íróhártya két vágányáról függ rósa és viola szinü sodrott selyem kötelkéről, 's ennek nagy része eltöredezett ugyan, de még is anynyit kivehetni viaszából, hogy egyez azon petséttel, mellyet a' ditső érdemü Pray György (Syntagma Historicum de Sigillis. Budae. 1805. 4-o pag. 22. és Tab. II, fig. 1.) kiadott. Az Óklevél tehát, minthogy az új petsét alatt költ, és ugyan az előbbi petsétnek Bosniában Ozoránál elveszte után, Werbőczy szerént is (Parte II. Tit. 14.) a' Törvény előtt egész hitelességü. A' felhajtatott író hártya szélére irattak belől e' szovak: „*ad literatorium mandatum domini regis*" Ezeket kéntelen voltam az óklevélre metszetni, bár különben az íróhártya fölhajtatása miatt rendesen szembe nem tünnek. Maga az egész betses Regiség, ha nevezetes is a' nyert kegyelem tartalmára nézve, igen fontos a' Magyar Nemzetnek akkori nagy kiterjedése miatt. Végén a' Dalmátiai Érsekek és Püspökök, mint a' Magyar Királynak valóságos Hívei, a' Magyar Fő Papokkal szép egyházi koszorut képeznek. De a' világi Méltóságoknak soruk is, ha ez Grossing Jósef Lajstromával (Tabulae Chronologicae, quibus Regum, Primatum, Palatinorum, Judicum Curiae, Banorum, caeterorumque Baronum Regni Hungariae Successiones Chronologicae exhibentur. Posonii, 1806. in fol. obl. pag. 18 19.) egybehasenlíttatik, nyer itt 's ott holmi bővülést. Benedeket Nagy Lajos, mint egy fönlevő óklevél bizonyítja Cornides Dániel Gyűjteményében, 1368-dikban nevezte Bolgár Országi Bánná, 's maga ezen Tartomány Bodonvár (ma Widin) körül feküdött.

Horvát István.

7.

Hertelendi Hertelendi Gábor G. Altábornagynak Élete.

Nem mulik fénytelen élete, mert nemes ügyekezet volt minden foglalata.

Kisfaludy Károly.

1. §.

MDCCLIX—MDCCLXVII.

Hertelendi Hertelendi Gábor Gosztonban Vas vármegyei helységben régtől virágzó nemes tős magyar nemzetségből Hertelendi Ádám, és Tsányi Erzsébettől 1742-ben Sept. 7-én született. E' jeles ágból a' török, és frantzia háborukban hadnagyságtól kezdve minden katonai hivatalban egész tábornagyig tizen a' királyt és hazát jeles bajnoksággal, és hűséggel szolgálták.

Gábor kisebb iskolájit Kőszegen végezé. Szülői őtet tovább a' magasabb tudományokban, különösen pedig a' hazai törvényekben taníttatni magokban ugyan elhatározák: de a' serdülő Ifjú mindenben inkább engedett szeretett szülői akaratának, mint az élet neme választásában. És ambár azok a' polgári élet szelídebb árnyékát törekvének vele megkedveltetni: de mivel az ifjui tüz fentebb erőtől izgatva kényén szeret tsapongani; 's kit a' ditsőség égi lánga előre vonzogat, minden gátot kész letiporni: Hertelendi is belső rejtekes erőtől vonatva, és reá nézve a' szebb életnek virúlását, ámbár annak valója még homályban rejtezék, előre kebelében sejtve, önszárnyain repűlni magát eltökélé.

Minthogy pedig a' tsata vérmezején legszaporábban látá a' borostyánt vírítani: az okon, miután szülő földéről titkon eltávozván, Esztergam, hajdani hires királyi lakhely, most érseki szabad városban három hónapot a' szelídebb tudományoknak szentelt, ugyan ott 1759-ben Böjt elő hova 27-kén a' fegyvert viselő hadaknak bajos pályájára kilépett,

és

és életének virúló tavaszában, tizenkét esztendős korában, az akkoron G. Kálnoky Antal, utóbb Leopold Toskaniai nagy Fejedelem, most Jósef Tsászári Királyi fő Hertzeg nevét viselő, másod szám alatti magyar huszár ezerednek közkatonáji közé esküdött.

Épen ezen idő közben meszsze nyugot felől látszattak a' fenyegető villámok, és a' hét esztendős burkus háború zavará Maria Therezia tágos birodalmát, melly kétes ösvényre Hertelendi, a' tüzes Ifjú is elutasíttatott.

Ezen viharok közt mosolyogva tünt föl, és tettekben gazdagon az érdemre törekvő Ifjúnak a' jövendő, és az özön remények lenge szárnyain bátran röpűle a' hartz tüze közé. 1759-től fogva 1762-kig tudniillik a' Burkus ellen állhatatosan, és híven tsatázott. Reá kelle itt a' zsenge kornak tanúlnia a' hadi élet sanyarúságira; mert nyoltz évig és három hónapig, mint közvitéz az enyészettel fenyegető veszélyek közt is példás türelemmel és hűséggel szolgált. — Ki vala tudniillik az isteni Gondviselés bölts és megfoghatatlan végzésében szabva, hogy a' nagy lélek, mint Czedrus a' földből, lassan nevekednék, lassan lassan művelkednék; — és esztendők sorai valának szükségesek arra, hogy el nem haló nagy tetteket Hertelendi vállai megbirnának.

Egyebet közkatonai szolgálatáról az oklevelek hiánya miatt elő nem adhatok; úgy nézem mindazáltal életének ezen szakaszát: mint a' vérrel öntözött borostyánnak ditsőségét megkedveltető, a' hadi életben legszükségesebb hűséget és állhatatosságot szülő forró esztendőket; mellyekre bajnoki tettekkel fénylőbb, 's szebb éveinek gazdag összefolyása utóbb egymás után következett.

2. §.

MDCCLXVII—MDCCLXXXIII.

Nyoltz esztendőt meghalladó hű szolgálatának bérét Hertelendi, a' közvitéz, tsak huszonöt esztendős korában arathatta először; midőn Sz. Iván hova

első napján 1767-ben Kaplári hivatalra lépett. Hamar kiszemelték azonban Előljáróji a' benne lappangó nagy lelket, és káplári tisztéből öt év lefolyta után azonnal a' tiszti kar tagjai közé iktaták. 1772-ben tudniillik Sz. György hova 1-sőjén Ezredes segéddé lett. 1778-ban pedig Pünkösd hova 1-sőjén fő hadnagynak hirdettetett.

Alig viselé két évig e' tisztes rangot, és 1778-ban ismét a' burkus ellen kelle táboroznia. Itt hihetőleg Hertelendi rendkivűli vitézségének már már némi jeleit adá; mivel nem sokára, tudniillik 1783-ban Pünkösd hova 21-kén, másod kapitányságra emeltetvén, szerzett érdemeinek új gyümöltsét nyerte.

3. §.

MDCCLXXXIII—MDCCXCI.

Kétes ösvény a' katonai fortély, sokáig kell buvárkodnia, mig valaki annak utait kitanúlja; — és a' természet minden szépet, jót tövisek közé rejte, hogy tsak az állandó szív, 's bátor küzdő szedhesse gyümöltsét. Tudta, értette ezt mélylátású, 's előre néző vitézünk Hertelendi; 's azért a' béke ölében mindenkor pontosan gyakorlá magát embereivel a' hadi fordúlatokban. Nemes tisztségének szentűl megfelelt. Mindig foglalatos és munkatürő volt. Nem tartaték előljáróji által vizsgálat, mellyben katonai pontossága ditséret nélkűl maradna.

Foly az alatt 1787-ben a' török háború, mellyben Hertelendinek is részt kelle vennie. Ő Tsászári Felsége II-dik Jósef őt százados kapitánynak nevezve lelkesíti a' bátor és víg küzdésre. Nem is tsalatkozék meg a' tántoríthatatlan bajnokban. Mert Hertelendi 1788-ban Horváth Táborőrnagynak kormánya alatt Mokauban táborozván, a' Grosesti viadalban, hol az Ozmánok szerentsésen megverettek, nem tsak mint derék katona tünék föl: hanem egyszer-'smind vitéz osztályával az ellenségnek legnagyobb üldözései közt bajnoki elszántsággal verekedék. Ezen alkalommal vérző sebet is kapott jobb karán kard

vágás által, és vére elfolyván, minthogy az életnek semmi jelét nem adá, már a' gyászos koporsóba helyezettnek temetéséhez készületek is tétettek; de a' melléje rendelt Orvos jobban szerette és sajnálta őt, hogy sem valamit élete megtartásáért elmulasztani képes lett volna. Szivéhez teszi tehát a' félholtnak kezét; a' tapintás azomban halált sejdít, és semmi élet mozgást nem érez. Még is vágy magát a' holtat is, ha lehet, föltámasztani és fülével teste körül hallgatódzva kémlelődik, ha hogy az életnek parányi erejét észre vehetné, a' mi által gyenge mozdúlatot tapasztal, és azonnal erős élesztőkkel halotti álmából fölébresztvén a' nagy hőst, több esztendőkre a' Király és Haza szolgálatára, a' mérges halál kinos karai közül kiragadja. — Hectori lélekkel hartzolt továbbá Oláh Országban a' török ellen 1789-ben, 1790-ben és 1791-ben. Különösen az Oytoschi kerületben (Kálláfát) a' halálokádó álgyúknak, és sebet szuró dárdáknak mellét bátran és hiven kiszegezte.

Az ezen háborúban gyüjtött érdem által nyerheté levelére Leopold Toskaniai nagy Fejedelemtől, mint az ezerednek akkori tulajdonosától, ezen választ német nyelven, mellyet itt magyarúl közlök:

Szeretett Kapitány Úr!

Levelét 7-dik Januariusról kezemhez vettem. Bizonyos lehet arról, hogy, ha Maria Therezia rende keresztének elnyerésére valamiben segíthetem, mindent, a' mi tőlem telik, megfogok tenni. Mivel Uraságod olly bajnokúl viselé magát, hogy valóban fájlalnom kell; hogy mostan nintsen alkalmam vitéz 's hős tettei iránt tiszteletemet, 's tökéletes megelégedésemet kijelenthetnem. De bátran megbizhatik bennem, hogy róla soha sem feledkezem meg, mert hű szolgálata és ditsőséges tettei már magokban is elég ajánlatosak. Többire kérem, hogy személye iránti legmélyebb tiszteletemről ne kételkedjék, mellyel életem folytáig maradok legőszintébb jó akarója. Posonyban 27. Jan. 1791. Leopold. m. k.

Valamint e' levélben: úgy Hertelendinek egyébb viselt dolgaiban a' nagy lélek bélyegei, a' Király, 's Haza iránti törekedései nyilvan kijegyezve találtatnak.

4. §.

MDCCXCI—MDCCXCIX.

Letsendesedve lévén a' kelet, egészen máshonnan fenyegetődzött újolag a' legrémítőbb veszedelem, és az egymást váltó tüzes villámok előkövetei valának azon zivatarnak, melly majd nem a' félvilágot megrázta. Ismét ki kelle Hertelendinek a' viadal sikos pályájára állania. De a' burkus es nem régen végzett török háborúban szerzett bő tapasztalás és a' hadforgási tudományokban való jártosság őt minden veszéllyel bátran szembe szállani biztatá. Hertelendinek ezen túl mindenkor az előtsapat lett kiszabott állása. 1793-ban B. Mészáros és Ott, táborőrnagyok 's brigadiereknek, mint szemtanuknak hiteles bizonyítványuk szerint, a' Prumsz felé tett előnyomúlatban; Julius 27-kén Essingnél és Elsáznál a' viszszahuzódáskor először is vitézűl serénykedék a' frantzia leverő nagyobb hatalom ellen, a' melly véres ütközetben meg is sebesíttetett. Ennek következésében 1794-ben B. Aszszony hova 15-kén Őrnagyi hivatal lőn pályadíja.

A' nagy tsapás tsak nagy lelkeket nem törhet meg, 's ingadozzon bár minden, de a' derék hős szívét maga a' dűlt ég sem képes megzuzni. Hertelendinek bátor lelkét az 1794-dikben következett nagyobb erő, és kétesebb viaskodás el nem rettenté: hogy vitézségét inkább mindnyájunk örömére nevelné, 's szaporítaná. Midőn tudniillik Leopold Toskaniai nagy Fejedelem huszár ezerede, mellyben ő katonáskodott, 15-dik Martiusban Coburg Hertzeg hadi sergével tsatlakozott: Hertelendi az alatta lévő Őrnagyi osztálylyal April 8-kán a' fő Kormány rendelete szerint azon brigadéval (dandárral), melly B. Rouse hollandiai táborőrnagy Urral B.

Riese Tsászári 's Királyi tábor ő rnagyunknak fölügyelete alatt Rochefourtnál álla, az ellenség ellen tartósan táborozott. Még a' frantziák Arlon, 's Bouillon tájáról Német-alföldön felejek nem közeledének: az egész hadi seregnek tökélletes megelégedésére az előtsapatot állandóan vezérelte. Kettős erővel nyomúla azonban előre Neufchateau, Saint Hubert, Marche és Rochefourt-on keresztűl Namur felé Dinant-on túl a' frantzia had, és mind e' hollandiai, mind pedig Tsászári vezérnek hadi seregét viszsza huzódásra kényszeríté. Hertelendi elől ságúldó osztályával argus szemmel éjjel nappal őrt állia; tüzes szemei mindenfelé kémlelve villogának; oda vala minden figyelme szegezve, miként menthetné meg a' rémítő orkánok közt süllyedező Tsászári tsapatot. Minthogy pedig brigadénk az ellene gyorsan törő nagyobb hatalom elől már Majus 26-tól fogva változólag, majd előnek, majd hátnak, majd oldalvást viszsza nyomúlni kénytelen vala: e' kétes örvény közepén Hertelendi, kiben mind vezerink, mind közvitézink, úgymint mentő révpartban, teljes bizalmukat helyezék, a' veszélyes viszszahuzódásnál előtsapatának, és az egész hadi seregnek olly fortélyos fordúlatot, és biztos állást eszközle; mellynél fogva nem tsak a' viszszahuzódás, és B. Beaulieu seregének jobb szárnya menekedék a' veszedelemtől, hanem az ellenségnek szándéka, ha hogy a' miéinket megakarná támadni, gátoltatott.

Nem szünik mind e' mellett az ellenség fortélyos léptekkel tovább halladni, és seregünk bekerítésére mindent elkövetni. Hadoszlopainak egyikével már Cynciné álla; a' másikkal pedig Achin-on által Dinant felé tarta; — és, mint az előre ügyelő észnek a' körűlmények hihetőségig mutaták, a' Boiselle-nél táborozó brigadén keresztűl törni, azt körűlhálózva befogni szándékozék.

De a' lángvérű Hertelendinek lángesze meszszebb terjede, hogy sem tzinkos fortélyok, 's hadi tsel által magát a' veszedelem hálójába keríteni hagyná. Használá tudniillik ő itt is, mint mindenütt, bő tapasztalású hadi tudományát, és minden fentebbi

parantsolat, vagy oktatvány nélkül tulajdon elmésségével a' brigadénak a' legbátorságosabb állást megszerezve, az ellenségnek minden törekedéseit semmivé tette. Mert a' veszedelemben forgó brigadé a' derék fegyveresnek bölts vezérlése alatt a' legnagyobb akadályok közt is Dinant-on, és Määse folyón keresztül kevés veszteséggel viszszafelé kanyarúlva B. Riesé seregével tsatlakozott. Így mentette meg Hertelendi előlátása a' frantzia rablántztól brigadénkat, melly több századokból, és osztályokból, öt álgyúval, és néhány társzekerekkel állott. Ez Német-alföldön.

Új pálya nyilék nem sokára Hertelendi vitézségének Olasz Országban, hogy itt ismét a' nagyra termett férjfiu a' hazának diadalmakat, magának új fénykoszorút arathatna. 1796-ban Sept. 11-kén Ceéreanál, három nap után 14-kén pedig Saint Gergionál, az előtsapatban félni nem tudó bátorsággal küzdött. Az irt tsatákban halmozott nagy tettei jutalom nélkül nem maradának, mert 1797-ben Kis aszszony hova 24-kén ezredes hadnagynak kineveztetett.

5. §.

MDCCXCIX—MDCCC.

Hertelendi életének, mellyet jobbára fegyverzörgések közt a' tsata vérpiatzán tölte, egyik bajnoki tettekkel leginkább fénylő esztendeje vala 1799, mellyben először Vaprio vérmezején, azután Tidon, és Trebia folyónál állott szembe a' dagályos ellenséggel.

Trezo, Cassano, és Vaprionál Adda folyó mellett Lombardiában April 27-kén már az ellenség gyalogságunkat körűlvenni, és annak mind jobb, mind bal szárnyán nagy erővel áttörni igyekezék. Kétes vala tehát a' győzedelem. De a' hős, rettenthetetlen bátorságú, közbizodalmat annyiszor érdemlett Hertelendi B. Zoph Altábornagytól parantsolatot vőn az ellenségnek megtámadására. Hadi rendbe állítja tehát a' vitéz ezeredet és a' nagyobb hatalom szembetünő veszedelem miatt lankadó bajnokokat

az utánul küldendő tartalék sereg említésével bátorküzdésre lelkesíti. „Rajta vitézek! úgy mond, a' vérmezőn közös az aratott ditsőség, — a' nagy erő ne rettentsen benneteket; — a' bátor küzdő az értz-akadályokon is túl tör; — rohanjatok vígan velem a' tűz ellen; — ne tsüggedjetek, mert ha majd emészteni látszik az minket, segedelmünkre a' háttól jövő tartalék sereg készen áll.“ Az így föl buzdított vitézekkel háromszor támadja meg az ellenséget és mindannyiszor viszszaveri.

Megérkezék azonban az ezredes Kapitány is. Hertelendi új tsatát képez, és a' frantzia hadnak derekát balszárnyával együtt győzelmesen viszsza nyomta. Insago a' gyalogsággal tömött, és hatalmasan védett frantzia fő hadi szállás vala még hátra, mellyet ostrommal bevenni hősünk fő gondja lett. Fáradhatatlan vala ő az ellenség üldözésében, és győzhetetlen akármi tsapásban. Előre nyomúl tehát három osztállyal, és kevés gyalogsággal megtámadja a' frantzia fő tanyát, és a' benne tanyázókat kiveri. E' kettőzött támadás, és véres hartz közt az ellenség kezéből egy Zászlót, 12 álgyút, 6 társzekeret elragadott, és 2800 embert, kik között 80 tiszt, elfogott.

Nem kevesbé nevezetes hartzot viselt, 17-ik 18-ik és 19-ik Juniusban ismét Lombardiában Tidon és Trebia folyónál, a' Rómaiaknak hajdani gyászos emlékezetű viadal térén. Mind a' két részről sziporkázó tüzek közt bajnoki ellenszegűlettel kezdődött az ütközet: midőn Hertelendi kormányára bizott ezredes hadnagyi osztályával, és a' lovagságnak néhány álgyúival a' három nap lefolyta alatt rendkivűli katonai elmésséggel, és széplelkű bátorsággal az előtsapatot vezérelte.

Az első napon az ellenség a' mi seregünket a' kitelhető erővel támadá meg, és gyorsan munkálkodó álgyúinkat majd nem kikerűlhetetlen veszedelembe ejté. De Hertelendi győzni, vagy halni tökéllett elszántsággal teszi az ellentámadást, az álgyúkat a' veszedelemtől föl menti, és a' gyalogságot,

melly mint véd paizs által minden kétes elnyelhető örvényen magát túl lenni látá, az ellenség hadának félelem nélküli megtámadására bátorítván, eszközlője lett azon jeles ütközetnek, mellyet itt a' gyalogság bámúlatos erővel végbe vitt.

Más nap vírad azomban, és a' mi embereink mindenfelé győzedelmes zászlójukat lobogtaták. Az ellenség mind az által megverettetése mellett is az üldözéssel föl nem hagyott, és Tidon, 's Trebia folyó közti állásáról tovább költözni váltig nem akart. Már a' föld fátyola alá rejté a' jótévő napnak fénysugárit, midőn Hertelendi hadi seregünknek balszárnyánál őrt állván, vitéz osztályával a' frantzia hadnak tüzes villámi közé szilárd léptekkel vágtat, és azt a' Trebia túl partjára üzve kergeti.

Két napi viadal, és letapodtatás után sem nyugvék a' dölyfös ellen rész, és harmadnapra Trebia folyón újolag keresztűl törni, hadi seregünk balszárnyát megtámadni indúla. Ezen megtámadáskor Hertelendi osztályával együtt, és nyoltz kiszegezett álgyúval Trebiának bal partján álla őrt. Duzzadozó habok, és ellenkező szelek forgaták itt eleinten seregünknek vitéz hajóját. A' nagyobb erő tüzes viaskodások közt Hertelendit is viszsza nyomúlásra szorítá. Két álgyút az ellenség el is fogott. A' mit azomban egyes erővel véghez vinni nem lehetett: azt Hertelendi okossága, és vas türelme által minden ellenállásnak datzolva egyesült erővel végre hajtani törekedett. Alig közelíte tudniillik a' hátúl álló Tsászári sereghez; azonnal ezredes Kapitányának és más lovag ezeredeknek osztályaival tsatlakozva újolag megütközék, és sebes előrugtatással folytatván a' tsatát, az ellenfélből többeket a' földre terített; a' két elfoglalt álgyút viszsza nyerte, és a' frantzia sereget Trebia túl partjára másodszor is viszsza verte. Itt a' győztes bajnok maga is megsebesíttetett. Láthattad volna e' küzdésben, mint tusakodott a' tiszt alattvalójival a' kötelességnek teljesítésében, önmagukat a' király, és haza boldogságának áldozva; szemlélhetted volna, mint oszták föl egymással a'

halált a' derék vitézek, hogy a' szabadság fénysugara egyesült vérükben tündöklönek.

6. §.

MDCCC—MDCCCI.

A' hazafiúi buzgóság az imádott Királyhoz és szeretett Hazához viseltető tántoríthatatlan hűség, mellyet Hertelendi ugyan mindig hő kebelében ápolt, de többször, kivált 1799-ben, tetteiben is jelesen valósított, 1800-ban az igaz érdemet jutalmazni tudó I-ső Ferentz, ditsőn Uralkodó fölséges Királyunk kegyelméből méltó jutalmát vette.

A' Jász, Kún 's Hajdú városok kivánata 's ajánlására tudniillik Hertelendi Oct. 17-kén az újon fölállított nemes nádor huszár ezerednek ezredes kormányzó kapitányává lett. Előtte szép lelkének hajlandóságához képest, kellemesebb pálya nem nyilhaték. Takarékosság, szoros mérték, rend, vas szorgalom, ritka türedelem, szünetlen munkásság az életben, tsinosság a' ruházatban, pontosság a' kötelességben, készség a' fegyverforgatásban, ügyesség a' szolgálatban, gyorsaság a' hadi mozdúlatokban, a' tsapásban állandóság és mindenkor szivet vérző önnönmegtagadás, ezek valának Hertelendi bajnok lelkének jeles bélyegei, mellyeket kormányára bizott újontz katonájiba beoltani fáradhatatlanúl ügyekezett. — Az erős hősöknek fényes seregét ez új vitézek által szaporítani; a' régi magyar bajnokok hamvait ezekben eleveníteni; — olly férjfiakat, kik a' Király 's Haza ellenségin diadalmat venni, vagy halni tanúljanak, nevelni volt minden törekedése foglalatja.

7. §.

MDCCCI—MDCCCII.

A' példás szorgalom, a' nemes igyekezet, a' kiállott sok véres tsata, a' vérző sebek fátyol alól is a' királyi szék elébe lövellék fénysugárikat, és az 59 évű aggbajnoknak melyén a' vitézek kereszt-

ténck tükör gyanánt kelle tsillognia, mellyben kiki láthatná ditső tetteit. 1801-ben tudniillik Aug. 18-kán Maria Therezia rende kis keresztével tisztelteteti meg. E' nyert érdemjutalomra minden igaz lelkű barátja méltónak hirdeté, és innepi hála szavakkal köszönté diadalmas bajtársát. A' mit elégen túl igazolnak az e' tárgyban Lichtenstein Hertzeg és Báró Méláz által hozzá utasított levelek, mellyek közül németből fordítva így hangzik az első:

„Szeretett Ezredes Kapitány Úr! Kimondha„tatlanúl örvendek, hogy Maria Therezia vitézei „közé emeltetése által arról meggyőződött; hogy Ő „Felsége az igaz érdemet megjutalmazni tudja. Min„denkor örvendezve emlékezem meg, ha szerentsé„je előmozdításában parányi részem volt; annyival „is inkább, mivel ez által tsak bajnoki érdemeihez „illő igazság szolgáltatott ki. — Többire magamat „további emlékezetébe ajánlva, minden tisztelettel „maradok kész jó akarója. Losdorf Sept. 17-dikén „1801. Lichtenstein János Hertzeg."

Hasonló ehhez a' másik:

„Különösen tisztelt Ezredes Kapitány Úr! Nem „az én ajánlatom és szószóllásom azok, mellyek „Nagyságodat Maria Therezia rendének vitézei közé „emelék: hanem tulajdon régi, 's szinte már meg„őszült érdemei; a' mellyek újabb ditső tettek által „tsak nevekedtek, és nekem alkalmat adának, hogy „azokat Ő Felsége kegyes színe elébe terjeszthes„sem. — Nints egyébb hátra részemről, minthogy „élénken meghatott érzékenységem mellett forró „részvétemet kijelentsem, 's buzgó baráti tsókom 's „örvendezésem által arról bizonyossá tegyem, hogy „a' legmélyebb tisztelettel maradok Nagyságodnak „tisztelője. Prága Sept. 16-kán 1801. Méláz."

8. §.

MDCCCII—MDCCCVIII.

Alig viselé négy esztendeig Hertelendi a' Nádor ezeredénél, mint ezredes Kapitány a' kormányt: mi-

dőn 1805-ben újra riad a' tárogató, és a' viharok közt megőszült férjfiú az ellenség pusztító lánga közé rohanásra fölszólíttaték. Örömmel indúla el vele a' szép ezered, mellyet szeretete buzgóságától lelkesítve a' Király 's Haza védelmére, a' bátor küzdésre újontzokból készített és oktatott.

Ulmánál, ama szerentsétlen ütközetben külömbözteték meg először is magokat a' Nádor huszárok, mint Hertelenditől nevelt bajnokok, kik a' koszorús kormányozónak vezérlete alatt, ámbár tetemes veszteséggel, de még is bátor vitézséggel, és ditséretes elszántsággal a' gőgös ellenségnek hatalmas dühe közül, halni inkább, mint idegennek rabjává lenni készek, vérig hartzolva magokat kivágták. Az itt tündöklő vitézsége Hertelendinek szóllítá föl lantos Tsokonainkat ama nemzeti hős dalnak énekésére, mellynek minden versében Hertelendi lelkének nagysága hű etsettel elevenen lefestve találtatik.

Nagyokat tett Hertelendi, mert nagyra született. A' nagy léptső nagy lépteket kíván. De mivel illyeneket vállai megbirtak: azért 1808-ban Jan. 22-kén Brigadiernek és Táborőrnagynak kineveztetett.

Szomorú hír vala ez a' vitéz Nádor huszároknak; mert nem annyira ezredes kapitányoktól, mint szeretve tisztelt atyjoktól kelle megválniok. Martius 21-dike lett azon ürömmel keserített örömnap, midőn a' gondos atya, kit borostyános ősz fejének ezüst színű szálai, fáradságos és veszélyek közt folyt életének redős artzain számlálható érdemei ajánlatossá tettek, szeretett nevendékitől butsút vett. Fölolvastaték ekkor Jósef Tsászári, 's Királyi Fő Hertzeg, Országunk szeretve tisztelt Nádorának, betseslevele, mellyre Hertelendit 1808-ban Jan. 23-án érdemesítette. Az eredetit németből hiven magyarozva itt közölhetni rendkivűli szerentsémnek tartom.

„Ő Tsászári Királyi Felsége Uraságodat Briga„diernak és Táborőrnagynak kinevezte.

„Ezen előléptetés Uraságod jeles erényei és „sokféle érdemei megismértének tsalhatatlan jele. A'

„mit tökéletes örömére leginkább az bizonyít, hogy „ezen fölemeltetését minden derék katonának, ki „csak esméri, különös örvendezése és részvéte kiséri.

„Uraságod a' kormányára bizott ezeredet vitéz „bajnokokká képezte. Példájának nyomos behatása, „ritka elmessége, ajánlatos mértékletessége és szelíd „bánás módja ébreszté föl azon tántoríthatatlan bá„torságot, azon győzni, vagy halni tökélett szándé„kot, azon rendíthetetlen állhatatosságot, azon Ki„rály 's Haza iránti örökre kiolthatatlan szeretetet, „mellyel ezeredem föláltától fogva magát vezérlete „alatt, mind a' tsata piatzán, mind a' béke ölében „kitüntette. A' közlélek és bajnokság velök minden „időben azon egy nyomon járdalt.

„Hiven megfogják Uraságodnak utóji az általa „adott talpesméreteket tartani, és soha azon vigasz„talattól meg nem fog fosztatni, hogy a' jó lábra ál„lított ezered jó karban is tartassék.

„Én azon ezerednek, melly várakozásomnak „pontig megfelelt, tovább is feje azon legélénkebb „kivánattal maradok, hogy az mostani állapotjában „minden legparányibb fogyatkozat nélkül föntartas„sék; — 's ezen alkalommal minden fáradalmáért 's „ezeredemhez nyilatkozott hajlandóságáért szives „köszönetemet jelentem.

„Oktatványom a' jövő ezredes Kapitányhoz, „mint Uraságodnak tett rendeleteivel, mellyektől „távozni soha szabad nem lészen, tökéletes megelé„gedésemnek bizonyítványa annak idejében meg„érkezik.

„Uraságod emlékezete, különösen kedvelt tá„borőrnagy Ur! az ezerednél megörökül. A' minek „biztosabb bizonyosságára akarom, hogy Uraságod a' „Nádori huszár ezered ezeredes Kapitányának öltö„zetében melyképét költségemre valamelly híres kép„iró által lerajzoltassa. Azon melykép, míg én imez „ezerednek tulajdonosa leendek, mindenkor a' Ná„dor huszár ezered kormányozójának lakhelyén ki„nek kinek szabad láthatására fog tartatni.

„Kivánom továbbá, hogy Uraságod életének „történeteit magyar nyelven ugyan azon melyikép„nek hátára irassa, mellyekre az utóbbi ezredes „Kapitányok az ezeredet viszszaemlékeztetni fogják.

„Fölötte kellemesen érdekel, ha ezen kivána„tom minél előbb valósúl, hogy így személye eze„redemtől még távoztával se távozzék; — és várva „várok[1] minden alkalmat, mellyben Uraságodnak „néminemüképen használhatnék. Adja Uraságod bu„csuvételemet az egész ezerednek tudtára, mihelyt „előléptetésének oklevele megérkezik. József Nádor."

Ezután következének Hertelendinek szivet indító jeles végszavai:

Nemes ezered! vitéz bajnokok!

„Ő Tsászári Királyi Magassága József fő Hertzeg, „nádor, 's ezen ezered tulajdonosának brigadier 's „táborőrnagygyá emeltetésemnek tárgyában hoz„zám kegyelmesen utasított legfentebbi irata ezen„nel minden osztállyal közöltetik.

„Azon kegyelmes kifejezéseknek, mellyekkel „abban engem érdekelni kegyelmeskedek, helyes „ismételésére, és méltó meghálálására tehetségemet „elégtelennek találom.

„De e' nyert legfentebbi kegyelemnek örök em„lékezetű zálogát szivem mélyeben ápolt tisztelet és „az egész nemes ezered iránti forró szeretet, haj„landóság 's hódolat által megérdemleni, 's illy mó„don tehetségemet néminemüképen kipótolni elnem „mulasztom.

„Én az ezeredet utánom jövő Tsanády József „ezredes Kapitány Urnak általadtam, 's nints egyébb „hátra, mint új hivatásomra Lembergbe átköltöz„nöm. Ezen ezerednek kormányát hét esztendeig és „négy hónapig majd kellemes, majd kellemetlen kö„rülmények közt viseltem. Nyíltszivüen megvallom, „hogy ez időnek lefolyta alatt számtalan örvendetes „órákat éltem, ámbár sokszor hivatalomnál fogva „fájdalmasan is érdekeltettem. Minden mellett még „is őszintén előadom azt is, hogy nem lészen nap,

„óra, pillanat reám nézve kellemesebb, mint mikor „azzal ditsekedhetem, hogy a' nemes Nádor huszár „ezerednek tagja valék.

„Ezen tártszívű nyilatkozásom mellett, még is „egyedűl azon bizodalomért esedezem, mellynél „fogva szívemben gyökeret vert szeretetemet, hó„dolatomat és hajlandóságomat, mellyel az ezered „minden tagjához a' fő tiszttől az utólsó közkatonáig „viseltetem, nyilván kijelenthessem 's bebizonyít„hassam."

Másnap, mint a' táborőrnagynak elköltözkedése napján a' nemes Nádor huszár ezered butsúzott el szeretett kormányozójától illyképen:

„Nagyságodnak butsúvétele által a' nemes Ná„dor huszár ezeredtől 1808-dikban Mart. hova 21„kén azon különös szeretetéről és hajlandóságáról, „mellyel iránt unk viseltetik, tökéletesen meggyő„ződtünk, valamint jeles előléptetéséről is minden„képen bizonyosokká lettünk.

„Ezen meggyőződés mindnyájunkon hirtelen ál„talhatott, kivánatinkat pedig egészen túlhalladja; „mivel mi olly szép lelkű Előljárót, mint Nagyságod „vala, érezhető fájdalom nélkűl el nem veszthetünk; „és tsak egyedűl azon kegyes igérete, hogy iránt unk „forró hajlandósága új fényesebb hivatala mellett sem „hidegűl meg, képes zajló szivünket megnyugtatni. „Az idő, mellyben Nagyságodnak kormányától függ„ni szerentsések valánk, kegyes szivűségéről, igazság „szeretetéről, és jó akaróságáról teljesen meggyőzött. „Nagyságod előtt a' szoros fenyíték atyai szeretet, „az igazság kiszolgáltatása, mint minden Előljáró„hoz illik, szent tartozás vala. Mi megesmérjük „Nagyságodnak fényes erényeit, mellyek nekünk „példányúl, és minden alkalomkor, minden tette„inkben vezér szövétnekűl fognak világítani.

„Fogadja el Nagyságod tőlünk nyiltszivűségünk„nek íme vallomását, mint kebelünkben forró ér„zelmeinknek örökzálogát; mi bölts tanításit min„denkor, a' fegyver nyugalomban szinte, mint az el„lenség tüze előtt, kitelhetőleg hiven követni, 's így

„rendkivűli tiszteletünket, mellyel drága személye „iránt magunkat lekötve érezzük, bebizonyítani meg „nem szününk.“ —

Mind ezek után megindúla Hertelendi Lembergbe, új rendeltetése pályájára. Rohatymból, mint a' keleti Gallitziában tanyázó Nádor huszár ezerednek fő szállásától, Potkámiáig a' tiszti kar őt török muzsika bájoló zengedezési közt kiséré. Itt félszázad közvitéz katonai diszben jöve elébe, kik, miután a' táborőrnagy rövid, de velős szivindító szovak közt tőlök butsút vett, ő Nagyságának könybe borúlt szemekkel szerentsét, egészséget, és hoszszú életet ohajtván, az adományra, magokat méltatlanoknak, sőt azon számtalan jótéteményeknek, mellyeket tőle nyoltz év folyta alatt gazdagon vettek, meghálálására is elégteleneknek vallák.

Mimódon tőn eleget Hertelendi azon fentebbi parantsolatnak, mellyet neki szeretve tisztelt Nádorunk ada, élete fővonásinak följegyzése után így adja elő tulajdon kéziratában.

„Minthogy az újonan fölállított n. lovas magyar „Nádor huszár ezerednek első ezeredes kapitánya „valék: Ő tsászári királyi fő Hertzegsége, Jósef „magyar országi kegyelmes Nádorunknak, 's ezen „ezered tulajdonosának kegyes parantsolatából képe„met az ezredes Kapitányi öltözetben övig emléke„től lerajzoltattam. A' mi által nem tsak ő Hertzeg„sége kegyelmes parantsolatát teljesíteni: hanem a' „n. Jász, Kún 's Hajdú Nemzetekhez is, kik ezen „ezeredet föl állították, és kiknek vitéz szülemenyét „a' följebb megjegyzett idő folytában kormányozva „vezéreltem, buzgó szeretetemet, hűségemet, és tisz„teletemet megbizonyítani akartam; mert képem „alatt egy kis asztalkán a' nemes megyéknek vidé„keit, és azoknak minden helységeit név szerént „lerajzoltattam, 's természeti tulajdonságaikhoz ké„pest illy jeles tzímű irást:— Concordes ad arma! Regi, „et Patriae fideles! az az: Indissolubiliter Concor„des! ad arma parati! Regi, et Patriae semper fide„les! — azon okból tetettem; hogy ezen tántorítha-

„tatlan nemesi tulajdonságaikról meggyőződve lé-
„vén, íme drága betses erköltseiket örök emlékeze-
„tűl nemes magyar nemzetem eleibe terjeszthessem.

„Vegyék azért a' tekintetes megyék, és a' nemes
„ezered életemnek, 's ötvenedik esztendőben járó
„hadi szolgálatomnak leirását, valamint belső suga-
„lomból származott buzgó szeretetemet jó néven tő-
„lem; mivel állandó hű szivűségemnek bebizonyí-
„tására többet nem mondhatok, hanem utólsó pihe-
„nésemig tsak azt fogom hirdetni, hogy engemet
„leginkább az vigasztal, 's betsesít, hogy a' Nádori
„n. lovas ezerednek tagja voltam." —

9. §.

MDCCCVII—MDCCCXV.

Megérkezék tehát Hertelendi táborőrnagy Lembergbe hatvanhat évtől görnyítve ugyan, de ősz pilláji alatt még nemes tűz lángola. Itt a' Tsászári könnyű, és Lotharingiai nehéz lovag ezeredből álló brigadét Felséges uralkodó királyunk tökéletes megelégedésére négy évig kormányozva vezérelte. Táborőrnagyi hivatalának pontos teljesítéséért 1812-ben Bőjt előhova 22-kén altábornagynak hirdettetett.

Végre ezen hivatalát két évig viselvén, minekutánna 55, és fél esztendeig, a' királyi szék oltalmáért, és a' haza boldogságáért a' durva teleket, türhetetlen nyarakat állandóan kitartotta; a' bérzes hegyeket, süppedt völgyeket fáradhatatlanúl megjárta, tüz, viz, éhség, szomjúság, hideg, meleg, élet, halál veszedelmei közt bátran viaskodott, és bajnokúl hartzolt; a' tüzet, halált osztogató álgyúknak, éles pallosoknak, dárdáknak, szúronyoknak melyét nagy elszántsággal kiszegezte; kard, dsida, és golyó által többször meg is sebesíttetett: a' vérző sebek, 's aggkor alatt megroskadt teste bágyadalma miatt földre kanyarúló vállai további hadi szolgálatot nem birván, Felséges Királyunk kegyelméből altábornagyi fizetéssel 1814-ben Sz. Mihály hova 1-sőjén nyugalomba lépett.

10. §.

10. §.
MDCCCXIV—MDCCCXX.

Öregségének tsendes órájit Gyöngyösön, hol a' Nádor huszár ezered ekkor feküdt, magát ditső tetteinek álmában ringatva, tisztelt tanítványinak kebelében tölté. De nem tarta sokáig földi pályája, és 1820-ban Jun. 16-án esti tizedfél órakor a' hűségnek és bajnokságnak példája, a' nemes lélek, viszsza tért Teremtőjéhez, kitől eredett. Hideg tetemeit a' Nádor huszár ezered mély szomorúság és szivkesergés közt kíséré gyászos sírgödrébe; hogy így bebizonyítaná, mint tiszteli, mint kész halála után is követni azt, kit életének ditső tettei az ő emlékezetében halhatatlanná tettek. Igen is, halhatatlan ő, mert királyának, 's hazájának áldozott élete — őt a' nagy Hunyadiaknak, Báthoriaknak, Zrinyieknek, a' haza halhatatlaninak, sorába emelték.

Ez rövid életrajza azon férjfiúnak, ki mindennek, tsak magának nem élt. Ő azokban, mellyekkel a' nemzet tisztének tartozott, hűséggel, Hazája 's Fejedelme hathatós szeretetével és oltalmazásával senki után nem állott. A' magasabb tudományokban ugyan gyakorlatlan, de valódi katonai elmességgel, okos észszel, nagy lelkű bátorsággal, igazság szeretettel teljes vala. Tudván, hogy a' Vitéz bátorság nélkül nem egyébb, mint kert virág, szem könyű, kép színek, test lélek nélkül: azért egész életében semmi veszedelemtől sem félni tanúla. Minden érzéséből értzerejű tüz lélek sugárzott. Valóban reá illenek a' költőnek szovai:

„Ingadoz is minden, szive nem, mert azt maga a' dűlt
Ég sem zúzná úgy, hogy megrettentse ütése.
Ollyan, mint kőszírt, melly, a' tengerre kinyulván,
Bármi erőszakait merevedve kiállja az égnek,
És a' tengernek — maga megmozdúlni tudatlan."

Életében mindenkor foglalatos, ritka pontosságú és fáradhatatlan munkatürő volt, kit mint embert a' józan okosság, mint katonát a' betsület, mint keresztényt a' hit és a' jövendő élet reménye igazgata és vezérele a' ditséretes tselekedetek gyakorlására.

Társalkodása a' bő tapasztalású bajnoknak, ki a' hét esztendős burkus, azután két évi Török, végre a' frantzia háborúkban részt vévén, sok országokat bejárt, víg és egész a' gyönyörködésig kellemes vala. Egyenlő hangon szokta ő szerentsés és szerentsétlen történeteit, kellemes és kellemetlen állapotját elbeszélni.

A' bő kezű természet drága lelki tulajdonsági mellett a' testnek szép ajándékival is ékesíté. Testalkotására nézve közép termetű volt. Homloka magas inkább, mint széles, haja vernyeges, kék szemei tüzet szikrázók, tekintete vidám, artzája piros, előre nyomúló melye, nyulánk, kartsú, de nemes testállása, egész termete hősre, törhetetlen bajnokra mutatott.

Illy rendkivüli tulajdonok helyezék Hertelendit azon kevesek sorába, kik egyedül a' Királynak 's Hazának áldozták életöket; kik a' haza javáért vagyomukról, övéikről és önmagukról lemondani készek valának; kiknek, ha a' érdem jutalma, vagy illő bére idővel méretnék, méltó lett volna e' földön örökre élniök.

Katonai hivatalok nevei.

Káplár — vagy tizedes.
Hadőr — Wachtmeister.
Al Fő { Had — nagy Ober Unter { Lieutenant.
Másod Százados { Kapitány, Capitain { Seconde d' escadron.
Ezredes { Őrnagy Oberst-Wachtmeister { Major.
Hadnagy — Lieutenant { Colonel — lieutenant.
Kapitány Oberster { Colonel.
Segéd Regiments adjutant { Adjutant de Regiment.
G. Tábor { Őrnagy / Nagy helyettes vagy Altábornagy / Nagy-Tábornagy | G. Feld { Wachtmeister / Maréchal — lieutenant / Maréchal de Camp.

Brigadé — dandár.
Brigadier — dandáros.
General — Vezér.
Tábor — Feld — Campagne de la guerre.
Division — Osztály.
Bataillon — Zászló al.
Lovag { század — Escadron.
Gyalog { század — Compagnie.
Hadosztály — division d' armée.

Nagy János,
A' m. t. Társaság lev. tagja.

8.

A' Zavolch és Talmits nemzetről.

Ben Gorion Jó'sef, szorgalmas zsidó író (Bochart Geographia sacra, col. 199.) *Thogarma* nemzetségeiről ezt jegyzi fel: „*Thogarmae* sunt decem „familiae, scilicet Chozar et Patzinac, et Alichanus „(Bochart helyébe tette *Anchialus* *)), et Bulgari, „et Ragbiga (Bochart helyébe tette: *Raguza*), et Tur„cae, et Buz *(Uz?)* et Zabuch (Bochart helyébe „tette: *Zavolch*) et Hungari, et Tilmats (Bochart „helyébe tette: *Talmits*, és a' Szász Országi *Misniá„nak* magyarázta). Omnes illi in aquilone degunt, et „terras suas de nominibus suis appellarunt. Habitant „autem ad fluvium *Ethel*, qui est *Elatack*. Tamen „*Hungari* et *Bulgari* et *Patzinacitae* habitant ad „magnum fluvium *Danubium*."

Tek. 's Tudós *Horvát István* Úr jeles munkájában „Rajzolatok a' Magyar Nemzet legrégiebb történeteiből" (Pesten 1825) 73-dik lapon Ben Gorionnak ama nevezetes helyéhez ezt adja hozzá: „Hon„nand vehette e' sok igazat mondó Sidó Író tudomá„nyát? tsak az *Eichornok*, *Paulusok*, *Rosenmülle„rek* 's a' t., nem pedig én, mondhatják meg. Nem „győzöm tsudálni e' *Ben Gorion Jó'sefet*. Hogy Dal„mátiában *Szitya Ország* volt, az kérdést sem szen„vedhet: De a' *Zavolch* 's a' t. Nemzeteket nem „értem."

Én a' *Zavolch* és *Talmits* Nemzetről a' következendőt közölhetem:

Zavolch (Zavolchi) Kún nép volt a' Havasi Alföldön. *Révai* (de Monarch. Hung. Centur. VII.) ezt írja: „Cumania dicitur terra Valachiae *Zavolcha* „vocatae, et quam juxta opinionem quorundam Stra„bo Cataeoniam appellat; etiam Circasia dicta, quae „inhabitatur a *Cumanis nigris*, sita a fluvio Olt inter

*) *Anchialus* tenger melletti város Bulgáriában. R — y.

„Alpes et Danubium, jacens versus Tatariam, et „nuncupatur pars Transilvaniae et Moldaviae.“ Bél Mátyás is Cumaniának kézirati leirásában ezen helyre provocál.

Talmits pedig *Dalemincii*, kik már 856-dik évben (lásd Annales Fuldenses h. a.) Miszniában a' Tsehek és Szorbusok között laktak. Lásd: *Schöttgen* und *Kreysig* diplomatische und curieüse Nachlese der Historie von Obersachsen. I. Theil, Seite 177. A' tudós Frantzia Bochart tehát a' Talmits vagy Daleminciusok lakhelyét jól tudta.

Rumy Károly.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

A' GETÁK a' kutfők szerént eredetükre nézve SCYTHÁK valának, 's egy Nemzet voltak a' DÁCUS Nemzettel. Világosan állítja ezt Idősebb Plinius (Hist. Nat. Libro IV, cap. 11. edit. Harduini Tomo I. pag. 216.) ime soraiban: „*Ab eo in plenum quidem omnes SCYTHARUM sunt GENTES: variae tamen litori apposita tenuere: alias GETAE, DACI Romanis dicti.*“ Strábo is egyik helyen (Libro VII. edit. Amstel. anni 1707. Tomo I, pag. 466—467. marg. 304.) írja: „*Est et alia Regionis distri-*

lutio, quae ab antiquo perduravit, ut alii DACI, alii GETAE appellentur. GETAE, qui versus Pontum et orientem inclinant: DACI, qui in diversum ad Germaniam et Istri fontes vergunt, quos puto antiquitus esse DAVOS appellatos: Unde etiam apud Atticos in usu fuerint servorum nomina GETAE ac DAVI: id enim probabilius est, quam a DAIS SCYTHIS, procul apud HYRCANIAM dissitis dictos fuisse: cum verosimile non videatur, inde in Atticam allata mancipia: nam servis Attici nomina imponebant aut Gentis, unde fuerant allati, ut Lydum, Syrum: aut ea, quae apud istas gentes essent usitatissima, ut Manen, vel Midam, qui ex Phrygia; Tibium, qui e Paphlagonia.“ A’ másik helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 468. marg. 305.) még határozottabban állítja Strábo a’ *Ομόγλωττοι* = egynyelvü szóval élvén: „*EADEM UTUNTUR CUM DACIS LINGVA GETAE. Atque apud Graecos quidem notiores sunt GETAE, ob crebras in utramque Istri ripam migrationes, et quod Thracibus sunt Mysisque permixti.*“ Justinusnál (Libro XXXII. cap. 3.) szinte olvastatik a’ DÁCUSOKRÓL: „*DACI quoque SUBOLES GETARUM SUNT: qui cum ORODE rege adversus Bastarnas male pugnassent, ad ultionem segnitiae, capturi somnum, capita loco pedum ponere jussu Regis cogebantur; ministeriaque uxoribus, quae ipsis antea fieri solebant, facere. Neque haec ante mutata sunt, quam ignominiam bello acceptam virtute delerent.*“

Nem illyen határozottan beszél ugyan Dio Cassius (Historia Romana. Hamburgi, 1752. fol. Tomo II, pag. 1105.) a’ közös GETA és DÁCUS nevezetről, de még is épen azt adja elő, a’ mit más Írók, ime soraiban: „*Maximum vero per id tempus bellum fuit Populo Romano cum DACIS, apud quos tunc DECEBALUS regnum obtinebat.* [*Duras enim, penes quem fuerat imperium, sponte eo cesserat Decebalo; quoniam*] *is erat et in cognoscendis rebus bellicis perspicax, et in agendo solers; recte*

invadendi, et opportune recedendi gnarus: insidiis locandis artifex, in proeliis manu promtus: tam victoria recte utendi, quam cladi acceptae probe medendi peritus. Quam ob rem diutissime adversarius gravis fuit Populo Romano. Porro eam Gentem DACOS appello: nam ita se ipsi nominant, eodemque nomine a Romanis appellantur; etsi non ignoro, eos a quibusdam Graecis GETAS esse dictos: rectene an secus fiat, non curantibus. Ego quidem scio, GETAS trans Haemum apud Danubium incolere." 'A' GETA és GOTHUS névvel váltva 's föltserélöleg élő Jordánes Ravennai Püspök is (De Rebus Geticis. Cap. 12.) írta: „*Hanc GOTHICAM, quam DACIAM appellavere Majores.*" Egyet jelentő végre, midőn részént Nicetás Gothus Püspökről (Menologium Graecorum. Urbini, 1727. fol. Tomo I, 39.) emlekezik, részént a' GOTHUSOKRÓL beszél, Nólai Paulinusnál is a' GOTHUS, DÁCUS és GETA nevezet. Egyik helyen (Opera. Veronae, 1736. fol. col. 413. Poemate XVII, versu 17.) írja Nicetáshoz Paulinus:

„*Ibis Arctoos procus usque DACOS.*"

Más helyen (col. 513. Poemate XXI, versu 10—12.) mondja a' GOTHUSOKRÓL Paulinus:

„*Instantesque GETAS ipsis jam faucibus urbis Pellere, et exitium, seu vincula vertere in ipsos, Qui minitabantur Romanis ultima Regnis.*"

A' harmadik helyen pedig (col. 635. Poemate XXVI, versu 338.) írja megint a' GOTHUSOKRÓL Nólai Paulinus Nicetás Püspökhöz:

„*Nec te mare, nec labor ullus,*
Nec GOTHICI tenuere metus."

Végre, már Thucydides följegyzette (Libro II, cap. 96.) a' GETÁKRÓL: „*GETAE autem, et qui Regionem illam accolunt, SCYTHIS sunt finitimi, ET CULTU SIMILES, omnesque Sagittarii equestres.*" Azt, hogy a' GETÁK és GOTHUSOK valóban egy nép voltak, a' már más helyen előadattak Kutfő-

kön kívül Orosius is (Libro I, cap. 16.) imígy hírdeti: „*Modo autem GETAE illi, qui et nunc GOTHI, quos Alexander evitandos pronuntiavit, Pyrrhus exhorruit.*“

Mi hatalmas Nemzet volt a' GETA, vagy is DÁCUS Nemzet? Strábónak néhány helyeiből könnyü megtanúlni. Egyik helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 465. marg. 303—304.) mondja róluk: „*GETARUM antiquis historiis omissis, nostri temporis res exponamus. Boerebistes natione GETA, cum imperium in sua.. gentem suscepisset, eam crebris afflictam bellis refecit: tantumque exercitatione, sobrietate ac diligentia profecit, ut intra paucos annos magnum constituerit regnum, finitimas plerasque gentes GETARUM imperio subjecerit: QVIN ET ROMANIS JAM CEPIT TERROREM AFFERRE, Istrum audacter transiens, Thraciamque ad Macedoniam usque et Illyricum populans. Idem Celtas Thracibus et Illyriis permixtos, evastavit, Bojos, qui sub Critasiro erant, prorsus delevit, itemque Tauriscos, ut suae genti tanto essent maiores facultates. Usus est autem opera Cenei praestigiatoris hominis, et qui per Aegyptum vagatus didicerat quasdam divinationes; ex quibus Deorum responsa simulabat.*“ 's a' t. *) Másik helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 466. marg. 304.) említi Strábo: „*Successores ejus* (Boerebistis Regis) *regnum in plures diviserunt partes; atque etiam nuper, cum Augustus Caesar exercitum adversus eos mitteret* (Claudius Tiberius vezérlése alatt Horátius és Vellejus Paterculus tanutétele szerént), *alias per QVINQVAGINTA, alias per QVADRAGINTA MILLIA divisi fuere: verum istius modi divisiones pro tempore alias aliter fiunt.*“

*) Jordánesnél (Cap. 11.) ez a' Boerebistes GETA fejedelem Boroista GOTHUS Király nevet visel. A' bűbájos Ceneus Jordánesnél Dicenеus GOTHIAI Jövevény, 's bűbájos. — És még sem egy a' GETA és GOTHUS nevezet?

Egy harmadik helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 467. marg. 304.) ismét írja a' GETÁKRÓL Strábo: „*Ceterum GETARUM Gentem a Boerebista in tantum potentiae elatam, cum DISSIDIA, tum ROMANI omnino humilem redegerunt, tamen etiamnum QVADRAGINTA HOMINUM MILLIA mittere valent.*“ A' negyedik helyen (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 468. marg. 305.) beszéli Strábo: „*Sed GETAE et DACI, cum eo crevissent eorum vires, ut etiam DUCENTA MILLIA HOMINUM IN BELLA EDUCERENT: Nunc eorum Copiae ad VIGINTI MILLIA redactae sunt: ac tametsi parum abest, quin Romanis se submittant, nondum tamen prorsus se dedunt, quod SPEI ALIQVID EST IPSIS in Romanorum hostibus GERMANIS.*“ Itt Strábo eléggé érénti a' GETA és DÁCUS Nemzet nagy hatalmát annak megveretése előtt, de egyszer'smind a' GETÁKAT, úgy látszik, egyenesen megkülönbözteti a' GERMÁNUSOKTÓL.

Nem akadozhatni pedig azon semmit is, hogy a' GETÁK, az az: DÁCUSOK a' NÉMET NEMZET szövetségében bíztak a' Rómaiak ellen: mert ők igen régi esméretségben voltak, mint azoknak tő szomszédaik, a' GERMÁNUSOKKAL, lakván a' Fekete Erdő szomszédságában NORICI nevezet alatt. Julius Caesar (Libro VI, cap. 25. De Bello Gallico.) följegyzette: „*Huius Hercyniae silvae, quae supra demonstrata est, latitudo novem dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum, et Nemetum, et Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione pertinet ad FINES DACORUM et ANARTIUM.*“ De Strábo is (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 452. marg. 295.) szinte állítja: „*Post hos* (Svevos) *GETARUM REGIO attingit, arcta initio, qua juxta austrinam partem secundum Istrum protenditur, et e regione finibus Hercyniae Silvae, partem montium ipsa quoque complectens: dein versus septemtrionalem dilatatur usque ad TYRI-GETAS.*“ E' szomszéd-

ságból a' JAZYGESEK üzték el a' Tisza megé a' DÁCUSOKAT némelly közöttük fönforgott egyenetlenségből. Említi, de tsak röviden éréntve, e' történetet Idősebb Plinius (Hist. Nat. Libro IV. cap. 12. edit. Harduini Tomo I, 216.) ime soraiban: „*Superiora autem inter Danubium et Hercynium saltum usque ad Pannonica hiberna Carnunti, Germanumque ibi confinium, campos et plana JAZYGES SARMATAE, montes vero et saltus PULSI ab his DACI ad Pathissum amnem.*“ A' Tiszán túl igen nagy kiterjedésen laktak a' GETÁK, àz az: DÁCUSOK. Nékik közűlük Thrakiában telepedtek le; mások a' Tanaison túl is tartózkodtak. Azokról minduntalan emlekeznek a' Görög és Deák régi Írók: Ezekről szól (Libro IV. Elegia 1 ,versu 146.) Tibullus:

„*Quaque Hebrus Tanaisque GETAS rigat, atque Magynos.*“

Nagyon meggyengítette e' Nemzetet, igaz, Trajánus, de ők a' Tanais vize felé viszsza vonták magukat, 's nem sokára, ismét erőre kapván, veszedelemmel fenyegették a' Rómaiakat. Ezért írja Sextus Rufus (In Breviario. cap. 8.): „*Trajanus DACOS sub Rege Decibalo vicit; et DACIAM trans Danubium in SOLO BARBARICO Provinciam fecit: quae in circuitu decies centena millia passuum habuit, sed sub Gallieno Imperatore AMISSA EST; et per Aurelianum, TRANSLATIS EXINDE ROMANIS, DUAE DACIAE in Regionibus Moesiae* [*ac Dardaniae*] *factae sunt.*“ Arról tehát, hogy a' GETÁK, az az: DÁCUSOK ki vesztek volna egészen, okosan szó sem' tétethetik. Ők utóbb gyakrabban a' GOTHUS név alatt élten éltek a' Történettudományban. Róluk írta (Carm. Libro III, ode 6, versu 14.) Horátius:

„*Paene occupatam seditionibus*
Delevit urbem DACUS et Aethiops;
Hic classe formidatus, ille
Missilibus melior sagittis.“

Más régi Kutſók a' GETÁKAT, az az: DÁCUSOKAT világosan a' THREK, vagy THRAK Nemzet egyik ágává tészik. Herodotus írja (Libro IV, cap. 93.) Darius Persa Fejedelemröl: „*Priusquam vero ad Istrum pervenisset, primus GETAS vi subegit, illos, qui se IMMORTALES praedicant. Nam qui Salmydessum incolunt Thraces, et qui super Apollonia et Mesembria oppido sedes habent, qui Scyrmiadae et Nipsaei nominantur, sine pugna se Dario tradiderunt. GETAE vero, obstinate resistentes, mox in servitutem sunt redacti, quum quidem ESSENT THRACUM* (Görögűl THREKUM) *ET NOBILISSIMI ET JUSTISSIMI.*“ Mela Pomponiusnál (Libro II, cap. 2.) olvashatni: „*Una Gens THRACES habitant, aliis aliisque praediti et nominibus et moribus. Quidam feri sunt et ad mortem paratissimi, GETAE utique. Id varia opinio perficit. Alii redituras putant animas obeuntium: alii, etsi non redeant, non extingui tamen, sed ad beatiora transire: alii, emori quidem, sed id melius esse, quam vivere. Itaque lugentur apud quosdam puerperia, natique deflentur: funera contra festa sunt, et veluti sacra, cantu, lusuque celebrantur. NE FEMINIS QVIDEM SEGNIS EST ANIMUS. SUPER MORTUORUM VIRORUM CORPORA INTERFICI SIMULQVE SEPELIRI, VOTUM EXIMIUM HABENT: et quia PLURES simul singulis nuptae sunt, cujus id sit decus, apud judicaturos magno certamine adfectant. Moribus datur, estque maxime laetum, cum in hoc contenditur, vincere. Moerent aliae vocibus, et cum acerbissimis planctibus efferunt. At quibus consolari eas animus est, arma opesque ad rogos deferunt; paratique, ut dictitant, cum fato jacentis, si detur in manus vel pacisci vel decernere; ubi nec pugnae nec pecuniae locus sit, manent dominas proci. Nupturae virgines non a parentibus viris traduntur, sed publice aut locantur ducendae, aut vaeneunt. Utrum fiat, ex specie et moribus causa est. Probae formosaeque in pretio sunt: cae-*

teras qui habeant, mercede quaeruntur.“ E' hosszu helyből újakat tanúlhathi nem tsak a' THREK eredetről, hanem a' GETA ASZSZONYOKRÓL és LEÁNYOKRÓL is.

Érdekli a' GETA NEMZETNEK hajdani THREK eredetét még Strábo is, midőn (Libro VII. edit. cit. Tomo I, pag. 453. marg. 295.) így fejezi ki magát: „*Proinde Graeci GETAS existimaverunt THRECICAM GENTEM. Hi GETAE ad utramque ripam Istri accolebant. Itemque MYSI, ipsi quoque THRECES, et, quos nunc MYSOS vocant, a quibus profecti sunt, qui nunc inter Lydos, Phryges ac Troas habitant MYSI.*“ Innend tehát, és az előbbiekből, igen természetes magyarázatot nyer, hogy Jordánes (Cap. 15.) több más Írókkal együtt a' GOTHUS EREDETÜ Maximinus Római Tsászárt MAXIMINUS THRAX néven emlegeti. Így hangzanak sorai: „*Maximinus ab exercitu factus est Imperator, ex infimis parentibus in Thracia natus, a patre Gotho nomine Mecca, matre Alana, quae Ababa dicebatur. Is triennium regnans, dum in Christianos arma commoveret, Imperium simul et vitam amisit. Nam hic severo Imperatore regnante, et natalem filii diem celebrante, post primam aetatem et rusticam vitam, de pascuis in militiam venit. Princeps siquidem Severus militares dederat ludos. Quod cernens Maximinus, qui erat SEMIBARBARUS Adolescens, positis praemiis, BARBARA LINGVA petit ab Imperatore, ut sibi luctandi cum expertis militibus licentiam daret.*“ 's a' t. És alább Severus Tsászár szájából mondatja Maximinusnak: „*Numquid vis post cursum THRACISCE luctari?* *) A' GETA, GOTHUS és DÁCUS NEMZETNEK THREK vagy THRAK EREDETE bizonyosan TEREK, mai írás szerént TÖRÖK, eredetre mutat, mert a' THREK név a' TEREK név-

*) Így Pausaniásnál Dromichaetes GETA KIRÁLY; — Diodorus Siculusnál ugyan ez a' Dromichaetes THRAX KIRÁLY. —

nek, a' THRAK név pedig a' keleti TARAK névnek tsak elrontatása, 's vagynak is régi Kutfők, kik THRACIÁT egyenesen TURCIA néven emlegetik. De ezt itt nem akarja kifejteni Recensens, hanem inkább arra tészi figyelmesekké olvasóit, a' mit igen kevesen tudnak, hogy THREKIA volt Ásiában és Aegyptusban is. Világosan fön tartotta ennek emlekezetét Eustathius (Commentarii in Dionysium Periegetam. Coloniae Allobrogum, 1741. 8-o pag. 160.) ime soraiban: „*Herodotus autem refert, THRACES etiam quosdam sub imperio Croesi fuisse, ubi Croesum narrat Chalybes, Paphlagones, THRACES, Thynos, Bithynos, et ceteros, in potestatem suam redegisse. Quin etiam Xenophon THRACIAM quandam ASIANAM agnoscit, quae initium sumat ab ostio Ponti usque ad Heracleam, si quis eo ingressus, ad dextram adnaviget. Historia etiam quaedam sacra in partibus alicubi australibus Africae, supra Alexandriam, THRACIAM quandam MONTANAM commemorat, in qua fuisse hominem prodit divinarum rerum studio sanctiorisque vitae exercitatione percelebrem.*“ Mint lehet ezeket, és a' TÖRÖK eredetet, a' GOTHUSOKRA, ha ők NÉMETEK valának, alkalmaztatni? Hogy a' KÚNOK és MAGYAROK hívattak TÖRÖKÖKNEK is, azt mindenki tudja. Nagy történeti igazságot fejezett ki valóban Aeneas Sylvius, midőn Szétsi Dénes Esztergomi Érsekhez (Opera. Basileae, 1570. fol. pag. 559. Epistol. Libro I, epist. 78.) írta: „*Apud GOTHOS autem, QVI ET IPSI VESTRI GENERIS FUERE, Almal patri suo Gapt successit.*“ Mennyit nem tudtak még régi Atyáink!

A' GETÁK, GOTHUSOK és a' PALÓTZOK, valamint néhány más rokon Népek is, számtalanszor a' Kutfőkben BARBARUS néven hivatnak. E' nevet széltében közönséges mellék szónak tekéntették mostanig a' Történetvizsgálók: De ezt, ha az említett három Nemzetről 's azoknak rokonaikról foly a' beszéd, különös Nemzeti Névnek kell tekén-

teni. Hogy Afrikában volt 's vagyon ma is BARBARIA, vagy BERBER Tartomány 's vagyon 's volt BARBARUS vagy BERBER Nemzet, azt mindenki tudhatja; sőt tudhatja azt is, hogy Afrikában BARBARIA más néven GETULIA, 's BARBARUS más néven GETULUS nevet viselt. Horátius egyik helyen (Libro I, Ode 6. versu 1—4.) énekli:

„*Septimi Gades aditure mecum, et*
Cantabrum indoctum juga ferre nostra, et
BARBARAS SYRTES, ubi Maura semper
Aestuat unda."

Másik helyen (Libro II, Ode 20. versu 13—16.) pedig így danol:

„*Jam Daedaleo ocior Icaro,*
Visam gementis litora Bospori
SYRTESQUE GETULAS, canorus
Ales, Hyperboreosque campos."

E' BARBARUSOKRÓL, vagy is GETULUSOKRÓL írja (Abulfedae, Historia Anteislamica.. Lipsiae, 1831. 4-o pag. 177.) Abulfeda Arabs Író: „*De BERBERIS plures sunt et multum discrepantes sententiae..... Sed si veriorem sententiam sequimur, e POSTERIS SUNT CANAANAEORUM, quemadmodum jam dictum est. Occiso enim Djalutho (Goliatho), quum CANANAEI dispersi fuissent, nonnulli ex iis Mauritaniam petierunt, ibique sedem fixerunt: qui sunt ipsi BERBERI.*" E' tanutétel szerént az Afrikai BARBARUSOK, az az: GETULUSOK, egy, vagy rokon Nemzet voltak volna a' CANANAEUSOKKAL, kik bizonyosan KÚNOK voltak. Nints különben a' dolog, tsak hogy e' tárgynak egész kifejtetése 's megbizonyíttatása mostan nem ide való. Elég légyen inkább azt megemlíteni, hogy BARBAR, vagy BERBER Aethiopiai Nyelven (Jobi Ludolfi, Lexicon Aethiopico-Latinum. Francofurti, 1699. fol. col. 233.) ige formában: SPOLIAVIT, DIRIPUIT; állatos név form ban pedig: PRAEDA, SPOLIUM, PRAEDO, LATRO jelentéssel bír. Így a' BARBARUS, vagy BERBER

afrikai nemzeti név épen annyit jelentene, mint az Európai PALÓTZ szláv és WALWEN német nemzeti név jelent. Olvassa akárki Heliodorus Aethiopikáit, benne minduntalan egy Nemzetre akad, melly LATRONES (Λῃστὴς) nevet viselt Afrikában.

Horátius az Európai THRAKOKAT is BARBARUS névvel tzímezi. Egyik helyen (Libro I, ode 27. versu 1—4.) írja:

„*Natis in usum laetitiae scyphis*
Pugnare, THRACUM est. Tollite BARBARUM
MOREM, verecundumque Bacchum
Sangvineis prohibete rixis.“

Másik helyen, (Libro III, ode 25. versu 10—12.) olvashatni nála:

„*Hebrum prospiciens, et nive candidam*
THRACEN, ac PEDE BARBARO
Lustratam Rhodopen.“

Sőt ugyan Horátius (Libro IV, ode 14. versu 30—33) magukat a' GETÁKAT és DÁCUSOKAT is egyenesen BARBARUSOKNAK nevezi ime versében:

„*Ut BARBARORUM Claudius agmina*
Ferrata vasto diruit impetu,
Primosque et extremos metendo
Stravit humum, sine clade victor.“ *)

Ugyan ő (Libro I, ode 35. versu 6—12.) bársony ruhás fejedelmekről is emlekezve följegyzette ismét a' GETÁKRÓL:

„*Te DACUS asper, te profugi Scythae,*
Urbesque, gentesque, et Latium ferox,
REGUMQVE Matres BARBARORUM,
Et PURPUREI metuunt TYRANNI.“

Továbbá a' GOTHUS Népen nyert győzedelem emlekezetére verettek Római Pénzeken is (Josephi

*) Itt Horátius a' Getáknak vasas seregeket tulajdonít. A' XII-dik századi Orosz Költemény is írja a' Palótzokról a' 68-dik lapon: „Aus den starken eisernen Polowzer—Schaaren.“

Eckhel, Doctr. Numorum Veterum. Vindobonae, 1798. in 4-o Parte II. Vol. VIII. pag. 83.) olvashatni Nagy Constantin Tsászár uralkodásáról: „*DE-BELLATORI. GENTIUM. BARBARARUM.*“ Alúl pedig a' pénzen: „*GOTHIA. TR.*“ Idátius pedig (Jacobi Sirmondi, Opera. Tomo II, col. 266.) a' GOTHUS NEMZETNEK Spanyol Országba menetelét tsak e' képen említi: „*Anno* 409. *Honorio VIII. et Theodosio III. COSS. BARBARI Hispanias ingressi.*“ Mindezeknél fogva tehát méltán kérdezhetni: Nem volt-e Európában is a' BARBARUS név Nemzeti Nevezet? Nem voltak-e KÚNOKKAL rokon Nemzet e' BARBARUSOK? Nem jelentett-e Európában is LATRO-T és PRAEDATOR-T a' keletben forgott BARBARUS nevezet? Nem volt-e az a' PALÓTZ névnek lefordíttatása? Ezek bizonyosan új, de figyelemre méltó Kérdések.

Az Appiánusnak hibáson tulajdoníttatott Parthus Históriában (Romanae Historiae. Lipsiae, 1785. 8-o Vol. III, pag. 75.) mondatik: „*Nam et Sosius, Antonianus Dux, multa in Syria prospere gesserat, et Canidius relictus ab eo circa fines Armeniorum: qui victis horum et Iberorum, Albanorum que Regibus processit USQVE CAUCASUM, effecitque, ut inclytum esset Antonii nomen apud GENTES BARBARAS.*“ Diodorus Siculusnál (Libro XX, cap. 22.) találtatik: „*Per id tempus in Ponto, post obitum Parysadae, qui Bospori Cimmerici Rex fuerat, Eumelus, Satyrus, et Prytanis ejus filii, de principatu inter se contenderunt. Horum natu maximus Satyrus imperium a Patre acceperat, quod ille per XXXVIII. annos gesserat. Eumelus autem, cum BARBARIS quibusdam finitimis amicitiam pactus, de regno fratri controversiam movit. De quo Satyrus certior factus, cum numerosa adversus illum manu contendit, et superato Thapsi fluvio ubi castris hostium approximaverat, plaustris, quibus maximam commeatus vim advexerat, castra circumdedit, instructaque acie, ipse medium, ut SCY-*

THARUM MOS habet, agmen obtinebat. Militabant vero ipsi mercenariorum e Graecia duo millia, haud plures, THRACESQVE totidem. Ceteri omnes SCYTHAE erant auxiliares, supra viginti millia, et decem equitum millibus haud pauciores. Eumelum Ariopharnes rex THRACUM adjutabat, vicies mille equites, et viginti duo millia peditum habens. Commisso igitur proelio quam acerrimo, Satyrus, qui circum se delectos habebat viros, equestre init proelium cum Ariopharne, in acie media sibi opposito. Et postquam multi utrinque ceciderant, vi tandem perrumpens, REGEM BARBARORUM in fugam convertit." 's a' t. A' Fekete Tenger egyik Nevetlen Leírója Munkájában (Geographi Graeci Minores. Parisiis, 1831. 8-o Vol. III, pag. 208.) említi: „*At in Europa, in ipso ore Maeotidis Paludis, insidet Panticapaeum ultimum, Bospori Regia cognominatum. Supra haec est SCYTHIA BARBARA, usque ad inkabitabilem terram conterminam porrecta, omnibusque Graecis ignotam.*" Sozomenus (Libro VI, cap. 36. Hist. Eccles.) írja: „*Gravis profecto, ait, calamitas evenit subditis nostris et adversa fortuna premitur Imperium Romanum, quod ad nos usque devolutum est; quando Sarmatae, GENS BARBARA (Βάρβαρον ἔθνος), quorum isti sunt praestantissimi, non contenti sunt intra fines suos degere, sed in Imperium meum invadere audent.*" Esméri Recensens a' köz vélekedést, 's tudja, hogy a' BARBARUS szó közönségesen VAD és DURVA név helyett is használtatott az Íróktól: De, még is úgy gondolkodik, 's talán nem hibáson, hogy a' fölebbi helyeken különös BARBARUS NEMZETRÓL tétetik említés, 's különösen a' BARBARA SCYTHIA épen annyit jelent, mintha néki mondaná: PALÓTZ, vagy GOTHUS SCYTHIA.

Annál bátrabban vitatja ezt Recensens, mennél szembetünőbb, hogy a' fönt leírt helyek oda helyheztetnek BARBARUSOKAT és BARBARIÁT, hol a' GETÁK, GOTHUSOK és PALÓTZOK laktak a'

Ta-

Tanais vizén túl. Ovidius is a' GETA Tartományt (Tristium Libro III, Eleg IX, versu 1—4.) nyilván BARBARIÁNAK nevezi, így énekelvén:

„*Hic quoque sunt igitur Graiae (quis crederet?) urbes,*
Inter inhumanae nomina BARBARIAE.
Huc quoque Mileto missi venere Coloni,
Inque GETIS Graias constituere domos."

Ugyan ő a' GETA NYELVET is több helyen (Tristium Libro V, Eleg. XII. v. 55—58. — — és Epist. ex Ponto Libro IV, Epist. XIII. versu 18—22.) BARBARA LINGVA néven érénti, midőn így énekel:

„*Omnia BARBARIAE loca sunt, vocisque ferinae,*
Omnia sunt GETICI plena timore SONI.
Ipse mihi videor iam dedidicisse Latine:
Jam didici GETICE, SARMATICEQVE loqui."

vagy így kesereg:

„*Carmina, quae faciam paene Poeta GETES.*
Ah pudet! et GETICO scripsi SERMONE libellum:
Structaque sunt nostris BARBARA VERBA modis.
Et placui, (gratare mihi), coepique Poetae
Inter inhumanos nomen habere GETAS."

A' GOTHUS és BARBARUS neveket a' GOTHUS NEMZET Történeteiben is váltva használják a' Byzantinus Írók; váltva használják Szent Hieronymus, Salviánus és több egyházi Írók. Pedig épen ezen és a' fölebb érénttettek BARBARUSOKRÓL írja Procopius (De Bello Gothico Libro IV. cap. 5. edit. reg. I, 576.) ime fölvilágosító sorokat: „*Post eas gentes, urbs est maritima Bosporus, quae ante aliquot annos ad Romanam ditionem accessit. Ab urbe Bosporo ad urbem Chersonem, sitam in maris littore, et Romanis jam inde olim subditam, ha-*

bent BARBARI, Hunnicae Gentes (ὄυννικὰ ἔθνη), *quidquid interjacet.*" Ime az Európai BARBARUSOK, az az: GETÁK is, mint az Afrikaiak, a' KÚNOKKAL rokon Nemzet valának, 's ha egy DÁCIAI Római Kövön ezentúl olvasni fogjuk (Katanchich, Istri Adcolarum Geographia Vetus. Budae, 1827. in 4-o Parte II, pag. 234. Inscript. CXXVII.) a' LATRONES szovat imígyen:

D. M.
IVL. L. FIL. SERGIA
BASSO. DECEMVIR.
DROBETAE. QVAES
TOR. INTERFECTO. A
LATRONIB. VIX. AN.
XXXX. IVL. IVLIANVS
ET. BASSVS. PATRI
PIISSIMO
ET. IVL. VALERIANVS
FRATER. MORTEM
EIVS. EXECVTVS
F. C.

talán megkérdezzük jövendőre, nem a' GETÁKAT kell-e érteni a' LATRONES nevezet alatt, 's nem azoktól ölettett-e meg a' Dáciai Quaestor? —

De, hogy mind ezek nem vakmerő következtetések, arról meggyőzhet bennünket a' GOTHUS NEMZET története. Eugipius, Szent Szeverin Tanítványa, írja (Pez, SS. Rer. Austr. Tomo I, col. 68. §. 4.) Szent Szeverin életében a' GOTHUSOKRÓL: „*Per idem tempus inopinata surreptione PRAEDONES BARBARI quaecunque extra muros hominum pecudumque repererant, duxere captiva.*" Ugyan ő (Tomo I, col. 69—70. §. 6.) más helyen ismét írja a' GOTHUSOKRÓL: „*Rugorum siquidem Rex, nomine Flaccitheus, in ipsis regni sui coepit nutare primordiis, habens GOTHOS ex inferiori Pannonia vehementer infensos, quorum innumera multitudine terrebatur. Is ergo beatissimum Severinum in suis periculis tamquam coeleste consulebat oraculum. Ad quem, dum vehementissime*

turbaretur, adveniens, deflebat se a GOTHORUM Principibus ad Italiam transitum postulasse: a quibus se non dubitabat, si hoc ei denegatum fuisset, occidendum. Tunc ergo a Viro Dei hoc responsum praedictus accepit: Si nos una catholica fides adnecteret, magis me de vitae perpetuitate debuisti consulere; sed quia de praesenti tantum salute sollicitus, quae nobis est communis, interrogas, instruendus ausculta. GOTHORUM multitudine, nec adversitate turbaberis, quia scito securus, eis discedentibus, tu desiderata prosperitate regnabis: tantum ne humilitatis meae monita praetermittas. Non te itaque pigeat pacem appetere etiam minimorum, nunquam propriis virtutibus innitaris. Maledictus homo, dicit scriptura, qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum, et a Domino recedit cor ejus. Disce igitur insidias cavere, non ponere: in lectulo quippe tuo pacifico fine transibis. Qui cum tali animatus oraculo laetus abscederet, perlato sibi, quod turba LATROCINANTIUM BARBARORUM aliquos captivassent ex Rugis, ad virum Dei misit protinus consulendum. Qui sanctis eum mandatis, ne PRAEDONES sequeretur, Domino sibi revelante, praemonuit." Egy harmadik helyen pedig már fölebb (Tomo I, col. 72—73. §. 11.) írta Eugipius a' GOTHUSOKRÓL: „*Quidam vero, nomine Maurus, basilicae Monasterii fuit aedituus, quem beatus Severinus redemerat de manibus BARBARORUM. Huic quadam die praecepit Vir Dei dicens: Cave, ne hodie egrediaris alicubi; alioquin imminente periculo non carebis. Hic ergo contra Praeceptum tanti Patris, saecularis cujusdam hominis persvasu meridie ad colligenda poma in secundo a Favianis milliario egressus, mox a BARBARIS Danubio transvectus est cum suo persvasore captivus. In illa hora Vir Dei dum in cella legeret, clauso repente codice, Maurum, ait, cito requirite: Quo nusquam reperto, ipse quantocyus Istri fluenta praeterme-*

ans, LATRONES properanter insequitur, quos vulgus SCAMARAS appellat. Cujus venerandam praesentiam non ferentes, supplices quos ceperant reddidere captivos.“ Világos értelmüek e’ sorok, ha még azt is kimondja Recensens, hogy Görög Nyelven (Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Graecitatis. Lugduni, 1688. fol. Tomo II, col. 1380.) *Σκαμάρεις* = PRAEDONES; sőt a’ közép századokban Deákúl is (Caroli Du Fresne, Glossarium ad Scriptores Mediae et Infimae Latinitatis. Venetiis, 1740. fol. Tomo VI, col. 174.) SCAMARES, SCAMARATORES = PRAEDONES; SCAMARAE, SCAMERAE = DEPRAEDATIONES. De talán tsak ellenségi rablásokról, nem pedig nemzeti névről, foly itten a’ beszéd? Függeszszük föl tehát ítélet hozásunkat, ’s vizsgáljuk inkább az ÁSIAI GETÁKNAK Történeteiket.

NAGY GETA Ország Ásiában feküdött az Araxes folyóvizen alúl, ’s mivel Görög Nyelven (Schneider, Griechisch — Deutsches Handvörterbuch. Jena und Leipzig, 1798. 8-o II. Band, S. 58.) *Μασις* = NAGY, *Μάσσων* = NAGYOBB, HOSZSZÁBB jelentéssel bír, ez a’ NAGY-GETA Ország a’ Görög Íróktól MASSA-GETIA ’s Népe MASSA-GETAE néven említtetik. Értette a’ Görög Nevet a’ Görögül jól tudott Bonfinius, midőn (Rerum Hung. Decades. Lipsiae, 1771. fol. pag. 4-a) írta: „*Armephis Massa-Getae, qui Maiores-Getae interpretantur, adjacent.*“ Méltó figyelmünkre igen is e’ MASSA-GETA Nemzet, mert Tamás Spalatrói Főesperest (Schwandtneri, SS. Rer. Hung. Lipsiae, 1748. fol. Tomo III, pag. 548. Hist. Salonit. Cap. 14.) rólunk, Magyarokról, írja: „*His fere temporibus, pars aliqua GENTIS MASSA-GETUM, egressa de Regione sua, quae MAGERIA nuncupatur, venit in multitudine gravi, obstantia quaeque devastans, totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit.*“ Azt kell hát kitanúlnunk, kik és mik voltak a’ MASSA-GETÁK? Herodotus (Libro I, cap. 201.) beszéli róluk: „*Jam*

Cyrum, hoc etiam subacto Populo, incessit cupido MASSA-GETAS sub potestatem suam redigendi. Populus hic et magnus dicitur esse et validus, habitans versus orientem trans Araxen fluvium, ex adverso Issedonum. Aiuntque etiam nonnulli, ESSE SCYTHICUM HUNC POPULUM." Alább (Libro I, cap. 204.) megint mondja a' MASSA-GETÁKRÓL Herodotus: „*Occidentalem igitur plagam hujus maris, quod Caspium vocatur, Caucasus mons includit: versus auroram vero et orientem solem excipit planities immensae amplitudinis prospectu: cujus amplae planitiei haud minimam partem tenebant hi MASSAGETAE, quos Cyrus bello aggredi ingenti studio parabat.*" Előadja ugyan itt Herodotus a' MASSAGETÁKNAK néhány szokásaikat is, valamint azt is elbeszéli, mint öletett meg Cyrus Tomyris által, ki a' MASSA-GETÁKNAK Királynéjuk volt. Erről a' Tomyrisról írja (Libro I, cap. 8.) Justinus: „*Cyrus subacta Asia, et universo oriente in potestatem redacto, SCYTHIS bellum infert. Erat eo tempore SCYTHARUM REGINA TOMYRIS, quae non muliebriter adventu hostium territa, cum prohibere eos transitu Araxis fluminis posset, transire permisit, et sibi faciliorem pugnam intra regni sui terminos rata, et hostibus objectu fluminis fugam difficiliorem. Itaque Cyrus trajectis copiis, cum aliquantisper in SCYTHIAM processisset, castra metatus est.*" 's a' t. Ezekből, úgy véli Recensens, eléggé kitetszik, hogy mind Herodotus, mind Iustinus a' MASSA-GETÁKAT a' hajdani SCYTHA EREDETÜ Nemzetek közé számlálták, következésképen semmi esetre sem számlálták őket a' NÉMET NÉPEK közé.

Még bővebben megesmérteti a' MASSA-GETÁKAT a' tőlük nem meszsze született Strábó (Libro XI. edit. cit. Tomo II, pag 780—781. marg 512—513.) ime soraiban: „*MASSA-GETAE suam fortitudinem demonstraverunt in bello adversus Cyrum: de quo multi narrationes invulgaverunt,*

quos audire licet. Haec quoque de iis dicuntur, alios habitare in montibus, alios in campis: quosdam paludes, quas fluvii faciunt, nonnullos insulas in paludibus sitas. Maxime inundari Regionem eorum ab Araxo flumine perhibent, undiquaque diviso, et reliquis ostiis in mare septemtrionale, unico in sinum Hyrcanium effluente. SOLEM UNICUM DEUM AGNOSCUNT, EIQVE EQVUM SACRIFICANT. Unam quisque uxorem ducit: interim etiam alienis utuntur: neque id occulte: qui cum aliena coit, pharetra de curru suspensa id aperte facit. Mortis genus optimum censent, si senio confecti cum carnibus ovillis in frusta concidantur, unaque devorentur. Qui e morbo decedunt, eos abjiciunt tamquam impios, et dignos, qui a feris vorentur. EQVITES BONI SUNT ET PEDITES, ARCUBUS utuntur et GLADIIS, et THORACIBUS, AEREIS QVE SAGARIDIBUS: sive BIPENNES hae sunt. CINGULA iis AUREA ET DIADEMATA IN PUGNIS: AURATA etiam EQVORUM FRAENA et LORA HUMERALIA. Argentum apud eos non nascitur, neque Ferri multum: Aeris et Auri abunde. Qui in insulis degunt, quia sementem non faciunt, radicibus vescuntur, et fructibus utuntur silvestribus: amiciunt se arborum corticibus, quia pecore etiam carent: succum bibunt ex arboreis fructibus elisum. Qui paludes incolunt, ii piscium esu vivunt: vestitu utuntur vitulorum marinorum pellibus, qui e mari ad eos sursum accurrunt. Montani silvestribus ipsi quoque fructibus aluntur: habent etiam paucas aliquas oves: sed non caedunt eas, lanae causa et lactis parcentes: vestem pigmentis illitis variant, quorum vigor non facile evanescat. Campestres agrum quidem habent, sed non colunt: sed victum ex ovibus et piscibus petunt, NOMADUM AC SCYTHICO MORE. Est enim quaedam communis vivendi ratio omnium istorum Populorum, quam saepe dixi. Se-

pultura quoque eadem est, iidem mores. TOTA VITAE RATIO LIBERA QVIDEM, SED PRAVA, FERA ET BELLICOSA: AD CONTRACTUS SIMPLEX ET FRAUDIS PURA. DE MASSA-GETARUM ET SACARUM GENTE SUNT ETIAM ATTASII, ET CHORASMUSINI (A' Chorasmiusok bizonyosan MAGYAROK valának): *ad quos e Bactrianis et Sogdianis fugit Spitamenes Persarum unus, qui ab Alexandro profugerunt, ut et Bessus. Sed et Arsaces postmodum Callinicum fugiens ad Aspasiatres se contulit. Erathostenes tradit Arachotos et MASSAGETAS sitos juxta Bactrios ad Oxum: et Sacas quidem ac Sogdianos toto sole Indiae oppositos: Bactrios aliquantulum, quorum major pars secundum Paropamisum sit posita.*"

A' miket itt Strábo a' MASSA-GETÁKRÓL, 's ezeknek ARANY ÉKESSÉGEIKRŐL mond; azok Herodotustól is megemlíttetnek, 's igen szépen egyeznek a' XII-dik századi Orosz Költeménynek azon helyeivel, mellyekben a' PALÓTZ NEMZETNEK azon régi szokásáról tétetik említés, mellynél fogva a' PALÓTZOK magukkal a' háboruba ARANY ÉKESSÉGEKET vittek. Midőn Strábo, valamint (Bibl. Hist. Libro II, cap 43.) Diodórus Siculus is, a' MASSA-GETÁKAT egyeredetü Nemzetté tészi a' SACA Néppel, akkor a' MASSA-GETÁKAT ő is, mint Herodotus, SCYTHÁKNAK hírdeti. Ugyan is Herodotusnál (Libro VII. cap. 64.) olvashatni: „*SACAE SCYTHICA GENS.*" És ugyan ő írta (Lib. VII. cap. 64) e' fontos sorokat is: „*PERSAE enim SCYTHAS nominant SACAS.*" A' Persák, tudniillik, nem a' SAGARIS nevü Fejszéktől, mint Herodotus hibáson gyanította, senem a' VÉRT, az az PAIS (Σάκος) szótól, mint Ctesias magyarázta, hanem a' SCHACH és SCHAHH Persa szótól, melly épen KIRÁLYT, az az: KÚNT jelent, a' KÚNOKAT Persa nyelven SACA Népnek nevezték, mint ezt máskor Recensens már érémtette, és egykor bizonyosan megfogja bizonyítani. Így a' MASSA-GETÁK rokon

Nemzet voltak volna a' KÚNOKKAL, a' minthogy valóban rokonaik voltak a' KÚNOKNAK a' hajdani MASSA-GETÁK. Ezt tanítja nyilván (De Bello Vandalico, Libro I, cap. 11. edit. Regiae, Tomo I, pag. 205.) Procopius a' következőket írtában: „*Aigan parentes habuit MASSA-GETAS, sive, ut jam vocitant, HUNNOS.*" Még jobban elvezet bennünket a' MASSA-GETÁKRA nézve a' NÉMET EREDETTŐL Theophanes Byzantinus (In Eclogis Historiarum, edit. Regiae, pag. 21) ime soraival: „*In Oriente ad Tanaim TURCI degunt, qui MASSA-GETAE antiquitus dicti, Persis sua lingua KERMICHIONES* (Anastásiusnál HERMICHIONES) *appellantur. Hi tempestate hac legatos cum muneribus ad Justinum imperatorem legarunt, ne ABAROS reciperet obsecrantes. Ille munera libenter accepit, omnique adeo benevolentiae atque humanitatis genere complexus domum remisit. Cumque ABARI mox accessissent, qui Pannoniam habitare, paceque frui Romanorum precabantur, ob datam TURCIS fidem, pactasque conditiones repulsam tulerant.*" A' Török név régiebb időkben a' Magyar, Jász és Kún Népeket, nem pedig a' Németeket illette: A' KERMI-CHIONES Persa elnevezés pedig ismét a' KÚNOKHOZ idéz, mert Ammiánus Marcellinus (Libro XVIII. cap. 6. Libro XIX. cap. 1.) a' Byzantinus Íróknál előjövő ÁSIAI HUNNUSOKAT több izben CHIONITAE néven emlegeti. Így a' KERMI, vagy HERMI rész tsak a' KÚN Népnek különös ágát jelentheti, 's épen egy lehet a' Cedrenusnál (edit. Reg. Tomo II, pag. 526.) találtató KER-MATAE Nemzet nevének gyökérszovával. Hát ha a' KERMI-CHIONES Persa nevezet PALÓTZ-KÚNOKAT akar kiejteni?

Találtatnak olly Kutfők is, mellyekben a' MASSA-GETA Nemzet ALÁNUS Nemzetnek hivatik. Illyen mindenek előtt Ammiánus Marcellinus, ki (Libro XXIII, cap. 5.) így ír: „*Qui per Albanos et MASSAGETAS quos ALANOS (Valani, Walwen?) nunc appellamus.*" Ennél fogva ő az ALÁNUS név alatt (Li-

bro XXXI, cap. 2) írja le ekképen a' MASSA-GETÁKOT, mint már a' Caucasus hegyek fölött lakókat: „*Proceri autem ALANI paene sunt omnes et pulchri, crinibus mediocriter flavis, oculorum temperata torvitate terribiles, et armorum levitate veloces, HUNNISQUE PER OMNIA SUPPARES, verum victu mitiores et cultu: LATROCINANDO et VENANDO adusque Maeotica Stagna et Cimmerium Bosporon, itidem que Armenios discurrentes et Mediam. Utque hominibus quietis et placidis otium est voluptabile: ita illos pericula juvant et bella. Judicatur ibi beatus, qui in proelio profuderit animam: senescentes enim et fortuitis mortibus mundo digressos, ut degeneres et ignavos conviciis atrocibus insectantur: nec quidquam est, quod elatius jactent, quam homine quolibet occiso: proque exuviis gloriosis, interfectorum avulsis capitibus detractas pelles pro phaleris jumentis accommodant bellatoriis. Nec templum apud eos visitur, aut delubrum, ne tugurium quidem culmo tectum cerni usquam potest: Sed gladius barbarico ritu humi figitur nudus, eumque, ut Martem, regionum quas circumcircant praesulem verecundius colunt. Futura miro praesagiunt modo: nam rectiores virgas vimineas colligentes, easque cum incantamentis quibusdam secretis praestituto tempore discernentes, aperte quid portendatur norunt. Servitus quid sit ignorabant, omnes generoso semine procreati: Judicesque etiam nunc eligunt, diuturno bellandi usu spectatos.*“ Nicephorus Gregoras, Byzantinus Író, is (Edit. Bonnensis Tomo I, pag. 204—205. Libro VI, cap. 10) ALÁNUSOKNAK nevezi a' MASSA-GETÁKAT, így írván: *Sequente anno aliqui MASSA-GETHAE ex iis, qui ultra Istrum habitant, quive ALANI vulgo dicuntur, clandestinam legationem ad Imperatorem, cum in urbem rediret, mittunt: qui cum iam inde antiquitus Christiani essent, postea a Scythis* (helyesebben: Tartaris) *per vim subacti, corporibus inviti serviebant; animis vero deside-*

rio libertatis tabescebant, et impios abominabantur. Petunt igitur locum sufficientem ad habitandum amplius DECEM MILLIBUS hominum, qui, si Imperatori placuisset, cum omni familia migraturi essent; unaque strenuam operam se contra Turcos velle navare promittunt, qui auctis viribus totam Romanorum Asiam impune incursabant ac populabantur." Máshelyen (Edit. Bonnensis Tomo I, pag. 36. Libro II, cap. 1. et 2.) ugyan Nicephorus Gregoras mondja a' Sármatákról, MASSA - GETÁKRÓL, GOTHUSOKRÓL, Melanchlaenusokról és Zichiekről: „*Hi vero HUNNI et COMANI vocabantur; erant etiam, qui eos SCYTHAS nominarent.*" Ha már mind ezeken kívül még azt is fontolóra veszszük, hogy Rubruquis Wilhelm a' XIII-dik században is (Tud. Gyűjt. 1833. IX. Kötet, 117. lap.) még látott az Észak Ásiai PUSZTASÁGBAN több ALÁNUSOKAT, és a' PALÓTZOKAT ő különösen meg nem említi; ha fontolóra veszszük, hogy XXII-dik János Pápa September 29-dikén írta Levelének tzímén (Tud. Gyűjt. 1833. IX. Kötet, 92. lap.) az Ásiai Jeretanny nevü Magyar Fejedelemnek jobbágyai is részént UNGARUSOK, részént MALCHAYTÁK, az az: KÚNOK, részént végre ALÁNUSOK, az az: MASSA-GETÁK valának, Tamás Spalatrói Fő Esperest nem igen messze járt az Igazságtól és Valótól, midőn a' MAGYAROKAT a' hajdani MASSA-GETA, az az: PALÓTZ, vagy GOTHUS Nemzet némelly részévé tette.

Épen oda, hol a' Görög Írók szerént MASSAGETIA feküdött, a' Szent Írás számtalanszor CHARÁN Országot, más Görög Kutfők pedig CORDUENE Tartományt helyheztettek. CHARÁN Országba ment először Chaldaeából Ábrahám, 's a' Sidó Bibliának és a' Jerusálemi Targumnak ezt a' CHARÁN Országát a' Vulgata váltva HARÁN és CHARÁN, a' Görög Biblia CHARRÁN, a' Chaldaeus Fordítás ARÁN, a' Samaritánus Textus és a' Persa Fordítás

HARÁN, a' Syrus Fordítás HHARÁN, az Arabs Fordítás HARRÁN Országnak nevezi. E' Tartomány lakosa továbbá Esdrásnál (Libro II, Cap. 2. versu 10. 19. Cap. 13, versu 28.) a' Sidó Kutfőben CHORONITES, a' Vulgátában HORONITES, a' Görög Fordításban ARÓNI, a' Syrus Fordításban HURANITES, az Arabs Fordításban pedig HORANITES néven hivatik. Úgy látszik Recensensnek, hogy e' különbféle leíratásu és dialectusu Nevezetekben nyugszik a' PALÓTZ NEMZETNEK igazi MAGYAR NEVE, minthogy azt nem nehéz megmutatni, hogy a' PALÓTZOK hajdan HAR, más dialectus szerént HOR, utóbb pedig HARAM és más dialectus szerént HOROM NEMZETNEK hivattak. Erről majd alább bővebben lészen szó, 's itt elég legyen tsak azt érénteni, a' mi a' dolgot fölvilágosíthatja, hogy Kreszneries szókönyve szerént is, de a' közönséges szokás szerént is, HAR-ÁTS magyarúl PRÉDÁLÓT jelent. E' szónak HAR a' gyökere, mellytől a' HARAM úgy eredett, mint a' FOLY igétől a' FOLYAM, 's a' melly utóbb sok nyelvbe által ment. A' Sidóknál (Johannis Buxtorfii Patris, Lexicon Chaldaicum, Thalmudicum et Rabbinicum. Basileae, 1639. fol. col. 829.) CHAREM = RAPTOR, PRAEDO; Törökűl (Hieronymi Megiseri, Institutiones Linguae Turcicae. Lipsiae, 1612. 8-o sub voce: Latro) HARAMI = LATRO; Arabsúl (Jahrbücher der Literatur. Wien, 1831. in 8. LV. Band, S. 34. 42.) HARAMI = LATRO, FUR; Aegyptusban (Rifaud, Gemälde von Aegypten. Wien, 1833. 8. S. XVIII.) ARAMIE = LATRO, FUR; nálunk Magyaroknál is HARAMIA = LATRO, PRAEDO. Helyesen írta tehát épen CHARÁN lakosairól (Joh. Christoph. Wagenseilii, Exercitationes sex varii argumenti. Altdorfii Noricorum, 1687. in 4. pag. 179.) Rabbi Petachias Ásiai Utazó: „*Est enim quaedam Natio Babyloniae finitima, quae Regem* (Babyloniam) *non veretur, sylvas inhabitans, eam CHARAMAEOS appellitant, quia omnes reliquos Populos SPOLIANT et LATROCINANTUR.*“ Hogy ezekben

el nem tévedett Recensens, Idősebb Plinius kezes érette, midőn (Hist. Nat. Libro VI, cap. 17. edit. Harduini Tomo I, pag. 315.) ezeket beszéli: „*Ultra sunt SCYTHARUM Populi, Persae illos SACAS in universum apellavere a proxima gente, antiqui ARAMAEOS.*“ Hogy ma a' SYRIAI Nyelvet nevezik ARAMAEA Nyelvnek, azt Recensens igen jól tudja. De ez semmit sem bont a' dolgon, mert a' MASSA-GETÁK, kiüzetvén hazájokból, magukat Északi Ásiába vonták, 's lakhelyeiket a' nélkül, hogy a' Tartomány neve kiveszett volna, SEMITA NÉPEK foglalták el. Hiszen maga a' SYRUS nevezet is hibás nevezet a' mostani SYRUSOKRA nézve. Ennek kifejtetése azonban még most ide nem tartozik. Elég érénteni, hogy a' HAR Magyar Gyökérből ÁN végzettel HAR-ÁN tartomány nevezet lett. Hogy a' Palótz Dialectus maga is a' Magyar HÁROM, HOLTÁT és HAMU szovakat CHÁROM, CHOLTÁT és CHOMU formában mondotta, a' Boldvai Halottas Beszédekből kiki tudhatja. Innend a' CHAR-ÁN nevezet.

Szakasztott illyen jelentésü a' CORDUENE Tartomány neve is, melly ma KURDISTÁN nevet visel. Hogy a' mostani Georgiai Nyelven KURD = LATRO, PRAEDO jelentéssel bír, azt a' Tudós Klaprothtól (Asia Polyglotta. Paris, 1833, 4-o pag. 76.) mindenki könnyen megtanúlhatja. A' régi CORDUENEIEK Strábonál és Gáza Theodornál KYRTII, az az: KURTII, és GORDYAEI, az az: GORDUAEI; Plutarchusnál GORDYENI, az az: GORDUENI; Quintiliánusnál GURDI; Szent Epihániusnál KARDYEI, az az: KARDUEI; Zosimusnál KARDUENI; Patricius Péternél KARDONENI; Haython Örmény Irónál CORDINI; Abulpharagiusnál KORDI és KARDI; még másoknál GORDII, 's a' t. nevet viselnek. Strábo (Libro XV. edit. cit. Tomo II, pag. 1058. marg. 727.) írja roluk: „*Item KYRTII et Marai, quorum alii* (az az: a' Kyrtiusok) *PRAEDATORES* (a' Görög Kutfőben: *Λῃστρικοὶ*) *sunt, alii* (az az:

a' Maraiak) *Agricolae.*" *) Golius is (Muhammedis filii Ketiri, seu Alfragani, Elementa Astronomica. Amstelodami, 1669. 4-o In Notis pag. 227.) az Arabs Írók után írja a' KURDOKRÓL: „*Curdi Gens dura, valida et barbara, LATROCINIIS et PRAEDATIONI dedita.*" Sőt ugyan ezen KURDOKAT már a' Vulgata Fordítója is LATRUNCULI és LATRONES mellék névvel illeti, midőn (IV. Regum, cap. 5. versu 2.) így ír: „*Porro de SYRIA egressi fuerant LATRUNCULI, et captivam duxerant de terra Israel puellam parvulam, quae erat in obsequio uxoris Naaman.*" Szinte így (IV. Regum, cap. 6. versu 23.) mondatik: „*Et ultra non venerunt LATRONES SYRIAE in terram Israel.*" A' Sidó Kutfőben, a' Chaldaeus Fordításban és az Arabs Fordításban ARAMAEUSOKRÓL foly a' beszéd, 's e' Nemzet neve mellett a' GEDUDIM Sidó szó áll, melly Gesenius szerént (Neues hebräisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1815. 8-o S. 111.) jelent: „*Haufe, Schaar von Kriegern, insbesonders von leicht bewaffneten, zur PLÜNDERUNG einfallenden und umherstreifenden Schaaren.*" Ezért Gesenius maga is a' fölebb leíratott helyet (IV. Reg. cap. 5, 2.) így fordítja: „*Die Aramäer waren auf Streifereyen ausgezogen.*" És ezek után veti: „*Selbst Räuberschaar.*" Piscátor is (Matthaei Poli, Synopsis Criticorum Sacrorum. Francofurti, 1710. fol. Vol. I. col. 1712. cf. 283.) böltsen mondotta: „*De GEDUDIM vide ad Genes. 49, 19. Non significat justum exercitum, sed turmas, non ad bellum, sed ad excursiones comparatas.*" Ime az ARAMAEUSOK, más néven HARÁNIAK, MASSA-GETÁK, KURDOK, a' mit nevük is jelent, GEDUDIMOK, az az: LATRUNCULUSOK valának! A' Görög fordításban a' Sidó GEDUDIM szó *Μονόζωνοι* szóval tétetik ki. Jelent ez Trommius Ábrahám magyarázata szerént (Concordantiae Graecae Versionis LXX. Interpre-

*) E' Kötet 94-dik oldalán az 5-dik sorban nem *Αγαγὴς*, hanem *Αγαγὴς* szónak kell állania.

tum. Amstelodami, 1718. fol. Tomo II, pag. 54.) annyit, mint: „*Unam ZONAM habens*," az az: „*Expeditus et excellens in bello.*" De hogy lehet ebből akár LATRUNCULUST, akár AGMENT kihozni? Sokan e' Görög szovat a' Deák ACCINCTI szoval tészik ki, melly ÖVESEKET jelent Magyarúl. Nem viseltek-e háborúban ARANY ÖVEKET a' PALÓTZOK és MASSA-GETÁK? Úgy látszik, a' *Μονόζωνοι* név is Nemzeti Nevük volt az ARAMAEUSOKNAK, 's így az ÖVESEKET a' Vulgata Fordítója LATRUNCULUSOKNAK fordíthatta.

Méltó nagyobb fölvilágosítás kedvéért még néhány Írónak tanutételeit esmérni az Ásiai PRÉDÁLÓ Nemzetről. Flavius Vopiscus írja (Cap. 26.) Aureliánus életében: *Sed in itinere a LATRONIBUS SYRIS, male accepto frequenter exercitu, multa perpessus est.*" Ugyan ő nála (Cap. 27.) találtatik Zenobia levelében: „*LATRONES SYRI exercitum tuum, Aureliane! vicerunt.*" Justinus (Libro XLI, cap. 4.) beszéli az első Arsaces Parthus fejedelemről: „*Hic solitus LATROCINIIS et RAPTO vivere, accepta opinione Seleucum a Gallis in Asia victum, solutus Regis metu cum PRAEDONUM manu Parthos ingressus, praefectum eorum Andragoram oppressit; sublatoque eo imperium Gentis invasit.*" Ugyan erről az Arsacesről írja (Libro XI, Tomo II. pag. 783. marg. 515. edit. cit.) Strábo: „*Deinde Arsaces Scytha, DAIS quibusdam imperans, cognomento PARNIS* [*et*?] *NOMADIBUS, qui ad Ochum accolebant, Parthiam invasit et occupavit.*" Egy másik helyen (Libro XI, Tomo II, pag. 784. marg. 515. edit. cit.) megint olvashatni Strábonál: „*Ajunt DAAS PARNOS demigrasse a DAIS, qui supra Maeotidem habitant, XANTHII dicti et PARII: non est autem prorsus in confesso esse quosdam DAAS SCYTHAS supra Maeotidem: itaque ab iis Arsacen genus traxisse ferunt. Alii Bactrianum fuisse tradunt, cumque incrementa Diodoti fugeret, Parthiam ad defectionem pertraxisse.*" A' harmadik

helyen (Libro XI, Tomo II, pag. 778. marg. 511. edit. cit.) találtatik Strábonal: „*In laeva parte his opponuntur SCYTHICAE GENTES, ac NOMADICAE, totum complentes Boreale latus. Plerique SCYTHARUM, qui a Caspio mari incipiunt, DAAE appellantur: orienti viciniores MASSAGETAE et SACAE: reliquos communi nomine SCYTHAS dicunt, quamquam singuli populi etiam sua nomina habent.*“ A' negyedik helyen (Libro VII. Tomo I, pag 466—467. marg. 304. edit. cit.), mellyet már fölebb is ki írt Recensens, ismét találtatik Strábonál: „*GETAE qui versus Pontum et orientem inclinant: DACI, qui in diversum ad Germaniam et Istri fontes vergunt, quos puto antiquitus esse DAVOS appellatos: Unde etiam apud Atticos in usu fuerint servorum nomina GETAE ac DAVI: id enim probabilius est, quam A DAIS SCYTHIS, PROCUL APUD HYRKANIAM DISSITIS, dictos fuisse: cum verosimile non videatur, inde in Atticam allata mancipia.*“ Ammiánus Marcellinus (Libro XXIII. cap. 6.) írja Arsaces Parthus fejedelemről: „*Cum apud Babylona Magnum fata rapuissent Alexandrum, in vocabulum Parthi* (Persia) *concessit Arsacis obscure geniti, LATRONUM inter adolescentiae rudimenta DUCTORIS, verum paullatim in melius mutato proposito, clarorum contextu factorum aucti sublimius.*“ *) Tacitus végre (Annal. Libro II, cap. 3.) így említi az Ásiai DÁHÁKAT: „*Igitur Artabanus, Arsacidarum e sanguine, apud DAHAS adultus excitur; primoque congressu fusus, reparat vires, regnoque potitur.*“ E' Kutfők szerént is volt tehát Asiában PRÉDÁLÓ Nemzet; laktak Ásiában DÁHÁK, az az: DÁCUSOK, mint különös SCYTHA NÉP osztály, a' MASSA-GETÁK, vagy is HYRKÁNUSOK mellett, 's mind ezek Ásiában is SCYTHA

*) Ez az Ammiánus Marcellinus írja (Libro XXVI. cap. 4.) a' GOTHUSOKRÓL is: „*Thracias diripiebant PRAEDATORII GLOBI GOTHORUM.*“

NÉPEK valának. Minekutána CHARÁN és HARÁN Tartomány a' Szent Írásfordításokban HUR-ÁN néven is előjő, nagy kérdés, ha a' HYRKÁN Ország neve, mellyet HUR-KÁN-NAK kell ki mondani, nem HAR-KÁN, az az: HAR-KÚN Ország volt-e és így nem volt-e MASSA-GETIA neve? — De ez tsak kérdés maradjon, 's nem való állítás.

Tsak a' KURDOKRÓL magukról nem adott Recensens hiteles tanutételt, hogy azok SCYTHA ÁGOT tettek volna valaha. Hogy Recensens itt nem a' MAI KURD NÉPRŐL beszél, azt, úgy véli, mindenki íntés nélkűl észre venni fogja. Recensens a' RÉGI KURDOKRÓL szól, kiktől az Arabs Írók a' IX—XIII. században a' Caspium Tenger fölött fekvő NAGY MAGYAR ORSZÁGOT is, de a' MOSTANI MAGYAR ORSZÁGOT is szokták VAS-KURD ORSZÁGNAK, az az: SCYTHA-PALÓTZ ORSZÁGNAK nevezni épen úgy, mint Tamás Spalatrói Fő Esperest a' MAGYAROKAT a' hajdani MASSA-GETA Nemzet egyik ÁGÁVÁ tette. És ez a' SCYTHA tanutétel fogyatkozását eléggé kipótolja. A' VAS-KURD névnek VAS, vagy BAS részét már Schlőzer is (Nestor. Göttingen, 1802. 8-o II. Theil, S. 30. und 41.) esmérte, midőn írta: „*WESSEN, VAS bei Jordanes.*“ Emlegeti azt a' Tudós Frähn is (Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen älterer Zeit. St. Petersburg, 1823. 4-to S. 218—219.), midőn a' W e s és W e s i (helyesebben deákosan Bessi): Népről szóltában így ír: „*Insoferne wahrscheinlich dasselbe unter dem Namen VAS schon bei Jordanes um* 552 *unter den von Ermanarich bezwungenen Völkern, mit und neben Tschuden, Meren und Mordwinen vorkomme.*“ Ha Karamsin Magyarúl úgy tudott volna, mint Görögűl tudott, régen észre vette volna, hogy FERREA GENS forog kérdésben. Ugyan is kiadott egy Orosz Krónikát, mellyben (Geschichte des Russischen Reiches. Riga, 1820. 8-o I. Band. Anmerkungen, S. 242.) ezek foglaltatnak: „*In den SIDEREN aber* (σιδηρα?) *oder in Mordwa und in Tschermissa herschten damals zwei Brüder.*“

der." Nestor a' WESS népet épen a' MORDVA NEMZET szomszédságába helyhezteti, kik mellett feküdött Frater Julián Dominikánus tudósítása szerént az Ásiai NAGY MAGYAR ORSZÁG is: A' Karamsin kiadta Orosz Krónika pedig a' MORDVA NEMZET mellé SIDEROS NEMZETET helyheztet. *Σίδηρος*, mint Karamsin a' zár alatt böltsen észrevette, Görög Szó, 's annyit tészen, mint Magyarúl VAS, vagy, mint mások írják, VASS, az az: Deákúl: FERRUM. Volt pedig valóban VAS Nemzet, és ez a' SCYTHA NEMZET volt. Stephanus Byzántinus (De Urbibus. Lugd. Batav. 1694. fol. pag. 675.) följegyzette: „*Καὶ Σκυθης, ὁ σίδηρος.*" Az az: „*Et SCYTHA* (denotat) *FERRUM.*" Aeschylus is (Dramata. Lipsiae, 1805. 8-o pag. 25.) a' lehilintsztetett Prometheusban a' 300-dik versnél írja SCYTHIÁRÓL: „*In hanc terram, FERRI MATREM* (*σιδηρομήτορα*), *venires.*" De hová kellene ismét kitérnie Recensensnek, ha e' dolgot egészen fölakarná világosítani? A' VAS NEMZETET Virgilius, leírván e' Föld eredetét, (Georgic. Libro II, versu 340 — 341.) a' Föld leges legelső Nemzetévé tészi, midőn énekli:

„*Cum primae lucem pecudes hausere virumque*
FERREA PROGENIES duris caput extulit arvis."

A' mit Virgilius mond, azt a' Kutfőkből PRAGMATICE megbizonyíthatni, de ez a' sulyos munka most nem ide való. Nestor tehát és a' másik Orosz Krónika a' MORDVA NÉP mellé BESSUS Népet helyheztetett, kik bizonyosan megkülönböztetve SCYTHA NEMZET, az az: VASS NEMZET voltak, 's a' kik ma is VAS Vármegyében, 's egyébütt is élten élnek közöttünk a' Mindenhatónak végheteten kegyelméből és gondviseléséből. A' VAS-KURD névnek másik része KURD, vagy KARD, vagy KORD 's a' t. már a' fölebb mondattakból esméretes, 's így tsak az vagyon hátra, hogy az Arabs Íróknak helyeiket megesmértesse Recensens.

Foszlánfi A'hmedet Krisztus születése után 921-dik évben Muktedir Chalifa olly végből küldötte

Almis Bulgár Fejedelemhez követségbe, hogy az Uralkodót e' követ Muhammed vallására hívebben megtanítaná. *) A' figyelmes Arabs Követ (mi hasznos és szép a' figyelmezés!) a' mit csak utazása alatt tapasztalt, mind azt följegyzette és különös könyvben leírta. E' munka az 1228-dikban meghalálozott Jakut nevü Arabs Geographiai Lexicon Írónak kezébe akadván, azt saját Könyvébe iktatta a' maga tapasztalásaival, 's e' két jeles Elmeszüleményt a' tőlünk köz hálát érdemlett Frähn Szent-Pétervári jeles Napkeleti Tudós deák fordítással együtt kiadta nyomtatásban illy tzímü könyvében: „De Chazaris Excerpta ex Scriptoribus Arabicis. Petropoli, 1822. in 4-o. Így ír tehát (De Baschkiris. pag. 6.) az Ásiai NAGY MAGYAR ORSZÁGRÓL Jakut: „*BASCH—GHURD, — sunt etiam, qui BASCH—DSCHURD scribant, — sunt denique, qui BASCH — KURD, — regio est, Constantinopolim inter et BULGHARIAM jacens. A Muktedir — billah (Chalifa) missus erat Achmed ben (s. filius) Foszlan ben el-Abbas ben Raschid-ben Hammad, cliens primum Emiri fidelium, deinde Muhammedis ben Suleiman ad Regem Bulgharorum, quem, cum Populo suo doctrinam Muhammedanam amplexum, tam chlamydibus honorariis impositis ornaret, quam praescripta formulasque Islamismi doceret. Iste (Legatus) quidquid Baghdado egressus mense Sefer anni trecentesimi noni eamque revertens in urbem coram spectaverat, (scripto edito) enarravit. In BASCH-GHURDORUM mentionem incidens „Perlati sumus“ inquit, „in terram POPULI alicujus TURCICI, cui BASCH-GHURD nomen est. Ab iis quam maxime nobis cavebamus: siquidem TURCORUM PESSI-*

*) Frähn (Ibn-Foszlan's und anderer Araber Berichte über die Russen. St. Petersburg, 1823. 4-o Vorrede, S. LVI. Nota **) Szlávoknak fordítván Nestor ellenére a' Bulgárokat, midőn azon időben semmi ALMIS nevü Fejedelmet nem talált, maga azon gondolatra vetemedett, hogy itt az ALMUS Magyar Fejedelemről van szó.

MI, POTENTISSIMIQVE ET IN CAEDIBUS EDENDIS AUDACISSIMI SUNT. Siquis eorum in aliquem (hostem) incidit, caput ejus amputat, idque, ipso (Corpore) relicto, secum au fert. Barbam tondent, et pediculos comedunt; solent tunicae suae suturas diligentissime perscrutari captosque pediculos dentibus discerpere. Erat nobiscum eorum aliquis, qui, Muhammedanus factus, nobis famulabatur. Eum vidi aliquando, pediculum, quem a veste sua legerat, ungue premendo post quam confregisset, extremo ore comedere. Me conspecto exclamabat: o offam lautissimam! Unusquisque eorum sibi ex ligno excidit figuram ad modum veretri eamque..... Iter ingressus aut hosti obviam iturus, eam osculatur adoratque, dicens: O mi Domine (deus), tribue mihi hoc vel illud. Jubebam INTERPRETEM ex eorum aliquo quaerere, quaenam hujus rei ipsis ratio sit, et cur illud numinis loco colat? Ex simili huic, respondit, prodii, nec scio alium, praeter illud, qui me produxerit. Sunt inter eos, qui opinantur sibi duodecim esse Dominos (s. Deos), et quidem hiemi, aestati, pluviae, vento, arboribus, hominibus et jumentis, aquae, nocti, diei, morti, vitae et terrae suum cuique deum praeesse; deum autem illum, qui in coelis habitet, omnium supremum esse, ita tamen, ut cum illis consilia conferat deque eorum sententiis agat, et unumquemque eorum probare, quod alter fecerit. O impietatem execrandam, quam Deus avertat! — Vidimus etiam inter eos, quorum alii serpentes, alii pisces, alii grues divino prosequebantur cultu. Ad hos quidem quod attinet, mihi narrabant, se aliquando ab hoste quodam, quocum bellum gererent, in fugam datos esse, sed eum, postquam grues a tergo gruere audiissent, mox ipsum se in fugam dedisse. Gruibus igitur propterea, quod hostes suos fugassent, ab ipsis divinum praestari honorem.“ Ennyit írt maga Foszlánfi Követ a' VAS-KUR-

DOKRÓL. Nem épen gyönyörködtetők ezek, de a' históriának úgy kell tetszeni, a' mint ön maga festi magát.

Utánuk veti ezeknek saját tapasztalásait Jakut illy módon: „*Ego vero offendi in urbe HALEB* (Aleppo Syriában) *magno numero genus hominum qui BASCH-GHURDI audiebant, crinibus et facie valde rubicundi erant et scientiae juris sacri juxta ritum Abu Hanifae operam dabant. Eorum aliquis, quem adieram, de ipsorum patria rebusque percontanti mihi „Terra nostra," respondit, ultra Constantinopolim jacet in Regno alicujus nationis Francicae (s. Europaeae), cui nomen HUNGERORUM est. Nos Muhammedis sacra profitentes, eorum Regi subditi in tractu regni ejus quodam TRIGINTA admodum incolimus PAGOS, quorum quisque, etiamsi parum absit, quin oppidulum referat, REX tamen HUNGERORUM, metu, ne ipsius detrectemus imperium, ullum eorum muris saepiri vetat. In mediis Christianorum terris siti, a septemtrione habemus terras Slavorum, a meridie terras Papae, i. e. Romam, — Papa autem caput Francorum (s. Europaeorum) est, et Vicarius Messiae apud eos, quemadmodum Emirus Fidelium (s. Chalifa) apud Muhammedanos, ejusque mandata in rebus sacris nemine repugnante ubique conficiuntur — Ab occidente Andalus (s. Hispania) jacet: ab oriente denique terrae Rumaeorum (Graecorum) id est Constantinopolis suis cum ditionibus. LINGVAE CULTUSQVE ET HABITUS PAR NOBIS RATIO CUM FRANCIS (Europaeis). *) Una cum ipsis militamus et in expeditiones imus contra quemcunque signa ferant, siquidem nonnisi cum alienis ab Islamismo bellum gerunt. Sciscitanti mihi caussam, cur-*

*) Itt a' Frankok alatt, melly néven a' Napkeletiek, közönségesen szólva, minden Európait neveznek, Magyarokat kell érteni. — Melly fontos tanuság tétel ez a' VAS-KURD Törököknek nyelvükről!

licet in medils infidelium terris constituti Islamismum profiterentur, „*Multos*“ *respondit*, „*patrum nostrorum audivi narrantes, diu supra hanc memoriam SEPTEM MUHAMMEDANOS E BULGHARIA IN TERRAM NOSTRAM VENISSE, interque nos sedefixa, amice blandeque agendo nos docuisse, nobis errores, quibus tenebamur, demonstrasse, et ad veram Islamismi cognitionem nos duxisse. Sic nos (addebat) Deus direxit: sic divino beneficio omnes Muhammedi nomen dedimus: sic (Deus) pectora nostra ad veram fidem disposuit. Has autem petimus Regiones, in scientia Juris Sacri studium posituri. Reduces in patriam omni honoris cultu a civibus nostris excepti, rerum sacrarum curae praeficimur.*“ *Interrogatus porro cur Barbam ad morem Francorum tondeant* „*Quotquot nostrum*,“ *inquit*, „*castra sequuntur, Barbam tondent et vestitu Francorum utuntur; reliqui non item.*“ *Denique percontanti mihi, quamtum intervalli nos inter et ipsorum terram interjectum sit*, „*hinc (s. Halebo) Constantinopolin*,“ *ait*, „*viam esse mensium admodum duorum cum dimidio, parique intervallo Constantinopolin ab ipsorum terra distare. — Istachrensis autem in libro suo tradit, a BASCH-DSCHURDIS ad BULGHAROS quidem patere viam stationum viginti quinque, ad PETSCHENAEGOS autem, QVAE GENS TURCICA est, decem dierum.*“ **)* A' VAS-KURDOK és a' PATZINATZITÁK, az az: VASOK itten TÖRÖKÖKNEK hivatnak, 's a' mi fő dolog, az mondatik különösen a' Magyar Országi Muhammedánus vallásu VAS-KURDOKRÓL, hogy azok MAGYAR NYELVET beszéltek. Ellenben az Ásiai VAS-KURD NEMZET nyelvéről itt semmi sem állíttatik.

Al Edrisi Arabs Geographusnak kivonata, vagy is a' Nubiai Geographia Írója (Geographia Nubiensis. Parisiis, 1619. 4-o pag. 264. et 277.), közelítvén

*) A' mik zár alatt vagynak, azok Frähn fölvilágosításai.

inkább a' BESSUS névhez, VAS-KURD Tartományt BEZE-GERT néven említi, 's azt KÜLSŐ és BELSŐ BEZE-GERT Tartományra osztja föl. Ezek egyik helyen sorai: „*Septima haec pars climatis sexti continet sub se portionem maris Chazaraei* (így is hivatott az Arabsoktól a' Caspium Tenger) *cum vicinis regionibus BEZE-GERT INTERIORIS et BEZE-GERT EXTERIORIS, nec non finitimis illi a Septemtrione regionibus AS-CONIAE* (helyesebben: ÁSZ-KUNIAE). *At major pars harum duarum, quas nominavimus, terrarum frequentibus plena est scopulis: de regionibus tamen BESE-GERT* (így) *EXTERIORIS sunt Carucqia, Namgian et Augian, quae omnes sunt cultae. Ab urbe Namgian ad urbem Augian habentur stationes octo, estque haec urbs de terra AS-CONIAE TURCARUM, grandis, ac Populo frequens, sita prope amnem Athel, qui pervenit usque ad mare Tabarestan* (ez is a' Caspium Tenger neve). *Ab urbe Augian ad urbem Carucqia, per flumen descendendo, habentur octo dietae, itinere vero terrestri, sexdecim stationes ad occidentem. Ab urbe Carucqia versus plagam septemtrionalem ad BESE-GERT* (így) *EXTERIOREM, stationes decem.*“ Másik helyen följegyzette: „*Sub hac septima parte climatis septimi continentur reliquae regiones BESE-GERT* (így), *aquilonaris plaga terrae foetidae, et major pars Terrae BEGENAK* (Patzinatzita név helyett, kik Constantinus Porphyrogenneta szerént előbb, mint sem a' Magyarokat Bessarábiából és Moldvából kiszorították, a' VOLGA és JAIK vizek között laktak, következésképen BESE-GERTET is Tartományaik közé számlálták). *Ex urbibus BESE-GERT EXTERIORIS sunt MASIRA, et Casira duae urbes exiguae, quas rari mercatores adeunt; nemo enim audet ad illas accedere, quod earum Cives alienigenas omnes eo venientes occidant. Sitae sunt autem praedictae duae urbes ad amnem quemdam influentem in amnem Athel. Verum regiones BEGENAC pau-*

cae sunt, neque constat nobis esse apud eos populos urbem maiorem urbe Banamoni: COPIOSAE TAMEN SUNT EAE GENTES, DE GENERE TURCARUM, proeliaque gerunt in Russaeos, et in confines Romaeos, CUM IPSI FORTES AC MUNITI SINT IN MONTIBUS." Végre a' Keresztyénekké lett Nemzeteknek sorukban (Abulfedae, Historia Anteislamica. Lipsiae, 1831. 4-o pag. 171.) egyenesen a' MOSTANI MAGYAROKRÓL írja Abulfeda: „*BASCH-KERDI, magna Gens, terris Alamannorum et Francorum interjecta. Rex et ceteri plerique Christiani sunt, quamquam etiam Moslemii inter eos reperiantur. Mores Gentis sunt asperi.*" Esmérte Abulfeda a' MAGYAR nevet is, mert Geographiájában (Anton Friderich Büsching 's, Magazin für die neue Historie und Geographie. Hamburg, 1770. 4-o IV. Theil, S. 172—173) olvashatni: „*In eo monte seu jugo sunt multae gentes diversae infideles, ut Vlaki, 'l MAGARI, Serbi, alii.*"

De nem tsak az Arabs Írók, hanem a' hazai 's más külföldi Írók is szólanak a' VAS-KURDOKRÓL, mint MAGYAROKRÓL. A' Bétsi Képes Krónikában (Schwandtneri, SS. Rer. Hung. Lipsiae, 1746. fol. Tomo I, pag. 49.) mondatik: „*Praeterea SCYTHICAM REGIONEM una cingi comprehensione; sed in tria regna, BAS-CARDIAM scilicet* (így van a' Bétsi Kéziratban, és ugyan helyesen; Thurótzi Kiadásaiban BOS-TARDIA hibás olvasás), *ac DENTIAM, et MAGORIAM dividi.*" Kezai Simonnál is (Simonis de Keza, Saeculi XIII. Chronicon Hungaricum. Budae, 1782. 8-o pag. 35.) följegyeztetett, ámbár hibáson: „*Sciticum enim regnum comprehensione una cingitur; sed in regna tria dividitur principando, scilicet in BORSACIAM, DENTIAM ET MOGORIAM.*" Plan Carpin János (Hakluyt's Collection of the early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. London, 1809. 4-o Vol. I. pag 54.) 1246-diki utazásáról beszéli: „*Haec terra Comania ab aquilone immedia-*

te post Russiam habet MORDUINOS, Byleros, id est, Magnam Bulgariam, BASTARCOS (helyesebben viszsza állítva a' C és T betüknek hibás föltseréltetésüket: BAS-CARTOS), *id est: MAGNAM HUNGARIAM, post BASTARCOS, Parositas et SAMOGETAS. Post SAMOGETAS, illos, qui dicuntur habere faciem caninam* (helyesebben: KUTYA-FEJŐ=KYNAMOLGI) *in Oceani littoribus desertis.*" Rubruquis Wilhelm is (Hakluyt. Vol. I, pag. 97.) 1253-dikban, mint hiteles Tanu, mondja: „*Postquam iveramus duodecim diebus ab ETILIA (Volga), invenimus magnum flumen, quod vocant JAGAG* (másképen JAIK; ma az 1777-diki orosztsászári rendelésnél fogva URAL): *et venit ab aquilone de TERRA PASCATIR descendens in praedictum mare. IDIOMA PASCATIR ET HUNGARORUM IDEM EST: et sunt Pastores sine civitate aliqua. ET CONTIGUATUR MAJORI BULGARIAE AB OCCIDENTE. Ab illa terra versus orientem in latere illo aquilonari non est amplius aliqua civitas. Unde BULGARIA MAJOR EST ULTIMA REGIO HABENS CIVITATEM. De illa REGIONE PASCATIR exierunt HUNI, qui postea dicti sunt HUNGARI. Unde IPSA EST MAJOR BULGARIA. Et dicit Isidorus, quod pernicibus equis claustra Alexandri rupibus Caucasi feras gentes cohibentia transierunt: ita quod usque in Aegyptum solvebatur eis tributum. Destruxerunt etiam omnes terras usque in Franciam. Unde fuerunt maioris potentiae, quam sunt adhuc Tartari. Cum illis occurrerunt BLACI et BULGARI et VANDALI. De illa enim MAJORI BULGARIA venerunt illi BULGARI: Et qui sunt ultra Danubium prope Constantinopolin; et iuxta PASCATIR sunt ILAC, quod idem est, quod BLAC: sed Ruesciunt Tartari sonare: a quibus venerunt illi qui sunt in terra Assani. Utrosque enim vocant ILAC, et hos et illos lingua Rutenorum et Poloquorum, et Boëmorum. Sclavorum est idem idioma cum lingua Vandalorum, quorum omnium manus*

fuit cum **HUNIS**: *et nunc pro maiori parte est cum Tartaris, quos Deus suscitavit a remotioribus partibus, populum multum et gentem stultam, secundum quod dicit Dominus: Provocabo eos, id est, non custodientes legem suam, in eo, qui non est populus, et in gente stulta irritabo eos. Hoc completur ad litteram super omnes nationes non custodientes Legem Dei.* **HOC, QVOD DIXI DE TERRA PASCATIR, SCIO PER FRATRES PRAEDICATORES, QUI IVERUNT ILLUC ANTE ADVENTUM TARTARORUM.** *Et ex tunc erant ipsi subjugati a vicinis* **BULGARIS SARACENIS,** *et plures eorum facti* **SARACENI.**" Így szólottak az Arabs, Magyar, 's egyébb külföldi Kutfők a' VAS-KURDOKRÓL. Hogy ezek MAGYAR NYELVÜ NÉPEK voltak, azt okosan tagadni nem lehet.

A' VAS-KURD nevezet ma is fön vagyon Ásiában a' Volga, Ural, Belaja és Káma vizek között, Így írt róluk (Russland. Beschreibung aller Nationen des Russischen Reiches. von Johann Gottl. Georgi. Leipzig, 1783. 4-o I. Band, S. 167—185.) egyebeken kivűl Georgi: „*Die* **BASCHKIREN** *nennen sich selbst* **BASCH-KURT**" (a' többi ezzel ellenkező Írásmódok tehát vagy dialectusi különbözések, vagy hibák; a' KURT pedig a' KURDOKNAK régi KURT nevükkel egészen megegyez); *diese Benennung erhalten sie auch von den Nogajern. Erstere erklären es durch* **BIENEN-MANN** *(von* **KURT**=**BIENEN***) und letztere sagen, dass es* **HAUPT-WOLF** *heisse. Von den Kirgisen werden die* **BASKIREN ISTAKI** *oder* **OSTIAKEN** *genannt. Sie selbst leiten ihre Abkunft von den* **NOGAJERN,** *einige Geschichtschreiber aber von den alten* **BOLGAREN** *her.* **BOLGARIEN** *heisst beym Abul Gasi auch* **DASCHTE—KIPTSCHAK** *und noch ist Kiptschakische die stärkste Wolost der Baschkiren. Vielleicht sind sie Nogajer, die die vertriebenen Bolgaren aufnahmen; ihr Ansehen ist wenigstens nicht ganz Tatarisch und ihr Land, welches die Alten bald*

das BASCHKIRISCHE bald PASKATIRISCHE nennen, ist ein Theil der ehemaligen Bolgarey. Vor diesem zogen sie im südlichen SIBIRIEN und dessen Gränzen, unter ihrer eigenen Chanen. Die sibirische Chane aber fielen ihnen so schwer, dass sie sich nach ihren jetzigen Besitzen begaben, sich von denselben am Wolga und Uralfluss ausbreiteten und sich den kasanischen Zaaren unterwarfen. Das jetzige BASCHKIRIEN oder die BASCHKIREY enthält den südlichsten Theil des Uralgebürges, um die Belaja, zwischen der Kama, Wolga und dem Uralflusse, also die westliche ufaische und ostliche isetische Provinz der Orenburgischen Statthalterschaft. Dieses gebürgige, erzreiche Land hat fruchtbare Flächen, Wälder und fischreiche Seen. Man theilet es von Alters in die kasanische, osaische, sibirische und nogaische Gegend und nennet diese Gegenden Wege (R. Kasanskoi etc. Dorogga). — — — — Überhaupt bestehen sie aus 34 *Wolosten, und diese zählten im Jahr* 1770. 27,000 *Haushaltungen oder Familien. Ihre Gesichtsbildung ist tatarisch, doch meistens ein wenig platter. Gewöhnlich sind sie störker von Gliedern und fleischigter wie die kasanischen Tataren. Viele haben grosse Ohren, alle kleine Augen, die meisten dunkelbraune Bärte. Sie sind von guten natürlichen Verstande, bauen ihn aber nicht an, beherzt, argwöhnisch, wiederspenstig, hart, folglich gefährlich. Ohne genaue Aufsicht würden sie räuberisch seyn. Ihre Sprache ist eine von der kasanischen sehr abweichende TATARISCHE MUNDART. Als Muhamedaner haben sie Schrift und Schulen, welches dises rohe Volk aber wenig nutzet und da es seine Lehrer und Geistlichen aus seinen Mitteln nimmt, auch nur schlecht unterrichtet wird.*“ 's a' t. Itt vagyon a' MOSTANI VAS-KURD Népnek elég hív és nyomos leíratása! Az már a' kérdés, ha ezek voltak-e a' RÉGI VAS-KURDOK?

Ha tsak azt föl nem teszszük, hogy a' RÉGI VAS-KURDOK egyűl egyig TATÁROKKÁ által változtak, a' legnagyobb oktalanság volna a' MOSTANI VAS-KURDOKAT a' fölebb leíratott RÉGI VAS-KURD Néppel egynek venni. A' régiek, mint hitelesen láttuk, MAGYARÚL beszéltek; a' mostaniak TATÁRÚL szólanak, 's TATÁR formáju külső TESTALKATMÁNYUK is. Juliánus magyar Dominikánusról mondatik a' XIII-dik századi Római Régiségben (Josephi Innocentii Desericii, De Initiis ac Majoribus Hungarorum Commentaria. Budae, 1748. fol. Tomo I, pag. 175.) elég határozottan: „*Invenit enim eos* (UNGAROS) *juxta fluvium magnum Ethil. Qui eo viso, et quod esset UNGARUS, intellecto, in adventu ipsius non modicum sunt gavisi: circumdantes eum per DOMOS et VILLAS, et de Rege et Regno Christianorum Fratrum ipsorum fideliter perquirentes. Et quidcunque volebat tam de Fide, quam de aliis eis proponere, diligentissime audiebant, QVIA OMNINO HABEBANT UNGARICUM IDIOMA; ET INTELLIGEBANT EUM ET IPSE EOS. Pagani sunt, nullam Dei habentes notitiam. Sed nec Idola venerantur, sed sicut bestiae vivunt. Terras non colunt: Carnes Equinas, Lupinas et hujusmodi comedunt: Lac Equinum et sanguinem bibunt. In Equis et Armis habundant: et strenuissimi sunt in bellis. Sciunt etiam per Revelationes antiquorum, quod isti UNGARI AB IPSIS descenderant: sed ubi essent, ignorabant. GENS TARTARORUM VICINA* (tehát ők maguk nem voltak TATÁROK) *EST EIS: sed iidem TARTARI committentes cum eis, non poterant eos in bello devincere; imo in primo proelio devicti sunt per eos. Unde ipsos sibi Amicos, et Socios elegerunt. Itaque simul juncti XV. Regna vastaverunt omnino. In hac UNGARORUM TERRA dictus Frater INVENIT TARTAROS, et Nuncium Ducis Tartarorum; qui sciebat Ungaricum, Rhutenicum, Cumanicum, Theutonicum, Sarracenicum et Tartaricum (idioma).*“

Illyen hiteles Tanutételnél fogva ki bátorkodnék a' mai Tatár Lakosokat egy néppé tenni a' Magyarúl beszélt hajdani VAS-KURD Nemzettel? Ki merne nem tsak ezen egy Kézírat Szerzőjétől, hanem annyi hiteles Kutfőtől, mennyit Recensens előszámlált, meg tagadni minden hitelességet? — Így a' szerentsétlen szómagyarázatok közé tartozik a' VAS-KURD névnek két féle újabb, 's egymást úgy is elrontó magyarázata, akár MÉH-FÉRFIAKAT, akár FŐFARKAST akarjanak a' VAS-KURD alatt értetni. Hiszen, hogy még azt is kimondja Recensens, egy XIV-dik századi Magyar Krónikában (Codex Ms. Bibl. Insignis Collegiati Capituli Posoniensis in fol. Nro 80. signatus) világosan e' sorok olvastatnak: „*Scitia enim comprehensione una cingitur, sed in tria Regna dividitur principando, scilicet in WOSCARDIAM, DENCIAM ET MOGORIAM.*" Itt nem BAS, hanem WOS olvastatik, és igen helyesen, mert épen PALÓTZ NYELVEN a' Magyar VAS szó az Óklevelekben VOS, és WOS. Így p. o. VAS-VÁR = CASTRUM FERREUM az 1253-diki Óklevélben is (Tudom. Gyűjt. 1833. IV. Kötet, 85. lap. a' Réztábla 4-dik sorában) VOS-VAR. A' VAS szó Magyar Szó. Ha tehát találtatnak is a' mostani Baschkiriai TATÁR DIALECTUSBAN a' MAGYAR NYELVVEL egyező szovak, bizonyosan ollyanok ezek, mellyek más TATÁR DIALECTUSOKBAN is többnyire föltalálthatnak. Lehetetlen volt, tudniillik, meg nem történnie, hogy a' MAGYAR és TATÁR NYELVEK egymástól egyes szovakat ne költsönözzenek, minekutána a' VASOK, (SCYTHÁK, az az: BESSUSOK, BISSENUSOK, PATZINATZITÁK) és a' VAS-KURDOK (SCYTHA-PALÓTZOK) már hajdan szomszédok, utóbb pedig sok ezer MAGYAR, KÚN, JÁSZ és PALÓTZ vagy fogolyképen, vagy mint hódúlt Jobbágy Nép a' TATÁROK alatt majd hoszszabb, majd rövidebb ideig éltenek. Lassan lassan azonban e' Népek többnyire a' XIII-dik századtól a' XV-dikig, mint máshelyen előadatott, a' MOSTANI MAGYAROKKAL egy nemzeti Testbe

olvadtak azokon kívül, kik Moldvában, Bessarábiában és Oláh Országban maradtak.

A' régi VAS-KURD Tartomány nem lehetett olly nagy kiterjedésü, mint a' mostani BASCH-KURT Nép lakhelyének kerülete, mert a' Kútfők szerént fölötte még NAGY BULGÁRIA 's mellette ASCONIA, az az: ÁSZ-KÚN Tartományok feküdtek. BOLGÁR, másképen BILÄRSK, város fekvése ma is esméretes. Ez fekszik KAZÁN alatt nem meszsze a' Volgától. Juliánus Dominikánus BOLGÁR Országból ment fölkeresni a' MAGYAROKAT, a' mi a' régi Római Kézíratban így adatik elő: „*Frater Julianus..... factus est serviens unius Saraceni Sacerdotis et Uxoris ejus, quiin MAGNAM BULGARIAM profecturus* (erat), *QVO ET PARITER PERVENERUNT..... In una magna ejusdem Provinciae Civitate..... Frater UNAM MULIEREM UNGARICAM invenit, quae de terra quam haberet, ad partes illas tradita fuit viro. Illa docuit Fratrem vias, per quas esset iturus, asserens, QVOD AD DUAS DIAETAS* (Kétnapi járás után) *ipsos posset UNGAROS, quos quaerebat, procul dubio invenire. Quod et factum est. Invenit enim eos JUXTA fluvium Magnum ETHIL.*“ Nem mehetett tehát Frater Julián az URALHEGYEK felé, hanem a' mai SIMBIRSK körül kellett neki a' Volga lefolytában keresni két napi járásig a' MAGYAROKAT. Simbirskhez nem épen meszsze fekszik SAMARA VÁROS és SAMARA FOLYÓVIZ. A' PÁLÓTZOK, mint másutt láttuk a' Gothus Históriában, 's alább is látni fogjuk, Görögül SKAMARÁKNAK (mondki: SZAMARÁKNAK) hivattak. Recensens véleménye szerént tehát a' VASKURDOK a' SZAMARA folyó körül tartózkodtak volna, a' mi a' Nubiai Geographus MASIRA nevü VASKURD Tartományi Városának fekvésével is igen egyez, midőn írja: „*Sitae sunt autem praedictae duae urbes* (Besegert Exterioris, nempe MASIRA et CASIRA) *ad amnem quemdam influentem in amnem Athel.*“ SZAMARA Folyó a' Vol-

gába szakad. És ez a' MASIRA (talán: MASER, az az: MAGYER) város hitethette el Fráter Juliánussal 's tékéntete által több későbbi Utazókkal is, hogy VAS-KVRD ORSZÁG volt a' MAGNA HUNGÁRIA. A' név egészen ellenkezőre mutat. VAS-KURD se többet, sem kevesebbet nem jelent BESSUS PALÓTZOKNÁL, kik, a' mint VAS-KURD Tartomány Történeteiből is a' leghitelesebb módon kitetszik, a' MAGYAR Nyelvvel rokon PALÓTZ Nyelvet beszélték ugyan, de szoros értelemben nem voltak Magyarok. Ezekről a' BESSUS PALÓTZOKRÓL majd alább lészen szó. Minden esetre a' VAS-KURD név mellett hartzolnak az Arabs Geographusokon kivűl, kik a' Volga és Jaik vizek közé PATZINATZITA ORSZÁGOT, az az: BESSIÁT, vagy is a' szoros értelmü SCYTHA NÉPET helyheztetik, Constantinus Porphyrogenneta Tsászárnak (Bandurii, Imperium Orientale. Parisiis, 1721. fol. Tomo I, pag. 105. De adm. Imp. cap. 37.) ime sorai: „*Sciendum est PATZINATZITAS a principio ad Atel* (Volga) *et Geech* (Jaik) *flumina habitasse, iisque conterminos fuisse populos illos, qui MAZARI* (helyesebben sokak szerént: CHAZARI) *atque UZI cognominantur. Ante annos vero quinquaginta ii, qui UZI* (Palótz nyelvü ÁSZ-KÚNOK, Keleti Kúnok voltak) *nuncupantur, cum CHAZARIS conspirantes et conjunctis armis PATZINATZITAS aggressi, superiores facti, sedibus suis eos expulerunt, illasque tenuere in hodiernum usque diem UZI. Sciendum est, quo tempore expulsi sua Regione PATZINATZITAE fuere, NONNULLOS EORUM SPONTE SUA ILLIC MANSISSE ET UZIS* (As-Coniis) *COHABITASSE.*“ A' szoros értelmü MAGYAROKNAK a' Görög Tsászár egészen más régi lakhelyeket tulajdonít. Először eljöttek a' Volga mellűl a' Dunához a' BULGARUSOK; azután elüzettek az UZUSOKTÓL a' híres PATZINATZITÁK, kik a' Moldvában, Bessarábiában és Oláh Országban lakozó MAGYAROKAT Pannoniába szórították, 's lakhelyeiken új hazát alapítottak: De a' PATZINATZITÁK közül nékik még is (itt

vagynak a' VAS-KURDOK) régi hazájukban maradtak, 's együtt laktak ott az UZUSOKKAL. Végre 1222-dik felé a' KÚNOK, UZUSOK, JÁSZOK és PALÓTZOK is a' TATÁROk miatt kéntelenek voltak a' PATZINATZITÁKHOZ szaladni. Ez a' kéntelenség nem érte a' VAS-KURDOKAT, mivel ők a' régi Római Kézírat szerént SZÖVETSÉGBEN éltek a' TATÁROKKAL. Midőn tehát Frater Julián a' Volga körűl MAGYAROKAT keresett, tsak a' VAS-KURDOKRA találhatott, kik régi lakhelyeikben a' Tatár veszedelemkor is meg tudtak maradni. Nestornak Metscheren Népe, mellynek (II. Band; S. 153—157. cf. 105—108.) különös tulajdon Nyelvet ad, 's mellyet Baschkiriába helyheztet, alig ha egy nem volt a' VAS-KURD Néppel. Ide való, hogy PASCHAT Castellinál (Lex. Heptaglotton. col. 3091.) SPOLIATOR jelentéssel bir. De nem többet a' VAS-KURDOKRÓL. Gördítsük inkább el azon nagy ellenvetést, mellyet a' HARAM NÉP hajdani SYRUS nevéből minden Tudós ezen állítások ellen méltán fölhozhat.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1.) Schilleri Lyrica Omnia Latinis Modis aptare tentavit Gustav Feuerlein. Stuttgardiae, Sumtu J. B. Metzleri. MDCCCXXXI. 8. min. Vol. I, pagg. I—VIII. et 1—322. — — Vol. II, pag. 1—297. Az Ajánlás: „*Societati Stuttgardianae, Schillerum Monumento Ornanti Atque Ornaturae, Has Lucubrationes d. d. d. Auctor.*“ Az ára 2 fr. 15 xr. pengő pénzben kötés nélkül.

A' hajdani Róma Classicus Írókra tevén szert, ezek által nyelvét a' tekéletességnek ollyan fokára emelte, millyenért a' késő századok azt meg nem szünnek illő tiszteletben tartani. Azonban, ha Horátius és Virgilius rövid, kellemes, nyomos, hatal-

mas és édesded előadása bámúlást érdemel is, nem kisded törekedés volt Feuerleintól abban próbát tenni, mint lehetne egy új 's egészen más ízléssel és gondolatfolyamattal írt Remek Költőnek, millyennek Schillert a' jelen kor méltán hírdeti, magos ömledezésü költeményeit Látium nyelvére lefordítani?

Tövises, igen tövises vala ezen ösvény, 's azon bizonyosan ezernyi akadályok mutogatták magukat. Mindazon által Feuerleinnak határtalan szorgalma, erős maga elszánása, és, a' mi fő dolog volt az efféle pálya munkában, a' Deák Nyelvvel köttetett szoros esméretsége el annyira győzedelmeskedett a' sulyos nehézségeken, hogy, ha nem mindenütt szóról szóra fejezte is ki Schiller gondolatait, kétség kivül a' leghíresebb Német Költő derék elmeszüleményeit nem tsak elérte, hanem több helyen a' Római Nyelv szoros rövidsége által fölül is halladta.

Vagynak közöttünk mind a' hibátlan 's tiszta Deák Nyelvnek, mind Schillernek is számtalan tisztelői. Ezeket nem lehetett nem figyelmeztetnem Feuerlein szerentsés fordításaira, mellyekről hogy némi némü ítéletet hozhassanak addig is, míg magát a' Munkát megszerzik, ide iktatom a' „Resignation" tzímü Költeménynek kezdetét:

„Lucina nato risit amica mî,
Quaevis spopondit prospera parvulo
Natura; sed vitae ruentis
Ver periit fere luctuosum.

Ornat juventam flos semel, haud redux
Fluxit, meus jam jam Genius facem
Invertit: exstinctum, sodales,
Flete mei ingenii vigorem.

Aeternitas! quae jam gravis imminet,
Infructuosam reddo querens tibi
Sortis potestatem beatae,
Me fugientis in orbe tristi.

Occulta judex! ante thronum tuum
Intendo litem; rumor enim fuit
Pergratus in terra: heic stateram
Rite tuis manibus teneri." 's a' t.

Az

Az esméretes Ballada pedig, „Der Gang nach dem Eisenhammer“ így adatik elő:

„Servus erat pietatis amans Fridolinus, eumque
In dominam candens usque notabat amor.
Illa Savernensis Comitis dignissima Conjux,
Moribus humanis perfacilisque fuit.
Sed nec difficili dominae tumidaeque negasset
Obsequium laetum, ductus amore Dei.“ 's a' t.

És hátrább a' Misehallgatásról:

„Mens stat ei subito, succurrere, cogitat, id, quod
Sursum fert animum, noxia nulla mora est.
Dextra sacerdotem circumdat sedula sueto
Cingulo, et hunc vestit conveniente stolâ.
Vasaque sacra manus famuli promtissima adornat,
Queis opus est missam rite patrare sacram.
Jamque sacerdoti, confectis gnaviter istis,
Attentâ gnarus mente minister adest.
Huic, missale tenens manibus, praecedit ad aram,
Ad laevam et dextram poplite tangit humum.
Quum triplici Sancto ter supplicat ore sacerdos,
Ad nomen Sancti ter quatit aera celer.
Cumque Sacerdotis poples proclivis ad aram
Se flectit; dum se dextra supina levat,
Adque Deum monstrat praesentem, nunciat illud
Campana aeditui clara sonansque novi.
Gens pia cuncta, genu submisso, pectora plangit,
Seque crucis signo denotat ante Deum.
Sic celer exercet ritum quemcunque perite;
Quid deceat, sollers scit bene in aede Dei.
Et cuncta ad finem peragit, dum verba sacerdos:
„Vobiscum Dominus!“ fundit ab ore gravis.
Presbyter his verbis coetum compellat, eique
Fausta precans finit sacra, gradumque refert.“ 's a' t.

Ide iktatom végre mutatóúl a' „Die Deutsche Muse“ tzímü költeményt is Deákúl:

„Aurea Teutonicis Augusti defluit aetas
Musis, nec arrisit favor,
Ut Medicaeus, iis.
Gloria non illis fuit altrix, protulit harum
Flores nec aulae lux, neque
Principis aura fovens.

Maximus et Teuto, magnus Fridericus iniquo
Remisit, arcens a throno
Heu! sine honore inopes.

Se merito celebret Germanus, et acrius illi
Micet cor, en! palmam suâ
Nonnisi vi tetigit.

Ergo Teuto poëta volat sublimior, ergo
Facundius Bardi melos.
Ore potente ruit;
Ingenioque suo foecundus, cordeque cantus
Fervente, jejunae jugum
Haud subit artis iners.“

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

Tekintetes Tudós Horvát István Úrnak Pesten:

A' Tudományos Gyüjteményben olvashatni egy helyütt Borsod Vármegyei Palótzokról, mikre nézve jelentem ezen észrevételemet: *hogy Borsodi Köznépnél itteni Palótzot hallatlan említeni.* *) Jegyzésem ugyan tsak szóhagyomány lehet még is; — talán méltó figyelni illyenekre: A' Sajó mentében ezt halljuk, hogy a' Tserneli, Ómáni és minden hegyi, az az: a' nagy bükben lévő Helységek Lakóji Barkók, és Barkóknak neveztetnek, lakó földjüket ismét Barkóságnak. Matyó név alatt egyedül a' sikon lakó Kövesd és Eger Környékiek értetnek. A' szomszéd Megyében u. m. *Gömörben laknak Palótzok*, mi legalább azokat nevezzük Palótzoknak, és nem is ok nélkül magunk értelme szerint, mert a' Palótz nevet tót eredetű szónak képzeljük, onnan, hogy Gömörben magyarúl is tótúl is beszélnek — illy gondolattal könnyen mehet a' polovicza szóból palótz. — Előadásom nem Történeti Tudományból van merítve, sőt tsak nyomozásból sem, egyedül a' közttünk lévő szokásból, a' közönséges életből folyt; a' ki ezt tudományosan mái tapasztaláson akarná építeni, a' végre egy útazás kivántatnék, hogy minden helységek Jegyzőkönyveit az Egyháziakéival együtt ki lehessen fürkészni, mert igy kétséges; —

*) Mezö-Kövesden nem beszélnek-e Palótz Nyelven? kérdezi, 's a' többit köszöni A' Szerkesztetö.

magok az ottani Lakosok legalább ha Barkóknak — és itteniek, ha Matyóknak mondatnak, megbántatva lenni vélik magokat, 's így tsúfság neveinek tartják. Honnan ezen nevek 's talán elnevezések?!

tisztelettel nyújtja
Borsod Kebelének egyik fija.

---

2. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Felszólítás és jutalomtétel.

A' mult 1833-beli Jun. 10-d 20 aranyat tettem ki olly munka iratására, mellyből a' falusi tanítók lássák, mit kell tudniok; a' falusi tanulók pedig abban minden őket illető tanúságokat fellelhessenek. A' dolgozni kivánó urakat akkor munkájoknak legfeljebb 1834-beli Pesti szent József napi vásárra a' m. t. társaság titoknokához beküldésére kértem meg. Négy munka érkezett-bé Márt 22-dikéig, mellyet hirdetésem szerint határnapul lehetett venni, de egyik munkának ezek közül csak első óhajtásomat fejtegető része, azon kéréssel, hogy adatnék idő még a' második rész beküldésére. — Mart. 26-káig továbbá, mint a' m. t. társaság héti ülése napjáig, még kettő érkezett. Minthogy eddig a' társaság nem egyenesen maga tette ki illy munkákra a' jutalmat, megkérdezett engemet a' később jött munkák el vagy nem fogadása iránt. Én örvendvén azon, hogy ez igen érdekletes tárgyra nézve több dolgozó is találkozott, jelentem ezennel, hogy azon versenyírónak is, ki második részét később kívánná beküldeni, dolgozása folytatását örömmel elfogadom, 's a' Mart. 22-kén innen érkezett kéi dolgozatnak hasonlóképen vizsgálat alá vetetését óhajtom. De a' magyar tudós társaságnak hivatalosan velem közlött nyilatkoztatása szerint igazságosnak találom: hogy ha egyiknek hosszabb idő engedtetik dolgozásra, azoknak is új határnap adassék, kik a' kiszabott napra, beküldhetés végett talán inkább sietve dolgoztak 's most ujabb általnézés végett kéziratjaikat még tán egyszer általnézni kivánnák. Kiterjesztem ennél fogva az e' tárgyú kéziratoknak a' m. t. társaság titoknokához e' folyó 1834-ki Nov. 20-d. estéjéig beküldhetését; olly végső kikötéssel azonban, hogy a' melly kézirat Nov. 21-kén érkeznék-el, az már ne fogadtassék el. Felteszek pedig olly munkára is, melly a' m. t. társaság által másod rangunak itéltetik, jutalmul ezennel 10 aranyat, melly hasonlóképpen a' tisztelt társaság pénztárnokánál fog állani. Kimondhatatlanul ő vendek, hogy e' serkentésem rokon gondolkozásukra talált, 's olly hazában élek, mellynek fiai a' nemzeti miveltség felderitésére tellyes szívvel neki melegedének. Csókán April. 30-d, 1834.

Puchói Martzibányi Lajos m. k.

Magyar tudós társasági je'entés.

Nemes Moson Vármegyének e' f. e. Martiusa 3dikán tartott közgyüléséből, a' magyar tudós társasághoz intézett becses levele szerint következő alapítás és adakozás neveli a' m. t. társaság tőkepénzeit a' tisztelt megye KK. és RR. által a' kebelbeli birtokosokhoz bocsátott hazafiúi felszólításra:

1. Károly, Ő cs. kir. Főherczegsége nemes Moson Vármegyéhez 1834ben Mart. 3d. költ k. levelében, mellynek hiteles mássát a' nemes Vármegye a' m. t. társasággal annak idejében használás végett közlötte, olly elintézéssel ajánlott a' magyar nyelv virágoztatására 's terjesztésére 10.000 forintnyi tőkepénzt pengőben önkényesen és minden készséggel, hogy 10 esztendő elforgásáig ezen tőkének 500 pengő forintra menő kamatjából egy rész a' magyar-óvári tulajdon uradalomságában lévő gazdasági intézetben most felállított magyar nyelvtanító' fizetésére, más rész pedig ugyan azon uradalomság' kisebb oskoláiban a' szükséges oskolai könyvecskék' megszerzésére és azon ifjak megjutalmazására fordíttassék, kik magokat a' magyar nyelv megtanulásában különös előmenetellel tüntetik-ki: tiz esztendő elmultával pedig az említett tőkepénz az 1825beli 11d. törvényczikkely' értelmében felállított magyar tudós társaságnak szabad rendelkezésére legyen általadandó.

2. Gróf Batthyáni Erneszt özvegye Tarnóczy Antonia, a' Lajtafalusi uradalomság' földes asszonya ado't 12 ftot pengőben.

3. A' nemes Moson vármegyebeli Nemes, és tisztviselő urak öszvesen 77 ftot 's 36 krt. pengőben.

'S ezen 2d. és 3d alatti summát ns Moson Vármegye a' m. t. társaság Előlülőjéhez Gr. Teleki József m. k. udv. Tanácsos, Referendarius és Főispán úrhoz küldötte-meg, említett levelével.

Emlékezetbe hozatik, hogy a' társaság által támasztott ezen kérdésre: „Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten megalapítani," a' feleletek beküldésének ideje most következő Junius hónapnak 8dika. 's a' melly felelet később jöne, az elfogadva nem leszen. Pesten Majus 21. 1834.

A' titoknok által.

---

3. *Jelességek.*

Ha minden egyes Hazafi, ki a' közjónak eszközlésére valamelly adakozással áldozik, 'köszönetet érdemel, minél inkább tarthat az egész Hazának, de kivált azoknak, kiket illyes áldozat közelébbről érdekel, méltó hálájára számat olly férjfiú, ki a' köznevelés és tanításbeli Intézeteknek gyarapításához adakozásival nemes lelküleg járul. — Ezeknek sorába méltán tartozik T. T. Czech János Ur, Sz. Kir. Győr Városának Polgármestere, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja is,

ki külömben is, a' honi közmivelödést, 's tsinosulást tüzte ki valódi, és szépen sikerülő munkálódásinak fő tzéljául; — és ki e' f. esztendei böjt elő hava 9-dikén költt ajánlásának erejével, több száz darabokból álló Ásvány Gyüjteményét a' Györi Kir. Akademiának (mellyben ugymond oktatását, 's tudományos kiképzését nyerte) Szekrényestől együtt oda ajándékozta; amaz egy haszonkeresettől ment Feltételt kötvén ki egyedül, hogy említett Gyüjteménnye a' Hazának minden részeiből a' Györi Akademiában egybegyülő Tanuló ifjúság közhasználatára, az Akademiai Museumban, vagy a' Böltselkedési 2-dik osztály teremében felállíttassék. — Vajha e' nemes tetti példa több nagylelkü követökre találna!

Kozics István, Actuarius.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Fő Méltóságú Ürményi Ferencz Úr Fiumei és a' Magyar Tengerpartok Gubernátora Ő Excellentiája mindég arrúl böltsen gondoskodván, hogy a' Nemzeti Magyar Muzeum Gyüjteményét szaporítsa, két esztendök által a' Magyar Tengerpartokon, és a' Quarneri szigeteken vadon növő füveket bizonyos hires útazó Noé Wilmos Ur által gyüjtette és száríttatta. Így történt, hogy ezeren felül számoló füvész gyüjteményt kegyesen ajándékozhata a' fent érintett Muzeum nagylelkü Pártfogója ezen Intézetnek két kötetbe legjobb rendbe, és legjobb izléssel felkészítve, avval a' kegyes Igérettel, hogy a' még ne talán hibázó és későbben gyüjtendő füveket is Töldalék gyanánt a' Muzeumnak elküldendi. A' Nemzeti Muzeum Directiója ezen valóban betses, az Intézet Gyüjteményét nevezetesen gyarapító Gyüjteménynek a' fent nevezett Gubernátor Ur által kegyesen történt elküldetését Ő Császári 's Királyi Fő-Hertzegsége az Ország Nádor-Ispánnyának kegyelmes Parantsolattyára ezzel köz hirré teszi.

Pesten Julius 7-dikén 1834.

Halitzky Antal,
a' m. n. Muzeum első őrje.

---

5. *Tudományos Jelentés Klióról.*

Mind nagyobb fényben kezd valahára a' Magyar égen is a' tudományos miveltség derülni, a' tsinosodás, közértelmesedés naponként szélesebb körben hat ki, 's a' pallérozott külföld óriási lépésekkel előrehaladó tökélletesedésének példája ébreszti a' Magyar honny fijait is, kik mind számosabban sietnek azon pályára lépni, mellyen a' nemzet valódi jóllétét, diszét, és magossabbra emelkedését eszközölni lehet. A' világosodást, erköl-

tsi érzést terjesztő Nemzeti Nyelv jó tételményeit tapasztaltatni elkezdette; a' tudományok minden nemében tesznek már a' Magyarok is próbát; több politicai újságaink és más nemü folyóírásaink vagynak, tolmátstsai a' fejlődő, szépen biztató nemzetiségnek, bizonyságai a' nagy tzélra egyesített erővel törekedésnek. Ezért ismerte az alólirt kötelességének részt venni e' honnyi nemes iparkodásban, 's bár melly kicsi legyen hatása köre, munkálódni nemzeti nyelvünk virágoztatásán, a' hasznos ismeretek gyarapitásán, közlélek serkentésén. Tárgyul választott magának egy a' Magyar literatura földjen tagadhatlanul parlagban heverő tudományt, a' historiát, a' múlt idők és jelenkor változásai, történetei hirdetőjét, az emberiség bölcs oktatóját. Ezért kezdett két esztendővel ezelőtt *Klio* tzim alatt egy *Historiai 'Sebkönyvet* kiadni, mellyet a' tisztelt Olvasó Közönség háládatosan megismert részvétellel és pártfogással fogadott. Elég bizonysága ennek mind az előfizetők számos vólta, mind az, hogy az 1-sö esztendő példányjai rövid idő alatt elfogyván annak *második kiadása* szükségessé lett, melly tsak most hagyá el a' sajtót. Bátorkodik egyszer'smind az alólirt a' nemzeti míveltség és közhasznú ismeretek jeles raktárának a' *Tudományos Gyüjteménynek* érdemes Olvasójit figyelmeztetni ezen Históriai 'Sebkönyvre és annak foglalatjára. —

Az I-sö esztendőnek Lengyelország föld abroszszával—melly mint emlitődött, *második megbövitett* 25 ívekre terjedő *kiadásban* most jelent meg, foglalatját ezek tészik: I, Európa közönséges történetei által nézése az 1814-béli Párisi békességtől és Bétsi congressustól fogva az 1830-béli juliusi revolutzióig. — II, Lengyelország háromszori felosztatása és végromlása. III, Németalföld, vagy Hollándia és Belgiom főbb viszontagságai. IV, Erdélynek Magyarországtól elszakadása. V, Az Ángol és Franczia képviseleti országlás VI, Saint Simonismus.— A' II-dik és 27 ivekre terjedő esztendő ezeket foglalja magában. I, A' Gracchusok révolutziója Romában. II, Stuart Mária Scotzia királynéja. III, Pombal, Portugallia ministere. IV, Boleyn Anna, és Gray Johanna Ángol királynék. V, III Iwán, szerentsétlen Orosz tsászár története. VI, Canning emléke. VII, Státus adosságok — A' szerző igyekezett a' lehetségig hiteles kútfőkből, mellyeket megnézett, meritni, az elbeszélésben, távol a' részrehajlástól — ezt bátran kimondja — egyedül az igazságot tartotta szeme előtt 's nagyobb történetek értéséért előrebocsátotta a' nemzet megelőzött históriájából, politikai állapotjából, vagy belső életéből azt, a' mi azokat világosítja. Végre különös gondot forditott irásamódjának tisztaságára, egyszerüségére, könnyüségére, el nem felejtkezve a' históriai stylus méltóságáról. Mennyiben tett ezeknek eleget, szóljon a' munka, itéljenek az értelmes olvasók. —

Klio III-dik esztendeje remállhetőleg idei September végéig a' sajtót el hagyja. Ennek foglalatja: II András Magyar ki-

rály élete és uralkodása az ország azon időbéli politikai állapotjának világositásával, 's az *arany bulla* közöltetésével. II, Mohammed, az Arabsok nagy prófétája. Ezen tzikkely jelenévi 1-ső része leirja Arábia politicai állapotját, Mohammed életét, vallásos újítása kezdetét és tudománnyja főbb pontjait. — A' nagy révolútzió következéseit és az abból fejlödött változásokat a' jövő esztendei 2-dik rész adja elő. - III, D'Arc Johanna, az Orleányi szűz. A' hazáját megszabadító, kiráIlya sorsát megforditó, azt győzedelemre vevő hős leány története egy a' legkülönösebb és érdeklöbb jelenések közül a' históriában. IV, Erdélyi nevezetességek, mellyek tárgyazzák az ide telepedett különböző népeket, a' mái törvényesen egyesült három nemzet politikai összeköttetésének eredetét, a' jelesebb püspököket, az említésre méltóbb ütközeteket a' Mohácsi veszély előtt, 's végre némelly vonásokat adnak Kolosvár régibb történeteiből. — A' 3-dik tzikkelyhez fog tartozni egy azon had nézö helyét világositó földabrosz. A' szerzö september végéig fogadja e' III-dik esztendőre az előfizetést, *mappával* nyomtató papirossan 1 rfr. 40 xral. *postán* 2 rftal ezüstben. A' *velin* példányok mappával adattatnak, 's előfizetési árok 2 fr 24 xr ezüstb. A' munka bólti ára feljebb leszsz emelve. Magyarországon előfizetni lehet *Buda Pesten* T. *Wigand Otto* könyváros Urnál, *Debreczenben* T. Prof. *Arányi István* Urnál, és T. Csáthy könyváros Uraknál, *N. Váradon* T. *Janky Antal* kereskedő Urnál, *S. Patakon* Könyvtárnok *Bakó Mihály* Urnál. — Az itt tisztelt Uraknál meg lehet rendelni Klio I-ső és II-ik esztendejét; mindeniknek ára külön külön 2 rfr. 24 xr ezüstb. — Kolosvárt Jun. 10-kén 1834.

Szilágyi Ferentz,
az évang. réf. Kollegiumban Prof.

---

6. 1833-*diki Könyvek különbféle Intézetekből.*

104) Klio Historiai 'Sebkönyv. Kiadta Szilágyi Ferentz Professor. II Esztendő Kolosvártt, 1833. 8-adrétben, I—VI, 424 oldal; Az ára 2 f. 24 xr. pengő pénzben.

105) Világ és Ember Esméretére vezető és utmutató oktatásai egy Atyának. Frantziából szabadon magyarositotta Benke Jó'sef, Professor. Kassán, Werfer Károly. Könyvnyomtató sajátja. 1833. 8-adrétben, I—VI, 128 oldal; az ára 40 xr. pengő pénzben.

106) Az Eleven-Hólt Házaspár. Víg Tréfa 1 Felvonásban. C. Lebrün után fordította Telepi György, Nemzeti Szinjátszó. Kassán, 1833. Mátéfy Jó'sef költségén. 8-adrétben, 24 oldal; az ára 20 xr. pengő pénzben.

Horvát István.

V. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Szabó István. Jones, vagy, honnan származik és mit jelent e' nemzeti név? 3 lap.
2) Podhradczky József. Buda Várossának September 2-dikán 1686 ikban történt megvételekor is megkülönböztetve vitézkedett a' Magyar. 38 lap.
3) Csorba András. Javallat és figyelmeztetés a' most uralkodó nagy szárazságban a' Takarmányokra nézve. 40 lap.
4) Udvardi János. A' Magyar Nyelv ügyében. 45 lap.
5) N. Takátsi Horváth János. Mit lehet tartani, az iskolai vetélkedtetés, rangozás, jutalmazás felől? 57 lap.
6) Horvát István. Nagy Lajos Magyar Királynak 1369-dik évben Junius 22-dikén költ Kegyelemlevele, mellyben Benedek Bolgár Országi Bánnak, és Attyafiainak a' Remetei és Egerszegi Temes Vármegyében fekvő Jószágaikra nézve Büntető Hatalmat enged. 60. lap.
7) Nagy János. Hertelendi Hertelendi Gábor G. Altábornagynak Élete. 64. lap.
8) Rumy Károly. A' Zavolch és Talmits nemzetről. 83 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 84 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Horvát István. „Schilleri Lyrica Omnia Latinis Modis aptare tentavit Gustavus Feuerlein. Stuttgardiae, 1831. kis 8-adrétben. Vol. I—II." 127 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 130 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 131 lap.
3) Jelességek. 132 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 133 lap.
5) Tudományos Jelentés Klióról. 133 lap.
6) 1833-diki Könyvek különbféle Intézetekből. 133 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. V-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

VI^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' szabadító háboru Dunán-túl.
MDCLXXXIII. — MDCXC.

A' Szent Gothárdi megveretés után, 1664ben, husz évre kért és nyert 4dik Mahomed Leopoldtól békességet. De még nem teltek el annak minden évei, midőn a' Nagy Vezér, Kara Mustafa, hamis hirek és tsalfa beszédek által a' Szultánt háborura vette. A' Nagy Vezér tudniillik fösvény lélek volt, 's türhetetlenebb, mint sem hogy minél elébb magáévá ne igyekeznék tenni azt a' Bétsi kintset, a' mi után vágyott. Gonosz ostor a' kints szomjuzása! ez tsapkodja a' pénz szeretőjét, hogy még a' szent dolgokat se irtózzék megsérteni. De sok ártalom is következik ebből; ezzel vetette meg Kara Mustafa az olly roppant és olly hatalmas Osmán birodalom ledűlésének alapját.

A' hadi készületek már 1681ben tétettek Konstantinápolban, nem olly titkosan, hogy Leopold figyelmét elkerűlték volna. Azt ugyan, merre fog e' zivatar kitörni, nem tudta: de igen jól azt, hogy ő erőtlen, és még tsekély erejével sem kész; azért minden esetre Gróf Caprara Albertet jeles ajándékokkal küldé, a' békességet meghoszszabbítani, a' Török udvarhoz. De a' kintsekért háborut lihegő Nagy Vezér olly feltételeket rak Caprarának elejbe, mellyeket elfogadni, sérelme nélkűl a' betsületnek, nem vala lehető. Magyar ország évenként 500 ezer forinttal adózni; Leopold némelly hatalmában levő Magyar várakat részént a' Törököknek,

részént Tökölinek engedni; sőt hadi költség fejében még 5 milliomot is leszámlálni tartozott volna. Félelmesnek látszott ugyan békességet nem venni: mindazáltal ez illetlen és szerfeletti kivánatok méltán viszszavettettek, 's mint a' következés nem sokára megmutatta, haszonnal. Így Konstántinápol folytatja, Béts pedig elkezdi hadi készületeit.

MDCLXXXIII.

Károly, Lothringeni hertzeg, a' Köptsényi mezőkön visgálja meg a' Tsászár seregét, 's 40 ezer fejnek találja, mellyet azután Széchényi György, akkor még Kalotsai érsek, megáld és győzödelre buzdít. Azonban Leopold szövetségre lépik Lengyel király Szobieszky Jánossal, és a' birodalom' fejedelmeitől is segedelmet kér, és kap. De mindent feljűlmult a' Török tábor száma; a' Nagy Vezér 300-ezret tett által a' Dráván Eszéknél Ferdinánd (Május) vége felé, 's a' Dunán túli Magyar országot özönként borította el. Szerentsétlen tartománynak boldogtalan népe! Már égtek és hamvaikba dűltek városok és helységek, a' nappalt füstfellegek homályosították, a' setét éjszakát lángtól veres ég világosította. A' réműlve szaladozó emberek vadak gyanánt fogattak el, 's lántzokba veretve vitettek a' puszta kormos vidéken keresztűl örökös rabságra. A' Nagy Vezér menetele Bétset irányzotta, 's hertzeg Károly sietve szállott oda táborával, miután némelly néppel Komáromot, és Győrt is megrakta. Kara Mustafa Lajos (Julius) 12kén kezdé gyujtogató tűzét a' Tsászári város körűl mutatni, majd 18kán az egész Török hadi erő jelen volt, 's irtóztató munkájához fogott. De a' felső Gondviselés minden hatalomnak szabott ki olly határt, mellyen túl nem mehet, 's mellynél megtöretik dagályja, mint tenger hulláma a' parti sziklákban, a' honnan viszszatsapattatik. Béts a' Törököt megrontotta, 's örökre megtiltatott neki annál tovább menni; onnan vettetett viszsza Teréza (September) 12kén 70 ezerre telő veszteséggel, annyira, hogy

elébb a' Dunán túli, utóbb a' többi Magyar országból is kiesett. Mostan kezdődött az a' *háboru*, mellyet *szabadítónak* nevezek, 's folyott sok elkeseredéssel mind addig, míg nem tizenhatod évre, 1699ben, véget vetett neki a' Carlovitzi békűlés. És e' háboru jeleneteit fogom itt rajzolni, nem úgy, a' mint egész Magyar országban, hanem a' mint egyedűl a' Dunán túliban mutatkozott, a' Duna 's Dráva közi földön.

Mint mikor felrezzen a' tsoportozott varjuk sokasága, felreptében erre 's arra fordúl, és nagy tájt elborít: úgy oszlott szélt a' Török tábor is futtában egymástól, 's egész éjjel minden út nélkűl szaladozva tévelygett. Azt megszámlálni nem lehet, hány Törököt emésztettek el a' könnyü lovakon szágúldozó Magyarok; de tsak az Óvári mezőt is 800 Jantsárral terítették be. Kara Mustafa Győr körűl állott meg; ott pihent az erős úttól 's félelemtől ellankadtan három egész napig, és gyűjtögette szédelgő seregét. Boszújában, meg hogy magát mentse, legjobb Basájin dühösködött; megölte, mert a' Bétsi romlás okának állította, Ibrahimot a' Budai Basát. De nem sokára a' vérengzőnek hasonló mértékkel fognak viszsza mérni! Már midőn a' Rába és Rábtza hidait maga után elrontotta, 's futott Esztergomba, közelített halála helyéhez.

Pápa, *Tata*, *Veszprém szabadúl meg legelsőben.* Ugyan is a' Nagy Vezér Esztergomból küldött tsapatokat Pápára, Tatára és Veszprémbe, hogy váraikat lerontsák, 's a' ben lévő ágyukat hozzá vigyék, a' mik nélkűl igen szükölködött, Béts alatt felejtvén gonosz félelmében az oda vitteket. Azonban a' parants sulyját tsak Tata érezte; mert Pápa 's Veszprém, értvén a' Bétsi dolgokat, Török őrizetét levagdalta, 's legelőször élt a' szabadító háborunak kedves gyümöltsével. De Kara Mustafát boldogtalan tsillagzata tovább űzte Esztergomból, miután abban őrizetet hagyott, 's Budán ismét többeket, a' legvitézebb Basák közűl, kivégzett, megént mint a' Bétsi veszély okait. Kijelelte már a' Tatár Chámot is, hanem az előle jókor megszökött.

Esztergom megvétele. Azonban Károly, Lothringeni hertzeg, általjött a' Dunán, és Esztergomot késő őszszel megszállta. A' Török őrizet tartani akará magát, 's a' külső városokat, és szent Tamás' hegyét felgyujtá. Károly sem késik, futó sántzokat nyitván, és ágyutelepeket készítvén nagy munkával a' motsáros helyen, mert tsak egy ágyunak tovább vitelére gyakran száz, sőt több ló kivántatott: löveté a' falakat, 's nagy réseket ejtett rajtok, és ötöd napra bevette alkuval. Nyereség lett 50 ágyu, nagy mennyiségü por, és sok egyébb eszköz. Várvezérré a' Gróf Stahrenberg Maximilián ezredebeli Fő Őrmester Carlovitz tétetett elégséges őrizettel. Ezzel a' tábor téli szállásra ment, miután az Esztergomi Törökök, kik 2000-en voltak, Budára kísértettek. Új alkalmúl szolgáltak ezek a' Nagy Vezérnek, hogy véres áldozatjait szaporítsa. Így pusztít dühében az oktalan hibázó, míg maga is meg nem emésztetik. A' Basákat, kik általadták Esztergomot, megfojtatta; 's Budát Kara Mehemet Basára bizván, maga Belgrádba ment. Ott veszett el Nagy Vezérségének hetedik évében; mert áldozatainak rokonaik boszúért kiáltottak a' Szultánnál, és ez Kara Mustafát megfojtani parantsolá.

MDCLXXXIV.

Leopold a' feléje hajló szerentsét megtartani, Mahomed ezt a' tőle távozót viszszanyerni készül. A' Konstantinápoli Kajmakán, Kara Ibrahim, Nagy Vezérré: Saitan Ibrahim pedig, a' Mesopotámiai három lófarkas Basa, Magyar országi Seraskierré tétetik; a' hadi nép mindenünnen gyülekezik, behuzatnak még azok is, kik elébb koros voltok miatt, 's egy más kedvezésből otthon hagyattak; ágyuk nagy számmal, és igen szorgalmatosan öntetnek. Más felől Leopold magához akarván Tököli pártosait édesgetni, nekik kegyelmet nem minden siker nélkül ajánl; a' Lengyeleket 's Veneteket Törökre kiszteti, 's velök szövetségre lépik; a' Dunai hidak,

és életes hajók védelmére vizi erőt állít, 's arra Generál Vecchionak temérdek pénzt fizet ki.

Már idő nyilt a' táborozásra, 's Ferdinánd (Május) végével a' Lothringeni hertzeg Esztergomnál általjött a' Dunán, Párkáni részen hagyván a' pogygyászokat, 's védelmökre Generál Halleweilt egynehány ezreddel. A' hertzeg Budát készűlt ostrom alá venni, mert a' Bétsi hadi tanáts úgy akará; értvén pedig, hogy a' Török erő Budánál gyűlik öszsze, jónak vélte legelsőben is Visegrádot venni el.

Visegrád meghódol. Károly tehát felhágott Visegrád magas sziklájira, mellynek bástyáin veres zászlók lobogtak. Illy makats jelekre késedelem nélkűl lövetteték a' város, és egynehány ostrom után, László (Junius) 16-kán, bevétetett, a' Török őrizet pedig minden elvihető holmijével a' várba költözött. Itt az ellen állás nyakasabb lett, szapora volt a' kiágyuzás; Printz Neuburgnak ruháját szaggatta meg, az Esztergomi Várvezérnek, Carlovitznak, karján ejtett sebet egy golyó. De Károly semmivé tette azon erős tsapat szándékát, melly felszabadítani jött Visegrádot. Megértvén e' Török tsapat, hogy a' tábori pogygyászok Esztergomnál vagynak: oda sietett, részént ugyan a' pogygyászt venni, részént pedig az ostromló sereget Visegrádról, mi előtt megvétetnék, maga után vonni el. De sem el nem vétethetett a' pogygyász, se fel nem szabadúlhatott Visegrád: a' tsapat tsak azt nyerte fordúlásával, hogy az alkudozó Visegrádi őrizetnek szabad elmenetel engedtetett, mert elébb a' hertzeg a' várt minden feltétel nélkűl akará kezéhez adatni. Midőn tudniillik a' Basát feladásra szólította, 's az ostromi megvétel esetében kemény boszú állással fenyegette: tudtára esett a' pogygyászok megtámadtatása. Ő tehát Visegrád előtt maga helyett Gróf Stahrenberg Maximiliánt hagyván, több Generá okkal Esztergomhoz sietett. Az alatt, még járt, Generál Halleweil meghartzolt, nem kevés veszteséggel ugyan, de még is győztesen. Mert ollyan hirt vevén, hogy a' támadó Török tsak egy két száz,

holott egynehány ezer volt: elégnek vélte a' maga és Taff ezredéből 600 lovassal menni ellene Báró Noirkermessel. Mihelyt a' tsalódást észrevette, nyomon hivatta Rabutin ezredét; de mivel ez kerülőt tett, tsak akkor érkezett meg, midőn már hevesen folyt a' tsata. Most ugyan több száz elhullott a' Török közűl, 's egész egy mértföldig üzetett; de Halleweil is melyjén lántsaszurást, képén nyillövést kapott, és mindenek szomoruságára halt meg e' sebében. Az ifju Bussy Gróf Rabutin Amadét elfogták, 's éppen vetkőztetni kezdték, midőn két lovas észrevette 's megszabadította. Károly hertzegnek az elnyert Török zászlókat mutathatták már a' győzödelmesek. Ez alatt Gróf Stahrenberg a' Visegrádi Várbasával alkut kötött, azt a' Lothringeni hertzeg a' Basának sürgető kivánságára maga aláirta, mellynek következésében a' kiköltöző Török őrizet, mintegy 700 fegyvert fogható férfi, szabadon botsáttatott, és Sz. Endréig kísértetett. Az őrizettel együtt tsak 15 asszony és egynehány gyermek jött ki, mivel a' többiek még a' megszállás előtt Budára költöztek. Mind hadi, mind élelmi szer nagyon kevés találtatott, ágyu sem több hétnél, némellyek Rudolf Tsászár nevével bélyegezve.

A' tábor Esztergomhoz viszsza, ottan pedig a' Dunán általment, és Pestre szállott Lajos (Julius) elején; de tsak hamar Vátzhoz fordúlt, 's miután ott a' hadi tanáts Buda ostromát meghatározta, megént általjött a' Dunán Vátz alatt. Pesten Generál Báró Mercy fogott helyet nem igen sok néppel, de még is tsak kevés menekhetett meg azon egynehány száz Jantsárok közűl, kik őt Pesti állásában megtámadni merészkedtek.

Szent Endrei ütközet. Seregünk a' Sz. Endrei szigetben gyűlt összve, majd a' Sz. Endre mellett lévő magasakon telepedett, hol jobb szárnyát hozzá férhetetlen hegy, bal szárnyát a' Duna takarta, homlokát pedig egy hoszszu széles motsár fedezte. De még ezen erős tanyájában is megtámadtatott Lajos 19kén homlokban; azonban az ordítva 's rendet-

lenűl rohanó Törököket zárt rendben fogadta és bátran. Az ellenség jobb szárnya kezde tsatát, 's hátra tolá őreinket; de midőn hertzeg Salmba 's a' Taff ezredébe ütközött, az ágyuk heves tüze elől hirtelen elfutott. Fél órányira vágták a' Lengyelek. Tsatát a' bal szárny újíta, de a' jól helyezett 's pusztító 20 ágyu elől amannál is sebesebben szaladt meg. Sok baj érte! Gyakran annak ártanak, a' ki ártani akar. Futtában a' Stahrenberg ezredétől oldalba tsapattatott, az elölmenők nyergeikből kihányattak, a' többi bokrok közt keresett menedéket, de a' már elébb oda állott Schultz Dragonosoktól ágyuink alá veretett, 's nagy vergődéssel tudott a' jobb szárnnyal egyesűlni. Már most közös erővel akarták bal szárnyunkat letiporni; de mihelyt a' tsalitok közé rejtezett Schärffenberg ezredétől, 's egynehány gyalog tsatázó Dragonosoktól nem gyanított oldal felől megüttettek 's ágyukkal fogadtattak, tsüggedve nyomúltak azon hegytetőre, hol egynehány ágyujik. védelmében töltötték az éjszakát. Sokat vesztettek, de mennyit, bizonyosan nem tudhatni, mert halottjaikat többnyire mind elvitték. Nálunk nem találtatott az ifju Gróf Vehlen, 's egynehány ollyan önkéntes, melly az űzésben nagyon is meszsze merészkedett.

Buda sikeretlen ostroma. Úgy látszott a' vitézeknek, hogy út jeleltetett ki nekik, mellyen indúljanak, 's a' tárgy mutattatott meg, mellyre dolgozzanak, midőn a' megveretett Törökök Szent Endrétől Buda alá vonúltak. Gyakran tsal a' sima ajku remény, 's a' legnemesebb feltételeket kijátsza; intésére erőlködnek a' nagyra hevűlt lelkek, 's utóbb látják buzgó áldozataikat merő füstben oszolni el. Magas Buda bástyájiról eleven zöld koszoruk mosolyogtak a' Szent Endrei bajnokokra; 's mentek ezek elszánással akaratjokban, hévvel szíveikben, erővel karjaikban, buzgalommal a' keresztény ügy mellett: sok vérrel tsepegő kezeket nyujtának fel a' koszoruk után, 's ezek elérhetetlenűl vonúltak fel előlök, és ők viszszadűltek halva. Így történt

az egész. — Károly hertzeg Lajos 14-én, 16 vagy 20 ezer Jantsárra megszállotta Budát. Futó sántzok nyittattak, 's telepek készűltek még az nap, és még az nap sebet kapott, mindazáltal gyógyíthatót, Generál Gróf de Fontaine, és Marquis de Parella. A' Dunánál valamelly alkalmas helyet akartak elnyerni, 's el nem nyerték; de Gróf Altheim, és egy előkelő Lothringeni önkéntes, nehány közvitézzel elesett. A' sereg mozog, hogy Budát szorosabban kerítse, és Fejérvár felől hatalmas ellenséget lát közelíteni; eltünt ugyan kiküldetett tsapataink elől, de megjelent Budán alúl, és futó sántzainkat fenyegette. Ugyan akkor az ostromlottak egyszerre négy helyen kitsapnak, 's kinyomják népünket a' futó sántzokból: de még is viszszaveretnek, 200 emberünk borítván holt testével a' helyet, közte az Esztergomi Várvezér Carlovitz, Gróf Hohenzollern, Gróf Fürstenberg, Báró Polheim, és Kápitány Klar. Más nap jobb szerentse mutatkozott. Generál Gróf Stahrenberg berohanhatott a' vizi városba azon a' két résen, a' mit ágyuink törtek. Ő 's a' Török egy akarattal gyujtották fel e' városrészt, a' mit a' támadt szél igen nevelt; 's az után a' Török be a' felsőbb városba, Stahrenberg ki a' táborba ment. Az ellenség száznál is többet vesztett, mi talán ötöt sem. Mi megént tágasabb helyet birtunk, miután már a' Gerárd hegyén is ágyuink tüzeltek; az ellenség ismét kitsapott, 's viszszaveretett, de Mansfeld ezredebeli kapitány Gróf Stahrenberg halálos lövést kapott. Ennél is kedvezőbb volt az az ütközet, a' mit Károly hertzeg, Lajos 22-kén, a' közeledő Seraskierrel végzett. Éjjel indúlt ki ellene, hajnalkor jött öszsze, 's a' Tsászárnak e' levelét irá:

„Kegyelmes Tsászár és Ur stb. Mivel a' min-
„denható Isten tegnap este, Mária Magdolna inne-
„pén, Tsászári Felségednek olly ditső és győzödel-
„mes diadalt engedett az örökös ellenségen; nem
„akarám elmulasztani Felségedet alázatos devoti-
„ommal e' felől, ennek vivője Gavallér de Magni
„Károly Dragonos Főkapitány által engedelme-

„sen tudósítani, miképen az elmult estve végre „arra határoztam magamat, az ellenség felől vett „hivatalos tudósítás után (hátra hagyván az egész „infanteriát, és szükséges lovasságot Buda ostro„mának folytatására), a' többi lovassággal, és ezer „gyaloggal Gróf Auersberg Commandója alatt, mint „szinte a' Győri Algenerál Gróf Eszterházy által „commandirozott tizenöt száz Huszárral az ellenség „elejbe menni, ki két mértföldnyire innen, nem „meszsze Hansabéktől, ütötte táborát: mentem te„hát az egész mult éjszaka, és napkeltével egy óra„nyira jutottam táborához, hol őt egészen erősen „állva láthattam, 's jól szemügyre vehettem. És ám„bár a' Törökök Tsász. Felséged népének közelí„tésére a' táborból előléptek, és miután a' lovassá„gomat, 's az említett ezer gyalog embert, a' mon„dott Huszárokkal együtt tsatarendben találták, ma„gok is tsapatokba álltak, és egész 4 óra hoszszat, „15 vagy éppen 20 ezerből állván, Felséged népé„nek oldalára törekedtek; mi még is részünkről „minden lehető szorgalmat arra fordítottunk, hogy „az ellenség szándékát mind addig akadályozzuk, „míg nem végre annyira jöttünk egymáshoz, hogy „a' Mindenható az ő véghetetlen jóvoltánál fogva „kegyelmet adott nekünk az ellenséget rendetlenség„be hozhatni, 's akkép üldözhetni, hogy nem tsak, „mint Béts felszabadításakor, annak egész táborát „minden sátorokkal, pogygyászokkal, ágyukkal 's „vagyonokkal együtt foglaltuk el, hanem egynehány „ezeret le is vágtunk belőle, és igen sokakat meg „sebesítettünk, azokon kívül, a' kik üzés közben „a' Magyarok és Lubomirszki Lengyelek által le„vágattak és elfogattak. Ezen feljül elnyertük azt „a' nagy zászlót is, mellyet a' Nagy Török a' Nagy „Vezérnek szokott adni, midőn ez a' fő comman„dót általveszi. Hasonlóan elnyertük a' Seraskier„nek, ki a' sereget vezérlette, sátorát is, úgy, hogy „Tsász. Felségednek e' mostan nyert győzödelme „(Istennek légyen örök hála!) mindenkép tekéletes „volt; és reménylem, hogy ez igen elő fogja moz-

„dítani szándékunkat, a' Budai felső városnak és „várnak komor megszállását. Badeni printz Lajos a' „Götz és Savoya ezredével egy mértföldnél tovább „ütte az ellenséget, és ágyujit elnyerte; a' Magya- „rok és Lubomirszkiak még meszszebb is vágták. Hi- „tesse el magával Tász. Felséged, hogy nem lehet „eléggé ditsérni a' lovasságnak ez uttal mutatott vi- „tézségét 's állhatatosságát, valamint a' tisztekét is „minden kivétel nélkül, kik ezen ütközetben va- „lósággal többet tettek, mint a' mennyit tőlök ki- „vánni 's reményleni lehetne. Nem kevesebbé kell „ezt vallanom Generálvezér Gróf Capraráról, Bá- „deni printz Lajosról, printz Salmról, és egy szó- „val mind azon tisztekről, kik ezen ütközetnél je- „len voltak: annak okáért ma itt a' táborban *Te „Deum laudamus* fög ezen szerentsés győzödelem- „ért énekeltetni: a' miről Tász. Felségedet ezennel „álázatosan tudósítom, helyettem pedig az élő szó- „val tejendő bővebb előadást fenemlített Főkapitány „Gróf Magnira engedelmesen hagyom, maradván „Tász. Felségednek 's a' t. Károly, Lothringeni „hertzeg."

A' Seraskiertől nyert nevezetes nagy zászló Bétsben, a' sz. István templomában tétetett el. Szövete színe veres, hoszsza hat réf, szélessége négy. Közepén két élü kard látszik, 's annak markolatja és vasa közt egy gyürü, melly Arab betűkből van öszve vonva, 's illyen jelentésü: *a' könyörülő jó Isten' nevében.* A' szövetnek mind a' két oldalán arany tsillagok közt egy arany hold fénylik, 's illyen arany himvarrás körűle; *az Istenen kivül nintsen Isten, és Mahomet az ő követe.* — E' győzödelem és drága kints azt hagyá reményleni, hogy Buda meghódol; de érezték a' Törökök a' hely fontosságát, 's veszedelmök után is állhatatosan védelmezték, és akarák is védelmezni utólsó tsepp vérig. Azért újabb telepek készültek, hogy Buda még több felől lövettessék; és sok minák gyujtattak. Azonban a' bajok tovább sem távoztak az ostromlóktól, betegség lepte meg a' tábort. De még is egész

a' megerőltetésig tették kötelességöket mindenek: a' beteg Stahrenberg széken vitette magát a' telepekbe, hogy nyavalyás katonáit hevítse. Hertzeg Eugén, midőn a' futó sántzokat visgálja, egyik karján lövést kap. Lajos 29-kén tüzesen kitsapott a' Török, de viszszatolatott; és hogy gyakori kitsapásai gátoltassanak, Dragonosok 's más egyébb lovasok rendeltettek azon helyekhez, a' hol kikirohanni szokott, hogy mingyárt viszszahajtassék. Hasztalan! azután még tsak nem sürübben tsapkodott ki, noha mindég veszteséggel vonúlt viszsza; de nekünk is elég kárt okozott. Illyen kitsapásokban sok közvitézeink hullottak el: nevezetesen István (Augustus) folytában a' fő tisztek közűl nem találtatott Alfőkapitány Grana Cavaglieri és Gróf Thierheim; elesett Gróf Nassau, és Häussler ezredebeli Fő-őrmester Báró Wangenheim; Stahrenberg a' szájában kapott egy kis sebet; Gróf Harrachnak oldalából vitt el egy darabot az ágyugolyó; Báró Blumenthal észre sem vévén, hogy emberei nintsenek mellette, hartzolva nagyon is előre ment, és egészen összszevagdaltatott. Több minák kevés sikerrel lobbantattak fel, sőt egy szinte nekünk károsan; a' tört rések két órai heves hartztzal ostromoltattak, a' Bétsi kapunál Stahrenberg, a' Fejérvárinál Krojusz által, de semmi haszonnal. Ehhez járúlt a' Lothringeni hertzegnek harmadnapi hidegben való szenvedése. — Ennyi kedvetlen esetek között egy Török tsapatra talált Főkapitány Häussler, 's Dragonosaival megverte, 800 zsák gabonát, és 4500 darab marhát vett-el tőle 's a' táborba vitte. Éppen aludtak ezek az ellankadt vitézek, midőn Teréza (September) 1-sső napján a' Törökök ismét kitsaptak, és sokakat levagdaltak közűlök. Hasonló kitsapásokban Teréza 8-ig, több közvitézeken kivűl elesett Alfőkapitány Báró Welserheim, lovas kapitány Soyer; kemény sebet kapott Alfőkapitány Báró Trucksess, 's más két lovas kapitány; a' Szász Eisenachi hertzegnek lábikráját hordta el egy golyó, melly sebében nem sokára meghalt. — E' közben Teréza

9-kén Bajor választó fejedelem Maximilián Emánuel népével együtt a' táborba érkezett, 's míg magának futó sántzokat kezde készíteni, egy káplár küldetett Budába, a' várt a' Basától felkérni. Ez a' káplárt, 15 arannyal ajándékozván meg, viszszaküldé azon izenettel, hogy *mivel mindennel bővölkedik, nints oka feladásról gondolkodni; hanem más egyébb udvariasággal örömest viseltetnék Károly iránt, ha visszszaküldené a' Török foglyokat.* Lövék tehát Budát tovább is. Azonban hire jött a' Seraskier újabb közeledésének, 's a' tábor, nagyobb bátorságért, azonnal besántzoltatott, szekérvárral körűlvétetett, és a' sereg tsatarendbe állott. Fűvezésre nem mertek kimenni, az őröktől messzebb távozók közűl sokakat levágtak a' szüntelen kitsapó Törökök; mivel pedig a' tábor melléke, 's a' Rátzkevi sziget elég füvet nem adott, sürüen kezdének a' lovak hullani. Mihelyt a' megérkezett, 's 40 ezerből álló Török tábor a' várbelieknek bizonyos jelek által jelentette magát a' hegyen, azok lovon és gyalog mingyárt tüzesen kitsaptak, futó sántzokat foglaltak el, fasínákat gyüjtottak meg, sokat pusztítottak, 's még a' telepek megett álló gyalogságot is megtámadták, de elverettek, ámbár a' Jantsárok négyszer viszszafordúltak. Az alatt a' Seraskier szélső őreinket hátra nyomta, 's nagy kiáltással támadta meg jobb szárnyunkat, mellyet akkor hertzeg Salm vezérlett. Különös hévvel törött a' Szász Lauenburgi ezredre, és Stahrenbergnek egy zászlóalyjára; de olly tűzzel fogadtatott, hogy az elől hartzoló Törökök sora leterűlt, a' többi sebes szaladással mentette meg magát. Még inkább jobb felé más 300 Spáhi rohanta meg Magni és Schultz Dragonosait, de két zászlót vesztett. Az így megveretett Seraskier túl ment a' hegyeken, 's éjjel annyira eltünt, hogy a' Fejérvári utra őrizetűl küldetett hertzeg Salm más nap már sehol sem láthatta. Mind e' mellett is az őrizet nem tsügged; Teréza 24-kén hajnalkor kitsapott, népünkből két százat különszakasztott, és mind levágta, több tisztek közt Fő-

őrmester Dammot is. Még ez nap a' Seraskier újra megjelent; tudni illik népet akart Budába tsusztatni. Más nap, Teréza 25-kén, egy időben történt a' Seraskier több tsapatjainak városhoz közelítésök, és a' várbeliek kitsapása; így jutott Aspermont ezrede, 's két tsapat a' Salmi ezredből két kemény tűz közé: 's mivel egyszersmind a' sok esőből származott tóságban szinte térdig kellett állnia, tsak nem egy lábig elveszett. E' közben egynehány száz új Török tsak ugyan bejutott Budába. Majd bal szárnyunknak esett az ellenség, de tüzeinktől úgy elöntetett, hogy ki a' várba, ki a' mezőre, ki hova tartozott, sebesen elszaladt. Következő nap, Teréza 26-kán, tsatarendben ment seregünk a' Seraskier elejbe, ő pedig hirtelen eltűnt annyira, hogy az utána repülő Huszárok és Lengyelek sem érhettek nyomába. — De tovább is tsak mindég nevelkedett az ostromlók baja. Kitsapásaikkal a' Törökök szüntelen háborgatták őket; a' Ferentz (October) 4-kén két óráig tartó sikeretlen ostromban 400 emberök veszett el; éhség kezde támadni közöttök, miután a' 13 ezer rész kenyérrel terhelt hajójok szinte a' város alatt elfoglaltatott. Fogyatkoztak már a' hadi szerek is, roszsz idők jártak, a' sereget betegség gyalázta, betegeskedett maga Károly is. Ferentz 25-kén husz zászlóval jöttek ki a' Törökök, véletlenül azon 600 Magyarra tsaptak, kik a' város mellett bal felől állottak, és tsak nem mind levágták őket. A' mezőn legelő 200 lovat, Gróf Styrum pogygyászával együtt, elrabolták. Megérkezett ugyan a' Sváb segítő nép: de viszont Pesti részről az Egri Basa közelgetett, sőt a' Seraskier is jött. Kiküldetett ugyan Generál Dünnewald az Egri Basa ellen, 's gát is hányatott, hogy a' Dunán által ne jöhessen: de még is mindenek szeme láttára hét hajó indúlt meg hadi 's élelmi szerekkel a' Pesti parttól, Buda felől kikötött, a' kiszállott egynehány száz Török a' futó sántzban lévőket levagdalta, több még nem egészen kész munkákat elrontott, és lobogó zászlóval muzsika mellett ment be Budába. Ne nyújtsátok

már kezeiteket, ti lankadt vitézek, a' koszoru után; tövisből van az fonva, megszur és megvérez! Miatta halt meg ez öldöklő vár alatt 23 ezer közember, 639 tiszt, és más 147 önkéntes. András (November) 1-sö napjára határoztatott az elmenetel Esztergom felé, miután Pestnek kerítését lerontották, és tsak nem az egész várost elégették. A' betegek, ágyuk és pogygyászok hajókon vitettek. Ezek közül egynehány tsak lassan mehetett, hátrább maradt, és Sz. Endrénél elfogattatott; az igen betegek levagdaltattak, a' még erőre kaphatók fogságra vitettek. Más felől a' szárazon utazó sereget a' Seraskier mindenütt nyomban követte tsak nem egészen Esztergomig, 's az utóljárókból többeket elfogyasztott. Azután ágyudörgések és vig kiáltozások között ment be mindenféle szükséges szerekkel Budába, éjjel a' városban és minden bástyákon örömtüzek gyujtattak, 's az egész Buda lángban látszott uszni. Roszsz időben, roszsz utban, étel ital szükében végre Esztergomhoz vergődött, 's ott egynehány napig veszteglett a' nagyon bágyadt sereg is, utóbb pedig téli szállásra mindenfelé eloszlott. De az eledel szűken volt mindenütt: egy Pozsonyi mérő 12 ezüst talléron, utóbb még drágábban is kelt, és tsak tavaszszal kezdett valamivel lejebb szállni.

MDCLXXXV.

Ollyan készületek tétetnek a' szünidőben mind Leopold, mind Mahomed részéről, hogy majd nyáron minél bővebben lehessen a' vért ontani. Esztergomi érsek Szeleptsényi György, ki ez idén 92-ted évi hala meg Litovitzán Morva országban, nagy mennyiségü pénzt és gabonát hagyott a' háboru folytatására, 's az Esztergomi várerősítésre. A' Rendek is mind néppel, mind pénzzel igen segíték a' Tsászár törekedéseit. A' Pápa, XI-dik Innocentius, megengedé, hogy a' klastromoknak 's egyébb egyházi intézeteknek 60 esztendő olta gyűjtött javaik harmadát a' Kamara beszedje. Más felől Mahomed is katonát szedet a' Basaságokban: nevezetesen Ásiában

ban minden ház két katonát tartozik állítani, Afrikából pedig a' rabló hajók közűl többeket kell a' flottához küldeni. Buda erősítésén a' Basa egész télen dolgoztatott: azon házakat, mellyek taval oltalomúl szolgáltak az ostromlóknak, lerontatta; a' várt szüntelen 10 ezerrel őriztette, Buda 's Fejérvár között 22 ezerrel vigyáztatott, 's közelben elszórva még más 10 ezer Tatárt is tartott készen. Azonban az udvari hadi tanáts nem Budát, hanem mindenek előtt Érsekujvárt rendelé megszállani 's elvenni. A' hadi dolgok annak okáért ez évben egész Lajos végéig szűntek a' Dunán túl. Ekkor Sajtan Ibrahim Seraskier segíteni akarván a' már igen szorúlt állapotu Érsekujváron, Esztergomot és Visegrádot egyszerre készűlt megszállani, hogy ez által a' Tsászáriakat Ujvár alúl el magára vonja, 's míg megérkeznének, ezt a' két helyet is elvegye. A' Seraskier tehát kevéssel igen is sokat akart, egy tsapással három jeles várnak kivánt birtokába jutni. De hamar tsalatkozhatik a' sokat akaró, mint ezt a' fortélyos Seraskier magán tapasztalta: Ujvárt meg nem menthette, Esztergomot el nem foglalhatta, tsak Visegrádhoz, a' legkisebb nyereséghez, juthatott; de annak sem vehette hasznát, magát pedig rútúl megverette. Mi lássuk a' történteket renddel.

Visegrád visszszavész. A' Seraskier Lajos végével legelsőben Visegrádhoz szállott, az alsó várost hamar el is vette, de a' vár keményen tartotta magát. Sajtan itt nem akarván időzni, 's népet hagyván alatta, Esztergomhoz sietett, hogy a' segítő sereg által valamikép meg ne előztessék. Már egynehány napig szenvedte Visegrád az erős ostromot, midőn egy fellobbantott mina szinte felét a' várnak felvetette, az ostromlók berohantak, és az egész őrizetet levagdalták.

Esztergom megmarad. A' Seraskier Visegrádtól megindúlván, Lajos 30-án délben Esztergomnál megjelent, 's lovassága merészen nyargalódzott a' vár előtt. Nem is vélte Sajtan, hogy Esztergom annyi dolgot adjon neki, a' mennyit tapasztalt. Salm

ezredebeli Alfőkapitány Strasser Ferentz Joakimban, kit ide Károly, jóval elébb a' megszállás hírénél, három zászlóallyal Ujvár alúl küldött, gondos és igen vitéz Várvezérre talált. Mihelyt Strasser, Lajós 13-án Esztergomba ért, 's Mansfeld ezredebeli Alfőkapitány Báró Gallt, az előbbi várvezért, 's a' vele volt őrizetet felváltotta, azonnal igazítgatott, új telepeket készíttetett, dolgoztatott egész a' megszállás napjáig, és a' várt jól védelmezhető állapotba tette. Az előre látás mindenkor hasznos; készen tartani magát a' megeshetőkre, soha sem árt. Ez tartotta meg Esztergomot egy olly hatalmas ellenség ellen, a' millyen volt Sajtan Seraskier; egy olly veszélyes ostromban, a' millyent most a' Török erő folytatott; egy ollyan kevés néppel, a' mennyiből az őrizet állott. Sajtán mingyárt első éjjel futó sántzokat nyitott, Szent Tamás hegyén erősen megfészkelt, és már reggelre szent György hegye felé sok munkát elkészített. Károlynak híréül esvén e' dolog, Generál Caprarát 20 ezerrel Érsekujvár alatt hagyta, maga pedig a' Bajor választó fejedelemmel, és 40 ezerrel, István 7-én, megindúlt Komáromon által Esztergomhoz, midőn elébb Főőrmester Kronenfeldi Runckelt sietve küldte le hajókon öt százzal, melly nép a' városba szerencsésen be is jutott. Gondolta Sajtan, hogy Esztergom segítség nélkül soká nem marad: lövetett mingyárt reggel azon sz. Tamásról, a' honnan a' várnak, és kivált a' városnak nagyobb részét jól be lehet érni. Strasser is tehát elrendeli népét, és igen ügyesen. Len a' városban Souches ezredebeli Főőrmestert, Erdmanshauseni Funck Károly Jakabot tette parantsnokká, fen a' várban pedig a' már nevezett Kronnenfeldi Runckelt. A' Salm ezredebeli nyoltz zászlót dob és sip szó mellett a' várfalra felvitette, a' főbb pontokon leszuratta, 's az egész ostrom alatt ott hagyta lobogni, és jól meg is luggatták a' Török golyók. Már István elején három telepből ágyuzott az ellenség; sz. Tamás hegyénél négy mozsárnak való gödröt ásott, 's onnan kezdte repíteni bombájit. De Strasser előre leszc-

dette a' háztetőket, 's a' különben is nagyobbára kőhalomból álló városban, tüzet a' bombák nem okozhattak, hanem egy szép márvány kápolnát még is letörtek. Kitsapni bátorkodott Strasser: a' sántzokra Huszárokat és Hajdukat rohantatott, a' Németeket a' rondellhez rendelé, hogy amazoknak, mikor viszszatérnek, az útat fedezzék. Ez olly rettenetes rohanás volt, hogy a' sántzban lévő 600 Török ijedten futott ki, 's tsak akkor fordúlt viszsza, midőn a' támadók tsekély számát észrevette. Üzte most ezeket egész a' kőfalig, 's ott döntött le belőle az ágyu és puskatüz, szinte két százig valót, sokan pedig nagy sebeket vittek el. Több illy kártékony kitsapást a' Seraskier nem kivánhatott: ugyan azért akadályúl által kelt a' Duna kis ágán, futó sántzait a' viz mentében város felé nyújtotta, hidat tsinált a' szigetbe, abban telepet hányatott, és onnan lövette a' várost viz felől. Strasser még is kitsapott volna, 's arra már készűlt; de kapitány Batthyáni, kémélvén Magyarjait, őket ki nem botsátá. E' helyett tehát a' Török rohanta meg éppen a' Contrescarpét, 's ámbár páltzákkal és kardlapokkal kényszeríttettek a' közemberek a' nem tágításra, tsak ugyan granátaink és bombáink miatt nem boldogúlhattak. Sokan elestek ott, közöttök Funket Basa. Szent György hegyén, szem közt a' kapuval, új telep hányatott, melly ollyan sikerrel lőtt, hogy a' falnak felsejét egészen ledöntötte, a' kaput hidjával együtt apró darabokra zúzta, de a' megette lévő nagy kőtáblát el nem törhette. Itt még a' kis ajtót is be kellett tsinálni, 's valamivel távúlabb jobban fedett helyen törni másikat. Azonban a' Contrescarpét megént megtámadták, magok nagy kárával ugyan, de a' Salm ezredebeli Al-Őrmester is elesett, Kapitány Sattler pedig, és Hadnagy Schwartz lövést kapott a' fején. Majd a' győzni vágyó Seraskier két új telepet hányat, megént olly veszélyest, melly a' városnak nagyobbik rondelljét Duna felől úgy öszszetörte, hogy alig lehetett rajta erősen megállni. Védelmezése Lubomirszki ezredebeli Kapitány Modenára biza-

tott, 's ámbár sok vérbe kerűlt, de megőrizte. A' Contrescarpe harmadszor is megtámadtatott, midőn a' Bádeni ezred kapitányja, Wildenhohn, bal oldalba lövetett, 's jobb oldalán jött ki a' golyó, és szörnyet halt; Mansfeldezredebeli kapitány Bertremoille, és Beck ezredebeli szinte kapitány Schäffler egynehány sebet kapott. — Már egy hat nehéz ágyus telepünk a' Leopold bástyán elnémíttatott, éjjel a' város kapuja 's rondellje ostrom alá kerűlt, négy Török zászló be is nyomúlt a' palánkba, 's ki lett a' fél hold szegezve: midőn Fő-Őrmester Funck oda jött, 's úgy hevíti fel a' Magyarokat és puskásokat, hogy az ellenséget kiverték, kik a' palánkon törött rést nem mingyárt találhatván meg, sokan hullottak el. Most már minázni kezdett a' Seraskier, de Strasser ellene minázott. A' vártorony, mellyben mindég őr állott, széllyel szaggattatott. A' nagy rondellen megjelenni többé nem tanátsos. A' palánk kétszer meggyujtatott. Ennyi romlásra új ostrom következett: dühösen lettek a' palánk megett álló Magyarok megtámadva, Granai ezredbeli Hadnagy Pottinger támogatta ez ingadozókat, 's az ostromlók viszszaverettek. A' hoszszu falon és Leopold bástyán ismét elnémíttattak egynehány ágyunk, a' Török a' város árkába vette magát, 's a' nagy rondell ledűlt. Kitsapott ekkor Salm ezredebeli Kapitány Fingermann, és Stahrenberg ezredebeli Hadnagy de Karpe granátosokkal 's egyébb néppel az árokban bujkálókra, 's nyoltzvant elemésztett közűlök. Részünkről a' Lubomirszkiak közűl zászlótartó Arnstätt, 's egynehány közvitéz nem találtatott. Még egyszer lett a' Contrescarpe megrohanva; de midőn újra sikeretlenűl, 's midőn már 2000 Török elveszett, és a' Lothringeni hertzeg a' hegyeken egy mértföldnyire látszott: István 10-kén elküldözni kezdé a' Seraskier ágyujit, lassanként tsillapúltak a' telepek dörgései, 's azután hirtelen enyészett el az egész tábor. Másnap minden ágyukat kilövetett a' diadalmasan örvendező Strasser, Hertzeg Salm által az udvart és Károlyt tudósította; ő pedig a' táborba kihivattatván, hallotta

méltó ditséretét, 's Esztergom tovább is gondjára bizatott. Többnyire ugyan tsak ideje vólt Károly megérkezésének: fogytára sietett már minden, 's két napnál tovább állni nem tudott volna Esztergom. A' gondos Strasser mingyárt dulatni kezdé a' Török sántzokat, mellyek olly temérdekek voltak, hogy öt zászlóaly Hajduság egy ideig, és 400 Német tizenkét napig folyvást dolgozott, míg mindent simára dönthetett.

Mezei diadal. A' Seraskier Esztergomtól tsak egy negyed mertföldnyire huzódott, 's ott ollyan erős állásba vette magát, hogy szinte lehetetlen volt hozzá férni. Jobb és bal oldalát erdős hegy takarta, mellynek mély utjai nagyobbára elzárattak; homloka előtt pedig egy széles motsár egészen a' Dunáig lenyúlt. Elejbe ment Károly, és tsatarendben találta, jobb szárnyát a' Dunára, baljját a' hegyekre fektetve. Így jött a' Török a' motsár tulsó széléig, innenső szélén Károly állott, 's a' mocsáron keresztül holmi lövöldözések egynehány napig történtek. Hogy derék ütközet adathassék, erős állásából és a' motsár megűl valamikép ki kellett a' Seraskiert venni. Szinlelt sebes hátrálást végezett a' hadi tanáts. A' tábori pogygyászok annak okáért alkonyatkor hirtelen elvitettek, 's két óra mulva szaladó sietéssel indúltak meg a' tsapatok is. Megtörtént, hogy a' mit az erő nagy áldozatokkal sem tudna sokszor kivívni, egy helyes fortély végre hajt. A' Seraskier félelemnek tartván Károly elmenését, ütközetre határozta magát, annyival inkább, mivel az összeszorítva tartatott keresztény sereg tsak 20 ezernyinek mondatott előtte. Általjő tehát a' motsáron, a' mindég halkabban menő seregünk utóljárójit a' Spáhik éjfélkor elérik, tsapkodják, 's Károly tűri hajnalig: a' midőn megáll, megfordúl, ütközetre készűl, a' jobb szárnyat ő magá, a' balt Maximilián Bajor választó fejedelem kormányozandó. Hegyen állt a' Török, hol nehéz lett volna megtámadni; de önként a' sikra ereszkedett, midőn a' keresztény tábor igaz erejét előbb, a' reggel támadt nagy köd miatt, jól ki

nem vehette, feltisztúlás után pedig azért nem, mivel mind a' két szárnynak nagyobb része eltakarva volt. Iszonyu kiáltás és reszkettető ágyudörgés mellett rohan tehát a' jobb szárnyra, mellynek első sorában áltak a' Frantzia Királyi hertzegek saját nemeseikkel. Ott volt egyébeken kívül Bádeni hertzeg Lajos, hertzeg Croy, hertzeg Waldeck, Generál Gróf Fontaine, és Generál Gróf Taff. E' pontot a' Seraskier meg nem mozdíthatván, azon hegynek fordúlt, mellyet Thüngen megrakva tartott, hol e' vitéz Generál sebet kapott jobb vállán. Itt miután sok Török elesett, még beljebb a' hegyek közé rohant, 's mindég nagyobb tűzbe, Dünnewald és Mansfeld ezredének, 's Generál Gróf Styrum és Főkapitány Magni Dragonosainak tüzökbe, a' mit Lüneburgi Felkapitány Boisdavid is sok néppel, és Generál Mercy egy osztály Dragonossal nevelt. A' jobb szárnyról elveretett Seraskier a' balt is megkísérté, 's megtámadá Maximiliánt; de ettől a' Bádeni hertzeg tüzébe, onnan a' Hannoverai hertzeg és Gróf Lippe seregeihez, mint valamelly labda, kézről kézre dobatott. Így űzetett a' motsárhoz, 's ott megállapodni akart: de Pálfy, Zrínyi, Rabatta, Schwartz, Bielke és Steinau Generálok a' bal szárnyon, kényszerítéék a' motsáron még bizonyos veszedelemmel is általmenni. Csak a' könnyü Magyarok estek a' szaladók után, mert a' nehéz fegyverü Dragonosokat az ingoványos föld fen nem birta; mivel pedig Károly az egész sereget minél elébb általtenni iparkodott, hogy a' Seraskiernek erős állásába venni magát ideje ne legyen: ő maga háromszor bele gázolt a' motsárba, helyet találni az általmenetelre, a' mi végre találtatott is. Most a' Török félelme fő léptsőre jutott: hasztalanok a' Seraskier fenyegetései, lelövi a' Jantsár a' Spáhit, hogy lován elfuthasson. Így a' Seraskier felgyujtatja a' legszebb sátorokat, égő kanótzokat hányat a' poros hordók és granátok közé, de a' mellyek elébb fellobbantak, mint sem népeink a' táborba beléptek; 's délben maga is elfutott, vivén tzombjában a' kapott sebet,

szép szakállát is tépvén kíméletlenül. A' legelőször megszaladt Basákat boszújában megfojtatta. Elesett összesen 6—7 ezer Török, közülünk száz is alig, oda számlálván azokat is, kik csak sebet kaptak. Zsákmányúl maradt egynehány ezer kisebb betsü sátor, több ezer mázsa por, nagy mennyiségü granát és golyó, 1500 bomba, 30 álgyu, 16 mozsár, 40 zászló. *Téged Isten ditsérünk* a' Bajor választó fejedelem sátorában énekeltetett, melly alatt a' seregnek minden trombitája harsogott. A' hírrel Bétsbe hertzeg Neuburg küldetett.

Visegrádnak vége. A' megveretett Seraskier Vátz és Pest között 30 ezer emberrel újra táborba szállott, hogy, a' Szultán akaratja szerént, még egyszer derék hartzot indítson és győzzön. Károly tehát Komáromnál a' Duna bal partjára kelt a' Seraskier ellen, a' mit ez megtudván, a' Szultántól tanátsot sem kérdve, békességre kivánt lépni Károllyal. E' végre mihelyt Budára ért, egy Achmet Scheleby nevü Agát küldött el Károlyhoz, ki előtt az Aga térdre ereszkedve, 's ruhájának szélét megtsókolva, imígy adta elő küldetése tzélját.

„A' Te Tsászárod olly nagy hírnevet és ditső„séget nyert, hogy elegendő oka vagyon megérni „azon hasznokkal, miket az Isten a' Te vitéz karod „és meggyőzhetetlen bátorságod által neki ajándéko„zott; és a' nagy Seraskier, az én Generálom, jó dol„got vél végre hajtani, ha békességet szándékozik „kötni, 's ennél fogva sok népek vérontását meg„akadályozza. E' kettős okból tekélé el, Tehozzád, „oh nagy hős! engemet botsátani, hogy általadjam „e' levelet azon hozzá tétellel: tetszenék Neked, ha „akaratod az országnak teljes romlását eltávoztatni, „egy személyt, a' békekötésre meghatalmazottat ő„hozzá küldeni; mert az én leghatalmasabb és leg„győzhetetlenebb Szultánomtól a' világ legnagyobb „Monarchájától neki egy illyen békekötésre minden „hatalom engedtetett."

Beszédét végezvén az Aga, a' következő levelet adta által. „A' Lothringeni hertzegnek, a' mi jó,

„barátunknak, a' Német Tsászár táborozó Generáljai „közt a' legjelesebbnek, köszöntésünket. Mint ked„ves barátunknak adjuk tudtotokra, hogy mi Achmet „Scheleby beszédére, ki a' ti tábortokból, hol mint „fogoly tartatott, viszszajött, hajlandókká lettünk „irni tinektek, 's kinyomozni, mi szándékkal le„hettek a' békekötés iránt; e' jelen írás szolgál te„hát arra, hogy megtudjátok, miként mi részünk„ről egészen békességesen érzők és hajlandó indú„lattal vagyunk az Isten teremtményeinek javokra, „és ha út 's mód adná elő magát, melly által mind „a' ti részetekről, mind a' mienkről való jobbágyok„nak nyugalmat és békességet szerezni, 's ez ország„nak alapos megerősítésére tartós és sérthetetlen „rendszabást felállítani lehetne, az nekünk, és azok„nak is, kiknek ebben részök vagyon, nagy repu„tatioúl fogna szolgálni; mivel az illyen hír az egész „földre kihat, 's országról országra mind azon né„pek ditséretével és jó kivánásával terjesztetik, „mellyek a' legnagyobb szívbeli gyönyörrel és ha„szonnal tsudálják, hogy mi nem kivánjuk a' sze„gények és szükölködők végső veszedelmét, vagy „pedig az országok elpusztúlását. Mind az, a' mit „itten említek, és a' mit még jövendőben szándé„kozom említeni, összehangzik az én győzhetetlen „és nagy hatalmu Szultánomnak, és e' föld király„jának akaratjával, és az ő akaratjának mindenkor „kedveznek az egek. Ha tehát ti is megegyeztek „abban, a' mit itten jelentek, és a' mit még ezután „jelenteni szándékozom, és ha kedvetek szerént „vagyon az, a' mit Achmet Scheleby élő szóval elő„ad, küldjetek részetekről hozzánk egy meghitt sze„mélyt. Hiszszük, hogy ha ezen összejövetel végbe „megy, a' népek békessége és nyugalma nyerni fog. „És ezzel köszöntünk titeket annak nevében, ki „mindeneken uralkodik. A' Pesti táborból. *Ibrahim.*"

Más nap a' hertzeg tsak élő szóval ezt felelé Achmetnek: „hogy ő a' Seraskier levelét és aján„latát a' Tsászári Felségnek, úgy mint a' kin álla„nak mindenek, meg fogja küldeni; a' mi pedig

„magát illeti, ő, mint a' keresztény tábornak Ge-
„neralissimusa, védelmezője a' Tsászár birtokának,
„mellyet már három év olta minden fogadás és biz-
„tosítás ellenére törvénytelenül háborgatnak a' Tö-
„rökök; hozzá tehát semmi sem illendőbb, mint őket
„fegyverrel üldözni, 's használni minden alkalmat
„a' rájok ütésre: 's ezennel készülni is fog az in-
„dúláshoz, tűzzel és vassal vinni meg a' feleletet a'
„Török tábornak."

Az így békességet nem kapó Seraskier erősíteni akarván táborát, a' Visegrádi őrizetet magához kihívta; 's hogy a' várt védelmeznie ne kelljen 's a' keresztények se vehessék hasznát, minákkal felvettette. Ezzel végződött az 1685-diki hadév Dunán túl, melly folyvást zöld koszorut tett fel a' derék bajnokok fejére.

MDCLXXXVI.

Te pedig, mostan támadt új év, idvez légy előttünk. Mert mit kívánhat inkább a' hazafi, mint szabadnak látni kedvelt honját? szabadnak azt a' Budát látni, hol Mátyásnak palotája fénylett! Budát, melly a' fényes Rákosra büszkén tekint alá! büszkén, ez a' Magyar városoknak anyjok! a' Magyar föld záró 's nyitó kultsa! Idvez légy tehát mostan támadt új év, mivel a' kintset adod nekünk viszsza; kintsét a' mélyen elbusúlt nemzetnek, melly a' felé tsak könnyezve tudott tekínteni keserves 145 évig. — Téged is, a' fél hold veszedelme, Károly! lelkes örömmel köszöntünk, hallván szavadat a' nagy hadi tanátsban, hogy a' hős sereg Budát irányozza, 's teljes legyen már a' sok diadal, melly Leopold fegyvereit fénnyel elöntötte, 's a' szomoru és rettegő Europa egére vigasztaló 's erősítő napot hozott fel. Szeretnünk kell tégedet, midőn látjuk, mint küzdesz azokkal, kik szavadnak ellene szegűlnek, 's nemzeti kintsünket, akár miért, még mostan is mellőzni akarják. Végre Leopold elfogadta Károly javallatát, 's megtett minden készületeket, a' mik a' hadi munkálatok nyomos folytatásához kivántat-

nak. A' pápa tudtával ismét nagy segedelmet vett az örökös tartományok papjaitól. A' fegyvertárban szüntelen készültek az erős ostromokhoz való eszközök. Külországokból is 40 ezer forintára bomba 's granát hozatott be. A' Szász és Brandenburgi válogatott nép hat hónapra, Ferdinándtól Ferentz (Májustól October) végéig, megfogadtatott, 's amannak öt ezrede hertzeg Weissenfels Keresztely, emennek 12135 embere Generál Schőning alatt Ferdinánd közepén Magyar országba megérkezett. Jöttek Frank és egyébb segítő seregek, és nagy számu előkelő önkéntesek. Most már nem csak a' Lengyelek és Venetek, hanem az Oroszok is szövetségeseink. — Más felől véres hartzokhoz készül a' Török is. A' Nagy Vezér Rhodus szigetébe számüzetett, 's a' fényes, de igen veszélyes hivatal egy Soliman nevü Beglerbégre ruháztatott. Ez személyesen készül egy roppant sereggel Magyar országra kijőni, 's a' Belgrádban tartózkodó szerentsétlen Seraskiert, Sajtan Ibrahimot, megfojtatta. Mivel pedig a' Törököknél ollyatén hír szárnyalt, hogy legelsőben Székes Fejérvár fogna kemény ostrom alá kerülni, a' mint hogy volt is erről a' Bétsi hadi tanátsban javallat: azért a' Török nagy erő azon város körül gyült összve, mindazáltal Buda is az igen vitéz Várbasa Abdi Rohaman által hat ezerrel őriztetett.

Tsikvár felgyujtatik. Míg e' nagy következésü készületek minden felől buzgóan tétetnek, 's mielőtt a' valódi táborozás elkezdődhetnék: kisebb hadi jelenetek mindenfelé történtek az országban: A' Veszprémi Huszárok éjszaka megtámadják Tsikvárt a' Sárviz mellett, Fejérvártól másfél mértföldnyire dél felé; a' Törököket levagdalják, mindent lángba boritanak, és gazdag zsákmánnyal térnek meg. Ugyan ezek nem sokára kitsapnak a' Budai legelőre is, és a' szarvas marhát szerentsésen elhajtják Veszprémbe. De már a' legnagyobbat lássuk.

Buda ditső megvétele. Esztergomnál gyültösszse a' nagy tábor, mindösszse 63 ezer ember, közte 14 ezer Magyar. Mihelyt Bétsből leértek hajókon

az ágyuk, mozsarak, bombák, granátok és golyók, a' sereg azonnal apró napi utakkal indúlt Buda felé. Két részre volt osztva: a' Bajor választó fejedelem, a' Bajor és Száz népet, 21 ezret öszszesen; a' Lothringeni hertzeg a' 42 ezerre telő többi sereget kormányozta. Mihelyt a' tábor László (Junius) 18-án ó Budához érkezett, a' Várbasa mingyárt kivette a' Pesti őrizetet Budára, 's mindeneket vitézségre serkentett. A' Mufti, Buda megmaradásáért, nyilvános könyörgéseket rendelt. Azonban Maximilián dél és nyugot felől a' Gerárd hegyén telepedett, Károly pedig észak és kelet felől a' sz. Rókus hegyén a' Bétsi kapu előtt. A' Török legottan elkezdte kitsapásait; 300 Spáhi meg akará fosztani azon kereskedőket, kik a' két sereg közt árúltak, 's még nem eléggé voltak fedezve; de őket az oda közel álló Károly megmenté. László 21-én kezdtek mind a' két felől futó sántzot nyitni, 's már más nap hat fél Carthaunnal lövette Károly a' vizi várost, 's nem sokára ollyan rést ütött, mellyen három szekér egymás mellett könnyen elmehetne. A' Törökök ugyan igen ellenezték, mindazáltal László 24-én éjszaka a' Vizi város bevétetett ostrommal, 's ott úgy elásták a' Tsászáriak magokat, hogy a' Török ágyuktól nem sokat szenvedtek. Hijában tsapott ki rájok a' 2000 Török, veszteséggel kellett azon neki hevült bajnokok elől elfutnia, kiknek Károly minden Török fejért egy aranyat igért. Más felől a' Bajorok is kész telepjeikről bombázni kezdének, 's azonnal 300 Spáhi tsapott ki sok Jantsárral rájok, a' midőn Alfőkapitány Zwitterthalt egy ágyugolyó megölte, de az ellenség is viszszavettetett. Majd a' Magyarokkal hajtott Battyáni Margit szigetére, hol 14 hajó volt Budáról 's Pestről elfutott Török aszszonyokkal 's gyermekekkel megrakva: az őrizet levágattatott, a' tekintetesebbek elfogattak, mások önként a' Dunába szökdöstek, és az aranyból, ezüstből és drága ruhákból álló zsákmány 200 ezerre betsültetett. — E' közben a' Báden Durlachi Markgróf megérkezett a' Frank és Sváb néppel, 's kezdé hányni te-

lepjét, míg Károly egy új 12 ágyusból, Maximilián pedig egy új 7 ágyusból a' nagy rondellt löveté; több bombák egynehány óráig tartó tüzet gyujtottak a' városban, 's a' Sz. István temploma is égett. — Most jött meg Generál Schöning a' Brandenburgi néppel Lajos 3-kán, 's alig hogy belőle 2000 a' vizi városi futó sántzokba lépett, legottan elesett az ifju Báró Dörfling, Alfőkapitány Funck pedig sebet kapott. Már a' Tsászáriak éppen a' város palánkjánál fogtak helyet, 's azt, ámbár nem kevés veszteséggel, meg is tartották. A' Bajorok tsak 30 lépésnyire álltak a' vár rondelljétől, hol egy éjjel 500 Jantsár, 's ugyan annyi Spáhi által megtámadtatván, sokat vesztettek, de megsegíttettek Károlytól, a' rondell tornyát lelőtték, 's a' falakat serényen luggatták. Olly sűrüen ágyuztak a' Törökök, hogy a' táborban alig volt valami menedék hely, 's Generál Dünnewald sebet kapott a' tzombján. — A' Brandenburgiak még meg sem pihentek az utból, 's már megtámadtattak; de fáradtan is Török testekkel borították el magok előtt a' földet, elesvén részökről Kapitány Wobesser, egy Hadnagy, egy Zászlótartó, 's több közember. Azok közül sem kevesen vágattak le, kik Fejérvár felé, 's a' Margit szigetében füveztek. — E' közben a' sántzok egészen a' falakhoz nyujtattak, a' törött rés mind inkább tágíttatott, a' midőn Gróf Stahrenberg Guidót egy gyenge lövés érte, a' Brandenburgiakra mina lobbantatott, 's a' zavar közben meg is támadtattak, de segítséget kaptak Károlytól. Egy másik Török mina úgy lobbantatott el, hogy a' rést tsak jobban kitörte. Erre tehát Lajos 14-kén ostrom rendeltetett. Ezt Diebenthal és Zuza intézte el. Három helyen kell vala rohanni a' főfalakra, 's arra 2000 ember választatott. Jobb felől Alfőkapitány Gróf Auersberg 800-zal volt a' bal rondellre; középett Alfőkapitány Gróf Stahrenberg ugyan 800-zal a' belső védvonalra; bal felől Főőrmester Gróf Herberstein 400-zal a' Cortinára küldvé. Hatot vervén este az óra, kirohantak az ostromlók, a' nagy köveket hengerítő Törököket puskatűzzel,

és kézi granátokkal elűzték, de a' jobb és bal rondellről iszonyu ágyuzás kezdődött. Három negyed óráig szenvedték a' Cortinán ez emésztő tüzet, ámbár a' föld nem léte miatt jó állásra nem kaphattak, 's az erős palánkokat sem szaggathatták ki. Engedniök kellett, mert két mina is fellobbant, 's a' repülő kövek többeket leütöttek. Viszszavonúltak tehát ez öldöklő ostromból sántzaikba. A' számos elestek között van a' Pfaltz Vendentzi hertzeg, hertzeg Piccolomini, Vejuri hertzeg Spanyol Grand, Gróf Herberstein, Gróf Huffstein, Angoly Báró Roll, 's más hét kapitány sok egyébb tisztekkel. A' Brandenburgiak közül elesett Főkapitány Gróf Dona Károly, három kapitány, és több más tiszt. Sebet kapott hertzeg Solona Spanyol Grand, Gróf Stahrenberg Guidó, Gróf Auersberg. Marquis de Villars. — A' szerentsét folytatni kivánó Törökök kitsaptak a' Brandenburgiakra, de viszszaverettek. Más felől a' Bajorok nagy rést törtek egy rondellen; a' Szászok a' vizre vivő hidatskát foglalták el, a' palánk megett helyet fogtak, a' Törököket az árkokból kiüzték, 's 200 ig valót levagdaltak. De közűlök is többen vesztek el, név szerént Vezérhadnagy Gróf Fontaine, Gróf Aspermont pedig sebet kapott. — Azonban ágyuink szüntelen törték a' falakat, 's ne hogy a' sűrüen repkedő golyók tüzet okozzanak, a' Törökök leszaggattak minden háztetőt. Granátosaink gyakran ostromlármát indítottak, hogy a' lejendő bizonyos ostromot az ellenség meg ne tudhassa. Lajos 22-ke rettenetes volt. Bombánk egy nagy épületet ledöntött, 's a' ben lévő Törököket eltemette. Arra hevesen tsaptak ki a' mérgesek, 's megrohanák a' Bajor munkásokat. Ezek fegyvertelenül, 's a' kevés Szász Granátosok által nem eléggé fedezve, rendetlenül futottak a' sántzok felé, egynehány pontokat el is hagytak, hol a' nyomokban sietö Törökök négy ágyut, és egy mozsarat beszegeztek; a' többit Főőrmester Röbel, Kuffer Szász ezredéből, tsak alig tudta már fedezni, midőn Bádeni hertzeg Lajostól megsegíttetett, ki a' Törököt egészen viszszavetette, 's az el-

hagyott pontokat ismét elfoglalta. Elveszett szinte 200 emberünk. A' Törökök Szász Főkapitány Löbennek, Kapitány Friesennek, 's Hadnagy Endennek fejét levágták, és a' vártöltésen kitüzték. Majd két óra mulva iszonyuan szakadt széllyel egy torony, mellyben 1000 mázsánál több por lobbant fel tüzes bombánk miatt: a' föld nagy darabon reszketett, az ég elsetétűlt; granátok, bombák, gerendák, kövek, tüzes golyók és Törökök összezavarodva repkedtek; a' Duna mind két partján kitsapott, nagy szirtek hullottak futó sántzainkba is, 's egynehány embert agyonvertek. E' rázkódásban 20 ölnyire megnyilt a' kőfal Duna felől, és közel másfél ezer Török elveszett. Illy nagy zavar közben Károly a' várt Gróf Königsegg által a' következő írással felkéri.

„A' jelenben commandirozó Basa Abda Rohamán-„nak, és az erősség többi parantsnokainak. Tudjátok „meg, hogy, miután a' leghatalmasabb, leggyőzhe-„tetlenebb Római Tsászárnak, a' mi legkegyelme-„sebb Urunknak diadalmas fegyvereivel ezen vár alá „jöttünk, azt megszálltuk, 's az ágyúk erejével nagy „réseket törtünk, az erősséget minél elébb otsromol-„ni szándékozunk. Maga az Isteni boszúállás a' leg-„szembetűnőbb büntetéssel, és érzékeny rémítéssel „int titeket, feladni azon várost, mellyet olly tör-„vénytelenűl, és zsarnokúl még mind eddig Magyar „országtól elfoglalva tartotok. A' réseket tágító mi-„nák már készen vagynak, 's a' katonák, ostromló „karokkal nyomúlni be, tele bátorsággal és hévvel. „Ha mostan az erősséget feladjátok, szabadon el-„mehettek minden népetekkel, lakosokkal 's vagyon-„tokkal együtt, és tetszéstek szerént kísértettek el; „különben, ha fegyveres kézzel vétetik el a' vár, „mindenek, rangra 's korra semmit sem tekintvén, „kímélés nélkűl levágatnak."

De parantsolatja volt a' Basának Konstantinápolból, semmi esetre fel nem adni Budát, ha tsak életét nem akarja veszteni. Königsegg tehát három óra mulva a' következő kevély feleletet hozta, további vérontás jeléűl, veres posztóba takarva.

„Jelenben a' Német Tsászár és Római Monarchia „Generálhadnagyának, Lothringeni 's Baari Hertzeg„nek. Ezennel tudósítás adatik, hogy irástokat vet„tük, 's értettük foglalatját, miképen elhagytátok „a' ti földeteket, 's azon intentioval, és feltétellel „jöttetek ezen vár alá, hogy azt megszálljátok; mi „annak okáért az Isten kegyelméhez folyamodunk, „hogy adjon nekünk erőt éjjel 's nappal ellenetek „állhatni, és e' várost a' Muzelman hiveknek meg„tarthatni. Minek okáért lehetetlen dolog, hogy e' „várt feladni még tsak eszünkbe is juthatna. Jelen„tettétek ostromló szándéktokat: ezt már egyszer „'s mászszor tettétek is; de az Isten megbüntetett „titeket, és ha még többször is merészkedtek ostro„molni, azt kérjük és ohajtjuk a' Mindenhatótól, „hogy az ő követének és nagy tiszteletü Prófétájá„nak Mahometnek tekintetéért, az ő hatalmával és „erejével bűntessen meg titeket, mivel ennyire el„kevélyedtetek; a' kevélyeknek pedig ellenségök és „büntetőjök az Isten."

Az ágyuzás tehát újra elkezdődött, 's mingyárt más nap ostrom lett volna; de olly roszszúl gyujtatott fel minánk, hogy több emberünket eltemette. Így a' Törökök tsaptak ki a' Brandenburgiakra, 's meg is zavarták őket: de segítségökre jövén két vagy három ezreddel Stahrenberg, a' dühösködőket eltolta. Sokat vesztettek a' Brandenburgiak: többek közt elesett Gárda Alfőkapitány Löschebrand, Alfőkapitány Bornstädt, Főőrmester Olschnitz, három kapitánnyal, és sok egyébb tiszttel; Főkapitány Belnick többekkel együtt sebet kapott. Még az nap a' Szászok is meg lettek támadva, de kárt nem vallottak. Az ellenség azzal boszontotta vitézeinket legérzékenyebben, hogy elmetszett keresztény fejeket függesztgetett ki poznákon a' vár falán kívül. Lajos 27-re tehát mind Károly, mind Maximilián részéről ostrom rendeltetett, mindöszsze 15 ezer ember. A' Károly részén valók három tsapatra osztattak: az első a' jobb felőli rondellre 's Cortinára küldetett Hertzeg Neuburg alatt, mellője adatván Generál Ni-

grelli, Főkapitány Keu, Alfőkapitány Báró Rede, és egy Főőrmester; a' második a' közép rondellre Generál Souches alatt, melléje adatván Generál Diepenssal, Főkapitány Gróf Oetting, Alfőkapitány Gróf Jörger, és egy Főőrmester; a' harmadik a' bal felőli rondellre 's Cortinára a' Brandenburgi nép saját Generálja 's tisztjei alatt. Generál Thüngen készen volt 1100 emberrel az ostromlókat segíteni, megette pedig az egész gyalogság tsapatokban állott, szinte rohanni szükség esetében. A' Győri Algenerál ezer egynehány Magyarral, 's más 300 emberrel, azon résre küldetett, a' mit minap a' fellobbant por törött Duna felől, hogy ha berohanhatna, vagy legalább a' kitsapni akaró ellenséget akadályozza. — A' Maximilián részén valók Zrínyi, de la Vergne, Aspermont és Beck Generálok által vezettettek; de maga a' választó fejedelem, a' Bádeni Hertzeg Lajos, és a' Savoyai Hertzeg Eugén is mindenkor jelen lenni kivána. Dél után megszünt a' reggel olta szakadó eső, 's feltisztúlt. Adatott tehát 3 órakor a' támadó jel, a' minden ágyuk kisütése Pest felől. Souches és Neuburg mingyárt a' palánkokig jutnak, de a' még nedves fát meg nem gyujthatják, 's e' miatt kétszer is megzavarodva egy kevéssé hátrálnak. De most elejbök villog Károlynak serkentő mezítelen kardja, 's új rendben még nyomosabban törnek előre, erős állást fognak, 's kitüzik zászlójokat a' résen. Alattok három mina lobban fel, 's a' kitüzött diadalmas zászló sok emberrel együtt felrepül. A' résen maradtak egy kis időre el lettek a' seregtől szakasztva, és sokat szenvedtek. Porral töltött zsákok hintettek közibök, 's amugy is nagy mennyiségü por szóratott reájok, a' mik felgyúladván, némelly jó vitézek felvettettek, mások hajaikat, ruhájikat 's bőreiket perkelték meg; az ágyuk szakadatlan villámlottak feléjök a' sürü füst és gőz felhőjiből, 's a' kézi granátok özönnel hullottak. Maga Károly felteszi sisakját, bátor vitézek rohannak utána, kitöretnek a' palánkok, hallatlan vérontással megnyeretnek az ohajtott helyek, a' Törökök egy mély

árok-

árokba szorúlnak, 's midőn tsak egy kapun mehetnek beljebb, sokan kívűl vesznek el a' kard éle miatt. Kemény három óráig tartó erőlködés! Addig erőlködtek a' Brandenburgiak is, küszködvén hasonló bajokkal, és szinte nagy veszteséggel vívták ki résöket, hol a' Tsászári Zászlót legelsőben is egy Győri származásu Magyar közvitéz tűzte ki. Vajha tudathatnám a' jeles bajnok nevét; sokszor úgy is tsak az az érdemes jutalma, hogy puszta neve még is esmértetik. Más felől szint annyi inséggel fogyasztattak a' Bajorok is, 's a' már tsüggedni kezdőket Maximiliánnak, a' Bádeni 's Savoyai Hertzegnek személyes előrohanása bátorítá fel. Első lépett a' rondellbe Alfőkapitány Carlovitz, és nyomban Főőrmester Rebel a' Szász granátosokkal, halmokat tsináltak a' Török testekből, 's 3 Carthaunt, 2 mozsarat, és több egyébb ágyut elvettek. — Vitézűl teljesíték a' Magyarok is tisztöket: mert ha be nem ronthattak is a' résen, a' mi nem is éppen kivántatott tőlök, mert igen kevesen voltak a' velök hartzoló Törökökhöz képest; de ki nem hagyták őket a' táborra tsapni, ámbár nem tsak elől, hanem oldalt, sőt gyakran hátúlról is hartzolniok kellett, 's ugyan tsak ezen akadályozásra voltak tulajdonkép rendelve. — Megvétettek tehát halhatatlan hírrel a' külső erősségek, 's az ellenség a' belsőkbe szorúlt; de mind ez tetemes áldozatba is kerűlt. A' Tsászáriak közűl sebet kapott Hertzeg Croy, Printz Commercy, Gróf Gera, Gróf Schübl, Generál Dippenthal, Generál Thüngen, Alfőkapitány Báró d'Asti, és Reder más sokakon kívűl. A' Brandenburgiak közűl elesett ismét egy Gróf Dona, Printz Churland pedig, Főkapitány Petram, Alfőkapitány Schebendorf igen sok más tisztekkel együtt sebet kapott. A' Szászok részéről halva esett el az a' Carlovitz, ki legelső lépett a' rondellbe; Alfőkapitány Rochau pedig, 's Főőrmester Rebel nehéz sebet kapott. De a' Török őrizetnek nagy része is részint elhullott, részént sebben feküdt.

A' külső erősségeket Abda Rohaman viszszavenni, Hertzeg Károly megtartani törekedék. A' Török tehát mindjárt másnap reggel a' palánkot a' Brandenburgiak felől meggyujtotta, de el nem égethette; Károly ellenben az ostrom után harmadnap három minát lobbantatott, nem egyenlő sikerrel: mert az egyik a' Brandenburgiak közűl száznál többet eltemetett, de kettő nagy darab kőfalat szaggatott el, 's utat nyitott a' belső városba. Erre Károly egy Trombitást külde be, 's a' várt újonan felkéré következő levelével.

„Buda vára Commendánsának, Abda Rohaman Basának, és a' többi parantsnokoknak. „Irtunk minap nektek, 's felkértük a' várt, de ti sem számba „nem vettétek, sem el nem fogadtátok iránttatok „mutatott jóságunkat. Mivel pedig a' felséges Isten „kegyelméből a' réseket ostrommal bevettük és meg„tartottuk, láthatjátok, minémü állapotban legye„tek: annak okáért mi mindenek iránt viseltető „jóságunknál, és a' sok embervér kíméléséné fog„va, még egyszer tudtotokra adjuk, hogy ha a' várt „feladni szándékoztok, mindnyájatokat, mint mi„nap is irtuk, megkímélünk, és az accordot úgy „megtartjuk, a' miképen megtartottuk Esztergom„nál, Visegrádnál, 's egyébb elnyert váraknál. Kü„lönben, ha tovább is makatsok maradtok, akár„minémü magatok megadását sem fogadjuk el.“ — Erre más nap a' következő megtagadó válasz érkezett.

„Jelenben a' Római Monarcha és Német Tsászár „Generálhadnagyának, Lothringeni Hertzegnek, és „a' Bajor választó fejedelemnek. Vettük leveleteket, „'s abból értettük, hogy ismét a' várt kivánjátok „fel. A' vár feladása Isten hatalmában, és nem a' „mi kezünkben áll. Tudtunkra adtátok jóságtokat, „mellynél fogva nem akartok embervért ontani; an„nyiban tehát nem volna-e jobb azon igyekezni, „hogy a' két Felség közt fenforgó háboruság, viszál„kodás, és ellenségeskedés, Buda feladása nélkűl, „helyette valamelly más vár felett értekezvén 's egyez-

„vén meg, megszüntetnék? Ezzel azon kívül, hogy „az Isten szolgáji nyugalmas állapotba helyezik az „ő jobbágyaikat; mivel ti is illy főben járó dolog„ban forogtok, örökre jó hírnevet szereznétek ma„gatoknak, ha igyekeztek valamelly értelmes ember „által a' mind két részre idves dolgot elősegíteni, „hogy a' jobbágyok a' teljes elpusztúlástól megőriz„tessenek, és egy illyen dolog jó karba tétessék. A' „felséges Isten fordítsa el minél elébb ezt a' hábo„rus tüzet az ő szolgájiról. Abda Rohaman, ez idő„ben Budai várbasa."

Új új telepek ágyuztak, 's mind inkább tágúltak a' rések. A' Basa érezni kezdé szorúlt állapotját, de Budát még is meg akarja tartani, 's azon ajánlással küldé Károlyhoz két Agát, hogy ha Budának ostromával felhagyna, ő kész volna Fejérvár és Eger közül valamellyiket általadni; sőt magát Budát is, ha valóban reményleni lehetne, hogy azzal a' további szabadító háboru örökre megszüntetnék a' Török Magyar birtokokra nézve. Károly ellenben Alfőkapitány Báró Creutzot egy tolmátstsal a' végett küldte be, hogy a' Basának Buda általadása felől való egyenes akaratját értse. Creutz betsűlettel fogadtatott, megvendégeltetett, 's majd a' Basához bebotsáttattván, nála széket nyert. A' Basa átkozódásra fakadt Kara Mustafa és Tököli, úgy mint a' jelen háborunak egyedűl való okai ellen; sajnálkozott szerentsétlen tsillagzatán, melly őt élete bizonyos veszedelme nélkül fel nem adható várba vezette; Budát a' Szultán, akár mibe kerüljön, meg akarja tartani, mert 200 mértföldnyi kerületnek feje, 's nem tsak Magyar országnak, hanem az egész Ottomani birodalomnak, sőt Jerusalemnek is kultsa; Buda feladásáért tsak azzal menthetné magát valamennyire, ha annál fogva bizonyos és örökös békességet vehetni volna reménység Creutz butsúzni akart: mert ő, úgy mond ő, nem alkudozni küldetett, hanem hogy a' Basa végső akaratját vigye hírül Károlynak. Erre Creutzot a' Basa maga titkos szobájába vitte, hol a' Mufti is, más

három fő Törökkel jelen volt, 's éppen az elébbi szavait ismételte. Creutz is hasonlóan nyilatkozott, megigérvén egyszersmind, hogy a' Basa feltételeit felsőbb helyen elő fogja terjeszteni. Ezzel kibotsáttatott a' Bétsi kapun, két hoszszu sorban álló Jantsárok között, hihetően azért, hogy a' feles számu őrizetről hírt mondhasson, 's ez által Károly kedvezőbb feltételre hagyja magát bírni. Más nap még is az izentetett be, „hogy ez uttal egyedűl Buda vé„tetett irányba, 's egyébb vár helyette nem ki„vántatik ; mivel pedig a' Basa nem akar a' feladás „felől egyenesen nyilatkozni, magok az ostromlók „igyekeznek e' dolgot minél elébb eldönteni; mind„azáltal jó lesz a' feladással nem késedelmezni, mert „az erőszak esetében kegyelmet éreztetni a' nyaka„sokkal nem lehet; azzal pedig a' Basa éppen ne „ketsegtesse magát, mintha Buda feladásával a' sza„badító háboru megszűntethetnék." — Mind a' Basa, mind pedig Károly tudósíttatott a' Nagy Vezér közelgetéséről: amaz tehát Buda feladásával éppen nem siet, emez pedig minél elébb iparkodik egész Budának birtokába jutni. Egy fellobbantott mina betöltötte azon árkokat, mellyekben Törökök tanyáztak, és így megént szükebb helyre szorúltak. A' Bajorok ledöntöttek egy nagy darab falat, 's ágyukat és mozsarakat nyertek. De tüzesen ágyuznak a' Törökök is: Stahrenberg midőn éppen egy meszszelátón nézgelt a' futó sántzokban, kemény lövést kapott és Bétsbe vitetett; sebet kapott a' Bádeni Hertzeg is, a' mit a' Bajorok irtóztató ágyuzással boszúltak, 's többnyire Török ágyukból. Közelített azonban Ertsi felől, a' Duna jobb partján, Soliman Nagy Vezér 60 ezerből álló seregével, hogy vagy felszabadítsa Budát, vagy legalább új népet szállíthasson bele. A' várbeli Törökök örömökben minden ágyut kisütöttek. Károly is hirtelen hadi tanátsot tartott, 's meghatározták Generál Caraffát felső Magyar országból, és Generál Gróf Schärffenberget Erdélyből a' hadi néppel Budához szólítani, az alatt a' tábort erősen besántzolni, 's még a' Nagy Vezér

megérkezése előtt új ostromot futni. Bajorok kezdték az ostromot, 's követték a' Tsászáriak és Brandenburgiak Alfőkapitány Gróf Herberstein és Fő őrmester Bischoffshausen vezetése alatt. De granátokkal, nagy sziklákkal és poros zsákokkal olly dühösen fogadtattak, hogy mind a' Tsászáriaknak, mind a' Bajoroknak két két száz ember veszteséggel hátrálniok kellett. Sebet kapott mind a' két vezértiszt, Alfőkapitány Gróf Caunitz, Savoyai Hertzeg Eugén; a' Bádeni Hertzeget egy golyó sodrotta, Gróf Stahrenberg Károly, 's több tisztek közt három Kapitány halva esett. Másnap azonban a' Törökök üresen hagytak el egy rondellt, a' Brandenburgiak elfoglalták, 's többé viszsza sem is engedték. Károly, hogy utat készítsen egy következő ostromra, árkokat töltetett be az új rések felől, a' midőn hozzá közel egy poros hordót lobbantott fel a' Török bomba; sokan a' Hertzeg körül meg is perzselődtek, de maga sértetleuül maradt. Az ágyuzás hevesebb lett, mint valaha volt.

Már most a' Nagy Vezér némelly tsapatjai mutogatni kezdék magokat, 's miután vigyázatlanabb szélső őreinket levagdalták, hamar a' hegyek közé viszszavonúltak. Erre István 10-kén forgó szél gyanánt tsaptak ki a' várbeliek, 's hatvant a' Szászok közül levágtak. Végre a' Nagy Vezér is megérkezett, 's a' hegyeken ütötte táborát. Tsatázott ugyan a' Huszárokkal, de komor ütközetbe nem botsátkozott. Az alatt a' várbeliek gyalog és lovon kitsaptak a' Bajorokra, 's ezek álhátrálásokkal annyira kitsalták a' Törököt, hogy a' Szász lovasok utját vághatták, 's viszsza tsak kevés mehetett. Ekkor esett kezünkbe két levél: egyikben a' Várbasa kér a' Nagy Vezértől felszabadítást, mivel mind népben, mind hadi 's élelmi szerekben igen megfogyatkozott; másikban a' Nagy Vezér igér minél elébb küldendő sereget. Ugyan akkor egy Frantzia jött által, 's bizonyosan állította, hogy a' Törökök más nap a' Bajorokat megtámadni fogják, és a' tsata közben új népet igyekeznek Budába juttatni. Nagy

vigyázat volt tehát mindenre: a' vizi rondellnél két köves hajó Dunába süllyesztetett, és spanyol soronpok vonattak, mivel ott tsekély lévén a' viz mélysége, könnyü lett volna akadályok nélkül a' várba népet küldeni. És tsak ugyan más nap virradtakor tsatarendben mutatta magát a' Nagy Vezér, ki is 3000 Spáhit, 's ugyan annyi Jantsárt, mindeniket öt aranynyal lelkesítvén, úgy küldött, hogy magokat táborunkon keresztül a' várba bevágják. De Dünnewald és Häussler Generálok véres hartzot indítottak ellenök, 's miután közülünk 80, az ellenség közül pedig 2000-nél több elesett, a' Spáhik megfutának, a' midőn a' maradt Jantsárok közül több száz, 30 zászlóval és 8 ágyuval elfogattatott, 's mintegy 5000 arany került a' diadalmasok kezébe. Halottunk lett egyebek közt egy Alfőkapitány Ladronnak, egy Fő-Őrmester Caprarának, és egy Kapitány Dünnewaldnak ezredéből. E' verekedés alatt a' várbeliek is kiütöttek a' Bajorokra, de szinte nagy veszteséggel hajtattak el. Mivel pedig a' Török nagy tábor megént öszszetsoportozott, minden ezredeink tsatarendben indúltak ellene, mellyek elől az ütközetet kerülő Nagy Vezér jókor viszszavonúlt Ertsi felé. Most a' várbeliek rettentésére sok Török fejeket tűztek ki a' vár körül póznákon; de azok inkább mérgelődvén, a' Bajorok hidját akarák gyujtó hajókkal felégetni, 's nem boldogúlhattak; majd egy minát lobbantottak a' Brandenburgiakra, 's az is magokban tett legtöbb kárt. Jobb sikerrel dolgoztak feleink: mert a' Tsászáriak azon olthatatlan tűzzel, a' mit egy Gábor nevezetü Franciskány készített, a' palánkot, e' végre fogadott 12 ember által, mindeniknek 12 tallér fizettetvén az igen veszélyes merényért, meggyujtották, a' Bajorok pedig egészen öszszeluggatták magok felől a' várt, a' tornyát lelőtték, 's arra fel is hágtak, de semmivel sem fedezhetvén magokat, onnan lenyomattak, vesztvén magok közül négy százat, a' nekik segítő Tsászáriak százat, de sokat a' Törökök is.

A' már igen megszorúlt Várbasa ismét segedelemért unszolá a' Nagy Vezért, ki is pénzt igérvén, 2500 vakmerő Jantsár vállalkozott, hogy a' várba jutni merészkedjék. Ezek Magyarosan öltözködve, István 20-án igen ködös hajnalban közeledtek sántzainkhoz, a' kevés őröket levágták, elmentek a' Brandenburgiak mellett, 's már közel jártak a' várba, midőn Caprara és Häussler ez álmagyarokra esmert. Azonnal meg lettek támadva, 's igen sokan elhullottak; de mivel ugyan akkor a' várbeliek is hevesen kitsaptak, nem lehetett megakadályozni, hogy e' zavarban egynehány száz Jantsár, többnyire sebekkel, a' várba ne férkezzék, a' midőn Generál Häussler sebet kapott. Háromszori erős ágyu 's puskalövéssel, és hangos örömkiáltással köszöntötték a' várbeliek a' megérkezteket, 's mingyárt, a' további vérengzés jeléül, négy veres zászlót tűztek ki a' bástyákon. Haszontalan öröm! sebesen közelít az idő, mellyben a' Budai fél hold örökre mélyen elbusúl. Most még öklelődik szarvaival, teljes tsatarendben küldvén ki vitézeit a' Bajorok ellen, 's felkapván lovas Kapitány Sandinit, rabúl veti Budába. Maximilián boszut liheg, ostromot rendel tsak maga részéről Generál Becken alatt, mérges viadal után a' minap lelövetett vártornyot beveszi, 's ámbár Generál Kümmel odavész, a' Szász Mörseburgi Hertzeg Henrik pedig, Főkapitány Chatell, és egy Beck ezredebeli Főőrmester sebet kap, a' toronyban még is megmarad, az ottan nyert ágyukkal gazdagszik, és megerősíti magát. Siker nélkül marad az ellene tétetett támadás, tsak az egy Szász Alfőkapitány Plötz, Trautmansdorf ezredéből, hurtzoltatik el; hijában gerjesztetett a' torony alatt büdös füst, azt is egy szerentsés szél a' Törökökre hordta. A' Nagy Vezér ismét tsatarendben közelített ugyan külső sántzainkhoz, de szinte tsatarendben álló seregünket megtámadni nem meré, 's a' jótékony éj segedelmével hátra vonúlt annyira, hogy még is megláttassék. Hallattára dörögtek tehát Buda ellen ágyuink, 's ő megént pénzzel lelkesített

egynehány ezreket, hogy akár miként, Budába vessek magokat. Előre is indúlt 3000 Jantsár, és 1500 Tatár: de Generál Mercy első rohanással százakat legázolt, a' többi pedig olly zavarodtan szélyedt el, hogy sokan a' keresztények tanyájira futottak, 's ottan őket szolgák és aszszonyok ölték le. Népe romlását, 's 18 zászlójának elvesztését a' Nagy Vezér tsatarendben nézte a' hegyről; a' midőn a' várbeliek is kitsaptak a' Bajorokra, de magok után 40 holtat hagyva hajtattak a' Huszároktól viszsza.

Azonban Schärffenberg és Piccolomini Generálok megérkeztek 12 ezerrel Erdélyből; megérkezett az udvari fő Cancellár Gróf Stratmann is, ki mihelyt a' tábor Főbbjei közt támadt némelly nehézségeket eldöntött, azonnal egy közönséges ostromra készületek tétettek. Borzasztó ditső nap közelít! Legelébb is a' Duna Budán feljűl egy szigetnél lántzokkal és vasmatskákkal általköttetett, hogy a' várba hajón se lehessen népet szállítani. Majd Károly a' Tsászáriak, Bajorok, Szászok és Brandenburgiak közűl válogatott 8 ezret rendel az ostromra, kikhez sok önkéntesek is kaptsolódnak; az ezredeket a' Nagy Vezér ellen állítja ki. A' Tsászáriak vezéreivé Hertzeg Croyt és Neuburgot nevezi, 's mellékjök Souches, Schärffenberg és Dieppenthal Generálokat adja; a' Bajorok vezérei Bádeni Hertzeg Lajos, Gróf Zrínyi, Marquis de la Vergne, és Báró Beck lesz több fő Generálokkal: a' Brandenburgiaké saját Generáljok Schöning több fő parantsnokokkal. Maga Károly a' Nagy Vezérrel küzdendő.

Végre Teréza (september) 2-ka felvirradt, a' rések tágasok, a' rohanás helyei kimutatnak. Jel a' rohanásra négy ágyulövés. A' nap nyugodni, felkelni készűl a' sereg, midőn hatot ver, 's dörög a' négy ágyu, és indúlnak az ostromlók. A' Tsászáriak jobb szárnyán 80 Granátos tör elő négy kapitány, hadnagy és Őrmester alatt. Legelől az a' Báró d'Asti megy, ki most is, mint minap Érsekujvár ostromában, első kiván a' kőfalon lenni, és lett az első holt. A' Granátosokat nyomban követte Dieppenthal

ezredebeli Főőrmester Bischofshausen négy kapitánnyal és 400 puskással, 's ez után egy Generál Felkapitány 100 dárdásokat vezetett. Tartalék volt 800-ból álló három zászlóaly. A' bal szárnyon 50 Granátos ment elől, utat tört 30 kopjás felkészűlve szekertzékkel, 's 1500 puskás követte kapitányjaival. Heves a' támadás, tüzes a' védelem. Repűltek a' Török granátok és bombák, villogtak a' kardok. Hátrál az ostromló, meg előre megy, ember deréknyi vastagságu palánkokat szaggat ki. Petneházi, hajdan Tökölinek ezredes kapitányja, első hág fel Magyarjaival a' vizi városból a' várfalra, 's utána töltést szaggatott árvizként gátolhatatlanúl rohannak be a' Tsászáriak mindenütt. Követték e' ditső tettet a' Brandenburgiak, mindenütt előljárván Generáljaik, kik most nem annyira igazgatták, mint inkább vezették népeiket. Noha minden talpalatnyi földet véren vettek meg, feltartóztatni őket még sem lehetett. A' Bajoroknak tsak nem hozzá férhetetlen résök van, 's ezer akadállyal küzdenek, feljutnak mindazáltal. A' dühösen rohant Jantsárokat elvetik magokról, kik megerősödvén némelly szaladókkal, megfordúlnak, és tigrisekként öntik a' sok vért. De maga Hertzeg Lajos felhág a' résre, utána Aspermont ezredéből 500, és kiállhatatlan lesz. Látja e' ditső viadalt a' bajnok Eugén, ezredével a' tábort őrizö, 's indúlatját nem zabolázhatván, a' temető melletti kapuhoz terem, betöri, berohan, és sok vérben fereszti meg kardját. Már kimozdítva minden Török helyéből, ben lobognak a' megszentelt zászlók. Megfoghatatlan! a' Nagy Vezér mind ezt látja és nyugodtan nézi! De dühösködnek a' győzödelmes kardok; hasztalan könyörögni térden, mostan állják véres boszújokat Melly tolongás! amazok menedéket, ezek menekvőket keresnek. Sokan ordítva futnak a' Dunának, ha segíthetne valamit az uszás. Fejér zászlók, még fejér turbánkötők is lobognak a' várnak belsejéből; de mindent veresnek lát a' vérrel forgó szemü katona, gyönyörködik gyilkolásban. A' halálnak legundokabb képei for-

dúlnak elő. De vitézűl végzi életét a' valóan vitéz Várbasa, együtt akar elesni az eleső várral. Egy résre áll, két kard villog két kezében, emberhalom van előtte, 's arra terül sok lövések után. Birt volna tsak a' Nagy Vezér hasonló lélekkel, oh Buda miként lennél miénk! Már fárad az öldöklő katona, 's élő Törököt még sem akar látni, 's tiszte tsillapító szavára nem hallgat. Tsak Maximilián tud nyerni szíveket, 's rendet szabni Károly tekíntete. Amaz a' kastélyba zárkózott 's esedező 500 Törököket veszi oltalmába; emez Croyval minden szegleteket megrakat, 's mindeneket helyökön maradni parantsol. Így szűnt az öldöklés, ropogás és tsattogás, lárma 's a' szilaj lovak dobogása. Így maradt életben mintegy 2000-nyi Török, 's az aszszonyok közt egynehány fő szépség. Elevenen esett kézbe az Albasa Tsonka Beg a' Jantsár Agával. Amaz utóbb Leopold néven megkeresztelkedett, és olly jelesen vitte szolgálatát, a' mit a' Magyarok közt vállalt, hogy köz betsűletre méltó lett. De a' zordon Aga, mikor kötöztetett, fenekedve mondá: „jól megfogjatok, „vagy inkább fejemet lábamhoz tegyétek, hogy na„gyobb bátorságban legyetek miattam; mert ha ma „rátok mosolyog a' szerentse, holnap ismét mine„künk kedvezhet, 's akkor én leszek az első, ki „titeket öllek.“ Ez utolsó ostrom a' Törökök közűl több ezreket emésztett el; közűlünk két száz egynehányat, nevezetesen a' Tsászári részről Főkapitány Marquis Spinolát, Bajor részről Gróf Tättenbachot, Főőrmester Gróf Jaccot és egyebeket. Találtattak a' várban 400 nagyobb 's kisebb ágyuk, sok mozsarak, hadi 's élelmi szerek is még bőven. A' többi zsákmány is elég fontos volt, noha sokat megemésztettek a' lángok, sokat elástak, sokat jókor el is küldöttek. A' Nagy Vezér hüledezve hallá Buda elvesztését, soká magához térni sem tudott, azután pedig sietve szaladt el, azzal mentvén magát a' Szultánnál, hogy 160 ezer vakmerő keresztény ellen Budát megtartani nem lehetett képes. Más nap Maximilián sátorában ment véghez a' háladó Isteni

tisztelet, melly közben minden ágyuk dörögtek. A' diadalmi hirt Commercy vitte Bétsbe. Teréza 6-káig pihent Budánál a' megfáradt sereg, melly 40 ezerre leolvadt, 's miután Károly a' tsupa kőhalomból álló vár őrizetére Generál Báró Beck alatt hat ezeret hagyott, megindúlt a' Nagy Vezér után, hogy ütközetre vegye.

Károly ezen szándékáról éjjel tudósíttatott a' Nagy Vezér, ki akkor már Fejérvárnál állott, 's mingyárt tovább indúlt; de hogy futása észre ne vetessék, 's a' békes meszszebb menetelre időt nyerjen, sok ezer tüzeket rakatott a' Fejérvári mezőkön, ott létének színéül. Eszék felé tartott, felgyujtván az utjában lévő palánkokat, 's a' hidakat is elrontván, hogy annál kevesebbé vetethessék üzőbe. Károly e' hírt Pentelénél vette azzal együtt, hogy a' Nagy Vezér tsak Belgrádnál szándékozik megállni. Mivel tehát a' közelítő ősz miatt annyira menni nem lehetett utána, ember és ló számára is fogyatkozott az élelem, téli ruhája sem volt a' katonának, ép fedelet sem mindenütt lehetett találni, holott még a' lakosok is elegen a' Duna szigeteiben földbe ástak el magokat: Károly elégnek tartotta Bádeni Hertzeg Lajost 12 ezreddel Péts felé, Generál Caprárát a' többi Tsászári néppel Szeged vidékére küldeni, még ez évben mintegy tarlózásúl elfoglalni a' szomszéd kisebb várakat. A' segítő seregek haza küldettek téli szállásokra.

Simontornya feladatik. Lajos tehát legelsőben Simontornyára ment, hol a' 300 Törökből álló őrizet, bízván az erős palánkban, a' 30 lábnyi széles árokban, és a' meszsze kiterjedő mély motsárban, melly a' várt kerítette, ellenálláshoz készült. De mivel mingyárt az első lövésekre nagy darabokban kezdett a' vár igen régi fala szakadni, az őrizet minden feltétel nélkül adta fel magát, és fogságban maradt, tsak az aszszonyok és gyermekek küldettek el Pétsre szabadon. Hadi 's élelmi szer elég találtatott, és a' vaságyukon kívül 18 darab réz.

Kaposvár meg menekszik. Simontornyától Kaposvárhoz fordúlt a' foglaló sereg. De mivel a' vár nem mingyárt adta fel magát, Lajos pedig időt tölteni nem szándékozott alatta, Pétset akarván minél előbb megszállani: felgyujtván a' várost, Pétsnek indúlt, 's utjában Generál Gróf Schärffenbergnek Horvát országba rendelt ezredeivel jól megerősödött.

Péts elfoglaltatik. Mihelyt Lajos megérkezett Pétshez Ferentz (October) 19-én, a' Török azonnal a' várba vonúlt, lángba borítván előbb a' várost, a' mi még is hamar eloltatott. A' Várbasa hat veres, és egy fekete zászlót tüzött ki, a' felkérésre még tsak nem is felelt: de beizené Lajos is, hogy tőle se várjanak a' Törökök egyébb választ a' fegyveren kívűl. Azonnal két telep hányatott, minák készültek, az egyik kutat a' bombák elrontották, a' másiknak forrása záratott el, és a' viz a' várban már szűken kezde lenni. A' Várbasa tehát alkudozni kivánt; de mivel Lajos előbbi szaváról megmaradt, feltétel nélkűl is megadta magát, 's az őrizettel együtt fogollyá lett. A' várban 18 ágyu, sok hadi készület és ló találtatott. Várvezérré Generál Thüngen lett.

Siklós is bevétetik. Mihelyt Lajos Siklóshoz ért, a' várost a' Török azonnal felgyujtotta, 's a' magas kősziklán épűlt várba zárkózott. De miután ez két telepből lövettetett, egy fellobbantott mina pedig nagy rést törött, 's már készület tétetett az ostromhoz, előbb azonban az őrizet feladásra szólíttatott: ez magát a' győzödelmes kényjére feladta. A' fegyverfoghatók foglyokká lettek, egyebek szabadon botsáttattak.

Dárdai hidégetés. Most a' Hertzeg az Eszéki hidnak felégetésével akara hírt szerezni magának. E' végre tsapatokat küldött Dárdához, a' hid legszélsőbb fejéhez, melly olly tágas, hogy több ezer embert befoghatott. Igen védelmezhető volt a' körűlötte lévő széles motsár miatt is: mindazáltal mihelyt a' tsapatok mutatni kezdék magokat, a' Törökök azonnal tüzet vetvén a' sántzra, Eszékre fu-

tottak. A' hid még azon éjjel felgyujtatott, mellyből a' kedvező szélben 5000 lépésnyi darab leégett.

Kaposvár visszszajő. A' Horvát országba rendelt ezredek általkeltek a' Dráván, Lajos pedig maga seregével Kaposvár alá viszszatért. A telepek, minák és ostromi készületek alkura léptették a' Várbasát, 's az őrizettel együtt Szigetre kísértetett. Ezzel zárá a' Hertzeg ezen évi győzödelmeit, 's téli szállásokra küldötte seregét.

Szigeti zsákmányozás. Azon közben a' Tatár Chám fija Törökökből és Tatárokból derék sereget gyűjtött öszsze Eszéknél, által akarván a' Dráván jőni, hogy Péts körül megfészkelje magát, és a' vidéken pusztítson. Generál Thüngen tehát, a' Pétsi Várvezér, részént a' Tatár elrettentésére, részént pedig a' gazdag magtár elnyerése végett, mivel Pétsett az eleség elfogyott, Sziget ellen indúlt; éjjel, midőn az őrizet bátran aludt, a' külső városokat elfoglalta, 's kiürítvén elébb a' magtárt, felgyujtotta. Tsak ekkor ébredtek fel a' Törökök, siettek a' zsákmányozók ellen, de heves tsatázás után, 120 ember veszteséggel voltak üresen viszszatérni kénytelenek.

Elréműlt Konstantinápol a' sok roszsz hirhallásra: az a' kevély város, melly három év előtt, fél Europára gondola zudítani vérzivatart, borzadva most magát látá fenyegettetni. Gyakran nem reménylett fordúlásokat nyernek a' dolgok. *A' kormányt meg kell változtatni, 's a' Szultánt elveszteni!* ezek voltak a' közbeszédek. Egy Imam nyilván a' Mosében, imádság alkalmával, szembe merte a' Szultánt tunyasággal vádolni. A' Muftit letették, mert a' háborunak javallója volt. A' Nagy Vezér békességet venni tanátsolt akármelly nagy áron. Ő még Buda ostromakor emlékeztette a' Lothringeni Hertzeget és Bajor választó fejedelmet Abdi Rohaman által a' békekötésre nem egyszer; a' mi meg nem eshetvén, most már a' Tsászári hadi tanáts Előlülőjéhez, Bádeni Markgróf Hermannhoz, kö-

vetkező levelét küldé Maurocordato Sándor, a' Szultánnak fő tolmátsa által.

„A' mi legkedvesebb régi barátunknak, a' Ró„mai Tsászár legjelesebb Ministerének, a' keresztény „hertzegek között legkitündöklőbbnek, ugyan azon „keresztény nép legtapasztaltabb Urának; e' mellett „a' sok ditsően fénylő tettek után itélve egyenes „szívü, 's jámborsággal jelesen felkészült Hermann „Urnak, Bádeni Markgrófnak, kinek végét koro„názza boldogság. A' mi szomszédi barátságos kö„szöntésünk jelentése mellett ezennel barátságosan „kinyilatkoztatjuk, hogy ez előtt, midőn az Otto„mani portához érkezett követeitek, barátságtok „ajánlása mellett a' békességet megújítani minden le„hetőséggel igyekeztek, az végre nem hajtathatott, „mivel többen azok közűl, kiknek akkor a' Státus „kormányja kezökben volt, abban éppen nem akar„tak megegyezni, hanem a' békebontással nyugha„tatlanságot támasztottak, melly káros tselekedetök „gyümöltseit nem tsak magok érzik, meglakolván „azokért, hanem azon idő olta, a' békességes bá„torság és nyugalom felforgatása után, sok vér is „ontatott, és sok kár következett. De mivel most „ezen áldott évben a' bizodalom ügyei mások felett „énreám bizattak, akaránk, a' ti elébbeni ajánlás„tokhoz, és békességre hajló indúlatotokhoz képest, „egész Belgrádig feljőni, nem egyebet reménylvén, „'s nem is egyebet ohajtván, hanem hogy hajlandók„nak, és készeknek fogtok találtatni a' portával kö„tendő újabb barátságra, és így a' Mindenhatónak „áldásával még valami hasznos dolgot végezhetni; „'s ugyan tsak illyen bizodalmunkban nem más tá„borozást kezdtünk ez úttal, hanem ollyant, melly „a' szükséges hadi készületekkel ellátva mindenké„pen nem volt. — Miután tehát ezen utra indúltunk, „híre jött, hogy Buda várát a' ti hadi népetek meg„szállta; a' minek az éretlen békebontás és megvet„tetett fegyvernyugvás miatt, úgy mint az egész sze„rentsétlenségnek egyedűl való oka miatt, a' nagy „fegyvertár meggyúladása után, Isten akaratjából

„ollyan vége lett, a' mint tudatik. Az Isten Ur az „egész földön; mind az övé, valamivel az emberek „birnak; ő eleve akarta és parantsolta, hogy ez így „legyen. Minden dolog a' mindenható Istennél va„gyon elvégezve — Most pedig nem akartuk, a' „költsönös bátorság és nyugalom okáért, a' veletek „kötendő békesség iránt viseltető jó hajlandóságun„kat eltitkolni, a' mit ezen nyilván 's különösen bo„tsátott irásunk által meg is akarunk mutatni. A' „mennyiben tehát ti is békességet kivántok, e' dol„got az én legfelségesebb, legkegyelmesebb, legszí„vesebb, leghatalmasabb Uramnak és Tsászáromnak „bejelentem, 's a' ti barátságtok hasznára minden „tőlém kitelhetőt elkövetek; kétség nélkül reményl„vén, hogy az Isten segíteni fog, ez alkudozást mind „a' két birodalom javára végre hajtanunk. Illy bé„kességes alkudozásra tetszéstek szerént ti magatok „választhattok helyet, 's oda küldhetitek meghatal„mazott embereket, a' midőn azonnal elkezdődnek „az egyezések. — Ha ti talán a' nyomorúságot szí„vetekre venni nem akarnátok, 's a' használatos ki„ván békességre készek nem lennétek, úgy bizony „a' felséges Ur Isten, őneki legyen ditséret és tisz„tesség a' magasságban! kedvező rendeléseket talál „az ő Isteni igazságát olly nyilván, és szembetűnő„en kinyilatkoztatni, hogy nektek azt sokféle ká„rotokkal kellene megbánnatok. A' mi eddig történt, „az megtörtént! a' mit az Isteni gondviselés végzett, „az jött világosságra, 's úgy jött, a' mint ő rendel„te. Már ezután illendő lesz, hogy részetekről ti is, „mivel így illik mind a' két részről, 's mind a' két „birodalomnak betsületére szolgál, e' dolog iránt „kész hajlandóságot mutassatok, a' mi mind a' két „hatalom, és szegény jobbágyok megnyugtatására „fog válni, hogy ezek ne verettessenek egészen a' „földhöz, se el ne tiportassanak végképen. Külön„ben a' következendő vérontás, a' szegények és be„tegek romlása tsak titeket fog vádokkal terhelni. „Annak okáért a' dolognak ezen érett megfontolása „után minél elébb tudósítsatok bennünket egy akár-

„miképen hangzó felelettel. Idvezség azoknak, kik „az Isten iránt engedelmesek. Költ a' Pétervárádi „hadi táborban.“

Voltak is a' békességnek ajánlóji Bétsben, többek közt a' Spanyol fökövet, ki az egész Tsászári hadi erőt azon Frantzia ország ellen kiváná fordítani, melly a' Német birodalmat, és a' Spanyol Németalföldet hatalmasan fenyegette. De mivel a' Venétziai szövetségesek, kiknek megegyezésök nélkül, a' szerzödés szerént, békességet nem köthetett Leopold, békességet nem javalltak: a' háboru folytatása továbbra is megrendeltetett, annyival inkább, mivel arra Leopoldnak kedve volt. Markgróf Hermann tehát következő válaszát küldé a' Nagy Vezérhez.

„A' Pétervárádi táborból barátságosan hozzánk „intézett irástokból bőven értettük, hogy ti a' bé„kesség helyre állítása végett öszszejövetelt javasol„tok. Azt híven és egyenesen megvalljátok, hogy „a' békesség álnokúl és hitetlenül részetekről ronta„tott meg, de azon véleménytekben igen hibáztok, „mintha ez a' békerontás már jóvá tétetett 's eliga„zíttatott volna az által, hogy némellyek a' békeron„tók közül meg vagynak büntetve, 's mintha a' még „következő vérontásnak mi lennénk azon esetre okai, „ha az általatok ajánlott öszszejövetelt és békességes „alkudozást el nem fogadnók. Az én legfelségesebb „Tsászáromnak nem magányos embereitekkel, pa„rantsnokaitokkal 's Ministereitekkel van dolga, ha„nem a' Portával. Miután tehát a' Porta a' kötések „és egyezések ellenére a' Magyar pártosokat támo„gatta 's védelmezte, 's a' meghódoltak adóját határ „és mérték nélkül felemelte, a' mellett több helye„ket mind a' fegyverszünet, mind a' békesség ide„jében elfoglalt; végre pedig a' mondott fegyver„szünet idejének eltelése előtt minket egy emberte„len háboruval nyilván megtámadt, és ártatlan alatt„valóinkon olly kegyetlenségeket követett el, a' „millyeneket eddig még tsak hallani sem lehetett; „miután tüzzel vassal pusztította mind azt, valamit

„em-

„embereitek embertelen dühe illethetett, 's azzal ne-
„künk végbetetlen károkat okozott, 's mint egy kény-
„szerített bennünket a' Lengyel királlyal, és Vene-
„tekkel védelmi szövetséget kötni: az Isten és nem-
„zetek törvényeiből világos, hogy a' törvénytele-
„nül kezdett háborunak vétke, a' Porta egy két
„roszsz tanátsosának feláldozott vérével korán sin-
„tsen letörűlve, annyival kevesebbé tétetett elég az
„által az én Uram és Tsászárom megsértetett Felsé-
„gének, hanem az az illő kötelesség, hogy az igaz-
„ságtalanúl okozott károk kipótoltassanak, és kielé-
„gítő kezességgel biztosíttassék, hogy jövendőben il-
„lyen történetek soha sem fognak előfordúlni; to-
„vábbá, hogy a' háborura tett költségek megtéríttesse-
„nek, 's egyszersmind a' szükséges védelemre meg-
„hívott szövetségeseknek is illendő elégség tétessék.
„Ezt kivánja az Isten igazsága és nemzetek törvény-
„je. — Az én szint olly leglelkiesméretesebb, mint
„leggyőzhetetlenebb Tsászárom a' világon mindenek-
„nél örömestebb kíméli az emberi vért. Ő békessé-
„get ohajt, a' minek erős és szent megtártása min-
„denkor legfontosabb előtte. De valamint magának,
„úgy szövetséges társainak is betsűletes, és bátorsá-
„gos békességet akar szerezni. Ha tehát ti ehhez illő
„feltételeket fogtok ajánlani, a' keresett összejö-
„vetelt nem fogja megvetni, 's tetszése ellen sem lé-
„szen a' felett tanátskozni, miként lehetne az illye-
„tén kivánatos feltételeket egyezés útján helyesen
„elrendelni. Ha pedig ettől vonakodtok, ki hinné,
„hogy a' békekötés igazán sziveteken fekszik! Mert
„a' könnyen hivőknek a' béket tárgyazó összejö-
„vetelek, és a' békességes érzések külső mutogatá-
„sai már gyakran voltak ártalmasabbak magánál a'
„háborunál. Ti ez alatt, míg békességről beszéltek,
„a' pártosság veszedelmes fejét kebletekben ápolja-
„tok! Ti semmi különöst és bizonyost sem feleltе-
„tek az akkori Budai Várbasához intézett válaszunk-
„ra, sem a' Seraskiernek küldetett irásunkra, sem
„arra, a' mit minap utasítottunk a' Porta tolmátsá-
„hoz, Maurocordatohoz; 's még is azt hiszitek, hogy

„egy illy nyers, és hogy úgy mondjam, föletlen, 's „éppen meg nem emésztett materiával tsak összse „kell békességes alkudozásra jöni. — Egyébb iránt „Ő Felsége, az én legkegyelmesebb Tsászárom, jól „tudja, hogy tinektek magatok személyjében a' bé„kebontásra semmi kedvetek sem volt, mellyért „nagyra is betsültettek, 's reménységünk szerént „különösen meg fogja a' mindenható Isten a' ti sze„meteket világosítani, hogy a' békességre érett ja„vallatokat tegyetek, 's alkalmas és használható fel„tételek: úgy mint, az erőszakosan eltulajdonított „foglalt helyek köteles viszszaadása, 's egyszersmind „a' mi szövetségeseinknek tartozó elégtétel által, az „Isten haragját, és annak indításából a' ti veszedel„metekre mindég szaporodó szövetséges társainkat „megelőzzétek. A' mit is állandó egéssséggel 's min„den jóval együtt igaz szivünkből kivánunk tinek„tek. Költ Bétsben."

MDCLXXXVII.

A' Nagy Vezér tehát egy szerentsésebb táborozáshoz egész télen készült. Fejérvárba, mellyről gondolá, hogy tzélba vétetik, egy tapasztalt és vitéz Basát rendelt. Pétset, Siklóst, Kaposvárt, 's a' többi szomszéd várakat meg akarván szorongatni, a' parasztokat felnyársalással fenyegette, ha gabonát mernének bevinni. A' Szultán új népet szedetett minden birtokaiban; költséget kemény tsikarással gyüjtött a' néptől, és az egyházi intézetektől, sőt a' Serail nagyobb betsü jószágának is pénzzé tette egy részét. Fejérvárnak erősítésén az új Basa fáradhatatlanúl dolgozott: ásatott három mély árkot, a' Budai kapu védelmére rondelleket építtetett, a' külső városokat földig lerontatta, sőt előre minákat ásatott, hogy, ha a' várt tsak ugyan nem lehetne megtartani, felvettesse, 's a' keresztények hatalmába haszonvehetetlen juttassa. — Más felől Leopold sem veszteglett: az élelemben igen megfogyatkozott Pétsre, Siklósra, Kaposvárra, 's a' többi szomszéd várakba Horvát országból és Stájerből

vitetett 100 szekér gabonát; a' nevezett várakat kitelhetően erősítette, 's különösen a' Pétsi őrizetet száz emberrel szaporította Generál Thüngen, Pétsi Várvezér, rendelte, hogy az említett várak szünteleni szemmel tartsák egymást, 's a' megtámadás esetében költsönösen segítségül legyenek. Budára az igen gondos Generál Gróf Rabatta küldetett Előlülőnek, 's ezt a' nagyon megrongáltatott várt minél jobb karba állítani unatkozás nélkül iparkodott, hol is az omladékok alatt sok mindenféle fegyvert, házi eszközt és egyébb gazdag zsákmányt találtak.

Budai gonosz árúlás. Midőn illy derülőben volt a' Magyar ég, a' felhőket vérrel oszlatva, ismét borúlni akart egy gonosz miatt, kinek szívén sem ennek az országnak fényje, sem Európának bátorsága, 's egyiknek is java 's boldogsága nem feküdt. Alig fél évig birtuk a' nagy kintsü Budát, hogy a' Burkus származásu Finkensteini Fink Konrád, Hertzeg Salm ezredebeli hadnagy, 2000 Magyar aranyon árúlá a' Fejérvári Basának. Kevésbe mult! Főőrmester Piszeskinél volt egy Török fogoly, kin ő valamelly Dragonost Fejérvárott kitserélt. A' Dragonos hírekkel akarván Piszeskinek kedveskedni, beszélé, hogy neki a' Fejérvári Basának tolmátsa titkon 's hitten mondotta, miként eresztette Budát áruba valamelly Budai Kapitány, kinél két Török asszony fogolyképen tartózkodik. A' Kapitány ugyan olly szín alatt küldi leveleit, mintha foglyainak váltságok felől értekeznék; ő mindazáltal azért véli a' levelezést gyanusnak, mivel Finknek levelét vévén a' Basa, szinte szökdelt örömében, Főtisztjeit magához hivatta, leveleket küldött a' szomszéd Basákhoz, és a' Fink levelével járó parasztot egész marok aranynyal ajándékozta meg. Piszeski nem tartá tanátsosnak a' hírt semmibe hajtani, tudósítá a' Bétsi udvart, a' honnan mihelyest nyomoztató parantsolat érkezett a' Budai kormányozó Generál Beckhez, keresék a' Kapitányt, a' kinél fogolyképen két Török asszony találtatnék. Illyen Kapitányt az egész várban senki sem esmert; hanem Fink Hadnagyról tud-

ták, hogy neki két Török rabaszszonya vagyon. A' Hadnagy kérdőre véteték, ki semmit sem gondolván, sem a' szép intésekkel, sem a' komor fenyegetésekkel, mindeneket tagadott, ártatlanságát nemes származásával 's jó magaviseletével támogatván. De mivel a' Török aszszonyok miatt nagy gyanuban volt, őrizett alá tétetett. Majd kérdőre vonták az aszszonyokat, és a' levélhordó paraszt fiját is, ki ugyan tsak Finknél vala szolgálatban. Az aszszonyok éltesebbike mélyen hallgatott, nem úgy a' fiatalabbik 's a' legény, kik Fink és a' Basa közt folyó levelezést mingyárt megvallották, 's még azt is, hogy a' paraszt két nap alatt megérkezik Fejérvárról. De Finkkel még ez után is tsak a' kinpad mondathatott annyit, hogy *levelezett ugyan a' Basával, nem úgy azonban, mintha Budát árúlta volna, hanem tsak pénzt akart a' Töröktől tsalni.* Beck a' levél tartalmát akará tudni, a' mi oda ment ki, hogy *Fink igen roszsz szemmel látja Budát Leopold kezében, ő tehát kész a' várt a' Töröknek visszaejteni, ha neki* 2000 *aranyat fizet a' Basa.* Ezt vallván Fink, Becknek lábaihoz borúlt pártfogását kérni: *tudja*, úgy mond: *hogy tettéért nagy vétekkel vádoltatik, ámbár inkább pénzkivánás, mint sem eltekélett hívtelenség vezérlette; hagyná meg tehát a' Generál életét, mert véréből úgy sints semmi haszna.* De Beck elejbe adá, melly igen szeleskedett, midőn 2000 aranyat többre betsűlt annál a' sok ezer embernél, melly ezen vár alatt áldozta fel életét, és annál a' sok milliom költségnél, a' mit Budának vivatásai megemésztettek. Kérdé: miként akára Budát a' Basának ejteni? Az Örök a' Tsászáriak által töretett réseknél Finkre voltak bizva, ott az Öröket borral és pálinkával akará mélyen elaltatni, 's a' képen botsátani be a' Törököket. Fink tovább is kérte Becket, engedne még egy levelet a' Basához küldeni, hogy a' Törököket szándéka szerént megrontsa; mert ha majd Buda alá jőnek, véletlenűl az őrizettel homlokban támadja meg, hátról pedig a' szomszéd várak Huszárjaival, 's al-

kalma lesz megmutatni, melly távúl volt, hogy elárúlja Budát. Beck e' veszélyes javallatot el nem fogadá, hanem inkább tzimboráji felől kérdezé meg Finket, 's midőn senkit sem neveze, maga őrizet alá tétetett. — Mostan Beck a' jöhető ellenséget készűlt elfogadni, 's a' közben a' paraszt megérkezett. Ez mindent tagadott, valameddig tsizmaszárából elő nem vették a' Basának ezen levelét.

„Nagyra betsűlt Kapitány Ur! Tartozó köszö-
„netemet jelentem a' hozzám intézett irásért: a'
„2000 Magyar arany készen áll, 's a' megkivántató
„katonaság tsak intésre vár. Egy fogolytól valami
„esett tudtomra, különben a' pénzt el nem mulasz-
„tottam volna megküldeni. Ha nem találna igaz len-
„ni a' megtsendűlt hír, ezen paraszt által még egy
„levél küldettessék hozzám; annak vételével a' ki-
„ván pénzt tüstént küldöm általa, 's kísérőt is adok
„embereim közűl melléje. Addig is a' Mindenható
„tartsa meg egésségben, 's ha szolgálni fog a' sze-
„rentse, erős barátságot kötünk egymással, 's a' t.

A' parasztnak 200 Török ütés adatott, hogy ha még többet vallana; de árúlásról semmit, hanem tsak a' Török aszszonyok kiváltásáról vallott. Mindazáltal az árúlás igaz volta felől már senki sem kételkedett, 's ugyan tsak a' körűl belől fekvő Törökök öszsze is gyűltek Fejérvárnál, ostrom eszközökkel közeledtek Budához, de széllyeloszlottak. Finkre a' következő itélet mondatott.

„Miután a' mostan uralkodó Tsászári és Királyi
„Felség Leopold, 's a' t. a' több izben ostromolta-
„tott, sok embervérbe és költségbe kerűlt Buda vá-
„rát, a' Török nagy tábornak szeme láttára, Isten
„kegyelméből az ő győzödelmes fegyvereivel meg-
„vette; mindenek, kik a' Ts. hadi szolgálatban
„állnak, inkább ennek megtartásáról 's védelmezé-
„séről, mint sem arról, hogy ezen drágán szerzett
„várhoz való juthatás felől legkevesebb reménység
„is adassék a' Töröknek, tartoznak gondolkozni;
„még is, ez ellent nem állván, Hertzeg Salm nemes
„ezredebeli Hadnagy, Finkensteini Fink Konrád,

„kötelességéről, hűségéről, keresztény származásá-
„ról annyira elfeledkezett, hogy egy parasztot tit-
„kon a' Fejérvári Basához küldene, s azt levelé-
„ben bizonyossá tevé, hogy a' várt kezéhez juttat-
„ja, ha egynehány száz embert oda küld: mellyre
„a' Basa örömmel jelenté, hogy nem tsak egyne-
„hány százat, hanem szinte egynehány ezret fog
„küldeni. Ámbár az említett Hadnagy azt mondja,
„hogy nem volt a' várt eladó szándéka, hanem tsak
„pénzt akart a' Törökökön vonni; mindazáltal azt
„a' Tsászári titkot, hol lehetne a' várhoz legjobban
„közelíteni, a' Basának felfedezte, 's őt a' nagy
„rondellen fel is akarta segíteni: ugyan azért a' Ba-
„sa népért küldött a' Nagy Vezérhez, és a' paraszt-
„nál találkozott legutolsó levelében jelenti, hogy a'
„nép és a' pénz készen áll; a' mi miatt ez a' vár
„minden őrizetével együtt, az egész kereszténység-
„nek legnagyobb kárára 's réműlésére, tsak nem
„végső veszedelemben forgott; annak okáért illye-
„tén saját vallástétele, 's az említett levél után az
„a' végre kirendelt Haditanáts azt ítélte, hogy e'
„Hadnagy a' Ts. hadi büntető törvény értelméhez ké-
„pest Felségbántást, 's fő árulást követett el: ugyan
„azért magának érdemlett büntetésűl, másoknak pe-
„dig elrettentő példáúl, feje vétetik, testét négy fe-
„lé vágják, 's négy része négy utszában függesztetik
„fel, szíve kiszakasztatik, és a' szájához verettetik:
„'s mind ezt így a' törvény ítélte, Budán, Béla
„(Aprilis) 8-kán, 1687." — Finken az ítélet végre hajtatott, a' parasztot pedig felnyársalták.

Azon közben Károly Hertzeg Insbruckból megérkezett Bétsbe, 's a' Tsászári nagy hadi tanátsban, hoszszas vetekedés után, úgy nyilatkozott, hogy *a' seregnek ez idén nem kellene magát várak megszállásával elfárasztania, több hasznot várhatvan a' Nagy Vezéren nyilt mezőn nyerendő győzödelemből, a' mi után könnyen lehetne még a' legnagyobb nehézségü merényekhez is fogni.* Leopold ezen megnyugodott, 's a' háboru folytatását egészen a' Hertzeg tetszésére bizta, ki is öszszegyülekezés idejéül

Ferdinandot (Májust), helyéül Párkánt rendelé. A' tsapatok tehát mozogni kezdének; a' Bajor, Frank és Sváb segítő népek is megérkeztek; jöttek sok fő rangu önkéntesek, mint az Angoly Hertzeg Berwyck, St. Alban, és több Spanyol Grandok.

Kisebb mezei tsatázások. Mozdúlának a' Törökök is, kiket szokatlan új remény bátoríta fel. Egy Duna mellett lévő sántzot kézi granátokkal támadtak meg a' Hajdukra, 's harmintzat elöltek közűlök. Ezt hallván Generál Thüngen, sietve küldte egynehány száz Némettel és Horváttal Főőrmester Báró Orlickot, ki is az ellenséget véletlenűl megtsapván, sokakat elfogott, sokakat a' Drávába tolt, és tsak kevés juthatott feleihez viszsza. A' nyert öt zászlót Kapitány Hartleben vitte Bétsbe fel. Halálos sebet kapott kapitány Báró de Lige; az ellenség elestei között pedig volt egy Bégh és Alaj Bégh. — Más felől a' Fejérvári Basa 30 Spáhit küldött a' Nagy Vezérhez Belgrádba segítséget kérni, de a' sűrüen ságúldozó Magyarok miatt mind elhullott, tsak négyet tudott gyors lova Belgrádig elvinni. — Szigetből 400 ökröt hajtott egynehány Jantsár Fejérvárra; Báró Orlick a' Jantsárokat megtámadta, megverte, tsak nem mind levagdalta 's az ökröket elvitte. — Báró Coronino Antalt, midőn valami neppel Kanizsához közel utazott, a' Kanizsai Törökök fogták el.

Nagyobbak a' Dráva mellett Dárdánál. Ez alatt Károly minden ágyuk dörgései között Budára érkezett, 's az ujonan épűlt kőfalakat megtekíntvén, Tolna vidékére ment a' sereget megvisgálni. Hallván pedig, hogy a Törökök hidat vetettek Péterváradnál a' Dunára, ő is azt vettetett Mohátstól 1½ mértföldnyire, 's táborával ahhoz közeledett. Erre a' Dárdai őrizet általkelt Eszékre; Károly pedig ugyan Eszék előtt, de a' Dráván innen, fogott helyet. A' Török éppen azon helyen, hol elébb a' híres Eszéki hid állott, már nyoltz hónap olta egy olly töltésen dolgozott, melly a' Duna partjától egész Dárdáig nyúlt, veszszőkből 's ágakból volt fonva, izmos tölgyfa gerendákkal erősítve, a' tűz ellen' földdel vasta-

gon megtömve, 's olly széles, hogy négy kotsinak egymás mellett könnyen helyet adhat. Szágúldozóink elől elfutottak a' munkások. Majd éjjel egy lovas osztály a' Drávai Török hajóhid megtekintésére merészkedett, de olly keményen ágyuztatott Eszékről, hogy fűbe kellett a' tiszteknek lapúlniok, 's úgy venni a' hidat szemügyre. Be volt az palánkolva, mélyen körűl árkolva, 's megrakva erős őrizettel. Mindazáltal a' tábor egy ágyu lövésnyire jött hozzá 's 2000 válogatott vitézzel készűlének Stahrenberg Guido és Souches Grófok a' hidfőre rohanni. Dühösen tsapott ki a' hidőrizet, de zárt rendben keményen fogadtatott, 's egyszeri lövés után viszszafutott a' palánk megé. Nyomban követék a' Ts. granátosok, 's a' várnak leghevesebb ágyuzása között bátran keresztűl törtek a' palánkon, sőt egészen az Eszéki kapuig nyomúltak, de onnan még is a' hidfőbe viszszakényszeríttettek. Értvén azonban Károly, hogy a' Nagy Vezér, Soliman, 80 ezerrel már közel van Eszékhez: a' Dráván általkelteket viszszahívta, a' hidat elégette, 's a' töltést elrontotta. Mostan fő ütközethez készűlt nyilt mezőn, 's magához rendelé a' Bajor választó fejedelmet, ki egy egész táborral Szolnok alatt állott; parantsol egyébb tsapatoknak is, 's öszszejövetel helyéűl Siklóst teszi. Mihelyt a' Bajor választó fejedelem megérkezett, azonnal haditanátshoz űltek, 's ámbár seregünk az ellenségnél jóval kisebb, az ütközet még is meghatároztatott, de nem úgy, hogy a' Nagy Vezér azon erős fekvésében támadtassék meg, a' mit Eszék mellett egy igen tágas és hozzá férhetetlen sántzolatban szerentsésen fogott. Abból őt ki kell vala tsalni. A' tábor tehát a' Dráván túlra ment, az ellenségnél kisebb számát nem titkolta, történtek is tsatázások. de egy fő ütközetre a' Nagy Vezér semmiképen ki nem jött. Így mivel a' sereget az ellenség ágyuji alatt tovább tartani káros lett volna; azon feljűl mind hadi, mind élelmi szerekből fogyatkozni kezdett a' tábor: Károly viszszavonúlt, a' hidat maga után elrontotta, Siklósnak indúlt.

Mohátsi fő ütközet. Károly elvonúlását a' Nagy Vezér félelemre magyarázta, 's ezt, mint nagy győzödelmet, adta hírűl a' Szultánnak, az Egri, Fejérvári és Szigeti Basáknak, 's minden Török várakban kilövettek az ágyuk. Soliman 4000 Spáhit küldött Mohács felé, a' Dunán álló hadi 's élelmi szerekkel terhelt hajókat elvenni. Ezt hallván Báró Orlick, hat százzal sietett a' sokkal nagyobb erő ellen, 's ámbár ettől minden felől megtámadtatva tolattatott, száz keresztény fejet el is vesztett, a' hajókat még is terheikkel együtt megtartotta. Végre a' lelket kapott Nagy Vezér maga is oda hagyta sántzait, 's általjött a' Dráván; de mingyárt Baranyavárnál retrenchirozta magát, mert Károly tsak egynehány mértföldnyire volt. A' Tatárokkal szágúldoztatott ugyan, kik némelly füvezőket el is fogtak, azonban ütközetre kilépni tovább sem bátorkodott, noha Károly félelmet szinlelt Mohács felé vonúltával. Az idő mind inkább telt, és még semmi nevezetes sem történt. Károly tehát, miután már szinte kénytelen volt azon szándékáról lemondani, hogy nyilt mezőn ütközzék meg: Buda alá készűlt, onnan ostrom alá venni Fejérvárt. Meg is indúlt elsülyesztvén elébb a' Dráván álló üres hajókat, Generál Piccolominit pedig a' Mohátsnál horgonyozó terhes hajók takarására rendelvén, kivonván egyszersmind az őrizetet Pétsből, Siklósból és egyébb kisebbb várakból, mellyeknek falaikat felvettette. Már semmit sem kételkedett a' Nagy Vezér a' felől, hogy ő rettenetes ne volna Károlynak: midőn azért még másoktól is biztatást kapott, eltekélé magát támadólag tenni. De óvakodjék a' rettegő sokra merészkedni, még akkor is, midőn magát bátorságban véli; se ne tartsa magát hatalmasnak a' gyenge, ha néha nálánál gyengébb felett felemelkedhetik; és a' szerentsétlen felettébb el ne bízza magát, ha látszik is a' szerentse kedvesen mosolyogni rája. Midőn lelked a' legjobbat reményli, tsak gyakran a' legroszszabb várakozik fejedre. Ti, Lajosnak a' XVI-dik században, boldogtalan Magyarjai! győzödelmet ál-

modtatok azon éjszakán, mellyből romlástok napjára vígan ébredtetek, 's a' Hazának, a' ditsőnek egykor és boldognak, egére véghetetlen gyász fátyolt vontatok Mohátson. Te is, bizakodó Nagy Vezér! korán látod kardod hegyére, még hartz előtt, szállni a' diadalt, körűlfolyva a' holdnak sugáritól, majd a' repdeső Sasok szárnyai közt elsetétűlőktől. Te Mohátsra felolvasztani jősz a' régen megaludt Magyar vért, de nemzeted vérével vonsz nagy kérget arra, hogy ekéink attól részegedett földet forgassanak ezen túl. Jól vagyon! ha nintsen is mindenkép kipótolva kárunk, sokban meg vagynak engesztelve atyáink lelkei. Tsak jőjj fel Mohátsra, Soliman!— 'S midőn ő tábort ütött, akkor Károly állott a' Harsányi hegy alatt, és Maximilián a' Baranyavári halmoknál, Solimantól mind a' kettő tsak egy mértföldnyire. Károly bizonyos Rettimo nevezetü szökevény Görög által értesíttetvén a' Nagy Vezér szándékáról, derék tsatarendben még hátrább vonúlt, hogy a' Vezér annál inkább ütközetre határozza magát. István 12-én azon mezőre jutott a' jobb szárnnyal, melly Siklóstól egy mértföldnyire van; de Maximilián a' bal szárnnyal még tsak 400 lépésnyire távozott a' Baranyavári halmoktól. Ezt támadta meg 8000 Spáhi oldalról, és 6000 Jantsár hát megűl, az utoljáró Arco, Magni és Soyer ezredekben elég kárt okozott ugyan puskatüzével, de zavart benne sehogy sem ejthetett. E' Jantsár tsapat az elhagyott halmokon fogott helyet; Bádeni printz Lajos pedig azon sziklán, a' honnan ama' tsapat jól vala érdekelhető. Ezen fontos pontnak annál bizonyosabb megtarthatására Generál Piccolominit szinte oda küldé Károly négy erős ezreddel. Azonban a' Spáhik mindegyre tsapdosák az utóljáró sereget, a' Jantsárok háromszor lőtték oldalba, 's erőlködének elvágni Maximiliánt a' bal szárny egyébb részétől. De tömött rendben állott ő a' támadók homloka előtt, 's egy heves tűz a' nagy ütközetet elkezdte. Károly több lovas osztályokat küldött azon erdőbe, honnan a' bal szárny legkeményebben ostromoltatott, és erős rohanások-

kal elébb zavargó ingadozásba, nem sokára pedig hátrálásra mozdíttatott az ellenség. Hasztalan igyekeztek a' Jantsárok feltartóztatni a' futó Spáhikat, ezek bokrok és motsárok közé huzták el magokat, a' Jantsárokkal pedig együtt nyomúlt seregünk a' bepalánkolt Török táborba. Legelsőben is Eugén és Gróf Castell vitték be a' győzödelmes Sasokat; elől hartzolt Maximilián, és bal karján sebet kapott. Nyomban követte a' Bádeni Printz is Commercyvel, és ez lántsával szuratott meg a' vállán, midőn egy Török zászlót ragadt el, 's hordozóját megölte. Gróf Sintzendorf alatt két lovat lőttek agyon, 's magának is egyik lábát az ágyu elhordta. Mantuai Hertzeg Ferdinánd Károlynak fejétől tsak tenyérnyire zuhant el egy nagy golyó. Halva estek részünkről több százan, 's több tisztek közt Alfőkapitány Ligneville és Tongius Grófok. De rémülve szökött a' Nagy Vezér lovára, 's ő vezette futva egészen Eszékig futó seregét, mellyből tsak nem 7000 Jantsár, és sok Basa hullott el, 2000 pedig fogságra jutott. Zsákmányúl esett az egész Török tábor, nagy mennyiségü ló, teve, ökör, juh, és sok időre elegendő egyébb élelem. Találtatott 66 ágyu, négy rendkívül nagy, 10 mozsár, igen sok egyébb fegyver és hadi szer. A' drága kövekkel 's arannyal tündöklő kardok, kézivek és betses öltözetek vitézeinket meggazdagították. A' Vezér sátora tsak nem fél olasz mértföldet tett kerületében, gazdagon volt arannyal hímezve, várhoz hasonlított, 's tizennégy tornyotskájának mindenikén egy megaranyozott réz gomb villogott. Ebbe Maximilián kivont karddal lépett, 's a' pénztárt, a' Cancellariát és lófarkakat ott találta. Az egész zsákmány öt milliomnál többre betsültetett. Más nap ugyan tsak a' Nagy Vezér pompás sátorában tartatott a' háladó Isteni tisztelet; Marco d'Aviano mondott derék egyházi beszédet ezen szavak felett: *Tebenned biztam Uram, soha meg ne gyaláztassam, Solt.* 31. 2. azután énekeltetett a' *Téged Isten*, végre pedig minden nagy és apró tűzi fegyverekből háromszori lövés ropogott. Az egész

tisztelettétel alatt a' sátor előtt lobogtak a' kitűzött lófarkak és 40 elnyert zászlók. Eugén vitte meg a' ditső hírt Bétsbe. Soliman Nagy Vezér pedig a' következő két levelet írta, egyiket Maximiliánnak, másikat Károlynak.

„A' mindenható egy Isten adjon a' leghatalmasabb és legkegyelmesebb urnak, Szultán Emmánuelnek, a' Bajorok és több tartományok fő uralkodójának, állandó egésséget és sok örömet. Nagy hatalmu ur! Ti, kiknek szerentsétek vagyon, hogy veje legyetek a' kereszténynek nagy Tsászárjának, 's egyszersmind nagy vitézséggel és rendkívűl való böltsességgel vagytok felruházva, fogadjátok ezen levelet úgy, mint iráutatok való tiszteletünk jelét, és mint azon való bánatot, hogy mind e'korig a' ti nagy Tsászártok és a' kereszténység ellen meg nem igazúlt fegyvereket hordoztunk. Az Isten, ki az egyenességet és igazságot szereti, tudja, hogy mi ezt nem hamisan írjuk, 's hitessétek el magatokkal, hogy mi az ő megérdemlett haragját minden ütt érezvén, szívünkből hajlandók vagyunk és igyekezünk hibáinkat megjobbítani, 's a' keresztényeknek okozott károkat tőlünk kitelhetően kipótolni. — Mire nézve hozzátok fordúlunk, nagy Bajnok! alázatosan esedezvén, vegyétek jól elmétekbe a' sok ártatlan vérnek kiontását, és gondoljátok meg, hogy ez az Isten előtt tetsző nem lehet, és hogy a' hadi szerentse egyedűl az Isteni gondviseléstől származik, ki végre is az alázatosokat és törödelmeseket megszabadítja az ő nyomoruságokból, ellenben a' kevélyeket megalázza, és a' vérszomjuhozókat nehéz bűntetéssel látogatja meg. Mi nem kivánjuk nektek azon szerentsétlenséget, melly minket ért, 's mellynek sulyját hordozzuk; mert ezzel tsak bűnt halmoznánk bűnre, hanem szánakozástokat akarjuk felindítani, nagy hatalmatokat enyhíteni, 's arra kérünk titeket, hogy lennétek a' ti nagy Tsászártok és mi köztünk közbenjáróvá. — Mert lehetetlen, hogy ő a' ti alázatos és igaz szívü kéréstekre a' békessé-

„get hátráltatná, vagy éppen ellenezné; 's ha majd „Hertzegségtek arra mehet, hogy nagy Tsászártok „elhatározza magát a' velünk való értekezésre, az „arra rendelendő helyet tőletek várjuk megnevez„tetni: mi pedig örömmel tekintünk azon időre, „mellyben az alkudozások elkezdődni fognak. — „Egy illy békességnek kieszközlése Hertzegségtek „nevét a' felhőkön is túl emeli, és sokkal fényes„sebbé teszi, mint sem ha ti, úgy mint egy hatal„mas tábornak feje, széllyel szórnátok ellenségei„teket, 's városokat és tartományokat vetnétek lá„baitok alá. Mi ugyan némelly békességi feltétele„ket ide tehetnénk; de mivel, úgy mint meggyő„zettek, a' ti leghatalmasabb Tsászártoktól várjuk „azokat, tiszteletből elhallgatunk. Az egek adjanak „békességet és nyugodalmat általatok, nektek pe„dig ezért annyi jutalmat, valamennyit kívánhattok."

„Károly, te nagy Hős, ki a' kerésztények tá„borát vezérled! Ajánljuk neked szolgálatunkat és „köszöntésünket, 's egyszermind értésedre adjuk, „miként büntet minket már jó idő ólta a' nagy Is„ten, úgy hogy e' korig a' mi fegyvereink, mellye„ket ellenetek olly igazságtalanúl viseltünk, tsak „nem mindég szerentsétlenek voltak, 's legnagyobb „kárunkkal tapasztaltuk, hogy a' megbusúlt Isten „még mostan sem látszik irántunk kegyelmesnek, 's „a' már eddig szenvedett büntetéssel megelégűltnek „lenni. Mindazáltal semmit sem kételkedünk, hogy „az igaz Isten végre megelégli megfenyítésünket, „a' mivel bennünket látogat, 's akkor az ő kegyel„mébe és irgalmasságába ismét felfogad. — Azon„ban ámbár rendeletségünk ellen, ez az idő még „meszsze lehet; mi pedig mindenekelőtt leginkább az áldott békességet ohajtjuk. Mert a' miképpen a' felriadt háboruk és a' hadakozók fegyverei „által minden városok, várak, tartományok, em„berek, barmok, növények, élelmek, mesterségek „és kereskedések általában elzáratnak, megháborí„tatnak és pusztúlnak; azonképen a' szép békesség „mindent a' legkivánatosabb virágzásba hoz: táp-

„lálja az emberek fijait, 's az áldott termést tsen„des békességben engedi betakarítani, 's a' keres„kedést is ohajtott előmenetelre juttatja. Egy szó„val, valamint a' háboru mindent végső veszélybe „dönt, azonképen mind ezt a' nemes békesség meg„tartja: a' mit mi szívünk szerént kivánunk, 's „arról sem kételkedünk, hogy ti is ugyan azon szép „békességet a' világnak minden kintsénél feljebb „ne betsűlnétek. Ambár tehát ezen terhes háboru „okainak mimagunkat lenni megesmerjük, 's azért „is olly sokféle károkkal méltán büntettetünk, haj„lítsátok még is szíveteket 's indúlatotokat oda, „hogy mi ismét egyenes szívü, mind a' két részre „betsűletes, igaz és közönséges békességet köthes„sünk veletek, és hagyjátok jóvá azon szándékun„kat, mellynél fogva semmit sem vonakodunk ti„teket illendően kielégíteni. Ha pedig ti még sem vol„nátok a' békességes gondolatokra hajlandók, ve„gyétek eszetekbe, mennyi ezer ember vére onta„tott már ezen esztendőkben, melly az igaz Isten„hez méltó büntetésért kiált; gondoljátok meg ezt, „ne hogy hasonló szerentsétlenség érjen titeket, sőt „nagyobb annál, mellyben mi most vagyunk. Ad„jad annak okáért értésünkre okos gondolataidat, „te nagy Hős! a' miket mi legottan nagy tisztelet„tel fogadunk."

Károly és Maximilián, a' helyett, hogy feleltek volna, általkeltek a' Duna bal partjára győzödelmeiket folytatni; jobb partján, hol a' Török hatalom már nagyon elgyengűlt, Dünnewald és Souches Gróf Generálokat 14 ezreddel hagyván, 's ezek is, midőn Somogyban Szamárdihoz értek, és ott Gróf Batthyáninak 2000 Magyarjaival egyesűltek, foglalásokra mentek a' Dráván túl. A' Horvát országi Bán, Gróf Erdődy az iránt vett parantsolatot Bétsből, hogy az ellenséget tiltsa segítő tsapatokat küldeni a' Dráva 's Duna közi tartományba, melly kötelességét jól teljesítette.

A' Kanizsai Törökök meghajtatnak. Mind e' mellett is elég merész volt a' Kanizsai Basa 900

Spáhival kijőni, 's előment egész Salomvárig, és sok gyilkosságot követett el a' fegyvertelen lakosok között. Megtudván ezt az Egerszegi és Vasvári Huszárok és Hajduk, ellene sietének, 's tsupa kiáltásokkal annyira megrettenték, hogy hanyatt homlok futott Kanizsára viszsza.

Tsókakő meghódol. Szerentsésebb volt a' Leopoldvári Vezér, Főkapitány Ariczaga. Ez ugyan is öszszeszedvén némelly Magyar és Német határőrző tsapatokat, Tsókakőhöz közelített, melly egynehány bevetett bomba után magát minden feltétel nélkűl feladta. Találtatott 20 ágyu és sok eleség. A' Váraga 's 200 Török rabbá lett.

Palota megvétetik. E' szerentsés merény után, egyesűlve Gróf Eszterházy Huszárjaival, Palotára ment Ariczaga, 's a' helyet felkérte. De szükséges vala futó sántzokat kezdeni. Azonban mihelyt lövetni kezdeték a' vár, alkura lépett a' Basa, mellynél fogva más nap szabadon botsáttattak ugyan, mindazáltal vagyonaik nélkűl, a' Törökök. Eleség kevés, egyébb zsákmány több, ágyu 12 találtatott.

Ennyi szerentsétlenség a' Török részéről 4dik Mahometnek 's a' Nagy Vezérnek megbukását vonta maga után. A' nagy Vezér ugyan is elébb számüzetett Mahomet által, nem sokára pedig fejével adózott; de a' fellázzadtak magát Mahometet is letaszíták a' Szultáni székből, 's az ötstsét 3dik Solimánt űlteték helyébe. Ellenben a' szerentse Leopold részéről azt eszközlé, hogy Magyar ország az Osztrak háznak örökösen általadatott, és Isó József, Leopoldnak fija, Posonyban, Leopold (December) 9kén a' már öröklött Magyar koronával megditsőíttetett.

MDCLXXXVIII.

A' Dunán túli Magyar ország már annyira megtisztúlt a' Töröktől, hogy ez tsak úgy látszott imitt amott öszszeköttetés nélkűl, mint széles tengeren egynehány sziget. Azért itten többé nem is a' nagy tábor, Belgrád ellen volt az, — hanem tsak némelly kisebb tsapat dolgozott. Fejérvár, Sziget és Kani-

zsa vala még megvejendő, 's az első meg is vétetett, emez utolsó előtt pedig tsata történt.

Kanizsai tsata. Alfőkapitány Bischoffshausen Kanizsa elejbe ment Béla havában, az őrizetet ütközetre kitsalta, 50 Törököt elejtett, a' Basa testvérét és Izmael Agát elfogta, és sok szép lovakat zsákmányozván, elment.

Fejérvár vég ostroma. Az élelmi szükség fő pontra hágott Fejérvárott. Elfogta ugyan az őrizet Árpádban (Januarius) azt a' négy társzekeret, melly a' Palotaiak számára volt terhelve, 's 16 ökörtől vonattatott; de mind ez tsak igen rövid időre szüntette meg a' bajt, 's az éhező katonaság napról napra háborgóbbá lett. A' Várbasa, nagyobb gonoszok kitörésétől tartván, a' maradni nem akaróknak szabad elmenetelt engedett: 's ugyan tsak József (Martius) 21kén el is hagyta ez inségnek helyét 120 Török, férfi és aszszony, 's Cardinál Kollonitstól nyert úti levéllel Győrbe ment. Nem sokára ismét kijöttek száznál többen, kiket, mivel úti levelök nem volt, a' Veszprémiek elfogtak. Hasonló kiköltözések az után is történtek, 's hasonlóan hol itt, hol amott elfogattak. Elfogatott Hussein Basa is más hét Törökkel, midőn Fejérvárról Belgrádba igyekeznék segedelmet sürgetni. Fejérvárnak e' szerént szorult állapotja tudva volt, 's annál inkább készült a' Győri Algenerál Galanthai Gróf Eszterházy és Ariczaga ellene. Miután tehát e' két Vezér 7000re telő sereget, Magyarokat és Németeket, öszszegyüjtött Győr alatt, megindult Palota felé egynehány nehéz ágyuval, és Ferdinánd 1-én Fejérvár előtt megjelent. Mind ketten a' Budai kapu előtt fogtak helyet, Eszterházy a' Magyarokkal bal, a' Németekkel Ariczaga jobb felől. Elejéntén erős kitsapások történtek lovon és gyalog; de felkéretvén a' vár, gondolkozásra három napot kért az őrizet. Azonban, noha már kutyákkal, matskákkal, egerekkel, 's egyébb szokatlan eledellel kellett élősködni, feladásról a' Várbasa, Achmet Basa, és a' Jantsár Aga, e' három fő parantsnok,

nem

nem akart hallani; 's a' népet, midőn ez a' vár általadatását kiáltozva sürgette, még tovább is rá tudta a' nyomoruság türésére bírni. E' közben, Ferdinánd 4-én, Generál Batthyáni is Magyarjaival megérkezett, 's ámbár sürüen repkedének a' golyók ellene, megszállott a' Sárviz mellett. De a' Várbasa mind e' mellett is tüzesen kitsapott 6 kán a' Németekre, 's midőn viszszaveretett, Ariczaga közelebb lépett a' Bodajki vizhez, a' szélső őrök egy puska lövésnyire álltak meg a' város előtt, sőt a' tábor is egészen a' Török ágyuk alá ment, és még is tsak egy lövés sem esett. Az alatt a' Várbasa ebédét Achmet Basánál végezvén, mind ketten a' Jantsár Agához, a' feladás legnagyobb ellenzőjéhez, mentek tanátskozás végett. Tsak ugyan ki is küldetett 5 órakor egy fő Török, kísértetvén többektől, 's mindnyájan irásba kivánák foglaltatni a' Vezérekkel feltételeiket, hogy tanátskozhassanak azok felett magok közt. A' Tsászáriak tehát irásba foglalt feltételeiket 7-kén beküldék a' várba, 's más nap ismét megjelentek a' Törökök, és némelly észrevételek után a' feladás pontjai megállapíttattak. Ezek szerént a' vár minden ben lévő szerekkel általadatik; a' Törökök szabadon elmehetnek, kiadván előbb a' keresztény foglyokat; azon Török atyától, de keresztény anyától származott ifjak, kik a' 18-dik évet már meghalladták, elmehetnek, a' fiatalabbak viszszamaradnak, valamint viszszamaradnak mind azoknak, mind ezeknek keresztény anyjaik is, azokkal a' Törökökkel együtt, kik keresztényekké kivánnának lenni. Gróf Zichy, Aly Aga 's Olay Bégh vitte Bétsbe ezen egyezést, melly Leopold által aláiratván, örömmel készültek a' Törökök utra, a' mire 250 szekér rendeltetett alájok. Így tisztúlt meg Fejérvár Ferdinánd 10-kén, kijövén belőle 800 fegyverhordozó, mellyben alig volt 500 egésséges. Egyébb Törökök az aszszonyokkal 's gyermekekkel együtt többre mentek három ezernél. Megszabadúlt 150 keresztény rab, 's egynehány Törökök is viszszamaradtak megkeresztelkedni. Más felől a' keresz-

tény aszszonyok közűl többen találkoztak, kik inkább akarának megégettetni, mint sem elmaradni a' Törököktől, 's ugyan azért el is botsáttattak. Élelem tsak nem semmi sem találtatott, a' Törökök sem vihettek el többet 14 sovány tehénnél, 's egynehány lónál. Annál több volt a' hadi szer, és egyébb eszköz, annyira, hogy egy kisebb tábor felkészítésére elegendő lett volna. Találtatott nevezetesen 79 ágyu, 24 ollyan, melly kereszténytektől zsákmányoltatott, 's 1-ső Ferdinánd, 2-dik Maximilián, és 2-dik Rudolf alatt öntetett; egy 1663-ban keszült 2 fontos Falconet; több nagy mozsarak közt egy ollyan is volt, melly 200 fontos bombát vetett. Jó por 688 mázsa, nedvesség miatt megromlott 282 mázsa, 77 mázsa salétrom, 80 mázsa ón, 542 bomba, 7000 granát, Haubitzba való granát 165, különféle ágyugolyó 11,400, ón golyókkal tele 17 láda, 60 mázsa vas, 27 mázsa kanótz, 4 mázsa szurok, 3 láda nyíl, 20 ezer telepszeg, 69 vizi puska, sok Jantsár kézív, szekér, lajtorja, zsák, 's a' t. Más nap *Téged Isten* énekeltetett a' várban, melly közben minden ágyuk dörögtek.

MDCLXXXIX.

Sziget magát feladja. Száz és huszonkét évig birták a' Törökök Szigetet az olta, hogy a' nagy Zrinyi elestével 1566-ban Soliman megvette, de olly áldozattal, melly 30 ezer emberénél többe kerűlt, 's maga is alatta végezte hódoltatásait. Most minden véronlás nélkűl viszszajött törvényes urához. Sziget gondos szemmel tartatott a' körűl belől lévő várakból, hogy népet 's élelmet a' Török be ne vihessen. Gyakran kimentek ugyan a' Szigetiek zsákmányra, de többnyire megveretve, 's üresen kellett viszszatérniök. Az éhség annyira pusztított, hogy már az év elején 9000-ből tsak 600 Török lézengett a' várban, melly közt alig volt 100 fegyverfogható férfi, a' többi aszszony, gyermek és öreg. A' Várbasa tehát Árpád 15-kén a' szomszédságban szállásoló Főkapitány Macariot alkudozó szándéka felől tudósítot-

ta, kezesül küldvén két Agát, azon Heister ezredebeli két Kapitány helyett, kit Macario alkukötés végett Szigetbe vala küldendő. A' tavali Fejérvárihoz hasonló alku köttetett, 's ezzel egy Német kapitány, és az Albasa Haszszán Bégh Árpád 24-kén érkezett meg Bétsbe. A' Basa mingyárt bemutattatott Generálvezér Gróf Stahrenbergnél, hol az volt igen alázatos beszédének foglalata, hogy *a' Szigetiek tsak azért nem adták meg elébb magokat, mivel Belgrádnak a' keresztények által taval történt megvételét nem tudták.* Leopold az alkulevelet maga aláírván, Haszszán viszszaindúl Árpád 31-kén, 's miután Gróf Daun is rendelés tétel végett Bétsből Szigethez érkezett, a' Törökök Mátyás (Februarius) 12-kén kiköltöztek, 's mint szabadon botsáttattak, kotsikon vitettek a' Dráváig. A' fegyvertár, melly kezünkre kerűlt, gazdag volt; nagy ágyu különösen 85 találtatott.

MDCXC.

Ez az év általában ugyan nem kedvező Szerviai táborozásunknak, mert a' kiütött Frantzia háborura vitetvén fel több ezredek, a' Török ellen maradt kitsiny sereg Nissától 's Bodontól viszsza kezdett tolatni, sőt Belgrád is elveszett, és Eszék újonan veszélyben forgott: mindazáltal a' Dunán túli kerűletben folytatott szabadító háborut szerentsésen fejezi be, viszszahozván azon Kanizsát is, melly tsak egyedűl állott már e' Tartományban a' Török fél hold alatt, mint egy magányos kőszál a' tenger közepén.

Kanizsa viszszajő. Mátyás folytában elég szerentsés volt az őrizet többet 70 darab marhánál körűl belől elfoghatni, 's a' mindég jobban elzárt, és éhséggel küszködni kezdő várba hajthatni. De tsak szomoruak még a' vitéz Várbasának is jövendőbe nézései; fogynak 4000-ig való emberei, de nem pótolhatja; a' Szultánhoz, Nagy Vezérhez és Boszniai Basához több ízben küldött levelei mind elfogattatnak. Tudván Generál Gróf Batthyáni a' vár

állapotját, a' Törököt ez utolsó fészkéből is minél elébb ki akará nyomni, 's a' következő levelét küldé Kanizsába.

„Nagyra betsült Mustafa Basa, és ti többi Ka„nizsai Agák 's Katonák, illendő köszöntésünk, és „minden jó kivánásunk mellett ezennel tudtotokra „adjuk, hogy ti, kétség kívül, igen jól tudjátok, „miként a' leghatalmasabb, és leggyőzhetetlenebb „Római Tsászár és Magyar Király, a' mi legkegyel„mesebb Urunk, minket Német és Magyar hadi nép„pel ezen Kanizsai vár alá jőni parantsolt: magatok „tapasztaljátok fegyvereink erejét, holott már is „nagy éhség uralkodik köztetek, 's a' miatt kénte„leníttettek hitsorsositok, és atyátokfijai közül töb„beket saját veszedelmökre a' városból kiküldeni; „kikről tudjátok meg, hogy nagyobbára levágatnak, „részént pedig elfogatnak, és a' tengerre küldetnek. „Emlékezni fogtok arra, hogy ti e' most folyó, va„lamint a' mult évben is a' mi jó intéseinket szélnek „botsátottátok, a' mivel nem egyebet okoztatok, „hanem tsak sok katonáitok, és atyátokfijai romlá„sát, 's egyszersmind tetemes kárt a' Portának, és „az Ottománi birodalomnak. Mind eddig ugyan se„gítséget vártatok; de melly nehezen jöhetne az, „sőt igen is miként éppen nem jöhet a' nagy távúl„ságból, a' mi miatt magunk sem igen vehetünk tsak „kevés hírt is hadi népetekről, könnyen elgondol„hatjátok; elhallgatván a' sok folyókat, szoros úta„kat és várakat, a' mik által minden küldethető se„gítség feltartóztatik és elvétetik: határaitok már „felette meszsze vagynak a' Magyar határoktól, ho„lott a' Ts. seregnek egy része Dunán túl Oláh és „Erdély országban, a' fő tábor pedig Epirusban és „Albániában, Nissától fogva Scopián és Prisztinán „keresztül egész a' tengerig jár. — A' dolog tehát „annyira ment, hogy az Ottománi Portának minden „erejét arra szükséges fordítania, miként tsak a' fő „Szultáni városokat tarthassa meg az ellenség fegy„verei ellen, 's ennél fogva nintsen ollyan állapot„ban, hogy az illy meszsze fekvő helyeknek segítő

„kezeket nyujthasson: erre pedig annyival is keve-
„sebbet fogtok számolni, ha meggondoljátok, hogy
„ámbár hat év olta erősen táborozott ellenünk az
„Ottománi hatalom, többször meg is ütközött, mind-
„azáltal szüntelen vesztett, és nagy károkkal kel-
„lett a' tsatamezőket elhagynia; a' mint ez taval
„nyáron is Jagodina, Bodon, Scopia és Prisztina
„mellett megtörtént. Ezen feljűl az Ottománi biro-
„dalom Anatoliának, és egyébb tartományjának bel-
„ső háborgásai miatt annyira megromlott és gyen-
„gűlt, hogy úgy látszik, maga magában bizonyosan
„meg fog emésztetni. — Fontoljátok meg annak oká-
„ért ezt a' dolgot jól, és lássátok, ha vallyon a'
„Portának illy roszsz állapotjában, 40 's 50 nap alatt
„nyerhettek-e leveletekre segítséget. Értjük ugyan
„a' szökevényektől, hogy ti a' békességre építitek
„reménységteket; de jó Ottománi katonák! véle-
„ménytek megtsal titeket: mert ámbár a' Török kö-
„vetek megérkeztek Bétsbe, és a' mi leghatalma-
„sabb 's leggyőzhetetlenebb Tsászárunk lábaihoz bo-
„rúlva a' békességért megindúlva esedeztek, mind-
„azáltal a' Porta részéről semmi ollyan javallatokat
„sem tettek, a' miknél fogva leghatalmasabb Tsá-
„szárunknak, és a' többi fő szövetséges társaknak
„elég tétetnék; és mivel a' Porta a' legújabban hoz-
„zá küldetett Kurir által magát közelebbről ki nem
„nyilatkoztatta, a' mi legkegyelmesebb Tsászárunk
„is Követeiteket Bétsből üresen küldte, és botsá-
„totta vissza. Már a' mit egyszer az Isteni Felség
„elvégzett, az tsalhatatlanúl meglészen, 's állhata-
„tosan hiszszük, hogy azon Isteni végzés a' béke-
„rontó Ottománi Portára ki fogja méltó boszúállását
„önteni. — Szervia, Erdély, Oláh 's Moldva ország,
„Albánia és Raguza, több más tartományokkal együtt,
„mellyek elébb a' Portától függtek, Tsászárunknak
„már alázatosan meghódolt; ugyan ezt szándékozik
„tenni Bosznia, 's a' többi Europai Török tarto-
„mány. — Ezen feljűl a' mi legkegyelmesebb Tsá-
„szárunk egy közönséges gyülést tartott a' Római
„Német birodalomban, mellyen a' birodalmi rendek

„mindnyájan elvégezték addig folytatni a' háborut,
„valameddig a' két tenger, a' fekete és fejér, a' bi-
„rodalomnak határává nem lejend. És ugyan ezen
„végzés végre hajtására, az említett rendek Római
„Királlyá választották, és koronázták a' Ts. Fel-
„ségnek Korona örökösét, kinek már ez előtt há-
„rom évvel a' Magyar korona fejére tétetett, hogy
„legfelségesebb Atyja urának halála után, többi örö-
„kös tartományjai mellett a' Német birodalmat is
„szerentsésen kormányozza. — Ámbár pedig Fran-
„tzia ország a' fegyvernyugvást, a' minek sokkal
„tovább kellett volna tartani, idő előtt megszüntette,
„és Német országot haddal támadta meg, mindaz-
„által érthettétek már ti Kanizsaiak, hogy ez neki
„mind eddig semmi hasznára sem vált; reményljük
„is Isten után, ugy fogunk ezen békerontó ellenség
„ellen a' következő években is boldogúlni, hogy még
„több oka lészen igazságtalan tselekedetét megbánni.
„— Ennél fogva immár, ti Ottománi katonák, kik
„félelem és reménység közt éltek, sem segítséget,
„sem békességet nem várhattok; váratokban pedig,
„melly tsupa fából épült, éppen nem bizakodhat-
„tok, holott mi már sokkal erősebb helyeket vet-
„tünk be, de a' lakosoknak még is szabadjokra
„hagytuk maradni, vagy elmenni. Még jól emlékez-
„hettek arra, miként az Egriek, Fejérváriak és Szi-
„getiek szépségesen megadták magokat, és a' nekik
„igért accord sértetlenül megtartatott: más felől az
„sem lesz titok előttetek, miként jártak egyébb vá-
„rosok, nevezetesen Érsekujvár, Buda, Belgrád,
„Nissa, Bodon, és többek, mellyek makatsúl elle-
„nünk szegűltek; szolgáljon ez megintetéstekre: és
„mivel a' már közitekbe tsúszott élelembeli szükség
„tartós, és erős ellenállásra titeket alkalmatlanokká
„tett, ne késsetek jókor keresni a' mi leghatalma-
„sabb Tsászárunk kegyelmét, ne hogy nyakasságtok-
„kal elkerűlhetetlen veszélybe döntsétek magatokat,
„feleségiteket és magzataitokat. Mert bizonyosokká
„teszünk titeket az élő Istenre, hogy ellenkezéstek
„esetében a' kegyelem megtagadtatik tőletek, 's it-

„ten a' ti végső romlástokra mind addig maradunk,
„valameddig tsak egy életben marad közűlünk. E'
„dolog felől feleletet kívánunk 24 óra lefolyása alatt
„tőletek, akármiképen fog is az kiütni. Többnyire
„áldás az igaz hívekre!"

Ki is jött egy Török a' rendelt időre, 's megállván, hangosan kiáltá, miként elszánta magát az őrizet utolsó tsep vérig oltalmazni Kanizsát, bár tűzzápor omoljék is rája. És kezdődött egy heves ágyuzás mind a' két részről. Jelűl, melly hasztalan legyen az őrizet erölködése, sértetlenűl küldte viszsza Batthyáni mind azon Törököket, kik a' többszöri kitsapásokban fogattak el, küldvén általok feladásra szólító levelkéket, millyeneket a' várkapu előtt is szóratott el, hogy mindenek kezébe jussanak. De az őrizet mind ezekre semmit sem hajtott, kitsapásait folytatta, és segítségért küldözgetni meg nem szünt. Egy Czampo Huszszain nevezetűt elfogtak a' Magyarok, 's három levél, egy a' Nagy Vezérnek, egy az Udvarmesterének, és egy a' Boszniai Basának szóló, találtatott nála. *Husvétnál tovább, ha segítséget nem kap, nem tarthatja magát Kanizsa!* ez volt mind a' három levél értelme: Hosszas faggatások után szóval szinte ezt vallotta Czampo is, kinek a' Győri Algenerál, Gróf Tsáky István fejét vétette, 's a' Kanizsaiak elrettentésére a' kapu előtt egy póznán a' következő felirással, de Török nyelven, tűzette ki: *lássátok Kanizsai Agák! mivel a' ti követetek, Czampo Huszszain, a' fényes Portánál számatokra segedelmet nem kapott, most már az örök élet portáján keresztűl utazott a' más világra, meglátni, ha nem kaphatna-e valami segítséget a' holdnál,* A' Várbasa éreztetni akará, miként semmibe vesz minden ijeszgetést: úgy tselekedett, mint egyszer Batthyáni a' Török foglyokkal, a' keresztény foglyokat szabadon kibotsátotta. Ezek azt állítván, hogy a' vár, ha még egyszer felkérettetnék, bizonyosan megadná magát: a' Generál felkiváná irásban Kanizsát; de olly heves kitsapás lett a' felelet, a' millyen még nem tör-

tént, mindazáltal csak az őrizetnek kárával. Ekkor a' ravasz Bassa azt izené ki, hogy ő ugyan alkudozni kész lesz, mihelyt a' Török hatalom hanyatlását bizonyosan fogja tudni, mellyre nézve engedtessék meg neki Boszniába két követet bántás nélkűl küldeni. Mivel ezt Batthyáni természet szerént meg nem engedte, a' Basa pedig félt, ne hogy az őrizet, melly 4000-ről már 600-ra olvadt, a' várt magától is feladja: két Agát küldött a' táborba, hasonlót a' Fejérváriak és Szigetiek alkujához kötni. Elejéntén minden feltétel nélkűl kivánta Batthyáni Kanizsát; de miután bizonyosan megtudta, hogy van még a' várban szinte négy hónapra való eleség, engedékenyebb lett. Irásban tehát általvett minden feladást illető pontokat, a' miket József 20-kán a' Bas Csaus, és más két Török hozott ki; de mivel ezek a' Fejérváriak és Szigetiek pontjaitól sokban külömböztek, szükséges utasításért Bétsbe küldött Batthyáni, az alkudozást az alatt is folytatván. Végre abban állapodott meg, hogy szabad legyen a' Kanizsai Töröknek, katonáknak és lakosoknak, bántás nélkűl elmenni, hanem a' keresztény foglyok, valamint a' renegátok is híven kiadassanak, és a' hadi eszközök zsákmányúl maradjanak. Így álltak a' dolgok, midőn udvari Hadi tanátsos Pozzo, József 24-kén megérkezett Bétsből. A' várban Hadschi Achmet Sipahinak háza készíttetett el a' biztosság szállásáúl, hol is a' Bas Csaus, és több Török tisztek által igen udvariasan fogadtatott; onnan a' Várbasa házához vezettetett, és annak egész udvarától, és minden tisztektől Török szokás szerént köszöntetett. Végre a' Basa is barátságosan megszólamlott, 's a' következő beszédet mondotta.

„Természet szerént igen fájdalmasan érzem, „hogy saját bátorságomat, 's katonáim bátorságát „egy illy híres és jeles várban ki nem tüntethetem: „minden esetre jobb szerettem volna, 50 ezernél „többől álló tábortól minden erővel támadtatni meg, „mert akkor tsak egyetlen egy palánkot sem en„gednék oda szépségesen. Tudja az egész világ, hogy

„e' vár több ízben, legutólszor már az én időmben,
„ez előtt mintegy 20 évvel, a' kereszténységnek
„tsak nem minden Fejedelmeitől 40 napnál tovább,
„a' legszorosabban 's keményebben ostromoltatott,
„de meg nem vétethetett. Akkor a' felséges minden-
„ható Isten nem adott olly kegyelmet Német ország
„sok Hertzegeinek, a' millyentől mostan a' két Ge-
„nerál és Gróf, Batthyáni és Tsáky, lelkesíttetik.
„Én már 19 év olta tartózkodom e' vidéken, 's
„mindenkép azt reménylettem, hogy a' legnagyobb
„ditsőséggel, nem pedig illy nyomorúlt állapotban,
„a' millyenben kell mostan, fájdalom! fogok egy-
„kor viszszatérni. Azonban az Isteni végzés máské-
„pen rendelte: ki állhat ellene? De tudja az egész
„világ, hogy az Ottománi Porta annnyi győzödelme
„után a' betsűletnek legfelsőbb fokára verekedett,
„és azon legditsőbb Fenség poltzára jutott, melly
„előtt a' világnak tsak nem minden nemzetségei
„meghajúltak, 's maga a' Római Tsászár is követei
„által békességet keresett nála; valamerre tsak for-
„dúltunk, mindenütt azonnal kapu 's ajtó nyittatott
„a' győzödelemre. Kaminieck Podolskyt és Zehrint
„igen rövid idő alatt elnyertük. Én magam, még
„mielőtt Basává lettem, a' Szmolenszki háboruban,
„14 nap alatt, 72 palánkot foglaltam el. Illy nagy
„és ditső diadalok kevélyen felfújtak bennünket:
„mi ezekért nem adtunk az Istennek hálákat, 's a'
„győzödelmeket nem a' felséges Istennek, hanem
„magunknak tulajdonítottuk. És ez az oka, hogy
„így büntet bennünket a' mindenható Isten, 's a'
„szerentsés diadalokat más részére fordította. De meg-
„lássátok, veletek is ne történjék hasonló, 's a' sze-
„rentse kereke meg ne fordúljon. Mi ugyan még
„nem nagy éhséget szenvedünk, és a' kezünk közt
„lévő élelemmel négy 's öt hónapig is beértük volna,
„mindazáltal nem akarjuk ezen alkalmat elszalaszta-
„ni, hogy a' fenyegető nagy veszélynek elejét ve-
„gyük. Elvégeztük tehát hűségtekre 's hitetekre biz-
„ni magunkat; azonban ti lássátok, ha adott sza-
„vatokat megtartani, vagy megtörni akarjátok-e;

„tselekedjétek akármellyiket, hasonló jutalmat kell „az Istentől várnatok: mert eléggé tudva vagyon, „miként bűnteti meg az Isten a' békerontókat. Mi „éppen nem rettegünk a' haláltól, holott életünket „nyilvánságos veszedelemre teszszük ki: de még is „jobbat reménylünk tőletek, mivel a' történetes „könyvek mutatják, hogy a' Németek mindenkor „hűségesen megállták hittel adott szavokat, a' miért „is halhatatlan nevet szereztek és érdemlettek min„den nemzeteknél magoknak."

A' biztosság erre tsak azt felelte, hogy a' Törökök magok okozták minden bajaikat, nem tartván meg szentűl azt a' békekötést, a' mire esküvéssel kötelezték magokat. Más nap a' keresztény foglyok, szám szerént 72, szabadon botsáttattak. Majd József 26-án a' Bas Csaus, más két Törökkel, postán keresztény őrizet alatt elutazott Bétsbe, 30-án a' Tsászári tolmáts Lachawitznál szállott meg. Következett napon vezettetett fel az udvari hadi tanáts másod Előlűlőjénél, Gróf Stahrenbergnél, 's bemutatván a' feladás pontjait, azokat Leopold, Béla 1-én megerősítette 's aláírta. Harmadnap a' Bas Csaus viszszaindúlt, 's mihelyt Kanizsára megérkezett, azonnal a' Beslar nevű kapu mellé egy Német őr, elejbe pedig egynehány Magyar tsapat, a' szerződés szerént, állott ki. Sietve rakták öszsze a' Törökök holmijöket; a' Basa, Béla 12-én dél után 2—3 óra közt, a' várból minden tsaládjával a' Rátz városba költözött, 's a' többi Törökök is oda hordozóskodtak. Más nap egy időben ment a' várkapuhoz Batthyáni, Tsáky és a' Jantsár Aga, a' várt által adni 's általvenni. Batthyáni lovon últ, az Aga gyalog állt. Ez fejhajtással közelített Batthyánihoz, 's megtudakozván miként léte felől, kérdezé: *nem akarna e leszállni lováról? — Az én győzhetetlen Tsászárom tekintetéhez*, ezt felelé Batthyáni, *nem illik lovamról leszállni; magam pedig még elég jol vagyok.* Az Aga további szóváltás nélkűl elővevé egy bársony erszényből a' vár kultsait, mellyek három soros aranylántzon függtek, 's illyen szavai-

val nyújtá fel Batthyáninak: *ezennel általadom e' várnak kultsait, még pedig ollyan várnak, a' millyen több az Ottománi birodalomban nints.* Batthyáni ezt felelé: *igen böltsen tselekesztek, hogy az Isten akaratja szerént általadjátok a' várt, tudván, hogy az Ottománi Birodalom minden erejével sem elégséges a' leghatalmasabb és leggyőzhetetlenebb Római Tsászár hatalmának ellene állani, ti tehát miként védelmezhettétek 's tarthattátok volna meg e' várost az ő ellenére.* Mellyre az Aga ezt válaszolá: *a' mindenható Isten rendelte és akarta így.* — Erre a' két Gróf, vele lévő tiszteivel, a' várt körúlnyargalta, 's mikorra viszszaért a' Rátz városhoz, már onnan minden Török kiment. Batthyáni egy szép kertben sátort vonatott, 's a' Basát, Jantsár Agát, Alaj Béghet, több Török fő tisztekkel együtt, meghívta ebédre, mellyre meg is jelentek. Ennek végével Légrádra, 's tovább a' Török birtokokba vitetett az őrizet. Találtatott pedig 50 rézágyu, és vasból 11, hat fontostól két fontosig. A' rezek többnyire tőlünk zsákmányoltattak, 's Iső Ferdinánd, 2dik Maximilián, 2dik Rudolf, és Főhertzeg Károly neveivel bélyegeztettek. Továbbá egy 40 fontos mozsár, 100 mázsánál több ón nagy darabokban, szint annyinál több puskagolyó egy nagy vas üstben, 5 mázsa kőolaj, 6 hordó 's 2 láda kénkő, 3 hordó 's 3 láda szurok és gyánta, egy nagy láda mindenféle kard, 100 megtöltött kézi granát, 8 láda és egy zsák tisztíttatlan salétrom, 170 puska, 8 hordó serét, 30 mázsánál több egyébb ólom, 17 láda kováts szerszám, 300 ágyugolyó, 7 mázsa terpetin, több mint 3000 Carthaun golyó, és több véghetetlenség. E' szép győzödelmet pompás *Téged Isten ditsérünkkel* inneplette Béts.

Így tisztúlt meg nyoltz évig szakadatlanúl folytatott véres küzdések után a' kies boldog Magyar Pannonia, hoszszasan szenvedvén a' Töröknek görbesztő igáját, és soká mutatván a' vett nagy sebeket, mellyek tsak nehezen tudtak gyógyúlni. Égett ugyan a' háboru tüze tovább is hazánknak más ré-

szeiben; még a' szomszéd Dráva és Száva között is többször történtek Török ságúldozások egészen Eszékig: mindazáltal a' Dunán túli Magyar ország többé meg nem sértetett, kiépültek kormos romjaik közűl faluk és városok, jutalmasan kezdének szántatni a' sok vérrel hízott földek, 's a' várak és templomok puszta falai körűl békével kezdék gulyák a' kövér füvet rágni. Végre 1699-ben, Árpád 26-án megköttetett a' békesség 25 évre Karlovitzon, melly által nem tsak a' Dunán túli, hanem a' többi Magyar ország is, a' Temesi Banáton kívűl, hol még akkor Törökök uralkodtak, Leopoldnak biztosíttatott.

Holéczy Mihály.

2.

A' keresztyén Pap.

Minden keresztyén gyülekezetben van egy ember, ki, ha bár familia nélkűl volna is, szükséges minden familiához. Bizonyságúl, tanátsúl, a' leg innepibb tselekedetek végre hajtójáúl őtet hivják. Nélkűle sem meg nem halhatni, sem nem születhetni. A' tsetsemőt annyának kebelén fogadja; és tsak a' sir szélén hagyja el az ősz hajút. Ő mond áldást a' böltsőre, a' házasság nyoszolójára, az el költözködött koporsójára, 's volt lakhelyére. Őtet szereti a' gyermek; az ifjú betsűli, még is féli. Az esmeretlen is attyának mondja. A' keresztyén lábaihoz rakja le leg méllyebb titkait. Hivatala, a' földi élet minden szenvedésiben, vigasztalóvá teszi őt, közbenjáróvá a' gazdag és a' szegény között. Ajtaján zörget a' gazdag és a' szegény. Polgári rang nélkűl való, és még is, mindenik osztályhoz tartozik. Az alsóbbakhoz szegénysége miatt, gyakran származása miatt is. A' főbbekhez, neveltetésénél, esmeretinél, és nemes érzésinél fogva, mellyet a' felebaráti szeretet vallása parantsol és sugal. Ki végre mindent tud, mindent megmondhat, és kinek szava onnét fellyűl, az emberek szivére, és érzé-

sire, Isteni küldetés, 's erős hit erejével zeng le. Ez a' Pap. Senkinek sints hatalmában több jót, vagy roszszat tehetni, a' szerint, a' mint rendeltetésit el esmeri, vagy roszszúl érti. Mi a' keresztyén Pap? Jézus vallása szolgája, arra meg híva, hogy Jézus tudományát fenn tartsa; erköltsét tenyésztesse; javait a' reája bizatott nyájjal közölje. A' keresztyénség, Isteni böltseség, két féle módon: história Jézus életében; és parantsolat, tudomány, mellyet Jézus a' világnak által adott. Tudomány és példa, elől van adva az új testamentomban. A' lelki atya tanítása is, két féle: beszéd és tselekedet. Az Ecclesia itt mutatott neki helyet, hogy inkább mint példa, mint oraculum szolgáljon. Ékesszóllása nem lehet, ha a' természet tőle azt meg tagadta; de nyelve, mellyet mindenki ért, a' tselekedet élete. Semmiféle emberi nyelv sem ékes szóllóbb, meg győzőbb, mint a' lelki atya, a' mennyire nála is az emberi gyarlóság meg engedi, erköltsi szentsége. De igazán mondja már Cicero: qui multorum custodem se profitetur, eum sapientes, sui primum capitis, ajunt, custodem esse oportere. Ha minden Papok ezt tudnák 's tennék, meg szünnék a' felekezetbeli gyülölség. A' templomok ürességéről, az uralkodó vallástalanságrol is kevesebb lenne a' panasz. Mert mint a' Főpap, 's koszorús Költő Kis énekeli:

„A' tsufoló jelen van, 's ennek,
Ki' elébb a' véghetetlennek
Hadat izent dühösséggel,
A' hagymáz kirepül fejéből,
'S a' fegyver vakmerő kezéből
Ki esik hirtelenséggel.
Remeg 's elakar lélektelen
Futni, nem birja lábait.
Ott marad, 's tisztelni kéntelen
Azt, ki, rá szórja átkait.
Forrón dobog a' bünös szíve,
Az igazság hatalmas íve
Rajta fájdalmas sebet ejt.

'S vallyon mért olly félénk, olly tsüggö?
Mert vétkes feje felett függö
Boszúlló éles fegyvert sejt;
Sürün foly a' könny artzájáról,
Mosván a' bünt, a' fertelmet;
Eltér veszedelmes utjáról,
Birájától nyer kegyelmet."

Lásd Kis János versei: a' papi hivatal méltósága.
Vagy mint a' német újab iró Krummacher:

„Welchem Haus er (der Prediger) ſich nahet, da bedünkt es die Alten, und Jungen,
Gleich als trät ein Prophét, oder Apoſtel herein.
Still ſteht plötzlich das Rad, und die Spule, die Tenne verſtummet,
Eilend tilget der Schurz, jegliches Stäubchen vom Tiſch.
Sinnvolles Bild! wie dürfte vor ihm ein Flecken erſcheinen
Den, daß ſie fleckenlos ſei, ſich die Gemeinde gewählt.
Deshalb ſtehet ihm zu, bedünkt es zur Zeit oder zur Unzeit
Alwärts zu lehren das Wort, ſtrafen, ermahnen und dräuen
Dazu beruffen vom Volk, auf daß er ein Zeuge der Wahrheit
Richte, und wandle des Herrn, treuer Verwalter und Knecht.

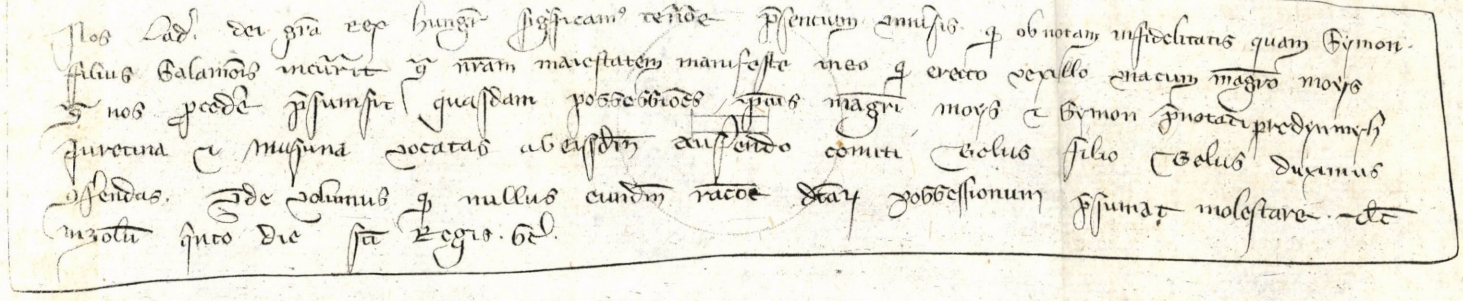
N. Takátsi Horváth János.

3.

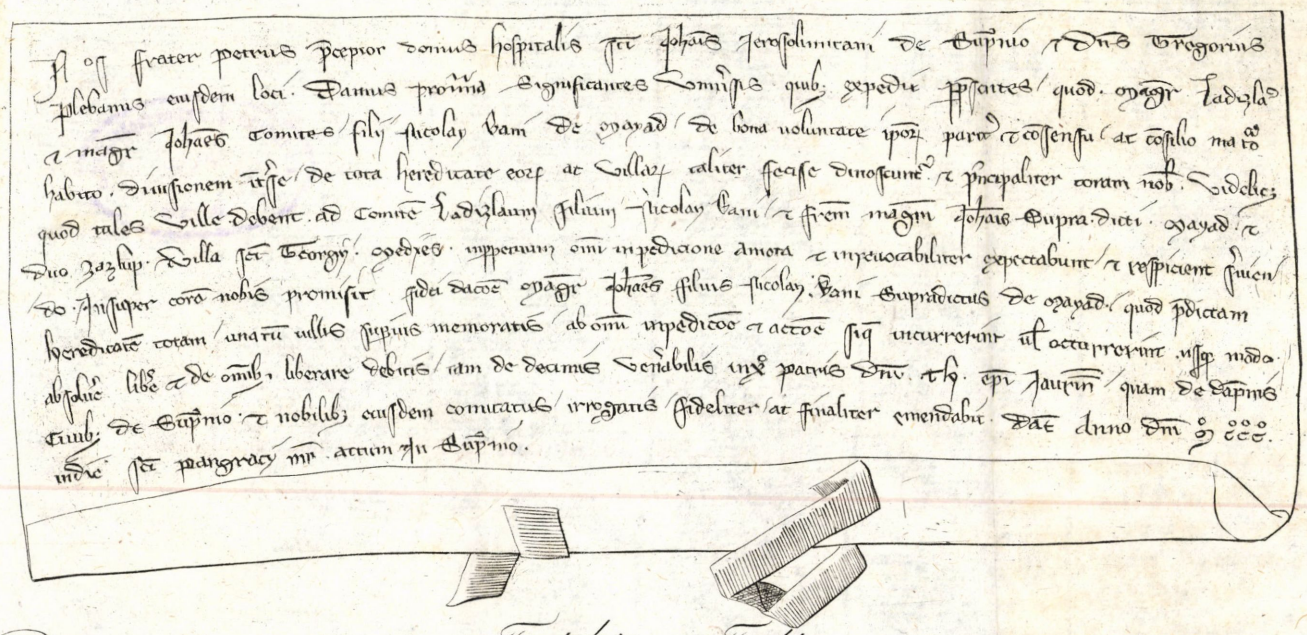
Kún László Király Óklevele évszám nélkül, mellyben Belusfi Belus Birónak Predynmyh, Juretina és Musuna birtokokat ajándékozza. —— Továbbá; Péter, a' Sopronyi Kórház szerzetes Monostorának Elöljárója, és Gergely Sopronyi Plébánus előtt 1300-dikban költ Osztálylevele a' Guthkeled Nemzetségnek, egy Réz Táblával.

1.

„Nos Ladislaus. dei gracia Rex Hungarie significamus tenore presencium vniuersis. quod ob no-

Nos Lad. dei gra rex hungr. significam[us] tenore p̃sencium omnib[us] q̃ ob notam infidelitatis quam Symon filius Balamos incurrit & n̄ram maiestatem manifeste tres & eccto regallo macum magro moys & nos p̃dc̃ p̃sumsit quasdam possessiones p̃tin magri moys & Symon Gnotaty predyum[?] furetna & Mussina vocatas ab eisdem auctoritate cōmiti Golus filio Golus duximus offendas. Ide volumus q̃ nullus eundem ratione dict[a] possessionum p̃sumat molestare. — Dat[e] in Zolth sito die s[an]c[t]e Regis. 62.

Ego frater petrus p̃cptor domus hospitalis s[an]c[t]i Johan[n]is Jerosolimitani de Supino & Dns Gregorius plebanus eiusdem loci. Damus p̃senti significamus omnib[us] quib[us] expedit p̃sentes quod. ogyagr Ladislao magr Johanes comites filij Nicolay Bani de ogyad de bona voluntate ipor[um] pare[n]t[um] & consensu ac consilio mat[ur]o habito. Dimissionem fecisse de tota hereditate eor[um] ac villar[um] ualiter sitas dinoscunt[ur] & p̃cipaliter coram nob. videlic[et] quod tales ville debent ad comites Ladislaum filium Nicolay Bani & fratrem magn[u]m Johan[n]is Supra dicti ogyad & duo Zaszlup. Villa s[an]c[t]i Georgij. ogyad[es]. impetuum omi impedim[en]to amota & irrevocabiliter exp[ed]ctabunt & respicient suum do. insuper coram nobis promisit fide data ogyagr Johanes filius Nicolay Bani Supradictus de ogyad. quod p̃dictam hereditate totam unacu[m] ullis supius memoratis ab omi impedim[en]to & actione siq[ui]s incurreret[ur] aut occurreret[ur] usq[ue] modo absolue libe & de omnib[us] liberare debet[us] tam de decima debita & debili[us] q[ue] partis Dni. & ep̃i Jauri[n]s quam de Sup[ri]mo Cuub. de Supino & nobilib[us] eiusdem comitatus irrogatis fidelit[er] ac finaliter emendabit. Dat[e] anno Dm̄ M. CCC. indic[tione] s[an]c[t]i Gangray mr. atrium p̃n Sup[ri]mo.

Tisztelletes, Tudós

Tamauf Theophilnak, a' Sopronyi Ágostai Vallásu Gyülekezet Prédikátorának,

jeles tudományu Férfiunak,

ajánlja

Horvát István

tam infidelitatis quam Symon filius Salamonis incurrit contra nostram maiestatem manifeste in eo quod erecto vexillo vna cum magistro Moys contra nos procedere presumsit quasdam possessiones ipsius magistri Moys et Symon prenotati Predynmyh Juretina et Musuna vocatas ab eisdem auferendo comiti Belus filio Belus duximus conferendas. Vnde volumus quod nullus eundem racione dictarum possessionum presumat molestare. Datum in Zolum quinto die sancti Regis Stephani."

2.

„Nos frater Petrus preceptor domus Hospitalis sancti Johannis Jerosolimitaní de Suprunío et Dominus Gregorius Plebanus eiusdem locí. Damus pro memoria, Significantes vniuersis. quibus expedít per presentes, quod. Magister Ladizlaus et magister Johannes Comites, filý Nicolay Baní de Mayad, de bona uoluntate ípsorum pariter et consensu, ac consilio maturo habito. díuisionem inter se, de tota hereditate eorum ac villarum talíter fecisse dinoscuntur. et principaliter coram nobis. Videlicet quod tales ville debent. ad Comitem Ladízlaum filíum Nicolay Baní, et fratrem magistri Johannis. Supra dictí Mayad. et duo Zazlup. et villa sancti Georgý. Medý es. in perpetuum omni impedicione amota et inreuocabiliter expectabunt, et respícient seruíendo. Insuper coram nobís promísít fideí dacionem Magister Johannes filius Nicolay. Baní Supradictus de Mayad; quod predictam Hereditatem totam, una cum uillis superíus memoratís, ab omni impedicione et actione si quam incurrerínt uel occurrerínt. usque modo. absoluere libere et de omnibus liberare debitis, tam de decimís venerabilís in christo Patris Domini. Th. (Theodori) episcopi Jaurinensis, quam de dampnís Ciuibus de Suprunío. et nobilibus

eiusdem comitatus, irrogatis, fideliter, ac finaliter emendabit. Datum anno domini M°C°C°C°. in die sancti Pangracy martyris. actum In Suprunio."

Mind a' két Óklevél íróhártyán íratott. Találtatik az előbbi a' Pesti Fő Oskola Gyűjteményében, 's egykor Pray György birtokában volt: Az utóbbik Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Táblabíró Úr Levéltárához tartozik. Kún László Ajándéklevele Nyilt (Patens) formában adatott ki, 's a' viasz petsét hátára nyomatott. Nagyságát a' mostanig egészen esméretlen kerékded formáju kis királyi petsétnek a' vékony pontotskák mutatják. A' Sopronyi Óklevél Privilegium, mellyről hártya pántlikán két leszakadott függő viasz petsét lóggott. Hogy ez a' Guthkeled Nemzetséget illeti, az a' rézbe vésetett, 's általam közöltetett más két Óklevélből kitetszik. Kún László kis Óklevele tsak három falut nyom.

Horvát István.

4.

Egy két szó a' Magyar nyelv ügyében.

Meguntam már részint hallani, részint olvasni azon kárhoztatók beszédeit 's írományait, kik édes anyai nyelvünk tsínosítóit, mivel azok között sok újszóalkotók vagynak, intik, kérik, sürgetik, hogy hagynának fel az újításokkal, mert, úgymondanak, ma holnap, ha a' lelkek általvándorlásáról gondolt tudomány (metempsychosis) igaz leendene, Árpád, Tuhutum, 's több katzagányos apáink lelkeik nem találnának Magyarokat, kiknek testeikbe költözhetnének. Igaz, hogy sok tudósaink (vagy tán helyesebb lesz az illyeket tudóskáknak nevezni) hogy honi mive-

mivelődésünkbe valamit vetni láttassanak, sok új, de helytelen szüleményekkel únatják a' honfit, 's kitsigázzák a' külföldi béketűrését, ki keleti eredeti nyelvünk tanúlására fordítja figyelmét, 's szorgalmát. De hát azért mindannyiszor keresztet vessünk-e magunkra, valahányszor új szót, vagy nyelvújítót látunk? távol légyen. Én úgy vélem, a' nyelv ollyan, mint a' pénz; ez mennél több kézen, amaz mennél több ajkon 's írótollon fordúl meg: annál inkább megfelel rendeltetésének, melly mindeniknél a' körűl vándorlásban (circulatio), a' nyelvnél a' gondolatok körűl vándorlásában áll. Hadd faragják nyelvünket, gyalúljanak régi szót, melly már szokásból kiment, koholjanak újat, mellyet az emberi ész a' gondolatok talpra nem eshető kifejezése tekintetében szükségesnek lát, azzal a' nyelv a' maga méltóságából nem veszít. Ez előtt harmintz, negyven évekkel, midőn Bartzafalvi Szabó a' maga *szótárával*, *írászával*, *böröndéjével* előlállott, ő ellene éppen illy rostálgatók támadtak, 's mi lett belőle? az, hogy a' melly szavai a' b. e. írónak az analogiával megegyeztek, mint *szótár*, *könyvtár*, azokat a' nemzet később észrevehetetlenűl bevette, a' nem használni valók pedig a' feledékenység díjára jutottak. Így a' mai új szók közűl is a' jókat lassanként beveszszük, minők: *szerény*, *erény*, *terv*, 'sa't. a' nem jók pedig magokban meg fognak avúlni.

Átkozni valamelly szót azért, hogy szokatlan, merő nevetség, mert így átkot kapna minden dialectus, melly azomban a' legmíveltebb nyelvekben is volt 's van, — átkoznunk kellene minden szót, mellynek reáviteles (relativus) értelme nints, 's e' részben nints igaza az 1832-dik év Sept. 9-kén költ Erdélyi Hiradónak, ott hol ezeket: *mákony*, *hódony* (opium, castoreum) érdekli, mellyek relative tsak a' gyógyítóra értelmesek.

De azért tsekély véleményem szerént nem tartom szükségesnek, hogy némelly meghatározó kifejezések 's tudományok nevei helyett újakat tegyünk tsak azért, hogy azok Magyarúl legyenek.

Physica, *Philosophia*, *Theologia*, *Mathesis*, *Astronomia* mind megmaradhatnak, 's nyelvünknek éppen nem ártanak; meghagyták ezeket nyelveikben a' legmíveltebb nemzetek is, a' Deák, Német, Olasz, Frantz, Ángoly. Ha mind új Magyar neveket alkotunk is ezeknek, azért többre nem megyünk. Legfeljebb is tsak a' leírásokat kell ezeknek változtatni nyelvünk természete szerént, hogy kezdő nevendékink ne legyenek kénytelenek az egy *Physica* szó kedvéért Ph-t, vagy Φ-t 's y-t vagy v-t tanúlni. Ennyit változtatott ezeken minden nemzet, p. o. a' Latin a' Φυσικῆ-ből, Physicát; a' Ἱστορια-ból Históriát; a' Frantz Histoirét; a' Német Phyſikét tsinált; — írjuk mi is így: Fizika, Mathezis, 's a' t. De miért is akarnánk ezeket nyelvünkből kiküszöbölni? legalább ezen eredeti Görög nevei a' tudományoknak mindég hálásan fognak bennünket emlékeztetni azon ditső nemzetre, melly ezeknek dajkája volt. —

Azomban tsak azon esetben tartom ezeknek meghagyását szükségesnek, ha az említett tudományoknak honi nyelvünkön érthetőbb, 's alaposabb neveit nem tudnánk alkotni, vagy ha egészen kimerítő határozatú szókat nem találnánk reájok nézve, mert a' definitióknak 's terminologiáknak egészen ki kell merítni, a' mit definiálnak, külömben Pláto emberéhez fognak hasonlítani. De Theologiából Istenészetet alkotni nem jó. Az *ász ész* mindég valamelly dolognak hajhászóját, vagy kergetve keresőjét, ritkán vele bánót, még ritkábban őrjét jelenti, p. o. Vad*ász*, a' ki vadat; hal*ász*, a' ki halat; lov*ász*, a' ki lovat; kan*ász*, a' ki kant; n*ász* vagy n*ő*ász, a' ki a' legény számára nőt; madar*ász*, a' ki madarat; tyúk*ász*, a' ki tyúkot hajh*ász*; bornyaz*ész*, ökr*ész*, a' ki bornyút, ökröt őriz, ámbár hajh*ász* is egyszersmind; fűv*ész*, méh*ész*, kert*ész*, mív*ész*, rév*ész*, a' ki fűvel, méhhel, kerttel, mívvel, révvel bánik. Isten*ész* ezen analogia szerént nem jó, mert a' Theologus nem hajhász Istent, mint a' vadász vadat; nem őriz Istent, mint a' juhász juhot; nem

bánik Istennel, mint a' mívész mívvel. Tán tisztelt Prókátoraink is azért vállalták el inkább az Ügyvéd, mint az Ügyész nevet, hogy ne láttassanak az ász, ész végzettel azt árúlni el, a' mit az leginkább jelent, a' hajhászást, t. i. ügyet hajhászni, ámbár ügygyel bánót jelenthetne. — Ha a' Görög kifejezhette két szóból öszveűzött névvel ezt: Theologia, miértne mi is?

De úgy látom némelly nyelvfaragóink igen meg ászosodtak, észesedtek (ez utóbbi ugyan jó volna), midőn minden tselekvő Subjectumot *ászszal*, *észszel* tzímzenek, mint gyógy*ász*, szobr*ász*, lelk*ész*, tzukr*ász*. A' Lelkész ugyan jelenthet lélek őrzőt, de tsekély ítéletem szerént inkább lehetne így is lélekőrnek nevezni, vagy ha a' constructus státusba akarjuk tenni, mint a' Zsidó a' הלך נפש שמש מלך (mélek, sémes, néfes, chélek) segolált szókat változtatja így: malk, nafs, sams, chelk (p.o. תלכי נפשי שמשי מלכי malki, samsi, nafsi, chelki, királyom, napom, lelkem, részem,) lelkőrnek nevezni. Tzukr*ász* bánik ugyan tzúkorral, de nem jobb volna-e tzúkorárosnak nevezni? *κατ' αναλογιαν* gyógyszeráros. Lelkész, ha az *ász*, *ész* végzetet hajhászónak vennénk benne, inkább reá illene az ördögre, mert az lelket hajhász, ha pedig velebánónak vennénk, akkor egyátaljában nem jó lenne, mert bánni tsak a' tapintható dologgal lehet, mint a' mívvel, révvel. — Gyógyász, szobrász pedig tellyességgel nem jók, ugyanis: Gyógyász tenné az eddig úgy nevezett orvost, minthogy pedig az *ász*, *ész*, vagy hajhászót, vagy velebánót, vagy őrizőt jelent: Gyógyásznak is vagy gyógy hajhászóját, vagy gyógyőrt, vagy gyógygyal bánót kellene jelenteni, de ezek közűl egyiket sem jelentheti képtelenség, absurdum, nélkűl. Ez a' szó: *gyógy* beteget soha sem jelent, mivel így ezen régi ige: *gyógyítom* azt tenné betegítem, beteggé teszem. Minthogy pedig az éppen ellenkezőt jelent t. i. építem, egésségesítem, éppé egésségessé teszem, helyre-hozom, *gyógy*nak is ezt kell tenni:

ép, egésséges; gyógyász tehát azt tenné: egésségest hajhászó, egésségest őrző, egésségessel bánó, ezek pedig millyen képtelenek? kiki általláthatja, és így ezen szónál jobb ez is: betegész. Szobrász sem jó egy átaljában, nem hajhász szobort, nem őriz szobort, mert a' szobor el nem szalad, nem is bánik szoborral, mert szobor az, a' mit már kőből a' mívész kifaragott, miután pedig azt szobornak kifaragta, többé nem bánik vele, inkább lehetne hát kőésznek vagy kövésznek nevezni. Hát még *színész*ről mit mondjak? 's több illy új szavakról, mellyeket a' Német nyelv analogiája szerént koholgatnak némelly Literatoraink. Én azt mondanám, hogy nyelvünk tsínosításához ne fognának hozzá mintegy profánus kezekkel azok, kik a' keleti nyelveket, mellyekkel a' mienk atyafias, annál kevésbé, kik azok közűl egyet sem értenek. A' Nyugoti nyelvekkel a' mienknek legkissebb hasonlatossága sints, még úgy sem, ha némellyekben több dolgoknak nevei egyformák volnának is a' mienkben találtatókkal, mert két nyelvek atyafiságát nem az egyes egyforma szavak, hanem a' megegyező etymologiák 's beszédszabályok teszik; amazok tsak arra mutatnak, hogy a' két nemzet valaha együtt társalkodott p. o. hogy a' Tót nyelvben sok szó van, a' mi a' Magyarban is úgy hangzik, ez tsak attól van, hogy a' két nemzet együtt lakott, együtt társalkodott, nem pedig, hogy a' két nyelv, és így a' két nemzet is atyafias. A' Magyarnak beszédszabályai, etymologiája pedig egy nyugoti nyelvvel sem egyeznek, és így nem is szabad azoknak analogiájihoz szabni magunkat a' szók alkotásában, de a' keletiekkel e' tekintetben igen atyafias. Vegyük fel tsak az egy régi Zsidó nyelvet, és nézzük meg, milly sok beszédszabályai egyformák a' Magyar nyelvével?

1. A' Zsidó nyelvnek éppen úgy, mint a' Magyarnak, a' birtokot jelentő characteristicáji ragasztékok, még pedig mind a' két nyelvben négy rendűek, 's tizenkét félék, egy egy rendbe három tartozván a' három személyek szerént.

2. A' Magyarban is a' jelentő mód egyes harmadik személye az ígék törzsöke, mint a' Zsidóban.

3. A' Magyarnak jelenvaló ideje is jelent három időt, elmúltat, jelenvalót, jövendőt, mint a' Zsidónak jövendő ideje, és a' Görögnek aoristusa p. o. *ha segítségére nem megyek, elvan veszve*, e' helyett: ha segítségére nem mentem volna, elveszett volna, és e' helyett: ha nem fogok segítségére menni, el fog veszni.

4. A' Magyar is él az úgy nevezett Status constructussal, 's éppen úgy, mint a' Zsidó, a' mint már feljebb említém.

5. A' Magyar is, mint a' Zsidó, használja a' dages általi assimilátiót öszveolvasztást p. o. a' Zsidó a' נִתֵּן (nintén, teszszük, tennifogjuk, tettük) szót öszveolvasztja így: נִתֵּן, a' Magyar is ezt teszni fogjuk, öszveolvasztja így: tenni fogjuk.

6. A' Magyarban is vagynak nyugvó betűk, mellyek néha nyúgosznak, néha mozognak, mint a' Zsidóban p. o. a' Zsidóban nyugvó betű a' ו (vau) ez néha nyugszik, néha olvastatik p. o. וְדֶרֶךְ (vedérek) itt olvastatik a' *vé* וּבְדֶרֶךְ (ubderek) itt pedig nyugszik az *úban*. A' Magyarban éppen így: szó, ló, itt nyugszik a' *vé;* szovam, lovam, vagy szavam, lovam itt mozog, mert így kellene lenni a' törzsökének lov, szov, — *fenyő* itt nyugszik a' *v* az őben, *fenyves* itt pedig mozog vagy olvastatik.

7. A' Magyarnak is vagynak henyélő betűi (otians) mint a' Zsidónak, p. o. a' Magyarban: *juh*, *méh*, *éh*, itt a' *h* ótiál, henyél, *juhok*, *méhek*, *éhes* itt pedig munkás. A' Zsidóban is אֱלוֹהַּ itt henyél, אִשָּׁה itt is henyél a' ה, — אֱלֹהִים (elohim) itt munkás. —

8. A' Verbumok, ígék formái a' Magyarban is szinte mint a' Zsidóban hétfélék, p. o. A' Zsidóban Kal, Níphal, Piel, Pual, Hiphil, Hophal, Hith-

pael. A' Magyarban is tselekvő, szenvedő, nyugvó, (neutrum) vagy közép, kezdő, magáravitt, meghagyó, gyakorló forma, mint ütöm (tselekvő), üttetem (szenvedő), megyek (közép), fejéredem, etzetesedem (kezdő), mosdok (magára vitt, reciprocum), elvitetem (meghagyó), mondogatom, veregetem (gyakorló).

9. A' Zsidó sem változtatja ejtéseken a' mással érthetőt a' magában érthetővel éppen úgy, mint a' Magyar.

10. A' Magyar is feltseréli néha a' betűket, és fogásokat egymással, mint a' Zsidó, p. o. a' Magyar ezt: teher, néha így teszi tereh terh, terhet vagy tehert, a' Zsidó is הִתְשַׁמֵּר hitsammér, néha így teszi הִשְׁתַּמֵּר histammér.

Illy hasonlatosságokat a' Magyar és a' nyugoti nyelvek között nem találunk, megbotsáthatatlan hát nyelvünket azoknak analogiájihoz szabni. Ha azokhoz szabjuk eredeti nyelvünket: úgy vége; hossza nem lesz az *ász észeknek*, legalább is fele szótárainknak azokból fog állani. Igy minden *erbe* végződő Német szót, ha az tselekvőt jelent, minden *tor*ba végződő Latán, minden γρος ba végződő Görög szót (mert a' Görög nyelv sem keleti nyelv tulajdonképpen Asiára nézve, honnan mi származtunk) a' Magyarban *ász*, *észszel* kellene tzímzeni, így a' Görög γηοργος, χειρεργος, πανεργος, κακεργος, ενεργος földész, kézész, mindenész, roszász, benész, a' Deák Curator, Molitor, Debitor, Gladiator, 's a' t. gondász, indítász, vagy lázítász, adász, kardász, a' Német Kutſcher, Mahler, Sattler, Schöpfer, kotsész, festész, nyergész, teremtész lennének éppen úgy, mint: Schäfer, Juhász *), mert a' Német *er* végzettel egy jelentésűek a' Latán 's Görög idioma szerént az említett végzetek. Hát már minden tselekvő Subiectumot tsak *ászszal*, *észszel* tzímezzünk? vagy

*) Hogy az *ász*, *ész* leginkább hajhászót jelent, megtetszik ezen szavainkból is: menjünk bengészni (bengéket, szőlőbengéket hajhászni) eprészni, nyúlászni, agarászni, rakászni.

tán nints más characteristicánk? hát a' *gyártó*, hát a' *nok* mire való? p. o. kerékgyártó, szíjgyártó, kötélgyártó, szónok, írnok, tárnok, 's a' t. Az a' különös, hogy az illyeneket: *gyöngyhalászat* (lásd *Világ ritkaságai* tzímű könyv) nem igazítják meg, holott ez éppen olly képtelen, mint kőkeresztfa, — ezt kellene már igazán gyöngyészetnek nevezni.

Költészet, *költész* mit tesz? tán azt jelenti, a' ki a' költővel bánik, vagy azt őrzi, vagy azt hajhászsza, — nem költész, hanem költő, nem költészet, hanem költői tudomány, — vagy költés költemény, — de nem az a' költemény, a' melly jön ettől: *fingere*, mert így Poëta lesz a' tzigány is, midőn nem mondom elméskedik, 's nem lelleményes eszéért, mert ez ismét Poëtai tulajdon, hanem midőn hazudik. Poëta az, a' ki ποιει teremt gondolatokat t. i. és igasságokat; igasságokat is mondom, mint Horátz, Juvenalis, sőt mint minden Poëta, mert a' régi Poëták mesés előadásai is, mint a' Virgil fámá málumja 's a' t. nem hazugságok, hanem az alattok lappangó igasságok felöltöztetett előadásai, — a' Poëtához nem illik a' hazugság. Én ezt: *költő* nem a' fingendo húzom le, hanem ab excludendo, kiköltésről, hogy tegye a' gondolatok kiköltőjét a' tojásoktól vett hasonlatosság szerént, mint a' szerelmekről is mondja Anakreon egy ódájában: ὁ μεν πτερῦται ὁ δε ἡμιλεπτος ἠδή ὁ δ' ωον εχιν ακμην, emez már szárnyas, emez pedig már félig kiköl, amaz még tsak tojás. De mind e' mellett is jobb volna a' Görög Poëta szó szerént a' Poëtát magyarúl teremtőnek, mint költőnek nevezni, tsak az Isten teremtői nevével ne jőne öszveütközésbe.

Szükségtelen továbbá az idegen nyelvekből szokás által bevett szavakat is, míg helyettek anyai nyelvünkön igazán jókat nem alkothatunk, kivetni. Jobb a' régi jó, mint az új roszsz. Az úgy sem lesz soha, hogy minden idegen szóktól tiszta nyelvünk legyen, mert kitudja, hogy a' már eredetieknek vélt régi szavaink közűl is mennyi lehet idegen, mellyeket párdutzos apáink a' velek egy idejű

nemzetektől vettek? — Eredeti nyelve tsak eredeti lénynek lehet, valamint eredeti gondolatja is. Eredeti gondolátja 's nyelve tsak az első embernek volt, kibe a' teremtő midőn életnek lehelletét lehelleni mondatik, én úgy vélem, úgy kell azt magyarázni, hogy egyszersmind gondolkodó tehetséget is lehellett akkor belé, mivel mint a' lehellet a' testnek, úgy a' gondolkodás a' léleknek táplálója. Hanemha valaki azt találná feszegetni, 's megtudná mutatni, hogy a' Magyar nyelv volt az első nyelv a' földön, úgy tán inkább kiküszöbölhetnénk nyelvünkből az új szavakat, de még így sem, mert bírhat ollyannal a' leány, a' mivel az anya nem bír. Ha minden idegen eredetű szót kiakarnánk zárni nyelvünkből, úgy minden nyelvet tövestől megkellene hánynunk, vetnünk. Hány nyelvben van ugyanis egyformán ez: *zsák* Zsidóúl שַׂק (szak), Görögül σακκος, Magyarúl *zsák*, Németűl *sack*, Rátzúl *dsak*.

Nem ártana még az új szók alkotásában arra is figyelni, hogy valamelly dolognak és személynek a' maga mívétől adnánk nevet, mert ez is természete nyelvünknek, p. o. a' Magyar a' kutya szóllását azért nevezi ugatásnak, mert így hangzik *ug, ug*, a' bornyú szavát bőgésnek, a' matskáét nyávogásnak, vernyogásnak, a' madarakét tsitserélésnek, a' lúdét gágogásnak, a' katsáét sápogásnak, a' disznóét röfögésnek, a' tyúkét vatyogásnak, a' kulatsét kotyogásnak, a' koppanást, kongást, harsogást azért nevezi így, mert mind ezek éppen így hangzanak, így jutnak el a' fülhöz, és azt, hogy nemzetünk talán egy idős a' világgal, hogy egy az emberi törzsöknemzetek közűl, semmivel inkább vítatni nem lehetne, mint azzal, hogy illy természetes elnevezéseket benne igen sokat találunk. Ezen természetességét még a' későbbi elnevezésekben is fenntartá nyelvünk, p. o. a' pípát azért nevezte pípának, mert midőn a' füstöt szívja az ember, illyen formán hangzik az ajaka *pip pip*, — de száz meg száz szava van illyen a' Magyarnak, mellyeket énnekem itt

előhozni sem tzélom, sem időm. — Tsak azért jegyzém ezt meg, hogy új szavaink alkotásában erre is figyeljünk, 's mindég tsak az analogiákat tekintsük. — Talán jobb lesz e' szerént hát a' hideglelést inkább *ráznak* nevezni, mint láznak, mert ráz; a' kólikát kellene inkább láznak nevezni, mert az már egész belrészünket lázba hozza, fellázítja, de a' hideglelés nem, legalább nem mindenik, p. o. a' mindennapos hideglelés, nem hogy lázt tsinálna az emberben, de néha le sem fekszik miatta; — a' határozó neveknek pedig, mint feljebb megjegyzém, közönséges kimerítést kell tenni a' határoztatandó dologra nézve, úgy hogy az egészen reá illyék arra, már pedig ez: *ráz* egészen rá illik minden hideglelésre. Ha pedig valaki ez ellen azt mondaná: azért nem jó lesz a' hideglelést ráznak nevezni, mert *íge* is van *ráz*, azt útasítom az 1833-ki hasznos múlatságokban a' második fél év 48-dik számja alatt ki jött *Magyar nyelv* tzímű tzikkelyre, egyébbaránt is valamint *zár* (obserat) lehet *íge* és *zár* (sera) magábanérthető, így lehet *ráz íge*; és *ráz* magában érthető. —

Ámbár pedig én únom hallgatni azoknak üres fetsegéseiket, kik minden meggondolás nélkül szeme szöktébe minden új szót kárhoztatnak, ámbár le nézem a' neologia tsakos elleneit éppen úgy, mint azon sensualis öregeket, kik sajnálván, hogy tőlök elrepült az ifjúi kor, egész tanításokat tartanak arról, minő Istenfélő volt a' világ az ő ifjúságokban? mindazáltal azt mondom, hogy szerfelett újítni sem kell, nem jó mindenben az újítói szellemtől elragadtatni, 's valamelly munkát tsak azért, mert új szavakkal rakva nints, tudatlan, vagy ízetlen munkának nevezni (mert némelly hegyke nyelvfaragóktól hallék már több illy ítéleteket). — Bizonyomra mondom, mindég kellemesebbek lesznek szívnek, fülnek, 's mindég több észjelt fognak mutatni a' mesterkézett új szavaktól üres Tsokonay 's Kisfaludy Sándor versei, mint sok nyelvprittyel rakodott velőtlen hangzatkák.

De különösen viszsza is tetszík az, midőn valaki legkissebb elmeszüleményét is új szavakkal akarja tarkázni azon valódi okból, mint hiszem, hogy az újságon kapó világ majd kapni fog az ő új szellemű munkáján is. — Azt az okát mondja ugyan mindjárt némelly illy újító ennek, hogy szűk a' Magyar nyelv (mert szó a' mi szó, tsak jó valami forrásból, vagy folyamból malmunkra hozni a' vizet): de kérem tapogassa meg az illyen elébb a' maga homlokát, 's talán meglátandja, hogy az ő esze, 's költői tehetsége szűk, nem a' Magyar nyelv. A' melly nyelvnek minden gondolható constructióra elég beszédszabályai vagynak, az nem szűk, 's onnan, hogy némelly dolgok kifejezésére még szó nints, a' nyelv szűk voltát következtetni nem lehet, mert az a' nemzet, kinek még elég szavai nintsenek, mert nem is volt még eddig reá szüksége, majd ha azon dolgokra, gondolatokra rá szorúland, talál is azokra neveket. Nem szűk, nem olly szűk legalább, mint némellyek vélik, a' Magyar nyelv, hogy volna szűk? midőn benne egy tselekedetet p. o. a' megverést ötvenféleképpen lehet, mint utána jártam, kifejezni, úgymint:

irgalmas verések:

megverni,	megnadrágolni,
megugratni,	megabajgatni,
megtántzoltatni,	megriasztani,
megütögetni,	megbúbozni,

irgalmatlan verések:

megpüfölni,	megzsákolni,	meggyúrni,
megnádolni,	meghagyni,	meggyomrozni,
meghátolni,	megkenni,	megkínozni,
megpáholni,	megtanítni,	megtérdelni,
megpántolni,	megdögönyözni,	meglazsnakolni,
megpuhogatni,	megdömötzkölni,	meghányni,
megnyakalni,	megzaklatni,	meggázolni,
megagyalni,	megkoppasztani,	megdöngetni,
megtagolni,	megadni neki,	megabrakolni,
megrakni,	megegyelni,	megnégyelni,

megtörni, megegyengetni, helyén hagyni,
megtépni, megpiszkolni, keresztfiává tenni,
megmejjeszteni, megtisztogatni,

rajtahagyni a' keze szennyét,
megtanítni vas kesztyübe fütyölni,
megtanítni a' Magyarok Istenére,
megtaposni körülte a' földet.

Meglehet ugyan, sőt igaz, hogy nints több a' Magyar nyelvben, a' mit illy sokféleképpen ki lehetne tenni, mellynek oka (nem egészen ditsekedésre méltó ugyan, de igaz) az, hogy a' Magyar hamar ígéri 's ha ígéri, nem is marad adós az ütlekkel, de azért több szavaink is vagynak ollyanok, mellyek ugyan azon egy dolgot fejezik ki. Már pedig nem az a' nyelv szűk, mellynek ugyan azon dolog kifejezésére több szavai vagynak, hanem az, mellynek egy szava több dolgott is jelent, mint a' Zsidó nyelvben, hol נֵצַח azt is teszi: örökkévalóság, azt is; győzelem; נֶפֶשׁ lélek és dögtest 's a' t.

A' ki pedig a' hoszszas, de jó értelmű Magyar szókat mind tsonkázni akarja azon okból, mivel azok, mint ő véli, a' mértékes verseknek akadályára vagynak, olvassa meg b. e. Fazekas Mihály kisded *Lúdas Matyiját* 's pirúljon el.

Nem azt akarom vítatni, mintha átalános bővsége volna nyelvünknek, mert tudom, hogy sok gondolat kifejezésére kevés, némellyekéré pedig semmi szót nem találunk, hanem tsak azt, hogy ha a' megveresről, ezen alatsony tárgyról, egész Carment, még pedig jeles Carment lehet írni, mint ezt az említett Fazekas Mihály bebizonyítá: hogy valaki Poeta legyen nem elmúlhatatlanúl szükséges arra, hogy tsupán szebb 's felségesebb tárgyakról, ragyogó szemekről, tejszín artzról, háborúról 's a' t. írjon, mert hiszem, hogy a' ki kisebb tárgyat szépen le nem tud festeni, nem tud az nagyobbat is. A' festői remeket szintúgy lehet tsudálni egy kis nefelejts alakjában, mint egész tájak másolásában, valamint

megfordítva egy, két barna szemöldökről faragott hangzatka senkit Poetává, annál kevésbé grammatizálóvá nem tesz, mert így Poeta minden, kinek lelke valamelly előtte kedves ideán elragadtatik, minden szerelmes, 's minden még a' legalábbi tsikós is, ki szerelmes képzetiben merengve a' kökénybokorra néz 's elkezdi:

kék a' szemed mint a' kökény
kedves babám! szeretlek én. —

's az a' különös, hogy az illyen együgyű, de természetes és szép érzelgőktől az új szokatlan szót el nem fogadnák a' Sonettek írói, ők pedig azt kívánják, hogy két három sor versért just nyerjenek alaptalan szavakat a' nemzet nyakára tolni; az Istenért! mi lenne így a' Magyar nyelvből! *bábel* 's azt fogná rá mondani nemzetünk Geniusa, a' mit a' bábel tornya építőire mondott az Isten 1. Mós. 11: 7. *nosza szállyunk alá és zavarjuk meg az ő nyelveket*, 's mi lenne következése a' nemzeti egységre törekedésnek? az a' mi a' Protestansokra nézve a' Concordiae Formulának t. i. általános külön szakadás. Ezeket a' kontár grammatizálókhoz.

A' kik pedig több, kivált a' mienkkel atyafias keleti nyelvekben jártasok lévén, a' keleti beszédmód természetét értik, azok alkossanak új szavakat; a' mi kötelességünk azokat, ha jók, 's okoknál fogva azoknak helyes voltokról meggyőzettetünk, bevenni és használni, ha bár azok eleinte szokatlanoknak tetszenének is. — Sokszor beszélt mi hozzánk hiában a' dajka tsetsemő korunkban, mi tsak mosolyogtuk őt először, még is utóbb elpetyegtünk utána. — Így eleinte tsak bámúljuk 's mosolyogjuk az új szót, mellyet kiejtnek a' tanúltabbak, de utóbb magunk is fogjuk azt gagyogni.

Építsen kiki úgy, a' mint tud, küzd az idővel
A' Bölts mestertől rakatott ház; ám de magától

Öszverogy a' hitvány viskó, melly rosz alapon áll.

Óhajtanunk kell, hogy a' Magyar Tudós Társaság az újított nyelvnek elkészített, vagy az elkészűlendő 's

lehetségig tökélyes grammatikáját 's szótárját minél elébb közölje velünk, hogy az idegen nemzet tagjainak tanításában ezer szövevényekbe ne akadjunk-fel honi nyelvünkben. —

Édes János,
Színi Segéd Pap a' Tornai
Ref. Egyházi megyében.

5.

Valami az Időjárásról.

A' Temesparton Junius 9. 1834.

Kedves barátom! — Az utólsó Leveledben fel-szóllítottál, 's egyszersmind meg kértél, hogy a' Temesi Bánság mezei gazdaságáról, főképpen ez idéni télről, egy pár sorral tudósítanálak. A' barátságos kérésednek helyt adván, kivánságodnak e' képpen felelek meg: — Az ügyes mezei gazdákat, 's a' figyelmetes marha tenyésztőket a' mult tél nagy aggódásba hozta, annak természet felett való lágysága Decemberben és Januárban a' takarmányra, és a' marhákra nézve káros volt. A' mult évi szárazság miat az életben semmi fü Nem be nem takarult, a' szalmát pedig a' lágy időben inkább láb alá taposta kivált az ég alatt telelő Gulyabeli marha, mint sem megette volna; azért a' marha elsoványodott annyira, hogy kikelés felé még szénával se lehetett annyi erőt neki adni, hogy tulajdon erejétől felkelhetett volna. Igen kevés marha birtokos volt ez idén, ki leg nagyobb aggódás és félelem nélkül telelhetett ki. Ha az ügyesebb Gazdák sóbeli adatok által Marhájokban az emésztést elő nem mozdították, bizonnyára még károsabb ki menetelt tapasztaltak volna. Valamint a' December, úgy a' Január is gyenge lévén 's a' Veteményekre alkalmatos meleg idő egész Februárius első feléig termékenységet mutatólag ki nyúllott, minden Gazda reménlette a' tavasznak korán való belépését, ugyan azért

a' marhának kiki elegendő szalmát adatott, hogy abból válogatva ehessék, de bezzeg meg tsalatkoztak az ide való Gazdák, mert már a' Februárnak második fele kemény, tartós, száraz, és tiszta napfényü fagyokkal állott-be, 's eltartott Mártzius feléig: de ekkor sem nyerhettek meleg nedves időket, hanem hó zivatarokkal vegyes hideg napokat. A' marha most már a' szalma szüke miatt koplalni kéntelen volt, széna és szalma nem létében több tehetős marha birtokosok kéntelenek voltak marhájikat a' legelőre ki botsátani. El gondolhatod, Barátom! minő könnyes szemmel nézte a' szorgalmatos Gazda a' lábáról le esett elbádgyott marháját, a' hasas teheneket dorongokkal kellett emelgetni, a' melly osztán okozta, hogy többen a' Bornyujokat elvetették, de sokan annyira el is gyengültek, hogy magokat a' felemelés után sem birván, végtére éhtlen elvesztek.

Meg érkezvén a' sok sohajtozások között óhajtott Aprilis-is, azt lehetett gondolni, hogy majd az a' legelőkre nézve melegebb napokkal bíztatja a' mezei gazdákat, de ebben is sokan megtsalatkoztak, mert tsak 13-dik felé lehetett a' marhát a' kopár legelőre ki botsátani, mivel eddig az is havas és hideg esőkkel búsította tsak a' Gazdákat, de bezzeg ezen 13-dik felé kedveskedő meleg napokat hamar egy hideg északi széllel jövő eső tette veszedelmessé, mert az elbádgyott gyenge marhát az eső a' puszta hajléktalan legelőkön érvén, annyira meg rongálta, hogy többnek elveszni kellett. Hány szopós bornyu lett ezen zivataros időnek áldozatjává, le sem irhatom. Barátom! elégedgyél meg, ha azt mondom: hogy a' bánsági marha tenyésztésre e' folyó 1834 esztendei tavasz nagyon káros volt, mert a' Teheneknek a' takarmány szüke miatt tejek nem lévén, sok bornyunak elveszni kellett. Máskor, ha időm leszen, foglak a' bánsági mezei Gazdaság egyébb ágairól-is tudósítani. Vedd kedvesen addig is ezen rövid írásomat, maradok hiv barátod.

Port.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2. fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

„Hogy lehetnének a' PALÓTZOK — így fog bizonyosan az egész Tudós Sereg az oskolában nyert tanítás után fölszólamlani — ARAMAEUSOK, az az: SYRUSOK? — Hiszen az ARAMAEUSOK és SYRUSOK bizonyosan SEMITA Népek voltak. Mósesnél (Genes. X, 22. 23.) világosan mondatik: „*Filii SEM; Helam, et Assur, et Arphacsad, et Lud et ARAM. Et filii ARAM; Hus, et Chul, et Gheter et Mas.*“ — Hiszen az ARAM, vagy HARÁN Tartományba CHASDIMBÓL ki vándorlott TERACHRÓL beszéli ismét (Genes. XI, 26. 27.) Móses: „*Et vixit TERACH septuaginta annos, et genuit Abran, Nachor et HARAN. Et istae generationes TERACH: TERACH genuit Abram; Nachor et HARAN, et HARAN genuit Loth.*“ Ezek mind a' Sidó Népnek Ösei valának. — Hiszen a' Vulgátában és a' LXX. Tolmátsoknál (Moses, Genes. XXII, 20.) nyilván mondatik: „*His ita gestis, nuntiatum est ABRAHAE, quod Melcha quoque genuisset filios NACHOB fratri suo; Hus primogenitum, et Buz fratrem ejus, et CAMUEL PATREM SYRORUM.*“ A' Görög Ó-Testamentomban e' helyen: „*Πατέρα Σύρων*“ áll. — Hiszen, ha mind

ezek nem találtatnának is a' Szent Írásban, van ARAMAEUS, az az: SYRUS nyelvü igen régi Biblia, mellynek nyelve rokon a' SIDÓ és CHALDAEUS Semita Nyelvekkel. Egészen más nyelvek ezek, mint a' PALÓTZ NYELV. — Nem sült eszelősség-e tehát ARAMAEUSOKKÁ és SYRUSOKKÁ tenni a' PALÓTZOKAT?" — Beszéljen, a' mint neki tetszik, az egész Világ Oskolája: Recensens magát Mósest és más szinte hiteles Kutfőket fogja beszéltetni, 's ha eltéved, a' mi tsak emberi gyarlóság lenne, vagynak a' Magyar Hazának is tisztán látó Tudós Férfiai, kik igyekezetét a' helyesebb ösvénybe viszsza fogják utasítani. Minden esetre előbb, mint sem okait előszámlálja, a' Keresztyén Világnak két Evangyelistáját, úgy mint Szent Márkot és Szent Mátét fogja az Olvasók előtt szólatni, kik az Oskolánál bizonyosan jobban tudták és tudhatták, kik voltak az ARAMAEUSOK, az az: SYRUSOK. Tsak azt érénti előbb Recensens némi némü utasításúl, hogy a' Szent Irás helyeit deák nyelven, melly nyelv közöttünk esméretesebb, Walton Biblia Polyglottájából fogja mindenütt föl hozni.

Szent Márk Evangyelista (VII, 24—26.) beszéli az Üdvözítő Jézusról: „*Et inde surgens abiit in confinia TYRI et SIDONIS: et ingressus in domum, neminem voluit scire, et non potuit latere. Audiens enim mulier de eo, cujus habebat filiola ejus spiritum immundum, intrans procidit ad pedes ejus. (Erat autem mulier HELLENIS, SYRO-PHOENISSA genere.) Et rogabat eum, ut daemonium ejiceret de filia ejus.*" Ugyan ezen történetet Szent Máté Evangyelista (XV, 21—23.) így adja elő: „*Et egressus inde Jesus, secessit in partes TYRI, et SIDONIS. Et ecce mulier CHANANAEA a finibus illis egressa, clamavit ei, dicens; Miserere mei, Domine, fili David: filia mea male daemonizatur.*" Épen azt a' Krisztus eránt bizodalommal teljes Aszszonyt tehát, kit Szent Márk SYRO-PHOENISSA néven emleget, Szent Máté CHANANAEA Aszszonynak nevezi, a' mit, ha

úgy

úgy nem volt volna a' dolog, semmi esetre sem tett, 's a' köz tudományért nem is tehetett volna az Evangyelista. Szent Márk ugyan a' SYRO-PHOENISSA Aszszonyt ezen nemzeti néven kívül HELLENIS néven is nevezi, a' mit a' Görög Szentírásnak későbbi Fordítója és az Arabs Fordító „GRAECA" szóval tettek ki: De a' Vulgáta, a' Syrus és Aethiops Fordítók sokkal hívebben ezen Aszszonynak GENTILIS, a' Persa Fordító pedig ETHNICA tzímet tulajdonítottak. Ezt igen derekasan tselekvék, minekutána a' HELLEN szó igazi jelentésénél fogva többet nem tészen a'Magyar „NEMZETSÉGEK" szónál; minekutána e' nevezet a' több NEMZETSÉGEKBŐL állott PHILISTAEUS Nemzetet mintegy megkülönböztetve illette. Nem Recensens állítja ezt, hanem ezt már a' Görög Ó-Testamentomnak egyik Fordítója vallotta. Isaiásnál (IX, 11.) mondatik a' Sidó Kutfőben: „*ARAM ab oriente, et PELISTIM a retro.*" A' Görög így fordította ezeket: „*SYRIÁT napkeletről, és a' HELLENEKET napnyugatról.*" A' Syriában született Flávius Jósef is (Antiquit. Libro XVII, cap. 11.) írja: „*Nam GAZA et GADARA, et HIPPOS* (ezek Philistaeus Városok valának) *fuere HELLENICAE Civitates.*" Ugyan Szent Theodoretus (Opera. Halae, 1769. 8° Tomo I, vol. I. pag. 313.) tanítja: „*Derelicti sunt nihilominus et JEBUSAEI, et CHANANAEI, aliaeque GENTES ALLOPHYLORUM* (ez a' Philistaeusoknak nevük a' Görög Szent Írásban), *et habitarunt cum Israele: hujusque figurae veritatem reperire licet. Non enim omnes salutare verbum receperunt, sed quidam tam ex Judaeis, quam HELLENIBUS restiterunt indurati, in iisdem tamen urbibus et pagis NOBISCUM habitantes: quos siquis JEBUSAEOS, CHITTAEOS et CHANANAEOS appellarit, non erraverit.*" Így Szent Márk a' SYRO-PHOENISSA Aszszonyt a' HELLENIS név által is PHILISTAEA Aszszonynyá tészi. E' két Evangyelista tanutétele nem inthette volna-e

az Oskolákat, hogy a' SYRUS Nép PHILISTAEUS Nép volt?

Menjünk már a' Két Evangyelista tekéntetétől körül vétetve a' leghitelesebb Kutfőkhöz, 's lássuk, mit mond Móses, mit a' többi Szent Könyvek először is az ARAMAEUSOKRÓL. — Mósesnél (Genes. X, 22 — 23) igen is ezek találtatnak: „*Filii SEM; Helam, et Assur, et Arphacsad, et Lud, et ARAM. Et filii ARAM; Hus, et Chul, et Gheter, et Mas.*" Van itt ugyan ARAM név: De mi köze lehet ennek a' gyermek névnek az ARAMAEUS Nemzettel? Móses nem mondja itt egy szovatskával is, hogy az ARAMAEUSOK ettől az ARAMTÓL, Semnek fiától, nyerték nevüket, mint SEMRÓL, ezen ARAM Attyáról, (Genes. X, 21.) említi: „*Etiam ipse PATER omnium FILIORUM HEBER.*" Továbbá SEM gyermekeinek neveik mind egyes számban és nem a' többes számban vagynak, 's hogy azok fiui nevek, bizonyos ARPHACSAD nevéből, kiről (Genes. XI, 10.) írja Móses: „*SEM filius centum annorum* (az az: száz esztendős korában), *et GENUIT ARPHACSAD duobus annis post diluvium.* „Ezek után rendre elő számlálja Móses Arphacsad mindegyik maradékáról, hány esztendős korában NEMZETT gyermeket, 's meddig élt mind egyik. Hogy láthat ezekben akárki is NEMZETEKET és NEMZETI NEVEKET? Magosabbra tzélozott itt Móses, mint sem a' puszta História. A' meg igért MESSIÁS eredetét adta nagy gonddal elő, 's munkáját pontosan is használta Szent Lukáts Evangyelista (III, 23 — 38) JÉZUSNAK EREDETTÁBLÁJÁBAN, mellyben ÁDÁMIG fölmegyen, 's mellyben ARPHACSAD és ennek maradékai is meg említtetnek. — Sőt, tegyük tsak föl, hogy SEM gyermekeinek neveik NEMZETEKET jelentenek, azonnal Mósest e l l e n m o n d á s b a tészszük ön magával. ASSUR is előszámláltatik SEM gyermekei között. Hát SEMITÁK valának az ASSURIAK, az az: ASSYRIUSOK? Ez következnék a' föltételből igen is. Azonban, az ASSURIAK ugyan Móses sze-

rént (Genes. X, 6 — 11.) CHAMITÁK is voltak. Nem lehet, nem kell, nem szabad vaktában magyarázni Móses sorait, mert ezekben szoros összefüggés vagyon. Hasonló ellenmondás több is következnek a' CHAM és SEM maradékai neveiknek összehasonlíttatásaikból, minthogy tudva levő dolog, hogy több egyenlő nevek találtatnak mind a' két Eredettáblában. Vesse tsak összve gondosan e' két Táblát akárki, látni fogja, hogy másképen bánt Móses CHAM maradékaival, 's másképen SEM maradékaival, a' mint más és más tárgyakra tzélózott általuk vagy maga Móses; vagy azok, kik az ősz Kornak ezen Maradványait még talán Móses előtt följegyzették. Így az ARAMAEUS Nemzet nevét SEMNEK negyedik szülött ARAM nevü fiától származtatni hiteles okoknál fogva épen nem lehet.

Hogy az ARAM és CHARÁN Tartománynevek ugyan egy Országnak, vagy Tartománynak nevét tészik a' Sidó Kutfőben, arról mindenki meggyőzheti magát, ha a' Teremtés Könyvében a' XXVII-dik Rész 43-dik versét, és a' XXVIII-dik Rész 2-dik, 5-dik, 6-dik, és 7-dik versét magában a' Sidó Kutfőben összve hasonlítja a' XXVII-dik Résznek 43-dik, és a' XXVIII-dik Résznek 10-dik versével. Ezt azért említi Recensens, ne hogy két nem egészen egy hangzásu nevet egy névnek puszta önkényből vennie vádoltassék. Sőt, mivel néki talán azon gondolatra is vetemedhetnék, hogy ARAM a' Tartománynak neve, CHARÁN pedig a' Mesopotámiai régi HARRÁN, vagy deákúl CHARRAE város neve, melly szinte ARAM Tartományban feküdött, kéntelen Recensens arra is figyelmesekké tennie Olvasóit, hogy a' Szent Írásban a' CHARÁN név soha Városnak nem tulajdoníttatik, sőt a' Görög Fordító (Geneseos XI., 32.) γῆ görög szovatskát helyheztetvén a' CHARÁN név elébe, világosan TERRA CHARÁN-ról szólt. *) Már, előre botsátván ezeket,

*) Móses (Genes. XXIV. 10.) ARAM Tartománynak NACHOR városáról tészen említést. Ezt sokan más helyek-

Mósesnél (Genes. XI. 26—27.) megént előjő: „*Et vixit TERACH septuaginta annos, et genuit Abran, Nachor et HARAN. Et istae Generationes TERACH: TERACH genuit Abram, Nachor et HARAN, et HARAN genuit Loth.*“ Az tehát ismét a' kérdés, nem ettől a' HARÁNTÓL, Ábrahám Testvérétől, nyerte-e az ARAM vagy CHARÁN és HARÁN Tartomány nevét? Ettől épen nem nyerhette, mert ez előbb meg halt CHASDIMBAN, mint sem TERACH által költözött CHASDIMBÓL gyermekeivel ARAM Tartományba. Határozottan írja (Genes. XVI, 28.) mindjárt a' következő versben Móses: „*Et mortuus est HARAN super facies TERACH patris sui, in terra nativitatis suae in UR CHASDIM.*“ Ez a' HARÁN tehát nem is volt ARAM Tartományban. — Így nem boldogúlhatni az ARAMAEUSOKNAK hajdani SEMITA eredetükre nézve Mósesnek (Genes. XXII., 21.) ime soraival is a' Vulgáta és a' Görög Fordítás szerént: „*His ita gestis nuntiatum est Abrahae, quod Melcha quoque genuisset filios Nachor fratri suo; Hus primogenitum, et Buz fratrem ejus, et CAMUEL PATREM SYRORUM* (a' Görögben *Πατέρα Σύρων*).“ Többet mondanak itt a' Fordítók annál, a' mi a' Sidó Kutfőben találtatik. Ott tsak ennyi mondatik: „*Et fuit post verba ista, et nuntiatum est ipsi Abraham dicendo: Ecce peperit Milcah etiam ipsa filios Nachor fratri tuo: Hus primogenitum suum, et Buz Fratrem ejus, et CHEMUEL PATREM ARAM.*“ Ime a' Sidó Kutfő tsak azt említi, hogy Nachornak, Ábrahám testvérének, Milcáhtól, a' Chasdimban meghalt HARÁN leányától, született CHEMUEL nevü fia, ki ismét ARAM nevü fiut nemzett. Észre vették ezt Recensens előtt több mások,

---

nek (Genes. XXVIII. 10. és XXIX., 4.) összehasonlíttatásukból CHARÁN várossá tészik. A' tárgy nem egészen világos. De ha az lenne is, nem sokat változtatna a' dolgon. A' CHARÁN, másképen HARÁN, és ARAM nevek minden esetre egy gyökértől erednek.

's azért különösen már Michaelis (Deutsche Übersetzung des Alten Testaments. Göttingen, 1775. 4-t oll. Theil, S. 52.) így fordította a' fölebb álló helyet: „*Bald nachher erhielt Abraham Nachricht, dass auch sein Bruder Nachor von Milca Kinder hätte: nehmlich Guz den erstgebornen, Bus dessen Bruder, KEMUEL, der auch schon wider einen Sohn Nahmens ARAM hatte.*" Így fordította a' helyet (Die heilige Schrift des alten Testaments. Frankfurt am Main, 1796. 8-vo I. Theil, S. 119.) a' Római Catholicus hitű Brentáno Domonkos is: „*Uz den Erstgebohrnen, Bus und KEMUEL, den Vater ARAM'S.*" Ezekként az Ellenvetések közűl tsak az ARAMAEUS, vagy SYRUS BIBLIA, vagyon hátra, mellyről majd utóbb fog szólani Recensens.

Az ARAM, vagy CHARÁN Népet nem egyedűl magába MESOPOTÁMIÁBA helyhezteti a' Szent Írás, hanem ki terjeszti azt egész DAMASCUSIG, sőt Damascusnál alább is. Innend vagyon, hogy a' Szent Írás több féle ARAM KIRÁLYSÁGOKRÓL is szól. Maga Móses (Geneseos XXIV, 10. cf. Psalm. LX, 1. 2.) az ARAM-NAHARAIM Tartományt, az az: MESOPOTÁMIÁT (két Vizközi ARAM Tartományt) ritkábban említi. Egyszer (Deuter. XXIII, 4. cf. Numer. XXII. 5.) PETHOR-ARAM néven is nevezi Mesopotámiát, melly helyen az Arabs Fordító a' váriáns lectió szerént PASHORA szovat nyujt. Vagyon-e e' névnek valami köze a' PASCHAT = SPOLIATOR szóval? azt Recensens meghatározni nem tudja. Ellenben Móses (Genes. XXIV, 20. XXV, 20. XXVIII, 2. 5. 6. 7. XXXIII, 18. XXXV, 9. 26. XLV, 15. XLVI, 15.) többször szól PADAN-ARAM Tartományról, mellyet Oseas Próféta (XII., 13.) SEDE ARAM névvel nevez. Győző okokkal megmutatta régen (Geographia Sacra. Lugd. Batav. 1707. fol. col. 76. 77.) Bochart, hogy ez a' név a' MESOPOTAMIA FELIX (az az: Földmivelésre alkalmas Mesopotámia) Tartományt illeti, melly ott feküdött, hová az újabb Geographusok a' DIAR-MODZAR Tartományt helyheztetik, mellyben El-Bir Vá-

ros által ellenében (Eduard Ives, Reisen nach Indien und Persien. Leipzig, 1775. 8 vo II. Theil, S. 247—248.) a' régi MAZARA városnak düledékein most is MAGARA vagy MAZAR falu áll. A' későbbi Szent Könyvekben majd (p. o. II. Regum X, 6. 8. Psalm. LX., 1. 2.) ARAM-SOBA, majd (p. o. II. Regum VIII., 5. 6.) ARAM-DAMMESEC, majd (p. o. II Regum X, 6.) ARAM-BETH-RECHOB, majd végre (p. o. I. Paralip XIX, 6.) ARAM-MAHACHA Tartományok jőnek elő, mellyekről már nem is kételkednek a' Szent Írás Magyarázók, hogy CHANANAEUS NÉPEKNEK Tartományaik valának. Maga ez a' rövid Geographiai esmértetés inthet tehát mindenkit a' kérdéstételre, nem voltak-e az ARAM NÉPEKhajdan szint' úgy a' CHANANAEAI NÉPNEK rokonaik, mint a' SYRO-PHOENISSA Aszszony CHANANAEA volt? Igen is azok valának, mert Móses (Genes XI, 31.) beszéli: „*Et accepit TERACH Abram filium suum, et Loth filium Haran, filium filii sui, et Sarai nurum suam, uxorem Abram filii sui. Et exierunt cum eis de Ur-Chasdim ad eundum in TERRAM CHENAHAN, et venerunt usque ad CHARAN, et habitaverunt ibi.*“ Azt mondja ime maga Móses, hogy TERACH, Ábrahám Attya, ki vándorlott CHANAAN FÖLDÉRE, és lakott CHARÁNBAN, vagy is ARAM TARTOMÁNYBAN. A' kik CHARÁNT Városnak veszik, azoknak e' helyből még azt is meg kell, úgy véli Recensens, engedniük, hogy CHARÁN a' híres CHÁNAAN FÖLDÉNEK városa volt, minekutána ARAM Tartományról itt egy szó sem mondatik a' kivándorlás történetében. Móses tanutétele itt határozó, azt hát így, vagy amúgy magyarázni nem szabad, minekutána nem foglaltatik soraiban; „*Et venerunt in ARAM-NAHARAIM usque ad CHARAN, et habitaverunt ibi.*“

Mind e' mellett is fognak találkozni, kik Ábrahámnak későbbi tettéből (Genes. XII, 4—6.) így fognak okoskodni. „Terach, Ábrahám Attya, igen is CHANANAEÁBA akart menni, de szándékát

végre nem hajtotta, hanem CHARÁN Tartományban, vagy Városban megszállott, 's ottan meg is halt. Tsak fia, Ábrahám az övéivel, ment által CHÁNAAN Földére. Erre tzéloz Móses hihetőképen." — Móses e' gyönyörü okoskodást nem esméri ugyan, de ideig óráig engedjünk még is ezen okoskodásnak. Hát arra mit mondanak ezen okoskodók, hogy azon Görög Fordító, ki a' Királyoknak IV-dik könyvüket lefordította, már hajdan az ARAMAEUSOKAT egyenesen PHILISTAEUSOKKÁ tette. Olvashatni (IV. Regum, VIII, 28.) a' Sidó Kutfőben ime sorokat: „*Et abiit cum Joram filio Achab in praelium cum Chasael Rege ARAM* in *Ramoth Ghilhad*; *et percusserunt ARAMAEI Joram.*" E' helyet a' Görög Szentírás deák hív fordításban így adja: „*Et ivit cum Joram filio Achab, ad bellum cum Azael Rege ALLOPHYLORUM* (*βασιλέως ἀλλοφύλων*) *in Rhemmoth Galaad et percusserunt SYRI ipsum Joram.*" Itt az ARAMAEUSOK, az ALLOPHYLUSOK, és a' SYRUSOK egy nemzetre alkalmaztatnak, 's hogy különösen az ALLOPHYLUS név a' PHILISTAEUS NÉPEKNEK közönséges Görög Nevük, azt mindenki tudhatja. Sőt Szent Hieronymus is (Opera. Parisiis, 1704. fol. Tomo III, col. 1376. In Comment. ad Amos) nyilván tanítja: *Ubicunque in VETERI TESTAMENTO* (Hadrianus Relandus, Palaestina. Norimbergae, 1740. 4-o. pag. 56 közbe veti: *ET QVIDNI ETIAM IN NOVO*, *ἀλλοφύλους*, *id est*: *ALIENIGENAS legerimus, non commune EXTERNARUM GENTIUM nomen, sed proprie PHILISTHIM, qui nunc PALAESTINI vocantur, accipiendi sunt.*" De mondhatja az oskola még ezen helyre is, hogy talán a' Fordító itt is, mint néhol másutt, nem elég híven ejtette ki magát. Úgy, hát ALEXANDRIÁBAN, hol annyi SYRUS lakott, 's hol Ptolemaeusnak roppant nagy Könyvtára fön állott, nem tudta volna elég híven egy tudós Bibliafordító, kik voltak nemzetségükre nézve a' SYRUSOK? Újra mondja Recensens: A' SYRUSOK! El-

tévedni valamelly régi város, vagy kisebb nép nevénél igen könnyen lehet, de hibát tenni a' SYRUS NEMZETRE nézve, melly Cappadociától az Oxus vizéig el vala széledve, egy Alexandriai Írónak vajmi nehéz lehetett. Azonban hagygyuk hátra e' tárgyat is, vizsgálván inkább Dávid Király uralkodása időszakaszából az ARAM-SOBAI történeteket.

Azon nagy háboruról, mellyet Dávid hajdan Hadadhezer SOBAI KIRÁLY, 's több mások ellen, viselt, ezeket foglalja magában (II. Regum VIII, 3—15.) a' Szent Írás: „*Et percussit David Hadadhezer, filium RECHOB, Regem SOBAH, in eundo ipsum ad convertendum manum suam in flumine Perath* (Eufrate). *Et cepit David ex ipso mille et septingentos equites, et viginti millia viri peditis; et subnervavit David omnem currum, et residuum fecit ex eo centum currus. Et venit ARAM-DAMMESEC ad auxiliandum Hadadhezer REGI SOBAH, et percussit David in ARAM viginti et duo millia virorum. Et posuit David praesides in ARAM-DAMMESEC, et fuit ARAM Davidi in servos portantes munus: et servavit Dominus David in omni, quo ivit. Cepitque David SCUTA AURI, quae erant ad servos Hadadhezer, et adduxit ea in Jerusalem. Et de BETHACH et de BEROTHAI civitatibus Hadadhezer cepit Rex David AES multum valde. Et audivit TOHI Rex CHAMATH, quod percussit David omnem virtutem Hadadhezer. Misitque TOHI Joram filium suum ad Regem David, ad optandum ei ad pacem, et ad benèdicendum ei, super quod pugnasset in Hadadhezer, et percussisset eum; quia vir bellorum* (inimicus) *TOHI fuit Hadadhezer, et in manu ejus erant VASA ARGENTEA, et VASA AUREA, et VASA AEREA. Etiam ea sanctificavit Rex David Domino cum argento et auro, quae sanctificaverat de universis gentibus, quas subegerat. De ARAM, et de Moab, et de Filiis Hammon, et de Pelistim, et de Hamelec, et de spoliis Hadadhezer, filii Rechob, REGIS SO-*

BAH. Et fecit David Nomen in revertendo ipsum a caedendo ARAM in valle Salis octodecim millia. Et posuit in Edom praesides; in omni Edom posuit praesides: et fuit omnis Edom servi David: et servavit Dominus David in omni, quo ambulavit. Regnavitque David super omnem Israel, et fuit David faciens Judicium et Justitiam omni Populo suo." Tovább is folyt (II. Regum X, 6—19) e' háboru, de e' folytatást elhallgatja Recensens, 's a' leírásnak tsak néhány helyeire fog a' maga helyén idézni.

Följegyezte a' Krónikáknak Szerzőjük is Dávidnak ezen hadviselését, 's ő (I. Paralipom. XVIII, 3—14.) így beszéli a' történt dolgokat: „*Et percussit David Hadarhezer Regem SOBA in CHAMATH, in eundo ipsum ad statuendum manum suam in flumine Perath. Et accepit David ab eo mille currus, et septem millia equites, et viginti millia virorum peditum: et subnervavit David omnem currum, et reservavit ex eo centum currus. Et venit ARAM-DARMESEC ad juvandum Hadarheser Regem SOBAH, et percussit David in ARAM viginti et duo millia virorum. Et posuit David in ARAM-DARMESEC* (praesides), *et fuit ARAM Davidi servi deferentes munus. Et servavit Dominus David in omnibus quo perrexit. Et tulit David CLYPEOS AUREOS, qui erant super servis Hadarhezer: et adduxit eos Jerusalaim. Et de TIBCHATH et de CHUN urbibus Hadarhezer tulit David AES multum valde: in eo fecit Selomoh* (Salamon) *mare aeneum, et columnas, et vasa aenea. Et audivit TOHU Rex CHAMATH, quod percussisset David omnem exercitum Hadarhezer Regis SOBAH. Et misit Adoram filium suum ad Regem David, ad optandum ei ad pacem, et ad benedicendum ei, eo quod pugnavit cum Hadarhezer, et percussit eum; quia vir bellorum TOHU erat Hadarhezer: et omnia VASA AUREA et ARGENTEA et AENEA. Etiam ipsa sanctificare fecit Rex David*

cum argento et auro, quod tulerat ex universis gentibus; de Edom, et de Moab, et de filiis Hammon, et de Pelistim, et de Hamalec. Et Absai filius Serujah percussit Edom in valle Salis, octodecim millia. Et posuit in Edom praesides, et fuerunt omnes Edomaei servi David: et servavit Dominus David in omnibus quae perrexit. Regnavitque David super universum Israel; et erat faciens Justitiam omni Populo suo." Ez az Író is folytatja (I. Paralipom. XIX, 6—19.) a' véres háboru leíratását, de ezen leírásra sintsen itten szükségünk. A' mit eddig előadtunk, eléggé fölvilágosíthatja, ki volt, és hol lakott az ARAM-SOBAI Király. Az ARANY ÉKESSÉGEK, mellyeket az ARAM NÉPEK a' háboruba magukkal vittek, ujjal intenek ugyan a' PALÓTZOKRA és MASSAGETÁKRA: De ki tsinálna illyenekből e' Népeknek Rokonságukról hiteles következtetést még akkor is, ha a' Magyarokról is olvassuk (Scriptores Rerum Bohemicarum, Pragae. 1783. 8-vo Tomo I, 257.) a' Kálmán Király alatt folyt Tseh háboruról: „*Nostrates autem* (Bohemi) *potiti victoria, in castris eorum nocte illa figunt tentoria, diripiunt milites VNGARICAS GAZAS, scilicet ambitiosam in VASIS AUREIS et ARGENTEIS habundantiam.*" Az a' kérdés, hol lakott, 's mi Nemzetbéli volt az ARAM SOBAI Király?

Hogy Hadadhezer ARAM-SOBAI Király egy CHAMITA (és így Áfrikai) eredetü Nemzetnek Fejedelme volt, az a' Szent Irásból könnyen általlátható. Az ASSUR Nemzet egy nyelvü Nemzet volt az ARAM Nemzettel, a' min legalább maga a' híres Michaelis (Joannis Davidis Michaelis, Spicilegium Geographiae Hebraeorum Exterae post Bochartum. Goettingae, 1780. 4-o Parte II, 119.) sem kételkedett. Sőt nem is kételkedhetik senki is, mert (IV. Regum XVIII, 26. és Isaiae XXXVI, 11.) az ASSUR Fejedelem Vezérének mondák a' Sidó Követek: „*Dixitque Eljachim filius Chilchijahu, et Sebnah, et Joach Rabsacheh: LOQVERE nunc*

ad servos tuos ARAMÆICE (si quidem audientes nos), et ne loquaris nobiscum JEHUDAÏCE in auribus Populi, qui super murum." Már pedig az ASSUR Nemzet Móses szerént bizonyosan CHAMITA Nép volt. Így ír ugyan is (Genes. X, 6—13.) Móses az ASSUR Népről: *Et filii CHAM; CHUS et Misraim, et Puth et CHENAHAN. Et filii Chus SEBA (a' Vulgátában: SABA) et Chavilah, et Sabthah, et Rahama, et Sabthecah. Et filii Rahamah; SEBA* (a' Vulgátában ismét: SABA), *et Dedan. Et CHUS genuit NIMROD* (a' Magyar Krónikák ettől származtatják a' Kúnokat és Magyarokat, 's ha e' dolog még olly nagy Mesének lenni látszik is, még is hiteles dolog). *Ipse coepit esse potens in terra. Ipse fuit potens venatione ad facies Domini. Idcirco dicitur: Sicut Nimrod fortis venatione ad facies Domini. Et fuit principium Regni ejus Babel, et Erech, et Acad, et Chalneh, in terra Sinhar. E TERRA IPSI EXIIT ASSUR; et aedificavit NINEVEH* (ASSUR ORSZÁG FŐ VÁROSÁT), *et Rechoboth civitatem, et Chalach. Et Resen inter Nineveh et inter Chalach. Ipsa Civitas Magna.*" Soha sem foghatta meg Recensens, mint zavarhatják öszsze a' CHAMITA Nemzeteket a' SEMITA Nemzetekkel a' legtudósabb Hermenevták is, holott egészen más nyelvüek és szokásuak voltak ezek, mint sem amazok. Gyanítja Recensens, hogy Szent Ágostonnak egy pár balúl értettek sorai adtak e' fölötte nagy tévedésre alkalmat, de a' mellyeket még is egészen másképen kell érteni. Hadadhezer ARAM-SOBAI Királyra és Népére nézve azonban különösen az is védi a' CHAMITA eredetet, hogy ő CHAMATHI Fejedelemnek is látszik hivatni a' Szent Írásban. Mondatik (I. Paralip. XVIII, 3.) felőle egyik helyen: „*Et percussit David Hadarhezer Regem SOBA in CHAMATH, in eundo ipsum ad statuendum manum suam in flumine Perath.*" Másik helyen (II. Paralip. VIII, 3—5.) Salamon Sidó Király történeteiben olvashatni határozottan Tartományáról:

„*Et abiit Selomoh CHAMATH-SOBAH; et praevaluit super eam. Et aedificavit TADMOR* (Palmyrát) *in DESERTO, et universas urbes Fiscorum, quas aedificavit in CHAMATH. Et aedificavit BETH-CHORON superiorem, et BETH-CHORON inferiorem, Civitates munitionis, portarum* (Kapuk, az az: szük helyeknek erősíttetéseik), *et vectis* (Závárok, Clausurae). *Et BAHALATH, et omnes urbes Fiscorum . . . et in LEBANO* (Libanushegye), *et in universa terra ditionis suae.*“ Ezek szerént ARAM-SOBA Királyságot talán CHAMATH országban kell keresnünk. Ne feledjük azonban itt észrevennünk, hogy Mósesnél (Genes. X, 15—18.) találtatik: „*Et CHENAHAN genuit Sidon primogenitum suum, et Chet. Et Jebusi, et Emori, et Ghirghasi. Et Chivvi, et Harchi, et Sini. Et Arvadi, et SEMARI* (a' Vulgátában, és a' Görögben: SAMARAEI), *et CHAMATHI.*“ Ime megént a' CHAM Nemzetségéből eredett CHÁNAANNAK gyermekei a' CHAMATHIAK a' SAMARAEUSOKKAL együtt.

Flávius Jósef (Antiquit. Judaic. Libro VII, cap. 5. §. 1. et cap. 6. §. 1. — — Libro VIII, cap. 7. §. 6.) Hadadhezer ARAM-SOBAI, vagy CHAMATHI Fejedelmet a' KOMAGENE Ország mellett fekvő SOPHENE Tartomány Királyának vette: De állításának semmi fenekes okát sem adta, 's nem is adhatta, mert SOPHENE annyit jelent Sidóúl, mint Magyarúl SZEKEL ORSZÁG jelentene. Ugyan is (Neues hebräisch-deutsches Handwörterbuch. Von Wilhelm Gesenius. Leipzig, 1815. 8-vo S. 548.) Sidó Nyelven Szaphah = speculatus est; Szopheh = Speculator. Pedig épen ott, hol SOPHENE feküdött, laktak a' LU-KÁNOK, vagy LU-KÓNOK a' hajdani LYKANITIS, vagy LYKAONIA Tartományban, mellynek nevét bizonyosan LUKANITIS, és LUKÓNIA névnek kell olvasni. LU-KÓNOK hadakozhattak Hadadhezer seregében, de Hadadhezer LU-KÓN Fejedelem bizonyosan nem volt. Helyesebben gondolkodtak tehát az újabb Írók

közül L Empereur, Bochárt, Cellárius, Hasaeus, midőn ARAM-SOBA, vagy CHAMATH TARTOMÁNYT az Euphrates folyó innenső részére helyhezetették, de véleményüket ezek sem támogatták hiteles okokkal. A' híres Német Tudós, Michaelis János Dávid (Commentationes Societati Regiae Scientiarum Goettingensi per annos 1763. 1764. 1765. et 1768. oblatae. Bremae, 1769. 4-o pag. 57—115.), illy tzímü értekezésében: *De Syria Sobaea, quam Davides sub jugum misit, NESIBI ac circumjecto tractu Commentatio*" meg akará győzni a' Tudósokat, hogy SOBA az Assyriai, vagy másképen Armeniai NISIBIS várost jelenti a' Szent Írásban. Egyik fő oka, mellynél fogva ezt állította, volt, hogy maga Dávid (Psalmo LXXXIII, 9) éneklé a' Moabita és Hammonita háboruról, a' mit különben a' többi kutfők nem említenek, ezeket: *Etiam ASSUR copulatus est cum eis; fuerunt brachium filiis Loth.*" Úgy vélekedett tehát Michaelis, hogy Hadadhezer ASSYRIAI Fejedelem volt túl az Euphratesen. Azonban a' Szentírás az Euphratesen túl uralkodott Királyt, mint Szövetséges Társat, Hadadhezer ARAM-SOBAI, vagy is CHAMATHI Királytól több ízben megkülönbözteti. Dávidról (Psalmo LX, 1. 2.) mondatik: „*Victori super Susan testimonii, Mictam ipsi David ad docendum. In rixando ipsum cum ARAM-NAHARAIM, et cum ARAM-SOBAH, et reversus est Joab, et percussit Edom in valle Salis, duodecim millia.*" Más helyen (II. Regum X, 16.) olvashatni: „*Et misit Hadarhezer, et eduxit ARAM, QVI A TRANSITU FLUMINIS, et venerunt Chelam: et Sobach princeps exercitus Hadarhezer ad facies eorum.*" Más helyen (I. Paralip. XIX, 6) megént mondatik: „*Et viderunt filii Hammon, quod foetuissent cum David: et misit Chanun, et filii Hammon MILLE TALENTA ARGENTI ad conducendum mercede sibi de ARAM-NAHARAIM, et de ARAM-MAHACHAH, et de SOBAH currum et equites.*" Végre (I. Paralip. XIX, 15.

16.) előjö: „*Et vidit ARAM, quod caesi essent ad facies Israel, et miserunt nuntios, et eduxerunt ARAM QVI TRANS FLUMEN: et Sophach Princeps exercitus Hadarhezer ante eos.*“

Ha néki Michaelis véleménye mellett azt hozná föl, hogy e' helyeken MESOPOTÁMIÁRÓL vagyon szó, maga Hadadhezer ARAM-SOBAI Király pedig Mesopotámiában az ASSURI híres NISIBIS városban belebb uralkodott, 's állítását azzal támogatná, a' mivel maga Michaelis is védte, hogy Syrus Nyelven NISIBIS hiteles Íróktól SAUBA, az az: SOBA néven hivatik; hogy a' Syrus és Arabs Fordítók SOBA helyett NISIBIS névvel éltek; hogy a' Syrus Ephraem (Genes. X, 10.) SOBA szovat NISIBIS szóval tserélte föl: Recensens mindezekre tsak azt felelné, hogy ő ugyan NISIBIS Városnak SOBA nevéről egy tseppet sem kételkedik, de még sem hiheti, hogy azon városoknál fogva, mellyeket a' Szentírás Hadadhezer ARAM-SOBAI Királynak tulajdonít, Hadadhezer Országát NISIBIS környékére okoknál fogva helyheztetni lehessen. — Hadadhezernek egyik városa volt (II. Regum VIII, 8.) BEROTHAI, Michaelis véleménye szerént is a' mai BEIRUT, vagy is a' régi híres BERYTUS (mond ki: BERUT) város a' Közép Tenger mellett. Hol fekszik ez, és hol fekszik ehez képest NISIBIS? — Másik városa volt (II. Regum. VIII, 8.) Hadadhezernek BETH-ACH. A' BETH szó, mint Michaelis (Commentationes. pag. 99.) maga is tanítja, HÁZ, KÖRNYÉK jelentéssel bír, és így a' város tiszta neve ACH, az az; a' mai ACRÉ, mellyről Strábo (Libro XVI. edit. cit. Tomo II. pag. 1099. marg. 758) írja: „*Post Tyrum est antiqua Tyrus, XXX stadiis distans. Inde PTOLEMAIS, magna urbs, prius AKE nominata.*“ Ez is a' közép tenger mellet virágzott, 's nem ASSUR Országban. — Harmadik városa volt Hadadhezernek (I. Paralip. XVIII, 8.) TIB-CHATH. A' TIB, vagy TEB szó (Hadriani Relandi, Palaestina. Normibergae, 1715. 4-o pag. 762—763.) Hegyet, Tornyot jelent. CHATH Siló nyelven,

mint más helyen megfogja bizonyítani Recensens, épen annyit tészen, mint a' Palótz HOROM és a' Magyar HARAM szó, következésképen TIB-CHATH épen az a' Város, mellyről Jósue Könyvében (XIX, 37.) CHOREM név alatt vagyon említés, 's a' mellyet a' Vulgata HOREM, a' Syrus Fordító HOROM, a' Chaldeus Fordító HHAREM, az Arabs Fordító HARIM, a' Görög Fordító pedig ÓRAM formában ad elő. Feküdött e' város a' Nephthali Nemzetség földén a' HOR hegyeken, közel Tyrushoz szinte a' Közép Tenger körül. Tova vagyon tehát ez is Assyriától. — Negyedik városa volt Hadadhezernek (I. Paralip. XVIII, 8.) CHUN. Az már a' nagy kérdés, hol feküdött ez a' CHÚN Nemzet nevével egészen meg egyező, 's azért a' Magyar Históriára nézve olly fontos CHUN város?

Lehetne ez SOBA, az az: NISIBIS a' puszta CHUN névnél fogva, mert Strábo (Libro XVI, edit. cit. Tomo II, pag. 1070 — 1071. marg. 736.) beszéli: „*Persiam ac Susianam contingunt ASSYRII: sic enim Babyloniam et maximam circumsitae regionis partem vocant, cujus et ATURIA est, in qua sunt Ninus (a' régi Nineve), Apolloniatis, Elymaei: Paraetacae, et ad Zagrum montem CHAONITIS: tum campi Nino vicini. Deinde Dolomena, Calachena, Chazena, Adiabena et Mesopotamiae Gentes, GORDYAEIS et Mygdonibus iis proximae, qui circa NISIBIM sunt usque ad Zeugma, quod est ad Euphratem, et ad multam trans Euphratem Regionem, quam Arabes tenent, et qui proprie nunc SYRI appellantur, usque ad Cilices et Phoenices et Libyas, et Aegyptium Pelagus, ac Issicum sinum. SYRORUM nomen tendere videtur a Babylonia usque ad Issicum sinum, et ab hoc olim usque ad Euxinum.*“ Strábonak ezen CHÓNITIS Tartománya (mert így kell a' CHAONITIS nevet kimondani) épen SOBA, az az: NISIBIS környékére illik, 's a' CHÓN nevezeten CHÚN helyett már tsak azért sem akadozhatni, mert Flávius Józef is (Antiquitat. Libro VII, cap. 5. §. 3. — cf. Michaelis, Commenta-

tiones, pag. 74.) a' Sidó Szent írás CHUN városát *Χων*, az az: CHÓN formában adja. De mint egyeztethetni e' fekvést, mint már fölebb is érintetett, ACRÉ és BEIRUT és CHOREM fekvéseivel, midőn közben ARAM-BETH-RECHOB és ARAM-DAMMESEC Királyságok valának? Kéntelenek vagyunk így által kelni az Euphratesen. Ezen innend Antiochia város alatt KOMAGENE Tartományban ismét (Ptolemaei Libro V, cap. 15.) találunk CHAONIA, az az: CHÓNIA várost. Erről írta (Bibl. Hist. Libro XIV, cap. 29.) Diodorus Siculus: „*Per octo dies hic commorati ad Phasim amnem tandem perveniunt. Quadriduo illic exacto CHAONUM* (így, és nem Tachorum) *et Phasianorum terras permeant. Cumque ab incolis in transitu armis lacesserentur, pugna cum illis congressi magnam caedem peragunt, et occupatis illorum villis, quae victu ceterisque bonis abundabant, quindecim ibi dies quieti suae concedunt. Inde profecti, Chalcidensium, quam vocant terram septimis castris emensi, ad fluvium, cui Harpaso nomen, quatquor plethra amplum descendunt. Hinc per SCUTINORUM* (másképp: SCYTHINORUM; mert *Καλχος* Görögűl Vasat is jelent) *planitiem itinere facto etc.*“ E' hajdani CHÓN várost az Arabs Írók (Muhammedis filii Ketiri, seu Alfragani, Elementa Astronomica. Amstelodami, 1669. 4-o In Notis Golii pag. 274 — 278.) SOBA néven is nevezik, 's Jakut azt KÁN, mások KANN-ESRON és KINN-ESRIN névvel is illetik. A' Sidó Tudósok ennek környékére helyheztetik Hadadhezer Királynak ARAM-SOBA országát. Nem meszsze feküdött ettől (Gregorii Abul — Pharajii, Historia Dynastiarum. Oxoniae, 1663. 4-o pag. 348.) HARAMVÁR, Arabs Írás szerént: Al-HAREM, az az: Strábonak (Edit. cit. Tomo II, 1089.) GORDYAEA, 's a' Szent Írásnak (Móses, Genes. X, 18.) SAMARAEA városa. Szomszédságában volt A' LU-KÓN tartomány; nem különben JÁSZ-VÁR, más néven GÁZA, vagy ISSUS; a' MAGAR, vagy MAZARVÁR, mellyről fölebb említés

lítés tétetett; VASVÁR, az az: SCYTHOPOLIS, vagy is KALCHIS, és el végre (Theophanis Chronographia. Edit. Reg. pag. 374. 316.) KAMACHVÁR, máskép: HAMAKVÁR, Görögül AMATHE, az Ἄμαθος=HOMOK szótól, melly vártól (Golii Notae in Alfraganum, pag. 262.) maga KOMAGENE is CAMACH nevet viselt. Mind ezek ARAMAEÁBAN, az az: SYRIÁBAN feküdtek. Súlt eszelősség-e tehát az ARAMAEUSOKAT ezentúl PALÓTZ Népnek tartani?

ARAM-SOBA ország volt ez a' KOMAGENE is, de még sem ez volt Hadadhezernek ARAM-SOBA Országa, mert még innend is meszsze esik ACRÉ, BEIRUT, a' másik CHOREM és a' NAGY KAMACHVÁR. Még ennek fekvésére nézve is nem fekszik Hadadhezer Országa olly közel Jerusálem Városához, hogy azt olly könnyen fenyegethesse veszedelemmel, mint Hadadhezer valóban fenyegette. A' Szentírásban (I. Regum XIV, 47.) világosan mondatik Saulról, és így Dávid győzedelmeinél előbbi időről: „*Et Saul cepit regnum super Israel, et pugnavit circum in omnes inimicos suos, in Moab, et in filios Hammon, et in Edom, et in REGES SOBAH, et in Pelistim: et in omnibus, quae respiciebat, condemnabat.*“ Voltak tehát több SOBAI KIRÁLYOK. Más helyen pedig (II. Regum X, 19.) olvashatni Hadadhezerről: „*Et viderunt OMNES REGES SERVI HADARHEZER, quod caesi essent ad facies Israel, et pacem fecerunt cum Israel, et servierunt eis; timueruntque ARAM ad servandum ultra filios Hammon.*“ Ezek szerént Hadadhezer ARAM-SOBAI Királynak, mint nagy erővel bírtnak, több FEJEDELEM adózott és rendeléseitől függött. Továbbá följegyeztetett a' Szent Írásban (Amos VI, 2.) ez is: „*Transite Caneh, et videte, et ite inde CHAMATH MAGNAM: et descendite GHATH PELISTIM*“ I-nend megént azt tanúlhatjuk, hogy volt NAGY s KIS CHAMATH ország is, vagy is volt NAGY s KIS AMATHENE Tartomány. Minekutána tehát KO-

MAGENE országról, melly Antiochia körül feküdött, határozottan írja (Libro XVI. edit. cit. pag. 1086. marg. 749.) Strábo: „*KOMMAGENA per parva regio est, et urbem habet natura munitam Samosata regni caput, nunc Provincia facta est.*“ Nem lehet nem kérdeznünk, 's egyszer-'s mind keresnünk ezen NAGY CHAMATH Tartomány fekvését, melly minden esetre a' más néven CHAMATH-SOBAI Király tzímet is viselt Hadadhezer Királyhoz hatalmasságához képest is inkább fog illeni. De keresnünk kell különösen NAGY CHAMATH ország fekvését még azért is, mert ottan SOBAI Király uralkodott, 's a' mi Történetírónk pedig, a' Nevetlen Jegyző, említést tészen, a' mit eddig Recensens készakarva elhallgatott, SOBA — MOGERA Népről, mint Görög Országi, vagy talán inkább Dálmátiai lakosokról. Ezek (cap. 45.) sorai: „*Ipsi vero coeperunt equitare ultra portam Wacil, et castrum Philippi Regis ceperunt, deinde totam terram usque ad Cleopatram Civitatem sibi subjugaverunt, et sub potestate sua habuerunt totam terram a Civitate Durasu* (Durazzo), *usque ad terram Rachy. Et Zuardu in eadem terra duxit sibi uxorem, et populus ille, qui nunc dicitur SOBA-MOGERA, mortuo duce Zuard, in Graecia remansit, et ideo dictus est SOBA secundum graecos, id est STULTUS POPULUS, quia mortuo Domino suo, viam non dilexit redire ad Patriam suam.*“ A' Nevetlen Jegyző szerentsétlen szómagyarázó volt: Azért Recensens itt egyedül magát a' SOBA-MOGERA nevet vészi figyelem alá, 's keresi már tsak azért is nagyobb pontossággal az ARAM-SOBAI Király NAGY CHAMATH országának alkalmasabb és hitelesebb fekvését.

Móses Kémeiről, kiket (Numerorum XIII, 22.) CHÁNAAN Földére küldött, mondatik: „*Et ascenderunt et exploraverunt terram a Deserto Sin usque ad RECHOB, INGREDIENDO CHAMATH.*“ A' Kémek tehát ARAM-RECHOB tarto-

mányig és CHAMATH Ország széléig mentek, 's ezeket meg sem látogatták, minthogy elfoglalni nem akarták. Ennél fogva CHAMATH országot az Israel Földének északi és keleti szélénél lehet és kell keresni. Határozottabb hely (Moses, Numer. XXXIV, 8-9.) imez: *Ab HOR MONTE limitabitis ad INGREDIENDUM (limites) CHAMATH. Et erunt exitus termini ad Sedad. Et egredietur terminus ad Ziphron: et erunt exitus ejus CHASZARHENAN. Iste erit vobis TERMINUS AQVILONIS.*" Jósuenél (XIII, 5.) találtatik: „*Et TERRA GHIBLI, et OMNIS LEBANON ad ORTUM SOLIS, a Bahalgad sub monte CHERMON, usque ad VENIENDUM* (limites, ingressum) *CHAMATH.*" Ezechiel (XLVII, 16.) városokról is beszélvén írta: „*CHAMATH, BEROTHAH, SIBRAIM* (Vulgata: SABARIM), *quae inter terminum DAMMESEC et inter terminum CHAMATH; CHASZER-HATTHICON, quae ad terminum CHAURAN.*" Ugyan Ezechiel (XLVII, 17.) mondja: „*Et erit terminus a MARI CHASZAR, HENON, terminus DAMMESEC, et aquilo ad aquilonem, et terminus CHAMATH: et Angulum Aquilonis.*" E' helyekből már igen könnyü CHAMATH Tartomány fekvését híven meg esmérni. A' HOR hegy neve ma is fön vagyon, de CHUR formában, a' min nem gántsolódunk, ha tudjuk, hogy a' HOR hegy körül lakó HORRAEUS Nép (ARAMAEUSOK) a' Fordítóktól CHORRAEUS néven is hivatik. Browne (Reisen in Afrika, Egypten und Syrien. Wien, 1801. 8-o S. 407.) írja: „*Am 19-ten führte uns der Weg unterhalb des DAHR-el CHUR hin, welchen man für den höchsten Berggipfel des ANTI — LIBANON hält.*" Az Anti-Libanon Tyrustól (Szor a' Szent Irásban) Demesig (Damaskusig) egy hegysort képez, melly ARAMAEUS HEGY (HOR) név alatt is, CHERMON név alatt is, és TERRA GHIBLI az az: GEBALENE=MONTANA név alatt is 'sa't. előjő a' Szent Irásban. CHAMATH Ország tehát nagyobb részént

ezen hegyeken túl feküdött, azonban, minthogy Hadadhezer Királynak Városa volt BETH-ACH, az az: ACRÉ is, ezen fejedelem NAGY CHAMATH országon kivűl EDOMNAK, az az: PHOENICIÁNAK egy jó részét is hatalma alatt tartotta. Sőt a' mennyire Salamon utóbb TADMORT, az az: PALMYRÁT is CHAMATH-SOBA Tartományban építette, Hadadheser uradalma a' HOMOK PUSZTASÁGOKIG is kiterjedett az Euphrates mellé, mellynek kizáró birodalmát magának megszerezni kivánta. Magáról NAGY CHAMATHRÓL pedig, mint Városról, írja (Antiquit. Judaic. Libro I, cap. 6. §. 2.) Flávius Jósef: „*Amathius autem AMATHINEN habitavit, quae etiam adhuc superest, et ab incolis AMATHE appellatur; Macedones vero eam EPIPHANIAM ab uno e successorum Alexandri filiis denominaverunt.*“ Ugyan ő (Antiquit. Judaic. Libro VIII, cap 6. §. 3.) még ezeket is állítja az AMATHENEIEKRŐL, az az: ARAM-CHAMATHIAKRÓL: „*Solomon autem Rex eos ex CHANANAEIS, qui imperium ejus detrectabant, qui in MONTE LIBANO habitabant et usque ad urbem AMATHEN, cum subegisset tributum eis imperavit.*“ Ezek az ARAMAEUSOKRÓL mondatnak. Hát mit mond ezekre a' nagy Tudós Sereg? Mit a' SEMITA Népeknek Gyarapítóik?

Már épen ezen CHAMATH Ország körűl két CHÓN Tartomány emlekezetét tartotta fön az ősz régiség. Egyiknek neve TRA-CHÓNITIS (TARA-KÚN ország), a' másiknak SAMO-CHÓNITIS (SZAMO-KÚN ország) volt. Mind a' kettőről gyakorta emlekezik Flávius Jósef, 's a' TRA-CHÓNOKAT is különösen, mint a' többi ARAMAEUSOKAT, nem egyszer LESTES, az az: LATRO néven nevezi. Leginkább figyelemre méltó, hogy TRA-CHONITIS lakosait BASILICUSOKNAK is, az az: TSÁSZÁRIAKNAK és KIRÁLYIAKNAK nevezi, 's hogy, a' hová ő TRACHÓNITIS Tartományt helyheztet, oda Ptolemaeus (Libro V, cap. 15.) SAKKAEA Országot rak. Maga a' Sidó Kutfő megént, mint fölebb észre venni

lehetett, 's más helyekből még inkább kitetszik, CHASZARésCHASZOR Királyságról is szól. SőtSzent János is (IV, 46—53.) írta Evangyeliumában, egy Basilicusról, kinek fiát az üdvözítő csudatétellel meggyógyította: „*Venit ergo Jesus iterum in CANA Galileae, ubi fecit aquam vinum. Et erat quidam BASILICUS* (Deákúl: REGIUS, nem pedig: REGULUS), *cujus filius infirmabatur in Capharnaum. Hic audiens, quia Jesus adveniret ex Judaea in Galilaeam, abiit ad eum, et rogabat eum, ut descenderet, et sanaret ejus filium: futurus erat enim mori. Dixit ergo Jesus ad eum: Si non signa et prodigia videritis, non credetis. Dicit ad eum BASILICUS; Domine descende ante mori puerum meum. Dicit ei Jesus: Vade, filius tuus vivit.*“ 's a' t. Méltó hát mind ezeknél fogva gondosabban kifejteni, nem épen ezen Tartományokban feküdött-e Hadadhezer ARAM-SOBAI, vagy CHAMATH-SOBAI Királynak CHÚN városa, 's nem voltak-e CHÚNOK a' hajdani CHANANAEUSOK is?

(Folytatik.)

Horvát István.

B) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Storia della Letteratura Italiana, dall' origine della lingua sino a' nostri giorni del cavaliere Abate *Giuseppe Maffei* Regio Bavaro Consigliere e Dottore in Filosofia, Professore di letteratura italiana nella università E. R. Paggeria di Monaco, socio delle Accademie italiana Padovana Aretina Pontaniana e dell' Ateneo di Brescia, Cappellano Aulico di S. A. Massimiliano Duca di Baviera, e del regio bavarico ordine di S. Michele ed insignito della decorazione. Seconda Edizione originale emenda-

ta ed accresciuta colla storia dei primi trentadue anni del secolo XIX. ad uso della pubblica e privata istruzione. Vol. I. Milano. Dalla societa tipogr. de' classici italiani MDCCCXXXIV. Nagy 8-adrét. 280 lap. Ára 1 for. 6 kr. peng. pénzben.

Az olasz literatura történeteinek ez első kötetét megnyitja a' tudós szerzőnek Görögország királya I. Otto Ő Felségéhez intézett szép ajánló levele; mellyből ref. tzéljához képest elegendőnek tartja a' következő sorokat felhozni: „Allorchè ebbi l'alto onore d' insegnare a *Vostra Maestà* l'italico idioma, fui testimonio dell' ardore, con cui lo apprendeste, e della cura, con cui traduceste in tedesco i tre primi volumi di questa mia *Storia*." „Midőn magos szerentsém volt Felségedet az olasz nyelvre oktatni, tanúja valék azon szorgalomnak, mellyel azt tanúlta, és azon pontosságnak, mellyel ezen munkám három első kötetét német nyelvre fordította." Az ajánló levél költ Münchenben 1833. Junius 1-sőjén.

Követi ezt a' széles tudományu Maffeinek e' kiadás elébe botsátott figyelmeztetése, vagy előbeszéde; mellyben felhozza, hogy az olasz literatura történeteit tárgyazó e' munkáját először 1825-ben ugyan tsak Milanoban az olasz classicusok nyomtató társaságának betűivel adta-ki. Tizszer nyomatott újra az első kiadás, és mindég számos példányokban. Ezeknek hirteleni elkelésök, az olasz, német, frantzia és ángol folyóírásoknak e' munka felől tett kedvező ítéletök második kiadásra birták a' szerzőt, ki most már az első kiadásu három kötetet egy negyedikkel, t. i. a' XIX-dik század 32 éveivel gazdagítja, Voltairenek e' mondását tartva szeme előtt: *On doit des egards aux vivants; on ne doit aux morts que la vérité.* Köszönetet teszen még ez előjelentésében a' szerző, Giustino *Pachettinek*, ki őt munkája első kiadásának megjelenése után a' többek közt olly nevekre is emlékezteté, mellyeket a' második kiadásban örömest felvett.

Ezután áll az 1825-diki kiadás előbeszéde. Itt a' tudós olasz, ditsőségére az olasz literaturának hozza-fel, hogy egy mai nemzet literaturája sem mutathat-elő olly sok felséges, termékeny elmét, mint az olasz; melly Homerussal, Virgiliussal, Dantet, Ariostot és Tassot; Pindarussal, Horatiussal, Petrarcát, Testit és Chiabrerát; Sophoklessel, Euripidessel, Metastasiot és Alfierit; Demosthenessel, Ciceroval, Boccacciot, Casat és Segnerit; Aristotelessel, Theophrastussal, Senecaval, a' Plinius-okkal, Redit, Galileit, Magalottit és Zanottit; Herodotussal, Thucydidessel, Liviussal és Tacitussal, végre Guicciardinit, Machiavellit, Segnit, Varchit és Sarpit állítja szemközt. — A' setétség századjai után Olaszország látta először pirúlni a' tudományok hajnalát, ezt követé ama fényes nap, melly tündöklő súgárival felvilágítá később Európát, és a' föld több részeit. — A' gazdag és ditső olasz literatura történeteit több jeles férfiak írták-meg, mond továbbá a' szerző. Felhozza először is Gróf *Mazzuchelli*„ *gli Scrittori Italiani*" tzímü munkáját; de a' mellynek világot látott hat kötete tsupán az ABC két első betűjét foglalja magában a' szerzőnek kora véletlen halála miatt. Majd a' különböző olasz városok 's tartományoknak különös literaturai kézikönyveik jelentek-meg. Így már Foscarini, Velentze; Soria, Barbieri és Napoli Signorelli, Nápoly; — Marini és Audifredi, Roma; — Fantuzzi, Bologna; — Verci, Bassano; — Bettinelli, Mantova; Giovio, Como; 's a' t. literaturai történeteit írták-meg. Közönséges literaturai kézi-könyvre volt még ekkor Olaszországnak szüksége. E' hijányt a' tudós *Tiraboschi* pótolta-ki ritka szorgalommal dolgozott „Storia della Letteratura italiana" tzímü munkája által De a' Tiraboschi betses dolgozása tsak a' XVIII-dik századig terjed; azonban szerfeletti bővsége miatt sem a' munka 's hívatal által elfoglált férfiaknak, kik tsak kevés időt szentelhetnek a' tudományoknak; sem az ifjaknak, kik a' hazai literaturát nagy

idő vesztegetés nélkűl akarják felfogni, kézi könyvűl nem szolgálhat. *Landi* Antal, és *Zenoni* Lőrintz abbás, kivonatát tették közzé Tiraboschi nagy munkájának; de amaz rövidséggel éppen nem ditsekedhetik, 's emez szintén kihagyta a' XVIII. század literaturai történeteit. — Corniani és Ugoni e' hijányt igyekeztek elhárítani, kidolgozva a' XVIII-dik század tudományos előmenetelét; de ezeknek munkájok a' tudósokra nézve rövid, az ifjaknak hosszu. A' tudós szerző *Maffei* több esztendőkig Salzburgban, 1816. óta pedig Münchenben tanítván az olasz literaturát, tanítványin tapasztalá, hogy

Segnius irritant animos demissa per aurem,
Qvam qvae sunt oculis subjecta fidelibus. . . .

Kidolgozá tehát az olasz literatura történeteit, 's munkáját 3 kötetben öt könyvre osztva-fel 1825-ben kiadá. A' rendre nézve *Ginguenèt* (Hist. Littér. d'Ital.) követte, úgy hogy minden tzikkelyei két részre, életírásra és bírálatra oszlanak. A' kritikában Gravina, Parini, Muratori, Salvini, Tiraboschi, Gozzi, Zanotti, és más tudós kritikusok itéleteit tartotta szeme előtt. „Midőn az olasz literaturáról irt különbféle, vastag kötetekből egy rövid kézikönyvet készítettem, mond a' tudós szerző, követem a' munkás méhek példáját, mellyek itt 's amott a' mezőkön szedegetik öszve a' mézet, hogy kosarukba rakják-le; lopással tehát senki nem vádolhat." A' stilusra nézve közép utat választott a' szerző a' mai és régi közt „*mi sono tenuto tra lo stil dei moderni e il sermon prisco*;" e' részben támaszkodva *Monti* jeles szavaira, mellyeket ref. a' magyar literatoroknak is tanuságúl ím itt felhoz: *Delira il moderno insultando agli antichi, sul sacro capo de' quali riposa da tanto corso di anni la riconoscenza e la riverenza de savj. Delira il fanatico adoratore degli antichi conculcando i moderni, davanti alla sapienza de' quali dal fianco principalmente delle cognizioni*

progressive, gli antichi medesimi, se fosser vivi, 's inchinerebbero rispettosi.

Ezek után veszi kezdetét maga a' *Storia della Letteratura Italiana.* Az első kötet, (melly érkezett még tsak kezéhez a' ref.nek) két könyvre (libro), ezek közűl az első, 8, a' 2-dik hat fejezetre osztatik.

Az I. könyv 1. fejezetében (capo) előadja a' szerző Olaszország állapotját az 1000-dik eszt. után; az olasz köztársaságok eredetét; a' lombardi szövetkezést; Constanzi békességet következésivel; Bolognában a' törvény tudomány virágzását; Roma és a' két Sicilia állapotját; végre II. Fridrik Sicilia királyának viszontagságait. Megemlítést érdemlenek a' fejezetet 's munkát megnyitó következő szavak:

„Nè la caduta dell' impero occidentale, nè le invasioni dei Barbari, nè i guasti di tanti eserciti, nè le orrende calamità d'ogni maniera, che per sì lungo tempo disertarono la bella Italia, aveano spento ne' suoi abitatori quel fuoco immortale, che animò prima gli Etruschi e poscia i Latini. Se in mezzo alle dense tenebre, che coprirono la terra per ben cinque secoli, ed estinsero ogni lume di lettere, rimase pur qualche favilla, essa si tenne celata nelle terre italiane, e si raccese nell' undecimo secolo, in cui ci si presenta il grande spettacolo dello spirito umano, che solca con qualche raggio di luce la notte della barbarie e dell' ignoranza, che era giunta al colmo nel decimo"

A' második fejezet különböző véleményeket ádel ő az olasz nyelv eredetére nézve. *Leonardo Bruni, Celso Cittadini, Gravina, Quadrio* és mások azt állítják, hogy az olasz nyelv egy idejü a' diákkal, 's mind a' kettőt egy korban használá, amazt a' pór népü, ezt a' tudós Roma. *Muratori, Zeno, Fontanini* pedig úgy vélekednek, hogy az olasz nyelv, a' latán elkortsosúltából származott,

Maffei közép utat akarván tartani, azt mondja, hogy midőn a' római fényes udvar Konstantinápolba költözött, vele együtt a' szebb, 's míveltebb latin nyelv is elhagyta Romát, és itt tsak a' paraszt, pór-római nyelv maradt, az az a' deák nyelvnek paraszt vagy pór dialectusa; melly azután a' beütött idegen nemzetek által sok változásokat szenvedett. Mikor p. o. a' gothus a' római vagy latin paraszttól ezt hallá: „*da mihi illum panem,*“ ha ő is kenyeret akart kérni, így szólítá meg a' honföldit: *da . . mi . . il . . pane.* — Magok pedig a' latínok számtalan szavakat fogadtak-el az Italiát elborított vad nemzetektől. E' vegyület hozta létre az olasz nyelvet; melly durva 's míveletlen alakban mutatkozott a' parasztok, 's vad nemzetek ajakin; míg végre II. Fridrik, Sicilia királya udvarába vette azt-fel, 's *Enzo* és *Manfredi* fijaival mívelte; kik mind hárman különös kedvelői 's szerzői voltak az olasz költésnek. *Vigne* Péter, Fridrik status-titoknoka, tsínos olasz nyelven irt szerelmes stanzákat hagyott. Maradt még egy sonett formáju versezete is; a' honnét Sicilia tartatik az e' nemü költés böltsőjének.

A' harmadik fejezetben felhozatnak ugyan tsak Siciliából *Guido delle Colonne*, és *Nina* poëtessa. Bolognából Guido Guinicelli. Toscanából Fra Guittone d'Arezzo, Brunetto Latini, és Guido Cavalcanti költők. Végre megemlíttetnek Spinello, Ricordano Malespini, és Pier Crescenzi prózaírók, mindnyájan a' 13-dik századból.

A' negyedik fejezetet az olasz classica literaturának ditső ős apja, 's koszorus költője *Dante*nek élete, viszontagságai, 's munkáinak fejtegetése foglalják-el. Sokat szeretne ref. az olasz literaturának e' korán feltünt fény-tsillagáról szólani, ha a' tsupán könyvesmértetési tzél engedné. A' fejezet végin megemlíti *Maffei*, miként olvassák, fordítgatják, 's commentálják Németországban Dante „Divina Commediá“ját. Legújabb fordítása jött-ki közelébb Bétsben Dr. Hörwartertől; egy másik,

de tsak a' „Pokol“ tiz első énekéjé, János, szász kir. tudós hertzegtől. A' szerző szavai ezek: Vivendo e scrivendo io nella Germania, mi credo in dovere di avvertire, che in questa parte dell' Europa si legge, si traduce e si commenta la Divina Commedia, siccome si conviene a questo divino poema. Una recente versione di esso uscì or ora in Vienna, ed è opera dell' egregio dott. Hörwarter, ed un' altra dei soli dieci primi canti dell' Inferno è opera *del dotto Principe reale Giovanni di Sassonia*, che si nascose sotto il nome di *Philalethes*. Quest' ultima traduzione ci rappresenta con tale maestria e chiarezza i concetti del poeta, che se fosse non di una sola parte, ma di tutto il poema, l'Alemagna ne potrebbe gustar meglio l'energia e la sublimità. — A' kötet homlokát c' koszorús költő (Dante) mejjképe díszesíti. —

Az ötödik fejezet Cecco d'Ascoli, Fazio degli Uberti, Francesco da Barberino, és Cino da Pistoja olasz költőket említi meg (a' 13-dik századból.) Különös ditsérettel szól ez utólsó felől, ki Dante és Petrarca magasztalásait is megérdemlette. Ha Dante Alighierivel szeretett Beatrixe, Cino da Pistojával a' kedvelt Selvaggia írata verseket.

A' hatodik fejezet Petrarcat (a' 14-dik százból, trecento) mint az olasz lyrai költemény atyát, mint filozofust, oratort, archaeologust, geographust és politikust, de meg, mint a' szép tudományok felébresztőjét adja-elő. Ő maga latín munkáji által reménylett örök hírt nevet; azonban az általa „bolondságoknak“ nevezett rimái halhatatlaníták; mellyekben a' tudós szerző is Anacreoni édes egyszerüséget, Ovidiusi, Tibullusi, Propertiusi kedves lágyságot; Horatiusi lelket, és Pindarusi fennséget talál-fel.

A' hetedik fejezet Boccacciot a' kellemetes olasz próza teremtőjét írja-le.

A' nyóltzadik fejezet Sacchetti, és Giovanni novella-írókat; Villani János, Máté és Filep histo-

rikusokat, Passavantit, S. Concordiot, Pandolfinit, mint próza-írókat hozza-fel, 's végzi a' trecentistákat, vagy a' 14-dik századot.

A' II-dik Könyv a' XV-dik századdal (quattrocento) foglalatoskodik.

Az első fejezetben előadatik, hogy a' quattrocento, a' tudományosság századja; megemlíttetnek a' könyvnyomtatás mesterségének feltalálása; az olasz fejedelmeknek, nevezetesen a' pápáknak, Visconti, Sforza, Este, Gonzaga és Medici házaknak a' tudományok eránt mutatott bőkezüségeik; végre a' művészetben tett nagy előlépések. Jelesek a' tudós szerzőnek azon sorai, mellyekben V. Miklós pápa a' tudományok 's tudósok eránt nyilatkoztatott indúlatját, 's fejedelmi bőkezüségét írjale. Az egyház 15-dik századbeli ama szentséges fejének ditsőségére ref. a' szerző szavait ímitt örömest felhozza: Il nome del pontefice Nicolò V-to è carissimo alle lettere, e vivrà nella ricordanza de' posteri; finchè l'amore di esse scalderà i petti degl' Italiani. Nato da poveri parenti, studiò in Bologna, e supplì coll' ingegno al difetto dei beni di fortuna. Fatto prima vescovo, poscia cardinale, venne eletto pontefice dopo la morte di Eugenio IV, avvenuta nel febbrajo del 1447, e destò in tutti la speranza di veder ricondotti i lieti secoli d'Atene e di Roma. Tali speranze non furono deluse, anzi superate. La sua corte divenne l'asilo degli uomini più dotti, quali erano Poggio Fiorentino, Giorgio da Trebisonda, Biondo Flavio, Leonardo Bruni, Antonio Loschi, Giannozzo Manetti, Francesco Filelfo, Lorenzo Valla, Candido Decembrio, Teodoro Gaza, Giovanni Aurispa, e più altri, che lungo qui sarebbe l'enumerare. Cariche, doni, onori, tutto era posto in opera da *Nicolò* per confortare questi letterati ad utili lavori. Avendogli Lorenzo Valla offerta la sua traduzione di Tucidide, egli di sua mano gli donò tosto *cinque cento scudi d'oro*, ed a Francesco Filelfo *promise una bella casa in Roma, un ricco podere e diecimila scudi*

d'oro, perche recasse in versi latini l'Iliade e l'Odissea. Qual maraviglia se in questa età si cominciarono a leggere quasi tutti i classici greci in latino, o si lessero più corretti di prima? La liberalita di Nicolò era si grande e tant' oltre si estendeva, che avendo udito, come in Roma viveano alcuni buoni poeti, ch'egli non conoscea, rispose non poter essere costoro quali si diceano; perciocchè, aggiunse, se sono boni, perchè non vengono a me, che ricevo anche i mediocri? Aggiungasi a tuttociò il gran numero di libri per lui da ogni parte e con grandissime spese raccolti, le magnifiche fabbriche da lui in Roma ed altrove innalzate, i tesori da lui versati in seno de'poveri, e tante altre virtù, che in lui si videro maravigliosamente congiunte, e si dovrà col Tiraboschi confessare, ch'ei fu uno de'più grandi e de'più gloriosi pontefici, che mai sedessero sulla cattedra di S. Pietro.

A' második fejezetben előadatnak az okok, mellyeknél fogva a' 15-dik században nem igen miveltetett az olasz nyelv; majd Medici Lőrintznél nyer az különösen pártolást, kinek farsangi 's egyéb versezeteiről ditséretes említés tétetik.

A' harmadik fejezet foglalatja: Angelo Poliziano élete, stanzái. A' játékszíni poësis feléledése. Roma, Ferrara, és Mantóva játékszíneket állítnak. Poliziano Orfeusa.

A' negyedik fejezetben *Giusto de Conti*, Burchiello, Gerolamo Benivieni, Antonio Tibaldeo, Bernardo Accolti, Pico della Mirandola költők és nehány poëtessák 's tudományos nőszemélyek hozatnak-fel. Közűlök az utólsó helyen említettet ekkép ditsérimeg a' szerző: Ma nessuna di queste donne uguagliò la gloria di Cassandra Fedele nata in Venezia circa il 1465, e che in età fanciullesca fece sì portentosi progressi nelle lettere greche e latine, nell'eloquenza, nella filosofia, e nella musica, che divenne l' ammirazione dei dotti, e meritò di essere encomiata dal Poliziano.

Az ötödik fejezetben leíratik a' romanzok eredete és természete; ditsérettel említtetnek Pulci Lajosnak „Morgante Maggiore", a' Ferrarai vaknak „il „Mambriano", Boiardo Máté Máriának „Orlando innamorato" tzímü hős költeményeik. Gravina tekintetével igyekszik megmutatni a' szerző, hogy a' *poema romanzescho* és *poema eroico* egy.

A' hatodik fejezetben Leon Battista Alberti, Leonardo da Vinci prózaírók; Pandolfo Collenuccio, Bernardino Corio történetírók; Cademosto, Colombo, Amerigo Vespucci geographusok és utazás-írók hozatnak fel. Ezután leíratnak Savonarola Jeromos viszontagságai és ékes szólása; a' nyomtatás mesterségének előhalladása. Aldo Manuzio (Aldus Manutius) dítséretekkel halmoztatik, 's ezzel az első kötetnek vége.

Ref-nek, mint feljebb is nyilatkoztatá, tzélja tsupán könyvesmértetés; szükségesnek látja mégis általánosan ez első kötetről, — mellynek nyomtatása szép velin papiroson tsínos, tiszta 's hiba nélkül való, — megemlíteni, hogy a' tudós szerző az olasz classicus munkák különböző, kivált legjobb, 's legpompásabb kiadásait fel nem jegyzé; az eféle megjegyzéseket pedig egy illy jeles literaturai kézikönyvtől méltán várhatók vala.

Mihelyt a' munka többi kötetei is ref. kezéhez érkezendenek, azoknak esmertetését is az olasz literaturát kedvellő magyar olvasó közönséggel tüsténi örömest fogja közleni.

Galvácsy László.

III.

Tudományos Jelentések.

1) *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaság' eszközlése által és költségével következő ujabb munkák jelentek-meg:

1. Mathematikai műszótár. Budán 1834. 8d rét. Ára 20 kr. peng.

2. Nyelvtudományi pályamunkák, 1 kötet. a.) Csató Pálnak 100 aranyat nyert jutalomfelelete; b.) Nagy Jánosnak tiszteletdíjt nyert másod rangú felelete. Budán 1834. 8d rét ára 40 kr. peng.

3. Magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai. Második kiadás. Budán 1834. 8ad rét ára 10 kr. pengőben.

Találtatik mind a' három, Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kinél minden más könyvárosok is a' kivánt példányokat megrendelhetik. Junius 5d. 1834.

A' titoknok által.

---

2) *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Főtiszteletü Szalay Imre Ur, a' Veszprémi megyés Káptalannak Kanonoka, és a' Magyar Tudós Társaságnak rendes taga, tudományos fáradozásai által szép érdemeket gyüjtött jeles Hazánkfia, közelébb „*Magyar Egyházi Beszédek Gyüjteménye*" és „*Az egész Keresztény Tudomány Katechetai Tanításokban*" tzímü munkáinak díszesen béköttetett példányaival tiz darabban a' Széchényi Országos Könyvtárt megajándékozta.

---

3) 1833-*iki Könyvek különbféle Intézetekből.*

107) Falconer Wilhelm Orvos Doctor, és a' Nagy Brittaniai Királyi Tudós Társaság Tagja után Észrevételek az Éghajlatnak 's más Természeti Okoknak Befolyásáról az Emberre, Erkölcsi és Polgári Tekintetben. Kiadta Csorba Jósef, Orvos Doctor, Ts. Nemes Somogy Vármegye első Főorvosa és Tábla Birája, a' Pesti Királyi Egyetemnél az Orvosi Kar — 's a' Magyar Tudós Társaság Levelező Tagja. Pesten, Esztergami K. Beimel Jósefnél. 1833. 8-ad rétben, I—XX, 1—514. oldal, foglalattal; ajánlva Méltóságos Sárdi Somssich Pongratz Ur, Ő Nagyságának, Ő Ts. K. Apostoli Felsége Személyes Jelenléte Törvényszéki Helytartójának 's a' t. Az ára 2 fl. 12 kr. pengő pénzben.

108) Hasznos Házi Jegyzetek. Gyüjté Fáy András. Második javított, 's nevezetesen megbövített Kiadás. Pest 1833. Ifjabb Kilian György Könyváros Tulajdona. 8-ad rétben. 200 oldal. Az ára 1 for. pengő pénzben.

VI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Holéczy Mihály. A' szabadító háboru Dunán túl. 3 lap.
2) N. Takátsi Horváth János. A' Keresztyén Pap. 76 lap.
3) Horvát István. Kún László óklevele évszám nélkül, mellyben Belusfi Belus Birónak Predynmyh, Juretina és Musuna birtokokat ajándékozza. *Továbbá*: Péter, a' Sopronyi Kórház szerzetes Monostorának Előljárója, és Gergely Sopronyi Plébánus előtt 1300-dikban költ Osztálylevele a' Guthkeled Nemzetségnek. 78 lap.
4) Édes János. Egy két szó a' Magyar nyelv ügyében 80 lap.
5) Port. Valami az Időjárásról. 93 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 95 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Galvácsy László. „Giuseppe Maffei, Storia della Letteratura Italiana. Milano, MDCCCXXXIV. Vol. I. nagy 8-ad rétben." 117 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 126 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.
6) 1833-diki Könyvek különbféle Intézetekből. 127 lap.

(Koszoru 1834*-dik eszt. VI-dik Kötethez egy ív.)*

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

VII[dik] KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

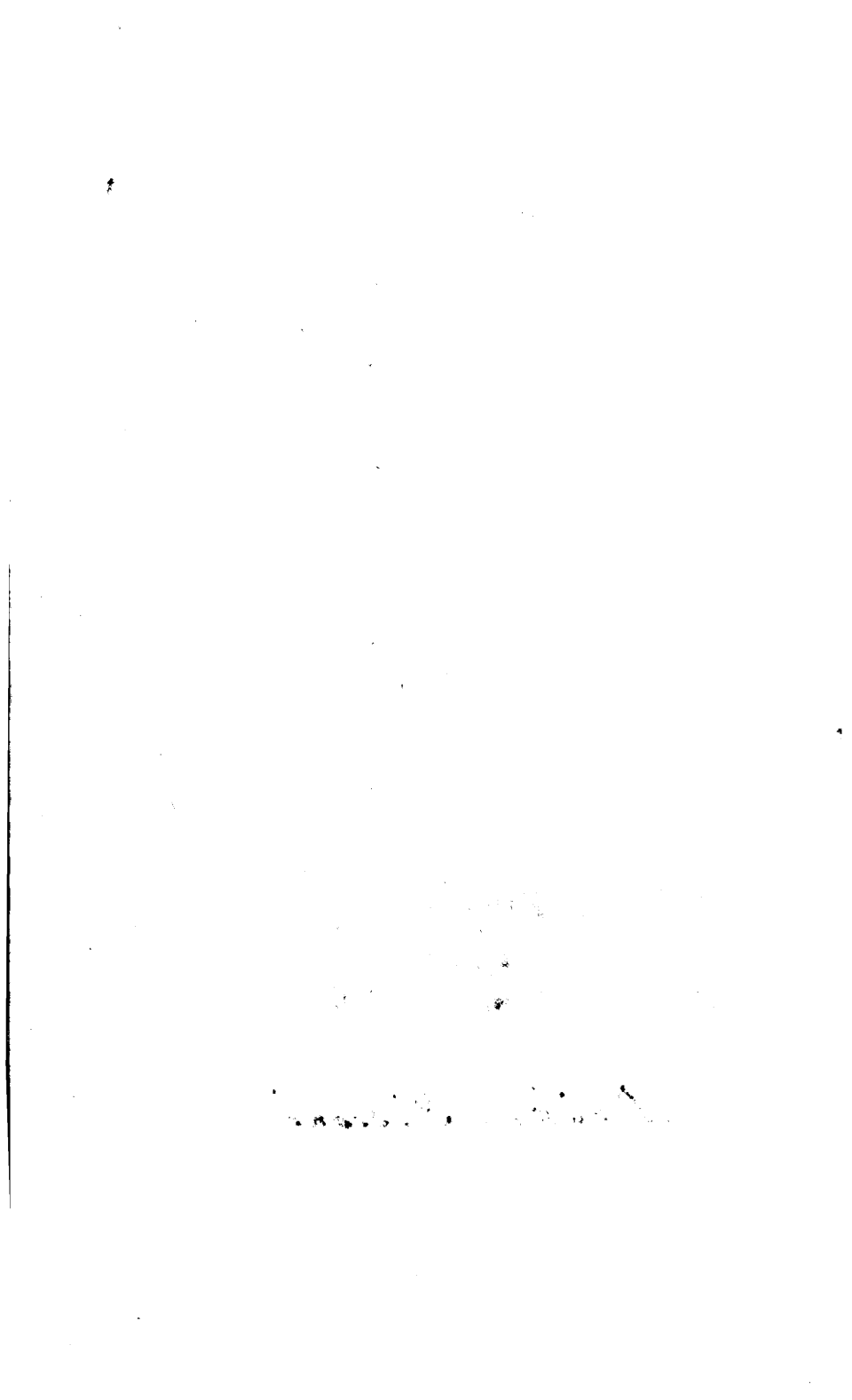
A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Aba Sámuel.

TEKINTETES
KÁROLYI ISTVÁN URNAK,
A' TUDOMÁNYOS GYÜJTEMÉNY
HAZAFI LELKÜ
KIADÓJÁNAK,
NEMES ÉRZÉSÜ BARÁTJÁNAK
HOLÉCZY MIHÁLY
EMLÉKÜL.

Arról Péternek meg kell vala emlékeznie, hogy a' Magyar honban idegen ő, 's e' hon iránt való minden igaz érdeme nélkül lett a' ditső nemzetnek királyjává, egyedül sz. Istvánnak azon kegyelméből, a' mivel hozzá viseltetett feleségének Giselának unszolásaira, midőn még Árpád véréből származott élő hertzegek is négyen voltak, a' Magyar koronára teljes joggal számot tarthatók. A' Magyar tisztelte boldogúlt királyját, 's ezt a' rája tolt urat elfogadta. Mostan Péternek a' nemzethez való szíves ragaszkodás, helyes intézetek, jó rendtartás, erköltsi nagyság által kellett volna a' nemzet szeretetét és bizodalmát megnyernie, 's így tenni királyi székét erőssé; de mind Istvánnak szép reményjeit, mind a' nemzetnek igazságos óhajtását a' hálátlan rútúl megtsalta, midőn a' nemzetet valóságos sérelmekkel igen is nyilván bántotta, 's neki fajtalan életével, szokatlan zsarolásaival, illetlen fenyegetéseivel igen is sok boszúságot okozott. A' melly Magyar őt, idegent, legfőbb urrá emelte a' hazában: azt

a' Magyart ő, a' boldogtalan feledékeny! szolgaságra alatsonyította, 's a' behozott idegenek tsufjává tette ki saját telkein. Szilaj volt még a' fiatal nemzet, a' heves pogány vér még ki nem hűlt belőle, 's az Ázsiai kemény természet még megtörve nem volt; de annyival ditséretesebb férfias türelme, midőn megelégszik azzal, hogy magyartalan 's erköltstelen fejedelmét szelíden és alázatosan inti meg, 's ha foganatosan kérheti, tántoríthatatlan hűséget és ragaszkodást ajánl. De melly más ember volt Péter, ez, kit sz. István azért tett Árpád unokájinak elejbök, mert fejedelemhez illő jó nevelést és tulajdonságot tudott benne észre venni, 's erős és buzgó kereszténynek találta. „*Ti szenvedjetek!* így kiáltott az előtte tisztelettel állókra; *én pedig éljek tsak, megtöltöm ez országot, mellyben ti zselléreknél egyebek nem vagytok, megtöltöm idegenekkel annyira, hogy a' Magyar számára kitsiny hivatal sem marad.*" Megtelt a' pohár egészen ajkáig, 's az egész nemzetre áradt a' keserűség belőle. Már féltették a' gondos Nagyok a' hon boldogságát, féltették épségét; és öszszemennek Péter nélkűl, tanátskoznak bőven, és határoznak: *Péter a' magyar koronától fosztva, 's ez a' szeretett Sámuel Nádornak ítélve*, 1041-*ben*. A' Nádor mostan sereget gyűjt, Péter pedig kifut az országból Adalberthez elébb Austriába, majd 3-dik Henrik tsászárhoz, kit Feketének is hívtak, a' Nádor Tsanádra megy koronáztatás végett a' nemzet színével, Gerard pedig, a' Tsanádi püspök, vonakodik a' koronát feltenni fejére.

Mi lelte a' jámbor püspököt? A' nemzetnek nem valamelly pártos részétől, hanem az egész nemzettől közakarattal választatott Magyar királyt nem akarja, ő idegen, a' Magyar koronával megkoronázni! *Talán Péter lebuktatását törvénytelennek tartotta?* De ugyan a' szent férfiu láthatta-e tsendes lélekkel azt az erköltstelenséget minden gát nélkűl áradozni, a' mit a' Magyarok annyira utáltak, a' mit a' keresztény vallás gyümöltsének ítéltek, a' mi miatt annyit vesztett nálok a' keresztény vallás szent

méltóságából, a' mi miatt lett a' nemzet ősi vallására viszszatérni hajlandó, és miatta vér folyt? Józan okosság és lelki esméret mindég volt az igaz Magyarban. — *Vagy Abát pogánynak esmerte, hajlandónak legalább a' pogányságra, 's a' Krisztus vallását prófétai szemekkel látta veszedelemben forogni alatta?* Szóljon már mellette az az általa veretett pénz, melly nem tsak egy, hanem mind két felől ékes a' kereszttel; szóljon az a' Gyöngyöshez közel Sári monostor, melly Abának saját költségein épült, 's ha élne alkotója, talán épen állna mostan is; szóljon a' nemzet, melly Aba veszte után a' második évben nem azt kéri az új királytól, hogy Abától viszszanyert pogány szertartásaiban meghagyattassék, hanem hogy most adassék engedelem neki azoknak viszszavételökre, mint a' miknek Aba alatt még nem juthatott birtokokba. — *Vagy fene természetével 's vad erőszakoskodásaival már is megbélyegezte magát?* Inkább már Nádor korában olly kegyes volt, a' népnek olly atyja, hogy épen ezért tiszteltetett meg *Aba*, vagy *Apa* névvel a' nemzettől. Eltörűlte mingyárt uralkodása kezdetén azokat a' boszontó rendeléseket és szokatlan adókat, a' mikkel Péter tsupa kényje szerént terhelte az országot. — *De még is Tsanádon közel ötven, vagy szinte hatvan nemeseket álnokúl és irgalmatlanúl megöletett.* Tsak hogy azok pártosok voltak, olly királynak esküvén ellene, kit közakarat választott, 's olly ember javára, kit a' nemzet elűzött. Hasonló dolgok a' most élők emlékezetére is számosan történtek; talán vad nemzetek között? a' legmiveltebb, a' legkeresztényebb szelíd Europában! Ama nemesek megöletése nem is Abának megkoronáztatása előtt, a' mint hirlelik némellyek, hanem az után nagy idővel történt; ez tehát okot Gerardnak nem adhatott a' koronázási vonogatásra. Nem is annyira Abának gonoszsága hozott elő pártoskodást, mint inkább azon idegenek bujtogatása, kik Péterhez szítók számosan voltak az országban, 's elég álnokok tudtak lenni a' Magyarok közűl is pártosokat támasztani a' király el-

len, kiket ez Abai jó szívűségével sem tudott azután illő határok közt megtartani. — *De még is történt kegyetlenség Abának választatásakor, mert Buda felkontzoltatott; a' fijának, Sebusnak, elébb keze 's lába megtöretvén, megöletett, más két fija pedig megvakíttatott.* Igen is, halált szenvedett Buda, ez a' nemzetének hitetlen árúlója, 's Péternek a' nemzet ellen ingerlője; halált szenvedett Sebus, az a' gonosz, ki az ártatlan Vazulnak, az Árpád véréből való hertzegnek, szemeit sz. Istvánnak tudta nélkűl Nyitrán istentelenűl kitolta, füleit ónnal beöntötte, 's így az uralkodásra, a' mi reá várakozott, alkalmatlanná tette. Kitörűltetett az a' nemzetség nem Aba, hanem a' megsértetett nemzet által. Egyébb iránt nem hasonlót tselekedett-e Péter is? Olvassunk felőle irtóztatót. „Azon időben némelly „magyar fő urak a' veszni tért országnak árvaságán „megindúlván, és azt meg akarván szabadítni Pé„ternek kegyetlenségétől, Andráshoz, Bélához és „Leventához, kik sz. István nemzetségéből származ„tanak, igaz hívséggel valának, és nekik javaikból, „a' mit küldhetének, híven küldözgetének. Ezek va„lának pedig azok a' fő urak: Viske, Bue, Bukne „'s mások, az ő rokonik, kik szüntelen sohajtozván, várták azt az időt, mellyben Andrást, Bélát és „Leventát viszszahozhatnák Magyar Országba, és az „országot nemzetségének sz. István királynak, ki „őket kedvelte 's felmagasztalta vala, minden ere„jökből viszszaadni igyekezének. Péter király pe„dig bizakodván a' német királynak hatalmában, „Magyar Országot már nem igazgatá, hanem inkább „mint tyrannus kegyetlenűl nyomván ostorozá. Né„melly gonosz emberek pedig, tudniillik Buda és „Devetser megjelentették Péternek, hogy Magyar „Országnak most említett nemesei, úgy mint Viske, „Bue, Bukne, 's az ő rokonik, azon mesterkedné„nek, hogy adnák viszsza az országot a' királyi „magnak, és Andrást, Bélát, Leventát, Péter ellen „az országba viszszahozni akarnák. Péter király pe„dig dühös haragra lobbanván megfogatta őket, meg-

„tsigáztatta, megölette: némellyeket pedig, kivá-
„satván szemeiket, kinzatott meg, és egész Magyar
„Országot annyira nyomorgatta 's szorongatta, hogy
„inkább kivánnának elhalni, mintsem olly nyomo-
„rultúl élni.“ *Turotz után Virág, Magyar Száz. K. 1. l.* 101. — *De tsak ugyan szemet szurt Aba, 's maga ásta meg vermét, midőn a' nemesekkel kevesebbet gondolt, mint akarták volna; ellenben a' köznépnek buzgó barátja volt, 's lett popularis király, hogy ez inkább szeresse.* Jó Aba, engedd magadat e' váddal terheltetni! — Az ember tsak minden állapotjában gyarló. Jó ember ritkán tagadhatja meg nemzetét. A' szívében buzgó hazafi szájából hallottad-e: *ubi bene, ibi patria?* Jó ember volt Gerard, de Olasz volt, 's Olasz volt Péter is; sőt mind a' kettő nem tsak Olasz, hanem mind a' kettő Venet is. Áldott kedvező hazafiság! *)

A' Magyarok tehát e' vonakodó Gerardot elmellőzvén, más püspökök által koronáztatták meg Abát 1041 ben Jó'sef (Martius) 22-én, épen husvét napján. Majd megértvén az új király Henrik készületét, ki Péter védelmére felállott: megelőzte betsapását, seregeivel a' Duna mind két partját Baváriában és Austriában dulatta, sőt Karinthiába is beütött. Nem szerentse követte zászlóit. Mert ámbár az egygyik tsapat elég gazdag zsákmánnyal jött viszsza: de a' másikat Adalbert Austriai Markhio, a' Karinthiait Godofréd legyőzte. Eljött öszszel, 1042-ben, maga Henrik is, Posonyt felégeti, pusztít a' Garanig, Aba hadát széllyelveri, 's a' Magyarokat Péter viszszavételére unszolja. Ezek mindent ajánlottak Henriknek, tsak a' szenvedhetetlen Pétert

*) *Henricus, Portugaliae Comes, origine Burgundus, non Hungarus. Budae,* 1830. mondja Nagys. Fejér György az előbeszédben: *Henricum, Portugaliae Comitem, Hungariae Regum stemmati, domi nostrae, Michaël Holéczius V. D. M. primus inseruit, etc. Ast num Petro, quem Ottonis Wilhelmi, Burgundiae Comitis filium fuisse asserit etc.* Én tsak azt említém *T. Gy.* 1828, *K.* 1. *l.* 73, hogy *Péter némelly íróktól a' Burgundiai Gróf Otto Wilhelm fijának is tartatik.*

nem akarák elfogadni. Henrik böltsen engedett a' hajthatatlanoknak, mindazáltal Abát meg nem hagyta, rendelt és adott az országnak más királyt.

A' honni Történetirás erről a' fejedelemről nem tud, a' külföld tudósít felőle. *Szekér* ugyan mondja *Magyarok Ered. K.* 1. *l.* 156, hogy Henrik *egyet a' Zár László fijai közül akart Aba helyett választatni, 's Péter ügyét boldogabb időre hagyván, visszszatért Német Országba;* azonban ugyan ő folytatja, *Aba erőszakosan is megmaradott a' királyságban.* E' szerént a' nemzet Aba és Péter között semmi más királyt sem tisztelt. Ellene mond ennek *Virág* is *Magyar Száz. K.* 1. *l.* 96, így beszélvén: *Hermán irta: mivel a' Magyarok nem akarák visszszavenni Pétert, más valamelly Magyar hertzeget, ki a' Tseheknél vala számkivetésben, adott nekik; de a' kit Aba, a' tsászárnak elmenete után, azonnal Tseh Országba visszsza kergetett. Ezen hertzegnek nevét hiába keresték iróink kik a' külföldi historikusoknak akarnak hinni.* Hogy Henrik más fejedelmet adott Aba helyett, azt *Spangenberg* után *Calvisius* is említi 1042-ről, mondván *Heinricius Imp. cum exercitu in Ungariam movet, Ungarorum regem Abanum bis praelio vincit, Presburgum expugnat, et Abanum pellit, et alium principem Ungariae praeficit, cum nollent Petrum regem habere.* A' hertzeg neve itt sem említtetik; de bizonyosan az lesz ez, a' kit én találok *Carolus Stephanus Dictionarium Historic. Geographic. Poeticumában, Genevae* 1660, *a' 143-dik lapon*, a' hol ezt olvasom: *Albonus, Ungariae rex, Petro ob libidinem et saevitiam pulso, designatus, regnavit annum* 1. Honnan vette légyen a' Dictionarium ezt a' rövid tzikkelyét, nem mondja; de ha Péterre következteti is Albonust, ezen bizonyosan nem Abát érti, mert erről is emlékezik egy különös tzikkelyben, a' mit alább látni fogunk. Nem is egy, hanem 1041-től 1044-ig uralkodott Aba. Amaz egy esztendő mindenképen azon hertzegre illik, kit Henrik rendelt a' Magyarokon fővé, és a' kit Aba,

Hermán szerént, tsak addig szívelt az országban, míg a' Tsászár itten tartózkodott, elmenete után pedig azonnal Tseh Országba viszszakergetett. De Virág ezen Hertzeg ellen imígy okoskodik a' nevezett helyen: *Sohol nem olvassuk a' Magyaroknak ő miatta Abától elpártolásokat: nem olvassuk a' hazafiak közt esett meghasonlást, mellyet e' dolog szült volna. Mind eddig Abát királyjának ismerte 's tisztelte a' nemzet. Henrik sem azt igérte Péternek, hogy ő helyette mást valakit segit fel a' trónusra. E' tsászár, a' mint legitten látni fogjuk, még eljő seregével, és Abának — Hermánnak szavai: ab Ovone vix pactum, satisfactionem, obsides, munera, regnique usque ad Litha fluvium, partem accipiens — békét hagy, az az: sem Tseh Országból, sem másunnan nem hoz nyakára valamelly hertzeget.* De közvetetlen ezen sorok után ezt irja ugyan azon Virág: *Nem vélte magát bátorságban Aba. A' Schaffnaburgi Lambert után: a' király karátsont ülte Gozlariában. Ottan a' magyar királynak követei békességért könyörögnek, de nem nyernek, mivel Péter király, kit Vban (Aba) hatalmasúl kiűzött az országból, jelen vala, és alázatosan esedezett Henrik királynak segédért amannak erőszakoskodása ellen.* Írja Calvisius is 1043-ról *Dubravius* után: *Aban, Ungarorum rex petit sibi regnum relinqui, sed Imperator dimittit ejus legatos ad Bavaros, quos vastarat.* Ugyan miért nem véli magát bátorságban Aba, ha már iránta tsak ugyan megengesztelődve ment haza Henrik? miért kéri nála hagyatni az országot, ha úgy sem akar Henrik más fejedelmet adni helyette? Nem vélte magát bátorságban, mivel Albonust Henrik ellenére Tseh Országba viszszaüzte; kérte nála hagyatni az országot, mivel azt tőle Henrik-el vette. Többnyire ki legyen ez az Albonus: egy-e *Zár*, vagy *Tar*, vagy *Kopasz Lászlónak* fijai közűl? vagy más valamelly hertzeg? meg nem határozhatom. Mi Zár Lászlónak három fijait esmerjük, Andrást, Leventát és Bélát, de Albonusról nem tudunk; vagy

tehát mellyik lehetne, ama három közül Albonus? Igaz, hogy e' három hertzegek, magának Istvánnak javallásából, ne hogy valamiképen Vazul siralmas esetére jussanak, az álnokok elől Tseh Országba vonták magokat 1032-ben; de már a' következett esztendőben Lengyel Országba mentek Miciszlavhoz, kinél Béla meg is maradt: András pedig Leventával tovább bujdosott az Oroszokhoz, és így Aba megverettetésekor Tseh Országban egyik sem volt. Egy illyen hertzegtől talán akkor sem idegenkedtek volna a' Magyarok. Igazítsák el e' dolgot azok, kik nálamnál több kutfőkkel szerentsések birni.

Aba tehát követek által kérlelte Henriket, visszaigérvén minden foglyokat, és pénzt igérvén azok helyett, kiket már viszsza nem lehetne adni. De mivel Péter állhatatos alázatossággal esedezett segédért a' Tsászárnak, a' Bajorok is boszút lihegtek a' vett sérelmekért: Aba nem békeség hirével látta haza jőni követeit, hanem a' határokon Henrik fegyvereit hallotta zörögni 1043-ban. Ezért ő is fegyverre kap, 's a' Rábtzánál erős helybe lépett: de így sem bizván magához, ajándékokkal kezdé Henriket megnyerni, mihelyt az a' Magyarok tanyáját ostromlani készült. Henrik tehát megesküdteté Abát, hogy az ország határain belül tsendesen maradván, Német Országba soha ki nem tsap; továbbá, hogy Magyar Országnak a' Lajtán túl való részéről örökre lemond a' Tsászár számára: miután Aba kezeseit általvette, kártétel nélkül békével viszszament. Henrik ezt az újonan nyert tartományt annak a' Bajor Albertnek ajándékozta, ki neki leghasznosabb szolgálatokat tett a' Magyarok ellen, a' mint irja Dubravius. Fájlalhatták ezt a' Magyarok mindnyájan: de leginkább azok kaptak ebből okot Aba vádolására, kik Péternek titkon az országban hívei valának. Pedig hogy kénytelen vett Aba illy áron is békességet, kétséget az nem szenved: holott maga IX-dik Leo pápa helyben hagyta Andrásnak, úgy szerződni meg a' nyughatatlan 's veszélyes Henrikkel 1052-ben, hogy az ország ugyan adózója ne legyen, hanem a' Lajtán túli tar-

tomány az után is birtokában maradjon. Miután így Aba, már bátor a' tsászárral kötött békességnél fogva, keményebben kezdte belátása szerént intézni dolgait: annál inkább kárhoztatták alattomban a' pártosok, nagyítva festegették tetteit, hinték a' békételenség magvát, és terjeszték az összeesküvést, hogy megölnék. Azonban e' pártos igyekezet nem maradt Aba előtt titokban; ugyan azért a' gyanusokat tanátskozás örve alatt Tsanádra hivatta, hol őket egy házba rekesztvén, közel ötvenig, vagy hatvanig valót hirtelen leöletett. Kár volt e' boldogtalanoknak, kik magokat 's utóbb Abát is veszedelembe döntötték, időt nem engedni, hogy halálhoz keresztényi módon készülhettek volna. Azonban Aba tudta maga körülményeit.

Ez eset után, melly a' negyven napi bőjtben történt, templomba sereglett a' nép, 's felment a' király is. A' Péter híveinek vesztökön szentül megindúlt Gerad imígy menydörge le az oktató székből, Fessler magyar fordítása szerént. „A' szent bőjtnek „ideje a' bünösök tisztúlására, az igazaknak pedig „vigasztaló örömökre szereztetett; de te, oh király! „ezen idvezségnek napjait a' sok gyilkosságok és „rablások által megszeplősítetted. Megfosztottál enge„met ama drága atyai névtől, és íme fiaimnak vérök „még most is tseppen kezeidről. És mivel kész va„gyok akár mingyárt az én Istenemért véremet „ontani, azért halljad sorsodat, melly ott az égben „reád kimérettetett. A' te országlásodnak harmadik „esztendejében elér az Isteni boszúállásnak fegyvere, „hogy ugyan azzal, a' mi által ravaszságoddal elnyer„ted az országot, végezze gonosz életedet, mert az Isten „maga az igazság. Bár akármit mondjanak is lelked „megnyugtatására hizelkedőid, mindazáltal hidjed, oh „király! hogy míg tsak fennáll e' világ, nem marad nem „is maradhat büntetetlen semmi igazságtalanság.“ Itt már némelly Nagyok, tartván a' király haragjától, parantsolák a' tolmátsnak, hogy elhallgatna (tudni illik Aba latánul nem tudván, ennek latán szavait tolmátsolni kellett); de a' szent püspök meginté, mond-

ván: *féljed az Istent fiam, tiszteld a' királyt, és fedezzd fel a' te atyádnak szavait.* Reszketve fogadá ez Gerardnak szavát, sőt a' király is reszketett, — de Gerardot semmi roszszal sem illette. Tartottak némelly Nagyok a' király haragjától, ő pedig türelmének jeles példáját adta.

E' szomoru jövendelés betelt. A' pártosok ugyan is, kik Abának elkerülték boszúló fegyverét, kimenekedvén a' tsászárhoz, rut színekkel festették a' királyt, 's ellene segítségöket ajánlották Henriknek. Aba viszszakivánta ez árulókat, mint a' békességnek gonosz zavarójit; de Henrik alkalmasnak találván az időt Péteren segíteni, Bajor és Tseh hadával beütött Sopronnál, 's a' Rába mellett pártos Magyarokkal nem keveset nevelkedett tábora, 1044-ben. Nyilt mezőre száll Aba közel Győrhöz Ménfőnél, a' mit közönségesebben Méhfőnek mondanak; de több olly hitetlen zászlók lobognak mellette, mellyek Pétert köszöntik. Ménfő felé Henriket a' Rába túlsó partján Magyarok vezették egész éjjel legrövidebb uton, akadály nélkül keltek által hajnalkor, 's az egész Német tábor Aba előtt hoszszú sorban nyult el, a' mellyben Péter is. Majd összerobban a' két ellenfél, foly erős viadal, sűrűen hullanak a' Németek annyira, hogy az a' mező *Verloren Bayernek*, vagy *Veszett Németnek* neveztetnék el, 's a' teljes győzödelemhez közel a' Magyarok. Ekkor fordítják meg a' diadalt Henrikhez azok a' pártosok, kik Aba soraiban elhányják a' zászlót, általfutnak, zavarba ejtik a' Magyar hartzolókat, 's megkevesítve a' nagyobb szám ellen nem foghatókká teszik. Igy vesztett Aba tsatát, a' mint Spangenberg irja, Lajos (Julius) 4-én.

Abának vége közel van, de arról nem egyképen vagyunk tudósítva. Némellyek ugyan is Prayval azt tartják, hogy Aba megszaladván a' tsatából, elfogattatott, és Péter akaratjára feje vétetett. Ellenben mások, sokkal többen Turótztzal, Palmával, Katonával 's egyébb nagy nevü Történetírókkal, azt erősítik, hogy Aba szaladása hevében elérvén a' Dunát

vakmerő bátorsággal rohant bele lovával, és szerentsésen által usztatván, már az ütközet után való napon a' Tiszához jutott. Itt akart új sereget gyűjteni. De többé meg nem támadhatta Henriket, mert még az nap, Lajos (Julius) 5-kén, a' Magyaroktól sok sebeket kapván, megöletett; az újontzoktól, a' földmivelőktől, vagy Péternek híveitől-e? mindeniknek lévén állítója, nem egészen bizonyos. Úgy lesz, a' mint Palma mondja: *ab eorum, quos Petri causa olim crudeliter necaverat, necessariis.* Teste akkor tsak egy gödörben huzatott be földdel; de onnan több évek mulva még azon épen 's begyógyúlt sebekkel kiásatván, az általa építtetett Sári monostorban, Heves Vármegyében, Gyöngyöshez egy kis órányira, királyhoz illő tisztelettel takaríttatott le, a' miben minden Irók megegyeznek.

Sárt időnkben többen birják; köztök Gróf Szerdahelyi Pálnénak, vagy Hübner-Fejér Lexicona szerént Gróf Hunyadinak, vagyon egy kősziklába vágott és sokfelé ágazó pintzéje. Ennek egyik keskeny szakaszában mutogattatik Abának sírhelye, melly üreg a' pintzefenéktől négy lábnyi magasságra koporsó formán van a' kősziklába mintegy másfél ölnyire bevésve. Benne semmi holt tetem. Mellette jobb felől szembe tűnik, veres négy szegü márványon, ez az irás:

HAC IN CAVERNA FUIT DEPOSITUS
SAMUEL ABA
REX HUNGARIAE III. QUIN POTIUS IMPIUS
REGNI VASTATOR
IDOLOLATRIA ET CRUDELITATE
FAEDATUS REX.
A
POPULARIBUS CAESUS AD TIBISCUM.
OBSTUPESCITE
LURIDAS RERUM VICES.
EX REGIO MAUSOLEO
VIDETE CELLARIA.
UBI MORTIS CRUENTA SPOLIA
IBI HILARIA TURGENT DOLIA
INDE RUBET BACHUS.

VINUM SÁRIENSE FALERNO
INDE RUBET MELIUS-
NUNC BIBE FAC RUBEAS.
E
RUDERE PROTRAXIT GENERALIS
LIBER B. SAMUEL HALLER.

„Sajnálni lehet" úgy mond *Gorove László, Tud. Gyűjt.* 1830, *K. V. l.* 6, a' honnan e' Sári emléket is vettük, — „sajnálni lehet, hogy B. Haller ezen „újabb veres négy szegü márványba vésett sirirás „végében vagy a' test betételének, vagy legalább „ezen új kő felállításának esztendő számát ki nem „tette, és az esztendő szám az összeszedhető deák „Római számokat mutató betükből sem számláltat-„hatik ki." — És a' 12-dik lapon: „*Jött* (Aba) újabb „készületek tétele végett a' Tiszához; kár, hogy egy „Iróban sem neveztetik meg a' hely, a' mellyben új „táborát állította, de még a' vármegyének nevezete „sem találtatik az Iróknál.

E' sorok három kérdést adnak: 1) *Hol igyekezett Aba új tábort állítani, 's hol gyilkoltatott meg?* — 2) *Teste mikor vitethetett Sárra?* — 3) *Mikor készülhetett Haller márványja?* Teszek mind a' három felett egy két szót; nem mintha minden nehézséget megfejtenék, minden homályt felderítenék, 's a' kérdést tovább is kérdésnek maradni megszüntethetném: hanem tsak hogy egy tsekély fényt is vethessek e' fedett dologra, tsak egy kevéssel is közelebb vigyem a' valóhoz, és legalább másoknak alkalmat szolgáltassak a' további bővebb nyomozásra. Tehát

1) *Hol igyekezett Aba új tábort állítani, 's hol gyilkoltatott meg?* Hogy mind a' kettő a' Tisza körül történt, azt már Iróinknál fogva felteszszük; hogy a' gyilkosság a' táborállításnak helyén, legalább ahhoz igen közel történt, ugy látszik, arról kételkedni nem lehet. Az ütközet Lajos 4-én; ütközet után, tehát mintegy dél tájban, szalad meg Aba Rába mellől; akár mint sietett, más nap még sem juthatott elébb a' Tiszához, tsak a' napnak hanyatlása felé;

ott egy helyen időt tölt a' rendelések tételében, és tsak a' közben lepettethetett 's gyilkoltathatott meg még az nap. Olly erős ut erőset is kifáraszt és pihenni parantsol. A' már emlitett Dictionarium, Abáról szóló tzikkelyében, imígy tudósít felőle Bonfinius nyomán: *Aba, tyrannus Ungariae, in vico Staebe a suis caesus est, stb.* Ha Bonfini *Staebét* irt-e, nints kezemnél 's nem tudom; de *Staebe* bizonynyal olly helytelen irás, mint ugyan azon Dictionariumban a' *Gulaseiuar*, *Zashalon*, *Closuuar*, *Khaeres*, *Rakhakevvi*, *Kailla*, *Petscheu*, *Salonchemen*, *Benges* 's a' t. e' helyett *Gyulafejérvár*, *Százhalom*, *Kolosvár*, *Körös*, *Rátzkevi*, *Keisla*, *Péts*, *Zalankemen*, *Gyöngyös*. Én ezen *Staebe* alatt vagy *Abádot*, vagy *Tsepát* gyanítom, mind ketőt a' Tisza bal partján Heves Vármegyében, egymástól nem igen meszsze. Mind a' két név hasonlít *Staebéhez*; különösen *Abád*, meglehet, épen Abának ottan történt vesztéről neveztetett igy. *) Hihető pedig Heves Vármegyében történt halála; mert a' szerentsétlen ütközet után veszélyben forogván Aba, legalkalmasabban vonúlhatott nemzetségi birtokába, hol saját jobbágyait legelébb ültetheté fel maga védelmére: tudva pedig 4-dik Bélának 1261-ben az Egri püspökségnek adatott petsétes leveléből, hogy az Aba nemzetség temérdekekkel birt Abauj, Borsod és Heves Vármegyékben. Sáron is, bizonyosan mint tulajdonában épittetett monostort.

2) *Ide Sárra pedig mikor vitethetett holt teste?* Palma így ir: *Corpus aliquandiu* (egy ideig) *tumulo carens.* A' Dictionarium határozottabban imígy: *non multis a morte annis cadaver ejus effossum est: sudarium et paludamenta tum fuere incorrupta.* Tehát valami két, három esztendő mulva, mikor még a' ruha is ép volt. Történhetett 1047-ben, midőn András megkoronáztatott. Ekkor

*) Már le volt irva, midőn olvasám, hogy éppen ez a' Hevesi *Abád* állott sz. István éveiben *Obada* név alatt, *Tud. Gyüjt.* 1834. *K. II. lap.* 92.

ő még azokat is példásan megbüntette, kik Péternek, ámbár nem jónak, szemeit kitolták; bizonyosan a' méltóbb Aba király testét sem hagyta ő gyalázatos helyen hoszszabb ideig heverni.

3) *Hát Haller márványja mikor készülhetett?* Midőn M. Teréza székét a' politikai szélveszek ingatták, 's ő 1741-ben könnyezve mondta el az ország Rendei előtt panaszkodó beszédét, karjain tartván a' tsak fél évi Jósefet: azok a' Magyarok, kik ez érzékeny jelenésnél lelkes kiáltással tekélék el magokat a' Királynéért halálra, hat gyalog, és három lovas ezredet állítottak újonnan. Az egyik gyalog ezred, most a' 31-dik szám alatt, ennek a' Hallerkői B. Haller Sámuelnek adatott, 's birtokában maradt egész haláláig, 1741—1777. Haller tehát ez idő közben készítette márványját. De idővetés is van abban a' sirirásban, 's az említett évek közűl a' bizonyosat határozottan kimutatja. Chronosticon 's egyébb idővetés rendszerént a' végső sorokban szokott lenni. Itt se keressük tehát az egészben, hanem rendszerént. Meg is találjuk igy, a' többitől külön váló 's teljes értelmü befejezésben: *e rVDere protraXIt generaLIs LIber b. saMVeL haLLer*, 's kijő 1773.

A' boldogtalan Pétert diadalmasan örvendező pártosai szerentsésen viszszaültették, de tsak azért, hogy kedventzök a' Magyarok boszúját el ne kerűlje, 's idő előtt veszszen el. Nyomorúságos napok voltak azok! Istvánt megakarták ölni, Pétert elhajtották, Abát ki is végezték, Pétert viszszahozták, hogy szemeit kitolják, 's fájdalmában végezze életét. És mind ez 14 év munkálata. Nem sokára Gerard is 1046-ban, — de fordúljon le a' karpit, ne lássuk tovább, nemes Barátom! a' sok vérrel bemotskolt jelenést.

Holéczy Mihály.

2.

A' Rhabarbara

egy kemény, a' fogak közt sustorgást okozó gyökér, általánosan és gyakran kifurt karikákra, vagy darabokra összevágva, nehéz, lehámozva kivűlről sárga, belűlről rózsa színüen és fehéren márványozva, a' pököt sárgára való színesítés mellett, tulajdon kellemetlen izü 's szagu.

Dioscorides 's a' régieknek azon Rha vagy Rheonjok (ῥα vagy ῥῆον) Prosper Alpin és mások szerint a' mi mai Rhapontz Rhabarbaránk, vagy Nagy Rhapontzunk, vagy Kalap Lóromunk. Ez előbb Rha ponticumnak hivattatott, és pedig a' Wolgának elébbeni Rha nevétől, a' mellynek partjain az elő jön, és ponticum a' Pontusnak partjaitól. Későbben Scythiának más helyeiről nyeretett ezen gyökér, a' miért is az Rhabarbarumnak neveztetett, mivel t. i. a' Rómaiak minden még alájok nem hódított népeket Barbarusoknak neveztek. Mesue azonban a' régiek Rheonjokat a' mi Rhabarbaránknak magyarázza, és Ritter is közöl Tudósításokat, a' mellyekből hihetőnek látszik, hogy már a' legrégibb üdőktől fogva a' valódi Rhabarbara a' még tsak most tudva lévő helyéről, mint kereskedésbeli portéka, kihozattatott, és a' Rhabarbarum nevet azon folyótól kapta, a' melly által Aorsenen (Hunnia?) keresztül a' Rómaiakhoz vitetett volna, a' hol azonban semmi esetre, a' mint már Mannert is említette, az nem teremne. Figyelem nélkül azonban nem maradhat, hogy a' mi Rhapontzunk valóságosan a' délkeleti Európában, tehát a' régi Thráciában a' pontus Euxinus partjain, valamint a' Wolga 's Ural közt lévő Sivatagon a' Caspiumi Tenger felé terem. Európában a' való Rhabarbara még tsak a' tizenhatodik század vége felé mintegy 1570. Occo által, a' Rhapontz ellenben 1610 után Prosper Alpin által, a' ki azt Thráciából hozatta, esmertetett meg.

Linné az Anyanövényt Rheum Rhabarbarumnak nevezte; miglen utóbb egy Tatár országi kalmár az orosz kormány indítására Rhabarbara magot szerezvén belőle, a' már esmeretesen kivűl, még egy esmeretlen növényt is előhozatott, a mellyek közül aztán Linné az ő tőle elébb Rheum Rhabarbarum nevezettnek most Rheum undulatum 's azon még eddig esmeretlennek pedig Rheum palmatum nevet adott. A' Rhabarbara gyökérnek eredetére nézve Siberiában Pallas és Georgi által tett vizsgálások után, a' mellyek aztán a' II-dik Katalin Tsászárné parantsára közhirré is tétettek, hinni lehetett, hogy a' Siberiai Rhabar. a' Rh. undulatumtól, a' Chinai pedig a' Rh. palmatumtól származék. Azonban még sem lehetett Siebers, Pallas Kisérője, által, ki hét évekig ide 's tova utazott a' való Rhabarbarának felkeresése végett, valami bizonyosat róla feltalálni. Miller, ki a' sz. Pétervári Tudományok Academiájától a' Rh. compactumnak, mint a' valódinak, magját kapta, azt mondotta: hogy az abból termett 's megszárított gyökérnek több hasonlatossága volna inkább valamelly idegen Rhabarbarához, mint akármelly más eddig általa látotthoz, és Pallas is, kinek a' Bucharusok által a' Rhab. levelei leirattak, azon véleményt tartá, hogy az a' Rheum compactum legyen, valamint a' Rheum palmatum és undulatum, miről a' Rhabarbara szedetnék. Ezen kétségek Rehmann által sem mellőztethettek el. Épen olly kevéssé határozhatták azon különbféle országokban, mint: Frantz, Angoly, Német, és a' mi Hazánkban is, még pedig különösen Erdélyben való termesztések ezen kérdést el, hanem mint igen hihetőnek látszatott azonban az ezen vizsgálások mellett tehetett tapasztalásokból következtethetni, hogy Rheum palmatum legyen a' valódinak anyanövénye. És tsak a' legújabb üdőben lehetett ezen kétségektől egészen megmenekedni.

Don már az ő Flóra Nepalensis nevü munkájában egy Rhabarbara növényt, mint Rheum Australét, irt le, midőn a' Kalkuttai Fűvészkertnek Igazgatója Dr. Wallich a' Himalaya Hegyekről magot kapott,

mellynek elvetése után valamelly Rhabarbara Faj jött elő. Ő ezeket a' honnan jött Tájék szerint Rheum Emodinak nevezte, 's küldött belőle szárított növényeket, és érett magot Londonba Colebrookénak, a' ki még egy részt az utóbbiból Lambertnek küldött, ki több növényeket belőle nevelt, a' mellyekben Don a' Rheum Australeját megesmerte, a' miről pedig ekkoráig nem tudta, hogy ez a' valódi Rhabarbarának növénye legyen.

Rheum Australe Doni, vagy Rheum Emodi Wallichii egy lévén (az én elnevezésem szerint) a' Déli Rhabarbarát jelenti, 's tartozik a' mesterséges rendszer szerint a' 9-dik Seregnek 3-dik rendéhez, vagy a' természetes rendszerben a' (polygoneae) tzikszáruak közé; Himáláyának környéke és a' közép Ásiának azon magos térei a' 31° és 40° foka közt lévő szélességnek egy 11 ezer lábnyi a' tenger földszinétől lévő magosságban Don szerint, Wallich után pedig China, Tatár és Nepálországok lévén a' Hazája.

Azon rövid, vastag, 's gyürüzött gyökere több ágokat hajt, a' mellyek eleintén gyengén gyürüzve, gesztenye szinü, belűlről halaványsárga, de megüdölésökkel azonban a' földszineken háló formán erezve, rozsda szinüen előtünnek, és a' hol aztán a' keresztül való metszésén, a' kivűlről vereses rozsda szinü, 's belűlről motskosan fehér héj alatt egy széles motskos halaványsárga gyürü mutatkozik, a' melly még ismét egy rozsda barna sugáros gyürüt zár magába, a' mellyben egy motskos fehér, egy kis rozsdás szinü közepettel fekszik. Azon pikkelyes közép törzsökéből emelkedik egy egyenesen felálló hengerded, barázdás, 's levelekkel megrakott, eleintén zöld, azután, különösen felűlről, barnás bibor veres, felűl valamelyessé ágas, 's mintegy négy lábnyi magos szár, a' melly, valamint az egész növény is, sürüen kis sertékkel megrakva lévén, e' miatt tsak nem éles tapintásu. A' levelei gömbölyüdedek, vagy hoszszukás szivesek, az alapokon három, 's egészen hét idegüek, eresek, hol tompa, hol hegyesek, valamelyessé habosak; a' gyök levelei hoszszu nye-

lesek, egy egész másfél lábnyiig hoszszúk, a' nyélen lefutók. A' virági kitsinyek, egy vonalnyi hoszszudadok, rövid kocsánuak, öszszerakott, felfelé levélnélkűli fürtökben. A' tsészeje egytagu, hat metszésü, barnás biborvereses, állandó, a' három belmetszései viszszás tojáskerekek, hoszszabbak a' külsőknél. A' bokréta hibáz. Kilentz árforma rózsa szinü himszálok. Felmagzatu, háromélü, zöld, három rövid, rózsa szinü anyaszárokkal, és bibor veres, vese forma bibékkel. A' gyümöltse: egy tojás forma, három élü, veresbarna, sugárosan kartzolt, tsillogós szárnyakkal, egy a' gyümölts gallérjával öszszenőtt magot, a' melly a' korszavatjában igen gazdagon, egy vereses barna, vizben olvasztható, vagy leöblénthető, 's aztán sárgába áltmenő festék anyagot foglal magában.

A' (Rheum australe) Déli Rhabarbarának korszavatjában találtató festőanyag semmi más Rhabarbaránál nem találkozik, és általjában a' Rhabarbarának ezen faja igen kitünő valamennyi közűl, úgy: hogy ez, mind a' Chinai, mind az Orosz Rhab. valódi anyanövényének — Hayne hozzá járúlásával — meghatároztatott, a' mire is ezen két Rhabarbar alkatrészöknek azon nagy megegyezésök mutat. Azonban mivel még is két faj különböztetik, alkalmasint tsak az elkészíttetésöknél történhető külömbféle bánás mód, és a' jobb daraboknak való kiválogattatása által történhetik az meg. Legalább igen kétséges, hogy valjon az a' kereskedésben előjövő Déli Rhabarbara (Rheum australe) különösen, vagy pedig egy uttal a' feljebb érintett fajakból is szedetik-e? még pedig különösen a' patikai Rhabarbarától (Rheum palmatum)-e? A' melly növény Murray után egy hoszszu hegy lántzon teremne, a' melly Tatár Országnak éjszaki részében kezdedét veszi, nyugott felé ezen Országban, és délfelé magát egészen a' Kokonori Tó felé, a' Tibeti határig nyujtja, és a' melly állás pontok szerint Sprengel is az Emodi hegyeket mondja lenni, de a' mit meg ellenben Hayne egy igen kitágított Hazának vél lenni. Guibert is állította már elébb a'

Párisban termet Rheum palmatumnak gyökerét szagára és izére nézve tsaknem egyezőnek lenni a' Chinaival, és éppen így mutatták meg Henry és Caventou próbatéteik által, hogy vegyi tekintetben is a' Patikai Rhabarbarának (Rheum palmatumnak) gyökere leginkább közelít azon külföldihez, mert ezek szerint 100 rész Chinai Rhabarbara foglalt magában 74 vizben 's langban olvasztható részeket, Rheum palmatum 64. Rheum compactum 50. Rheum undulatum. 32. és Rheum rhaponticum 30.

A' gyökereknek kivántató korosságok a' beszedetésöknél a' szárnak erősségéből esmérhető; közönségesen hatodik évökben arra valók. Sz. György és Pünkösd havában; de ollykor azok őszszel is ásatnak ki. Megtisztítván és darabokra vágván azokat, megfuratnak, fölfűzetnek 's felaggattatnak részint az egymás mellett lévő fákra, részint sátorokban, és részint a' juhok szarvaikra is. Egészi beszedetésök után bévitetnek a' lakásokba, a' hol osztán egészen megszáríttatnak, melly Duhalde szerint a' Chinaiaknál kő táblák felett történik, a' mellyek alúlról megmelegíttetnek.

Ezen Rhabarbara két uton kerül hozzánk, részint vizen Cantonból, és ez hivattatik Indiai v. közönségesen Chinai Rhabarbarának; és részint hozattatik Buchari kereskedők által Sibiriába Kiachtába, a' hol az Orosz kormánytól azok megvétetnek. Ebben a' városban biztosok tartózkodnak, a' kiknek kötelességök a' gyökereket egyenként szorosan megvizsgáltatni, tisztíttatni 's hámoztatni hagyni, mert a' kormány tsak az egészen szép gyökereket veszi meg. Ezen Rhabarbara azután beszurkozott ládákban Moskauba és innen Pétervárrá vitetik, a' hol még egyszer megvizsgáltatik, minekelőtte kereskedésbe eresztetik.

Ez az Orosz, vagy Moszkaui Rhabarbara. Ezen féle Rhabarbarát kapni, sokszögü, valamellyessé hosszas-gömbölyü, vagy lapos, tsak nem kéz nagyságu, két vagy kevesebb hüvelknyi vastag, vagy lóköröm

idomu, egy fertály hüvelknyi széles, furtlyuku, némellykor annyira kivölgyelt darabokban, hogy némellyek közülök tsak nem hasonlók valamelly héjhez. Kivülről az vereses-sárga fehér vonásokkal, némellykor mintha valami sárga porral be hintve volna; a' törésén belülről rózsa fehér 's sárga szinből, mint valamelly szeretsen dió, márványozott, sokszor tsillagidomu árnyazattal van. A' szövése az ujjak által igen könnyen öszszedaráltatható, az állománya a' fogak közt sustorog, a' bepettegetve levő sóskasavas mészag miatt, és festi a' pököt; az íze undorító, keserü, valamellyessé öszszehuzó, a' szaga tulajdonképen kedvetlen. A' lyukak részint onnan származtak, hogy a' megromlott állománya az elébb a' felaggatás miatt tsinált lyukakból kimetszetett, a' miért is azok némellykor $\frac{1}{2}$ egész $\frac{3}{4}$ hüvelknyire szélesek, részint meg Orosz Országban is furatnak meg, a' darabok belső állományoknak megvizsgálthathatásukért.

A' Chinai, vagy Indiai Rhabarbara ugyan azon eredetü, még is általjában valamellyessé világosabb szinü az az Oroszországinál, halványabb, nehezebb a' Tengeren való általhozatás miatt, és durvább. A' többnyire 3 egész 4 hüvelknyi hoszszu és nehány hüvelknyi vastag darabok hol hengeridomuak, hol az egyik oldalukon domborúk, a' másikon laposak, vagy mintha öszvenyomattattak vagy sajtoltattak volna, vagy mind a' két felén laposak kis lyukatskákkal ellátva, a' mellyekben még némellykor a' madzag is találtatik, a' melly felaggattatásukra szolgált. Ezen féle is már igen gyakran meghámozottan jön elő, valamint az Oroszországi, de a' mellytől azomban a' sürübb szövetéből, a' kisebb furt lyukakból, 's a' közébe kevert roszszabb darabokból megkülömböztethetik. Bévásárláskor kell tehát legelébb is a' darabokat a' rajtok lévő tsalfa portól megszabadítani, és nem épen ritkán fognak a' legnehezebb darabok belülről nedveses, 's feketén, a' legkönnyebbek pedig Rhobaraktól általlyukasztva találtatni. Illyes rhobar lyuku, feketén folytozott, szivatsos, nedves darabok általjában

elvetni valók. Az orosz Rhabarbaránál ezen rhobarlyukak egy Rhabarbara, vagy sárgító porral is, és mézganyákból készült tésztával kitöltetnek, a' mit azonban könnyen észrevehetni.

A' Rhabarbara növény Angoly, Frantz, Német Országban, különösen a' Rhenus mellett, nálunk Magyar Országban és Erdély Országban is, különösen egy igen derék tiszti társom által, a' ki azt nagyban 's jó sikerrel űzi, termesztetik. Nem hallgathatom itt el azon ösztönt, melly régtől fogva kebelemet e' tárgyban emeli és ezen gondolatra sokszor indított. De módját előadásomnak és hová való folyamodásomnak igazgatását soha ki nem találhatván, most ezen alkalommal előadni bátorkodom: hogy vajha a' Kormány ezen valóban nagy hasznot hozható tárgyban is jutalmakat tenne ki annak, a' ki legjobb, a' legfőbb 's legegyszerűbb módot ezen drága gyógyszernek termesztésére 's előhozattatására kitalálná. — Igaz azonban most az is, hogy kedves Hazámnak is már lévén azon magos lelkü 's fényes tulajdonu eszközlői által egy Tudós Társasága, még pedig olly alappal, hogy vele ritka, vagy tán egy sem egész Külföldön megmérkezhető, tán tzéleányos volna e' már mondott nagy hasznu tekintetben is annak részéről e' boldog Hazának előmenetén segítségül lenni, és azt egy uttal eszközölni iparkodni. Éghajlatunk erre igen alkalmatosnak — mint általjában úgy is Magyar Országot kis Europának kitsinyben tartják — lenni látszatik. Nem is hibáz nálunk egyébb, tsak az akarat, de ennek izgatására, ha bár sokszor önhaszonnal is volna az összekötve, még is serkentés szükséges, a' mi nélkül tsak hiába tsügg az, és meg van az nálunk is, valamint minden előre indúló nemzeteknél, hogy külömböztetésekre, jutalmakra vár mindenik, még az önmaga eránt való jó tettben is.

Az Angolyok már próbát is tettek az ő Rhabarbarájokat Chinai helyett árúlni. Általjában áll ez az Európai kitsiny, keresztül metszett, több vagy kevésbbé zöldlős-sárga összezsugorodott darabokból,

's ez a' fogak közt nem sustorog, és sokkal keserűbb, de kevéssé öszszehuzó. Az Angolyok azonban Rhabarbarájukat különösen elkészítni tudják, és Brandes ez által indíttatván az esmértető jeleiket egymásmellé rakta, mellyek szerint az Angoly országban készített a' külön sulya szerint könnyebb, és a' belszövetje valamellyessé durvább volna, a' fris megmetszésen veresesebb, egy kevéssé az ibolyás szinbe hajúlván. A' lyukai alkalmasint egy formák, minthogy fúróval látszatnak rajt végbe vitetni, a' melly szerént tehát azok tsak nem valamennyien fél hüvelknyi átmérőjüek.

A' Rhapontz (Rheum rhaponticum-)nak gyökere egy Thrátziában a' Rhodopaei hegyeken termő növény, melly Decandolle szerint Averniában is, Frantzia Országban, aztán még többek után Orosz Országban az Ural hegyeken előjön, és nálunk is kertekben vettetik, egy ágas, inkább hoszszu, mint széles és vastag gyökér, kivűlről setét sárga színü, tsak nem barna, vagy vereses fehér színü, nem beporozott, belűlről sárga, vagy veres és fehér gyűrűkkel, és a' közepéből tsillag idomuan kimenő tsíkokkal, gyenge nem kellemetlen szagu, kevés keserü, hanem inkább többé öszszehuzó és mézganyás ízü, a' pököt is veres sárgára festi, de nem sustorog a' fogak közt.

A' Bértzi Lóromnak Sv. (Rumex alpinus) gyökerét könnyen megesmerni, a' rántzos, hoszszu, kivűlről barna és belűlről motskos barnás, vagy zöldes, sárga, setét veres erekkel keresztűl szőtt darabokban, kesernyés rhabarbara forma ízzel, de a' melly sokkal erősebben öszszehuzó és undorító, a' pök általa sáfrán szinre festetik.

A' viz kiveszi a' Rhabarbarának nagyobb részint minden hathatós részeit, a' vizes forrázatja sárgás veres, melly égvények által setét-veressé lészen, és azon különnemü szagával és izivel egészen bir a' Rhabarbarának. A' lang egy setét veres festvényt huz ki belőle.

Schrader összehasonlító tett próbatétei után, hogy a' legjobb orosz és a' belföldi (Rheum palmatum) közt mellyek legyenek a' különbségek? következendőket hoz fel: az utóbbinak valamellyessé több mézganyát és sóskasavas mészagot, de kevesebb gyanta és szappantárgyat tulajdonít; a' minek következésében ezen gyökér aztán számtalan vegyi vizsgálatoknak lett tárgyává.

A' már Trommsdorff által érintett tulajdonképen való alkatrészeinek előhozatására Pfaff a' kitsinre öszszevágott Rhabarbarát legelébb vizzel huzta ki. Ezen forrázatot legőzöltetvén, a' viszsza maradt vonat újonnan felolvasztatik vizben, a' midőn közönségesen még valamellyes tsekélység viszsza marad, erre a' higságot megint vigyázva vonatsürüségre lepárolítván, a' viszszamaradtat, a' mennyire lehet, vizhiányu lang által kihuzván, a' mire aztán ennek legőzölögtetése után a' Rhabarbara anyag mint valamelly setét-barna, fényes, átláthatatlan állomány egészen tulajdon undorító, keserü, alig észrevehető ízü, és épen illy tulajdonképen való valamellyessé kellemetlen szagu maradt viszsza. Pfaffnak ezen Rhabarbara anyagja felolvad vizben, lang és égényben tökélletesen, a' mellyeket sárgára fest meg, a' légen megnedvesedik, sem sav, sem alapiasan nem hat ellen, némelly ellenható szerek ellen mutatkozik mint timtartó, és áll általjában ennek és az ez eránt vonzalommal lévő anyagokhoz legközelébb.

Henry ellenben langgal merítette ki a' Rhabarbarát, azt aztán legőzölögtetvén, és a' vonatot kimosván vizzel, valamelly gyanta idomu termény maradt viszsza, a' mellynek szinte szaga és íze a' Rhabarbarától származottnak lenni látszatott. Ezen anyag sárga, olvaszthatatlan, hideg, de olvasztható forró vizben, láng és égényben, a' tüzben mint valamelly sárga jó illatu füst elillan, és keserü fanyar ízü, a' melly egyébberánt is a' Rhabarbarában előható. Égvényekkel igen szép olvasztásokat ád, a' mellyekből azt a' savak még eredeti szinével elválatják. A'

savak és különbféle értzolvasztások sárga leváladékot adnak, a' kénsavas vasats egy feketés zöldet, az enyvolvasztása egy sajtos bőrformát ád. Ezen Henrynek Rhab. anyagja tehát nem egyez meg Pfaffnak anyagjával, minthogy ez inkább gyanta természetü. Ezen tulajdonképen való anyagon, a' Rhabarbaradékon kivül, talált még Henry: 2-szor egy kevés zsiros, lágy, langban olvasztható olajt, (Pfaff szerint ez inkább terménynek tartatik, a' készíttetés által előhozva, Gmelin után azonban valamelly gyantának nézetik, és így tehát még egészen kétséges ez); 3-szor mézgát; 4-szer keményítőt; 5-ször több sókat, mint sóskasavos mészagot, a' melly tsak nem harmad részét teszi az egész gyökérnek (mások szerint egy hatod rész, de legtöbbektől még kevesebbnek mondatik), savas almasavas mészag és kénsavas mészagot; 6-szor Fa rostot. A' sóskasavas mészag közönségesen mint valamelly criteriumnak tartatik az Orosz Rhabarbarában, és Henry tsak ugyan többet is talált abban, mint akármelly más belföldi gyökérben, ámbár még Schrader épen az ellenkezőt erősíti. Ezen sóskasavas mészag foglalatja némellykor annyira megyen valamelly gyökben, hogy annak tsak nem egészen fehér színt ád, a' melly ezen alkatrész és a' hasonlóan szapora bent lévő keményítőnek tulajdonítható.

Hornemann az ő öszvehasonlító vizsgálatinál a' valódi és hamis Rhabarbara közt tulajdonképen való következésekhez jutott. Henry Rhabarbaradékának előhozattatása végett a' lángos festvényt szárokig legőzölögtette, és vizzel lemosta annyira, hogy az utólsó reá öntött vizben azt egy fertály óráig főzte, és tsak meghűlése után öntötte azt le. Ezen rhabarbaradék általjában birt azon Henrytől előadott tulajdonokkal: 50 szemet belőle hatszor vonattattak ki viznélkűli égény által, a' mellynek elgőzölgése után 11 szem maradékot hagyott, a' miben nyilván világos-sárga pejhek észrevétettek; a' mellyek egy veres-sárga gyantás állományban lévők voltak, a' mellyeknek elválasztásukra vizhiányu lang öntetett, a'

mellyben a' gyantás állomány felolvasztatott, a' pejhek azonban bent uszkálva maradtak. Ezen pejhek tsekélységök miatt igen kevés próbatételeket engedtek tsak meg. Ezek világos-sárgák, halavány fényesek voltak, a' nagyító üveg alatt sem mutattak jegedő alakot, zsiros 's puha tapintásuak voltak, sem a' hideg sem forró viz nem hatott reájok, 60 foku lang hidegen nem, azonban forróan egy obon egy szemert olvasztott fel belőle, a' melly még meghűlésénél nagyobbára levált. Egészen viznélküli lang és égényben igen hamar felolvasztattak; Hugyag és hamaglug tsak igen tsekélyet vettek fel belőle, melly olvasztások szép setét rózsa színüek voltak. Az égvényes olvasztásokból a' savak ezen állományt valamellyessé megváltoztatva leválatták, mert ezután többé az nem olvasztathatott fel rózsa színnel. A' langos olvasztás nem változtatta meg a' kék és sárga kémlő papirokat. Egy nehéz any kanálban megmelegítvén azokat, elolvadtak valamellyest a' forró viznél magosabb hévnél, a' mikor sárga megégett zsirhoz hasonló szagu gőzök fejlődtek ki; nagyobb hévnél elgőzölög mindnyája, és egy fekete föld marad a' kanálban viszsza, a' melly azonban izzó tűzben eltűnik.

A' maradéknak égénnyel további való bánása által tsupán valamelly gyanta nyeretett, melly az elébbenihez egészen hasonló volt. Ez vörös-sárga, merevény, a' törésin fényes, egy megmelegítő tulajdon ízü, a' hidegben szagatlan, de megmelegítve elolvad és rhabarbara szagot terjeszt el. Ha az égény többet nem olvaszt a' Rhabarbaradékból, egy setétbarna por marad viszsza, melly részszerint vizettartó lang által felolvasztatik, és azt setét-barnára szinesíti. Ha ezen olvasztást beszárítjuk, egy fényes fekete-barnás tömeget kapunk, a' melly a' vasanyt zöldre szinesítő timanyaghoz legnagyobb egyenlőséget mutat, kellemetlen öszszehuzó, kesernyés ízü, szag nélkül, lang és vizben olvasztható, az állati enyvvel egy erős, szivós, sárga-barnás, a' sósavas vasag és kénsavas vasatstsal erősen setét-zöld, a' sa-

vakkal egy pejhes, barnás, az értzsókkal is különbözűen szinesített váladékokat ád; a' salyán vize az olvasztást vörösre szinesíti, és későbben egy barna leváladékot támaszt.

Azon vizettartó lang által olvaszthatatlan maradék egy szürke-barnás por lévén, sem az égény sem a' langtól, szinte így sem a' hideg vagy forró viz által, hanem tsak az égető égvényekben, még pedig könnyen és setét-barnás színnel olvasztathatott fel, és mint savított timanyag magát tartá.

Henrynek Rhabarbaradéka áll tehát egy tulajdonképen való állományból (Rheumin) gyantából, és tim anyagból.

Pfaffnak Rhabarbara anyagja Dulk P. által is készíttetett; midön a' vizes vonatját erős láng által kihuzatta, legőzölögtette, ismét sok vizben felolvasztotta, a' Henry Rhabarbaradéktól való elválaszthatás miatt. Ha kevés viz használtatnék, valamennyi Rhabarbaradék nem válatnék le; ha pedig még kevesebb viz használtatik, tsak nem mindnyája egy tiszta higságra felolvad, a' melly azonban bővebb feleresztésnél azonnal sárga és zavaros leszen, és a' Rhabarbaradékot leválatja. Ez a' legőzölgetés által nyert Pfaffnak Rhabarbara anyagja az általános tiszta égénytől fel nem olvasztatik. Úgy hogy hat obon égény 77 szemerből tsak 2 szemert vett fel, a' melly gyanta és tim sav(?)ból állottak. Tim savra, a' mellyet egyébberánt előállítni nem lehetett, tsak az ellenható szerek munkásságaikból következtetett. Az égénnyel bánt Rhabarbara anyagnak vizes olvasztása etzetsavas ólmaggal válatott le, erről a' tiszta folyóság a' sárga üllepetről leszivárogtatott, a' felesiegesen hozzáadott ólmag kéngyuló szesz által leválatott, a' tisztán leszivárogtatott folyóság lefőzetett, melly még egyszer felolvasztatott és legőzölögtetett az etzetsavnak lehetőségig való eltávoztatására. A' maradék egy barnás az arabi mézgához hasonló fényes tömeg, a' melly nyák nádmézi tulajdonu, valamelly mészsóval összekötve etzetsavas mészagnak esmertetett. A' sárga olyom váladék kéngyuló szesz által vizben

szétbontatott. A' folyóság valamellyessé sárgás maradt és tsendes legőzölögtetés után egy barnás tömeget hagyott viszsza, a' melly undorító öszszehuzó ízü volt. A' vizes olvasztása a' kék kémlő papirt gyengén megveresítette, a' savak által nem változtatott el, hanem a' sulyany és mészviz által megveresíttetett, és egy halaványy szürke váladék üllepedett le. Dulk eztet vonati anyagnak nevezte.

A' kénólmag még langgal pálittatván, ez által egy sárga-barnás tömeg nyeretett, a' miből a' viz még valamellyest az említett vonati anyagból felvett; a' langban azon olvaszthatatlan maradék Dulk által a' félgyantákhoz számíttatik.

Pfaffnak Rhabarbara anyaga eloszlik tehát, ha égény által tőle elébb valamellyes gyanta és timsav (?) elhuzatik: nyáknádmézre, a' mihez valamellyes mészsó van ragasztva, aztán vonati anyagra, és félgyantára. A' vonati anyag azon undorító öszszehuzó ize által mutat a' Timanyagra is, minthogy az enyv olvasztását is leválta, a' sósavas vasagot felzavarása mellett setét-zöldre, és a' kénsavas vasatsot kékeszöldre leválta.

Hornemann egy obon Orosz rhabarbarában lévő alkatrészeket következendően adja elő: Rhabarbaradék (Henry után) 46 szemer; Rhabarbara anyag (Pfaff után:) 77. Szem:; keserű öszszehuzó vonat 70,5; savított timanyagot 7; nyákot 48; a' farostból hamaglug által kihuzott állományt 136; a' hamag lug foglalt magában sóskasavat 5; olvaszthatatlan maradék 70; a' gyökér megszárításánál elveszett 16; veszteség 4,5; öszvessen = 480 szemer.

A' 70 szemerből álló maradék elégetve adott 33 szemer hamut, melly: a' hamagnak nyomával 1 szemer szenet; 2 sz: kovaföldöt 1. szénsavas keseragot; 1. anyagföldet vasag nyomával; és 28 szénsavas mészagot foglalt magában. öszv: = 33.

Egy obon Chinai Rhabarbara adott tehát: 44 sz: Rhabarbaradékot (Henry után); 69 sz: Rhab. anyagot (Pfaff után válót); 79, keserü öszszehuzó vonatot; 6 savított tim anyagot; 40 nyákot; 146 a' rostból

lug által kihuzott állományt; 4, a' lugba lévő sóskasavat; 74 sz: olvaszthatatlan maradékot; 15 szemer elveszett a' gyökér megszárításánál, 3 sz: veszteséget; öszvesen = 480 szem: a' 74 sz: maradék elégetve adott: a' hamagnak nyomán kivűl 1 szem: szenet; 2 sz: kovaföldet; 1 szénsavas keseragot; 1 agyagföldet vasag nyomával és 34 szem. szénsavas mészagot; öszves: = 39 szemert.

Meiszner által Nádméz is találtatott a' Rhabarbarában, de a' mit jegedve azonban elő nem állíthatott, és a' honnan ő azon hirtelen való megforrását a' főzetének is következtette.

Runge etzetsavas ólmag által egy tulajdonképen való savat, a' Rhabarbara savat, valamint egy tulajdoni alapot is gondolt nyerni, melly utóbbi a' véle öszszekötve lévő etzetsavból tsupa viz által elválasztathatott volna. Pfaff azonban ezen próbatéteket nem ok nélkűl ügyetleneknek lenni állította.

Carpenter egy kénsavas Rhabarbaradékot vélt — növényi alapot — készithetni tudni, a' ki azonban ezen hibás véleményéről meggyőzettetvén, azt lehetetlennek lenni utóbb elfogadá és állításától elálla; — de nem úgy mások, a' kik elég lealatsonyíttatásukra ezen tudományban tudatlanságukat elárúlák azzal, hogy először annak lehetőségét, és másodszor még felől reá annak megkészíttetését is tudnák; legyen tehát ezennel azoknak tudtokra adva: hogy a' vegytan rendszere szerint vegyen tsak a' sav alappal, valamint viszont az alap tsak savval kötődhetik öszve, a' Rhabarbaradék azonban saviasan munkálódván a' savakra következőleg vegyien nem hathat, és igy kénsavas Rhabarbaradékot készíteni lehetetlen.

Épen illy formán van azon Vaudin által előállított Rhein al, melly, egy rész porrá tört Rhabarbara és nyoltz rész salétrom savval való megmelegíttetés által előhozatott, nem tulajdonképen való alkat része a' Rhab. gyökérnek, hanem nagyobbára, tsak a' salétrom sav behatás által nyert terménye a' vegyi folyamatnak.

Buchner és Herberger a'következőket találták: 100 rész Orosz Rhabarb: 0,40 Zsirforma anyag; 11,80 gyanta; 2,80 félgyanta (vonatianyag); 0,80 vaskékítő timanyag; 23,20 keseranyag (Rhabarbaradék); 5,20 mézga, nyák, és nádméz; 1,40 keményítő; 1,20 alma 's villósavas mészföld és hamag: 5,00 sóskasavas mészföld; 43,60 Rost, nedvesség és veszteség; 3,10 hamus alkatrészek. Ezen utólsók villósavas, kénsavas, és szénsavas mészföld, zöldlőmészany, és a' vasag és rézagnak nyomai voltanak.

Hornemann által a' Rhapontz is szinte azon módon bontatott szét, és egy obonban következendő alkatrészeket talált: 10,50 Rhabarbaradékot Henry után; 48,75 Rhab: anyagot Pfaff szerint: 50 keserü öszszehuzó vonatot; 4 savított tim anyagot; 17 nyákot; 3 tulajdonképen való állományt (Rhapontzadék); 70 keményítőt; 197 a' rostból lug által kihuzott állományt; 41 olvaszthatatlan maradékot; 29 veszett el a' gyökér megszárogatásánál; 7,75 veszteséget, öszvesen = 480 szemer. a' 41 szem. maradék megégetve tsak 4 szemer hamut adott, a' melly hamag, mész-agyag-és keserag földből állott. A' rhapontzadék, szörp sürüségre való lefőzetében, néhány nap mulva a' hidegben, magát leválatta. Ezen a' folyóságától megszabadított és hideg vizzel utóbb hideg langgal is lemosott üllepedék felolvadt forró langban, a' mellyből még aztán vizzel való felereszték után valamelly sárga fénylő por elvált. A' langnak elgőzölögtetése után pedig még valamellyes rhapontzadék is nyerethetett, a' melly azonban valamellyessé tisztátalanabb lévén, egy újonnan való felolvasztást és leválotást szükségel. A' rhapontzadék sárga fényes, jegedö még pedig négy oldalu kuposzlopokban. Izetlen és szagatlan; égényben, lepárolt = és zsiros olajokban valamint égető égvényekben olvasztható; de felolvad 240 rész forró vizben is, a' mellyből még nagyobb részint meghülése után leválik. A' lang hidegen tsak keveset hat reá, forróan azonban azt hamar fel olvasztja. A' langos olvasztásából meghülés után sem válik el semmi is belőle.

Geiger Fülöp Heidelbergában tett a' legújabb időben ezen gyökerekkel a' Bádeni nagy Hertzegnek kegyes meghagyásából 's felszólítására vegyi tekintetben próba tételeket; a' magot Londonból kapta ő magossága a' medico — botanical Societytől, a' melly aztán Durlach mellett Ágoston hegyén (Auguſtenberg) elvettetett, és taval a' gyökerei beszedettek, a' legfiatalabb gyökerek, a' mellyek Ő magossága által hozzá küldettek Rheum emodiból három évüek, a' többiek Rheum compactum, Rh. undulatum, Rh. rhaponticum, mindnyáján ezen utóbbiak ő Hertzegsége udvari kertjében termesztettek, huszon őt évüek voltak. Azon sok fáradságos, ügyes, 's szoros tett vizsgálási után ezek következtetők: Ha az ellenhatások és minden egyébb vegyi tünemények, a' mellyek ezen külömbféle gyökerek és készítményeikből adattak, összehasonlíttatnak, azokon nagy egyenlőséget tagadhatatlanúl észrevehetni, és észrevenni lehet, a' mellyek egyenlő vagy hasonló tulajdonokra nézve tsak nem következtetni engedik, hogy az ellenhatásoknak azon külömbségeit a' közelebbi alkatrészeknek kevésbé azon különbféle miségü, mint inkább azon külömbféle mennyiségü arányukban keresni lehetne.

A' Rhabarbarának tulajdonképen való hathatós alkatrésze egész mostanáig mind e' mellett igen tökélletlenűl van tudva, és mi tsak az ő külső tulajdonáról, ize, 's szagáról, valamint az ő sárgára való szinesíthetőségéről következtetünk az ő jóságára. A' mennyivel szebben tűnik azon fehér és vörössel való összeszövése az új törésén szemünkbe, mennyivel szivósabb, a' mennyivel undorítóbb, keserübb és összehuzóbb az, annál jobbnak tartjuk.

Ezen utóbbi felhozott tekintetben az Orosz és Chinai Rhabarbara a' többiek előtt sokkal előbbre van. Annyira, hogy azon tulajdonképen való szag a' többieknél nem is észre vehető, hogy azt gondolhatnók, hogy egészen más nemüek volnának azok. Ámbár az érintett próbatétek még megmutatják megtzáfolhatatlanúl, hogy azon úgy nevezett Rhabarbara

bara szag nem valamelly a' Rhabarbarában tulajdonképen előre bentlévő repülő anyagból származó legyen, hanem tsak egy bizonyos mód szerénti előkészíttetésök és megszáragattatások hozza azt. Mert több fajok a' vizsgált gyökerekből, a' mellyeknek Rhabarbara szagok nem volt, adtak vizes leforrázatokat és vonatokat, a' mellyeknek Rhabarbara szagok lett. Deleginkább mutatja ezen szagnak előhozathatását a' langos vonat, a' melly valamennyi fajok gyökereitől erős Rhabarbara szagu; úgy hogy a' belföldi termet gyökéré a' valódi Rhabarbara készűltjétől részint meg sem külömböztethetett! Később azonban minden szárított és hámozott külömbfaju gyökerek is valamellyes Rhabarbara szagot felvettek. Tehát kell ezen szagot, mint valamelly tulajdon, a' szétbontás által előhozott terményt, a' Rhabarbara hathatós részeinek tartani, mert az ize is és a' többi ellenhatásai a' langos vonatnak világosan mutatják, hogy bennek különösen a' Rhabarbara hathatós alkatrészei foglaltatva vannak. Különösen a' vas zöldesítő anyag mellett azon setét-barna, tiszta állapotban mintegy gyantához hasonló állomány, a' melly a' Rhabarbara hathatóságát felteszi. Ezen állomány alkalmas tiszta állapotban tsak nem izetlen, olvaszthatatlan hideg vizben, azonban alkalmas olvasztható benne más vonati részeivel együtt; forró vizhen felolvad egy sárga, meghűlésekor zavarossá váló folyóságra, langban könnyen olvasztható, valamint égényben is; azon sárga olvasztás undorító kesernyés ízü, és gyengén saviast ellenható. Bélyegzőleg az, hogy ezen állomány vizes égvényekben szép vérszínnel könnyen felolvasztható. A' hugyagban való felolvasztásból timsó olvasztás által egy igen szép piros szinü fénymáz (Lac) válatik le, a' melly a' festésben talán használtatást nyerend. Tartja magát tehát e' szerint a' Rhabarbaradék, mint valamelly sav az alapokhoz. Ennek tulajdonítható alkalmasint azon hashajtó ereje a' Rhabarbarának mig len az egy uttal alkalmas mennyiségben jelenlévő összehuzó anyagja, az ellenkező azon gyomrot erősítő tulajdonnal bir. Ezen tulajdonképen szerentsés egye-

ſületnek a' közelebbi alkatrészekre nézve köszöni a'Rhabarbara az ő esmeretes fontos gyógyerejét,a'mellyek neki igazságosan a' legrégibb időktől azon magos helyheztetésit a' gyógyszerek közt bátorságosítják.

Az Orosz és Chinai Rhabarbarában van tehát ezen hashajtó keserü anyag jó forma mennyiségben jelen, a' mi is a' többiek előtt azoknak az elsőséget adja. Ezen színes anyag látszik könnyen megváltoztathatást szenvedni, még pedig már részint az eltevésire szükséges megszárogatásnál; ez kifejtözteti a' Rhabarbarában azon tulajdonképen való szagot, és ennek kell tehát tulajdon körülállások közt annál jobban előjöni, a' mennyivel gazdagabb a' Rhabarbara ezen anyaggal; a' miért is az utóbb nevezett Rhabarbara fajok legnagyobb szaggal birnak. A' Rhabarbara fajoknak jóságaik tehát nem tsupán valamelly bizonyos Rhabarbara fajtól függők, hanem leginkább az állásponttól, culturától, beszedés időtől, és a' megszárogatás módtól — úgy, hogy alkalmasint a' Rhabarbarának több fajai is adhatnak kedvező körülállások közt jó gyökereket.

A' Rhabarbara növények hegyi növények, még pedig a' legmagasabb bértzekben termők, 11 egész 14,000 lábnyi magosságban a' tengerszine felett. Az is pedig tudva lévő, melly szembetünő változásokat kell legtöbb bértzi növényeknek szenvedniök, ha valamelly alatsonyabb tájékra ültetnek által. Mert itten erősen meghajtatik a' növés, buján indúl inkább a' szár és levelekben, mintsem a' gyökérben, holott ellenben a' hegyekben még inkább a' gyökerek vastagabbak, husosabbak leendenek, miglen a' föld fölötti részek még inkább valamellyessé elhagyattatnak. De mind ezek mellett is tsak a' különbféle állás pont is már különbséget egyben vagy másban mutat. Hasonlítsuk p. o. tsak Helvetziának Tarnits gyökerét a' Német Országban termettel öszsze, mennyivel sárgább, velősebb és szagosabb amaz emennél.

A' legelső feltétel a' jó Rhabarbara előhozattatására tehát egy tzélerányos állás pont a' hegyekben, a' mennyivel magosabb az, annál jobb, és alkalmasint

sok napot is szükségel, tehát dél felé legyen az. 2-szor kell a' növényeket, a' mennyire lehet, nem rendesen vetni vagy ültetni, hanem a' magot tsak alkalmas helyeken elszórni illő távúlságra egymástól, egyébbaránt pedig a' növények egészen magokra hagyattassanak. 3-szor nem szabad a' gyökereket mindjárt kiásni, hanem tsak több év mulva, a' mit legjobban tapasztalásból megtanúlhatni. 4-szer alkalmasint inkább a' késő ősz alkalmatos a' kiszedetésökre, mert tartós növényeknél leginkább a' gyökerek még tsak a' szároknak elszárodások után nevekednek. Ásiában tsak télen szedetnek. 5-ször a' megszárogatásukra a' lehetőségig való figyelem ajánltatik.

Tsak ezen feltételek mellett lehetne nálunk is jó Rhabarbara gyökereket várni, és az eddig tett próbáknak leginkább szerentsétlen kimenetelöket tán kevésbbé lehetne a' termesztés módjában, mint sem inkább az ezen feltételekre nem eléggé figyelmezésben keresni.

A' déli Rhabarbarának Sv. (Rheum Emodi) gyökerei azonban legtöbbet igérnek, a' mint az előadattakból világosan kitetszik; minthogy azok olly fiatal korukban a' többi sokkal idősebb Rhabarbara fajak közt még is legtöbb hasonlatosságot mutattak az ázsiai Rhabarbarához, és igen kivánatos volna ezen Rhabarbara fajjal próbatéteket szorgalommal, ügyességgel kedves Honunkban is eszközölni, vagy a' felyebbi előadásom szerint azt eszközöltetni, mert megérdemli ezen betses és drága gyógyszer, hogy minden kitelhető reá szenteltessék, reá költessék.

A' mezei gazdának nálunk általjában még több gyógyszereknek előhozatásukra egy igen gazdag kereset forrása áll nyitva. Ezerek mennek ezekért a' külföldre, mivel részszerint tudatlanságból, részszerint pedig előitéletből azoknak culturájok mind ekkoráig elmulasztatott. Így fizettük századokig drágán a' Persáknak Kosbor Gyökereiket, miglen ithon rétjeink 's erdeink a' legszebb Kosbor fajakkal diszlenek. Most azonban tsak ugyan sokkal szebb Kos-

bor Gyökerek termesztetnek Német Országban: Mert a' mellyek országunknak északi hegyein termesztetnek, s' itt ott ügyesebb tiszti Társimtól szedetnek, még tsak figyelembe sem vehetők. Még emlékezetbe hozom a' mákonyt is. Mennyi megy ezért évenként Ásiába! Holott nálunk olly jó sikerrel termesztetik a' mák, a' miből a' mákony beszedése nem olly fáradságos; sőt a' mák, vagy is a' magnak minden kára nélkűl annak beszedése eszközöltethetik, és a' be szedett mákony semmivel sem alább való ám a' keletinél, a' mint a' véle való próbatétek azt elegendően megmutatták. — Legyen megengedve itt végtére említenem egy igen szép tudományu Tisztitársomnak ebbéli fáradságát és valódi szorgalmát honomban, Egerben, a' kinél mult évben szerentsém vala a' többi tudományos, mesterségünket illető tárgyak és készítmények közt egy akkora darab honi mákonyt látni, a' mellyet ő egy nyárnak lefolyása alatt különös szorgalommal öszszeszedett, hogy valójában közemlítésre méltó azon jó indulatu és Hazája eránt való köteles buzgalma miatt, kifáradságát nem tsak hogy kémélte volna, hanem az által mindnyáját, a' ki azt tsak látni fogja, a' szembe ötlő — ha bár más tekíntetből nem is — haszna miatt bizonyosan a' követésre inkább indítni fogja; és már tsak ez által is a' Haza oltárára mint egy közhasznu jótékonyságtett által, a' maga nemében, magának érdemet szerzett. Kaposvárott, 1834.

Svartz Ferentz,
Gyógyszeres.

3.

Nádasdy Tamás élete leírásához töredék. *)

Nagy méltóságokban élt Férfiaknak életök szorossan öszsze van kötve a' Hazai történettel; azért

*) Nádasdy Tamás életét leírta: Jongelinus Gáspár Révai Péternél in Centur. de Monarch. et Sacr. Cor. in Catalog. Palatin. Francof. 1659. fol. p. 158. utánna Czwittin-

nem kevés világot vetnénk történetünkre, ha efféle Hazánk sorsát kezekben forgatott híres és neves Férfiak biographiáját tökéletesen kidolgozhatnánk. Én Nádasdy tetteivel Buda leírásának alkalmával esmerkedtem meg: kötelességem Cicero szerént: „Nihil dicere falsi: nihil dissimulare veri: sine suspicione vel gratiae vel simultatis scribere.“ Túl ezen a' renden nem hágtam, 's a' mit írtam, óklevelekből vettem; ha azért a' hazai, meg külföldi Írókkal leírásomban meg nem egyezek, 's Nádasdit, a' hol ők ditsérik, én nem magasztalhatom, arról nem tehetek; mert az elesmert igazságot megtagadnom nem kellett.

Nádasdy Tamás régi nemes, de közép sorsú szülektől származott 1498-ban (Fr. Forgách, Comment. Lib. XII. p. 300.) Attyát Ferentznek, annyát pedig Vessey Ursulának nevezték. Tanúlás kedvéért előbb Grétzbe, azután Bolognába utazott, a' Philosophiát pedig Romában hallotta, a' hol talán Theologus is lehetett, mert haza jövén, II. Lajos adományából, kinek Titoknoka és Tanátsosa volt, mint Szerzetes, a' Szaladi Apátságot birta: „Venerabilis et Egregius Thomas Nádasdy Commendatarius Abbatiae Zaladiensis, Secretarius et Consiliarius Serenissimi condam Ludovici Regis.“ Ferdinánd September 24-kén 1526-ban költ levelében. — Mielőtt Szolimán Magyar Országba routott, 1526-ban követségbe járt Ferdinánd Fő Hertzegnél, és a' Római Birodalom Fejedelmeinél „Feria III. Thomae Nádasdy, Secretario R. Mtis cum literis Mtis Suae ad illustrissimum Principem D. Ferdinandum A. Ducem Austriae, et alios Principes Imperii misso, pro solutione kotsi dati sunt in cupreis floreni 50, qui per duos computando

ger Hung. Litter. Francof. et Lips. 1711. 4. p. 277. Series Banor. Tyrn. 1737. 8. p. 110—116. a' Nemzeti Plutark. Pest. 1815. 8. p. 133. Ez sajnálja, hogy szűk a' régi Magyar világnak Históriája Vitézeink ditséretükben; mert bár ezek olly tetteket hajtottak végre, mellyek a' késő hírnek hangjára méltók volnának, tsak summás tudósítás maradt ránk Nádasdy vitézségéről.

faciunt fl. 25. Liber Rationar. an. 1526. apud Joh. Christ. Engel, Monument. Ung. Viennae 1809. 8. p. 208.“

Mohátsi ütközet után Bornemisza Jánoshoz, Posonyi Főispányhoz, ment, 's halála után minden jószágát Szalay Jánossal, meg Majláth Istvánnal elfoglalta. — Mivel pedig nagyobb szerentsét várhatott Ferdinándtól, mint sem Zápolya Jánostól, az okosabban gondolkodó Ország Nagyaival nem tsak részére állott, de mind a' hárman egy akarattal a' Posonyi várat az ott elrejtett királyi kintstsel eggyütt, mellyet még Bornemisza János, mint Budai Várnagy, oda vitetett, kezébe adták. (Forgách Lib. XII.) Ezeken kivűl Nádasdy Győrt, Tatát, Esztergomot és Vissegrádot ostrommal vette meg; azért, midőn Buda 1527-ben Ferdinándnak hódolt, őtet abba Várnagygyá tette. (Ursinus Velius Lib. I.)

De tsak hamar lemondott Ferdinánd hűségéről, mert midőn 1529-ben Szolimán Budát viszszavette, Nádasdy, hogy szegény fejének kegyelmet nyerjen, Pesten Zápolyánál keresett menedék helyet. „Veniat vobis — in mentem, qualiter vos a nobis non vocati, nec moniti, sed sponte vestra ad nos in tentorium nostrum veneratis, ibique ad genua provolutus, summis precibus, pro Deo vivo, supplex a nobis efflagitaveritis, quo vitam vobis condonaremus, promittendo nobis, vos perpetuo fideliter ad mortem usque nobis servituros, nec beneficii nostri fore immemores. Nosque moti pietate, tunc vobis vitam condonavimus; praeterea vos in Consiliarium nostrum acceptavimus, vosque ad fidelitatem nobis observandam iurastis; et cum Sigillum Adversarii nostri apud vos haberetis, nobisque id significassetis, quo honori vestro magis consulere potuissemus, annueramus, ut sigillum illud, ipsi Adversario nostro remitteretis, quamvis minime ad id fuissemus vobis obligati. Praeterea administrationem proventuum nostrorum, et Officium Thesaurariatus nostri habuistis, nosque adeo in vestra erga nos fide confisi fuimus, quod nec in hodiernum usque diem

rationem superinde nobis dedistis.“ Zápolya Juniusban 1535-ben költ szemrehányó levelében, mellyből egyszer'smind kitetszik, minő hivatalokat viselt Tamás Zápolya alatt. — Ezeket Zápolya János szájából hallván, elhiszem, a' mit Ursinus Velius Lib. VI. p. 106 mond: „Sunt vero, sed Germani prope omnes, qui pro comperto affirmabant, Nádasdium, ut est ingenio vafro, ac res ad omnes habili et prompto, simulatione fidelitatis tali oratione apud Germanos usum, et reliquis omnibus cum dictis, tum factis consilium de deditione improbantem, perfidiam dissimulasse. Quippe, qui simul, ac hostiles copiae propius Budam (an. 1529.) accessissent, noctu consveverit, per occultum ostium ac coecas vias arce egressus, cum hostibus in colloquium venire. Germani milites primum in arce, deinde et per oppidum egredi coacti, rebus suis, atque armis spoliabantur, impune ea arripientibus Turcis, ut cuique quicquam placebat.“ Velius szovain kételkedett Kollár Ádám; de a' dolog Zápolya előadása szerént máskép nem is történhetett: mert, ha Nádasdy tsak ugyan olly emberűl vitézkedett, a' mint a' Historikusok mesélik, nekie az Otsmányok meg nem kegyelmeztek volna.

Következett évben, az az 1530-ban, midőn Ferdinánd Budát ostromoltatta, Zápolya hivei közűl Tamás volt az első, ki hadával még alkalmatos időben érkezett segedelmére, a' miért April. 25, 1531-ben Fogaras Földével ajándékozta meg: „Cum in obsidione Civitatis nostrae Budensis premeremur, auxiliumque nostrorum vehementer expectaremus, ipse Thomas ex omnibus fidelibus nostris repertus est, qui primus pro nobis in civitatem nostram Budensem per tela, hostilesque custodias cum ducentis circiter equitibus ingrederetur, ibique toto tempore obsidionis, quae per 50. dies duravit, cum effusione sanguinis, et mutilatione corporis sui, ac suorum familiarium, tam in crebris eruptionibus faciendis, quam in sustinendis impetibus hostium, fidelissime, ac constantissime impendit. Quorum intuitu Castrum

Fogaras, una cum oppidis, villis, possessionibus que — memorato Thomae de Nádasd, suisque haeredibus, ac posteritatibus universis dedimus, donavimus, et contulimus."

A' kiállott ostrom után, Januar 12-kén 1531-ben Gritty Lajos („Wenentzei hertzegnek Gritty Andrásnak fattyú fia, kinek Alojzius vala neve, de a' Magyarok Gritty Lajosnak nevezték — kit János király karátson ünnepében 1530. sokak boszszújára Magyar Ország Gubernátorává választott."Verantz.) Konstantinápoly felé vevén útát, Budán Nádasdit rendelte helytartójává. Zápolya pedig 1532-ben Kanisai Ursulát, Tamás mátkáját, fiú ággá rendelte. „Haud absimili arte et uxorem Thomas duxit, nam gentis Kanisaianae unica filia sub tutoribus a patre relictis superstes erat, illustris familiae, magnarum opum, atque bonorum, ad Noricum sitorum, quam cum neque genere, neque dignitate mereretur, ad artes animum intendit; itaque unum ex tutoribus sustulit. Alios pretio mercatus, ducta in uxorem cum undecimum aetatis annum vix attigisset." Forgách Lib. XII p. 303 Ezen az úton tehát régen ohajtott 's keresett birtokhoz jutván, kibújt a' szerzetes köntösből, 's a' világba lépett: „Congratulor Dominationi Vestrae, quod mutata vita et habitu monastico ordini maritali se devoverit. Non est a Deo munus egregium, nobilem et bene dotatam desponsare." — Thurzó Elek Galgótzról Junius 26. 1532-ben írt levelében.

Ha szinte Gritty Lajos kedventze volt is Tamás, mindazáltal gyanujába esett; mert Zápolya udvarán egyik jobban értette másiknál a Cabalát: ollyak között pedig, kik nem egyenes úton járnak, soká nem tarthat a' barátság. Gritty 1534-ben Törökkel, Oláhval, Magyarral és Janitsárral Erdélyben Szeben alatt kullogott, innen, a' mint Verantz írja, ha a' szerentse akarta volna, magyar királyságra menendő vala; a' miért őtet Zápolya Medgyesen Kún Gotsárd által orozva 1534-ben megölette. Gritty tehát Nádasdit is halálra kereste „Neque a Nádasdio eandem ob causam necando (mivel ő is ellene áskálódott) sceleratas

manus abstinuisset, nisi is a Tranquillo Andronico, ipsius Gritti a secretis, ut sibi caveret, fuisset clam admonitus; sicque metuens, ne a Grittio insidiis circumventus e medio tolleretur, ducta in partibus Ferdinandi uxore, Ladislai Canisaiani filia unica, et petita a Joanne ad nuptias, quamprimum conficiendas, proficiscendi facultate, ad patrios lares rediit." Isthvánffy Lib. XII. Ebben tsak annyi igazság vagyon, hogy Gritty valóban üldözte Nádasdit; a' többi máskép történt, a' mint hallani fogjuk. Az elsőről Zápolya is emlékezik szemrehányó levelében „Illud non ignoramus, így ír vala Tamáshoz, quod quantumcunque periculi a Kritti nobis impendebat, causa potissimum vestri impendebat, quod adeo partes vestras contra eum tutati simus."

A' sok Practikák (így nevezték a' régiek a' titkos, gonosz, alattomos ravaszságot) Nádasdit végtére Ferdinánd pártjára vezették, látván, hogy illy környűletekben Zápolya udvarán bátorságban nem élhet; kezdé magát Ferdinándnál jelengetni, a' ki ajánlásit annál szivesebben fogadta, minél jobban tudta, hogy Tamásnak igen nagy a' pártja, kiket példájával szinte hűségére hódíthatna. Azért Augustus 6-kán 1534-ben Tamás Egri Püspököt Thurzó Elekkel Vásárhelyre Erdélybe küldé, hogy vele egyességre lépjenek; mert Tamás oda jobban hajlott, a' hol többet igértek. Az egyesség, többi között, illy föltételek alatt történt meg: „Universa bona haereditaria Comitis Ladislai, et filii ejus Francisci de Kanisa conferet et donabit regia Maiestas Domino Thomae de Nádasd, ac Dominae Ursulae de Kanisa, suisque haeredibus universis eodem iure, quo idem Ladislaus de Kanisa possidebat. — Regia Maiestas D. Thomam non coget, ut contra personam Joannis Scepusiensis in campo, aut in oppugnatione aliqua bellum gerat, nisi ipsamet Maiestas regia expeditioni interesset. Quoties tamen D. Joannes Turcas secum auxiliares habuerit, D. Thomas nulla utetur excusatione, quin faciat, quod Maiestas regia iusserit." 's a' t.

Idő közben megöletik Gritty; Tamás mindenekről, a' miket Ferdinándnak igért, elfelejtkezett, 's még Sz. Mártony után 1534-ben Zápolyához Lippára készűlt, a' mint Zápolya levele szóll „Scribitis etiam, ut informationem vobis daremus, an cum copiis vestris, vel saltem paucis cum equitibus vestris ad nos veniatis. Nos itaque arbitrio vestro relinquimus, ut si ita visum fuerit, copiis vestris istic in certo loco relictis, cum 100 saltem, vel paulo pluribus equitibus; aut una cum omnibus copiis vestris ad nos veniatis; et Fidelitatem vestram hortamur, vobisque committimus, ut quam primum properetis huc ad nos venire. Nos autem libenter vos videbimus (nem hitt Tamás Jánosnak, tartott tőle, hogy a' Ferdinánddal tett alkut észre vette, azért nem akart magánosan Lippára menni.) Datum in Civitate nostra Lippa, feria secunda proxima post festum B. Martini Episcopi Anno Domini 1534. Joannes Rex. m. p." — Ferdinánd sem vette tréfára a' dolgot, azért ekkép íratott neki Május 9-kén 1535-ben: „Superiori anno, cum tibi gratia nostra opus esset, per nostros fideles Consiliarios, ut scis, in gratiam nostram receptus es. Deinde saepius te admonuimus, ut ad nos venires. Post adventum quoque fidelium nostrorum Rdi Dni Simonis Episcopi Zagrabiensis, et Mgfci Petri Erdődy literas ad te dedimus, mandavimusque, ut citra omnem moram adesse deberes. Verum hactenus, quid quid id sit, quod te remoratur, abfuisti. Rursum itaque te hortamur, memineris fidei, atque honoris tui, et intra diem duodecimum a datis praesentibus Viennam ad nos, et curiam nostram te conferas. Secus ne feceris, alioquin facile existimabimus, quanti facias aut mandata nostra, aut tuum iuramentum, quam etiam habeas rationem salutis capitis et fortunarum tuarum."

Tudván Nádasdy, hogy nője jószága Ferdinánd birtoka alatt volna, nem késett tovább, hanem azonnal Zápolyához írt levelében hív szolgálatit elő adván, olly szín és ürügy alatt, mintha szolgálatival többé hasznára nem lehetne, vég bútsút vett tőle.

Erre a' váratlan levelére Zápolya ímigy felelt: „Nos quidem recordamur, vos tempore suo, ita prout commemoratis, nobis servivisse. — Accipitis praeterea a nobis licentiam, quod non possetis iam nobis et regno nostro prodesse; scitis, quod quando de observanda nobis fidelitate iurastis, ac promisistis, sine ulla conditione interposita iurastis et promisistis, — nunc potissimum memores vestrae promissionis, et nostri vicissim erga vos collati beneficii, deberetis vestram erga nos fidem et integritatem demonstrare.“ 's a' t.

Vajmi nagy a' különbség ezen töredék, meg Hazánk Írói között — kik azt állítják, hogy a' mik Tamás és Zápolya János között estek, azok Ferdinánd tudtával, sőt akaratjával történtek!

Miután Ferdinánd részére állott Nádasdy, tapasztalá, minő sebes lépésekkel közelít utolsó sorsához Hazája Nemzetével együtt az Otsmány Tsászár oltalma alatt. Hisz ez Magyar Országot a' Mohátsi ütközet után nem tsak sajátának nézte, de tulajdonának is tartotta, a' mint ez Verantz Antal tudósításából, mellyet Konstantinápolyból Bétsbe küldött, bizonyos: „Die tum postero, quae fuit X. Junii 1557 (Rusthanes Passa) quae attigit, ea huiusmodi fuere, notatu sane non indigna. Jam diu nobis, si meminerimus, esse responsum, nihil videlicet Principem eorum hoc etiam tempore Mti Vae in Hungaria permissurum, quae ad Budam, regno antea integro, pertinuisse constarent. Nosque ea causa omni prosus cura Hungariae posthabita, his iam de rebus ageremus, quae Austriam, Moraviam, et alias Vae Mtis provincias, Hungariae vicinas, concernerent, si eius pace, atque amicitia frui vellemus. Quumque illi hoc ipsius orationis contextu nos quoque daremus responsa, digna fide ac officio nostro, et qualia ab eo proposita merebantur, haud quaquam succumbendo intulit, non omnino sine aliqua latenti, malique animi energia, esse Augerium Alemannum tominem, nec mirari se, quod rem Mtis Vae tanhopere, tamque fortiter tueretur; *cerum duos col-*

legas eius reliquos, Verancium, et Zay, etiam indigne, minusque recte agere, quod quum ipsi essent Hungari, subactique ab suo principe cum ceteris Hungaris forent, idipsum tamen agere pergerent, quod Augerius, nec agnoscerent se se ipsius sui principis mancipia." — Die post quinta, quae fuit Julii 3. ad Hruzt Passam accersiti sumus — Tunc ille omissis, quae nos dixeramus, ceteris, et quaenam, inquit, ista est Regis vestri electio? Nonne Imperator noster, devicto Rege Ludovico, totius Regni Hungariae sit factus Dominus? In quem lapidem saepissime impingunt, aegerrime ferentes, non solum esse Maiestatem vestram legitimum Hungariae Regem, sed etiam dici." — Illy állapotban lehetett-e az Otsmány ígéretein valamit építeni? hisz mindenkor maga részére dolgozott, a' mint a' Históriából tudjuk — 's ha Ferdinánd ellene nem szegezte volna magát, máiglan igája alatt nyögnénk. — Ezeket által látta Tamás, azért kívánta Erdélyt is, noha nem minden haszon keresés nélkűl, hogy Fogaras földéhez juthasson, meghódítani; ezt pedig annál bizonyosabban reményli vala, mivel sógora, Majláth István, Zápolya kegyelméből 1534-dik óta vajdáskodott Erdélyben „Literas vestras intellexinus, imígy felelt 1534-ben Zápolya Tamásnak, in quibus scribitis, gratulari vos, quod Stephanum Maylath communem filium nostrum, uterque enim nostrum portionem in eo habet, quoniam nobis a baptismate filius: vobis vero gener est, in Wayvodam creaverimus." Nem volt Majláth Nádasdy vője, hanem sógora; mert Tamás attya, meg Majláth István két testvér Vessey leánnyal keltek öszsze: annak nője Vessey Ursula, ezé meg Vessey Anna volt. Hogy Majláth Istvánt társaival magához édesítse Ferdinánd, Februar elején 1541-ben Fogaras földét Nádasdynak, Majláth Istvánnak, és Zalay Jánosnak ajándékozta; „Debitum respectum habentes ad multiplicia obsequiorum genera, quae fideles nostri — Joannes Zalay de Kerechen, Comes Posoniensis, ac Stephanus Majlath Wayvoda noster partium regni nostri Transilvani-

ensium, et Comes Siculorum, ac Thomas de Nádasd MagisterTavernicorum nostrorum et Comes Comitatus Castri Ferrei, alias regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae Banus — in obtinendo ipso regno Hungariae, et dictarum partium regni Transilvaniae — exhibuerunt, propterea — eosdem — arcis et totius Terrae Fogaras — liberos Dominos et Comites perpetuos creandos, et praeficiendos — duximus." — Ez után Harinnai Farkas Farkast küldötték követségbe, Egregium Wolffgangum Farkas de Haryna, ki által Ferdinánd üzené, hogy Buda meg vétele után segedelmükre lészen „Imprimis salutem dicat, et gratiam nomine Maiestatis Regiae, Dominis, qui eum miserunt — nunc Maiestas Regia totis viribus incumbit, ut Budam sedem Regiam, et quasi Regni caput recuperàre possit — dein — ante omnia optabit liberari castra et munitiones in Transilvania existentes." — Ezekre Majláth István Balassa Imrével, meg Kendy Ferentztzel titkon összse szövetkezett, hogy Zápolya halálával senki az Erdélyiek közűl feje vesztése alatt ne merjen mást Fejedelemségre emelni, hanem azt, kit ők hárman választanának. — A' mit Zápolya megtudván, ellenek ment, hanem az ostrom közben Szász-sebesen hírtelen halállal múlt ki ez árnyék világból. A' Pártosok azonban igen elhibázták tzélukat; mert Verantz szerént Majláth Zápolya halála után nem Ferdinánd részére dolgozott, hanem az Erdélyi Fejedelemséget magának kereste. Kezdének azért Otsmány követek is hozzá jönni, és sokat neki igérni, mert ő tőle is igen eljár vala az adomány. — De az ellenfél tsak hamar megvetette neki a' keleptzét. — Havasalföldi Péter Vajda őt Fogaras várából sátorába tsalta, 's miután ott mindenétől megfosztotta, tulajdon övével megkötözve adta Balibeg kezébe, ez meg Szolimán Tsászárhoz fogságba küldötte.

Majláth rabsága mély sebet ejtett Tamás szívén, igen epesztette magát érette, sokat is fáradozott szabadúlásáért; de Szolimánt megkérlelni nem lehetett: sorsa felől gyakran tudakozódott: „Ad eum

(Thomam Nádasdy), quod te magnopere hortor, (így ír Verantz 1550-ben CsákyMihálynak),debebis creberrimas literas dare, curareque summo studio, ut ex te potissimum semper aliquid de statu Mayladi, cognati sui, cognoscat; quandoquidem nullum ei praestatur gratius officium, quam quum de ipsius Majladi vita, atque carceribus scribitur, quem habet anima sua cariorem." Katona, hist. crit. Stirp. Austr. Tom. I. p. 1068. — Majláth tsak ugyan a' hét toronyban végezte el szomorú életét 1551-ben, 's ezt az esetet Nádasdynak Báthory András magyarúl írta meg. Levele szóról szóra ez: „Kegyelmed írt vala nekem az elmúlt napokban, hogy ha mit értenék Majláth uram felől, megjelenteném kegyelmednek. Bizonyára kívánnám, ha te kegyelmednek Majláth uram felől jobb hírt írhatnék; de az mi vagyon, azt kell írnom: az Úr Isten megelégedett ez földön való nyomorúlt életével, és az örök életre vitte; mert hiszem, hogy nem azért ejtette volt az Úr Isten szegényt ez penitentiának helyére, hogy elveszszen, hanem hogy örökké éljen. — Azért jó uram, és jó társam, nem kell te kegyelmednek felettébb keseregni az ő halálán." 's a' t. Ez ugyan nem tzikornyás, de még is tiszta és könnyen érthető magyar ajk — ha Báthory fölébredne, most sok hazafiát meg nem értené, 's ha éltében Hazájának sorsa keserítette, most nyelvünk zavarodásán siránkoznék. —

Nádasdy Tamás nem tsak Erdély hódolásán dolgozott, hanem rajta volt, hogy Budát is Ferdinánd kezébe adja: tudta pedig, hogy e' dolog szerentsés kivitele leginkább Török Bálinttól függene, ki épen akkor Budai Várnagy volt; nem mulatta el őt, ki maga kárára Török mellett olly igen vitézkedett, e' végett fölszóllítani, a' mint Thurzó Elek feleletéből, mellyet Junius 3-dikán 1541-ben írt Nádasdynak, nyilván kitetszik: „Ubi vero consulit Magnificentia Vestra, bonum esse, et maxime necessarium, si Domini Hungari in mutuam redirent concordiam: a qua eiusdem sententia nos quoque non discedimus, ita enim speramus afflictas res nostras in me-

liorem statum redigi posse. Et profecto parati essemus omnes, quibus nobiscum aliquae differentiae intercederent, contentos reddere, et reconciliare, modo et alii idem facere non detrectarent. Nulla enim nobis cum aliquo tam difficilis simultas est, quin ab ea cessare non possemus. Satis consulte M. Dnem Vram fecisse fatemur, quod ad D. Valentinum Török literas dedit. Forsitan per eam admonitus resipiscet; solet enim interdum amica persvasio magnum quid efficere. Nos eas literas simul cum his, quas V. M. Dnatio ad nos dedit, Dno Comiti Posoniensi remisimus, qui eas ipsi Dno Valentino Török perferri faciet libentissime; non illas fecissemus sibi perferri: sed quia diu nobis nulla cum eo familiaritas intercedit (ezek a' többiekkel meg nem egyeznek; mert ha Thurzó olly kész volt a' békére és botsánat adásra — miért mulasztá el Nádasdy levelét Török Bálintnak általadni?) ita tandem eas ad Dominum Comitem remisimus." — Nádasdy levelét kezeihez vette-e Török Bálint, vagy nem? nem tudom: de az bizonyos, hogy valamint minden magában meghasonlott országnak: úgy Hazánknak is vesznie kelletett!!! Följegyzésre méltó, hogy azokat a' viszálkodó hazafiakat, kik Hazánkat rabságba ejtették, az Isten boszszúja utól érte. — Zápolya hirtelen halállal, 's a' mint Tinódi írja, méreg által mult ki; — Verbőtzit a' Budai Passa etette meg; Majláth István a' hét toronyban tíz esztendeig gyötrődött; Török Bálint sem kapott jobb 's nagyobb jutalmat; Martinuzi pedig (a' ki Utisenitsnek avagy Fulesynek is neveztetett, a' mint egy régi Kalendáriomban olvastam) orozva gyilkoltatott agyon. — Ezeken ugyan eleget tanúlhattak volna a' többi hazafiak; de a' veszedelmes összeszövetkezéseknek ez után sem lett még vége. Történt, hogy illy szőrű hazafiak 1559-ben a' Tisza táján szinte kalándoznának; ez az eset Nádasdynak okot adott arra, hogy Batthyány Ferentzet megkérdené: valjon efféle szövetkezések, mellyek már Lajos alatt divatban voltak, a' kormány tudtával történtek-e, vagy nem?

a' felelet illyen volt: „Magnificentia vestra certior fieri cupit, an illa antiqua confoederatio, quae Kalandos dicta fuit, cum consensu, et scitu Serenissimi Regis Ludovici facta sit? possum Magnificentiae Vestrae significare: eam cum scitu et annuentia eiusdem Serenissimi Regis esse initam, et quidem contra Joannem Regem, qui tunc erat Vajvoda Transilvaniensis, et Budae est conclusa, atque sigillata multorum Nobilium et Dominorum consensu. (nem-e ez az arany sarkantyús Vitézek eredete?) *) Ego tamen in ea non fui; et prout erat incoepta, non erat Regi perniciosa. *Ubi autem deventum est ad faciendas expensas et sumptus, certe quilibet se subtraxit, quantum potuit;* et quidam compulsi fecerunt, quod potuerunt, pauci tamen perseveraverunt. Qua de re multum scirem scribere, sed nunc necessitas non postulat. — Datum ex nostra Németh-Újvár November 2. 1559. Servitor Franciscus Batthyan. — Illy környűletekben volt Hazánk a' XVI. Században! — Egyébberánt a' *Kalandos* szovat sok hazánk fia magyar eredetűnek, Kertselits Boldisár ellenben tót szónak tartja; a' ki e' szó eredetéről többet akar olvasni, tekintsen Batthyányi Ignátz néhai nagy tudományú Erdélyi Püspök *Leges Ecclesiasticae* tzímű Munkáiba.

Nádasdy Tamás nagy kedvelője volt a' tudományoknak; azért nála a' tudósok is kedvesek voltak. Melanchton Fülöp 1537-ben hozzá küldött levelében így ditséri: Intelligo autem ex Matthia (Biró de Vay, mellyből támad a' Dévay elnevezés) te magno sumptu Scholam constituere, et optimarum artium Studia excitare, quae res cum per se magnam laudem mereatur; tamen hoc tempore, cum belli cladibus litterae variis in locis delentur, multo ampliore laude digna est. Matthiam tibi commendo — Joannem Sylvestrum (Erdősit) etiam hominem doctum celsi-

*) *Sz. György* Rendének, mellyet 1317. Róbert Károly szerzett, meg Zsigmond által 1408. fölállított Rendnek eredetüket tudom.

tu-

tudini tuae commendo.“ Ribíni, meg Wallaszky Conspect. Reip. Litt. edit. secund. p. 139. „Joannes Sylvester post absoluta Vittebergae studia in ditione Comitis Thomae Nadasdi — incertum an ecclesiasticum, an scholasticum officium gesserit — Novum Testamentum ex Graeco fideliter transfusum in oppido Magnatis huius Új-Szigethini, eiusdemque potissimum impensis, typis Benedicti Abadi („studuit is Vittebergae sumptibus Comitis Nadasdy.“ Bartholomaeides p. 17.) anno 1541. in 4 edidit. — Scripsit Grammaticam Hungaro Latinam in usum puerorum Neanesi (Újszigethini) in 8. 1533. inpressam etc.“ Wallaszky ibid. p. 148. — „Nadasdi (mint 1553-ban választott Palatinus) sollte nächst dem Könige auch die Kirche, und Klerisey in ihren Rechten beschützen, und geringere Katholische Pfründen vergeben. Dass man ihm diess anvertraute, zeigte, wie Nadasdi, im herzen ein Protestant, sich immer mässig und vorsichtig betragen haben mag. — Dem protestantisch gesinnten Nadasdi dürfte Melanchton noch am 26. Julius 1555. den Johann Drugner aus Kreutz in Kroatien zu einer Prediger Anstellung empfehlen.“ Engel Geschichte der Ungern. IV. Th. S. 141—2. Ezek szerént Tamás valóban Protestans volt-e? meg nem határozhatom: de a' fia az volt, 's unokája Ferentz 1643-ban tért viszsza a' Catholica Anyaszentegyház kebelébe: „Dei benignitate Spect. ac Mgfcus Dnus Comes Franciscus Nadasdi ab innata haeresi ad Fidem Catholicam conversus, proximo elapso festo S. Catharinae in oppido suo Chepregh nuncupato, in templo parochiali, coram universo populo, qui illuc tam ex Nobilitate, cum etiam plebe, frequenti numero confluxerat, astantibus quibusdam Lutheranis Praedicantibus — se verum et genuinum filium esse Catholicae Ecclesiae, cum summa laude, prudenter, ac dextre, ad multorum admirationem, declaravit.“ Ezek Eszterházi Miklós szovai, mellyeket Lamermani Guilhelmusnak, a' Jesuiták Povincialissának, a' végett írt, hogy Nádasdi Ferentz udvarába, kívánsága szerént, küldjön egy magyar Jesuitát. — A' híres

neves Verantz Antal is, midőn bújdosott, Nádasdinál talált menedék helyet: „Ego vero, tandem reliqui Utissenium, quod bene vertat Deus utrique nostrum (igy írt vala Tranquillushoz), meque ad Ferdinandum, Regem inclytum, contuli. Praecipuo fautore Thoma Nadasdino, nec infeliciter quidem. Non desunt et aliorum optimatum patrocinia; sed huius potissimum in portu, ut in paterno sinu, fidentius conquiescimus." Katona hist. crit. Stirp. Austr. T. I. p. 1001. —

Tamás szép elmebeli tehetségeit tagadni nem lehet; ezek fölött ő igen jó hős, és, a' kikhez szított, azok aránt kegyes és jóltevő fél-is volt; — de mind ezek mellett még sem tarthatta meg magát az alatson boszszúállástól, a' mi jele, hogy ő sem emelkedhetett fölyebb a' bárdolatlan közönségnél: „Instituta quoque fuit gravis et contentiosa lis adversus Thomam Nadasdium, ob illatam Stephano Isthvanffyo iniquam necem; quem ille structis insidiis captum, nec ullius criminis convictum, Danubio, indignum usque adeo atroci supplicio, mergi iussisset. Paulus Isthvanffyus, eius patruus, Emericus Verbeczyus, Petrus Macedonius, Luppus Batthyanÿus, aliique propinqui, deplorata caedis indignitate, diem dixerant, intentata ei honoris et famae actione. Sed is causa comperendinata, corruptisque iudicibus, Actores elusit; ac ad Ferdinandum confugiens, ut cessante infamiae actione, causa ad iura ordinaria reiiceretur, malo ad posteros exemplo, obtinuit." Isthvánffy Hist. Lib. XV. A' boszszúállás oka e' volt: „Stephanum Isthvánffy, ex nobilissima familia, ut virum militarem praestantem, quamquam praeclarum, ut tum bellis civilibus mos erat, seditiosum, inauditum tamen, indefensum, ira praecipiti, vivum in profluentem aquam submergi, atque suffocari fecit; eo, quod aliquando, in quadam verborum contentione ad sepulchrum nigrum illudens, (In Budensi Castellanatu, cum Solimannus 1529. oppugnaret urbem, Thomas feretrum nigrum e primis ostentavit) Evangelium illud: *Surrexit, non est hic*, protulisset; pro quo

facinore diu tamen conflictatus a propinquis est!" Ez az eset is karakterizálja Nádasdyt: „Ratum et certum est, qui semel fidem, ac virtutem prodiderint, apud illos nihil fidum, nihil sanctum esse. — Advenerant (Pragam) Legati provinciae Trenchiniensis, et comitatuum Szakmar, Szabolts, et Ugotsa cumulum querimoniarum adversus Balassam ingentem deferentes: quae, quamquam verae et probatae, ad cognitionem tamen commissariorum, Joannis Pethő Magistri Cubiculariorum, et Consiliarii et Ablegati, ac Francisci Zay Praefecti Cassoviensis reiiciuntur. Quos omnes ille (Nádasdy) vanis verbis et factis acrioribus elusit." (Forgách Lib. XII.)

A' Lippai ostromról pedig, mellyen 1552-ben Nádasdy Tamás is jelen volt, Verantz Krónikása ezeket írja: „Az Barát Gastaldóval kijüvének nagy néppel Erdélyből — többen száz ezernél Lippának mind várát, mindvárosát megszálák, igen töretik, — megostromlák, és Lippát az Hajdúk meghágák, kiknek előttök forgódék Nádasdy Tamás az ostromon egy zászlótskával, Lippát ostrommal megvevék. Mikoron imár Lippa városába beférkeztek volna, minden irgalmaság nélkül mindent ölének, számtalan Tereket, sok kereszténytt, a' kik Terekkel a' várba nem szaladhatnak — mind Terek morháját, mind keresztényét egy aránt 'sákmánlák — Isten mondhatná meg, mennyi kegyetlenség esék az városban, hogy megvevék. — Végre — az Ulyman Beg szerződni kezd — és így alkvânak meg, hogy az Uliman Bégnek hit levelet adának, hogy békével elmenjen minden népével — az urak penig ezek valának, kik a' szabad levelet megpetsételik: Gastaldo, Barát, Báthory András, Nádasdy Tamás, Pathótzy Ferentz, Lossontzy István, Kendy Ferentz, Balassa Menyhárt; és hogy hit levelet attak volna neki, útra is igazitották volna, elmene két század magával. — Ulimant mint egy Melkisedeket elkésérének, mihent az késérő megtért, azon helyt Balassa Menhárt, ki akkoron lesben vala, eleiben ála, és Ulimannal viadalt kezde; az viadalban Balassának lábát meg-

lövik puskából, és szégyennel, kárral hátra téré, Ulman tisztességgel, békességgel elmene.“ — Így tartotta meg akkor a' magyar szovát 's ígéretét; — mit várhatott tehát az Otsmánytól, ha ő keresztény ember létére illyeket mívelt. O tempora! O mores!

Forgách Ferentz N. Váradi Püspök Nádasdyval egykorú Író Lib XII. azt állítja, hogy Tamás vénségében jámborabb és szelédebb volt „In cetera vita deinde modestiam atque morum elegantiam sectatus est.“ Ez igaz lehet; de a' viszálkodás még sem apadt ki egészen lelkéből; mert midőn 1561-ben Ferdinánd törvényes örökösét Maximiliánt ajánlaná a' Magyaroknak, Nádasdy a' szabad választást kezdé rebesgetni: „Palatinus, úgy mond Istvánffy Lib. XX. se continere non posse retulit, quin — pro officii sui praerogativa, tuendae communis libertatis, in medium adferat — quod penes publica nobilitatis suffragia liberae electionis ius et arbitrium sit, quem ex tribus principem sibi deligendum putet. Mariae sponsum Sigismundum, ante aliquot annos publicis votis electum prius, quam diademate ornaretur, satis constare: in Ludovico autem inaugurando et coronando, quod unicus esset, nullam oriri potuisse quaestionis difficultatem. Verum nunc, quem inter tres principem velint, non ad privatum Senatus iudicium, sed publica comitiorum vota pertinere, ne vetera electionis iura minuantur, aut violentur. (szabad választásnak helye nem volt, még Árpád férjfi ága tartott; később pedig az első szülött örökös iure geniturae következett, a' mint a' diplómák bizonyítják) Haec a Palatino dicta, praeter omnium opinionem, Ferdinandi animum altius penetrarunt. Audiverat enim ambiguis indiciis, illum (Nádasdium) contracta bello Babociensi cum Ferdinando filio familiaritate, ad illius magis, quam Maximiliani partes inclinare.“ Ezt sem mivelhette tehát hazafiúságból Nádasdy. De ha Nemzetének boldogságát igazán szívén hordozta Tamás, minő lélekkel szórhatta akkor az egyenetlenség magvát, midőn egyességre legnagyobb szükség volt. — Tegyük

melyünkre kezeinket, ditsérjük az Istent, 's valljuk meg az igazat: hogy abba, a' miből tsak nagy nehezen vergődtünk ki, — a' szabad választás ejtett bennünket: 's ha ebben áll a' valódi szabadság, *melius est mori, quam in tali libertate vivere.* Tekintsünk tsak történeteinkbe, 's tapasztalni fogjuk, hogy a' szabad választáskor tsak némelly Familiák voltak nyertesek, midőn a' választandó Fejedelemmel titkon nem igen ditséretes alkura léptek, 's ezen az úton dúzs gazdagokká váltak: de az ország, meg a' Nemzet mindenkor temérdek kárt vallott; mert illyenkor a' választás polgári háború nélkül soha sem ment véghez. — Meg nem tartóztathatom magamat, hogy a' meszsze látó 's érett eszű Verantz Antalnak észrevételeit, mellyeket Apr. 10-kén 1573-ban írt Sámboky Jánosnak, e' helyen meg ne említsem: „Polonia nimis iam diu Regem sibi parturit. Utinam illi non contingat, úgy mond, quod mulierum ingenio: quae diuturnius delectui rerum inhaerent, deteriora deligunt. Nec sapiet, si excidet ab Domo Austriae: et si Moscum admittet, serviet: si indigenam, seditionibus ardebit ut Hungaria, Joanni Scepusio collatis sceptris; idem autem erit illi." Mind ezek, a' miket Verantz harmadfél száz év előtt meg jövendölt, a' mi időnkben tellyesedtek be. — Még ezek is Verantz szovai: „De pace tamen Venetorum, et Turcae, dolendum est haud dubie Christianitati. Deus tamen iis malefaciat, qui, privatae passionis causa, Publico ruinam struunt." Ez pedig magyarúl annyit tesz: „Hogy verje meg az Isten mind azokat, kik a' Közjó kárával hasznukat keresik.

Nádasdy ezután földi pályáját nem sokára 1562-ben lefutotta „Post profectionem Ferdinandi in Bohemiam, Thomam Nádasdium Palatinum pestilens, ac repentina febris, indeque subito sequuta mors, odio, aut gratiae eius exemit. Nam, cum ad arcem Egervariam animi causa secessisset, Quarto Nonas Junias, aetatis vero anno quarto et sexagesimo, e vivis excessit. — Fuit pulchra canitie, et viridi sc-

necta conspicuus, ac utraque fortuna exercitatus, pacis et belli artibus pollens: sed, qui tam bonam, quam malam sui recordationem fama, factisque promeruerit.“ Isthvánffy. Lib. XX. Forgách Ferentz pedig „Thomas Nadasdius palatinus, IV. nonas Junii 1562. mortem obiit pestifera lue, quae biennio grassata, totam poene Europam pervagata est. Erat nobili, sed mediocri familia ortus: summo fastigio inter odia externa, et interna prudenter usus est: pace, militiaque praestans, cultor bonarum literarum; siquidem in Italia diu literis operam dederit: ac ingenio callidus, simulandi, et dissimulandi mirus artifex: ad aquirendam aliquam dignitatem, animum ab initio intendit.“ Lib. XII.

Sír kövére, melly 1669. tetemivel együtt Egervárból Lékára vitetett, ezek a' sorok vannak vésve:

Ill. D. Thomae Nadasdio, summo ingenio, singulari virtute, complurium linguarum peritissimo, pace belloque clarissimo, in Italia optimarum artium studiis imbuto, indeque cum Cardin. Caietano Budam reverso, Regi Hungariae Ludovico a Secretis, ac post eius fata, varia vicissitudine acto. Primo, auspiciis melioribus, Budensi Praefecto, mox urbe Buda militum inconstantia Turcis dedita, Solymani potentia in Joannis Regis arbitrium redacto, iterum patriae restituto. Sacratissimi, et potentissimi Rom. Hun. Boh. Sclav. Dalm. Croat. Regis, ac Imp. Ferdinandi I. Consiliar. primum Tavern. Reg. Magist. mox Dalm. Sclav. et Croat. Bano. Deinde Judici Curiae, statim Supremo Generali Capitaneo, postremo Palatino regni, ac pro-regi optimo, fidelissimo, consilio, armisque Turcarum profligatori, patriae illustratori Coniux moestissima Ursula Canisa moerens posuit. Obiit Anno Domini M.D.L.X.II. Quarto Nonas Junias, aetatis suae L.X.IV.“

Ha majd Leveles táraink minden oldalról megnyilnak; ha majd részrehajlás nélkűl az igazság országát terjeszteni fogjuk; ha majd senki sem félhet, hogy az igazságért titkos üldözőbe vétessék; majd

akkor, mondom, lészen Históriánk, mellyből a' jót érdeme után betsülni: a' roszszat pedig volta szerént megrezzenve útálni fogjuk. Mert a' Történet mélyebben hat be lelkünkbe, jobban is tanít, ha nem tsak a' száraz tetteket olvassuk: hanem azoknak okait is keresztül nézhetjük — ezek szokták azután akaratunkat jóra gerjeszteni, és a' rosztól elriasztani. Írtam Pesti hegy Újvárában 1834.

Podhradczky József.

4.

Algebrai feladásoknak megfejtései Betük nélkül.

Első példa. Találtassanak fel a' tsinálmány 8401-nek eggyessel végződő tsinálói.

Megfejtés — 1) Az adatott számból levonattatik 121, és a' kijött különbség elosztatik 10-el; tehát lészen 8401—121=8280: 10=828.

2) A' származott hányados elosztatik 11-el; 828: 11=75 $\frac{3}{11}$.

3) A' maradék ha 10-nél kisebb (ha épen 10 akkor mit kelletik tsinálni megmutatja az 5-dik példa, ha pedig semmi maradék nintsen a' 3-dik példa) levonattatik a' 10-ből és a' különbség sokszoroztatik 11-el; 10—3=7×11=77.

4) A' készült tsinálmányhoz adatik a' 2-dik szám alatti maradék, annakutánna ezen somma elosztatik 10-el; 77+3=80: 10=8.

5) A' 3-dik számú különbség levonattatik a' 2-dik számú hányadosból 75—7=68.

6) Az illy módon kisebbített hányadosból lehuzattatik még a' 4-dik szám alatti hányados is; 68—8=60.

7) Ezen különbség elosztatik 21-el; 60: 21=2 $\frac{18}{21}$.

8) Ezen hányados sokszoroztatik a) 10-el b) 11-el; tehát a) 2×10=20, és b) 2×11=22.

9) Az a) betűi tsinálmány az 5-dik szám szerént kisebbített hányadosból levonattatik 68—20=48.

10) A' b) betűi tsinálmány pedig a' 4-dik szám alatt származott hányadoshoz hozzá adatik 8 + 22=30.

Itten az jegyeztetik meg, hogy ha a' 10-dik számú somma levonattatik a' 9-dik számú különbségből, az ezen levonásból eredett különbségnek egyenlőnek kell lenni a' 7-dik szám alatti maradékkal; 48—30=18. Ha pedig a' 10-dik számú somma tsupán tsak eggyel kisebb a' 9-dik számú különbségnél, ez bizonyos jele annak, hogy az adatott számnak egyik tsinálója 21.

Ezek után tekéntetbe kell venni, vallyon azon különbség, melly az a) betűi tsinálmánynak levonása után származik, páratlan vagy pedig páros számmal végződik-e, ha páratlannal lásd a' 3-dik példát; ha párossal a' munkálás továbbá így folytattatik:

11) Az említett 9-dik számú különbség elosztatik 2-vel, és a' kijött hányados felemeltetik quadrátumra; annak okáért $48—2=24\times24=576^2$.

12) Ezen quadrátumból levonattatik a' 10-dik számú somma, a' származott különbségből pedig kihuzattatik a' gyökér $576^2—30=546\sqrt{23\frac{17}{..}}$.

13) A' 9-dik számú különbséghez adatik $1\frac{1}{5}$; lészen tehát $48+1\frac{1}{5}=49\frac{1}{5}$.

14) A' 12-dik szám szerént kihúzott gyökér sokszoroztatik 2-vel és a' tsinálmány kisebbíttetik eggyel $23\times2=46—1=45$.

15) Most kiállítandók két olly sommák A és B, mellyeknek, ha a' 12-dik szám alatti gyökér kihúzás után semmi maradék nem marad egyenlőknek kell lenni; ha pedig marad, akkor a' B. betűi sommának kisebbnek kell lenni annyival, a' mennyit tészen az érdeklett maradék. A' B. betűi somma származik ollyan számoknak sorából, mellynek legnagyobb tagja a' 14-dik számú különbség; az A. betűi somma pedig ollyan sorból, mellynek legnagyobb tagja a' 13-dik számú somma; a' többi tagok mind a' két sorban, és minden más esetekben is kettőssel különböznek egymástól: állani fognak tehát következendő sorok a' kivánt sommákkal együtt;

(egy mód, ezen sommákat rövidebb 's szintén betűk nélküli számítással feltalálni közöltetni fog máskor) A = $49\frac{1}{5} + 47\frac{1}{5} + 45\frac{1}{5} + 43\frac{1}{5} + 41\frac{1}{5} + 39\frac{1}{5} + 37\frac{1}{5} + 35\frac{1}{5} + 33\frac{1}{5} + 31\frac{1}{5} = 402$; azután B=45+43+41+39+37+35+33+31+29+27+25=385, mivel 402—385=17. Ha ollyan két sommák, mellyek közt a' kijelelt különbség lenne, ki nem állíttathatnának, akkor az adatott számnak nintsenek eggyessel végződő tsinálói.

16) Az A betű sor tagjainak száma megjegyeztetik 's elosztatik 5-tel, a' kijött hányados pedig sokszoroztatik 10-el; tehát jelen példában lészen 10: 5=2×10=20.

17) Az A sornak sommája levonattatik azon számból, mellyből a' 12-dik pont alatt a' gyökér kihuzattatott; tehát lészen 546—402=144^2. Ezen különbség illyes példáknál mindenkor tökélletes quadrátumot tészen.

18) A' 16-dik pont alatt származott tsinálmány levonattatik azon számból, melly a' 11-dik pont alatt elosztatott kettővel, hányadossa pedig quadrátumra emeltetett fel, az ezen levonásból eredett különbség hasonlóképen elosztatik kettővel; 's így lészen 48—20=28: 2=14.

19) A' 17-dik számú quadrátumból kihúzattatik a' gyökér, és a' gyökér levonattatik a' 18-dik szám alatti hányadosból: $144\sqrt{12}$, azután 14—12=2.

20) Ezen különbség sokszoroztatik 10-el a' tsinálmány végre nagyobbíttatik 11-el; tehát lészen 2×10=20+11=31, ezen szám az egyik keresett tsináló, mellynek megfelelő másik tsinálója kikerül az elosztás által 31: 8401: 271.

Midőn valamelly tsinálmánynak kettőnél több eggyessel végződő tsinálói vannak, azokat mind feltalálni lehet, ha a' 13-dik ponttól fogva, hol t. i. a' sorok tagjai készíttettek el, egész végig, az előterjesztett munkálások annyiszor, a' hányszor lehet ismételtetnek; mi hogyan történik a' következendő példánál fog megmutattatni.

Második példa. Kerestessenek ki a' tsinálmány 64821-nek minden eggyessel végződő tsinálói.

Megf. — 1) 64821—121=64700 : 10=6470.
2) 11 : 6470 : $588\frac{2}{11}$.
3) 10—2=8×11=88.
4) 88+2=90 : 10=9.
5) 588—8=580.
6) 580—9=571.
7) 21 : 571 : $27\frac{4}{21}$.
8) a) 27×10=270. b) 27×11=297.
9) 580—270=310.
10) 9+297=306 (310—306=4.)
11) 2 : 310 : 155×155=24025^2.
12) 24025^2—306=$23719\sqrt{154}\frac{31}{..}$

I

13) $310+1\frac{1}{5}=311\frac{1}{5}$ Az A sornak legnagyobb tagja.
14) 154×2=308—1=307 A' B sornak legnagyobb tagja.
15) A=12910—B=12907=3.
16) A tagok száma=50 : 5=10×10=100.
17) 23719—12910=10609^2.
18) 310—100=210 : 2=105.
19) $10609^2\sqrt{103}$, és 105—103=2.
20) 2×10=20+11=31 : 64821 : 2091.

II

Az I Római szám alatt véghez vitt munkálások illy módon ismételtetnek t. i.

13) Az I 18-dik számú különbség nagyobbíttatik $1\frac{1}{5}$-el; tehát $210+1\frac{1}{5}=211\frac{1}{5}$ az A sornak tagja.
14) Az I 19-dik számú gyökér pedig adja a' B sornak tagját 103×2=206—1=205.
15) Itten megjegyeztetik, hogy mind a' két sommának minden ismételésnél egyenlőnek kell lenni; ezen példánál tehát A és B=4680.
16) Az A. sor tagjainak száma 25 : 5=5×10=50.

17) Az A. somma levonattatik az I. 17-dik szám alatti levonás által származott quadrátumból $10609^2 - 4680 = 5929^2$.

18) A' fentebbi 16-dik számú tsinálmány levonattatik az I 18-dik számú különbségből; 210—50 =160: 2=80.

19) $5929^2 \sqrt{77}$, és 80—77=3.

20) 3×10=30+11=41: 64821: 1581.

III

13) 160 (II 18) $+1\frac{1}{5} = 161\frac{1}{5}$.

14) 77 (II 19) ×2=154—1=153.

15) A és B=2208.

16) Tagok száma 15: 5=3×10=30.

17) 5929^2 (II 17) —2208=3721^2.

18) 160 (II 18) —30=130: 2=65.

19) $3721^2 \sqrt{61}$, azután 65—61=4.

20) 4×10=40+11=51: 64821: 1271.

Harmadik példa. Találtassanak fel a' tsinálmány 9471. eggyessel végződő tsinálói.

Megf. — 1) 9471—121=9350: 10=935.

2) 11: 935: 85. Minthogy ezen elosztás után semmi maradék nintsen, tehát 11: 9471: 861. Továbbá

3) Ezen esetben a' 2-dik számú hányadosból levonattatik 10; tehát lészen 85—10=75.

4) A' most kijött különbség ismét kisebbíttetik 11-el; 75—11=64.

5) Ezen különbség elosztatik 21: 64: $3\frac{1}{21}$.

6) a) 3×10=30; b) 3×11=33.

7) 75—30=45.

8) A' b) betűi tsinálmány azon 11-hez adatik, mellyel a' 4-dik számalatti levonás történt; 33+11 =44.

Mivel 45—44=1; tehát 21: 9471: 451.

Jelen példában az a) betűi tsinálmánynak levonása után származott különbség páratlan számmal végződik, melly körülmény a' további munkálásban tsekély módosítást kiván, mint a' következő pontok mutatni fogják.

9) Az említett különbség hasonlóképen elosztatik 2-vel, és a' hányados quadrátumra emeltetik, hanem a' kijött quadrátumhoz még hozzá adatik a' gyökér, vagy is a' hányados egyszer véve, lészen tehát $2:45:22\frac{1}{2}$, azután $22\times22=484^2+22=506^2+V$.

10) Ezen sommából levonattatik a' 8-dik ponti somma, a' különbségből pedig szintén kihúzattatik a' gyökér $506^2+V-44=462\sqrt{21}\,\frac{21}{..}$.

I

11) A' 7-dik számú különbséghez itten is hozzá adatik $1\frac{1}{5}$, tehát $45+1\frac{1}{5}=46\frac{1}{5}$. Az A sornak tagja.

12) A' 10-dik szám alatti gyökér sokszoroztatik 2-vel, de a' tsinálmány nem kisebbíttetik; $21\times2=42$.

Midőn a' gyökér kihúzás után a' maradék egyenlő a' gyökérrel, mint ezen esetben, akkor a' kiállítandó A és B sommáknak is egyenlőknek kell lenni; midőn a' maradék nagybb a' gyökérnél, akkor a' gyökér levonattatik a' maradékból, és a' kijött különbség teszi az A és B sommáknak különbségét is, mint a' 4-dik példánál látszik.

13) A és B=372.

14) A' B tagoknak száma 10: 5=2×10=20.

15) 462—372=90^2+V. Ezen különbség illyes példáknál mindenkor magában foglal valamelly quadrátumot, és ezen quadrátumnak gyökerét egyszer véve.

16) 45 −20=25 : 2=$12\frac{1}{2}$.

17) $90\sqrt{9\frac{9}{..}}$ (a' maradék nem jön tekéntetbe) azután 12—9=3 végre

18) 3×10=30+11=41 : 9471 : 231.

Negyedik példa. Kerestessenek ki a' tsinálmány 127551-nek minden eggyessel végződő tsinálói.

Megf. — 1) 127551—121=127430: 10=12743.

2) 11 : 12743 : $1158\frac{5}{11}$.

3) 10—5=5×11=55.

4) 55+5=60 : 10=6.

5) 1158—5=1153.

6) 1153—6=1147.

7) 21 : 1147 : $54\frac{3}{21}$.
8) a) 54X10=540; b) 54X11=594.
9) 1153—540=613.
10) 6+594=600.
11) 2:613 : $306\frac{1}{2}$, és 306X306=93942+306= 93942^2+V.
12) 93942^2+V — 600=93392$\sqrt{}$305 $\frac{317}{\cdot\cdot}$ és 317 —305=12.

Ha a' gyökér kihúzás után a' maradék kisebb találna lenni magánál a' gyökérnél, akkor a' gyökér kisebbíttetik eggyel, 's így kisebbítve ismét felemeltetik quadrátumra, ez azután levonattatik azon számból, mellyből előbb ki volt húzva a' gyökér; a' maradékból pedig szintén levonattatik az illető kisebb gyökér, 's végre a' származott különbség lesz az A és B Sommáknak is különbsége.

I

13) 613+$1\frac{1}{5}$=$614\frac{1}{5}$.
14) 305X2=610.
15) A 69780—B69768=12.
16) A' tagoknak száma 150: 5=30X10=300.
17) 93342—69780=23562^2+V.
18) 613—300=313 : 2=156.
19) 23562^2+V$\sqrt{}$153 $\frac{153}{\cdot\cdot}$ azután 156—153=3.
20) 3X10=30+11=41 : 127551 : 3111.

II

13) 313. (I. 18) +$1\frac{1}{5}$=$314\frac{1}{5}$.
14) 153. (I. 19) X2=306.
15) A és B=8556.
16) A' tagok száma 30: 5=6X10=60.
17) 23562 (I. 17) —8556=15006^2+V.
18) 313 (I. 18) —60=253 : 2=126.
19) 15006^2+V$\sqrt{}$122. $\frac{122}{\cdot\cdot}$ és 126—122=4.
20) 4X10=40+11=51 : 127551 : 2501.

III

13) 253 (II. 18) +$1\frac{1}{5}$=$254\frac{1}{5}$.
14) 122 (II. 19) X2=244.
15) A és B=4704.

16) A' tagok száma 20 : 5=4×10=40.
17) 15006^2+V (II. 17) $-4704=10302^2+V$.
18) 253 (II. 18) $-40=213 : 2=106$.
19) $10302^2+V\sqrt{101\frac{101}{\cdot\cdot}}$ és $106-101=5$.
20) $5\times10=50+11=61 : 127551 : 2091$.

Ötödik példa. Kerestessenek ki a' tsinálmány 9021-nek eggyessel végződő tsinálói.

Megf. — 1) $9021-121=8900 : 10=8900$.
2) $11 : 8900 : 80\frac{10}{11}$.
3) Illyes esetekben midőn 10 a' maradék a' 2-dik számú hányadosból levonattatik 1, és a' kijött különbség mindjárt elosztatik 21-el; a' további munkálás azután úgy folytatik mint másutt; tehát $80-1=79 : 21=3\frac{16}{21}$.
4) a) $3\times10=30$; b) $3\times11=33$.
5) $80-30=50$.
6) $1+33=34$ ($50-34=16$) és így tovább.

A' leírt szabályok szerént akármelly más tsinálmánynak minden eggyessel végződő tsinálóit ki lehet keresni. Budán Julius 21-dikén 1834.

Papp József.

5.

A' kedv és kedvetlenség érzékéről.

A' kedv és kedvetlenség érzéke igen érdekes tárgy. Mi legyen a' kedv és a' kedvetlenség, igen nehéz megfejteni, és ugyan olly nehéz, mi legyen a' gyönyör és a' fájdalom. A' gyönyör életünk halladásának érzéke. A' gyönyör alatt nem értjük mi az életnek érzetét; mert a' fájdalomnál érezzük mi az életet éppen olly jól, sőt még erősebben is. A' fájdalomnál az ember élete iszonyú hoszszúvá lesz, a' gyönyörnél ellenben igen röviddé; tehát tsak életünk halladásának érzete teszi ki a' gyönyört. Még az életnek akadályoztatása sem tsinálja ki a' fájdalmat, hanem az élet akadálya érzetének jelen kell

lennie. Az élet akadálya kitsiny is lehet; egy nívszemben az élet akadálya felizgattathatik, hanem annak érzete nagy lehet, p. o. a' fogfájásnál. Szint úgy pillantatnyi lehet az élet halladása, és még is ezen túl elme gyengeséget maga mellett hagyhat, valamint sok olly gyönyörűségek adatnak, mellyek utóbb némi kedvetlenségtől késértetnek. De még a' gyönyörködés tart, az még is az élet halladásának érzete.

A' mi életünk a' munkásságban áll; ennek a' gyönyörűségnek tulajdonsága arra szolgál, hogy a' mi munkásságunkat előbb mozdítsa; azonban mások azt hátráltatják; az az érzet, melly az életünk munkássága akadályoztatásától okoztatik, az a' fájdalom; de az az érzet, melly az életünk munkásságának halladásától okoztatik, az a' gyönyör. Ezt úgy találjuk mi minden időtöltéseknél, és, a' mi több, az olvasás gyönyörűségét is ide számolhatjuk. Mi észre veszünk egy összeeggyező mozdúlatot a' mi elmetehetségünkben a' muzsikánál, versköltésnél, mellyek életünk halladásának érzetei. Sok szelleminek vélt gyönyőrűségek közbevevőleg még is testiek, jóllehet mi annak tartjuk, hogy egyedűl tsak a' mi lelkünk az által gyönyörűséget nyer; p. o. a' muzsika az emésztéshez, és az egészséghez sokat használhat, és itt az elménk az egészségünk jó állapotja végett egyszer'smint mozdúlatba tétetik, melly ideális gyönyörűségnek neveztetik.

Kérdeztetik, ha valljon a' gyönyörűség ön magában létezhetne-e, és hogy mi ugyan azon gyönyörűségre alkalmatosak vagyunk-e, vagy pedig, hogy minden gyönyörűséget a' fájdalomnak megelőzni kellene, úgy, hogy a' gyönyörűség tsupa elhárítása a' fájdalomnak és semmi tovább tartó, hanem a' fájdalom egyedűl maga az ön álló. Itt az emberi élet szomorúnak lenni látszatik, és semmit nem foglal magában, mellynek értéke lenne. —

Hogy ha a' gyönyörűség az élet siettetésének érzete, úgy ez az életnek akadályoztatását teszi fel előre; mert semmi előmozdítás nem következhetik,

mihelyt semmi akadály előre nem ment. Hogy ha tehát az élet akadálya a' fájdalom, úgy a' gyönyörűség felteszi előre a' fájdalmat. Ha mi az életerőnket a' határon felyűl nagyobbítani akarjuk, hogy az egyenlő állapotból kiléphessünk, úgy mi egy ellenkező állapotot hozunk elő, és hogy ha az élet erejét az illendő határon túl nagyobbítjuk, úgy mi egy akadályt hozunk elő. Az élet erőnek határja vagyon, a' melly mellet sem gyönyörűség, annál kevesebbet fájdalom vagyon, az a' jóllét érzete. Hogy ha ez az állapot más valami által megkitsinyíttetett, úgy az élet előmozdítása hasznos, a' mint ezen életnek akadályoztatása félbeszakasztatik; a' gyönyörűség azért egyedűl tsak a' fájdalomra következhetik. Ha mi szemeinket a' dolgoknak folyására függesztjük, úgy találunk magunkban egy ösztönt, melly bennünket abban a' szempillantatban kényszerít a' mi állapotunkból kilépni. Mi egy bökkenőtől ahhoz erőltetünk, egy rúgó toll által, melly minden embert munkásságba helyheztet. Észrevételeiben az ember tsak mind untalan gyötrettetik; szüntelen a' jelenlévő állapotjából kilépik a' másikba, él mind untalan egy jövendő időben, és a' jelenlévőben nem késhetik, hanem szüntelen erőltetve vagyon, jövendőbéli kínézésekre eszmélkedni. Egyedűl mind ez, a' mi bennünket kényszerít egy állapotból kilépni, még is fájdalom lehet, és hogy a' gyönyörűség bennünket nem tsalogat, a' jövendőből kilépni, hanem inkább az embert valamelly nyughatatlanító mód ostromolja, a' maga kis fájdalmát enyhíteni, látjuk abból, hogy már előre valamelly gyönyörűségnek tárgyát halászsza, a' nélkűl, hogy annak tárgyát ösmérné, és azt tsak mint a' nyughatatlanság segédjét, melly őtet serkenti és gyötri, kikutatja; mert látjuk nyilván, hogy az ember szüntelen foglalatoskodva vagyon, és mind untalan terveket tsinál, őtet semmi gyönyörűség nem tsalogatja, mellyet ki látása enged, hanem ő azt tsak megnyerni törekszik; ő erőltetik a' fájdalom állapotjából kilépni, magának enyhűlést szerezhetni. Tehát az ember ön

ma-

magát szűnteleni fájdalomban találja, és ugyan ez a' serkentés a' munkásságra az emberi természetben. A' mi sorsunk ollyan tulajdonságú, hogy nálunk semmi sints tartandó, mint a' fájdalom; ez egynél több, a' másikánál kevesebb, de úgy, hogy még is mindnyájánál maradt, és hogy a' gyönyörűségek a' fájdalmaknak tsak kitsíny enyhűlései. A' gyönyörűség nem állítomi, hanem tsak a' fájdalmaknak megszabadítása, melly tsupán tsak tagadó. Innen következik, hogy a' gyönyörűségnél soha sem kezdhetünk, hanem tsupán a' fájdalomnál, és hogy a' gyönyörűség mind untalan a' fájdalom után következhetik; mert egyedűl tsak a' fájdalomtól való felszabadúlás lévén, úgy tehát nem lehet kezdetben. Tehát a' gyönyörűség egyben nem lehet tartós, hanem a' fájdalommal vegyelednie köll, hogy úgy minden szempillantatban a' fájdalom általtörhessen, mellyben tulajdonképpen a' gyönyörűség foglaltatik. Hanem a' fájdalom egyben tartós lehet és lassan eloszoltathatik; akkor osztán a' gyönyörűséget nem veszszük észre. A' fájdalomnak tüstént elemelése teszi azt, a' mit mi valóságos gyönyörűségnek nevezhetünk. Mi magunkat folyvást hallatlan fájdalmakkal elfojtva találjuk; mi nyughatatlanságnak nevezzük, vágyódásnak, és mennél több élet ereje van az embernek, annál erősebben érzi a' fájdalmat. A' nélkűl, hogy az elme kevessé a' testét gyötrené, még is hallatlan fájdalmaktól kínoztatik, és elmélkedik a' nélkűl, hogy kényszeríttetnék valamit elővenni. Az emberek ugyan azért futnak a' gyűlekezetekbe, mellyekben másként semmi izlést nem találnának, és noha ők ugyan azon kèdvetlenséget érzik; úgy még is a' különbféle benyomásoknak változása felszabadítja őket fájdalmoktól. — Ugyan azon okból fosztották meg külömbféle emberek életektől magokat, és nagyobb része az ollyan búskomolyoknak az ön gyilkolásnak gonoszságára vetemedik azért, mivel a' fájdalomnak bökkenője őket úgy tűzi, hogy ők ellene nem mást, mint ezen segítő eszközt találják.

Az valójában bizonyos, hogy az Isteni gondviselésnek elrendelése olly tulajdonságú, hogy mi a' fájdalomnak változása által a' munkásságra serkentetünk. Egy ember sem találhat a' gyönyörűségek mulatozásaiban szüntelen való részesülest, idővel nekie izetlennekké lesznek; semmi valóságos gyönyörködésben sehol sem részesűlhet, mint egyedűl a' munkában. Ez nekie olly szükséges, hogy ennek fogyatkozásával az időt nem olly jól tölthetné-el, mint magánál a' munkánál. Ennél a' gyönyör a' fájdalomnak ellen viszszahatásában áll, melly nek az ember alája vettetve lenne, ha tsak erejét nem erőltetné, hogy tőle megmenekedhessék. A' munkának ön magában is vannak vesződségei, hanem ezek még is kisebbek, mintha mi dolog hijával lennénk. Mivel pedig az embernek a' munkásságban mulatságát keresni köll, úgy az ő élete valójában igen nyomorúlt, és mivel hogy minden elszéllesztet mulattató szerei is semmi enyhűlést sem szereznek, békételenségbe lenni köll, melly őtet minduntalan készti állapotjából kilépni.

Az emberek gondolják, hogy háladatlanok lennénk a' Természet eránt, hogy ha mi a' gondviselésről úgy beszéllenénk, hogy ez bennünket szüntelen tartó fájdalmakba helyheztetett; hanem ez valójában az emberi természetnek bölts elintézése, hogy bennünket ez által munkásságra serkentsen. A' gyönyörben a' mi állapotunkból ki nem lépnénk, annál kevesebbé valami újat nem akarnánk. — Mi az életet szerentsésnek nevezhetjük, melly a' fájdalom ellen minden üdvösség eszközeivel fölruházva vagyon; mert nekünk semmi egyébb fogalmunk sintsen a' szerentséről. A' megelegedés az, hogy ha az állapotunkban állhatatósan megmaradni szándékozunk, és a' gyönyör minden szereit nélkűlezni akarjuk; úgy a' gyönyör szűkölködése a' jóllétnek állapotja, mellyben minden ellenszerek a' fájdalom ellen megkéméltetnek; de ezen állapotot semmi emberben sem találjuk fel. Jól mondhatja azt az ember: én az egész állapotommal megelégedve vagyok, az az: én még szabadítás módot ösmérek a' fájdalom ellen,

mert mi részesűlünk némelly ollyas dolgokban, mellyek közvetetlen és ön magukban kedvetlenek, és mellyeknek a' legkisebb fogalmait nem birhatnók, miért vettünk részt bennök, ha ők azonnal el nem tűntek, és midőn eltűnnek, nekünk gyönyört okoznak. A' dohányozás minden füst szippantással roszsz ízt ád, melly még is ugyan abban a' szempillantatban ismét eltűnik, és ez az inger gyönyört okoz nekünk. Mi volna már mostanában szükséges ön magának kellemetlen érzetet tsinálni, hogy ha a' fájdalomnak enyhítése gyönyörködtetés nem lenne? Mi úgy találjuk, hogy az emberek egy pipa dohánynál egy különös mulatságot találnak; annak ez az oka, mert azután semmi sints itten, melly tovább tartandó benyomást tenne; és a' benyomás annyiszor viszonoztathatik, és mindjárt ismét eltűnhetik. A' dohányozónak itt két haszna vagyon: 1) a' benyomások sokfélesége őt elszéleszti; 2) gyönyörködteti ez őtet, mert a' benyomások azonnal ismét eltűnnek. Az élet haszon szerei, mellyeket soha el nem hagyhatunk, olly tulajdonságúak, hogy azok közvetetlen kellemetlenek. Oda tartoznak minden dohánybéli élések, a' többi közt a' dohány rágás, melly nem egyebet, mint egy maró tsipősséget indít, melly azután az inger által, mellyel bir, ismét megkisebbíttetik. Mind azért ez egy mulatság; az elme a' gondoktól félre vonatik, mellyek másként tartósan ostromolnák.

Miért keresik az emberek az erős italoktól származott részegséget az unalom ellen? Az unalom a' nevezhetetlen fájdalomnak összesége. Minden vad embereknél úgy találjuk, hogy ők a' részegséget keresik, úgy, hogy a' paraszt semmi erős italt nem kivánna, ha nem tudná, hogy az nekie tartós részegséget okozand. A' részegség őtet érzéktelenné teszi az ember elméjének szüntelen való nyughatatlansága ellen, és az által szemfény vesztésekkel és üres reménységekkel fájdalmainak böségét enyhítheti.

Semmi gyönyörködtetés nem lehet bennünk húzamos, hanem fájdalomnak minduntalan bele kell

egyvelednie. A' helyes hangtól késértetett gyönyör a' hangellenkezés nélkül nem gondoltathatik. A' só egy neme az ingernek; de az étkekben fekszik valami ezen szempillantatnyi fájdalom ellen, melly ellenére munkálódik úgy, hogy azonnal ismét elemeltethetik. Az olly ösztön által a' mi hathatóságunk felélesztetik valamit előállítani, és a' mi állati életünket olly kitsiny fájdalmak nélkül nem mozdíthatnók elő.

Tehetnek-e ezek a' gyönyörök nagyobb sommát ki, mint a' fájdalom? Nem! mert ők tsak annyit tesznek ki, mint maga a' fájdalom, és gyakran kevesebbet is; mert egy lassan elemelt fájdalomnál az elemelést nem érezzük, és egyedül tsak a' szempillantatnyi elemelésben áll a' gyönyör. A' mi életünk tehát egy igen soká tartó fájdalommal, de tsupán gyönyörrel, melly fájdalommal párosodik, egybekötve lehet, és az embernél legalább a' kivánság mindég jelen vagyon, a' legnagyobb gyönyörűségekből kilépnie, p. o. ollyan emberek, kik nagy örökséget nyertek, mindég igen nagy nyughatatlanságban vagynak.

A' szép mesterségeknél, a' versköltés, festés, mind segítő szerek a' képzelt fájdalom ellen. Ollyan ember, a' ki tökélletes egésséget foglalna elme tehetségében, a' szép mesterségekre nem ügyelne. A' szép mesterségek foglalnak szünteleni benyomásokat az elmére nézve, melly által az ember kénszeríttetik mindég valamit a' képzelt fájdalom közé egyvelíteni, mert mivel hogy a' szép mesterségek igen különb különbfélék úgy annyira, hogy ők soha tökélletes unatásig nem magosíttathatnak, úgy látjuk tehát, hogy finomabb lelkekben mélyebb benyomásokat tesznek, mellyeknek olly lelkeknél, mellyek képzelt fájdalom által ingereltetve vagynak, szinte képzelt segítő eszközökké köll lenniek.

A' gyönyörnél az embernek ideje röviddé lesz, és a' fájdalomnál hoszszúvá; ha az ember élete végénél van, úgy az, a' mi gyönyörrel befonva volt, rövidebb lehetett, mint az, a' mi fájdalommal ter-

hesítve volt. Már mostan megérthető, mivel hogy a' gyönyörnél életünk röviddé lesz, ugyan az semmi állító nem lehet, és mivel az életünk a' fájdalomnál hoszszúvá lesz, úgy ez az életnek valóságos érzetét foglalja magában. Mi tehát mind ezért életünket nem tehetjük gyönyörűségessé, a' nélkűl, hogy meg ne rövidítsük. Az életnek minden része nekünk minduntalan unalmassá lesz, mi mindég a' múlt időt kivánjuk elő, és elmúltnak a' jelenlévőt. Azért a' legszerentsésebb életnek szünteleni fájdalommal összekötve kell lenni, mert másként nem volnánk olly vidámok, hogy az időt végrehajtottuk. Ez egy különös elintézésnek lenni látszatik a' Föld lakosainál, hogy nálok a' fájdalom a' rúgó toll. A' gyönyörök tsak egyedűl a' fájdalomtól függnek; bár mi ezt óhajtozásnak, vagy elme nyughatatlanságnak nevezzük is, úgy még is egy bökkenő új állapot keresésre előbb, mint sem megfogást felőle nyerhettünk volna. Mi kénszeríttetünk egy állapotot elhagyni, és keresni másikat, mellyet gyönyörnek nevezünk, mert bennünket a' jelenlévő nyughatatlanságtól felszabadít, és aztán nevezzük mi a' boldogságnak fogalmát. Ha valaki ezért úgy tekintené az emberi természetet, mint a' mellyel keményen bántak, és azt hinné, hogy neki szomorú elrendeltetése vagyon, úgy tévelygésben lenne; mert a' mi fogalmaink szerént a' szerentséről, az épen a' szerentse, melly bennünket a' fájdalomtól megszabadít. Az ember semmit sem képzelhet magának, a' mi egy tartós gyönyör lenne, és mellyben a' félelem és reménység egymást fel nem váltanák.

Az Ég bennünket nem élvedező, hanem munkálódó lényeknek teremtett. Nekünk értelembéli tehetségeink és testi erőink vagynak, hogy tzélunkhoz érhessünk. A' fájdalom nekünk bökkenőűl adatott, hogy munkásságot bennünk előhozzon. E' volt a' természetnek tzélja, melly igaz, hogy mi nálunk legtöbbnyire tsupa nyomorúsággal végződik, azonban még sem tudjuk, mi vár a' végén reánk. Mi azt is találjuk, hogy mi ezen állapotunkban, a' mi

boldogságunk fogalmai szerént, szerentsések lehetünk.

A' munka a' legjobb mód az időtöltésre, és az idő nem másként töltethetik ki, mint munka által; mert a' gyönyörök ön magokat megfosztják haszon élésektől, és idővel silányokká lesznek. De a' munka egy kitsikart foglalatoskodás a' reá érésnek az által, hogy magában nehézségeket foglal, mellyeket tsak egyedűl a' tzél végett vállalunk magunkra. Mind azért gondolnunk kellene, hogy a' munka tsak tzélja tekintetéből gyönyörködtethet, de a' munkának elménknek több nyngodalmat kell adnia, és a' tzél az ember gyönyöreit nem mozdítja előbb, mert a' gyönyörnek tzélja nem teszi ki a' haszonvételét, hanem az, melly a' kilátásban vagyon. De minthogy a' munka nem más egyébb, mint igyekezet, úgy tehát arra szolgálhat, hogy bennünket az elet szerentséjére alkalmatosakká tegyen, még az alatt a' fájdalmat viszszatartóztatja; mert a' munkásságnál elfelejtjük mi a' számtalan szenvedéseket, mellyek minket mindég űznek.

A' játékban való indúlatosság minden nemzeteknél feltaláltatik; magok a' Kanádai vadok is örömest játszanak, és a' Chinaiak a' játéknak egész dühösségig oda engedik magokat, úgy hogy feleségöket, gyermekeiket és ön magokat rabszolgáúl eljátszák. A' játéknál lévő haszon a' játéknak felélesztésére szolgál, és az által föntart olly nagy ingert, hogy a' legtöbb Társaságinknak időtöltését teszi ki. Ennek az oka az: hogy a' félelem és reménység szüntelen változnak a' játékban; minden szempillantatban elhadja az ember érzetének tárgyát, úgy, valamint a' kártyák minden szempillantatban változnak, és a' bényomások soká soha öszszeköttetve nem maradnak. De mi még sem találhatunk tovább tartó gyönyört benne, mert mi mellette félelemmel viseltetünk, de mivel a' kétséges környűllállásokban a' benyomásoknak nagyobb sokfélesége vagyon, és mivel még egy szerentse kilátás jobbítását hiszszük,

úgy a' játék egy mulatságot tesz ki, melly bennünket futtában egy állapotból a' másikába tesz, és így ennek a' tovább tartó általmenetelnek egy állapotból a' másikába valami felélesztője vagyon. Az elme mellette ingatva van, és által hat minden indúlatosságokon. Egy eszes embernek, a' ki a' játékhoz ül, a' nyeresség nem lehet tzélja, hanem elhitetni köll magával, hogy legalább végtére a' kártya pénzt megfizetendi. Azért a' tzélja ugyan más valami is lehet, mint a' nyerés. Noha a' játék alatt szándéka a' nyerésre vetve volt, de mind a' mellett még sem fogott azért a' játékhoz. Itt tsupa reménység és félelem vagyon, mellyek alapjokban haszontalanok; hanem még is gondunk szélesztetik az illy állapotnál, és azon fájdalmat, melly az embert az unalom név alatt gyötri, tőlünk elhárítja. Az olly roszszat, melly olly formán unalmat okoz, közönségesen nem tudjuk megnevezni, sem pedíglen az ellen gyógyszereket felhordani. Ezen unalomnak roszsza származik a' munkásság fogyatkozásából. Mindég jobb létben találhatjuk tehát magunkat, hogy ha játszunk, mintsem ha egészlen munkátlanok vagyunk.

Szokás szerént vagyon az, hogy az emberek magoknak falun tsendes öregséget igérnek, és ez látszatik azon kilátásnak lenni, melly minden kivánságaikat bézárja. De a' tapasztalás tanítja, hogy a' falusi élet munkásság nélkül gyönyörrel nem használtathatik, hanem hogy inkább unalma van, és nyugalmát nem másban találhatja fel, mint a' munkásságban, mivel hogy a' munka által ismét egy új kilátást nyújt. Ez annyira megyen, hogy semmi román írónak sem sűlt jól el egy szerentsés házasságot lefesteni; ő tsak különb különbféle akadályaikat a' két egymást kedvellőknek adja elő, úgy hogy a' szeretet fájdalmainak vége ugyan a' szeretetnek vége; mert a' birtok elerőtleníti az ingert, és egy nyugott érzetbe helyhezteti. Némellyek a' románokat a' házasságon túl is folytatták, p. o. Fielding Tom Jónest, de a' Szerzőnek a' házasságba szerelem féltést még is behozni kellett, hogy azt annál magá-

hoz édesgetőbbnek tegye. Ebből a' régieknek azon kérdések megitéltethetik, hogy mi módon betsűljük az emberi életnek betsét, és hogy több gyönyör, vagy fájdalom vagyon-e benne helyheztetve? Ez a' felvetés a' böltsek oskoláiban sokféle módon volt elrendeltetve. A' Stoikusok azt mondották, hogy az embernek saját személyes betse az erkölts lenne, és a' természeti roszszak lennének a' fénkő és hártya értz, mellyen az erkölts tündöklhetik. Semminek sints a' Világban, úgymond Zeno, olly betse, mint valaki ön maga érdemének eszmélése, minden egyébb semmi; a' gyönyörnek és a' roszsznak kevés megkülönböztetései vagynak, a' gyönyör általfutó és a' fájdalom gyakorolja a' mi állhatatosságunkat, és az által felemeli a' mi személyes betsünket. Olly Nemzeteknél, mellyeket a' természet mindenekkel megáldott, találjuk, hogy ők olly munkátlanságban élnek, hogy utóljára kevesebb valóságos gyönyörben részesülhetnek, mint mások, kiket a' természet nehezebbel terhesített. — A' Stoikus azt mondja tehát, hogy az emberben vagyon a' valóságos bets, a' fájdalomban semmi roszsz, azonban az élet sommája nekünk úgy ki van mérve, hogy a' fájdalom a' fonterány halladása. A' gyönyörökre úgy kell magunkat felszabadítani, hogy többet tőlök magunkat elválaszszuk, mint sem oda engedjük, az az: megelégedve legyünk.

Némellyek azt hitték, hogy, ha ismét előlről élni kezdenénk, életünket jobban használhatnók; azonban még is úgy találjuk, hogy mennél öregebbekké leszünk, annál többet nyertünk légyen, és hogy mennél tovább tart az, a' mi magunk előtt vagyon, annál többet neki bátorodunk, egyedűl ha az életünk végénél helyheztetünk, féljük még is a' halált. Ebből azt kellene gondolnunk, hogy az következhetnék, hogy életünk gyönyörei nyerik a' több súlyt, de az nem tzáfol meg semmit is; mert ez egy állati félelem, a' mi képzelésünk táplál bennünket reménységekkel, és bár mi tsalatkozás ez a' reménység, de még is mindég mulattatja elménket; azért nem lehet tsodálkozni; hogy életünk unal-

munkra van; és még is féljük a' halált. Hogy ha az életet használtuk, és még is lehetős jó egéssséggel birunk, úgy valóban minden fáradozásunk sem látszatik' érdemesnek lenni, mellyet magunknak okozunk azzal, hogy ifiabbak lenni kivánván e' hajlandóságot képzelt gyönyörökre fordítjuk, mellyeket az ember elbirhatni gondol. Így a' dolgot nem jól tettük fontolóra, és viszsza nem eszmélkedtünk az előbbeni terhes életre; következőleg semmi okos ember sem fogja kivánni életét elölről elkezdeni; mert a' Stoikusnak igaza van azon mondásában: hogy a' fájdalom az életnek fonterány halladását teszi ki. Veri azt mondja: hogy nem több volna a' gyönyör, mint a' fájdalom, hanem semmi gyönyörben nem részesűlhet az ember, ha tsak a' fájdalom előre nem ment. Azért mondta Sokrates azon a' napon, mellyen a' méreggel megtöltött poharat kiinni kénszeríttetett, midőn bilintsei levétettek, és ő a' helyet vakargatta, melly a' bilintsek feltörésétől viszketett: „így követi a' gyönyör a' fájdalmat." Mert minden fájdalomtól származott érzet a' gyönyörnek oka. A' vágyódás, az ohajtozás teszi, hogy osztán valami bennünket gyönyörködtet; ha mi nem hajtattatnánk ezen bökkenő által, és fájdalmat nem éreznénk, úgy gyönyöreink semmi gyönyörök többé nem lennének.

Voltaire mondja, hogy a' gondviselés az élet roszszai ellen két szert engedett: a' reménységet és az álmot; az álom olly valami szükséges időnknek képzelményeinken kivűl egy részét tenni, hogy, hogyha az álommal nem birnánk, nem tudnók, hogyan elégíthetnők ki az új képzetek ösztöneit. Azon nyoltz órák, mellyek az életből levonatnak, valóságos újúlásunkra vagynak, és új reménységekkel lépünk regvel a' Világba.

A' vétetett észre, hogy az ember nem olly soká élt, mint élvedezett, hanem a' mennyire ő munkálódott. A' különös, hogy az utazás alatt azt tapasztaljuk, hogy a' mértföldek a' roszszúl népesedett Tartományokban rövidek. Ebből az következik,

hogy azok, kik sivatagos Tartományokban utaztak, ha egy mértföldet hátra tettek, még sem igen soká gondolák magokat útazni, mivel semmi változást sem találtak. De hogy ha jó népesedett Tartományokon által útazunk, olly sokféle falukat látunk, és azért gondoljuk, hogy nagy ideig útaztunk, és ezt egy nagy útnak veszszük. Azért Pomerániában hosszak a' mértföldek, és azután Berlin felé rövidek, mert az, a' ki ezen mértföldeket elrendelte, ezt a' tsalódást nem vette észre. Az ember, a' ki magát jó élet módjába helyheztette, azt gondolja, hogy sok ideig élt volt; de hogy ha ő tsupa gyönyörök után kapkod, úgy elrepűl az idő, úgy, hogy eleget éltnek sem véli magát. Azért egyedűl tsak a' henyélők panaszolkodnak az idő hamarsága ellen. A' munka és a' foglalatosság az, a' mi' nekünk az időt valóságossá teszi. Úgy a' mi hatalmunkban áll életünket megrövidíteni. Ellenben meghoszszabbítjuk életünket tselekedeteink által; azért látjuk, hogy a' viselt élettel való megelégedés nem a' részvevésben, hanem a' tselekedetekben nyugszik.

A' boldogság egy mustra képzeletnek faja, mellynek mi semmi fogalmával nem birhatunk, mellybe mi azt helyheztethetnénk, hogy ha mi a' boldogság alatt az örömök legnagyobb örömeinek összeségét értjük, az az: minden kivánságainknak tökélletes kielégítését. Mi magunknak még tsak nem is képzelhetjük annak lehetőségét, hogy tsupa gyönyörökből összeállíttatott élet örömeiben részesűljünk. Mi soha sem hozhatunk egy való egészet elő, mellyel mi tökélletesen megelégedve lehetnénk; e' tehát egyedűl képzelet, melly semmi megfogásnak sem felel meg. Valamivel több megfogásunk lehet a' megelégedésről, melly az ön megelégedésből származik, hol az ember magát mindentől elszoktatja, a' mi a' gyönyöröknek felesleg való éléséhez tartozik, és melly által magát szoktatja, a' híjjányt eltürni. Itt gondolhat, képzelhet magának megelégedést, melly igen oltsó feltételeken nyugszik. De még ennek sem adhatjuk valóságos példáját, mert hogy ha mi sok híjjával

ellehetünk, úgy hibáz a' tselekedethez a' rúgó toll; azért nem lehet valóságosan általlátni, mi módon lehetne a' megelégedés a' tselekedetben rúgó toll, minthogy az tagadó.

A' régieknek a' fő jóról való vizsgálódások abban állot, hogy ők úgy találták, hogy mi a' léleknek megelégedését nem a' természetiben, hanem az erköltsiben helyheztetjük. A' tapsnak, mellyet az ember ön magának ád, a' tselekedethez való rúgó tollakat magában kell foglalni. Azért azt húzták ki ebből, hogy a' fájdalom semmi roszsz sem lenne, hanem roszsz a' gonoszság volna egyedűl. Valójában meg köll vallani: hogy a' természeti gonosz semmi roszsz sem, vagy megútálható, hanem egy roszsz, melly az észhez igen helyesen illhetik.

A' büntetések a' vétkesekre igen illők, hanem a' vétek maga nem tapsot érdemlő. A' fájdalmak helyben hagyattathatnak, hanem a' vétek nem. Hazugságokat, mellyeket elkövetünk, eggyik a' másikának el nem fog beszélleni, hanem a' fájdalmak kellemetesek az emlékezetben; de a' roszsz tettekre való viszszaeszmélés lever bennünket, a' roszsz egyedűl erköltsi természetű.

Mi megkülönböztetjük a' részvétlenséget az egykedvűségtől. Az egykedvű az, a' ki sem nem örűl, sem nem búsúl: részvétlennek, az az: tompa érzéketlennek lenni gyengeség; egykedvűnek erő; mind a' kettő pedig a' léleknek tulajdona. Az egysúly a' megitélésnek olly állapotja, mellyben két ellenkező dolgokra egyforma okok által ösztönöztetünk. Az érzéketlenség elme betegség, de az egykedvűség nemesebb rugó tollaktól veszi származását, és egy böltsnek tulajdonsága, ki az állhatatos elménék állapotjával bir,'s tud nem örvendeni, vagy nem szomorkodni. Az állatok a' valóságos örömben,'s annál inkább a' szomorúságban részesűlhetnek; mert ezek az elmélkedést az állapoton felyűl előre teszik, melly szerént a' mostani és előbbeni állapotunkról tudatunk vagyon. Az állatoknak vagyon ugyan gyönyörök és fájdalmok, hanem felőlük nintsen semmi

megfogásuk. Ebből látjuk, hogy a' szomorúság egy új fájdalom a' mi szerentsétlen állapotunk miatt; mivel hogy ennek a' roszsznak kitéve vagyunk, innen származnak a' betegségek, a' mellyek szomorúsággal öszszekötve vagynak, 's még is bátorságot nyerünk. A' fájdalomnál elevenek lehetünk; hanem a' szomorúság az elmében fekszik. Mi nekünk tehetségünkben áll, hogy magunkat az öröm ellen szinte, valamint a' szomorúság ellen, keményen tarthassuk. A' fájdalmat nem kerűlhetjük ki, hanem igen a' szomorúságot. Egyedűl tsak az emberi életnek egyenlő szívűsége mellőzteti el, hogy a' mi állapotunkat olly szerentsétlennek nem tartjuk; mert látjuk, hogy semmi sem tart sokáig. Ez az emberi élet dolgainak betsét veszi el és semmit sem hágy hátra, mint a' minek nagy betse van. Az örömtől elragadtatni hagyni magát, az valami gyermekes; elhagyattatik az ember, p. o. a' ki örvendez, midőn a' játékban nyer. Nem irígyeltetik szerentséje, de még is tsekélynek tekintetik, mert semmi sints olly nagy fontosságú, a' mi valakit olly igen megörvendeztethetne.

Semmi nyomosabbat sem tartunk meg magunknak életünkben, mint a' fedhetetlenséget, úgy, hogy mi végtére látjuk, hogy mi semmit sem nyerünk belőle ki, mellynek egy állandó betse lenne, mint a' mi az ön személyünkhez tartozik. A' jó maga viseletnek alapja egyedűl szerzi ezt meg nekünk. Ez ön magunkat érdekel, és fekszik a' mi tulajdon természetünkben; mind a' többi tsalárdságos és szemfény vesztő. A' jó maga viselet bizonysága által egyedűl lehetséges az egyenlő szívűséget megszerezni, és magunknak életünk végénél betset adni.

A' változó kedv, vagy szeszély különös alkalmazása az elmének, mellyet az ember a' maga hatalmában nem foglal, mivel nekie a' Világ különös színekben jelenik meg, úgy, a' mint elmealkalmazása megváltozik. Ez az egykedvűség sokszor a' véralkatjában nyugszik, de akkor tsak a' részvétlenség fija, melly alatt már most erős, és akkor sem a' mérsékletlen örömbe, sem a' szomorúságba által nem

tétethetik. Ez az egykedvűség a' változó kedv állapotjának ellent áll, a' hol ez, elme változásának vétetvén-általa majd kedvetlen, majd kedveteltek vagyunk. Ahoz a' betegség is egy alkalmatosságot adhat; de valakinek magát illy gyengeségnek oda engedni a' legnagyobb magával való nem gondolás. Némelly emberek nem igen sokat szenvednek abban, mint a' változó kedvvel biró ön maga gyötörtetik. De a' változó kedvűség elme tehetségünkhez tartozik, 's ez a' tetszés szerént való eredeti álló pontban helyheztetve a' dolgokat, másként, mint más emberek, tekinti. Az egyik egy napon a' fehér személynek piperézését igen örömest látja, és a' másikon ugyan azt gyermeki bolondságnak és hiúságnak tartja, a' mint elméje helyheztetve vagyon. Az illy ember változó kedvűnek neveztetik, mivel ő olly kedve ellen való alkalmazásoknak alája vettetik. Ő szenvedhetetlen és tűrhetetlen. Hanem ott változó kedvűnek lenni, a' hol valamelly dolgot egy eredeti részről tekintünk, igen ditső, és az ember életéhez jobban illő, mint minden komoly mód mások felett ítélni, és a' dolgoknak fontosságot adni, mellyel nem birnak. Democritus a' jó kedvűség böltselkedője volt, ki ezt mondotta: „az ember életében épen semmi nyomosság sintsen; minden egyedűl tsak gyermeki játék; az emberek panaszaik ön szenvedéseikről gyermeki panaszok, kik játékjokat elvesztették.“ Képzelt roszsz az, melly az embereket gyötri. Az embereknek nagy nyomosságok, mellynél fogva ők egy komoly tekintetet vesznek fel, tsupa gyermek játékok. Sőt roszszaik fölött is van okunk nevetni. Azon roszszak, mellyek miatt a' legnagyobb lármát emelik, puszta képzetek. Valójában okunk vagyon magunknak jó kedvet szerezni; mert ez az embernek hasznos, és jó mulatóvá tesz. Heraclitus a' szomorú vagy komoly részt vállalta el, mintha az emberen mindennek mindég szomorú állapotba helyheztetve lennie kellene. Igen is, ha az embereknek gonoszságokat megtekintjük, úgy valójában egy bizonyos iszonyodással telünk el. Hanem ezt egyedűl

ön magok szerzik magoknak, és nem a' természet mérte reájok. Végtére látjuk még is, hogy az, ki betsületét és jámborságát nyereség végett veszti el, nem érdemli meg, hogy fölötte könnyeket potyogtassunk. Az ember balga, és méltó tárgya a' gúynak sok balgatagságaiért.

Az érzékenység erő, az érzelékenység gyengeség, és ez a' benyomásoknak nagy foglalatossága. Az embernek érzékenynek kell lenni; mert azt neki még is éreznie kell, a' mit másnak személyében elkerűltetni akar, ki őt valamiért megkéri. Ez az érzékenység egy faja a' mások érzetei észrevételének; az egy erő, melly egy finom érzékettel összekötve vagyon másoknál a' kedvetlenséget megakadályoztathatni. Az érzékenység erő, melly itélhet, de az érzelékenység, gyengeség; melly könnyen izgattathatik. Szánakozásra méltó állapot mindjárt minden tárgyaktól olly igen megérdekeltetni, hogy az által az egykedvűségből kimozdíttatunk, és ez tsak egyedűl a' gyengébb nemnek engedtethetik meg. Érzelékeny az, kinek akaratja az érzetekhez ragadtatik; érzékeny az, a' ki jól megkülönböztetni tudja, mi indíthat érzéseket, és a' ki azoknak magát oda engedheti, és ismét azokat magától elháríthatja, mikor akarja. Egy némelly időtől fogva az érzelékenységről (mellyet hibásan érzékenynek neveznek), a' rivó és olvadó sympathiáról nagy lármát ütöttek; de azok üres érzetek, mellyek az embert elerőtlenítik, neki lankadtságot okoznak, és szivét elhervasztják. Románokban igen használják, és itt tsupa erős kívánságokkal megtöltve vagyon. Érzékenységgel minden embernek birnia kell, 's ez a' durvának ellenébe tétetik, a' hol az gondoltatik, hogy a' mi engemet nem terhesít, másnak sints terhére; ez alapelveket és gyenge érzelmet mutat az itéletben. A' jó kedv az, mellyet minden időben minden kívánságoknál akarnánk. Az többet épít, mint a' hathatós ékesen szóllás. Ennek a' gonoszságok ellen tsupa átkozódásokkal szóllanak. A' gonoszságú emberek igen is a' megútálásnak tárgyai, de a' megútálás egy részről több meg-

vetést, mint gyűlölséget, és a' más részről több gyűlölséget, mint megvetést okozhat. A' gyűlölségnek tárgyává is lehet, de miért töltenők meg mi magunkat mások eránt való gyűlölséggel? Mi soha sem vagyunk szeretetre méltó elme állapotban, ha mi valakit gyűlölhetünk. Azért mi a' roszszat úgy akarjuk megútálni, hogy ez többet a' megvetéssel összve legyen kötve, és akkor a' jó kedvnek által engedhetjük magunkat. Ha a' zsugoriságnak képtelenségét megvizsgáljuk; úgy ez egy sokkal belsőbb módú irtózást indíthat, hogy ha megvetésben, mint sem gyűlölségben helyheztetve vagyon: mert annak, a' kit gyűlölünk, még mindég adunk betset; de, a' mint valakit megvetünk, annak semmi betse sints többé előttünk. Az áhítatosságnál, a' munkásságnál mindég jó kedvvel kell lennünk, úgy, hogy az ember mindent jó kedvvel tegyen, és foglalatosságainak semmi fontosságot ne tulajdonítson. Azért az élétjátékját jó kedvvel kell folytatni; az erőltetett tekéntet épen nem illik az ember állapotjához; mert mint ember ő laptája a' sorsnak, legyen tehát vidám, mert hogy ha jó kedve nem lenne, ki birhatna avval? az elfajúlt gonosz bizonnyára nem. Ez ébreszt aztán fel bennünket, ha mi valami megvetésre méltót megvizsgálunk, és másoknál bennünket kedvessé tesz. Példáink vagynak az állhatatos emberekről, kik jó kedv mellett haltak meg; mert mi is illik akkor egyéb, mint állandónak lenni. A' mit igen megerőltetett szorgalommal teszünk, azt nem örömest teszszük, de jó kedvvel örömest teszszük.

Mondják; „valamit elméjébe venni, valamit szivére venni.“ Semmit sem kell elménkbe venni, de sokat kell szivünkre venni. —

Valamit elménkbe venni, annyit tészen, mint magunkat egészlen a' fájdalmaknak által engedni, és a' fájdalom tsak a' munkásságnak fogyatkozása. Tehát valamin munkálódnunk kell, hogy a' fájdalom tárgyától felszabadúlhassunk, vagy valami a' fájdalom ellen munkálódót végrehajthassunk. —

Megvetjük az embert, a' ki valamelly szerentsétlen eseten könnyeket hullat, és nem vesz inkább bátorságot, az elvesztettet helyre pótolni. Nem kell elméjében a' férget rágni hagyni, és magát a' bökkenőtől gyötörtetni, a' nélkül, hogy a' munkásséghoz hajtattassék.

Azonban még is némelly újabb írók is azt állították, hogy a' *bűn bánat* egy belső *bánat*, melly az ön maga gyötrettetésében áll, mellyet végtelen ideig folytatni kell. De a' bánatnak, mint ollyasnak, nints betse, hanem a' mennyire ő a' jobbúlásnak rúgó tolla. A' megbánás őszinte, hogy ha olly hamar a' mint tsak lehetséges jó tselekedetekre által megyen. Azután a' ki azt gondolná, hogy a' megbánásnak magában betse vagyon, az igen eltévelyednék. Tegyünk valami jót, arra adatott nekünk a' fájdalom; mert hogyan is kivánhatná a' gondviselés, hogy a' fájdalom tsupán tsak a' mi szivünken rágődjék? Az ember megemésztetnék a' bánat által. Minden gyönyöreinkkel olly gazdaságosan kell bánnunk, hogy mi azokat mindég fellyebb emelhessük, mert semmi gyönyör sem tarthatja fel magát mindég ugyan abban a' módban, és ha fogyatkozásában vagyon, annak egyedűli megkisebbítése is úgy lesujt bennünket, mint a' tellyes nélkűlezés. A' gyönyörrel fiatal korunkban tsak takarékosan kell élnünk, hogy vele mindég felyebb emeltethessünk; mert az egyszer már egészlen használt gyönyörnek utó íze okozza a' szomorúságot. Ha nekünk valamelly gyönyör előttünk áll, úgy birjuk azt a' kilátásban; de hogy ha már elmúlt, úgy a' jövendőben többé nem kereshetjük. Mind azért okunk vagyon magunknak életünkből valamit viszsza tartani; az előízlésben való gyönyör a' legerősebb. Egy beszéd, hogy ha víg kifejezéssel végződik, örvendeztet; de ha a' vége ízetlen, úgy az előbbeni gyönyörökről mind elfejtkezünk. Az ember élete berekesztésének tehát a' magunkkal való megelégedést magában kelletik foglalnia. A' fiatalságnak oka lehet a' maga gyönyöreit illy módon felosztani. Találtatnak gyönyörök, mellyek

tse-

tselekvők, más némellyek elkoptatások. Az anyák gyönyörei és a' nemző részekéi koptatások. Ha az ő gyönyöreit kémélleni akarná, úgy az ifiúságnak legtöbbnyire a' gyönyöröknek ellene szegezni köllene magát, mellyek az elkoptatásban állanak. A' ki nemzőtehetségét elfetsérlette, az igen ízetlen öregséget szerzett magának. A' szép mesterségekkel való gyönyörködtetések abba az állapotba helyheztetnek bennünket, hogy azokból mindég többet használhatunk.

A' munkából származott gyönyörűségek abba az állapotba helyheztetnek bennünket, hogy még több olly félieket magunknak szerezhetünk. A' mi elmetehetségünknek általjános kimivelése, és minden megjobbítása elmetehetségünknek, az igaz gyönyöröknek tőkéje. Ellenben vagynak gyönyörök, mellyek nem mivelődések, hanem elkoptatások. Úgy vagyon a' vad kedvvel a' Társaságokban, a' hol egyedűl tsak a' bor ivásra adják magokat. Ez egy akadály több gyönyörökben részesűlhetni. A' mulatások erköltsösített Társaságokban a' más Nemmel abba az állapotba tesznek, hogy ezekben a' gyönyörökben még többször részesűlhetünk, mert ez formálja ki elmetehetségeinket. De hogyha ez a' gyönyör egyedűl a' részvevésben áll, és arra intézve vagyon, hogyan élégíthessük ki ösztöneinket, úgy az elkoptatás. Az ifiúságnak előbb magát tökélletesítenie köll, hogy úgy a' gyönyört magának a' jövendőre megszerezhesse, és mindent elmellőzni, a' mi őt a' gyönyörökre ügyetlenné teszi. Semmi sem tökélletesíthetőbb, mintsem egy finom érzetű pallérozódott személynek Társasága. Noha az illy Társaságok kevés erőltetést kívánnak, és bennünket kénszerítenek ön magunkra több vigyázattal lenni, mint a' durva Társaságokban, a' hol mi egyszer'smind egymás között megegyezünk, hogy mindenféle módú bizonytalanságoktól és szemességtől felszabadíttassunk; úgy még is a' mi elmetehetségünknek a' legj bb pallérozás oskolái, mert azok nekünk abban ízlést szereznek, melly bennünket alkalmatosakká tesz az életnek sok gyönyöreiben mindég részt ve-

hetni. Ha mi tehát érzetünket annyira megfinomítottuk, hogy az olly gyönyörökre alkalmatosak vagyunk, úgy azokban azután minden nap részesülhetünk; de nem azokban a' pallérozatlan Társaságokban, mellyek ellen Lord Chesterfield panaszolkodik, hogy az Angolok nem mással, mint a' magokhoz hasonlókkal társalkodnak, mert nekik terhes Társaságokba menni és magokra erőltetést vállalni. Mi majd semmit sem tehetünk a' nélkül, hogy arra kényszeríttetve ne lennénk, mert tsak kényszerítve megyünk ki a' restségből. Hogy ha egyszer már izlést szerzettünk magunknak, úgy mindég ollyas Társalkodást keresünk. Úgy vagyon a' jó nevelt fehér személyek társaságokban is, idővel az ő módosságokat magunkévá teszszük, találunk mellettek mulattatást, és végtére ön magunk is társalkodókká leszünk, és tapsolunk ön magunknak; míg az alatt onnan a' jövendő élet forrására egy gyönyört előre magunknak készítünk.

A' gyönyörködtetések néha néha vesződségekkel vannak összekaptsoltatva, de épen ez a' fájdalom tesz bennünket munkássá és bátorrá. A' gyönyörködtetések lassan lassan megpuhítnak bennünket, ha nekünk részül esnek, a' nélkül, hogy sok fáradsággal utánnok esdekleni köllene. A' vesződségeskedés ellenben bennünket az új gyönyörökre alkalmatosakká tesz, de maga a' gyönyör eltompítja új gyönyörinket. Tanúljunk eltűrni, és tartsuk viszsza magunkat a' gyönyöröktől; mert minden gyönyör, a' mellyet magunktól megtagadunk, bennünket egy jövendőbélire készít előre.

Minden dolgok az előízben a' legjelesebbek. A' vőlegényi állapot a' legszerentsésebb. A' jelenlét a' képzelet szemfény vesztéseit eloszlatja, és a' házas ember egykedvűséggel tekinti meg az ízét. Hibáz az, ki azt gondolja, hogy egy szerentsés életet viselend, hogy ha tisztsége és a' város többi érzetétől és húzásvonásaitól felmentetik; de ha falun vagyunk, úgy nem sokára unatkozást érzünk. Hogy ha tehát mi gyönyöreinkből mindég egy keveset a' jövendő-

re fönn tartunk, úgy magunkat alkalmatosakká teszszük többet belőle ízlelhetni; valamint hogy némelly ember tsupán azért kevesebbet fölöstökömöl, hogy tsak délbe annál többet ehessék. Az ember felteszi magában a' gyönyört lassú kortyokban hörpölgetni, midőn a' mi hajlandóságaink bennünket megtsalnak, mert őket ostromlani nem lehet. Mi ön magunkat oda tartjuk, mert ha mi mindég keveset a' jövendőre eltennénk, idővel azt találnók, hogy mi végképen a' gyönyör hijával lehetnénk. Az alatt az idő alatt az ember gondolkozás módja megerősödött, és azon állapotból kiemeltetett, mellybe mindég tsak a' maga kivánságait azonnal kielégítve látni akarja. Valamint a' gyermekeket szoktatni köll, hogy valaminek hijával el lenni tudjanak: úgy a' mi tulajdon elménk tekintetére nézve szükséges, hogy mi egy olly készítést határozzunk meg, hogy az élet valóságos gyönyöreire alkalmatosak lehessünk. Alapok nélkül semmi ember sem lehet szerentsés; bennek fekszik a' boldogságnak forrása, és szerentsés az, a' ki fiatal korában azon dolgozik. Ez az idő, hol jó szokásokat felvenni lehet, úgy, hogy utóljára valaki jó hajlandóságból úgy tselekszik, mint másoknak fáradozások után tselekedniek köll. A' gyönyörök elfetsérlik az élet erőt, a' kedvetlenségek öszszetolongják őket; a' gyönyörnél ugyan az élet erő egy szempillantatra felizgattatik, de épen az által elvesztegettetik. A' ki dohányozik, az az élet erejét elpazérolja, mivel hogy nyálát kipökdösi, melly az ételek feloszlatásának szere. Általjában minden gyönyöreink az elválasztásokban állanak, mellyek az életnek éltető valóji, és elvesztésekkel az élet erőnek hijánosságot okoznak. Innen mondatunk életünket megtartani, hogy ha ön magunktól sokat megtagadunk, és nem olly kivántsisággal minden gyönyöröket elnyelünk, olly formán, mintha eltiltva lennének. A' mi részünkről több okosság, hogy ha mi az életünkkel többet éreztetni igyekezünk. A' gyönyöröknek részvételei a' hijánosságban állanak a' társaság szeretés gyönyöreinek kivételével: ezek nem

kimerítések, hanem felserkentések, minthogy lélek tehetséginknek táplálást adnak. Ahhoz élet erőnknek semmi érzék mívszere nem használtatik, az élet elve fekszik a' gondolkodó lélekben. Azért a' legnagyobb gyönyör az, melly után ügyesekké lettünk. Az olly gyönyörök teszik azt is, hogy az elvben többet elbirhatunk, és általjában a' testnek jó állapotját előmozdítják.

Gyönyörünk és kedvetlenségünk felől mi úgy itélünk, mintha az kedves lenne előttünk, vagy kedvetlen; mert noha a' fájdalom teszi ki itéletünket a' tárgy felől, úgy még is egy új itéletet is hozunk, és itt tetszhetik nekünk néha közvetetlenűl a' fájdalom, noha nekünk a' tárgy már nints ínyünkre. Épen úgy tetszik gyakran a' gyönyörnek tárgya is, hanem a' mi itéletünk a' gyönyörnek tárgya felől és a' fájdalomnak tárgyáról nem tetszik és a' fájdalom tetszhetik, mert érzékjeinken kivűl nekünk még egy magosabb itéletünk is vagyon, melly az észben fekszik. Hogy ha egy érzék gyönyört foglal magában, úgy az elme kedvetlenséget érezhet mellette, 's épen úgy az elménck az érzék fájdalmánál is tetszése lehet. Egy tárgy kellemetes lehet, de a' tárgyon való gyönyör nem az. Örökség egy jó baráttól kedves, mert az által egynagy bizonytalanságból kisegíttetünk; hanem az örömet érzékünkből kifogjuk verni, és nem fogunk örvendeni, mivel hogy magunkat kevésre fogjuk betsűlni, 's mivel olly ember halála fölött örvendeztünk, a' ki bennünket olly igen szeretett. Az olly ember természetesen örömet érez, hanem ő azt nem hadja jóvá. Úgy vagyon a' segédnek öröme az előlmenőjének halálán, de hogy ha nekie jó gondolkozás módja vagyon, úgy ő örömét elméjéből kifogja verni. Ő gondolkodni fog, hogy nekie az olly öröm kevésre betsűlést szerzend. Azért az örömnek nem fogja magát oda engedni, és a' nélkűl, hogy magát tétesse, egy szomorú tekíntetet fog felvenni. De nem mondhatjuk, hogy ez képmutató szánakodás, mert mind a' két érzetek benne eggyütt foglaltatnak, és mind

a' kettő egészlen igaz. Való, hogy örvendez; de hogy ha ennek az embernek halála nélkűl nyerhette volna az örömet, úgy hoszszas életet kivánhatott volna nekie. Ennek az örömnek helyben nem hagyása a' képmutatás nélkűl való megszánásnak módja a' másikának halála fölött; ugyan ez keserű örömnek neveztethetik. A' másik oldalról vévén, a' tárgy kedvetlen lehet, hanem a' tárgy fölött való fájdalom tetszhetik. Ez édes örömnek neveztetik. Ez egyedűl tsak románokban vagyon, mellyeknél magunkat valamelly fájdalom módjának örömest által engedjük, és az emberi természetben vagyon egy alap ahhoz, a' fájdalmat, mellyet érezünk, jóvá hagyni, és őn magunk fájdalmában teszésünket találni. Így egy özvegy ember felesége halálán nem vigasztalhatja magát, maga a' fájdalom tetszik neki valami nemesnek lenni, holott a' fájdalom valóban nem nemes, és olly hamar, a' mint tsak lehet, tőle megszabadúlni törekednünk köll, mert a' mi gondolkozó magosabban fölvett törvényünknek ellenére vagyon. De mi olly formán vagyunk alkotva, hogy a' fájdalomban, mellyben mi tetszést találunk, érdemet helyheztetünk. Sajnálni lehet az olly személyt, kit mi szeretünk, hogy ha mi mind azokat a' jókat előnkben terjesztjük, mellyeket mi még nekie tehettünk volna. Itt a' fájdalomnak bizonyos belső édessége vagyon, és azért tsak ugyan egy természeti ösztönnek tulajdoníthatjuk. De mi nekünk azt a' szabályt köll követnünk, hogy magunkat semmi dolognál föl ne tartóztassuk, mellynél mi semmit sem munkálódhatnánk a' rosznak tőlünk való elhárítására. Már most azután köll látnunk, hogy lehető-e még rajta segíteni, és ha úgy találjuk, hogy meg nem történhetik, úgy azt egyszerre elménkből ki köll verni, mintha már többé minket éppen nem érdeklene; mert a' hol mi mellette semmit sem tehetünk, ott a' fájdalom egészlen haszontalan. Minekünk, a' mennyire tsak lehet, iparkodunk köll hidegvérűknek maradni. Nem az első napon fogjuk a' roszszat, ha azt úgy tekintenünk lehet, hidegvérű-

séggel néznünk, hanem, ha egyszer a' szabállyal birunk, úgy még is idővel megösmérhetjük. A' stoikus mondja: „én az örömet nem kivánom, hogy engemet más vigasztaljon, ha szükségben vagyok; hanem hogy valakim legyen, a' kit bátorságra felserkenthessek." Erre mondja ő azonnal: „ha nekem egy barátom vagyon, a' ki szükségben helyheztetik, és a' kin én nem segíthetek, akkor azt teszem, mintha engemet épen semmit sem érdeklene; mert mivel én semmit sem tehetek mellette, úgy én elmémet hasztalan fájdalommal gyötreném. Én ugyan nem fogok eleibe sietni gúnyoló tekíntettel, hanem lelkemet még is szabadon fogom tartani, nehogy valamelly haszontalan szánakodástól megháboríttassék. Én tsak ugyan a' másikának sorsa fölött gyakran elmélkedni fogok, hogy nem volna-e lehetséges, segítő kezet nekie nyújtani? Hogy ha ez nem történhetnék, úgy lelkemet a' bánattól fölszabadítom." A' bánat, mellyet a' románok okoznak, tsak haszontalan szánakodásokkal megtölti a' lelket. Általjában a' szánakodás tsak tettetett, vagy legalább feltzifrázott, vagy azon kivűl szokássá vált képzelet, és segíteni lehet rajta, mert résztvevő érzetből eredetét veszi. Ez az édes fájdalom sokszor kiüríti a' szívet, mert itten tsupa képzeletekben jót teszünk, és románokat fejünkbe foglalunk a' nélkűl, hogy valamit ezen érzetből munkásságba által léptetnénk. Soha sem köll magát a' fájdalmaktól gyötrettetni, hanem mindég valamit tenni, a' mi a' roszszat elemelhesse.

Minden ember érez magában bánatot egy kipótolhatatlan kár fölött; de hogy ha ez a' szomorúság a' mi vétkünket is foglalja magában, úgy vagy bátorságot vennünk köll, vagy pedig késértetbe jövünk, magunkat felakasztani. A' dolgok semmiségénél van még is okunk bátorságot venni, és a' dolgok betsét nem szer fölött magosra emelni, mivel hogy ezen felyűl az élet úgy is olly rövid. Egygyet a' kettő közűl tehát tselekednünk köll, vagy bátorságot venni, vagy az életből kivetkezni. Egy meghatározásnak köll jelen

lenni, 's örökké nem lehet búsúlni. Noha az embernek tanátsolni köll, nem búsúlni és panaszolkodni, ha semmi más mellette tselekedni való nints, úgy még sem hagyhatjuk helyben, hogy ha valaki víg, a' ki valamelly mást szerentsétlenné tett; és az, a' ki valóságos bánatot valami fölött érez, ezen bánatot ki nem fogja beszéltetni hagyni magának, hanem gyönyört benne találni. Az olly embernek bánatja helyben ha gyatik. Ez a' jó hajlandóság a' véralkotban fekszik, az érzékenységben, és a' szivnek eleven érzeteiben: hanem, hogy ha mi a' dolgot okosan megfontoljuk, úgy látjuk még is, hogy az által a' világban semmi sem lesz jobbá. Nekünk inkább azon köll lennünk, hogy másoknak veszteségüket elviselhetővé tehessük; ez a' világra való, talpra esett embernek a' maga meghatározása. Ha igaz bánatunk vagyon, úgy továbbra semmit sem köll gondolkodnunk, hanem jövendőre a' dolgot jobb karba köll helyheztetni. Az emberi szív tsak ugyan úgy van alkotva, hogy azt a' jóféle bánatot helybe hagyja, és azt betsűli, de némelly emberek a' mellett semmivé lesznek.

Azon kivűl, hogy a' gyönyör a' szomorúságnál tetszik, még a' gyönyör is a' gyönyör fölött tetszhetik. Jó ételkivánásra mutat, ha mi sok tál fölött gyönyört érzünk; de azon mellette való gyönyör valakinek nem nagy betsületjére szolgálhat. Egyedűl, hogy ha tanúlásnál gyönyört találunk, úgy ön maga a' gyönyör gyönyörködtet. Ha a' játékban gyönyörünket találjuk, úgy a' gyönyör ön magát nem gyönyörködteti. Ha mondjuk, hogy fölötte nagy gyönyört érzünk, mihelyt egy öreg embert mulathatunk, úgy a' gyönyör ön magát gyönyörködteti, mert maga magában voltaképen való jó. Más részről a' fájdalom ön magában viszszatetszhető lehet. Az irígység a' mások fölött való kitetsző tökélletességeknek fájdalma. Mikor a' mások érdeme kezd meghomályosítani, akkor mi irigységet érezünk; egyedűl ez a' fájdalom a' mások tökélletességöknek előtetszése fölött ön magunknak tetszik viszsza; azért iparkodunk azt, és a' gyülölséget annyira, a' mennyire lehet, eltitkolni. Némelly

fájdalmakkal kérkedünk, p. o. a' szánakozó fájdalommal. Ezt mindég iparkodunk kirakogatni, de másokról hallgatással vagyunk. A' pénz általjában a' következések által örvendeztet, mellyek annak a' birásából származhatnak. A' ki játék által pénzt nyer, annak gyönyöre soha sem tiszta egészlen; mert noha ő már a' pénzt megnyerte, de még is ő benne egy oltsárlásmód vagyon, azért nem hadja örömét igazán a' nyeresége fölött észrevétetni. Maga a' szerzett pénz még többet örvendeztet, nem olly annyira annak hathatóssága; hanem nekünk gyönyörünk van az ön magunk ügyességünkben, melly által mi azt magunknak megszereztük. Egy fájdalom, mellynek mi magunk oka vagyunk, többet szomorít-el. A' godolatlanság, melly tőlünk drágán vásároltatik, kétszeresen búsakká tesz bennünket. De még akkor is, midőn ártatlanok vagyunk, külömbfélék az itélet hozások. Az egygyik panaszolkodik, hogy ő ártatlanúl, a' másik örvendez, hogy ő nekie vétek nélkül szenvedni köll. Az elseje a' mások megbántása fölött felháborodva van, melly ártatlanúl őtet érdeklette. Ez egy eleven érzet. De a' ki, mint vétkes, szenved, az fél: mert ő ön maga igazságtalanságáról való meggyőzettetésével bir. Azon taps, mellyet ön magának az ember ád, a' legerősebb és a' legmeggyőzhetőbb. Az ártatlan bátorságot nyer, hogy ha roszsz itéleteket hall; és hogy ha a' boszszonkodásra adjuk magunkat, úgy közönségesen ön magunk vagyunk oka.

A' gyönyör nevekedik a' mások szenvedéseivel való összehasonlítás által. Midőn Társaságban vagyunk és a' szélvész ottkint hatalmaskodik, akkor örülünk meleg szobánkban, a' mint a' szegény tengeri utazóra gondolunk. A' másik részről megkisebbíti az ember szenvedéseit, hogy ha még szerentsétlenebb emberekre talál. Ő fölemeli túl magát fölöttök, ha ugyan azokat a' tárgyakat maga előtt észre nemveszi. Képzeljük magunknak, hogy mi egy ellenségtől körül vett városban lennénk, és egyebünk nem volna, mint kenyerünk és vizünk, de azt is jól tudnók, hogy a' városban senki sem volna jobb állapotban, sőt

még mindnyájának roszszabb állapotja lenne, úgy mi pompás és víg ebédeket tartanánk.

Minden tehát e' mellett az összehasonlításban áll. Az bizonyos, hogy a' víg artzok annak, a' ki belső szomorúság által igen megrongáltatik, igen kedvetlenek, és fájdalmát tsak nagyobbítják. A' szerentsétlen gonosz is szerentsétlenségének egy részét igyekszik mással közölni. Mihelyt mi szerentsések vagyunk, látszatunk magunknak nagyobb érdemet tulajdonítani. A' ki gazdag, az a' szegényre alátekint, mint az ollyanra, a' kinek szemrehányásokat tehetne. A' szerentsétlenségnél semmitől sem tart úgy az ember, mint a' más embereknek megvetésétől. Azonban egy szerentsétlennek kevésbe vevését a' szerentsés állapotban élőtől nem lehet elválasztani; azért tehát tsak az által vigasztaltathatunk meg, mivel látjuk, hogy mások is szerentsétlenek.

A' fájdalom az által enyhíttethetik meg, hogy ha magunknak képzeljük, hogy az sokkal nagyobbá lehetett volna. Eulenspiegel a' németek kelletlen elméskedőjök azt óhajtotta: hogy az Isten őtet tsak három darabtól mentenémeg: 1) a' nagy szerentsétől, az az: hogy nyakát ne szegje, mert az emberek mondani szokták (ha ki karját töri), igen nagy szerentse, hogy nyakát ki nem törte; 2) az erős italtól, az az: a' viztől, mert ez malmokat hajt; és 3) az egészséges ételektől, az az: a' patikában helyheztetett orvosi szerektől. A' közönséges ember azt mondja mindég, hogy igen nagy szerentse, hogy ez, vagy más történt meg. Ez jó, hogy ha mi roszszakból vigasztalást kiszedegethetünk; mert az élet rövid, és minden haszon abban sikeretlen. A' szerentse elpuhít, és a' szerentsétlenség bátortalanná tesz bennünket, de a' szerentsétlenség erősít is. A' szerentse által felfuvalkodott gyűlöletet, a' szerentsétlenségben bátortalan megvetést érdemel.

Bárcovich.

6.

Róbert Károly Magyar Királynak 1327-*dik évben December hónap* 10-*dikén költ Óklevele, mellyben a' Ják Nemzetségből eredett Sitkei Lörintzfi Koposz kérelmére a' Szala Vármegyei Véged faluról adta Nyilt* (Patens) *Ajándék Levelét Örökös* (Privilegialis) *Levéllé emeli; egy Réz Táblával.*

„arolus (így) Deí gracia Hungarie Dalmacíe Croacie Rame Seruie Gallicie Lodomeríe Comaníe Bulgarieque Rex, princeps Sallernitanus et honorís ac montís sancti angelí Domínus. Omnibus christi fidelibus tam presentibus quam futuris presentem paginam inspecturis, salutem in salutís largitore. Largicionis beneficium staret inperfectum nisi prouide confirmaretur in posterum quod semel datum est perpetuo possidendum. Proínde ad vniuersorum noticiam harum serie uolumus peruenire. Quod Kopoz filius Laurencÿ de vílla Sÿtke nobilis de genere Jaak ad nostram accedens presenciam exhibuit nobis quasdam literas nostras patentes supér donacione et collacione possessionis Wegud uocate in Comitatu de Zala existentís, per nos sibí et Stephano Leukus ac Emrico fratribus suis facta, repromíssionem nostram huiusmodí continentes, vt cum eedem litere nobis reportarentur in formam nostri priuilegÿ redigí eas faceremus. Petens a nobis humili precum cum ínstancía vt ipsas literas ratas habere dictamque collacionem nostram ratificantes in formam nostri priuilegÿ ad uberiorem cautelam de Regía benígnítate redigere dignaremur. Quarum quidem literarum tenor talis est. Nos Karolus deí gracia Rex Hungarie, Signifícamus tenore presencium quibus expedít vniuersis. Quod Kopoz filius Laurencÿ de Sÿtke de genere Jaak ad nostre maiestatís accedens presenciam et sue fidelitatis seruícia nostre maiestati ímpensa proponens et declarans, quandam terram Wegud uocatam in Comitatu

Karolyi István · Tiltja tilgyező és egy erdemes · Tsinyegombtsy · Sütező · Tulajdonosainak

Accepti scribendi erunt crudelis hostelled

ofendia

Tekeritse · Tudo

Karoly mate.

de Zala existentem, asserens ipsam racione generacionis ad se pertínere ac esse hominis sine herede decedentís et ex eo iure ad nostram collacionem attinere pro meritorÿ's suis seruicÿ's a nobis sibí Stephano Leukus et Emrico fratribus suís dari et conferri perpetuo postulauit, Nos igitur secundumquod Regie magnitudinis expostulat et requirít offícium vt vnius cuiusque merita anímo metiamur pietatís et hÿ's quos opera sue uirtutis Regali remuneracione dignos effíciunt grata debeamus reddere premía meritorum, propositis peticionibus eiusdem Kopoz diligenter auditis reuocatisque in memoriam fidelium seruiciorum meritis ipsius et fratrum suorum quibus nobis multipliciter meruerunt conplacere et se reddere gracíosos et acceptos, volentesque eisdem Regie remuneracionis occurrere donatiuo prenominatam possessíonem Wegud cum omnibus suis vtilítatibus et pertinencÿ's vniuersís sub eisdem metís et terminis quibus per priores possessores suos habita extitít et possessa tam pro eo quod racione generacionis ad ípsum dicít pertinere quam pro merítorys seruicÿ's suis et fratrum suorum predictorum, tanquam ad nostram collacionem de Jure pertinentem, dedimus donauimus et contulímus, eidem Kopoz et fratribus suis predictis et per eos suis heredibus heredumque suorum successoribus Jure perpetuo et pacifice possidendam tenendam et habendam. Promittentes eidem quod cum presentes nobis fuerint reportate nostrum priuilegium super hoc darí facíemus. Datum in Wÿsegrad feria quarta proxima ante festum purificacionis virginis gloriose anno domini M°. CCC°. XX^mo^. Quinto. Nos itaque consideratís fidelitatíbus et fidelium seruiciorum meritís ipsius magistri Kopoz et Stephani Leukus ac Emricí fratrum suorum predictorum, specialiter reconpensantes ea seruicía que ÿdem in obsidione Castrorum Sarwar et Keuzug (Kőszög) vocatorum diuersis fortune casibus se exponere nullatenus formídantes impenderunt et exhibuerunt, attendentesque quod iusta et modesta peticio auribus Regie be-

nígnitatís dísplicere non debet ymmo ad exaudicionis graciam admítti meretur. prefatas literas nostras patentes in nulla suí parte vicíatas tenoremque earumdem de verbo ad uerbum presentibus insertas in formam nostri priuilegý redigí facientes, Ipsam donacionem nostram acceptamus approbamus presentisque scriptí patrocínio perpetuo valere et permanere decernentes eidem magistro Kopoz et Stephano Leukus ac Emríco fratribus suis prenominatis, et per eos eorum heredibus heredumque suorum successoribus confirmamus. et prout prius sepedictam possessionem Wegud eis dedimus síc et nunc dabimus pleno íure. In cuius reí memoriam perpetuamque firmítatem presentes concessimus literas nostras priuilegiales dupplicis sigillí nostri noui et autenticí munimine roboratas. Datum per manus discretí virí magistri Endre albensis ecclesie prepositi aule nostre vice Cancellarý dílectí et fidelis nostri. anno domini Millesimo. CCC°. vicesimo septímo. Quarto Idus Decembrís. Regni autem nostri anno similiter XX^mo Septimo. Venerabilibus in christo patribus dominis Bolezlao Strigoniensi, et fratre Ladizlao Colocensi archiepiscopis, Johanne nitriensis, Georgío Sirimiensis, fratre Petro Boznensis, Ladizlao Quinqueecclesiensis, Herrico Wesprimiensis, Benedicto Chanadiensis, Iwanka Waradiensis, Nicolao Jauríensis, Chenadino Agriensis, et Andrea Traussiluano ecclesiarum Episcopis, Ecclesias Dei feliciter gubernantibus; Magnificis virís honore palatinatus vacante, Demetrio magistro tauarnicorum nostrorum Comite Bachiensi et Trenchíniensi, Alexandro Judice Curie nostre Comite de Ferreo Castro et Castellano de Sarwar, Thoma Wayuoda transsiluano et Comite de Zonuk, Mykch bano tocius Sclauoníe, Paulo bano de Macho Comite Sirimiensi de Wolko et de Budrug, Johanne filio Babunyk magistro tauarnicorum domine Regine karissime consortís nostre. Deseu Judice Curie eiusdem domine Regíne, Stephano magistro agasonum nostrorum, Dionisío magistro dapiferorum nostrorum et Castellano

de Mÿhald, Nicolao Comite Posoniensi, alÿsque quampluribus Regní nostri Comitatus tenentibus et honores."

Az eredeti hiteles és íróhártyára íratott Óklevél Tek. Tudós Kisfaludi Kisfaludy Sándor Úrnak, több Ts Ns Vármegye előkelő Táblabírájának, 's Hazánk tündöklő érdemü Költőjének, gazdag Levéltárából való. A' Petsét a' selyem kötélkével együtt leszakadott, 's ollyan volt, mint a' millyent a' nagy érdemü Pray (Syntagma Historicum de Sigillis. Budae, 1805. 4-o Tab. XII. Fig. 1.) rézbe vésetve előad. Azonban, ha mellette nem függött (Werbőczy Part II. Tit. 14. § 18.) Róbert Károly Királynak harmadik két sárkányos Petséte (a' mit ma már bizonyosan meg nem határozhatni a' petsét leszakadása miatt), úgy ez az Óklevél a' Törvényszék előtt nem bír erővel. Az Óklevél kezdetén azért hibáz a' K betü, mert az Író azt tzifrázva akarta leírni; de vagy fáradságát nem akarák a' Felek megjutalmazni; vagy igen sietve kellett neki az Óklevelet kézhez szolgáltatni. Kitetszik egyébberánt ezen betses Régiségből is, hogy Róbert Károly Ventzel és Otto Magyar Fejedelmeket törvényes Királyoknak nem tartotta, 's azért uralkodása éveit 1300-dik esztendőtől számlálja. Különös ritkaság, hogy itt Privilegiumában a' Király az Iktatásról legkisebb említést sem tészen.

Horvát István.

7.

Bél Mátyás Véleménye a' Cománusokról és Jazygesekről. *)

„De primis *Cumanis*, qui has terras coluerunt, magna apud doctos disceptatio est. Alii eos ad Tartaros Tartarinos et Ismaëlitas referunt. Diserte enim

*) Mit tartott e' fontos kérdésről Bél Mátyás, azt igen méltó tudni, ha bár tekéntete nem nyom is többet, mint a' mennyit Kutfői nyomhatnak. *Medardushoz* hibáson utasít,

Medardus in Chronico ad annum 1240: „Quaedam genera hominum, qui vocantur a quibusdam *Tartarini*, a quibusdam vero *Cumani*, a quibusdam vero peritis creduntur esse *Hismaëlitae*, primi filii Ismaëlis, quem habuit Abraham ex Agar, ancilla sua, quos David vocat *Agaranos*.“ Alii dicunt *Zabolchos*, Valachiae populos Hunnorumque veterum sive consanguineos sive vicinos. „Cumania (inquit Révaius de Monarch. Hung. Centur. VII.) dicitur terra Valachiae Zavolcha vocatae, et quam juxta opinionem quorundam Strabo Cataeoniam adpellat; etiam Circasia dicta, quae inhabitatur a Cumanis nigris, sita a fluvio Olt inter alpes et Danubium, jacens versus Tartariam et nuncupatur pars Transilvaniae et Moldaviae.“ Prioribus adstipulatur *Istvánffius*, Partis I. cap. 2. segm. 1. n. 7. pag. 13, cum auctore Topographiae Magni Regni Hungariae; posterioribus autem illi, qui per fines Moldaviae et Bessarabiae usque huc dispersos esse quosdam aiunt populos, similitudinem quandam Hungaricae linguae tenentes. Negant iidem Cumanos ad Tartarinos referendos, cum non tantum crebra cum Tartaris bella eisdem intercesserint, sed etiam una cum Hungaris contra Tartaros proeliis dimicaverint. Sed sunt porro alii, qui Cumanos et Moldaviam habitavisse, et una cum Hungaris foedere junctos contra Tartaros pugnasse, et tamen ex Tartaris potuisse oriri credunt. Nihil enim impedire existimant, quin illi, qui ex Tartaris orirentur, potuerint Cumani dici, Valachiam inhabitare et postea Hungaris junctos in eorundem populos degenerare. Fieri enim hoc saepius, ut gens una eademque non regiones tantum, sed nomen et linguas mutet. Alioquin nomina sedi-

---

inkább így kellett volna írnia: „*In Chronico Sancti Medardi Suessionensis.*“ Találtatik e' Krónika D' Achery Lukátsnál, Spicilegium, sive Collectio veterum aliquot Scriptorum. Parisiis, 1723. fol. Tomo II, pag. 486—492. A' Krónika sorai épen nem állítják, hogy a' Cománusok Tatárok voltak volna.

A' Szerkesztető.

um et vicorum, quos Cumani in Hungaria habebant, hungaricam et nescio quam ignotam linguam redolent.“ — — — — — — — — — — — —

§. 4.

„Par et de *Jazygum* successibus historia est. Nam cum primores Jazyges slavicum fuisse genus (?) nemo disputaverit, nunc meri sunt Hungari, paucis Slavis, et nonnisi qui vel serviendi caussa aliunde illuc venerunt, vel ex servitio, ductis in matrimonium hungaris, in coloniam recepti sunt intermistis. Disquiritur autem a doctis, unde id nomen in Hungaros pervenerit, et utrum a loco Jazygum olim ibidem sedentium et post ab Hunnis pulsorum, an vero quod post introductos Hungaros quaedam Jazygum natio, eodem tractu remanens vivensque inter Hungaros, foedere societatis conjuncta, paulatim tamen post deficiens et in Hungaros mutata, successoribus nomen et jus regionis reliquerit. Sunt qui posterius credunt: nesciebant enim tractum hunc tantum modicum et solum nomen Jazygum retinere, quum ante adventum Hungarorum, imo Scytharum tota ea regio, quae ab ortu solis Ponto, ab occasu et meridie Danubio, et Carpatho a septentrione terminabatur, a Jazygibus nuncupata et habitata fuerit. Neque potuit per saevitiam Scytharum et Hunnorum ita incolis eisdem denudari, quin passim nonnullis remanentibus tractus hic inprimis nomen et genus Jazygum peculiari foedere in societatem acceptum retinuerit. Rectius illi, qui ex litteris Jazygum Jaszonem quendam Cumanorum principem hac in ora consedisse, nomenque suis Jászok, Jaszonibus una cum terreno reliquisse arbitrantur. Neque enim unquam antiquis in literis Jazyges, sed potius *Philistaei* sunt vocati, propterea quod a Regibus Hungariae saepius defecerunt et eorum fidei refragabantur.“

Rumy.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr pengő pénzben.

(Folytatás.)

TRA-CHÓNITIS, mint Tartomány neve, előjő az Új-Testamentomban. Szent Lukáts Evangyelista (Cap. III, 1.) írja: „*In anno autem quintodecimo imperii Tiberii Caesaris, praesidente Pontio Pilato Judaeae, et Tetrarcha Galilaeae Herode, Philippo autem fratre ejus Tetrarcha Ituraeae et* ***TRACHONITIDIS Regionis*** (καὶ Τραχωνίτιδος χώρας), *et Lysania Abilinae Tetrarcha.*“ Szinte Tartomány TRA-CHÓNITIS Flávius Józefnél is. Egyik helyen (De Bello Jud. Libro II. Cap. 6. § 3.) beszéli: „*Paucis autem post diebus* (Caesar) *Archelao quidem dat regni Herodis* (Magni) *dimidium cum Ethnarchae nomine, ipsum etiam Regem, si se dignum eo honore praestitisset, facturum esse pollicitus; reliquum vero dimidium, in duas Tetrarchias divisum, duobus aliis Herodis* (Magni) *filiis tribuit, unam Philippo, alteram* (Herodi) *Antipae, qui cum Archelao de Regno contendebat. Et huic quidem* (Herodi Antipae) *in ditionem cedebat Peraea, et Galilaea; quarum reditus ducenta talenta: et Philippo subjiciebantur Batanaea et TRA-CHON, et Auranitis, et partes quaedam domus Zenonis circa Jamniam, quae talenta centum reddebant.*“ Más helyen (De Bello Jud.

Jud. Libro I, Cap. 20. § 4.) mondja ismét Flávius Jósef: „*Post primam autem Actiada, TRA-CHONEM, ut appellatur, Herodis* (Antipae) *regno* (Caesar) *adjecit, eique finitimam Bataneam, itemque Regionem Auranitidem, hujusmodi de causa. Zenodorus, qui Lysaniae domum conduxerat, nihil sibi ad LATRONES e TRA-CHONE Damascenis immittendos reliqui faciebat.*“ A' harmadik helyen (Antiquit. Jud. Libro XVI, Cap. 4. § 6.) pedig följegyzette Herodes Antipásról Flávius Jósef: *Dum autem peregre abesset, TRA-CHONES, ejus ditionis pars non exigua, rebellarunt: sed relicti illic duces eos subegerunt, iterumque sub imperium redegerunt.*“ Végre TRA-CHÓNITIS úgy jő elő, mint Tartomány, Jonathannál is (Moses, Deuter. Cap. III, 4. 13. 14. Waltoni, Biblia Polyglotta. Londini, 1607. fol. vol. IV, col 321—322.) a' Jerusálemi Targumban, mellyben olvashatni: *Universum limitem PROVINCIAE TRA-CHONITIDIS*“ és: „*Omnem limitem REGIONIS TRA-CHONITIDIS.*“ Azonban a' TRA-CHÓNOK, mint NEMZET, laktak TRA-CHÓNITIS Tartomány határain kivül is, mert Flávius Jósefnél (In Vita sua § 11) ez is találtatik: „*Quin et decrevit armis sumptis una cum TRA-CHONITIS, Batanaeam HABITANTIBUS, in Judaeos Babylonios (eam enim appellationem habuerunt, qui in Ecbatanis erant) impetum facere.*“

Hogy a' TRA-CHÓNOK valóban HARAMOK voltak, azt már fölebb Flávius Jósefnek egyik helyéből észre venni lehetett. Bővebben érénti e' tárgyat ugyan ő (Antiquit. Jud. Libro XVI, Cap. 9. § 1. 2. 3.) ime soraiban: „*Incolae TRA-CHONIS, postquam Caesar eam Regionem, Zenodoro ademptam, Herodi attribuerat, amplius quidem LATROCINARI nequibant, terram vero colere et quiete vivere cogebantur; id quod eis parum placebat, nec admodum idoneum agriculturae solum habebant. Verumtamen a principio, rege eos coercente, finitimos nullis lacessebant injuriis.*

Qua ex re Herodes magnam diligentiae laudem adeptus est. Illo autem Romam profecto, cum et puerum Alexandrum accusabat, et Antipatrum suum filium commendatum Caesarem adibat, TRACHONIS incolae mortuum esse Herodem sermonibus divulgarunt, rebellaruntque, et iterum finitimum agrum, ut ante consveverant, d i r i p e r e et v a s t a r e coeperunt. At tum REGII DUCES, absente ipso eos domuerunt. Caeterum fuerunt circiter quadraginta LATRONUM PRINCIPES, qui, captorum exemplo territi, ex iis finibus cesserunt, seque in Arabiam (ezek Ptolemaeusnak Arabiai Trachónai) *receperunt, et a Syllaeo, postquam is a Salomes conjugio aberraverat, accepti sunt, qui eis locum munitum dedit: qua habitatione usi, coeperunt non solum Judaeam incursare, verum etiam universam Coelen Syriam, receptum et praesidium maleficis sceleratisque praestante Syllaeo. Herodes autem, Roma reversus, comperit eos gravia damna suis intulisse: et quoniam LATRONIBUS ipsis potiri nequibat, quippe securitate ex Arabum tutela fretis, eas contumaelias aegre ferens, TRA-CHONEM obiit, et LATRONUM consanguineos necavit. Ea res, quam pro gravi injuria habuerunt, tanto reddidit irritatiores, praesertim quod legem habebant, quae suorum interfectores omnibus modis ulcisci juberet: adeo ut, quicunque tandem secuturus esset eventus, ex universa Herodis ditione PRAEDAS AGERE EAMQVE DIRIPERE non cessarint. Ille vero, hac de re loquutus cum Saturnino et Volumnio, Caesarianis ducibus, LATRONES ad supplicium depoposcit. Quam ob rem LATRONES se ipsos magis etiam confirmare, et numero aucti omnia perdere, loca pagosque Herodiani regni vastando, hominesque quos ceperant interficiendo: adeo ut hujusmodi incursiones bellicis similes essent. Homines enim jam circiter mille erant.*" 's a' t. Több illyetén helyek találtatnak Flávius József Könyveben e' PALÓTZ-KÚNOKRÓL.

Hol feküdött különösen ez a' TRA-CHÓNITIS Tartomány? azt a' Kutfők elég híven meg határozzák. Előadta fölebb Recensens Flávius Jósef szovait, mellyek szerént TRA-CHÓNITIS szomszédságában feküdött BATANAEA Tartománynak, 's a' mellyek szerént TRA-CHÓNITIS földe nem igen alkalmatos volt a' Földmivelésre. BATANAEA szomszédságáról egy másik helyen is (Antiqut. Jud. Libro XVII, Cap. 2. § 1.) így emlekezik Flávius Jósef: „*Pollicitus se se ei terram daturum in praefectura BATANAEA, quae TRA-CHONITIDI confinis est.*" Strábo pedig (Libro XVI. edit. cit. Tomo II. pag. 1095 et 1096. marg. 755—756.) írta: „*Porro duo montes sunt, qui Syriam Concavam includunt, aequalibus fere inter se dissiti spatiis, LIBANUS et ANTI-LIBANUS, paulo supra mare incipientes: Libanus prope Tripolim et Dei faciem: Anti-Libanus supra mare Sidonium: desinunt autem ad ARABIAE MONTES, qui sunt ULTRA DAMASCUM, et EOS, qui ibi TRA-CHONITAE dicuntur, in alios quosdam montes, qui glebosos atque fructiferos Colles, habent.*" Valamivel alább mondotta ismét Strábo: „*Ultra eam* (Damascum descendendo) *sunt duo Colles qui TRA-CHONES appellantur.*" Ezek szerént, a' mi igen meghatározó, a' DAMASKUSON alúl fekvő hegydombok már TRA-CHÓNITIS Tartományhoz tartoztak. Eusebius a' Bibliai Geographia Onomasticonában (Blasii Ugolini, Thesaurus Antiquitatum Sacrarum. Venetiis, 1746. fol. Vol. V. col. CCCLXIX—CCCLXX.) följegyzette: „*TRA-CHONITIS, Regio, seu ITURAEA, ubi tetrarchiam administrabat Philippus juxta Lucam Evangelistam.*" Eusebiusnak e' helyét bővebben így adja fordításban Szent Hieronymus: „*TRA-CHONITIS, regio, sive ITURAEA, cujus Tetrarches fuit Philippus, juxta Evangelium Lucae; Diximus de hac et supra. Est autem trans Bosram Arabiae civitatem in deserto contra Australem plagam quasi ad Damascum respiciens.*" Épen ezeket írja (col. CCXXXVII — CCXXXVIII)

mind Eusebius, mind Szent Hieronymus az ITURAEA név alatt is. Így tehát TRA-CHÓNITIS ismét DAMASKUS és ARABIA szomszédságában feküdött volna. De a' mit itt e' két jeles egyházi Író TRACHÓNITIS Tartománynak ITURAEA nevéről mond, az mind a' mellett is, hogy állításukat sok híres Író, p. o. Eckhel is, elfogadta, meszsze fekszik a' valótól. Fontosabb Eusebiusnak és Szent Hieronymusnak ime tanítása (col. CXI—CXII.) TRA-CHÓNITIS Tartomány fővárosáról: „*KANATH, vicus Arabiae, qui etiam modo dicitnr KANATHA, quem de suo nomine vocavit Naboth, et fuit tribus Manasse. Situs est etiam hodie in TRACHONITIDE juxta Bostras.*“ Ez a' KANATH, vagy KANATHA Város vezet el leghívebben bennünket TRA-CHÓNITIS Tartomány dombos téreire.

KANATH Város, mint több helység feje, és így Tartomány fővárosa, már Móses előtt esméretes volt. Móses (Numer. XXXII, 42.) írta: „*Et Nobach ivit, et cepit CHENATH et FILIAS ejus* (napkeleti kifejezés, mellyet a' Fordítók így tésznek ki: „cum VICULIS suis): *et vocavit ei Nobach in nomine suo.*“ E' város nevét a' Sidó Kutfőben is a' magánhangzóknak bizonytalanságuk miatt ki CHENATH, ki CHANATH formában olvassa, a' Fordítók közűl ellenben a' Vulgáta és a' Chaldaeus CHANATH, a' Samaritánus és Arabs CANATH, a' Görög pedig KAANATH névvel él. Másik helyen (I. Paralip. II, 23.) a' Szent Írásban ismét olvastatik: „*Et accepit Ghesur, et Aram, villas Jair ab eis: CHENATH, et filias ejus* (Vicos), *sexaginta Civitates.*“ A' Görög itt is CHANATH, a' Vulgata CANATH nevet nyujt. Több izben emlekezik e' városról Flávius Józef is. Egyik helyen (Antiquit. Jud. Libro XV, Cap. 5. § 1.) olvashatni könyvében: „*Postea vero convenit ingens Arabum exercitus ad KANA* (var. lect. KANATA) *locum in Coele Syria. Qua re cognita, Herodes duxit in eos maximam suarum virium partem: atque ubi ad KANA appropinquavit, sta-*

tuerat castra facere, eaque fossa valloque munire, ut, cum opportunum esset, praelia faceret.“ Másik helyen (De Bello Jud. Libro I, Cap. 19. § 2.) írta ugyan Flávius Jósef: „*Post hanc autem cladem, motus ingens repente inter Arabas exstitit; qui multitudine infiniti ad KANATHAM Coeles Syriae congregati, exspectabant Judaeos.*“ És valamivel alább: „*Herodi vero, dum in eos invehitur, struuntur insidiae, indigenis e KANATHIS in eum immissis ab Athenione.*“ Ptolemaeusnál (Libro V, Cap. 15.) e' város neve Coele Syriában KANATHA; Idősebb Pliniusnál (Libro V, Cap. 18.) e' város neve szinte CANATHA, tsak hogy Plinius, meg említvén TRA-CHÓNITIS Tartományt is, ugyan e' várost a' városok számuktól úgy hivatott Regio Decapolitánához is számlálja. Végre e' város neve Hierocles Grammaticus Synekdemusában (Vetera Romanorum Itineraria. Amstelaedami, 1735. 4-o pag. 723.) KANOTHA, magukon a' városnak régi Görög körúlírással bíró pénzein pedig (Eckhel, Doctrina Numorum Veterum. Vindobonae, 1794. 4-o Parte I, Vol. III. pag. 347.) KAN, KANATHENON és KANOTH. Mellette folyt KÁNAH Folyam, mellyről már Josue Könyvében (Cap. XVII, 9.) olvastatik: „*Descendetque terminus torrentem KANAH ad meridiem ad torrentem.*“

Már ki merné tsak gyanítani is, hogy e' Mosessel egy koru, sőt nála régiebb Városnak neve, mind a' mellett is, hogy azt NOBACH néven akarák a' Sidók neveztetni, még ma is fön vagyon hajdani épületeinek düledékeikkel? Burckhardt János Lajos, a' híres Utazó (Reisen in Syrien, Palaestina und der Gegend des Berges Sinai. Aus dem Englischen. Herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von Dr. Wilhelm Gesenius. Weimar, 1823. 8-o I Band, S. 157—162.) igen hív Tudósítást közöl e' Városról, melly még most is KANUAT nevet visel, de a' TRA-CHÓNITIS név ki veszett, 's ma a' Tartomány EL-LEDSCHA néven hivatik. „*Wir ritten* — így adja elő tapasztalásait Burckhardt — *nach*

der in Trümmer verfallenen Stadt KANUAT, zwey Stunden nordöstlich von Sueida. Der Weg geth durch einen Wald von verkrüppelten Eichen und Zarurbäumen, und einige dazwischen liegende angebauete Felder. KANUAT liegt auf einem Abhange, an den Ufern des tiefen Wady KANUAT, welcher mitten durch die Stadt fliesst und dessen steile Ufer an mehreren Stellen mit Mauern gestützt werden. Südwestlich von der Stadt ist eine reichliche Quelle. Als ich mich von Sueida her zuerst KANUAT näherte, war das erste, was mir auffiel, eine Anzahl hoher Säulen auf einem freyen Platze, etwas entfernt von der Stadt; sie schliessen ein längliches Viereck ein, das funfzehn Schritte breit und gegen neun und zwanzig Schritte lang war. Ursprünglich waren sechs Säulen auf der einen Seite und sieben auf der andern, wenn man die Ecksäulen nach beiden Seiten mitzählt; jetzt sind nur noch sechs vorhanden nebst den Basen von zwey andern. Sie sind aus sechs Stücken Stein gemacht und messen von dem obern Theil des Piedestals bis an den Saum des Kapitäls sechs und zwanzig Fuss; die Höhe des Piedestals beträgt fünf, der Umfang der Säule sechs Fuss. Die Kapitäler sind zierlich und gut gearbeitet. Auf der nördlichen Seite war eine innere Reihe von Säulen nach kleinerem Maasstab als die äussere Reihe; von ihnen steht nur noch eine. Innerhalb des Vierecks, welches die Säulen umschliessen, ist eine Reihe von unterirdischen Gemächern. Diese Ruinen stehen auf einer zehn Fuss hohen Terrasse, auf deren nördlicher Seite eine breite Treppe ist. Auf den Fussgestellen aller dieser Säulen waren Inschriften; doch kann jetzt nichts deutlich erkannt werden, ausser auf einer derselben die Worte:

Ε'κ τῶν ἰδίων ἀνέθηκεν.

Man kann noch jetzt zwey Abtheilungen der Stadt unterscheiden, nämlich die obere oder vorzüglichere und die untere. Die ganze Fleche, auf wel-

cher die Ruinen stehen, ist mit Eichbäumen überwachsen, durch welche die Ruinen versteckt werden." 's a' t. Innend is, mint a' város régi pénzeiből, látszik, hogy KANATHA város hajdani lakosai a' Görög Culturának Rabszolgái voltak. Utóbb elősámlálván Burckhardt a' városnak még fön álló épületeit és tornyait, a' város kiterjedéséről írja: „*Der Umfang dieser alten Stadt mag ohngefähr drittehalb oder drey (engl.) Meilen betragen.*"

A' Tartománynak TRA-CHÓNITIS neve kezes érette, hogy KANATHA, vagy KANOTHA város neve a' TRA-CHÓN Nemzetnél eredeti néven CHÚN vagy CHÓN volt. Megegyezhetne e' városnak KANOTHA neve különösen a' Magyar KÁN-OTA névvel is, mert a' régi OT Magyar szó, mellyet ma kettőztetett vég betüvel OTT formában használunk, HELY, az az: a' Deák LOCUS szó jelentésével bír. Így KÁN-OTA annyit jelentett volna, mint Deákúl: REGIS vagy DOMINI LOCUS. Illyen hely név több vagyon most is keletben Magyar Országban. De Recensens természetesebbnek találja, hogy a' Sidók, kiknek legrégiebb Íróikban e' város neve fön maradott, a' CHÚN, vagy CHÓN nevet a' maguk nyelvén KÁNA szóval ejtették ki. Hogy KÁN sok Nemzetnél KIRÁLY és ÚR jelentéssel bír, azt tudhatja mindenki: De sok Nemzet még ma is a' KÁNT inkább CHAANA szóval szereti nevezni. Így p. o. CHÁN, és CHAAN (Johann Anton Güldenstädt's Reisen durch Russland und in Caucasischen Gebürge. St. Petersburg, 1791. 4-o II. Theil, S. 545. 520.) Persa, Tatár, Anzug és Andus nyelven ÚR, vagy KIRÁLY jelentésü. Ellenben a' Dshároknál és Chunságiaknál (Güldenstädt's, Reisen. II. Theil, S. 512.) az UR vagy KIRÁLY szovat CHAANA szóval ejtik ki. Szinte így a' Sidóknál is (Wilhelm Gesenius, Neues hebräisch — deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1815. 8-o S. 564. — — Christiani Stockii, Clavis Linguae Sanctae Veteris Testamenti. Lipsiae, 1753. 8-o pag. 995.) KANAH = Possedit, Besitzen, jelentéssel bir, mint ige; 's innend (Mo-

ses, Genes. XIV, 19. 22.) az Istenről is mondatik: „*El Eljon KONEH Schamaim Vaarez.*“ Ezt a' Vulgáta így adja: „*POSSESSOREM coeli et terrae.*“ az Arabs pedig így: *REGEM coelorum ac terrae.*“ Azonban akár eredeti Sidógyökértől ered a' KANAH szó, akár pedig más Nemzetektől fogadták el e' szovat UR és KIRÁLY jelentéssel a' Sidók, az Recensens véleménye szerént nem sokat változtat a' dolgon. Elég az, hogy KANAH mindenütt, CHÚN város helyett áll a' Szent Írásban, 's CHÚN jelentéssel bír, mint alább látni fogjuk, a' CHENAHAN, vagy CHÁNAHÁN Tartomány nevezetében is. Maga a' TRA-CHÓNITIS név minden esetre elrontatott a' Görög Íróktól. Alkató része vagy a' TARA = CORONA szó, melly a' Dunántúl KORONA jelentéssel a' KOKAS-TARÁJA (Galli-Corona) szóban használtatik, 's mellytől az Ásiai TIARA = CORONA szó is eredett; vagy a' TAR=DETONSE-COMATUS szó, minthogy a' Magyar Népek közűl többen Üstököt viselvén e' körűl hajukat leborotváltatták. A' PALÓTZOK és MASSA-GETÁK, mint láttuk, a' háborúban fejükön ARANY KORONÁT szerettek viselni; a' KÚNOK, a' mit Béla Királynak nevetlen Jegyzője is emleget (Tonsa Capita Cumanorum), az üstök körűl hajukat leborotváltatták és így TAROK voltak. Immend az északon is TAR-KÚN néven jőnek elő. Byzantiumi István (De Urbibus. Lugduni Batav. 1694. fol. pag. 694.) mondja: „*Aliquando autem etiam TARKYNITAE sunt et TARKYNEI (helyesen kimondatva: TAR-KUNITAE et TAR-KUNAEI) Populus Hyperboreorum, apud quos gryphes aurum custodiunt, ut Hierocles in Philistorsi.*“ A' Massa-Getákról, más néven Haramokról, nyilván beszéli Procopius (Hist. Arcana Cap. VII. edit. Reg. Tomo II, pag. 21—22.), hogy Üstököt viseltek, 's hajuknak egy részét borotválták. És nem emleget-e Jeremiás (IX, 26. XXV, 23. XLIX, 32) és Ezechiel (XLIV, 20.) a' Moabiták és Ammoniták mellett lakó, következésképen TRA-CHÓNITISBA illő Syriai Üstökösöket? Recensens vélemé-

nye szerént hihetőbb, hogy a' TAR-KÚN, mint sem a' TARA-KÚN nevezet vagyon a' TRA-CHÓNITIS Tartomány nevében. Ez a' TRA-CHÓNITIS Tartomány sem illik Hadadhezer ARAM-SOBAI, vagy CHAMATH-SOBAI Király tartományához, minthogy BEIRUT, ACRÉ és CHOREM városoktól ez is messze feküszik.

SAMO-CHÓNITIS Tartományról, úgy szólván, tsak maga Flávius Józef emlekezik. Egyszer (Antiquit. Jud. Libro V, Cap. 5. § 1.) beszéli Jábin Chánanaeus Királyról: „*Is enim ex urbe Azoro ortus (haec vero sita est super SAMO-CHONITIDEM LACUM) exercitum quidem peditum alebat ad millia trecenta, equitum vero ad decem millia, currus autem ter mille habebat.*“ Más helyen (De Bello Jud. Libro III, Cap. 10. § 7.) írja a' Jordán Folyó eredetéről: „*Et Jordanis quidem fons Paniu m esse videtur: sub terram vero, huc occulto defertur ex Phiala ut appellatur. Haec autem est, qua in Trachonitidem ascenditur ad CXX stadium a Caesarea, ad dextram non longe a via. Et quidem propter rotunditatem vero nomine Phiala dictus est Lacus, rotae in modum rotundus. Semper autem intra labra ejus continetur aqua, nunquam subsidens, nunquam exundans. Cumque olim hoc esse Jordanis principium nesciretur, a Tetrarcha quondam Trachonitidis Philippo deprehensum est. Immissis enim ejus jussu Phialam paleis, inventae sunt delatae in Paniu m, unde antiquitus fluvium nasci crediderunt. Hujus quidem Panii naturalis pulchritudo insuper regia magnificentia exculta erat, Agrippae quippe opibus exornata. Ab hoc autem antro incipiens manifesto fluere Jordanes, medius quidem secat SAMO-CHONITIDIS PALUDES coenosas: indeque alia centum et viginti stadia lapsus post urbem Juliadem per medium transit lacus Genesar, deinde multum solitudinis emensus in lacum Asphaltitem exit.*“ A' harmadik helyen (De Bello Jud. Libro IV, Cap. 1. § 1) följegyzette: „*Seleucia vero sita ad SAMO-*

CHONITARUM LACUM. Huic quidem latitudo est stadiorum triginta, longitudo vero sexaginta, paludesque suas extendit usque ad locum Daphnen dictum caetera deliciis abundantem, fontesque habentem; qui minorem, ut vocatur, Jordanem augentes sub fano Bovis Aureae, eum immittunt in majorem." A' két utóbbi hely főképen olly természeti fekvéseket emleget, hogy a' SAMO-CHÓNITIS TÓRA igen könnyen akadhatni. Azonban előbb, mint sem Recensens a' fekvést itten meghatározza, kötelesnek érzi magát azt megérénteni, hogy a' váriáns Lectiók szerént (Flavii Josephi, Opera. Amstelaedami, 1726. fol. Tomo I, pag. 291. nota X. 's a' t.) a' Tó majd SEME-CHONITIS, majd SEMA-CHONITIS, majd pedig SAMA-CHONITIS néven íratik. Recensens a' SAMO-CHONITIS olvasást szemelte ki, mert volt SAMO-GETIA, SAMO-THREKIA és SAMO-GALLIA is.

Flávius Józef PÁNIUMÁNAK, melly másként PANIAS és PANEAS volt, nevét igen tsekély változtatással föntartották a' Palaestinaiak. *) Burckhárdt (Reisen in Syrien, Palaestina und der Gegend

*) Pan Istentől szokták e' hely nevét magyarázni a' Tudósok, 's e' véleményt hitelesíti a' Burckhárdt föltalálta Görög Fölírás is. Azonban e' tsak későbbi gyanítás lehetett, ha való az, a' mit Eusebius és Szent Hieronymus (Ugolini, Thes. Antiquit. Sacr. Vol. V. col. XIX.) az AERMOM és AERMON név alatt mondanak, hogy PANIAS mellett AMORRAEUSOK laktak. Ezek JÁSZOK, az az: JONESEK valának, kik szent hegyeken szoktak gyülést tartani. Így a' PANIAS mellett fekvő hegy, melly Flávius Józefnél (Libro I, Cap. 21. § 3.) *Πάνιον*, hajdan PAN-ION, vagy PAN-IAS volt, az az: JÁSZ-GYÜLÉSES SZENT HEGY. Ezt erősítik Eusebius szovai: „*Ajunt vero usque hodie montem Aermon nominari, et velut SACRUM a GENTIBUS coli e regione PANEADIS et Libani.*" Innend a' PAN-ION. PAN-IAS és a' mostani BAN-JÁS (így) név. Midőn ezek feledékenységre jutottak, akkor állíttatott föl a' hegyen PÁN Isten szobra, mellyről a' Görög Fölírás emlekezik. Panium deák kitétele a' Görög *Πάνιον* szónak, melly igazábban *Παν-ιων* volt.

des Berges Sinai. Weimar, 1828. 8-o I. Band, S. 89. cf. S. 491—497.) így említi a' Jordánvize körül e' helyet: „*BANIAS liegt am Fusse des Heisch, in der Ebene, welche in der unmittelbaren Nachbarschaft von BANIAS nicht ARD-HULE, sondern ARD-BANIAS heisst. Es enthält etwa hundert und funfzig Häuser, die meistens von Türken bewohnt werden; doch sind auch Griechen, Drusen und Nasairier da. Es steht unter Hasbeya, dessen Emir den Scheikh ernennt. An der nordöstlichen Seite des Dorfs ist die Quelle des FLUSSES BANIAS, der sich in einer Entfernung von anderthalb Stunden in der Ebene unten in den JORDAN ergiesst.*“ Fölebb pedig (I. Band, S. 87.) már említette Burckhardt: „*Das Gebiet von BANIAS ist klassischer Boden; es ist das alte CAESAREA PHILIPPI; der See HULE ist der LACUS SAMO-CHONITIS.*“ Sokkal előbb már Pococke Richárd is (Beschreibung des Morgenlandes. Erlangen, 1791. 4-o II. Theil, S. 108.) följegyzette a' SAMO-CHÓNITIS Tóról: „*Wir kamen zu dem Pfuhle SAMA-CHONITIS der in heiliger Schrift die Wasser MEROM, gegenwärtig aber BAHR-el-HOULY heisset. Die Alten haben die Entfernung desselben von Julias auf* 120 *Stadien, oder auf* 15 *Meilen angegeben: allein ich glaube, sie könne höchstens nicht über zehen oder zwölf Meilen betragen. Er lieget an der östlichen Seite einer unebenen Landschaft, die sich über fünf Meilen westwärts nach den Bergen von Naphthali erstrecket. Josephus sagt, dass dieser Pfuhl sieben Meilen lang wäre, die Breite aber nicht über zwei Meilen, ausgenommen an dem nördlichen Ende, betrage, wo sie sich auf vier Meilen belaufen möge. Das Wasser ist schlammig und wird für ungesund gehalten, weil es gleiche Beschaffenheit wie das Wasser eines Sumpfes hat. Dieses kommt theils davon her, weil man die Bäche an der Westseite, um das Land zu wässern, stemmet, und also das Wasser über das Land in*

den Teich läuft. Zum Theil rüret es von dem Schlamme des Bettes her. Wenn der Schnee geschmolzen ist, und die Wasser gefallen sind, so ist es nichts als ein Morast, durch welchen der Fluss Jordan läuft. In dem das Wasser über das felsigte Bette gegen den See Tiberias zuläuft, so setzet sich der Koth, und es wird lauter, und sehr gesund." És valamivel alább: „*Von dem Wasser MEROM aus sahen wir Jebel-Scheik* (Hegy neve) *ganz deutlich. An dem Fusse dieses Ortes entspringt der Fluss JORDAN, welcher in der arabischen Sprache Shriaah heisset.*" Nem egyeznek-e meg mind ezek Flávius Jósef helyeivel a' SAMO-CHÓNITIS TÓ fekvésére nézve? Így a' mostani HULE vagy HOULY Tó volt hajdan a' SAMO-CHÓNITIS TÓ.

E' tovat a' Szent Írás, mint Pococke böltsen állította, MEROMI VIZEKNEK nevezi. A' Jósue Könyvben (XI, 5.) mondatik a' szövetséges CHÁNANAEUS Királyokról: „*Et convenerunt omnes Reges isti, et venerunt, et castra metati sunt pariter ad AQVAS MEROM, ad pugnandum cum Israel.*" Ismét ugyan e' Könyvben (XI, 7.) előjő: „*Et venit Jehosuah, et omnis Populus belli cum eo super eos super AQVAS MEROM repente, et ceciderunt in eos.*" Debora és Barach Győzedeleménekében (Judicum V, 18.) találtatik: „*Zebulon Populus repudiavit animam suam ad moriendum, et Naphthali super MEROME AGRO.*" A' Vulgáta ezen utólsó egy pár szovat így fordította: „*In REGIONE MEROME.*" A' Sidó Kutfőnek Deák Fordítója Walton Polyglottájában, nem maradván hív az előbbi helyekhez, itt „*ALTITUDINES AGRI*" kifejezéssel nem eléggé helyesen élt. MEROM Sidó Nyelven (Gesenii, Lexicon. S. 378.) annyi, mint: „WASSER DER HÖHE," tudniillik a' SAMO-CHÓNITIS TÓ a' LACUS TIBERIADIS-hoz képest FÖLVIZ, az az: FÖLSŐ-TÓ volt. SAMO-CHÓNITIS is, mint TRA-CHÓNITIS, egyébbaránt elég nagy kiterjedésü Tartomány lehetett, 's ez is egy másik

KÁNA várossal, melly VICUS KANA név alatt jő elő, bírt. Erről írta (Antiquit. Jud. Libro XIII, Cap. 15. § 1.) Flávius Jósef: „*Occiso autem Antiocho exercitus fugit in VICUM KANA, ubi maxima ejus pars fame conficitur.*“ Más helyen (In Vita sua § 16.) beszéli: „*Atque ipse eo tempore agebam in VICO GALILAEAE, qui vocatur KANA.*“ Megént harmadik helyen (In Vita sua § 71.) mondja: „*Praefecit viis, uni ad KANA ducenti.*“ A' negyedik helyen (De Bello Jud. Libro I, Cap. 17. § 5.) följegyzette: „*Stativa autem habuit ad VICUM KANA appellatum.*“ Hogy itt nem valami falut ért Flávius Jósef, elhihetni a' szemmel látó Tanunak, Epiphánius Szerzetesnek, ki a' Szent Földről készítette munkájában (Leonis Allatii, Symmikta. Venetiis, 1733. fol. pag. 24.) épen e' KANA VICUSról írta: „*Itemque a colle Thabor est iter unius diei usque ad OPPIDUM MAGNUM, quod in KANA GALLILAEAE est.*“ Phokás János, szinte szemmel látó Tanu, VÁROTSKÁT is tulajdonít (Symmikta. pag. 4.) e' helynek, így írván: „*Sephorim excipit KANA, CASTELLUM PARVUM, ut nunc videnti objicitur. Ibi aquam Salvator in vinum convertit.*“ A' VICUS KANA, melly a' Zabulon Nemzetség földén Galilaeában feküdött, most is viseli nevét. Burckhardt (Reisen in Syrien, Palästina und der Gegend des Berges Sinai. Weimar, 1821. 8-o II. Band, S. 582. cf. S. 1058.) említi: „*Wir reisten über einen unebenen, unbebaueten Boden, bis wir nach dem 4¼ Stunde von Tabaria gelegenen niedlichen Dorfe KEFER-KENNA kamen, das eine reiche Quelle hat, mit Olivenpflanzungen und Obstbäumen umgeben ist und insbesondere von Katholischen Christen bewohnt wird. Diess ist das KANA des N. T., wo das Wunder bey der Hochzeit geschah; auch wird das Haus gezeigt, in welchem unser Heiland dasselbe verrichtete.*“ E' sorokban KEFER elrontatása a' Sidó CAPHAR szónak, melly (Gesenii, Lexicon. S. 301.) épen annyit tészen Sidóúl, mint VI-

CUS Deákúl, vagy DORF Németűl. Nem fölötte meszsze fekszik ugyan e' KÁNA a' híres BEIRUT, ACRÉ és CHOREM Városoktól, de még sem tartja Recensens e' KÁNÁT is az ARAM-SOBAI, vagy CHAMATH-SOBAI Hadadhezer Király Városának. Nem volt-e ezen SAMO-CHÓNITIS Tartománynak Királya a' TOHU, vagy TOHI (Tó-i?) CHAMATH Fejedelem? azt inkább lehetne kérdeni, minthogy közel a' SAMO-CHÓNITIS Tóhoz egy CHAMMON nevü város feküdött. Azt a' TOHU, vagy TOHI Királyt érti Recensens, ki, örűlvén Hadadhezer megveretésén, Dávidhoz fiát örvendezését jelenteni küldötte.

Egy harmadik KÁNA Városról is, melly az Aser Nemzetség részében SIDON városhoz közel állott, emlekezik még a' Szent Írás. Josue Könyvében (XIX, 28.) olvashatni: „*Et Hebron, et Rechob, et Chammon, et CANAH usque ad Sidon multam.*" Ezen egy helyen kivűl nintsen e' CÁNAH Városnak legkisebb nyoma is a' Szent Írásban. Ezt a' Sidonhoz közel fekvő CÁNAH Várost sokan a' Tudósok közűl CANA MAGNA néven emlegetik, a' mire Szent Hieronymus szovai adtak alkalmat az Onomasticonban. Irta tudniillik e' Szent Atya (Ugolini, Thes. Antiquit. Sacrar. Vol. V. col. CXI.) a' CANA név alatt: „*CANA, usque ad Sidonem majorem: est quippe, et altera minor, ad cujus distinctionem major haec dicitur, fuit autem CANA in tribu Aser, ubi Dominus noster atque Salvator aquam convertit in vinum, unde et Nathanael verus Israelita Salvatoris testimonio comprobatur; et est hodie oppidulum in Galilaea Gentium.*" E' sorokat sokan úgy értették, hogy CÁNA volt kettő, tudniillik: NAGY és KITSINY, vagy hívebben ki ejtve: NAGYOBB és KISEBB: Mások ellenben úgy magyarázták e' helyet, hogy Szent Hieronymus itt inkább KÉT SIDONRÓL, mellyek közűl egyik NAGYOBB, másik KISEBB SIDON nevet viselt, akart szólani. Maga Eusebius (loco cit.) tsak ennyit mondott: „*KANAN, usque ad Sido-*

nem majorem, tribus Aser. In hac Dominus noster et Deus Jesus Christus aquam in vini naturam mutavit. Hinc fuit Nathanael.“ Itt tehát, a' mit egyébütt is tett, Szent Hieronymus, mint Fordító, Eusebius sorait megbővítette. Azonban mind a' két író megbottlott abban, hogy a' KANA VICUST, melly NAUM FALUHOZ (Caphar-Naumhoz) közel feküdött, és a' mellyben Jésus a' Vizet Borrá változtatta, az Aser Nemzetség részében fönállott és Sidon szomszédságában feküdött CÁNAH várossal öszsze keverte. Ezért már Bonfrerius azon gondolatra vetemedett, hogy Szent Hieronymus szovai a' leírók által elrontattak, 's azok eredeti képen így folytak: „*CANA usque ad Sidonem majorem. Fuit autem CANA in tribu Aser. Est quoque et altera minor, ad cujus distinctionem, major haec dicitur, ubi Dominus noster atque Salvator aquam convertit in vinum.* etc.“ Így megszünnék ugyan a' két CÁNA öszsze kevertetése: de nem oldatott föl még is az a' másik nehézség, ha nem volt-e inkább KÉT SIDON, mint KÉT CÁNA? Minden esetre mind Eusebiusnál, mind Szent Hieronymusnál helytelen ez a' kezdet: „*CANA usque ad Sidonem MAJOREM.*“ A' hely Josue Könyvéből (XIX, 28.) íratott ki, ott pedig nem „*Usque ad Sidonem MAJOREM*“ találtatik, hanem ez áll: „*Usque ad Sidonem MULTAM.*“ A' Sidó RABBATH szó tudniillik: MULTA, MAGNA, és POPULOSA jelentéssel bír. Mindazonáltal akár volt keletben a' CÁNA nevekre nézve valamelly megkülönböztetés, akár nem volt, az itt keveset nyom: Elég azt tudni, a' mi kétséget sem szenved, hogy a' Sidon mellett fekvő CÁNAH egészen más város volt, mint a' VICUS KÁNA. Egyébberánt igen hajlandó hiinie Recensens azt is, hogy Eusebiusnak és Szent Hieronymusnak sorai a' leíróktól öszsze zavartattak; azt is, hogy e' két Író nem a' KÉT SIDON, hanem a' KÉT CÁNA városról írt. Az pedig épen igen hihető, hogy a' Palaestinában lakott Szent Hieronymus a' CANA MAJOR és CANA MINOR

megkülönböztetést a' maga korában még fön volt szokásból tanúlta esmérni. KÉT SIDONRÓL mélyen hallgat a' Régiség.

A' Sidonhoz közel feküdött CÁNAH városnak nevét sem tudták egészen eltörűlni a' dúló századok. Palaestinának és Syriának azon Földabroszán, melly Pococke Angolynak utazásai mellett a' Német Fordításban közöltetett, Sareptán túl, közel Sidonhoz, melly ma SAUDA, vagy SAIDA nevet visel, előjő: EKRI-EL-KANAH. Magában az utazásnak leíratásában (Richard Pococke's Beschreibung des Morgenlandes und einiger andern Länder. Erlangen, 1791. 4-o II. Theil, S. 125. Nota 156.) mellesleg 's igen röviden így érénti Pococke a' helyet: „*Nach dem wir diesen Ort* (Sareptát érti) *vorbei gekommen waren, sahe ich auf den östlichen Hügeln ECRI-EL-KANRA. Darauf giengen wir über eine alte Brücke eines Stroms, Namens Sakat Clourby.*" E' sorokban vagy nyomtatás hiba vagyon, vagy a' Fordító ejtett tévedést, mert a' Földabroszon világosan EKRI-EL-KANAH olvastatik, 's KÁNAH pedig igen Sidon mellé illik Josue Könyvének előadása szerént. Más utazó Munkájában nem akadott még Recensens e' hely nevére, azért is azt bővebben meg nem esmértetheti. Ez a' KÁNAH leginkább illik az ARAM-SOBAI, vagy CHAMATH-SOBAI Hadadhezer Királyhoz, mert ez mind BETH-ACH (Ake, Acré), BEROTHAI (Beirut) és TIB-CHAT (Chorem) városokhoz igen közel feküdött az Anti-Libanus hegyek között; mind más részről a' Közép Tenger mellett Tyrus (Túr) és Sidon városok között helyheztetve levén, könynyebben bírhatta azon sok kintseket, mellyeket Dávid Hadadhezer Királytól elszedett. Közel feküdött továbbá, 's mintegy hasonlító sorban, Damaskushoz, mellynek Királya Hadadhezer szövetségese volt; közel Rechobhoz, melly szinte (Judicum XVIII, 28. 29.) tőszomszédságában virágzott, 's mellynek Fejedelme is, mint Aram Beth-Rechobi Király Hadadhezernek frigyese volt; közel végre Mahachához, mert BETH-MAHACHAH néhány-

hányszor a' Szent Írásban (II. Regum XX, 14. 15. 18. III. Regum XV, 20. IV. Regum XV, 29.) ABEL-BETH-MAHACHAH néven is említtetik, és így ugyan az a' város volt, melly ABILA LYSANIAE néven is hivatott. ABILA pedig (J. S. Buckingham's, Reisen durch Syrien und Palaestina. Weimar, 1827. 8-o I. Theil, S. 353. Nota ✳. —— cf. Burckhardt's, Reisen. I, 537.) hiteles Görög Fölírások szerént Damaskus és Baalbeck között feküdött, vagy talán, a' mi magánál a' névnél fogva is még hihetőbb, maga BAAL-BECK, az az: BÉLA város volt. Az ARAM-MAHACHAHI Király is részt vett Hadadhezer háboruviselésében. Sőt részt vettek ebben a' vérontó hadban (Psalmo LXXXIII. 7. 8. 9. 10. 11. — In Vulgata Psalmo LXXXII, 7—11.) különösen, más Népeken kivűl, a' SZÓRIAK (Tyrusiak) és HAGHARIMOK is, kiket a' Chaldaeus Fordító HUNGARUSOKNAK nevez. Különös az e' Háboru Történetében, hogy KÁNAH Várost a' Krónikáknak Szerzőjük (I Paralip. XVIII, 8.) nemzeti CHÚN néven nevezi. Hogy ez valóban így vagyon a' mondattakból kitetszik, és alább még bővebben megvalósodni fog. Az, hogy a' CHÚN, vagy KÁNAI Király ARAM-SOBAI Fejedelemnek neveztetik, onnand vagyon, mivel SZÁVA, vagy SZÁBA, 's más Dialectus szerént SZÓBA, és SZÓVA hasonlóképen KIRÁLY jelentéssel bírt. Ez egyébb tanuságokon kivűl, mellyeket rövidség okáért Recensens itten elhallgat, már csak abból is szembe tűnő, hogy azon VÖLGY, mellynél Jerusálemhez közel (Josephus Flavius, Antiquit. Jud. Libro VII, Cap. 10 § 3.) Bera és Melchi-Sedech Királyok Ábrahámmal összse jöttek, SZÁVE-VÖLGY Nevet viselt. Erről írja Móses (Genes. XIV, 17) ime magyarázatot: „*Ad VALLEM SAVEH. Ipsa VALLIS REGIS.*“ — És nem jőnek-e többször SAVIRI néven elő a' CHÚNOK a' Byzantinus Íróknál? De a' SOBA-MAGYAROKRÓL is megmutathatni, hogy ők Attila halála után Dalmátiába lakni ment KÚNOK voltak. Móses szerént (Genes. X, 7. 19.) a' SABAEUSOK is CHÁNANAEU-

SOK valának, 's a' Sidon mellett lakó CÁNAIAK is, a' mit már a' név is kiált, a' CHÁNANAEUSOK közé tartoztak.

A' mi a' Szent Írásban találtató CHASZAR, vagy CHASZOR, vagy CHASZER NEMZETET illeti, ez mostanig tsak nem egészen elkerülte a' Tudós Sereg figyelmét, akár azért, mert a' Fordítók a' Sidó kútfőben tisztán előjövő név helyett ASAR, HASOR, ASER, HASER, ASOR, HHASZOR, és HASIR nevet raktak; akar pedig azért is, hogy a' ץ Sidó betüt sokan a' magyar SZ, vagy a' deákos S igazi kiejtetése helyett TZ hangnak olvasták, 's így CHATZAR, CHATZOR, CHATZER 's a' t. olvasásokra nyujtottak alkalmat. Nevelte a' tudatlanságot az is, hogy CHASZER Sidó Nyelven némelly Arabs Gyökértől származtatva (Gesenii, Lexicon. S. 219—220. — — Stockii, Clavis Linguae Sanctae. pag. 390.) ATRIUM jelentéssel bír, a' honnand e' szovat néhányszor a' Fordítók egyenesen AULA, és VICUS értelmében is vették. Egyedűl az Arabs Fordító vette észre, minek kell venni Jesue Könyvében (XI, 10.) a' CHASZAR nevet, midőn azt igen helyesen CAESAREÁNAK tette által. Még nem bírták a' Sidók Palaestinát, midőn abban már több CHASZAR nevü város virágzott: Hogy lehetne 's kellene tehát okosan Sidó Nyelvből magyarázni a' CHASZAR nevü városoknak nevezeteiket? Moses (Numer. XI, 35. XIII, 1. XXXIII, 17. 18.) Déli Palaestinának CHASZEROTH városáról több ízben emlekezik. Ugyan Moses (Deuter. II, 23.) CHASZER-IM Nemzetről, vagy városokról tészen említést, mellyet, vagy mellyeket mások, mint p. o. Michaelis is, CHASZAR-IM néven emlegetnek. Előjő szinte Mosesnél (Numeror. XXXIV, 4. 9. 10.) CHASZAR-ADDAR, vagy CHASZAR-ARAD és CHASZAR-HENAN városi név is. Mindezekkel, mivel a' puszta megemlítésen kivűl históriájuk alig vagyon, nem sokat törődik Recensens, hanem inkább azokra a' CHASZAR városokra fordítja figyelmét, mellyek Josuenél és a' Birák Könyvükben, mint Királysá-

gok, előjönek. Minekelőtte azonban ezeket Olvasóival hívebben megesmértesse, szükségesnek látja magából a' Szent Irásból megbizonyítani, hogy e' CHASZAR Királyságoknak lakosaik CHANANAEUSOK valának. Világosan mondatik (Judicum Cap. IV, 2.) a' Sidó Szent Irásban: „*Et vendidit eos* (Israelitas) *Dominus in manu Jabin REGIS CHENAHAN, qui regnavit in CHASZOR; et Princeps exercitus ejus Sisera, et ipse habitans in Charoseth Gentium.*“ Más helyen (Judicum IV, 17.) ismét mondatik: „*Et Sisera fugit in pedibus suis ad tentorium Jahel Uxoris Cheber Chenaei: quia pax inter Jabin REGEM CHASZOR, et inter domum Cheber Chenaei.*“ A' harmadik helyen (Judicum IV, 23. 24.) ismét állíttatik: „*Humiliavitque Deus in die ipso Jabin REGEM CHENAHAN ad facies filiorum Israel. Et ibat manus filiorum Israel eundo, et dura erat super Jabin REGEM CHENAHAN, donec exscinderent Jabin REGEM CHENAHAN.*“ Ki nem veszi észre e' helyekből, hogy Jábin majd CHASZORI, majd CHÁNAANI Királynak hivatik? Figyelemre méltó még az is, a' mi (Judicum IV, 19.) Siserának, Jábin Fővezérének, TÉJIVÁSÁRÓL (ez LÓ-TÉJ lehetett) imígy iratik: „*Et aperuit UTREM LACTIS, et dedit Potum ei, et operuit eum.*“ Tudván 's megjegyezven ezeket, vizsgálhatjuk most már a' régi CHASZOR városokat.

Két CHASZOR város a' Naphthali Nemzetség részében virágzott. Josue Könyvében (XIX, 35—38.) ezek foglaltatnak e' két CHASZOR városról: „*Et Civitates munitionis, Siddim, Ser, et Chamath, Raccath, et Chinnereth. Et Adamah, et Ramah, et CHASZOR. Et Chedes, et Edrehi, et HEN-CHASZOR. et Iron, et Migdalel, Chorem, et Beth-Hanath, et Beth-Sames, Civitates novemdecim, et Atria earum.*“ Itt egyik város, mint kiki látja, pusztán tsak CHASZOR, a' másik HEN-CHASZOR nevet visel. Ezen utóbbik, Palaestinának szinte északi részén feküvén, nem különbözhetett azon Palaestinai északi várostól, mellyről

Moses (Numeror. XXXIV, 9 10.) följegyzette: „*Et egredietur terminus ad Ziphron, et erunt exitus ejus CHASZAR-HENAN. Iste erit vobis terminus Aquilonis. Et limitabitis vobis in terminum ad Orientem, a CHASZAR-HENAN usque ad Sepham.*“ Úgy vélekednek a' Hermenevták, hogy az utóbbik CHASZAR, vagy CHASZOR város neve mellett a' Sidó EIN, vagy AIN szó áll, melly (Gesenii, Lexicon. S. 479—480.) FONS=QVELLE jelentéssel bír. Valamint tehát p. o. EN-DOR hely neve annyit tészen, mint DOR ad FONTEM, úgy HEN, vagy EN-CHASZAR is annyit jelent, mint CHASZAR ad FONTEM. Így vagyon-e valóban a' dolog? azt mások íéljék meg. Az bizonyos Josue Könyvéből, hogy HEN-CHASZOR, vagy, ha a' két név egy tárgy neve, CHASZAR-HENAN is VÁROS volt a' Naphthali Nemzetség részében szinte úgy, mint CHASZOR. Úgy de hol feküdött e' két város? az a' fontos kérdés. Flávius Jósef, kinek ide is illő sorait fölebb a' 105-dik oldalon már olvastuk, tsak annyit mond, hogy CHASZOR, vagy, mint ő is nevezi, AZOR a' SAMO-CHÓNITIS TÓ fölött állott, 's ezért a' Földabroszokon többnyire AZOR város a' SAMO-CHÓNITIS Tó f ö l ö t t föl is találtathatik. Nevezetesnek kellett e' városnak lennie, mert Josue Könyvében (XI, 1.) róla mondatik: „*Et fuit, circa audire JABIN REX CHASZOR, et misit ad Jobab Regem Simron, et ad Regem Achsaph.*“ CHASZOR e' hely szerént Királyi Lakhely volt. Továbbá ugyan Josue Könyvében (XI, 10.) előjő CHASZOR városról: „*Et reversus est Jehosuah in tempore ipso, et cepit CHASZOR, et Regem ejus percussit in gladio: quia CHASZOR ad facies ipsa CAPUT OMNIUM REGNORUM ISTORUM.*“ A' harmadik helyen (Josue XI, 11.) megént előadatik: „*Et percusserunt omnem animam quae in ea, ad os gladii interficiendo: non remansit omne spiraculum, et CHASZOR COMBUSSIT IN IGNI.*“ E' három helyet így tette által Arabs Nyelvre Deák Fordítás szerént az Arabs Fordító: „*Quae cum au-*

disset Nabin REX CAESAREAE, misit ad Jobal Regem Miron, et ad Regem Semron, et ad Regem Achsaph, et ad Regem Mausel" — „*Reversus est etiam Josue eo tempore, et oppugnavit CAESAREAM, et occidit Regem ejus gladio. CAESAREA enim antea erat PRAECIPUA REGNORUM ISTORUM.*" — „*Et occidit omnem animam, quae erat in ea gladio, ad internecionem usque, nec reliquit in ea quicquam spirans; demum igne combussit eam.*" E' sorok hitelesítik egy felül azt, a' mit Recensens máskor egészen más hiteles Kutfőkből állított, hogy tudniillik a' CHASZAR név épen annyit jelent, mint CAESAR; más részről, vagy akarjuk, vagy nem, oda utasítanak bennünket, hogy a' CHASZOR vagy CHASZAR város fekvését CAESAREA név alatt keressük.

A' SAMO-CHONITIS Tó fölött nem nehéz CAESAREA városra akadni. Itt feküdött közel PANIUMHOZ a' régi CAESAREA-PHILIPPI nevü város, mellyről Szent Mark Evangyelista (VIII, 27. cf. Matthaei XVI, 13.) így emlekezik: „*Et egressus est Jesus, et discipuli ejus, in VICOS CAESAREAE-PHILIPPI: et in via interrogabat discipulos suos, dicens eis: Quem me dicunt esse homines?*" E'sorok szerént CAESAREA-PHILIPPI városnak FALUI valának, annak tehát egyszer'smind T a r t o m á n y n a k is kellett lennie, a' mit a' Jerusálemi Targum is (Moses, Genes. XIV, 14) erősít, midőn DAN városról említést tevén így ir: „DAN CAESAREAE." — Mind ez nem ellenzené CHAZOR várost egy városnak tartatni CAESAREA PHILIPPI-vel, valamint az is kedvezne e' véleménynek, hogy a' Chánanaeus, vagy is Chaszori Királynak szövetségesei (Josue X, 5. 7.) a' MEROMI VIZEKNÉL, az az: a' SAMO-CHÓNITIS Tónál sereglettek öszsze, és Josue is épen itt rohant ellenségeire; hogy továbbá Josue (Josue X, 8. 10.) Sidonig kergetvén ellenségeit CHASZOR város megvétele miatt viszsza tértnek mondatik a' Szent Irásban. Azonban fölforgatja e' vélemény hitelét egészen az, hogy CAESAREA-PHILIPPI város

e' nevet tsak Philippustól nyerte Augustus Tsászár uralkodása alatt, midőn ez Augustus eránt viseltető hálából nem tsak a' várost építtette, 's azt CAESAREÁNAK nevezte, hanem benne Augustus tiszteletére Templomot is emelt. A' Tudós Gesenius Wilhelm jegyzésében (Burckhardt's, Reisen in Syrien &c. I, 494—496.) állítja Paneásról, mellyet Caesarea Philippivel egy városnak tart: „*Den Namen CAESAREA PHILIPPI erhielt sie von Herodes Philippus, welcher, nachdem ihm Trachonitis zuerkannt war, daselbst den AUGUST einen TEMPEL baute.*" De e' sorokban több ollyas foglaltatik, a' mit Recensens a' Kutfőkkel egészen meg nem tud egyeztetni. Byzantiumi István (De Urbibus. Lugd. Bat. 1691. fol. pag. 623.) írja a' Paneas szó alatt: „*PANEAS, oppidulum Phoeniciae.*" Ugyan ő (pag. 624.) a' Pania név alatt: „*Est quoque PANIUM Spelunca Palaestinae, unde Jordanes effluit.*" Megént ő (pag. 435—436.) a' Caesarea szó alatt városokról beszélve: „*Est quoque Palaestinae CAESAREA, et tertia AD PANEADEM.*" Ez az Író tehát CAESAREA-PHILIPPIT és PANEÁST egymástól megkülönbözteti, a' mit Marcus Aurelius Római Tsászár Pénze is védelmez (Eckhel, Doctr. Numor. Veter. Parte I. Vol. III, pag. 341.) ime Görög Körűlírás által: „*KAIC. CEB. IEP. KAI. ACY. YII. ΠΑΝΕΙΩ.*" Az az: „CAESAREA. AUGUSTA. SACRA. ET. INVIOLABILIS. SUB. PANEO." Már tsak innend is kitetszik, hogy a' CAESAREA-PHILIPPI mellett fekvő SZENT HEGY volt inkább a' PANION, vagy PANIAS. Ezt állítja mellesleg Egyházi Történeteiben (Libro VII, Cap 17.) Eusebius is, midőn beszéli: „*Apud CAESAREAM-PHILIPPI, quam Phoenices PANEADA nominant, ad PEDES PANII MONTIS, fontes visuntur, ex quibus profluit Jordanis.*" Egyébberánt Eusebiusnak ezt kellett volna hívebben szólva írnia: „*Quam Phaenices AD PANEADEM nominant.*" Így kellett volna magát ki fejezni (Hist. Eccles. Libro V. Cap. 21.) Sozomenusnak is, kinél olvastatik: „*CAE-*

SAREAE-PHILIPPI: Urbs est Phoenices, quam PANEADEM nominant."

Így vevén a' dolgot, könnyebb kigázolni más nehézségekből is. Flávius Jósef többeknek tulajdonítja CAESAREA-PHILIPPI városnak és PANIASNAK ékesíttetését. Egyik helyen (De Bello Jud. Libro I. Cap. 21. § 3.) Nagy Herodesről, az az: NAGY ARADRÓL írja: „*Post haec, cum CAESARIS munificentia Herodi adjecta fuisset altera Regio, ille etiam in ipsa TEMPLUM EI ex candido marmore ad JORDANIS FONTES posuit. Locus autem iste PANIUM appellatur: ubi montis quidam vertex in altitudinem immensam attollitur, et in latere ei subjecto specus opacum se se aperit, per quod praecipitium profundum in hiatum abruptum infinitum deprimitur, adeo ut et vasto aquarum stagnantium abysso, et demittentibus aliquid ad terram explorandam nulla mensurae longitudo sufficiat. Speluncae autem ad radices exteriores scaturiunt Fontes: atque hinc, ut quidam putant, oritur Jordanes.*" E' sorok szerént AUGUSTUS tiszteletére NAGY HERODES emelte PANIUMON a' Templomot, nem pedig HERODES PHILIPPUS, 's itt egy szóval sem mondatik, hogy CAESAREA az ő nevét AUGUSTUS CAESAR emlekezetére nyerte volna, vagy hogy CAESAREA a' TRA-CHÓNITIS Tartománynak városa volt volna. Más helyen (Antiquit. Jud. Libro XVIII. Cap. 3. § 1.) beszéli Flávius Jósef: „*PHILIPPUS quoque PANEADEM apud Jordanis Fontes positam construxit, eique CAESAREAE nomen fecit: Vicum etiam Beth-Saidam, lacui Gennesaritico adsitum, cum ad dignitatem urbis perduxisset, multisque habitatoribus et cetera opulentia auxisset, nomen ei dedit ab JULIA Caesaris filia.*" Itt az mondatik ugyan, hogy PANIUMOT, vagy PANIÁST Fülöp építtette, 's azt CAESAREA névvel elnevezte: De ez a' fölebbi helylyel sem egyez meg egészen; 's egy másik helylyel pedig épen ellenkezésben vagyon, melly Flávius Jósefnél (De Bello Jud. Libro

II. Cap. 9. § 1.) így jő elő: „*Delato autem ad TIBERIUM JULIAE Romano Imperio, POST MORTEM AUGUSTI, qui rerum summae praefuit annis septem et quinquaginta, praetereaque mensibus sex et duobus diebus, Herodes ac PHILIPPUS, qui in suis adhuc erant Tetrarchiis, hic quidem* (az az: Philippus) *juxta Jordanis fontes in PANEADE urbem CAESAREAM condit, et in inferiore Gaulanitide JULIADEM; Herodes vero in Galilaea TIBERIADEM, et in Peraea urbem cognominem JULIAE.*“ Ha híven behatott e' hely értelmébe Recensens, PHILIPPUS Tetrarcha PANIÁSNÁL a' CAESAREA várost Tiberius uralkodása alatt díszesítette építéseivel: Mi oka lehetett volna tehát azt AUGUSTUS CAESAR emlekezetére CAESAREA néven nevezni? Nem egyezőbb-e a' Történetekkel, tsak annyit vitatni, hogy CAESAREA a' díszesítő Fülöptől CAESAREA PHILIPPI nevet nyert? Írja még egyik helyen (Antiquit. Jud. Libro XX. Cap. 19. § 4.) Flávius Jósef: „*Sub idem autem tempus Rex Agrippa, cum CAESAREAM, quae PHILIPPI dicebatur, aedificiis auxisset, in NERONIS honorem eam NERONIADA appellavit.*“ Azt hiszi tehát mindezeknél fogva Recensens, hogy a' CAESAREA névnek vagy teljességgel semmi közé sintsen AUGUSTUS CAESAR nevével, vagy, ha vagyon valami köze, Nagy Herodes a' régiebb CHASZAR = CAESAR nevet AUGUSTUS CAESAR nevére tsak alkalmaztatta. Mivel CAESAREA PHILIPPI a' Jordán FORRÁSA mellett, és ugyan Palaestina fekvésére nézve észak és napkelet felé feküdött, igen reá illik a' HEN-CHASZAR, vagy CHASZOR-HENAN hajdani város neve és fekvése.

A' Naphthali Nemzetség részében feküdött másik CHASZOR város, mint szomszéd városaiból (Josue XIX, 35—37.) ki tetszik, Palaestina északi részén feküdött. Vagyon itt is egy CAESAREA város nyoma, mellynek pénzein majd Görög, majd Deák Nyelven a' CAESAREA LIBANI név olvastatik. Er-

ről, Recensens tudtára, senki sem mondja, hogy valamellyik CAESAR tiszteletére nyerte volna nevét. Mai nevét 's fekvését nem nehéz föltalálni, mert Browne Utazásában (Reisen in Afrika, Aegypten und Syrien. Wien, 1801. S. 367 — 372.) olvashatni: „*Vom weissen Vorgebürge bis nach SEIDÉ, dem ehemaligen SIDON, geht der Weg über eine kleine Ebene längs dem Seeufer. Nordöstlich erblickt man die Gipfel des Gebürges KESRAWAN, die immer mit Schnee bedeckt sind.*“ És valamivel alább: „*Den 6. April 1797 verliess ich SEIDE, um den DISTRICT von KESRAWAN in Augenschein zu nehmen. Nach verlauf von vier Stunden, die wir zu Pferde zurück legten, langten wir daselbst an. Der Weg war sehr holpricht und gieng immer bergauf, bis an das Kloster Mochaulus, welches mitten am Abhange dieses Gebürges in einer romantischen, überaus schönen Gegend stetht. Als wir eine Brücke über den Nahr-el-aweli passirten, sah ich, dass dieser Fluss einige recht hübsche Cascaden hat In KESRAWAN ist auch noch ein anderes Kloster, das den Maroniten gehört, und Mush-Mushé genannt wird. Wir erreichten dasselbe des andern Morgens, nach einem Ritt von drey Stunden.*“ Ez a' KESRAWÁN KÖRNYÉKE tartotta fön bizonyosan CAESAREA, vagy CHASZOR város emlekezetét, mert (Tudom. Gyűjt. 1833. XI. Kötet 95—96. l.) a' KHASZARA Gyökértől eredő KHESRA Arabs szó is IMPERATOR jelentéssel bír, 's a' KHESRAVIJON mellék név pedig CAESAREUS értelmü. És nem mondatik-e magában a' Szent Írásban is (Josue XV, 25.) egy Judaeai CHASZOR városról: „*Et Chaszor-Chadathah, et Cheriot, CHESRON ipsa CHASZOR.*“ ? Azonban más okok ostromolják itt e' véleményt, mellyekről alább majd fogok szólani. A' CAESAREA LIBANI város más néven ARKA és ARKE nevet is viselt, a' miből fontos ellenvetések fejlenek ki. Sextus Aurelius Victor (De Caesaribus. Cap. XXIV.) beszéli: „*Statimque Aurelio Alexandro Syriae*

orto, cui dupplex, CAESAREA, et ARCA nomen est, militibus quoque annitentibus, Augusti potentia delata.“ Aelius Lampridius (Cap. 1.) Alexander Severus életében írja: *Aurelius Alexander, urbe ARCENA genitus, Varii filius, Variae nepos, et consobrinus ipsius Heliogabali, accepit imperium.*“ Ugyan ő (Cap. 5.) mondja más helyen: „*Alexandri nomen accepit, quod in templo dicato, apud ARCENAM urbem. Alexandro Magno, natus esset; cum casu illuc, die festo Alexandri, pater cum uxore patriae solemnitatis implendae causa venisset.*“ Végre (Cap. 13.) egy harmadik helyen előjő Aelius Lampridiusnál: „*Fertur die prima natalis ejus toto die apud ARCAM CAESAREAM stella primae magnitudinis visa, et sol circa domum patris ejus fulgido ambitu coronatus.*“

Eckhel (Doct. Num. Vet. Parte I. Vol. III, pag. 360.) a' CAESAREA LIBANI nevü várost Palaestinán kivül Tripolis város fölé helyhezteti, a' mi KESRAWAN fekvésével nem volna megegyeztethető. Erre kétségkivül az bírta Eckhelt, hogy Antoninus Augustus Itinerariumában (Vetera Romanorum Itineraria. Amstelaedami, 1735. 4-o pag. 148.), nem különben (Ibid. pag. 583.) a' Jerusálemi Itinerariumban és Hierokles Synekdemusában (Ibidem pag. 716) előfordúl egy ARCAS, vagy ARKAE nevü város Tripolis fölött, de erről teljességgel meg nem bizonyíthatni, hogy valaha CAESAREA nevet is viselt volna. Volt ellenben ARKE város északi Palaestinában is, és ugyan Palaestina határ szélein. Flávius Jósef (Antiquit. Jud. Libro I. Cap. 6. § 2.) megemlítvén CHÁNAAN Gyermekeit, 's ezek között szót ejtvén ARUKRÓL is, írja: „*ARUKAEUS vero ARKEN Urbem* (condidit) *in LIBANO sitam.*“ Máshol (Antiquit. Jud. Libro V. Cap. 1. § 22.) megént mondja Flávius Jósef: „*Quae vero Regio post Carmelum sita est, Convallis cognominata ex ipsa re, tota ea, AD SIDONEM OBVERSA, Aseritis cessit. Urbs autem ARKE in eorum portione erat, quae etiam AKTIPUS nuncupatur.*

Illa vero, quae ad Orientem spectant, usque ad Damascum Urbem et Galilaeam Superiorem, sibi assumpserunt Nephthalitae ad Libanum usque Montem et Jordanis Fontes, qui ex monte prorumpunt, attingente fines boreales URBIS ARKES FINITIMAE." Ezek mind illenek KESRAWÁN fekvéséhez; sőt mivel KESRAWÁN alább fekszik SIDONNÁL, illenek Jábin CHASZORI KIRÁLY hadviselésére is annál inkább, mennél bizonyosabb, hogy KESRAWÁNTÓL a' MEROMI VIZEK sem igen meszsze fekszenek. Az AKTIPUS név alatt Flávius Jósef kétségen kivűl EKDIPPA várost értette: De itt eltévedett, mert EKDIPPA Beth-Ach és Tyrus között feküdött. Szinte így eltévedett arra nézve is, hogy ARKE várost az ASER Nemzetség részébe helyhezteti. Josue Könyvében az ASER Nemzetség városai között ARKE város nem találtatik. Menti az Flávius Jósef botlását, hogy ARKE épen az ASER és NAPHTHALI Nemzetségeknek határukon feküdött. Más észrevételűl szolgálhat itt az is, hogy a' Josue Könyvében találtató Osztályban későbben változtatások is tétettek egyes helyekre nézve. Nem mondatik ugyan a' Palaestinai ARKERÓL is valahol világosan, hogy az CAESAREA nevet viselt volna, de azt mondja határozottan Flávius Jósef, hogy a' LIBANUS (Anti-Libanus) hegyeken feküdött, 's így CAESAREA-LIBÁNI városra már tsak azért is alkalmaztatható, mivel SIDON város körűl fekszik ma is a' KESRAWÁN KÖRNYÉK. Erre reá illik minden tekéntetből a' Naphthali Nemzetségnek északi CHASZOR városa.

A' KESRAWÁNI KÖRNYÉKEN hasonló nevü várost az utazó Browne nem említ, a' mi annak jele, hogy CHASZOR város végképen elpusztúlt. Így bételjesedett, a' mit Jeremiás (XLIX, 33.) róla jövendölt, ezeket írván: „*Et erit CHASZOR in habitaculum Draconum, solitudo usque in seculum: non manebit ibi Vir, nec hospitabitur in ea filius hominis.*" Szomoru viszontagságokat is szenvedett e' város és Tartomány. Egyszer (IV. Regum XV,

29.) mondatik róla: „*In diebus Pechach Regis Israel venit Tiglath-Pileser Rex Assur, et tulit Hijon, et Abel-Beth-Mahachah, et Janoach, et Chedes, et CHASZOR, et Ghilhad, et Galilah, omnem terram Naphthali: et transtulit eos in Assur.*“ Másszor (XXIX, 27—28.) így menydörög fölötte az Ur nevében Jeremiás: „*Et succendere faciam ignem in muro Dammesec: et consummet aedes Ben-Hadad. Ad Chedar, et ad REGNA CHAZOR, quae percussit Nebuchadresar Rex Babel, sic dixit Dominus: Surgite, ascendite ad Chedar, et vastate filios Chedem.*“ Valamivel alább (XLIX, 30) megént írja Jeremiás: „*Fugite, evagamini vehementer, profundarunt ad habitandum habitatores CHASZOR, dixit Dominus: quia consultavit super vos Nebuchadresar Rex Babel consilium, et cogitavit super vos cogitationem.*“ Szomoru Töredékei ezek az Ósz Kornak, mellyek még inkább fájdalmat fognak bennünk gerjeszteni, ha valamivel még világosabban látni fogjuk, hogy KÚNOK — valóban KÚNOK voltak a' CHÁNANAEUSOK és CHASZORIAK.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) D. Christian Gottfried Daniel Stein's, Handbuch der Geographie und Statistik für die gebildeten Stände. Nach den neueren Ansichten bearbeitet von D. Ferdinand Hörschelmann. Sechste vermehrte und verbesserte Auflage. Leipzig, 1833—1834. 8-o I. Band, I—VIII, 1—760. SS. — — II. Band, 1—930. Az ára 7 fr. 36 xr. pengő pénzben.

2) Lehrbuch der Geographie nach den neuesten Friedensbestimmungen, von J. G. Fr. Cannabich. Dreizehnte berichtigte und vermehrte Auflage. Ilmenau, 1832. 8-o I—XII. 1—1138. SS. Az ára 3 fr. 30 xr. pengő pénzben.

A' Geographiai Tudomány, örökös változások alá vettetve levén, minduntalan újabb és újabb kidolgozásokat kiván, 's tsak ott tenyészik az idő szellemével, hol az esméretek nem poshadnak, hanem időről időre előbbre halladni kéntelenek. Ellenben ollyan Országokban, mellyekben nyomos Tudomány nélkül is boldoggá lehetni, könnyen el tud élni Geographia nélkül is a' nagyobb polgári Felekezet.

Ellensége sem tagadhatja azt meg a' Német Nemzettől, hogy ennél a' lelki erő folyvást mozgásban és tudományos foglalatosságban vagyon. És ez oka, hogy hamar elovúlnak közötte a' legszorgalmatosabb és tudósabb Könyvek is, tsak úgy tartatván betsben, ha belsőjük mindenkor megfelel a' jelen kor várakozásainak.

Mind a' két Geographiai Kézi Könyv, mellyeket itt megesmértetni kivánok, eleven tanuja állításomnak. Stein Geographiája hatszor, Cannabiché tizenharmadszor lépett már föl új meg új színben. Az tsak Európát foglalja magában, de nagyobb kiterjedésben; ez az egész Világ esmértetését tette tárgyává.

Stein munkája nagyobb tudománynyal íratott, mint Cannabiché, ki tzéla szerént rövidebben akart bánnia előadásaival. A' Geographiai Leírásnak sokoldalusága okozza, hogy az illyetén igyekezetekben a' hibák tsak nem elkerűlhetetlenek.

Főképen sok tévedés foglaltatik mind a' kettőben Magyar Ország Geographiájára nézve. Ha néki tsak Buda és Pest városoknak esmértetésükre fordítja is figyelmét, már ezekről is számos hibára akad. De ennek jó formán minen magunk vagyunk fő okai. Igen ritkán fáradozunk a' Nemzeti Geographia körűl; tsak elvétve írjuk le gondosabban ennek egyes tárgyait. Sok közűlünk itt arathatna helyheztetésénél fogva legtermékenyebb kalászokat: Azonban, nem is gyanítván, mi fontossal nevelhetné a' Haza esméretét, kitsinységnek tartja a' valóban nagyot, fontosat és szükségeset.

Alig vagyunk valamiben hátrább, mint Magyar Ország Geográphiájában : Holott, ha a' Megyebéli Földmérők, kik között olly számos bő Geographiai és Statistikai tudománynyal díszlő Férfiak találtatnak, az egyes megyékről közlenék hiteles esméreteiket, egy Országnak sem lehetne rövidebb uton derekabb Geographiája, mint épen nekünk. Tsak akarnunk kell, tsak buzdítanunk és ápolgatnunk kell a' nemes törekedéseket, 's azonnal itt is szaporán halladni fogunk.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Fölvilágosítások.*

A' Tud. Gyűjtemény 5-dik Kötete 130-dik lapján támasztott ezen kérdésre : Mező-Kövesden nem beszélnek-e Palótz Nyelven? mielőtt felelnék, azt jegyzem meg, hogy a' Palótz Nyelvnek vagynak-e bizonyos megismertető jelei? 's olly meghatározhatók-o, mellyekből egyenesen kimutathatók a' Palótzok?! — Én e' részben Kövesd Lakosairól tsak azt mondhatom, a' mi Közbeszédben forog fenn, így p. o. ha a' közelében lakó kereskedési Magyartól kérdezni; mik a' Kövesdi Magyarok? — illy határozottan ejtett feleletére : a' Kövesdiek Matyók — mit szóljak egyebet a' mondottnál, holott másféle bizonyságom épen tsepnyi sints. — Palótzoknak tsupán azért, mert szólásmódjok különböz a' tsinosabban beszélő más Magyarokétól, igazsággal nem nevezhetem, mivel tsak magában Borsodban is a' Sajó-mellyéki, Tisza-mellyéki, Tserháti és Bükháti Magyarok szembetünőképen különböznek beszédjökben, pedig illyen Nyelvkülönbözést minden Vármegyében (?) kivétel nélkül tapasztalunk. Azért is vélekedésemet ezekben következendőleg fejezem ki: hogy a' megrögzött szokásból nevezett Mező-Kövesdi Matyók *) nem szép beszédjök miatt úgy tekinthetők, mint a' pallérozottságban semmi részt nem vettek. — Vagynak még tudtommal felette sok ollyan helyek, mellyekben a' Nyelv tsinosbúlása tellyességgel nem ragad a' Népre — szomorú képe a' nagy tudatlanságnak — olly példák-

*) Ide jegyzem : hogy Szihalom, Szent István és még több más helyekre is kell ezt a' Matyó névragaszt érteni. —

ból tudom, mellyek részint nálam történtek; a' mint tselédemet megintettem, ne beszélne olly barkósan, azt felelé: hogy haza menvén ki nevetnék a' többi Falubelijei, ha különben fogna beszélni, mint ők; — e'féle példákat halomra hordani nem szükséges, mert tudva lehetnek minden szemes Magyar előtt. — Megvallom, hogy valahányszor illy éktelen beszédü Magyart szóllani hallok, mindig kedvetlen érzés támad bennem, és ollyankor igen nagy kedvem vólna, ha szemben lehetnék Apjával, Annyával, de kivált Papjával 's Oskola Tanítójával szoros Censúrát tartani, 's olly szívrázó beszédet mondani, melly egy egy lelket érzékenyül megilletne 's könnyüket fatsarna ki mindenike szemeiből. Egy kertészt ki szenvedne, ha veteményeit gondatlanúl elhagyná a' gyomtól nyomatni. Hát egy Lelkészt nem lehet-e kérdésre vonni, miért nem pusztítja a' gyomot, az ostobaságot, ha hív Pásztor akar lenni?! Adná az Ég, hogy még olly időt is lehetne várnunk, mellyben Magyar Országnak minden Lakója nem tsak Magyarúl, hanem még szépen Magyarúl is fogna szólani!

Borsodból.

* * *

Egy két szó e' Fölvilágositásra.

Lészen szó annak helyén a' BARKÓKRÓL és MATYÓKRÓL; lészen szó a' PALÓTZ NYELVRÖL különösen. Addig szabad legyen mindenek előtt megköszönni e' derék Borsodi Hazafinak ismét azt, a' mit itt újabban közlött, mert közlései a' nyomtatott esméreteket tekéntve valóban tsak nem egészen újságok, 's azért fontosak. — De legyen szabad egyszersmind megkérni e' szeretetre méltó Hazafit a' miatt is, hogy lenne türedelemmel a' Magyar Nyelvnek hajdani Dialectusa eránt, 's ne nézné azt puszta és tsupa Durvaságnak. Az illyen Különbözéseket más tsinos, sőt legtsinosabb Nemzetek a' Frantziák, Angolyok, Németek, nagy gonddal különös Szótárokba összse gyüjtik: Miért kellene épen nekünk megvetni azokat? A' Századokig fön álló Strassburgi Münster és a' Bétsi Szent István Temploma kormos színe mellett is tisztelettel nézetik minden utazótól, 's a' ki ezeket, hogy tsínosabbak legyenek, bémeszeltetné, azt a' Világ, a' tsinosodott Világ bizonyosan Wandalusnak tartaná. A' Culturát mindenkor a' Cultura igazi értelmében kell venni.

Horvát István.

---

2. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósitásai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaságnak a' mult 1833beli November 10kén tartott Ild. közüléséből közzétett ezen kérdésére: „Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapí-

tani?“ e' folyó 1834 Junius 8dikáig mint határnapig 18 felelet érkezett következő jelmondatokkal.

1. Él Magyar, áll Buda még.

2. Jelmondat nélkül és így hibáson. Kezdete így van: Sok oldalról hallottam 's hallom buzgó Hazámfiai sohajtásit. 'stb.

3. A' becsületes férfiu, mindenkinek megadja az övét, 's a' másé elvételét szintugy gyűlöli, mint önmaga jusáról könnyen nem mond le, sőt azt védeni tudja.

4. Nunc Dea nunc succurre mihi, nam posse mederi, Picta docet Templis, multa tabella tuis.

5. Conamur tenues grandia.

6. A' lángoló szív áldozni kész.

7. Több szem többet lát.

8. Ne pudeat quae nescieris te velle doceri.
Scire aliquid laus est, turpe est nil discere velle.

9. Si posse non, velle licebit.

10. Napvirág.

11. Hazai javaslatinkban lehetőségek közül a' legalkalmasabbat akarni a' józan hazafiság.

12. Egy jól intézett nemzeti játékszínnek, mint a' csínosabb társalkodási nyelv, 's a' közmiveltség terjesztésére nézve legfoganatosb előmozdító eszköznek elősegelésére áldozzon kiki, a' mivel tud.

13. Ha Magyarország saját fiai ragadják el előle 's vetik ebeknek kenyerét, ki fog róla gondoskodni? Gr. Széchényi István. Világ. Pest 1833. lap. 513.

14. Tanuld hazád' nyelvét, hogy a' külföld előtt ne pirulj.

15. Festina lente.

16. . . . Parvi properemus et ampli,
Si patriae volumus, si nobis vivere chari.

17. Egyesült erővel indulj.

18. Meddig készültök magyarok mindenkor akarni, 's nem cselekedni mikor szüntök.

Ezen feleletek a' Junius 9d. tartott héti ülésnek általadattak, a' hozzájok tartozó pecsétes levelkék pedig törhetlenül külön borítékba tétetvén a' társaságnak 's Tek. Georch Illés táblabíró tiszteleti tag és elölülői helyettes úrnak pecsétével a' levéltárba tétettek. Bírákat választvan azután az említett héti ülés, a' feleletek megvizsgálás végett kiadattak. Mellyik találtatik a' kitett 30 darab aranyra többek között érdemesnek, arról az általnézés végezte után fog szólani tudósítás.

Egyik felelő, munkája után melly 19dik lett volna egyenesen kiirván nevét, azzal ezt el nem fogadhatóvá tette. Ne sajnálja tehát azt vissza vitetni. Igy, ne sajnáljon azon felelő is, ki e' jelmondatot választá: „Ne bántsd a' magyart“

ira-

iratáért küldeni, mivel az, Junius 13dikán érkezék 's a' hírdetéshez képest elfogadni már nem lehetett.

Háromi mellett pedig az író nevét rejtő pecsétes levélke nem is jött, ámbár a' kihirdetés ollyannak a' felelet mellé tételét a' felvett mód szerint megkívánta. Elfogadtattak ugyan ezek most, de ujra figyelmesekké tétetnek az ezutáni akármelly kérdésre felelni kívánók, hogy az érdeklett pecsétes levelkék feleleteik mellé csatolását egyszer se mulasszák-el. Jun. 10. 1834.

A' titoknok által.

---

3. *Jelességek.*

Londonban a' Britanniai Museumnak számtalan tudományos Kintsei között őriztetik „*Alexandrinus Codex*" tzím alatt (mert, Aegyptusi Alexandriában íratott egykor a' Kézírat) a' Görög Ó-Testamentom. Mivel a' LXX Tolmátsok a' Szent Irás Kritikájára nézve igen fontos segéd eszközöket nyujtanak, ámbár ezen Kézíratból a' különböző Olvasásokat már többen használták, az Angoly Nagylelküség nem régen arra határozta magát, hogy azt, mint a' IV-dik század végéből, vagy az V-dik század kezdetéből fön maradott igen fontos Kézíratot, még pontosabb kritikai használhatás végett egészen a' kézírat hasonlatossága szerént adatta ki illy tzím alatt:

„Vetus Testamentum Graecum. E Codice MS. Alexandrino, qui Londini in Bibliotheca Musei Britannici asservatur, typis ad similitudinem ipsius Codicis scripturae fideliter descriptum, cura et labore Henrici Herveii Baber, A. M. Regiae Societ. Londin. et Regiae Academiae Boicae Socii, Ecclesiae Anglicanae Presbyteri et Musei Britannici Bibliothecarii. Ex prelo Ricardi et Arthuri Taylor. Tom. I. 1816. — — Tom. II. 1819. — — Tom. III. 1821. in fol."

E' temérdek költségbe került és azért drága munkát szegény ember erszénye megnem szerezheti ugyan, de az egyházi Fő Kormányozók közül azt többen meghozathatják. A' Görög Ó-Testamentomnak másik legrégiebb Kézírata Rómában a' Vaticánumi Könyvtár díszét neveli. Az a' köz ohajtás, hogy ez is, mint a' másik, olly nagy gonddal ki adattassék.

Horvát István.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tek. Tudós Ponori Thewrewk József, Magyar és Erdély Országi hites Ügyvéd, Tek. Ns Bars és Tolna Vármegyéknek Tábla Birájuk, 's a' Magyar Literaturának termékeny Irója, hazafiusága érzékeny adójául a' Széchényi Országos Könyvtárt igen tsinos példányokban a' következő elmeszülemé-

nyeivel megajándékozta: 1.) A' Korlátlan Törvénytanuló. 1833. 4-ed rétben. 2.) Honosi Érzések. Pozsonyban, 1833. 4-ed rétben. 3.) Hazafiui Elmélkedések. Pozsonyban, 1833. 4-ed rétben. 4.) Sajtószabadság és Censura. Pozsonyban, 1833. 4-ed rétben. 5.) Beretválkozó-Tükör az új Magyarok számára. Pozsonyban, 1833. 8-ad rétben. 6.) Honvéd. Pozsonyban, 1834. 8-ad rétben. 7.) Honbarát. Pozsonyban, 1834. 8-ad rétben. 8.) Honszerető. Pozsonyban, 1834. 8-ad rétben. 9.) Dictionarium Pentaglottum Fausti Verantii. Recudi curavit Josephus Thewrewk de Ponor. Posonii, Typis Belnayanis 1834. 4-to Accedit Biographia Fausti Verantii Secretarii et Consiliarii Regii, Episcopi Chanadiensis, Authore Georgio Gyurikovits.

Tiszt. Tudós Gegő Elek Nicephor, Assisi Sz. Ferentz Szerzetebeli Áldozó Pap és Pesti Magyar Beszédnek, közelébb Pesten Trattner-Károlyi Intézetében megjelent hazafiui és keresztyén buzgósággal teljes „Egyházi Beszédek" tzímü munkájának nyoltz példányát a' Nemzeti Könyvtárnak szentelte.

Horvát István.

---

5. 1833-*diki Könyvek különbféle Intézetekből.*

109) Titkos Szerelem, vagy is Napkeleti Virágnyelv, melly a' virágoknak, füveknek, 's fáknak a' napkeleti nemzeteknél bévett jelentéseit oktatja, főként a' Szép Nem használására 's mulatására, honni esméretes növényekkel bővítve német után szerzette Pajor István, hites Ügyvéd. Györben, Streibig Leopold betüjivel, 1833. Kis 8-ad rétben, 80 oldal. Az ára 20 xr. pengő pénzben.

110) Étek-eltartás Mestersége. Az első eredeti kiadás szerént fordította néhai Fábián József, kinek kézíratát a' harmadik bővített kiadáshoz és sajtó alá egyengette Fábián Gábor, Hites Ügyvéd, Táblabiró 's Tudós Társasági Levelező Tag. Egy kö-nyomattal. Pesten, 1833. Ifjabb Kilián György Könyváros Tulajdona. 8-ad rétben, 88 oldal. Az ára 36 xr. pengő pénzben.

111) Megygyes, vagy a' fonnyasztó Szerelem. Eredeti Magyar Román, mellyet írt Seprősi Czárán Emanuel. Pozsonyban, 1833. 12-ed rétben. Az ára 36 xr. pengő pénzben.

112) Ezer Egy Nap. Persa Regék. Fordította D. F. S. Második Kötet. Kolosvártt, Burian Pál Sajátja. 1833. 8-ad rétben. Az ára 30 xr. pengő pénzben.

113) Estike. Kolosvártt, 1833. 8-ad rétben, Nyomtatta Barra Gábor az Ev. Ref. Kolégyom betüivel. II. és III. Kötet. Az ára 54 xr. pengő pénzben.

114) De Stilo Inscriptionum Latinarum in usum Studiosorum Philologiae. Auctore Carolo Antonio Gruber, Assessore Bibliothecario. Posonii, Typis Ludovici Landerer de Füs-

kút. 1833. S-ad rétben, 60 oldal. Az ára 20 xr. pengő pénzben.

115) Nemes szabad királyi Szeged Várossa Tanátsának, Tisztviselőinek és Választott Község Tagjainak Feljegyzése a' legkegyelmesebben kirendelt Királyi Biztos Nságos Babarczy Imre Urnak 's a' t. Elölülése alatt 1833. eszt. Sz. András Hava 28-dik 's következő napjain tartatott Tiszti újító Szék szerént. Szegeden, Grün Orbán Örököseinél. 8-ad rétben, 16 oldal. Nem árúltatik.

Horvát István.

6. 1834-*dik évi Könyvek különbféle Intézetekből.*

1) Görög Virágok az Anthologiából. Szedegette Sz. J. (Szabó Jósef). Kassán, Werfer Károly Tulajdona. 1834. 8-ad rétben, 96 oldal. Az ára 40 kr. pengő pénzben.

2) Die Kunst zu gefallen. Kurzgefasste Lebensphilosophie für die aufblühende Jugend von A. Szekrényesi. Pesth, Landerer's Druck und Verlag. 1834. 8-ad rétben, 60 oldal. Az ára 20 kr. pengő pénzben.

3) Közhasznú Esméretek Oskolája. Kassán, a' Literaturai Intézetben, 1834. 8-ad rétben. I—VI. Kötet. Az ára mind a' hatnak 2 fr. pengő pénzben. Az első Kötet, melly már megjelent, Magyar Grammatikát és Levelező Könyvet foglal magában.

4) A' tapasztalt Konyha-Kertész. Egy házi és Segitő Könyv mindeniknek, ki kertjét szembetünő haszonnal akarja mivelni. Kiadta Pecht J. A. Kassán, Werfer Károly Ts. K. Priv. Academ. Könyvnyomtató árúja. 1834. 8-ad rétben, 95 oldal. Az ára 40 kr. pengő pénzben.

5) Folyvást tartó Mezei és Kerti Kalendáriom. Kiadá egy Mezei Gazda. Második Kiadás. Kassán, 1834. Werfer Károly Sajátja. 8-ad rétben, 184 oldal. Az ára 1 fr. pengő pénzben.

6) Szent Hangok. Imádságok Katholikus Keresztények számára. Szerzette Albach J. Szaniszló Assisi Szent Ferentz szerzetebeli Áldozó Pap. Fordította N. G. Kassán, Wigand György Könyvárosnál. 8-ad rétben, 260 oldal. Az ára 1 fr. 20 kr. pengő pénzben.

Horvát István.

Igazítások.

E' VII-dik Kötet 28-dik oldalán a' 2-dik sorban e' helyett „*salyán*" olvasni kell: „*sulyany.*" — — — Továbbá a' 126-dik oldalon a' Fölvilágosításokban a' 8-dik sorban e' helyett „*kereskedési*" olvasni kell: „*Keresztesi.*"

VII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Holéczy Mihály. Aba Sámuel. 3 lap.
2) Svartz Ferentz. A' Rhabarbara. 17 lap.
3) Podhradczky Jósef. Nádasdy Tamás élete leírásához töredék. 36 lap.
4) Papp Jósef. Algebrai feladásoknak megfejtései Betűk nélkül. 55 lap.
5) Biancovich János. A' Kedv és Kedvetlenség érzékéről. 62 lap.
6) Horvát István. Róbert Károly Magyar Királynak 1327-dik évben December hónap 10-dikén a' Ják Nemzetségből eredett Sitkei Lőrintzfi Koposz kérelmére költ Óklevele. 90 lap.
7) Rumy. Bél Mátyás Véleménye a' Cománusokról és Jazygesekről. 93 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 96 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Horvát István. Stein's, Handbuch der Geographie. Bearbeitet von Hörschelmann. Leipzig, 1833—4. 8-o I—II. Band." És „Cannabich' Lehrbuch der Geographie. Ilmenau, 1832. 8." 124 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Fölvilágosítások. 126 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudősításai. 127 lap.
3) Jelességek. 129 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 129 lap.
5) 1833-diki Könyvek különbféle Intézetekből. 130 lap.
6) 1834-dik évi Könyvek különbféle Intézetekből. 131 lap.

(Koszoru 1834*-dik eszt. VII-dik Kötethez egy iv.)*

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

VIII^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

Deáky Pedeone

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' magyar írásmód tökélletesítésére készített és készítendő új betűkről.

Sok ideig nyögött szinte az egész Európa a' római vagy latín nyelvnek járma alatt, melly nyelv egyedűl uralkodott hajdan az oklevelekben, könyvekben, isteni tiszteletben, oskolai tanításokban, és a' törvényszékeken. A' tudományok feleleven-édése után ugyan sok nemzetek lerázták nyakokról az idegen latín nyelvnek jármát, és nemzeti nyelveiket béállitották természeti jussaiba: de mindazáltal még mind e' mai napig hordozzák sok európai nemzetek egy bizonyos tekintetben a' latín nyelv igáját. Értem én most a' latín Ábécének az azzal élő nemzetek írásmódjára kiterjedő uraságát. (A' latín Ábéce betűinek száma régenten, a' mint Cicerónak *De Natur.-Deor. L. II. C.* 25. megtetszik, 21 vólt, a' görögből kőltsönözött Y, Z betűkkel együtt tett 23-at, későbben az I és V betűktől tsekély változtatás által formált J és U jegyek által telt 25-re.) Mert vallyon nintsenek é mintegy lebékózva a' latín betűkkel író nemzetek a' 25 latín betűk által, minthogy ezekhez tsak egy új betűt sem mertek még eddig tsinálni? holott sok ollyan hangok találtatnak az ő nyelveikben, a' mellyekre tulajdon betűk nintsenek a' latín betűk közt. Az igaz, hogy találtatnak már ma az Ábécében, kiváltképen a' kis betűk közt, egy két a' régi Rómaiak előtt esmeretlen új betűk, és a' német 's tót betűkben annyira el vagynak változtatva a' betűk régi formái, hogy ezeket a' régi Rómaiak alig fognák el esmerni az ő Ábécéjek leá-

nyainak. De ha tsak a' betűk eredeti vonásaira figyelmezünk, és a' későbbi időkben ezekhez járúlt tzifrázó vonásokat nem veszszük tekintetbe: úgy azt kell mondanunk, hogy még mind eddig valósággal tsak a' 25 hajdani római betű van meg az olasz, frantz, spanyol, ángol, magyar, svéd, dán, tseh, tót, lengyel, német, 's a' t. nemzeteknél. Mert a' Tsehek, Tótok 's Lengyelek betűket megjelelő vonatjai nem veszik azokat ki eredeti formájokból, és különös új jegyeket nem formálnak. Az s és ſ ugyan egészen különböző formájú betűk, valamint a' z és ʒ is: de mivel ezek tsak ugyanazon egy hangot jelentenek, a' 25 betűk számát még eddig vóltaképen nem szaporították. A' w betűt sem veszik mindenek egészen új betű számba, hanem tsak úgy nézik, mint a' v-nek megkettőztetését. Vallyon mikor lesz az, hogy a' latín betűkkel író nemzetek emancipálják vagy felszabadítják magokat a' latín Ábécének nyomó hatalma és tekintete alól, és a' 25 betűk vagy írásjegyek számát merik szaporítani az ő külöuös hangjaikra készített valóságos új betűkkel!

Az Oroszok, Rátzok, Oláhok nintsenek így lebilintselve a' görög Alphabetum által; mert szűk lévén az az ő nyelveikhez képest, még a' IX-dik Században készített új betűket Cyrillus az ő ollyan hangjaikra, mellyekre a' görög Alphabetumban betűk nintsenek. Ezt a' példát régen kellett vólna már követni a' latín Ábécére nézve az azzal élő nemzeteknek: de talán még tsak most közelget az a' bóldog idő, mellyben megszűnnek a' nemzetek abban a' bal vélekedésben lenni, hogy a' latín 25 betűk minden emberi hangoknak leírására elégségesek, és bátran ki fogják pótolni a' latín Ábéce hijányját az abban fel nem találtató hangokra készítendő új betűkkel. Még pedig a' Magyarok akarnak e' részben követésre méltó példát mutatni a' többi európai latín betűkkel író nemzeteknek; ők akarják magokat felszabadítani legelsőben a' latín betűk megszorító kegyetlen uralkodása alól; ők akarnak legelőször tsinálni új betűket, a' kiknek különben is erre leg-

nagyobb szükségek van; mert az ő nyelvekben minden nyelveknek alaphangjai meglévén, nekik vagynak legtöbb ollyan hangjaik, a' mellyekre a' latín Abécében betűk nem találtatnak.

E' merész szándékra mutat a' Magyar Tudós Társaság Igazgatóságának múlt esztendei Jelentése, mellynek 4-dik lapján ezt olvassuk: „A' nyelvtudo„mány osztálya pedig az 1833-ban tartandó nagy „gyűlés eleibe fogja adni javaslatát a' kettős betűk „helyett ajánlandó egyes jegyűekről." Hogy pedig ezen szép, hasznos és fontos tzélra egyedűl tsak különös új betűk készítése, és nem az eddig való betűknek ponttal, vonattal, vagy horoggal való megjeleltetése vezethet bizonyosan: azt a' dolog természetéből kiki kihozhatja; mert tsak így lesz minden hangra valóságos különös egyes betűvel biró tellyes Abécénk. Hasonló ítéletet olvasunk az 1832-diki Tudományos Gyűjtemény XI-dik Kötetének 122-dik lapján is, a' hol az én általam a' magyar helyes írás megjobbítására ajánltatott és vonatokkal megjegyeztetett betűkre illyen jegyzést tett a' Redactio: „Ezen „húzásos betűkkel még nem sokat nyer a' magyar „írás; végtére is tsak különös, új betűkkel segíthe„tünk a' régi bajon."

Az egészen új betűkről mitsoda értelemben légyek, így adtam elő a' Tudományos Gyűjteménynek felhozott Kötetében, a' magyar helyesírás megjobbításáról szólló Javallatomnak 7-dik §-ében: „Ezen öszvetett tíz hangokra: ö, ü, ly, ny, ty, „gy, ts, dzs, tz, dz, lehetne egészen különös for„májú, egyszerű, és minden jegy nélkűl való betű„ket is felvenni, vagy tsinálni. (Az sz és zs egysze„rű hangokra egyszerű betűket már a' 6-dik § ben „ajánlottam vólt.) De — — arról senki nem kétel„kedhetik, hogy illyen sok egészen új betűt a' ma„gyar nemzet egyszerre semmiképen bé nem venne." De minthogy még eddig semminémű megjeleltetett, az az: vonatos vagy horgos betűk közönségesen bé nem vétettek a' magyar írásba: ellenben a' valóságos egyszerű betűket többtöbb ember óhajtja: bá-

torkodom én is most már nem vonatokkal vagy horgokkal megjeleltetett, hanem igazi egyszerű új betűket ajánlani a' kettős betűk helyett. Hogy pedig a' különös új betűket annál jobban megkedveltethessem magyar hazámfiaival: előadom elsőben a' magyar nyelvtudósok által eddig ajánltatott, többnyire megjeleltetett, új betűknek elégtelen és hibás vóltát. Azokat, a' mellyeket fellyebb említett Értekezésemben előadtam az egyszerű és öszvetett hangoknak számáról, különbségéről, 's az utóbbiak eredetéről, mint a' kimondás természetén épült bizonyos igazságokat, itt is alapúl feltészem, de új előterjesztéseket elmellőzöm.

Legelsőben a' kettős betűk helyett ajánlható egyes betűk készítésének különböző módjait számlálom elő, rövid észrevételeket tévén mindegyik módra. Vélekedésem szerént négy fő mód van a' kettős betűk kiírtására, és azok helyett új egyes jegyűeknek tsinálására.

1-ső mód a' kettős betűknek egyes jegyűekkel való felváltására, az öszvetett hangok két alkotó betűinek egy új jegybe való öszverántása, ha t. i. azon két betűket húzzuk öszve egy jegybe, a' mellyeknek hangjaiból vagynak öszve olvadva a' mi öszvetett hangjaink. Ezen mód szerént p. o. a' ty és ts (cs) hangok leírására a' tj és ts betűket kellene öszverántanunk egy új jegybe, hogy így ezen öszvetett hangjainknak természeti eredete az őket alkotó hangok betűinek öszvehúzása által egy tekintetre szemünkbe tünnék. — Ezzel a' móddal tsak az öszvetett hangok kifejezésére lehet helyesen élnünk, az egyszerű sz és zs hangok leírása végett pedig az s és z, vagy a' z és s betűket egy új jegybe rántani öszve, tévelygésre vezető hiba vólna; mivel az sz és zs hangok egyszerűek, és épen nem származnak az említett betűknek öszveolvasztásából. Hasonlóképen nagy hiba vólna az öszvetett hangok kijelentése végett nem azon hangoknak betűit rántani egybe, a' mellyekből ők, a' természeti kimondás szerént a' szájban származnak, hanem más különböző hangú betűket. Hiba

vólna p. o. a' gy, ts (cs), tz (cz) hangok kedvéért nem a' dj, ts és tsz, hanem a' gj vagy gy, cs és tz, vagy cz betűket húzni öszve egy új jegybe; mivel ez által ezen öszvetett hangoknak természeti eredetéről hibás értelemre vezéttetnék az ember.

Ezt az öszverántás módját nem lehet egészen helybe hagyni. Mert az illyen öszvevont betűk formája rend szerént kedvetlen a' szemnek; azonban az öszverántott betűk eredete is, az az: hogy mitsoda két betűkből vagynak ők öszvevonva, nem mindég szembetűnő. Ide járúl az is, hogy kétkét betűknek illy nagy gonddal egy új jegybe való öszvemesterkélésének nintsen elegendő haszna és jutalma. Mert hijába látja azt az öszverántott jegyből a' gyermek, vagy az idegen nemzetbeli ember, hogy mitsoda két egyszerű hangból származik az az által jelentetett öszvetett hang; mert azokat az egyszerű alkotó hangokat ő magától egy új hangra öszve nem tudja olvasztani, hanem élő szóból 's hallásból kell neki megtanúlni az öszvetett hangok helyes kimondása módját, vagy azt, hogy miképen kell ki ejteni a' ty, gy, ts, tz, 's a' t. hangokat.

2-dik mód a' kettősök helyett új betűk készítésére az öszvetett hangokkal legközelebbi atyafiságban lévő egyszerű betűknek ponttal, vonattal, horoggal, vagy más hasonló módon való megjelelése. Ezen mód szerént p. o. az ny és ty öszvetett hangoknak kifejezésére az ezekhez hangzásokra nézve legközelebb járó egyszerű n és t betűket, mellyek az ny és ty öszvetett hangoknak fő alkotó hangjai, kellene ponttal, egyenes vagy görbe vonattal, alól, vagy felyűl, vagy közből megjelelni, hogy így a' leírás által értésére adassék az embernek, hogy ez vagy amaz öszvetett hang mitsoda egyszerű hangtól származik kimondására nézve, mitsoda hanggal van az legközelebbi atyafiságban, vagy mitsoda hangnak meglágyításából 's szépítéséből ered. — Ezen módot is tsak az öszvetett hangok leírására lehet helyesen alkalmaztatni, a' mellyek t. i. más, egyszerű hangoktól származnak: ellenben az egyszerű sz és zs

hangoknak kifejezésére a' z és s betűket jelelni meg, tévelygésbe ejtő hiba. Mert az sz hang a' z-től, és a' zs az s-től épen nem származik, mint a' ty a' t-től, és az ny az n-től; hanem mint a' p és b, a' t és d, a' k és g, úgy atyafiak 's párosok egymással az sz és z, az s és zs hangok. Az egyszerű sz és zs hangok leírása végett tehát, a' hangok természete, a' józan okosság, következetesség és egyformaság, vagy a' többi egyszerű hangok betűi hasonlatossága kívánsága szerént, egyszerű és minden jelelés nélkül való betűket kell felvennünk. Az öszvetett hangok kifejezése végett pedig szükség, hogy ponttal, huzással vagy horoggal megjelelendő alap betűnek mindenkor azt az egyszerű betűt vegyük fel, melly kimondására nézve az öszvetett hanggal legközelebbi atyafiságban van, az az: a' melly annak fő alkotó hangja, nem pedig más idegen és távolabb járó hangú betűt; ennél fogva a' betűk megjelelésében a' beszédbeli hangoknak természeti eredetét és atyafiságát kell tartanunk szemeink előtt, nem pedig az öszvetett hangoknak a' magyar szókban való szónyomozási (etymologiai) eredetét. Mikor t. i. valamelly betűt megjelelünk, azzal természet szerént azt akarjuk kijelenteni, hogy a' melly hangot jelent a' betű jel nélkül, épen attól a' hangtól származik, természeti kiejtésére nézve, és azzal van legközelebbi atyafiságban az a' hang, a' mellyet jelent a' betű megjelelve. A' gy hangot tehát a' g betű megjelelése által hibásan írnók le, mert a' gy hang a' d-től származik, 's ahhoz jár legközelebb természeti kiejtésére nézve. Azért kell továbbá a' betűk megjelelésében a' hangoknak természeti, és nem szónyomozási eredetére vígyázni, mivel természeti eredete és kimondása módja minden öszvetett hangnak tsak egy van: de szónyomozási eredete két-három- sőt többféle is lehet. Természeti eredete p. o. a' gy hangnak tsak egy van, mert a' gy hang mindég a' d és j hangok öszveolvasztásából, vagy kimondások módjának egyesítéséből származik az ember szájában, és minden magyar szókban egyféleképen ejtjük a' gy hangot, p. o.

György, *angyal*, *gyémánt*, *frigy*, *gyűjt*, *Győr*, *gyümőlts*, *gyökér*, *gyenge*, *gyöngy*, 's a' t. szókban. De minthogy a' felhozott szók ezen szóktól származtak: *Georgius*, *angelus*, (deákul), *Diamant* vagy *Demant*, *Friede* (németűl), *jőít* (venire s. coire facit), *Jaurinum*, *jemisch* (törökűl), *ngeker* (zsidóúl), *tenky* (tótúl), *dzsundzs* (horvátúl) vagy *indzsi* (törökűl): látnivaló, hogy szófejtegetési eredete a' gy hangnak sokféle lehet, és származhatik, vagy által változtattathatik a' gy hang *g*, *d*, *j*, *ng* (Ain), *t*, *dzs* 's a' t. hangokból. Hasonlóképen a' tz hangnak is csak egy a' természeti vagy kimondásbeli eredete, mert a' tz hang mindenkor a' t és sz hangok öszveolvasztásából vagy kiejtések módjának egyesítéséből származik és formáltatik a' szájban, 's minden szókban egyformán hangzik, p. o. ezekben: *Konstántzinápoly*, *Ignátz*, *retze*, *Vintze*, *etzet*, *tzédrus*, *tzet*, *tzerkó*, *atzél*, *Apátza*, *firnátz*, *párdutz*, *kurutz*, *taratzk*, *Rátz*, *tzégér*, *tzél*, *árbotz*, 's a' t. De minthogy az említett szók ezen idegen szóktól származtak: *Constantinopolis*, *Ignatius*, *rete*, *Vincentius*, *acetum*, *cedrus*, *cetus*, κυριακη (cyriace, Kirche) *acier*, *Abbatissa*, *Firnisz* (vernix), *pardus*, *crux*, (kurutzos katona, cruciatus miles), *taraxacum*, *Rascius* s. *Thrax*, *Zeiger*, *Ziel*, *arbor* 's a' t: szónyomozási eredete sokféle itt a' tz-nek, származván az a' *t*, *c*, *k*, *s*, *sz*, *x*, *z*, *r* idegen betűk különböző hangjaiból. Így van a' dolog a' többi öszvetett hangjainkra nézve is; mindenik azok közzűl két-három- 's többféle különböző hangokból is származik a' szó nyomozás szerént. Ha tehát a' betűk megjelelésében a' hangoknak szónyomozási eredetére vígyáznánk: úgy ugyanazon egy hangot több szókban többféle megjelelt betűkkel kellene leírnunk; sőt néha ugyanazon egy szóban is egyik szónyomozó egy, másik más betűvel tenné ki ugyanazon egy hangunkat, különböző módon származtatván mindegyik szónyomozó ugyanazon egy szót.

A' megjelelés módja ellen is lehet némelly ellenvetéseket formálni. Mert ha a' jelek, már azok akár

pontok, akár veszszők, vagy vonatok legyenek, nintsenek az alapúl felvett betűkhöz ragasztva, hanem azoktól külön állanak, vagy felettek vagy alattok azoknak, mint a' tseh, tót és arabs nyelvek irásaiban: úgy az alap betűk épségben, 's eredeti szép formájokban változás nélkűl megmaradnak ugyan; de a' jelek felrakása által nagyon késleltetik a' kézzel való írás (nem így a' nyomtatás), és eltarkíttatván az írás a' sok jelek által, a' szemnek sem igen tetszik. — Ha pedig a' jelek, t. i. a' húzások vagy horgok hozzájok ragadnak az alapúl felvett betűkhöz, úgy hogy azokkal egy húzomban, egy vonással kiírattathatnak, mint a' Révai betűiben: úgy az alap betűk, az ő soron kivűl nyúló horgaik vagy szarvaik 's farkaik által eredeti szép formájokból nagyon kivetkeztettetnek, eltsúfíttatnak, elkortsosíttatnak, és dísztelen formájúakká tétetvén, nem illenek jól a' mi többi horgatlan szép magyar betüinkhez, 's szemeinket sértegetik; azonban az író kezének is elég időlopó alkalmatlanságot okoznak a' betűknek horgokkal való tzikornyázásai, ha ugyan olly tisztán ki akarja azokat írni, hogy a' horgos betűk a' horgatlanoktól eléggé megkülönböztessenek, és más hasonló formájú betűkkel könnyen öszve ne zavartassanak.

3-dik mód a' kettős betűk kiírtására a' latín, görög, zsidó, 's más idegen nyelvek írásaiból való betűköltsönözés, és az onnan vett betűknek a' mi kettős betűink kifejezésére való használása. A' latín Ábécéből p. o. a' c, q, x, y, betűket alkalmaztathatnók négy kettős betűnk egyes jegygyel való leírására; a' görög Alphabetumból pedig a' β, γ, δ, ε, θ, λ, μ, ξ, π, α, φ, ψ, ω betűket fordíthatnók minden kettős betűink kifejezésére; a' zsidóból használhatnók a' ד, ט, ם, ר, ש, betűket hasonló szükségeink pótolására. Így nem lenne írásunkban semmi időlopó 's dísztelen horgolásra szükség.

De ezen idegen betűk bevétele ellen nagy nehézség az, hogy a' c, q, x, y betűknek a' mi öszvetett hangjaink helyett való használása nehezítené a' latín olvasás tanúlását; és ezek a' betűk más han-

gokat jelentvén a' latín, másokat a' magyar írásban, könnyen alkalmatosságot szolgáltathatnának vagy egyik vagy másik nyelv irásában a' hibás olvasásokra, sőt a' helytelen szónyomozásokra is. Ezen megjegyzések tartoznak a' görög zsidó és más idegen irásokból költsönözendő betűkre is, a' mellyek ezen kivűl a' szép magyar betűk közzé kellemetlenebb formájoknál fogva nem is jól illenének, ha tsak egy kevéssé meg nem változtattatnának, és bizonyos módosítás által a' mi betűinkhez nem alkalmaztattatnának.

4-dik és utólsó mód a' kettős betűk kiírtására és egyes jegyűekkel való felváltására a' kettős betűk helyett egészen egyszerű új, az az megjelelés nélkűl való betűk tsinálása. E' végre tsak az kívántatik meg, hogy az új betűk a' többi magyar betűkhőz szép formájokra nézve jól illjenek, más betűktől könnyen megkülönböztethető formájúak, és sebessen 's könnyen kiírhatók légyenek. Az épen nem szükség, hogy az új betűk az öszvetett hangoknak fő alkotó hangjait értésére adják az embernek az ő formájok által; mert ez tsak a' megjelelt betűkre nézve kívántatik meg. Az illyen különös új betűk hangbeli jelentését szinte úgy tsak egyszer kell az élő szónak hallásából megtanúlni, mint a' b, d, g, f, 's a' t. betűk jelentését, és a' ki mindenik új betűt jól esmeri, úgy hogy mihelyt a' betű formáját meglátja, egyszerre ki tudja annak hangját adni; vagy megfordítva a' kiadott hangot jelentő betűt egyszerre letudja írni: az ollyan ember helyesen fog magyarúl olvasni és írni, ha szintén nem tudja is, hogy mellyek az öszve tett hangok és mellyik öszvetett hang mitsoda egyszerű hangtól származik, a' mit a' mostani írásmód mellett sem minden ember tud. Azt tudni, hogy mellyek az egyszerű, mellyek az öszvetett hangok, és ezek mitsoda egyszerűktől származnak, különösen tsak a' nyelvtudósoknak kötelességek, kik közzűl a' jelesebbek mindenkor fogják esmerni az öszvetett hangokat, és azoknak természeti eredetét 's atyafiságát, akár millyen egyszerű és a' hangok

atyafiságát semmiképen ki nem mutató betűkkel írattassanak is le az öszvetett hangok.

Alkalmaztassuk immár a' fellyebbi közönséges észrevételeket különösen is azokra az új egyes betűkre, a' mellyeket eddig ajánlottak a' magyar Tudósok a' tökélletlen kettős betűk kiírtására, és vizsgáljuk meg, hogy mennyiben helyesek, mennyiben hibások az eddig ajánlva lévő új írásjegyek.

Virág Benedek *Magyar Prosodia és magyar Írás. Budán*, 1820. tzímű könyvében, a' 35-dik lapon így ír: „Az Alphabetum hiános volt régen, „mert tsak a' 23 deák betűvel éltenek Magyaraink, „mint más nemzetek sokan. Később jöttek szokásba „j, ö, u, ü. A' v betű sokszor szolgált u helyett, noha e' „kettő közt, mint az i és j között különbség vagyon. „Ezen négy betűt a' deákhoz adván 27-tel beérhet„tük: de mivel nyelvünkben több hang vagyon, né„melly Íróink több betűt faragának, vagy akarának „faragni, Vályi; Révai. Tóth Farkastól is láttam „Vályinál egy új betűt, melly, ha jól jut eszembe, „az oláh kucsmához hasonlított. Ezeké 's másoké „nem lehetének Petroniusként publici saporis." Én a' Vályi és Tóth Farkas betűit nem láttam: azokról tehát nem tehetek ítéletet; de a' Révai betűit esmerem.

Révai Miklós a' kettős betűk helyett egyes új betűket ajánlott a' magyar nemzetnek, ezen tzímű munkáiban: *Antiquitates Literaturae Hungaricae. Pestini*, 1803. pag. 55—58. és *Elaboratior Grammatica Hungarica. Pestini*, 1806. Vol. I. pag. 145. A' Révai betűinek használását 's felvételét javasolták J. F. és olvasó társai az Erdélyi *Nemzeti Társalkodó* 1832. Eszt. 2-dik Féleszt. 15-dik Számában, a' 232-dik lapon, ismét 1833. 1-ső Féleszt. 2-dik Számában, a' 24-dik lapon, némelly tsekély változtatásokat tévén a' Révai betűin. Ellenben hibásoknak tartják a' Révai betűit B. és F. Nemzeti Társalkodó olvasói, annak 1832. 2-dik Féleszt. 21-dik Számában, a' 328-dik lapon. Én itt a' Révai betűit tsak formájoknak leírása által adhatom elő. Révai az ö, ü, öszvetett önhangzóknak ezen szokott leírá-

sát meghagyta; kettős mássalhangzóink rövidebb leírása végett pedig horgokat ragasztott felyűl vagy alól némelly betűkhöz illyen módon: a' c betű felyűl meghorgozva = tz, alól meghorgozva = ts; a' g betű felyűl (a' nagy G pedig alól) meghorgozva = gy; az l alól meghorgozva = ly; az n alól meghorgozva = ny; a' t alól meghorgozva = ty; a' nagy S alól meghorgozva, és a' hoszszú f a' gothusos és tótos formájú s-vel egy jegybe öszverántva = sz; a' z alól meghorgozva = zs.

A' fellyebbi elvek szerént, hibások Révainak az sz és zs helyett ajánlott betűi; mivel az sz és zs szinte ollyan egyszerű és részre oszolhatatlan hangok lévén, mint az s, z, f, v, 's a' t. egyedűl tsak egyszerű, az az: minden jegy nélkűl való betűkkel lehet őket helyesen leírni, és az S-nek 's z-nek meghorgolása tévelygő értelemre vezet az sz és zs hangok eredete felől, azt jelentvén, hogy a' mint származnak az l, n, t betűktől az ezeknek megjelelése által leírt ly, ny, ty hangok, épen úgy származnak az s és z hangoktól az sz és zs hangok, a' mi pedig a' dolog valóságával ellenkezik. Hibás a' meghorgozott g is a' gy hang kifejezésére, mivel a' gy hang természeti eredetére nézve a' dj hangokból olvadt öszve, és benne fő alkotó hang a' d. És így a' gy hangot tsak a' d betű meghorgozása által lehet helyesen leírni, az ly, ny, ty öszvetett hangoknak Révai módja szerént való leírásának hasonlatossága szerént. A' gy hang leírása végett a' g betűt venni fel horoggal megjelelendő alapúl, épen ollyan hiba, mint ha a' ty hang kitételére nem az őtet alkotó fő hangnak, a' t-nek betűjét vennők fel megjelelendő alapúl, hanem a' tőle távolabb járó k betűt. Mert a' ty és gy hangok párosok lévén, valamint a' ty t-től, és nem k-tól származik természeti eredetére 's kimondására nézve: úgy a' gy hang is d-től, a' t párjától származik, és nem g-től, melly a' k párja; úgy hogy a' millyen távol jár a' ty hang a' k hangtól, épen ollyan távol jár a' gy hang a' g hangtól. Tsak egy példából is megítélheti ezt akármelly fül,

mert p. o. ha a' *fagygyú* helyett *fag-gyút* mondunk, egymástól épen ollyan távol járva hangzanak itt a' g és gy, mint a' k és ty, ha a' *fatytyú* helyett *faktyú* szót ejtünk. Ellenben valamint a' t és ty, úgy a' d és gy is sokkal közelebb járnak egymáshoz hangjaikra nézve, a' mint ezt azonnal észre veszi a' fülünk, mihelyest a' *fatytyú* szót így ejtjük ki: *fattyú*, a' *fagygyú* szót pedig így: *fad-gyú*. Hibások végre a' tz és ts hangoknak a' c betű meghorgozása által való kitételei is. Mert vallyon nem hiba-é a' tz és ts hangoknak kifejezésére nem az őket alkotó fő hangoknak, az sz-nek és s-nek betűit venni fel megjelelendő alapúl, hanem egy ollyan idegen betűt, a' c-t, melly a' Révai által ajánlott magyar írásban, jel az az: horog nélkül tellyességgel semmiféle egyszerű hangot nem jelent?

Hibázott Révai abban is, hogy a' dzs és dz hangokra betűket nem tsinált, ki akarván ezen szép hangokat hagyni a' magyar nyelvből. Azt képzelte t. i. Révai hibásan, hogy a' dzs és dz hangok igazi kettősök, vagy hogy bennek a' két alkotó hangok épségben megmaradnak, és tisztán külön hallattatnak egymás után. Holott pedig valamint a' ts és tz hangokban, úgy ezeknek lágy párjaiban, a' dzs és dz hangokban is tsak egy különös hang hallik; és valamint amazokban a' t és s, vagy a' t és sz alkotó hangokat, úgy ezekben is a' d és zs, vagy a' d és z alkotó hangokat senki füllel meg nem különböztetheti, úgymint a' mellyek itt egy új hangra vagynak öszveolvadva. Kevés szavainkban jőnek ugyan még most elő a' dzs és dz hangok: de még is megkívánják azok azt, hogy ezen öszvetett hangjainkra is tsináljunk új betűket. Azonban meglehet, hogy jövendőben megszaporodnak nyelvünkben a' dzs és dz kellemetes hangok, mellyek nevelni fogják a' magyar nyelv zengésbeli kedvességét, miképen az olasz, arabs és más nyelvek szép hangzására is sokat tesznek. Ezenkivűl tsonka lenne úgy a' természeti vagy közönséges Alphabetum, melly a' mi nyelvünkben, ennek különös díszére, feltaláltatik,

ha a' ts és tz párjaira, a' dzs és dz hangokra, nem készítenénk betűket, mellyek nélkül utazóink 's tudósaink le nem írhatják helyesen az idegen nemzeteknek némelly szavait. Utóljára sok magyar tudósok kivánták és kívánják a' dzs és dz hangokat is a' többi magyar hangok közzé számláltatni, nevezetesen a' magyar betűrendre beiktatják és megemlítik a' dzs és dz hangokat ezen Grammatika íróink: Kalmár György, Rosenbacher Ferentz, Gyarmathi Sámuel, a' Debretzeni Grammatika írói, Beregszászi Nagy Pál, Simon Antal, Szalai Imre, 's a' t. A' magyar betűk rendibe számlálják a' dzs és dz hangokat más tudósok is, mint: Mátyási József, *Vélekedés a' magyar nyelv eránt ország eleibe tétetett tudós kérdésre. Pesten*, 1806. 23. és 25. lap. Nyíry István *Tudományok összvesége. 1-só Kötet S Patakon*, 1829. 75. lap. Fogarasi D. János *A' Magyar Nyelv Metaphysicája. Pesten*, 1834. 52. lap.

Minthogy ezek szerént a' Révai által ajánlott Ábéce tsonka is, hibás is némelly hangok kifejezésére nézve: ne állapodjunk meg a' Révai betűi mellett, hanem törekedjünk nagyobb tökélletességre. Különben valamint mi hajlandók vagyunk, némelly helytelenül formált kettős betűinknél fogva, azt ítélni régi Eleinkről, vagy inkább legelső német, olasz, tseh, írásra tanító Mestereinkről, hogy ők a' magyar hangokat alaposan nem esmerték: úgy a' mi késő unokáink is méltán vádolni fognak bennünket, hibásan megjelelt betűinknél fogva, némelly hangjaink természeti eredetének, vagy a' szájban való formáltatása és kimondása módjának, és más hangokkal való atyafiságának nem esmérésével.

Tsinált és ajánlott új betűket nem tsak a' Magyaroknak, hanem minden más nemzeteknek is Nagy Geresdi Kyss Sándor, illyen tzímű munkájában: *Elementare universale totius generis humani Alphabetum, etc. Pestini*, 1813. Ő nem 7, hanem 9 önhangzót számlál, formáltatásoknak természeti rendje szerént illyen lajtorjában előadva: á, a, o, ö, e, é, i, ü, u. Ezt én hibás lajtorjának tartom, mivel

a' kimondás szerént az 5 egyszerű önhangzók így következnek egymás után: u, o, a, e, i, mellyek közzé az ö, ü öszvetett önhangzókat leghelyesebben így szúrhatjuk bé: u, o, a, ö, e, ü, i, legvastagabb hangú lévén az u, legvékonyabb hangú az i. Hibázott Kyss Sándor abban, hogy elegyes vagy öszvetett hangoknak képzelte a' rövid a, és a' hosszú é hangokat, 's annál fogva ezen hangokra új betűket készített, nevezetesen az a helyett ollyan forma betűt tsinált, mint a' 2 szám, az é helyett pedig majd ollyat, mint a' 8 szám, vagy a' görög ε. A' figyelmetes vizsgáló könnyen észre veheti, hogy az a és á, valamint az e és é hangok, ugyanazon egy önhangzói nemnek két, egy kevéssé különböző fajai vagy tsekély módosításai, és ezek közzűl mindegyik egyszerű hang. Az ezek között való különbséget elég tsak a' szokott hangjelek (accentus) által kimutatni, az a és é hangokra pedig különös új betűket tsinálni nem tsak szükségtelen dolog, hanem tévelygésbe ejtő hiba is. Az ö és ü öszvetett önhangzókra helyesen készített Kyss új betűket; az ö helyett az o és e két alkotó hangokat rántotta öszve egy új jegybe, ollyan formán, mint a' deák œ, az ü helyett ollyan forma betűt tsinált, mint a' w, vagy talán itt is az u és i két alkotó hangokat akarta egy jegybe öszvevonni, legalább az ö hang betűjéhez való hasonlatosság ezt kívánta volna. Az i felett (valamint a' j felett) lévő pontot kihagyta Kyss, mint szükségtelent, az i betű elejét szükségtelenűl tzifrázván fel egy horgas kezdő rántással. A' tót és német lenyelt rövid e, vagy sva jelentésére egy pontot vett fel, de a' mellyre nékünk nints szükségünk, mivel mi tisztán kimondunk minden önhangzókat, és egyet sem nyelünk el.

Az egyszerű mássalhangzó betűk számát helyesen határozta meg Kyss, kivévén, hogy a' h-t tsak fél betűnek tartja, a' ch-t pedig egész betűnek ítéli, és ezt is, mint különös hangnemet, a' betűrendbe béiktatja: holott pedig nem tsak a' ch, hanem a' h is egész betű, sőt a' h a' fő hangnem, a' ch pedig

tsak

tsak a' h-nak erőssebb hangú faja, mellynek kimondásában a' torokszorúlat a' nyelv gyökerének magossabbra való felemelése által keskenyebbé tétetik, mint a' millyen a' h kiejtésében. A' német ch-ra tehát különös betűt tsinálni nem lett vólna szükség, mert azt, mint a' h-nak tsekély módosítását, elég lett vólna tsak a' h betűnek valamelly vonattal való megjelelése által leírni. Az egyszerű hangok lajtorjáját, a' kimondásnak helyei szerént, így rendeli el Kyss Sándor: h, (ch), g, k, j, zs, s, l, z, sz, r, d, t, n, v, f, m, b, p. Ítéletem szerént az l, r, n, m, és a' v, f, betűket más helyekre kell rendelni, mert a' 18 egyszerű betűk formáltatásának helye e' szerént jó killyebbkillyebb a' szájban, a' toroktól az ajakakig: h, (ch), k, g, j, l, r, s, zs, sz, z, t, d, n, m, p, b, f, v. Ezen egyszerű betűk közzűl tsak a' következendőket hagyta meg Kyss a' mostani jelentésekben: *h*, *g*, *j*, *l*, *z*, *r*, *d*, *t*, *n*, *v*, *m*, *b*, *p*. Az *s* betűnek sz jelentést adott; helyesen, mert sz hangot jelentett az a' régi Rómaiaknál, azt jelent ma is a' Magyarokon kivűl minden más nemzeteknél. Az s és zs hangokra új betűket tsinált, mivel ezekre, mint előttök esmeretlen süvöltő hangokra, nem vólt betűjök a' régi Rómaiaknak. Az s hangra illyen betűt készített: ɔ, mint a' c betű hátra fordítva, a' zs-re pedig illyet: ʒ, mint a' 3 szám, vagy mint két egymásra tétetett c betű hátra fordítva. Még ezeket helybe lehet hagyni. De már az, ítéletem szerént, helybe nem hagyható újítása, hogy a' k betűt kihagyta, és a' helyett q betűt vett fel, egy alólról való felrántással, és hogy az f betűt is kihagyta, helyette egy ollyan forma betűt vévén fel, mint a' német ʊ (vau). Ezeket kétség kivűl azért vette fel, hogy a' k, g, ismét f, v, páros hangoknak a' jegyeik vagy betűik is hasonlítsanak egymáshoz formájokra nézve, így: *q*, *g*, és ʊ, v. Úgy de a' t, d, ismét az sz, z, páros hangoknak Kyss szerént való jegyei, a' t, d, ismét az s, z, sem nagy mértékben hasonlítanak egymáshoz, és ezeket még is meghagyta.

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

Az öszvetett mássalhangzókról és azoknak számáról nem helyesen írt Kyss Sándor. Elsőben is hibás értelemben vólt az öszvetett hangok mivóltáról, mellyeket ő öszvekötéseknek (conjunctiones) nevez. Mert azt mondja a' 66-dik lapon, magyar fordítás szerént, hogy itt „a' sógoros mássalhangzók tsak az „ő formáltatásoknak legszélső határaiban, vagy leg„külső végeiben köttetnek öszve, egyéberánt egy„mástól különválva hallattatnak.“ E' szerént tehát a' tz hangban a' t és sz, a' ts-ben a' t és s, a' gyben a' d és j, az ny-ben az n és j, 's a' t. hangok különválva hallattatnának, és az említett kétkét alkotó mássalhangzók tsak formáltatások szélein ragasztatnának őszve. De nem úgy van a' dolog, mert az *etzet*, *motsok*, *magyar*, *kenyér* szókban, ha ugyan helyesen ejtetnek ki, egyes *tz*, *ts*, *gy*, *ny* hangok hallattatnak, nem pedig öszveragasztott, de különválva meghallható *tsz*, *ts*, *dj*, *nj* két hangok így: *etszet*, *mot-sok*, *madjar*, *kenjér*. Az öszvetett hangokban t. i. a' két egyszerű alkotó hangoknak kimondása módja 's mechanismusa egyesíttetik, úgy hogy a' tz hangban t és sz külön hangokat, a' ts-ben t és s-et, a' gy-ben d és j-t, az ny-ben n és j hangokat senki füllel meg nem különböztethet. Hibás tehát Kyssnek az öszvetett hangok képzelt kettős vóltából kihozott azon következtetése is, hogy az oklevelekben, mellyek a' megírt dolgoknak örök emlékezetét megérdemlik, nem kell élni az öszvetett hangoknak írásbeli egyes jegyeivel, hanem azokat ott két betűvel kell eredetek szerént kiírni, így: *atjánk*, *lédjen*, *botsátunk* (atyánk, légyen, bocsátunk), és tsak a' kevés ideig tartandó vagy közönséges szokásbeli írásokban lehet eltűrni az egyes jegyekkel való élést.

Az öszvetett hangok számát is igen hibásan határozta meg Kyss, 18 öszvekötéseket vagy öszvetett hangokat számlálván, mellyek ezek: kh, th, ph; ng, nk; lj, dj, tj, nj; ks, ts, ps; ksz, tsz, psz; kf, tf, pf. Ezek köz ől ugyan is 12-en, t. i. a' kh, th, ph, ng, nk, ks, ps, ksz, psz, kf, tf,

pf, valóságos kettős hangok, mellyekben tisztán külön meghallik mind a' két öszvefogott hang, tsakhogy sebessen ejtve egymás után, és egymáshoz ragasztva, és ezeknek két alkotó hangjait öszveolvasztani egyes hangra soha sem lehet. Az ng-ben és nk-ban pedig nem igaz, hanem úgy neveztetett fattyú n hangot ejtünk, a' természetnek ösztönözése szerént, mellyről lásd Tud. Gyűjt. 1833. IX. Kötet 28, 29. lap. A' többi hat hangok pedig, t. i. lj, dj, tj, nj, ts, tsz, vagy a' mai írásmód szerént: ly, gy, ty, ny, ts (cs), tz (cz), öszvetett, de egyes hangok, mellyekben a' két alkotó hangok egy új különös hangra vagynak öszveolvasztva. Innen a' fellyebbi 12 hangok, mint kettősök, helyhezés (positio) által meghoszszítják az előttök lévő rövid önhangzót, p. o. ezen szókban: *rakhat*, *vethet*, *naphoz*, *hangos*, *bankó*, *vakság*, *tapsol*, *raksz*, *lopsz*, *bakfitty*, *mit félsz? tsapfúró*. Ellenben a' 6 utólsó hangok egyesek lévén nem tsinálnak helyhezést, vagy nem hoszszítják meg a' rövid önhangzót, a' melly után vagynak, p. o. ezen szókban! *selyem*, *magyar*, *atya*, *kenyér*, *botsát*, *etzet*, rövid az öszvetett hangok előtt lévő önhangzó, 's rövid mértékű az első szótag. — Hibásan hagyta ki Kyss Sándor is az öszvetett hangok közzűl a' dzs és dz hangokat, azt állítván, hogy a' lágy mássalhangzók öszve nem köttethetnek, vagy helyesebben kitéve, öszve nem olvasztathatnak, p. o. a' d és z. Ugyan is könnyen megítélheti akárkinek füle, hogy a' tz és dz, valamint a' ts és dzs hangok egymásnak párjai, és hogy valamint a' tz és ts, úgy a' dz és dzs is egy hangot adnak, 's mind ezekben a' két alkotó hangok egy új különös és egyes hangra vagynak öszveolvasztva. Kevés szavainkban jövén a' dz és dzs elő, erre több példát nem hozhatok fel egynél, e' szóban: *Badzsé* (itt Hadházon egy tsaládnak vezeték neve) szinte ollyan rövid a' dzs előtt lévő szótag, mint ebben: *Batsó*. — Ezek szerént szükségtelenűl tsinált Kyss Sándor új betűket a' fellyebb említett 12 valósággal kettős hangokra, mellyek a'

kh, th, ph, 's a' t. mivel ezek valamint a' beszédben két különböző hanggal ejtetnek, úgy az írásban is tsak két különböző betűkkel irattathatnak helyesen. (A' görög írásban is nem szükségesképen való betűk, hanem tsak írásbeli rövidségek a' χ, θ, φ, ξ, ψ, a' κ^{ς}, τ^{ς}, π^{ς}, $\kappa\varsigma$, $\pi\varsigma$, betűk helyett, és a' római írásban az x a' cs helyett.) Ellenben hibás vélekedésből hagyta ki az öszvetett hangok közzűl a' dz és dzs hangokat, mellyekre új betűket kellett vólna formálni.

Kyss Sándornak tehát tsak az ly, ny, ty, gy ts, tz, hangokra készített új betűit kell minekünk vizsgálat alá vennünk, úgymint a' mellyek egyedűl szükségesek a' magyar írásmód tökélletesítésére. Ezekre millyen betűket ajánlott légyen, formájoknál fogva, a' mennyire lehet, leírom. Az ly helyett egy jegybe vonta, vagy inkább tsak öszveragasztotta az *lj* betűket, a' *j* felett lévő pontot, szokása szerént kihagyván; az ny helyett az *n* betűnek hátúlsó lábát hoszszabbította meg, a' lineánál jóval lellyebb húzván azt; a' ty helyett az *y* betűt vette fel; a' gy helyett valamelly különös formájú *g* betűt vett fel, melly valamennyire hasonlít a' Révai által a' folyó írásba ajánlott, felyűlről mintegy hurokkal megjelelt *g*-hez (mellyet némellyek a' németes ɔ vagy görögös δ és *j* betűkből öszverántott jegynek képzelnek), még inkább hasonlít pedig két öszveragasztot *oj* betűkhöz, itt sem lévén pont a' *j* felett; a' tz helyett a' latín c betűt vette fel; a' ts helyett ollyan betűt tsinált, mint két egymás felibe tett *c*, vagy majd mint a' görög ε, vagy mint a' 3 szám viszszafordítva.

Ezen új betűkre nézve fő hibának tartom azt, hogy nem egy bizonyos elv szerént készíttettek. Nem tartotta t. i. meg Kyss Sándor a' betűk formálásában az egyformaságot és következetességet, mert mind öszverántott (az ly-re), mind megjelelt (a' gy-re és ny-re), mind kőltsönözött (a' ty-re és tz-re), mind egészen új (a' ts-re) betűket vett fel a' mi öszvetett hangjainknak kifejezésére. Innen némellyik

betűje megmutatja formájánál fogva az általa jelentetett öszvetett hangnak mind a' két alkotó betűjét, mint az ly; másik tsak a' fő alkotó betűt, mint az ny, másik hibásan mutatja az alkotó fő hangot, mint a' gy, (melly nem g-től, a' mint itt látszik, hanem *d*-től származik), a' többi betűk pedig nem adják tudtára az embernek, hogy mi az általok jelentetett öszvetett hangnak fő alkotó hangja. Ezenkivűl ezen új betűk közzűl némellyek, mint az ly és gy helyett valók, könnyen zavarodást okozhatnak, amaz nem tsak ly (p. o. selyem), hanem lj (p. o. viseljem) helyett is; ez pedig nem tsak *gy*, hanem *oj* szótag helyett is olvastathatván a' sebess írásban.

Készített új betűket a' mi kettős betűink kiírtására Márton József Úr is, Bétsi Professor, a' Magyar Kurír Szerkeztetője, és a' Magyar Tudós Társaság Levelező Tagja, mellyeket próbáúl kimetszett 1823-ban, a' Kálvín János képe körűlírásában. Millyen betűt tsinált légyen a' zs helyett, nem tudom, mivel az említett kép körűlírásában zs hangot nem találtam. Az sz helyett a' z betű van a' derekán keresztűl rántva egy vizeránvos vonattal. Az ly, ny, ty, gy leírására az lj, nj, tj, dj kétkét alkotó betűket rántotta öszve egy jegybe, vagy formálta ki egy betűbe öszveolvasztva, úgy hogy az l, n, t, d betűk alljára ragasztott egy kis j betűt, mellynek pontja nintsen. A' ts helyett a' t és s két alkotó betűket vonta öszve egy jegybe, úgy hogy a' t-nek alljját ollyan görbe vagy horog forma vonattal jelelte meg, a' millyen az s betűnek alsó része. A' tz hangot egy ollyan z betűvel írta le, mellynek felső vízeránvos húzása egy függő egyenes línea által ketté van vágva, vagy is a' mellynek tetejébe a' keresztes formájú t betű kis formában bele van szerkeztetve.

Ezek a' betűk egy bizonyos elv szerént készíttettek, melly a' mint a' figyelmetes vizsgáló könnyen feltalálhatja, ez, hogy a' kettős betűk helyett ollyan egyes betűk vétessenek fel, a' mellyek első tekintetre azonnal szemünkbe tűntessék, hogy mi-

tsoda betűkből olvadtak egybe, és mitsoda két hangoknak egyesítéséből származik az általok jelentett öszvetett hang. Az ly, ny, ty, gy helyett készített betűk meg is felelnek ennek a' tzélnak, mert első tekintetre azonnal szembe tűntetik, hogy az általok jelentett betű hangok mitsoda betűk hangjaiból olvadtak egybe, sőt azt is értésünkre adják, hogy az ly, ny, ty, gy, hangokban az l, n, t, d, a' fő alkotó hangok, a' j pedig tsak mellék hang; mert az egy jelbe öszvevont betűknek az l, n, t, d betűk egész nagyságokban szolgálnak alapúl, a' j tsak megkissebbíttetett formában ragad ezen alap betűkhöz. De már a' ts és tz helyett lévő új betűk nem tűntetik illy világosan elő a' magok származását, hogy t. i. mitsoda két betűkből vagynak öszverántva. Azonban a' tz helyett formált betű hibás értelemre is vezet ezen öszvetett hangnak természeti eredete felől, mert t és z betűkből van öszve rántva, holott a' tz hang nem t és z, hanem t és sz hangokból származik az ő kimondásának műszerességére nézve. Végre, mivel a' ts és tz hangokra tsinált betűknek alapja a' t és z betűk, mellyek egészen ki vagynak irva, és a' mellyekbe tsak kis formában vagynak bészerkeztetve az s és t betűk: innen ezen új betűk arra a' bal vélekedésre vezetnek, mintha a' ts és tz hangokban a' fő alkotó hangok a' t és z vólnának, holott a' ts-nek az s, a' tz-nek az sz hang a' fő alkotó hangja, a' t pedig mindenikben tsak mellék hang. Az sz hang nem öszvetett, hanem egyszerű lévén, nem vonattal keresztül rántott z-vel, hanem különös, egyszerű betűvel irattathatik le helyesen, valamint a' zs is. A' dsz és dz hangokra itt sintsenek betűk készítve, mellyeknek két alkotó hangjainak betűit úgy kellene, a' többi öszvetett hangok hasonlatosságára, egy új jegybe öszverántani, hogy a' zs és z, mint fő alkotó hangok, vétetvén fel alapúl; ezeknek betűivel kis formában egyesíttetnének a' d mellék hangoknak betűi.

Szóllanom kell itt a' Tót nyelv pontos vagy vonatos írásmódjáról is, mivel sokan javallották ne-

künk Magyaroknak ennek elfogadását. Nevezetesen egynéhány esztendőkkel ez előtt, a' Tudományos Gyűjteménynek valamellyik Kötetében (mellynek idejét 's számát jegyzésbe tenni elfelejtettem), Leschka István, vélekedése szerént a' legrövidebb, következésképen legjobb, legalkalmatosabb magyar orthographiát akarta felállítani a' tót orthographia szerént. A' Tsehek és Tótok némelly betűk felibe pontot vagy vonatot tesznek bizonyos új hangoknak kijelentésére. Ezen írásmód szerént az s tenne sz hangot, ponttal felyűl megjegyeztetvén pedig s hangot; a' ʒ tenne z hangot, pont tétetvén pedig felibe zs hangot; a' c jelentene tz hangot, felyűl megpontoztatván ts hangot; az l, n, t, d betűk pedig ponttal megjeleltetvén tennének ly, ny, ty, gy hangokat.

Ezen írásmódban én e' következendő tökélletlenségeket találtam. Elsőben is híjános ez az írásmód, mivel a' dzs és dz hangokra nintsenek benne betűk ajánlva. Továbbá az s és zs szinte ollyan egyszerű hangok lévén, mint az sz és z, ezekre is különös egyszerű, nem pedig pontokkal megjeleltetett betűk kellenének. Végezetre valamint az öszvetett ly, ny, ty, gy hangok leírása végett az ezeknek fő alkotó hangjait jelentő l, n, t, d betűk jeleltetnek meg pontokkal: úgy a' ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok kifejezése végett is az ezeknek fő alkotó hangjait, az s, zs, sz, z hangokat jelentő egyszerű betűket kellene felyűl ponttal megjelelni; 's így az idegen c betűt írásunkból kihagyni.

Épen ezeket a' fogyatkozásokat pótoltam én ki, 's úgy ajánlottam új írásmódot Hazám fiainak Tud. Gyűjt. 1832. XI. Kötet, 122. lap. Az én javallatom szerént e' négy egyszerű hangokat: s, zs, sz, z e' négy egymástól egészen különböző formájú egy szerű betűkkel kellene leírni: ſ, ʒ, s, z. Az öszvetett ly, ny, ty, gy, ts, tz, dz hangok leírása végett pedig ezeknek fő alkotó betűit, t. i. az l, n, t, d, ſ, ʒ, s, z betűket kellene felyűl ponttal, vagy pedig egy kis vízerányos vonattal megjelelni.

Vonatos írásmódot ajánlottak a' Magyar nemzetnek B. és F. is, a' Nemzeti Társalkodó olvasói, annak 1832. 2-dik fél eszt. 21-dik Számában, a' 328. és 329. lapokon. Ők a' Révai horgos betűinél jobbnak tartják kettős betűink megrövidítésére, a' cz vagy tz helyett az egyes c-ét használni, a' cs, gy, ly, ny, sz, ty, zs mellől pedig a' hátúlsó betűket egészen kihagyni, 's a' megmaradt első betű mellé jegyűl egy pontot vagy veszszős pontot, vagy is függő vagy dülős vonatot (mint az á, é felett való húzás) tenni. Így a' c, g, l, n, s, t, z betűk, ha utánnok felyűlről egy kis vonat tétetik, jelentenek cs, gy, ly, ny, sz, ty, zs hangokat.

Ezen írásmódban sintsenek meg a' dzs és dz hangok; nintsenek különös, hanem tsak megjeleltetett betűk ajánlva az sz és zs egyszerű hangokra, mellyekre, vagy legalább a' zs-re már az Erdősi (Sylvester) János magyar-deák Grammatikájában is (a' ki pedig pontos vagy vonatos írásmóddal élt) különös formájú, vonat nélkűl való betű van felvéve. Ugyanazon egyszerű jegye a' zs-nek említtetik a' Batízi András krakkói Ábéczéjében is. Már ezek a' régiek is észrevették azt, hogy az sz és zs egészen más természetű hangok, mint az ly, ny, ty, gy, és hogy amazoknak helyes leírására különös betű kivántatnék, nem ponttal megjelelt, mint ezeknek kifejezésére. A' gy, cs betűknek helyes kifejezésére a' d és s fő alkotó betűket kellett volna vonattal megjelelni, a' cz hang is tsz-ből lévén öszveolvasztva, a' fő alkotó hangjának, az sz-nek betűjét kellett volna megjelelni, az ly, ny, ty kitételeinek hasonlatosságára.

Készített bizonyos vonásokkal megjegyzett betűket a' kettősök helyett Bolyai Farkas Úr is, a' Maros Vásárhelyi Ref Collegiumban a' Mathesis, Physica és Chemia rendes Professora, mellyeket előadott és az elfogadás végett ajánlott illyen tzímű munkájában: *Arithmetika Eleje. Maros Vásárhelytt.* 1830. XVIII. lap. Ezt a' könyvet, és a' benne ajánlott új betűket én nem láthatván: tsak azt írom ide

ezen új írásmódról, a' mit említ arról a' szerző, illyen tzímű munkájának: *Tentamen, Juventutem Studiosam in Elementa Matheseos purae, elementaris ac sublimioris, methodo intuitiva, evidentiaque huic propria introducendi. Tom. I-us. Maros Vásárhelyini.* 1832. végén, egy kis magyar Tóldalékban, a' XIII. és XIV lapokon, ekképen: „Arithmetika Eleje tzímű munkámban a' XVIII. lapon „javallatott egy irásmód, mellyben nem tsak öszve„tett betű ne legyen, hanem egy betű se íródjék két„szer egymás után, sőt egy betű felett is se pont, sem „ékezet ne légyen, még is minden hangzónak, még pe„dig a' rövidnek a' hoszszútól megkülönböztetett jele „légyen, a' nélkül, hogy új betű vétessék fel; ott a' „hoszszak szintúgy mint a' kétszer írandók, fölül „vagy alól (a' mint az írás fólyása kívánja) nyúj„tott egyenes vonással jelentetnek ki; a' többi egy a' „folyó írásra (némelly betűnél vízerányúlag vive, „másnál fölülről szállítva) alkalmas jeggyel tétetik „ki: ma is valami illyen formát kívánnék, hogy nyel„vünk kimondása meghatározott, 's legalább írá„sunk módja, első lenne; de a' gy kijelentésére in„kább lehetne d mint g betűt az említett jeggyel „venni, mivel *adjon* könnyen változik *aggyonra*, „de *vágjon* helyet nem mond senki *vággyont*; '— „'s vagyon még kettő, mellynek jegy kell; ezen „szókból megtetszik *edzeni*, *findzsia*, (az utólsót „egy 6 éves gyermek mondotta, hogy egyikkel se „lehet leírni, az a' mint *giorno* mondatik): zs volna „z azon jeggyel, *edzeni* iródnék ugyan z-vel, de „azon jegy megkettőztetnék a' közepén, ez úgy is „ritkán jön elé; valamint a' *giorno* hang, mellyet „g eleibe tett jeggyel lehetne kitenni."

Ebből megtetszik, hogy az Arithmetika Elejében még a' gy hang kifejezésére a' g betű van megjegyezve, melly helyesebben íratik megjegyezett d-vel, a' mint e' későbbi munkában ajánltatik, mivel nem a' g-től veszi természeti eredetét. A' zs egyszerű hangot nem megjelelt z-vel, hanem egyszerű betűvel lehet tökélletesen leírni. A' dz és dzs hangokra

sintsenek betűk tsinálva az Arithmetikában, mert azokra is ez utóbbi munkában ajánltatnak betűk, még pedig a' dz igen helyesen tétetik ki megjelelt z-vel, mivel a' dz hang úgy van a' d és z hangokból egy új hangra öszveolvasztva, hogy benne a' z a' fő alkotó hang. De már a' dzs helyett nem a' g-t kellene megjegyezni, hanem a' zs hangot jelentő betűt, mivel a' dzs úgy van a' d és zs (és nem g és zs) hangokból egy új hangra öszveolvasztva, hogy a' zs benne a' fő alkotó hang.

Javallott egy módot a' kettős betűk kiírtására Udvardy János Úr is, földmérő, és a' Magyar Tudós Társaság Levelező Tagja *Élet. írta Udvardy János.* 1832. tzímű könyvében. Így ír ennek 282. és 283-dik lapjain: „Tsak azt lehet fájlalni, hogy „a' páros mássalhangzóink: gy, ty, cs, cz, zs, ny, „sz, mind e' mai napig is egy characterre nem re„ducáltattak! holott ezek szinte olly eredeti hangok, „mint a' több páratlan betűink, és eleinte tsupán „tsak szükségből, és interimaliter írattak így páro„san öszvetétetve két ollyan betűből, mellyhez leg„nagyobb attyafisággal látszottak lenni, addig míg „idővel a' nyelv pallérozása alkalmával igazi tulaj„don betűkkel feltseréltetnek, — és mi ezekhez, „mintha már absolutumok volnának, úgy hozzájok „szoktunk, hogy javításokról majd egészen elfelejt„kezünk. — Ha a' zs hangot már kiírjuk egy 's be„tűvel is: miért nem lehetne a' cz hang helyett is „felvenni a' c betűt? holott ennek is tsak annyi hang„ja és ereje van, mint annak! A' többieket is melly „hasznos, és mind az írásban, mind a' typographiá„ban melly gazdaságos volna már valahára egy ma„gános jelre venni! — Az x, y, q betűkre a' Ma„gyarnak semmi szüksége: ezeket hát mindjárt le„hetne használni valamelly kettős helyett, p. o. az „x lenne = cs, az y = ty, a' q = gy; a' többiek he„lyett pedig, vagy ha akarnók, mindjök helyett is, „miért ne lehetne újakat kitalálni?

Ezen javallat szerént, ha minden kettős betűink helyett új egyes betűket nem akarnánk tsinál-

ni, a' zs, cz, cs, ty, gy helyett használhatnók a' 's, c, x, y, q betűket, és tsak az ny, sz helyett kellene új betűket kitalálni. Itt kérdésbe lehet elsőben is tenni, hogy vallyon szabad-e nekünk a' c, q, x, y latin betűket egészen más hangok jelentésére fordítani nemzeti nyelvünk írásában, mint a' mitsoda hangokat jelentenek azok a' deák nyelvben? A' Rómaiak nyelve eránt való igazságos tisztelet ugyan azt kívánná, hogy az ő tőlök vett betűknek eredeti jelentéseiket tartsuk meg a' magyar írásban is, és ne forgassuk el az ő betűiknek hangjait. De ellenkező mérészletre is bátorít bennünket más nemzetek példája. Tudjuk ugyan is, hogy magok a' Rómaiak épen más hangokra használták a' magok írásában a' C, X, P betűket, mint a' mitsoda hangokat jelentettek ezek a' Görögöknél, a' kiktől ők ezeket kőltsönözték. Tudjuk azt is, hogy a' Frantzok, Angolok, Spanyolok, Olaszok, Tótok a' j, c, g, z, u, x, y betűk közzül némellyeknek egészen más jelentést adtak tulajdon írásaikban, mint a' mellyel birtak azok a' régi Rómaiaknál. A' mi ezen nemzeteknek szabad: az nekünk sem lehet tilalmas. De ha szabad is nekünk a' c, q, x, y betűknek új jelentést adnunk: kérdés ismét, hogy jó lesz-e ezen betűket a' cz, gy, cs, ty kettős betűink helyett használni? Én azt hiszem, hogy ez által mind a' deák, mind a' magyar olvasás tanúlását megnehezítenők, és mind a' két nyelvben a' hibás és nevetséges olvasásokra és szófejtegetésekre alkalmatosságot szolgáltatnánk. Ennél fogva szeretném a' c, q, x, y betűket egészen kihagyni a' magyar írásból.

Másik észrevételem az Udvardy Úr által ajánltatott írásmódra nézve az, hogy abból az ly, dzs és dz hangok ki vagynak hagyva, mintha azokra nem vólna szükség különös egyes jegyű betűket készíteni; nem említtetnek ezek a' 281-dik lapon is a' magyar nyelvnek hangjai közt. Az ly-ről, mint igaz magyar hangról, és írásunkból ki nem hagyható kettős betűről szóllottam a' Tud. Gyűjt. 1833. IV. Kötet 87—93. lapjain. A' dzs és dz hangokra pedig,

vélekedésem szerént, tsak azért is kellene betűket formálni, mivel ezek a' minden emberi nyelvekre kiterjedő közönséges hangrendben benne vagynak, és ezek nélkül le sem írhatjuk sok idegen nemzeteknek némelly szavaikat. Ha a' dzs és dz hangokra is tsinálunk betűket, tsak egyedűl úgy mondhatjuk azt el igazán és örömmel, a' mit az Udvardy Úr fellyebb említett könyvének 281. lapján így olvasunk: „nints a' világon ollyan nyelv, mellynek „kimondása a' magyar betűk erején kivűl volna;" a' 282. lapon pedig így: „A' Magyarnak nem mond„hat a' Frantz, Német, Belga, Ángol, 's a' t. olly te„kervényes hangejtést, mellyet pontban utánna ne „mondhatna, mert az ő eredeti 30 (az ly, dzs, dz„vel 33) betűjében minden lehetséges fogás benne „van, és semmi belőle el nem maradt;" a' 285. és 286. lapokon pedig így: „A' Magyar azt írja le ke„zével, a' mit hall fülével, és azt olvassa szájával, „a' mit lát szemével: a' honnét nyilván van, hogy „a' hiteles útazásra is tsak egyedűl a' Magyar volna „elégséges." Ugyan is nem írhatjuk mi le híven az Ángolnak minden szavait, ha nem lesz az ő dzs hangjára betűnk; az Olasznak minden szavait, ha nem tsinálunk betűket az ő dzs és dz hangjaira. Az Arabsok, Törökök, Persák, Indusok 's más idegen nemzetek közt útazó Magyar is tsak úgy írhatja le hitelesen ezen nemzetek szavait, ha bizonyos betűket készítünk a' dzs és dz hangokra, mellyek az említett nyelvekben feltaláltatnak.

Ajánlott új egyes betűket a' kettősök helyett Stancsics Mihály Úr is, illyen tzímű munkájában: *A' Magyar Nyelv. Jutalom értekezet. Írta Stancsics Mihál. Pesten.* 1831. A' 46-dik lapon illyen jelentés után következnek az új betűk: „az öszve„tett betűk helyett egyeseket, még pedig most ideig „óráig, akármillyeket ajánlok, reménylvén, hogy „lesznek egyes betűink elébb utóbb." Minthogy az új betűknek nints utánnok téve, hogy mitsoda hangokat fognak azok jelenteni a' mostani írásmód szerént: innen tsak a' betűk rendéből gyanítom, hogy

mellyik új jegy mitsoda hangot fog jelenteni. Stancsîcs Úr 40 különböző hangot számlál a' magyar nyelvben, illyen renddel, a' mint gondolom: a, á, b, cz, cs, d, dzs, e, è, é, f, g, gy, h, i, í, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u, ú, ü, ű, v, z, zs. A' kettősök helyett immár illyen egyes betűket ajánl: a' c betű jelent cz vagy tz hangot; a' felfordított c, vagy ɔ jelent cs vagy ts hangot; a' q betű (nagy formában pedig a' felfordított vagy hátra nézó D, az az a' Ꭰ) jelent dzs hangot; az y tészen gy hangot; az l betű mind kis mind nagy formájában felfordítva, az az: az ⅃ és l tészen ly hangot; a' v betű felfordítva, vagy a' ʌ jelent ny hangot; a' hoszszú ſ jelent sz hangot, mellynek kitételére nagy betűnek egy ollyan betű van felvéve, a' millyen lenne egy hátra fordított S, vagy a' millyen lenne az S betű képe a' tükörben; a' t betű, nagy formában pedig egy a' közepén vizerányos húzással keresztül rántott T jelent ty hangot, (a' nagy T betűnek megfelelő kis t-nek pedig nintsen semmi keresztül való rántása); a' z betű a' derekán egy kis vizerányos húzással keresztül rántva jelent zs hangot.

Ezen új írásmódban már sok különös, valósággal új, minden megjelelés nélkül való betűk találtatnak, a' mellyek származtak többnyire a' régi betűknek felforgatásából, de nem mindég a' kifejezendő hanggal legközelebbi atyafiságban lévő betűéből. Innen ollyan betűk is találtatnak itt, a' mellyeknek formájából még tsak nem is gyaníthatja az ember az ő hangbeli jelentéseket, hanem meg kell azt ő neki különösen tanúlni. Ez az új Ábéce egy részről bővölködő, mivel háromféle e hang van benne megkülönböztetve, holott pedig untig elég az e és é két fajt megkülönböztetni, a' mint már Gróf Teleki László megjegyzette, *a' magyar nyelv elémozdításáról buzgó esdekléseinek* (Pesten, 1806.) 200-dik lapján; más részről szűkölködő, mivel benne a' mi dz hangunkra betű nem találtatik. Helybe nem hagyható ezen új betűkre nézve, hogy ezek nem egy bi-

zonyos elv szerént készíttettek. Mert vannak itt megjeleltetett betűk, t. i. a' keresztűl rántott T, és a' keresztűl rántott ż, még pedig ez utolsó az egyszerű zs hang jelentésére, mellyre megjelelés nélkűl való egyszerű betű kívántatott vólna. Vannak itt a' deák írásból kőltsönözött betűk, úgymint a' c, q, y, mellyek tz, dzs, gy hangoknak jelentésére fordíttatván, nehezítik a' deák olvasást. Vannak egészen új betűk is, mellyek a' régi betűk fel vagy hátra fordítása által új formába öltöztek. Hibának tartom azt, hogy a' közönséges t jelentéssel biró t betű ty hangnak jegyzésére fordíttatik, és a' t-nek keresztűl való rántása, a' t hang kifejezése végett, elhagyatik. Az s és *ſ* betűk közzűl helyesebbnek tartom az s-et fordítani az sz hang jelentésére, mint az *ſ*-et, mivel a' régi Rómaiaknál ezen formájú betű: S mindenkor sz hangot jelentett, azt jelent ma is minden rajtunk kivűl lévő európai nemzeteknél; ellenben valamint az s hang, úgy az *ſ* betű is esmeretlen vólt a' Rómaiak előtt. Hiba az is, hogy az l és ly hangok nintsenek betűk által eléggé megkülönböztetve egymástól az apró betűs írásban, mivel az ezeket jelentő egyenesen álló l és felfordított l között tsaknem észrevehetetlen a' formabeli különbség. Azt nem tartom hibának, hogy ezen új Ábécében a' betűk formájából nem lehet kihozni, hogy mellyek az egyszerű, mellyek az öszvetett hangok, és hogy az ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz öszvetett hangokban mellyek a' fő alkotó hangok, vagy hogy mitsoda egyszerű hangoknak meglágyításából és szépítéséből származtak ezek; mert tsak a' megjeleltetett betűkben lehet bétellyesíteni ezt a' kívánságot.

Minthogy immár az eddig előadott új írásmódok közzűl, mellyeknél több új betűk, tudtomra, nem ajánlíttattak, még eddig a' Magyar nemzetnek, egyet sem lehet minden részben tökélletesnek tartani: bátorkodom ollyan új betűket ajánlani kedves Hazámfiainak, a' mellyek minden meghorgolás vagy megjelelés nélkűl valók, az az egyszerűek, egymástól jól megkülönböztethetők, minden egybekötte-

tésben sebesen kiírhatók, a' deák írásban elő nem fordúlók, és így hibás és nehéz olvasásra alkalmatosságot nem szolgáltatók, egyszersmind pedig formájok szépségére nézve is a' mi többi betűinkhez jól illenek.

Új betűformákat én is nagyobb részént a' régi betűink fel vagy hátra forgatása által készítettem, 's óhajtottam vólna épen a' fő alkotó hangok betűit, mellyek az l, n, t, d, s, zs, sz, z, fordítani fel az ezektől származott öszvetett ly, ny, ty, ts, dzs, tz, dz hangoknak kijelentésére: de ez lehetetlen vólt, mivel némelly betűink felfordítva nem szép formájúak, vagy nehezen kiírhatók, vagy pedig már eddig is használtattak más hangokra, p. o. az n, d, betűk felfordítva u és p hangokat jelentenek. Minthogy azért lehetetlen vólt ezen új egyszerű betűkben az öszvetett hangoknak fő alkotó hangjait kijelenteni: tsak arra vígyáztam, hogy a' felfordított betűk szép formájúak 's könnyen kiírhatók legyenek, 's bátran alkalmaztattam az új formákat ollyan hangok jelentésére is, a' mellyek nintsenek közelről való atyafiságban azzal a' hanggal, a' mellynek betűjéből lettek megfordítás által az új betűk. Mihelyt a' szokás által az új hangok szorossan oda köttetnek: mindjárt nem fogja senki az új betűket megfordított c, s, v, 's a' t. névvel nevezni, valamint az n, d, b betűket senki sem nevezi megfordított u, p, q betűknek; és senki sem fog a' régi és a' megfordítás által lett új betű közt hangbeli szoros atyafiságot keresni, valamint nem keresünk közelről való atyafiságot az u és n, ismét a' p és d, hasonlóképen a' q és b betűk között.

Az önhangzók közzűl immár az öszvetett ö, ü, hangokra ajánlok új betűket, mivel ezek annyira különböznek az a, e, i, o, u, egyszerű önhangzóktól, mint a' gy, ly, ny, 's a' t. öszvetett mássalhangzók a' b, d, f, g, h, j, 's a' t. egyszerűektől. Az ö hang leírására egy ollyan o betűt javallok, melly egy vízerányos általmérő által a' közepén ketté hasíttassék, melly által egy különös új betűformát

nyerünk. Az ü hang kifejezésére ajánlom az y betűt, melly a' görög nyelvből költsönöztetett a' régi Rómaiak által, és valamint a' Görögöknél ü hanggal mondatott ki, úgy a' Rómaiak által is ü hanggal ejtetett az eleinte, a' Quintilianus Instit. Orat. L. XII. C. 10. megjegyzése szerént. Később jött be az y betűnek i hanggal való kimondása, melly roszsz szokásnak eltörlésére, és az eredeti helyes kimondásnak a' latin nyelvben való helyre állítására sokat fog tenni az y-nak a' magyar írásban ü hanggal való olvasása is. A' hoszszú ő, ű hangok kijelentésére tsak egy ollyan éles hangjel kívántatik az általam ajánltatott új betűk felibe, a' millyet teszünk a' hoszszú á, é, í, ó, ú, felibe: semmi pont sem kell pedig azon betűk felibe, mikor rövid ö, ü hangokat jelentenek. Már tsak ezen pontozások elhagyása által nyerendő könnyebbség is eléggé ajánlja az általam javalltatott új betűket: de mivel még Kyss Sándoron kivűl egy betűtsináló sem készített az ö, ü hangokra új betűket, nehezen fognak ezek valaha életre kapni, és hihető, hogy az ö, ü öszvetett önhangzókat még akkor is illyen pontokkal megjelelt betűkkel fogjuk írni, a' midőn az öszvetett gy, ly, ny, 's a' t. mássalhangzókra megjelelés nélkűl való egyszerű betűink lejéndenek.

A' mássalhangzók közzűl az sz, z, s, zs négy egyszerű hangokra ezen négy egyszerű betűket ajánlom most is, a' mellyeket a' Tud. Gyűjt. 1832. XI. Kötetében kiadott Javallatomban ajánlottam vólt: s, z, ſ, ʒ. Okaim ott bőven elő vagynak adva. Az ly hangot jelentheti a' v betű felfordítva, az az: a' ʌ, mind kis mind nagy formában. Az ny hangot leírhatjuk egy ollyan viszsza fordított N betűvel, a' millyennek látszik az N, ha a' tűkör eleibe tartjuk; hogy pedig ennek kis formája az n betűtől mindenkor, még a' sebess írásban is megkülönböztethessék, a' kis betűkben jó lesz a' hátúlsó lábát a' lineánál lellyebb rántai; mint a' meddig nyúlik p. o. a' q, j, 's a' t. betűk lába. A' ty hangra felvehetünk, mind a' kis mind a' nagy betűkben, egy ollyan jegyet,

mint

mint a' millyen a' felfordított h, vagy is illyen betűt: ɥ, melly eléggé különböz az ü hangra ajánlott y betűtől. A' gy hangot jelentheti egy felfordított y, vagy illyen betű: ʎ; a' nagy betűk közt is a' felfordított Y, vagy is ez a' betű: ⅄. A' ts vagy cs hangot jelentheti egy viszszafordított s betű, vagy a' millyennek látszik az s betű a' tükörben, mind apró mind nagyobb formájában, a' mellyet a' kettős számnak jegyétől, vagy a' 2-től eléggé meg lehet különböztetni. A' dzs hangot leírhatjuk egy felfordított U betűvel, az az illyen jegygyel: ∩, mellyhez hasonló kerekségű betűt kell készítenünk az apró betűs írásban is. A' tz vagy cz hangot jelentheti egy felfordított c betű, az az illyen jegy: ɔ, mind kis mind nagy formában. A' dz hangra felvehetünk egy felfordított f betűt, vagy illyen jegyet: ɟ, mellyet nagy formában is kiábrázolhatunk.

Illyen lenne tehát a' mi 33 betűből álló Alphabetumunk kis formájú betűkben:

a, b, d, ʎ, e, f, g, h, i, j, k, l, ʌ, m, n, ŋ, o, θ, p, r, s, ɔ, ſ, s, t, ɥ, u, y, v, z, ɟ, ʒ, ∩.

Melly betűk hangbeli jelentéseit ma így írjuk le:

a, b, d, gy, e, f, g, h, i, j, k, l, ly, m, n, ny, o, ö, p, r, sz, tz, s, ts, t, ty, u, ü, v, z, dz, zs, dzs.

A' nagy betűk formái millyenek lennének, oda fellyebb említettem: de ezek közzűl némellyekre új betűket kellene önteni. Az írásbeli új betűket is ezen nyomtatásbeliekhez kellene alkalmaztatni: de az írásban szabadabbak lehetnének a' vonások, főképen az egymás után következő betűk öszveköttetésének kedvéért.

A' ki azt az ellenvetést formálná ezen betűk ellen, hogy ezek nem igen szépek, 's nehéz kiírásúak: annak azt felelem, hogy tsak addig nem tetszenek ezek szépeknek, míg a' szemünk hozzájok nem szokik, és tsak eleinte lesznek ezek nehéz kiírásúak, míg a' kezünk illendő gyorsaságot nem szerez ezeknek lefestésében. A' szokás mind szépekké, mind

könnyen olvashatókká és írhatókká fogja ezeket tenni előttünk. Tíz vagy tizenkét új betűt megtanúlni nem nagy és nem nehéz dolog, akár a' gyorsan való olvasást, akár a' gyorsan való írást vegyük tekintetbe.

Attól pedig senki sem félhet, hogy ha az általam ajánlott, vagy más új betűkkel való írás közönségesen elterjed, úgy a' mostani mód szerént írott és nyomtatott könyveink majd olvashatatlanokká lesznek. Mert valamint mi el tudjuk helyesen olvasni a' XVI-dik századbeli magyar könyveket, noha azoknak írásmódja a' mostanitól sokban különböz: úgy a' mi maradékaink is, kiváltképen a' tudósok, fogják helyesen olvasni tudni a' mi mostani könyveinket sok száz esztendőkkel is ezután. A' közép időbeli oklevelek olvasása végett igen sok különös betűket készek a' tudósok megtanúlni: mennyivel örömestebb meg fogja tanúlni a' késő maradék a' mi egynéhány nem különös formájú, hanem tsak különös öszvefoglaltatású kettős betűinket, hogy a' mi mostani könyveinket és írásainkat elolvashassa.

Némellyek talán azért nem fogják helybehagyni ezen új egyszerű betűket, mivel ezeknek formájából senki meg nem tudhatja a' mi öszvetett hangjainknak természeti eredetét; sőt tsak azt sem hozhatja ki, hogy az ö, ü, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz, öszvetett hangokban mellyek a' fő alkotó hangok, vagy hogy kimondásokra nézve mitsoda egyszerű hangokkal vagynak ezek legközelebbi atyafiságban; a' mi több, még azt sem láthatja által az ember ezen betűkből, hogy mellyek az emberi beszédben az egyszerű vagy részekre nem osztható hangok, mellyek pedig az öszvetett, vagy kettőből öszveolvasztott hangok. Ezen ellenvetésre én azt felelem, hogy nagyobb hiba vólna az, ha megjelelt betűkkel írván, a' hibásan felvett alap betű által tévelygő értelemre vezetnők az embereket, az öszvetett hangok természeti eredetéről és atyafiságáról, mint a' millyen hiba az, hogy egyszerű betűkkel írván, semmit sem adunk tudtára az olvasónak a' be-

tűk formája által az egyszerű és öszvetett hangoknak különbségéről, és ez utólsóknak természeti származásáról. Sőt azt állítom, hogy nem is szükség minden olvasónak, hanem tsak a' tudósoknak tudni, hogy mellyek az egyszerű, mellyek az öszvetett hangok, és hogy az öszvetett hangok mitsoda egyszerű hangoktól származnak, 's mikből vagynak egy új hangra öszveolvasztva. Mert tsak mindenik betűt jól esmerje, és annak hangbeli jelentését jól tudja akármelly ember: úgy ő helyesen olvashat, beszélhet, sőt egy kevés nyelvtudomány mellett helyesen is írhat, ha szinte az egyszerű és öszvetett hangoknak különbségét, és ezeknek származását 's atyafiságát nem tudja is. Bizonyos dolog ugyan is, hogy mindennémű hangoknak helyes kimondását egyedűl élőszóval való tanításból, vagy a' mások kimondásának utánozásából tanúlhatjuk meg, nem pedig a' betűk formájának vagy öszvetételének látásából. Hijába tudja a' gyermek és a' magyarúl tanúló idegen a' leírásból, hogy a' mi ty hangunk t és j (melly helyett van az y), ts hangunk t és s hangokból ered, vagy azokból van öszveolvasztva: mert ő ezen két különböző hangokat magától egy új hangra, ty-re vagy ts-re öszve nem tudja olvasztani, hanem hallásból kell ő neki ezen öszveolvasztás módját, vagy a' ty és ts hang helyes kiejtését megtanúlni. Hallásból pedig könnyen megtanúlhatja akárki a' mi ty, ts, gy, 's a' t. öszvetett hangjainknak helyes kiejtését, ha szintén akármillyen egyszerű betűkkel írjuk is le ezen hangjainkat. Hogy a' helyes olvasásra nem elmúlhatatlanúl szükséges az egyszerű 's öszvetett hangoknak különbségét és ezeknek származását tudni: megtetszik abból is, hogy a' mostani írásmódunk mellett sem minden ember tudja ezeket, még is tud helyesen olvasni és írni Sokan vagynak p. o. ollyanok, kik az ö, ü hangokat egyszerűeknek, az sz, zs hangokat öszvetetteknek tartják, sokan ollyanok, kik a' gy hangot g és j, a' tz hangot t és z, a' cs hangot c és s hangokból öszveolvadtaknak képzelik, és mind ezekben tévelyegnek;

még is tudnak helyesen olvasni és írni. Írhatjuk tehát bátran egyszerű betűkkel az öszvetett hangokat is, mert ezeknek természeti eredetének esmérete nélkűl is lehet helyesen olvasni és írni.

De talán attól fél valaki, hogy ezen új egyszerű betűknek elfogadása által majd egészen kivész az emberek esméretéből az öszvetett hangok természeti eredetének tudása. Ez igen hijába való félelem. Mert ámbár a' mostani hibás írásmód mellett nem tudja is a' magyar köznép elmélkedetben az öszvetett hangoknak természeti eredetét: gyakorlatban még is tudja, hogy mellyek az öszveolvadható hangok, és öszve is olvasztja azokat a' kimondásban, a' könnyebb és szebb kimondás kedvéért. Ezen szókban p. o. *éljen*, *gondoljuk*, *vonja*, *menjünk*, *falatja*, *szeretjük*, *adja*, *módja*, *nemzetség*, *múlatság*, *vetsz*, *hatszor*, *kéredzik*, *mohodzik*, 's a' t. az öszveolvadható lj, nj, tj, dj, ts, tsz, dz hangokat öszvetett ly, ny, ty, gy, ts, tz, dz hangokra öszveolvasztja, és ezen új hangokat a' mérték kimutatására megkettőztetve ejti, mintha így vólnának írva: *gondollyuk*, *vonnya*, *szerettyük*, *agygya*, *múlattság*, *vettsz*, *kéreddzik*, 's a' t. Ellenben az öszve nem olvadható hangokat soha a' magyar száj új vagy öszvetett hangra öszve nem olvasztja, ezen szókban p. o. *igazság*, *község*, *rugja*, *szegjük*, 's a' t. egy magyar ember sem olvasztja öszve a' z és s, ismét a' g és j hangokat zs és gy hangokra. A' figyelmetes vizsgálódó könnyen kihozhatja a' Magyaroknak ezen közönséges hangejtéseiből, hogy az ly, ny, ty, gy, ts, tz, dz öszvetett hangok, és lj, nj, tj, dj, ts, tsz, dz egyszerű hangokból vagynak öszveolvadva, és hogy a' gj hangok gy hangra öszve nem olvadhatnak, a' zs hang pedig, valamint az sz is, egyszerű. A' tudósok pedig, kivált a' kiknek nagyobb szükségek van a' beszédbeli hangoknak szoros vizsgálására és esméretére, mindenkor fogják tudni, hogy mellyek az egyszerű, mellyek az öszvetett hangok, és mitsoda egyszerű hangokból vagynak ezek öszveolvasztva. Nevezete-

sen a' siketnémák tanítói, a' kik ezen hangot nem halló szerentsétleneket tsupán a' szólló eszközök különböző helyheztetéseinek és mozgásainak megmutatása által megtanítják a' betűk kimondására és a' beszéllésre, jól tudják, hogy mellyek az egyszerű, mellyek az öszvetett hangok, és hogy ezeknek kiadása végett mitsoda egyszerű hangok kimondásának módjait kell a' szájban egyesíteni. A' nevezetesebb nyelvtudósok is esmerik az öszvetett hangokat, és tudják azoknak természeti eredetét, vagy alkotó hangjaikat, a' mellyekből olvadtak azok egybe, ha szintén egyes jegyekkel irattatnak is azok le, mint a' tseh és tót l', ň, ť, ď, a' német ʒ, és az olasz c, g, z. Nevezetesen Negedly a' maga tseh Grammatikájában az l', ň, ť, ď az az ly, ny, ty, gy öszvetett hangoknak helyes kimondását úgy tanítja a' Németeknek, hogy az említett hangokat az ő természeti eredetekhez képest így írja le, azon kétkét alkotó hangoknak, a' mellyekből ők a' szájban öszveolvadtak, betűivel: lj, nj, tj, dj. Heinsius a' maga német Grammatikájában ezt írja: das ʒ ist zusammengesetzt aus ts, esmervén a' tz hangnak t és sz hangokból való természeti eredetét vagy öszveolvadását. Meidinger a' maga olasz Grammatikájában így írja le, a' Frantzoknak helyes kimondásra való oktatása végett, az Olaszoknak némelly öszvetett hangú betűiket, azoknak alkotó hangjaival: città, prononcez, tchitta; gengiva, lisez: dgendgiva; nationè, prononcez: natsioné; scherzo, lisez: squertso; zodiaco, gazetta, prononcez: dsodiaco, gadsetta, jelentvén, hogy a' ts, dzs, tz, dz öszvetett hangok a' t és s (frantzúl tch), d és zs (dg), t és sz (ts), d és z (ds) hangokból vagynak öszveolvasztva. A' dz hangnak természeti eredetét még pontosabban előadja Veneroni a' maga olasz-frantz Dictionariumában, a' ki az olasz z betűnek hol tz, hol dz hanggal való kimondását sok szók után az ezen öszvetett hangokat alkotó kétkét betűkkel írja le. P. o. a' zodiaco, gazetta, zelo, zero, zeffiro, zara, zimbello, mezzo, rozzo, gargarizza-

re, solennizzare 's a' t. szók után ezt írja: prononcez le z, comme dz, mivel az említett szókban a' z betűt dz hanggal kell kimondani, a' melly d és z hangokból olvadt egybe. A' zingano, zucchero, pozzo, pazzo, nudezza, ragazza, solazzare, strapazzare, obedienza, scienza, speranza, prudenza 's a' t. szók után pedig így ír: le z prononcez ts, mivel ezen szókban a' z betűt tz hanggal kell olvasni, a' melly tsz hangokból olvadt egybe. Schwarzer Antal Úrnak is ezen tzímű könyvében: Lehrmethode zum Unterrichte der Taubstummen in der Tonsprache für Lehrer. Ofen, 1827. azt olvassuk, hogy a' 3 öszvetett hang *ts*-ből, vagy hogy a' német 3 és magyar tz hang t és sz hangokból egybe olvasztott öszvetett hang. Az ö hangról pedig azt olvassuk, hogy ennek kimondása végett az ajakakat az o, a' nyelvet az e hangok kimondására kell egyszerre igazítani; az ü-ről pedig, hogy e' végett az ajakaknak u, a' nyelvnek i, hangejtésre kell állíttatniok. Melly leírásokból meggyőződhetünk a' felől, hogy az ö hang oe, az ü hang ui hangokból öszvetétetett és egybeolvasztatott hangok. Ne féljünk tehát egyszerü betűkkel írni le az öszvetett ö, ü, ly, ny, ty, gy, ts, dzs, tz, dz hangokat, mert ha egyszerű betűkkel írjuk is őket, az ő kimondások módjának megvizsgálásából mindenkor meg fog tetszeni az ő két hangokból lett öszveolvasztatások, és a' tudósoknál mind örökké megmarad az öszvetett hangok természeti eredetének esmérete.

Tsak az a' félelem marad fenn, a' mint gondolom, ezen új betűk bevételének késleltetésére, hogy sokan fognak ellene mondani ennek az újításnak, ezt mondván; maradjunk a' régi megszokott írásmód mellett, és így sokan nem fogják ezt bévenni. De gondolóra kell azt venni, hogy semminémű újítás és jobbítás nem terjedt el egyszerre az emberek között, és mindég találkoztak ollyanok, kik a' legjózanabb újításnak, vagy a' vallásban, polgári alkotmányban, gazdálkodásban, orvoslásban 's a' t. a' legszükségesebb jobbításnak is ellene mondottak. Így

van a' dolog a' nyelvbeli újításokra, új szók, szóllásmódok, és betűk készítésére nézve is, itt is mindég vagynak ellenmondók. De azért az újitóknak meg nem kell rettenniek, hanem a' jobbításban elébb kell menniek, bízván az időre az újítás kimenetelét, a' melly az igaznak, szépnek, jónak elébb utóbb győzödelmet ád a' tévelygésen, és a' roszszon. Kezdeni kell egyszer a' kettős betűk kiírtását és az egyszerűekkel való élést, mert soha sem érik úgy meg egy egész nemzet az írásbeli újításra, hogy azt minden ember, minden ellenmondás nélkül egyszerre bévenné. Hadd álljon fenn egy ideig mind az ó mind az új írásmód; lassanként minden ember elfogadja a' rövidebb és helyesebb új betűket, még pedig minden kényszerítés nélkül. Én jó reménységben vagyok a' felől, hogy a' Magyar Tudós Társaság a' helytelen kettős betűk helyett helyes, szép és könnyen kiírható egyszerű betűket fog készíteni, és hogy az új írásmód egynéhány évtizedek alatt nem tsak a' tudósok közt, hanem még a' nép kezében forgó és az oskolai könyvekben és írásokban is el fog terjedni.

Szilágyi János.

2.

Gara Miklós Nádor Ispánynak 1414-dik évben Februárius 14-dikén Rymai Mihály perében Lászlófi Lóránd számára a' Neugrád Vármegyei Megyer, Lapasd és Kis Megyer falukról költ Örökös Ítélőlevele.

„NOS Nicolaus de Gara Regni Hungarie Palatinus et Judex Comanorum Memorie conmendantes tenore presencium Significamus quibus expedit Vniuersis Quod cum Michael filius Michaelis de Rý'ma modum legittime Citacionís obseruando ob contradictoriam inhibicionem Statucionis tercie partis possessionum Megyer et Lapasd medietatisque alterius possessionís Kys Megyer in Comitatu Neugradiensi

existentibus habitarum Johannem filium Dominíci de Paztoh Laurencium filium Ladislai de Taar Gy'ulam filium Ladislai dicti Kakas et Johannem similiter Kakas contra se nostram in presenciam ad certum termínum in causam attraxisset, et ipsa causa ad Instrumentalem exhibícíonem per ipsos in causam attractos contra iam dictum Michaelem faciendam deducta medio tempore prescripto Johanne filio Domínící decedente et ipsa causa in Nicolaum filium suum condescendente inter ipsas partes quibusdam licium processibus pertransitís eodem Michaele contra ipsum Gyulam propter suí non veníencíam, legittimam Euocacionem ad exhibendum dicta sua Instrumenta faciente ad octauas festi Epiphaniarum domíní in anno eíusdem Millesimo quadringentesimo septimo preteritas deducta extitisset, denique eisdem octauís aduenientibus prescriptus Michael in nostram veniendo presenciam premissa per prefatos in causam attractos exhibere assumpta Instrumenta per eosdem exhiberi postularat, Quo audito eodem Gyula non veniente nec mittente Petrus dictus Toth de Selp pro ipsis Nicolao filio Johannis et Laurencio Item Johannes de Balahth pro annotato Johanne Kakas cum procuratoriis literis nostris et condam Comítís Frank de Zechen Judicis Curíe regíe in nostram presenciam exurgentes Idem procurator annotati Laurency subiunxerat in hunc modum quod licet ipse Laurencíus cum annotato Michaele racione preuía in causa processisset tamen Idem in dominý'o dictarum possessionum de quibus ipse Michael dicta Jura acquireret, non haberetur et Ideo ipse Laurencius ipsam litem cum ipso Michaele condescendere faceret ymmo et ipse procurator ipsius Laurencii condescendi fecerat, vbi in instanti *antedictus* (kitörűlve) antedictus Petrus dictus Toth in persona annotati Nicolai fily Johannis fily Dominící pro exhibere assumptis Instrumentis quasdam literas Capituli ecclesie Wacyensis p r i u i l e g i a l e s nono die festi beati Mathei apostoli et ewangeliste anno domini M^mo quadringentesimo secundo emanatas habentes in se

verbaliter seriem literarum Statutoriarum prefati Comitis Frank de Zechen Judicis Curie regie ipsi Capitulo directarum nobis demonstrarat continentes, quod ipse Johannes filius Dominici per conpleciones trium terminorum legittimorum in forma legittime recaptiuacionis factorum terciam partem possessionis Megyer a Lorando filio Ladislai Kakas coram eodem Comite Frank reoptinuisset quam tandem regius et dicti Capituli homines eidem Johanni filio Dominici contradiccione quorumlibet non obstante Statuissent denique prenotatus Johannes Centhe in persona prescripti Johannis Kakas literas dominorum Leustacy pridem similiter palatini et Comitis Johannis de Kapla Judicis Curie regie Secreto Sigillo eiusdem palatinali emanatas nobis presentarat habentes hunc tenorem Nos Leustacius regni hungarie palatinus ac Johannes Comes de Kapla Judex Curie domini Sigismundi regis hungarie memorie conmendamus quod magistri Johannes et Ladislaus Kakas dicti fily Kakas de Kaza personaliter coram nobis constitutí per eundem magistrum Ladislaum Kakas propositum extitit pariter et relatum vt ipse magister Johannes Kakas frater suus pro quibusdam expensis negocý's possessionum ipsorum Lapasd et Megyer vocatarum in Comitatu Neugradiensi existencium per eundem magistrum Ladislaum Kakas expeditis et factis sibi trecentos florenos per centum denarios nouos conputando persoluisset et asignasset plene et integre pro quibus Idem magister Ladislaus Kakas sepedictum eundem magistrum Johannem Kakas conmisit expeditum insuper assumpsít porciones possessíonarias de eisdem possessionibus iam dictis dictum magistrum Johannem Kakas contingentes cum vniuersis vtilitatibus et pertinencys eidem remittere et resignare vigore literarum nostrarum mediante. Datum in Gwrumbol in die Circumcisionis domini Anno eiusdem M^mo^ trecentesimo nonagesimo tercio. In quarum contrarium annotatus Michael quasdam literas Comítis Jacobi de Scepes olim Judicis Curie regie patentes nobis

presentarat cuius tenor talis erat Nos Comes Jacobus de Scepes Judex Curie domini Lodouici dei gracia regis hungarie memorie commendamus quod magistro Ladislao filio Johannis fily Kakas fily Stephani dicti Porch de Kaza ab vna Item nobili domina Margaretha vocata relicta Michaelis de Ryma filia videlicet magistri Oliuerí fily Ladislai condam Bani fily predicti Stephani dicti Porch parte ab altera coram nobis personaliter constitutis per eosdem confessum extitit sponte et relatum in hunc modum quod ipsi in facto possessionum et porcionum possessionariarum predictorum Ladislai Bani et Oliueri que videlicet eisdem Jure empticio pertinuissent, et que nunc apud manus alienas haberentur, et que in ipsam dominam Juxta regni consuetudinem condescendi, et deuolui deberent taliter inter se disposuissent et ordinassent ymmo disposuerunt et ordinarunt coram nobis Quod ipsa domina eidem magistro Ladislao hoc annuisset et consensisset ymmo annuit et consensit nostri in presencia quod si ipse magister Ladislaus possessiones Megyer et Lapasd vocatas in Comitatu Neugradiensi existentes condam eorumdem Ladislai Bani et Oliuerí empticias nunc apud manus alienas habitas ordine Judiciario cum proprys suis laboribus et expensis optinere posset ex tunc terciam partem earumdem duarum possessionum cum omnibus suis vtilitatibus ipsi nobili domine dare et eandem in ipsis pacifice contra quoslibet conseruare et protegere ac per hominem regium et testimonium alicuius Capituli introducere teneretur residuis duabus partibus earumdem duarum possessionum eidem magistro Ladislao in perpetuum remanentibus alias autem possessiones quascunque similiter empticias in quocunque Comitatu existentes et quibuscunque nominibus vocitatas similiter apud manus alienas habitas que eorumdem Oliuerí et Ladislai Baní extitissent si ipsas Idem a detentoribus earumdem in Judicio vel extra, Idem reoptinere posset similiter proprys suis laboribus et expensis ex tunc rectam medietatem earumdem ipsi nobili domine daret et

asignaret et ipsam in dominyo earumdem pacifice conseruaret, aliam vero medietatem earumdem pro se similiter in perpetuum reseruaret magister Ladislaus antedictus hoc eciam declarato et per ipsum magistrum Ladislaum assumpto quod si aliqui in requisicione ipsarum possessionum contra ipsum magistrum Ladislaum in aliquo grauamine conuincerentur et remanerent extunc Idem magister Ladislaus medietatem huiusmodi grauaminum dare deberet et asignare nobili domine antedicte Datum Bude in festo Corporis christi Anno eiusdem M^mo^ trecentesimo septuagesimo quarto Qnarum quidem literarum exhibicionibus factis quamuis prosecucioni prescripte litis prescripti Nicolaus filius Johannis fily Dominici Johannes Kakas et Laurencius de Taar se in miscuerant et in personis eorumdem Nicolai et Johannis dicte litere Capituli Wacyensis Statutorie annotatorumque Leustacy palatini et Comitis Johannis de Kapla exhibite fuerant Sed quia Idem procurator iamdictorum Nicolai et Johannis erga eosdem nullas alias preter exhibitas literas habere retulerant eedem autem due litere hoc si annotatus Michael actor possessionibus in predictis aliquod Jus haberet vel no non continuerant ex vigore autem prescripte litere iam dicti Comitis Jacobi prelibata causa precise et realiter iam dictum Gyulam filium pretaxati Ladislai Kakas concernere reperiebatur Et ideo pretaxatus Gyula ad exhibenda dicta Instrumenta aduersus memoratum Michaelem in tribus foris conprouincialibus proclamari debere visus fuerat pro eo cum nos memoratum Gyulam Kakas prescripta sua Instrumenta exhibiturum ac de Judicys vígíntí marcarum in ipsum aggregatis satisfacturum contra prefatum Michaelem de Rý'ma per nostrum et dicti Capituli homines ad octauas festi Passce domini tunc venturas in tribus foris conprouincialibus nostram in presenciam rite et legitime proclamari fecissemus et ab eisdem octauis ipsa Instrumentalis exhibicio per ipsum Gyulam tandem binís vicibus exhiberi assumpta secundum series literarum nostarum prorogatoria-

rum ad octauas festi beati Michaelis archangeli *eo modo vt ab eisdem octauis* (e' fekvő betűs szovak ki vagynak törűltetve) anno domini M^mo quadringentesimo nono elapsas eo modo vt ab eisdem octauis nec literis regalibus vel reginalibus aut aliqua cautela adinventa vlterius prorogari posset dilatata extitisset Ipsis denique octauis advenientibus prefatus Michael de Rýma in nostram veniendo presenciam dicta literalia Instrumenta per ipsum Gyulam exhiberi assumpta per eundem exhiberi postularat coram nobis Quo percepto Idem Gyula exurgendo pro premissis per ipsum exhibere assumptis literalibus Instrumentis quasdam tres literas vnam p a r predicti Comitis Jacobi per ipsum Michaelem producte ac secundam domini Nicolai de dicta Gara similiter palatini genitorís nostri carissimi p r i u i l e g i a l e m et terciam preallegati Capituli Wacyensis p a t e n t e m nostro Judiciario examini offerre curarat Quarum quidem literarum ipsius Nicolai de Gara patris nostri in Wyssegrad sedecimo die octauarum festi beati Georgy martyris anno domini M^mo trecentesimo septuagesimo sexto emanatarum series declararat quod prefatus magister Ladislaus filius Johannis dicti Kakas a magistris Frank Nicolao et Symone filys domini Konye condam Bani possessiones Lapasd et Megyer vocatas tribus vicibus recaptiuando ydem fily Konye Bani possessionibus super eisdem eorum Instrumenta exhibere assumpsissent vbi tandem prefato Ladislao filio Johannis coram domino Emerico olim similiter palatino conparente iam fatus magister Frank quinque literas vnam memorati Capituli p r i u i l e g i a l e m alphabeto intercisam anno domini M^mo ducentesimo nonagesimo confectam et quatuor Capituli ecclesie Budensis anno ab incarnacione domini M^mo trecentesimo vigesimo nono emanatas Judiciario examini eiusdem domini Emerici palatini presentasset In quarum prima dicta litera Capituli p r i u i l e g i a l i ipse Emericus palatinus vidisset contineri vt Johanne filio Michaelis de Megyer et Petenye filio eiusdem pro se et pro Erde Juniori filio et fratre suo

ab vna parte Oliuerio filio Symonis de Wereb pro Johanne filio Dominici de eadem fratre suo in presencia dicti Capituli personaliter constitutis ex altera Idem Johannes filius Michaelis confessus extitisset quod quia predictus Johannes filius Dominici sibi omnem dileccionem impendisset ipsum protegendo et defendendo a potentia aliorum, recepisset eundem Johannem in filium adoptiuum et vendidisset ipsi Johanni quamdam particulam de terra sua Megyer vocata a parte ville dicti Johannis Beech vocate Clemente filio Symonis et Stephano filio Egce pro se et pro fratribus suís vicinis et conmetaneis ipsius terre in presencia prefati Capituli personaliter constitutis volentibus et permittentibus et in nullo contradicentibus pro triginta marcis perpetuo pacifice possidendam sub metis et expeditoria caucione literis in eisdem declaratis, Series vero vnius predictarum literarum annotati Capituli Budensis priuilegialium inter cetera expressisset quod Desew filius Dionisy de Marchal ab vna parte et Magnifico viro Thoma wayuoda Transiluano ab altera coram ipso Capitulo Budensi constitutis Idem Desew quamdam possessionem condam Ladislai Bani Meger vocatam pro morte Nicolai fratris suí sibi deuentam et perpetuatam cum omnibus fructibus vtilitatibus et pertinencys suis vniuersis et cum omnibus et singulis que habuisset supra vel infra aut ex utraque parte collaterali seu intra se integre secundum antiquam (így) et veteres metas per eundem Ladislaum Banum possessís Saluo tamen Jure alieno eidem Thome wayuode et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus ad habendum per eundem et possidendum pro Centum et quinquaginta marcis plene persolutis et receptis ab eodem sicut dixisset vendidisse dedisse se distraxisse Irreuocabiliter viua uoce fuísset confessus dando eidem Thome wayuode et suis heredibus puram et liberam facultatem vendendi retinendi et distrahendi seu quouis modo faciendi de eadem in vita pariter et in morte Continencia quoque alterius dictarum literarum eiusdem Capituli Budensis patenter

exorte sua serie ipsum Emericum palatinum informasset quod vir discretus magister Paulus filius Johannis dicti Chynk archydiaconus predicte ecclesie Wacyensis pro se et pro Danch archydiacono Item Georgio et Bekes fratribus suis cum sufficientibus literis procuratoriis eiusdem Capituli Wacyensis coram dicto Capitulo Budensi personaliter conparendo duas possessiones ipsorum Megyered et Beech vocatas sub eisdem metis et terminis quibus ipsi ab antiquo possedissent Thome wayuode Transiluano a festo beati Georgy martyris vsque ad reuolucionem eiusdem festi pro viginti marcis Iuxta numerum et cursum Budensem plene habitis ab eodem omnino sicut dixisset pignori obligasse viua uoce fuisset confessus quod si in dicto termino Idem Paulus archydiaconus cum dictis fratribus suis redimere non curaret vel non posset dupplum incurreret eo facto ac insuper in quindenis festi Natiuitatis virginis gloriose tunc sequentibus Idem Paulus archydiaconus pro se et pro dictis fratribus suis coram dicto Capitulo Budensi conparendo dictas possessiones ipsi Thome wayuode in filios filiorum perpetuaret et omnia Instrumenta quarum vigoribus dictas possessiones possedissent dare statuere et asignare teneretur qui si neuter illorum per eum assumptorum in dictis quindenis facere curarent ex tunc visis ipsis literis inpignoraticys ipsum Capitulum Budense prenarratas possessiones dicto Thome wayuode in filios filiorum cum eorum literis priuilegialibus perpetuare teneretur et omnia Instrumenta super dictis possessionibus quoquo modo emanata viribus et vigoribus vbique essent caritura, In tenore denique tercie predictarum literarum iam dicti Capituli Budensis clause obmissionalis ipse dominus Emericus palatinus Id conperisset manifeste quod predicti domini Paulus ac Danch archydiaconi et Georgius ac Bekes fratres sui in predicto festo beati Georgy martyris predictas earum (igy) duas possessiones Kys Megered et Beech vocatas predictis viginti marcis a prefato Thoma wayuoda vt debuissent non redemissent, Continencia

nempe quarte dictarum literarum eiusdem Capituli Budensis clause emanate expressisset quod Comes Petrus dictus Besenew officialis Magnifici viri Thome wayuode Transiluanensis nomine procuratoris pro eodem domino suo ad ipsius Capituli accedendo presenciam eidem significare curasset quod magister Paulus et Danch archydiaconi dicte ecclesie Wacyensis et Georgius frater eiusdem fily videlicet Johannis dicti Chynk quandam possessionem eorum in certa quantitate pecunie prefato domino Thome wayuode domino suo pignori obligassent qui quidem fily Johannis ad redimendam ipsam possessionem eorum non venissent nec misissent Ipse vero in persona eiusdem domini suí ad recipiendum dicte pecunie quantitatem si persolvissent promptus fuisset et paratus Inquarum contrarium prefatus magister Ladislaus filius Johannis quasdam quatuor literas vnam domini Ladislai condam incliti regis hungarie priuilegialem et secundam memorati Capituli Wacyensis patentem nec non terciam Capituli ecclesie Agriensis similiter priuilegialem alphabeto intercisam ac quartam Ladislai ducis et palatini prohibitoriam clausam ipsi domino Emerico palatino curasset exhiberi In quarum prima videlicet prefati domini Ladislai regis litera priuilegiali anno domini M^mo ducentesimo septuagesimo septimo regni autem suí anno sexto emanata prefatum dominum Ladislaum regem quandam terram Pauli fily Michaelis sine herede decedentis Lapasd vocatam in Comitatu Neugradiensi existentem magistro Stephano filio Dominici dilecto et fideli suo pro meritorys seruicý's eiusdem literis in eisdem declaratis in perpetuum dedisse et contulisse eumdemque magistrum Stephanum in dominyo eiusdem terre Lapasd per hominem suum literis in eisdem nominatum et testimonium antedicti capituli Wacyensis legitime introdu i fecisse Idem dominus Emericus palatinus conperisset seriose predicta autem litera prefati Capituli Wacyensis feria sexta proxima ante dominicam Invocauit anno domini M^mo trecentessimo quadragesimo patenter

exorta ipsum dominum Emericum palatinum edocuisset eo modo quod Michael dictus Zewke filius Stephani dicti Egce ac Thomas frater eiusdem coram ipso Capitulo personaliter costituti confessi fuissent oraculo viue uocis quod pro Rebus paraffernalibus domine relicte Stephani de Lapasd sororis dicti Stephani Egce Oliuerius filyus Ladislai Bani racione predictarum Rerum paraffernalium viginti marcas ipsis Michaeli et Thome persoluisset unde eundem Oliuerium reddidisset penitus et per omnia expeditum, predicta quoque litera annotati Capituli Agriensis alphabeto intercisa feria secunda proxima ante festum beati Georgy martyris anno domini M^mo trecentesimo quinquagesimo octauo edita alias literas eiusdem Capituli Agriensis priuilegiales per Idem Capitulum in eorum Sacristía ad literatorium mandatum ipsius regis Lodouici in se habuisset huius tenoris Omnibus christi fidelibus tam presentibus quam futuris presens scriptum inspecturis Capitulum ecclesie Agriensis Salutem in omnium saluatore ad vniuersorum noticiam *harum serie* (ki vagyon törűltetve) tenore presencium volumus pervenire quod Zaloch filio Poka de Fygey pro se et pro Johanne fratre suo Item Symone filio Michaelis de Meger pro se et Matheo filio suo ac Colomanno filio, Symone, consanguineo ipsius Symonis pro se et pro Petro fratre suo de eadem ex vna parte, ab altera vero Oitus officiale magistri Ladislai fily magistri Stephani de Ratold pro ipso domino suo coram nobis personaliter constitutis prefatus Zaloch et aly socy eiusdem proposuerunt viua uoce quod porciones suas quas haberent in predicta terra Megyer Jure hereditario ipsos contingentes a parte meridiei Juxta terram Petri fily Comitis Petri fily Elye Almas vocatam a parte autem occidentali Juxta terram filiorum Comitis Nicolai fily Leustacy Zalathnya nominatam de reliquis vero partibus Juxta terras eiusdem magistri Ladislai existentes cum vniuersis vtilitatibus et pertinencys suis in eisdem terris metis et antiquis quibus ipsi possiderunt vendidissent tradidissent prefato magistro Ladislao

dislao sibi et suis heredibus perpetuo possidenda et habenda pro quatraginta marcis argenti decime combustionis plene receptis ab eodem Insuper obligarunt se sepefati Zaloch et socy sui ac heredes eorundem prelibatum magistrum Ladislaum et heredes eiusdem vniuersos ab omnibus racione predicte terre inpetere nitentibus defensare et expedire proprys laboribus et expensis et cum nos propter absenciam predictorum commetaneorum eiusdem terre super ipso facto priuilegium dare voluissemus (inkább „*noluissemus*") postmodum prefatus Ottus exhibuit nobis literas domini nostri Andree Deí gracía Illustris regis hungarie inter cetera continentes quod mitteremus vnum ex nobis virum Idoneum coram quo Martinus filius Andree de Lengend homo ipsius domini regis presentibus vicinis et conmetaneis predictam terram reambularet certis et Justis metis consignando si non fieret contradictum contradictores vero si qui fierent ad presenciam ipsius domini nostri regis euocaret et post hec diem euocacionis et terminum ac cursus metarum ipsi domino regi fideliter rescriberemus Nos igitur mandatis ipsius domini regis optemporantes (így „*obtemperantes*" helyett) ut tenemur cum predicto Martino homine eiusdem domini regis 'misimus hominem 'nostrum fidedignum qui ad nos reuersus dixit quod coram ipso prefatus homo domini regis presentibus prefato Petro filio Comitis Petri 'Mathia filio Johannis et Ladislao filio predicti Comitis Nicolai fily Leustacy pro se et pro omnibus fratribus suis vicinis et conmetaneis eiusdem terre per veteres metas et antiquas eandem reambulasset et nullus ex predictis conmetaneis extitisset contradictor et cum hec omnia ac cursus metarum ipsi domino regi rescripsissemus de nouo sepedictus Ottus portauit nobis alias literas ipsius domini regis hunc tenorem continentes Andreas dei gracia Rex Hungarie fidelibus suis Capitulo ecclesie Agriensis Salutem et graciam Ladislaus magister dapiferorum nostrorum nobis dixit quod ipse quandam terram Megyer vocatam precio a quibusdam no-

bilibus conparasset et postmodum ipsa terra reambulata statuta ipsi magistro Ladislao extitisset nemine contradictore provt hec omnia in vestris literis nobis transmissis plenius vidimus contineri Quo circa fidelitati vestre firmiter precipiendo mandamus quatenus dicto magistro Ladislao super empcione ipsius terre et asignacione provt vobis constat vestrum dare priuilegium debeatis Datum Bude quinto die beatorum Petri et Pauli apostolorum Nos igitur mandatis ipsius domini nostri regis optemporantes vt tenemur super empcione et asignacione ipsius terre presentes contulimus Sigilli nostri munimine roboratas cursus autem metarum eiusdem terre Idem homo noster taliter expressit quod prima meta incipit in capite cuiusdam vallis Cyglafw vocate iuxta terram predicti Petri Almas vocatam et ibi sunt due mete hinc egreditur vsque occidentem et paruum eundo iungit vnam metam sub quadam Ilice existentem transeundo magnam viam ascendit in quoddam Berch et ibi sub quadam quercu sunt due mete vna terre predicti Mathie Almas vocate et in eodem Berch sub quadam Ilice est una meta et ibi tenet metas cum terra filiorum predicti Comitis Nicolai Zalathna (így) nominata et per idem Berch descendendo iungit tres metas a quibus descendit ad quandam magnam viam et ibi sunt due mete terree ipsius magistri Ladislai similiter Megyer vocate ab hinc eundo versus orientem per binas metas ipsius terre magistri Ladislai iungit priores metas a quibus inciperat et ibi terminantur presentibus tamen magistro Stephano preposito Saulo lectore Myko Custode magistro Johanne de Hewes archydiacono et alys multis anno domini M^mo^ducentesimo nonagesimo quarto regnante Andrea illustri regi (így) hungarie Lodomerio Strigoniensi et Johanne Colocensi archiepiscopis domino nostro venerabili patre Andrea dei gracia episcopo ecclesie Agriensis existentibus Series siquidem prescripte quarte litere videlicet annotati domini Ladislai ducis et palatini prohibitoria octauo die Congregacionis sue generalis vniuersitati nobilium

Hontensis et Neugradiensis Comitatuum feria secunda proxima post festum beati Bartholomei in anno domini M^mo^ trecentesimo sexagesimo nono prope villam Gyarmath celebrate exorte exposuisset quod Michael filius Fabiani de Nadasd in personis magistrorum Johannis fily Dominici de Paztoh et Ladislai fily Stephani de Taar in eadem Congregacione ipsius domini Ladislai palatini de medio aliorum exurgendo magistrum Konyam de Zechen Franciscum et Nicolaum filios suos ab occupacione detencione possessionis ipsorum Lapasd vocate ac fructuum et quarumlibet vtilitatum eiusdem percepcione seu percipi faccione per se aut per alios quouis modo facta vel facienda prohibuisset Quarum quidem literarum exhibicionibus factis cum ipse dominus Emericus palatinus inter easdem partes Judicium et Justiciam facere voluisset mox eedem partes habita sua Judiciaria concordandi licencia prius et optenta se ad pacis reformacionem per ipsum dominum Emericum palatinum transmitti deuota cum instancia postulassent, quas cum ipse ad ipsius pacis reformacionem et reconciliacionis beniuolenciam admisisset, demum prefati magister Ladislaus ac magister Frank in suis et predictorum fratrum suorum personis presente venerabili in christo patre domino Michaele Episcopo ecclesie Agriensis filio siquidem predicti domini Thome Wayuode qui presenti cause et negocio se beniuole intromisisset in eiusdem domini Emerici palatini regressi presenciam Idem dominus Michael episcopus ac magister Frank, pro se personaliter ac pro prefatis Nicolao et Symone filys dicti Konya bani tam cum dictis literis procuratoriis quam eciam propter maiorem firmitatem, et perempnalem stabilitatem onera et grauamina eorumdem magistrorum Nicolai et Symonis si ipsi in hoc casu seu contractu possessionario, in decursu temporis in toto vel aliqua sui parte refutando persistere nollent omnino super se assumpmendo ab vna Item prefatus magister Ladislaus parte ab altera coram ipso domino Emerico palatino constituti proposuissent et confes-

si extitissent oraculo viue uocis quod ipsi per reformatiuam et conpositiuam ordinacionem quamplurimorum prelatorum Baronum et regni Nobilium partes suas interponencium taliter concordassent vt Idem dominus Michael episcopus ecclesie Agriensis ac magister Frank in suis ac predictorum Nicolai et Symonis filiorum condam Konye Bani personis predictas possessiones Lapasd et Megyer vocatas iam dicti magistri Ladislai et Kys Megered ipsorum empticiam eidem magistro Ladislao et per eum suis heredibus cum vniuersis earum vtilitatibus et pertinencys quibuslibet ad easdem spectantibus in perpetuum remisissent et resignassent totum Jus et domíny proprietatem si quod vel quam in eisdem usque tunc habuissent et se habere sperassent in futurum in eundem magistrum Ladislaum et suos heredes penitus et per omnia transferendo e conuerso autem Idem magister Ladislaus totum onus et grauamen facti potencialis in quod prefati Frank Nicolaus et Symon fily dicti domini Konye bani racione indebite et inlegitime conseruacionis et detencionis prescriptarum possessionum Lapasd et Megyer vocatarum contra ipsum per Judiciarium processum rite et legitime incidere et conuinci potuissent eisdem magistris Frank Nicolao et Symoni penitus et in toto indulsísset Vnde quia dicte possessiones Lapasd Megyer et Kys Megyered dicto magistro Ladislao statui debuissent Ideo prefatus Emericus palatinus per suum et memorati Capituli homines easdem tres possessiones eidem magistro Ladislao et suis heredibus statuí fecisset quas postremo prefatus dominus Nicolaus palatinus genitor noster ipsi Ladislao in heredum heredes patrocinio dicti sui priuilegy conmisisset et reliquisset in perpetuum possidendas, dicta autem litera prelibati Capituli Wacyensis patens secundo die festi ad vincula beati Petri apostoli anno domino M^mo^ trecentesimo octuagesimo secundo edita manifestarat quod Petrus et Mathias fily prefati Michaelis de Almag coram ipso Capitulo constituti onus memorati Michaelis fratris eorum in se

assumpmendo prescriptam conposicionem per dictam dominam Margaretham matrem eorum cum antedicto Ladislao filio Kakas factam ratificassent, adhuc prefato Michaele actore prescriptas literas antedicti Capituli Wacyensis priuilegiales in dicto anno domini M^mo^ ducentesimo nonagesimo emanatas per prefatum Frank, filium Konye baní in presencia memorati domini Emerici palatini productas quarum videlicet series in superioribus sensualíter haberentur in specie presentante (helyesebben „prenotate"), tam Idem sibi quam eciam predictus Gyula filius Ladislai Kakas similiter sibi in premissis per nos Judicium fieri petierant Vnde licet prefatus Johannes filius Dominici de Paztoh terciam partem dicte possessionis Megyer per prescriptorum legitimorum terminorum compleciones ab antedicto Lorando fratre ipsius Gyula reoptinuerit et in eiusdem dominyum statutus fuerit Tamen quia per iam dictum Ladislaum Banum Auum ipsius Michaelis actoris in ipsa Megyer empte porciones possessionarie non ad aliquos alios preterquam dictam dominam Margaretham matrem ipsius Michaelis actoris pertinuisse eadem eciam domina Margaretha ac prefatus Ladislaus Kakas pater ipsius Gyule in presencia prefati Comitis Jacobi de Scepes conparendo in facto dictarum possessionum Megyer et Lapasd tale vinculum compositorium vt si easdem possessiones prefatus Ladislaus cum suis laboribus proprys et expensis optinere posset extunc terciam partem earumdem duarum possessionum cum suis vtilitatibus dicte domine asignaret et eandem in dominyum earumdem introduceret contra quoslibetque conseruaret Si qui autem in requisicione ipsarum possessionum contra ipsum Ladislaum in aliquo grauamine conuincerentur tunc Idem Ladislaus medietatem huiusmodi grauaminum eidem domine dare deberet fecisse et in Isse ac eandem conposicionem prefati fily ipsius domine Margarethe ratificasse iam dicti autem fily Konye bani et dominus Michael episcopus sentientes pro detencione dictarum possessionum Megyer et Lapasd liti-

giosarum ipsos in nullo contingencium se posse agrauari easdem in forma dicte conposicionis antedicto Ladislao Kakas coram prefato Emerico palatino remisisse prescriptam vero possessionem eorum Kys Megered empticiam pro expedicione dicti facti potencialis similiter eidem Ladislao et suis heredibus dedisse et asignasse et in earumdem dominyum ipse Ladislaus Kakas legitime statutus et inductus fuisse ipsemet eciam Ladislaus Kakas post reoptencionem earumdem possessionum in conspectu dictorum Leustacy palatini et Johannis de Kapla conparendo receptis a prefato Johanne fratre suo trecentis florenis porciones eorumdem Johannis ipsum contingentes eidem remittere et resignare assumpsisse ex preassumptarum literarum continencys lucide adinventum fuerat Ideoque prefatus Johannes filius Dominici in prefata possessione Megyer tam videlicet in illa parte ipsius que annotati Ladislai Bani empticia prefuisset et quam in illa parte eiusdem que predictos Michaelem episcopum et filios Konye Baní pro expedicione dicti facti potencialis annotato Ladislao Kakas data fuisset nullum omnino Jus habuisse et nec fily sui habere debere et posse sed ipsius Megyer empticie tercia, dicte autem Kis Megered pro ipso grauamine facti potencie donate possessionis medietas, cum tercia parte prefate possessionis Lapasd primum prescriptam dominam Margaretham matrem annotati Michaelis actoris et sequenter eundem Michaelem de Jure contigisse et concernere due autem partes dictarum possessionum Lapasd et Meger vocatarum aliaque medietas prefate possessionis Kys Megered eo quod ipse Ladislaus Kakas prescriptam participacionem veluti de bonis per ipsum acquisitis cum prefato Johanne Kakas fratre suo carnali receptis Johanne ab eodem pro suis expensis trecentis florenis de Jure facere potuisset et valuisset partim filios ipsius Ladislai Kakas et partim memoratum Johannem Kakas concernere perspicue visum fuerat pro eo cum nos prescriptas possessiones Meger Lapasd et Kis Megered ordine quo supra diuidi facere voluis-

semus Illico prefatus Michael de Ryma et iam dictus Mathias frater suus coram nobis conparentes pro eo quia prefatus Gyula filius Ladislai eosdem Michaelem et Mathiam in prescripta tercia parte annotate possessionis Lapasd contra quosuis expedire et in dominyo eiusdem conseruare assumpsisset non mediam partem dicte possessionis Kis Megered sed terciam ipsius partem pro se habuerant Vnde cum ad diuisionem possessionum predictarum modo inferius denotando faciendam noster et prelibati Capituli Wacyensis homines transmitti debuerant pro eo eiusdem Capituli amiciciam literatorie pecieramus diligenter quatenus eorum mitterent hominem pro testimonio fidedignum quo presente homo noster die dominico proximo post festum beati Andree apostoli tunc venturo ad facies dictarum possessionum Meger Lapasd et Kys Megered vocatarum vicinis et commetaneis earumdem vniuersis in Ibi legitime connocatis et presentibus videlicet filys Michaelis de Ryma Johanne Kakas et Gyula filio Ladislai similiter Kakas vel eorum procuratoribus presentibus accedendo easdem non obstante eo, si prefati Johannes Kakas et Gyula venire vel mittere rennuerent in tres diuideret partes cum cunctis ipsarum vtilitatibus et pertinencys vniuersis quarum unam sorte si necesse fuerit posita per funem si opus fieret mensuratam et ab alys suis partibus metaliter distinctam prefatis Michaeli et Mathie filys Michaelis deinde autem alias duas partes earumdem trium possessionum dempta illa particula prescripte medietatis antedicte possessionis Kys Megered que porcionem prefatorum filiorum Michaelis respexisset et que ipsi Gyule per ipsos filios Michaelis vti prescribitur remissa fuerat atque data quam Idem Gyula pro se diuisionaliter habere debuerat in duas sequestraret partes condecentes quarum vnam prefato Johanni secundam autem prefato Gyule dictis Kakas cum hys quibus congrueret parciumque heredibus vniuersis Statueret et conmitteret in perpetuum tenendas et habendas contradiccione ipsarum parcium

sibi invicem prescriptorumque filiorum Johannis fily Dominici et Laurencii de Taar aliorumque quorumlibet non obstante Et post hec ipsius possessionarie diuisionis et statucionis seriem vt fieret expediens cum cursibus metarum in Ibi erigendarum ad octauas festi Epiphaniarum domini tunc venturas nobis amicabiliter rescriberet Capitulum Wacyense prenotatum Tandem ipsis octauis instantibus Paulus de Barch legitimus procurator ipsius Johannis Kakas ab vna Item Lorandus frater annotati Gyule nostram in presenciam accedentes Idem Lorandus retulerat quod prefatus Ladislaus Kakas pater suus frater vero ipsius Johannis vigore dictarum literarum Leustacy palatini et Johannis de Kapla dictam terciam partem prescripte possessionis Meger et aliarum eidem Johanni Kakas dare non potuisset quam rehabere vellet ab eodem quo percepto annotatus procurator ipsius Johannis Kakas responderat ex aduerso quod demptis ipsis literis Leustacy palatini et Johannis de Kapla Idem Johannes Kakas plura instrumenta factum dicte tercie partis ipsius possessionís Meger et aliarum concernentes haberet que in termino vlteriori coram nobis exhibere promptus esset et paratus Vnde hys perceptis conmiseramus eo modo vt annotatus Johannes Kakas dicta sua Instrumenta in octauis festi beati Georgy martyris tunc venturis coram nobis exhibere teneretur contra Lorandum Kakas prenotatum A quibus quidem octauis dum ipsa Instrumentalis exhibicio partes inter easdem secundum series literarum nostrarum prorogatoriarum de termino in terminum currendo ad octauas festi beati Michaelis archangeli anno domini M^mo^ quadringentesimo decimo preteritas deuenisset denique eisdem octauis instantibus prefato Johanne Kakas non veniente nec mittente quia Idem petente Petro dicto Toth procuratore ipsius Lorandi euocari debuerat pro eo amiciciam prefati Capituli Wacyensis literatorie pecieramus diligenter quatenus eorum mitterent hominem pro testimonio fidedignum quo presente homo noster prefatum Johannem Ka-

kas dicta sua Instrumenta exhibiturum de dictoque Judicio trium marcarum nobis et parti aduerse satisfacturum contra ipsum Lorandum ad octauas festi beati Jacobi apostoli tunc venturas nostram euocaret in presenciam Et posthec ipsius euocacionis seriem cum nomine euocati ad easdem octauas nobis amicabiliter rescriberet Capitulum prenotatum A quibus quidem octauis dum ipsa Instrumentalis exhibicio partes inter easdem secundum series literarum nostrarum prorogatoriarum de termino in terminum currendo ad octauas festi beati Michaelis archangeli anno domini M^mo^ quadringentesimo vndecimo preteritas et abhinc ex eo quia Petrus de Sele pro prefato Johanne Kakas cum procuratoriis literis nostris exurgendo dictam Instrumentalem exhibicionem diferri postularat ad octauas festi beati Michaelis archangeli anno domini M^mo^ quadringentesimo duodecimo elapsas cum Judicio trium marcarum dictis Judicys prioribus dupplatis deducta fuisset Tandem prealleg̃ato Joanne Kakas non veniente nec mittente Jacobus de Nadasd pro ipso Lorando cum procuratoriis literis dicti Capituli Wacyensis nostram in presenciam veniens eidem ex parte memorati in causam attracti per nos in premissis Juris equitatem pecierat inpertiri et quia prefatus Johannes Kakas adhuc ad premissa in tribus foris conprouincialibus proclamandus fore visus fuerat pro eo amiciciam eiusdem Capituli Wacyensis literatorie pecieramus diligenter quatenus eorum mitterent hominem pro testimonio fide dignum quo presente homo noster infradeclarandus memoratum Johannem Kakas *adhuc ad premissa* (ki vagyon törültetve) dicta literalia sua Instrumenta exhibiturum ac de Judicys sedecim marcarum nobis et quatuor marcarum parti aduerse satisfacturum contra memoratum Lorandum filium Ladislai Kakas ad octauas festi Epiphaniarum domini tunc venturas in tribus foris conprouincialibus publice et manifeste nostram faceret proclamari in presenciam insinuando Ibidem vt si veniret et premissa literalia sua exhiberet de dictisque Judi-

cys nobis et parti aduerse satisfaceret bene quidem alioquin non obstante ipsius absencia et rebellione finem debitum et indilatum faceremus causa in premissa prout dictaret ordo Juris Et post hec ipsius trine forensis proclamacionis seriem cum nomine proclamati ad easdem octauas nobis amicabiliter rescriberet Capitulum prenotatum Ipsís siquidem octauis festi Epiphaniarum domini instantibus Nicolaus paruus de Chytar pro ipso Lorando cum procuratoriis literis dicti Capituli Wacyensis nostram in presenciam veniens literas eiusdem Capituli Relatorias super ipsa trina forensi proclamacione exortas nobis demonstrauit in quibus per Nicolaum de Hered nostrum et Michaelem presbiterum ipsius Capituli homines prefatum Johannem Kakas contra annotatum Lorandum ad premissa primo feria secunda in Ciuitate Wacyensi Secundo die Sabbati in Patak tercioque dominico die in Petyen post festum beate lucie virginis nunc elapsum tribus scilicet foris conprouincialibus Comitatus Neugradiensis ad dictas octauas festi Epiphaniarum domini nostram in presenciam proclamatum extitisse conperimus seriose Ad quas quidém octauas prefatus Johannes Kakas per annotatum procuratorem dicti Lorandi legitimis diebus ipsarum octauarum coram nobis expectatus nostram in presenciam ad exhibenda premissa sua Instrumenta non venit neque misít nec persoluit Judicia prenotata se pro sua non veniencia in Judicio consueto et pro non solucione dictorum Judiciorum in dupplo eorumdem serie aliarum literarum nostrarum Judicialium agrauari permittendo postulans ipse procurator annotato Lorando ex parte antedicti Johannis Kakas in premissis Juris equitatem elargiri, Verum quamuis prefatus Ladislaus Kakas pater annotati Lorandi coram prescriptis Leustacio palatino et Comite Johanne de Kapla conparendo receptis ab antedicto Johanne Kakas fratre suo trecentis florenís nouis eidem Johanní porciones suas in possessionibus Lapasd et Megyer habitas cum suis vtilitatibus remittere et resignare fassus fuerit pridem eciam me-

diantibus nostro et prefati Capituli Wacyensis hominibus sepedicto Johanni Kakas certe porciones in eisdem possessionibus Lapasd Megyer et Megered Statute fuerint tamen quia ipse possessiones in ipsos Ladislaum et Johannem Kakas non a patre et Auo eorum deuolute Sed excluso ipso Johanne eedem preallegatum Ladislaum Kakas cum dictis filys annotati Michaelis de Ryma contigisse et contingere preallegatus eciam Lorandus dícte fassioní paterne pro ipso Johanne Kakas facte contraueniendo easdem possessiones ipsi Johanni *Sta* (kitörűltetett) Kakas Statutas rehabere voluisse procurator autem ipsius Johannis Kakas eundem demptis dictis literis annotatorum Leustacy palatini et Comitis Johannis de Kapla Super ipsis porcionibus sibi statutis plura Instrumenta habere recitando producere assumpsisse et non produxisse propter quod Idem Johannes Kakas primo euocatus et tandem sua contumacia exigente in tribus foris conprouincialibus proclamatus venire vel mittere recusasse Sed se semper in terminis sibi asignatis a facie Juris et Justicie absentando conuinci permisisse ex premissis omnibus lucide reperiebantur Consuetudinaria vero lege regni ab antiquo approbata requirente quicumque in facto alicuius Juris possessionary se Instrumenta habere allegando exhibere assumpserit et non exhibuerit ad exhibicíonemque eorundem euocatus et proclamatus venire vel mittere renuerit se semper absentando talis ipso Jure possessionario priuari solet requisitor autem eius in dominyum ipsius Statui debet atque introduci Hys igitur ex causis preallegate porciones litigiose in prefatis possessionibus Megyer Lapasd et Megered existentes sepetacto Johanni Kakas statute preallegato Lorando filio Ladislai Kakas adiudicari sibique restatui debebant Pro eo cum regni Nobilibus nobiscum in Judicio sedentibus easdem porciones in ipsis possessionibus pridem prefato Johanni Kakas statutas pretaxato Lorando adiudicantes et serie aliarum literarum nostrarum per nostrum et annotati Capituli Wacyensis homines restatutas

conmissasque relinquimus et conmittimus eidem Lorando et suis heredibus cum hys quibus congruít cum omnibus earundem porcionum vtilitatibus Jure ex premissis ei attinenti in sempiternum tenere et habere auctoritate nostra Judiciaria mediante Saluo Jure alieno In cuius rei memoriam firmitatemque perpetnam presentes literas nostras priuilegiales pendentis auttentici Sigilli nostri munímine roboratas eidem Lorando duximus concedendas Datum in Wyssegrad quadragesimo die octauarum festi Epiphaniarum domini predictarum Anno eiusdem Millesimo Quadringentesimo Quartodecimo."

Az eredeti hiteles igen nagy darab íróhártyán készült Óklevél Práy György Gyűjteménye között találtatik a' Pesti Fő Oskola Könyvtárában. A' rósaszinü és zöld sodrott selyem kötélkéről le függő nagy viasz petsét még elég ép, 's Gara Miklós Nádor Ispánynak nemzetségi tzímerét állítja elő. Ez egy három részre kanyarodott Kigyó. Nagyságára nézve a' Petsét kisebb, mint sem az idősebb Gara Miklós Nádor Ispánynak azon Petséte, mellyet Wagner Károly (Collectanea Genealogico Historica Illustrium Hungariae Familiarum, quae jam interciderunt. Decas IV. Posonii, 1802. 8-o Tabula Aenea Fig. 5.) rézbe vésetett: ellenben nagyobb Gara László Nádor Ispány Petséténél, mellyet ugyan Wagner Károly (Ibidem. Fig. 6.) kiadott. A' körűlírat-német fractur kis betükkel ez: „† S. nicolai. de. gara. regni. hungarie. palatini." A' mi a' Perlekedő Feleket illeti: Rimai Mihály a' Balog Nemzetségből, Tamás Erdélyi Vajda 's ennek fia Mihály az Egri Püspök, úgy Konya Bánnak fiai is a' Nógrád Vármegyei Szétsényt 's egyébb helyeket bírt Aba Nemzetségből, végre Hasznosi és Pásztói Domonkos Nádor Ispánynak maradékai a' Rátold Nemzetségből származtak. Ki tetszik ez Itélő Levélből, hogy a' Birák és Káptalanok a' XV-dik század kezdetén, mint utóbb is, a' Törvényeken épült különbséget a' Privilegiális, Pátens és Clausa Levelek között még igen jól esmérték. De, mi-

nekutána a' három vásári meghivás mindenkor egy megyében fekvő helyeken (in tribus foris conprovincialibus) vitetett véghez, az is szembe tünő ezen Óklevélből, hogy 1414-dikben Wátz Nógrád Vármegyében feküdött. Nem hiszem, hogy más Nemzet Európában ezen időszakaszból hasonló pontossággal készült Itélőlevelet előmutathasson. Még ekkor maguk az Ország Birája és a' Nádor Ispányok ítéltek a' Nemesség pereiben, 's a' Béiktatások nem tsak az Ajándékleveleknek, hanem az Örökös Bévalló és Zálogos leveleknek következésükben is mindenkor megszoktak történni. Az Itélőlevél végén Consvetudo név alatt, úgy látszik, egy mostanig esméretlen Törvény-Tzikkelynek szovai adatnak elő. Sok illyetén Itélőlevelekből nagy gyarapodást nyerhetne a' Magyar Törvénynek Története. Közölhetnék jó számmal illyeneket, ha attól nem tartanék, hogy ezek nem örömest fogadtatnának. E' tartózkodásból évenként tsak egy e' féle egész Perfolyamatot és Ítélőlevelet adok ki.

Horvát István.

3.

Vélekedés a' Család szó eredetéről, és tulajdon értelméről.

Egy időtől fogva a' *Család* szó *Ág (familia)* értelemben kezd nálunk divatozni. — Hogy értelme felől helyesen ítélhessünk, szükséges e' szó gyökerére viszsza mennünk. Ha el nem vétettem, a' *Csal* gyökér igéből vette eredetét: *Csal-ád*, *Csal-árd*, *Csal-ás* minden származottaival együtt; ez a' nevezet tehát szorosan öszsze vagyon kaptsolva a' szolga tulajdonával, a' hívtelenséggel tudniillik, 's ebből következni szokott csalással. *) — Kresznericsnél *Csalt* régi ige, *insidias posuit*, úgy mond, *decipit.*

*) Igen ide illenek Cájus Cássius szovai Tacitusból Annal. Libro XIV. „*Suspecta majoribus nostris fuere ingenia servorum, etiam cum in agris, aut domibus iisdem,*

A' *Csal* tehát régi időben azt tett, a' mit most *Csel insidiae* jelent; következőleg a' mái *Cseléd* szovunk is a' régi *Család* szóból eredett. A' Debreczeni Magyar Grammaticának készítői tehát igen nagyot botlottak, midőn a' 336-dik lapon a' *Cseléd* szovat az otsmány *Tscheléb* szolgát jelentő névtől származtatják. De még jobban eltévedett Leschka István *Elenchus Vocabulorum cunprimis Slavicorum Magyarici usus* tzímű Könyvében, a' 242-dik lapon, ki a' *Cseléd* szovat nem tsak tót szónak véli, hanem annak is lenni állítja: „*Tseléd*, *Familia*, *Familie*, non derivatur a turcico tseléb, vid. Gram. Debr. p. 300 et 336 sed a slav. *čeled*, *čelaď*, polon *cseladz*, russ. *cseladj*, illyr. *cselyad*, croat. *cselad*, bohem. *čeled*. &c. etiam a verbo *četi*, *čel*, incepit, inchoavit, unde *čelo*, frons, *čelowek*, contracte *člowek*, homo, *čelesten*, Ofenloch, praefurnium, *čeládka*, *čeled*, *čeledjn*, &c. — De én a' *Család* nevet mind addig magyar szónak tartom, még valaki hitelesen be nem bizonyítja, hogy hajdan a' tót nyelvnek minden Dialectussán nem *čeled*, *čelad*, hanem *čalad*-nak íratott és mondatott. Ellenben a' Magyar nem tsak régi írományokból, hanem Faluk nevezeteikből is megmutathatja, hogy régenten *Család*-nak íratott és neveztetett; p. o. *Mária Család* Bars Vármegyében, mellyet ez előtt Első Remete Sz. Pál Szerzetesi laktak, 's azért *Mária Család*-nak, az az: Boldog Aszszony szolgái lakhelyének neveztetett. *Család*-nak írja e' szovat Pesti Gábor is, meg Verantz Antal Kronikássa; az 1536-dik évre, ez pedig 1541-dikére.

Mielőtt megmutatnánk, minő értelemben vették atyáink a' *Család* szovat; jelentett-e náluk *Ágat* (familiát), vagy tsak szolgát, alattvalót? Lássuk, mit értettek a' Régiek a' Familia szó alatt. „Familia,

---

nascerentur, caritatemque dominorum statim acciperent. Postquam vero nationes in familiis habemus, quibus diversi ritus, externa sacra, aut nulla sunt, colluviem istam nonnisi metu coercueris.“

A' Szerkesztető.

úgy mond *Festus*, antea in ingenuis hominibus dicebatur, quorum dux, et princeps generis vocabatur Pater, et Mater familiae; postea, hoc nomine etiam famuli appellari coeperunt.“ És bölts *Seneca* Lib. VI. Epist. 67: „Ne illud quidem videtis, quam omnem invidiam Maiores nostri dominis; omnem contumeliam servis detraxerint, *dominum Patrem familias; servos familiares* appellarunt.“ *Ulpianus* pedig: „Familiae appellatione omnes, qui in servitio sunt, continentur; etiam liberi homines, qui ei bona fide serviunt.“ Ezen értelemben hivattak nálunk is hajdan az *Udvari*, vagy is *Királyi* szolgák Deák nyelven *Aulici*, *Aulae familiares* nevezettel. *Familiának* neveztettek pedig a' többi Urak alattvalóik, a' képes Krónikának eme szovai szerént: „De una quaque Tribu Duo Millia armatorum, *excepto Familiae numero*, (Hungari) eduxisse perhibentur.“ Túróczi P. II. Cap. II. Valamint ezt már nagy érdemű T. T. *Horvát István* Úr, *Magyar Ország gyökeres régi Nemzetségeiről* írott Könyvében a' 37-dik lapon régen észre vette.

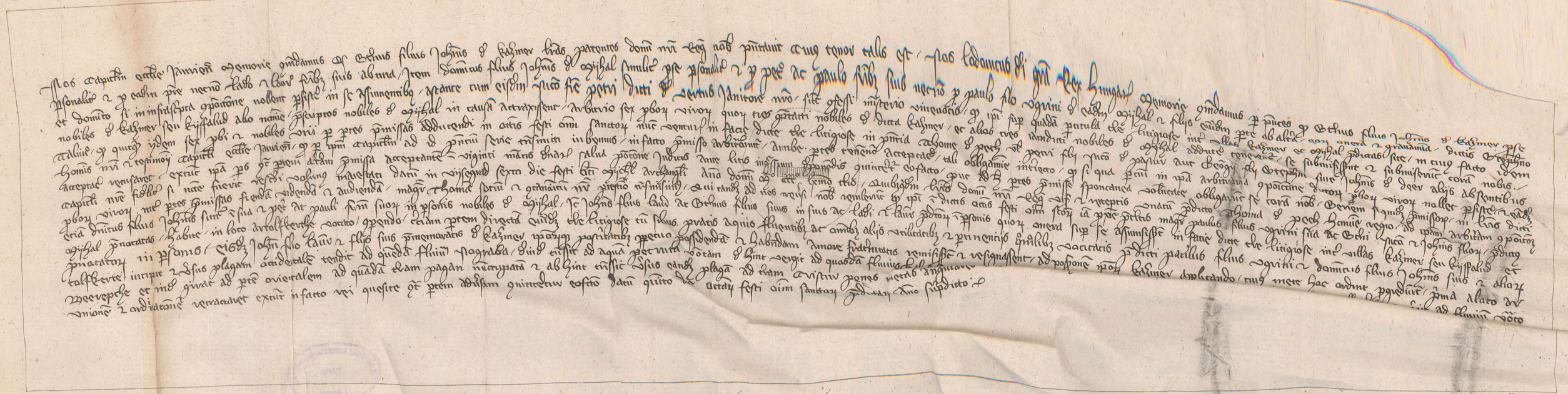
Úgy találom, hogy éppen hasonló értelemben vették atyáink is a' *Család* szovat. Pesti Gábor, ki a' négy Szent Evangelistát anya nyelvünkre fordította, és Bétsben *Syngrenius Jánosnál* 1536-ban ki adta, Sz. *Máté* Evangeliumának Huszadik Részét ekkép magyarázza: „Mert a' mennyeknek országa hasonlatos a' *chalados* emberhez, ky igen reggel kÿ megyen mÿeseket fogadnÿ az eẅ zeẅleẅÿebe. Es minek wtanna meg zerzewdek welek, az naponkent walo szam penz felewl, bochata ewket az ew zeweÿebe.“ A' mondottakot Kalndy György így adja elő: „Hasonló mennyeknek országa a' cselédes emberhez, ki jó reggel kiment miveseket fogadni az ő szőlőjébe. Megszerződvén pedig a' mívesekkel egy napi pénzben, elküldé őket a' szőlőjébe.“ Matth. 20. v. 1 & 2. — Ezen értelemben szóllott *Isabella* Királynő Aszszony is, Zápolya János Özvegye, 1541-ben, midőn Szolimán Otsmány Tsászár akaratja szerént *Buda* Várából kitakarodnék: „Ott (a' mái fő

Templomban, úgy mond *Verantz* Kronikássa) az Csaszar mÿndeneket el-wÿgezwÿn, rendelven, kiraine aszon ÿs kezde Buda waraból *challadgyát*, marháját (kintsét 's egyébb jószágát) Pesth felÿ a' Dunan inditani." *Kresznerics* szerint Szentzi Molnár Albertnál is előjött a' *Család* szó, Cseléd helyett. Ha tehát a' *Család* szó a' Régieknél is tsak cselédet, szolgát jelentett, úgy vélem, mi sem vehetjük azt más értelemben: *Ág* (familia) értelmében pedig éppen nem; mert még most is Atyáink után szolgáinkat *férjfi*, szolgállóinkat ellenben *fehér cselédnek* nevezzük. Szülött földemen Komárom Vármegyében legalább a' *cseléd* szóvat mindenkor illyen értelemben veszik; azért a' tót eredetű *szolga* és *szolgálló* nevezetekkel bízvást fölhagyhatunk; mert valóban tarthatni tőle, ne hogy a' mái Neologusok édes anya nyelvünket tóttá; vagy göröggé tegyék! De ne féltsük szép nyelvünket, hadjuk őket előre dolgozni, hogy annak idejébe lássák és tapasztalják a' Magyar nyelv régiségét, úgy mint a' mellyből a' többi Nemzetek is gazdagíttották és szaporították nyelvüket. Ez még most korán vagyon mondva, 's ez igazságot igen kevesen hiszik, — de tsak hadd végezze el T. T. *Horvát István* Úr, a' mibe kapott, majd máskép fogunk mind Nemzetünkről, mind pedig Nyelvünkről ítélni. *)

Podhradczky Jósef.

*) A' nyomos szorgalmu Szerzőnek e' bizodalmas várakozását én ugyan ösztönül veszem a' munkásságra, azonban egyszer'smind őt is, másokat is, igen tiszta egyenességgel megkérem, hogy igyekezeteimről tartózkodvábban ítéljenek. A' miket én a' Magyar Nemzet Történeteiről közlök itt 's ott, azok ugyan sok tanúlásnak és hoszszas elmélkedésnek szüleményei: De másfelől egészen ellenkeznek a' megrögzött ezeredes emberi esméretekkel, 's azért mind azok még szoros és tudós kritikai vizsgálatok alá valók. Tsak akkor, ha ezeket ne talán némelly, vagy több részben ki állják, énekelhetni Győzedelem Éneket. Több szem többet lát, 's mi mindnyájon a' legbuzgóbb szándék és törekedés mellett is, minthogy gyarlóságunknál fogva mindent nem tudhatunk, igen könnyen eltévelyedhetünk.

A' Szerkesztető.

Karacs metsz.

Tekéntetes Tudós

NEICHEL FERENTZ, *jeles Deák Költőnek, s egykor a' Székes Fehérvári Gymnásium Igazgatójának,*

kitől négy évig feledhetetlen oktatást nyert,

tanitványi érzékeny hálából

ajánlja

Horvát István.

4.

A' Kazméri, vagy is más néven Kisfaludi Nemeseknek a' Mihályi Nemesekkel Nagy Lajos Magyar Király rendelése következésében némelly peres földről a' Győri Káptalan, Királyi Ember és Békítő Nemesek előtt 1363-*dik évben November* 5-*dikén költ Egyességlevelük; egy Réz Táblával.*

„Nos Capitulum ecclesie Jauriensis Memorie conmendamus Quod Stephanus filius Johannis de Kazmer literas patentes domini nostri Regis nobis presentauit Cuius tenor talis est, Nos Lodouicus dei gracia Rex Hungarie Memorie conmendamus per presentes quod Stephanus filius Johannis de Kazmer pro se personaliter et pro eodem patre nec non Ladislao et Laurencio fratribus suis ab una, Item Dominicus filius Johannis de Mÿhal similiter pro se personaliter et pro Petro ac Paulo fratribus suis nec non pro Paulo filio Vgrini de eadem Mÿhal et filys eiusdem parte ab altera, eorum onera et grauamina, dictis Stephano et Dominico si in infrascripta conposicione nollent persistere in se assumentibus, astante cum eisdem Nicolao fratre Petri dicti de Vertus Janitore nostro, sunt confessi ministerio viue uocis, quod ipsi super quadam particula terre litigiose inter villas Kazmer et Mÿhal predictas site, in cuius facto idem (így „iidem" helyett) nobiles de Kazmer seu Kÿs Falud alio nomine, prescriptos nobiles de Mÿhal in causam attraxissent, arbitrio sex proborum virorum quorum tres pretacti nobiles de dicta Kazmer, et alios tres iam dicti nobiles de Mÿhal adducere tenerentur, se submisissent et submiserunt coram nobis; Tali modo, quod quitquid ÿdem sex probi et nobiles viri per partes premissas adducendi in octauis festi omnium sanctorum nunc venturis in facie dicte terre litigiose in presencia Thome de Pech vel Petri fily Nicolai de

Pastur aut Georgÿ fily Stephani siue Johannis de Deer alÿs absentibus hominis nostri et testimonÿ Capituli ecclesie Jauriensis, quod per ipsum Capitulum ad id presencium serie transmitti iubemus, in facto premisso arbitrarentur, ambe partes tenerentur acceptare, tali obligamine interiecto, quod si qua parcium in ipsa arbitraria composicione dictorum proborum virorum nollet persistere, et eandem acceptare recusaret, ex tunc ipsa pars contra partem alteram premissa acceptantem in viginti marcis denariorum salua porcione Judicis ante litis ingressum deponendis conuinceretur eo facto prout ad hec partes premisse spontanea voluntate obligarunt se coram nobis, Seriem siquidem premissorum, in literis dicti Capituli nostre fideliter si necesse fuerit rescribí volumus maiestati datum in Vÿsegrad sexto die festi beati Mÿchaelis archangeli anno domini M^mo CCC^mo LX^mo tercio, Quibusquidem literis domini nostri Regis visis et receptis vna cum predicto Thoma de Pech homine regio, ad ipsam arbitrariam conposicionem proborum virorum inter partes premissas fiendam videndam et audiendam, magistrum Thomam socium et concanonicum nostro pro testimonio transmisimus, Qui tandem ad nos reuersi nobis retulerunt quod ipsi in dictis octauis festi omnium sanctorum iam proxime preteritis magister Paulus filius Vgrini sua ac Stephani Nicolai et Johannis filiorum, predictus eciam Dominicus filius Johannis similiter in sua et Petri ac Pauli fratrum suorum in personis nobiles de Myhal, Item Johannes filius Laurencii ac Stephanus filius suus in suis ac Ladislai et Laurencii predictorum in personis quorum onera super se assumsissent in facie dicte terre litigiose inter villas Kazmer seu Kÿs Falud et Mÿhal prenotatas, habite, in loco Artolfkerthe vocato, conparendo, terciam partem directam eiusdem terre litigiose cum siluis pratis aquis fluentibus ac omnibus alÿs vtilitatibus et pertinencÿs quomodolibet vocitatis predicti Paulus filius Vgrini et Dominicus filius Johannis suis et aliorum preno-

tatorum in personis, eisdem Johanni filio Laurencii et filys suis prememoratis de Kazmer ipsorumque posteritatibus perpetuo possidendam et habendam amore fraternitatis remisissent et resignassent, ad possessionem ipsorum Kazmer applicando, cuius mete hoc ordine progrediuntur, prima a loco Artolfkerte incipit et versus plagam occidentalem tendit ad quemdam fluuium Nog Raba, deinde transsit ad aquam Petruta vocatam de hinc vergit ad quosdam fluuios Gallnass Eer et Olso Sugatag nominatos de inde parum transseundo versus eandem plagam a parte ville Gyoro vergit ad fluuium vocato (így „vocatum" helyett) Bee Repche et inde girat ad partem orientalem ad quamdam terram Pagan nuncupatam et ab hinc transsit versus eandem plagam ad terram Cristur penes metas angulares et ibi terminatur, Hoc eciam inter se adiicientes vt si qua parcium motu temporis successiuo premissam vnionem et ordinacionem retractaret extunc in facto rei quesite contra partem aduersam conuinceretur eo facto datum quinto die octauarum festi omnium sanctorum predictarum anno supradicto."

Nyilt (Patens) Levél íróhártyán, mellynek eredeti hiteles példánya Tek. Kisfaludi Kisfaludy János Urnak, Ts Nemes Vass Vármegye Fő Szolga Birájának, gazdag Levéltárában vagyon. A' kerék Petsét, mellynek nagyságát a' gyenge pontotskák előadják, a' levél hátára volt nyomatva, 's azt két vágányon által vonatott hártya pántlika tartotta. Azonban a' petsét viaszá a' levél hátáról egészen lehullott, tsak nyomát hagyván maga után.

Horvát István.

5.

Az Őszi Vetésről 1834-*dik esztendőben.*

§. 1. Ismeretes dolog, hogy az idei tavasznak és nyárnak kelletlen időjárása Magyar Országnak

nagy részén a' növényekre kárt és veszélyt hozott. Széna kevés, Sarjú majd semmi sem termett; Elességből, Törökbúzából, Kolompérból, Káposztából, és Szénapótolékokból keveset várhatni: Árpa és Zab némelly tájakon annyi sem lett, a' mennyit elvetettek: még a' Búza és Rozs termést is alig lehet középszerűnek mondani.

2. §. Ez utóbbi gabona egyébb enni valók bővsége mellett talán még is elegendő volna az emberek táplálására, de mivel mindenben fogyatkozás vagyon, természetes dolog, hogy az Uraságok és tehetősb Szántóvetők fölösleges Rozsukat marhájok táplálására fordítandják, a' szegényebbek éhséggel küszködve fogják az aratást várni; marhájokat pedig, melly a' kiaszott tarlókon már most is tsak sinlődve lézeng, nehezen fogják tavaszig életben megtarthatni; kivált ha az őszi gabonának fogyasztása mellett nem követjük a' takarékosságnak azon elveit, mellyeket a' józan okosság ha valaha, most hatalmas szózattal javasol. Valamint rendkivűli a' baj: úgy szokatlan dolgot foglal talán magában ezen javallat is. De tsupán azért, mert szokatlan, ne kárhoztasd, mielőtt jól megvizsgálnád.

3. §. Hazánk több téres vidékein az tapasztaltatik, hogy az idei gabona szemek kisebbek azoknál, mellyek kedvező időjárás mellett teremni szoktak. A' mi természetes okozata azon állandó forróságnak és szárazságnak, mellytől a' gabona időnek előtte megtikkadt és öszveszorúlt. Innét az következik, hogy egy pozsonyi mérőbe több szem idei apró gabona fér, mint az ollyanból, melly kedvező időben termett, és szokott nagyságát elérte.

4. §. Kitisztíttatván előbb minden idegen nemű magtól, megszámláltatott egyegy itsze (Boritsze, vagyis $\frac{1}{72}$ pozsonyi mérő) gabona először ugyan ollyan, melly kedvező időben termett, és sem nem igen nagy, sem kelletinél nem kisebb szemű; és úgy aláltatott, hogy egy itszébe 20,200 szem Búza, 26,400

szem Rozs fér. *) Igy tehát 72 itsze, vagy is egy mérő Búza 1,454,400, Rozs 1,900,800 szemet foglal magában.

5. §. Ezen számot nem tsak úgy vehetni fel, mint a' jelenvaló javallatnak egyik alapját, hanem azon esetekben is (kevés kivétellel) bízvást elfogadhatni, ha valamelly gazdaságban nem találkozik illendő nagyságú gabona a' végre, hogy apróbb szeművel öszve lehessen hasonlítani.

6. §. Megszámláltatván szinte egyegy itsze idei apró szemű gabona, 25,800 szem Búza, és 33,100 szem Rozs találtatott; és így egy mérőbe illyetén gabonából 1,857,600 Búza, 2,383,200 Rozs szem fér.

7. §. Ha már ezen különböző külkörű gabona szem számát öszve hasonlítod, az jő ki, hogy az aprószemű gabonából, és ugyan a' Búzából 403,200, Rozsból 482,400 szemmel több fér egy mérőbe, mint az öreg szemű életből. Ha pedig a' szemeket itszékre számítjuk, úgy találjuk, hogy az öregszemű gabonából egy mérőben annyi, és nem több szem vagyon, mint az aprószemű gabonából, és ugyan Búzából 76, Rozsból 57 itszében; melly számot úgy találod fel, ha az egy mérőben találkozó öregszemű gabonának számát elosztod az egy itszében találkozó apró gabonaszemeknek számával.

8. §. Ezeket előre föltévén, bizonyos, hogy egy mérő apró szemű gabonában, és ugyan Búzában 16, Rozsban 15 itszével több szem vagyon, mint egy mérő öregszemű gabonában.

9. §. Nem az állíttatik, hogy 1833-dik esztendőben mindenütt olly nagy, 1834-ben mindenütt olly apró szemű gabona termett, mint az itt előadott mutatványban találkozik. A' dűllők fekvése, a' föld

*) Dr. Rumy Úr kétféle Árpának megszámlálását közlé velem: egyféléből 12,746, a' másféléből 14,972 szem fér egy itszébe, én 13.500 szemet találtam, a' mi mintegy középszám amazok közt. A' Zabszemekben még nagyobb különbség vagyon, a' legjobbikból 16,920, az alábbvalóból 18,112; sőt vagyon olly apró is, mellyből 24,144 fér egy itszébe.

minéműsége és a' gabona fajja a' szabály alól kivételeket okozhat. De mivel hasonló okoknak többnyire hasonló következései vannak, az idei hőség pedig nem némelly helybéli, hanem legalább a' Tiszától egész az Ausztriai szélekig — általános baj vala; nints abban kétség, hogy az idei gabonaszem általjában kisebb ne légyen, mint kedvező időben lenni szokott. A' gyakorlott szemű ember ezt többnyire rápillantva is megismérheti; és a' szemeknek megszámlálása által voltaképen megtudhatja. Ha szabad szemmel különbséget nem találsz a' különbféle esztendőkben, vagy határokon termett gabona közt, hogy a' drága időt egy itszének ne talántán siker nélkül teendő megszámlálása mellett el ne veszejtsd, tégy előleges próbát néhány lattal. Ha 550 szem Búza, ha 800 szem Rozs, vagy ezeknél kevesebb is egy latot nyom, meg vagyon benne a' szokott illendő nagyság; ha több megy egy latra, kelletinél kisebb a' gabonaszem. És így ha különbséget találsz (8 szem Búza, vagy 11 szem Rozs különbség egy lat mellett, egy mérő mellett tsak nem egy itszényi különbséget tesz) folytasd a' számlálást egy egész itszéig: mert egy lat nem elegendő mennyiség arra nézve, hogy az ebből fölvetett közép szám vezérfonálúl szolgálhasson.

10. §. Senki sem kételkedik arról, hogy egy meghatározott térű földnek bevetésére valami meghatározott számú mag egy esztendőben szintúgy, mint más esztendőben elegendő ne légyen. Nem találkozik arra való ok, hogy a' melly földbe rendszerint 1,454,400 gabonaszem vettetik, abba némelly esztendőben 1,857,600 mag vettessék: vagy más szavakkal: minek termesztenél ott 1,857,600 gabona palántát, a' hol az elmúlt időkben vett tapasztalás szerint 1,454,400 palántából is bő aratást várhatsz?

11. §. Azonban noha a' javalló sok ideig hivatalból forgolódott a' földmivelők között; nem tapasztalá, hogy a' vetés mellett a' magnak nagyobb, vagy kisebb külkörére tekintenének a' vetők. Sőt mint-

egy közönségesen elfogadott szabály szerint a' magnak minéműségére való minden tekintet nélkül (mellyet az okosság ugyan mindég, de a' szükség ritkán parantsol áldott hazánkban) bizonyos térű földre egy esztendőben annyi mérő gabona vettetik, mint a' másikban; ha tsak a' tsendes, vagy szellős idő különbséget nem tesz. Így p. o. Magyar Országban 600 □ öles földbe akár öreg, akár apró szemű légyen a' mag, többnyire egy pozsonyi mérő Búza vettetik.

12 §. Így már a' ki olly földbe, mellyben kedvező időben termett helyes nagyságú gabonából egy mérő elégséges, az idei apróbb szemű gabonából is egy mérőt vet, oktalanúl elbitangolja azon különbséget, melly az öreg és apró gabonaszemek között találkozik, és a' melly az előadott Búza mutatvány szerint egy mérő mellett tizenhat itszét tészen: holott a' szükség idejében mindenképpen azon kellene lennünk, hogy az emberek és barmok élelmére való dolgokból kárba semmi se veszszen.

13. §. Tehát nem tsak a' józan ész, hanem most még a' szoros szükség is azt hozza magával, hogy a' szokott mérték helyett tsak annyi gabona szem vettessék, a' mennyi a' jövendő termésnek eszközlésére elmulhatatlanúl szükséges: tudniillik hogy azon földbe, mellybe az illendő nagyságú gabonából rendszerint egy mérő szokott vettetni, az apróbb szeműből arányos mennyiséget, vagyis az említett mutatvány szerint 56 itsze Búzát vessünk. Azon aggodalom iránt, mintha ebből kevés palánta nőne, az is megnyugtathatja a' földmivelőt, hogy az idei gabonában igen kevés idegen nemű mag, így tehát annál is több gabona szem találkozik.

14. §. Ezen javallatra nézve azt az ellenvetést lehetne támasztani, hogy gyakorlatban végre nem hajtatható, rész szerint mert a' balítéletektől elfogódzott földmivelők ezen takarékosságot a' jövendő termésre nézve károsnak vélik, nem akarván az apáknál okosabbaknak tartatni: részint mivel a' vetők mozgonyképpen munkálkodván, a' legjobb akarat mellett is a' szokott lépés és maroknyi mellett ma-

radnak; végre részint mivel még nálunk az olly vetőmüvek, mellyek által az illy pazarlásnak elejét lehetne venni, közszokásban nintsenek.

15. §. Mi a' balítéleteket illeti, alig lehet gondolni olly öngyűlölőt, ki illy világos haszon után ne nyúljon, mihelyt megfogásához alkalmaztatott okokkal megmutattatik neki, melly balgatagság, földén az idén több gabona palántát, mint más rendszerint való esztendőkben, termeszteni. Ellenben, hogy épen akkor lehet a' kártól tartani, ha több palántát növeszt, mint a' mennyit a' föld rendszerint elbir, és táplálni képes. Kiki tudja, hogy a' legsűrűbb vetések szoktak kedvező időjárás mellett megdőlni.

16. §. A' mi pedig magát a' vetést illeti, igaz ugyan, hogy még a' leggyakorlottabb vetőtől sem lehet elvárni, hogy azon földet, mellybe rendszerint egy mérőt szokott vetni, az idén p. o. 56 itszével egy pontig (a' mathematikai pontosságnak különben sem lévén helye a' mezei gazdaságban) bevesse. De ezen nehézség is elhárúl, ha a' mag külkörének különbsége a' gabona közé vegyítendő föld által pótoltatik ki. Tudniillik ha fölteszszük, hogy ötvenhat itsze apró szemű gabonában annyi szem találkozik, mint egy mérő, vagyis hetvenkét itsze öregszeműben, vegyítsd jól öszve az ötvenhat itsze aprószemű magot tizenhat itsze földdel, és vess szokás szerint: valamint hogy a' lóhere magot is zabbal, vagy árpával és földdel vegyítve szokás elvetni.

17. §. Ugyan is földvegyítékkel kellene azon magpazarlást is elhárítani, melly a' vetéskor uralkodó szelek alkalmával történik: de valamint az illy sikeretlenűl elszórt magnak mennyisége a' szélnek erejétől és irányozásától, úgy az e' béli pótolás miatt vegyítendő földnek mennyisége is igen az időkori környűletektől függ, és tsak vagy a' vető, vagy az arra felvigyázó gazda által határoztathatik meg.

18. §. Azon hasznon kivűl, mellyet a' mag külkörének különbségéből nyerhetni, még az a' kü-

lönbség is nem kis tekintetet érdemel ezen mostoha időben, melly a' gabonának különbféle nehézségéből származik. Az 1822, 1825, 1832 és 1834-dik esztendőkben székes, atzélos, az az: nehéz gabona termett: az 1816, 1826 és 1831-dik esztendők az őszi gabonának silányságától és könnyűségétől esmeretesek. Vagyon olly Búza, melly 90 fontnál többet nyom; vagyon, melly alig hallad fölül 80 fontot: ezek közt tehát ollyan az arány, mint 9: 8. De még nagyobb ezen különbség a' gabonának belértéke tekintetéből. Mikor a' 80 fontos Búzának méreje 4 forint, a' 90 fontosért a' molnárok és kenyérsütők, kik legjobban esmerik a' gabonának tápláló erejét, 5 forintot adnak. Mert minél nehezebb a' gabona, annál vékonyabb a' szemnek héja, 's így annál kevesebb korpát, és több lisztet ád.

19. §. Innét az következik, hogy ha nehéz gabonád is vagyon, könnyű is, tsak emez silánysága miatt tsirázó erő nélkül (a' mit néhány száz szemet meleg nedves földbe vetvén, megtudni igen hamar lehet) ne szükölködjék, a' könnyűt fordítsd vető magnak, hogy így a' nehézségnek különbsége az emberek és barmok eledelére maradjon. P. o. ha 83 és 88 fontnyi Búzád vagyon, a' 83 fontosból vess, hogy 5 font életet megtakaríthassál.

20. §. A' tapasztalás bizonyítja, hogy a' Kenyérnek való gabona egy esztendőnél tovább megtartja tökéletes növesztő erejét. Ha tehát idei gabonán kivűl tavalid is vagyon, saját hasznod és a' közügy egyaránt javasolják, hogy nem az idei székes, hanem a' tavali könnyebb gabonával vesd be földedet: ha tsak a' szem külkörének különbsége nagyobb hasznot nem igér.

21. §. Még azon esetben is lehetsz, hogy olly tavali gabonád vagyon, mellynek szeme az ideinél kisebb. Ezekre tehát alkalmaztasd azt, a' mi a' 13. §-ben mondatott. Ha azonkivül ez az ideinél még könnyebb is, ennek elvetéséből kétféle haszon hárul reád; a' mennyire tudniillik mind a' nehézségnek, mind a' szem külkörének különbsége élelmedre megmarad.

22. §. Látni való, hogy mind ezek a' dolog természetéből vannak véve, és olly szembetünő hasznúak, hogy már egyszerűségök által is önmagokat ajánlják mindennek, ki a' jó tanátsot akár gőgből, mert mástól jő; akár lomhaságból, mert illy tsekélységnek vélt dologgal foglalatoskodni nem érdemes — megvetni nem szokta. Azonban nem sok fáradságba kerűl egy ítsze gabonának megszámlálása; ezt négy személy, tsak százig tudjon olvasni, 3 óra alatt könnyen elvégzi: és még ennél is tsekélyebb dolog, néhány mérő gabonának próba képen való megmázsálása.

23 §. Rövideden tehát abban áll, a' mit eddig mondottunk: a) Vetőmagnak a' különbféle esztendőkben, vagy határokon termett gabonából azt válaszd, mellynek szeme legapróbb. *) b) Számlálj meg ezen gabonából egy itszét. c) A' legnagyobb szemű gabonádból is ugyan annyit számlálj meg: 's mind ezt, mind amazt sokszorozd 72-vel. d) Vesd föl a' különbséget; tudniillik hány itsze aprószemű gabonában találkozik annyi szem, mint a' mennyi öregszem egy mérőben, a' 7-dik §. szerínt: és határozd meg az elvetendő mennyiséget a' 13-dik §. útmutatásánál fogva. e) Pótold ki a' gabona közé vegyített földdel a' feltalált különbséget. f) Ugyan is földvegyítéssel hárítsd el a' vetéskori szélből származó pazarlást. g) Ha gabonád mind egyenlő szemű, vesd el a' könnyebbet, nem pedig a' székesebbet.

24. §. Ha tsupa öregszemű egyenlő gabonád vagyon, és ha nehézségében sem találsz különbséget, magában értetődik, hogy ezen javallatnak magadra nézve semmi hasznát sem veszed. És ezen esetben

*) Ha nints apró szemű gabonád, tsinálhatsz: t. i. még azt is merném javasolni, hogy igen ritka rostán ereszszed át a' vető magot, ha attól nem tartanék, hogy oda ne magyarázza valaki szavaimat, mintha otsót ajánlanék vetésre. De az idei gabonának tsak nem minden szeme jó. A' gazt különben is ki kell rostálnod, és így ezen javallat szerínt ritkán vetned az apró szemű gabonát.

elégedjél meg azon lelki nyugodalommal, mellyet onnét szerezhetsz magadnak, ha szegényebb sorsú embertársadat, kinek apró szemű gabonája termett, takarékosságra oktatod.

R. K.

6.

Az 1834-diki AURÓRÁKRÓL.

Két Auróránk tűne fel 1834-re, a' mi magába jó jel, mert gazdagságra mutat, ha vagyonunkat kettőzhetjük. Olvasván az iker Aurórák hirdetményét, még pedig Kilián úrnak egy kissé furtsa hirdetményét, mellyel sajtója alól kiszabadult Auróráját, egyedűli igaz magzatnak hirdeti, nagyon kivántsi levék mind ezt, mind bitangnak vallott testvérét megszerezni. Mosolyodással olvasám az előbbi hírdetményben, hogy ez a' nem kétes születésű Auróra, minden rézmetszéseivel 's egyébb más tökéllyeivel is TSAK 3 pengő forint, 's így TSAK 36 krral drágább testvérjénél a' Trattnernál kijött pseudo Auróránál. Mert ámbár tagadhatatlan, hogy Kilián Aurórája, kűl diszére, szép papirosára, rajzai 's betűire nézve, akármelly mind Bétsben, mind a' Német külföldön kijött Almanakokkal nem tsak bátron mérkőzhetik, de őket maga után hagyja, 's nálok jóval oltsóbb is, mind a' mellett kár vólt még is azon kalmáros TSAK-kal figyelmeztetni bennünket, melly egy német példabeszédre emlékeztet, mellyre, mint tsupa őnhasznot mentőre szépmivű tárgyaknál emlékezni nem szeretünk.

Megszerzém tehát mind a' két Aurórát, a' mi nem sok — és megolvasám mind a' kettőt, első laptól az utólsóig — a' mi igazán sok. Megkémélhetém magamnak ezt a' fáradságot, 's úgy bánhaték ezekkel is mint a' korább évi Aurórákkal, Ne felejtsel 's egyébb hasonló új esztendei tsemegékkel, mellyeket meghozatván, 's a' képeket, 's némelly lapo-

kat általforgatván, ott hagyám az asztalkán, mint tsinos házibutorotskát, az óra és a' portzelain vindzsiák között: de hasztalan, feltüzeltek a' jelentések, és én szemeimmel látni akarám, van-e a' két druszánék közt előség, 's ha van, mellyiké az.

Tekintsük meg elsőben is a' Dámák artzait, köntöseit, tsínjeit, mert ezek legelőbb szembe tűnnek, mert ezekre, vagy is a' külfélre, a' Dámák — (melly Nemhez Auróráink is tartoznak) — különös figyelmet fordítanak. Kilián úr Aurórája egy újnyival hoszszabb, vagy mint Dáma, magosabb Trattner Aurórájánál, de valamivel izmosabb is ezen testvérjénél, a' mi különbség, mind a' kettőnek jól — áll, az egyik kartsu szűzet, a' másik Junoi alkotot mutatván. Kilián lyányának habos (moirée) selyem köntöse, melly Trattner szemérmetes lyánykájának nintsen, de van felső ruhája (tokja) mellybe rejtezzék, a' mi nélkül az elsőbb deli hölgy szükölködik. —

De hagyjuk a' kisaszszonyokat, 's szóljunk a' könyvekről. A' papiros Kilián Aurórájában sokkal szebb mint Trattnerében, a' betűk is szebbek amazénál, ámbár a' prosák betűi egy kissé, a' verseké, igen parányiak, de e' mellett is jól olvashatók. A' rajzok mind kettőben szépek, az artzképek vetekednek egymással, 's nehéz volna az elsőséget kitalálni, ha azt talán Kilián Aurórájában az első képnek nem adnók. A' táj festésekbe Nápoly vidéke feléri, ha meg nem előzi, a' két Pestit, úgy bizonyosan Corinna is Coriolánt. És így mi a' képeket illeti, mind a' kettővel megelégedhetünk, 's örülnünk kell, hogy 6 helyett, a' jelen évben 12-őt kaptunk. Átaljában örömest és nemzeti büszkeséggel megvalljuk, hogy a' külső diszre, Kilián Aurórája, akármelly kényes és válogató dámának asztalkáján, minden német attyafiai között nem tsak igen tisztes, de talán első helyet is foglalhat.

Az Aurórák külseit megvizsgálván, szóljunk azoknak belbetsükről is. Tudja azt mindenki, hogy Almanakokban remek miveket nem képes keresni, tudja, hogy az illy évi tzifra bábok, akkor is meg-

felelnek rendeltetésöknek, midőn ők, mint szép társaságokba szokott, tsak tsinosan, elmésen, mulattatón tsevegnek, 's egy pár szép, érdeklő vagy elmés gondolatot ékesen, jól felöltöztetve, kimondanak. Schedel úr ugyan a' Társaság évi könyvében Aurórát egy nemesb miveltségű kor hajnaltsillagjának nevezi, 's nagy, igen nagy befolyását hirdeti a' Nemzetre — a' mi azonba inkább kivánandó mint hiendő. A' legjobb külföldi Almanakokról is alig lehet ennyit feltenni, és így mi is megelégedhetünk azzal, a' minél a' Külföldiek is többet nem várnak. — De mi 1834-re még is többet váránk, mert mind a' két felekezet bajnoki, küzdőbe állának egymás ellen, a' pálma koszoruért. Illy állások alatt szabad vala, többet, szebbet, míveltebbet, érdeklőbbet várnunk mint hajdan. A' Magyar Literátura híresebb férjfiai léptek mind két felől (ámbár a' Trattner Aurórájában dolgozók neveit nem tudjuk) a' tsatapiartzra, szabad volt tehát reménylenünk, hogy erő erővel; láng-ész lángészszel, elme elmével fog küzdeni, 's örvendve vártuk a' hartz kimentét — de reményink nem tellyesedének bé, mert a' már elavúlt Aurórákban, hellyel közzel, több elme, több fény, símább előadás találkozik, mint az évi-ekben.

Ezen állításnak bébizonyítására nézzük ált, előbb Kilián, utánna Trattner Aurórájának tartalmát. Rostálgassuk előbb a' prosabéli irományokat, 's vessünk végre egy kurta pillantatot a' versezetekre.

Fáy András, az elmés mesező *Tétényi éjtzakájában* tisztúlt nyelv, gondos előadás uralkodik. A' forma minden, a' tárgy semmi, az érdek tsekély. Hogy a' házasúlandó Bálint égő pipával bédűlt ágyába, — az igen is magyar. Hangátsyné 's lyánya felette jók valának Bálint mentségit elhinni, mert azok megyőzők nem lehettek. Az egész novella nints jól öszvevarva, a' humor keresett. Az öreg Orbay egy szinte szánakozásra méltó erőtlen öreg, illy characterhez a' mivnek semmi köze. Fáynak ezen

új szüleménye, régibb kintsásóival, nem mérkőzhetik.

Othman ünnepe egy hoszszúra húzott török Román, annyi tulságos festésekkel terhelve, hogy szinte tsak a' vége felé veszi észbe az olvasó, miről van a' szó. Mi a' valódi szerelem a' 69-dik lapon kézzel tapogatjuk. De kinek is jött valaha eszébe e' szerelemről szóllani, midőn eunukokat emleget. Othman igen is törökösen vette a' dolgot, öszvezavarván a' szerelmet az éldeléssel — ha tsak ugyan ezen kitétele „Genusst" jelent. Az egész elbeszéllés rettenetes sentimentál 's egy kissé émelgős is. (fade.) Kétszer ezt, széles Magyar- és Erdély Országban, senki megolvasni nem fogja.

Ki hitte volna, ez tzímje Kováts Pál novellájának — 's valóba ki hitte volna, hogy éppen Kováts Pál, a' Vizkereszt (Auróra 1831), és a' fejér tzipők, (Ne felejts 1833) humoristicus írója, süllyedhetett ennyire. Ki hitte volna, hogy ez az unalmas, elaltató, vizes előadás, az eddig elmésnek esmért Kováts pennájából származott! — Legelső is a' mit találunk hoszszú biographiai jegyzetek Kristinka annyáról 's attyafiairól, 's hogy leve a' mostani 30 évi Kristinka, életének 16-dik évében, férjfiu gyűlölő — mert első szerelmese elhagyta. Jön egy más szép bohó: Adel, ki szegény létére megosztja Kristinkával magánosságát, 's valamennyire mysantropiáját is, — mivel vőlegényét agyon lőtték. Végre megjelen Emma a' 16 évű, minden saját physionomia nélküli lény, érdektelen mint festett artzképe. 'S ez a' 3 fejér nép végre, minekutánna annyi apró unalmakon által dűl, — Emma kisaszszony saját kezeivel az udvarkaput kitárja, — a' füttő mellett a' fias tyúk megperselődik 's a' t. 's a' t., ez a' három fejér nép mondom, végre mind a' hárma férjet nyer, a' mivel hál' Isten! a' történetnek is vége szakad.

Következik: *egy nap Szliátson.* Itt is egy Misantrop mutatja magát, de már nem 30 évű Asszonynak, hanem egy Budai Concipistának képében. Borongó köd burkolja eleinte az esméretlent, *ki bo-*

rúlt, fiatal, makats szomorú, bizárr, ki gyermekileg retteg a' pisztolytól, 's még is jó tzél lövész, ki a' dohányzást nem szenvedheti, sőt barátjának legdelibb hab pipáját, jüstölgő bükkanótzal, egy vonagló kar rántással úgy sujtá a' sziklához, hogy az, szegény pára! *száz darabokra pattant*, 's a' ki barátját azon tsufos unszolásért, hogy ő is pipázzon, még párviadalra is hítta, 's midőn ez pisztolyt említene, *haldokolni látszott.* Ezen, 's ezekhez hasonló szédelgések után szinte érdekelni kezdi az olvasót a' tsodálatos esméretlen, de tsak hamar megérti, hogy 6 évek előtt a' Budai Concipisták legboldogabbika, — most egy szerentsétlen szerető, kinek Paulinéja, *ez a' szellem termet, ez a' lebegő, hullámi mozdulat, ez a' szűz és még is láng pillanat* 's a' t. kénteleníttetett egy valóságos Robert le Diablehez férjhez menni.

Az illy szerentsétlen szeretőknek száma legio! De a' Concipista komolyabban veszi a' dolgot: *sorsa örökre eldűlt, öldöklő bánat kapá-meg lelkét, elzárkozék, ablakát kitsapá* (hihetőleg kinyitá) *'s fél — napokat könyöklött benne áltmerengve, eljajdúlt iratai mögött*, 's a' manó tudja mit nem tett mindent. Még *a' hivatal is szerelmesévé vált, 's előlépett*, de megbetegedett 's kóborlásra indult. Elbotorkál felső Magyar Országra, megsejdít egy kastélyt, 's szíve monda: Pauliné! neked ott kell laknod. — Úgy volt, de vesztére, mert Pauliné férje pisztolyra hívja ki a' kalandozót, mellbe lövi, miután Pauliné őt a' kastélyban meggyógyíttatja, a' nélkűl, hogy a' dühös férj tiltaná, — 's a' félgyógyúltat utnak botsátja.

Ez a' szerentsés szerentsétlen Szliátsra mene halni, midőn Bétsben meg nem halhatott. — De imé megjelen Szliátsban az özvegy is, kiért lelke szenvedett, Solymosy István, Szepes és Sáros Vármegyék földesura 's több Megyék Tábla Birájának (ki másfél év ólta elenyészett) özvegye. Vége a' párviadalnak annyi bizonyos — de lett-e kézfogás, azt a' szerző bánatunkra elhallgatá, kettős bánatunkra,

mert ha nem lett, még képes ő egy jövő Aurórában vagy Venuszban, ezt az unadalomig font fonalat még tovább fonni.

Egy van még hátra: az t. i., hogy megtudja a' kegyes olvasó, miért vala hősünknek olly szörnyű antipathiája a' pipa mint a' pisztoly ellen, mert ezek character vonási a' boldogtalannak. A' mi az utólsót illeti arra jó ok az, hogy mellbe lőtték, a' mi ha bár katona embernél helyes ok nem lehetne is — de Concipistánál megállhat. A' mi az elsőbb szenvedelmet illeti, azt a' 214-dik lapon megfejtve találjuk — hol szomorú hősünk, *kevés szóval, de annál több füstel szörpölé tsészéjét*, elannyira, *hogy a' bájos kellemes Paulinét, az ő jegyesét és szerelmesét is*, úgy bétalálá füstölni, hogy midőn annak kis lyánkája hozzája *repesett, neki fél hidegen fél boszusan mondá! Anyám be füstös vagy!* — Az illy béfüstölés a' szerelem varázs pertzeiben, szükségesképen elidegenítheti az embert minden további füsttől.

Méltó még kijelelni a' tsillogó és meglepő kiejtéseket ezen elbeszéllésben, illyenek p. o. *az aubade után köntösbe vetni magát*, — *szemét felütni*, — *valaki mellé ledobni magát*, — *megkerülni a' hegy üstöt* (mi lehet az?) *a' corridorhoz állani 's arra kalapját fektetni* — (vallyon mit ért hősünk a' Corridor alatt, mi nem más mint folyosó, és így tiszta magyarán így mondhatta volna: a' falhoz támoszkodám, 's kalapom lábom előtt feküdt, de bezeg akkor a' báj hangú corridornak helye nem lesz) *pisztolyt a' felpadba lőni ki*, — örülök tudni, hogy kell magyarúl a' plaffondot ejteni.

A' mi ezen előadásban még is dítséretes és tsudálni méltó, az, hogy a' régi betsületes, az „Úrnál" megmaradt, 's azt a' mái kegyeddel fel nem tserélte, melly ifjú szeretett gyerkőtze, régi testvérjénél a' kendnél, egy tseppel sem fellyebb való, 's bámulást érdemel, hogy korunk, melly öltözetébe, góth betűibe, 's sok másba viszsza megy a' régihez — tsak a' kendet útálja, mert régi, 's a' kegyeddel,

nyel-

nyelvünk egy nagynak vélt hiányát pótolni gondolja.

Buda és Pest Kiliánnál, *Pesten és Körűle* Trattnernél — ez tzímje a' két Aurórákban ugyan egy tárgynak, tartalma pedig: Buda-pest 33 év előtt és most. Nagyon érdekes lehet annak, ki Budapestet esméri, 's 33 év előtt is látta azt. Ez a' tárgy, melly mostani alakjában is magát legjobban olvasatja, érdemes lett volna nagyobb felvilágosításra, 's arra, hogy a' tárgy mint tárgy vevődött volna fel, nem úgy mint az az íróra béhatott. Kilián Aurórája szinte 1850-ig rajzolja Pestet, 's az akkori idők fő vonásivá teszi: a' törvények hamar lefolyását, a' tzéhek eltörlését, a' nemzeti játékszin felállását, 's a' szinjátszók kimívelődését — mellyek kurta 16 évek alatt bár így legyenek.

A' ketskebőrrel fejezi bé prózáját Kilián Aurórája. Pórregének mondja a' költő, tehát Volksmährchen: Szent Muzeus botsásd meg neki, mert nem tudja mit tselekeszik! őrizz meg bennünket ezután illy Pórregéktől!

A' versekről — nem lehet tagadni, hogy tsengnek, szépen tsengnek, — de tsak tsengnek pöngnek 's semmit nem mondanak. Szorgalommal, kikeresett szovakkal vannak írva, alkalmasint érthetők is, tsak az a' baj, hogy a' szép szók és kitételek alatt semmi sem fekszik. Azoknak nagyobb része felett ki van mondva az itélet a' 125-dik lapon.

Trattner Aurórája bár az előbbivel külső díszére, szép papirosára 's betűire nem mérkőzhetik, de igen még is a' Bétsi 's más Német Almanakokkal, és külsőjére, közelébb arányban áll az eddigleni Aurórákhoz.

A' nép artzok érdeklők, 's kivált az aszszony személyeknél eltalált characteristica. — A' rajz ügyes, és figyelmező festőt gyanúttat, 's kívánnunk kell, hogy illy kellemes rajzokkal jövendőre is derítsen fel, és bennük még mélyebben menjen a' nemzetek különböztető artzvonásiba. A' dialog elmés, világot járt emberre mutat.

Pesten és Körűle felől már szó volt, 's itt is még egyszer szükség mondani, hogy a' tárgy megérdemlette volna, hogy abból mindenütt az írónak személye ki ne tünjön, 's ne vigyen mindent arra viszsza. A' másodiknak észrevételei leginkább mulatnak, a' harmadik, úgy tetszik, keserű gúnnyal végzi, így szólván: haladunk o Pestbuda és Budapest! — De ez nekünk, kik Budapestet (mert ez tsak szelídebb hangjával is elsőséget érdemel a' Pestbuda előtt) kevéssé, vagy épen nem esmérjük — közel sem elég.

A' bérakott ablak egy kedves, kis eredeti vígjátékotska — mellyhez hasonlót még egy Magyar Almanakban sem találni, 's mellyhez hasonlók bár számosan jelennének meg. — Ez a' jól characterisált, jól dialogisált darabotska, németre fordítva — bizonyosan szomszédjaink színjein is szerentsét tenni fogna — a' mint tenni fog kétség kívűl Budán is, ha az odavaló játszók, a' kapitány 's a' corrector jól eltalált sajátságikat felfogni 's előadni tudják.

Dávy komoly phantásia, mellyre a' Colosseum romjai adának alkalmat, 's mellynek megnyugtató tartalma az, hogy minden elmúl és öszve rogy, de a' mit az emberi lélek a' mívekben — találmányokban, tudományokban egyszer kivívott, az örökké maradandó. Szép kifejezés és vigasztaló a' 138-dik lapon az: hogy a' földi lények a' planétai élet léptsőjén hágdalnak fel, 's a' port megettök hagyván, léptsőnként nemesűlnek. Mind ezen bel bets mellett is az előadás valamennyire unalmas, 's fogadni lehetne, hogy azt egy Dáma is végig nem olvasandja, pedig az Almanakokat különösen Dámáinkkal kellene megszerettetnünk.

A' mi a' 113-dik lapon mondatik, azt már Seume siracusi sétájánál mondotta: hogy valaha Szent Péter templomja leend a' világnak legroppantjabb romja.

Titkásznak mondja az eddigi Titoknokat. Valljon kell-e a' már félig meddig bévett szókat újakkal változtatnunk, 's így azon zűrzavart még sűrűb-

bé tennünk — melly hálá sok ujontz iróinknak — nyelvünket úgy is eléggé burkolja.

A' szín teremtés egy szerentsétlen kis Idilla, mellynek kár vala még azt a' pitzin helyet is adni, mellyet itt elfoglal.

Költő. — Beteg ábrándozása egy szédelgő agynak. Maga is gyanítja, hogy az olvasó nem fogja elfogadni, ezt a' rátólást és így szól a' 231 dik lapon: *Ti nem értitek e' szavakat? Igazatok van!*

Egy különösséget találunk ezen Aurórában, azt, hogy a' római számokat felette szereti, 's keresve osztja fel azokkal írományát. Ezek a' megszaggatások gyakran igen furtsán esnek ki, 's minden látható ok nélkűl, mint p. o. XI felriadtak az igazgatások, XIV igen is hazámfiai XVII imé ez nékünk az Király, XXI úgy vagyon hazafiak. Ezek ugyan mind apróságok. De minek a' különtzködés — mert azt majd, mint valami szembetünő ujságot, a' servum pecus követni fogja — 's megérhetjük még azt a' tulságot, hogy minden periodus római számokkal jegyeztetik ki, a' mi ha más nem is, de papiros vesztegetés.

Mit szóljunk a' versekről? ezek itt is silányok, velőtlenek, meddők és puszták. Itt is tseng, peng, itt is *virúl, elhervad — tsóközönt vár, lángol, érez, érzelg!* Itt is vannak *virágartzok — illatár — búbánatnak szálai a' szép tsillagzatok! szikra vető viharok*, van *lángkéj, hűs lebel*, van *babér*, melly szóra már Kazinczy anathémat vetett. A' *pirulás* beillenék a' Karfunkel Veihebéli sonnettek közé. Adelt fejtse meg a' ki érti 's magyarázza meg mi a' *sok lérzetű ős anyavár* 's hogy *nyugszik ez tettek alatt.* Szomorú tapasztalás de igaz, hogy igen hátra vagyunk a' versekben. A' ki valamelly közönséges gondolatot feszes, erőltetett, szoktalan, 's gyakran félszeg köntösbe, akár rím és metrummal, akár nélkűle öltöztetni tud — az már magát nyomtatásra méltónak véli. — Tömjénezik ugyan egymást az illy ürességek írói —, de szomorú tsalódásokban az érett közönség részt nem vesz.

A' ki a' borzasztó rettenetest szereti annak kedve telhet *Aguesben* és az *Átok*-ban, mellyben egyébiránt szerentsés festések is vannak. Költője szerelmes olly képekben, mellyekről igaz ideája sints. Így a' víz rohanása semmiképen nem hasonlít a' láva szakadásához, a' melly nem szakad sebesen, hanem igen halkal előre. Ha lavinát mond vala a' szerző igaza van, mert ez sebesen rohan és szakad — de láva nem lavina. — Illyen az Amerikai óriáskigyó, a' föld sarkánál viruló éjszaki fény, 's a' t.

Kun László és Mandula mind a' két Aurórák versezeti közt legvonszóbb. A' szerelmes, szelíd, de vétkes, 's épen azért sorsától letapodt Mandulának, a' kevély és erős Arbotznak képei jól találva. Az egyszerű kifejezéseknek tulajdon bájai vagynak, azokban valamelly vonszó gyermekded hang lebeg, 's szívet ér, catastrofjával pedig a' legszigorúbb Moralisták 's Themis papjai is megelégedhetnek.

Azon kívánsággal fejezzük észrevételinket: Virágozzék mind a' két Auróra 's legyenek mentől számosabb vevőjik. Trattner Aurórája vetélkedjék ennek utánna kűl tsínbe Kiliánéval, bel betsök pedig mind kettőjöknek évről évre nevelkedjék. Melegítsen bennök a' szív, emeljen az elme, érdekeljen a' szép előadás, mellynek veleje legyen. Kerüljék az üreset, az unalmat, a' kitsapongó szenvedelmet. Verseket vagy éppen ne adjanak, vagy ha adnak, az évieknél jobbakat!

Vidéki.

7.

Néhai Kövy Sándor felett Tiszt. Somossy János Professor Úr által tartott beszédnek biographiai része.

Származását vette ez a' nagy Férjfiú, úgy látszik, 1763-dikban Tekintetes Nemes Zabolch Vármegyében fekvő Nádudvar helységben, néhai Nemes és

Nemzetes Kövy Péter Úrtól, és néhai Zöld Katalin aszszonytól. Kiknek gondos vigyázások, különösen pedig édes Attyának szorgalmatos oktatási által az elsőbb Tudományokat Nádudvaron olly előmenetellel végezte, hogy a' nagy talentomú Ifjú, a' ki a' Nádudvari közönséges Oskolai tanításban tsak igen kevés részt vett, 1779-ben a' Debretzenyi Reformata Anya Oskolába bé vitetvén, a' nagyobb tanúlók közzé írattatnék, és a' felsőbb Tudományok tanúlására botsájtatnék. Mint egy hat esztendők eltelése után 1782-ben megakarván próbálni tanításbeli tehetségét és ügyességét, mellynek kellett későbben az ő nevét és hírét elterjeszteni, a' Sarkadi Oskolában két esztendőkig viselt Tanítói hivatalt. Ekkor valami titkos sugallástól, vagy belső ingertől ösztönöztetvén, Posonyba kél, hol a' hazai Törvénynek tanúlását tette fő tzéljává, 's majd bővebb gyakorlás végett, a' törvényes Perek folytatásában Pestre siet, hol a' legnagyobb szorgalommal addig gyűjtögeté tapasztalásait, míg iparkodása Prokatori jeles Diplomával jutalmaztatnék. Ekkor itt vonta ő magára Ekklézsiáink 's Oskoláink őrállóinak figyelmetességeket, itt esmerték meg őtet a' nagy Telekyek, Vayak és Bernáthok, ekkor látták által mit várhatnak ő tőlle, 's ezeknek atyai ajánlásokra lett az, hogy a' Tisza mellyéki Helvetziai Vallástételt tartó Fő Tiszteletű Superintendentiától, a' hazai Törvény tanítására a' S. Pataki Reformata anya Oskolába meghivattatnék. Az 1793-dik esztendő Julius havának 8 dik napja volt az a' szerentsés nap, mellyen őtet a' mi anya Oskolánk Tanítónak nyerhette. November 10-dikén érkezett annak falai közzé, 15-dikben foglalta el Tanítói székét, tartván beszédet a' Magyar Törvény tanulásának hasznairól. Ettől az időtől fogva, hírével eggyütt Tanítványainak száma esztendőről esztendőre nevekedett, úgy annyira hogy a' S. Pataki Ref. Collegium nem tsak a' Helvetziai, hanem az Ágostai Vallástételt tartó Evangelikusok, sőtt még a' nem egyesült Görögök Törvény Oskolájoknak is méltán tartatnék.

A' mi Kövy Sándort, mint Tanítót illeti, senki sem esmerte nállánál inkább a' Tanítói hivatalnak fontosságát. Bizonysága ennek a' tanításban való fáradhatatlan szorgalmatossága, úgy annyira, hogy magától még a' pihenésre rendelt időt is megvonná; tsüggedést nem esmérő békességes tűrése, a' magyarázatra felvett tárgyaknak addig való forgatásában, míg azokat gyengébb tehetségű Tanítványi is felfoghatnák. Különösen elősegítette ezt, az általa gyakoroltatott tanításbeli mód, melly feltalálójától, az értelmi esméretek kifejtődztetésének nagy Mesterétől, Sokratestől neveztetik. Tanítványainak előmenetelek forgott szeme előtt, akkor is mikor sokfelé ágadzó tudományaira u. m. a' Polgári Magyar, Ekklézsiai, Fenyítő 's Bányász Törvényre, hogy a' többieket elhalgassam — tzélos kézi könyveket készített; — mellyek közzűl az első, mind egész kiterjedésében, mind sommásan kinyomtattatván több ízben, a' Tudósok helybe hagyását annyira megnyerte, hogy ez által az ő neve és híre az egész Hazában elterjedne, sőtt az ő földi szerentséje is erős Fundamentomra állapíttatna. De ez a' nagy Törvénytudó a' szép Nemnek is Tanítója kívánván lenni a' Magyar Törvényben, a' Magyar Polgári Tőrvényt hazai nyelven is kinyomtatta, melly munkája a' Martzibányi által feltett nem nagy de ditső jutalomra méltónak ítéltetett.

De nem tsak úgy mint épűletes Tanító, hanem úgy is mint mély belátású Törvény Tudós, ki vívta Kövy magának az első helyet a' Hazai Törvény Tudók között. Tsalhatatlan bizonyságai ennek azon írásai, mellyeknek készíttetésekre és rész szerént ki is nyomtattatásokra alkalmatosságot szolgáltattak, némelly nehezebb törvényes kérdések felett való öszveütközései a' Magyar Haza nevezetesebb Törvény Tudóival. Ezen munkákban példákkal bizonyíttatott bé, hogy a' Magyar Törvény Fundamentomos esméretére, a' Históriának, más Nemzetek Törvényeinek, mellyek közzűl sokak már meg is avúltak és nyelvének tudása múlhatatlanúl szükséges. Különö-

sen az egész Római nyelv annyira hatalmában volt, hogy még a' törvényes tárgyakban is, mellyeknek előadására mások az úgy nevezett Curialis stilussal élnek, magát a' Ciceró nyelvén fejezhetné ki; azon a' nyelven, mellynek olly nagy betsüllője volt, hogy azt nehánykor, kivált ha a' heves vetélkedésben elmelegűlt — Magyar Haza Geniusa engedj meg az ő buzgóságának, — még a' maga Nemzeti nyelvének ótsárlásával is pártfogolná. Ha a' Törvény szövevényes kérdéseinek fejtegetésében elméje megfáradt, a' Római classicus Költők munkáiban keresett pihenést és megújulást. Ezeknek lelke szállotta meg őtet, midőn szíve fájdalmának vagy örömének kiöntésére ragadá lantját; ezeknek lelke ihlette őtet, midőn szava ezüst húrjainak zengésével az Augustus arany századjára bájolta viszsza az elbámúlt Halgatókat. *)

Közli az elhunytnak egykori, tisztelő Tanítványa. G. L.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betűivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr pengő pénzben.

(Folytatás.)

Sok főtörést okozott az Új-Testamentomban néhányszor előfordúló BASILIKOS görög szó a' Her-

*) Megholt Kövy Sándor 1829. Jul. 23-didán. Még mind ez ideig sem gyűlt annyira a' háládatos tanítványi adakozás, hogy az elhunyt sírja felett, a' S. Pataki Ev. Reformatusok temetőjében, emlék állíttathatnék.

a' Közlő jegyzése.

menevtáknak. E' görög kifejezés jelentéséről már 1615-dikben vetekedés támadott (Isaaci Casauboni, De Rebus Sacris et Ecclesiasticis Exercitationes XVI, ad Cardinalis Baronii Prolegomena in Annales Eccles. Francof. 1615. 4-o pag. 210) Baronius és Casaubonus között, 's illy nagy idő óta igen sokan (Joh. Christoph. Wolfii, Curae Philologicae et Criticae. Basileae, 1741. 4-o Tomo II, pag. 832. Tomo V, pag. 32.) iparkodtak a' szó értelmébe hitelesen béhatni, de e' Kúnkötést, vagy inkább Palótzkötést (Nodum Gordium) a' legtudósabb Férfiak is Nagy Sándor példája szerént inkább elvágták, mint sem föloldották. Hogy BASILIKOS görögűl épen annyit jelent, mint magyar nyelven TSÁSZÁRI, vagy KIRÁLYI, abban nem fekszik a' nehézség, hanem inkább ezen kérdésben: Miért neveztetett azon Férfiu, kinek gyermekét (Evang Johannis, IV, 46—53.) Caphar-Naumban az Üdvözítő meggyógyította, TSÁSZÁRINAK, vagy KIRÁLYINAK? Ennek ma tsak nem valamennyi Tudós Férfiu azt az okát adja, hogy ő UDVARI TISZT, KIRÁLYI MINISTER, vagy TSÁSZÁRI SZOLGA volt. Úgy, de mi tsekélységet nyomnak a' tudomány mértékén e' vélemények, ha azok a' Szent Írásbéli rokon helyekkel összve hasonlíttatnak? Épen azt a' Caphar-Naumi gyógyítást, mellyet Szent János Evangelista leírt, elbeszéli (Cap. VIII, 5—13.) Szent Máté Evangelista is; elbeszéli (Cap. VII, 1—10.) szinte Szent Lukáts Evangelista is. Az utóbbik ugyan nem gyermek, hanem szolga gyógyítást emleget, de ebben semmi nehézséget sem találhat, a' ki tudja, hogy a' Napkeleten a' Gyermekek is az Atyáknak Szolgáik voltak, 's azért sokszor ott a' Fiak is Szolga nevet viseltek. A' két más Evangelista szerént János Evangelistának TSÁSZÁRIJA bizonyosan nem volt SIDÓ, hanem a' NEMZETSÉGEK közé tartozott, következésképen a' fölebb mondattak szerént (Tud. Gyűjt. 1834. VI. Köt. 97 lap.) PHILISTAEUS volt. Úgyan őt mind Szent Máté, mind Szent Lukáts KATONA SZÁZADOSNAK, mai néven SZÁZADOS KAPITÁNYNAK

nevezi. Vesse tsak összze akárki a' három Evangelista előadásait híven figyelmezve, tapasztalni fogja, hogy Recensens itt tsak azokat mondotta ki, a' miket maguk az Evangelisták előterjesztenek. Már az itt a' kérdés: Miért neveztettek épen a' PHILISTAEUS KATONA TISZTEK tsak maguk TSÁSZÁRI, vagy KIRÁLYI néven, 's miért nem a' SIDÓ KATONA TISZTEK is?

De, hogy a' BASILIKOS név, mint Recensens az Evangelistákból következtette, egyenesen a' PHILISTAEUS NEMZETSÉGEKET illette, az más összszehasonlításból is kitetszik. A' Macchabaeusoknak Könyvükben (II. Macchab. Cap. IV, 13.) mondatik a' Sidó Nép egyik Felekezetéről: „*Erat autem hoc non initium, sed incrementum quoddam et profectus HELLENICAE* (Gentilis) *et ALLOPHYLISTICAE* (Philistaeicae) *conversationis, propter impii et non Sacerdotis JASONIS nefarium et inauditum scelus.*“ Itt az állíttatik a' Sidó Nép egyik szakaszáról, hogy ez, JÁSON gonoszságait gyülölvén, elfogadta a' NEMZETSÉGEKNEK és PHILISTAEUSOKNAK szokásaikat. Egyet jelent itt e' két szó, mert a' hét Philistaeus Nép hivatott NEMZETSÉGEK nevezettel, 's e' NEMZETSÉGEK (Sidóúl: GOJ-IM) szovat Symmachus, a' régi görög Fordító, Mósesnek egyik helyén (Genes. XIV, 1.) igen tudósan (Christoph. Cartwright, Annotationes in Genesim. Londini, 1648. 8-o pag. 113.) nem HELLENEKNEK, hanem határozottan SCYTHÁKNAK fordította; az pedig, hogy az ALLOPHYLUS szó különösen a' Macchabaeusoknak Könyvükben is PHILISTAEUST jelent, semmi kétséget sem szenved. Már Flávius Jósef (Antiquit. Jud. Libro XII, Cap. 5. § 1.), előadván épen az előbbi történetet, így ír: „*Maxima vero Populi* (Hebraici) *Pars JASONEM sequuta est, cujus vim non sustinentes Menelaus et Tobiae filii ad Antiochum se receperunt; ei dicentes, velle se relictis patriis legibus et institutis sequi BASILICA et HELLENICOS* (Gentiles) *MORES tenere.*“ Nem veszi-e észre minden-

ki „ hogy Flávius Józef az ALLOPHYLISMUS helyett BASILIKOS, vagy is TSÁSZÁRI és KIRÁLYI SZOKÁSOKAT tett? Igen jól tudja Recensens azt is, hogy napnyugaton a' HELLEN név GÖRÖGÖT jelentett: De azt is tudja, hogy Ásiában, 's főképen Palaestinában, a' HELLEN név megkülönböztetve a' PHILISTAEUSOKNAK tulajdoníttatott. És innend vagyon, hogy a' HELLEN nevet Eusebius Pamphilus Egyházi Történeteiben is (Ecclesiasticae Historiae Libro IV. Cap. 2. edit. Taur. Tomo I, pag. 121. nota a.) Valesius ugyan váltva GRAECI és GENTILES, Rufinus GENTILES, Szent Hieronymus pedig ALIENIGENAE az az: PHILISTAEUSOK fordítással adták. Ezek szerént tehát nem lehet meg nem különböztetni különbféle Írókban a' HELLEN szó jelentését.

Azonban mit értett Flávius Józef fölebb a' BASILIKOS szó alatt, azt önön magának más helyeiből még világosabban általláthatni, minthogy Könyveiben a' BASILIKOS nevezet többször is előjő. Egy helyen (In Vita Sua § 23.) írta szóról szóra tett fordítás szerént: „*Per hoc tempus veniunt ad me duo Magni horum, qui sub POTESTATE REGIS, ex TRACHONITARUM REGIONE.*“ Ugyan ezen két Fő Nemesről beszéli (In Vita Sua § 31.) valamivel alább: „*Iterum autem turbam aliqui concitarunt, venientes ad me, BASILICOS MAGNATES non debere vivere, dicentes mihi: non transire volentes in hos, qui apud ipsos mores.*“ Még alább (In Vita Sua § 72. — — Cf. Ant. Jud. Libro XVI, Cap. 9. § 1. 2. 3.) a' Sylla alatt hartzoló TRACHONITÁKRÓL mondja: „*Ego autem, celeri utens conversione, cum copiis obviavi BASILICIS.*“ Ezek szerént Flávius Józef a' TRA-CHÓNITÁKAT nevezte BASILICUSOKNAK. Ha ez így vagyon, a' mint hogy aligha vagyon másképen, minekutána a' CHÚNOK a' leghitelesebb Írótól, Priscustól, BASILIUS SCYTHÁKNAK hivatnak, nem kell, vagy nem szabad-e gyanítani, hogy a' Caphar-Naumi BASILIKOS és SZÁZADOS talán KÚN KAPITÁNY volt? Bár mi

váratlannak tetszhetik is e' gyanítás, nevetséges épen nem lehet az előtt, ki észre vette, hogy az Új-Testamentomban Palaestinai BASILIKA TARTOMÁNYRÓL is találtatik rövid említés, midőn az Apostoloknak Tselekedeteikben (Cap. XII, 20.) a' Caesareába menő Herodesről mondatik: „*Erat autem Herodes iratus Tyriis et Sidoniis: Uno animo autem advenerunt ad eum, et persvadentes Blastum, qui super cubiculum Regis, postulabant pacem, propter ali ipsorum regionem a REGIA* (Regione)." A' végső szovak így állanak a' Görög Kutfőben:

„διὰ τὸ	τρέφεσθαι	αὐτῶν
propter	ali	ipsorum
τὴν χώραν	ἀπὸ	τῆς βασιλικῆς."
regionem	a	Regia.

Már Raphelius György (Annotationes Philologicae in Novum Testamentum ex Xenophonte collectae. Hamburgi, 1709. 8-o pag. 160.) utána vetette, a' mit az értelem nyilván megkiván, a' βασιλικῆς végső szónak a' χώρας, az az: Tartomány szovat. Azt vitathatná ugyan néki, hogy itt Herodesnek KIRÁLYI TARTOMÁNYÁRÓL foly a' beszéd, 's hogy Herodes mind a' mellett is, hogy ő tsak TETRARCHA volt, az Új-Testamentomban néhányszor KIRÁLY nevet visel. Ezt nem tagadja Recensens, de azt még is bátor állítani, hogy Herodes TETRARCHA épen TRA-CHÓN Jobbágyaitól, kiken uralkodott, kapta a' KIRÁLY nevet, minthogy ezek, állandóan KIRÁLYOK alatt élvén, meg nem barátkozhattak a' TETRARCHA névvel. A' Sidó Jobbágyoktól a' KIRÁLY név már tsak azért sem származhatott, mert ezek az Üdvözítő Kínszenvedésekor is fenyegyen kiábálták (Johan. XIX, 15.) kigúnyolva a' KIRÁLY nevezetet: „*Non habemus REGEM, nisi CAESAREM.*"

Kedvez még más is Recensens Magyarázatának. Justinus (Libro XXXVIII, Cap. 2.) írja a' Kappadótziaiakról: „*Sed senatus* (Romanus), *studio Regum intellecto, aliena regna falsis nominibus furantium, et Mithridati Cappadociam, et Nico-*

medi, ad solatium ejus, Paphlagoniam ademit. Ac ne contumelia Regum foret, ademptum illis, quod daretur aliis, uterque Populus libertate donatus est. SED CAPPADOCES MUNUS LIBERTATIS ABNUENTES, NEGANT VIVERE GENTEM SINE REGE POSSE. Atque ita REX illis a Senatu Ariobarzanes constituitur." Tsuda-e tehát, ha a' Királyi Méltóság nélkül élni nem tudó 's nem akaró Kappadótziai Nemzet már hajdan a' Görög Íróktól KIRÁLYI, az az: BASILIUS NEMZET tzímmel említtetik? Tsuda-e, ha Kappadótzia Tartomány KIRÁLYI TARTOMÁNY nevet, 's maguk a' Kappadótziaiak KIRÁLYI tzímet viseltek? Xenophon (Hellenicae Historiae Libro III, Cap. I. No. 10.) írja a' hajdan nagyobb kiterjedésü Syriai Kappadótziáról: „*Etiam Pharnabazi signa sequebatur, quoties ille vel in Mysorum vel Pisidarum fines irrueret, qui tum REGIS DITIONEM* (τὴν βασιλέως χώραν) *infestabant.*" Más helyen (Cyri Exped. Libro VII, Cap. 8. Nro 14.) megint írja a' Syriai Kappadótziáról Xenophon: „*Praeerant autem hi DITIONI REGIAE* (τῆς βασιλέως χώρας), *quam nos ingressi peragravimus.*" Lucianus (Opera. Biponti, 1790. 8-o Vol. V, pag. 158—159.) följegyzette: *REGII GENERIS* (Basilikos) *homo de BARBARIS ad Pontum, qui negotii cujusdam sui causa ad Neronem venerat, spectabat cum aliis saltatorem illum saltantem ita dilucide, ut, licet ea, quae cantabantur, non assequeretur, (Semi-Graecus enim erat), omnia tamen intelligeret.*" Végre, hogy másokat ne említsen Recensens, Plutarchus (Opera. Lipsiae, 1776. 8-o Vol. IV, pag. 493:) beszéli Ifiabb Kato életében: „*In Cappadocia enim diversatus apud REGIUM* (Basilicum) *quemdam, Marphadatem, cui venusta erat Uxor, quia diutius apud eam, quam honestum foret, agebat, derisus est a scribentibus in eum haec:*

„*Cras Cato discedet post triginta dies*"

Et:

„*Porcius et Marphadates amici duo, animus unus.*"

Psyche enim nomen erat Marphadatis uxori, quod animum significat.
Praeterea:
„*Generosus et Egregius Cato: REGIUM habet ANIMUM.*“
Minekutána Idősebb Plinius tanusága szerént Kappadótziában és Pontusban SZÁRMATÁK laktak, úgy véli Recensens, hogy e' helyeken KÚN TARTOMÁNYRÓL és KÚNOKRÓL foly a' beszéd, 's ezek említtetnek a' REGIS DITIO és REGIUS nevezet alatt.

A' Kappadótziaiakról, mint CHAM maradékairól, írja (Genes X, 13. 14.) Móses: „*Et Miszraim genuit Ludim et Lehabim, et Naphthuchim. Et Patrusim, et Chasluchim: quod egressi sunt inde PELISTIM et CAPHTORIM.*“ Kérdést sem szenved, hogy a' CAPHTORIMOK valóban a' KAPPADÓTZIAIAK. Ezek tehát Rokon Nép valának a' PHILISTAEUSOKKAL. De nem tsak Rokonok valának, hanem KAPPADÓTZIAIAK laktak is PALAESTINÁBAN, mert Móses (Deuter. II, 23.) maga hirdeti: „*Et Hauvim, habitantes in CHASZERIM usque HAZZA, CAPHTORIM egredientes de CAPHTHOR perdiderunt eos, et habitaverunt pro eis.*“ Ha CAESAREA városoktól Gázáig Palestinában KAPPADÓTZIAIAK laktak, nem CHÁNÁNAEÁBAN laktak-e? Nem hivathattak-e BASILICUSOKNAK maguk a' CHÁNÁNAEUSOK? Nevezetes valóban, a' mit Dániel Prófétánál (Cap. I, 3. 4.) ide illőleg találunk, midőn mondatik: „*Dixitque Rex ad Aspenaz magistrum Eunuchorum suorum, ad introducendum de filiis Izrael, et de SEMINE REGNI, et de Principibus, Pueros, quibus non in eis omnis macula, et bonos aspectu, et intelligentes in omni sapientia, et scientes scientiam, et intelligentes scientiam, et quibus vigor in eis, ad standum in palatio Regis: ad docendum eos literaturam et linguam Chasdim.*“ E' helyen a' Vulgátában, az Israelita gyermekeken kivűl, kiket magával a' Jerusálemet meghódította

Nabuchedresar fogolyképen Apródoknak elhozott, említtetnek ifiak „De SEMINE REGIO et TYRANNORUM"; a' Syrus Fordításban pedig: „De SEMINE REGIO et ex PARTHIS." A' Syrus Fordítóval egyet tartottak Symmachus és Theodoretus Cyrusi Püspök is. CHÁNÁNAEUSOK Josue után is sokan együtt laktak a' Sidókkal. Nem ezeknek Gyermekeiket illeti-e a' SEMEN REGNI, vagy a' SEMEN REGIUM kifejezés? Egyik gyermeknek neve (Danielis I, 6. 7.) minden esetre CANANJA volt, 's hogy a' PARTHUS GYERMEKEK magyar nyelvü Népből valának, arról majd máskor lészen szó. Igen sok nyomai vagynak annak, hogy a' KÚN APRÓDOK fölötte kedvesek valának a' Régieknél. — Ezek gyanítás ápolgatásra nem megvetendő okok, és ha a' BASILIKOS szó tsak hihetőleg is a' TRA-CHÓNOKAT és CHÁNÁNAEUSOKAT illetné, már azt nyernők általa, hogy a' Méltóságos Szerző, kinek könyvét vizsgáljuk, ezután a' SZÁZADOSOKAT és TIZEDESEKET, mellyekről a' Szent Írásban többször említés tétetik, nem volna kénytelen a' Feudális Törvényekből Atyáink által költsönöztetni.

Sőt az Új-Testamentom BASILIKOS szova nélkül is bizonyos az, hogy a' CHÁNÁNAEUSOK valóban KIRÁLYIAK, vagy is TSÁSZÁRIAK voltak. A' CHÁNÁNAEUSOK el annyira hódoltak a' Királyi Méltóságnak, hogy mindegyik nagyobb városukban különös KIRÁLY uralkodnék. Jósue, Sidó Fő Vezér, részént Mósessel, részént maga Palaestinának tsak némelly részét hódította meg, még is ezen térségen, mint a' nevét viselő Könyvből (Cap. XII.) ki tetszik, Harmintzegy Fejedelemre talált. Továbbá köz véleményük a' Hermenevtáknak, hogy a' CHÁNÁNAEUSOK és az Arabiai AMALEKITÁK bizonyosan EGY NEMZET voltak. Michaelis János Dávid (Deutsche Übersetzung des alten Testaments. Göttingen, 1787. 4-o IV. Theil, I Hälfte, Anmerkungen, S. 25.) tanítja: „*Die AMALEKITER waren, wie schon bey Cap. XIII, 3. angemerkt, und im Spicilegio zur Hebräischen Geo-*

graphie weiter ausgeführt ist, ein uralles Arabisches Volk, CANANITISCHEN URSPRUNGS. oder eigentlicher zu reden, die CANANITER, die in PALAESTINA wohneten, hiessen CANANITER, und die in ARABIEN wohnhaften, AMALEKITER." Vaknak kell annak a' Sidó Philologusnak lennie, ki nem látja, hogy az AMALEKITA, vagy HAMALEKITA nemzeti név a' Sidó HA articulusból és a' MALECH Sidó szóból, melly KIRÁLY és TSÁSZÁR jelentésü, tétetett öszsze, és így igazábban a' Sidó Nyelv természete szerént először HAM-MALECHITA az az: TSÁSZÁRI, vagy KIRÁLYI nemzeti név volt, 's egyet jelentett a' KÚN NEMZET nevével, a' honnand az Ásiai NAGY MAGYAR ORSZÁGBAN a' MAGYAROKKAL XXII-dik János Pápának 1329-diki Bullája szerént (Raynaldi, Annal. Eccles. Tomo XV, 397. Nro 96.) MALCHAYTÁK is laktak. Ezek a' Pápa Levelének szovai: „*Dilectis filiis Jeretanny, et universis Christianis VNGARIS, MALCHAYTIS* (Chunis), *et ALANIS* (Polowtziis) *salutem.*" De már a' legrégiebb időkben nem is kettőztetett meg mindenkor az M betü a' HAM-MALEK névben, hanem a' szó tsak HA-MALEK formában használtatott. A' tudomány nagy kárára időnek előtte meghalt Ifiabb Champollion írta (Österreichisch-Kaiserliche privilegirte Wiener Zeitung. 1829. Nro 50. S. 226—227.) a' Thebai Karnak Palotáról: „*Hier sieht man in kolossalen Abbildungen von heroischer vollendeter Bildhauerarbeit den König Manduci, der die Feinde von Aegypten besiegt, und als Sieger seinen Einzug hält; daneben die Feldzüge des Rhamses-Sesostris: anderswo den Sesonchis, der zu den Füssen der Thebaischen Trinität, Ammon, Muth, Khous, die Häuptlinge von mehr als* 30. *besiegten Völkerschaften hinschleppt, worunter, ich ausdrücklich geschrieben, JUDA HAMALEK, den KÖNIG von JUDA, gefunden.*" Akadozh atni-e tehát azon, hogy a' HAMALEKITA Nemzet neve, melly a' CHÁNÁNAEUS névnek tsak más napkeleti kitétele, épen annyi, mint KIRÁLYI, vagy TSÁ-

SZÁRI, az az: BASILIKOS? Hogy az Arabs Írók a' CHÁNÁNAEUSOKAT többnyire AMALEKITA néven említik, azt mások régen észre vették Recensens előtt.

Fordíttatása a' CHÁNÁNAEUS névnek a' CYRENAICUS nevezet is. Isaiásnál (Cap. XIX, 18.) mondatik: „*In die illa erunt quinque Civitates in terra Misszraim, loquentes LABIO CHENAHAN, et jurantes per Dominum exercituum: Civitas HERES dicetur uni.*" Ez az a' magános hely a' Szent Írásban, mellyben a' CHÁNÁNAEAI NYELVRŐL említés vagyon, 's hol beszélették Aegyptusban e' Nyelvet? azt az ÖT VÁROS (Pentapolis) kifejezésből meghatározni nem nehéz. Idősebb Plinius (Libro V, Cap. 5.) írja: „*CYRENAICA, eadem PENTAPOLITANA REGIO, illustratur Hammonis oraculo, quod a CYRENIS abest CCCC. M. passuum: fonte Solis: URBIBUS maxime QVINQVE, Berenice, Arsinoe, Ptolemaide, Apollonia, ipsa CYRENE.*" A' CHÁNÁNAEAI NYELV tehát CYRENE Tartományban volt keletben, az az: ezen Országban CHÁNÁNAEUSOK laktak. CYRENE neve a' város legrégiebb pénzein „*KYPANAIΩN.*" Görög Nyelven (Jo. Augusti Ernesti, Graecum Lexicon Manuale. Lipsiae, 1767. 8-o col. 1120.): „*ΚΟΥΡΑΝΟΣ = PRINCEPS, IMPERATOR, DOMINUS. A κῦρος, penes quem est τὸ κῦρος, potestas ratum aut irritum quid habendi, vetandi et iubendi. Nam veteres v et οι promiscue in scribendo habebant.*" Ezen Magyarázattal egyez a' Német HER (*Κύριος* = Dominus) szótól származott HERES nevezet is, mert azt, hogy Isaiás Próféta idejében Aegyptusban, 's máshol is Áfrikában, már Persák és Németek laktak, épen könnyü a' hiteles Kutfőkből megbizonyítani. Ezekhez járúl még, hogy a' CYRENEIEK (Kurániak) a' Görög és Római Írók szerént LA-KÓNOK (Ló-Kónok) és A-CHIV-OK (a' Szent Írásban HA-CHIV-OK Philistaeus Nép) voltak, 's hogy a' a' legrégiebb Cyrenei Pénzeken (Thesauri Britannici Pars Altera. Vindobonae, 1764 4-o Tab. XVII. Nro 3.

3. — Cf. Polyaeni, Stratagemata. Lugduni Batav. 1691. 8-o pag. 193. Libro II, Cap. 27.) MENTÉS LOVAG látszik. Hogy CYRENE körül SZIKELEK is laktak, az más helyen mondatott. Holmi Görög Meséből eredett üres névmagyarázatokkal itt nem bibelődik Recensens; sőt szinte elhallgatja a' NAP-VÁROS és OROSZLÁN VÁROS Magyarázatokat is. Azt érénti inkább, hogy a' CYRENEIEK, a' mi a' Semita Népekhez kevésbé illik, igen híres LÓTENYÉSZTÉST üztek Áfrikában. De ez az Afrika azonnal egészen ki fogja fejteni hagyni a' CHÁNÁNAEUS és KÚN Nemzet egységét, mihelyest még némellyeket a' PHOENICIAIAKRÓL tsak igen röviden megfog Recensens említeni.

(Folytatik.)

Horvát István.

---

3) Keresztyén Hittudomány, minden felekezetű öntanulók, oktatók, szülők, 's a' t. számára. Írta Tuppy József az Istenészmény Jeleltje. Kassán 1833. Werfer Károly betűivel. 8-ad rétben 139 lap.

Az ifjú 's eddig még közhivatalt nem viselő Szerző a' magyar Ifjúsághoz intézett szavaiban merész tettének, (miért? nem szabad-e Könyvet írni egy Candidátnak?) okát forró kívánságában helyezé, hogy *bajnok társaitól* is elhárítaná azon kínzó állapotot, mellyben ön maga látta légyen magát, midőn Istenész létére, semmi más tudománytól úgy nem, mint az Istenészettől — Theologiától — undorodék. (6. lap.) Ezek szerint tehát a' Szerző kiknek írt? Candidátoknak; bátor a' Könyv tzímlapján nagyobb hatás kört tűzött ki munkájának. De ezen szerény és keresztény szereteti kinyilatkozást nyomban követi (az előszóban) némi elbizottság. Itt már egyenesen ki kél a' Szerző a' *tsak hivő* és *nem tudó* istenészek, (holott „istenész = theologus, tészen isten esméretivel bővölködőt!" 10. lap.) 's mind azok ellen, kik ama görög böltsre (Socratesre, lásd Cic. Acad. Quaest. 1, 4. quod haec esset una omnis sa-

pientia, non arbitrari se, sed scire, quod nesciat.) hivatkozólag mondják: azt tudom, hogy semmit sem tudok. Mit várhassunk ezek után a' fiatal Szerzőtől, (ki azonban elfelejteni látszik, mit nem Socrates, hanem Pál Apostol mond 1 Korinth. 13, 9) már homályos nem lehet, t. i. semmi egyebet, mint *merő tudományt;* még is előszavát befejezni sietvén újra szerényen kéri „a' jó és elfogódzatlan *(elfogúltlan?)* szívű olvasót, hasonlítaná egybe a' tárgy nehéz voltát, (de ki tolta reá?) tehetségei tsekélysége 's éretlenségével; töretlen az út, járatlan az ösvény!" (15. lap.) Hogy hogy? Ezer nyolcz száz esztendő után is még tsak *töretlen uton, járatlan ösvényen* jár a' számos Kereszténység? De ezt kényszerített elfatsarásnak mondandja talán a' Sz., hiszen a' *hittudomány rendszere és formájáról* szól, ennek szokatlan alakot adott, mint előszavának első pontjában világosan mondja. (9. lap.) Lássuk tehát a' munka elrendeltetését és tartalmát, mert ezt előterjeszteni ugyan is első kötelessége a' részre hajlatlan Könyvvizsgálónak.

Az egésznek részei 1) egy irányzatos hoszszaságú bévezetés 3 szakaszban: a' vallásról, a' Sz. írásról, a' Próféták és Apostolokról a' 23—38 lapig. 2) a' Keresztény hittudomány a' 39—139 lapig. Ez különösen három részre oszlik: az első szól az Istenről, *mint* Atyáról; a' második az Istenről, *mint* Fiúról; a' harmadik az Istenről, *mint* Sz. Lélekről. Az első részben tsak az Isten léte és tulajdonságairól értekezik a' Szerző; ellenben a' másodikban mind az Istennek miveiről, mind pedig a' megváltóról, három (t. i. Prófétai, Főpapi és Királyi) hivatala szerint. A' harmadik résznek négy szakasza van: a' Sz. Háromságról, a' Sz. Lélek munkásságáról, az Isten Országáról, végre az örökké való boldogságról.

Ime ezen alak tehát szokatlan, ezen út töretlen? A' Katechismusi oktatásban épen nem! Ugyan is az ebbéli literatúrába tovább nem ereszkedem, ezt az ex professo theologusokra hagyván, azonban

eszébe juttatom a' Szerző Úrnak tsak ama régi 's többnyire valamennyi nagyobb Keresztény felekezetektől elfogadott és a' katechismusokban magyaráztatni szokott, úgy nevezett *apostoli symbolumot*: hiszek egy Istenben 's a' t. Sőt újabb, noha nem annyira kiterjedett egyházi tekintettel bíró Könyvetskékben is akadunk illy felosztásra, lásd p. o. Ludwig Hüffel's Katechismus des Glaubens- und Sittenlehre Giessen 1827. 2-te Auflage. A' 12. lapon I.) Der Glaube an Gott, oder von der Schöpfung, (de a' megtartás és gondviselésről is szól.) II.) Vom Glauben an Christum den Erlöser, oder von der Erlösung, a' 23. lapon, végre a' 29-dikén III.) Vom Glauben an den heil. Geist, oder von der Heiligung.

Úgy de nints itt szó Katechismusokról; *hittudomány* a' mi tárgyunk, *szorosan tudományos* munkákban még is szokatlan vala eddig ezen rendszer! Legyen Szerző Úré az elsőség! De így méltán várhatunk tőle *tudományos* felvilágosítást, alapítást. 'S ime ezt olvassuk a' 20. §. „az Isten egy, az az: nintsen semmi más hozzá tökéletesen hasonló vagyonság (valóság). Az Istennek ezen egységével nem ellenkezik a' Sz. Háromság, vagy azon három személyek egysége, mellyekben az Isten magát *mint* Atya, Fiú és Sz. Lélek kinyilatkoztatta, mert az Isten Lélek lévén, nem testi, sem számbeli, hanem tsak lelki három egységről lehet itt szó." Nem de modalismus ez? hajdan Sabellianismus, millyent (talán alkalmaztatás és leereszkedésből) némelly szerényebb német böltselkedők is ajánlanak, p. o. Krug, lásd Religions-Philosophie 88. lap. Azonban hogy a' dogmának ezen értelmével az *egyházi* theologusok meg nem fognak elégedni, kérdést sem szenvedhet. Továbbá a' 71. §. „Valamint látjuk, hogy nagyon fontos ezen tanítás, (de ha olly fontos, meg kellett volna mutatni, hogy *szó*, *betű* és *szellem* szerint foglaltatik a' Sz. írásban): úgy *meg kell vallani*, *nehéz* ennek megfogása is, sőt azt lehet mondani, hogy olly emberi észnek, melly a' tudományok fáradhatatlanúl való űzések által ki nem műveltetett,

a' Sz. háromságról való tanitás megértése és megfogása egészen lehetetlennek tetszhet (ik)." Hijában keressük a' gordusi tsomónak *tudományos* felbontását a' következő 72. és 73. §§ is, utoljára is tsak azt tanuljuk, hogy „hit nélkül lehetetlen tudományok alapos esméretére szert tenni." Ezen igaz 's fel nem forgatható állításnak, Jacobi, Schulze, Bouterwek 's mások után azonban ez az értelme: hogy tudnunk valamit lehetetlen, ha nints *bizodalmunk eszmélésünkhez*, Vertrauen zu den Aussprüchen unsers Bewusztseyns, mond *Schulze*, Logik 4-te Aufl. 1822. § 108. De ezen *bizodalom*, *Glaube*, *Vertrauen*, *fides* nem épen ama úgy nevezett *történeti hit*. Ime nagy kövek mozgatása után tsekély, vagy inkább *semmi tudományos alapítás!* Erre törekedett a' Szerző, de minden iparkodása mellett kénytelenek vagyunk megvallani, hogy még messze vagyunk azon boldog időtől, mellyben „az Isten emberré létének és a' Sz. Háromságnak megfogásán a' kevésbé tudósok is részt vehessenek," (9. 10. lap) mert hiszen a' tudósok sem részesűlnek még ezen kintsben. Ezt bizonyítja a' szóban forgó dogmának elnevezése is, mert *mysteriumnak* tartatik valamennyi nagyobb keresztény felekezeteknél. Tudományi ösztöntől elragadtatott Szerzőnk előszavában gúnyolja a' *nem tudó*, *tsak hivő* istenészeket, de a' mint láttuk, Könyvetskéjében sem találunk *tudományt*, *tudást* sehol is. Hibázott tehát, okoskodási tévedésbe esett (ignoratio elenchi); mert tettlegesen más tzélhoz jutott, mint a' minőt magának eleinte kitűzött.

Mind ezek után azonban a' Szerző minket a' 15-dik lapra utasíthat, hol ezt mondja: „nézzetek a' tzímlapra, melly azt nyilván vallja, hogy e' Könyvetske nem mély tudósok számára iratott; már pedig a' szakadatlan és rejtezetlen egybefüggés másképen, mint tükrödözés — Speculatio — által, nem eszközöltethetik, ez pedig nem az éretlen kornak közi." Mind hijában! mert ezen nyilatkoztatása tsak ellenkezésbe zavarja előhozott állításai és nyilvános tzél-

jával. Avvagy sejdítsük itt a' legujabb német philosophikus tükröt és tükrözést, névszerint Hegelét, melly olly különös alkotású, hogy a' fényt egyenesen homállyá változtatja, tsak hogy a' fény és homályból egy *harmadik* tökéletesebb alak tünjék ki; vagy kép nélkül, Hegel szerint tökéletes (absolutus) igazat elérni lehetetlen, hanem ha *hármas úton*. A' hármas út miatt magasztalja Hegel Böhme Jakabnak (kit *teutonicus philosophus* elneveztetésre érdemesít) mélységét, pártolja ő egyszersmind az indus babonákat is. (Lásd Encyclop. Vorrede XXVI és lap 522.) A' tudós világ előtt nints elrejtve, milly kikötő felé evez Hegelnek absolutus tudományt kereső sajkája? Oda t. i. hol a' mindent örvényébe ragadó Pantheismus zászlója lobog. Ezen valahára még is tzélt ért boldog oskolában nints *hit*, de van *merő* és *tökéletes* tudomány, mellynek szükséges voltáról meg nem győződni lehetetlen annak, a' ki megfogta, hogy az ellenkező fogatok ('s ezek a' lételnek gyökerei!) egymásba omlanak 's tökéletesen ugyanazonosodva (identificatae) egy harmadik fogalmat szűlnek, melly az előbbenieket anyaként kebelében egyesíti. Az absolutus philosophiának mindenütt önkényt kivilágló hármasai végezetre ezen első hármas lépéstől függnek, mellyet itt, mint felvilágító elvet említek: hogy a' tiszta (legelvontabb) *való* általmegy a' *semmibe*, ez viszont a' valóba, 's így mind a' kettő egyesül a' *levésben*, mert hiszen valóból *lesz* semmi, semmiből *lesz* való. (Encyclop. §. 88: das Werden ist die Einheit von Seyn und Nichts.) 'S ime ezen absolutus tudás miatt igen fennhéjjazók Hegelnek akár közvetetlen, akár közbevetett tanítványai, és valóban nem a' mi Szerzőnknek, hanem oskolájának, mellyhez tetszik ragaszkodnia, tulajdoníthatjuk, hogy ő is szerénységétől elhagyatva teli pofával kürtöl a' pusztába.

Azonban a' rendszert és hármas lépéseket kivévén alig akadhattunk pantheisticus tanításokra, miért a' Szerző tsak dítséretet érdemel. Hogy mindazáltal kimondjam vélekedésemet, egy keresztény

hittudomány elrendeltetésére úgy mint a' tanítások különbféleségére nézve, bátorkodom a' Szerző Urat tsak ezen két jegyzésre figyelmeztetni:

1) A' keresztény hittudomány se nem merő hít, se nem merő tudomány azon értelemben, mellyben *hinni* és *tudni* két különböző (embernek elérhető) meggyőződési léptsőket (gradus persuasionis) jelentenek. Tudománnyá válhatik *szoros* értelemben az *istenlétérüli* esméret; de tulajdonságai és munkálódás módjának esmérete nagyobbára tsak hit. Ezt itten megmutatni tzélomtól eltávoztatna, azonban utasítom a' Szerzőt egy egyébiránt Scepticusnak utolsó munkájára: Schulze über menschliche Erkentniss 1832. lásd főkép a' 285. lapon 's a' t.

2) Keresztény hittudomány, legalább a' Protestánsoknál, egyedűl tsak a' Sz. íráson alapíttathatik. De itt meg kell különböztetni a' mit vallás és egyházunk alapítója egyenesen és nyilvánosan mond attól, *mit* és *miként* azt tanítványai (az Apostolok) individualis characterökhez képest felfogták. Valamelly dogma értelmét tsak az első mondások és erőségek határozhatják meg eldöntőleg. Ebből kitetszik, hogy minden valódi keresztény hittudomány tsak ugyan biblicus, 's épen ezért se nem rationalisticus, se nem supernaturalisticus kizárólag. Már ezek szerint a' Szerző igen is biblice adhatta volna elő a' vallásbeli tanításokat (főleg illy popularis alakban), ha először az Atyáról, úgy a' Fiúról és megváltásról, végre a' Sz. Lélekről értekezett volna. Mert akár minő legyen is a' módoslat (modalismus), összve nem férhető az egyszerű krisztusvallással.

Már a' mi az egyes hibás előadásokat vagy kitételeket illeti, röviden tsak a' főbbeket jelelem ki. A' 4. §. taníttatik, hogy a' vallásnak egyedüli kutfeje az Isten, és ennek háromféle velünk megesmertetése t. i. 1) ész és természet, 2) müvészetek, 3) és végre szoros vagy közvetetlen kinyilatkoztatás által. Az első szüli a' *mind* istenséget (Pantheismus); a' művészeti vallás *sok* istenség (Polytheismus); a' kinyilatkoztatott *egy* istenség. (Monó-

theismus.) Ezen pusztán hagyott állításoknak megbizonyítását ha nem is sürgetjük, szemünkbe ötlik egy nagy ellenmondás, mihelyest a' 9. és 16. §§. összve vetjük a' 4. §-ben mondottakkal. „Az uj testamentomi tanítások," mond itt a' Szerző, „megegyeznek azzal, a' mit *az okos ész tanít* az Isten felől" és „az Isten az *okos ész*, *a' természet és Sz. írás* tanítása szerint a' legtökéletesebb lélek 's a' t." Már ez lehetetlen a' 4. §. szerint, mert itt a' kinyilatkoztatott 's különösen keresztény vallás *egyistenség* az ész és természeti ellenben *mindistenség*.

Az Isten létének erőségei közt 17. §. a' harmadik szám alatt ismét helyt foglal az úgy nevezett *ontologicum argumentum*: „az örök valóság legtökéletesebb lélek; tehát létének is kell lenni, mert különben az ő tökéletességének nagy hijjánossága volna." De már Kant kritikájából megtanúlhatta volna a' szerző, milly alaptalan az említett erőség — úgy de Hegel, a' nagy mester pártolja. (Encyclop. §. 51.)

L. 62. így szól a' szerző: „azokat *kárhoztatjuk* (damnamus?) kik a' miveltség mostani léptsőjén lévő emberek közt élnek és még is az Istent és munkásságának módját olly tökéletlenül esmérik, mint a' régiek." Nem volt e elég kárhoztatás a' múlt századokban? újra üldözzük egymást *hit* (de bár *tudomány*) miatt is? Keményen ítél a' Szerző a' 118. l. is a' Jegyzésben, mintha tanítványa volna ama el hírlelt Liptsei Hahnnak.

Hogy megváltónk három *kínokkal teli* esztendőkig munkálkodott légyen az emberiség javára (l. 78.) ezt,szabad legyen kérdeni, minő evangyéliomból merítette a' Szerző?

A' többi tsekélységeket el hallgatom, mint p. o. a' 97. l. „Keresztények Törökökké lesznek" és l. 122. „Törökökből Keresztények" hol Törökök helyett *Muhammedánokat* képzelt magának a' Szerző.

Végre a' stylus és irásmódra nézve, (mit tsak feleslegesen akarok érinteni, nem lévén hijányunk szemesen felügyelő philologusokban) az értelmesség nyan meg van benne, régiség és újítások küszköd-

nek egymással, (mi mainap nem tsuda), azonban gyakran akadhatni soloecismus és hibás hajtogatásra p. o. lap. 16. hasonlíthas*son* (ék) 's ehhez több hasonló találtatik l. 8. 114. 's a' t. Én a' munkátskát inkább tudományi rendszerére és alakjára nézve vizsgálám, 's minden előhozott fogyatkozásai, vagy a' kijelelt tzéltól eltévedése mellett is, a' kinevezett körben használhatónak és a' keresztény tanításokkal öszveférhetőnek esmérem, minden esetre meg mutatá a' Szerző, hogy szivében vallásos érzemény buzog; bár ne hagyná tudományi előlépésekhez hajlandó tehetségeít elnyomatni azon oskola igéző szovai által, melly mindent absolute és ellenmondhatatlanúl akar *tudni*, de eddig még azt sem súgta fülünkbe, hogy miért *akar* mindent tudni?

G. M.

---

4) Epigrammák's Apróságok. Péczely József által. Debretzenben. 1832. 12-ed rétben. Velin. 34 lap.

Ezen igen jeles Gyűjteményt úgy lehet tekinteni, mint több ditső Nagyjaink 's Tudósaink *lelki Képtárát* (Bildergallerie) és magyar mint latán literaturánk 's poëtikánk szép nyereségét. Mellyre nézve szándéka V. azt a' tudós Közönséggel közelebbről megösmértetni.

Két rendbeliek (mint előszavában a' Kiadó mondja) az itt megjelenő Apróságok, *Fordítások*, *és Eredetiek*. Amazok még az Oskolában-készültek. Készítésekre hajdan egy, közte és fiatal társai közt, a' mértékes versek írásában, a' deák és magyar nyelv elsőbbsége felett támadt barátságos vetélkedés; előkeresésekre most, miután szinte egy negyedszázadig elfelejtve hevertek, 's az azolta készült nehány eredetiekkel világ elibe eresztésekre jelen korunk szelleme, a' nemzeti nyelv és literatura iránt naponként nevekedő részvétel, közelebb a' Kiadó által közre botsátott *Lant* iránti figyelem, 's mind ezekhez azon kedves remény szolgáltatott al-

kalmat, hogy ezen apróságok még másoknak nagyobb és szerentsésebb próbákra szolgálhatnak ösztönül.

Tzéljok mind két rendbelieknek annak megmutatása, hogy — a' mivel az újabb nyelvek közzül egy sem ditsekedhetik — a' miénk, Róma igen magasztalt és méltán magasztalt nyelvével, akár a' gondolatok rövid és világos kifejezése, akár a' versek könnyű folyása, szép és kedves hangzása tekintessék, — bátran megmérkőzhetik.

A' fordítni valók nem függöttek a' Fordító választásától, hanem ifjú ellenfelei által adattak, szántszándékkal úgy válogatva, hogy a' deák eredetinek szépsége, különösen rövidsége, a' versenező Fordítónak 's nyelvének, minél nehezebbé tegye a' vetélkedést.

Első ezek közt, Lucánusból, amaz esmeretes, — Franklint a' nagy Physicust és Haza szabadítót képező, valóban páratlan szépségű vers, mellyel a' hires d' Alembert köszöntötte, midőn Azt, Párisban lévén, az Academie Francoise a' maga tagjai közzé vette:

Eripuit fulmen coelo, sceptrumque Tyrannis.
Általa Menny tüzitől, hatalomtól fosztva Tyrannus.

Második a' Thermopylaenél elesett Spártai vitézek emléke. Elől az eredeti Görög, utánna a' Cicero deák, majd az Ungvár-Németi Tóth és Kazinczy (már máskor ezen Tud. Gyűjteményben közlött) magyar, 's úgy a' Kiadó deák, magyar fordításai, mellyeket mind ide kiírni nem akarván, V. tsak azt jegyzi meg, hogy magyarját, elhunyt nagy emlékezetű Tudósainkénál részint szebbnek, részint hívebbnek, — Deákját Ciceróénál szebbnek is hívebbnek is találta.

Harmadik, Lucánusnak amaz — Voltairetől különösen magasztalt sora, J. Caesarról:

Nil actum reputans, si quid superesset agendum.
Úgy tartván, semmit nem tett, míg tenni való van.

Negyedik, ugyan tsak Lucánusé, Catoról:

Victrix causa Diis placuit, sed victa Catoni.
Istenek a' győzőt, Kátó a' győztet igazlá.

Ötödik, Juvenalból:

Nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit.
Nem javal a' természet mást soha, mint az okosság.

A' még hátra lévő 7 darab, ezek közt, Virgil Aeneise prooemiuma, és Lucretius de rer. nat. prologusa, nagyobbatskák lévén, a' hely nem engedi, hogy ide kiírattassanak; átaljába elég legyen annyit rólok megjegyezni, hogy a' közlötteknél azok sem kevesebb szerentsével készültek, 's ifjú feladóinak is mind izlését, mind olvasottságát kedvező színben tüntetik fel.

A' forditásokkal megkezdett vetélkedésnek folytatása néműnéműképen az *eredetiek* szerzése. — A' Kiadó, úgy látszik, a' mint valami alkalom előadta magát, vagy olvasás közbe egy egy jelesebb emberen (Napoleon, Canning, N. Péter, Bolivár, Skrzineczky) vagy történeten (mint Varsó megvétele 1831-ben) figyelme különösebben megakadt, gondolatit röviden most magyar, majd deák nyelven kifejezte: később a' magyarokat deákra, a' deákokat magyarra ugyan tsak maga általtette; 's most egymás mellé állítva mutatja őket, egyformaság kedvéért, a' magyart botsátva ugyan mindenűtt elől, de az olvasóra bízva kitalálását, hol mellyik az eredeti, mellyik a' másolat. 'S V. nem szégyenli megvallani magáról, hogy legtöbbször nem tudta eldönteni magában, mellyiket hidje eredetinek?

Ha ezekből ki akarná írni V. mellyek különösen megtetszettek, úgy szinte mind ki kellene írnia, annyira érdekesek tárgy és nyelv, 's ez utolsó, minthogy kettős, kétszeresen. — Tárgyaik közt örömmel szemlélhetni Hazánk koronás Fejeit, több élő és elhunyt Nagyjait, Tudósait, 's V. tsak ezek mellett fog, mint ránk magyar Hazafiakra közelebb tartozók mellett maradni, most felmutatandó darabjai-

ban, hogy annyi szép közt, kevesebb közzül, kön nyebb munkával essek a' választás.

1-*sö* Ő Ts. Kir. Felségére, I^sö Ferentzre:

Népei Títusa benn, békesség Angyala kivűl.
Imperii Titus, pax et concordia mundi.

2-*dik* Felséges V^dik Ferdinánd Ifjú Királyunkra:

Nemzeti nyelvünket pártolni; segítni szegényen,
E' volt gondjai közt első, hogy székibe űle.
Prima capessenti fasces, succurrere egenis,
Et patrio sermoni inducere cura nitorem.

3-*dik* Felséges Nádorunk b. e. Hitvesére, Herminére:

Testben, lélekben természet ritka remekje.
Naturam artificem corpusque animusque fatentur.

6-*dik* A' Felséges Nádorra az 1825—1827. Országgyűlésére:

Áll rendűletlen, mint tengeri szikla habok közt.
Stat, velut aequoreis rupes immobilis undis.

9-*dik* Képfaragó Ferentzy Istvánra:

Hogy Carrárától 's Rómától meszsze Hazánknak,
Mind márványja vagyon, mind Kánóvája Tiéd az.
Quod Româ procul, et Carrarâ, non tamen albo,
Marmore, nec Canova egeat, Tibi patria debet.

13-*dik* Néhai Personalis Majláth Györgyre:

Bátor, igaz, hajthatlan; nem tuda tsalni 's tsalódni.
Alta viri, atrox, falli et fallere nescia virtus.

16-*dik* Kisfaludy Sándorra:

Lantja ezüst hangjára hevűl, forr, olvadoz a' szív.
Regnat in attonitas svavi modulamine mentes.

17-*dik* Özvegy Gróf Teleky Lászlónéra:

Ő maga, hogy ha hatalmában ált volna, magának
Nem választhata szebb lelket, szebb emberi formát.
Non illi, delectum si Deus ipse dedisset,
Plura animi et formae poterant contingere dona.

21-*dik* Néhai Personális, utóbb Al-Cancellár Szőgyénire:

Mint az arany tiszták erköltsei, lelke szelíd vólt.
Mens humana viro, sine labe et crimine vita.

27-*dik* B. Vay Miklósra, Borsod Főispányi Helytartójára:

Artz, termet, szív, ész, születés nemesítik egyenlőn.
Formae, animique bonis, et nomine clarus avorum.

28-*dik* Horváth Istvánra:

Általa napra viradt az előkori századok éje.
Ut sol, antiqui noctes illuminat orbis.

29-*dik* Fáy Andrásra:

Nints Író, múlatva tanítni, tanítva mulatni,
Nintsen kedvessel hasznost elegyítni hatalmasb.
Doctior haud quisquam ridendo dicere verum,
Quiqve sciat miscere fidelius utile dulci.

30-*dik* Gróf Széchényi Istvánra:

Minden vágyja keresni igazt, 's használni Honának.
Totus in hoc, patriae prodesse, et quaerere verum.

31-dik Hiteljére:

Nintsen hitelbe hitel, *Hiteled* hitelesb az aranynál.

Ugyan azt másképen:

Roszsz betsben hitel áll, *Hiteled* betsesebb az aranynál.

36-*dik* Néhai Kisfaludy Károlyra:

Szebben nem szóllt, sem nemesebben senki nem érzett,
Mint ő; Emberiség és Haza nyelve sirasd.
Non animus maior, nec sermo cultior ulli,
Hunc genus humanum, hunc patria lingva geme.

Jegyzés. — Ennek magyarja áll a' Boldogultnak rézbe metszett, 's közelebb a' *Kassai M. Minervában* közlött képe alatt; 's valjon, nem jó volna-e annak állani készülőben lévő nagy emlékén is?

De majd észre sem veszi V. hogy már is többet írt ki, mint szándéka volt — megjegyezve tehát mel-

lesleg, hogy a' hátra lévő darabok közt vagynak a' vérségnek, vagynak a' barátságnak nyújtott igen jeles koszorúk, mint a' boldogult nagy emlékezetű Atyjára, Ipára 's Földvárira írottak, mellyek írójoknak elméjén kivül, szívének is ditséretes ëmléki maradandanak: — berekeszti V. közléseit, a' szerentsétlen Lengyeleket illető két darabka kiírásával:

58-*dik* A' szerentsétlen vitéz Lengyel Nemzethez, Varsó megvételekor. 1831.

Földre tiporva magad bár, mentve betsületed; örvendj!
Feltámad még, melly most lehanyatla, napod.
Tisztelik estedet a' népek, 's részt véve siratják;
Vajha segítették volna kivívni ügyed:
Qui vitam ferro, non abstulit hostis honorem;
Gaude! quae occidit, est exoritura dies.
Illacrimant fato tristes populi; lacrymisne
Tantum? non armis arma juvanda piis.

59-*dik* Ugyan akkor a' Győzőre:

Hartzod igát, döghalált hoza a' népekre, magadra
Átkot, vad Győző! nintsen örűlni okod.
Vincla, luem populis, tibi diras arma pararunt:
Nil, cur exsultes, barbare victor! habes.

Nem ereszkedik V. ezen sorok szépsége fejtegetésébe, mert érzi, hogy sem úgy mint érdemlenék, sem úgy mint érzi, szóval méltánylani nem tudná; érezni fogják azoknak egész erejét, betsét úgy is, kiknek izlések van a' széphez, 's keblekben szív az emberiség iránt.

'S ha most valaki azt kérdi: *deák* vagy *magyar* nyelvét betsűli-e többre V. az Írónak, röviden ez felelete: több Studiumot kivánt az *első;* 's hogy ezt annyira vitte, annyival nagyobb tsudálkozása, — noha *Summarium Hist. Rec. Europ.* 2 darabban megjelent, 's ezen *Tud. Gyűjteményben* is ditsérettel említett classicus latán remek munkáját olvasva, előtte épen nem volt váratlan: — de, mint hazafi, kivált honi nyelvünk mostani állásában, — minden esetre, a' másiknak, t. i. a' magyarnak nyújtja a'

koszorút, 's az Írónak kettős köszönetet érette, ha meggondolja, hogy hivatalánál, helyzeténél fogva a' régi Classica Literaturához kötve is, ebben nőve nevekedve, az ez iránti bámulás, mint sokakban, nem tsak el nem fojtotta benne nemzeti nyelvünk és Literaturánk szerelmét, sőt ezt (mint a' fent érintett *Lant* már 3-dik évre ritka hatással és szerentsével folytatása bővebben bizonyítja) tanítványiban is, 's épen azokban, kik a' deák nyelvben is legtöbbre mentek, felserkenteni, 's így apródonként az egyik nagyobb tiszta magyar oskolát (millyennek a' Debretzenit is méltán mondhatni) melly eddig elé majd egyedűl az idegen, régi, és hólt latin nyelvnek hódolt, — a' nemzeti, élő, új Literaturának megnyerni igyekszik: — nem száműzve azonban amazt sem, sőt itéletünk szerént, épen az által biztosítva maradását, hogy elvesztve eddigi ellenséges állását, 's tsak mint eszköz, nem mint tzél tekintetve ezentúl, más pallérozott nemzetek példája szerént, tőle nemzeti nyelvünk és literaturánk virágzásának nem gátlását, mint eddig, hanem elősegítését várhatni.

Ezen Epigrammai *figyelem gerjesztés* bérekesztéséűl, — midőn a' nem tsak hivatalát pontosan bétöltő, 's azt elannyira ékesítő — de példásan buzgó Hazafi lélekkel 's nagy költséggel kinyomtattatott derék munkáiért köz hálát is érdemlő, Tudós Péczelynknek, még többeknek is készítésére 's kiadására, hoszszú életet és állandó egésséget kivánunk, egyszer'smind óhajtjuk, hogy az ő *kevés szóval* sok jót és szépet jelentő Laconismusa, 's az ő elmésen, kellemetesen, szerentsésen és *röviden* írt Epigrammái, — kivált a' szebb elméjű 's Tudományt kedvelő Ifjúság között, minél több méltó betsülőkre és követőkre találjanak! —

A' pórnép gondolja, hogy az dítséretes Író,
A' ki tsinál verset, szó szaporítva sokat.
Péczely mit gondolsz? rövíden írtál, de velősen.
Így hát versednek tsak kitsiny érdeme is. —

Éppen nem! — Mert ah! magas elméd mint ragyog abban,
Hogy sok bölts dolgot mondani tudsz röviden. —

N. *.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

Storia della Letteratura Italiana dall' origine della lingua sino a' nostri giorni del cavaliere abate *Giuseppe Maffei* Regio bavaro consigliere 's a' t. Seconda edizione originale, emendata ed accresciuta colla storia dei primi trentadue anni del Secolo XIX. *Vol. II-do.* Milano. Dalla Società Tipogr. DE' Classici Italiani MDCCCXXXIV. Nagy 8-ad rét. 282 lap. Ára 1 for. 12 kr. pengőben.

Maffei olasz literaturai kézi könyvének második kötete a' harmadik könyvet (libro terzo) 's 16-dik századot foglalja magában. E' könyv 14 fejezetre oszlik.

Az első fejezet előadja a' XVI. század nevezetességét, tekintve az olasz literaturát. X. Leo Pápa életét; az olasz literatura eránt kitüntetett érdemeit; a' Toscanai Nagyhertzegek, *Estek*, *Gonzagák* és más olasz Fejedelmek bőkezűségeit, mellyekkel az olasz Tudósokat gyámolíták; végre a' „*della Crusca Academia*" alapítását.

X. *Leo* századja — mond a' tudós Szerző — az volt az olasz literaturára 's művészetre, a' mi *Periclesé* a' görög, *Augustusé* a' latin, *Erzsébeté* az angol, XIV. *Lajosé* a' frantzia nyelvre 's szép művészségre nézve. Ez állítás igazolására elég egy *Ariosto*, *Tasso*, *Machiavelli*, *Guicciardini*, *Raffael*, *Vignola* 's a' t. nevet említeni. Hogy X. Leo felől igazi megfogást szerezzünk, nem a' Protestans írókhoz, nem is *Guicciardini*-hez útasít bennünket a' tudós Szerző, hanem Muratorihoz, 's ennek következő szavait hozza fel:

„*Leone X ingannò assai l' aspettazione, che s' ebbe di lui, quando fu assunto al pontificato. Perciocchè se alcuno avesse potuto giovare alla Chiesa di Dio, certo si dovea sperare da lui: principe di mirabile ingegno, desideroso di cose grandi, dotato di non volgare eloquenza, e prima del pontificato amante della giustizia. Non gli mancava buon fondo di religione e pietà. Ma trascurando ciò, che avea da essere il principal suo mestiere, tutto si diede a farla da principe secolare con corte oltremodo magnifica, con attendere continuamente ai passatempi, alle caccie, ai conviti, alle musiche, e ad accrescere il lusso dei Romani in forma eccessiva. Certamente fu egli con ragion celebrato per aver promosso il risorgimento delle lettere. Certo è ancora, che non godè mai sì bel tempo Roma cristiana, che sotto questo Pontefice; ma con peggiorarne i costumi, essendosi anche inventate o praticate maniere poco lodevoli di cavar danaro per soddisfare alla prodigalità di esso Papa, per far fabbriche sontuose, e spezialmente per suscitare e sostener guerre.*“

A' *Medicik* közül említi az Szerző *Cosmust*, *Ferentzet* és *Ferdinándot;* az *Estek* közül *Alfonzot*, *Ippolito d' Este* cardinalist, (kinek ajánlá Ariosto „Orlando furioso“ját) II. *Herculest*, és II. *Alfonzot;* a' *Gonzagák* közül *Ferentzet*, *Lajost*, *Vintzét* 's a' t. mint az olasz literatura és Tudósok pártfogóit. Miután még más olasz Fejedelmeket is hozna fel, Frantzia Ország Királyát I. Ferentzet szintén az olasz Tudósok maecenásai közé számlálja, mint a' ki fia nevelését is *Tagliarcane* Benedek vagy *Teocreno* nevű olasz Tudósra bízta. — Ezek után a' Tudós egyesületek (academiák), különösben pedig az *Academia della Crusca* eredetét ekkép írja meg:

„La magnificenza (inkább munificenza) di tanti principi popolò l' Italia di molte scuole, e contribuì a spargere in tutte le città l' amore alle adunanze let-

letterarie, che nel secolo antecedente non si erano aperte, che in Roma, in Firenze ed in Napoli. Somiglianti adunanze non si distinsero in prima, che pel diverso loro fondatore, ma poscia ciascheduna volle avere il suo proprio nome e la propria sua impresa. Quindi ne venne la bizzarria dei soprannomi, altri di lode, ed altri di biasimo, e le imprese varie, che furono per le accademie ciò, che sono per le famiglie le armi gentilizie, e che diedero agli oltremontani occasione di deriderci, ed al Menchenio di scrivere un libro intorno alla *Ciarlataneria degli Eruditi*. Infatti e chi mai può trattener le risa nel leggere quegli strani nomi, con cui nomavansi le accademie de' Vignajoli in Roma; de' Sonnachiosi, de' Sitibondi, dei Destri, degli Oziosi, de' Desiosi, degli Storditi, de' Confusi, de' Politici. degli Instabili, degli Umorosi, de' Gelati in Bologna; degli Ombrosi e de' Selvaggi in Ravenna; degli Smarriti in Faenza; dei Catenati in Macerata; dei Disuguali in Recanati; dei Disuniti in Fabbriano; dei Fantastici in Ancona, dei Raffrontati in Fermo; dei Rinvigoriti in Foligno; degli Insensati, degli Scossi, degli Unisoni in Perugia; degli Assorditi in Urbino, dei Sereni in Napoli; degli Spensierati o degli Incuriosi in Rossano; dei Solitarj, degli Accesi, degli Sregolati in Palermo; dei Lucidi, degli Oscuri, degli Immobili, degli Infocati, de' Sorgenti, degli Alterati in Firenze; degl' Intronati e de' Rozzi in Siena; de' Concordi, degl' Ingegnosi e de' Tenebrosi in Ferrara; de' Politici e degli Elevati in Reggio; degli Infiammati, degli Stabili, degli Eterei in Padova; e via via discorrendo. Noi lasciando dall' un de' lati queste accademie, che diedero molte frondi e pochi frutti, ci arresteremo soltando a favellare dell' Accademia della Crusca, la quale ci diede il Vocabolario, di cui dovrem ragionare, e riparò in parte all' iniquissimo strazio, che gli arrabbiati suoi fondatori l' Infarinato e l' Inferigno aveano fatto della Gerusalemme di Torquato Tasso.

Cosimo I avea divisato di nobilitare sempre più la lingua volgare, giovandosi dell' opera degli Accademici fiorentini; ed a quest' uopo li confortava a voltare in essa favella i libri in ogni materia più considerabili e classici dell' antichità; onde il Varchi volgarizzò Boezio e Seneca, ed il Segni varie opere di Aristotele. Ma non proponendo il Duca verun premio agli Accademici, eglino seguirono le particolari loro inclinazioni, e mirarono piuttosto a produr del loro, anzichè stillarsi il cervello nel vestire con eleganza gli altrui pensamenti. Ne' giorni d' adunanza si leggevano alcune lezioni o sopra una terzina di Dante, o sopra un sonetto del Petrarca, e questi due poeti erano l' ordinario intertenimento dell' Accademia, che voleva mercè l' asssiduo studio di essi accrescere la leggiadria della lingua. Siffatte lezioni erano piene di dottrine aristoteliche e platoniche, gusto, che questo secolo ereditò dal superiore, in cui il Magnifico Lorenzo ed il Ficino ed il Poliziano veneravan tanto Platone. Non tutti gli Accademici amavano quelle lezioni piene di platonismo; onde alcuni fecero uno scisma, ed il Dati ed il Grazzini detto il Lasca, ed il Canigiani, e Bastiano de' Rossi disertarono nel 1582 dall' Accademia, e scelto un vago e dilettevol giardino di fronzuti alberi e di fresche acque lietissime, quivi si congregarono; ed i loro intertenimenti non furono già filosofiche lezioni, ma sollazzevoli cicalate interrotte da cene condite d' ogni buon cibo e d' ogni gentilezza. Lionardo Salviati, fattosi sesto a cotanto senno, diede ordine, forma e vita a cotesta nuova Accademia, volendo ch' ella seguisse insieme due principj, cioè quello della dottrina e della piacevolezza. A tale adunanza diè il nome di Cruscata; nome al dir dell' Algarotti, di fecondità ripieno, da cui vennero di poi i nomi dei Gramolati, degl' Infarinati, dei Rimenati, degl' Insaccati, degl' Ingratuggiati, sotto a quali si nascosero i più grandi nomini di lettere della Toscana, e da cui col frullone, che alza per impresa ebbe origine il nome stesso di

Accademia della Crusca, la quale, per l' abburattar ch' ella fa, scevera la farina dalla crusca, e il più bel fior ne coglie. Dopo varie contese l' Accademia venne solennemente aperta ai 25 marzo del 1578; ed il Dati, che ne fu il primo arciconsolo, coronato d' alloro, recitò un discorso inaugurale dopo nobilo desinare, o stravizzo, come essi lo chiamarono. Tutto in quest' adunanza, sino alle cose materiali, ebbe corrispondenza e proporzione col nome ed istituto suo. Le imprese degli Accademici furono dipinte in tavole, che avean la forma di una pala di grano; gerle rovesciate erano le seggiole; il frullone col suo burattello campeggiava nel bel mezzo della sala, ove si tenevano le ragunate, e sopra tre macine da mulino era fondata la sedia curule dell' arciconsolo. Tale fu l' origine dell' Accademia della Crusca, che di un piccolo tralcio, che era da principio della Platonica di Firenze, divenne bentosto una forte e maestosa pianta, che sopra tutte le altre alzò la testa. Ma sventurata fu la prima sua impresa di travagliare il Tasso vivente in favore del morto Ariosto." Az olasz nyelvet nem értők kedvéért ref. megemlíti, hogy „crusca" korpát jelent. „*Accademia della Crusca*"nak nevezte magát azon Florenzai tudós egyesület, mellynek fő tzélja volt mindjárt eredetekor a' tiszta lisztet a' korpától, az olasz nyelvet salakjaitól megtisztítani.

A' 2-dik fejezet *Ariosto* Lajost, az olasz literaturának első epicusát írja le. A' tudós Szerző ezt mondja: Ariosto egy volt azon emberek közül, kikben a' tehetség egyenlő az akarattal. Vágytársa *Torquato Tasso* Dedalushoz hasonlítá őt, ki az általa festett érzéketlen valókat lelkesíteni tudá. Tiraboschi nem hiszi, hogy a' tsillagtudományt és filozófiát annyira kedvelt Estei Hyppolit cardinál 's később Esztergomi érsek az olasz literatura örök díszét az *Orlando furioso* tzímü hőskölteményt, midőn az neki ajánltatnék, e' szavakkal fogadta volna: *Dove mai, messer Lodovico, avete voi ritrovate tante corbellerie?* Ugyan Lajos deák! honnan szedte ösz-

ve ezt a' sok bolondságot? Annyi igaz, hogy a' cardinál meghidegedett Ariosto eránt, midőn Magyar Országba őt követni (1517) egészsége féltése miatt nem akará. 15 évet töltött e' cardinalis udvarában; de ez idő alatti szolgálata, és azon örök emlék, mellyet Orlandojában az Estei háznak emelt, sem gazdagságot sem fényt nem szerzettek néki. Ezért írja egy satyrájában:

Io per la mala servitute mia
Non ho dal cardinale ancora tanto,
Ch' io possa fare in corte l' osteria.
Apollo, tua mercè, tua mercè, santo
Collegio delle Muse, io non mi trovo
Tanto per voi, ch' io possa farmi un manto.

Az *Orlando furioso* rövid fejtegetése után megemlíti a' Szerző, Ariosto rimáit; gúnyíratait, és vígjátékait. Ezekben is nagy volt Ariosto.

A' harmadik fejezetben *Bernardo Tasso* élete, viszontagságai, *l' Amadigi* tzímü pöemája, levelei és rimáji; ezután *Torquato Tasso* élete, *Gerusalemme Liberata*, *La Conquistata*, *Il Rinaldo*, *Le sette Giornate* tzímű munkáji, rimáji, Amintása és különbféle prózái hozatnak fel. Ez utóbbi Költő mellképével díszes a' Szerző literaturai kézi könyvének e' 2-dik kötete. A' ki Ariostot olvasta és Tassot is esmeri, annak könnyen eszébe ötlik e' kérdés: Ariosto-e nagyobb, vagy Tasso? Sok critikus és tudós törte már ezen fejét. Tiraboschi azt állítja, hogy *Orlandot Gerusalemmevel* annyi, mint Maro Aeneisét Naso Metamorphosisával öszvehasonlítani. Mindegyik remek a' maga nemében; a' *Gerusalemme* mint hősköltemény (poema epico), *Orlando* pedig mint úgy nevezett *poema romanzesco*. — Metastasio egy levelében írja, hogy fiatal korában a' legszenvedélyesebb tsudálója volt Ariostonak, de midőn érettebb idejében fontolóbb észszel olvasá Jerusalemet, Tasso eránt a' legnagyobb bámulatra 's tiszteletre gerjedett. „Ha — így szól tovább Metastasio — Apollo atyánk hatalmának mutogatásául engemet nagy poetává akarna teremteni, és a' felől kérné

nyilt határozottságomat: Orlando, vagy Gerusalemméhez kívánnék-e hasonló költeményt írhatni? fenakadnék ugyan a' választásban, de végre még is tsak *Goffredohoz* hajlanék. Tiraboschi, felhozván Metastasio ítéletét, ezt veti utánna: Én pedig másképp felelnék Apollonak, mert ha hős költeményt íratna velem, Tassohoz kérném magamat hasonlóvá tétetni; ha pedig poema romanzesco szerzésére szólítna fel, másik Ariostová teremtetném vele magamat. Ha általán fogva ezt kérdezné: mellyiknek költői lelkével kívánnék inkább fényleni? — elsőben Tasso előtt botsánatért esedezvén, Ariosto poetai tehetségével kérném megajándékoztatni magamat. — A' Szerző örömestebb látszik Metastasio értelméhez hajlani; valamint ahoz is, melly a' *poema epico* és *poema romanzesco* között semmi különbséget tenni nem akar.

A' 4-dik fejezet foglalatja: Alamanni Lajos élete; *il Girone*, *l' Avarchide* és *la Coltivazione* tzímü versezetei. — *Rucellai* János *le Api*; — Erasmo da Valvasone *la Caccia*, és *l' Angeleida*; — Trissino *l' Italia liberata* tzímü munkáik.

Az 5-dik fejezet foglalatja: Az olasz játékszíni poëzis állapotja a' XVI. században; *Trissino*, *Rucellai*, *Speroni*, *Giraldi* és *Anguillara* szomorújátékaik; ez utólsónak viszontagságai, és Metamorphosisai (Ovid ford.). Vígjátékírók versekben és prózában; Bibbiena „*Calandra*"ja. Pásztori drámák. Guarini és élete; *il Pastor fido* tzímű munkája. Muzsikai drámák. Az olasz játékszínek pompássága.

6-dik fejezet: *Francesco Berni*; élete; az ő róla nevezett bernesca poezis természete; követői. *Agnolo Firenzuola*; munkái. Satyra írók: *Ercole Bentivoglio*. — *Pietro Aretino*; viszontagságai; rímái és prozái. — A' Szerző nem hiszi, hogy *Aretino* sírverséül e' sorok tétettek volna:

Qui giace l' Aretin poeta Tosco,
Che disse mal d' ognun, fuor che di Dio,
Scusandosi col dir: Non lo conosco.

7-dik fejezet: Verselők: Michelangelo Buonarroti. — Pietro Bembo; versei és prózái — Molza. — Guidiccioni. — Niccolò Franco. — Monsignor della Casa; versei és prózái. — Annibal Caro; Aeneise (Virg. ford.); versei; perlekedése Castelvetroval. — Angelo da Costanzo. — Coppetta. — Poetessák: Vittoria Colonna és mások. — Pásztori versírók: Sannazaro; Arcadiája. Bernardino Baldi; munkái — — Claudio Tolomei.

8-dik fejezet: Niccolò Machiavelli; élete; „il Principe" tzímü munkája; a' Szerző tzélzata e' munka készítésében; „Discorsi sulle Deche di Tito Livio." „Dialoghi sull' Arte della guerra;" „Storie Fiorentine;" más munkái; stilusa. — Más politikaírók: Giovanni Bottero; „Ragione di Stato" tzímü munkája. — Donato Giannotti. — Paolo Paruta; „Discorsi politici" és „Storia di Venezia" tzímü munkái.

9-dik fejezet: Guicciardini Ferentz élete; „*Storia d' Italia*"ja 1494-től 1534-ig (classicus munka). — *Paolo Giovio* történetíró. Florenza történetírói: Jacopo Nardi; Filippo Nerli; Bernardo Segni; Benedetto Varchi. Vincenzo Borghini (munk.) „Discorsi sulle antichità di Firenze." „Storie Fiorentine" di Scipione Ammirato. Genova dell Bonfadio Annalisai. Pier Francesco Giambullari és Giambattista Adriani storiájuk. — Bernardo Davanzati fordítá Tacitust; Scisma dell' Inghilterra" és más munkái. — Serdonati „Storia dell' Indie" tzímü fordítása latinból P. Maffei után. — Camillo Porzio.

A' 10-dik fejezetben felhozatnak a' szép művészség történetírói. Giorgio Vasari; ennek „Vite de' pittori, scultori ed architetti" tzímü munkája. — Raffaello Borghini; munkája „il Riposo." — *Benvenuto Cellini*, életét maga írta meg. — Lomazzi és Armenino munkái. — Anton Francesco Doni literaria historiát írt, vagy legalább akart írni „le due Librerie" tzímü könyvében.

11-dik fejezet: A' filozofia és mathesis állapotja. *Marchi Ferentz* híres architektus. — Morál írók:

Piccolomini Sándor; Castiglione Boldizsár; ennek Cortigianója, levelei 's poezise. — Cornaro: „Discorsi della vita sobria" tzímü munkája. Az anatomiában különösen az olaszok e' században nagy föl-fedezéseket tesznek.

12-dik fejezet: A' 16-dik századbeli szónokok charactere. Alberto Lollio. — Az egyházi ékesszólás állapotja. — Novella írók: Mattei Bandello; novelláinak betsök és hijányuk. Grazzini, ki Lascának mondatik; versei; „Cene" tzímü novellái. — Más novella írók; kik közé számlálja a' tudós Szerző Niccolò Machiavellit is. Ez büszke 's zsémbes felesége miatt szenyvedett szerentsétlen állapotját a' többek közt illy foglalatu elbeszéléssel festé: Pluto legfőbb tanátsosát Belfegort a' világra küldte házasodni. Eljött, feleséget vett; de élete tsupa nyugtalanság és nyomorult vala nőjének szenvedhetetlen természete miá; kivel végre annyira öszvekotzódott Belfegor úr, a' fő ördög, hogy pokolba viszszamenni, mint e' felső világi menyetskéjével megbékélni készebb vala.

13-dik fejezet: Rhetorok és grammatikusok. *Pier Vettori.* Giulio Camillo Delminio. Bartolomeo Cavalcanti. Vetélkedések a' honi nyelv elnevezése felett! Varchi Ercolanoja. Leonardo Salviati, egy a' „Vocabolario della Crusca" készítésére megbízottak közül. A' della Crusca szótár eredete.

14-dik fejezet: Utazás írók. Ramusio nagy gyüjteménye. Sassetti, Carletti és Navagero utazásai; ez utolsó különösb észrevételei. — A' nyomtatás mesterségének állapotja Olasz Országban a' 16-dik században. Paolo Manuzio; élete és kiadásai. Az ifju Aldus; ennek gazdag könyvtára. Más nyomtatók. Keleti nyelvek nyomtató műhelye Romában.

A' ki már olvasó Hazánkfiai közül Ariostot, Tassot, Machiavellit, Guicciardinit és e' század más remek olasz íróit esmeri, vesse öszve a' 16-dik századbeli olasz literaturát a' 19-dik századbeli magyar literaturával, és részrehajlás nélkül hozzon ítéletet.

Ref-nek, mint máskor is említé, tzélja tsupán könyvesmértetés lévén, parallelát a' két század 's literatura közt vonni nem akar.

Galvácsy László.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

A' múlt 1833-dik évi Tud. Gyűjt. 9-dik kötetében közlött *Omode*(Amade, Ama-Deus, Gottlieb, Theophilus) Nádor Tserelevelének dátumát, *in* Gunch tsekély véleményem szerént, nem *Ginich*-nek, hanem *Gunch*-nek (Göncz Abaújban) kell olvasni. Ugyan is Göncz, melly elébb a' királyné Sváb faluja vólt, de a' 13-dik század vége felé, az Aba fajából származott Omode birtokába jött, a' régi ok levelekben: *Guncy, Gunch*, vagy *Günch* (?) nevek alatt fordúl elő, 's *Ginich*-nek ellene szolgál már a' kiejtés hasonlatlansága is.

A' Váradi tüzes vas ítélő-szék 1217-diki jegyzö-könyvében ím ez tanáltatik: *A' királyné tíz német helységei* (decem villae Teutonicae Reginales) *u. m. Fel-nemet.* (Tornyos némethi), *Cuzep-nemet* (?), *Olug-nemet* (Hidas-némethi, *Puruen* (Perény) *Guncy* (Göncz), *Uruzca* (Göncz-Ruszka), *Igyházas Visl, Visl* (Vilmány, és Vizsoly, de mellyik másik?) *Cece* (Cécze), *Dubucya* (Dobogó-Czécze) *Sibret, és Mihály bíráikat rosz gazdálkodás, 's a' nép nyomattatása miatt vádolák. A' király rendeléséből Ocy Bán* 110 *ezüst márkra betsülvén a'kárt, Peli Agoston Perest-oldó által küldé öket Váradra a' tüzes vas próbára, hol a' Fel-peresek keresetekről le mondottak, úgy mindazonáltal: hogy a' vádoltattak azon tíz helységből gyermekestől örökre költözzenek ki, 's a' Bíráknak tégyenek eleget.* — Továbbá: Amadenak közlött Tsere levelénél 27 évvel később, u. m. Drugeth Vilmosnak 1330-ban költ Testamentomában érdeklett, 's Feleségének Folyk Máriának hagyott drágaságokról az mondatik: hogy azok a' Gunch-i várba tartatnak. — Végtére: Mihály Egri Püspök, káptalanjával 1363-ban tett bizonyos Tseréjében, *Heves-újvár* megyében fekvő *Demyen* helységért, és az Eger vizén lévő malomért, mellyet Chanády Esztergami Ersek maga pénzén szerzett, 's a' nevezett káptalannak ajándékozott: adja *Ruska* és *Günch* (?) hellységekből jövő élet, bor, méh, bárány, 's gedó dézmáját.

Ezen nem *Ginich* tehát, hanem *Gunch*, vagy is inkább *Göncz*-i vár, melly ma is *Amade-vára* névvel neveztetik, 's már nem is a' Gönczi, hanem a' *Fony* helysége határában, 's Fő m. H. Bretzenheim Ferdinánd Ur birtokába vagyon, az Aba ivadékja Amade (később nádor, furfang, 's erőszakoskodó ember) által, a' 13-dik század végén, megmászhatatlan meredek, 's egymásra tornyozott kőszálak tetejére épittetett, — bizonyítja ezt mégis virágzó neve, melly alkotóját a' felejdékenységtől meg menti. — Ezen vár adott a' 14-dik Század elején menedéket Locticus László Lengyel királynak, kit tunyaságáért jobbágyai meg útálván, koronájától megfosztottak, 's Amade nádor béfogadván, nem csak hogy Gönczi várában illendően tartott, de később fegyveresseivel Thrónjába viszsza helyheztetni segített. — — Amadenak rosz fiait 1-ső Károly megzabolázván, ezen várokat 1312-ben lerontatta. Fel épitették ismét a' Drugethek; 's mikor kerűlt mostani szomorú állapotjára? sűrű homály fedi. *)

Szinte azon évi Tud. Gyüjt. Octóberi kötetének a' *Sárközről* szólló 24-dik lapján megütközve olvasám: *későbben, midőn 1-ső Rákóczy Ferencz pártot ütött, 's kálvin vallását fel vette, 's terjesztette, egyebek közt a' Sárközieh is hozzá állottak, 's az ő hitét vallották etc* — a' mennyiben ezen előadás a' történeti valósággal homlok egyenest ellenkezik. Ugyan is: a' nevezett Fejedelem pártütésének köre olly szük vólt, hogy az a' Dunáig nem terjedhete;—a' Zrinyi, Nádasdy,'s Frangepán szerentsétlen öszve esküvésekben t. i. ezen ifjú Fejedelem is be egyveledvén, munkálódását azon kezdette: hogy 1670-ben Stahrenberg Ernest Tokaji kapitányt barátságos szín alatt Patakra meg hivá, 's ottan le tartóztatván, Regéczre küldé fogságra. Alig tevé ezt: midőn értésére esett társainak elfogattatások, mellyen annyira meg rettent: hogy foglyát szabad lábra állítván, minden további munkálkodásoktól megszűnt, 's az udvarnál kegyelemért könyörgött, mellyet a' Jezsuiták, 's buzgó Catholica édes annya Báthory Sófia közbevetésekre terhes feltételek alatt megnyerni szerentsés vala. — A' mi pedig vallása változtatását illeti: épen ellenkezőképen történt, mert nem a' Római vallásból lett *kálvin követőjévé*, hanem Attya halála után, fejedelmi édes annya a' Római egyház kebelébe viszsza térvén, ezen, még csak negyedik esztendőbe járó fiát is Catholicusnak nevelé; 's ez ugyan azon vallásban múlt ki Makovitzán Sárosban; tetemei a' következett 1677-ben Augustus 18-án a' Kassai nagy-Templom Sírboltjába Bársony György Egri Püspök által eltakaríttattak,' Zászlójára ez irattatván: Celsissimus D. D. Fran-

*) Ez tudós Gyanítás, de az eredeti óklevéllel öszsze nem férhet. A' Ginich szóban mind az első mind a' második *i* betű külön áll, és az *n* betü világosan megkülönböztethető. Omodeus Nádor Óklevele Gilnichbányán költ a' Szepességben.

A' Szerkesztető.

ciscus Rákóczy de Felső-vadász, Dei gratia electus Transilvaniae Princeps, partium Regni Hungariae Dominus, ac Siculorum Comes, perpetuus de Sáros, ejusdemque Comitatus Supremus, ac perpetuus Comes etc etc pie obiit A. D, 1676, die 8-a Julii, aetatis suae Anno 31. — — — *A' kálvin vallását fel vevő, 's követő Sárköziekre* még azon észre-vételem lévén, hogy a' *Reformatus*, vagy: *Helvetiai vallástételt követő* kifejezés talán illendőbb (!) lett vólna.

Ér-mellyéki.

---

2. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósitásai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaság eszközlése által kijövő folyóirat első kötete e' napokban hagyta el a' sajtót illy czímmel: Tudománytár Közre bocsátja a' magyar tudós társaság. Szerkezteti Schedel Ferencz, orvos Dr. rendkiv. kir. professor, a' m. t. társaság rendes tagja. Három kőmetszettel, mellyek közül egyik az erőművek alkalmazásáról szóló czikkelyhez, a' másik Zamboni örök-mozgójához tartozik, a' harmadik pedig Zent Lazlo kyralnak legendaya kezdetét mutatja fac simileben. Budán 1834.

Ezen nagyobb 8ad rétben lévő 's 250 lapnyi 1ső kötet tartalma, következő:

Értekezések. A' philosophia tárgya, czélja és haszna inak fő vonalai. Kállay Ferencz. Lander fölfedezései Afrikában a' Nigeren. Angolból. Tasner Antal. Franczia költészet a' XIX. században. Franczia után. Csató Pál. Az erőművek alkalmazásáról 's munkatételeiről. Győri Sándor. Törvényhozás és erkölcsök kölcsönös hatásaik a' régi népeknél. Ampère után. I. czikkely. Kelet. Jakab István. Zamboni örökmozgója. Czambert János. Észrevételek. Győri Sándor. Az arabiai beduinok és wahabiak. Franczióból. Petrovics Fridrik. A' tapasztalati lélekismeretből lehozott széptudomány. Nyiry István. Á' föld theoriája Ampère szerint. Schedel Ferencz. Vegyes közlések. Fölfedezések. A' délsarki szárazföld. Levelezések. Petrovics két levele Berlinből. Régiségek. A' nagyszombati codex 1490—1527. Luczenbacher János. A' müncheni magyar codex 1466. Fejérváry Miklós. Magyar nyelv udvari divata. Czech János. Magyar nyelv ügye. Hontban, Verőczében. Népnevelés. Beke Kristóf nézete 's alapítványa. Marczibányi Lajos kérdése, érdekelve. Jutalmak. A' magyar tudós társaság folyó jutalmai. Marczibányi Lajos jutalomtétele. A' Marczibányi intézet 3d. jutalomosztása. Alapítások. A' magyar tudós társaság pénzalapjának legujabb növekedései. Müvészetek. Játékszín (magyar).

Festészet. Szobrászat. A' m. tud. társaság könyvtára gyarapodásai (hivatalos czikkely).

Eléterjeszti ugyan a' Szerkeztető vezérszava, a' társaság nézeteit, ohajtását, e' jelentés azonban előre is hirt ád felőle azon igéret szerint, melly az Igazgatóságnak a' társaság 1832 beli munkálódásairól szóló jelentésében az 1833beli Névkönyv 33d. lapján áll.

A' társaság 4-dik nagy gyűlése 1833ban Novemberben, azt találta a' magyar literatura mostani állásához képest legczélirányosabbnak, hogy e' folyóirat ekképen jelenjen meg:

1. Tartalma tudományos, encyclopaediai legyen, kiterjeszkedjék az emberi tudás minden ágaira, leginkább azonban a' jelen idő haladásaira, 's az előadás formája ne bírálgató és vitatkozó hanem inkább értesítő 's közlő lenne; irányul pedig az vétessék, hogy azon hazánkfijai, kik külföldi folyóiratokat nem tarthatnak, miveltségi szükségöknek ebben némű pótlékát leljék.

2. A' megjelenendő kötetekbe tehát ezen kitűzött czélnak megfelelő akár eredeti akár fordított czikkelyek vétessenek.

3. Mivel pedig a' társaság tagjai, vagy ülésekbeli egyéb tárgyakkal, vagy külön dolgozással vagynak elfoglalva, ide való munkálódásra is minden tag nem köteleztethetik 's így a' folyóiratot az egész társaság nem a' maga saját munkájának nyilatkoztatja, hanem a' Szerkeztetőnek csak úgy leszen segédére,

a) Hogy ő a' kezéhez jövő eredeti dolgozatokat héti ülésben bemutatván, azok közül mindenik megvizsgálására az ülés, tagot nevez, kinek javaltára a' kéziratot a' szerkeztető kiadja, vagy ellenkező esetben az elmarad.

b) A' társaság által járatandó külföldi folyóiratokból az érdekesebb czikkelyek lefordítására a' szerkeztető, társaságbeli tagot megbíz, 's ezen segédek nyelvbeli eléadásáért is irójukkal együtt ő kezeskedik.

4. A' könyvismertetési 's minden egyéb miveltségi tudósitások összegyüjtése, egybeállítása a' szerkeztető gondja. Egyébiránt

5. A' fő felügyelés folyvást a' héti üléseké.

Illy értelemben levő utasitások mellett hagyta meg a' 4d. nagy gyűlés is a' szerkeztetést Dr. Schedel Ferencz rendes tagnál, ki szerkeztetőnek az 1832ben volt 3d. nagy gyűlésben választatott.

Ő hozzá ne sajnálják tehát a' tudománytárba dolgozni kívánók eredeti értekezéseiket, vagy annak tárgyaihoz számítható fordított apróbb czikkelyeiket tisztán készült kéziratban megküldeni. Bírálat alá lesznek illyenek véve és ha jók, elfogadva akár tagjától a' társaságnak akár nem tagjától, mivel

a' felebb érintett elrendelés szerint e' folyó íratban nem egyedűl a' tudós társaság kiván előlépni, hanem mint középpont ohajtja eszközleni a' külföldi mivelt ség haladása megismertetését, 's ébreszteni a' honi jobb elméket, tudományos mívelt ség közebb terjesztésére.

Felvehető dolgozatok között a' társaság igazgatósága határozatához képest, egy egy ívnyi eredetiért az írónak járandó tiszteletdíj 8 pengő, fordításért 6 pengő forint.

Meg fog pedig jelenni évenként négy kötet, a' mennyire csak lehet, mindig pesti vásárkor, 's nagysága mindeniknek 15 ívnyi körűl leszen, szükség kivántával réz vagy kőmetszetekkel. Az előre fizetni kivánó, négy kötetet közönséges papiroson 4, finomon 6 pengő forintjával vehet meg; egyes kötetek ára közönséges papiroson 1 fr. 20 xr. finomon 1 fr. 50 xr. pengőben, Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kihez minden más könyvkereskedő is utasítatik.

A' magyar tudós társaság igazgató, tiszteleti, rendes és levelező tagjai, 4 fr. 48 xr. kaphatják-meg előfizetés utján a' finom papirosu 4 kötetet, a' közönséges papiroson lévőt 3 fr. 12 xrért pengőben, 's így, külön is a' köteteket százától huszával olcsóbban a' társaság pénztárnoki hivatalánál. Mert a' melly példányokat itt szerzenek meg a' tagok, azok eladása körűl az említett középponti könyvárus nem fáradván, érettek a' száztól husznak nem kell kijárni. Pesten, a' héti ülésből Julius 21dikén 1831.

A' titoknok által.

Magyar tudós társasági jelentés.

A' társaságnak a' mult 1833beli November 10kén tartott IIdik köz üléséből közzé tett ezen kérdésére: „*Miképen lehetne a' magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani?*“ e' f. 1834. Junius 8dikáig mint határnapig érkezett 19 felelet közűl, a' 30 darab arany következő jelmondatúnak itéltetett: „*Hazai javaslatinkban, lehetőségek közűl a' legalkalmasabbat akarni, a' józan hazafiság.*“ Ezen első mellett nyomtatásra érdemesnek pedig ívenként 3 arany tisztelet díjjal külön e' kettő:

1.) „*Nunc, dea, nunc succurre mihi, nam posse mederi. Picta docet templis, multa tabella tuis.*“

2.) „*Több szem többet lát.*“

Dicsérettel megemlítendőnek találtatott továbbá e' három jelmondatu:

1. „*Meddig készültök, magyarok, mindenkor akarni, Nem cselekedni mikor szüntök?*“

2. „*Festina lente.*“

3. „*Conamur tenues grandia.*“ —

Mint a' mellyek szorgalommal készültek, 's részenként helyes javaslatokat foglalnak magokban.

A' jutalmat 's tiszteletdíjt nyert kézíratokhoz tartozott levelek pecsétei a' héti űlés színe előtt felbontatván, a' „Hazai javaslatinkban" czímü levél belseje Fáy András táblabíró 's tiszteleti tag nevét mutatta; a' „Nunc, dea, nunc succurre etc" jelmondatu, Kállay Ferencz cs. kir. nyugalmazott auditor kapitány 's rendes tagét; a' „Több szem többet lát" pedig Jakab István m. kir. helytartói concipista, táblabíró és levelező tagét. A' többi pecsétes levél bontatlanúl égettetett-el.

Az említett három felelő munkája együtt nem sokára meg fog jelenni nyomtatásban, a' többiek ne sajnálják kézírásaikat a' társaság levéltárából magokhoz vétetni.

Jelentetik az is, hogy minekutánna Fáy András a' jutalom neki itéltetését hivatalosan megtudta, a' nyert 30 aranynak addig, míg magyar játékszínnek Pesten talpfalai le lesznek rakva, a' társaság pénztárában hagyását nyilatkoztatta-ki, honnan az nevében az érdeklett épités megkezdődte után arra gyűlő pénzalap nevelésére az illető gondviselő törvényhatóságnak adassék. Költ Augustus 11dikén 1834. a' Julius 29-dikén tartott héti űlés jegyzőkönyve szerint.

A' titoknok által.

---

3. *Figyelmeztetés.*

Folyó évi Tudományos Gyüjtemény Januariusi kötetében, l. 124—26, bátorkodtam a' nagy érdemű Olvasó Közönséget, a' Tud. Gyűjt. tudós Szerkesztetőjétől, a' közönséges nyelvtudomány határai bővitésére tzélozó igyekezetéért, 's különösen nemzeti nyelvünkre is kiterjesztett figyelmetességéért — Tud. Gyüjt. 1833. Köt. V. l. 119—121 — megditsért, ezen munka: „Elémens de la Grammaire Mandchoue. Altenbourg. 1833." Szerzőjére, Gabelentz Urra figyelmeztetni: hol is, az ő magyar nyelvvel lett megesmerkedése történetét rövideden előadtam.

Tudván azt, hogy a' munkásnak nints édesebb jutalma, mint ha munkája megesmertetik, 's érdeme szerént betsültetik: kívántam a' nevezett Grammatica derék Szerzőjét e' jutalommal megörvendeztetni; meglévén győződve a' felől is, hogy minél váratlanabb lehetett az reá nézve: annál kedvesebb lejend ő előtte. Ezen tzélból f. e. Junius hónapjában megküldöttem neki, a' tudós Szerkesztető Ur, Grammaticájára tett észrevételét, úgy a' mint az, az említett helyen olvastatik, szóról szóra, egy hozzá kapcsolt, részint tudósító, részint tudakozó leveletskével. — Ugy lett, mint előre véltem. Kedvesen vette ő azt, 's az azonni örömét, valamint a' ma-

gyar nyelvhez való vonzódását, válaszában mind szóval, mind különösen avval ismét nyilvánossá tette, hogy levelemre magyar nyelven válaszolt. Melly választ ezennel van szerentsém a' tisztelt Olvasó Közönséggel, szóról szóra, nagy örömmel közleni.

„Kedves Barátom! — A' barátságos leveled nekem ki-
„mondhatatlan gyönyörűségemre volt, de szégyent vallok is,
„minthogy én annak az oka voltam, hogy a' levelezésünk úgy
„sokáig félbeszakasztatott. Most pedig reménylem, hogy több-
„ször írásban az egésségünket egymásnak fogjuk tudósítani."

„Nagy szomorkodással olvastam a' leveledben, hogy a' jó
„barátunk T** a' Cholerában meghólt. Sokszor rajtatok gon-
„dolkoztam, midőn az ujságokban a' pusztításról olvastam,
„a' mit az a' kegyetlen nyavalya Magyar Országban okozta,
„és írni 's kérdezni az egésségtek eránt szerettem volna, ha
„tudtam volna, hová a' leveleimet útasítnom kellene."

„Horvát István Urnak itélete a' mandchou Grammaticám-
„ról engemet nagyon megörvendeztette, de megvallom hogy
„a' ditséretét nem érdemlem, minthogy a' magyar nyelv je-
„lessége 's ékessége, és a' literaturának bővelkedése 's különb-
„félesége minden rá fordított fáradságomat gazdagon megju-
„talmazta; és ha szinte nem engedik is a' sok dolgaim, hogy
„sokszor azzal foglalatoskodom, tsak ugyan soha se egészen
„el fogom mulatni. Megszereztem is nekem egy kis magyar
„bibliothékát, az az: Toldy Handbuch der ungarischen Poesie,
„Csokonai Poétai munkáit, Kis János verseit, Fay András a'
„két Báthory, Kovacsóczy Mihály a' varázs rózsa, Lichtl Ká-
„roly Aurora 1830., az Esmeretek Tárát, Horvát István raj-
„zolatok a' Magyar Nemzet legrégibb történeteiből 's a' t. Kü-
„lönösen leköteleztél engemet a' tudósításokkal, a' legújabb
„magyar literatura felöl, és bizonyosan hasznát fogok venni
„azoknak."

„A' kívánságod szerént közleni fogom neked valamit az
„állapotomról. Miólta Göttingából elmentem, hivatalt meg-
„nyertem, és most Kormányszéki Tanátsos (Regierungsrath)
„vagyok. Az Atyám halála után, a' ki 1831-dik esztendőben
„megholt, két szép jószágnak birtokában vagyok, 's ez az
„okáért nem tsak a' születés helyemhez köttetve, hanem a'
„szükséges tehetséggel biró, megházasodtam."

„R** Lipsiában van; elhagyta a' jurisprudentiát 's könyv-
„áros lett, ő is rövid időben meg fog házasodni. L** a' mint
„hiszem, Wittenbergben oskolai Tanítómester vagy Professor
„lett, de sokáig semmit sem hallottam róla."

„Mindég azt kívánom, hogy Magyar Országba utazhatom,
„'s minthogy a' feleségem is nagy kedvét talál az utazásban,
„könnyen lehet, hogy a' legközelebb való esztendőkben tége-
„det a' Hazádban meg fogom látogatni; de mig az nem lehe-

„tő, leveleket legalább a' szemben való beszélgetés helyébe „tegyük. Altenburg Aug. 10-dikén 1834. *Aláírás:* Örökre ma„radok a' hiv barátod Gabelentz Conon."

Valóban óhajtani lehet — Nemzeti Nyelvünknek a' Külföld előtt is, esmeretessé létele tekintetéből főképen — hogy ezen, mind a' tudományos, mind a' polgári életben nagyra menendő ifjúban — mert most legfeljebb sints több 28—30 esztendősnél — ezen, nyelvünk iránti figyelmetesség, kedv, 's buzgóság továbbra is megmaradjon 's nevekedjék. E' végre hathatós eszköznek látná figyelmeztető azt is, ha Nemzetünknek jeles írói, az ő kisded Magyar Könyvtárát, egy két munkájokkal nevelni méltóztatnának: a' mit is, némelly hozzá legközelebb eső, nyelvünk ügyét szíveken hordozó tudós Írók, kikkel már e' levelet közleni szerentséje volt, meg is igértek. — Debreczenben Aug. 30-dikán 1834.

Vecsei Jó'sef, Pred.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

F. eszt. Majus 18-dikán Főtiszt. Planitz Károly Schidai Prépost 's a' Szepességben Leibitz kir. Koronai Mváros érdemes Plebánusa, több rendbeli ritka és betses pénzekkel gazdagítá a' Magyar Nemzeti Museum gyűjteményét, u. m.: 1) Zsigmond néhai Római Tsászár, Magyar és Tseh Király aranyával; találtatott a' Leibitzi szántóföldeken 1828-ban szántás közben. 2) András Salzburgi Erseknek 1751-diki aranyával. 3) XIV. Kelemen Pápa Ő Szentsége 1772 diki aranyával. 4) Egy tallérnál nagyobb ezüst pénzzel, melly Dávid néhai Zsidó Király és Jónathán Fővezér közt kötött barátság emlékére készült, 's a' fentisztelt Prépost Úrnak, midőn keresztvizre viteték, Keresztapja által ajándékúl mellére téteték. 5) Egy nagyobbatska emlékpénzzel, melly II. József Tsászárt ábrázolja, midőn 1782-dikben Gallitziának constitutiót adott. 6) Raguza köztársasági ezüst kétforintossal; ennek esztendő száma lekopott. 7) A' Velentzei köztársaságnak 1795-diki kétforintos ezüst pénzével. 8) Rákóczy Ferentz Erdélyi Fejdelem ezüst forintosával, rajta e' fölírás: Moneta Regni Hungariae 1705. 9) Imre Római birodalmi hertzegi Püspök és Fuldai Apátnak 1765-diki ezüst huszasával. 10) János Fülöp Római birodalmi választó Hertzegnek és Trieri Püspöknek 1765-diki huszasával. 11) Ádám Fridrik Római birodalmi Hertzeg, Bambergi és Würzburgi Püspöknek 1769-diki huszasával.

(Folytatik.)

Halitzky Antal,
a' m. Nemz. Museum első Őrje.

VIII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Szilágyi János. A' magyar írásmód tökélletesítésére készített és készítendő új betűkről. 3 lap.
2) Horvát István. Gara Miklós Nádor Ispánynak 1414-dik évben Febr. 14-dikén Lászlói Lóránd számára a' Neugrad Vármegyei Megyer, Lapasd és Kis Megyer falukról költ Örökös Ítélőlevele. 39 lap.
3) Podhradczky Jósef. Vélekedés a' Család szó eredetéről, és tulajdon értelméről. 61 lap.
4) Horvát István. A' Kazméri, vagy is Kisfaludi Nemeseknek a' Mihályi Nemesekkel Nagy Lajos Király rendelése következésében némelly peres földről a' Győri Káptalan, Királyi Ember és Békítő Nemesek előtt 1363-dik évben November 5-dikén költ Egyességlevelük. 65 lap.
5) R. K. Az Őszi Vetésről 1834-dik esztendőben. 67 lap.
6) Vidéki. Az 1834-diki Aurórákról. 75 lap.
7) G. L. Néhai Kövy Sándor felett Tiszt. Somossy János Professor Úr által tartott beszédnek biographiai része. 84 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1—2) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 87 lap.
3) G. M. „A' Keresztyén Hittudomány. Írta Tuppy Jósef. Kassán, 1833. 8-ad rétben." 97 lap.
4) N. *. „Epigrammák 's Apróságok. Péczely Jósef által. Debreczenben, 1832. 12-ed rétben." 104 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Galvácsy László. „Giuseppe Maffei, Storia della Letteratura Italiana. Milano, MDCCCXXXIV. Vol. II-do. nagy 8-ad rétben." 111 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 120 lap.
2) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 122 lap.
3) Figyelmeztetés. 125 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. VIII-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

IX^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT-ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ÖRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

Atyáink Kálmán Királyunkat soha sem tartották Szentnek.

Valamint a' hajdan kor ezt a' nagy Királyt Turótzi Kronikásával minden ok nélkűl gyalázta: úgy ellenben voltak a' mult század vége felé olly Írók is, kik őt nem tsak a' rágalmazástól védték; — hanem még az egeken túl is a' Szentek közé fölemelték. Erre a' penna tsatára okot adtak Rogeriusnak némelly elvétett sorai; ő tudniillik „*Miserabile Carmen, seu Historia super destructione Regni Hungariae temporibus Belae IV. Regis per Tartaros facta*“ tzímű munkájában Cap. I. Negyedik Béla Királyról szóltában, szomorú történetét így kezdi: „*Cum Bela Rex Hungariae, inter principes Christianos, zelator catholicae fidei nosceretur, ad instar progenitorum suorum, Stephani, Emerici, Ladislai et Colomani Regum, qui Sanctorum Catalogo sunt adscripti.*“ Ezekből a' sorokból Schier Xystus ama könyvében, mellyet „*Reginae Hungariae primae stirpis*“ tzím alatt 4-ed rétben 1776-ban Bétsben adott ki, a' 89-dik lapon imezeket következtette: „*Unde habemus*, úgy mond, *saltem aliquem cultum ipsi* (Colomanno) *aliquando attributum fuisse. Certe alius Colomannus in Regia familia Hungariae non occurrit, nisi Colomannus e Borichio spurio natus; et alter Belae huius frater, qui inter progenitores numerari nequierunt.*“

Cornides Dániel pedig, ki a' mult században Gánótzy ellen támadt vitába szinte bele szóllott, illy tzímű munkájában „*Regum Hungariae, qui seculo*

XI. regnavere, Genealogia.“ Poson. et Cassov. 4. 1778. Cap. VI. p. 102—109. miután több rendbeli okait előszámlálta, mellyeknél fogva Schier Xystussal kezet fogott, értekezését ezekkel végezi: „*Jam vero etiam has, aliasque rationes mecum deputans, prorsus adducor, ut credam Colomannum Regem, non secus, ac Stephanum I. et Ladislaum I. solenni ritu in Sanctorum fuisse numerum relatum olim. Nitor autem inprimis Magistri Rogerii Canonici Varadiensis (?) seculi XIII. Scriptoris testimonio, omni exceptione maiori. Is, Carminis sui miserabilis Caput I. his exorditur verbis.*“ Itt következnek Rogeriusnak oda föl említett sorai; 's valamivel alább Cornides Úr így okoskodik: „*Sed praeterea Colomanni in Divos relati hoc magnum argumentum habeo, quod in legati Pontificii litteris publicis anno* 1309. *in Hungaria publicatis; apud CC. Péterffy Concil. Hung. Tom. I. p.* 154. *seqq, haec legantur: Sane per divinam providentiam regno Hungariae reges catholici praefuerunt, quorum primus S. Stephanus Rex, et alii nonnulli Sanctorum Catalogo meruerunt adscribi.*“ „*Certe,* folytatja tovább, *si post S. Stephanum non alius Regum Hungariae, praeter Ladislaum I. in album Sanctorum fuisset relatus, haud quaquam in plurali numero scripturus fuisset Legatus Pontificius: et alii nonnulli.*“

Mind ezek, 's még többek a' halhatatlan érdemű, jó lelkű Katona Istvánt meg nem tántoríthatták; mert, miután Hist. Crit. Strip. Arpad. Tom. III. az ellenfelek vélekedéseit, a' mint illett, minden oldalról megvizsgálta volna, ezekre fakadt: „*Libenter equidem crederem, Colomannum inter Sanctos solenni ritu relatum fuisse, si testimoniis idoneis id doceri posset* (mert a' história tágas mezején a' vélekedéseknek, főkép illyen tárgyban, nintsen helye) *quia tamen haec nondum sufficere videntur, ut tanti momenti rem extra dubium ponant, assensum suspendere, quam temere credere, malim.*

Pray György ellenben Diatribe nevű Értekezésében p. 135 oda nyilatkoztatta ki magát, hogy Rogerius soraiban *Kálmán* neve helyett, *Salamon* Király nevét kellene olvasnunk; 's így eggyik tőrből a' másikba esett. Hát ha Rogerius sorait ekkép kell olvasnunk: „*Cum Bela Rex Hungariae inter principes Christianos zelator catholicae fidei noscere-tur, ad' instar progenitorum suorum Stephani, Emerici, Ladislai beatorum Regum, qui Sanctorum Catalogo sunt adscripti.*“ Mert a' *Salamon* Király szentségéről divatozott vélemény az eddig esmért kutfők szerént sem nyom többet Cornides Úr okainál. Lássad Katona István ellenvetéseit Hist. Crit. Tom. III. — a' *beatorum Regum* olvasás pedig a' *Colomanni Regum* helyett jobban megegyez a' régi írás és kifejezés szokásával. De Rogerius sorainak eligazítását most abban hagyván, mivel idővel talán az ő históriáját is valamelly kutfőből helyre hozhatjuk; inkább térjünk a' fölvett tárgyra, és lássuk: hogy Atyáink Kálmán Királyunkat számlálták-e a' Szentek közé? Mert ezt a' nehéz kérdést is tsak ők, mint egykoru tanúk, dönthetik el.

Kézai Simon Kún Lászlóról, ki Habsburgi Rudolffal Ottocár Tsehek Királyuk ellen 1278-ban hadakozott, Cap. V. ezeket írja: „*Egressus igitur* (Ladislaus in auxilium Rudolphi) *de Albensi Civitate — — in virtute Altissimi, et Proavorum suorum, sive Stephani, Emerici, atque Ladislai Regum ac Sanctorum votivis praesumens, confidensque suffragiis, erecto Banerio Regiae Maiestatis, Rudolfum in Marhec coniunxit cum exercitu, qui ipsius adventum et auxilium, sicut Dei, expectabat.*“ Kézai Simon hazafi létére jobban tudta, kik legyenek a' Magyar Szent Királyok, a' Külföldi Rogeriusnál; történeteinkben pedig olly jártas, keltes volt, hogy Krónikásaink attyuknak neveztetik, 's a' mit írt, az Óklevelekkel majd mind megegyez.

A' Budai Tanáts pedig némelly 1347-dik évi levelében a' fölvett tárgyról illyen bizonyságot tészen:

„Memoriae commendamus — quod Serenissimus princeps D. Ludovicus — et Dna Elizabeth — iuri regali deesse nolentes, conservatores et quoslibet alios detentores de ipsa Civitate (Budensi) medietatis molendini in capite aquarum calidarum, a parte et vicinitate Fratrum Cruciferorum Ecclesiae S. Spiritus existentis, ad nostram praesentiam venire, et instrumenta sua, quibus ipsam medietatem dicti molendini et rotae detinerent, coram nobis exhibere consensisset; eotum Dnus Joannes Rector Capellae Comitis Velvengi, bonae memoriae, in honorem Sanctorum Regum Stephani et Ladislai beatorum, ac Sanctissimi Ducis Emerici dicatae, ad nostram veniendo praesentiam, literas nostras, nostrae Communitatis sigillo (1339) consignatas nobis praesentavit, continentes: quod ipse Comes Vlwengus, inter cetera suae donationis dona, ipsam suam Capellam, cum medietate rotae et molendini — donasset. Et dum nos Magistrum Nicolaum generum ipsius Comitis Vlwengi, in quem omnia bona tam mobilia, quam immobilia dicti Comitis Vlwengi successerunt, et sunt devoluta, quaesivissemus, quo iure et acquisitionis titulo ipse Comes Vlwengus ipsam medietatem rotae molendini — dictae Capellae Sanctorum Regum praedictorum dare potuerit et conferre? idem Magister Nicolaus — sua requirendo instrumenta, literas — D. Caroli — Regis Hungariae — nobis praesentavit.“ — Lám a'XIV-dik században sem esmértek több Szent Királyt Sz. Istvánon, Lászlón és Sz. Imre Hertzegen kívűl. A'XV-dik században is tsak ezek a' Sz. Királyok említtetnek Práynál Annal. R. H. Parte IV. p. 164. A' Vulturáni Püspök 1483-dik évre III. Xystus Pápának így ír vala: „*essetque* (Matthias) *tertius Hungariae Rex sanctus.*“ A' Pápa követe itt tsak Sz. Istvánról és Lászlóról, mint Királyokról, szóll, Sz. Imre Hertzeget elhallgatván.

Idővel Vlweng Kápolnája, mellyet a' Budai fő egyház keleti oldalához építtetett, *három Szent Király* Kápolnájának neveztetett, mint hogy Sz. Imre Hertzeg

is közönségesen, ha nem tulajdonképen, is a' Szent Királyok közé vétetett, hogy a' *Rex* és *Dux* szovak ne szaporíttassanak. E' három Magyar Szentet már Kézai Simon oda föl Szent Királyoknak nevezte; így hívja őket Nyrkállói Tamás is Schier Xystusnál Buda Sacra p. 45: „*Sit notum, quod anno nativitatis — Domini Millesimo, quadringentesimo, octvagesimo quinto — Bude in domo honorabilis Magistri Jacobi Rectoris Capellae Sanctorum trium Regum ad latus Ecclesie beate Marie Virginis maioris Budensis* (ez a' Templom máiglan is épen áll) *constructe in Cimiterio eiusdem Ecclesie sita.*"

Később pedig ugyan ezt a' Kápolnát különösen tsak Sz. László Kápolnájának hivták. Ennek pedig oka lehetett, mivel nálunk az Andegávi házból országlók Sz. Lászlónak különös tisztelői még a' pénzeikre is nem Sz. István képét, hanem Szent Lászlóét verették; a' nép pedig a' Királyoknak példájáról szokott hímet varni. — II-dik Lajos 1519-dik évi levelében: „*Memoriae commendamus*, úgy mond, *quod Magnificus D. Caspar de Som — totum et omne ius suum, iurisque, et dominii proprietatem, quod et quam in Capella Beati Ladislai Regis et Confessoris in Coemeterio Ecclesiae Beatae Mariae Virginis in Civitate Budensi fundatae sita, a parte videlicet orientali eiusdem Ecclesiae B. Virginis, per progenitores suos fundata et dotata, simul cum toto iure Patronatus — almae Ecclesiae Beatae M. Virginis de Saagh, tanquam Loco praecipuo et principali dicti Ordinis Praemonstratensis in Regno Hungariae existenti — in perpetuam eleemosynam — dedisset, donasset, et perpetuo contulisset.*"

Hogy mind ezek az Óklevelek ugyan azon egy, és nem különös Kápolnáról szóllanak, bizonyos az Ó Budai Káptalan vallató Leveléből, melly Hunyady János parantsolatjára 1447 dik évben költ, 's többi között belőle ezek sültek ki: „*Item Adrianus*

Presbyter (de Castro Budensi fassus fuisset) *quod ipse ex auditu audivisset, quod ipsam Capellam condam Wilweng fundasset. Item Benedictus de Pest, modo simili Capellanus Ecclesiae B. Virginis* (Budensis) *fassus exstitisset: quod ipsam Capellam divi Ladislai quondam Vilwengh fundasset, et Jus Patronatus, cui voluisset, contulisset. Item Thomas de Logod Judex, taliter fassus extitisset: quod ipse sciret, quod praemissam Capellam divi Ladislai Regis avus memorati Joannis Somy fundasset, Jusque Patronatus ipsius Capellae Joannem Somy iure hereditario concerneret.*" 's a' t.

Schier Xystus Buda Sacra p. 45 Sz. László Kápolnáját a' három Szent Királyéból, mellyet ugyan ott „*Sanctorum trium Regum*" tzím alatt írt le, eltévedvén, ekkép különböztette meg: „*Sub Turcis (si non antea) penitus periit; adeo, ut Fontana ne locum quidem eius indicarit.*" Fontana tudniillik Buda fekvését épületivel eggyütt mindjárt a' város szerentsés megvétele után fölvette és lerajzolta, ezek az épületek közt találtatik Sz. László Kápolnája is: „*Sanctorum trium Regum Sacellum modicum*, úgy mond Schier az oda föl említett 45-dik lapon, *in coemeterio Germanorum* (mert a' mái fő templom régenten a' Német felekezeté volt) *ad latus Ecclesiae Beatae M. Virginis a Fontana signatum.*"

Ha valaki ezekből még meg nem győződött volna arról, hogy Atyáink Sz. Istvánon, Imrén és Lászlón kívűl több Magyar Sz. Királyt nem esmértek; annak kötelességében állana szinte Óklevelekkel ellenünk kikelni, és hitelessen bebizonyítani: hogy a' Tisztelt Szent Királyokon kívűl, még Kálmán Királyunk is közükbe számláltatott; mert Rogerius elvétett sorai Kézai Simon, meg a' Budai Tanáts hitele ellen semmit sem nyomnak. Ama Titulusok sem érnek többet, mellyekkel némelly Írók Kálmán Királyunkat illetik; mert hasonló Titulusokkal többi Királyaink is éltenek, efféle okok pedig

a' Diplomaticában nem épen járatlanokat nem olly könnyen tévesztik el.

Értekezésemet következendő — a' köz hír szárnyára méltó történettel fejezem be; mellyet noha „in den Wiener Jahrbüchern der Literatur Nro XXXIV" a' Magyar Sz. Királyokról olvashatni, még sem lett még közönségessé. Többi között azt tanuljuk belőle; hogy valahányszor a' Magyar ellenségeivel megütközött, könyörgéseit a' Szent Királyok esedezéseivel szokta volt egybe kaptsolni; közlötte pedig Endlicher István Fridrik László Úr a' Dubnitzai Könyvtárból:

„Anno Domini millesimo trecentesimo quinquagesimo quinto, in festo beatae Annae, misit dux Austriae ad Regem Hungariae; petens auxilium contra Swewos sibi rebellantes, qui misit Paulum filium Laczk cum quadringentis Hungaris sagittariis. Venientes in Sueuiam in crastino beati Laurentii martyris, circa Thulnam civitatem, cum eisdem Teutonicis de Sueuia horribiliter pugnaverunt. Sed Hungari clamantes: Sancti Reges adiuvate nos! divino favore tandem victoriam habuerunt. Illo die plus quam trecenti Teutonici sagittis Hungarorum perierunt; cadebant enim buccati Teutonici in equis suis, ante faciem Hungarorum, sicut boves in macello, erat enim praeceptum Hungaris, ne aliquem eorum caperent, sed mortis poculo cunctos Teutonicos inebriarent, porrigebant enim manus suas dicentes: „*O lyber her foh mych, nych thewth mych.*" Hungari autem funesto gladio super eorum capita evibrato, amputabant eis caput et manus dicentes: „*Wezteg kwrwanew fija zaros Nemeth, Iwttatok werenkewth, ma yzywk thy wertheketh*" et sic ipsos crudeliter occiderunt, atque omnes rebelles civitatis Duci Austriae subiugarunt, de Hunis autem in ipso proelio quindecim iuvenes corruerunt. Veniens autem idem Paulus ad Ducem Austriae cum suis Hungaris, permaxime extitit remuneratus, dans litteras ad Regem Hungariae in haec verba: „Vestrae regraciamur fraternitati, quia,

quod cum quinque millibus armatorum facere non potuimus, per totum annum laborando, hoc Paulus filius Laczk cum quadringentis Hungaris obtinuit gloriose: ideo rogamus, ut ipsum Paulum regali munificentia dignemini amplexare gratiose."

Írtam Pesti hegy Újvárában September 16-dikán 1834.

Podhradczky Jó'sef.

2.

Bánsági Tudósítások.

Az utolsó Levelemben megígértem a' mezei gazdaságnak egyébb állapotjáról való tudósításomat is; azon levelemben emlékeztem a' Decemberi és Januáriusi gyenge napokról, Február utóljai és Martzius eleji száraz fagyokról, 's ezen hónap utoljén beállott zivataros időről is; mind ezek a' mezei gazdát termesztményeire nézve jó reménységgel biztatták, jól lehet hogy a' Februári és Martziusi száraz fagyok a' téli veteményeket káros következésekkel fenyegették, 's a' mezei gazdákat azoknak meghengergetésekre felbuzdították, még is a' Martzius utóljai, és Aprilisi nedves napok minden következhető károkat kipótoltak. — Alig lehetett a' hó és havas eső szűltte lágy földbe a' tavaszi veteményeket eltakarni, melly a' Bánságra nézve minél korábban megtörténhetik, annál jobb, mivel utóbb Aprilis közepétől tudniillik Május utóljáig igen ritkán marad el a' rekkenő melegség és szárazság: nem használható itt tehát a' felső Országi köz mondás: őszszel porba, tavaszszal sárba vetni. Az első meglehetős, de a' második épen elmaradhat, mert ámbár a' Bánsági földbőr kövér és porhanyó természetű legyen is, még is az a' téli nedvesség által annyira öszve áll, hogy mivelhetetlenné válik, és mezei gazdaságosan mondva szalonnásan számlik; ha ezen féle szántásba a' tavaszi bemázoltatik, 's hirtelen a' szárazság rá jön,

annyira elkérgesedik a' földnek bőre, hogy a' nedves tanyában hirtelen tsirnek indult plánta azon át nem bujhatik, vagy át bujván elsanyarodik. De ha a' föld tavaszszal porosan számlik, 's abban a' mag rendes takarékot lel, 's rá ködös nedves napok következnek, a' vetemény nagyon buján nevelkedik, 's a' föld szemlátomást hizik; ha épen száraz idő követné is a' vetést, még sem félhet a' mezei Gazda úgy a' káros következésektől, mintha a' nedves földbe mázolt veteményét hirteleni szárazság, vagy végnélküli nedvesség követné.

Illyen állapotban sinlődtünk mindnyájan Bánsági Gazdák ez idén, nem győzvén várni a' sok essőzésnek végét, félvén a' következendő melegektől, a' tavaszinkat minél előbb lehetett Aprilis elején a' földbe takartuk. Ezen nedvesség legnagyobb káros következéseket szült az olaj veteményekre, ámbár ha ezek a' száraz fagyok által sokat szenvedtek is, még is e' nedves időben annyira neki vidorodtak, hogy a' mezei Gazda fáradságát bőven megjutalmazni látszottanak mind addig, míg e' Bánsági tájon szokatlan és esmeretlen tsapás azokat nem érte volna: Aprilis elején szemlátomást veszni indult az olaj reptze (Brassica Napus), bővebb vizsgálódás előtt almélkodott az abból jutalmas takarulást váró mezei Gazda, 's leginkább a' kései fagynak tulajdonította azt, még, szemügyesebben megvizsgálván, az azt pusztító férget megesmerte volna. Ezen féreg vagy hernyó féle inkább, minthogy a' Zoologiában keveset lehet felőlök olvasni, hivattatik talán Phalena Napus, fél hüvelyk hoszszu és egy linea vastagságu, kisebb korában világos veres, nagy korában pedig fekete színű, mindenik felén három három lába van, a' nagyító üvegen vizsgálván szőrösnek látszik, az orra barnás, kemény, a' plántát ollyan kerekesen eszi, mint a' selyem bogár az eperfa levelét, nedves és naptalan időben elszéledt a' plánták között, verő fényes napokon pedig öszvezsugorodott, 's illyen állapotban el is lehetett sok ezreket tiporni. Üvegben tsak úgy éltek ezek a' her-

nyók egy 's két nap, ha nekik reptze plánta elédelűl adatott. Honnét jöhettek ezen féle hernyók, elegendőleg kikutatni nem lehetett. Ha az ember a' megtserepesedett föld bőrét felfeszítette, a' nagyítón által sok ezer apró hernyókat bizsegni tapasztalhatott. Az elvesztésekre minden felől törekedtek, perzselgették, szedették, tipratták, 's ki tudja még mitsoda módokat nem találtak és próbáltak a' tőlök való megszabadulásra, mellyek mind haszontalanok voltak. Minthogy ezen hernyók nem egyszerre az egész olaj reptze táblát lepték el, hanem tsak a' bujább 's legszebb részét a' reptzének indultak elenyészteni, tehát legtzélerányosabb volt, az ép és a' meglepett reptze között egynéhány baráz dából álló szántást tenni, melly minél szélesebb volt, annál hasznosabb, mert a' férgek a' száraz, poros és puszta földön nem szerettek sétálgatni, hanem mintha szagát érzették volna még a' részeken távolabb eső reptzének a' felé erányzották utjokat, utjokban pedig a' galamb bögyőt (Cucubalus) mindenütt elemésztvén, más plántát, úgymint: a' búzát, a' mezei hagymát vagy az atzatot sértetlen hagyták. Ezen hasznos olaj plántának pusztítása négy hétig tartott, 's némelly helyeken tábla számra tenkre tették azt. Nem hinnéd el Barátom minő kárt okozott ezen féreg a' reptzéből pénzt váró Gazdáknak, kivált ott, hol az egész termés elpusztíttatott. Gyermek korunkban, tudod, hogy illyen hernyót láttunk a' káposztás kertekben a' káposzta és répa veteményeken, de fel se vettük, 's hogyan neveztettek, 's mikép pusztíttattak el, el is felejtettük. Sokan azt gondolták, hogy végső veszedelmeket a' rekkenő Májusi melegség okozta legyen, de ezen vélekedések épen helytelenek, mivel jól tudjuk a' Zoologiából, hogy az illyes férgeknek életek forgandó; tudjuk, hogy a' selyem bogarak, mellyek hasonlókép hernyók, mind addig tengődnek az eper levélen, még éltük vége el nem érkezend, mikor magokat befonják. Tudjuk a' tölgyes erdeinknek hernyók által való elpusztítását, melly addig tart, míg azoknak élet idejek el nem érkezik. —

Írd meg Barátom, ha vallyon nálatok vetik-e az olaj reptzét, 's érte-e azt nálatok ezen tsapás, 's ha érte, hogy nevezik a' férget, és mikép iparkodtak azoknak kiirtásán? — majd utóbb bővebben megírom a' következést, mellyet ezen tsapás okozott, — minő Gazdaságbeli károk következtek a' Májusi hallatlan szárazságra, a' Junius elei derekre, 's ezeket újonnan követő rekkenő melegekre.

Port.

3.

Telekszabály. (Regulatio)

Ha én valakinek ezer aranyat ajándékoznék; — vagy tsak utba igazítanám, azon veréjtékeivel, mellyekkel eddig magát szigorúan tengette, mint szerezhessen ezután magának többnél több jövedelmet? még ezen tanátsomat is ki ne venné köszönettel?

Nem ezer aranyra, de kiapadhatatlan arany bányára; — 's nem egy embernek, de az emberi nemzet két harmad részének, a' Földmivelők osztályának, 's ezek által az egész emberi nemzetnek, sőt a' legkésőbb maradéknak is, a' legjobb tanátsot, és a' földi boldogság egyetlen egy útját mutatom akkor, midőn telkeiket, és a' birtokukban lévő földszínét szabályoztatni, 's Nebbien Telekszabályját *) ölelő karokkal elfogadni, sőt minden Országban törvényesen, mint a' tehén himlőt bévétetni ajánlom.

Ki kételkedhetik, hogy észszel többre menünk, mint erővel, — 's mindent, mit a' természet hatalmunkba adott, tsupán tsak ész által fordíthatjuk hasznunkra? — Sőt a' fürkész elme többre ment! a' természet titkos rejtekit is felkutatta, 's mit a' természet eszközetlen birtokunkba nem adott; eszközök által még azt is kitsikarta, 's iszonyú hasznára, boldogságunk fő eszközére fordította!

---

*) Lásd hátúl.

Az ész, a' józan ész, a' tudományok igaz ösvényén vándorló bölts ész, a' maga hitelét annyira bebizonyította, hogy a' vak hit lealázó, a' bigottság gyalázatos, de az illyen józan észnek bátorságosan vak hittel és bigottsággal bókolhatunk, 's az elkezdett, és még eddig mindig sikerűlt analogiáját már ezután szakadatlanúl a' legvakmerőbbnek látszó tárgyakban is igaznak, tsalhatatlannak állíthatjuk.

Ember lakik gunyhókban, putrikban is randa szennyeknek közepette, és talán találkozik illyenek között boldog és sorsával megelégedett; — ember lakik palotákban, felséges épűletekben, 's roppant fellegvárakban is, tündöklő tisztaságtól 's mennyei pompától környékeztetve, 's talán találkozik közöttök boldogtalan és sorsával elégedetlen: de azért ha az egész Afrikai zsivány banda öszszebeszélvén, 's minden putrikban lakókkal öszszeszövetkezvén Európára ütne, 's mindent, a' mi nagy és felséges leöldösvén, porrá égetvén, semminek nem irgalmazna, — a' tudományokat, pallérozódást kiírtván, durva népével itt megtelepednék, 's századokon keresztűl ismét randa putrikban laknék, 's tzudar szokásakínt garázdálkodnék; ugyan ki ne fájlalná az emberiségnek ezen iszonyú veszteségét, 's ki ne borzadna ennek meggondolásától? Pedig az illyen esettől mind addig félhetünk, valamíg a' pallérozottak számát felyűl múlja a' pallérozatlan durváké. — Ha ellenség jön: inkább jőjjön mívelt és pallérozott, mint míveletlen vadak tsordája.

Kell-e több győző ok, az emberi józan ész méltóságának, és a' durva erő ész 's szív nélkűli használásának megmutatására? Eleinte putriban lakott, és durva volt az emberi nemzet: mennyi idő, tapasztalás, szenvedés, tanulás 's a' t. kellett, míg a' mái pallérozódásra eljuthattunk?

'S talán már véget értünk? Oh Barátim! két pár huzamos linea sehol nem ér öszsze. Az Istenség a' mi ideálunk, — mi ennek parallelájára vagyunk alkotva, valamíg tsak, hogy lélek, hogy Isten képe lakik bennünk állatiságunk mellett is, ezt meg nem

tagadjuk. Nints itt állapodás, — megyünk előre az idővel, ha bár századokban tsak egy mákszemnyit lépünk is. Azonban miolta a' józan elme az analogiát feltalálta: azolta óriásiak lépéseink. Mindenben haladunk akaratunk ellenére is, 's valamint a' mult századiak ha ma feltámadnának, rá nem ösmernének e' világra: úgy száz évek multával mi se ismernők meg elhagyott földünket.

Egyszer egyik tárgyban, máskor másikban rugtatunk előre: 's így lassanként mindenben előre haladunk. Most a' fényüzés kor szaka divatozik, 's eltart jó darab ideig, még t. i. rajta sokféle próbákat és tanuságokat nem vesz a' világ, — mert ingyen semmit sem ád a' természet, — sokba kerűlt minden tudomány. A' tanuló pénzt meg kell adnunk a' fényüzésért is.

De valamint a' repűléshez szárny kell: úgy a' fényüzéshez tehetség kívántatik. A' régi földmívelés pedig tsak régi tehetséget ád ma is, — 's íme így ösztönözi a' természet nagyra vágyó kívánságai által az embert fellyebbi pallérozódásra. Itt az idő, hogy a' földet igazán használjuk, ne kontárkodva, — úgy használjuk, hogy a' haszon még javíttsa is a' földet, 's kiapadhatatlan forrásunkká tegye. Ez lesz már a' pallérozott mezei gazdaság, melly nélkűl míveltség fel nem állhat.

Kik a' míveltség természetét értik, azoknak már eleget mondottam: de kik még ezzel szorosabb ismeretségbe nem jöhettek; azoknak kedvükért népiesebb vitatásra kell kiereszkednem.

Kétfélekép lehet tenni mindent: jól és roszszúl, — az az mesterűl és kontárkodva. Így hát minden emberi intézetek, rendtartások és szokások kétfélék lehetnek: komiszszak, (nem tudom magyarúl) és nemesek. Mindennek kezdete komisz, és ebből jntunk sok idő és próba után a' nemesre, vagy rövidebb úton, mélyen látó embertársaink tanátslataira, vagy hoszszabb úton, tulajdon tapasztalásink, káraink 's kéntelenségink által ösztönöztetve.

A' tudatlan, nyers és míveletlen emberi nemzet eleinte a' szükségtől gyötretve, tudomány nélkül, és így bután, vakon, a' mint valamelly tárgyat megragadott, és azzal magán imígy amúgy segített: úgy lett az közönségessé mindnyájok között, 's annyira hatalmat vett, hogy legjobbnak, sőt egyetlen egy lehetségesnek tartatván, századokról századokra ment változatlan, és senki javításról gondolkodni nem is merészelvén, (mert az illyen akkor még eretneknek tartatott, 's megégettetett volna) keserű hasznotskával nyomorgatta az emberi nemzetet. Számtalan sok efféle institutióink, mint a' vak tudatlanságnak kénszerített találmányjai, minden böltsesség és logicai consequentia nélkül maradékról maradékra átszálván, a' szünteleni véleéllésből szokássá és második természetté változván, — 's a' vélekedőleg tiszteletre méltó ősi szokás nagy neve által megszenteltetvén: annyira gyökeret vertek, hogy ma már őket elhagyni minden böltsességünk és logicai józanságunk datzára is majdnem lehetetlen. Ezeket nevezhetjük komisz intézeteknek.

De mivel a' józan észnek pislogó métse az emberi nemzetnél végképen ki nem aludt; hanem az üldözések elől Országról Országra, szögletről szögletre bújdosván, mindig talált menedékhelyeket, mellyekben bizonyos, vagy inkább bizonytalan ideig lappanghatott, jóltévő világával boldogíthatott; — 's e' szerént Isten képére alkotott méltóságunknak érzése, ámbár az emberi nemzet nagy része baromi vakságban nyögött is, mintegy eleven szikra meleg hamujában a' jövő maradéknak nagy nehezen feltartatott. Ezen pislogó méts világította fel idővel azon jóltévő tudományokat, mellyeknek a' mi korunk, Királytól fogva koldusig olly temérdek sok jót, könnyebbséget és boldogságot köszönhet, és egész a' végtelenségig köszönni fog, ha hogy előmentében valami terhes akadályoktól gátolta ni nem fog. Ez a' józan ész világa, az a' hatalmas Censor, ki minden régi szokásokat megvizsgálván, azokból az ártalmast és veszedelmest kiküszöbölte, — a' javíthatás-

tásnak és nemesítésnek utját a' tökély végtelenségére kijelelte, 's megtanította az emberi nemzetet arra, hogy még a' legtökélletesebbnek vélt dolog sem tökélletes, és annál végképen meg nem állhatunk, — annyival inkább a' régi komisz szokásnak nagy és tökélletlen része nem tsak nem szent és változhatatlan, de sőt néha legnagyobb ellensége egész Nemzetek és Országok boldogságának. — Minden tárgyat lehet, sőt egyetlen egy örökös kötelessége 's tzélja életünknek, egész a' végtelenségig tökélletesítenünk; — és ha minden intézeteinket ezen utba igazítottuk, ezen lábra állítottuk: ezeket nevezzük nemes intézeteknek.

Ezen kétféle, t. i. komisz és nemes intézetek közt olly nagy a' különbség, mint az igazság és hamisság közt. Az igazságért élünk halunk, — ezt akarja minden ember elérni; azonba legnagyobb részünk tudatlanságunknál, vagy megrögzött szokásunknál fogva a' hamisságot, tévelygést öleli igazság gyanánt; az igazságot pedig, mint legnagyobb ellenségét üldözi, átkozza, elsikkasztja. Az igazság olly terjedékeny portéka, hogy a' hol az megragadhat, nem nyugszik, hanem terjed, és még az oldalunkon is kifurja magát. De ellenben a' régi szokásban megrögzött emberek olly balgatagok, hogy az áldott, egyedül őket boldoggá tenni akaró igazságot ellenségöknek kiáltják. Ez az oka, hogy minden időben voltak az igazságnak áldozatai, az az: olly nemes lelkű jóltévők, kik meszsze látó felvilágosodott elméjükkel az igazságot kitanúlván, azt vak embertársaik boldogítására akarták terjeszteni; de vak és éretlen embertársaiktól nem jóltévőknek, hanem nyughatatlan viszketeges eszűeknek 's újítóknak tartatván, mielőtt tzélt értek, 's nemes szándékjok drága gyümöltsét bebizonyíthatták volna, a' vak tudatlanoktól elébb üldöztettek, kivégeztettek, megégettettek.

Illy sorsa volt eddig a' Javítónak, az emberi nemzet boldogító lámpássának, mert a' vakok

száma mindig nagyobb volt, és ez, még azon felyűl némelly zavarosban halászó, 's a' vakok zsirjából egyedűl élni tanúlt erköltstelen ravasz emberek által is pártoltatott, hettzeltetett. — Ma már általjában józanabb az emberi nemzet, mert józan a' kormányzás és nevelés is, 's mintegy éréséhez közeledni látszik az emberiség, mint a' zöld gyümölts, minthogy már igen sok tárgyakban felvilágosodott, 's elhagyta a' régi iszonyú vakságot, 's nem lehetne ma már azon égbe kiáltó szörnyűségeket végbe vinni, mellyek hajdan nyilván legborzasztóbb scandalummal elkövettettek. — De fájdalom! ezen analogia még mind e' mellett se közönséges, nem alkalmaztatik minden tárgyra, holott az egész természet, a' legkisebb tárgytól fogva szakadatlanúl fel a' legnagyobbikig tsupa analogia. Még tsak némelly tárgyakban vagyunk józanok, — némellyekben még most is egyaránt ábrándozunk, vakoskodunk.

Ha minden ember egyformán volna kimívelve: úgy egyaránt volna mindenik is meggyőződve az igazságról, 's azt önként megragadná, 's annyival is inkább ölelő karokkal fogadná, mivel felnyillott szemeivel meszsze, igen meszsze előre látván, látná azon rémítő okokat is, mellyek az embert dilemmába teszik, vagy az igazságot minél elébb bévenni; vagy magát a' minden órán kirohanható bizontalanság kínzására, minden vagyonával, 's ártatlan kedveseivel eggyütt készen tartani; — de mivel a' testi emberek száma még mindig nagyobb, és ezek se előre se hátra nem látnak, hanem tsak a' jelen éledelemtől izgattatnak, várakozni nem tudnak, kis lelkeik a' Javítás nagy munkájától és terheitől irtóznak, henye életök megváltozásától rettegnek 's a' t. tehát nem tsuda, ha az igazság lábra nem kaphatván, maga az ember erővel vonja magára a' nyomorúságot, 's midőn mindnyájan legboldogabbak lehetnénk, 's mint az ártatlan madárkák úgy élhetnénk, legboldogtalanabbak múlunk ki ez árnyék világból, — kínlódtunk, nem éltünk. Egyszer adatott élnünk, 's ezt se tudtuk megbetsűlni.

Ha egy nemes lelkű ember támad, ki embertársai vakságán 's nyomorúságán megkönyörűlvén, őket az igazság, boldogság és tiszta erkölts útjára vezérelni eltökélli: azt idő nap előtt üldözzük, mert nagyobb lévén számunk, módunk van benne, — 's minthogy módunk van benne; véghez viszszük, mert többen vagyunk. Volnának ők többen, akkor meg se mernénk motszanni bölts nagy lelkeik előtt, — remegve bámulnók magas tetteiket, 's hinni nem mernők őket vélünk egy fajtú földi halandóknak lenni. Newton Török Országban semmi se lett volna több, mint egyebek. — Hány millió sárfertőben tzikákoló vakokat, bénákat, tett boldogokká egy nagyra született józan gondolkodó! hát ha még sok ember boldogító emberbarát volna! hát ha még a' többség ezen a' részen állana! Oh ez a' földi élet, a' mivé teremtetett, egy valóságos menyország képe volna! 's mi szerentséssé lett vakok, kik mindennek ellenségei voltunk, leborúlva imádnók az illy felséges félisteni jóltévő lelkeket. De ha számunk nagyobb lévén, ezt ellenök, 's boldogságunk ellen használjuk, 's őket üldözzük: úgy nem tsuda, ha örökös siralom völgyében kínlódunk, e' gyönyörű földszinén is, 's tulajdon ostobaságunk miatt készakartva kinossá teszszük életünket.

Minden dologban annak eredetétől kell elindúlnunk. Eleinte az emberek sok századokig beszélni sem tudtak (?), hanem mindent tsak lassanként az állatoktól (!) tanúltak, mert az embernél gyávább teremtés sints eredeti együgyűségében. Az állatok majmólásából lett (?) beszéd, ruha, étel, ház, hajó 's a' t. — így lett a' felvilágosodott elme, így lett a' tudomány, így lett az analogia, mellynek hatalmas szárnyain ma már a' mindenhatósággal vagyunk határosak. De minden tudatunk mellett, azt is tudjuk, hogy semmi tárgy sints, mellyet már absolute tökélletesen tudnánk, 's hinnők, hogy van valamelly tárgyunk olly tökélletes, hogy abban már fellyebb tökéllete-sűlnünk lehetetlen volna. De a' tudatlanok, és tőlünk hátra maradt boldogtalan vak míveletlenek ezt

hiszik szentül, és a' legtzudarabb szokási intézethez is úgy ragaszkodnak, mint legböltsebb tudományhoz, mint titkos kintsekhez.

Akár mihez olly vakon ragaszkodni, hogy azt már tökélletesnek és tovább javíthatatlannak tartsuk: ez a' slendrián komisz intézet; — ellenben minden tárgyat magunkkal eggyütt vég nélkül (?) nemesíthetőnek tartani, és ebben soha meg nem állapodni: ez a' nemes intézet.

Mellyik hát a' Hazaboldogító és Hazakárosító? az-e, ki a' régi tökélletlen hagyománnyal akarja Hazáját örök nyomorúságba burkolva tartani,— vagy az, ki minden hagyományt, minden szokást, melly szinte valaha újítás volt, és a' maga idejében jó és bámulandó lehetett, de ma már alatsony, komisz és elégtelen, még tsak kezdetnek, és így vég nélkül (?) javíthatónak 's tökélletesíthetőnek tart? — Az-e, ki a' zavarosban akar egyedül halászni, 's tsak a' setét ködöt és zavaros rendetlenséget kívánja használni, 's a' mások, a' közjó károsításából uzsoráskodni, vagy az, ki minden embernek szorgalmához és erköltséhez képest kinyitja a' boldogság kapuját, 's nem alattomos, hanem nyilvános, bátorságos és istenes úton kíván szegényt gazdagot arányjához képest boldogítani, 's a' Hazát, a' közjót, szilárd alapokra állítani. Még a' pogányok is szentnek és sérthetetlennek tartották a' közjót, 's imé a' Keresztyének között nem ritkán még ma is találkozik, ki a' közjó kárából és annak sínléséből akarja gyalázatos meggazdagodását. Siralmas az illy alattomos gazdagodás, hasonló azon tolvajokéhoz, kik a' várost felgyújtják legnagyobb szélben, hogy a' zavarban annál jobban rabolhassanak.

Komisznak mondunk minden intézetet, a' melly nem tudományosan methodice szerköztetik, hanem tsak vaktába jó szerentsére támaszkodva, minden logicai elv nélkül kontárkodik. Mellyik okos ember bízná ügyét egy olly prókátorra, vagy orvosra, ki soha se tanúlt, hanem tsak vaktába hallomás után kuruzsolt? — és mit tartanának az ollyan férfiuról,

ki Philosophiát soha nem tanúlván, a' mennyeivel határos böltsesség szolgájának adná ki magát? Mit az ollyan patikáriusról, gyógyszeresről, ki soha Botanicát és Chemiát nem tanúlt volna? Valójában a' kontár névtől rettegnek még a' tökélyhez közelítő naturalisták is, jóllehet némelly illyen nagy elmék, magoktól, minden Theoria nélkül bámúlandó készségre jutnak a' mu'sikában, képírásban, képvágásban 's a' t. efféle tárgyakban; de mivel a' Theoriát nem tanúlhatták: szégyenlik magokat a' dologhoz értők előtt elárúlni. — Mennyire különböz, és mennyivel meszszebb látó egy tudományos ember egy vak hímpellérnél! — mennyire különböz, ki Grammaticából, mint kitsak hallásból tanúl 's tud beszélni! ki kótából, mint ki magától tanúl musikálni! szóval, ki a' tudománynak általános egész Theoriáját is tudja, nem tsak holmi kis helyhez és időhöz vagy környúlményhez köttetett particuláris praxisát.

A' kontárság még tűrhető volna mellyékes dolgainkban, — ámbár mindig igaz marad az, hogy jobb tudni a' mitskét tudunk igazán, mint kontárkodva, még a' mellyékes tárgyakban is: de már a' fő tárgyban, a' tulajdonképen való fakunkban kontárkodni; — és ezen kontárkodást nem tsak el nem ösmérni, de sőt véle, mint nagy tudománnyal kevélyen ditsekedni: ez olly iszonyú szarvas vétek, mellyet tsak a' kisütött szemű vak nem láthat, a' józan ész soha meg nem botsáthat.

Minden nemzetnek kimutatta a' természet tulajdon fő fakját. Némellynek erdőt adott, hogy faratskálással, — másnak bányát, hogy ásással, véséssel, — másnak alpeseket, hogy legeltetéssel, — másnak tengereket, hogy gályákkal szerezze élelmét, keresse kenyerét: és valóban minden nemzet, melly a' kontárság helyébe tudományt és tökélyt vett fő elvévé, a' maga fakját bámúlandó magas poltzra is felemelte.

A' földmívelés minden fakok közt legelső és legméltóságosabb, — és különös kedvezéssel kellett

a' teremtőnek azon nemzet iránt viseltetni, mellynek ezen ditső kintset juttatta birtokába! Másoknak tsereberélni, tengeren szárazon vándorolni kell, hogy kenyerüket bészerezzék: a' földmívelő népnek minden lépése kenyerén van. De egyébbaránt is minden képzelhető boldogság, törvény, tudomány, mesterségek, intézetek, alapítványok, oskolák, hivatalok, házasság, nevelés, egy szóval a' jóllétnek minden kigondolható eleme magából az egyetlen egy földmívelésből fejtődik ki, elannyira, hogy e' nélkül egész Országok, roppant álladalmak, thrónusok, minden fényes készületjeikkel, törvényeikkel eggyütt öszszeroskadnának. — Ha tehát minden, és még a' takáts mesterségnek is van theoreticus oldala 's valódi oskolája: melly rettenetes vakság volna a' minden mesterségek legelsőjét, legnemesebbikét, sőt egész lételünk lélekben járó alapját, a' földmívelést, Theoria nélkül tsak gondolni is, és egész kiterjedésében, holott ez olly iszonyú mező, mellynek magának egy különös Academia kellene, tudományosan nem tanítani!

Nekünk Magyaroknak, nem tudom érdemjutalmúl-e, vagy erköltsünket kísértő próbaköűl? a' legnagyobb kints, a' legelső sors adatott, a' földmívelés, — ez egyetlen fő fakunk. De hogy a' földmívelést még mái napig is általánosan methodice nem űzzük, sőt nagy részünk tudománynak se tartja, mert erről képzete sints: ez szintolly bizonyos, mint az, hogy más nemzetektől, kiknek ez nem is fakjok, ebben is, mint mindenben, egész a' bámulásig megelőztettünk.

Nem mondom egész Hazámat, mert sok nemes lelkű földes uraságoknál szanaszét az egész Hazában szebbnél szebb és felséges mustráit láthatni a' tudományos systematica, vagy methodica földmívelésnek; de valamint egy részről a' legremekebb mustrákkal kérkedhetünk: úgy más részről a' legnyomorékabb slendrián posványjában gebitzkélünk, 's magunk magunknak annyira ellenségei vagyunk, hogy tőtéseket, gátokat, korlátokat tsinálunk, mellyek a' ra-

tionalis agriculturának kiírtói, 's épen e' diametro ellenei. Viz nélkül képtelenség úszni, és szárny nélkül repűlni: egyedűl a' mi nyomorék agriculturánk akar viz nélkül úszni, szárny nélkül repűlni.

Hadakozni indúlván, nem kábaság volna-e a' fővezértől katonáit szétteregetni? — Gazdálkodni akarván, és még is földjeit apró darabokban az egész határban szétszóratni, és még ezt is közössé tenni, hogy minden betyár és barom rajta szabadon garázdálkodhassék, és minden bitang marha, disznó, kénnye szerént a' legdrágább földeket, réteket rongálja, potsékolja 's a' t., ez olly képtelenség, mellyet semmi forumon, még magán a' katonaság forumán se lehet igazolni. Mert ha jobb volna a' közösség a' privátumnál, úgy hát kertedet, szőlődet, udvarodat, házodat, sőt ládádat is közössé kellene tenned: ezt pedig egy kontár se teszi, hanem itt már áttér a' bölts gazdák privátumára. Mért hát tsak egy két tárgyban? mért nem mindenben? — Vagy az a' kis tsalfa fény táplál, hogy a' közlegelőn megtsalhatod felebarátidat, vagy, ha magadnak nints elég marhád, talán neved alatt idegen marhákat is fogadsz? mert több okot lehetetlen kigondolni, mért pártolhassa valaki a' közösséget, 's mért gátolhassa a' bölts commassátiót 's tzélirányos szabályozást. Óh nyomorék speculátio! azon kívűl, hogy erköltstelen is! Hát tulajdon békerített szent birtokodon, egyetlen egy hold lucernád nem ér-e többet, egész közlegelői részednél, marha kínzásodnál, föld haszontalan vesztegetésednél? És ha birtokod egy tagban 's privatisálva elkülönözve volna, tsak tsupa pusztán minden instructio nélkül, nem érne-e négy annyit, mint mostani bitangságában? Hát ha még fel is volna készítve, fákkal körűl ültetve, táblákra osztva, majorral, kerttel, faoskolával, gyümöltsfákkal; méhekkel, 's turnusra osztott (Wechselwirthschaft) váltógazdasággal, 's bentartással (Stallfütterey) felékesítve! ki adná meg az illy paraditsom kert illendő árrát? és feltserélnéd-e majorodat, bár melly kitsiny légyen az, tíz annyi szétdarabolt kö-

zős földért? — Vagy, ha Őseinkről illy paraditsomi birtok, illy majorokra szabályozott határ szállott volna reánk, (ha örök háborúkban nem élnek vala) és most egyszerre tanátsolná valaki azt mind szétprédálni, 's a' pusztává lett határt apró darabokra felosztani, 's mindent közlegelővé, bitanggá tenni; egy szóval földmívelésünket, mint most nyomorogni látjuk, olly gyér lábra viszszaállítani: vallyon az illyen embert nem megkövezendőnek, vagy talán betegnek és tévedettnek tartanók-e? — Miért vannak külön Országok, miért minden Országban külön Vármegyék, miért minden Vármegyében külön határok, ha jobb a' közösség? Miért külön minden ház, még a' kinek nem kellene is? A' Rátznak, ha tíz feleséges fija van is, mind egy udvarban, egy kenyérre dolgozik, — a' Magyar, mihelyt házasodik, mingyárt válik, 's külön ház kell. Ime vérünkben van az elkülönözés, mert még Szüléink szájából is kihúzzuk sokan a' falatot, — körös körül körülöttünk minden tsupa különözés, egyedül a' határ kösös bitangolásában, 's naponként a' koldus bothoz közeledésünkben értünk egyet.

Igen roszsz megfogásunk van a' gazdálkodásról. Azt véljük jó gazdának, kinek sok földje van, 's ezen balitéletből egész életünkben foglalni, 's földünket nagyítani óhajtjuk, 's nagy gazdáknak véljük magunkat, ha a' szomszédunk földjéből, vagy a' szomszéd legelőből egy barázdát elvehetünk. Pedig korán sem a' sok föld adja a' hasznot, sőt hátráltatja, — hanem a' sok industria. Tégy próbát a' szőlődön, míveld azt jobban, kétszerte, háromszerte, mint a' szomszédod: a' hasznod is több leszsz négyszerte, kilentzszerte (azon számok quadrátuma szerént) mint a' szomszédodnak. — Ha foglalsz is: elébb utóbb viszsza kell adnod, mihelyt a' határ fel fog méretni, 's talán itt a' legnagyobb bekkenő, miért félnek sokan a' határ felméretésétől. Egy határban több földet el nem foglalhatsz, mint az illetményed; ez pedig legnagyobb 's legtöbb leszsz akkor, ha egy tagban kikapod. Már ezen legtöbb földeddel

megelégedvén, minthogy ezt nem szaporíthatod: tehát szaporítsd rajta szorgalmadat egész a' végetlenségig, mellyben a' commoditás leszsz legdrágább mentorod; iszonyú Gazda lészesz, boldog városban egy kis Királynál hatalmasabb, és még a' maradékod is áldani fogja poraidat, midőn most egyebet nem hagysz neki, mint átkot, kínt, tsört, pört, nyomorúságot, örökös toldást, foldást, 's a' midőn szabad nemesnek tartanád magadat tulajdon Hazádban, tulajdon földeden: nálad kötözöttebb rabot képzelni se lehet még az Algiri sclávok között is. — A' mi közös, az senkié, és így a' közös földnek nints Ura: most tehát udvarodon és szőlődön kívül semmid sints, ha a' közös határnak felét birod is, (ha nem hiszed, próbálj akármellyik tábládon egy istállót építtetni, vagy tsak egy diófát ültetni) egyedűl tsak birtokod privatisálásával, tsak a' böltsen intézett szabályozás által lészesz Földes Urrá. 'S azt kérdem már most, egy hold illy különözött birtokot ki tserélne el négy annyi közös bitang földért?

A' földet szaporítani nem lehet; de lehet a' szorgalmat egész a' végbetetlenségig, 's elébb utóbb ide térünk, ha nem az okosság tanátslatára, bizonyosan a' kéntelenség vas veszszejére, — mert az emberi nemzet mindig szaporodik, a' föld pedig nem, sőt a' mi van is, mindig romlik, mert a' közösön senki nem javíthat, — agriculturát pedig javítás nélkűl űzni akarni, mint szinte parlagon hagyott szőlőből jó bort kivánni, több a' hypochondriánál.

Hát ha még meggondoljuk a' jobbágy állapotját! mennyire el van ez már a' nyomorúságba, 's ez által az erköltstelenségbe, vallástalanságba, maga elszánásba merűlve! Nagy részének már többé semmi őrzeni, semmi félteni valója nints, 's a' többi is naponként utánna hullong, pusztúl, fogy, romlik, maga se tudja honnan? egyedűl a' közös birtoknak következéséből, mert jót soha nem tehet, nem lévén földje, — az örökös roszsz pedig már nyakára érlelte régen készűlő gyümöltsét, — úgy hogy ha kö-

nyőrűlő, 's minden inségbe 's ennek okaiba belé látó földes urasága segíteni akarna is: addig a' segítség is lehetetlen, míg urbariális birtoka a' közösség vas járma alól ki nem vétetik, 's különös használására nem bizatik. Ezen kell egyedűl kezdeni a' Haza és jobbágy orvoslását; e' nélkül akármit kezdünk, tsak bajunkat és szomorú tapasztalásinkat öregbítjük.

Illy gondolatoktól, 's illy szent tzéloktól lelkesíttetvén a' közbirtokos Földes Uraságok, a' határnak commassálásában, 's bölts szabályozásában, hogy kinek kinek birtoka, szép alkalmatos figurában, 's egy tagban kiadatvàn, a' közösködéstől megmentessék, magoktól is, minden törvénykezés nélkűl igen szépen megegyezhetnének, hogy így kiki a' maga földjén senkitől nem háborgatva úgy gazdálkodhassék, mint neki tetszik, 's ha valaki drága földjét nem közlegelőre akarja bitangolni, hanem magasabb 's nemesebb tzélokra felszántani, 's vetve mívelni: ne kénteleníttessék földjét siralmas szemekkel a' legeltető slendriánok marháitól bitangolva szemlélni, hanem kiki, ha bitangolni akar, tsak a' magáét bitangolja, vagy nemesítse, a' mint tetszik, — másénak pedig békét hagyjon. De ha még is találkoznék a' kisebb birtokosok között valaki, ki a' régi zavartól elállani nem akarna, 's e' szerént a' nagy résznek szent tzélját, (mert a' nagyobb birtokosok, kivált ha olvasott, mívelt, tapasztalt, vagy tsak tsupa jó természeti észszel birnak is, örömmel várják és fogadják a' commassátiót, tsupán a' legkisebb parányi birtokosok ellenzik) a' nagy résznek szent tzélját mondom, mellyet nem lehet eléggé siettetni, hátráltatná, 's egy parányi vak tagnak ravasz haszonlesése miatt, olly temérdek messzelátó nagy tagok, nemes és mívelt lelkek, 's olly messzeható felséges szent tzélok kijádzatnának: annak tudnia szükséges, hogy nints az a' forum, mellyen illy felséges szándék, ha a' többieket nem említem is, ne nyerjen, az ő alattomos ravaszsága pedig meg ne szégyenűljön.

A' szabálynak szükséges voltát hoszszasan mutogatni feleslegesnek tartom, nem képzelvén embert, ki ne tudná, hogy a' zavarba semmit se tehetünk, és a' ködbe tsak keringőt járunk. A' nagy Könyv, vagy gyógyszertárokban hogy lehetne akármit egyszerre megtalálni, ha szabály nem volna? Hát a' pénzt megolvassuk-e, vagy tsak marokkal szórjuk a' munkásoknak? Szabály, rend a' lelke mindennek, — ezen kell kezdeni a' földeket és telekeket is, ha józanon földet mívelni, istenesen meggazdagodni, és Hazánkat boldoggá tenni akarjuk, különben a' drága idő tsak a' tzivódásban telik el, és erőnket 's tehetségünket, mellyel jószágunkat felkészíthettük volna, a' tsupa akadályok falják fel. Adjuk ki kinek kinek, még az urbériekben is a' magáét, hadd legyen vége a' tzivódásnak, — a' ki nem ért hozzá, majd ott hagyja, de tüstént ezer lesz rá a' concurrens, nem úgy mint most.

Némellyek az urbéri szabályozást igen meszsze akarják vinni, azt akarják t. i. hogy az urbéri birtok egészen adassék a' jobbágynak, mint tulajdona, mert úgy mondnak, azért nem boldogúl a' jobbágy, mivel a' föld nem övé, és így nints ösztöne jól mívelni. De ezt én, ha jól értem a' dolgot, hibás vélekedésnek tartom, mert nem az a' jobbágy baja, hogy a' föld nem tulajdona, hanem az, hogy közös mindene, és az is szanaszét van apró darabokra elszaggatva. Lám a' Compossessorátusban tulajdona a' föld sok nemesnek, és még is sok nemes minden szabad birtoka mellett is nem roszszabb gazda-e mint a' jobbágy? Azonban még kártékony is az a' gondolat, hogy az urbéri föld a' jobbágynak adassék örökösen; hiszen az urbéri föld a' Státusnak örökös fundussa, a' jobbágy pedig ennek tsak ideig óráig való árendása, ma Péter bérli, holnap Pálé lehet: hogy lehetne hát a' fundationális jószágot az árendásnak még eladni is, nem hogy elajándékozni, kivált midőn ezzel egy hajszálnyit sem segítünk a' bajon, melly semmi egyébb, mint a' közösködés, ezt kell orvosolni, nem a' tulajdont. Az egy tagban lé-

vő senkivel nem közös árendálás jobb a' világ közös birtokánál. A' jobbágy tsak árendás, kinek contractusa az urbárium, és mihelyt ezen árendális pontokat nem tellyesíti, kivettetik az árendából, 's másnak adatik a' föld. Hogy lehetne hát egy bizonytalan árendásnak ajándékozni a' Státus földjét, mellyet még maga azon Földes Ur is, ki azt a' Státusnak adta, viszsza nem vehet, 's magáévá nem tehoti; annyival inkább tehát a' jobbágyot nem illeti. Az urbéri árendánál oltsóbb árenda nints az Országban, — a' jobbágy, minden adózását összeszámlálván, 's pénzre reducálván, birtokának holdjától esztendőnként többet nem fizet, 2 legfellyebb néhol 3 forintnál, holott a' pusztákon bérlett kukoritza földnek holdjáért megád 8—10 forintot is. Ha tehát még is urbéri földjein nem boldogúl; annak oka nem a' tulajdon nem léte, hanem a' közösség, mert a' legszorgalmatosabb Gazda se tehet semmi nemesítést, javítást, hanem kéntelen vagy heverni, és így erköltstelenségre vetemedni; vagy haszontalanra dolgozni. Most, ha rá jön a' sor, hogy marhája ellopassék, vagy megdögöljék; tehát a' legelői competentiáját más szerentsések marhái eszik le, 's ő szegény az alatt, míg új marhákat szerezhet, kétszeresen veszt; — holott ha birtoka külön volna, akkor marhája nem lévén, legelőjét vagy árendába adhatná, vagy kaszállónak tartaná. — De nem lehet a' közös birtok fenéjét leírni, elég annyit mondani, hogy míg agriculturánk a' régi közös slendrián nomadica gazdálkodás vas járma alól emancipálva nem leszsz: addig nyomorgunk, mint a' Farao zsidai, és ettől függvén minden egyébb nemes intézeteink is, akármit próbálunk és akármelly nagy áldozattal Honunkban felállítani, ha kevés ideig keserves támogatásokkal feltartjuk is, elébb utóbb dugába dűl, kivált a' luxus tárgya, mellyet tsak jóllét tarthat fel.

Erkölts nélkül nints boldog Haza: közös birtokon pedig lehetetlen az erkölts. Tsak festik, tsak festik a' Költők és Képírók a' szép zöld pázsitokat, kies réteket 's a' t. — pedig néznének széllyel, ezc-

ket feltúrták és összszepotsékolták a' disznók. — Akkor leszsz boldog a' Haza, ha a' Festők és Költők nem hazudnak, hanem igazi természetet festenek.

Szörnyű kár a' jobbágy földjét classificálni, és első, második, harmadik 's a' t. classisba tenni. Ezzel mintegy elzárjuk őtet a' szorgalomtól, 's utat mutatunk neki a' korhelységre, 's a' miben most is sinlődik, a' sok föld kivánásra, holott most se győzi. Azt gondolja, hogy a' földje valóban harmadik classisú, nem a' Gazda. De hát ha egy szorgalmatos Gazda, szorgalma által 3-dik classisú földjét első classisúvá tenné: vallyon akkor a' Vármegye viszszavenné-e tőle a' feleslegest, 's a' földes uraságnak viszszaállítaná-e? Mert tudjuk, hogy az uraság, ha történetből határa 3-dik classisba tétetett, több földet tartozik adni, mint 1-ső classisban. De ha idővel valami mód által (ebbe pedig sokféle mód van) a' földje ismét viszsza jön az első classisba: kérdés viszszatérítteti-e az uraság vesztesége?

Az egy tagban való szabályozást nem erőltetve kellene béhozni, mert az ember még imádkozni se szeret, ha erőltetik; hanem szép példákkal, kedvezéssel, jutalmakkal. Viszszafizeti az idővel százszorosan a' jutalmakat.

De boldog Isten! melly rémítő akadályokkal, vagy is inkább hétfejű sárkány kígyókkal kell küzködni Hazánk némelly vidékein a' Javítónak, ha valamelly nemes lelkű kegyes földes uraság megszánván valahára szegény jobbágyainak testi lelki végső inségre jutott elkortsosodásukat, 's egyedűl a' rendetlenség zavaros ködéből eredett siralmas állapotjukat, jószágait a' drága szép felbitangolt préda földeket, a' tudatlanság bús martalékjává tett kizsarolt nagy terjedésű kopár telekeket, jobbágyaival eggyütt szívére vévén, rendet állítani, 's mindent a' legböltsebben szabályozni eltökélli! A' legkisebb újítás vagy változtatás már ítélet napja! Tsak egy fa ültettessék oda, hol fa nem állott, vagy egy kotsi tégla töredék vitessék az utba, hol a' kotsinak megsüllyedni örökös, régi, ősi szokás volt: már

feltámadnak az áspis nyelvek, és a' mardosó gúny még a' tizedik Megyében is nevetség tárgyaként anekdotáltatik. — A' mit látunk, azt mindjárt ítélni, a' mit pedig nem látunk, bár melly nagy tárgy légyen is, arról hallgatni, tulajdona minden embernek; — de minden tárgyat balúl ítélni, 's nevetség tárgyává tenni, ez tsak az érezni nem tanúlt míveletlen durva szív tulajdona. Ha egy nagy Úr, Párisban, Rómában költené Magyar pénzét, ezt, nem látván, meg se említenők; — de ha itthon egy pavillont, palotát, vagy templomot építtet, és azon pénzzel, mellyet Rómában az Olaszokra haszontalan szintúgy elkölthetett volna, mint itthon a' nemesítésekre hasznosan, ezer meg ezer Magyar szegénynek dolgot és életet ád, 's következésképen a' pénzben, még az irigykedők a' mardosók is részesűlnek (mert mihelyt a' pénz ládába nintsen zárva, már részese annak az egész Ország népe) ezt mi rövid látó háládatlan vakok még nem gondolván, tzirkáljuk, kartzoljuk, vagdaljuk, gúnyoljuk, szóljuk, szapúljuk az illy magas lelket, 's a' hol lehet, még éjjel is felforgatjuk, vagy megpotskoljuk nagy intézetét! — Hát még a' ki többet tesz! a' ki jobbágyait, faluját, ronda zsivány fészkét, és az egész határt is, a' régi slendriánban elsüllyedt 's berozsdásodott lomhaságából megmottzantja! az utakat normázza, vizeknek új útat nyit, hidakat, tőtéseket tsináltat, 's mind jószágait nemesíti, mind jobbágyait boldogítja, mind a' publicumot szerentsélteti, mind pedig a' sok éhhel haló szegénynek kenyeret ád! Istenem! melly mártyromság sokszor az illy nemes léleknek e' világon élni! — Az újjítás, a' változtatás, a' temérdek sok dolog és költség már maga majdnem meglábolhatatlan tereh az illy szabályozásoknál, kivált ha a' munkával még sietni is kell, hogy az előítélet jármában nyögő publicumnak, a' ki mindjárt első nap tsudát vár az újjítótól, minél hamarább valamit mutathasson: de ezen iszonyú tereh még semmi, — az akadályok, a' gántsok meggyőzhetetlenek, úgy hogy nem tsuda, ha sok nagy

Úr, megúnván kínos életét, Külföldre megy lakni, költeni, 's inkább kíván politzájos békében élni, mint politzájtalan szabadságban nyömorogni. Áldani, segíteni, sőt imádni kellene azon kevés nagy lelkeket, kik jobbágyaik 's jószágaik szabályozását tzélúl kitűzték, és őket minden forumokon pártfogolni, biztatni, sőt ditsérni, 's a' kárt tévő pajkos nép ellen minden hatalmas eszközöket, folyamodásokat kezökbe adni. Azonban, az illy léleknek, a' maga tsendes lelkiesméretén, és egy két érzékeny szívű jó barátjain kívűl, minden, még az elemek és fűszálak is ellensége. *)

A' Hazánkat, aristocratiai bölts alkotmányunkat szeretjük, és ezt az örökkévalóságig rendithetlen szilárd elvekre gyámolítani akarjuk: azért irunk, azért hartzolunk. Meglehet, hogy buzgóságból, valamit nagyító üvegen nézünk: de tévedni emberi dolog. — Ha mit hibásan fogtam fel, arról engedelmet reménylek, és igazítást kérek.

Udvardy János, lev. tag.
B. Orczy László Ő Nga
szabályozó mérnöke.

4.

A' Magyar nyelvből vett Római gyökérszók.

Hoszszas szófejtegetésnek itt sem ideje, sem helye. *Nyelvtudomány* nevű már régolta kész, de mindeddig is nyomtatásban meg nem jelenhetett munkámban bőven kifejtettem, 's ott megláthatják azok, kiknek említett munkám kézíratban kezökön forog, mit jelentenek, 's miképen változnak a' hangmódosítások (mellyeket a' betűkkel lefestünk) a' különböző, sőt ugyanazon egy nemzet, hangejtésénél fogva, és miképen tserélődnek föl egymással az ugyan-

*) Die Einrichtungskunst der Landgüter, auf fortwährendes Steigen der Bodenrente etc. Prag 1831. 3 Bde, mit Plänen.

azon eszköz segítségével formálttak; p. o. *o*—*ö*-vel, *u*—*ü*-vel, ez ismét *i*-vel; *g*—*k*-val, ez ismét *ch*-val; *d*—*gy*-vel, ez ismét *j*-vel; *b*—*v*-vel, *t*—*d*-vel 's a' t. Hogy a' *c* a' Rómaiaknál *ts* hanggal is birt *sz*-szel is, ki határozza meg, midőn azt az Olasz *ts*-nek a' Frantzia *sz*-nek mondja, 's a' Magyar gyökerekből néha *ts*-t máskor *sz*-et írtak a' *c*-vel Róma fiai? A' ki gondolkodott vala illyeseken, 's a' betűk atyafiságát érti, az át fogja látni hasonlításaim alapos voltát. — Itt tsupán a' gyökerekből hasonlítom egybe az összevágókat a' két nyelvben; végzetek nélkűl azonban lehetetlen lévén ezeket is eléhozni (mivel különben némellyek rájok nem ismernének), ne vegye az Olvasó ezeket figyelembe, 's tsupán a' gyökerekre tekintsen. — Ez előjegyzet után eléadom betűrendben elsőben azon Római szókat, mellyeknek gyökerök tiszta magyar gyökér; azután az ollyanokat, mellyeket arra lehetne hoszszasabban fölfejteni. Néhány azonban maradhatott ki; ezeket pótolja a' többihez, a' kinek tetszik.

1. *Tiszta magyar gyökerű Római szók.*

Aceo, *edz*ődöm; innen *Acet*um, *edzet* vagy *etzet* (mostani írásmód szerint); *edződöm* pedig jő ettől: *áz* v. *éz* v. *íz*, a' honnan *Aceo* annyi mint elázom, vagy elízesedem.

Acer, *ekr*es vagy *egr*es.

*Achat*es, *agát*kő.

Achras, vadkörtvélyneme *(egres.)*

Acus, *(ágos)* tű.

Ad, *od*a. Innen *Addo*, *odadom*.

Adeo, *addég*.

Ad*ol*escere, meg*öl*emedni, v. élemedni, *Ol*escere.

*Adul*or, *hódol*ok.

Aeger, *gyér*.

*AEmul*or, *elmúl*om, vagy fölülmúlom.

*AEqu*us, *ek*enes, *eg*enes, egyenes, egyező, igaz.

Aes, *aeris*, *értz*.

*AEst*as, *aszály*.

*AEv*um, *év*.

Altare,

Altare, *oltár* (mert Azsiában is tsak láttak a' Magyarok oltárt, 's ha láttak, tsak kellett neki nevet adniok.)

Anus, *anyós*, *anyó*, *anya*.

Arare, *árolni*, *árkolni*; aratni, ártani, irtani. Innen e' deák szó: *Arateus*, aratói.

Arceo, *árkolom*, elárkolom, elrekesztem.

Arcus, (*horgos* v. *hurkos*), bolthajtás, ív.

Ardere, *áradni*, *eredni*, megeredni, megindulni, föllobbanni.

Arguere, *haragunni*.

Armus, (*ormos*) szügy; ettől: *orom*.

Aspis, *áspis*.

Assare, *aszalni*.

Asser, *ászok*, deszka. Illyen ez is:

Assis, melly vékony gerendát, pallót jelent.

Astutus, *vásottas*.

Atavus, *atyaapós*, ősatya.

Avarus, *óváros*, a' ki óvár, vagy is ovó, vagy is óvja vagyonját, fösvény.

Aveo, *áhitom*.

Avus, *após*, *apó*, *apa*.

Aurum, *árony*, arany, a' minek árra vagy betse van.

Axis, *ászok*, tengely. Igen egy a' fentebbi *Assis* szóval.

Baculus, *bátia* v. *pátza*. Ez ugyan a' *Palicu*lus, *páltza* szóból lehetett, mellyismét *Palus* római szótól jő.

Badizo, *bódorgok*, baktatok.

Bajus, *pej*.

Balbus, *pelyp*, selyp (mai hangejtés szerint). Hajdan *pelyp* volt szokásban.

Balteus, *válltűző*, mai írásmód szerint *válltüszö*.

Barathrum, *barlang*.

Basium, (*bagzás*, bakhízelkedése) tsók.

Bat! tsitt *patt!*

Batuo, *botolom*, verem.

Bestia, *bestye*; innen mondták hajdan a' Magyarok: *beste* kurafi.

Beto v. *Bito*, *bot*orkázom, *bötyö*gök, *bitz*egek.

Bibo, *bibor*ékolok, *bugybor*ékolok; mellytől jő ez is: *bubor*ék.

Blandus, *bolondos*, tséltsap. Később a' római nyelvben szebb jelentésre kapott. Sok bolondos ma is van kedvességben.

*Blen*ni, *bolon*dok.

*Boccal*ium, *bokály*, *boh*ár v. *po*hár szó is egy eredetű vele.

*Bom*bus, *bong*ás, *böm*bölés, búgás.

Boare, *búg*ni, *bőg*ni.

Bubalus, *büval*, mai hangejtés szerint *bivaly*.

*Bu*bo, *búg*oly vagy *ba*goly.

Bolla v. *Bulla*, *boglár*.

*Bu*llire, *bu*gyogni, *bu*zogni.

Burrus, *püros* v. *piros*.

Bustum, *bús tom*, *bús dom* (domb), temető.

*Caca*bo, *kák*ogok.

*Caca*re, *kakál*ni.

*Cachin*no, *katzin*tok, *katz*agok.

*Cad*us, *kád* (hogy Ázsiai szó, megtetszik onnan is, mivel a' zsidóban is megvan.)

*Cael*are, *szel*ni, vésni.

*Calam*us, *kal*ász, *szalm*a.

Calantica, *hálántéka*ra való födél, kontyfödél.

Calix, (*kály*ha) kehely.

*Calle*o, *kall*ódom, feltörődöm.

Camera, *kamara* (mert házok tsak volt Ázsiában a' Magyaroknak, 's így rakhelyök is, mellynek nevet kellett adniok.)

Caminus, *kémény*, *kéménytze* vagy kementze (mint ma írjuk.)

Camisia, *kámzsa*; mert az olasz *camigia*, a' római (deák) *camisia*ból lett.

*Cam*us, *hám* (Syriai hangejtés szerint *chám*.)

Cano, *kon*gok.

*Canth*arus, *kanta*, *kan*na.

Capio, *kap*om.

Capo, *kappan*.

Capparis, *kaporna*.

Capsa, *kapóts*, mintha mondanánk: *kaptsa*.

Caputy, *kápa* (p. o. nyeregé), *kaponya*.

Careo, *károsodom*, szükön vagyok.

Carex, *káka* v. *kárka*.

Caro, (*karmolok*, *kartzolok*), gerebelek.

Carpo, *harapom*, *kartzolom*, tépem, tsipegetem.

Carpus, (*kar*) kézfej.

Casa, *ház* (Ázsiai hangejtés szerint *cház*. Hogy a' Német nyelvből mi vettük volna a' *ház* szót, azt tsak az olly képtelen fő állíthatja, melly ezredek alatt képzeli a' Magyarokat városokban lakva, 's útazva a' nélkül, hogy a' lakó épületnek nevet adtak volna; annyival inkább, mivel mondták: *haza*; *haza* menni.) Innen ez is:

Casabundus, *kószáló* vagy *cházaló*, vagy mai mód szerint *házaló*.

Cavare, *kaparni*. (a' *v* — *b*-vé, ez ismét *b*-vó lágyulván), kivájni, *kapálni*.

Cavillare, *kavillálni* (köznép szava, nem a' deákoké.)

Cavus, *kopott*, *kopár*.

Celer, sebes, széllel érkező, *szélérő*.

Cerdo, (*tserző*) varga.

Ceria, ser.

Cerrus, *tserfa*. Innen: *Cerreus*, *tseres*, tserfából való.

Cervus, *szarvos*.

Chamus. Lásd fentebb a' *Camus* szót.

Chauz, (*khiuz* v.) *hiúz*, farkashiúz.

Chorea, *kartántz*, *körtántz*. Ettől:

Chorus, *kar*.

Cibus, *tzibó* vagy *tzipó*.

Ciccum, *tzikk*.

Cimex, *tsimmasz*.

Cinis, (*szenes*) hamu.

Circitor, *tzirkáló*.

Cirrus, *tziráda* (nem a' frantzia *Cirrate*ból lett.)

Coalesco, összeállok.
Coccyx, *kokuk* v. *kakuk*.
Coena, (*széna* v. *eszena*) ebéd.
Coelum, (*tsillom*, a' mi tsillámlik) ég.
Coenum, *szenny*, fertő, sár.
Colis és *Collis*, (*kelés*) *halom*.
Columba, *galamb*.
Coma, *konty*, üstök.
Comis, *hamis* (Ázsiai hangejtés szerint *chomis*.)
Con*cinnus*, *tsínos*.
Concha, *kontz*, tsont, tsigahéj.
Colaphus, *kollantás*, pof.
Condus, *gondos*.
Congius, *kongyér*, *kondér*.
Conus, (*konty*) kúp.
Copa, *kofa* (a' *p*—*f*-fé lágyulván.)
Copis, *kopja*.
Coquere, *kókk*asztani, kotyvasztani, főzni.
Corona, *korona* (mert koronát tsak láttak az Ázsiai Magyarok.)
Cor*rogo*, összsze*rakom*.
Cos, *köszörű*, *kaszakő*.
Cottabus, *kótogás*.
Crates, (*kerítés*) rostély, sövény.
*Crep*are, *kerep*elni.
Crisso, *risz*álom.
Crus, (*kar*os v. száras) szár.
Cubare, *kupor*odni, heveredni.
Cubus, *küb* v. *köb*; honnan *küb*öl v. *köböl*; kotzka.
Cuculus, *kukuk*.
Cucurio, *kukuri*kolok.
Cudere, *üt*ni (Ázsiai hangejtés szerint *chüt*ni.)
Culeus } *kulats*. Ugyan azt teszi ez is:
Culigna }
*Cumin*um, *kömény* v. *kümíny*.
Cupa, *kupa*.
Cupio, *kívánom*, v. kívánom.
Cura, *kórság*, aggódás.

Curtus, *kurta*.

Curulis, *karúlés* v. karosszék.

Curvus, girbe *gurba*, görbés v. *kôrbés*. Ettől jő *kurva* (annyi mint rosz.)

Dama, *dám*vad.

Decus, *ditsűség* v. ditsőség.

Degere, *dög*leni, vesztegleni.

Deterreo, *gyötör*öm, elrémítem.

Diribeo, *diribo*lom, szétosztom.

Dis, *dús*.

Do, ad*o*k.

Dolere, *dúl*ni, fúlni, búslakodni, el*gyalí*tva lenni.

Dolosus, *gyalázatos*.

Dolare, *gyal*ulni, esztergályozni.

Dumus, (*dom*bos) *dom*b.

Durus, *dur*va, *dar*abos, *túros*. Innen:

Duresco, *túros*odom, kallódom, keményedem, feltörődöm.

E (praep), *e* v. *el* p. o. ebben: *Exareo*, *el-szára*dok.

Ecce! ez e!

Embrio, *ember*.

Ercisco, *örökös*ödöm, osztozkodom.

Esse, *es*zni v. enni; mellytől; *Esca*, eledel, étel.

Faba, bab (az *f—b*-vé változván.)

Facetiae, *fetse*gés, furtsaság.

Facula, *fáklya*.

Falae, *fa*tornyok, *fal*ak.

Faunus, *fa*isten.

Feneus, fenés, *fene* (minéműségnév.)

Ferio, *ver*em (az *f—v*-vé változván.)

Ficus, *fige*.

Fidere, *hid*ni v. hinni (az *f—h*-vá változván.)

Figere, *fik*ni, szúrni.

Figura, *figura*.

Filia, (*filiány*) lyány.

Filius, *filyu*, fiú.

Fimus, *fimo*, ganéj.

Fluo, *folok*. Innen:

Fluvius, *folóviz*.

*Foet*us, *fattyu*, faj.

*Fo*ria, *fos*. (A' római gyökér eredetileg a' magyarral épen egy volna.)

Forma, *forma* (nem a' görög *μορφη*-ból lett.)

Foro, *fúr*om.

*Fortu*na, *fordúl*at, történet, változás, szerentse.

Fucus, (*fogós*, a' mi megfog valamit) máz.

*Fu*ga, *fut*ás.

*Fu*lica, *fu* v. szártsa.

*Fu*mus, *füst*.

*Fun*is, *fon*al, kötél.

Furca, *furkáló* v. villa.

Fuscus, *piszkos* (az *f*—*p*-vé változván, az *u*—*ü*-vé vagy *i*-vé.)

*Fust*is, *fust*ély, bot.

*Gal*ea } *kal*ap (a' *g*—*k*-vá változván), *kal*pag.
*Gal*era }

*Gan*nio, *gagy*ogok, nyihogok.

*Gar*rio, *kár*álok (a' *g*—*k*-vá változván.)

Gaza, *kaza*l (a' *gaz* szótól, melly sok összehalmozott dolgot jelent) kints.

*Gem*ma, *gyön*gy.

*Gen*ius, *gyön*yör.

Genimen } *gyermek*, fajzat.
Germen }

Gibba; *gubó*, *gübő*, *göb*, púp.

Gibber, *girbe*, *gurba*, görbe.

*Glob*us, *golóbis*, *golyó*, *golyva*.

Glomus, *gomboly*, gömböly.

*Gu*la, *golyva*.

Gusto, *kóstolom* (a' *g*—*k*-vá változván.)

Gyro, *gyűr*öm. (A' görög nyelv is a' magyarból vette sok többekkel, mint p. o. *pyr*, tűz, a' magyarban *pir*, mellytől *pirítani*, *pör*kölni, *piros*, 's t. e' f.), tsóválom.

Heres, *örökös*.

*Her*us, (*here*) Úr, kinek más dolgozik.

Haurio, *hörpintek*, merítek.
Hebes, *hebős*, *hebegős*.
Heros, *erős*.
Hesperus, *este*.
Hinnio, *vinnyogok*.
Hira, *húr*, vékony bél.
Hir*cus*, (*kos*) bak.
Hora, *óra*.
Horda, borjas tehén (*tsorda*.)
Horror, (*hor*kólás, mikor a' ló fél), borzadás.
Hortor, *hurítom*, noszogatom.
Hortus, *kert* (a' *h*—*ch*-vá, ez ismét *h*-vá változván.)
Humus, (*hom*ok) porföld.
Humor, *húmor*, *humor*odás v. homorodás; annyi, mint: nyirok, nyirkosodás, nedv.
Ico, *ík* v. *ék*.
Ignis, *ígis* v. *égés*.
In (praep), *in*, *en*, *on*, *an*, *ön*.
Inde, *innend*.
Index } (*intés*) mutató.
Indicium }
Indusium, *imeg*, *ing*.
Industria, (*indulás*) munkához fogás, igyekezet.
Inedia, *inség*.
In*fara*, *fara*.
In*hio*, *áhit*om.
Ira (régen *Hira*), *har*ag. Innen:
Iracundus, *haragudós*, haragos.
Is, *ez*.
Jugum, *juga* v. *iga*. (Római nyelven is volt régen és jobban *Igum*), járom.
Junix, *ünő*.
Jus, *jus* (a' mi *jut* valakinek mint tulajdona; továbbá annak követelhetése.)
Labo, *ló*bálódom, *láb*badozok, lógok, *lap*ulok. Ettől jő:
Labor, *lap*ulok.
Laedo, e' szavainkban van meg: *ledér*, *legyeskedni* v. ledérkedni.

Laena, fölső ruha, *len* (mellyből az készült.)

Laevis, *lapos* v. *lapis*, (*láp* is innen jő.)

Lamma, *Lamina* } *lánna*, de ma e' szót elhagytuk.

Lampas, *lámpás* (mert lámpások, kivált utazó korokban, tsak volt a' Magyaroknak. A' görög λαμπω is egy eredetű a' *láng* szónkkal.)

Lana, *len.*

Lancea, *lántsa.*

*Lang*ueo, *lank*adók. Innen van ez: *langy*, *langy*os, annyi mint gyenge; ez is: *lany*ha.

Lanx, *lántz.*

Lapis, *lapos* v. *lapis* mint néhol mondják.

Lappa, *lapu.*

*Lap*sus, *lap*ulás, esés. (Lásd a' *Labor* szót föntebb.)

Lassus, *lassús*, lassú, lankadt.

Laterna, *lantorna* vagy *látorna*, mellyen keresztül látunk.

Latro, *lator* vagy *lótor.*

Lebes, vasfazék (*lábos.*)

*Leni*s, *leng*e, *leny*he.

Lens, *lents*e vagy *lens*e.

*Lib*rare, *lib*egni.

*Lib*um, *lepény.*

Licet, *lehet* (volna lichet vagy lechet.)

Ligo, kapa, *likó* vagy *lik*asztó, likoló.

*Ligur*ire, *lekor*tyolni, dorbézolni.

Limbus, *lomb*, *lomp*, prém (*lombos.*)

Limen, küszöb (*lemen.*)

Linaria. — Lásd alább a' *Linum* szót.

Linea, *linea.*

*Lin*um, *len.*

Lix, *lúg.* (Valaha volt a' Rómaiaknál *Lyx.*)

Locus, *lok* v. *luk*, tér, hely.

Lora v. *Lorea*, lőre.

*Lot*ura, (*lots*olás) mosás.

*Luct*ari, *lükd*ösni, taszigálni, vívni, küzdeni.

Lucus, (*lugos*) *lig*et, berek.

Lupus, (*lopós*) farkas.

Luscus, *liska*, félszemű.

Lutum, *loty*, *lots*, sár.

Macula, *matsok* v. *motsok*, szeplő.

Mage, inkább, *még*.

Magis, *mégis*, inkább.

Magister, *mester* (mert mesterségről tsak volt képzetök a' Magyaroknak hajdan is.)

Magma, törköly, (szőlő *magva*.)

Magnus, (*magos*, nagyos) nagy.

Malleus, pöröly (*mállós*, mállasztós, a' mi elmállaszt valamit.)

Malva, *mályva*.

Mancus, béna (*mankós*.)

Mando, *mondom*, meghagyom.

Maneo, *maradok* v. *manadok*.

Mango, *manó*, tolvaj.

Marceo, (*martzonglódom*) fonnyadok.

Marga, *márga* föld.

Marmor, *márm*ány v. *márv*ány. E' gyökértől: *már* v. kemény, mellytől jő ez is: *mart*, Solidum, Solum.

Meare, *menni*.

Melica, *málé*. (Volt valaha *Malica*.)

Menta, *ménta*.

Mercor, *mérkélek*, *mérek*, kereskedem.

Mereo, (*merengek*) érdemlek, szolgálok (a' mi merengéssel történik.)

Merga v. *Mergus*, *mereglye*, *marék* (v. *markos*; a' mit egyszer markunkba veszünk.)

Mergo, *merge*tem, *merítem*. Innen:

Mergus, (*merülgős*) búvár.

Merus, *mérő*, *merős*.

Messis, (*metszés*) aratás. Ettől:

Meto, *met*szek (v. *mete*zek) *metélek*, aratok.

Metreta, (*mérték*) *mérő*. Nem különben ez is:

Metrum, *mérték*. (Volna *Mertum*.)

Mimus, *mímolás*, *mímelés*, *majmolás*.

Modicus, *módikos* vagy *módos*. Egygyökerűek vele ezek is:

Modo, *most* v. *módost*, — és

Modus, *mód.*

Moereo, (*mérg*elődöm) búsulok, dúlok, fúlok, szomorkodom.

Moveo, *mo*zdítom. Lásd alább a' *Motus* szót.

Mola, *mal*om; a' hol elmállik valami, vagy *moll*ik. Innen mondjuk ezt: *mollós*, *mállós*, vagy ezt is molyhos, annyit tesz mint: gyenge, puha.

Molior, (*mo*zdúlok) készűlök valamihez, törekedem.

Mollis, *mállós*, *molyhos.*

Moneo, *mon*dom, intem.

Morari, *mar*adni.

Mordere, *marni*, *morzsolni.*

Mori, (*marj*ulni) halni.

Morosus, *mord*, komor.

Motus, *mot*szanás, *mozgás*, *mozdúlás.*

Muceo, *mots*kos vagyok.

Mugire, *múgni*, (az *m*—*b*-vé változva) *búgni*, bőgni (de ez más neme a' hangnak ismét, mellyet a' római nyelv, nem lévén annyi hangzóbetűje mint nekünk, nem tud egymástól megkülönböztetni.)

*Mur*mur, *morgás*, *mörgés.*

Muscus, *mosszat*, *moh.*

Mustum, *must* v. *mosat* (*musat*) a' mi a' szőlőből van kimosva, vagyis sajtolva.

Muteo, *mut*úlok (mutává leszek), némulok. Lásd alább a' *Mutus* szót.

Mutio, *motszanok*, *motyogok.*

Mutus, *muta* v. néma.

Nae, *nahéj!* (ennek öszszerántásából lett a' római *Nae*, eme' magyar gyökértől: *na!*)

Nanus, *nyányó*, *nyányogó.*

Ne, *ne.*

Neco, *nyek*getem, nyakgatom, fojtom, fojtogatom, meggyilkolom. E' magyar gyökértől: *nyek*egni, melly eme természeti hangzattól jő: *nye!* v. *nya!* mellyet kínunkban ejtünk a' fúlongás v. fuldoklás közben. A' honnan a' *Neco* a' Rómaiaknál mindig kínos halált jelentett.

Nego, (*neg*etem) tagadom (ezt mondom valamire *ne!*)

Neo, *nyövöm*, (p. o. kendert, fonalat); mellytől jő ez is: *nyüst* (p. o. hány nyüstös vászon? 's t. e' f.), fonom.

Nummus, (*nyomós*) vert pénz.

*Obel*us, *vel*la (mai hangejtés szerint *villa*), nyárs. A *O* toldalék elől, a' *b*—*v*-ből változott.

*Oblin*ere, *öblin*teni.

*Od*ium, *út*álat.

Oho! oho!

Olea, *olaj*fa.

Onus, (*ón*) sully; melly név később különösen egy sullyáról ismeretes értzre — az ónra — ragadt.

*Oppid*um, *épít*mény.

Ora, *orra*, *or*ma, párkánnya valaminek, széle; tesz azután széles földet, tájékot is.

*Or*are, *or*dítni.

*Or*bo, *o*rozom, megfosztom.

Orbus, *árva*.

*Or*iri, *ör*edni v. *er*edni, származni.

Os (v. *us*), (*hús*) tetem; tesz *orszát* v. ortzát is. Jő e' magyar gyökértől: *orr*, mellytől *orsza* v. orszaka, orr tájéka. Az *orsza* szótól a' római *Oris*, melly egy az *Os*-sal.

*Pae*dor, *pe*nész.

*Palat*ium, *palot*a.

*Pal*ea, *pály*va v. pelyva v. polyva.

Palla }
Pallium } *palást.*

*Pall*ere, (*páll*ani) halványodni.

*Pal*us, *páltz*a, karó, bot.

Pappa, pep, *papa* v. *popa*. Innen mondjuk ezt: *papálni* v. *popálni*.

Par, *pár*.

Parasitus, *parasztos*, paraszt (a' görög is innen jő), máson élődő.

Pardus, és

Pardalis, *párdutz*.

Paro, *faragok*, (a' *p—f*-é változván.)

Pars, *portz*, *portzika* v. *partzika*, rész, részetske.

Parus, *párismadár*.

Parvus, *parányi*. (Jő ettől *por*, mellytől *porányi* v. parányi, olly kitsit jelent, millyen a' porszem.)

Pasco, (*paskolom*) jol megrakom, jól tartom; tréfásan rosz értelembe jött nálunk szokásba.

Pastor, *pásztor*.

Passus, *pászta*. Innen van ez is: *Passim*, *pásztáson*, pásztánként, imitt amott.

Pateo, (*pattanok*) fölnyílom.

Pava v. *Pavo*, *páva*.

Pavio, *páholom*, *paskolom*.

Pauxillus és *Paucus*, *putzi*, pitzi. (Az *au* nem egyébb *u*-nál.)

Pellis, (*béllés* v. *bőrlés*) bőr, még pedig szőrös, az az: prém, mellyből béllés készül.

Pensa, *pénz*.

Pensus, drága, *pénzes*.

Penum, *pintze*, kamara.

Pepsis, *pép*.

Pestis, *pestis*.

Petaso, *petsenye*.

Petilus, *pitziny*.

Pinus, *fenyű* v. fenyő v. *fenyves* (mert a' *p* egy az *f*-fel.)

Piso, *piszkálom*.

Pompa, *pompa*.

Popa, *pap*.

Porto, *hordom*.

Portus, *partos*.

Puer, *pulya*. (Ugotsa Megyénkben a' *gyermek* szó helyett *pulya* van szokásban; pedig a' tájon az első elfoglalás óltaiak a' magyar lakosok.) A' szó *Pujer* volt a' régi Rómaiaknál is, mint ma is az Oláhoknál.

Pulegium, *póléj* növény.

Pulex, *bolha*.

Pupa és *Pupus*, *buba.*

Pusa, *puzsi* v. *puzsa.*

Pusillus, (mellyel egy a' *Pauxillus*), *putzi* v. *pitzi.*

*Put*ere, *büd*ös lenni.

Putridus, *potrohos*, rothadt, pöffedt.

*Quaer*ere, *kér*deni, *ker*esni.

*Quas*sare, *kotz*ogtatni, *vatz*ogtatni, *katz*ogtatni.

Quisquis, *kiki.*

*Quirit*or, *kurító*k, *kirívo*k.

Radius, *ragyogás*, sugár, fény.

*Rad*o, *rá*gom, *ró*vom, korholom.

Rancesco, (*rántzos*odom) senyvedek.

Rapa és *Rapum*, *répa.*

*Rap*ere, *rab*olni, *ra*gadni.

Raudus, *rúd*értz, darabértz.

Retis, (*rétes* v.) háló.

Rigidus, *rideg.*

*Rod*o, *ró*vom, *rá*gom.

*Rog*us, *rak*ás.

Rosa, rózsa.

Rudera, *rúd*ban, darabban lévő valami, omladék. (p. o. rúdban lévő arany.)

*Rud*is, *rúd*, szabadság veszszeje, dárdanyél.

*Rud*ice, *rút* v. *rúd.*

Rufus, *rőt.*

Ruina, *rom.*

*Rum*po, *ron*tom, tépem, eltöröm. Ugyan ezt teszi:

Runco, kitépem, gyomlálom.

Ruo, *ro*anok.

Ruta, *rúta*fű.

Saccus, *zats*kó, *zsák.*

*Sag*ax, *szag*ló, sejditő, szemes.

Sagire, megórolni, észrevenni (meg*szag*olni.)

*Sag*um, *szogmány* v. szukmány, *zeke.*

*Sal*ire, *száll*ani, szökni, ugrani. Ugyan ezt teszi:

*Salt*are, szállongni vagy tántzolni.

Salvia, *zálly*a.

Sanctus, *szentes*, *szent.*
Sapo, *szappan.*
Zaphirus, *zafir.*
Sarculo, *szurkálom*, leszurkálom, ültetem.
Sarmentum, *származék*, *sar*jadék.
Scena, *szín.*
Scirpus, *szerep.* Lásd alább a' *Sirpus* szót.
Scrupus, *tserép.*
Scyphus, *tésze* (a' Görög is ettől jő.)
Seco, *szakítom*, *szeg*em.
*Secur*is, *szekörtze* v. *szeker*tze.
Sedes, *szék.*
Segmen, (*szegemény*) elszegett-, szakított-, szegett v. metszett rész, darab.
Segnis, (*szennyes*) tunya, rest.
Se (igék előtt), *szét*, széllyel.
Sella, *szék* (Sedella volna hoszszabban.)
Semen, *szem*, mag.
Sepes, *szegély*, *szövény* v. sövény.
Sepio, *szövöm*, *szeg*em.
Ser, selyem (*szőr.*)
Sera, *zár*, lakat.
*Seren*us, *szerény*, tiszta, szép, derült. (Az alábbi *Serius* szó diminutivuma.)
Seresco, *seres*edem, *sűrü*döm, savósodom (*ser* szavunk innen jő: *sör* v. *sür*, sürüség.)
Seria, *tserép.*
Series, *szer*, sor, rend.
Serius, *szerény.* (Ettől lesz *Serenus*, melly Serius formát jelent.)
Sero, *szórok*, hintek, vetek, p. o. magot. Ezzel egy gyökerű a' magyar *szerte.*
Serrare, *szel*ni, fűrészelni.
Seta, *serte.*
Sibilo, *sivítok*, *süvöl*tök.
Siccus, *szikár*, *szikk*adt.
Silex, *szikla.*
Silo, *szil*aj.
Similis, hasonló (*személyes.*)
Simulo, *simit*om, *silimál*om, tettetem.

Simus, *sima*, lapos óru.
Sinó, *szűnöm*.
Sirpus, *szerep*.
Soccus, *szoknya*, botos.
Socio, öszszeszoktatom.
Soldus, *zsold*.
Solea, *sólya*, tzipellő.
Soleo, *szokom*.
Somnum, *szunnyadás*. *Somnium*, *szunnyom* (szunnyadás állapotja.)
Sonare, *szóni* v. szólni, zengni.
Sopor, szonnyadni v. szunnyadni szók gyökerétől, melly ez: *szunny*.
Sorbere, *szörbölni*, *szörpölni*.
Sordidus (v. Surdidus), *szurdos*, *furtos*.
Sororius, *sógor*.
Sors, *sors*, sorozás, *sor*.
Stella, *tsillag* (az *st* a' mi *ts*-énk helyett áll, mellyet nem tudtak talán kimondani.)
Stello, *tsillámlom*.
Sterilis, (*tserjés*, *tserés*) terméketlen.
Stilla, *tsipp*, *tsupp*, *tsepp*; mellytől ezek is jőnek: *tsippenni* v. *tseppenni*.
Stimulo, (*tsömöszlöm*, nyomkodom) ingerlem.
Stupa, *tsüpű* v. *tsöpű*.
Stupere, *tsudálni*.
Svadere, *szóadni* (szót adni), *szovalni*.
Sudare, izzadni.
Svesco (*Soesco*, melly *Solesco*-val ismét egy), *szokom*.
Sugo, *szopom*.
Sulco, (*szálkázom*) barázdálom.
Summa, *summa* (mellytől mondjuk: *rásomni* jó drágán, az az: nyakába számolni, *száma* valaminek.)
Summus, *számos*.
Suo, szövök, *szegek*, varok.
Sura, *szár*, száru, (szártyű) v. *saru*.
Surculus, *szárka*, *száratska*, ágotska.
Surgere, (*sürgeni*, forgani) fölkelni.

Susurro, *szuszogok*, *susogok*, zúgok.

Sylva, szílfa, *szélfa* v. egy széltében lévő fák.

Syrma, *szirom*, szirma valaminek; jelent hosszu leplet is, melly letsüng.

Syrtis, *szirtes* hely.

Taberna, *tár* (*tábor*), bolt.

Tabula, *tábla*.

Talus, (*talp*) boka.

Taurus, (*tarjos* v. *taros*) bika, mivel nagy *tarja* van.

Tego, *takarom*.

Tegula, *tégla*.

Temerarius, *tömér* (mellytől van a' *tömérdeg* v. *temerdek* hasonló jelentéssel); annyit tesz, mint *merész*.

Tendo, *terjesztem*.

Tepeo, *tepedek*, megpállok, hevűlök.

Terebrare, *törni*, áttörni, fúrni.

Teres, (*téres*) hoszszu gömbölyü, sima, hengeres, terjedt.

Tergo, *törgölöm* v. *dörgölöm*.

Tergum, *tarkó*, hát, nyakszirt v. orja.

Termentum, *töremény*, *töredék*, kár. Lásd alább a' *Tero* szót.

Termes, *termés*, gyümöltsös ág.

Tero, *töröm*, *dörgölöm* (törkélem.)

Terreo, (*térítem* útjából v. attól) elrettentem.

Testus, *tepsi*, (*tésztás.*)

Texo, *tűzöm*, szövöm, fűzöm.

Theca, *tok*, szegrény.

Thema, *teemény* v. *tétemény*, tétel. (E' gyökértől: *te*-nni, *te*-ttem 's a' t., mert tsak e' két betű a' gyökere, mint ezeknek is *ve*-nni, *le*-nni.)

Tigris, *tigris*. (Mert Ázsiában tsak kellett az otthonos tigriseknek nevet adnunk, még mielőtt Róma eredete tsak készűlőben is lett volna.)

Titubo, *tétovázok*, tébolygok, tántorgom.

Tofus, *torha kő*, (*tapasz.*)

Toga, *dolmány* (a' *d* és *t* atyafiságban lévén.)

Tollo, (*tolom*) fölemelem.

Tomen-

*Tomen*tum, *tömény* v. *tömeg.*

*Ton*are, *dön*geni (mert a' Rómaiak *ö*-t nem mondtak.)

*Topp*er! *topp!* hamar:

Torcular, *törkölő* (mellytől jő aztán a' törköly, a' mi meg van törve), sajtó.

*Tor*mentum, *tör*és, kínzás.

*Torq*ueo, *tuk*arom, tekerem. Ettől:

*Torq*ues, *tuk*arts, karika.

*Tor*rens, *tor*lott víz, rohanó patak.

*Tor*vus, *tor*zon borz, *torz*, *dur*va.

*Trab*s, *darab* (p. o. fa.) Mintha volna: *dara-b*os, darabban lévő.

*Tumen*s, *tömény*, *tö*mött, dúzzadt.

Tumulo, *tömet*em v. *temet*em, *tomolom*; *to-m*ot v. *dom*bot hányok neki. Innen:

*Tumul*us v. *Dumul*us (*Dumus*-tól), *tom* v. *dom*b, dombotska, sírdomb.

*Tur*are, *túr*ni, *dúr*ni, *gyúr*ni: p. o. Obturare os, a' száját begyúrni v. betömni.

*Tur*bo, (*túr*kálom) zavarom, háborítom.

*Turr*is, *tor*ony, a' mi feltorlott magosra.

Tussis, *tüszszentés*; mondjuk így is: prüsz-szentés, a' mi mindegy.

*Vac*uus, *vájt*t, kivájtt, ki*vág*ott, üres.

*Val*vae, *váló*, ketté nyiló ajtók, ajtófelek.

Vallis, *válás*, el*válás*, kétfelé válás, *völgy.*

Vanus, *ványó*, *vanyiga*; mellytől mondjuk ezt is: meg*vánn*yadni v. fonnyadni.

*Vap*ulo, *vág*atom.

Vas, *vas* edény.

*Vast*o, *pusztí*tom.

*Vast*us, *vast*ag, *vask*os, *vásottas*, *vásott.*

*Veh*o, *vesz*em v. viszem.

*Ven*um, *venn*i. Mellytől: *Venum do*, vagy öszszerántva:

*Vend*o, *venni ad*om, eladom.

Venio, egy gyökerű ezzel: *vendég*, melly gyökér azonban nálunk kiment a' szokásból.

Verber, *verés*, verőeszköz, *verőbőr*, korbáts, (v. talán vérber).

Verto, *perdítem*.

Vervex, *berbéts*.

Vescor, *eszem*.

Vetus, *vén*.

Vicissim, *visszsza*, *viszont*.

Vicus, *vidék*.

Video, *vigyázok* (mert a' *gy* leginkább a' *d*-ből származik).

Vigeo, *víg* vagyok, *vígadok*.

Vigor, *vidorság*.

Vigil, *vigyázó*.

Viola, *viola*.

Vir, *fir* vagy *férj*, férjfi (mert a' *v* tsak lágyabb *f*).

Vireo, *virúlok*, virítok.

Viridis, *virítós*.

Virtus, *virtus*.

Vis, *vész*, erőszak.

Viso, *vizsgálok*.

Vitio, *vesztegetem*, *veszítem*. És

Vitium, *veszítés*, vétek.

Ulna, *öl*.

Umbo, *ondó*, *gomb*.

Undare, *ontani*, és viszont *ondani* v. omlani, hullámzani.

Vorto, (mert tsak később szokták meg a' Rómaiak helyett *Verto*-t mondani), *fordítom*.

Urgere, *ürgetni*, forgatni, *sürgetni*.

Urina, *ürűlés*, *ürítés*, *üríntés*, *eréntés* vagy eresztés, kieresztés.

Usus, *hasznos*, *haszon*, *használás*.

Ezeken kivűl számos végzetek, p. o.

s második személyű igevégzet; p. o. ezekben: Ama-*s*, szeret-*sz*.

t harmadik személyű igevégzet; p. o. Ama-*t*, szere-*t*.

ae birtokos végzet; p. o. Stell*ae*, tsillag*é*. Ilyen az *ei* (5. Decl.) is.

u (Supinum végzete), *va*, *ve*; p. o. Jact*u*, hajít*va*.

us (minéműségnévképző), *os*, *ös*; p. o. Con*dus*, gond*os*; Sordid*us*, szurd*os*.

or (tárgynévképző), *ar*; mint ezekben: Frag*or*, és vih*ar*.

ma (tárgynévképző); p. o. syr*ma*, szir*ma*. Ezekben is: Poë*ma*, és lár*ma*.

cus, *ca* mellyből diminut. a' *culus*, *cula* (minéműségnév képző), *ka* v. *tza*; p. o. Sur*culus*, szár*ka*; Ba*culus*, pál*tza*.

or (minéműségnévképző); mint ezekben: Vict*or*, és bát*or* (bánt*or*). Megfelel az *ár* végzetnek is, mint ebben: bogn*ár* (a' ki megbogol v. köt valamit, vagy bogot, hurkot, abrontsot köt rá).

um (tárgynévképző), *om* v. *ony*; mint ezekben: Somni*um*, szunny*om* (elszunnyadás állapotja), és ál*om* (elalélás állapotja).

es (tárgynévképző); p. o. Term*es*, term*és*.

is (tárgynévképző), és (mellyet némellyek, sőt közbeszédben a' nagyobb rész *is*-nek a' Tiszaháti nép pedig *iés*-nek is mond); p. o. Coll*is*, kel*és*.

is (minéműségnévképző), *es*; p. o. Simil*is*, személy*es*; Segn*is*, szenny*es*.

a és *e* (minéműségnév nő és köz neműi végzete), mint ezekben: Curt*a*, kurt*a*; Len*e*, lenyh*e*, leng*e*; Sim*a*, sim*a*; Cop*a*, kof*a*.

ndus, *a*, *um* (szenvedő multrészesülő jövendő idejének végezete), *ndós*, *ndős* v. *ndó*, *ndő*; p. o. Capi*endus*, kapa*ndó*; Te*rendus*, tö*rendő*.

Így a' ki érkezik, 's ezen útmutatás után nem restel illyesekkel tovább pepetselni, fejtegethet föl még több végzeteket is (p. o. *ito* igevégzetet 's a' t.)

2. *Magyar gyökerekre közelebb vagy meszszebbről fölfejthető római szók.*

A (praep.), *át* v. által.

Abamita, nagyapám apjanénnye.

Abigo, abajgatom.
Abjicere, áthajítani, elhajítani.
Aboriri, elborjadzani.
Acacia, *ákátz*, ha a' Magyarok Ázsiában az ákátzfát esmérték; *ágász* szó helyett, mivel sok ága van.
Accuso, okozom.
Acer, atsú v. otsú.
Acervus, szarvas; ma tsak a' ganéjról mondjuk; kazal.
Agazo, lovász, (igázó).
Aliquis, valaki.
Altus, magos (áilatos).
Amarus, (marós), tsípős, keserű.
Amazon, aszszony.
Ambo, mikor a' helyett áll: *Umbo*, gomb.
Ampulla, ompolna.
An, tán?
Anisum, ánizs.
Annona, gabona.
Areo, száradok v. záradok. — *Exareo*, elszáradok.
Aridus, szárított.
Argilla, agyag.
Armus, szügy, (ormos).
Artuare, darabolni (ártani).
Arx, vár.
Assula, szulák, fergáts.
Avena, gabona.
Austro, áztatom.
Bacca, bogyó, bolyó, (boga v. buga).
Barritus, ordítás.
Beatus, bódog v. boldog.
Biber, bíbor.
Biga, iga (p. o. egy iga marha).
Bolus, falás, bolyó.
Botrus, gerezd, (bokros). Nem a' görögből jő, hanem tsak egy eredetű vele.
Brevis, rövid.
Buxum, puszpáng.

Bissus, bibor.
Cucula, katona.
Caecus, vak.
Caedere, szelni.
Caestus, kéztyű.
Cala, karó.
Canistrum, tanisztra v. tarisznya.
Catena, kötél.
Catulus, kankólyök, kutyátska.
Caula, akol.
Cautes, kőszikla.
Cedo, szítok.
Cerasum, tseresznye; (mert ez Ázsiai gyümölts lévén, ismerhették eleink, a' kinek azonban tetszik, hozza le *Cerasus* városától).
Cespes, gyep.
Cesso, késem, szűnöm.
Chasma, köz, nyilás.
Chors, kert, kerített hely.
Choa, kanna.
Cicer, tsitser borsó.
Clango, kolompolok, kongok.
Clemens, (kellemes), kegyelmes.
Clepo, lopok.
Concido, kontzolom.
Coracinus, hollószín (mert *holló* máskint volna *horló* mivel így tesz: *hor*; 's ebből lehettek a' *Corvus* és *Cornix* szavak; a' *varju* szónak első szótagja is egyező az említett *chor*-ral).
Corallium, kalárizs.
Cossis, szú.
Coxim, kutzorodva.
Crocire, krákogni.
Culina, konyha.
Cyma, tsira.
Deleo, töllöm, eltörlöm.
Depso, taposom, tapasztom, rátepselek, dagasztom.
Diruo, dúrom.
Erice, reptsinfű.

Esseda, szekér.
Fallo, tsalom.
Fascia, fűző.
Favonius, fúvalom, lenge szellő.
Forruminare, (később lett: *Ferruminare*), forrasztani.
Ferrum, fegyver.
Ferveo (eleinte volt *Forveo*), forrok.
Festine, tüstént.
Filum, fonal v. final.
Finis, vég.
Fissura, foszlás.
Flamma, láng.
Foedus, ferdelmes, büdös. Lásd alább a' *Foetor* szót.
Foenum, széna.
Foetor v. *Foedor*, ferdelem v. fertelem.
Folium, falevél.
Fons, forrás, (lehetett valaha a' Rómaiaknál: *Forens* v. *Forvens*).
Fundo, ontom.
Fundus, fönék.
Fur, or (ma tolvajnak nevezzük inkább).
Furvus, kormos.
Futire, fötsegni v. fetsegni.
Gingiva, íny.
Haedus, gödölye.
Hedera, szeder (noha e' szót ma más jelentésre veszszük, de ebben is földön elfutó növényt jelent).
Hisco, hasadok.
Hymen, menyekző.
Hymnus, ének.
Jejunium, éhom, bőjt.
Imbrex, eresz.
Instigo, esztikélem.
Iocor, játszom.
Iugulo, nyakalom.
Lien, lép v. líp.
Lux, látsz v. látás, világ.

Lumbus, tzomb, ágyék.
Lupanar, lopó, bordélyház.
Luxo, kifitzamítom, lógatom.
Lympha, lé.
Madens, nedves v. medves. (Innen van *medentze* is).
Magalia, akol.
Malum, alma.
Margo, párkány.
Mel, méz.
Mens, ész.
Mensuro, mérséklem.
Mespillum, noszpolya.
Meta, határ, mérték.
Milvius, ölyv.
Miror, így teszek, 's ezt mondom: mi! p. o. mi szép! 's a' t. bámúlom.
Misereri, szánni, megszeretni.
Missio, meszszeküldés, küldés.
Naris, orlyuk.
Nimius, nyomós.
Ne? é?
Opera, szapora munka, kézi munka.
Opto, óhajtom.
Osculor, tsókolom.
Ovis, juh.
Oze, bűz.
Pacare, békéltetni.
Palumbes, galamb.
Papilio, pillangó.
Pauso, húzom, halasztom, megszűnöm.
Pecco, vétkezem.
Pejus, bajos.
Peplus, lepel.
Pera, bőrtáska.
Pessum, veszendőbe (veszszen).
Pigeo, restellem, így teszek: *pih!* pigetek.
Puteus, kút.
Quercus, tserfa.
Quietus, tsendes.

Ralla, ruha, vékony ruha.
Rarus, ritka.
Raucus, rekedt.
Ravio, rekedezem.
Ridere, röhögni.
Ritus, rend.
Rivus, rét, *(réves)* ér.
Rubigo, ragya, rozsda.
Rudere, ordítni.
Ruga, rántz.
Sal, só.
Sebum, (szegy), fagygyú.
Severus, szoros, szörnyű.
Simia, majom v. mijom, a' mi mimol v. majmol valamit; a' Rómaiak is mondták: *similare*, hasonlítni, hasonlólag viselni magát.
Sitio, szomjúzom.
Situs, szenny.
Solers, serény, ügyes.
Solo, zilálom. (Ettől van: *Desolare*).
Spiro, párálok.
Stagnum, motsár (takony).
Stridere, sustorogni, sisteregni.
Savium, tsók.
Sumo, veszem, (somom).
Tabeo, epedek, (tapadok).
Tango, tapintom.
Tenus, tőr, keleptze.
Testo, tserép.
Textor, tekáts vagy takáts.
Thyrsus, tsira.
Tolero, tűröm.
Torpeo, terpedek.
Udus, nedves. Lásd alább *Uvidus*-t.
Vehemens, veszedelmes.
Vesper, este.
Vices (volna *Vix* az eggyes számban), íz, ízek.
Ululo, ujjongok.
Uvidus, nedves.

Hogy nehány sőt sok szó két — kivált egymáshoz közel lakó — nemzet nyelvében a' közös emberi természetnél 's ugyanazon hangformáló eszközöknél fogva egyező lehet, 's van is, tagadhatatlan; de hogy több száz gyökérszó (millyenek a' nyelvekben nem igen nagy számmal vannak, némellyekben pedig nehány száznál mindöszsze sem mennek többre), sőt az egész régi római nyelv öszszes gyökereinek is igen nagy része megeggyezzen a' mieinkkel (mert a' végzeteket, mint elől említettem, nem kell tekintetbe venni, mivel különben is ezen idegen végzetek által vesztették el azon szók eredetiségöket), — két olly nemzet nyelvében, mellyek közzűl a' Római már Krisztus előtt, mikor még a' Magyarok Ázsiában laktak, Olasz Ország tulsó részén telepedett meg: ez többet tesz föl a' nyelvek közönséges természeti egybevágásánál, azt t. i. hogy e' nyelvek közzűl valamellyiknek a' másiktól kellett valaha származnia. — Már azt épen, hogy minden szókat a' Magyarok Európában tsak költsönözhették is volna a' római nyelvből, úgy hiszem, senki sem lesz képtelen állítani; részint mivel az ezen szók által jelentett dolgokat és képzeleteket (ha mindjárt nem eggyűl eggyig is, de nagyobb részben tsakugyan) lehetetlen volt a' Magyaroknak, — ha tsak azt meg nem tagadjuk, hogy emberek voltak 's a' földön laktak, — már Ázsiában nem ismerniök, 's annálfogva el is nevezniök; részint, mert olly sokak e' szók, 's olly közéletbelieck, hogy ezek nélkűl nyelv nem állhatott volna fön; részint végre, mivel a' régi Rómaiakkal soha sem, a' már elegyedett nyelvű Olaszokkal is pedig egész Nagy Lajos Királyig nem, — akkor is tsak nehányan (kik t. i. az Olasz földre hadakozni vagy a' király kíséretében jártak) voltak öszszeérésben a' Magyarok, — a' régi római vagyis deák nyelvet pedig még most is kevesen tanúlják, annyival inkább kevesen értik közzűlök, nem hogy már akkor, kivált közönségesen a' köznép között 's mindenütt egyformán elterjedhetett volna, holott alig volt egy két iskola régen egész Országunkban,

sőt magát a' Keresztény vallást is papjaival (az akkor úgy nevezett diákokkal — diaconusokkal) együtt még Béla Király idejében is ki akarták kergetni a' Magyarok. — Hogy pedig hajdan valaha a' magyar nyelv még tsak nem is származhatott a' rómaiból, az kétségen kívűl van; mivel tudjuk, hogy a' római nyelv eredetét itt Európában 's nem régen vette, t. i. a' *Trójai* kivándorlottaknak Olasz Országban megtelepedtök ólta (mert a' *Virgilius* eléadása annyiban, a' mennyiben a' Trójaiaktól hozza le a' római népet, kétséget nem szenvedhet. Ugyanis a' költőnek fő mestersége abból állván, hogy eléadása igaznak lássék, annyival inkább hazugságban, (nem kell a' *költeménnyel* a' *hazugságot* összezavarni), melly miatt minden tekintetét 's hitelét elvesztené, el ne fogják, 's így tsalódásokat az olvasók észre ne vegyék, — mi képtelenűl 's vígyázatlanúl tselekedett volna ama nagy költő Virgilius, ha költeményének alapjáúl, mellyet igaz történet gyanánt ád elé, hazugságot vett volna föl; holott az egész dolog az ő ideje előtt tsak nehány száz esztendővel történt. Hát, ha mi Magyarok eleink kijöttére még olly jól emlékezünk, — vallyon a' Rómaiak mintegy ekkora idő alatt tökéletesen elfelejtették volna még tsak azt is, mellyik világ részből jöttek Olasz Országba? vagy, ha nagyobb részök azt elhazudta volna, nem mondta volna ki valamellyik közzűlök, annyival inkább ellenségeik közzűl? Aztán mondott-e valaha ellene valaki Virgiliusnak a' vele egykoriak közzűl? Valóban, ha *Zalán* a' magyar szablya előtt soha sem futott volna, nem igen olvasnánk, annyival inkább nem betsülnénk Vörösmartynk „ *Zalánfutását*; " kétségen kívűl van továbbá abból, hogy a' magyar nyelvet tökéletességei tsalhatatlanúl eredetinek bizonyítják, a' mit jobban tudnak azok, kik ennek lelkét jól értik, mintsem rólla többet szóllani kellene: a' régi római vagyis deák nyelvet pedig elegynek lenni minden tulajdonságai eléggé mutatják annak, a' ki több nyelveket hasonlítgatott egybe valaha. — — Ezeket a' némellyek

által ne talán támaszthatandó kérdésekre jegyzettem meg előre.

Sasku Károly.

5.

Az élet, és annak okfeje.

Midőn itt az életről akarok szóllani, értem, nem a' lelki, hanem egyedül a' *testi* (physica) életet.

A' mai úgy neveztetett *Naturphilosophusok*, 's a' kik, vagy azon *független ugyanazonságból* (absoluta identitas); vagy azon hatalmas *semmiből* (zerus) származtatnak mindent, mellyben a' valóság, az észképpel (reale, ideale), a' létel, a' tudással (το esse, το scire), a' subjectum az objectummal, a' véges a' végetlennel, egy, és ugyanaz (identicum): ezek között valóságos (essentialis), különbséget nem tesznek, — de nem is tehetnek. Értelmök szerént ugyan is, mindenik egy anyának, — a' függetlennek, a' zerusnak — szülöttje lévén: legfeljebb is, mint egyik testvér a' másiktól, tsak esetiesen (accidentaliter), 's az ajándékoknak tsak mennyiségére, nem pedig valóságára nézve különbözhetnek.

Oken így határozza azért meg közönségesen az életet (Lehrbuch der Naturphilosophie. 1831 l. 20): „Die Bewegung der endlichen dinge aus Polarität, ist Leben." — Mi legyen értelme szerént a' *Polaritas*, és *mozgás?* megmondja. l. 19. „Eine aus zwei Principien bestehende Kraft heisst *Polarität*. — Die Polarität kann als einziges Setzen des + — betrachtet werden: wenn aber dieses Setzen sich wiederholt, so ensteht *Bewegung*, indem sich nehmlich viele + — + — nach einander setzen, und so die Hauptpole auseinander treten, wie an einer Eisenstange beym Magnetisieren." —

Hegel, a' tudományosságot 's mély elmét, az érthetetlenségben tartó újabb, 's főképen ifjú német böltselkedők bálványja, ezt mondja arról: (En-

cyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Heidelberg, 1830 S. 208.) „Die *unmittelbare Idee* ist das *Leben*. Der Begriff ist als Seele in einem *Leibe* realisirt, von dessen Äusserlichkeit jene die unmittelbare sich auf sich beziehende *Allgemeinheit*, eben so dessen *Besonderung*, so dass der Leib keine andern Unterschiede, als die Begriffsbestimmungen an ihm ausdrückt, endlich die *Einzelnheit* als unendliche Negativität ist, — die Dialektik seiner auseinanderseyenden Objectivität, welche aus dem Schein des selbständigen Bestehens in die Subjectivität zurückgefürht wird, so dass alle Glieder sich gegenseitig momentane *Mittel*, wie momentane Zwecke sind, und das Leben, so wie es die *anfängliche* Besonderung ist, sich als die *negative für sich* seyende *Einheit resultirt*, und sich in der Leiblichkeit als dialektischer nur mit sich selbst zusammenschliesst. — So ist das Leben wesentlich *Lebendiges* und nach seiner Unmittelbarkeit *dieses Einzelne* Lebendige. Die Endlichkeit hat in dieser Sphäre die Bestimmung, dass um der Unmittelbarkeit der Idee willen Seele und Leib *trennbar* sind; dies macht die Sterblichkeit des Lebendigen aus. Aber nur in so fern es todt ist, sind jene zwei Seiten der Idee verschiedene *Bestandstücke*."

Az élet ezen meghatározása megértésére látni való, hogy legelőször is azt kell megérteni, mi az *idea?* — *Ιδεω* tulajdonképen annyi mint *ειδος*, *forma*, *species* — *alak*, *kép* — mert jön ettől: *ιδειν* vagy *ειδειν*, *látni*. — *Plato* fellengősebb jelentést adott ezen szónak philosophiájában: így nevezvén abban először azon előterjesztéseket, mellyek az Isteni értelemben öröktől fogva meg voltak, és annak, a' világ alkotásában mustrakép (*παραδειγμα*) gyanánt szolgáltak, mellyeket következésképen úgy lehet tartani, mint az egyes dolgok *sokaságában* (*το πολυ*), és *végnélküli különbféleségében* (*το απειρον*) való, meg annyi *egységeket* (*ἑναδες*, *μοναδες*); azután az emberi léleknek azon eredeti képeknek megfelelő felsőbb előterjesztéseit is, mellyek által a' dolgok va-

lója gondoltatik. Később, különösen a' Leibnitz-Wolfi oskolában, mint ma is sok frantzia íróknál, olly közönséges értelemben vétetett ez a' szó, hogy azon mindenféle előterjesztést értettek. A' Critica philosophia ismét magasabb jelentést adott ennek: az okosságnak, mint az emberi esmerő tehetség legfelsőbb potentiájának azon tárgyakróli előterjesztéseit értvén azon, mellyek az érzéki észrevételek határin felyűl vagynak. Ha ezen előterjesztésekhez tapasztalásból vett valami elegyűl: akkor neveztetnek *tapasztalásbeli* (empirica) ideáknak, p. o. a' gepelyezet (organismus), karzat (status), egyház (ecclesia) ideája; ha minden tapasztalásbeli determinatióktól szabadok, *tiszta* (pura) ideáknak mondatnak, p. o. a' szabadság, Isten, halhatatlanság ideája.

Hegel egészen másképen határozza meg az *ideát*. Azt mondja nevezetesen említett munkájában I. 203. „Die Idee ist das Wahre *an und für sich*, *die absolute Einheit des Begriffs und der Objectivität*. Ihr ideeller Inhalt ist kein anderer als der Begriff in seinen Bestimmungen; ihr reeller Inhalt ist nur seine Darstellung, die er sich in der Form äusserlichen Daseyns giebt und diese Gestalt in seine Idealität eingeschlossen in seiner Macht, so sich in ihr erhält.“ és ismét I. 204. „Die Idee kann als die *Vernunft* (dies ist die eigentliche philosophische Bedeutung für *Vernunft*), ferner als das *Subject-Object*, als die *Einheit des Ideellen und Reellen*, *des Endlichen und Unendlichen*, *der Seele und des Leibes*, als die *Möglichkeit*, *die ihre Wirklichkeit an ihr selbst hat*, als das, dessen *Natur nur* als *existirend begriffen* werden kann u. s. f. gefasst werden; weil in ihr alle Verhältnisse des Verstandes, aber in ihrer *unendlichen* Rückkehr und Identität in sich enthalten sind.“

Jól tudván *Hegel*, hogy az ideának ezen új és fentebb adott meghatározásával egészen ellenkező meghatározásában többen fognak megütközni, mint nem, 's talán képtelennek is fogják tartani az olly

ideát, mellybe *Ő* az okosság előtt egymással egészen ellenkező tárgyakat olly hatalmasan bele szorította, hogy azok egymást ott sokkal jobban neutralizálják, mint akármellyik chemicus kezei között a' savanyok, és a' lugsók: ezen szavakkal akarja a' botránkozó lelkek nyughatatlanságát, 's ellenvetéseit eloszlatni l. 205. „Der Verstand hat leichte Arbeit, alles, was von der Idee gesagt wird, als in sich *wiedersprechend* aufzuzeigen. Diss kann ihm ebenso heim gegeben werden oder vielmehr ist es schon in der Idee bewerkstelligt; — eine Arbeit, welche die Arbeit der Vernunft, und freilich nicht so leicht wie die seinige ist. — Wenn der Verstand zeigt, dass die Idee sich selbst wiederspreche, weil z. B. das Subjective nur Subjectiv, und das Objective demselben vielmehr entgegen gesetzt, das Seyn etwas ganz anderes als der Begriff sey, und daher nicht aus demselben herausgeklaubt werden könne, ebenso das Endliche mer endlich und gerade das Gegentheil vom Unendlichen, also nicht mit demselben identisch sey, und sofort durch alle Bestimmungen hindurch, so zeigt vielmehr die Logik das entgegengesetzte auf, dass nähmlich das Subjective, das nur Subjectiv, das Endliche, das nur endlich, das Unendliche, das nur unendlich seyn soll und so ferner, keine Wahrheit hat, sich wiederspricht, und *in sein Gegentheil übergeht*, womit dies Übergehn und die Einheit, in welcher die Extreme als aufgehobene, als ein Scheinen oder Momente sind, sich als ihre Wahrheit offenbart."

De hát ha már tsak ugyan részekre szaggatjuk is a' Theoriában, az emberi egyetlen egy esmerő tehetséget, — a' lelket — 's megkülönböztetjük is az *értelmet* (Verstand), az *okosságtól* (Vernunft), amannak tsak a' megfogások és ítéletek, ennek az okoskodások és ideák készítését tulajdonítván (noha itt is meglehetne tartani minden kár nélkűl amaz esmeretes Newtoni arany regulát: „Caussas rerum naturalium non plures admitti debere, quam quae et verae sint, et earum phaenomenis explicandis

sufficiant: " ellenkezik-e még is az okosság az értelemmel? ellenkezik-e evvel a' Logica? Hát munkálódhatik-e az okosság értelem nélkül, és avval ellenkezőleg? Hát ezen ítéletekben: a' mi Subjectivum tsak Subjectivum; a' mi véges tsak véges; a' mi végetlen tsak végetlen, nints semmi igazság? Hát azért, hogy valamelly ítélet hijános: egészen ellenkezik magával, 's allyazatjára (Subjectum) egészen ellenkező jegyek illenek? Hát azért, hogy a' tudatlan lehet bátor is, félénk is; — a' szegény lehet jó is, roszsz is; — a' rab lehet szomorú is, víg is: tehát ha rólok még is tsak ezt mondom: a' tudatlan tsak tudatlan; a' szegény tsak szegény; a' rab tsak rab; azért következik: hogy a' tudatlan tudós; a' szegény gazdag; a' rab szabad vagy talán még zsarnok is? Különös Logica!

Ha azért *Hegelnek* tulajdon szavai szerént, az ideának általa adott meghatározása, az értelemmel ellenkezik: az *életnek* az ő ideáján alapúló meghatározása értelmes bizonyosan nem lehet *)

De mitsoda hát *Hegel* szerént az élet még is? — Ha ezt tőle nem, talán valamellyik követőjétől inkább megérthetjük. *Gabler*, (Professor a' Baireuthi Lyceumban) kinek, *Lehrbuch der philosophischen Propädeutik*-jában, Erlangen, 1827. Ön nyilatkozása szerént tzélja volt: „das Verständniss der *Hegel'schen Philosophie* zu vermitteln, und sie,

*) Megholt ez a' Berlini Bölts, kiről egy önmaga által megkoszorúzott értekezésben, ezt mondja egy tanítványja: — Perfectio ipsa, et absolutio sane relicta est viro, nostri temporis summo, maximoque philosopho, GEORGIO GUILIELMO FRIDERICO HEGELIO, Qui, non modo tres *kantianas* partes, sed etiam *physicorum* veterum simplicitatem, *Platonis* artem dialecticam, et amplitudinem, *Aristotelis* notionum concretionem, et distinctionem, *Spinozae* excelsitatem, et denique *Leibnitzii*, et *Fichtii* Spiritualitatem, nec non *Schellingii* naturae cognitionem, omnes sane in SE uno colligit, conjungitque — *Mussmanni Dissertatio de Idealismo, S. Philos. ideali, a fac. Berol. praemio ornata.* Berol. 1826. — Berlinben epemirigyben 1831 62-dik évében.

nach Form, Inhalt, Tendenz dem allgemeinen Bewusstseyn näher zu rücken — így adja azt elő ezen munkájában: „Die Reflexion des Unendlichen an und aus ihm selbst in sich, wodurch es in der selbstbeziehung seines, aus seinen entfalteten und auseinander getretenen Unterschieden auf sich als Einheit, ein Selbst oder Subject und damit *lebendige Wirklichkeit* wird, ist das *Leben überhaupt* und in seiner Bestimmtheit das *Lebendige*. Das *allgemeine Leben*, welches aus dem dunkeln und verborgnen Leben der Erde sich näher zum vegetabilischen und in der vollendeten Darstellung seines Begriff's, und des Begriffes schlechthin zum animalischen Leben und in demselben entwickelt, giebt sich zu erkennen als die *unendliche Allgemeinheit* (deren Wesen die sich in sich unterscheidende und entzweiende, aber in ihrem Anderssein sich selbst erhaltende und aus demselben sich auf sich beziehende, und sich mit sich vermittelnde Sichselbstgleichheit ist), oder als eine *unendlich allgemeine* in allen Unterschieden des äussern selbständigen Bestehens *sichselbst-gleiche Flüssigkeit*, in welcher und von welcher ungetrennt das Leben selbst die Seele oder das allgegenwärtige Einfache einer vielfachen Äusserlichkeit ist. Dieses allgemeine Leben, welches schlechthin das Bestehen des Bestehenden, und seine immanente Substanz ist, hat seine Verwirklichung am lebendigen Individuum, welches das Allgemeine als einzeles und als diese in seiner Allgemeinheit sich auf sich beziehende negative Einheit für-sich-seiendes Leben, wirkliche Lebendigkeit und Selbst ist." — Lásd: Recension von *Gabler's* Lehrbuch der Philos. Propäd. in der Oppositionsschrift für Theologie und Philosophie B. 1. H. 2. S. 113 ff. —

Setétségből setétségbe! — Valóban úgy látszik, hogy ezen beszédek is a' philosophiai Grundbassból *) zúgó accordok mind fogytig, mivel igen szédítők.

*) Eddig a' *Grundbass* tsak a' mù'sikában volt esmeretes: de már ma — a' tudományok nagy hasznára kétség kívül — a' *Hegel*

Nem tesznek, vagy legalább nem tehetnek különbséget a' lelki és testi élet között, ha okfejeikhez hívek akarnak maradni, az *észképvitatók* (idealisták) és az *anyagvitatók* (materialisták) sem: mert amazok szerént, mint a' kik minden anyagot tagadnak *testi* (physica); ezek szerént, ki az anyagon és annak munkásságán kívül semmit a' világon meg nem engednek, *lelki* élet nintsen.

Egy szóval a' philosophiai *Monismus* egy életet esmer: a' *Dualismus* szerént, valamint szorossan megkülönböztetjük a' lelket a' testtől: különbséget kell tennünk szükségesképen a' lelki és testi élet között is.

Mitsoda már a' *testi élet?*

Rövideden szólván — valamelly testnek azon tehetsége, melly által a' kívülről jövő ingereket úgy fogadja el, és azokra úgy hat viszsza, hogy ezen közös munkásság 's öszvehatás által az egész mindég a' részekért, a' részek mindég az egészért munkálkodnak.

Az élet tehát az említett tzélra dolgozó, ezen két factorok productuma.

a) *Ingereltethetés* (irritabilitas, incitabilitas — Erregbarkeit, Reizfähigkeit), az az: ollyan tehetség, melly az ingerek hatását elfogadhatja, 's azokra viszszahathat.

b) *Inger* (irritatio, incitatio, potestas incitans, — Erregung, Reiz), melly az említett tehetségre munkálódik.

Itt már ez a' legelső kérdés: mi az *ingereltethetés?*

Hegel követőitől a' philosophiába is bevitetett. Lásd: *Praktisch - Theoret. Syst. des Grundbasses der Musik und Philosophie etc. v. D. Gust. Andr. Lautier. Berlin.* 1827. — Ide 's tova nem okfőből, hanem *hangból* fognak beszélni, vagy is inkább andalogni a' böltselkedők; 's nem lehetetlen, hogy ezután holmi Psychologia, Logica, Metaphysica 's a' t. helyett, philosophiai Áriakat, Cavatinakat, Cantatekat, Recitativakat 's a' t. fogunk hallani.

Némellyek az inashúsok rostotskái (Muskelfaser) rúgósságának (elasticitas) tartják azt. — Hogy az ingereltethetésre a' rúgó erőnek bizonyos mértéke megkívántatik, hihető: de hogy ez avval egy legyen, állítani nem lehet. Mert ha az ingereltethetés a' rúgó erővel egy; miképen eshetik, hogy a' melly mértékben nevekedik az élet hanyatlásával az inashúsok rostotskáinak magossága: abban a' mértékben fogy azoknak ingereltethetése? *Platner* azt mondja ugyan: Quaest. Physiol. p. 104. „Hoc unum reliquum est discrimen, quod elasticitas pressu, irritabilitas stimulo cietur." De ki ne látná, hogy valami külső erő nyomásának engedni egészen más, mint a' levegő, melegség, hidegség, világosság 's a' t. legfinumabb ingereit elfogadni 's az által mozgásba jönni?

Mások, mint *Robert Whytt*, *Girard de Villard*, *Schaeffer* — (Über die Sensibilität als Lebensprincip in der organischen Natur. Frankfurt. 1793) az érezhetéstől (Sensibilitas) származtatják azt. — De ezen véleményt eléggé megtzáfolja azon tapasztalás, melly szerént az ingereltethetés még akkor is megvan, mikor már az érezhetés egészen elenyészett. Igen nevezetes példák említtetnek erre: *Galenus*, *de anatomica administratione* l. 7. c. 8. *Baconus Verulamius*, *Hist. vitae et mortis*. *Redi*, *Observ. circa animalia viva*. — *De Bremond*, *Mem. de l' Academie des Sciences*. 1739 *p.* 348. — *Platner* ugyan magával ellenkező dolognak látja azt állítani, hogy az élet okfeje (az inashúsok rostjaiban) még akkor is megvan, midőn már az élet (az érző inak rostjaiban) megszűnt. Ő azt mondja, hogy ez annyi, mint az élet és halál közötti különbséget eltörleni. — „Vereor tamen, ut haec post mortem superstes irritabilitas, vis vitalis sit, quam quaerimus. Etenim *repugnat* id vitale esse, quod morte non tollatur: aut ipsa vitae, et mortis non vera differentia est. Igitur non negamus fibras musculares, etiam in se se, atque exstincto sensu, vi aliqua praeditas esse, sed dubitamus eam vim, dum vivat ani-

mal, a facultate sentiendi ita diversam esse, ut quemadmodum in animalibus demortuis sola appareat, sola quoque agat in vivis.“ Quaest. Physiol. p. 111. 112. — De mind ezekből az tetszik ki, hogy nem *Haller* (kinek állítása illettetik itt), hanem *Platner* mond ellene magának. Mert *Haller* az ingereltethetést az érezhetéstől egészen megkülönbözteti: következésképen ő állíthatja, hogy az ingereltethetés meg van a' testben, még akkor is, midőn már abban az érezhetésnek semmi nyoma sints. *Platner* pedig azt tartja, hogy az ingereltethetés és érezhetés egy: még is megengedi, hogy amaz meg van akkor is: midőn ez már elenyészett. Az ő értelme szerént tehát az érezhetés tart még akkor is, midőn már megszűnt; él még akkor is, midőn már meghólt. — *Sie überlebt sich selbst, sie stirbt und sterbet nicht!*)

Ha az ingereltethetésnek alapja az érezhetés: hogy esik tehát, hogy a' szív, mellyben legkisebb és legkevesebb érző inak vagynak, és leggyengébben érez: még is minden inashúsok között legingerelhetőbb? Hogy esik, hogy az ingereltethetés az élet okfeje, a' hidegvérű állatokban, az érző inak nélkűli bogarakban a' legerősebb? — Lásd: *Mezger*, — *über die Independenz der Lebenskraft von den Nerven. Königsberg.* 1794. —

Mitsoda viszonyban van az érezhetés, az ingereltethetéssel: megmondja *Girtanner* (Gren's Journal der Physik. B. 3. H. 2. S. 320.) „Die Empfindung ist mir eine secundäre Eigenschaft, die von der irritabeln Fiber abhängt, und ohne sie nicht statt finden kann, indem im Gegentheil die Irritabilität eine ursprüngliche wesentliche Eigenschaft der irritabeln lebenden Fiber von den Nerven gänzlich unabhängig seyn soll.“ — Hogy az ingereltethetés az érezhetéstől különböz, *Haller* számos példákkal mutatja meg. Ezért mondja *Ith* igen helyesen: „Ich kann mich keineswegs bereden, dass die 567 Erfahrungen, mit welchen *Haller* diesen Unterschied bewiesen hatte, durch ein Paar seichte Macht-

sprüche widerlegt seyn sollten.“ — *Versuch einer Anthropologie. Bern.* 1794 *Th.* 1. *S.* 171.

Mások ismét mint *Stahl*, az ingereltethetés okának egyedűl a' lelket tartják. — De ha az ingereltethetésre, következésképen az életre is, léleknél egyéb egy testben nem kívántatik: úgy talán kimaradhatna abból az inashúsok, érző inak mesterséges alkotmányja is? Úgy a' *Kempelen* sakkosába, vagy a' *Vaucanson* flótássába tsak egy lélek kell, 's azonnal kész ember lesz belőlök. — A' testben és annak részeiben kell az élet okát keresni, nem pedig attól különböző lényekben. Ezért mondja *Haller* (El. Phys. L. 11. § 11.) „Propria autem vis est, ab omni alia potestate distincta, et referenda inter fontes generandi motus, quorum ulterior caussa ignoratur, *eademque in ipsa fibra insita non aliunde advenit.*“ — Ezért mondja *Blumenbach* is (Beytr. zur Naturgeschichte Th. 1. S. 51.). „Der Sitz der allgemeinen Lebenskraft ist das Zellgewebe, das die Grundlage des ganzen organisirten Körpers ist, so dass z.B. im menschlichen Körper ausser dem Schmelz der Zähne, und etwa der äussersten Bedeckungen der Haut alle übrigen Theile hauptsächlich aus Zellgewebe bestehn, das mit den übrigen Stoffen nur wie durchzogen und getränkt ist.“ — A' retzemívben (Zellgewebe) kellene tehát *Blumenbach* szerént az ingereltethetés okának lenni, de mivel még ez elegendő vizsgálat alá nem vettetett: alkotó részeiről szorossan határozni nem lehet. — *Suckow's, Anfangsgründe der Physik und Chemie. Augsburg u. Leipzig.* Th. II. § 904.

Girtanner az ingereltethetés okfejének a' *savanyszert* (Oxigenium) mondja. (Abhandlung über die Irritabilität oder Lebensprincip in der Organisirten Natur — Gren's Journal der Physik 1791. B. 3. H. 2. 3.); noha mint *Schelling* (Zeitschrift für speculative Physik B. I. H. 1. S. 135) megjegyzi: maga magával ellenkezőleg, a' mennyiben t. i. imitt amott úgy karakterizálja azt, mint a' legnagyobb mértékben *ingerlő* okfőt, p. o. midőn azt mondja,

hogy minden dolog azon mértékben *ingerel*, a' melly mértékben van benne a' savanyszer: a' mi az elébbi állításával épen ellenkezik.

Hogy a' *savanyszert* valóban úgy lehet nézni, mint az ingereltethetés okfejét: bizonyítja *Beddoes* nevezetes brittus Orvos önmagán tett próbatétele. Ő t. i. ki különben erős, egésséges, és valamennyire kövér ember is volt: azt tette fel magában, hogy a' savanyszernek magábani megszaporítása (nem ingerlése) által, magát száraz betegségbe ejti, és azután ismét kigyógyítja. — Miután azért, mintegy hét hetekig, naponként fél, néha pedig egy egész óráig is, ollyan levegőt szívott, mellynek fele savanyfele salétromszeres levegőből (gaz oxygenium, nitrosum) állott: azt tapasztalta, hogy benne az életerő igen ébredt lett, lelkének mint szintén inashúsainak ereje is szembetűnőképen nevekedett, ortzái, újjai pirosabbakká lettek, emésztése igen jól ment, és sokkal nagyobb hideget kiállhatott, mint annakelőtte. A' hét hetek elmúltával pedig a' száraz betegségnek néminemű jelei kezdettek mutatkozni: melljében valami kedvetlen hevűlést; tenyerében és lába talpában bizonyos égést kezdett érezni; az érütése, melly egésséges korában mintegy 80 volt, most 90, 104, sőt 120-ra is felhágott. Ezekhez járúlt valami száraz köhögés, nehéz lélekzés, orrvér folyás, 's az, hogy a' rajta esett legkisebb sebből vagy kartzolásból is igen erősen folyt a' vér. — Nem akarván tovább menni a' próbatételben: bizonyos ételrend által, melly különösen *kövér*, és olly ételek használásában állott, mellyeknek a' savanyszerhez nagy vonattatásuk van, szerentsésen megszabadította magát B. Úr a' mesterséggel keresett száraz betegségből: a' próbatételnek azt a' hasznát vévén, hogy azután is jobban állotta a' hideget, és fehérebb bőrű lett, mint volt annakelőtte. (Gött. gel. Anz. 1794 St. 178).

Ezen próbatételből világos egy részről, hogy minden, valami neveli a' testben a' savanyszert, neveli az ingereltethetést; más részről, hogy az in-

gereltethetés szerfeletti gerjedtségének a' *vízszer* (hydrogenium) a' mérséklője, ellentettje (oppositum), mint a' melly a' szénszerrel (carbonicum), úgy szóllván egyedűli alkotó része a' kövérségnek. Ugyan ezért, ha a' savanyszert úgy lehet nézni, mint az ingereltethetést; a' vizszert bizonyosan úgy lehet tartani, mint az inger okfejét. Ennél fogva azt lehet mondani, hogy minden, valami a' testben a' savanyszert neveli, az ingereltethetés; — ellenben valami a' vizszert szaporítja, — az inger okfejét neveli és erősíti abban: következésképen azt lehet állítani, hogy minden dolognak, csak annyiban van befolyása az életre, a' mennyiben ezen léterőket (elementum) nevelik, vagy fogyasztják; csak annyiban használnak vagy ártanak annak, a' mennyiben az ezek közötti harmoniát fentartják, vagy megzavarják. Mert a' hol ezen két léterő helyes és tartozott idomban van egymással: ott van, és csak ott lehet a' testekben *helyes ingerlettség* — egésség. Ha a' savanyszer a' testben felesleges, 's a' vizszer hatalma alól magát kiveszi: beteg a' test, a' mennyiben benne az ingereltethetés túl a' rendén felébredt — erős az ingerlettség (per excessum — hypersthenia); ha a' vizszer elnyomja a' savanyszert: beteg a' test, mivel az ingereltethetés benne, az ingerlettség megkívántató fokára fel nem hághatott (per defectum — asthenia). — Ha a' savanyszer felesleges: születik a' száraz betegség; ha a' vizszer több kelletinél: belőle elhízás következik. — Ezekből lehet már megfejteni: miért iszszák az elkövéredéstől félők az ecetet? mert az a' savanyszert nevelvén — száraszt; — miért veszedelmes a' száraz betegségre hajlandóknak a' sok savanyú étel, ital? — miért ellenben hasznos a' kövér eledel. 's a' t.

Ha ezek szerént a' savanyszer az ingereltethetés okfeje: helyben lehet hagyni sok tekintetben, a' mit mond *Sömmering*, (Muskellehre § 49.) „Die Reizbarkeit scheint mehr in den *gallertigen* als erdigen Bestandtheilen der Muskelfasern zu liegen. Denn 1. hat Gallert Schnellkraft, zittert leichter;

Erde aber ist ruhig. 2. Die Muskeln sind bey Embryonen nur noch blosse Gallert, und doch in diesem Zustande reizbarer, als wenn sie etwas erdiger geworden sind. 3. Polypen, die bloss aus Gallert bestehn, sind selbst für's Licht empfindlich, die erdigen Theile z. B. die Knochen zeigen nichts ähnliches:" mert a' *Gay-Lűssac* és *Thenard* próbatételei után, az állati kotsonyának, melly a' plántai kotsonyával igen egyforma, alkotó részei ezek: 47,887 szénszer, 27,207 *savanyszer*, 7,924 vizszer, 16,998 saletromszer. — *Suckow's Anfangsgründe der Phys. u. Chemie. Th. II. §* 859.

Ebben a' tekintetben már lehetne az életre nézve, a' savanyszert, *vonó;* a' vizszert, *taszító* erőnek képzelni, 's azt mondani, hogy ezek alkotják az életet, valamint a' tulajdonképen úgy neveztetett vonó és taszító erők *mondatnak* alkotni az anyagot (materia): de tulajdonképen azt állítani, a' mit állít *Schelling* (Zeitschrift für Spec. Phys. B. I. H. 2. S. 71 72), hogy a' savanyszer a' vonó, a' vizszer pedig a' taszító erőnek; sőt amaz ezenkívűl a' nemleges (negativa), ez a' tettleges menykőszernek (positiva electricitas) állandó és közönséges képezője, mellyek a' magnetismus és galvanismus segítségével szűlik az anyagot: szembetűnő tévelygés. Mert bár mint tserélgessük is egymással a' különböző megfogásokat, nevezeteket; bár mi mesterséges játékba elegyíttsük is egymással a' közelebb említett léterőket: abból az anyag származását soha ki nem magyarázzuk. Mivel a' legelső kérdés is ez: a' menykőszer, magnetismus, galvanismus anyagok-e, vagy nem? Ha nem anyagok: miképen származhatik belőlök anyag? Ha anyagok: hát ők hogy, és miből lettek?

A' *savanyszer* tehát az ingereltethetés; 's a' *vizszer* az inger okfeje. — De mi lehet az, a' mi a' savanyszert, melly a' nagy természetben el van áradva, valóságos ingereltethetéssé, 's individualis tehetséggé teszi? Mi lehet az, a' mi ezen ingereltethetést úgy hozza öszve az inger okfejével, a' viz-

szerrel, hogy ezen öszvejövetel által elő áll az ingerlettség, az élet? Mi lehet az, a' mi e' végre a' több léterőket segítségűl veszi, 's azokat az élet megindítására 's fentartására mindenkor épen a' megkívántató mértékben használja, 's egyesíti? — Ez nem más, mint azon erő, mellyet *élęterőnek* nevezünk; mellynek, valamint minden más munkálatjaikról előttünk eléggé esmeretes erőknek, valója megfejthetetlen titok.

Már ha az élet, valamelly testben az ingereltethetés, és az inger öszvehatásának azon sikere, mellynek tzélja az, hogy abban a' tagok az egészért legyenek, az egész a' tagokért munkálódjék: látni való, hogy tsak azon testekben van tulajdonképen élet, mellyekben ezen két factorok megvagynak, 's az említett tzélra dolgoznak.

Hogy az állatok országában az élet ezen feltételei (conditio) megvagynak: azt senki kétségbe nem hozza. A' mi a' plántákat illeti, ha *Adansonnal* ezt nem mondjuk is: „Une Plante est un corps organique vivant, qui se nourrit et croit par intussusception, *animé* d' un mouvement *spontané*, non pas translatif mais local.“ (*Famille, de plantes p.* 32): az életet mindazáltal tőlök megtagadni nem lehet. A' tapasztalás bizonyítja ugyan is, hogy az élet említett két factorinak nevezett viszonjok; 's közös munkásságuknak az életre megkívántató sikerei, bennek is megvagynak. Sőt *Smith* tanubizonysága szerént, a' tsupa ingereltethetésen, 's ingerlettségen kívűl, néminemű — ő tőle ugyan tsak ingereltethetésnek neveztetett — érzés is vagyon azokban. Ő ezt beszélli (Philos. Transact. Vol. LXXVIII. P. 1): „Mivel gyakorta hallottam, hogy a' *fái sóska* (Berberis communis) himszálai szembetűnő ingereltethetéssel birnak: *Chelseaban* Majus 25-dikén 1786 egy kertben próbát tettem egy virágon, melly tökéletesen ki volt nyílva. Az idő egy óra tájban volt délután, egy szép meleg nap, mellyen igen gyenge szél lengedezett.

A' kinyílt virágok hímszálai a' leveleknek voltak hátra görbedve, 's ugyan azért azoktól befedeztetve. Ha az ember magát, a' sóska szárát rázta, bennek semmi változás nem történt. Ekkor valami igen finum hegygyel megillettem egynek belső óldalát: 's azon pillantatban viszszapattant a' levéltől, 's a' porhonnal (Staubbeutel) az anyatsútsra (Narbe) hajlott. Megtettem ezen próbát azon virág mindegyik hímszálán, 's miután mindegyiket a' nevezett helyen megillettem, mindegyik porhonja középen a' tsúts felett állott.

Három virágos ágat haza vittem magammal 'svizbe tettem. Estve hol egyik, hol másik virágon tettem próbát: 's rajtok mindenkor ugyan azt tapasztaltam.

Hogy pedig kitapogathassam, mellyik részükben van különösen az ingereltethetés nagyobb mértékben: levágtam egy fáin ollóval a' levelek közzül egyet; — felette vígyázván, hogy a' hímszálat valami módon meg ne sértsem. — Ekkor egy igen vékonyra hegyezett tollal megillettem a' hímszál külső részét, melly a' levélnek vólt fordúlva; a' hegyitől az alljáig végig húzogattam, de legkisebb mozdúlást is észre nem vettem. Ugyan azon hegyes tollal megillettem a' porhon hátúlsó részét, annak tetejét, oldalait, és végre belső színét, de minden siker nélkűl. Hanem a' mint a' tollat a' porhontól a' hímszál belső óldala felé vittem: alig értem ahhoz, midőn a' hímszál azonnal egész erővel a' tsúts felé görbűlt. Ezt több ízben ismételtem, hol egy tompa tővel, hol egy fain sertével, hol egy tollal, hol egyébbel, a' mivel a' hímszál alkotványja egyáltaljában meg nem sértethetett, 's szüntelen ugyan azon sikerrel.

Ebből tehát láttam, hogy az említett mozgásnak oka, a' hímszálak belső óldalaiban lévő nagy ingereltethetés, melly által azok, a' megilletődéskor öszvehúzódván, megrövidűlnek; 's ugyan azért a' hímszál a' magzat (Fruchtknoten) felé vonúl.

Ezen ingereltethetés meg van a' hímszálakban mindenkor; t. i. nem tsak akkor, midőn a' virágok

a' nőszéshez közelgetnek. Némelly virágokban, mellyek még tsak annyira voltak kinyílva, hogy nehezen lehetett egy sertét beléjek dugni, a' hímszálak még is olly ingereltethetők voltak tsak, mint az egészen kinyilottakban. Sőt sok ollyan virágban, mellynek már a' levelei 's az azokra hajlott hímszálai épen hullani akartak; a' megmaradt, nem tsak, hanem a' már leesett hímszálak is, tsak annyi ingereltethetést mutattak, a' mennyit másutt akárhol tapasztaltam.

Tapasztaltam azt is, hogy az így ingerlett hímszálak, elébb avagy utóbb, elébbeni helyekbe a' levelek hajlásai alá ismét viszszatértek. Ekkor ismét megillettem azokat 's úgy tapasztaltam, hogy ismét olly könnyen öszvehúzódtak, 's előre hajlottak mint annakelőtte; 's ezen próbát megtettem egygyel háromszor, négyszer is. Próbáltam némellyiket viszszahajlásában ingerelni: de ennek nem lett mindenkor említett következése; tsak némellyek mutattak a' megilletésre valami tsekély ingereltethetést.

Egyébiránt nem tsak a' *fái sóska* az, mellyen ezen tulajdonságot lehet tapasztalni, megvan ez, a' *cactus fúna*, *dionoea muscipula*, *mimosa sensitiva* vagy *pudica*, *harmatfű* (Drosera), *falfű* (Parietaria), és *sárkerepben* (Medicago falcata) is. 's a' t.

Azt beszélli továbbá *Smith* úgyan ezen értekezésében, hogy neki *Bonnet* nyilván mondotta, hogy ő (Bonnet) tökéletesen meg van győződve a' felől, hogy ha némelly plánták edényjeibe, az ember savanyokat vagy más ingerlő *) nedvességeket tőltene: microscopium segítsége által, nem tsak a' nedvesség menetelét, hanem az edények öszvehúzódását és kitágúlását is — melly által esik a' nedvességnek a' plánták testébeni folydogálása — bizonyosan megláthatná. — (Smith ezen értekezését láthatni közelebbről: *Voigt's Magazin für das Neueste aus der Physik u. Naturgeschihte.* B. VI. St. 2. S. 34. — 44.)

*) Itt *Bonnet* midőn a' savanyokat ingereknek mondja, épen úgy hibáz mint *Girtanner*, mint feljebb említtetett.

A' mi a' természetnek harmadik Országát, az ásványokat illeti: ezeknek az élet fentebbi meghatározása szerént, tsak lételt, de életet tulajdonítani nem lehet. Ugyan is bennek, ha az ingereltethetés és inger okfeje (Oxygenium Hydrogenium), annál fogva az élet két fő alkotója megvan is: de ezeknek fentebb nevezett öszvehatásukat, 's a' tagok és az egész közötti ebből folyó azon viszonyokat, mellyet az eddig említett testekben tapasztaltunk, épen nem láthatjuk. — Voltak ugyan ollyanok, kik az ásványoknak nem tsak ingereltethetést; hanem a' mi több még érzést is tulajdonítottak: kik azt beszélték a' *gyémántról*, hogy megjelenti hűséges-e az aszszony a' férjéhez, vagy sem; — a' *rubinról*, hogy a' színét elváltoztatja, ha valami szerentsétlenség közelget; — a' *zafirról*, hogy meghomályosodik, 's szépségét elhagyja, ha fajtalan és buja ember viseli; — a' *smaragdról*, hogy szerte széllyel pattan, ha tisztátalankodás idején a' tisztátalan bőréhez ér; — a' *krizolitról*, hogy a' színét elveszti, ha az asztalon méreg van, és ismét viszszanyeri, ha az asztalról a' méreg eltétetik; — a' *türkisről*, mint szintén az arany gyűrűről is, hogy annyit ver a' mennyi óra van, ha az ivó edényre függesztetik. Sok efféléket lehet olvasni, — mint mondja *Derham* Physico-Theologiájában — *Wormiusnál Mus. L. I.* § 2. *C.* 17. *etc.* De mind ezek gyermeki mesék, hitelt nem érdemlő költemények.

Annak mutogatására, hogy a' gépelyezetlen (non organica) testek is élnek, egy nevezetes tudósítást ád, egy Scotziai jelentés, mellyet a' Lipsiai újság Oct. 28-dikán 1828. közöl. „Mint egy esztendeje, — így szóll az említett jelentés, — közlöttük *D. Milne Edwards* próbatételeit, mellyekből a' látszott következni, hogy az állati rendszer minden részei, a' vér, epe, hús, tsont, ollyan kis állatotskákból állanak, mellyek egyre másra egy hüvelyk nyóltzezered részénél nem nagyobbak. Akár millyen különösnek 's megfoghatatlannak tessék is ezen állítás: feljül múlják ezt híres fűvész *Brown* Úr természet-

vizsgálatainak resultatumai: mellyeknek következésében magok a' gépelyezetlen testek nem egyebek, mint élő atomusok tömegei. B. Úr első próbatételeit friss növevényekkel tette, mellyekben ő $\frac{1}{5000}$ hüvelyk hoszszúságú részetskéket talált, mellyek sima, henger (cylindrus) alakú, 's a' végeiknél gömbölyűek voltak. — Vizbe tétetvén ezek, ha az ember microscopiumon nézte, úgy látszott, hogy időről időre tengejök körűl forogtak, magukat ollykor ollykor öszvehúzták, és azután ismét megváltoztatván fekvésöket, ide 's tova mozogtak. B. Úrnak volt ideje és alkalma elég, meggyőzni magát a' felől, hogy ezen mozgásoknak oka, sem nem a' víz folyásában, sem nem a' kipárolgásban: hanem egyedűl magukban az említett részetskékben volt. — Próbát tett ollyan száraz növevényekkel, mellyek közzűl némellyek 20, némellyek 100 esztendeig is hevertek a' herbariumban: 's mind azok hasonló resultátumokra vezették. B. Úr szerént ezen részetskék a' tsirádzás processusával semmi egybeköttetésben nintsenek; a' nagy hévség élet okfejökre semmi ártalmas befolyással nintsen. — A' nyers és száraz fában, pamutban, papirosban, gyapjúban, selyemben, szőrben, az inashúsok rostjaiban, miután megégettettek, ugyan azon részetskék találtattak, mellyek a' fentebb említett módon mozogtak. Épen ez a' kimenetele lett azon ásványokkal tett későbbi próbatételeknek is, mellyeket olly finomra meglehetett törni, hogy reájok a' viznek illendő befolyása lehetett. — Azt teszi utánna ezen tudósításnak, — igen helyesen — maga a' tudósító: hogy ezen tudomány sokkal megfoghatatlanabb, 's bámulásra méltóbb, mintsem az ember, szoros megvizsgálás, és sokszor megújított próbatételek nélkűl bevehesse. — Láss ezekről többet: *Mikroskopische Untersuchungen über Rob. Brown's Entdeckung lebender, selbst im Feuer unzerstörbarer Theilchen in allen Körpern, und über Erzeugung der Monaden. Von D. C. Aug. Sigm. Schultze. Karlsr. u. Freiburg* 1828. — *Robert Brown's mikroskopische Beobach-*

tungen über die Theilchen, welche im Pollen der Pflanzen enthalten sind, und die allgemeine Existenz selbständig beweglicher Molecülen in organischen und unorganischen Körpern. A. d. Engl. ins Deut. übers. von Beilschmied. Nürnberg, 1829.

Igaz ugyan a' mit mond *Blumenbach* (Inst. Physiol. §. 593). „Sunt in minerali regno metallicarum crystallisationum exempla, quae si formam solum spectes — organicis quibusdam corporibus ad miraculum fere simillima sunt:" de a' mint jól mondja *Ith* anthropologiájában, ezen plánta forma productumok, annyira vagynak az igazi plántáktól, mint a' márvány szobor a' gépelyezett emberi testtől. Megesmeri ezt *Bonnet* is — a' külső természetbeni dolgok' szakadatlan lántzának, különben nagy barátja —: „Si le polype nous montre le passage du végétal à l'animal, d'un autre côté nous ne déconvrons pas celui du Minéral au Végétal. Ici la Nature nous semble faire un saut; la gradation est pour nous interrompue, car l'organisation apparente de quelques pierres, et des crystallisations ne repond que trés-imperfaitment à celles des plantes." (*Sur les Corps organisés Ch.* 12. §. 209.) — A' *Crystallisatiot* tökéletlen gépelyezetnek (organisatio); a' *gépelyezettet* tökéletes crystallisationak nevezni, tsak annyi, mint azt mondani, hogy az *anyag* megsűrűdött, meghomályosodott lélek; a' *lélek*, megritkúlt, 's világos anyag, — a' *jég* megfagyott víz, a' *víz* kiolvadt jég: az az keringő (circulus). Valóban ha van is hasonlatosság a' crystallisatio, és a' gépelyezett testek alkotása között: azt mindazáltal lehetetlen által nem látni, hogy egy plántának csirábóli kinövése, vagy egy madárnak tojásbóli kikelése, 's általjában a' gépelyezet, felette különböz a' tsupa praecipitatio, aggregatio és juxtapositiotól.—

Találunk az is igaz, az ásványok országában ollyan testeket, mellyek a' gépelyezett testek szüleményjeihez nem tsak külsejekre, hanem alkotó részeikre nézve is hasonlítanak. Igy p. o. a' *Világ-*

szemnek *) (oculus mundi, lapis mutabilis, hydrophan) igen nagy hasonlatossága van az úgy nevezetett *Tabaschirhoz* **), noha amaz az ásványok; e' pedig nyilván a' plánták országába tartozik: de onnan nem következik, hogy az ásványok a' gépelyezett testekkel ugyanazok (identica). Mert hiszen a' gépelyezett testekben is vehetnek, 's vesznek is néha maguknak, a' mechanica, és a' chemica erők olly hatalmot, hogy állítanak elő gépelyezetlen dolgot p. o. a' hólyagban lévő követ (Blasenstein), de azért kitartaná ezeket, a' gépelyezetlen testekkel ugyan azon neműeknek, 's alkotmányúaknak? — A' mechanica, és chemica erők, fennállhatnak a' gépelyező erő nélkül; sőt a' mint *Schulze* mondja (Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften v. Schulze. Göttingen, 1824. S. 69. 70), az újabb időkben tzáfolhatatlan erősségek mutatják, hogy a' föld olyan állapotban volt először, mellyben benne a' gépelyező erőnek legkiscbb nyomai sem tetszett; és hogy ez már több tárgyakat állított elő, minekelőtte az emberben a' lelki erő a' maga ditsőségében kifejlett volna. Azt mondani már, hogy a' gépelyező erő, a' mechanica, és chemica erőkben fekszik, és feküdt kezdetben, 's az, ezeknek tsak módosítása (modificatio), felsőbb potentiája: éppen olly

*) A' *világszem* tartozik a' *tűzkőfajba* (Kieselgeschlecht), egy neme nevezetesen a' tulajdonképeni *Opalnak;* hihetően nem egyébb mint elporhanyósodott közönséges korts Opal, mellyet a' mongolok *kascholongnak* (szép kőnek) hívnak; a' honnan evvel hazája egy, alkotó részei hasonlók, ennél valamivel lágyabb, a' nyelvhez ragad, a' vizet beszivja, abban által látszóvá lesz, sőt némellyek szerént abban úgy világít mint az eleven szén. (Cronstede's Versuch einer Mineralogie, vermehrt durch Brünnich. Grätz 1775. S. 60. 61. — Handbuch der Naturgeschichte v. Blumenbach. Göttingen, 1825. S. 476.)

**) A' *Tabaschir* leginkább téjszinkék, merevény, 's a' vízben általlátszó test, találtatik a' bambusnád némelly szakaszszaiban. (Blumenbach's Naturgesch. S. 431.)

alaptalan állítás, mint az *evolutionalisták* *) állítása. Igy a' mechanica, chemica erők, megannyi *quasi-organica* erőkké változnak, mellyekről bátran azt lehet mondani, a' mit *Cicero*, az Epicuraeusok Istenének testéről mondott: „*Corpus* quid sit intelligo, *quasi-corpus* quid sit, nullo prorsus modo intelligo." — Ha a' gépelyező erő, a' mechanica, és chemica erőknek tsak módosítása: hogy esik, hogy még is sem a' mechanica, sem a' chemia legkisebb gépelyezett testet, vagy annak legkisebb részét, tsak egy fű-, vagy hajszálat is, előállítani nem képes? Hogy esik, hogy a' mechanica és chemica erők, tsak bizonyos határig állhatnak-meg a' gépelyező erővel, mellyen ha túl hágnak, ezt azonnal semmivé teszik?

A' gépelyezet, a' természetnek a' mechanismusnál, és chemismusnál kétség kivűl felségesebb technicismusa! — Igen helyesen mondja azért *Fischer*, kitől sem a' nyomos ítélő tehetséget; sem a' természeti tudományokbani nagy jártasságot senki meg nem tagadhatja: „Wie sehr man vormal den Unterschied organischer und nicht organischer Erscheinungen verkannt habe, ist daraus klar, dass man sich von jeher so viele Mühe gegeben, die organischen Erscheinungen bloss als das Product mechanischer und chemischer Kräfte darzustellen. Wunderbar dass es noch jetzt Physiologen giebt, welche in der Bildung fester organischer Theile, nichts als crystallisation, in der Entstehung organischer Säfte, nichts als chemische Mischungen erblicken. Ein gründliches Studium der Mechanik, und Chemie muss je-

*) Ezek azt tartják, hogy minden plánták, és állatok, a' teremtéstől fogva, egyről egyig az ő öseikben, mint meg annyi kész tsira formákban már megvoltak; — mint az egymásba rakott iskatulyák, 's a' nőszés által, egymás után a' mint a' sor reájok kerül, úgy fejtődznek ki, 's jőnek életre. *Haller* az újabb evolutionalisták feje, ezt mondja: „Alle Eingeweide, und die Knochen selbst waren schon im unsichtbaren Keim vorhero gebaut gegenwärtig, obgleich in einem fast flüssigen Zustande. — (Blumenbach's Naturgesch. S. 12.)

den unbefangenen Kopf überzeugen, dass alle Mechanik nicht hinreicht, ein einziges Blutgefäss, dass alle Chemie nicht hinreicht, einen einzigen Tropfen Blut zu erzeugen; dass in diesem geheimnissvollen Theile der Schöpfung eine höhere Art von Kräften, und unsichtbare Stoffe, deren Daseyn wir nur ahnen können, eine Rolle spielen." — *Fischer's Untersuchung über den eigentlichen Sinn der höhern Analysis etc. Berlin* 1808. *S.* 50.

Ha tehát az élet, előttünk tsak egyes dolgokban mutatja magát, és törvényjei szerént azt, tsak ezekben is esmerhetjük-meg egyedűl; ha ezen egyes dolgok, meghatározott gépelyes alkotmányú testek, mint p. o. a' plánták, állatok: megkell esmernünk, hogy a' természetben az élet, mint reánk nézve lehetséges esméret tárgya, egyedűl az individualis gépelyezet feltételéhez van köttetve. Ugyan ezért is, erre, a' mit *Windischman* (Ideen zur Physik) felhevűlt képzelődéssel, 's erköltsi méltóságát felejtett észszel mond inkább, mint philosophusi gondolattal: „Das ganze unendliche Universum ist ein einziges lebendiges Ding, ein grosses *Allthier*. Jeder Stern ist ein besondres Organ dieses Allthiers, und jedes auf einem Weltkörper vorkommende Wesen ist wieder ein Organ dieses Organs. Alle diese Organe, besonders die grössern oder die Sterne, leben in stiller Harmonie miteinander: denn sie machen alle das Eine Ewige, das *elastische Fluidum*, oder *Gott* aus:" — tsak azt lehet mondani, a' mit mond *Bouterwek* (Lehrbuch der philosophischen Wissenschaften. Göttingen, 1820. S. 168—9.) „Von einem *allgemeinen Organismus der Natur* haben wir keinen andern Begriff, als einen hypothetischen. Wer sich, freilich, die abenteuerliche Hypothese von einer Selbstzerspaltung des Absoluten gefallen lassen kann, der kann sich diese erdichtete Zerspaltung nicht besser verständlichen, als durch den Begriff eines allgemeinen Organismus; denn durch den Organismus wird ja in der menschlichen Natur das Geistige, das nach jener Hypothese mit dem Materiellen im

Abso-

Tekéntetes Tudós

Székes Fehérvári **RESETA JÁNOS** *Urnak, a' Pesti Fő Oskolánál a' Német Nyelv és Literatura,*

nem különben a' magosabb Paedagogia munkás Tanítójának,

kedves Földijének,

Barátsága és Szeretete Zálogául

ajánlja

Horvát István.

Absoluten Eins seyn soll, mit dem Materiellen gleichsam indifferenzirt. Will man das Spiel fortsetzen, so darf man nur die erdichtete Selbstzerspaltung des Absoluten mit dem physischen *Magnetismus* vergleichen, den Gegensatz des Geistigen und Materiellen als *Polarität* betrachten, dieser Ansicht gemäss in dem angeblich organisirten Naturganzen sowohl, als in jeder einzelnen Naturerscheinung, Pole aufsuchen, und nebenher auch von einer metaphysischen *Electricität*, und einem metaphysischen *Galvanismus* träumen. Aber das Hirngespinst der selbstzerspaltung des Absoluten findet in der Anwendung auf den Begriff eines allgemeinen Organismus der Natur seine Wiederlegung auch darin, dass wir die Natur als ein Ganzes in bestimmten Verhältnissen durchaus nicht kennen. — Wie sich die merkwürdigen Phaenomene, die wir Magnetismus, Electricität und Galvanismus nennen, zur organischen und chemischen Bildungskraft der Natur verhalten, ist überdiess noch nicht einmal empirisch aufgeklärt.“

Vecsey Jó'sef.

6.

Róbert Károly Magyar Királynak* 1315-*dik évi Januárius* 4-*dikén költ fejedelmi Megegyezése a' Gecchei Jánosfi Simonnak adatott Zemplén Vármegyei Chytuai részjószág felől.

Arolus (így) dei gracia Hungarie. Dalmacie. Croacie. Rame Seruie, Gallicie, Lodomerie Comanie Bulgarieque Rex. Omnibus christi fidelibus presens scriptum inspecturís, salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum tam presencium quam futurorum noticiam harum, serie, volumus peruenire. Quod magister, Johannes filius Ladislai de Boztyh, pro se et pro Petro, fratre suo. ab vna, parte, et Sýmon, filius Johannís de Gecche, pro se, et pro

Beke fratre suo, seruiens eiusdem, ab altera, ad nostram presenciam accedentes, idem magister, Johannes proponendo confessus extitít in hunc modum. quod quamdam particulam terre de possessione Chýtua, vocata, quam magister Gyulas, filius Reynoldi, quondam palatini, bone memorie, pro seruicýs, ipsorum eisdem dederat, perpetuo mediantibus priuilegialibus litteris Capituli Agriensis, et contulerat; ipse eciam eandem donacionem possessionis seu, particule terre, predicte ratam habens, et acceptam, similiter eisdem Sýmoni, et Beke, dedisset, perpetuo et contulisset, exhibentes nobis, litteras priuilegiales, predicti, Capituli Agriensis, super ipsa donacione confectas, petentes a nobis. cum instancia. vt ex parte nostra ipsam donacionem ratam habere, predictumque priuilegium nostro dignaremur, priuilegío confirmare. cuius quidem Priuilegý tenor talis est. Omnibus christi fidelibus, tam presentibus, quam futuris, presens scriptum inspecturis, Capitulum ecclesie Agriensis, salutem in omnium saluatore. Ad vniuersorum noticiam tenore, presencium volumus peruenire. Quod magister Julas, filius Reýnoldi, quondam, palatini, ad nostram accedens presenciam, proposuit viua uoce. quod quamdam particulam terre, de terra sua, Hereditaria, Chýtua, vocata, in Comitatu de Zemlýn existentí, cum omnibus vtilitatibus suis, metis infrascriptis ab alýs particulis terre distinctam, ob merita fidelitatis, et seruiciorum Sýmonis et Beke filiorum Johannis de Gecche, seruiencium suorum, que tam temporibus dicti patris sui quam, suis exhibendo, se casibus fortune cum effusione sanguínís eorum propter tutamentum sui, corporís, studio deuoto, inpenderunt, dedisse, donasse, et contulisse, ipsis seruientibus, suis, et heredibus eorumdem heredumque suorum successoríbus iure perpetuo possidendam, et habendam, Insuper obligauít, se idem magister Julas, et heredes suos, ipsos filios Johannis et heredes eorumdem vniuersos, ab omnibus racione ipsius

particule terre, inpetere, nitentibus, defendere, et expedire; proprÿs, laboribus, et expensís. mete autem eiusdem particule terre, sicut Mÿkee, sacerdos de Lapÿspatak (így) ad instanciam eiusdem magistri Julas, super faciem eiusdem terre per nos destinatus, ad nos redeundo nobis recitauit, hoc ordine distinguntur. quod prima meta incipit a parte aquilonalí in quoddam („*quodam*" helyett) Berch, communí. vbi sub quadam arbore, Ilícis est vna meta. de qua egreditur, super eodem Berch, ad meridiem, et eundo directe venit ad quemdam ríuulum in quo descendit, iuxta ríuulum Chaklou ad fluuium Topl, in quo reflectitur, iterato ad aquilonem, et contra meatum eiusdem eundo iungit quemdam ríuulum Kuzuropotok (így), vocatum, in quo, reflectitur, ad partem aquilonalem. et eundo, in eodem iungít quemdam, locum Nog Les, vocatum, et ibi, reflectitur, iterato, ad partem meridionalem, et eundo directe, super predictum, Berch, venit ad quemdam locum Kus Les, nominatum, de quo, directe eundo, iungit, primam metam, vnde inceperat, et ibi termínatur. In cuius rei testímonium ad instanciam ipsius magistri Julas, presentes contulimus, sigilli nostri munimine roboratas. presentibus tamen magistro Sÿmone Cantore, Petro, Lectore, Stephano custode. Petro, de Zemlyn, Valtero, de, Borsua, Laurencío de Heues, Petro, de Zoboch, archidiaconis et alÿs, multis; Anno domini. M°. CCC°. nono. Regnante Karolo illustri Rege Hungarie. Thoma Strigoniensi, Vincencío Kolocensi, archiepiscopis, et domino nostro venerabili. patre, Martino dei, gracia episcopo Agriensi, existentíbus. Nos vero, exaudientes, preces, et peticiones predictorum magistri Johannís, et Sÿmonis seruientis eiusdem predicti, regia. cum benignitate, pro fidelibus seruicÿs predictorum filiorum Johannis que predictis Julas, primo, et postmodum, eidem magistro Johanni, et per consequens nobis fideliter, inpenderunt, predictam donacionem ratam habentes, et acceptam, ipsumque priuilegium

quia inuenimus non cancellatum, non abrasum, nec in aliqua, sui parte viciatum, de verbo ad verbum presentibus inseri facientes, nostra regia auctoritate, duximus confirmandum. In cuius rei memoriam perpetuamque firmitatem, presentes concessimus duplicis sigilli, nostri munimine roboratas. Datum, per manus discreti virí magistrí Johannis prepositi albensís, aule nostre vice Cancellarý dilecti et fidelis nostri. Anno domini. M°. CCC°. decimo. quinto. pridie nonas. Januarý, Regní autem nostrí anno similiter, decimo. quinto."

A' Pesti Fő Oskola Könyvtárának Óklevelei között őriztetik az eredeti hiteles és íróhártyán készült Privilegiális Levél boldogúlt Práy Gyűjteményében. Az alúl fölhajtatott íróhártyának két vágányáról sárga selyem kötélkén lóggó viasz Petsétnek nagyobb része eltöredezett: De még is észrevehetni a' megmaradott darabotskából is, hogy az Óklevélen Róbert Károlynak legelső, még rézbe nem vésetett, Petséte függött, mellynek egy ép példányát a' ditső Nagy Kállói Kállay Ág Levéltárában szemléltem. Hogy maga a' Fejedelem az Egri Káptalan Levelét Privilegiumnak nevezi, az figyelemre méltó, mint az is, hogy ugyan az Egri Káptalan Örökös Levele végén a' Királyt, Esztergomi és Kalotsai Érsekeket, nem különben megyés Püspökét is megemlíti. Illyes valamit más Káptalan tenni nem szokott.

Horvát István.

7.

A' Vízforrások Természetéről.

A' Források alatt értetődnek a' Föld terűltszíne alatt találtató vizeknek kifakadásai és kiütései, mellyeknek további folyása méllyebben fekvő kerűlet pontomok szerént egy patakot formál. Ez a' további folyás még-is nintsen szükségesen a' forrással ösz-

szekötve. Hogy ha, a' mi többnyire a' sík vidékeken az eset, közvetetlen a' forrás mellett egy hozzá alkalmatos, vagy természetes, vagy emberek keze által tsinált völgyesítésbe összszegyűlik, és akkor osztán az embereknek szomjúkat elvevő felújúlásokra, és marhák itatására fordíttatott, az olly féle forrás Kútnak neveztetik.

A' forrásokból és kútakból kitörő víz előbb a' föld terűltszínének, és ugyan egy részről, mint azt a' magos hegyekben kiásott kútak mutatják, nagy mélységében elrejtve volt. Sok forrásokat lehet a' magos hegyeken is feltalálni, és egyenesen ezek azok, a' mellyekből a' folyók és patakok eredeteket veszik. Szakadatlan tartóssága ez utólsóknak mutat forrásaik egyenlő tartósságára. Más részről tanít a' tapasztalás, hogy minden tsupán tsak a' levegőnek kitett víz, kivált nevezetes felsőlapján kigőzölög és az által kevesebb lesz.

Mind ezen észrevételek vizsgálásainál e' kérdések tolonganak elő: Mi módon jött a' víz a' földszíne alá? Miként tolonghatott le részént illy nagy mélységbe? Hogy juthatott e' magos hegyekre? És mikép maradhat minduntalan egyenlő mennyiségben a' nélkül, hogy a' tengerbe való befolyások és kigőzölgések által észrevehetőleg megkisebbednék?

Már a' régiségnek egynehány Természetvizsgálói félig meddig erre megfeleltek. Aristoteles azt állítja, „hogy a' hegyek felhőket és más gőzöket magokhoz húznak, azoknak vizeit tartalékokban összszegyűjtik, mellyeket annakutána hasadékok és repedések által ismét mint forrásokat előadnak.“ Vitruv ennek eredetét inkább az eső, és hóvízben keresi, melly az ingó földbe mind addig benyomúl, míg tsak által nem hatható kemény feneket nem talál, mellyből oldalvást az alatsonyabb tájékokba homokon és repedezéseken keresztűl kiözönlik. — Hogyha Parrottal ezt a' két véleményt összze egyeztetjük, akkor az a' nagy tétel támad, hogy a' földnek felső lapján a' víznek mennyisége állandó 's egy formán maradó nagyság, és hogy egy bizonyos

kerek futást követ, míg az alatt egy részről a' földszínéből, mint kigőzölgés, a' levegőbe felhág, más részről, mint harmat, eső és hó ismét a' levegőből a' földre esik. Az újabb időbéli Természetvizsgálók között Mariotte és Halley, amaz Vitruvnak véleményét, emez Aristotelesét ismét felvették, és azokat a' legélesebb vizsgálások, és számolások által úgy megállapították, hogy a' mostan élő Természettudományvizsgálói már azokon éppen nem kételkednek.

Halley a' víznek a' földszínén való mindennapi kigőzölgéseit, vagy a' levegőbe felszálló vizet igen nagy mennyiségűnek tartja. Az ő számolása szerént a' középtenger gőzölgés által mindennap $\frac{1}{10}$ újnyival megalatsonyíttatik, melly háromszor annyit teszen ki, mint a' folyók beléje vizet öszszehordanak. Ő a' kigőzölgő vizeknek ezen sokaságait elegendőknek tartja a' források származásának megmagyarázására. Hogy a' levegő szakadatlanúl gőzökkel, és ugyan némelly időben többet, máskor kevésbé megtöltve vagyon, több tapasztalásokból mégitélhetjük. Hideg testek feldagadnak, a' mint mondani szokás, hogy ha ők egy melegebb légmérsékbe hozattatnak; az az: ők vékony vízi borítékkal behúzattatnak, melly ez előtt a' melegebb levegőben mint gőz fentartatott, és most ismét tsepegő hígság formáját a' hideg testre leteszi. Hasonló történik, ha a' kivűlről meghidegűlt ablak üvegek a' belső melegebb részen megdagadnak, vagy izzadnak. Halley a' Sz. Ilona szigetén a' tenger fölött 800 Yardra meszszelátójának üvegeit időről időre víztseppekkel betakarva találta, jóllehet hogy az Ég tiszta volt, és a' papiros olly vizes lett, hogy vizsgálódásait felnem jegyezhette.

Parrot a' hegylakosai előtt igen esméretes tüneményekre figyelmeztet, hogy felhők a' hegyekhez közelítnek, és gyakran azokat egészlen betakarják, úgy, hogy ők a' hegyektől magokhoz húzattatni látszanak. Ő ezt következendőkép fejti meg. A' mint a' hidegebb hegyet megérintő felső meleg levegőrend a' leverés által vizét elnyomta, nehezebb

lesz és a' hegynek háta hoszszában lebotsátkozik a' völgyfelé. Helyébe lépik egy más levegő mennyiség ugyan azon magosság tájékról, vizét hasonlóan a' hegynél teszi le, nehezebb lesz, süllyed, és harmadiknak helyet tsinál, ez egy negyediknek 's a' t. Ha már most illy módon meszszéről a' hegyek felé folyó levegő mennyiségek felhőket foglalnak, úgy ezek követik természetesen a' közönséges húzást, a' hegynél vizeket leteszik, és úgy tetszenek, mintha azok a' felhőket magokhoz húznák.

Parrot egy általa a' Németorszàgi Fichtel hegyen tett némelly észrevételre hivatkozik, melly előtte azon véleményt, hogy a' források egy része a' gőzölgések leveréséből származik, különösen megerősíteni látszik. „Az ökör fej," — így ő — a' legmagosabb pontja ennek a' hegynek granit romokból áll, melly magos derekú fenyvekkel és egy felette buja mohhal béfedve van. Tsak az utólsó legmagosabb síkság kopasz, és tsak részént látszik lichen neműekkel befonva.

A' moh szüntelen nedves és nyáron nappal olly vizes, hogy tsak által ázott lábakkal és szárakkal érhetni el hegyét. Mintegy 18, 20 lábnyira a' felső síkságnak alján találtatik egy kis üreg, a' rendetlenűl egymás között fekvő romok által képeztetve. A' feneke ennek a' kis üregnek vízzel egészlen, némelly megnem határozott mélységig, bevagyon húzva, és hallhatni a' szüntelen-tartó víznek tsergedezését a' nyiláson által lefelé. A' legközelebbi lakosok erősítik, hogy ez a' kis lefolyás szüntelenűl tart, és úgy vélekednek, hogy ez a' Main folyó vizének valóságos forrása. A' felső lapja ennek az üregnek nem igen nagy, és minden esetre nem olly szembetűnő, hogy annyi esővíz reá eshetnék, hogy ezen forrást fentarthatná, és ha földalatti tsatornyákat Brockenből, vagy pedig a' Karpatokból nem képzelünk magunknak, úgy ezen forrásnak megmagyarázására egy általjában kölletik azt elfogadnunk, hogy vize kiváltképen a' mohok által a' levegőből leveretik, és hozzá a' granit repedések által vitetik. „Hibázhatnánk még

is, hogy ha a' forrásoknak származásokat egyedűl a' gőzök leverésének tulajdonítanók. Már Halley ellen tétetett az az ellenvetés, hogy azok a' folyók, a' mellyek a' havasokon erednek, p. o. a' Rhénus, a' Pó, a' Rhóna, télen által, holott az egész hegyek hóval és jéggel behúzva vagynak, és a' hegyeken a' gőzöknek megsűrűsítése semmi helyet nem találhat, mégis semmi vízhéjányt nem szenvednek. De igen jól veszszük észre, hogy téli időben kevesebb vizet foglalnak, mind a' többi Évszakokban. Jobbára a' magos hegyeknek patakai télen által kiapadnak, valamint a' források is. Egyedűl tsak a' jeges bértzek adnak tsekély mennyiségű vizet, melly a' lassan lassan felolvadó jég fenekének meleg részén támad. De a' mint a' tavasz belépik, és a' hó az alsóbb és közép hegy-tájékokon olvadni kezd, úgy az alsó patakok is ismét folydogálni elkezdenek, és a' nyárnak béköszöntésével származnak mindenütt új patakok és források, mellyeknek folyvást bőséges vizek vagyon, és a' folyókat gazdagon vele ellátják.

Hasonlót tanít a' tapasztalás más tájékokban is. Az olvadó hóra tavaszszal és az ömlő esőkre a' nyári és őszi holnapokban mindenütt következik a' víznek áradása, és meszsze a' folyók ágyától fekvő források és kútak, mellyek száraz esztendő ideje alatt elapadva voltak, midőn ez elmúlt, már újra vizet nagy mennyiségben nyernek.

Miképen nyomúl be ez a' levegőből mint harmat, esső és hó leeső víz lassan lassan a' földfenekébe, tanítják számlálhatatlan üregek vizsgálásai, értz bányák, kő bányák és pintzék, a' hol világosan látni, miféleképen felyűlről, keresztűl majd láthatatlan nyilásokon és hasadozásokon lefelé botsátkozik és keresztűl szitáltatik.

Igaz, hogy itt sok függ az ally minéműségétől. Mennél ingóbb és szárazabb, annál mélyebben és sebesebben nyomúl be a' víz. Ki nem vette észre, hogy egy hoszszasan tartó szárazság után következő ömlő esső, bár mi nagy lett légyen is, még is jelenlétének tsak kevés nyomdokit hagyja hátra? a' szom-

jas föld olly mohon szívja be a' leesett vizet, hogy rövid idő alatt vagy keveset, vagy belőle épen semmit sem lehet a' felső lapján észre venni. Homokos lapályok még a' legnagyobb essők után is ismét szárazokká lesznek. Még a' hajlásos rész is hamarább felszárad, mint egy lapályos. Azonban a' víz behatásainak is határjának lenni kell, mert másként a' földnek belsejében elvesznék, és nekünk sem forrásaink, sem kútjaink nem lennének. Ezek a' határok ott vagynak, hol a' víz egy kemény kő hegy fajára talál, mellyen fölül már most összszegyül, és hogy ha a' mellékes sorok megengedik, oldalaslag elterjed. Ha ez az utólsó sem volna lehetséges, úgy a' víz felyülről ismét kifelé nyomúl és származik a' forrás patak, és a' fenék minéműsége szerént, néha posvány, tótsa és nagyobb tó is.

A' föld terült színének kemény allja, melly az essö- harmat- és hó vizét mélyen benyomúlni nem engedi, tó kerekségnek neveztetik. Ha közel szántóföldek és rétek alatt találtatik, úgy ez által nedvesekké és terméketlenekké lesznek. Ásassék belé egy lyuk, az nem sokára vízzel megtelik.

A' források ezen módú eredetéből magyaráztatik meg, miért nem történik a' víznek nevekedése és fogyatkozása egy időben a' nedvességgel és szárazsággal. A' víz tudniillik egy meghatározott időt, majd többet, majd kevesebbet kíván, hogy a' tenger fenekig juthasson, és ott összszegyülhessen, és a' levegőnek beálló szárazságával még egy időre elegendő víz vagyon a' föld alatti tartalékokban.

Valamint a' források származása essö- és hóvíz által egy részént az alynak minéműségétől függ, úgy a' magos hegyeken a' felhők és köd oszlatása által eredő forrásoknál sok függ a' hegy sor minéműségétől. Legkedvezőbb a' gőzkörnyéki gőzök sürüében lévő gazdag erdő. Sz. Tamás szigetének, jóllehet essőben szükölködik, még is elegendő nedvessége vagyon, mivel hogy ott erdős hegy emelkedik, melly folyvást felhőkkel körülvéve vagyon, és ezektől elegendő táplálást nagy számú forrásoknak és patakoknak nyújt, mel-

lyek a' szigeten által minden arányzásokban elterjednek. Miólta az erdők a' zöldfokú szigetek hegyein, valamint a' Barbadoesen kiírtattak, ottan gyakran több esztendők által essők héjával vagynak. Hasonló észrevételeket nyújtanak az Abyssiniai hegyek összehasonlításban a' lapos és kopasz Aegyptommal, a' Dél-Amerikai Andesek 's a' t.

A' tenger felett származó felhők sokszor a' szelek által igen meszszire elvitetnek, a' nélkül, hogy essőre változhatnának, miglen a' mezőségen egy erdős hegybe tsapódnak, és itt terhektől megüresednek.

Kérdezni lehetne, vallyon valójában minden esztendőben annyi esső, hó és harmat a' levegőből lejön-e, a' mennyi a' forrásokból előtörr, folyók segítsége által a' tengerbe kiömlik, és a' kigőzölgés által eltűnik. Ha mind a' két vizi mennyiségek, vagy pedig Parrottal szólván bejövetel és kiadás magokhoz hasonlók lennének, úgy átaljan fogva a' fent felállított tétel ellen, hogy a' föld golyóbisának vízi mennyisége magához mindég hasonló maradó kerek futásban vagyon, semmi további kétség nem emelkedhetnék. Hogy erről bizonyost tudhassunk, kellene egy részről egy esztendőben leesett essőnek, hónak és harmatnak, és más részről ugyan abban az esztendőben a' folyók által elfolyt és kigőzölgött vizek eltűntével való mennyiséget szorossan fölvetni.

Az egész föld terűletjére ez nem lehetséges, hanem előbb az eggyes helyeken lévőkkel próbát kell tenni.

A' tapasztalás tanít, hogy némelly források még más mód szerént is származnak, mintsem a' levegőből való leütéssel, és a' föld terűlt színének beszívása által. Kiváltképen úgy tetszik, hogy a' víznek kigőzölgése mélyebben fekvő üregekben a' folyóknak és a' tengernek közelében, a' víznek belőle való leszürtsölése által, sok forrásokat létesít.

Hogy források földalattvalói elgőzölgésből származhatnak, mutatja azon észrevétel, mellyet Dolomieunak Pantellaria szigetén tenni alkalmatossá-

ga volt. Egy mély barlangnak alljából, melly hegyen találtatik, nedves gőz megszűnés nélkűl kifelé forr, megsűrűdik a' takaróján, és a' mint az oldalán leszalad, képzel osztán egy patakot, melly ebből a' barlangból előtsergedez. Épen ez a' Dolomieu beszél a' Stromboli tűzhányó sziget forrásáról, hamvval és salakkal összehalmozott hegynél. A' friss és tiszta ivó víz, melly a' lakosoknak kárpótlásúl a' kifogyott essővíz kútak vizei helyett szolgál, nem magyaráztathatik a' levegőnek leveréséből. A' hegy felső lapjának nem lehetne ezen leverést beszívni, és hogy ha lehetséges is volna, úgy a' víznek a' nap forrósága és a' hegynek belső melege által nem sokára ismét elenyésznie kellene. Dolomieu tehát elfogadhatónak véli, hogy azon forrásvíz a' hegynek belsőjében való elgőzölgéséből származik, mellyhez a' forrástartó, mintegy sisak fedélhez hasonló, a' gőzöket ismét sűrűsíti. Ez a' vélekedés való a' hegynek lábánál lévő más forrásról is, melly forró. Hihetőképen egyenlő az erő, mellyet amaz utólsó forrás melegsége, és amaz elgőzölgés előhoz.

Ezeken kívűl még következendő tapasztalásokat lehet előhoznunk a' forrásoknak földalattvalói elgőzölgések származásáról. Egykor Tót Országban helyheztetett Odmilost nevű hegyben kövek törettettek. A' mint tíz lábnyi mélységre érkeztek, a' kőnek hasadásai között rendkivűli erősséggel kitört a' gőz, melly 13 napig tartott. Három hétre ezután reá minden források a' körösköríl fekvő tájékokon kiszáradtak. Továbbá: Páristól egy mértföldnyire a' Kartosi szerzetbélieknek némelly malmok vala, mellynek szomszédságában egykor az új kőbánya mozdúlatban volt. Itt is a' kőszálak repedéseiből kiütött tartós nedves gőz, és rövid idő alatt azon malom vízszükében volt. A' Kartosi szerzeteseknek, kik az okát tsak hamar kitanúlták, nem maradt egyébb hátra, mint a' kőbányát megvenni és ismét betölteni, mellyre a' malompatakja az előbbenyi vízmennyiségét újra viszsza nyerte.

Némelly forrás származások a' tenger közelében, a' tenger vizének szivárgásától függnek; hasonlót tapasztalhatni, kiváltképen olly forrásoknál, mellyek a' tenger áradásával és apadásával fogynak és nyőlnek. Illyenek találtatnak Spanyol Ország Délipartkörnyékének sok pontjain, nevezetesen Cadixnál, továbbá Wallisban, Islandiában, Calaisnál Frantzia Országban. A' Bermudiai szigetekben találtatnak kútak, mellyeknek vizek akár sós, akár édes, mégis a' tengerrel nő és apad; nagyobb mélységben mindenhol sós vizet találhatni. Hasonló példák a' Niderlandi partkörnyéknek Bergopzoom vidékéről 's a' t. előhozattatnak.

E' volna a' legfőbb, a' mit a' forrásoknak eredetekről szólnunk lehetett. Visgáljunk most más jelenéseket, mellyeket a' források nyújtanak.

Nem mindnyájan adnak egyenlő mennyiségű vizet, és nem mindnyájan egyenlő állandósággal tartanak, vagy adnak minden időben egyenlő víz mennyiséget. Leggazdagabb források közé tartoznak: Tseh Országban a' Károly fördőjének buzogása, melly egy órában 705 akót ád; a' Walési Hertzegségnek Flintschiri Grófsághoz tartozó Szent Wynfriednek elneveztetett forrása, a' mellyből egy pertzben több mint 21 tonnára való kifolyik; a' malmok forrása Upsalnál Svéd Országban, melly egy pertzben 3900 Svédus kannákat, és a' Söderköpingi savanyú kút, melly szinte annyi időben 1800 Svédus kannányit tovább visz. Nem meszsze Reddingtól Pensylvániában vagyon egy 100 □ lábnyi nagyságú forrás, melly egyszeriben az eredeténél malmot hajt. A' Pader is Westpháliában, és a' Rumpel kútak Sléziában olly gazdagon folydogálnak, hogy ők egészlen közel eredeteknél már malmokat hajthatnak és mindég egyenlő vízbőséggel bírni látszanak.

Igen sok forrásnak az esztendő különbféle idején különböző bősége vagyon. Mennyire függjenek az időjárásnak szárazságától és nedvességétől, már feljebb megmondatott. A' majd nevekedő, majd pedig leapadó források váltólag valóknak neveztet-

nek; ollyak, mellyek bizonyos időben egészlen elfogynak, félbeszakasztóknak. Ha a' váltólag való és félbeszakasztó Forrás rendes időközt tart, akkor időszakaszi forrásoknak neveztetnek. Ollyanok, a' mellyek az egész esztendőn által a' víz mennyiségéhez szorosan, vagy pedig közel egyenlők maradnak, egyformájúknak neveztetnek. Némelly félbenszakasztó források tsak némelly esztendőkben, mások pedig egyedűl bizonyos napidején folynak. Források, mellyek a' tavasz elejével mutatják magokat, és a' nyár végével ismét eltűnnek, Májusi kútaknak, tavaszi kútaknak is neveztetnek. Éhség forrásai alatt kiváltképen még ollyanok értetnek, mellyeknek kiömlések határozatlan időkre esik, és azok, mikor különös vízbővséggel birni kezdenek, hibás esztendőt jövendőlni mondatnak. Példák mind ezekről a' megneveztetett fajú forrásokról a' hely szűke miatt, tsak néhányak hozattatnak elő.

Felső Olasz Országban Commer nevezetű tónál vagyon egy forrás, melly minden órában rendszeréut apad és nevekedik. A' Bullerborni Paderbornban nyáron által tsak hat óráról hat órára folydogál. A' Piroi hegyen Peruban a' Raquio nevű forrás egyedűl tsak éjtszaka idején foly, hogy ha kevéssé az előtt nappal esett az esső. A' Fontestorbei forrás Miropoisban tsak a' nyári holnapokban, Junius, Julius és Augustusban foly felváltva 36½ pertzig, és azután 32½ pertzig felhágy folyásával. Beüt egy nedves időjárás, úgy ő is szinte hasonlóan foly, és már két vagy három napi esső elegendő legalább tíz vagy tizenkét napokra való folyvásti folyására. A' mint 1692-dik esztendőben télen által két holnapig semmi esső és harmatos időjárás nem volt, azonnal akadásba jött a' forrás. A' Fonsansche forrás Nimesnél Vendourle folyónak szomszédságában, 24 órák alatt kétszer ád vizet, és ugyan annyiszor nem ád. Minden kiömlés két óráig, a' félbenszakadása 5 óráig tart, még is úgy, hogy mind a' kettő minden nap ötven pertzekkel elkésik. Egyedűl egy erős esső után leszsz állandóvá ez a' forrás. A' Senezi forrás

a' Provencében minduntalan hét pertzekig eláll. Aelenban a' Berni kerűletben vagyon egy forrás, melly minden hét esztendőben tsak egy hétig folydogál. Wattisnál Graubündenben Aprilistól Septemberig egy kőszikláből két források törnek ki, mindenike 25 lépésnyire egymástól; a' többi holnapokban elapadnak. Még nevezetesebb, mint az előbbeni, az Engstler-kuti a' Berni kerűletben, mellynek kiömlései kettőztetett módon, tudniillik nem tsak esztendőnként, hanem nap szerént is, félbenszakasztatnak. Az esztendőnkéntieknél Május közepétől egész Augustus holnap közepéig tartanak; a' naponkéntieknél délutánni négy órától az éjtszaka idején által egész reggeli nyoltz óráig. Mindazonáltal ezen rendes félbenszakadás néha néha még is rendetlenné leszsz. Putschlafnál Graubündenben találtatnak források, mellyeknek száraz időjárással is vizek vagyon, de esső időjárással elapadnak. Az időszakaszi forrásokhoz kelletik még az Islandiai forró tűzhányó forrásokat is számlálni.

Már most előfordúl az a' kérdés: mi okozza az időszakaszi és félbe szakadott forrásokkat? Hogy az úgy neveztetett Május vagy tavaszkútak léteket a' hónak és jégnek köszönik, mellyek az esztendő melegebb időjárásának beállásával a' hegyeken felolvadnak, semmi megfejtést nem kíván. A' Források, mellyek tsak éjtszaka idején folynak, és nappal nem, hasonlóan a' hótól és jégtől származnak, mellyet a' nappali melegség felóldott, és mellyeknek vizek estvélig annyira összeszaporodott, hogy kitörhet.

Az óránkénti félbenszakadó források, kiváltképen a' hó és jeges bértzek távolságában, legjobban magyaráztatnak meg egy víztartó feltétele által, melly azzal a' hellyel, hol a' forrás feltetszik, repedések által összeköttetésben áll, mellyek egy szívó tőtsér formázatjára meggörbítve vagynak. A' szívó, mint tudva van, meghajtott, mind a' két végein kinyílt tső, hoszszabb és kisebb szárral.

Ha az egyik szára egy edénybe vízzel, serrel, borral 's a' t. állíttatik, úgy a' hígság felhág benne olly magosan, a' mennyire az edényben áll. De a' mint a' nyilásánál a' szívás által az edényből kint lévő második szárát, vagy más módon oda viszik, hogy az egész tső a' második szár lyukáig hígsággal eltöltetik, úgy azonnal belőle kifolyni kezd, és ugyan mindaddig, míg a' rövidebb szár a' hígság alatt helyheztetik és míglen a' szája, lyukába a' hígság bemehet.

Már mostanában fordítsuk ezen tsőnek megmagyarázását a' mi forrásainkra, és fogadjuk el, hogy abból a' belső nagy víztartalékból egy tső formájú nyílás felfelé hágna, és azután a' hegynek más részére ismét oda lebotsátkoznék. Ha azon üreg egészen vízzel tőltve vagyon, és hozzá mindég egy új folyás következik, úgy az első tsatornyában olly magosan fog felhágni a' víz, míg a' másodikát elnem érendi, és ebből most már megnyitása szerént, a' mint mi a' forrást megpillantjuk, le fog folyni. Ez a' folyás, mint a' szívó-töltsérnél, mind addig fog tartani, míg a' víztartó edénynek annyi vize vagyon, hogy a' szívó töltsérnek szája belőle ki nem fogy. De a' mint a' víznek tükre a' szárnak szája lyukán alól esik, úgy a' forrás megszűnik folyni, és nem kezdhet előbb folyni, míg tsak a' víz tartalékja ismét egészlen meg nem tőltetett.

Vagynak olly források is, mellyek természetes szökő kútaknak tartathatnak. Ide tartozik a' Sz. Venant Frantzia Országban, melly 200 lábnyi mélységből, jön és 6 lábnyira felszökik. Történetből hetven, vagy nyoltzvan esztendők előtt eredett, a' mint egy vas veszszővel a' föld fenekén egy lyuk tsináltatott. A' mint a' vas ismét a' lyukból kjhúzatott, azonnal felfelé szökött a' víz. Illyes szökő kútak, mellyekhez a' Geyseri Islandiában tartozik, az által magyaráztatnak meg, hogy két természetes erős tartalékokat a' hegynek belsejében elfogadunk, mellyek egy repedés által, mint egy tső által, egymásba összefüggnek. Az egyik ezekből a' tartalékokból

magosabb, mint a' másik. Támad az alsó tartalék takaróján egy kis nyílás, úgy a' víznek oldala szerént a' feljebb tartalékok lenyomások által előszöknie kell.

Ollyas források is találtatnak, a' mellyek a' holdnak járásával összeköttetésben állani látszatnak. Az úgy nevezett Tsuda hegyen Krakaunál vagyon egy forrás, melly a' Hold nevekedésével hasonlóképen nevekedik, és a' holdfogytával épen olly rendesen ismét elfogy. Grönlandiában is Egede szerént az új hold és holdtölte idején némelly források jelennek meg, mellyek ezen az időszakaszon túl ismét elapadnak.

A' különös forrásokhoz számláltatnak azok is, mellyek Hanovernál New-Jerseyben (Éjszak Amerikában) vagynak. Találtatnak egy hegy mentében, és noha nyoltz geographus mértföldnyi meszszeségen felyűl a' tengertől távul feküsznek, még is minden 24 órában kétszer vagyon tenger áradásuk és apadásuk. Brest és Landrenau között vagyon egy forrás, melly a' közellévő tenger apadása idejekor nevekedik, és a' tenger áradásakor apad.

A' források légmérséke, vagy melegségeknek és hidegségeknek mérője, igen különböző. Közönségesen különböz a' külső levegőnek légmérsékétől. A' legtöbb források hidegebbek, mint a' gőz környék, és néha néha még hidegebbek, mint a' közép légmérséke a' földnek belső kérgében. Frantzia Országban vagynak, p. o. a' Ventoux hegyén a' Dauphinéban, és Vilában Lyonnál, hasonlóképen Német, Olasz, Spanyol Országban, Aethiopiában, a' Kanáriai szigeteken és más meleg Tartományokban források, mellyeknek vizek legforróbb nyáron is olly hideg, hogy alig lehet azt inni és a' kezet tovább benne tartani. Hihető, hogy az illy forrásoknak tartalékjok, és összeköttetéseknek nyílásaik olly mélyen fekszenek a' hegyek belsejében, hogy a' külső gőzkörnyék melegségének semmi behatása reájok nézve nem lehet. De hogy a' források, sőt még az olly hidegek is, mint az előbb előadattak, télen még

sem

sem fagynak be, származik a' víznek szüntelenvaló mozgásától, valamint hasonlóan az ő tartalékoknak mélységétől, mellyhez még a' külső levegőnek benem ható hidegsége is adhat valamit. Sőt némelly források télen melegebbek, mint a' gőzkörnyéki levegő. Illyféle kút találtatik Ballenstedtben Anhalt-Bernburgban. Egy másik Bilberbachban Eutendorfnál, Frankóniában, télen füstöt botsájt magától.

Igen sok források melegebbeknek találtatnak, mintsem a' gőzkörnyéki levegő. Ennek a' melegségnek mérője azonban igen különböző. A' lágy melegből egész a' forró hévségig, és még fölebb is hág. Ezen források közül néhányan egyenlően tartó vízmennyiséggel folynak tovább; másoknál taszítás módjára mutatkozik a' víz, mint a' szökő kútaknál. A' forróság némellyeknél olly szembetűnő, hogy bennök kevés szempillantatokban tojást, zöldségeket és más eledeleket puhára főzhetni. A' legtöbb forró források egyszersmint ásványos természetűek, az az: ollyak, mellyekbe magosabb mérőben, mint a' közönséges forrásoknál különböző alkotórészek, mint föld, só, savanyok 's a' t. keverve vagynak. Közönségesen a' forró forrásokat úgy tekinthetni egyszer'smint, mint gyógyító forrásokat, minthogy a' víznek természetes melegségében, és a' benne foglaltatott idegen alkotó részekben nagy gyógyerőt előmutatnak némelly bizonyos betegségekben, p. o. köszvény, tsúszok, szorúlások és béleknek megkeményedésében, és több más effélékben.

A' földnek minden részein találtatnak meleg források. Némelly tartományoknak a' természet különösen kedvezni látszott, p. o. Tseh Országnak. Ki előtt nem esméretesek Károly fördője, és a' Teplitzi fördők? Károly fördője nevét IV-ik Károly Tsászártól veszi, ki 1358-ik esztendőben ezen a' vidéken vadászván, egy szarvasnak nyomozásával történetből ezen mostanában így nevezett forrásnak buzogásához jutott. Ezen a' buzogáson kivül még több más öt jelenlévő források, tudniillik: új kút, malomförd, (vagy malomkút), Bernhardkútja és There-

zia kútja, a' Károly fördőjének forrásaihoz számláltatnak. Ez előtt általellenében álló közös fördő volt, melly 1809-ik esztendőben széllyelvettetett, lerontatott. Annak helyén találtatik mostanában a' Hygiai forrás. A' Buzogás a' fő forrás, a' legerősebb és legforróbb. Ezen nevét a' felbuzogásától vette, mellyel a' víz előtör, és a' Város közepén a' Templomon alól, a' Telpvize partján, a' Prágai kotsiút lába fölyén Délnapkeletfelé futó háromkereszthegynél találtatik. Minthogy a' buzogás méllyebben fekszik, mint az őtet körűlvevő föld, ennél fogva egy fal huzattatott körűlötte, mellynek kiterjedésében három röfnyire a' víztükörén, fából ally találtatik, mellyen által az úgy nevezett úgróhoz eljuthatni. Ez egy fatartalékú függőlegessen a' buzogásnak nyílásánál megerősített, belőlről három újnyi távolyságnyi tső, mellyből a' forró buzogó víz erővel felfelé hág. Ezen nyílásán, kivűl az úgrónak és a' Hygiai forrásnak a' *buzogónak* még öt más, hanem felyűl láthatatlan nyílásai vagynak. Három ezek közűl nem ád többé vizet.

A' buzogásnak takarója mészdarázskőből áll, és félről egész két röfnyire vastag. A' földalatti víznek tartalékja nagy kiterjedésű. Mind a' ketteje egyedűl tsak 1713-ik és 1727-ik esztendők ólta ösmértetik. Akkoriban buzogása olly hathatósan előtört, hogy minden elővett módok mellett is az előnyomúló víznek akadályt vetni nem lehetett. A' kőtakarójának általásásával kitetszet, hogy az egész boltozat három egyenessen egymástól elálló meszsziségű kősorokból áll, mellyek magokat különbféle pontomokban érintik, és különbféle nagyságú üregeket képeznek. Mindnyájan összeköttetésben állottak, és forró vízzel voltak megtöltve; és tsak a' harmadik kősor, vagy héja alatt fedeztetett fel a' buzogásnak ama nagy víztartalékja, mellyet azon időtől a' Károly fördőssel katlannak neveznek. A' mennyire akkoriban róla a' vizsgálódást tenni lehetett, egy tónak kerűletét tehette, és a' vásárállás felé szembetűnő mélységgel birt. Összze-

kötözött dorongokkal, mellyek 30 ölnyi hoszszasággal birtak, a' Városháza felé való irányzásban, sem az oldalait, annál inkább pedig fenekét el nem érhették. A' víz iszonyú buzgással forrott fel, közelebbi megvizsgáltatását a' természet ezen nagy nézőjátékának meg nem engedte a' vizből mindenfelé kiütött szenvedhetetlen forróság és gőz.

A' buzogásnak boltozatja látszott a' Városnak nagy részéhöz húzódni. Több helyeken nappal kifogy. Új házaknak ally ásásoknál sokszor tsekély mélységben ezen kőbolthajtásra ütődnek, és keresztül törettetések után láthatni a' forró víznek előnyomúlását.

Megjegyzésre méltók a' Károly fördők buzogása taszításának módjáról tapasztalható tünemények. Ollyas taszításokból, a' mellyek szorúlhatatlan Hygiai forrásoknál a' vizet kilentz lábnyi magasságra felfelé vetik, egy pertz alatt 40 és 60 olvashatni. Ezek az előtörő vizek erejekre és sokaságokra nézve igen különbözők. Közönségessen nyoltz egész, tíz sebessebb, de egyszersmind gyengébb és kevesebbet sikeres, a' melly az előbbenyit erősségére, magasságára és vízmennyiségére nevezetessen megelőzi. A' kitaszított víz fehéren és habzással jelenik meg. Hihető, hogy ez ugrásnak módja nem egy közellévő kútnak nyomása által, mint a' szökő kútaknál a' közellévő magassabban fekvő vizi mennyiségtől, hanem a' buzogás üregének erejében az elzárt gőzök és gőzszesz faja által tétetik mozdúlatba. Azon üregek mindég annyira megtöltve vagynak, hogy a' víz a' buzogásának egész az alsó torkolatjáig oda nyúlik. A' boltozatnak magossabb hézagát kitöltik a' gőzök és gőzszesz fajok. Minthogy az új víznek összefolyása által keményen összszenyomattatnak, és a' rúgó erejök a' melegség által még inkább feljebb emeltetik, ezek által egy igen fontos hátúlról való ellennyomást okoznak, taszításával egy részét a' víznek némelly gőzszeszszel együtt a' buzogás nyílásából kiadják. A' katlan az által vízének és gőzszeszszének egy részétől megmentetik, és reá kö-

vetkezik egy kis szünet. Minthogy pedig azon pertzenetben ugyan azon előbbenyi környülállások ismét bélépnek, és szünteleni nyomások és viszszanyomások ismét történnek, folyásai soha sem hagy nak fel, tehát a' hasonló okokból ismét ugyan azon egyenlő foganatnak kell származni.

Az ugróknak légmérséke közvetetlen az ugrónak torkolatjánál, a' hol a' külső levegővel először érintésbelépni kezd, 165° F., a' malom kútainak 138° F., az új kútaknak 145° F., a' Bernhard kútainak 123° F., és a' Therezia kútainak135° Fahrenheit szerént való forróságok vagyon.

Szinte olly nevezetes, mint a' Károly fördője, a' Teplitzi. Ennek a' forró forrásnak származása Tseh Országnak legrégiebb korú idejében elvesz. Hagek szerént Krisztus Urunk születése után való 762-ik esztendőbe esik. Nezamisl Hertzeg alatt Kolostug nevű lovas vitéz a' mai Teplitzi erdős kerületben letelepedett, 's kanászai észre vették egykor, hogy egynéhány elbolyongott sertések héjával vagynak. Tsak harmadnapra találtattak fel egy buzogó forrásnál ismét, mellynek előtörését a' földben való turkálások siettették. Az álmélkodó pásztorok azonnal tudósították parantsoló Urokat ezen különös természet jelenése felől, és ez, új felfedezése magos fontosságának érzékségével eltelve, azonnal elhagyta az addigi lakóhelyét, a' forrás mellé építtetett egy ferdőt, és ez által a' Teplitzi fördőshelynek talpköve letevőjévé lett. Még mai napig mutogatják ezen fördőt a' Város temploma és a' Palota kertje között.

Bila, a' Tseh szóllás tanítása szerént, ama hires Libussának Leánya, a' szomszédságban lévő Bilinnek birtokosnéja, ezen természetnek új ajándéka miatt irigykedővé lett, és Kostal nevű Urát reá beszéllette, hogy azon helyet maga birtokába vegye.

Kostal és Kolostug között tehát kiütött az ellenségeskedés, mellyben Kostal nyíl által megölettetett, emberei széjjel futottak, és Bila tiz nappal utána bújában a' más világra költözött.

Nezámisl Hertzeg, úgy látszik, hogy nényének esetét megboszúlni akarta, mert rövid idő mulva megjelenik egy testvérje, mint Teplitznek birtokossa.

Ámbár ezen Teplitzi források felfedezéséről említett történet nem volna is elegendőképen hiteles, még sem lehet tagadni, hogy Teplitz az első ösmeretes gyógy fördő Tseh Országban, és minden esetre régiebb, mint Károly fördője. Hiteles irásban előjön már a' 15-ik század elején, mint „Város" és 1426-ik esztendőben elpusztíttatott. Már mostanában megkülönböztetnek, mint különös források, a' Hertzegek fördője, Férfiak fördője, Aszszonyok fördője, Gombmívesek fördője, Kőfördő, Kénkőfördő és Kigyófördő. A' három utólsók egy kis távúlságban fekszenek a' várostól Schönau helységnél. A' légmérsék nem olly szembetűnő, mint a' Károly fördőjénél. A' legforróbb forrás a' főfördőé $117\frac{1}{2}^{\circ}$ Fahr. és a' leghidegebb a' hideg kénkős fördőé $101\frac{1}{4}^{\circ}$ Fahr.

1720-ik esztendőben a' fő forrás széjjel repesztette a' fő tsatornyát, melly a' vizet a' nagy Férfiak fördőjébe vezette, és mázsányi nehézségű köveket egynéhány rőfnyi magosságra felvetett. A' fő forrás két ölnyinek találtatott általmérőjében. Még jegyzésre méltóbb a' Teplitzi történetre nézve az 1755-ik esztendő, mellyben a' forrás a' Lisbonai irtóztató földindúlás napján reggeli 11 és 12 óra között hirtelen kimaradott, azután pedig vérszinűen egy fél óráig olly erővel és mennyiséggel kitört, hogy mindeneket elöntött. 1767-ik esztendőben is a' fő fördőben egyszerre megszünt a' víz. Két rőfnyire a' tsatornyától egy járást általtört, a' hol a' pallókövet felfelétaszította és mindent, mivel útját venni akarták, odább vetett, még végre egy homok köves fakapotstsal felkészített darabot erővel a' földbe be nem vertek: egy katlant, és egy új tsatornyát hozzá nem toltak, és illy módon a' víz a' maga előbbeny járásába ismét összeszoríttattott.

Még régiebbek, mint a' fent megneveztettek, a' Herkules fördői Mehádiánál a' Temesi Banátban, ott, hol a' határhegyek Banátot a' Napnyugoti Oláh Országtól elválasztják. Ezek a' fördők már a' Rómaiknak idejekben ösmeretessek voltak, és már akkoriban a' mostani névvel birtak. Igen nagy tekéntetben állottak a' Rómaiknál, és azon hely egykori diszét mutatják a' sok hajdani emlékeztető jelek és épületek, mellyeket kerültében még most is foglal. Római régiségek: p. o. lámpások, kultsok, hamvedrek és pénzek több ízben ásattattak ki. Herkulesnek hét leábrázolásai több felirásokkal találtattak a' többek között 1736-ik esztendőben, midőn VI-ik Károly Tsászárnak parantsolatjára Gróf Hamilton a' Herkules fördőit, mellyeket az időnek feldulása és századoki hoszszas Török háborúk egészlen semmivé tettek, és feledékenységbe hoztak, ismét helyre állította.

Az ő nagy gyógyerejek miatt minden nyáron igen számos Vendégektől meglátogattatnak. Az egyes forrásoknak külömbféle nevek vagyon, a' betegségek szerént, mellyeket gyógyítanak, p. o. a' tag kizzadó fördő, hideglelő fördő, szemfördő, daganat fördő 's a' t. A' melegségnek mérője nem mindnyájoknál egyenlő, hanem jobbára a' testtől kiállhattatik. Az egy már most romlásba jutott tagfördő ebből kivételt tészen, annak vize olly forró, hogy kevés szempillantatok alatt benne megfő a' tojás.

Károly és Teplitz fördője után talán az Aacheni legszembetűnőbb meleg fördő Német Országban. Már a' Rómaiaknak idejében ösmeretes volt. Mind a' két állítás azoké, hogy tudniillik egy Granus nevű Római fedezte volna fel azon forrásokat, és emezeké, hogy nagy Károly Tsászár egy vadászoton ide elbolyongott, és ezen alkalmatossággal ezen forrásokat feltalálta volna, nem egyebek meséknél. 1540-ik esztendőben ezek a' források elapadtak, és tsak igen nagy költségeskedéssel megtisztíttathattak. A' belső Városban hat meleg források találtatnak. A' három úgy nevezett fölsők a' vizsokaságára és melegsé-

gére a' legerőssebbek, és találtatnak azon az úton, melly Büchelynek hivattatik, és abban az udvarnak különbféle épületjeiben nem meszsze egymástól. A' három alsók gyengébbek, és egy alatsonnyabb tájékról a' kút úton, vagy komphausfördőhöz, 500 lépésnyire a' felsőtől jönnek elő. Minden Aacheni fördőknek melegsége Fahrenheit szerént: a' Tsászár fördőnél a' felső részén 128°, az allyánál 144°, a' gőz fördőnél a' Tsászár fördőbe $143\frac{1}{2}$°, a' kis fördőbe $143\frac{1}{2}$°, az új fördőbe 131°, a' Quirinus forrásnál 120°, a' Cornelius forrásnál 119°, a' Károly forrásnál 116°, a' Rózsa forrásnál 115°, az ivó kútnál 111°.

Az Aacheni forrásokhoz a' Burdscheidiakat is, egy Aachenhoz közel lévő faluban számíthatjuk. A' himlő kútatska $110\frac{3}{4}$° Fahr. melegséggel bir.

Warmkúti források is Sileziában a' Góliáthegy éjszaki lábánál igen látogattatnak. Regéllik rólok: hogy IVik Boleslaw Hertzeg a' vidéket birta volna, 's az ő vadászai 1175-ik esztendőben az által fedezték fel ezen forrásokat, hogy a' vadak gyakran azoknak közelekben a' melegség végett tartózkodtak. A' Gróf-fördő Tsörtner patikárius megvizsgálása szerént 98° Fhr., a' Praeposti fördő 104°F. Mogalla szerént mind a' két fördőknek melegsége 90° F. az ivó forrásoknak 99° F.

Még más tartományok is foglalnak magokban számos forró forrásokat. Portugál és Spanyol Ország gazdag ezekben. Spanyol Országban Alhama Granádában a' leghiressebbek közé tartozik. Frantzia Országban a' Chaudes-Aiquesi, Sz. Pierrei Clermonti Auvergnében, Bearni, Roussilloni, Arlesi, Verneti a' Pyraeneusi hegyeken, Plombieresi Lotharingiában. Olasz Ország, úgymint Magyar Ország, hihetetlen sok meleg forrásokkal bir, nevezetessen Florentziában, Pádnában, Pisában, Sienában, Viterbóban 's a't. A' Siciliai Szigetek, Sardinia, és Corsica semmi hijjával nintsenek. Angoly Országban a' legnevezetessebbek Bathnál és Bristolnál. A' Bathi Király fördőben a' melegség 103° F., a' többi

fördökben tsak 100° F. Megjegyzésre méltó, hogy Bathnál hideg források igen közel a' forrásokhoz (egy helyen alig hat lábnyi távolyságra tőle) törnek ki.

A' forró forrásoknak okai felett a' Természetvizsgálóknak majd ugyan annyi féle vélekedések volt, mint a' tűzhányók okai fölött. A' mint a' közép tűz az ő követőit elvesztette, és ugyan a' tűzhányó szomszédságától elővett fundamentom nem mindenütt alkalmatosnak találtatott volna, az újjabb időben arra a' gondolatra jöttek, hogy a' meleg források kénkőkövets és kőszén kőterűletből származnak. A' kénkőkövets széllyel tevése által származott melegséget elegendőnek lenni gondolták a' forrásokat annyi századok által melegen megtartani. Az a' környűllállás, hogy sok forró forrásoknak közellétükben elösmért kőszén kőterűletek előjönnek, és valójában föld-meggyuladás helyt talál, vagy legalább hamis tűzhányói hegy fajai találtatnak; és továbbá, hogy sok forró források a' még most is égő tűzhányói vidékeken előjönnek, mint p. o. Solfataránál, a' Lipariai szigeteken, Islandiánál 's a' t. látszik ezen véleménynek nagy hihetőséget költsönözni.

De Steffens helyessen figyelmeztet a' földmeggyuladása elégtelenségére, és a' forró források tűzhányó tűzének megmagyarázására. A' mi mellette legnagyobb fontosságúnak látszik, az a' változósága olly jól légmérsékének, valamint a' legtöbb meleg forrásoknak ásványosi tartalékjának. Ő részént igen nagy idejekre mutat, holot némellyek már a' Rómaiak idejekben ösmeretessek voltak. „Hogy lehet minekünk" — mond ő továbbá — „ezen tartós, 's ezer esztendőktől ugyan azon forrásnak ezer esztendőktől fölláló légmérsékét tsupán tsak egy meggyuladásból megérthetővé tenni? Még tsak egyetlen egy forrásról sem tudatik, hogy az ő légmérséke alább szállott volna, és míglen ugyan azon forrással bir, alább szállását félteni nem lehet. Ha szinte nints is megmutatva, a'

mi való, hogy a' légmérséknek lóggatásai helyt találnának, valamint mi tágasságának lóggatásait a' bányai forrásoknak oda engedhetjük, úgy még is egy rendessebb alábbszállás vagyon az olly légmérséknél, a' mellynél — szükséges következése a' majd kióltandó meggyuladásnak — a' mennyire valaha kevessé észrevétetett, mint tágosságának egy rendes alábbszállása ezeknél. Hadjuk már mostan a' földgyuladásait egy időhoszsza által odább égni — ha akarjuk, több századokig — úgy még sem lehet eztet egy kis térről érteni, melly által azon forrásoknak vize foly. Ezek még sem éghetnek több száz esztendőkön által, a' nélkül, hogy el ne égnének, és illy módon egy magos légmérséket táplálnának, és a' forrásokkal közlenének.

Steffens továbbá a' forró forrásoknak megkülönböztető légmérsékjek tekintetjekre nézve is figyelmetessé tesz. Míglen az egyik huzamosan melegséget 80° mutat, megmarad a' másik állhatatosan 160° „egy tsupa meggyuladás" — mond ő — „nagyobb hasonlatosságot a' különbféle források légmérsékéről mutatna elő. Ha a' tsekélyebb légmérsékség a' hideg forrásoknak összevegyítéséből származik, úgy általjában megfoghatatlan, hogy olly hoszszas időkön által változhatatlanúl megtarthatta; és ha lassan lassan a' meggyúladásnak kioltásától előmutattatik, úgy igen világos, hogy általjában tsak szempillantatnyi, semmi esetre tartós nem lehet. De némelly források, mint igen forróknak, mások pedig mint középszerű melegeknek ösmértetnek, mióltától felfedeztettek."

Steffens ezekből a' környülményekből azt következteti, hogy itt egy tartós élő míveletnek helye volna, melly közönségesebb feltételektől függő, ezer esztendőkön által eltarthat, a' nélkül, hogy fölhagyna. „Ő ezeket egy galvanizmusi velebánásban helyhezteti, melly a' hegyek mennyiségeknek rendsoraiban, kiváltképen a' kőszén hegyekben, végbez vitetik. Az utólsó rendek között, vagy más hozzá hasonló hegyek fajai által folydogáló víz hív-

ja ki a' benne lévő villámszerí feszítést, és vele egy magosabb légmérséket. Az ollyan feszítés a' hegy meggyúladásának egy részével sem semmisíttethetik meg, ha tsak ez a' rétekrend tsinálmányát az egészben fel nem dúlja. Ez a' galvanizmusi mívelet Steffens szerént a' tűzhányó jelenéseknek az oka.

Már föllyebb mondatott, hogy a' vizet tökélletes tiszta állapotban sehol a' föld színén feltalálni nem lehet, és hogy különösen a' forrás víz többet, vagy kevesebbet idegen részekkel keverve vagyon. De mi a' forrás és kútvizeket még is tisztának, a' mennyiben tsak az idegen testeknek bele kevert mennyiségek nevezetes nem lenne, tapasztaljuk. Hogy ha a' mennyisége a' vízben felolvadott idegen alkotó részeknek olly nagy, hogy az eszmélkedés szerént észrevehetőleg éreztethetik, úgy az ollyas vizet ásványos víznek nevezzük.

Ásvány, mellytől majd semmi víz a' földön nem szabad, az a' szénsavany mész föld. Föllyebb már megjegyzettük, hogy a' legtisztább kútviz is ebből, ha bár tsekély részt is, foglal magában. Ezt megmutatja az úgy nevezett vasserpenyő kő, melly idővel a' théás gőzerőmív katlanokban 's a' t. oda ragad. Nem is egyébb, mint mész, melly minekutána az őt felolvasztó szénsavany a' melegség által kiszáldogált, mint kemény test leülepedik. Némelly források annyi felolvasztott mészszel birnak, hogy ők minden tárgyat, mellyet beléjek tesznek, rövid idő alatt mészkő kéreggel behúznak. E' tekéntetben jegyzésre méltók a' Károly fördőnek forrásai. A' belőlök letsapott kemény mész a' Károly fördői fördőkő neve alatt minden természet kedvellők és ásvány gyűjtők előtt ösmeretes.

Háromféle fajait különböztetjük: a' tsepegő kőfördőt, a' buzogókőit, és a' borsókőit. Az elseje a' szabad levegőnek hozzá jövetelénél mindenütt leülepedik, a' hol a' buzogó forró víz folydogál, vagy pedig egy darab ideig tsendesen állva marad. Különbféle festése a' bele kevert vasértzmész mennyiségétől függ; mennél többet bir az utólsóból, annál setétebb a' tsepegőkő. A' különbféle, néha igen külö-

nös formázatok igen sokféle esetekben alapúlnak. A' buzogókő, mellynek, játszó fajai, festése és rajzolatjokra tekintve a' végheteilenbe mennek, az a' szesz, mellyből magoknak a' források az írtóztató boltozatjoknak takaróját építették. Esmeretlen, mikép a' belsejében, a' külső levegőnek hozzá járúlása nélkűl, még most is a' természettől készíttetik. — Az úgy nevezett borsó kövek, mellyek fövenyded márványnak, vagy Ikrakő márványnak neveztetnek, és tsak a' külső formázatjok, nem pedig minéműségek szerént különböznek a' tsepegő kő és buzogó kőtől.

Peruban kilentz mértföldnyire Guamanyától, és harmintzra Limától találtatik egy kút, melly olly sok föld részeket foglal magában, hogy a' víznek kigőzölgése által nem tsak oszlopképeket, hanem még négyszegű köveket is a' házak építéséhez belőle faraghatni. A' vizet hozzá alkalmaztatott formákban fogják fel, és azután hagygyák kigőzölögni. A' legnagyobb része Guaucavelicának ezen kő nemnyiségekből, és a' legtöbb képek a' Limai Templomban belőle vagynak faragva. — Egy forrás Torsnál Frantzia Országban meszet kőből tör elő, és egy kőszikla eresztőjén alabastromot rak le, melly majd hab formára, majd egyenes hat oldalas hasteo tsoportozik. Igen kis szemű és a' fehér Cararai márványnak semmit sem enged. — A' Teverone Tivolinál Olasz Országban képez esésével fínom vízi port, melly annyi meszes követ leüllepít, hogy Bellymüket, mellyeket nekik kitesznek, egy különös fínom és szoros módra leformál. A' bekérgező forrásokat különböztetni köll a' változtatókat, vagy azokat, mellyek belevitt állati, vagy plánta testet nem kőkereggel húznak be, hanem azt lassanként egészen kőre változtatják, a' nélkül, hogy külső formája és mívszeres alkotása elveszne. Ők a' bekérgező forrásoktól valóságosan az által különböznek, hogy az tűzkő föld, mellyet letesznek; holott ellenben amazoknál több mész találtatik. A' még most is fönn maradott kővé változtatások legnevezetesebb példáinak egyike Trajan Bómai Tsászár által száz negye-

dikben K. U. születése után építtetett Dunahid maradványa. Első Ferentz Római Tsászár egy oszlopot kiásattatott, és megvizsgáltatott. Általmérője egy lábat tett ki, és a' felső lapja ½ hűvelknyi mélységre kővé vált, és ugyan akhát kőre általváltozott. Kevesebb időre van szüksége, mint itt a' Dunának, az Irlandiában helyheztetett Lough-Neaghi tónak, melly hasonlóan fát kőre általváltoztat. Az ollyan fánál, melly számosan a' partjain találtatik, sehol valami különös bekérgezés, vagy nevekedés nem vétetik észre, hanem a' belső szálkái és általjában a' fának egész szövevénye épen maradnak, és a' változás látszik a' nehezségének és tömöttségének szaporodásában állani, és a' kővé vált test tüzet ád.

Találtatnak olly források is, mellyek felolvadott értzet foglalnak magokban. Ide tartoznak a' rezet magokban foglaló vizek, vagy az úgy nevezett vagdalék források. A' réz bennök a' kénkő savany által fel vagyon olvasztva. Bele tevődik egy darab vas, mint szeg, kults és másféliek, úgy összeköti magát a' kénkő savany a' vassal, minthogy ehhez közelebbi chemiai atyafisága vagyon, és a' rezet oda hagygya. Egynéhány hetek után a' beletétetett vas helyett találtatik egy épen olly formázatú réz darab. Több illyes vagdalék források azért használtatnak, hogy belőlök rezet nyerhessenek. Hasonló réz tartalékú források vagynak Sz. Pöltennél Austriában, Jenichnél Tyrolisban, Altenbergnél az értztermő Szász hegyeken, Fahlunnál Svéd Országban, Wiklownál Hiberniában, Lancasternél Pensylvániában.

A' nevezetesebbekhez tartoznak a' Magyar Országi réz tartalékú források is; úgymint: az Újzsólyomiak, Szomolnokiak, és az Urakvölgybéliek 's t. m.

A' sós és bányás vizek is igen nagy számmal találtatnak Magyar Országban, és nem tsak több egyes orvos Tudósainktól, úgymint: Österreicher, Windisch, Cranz, Winterl, Kitaibel és más többektől rendesen leírattattak, de nem régiben Magyar Országnak majd minden tudtunkra lévő forrásairól írt

munka: „Pauli Kitaibel Hydrographica Hungariae“ tzím alatt, Pesten. 1829. 8-ad rétben, két kötet; mellyet Tekintetes Tudós Schuster János, a' kir. Tudományok Egyeteme Orvosi Karánál Chemiai Professor, Kitaibel életrajzával, és ön maga tulajdon észrevételei mellett világosságra botsájtott, állításomat voltaképen erősíti, ugyan azon okból a' bővebb tudósítást nyerni kívánókat ama köz kezeken forgó munkára útasítom.

Salétrom tartalékú forrásokban is igen gazdag Magyar Ország. Szamos vizétől kezdve felfelé egész Béts szomszédságáig 70 + 80 német mértföld hosszában, és a' Karpatoktól lefelé a' Dráváig alig találtatik tájék, mellynek több, vagy kevesebb a' salétrom miatt megihatatlan forrás vizei ne lennének. A' földaly több részeiben előbukkanások minden növényt elpusztítanak, és néha egész salitrom tótsákat képeznek. Ha így aztán elgőzölög a' víz, akkor a' földdel egyvelest megmarad a' salétrom, és összegyűjtetik. Általjában véve a' Magyar Országban olly nagy mennyiségben találtató salétromnak nagyobb részét e' számos forrásoknak köszönhetni.

Biancovich.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

Azon Aszszonyt, kit Szent Máté Evangyelista (XV, 21—23.) CHANANAEA Aszszonynak nevez,

Szent Márk Evangyelista (VII, 24—26.) nem tsak HELLENIS és SYRIAI Aszszonynak hívja, hanem SYRO-PHOENISSA néven emlegeti, következésképen PHOENICIAI tzímmel is illeti. E' tárgy már tsak azért is figyelemre méltó, mert a' LXX Görög Tolmátsok a' CHANANAEUSOKAT néhányszor PHOENICIAIAKNAK fordították. Mósesnél (Exodi, VI, 15.) találtatik: „*Et filii Simhon; Jemuel, et Jamin, et Obad, et Jachin, et Sochar, et Saul FILIUS CHENAHANITIDIS.*“ A' LXX Tolmátsoknál ez így áll: „*Et filii Symeon; Jemuel, et Jamin, et Aod, et Jachin, et Saar, et Saul, qui ex PHOENISSA.*“ Ugyan Mósesnél (Exodi, XVI, 35.) olvashatni a' Mannáról: „*Man comederunt, usque ad venire eorum ad extremum TERRAE CHENAHAN.*“ E' hely a' Görög Szent Írásban így jő elő: „*Man ederunt, quoad usque advenerunt in PARTEM PHOENICIS.*“ Josue Könyvében (V, 1.) mondatik: „*Et fuit, juxta audire omnes Reges Emoraei, qui in transitu Jarden ad mare, et omnes REGES CHENAHANAEI, qui super mare.*“ A' Görög Tolmáts ezt így tette által: „*Et factum est, ut audierunt Reges Amorrhaeorum, qui erant trans Jordanem, et REGES PHOENICIAE, qui juxta mare.*“ Megegyez e' fordításokkal a' legrégiebb Babylóniai Tudósításokhoz utasító Eupolemus, midőn (Eusebii Pamphili, Praeparatio Evangelica. Coloniae, 1688. fol. Libro IV, § 17. pag. 418—419.) így ír: „*Enim vero Babylonios dicere solitos, primum extitisse Belum, qui Saturnus vulgo nominetur, qnique Belum alterum cum CHANAANE susceperit: HUNC vero CHANAANEM PHOENICUM PARENTEM GENUISSE, cujus filius CHUMUS extiterit.*“ Más helyen szinte Eupolemus beszéli a' CHANANAEÁBAN lakott Ábrahámról: „*Qui cum nobilitate ac sapientia omnibus anteiverit, tum vero Astrologiam pariter et Chaldaicam invenerit, et singulari studio pietatis divinam sibi gratiam conciliarit. Hunc porro divino jussu, COLLOCATO RERUM SUARUM IN*

PHOENICIA DOMICILIO, solis Lunaeque conversiones ac reliqua id genus omnia PHOENICES docuisse, quae res summe gratiosum eum apud Regem effecerit."

Flávius Jósef (Antiquit. Jud. Libro I, cap. 6. § 2.) hasonlóképen írja Sidonról, Phoenicia Városáról: „*CHANAANI autem filii fuerunt: SIDONIUS, qui et sui nominis urbem in PHOENICE exstruxit, SIDON etiam ab Hellenibus vocatur.*" Hogy itt is, fölebb is Eupolemusnál, a' FI szó közös eredetre mutató napkeleti kifejezés, azt alig szükség érénteni. Philo Judaeus beszéli (Opera Francofurti, 1691. fol. p. 627.) Móses életében.: „*Ergo postquam de communi consensu accepit imperium non sine numine, decrevit Coloniam in PHOENICEN, COELESYRIAM PALAESTINAMQVE, tunc communi nomine CHANANAEAM, deducere, cujus fines disterminabantur ab Aegypto trium dierum itinere.*" Ezen Író (Opera. edit. cit. pag. 636. Cf. pag. 95.) más részről azon háborut is, mellyet Móses a' Szent Írás szerént az AMALECITÁKKAL viselt, a' PHOENICIAIAKKAL viselteti. Sőt még sokkal később Hierocles Grammaticus is (Vetera Romanorum Itineraria. Amstelaedami, 1735. 4-o pag. 715—717.) Synecdemusában a' régi ARAMAEA Tartománynak és a' SOBAI Királynak városait, Ptolemaist, Berytust, Paneast, Damaskust, Abilát és Palmyrát PHOENICIÁBA helyhezteti. Valóban, hogy a' CHANANAEUSOK és a' PHOENICIAIAK egy eredetü Nép voltak, azt épen úgy hitte 's vallotta az egész Régiség, mint ma is egyezőleg állítják a' Hermenevták. Tsuda-e tehát, ha Szent Ágoston (Opera. Antwerpiae, 1700. fol. Tomo III, Parte II. col. 679. Epistolae ad Romanos Expositio inchoata § 13.) az Evangyeliumi CHANANAEA Aszszonyról emlekezve írja: „*CHANANAEA enim, hoc est, PUNICA MULIER, de finibus Tyri et Sydonis egressa, quae in Evangelio personam GENTIUM gerit, salutem petebat filiae suae.*"? Tsuda-e, ha ugyan ez a' Szent Ágos-

ton, Hippo-Regiusi Püspök Áfrikában, mint leghitelesebb tanu, írja a' Hippo-Regiusi lakosokról valamivel alább az előbbi soroknál: „*Unde interrogati RUSTICI nostri, quid sint, PUNICE respondentes CHANANI, corrupta scilicet, sicut in talibus solet, una littera, quid aliud respondent, quam CHANANAEI?*“ Gyönyörüen igazolják a' Szent Férfiunak tanutételét a' Phoeniciai Kutfőket használt Sallustiusnak (Opera. Biponti, 1780. 8-o Jugurtae Cap. 19. pag. 111.) ime sorai Áfrikai HIPPO Városról: „*Postea PHOENICES, alii multitudinis domi minuendae gratia, pars imperii cupidine, sollicitata plebe aliisque novarum rerum avidis, HIPPONEM, Hadrumetum, Leptim aliasque urbes in ora maritimas condidere: haeque brevi multum auctae, pars originibus praesidio, aliae decori fuere.*“ HIPPO Áfrikai Városnak PARASZT és FÖLDMIVELŐ lakosai tehát saját tudományuk szerént CHÁNÁNIAK, más Írók szerént pedig PHOENICIAIAK valának.

Nyomos tanutétel ez arról, hogy a' CHÁNÁNAEUSOK és a' PHOENICIAIAK közös eredetü NÉP voltak, de még nyomosabb arra nézve, hogy a' CHÁNÁNAEUS nemzeti név bizonyosan KIRÁLYI, vagy TSÁSZÁRI jelentéssel birt. Leeshetik itt a' Tudós Sereg szeméről a' homály, melly régóta födte a' tiszta históriai Tudományt. Ptolemaeusnál az Áfrikai HIPPO város neve (Libro IV, cap. 3.) Görögül „*Ἱππὼν βασιλικός*“, az az: HIPPO REGIA.“ Ugyan miért REGIA és BASILICA? Fölvilágositják e' kérdést némelly Áfrikai Püspököknek aláírásaik az Áfrikai Egyházi Zsinatokban. Szent Ágoston HIPPO-REGIUSI Püspök (Philippi Labbei, Sacro Sancta Concilia. Lutetiae Parisiorum, 1671. Fol. Tomo II, col. 1391. 1684.) így is majd említtetik, majd aláírta magát: *Augustinus Episcopus Ecclesiae HIPPONIENSIS REGIORUM dixit.*“ És *Augustinus Episcopus HIPPONENSIUM REGIORUM oblato nobis a Leporio libello subscripsi.*“ Olvastatik még ugyan az Áfrikai Egyházi

Zsi-

Zsinatoknak Irataikban (Labbei, SS. Concilia. Tomo II, col. 1379. 1670.) ez is: „*Maximianus episcopus AQVENSIS REGIORUM. Idem dixit: Praesto sum, in Patria mea non habeo alium episcopum.*“ És: „*Maximianus Episcopus AQVENSIS REGIORUM legatus Provinciae Byzacenae subscripsi.*“ Találtatik (Tomo II, col. 1389) ugyan ott: „*Dominicus Episcopus plebis BULLENSIS REGIORUM.*“ Hogy pedig e' helyek hibátlanok, azért Szent Ágoston saját munkáiban maga is kezes. Írja ő (Opera. Tomo II. edit. cit. col. 157. — — Tomo III. Parte I. col. 113.) egyik helyen: “*Tantum dolemus REGIONEM HIPPONENSIUM REGIORUM et ei vicinas partes confines NUMIDIAE, praesidiali edicti tui vigore nondum adjuvare meruisse.*“ Más helyen: „*Nam fons quidam magnus BULLENSIUM REGIORUM fere plenus est piscium.*“ Minekutána tehát mind a' βασιλικός Görög, mind a' REGIUS és REGIORUM Deák szovak nem TSÁSZÁRRA, vagy KIRÁLYRA, hanem inkább TSÁSZÁRIAKRA és KIRÁLYIAKRA tzéloznak: minekutána CHÁN és CHÁNA a' napkeleten KIRÁLY és TSÁSZÁR jelentéssel birt, 's ugyan ott a' Tartomány Nevek az ÁN szó által készíttettek, nem szabad, nem kell-e állítani, hogy a' CHÁNÁN és CHÁNAÁN nevezetek TSÁSZÁRI, vagy KIRÁLYI TARTOMÁNYT, a' Szent Ágostonnál minden legkisebb rontás nélkül előjövő CHÁNÁNI név pedig TSÁSZÁRI vagy KIRÁLYI NÉPET (Gens Regia, et Gens Regiorum) jelentenek? Igen is, mert Pomponius Mela (Libro I, cap. 6.) jegyezte föl, nem pedig Recensens hirdeti, Numidiáról: „*Laturus sinus, et Sardabale fluvius: ULTRA MONUMENTUM COMMUNE REGIAE GENTIS, deinde Icosium et Ruthisia urbes, et fluentes inter eas Aveus et Nabar.*“ Lakott tehát Numidiában REGIA GENS. Továbbá, minekutána a' NUMIDAE és NOMADES szavak, a' Görög Νέμω=PASCO szótól származván, a' Classicusok szerént PÁSZTOR NÉPET jelentenek, a' Ἵππος szó

pedig Görögül a' LÓ Magyar szó neve, és a' HIPPOREGIORUM város NUMIDIA, az az: PÁSZTOR ORSZÁG városa volt, nem szabad, nem kell-e állítani: hogy a' HIPPO REGIUSIAK a' PALAESTINAI HIPPENUSOKNAK (Sidóúl: SUSAIAKNAK) gyarmataik és LÓ-KÚNOK voltak? Igen is, mert a' szomszéd CYRENE TARTOMÁNYBAN is laktak mind LÓ-KÚNOK, mind SZIKELEK. Strábo szerént a' CYRENEIEK egyébbaránt NOMADESEK is voltak. Esméri Recensens azon magyarázatokat, mellyek a' CHANANAEUS, AMALECITA, 's más efféle szovakról Origenesnél, Szent Hieronymusnál, és Szent Ágostonnál találtatnak: de ezekkel, mint a' puszta vélemény szüleményeivel, már tsak azért sem veszteget i az időt, mivel róluk semmit sem tud a' História.

Függeszszük azonban föl még itt is meggyőződésünket, 's iparkodjunk ezeknél is nagyobb hitelességre szert tenni. A' Krisztus születése után 462-dik év felé írt Chorenei Móses, Örmény Író (Mosis Chorenensis, Historiae Armeniacae Libri III. Londini, 1736. 4° Lib. I, cap. 18. pag, 51. — 53.) írja a' JOSUE elől Áfrikába futott CHANANAEUSOKRÓL: „*A JOSUE Hebraei non quidem generis originem, sed imperii incrementa traxere; namque omnes ab Abrahamo oriundi. Is cum CHANANAEOS deleret, nonnulli Agram profugerunt, et navigiis THARSIN petiere, id quod ex INSCRIPTIONE PATET, QVAE IN AFRICA COLUMNIS INSCULPTA EXTAT, AD HANC USQVE MEMORIAM, quae vere talis est: A JOSUA LATRONE PROFUGI NOS PRAEFECTI CHANANAEORUM VENIMUS HIC HABITATUM.*“ A' CHANANAEUSOK ime JOSUE elől THARSISBA futottak ÁFRIKÁBAN! Ez a' THARSIS nem volt a' Ciliciai THARSUS, sem nem volt, mint igen sokan vélték, CARTHAGO, hanem a' mostani CADIX körül fekűvő város volt, mellyről írja Byzantiumi István (De Urbibus. Lugduni Batavorum, 1694. fol. pag. 695.) ime soroka: „*THARSEIUM, Urbs ad HERCULEAS COLUMNAS. Polybius tertio. Gen-*

tile debebat Tarseites, vel Tarseiotes. Nunc vero pro regionis consvetudine TARSENI dicuntur.“ Ez az a’ Bibliai TARSIS, mellyről (II. Paralip. IX, 21.) Salamon Sidó Királyt és Churam Tyrusi, az az: PHOENICIAI Fejedelmet értve, egyebeken kívűl mondatik: „*Nam naves Regis* (Selomoh) *euntes TARSIS cum servis Churam* (Regis Tyri): *semel in tribus annis veniebant THARSIS portantes aurum et argentum, dentes elephantum, et simias, et pavos.*“ Hogy pedig Cadix körűl valóban laktak TYRUSIAK, az az: PHOENICIAIAK, más néven CHÁNÁNAEUSOK, azt Strábo is világosan említi (Libro XVI. edit. cit. Tomo II, pag. 1097. marg. 756.) ime soraiban: „*Homerus TYRI non meminit: COLONIAE tamen in AFRICAM et HISPANIAM usque ad loca EXTRA COLUMNAS* (Herculis) *DEDUCTA Eplurimum TYRUM celebraverunt.*“ Sőt más helyen (Libro III. Edit. cit. (Tomo I. pag. 224, marg. 150.) megint beszéli Strábo: „*PHOENICES porro harum ego rerum fuisse indices dico, qui ANTE HOMERI AETATEM optima AFRICAE et HISPANIAE tenuerunt, et domini eorum fuere locorum, donec eorum a Romanis est abolitum imperium.*“ Sőt Sallustius is írja (Edit. Bip. pag. 260. Inter Fragmenta) egyenesen CADIXRÓL: „*TARTESSUM HISPANIAE CIVITATEM, QUAM NUNC TYRII, MUTATO NOMINE GADIR, HABENT.*“ Már, ha ezeket tudva, CADIX környékéről idősebb Pliniusnál (Hist. Nat. Libro V, Cap. 1. Edit. Harduini Tomo I, pag. 240.) olvassuk: „*In ora Oceani, Colonia Augusti Julia Constantia Zilis, REGUM DITIONI exempta, et jura Baeticam petere jussa*“ : Nem szabad, nem kell-e ismét Áfrikában a’ mai Tanger város szomszédságában, hol ZILIS feküdött, REGIA DITIORÓL, az az: TSÁSZÁRI, vagy is KIRÁLYI TARTOMÁNYRÓL gondolkodnunk? Spanyol Országnak de l’ Isle kiadta Földabroszán Tangerhez közel, és Tanger alatt két Al-Cazar nevü város találtatik.

De hallgassunk több tanutételeket is a' leghitelesebbTörténetíróktól. A' PALAESTINÁBAN született, Áfrikában Belisáriussal járt 's kelt, és Krisztus születése után 562-dik év felé virágzott Procopius (De Bello Vandalico. Libro II, cap. 10, edit. reg. Tomo I, pag. 257.) írja a' MAURUSOKRÓL is: „*Cum Hebraei, ex AEGYPTO egressi, non longe a PALAESTINAE FINIBUS abessent, Dux viae Moses, vir sapiens, e vita migravit. Ducatum suscepit JESUS* (JOSUE) *Nave filius: qui gente hac in PALAESTINAM inducta, regionem obtinuit, virtutem in bello promens humana majorem, ac debellatis indigenis omnibus, urbium facile potitus est, audiitque plane invictus. Tunc temporis maritima omnis Regio a SYDONE AD AEGYPTI FINES, PHOENICE DICEBATUR, nec nisi unum* (?) *ibi quondam fuisse Regem confessione omnium constat, qui de PHOENICUM antiquitatibus scripsere. Illic GENTES numero abundantes degebant, GERGESAEI, JEBUSAEI* (Ezek a' Szent Írás előadása szerént PHILISTAEUSOK voltak), *ALIAEQVE ALIIS DISCRETAE NOMINIBUS in Hebraeorum Historia. At ubi Ducem advenam vinci non posse intellexerunt, relicta patria IN AEGYPTUM confinem COMMIGRARUNT. Hic loco non invento, qui sedes ipsis satis laxas praeberet, quod jam ab aevo longinquo frequens populis AEGYPTUS esset, IN AFRICAM concesserunt: quam TOTAM usque ad COLUMNAS HERCULEAS obtinuerunt, multisque urbibus conditis, frequentarunt. PHOENICUM LINGVA ETIAMNUM UTUNTUR INCOLAE. Castellum quoque struxerunt in URBE NUMIDIA: ubi est URBS, jam dicta TIGISIS. Ibi ad fontem uberrimum COLUMNAE e lapide candido VISUNTUR DUCTAE, quae incisam PHOENICUM LITERIS et VERBIS sententiam hanc servant: „NOS II SUMUS, QVI FUGIMUS A FACIE JESU LATRONIS, FILII NAVE. „Ante hornm adventum*

colebant Africam alii Populi: quod ibi jam inde antiquitus habitassent, Regionis Soboles vocabantur. Hinc perhibent terrae filium fuisse Antaeum, ipsorum Regem, qui Clipeae cum Hercule luctatus est. Post etiam qui E PHOENICIA cum DIDONE MIGRARUNT, ad COLONOS AFRICAE, TAMQVAM CONSANGVINEOS, se contulerunt, atque ipsis volentibus CARTHAGINEM condiderunt tenueruntque. Procedente tempore, CARTHAGINENSES opibus numeroque aucti mirum in modum, vicinos, qui primi, quemadmodum dictum est, E PALAESTINA venerant, et HODIE VOCANTUR MAURI, acie fusos, longissime ab urbe CARTHAGINE sibi sedes legere coegerunt. Dein Romani omnibus debellatis, extremas oras AFRICAE habentis hominum domicilia, MAURIS assignarunt; CARTHAGINENSES caeterosque Afros STIPENDIARIOS habuerunt. Denique MAURI, Vandalis saepe victis, quam appellant nunc MAURITANIAM, a GADIBUS ad CAESAREAE limites pertinentem, et reliquae Africae partem maximam occuparunt. Hactenus de sedibus MAURORUM in Africa."

Procopius e' soraiban, a' GERGESAEUSOKON és JEBUSAEUSOKON kivűl, határozottan még a' MAURUSOKAT, vagy MÓROKAT is PHOENICIAIAKKÁ és PHILISTAEUSOKKÁ teszi. Vele tartanak az Arabs Írók is, mert Gólius (Muhammedis Filii Ketiri Ferganensis, Elementa Astronomica. Amstelodami, 1669. 4. Notae, pag. 92.) állítja Áfrika régi lakosairól: „*AMALACITAE, et maximam partem PHILISTAEI habentur, qui partim eo fugati atque dispersi, partim coloniis eo deductis, Syris deinde Arabibusque BARBARI, id est: EXTRANEI, PEREGRINI nominati fuerunt. Ita unanimi consensu tradunt Arabici antiquitatum scriptores.*" Valók ezek, ha észre veszszük, hogy a' Szent Írásban azon Philistaeus Népnek, mellyet a' Sidó Kutfő HA-MOR-IM név alatt emleget, MÓR igazi neve az egyes számban, 's e' MÓR név előtt a'

HA részetske articulus, végén pedig az IM részetske a' többes számnak Sidó ragasztéka. Régen tudták a' figyelmező Tudós Férfiak az Arabsokról (Bochartí, Opera. Lugduni Bat. 1707. fol. Tomo III, col. 123. — — Stephanus Byzantinus, De Urbibus. Lugd. Bat. 1694. fol. pag. 195. Nota 30.), a' Syrusokról (Joh. Gottfr. Hasse, Praktische's Handbuch zur Erlernung der hebräischen Sprache. Jena, 1787. 8-o S. 74.), sőt a' Rómaiakról is (Prisciani, Opera. Lipsiae, 1819. 8. Vol. I, pag. 48. Libro I, cap. 9.), hogy e' Népek a' hoszszu Ó betüt AU betükkel ejtették ki; régen tudták, hogy sok névben az A vagy HA articulus (Lucae Holstenii, Notae et Castigationes in Steph. Byzantinum, Lugd. Bat. 1684. fol. 31. sub voce A-Morgos.) fölösleg jelenik meg: Még sem jutott senkinek eszébe MÓR NÉPET látni a Szent Írásban a' PHILISTAEUSOK között mind a' mellett is, hogy Procopius eléggé világító fáklyát gyújtott, és a' Syrus Fordítónál a' Mósesnél (Genes. XXII, 2) elöjövő Palaestinai TERRA MORIAH igen helyesen TERRA AMORRHAEORUM magyarázatot nyert. Említtetik a' Szent Írásban (II. Paralip. Cap. 3, versu 1.) MONS MORIAH is, az az: a' SION Hegy, mellyen Salamon Király a' Templomot építtette. Ezt nem csak a' Syrus, hanem a' Görög és Arabs Fordító is, valamint Abulpharágius Arabs Krónika Iró is (Historia Dynastiarum. Oxonii, 1663. 4-o pag. 34.) egyezőleg MONS AMORAEORUM jelentéssel tette által. És nints-e Mósesnél (Deuteron. Cap. I, 7. 19. 20. 44. Numeror. Cap. XIII, 30.) több izben említés az AMORAEUS NÉP HEGYEIRŐL? És nem volt-e (Móses, Numer. XXI, 21. 26. 29. 34.) SICHON (a' Görög szerént: Σηὼν, a' Syrus és Arabs fordítás szerént Sihon) az AMORAEUS NÉP Fejedelmének neve? Maga a' MÓR szó a' Sidó, vagy akár mellyik Semita Nyelven IJÁSZ (SAGITTARIUS) jelentéssel bírt, a' mit homályosan már azok sejdítettek, kik a' Szent Írásban (Judicum. Cap. VI, 1.) a' GABAATH HAMMOREH Sidó szovakat VALLIS JACULATORIS Deák szovakkal (Bocharti, Opera. Lugduni Batav.

1707. fol. Tomo III, col. 423.) fordíttották. *) Hogugyan a' Szent Írásban a' LXX Tolmátsok és a' Vulgáta Fordítója (I. Regum. Cap. XXXI, 1—3. II. Regum. Cap. XI, 24. I Paralip. Cap. X, 3. II. Paralip. Cap. XXXV, 23.) a' bibliai Sidó HA-MOR-IM szovat *Τοξόται* és SAGITTARII, az az: JÁSZ jelentéssel fordították, 's hogy a' HA-MOR-IM NÉPNEK Fővárosa Philistaeában (Moses, Numer. Cap. XXI, 23. Deuter. Cap. II, 32. Judicum Cap. XI, 20. Isaiae Cap. XV, 4. Jeremiae Cap. XLVIII, 21. 31.) JAHAS, másképen JASZA, IASSA (Eusebius és Hieronymus Onomasticona szerént JASSUS) volt; hogy végre Palaestinában JONESEK az az: JÁSZOK laktak, és a' MAURUSOK híres NYILAZÓK valának, arról Stephanus Byzántinusból és Horátiusból, úgy több Görög és Római Classicusokból mindenki könnyü munkával meggyőződhetik, valamint minden Biblia olvasó azt is hamar észreveheti, hogy a' mint a' Magyar Országi Óklevelekben és Törvényekben a' JÁSZOK, úgy a' Szent Írásban is főképen az AMORAEUSOK viselik a' PHILISTAEUS nevet.

Egyébbaránt a' PALAESTINAI NEMZETSÉGEKNEK kivándorlásukról Áfrikába és Spanyol Országba, Josue győzedelme után, emlekezik Evagrius Scholasticus, Theophanes, Syncellus, Anastasius Bibliothecarius, Cedrenus, a' Historia Miscella Írója, Samuel Presbyter Aniensis, Suidas, Nicephorus Callistus Xantopulus, Leo Africanus, nem különben a' Jerusálemi Talmud, a' Babyloniai Talmud, Móses Maimonides, Iben Rachich és Abulfeda is több más Sidó és Arabs Írókkal. A' Történetet tehát semmi esetre sem lehet kétségbe venni a' Kritika bírói széke előtt, 's a' ki e' tétel valóságát fölforgatni akarná, annak fölforgatni kellene egy sereg Görög és Római Classicus Író tekéntetét is, kik, sokféle régiebb Kutfőkkel élvén, egyezőleg beszélik,

*) Arabs Nyelven ma Mirrich annyit jelent, mint Sagitta quater alata. Lássad: Golii Lexicon Arabico-Latinum. Lugd. Batav. 1653. fol. col. 2213.

A' ősz időkorban a' PHOENICIAIAK Afrianyol Országban, sőt még Északi Európa-yarmatokat állítottak. Olly régi dolog volt a' gyarmatszállítás, hogy Strábo előadása szemint soraiból fölebb érthettük, Homerus időt megelőzte, 's azért Krisztus születése felé ar igen tsekély maradványai laktak a' PHOENIAIAI NÉPNEK Afrikában. Az Afrikában Krisztus születése előtt 275-dik évben született Alexandriai Könyvtár Őrről, Eratosthenesről, beszéli (Libro XVII. edit. cit. Tomo II, pag. 1185. marg. 829.) Strábo: „*Artemidorus Eratosthenem reprehendit, qui pro Linge* (Tinge, Tanger), *Lixum urbem dixisset circa extrema Mauritaniae occidentalia: et PHOENICIAS URBES PERMULTAS IBI CONDITAS, QVARUM VESTIGIUM NULLUM APPAREAT.*“ Ez az Eratosthenes írhatta ezeket is, mellyeket Strábo (Tomo II, pag. 1182. marg. 826.) hinni nem akart: „*Huic accedit, quod in sequentibus finibus tradunt, antiquas scilicet TYRIORUM habitationes, quae nunc DESERTAE sunt, URBES NON PAUCIORES CCC, quas PHARUSII* (Persae) *ac Nigretes exciderint.*“ Úgy kellett véghez mennie a' szomoru Történetnek, mint Eratosthenes állította, mert idősebb Pliniusnál is (Hist. Nat. Libro V, Cap. 2. edit. Hard. Tomo I, pag. 243.) olvashatni a' MÓROKRÓL: „*Tingitaniae Provinciae longitudo CLXX. mill. passuum est. GENTES in ea, quondam praecipua MAURORUM, unde nomen, quos plerique MAURUSIOS dixerunt. ATTENUATA BELLIS AD PAUCAS RECIDIT FAMILIAS. Proxima illi Massaesylorum fuerat, sed simili modo exstincta est.*“ Nagy kérdés, ha azon POENUSOK, az az: PHOENICIAIAK, kikkel a' Rómaiak a' híres háromszori Poenus Háborut viselték, igazán PHOENICIAIAK voltak-e, vagy inkább tsak úgy hivattak-e a' Tartomány hajdani Nevétől POENUSOKNAK, mint ma a' TSEHEK Deákúl BOHEMUSOKNAK neveztetnek? — Hogy Recensens e' kérdést feszegeti, arra az bírja főké-

pen, hogy Herodotus Görög Történet Írónak életekor, ki Krisztus születése előtt 484-dik évben született, a' CHANANAEUSOK egyenesen KÚN név alatt már Spanyol Országban laktak, az első Poenus Háboru pedig, Petávius idővetése szerént, Krisztus születése előtt tsak 264-dik évben kezdetett. Az igazi PHOENICIAIAK közűl Áfrikában Krisztus születése felé tsak kisded maradékok, foglyok, szolgák, és meghódíttatott Földmivelők lakhattak.

Sok együgyü olvasó ijedezni fog, hogy Recensens illy régi időkre Spanyol Országnak KÚN lakosokat tulajdonít. Egyedűl ezek miatt érénti mindenek előtt Recensens, hogy ez nem az ő találmánya, vagy költeménye, hanem a' Tudós Seregnek a' Tudósabbak előtt esméretes véleménye. Sickler (Handbuch der alten Geographie. Cassel, 1832. 8-o I. Theil S. 12.) írja Spanyol Ország régi lakosairól: *Den sehr dürftigen* (?) *Nachrichten zufolge, die wir mit einigem Vertrauen nur dem oben schon angeführten Herodot* 1, 163. 2, 33. 4, 49. *und Strabo*, 3, 150. *ff. entnehmen dürfen, hatten schon vor den Zeiten der ersten persischen Könige ungefähr bis vor* 600 *J. vor Chr. folgende vier Hauptvölker die alte Hispania bewohnt* 1°) *CYNESII* (mond ki: *KUNESII*), *Κυνήσιοι, von den Römern CONII, CUNEI und CUNII genannt; mit den CYNETES* (mond ki: KUNETES), *Κυνήτες, die Herodot a. a. o. ebenfals genannt, wohl ein und dasselbe Volk in den westlichsten Theilen, ausserhalb der herakleischen Säulen.*" Ennyit, de nem többet, tud ime a' Külföld is. Azonban tsuda-e, hogy ott, hol a' Magyar KÚN Nemzeti Név egészen esméretlen, és a' hol köz a' vélemény, hogy a' régi HÚN vagy CHÚN Nemzet már régen ez előtt végképen kiveszett, az emberi ész többre nem vergődhetett? Ott kell-e nekünk is állva és vesztegelve maradnunk, hol a' Külföld elakadott, vagy szent kötelességünk földeríteni Nemzeti Történeteinket? Valóban méltatlanoknak mutatnók magunkat, ha ezután is rö-

vid Krónikáinkhoz ragaszkodnánk, 's ezeknél többet tudni nem akarnánk, azon ÓSZ MAGYAR TÖRTÉNETEKRE, mellyeket számunkra egyedül a' határtalan Mennyei Gondviselés — itt mondhatni igazán: A' MAGYAROK ISTENE — föntartott minden részvételünk 's gondoskodásunk és figyelmezésünk nélkül ellenségeinknek Történetiróikban. — De félre tőlünk ez a' gyáva és alatsony gondolat! Emeljük föl háladatos kebleinket az Ég felé, 's vizsgáljuk odább a' Spanyol Országi KÚN TÖRTÉNETEKET!

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.*

1) Psałterz Królowéj Małgorzaty pierwszej małżonki Ludwika I. Króla Polskiego i Węgierskiego corki Króla Czeskiego i Cesarza Karola IV. Najstarszy dotad znany pomnik pismiennictwa Polskiego. Wydani staraniem Stanisława Hr. na Skrzynnie Dunina-Borkowskiego etc. etc. Wiedeń w drukarni Ant. Straussa. 1834. 4-o Pagg. XVI, 92. Egy igen szép, színes, kötáblán készült Rajzolattal. (Az az: Margit Királyné, I Lajos Lengyel és Magyar Király első Feleségének, IV. Károly Tsászár és Tseh Király leányának, Zsoltárkönyve. A' Lengyel Nyelvnek mostanig esmért legrégiebb Maradványa. Kiadatott Skrzynnai Dunin-Borkowski Szaniszló fáradsága által. Bétsben, Strauss Antal Intézetéből 1834. 4-ed rétben, XVI, 92. oldal. Egy szép, színes, kötáblán készült Rajzolattal.) Ára 2 fr. 15 xr. pengő pénzben.

Nagy kints olly Nemzetre nézve, melly hazai nyelvének hajdani maradványaival nem igen bír, ha régi és ugyan nagyobb kiterjedésü nemzeti nyelven készült Kéziratok föltaláltatnak. Illy kintsre tettek szert a' Lengyelek, midőn több év előtt a' Sáros Pataki Oskola Könyvtárából esmérni tanúlták

azon Íróhártyára szorgalmatosan leíratott Lengyel Bibliát, melly 1455-dikben másoltatott, 's Széki Teleky Domokos Gróf Utazásaiban megemlíttetett.

Annál nagyobb figyelemre méltatta a' Nyelve régi Ereklyéit különös tiszteletben tartó Lengyel Nemzet e' fontos Kézíratot, mennél hívebben tudta Történetíróiból, hogy a' Szent Írást Lengyel Nyelvre főképen a' Magyar születésü Hedvig, Nagy Lajos Királyunknak másik Leánya, fordíttatta le több egyházi könyvekkel.

Közelébb még nagyobb lett az öröm kifakadás, mert Lintz mellett Fölső Austriában a' Szent Flóriáni Szerzetes Kanonok Monostor Könyvtára ritkaságai között az oda való Őrnek, Chmel Józsefnek, figyelme által egy három nyelvü, tudniillik: Deák, Lengyel és Német Zsoltárkönyv találtatott föl, melly legrégiebb nyoma Kézíratban a' Lengyel Nyelvnek. Ez a' Zsoltárkönyv barátbetükkel íróhártyára igen tsinosan, aranyozásokkal és különbféle festék ékesgetésekkel íratott, 's annak némelly oldalán látni Magyar Ország Tzímerét, úgymint, a' négy pólyát, a' frantzia liliomokat, és a' pais fölött egy Koronás sisakot, mellyen szájában patkót tartó Strutz Madár feje vagyon két toll között. Ennek által ellenében áll két-egymásba záratott M betü. Mind ezt, mind a' Magyar Tzímert egy egy szárnyas Angyal tartja.

A' Magyar Tzímernek illyen formája a' Magyar Petsétéken és Pénzeken (Pray, Syntagma Hist. de Sigillis. Budae, 1805. 4-o Tab. IV. fig. 5. 8. 11. Tab. XI. fig. 8. — — Tabulae Numismaticae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Széchényiani. Parte I. Tab. IV. fig. 4. 5. 6. 15. Tab. V. fig. 7.) Róbert Károly, Nagy Lajos, Ersébet Királyné, és Mária Királyné uralkodása alatt folyton folyva előjő, következésképen a' gyönyörü Kézírat is ezen időszakaszból való.

Úgy vélekedik az érdemes Kiadó, hogy a' két M betü a' Margit névnek előbetüje, 's jelentik Margitot, a' Tseh Király leányát, kit Attya Nagy Lajos-

nak eljegyzett, 's a' ki Hazánkba, mint némelly óklevél hírdeti, magyar nyelvet tanúlni hozatott. De ez a' vélemény Lengyel Bibliára nézve épen nem hihető, 's különben is ezen eljegyzésből nem lett házasság. Ha az M betűk valóban tulajdon névnek előbetűit jelentik, miért nem lehetne inkább a' két Mária Királyné nevét azok alatt keresni? Egyik Tessini eredetü, 's Róbert Károlynak Felesége, a' másik Nagy Lajos leánya volt. Az utóbbikra minden inkább illik. Gyarlóság egyébbaránt is valamelly régiséget kelleténél idősebbnek tenni akarni.

Buzdítson a' Külföld példás szorgalma bennünket is gondos figyelemre, 's hitessük el magunkkal, hogy Nyelvünk tudományos esméretét egy pár XII. XIII. XIV. századi Magyar Kézírát fölötte bővítené. Illyenekre méltó volna Aranyokat jutalomúl tenni a' fölfödözésért.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Magyar Régiség.*

Tzímzet (Adresse.)

„Ez Leuel az nemes uitezlő Zotan Emrenek az nagsaghus nadasdy Thamas Saffaranak nekem Bizot Vramnak es Baratomnak adassek etc.“

Tartalma:

„Nemes Vitezlő Vram es Bizot Baratom: Kezenetem es magam ayanlassat, hirom mÿndenben te K. mÿnt Bizot Vramnak: towaba Jol tutara wagon Kegelmednek hog ez el mult napokban es Irtam uolt te K. az suba feleůl es az pozto feleůl azert mosthes kerem te K. mÿnt Bizot Vramat es Baratomat felete hÿgen hog K. visselye gongat mÿnd assuba chÿnalasnak es mÿnd a poztonak akÿ feleůl Irta uala K. meges Vgan azzon kerem te K. hog feÿer kek purgamalt vegen K. kerem feleůlte hÿgen te K. mÿnth Bizot Vramat es Zerel-

mes Baratomat hoǵ Eben zolgalÿon enekem te K. es vÿsselÿe gondomat hoǵ ha te K. Ezt tezÿ enekem feleto hÿgen naǵ Baratÿssagot tezen K. azerth ha Isten te K. eǵetembe meg tarth hÿge te K. hoǵ esmeg meg zolgalom te K. mÿnt Vramnak Es Bizot Baratomnak, isten tarcha meg te K. Mÿnden Jo Zerencheuel. Ez leuel kÿlt Kapw Waraban naǵ Keden Anno 1547.“

Kapwy mihal,
Pap Keǵelmed attÿaffÿa.

A' petsétén, melly elég ép, a' tzímer már többé nem egészen kivehetö; — Továbbá e' jelen levélnek hátúlsó részén még e' következendö étek lajstroma vagyon:

Husvet napian zentelt boriuhus susaual perey orial ludfi wadhus teiesctek

waczorara szentelt sűlt, parey wadhust tikfi elesleuel teies etek

ebedre szentelt pareÿ t szalonnaual wad hust teies etek, tehenhus kapan spinatal

Waczorara sűlt teyfellel galamb pareÿ teyfellel nul hus teies etek, leues keuéren

ebedre sűlt leues keuér ludfi leansariaual paraÿ uj szalonaual heialt borso tehenhust

tikfiat töltue — — — — — konpost narancz nul ludfÿ pareÿ boriu spekel teies etek.

lemásolta 's gyűjteményéből közli
Szalay Ágoston.

---

2. *Ditsö Vendégek.*

A' folyó évi September hónap 2-dikán Galánthai Esterházy Pál Hertzeg, Arany Gyapjas Vitéz, Szent István Apostoli Király jeles Rendének, nem különben a' Hannoverai Királyi Gvelf Rendnek és a' Siciliai Királyság Szent Ferdinánd 's Érdem Rendének Nagy Keresztes Vitéze, Ts. K. Belső Titkos Tanátsos és Valóságos Kamarás Ur ő Magossága, Tek. Ns Soprony Vármegye Örökös Fő Ispánya, 's egyszer'smind a' Fölséges Uralkodó Austriai Udvarnak az Angoly Királyi Udvarnál rendkivűl való Követe, nagy reményeket igérő Miklós Hertzeg fiával, Arundeli Fitzalan Gróf, Howard Edvárd Gróf, és Lunn Ferentz Angoly lelkes Vendégeinek társaságukban, Pesti rövid mulatása alatt is a' Magyar Nemzeti Muzeum valamennyi osztályait magos esméreteihez illö figyelemmel meglátogatni, 's főképen a' Nemzeti Kintseknek megtekéntetésükből érzett édes hazafiui örömeit nyilván kinyilat-

koztatni, 's e' köz hasznu nemzeti Intézet elömeneteleire nézve szíves részvételét megigérni méltóztatott. — Nem sokára ezután, úgymint September 24-dikén Maria Theresia Frantzia Királyi Hertzeg Aszszonyt, tudniillik az Angoulémi Hertzegnét, volt szerentsés e' Nemzeti Intezet tartozó mély tiszteletiel fogadni, ki is a' mívelt frantzia nemzet elevenebb tudományos figyelmével élénk buzgósággal minden tárgyakat gondosan megszemlélt.

Horvát István.

---

3. *Jelességek.*

Hogy Angoly Országba Hunyadi Mátyásnak híres Budai Könyvtárából több Kéziratok kivitettek, azt Fabricius János András (Abriss einer allgemeinen Historie der Gelehrsamkeit. Leipzig, 1754. 8-vo III. Band, S. 111.) híven megemlíti ime soraiban: „*In Engelland legte König Eduard der VI. den Grund zur königlichen Bibliothek zu London in Westmünster, und die Königin Elisabeth vermehrte solche, da sie die Bibliothek des Bilibaldi Pirkheimers dazu kaufte, in welcher sich viel Bücher und Manuscripte aus der Corvinischen befanden.*“ Minő Könyvek és Kéziratok volak különösen Pirkheimer Gyüjteményében I. Mátyás Király könyvtárából? azt azonban tudtomra még senki sem határozta meg. A' Királyi Kézírat Gyüjtemény Lajstroma nyomtatásban megjelent ugyan régen illy tzím alatt: „*A Catalogue of the Manuscripts of the King's Library. By David Casley, Deputy Librarian London*, 1734. 4-o.“: De e' munkában olly rövidek az Esmértetések, hogy azokból a' fent említett tzélra semmit sem tanulhatni, 's minden, a' mi bennünket illethet, ime kézíratból áll: „*Michaelis de Hungaria Sermones* 12.“ Minekutána az újabb időkben olly sok Magyar fordúl meg Angoly Országban, nem volna-e méltó I. Mátyás Király Kéziratairól gondosabban tudakozódni?

Hát azt ki merte volna közülünk csak gyanítani is, hogy Angoly Országban Régi Magyar Kézírat is találtatik? Haenel Gustáv tanutétele szerént (Catalogi Librorum Manuscriptorum, qui in Bibliothecis Galliae, Helvetiae, Hispaniae, Lusitaniae, Belgii, Britanniae Magnae asservantur. Lipsiae, 1829. in 4-to. Fasciculo III, col. 881.) Middlehilben Angoly Országban Phillips Tamás Baronet számos Kézíratai között 2314-dik szám alatt öriztetik egy Kézírat illy tzím alatt. „*Dialogi Sancti Gregorii (Hungarice); Chart. Codex.* A' Kézírat Százada a' Lajstromban nintsen följegyeztetve. Hihetőképen a' XV-dik századból, vagy a' XVI-dik század kezdetéből maradott fön.

Horvát István.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

(Folytatás.)

12) Zsigmond Salzburgi Érsek 's Római birodalom Hertzegének és Primásának 1771-diki huszasával. 13) Imre, Római birodalmi választó Fejedelem és Mainzi Érsek 1772-diki huszasával. 14) Károly György Római birodalmi Hertzeg és Würzburgi Püspöknek 1796-diki huszasával. 15) Zsigmond Lengyel Király 1568-diki kisebb ezüst pénzével. 16) A' Boroszlói Püspöknek 1609-diki kisebb ezüst pénzevel. 17) Bethlen Gábor Erdélyi Fejedelemnek 1609-diki ezüst garasával. 18) Egy kisebb nemü réz pénzzel, ábrázolja Sz. Péter Apostolt 1796 eszt. számmal.

Junius 30-dikán folyó esztendőben a' Nemzeti Magyar Museum egy tsínos faragású régi Római réz sassal gyarapodott, találták Erdélyben, ajándékozta T. Prick János Úr Somlói sótisztségi Ellenőr, általadá a' Budai Kir. Kam. Taksás Tisztség.

Ugyan az nap T. T. Frivalszky Imre Ur, a' Magyar Nemzeti Museum természeti Tára-Őrjének Segéde a' pénzgyüjteményt ama réz emlékpénzzel gyarapítá, melly a' Német Természet-vizsgálók 1832-dikben Bétshen tartott nagy gyülésére készült, 's mellynek fölírása egy felől: Vindobona. Physiologis. Alúl: Mense Septembri MDCCCXXXII. Egy öreg forma Isteni alak ülve, evezőt tartva bal kezében, jobbjával egy Istenaszszony feje fölött borostyán koszorút emel. Más felől görögül: XAIPEIN. egy nagy borostyán koszorú közepén.

Augustus 27-dikén T. Sárközy József Ur, Tek. Komárom Vármegyének Szolga-Birája, a' Magyar Nemzeti Museumnak egy régi Római értz katona jelt (signum militare) emberfőt ábrázolót, ajándékozott; találták Ó-Szőnyön 1833. Januarius 20-dikán a' Duna partján a' régi Római Bregetio nevű Város romjai közt.

Augustus 30-dikán Löwy Herman arany, ezüst és drága kövekkel n. Kereskedő, ki már több izben gyarapítá a' Nemzeti Museumot, ez alkalommal egy régi Római kis értz Athletával szaporítá. Pesten September 17-dikén 1834.

Halitzky Antal,
a' m. Nemz. Museum első Őrje.

IX. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Podhradczky József. Atyáink Kálmán Királyunkat soha sem tartották Szentnek. 3 lap.
2) Port. Bánsági Tudósítások. 10 lap.
3) Udvardy János. Telekszabály. 13 lap.
4) Sasku Károly. A' Magyar Nyelvből vett Római gyökérszók. 31 lap.
5) Vecsey József. Az élet, és annak okfeje. 59 lap.
6) Horvát István. Róbert Károly Magyar Királynak 1315-dik évi Januárius 4-dikén költ fejedelmi Megegyezése a' Gécchei Jánosfi Simonnak adatott Zemplén Vármegyei Chytuai részjószág felől. 81 lap.
7) Biancovich János. A' Vízforrások Természetéről. 84 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 109 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Horvát István. „Psałterz Królowéj Małgorzati pierwszej małżonki Ludwika I. Króla Polskiego i Węgierskiego corki Krola Czeskiego i Cesarza Karola IV. Wydani staraniem Stanisława Hr. na Skrzynnie Dunina-Borkowskiego. Wiedeń, 1834. 4-ed-rétben." 122 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Magyar Régiség. 124 lap.
2) Ditső Vendégek. 125 lap.
3) Jelességek. 126 lap.
4) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. IX-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

X^dik KŐTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

Deáky Pedené

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KAROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' magyar nyelvújításról, és annak némelly nevezetesebb hibáiról.

Az Obeliszk.

Egy Fejedelem Országlása fényének emlékéül egy temérdek Obeliszket vágyván emelni; meszsze földről ritka szép 's nagy gránitot hozata. Öszvehívatta Országa minden faragóit, 's a' munkát ügyességekre bízta. Sokfelé mentek ezek közt a' vélemények az oszlop formája, nagysága 's jelei eránt. Kiki tetszése szerént lásson a' munkához, volt a' végzés. Vésett a' kövön tzéhbeli és kontár, 's ügyetlen vésések törűlték el gyakran a' mestermívet. Emeletlen maradt az Obeliszk, 's feldarabolva a' szép gránit.

Édes nyelve Hazámnak! félek, ne hogy a' gránit díjjára juss.

Fáy András Eredeti Meséi és Aphorismái.

Das Werk wird Fehler und Lücken haben, denn es ist auch ein menschliches Werk: allein was ihm auch immer für ein Schiksal bey den Gelehrten zu Theil werden mag: — den Verfasser wird es allenfals mit dem Bewustseyn lohnen, *ein Wort zu seiner Zeit* gesprochen zu haben.

Hartmann. Der Geist des Menschen in seinen Verhältnissen zum physischen Leben.

Szükséges-e múlhatatlanúl a' nyelvbeli újítás, vagy mindég tsak a' régiek mellett maradjunk? vagy más szókkal: alkalmatos-e a' magyar nyelv, úgy a' mint most van, a' verselésre 's a' tudományok előadására, vagy múlhatatlan szükség mind a' poétai mind tudományos magyar nyelvet — ha mindkét tekintetben előakarunk haladni — új szókkal, mesterszókkal gazdagítni? Továbbá:

Neologusaink, kik közé íróinknak nagyobb része tartozik, azt a' módot követték-e mindég az új szók formálásában, melly nyelvünknek szépítésére 's tökéletesítésére szolgál? és ha attól eltaláltak távozni: —

Miben hibáztak? vagy is mellyek a' nyelvújítás nevezetesebb 's fontosabb hibái? — Ezen kérdések a' mai időben, a' midőn egy felől az olvasó közönség nagy része az újítás ellen buzog, más felől pedig az újítók szorgalma által literaturánk, tsaknem minden ágaira nézve olly nagy forrásban van, hogy méltán azon jövendölés beteljesedésétől lehet tartani, mellyet Fáy András mese írónk az Obeliszkról írt 's feljebb idézett meséje után vetett; ezen kérdések mondom sokkal fontosabbak, mint sem hogy azoknak fejtegetése édes anyanyelvünket kedvellő 's annak eredeti épségét 's szépségét még az újítás zivatarjai között is megtartatni kivánó olvasóink 's literatorink figyelmét meg ne érdemelné. És ezen kérdések fejtegetése tzélja a' jelen értekezésnek.

I.

A' mi azért az első kérdést illeti: a' ki a' nyelvújítást vagy az új szók készítését átaljában szükségtelen, feleslegvaló, sőt egyenesen a' nyelv rontására tzélozó munkának tartaná, az a' felsőbb tudományokban való járatlanságát; a' ki a' magyar nyelvet úgy a' mint most van, minden további pallérozás nélkűl a' tudományok előadására alkalmatosnak állítná: saját nyelvével, 's nemzeti literaturájával való esmeretlenségét árúlná el. A' legtsekélyebb 's legegyszerűbb mesterség sem lehet el mesterszavak nélkűl, mivel azok által a' beszédbeli rövidség, 's az értelemnek pontos meghatározása — praecisio — eszközöltetik. Mennyivel szükségesebbek azok a' szószaporítás elkerűlése végett a' felsőbb tudományokban! Úgy de ezek nálunk nagyobb részint mind ez ideig parlagban hevertek. A' melly jeles tudományos munkák eddig hazánkban világot láttak: tudós szerzőik többnyire vagy született nyelvcket, a' né-

met nyelvet választották tudományos kinseik kitárogatására eszközül, vagy a' deák nyelvet, mellynek kimagyarázhatatlan buzgóságból hazai nyelvünk 's literaturánk hátrahagyásával 's mind kettőnek mondhatatlan kárára hazánkfiai közt mind ez ideig olly sok pártfogói vóltak. A' magyar mint magyar nem tökéletesíthette magát, hanem vagy deákká vagy németté, vagy rendesen mind kettővé kellett lennie, ha a' bőltsesség forrásiból merítni akart. A' viszszafordúlt nevelés 's tanítás helytelenségei közé tartozott, a' gyermekek 's nevendékek *emlékező tehetségét* némelly hólt nyelvek tanúltatásával kinozni; az úgy nevezett *Reáliák* tanítását pedig, mellyek az *ítélő tehetséget* gyakorolnák, 's értelmes embereket formálnának, csak nem egészen elmellőzni, hogy a' gyermek sokat tanúljon, még se tudjon semmit, feje sok idegen szókkal meg legyen rakodva; a' körűlte lévő dolgokkal pedig esmeretlen maradjon. a)

Másik nyavalyája nemzetünknek abban állott, hogy köztünk mindenki erővel poéta akart lenni, 's ha magában semmi poétai tüzet nem érzett is, hazafiúi kötelességének tartotta — *ne somno inerti deserat patriae decus* — a' rosz poéták számát szaporítni, 's ha egyebet nem tehetett, alkalmi verseket b)

---

a) *Ideo ego existimo iuvenes nostros in scholis stultissimos fieri, quod nihil eorum, quae in usu habemus, aut audiunt, aut vident.* Ezen szókkal kél ki Petronius az idejebeli rhétorok minden dologtól 's tudománytól üres declamatiói ellen intézett beszédjében az akkori oskolák ellen. — Nem ez a' panasz illenék-e nálunk is sok oskolákra? *Ex rerum cognitione efflorescat et redundet oportet oratio. Quid est enim furiosius, quam inanis verborum strepitus, nulla subjecta sententia aut scientia?* azt mondja a' bölts Cicero. Mi pedig oskolai gyakorlásokat (chria, labor) 's *oratiók*at iratunk nevendékeinkkel 's ifjainkkal, mikor a' *rerum cognitio* még sehol sints.

b) Az alkalmi versek esztelensége, mellyekben rendesen minden van, csak a' nints, a' minek kellene lenni, t. i. igazi költői lélek, a' miveltebb nemzeteknél p. o. a' németeknél már régen gúnyolás tárgyává lett. De alig ha gúnyolták azt valaha elmésebben 's nyomosabban ki, mint Fáy András Román írónk a' *Bélteky Házban* I. 93—96 és I. 110. 's mi még sem

's epigrammákat c) tsikorgott, azokkal tsúszott mászott a' nagyok előtt; úgy szentségtelenítette meg az isteni poézist, 's alatsonyította meg saját characterét.

Igy haladtunk mi lassú lépésekkel előre, vagy is inkább igy maradtunk a' pallérozott nemzetektől tetemesen hátra. Azomban nem győztük a' tudományokban való haladásunkat eléggé bámúlni: mivel a' miveltebb nemzetek tudományos productumait visgálni, 's magunkat azokhoz mérve, tsekélységünket esmérgetni nem engedte a' nemzeti büszkeség, 's más itt nem említhető környülállások. d)

De hálá az egeknek! egy bóldogabb jövendő hajnala kezd nemzetünkre 's literaturánkra derűlni. A' magyar tudós társaság lelkes alapitói új életet lehellettek hazánk legzordonabb 's a' világosságtól legtávolabb eső részeibe is. Jobb reményü ifjaink, sőt némelly férjfi kort ért hazánkfiai is kezdik a' külföld tudományos kintseit esmergetni, bőltsességét szomjúhozni, a' tudományos könyvek nem létét sajnosan érezni, azoknak készítését, 's a' készülteknek közfényre emelését tehetségek szerént eszközölni; a' verselés betse kezd napról napra alább szállani, 's a' poétai borostyán tsak azon szebb lelkeknek homlokát árnyékozza, kiknél a' poétai genienek Vezuv

---

szűnünk meg az emberi észnek ezen hitvány szüleményeivel ifjaink 's nevendékeink ízlését 's erköltsi characterét rontani!

c) Az ollyan hizelgő 's tömjénező Epigrammák iróját, a' millyenekre itt van tzélozás, méltán lehet Epigram*mász*nak nevezni, nem annyira Grammatikai okból, ad analogiam: *kanász*, *juhász*, *tsillagász*, *hangász* 's a' t. (lásd alább az *ász*, *ész* végzetekről) mint azért, mivel bennek Fáy András szerént az isteni poézis nem annyira fellengező sassá, mint tsúszó, *mászó* féreggé vált, 's a' Pegazus igáslónak szegődött be.

d) Sőt a' mi több, tudományos előhaladásunkat a' nyelvünket nem értő 's literaturánkat esmerni sem akaró külföldel is kitrombitáltattuk. Nem egy két példa vólt rá, hogy magyar tudományos munkákat külföldi újságokban recenseáltattak 's ditsértettek meg némelly hazánkfiai. Még több az, hogy a' magyar Convers. Lexiconból egy ív sem látott még világot, mikor annak di'séretével már harsogtak némelly külföldi tudományos újságok.

módjára kirontó tüzét az erős ítélő tehetséggel párosúlt, a' tudományos esméretek 's józan philosophia által cultivált elmének szelídebb fénnye mérsékli; a' nevelés 's tanítás józanabb principiumai kezdenek napról napra kifejleni 's gyakorlatba jőni. — Az említett panaszok nagyobb része tehát reménylhetőkép nem soká elenyészik, 's mind ezeket tsak azért vólt szükség említeni, hogy belőlök a' nyelvújítás múlhatatlan szükséges vólta kitessék. Mert ha nintsenek magyar tudományos könyveink, vagy számok szembe sem tűnő: hol vette vólna nyelvünk azon tökéletességét, hogy rajta akármelly tudományt elő lehetne adni? Ezen tökéletességet nyelvünk több tudós, és mind saját mind más nyelvek philologiájában jártas hazánkfiai egyesűlt igyekezete 's fáradhatatlan szorgalma által fogja elérhetni; melly ha meg lesz: nyelvünk tudományos tekintetben is egész erőben kifejtőzvén, olly fényben jelenik meg, hogy a' legmiveltebb Europai nemzetek nyelvével is mérkőzhetni fog, mellyektől a' verselésre különösen alkalmatos vóltára, 's némelly jelesebb lantosaink szerentsésebb darabjaiból kitündöklő tündéres szépségére nézve a' pálmát régen elragadta. e)

De a' millyen szépítésére 's tökéletesítésére szolgál valamelly nyelvnek az új szók formálása,

---

e) Ez nem azt teszi, mintha a' külföld különösen a' német nemzet nagy hirű költőinek legjelesebb költőinket is eleibe akarnánk tenni, kik közül akármellyik teheti magáról egyik koszorús költőnkkel azon szerény vallástételt, hogy *magát azon ditső lelkekhez hasonlítni sem nem meri, sem nem akarja.* Ezt tehát a' magyar verselés külső formájáról kell érteni, mellyet nyelvünknek a' mértékes versek irására, minden újabb előttünk esmeretes nyelvek közt egyedül alkalmatos vóltán kivül, a' természeti hangoktól költsönözött (onomatopepoëmena) szókkal minden előttünk esmeretes régi és újabb nyelvek felett való bővölködése igen nagyon nevel. — A' magyar poézis különös idealis szépségének megmutatására számtalan példák közül elég legyen a' Vörösmarty *Magyar Költő* tzimü rének darabját említni, melly olvasóink előtt eléggé esmeretes, és néhai Fazekas Mihály *Nyári Esti Dalját*, mellyet mint kevésbé esmeretest itt egészen közlünk:

ha azon okos és tudós kezeknek nyomai látszanak: éppen ollyan rontására 's rútítására szolgál annak a' fogadatlan szófaragók éretlen buzgósága, a' nyelvnek természete, a' grammatika alaptörvényei 's különösen az Analogia ellenére formált új szók koholása által. Régi mondás: *grammatico nihil infelicius*; én pedig azt mondom: hogy a' ki alapos grammatikai esméretek 's más tudományos készületek nélkül fog az új szók készítéséhez: hasonló azon vakmerő kuruzsolóhoz, ki az emberi testnek, a' nyavalyák természetének és az orvosi szerek erejének húzamos tanúlása 's alapos esmérete nélkül fogván a' nyavalyák gyógyításához, az embernek legdrágább kintseivel, egésségével 's életével vakmerően játszik. — Minden nemzetnek ugyan is, melly magát a' földnépe közül emancipálta, 's a' nemzet nevet megérdemli, legdrágább kintsei közé tartozik saját nyelve. Minden nyelvnek továbbá, melly a' miveltségnek tsak azon léptsőjén áll is, mellyre

---

Halkal ingó lanyha pára,
Kis furuglyám lágy szavára
Lengd be véle esti szellet
A' juhász a' nyája mellett
Míg az estve bíborozza
Míg az éj betsillagozza
Addig a' mennyföldre hinti
'S új erővel áldva inti
A' motsáros nép kuruttyol
Rétze hápog, fürj palattyol,
Jó napunkat feltserélő
Téged áld e' tenger-élő
Harmatoddal részegülve
Hímje növel egyesülve
A' nap éles fénye sújján
A' kaszás, a' szüre újján
Óh palolj rá tsendes este
Hogy törödött vére teste
Szállj le rám is sátorozva
Közbe közbe szunnyadozva

Szálldogáló harmatok,
Tiszta hangot adjatok,
Sík mezönk határait,
Hadd fülelje sorjait.
A' lement nap hajnalát,
Szét terítve fátyolát:
Balsamának harmatit,
Új örömre állatit.
Prüttsög a' sok kis bogár,
Hangitsál egy kis madár;
Édes esti nyúgalom,
Téged áld e' kis dalom.
A' virágos tarka rét,
Néked ontja füszerét;
Minthogy untig szenvedett
Alva tisztel tégedet.
Nyugtató lehelletet,
Újra nyerjen életet,
Szenderítő nyúgalom,
Tsendesedj le kis dalom.

édes anyanyelvünk sok küzdései 's viszontagságai után tulajdon ereje által felemelkedett, tulajdon természete, 's saját organicus élete vagyon; 's valamint az ember élete a' jóltévő anya-természetnek, — ha t. i. annak intéseire figyelmezni megtanúltunk — dajkálkodása alatt meglehetős bátorságban van még akkor is, mikor azt a' nyavalyák kezdik ostromolni, 's akkor kezd igazán veszedelemben forogni, mikor valamelly ügyetlen kuruzsoló kezei közé kerűl: igy kotzkáztatik a' nyelvnek eredeti szépsége, sajátsága (individualitas) a' dologhoz nem értő nyelvújítók éretlen szorgalma által. Mikor az illyen újítók valamelly nyelvnek neki-kerűlnek, hogy abban irgalmatlanúl rontsanak, pusztítsanak, annak eredeti épségben levő szavait tsonkázzák, bénnázzák: méltó panaszra fakadhatna a' *szegény martzongolt nyelv*, éppen azok által kelletvén eredetiségéből kivetkeztetnie, kiktől tökélletesedését, tsínosodását várhatá vala, — értem a' tudósoktól és íróktól. Valósággal a' köznép, melly az új szók formálására szintúgy hajlandó, 's melly által fejlik ki tulajdonképpen minden nyelvnek sajátsága, félszázadig sem tesz annyi kárt a' nyelvben, mint kevés idő alatt néhány á!tudósok, kik egy két tudományt imígy amúgy kitanúlván, mindjárt meghatalmazottaknak érzik magokat az új szók koholására, bár azt sem tudják, mitsoda fán teremnek azon tsuda valamik, mellyeket a' tudósok grammatikának, philologiának neveznek.

II.

Második kérdés e' vólt: *vallyon eddig való újítóink, kik közé íróinknak nagyobb része tartozik, azt a' módot követték-e mindég az új szók formálásában, melly nyelvünknek szépítésére 's tökéletesítésére szolgál?*

Ezen pontra nézve fájdalommal kell megvallanunk, hogy nyelvújítóink között felette sokan vagynak, kik helytelenűl, az az a' nyelv természete, a' grammatika alap törvényei ellenére formált új szavaikkal többet ártottak nyelvünk eredeti szépsége-

nek, mint másfelől tudományos munkáik által literaturánkat gazdagítván előmozdították. Alig adott példát ezelőtt mintegy 50 esztendővel *Dugonits*, (mert ő rajta kezdődik tulajdonképen a' nyelvrontás epochája) azon számtalan helytelen mesterszavaival, mellyeknek özönével munkáit, különösen az általa úgy nevezett *Tudákosságot* — Mathesist — elborította, hogy kell minden grammatikai 's philologiai esméret nélkül vaktában új szókat formálni: az óta bóldog bóldogtalan, tudós tudatlan, valaki tsak kezét az irásra felbírja, — ha mindjárt olly kevés philologiai esmérettel bir is, mint Tuppy Jósef, az *Istenészmény kijeleltje*, hazafiúi kötelességének tartja literaturánk obeliszkján bármi ügyetlen kezekkel is faragtsálni, 's gyönyörűséget talál benne, ha egynehány idétlen új szónak lételt adhat. Így származtak hazafiúi éretlen buzgóságból a' helytelenűl formált és undorító új szók myriásai, mellyek az olvasó közönség nagy részét méltó boszszankodással tőltvén el, a' magyar könyvek olvasásától mind inkább elidegenítik, 's mellyekhez képest a' nehány lelkesebb 's tudósabb irók által készült új szók száma felette tsekély és szembe sem tünő. Találkoztak ugyan hazánk irói 's tudósai közűl időről időre, kik az újítás helytelenségei ellen szavokat felemelték, de az a' pusztában hangzott el, és sokkal gyengébb vólt, hogy sem a' helytelenűl formált új szók árviz módjára rohanó özönét tsak kevés ideig is feltartóztathatná. De ez nem tsuda; 's ezt az újítás helytelenségének mentségére triumphusi örömmel felhozni nem lehet. Ugyan is, rosz új szókat formálni nem nagy mesterség; a'hoz tsak a' grammatika nem tudása 's egy jó dosis vakmerőség kivántatik: a' roszszúl formált új szók helytelenségét általlátni, 's tőlök undorodni, arra elég a' közönséges józan ész; de azt okoknál fogva — *ex principiis grammatico-scientificis* megmutogatni, arra szükség nem tsak a' tudományt, melly magyar köntösben jelenik meg, nyomosan érteni, hanem a' nyelvnek alapos grammatikai esméretével birni, sőt sokszor más nyelvek

philologiájában is jártasnak lenni. Mivel már a' tudományok több nemeit tanúlni, 's egyszersmind grammatizálni nem minden ember dolga: látni való, hogy itt a' nyomos oppositio nem olly könnyű dolog. Példával világosítom a' dolgot. Minden jobb izlésű magyar undorodással olvasta, vagy is inkább vetette el magától, — mert ki kívánna ollyan tudományos munkát olvasni, mellynek többnyire örök halálra és feledékenységre méltó mesterszavai, hasonlíthatatlan mustrái a' minden tekintetben rosz neologismusnak? — az Orvosi Tárnak kivált elsőbb fűzetjeit. De mivel nem minden, ki az orvosi tudományokat tanúlta, jártas a' grammatikában, 's megfordítva, a' grammatizálni szeretők közűl talán még kevesebben tanúlták az orvosi tudományokat: az olvasó közönség nagyobb része tsak boszszankodott — 's hallgatott.

A' mai nyelvújítóknak, vagy is inkább néhány keveset kivéve — a' szó igaz értelmében nyelvrontóknak fejei, — a' mint az alább mondandókból bővebben meg fog tetszeni — professor Bugát, több orvosi munkák szerzője, az Orvosi Tár szerkeztetője, dolgozó társaival együtt, és Helmetzy a' Jelenkor kiadója. f) Ezen érdemes urak irásai tele vagynak ollyan új szókkal, mellyek ha lábra találnának kapni, nyelvünket minden eredeti szépségéből 's sajátságából kivetkeztetnék, 's a' mint a' rosz példa ragadós, más még gyengébb irókat — az *imitatorum servum pecus* — más még roszszabb új szók kohólására bátorítanák.

De nem tsak ezen érdemes uraknak, hanem némelly lelkesebb iróinknak, — kik egyéberánt méltók, hogy nekiek nem tsak a' jelenkor, hanem a' késő maradék is a' tisztelet és hálá adóját fizetgesse, — irásai sem tiszták a' helytelenűl formált új

f) Professor Bugát úgy állott mind ez ideig a' nyelvrontók sorában *quales lenta solent inter viburna cupressi*: de Helmetzy kezdi darab idő óta a' nyelvrontás pálmáját neki ketségessé tenni. *Pace vestra liceat dixisse primi omnium eloquentiam* (hungaricam) *perdidistis.* Petronius.

szóktól. Ezen állítás 's nyilatkoztatás ha egyéberánt igaz, — igaz-e vagy nem, a' következendőkből fog megtetszeni, — talán megállhat azon tisztelettel, mellyel értekező minden igaz hazafiakkal együtt lelkesebb iróink egyéberánt halhatatlan érdemeinek hódol. Lássuk tehát rövideden

III.

a' magyar neologismus nevezetesebb 's fontosabb hibáit, mellyek közt:

1) Méltán elsőnek lehet tenni azon nyelvújításbeli viszszaélést, melly szerént iróink nagyobb része az újítás szükséges vóltát dolgozásai minden nemeire egyaránt kiterjeszti. Ez egy több tekintetben káros tévelygés és viszszaélés. Mert bár a' nyelvbeli újítás szükséges vóltát a' poétai dolgozásokra nézve is átaljában tagadni nem lehet; mivel a' tudományos miveltség előhaladásával, a' poétai világban is újabb 's fellengősebb gondolatok fejlenek ki, mellyeknek kitételére a' miveltségnek alsóbb fokán állott nyelv elégtelen: mindazáltal a' szoros értelemben vett tudományos és poétai dolgozások között, az újítás szükséges vóltára nézve felette nagy a' külömbség. Mikor valamelly tudományt magyar nyelven akarunk előadni: abban minden lépten nyomon új, az az a' magyar olvasó közönség nagyobb része előtt esmeretlen ideákra találunk, mellyeket ha jó móddal megeshetik, a' magyar mesterszavak által magyar köntösbe kell öltöztetni, mint a' katonára, mikor egyik ezeredből a' másikba általtétetik, a'hoz az ezeredhez illő köntöst adnak, hogy a' többi közül ki ne rijjon. Nem így van a' dolog a' poétai dolgozásokra, versekre, játékszíni darabokra, prózai elbeszélésekre, románokra, satyrákra 's a' t. nézve. Ezekben tulajdonképen való tudományok nem adatván elő, a' mesterszókra és így az új szókra korán sints ollyan nagy szükség; mint a' szoros értelemben vett tudományos munkákban. A' poéta rendeltetése ugyanis a' lévén, hogy mind a' *külső* vagy *tapasztalás alá eső*, — physicus — mind a' *belső* vagy *erköltsi* világot eleven színekkel festvén,

az elmét gyönyörködtesse; az erköltsi philosophiának mennyei letzkéjit pedig kellemetes színbe öltöztetve a' szívbe varázsolván, nemes érzésekre hevítse azt: látni való, hogy a' világosságon kivűl, melly az előadásnak átaljában fő érdeme, a' józan értelemben vett *popularitast*, vagy is *a' tulajdonképen nem tudományos miveltségű olvasókhoz való leereszkedést* szeme elől eltéveszteni nem szabad, 's ezen regula alól tsaknem egyedűl a' *lyricumok*at kell és lehet kivenni, a' hol a' Horatz *mens divinior, atque os Magna sonaturum*jának tellyes mértékben helye van. Neki nem annyira a' hideg fontolgató észhez, mint az érző szivhez kell beszélleni; mert gondolkodni 's okoskodni kevés ember szeret, a' szív érzésire ellenben több ember szokott figyelmezni. g) Ezen *józan értelemben vett popularitás*nak, melly minden nemzet nagy hírű iróinak kivált prózai dolgozásait bélyegezi, h) eltévesztése immár felette káros magokra az irókra nézve, kiken e' miatt sok jeles gondolatokkal teljes munkáik rajtok maradnak. Káros továbbá a' magyar közönségre nézve, mellynek józanabb része kezdi már az olvasgatást megízelíteni. Mert hányszor megesik, hogy a' millyen nagy kívánsággal vesznek sokan a' kezekbe valamelly új magyar könyvet, kivált a'

---

g) Azon poéta, ki dítső rendeltetésének illyen módon felel meg, 's kellemes világos irásmódjával minél több olvasók szivére hatni képes: az emberi nemzet legnagyobb jóltevői közé tartozik, 's számot tarthat méltán azon ditséretre, mellyel Euclides a' poétákat minden tudományos munkák szerzői felett magasztalja. Lásd *Scytha Anacharsis útazását Görög Országban*, VII dik Könyv 1. 26. 's köv.

h) Ezen poétai és prózai előadás közt való külömbségnek nem tudása okozza némelly iróinknál a' *hon*nak, *nő*nek 's a' t. *haza*, *asszszony* 's a' t. helyett széltire való használását. A' millyen megbetsülhetetlenek a' poéta előtt ezen rövid szók: *év*, *nő*. *hon*, *honfi*. *lomb*. *kor* 's a' t. éppen olly helytelen azokat a' prózai dolgozásokban *esztendő*, *asszszony*. *haza*, *hazafi*, *levelesség*, *idő* 's a' t. helyett széltire használni. Melly nevetséges vólna azon német prosaicus, ki a' *Frühling* helyett mindég a' poétai *Lentzet*, azon deák prosaicus, ki a' *homo* helyett mindég a' poétai *mortalis*t használná! —

szép nemen levők közűl; éppen ollyan boszszúsággal vetik azt el magoktól a' roszszúl formált, érthetetlen új szók, 's azoknak erőltetett homályosságot okozó elrakása miatt. Káros végezetre az olvasó közönség azon részére nézve, mellynek gyomrát a' lectura kedvellése a' helytelen új szók undorító ereje ellen megedzette: mivel ezeknek az olvasók kevés száma miatt (mellynek a' sok új magyar könyvek érthetetlensége legfőbb oka) felettébb drága magyar könyvek megszerzése, 's a' nemzeti literaturával való esmerkedés több költségébe kerűl, mint ugyanannyi német, olasz, frantzia 's a' t. könyvek megszerzése.

Igaz ugyan, hogy a' poétai dolgozásoknak valamelly különös idealis szépséggel kell birniok, bizonyos tündéres bájnak kell mind az egészen átaljában, mind annak részein külön külön elömölni, 's a' trivialis verselés nem egyéb, mint a' poéziseknek megtsúfolása. i) De a' köznép nyelvét, vagy helyesebben szóllván, a' nem tudományos miveltségű olvasók által is érthető magyar nyelvet idealizálni, 's rajta a' fellengősebb poétai gondolatokat is úgy tudni előadni, hogy abban a' tanúlt ember gyönyörködjék, a' tanúlatlan pedig a' gyönyörködés mellett épűljön: *hoc opus, hic labor est!* És hogy ezt ne lehetne eszközölni a' nélkűl, hogy az iró minden lépten nyomon új szóval terhelje olvasóit; ezt eléggé megtzáfolja a' feljebb idézett *Nyári Esti Dal*, több igazi poétai lélektől származott szerentsés szüleményekkel együtt; és ezt tsak némelly ollyan iróink nem foghatják meg, kiknek magoknak saját gondolatjaik nem levén, a' mások által százszor meg

---

i) *Jöjjön be kend édes Bátsim!*
Zizám sütötte kalátsim
Várják az asztalomon. 's a' t.
Ziza vagy az Én tüzem.

Lots-pots idő van nagy a' sár, *A' ló benne nehezen jár.*
Hol van tsak a' nagy kostök, *A' pipa jó fölöstök.* 's a' t.
Kún Regék.

százszor elbitorlottaknak az által akarnak néminemű újságot 's kedvességet szerezni az ahoz nem értők előtt, hogy azokat a' neologismus mysticus fátyolába burkolják. *Ignotos fallunt, notis sunt derisui.* Hasonlítsa bár öszve akárki részrehajlás 's előítélet nélkűl lelkesebb iróinknak, amaz a' tsaknem minden új szók nélkűl a' tudományos miveltséggel nem bíró olvasók előtt is érthető magyar nyelven, a' sassal fellengezni 's a' fülemilével zengedezni egyeránt tudó Kisfaludy Sándornak, Csokonainak, 's hogy újabbakat is említsünk, az újítás helytelenségeitől olly okos vigyázással tartózkodni tudó *Vörösmarty*nak, *Kölcsey*nek, 's még egy két jelesebb iróinknak remek miveit, a' több avatatlan verselők kontár miveivel; majd meg fogja látni, hogy ezekben több dolog és előadásbeli szépség van, 's bennek a' bőltsességnek több letzkéi rejteznek, a' poézisnek minden szépségeivel felékesítve, mint a' többiekben mind együtt véve, kiknek irásait nem tudom mitsoda beteges phantasia, hídeglelős hagymáz 's nyavalygós érzelgés bélyegezi k) kik egyéberánt is homályos gondolatjaikat a' roszszúl formált 's ért-

---

k) Azon nyavalygós phantasiának, mellyre itt tzélozás van, legtöbb példáit lehet látni a' Helmetzy 's nehány Helmetzy forma nem született poéták szerentsétlen dolgozásaikban, imé itt egy példa:

A' vándor idegen.

Ide hegy tájrúl lépdelek, *A' tenger zúg, völgy gőzöleg,*
Búsongva ballagok tova, *'S fohászom egyre kérd hova?*
Nékem virág itt hervatag, *A' nap hideg az élet agg,*
Üres hang szóll beszédeken, *) *Létem mindenhol idegen,*
Hol hol lelem a' kedves hont, *Az esdve kért ismértlen hont?*
A' hont, hont zőld reményimét *Hont nyildozó rósáimét?*
Hol tündérkeznek álmaim, *Hol feltámadnak hóltaim,*
A' hont, hol ajkam nyelve zeng, *'S mindent bír mért e'szív eseng*
Búsongva ballagok tova, *'S fohászom egyre kérd hova?*
A' szellő illy viszhangot vét: *Hol nem vagy ott vírít a' lét.*

*) Ez a' sor 's a' következő egy kevés változtatással 's tóldással illyen formán:

hetetlen új szók által még homályosabbakká teszik, azzal a' reménységgel táplálván bizonyosan magokat,

Üres hang száll beszédeken, A' magyar fülnek idegen
Szókon 's kifejezéseken, Szív 's lélek nélkül hidegen.

meglehetősen kimeríti az e'féle silány és tzifra szókkal semmit sem mondó elme szülemények soványságát.

Helmetzy a' fordításokban sem szerentsésebb, 's ott is megboszszulják rajta magokat a' músák, kiket kedvek ellen zaklat, mint a' *Dies irae* nyomorúlt fordítása mutatja. Imé belőle mutatóúl egynehány stropha:

Melly iszony lesz a' nap mentén,
A' birónak megjelendtén,
Mindenről nagy szám vejendtén. (sic!)
Rettentő felség Királlya
Jóknak ingyen ég-osztállya *)
Idvezits kegyelmi pálya **)
Bár méltatlan esdeklésem
Benned bizni még sem késem;
Hogy pokol tüzél ne véssem. ***)
Kérlek a' porig borúlva,
Szivem kamvként szerte dúlva
Végem ódd e' pálya múlva. ****)

Ennél semmivel sem szerentsésebb, hanem sokkal idétlenebb a' Torquato Tassó Megszabadított Jérusáleméből az első esztendei Aurorában közlött fordítása ugyan tsak Helmetzynek, mellyből ímé egy stropha:

Vészt várni tán kínosb kín a' kebelnek,
Mint a' jelen vész kínos érzete,
Legyintetén a' kínos kérlebelnek
Függ minden fül minden szív rémlete.
Zavart 'sibongzatok szárnyakra kelnek,
Iszonyt sejdít Sion 's környülete:
'S az ősz király, é zaj- 's közel nyomorral
Vad szándékot gyanús keblébe forral.

Ezen

*) Van-é ennek valami értelme?
**) Mi az a' kegyelmi pálya? 's hogy idvezíthet?
***) Mit tesz ez a' szörnyű gondolat?
****) A' pálya, úgy tetszik *helyet* tesz nem *időt*, nem múlhatik tehát mint az idő. De mitsoda pálya is az, melly egyszer *idvezít* mint *kegyelmi pálya*, máskor ismét *elmúlik*. Ezt tsak Helmetzy tudhatja.

kat, a' mit közülök egyről mondott is egy fogadatlan ditsérő, hogyha a' mi jelen gyarló századunk meg nem érti is őket, majd megérti a' jövendők közül

---

Ezen fordításokról bóldogúlt Kisfaludy Károly azt ítélte, hogy ezek igen *hívek*. Meg kell vallani, hogy ha a' *hív* fordításon azt értjük, mellyet az eredeti nélkül lehetetlen megérteni, 's mellyet bizonyos idő lefolyta után maga a' fordító sem értene meg: úgy ezeknél *hív*ebbet gondolni sem lehet.

A' ki versben nem átallja a' nyelvet így nyomorgatni, annak írásmódja prosában sem sokkal helyesebb, mellyet a' helytelen és szörnyű hangzású p. o. *szörny-'sarnok*, tyrannus új szókon dötzögő összvetsürt tsavart constructiók; a' köz módtól minden ok nélkül való eltávozásnak, az érthetetlenségnek, homályosságnak affectálása bélyegeznek, mint ez a' Jelenkornak következő, 's számtalan e'féle helyeiből eléggé kitetszik: *Budán Mellőságos Otskai Antal püspök mutatá be az öröm- és szíváldozatot, egész díszleményű szolgálattal a' helybeli nagy mellőságú két kormányszék, katonai fő parantsnoklat, 's városi tisztviselők buzgó könyörgések, a' gránátos és gyalog osztályok puska ropogásaik, mint szinte a' várfok három helyein kitüzött* 18 *ágyú morgadalmasan viszhangzó dörgedezései* *) *között.* — — — — — — — — — — *végre az öröm 's önárjától dagadozó Dunánk is vígadalmunkhoz kivánt tsatlakozni, mivel délutáni egy óra tájban, a' hátát 's hullámit nyügző jégbekót le kezdé ölteni, egy darabnyi takarodásra kisztvén egész tetemben hoportsos köntösét, midőn a' Posontól eltisztúlt jéggöröngy testvéreinek medréhez közelgő torladozásra és vándorlásra kiszti már.*

*) Helyes! még talán jobb lenne így: morgadalmas dörgedezéseinek ropogadalmazásai között.

Az itt előfordúló helytelen szók crisise a' nyelvrontás több hasonló példáival együtt alább fog következni. Az illyen írásmód nem egyéb, mint a' magyar prosának kipasquilizálása. Illyen potsolyába vezette a' *Brekeke! Brekeke! Chloax, Thuu! Brekeke!* az új iskolának a' jó és szép ízlés sanctuariumába be nem avatott tanítványit, azon papirosmázolókat, kikre születésekkor sem a' kötött sem a' kötetlen beszéd musái nem mosolyogtak. Erre ugyan azt mondhatná hideg vérrel, 's megvető mosolygással minden jobb izlésű olvasó:

Aeternum stagno — vivatis in isto; de a' mi szenvedhetetlenekké teszi őket, 's a' különben békeszerető olvasó gyomrát is epével tölti meg, még: — — *sub aqua sub aqua maledicere tentant.* Ovid.

Különösen a' mi Helmetzyt illeti: neki már egyszer meg volt mondva, hogy *míg ügyelget, jobb vólna egy kis metricát tanúlna;* most pedig azon intésnek van reá nézve helye,

valamellyik. A' tudományos esméretek, a' philosophia, a' hazai és külföldi mesterművek által eléggé cultivált, 's erős ítélő tehetséggel párosúlt poetai genie ritkán szorúl új szóra, 's még is olly remeket teremt, mint Kisfaludy Sándor a' *Grátziákról*, Csokonai a' *lélek halhatatlanságáról* írott halhatatlan énekeikben, 's mint Vörösmarty a' Tsongor és Tünde tzímű remek szinjátékában. — *Rem tibi socraticae poterunt ostendere chartae, Verbaque provisam rem non invita sequentur.* — Horat.

2) Másik hibája némelly újítóinknak a' nyelvünkből minden idegen, bár melly régi és idegenségeket a' szokás által levetkezett, 's többnyire a' köznép előtt is érthető szóknak kiküszöbölésében, 's azoknak új magyar, bár érthetetlen 's roszszúl formált szókkal való feltserélésében, szóval a' *nyelvbeli purismus* affectálásában áll. Ezen viszszaélés két tekintetben járt rontására nyelvünknek. Megfosztotta azt sok jó, bár idegen, de régen polgári just nyert érthető szóktól 1); megtőltötte ellenben sok

hogy míg másokat, különösen a' Debretzenieket újságában satyrizálgatja, pasquilizálgatja (lásd az 1831—1832-diki Jelenkornak és Társalkodónak több lapjait) helyesebb volna, ha a' jobb magyar Grammatikákat, mellyek közé minden hibái 's fogyatkozásai, vagy Helmetzy szerént *salakjai* mellett is a' Debretzeni is bizonyosan tartozik, olvasgatná, tanúlgatná. Így ha jó író nem válnék is belőle, mert arra születni kell, legalább tisztúlna írásmódja feljebb érintett. 's e' munka folytában még többször érintendő *salakjai*tól. Ezen barátságos tanátsot, mellyre olly nagy szüksége van, követni nem akarni, nem egyéb lenne, hogy saját szavait kevés változtatással ellene fordítsuk: *idomtalan konoklatnál.* Egyébaránt a' Debretzeniek sem a' Helmetzytől, sem mástól kerűlt éretlen tsúfolódásokra az újítás helytelenségeinek soha *rokon kebelt* nem *nyitandanak*, és sem az *ősz szakállasok*kal, kiknek már *idejek kitelt*, sem azon *szakállatlanokkal*, kik még *idétlenek*, nem tartván, a' közép úton menve, a' régi jót megtartva, a' helyes újítás ellen, a' millyennek közűlök a' Debretzeni Grammatika, későbbeo a' Magyar Füvész-Könyv 's több philosophusi munkák érdemes szerzői olly jeles példáit adták, szavakat felemelni soha nem fogják.

1) Illyen módon akarnák kiküszöbölni nyelvünkből az *orvos*, *orvosság*, *doctor*, *prokátor*, *muzsika*, *muzsikus*, *tzu-*

ollyan új szóval, melly fület sért, és gyomrot háborít. m)

Hogy nyelvünk valaha minden idegen szótól megtisztúljon, ez tsak kivánságnak 's reménységnek is képtelen, melly soha be nem fog telyesedni. Nem tsak nyelvünkre nézve, nem tsak tudományos, hanem gazdasági, mesterségi, orvosi tekintetben, sőt eledeleinkre, italainkra, ruházatinkra is, és így mind lelki mind testi szükségeinkre nézve öszve vagyunk köttetve az egész világgal. Úgy rendelte a' gondviselés, hogy azon nyelvekre, vallásokra, miveltségekre 's a' t. nézve, olly felette külömböző nemzetek közűl, mellyek az Isten földjén elvagynak terjedve, egyik se lehessen el a' másik nélkűl, hanem költsönösen egymásra szorúljanak. Ha eledeleink, öltözeteink 's a' t. közűl mind azokat ki akarnánk vetni, mellyek — később vagy régebben mindegy — idegen nemzetektől kerűltek hozzánk, ha tudományos esméreteink közűl mind azoktól megválnánk, mellyeket más nemzetek szorgalmának köszönhetünk, majd meglátnánk, melly nagy testi lelki szegénységben maradnánk. Ha az említett dolgokra nézve a' purismust akarni képtelenség volna, nem szinte olly képtelenség-e az a' nyelvre nézve is? Mert azt kérdem, volt e' valaha, 's van e' ma is valahol minden idegen szóktól tiszta nyelv? A' deák nyelv tele van görög származású szókkal, sok görög szónak eredete a' zsidó nyelvben van, a' zsidó nyelv az arabs, chaldeai, syriai és persa nyel-

---

kormíves, *patika*, *patikás*, *professor*, *szemorvos*, *seborvos*, *petzér*, 's több e' féle érthető nevezeteket, 's helyettek: *gyógyász*, *gyógyszer*, *tanár*, *ügyész*, *hangászat*, *hangász*, *tzukrász*, *gyógyszertár*, *gyógyszerész*, *oktató*, *szemész*, *sebész*, *ebész* 's a' t. idétlenségeket behozni. Hát az: országlár, országász:, vegytan, minister, diplomate, chemia 's a' t. helyett minő sületlenségek!

m) p. o. a' *kristély* szót minden értette, 's nem is undorodott annyira tőle, mint a' professor Bugát által új életre hozott *állövet* nevezettől, melly azon eszköznek functióját cynicusi nyiltsággal adván elő, némelly gyenge gyomrú olvasókra nézve *tartarus emeticus* helyett szolgálhat.

vekkel szoros atyafiságot tart; az angol nemzetnek — mellyet lakhelyének természeti fekvése az egész világtól elrekeszt, de a' melly azért szorosabb egybekötésben van az egész világgal, mint akármelly más nemzet, — az angol nemzetnek nyelve mondom nem egyéb, mint a' sok görög, deák, német, olasz, frantzia, spanyol, 's ki tudja még mitsoda szókból álló tsuda egyveleg. A' német nyelv különösen a' szók összetételében szerentsés lévén, legkönnyebben ellehetne idegen szók nélkül. Ki is dolgozták a' németek már régen tsak nem minden tudományoknak mesterszavait. Egy német tudós közönségesen esmeretes meglehetős vastagságu könyvet irt, mellyben magától és másoktól formált új német szókat ajánl tserébe azon idegenek helyett, mellyek által, a' mint ő mondja, a' német nyelv eltsufíttatik (*enstellt wird*). Azomban még is most is felette sok görög és deák terminusok harangoznak ezen philosophus nemzet tudományos munkáiban. n) Helyesen! mert az idegen de jó szók által inkább eszközöltetik a' világosság és érthetőség, melly az előadásnak fő érdeme, mint az anyanyelvből formált helytelen új szók által; ezen kivül még ha roszszúl volnának is formál-

n) Vallyon nem okosabb 's helyesebb volna-e nyelvünkben is az e'féle talán soha alkalmatosan, vagy tsak szenvedhetően is le nem fordítható, vagy ki nem tehető, ugyan azért minden nemzet tudományos munkáiban meghagyott szavakat: *positiv*, *negativ*, *subjectiv*, *objectiv*, *typus* (a' hidegleléskben) *crisis* (az acutus nyavalyákban) *neuter*, vagy *neutralizált* (a' chemiában), *monarchia* 's a' t. nem bolygatni, mint az e'féle nyomorúlt surrogatumaikkal: *igenleges*, *nemleges*, *önkileg*, *önmileg*, *személyügyelőleg*, *tárgyügyelőleg* (dî meliora piis; hát ügyelhet a' tárgy, 's egyszer a' személy ügyel, máskor a' tárgy? vagy mikor személyre ügyel valamelly individuum (az újítók szerént egymi) akkor nem objective ügyel vagy ítél?) Mitsoda zavar! *nyomda*, *birálat*, *egyfői kormány*, 's a' t. nyelvünket koltsosítani. Ide tartoznak következő sületlenségei is Helmetzynek: *dalszak* — stropha, *szörnyzsarnok* — tyrannus, *torzkép* — caricatura, *bérnök* — satrapa. Hát a' *barricade*-al mennyire megakadt, mellyet a' mint eszébe jut, most *halmaz*nak, majd *kőhalmaz*nak, majd ismét *torlade*knak, *torlaszté*knak, *hídradé*knak 's a' t. nevez újságában.

va, legalább nem sértik annyira a' fület, mint a' rosz magyar szók, pedig tsak *dandum etiam auribus aliquid, quarum judicium elegantissimum* o).

o) A' ki az *aurium judicium elegans*sal, ezzel a' megbetsűlhetetlen kintstsel bir, az nem fog illyen szókat koholni: *szörny sarnok* — tyrannus, Jelenkor; *filymaszot, posláz, tüdőgümötsök, léptá;fúly* (lienteria) *hörg- és gög-lob, ferlezódékenység*, Orvosi Tár; 's a' ki az illendőségre, melly az aurium judicium eleganssal szoros egybeköttetésben van, vigyázni szokott, annak írásaiban e'féle részint parasztos, részint botránkoztató kitételek: *szuszakolni, fartatni, ennélfogvást, hat óra mulvást, inaltatva a' pedroisláktól, tsempeszteni, pöttyönség, egyházi birbiték*, e' helyett: *tzeremoniák; a' ministerek megárolták e' veszteséget, nyomadékos méltósággal megkurholtatott*, e' helyett: *pirongattatott;* Jelenkor; *telides teli, ez napságtól fogva.* Belteky Ház; *pösfölakadás, hudtső* e' helyett: *vizellőtső; húgy-erőlködés* e' h. *nehéz húgyozás; hánygatnejlás*, e' helyett: *hányás és hasmenés, seggvérözön, némethas, higanyzabálás* (Cachexia mercurialis), *seteül orvosolni*, az orvos ha nem *oktondi*, az orvos ne hagyja magát a' körűllállok beszédjétől *elbolonditni*, e' helyett: *elámitni*, Orvosi Tár; *lóhalálából futni az orvosért*, Bajza Aurora 1834, nem jöhetnek elő. Az illendőségről beszéllvén, meg nem állhatom, hogy meg ne rójjam azon nem tudományos munkába, hanem tsárdába és betyárok szájába illő nevezeteket, mellyeket professor Bugát és professor Hofner a' trivialis magyarság szeméttdombjáról felszedve, amaz magyar Anatomiájában, emez pedig *Útmutatás a' ló külsejének megesmertetésére* tzímű munkájában használtak, 's mellyeknek tsak egy két betűit *p— n —, p — ts —*, engedi a' szemérem kiírnom. Ha tudományos munkáinkat illyen undorító gazokkal elszemetelni nem pirúlunk; majd úgy reménylhetjük, hogy azoknak olvasására hazánkfiait, kivált az e'féléktől természettel undorodó aszszonyainkat édesgethetjük, 's hazánkfiai közt hasznos tudományos esméreteket terjeszthetünk! — Igaz ugyan, hogy *naturalia* (kivált a' medicusok előtt) *non sunt turpia*, de az is igaz másfelől, hogy a' naturáliáknak rendesen kétféle nevek van, egyik ollyan, mellyet akárki botránkozás nélkűl szájára 's pennájára vehet, mikor azon tárgyakat nevezni kéntelen; másik ollyan, hogy azt cynicusi licentia nélkűl semmi esetben használni nem lehet. — Az illendőség megsértése az is, mikor — meglehet az írónak minden tzélján kívűl, de minden esetre menthetetlen gondatlansága miatt, a' mondás jelentése szeméremetlen kétértelműségre fajúl el, p. o.

Hős lelke ösztönt ád feltételére,
Bár ezt a' szűz szemérem késztti

Cicero. Nem mondom én, hogy a' magyar nyelvet, akár a' német, akár más nyelvek kaptájára kell ütni, mert lehetnek annak, 's vagynak is ollyan tulajdonságai, mellyekkel az említett nyelvek közül egyik sem bir; de képtelennek tartom azt az emberi nyelvek sorsa alól egészen kiakarni venni, mintha az a' hold lakosinak nyelve volna. A' ki azt állítja, hogy az újítók szorgalma nyelvünket olly tökélletességre viszi, a' millyennel emberi nyelv soha sem birt, hogy tudniillik az minden idegen szóktól megtisztúlván, maga magának elég legyen, azzal én a' szót vitatni nem kívánom, hanem tsak azt súgom a' fülibe minden tüzes szófaragó puristának, Fáy Andrással javallatképpen: *vigyázzon, nehogy az édes hazának* 's hazai nyelvnek *ártson azzal, hogy nagyon is akar használni*, némelly idétlen koholmányok kedvellőinek 's gyakorlóinak pedig Horátztzal ezt: *Virtus est vitium fugere, et sapientia prima* 's a' t. —

A' hyperpurismusnak itt érdeklett neologomaniáján kivűl van még

3) a' nyelvújításnak egy sokkal megfoghatatlanabb 's tsudálatosabb hibája, melly *a' régi igaz magyar szóknak 's szóllásformáinak új, többnyire erőltetett 's mesterkézett kitételekkel való feltserélésében áll.* Valósággal nem tudja az ember, boszszonkodjék-e, vagy tsudálkozzék inkább az újításlelkének azon viszketegén, melly a' legrégibb 's jobb magyar szavainkat 's kitételeinket bolygatni, 's helyettek az olvasóra roszszúl formált új szókat tolni nem átall. Mit nyertél vele kérlek ha p. o:

ézen szokott 's érthető kitételek helyett: — ezeket teszed:

falatozás — — — étkezés,
kormányozás — — — kormánylás,

Győz bátra, 's öszveforr testvér egészűl
Szemérmivel, 's szemérme felmerészűl.

illyet ismét tsak Helmetzy irhat. Lásd első esztendei Auróra l. 180.

tégetni — — —	*tézni,*
apránként — — —	*apradán,*
lassanként — — —	*lassadán,*
tisztelendő — — —	*tiszteltendő,*
testnőtetés — — —	*testnövesztés,*
felséges vagy fellengős	*magasztas,*
iztelen — — —	*íztelen,*
járkálni — — —	*járdalni,*
elbotsátott egy pár szerentsét — — —	*elátallott egy pár szerentsét,*
arra törekedett attyát venni — — —	*arra törte attyát,*
elaljasodni — — —	*lealjadni,*
régen fú a' szele —	*régen ver a' szele,*
kedvesét nem tudósitá magáról — — —	*kedvesével semmit sem tudata magáról,*
szive nem vádolta —	*nem vétkelte,*
szája nevetésre vonúlt	*szája nevetésre vonaglott*
(*vonaglani* mondatik a' haldokló)	
fogát tsikorgatta —	*fogat tsikart,*
gazdagodás — —	*vagyonodás,*
tsiklandós — — —	*tsiklányós,*
álmatlanság — —	*álomtalanság,*
tűz szerszam — —	*tűzeszköz,*
hosszszas — — —	*hosszszadalmas,*
tartósan — — —	*tartólag,*
továbba — — —	*továbbad,*
utóbb — — — —	*utóbbad,*
lassatskán — — —	*lassudad,*
máshol — — —	*máshon,*
tartósan — — —	*tartóslag,*
elrendelni — — —	*elrendezni,*
hazafi — — — —	*honos,*
vetemedni — — —	*vetemülni,*
ébredés — — —	*ébrülés,*
tselekedet — — —	*tselekvény,*
lelkiesméret — —	*lélekesméret,*
módnélkül vagy szerfelett — — —	*módfelett,*
egyetlen egy — —	*egyedül egy,*

világi jó — — — életjó,
fagylalni — — — fagyasztani,
szomjúhozni — — szomjazni vagy szomjongani,
végre hajtani — — véghez hajtani,
gúnyolódás — — gúnykongás,
kikémlelni — — — kikémleni,
legközelebbi — — legközelebbső,
kénszerítve — — — kéntetve,
helybe hagyva — — helybehagyottan,
helytelenűl orvosolni — setéűl orvosolni,
székletétel — — — székelés,
nem volt havi tisztúlása — — — — nem havadzott,
szorongás — — — szoronkodás,
gyakorlani vagy gyakorolni — — — gyakorkodni,
tsipés — — — — tsípás,
sziv dobogás — — sziv debegés,
mind a' kettő — — minden kettő,

's más efféle szokatlan szókat 's kitételeket használsz irásaidban? a' millyenek a' Bélteky Házban, a' Jelenkorban, az Orvosi Tárban, a' Világban 's a' t. olly nagy számmal jőnek elő? Egyebet nem, hanem hogy írásod módját érthetetlenebbé, darabosabbá, 's az olvasó közönség nagyobb része előtt kedvetlenebbé tetted.

Ezen nyelvújításbeli viszszaélésnek okát ugyan felette sok esetben kitalálni lehetetlen. Mindazonáltal, ha véleményem meg nem tsal, okozza ezt többnyire:

α) Az *írásbeli rövidségnek* keresése. De mit ér, hogy valamelly szó vagy kitétel rövidebb a' szokottnál, ha általa a' nyelv természetén tetemes erőszak esett, p. o: *reg-és-est-ét* e' helyett: *reggeli és estveli étel; hányatóné* (!) e' helyett: *kártyavető asszszony, szabadlanitás*, mellynek semmi értelme nints; *arra törte attyát*, e' helyett *arra igyekezett attyát venni; tanátsoltaték néne és*

szobaleány e' helyett: *tanátsot kértek tőlök; mosolyogjam-e vagy nehezteljem azon önelégedetséget?* e' helyett: *mosolyogjak-e vagy nehezteljek azon önelégedettségért?; nehezteli a' kérdést* e' helyett: *nehezteli a' kérdésért; tenyerét olly nyomossággal tapintá Nánika artzára* e' helyett: *tenyerével olly nyomossággal tapinta: verős óldaláról* e' helyett: *verő fényes óldaláról* tekinteni az életet 's a' t. a' *közvéthesség állítása még alapatlanabb, mellyel Schweitzot vádolják; semmi egyebet használ, dísz—díj—lajstrom*, mellynek semmi értelme nints; *elszántszínű hirlap; minden törvényesítés nélkül lévén* e' helyett: törvényes kihallgatás nélkül, *György térére* (George squarre-ra) *szándék azt helyezni* 's a' t. 's mind ezek annyival tsudálatosabbak, hogy folyó beszédben a' Bélteky Házban és Jelenkorban jőnek elő.

Ezen erőltetett rövidség keresése 's kedvellése szülte a' *hogy*-nak, *való*-nak tsak nem közakarattal való kihagyását. A' millyen kellemetlen hoszszúságot 's szélességet okoz némelly régi írásokban a' *hogy*nak *való*nak túl a' rendin 's szükségen űzött használása, éppen olly kedvetlenűl hangzanak minden igaz magyar fülének az illy erőltetett rövid kitételek: *közel Grófnéjahoz erőlteté ülésre; közelebb jutott módhoz mu'sikát tanúlhatni; honi dolgok körüli járatlanság; az azokrúli tökélletes igazságra jutott képzelet; erőm szerinti használás; tapasztalás nélkűli ábrándozó; állításomtúli kétség; vámfizetésrűli képzelet; teherrűli vi'sgálat; hivatalbeli eljárta; egymás ellentiség; ellentemi keserűség, a' Jacobinusoktúli félelem 's gyűlölségből a' legitimisták ellen*, 's a' t. Bélteky ház, Világ, és Jelenkor.

Innen származnak az e'féle kitételek is *gyermekek- és embereket, férfiak- és asszonyoktól* ezek helyett: *gyermekeket és embereket, férfiaktól és asszonyoktól*, melly viszszaélléstől legjobb íróink munkái sem tiszták. A' ki meggondolja, hogy nyelvünkben az ejtések végzetei, és a' postpositiók,

kivált az elválhatatlanok (p. o. *ra*, *re*, *ból*, *ből*, *ért*, *tól*, *től* 's a' t.) substantivumaikkal éppen olly szorosan egyesűlnek, 's mintegy öszveolvadnak, mint a' birást jelentő ragasztékok substantivumaikkal, az igék külömböző módjait, idejét, számjait 's személlyeit képező végezetek az igék gyökereivel: annak az e'féle kitételek *gyermekek- és embereket*, *férfiak- és asszszonyoktól* ezek helyett: *gyermekeket - és embereket*, *férfiaktól és asszszonyoktól*, éppen ollyan viszszásoknak 's nyelv természete ellen valóknak fognak tetszeni, mint ezek tetszenének: minden *jószág- barát- örőm és reményeinktől* megfosztott a' sors bennünket, e' helyett: minden *jószáginktól*, *barátinktól*, *örömeinktől*, 's a' t. vagy ez: *ezen ritka szépségü képet lát- vizsgál- és tsudáltam*, e' helyett: *láttam*, *vizsgáltam és tsudáltam*. Annyival is inkább, mivel az igékben, kivált a' meghatározott forma személyeit képező végzetek, a' substantivumok birást jelentő ragasztékaikkal nyelvünkben tsudálatosan megegyeznek (p. o. *kalapom*, *kalapod*, *kalapja*; *látom*, *látod*, *látja*) 's ezen végzeteknek 's ragasztékoknak substantivumaikkal, 's igéik gyökereivel semmivel sints szorosabb egyesűlések, mint az említett postpositióknak és ejtések végzeteinek substantivumaikkal; s' még sem jutottak még eddig eszébe egy magával consequens lenni akaró nyelvújítónak is az e'féle nyelvünket kortsosító kitételek. p) Az e'féle kitételekre *gyermekek és emberektől* 's a' t. egy nyelvben sintsen tudtomra sem a' régibbek sem az újabbak közül példa, 's már tsak ennélfogva sem tetszhetnek annak, ki a' nyelv újítás theoriájában a' külömböző nyelvek analogiájára figyelmezni nem tartja feleslegesnek. — A' rövidség szertelen szerelme szüli az e'féle tsonkításokat is: *láthatlan*, *halhatlan* 's a' t. e' helyett: *láthatatlan*, *halhatatlan*.

p) Helmetzyn kívül, ki a' Jelenkornak egy lapjában ezen kitételt: *át- szak- 's juggatták* e' helyett: *átszaggatták 's juggatták* találta pennájából kiszalasztani, de tudtomra mind ez ideig követőkre nem talált, 's maga magát sem követte.

A' substantivumoktól és igék gyökereitől a' deák *in*-nek (p. o. *impius*, *impiger*, *imbecillis* 's a' t.) a' német *un*-nak (p. o. *untauglich*) és *los*-nak (p. o. *gottlos*) megfelelő adjectivumok formálására a' *talan*, *telen*, vagy mikor az euphonia úgy kívánja *atlan*, *etlen*, és nem a' *lan len* végzetek szolgálván: látni való, hogy *halhatlan*-t írni *halhatatlan* helyett szint ollyan hiba, mintha *tudlan*-t, *kegylen*-t, *irgalomlan*-t írnánk a' *kegyetlen*, *tudatlan*, *irgalmatlan* helyett. — E' szüli (?) a' *j*-nek kihagyását is az e'félékben: *állapota*, *hona*, *haraga*, *patáka*, e' helyett: *állapotja*, *honja*, *haragja*, *patakja* 's a' t. valamint a' *fejdelem*, *visszszhangzák*, *sorompjai*, *táborzó*, *határzat*, *tzimborság*, *sergek* Jelenkor 's a' t. ezek helyett: *Fejedelem*, *visszszahangozák*, *sorompói*, *táborozó*, *határozat*, *tzimboraság*, *seregek* 's a' t. (a' két tagú szókban, mellyeknek első tagja nem vonásos — accentuált — p. o. *egér*, *kenyér*, *tenyér* 's a' t. nem szokás a' középső *e*-t kihagyni a' negyedik ejtésben vagy többes számban, így *egret*, *kenyret*, *tenyret*, mint ez a' húzásos első szótaguakban történik. p. o. *kérget*, *férget*, *mérget*, innen *kéreg*, *féreg*, *méreg* 's a' t. helytelen tehát *serget* írni is *sereget* helyett) 's több e'féle nyelvünket kortsosító Helmetzyanismusokat is.

β) Okozza továbbá ezen viszszaélést a' *közmódtól való eltávozásnak*, *különözésnek szerelme*, és *az irásmódjában valamelly különös fellengezésnek affectálása*. Mert külömben honnan lehetne az e'féle erőltetett kitételeket kimagyarázni: *kínosan leérdemlett kis fizetés; ön tagadásra mindég készen állni kellő kebel; hogy szunnyadni fogott tehetségeit felébreszsze; melly a' tanátslottól a' tsekélyebbség keserű érzetét elkímélette.* Bélteky Ház. *Jó szándékaikat egekbe fohászkodni.* Világ. *Hozzánk érkezni kellett segédhad késedelmezései* Jelenkor.

A' különözés szerelme szüli az igék eleibe ragasztatni szokott particuláknak a' nyelvbeli szokással ellenkező használását is az illyen kitételekben:

a' *gyülést feloszlatni* e' helyett: *eloszlatni*; az *eleséget felemészteni* e' helyett: *elemészteni*; *az ellenséget feldühíteni*, e' helyett: *dühbe hozni*, vagy *megdühösítni*; *legyőzni* e' helyett: *meggyőzni*; *leérdemelni* e' helyett: *megkeresni* (verdienen); *lealjadni* e' helyett: *elaljasodni*; a' *várat megrohanni*, *megrohanással bévenni* e' helyett: *rárohanni*, *rárohanással megvenni*, *leküzdeni*, *fellegelni*, *lelegelni*, *lekontzolni*, *odalankadni*, *felmagasúlni* 's a' t. Bélteky Ház, Jelenkor, Gyürü, Fordította Bajza. — A' különözés 's fellengezés vágyja okozza az e'féle szokatlan kitételeket: a' *halandóság neki iramodott* e' helyett: *sebes lépésekkel haladt* vagy *hirtelen nevekedett*; *kellem-illatos szagú* Orvosi Tár — lignum juniperi — (az illat szó a' szaggal igen egy jelentésü azon különbséggél, hogy az illat kedves, a' szag pedig kedvetlen kigőzölgéseit is jelenti a' testeknek; mit teszen hát kellem illatos szagú? Felelet, *ollyan szagu*, *a' millyen illatja*, *az az: szaga van a' kellemnek*, millyen szagú tehát a' lignum juniperi? ki mondja meg?) *nyomadékos méltósággal megkúrholtatott*, 's más e'féle idétlen kitételeit a' Jelenkornak 's Orvosi Tárnak. — Innen származnak a' *hallonak*, *látszonak*, *szármoznak* 's a' t. a' szokott *hallanak*-tól, *látszanak*-tól, *származnak*-tól különböző, de nálok semmivel sem jobb szavai a' Hasonszenvnek — Az itt megrótt hibájával a' nyelvújításnak közel rokonságban van. —

4) A' különben érthető magyar szóknak olly tsudálatos elrakása 's öszveszerkeztetése, hogy azoknak ember értelmét nem veheti. Ezen nyavalyában kínlódnak a' Döbrentei dagályos kitételekkel puffadozó írásai 's kivált fordításai q), mint ez a' Machbeth-

q) A' ki magában semmi poétai tehetséget nem érez, mitsoda lélekkel mér a' poétai remekek fordításába vágni? Nem nevetséges vakmerőség volna-e minden festői talentom nélkül a' Rafaël, Michaël Angelo 's más nagy hirű Festők remekjeiket copirozni akarni? Éppen illyen vakmerőség az, a' mellyről itt szó van. Mert itt is igaz az, a' mit Horatz más értelemben mond: *Ut pictura poesis erit.*

nek több számtalanok helyett idézett ezen egy pár helyéből kitetszik;

— — — — A' thrón bajait.
Olly szelíden rendelgette el,
Hogy őt erényi védik angyalokkint,
Harsány szavakkal méllyen kárhozott
Kilöktetése ellen; r)

Nem külömben:

Azon szempillantatok alatt, mellyek bizonyos elegyes gyönyörködést fakasztanak (kiben?) *a' sok erejüség látásán, 's tsudáltatják még a' tiltottban is a' bátorságot; kerekedik felyül a' betsületességnek tüzes érzése, 's diadalmas örömében ömlik el, midőn magát a' nagy tulajdonságokkal birót vadságainak még itteni büntetéseiben tekinti.* s) A' halhatatlanságot ért, vagy arra méltó jussal számot tartó, régibb vagy újabb akármelly nemzetbeli írók munkáiban egyaránt azt lehet tapasztalni, hogy azoknak szerzőji legfellengősebb gondolatjaikat is olly móddal igyekeztek előadni, hogy mint Quintilianus a' törvényhozókról mondja: *Ne tsak érteni lehessen őket, hanem éppen ne lehessen nem érteni* t) 's nem hogy közönséges 's mindennapi gondolatjaikat nehezíti az erőltetett és homályos, hanem inkább a' nehezebb 's méllyebben járó tárgyakat is könnyítni, simplificálni igyekez-

r) Szerentsétlen magyar szinjátszók! be keserű kenyeret esztek, mikor illy fenyőgörts keménységü fordításokat vagytok kéntelenek *értelem nélkül* megtanúlni.

s) A' ki ollyan nyelvekből fordít, mellyeket nem ért, mint Döbrentei szokott, (a' mit ő róla Fenyéri a' magyar Conversations-Lexicon felett támadt per folytában túl az elégen megmutatott) igen helyesen tselekedné, ha az ollyan helyeknek, mellyeknek értelmét ki nem vehette, eredeti angol, olasz, frantzia vagy német textusát mellé tenné. Így legalább az eredeti nyelvben Döbrenteinél jártasabb olvasók megértenék azon homályos helyeket, mellyeknek megértésére a' magyar nyomorék fordításban, a' világ minden nyelvének tudása sem elégséges.

t) *Sermo legislatoris sit purus, planus, non ut intelligatur, sed ut non possit omnino non intelligi.*

tek, a' tiszta világos 's érthető előadás által. — *Non fumum ex fulgore, sed ex fumo dare lucem cogitabant.* Horat.

De nem tsak mindent magyarúl akarnak kitenni némelly újítóink, mint azt a' 2-dik szám alatt érintettük, hanem

5) egyszerre és nem apránként, 's idő jártatva akarják ezen fontos és sok nehézségekkel járó munkát kivinni; nem figyelmezvén sem a' természeti sem az emberi dolgok rendes folyamatjára 's változásaira, mellyek egymás után halkkal és tsak nem észrevehetetlenűl következnek. A' téli kemény hideg után a' forró nyár hevét egésségünk romlása, az éjfél setétsége után a' délszinben ragyogó nap fényét szemünk sérelme nélkűl ki nem állhatnánk. A' politicus világban minden változásnak 's újításnak lassanként kell egymásra következni, ha annak gyümöltseit a' késő maradék is szedni akarja. Mert: *vis consilî expers mole ruit sua.* Ezen régi közmondást: *hamari munkában egy sints jó*, mind az okosság, mind a' tapasztalás egyformán igazolják; miért nem adunk tehát annak helyt az új szók formálásában is? Ha az újítók azon szerény tartózkodással 's okos vigyázással látnának kedves foglalatosságokhoz, hogy mikor egynéhány új szónak lételt adnak, azok felől a' mások vélekedését, reflexióját, tsendesen elvárván, belőlök a' mi jó magoknak sinórmértékűl vennék; úgy többeknek egyesített ereje által középszerű ember is sok hasznot tehetne. Ellenkező esetben, mikor t. i. valaki sem kérd sem hall, hanem tsak a' maga esze után megy, bár olly nagy légyen is az, hogy tiz embernek is elég volna, felette sok károkat tehet, 's tettek is tsak nem minden újítóink különösen az által, hogy

6) *az analogiára nem figyelmeztek.* Nyelvújító ennél megbotsáthatatlanabb hibába nem eshetik. Közönséges panaszsza íróinknak, hogy még megállapított magyar Grammatikánk nintsen. Ez a' panasz, bár melly helyesnek tessék is első tekintettel, a' nyelv rontás hibáinak mentségűl nem szolgálhat,

az analogia ellen vétő Neologusnak szájába pedig telyességgel nem illik. A' melly magyar grammatikát a' magyar tudós társaság tekintete meg fog állapítni, annak a' szerzője vagy szerzői is tsak emberek lévén, annak is meglesznek a' maga fogyatkozásai, és így a' sem lesz minden részben tökélletes, annálfogva állandó sem. Így volt e' más nemzeteknél is. A' Frantzia Academia által megállapított orthographia ellen Voltaire szüntelen protestált, 's utóbb is elesmerték a' dologhoz értők, hogy neki van igassága. A' melly magyar grammatikák eddig világot láttak, azokban minden hibáik és fogyatkozásaik mellett is van annyi jó, hogy a' ki azokat huzamosan olvasta és tanúlta, tsakugyan nem fog az a' nyelv rontás vétkébe tsak hunyorítással is részesűlni, 's inkább egy új szót sem kohol., mint éretlen buzgóságával nyelvének rontására járjon. Továbbá a' grammatica nem egyéb, mint a' nyelvnek philosophiája, — *est philosophia verborum subtilis et acuta*, 's valamint legphilosophusabb ember az, a' ki szorgalmatosan olvassa ugyan a' philosophusok írásait, — mert azoknál van a' böltsesség, — 's mindeniktől eltanúlja a' mi jó, de minden kifogás nélkűl egyiknek sem áll a' zászlója alá, — mert azok is tévelygnek sokakban; hanem azt mondja a' bölts Horátztzal: *Nullius addictus jurare in verba magistri*, *Quo mecumque feret tempestas*, *deferor hospes;* így van az okos ember a' grammatikákra nézve is, 's így lesz mindég; mindenikből ki veszi a' mi jó, 's így lesz magának egy subjectiva grammatikája, de vakon 's minden kifogás nélkűl egyet sem követ, bár száz tudós társaság üsse is arra a' tsalhatatlanság petsétjét. u) Nem a' grammati-

u) Nem annak jutott tehát parányi ítélő tehetség, mint Bajza Jó'sef állítja — ki miután a' Révay- és Verseghy közt folyt penna hartzon túl vagyunk, a' Debretzeni grammatikával tart, hanem annak, ki akár a' Debretzeni, akár a' Révay, akár a' Verseghi grammatikáját kifogás nélkűl 's vakon követi, meglévén mindeniknek ezen grammatikák közűl a' maga tetemes fogyatkozásai, mellyekről mászszor bővebben fogok értekezni.

kák nem léte, hanem azoknak fel sem vevése oka tehát íróink részéről az elkövetett számtalan hibáknak, úgymint a' kiknek írásain gyakran sem a' Révay, sem a' Debretzeni, sem a' Verseghi, sem más akármi névvel nevezendő grammatika tanulásának semmi nyoma, sőt a' kiknek magoknak sints grammatikájok önnön magokkal is minden lépten nyomon ellenkezésbe jövén. Valósággal úgy látszik, hogy némelly jelesebb íróinknak is a' grammatika tanulás ellen, néminemű antipathiája, vagy, hogy orvosi terminussal éljek, idiosyncrasiája van, 's mindent örömestebb tanúlnak, mint a' grammatikát. De ha valaki minden grammatikát, 's minden grammatizálást megvetéssel lenézne is, mimódon téveszthetti el az analogiát, mellyet a' puszta józan okosság minden grammatikai mélyebb esméret nélkűl diktál? Ezt teszi az, a' mit feljebb mondottam, hogy az analogia ellen elkövetett hiba megbotsáthatatlan, mert hogy valaki az ellen ne vétsen, arra tsak egy kevés magameggondolás kívántatik.

Az analogia ellen immár háromféleképen vétnek íróink, úgy mint:

a) Úgy formálnak valamelly szót vaktában, hogy arra semmi példa nints p. o. *lény*, *rény*, *elv*, *terv*, *magasztas* (sublimis) Bélteky Ház; *merénylet*, *érzelékenység* Kritikai Lapok II. Füzet; *méltányság*, *méltánylani*, *tudalékosság*, *forgony*, *mozgony*, *mákony*, *regényes*, *lelkendeni*, *tanoda* 's a' t. melly szók legjobb íróink munkáiból vagynak felhozva.

b) Magában érthető után tesznek mássalérthető, vagy ige után illő, vagy tsak határozó után járúlni szokott végzetet, tselekvő igétől formálnak magában, vagy mássalérthetőket tsak közép igék után illő végezettel, és megfordítva, — egy szóval nem az igaz, hanem a' *tetszö* vagy *hamis analogiát* követik az új szók készítésében. Ezen nyelvújításbeli tévelygés, 's viszszaélés tsak nem számtalan variátiókon megy keresztűl. Lássuk itt rövideden egynéhány nevezetesebb fajait, némelly világosító példákkal együtt.

Az

Az *ász ész* végezeteket eddig tsak magában érthető, még pedig tapasztalás alá eső, vagy testi tárgyakat jelentő magábanérthetők után szoktuk ragasztani, p. o. *kanász*, *juhász*, *fűvész*, 's a' t. helytelenek tehát az illyenek: *hangász*, *lelkész*, 's a' Tupi Jósef tsuda eszének tsuda szüleménnye: *Istenészménnye*, mivel ezen lelki tárgyakkal nem lehet úgy bánni, mint a' feljebb említtettekkel. Idétlen ez is: *kötelékész; szemész* és *sebész* pedig a' szokásban lévő és érthető *szemorvos* és *seborvos* helyett szükségtelen újítások. Ezen végzetek, az eddig való nyelv szokás szerént igék után nem szoktak járúlni; helytelenek tehát az illyenek *gyógyász*, *szülész*, *írász*, *ásász*, *lövész*, *festész*, *építész*, *költész* 's a' t. s' az ezektől formált *költészet*, *építészet*. 's a' t.

Az *íteni ítani* végezet, még eddig tsak mással érthetők után szokott járúlni p, o. *szépíteni*, *nagyítani*, és ollyan ige gyökerek után, mellyektől *úl*, *ül* végezettel közép igék származnak, p. o. *hárítani* (közép ige *hárúlni*) *borítani* (közép ige *borúlni*) *teríteni* (közép ige *terűlni*) 's a' t. magában érthetők után pedig épen nem. Nem állhatnak tehát meg az illyenek, *motskítani*; *koromítani*, *idomítani*, *alakítani*, *párítni*, *ékítni*, 's innen *ékítvény* (Schmuck), Gyürű fordította Bajza. *maszlagítani* 's a' t.

Az *úlni*, *ülni* végezet tsak mással érthetők és ollyan ige-gyökerek után illik, mellyek *ítani*, *íteni* végezeteket vévén fel; tselekvőkké lesznek p. o. *szépűlni*, *épűlni*, *hárúlni*, *borúlni*, mellyeknek tselekvője: *hárítni*, *borítni*) 's a' t. nem pedig substantivumok után is. Mirevalók tehát az illyenek: *idűlni*, *képűlni*, *összeközpontúlni*, 's a' t.

Ugyan ez illik az *adni*, *edni*, *odni*, *ödni*, végzetekre is, mellyek vagy olly ige-gyökerek után járúlnak, mellyeknek, mint alább bővebben meglátjuk, semmi értelmek nints, 's hihetően nem is volt soha, p. o. *szunnyadni*, *poshadni*, *keshedni*, mellyek többnyire *asztani*, *eszteni* végzettel tse-

lekvő igéket formálnak, p, o. *bádgyadni*, *lankalni*, *lázzadni* (tselekvők: *bádgyasztani*, *lankasztani*, *lázzasztani*) nem *lázzítani*, mint némellyek helytelenül írják; mert valamint helytelen volna *izzítani* e' helyett *izzasztani*, éppen ollyan rosz *lázzítani* e' helyett *lázzasztani*; *szakítani* is *szakasztani* helyett, Trivialis és nem könyvbe illő szó, helytelen tehát ez a' kitétel: *másba szakítá a' beszédet*) B. H. Mire való tehát az illyen szó: *genyedni?*

Az *ékony* végezet ollyan közép igék után való, mellyeknek gyökereikben *ik* van p. o. ezektől *fázik*, *hajlik*, *aluszik* származnak: *fázékony*, *hajlékony*, *aluszékony*. Hol veszik tehát magokat az illyenek *gyulékony szálékony*, *tanulékony*, *izgékony*, *fogékony*, *indulékony*, *írhatékony*, *tsavarékony*. Árpád. Az *ékeny* végezet pedig tsak némelly *d*-be és az azzal atyafias *t*-be végződő igék után ragasztathatik alkalmatosan p. o. *feledékeny*, *engedékeny* 's a' t. Helytelen tehát az *érzelékeny* (Kritikai lapok II. Füzet) annyival inkább, mert nints *érzelni*, *hizékeny*, *fertezödékeny* Orvosi Tár.

Az *ongani*, *engeni* végzetek, a' bennek lévő *n*-nél, melly mottzanást, vagy első mozdúlást, és a' *g*-nél fogva, melly amannak folytatását, vagy gyakorlását jelenti). p. o. *kottzan*, *kotzog*, *roppan*, *ropog*, *billen*, *billeg*) a' két betű jelentését magokban egyesítvén, közép igéket formálnak, némelly részszerént meglévő, részszerént elveszett gyökerekhez járúlnak p. o. *keringeni*, *hajlongani*, *lézengeni*, *szállongani*, *ödöngeni*, nem pedig tselekvő igékhez, annyival kevésbbé Substantivumokhoz. (*A' szájongani* ige e' helyett, *száját tátni*, *bámúlni*, figyelmet sem érdemlő triviális kitétel.) Ki szenvedhetné hát az illyeneket: *dúlongani*, *szemengeni*, e' helyett: *szemenként találkozni*? A' *gyülengeni*-t pedig, e' helyett *gyülekezni*, *ömlengeni*-t *ömledezni* helyett, tsak a' szükségtelen újítás dühétől megszállott Helmetzyek kedvelhetik.

A' *nok*, *nek* ragasztékok némelly testi, vagy látható tárgyakat jelentő szók után járúlván, az azon tárgyakkal bánó, vagy azokban megbizott személyeket jelentő szókat formálnak a' régiebb magyarság szerént; p. o. *fegyvernek*, *tárnok*, *asztalnok*, *pohárnok*. Később némelly lelki tárgyakra, vagy abstracta notiókra is kiterjesztetvén ezen végzetek, származtak: a' *tanátsnok*, *titoknok*, 's a' t. de igék gyökerei után ragasztani őket még eddig nem volt szokás. Helytelenek tehát az illyenek: *írnok*, *mérnök* 's a' t. Az e' féle szóktól *lat* végezettel Substantivumokat formálni sem volt mind eddig szokás. Nem állhat tehát meg: a' *parantsnoklat*. Jelenkor. Határozatlanok után ragasztani is ezen végzeteket, mint ezekben: *elnök*, *felnök*, *felnökség*, e' helyett: *felsőség*, 's velek Substantivumokat formálni, nyelv természete ellen elkövetett hiba. Hát az e' félék: *vezérnek* (a' ki a' vezérrel bánik, vagy a' ki annak parantsol, ki volna az?) *segédnek*, minő képtelenségek! *hirnök* pedig (Bothe) a' jó és érthető *hirmondó* helyett szükségtelen újítás, merő Helmetzyanismus.

A' *szik* végezettel nem volt szokás még eddig adjectivumból igét formálni, kivévén nehány *g*-be, végződő adjectivumokat. p. o. *melegszik*, *hidegszik*; nem állhatnak meg tehát az e' félék: *kemény szik* 's a' t.

A' *kodni*, *ködni*, *kedni*, valamint a' *kozni*, *kezni*, *közni* is, viszáló, vagy reciprocum igék végzetei p. o. *marakodni*, *küszködni*, *vagdalkozni*, *rendülkezni* 's a' t. Mire való tehát az illyen szó: *készelködni*, holott *készűlni* már maga reciprocum, 's e' helyett van, *készítni magát*.

Az *alom*, *elem* végzeteket nem volt szokás még eddig *ikbe* vagy *szikbe* kimenő igék tör'sökeihez ragasztani, Substantivum formálása végett. Helytelen tehát az illyen: *Következelem*. Ez új analogia; az Orvosi Tár szerzőjének köszönhetjük. Ugyan ez illik a' *mény* végezetre is. Nem jó tehát ez: *következmény*, *diszlemény*; ennek a' formájára:

vélemény; mert a' *vél* és *diszlik* közt az a' fontos különbség van, hogy amaz tselekvő, e' pedig közép, még pedig *ik*-be végződő ige. Az efféle igék a' *vény*-t sem szenvedhetik magok után, mint p. o. ebben van, *tselekvény*. — Ugyan ezen végzetek mással érthetők után sem járúlhatnak Substantivum formálás végett; helytelen tehát a' *szabadalom* e' helyett, *privilegium*.

Az *ándok*-ba *éndek*-be kimenő (egyetlen egy) jövendőt még eddig nem volt szokás flectálni, vagy tőlök substantivumot formálni, 's mi jusson is lehet ezt inkább bolygatni, mint a' többi idők közűl akármellyiket? Az e' féle kitételek tehát a' Birónak *megjelendtén*, *irándotta*, *elhunyándás*, *megszűnendés*, *kezdendném*, *hozándhat*, e' helyett *hozhatánd*, 's több effélék, az új iskolának *legeslegújabb* betses találmányai; valamint az illyenek is: *Sidólakja útsza*, ennek formájára, *Sidólakta útsza*. (Istenverte had, Istenadta ember 's a' t. elmúlt időtől a' személyek birást jelentő ragasztékaival származott, a' nyelv természetén alapúló régi helyes szóllás formái, mellyeket a' jelenidőre alkalmaztatni még eddig senkinek nem jutott eszébe, a' fent említett kifejezés érdemes szerzőjén kivűl.

A' *g*-be végződő, tsak nem számtalan közép igék után, mellyeknek némelly része folytatott mozgást, (p. o. *kullog*, *ballag*, *forog*, *kóválygog* 's a' t.) más része pedig valamelly természeti hangot jelent, (mint *tseng*, *peng*, *dobog*, *dörög*, *morog*,) nem volt szokás, *adalmas*, *edelmes*, végzeteket ragasztani, valamíg a' Helmetzy neologisticus ágyúi el nem kezdtek *morgadalmasan dörgedezni*. — Az *adalmas*, *edelmes* végezet igék; mássalérthetők után pedig éppen nem illik; nem jók tehát ezek: *lassadalmas*, *hoszszadalmas*, Világ. — Ugyan ez illik az *adozni*, *edezni* végezetekre is, mellyeket ugyan tsak Helmetzy a' Jelenkorban széltire dörgedeztet.

A' *ság*, *ség* végezettel néhány kevés, és tsak *t*-be végződő igegyökerektől származnak substantivumok p. o. *tehetség*, *lehetség*, *nevetség*, *mulatság*,

váltság, *költség*, *segítség*. Helytelen tehát az illyen: *tanúlság* e' helyett tanúság.

Az *omás* végzettel néhány kevés, és csak tselekvő igék gyökereitől származnak substantivumok; p. o. *hallomás*, *vallomás*, *tudomás*, *látomás*, *áldomás* 's a' t. nem pedig közép igéktől is. — Helytelenek tehát ezek: *hajlomás*, *hullomás*. Tsongor és Tünde.

De ki győzné a' hamis Analogia követéséből, — melly a' helytelen új szóknak talán leggazdagabb forrása, — származott eltévedéseket, 's koholmányokat bizonyos classisok alá rendelve előszámlálni? elfárad a' nyelve tisztaságát kedvellő magyar béketűrése, 's méreggel telik el, kivált a' Jelenkor *hoportsos köntösű*, és az orvosi Tár darabos, nehézkés magyarságának olvasására, mellyeknek szerzőji, — ha rajtok állana, — nem nyugodnának addig, míg nyelvünket minden eredeti sajátságából ki nem forgatnák, azt az analogiát rántván tetszések szerént elő, mellyik leghamarabb eszekbe jut, mint következő szavaikból megtetszik: *nézvény*, *omladvány*, könnyű *sértetű* pontok, *sérlékeny*, *aggasztó*, *kotlasztgatni*, *forrongás*, *szaporúlni*, *hirlemény*, *küldemény*, *tsendelgő*, *alkalmazkodni*, *esemény*, — *letsökkenni*, *fék-tsend-őr*, *tsend-bill-indítvány*, *szerkezűlni*, *javaslatba* hozni, *viszongani*, *kerekűlni*, *megbékítni*, *nyilvánítni*, *tőrleszteni*, *illeszteni*, *biztosíték*, Jelenkor; *vérömleg*, *sinleg*, *vöreg*, *pöffedelem*, *bántalom*, *pislánk*, *folyánk*, *késkedni*, *működni*, *gyakorkodni*, *lassudalom*, *tanúmány*, *tapasztalmány*, *eredmény*, *következmény*, *következet*, *kifürkészet* 's a' t. orvosi Tár.

A' ki az e'féle apróságokra (mint némellyeknek talán fog tetszeni) az új szók készítésében figyelmezni felesleg valónak tartja, vagy az illyen fáin külömbségekre ügyelni nem képes, az ne fogjon a' grammatizáláshoz, annyival inkább az új szók készítéséhez, mert tsak rontására fog járni anya nyelvének, valóságos szentségtörésbe esik, 's erőszakot követ el a' nyelvnek szűz tisztaságán. Mert,

ismét mondom, 's százszor is szeretném mondani: — *Grammatica est philosophia verborum subtilis et acuta*, valamint azt is: *Dandum est auribus aliquid, quarum judicium elegantissimum.* — A' ki ugy vélekednék, hogy nyelvünk a' miveltségben még olly hátra van, hogy nem tsak új szót, hanem új analogiát is, egy analogiát *à la* Bugát, vagy *à la* Helmetzy, lehet, szabad, sőt szükség teremtenünk: az nyelvünket a' legbárdolatlanabb nyelvek sorába alatsonyítaná le, 's azzal sem az analogiáról, sem általjában a' Grammatikáról a' szót vitatni nem volna érdemes. — Utóljára

c) Az analogia ellen vétenek, — *peccant in excessu* — újítóink az által, hogy valamelly végzetet előrántván, azt felette sok, egymástól igen különböző természetű, hangzású, jelentésű 's a' t. szókhoz raggatják, 's semmit sem figyelmezvén a' soha eléggé nem ajánlható *aurium judicium elegans*-ra, annak használását túl a' rendin tsak nem a' tsömörlésig üzik. Igy lehet p. o. ma hólnap az *ász*, *ész* végezetű szókból meglehetős szótárt készítni, ha a' *hangász*; *ásász*, *költész*, *épitész*, *árkász*, *hidász*, *szobrász*, *lelkész*, *Istenész*, *erdősz*, 's több számtalan e'féle szók tsak ugyan lábra találnak kapni. *Quidnam futurum est*, *si crearint liberos! ásászat*, *hidászat*, *erdőszködni*, *épitészkedni* 's a' t. Ugyan ez illik az *at*, *et*, (mellyek a' Bélteki házban, és Jelenkorban) a' *mány*, *mény*, *vány*, *vény*, (mellyek a' Jelenkorban, és az orvosi Tárban olly nagy számmal találtatnak) végzetű szókra is.

De a' mint egyfelől minden grammatikai regulának, különössen az igaz analogiának félretételével, formálnak némelly újítóink sok új szavakat, épen úgy tsigázzák 's szorítják más felől (és ebben áll a' nyelv újításnak

7-dik hibája) sok érthető szavainkat, 's kitételeinket az eddig divatozott nyelv szokással ellenkezőleg, a' Grammatika szigorú törvénnyei alá, azon józan észszel soha kétségbe nem hozható, okos nyelv újítónak soha szemei elől el nem tévesztendő,

grammatikai Canon ellenére: *analogia cedit usui.* Igy írnak némellyek a' *szavak* helyett *szovak*-at. Igy származtak az *érzékenytelenség* e' helyett *érzéketlenség*, *tökélytelen*, e' helyett *tökéletlen*; *reszkedés* e' helyett *reszketés*; *kénytetni* e' helyett *kényszerítni*; *bujdozni* e' helyett *bujkálni*; *lődözni* e' helyett *lövöldözni*; *nézdelni* e' helyett *nézegetni*; *rugalmas* e' helyett *rugós*, 's több e' féle számtalan kitételei a' Jelenkornak, Orvosi Tárnak, 's Hason-szenvnek (a' Hahneman Homeopathiája magyar fordításának) 's a' t. Ezért pirongattatott meg tudós hangon (Helmetzy szerént *kurholtatott meg nyomadékos méltósággal*) professor Bugát által doctor Balog, a' magyar Conversations-Lexicon felett támadt perben, hogy az agyvelő leírásában az ember *legféltőbb* és nem *legféltettebb* kintsének merte azt mondani. Ezen eltévelyedésből származhattak az efféle öszvetételek is: *írasztal*, *láttső*, *lőpor*, *lőszer*, *ég-visga-torony* 's a' t. ezek helyett: *íróasztal*, *látótső* vagy *messzelátó tső*, *lövőpor* vagy *puskapor*, *lövőszer*, *tsillag visgáló torony* 's a' t. A' ki meggondolja, hogy nyelvünkben a' részesűlőnek azon jelentése, *valamire való*, *valami végre rendelt* vagy *használható*, szint olly közönséges, mint a' deák participiumnak megfelelő jelentése, (a' mi ezekből: *hálószoba*, *szántóföld*, *evőkalán*, *ivópohár*, *íróeszköz*, 's több számtalan e'félékből eléggé megtetszik) az, az e'féle kitételeket: *féltő kints*, *író asztal*, *tsillag visgáló torony* 's a' t. bolygatni, 's rövidebb, de erőltetett kitételekkel feltserélni, nem egy a' nyelvünk természetét, különösen az analogiát a' több egy nyomon járó szóllás formáiból az okos egybehasonlítás útján kinyomozni, 's világosságra hozni igyekező, hanem egy saját alaptalan ábrándozásait a' nyelvbe erővel bevinni akaró, 's a' nyelvet azok szerént újítni, az az: a' szó igaz értelmében, rontani igyekező Grammatikushoz 's neologushoz illőnek fogja találni. A' divatozó nyelvbeli szokást háborgatni, tsak némelly egyes magokban álló, minden analogia ellenére formált szókra nézve szabad

p. o. a' *véghetetlen* szó helytelen, bár régtől fogva szokásban van, mert a' substantivumok után *hatatlan*, *hetetlen* végzetet tenni nem szokás, 's a' belőle kurtított *végetlen* bizonyossan jobb. — Illyen helytelen öszvetétel ez: *nálam nélkűl*; mert benne nyilvánságos ellenmondás van, 's e' helyett *nélkűlem* et használni helyes és okos újítás. — A' nyelv újítás hibái közé tartozik továbbá, bár még eddig, legalább sok követőkre nem talált is

8) a' *képtelen és alaptalan etymologizálás*, mikor t. i. valaki a' szónak olly mesterséges eredetét keresi, mellyen egyszerű, és tsupán a' természetre hallgató eleink esze, mikor azon szót formálták, soha nem járt; p. o. mikor valaki ezen szót *beszéll* innen származtatja, *benne esze él*; *tökéletes*-t innen, *tőke életes*; *siket némá*-t innen, *sem igét nem hall*; *pitzin*-t innen, *be íznyi*; *méj*-t innen, *meg ől*; *tsekély*-t innen, *se-meg ől*; *gyász*-t innen, *juhász vagy íhász*, mivel a' juhászok szennyes szurtos *gyász* forma ruhában járnak; *idegen*-t, melly nyilván az *indigena*-tól jő, innen, *kezed az idegen*, az az nyilon 's a' t. x) Az e' féle grammatikai böltselkedés, még az etymologizálás mellett marad, nem egyébb nevetséges gyermekeskedésnél; de káros viszszaéléssé válik, mihelyt annak kedvellői, a' mint rendesen szokott lenni, — az etymologizálás mellett meg nem maradván, az alaptalan etymologiára helytelen analogiát építnek, 's a' szerént formálnak új szókat; p. o. Professor Bugát

x) Lásd: *Próbatétel a' magyar helyes irás philosophiájára.* Kolmár József. A' ki az e'féle egy tagú szókat: *méjj*, *gyász* 's a' t. nem átalja az ábrándozó etymologia lombikján destillálgatni, tsuda, hogy még az e'féle rövid szóknak: *de*, *ha*, *még*, *most*, *már*, *kor*, 's a' t. eredetére is meg nem tanít bennünket. Az e'féle etymologizálásokra eszembe jut azon porosz köz katonának böltselkedése, kit Kraus *medicinisch-critisch-etymolog. grichisches Lexiconában* említ, ki megkérdeztetvén, honnan van a' *Fridrichsd'or*, a' paraszt német kimondás szerént *Fridrichstór*? 'gy felelt: onnan ugy mond, mivel Berlinben a' Fridrick kapúja (*Fridrichs-thor*) alatt verik.

azt állítja, hogy *sárga* a' *sár*tól jön, 's annak a' formájára *hamuga*, *szalmaga* y) szükségtelen új szókat formál. A' magyar Chemiai mester szavak tudós és érdemes szerzője az *arany* szót innen származtatja, *ár* és *any*, vagy *anya*, quasi dicas *ár*nak az *annya* z) mint németűl a' *Gold* szó a' *gelten*-től jő; quasi dicas: *was gilt*, és annak a' formájára alkotta a' férjany, ezüstany 's a' t. szavakat.

9) A' neologismusnak azon semmi irgalmat nem esmerő, határt és módot tartani nem tudó principiuma, melly szerént újítóink sok eredeti, és épségben lévő, a' nyelvnek természete szerént formált legrégibb szavainknak sem kedveznek, hanem azokat kíméletlenűl tsonkázzák, bénnázzák, kurtítják, rútítják. Hoszszú szavaink vagynak, ugy mondanak újítóink, eltsufítják nyelvünket, 's nevetségessé teszik az idegenek előtt; ártsunk tehát nekiek, a' hogy lehet; egyiknek a' fülét vágjuk el,

---

y) Nem jobb volna-e a' már szokásban lévő *hamuszínt* meghagyni, 's annak, és több hasonlóknak p. o. *rózsaszín*, *testszín*, *violaszín*, 's a' t példájára *szalmaszínt*, *strohgelb* formálni?

z) Az *arany* szót sokkal természetiebb a' deák *aurum*-tól származtatni, mellyből lett *aran* vagy *arany*, melly *n* betűnek a' szó végén *ny*-é változtatása, kivált a' köz beszédben, igen gyakori, mint ezekből: *Poson*, *Debreczen*, *István*, *Keresztyén*, *Sebestyén*, nyilván kitetszik; mellyeket, 's még inkább a' tőlök származottakat, *Posoni*, *Debreczeni*, *Keresztyéni*, 's a' t. kivált a' köznép *ny*-el ejt; sőt némellyek (bár hibásan) ugy is írják. Ezt bizonyítják a' *magánoságból*, *hijánosságból*, *ránt*ból rövidített 's formált *hijány*, *magány*, *erány* 's a' t. szók is. Az *arany* az *ár*-tól semmiképen nem származhatott, mivel az *ár* accentusát semmi tőle származott szókban, mint: *árúl*, *árad*, *áraszt*, *árnyék* 's a' t. el nem veszti; (a' mi p. o. az *ér* szón ezen derivatumaiban: *erem*, *eresztem*, *ereszt-getem*, *eredek* 's a' t. megesik) hogy veszthetné el tehát tsupán az *arany* szóban? Az arany nevezet a' magyar chemiai nomenclaturában annyit tesz, mint *aurum*, *arany*, *Gold*, 's az ennek a' formájára készült több e'féle nevezetek, p. o. *ezüstany* e' helyett, *ezüst*; *dárdany* e' helyett *piskóltz*, *antimonium*; *higany*, *kénesö*, *hydrargyrum*; *férjany* e' helyett *arsenik*; *bátrany*, *bismút* 's a' t. mind hibás etymologián épült analogia szerént formált helytelen új szók.

másiknak a' farkát; egyiknek a' szemét szúrjuk ki, másiknak a' szívét rántsuk ki. Igy származtak: a' *köpeny*, *köpenyeg* helyett; a' *tzikk*, e' helyett *tzikkely*; *kődtsömör* e' helyett *köldöktsömör*; *szemöld* e' helyett *szemöldök*; *üteg* (exanthema) e' helyett *kiüteg*, vagy inkább *kiütés*, *jövény*, *szövény*, *növény*, e' helyett *jövevény*, *szövevény*, *növevény*; — *tsiptsont* e' helyett *tsipőtsont*; *fogfáj* e' helyett *fogfájás*; *hasfáj* e' helyett *hasfájás*; *fejfáj* e' helyett *főfájás*; *dag* e' helyett *daganat*; *genye* e' helyett *genyetség*; *szemérm* e' helyett *szemérem*; *bék* e' helyett *béke*; — Bajzánál. Igy lettek ezen nyelvbeli kegyetlen mészárlásnak sok ártatlan idegen szók is áldozatjai; igy lett a' *gvajak*-ból *gajak*, a' *kámfor*-ból *káfor*, a' *terpentin*-ből *terpetin*; *pimpinellá*-ból *pipinella* 's a' t. (De miért is kimélnénk az idegen szókat, ha saját anya nyelvünk édes gyermekit, a' régi igaz magyar szókat, sem sajnálljuk felkontzolni?) Különös antipathiája van újítóinknak az e'féle szók eránt *néminémű*; mellyen Hazánk két jeles írói úgy osztoztak meg, hogy egyiknek az első, másiknak a' második fele jutott, holott ezek *némi* és *némű* egymás nélkül soha sem tettek semmit; *kótyavetye*, melly helyett Fáy András mindég *Kótyát* ír, holott *kótya* egészen mást (egy gyermeki játék nemét) jelent, mellynek a' kótyavetyével semmi köze, *büvös-bájosnak*, vagy rövidebben *bűbájosnak* mondták régi eleink a' magust, de Fáy András soha sem ír többet *bűvös*-nél. Néminémű rusticitást látnak újítóink az e'féle szókban: *mende monda*, *billeg ballag*, *himez hámoz*, *mézes mázos*, *ötöl hatol*, 's ha ki nem kerülhetik, egymástól külön szaggatják alkotó részeiket, tetszések szerént hol az első, hol a' hátúlsó tagjaikat rántván elő, holott ezek külön szaggatva vagy semmit sem, mint p. o. *mende*, *monda*; vagy egészen mást tesznek, mint az öszvetételben p. ó. *himez*, *hámoz*, *mézes*, *mázos*, *billeg*, *ballag*, *ötöl*, *hatol*. 's a' már említett *kótya-vetye* az első felére nézve.

Igaz ugyan, hogy az éktelen hoszszúságú szókat, mellyek magok után szükségtelen sleppet vonnak, a' lehetőségig rövidíteni nem kárhozatos foglalatosság, sőt a' grammatika kötelessége, az e' féle szóknak; *jóságos*, *ditsőséges*, *szabadságos*, (licitum) *nyavalásságosság*, *mostanság*, *boldogság*, *véghetetlen* (végetlen helyett) *illyetén*, *ollyatén*, *mindenkoron* 's a' t. buja kinövéseit, bár mint hartzoljon azok mellett a' régiség, vagy a' provincialismus, nyesegetni. a) De még a' hoszszabbatska-szavainkból is tsak egy betüt is elvenni, melly annak szintúgy természetére — *essentiájára* — tartozik, mint az embernek az orra, vagy füle (mellyek nélkül ugyan ellehet, még is megmarad embernek, de eltsúfított embernek) kártékony visszaélésnek, sőt valóságos nyelv rontásbeli szentségtörésnek tartom. Ezen principium helytelenségét eléggé mutatja az az inconsequentia, — magokkal való ellenkezés, mellybe annak követői minden lépten nyomon esnek. A' ki p. o. *bizalmat* ír *bizodalom* helyett, miért nem háborgatja ezeket is; *birodalom*, *lakodalom*, *hiedelem*, *aggodalom* 's a' t. bizonyos lévén, hogy a' *d* a' *bizodalom* szóban szintúgy a' szónak természetére tartozó *essentialis* betü, mint a' több felhozottakban. — A' ki *gyököt* b) ír, *gyökér* helyett, miért nem bántja ezeket is: *kövés*, *ledér*, *tenyér*, *kenyér*, *szekér*, 's a' t. A' ki *esdőt* ír, ha mindjárt a' vers kedvéért is, *esdeklő* helyett, miért nem ír, *érdő*-t *érdeklő*, *fúldó*-t *fúldokló*, *haldó* t *haldokló* helyett? — Ide

a) Mi szükség tehát az e'féle trivialis kitételeket: *telides teli*, *ez napságtól fogva*, *felesleges*, *apróságosságos-ság*, *kitsinséges*, *tudálékosság*, *közönségesség*, *ottanság*, *továbbad*, *innend onnand*, egy *óra mulvást*, *ennél fogvást* 's a' t. B. H. *Világ*, Jelenkor, minden jóizlésü olvasó botránkozására tudományos munkákban használni?

b) Jól tudom, hogy a' *gyök* szó mentségére azt szokták felhozni pártfogói: hogy a' *gyök* hajdan *radix*-ot, az *ér* pedig annak *rostjait*, *fibráit* jelentette. De éppen ez az, a' mit megkellene mutatni.

tartozik továbbá, sőt kártékony tulajdonságára nézve talán az első helyet érdemlette volna.

10) Az úgy nevezett régi gyökereknek, mellyek, mint újítóink állítják, régen szokásban voltak, de később abból kimentek, — felélesztése, 's minden különbség nélkül substantivumok helyett való használása. — Ezen gyökér szókba annyira bele szerelmesedett Professor Bugát, hogy ezen nyelvújításbeli tévelygést, 's viszszaélést méltán Bugátianismusnak nevezhetni? mind azért, mivel Prof. Bugát ezen viszszaélést tsak nem minden más újítók felett űzi (a' többiek inkább tsak poétai dolgozásaikra szorítván azt), mind azért, mivel azoknak felélesztése, 's helytelen használása által Professor Bugát, universitasbeli professori magos állásánál 's befolyásánál fogva annyi kárt tett nyelvünk eredeti szépségének, hogy száz a' dologhoz értő tudós is nehezen fogja helyre hozhatni, nem lévén módja okait 's principiumait, olly sok dologhoz nem értő, 's annál fogva a' rosz példa 's auctoritas után vakon indúló tanúló ifjak előtt, kik a' Professor Bugát újításainak mételyét magokkal az egész országba széllyel vivén, másokra is elragasztják, — elmondogatni, 's professori tudós tekéntetével sanctionálni. Ezen helytelen principiumnak idétlen szüleményei a' *hóldtsúr* c) *havi tísztúlás* helyett, *éptan*, *diaetetica; báttan politia medica; árap* (Ebbe und Fluth) *léptápfoly*, (lienteria) *posláz*, *hasonszenv* (homoeopathia) *prüsz-*

c) Sic! megadá ennek tudós Professor úr; *hóld luna* és *hó mensis* között a' gyermek is tud különbséget tenni; *tsurt* pedig a' *tsorgás* vagy *folyás* helyett használni, az alább megmondandó okoknál fogva, képtelenség. Tsuda-e tehát, ha Professor Bugát magyar Bontztudományában (miért nem bontztan? a *plexus coeliacus*-t valamelly deák (és nem görög) Lexicon után *menyszövet*nek fordította? Ha a' Kraus állítása szerént még tsak nyomos practicus orvos (Bugát szerént *üzöntz gyógyász*) sem lehet senki a' görög nyelv tudása nélkül: „*Pfuscher kannst du ohne Griechisch werden, aber glaub' mir nie ein sicherer Arzt.*“ Magyar orvosi terminologia készítője annyival inkább nem.

szer e' helyett *prüszköltető szer*, *bőz-düh*, (mania); *röpir* (linimentum volatile,) *gyógyszer* 's a' t. mellyeknek özönével elvan borítva a' Hasonszenv, és az orvosi Tár, 's mellyek okozták kétség kivül és nem az olvasó közönség részvétlensége, mellyet Bugát és társai méltatlanúl terhelnek, vádolnak, az utólsónak érdemlett kora kimulását; bár literaturánk jelen állapotjában egy tzélarányosan tiszta magyarsággal, és igy nem a' Bugát és Schedel nyelvén készült orvosi Tárnál alig volna valamire nagyobb szükség.

Hogy ezen nyelvújításbeli viszszaélésnek helytelenségét általláthassuk, a' dolgot egy kevésé feljebb kell kezdeni. Ezen viszszaélés következő állításon, mint tsalhatatlannak vélt igasságon, alapúl. Minden szónak, és igy minden igének a' gyökere tett valaha valamit, 's annak jelentése kétség kivül magában érthető-substantivum volt. Ezen állítás vagy hypothesis az, mellyet én átaljában tagadok. De jól megértsük egymást, 's minden bal értésnek eltávoztatására, tegyünk különbséget (tsak az igék mellett maradván, mert tsak azokról lehet itt főképen szó) a' *gyökér* (radix) és a' *törzsök* (thema) között; értvén a' törzsökön az ige jelentő módja jelen idejének harmadik személyét, melly két vagy több szótagból is állhat; a' gyökéren pedig azon egy tagú szót, mellytől a' törzsök származik. Hogy ezen értelemben a' törzsöknek mindég van értelme, hogy p, o. ezen szóknak: *tanítás*, *mozdítás*, *fordítás* törzsökei: *tanít*, *mozdit*, *fordít*, valamit jelentenek, azt tudja minden. De hogy ezeknek gyökerei, *tan*, *for*, *moz*, valaha valamit tettek volna, már arról helyesen lehet kételkedni. Mert különben hogy lehetne az, hogy olly számtalan gyökerek, a' millyeneket egy ülő helyében százat számlálhat el akárki, mind elvesztek, 's tsak a' tőlök származottakban maradtak vólna meg? De ha egy a' Kreszneritsénél tökélletesebb magyar szótár, az említett gyökerekre nézve, bennünket ollyan igazságokra találna is tanítni, mellyeket most

eszünk ágában sem tudunk meggondolni, 's mellyek a' feljebbi okoskodást egészen semmivé tennék: a' természeti hangoktól költsönözött (onomatopoëmena) szóknak gyökereire nézve talán minden józan grammaticus egy értelemben lesz velem, 's megfogja esmerni, hogy p. o. ezen szóknak *tseng*, *tsenget*, *tsendit*, *tsendül*, gyökere *tsen*; ezen szóknak: *zeng*, *zendül*, *zendit*, *zengedez*, gyökere *zen*: ezen szóknak *retseg*, *rettsen*, *rettsent*, *retsegtet*, gyökere *rets*; ezen szóknak: *kong*, *kongat*, *kondúl*, *kondit*, gyökere *kon*; ezen szóknak *tsordúl*, *tsorog* vagy *tsurog*, gyökere *tsor* vagy *tsur*; 's több e' féléknek, mellyeknek száma végetlen, gyökerei soha sem tettek semmit. De ha tettek volna is ezen gyökerek valaha valamit, kérdés, hogy azt tették-e a' mit velek újítóink tétetni akarnak, különösen, hogy magábanérthetők helyett szolgáltak-e valaha? Mert van-e, 's volt-e valaha a' világon ollyan nyelv, mellyben a' gyökérszók értelmét a' tőlök származtakéval a' rövidség kedvéért botránkozás nélkül fellehetne tserélni? Én ugyan részemről illyen nyelvet nem esmerek. A' német nyelv többnyire egytagú gyökér szavainak egyszerűségére nézve nem tsak a' deák, mellyben hozzáképest ezen tekéntetben semmi eredetiség nints, hanem a' görög, zsidó, sőt magyar nyelvvel mérkőzhetik. Még sem zavarták a' németek a' gyökérszók értelmét a' származtakéval olly rútúl öszve, 's nyelveket a' rövid mesterszavak kedvéért el nem tsigázták, mint Professor Bugát és társai az orvosi Tárban 's több orvosi munkákban, 's Helmetzy Jelenkorában a' magyar nyelvet meggyomrozták.

Ha professor Bugátra bizták volna a' német orvosi Terminologia készítését, képzelem, melly tsonkázást, bénnázást, nyomorgatást vitt volna végbez a' szegény német szókon. A' világért sem mondta volna ő p. o. *Gehirn-Entzündung*, hanem *Hirn-Zund*, mert *entzünden* a' *Zund*-tól jövén, ezen öszvetétel 's kurtítás németűl éppen ollyan idétlenűl jönne ki, mint magyarúl a' prof. Bugát *agylob*-ja

d); *betäubende Mittel*-t (*bódító szer*, *remedium narcoticum*) sem mondott volna bizonyosan, hanem *Taub-Mittel*-t, vagy talán még *Taub-Mitt*-et, mert *betäubend* innen jő *taub*, 's neki *taub* és *betäubend* mindegy lett volna, valamint *gyógyszer* és *gyógyító szer* nála mindegy. e) Ezer szerentséje tehát a' német nyelvnek, hogy annak tudós, és mind saját, mind más nyelvek philologiájában jártas mivelői akadván, sajnállották anyanyelveket olly éktelenül elsanyargatni, 's készebbek voltak tudományos munkáikban sok idegen mesterszókat — nem találván helyettek alkalmatos német kitételeket — meghagyni, mint azokat sok helytelen és érthetetlen új szók özönével elborítván, homályosítni, 's anya nyelveket általok eltsúfítni. f)

---

d) A' kik olvasóink közül a' magyar Conversations-Lexicon ügyében támadt perre emlékeznek, emlékezni fognak a' prof. Bugát és doctor Balog közt az agylob szó felett támadt versengésre is, melly mind két részről olly nagy tűzzel folytattatott, 's mellyben utóljára is doctor Balog vesztett, részint, mivel — bár igazsága volt — nem tudta magát férfiasan óltalmazni, részint, mivel *Aper fulmineis venit dentibus*, *Et vindicavit ictu veterem iniuriam.* Phaedrus. — *Scis bene, cui dicam*, *positis pro nomine signis.* Ovid.

e) A' *remedium narcoticumot* a' *gyógyszer* formájára *bódszer*nek kellene mondani. Inconsequentia tehát a' Hasonszenvben *bódítószert* írni. Mert hiszen *bód szer*, *bódító szer* helyett éppen ollyan jó, vagy is inkább éppen ollyan roszsz, mint *gyógy szer* gyógyító szer helyett.

f) Ezen nyelvújításbeli tévelygés megróvásában azért kellett bővebben kiereszkednünk, mivel ezt a' magyar tudós Társaság is tekintetével láttatik meg állapítni akarni, a' *magyar helyesírás szabályai* tzímű munkájában, *Ragaszték* helyett *Rag*-ot használván, mellyből valamint a' *posláz* (febris putrida) *lobláz* (f. inflammatoria) *aszláz* (f. hectica) *gyógymód* (ratio s. methodus medendi) *gyógy terv* (Heilplan) *lép dag* e' helyett: lépdaganat, *léptáp foly* (lienteria) *árap* Sic! (Ebbe und Fluth) *vértelj* e' helyett: bővérűség (plethora) *hökhurut* (miért nem hökhur? — tussis convulsiva) *bömtsö*!! (tuba stentorea) *gerj* (miasma) *szenv* (affectio) *tápanyag* e' helyett: tápláló anyag v. materia, *fitymaszor* e' helyett: fitymaszorúlás (phymosis) *fogfáj* e' helyett: fogfájás, *böszdüh* (mania) *posellenes* (antisepticum) *lobellenes* (antiphlogisticum). Orvosi Tár; *dug áros* (Schleichhändler) *torzkép* (caricatura) *rakhely*

A' nyelvújítás helytelenségei közé tartoznak:

11) *A' nyelvünket kortsosító németes kitételek — germanismusok.* Hogy nyelvünkből minden idegen nyelvekből költsönözött kitételeket, és így a' germanismusokat is átaljában ki kellene írtani: ezt ugyan tsak a' feljebb érintett nyelvbeli purismus szertelen kedvellői állítják. Minden míveltebb nemzetek literaria históriája azt mutatja, hogy literaturájok fejlődése kezdetében a' nálok míveltebb nemzetektől, mellyekkel vagy politikai, vagy geographiai helyezeteknél fogva szorosabb egybeköttetésben állottak, nem tsak szókat, hanem egész szóllás formáit is költsönöztek, vagy világosabban szóllván, saját anya nyelvek eredeti szavainak öszveszerkeztetését gyakran a' míveltebb nemzetek szóllásformáihoz alkalmaztatták. Így p. o. a' deák nyelv nem tsak görög szókkal, hanem görögös szóllás formáival is bővölködik. Igy alkalmaztatta a' német, kinek nyelve egyes szavaira nézve minden bizonnyal egy a' legrégiebb és legeredetiebb nyelvek közűl, tsak nem minden fellengősebb ideákat kifejező kitételeit, részint a' frantzia, részint a' deák nyelvhez. A' míveltebb nyelvekben divatozó szóllás formáinak a' míveltségnek alsóbb léptsőjén álló nyelvbe való általplántálása egyik múlhatatlan eszköze a' nyelv bővítésének, pallérozásának; 's helyesen jegyzette meg egy esméretes criticusunk, hogy tsak a' Káldi fordítása a' magyar Bibliának is sok görögös és 'sidós szóllás formáival gazdagította nyelvünket. Mi a' németekkel tudományos tekíntetben szoros egybeköttetésben vagyunk, 's ha tőlök tudományos esméreteket költsönözni nem szégyenlünk, — mert szükségünk

---

raktár, *foghely*, *láttsó* 's a' t. Jelenkor; *reg- és estét*, *lesbokor*, *döstársaság*, e' helyett: dősölő társaság *szemvill*, 's a' t. Bélteky Ház; *írasztal* e' helyett: író asztal, Gyűrű, fordította Bajza; *tsáb* Világ, 's több e féle éktelen kurtításokról 's helytelen öszvetételekről, vagy inkább öszverántásokról mit kelljen tartani: a' feljebbiekből, úgy hiszem, eléggé világos.

günk vagyon reá: miért iszonyodnánk némelly helyes németes szóllás formáinak is nyelvünkben helyt adni? De hogy nekünk a' németes, vagy más nyelvből költsönözött szóllás formái elfogadásában vigyázóbbaknak 's tartózkodóbbaknak kell lennünk, mint akármelly más nemzetnek, ezt senki kétségbe nem hozhatja, valaki nyelvünknek a' napkeleti nyelvekkel rokon, minden Europaiaktól pedig külömböző természetét tsak valamennyire is esmeri.

Valamint nemzetiségünk, a' míveltebb nemzetektől költsönözött több rendbeli hasznos és szükséges újítások mellett is, ön állású saját characterét több századokon keresztül tsudálatosan megtartotta: így kell nyelvünk eredetiségét, sajátságát (individualitas) az idegen nyelvekből költsönözött szóllás formái mellett is, ha azt tsúf vázzá nem akarjuk tenni, fentartani igyekeznünk.

Illyen szempontból tekintvén a' németes, vagy más idegen szóllás formáit, tsak akkor lehet azokat kárhoztatni, mikor általok a' nyelvnek természetén tetemes erőszak esik; vagy mikor azokat a' különözés, vagy fellengezés szerelmétől indíttatván, már szokásban lévő érthető jó magyar kitételek helyett használjuk. Ezen nyelvújításbeli viszszaéléstől, melly tsuda szépségű, és erővel telyes nyelvünk méltóságának nem kis megsértése, legjobb íróink munkái sem tiszták, mint a' következőkből megtetszik: *nem lelheté magát bé bús özvegységébe; mi terhet nem vesz a' férj magára; vont lábon áll a' két ház egymással; tartok tőle, hogy roszszabbá ne tegyem a' dolgot; felül fut edényén; alig erőltethete el magától; egy pár pertzenetnyi mulatást; nagyobba meré etsetét; rettegett leányáért; olly fent kivánták beszámolni; mennyi úri házat nem óvna meg romlástól? hogy jő ezen kérdéshez; mennyit nem adnak az értzből évenként a' bányák; több betudásokba zavarja; utólsó ízlés; közelebb simúlhassak módhoz muzsikát tanúlhatni; álmaiból a' tellyesedteket kiemelni; hogy kiegyenlíthessük magunkkal őket; kihagyá kilo-*

vaglásait; szét tekinte egy alkalmas ember után; periodusi legkurtábban esek ki; félek, hogy lábra ne hozza a' kerítgetést; mint nem hűlt el! attyát az utólsókban lelte; Bélteky Ház; Helytelen és szükségtelen germanismusok ezek is a' Bélteky Házban: *rabné, ülőné* (lovon), *értőné, bűvösné, orvosné, társné, éneklőné, tzigányné, szenvedőné, tanítványné, idegenné, játszóné, hányatóné* 's a' t. mert a' nembeli külömböztetés a' magyar nyelvben szokatlan; *hogy az idő hoszú ne legyen; szerénytelen kifejezéseiért, mellyeket magának engedett; szegény ördög; szerentsédet ki ne játszad; kényszerített egykedvűleg.* Gyürű, Fordította Bajza. *Az illyen történet hagyja magát beszéllni, Aurora* 1831. Rege a' Hablianyról. *Mi fekhetik néki rajtunk? minden reménységet feladott; a' sereg élén.* Ivanhoe, Fordította Thaisz.

De legnagyobb számmal hemsegnek az e'féle hibák a' Hahnemann Homoeopathiájának, 's az Orvosi Tárban közlött nem eredeti tzikkelyek, és Helmetzynek a' Jelenkorban közlött nyomorék fordításaiban, a' mit a' következendő példák eléggé bizonyítanak: *ditsőségemül számítni; a' jegyző könyvet magyarúl vezették*, Jelenkor; *mellynek több áldozatai esének; az országnak emelkedettebb részeiben sem kívántattak* (hat man sie nicht vermisst, non desiderabantur) *a' hideglelések; mellyek itten egészen elesnek* (wegfallen) e' helyett *elmaradnak*: *a' vér halaványon néz ki; belátni* (einsehen) e' helyett *általlátni; szerentsétlenül estek ki* e' helyett ütőttek ki; *a' vissza esések keserű szerek által sem tartattak fel* (sind nicht aufgehalten worden.)

Ide számlálhatni utóljára:

12) *A' régi megavúlt szókat és megavúlt szóllás formáit* (archaismus.) Sok jó és helyes szók 's kitételek enyésznek el több századok lefolytával minden nemzetek nyelvéből, a' minden emberekkel 's emberi dolgokkal köz mulandóság 's

változandóság törvénye szerént. g) De sok ollyan szavai, 's kitételei is mennek feledékenységbe a' régiségnek, mellyek vagy kedvetlen hangzások miatt, vagy mivel a' nyelv természete ellen voltak formálva, mi után egy ideig a' nyelvet tsúfították, érdemlett halállal múlnak ki, a' feltámadás minden reménysége nélkül. Az első rendbélieket gondosan felkeresgetni, 's új életre hozni minden nemzetek okos neologusai kötelességeknek tartották. De a' második rendbélieknek örök nyugodalmát háborgatni, melly nagy helytelenség! Az archaismusok a' hős költeményekben leginkább illenek. De ha azon tárgyakra nézve, mellyeket a' hős költemény szerzőjének a' régiség szolgáltat máteriául, az okos megválasztást soha sem téveszti el szemei elől a' helyes itélő tehetségű 's jó ízlésű poéta, — *et quae desperat tractata nitescere posse, relinquit.* Horat. Éppen illy szoros megválasztással kell élni a' régi szókra 's kitételekre nézve is, ha általok az előadást fénylőbbé, méltóságosabbá tenni, nem pedig megalatsonyítni akarjuk. — Ezért nem lehet már helyben hagyni az *Árpád* tzimű hős költeménynek következő szavait, 's kitételeit: *akkédig, igyóld, tanogatni, kűlrűl, felrűl, füleink mellőle botsássuk, tudnája, adnája, megszegnéje, biznája; tsatska, közletve; felintig*, e' helyett *félig; serkegetni, bögyözött, tsinogni, pötty, futamni*, e' helyett *jutamodni, iramni*, e' helyett *iramodni, noszolni, martalok, szándok, birakozni, sudamni, bennettek*, e' helyett *bennek, fortyanik, pönöges* 's a' t. annyival is inkább, mivel ezen helytelen régi szók mellett a' sok hasonlókép helytelen új szók 's kitételek p. o. *aggasztani, fényleszteni, mérgedni, legelészni, verdezni, nyeldezni, borzalom, tsavarékony, ragadály, vigaszni, kiná-*

g) — — — Mortalia cuncta peribunt
Ne dum sermonum stet honos et gratia vivax.
Ut silvae foliis pronos mutantur in annos,
Prima cadunt, ita verborum vetus interit aetas, etc.
Horat.

latos 's a' t. igen kellemetlen contrastot formálnak. Miképen kelljen 's lehessen a' régiségnek borzasztó 's borzasztóságok mellett nagyságos h) scénájit igazi Shakespeari etsettel 's borzasztólag bájoló szinben festeni a' régi magyarság örök feledékenységre méltó szavai nélkül: annak Vörösmarty a' *Két Szomszéd-Vár* tzimű költeményében legnemesebb példáját adta.

* * *

A' nyelv újítás helytelenségeinek megorvoslását az időtől várni, 's azt mondani, a' mit a' nyelvrontásnak egyik esmeretes hőssе közönségesen elmondani nem átallott, *addig éljünk az új szóval, ha rosz is az, míg a' szokás által jóvá nem lesz*, kétségbe esést, 's ügyéhez való bizodalmatlanságot mutató, és a' kritika nyilainak kikerűlésére kigondolt nyilatkoztatás. Ezen maxima, ha lábra találna kapni, felette sok kárt tenne az emberi esméret különböző ágai által, a' mennyiben t. i. azok az emberi nemzet jólléttére kissebb vagy nagyobb befolyással vagynak. A' Homoeopathicus addig gyakorolná a' homoeopathiát, ha veszedelmes volna is az, míg szokás által jóvá nem lenne; a' politicus a' status kormányán ülő addig követné az új, de rosz systemát, az oeconomus addig gazdálkodnék az új de roszsz theoria szerént, míg azok a' szokás 's gyakorlás által jókká nem lennének. Ezen maxima tehát minden okoskodni nem szerető embernek lágy párnát rakna a' feje alá. De a' ki gondolkodni szeret, 's valaminek a' jóságát, vagy roszszaságát, annak sem óságától, sem újságától fel nem függeszti, hanem mindent a' fontolgató okosság törvény széke eleibe idéz; azzal neveti ki ezen felettébb is szerény nyilatkoztatást, a' mivel Horátz az idejebeli roszsz poëtákat, kik azt hitték, hogy a' költemény mindjárt jó, mihelyt megavasodik, — kinevette:

h) Schreckhaft erhaben (Kant's Betrachtungen über das Gefühl des Schönen und Erhabenen)

Si meliora dies, ut vina, poëmata (vocabula) *reddit,*
Scire velim pretium chartis (verbis) *quotus arroget annus?*

Lovász Imre,
Orvos-Doctor.

2.

A' Népességről.

A' korunkban annyira elhatalmazott vágy minden tárgyról sokat írni, valamint, a' mit senki sem tagadhat, sok józan és fontos, sok jó és hasznos, de egyszer'smind sok haszon és tzél nélkűl való, sőt szintén veszedelmes munkákat is szűlt: Nem különben az olvasásban való telhetetlenség is, a' mit ismét mindenki megvallani kénytelen, sokat használt ugyan a' valódi felvilágosodásra, és némelly megavúlt tévedések javítására; de általjában véve a' sokaságot olly zavarodásba hozta, hogy már kiki a' nép közűl áltudóssá, 's káros Világjavítóvá lett.

A' ki némineműképen igyekezik ellensulyba tenni a' hasznot és a' kárt, melly az idétlen írás és olvasás dühéből korunkra háramlik, úgy vélem bizonyosnak fogja találni, hogy a' kár tetemesebb következés, és hogy ennek szülemények a' jelen időre nézve útálatosak, a' jövendőre nézve pedig veszedelmesek lesznek.

Minden rosznak, a' mit az Írók elhintenek, az Olvasók pedig bészívnak és ismét másokkal közölnek, a' kútfeje ott vagyon, hogy legtöbben az írói pályára vágyók közűl az előadandó tárgyat mindentől, a' mi való, külön véve, nem tekintvén a' földrészt, az éghajlatot, az országkormányt, a' népeket, ezeknek vallását, mívelődését, szokásait, hajlandóságait, élőítéleteit, ész, tudomány és mérséklet hijányait 's több e'féle környűlállásokat, mellyeket mindazonáltal szorosan fontolgatni kellene, vagy tsak észképen (theoretice), vagy tsak egyoldalúlag merített tapasztalás szerént fogják föl, 's azu-

tán igazság és lehetőség színe alatt leírják, tsípő elmességgel béfűszerezik, azután szúró gúnnyal, vagy szinte igazságtalan 's rémítő megtámadással terhelik, avagy pedig az érzékenységet és az önszeretetet tsiklandó köntösbe öltve, az olvasás vágytól sinlődő Publicumnak nyújtják; ez pedig minden birálás, minden fontolgatás, a' feljebb említett környűlállásokra való minden tekintet nélkűl az adottat mohon fölkapja 's elnyeli. Mi tsuda, ha az illy mohon falt rosz eledel nem jól emésztetik meg, 's az ebből roszszúl táplált test, lélek és szív betegségekbe esik? mellyeket én méltán önszeretetnek, roszszúl értett Cosmopolitismusnak, ártalmas Világjavítás vágynak, 's idétlen soktudákosságnak nevezni nem kételkedem! — Mi tsuda, ha mind az irkálók, mind pedig az általok elszédített nép ama véleményben vagyon, hogy ők az Országok szükségeit általlátják, és az eszközöket is, mellyekkel mind ezeken segítni kell és lehet, jól tudják; 's hogy így képesek ők a' Kormányszéknek tanátstsal szolgálni, vagy szinte magán a' Kormányon ülni. — E' bőszűlt képzelet ama hiu Báb, a' mellyel századunkban Embertársaink legnagyobb részét foglalatoskodni látjuk.

Azonban mi terhes mesterség légyen a' Kormányozás, melly nagy figyelmet kíván ez még a' leggyakorlottabb 's legszemesebb Kormányvezetőktől is, ha ők az egész Országnak, vagy ennek egyes osztályainak, vagy az egyes személyeknek javára valamit eszközleni, vagy mások javallásából elfogadni 's létesíteni kívánnak, igyekezni fogok ezen Értekezésemben, a' melly a' népről 's népesítésről szóll, megmutatni. Jól tudom ugyan, hogy én sem épen újat, sem különös tökélletességűt valamit e' tárgyban nem közölhetek, még is e' fontos tárgynak általános áltnézése, a' mint én azt itt közleni szándékozom, reményem szerént nem lészen sem érdek, sem haszon nélkűl az Olvasóra nézve.

Már a' legrégiebb időkben igaznak 's helyesnek találtatott a' böltsek 's népigazgatók által azon állítmány: *hogy az Ország 's annak java tsak a' né-*

pesedéstől függ; 's a' mint a' középkorban az Országlástudományok míveltetni kezdettek, minden kétségen kívűl valónak találtatott az: *hogy minél népesebb valamelly Ország, annál hatalmasabb az.* Kevés idő mulva megváltoztatták véleményüket a' tudósok annyiból, hogy ez az okfő minden kivétel nélkűl igaz gyanánt el nem fogadtathatik, 's ez okból illy formán módosították azt: *a' Státusnak külső hatalma a' Polgárok számától függ, a' belső pedig ugyan azoknak jóllétüktől.* De időjártával kivalósodott, hogy még ezen állítmány sem fejezi ki elég meghatározással azt, a' min a' polgári boldogság épűl. A' tapasztalás t. i. megmutatta, hogy tsak az ép 's erővel teljes népsokaság óvhatja meg az Országot minden olly veszélyektől, a' mellyek azt kívűlről fenyegetik, 's a' belső bőséget 's rendet is tsak az illy nép szűlheti; a' sokaság pedig, ha beteg, vagy erőtlen az, nem tsak elő nem mozdítja a' külső 's belső boldogságot és virágozást, hanem annak ellenére is vagyon; mivel az erőtlen fél nem tsak nem képes a' közös terhet viselni, hanem még a' más félnek segítségére is szorúl, mi által az ép fél is nem tsak a' közös terheket maga kénytelen viselni, hanem még a' nehezen keresett javainak egy részét az erőtlen tagoknak felsegíttetésökre fordítani kénteleníttetvén, a' számos adózások terhe alatt minden tekintetben silányodik; ezek így lévén az egész Társaságnak ereje fogy, kintse kevesedik, 's ő maga is süllyedni kezd, a' míg minden ép tagok is a' Társaság nagy épűletének terhe alatt a' sok adózás miatt, mintegy elvérezvén, végre maga is elvész.

Hogy ezen utólsó vélemény a' Státus boldogsága valódi alapjának megesmértessék 's el is fogadtassék, legtöbbet eszközlötték az Orvosok, búvárkodó Tudományuknak azon ága által főképen, a' melly Kormány-gyógy-Tudománynak (Staats-Arzney-Wissenschaft) neveztetik. Úgy vagyon, tsak ezek egyetértőleg más kormány 's gazdálkodás Tudományok gyakorlóikkal, voltak képesek a' népesítés módjáról 's hasznáról egy rendűletlen igazságot megalapí.

tani illy formán: *A' Státusnak külső ereje alapúl ép, erős, 's az élet forrásaival jó arányban álló Polgárok számán, a' belső pedig ugyan azon Polgárok jóllétükön.* Nem elég tehát, hogy az Ország az ő Polgárai számát, erejét 's épségét előmozdítani igyekezzék, hanem tartozik ő arról is gondoskodni, hogy a' sokaság tsak annyira menjen, a' mennyi segédeszközforrás vagyon jelen a' szükséges foglalatosságnak, táplálatnak és más szükségeknek kielégítésére. Illy segédeszköz forrás minden Státusban tsak *három* lehet: a' földmívelés, a' mesterségbéli ügyesség és a' kereskedés, mert ezekből veszi az Ország mind azt, a' mi az ő szükségeinek kielégítésére kivántatik. A' hol pedig e' három fő eszköz nem képes a' népsokaságának minden szükségeit kielégíteni, ott lehet ugyan más segéd és pótlék eszközök által, úgymint: luxus-fenyítés, kormánybéli költség kémélés, Szegény 's Árva-Intézetek 's több e'féle által a' különös 's köz jót bizonyos ideig fentartani, de állandóan fenn nem maradhat az. Az arányt haladó sokaság lassan lassan nem tsak az egyes Polgároknak, hanem az egész Státusnak is terhére válik, és sietteti annak vesztét. Mert midőn a' népesség ezen arányon felül szaporodik, napról napra nő azon egymiknek a' számuk, a' mellyeket a' földmívelés, a' mívügyesség és a' kereskedés különféle szükségeikre nézve ki nem elégíthetnek; mivel pedig mind e' mellett is kiki élni, és a' szükségeit, akár valók, akár képzeltek, akár elkerűlhetetlenek, akár önként képzeltek légyenek azok, kielégítve érezni kívánja, elmellőzhetetlenül következik a' Társaságnak testi, erköltsi és vagyonbéli romlása, és, ha a' bajnak gát nem vettetik, óriási lépésekkel meg is lepi azt.

Azt tartják ugyan sokan, hogy olly Országon, mellyben a' népsokaság a' szükségpótló forrásokat fölűlmúlja, könnyen segíthetni az által, hogy a' felesleg az Országnak olly részeibe gyarmatoztassék, a' hol a' lakóknak még szűke vagyon, vagy pedig a' Világnak más részeibe vándorlani engedtessék,

Az első gondolat tzélirányos ugyan, de azt is meg kell ám jegyeznünk, hogy nem minden Státusnak vagynak illy üres 's a' gyarmatok elfogadására alkalmas vidékei; illy esetben pedig nem lenne más hátra, mint hogy illyeket más Országoktól vagy vadnépektől erővel elvegyen, a' mi azonban sem nem helybenhagyható, sem nem lehetséges. — A' mi pedig a' Polgároknak más Világrészekbe való önkényes vándorlását illeti, mindenek előtt kérdem én itt: nyer-e ez által a' közjó, vagy pedig veszt? én azt hiszem, hogy veszt; mert nem de tsak a' legépebb 's legerősebb és munkabirhatóbb része a' népnek vándorol ki, a' melly a' munkát 's fáradozást nem kerűli, a' melly még valamivel bir, a' mivel az idegen földön vagyont szerezzen magának, nehogy végre kóldúlás, tsalás, vagy szinte erőszakos vétkek által kénteleníttessék otthon megszerezni azt, a' mire szüksége vagyon, vagy pedig ügyefogyottan mind magának, mind pedig Polgártársainak terhére? Minthogy tehát nem hihető, hogy elnyomorodott, betegeges és szegény emberek fordíttathatnak új gyarmatok szállítására, valamint az is, hogy hasonló Polgárok befogadtatnak olly világ részei népesítésére: azért következik, hogy ha még is a' fönn említett két dolog történik, azok mehetnek tsak el, a' kik elég épek, erősök, 's birtokosok; azok pedig, a' kik egészség, erő, vagyon, vagy munkavágy nélkűl szűkölködnek, a' Társaság tsekély számú ép tagjainak segítségére szorúlva maradnak viszsza, 's emésztvén a' kevesedő hasznavehető tagoknak javait, siettetik a' napról napra közelebb eső veszélynek elérkezését. Olly gyarmatokról, a' mellyek valamelly puszta vidéken tsupa gonosztevőkből szerkesztetnek öszsze, itt nem szólunk; nem fogom azonban elmulasztani ezen Értekezés folytában ezeket is érénteni.

Ezen igasság következésében való tehát az ellenállítás is, hogy a' nagy és igen termékeny ország, a' mellynek mindazonáltal arányként igen tsekély számú lakosai vagynak, magában véve sem elég

külső bátorságot, sem pedig belső jóllétet nem ád a' Státusnak. És valóban így vagyon a' dolog; mert azon országban, a' mellyben a' föld vagy önként, vagy tsak tsekély miveltetés mellett megtermi mind azt, a' mi a' lakók szükségei kielégítésére megkívántatik, tsak hamar tapasztalhatni azt, hogy a' szükség ösztönétől ment polgárok tunyák, dologkerülők, mértékletlenek, 's minden erőlködésre alkalmatlanok; és minthogy e' mellett a' zabolátlan indúlatok rabságában sinlődnek, erőtlenekké 's betegekké lesznek. Nem különben a' Találmányok, mesterségek, és Tudományok is, mellyek nem egyedűl a' bőségnek 's fényűzésnek, hanem ezeknek, és a' szükségnek szűleményei, midőn t. i. ezek között a' lelki tehetségek, és vágyak küszködve élednek, többnyire szűken és nehezen tenyésznek ezeknél. Az erény is nem könnyen verhet az illy népnél gyökeret, vagy legalább nem emelheti magosra fénnyel koszorúzott fejét. Soha sem fogja keresni 's föltalálni a' jót, nem fog vágyni a' ditséretesnek követésére, soha ön magának mívelésére 's nemesítésére. Ha pedig az illy elfajúlt, 's minden jóra tehetetlenné lett nép más, akár vad, akár pedig mivelt nép által megtámadtatik, 's maga védelmére kényszeríttetik, akkor vagy megfutamodik ellensége előtt a' minden önérzéstől megfosztatott gyáva, vagy minden áldozatokra kész, tsak hogy megtarthassa polgári létét, vagy végre nemtelenűl a' diadalmasnak hódúlván, annak igája alá veti magát, 's még akkor is, ha a' győzőtől reája vetetett járom a' józanabbaktól, 's épebbektől igen terhesnek és gyalázatosnak találtatnék is, és igy bátorságukat 's erejüket az ellenállásra késztetné is, még is nem lennének ők képesek a' Zsarnokot viszsza nyomni, mert az elnyomatott hazafiaknak igen tsekély számuk elégtelen lenne azok kipótlására, a' kik a' viaskodásban áldozatokká lettek.

Ez a' legrövidebb, de egyszer'smind legáltalányosabb magyarázata 's megerősítése azon állítmánynak, mellyet oda fönn a' népesség és országközötti

viszonyról kimondottunk. Azonban nem mindenek, a' kik e' tárgyról írtak, egyeznek meg véleményünkkel. Senki sem fáradott inkább a' népesség elvének kitágításában, mint Sonnenfels az ő munkájában, mellynek tzíme: Politzey und Finanzwissenschaft; és az Handbuch der inneren Staatsverwaltung-ban. De Malthus ellene szegezé magát ezen rendszernek (systema), és keményen kétségbe vonta azt illy tzímű könyvében: „An essay on the principle of population"'s ez által vetette meg az épen ellenkező rendszernek alapját. Így vélekedik Malthus: „nem lehet több ember valamelly tartományban, mint a' hánynak eltartására szükséges eszközök teremnek meg abban. Ha tehát kivalósodik az, hogy valamelly tartományban, melly legalább tűrhető kormány alatt vagyon, az emberiség száma a' rendes mennyiségen túl annyira szaporodik, hogy az az életre szükséges dolgokat igen fellülmúlja, igen szembetűnő, hogy az inség esztendőnként nő, és végre a' legfőbb léptsőre jő, ugyan azon arányban, a' melyben mind a' kettő közötti áranytalanság nevekedik. Mert ha a' népesség tsak annyira jő is, hogy a' mívelő résznek tsak legnagyobb erőködése szerezheti meg a' szükségest, ekkor a' következő évben ismét szaporodván a' népesség, nem történhetik egyébb, minthogy a' már azelőtt jelenvoltaktól megtagadtassék az, a' mire azoknak szükségük lenne. Ha tehát — így szóll tovább — minden mívelt Tartományaink illy állapotra jutnának; vagy legalább ehez közel jutnának, a' mellyben a' föld, mellyen laknak, annyit hoz ma, a' mennyit hozhat, vagy ha még a' legnagyobb erőlködés által valamit hozhatna is, mégis ennek is tsak vagyon vége, s' ekkor nemde minden Tartományokban elkerülhetetlen a' végső inség, és ez ellen semmi másban nints segítség, minthogy a' Státus maga gondoskodjék a' népesség szaporodása akadályoztatásáról, vagy a' szűnet nélkül nevekedő felesleget gyarmatok 's más tzélarányos eszközök által eltávoztassa.

Egy harmadik Író: Szüszmilch János Péter azt véli, hogy szükségtelen attól félni, hogy a' népesség vagy nőjön, vagy kevesedjék annyira, hogy a' Státus attól legkevesebbet is tarthatna. Az ő számlálása szerént változhatatlan arány vagyon a' szülöttek és elhaltak között, a' nélkűl, hogy az Éghajlat, az élésmód, és más ártalmak azt nagy mértékben elváltoztathatnák. Hogy azonban ennek számlálása és állítmánya meg nem állhat, megmutatta Malthus.

Ezeken kivűl Bell Wilhelm a' nagy népességnek okairól és következéseíről írt munkájában 1762. Egymás szerző: Gedanken von der Bevölkerung des platten Landes. Berlin, 1781.

I. H. G. v. Justi: Abhandlung von den Nutzen der Todten-Register in den Polizey Anstalten. 1756.

C. G. Fix: Politisch-Arithmetisches Jahrbuch zur Geschichte des menschlichen Lebens. 1801.

Steeb az emberről irt könyvében.

Villiam Blak: Comparative view of the mortality of human species. London, 1788.

Heberden: Observations on the incresease ond decrease of different diseases. London, 1801.

Butte: Grundlinien der Arithmetik des menschlichen Lebens. 1811.

C. C. Langsdorf: Arithmetische Abhandlung über Juristische Staats- und Forstwissenschaftliche Fragen: Mortalität, Bewölkerung und chronologicshe Bestimmungen. 1812.

És több más Írók annyira különböző véleményeket, okokat, számolásokat, útmutatásokat, tzáfolásokat, és történeteket hordanak elő mind a' két részre, hogy közel lehetetlen bizonyosan megitélni, hol légyen, és mi légyen a' tiszta igazság.

Azonban senki sem tagadhatja, sőt kiki természetesnek találja azt, hogy a' Státusnak mindenkor tudnia kell: melly tetemes népességgel bir; ép, erős, 's vagyonos-e ez mind testi, mind pedig erköltsi tekéntetben? mennyire és mi tekéntetben

nő, vagy tsökken az bizonyos idő alatt? és a' szaporodásnak, vagy kevesedésnek természetes, vagy mesterséges, történetbeli, vagy elmellőzhetetlen, rövid ideig tartó, vagy állandó okai vagynak-e?

Mind ezeket pedig nem más kútfőből tudhatja ő meg, mint a' Kormánybéli számolásból — Politische Rechenkunst — vagy az úgy nevezett Kormánybéli Életvizsgálás — Politische Biostatik — vagy még jobban szólva az orvosi Kormány számolásból — Medicinisch — Politische Rechenkunst. —

Ez pedig nem egyébb, mint az adatoknak (Datorum) foglalatjuk, mellyek a' pontosan végbez ment tapasztalásból 's vizsgálódásból vétettek, és egy általányos átnézésre szolgálnak, mind azoknak egésség 's vagyonbeli állapotjuk felől, a' kik valamely kérdésben forgó Státusban találtatnak, továbbá mutatják a' népnek szaporodását, vagy fogyását, számra, korra, állapotra 's több e'félére nézve azon okokkal együtt, a' mellyek a' talán káros környyűlállást eszközlik, 's végre az ennek eltávoztatására tzélirányos eszközöket.

Olly Országban, a' mellyben a' nép öszveíratás — Conscriptio — béhozatott, tudva vagyon a' polgárok száma a' kitelhető legnagyobb bizonyossággal. De vannak Országok, a' mellyekben ezen öszveíratás nintsen behozva; mások pedig a' mellyekben a' szokás, vagy szinte törvény által tilalmas; ez utólsó esetben tsak a' szülöttek 's holtak lajstromai által juthat az Ország a' népesség esméretére, mellyek, ha pontosan vitetnek, nem kissebb bizonyossággal tudatják meg a' Státussal mind azt, a' mit neki a' népesség dolgában tudnia kell, mint a' feljebb említett öszveírás.

Minthogy pedig az oda fen megállapított principium szerént nem elég tudni a' polgárság számbéli mennyiségét, hanem az is kívántatik, hogy tudja a' Kormány annak nagyobb része ép, erős, jó birtokú, 's erköltsi tekéntetben jó, vagy rosz-e? azért szükséges, nem tsak a' szülöttek 's halottak lajstromát, hanem másokét is, úgymint a' házasodókét,

a' betegekét, és a' mindennapi emésztésről szóllót is számba venni.

Ezek tehát a' források, a' mellyekből nem tsak a' polgárság számát, annak szaporodását, vagy kevesbedését, hanem annak ép, vagy beteg, erős, vagy erőtlen, erköltsi tekéntetben jó, vagy rosz, a' birtokra nézve pedig vagyonos, vagy vagyontalan voltát hihetőleg megtudhatni; és ebből áll a' kormányszámolás, vagy az orvosi kormányi életvizsgálás.

Az illy értelemben vett Életvizsgálás *közönséges* lehet, a' melly t. i. igyekezik az egész földnek népességéről megtudni mindazokat, a' mellyekről eddig szóllottunk; és *különös*, melly ugyan ezekkel foglalatoskodik valamelly bizonyos tartományra nézve; az első teszi a' Közönséges, vagy Világ Statistikának, ez pedig a' Különösnek egy részét. Az első tsak akkor juthat létre, ha valaha szerentséje lehet az esmeretekre vágyó emberiségnek, nemének minden feleit, minden nyomosabb viszonyokra nézve, esmerni; de mind ekkorig ezen közönséges számolás nem más, mint a' meg nem bizonyított elbeszéllések szövevénye. Sőt a' Különös is tsak Európában, és ennek is tsak legmiveltebb tartományaiban vagyon tudományképen, de itt sem minden tekéntetben megnyúgtatólag kidolgozva.

Ámbár mind a' Közönséges, mind pedig a' Különös népszámolás az egyes emberekre nézve érdekes, a' Státusokra nézve pedig igen fontos, még sem tanátsos azt egész kiterjedésében kinekkinek tudtára adni; mert ez igen világos belátást adna a' Státus mivóltába és Kormányába, ezt pedig a' Státus meg nem engedheti azért, mert az illy igen világos belátás kivűlről a' Szomszédoknak 's Ellenségeknek, belőlről pedig a' buta, vagy gonosz polgároknak okot adna a' viszszaélésre.

Azért, és pedig minden jussal, megkívántatik, hogy a' Státusnak nép és vagyonbéli ereje, mint egy titok, tsak egyedűl a' Kormánybeli személyeknek nyilva álljon; a' nép pedig tsak azon dolgokról tudjon, a' mellyek az okos, vagy oktalan, de min-

denkor szabad maga viseletétől a' polgárságnak, vagy történetbeli külső ártalmaknak, vagy javaknak behatásától függnek, és akár közvetetlen, akár pedig közvetőleg, vagy az egyes polgárok, vagy az egész társaság boldogságára befolynak.

Jól tudom ugyan, hogy ezen állítmányomban sokan megütköznek, a' kik azt vélik, hogy a' népnek, vagy inkább a' polgároknak mindenről kell tudniok, a' mi a' Státus javát 's boldogságát illeti, minthogy legtöbb Írók, a' kik e' tárgyról értekeztek, nyilván állították, hogy a' jó Kormány tartozik védni a' leghelyessebb országlás formának, a' lelki esméretnek, és a' kerskedésnek szabadságát, az ügyefogyottaknak 's árváknak pártoltatását, hasznavehető idegeneknak szíves elfogadtatását, hogy így jó és hasznavehető népesség, melly minden Ország boldogságára elmellőzhetetlenül szükséges, megalapíttassék, tartassék és szaporíttassék.

Nem tagadom ugyan, hogy az, a' mi itt említtetek, igen szép, 's bizonyos viszonyokban igaz is; még is bátorkodom illő szerénységgel azt az észrevételt tenni, hogy mind ezek már magukban véve (in abstracto) is határozatlanok, 's így meg nem nyugtathatják a' boldog létre vágyót; a' valódi polgári életben pedig annyi módosításokat 's korlátokat kívánnak, a' hányfélék a' földfelületnek, népeknek, országoknak és sok egyebeknek különbségei. Ezen állítmányomnak bebizonyítására fontoljuk meg e' következő kérdéseket:

Mellyik a' jó Kormányforma? A' Japonoké-e, vagy az Éjszak Amerikaiaké? a' Chinabélieké-e vagy a' Frantziáké? a' Törököké-e, vagy az Angolyoké? az Oroszoké-e, vagy S. a' Marinói tsekély Köztársaságé? a' régi Latzedemoniaiaké-e, vagy végre a' mi Hazánké? És ha végre a' legjobb országlás forma feltaláltatott is, kell-e, vagy lehetne-e a' fenálló rendet nyilvánságos veszedelem nélkül fölforgatni? Kérdem tovább: Meglegyen-e engedtetve a' lelki esméretnek ollyan szabadsága is, melly olly tetteknek is sinormértékül szolgáljon, mellyek az

egyes polgároknak és az egész Köztársaságnak boldogságát szerentséltetik, 's veszedelembe döntik? Bátorkodom még azt is kérdeni, mit értsünk a' kereskedési szabadság alatt, azt-e, a' melly tsak törvényes, vagy azt is, a' melly törvénytelen? Ha ez, a' mint reménylem, tsak törvényes lehet, vallyon az ezt elrendelő törvények egyedűl a' kereskedés természetéből, vagy pedig egyszer'smind a' kereskedést folytató Népeknek helyheztetésükbőlés viszonyaikból állapíttassanak-e meg? follyon-e a' szabad kereskedésből jövő haszon egyes személyeknek, vagy egyesűletek erszényeikbe, vagy az egész Státus pénztárába, avagy pedig lehet-e azt egynek kára nélkűl, mind a' három között arányként felosztani? A' gyámolatlanúl maradott árvákra nézve önkényt támad a' kérdés: ki viselje ezeknek gondjukat? ki viselje a' reájuk költendő terheket? egyedűl a' Státus, vagy a' polgárság-e, vagy együtt mind a' ketten? a' mi pedig a' befogadandó idegeneket illeti, kinek legyen tiszte ezeknek értéküket megitélni, és mi módon történjék ez meg? mikor lehet ez hasznos, és mikor káros?

Minden eddig mondattakból világosan kitetszik, hogy némelly az Írók által vitatott állítmányok magukban véve szépek, és igazak lehetnek, de a' valódi társas életre nézve nem lehet őket, mint végrehajthatókat elfogadni, hanem tekéntetbe kell venni reájok nézve mindenek előtt a' világpolgári, azután a' különbféle Státusoknak és az egyes országnak biztos viszonyait, 's ezekhez kell őket alkalmaztatni, és tsak így haszonra fordítani.

Minthogy a' világpolgári viszonyok tsak igen kevesek előtt, kiknek alkalmuk 's erejük is volt alaposan kimíveltetni, vannak tudva, a' Státusok, és ezeknek viszonyaik pedig tsak a' Kormányoknál 's ezeknek tisztviselőiknél lehetnek tudva; nyilván következik: hogy az illy általlányos, tetszőleg igaz 's hasznos vélemények a' nép elejébe terjesztetve annak elméjét könnyen zavarodásba hozzák, annak vágyait 's kívánságait azután, a' mi előtte kellemesnek 's jónak látszik, felgerjesztik, a' mi

Ha

ha szinte tettekbe is által megyen, igen könnyen káros, sőt veszedelmes következésű is lehet. — Azért, a' mint állítám, nem lehet minden polgárral mindent, a' mi a' népességet illeti, közleni; hanem tsak azt, a' mi őt, mint embert, és mint törvényes alattvalót illeti.

A' ki az eddig mondattakat kitsiny lélek gyümöltseinek, és egy mívelt emberhez nem illőknek találná, fontolja meg: hogy egy közönséges, az az: mindenkor és mindenhol hasznavehető állítmánynak méltó megítéltetésére világos esmeretek szükségesek nem tsak a' népességről magáról, hanem az ezt eszközlő eszközökről is; nem tsak minden tágas és számos Kormánytudományokról, hanem a' minden Tartományok és Népek Történeteinek szemes álttekíntetése; szükséges a' sokféle tapasztalás által tisztává 's élessé lett ítélőtehetség; bizonyos jártasság mindennek, a' mi hasznosnak 's szükségesnek találtatott, elmés végrehajtatásában; szükséges végre bölts belátás az egésznek kivitelében! Hogy pedig mind ezen tulajdonságok nem mindenikben az Író és Olvasó sokaság közűl, hanem tsak a' Kormánytagjaiban, kik alatt minden a' Közjóra ügyelők értetnek, találtatnak föl, világos dolog.

Ide járúl még az is, hogy legtöbb emberek könnyelműen azt vélik: hogy tsekélység az időfolytával támadt Közjóakadályoknak elmellőztetése, minden jó eszközöknek használtatása, 's a' megavúlt visszaéléseknek kiirtatása; pedig mi terhes munka ez?

Az egyik Státusnak a' többihez, egyik egyesűletnek másokhoz ugyan azon Státusban, végre minden Státusoknak az egész nagy Természethez való viszonyaik sok ízben olly végevesztett gombolyaggá füződnek öszsze, hogy ezt tsak századok képesek felbontani, és a' melly egészen más tulajdonságú, mint az, a' mellyet egykor N. Sándor minden kár 's általjában minden siker nélkűl általvágott.

Minden, a' mi nagy kiterjedésű és következésű, mint a' Köz Ügy, tsak bizonyos 's alapos törvények szerént igazgattassék; mert tsak így tarthat tartós

létre számot, — e' törvények összesége Rendszernek (systema) mondatik.

Kormány tehát Rendszer nélkül nem is gondoltatható, kivévén, ha egykor ollyas valaki találkoznék, a' ki azt akarná állítani, hogy rendszabások nélkül is lehetne valamit helyesen kormányozni: De még ezen esetben is ez az egy valaki egy ámbár soha sem hallatott Rendszer szerént tselekednék, tudniillik a' szerént, hogy a' Kormány mellett semmi rendszert sem követne.

Minthogy tehát, mint fellebb mondám, a' Rendszer nem más, mint ama rendszabásoknak összesége, a' mellyek szerént valami tzélja felé késértetik, azért e' rendszabásoknak ollyanoknak kell lenniek, hogy azokat lehessen minden elékerülhető esetre alkalmaztatni. De mivel, a' közmondás szerént, minden rendszabás kivételt szenved, azért történnek még is néha olly esetek, mellyekre a' közönséges rendszabások nem alkalmaztathatók. Ez pedig sok ízben megesik, főképen a' polgári kormányozásban, a' melly t. i. szünet nélkül változik.

És valóban a' kormányozásnak nagy és terhes munkája ezekből áll:

1-ször Egy olly rendszernek fölállíttatásából, a' melly minden környülményekre alkalmaztatható légyen.

2-szor Minden eseteknek, mellyek azon rendszer közönséges törvényei alá tartoznak, megesmeréséből.

3-szor Bizonyos fölkeresésében 's megitélésében azon eseteknek, mellyek kivétel gyanánt a' törvények alá nem foglaltathatnak, és végre

4-szer Tzélarányos megitélésben, 's alkalmaztatásban arra nézve, mit kelljen tenni főképen az illy rendkivül előjövő esetekben, hogy az egész rendszer veszélybe ne ejtessék, és ez által köz zürzavar ne támadjon.

A' mit én értekezésem ezen első részében a' népességről kinyilatkoztattam, megvallom, úgy származik meggyőződésemből, hogy azt polgári hitvallásomnak mondhatom, és óhajtanám, hogy minden

Fehérítetés Tudós

Nemes Orsi SZTROKAY ANTALNAK, hites Ügyvédnek,

téli Fehérítetés Nemes Vármegye Fiblabiráinak

ajánlja

Nyírád Istvánn.

oda fön előhordatott vélemények e' szerént itéltetnének meg. —

Második részében pedig ezen értekezésemnek igyekezni fogok azt kifejteni, minő befolyása légyen a' népesség tökéletes esmeretének a' Kormány minden ágaiba, előre megjegyezvén azonban azt, hogy én a' divatban lévő Kormányoknak birálgatásába nem ereszkedem; sem tanítólag arról, a' mit tenni szükséges volna; magamat kinyilatkoztatni nem fogom: hanem tsak érintéseket adok, mit kellene közönségesen a' tárgy természetéhez képest végrehajtani.

A' harmadik részben pedig előfogom hordani amaz igen érdekes foganatokat, a' mellyek különbféle Státusokban a' népesedés előmozdítására fordíttatott különbféle eszközökből számos esztendők folytában háromlottak.

(Folytatása következik.)

Böhm Károly.

3.

A' Peduri Nemeseknek a' Vasvári Káptalan előtt 1348-dik évben Junius 2-dikán költ Osztálylevelük, egy Réztáblával.

„Nos Capitulum ecclesie Castriférrei Significámus tenore presencium vniuersis, quod cum inter Mychaelem filium Andree Johannem Stephanum Andream Dyonysium Thomam et Georgium filios suos de Pedur ab una, Item Nykul et Johannem filios Nicolai, Nicolaum Jacobum Endre et Petrum filios eiusdem Nykul, ac Petrum filium predícti Johannis fily Nicolaí de eadem Pedur parte ab altera iuxta continenciam priorum litterarum nostrarum die dominica proxima ante festum pentecosthes in predícta possessione eorum Pedur vocata díuísío fierí debuísset perpetua et equalis, Ipso termino adveniente, sicut nobis magister Martínus socíus et concanonicus noster ac Paulus clericus Chori nostri ad id missi vnacum predictis Michaele filio Andree. Ny-

kul. et Johanne filys Nícolai ad nos reuersí concorditer recitarunt, quod predicta possessío Pedur dictorum nobilium in duas rectas medíetates perpetuo foret diuisa inter partes conposicione proborum hominum eo modo, quod Sessio predíctí Michaelis in qua nunc ipse personalem faceret residenciam ab oriente existens eidem Mychaeli et predíctís filys suis, Item Sessío predictorum Nykul et Johannis ab occídente existens similiter ipsis Nykul et Johanni ac filys ipsorum memoratis et tota terra ipsorum sicut currít vsque metas et terminos aliarum possessíonum versus acquilonem cuilibet parti recta medietas modo ordínario Item in particula terre que iuxta Sessionem predíctorum Nykul et Johannis ac filiorum eorumdem remanet ab occidente similiter una recta medietas ab oríente sita videlicet a parte eiusdem Sessionis eisdem Nykul et Johanni ac filys ipsorum alia ibidem ab occidente habita prefato Michaelí et filys suis Item in particula terre ipsorum acquisitoria Varfelde vocata similiter vna recta medietas in longitudine vnius Jugerís ad fluuium Gyngus diuertens a parte predicte porcionis ipsius Michaelis et filiorum suorum eisdem Michaelí et filys suis, alia ibidem ab occidente predictis Nykul et Johanni ac filys ipsorum, alias vbíque cuilibet partí recta medietas, Item in possessionaría porcione eorum iuxta eundem fluuium Gýngus iam a meridíe existente et habita similiter vna recta medietas ab occidente predicto Michaeli et filys suis, alia ab oríente ipsis Nykul et Johanni ac filys ipsorum cessissent et prouenissent perpetuo et irreuocabiliter possidenda tenenda pariter et habenda in filios filiorum heredumque per heredes, Item Molendinum vias rubeta et quaslibet alias vtílitates dicte possessionis ipsorum preter enumerata communiter possidebunt, vadumque siue transitum ipsius fluuií Gyngus de vtraque parcium porcione sub equali mensura fieri permittent, In causis autem super facto possessionarío emergendís communi expensa procedere tenebuntur, et labore, et si de alicuius partís porcione per

quempiam defalcaretur, de alterius partis porcione congruenter reformabunt et si partes processu temporum in facto viarum concordare non possent in conmuni extunc quelibet parcium in sua porcione vias fieri et permittí poterit Datum secundo díe diuisionis prenotate Anno domini M° CCC° XL^mo Octano."

Az eredeti 's hiteles Nyílt (Patens) Osztálylevélből, melly íróhártyára vagyon íratva. Bírja ezt Óklevél Gyűjteményében Tek. Tudós Nemes Tsói Sztrokay Antal, hites Ügyvéd 's több Tek. Ns. Vármegyének Tábla Birája, régi Barátom és a' Révai Magyar Letzkéiben Tanúló Társam. A' Vasvári Káptalannak kerék Petséte, mellynek nagyságát a' vékony pontotskák előadják, az Óklevél hátára volt nyomatva, 's azt keskeny hártyapántlikátska tartotta: De ma, leesvén időjártával a' Petsét viasza, a' Petsétnek tsak a' helye látszik. Ezen Óklevél volt az első, mellyet Gyűjteményembe., 1804-dikben Junius 22-dikén, még másadévi Törvényhallgató koromban leírtam. Eránta viseltető tiszteletből rézbe vésettem, 's méltán annak ajánlottam, kinek szíves közlése által először kezdettem gyakorolni diplomatikai esméreteimet. A' Vasvári Káptalan Petsétének Rajzolatát láthatni Péterfynél, Concil. Hung. Tomo I, pag 212.

Horvát István.

4.

Harmadik Ferdinánd még mint ifjú Király tudakozódott az Apostoli díszes tzímnek eredetéről.

Nem szándékozom, kedvem sintsen ama vitába creszkednem, mellyet a' múlt században Inchoffer által „Annalium Ecclesiasticorum Regni Ungariae" nevű munkájában Tomo I. p. 256. Rómában 1644-ben kiadatott II. Sylvester Pápának esméretes levele indí-

tott, 's mellynek mostanában sints még vége: mert ez az Óklevél, vagy is Bulla a' Traguri Szentegyház leveles Tárában nints már meg; azt sem tudjuk, hogy a' nagy emlékezetű Verantz Antal e' Bulla mását 1550-ben az eredetiből, avagy hiteles másolatból, vagy tsak közönséges példányból írta-e le? Következőleg Levakovics Ráfaelt, ki VIII. Orbán Pápának (ült 1644—1655) a' szent föld ügyében III. Ferdinánd Király udvarán Követe volt, ama vádtól, hogy ezt a' Bullát nem ő-koholta volna, hitelesen, és minden kétség nélkűl bebizonyítani nem lehet. Azért e' kétes tárgyban néhai M. és F. T. Gróf Batthyányi Ignátz Erdélyi Püspökkel tartok: „Quis me securum praestabit, úgymond Leges Ecclesiasticae tzímű könyvében Tomo I. p. 139 — 140. interpolatum non fuisse exemplar? A Sylvestro II. literas, et quidem similis fere tenoris, ad S. Stephanum exaratas fuisse, docet Chartuitius et Werbőtzius. An hoc ipso tenore ad apicem omnia perscripta fuerint, non liquet, ideo neque contentiose aut affirmare, aut negare ausim."

Azonban tudni méltó, hogy III. Ferdinánd, kit a' felkenetésére 1625-ben öszvegyűlt Karok és Rendek Fölírásokban: „*Patriarum Legum ac Libertatum Assertor Praesentissimus.*" neveznek, még mint ifiú Király, következőleg még Levakovits Rafaelnek Bétsben volta előtt, a' díszes Apostoli tzím felől Pázmány Péternél tudakozódott, ez erant 1627-ben költ eredeti Levele találtatik Pázmány Péter kézi íratai között, 's tartalma szóról szóra ez:

Kivűl a' Levél hátán:

Reverendissimo in Xto Patri Domino Petro Pazmany, Archiepiscopo Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis, locique ejusdem Comiti perpetuo, Primati, Summo Secretario, et Cancellario Regni Hungariae, Sac. Caes. Mtis Consiliario etc. devoto nobis sincere dilecto.

Bent pedig:

Ferdinandus Tertius Dei Gratia Hungariae etc. Rex, Archi Dux Austriae, Dux Burgundiae etc.

Reverendissime in Chisto Pater, devote nobis sincere dilecte. Meminimus benigne, quatenus summus Pontifex Sylvester Secundus S. Stephano Regni Hungariae Regi pientissimo non solum crucem, ceu Apostolatus Insigne, anteferri iusserit, a) verum etiam Christi Apostolum vocare non dubitaverit, b) et ob huius Viri Sanctimoniam, etiam alios suos in Regno successores eodem dignitatis titulo continua aliqua serie insignitos Reges Apostolicos nominatos fuisse.

Verum, cum Nos videamus et experiamur, quod dicta seriei continuatio nonnihil labefactari, et in nonnullis Regni Hungariae Regibus cum oblivione praeteritorum cessare velit, Nobis autem de conservatione et defensione praerogativarum per virtutem Praedecessorum nostrorum non minus pie, quam laboriose Regno comparatarum non immerito cogitandum sit.

---

a) IV-dik Béla Király IX. Gergely Pápához 1238-ban írott levelében Katona Istvánnál Hist. Crit. Reg. Hung. Stirp. Arpad. e're az évre: „Petimus, ut Officium Legationis non alio, sed nobis, in terra Assani committatur, ut habeamus potestatem limitandi dioeceses, distinguendi parochias, et in hac prima institutione potestatem habeamus ibi ponendi Episcopos de consilio praelatorum, et virorum religiosorum; quia haec omnia beatae memoriae Antecessori nostro S. Stephano sunt concessa." Tsak ugyan ezt vallja IV. Béla Király 1237. évi privilegiumában is, mellyel a' Székes Fehérváriak szabadságait (azokról szóllott Sz. István Levele tudniillik elégett) viszszaadta: Cum privilegium Sancti Stephani Regis pariter et Legati tunc Sedis Apostolicae, Hospitibus Albensibus concessum, infausto casu incendii fuisset conversum in cinerem."

b) Méltán is, mert elgondolhatni, hogy az idegen nyelvű Papok Atyáinkat a' kereszténységre nem oktathatták; az Apostoli hivatalt tehát az Igasságért buzgott Sz. Király magára vállolá. A' mit megértvén a' Papa, Hartvic szerént, felkiált vala: „Ego sum Apostolicus: ille vero merito Christi Apostolus." Azért Verbőtzi P. I. T. II, §. II. „Quia Hungari non per praedicationem apostolicam, vel apostolorum, quorum principis vicem et personam in terris Papa gerit: sed per institutionem proprii Regis eorum, Sanctissimi videlicet Stephani Regis — — — conversi sunt ad Catholicam fidem." Sz. Királyunk tehát Nemzetünk Apostola marad Sylvester Pápa Levele nélkül is.

Iccirco a Vobis, tamquam memorati Regni Primate, hisce clementer perquirendum duximus, utrum antecessores Reges, qui, et quoadusque illo titulo per expressam auctoritatem, concessionem, et confirmationem Sedis Apostolicae, vel tantummodo per supra libatam introductionem usi, et Reges Apostolici nominati fuerint, et an illud ipsum hoc tempore jure continuari possit. Quod uti in bonum et ampliorem existimationem saepe dicti Regni cedit, ita copiosam informationem Vestram desideramus. Vosque, de reliquo, benignitate nostra Regia, et firmo benevolentiae affectu complectimur. Datae Viennae vigesima quinta die mensis Julii, Anno millesimo, sexcentesimo, vigesimo septimo, et Regni nostri Hungariae Secundo.

Ferdinandus. m. p.
W. Fenckdorff. m. p.

Ad Mandatum Ser-mi Dni
Regis proprium
A. M. de Miscin. m. p. *)

Pázmány Péter feleletét nem az ifiú Királyhoz, hanem Attyához, II. Ferdinándhoz intézte:

Augustissime Imperator,
Domine Domine Clementissime!

Benignas Maiestatis Vestrae Literas 25-a Julii datas, ante triduum accepi, quibus Maiestas Vestra tenuem meam opinionem requirit de Regum Hungariae praecellentibus Titulis, Insignibus, et Apostolicae Dignitatis Praerogativis. Quamvis ego nesciam, quo haec Maiestatis Vestrae benigna Inquisitio tendat, quemve in finem, ac usum deserviat; fideliter tamen ea, quae mihi hac de re comperta sunt, in chartula separata annexui. (Ezt a' Pázmány tudósítását írásai között meg nem találtam) Archiva Regum Hungariae, quae ex clade Budensi

*) Ez a' név igen kétesen van írva; azért nem is lehetett jól olvasni.

superarunt, ego non vidi; nec quantum ex iis supersit, compertum habeo. Quidquid tamen superest, id vel Viennae in Thesauro Maiestatis Vestrae, vel in Camera Posoniensi asservatur. Ea excuti, ac recenseri non in oportunum iudicarem. — — — — Deum orans, ut et Maiestatem Vestram felicissime tueatur, et consilia in salutem Populorum inflectat. Posonii 5. Augusti 1627 Az egész Levél Pázmány Péter keze — mellyből azt veszem észre, hogy ő sem írhatott e' tárgyról valami bizonyosat; mivel az Apostoli díszes Tzímmel Fölséges Királyaink szakadatlanúl tsak 1758-diktól fogva élnek. Kollár Hist. Juris Patronatus Regum Hungariae. Lib. I. Cap. XIII. pag. 65.

Podhradczky Józef.

5.

Bánsági Tudósítások.

(Folytatás.)

Kedves Barátom! Eltűntek ugyan egyszerre az Olajreptzét pusztító Hernyók, de alig telt el egy hét, új tsapás érte azt. Nitidula aenea (talán Reptzeszipoj nevet adhatunk neki) név alatt a' Zoologiában esmeretes világos veres, fekete fejű, nyaka körűl is fekete fóltokkal a' természettől ellátott apró Bogarak lepték meg az olajreptze plántát; ezek, mindenfelé repdesvén, új meg új veszedelemmel fenyegették az egész termést, a' plánta gyenge hüvelyét 's magát a' plántát is a' zöld bőrétől megfosztották, 's így a' plánta épen úgy elszáradt, mint a' fa elszokott aszni, ha a' kérge, vagy héja lefejtetik. — Nem hinnéd el Barátom minő rettenetes pusztításokat tettek az említett Bogarak. A' Hernyók tsak daraboslag és foltonként emésztették meg a' plántát, és a' hová ők el nem jutottak, a' plánta vidoran ne-

velkedett, a' Bogarak pedig, ide 's tova repdesvén, mindenütt károkat okoztak. Három egész hétig pusztította az olaj plántánkat ezen veszélyt okozó ellenség, melly nevezetesebb károkat okozott, mint előbb a' Hernyók.

Honnét eredhettek ezen Bogarak, nagyon különbféle a' Bánsági Gazdák véleménye; de leghihetőbb az: hogy valamint a' Hernyók, életidejek elérkezvén, azok lassan lassan elenyésztek, ugy a' természetnek titkos útján azokból a' most említett Bogarak keltek ki, 's hogy ezek ismét nem valami különös olajplánta pusztító férgek, hanem a' Hernyóknak szülöttjei, mellyek hasonlókép életidejek eltőltekor párosodni kezdettek, és eltűntek, széjjel repűlvén a' föld alá elbujtak, hol osztán tojásokat hagyván, alkalmas időben, mint Hernyók, kikelnek. Tapasztalhatni ezt most vetés idejekor, hogy azon Bogarak eleven épségben, nem tsak a' volt reptze földeken, hanem más helyeken is kiszántatnak.

Ezen tsapástól is sok sóhajtozások és gördűlő könnyek közt, tsak ugyan megszabadúltunk, de a' rettentő Májusi hőség bennünket más inségbe taszítani készűlt. A' Martiusi és Aprilisi nedvességet egy irtóztató szárazság követte, a' tavaszi vetemények a' nyőlésben megtsökkentek, a' téliek ugyan előbbre mentek, de még is a' székesebb tanyában elsanyarodtak, 's virágzások idejében elhervadtak. A' kaszállók kiégtek, az olaj plánta hüvelye, melly a' mondott tsapástól megmaradt, üressen öszveaszott, a' legelők ámbár Május elején még elegendő eleséget adtak a' legelő marháknak, fogyni, 's a' marhák éhezni kezdettek, 's így a' nevelkedő Bornyúk, és a' szorgalmatos Gazdaszszonyok a' szükséges téjben fogyatkozást szenvedtek. Sóhajtozva vártuk az áldott essőt, melly helyett fagyos és deres éjszakákat nyertünk annyira, hogy Május utólján és Junius elején a' kukoritzák levelei elfagytak, a' virágzó Buzának és Rozsnak ártottak, azért sok szem éretlen és zölden maradott; erre a' tava-

szlak még jobban elsanyarodtak, a' hüvelyes vetemények leginkább szenvedtek, a' reptze zöld hüvelye elfagyott, azért a' termése igen rosz volt, alig lehetett egy Bánsági holdról melly 1600 négy szegű ölből áll, 5 — 6 p. mérő reptzét nyerni, ellehet tehát gondolni, minő tsapást okozott e' folyó év ezen vidéki mezei gazdáknak. Midőn a' Buza szembe indúlt 's téjben volt, milionyi számú tserebogár forma bogarak lepték azt el, itt Szípojnak neveztetnek (Elater segetalis, Kornschnell-Käfer) ezek hasonlóképen sok károkat okoztak, a' szemet a' tzukor alakjától megfosztván. — Szénabeli takarmány nem termett, tsak a' Temes mellett lévő gazdák köszönhetnek a' többszöri téli áradásnak valamelly tsekély szénabeli takarúlást. Junius és Julius esső nélkűl maradván, mintegy megkettőztetett lépésekkel érlelte a' természet az őszi és tavaszi veteményeinket, azért szép piros Buzát ritkán lehet találni. Az ősziek még is az egész vidéken meglehetősen jutalmazták meg a' földmivelő fáradságát, 12 — 20 p. mérőt egy holdról aratván; de a' tavasziakból néhol az elvetett mag sem kerűlt viszsza; a' hüvelyes vetemények tökéletesen kiasztak; kukoritza, paszuly, lentse, tök, dinnye, és krumpli éppen nem diszlettek; káposzta és répa nints: azért a' legsanyarúságosabb telet emberre és marhára nézve lehet várni. Tsudálkozva lehetett tehát a' Posonyi latin Ujságban olvasni azon tudósítást, hogy Bánságban mindenféle termésből bőv aratást lehet várni. A' méhes Gazdák éppen nem tapasztalták fáradságjoknak jutalmát.

Minthogy itt tséplő pajták nintsenek, hanem az egész termés szabad ég alatt lovak által nyomtattatik ki, ezen gazdasági munkára az idő nagyon hathatósan szolgált. Kár nélkűl és könnyen végezhettük ezen munkánkat; szerentsések valánk, hogy essőzések által a' termésünkben ezen munka alkalmával károkat nem szenvedtünk.

A' szárazság miatt a' kereskedésbéli Folyók megapadtak; azért kereskedők sem jöhetnek, kiknek

termesztményünket eladhatnánk; pedig úgy sints más, tsak Buza eladni való, ámbár kedves Honunkban mindenütt silány termés volt is, a' külső Országokban pedig majd semmit sem arattak, még sem lehet a' termesztménynek árost találni. — Borunk sok termett, de ennek minéműségével édes Hazánk nem büszkélkedhetik; egy egy hóldon 50 — 100 akó bort is szűrtek némelly helyeken a' Gazdák.

A' tartós szárazságnak az őszi vetésünkre való behatását tudtodra adni máskorra hagyom.

Hív barátod, *Port* m. p.

6.

Gyászos emlékezetű 1663-*dik esztendő Hazánkra nézve.*

Annus surrexerat MDCLXIIII Hungariae omnium, quos toto hoc seculo vidit, calamitosissimus.

Bel. Not. Hung. Nov. T. IV. pag. 351.

Azon szomorú és terhes hadi viszontagságokat, mellyeket egész magyar Hazánk 1663-dik esztendőben a' Török ellenségtől szenvedni kénteleníttetett, mind előszámlálni, nem szándékom: mert a' ki azokat bővebben megesmerni kívánná, ezen tzimű történet írásokat olvassa: Fragmenta Ungaricae Historiae ad a. Ch. 1663. laureatis honoribus Ill. D. Antonii L. B. Mednyánszky de Megyes etc. dicata anno MDCCXXXVIII. Cassoviae, 12. — Kazy, Hist. Regum Hung. Tom. II. p. 263 — 279. Katona, Hist. crit. Reg. Hung. Tomo 33. p. 403. seq. Belii, Notitia Hung. Novae. Tomo I. p. 260. — 270. Tomo IV. p. 351. seq. Vagner, Historia Leopoldi M. Tomo I. p. 121 — 136 Ortelius redivivus. P. II. p. 247 — 297. Itt egyedűl ama nevezetesebb történeteket röviden, és többnyire velek egy idejű kézírati jegyzetekből hozom elő, mellyek az általam közlendő magyar Közhirdetmény világosítására szolgálhatnak.

Midőn I. Leopold Tsászár és Király 1663-dik eszt. a' Törökökkel békességen alkudozván észrevette volna, hogy ők ugyan tsak igyekeznek Magyar Országot fegyveres néppel megtámadni; ő sem mulasztott el módokról gondoskodni, mellyekkel illy kegyetlen hadi árnak ellene állhatna. Majus 24-kén az Ország Nádorispánya Gr. Veselini Ferentz olly javaslatot ajánlott, hogy egy 26 ezer gyalogból és lovasból álló Insurrectio, vagy is nemesi sereg állíttassék fel, Eö Ts. Kir. Felsége tulajdon költségével mintegy 40 ezerre menő sereget gyűjtsön,a' Német Birodalom pedig és a' többi Hatalmak pénzzel és hadi néppel segítséget nyújtsanak. Melly javaslás, mint legtzélerányosabb, elfogadtatván, ennek következésében parantsolta Eö Ts. Kir. Felsége Junius 7-dik napján költ Királyi Közhirdetmény által az Ország Rendeinek, hogy az 1662-dik évi 5-dik Törvény tzikkely szerint minden Nemesek személyesen, tulajdon lovaikkal, fegyvereikkel, és a' Jobbágy népeikből állítandó Banderiumokkal Junius 27-dik napjára a' zászlókhoz seregeljenek öszve.

Azonban a' Török hadi sereg a' Nagy Vezér vezetése alatt 11-dik Juniusban Belgrádból indúlt el olly szembetűnő sokasággal, mintha 200 ezer fegyveres költöznék; Julius 7-kén általkelvén Eszéken és ottani 5000 lépésnyi hoszszú hidon, az éjjeli nyugvást tartotta Dárdán, melly az említett hid védlésének okáért megvala sántzokkal erősítve; Julius 8-ra érkezett Mohátsra, 's innend egyenesen sietett Budára, a' hová Julius 15-kén ráhajtott. A' Tatároknak megvala hagyva, hogy mihelyest a' Nagy Vezér Budára jövend, ugyan azon időre ők is Pesten megjelenjenek. A' Tsászári Követség 28-dik Juliusban békességen alkudozott a' Nagy Vezér sátorában közel Budához, de illetlenűl bántak vele.

Azonközben a' Tsászár részéről minden kitelhető készűlctek tétettek a' sebes vizár módjára benyomúló ellenség gátlására. A' fellyebb érintett Junius 7-kén elbotsáttatott királyi Edictumnak következésében legelsőben Posony Vármegye Nemes-

sége táborba sietett, 's mind készséggel, mind sokasággal maga Vezérjét Gr. Pálffy Miklóst nagyon felvidámította. Julius 9-kén Szereden rendre vizsgáltatván, hat ezer főre ment a' száma, kik közül Posony Városában lakozó Nemesek egy száz harmitzan valának, ezeknek Fő Kapitányjok Karner Illyés, Al Kapit. Beltzel Márton, és Zászlótartójok Auer János Ferd. A' Városi felkelő Nemesség fegyvere, tábori ruházata, 's egyébb butora fényessége, a' Nézőket gyönyörködtetésre, az ellenséget pedig rettegésre látszatott gerjeszteni. Mustra után az egész felkelő nemes sereget Posony Vármegyében felosztván Gr. Pálffy Miklós, azonnal az Esztergomi Érsekkel, Lippay Györgygyel 's Gr. Forgách Ádámmal Komáromba sietett, hogy Gr. Pucheim Adolffal 's a' többi Német Vezérekkel tanátskozzék a' had viseléséről. Julius 14-dik napján a' felkelés tárgyában tartatott ülésben a' felkelő katonák kiválogatása úgy vala rendelve, hogy azok, a' kik fegyver hordozásra alkalmatosak, katonáskodjanak; az alkalmatlanok pedig ugyan haza mehessenek, de amazok tartásokra szükséges költséget adni tartozzanak. — Az egész hadi ereje a' német Népeknek 28 lovas, és gyalog Regementekre ésfelosztva, 37,300 főből állott, részszerént Magyar Országban Mosony Vármegyében Montecuculli, részszerént pedig az örökös Tartományok szélein, nevezetesen Morvában Nitra és Trentsén Vármegyék határain Austriától fogva a' Jablunkai szoros út torkolatig Souches Fő hadi Tármester vezérlése alatt 5500 katona ellévén osztva.

Augustus hónap elején Budáról elindúlván a' Nagy Vezér Esztergom felé, 's előtte megállván, tüstént által szállított a' Duna túlsó partjára 3000 fegyverest, a' kik Párkánynál, ne hogy a' hidnak Dunán való építése mieinktől háborgattassék, elütötték táborjokat. Ez Augustus 6-kán Gróf Forgách Ádámnak, Ujvár Fő Kormányozójának értésére esvén, azon reménységgel, hogy — mielőtte az ellenségnek száma szaporodik, kifogja űzni, a' meg-

bizott Törökséget az Érsekujvari vidékről — a' hadi tanáts végzése szerént 6000 fegyveresével felkészűlve ellene indúl Párkány felé. Jelen voltak Gr. Illyésházy György Fő Ispány vezérlete alatt a' Trentséni és Nitrai Insurgensek; közel táboroztak a' Posony Vármegyei Insurgensek is Gr. Pálffy Miklós Fő Ispánnyal, kik hajókon és helyre állított Szeredi hidakon általkelvén, a' hartzra ugyan serényen, de majd ötször megfogyasztott számmal jelentek meg. A' megnevezett három Vármegyének felkelő serege 4000. az Ujvári és Komáromi őrízetbeli Katonaság 2000-ből állott, ide nem számítván azokat az önként vállalkozott szabadosokat, kik vagy zsákmány vagy ditsőség vágyából azon expeditiora ingereltettek, Augustus 7-kén Forgách 20,000 álló Törög sereg osztállyára találván: a' Posony és Trentsény Vármegyei Insurgenseket Pálffy Miklós és Illésházy György vezérlete alatt a' bal szárnyra rendelte, a' kik azonnal a' Török őröket a' tábor előtt széllel verték, az ellenséget az állásában megtámadták, az első rendjét golóbitsokkal átszaggatták, és már a' tábor bejárásánál megütköztek, midőn a' vitézség a' sokaságnak és a' nagyobb erőnek engedni kénteleníttetett: mert újonan érkezett fris 600 lovassal és 600 Jantsárral nem biró Insurgens, és a' számos tsapatoktól körűlvéve, 2000 körűl találta sirját, nevezetesen a' Posony Városi Nemességből 70 martalékja lett az ellenségnek, mind összve pedig 3000 magyar és német lovas és gyalog katona vagy halál torkába, vagy fogságba kerűlt. Gr. Forgách Ádám a' magyar és német hadi sereg maradékával Érsekújvárba viszsza vonúlt, Gr. Pálffy Miklós pedig a' Nádor Ispányhoz, Gr. Vesselénihez, a' ki felső Magyar Országból az Insurectiónak egyik részével Posony felé éppen akkor közelgetett, harmad magával életét futással sietett menteni.

Augustus 9-kén és 10-kén az egész Török Ármáda, melly 36,400 főből állott, Esztergomnál a' Dunán hidon által szálván, a' mieink után nyomban szágúldott, és tsak hamar Érsekújvárot ostromolni kezdette.

Augustus 14-kén a' Posonyban öszvejött Ország Nagyai tanátskoztak a' hadi Vezérekkel az újabb Insurrectio kihirdetéséről, mellynek nem kevés szükségét látták lenni abban, hogy a' zsoldos katonaság olly tsekély száma miatt a' folyóvizek, utak bejárásai 's kőfallal kerített helyek oltalmazását az ellenség kitsapásai ellen reá lehessen bizni. A' felkelő seregnek öszvejövetele — Szemtzre, Augustus 24-dik napjára — vala rendelve. Nehogy pedig az ellenség a' Vágot áltlábolván a' felkelendőket háborgathassa, és a' vidéket bolgathassa: a' Tsászári Fő Hadvezér Gr. Montecuculli 11 ezerből' álló német hadi néppel Magyar Óvárból 16-dik Aug. elindúlván, 21-dik Aug. a' Tseklész mellett lassan foldogáló potsolyás fekete víz mentében táborát felütötte, a' Vág folyónak oltalmára, Mátyus földének és Tsalóköznek fenyegető veszély eltávoztatására addig, míg a' felkelés lábra kap, Galgótztól Gutáig lenyúló jobb partyát német lovas tsapatokkal megrakta.

Augustus 17-kén felkérte a' Nagy Vezér az őrsereg Fő Kormányozóját Gr. Forgách Ádámot a' Várfeladására, melly mivel megtagadtatott, kezdettek a' Törökök ellene ágyúzni, és folytatták az erős ágyúzást 23-kig.

Megvirradt az Insurrectio öszvesereglésére kitőzött Augustus 24-dik napja. Elérkezett Szemtzre az Ország Nádora olly tzélból, hogy ezen Hely és a' Tsászári Tseklészi tábor között Magyar Bél mellett elnyúló térségen a' felkelőket számba vegye; de senki sem jelent meg fegyveresen, tsak a' Vármegyék Követei, hozván elő mentségűl, hogy Neográd, Hont, Bars, és Nitra Vármegyék az ellenség feltátott torkában vannak; Árva, Thurótz, Trentsin Vármegyéknek elég dolga vagyon oda haza a' hegyeik óltalmazásával az ellenség berohanásai ellen, mert nehéz a' szomszédot tűz oltatásában elősegíteni, midőn valakinek tulajdon háza lángoktól emésztetik; a' Posonyiak pedig a' minapi Párkányi tsata szerentsétlen kimenetelével mentették magokat.

Au-

Augustus 26-kán elérkezett az Érsekújvári Török táborba 10,000 Tatár, 6000 Oláh, 4000 Moldvai, 's 250 Kozák katona a' Nagy Vezér segítségére, mire a' nyomorúság és a' siralom Nitra, Posony, és Trentsin Vármegyékben, és Morva Országban felette keményen elkezdődött.

Ugyan azon 26-dik Aug. az Újvári Várőrízet kért Győrből felszabadítást az ostrom alúl; innend küldettetett egy levél Posonyba 28-dik Aug. Gróf Montecuculli Fő Hadvezérhez. Szinte azon 26. Aug. Posonyba az Ország Nádor Ispányához küldött levelében emlékezteti Gr. Forgách Ádám őtet, hogy mivel a' Török a' várat éjjel nappal 7 sántzon felállított 150 ágyúból keményen és szakadatlanúl ostromolja, és 20,000 Janitsár hoszszú puskából reá szüntelenűl lövöldöz, legalább 20,000-ből álló segedelmet mennél elébb küldjön. Ennek a' levélnek következésében felszóllítja a Nádor Ispány a' Posony Vármegyei minden renden lévő Lakosokat, Nemeseket, Jobbágyokat 29-dik Aug. költ kemény közhirdetmény által, hogy kiki a' Haza és maga élete védelmére fegyveresen keljen fel. Hogy ezen parantsolat nem egyedűl a' nemes Insurectiot, hanem a' nép felkelést tárgyazta légyen, tellyesen megbizonyítja annak kifejezése, melly így szól:

Comes Franciscus Vesselény etc. Adjuk tudására mindeneknek, akár melly Tiszt, és Méltóságban helyheztetett Egyházi és Világi Gróf és Zászlós Uraknak, Nemesseknek, szabad Legénieknek, várasi és Paraszti Személlieknek, Urak szolgáinak, 's a' mellett minden Rendeknek, valakik ezen levelünket látják, olvassák, avagy olvasni hallyák.

Mivel Érsekújvárnak, Hazánknak egyik szép bástyájának, annyira jutott már obsidiobéli sorsa, hogy ha meg nem segíttetik, ezennel az pogány kezében esik, kinek elveszettével féleö, hogy az egész Magyar Ország vakot ne vessen, holott az pogány Eb olly igyekezettel és szándékkal vagyon, hogy kigyeökerezvén az Országból a' Magyar Nemzetet, maga élje ezentúl az földet, a' minthogy már is holdúl-

és holdúlatlan férfi és aszszony népnek egyaránt való eölésével, rontásával declarálta is magát. Kire nézve végső veszedelemre fordulván az Haza, egyébb mediumot nem találtunk illyen rettenetes extremitásunkban, hanem az Természetnek Teörvényét 's régi Eleinknek szép ditséretes példáját keövetvén, az feöldnépet is valaki 16 esztendőt elhaladván, fegyvert avagy chak botot foghat is, édes Hazánk szabadítására az pogány ellen feölvegyük. Melly okra nézve, az véres nyárssal való patensünket is kibochátottuk, parancholván palatinusi authoritásunk szerént minden felliül megírt Rendeknek, minden Ember Posony Vármegyében, valaki, 16 esztendőt elhaladván, fegyvert foghat, Gr. Pálffy Miklós Uram Eö Kegyelme promulgatiojára és parancholatjára mindjárt feölkeljen, és Eö Kegyelmével együtt táborban szálljon. Az kik penig ezen Edictumunk ellen opponállyák magokat, azoknak nem chak jószágit foglalhassa el Gr. Pálffy Miklós Uram Eö Kegyelme, de magokat is személyökben mint Hazájok árúlóit minden teörvény nélkül nyársban vonathassa. Secus non facturi. Praesentibus perlectis etc. Datum Posonii 29. Aug. Anno 1663. Comes Franciscus Vesseleny m. p. (L. S.)

Említésre és figyelemre méltó ezen reánk nézve valóban fontos íromány azért főképen, hogy annak szélén veres festékkel rajzolt nyárs olly formában és nagyságban látható, a' mint az ide tsatolt rajzolatból kitűnik. Emlékeztet ez bennünket valójában azon ősi szokásra, mellyet Verbőtzy István Hármas Törvény Könyvének 1. Része 3. tzimjében ekképen említ: hogy, midőn a' régi magyar Eldődeinknél a' köztársaság állapottyát egyenlően illető, vagy *közönséges hadi felkelést tárgyazó dolog* adná magát elő, akkor *vérbe mártott tőr*, *vagy kard hordattatott* amazoknak lakásai vagy tábora körűl olly hirdető szavakkal, hogy az egész Közönségnek parantsolatjából kiki ezen 's ezen a' helyen (megnevezvén a' helyet) fegyveresen, vagy akár hogy jelennyék meg. Verbőtzy ezen tzimnek 3. §.

1663. Aug. 29-dikén költ Nádorispányi Pátensen rajzolt veres nyárs.

Gy.

ban tudtunkra adja, hogy ezen szokás a' Magyarok között Géiza Hertzeg idejéig megtartatott. Ha ez áll, úgy a' Királyok alatt kellett neki elenyészni. Azonban a' most közlött Edictum tanúságot tészen arról, hogy az említett ősi szokás olly formára változtatott, a' millyenben azt most látjuk.

De nem tsak Posony Vármegye Rendeinek közönségesen, hanem Fő Ispányához Gr. Pálffy Miklóshoz is különösen Posonyból Augustus ugyan azon az 29-dik napján küldött hasonló Patens Levelet a' tisztelt Nádor Ispány, meghagyván neki keményen, hogy September 9-dik napján Nagy Szombatba a' felkelt népével úgy siessen, hogy onnand 10-kén oda indúlhasson vele, a' hová rendeltetni fog. Az érdeklettem levélnek foglalattya így hangzik:

Illustrissime Comes, Domine Fili observandissime!

Noha az elöbbeni Levelünkben azt írtuk vala, mind az Uraknak, mind peniglen Nemes Vármegyéknek, hogy kiki juxta articulum de personali Insurrectione conditum, insurgállion; de mivel Ersekuyvárnak, Hazánknak, seöt az egész Keöreösztyénségnek egyik szép bástyájának annyira jutott már sorsa, hogy ha meg nem segéttetik, ezennel pogány kezében esik, 's féleö annak elvesztésével az egész Magyar Ország vakot ne vessen, holott ollyan igyekezettel és szándékkal vagyon nyilván az pogány eb, hogy nem chak beholdícha az Országot, hanem abból funditus eliminálván, és kigyeökerezvén a' Magyar Nemzetet, maga éllye ezentúl az feöldet, az mint kitetszik chelekedetibeöl, mivel nulli aetati aut sexui parcendo, mind holdúltyát mind holdúlatlannyát egyárant vágja, öli, rontya az Körösztyénséget, nem acceptálván az holdulást. Kire nézve illyen extremitásokban forogván állapotunk, Eö Felségének, 's itt való Méltóságos Uraknak az Ország fejének tetszett, hogy az egész Kereszténységnek eörökre való kárával 's veszedelmével, behunt szemmel Wyvárnak obsidioját ne nézzük, hanem az hoz-

ván magával nem chak a' természetnek törvénnye, hozzá járúlván réghi Eleinknek dicséretes szép példája, és Országunk Constitutioi is, hogy per singula capita valaki fegyvert foghat, az feöldnépet is Hazánk szabadítására felvegyük. Kire nézve akaránk Kegyelmedet requirálnunk, seöt Tisztünk szerint parancholnunk is Kegyelmednek, kénszerítvén igaz Magyarságára 's Keresztény Hitére, Istenre, lelkére, Hazánk felette ostorozó büntetésére Kegyelmedet, teöbb parancholatunkat ne várja, hanem mindjárt vegye fel Nemes Posony Vármegyét per singula capita, valaki tizenhat esztendőt elhaladván, fegyvert foghat avagy botot, mindjárt éyel nappal siessen pro 9-a Septembris Nagy Szombathoz avagy az hol Kegyelmednek alkalmatossabbnak láttatik lenni, úgy hogy mindjárt 10-a ejusdem oda indúlhasson az Hadakkal, az hová hivatjuk Kegyelmedet; ime mi is ezen hólnap Dunántúl indulunk, ott is az Urakat, Nemes Vármegyéket, és a' feöld népet is okvetetlen feölültetjük, és táborban szállítjuk. Azonban mennyi ezeren lehet, Kegyelmetek mindjárt minket postán tudósítson, tudhassunk azután correspondeálni, és tovább való ordinantiat adni Kegyelmednek. E' mellett adjungálván ehez más Nemes Vármegyéknek szólló Levelünket, és mindennémű Statusokra veres nyárssal kibochátott Patensünket, azok ellen, a' kik ezen Edictumhoz nem accomodállyák magokat. Secus itaque non facturi. In reliquo Isten éltesse Kegyelmedet. Posonii die 29-a Augusti anno 1663.

Ejusdem Dominationis Vestrae,

Pater et Servitor paratissimus
Comes Franciscus Wesselény m. p.

A' Palatinusnak mind a' két levelét Posony Vármegye Al Ispánya Morotz István Posony Várossával közölvén, serkentette azt, a' parantsolatnak tellyesítésére,, a' mint ide iktatott, 's Aug. 31-én hozzá küldött siralmas levelében olvassuk:

Szolgálok Kegielmeteknek, mint iót akaró Szomszéd Uraimnak; Isten sok iókkal áldgya Kegielmeteket!

Mit írion és parancsolion Palatinus Urunk eö Nagysága Levelében, és abban includált Edictumában is Feö Ispáni Urunk eö Nagiságának pariáltattván azokat, im includálva megh küldöttem, melliekben hogy 'én különb declaratiot tegiek, nem állítom szükségesnek lenni, igen magiarán lévén írva. Kérem azonban én is az eggi éleö Istenért Kegielteket, látván és tapasztalván a' declarált extremitasokat, serkennien feöl, és alkalmaztassa azon parancholathoz magát, mert ha különbet cselekszik, abban securus lehet Kegielmetek minden okvetetelven az Edictum continentiájához niól Feö Ispán Urunk eö Nagisága, iobb Kegielteknek maga kinién jó akaratiából jó kedvel cleget tenni azon parantsolatnak, hogi sem maga, felesége, 's giermeke életét elveszteni, és édes Hazaiát is pogáni kezében ejtenni. Hogy az ió Isten éltesse, és minden dolgaiban szerentséltesse Kegyelteket, kívánom Posoniba ultima Augusti 1663.

Kegyelteknek szeretettel szolgáló
Szomszéd Barattia
Morotz István m. p.

Ezent penig nem tsak maga Városostól de alatta való Jobbágiságánál is azont miveltesse.

Generosis, Egregiis Prudentibus et Circumspectis Dnis N. N. Judici, Magistro Civium ac caeteris Juratis Civibus Lae et Reae Cittis Posoniensis et Dnis Amicis etc. vicinis observandissimis.

Exhibit. 1. die Sept. puplicat.

Mindazonáltal e' kemény 's fenyegető felszóllítása a' Nádor Ispánynak siker nélkül maradt következendő három okból:

1-ször A' Párkányi tsata szerentsétlen kimenetele annyira eltsüggesztette a' magyar Insurrectiót, és olly iszonyú nagy ijjedést okozott nem tsak Ma-

gyar Országban, de az Austriai örökös Tartományokban is, kivált azért, mivel olly rettentő veszedelem ellen a' tsata mezején igen tsekély hadi nép és ellenállás vala: hogy azon egész esztendőben egyetlen egy védelmező sem hivattathatott viszsza a' Zászlóhoz.

2-or Fő Hadvezér Gróf Montecuculli rész szerént Posony Vármegyét elborító Tatár ellenség közelgetésére támadt ijjedelemből, részszerént kevés népével a' nagyobb erőnek ellenállani nem lévén képes, Sept. 3-dik napja estvéli hetedfél órájában oda hagyta váratlanúl a' Tseklészi tábort a' Posonyi hidon viszsza vonódván, Duna tulsó partjára elszökve vette útját, és Oroszvárnál körűl sántzolta magát. Melly véletlen hátravonúlás a' Posony Vármegyei népességnél annál nagyobb rettegést és tsüggedést okozott.

3-or Mihelyest a' Nagy Vezér Érsek-Újvárot megszállotta volna, azonnal feltette magában, hogy a' Vágon túl fekvő Posony és Nitra Vármegyék vidékeit elpusztítandja, sőt a' rongálást fejér helyeken tul is, nem különben Morvába és Sileziába terjesztendi, ne a' lovas katona elrestüljön, hanem inkább ló eleséget szedjen. Ennek következésében a' Török Lovasság August. 29-kén Tsallóköz felé előre nyomúlt; August. 30-kán a' Vág folyóhoz közelgettek a' Tatárok, Oláhok, Moldvák: és Spahok, a' kik ragadozási vágytól ösztönöztetvén, a' folyón általkelni igyekeztek. De Sellyénél Görtzki Ezeredjétől, Sempténél és Galgótznál Stozzi tsapatjától, és Gr. Csáky vezérlete alatt katonáskodó Horvátoktól, kiket General Montecuculli a' Vág védelmezésére oda rendelt vala, három nap lefolytáig, 's 600-nak elvesztésével feltartóztattak; utóljára Sept. 2-kán Galgótzon alúl és fellűl, általlábolván 8000 Tatárok a' silány mélységű folyót, több helyeken nagy erővel viszsza nyomták a' Tsászári őrző sereget. Nyomba utánnok bérohant Ismáel Damascus Praefectussa 25 ezer gyors lovasokkal a' Vág tulsó partyára, és hogy

annál szélesebben pusztíthasson, több tsapatokra felosztott seregével mindenfelé dühösködött.

Egy része t. i. a' fejér hegyeket álthágván, a' legnépesebb, legmiveltebb vidékből rövid idő alatt legszomorúbb pusztaságot tsinált. Nitra és Posony Vármegyéknek hegyen túli tája, úgymint Berentsi, Korlátkői, Éleskői, Sasvári, Holitsi Várakhoz 's Uradalmakhoz tartozandó 's szorgalmatos lakosokkal betőltött faluk a' Tatárok vad erejének és zaklatásainak leginkább valának kitéve. Ezeket a' kitsinységig leírja a' szemmel látott tanú, Pilárik István, Szenitzei evan. Predikator, illy tzimű verses munkájában: „Pametne Prihodi Stepana Pilarika Szenitzkého nekdy kneze Leta Páne 1663. od Tatáru zagatého, ale zwlasstnim rizenim Bozsim ze ragetj vyszvobozeneho" mellyben ön fogságát, 's ebben szenvedett sanyargattatásait tót nyelven feljegyezte.*) Kinyomtattatott e' munka Zsolna, Trentsén Vármegyei Mező Városban Dadan János Könyvnyomtató betűivel 1666-dik eszt. — Innét Morva Országba Brunáig benyomúlván, leginkább szorongatták Hertzeg Lichtenstein Lundenburgi és Eiszgrubi Uradalmaihoz tartozandó 32 helységeit, és Hertzeg Ditrichstein Nikelszburgi jószágait. **)

A'Tatároknak 15 ezerből álló más tsapattya a' hegyek alatt Posonynak vévén útját, a' pusztítást hallatlan dühösséggel kezdette, az általa elfoglalt népes és mivelt Mátyus földét vérszopó rablóként

*) Elragadtatott a' szerentsétlen Pap egynehány dühös Tatároktól Sep. 3-kán délutánni 3 órakor Szenitz és Kúnó között. midőn éppen a' Szenitzi Templomban az egyházi foglalatosságát elvégezve, Berents Vára felé a' maga házi népéhez, melly ott bátorságos menedéket talált, sietett volna. Tüstént elhurtzoltatott az Érsekújvári ostromló török tábor felé, a' hol 50 Tallé ért Vulkut nevezetű Oláh Nemesnek eladattatott, 's ennek keze alúl egy más Oláh Fő Nemes segítségével felszabadúlva, Komáromon, Győrön, Posonyon keresztűl Szenitzi lakóhelyébe viszsza tért.

**) Lásd Schvoy Topographie von Markgrafthum Mähren 1793. 8-o 3. Bände.

rettenetesen dúlta, számtalan helységeket, és ezek között nevezetesen Nagy Szombath, Modor, Bazin, Szent György körül fekvőket, úgymint Butsánt, Gerentsért, Tzifert, Sárfőt, Szentzet, Tseklészt, Tót-Gurabot, Grinavát, Rétsét, Pratsát, 's a' t. kiégette, a' Lovasokat rettentő kinokkal sanyargatta.

Legéreztetőbb sanyarúsággal látogattatott vala meg ez időben gazdag, népes és jeles Szent György Sz. K. Városa, midőn a' Tatároktól egészen elégettetett, a' hostádjai lerontattak, a' Lakosai részint megöltettek, részint pedig rabszíjjakra füzettettek, 's török fogságba elhajtattak, sőt még a' hóltak is feldúlattattak nyugovó helyeikből a' város templomának sirboltyában. Ezen dúlásnak jelei a' leromlott házok döledékein, és öszvetöredezett kőfalak darabjain most is szemlélhetők. Peuker György, Sz. Györgyi evang. Predikátor, Peuker Dávidnak fia, a' Vittenbergi Universitásban tanúlván, Sz. Kir. Sz. György Várossának sapphicus versekben szerkeztetett leírását 1679-dik eszt. 4. rétben deák és német nyelven illy tzim alatt: „Libera Regia Cittas Sanctus Georgius carmine delineata a Georgio Peuker Theolog. Cand. Vitteb. 1679." közre botsátotta, a' mellyben azon Tatár pusztításról három helyen ekképen emlékezik:

A' Város döledékei leírásában; „Rudera aedium ex clade a Tartaris illata anno 1663. mense Sept."

Caetera structa quidem, sed rudera multa supersunt,
Et dolor est modo funestae meminisse furore
Illatae cladis Tatarorum, tempore nempe
Octo bis hinc annis fatali; ubi drammate tristi
Ducere more gregis captos, et subdere tectis
Flammas, et miseram vexare hostiliter urbem.
Sic urbs cive caret multo, deformia tecta
Incola egent, laceri deflent haec fata Penates.

A' Vár leírásában: „Arx refugium tempore calamitatis Tartaricae:"

Arx vastata licet fuerit, tamen hostibus auso
Barbaricis tataro charo urente Penates
Tutum perfugium dedit huc fugientibus, inde
Moenibus ex altis displosis saepe repulsi
Bombardis, non hic subsistere longius ausi
Hostes, ejectos globulos siphone paventes.
Hic homines latuere diu, gelidisque cavernis
Atque ruinosis cellis, queis subdita fulcra,
Ne forte obruerent miseros; hic igne rogoque
Autumni contra pluviosi frigora vitam
Servarunt, qua se poterant ratione tuentes.

A' Súr nevezetű motsáros laposságon terjedő igen szép egerfás erdőnek leírásában: „Sylva aquis innata, civium in ea refugium: Domus in ea inventae."

Mirum perfugium miseris portusque salutis
Hic fuit, horrifico Tatari cum cuncta replerent
Agmine, grassati, vi, flammis, ense, rapina,
Atque hominum praedas agerent, in vincula dura
Turcarum sine spe reditus, sine fine laborum,
(Ingenti quandoque tamen datur aere regressus
Conjiciendorum) rationem iniere salutis
Inventi cives. Namque interiore recessu
Arboribus sylvae coesis, persaepe duobus
Vivis Stipitibus cubitis exstantibus unda
Stirpibus imposuere trabes, trabibusque supina
Jungentes tabulata unco clavoque trabali
Firmarunt; etiam fixis ex assere denso
Undique parietibus, foribus solique fenestris
Lucenti factis, stravere tenacia tecta,
Et struxere focos, furnos, conclavia tuta.
Non huc immani fas hosti intrare fuisset,
Namque aditus cura ferratis vectibus omni
Clauserunt nulli patulos, nisi queis reserandis
Aptae essent claves: nec equo penetrare quis illud
Per densos ramos potuit, mergendus in unda
Limosa, aut cursus inhibente moratus ab ulva;
Tam longe multo minus intorquere sagittas.
Si tamen in cymbis, (quae non nisi prendere binos

Singulae amant) vecti, disruptis vectibus istam
(Namque modo haud alio, certum est, potuisse) subissent
Sylvam, displosis, omnes certe undique sclopis
Hacce via angusta per ramos ante necassent
Inclusi laribus, quam quidquam hostile patrare
Hostes aut cymbas valuissent addere tectis,
Unda dedit pisces, anates, et caedua ligna
Sylva, scaphis carnes, panes et munera vitis
Invexere, bonis cesserunt donec ab oris
His truculenti hostes finemque dedere rapinis.
Saepe viam monstrat durum illud rebus in arctis
Telum, quam rebus licet haud reperire secundis.

September 25-kén jövén Posony külső várossáig, azt rettegéssel szorongatták, de a' lovasságtól innend elmozdíttatván, a' szőllő hegyre felmentek, mellynek tsutsáról a' város fekvését 's környékét, hidját, és a' Dunán túl Oroszvár mellett a' mezőn táborozó Tsászári hadi sereget kikémlelvén, Posony Vármegye hegyentúli alsó tájára a' hegyen keresztűl áltfutottak, és Lamatstsal, Besztertzével, Stomfával, és Mariathallal kegyetlenségüket éreztették. Szent Pál Remete Rendjének évkönyvei említik, hogy 1663-dik eszt. a' Tatárok dühössége nem tsak Mariathall szomszédságát vérszomjuhozó rablóként kegyetlenűl pusztította, hanem a' Monostorral öszveérő Marianka falujját is zsákmányzólag dúlta, még sem kerítette a' Klastromot kezébe, a' Bold. Szüznek tsudálatos képe 's nagy betsű kintse a' közel fekvő 's erős állapatban lévő Borostyánkői várban megmentetett.

A' harmadik Tatár gyülevész tsoportyát elöntötte a' Tatár-török ellenség Nitrai völgyön Trentsénig, és az általa elfoglalt vidéket u. m. Tapoltsánt, Nitra-Zsámbokrétot, Bánótzot, 's körűlfekvő szomszédságát, Motesitzot, Jasztrabjet, Turnát, és Trenchini környéket rettenetesen dúlta. Mindazonáltal a' Vág vízén túl fekvő Trenchin Vármegyének része a' megyei felkelt nép védelmezése által az ellenség zaklatásai alúl felszabadúlt.

Ugy látszik, mintha a' zivatarok elnyelni készűlnének honunkat, 's nemzetiségünket eltemetni törnének: mert azok szerint, a' kik ezen emésztő töröktatár berohanásnak történeteit feljegyezték, a' kegyetlen Törökök és Tatárok, kiknek zsákmány volt a' lelkük, gyújtogatás és vérontás ditsőségük, — Trenchin, Nitra, és Posony Vármegyékből mintegy 150 ezer Lakost az irtóztató rabságba elragadtak, és barom módjára hurtzoltak. Főképen fiatal szép formájú, és ékes ábrázatú emberek után kaptak. Ezen szerentsétlen alkalommal férjek hitvesseiket, szülők gyermekeiket elvesztették, ártatlan kitsinkék szülőiktől, nők pedig férjeiktől, 's ezeknek segedelmeiktől megfosztattak. A' maradt férjeknek, vagy feleségeknek mind addig nem volt engedve új házasságba lépni, még tsak az elrablott házas félnek halálát hitelesen meg nem bizonyították, a' mi illy környűlményekhez képest lehetetlen vala. Azon szerentsétlenek közűl vajmi kevesen tértek viszsza honukba.

Gyurikovits György.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betűivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

Spanyol Országban lakó KÓNOKRA, az az: KÚNOKRA találni a régi időkből épen nem nehéz.

Vessen akárki egy pillantást ezen Országnak azon hajdani Földabroszára, melly Ukert régi Geographiája mellett (Geographie der Griechen und Römer von den frühesten Zeiten bis auf Ptolemäus; bearbeitet von Fr. Aug. Ukert. Weimar, 1821. 8-o II. Theil.) találtatik, látni fogja azonnal Spanyol Ország nagyobb részén ime nevezetet: „HISPANIA TARRACONENSIS.“ Igen helyes pedig ez a' nevezet, mert Pomponius Mela (Libro II. cap. 8.) írja a' régi Spanyol Ország fölosztatásáról: „*Tribus autem est distincta nominibus; parsque ejus TARRACONENSIS, pars BAETICA, pars LUSITANIA vocatur.*“ Hogy ez a' TARA-CONIA nevezet egyenesen a' CHÁNÁNIAKATilleti, az túl vagyon minden kétségen. Azonrégi Krónikában, melly Krisztus születése után 236-dik évben íratott, s melly nékiktől Szent Hippolytusnak is tulajdoníttatik (Philippi Labbe, Nova Bibliotheca Manuscriptorum Librorum. Parisiis, 1657. fol. Tomo I, pag. 298—309. — — — Sancti Hippolyti, Opera. Hamburgi, 1716. fol. Vol. I, pag. 49—59.) mondatik: „*Hispanorum autem GENTES et Inhabitationes hae sunt: TYRANNII et TURRENORUM, QVI ET TARACONENSES, Lysitani, Baetici, AUTRI-CONI, VAS-CONES, Callecae, qui et Astures. Insulae autem quae pertinent ad HISPANIAM TARA-CONENSEM, tres sunt, quae appellantur Balearicae. — — — — Harum Inhabitatores fuerunt CANANAEI FUGIENTES A FACIE JESU FILII NAVE: nam et Sidona qui condiderunt, et ipsi CANANAEI. Gades autem Jebusaei condiderunt, et ipsi similiter PROFUGI.*“ *) Vessük ezen tanutétel után fölvilágosításúl (Graecum Lexicon Manuale. Lipsiae, 1767. 8-o col. 2086) ezen magyarázatot: „*TY'PANNOΣ*=TYRANNUS, REX. Aeoles et Dores ita efferebant, more suo *T* literae *K* sufficiendi, id, quod caeteri Graeci *KOI'PANOΣ*. Hoc, ut *Κύριος*, a *Κῦ-*

*) Lássad ugyan ezeket ime munkában is: Chroniçon Paschale. Parisiis, 1688. fol, pag. 33. sequ.

ρος manavit.“ Nem valának-e tehát a' TARA-KÓNOK Spanyol Országban tagadhatatlanúl CHÁNÁNIAK, az az: KIRÁLYI, vagy TSÁSZÁRI Nemzet? Nem valának-e a' TARA-KÓNOK Spanyol Országban a' PALAESTINAI TRA-CHÓNOKNAK és BASILICUSOKNAK gyarmataik? Ha ezek eszelősségek, hypóthesisek, vagy fixa ideák, úgy hagygyunk föl a' Történettudománynyal. Arról, hogy mostanig a' Tudósok ezeket észre nem vették, Recensens nem tehet. Talán a' Magyar Nyelv és Magyar Történettudomány nem tudása miatt nem vehették mások észre ezeket. Ha a' TYRANNII vagy TYRRENI nevet a' PALAESTINAI TYRUS VÁROS nevéből tetszik akárkinek magyarázni, ám lássa: De el ne feledje, hogy TÚR, vagy Görög írás szerént TYROS Város (Geographica Antiqua. Lugd. Batav. 1697. 4-o In Scylacis Periplo. pag. 99. 101.) BASILIA-TYRUS (KÚN-TÚR) nevet is viselt, 's azért a' Szent Írásban Chaldaeus Nyelven SZÁR (ez a' helyes nevezet, a' többi olvasás vagy helytelen, vagy dialectusi különbözés) néven említtetik, 's innend a' Classicus Íróknál e' szovak: TYRIA VESTIS, SARRANA VESTIS és REGIA VESTIS egyet jelentenek.

Tudván előre ezeket, könnyebb megérteni Herodotusnak (Libro II. cap. 33.) ime sorait: „*Habitant autem Celtae EXTRA HERCULIS COLUMNAS, finitimique sunt KYNESIORUM, qui sunt EXTREMUS POPULUS versus occidentem eorum, qui Europam incolunt.*“ Hogy itt KUNES Nemzetet kell érteni, azt már mások (H. Schlichthorst, Über den Wohnsiz der Kynesier oder Kyneter. Göttingen, 1793. 8-o) észrevettek Recensens előtt. *) Más helyen (Libro IV. cap. 49.) me-

*) Régen észrevették a' nyomos tudományu Férfiak, hogy a' Görög Y betüt Deák kimondással U betünek (nem pedig Ü-nek) kell kimondani. Vorstius megjegyzette (Justini, Opera. Lugd. Bat. 1701. 8. pag. 613.) egy helyen: „*Sed quam facile Y in U transeat, notum. Ita enim Sulla pro Sylla, et Suphax pro Syphax dixere.*“ De erről máshol lészen szó.

gint írja Herodotus: „*Universam enim Europam Ister perfluit, initium sumens ex Celtis, qui POPULORUM omnium Europae extremi versus occidentem habitant post KYNETAS.*“ Itt is helyes kimondás szerént görög végzetü KUNETAE NÉPRŐL foly a' beszéd. Polybius (Libro X. cap. 7.) tiszta nevet használva följegyzette: „*Magonem, e tribus ducibus unum, ULTRA HERCULIS COLUMNAS agere in KONIIS inveniebat: Asdrubalem, Ges-Conis filium, in Lusitania, circa Tagi amnis ostium: Asdrubalem alterum aliquod in Carpetania oppidum premere obsidione: nullum horum minore dierum decem intervallo a Carthagine Nova abesse.*“ Appiánus (Libro VI. De Rebus Hispanicis. Cap. 57.) az előbbi KÓN Népről szólva mondja: „*Jam et illi ex Lusitanis, qui cis Tagum incolunt. ad bellum adversus Romanos concitati, Caucaeno duce, KUNEOS, Romanorum Subditos, invasere, eorumque urbem amplam KONISTORGIM expugnavere. Dein trajecto ad HERCULIS COLUMNAS Oceano, pars Africam populari, alii Ocilem urbem obsidere.*“ Valamivel alább (Cap. 68.) ismét Appiánus beszéli: „*Inde in KUNEOS copias traduxit. Unde rursus in Lusitaniam contra ipsum Viriathum contendit.*“ Justinusnál (Libro XLIV. cap. 3.) előjő: „*Saltus vero Tartesiorum, quibus Titanas* (Tótok) *bellum adversus Deos* (Jászok) *gessisse proditur, incoluere CUNETES; quorum Rex vetustissimus Gargoris, mellis colligendi usum primus invenit.*“ Pomponius Melánál (Libro III. cap. 1.) találtatik: „*Anae proximum, quia, lata sede procurrens, paulatim se ac sua latera fastigat, CUNEUS AGER dicitur. Sequens Sacrum vocant: Magnum, quod ulterius est. In CUNEO sunt, Myrtili, Balsa, Ossonoba: in Sacro Lacobriga, et Portus Annibalis: in Magno Ebora.*“ Melának ezen magyarázata, hogy tudniillik a' CUNEUS AGER neve a' CUNEUS=ÉK Deák szótól származott volna, a' MESEKÖRBE tartozik mind a' mellett is, hogy

neki Strábo (Libro III. edit. cit. Tomo I, pag 201. marg. 137.) hitelt adott, midőn írta: „*Et quidem REGIONEM ei adjacentem, KUNEUM Latina voce appellant.*“ Végre a' Szent Hippolytusnak tulajdoníttatott régi Krónikában (Opera. Hamburgi, 1716. fol. Vol. I, pag. 52.) olvashatni Spanyol Ország régi lakosairól: „*Lusitani, Vaccei, CUNIENSES.*“ Ezek szerént Spanyol Országban a' CHÁNÁNIAK közűl nékik KÓN, vagy KÚN, mások TARKÓN nevet, majd megént VAS-KÓN és AUTRIKÓN nevet viseltek. Voltak továbbá Spanyol Országban a' fönmaradott Kőíratok szerént (Muratorii, Novus Thesaurus Inscriptionum. Tomo II. pag. MLI. Nro 2. 3.) ILUR-CÓNOK is, kiket Livius, Julius Caesár és Ptolemaeus ILER-CAONES (mond ki: CÓNES), vagy ILLUR-GAVONENSES (!) név alatt említenek, melly nevezet előbbi részében ILLURICUM, másképen ILLYRICUM (Muratorii, Nov. Thes. Inscr. Tomo I. pag. CCXCIX. Nro 1.) Tartomány nevéből az ILLUR=PROFUGUS, vagy FUGITIVUS szó (így magyarázza a' nevet Szent Hieronymus is, és ugyan helyesen) lappang, minthogy a' CHÁNÁNIAK illy állapatban voltak Josue győzedelme miatt.

Vagyon Liviusnál több ízben említés a' régi Spanyol Országnak ILER-GETES Népéről is, melly annál inkább GETA Nép volt, mennél bizonyosabb, hogy Appiánus is tulajdonít LATRUNCULUS NÉPET Spanyol Országnak. Írja (Libro VI. De Rebus Hispanicis. Cap. 68.) egyik helyen: „*CONNOBAM quemdam, LATRONUM DUCEM* (λῃσταρχον), *quum deditione cepisset; ipsum quidem salvum dimisit, sed omnium ejus militum manus amputavit.*“ Másik helyen nem sokkal alább (Cap. 71.) beszéli: „*Jam vero Viriathi exemplo Lusitaniam multae aliae LATRONUM manus incursionibus vastabant.*“ Hát ha azt érénti Recensens, a' mit itt semmi esetre ki nem fejthet, hogy Spanyol Országnak IBERIA neve MAGYAR ORSZÁGOT, a' másik

IS-PANIA és PANNONIA (így) neve pedig JÁSZ ORSZÁGOT jelent? A' számtalan fordításokban fekszenek a' régi Históriára nézve minden nehézségek, 's mihelyest ezeken a' Kutfőknek utmutatásuk mellett hitelesen keresztül tud törni valaki, azonnal más Történeti Világot lát, 's enyésznek előle a' századokig szájról szájra általadatott Történeti Mesék. Szokatlan, igaz, hallani, hogy a' legrégiebb időkben Spanyol Országban, Frantzia Országban, Olasz Országban, Angoly Országban és az Európai Északon KÚN és MAGYAR NÉPEK laktak, de még sintsen különben a' dolog. Egyezőleg hirdetik ezeket a' mostanig nem értetett, 's azért helytelenűl Tudatlansággal vádoltatott Kutfők. A' Kutfőket nem értő Tudósok valának igazabban tudatlanok. Elég mindazonáltal itt most tsak ennyit mondani, és még azt az egyet megérénteni, hogy az Ó Budai Káptalannak némelly 1228-dik évi Óklevele az Esztergomi Érseki Fő Káptalannak saját Levéltárában ezeket foglalja magában: „*In nomine Domini nostri Jehsu Christi. Nos fratres Budenses, videlicet: Cantor Joannes, Custos Jonas, Decanus Symon; Sacerdotes vero: PETRUS CANANEUS, Petrus, Dionysii, Gvarinus, et ceteri notum facimus uniuersis.*“ Miért jő elő Magyar Országban 1228-dikban, és így épen akkor, midőn a' Magyar Fő Papok által a' KÚNOK már a' keresztyén hitre terittetni kezdettek, a' CANANEUS? Nem volt-e ez a' CANANEUS PÉTER nevü Pap magyar nyelven KÚN PÉTER? Nem hivattak-e még 1228-dikban a' KÚNOK szinte úgy CHÁNÁNIAKNAK, mint a' JÁSZOK folyvást PHILISTAEUSOKNAK neveztettek? Egy két hasonló tartalmu óklevél mi nagy világosságot nyujthatna a' Magyar Történettudománynak! Int az idő, a' históriai igyekezetekkel terhes idő, hogy lerázzuk a' Tudatlanság bilintseit, mellyek annyi század óta látni nem engedték Nemzetünk viszontagságait. Hogy ime kifejezéseket: KÚN NÉP, vagy KÚN ORSZÁG a' Magyar nyelv természete szerént így is lehet Deákra fordítani REGIS POPULUS és

RE-

REGIUS POPULUS, vagy REGIS DITIO és REGIA DITIO, azt nem szükség hoszszasan vitatni.

Megbizonyíttatva levén, a' mi még sok más tekéntetekből is bizonyos, a' mondattakból, hogy a' CHÁNÁNIAK és a' KÚNOK egy Nemzet voltak, 's hogy mind a' két név TSÁSZÁRI, vagy KIRÁLYI NEMZETET jelentett, önkényt következik az is, hogy a' CHÁNÁNIAKKAL rokon ARAMAEUSOK, akár mit állítanának is a' tudós Hermenevták, SEMITA NEMZET nem voltak ismét ezen okból is, 's ha ma egy nyelv, melly a' Kún és Magyar Nyelvtől egészen különböz, ARAMAEAI nyelvnek hivatik, az bizonyosan olly helytelenűl hivatik így, mint helytelenűl nevezik a' TSEH NYELVET, vagy RÁTZ NYELVET, és ugyan amazt BOHEMICA emezt pedig ILLYRICA nevezettel. A' megrögzött régi hibás szólásmódokat kiírtani nints az Írói Sereg hatalmában: De kötelessége még is tudni az Írói Seregnek, tudósan véve a' tárgyat, mi helyes, mi helytelen? Továbbá, minekutána mind a' CHÁNÁNIAK, az az: KÚNOK, mind az ARAMAEUSOK rokon NÉP voltak a' PHOENICIAIAKKAL, annak a' mai ARAMAEAI Nyelvnek vagy egynek, vagy legalább rokonnak kellene lennie a' PHOENICIAI Nyelvvel is. Ezt ugyan a' mostani ARAMAEAI Nyelvről nem állítják világosan a' Tudósok: De ellenben Recensens sem vitathatja, hogy a' Plautusnál, Szent Ágostonnál és több más Íróknál előjövő POENUS SZOVAK valóban KÚN, vagy MAGYAR SZOVAK volnának. E' fontos tárgy fölvilágosíttatására sok előesmëret kívántatnék. Megkellene határozni mindenek előtt azon igen figyelemre méltó kérdést: Minő nevezet alatt lappanganak a' Sidó Ó Testamentomban a' PHOENICIAIAK? E' kérdés, a' mennyire Recensens tudja, mostanig meg sem pendíttetett, holott okósan föl tenni nem lehet, hogy az olly híres és dítső Nemzet, mint a' PHOENICIAI, melly más Írók szerént egyenesen Palaestinában lakott, schol sem fordúlna elő a' SIDÓ KUTFŐBEN az Ó Testamentomban. Sok históriai neve-

zetesség vár még fölvilágosítást a' Szent Írásban, 's méltán bámúlni lehet, hogy olly temérdek szorgalom mellett is, mennyi az emberi Nemnek e' legfőbb tudományos Kintsére fordíttatott, történeti néző pontból még igen sok benne a' homály. Állította ugyan (Tud. Gyűjt. 1831. VI. Köt. 116. lap.) Recensens, hogy a' Bibliában az IDUMAEUSOK voltak a' PHOENICIAIAK: De itt e' tárgyat ki nem fejtheti. Más részről parlagon hever a' TÓT, úgy a' PERSA és NÉMET NEMZETNEK Áfrikai régi Története is. Ezt szinte használni kellene a' POENUS NYELVRE nézve. Mind ezek nyomosságuk miatt különös és nagy kiterjedésü munkákat kívánnának, 's azért e' könyvvizsgálatban elő nem adathatnak. Recensens tehát, elhallgatván e' nyomos, 's azonban előtte talán eléggé esméretes tárgyakat, inkább más nehézséget gördít a' mostani ARAMAEAI Nyelvről a' Hermenevta Sereg elébe.

Szokásuk volt az Ásiai Görögöknek a' Tartomány neveket ENE kiejtéssel végzeni. Így előjő Ásiában SOPHENE, ADIABENE, OSROENE, ARZANENE, MOXOENE, ACILISENE, ANZITENE, 's a' t. Tartománynevezet. Adjuk az ARAM Sidó Névhez az ENE végzetet, nem de ARAM-ENE, 's Deákúl ARAM-ENIA, vagy rövidítve ARMENIA névre, melly utóbb ERMENIA és IRMINIA formában is íratott, találunk? Egy volt e' két nevezet, mert nem Recensens mondja, hanem már Strábo (Libro I. edit. cit. Tomo I, pag. 71. marg. 42.) beszélte: „*Qui enim a nobis SYRI vocantur, ii ab ipsis SYRIS ARMENII et ARAMMAEI dicuntur.*“ Az Arabs Fordító is egy pár helyen (Moses, Genes. X. 22. I. Paralip. I, 17. 18.) ARAM helyébe ARMENIA nevet rakott. Sőt Chorenei Móses Örmény Író is (Libro I, cap. 11. edit. cit. pag. 35.) írja: „*Ab ARAMO, ut ab Heroe, multae res traduntur fortiter et praeclare gestae, qui et ARMENIAM quoquoversus ampliavit, DE CUJUS NOMINE OMNES GENTES REGIONEM NOSTRAM NOMINARUNT, UT GRAECI ARMENIAM; SED SYRI*

AC PERSAE ARMENICH.“ Mind ezeket elannyira nem tartotta szójátékoknak a' híres Michaelis János Dávid, hogy inkább ezeket (Spicilegium Geographiae Hebraeorum Exterae post Bochartum. Goettingae, 1780. 4-o Parte II, pag. 122.) maga is állította. Ha pedig ez így vagyon, a' minthogy alig ha vagyon másképen, azt kérdi már Recensens a' tudós Hermenevtáktól, mint lehet a' Polyglotta Bibliákban találtató mostani ARAMAEAI nyelvet is, de a' mai ARMENIAI; az az: ÖRMÉNY Nyelvet is, és így két egymástól különböző nyelvet EGY NÉVEN nevezni? Az ÖRMÉNYEK, deákúl ma ARMENIUSOK, könnyü munkával kioldják e' nehézségből magukat, mert ők (Moses Chorenensis Libro I, Cap. 10. pag. 30. Cap. 13. pag. 39.) igen böltsen tanítják, hogy az ő valóságos nevük HAICH NÉP, 's nyelvük HAICHANA LINGVA. Őket ARMENIUSOKNAK bizonyosan nem elég szerentsésen, vagy tudósan nevezik. És mit mondanak arra is a' tudós Hermenevták, ha Recensens érénti, hogy a' VAS-KURDOK, az az: PALÓTZOK hajdan BES-ERMINII nevet viseltek, és így igen igen helyesen hivattak? BESSUS, vagy BISSENUS annyi, mint SCYTHA és VAS; a' másik rész ARAM, helyesebben HARAM, annyi, mint KURDUS, az az: PALÓTZ a' már mondattak szerént. Ezekről írta (Hakluyt's Collection of the early Voyages, Travels, and Discoveries of the English Nation. London, 1809. 4-o Vol. I, pag. 34. et 54.) 1246-dikban de Plano Carpini János: „*Bati, qui in secundo gradu attinebat ei, misit contra Altisoldanum, et contra TERRAM BISERMINORUM. Hij erant Saraceni et KOMANICUM LOQVEBANTUR.*“ És alább ugyan ő: „*Porro de terra Kangittarum intravimus TERRAM BISERMINORUM, QVI LOQVUNTUR LINGVA COMANICA, sed legem tenent Sarracenorum.*“ *) A' COMÁNUS név alatt a' mi CO-

*) Ez a' BIS-ERMINIA a' Volgán túl ott feküdött, hol a' VAS-KURDOK laktak. Volt egy másik BESSIA nagy ARMENIÁBAN is.

MÁNUSAINKNAK öseiket érti ez az Utazó, nem pedig a' MONGOLOKAT és TATÁROKAT, következkezésképen a' COMÁNUS NYELV alatt sem érthet mást, mint a' KÚN, vagy PALÓTZ NYELVET. Így pedig ez a' Nyelv már a' harmadik Nyelv, melly az egyet jelentő ARAMAEUS és ARMENUS Népnek tulajdoníttatik. Minden esetre, mivel BESERMÉN (Beszermény és Böszörmény) nevü néhány hely vagyon és volt hajdan is Magyar Országban, abból talán hihetőleg gyaníthatjuk, hogy a' VAS-KURDOK is későbben Magyar Országban választottak lakhelyet, és így azokat ma Ásiában keresni sikeretlen foglalatoskodás. Hogy a' régi ARAMAEÁNAK, vagy is ARMENIÁNAK egyik Tartománya MATI-ENE nevet viselt, az bizonyos. Nem ettől eredett-e a' MATYÓ nevezet és a' SZÁR-MATAE, DEL-MATAE, VOR-MATAE 's a' t. név?

Recensens mindezeknél fogva soha hinni nem fogja, hogy az a' Semita Nyelv, melly ma köz egyetértéssel ARAMAEAI néven említtetik, helyesen viseli az ARAMAEAI nevet. Nem reményli ugyan egy felől, hogy a' mély gyökeret vert szólásmódok egy könnyen kiírtathassanak: De azt még is várton várja, hogy e' nevezet, melly eddig kérdésbe sem igen vétetett, jövendőre gondosabban kérdőre vonatik, 's legalább Recensensnek azon állítása, hogy az ARAMAEUSOK és ARMENIUSOK igazán PALÓTZOK voltak, nem fog olly végnélkül viszsza tetszeni. Különös figyelemre méltó pedig, hogy az ARAMAEAI, az az: PALÓTZ NYELV nem tsak ASSYRIÁBAN is (IV. Regum XVIII, 26. Isaiae XXXVI, 11.) keletben volt, hanem a' Sidóktól is értetett, és más idegen népektől a' Fejedelmek előtt, sőt még a' köz levelezésekben is a' hajdani időkben használtatott. Egyik helyen (I Esdrae IV, 7.) olvashatni a' Sidó Szent Írásban: „*Et in diebus Arthachsasta scripsit in pace Mithredath, Thabel, et residuum societatum ejus ad Arthachsasta regem PARAS* (Persiae): *et scriptura epistolae scripta ARAMICE, et interpretata ARAMICE.*“

A' Vulgata Fordítója SYRIAI NYELVET tett az ARAMAEAI NYELV helyébe. Másik helyen (Danielis II, 4.) ismét mondatik a' Sidó Szent Írásban: „*Et locuti sunt Chasdim* (Chaldaei) *ad Regem ARAMICE* (a' Vulgata szerént: SYRIACE): *Rex in secula vive.*" Így az a' PALÓTZ NYELV, mellyet mi ma elég helytelenül NEVETSÉGESNEK szoktunk nevezni, 's a' mellyet sokan vagy utálnak, vagy kiírtani akarnának, hajdan fölötte nagy keletü és tekéntetü Nyelv volt! Egyébbaránt, hogy Armeniában a' HAICH NÉP előtt más Nép lakott, azt Chorenei Móses (Edit. cit. pag. 97. Libro II. cap. 7.) elég világosan mondotta, midőn följegyzette: „*Caeterum oblitus sum rudem illum virum, Slachum nomine, memorare, qui ab HAICO ortus-ne fuerit, ANAB IIS, QVI REGIONEM NOSTRAM PRIORES INCOLEBANT, ID QVOD VETUSTAE NARRATIONES TRADUNT, pro certo dicere nequeo.*" Ugyan ez a' nagy hitelü Író nem tsak PARTHUS eredetü KIRÁLYOKAT országoltat Armeniában, hanem (Edit. cit. pag. 51. 87. 92. 123.) négy helyen is világosan állítja, hogy még az ő éltekor is laktak CHÁNÁNIAK Armeniában. Hát azt említse-e Recensens, hogy a' Vizözön után Móses (Genes. VIII, 4.) egyenesen az Armeniai ARARAT hegyeken szállítja ki Noet a' bárkából? Említse-e, hogy Szent Epiphánius több ízben a' BARBARA VALLÁST, 's azután a' SCYTHA VALLÁST tészi a' Vizözön után élt emberi Nemzet Vallásává? Mind ezek a' PALÓTZ NÉP nevét tiszteletre méltóvá tehetik a' Tudós Sereg előtt.

Mindazonáltal már Ámos Próféta éltekor az ARAMAEUSOK kiüzettek más Népek által ARMENIÁBÓL. Írta tudniillik (IX, 7.) ez a' buzgó Férfiu: „*Nonne sicut filii Chusiim vos mihi filii Israel, dixit Dominus? Nonne Israel ascendere feci e terra Miszraim, et PELISTIM de CAPHTHOR, et ARAM de CHIR?*" Sokan és sokat törték e' sorokon eszüket a' Hermenevták közül. Nem szándéka itt Recensensnek elöszámlálni a' különbféle véle-

ményeket, vagy a' maga vélekedését is egészen megbizonyítva kifejteni, hanem elégnek tartja az ARAMAEUSOKRA nézve érdekelni, hogy ezek a' hajdani CYRUS (KURUS, és KOROS) viz fölé szoríttattak, hol azután ALÁNUS és MASSA GETA név alatt sokáig laktak, és Chorenei Móses meg a' Nevetlen Örmény Geographus tanutételei szerént gyakorta hadakat viseltek a' HAICH NÉPEKKEL, vagy is a' mai ÖRMÉNYEKKEL mind addig, míg nagyobb felekezetük GETA és GÓTHUS nevezet alatt Európába által nem költözött. Azon ALÁNUSOK, vagy PALÓTZOK, kiket a' Mongolok még a' Kaukasus hegyek fölött találtak a' KÚN NÉP szomszédságában, csak maradékai voltak a' NAGY GETA Nemzetnek, 's ezek is az Arabs Íróktól OL-FAITAK, vagy OL-KAITAK, az az: LATRONES és LATRUNCULI név alatt említtetnek. Figyelemre méltók Abulfedának ime sorai róluk (Büsching's, Magazin für die neue Historie und Geographie. Hamburg, 1770—1771. 4-o IV. Th. S. 179. V. Th. S. 359.) Geographiájában: „*Mons OL-KAITAK porrigitur a litore maris Caspii prope urbem Baal Abwabi (seu portum maximam) adversus austrum. . . . . In ejus latere septemtrionali sunt OL-KAITAK, GENS, et in meridionali 'l Lokzi (Lazi vel Lesgi) gens alia.*“ Más helyen írja ugyan ő Góthiának, az az: Palótz Országnak, mint máshol láttuk, MAGYAR, vagy KUMAGER városáról: „*Ad istas terras quoque pertinet KUMAGER, urbs in Regno TATAR BORKAH, seu TATARORUM BORKENSIUM, propemodum media inter PORTAM FERREAM et Al AZOK, habens ab oriente suo nonnihil australi Bab al Hadidi (seu Portam Ferream) et ab occidente 'l Azakum. Prope illas regiones sunt ol Lakzi, gens quaedam incolens illos montes, qui Tataros Septemtrionales, aut BORKENSES, dirimunt a Tataris Australibus, aut Holaku. Ipsorum urbs praecipua Lakz appellatur. In hujus Lakzi septemtrione sunt OL-FAITAK, NATIO incolens montem, qui cum Lak-*

zis ab horum septemtrione cohaeret. SUNT ILLI FAITAKITAE LATRONES, et mons ipsorum habet Portam Ferream in sua potestate, ut cum illa possint pro arbitrio agere." *) Azokból, a' mik más helyeken előadattak, nem lehet kétség, hogy itt PALÓTZ ORSZÁGRÓL és NÉPRŐL foly a' beszéd: De azt tsak itt tanúljuk először, hogy PALÓTZ ORSZÁG BORKAH, vagy más néven DESCHT-BARKA néven is neveztetett. Nem innend hivatnak-e a' Magyar Országi BARKÓK e' nevezeten? Utóbb, midőn Abulfeda írt, BORKAH Országban TATÁROK laktak, 's onnand a' „TATARI BORKENSES" név a' nélkül, hogy maguk a' BARKÓK egykor TATÁROK voltak volna nyelvükre és eredetükre nézve. És ennyi elég az ARAMAEUS NÉPRŐL és NYELVRŐL. Rövidebben szólhat ezek után Recensens a' SYRUSOKRÓL és az ő Nyelvükről.

A' ki a' régi SYRUS NÉP miféleségét meghatározni akarja, annak mindenek előtt azt kell tudnia, mint kell helyesen a' SYRUS nevet kimondani. Mi Európaiak az Y betüt I betüvel ejtjük ki elég hibáson: Ellenben az Ásiaiak és régi Rómaiak az Y betü helyett U betüt szoktak mindenütt mondani olly módon, mint az Oroszoknál az Y betü ma is U hanggal ejtetik ki. Nem kivántatik ennek megbizonyíttatására sok okoskodás, minekutána a' Római Köveken (Jani Gruteri, Inscriptiones Antiquae Totius Orbis Romani. Amstelaedami, 1701. fol. Vol. I, pag. XXXII. Nro 5. pag. DXVIII. Nro 9.) olvashatni: *NATVS. IN. SVRIA. NISIBYN. LIBER. FACTVS. ROMAE.*" és más helyen: „*NATIONE SVRI.*" Innend vagyon, hogy magában a' Sidó Szent Írásban is Mósesnél és több más szent Íróknál a' SUR szó SYRIA helyett jő elő; innend vagyon, hogy Procopiusnál is (De Aedificiis Libro II, cap. 9. edit. reg. Tomo II, pag. 44.) előjő: „*ZENOBIA*

*) Jegyezzük meg, hogy Recensens tudtára az Arabs Írókban a' PALÓTZ név soha sem jő elő. Ezt tsak a' Szláv Népek használták.

SURORUM OPPIDUM." Szinte így ASSYRIA helyett Mósesnél (Genes. X, 11.) és egyébb helyeken AS-SUR találtatik, mint Cicerónál is (De Republica. Stuttgartiae et Tubingae, 1822. 8-o Libro III, cap. 4. pag. 224.) ASSURII Népről foly a' beszéd ASSYRIUSOK helyett. Mind ez épen nem titok még a' későbbi Írók előtt is, kiknél SUR-ÁN ORSZÁG folyvást SYRIÁT jelent. Gruterusnál vagynak Római Kövek, mellyeken SORA, SORANA és SORANEI találtatik, de e' nevek inkább a' Phoeniciai TYRUS régi városnak SZÓR, vagy SZÁR nevezetére tzéloznak, 's azért Olasz Nyelven „*Mare di Soria*" annyit jelent, mint „*Mare Phoenicium*," és Szláv Nyelven (Ardelio Della Bella, Dizionario Italiano-Latino-Illirico. Ragusa, 1785. 4-o Tomo II, pag. 99.) e' szovak: „*Surjansko Morre*" szinte annyit tésznek, mint „*Mare Phoenicium.*" Mind a' SUROK, mind az AS-SUROK hajdan egy közös eredetü Népet tettek, 's azért írja (Libro I, cap. 2.) Justinus: „*Imperium ASSYRII, QVI POSTEA SYRI DICTI SUNT, mille trecentis annis tenuere*" Nints is egyébb különbözés a' SUROK és ASSUROK között, minthogy az utóbbiak Ásiában jobban NAPKELET felé laktak, a' mit az ÁSIA=NAPKELET szóval rokon ÁS-SUR név hírdet. Utóbb az ÁSUS szóból USUS és OZUS, az az: KELETIEK elnevezések támadtak. A' Sidó ARAM nevet a' Szent Írásban a' Görög és Deák Fordítók többnyire SYRUS szóval tették ki: Az pedig, hogy az ASSUROK hajdan ARAMAEUS NYELVEN beszéltek, már más helyen megemlíttetett. Tsekélységek ezek, de náluk nélkül, mint alább ki fog tetszeni, még sem lehetne boldogúlni a' SUR és ASSUR Nemzet Történeteivel.

SUR ORSZÁGNAK igen nagy kiterjedése volt. Pomponius Mela (Libro I. cap. 12.) igen böltsen írja róla: „*SYRIA late litora tenet, terrasque etiam latius introrsus, aliis aliisque nuncupata nominibus; nam et COELE dicitur, et MESOPOTAMIA, et DAMASCENE, et ADIABENE, et BABYLO-*

NIA, et JUDAEA, et COMAGENE, et SOPHENE: hic PALAESTINA est, qua tangit ARABAS, cum PHOENICE; et ubi se Ciliciae committit, ANTIOCHIA, olim ac diu potens, sed cum eam regno Semiramis tenuit, longe potentissima." Byzántiumi István még messzebb megyen, midőn (Edit. cit. pag. 687.) följegyzette: „*SYRI, commune nomen multarum gentium. Dicuntur quoque LEUCOSYRI Strabo sexta decima. Videtur vero a BABYLONIA usque ad ISSICUM SINUM Syrorum nomen pertinere. AB HOC VERO USQVE AD SINUM EUXINUM. UTRIQVE IGITUR CAPPADOCES, et qui prope Taurum, et qui prope Pontum usque nunc LEUCOSYRI vocantur.* *) Megegyeznek e' sorok Herodotus tanutételével is, ki megkülönböztetve a' CAPPADOCIAIAKAT, Móses szerént (Genes. X, 13 14.) a' Philistaeus Nép rokonait, nevezi SYRUSOKNAK. Egyik helyen (Libro I, cap. 72.) írja: „*CAPPADOCES illi a Graecis SYRI nominantur.*" Másik helyen (Libro V, cap 49.) mondja ismét: „*Phrygibus proximi sunt CAPPADOCES, quos SYRIOS nos vocamus.*" Sőt Philostorgius szerént (Hist. Eccles. Libro III, cap. 6. edit. Taur. Tomo III, pag. 442.) laktak SYRUSOK Nagy Sándor rendeléséből ABYSSINIÁBAN is az Auxumitákon túl. Ollyan Nemzetet kellett tehát a' SYRUS NÉPNEK egykor tennie, melly valaha Ásiának nagyobb részében uralkodott, 's épen illyennek festi Justinus az ASSUROKAT fölebb közöltetett soraiban, midőn azt állítja, hogy az ASSYRIUSOK EZER HÁROMSZÁZ ÉVIG URALKODTAK ÁSIÁBAN. Őket utóbb a' MEDUSOK, ezeket pedig a' PERSÁK törték meg. Az pedig épen nagy fontosságu, a' mit Abulfedánál (Historia

*) A' Leuco-Syrus név Fehér-Syrust jelent. Voltak Strábo szerént (Libro XV. edit. cit. Vol. II. pag. 1071. marg. 737.) Melano-Syrusok, az az: Fekete-Syrusok is. Így Schlözer már Strábótól megtanúlhatta volna a' Fehér és Fekete fölosztást a' Nemzetekre nézve.

Anteislamica. Lipsiae, 1831. 4-o pag. 149.) más Arabs Író után olvashatni e'képen: „*GENS SYRORUM, inquit Abu-'Isa Mauritanus in libro suo, OMNIUM EST ANTIQVISSIMA. IPSE ADAM EJUSQVE POSTERI SYRIACE LOCUTI SUNT. Religio illorum est Sabaeica; sacra sua se a SETHO atque EDRISO* (Henocho) *accepisse ferunt. Librum habent, quem SETHO tribuunt et SOHOFSCHITH* (Codicem Sethi) *appellant: Disputatur in eo de virtutibus, ut de veritate in iis, quae dicas, colenda, de fortitudine, de hospitibus summo studio tuendis, aliisque similibus; quae commendantur; nec non de vitiis, quae damnantur.*“ Más helyen olvashatni (Opi. cit. pag. 17.) ismét Abulfedánál: „*Semo plures filii fuere, in iis Laud, ex quo nati sunt Pharis, Djordjan, Tasm et AMLEK, AMALECITARUM PATER, ex qua gente fuerunt GIGANTES SYRIACI et PHARAONES AEGYPTIACI. . . . . E Semi filiis fuit porro ARAM, ex quo nati sunt plures filii. . . . . Lingua ARAMIDARUM erat ARABICA.*“ Hogy Abulfedánál már a' negyedik nyelv hivatik ARAMAEAI NYELVNEK, midőn azzá az ARABS NYELV tétetik, a' fölebb előadattakból kitetszik. Ezen utóbbi sorokban sok mondatik helyesen, sőt igen helyesen; de az, hogy az AMALEKITÁK és ARAMIAK először SEMITA NÉPEK voltak volna (utóbb ugyan is a' helytelen elnevezések által megváltozott a' dolog), világos tévedés a' Szent Írás hiteles tanutételei ellen. Azonban vizsgáljuk hát meg gondosabban, kik voltak a' SYRUSOK és ASSYRIUSOK?

Ha a' CAPPADOCIAIAK, a' mit Herodotus olly határozottan mond, SUROK voltak, úgy ők Móses szerént (Genes. X, 13. 14.) MISZERTŐL (MASSARTÓL) eredtek, és CHAMITÁK voltak, nem pedig SEMITÁK. Manethon (Eusebii Pamphili, Chronicon Bipartitum nunc primum ex Armeniaco Textu in Latinum conversum. Venetiis, 1818. 4-o Parte I, pag. 229.) az ASSUROKAT egyenesen PHI-

LISTAEUSOKKÁ tészi, midőn írja a' Sidó Nép kiköltözéséről. „*Et ipsi foedere confisi, cum pecoribus ac familia, atque omni possessione sua egressi sunt, haud pauciores viginti quatquor myriadibus viri armati, ab AEGYPTO per desertum in ASSYRIAM tendentes. Quum autem ab ingenti multitudine exercitus ASSYRIORUM sibi metuebat, eo QUOD PER ID TEMPUS II ASIAM TENERENT, in ea Regione, quae nunc JUDAEA appellatur, urbem aedificarunt, quae tot hominum myriadas capere posset, urbique nomen dederunt Hierosolyma.*“ Hasonlóan vette a' dolgot (Antiquit. Judaic. Libro XVIII, cap. 9. § 6. edit. Havercampi Tomo I, pag. 911.) Flávius Jósef, midőn írta: „*Anilaeus autem cum ista rescivisset ex homine SYRO ALLOPHYLO, alterius vici incola.*“ Macrobiusnál (Saturnaliorum Libro I, cap. 21.) szinte mondatik: „*Ergo apud ASSYRIOS, sive PHOENICAS, lugens inducitur Dea.*“ Justinusnál (Libro XVIII, cap. 3.) találtatik: „*TYRIORUM GENS condita a PHOENICIBUS fuit: qui terrae motu vexati, relicto patriae solo, ASSYRIUM STAGNUM primo, mox mari proximum litus incoluerunt, condita ibi urbe, quam a piscium ubertate SIDONA appellaverunt.*“ Tacitusnál is (Histor. Libro V, cap. 2.) előjö: „*Sunt, qui tradant, ASSYRIOS convenas, indigum agrorum Populum, parte AEGYPTI potitos, mox proprias urbes, HEBRAEASQVE TERRAS et propiora SYRIAE coluisse rura.*“ Aelius Lampridius (Cap. 65.) az ARCA CAESAREÁBAN és így PALAESTINÁBAN született Alexander Severus Római Tsászárról írta: „*Soles quaerere, Constantine Maxime, quid sit, quod hominem SYRUM et ALIENIGENAM* (a' Philistaeus Nemzet neve a' Vulgátában) *talem Principem fecerit.*“ Végre Diogenes Laertiusnál (Libro I, cap. 11. — — Libro I, cap. 1.) a' SYRIAI Pherecydes Thalestől IÓNNAK, az az: JÁSZNAK hivattatik. Mind ezek derekasan megegyeznek az Ó-Testamentommal, mellyben a' CHÁNÁNIAK-

KAL rokon ARAMAEUSOK, és így CHAMITÁK, a' SUROK; megegyeznek az Új-Testamentommal, mellyben a' SYRO-PHOENISSA Aszszony CHANANAEA nevet visel.

De hogy ne egyeznének meg mind ezek, mikor a' SUR név nem egyébb, mint a' PHILISTAEUS névnek SIDÓ FORDÍTTATÁSA? Régen tudták a' Hermenevták (Joan. Dav. Michaelis, Spicilegium Geographiae Hebraeorum Exterae post Bochartum. Goettingae, 1769. 4-o Parte I, pag. 280.) Recensens előtt, hogy a' PHILISTAEUS és a' vele egyet jelentő PALAESTINUS nemzeti név Aethiópiai származásu, és EXUL, EMIGRANS, PEREGRINUS jelentéssel bir, 's ered (Jobi Ludolfi, Lexicon Aethiopico-Latinum. Francofurti ad Moenum, 1699. fol. col. 610.) imez Aethiópiai szovaktól: FALASA = MIGRAVIT, EMIGRAVIT; — AFELASA=MIGRARE, EMIGRARE FECIT; — FALASI=TRANSIENS, PEREGRINATOR; — FELESATE = MIGRATIO, EMIGRATIO; — FELESATA=EXILIUM. Ionend az Aethiópiai Szent Írásban a' PHILISTAEUSOK mindenkor FELESET'EEME, maga PHILISTAEA pedig FELESET'EME néven jönek elő. Mivel a' Sidóknak nintsen F betüjük, kéntelenek voltak ők a' FALASA gyökérből PHALASA szovat készíteni. Görögűl hivatnak a' PHILISTAEUSOK a' Görög Szent Írásban ALLOPHYLUS néven. ALLOPHYLUS (Joan. Christiani Biel, Novus Thesaurus Philologicus Veteris Testamenti. Hagae Comitum, 1779. 8-o Parte I, pag. 71. — — Joan. Frid. Schleusner, Novus Thesaurus Philologico-Criticus Veteris Testamenti. Lipsiae, 1820 8-o Parte I, pag. 164.) Görögűl tészen: „ALTERIUS GENTIS, ALIENIGENA, PEREGRINUS, et speciatim PHILISTAEUS.“ Deákúl a' Vulgátábsn a' PHILISTAEUSOK viselnek számtalanszor ALIENIGENA nevet. Mind ezek tehát egyet jelentenek, és épen azt jelentik, a' mit a' SUR nevezet Sidó Nyelven jelent. Ugyan is (Johannis Cocceii, Lexicon, et Commentarius Sermonis Hebraici et Chaldaici Veteris Testamenti. Am-

stelodami, 1669. fol. pag. 562.) Cocceius szerént: SUR=EXSUL, SECEDENS; Stockius (Clavis Linguae Sanctae. edit. cit. pag. 754.) szerént: SUR= RECEDERE, DISCEDERE, SECEDERE, DECLINARE, DEVERTERE, ACCEDERE; Gessenius szerént (Lexicon. edit. cit. pag. 446. col. 2.) hasonlóképen: SUR=AUSGEWANDERTE UND ENTWICHENE. Üsse tsak föl akárki Buxtorf János Sidó Concordantiáját (Concordantiae Bibliorum Hebraicae. Basileae, 1632. fol.) a' SUR szó alatt, látni fogja, mi sokszor előjö e' szó ezen jelentésekkel a' Sidó Szent Írásban; tapasztalni fogja, ha a' helyeket fölüti, mi gyakran SYRUS tulajdon névnek kellett volna fordítani e' szovat ott, hol most nomen appellativum EXUL áll a' Fordításokban. És innend érthetni meg továbbá azt is, miért hivatott a' Syriával határos PELUSIACUM NILI OSTIUM mellett fekvő PELUSIUM Város Sidó Nyelven SUR (nem Schur) nevezettel. E' Városról írja Plutarchus (Edit. Lips. Reiskii Vol. VII, 410. De Iside et Osiride.) mesével keverve e' valóságot: „*Alii puero nomen fuisse PALAESTINO, et a Dea conditam urbem EI COGNOMINEM PELUSIUM.*" Hát azt említse-e Recensens, hogy Strábo szerént (Libro XII. edit. cit. Vol. II, pag. 819. marg. 544.) Pindarus az AMAZONOKAT, kiket nékik SZÁRMATA ASZSZONYOKNAK, mások KÚN, vagy COMÁNA ASZSZONYOKNAK neveznek, SYRIAIAKNAK nevezte? Említse-e, hogy Theodoretus Cyrusi Püspök (Opera. Edit. Lips. Tomo II, Vol. II, pag. 1502.) az ASSYRIUSOKAT a' híres NIMROD uradalma alá veti, mint Kézai Simon és más Magyar Krónikák ugyan ezen NIMROD uradalma alá helyheztetik (pedig helyesen) a' HÚNOKAT és MAGYAROKAT? Hogy SYRUSOKAT Leo Görög Tsászár THRACIÁBA is helyheztetett, azt Abulpharagius Gergely (Chron. Syr. I, 135.) Krónikájából tanúljuk.

Azonban a' PHILISTAEUS névnél még többet is jelent a' SUR és SURÁN nevezet. Ammiánus Marcellinus (Rerum Gestarum Libri XVIII. Lugduni

Batavorum, 1693. 4-o Libro XXII. cap. 15. pag. 362.) írja a' SYRIAI TENGERRŐL: „*A Vespera ISSIACO disjungitur MARI, quod quidam nominavére PARTHENIUM.*“ Szent Cyrillus írja Szent Euthymius Életében a' Joppe melléki PALAESTINAI TENGERRŐL: „*Ille autem cum Joppen venisset, et quoddam ascendisset navigium, quod petebat Corycum: ubi fuit in ipso MARI PARTHENICO.*“ Jordánes (De Rebus Geticis Cap. 20. apud Murat. SS. RR. Ital. Tomo I, pag. 202.) följegyzette SARDANAPAL utólsó (cf. Justinum Libro I, cap. 3.) ASSYRIAI FEJEDELEMRŐL: „*Post Asiae ergo tale excidium, Thracia eorum experta est feritatem. Nam ibi ad radices Hemi montis mari vicinam Anchialos civitatem aggressi mox adeunt, urbem, quam dudum SARDANAPLUS REX PARTHORUM inter limbum maris, et Hemi radices locasset.*“ Nicephorus Callistusnál (Ecclesiastica Historia. Francof. 1618. fol. Libro I, cap. 6. col. 39—40.) olvastatik, ha a' Deák fordítás helyes: „*ARETHAM PARTHUM.*“ Megént: „*Ut ad ARETAM SYRIAE REGEM.*“ És még alább: „*ARETAE ARABUM REGI.*“ Az utolsó kitétel nem ront semmit a' dolgon, mert a' mostani ARABSOKRA nézve (így) az ARABS név is helytelen. Végre nem igen hihető-e az is, hogy azon PARTHUSOK, kikről Cicero leveleiben az Amánus hegy szomszédságában olly gyakorta emlekezik, inkább SYRUSOK, mint sem az Euphratesen és Tigrisen túl lakó PÁRTHUSOK voltak? Ha már SUR=EXUL; és ha Justinusnál, sőt több más Írónál, olvassuk, hogy PARTHUS=EXUL hasonlóképen, nem kell-e legalább kérdeznünk, vallyon az olly nagy kiterjedésü SUR Sidó nemzeti név nem annyit jelent-e épen, mint a' PARTHUS nemzeti név? Kell ezt igen is kérdeznünk már tsak azért is, mivel tsak nem maga volt a' PARTHUS BIRODALOM, melly kiterjedésére nézve a' SUR és ASSUR BIRODALOM kiterjedésével megmérkezhetett. Arsaces PARTHUS KIRÁLYRÓL írja (Libro I, cap. 7. edit. cit. pag. 20—21.)

Chorenei Móses. „*Arsaces magnus Persarum ac PARTHORUM REX, qui et natione PARTHUS, a Macedonibus descivisse dicitur, atque ORIENTI OMNI ASSYRIAEQVE IMPERITASSE, et ANTIOCHO REGE apud Niniven interfecto, TOTUM ORBEM SUB SUAM POTESTATEM REDEGISSE.*“ Hogy eshetett tehát meg, hogy az illy hatalmas Nép neve sehol sem jő elő a' Sidó Ó-Testamentomban? Nem lehetetlen ugyan, hogy Mósesnél (Genes. X, 14.) a' PATRUSIM név a' PARTHUS NÉPNEK kevéssé megromlott neve, és ekkor a' PARTHUSOK minden esetre ROKONAIK voltak volna a' PHILISTAEUSOKNAK. Az, hogy Dánielnél (Cap. I, 3.) a' PORTHEMMIN, vagy PHORTHOMMIN szovat a' Syrus Fordító, Symmachus és Theodoretus Cyrusi Püspök PARTHUS és PARTHENIUS névnek fordították, túl vagyon minden kétségen. De mi ez az egy, vagy legfölebb két hely a' PARTHUS NÉP történeteihez képest? Nem hihetőbb-e, minekutána történeti nyomok is intenek bennünket, hogy az Ó-Testamentomban a' SUROK és ASSUROK voltak a' PARTHUSOK? Hiszen az ASSUROK is (Moses Genes. X, 6—11.), mint a' CHÁNÁNIAK és PHILISTAEUSOK, bizonyosan CHAMITÁK voltak.

Mi szükség van mindazonáltal mind ezekre? Strábo (Libro XVI. edit. cit. Vol. II, pag. 1083. marg. 747.) írja a' PARTHUSOKRÓL: „*Ad Tigrim sunt PARTHORUM LOCA, QVOS ANTIQVI KARDUCII* (Kurdok) *APPELLABANT*“ Justinusnál (Libro XLI, cap. 1) mondatik: „*PARTHI penes quos, velut divisione Orbis cum Romanis facta, nunc Orientis Imperium est, Scytharum EXULES fuere. Hoc etiam ipsorum vocabulo manifestatur. Nam Scythico sermone Parthi EXULES dicuntur.*“ Constantinus Manasses (Breuiarium Historicum. Parisiis, 1655. fol. pag. 12.) följegyzette az UNNOKRÓL: „*Ceterum id temporis Aegypti Rex Sesostris; auctus magnitudine potentiae supra Reges ceteros priores, non*

satis arbitrabatur esse soli Aegypto imperare. Quam ob rem coacto de tota natione exercitu, in quo erant hastati, cetrati, sagittarii, loricati praeliatores, viri mavortii: ADSUMPTISQVE BELLI SOCIIS EX VNNORUM GENTE, quam muneribus sibi totam adjunxerat, Terram universam, Asiam maxime, percurrit: et omnes, ut tributa sibi penderent, vi coegit. Sublatis etiam ubique Nationum Principibus et Satrapis, sub jugum suae potestatis eas redegit. VNNIS autem ASSYRIORUM REGIONEM DONO DEDIT, ET PRO VNNIS, SIVE SCYTHIS, PARTHOS APPELLAVIT." A' Livoniai Krónikában (Joan. Dan. Gruber, Origines Livoniae Sacrae et Civilis. Francof. 1740. fol. pag. 150.) elöjö a' WALWENEKRÓL: „*Eodem anno fuerunt Tartari in TERRA VALVORUM Paganorum, qui PARTHI a quibusdam dicuntur.*" Végre az Augsburgi szerentsetlen ütközettel egy idös Német Országi Deák Énekben, a' „MODUS OTTINC"-ban (Friedrich Adolf Ebert's, Ueberlieferungen. Dresden, 1826. 8 o I. B. 1. Stück, S. 81—82.), találtatik a' MAGYAROKRÓL: „*Excitatus Otto, spes suis surrexit, timor magnus adversis mox venturus. Nam dum fama volitat UNGARIOS signa in eum extulisse, juxta litus sedebant armati. Urbes, agros, villas vastant late; matres plorant filios, et filii matres undique exulari. E quis ego? dixerat Otto, videor PARTHIS diudiu. Milites tardos moneo. Dum ego demoror, crescit clades semper. Ergo moras rumpite, et PARTHICIS mecum hostibus obviate.*" És alább: „*Clamor passim oritur, et milibus centum Theutones immiscentur. Pauci cedunt, plures cadunt. Fraucus instat, PARTHUS fugit. Vulgus exangue undis obstat. Liquus* (Lech folyó) *rubens sanguine Danubio CLADEM PARTHICAM ostendebat. Parva manu caesis PARTHIS, ante et post saepe Victor.*" Ezek szerént a' PALÓTZOK, KÚNOK és MAGYAROK voltak a' PARTHUSOK. Ha már a' KÚNOK bizonyosan CHÁNÁNIAK is voltak,

tak, és a' CHÁNÁNI ASZSZONY egyszer'smind az Evangyelista szerént SYRA volt, nem valának-e a' PARTHUSOK is SYRUSOK, és viszontag a' SYRUSOK is szinte PARTHUSOK? De elég ennyi most itt a' SYRUSOKRÓL és ASSYRIUSOKRÓL. Mondjanak, a' mit akarnak, az egész Világ Hermenevtái a' mostani SYRUS NYELVRŐL: Recensens erősen hiszi, hogy mondásaik által a' mostani SEMITA SYRUS Nyelvet a' Hermenevta Sereg soha a' régi CHAMITA Nemzetek Nyelvükké okosan nem teheti. Így talán megfelelt Recensens a' sulytalan sulyos Ellenvetésre a' mostani ARAMAEAI és SYRUS Nyelvről. Hogy egy Y betü ennyire elhomályosította mostanig a' Tudós Sereg szemeit, arról Recensens ismét nem tehet.

Minekutána az eddig mondattakból ki tetszik, hogy a' CHÁNÁNIAK valóban KÚNOK, más néven pedig, a' mit senki sem vonhat kétségbe, PHILISTAEUSOK voltak, azt lehet már kérdezni, mi név alatt lappanganak a' PALÓTZOK a' HÉT PHILISTAEUS NEMZET között? Erre épen nem nehéz a' felelet. Móses (Deuteron. Cap. VII. 1.) így ír világosan és határozottan a' HÉT PHILISTAEUS NEMZETRŐL: „*Cum introduxerit te Dominus Deus tuus in terram, quam tu ingredieris illuc, ad haereditandum eam; et evulserit GENTES MULTAS a faciebus tuis, CHITTAEUM, et GIRGASAEUM, et EMORAEUM, et CHENAANAEUM, et PERIZAEUM, et CHIVVAEUM, et JEBUSAEUM, SEPTEM GENTES, multas, et osseas prae te.*“ Ezen HÉT NEMZET sokszor elő jő egymás mellett a' Szent Irásban, 's főképen a' LXX Tolmátsoknál: De néha a' Sidó Kutfőben is, a' Fordításokban is, hol egyik, hol a' másik kihagyatik közűlük. Megemlíttetik mind a' HÉT NEMZET (Act. Apost. XIII, 19.) az Új-Testamentomban is, midőn mondatik: „*Et destruens GENTES SEPTEM in TERRA CHANAAN, sorte distribuit eis terram eorum.*“ Mind a' HÉT NÉP Móses előadása szerént (Genes. X, 6—20.) CHA-

MITA volt és AEGYPTUSBÓL költözött által Ásiába, melly AEGYPTUS név azonban a' Sidó Szent Írásban SEHOL sem fordúl elő, hanem helyette a' hibás későbbi pontozás miatt MISZER áll mind a' mellett is, hogy a' szomszéd Arabsok, 's némelly más mostani Áfrikai Népek is AEGYPTUST mégma is MASSAR, vagy MASER (mert a' MAGYAR és MAGYER nevet leírni nem tudták) TARTOMÁNYNAK nevezik. Számlálja pedig Móses a' HÉT NÉPET (Genes. X, 15—20.) különösen a' CHÁNÁNI, az az: KÚN NÉP közé, bár ugyan Móses a' fölebb már leíratott sorokban (Deuteron. Cap. VII, 1.) a' CHÁNÁNIAKAT is a' HÉT NÉP egyik ÁGÁVÁ, máshol pedig ő is és más Szent Írók is mind a' HÉT NÉPET közönséges kifejezéssel PHILISTÆUSOKKÁ tészik. Azonban a' köz eredet miatt, mint eléggé tudatik, mind a' HÉT NÉP néha AMORAEUS, az az: MÓR és JÁSZ, néha pedig CHITTHAEUS, és CHETHAEUS, az az: PALÓTZ nevet is visel. Ez az utóbbik, tudniillik, SIDÓ neve a' HARAM, vagy is PALÓTZ Nemzetnek, a' miért Jósue Könyvében (Cap. I, 4.) egyenesen ARAMAEA fekvésére illve mondatik: „*A Deserto et Lebanon isto, et usque ad flumen magnum flumen Perath, omnis TERRA CHITTHAEORUM, et usque ad mare magnum ingressu solis, erit terminus vester.*“

Azonban e' CHITTHAEUS és CHETHAEUS név igen sok féleképen íratik le magában a' Szent Írásban is; igen sok féleképen adatik elő a' különbféle időben élt más világi Íróktól is. A' Palaestinai eredetü Procopius Gazaeusnál, Theodoretus Cyrusi Püspöknél, 's több más Görög Íróknál, sőt az Arabs Fordítónál is (II. Regum Cap. XI, 3. 6. 17. 21. 24. — — Cap. XII, 9. 10. — — Cap. XXIII, 39.) igen gyakorta GETHAEUS annak neve, a' mi a' GETHA szótól ered. Hogy a' GETA és GOTHUS név a' PALÓTZ Nép neve volt, arról más helyen folyt a' beszéd; azt pedig, hogy a' GETÁK és GOTHUSOK a' PARTHUS Néptől származtak, hirdeti elég világosan Jordánes. Voltak Palaestinában több

GETH nevü helyek is, 's az különösen, melly SAMARIÁBAN volt, a' Szent Írás és Flávius Józef szerént CHATH, GATH, GETH, CHUTH, KUTH, KYTTA és GYTTA nevet is viselt a' magánhangzóknak örökös föltsereltetésük miatt a' Napkeleten. Ihlhet itt már a' SAMARIA=PRAEDATORUM, LATRONUM REGIO bennünket: De még inkább a' Sidó Szókönyvek, mert (Buxtorfii Johannis Patris, Lexicon Chaldaicum, Talmudicum et Rabbinicum. Basileae, 1639. fol. col. 845.) Sidó Nyelven: CHATHAH=ACCIPERE, CAPERE;—CHATIJAH=ACCEPTIO, PREHENSIO. Ugyan ott (col. 141.) Sidó Nyelven: CHATOPIN=RAPTORES. Ismét ott (col. 741.) Sidó Nyelven; CHATEP, vel CHATEF=RAPIENS; — CHATUP, vel CHATUF=RAPTUM; — CHATPANIN=RAPTORES, PRAEDONES. — Szinte így (Clavis Linguae Sanctae Vet. Test. edit. cit. pag. 336. et 416.) Stockius Sidó Szótárában: „CHATAP vel CHATAF=RAPUIT, DIRIPUIT, VI ALIQVID CEPIT, ARRIPUIT; — — CHATHAH=CEPIT, ACCEPIT, ARRIPUIT; — — CHOTHEH=CAPIENS; — — NECHETHAH=CAPTUS EST; — — THECHATH=CAPIETUR. Ime már itt is majd CHATH, majd CHETH, majd CHOTH a' Gyökér! — Írja pedig Flávius Józef (és így nem Recensens véleménye) a' CHUTHAEUSOKRÓL (Antiquit. Judaic. Libro IX, Cap. 14. § 3. Tomo I. edit. Haverc. pag. 507.) igen figyelemre méltóan: „*Vernaculo Hebraeorum idiomate CHUTHAEI vocati, Graecorum Lingua SAMARITAE.*“ Pedig ezeket írván, Flávius Józef a' Sidoni Levéltárra idézi Olvasóit. Így ugyan a' mai SAMARITANUS NYELVNEK neve is helytelen. Magát CHITTIM ORSZÁGOT a' Chaldaeus Fordító majd CHATHÁN, majd CHUTHÁN Országnak nevezi, ki által érteni tanúljuk (Schwandtneri, SS. Rer. Hung. fol. Tomo I, pag. 49. Chron. Thur. Parte I, cap. 5.) a' Bétsi Magyar Képes Krónikának ime sorait a' PALÓTZOKRÓL: „*Juxta ipsumque* (Don=Tanaim) *versus meridiem, GENTEM KYTANORUM et*

GENTEM ALANORUM jacere." Érteni fogjuk ezután hasonlóképen (Hakluyt's, Collection. I, 54. cap. 23.) de Plano Carpini Jánosnak ime sorait is COMÁNIA szomszédságáról: „*COMANIA a meridie habet ALANOS, Circassos, GAZAROS, Graeciam et Constantinopolim, ac Terram Iberorum, CATHOS, Brutachios, qui dicuntur esse Judaei, caput radentes per totum, TERRAM quoque CITHORUM atque Georgianorum, et Armeniorum et Turcorum.*" Mint innend is, de a' LIBER COSRIBÓL (Liber Cosri continens Colloquium seu Disputationem de Religione, habitam ante nongentos annos, inter Regem COSAREORUM et R. Isaacum Sangarum Judaeum, &c. Basileae, 1660. 4-o) és a' tudós Fraehn kiadta Arabs Excerptákból is ki tetszik, a' KÚNOK és PALÓTZOK között már Ásiában is sok Sidó lakott; sőt sok KÚN és PALÓTZ egyenesen a' Sidó Vallást is elfogadta: Tsuda-e tehát, ha akár ezek, akár amazok fön tartották közöttük a' legrégiebb Sidó nevezeteket? Tsuda-e, ha más Népek megént a' CATH és CHUTH nevekből rontás által GOTHUS nevet faragtak? Ha ezek valók, úgy az Orosz és Lengyel Történetírók igen helyesen nevezték a' PALÓTZOKAT hajdan GETA és GOTHUS néven; úgy a' Lengyel Történetírók helyesen adták a' Szláv PALÓTZ névnek a' LATRUNCULI és PRAEDONES magyarázatot. Tsak ezt akarta Recensens hoszszu kitérésével megbizonyítani. Ha itt ott kevesebbet bizonyított, azt rövidség okáért tette. Máskor más módon tudná elő állítani a' PALÓTZ HISTÓRIÁT is. Azt se feledjük, hogy a' többi négy PHILISTAEUS Nép Magyarságát is meglehet bizonyítani, a' mit itt Recensens meg sem érintett; hogy végre lakott Palaestinában VAS, az az: SCYTHA NEMZET is.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) *Storia della Letteratura Italiana dall' origine della lingua sino a' nostri giorni del Cavaliere Abate Giuseppe Maffei* etc. *Seconda Edizione originale emendata ed accresciuta colla storia dei primi trentadue anni del secolo XIX. Vol. III-o. Milano; dalla società Tipogr. de' classici italiani. MDCCCXXXIV.* Nagy 8-ad rét. 291 lap. Ára 1 for. 20 kr. pengőben.

Az Olasz Literatura történeteinek e' 3-dik Kötete, melly *Alfieri* mejjképével díszes, a' IV-dik és V-dik könyvet, vagy a' XVII-dik és XVIII-dik századot foglalja magában.

A' IV-dik Könyv I fejezétében általános jegyzések tétetnek a' XVII-dik század felől. Ha a' XVI-dik század arany betükkel fénylik az olasz ékesszólás és poezis évkönyveiben; a' XVII-dik ugyanott a' filozofia és komoly tudományok előhalladtával tündöklik. — Parma, Savoja Hertzegei és a' Pápák különös pártolással segítik-elő a' tudományok virágzását. Legtöbb kintset szórtak-ki az esméret terjesztésére II, III *Kozma* és II. *Ferdinánd* a' Medici házból. A' külső Fejedelmek közűl XIV *Lajos* és *Christina* Svéd Királyné pártfogolják nagylelkűen az olasz literaturát és tudósokat; amaz alapítván a' frantzia Akademiát Romában; ez pedig a' thrónusról lemondása után Romába vévén lakását. Padua, Bologna és Pisa fő oskoláikról híresek. Galilei letzkéit (Paduában) maga Gusztáv Adolf sem pirúla darab ideig hallgatni. — *Arcadia* név alatt Romában 1690 Akademia alapíttatik a' rosz ízlés száműzésére; de ez tzéljának nem igen felel-meg. Az *Academia del Cimento* Florenzában kezdetét veszi 1657-ben; de tsak tiz esztendeig állhat-fen. — A' Medici Könyvtár (Laurenziana) és Ambrosiana híresek; amannak őrje *Magliabechi;* ezt alapítá Majlandban *Federigo Borromeo* Érsek.

2-dik fejez. Galileo Galilei élete, a' Copernicus rendszere miatt kiállott szenvedései, tudományos 's literaturai érdemei gyönyörű színekkel festetnek. Tasso és Ariosto közt Galilei e' hasonlatosságot tevé. *Tasso szebb; Ariosto gyönyörködtetőbb.* E' nagy filozofus 's mathematicus literaturai ízlésének bizonyságául felhozatnak Parini következő szavai:

„La fenice de' moderni filosofi, e la gloria dell' Italia, Galileo Galilei, non credette ineguale alla sublimità delle sue dottrine e delle sue scoperte il materno linguaggio, e scrisse in esso con quella regolarità e naturalezza di stile, che conviene ad un filosofo, il quale ha delle grandi cose a dire, e però d' altro più non si cura fuorchè d' essere ben inteso."

Evangelista *Torricelli*, a' barometrum feltalálója; Gianalfonso *Borelli* a' „de motu animalium" tzímű munka szerzője; *P. Castelli; Domenico Guglielmini* (írt a' folyóvizek természetéről), *Cassini* (híres astronomiai fölfedezésiről); *Vincenzo Viviani* mindnyájan, mint nevezetes mathematicusok 's filozofusok hozatnak-fel.

3-dik fejez. *Redi Ferentz* mint híres természet-tudós, jeles orvos, tsínos próza-író és bájoló poeta tűnik-fel. A' szerző ekép mondja ki felőle ítéletét:

„Che se ci ti domandasse la nostra sentenza intorno all' elocuzione del Redi, noi risponderemmo, che chi scrivendo cose scientifiche, brama di dilettare nello stesso tempo e d' istruire, dee legger dì e notte le opere del Redi, il quale dal Muratori è appellato *uomo di purgatissimo gusto.*"

Marcello Malpighi és *Lorenzo Bellini*, az anatomiának 's átaljában az orvos-tudománynak nevezetes mívelői. Bellini „Discorsi sull' Anatomia" munkája dítsértetik. *Magalotti* Lőrintz viszontagságai 's munkáji említtetnek. *Gravina* János Vintze híres törvénytudó, eszes 's mély belátásu kritikus, de szerentsétlen költő vala. Nevét halhatatlanítja az is: hogy Metastasiot kiemelé a' porból 's benne Olasz

Országnak olly Drámaírót adott, ki a' literatura történeteiben új évszakot nyita. „Origine del diritto civile“ és „Ragione poetica“ munkáji figyelmet érdemlenek.

A' 4-dik fejezet történetírókat hez-fel a' 17-dik századból; mint *Fra' Paolo Sarpit*, a' Tridentumi Concilium íróját; *Sforza Pallavicinot*, ki Sarpit igyekszék tzáfolgatui ugyan tsak „Storia del Concilio di Trento“ tzímü munkájában; *Arrigo Caterino Davilat*, ki a' 16-dik századbeli frantzia dühös polgári háborúk történeteit írá-meg; *Bentivoglio* Cardinált, kinek „Storia della guerra di Fiandra“ tzímü munkája 1559—1609-ig terjed. Gravina nem talál benne előadási kedvességet, történetírói nyiltságát is kétségbe hozni látszatik; Tiraboschi és Pallavicino ellenben ditséretekkel halmozzák Bentivogliot. — A' szép művészség is historicusokra talált e' században. Említést érdemlenek közöttök: *Baldinucci* Filep, ki a' híresebb képírók életét *Cimabue*-tól (1240) a' maga idejéig megírá; és *Dati* Károly, ki „*Vite de' Pittori antichi*“ tzímü munkájában a' régi festés történeteit adja-elő.

A' literaturai Történetírók közül felhozatnak: *Cinelli* 's ennek „*Biblioteca volante*“ tzímü munkája, és *Trajano Boccalini*, ki, mivel „*Ragguagli di Parnaso*“ tzímü nevezetes könyvében nyersen mondá-ki az igazat 's több olasz tudóst elmés de szúrós gántsaival bánta-meg, éjjel, ágyában halálra veretett.

Olasz Ország e' században már tudományos Journálokat (Giornali letterarj) lát. Első ada példát e' részben Frantzia Ország „*Journal des Savans*“ és Anglia „*Transactions philosophical*“ tzímü folyóírásokkal 1665-ről. Abate Francesco *Nazzari* 1668. Romában, abate *Bacchini* 1686. Parmában tudományos Journálokat adnak-ki. 1696-ban Velentzében megjelent a' „*Galleria di Minerva*,“ melly az előbbieket kiterjedtségre nézve sokkal felyülmúlta.

Mons. *Bianchini*, mint a' „*Storia universale provata con monumenti, e figurata con simboli degli antichi*“ szerzője felhozatik.

5-dik fejez. Az építés tudomány, mint a' poezis, alább süljedt e' században, és a' Palladiok, Vignolák felséges 's valóban méltóságos egyszerűségét *Borromini* pazar tzifrasága 's fénye váltja-fel. *Vincenzo Scamozzi* és *Raimondo Montecuccoli* mint e' korban legnevezetesb architectusok említtetnek. Ez utóbbi életéből jeles, de a' míveltebb olvasók előtt nem új vonásokat közöl a' tudós szerző.

6-dik fejez. *Buommattei* Benedek, Florenzai Pap írt legelső rendszeres olasz grammatikát; *Cinonio* grammatikai észrevételei is dítsértetnek. *Bartoli* munkáji, különösen „*Storia della Compagnia di Gesù*“ a' tsinos próza kedvéért olvasni méltók. A' *Crusca* szótár világot lát először 1612-ben. Minthogy az Academicusok tsupán azon szavakat kívánták törvényeseknek tartatni, mellyek e' szótárban feljegyezve valának, több éles elmék keltek-ki ellene, 's megmutaták, hogy e' jelszó: „*il più bel fior ne coglie*,“ mellyet a' szótár homlokán hordoz, nem kivétel nélkűl illik reá. *Beni* Paolo Anti-Cruscát adott ki. A' nyomos kritikákat haszonra fordítván az Academikusok, szótáruknak új és bővebb kiadását botsátották közre 1623-ban. Ismét több hibákra, tévedésekre tétetvén figyelmetesekké az Akademikusok, 1691-ben 3-dik kiadását érte-meg a' Cruscaszótár 's most már az eddigi egy kötetről három kötetre növekedett. A' negyedik kiadás 1729—1738 látott világot hat kötetben. De még így is helyesek Monti panaszai, nem ok nélkűlick a' szótár reformálása végett tett sürgetései.

Jeles Szónokokkal nem ditsekhetik e' század. *Segneri* egyházi beszédei ditsértetnek. — Legkitűnőbb költője az olasznak e' században Gabriello *Chiabrera*. Azt tette ő énekeiben, a' mit Pindarus a' Görögök, Horatius a' Latinok között: *recando col suo stile una maestà ed una grazia straordinaria a qualunque cosa da lui trattata*. — Marini

elrontja a' jó ízlést Olasz Országban, minden tőllcrényt a' pöffedtségben 's erőltetett tsínban helyheztetvén. Adonisét a' tudós szerző ifjaknak olvasás végett nem javallja. Nevezetesebb olasz költök a' 17 dik százban: *Fulvio Testi*, *Vincenzo da Filicaja*, *Benedetto Menzini*, *Alessandro Guidi* („l' Endimione" tzímü pásztori drámáját Gravina szép ditséretekkel halmozza) és *Alessandro Tassoni* (Secchia rapita). — Megemlíttetnek még: *Zappi*, *Maggi*, *Lemene*; *Salvator' Rosa*, (satyrái) *Bracciolini* és *Lippi* mint alsóbb rangu 's tsekélyebb fényü, de még sem minden érdem nélküli költői e' századnak.

A' játékszíni poëzis a' 17-dik százból kevés 's majd semmi érdemü gyümöltsöket mutathat-elő. *Andreini* „Ádám" tzímü drámája említtetik, melly adta Miltonnak, köz hiedelem szerént, az elveszett paraditsom ideáját. A' vígjátékok közül *Buonarroti* „la Tancia" és „la Fiera" darabjai mint legnevezetesebbek hozatnak-fel.

Marchetti olaszra fordítá Lucretius „de rerum natura" írt könyveit; Anton Mária *Salvini* Theocritust, Hesiodust, Anacreont 's a' t.

V-dik könyv 1-ső fejez. Olasz Ország politikai állapotja a' 18-dik században; a' Fejedelmek hathatósan pártfogolják a' literaturát 's tudományokat. Bodoni érdemei a' könyvnyomtatás mestersége körül.

2-dik fejez. A' 14-dik és 16-dik századok mellett a' 18-dikat is az olasz poezis századának lehet és méltán nevezni. Melodráma-írók *Apostolo Zeno* és *Pietro Metastasio*; nagy ditséretekkel magasztaltatik ennek poezise, de utána lesüljed a' melodrámai költészet.

3-dik fejez. Az olasz tragicum állapotja. Maffei „Merope"je; *Martello* és *Conti* szomorú játékai. *Vittorio Alfieri* az olasz tragicum igaz teremtője. Majd az egész fejezetet ennek élete 's munkáji felől tett észrevételek töltik-be.

4-dik fejez. *Goldoni* a' vígjátékok ujjá teremtője. Élete 's a' comikumok körül tett érdemei kör-

nyületesen előadatnak. *Gigli* Gerolamo „*il Don Pilone*“ tzímü vígjátéka is dítsértetik. — Ref. bár Goldoninak több *comica vis*-t 's eredetiséget tulajdonít is, mint Federicinek; minthogy azonban ez utóbbit szintén az olasz classicus vígjáték-írók közé számolja, igen különösek előtte a' tudós szerzőnek következő szavai: „*Il nostro divisamento di non ragionare, che dei Classici, ci dispensa dal far menzione delle Commedie dell' Albergati, del Federici, di Gherardo de' Rossi*“

Az 5-dik fejezetben állanak *Parini*, a' satyrai poezis új nemének feltalálója; *Gozzi* (Gáspár); *Cesarotti*, fordítá Ossiant, Homerust, Juvenalist, Demosthenest és más görög oratorokat; Cornelio *Bentivoglio*, fordította Statius Thebaisét.

A' 6-dik fejezetet foglalják: Niccolò *Fortiguerri; Alfonso Varano; Spolverini; Passeroni; Casti; Manfredi* és *Frugoni.*

A' 7-dik fejezetet történetírók töltik-be; névszerént: *Lodovico Antonio Muratori; Scipione Maffei; Pietro Giannone; Carlo Denina; Mazzuchelli; Gerolamo Tiraboschi; Luigi Lanzi.* Végre megemlíttetik a' Veronai *Pompei*, mint Plutarchus fordítója.

A' 8-dik fejezetben filozofusok, törvénytudók 's politikusok hozatnak-fel: *Vico* 's ennek „*Principj di Scienza Nuova*“ munkája; *Francesco M. Zanotti; Cesare Beccaria.* Ref. nagy örömét jelenti azon, hogy ennek majd minden Európai nyelvekre átfordított „*dei Delittì e delle Pene*“ tzímü híres munkája, kevés idő multával Tsászár Ferentz Úr ügyes tolla után az édes magyar nyelven is olvasható leszen. Említtetnek továbbá: *Pietro Verri; Gaetano Filangieri; Ferdinando Galiani; Antonio Genovesi; Antonio Cocchi;* végre *Domenico Cirillo* és *Mario Pagano.*

A' 9-dik fejezetben *Francesco Algarotti* áll előll, és „*il Neutonianismo per le Dame*“ „*le Lettere sulla Russia*“ tzímü munkáji dítsértetnek. Ezután említtetnek *Saverio Bettinelli; Giuseppe*

Baretti; Appiano Buonafede; Clementino Vannetti; Girolamo Tartarotti és *Alessandro Verri*, kinek római éjszakái magyar nyelven is esmeretesek.

Galvácsy László.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Különös Királyi Kegyelem.*

Árpád hös Költemény koszorús Írója, Nagytiszteletü Tudós Horvát Endre, Pázmandi Plebanus és Tek. Ns. Györ Vármegyének Táblabirája, az a' lelkes és példás hazafi, ki szinte úgy a' kétes, mint a' boldogabb időkben a' Fejedelemhez viseltető lángoló hivségnek és tántoríthatatlan Hazafiuságnak (lássad: *Kisebb Költemények. Irta Pázmándi Horvát Endre, Pesten*, 1832. 8-*ad rétben*) olly érzékeny 's magyar szivet emelő, 's mindenkor emelendő kifakadásairól eléggé esméretes a' Magyar Hazában, közelébb ime különös Királyi Kegyelemben részesült:

„1671. Vienna a Cancellario R. H. A. Reverende Domine, obsme! Sua Maiestas Sacratissima poema epicum, quod Ptta Dvra hungarico idiomate sub titulo „Árpád" concinnavit, cujusve unum exemplar altefatae suae Majestati demisse exhibuit, benigno animo suscipere, atque medio benignarum manualium ddto 19. Octobris a. c. editarum, Eidem grati Sui animi sensum significandum jubere dignata est.

Dum altissimis his jussis Suae Majestatis Sacratissimae cum vero solatio promtus satisfacerem, in reliquo cum observantia maneo Ptlae Dvrae parat. Comes Adamus Reviczky m. p. Viennae 22. Octobris 1834. Domino Parocho Pázmándiensi Andreae Horvát."

Horvát István.

---

2. *Igazítások.*

Minekutána e' Kötet 3-dik oldalán Hazánk egyik jeles érdemü Írójától jelszó képen jő elő az Obeliszk Mese, 's abban kö darabokról vagyon szó, nem lészen itt a' maga helyén kivül azt megemlíteni, hogy a' Régi Aegyptomi Obeliscusok rendesen tsak egy darab kőből faragtattak, következés képen az érdemes Meseíró nem azokra, ha-

nem talán más későbbi Obeliscusokra tzélozott. — Igy szinte gyakorta forogván most szóban a' Párisba általhozatott LUXORI OBELISCUSOK, méltó lészen azt is megjegyzeni, hogy a' LUXOR név, mellyet a' Frantziák széltében használnak, hibás. A' tudós utazó, Browne (Reisen in Africa, Egypten und Syrien. Berlin und Hamburg, 1801. 8-o S. 118.) írja: „Einige neuere Schrifftsteller haben die Gegend von Theben LUXOR genannt; eine Benennung, die ich eben so wenig in mein an Ort und Stelle verfasstes Tagebuch eingetragen habe, als ich mich zu erinnern weiss, dass ich je eine Spur davon angetroffen hätte: nicht zu gedenken, dass dieses Wort durchaus nicht arabischen Ursprungs ist. Einige schreiben dafür AKSOR, und dieser Umstand überzeugt mich, dass sowohl dieses als jenes von dem corrumpirten Ausdruck El-KUSSUR, als der ächten Benennung abstammt, welche die Araber diesen Ruinen noch dermalen beylegen. Norden ist in seiner Rechtschreibung arabischer Namen eben so unzuverlässig, wie in seinen topographischen Nachrichten." Az El-KUSSUR mai név helyett Szent Hieronymusnál GOSEN és GESEN, más helyeken GOS-SUR és GES-SUR a' régi DIOS-POLISI, az az: JÁSZ-TARTOMÁNY, vagy is THEBAIS neve. Ennek a' DIOS szónak a' Cretigena Jupiterrel, akár mit mondjanak a' Tudósok, nintsen semmi egyenes köze. Az Arabs Fordítónál (Moses, Genes. X, 14.) mondatik: „*És SAIDIAKAT* (SAID Fölső Aegyptusnak Arabs neve, 's ennek fő városa volt Thebae, vagy is: Diospolis), *kiktől származnak a' PHALASTIAK.*" Itt a' PHILISTAEUSOK, vagy is JÁSZOK értetnek.

* * *

Megigazítván másoknak botlásaikat, legyen szabad itt egy általam észre nem vétetett nyomtatáshibát is megigazítani. A' folyó évi IX-dik Kötet 83-dik oldalán a' 15-dik sorban e' szó „Kuzuropotok" hibásan áll e' helyes kitétel helyett: „Kuzurupotok." Az „így" szovatska nem azért áll a' fölebbi hiba mellett, mintha a' Réztábla volna hibás; hanem inkább azért, mivel a' „Lapyspatak" szóban a' Magyar PATAK szó, mellyet a' Régiségben találni nem könnyü, jő elö: Ellenben a' „Kuzurupotok" névben a' Palótz kimondásu POTOK olvasható, melly Béla Király nevetlen Jegyzőjénél is gyakran föltaláltathatik. Ezek szerént 1315-dikben a' Rivus Deák szó PATAK és POTOK formában már egyaránt használtatott Atyáinktól fölső Magyar Országban. Az O betü minduntalan föltserélhetett a' Palótzoktól az A betüvel. Ezért p. o. Nogles vagyon a' kérdés alatt forgó Óklevélben NAGY-LES helyett, a' minek Kusles, az az: KÜS vagy KIS-LES ellentétele.

Horvát István.

3. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósitásai.*

Magyar tudós társasági jelentés.

1. Következő November 3dikán kezdődik a' társaságnak 3dik nagy gyűlése, mellyre az előlülői levél már minden t. t. igazgató, tiszteleti, rendes és levelező tagot meghívott.

2. Közelebbről megjelent a' társaság „Külföidi játékszín" czímü gyüjteményében: a) a' Botcsinálta doctor. Vígjáték 3 felvonásban. Moliére után Kazinczy Ferencz VIId. kötet. Ára 24 kr. pengőben. b) Barnhelmi Minna, vagy a' katona szerencse. Vígjáték 5 felvonásban. Lessingtől. Fordította Kazinczy Ferencz VIIId. kötet. Ára 36 kr. pengőben.

3. Mind ezen két ujabb kötet, mind a' Tudománytár 2dik kötete egy kőmetszettel; mellynek tartalma külön, már a' közönség eleibe terjesztetett, található Pesten Eggenberger József könyvárosnál, kinél a' társaság költségével kijött minden egyéb munkát is az országbeli könyvárosok megrendelhetik. October 17. 1834.

a' Titoknok által.

Magyar tudós társasági jelentés.

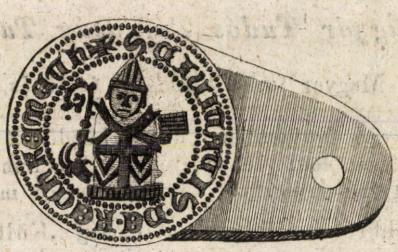
Megjelentek és Eggenberger József pesti könyvárosnál kaphatók, a' „Magyar játékszíni jutalmazott feleletek, a' magyar tudós társaságnak 1833beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszínt Budapesten állandóan megalapítani? I. Fáy András felelete. II. Kállay Ferencz felelete. III. Jakab István felelete. Kiadta a' magyar tudós társaság. Budán a' magyar kir. Egyetem betűivel 1834. Ára, a' közép papirosu példánynak bekötve 36 kr. pengőben, a' szebb papirosunak 48 kr. pengőben. October 26d. 1834.

a' Titoknok által.

---

4. *Ketskemét régi szabad királyi Városnak hajdani Petsétnyomója.*

A' Régiségeket kebelében gondosan őrző Föld gyakorta a' legfontosabb fölfödözésekre szolgáltat alkalmat. Ezt tapasztalhatja mindenki a' régi Petsétnyomóból is, mellynek itten hív Réztáblátskáját közlöm a' Hazai Óságnak kedvelőivel.

Nem esmértethetem meg pontosabban e' hajdani Petsétnyomó föltaláltatásának környülállásait, mintha Szabad Kis Kún Halas Városának e' tárgyról költ hivatalos levelét szóról szóra itten kiadom, melly így következik:

„Nemes Tanáts!

Szabados Ketskemét Várossa tzímerét mutató bizonyos régi Petsétnyomó eránt hozzánk utasított betses Leveleket vévén, abból az esett értésünkre: mintha mi azon említett régi Petsétnyomónak nállunk lett találásáról, és tsak ugyan valósággal nállunk léttéről is a' fent tisztelt Nemes Tanátsot már előbb tudósítottuk volna, — holott mi abbeli Tudósításunk kibotsájtásáról semmit sem tudunk — annyival is inkább, minthogy mi náll u k a' kérdéses Petsétnyomó nem volt, és nintsen', hanem már akármimódon történhetett a' dolog, most már azt nem keressük, 's tsak egyedül arról kívánjuk tudósítani ez utal a' többször tisztelt Nemes Tanátsot: hogy Szabad Városunkbeli, Tanátsbeli és Törvényszéki Tabla-Bíránk Nemes Péter László Úr, a' hozzánk küldött Tanátsi Levélnek következésében előttünk azt a' nyilatkoztatást tette, hogy az a' régi Petsétnyomó Ő Uraságánál van, a' mit ő ez előtt 21—22 esztendőkkel bizonyos akkori helybeli Chyrurgustól vett, 's a' mit meg azon Chyrurgus Városunk legrégibb rés ében. Bikit Kovats István nevezetü embernek udvarában, egy pernyés Gödör ásása alkalmatosságával találtnak állított; — ennél fogva Ő Uraságát Ketskemét Várossa részére leendő általadására nézve a' mondott Petsétnyomónak — f-lszollítván, Ő Urasága egész barátságos, 's szíves készséggel azt jelentette, — hogy ő igen is szivessen általadja azt, 's ezennel kezeibe szolgáltatja az arra nézve hozzánk általjött Érdemes Tanátsi Kiküldöttnek.

Mellynél többet nem tehetvén, ebbeli Jelentésünk mellett, a' mindenkor közöttünk meg volt barátságos, szomszédságos és Atyafiságos indulatainkból eredetét vevő összeköttetésünknél fogva, a' többször említett, 's homályos idejű régi Petsétnyomó minden oldalról leendő kinyomozása következésében származható mindenféle jokat, a' Ns Tanats Szabad Várossára hárúmi kívánunk, és illy kívánással továbbra is tapasztalt szíves jó indulatokba ajánlott szokott tisztelettel maradunk. Halason die 2-da Decemb. 1832. A' Nemes Tanátsnak alázatos szolgáji N. N. Szabad Kis Kun Halás Várossa Fő Birája és Tanátsa. — — Szabad Kis Kun Halas Varossa Tanátsától — Szabados Ketskemét Várossa Nemes Tanatsának, különös tiszteletünkkel való drága jó akaró Urainknak — tisztelettel — egy régi Petsétnyomót érdeklő tárgyban — Ketskeméten — érkezett 1832-dik eszt. Decemb. 3-dikán."

Valóban köz tiszteletet érdemel mind a' Halasi Tanáts szíves kutatása, mind a' Petsétnyomó Birtokosának, Nemes Péter László Urnak, Halasi Tanátsbelinek és Törvényszéki Tábla Bírónak örömöt és hálát gerjesztő készsége, mellyel Ő a' régi Tulajdonosnak, Nemes Ketskemét Városának, olly gyors elhatározással hajlandó volt a' régi Petsétnyomót által engedni.

Láthatni e' figyelemre igen is méltó Óságon Szent Miklós Püspököt, a' Város egykori Védszentét, püspök süveggel és püspöki páltzával fölékesíttetve, melly utóbbiknak alsó részéről Ketskefej lógg le. A' körülírat pedig ez: „†. S(igillum). CIVITATIS. DE. KECHKEMETH." Betüi e' körülíratnak az idő korához képest tsinosak, 's egyeznek azon betükkel, mellyek Róbert Károly, Nagy Lajos és I. Mária Királyné uralkodása alatt a' magyar országi petsétnyomókon előfordúlnak. Kellemes meglepés meggyőződni a' körüliratból, hogy a' lelkes Magyarság lakhelye, KETSKEMÉT, már illy régi időkben SZABAD KIRÁLYI VÁROS volt, következésképen a' STATUSSAL birók közé tartozott.

Horvát István.

---

4. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Nagytiszteletü, Tek. Tudós Osvald Xaver Ferentz, a' Pesti Fő Oskolánál a' Theologiai Kar érdemes Dékánja, a' Hit Ágozatai első Részének rendes Tanítója, és Ts. Ns. Esztergom Vármegyének Tábla Birája, velős ékesszólásáról is esméretes Hazánkfia, a' szerkesztetése alatt nyomos tudományu tárgyakkal magát kedveltető Egyházi Folyóírásnak mostanig megjelent négy kötetét tsínos ízlésü kötésben a' Széchényi Országos Könyvtárnak ajándékúl megküldötte.

Horvát István.

X. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Lovász Imre. A' magyar nyelvújításról, és annak némelly nevezetesebb hibáiról. 3 lap.
2) Bőhm Károly. A' Népességről. 53 lap.
3) Horvát István. A' Peduri Nemeseknek a' Vasvári Káptalan előtt 1348-dik évben Junius 2-dikán költ Osztálylevelük. 67 lap.
4) Podhradczky Jósef. Harmadik Ferdinánd még mint ifjú Király tudakozódott az Apostoli díszes tzímnek eredetéről. 69 lap.
5) Port. Bánsági Tudósítások. 73 lap.
6) Gyurikovits György. Gyászos emlékezetü 1663-dik esztendő Hazánkra nézve. 76 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 91 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Galvácsy László. „Giuseppe Maffei, Storia della Letteratura Italiana. Milano, MDCCCXXXIV. Vol. III. nagy 8-ad rétben." 117 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Különös Királyi Kegyelem. 123 lap.
2) Igazítások. 123 lap.
3) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 125 lap.
4) Ketskemét régi szabad királyi Városnak hajdani Petsétnyomója. 125 lap.
5) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 127 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. X-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY 1834.

XIdik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

Deáky Pedeoné's

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' tselédi rendnek romlottságáról és kevesülésé-ről falu helyen.

Tekintetes
Kis-Kamondi
KAMONDY LAJOS URNAK,
T. Ns Vas Vármegye Tiszti Fő Ügyvédőjének;
a' Kemenes-alli
Evang. Gyülekezetek Senioralis Inspectoruknak;
a' közjó és nemzetiségért példásan buzgó
lelkes Hazafinak,
hálám és tiszteletem zálogául
ajánlom.

Jóllehet e' folyóírás legkülönösebben a' Tudósok iskoláikba tartozó vizsgálódásoknak vagyon szánva: mindazáltal örömest úgy vélekedem, hogy adathatik itten tér a' való életre nézö tárgyaknak is néha néha; — kivált ollyaknak, mellyek köz érdekűek, és tudósra, nem-tudósra nézve egyeránt fontosok. Illyen tárgy pedig kétségen kívül az, mellyről én ez uttal gondolatimat kinyilvánítani szándékozom; úgymint: a' falusi tselédség mibenléte Országunkban. Nevezet szerint azt állítom, hogy a' tselédi rend nagyon romlott; azon fölül pedig még kevés is, és időről időre fogyni látszik. Két fontos tüneményei az új időnek, mellyek minden jó Hazafinak figyelmére igen méltók, és bizonyos aggodalmat gerjeszthetnek; mivel, — hová ütendenek ki, — előre nem látható.

Megengedem én azt, hogy a' tselédek romlottságuk felől emelt panasz ollyan régi, mint önmaga ez a' világ, és meglehet, hallatszand is, valamig e' világ fön áll: de az még is alig lehetett méltóbb valamikor, mint e' mi legujjabb korunkban. Azonban e' kérdéseket: „volt-e, vagy leszsz-e romlott a' tselédi rend valamikor; és nem-romlott létez-e valahol?“ én nem kívánom fejtegetni. Tsak azt vitatom, hogy most és körűlem romlott; — nem a' régi világ tselédeihez, nem is más vidéki és országbeli tselédekhez képest: hanem az erköltsi törvény szabályaihoz képest, és Magyar Országban, névszerint a' Dunántúli felsőbb Vármegyékben. Nem is szándékom írni egyebet annál, a' mit magam láttam, és a' mit részint önmagamon, részint másokon, kivűlem, tapasztaltam. Azt pedig teendem sem nagyítva, sem simítva; nem gondolván azzal, ha majd valamelly szoba-tudós ellenem feltámadván, leszóland, hogy méltatlanúl vádolódtam, és a' dolgot nagyító szemüvegen néztem, — millyen üvegem (hálá Isten!) még eddig nintsen, ha tsak utóbbi koromban nekem is nem kerűlend egy. Ha pedig szinte tselédtartó Gazda és Uraság találkoznék, ki e' tárgyú panaszban velem nem egyezne: az vagy példátlan szerentséjű ember és ollyan vidék fija, melly merén jó tselédeket terem; vagy a' változhatatlan gonoszszal kénytelenségből már annyira összebarátkozott, hogy az eránt egészen egykedvű lett, vagy maga is osztozik velük a' romlottságban.

Miben mutatkozik tettlegesen a' tselédek romlottsága, azt, (úgy vélném,) nem szükség épen hoszszasan magyarázni, — miután az minden tseléd-tartónak kisebb, nagyobb mértékben úgy is szeme előtt vagyon. A' főbb adatokat mindazáltal érintetlenűl nem hagyhatom. Mivel pedig az ellenkező dolgok, egymás mellé állíttatva, világosabban kitetszenek: megemlékeztetem az érdemes Olvasókat arra, hogy az erköltsi törvény szerint millyennek kellene lenni a' jó tselédnek, és előbotsátom az azon alapúlt

és minden tselédnek tűkörűl szolgálható következendő utasítást.

Utasítás tselédeknek.

1. Urad és Aszszonyod eránt mutass tiszteletet, mind szemben, mind hátuk mögött. Pajkosan és durván nekik viszsza ne beszélj. A' jó szó sem kerűl többe, mint a' rosz szó; amaz kedvességet nyer, emez pedig rosz vért tsinál. Ne is szerez nekik sem kárt, sem boszuságot. Hibáikat tűrjed el. Ha jó helyed van, azt megbetsűld, és helyedet gyakran ne változtasd. Mert az nintsen sem betsületedre, sem hasznodra. A' gyakran változó tseléd nem ruhásúl meg; mint a' példabeszéd mondja: sürű gazda, ritka köntös.

2. Engedelmeskedjél minden vonogatás, hallasztás és zúgolódás nélkűl. Úgy tégy mindent, a' mint parantsolják. Gazdádnál, Aszszonyodnál okosabb lenni ne akarj, és ne hánytorgasd azt soha, hogy másutt miként volt a' szokás. A' hány ház, annyi szokás. Te mindenkor ahoz a' házhoz szabd magadat, mellynek árnyékában nyugszol.

3. A' háznak módját iparkodjál felvenni minél előbb, 's aztán minden tsekély dologra ne várj parantsolatot; hanem tedd kötelességeidet a' nélkűl is. Az időt ne lopd. A' dologtól ne félj. Dologért tartják a' szolgát (szolgaleányt), nem henyélésre. A' millyen a' szolgálat, ollyan a' fizetés. Vasárnapon, vagy máskor engedtetik szabadság a' tselédnek is, tisztességesen mulatozni; tsak megkívántatik, hogy betsűlettel kéredzék el.

4. Légy betsűletes és hív, még a' tsekélységekben is. Ha pintzébe, vagy kamarába küldetel; ne torkoskodjál, hanem békét hagyj mindennek. A' ki elidegenít a' háznál egy gombostűt, vagy egy fillért: az elmerészel lopni forintokat is. Pedig, ha egyszer valamiben megtapasztaltak, oda vagyon betsűleted. Senkivel a' faluban ne tzimborálj.

5. Szólj igazságot kitsinyben, nagyban. A' ki eggyet hazud, kell hozzá még tizet hazudnia; és

a' ki hazug, közel jár a' lopáshoz is. Még ha rosszúl tettél is valamit, vagy kárt okoztál volna; azt sem kell elhazudnod, vagy eltitkolnod: úgy nyersz könnyen botsánatot. Inkább önkényt megvalljad azt, és kérj engedelmet. Mikor beállasz, el ne hallgasd, ha valami titkos nyavalya, vagy ragadály volna rajtad.

6. Ne tsatsogd ki, a' mi a' háznál történik. Azért, ha valahová küldetel, az utszán elődbe találkozókkal öszve ne állj: hanem járj el dolgaidban folyvást. Más házakhoz küldetvén, ott ne maradozz: hanem mond meg a' kellőt, és jőjj mingyárt; még ha marasztanának is, ne maradozz.

7. Ha gyermekek vagynak a' háznál, azokat szeresd és megbetsűld, mint uradat magát. Szemük láttára semmi dísztelent ne tégy; és fülök hallatára otsmány beszédet szájadból ki ne ereszsz.

8. Béredet jóra fordítsd. Ruhádat megbetsűld. Se szennyesen, szurtosan ne járj; se sorsodhoz nem illendő ruhára és tzifraságra ne vágyj; a' mi tsak úgy illenék tselédhez, mint disznó órrába az arany peretz. Ételekben se válogass.

9. Ha a' házhoz vendégek, vagy idegenek jőnek, és azt észre veszed: tüstént siess eleikbe menni, ajtót vagy kaput nyitni, kotsihoz futni, őket köszönteni, és ha valamit parantsolni akarnának, szolgálatodat nekik ajánlani. Utóbb is, valamig a' háznál vagynak, úgy szolgálj nekiek, mint tulajdon Uradnak, és a' jutalomra ne ásítozzál.

10. Szolga, vagy szolgaleány társaiddal élj szép egyetértésben, de ne ám a' roszban; sem Urad vagy Aszszonyod ellen.

Ha most már ez utasítást, mint tükröt, kezünkbe veszszük, és azon tselédképpel, mellyet az mutat előnkbe, a' való életben viszszatükrözött tselédnek képét öszvehasonlítjuk: ezen a' motsok, hiba és romlottság leginkább ím ezekben leszsz állítandó és keresendő. — Legelől áll a' restség, a' drága időnek lopása, az azon való törekedés, hogy a'

nap elteljék és estve legyen, — ám akár mennyit vitt is tsak végbe, és végbe viendő még akár mennyi van is hátra; szóval: a' mindennémű tselédi kötelességnek és dolognak kerűlése. Azután ide megnevezendő az ügyetlenség, és a' nagy erköltsi romlottság; hazudás, tsalás *), lopás, alattomosság; úgy, hogy elmondhatni, a' hány tseléd a' háznál, annyi házi tolvaj. Továbbá a' titkos tzimborálás falubeliekkel, kiadás, kézre játszás, a' pajkos visszapattogás és engedetlenség, éktelen szitkozódás, rondaság; mulatságra, tobzódásra, éjjeli tsatongolásra, sorsához nem illő tzifrázkodásra és píperére vágyás. Sőt rejteznek köztük tzégéres gonosztévők is néha néha. Ezek Írója ismért egy szolgaleányt, melly gyújtogató volt; és valamelly házhoz az jutott szolgálónak, ottan tűzi veszély támadt előbb utóbb.

A' romlottság tüneményeihez számlálandó a' feslett és parázna élet is, mellynek pedig fő vezetője az aszszonyi Nem. Mert a' tselédi romlottságnak épen ez a' leggyászosabbik körűlménye, hogy nála nem a' férjfi, hanem az aszszonyi Nem a' romlottabb fél. A' két Nemnek egymással társalkodására nézve, az Elvek ma már egészen megtágúltak, és a' parázna élet sem szégyennek, sem bűnnek többé nem tartatik. Pedig a' melly tseléd egyszer, a' nemi ösztönben kitsapong: az már annál fogva megszűnik jó tseléd lenni, ha bár terhbe esésig a' dolog nem jutna is. Ha ellenben arra is jutott, akkor a' romlás határtalan; mellyet tetéz az újszülött szerentsétlen teremtvényeknek gondatlan nevelésük és minden roszban felnövésük. Már Tacitus igen derekasan megjegyzette: „mulier, pudicitia amissa, ad quaelibet parata;" az az: „a' melly fehér személy egyszer tiszta életét elvesztette, az aztán minden gonoszra elvetemedik."

Az a' titkos, de szilárd öszvetartás, egyetértés, egymáshoz szittás, melly a' köznépnél és jelesen a'

*) Honnét származik e' rend neve is: család, tseléd, Tud. Gyüjt. 1834. VIII. lap 61.

tselédi rendnél tapasztaltatik; romlottságúl vagy erényűl veendő-e, azt megbirálni, az érdemes Olvasóra hagyom. És nem többet a' tselédi rend romlottságának rajzolatjára.

Mellyekből eléggé kitetszik, hogy a' romlottság nagy, és szerfölött elharapódzott. A' tselédeknek nagyobb részüket, úgy szólván, bizonyos erköltsi rothadás foglalta el, melly a' házi és társas viszonyokat, előmentséget, ipart, élet örömet, mindmind több háborítással, sőt e' zendűlésekre olly kész időkorban, előre ki nem számítható veszéllyel fenyegeti. Mert nem tsak az a' baj, hogy romlottak tselédeink, hanem az is, hogy még illyenek is kevés számmal vagynak. A' szolgálatra szorúlt és arra alkalmas személyek közűl kevesen adják magokat házi szolgálatokra. Sőt fogy a' tseléd napról napra, — mint az erdő és tüzelő fa. Noha sok tsaládokban ház teljen vagynak, egymás hátán tengnek, tsikorogva, földig szegények, rongyoskodnak, a' mellett tsörölnek pörölnek, és örök veszekedésben élnek egymás között; úgy hogy minden tekintetből reájok férne a' szolgálat: de abba rendesen még sem szegődnek el. Inkább nyáron kiállanak aratni, télen fonni, a' többi időt szabad függetlenségben élik le, napszámba járván, és majd itt, majd amott kujtorogván. Mely nyavalyából (úgy lehetne feltenni), kigyógyított sokakat a' szörnyű epemirígy: de a' tapasztalás nem úgy mutatja, és a' tselédből mái napság sintsen nagyobb bőség. Ez esztendőben pedig, ugyan illy kijózanításukra az elfogódott elméknek, sokat dolgozhatott még a' számtalan helyeken pusztító tűzi veszély, a' szűk termés, és a' hallatlan szárazság is. Tselédnek való sok személyek, kik szolgálatot nem vállaltak, hanem a' reménylett gazdag aratásra támaszkodtak, és nagy előre elszegődtek, rútúl reá lettek szedve mostan, midőn a' sovány aratás közelgetvén, a' vállaló gazda róluk, mint szükségtelenekké lettekről, lemondott; nem kell ez idén fonó is: és így elestek szolgálattól, keresettől. De mind ezen tsapások, hogy a' tselédek

számukat nevelték volna, még eddigelé ugyan nem látszató.

E' kétféle gonosz pedig olly nemű, hogy egyik a' másikat nemzi és támogatja; sőt egyik a' másiknak orvoslását akadályozza. Mivel tselédekben nem válogathatni, a' legjobb lelkű gazda is kénytelen nekik sok hibáikat elnézni. Úgy nevezett tselédi Policiáról sem lehet szó, ugyan e' két gonoszok egyike miatt. Szintén datzolhatják is tselédek a' tseléd-tartókat, bérüket mind mind fellyebb vivén; holott ezzel, az időknek szorongatásaikhoz képest, inkább a' lehetségig alább szállaniok kellene. De nem szabhatnak ehez megállandó mértéket a' Nemes Vármegyék, kiknek ez egyébb eránt hatalmokban és tisztekben állna. Bizony nagy idő vagyon, operáló késhez nyúlni, ne talán e' körűlmények az egészre nézve még több kárt és veszélyt áraszszanak. Azt tenni ugyan a' bölts Kormánynak álland tisztében, úgy mint a' mellynek ügyelni kell arra, hogy a' társaságban minden Tagok és Rendek bizonyos hivatalban legyenek, hogy kötelességeikben eljárjanak; sőt hogy a' kötelesség feledők, a' hívtelenek és makatsok kötelességeik teljesítésükre kényszerítő eszközökkel is hajtassanak. Azonban e' mindnyájunkat érdeklő fontos tárgy körűl, gondolatait akármelly Egyesnek is kinyilvánítani nem tsak szabad, hanem óhajtandó is. Tselekedte ezt Hazánkban ez előtt 14 évekkel T. Peretsenyi Nagy László Úr, letévén gondolatait ugyan ezen folyóírásban, az 1820. évfolyamatnak III-dik Kötetében. Mostan pedig, — mint egy igen nevezetes, és gondját mindenre kiterjesztő Ország Gyűlésnek időszakában, — megújítom azt én; olly szíves kívánással, hogy legyen ez egy szózat annak idejében. Próbát teszek tudniillik 1) a' tselédi rendromlottságának, és kevesűlésének okait kinyomozni és felfedezni; aztán 2) a' kettős bajnak mind viselésére, mind orvoslására idves javallatokat ajánlani.

A' romlottság fő okait találni vélem: 1) a' vallástalan és erköltstelen gondolkozás módban, vagy

is egy szóval a neveletlenségben; 2) a' tsábítókban; és 3) a' tselédekkel roszszúl, vagy tsak oktalanúl bánó gazdákban és gazda aszszonyokban.

1) A' tselédek többnyire olly személyekből válnak, kik oskolai tanúlságból vagy kevés és hiános részt vettek, vagy semmit sem; istenes házi neveltetés pedig épen nem jutott nekiek. Szolgálatra nem önkénytes elhatározásból, hanem kényszerűlés miatt lépnek. A' nélkűl, hogy a' helyeket okosan megválasztanák, (a' mihez eszük sintsen), lépnek abba a' szolgálatba, melly történetből nekik akad. Szolgálatjok pályájának mingyárt a' kezdetén öszvetalálkoznak a' már megromlott régiebb tselédekkel, kik őket, — ha hűségre hajlandók és jószívűek volnának is, — addig zaklatják, mignem magukhoz hasonló roszszakká tették. Néha pedig juthatnak olly házhoz is, hol magoktól az ő Uraik és Aszszonyaiktól sem látnak semmi jót; és a' roszban elannyira megerősíttetnek, hogy utóbb jóféle házakhoz kerűlvén, minden erényre intés náluk már későn jár; minden jobb vezérlésnek ellene tusakodnak; emberséges velük bánással sem megnyerhetők, sőt a' jósággal viszszaélnek és még roszszabbakká lesznek. Nem de nem ez e' többnyire minden tselédeknek rövid életrajzuk? A' nevelés hija tehát legfőbb oka ezen sajnálkodásra méltó teremtvények romlottságuknak. A' mit ha valaki még most is kétségbe hozna, annak meggyőzésére hivatkozom azon kevés számú jólelkű tselédekre, kik uraságok körűl találkoznak. Valjon kikből és hogyan lettek azok ollyan példás tselédekké? Lettek olly szüléktől, kik már magok jó tselédek voltak, kik által eleitől fogva függésben, munkásságban, és urak szolgálatjukban neveltettek. Lettek árvákból, kiket Uraik korán házaikhoz befogadtak. Hogyan lettek? jó házi nevelés, oskoláztatás, dologra szoktatás, fenyíték, és a' roszszaktól külön választás által.

2) Azonban nem tsak egyedűl önmagokban a' tselédekben rejtezik a' romlottság magva; hanem hinteztetik az számukra kivűlök is. Nem kitsinyé

okai a' sok gonoszságnak a' tsábítók: kik habár azt nem nemzik is, de bizonyosan előmozdítják, vezetik, föntartják, és ápolgatják. Illyenek pedig minden faluban találkoznak. Valamint rablás, és lopás kevesebb leendene, ha Orgazdák nem vólnának: úgy alkalmas bizonyossággal állíthatni, hogy megkevesednék a' rosz tseléd, ha a' sok alattomos kontatók nem vólnának. Hanem ezek késztik őket sok gonoszra. Alig hogy új helyükre béállottak, és a' falúban még esmeretlenek, már ezek kinálkozva ajánlják magokat nekik; és rá fogják, hogy hozzájok rokonok és atyafiak is. Ezekhez aztán a' tseléd hívebb, mint urához és aszszonyához. Nekik kedveskedik, nekik önti ki panaszát, mellyre általok unszolással fel is szóllíttatik. Nekik játsza kezükre a' lopáshoz, (vagy, ezt a' bűnné bélyegezett szót távoztatván, és a' köznépnek nyelvén szólván, *elvivéshez*,) való alkalmat: és a' maga által eldugottat is eltéve náluk tartja. Ugyan az illy tsábítóknál rendeltetnek meg a' titkos szerelmeket űző tselédeknek öszvetalálkozásaik is. Itt állanak fön a' falusi Bordélyházak. — Olly gonosz, melly az egész nép tömeg romlottságával vagyon szoros öszvefüggésben: és a' melly ellen tselédtartó nem őrízkedhetik eléggé.

A' tsábítók között nevezet szerént okozhatni a' tselédi rend romlottságáért a' zsidókat. Ezek tartanak falukon árrús boltokat, ezeké sok helyen a' tsapszék és vendégház is. Ők, kiknek artzaikhoz minden hozzá fér — majd hitelben áruikat rájok tolják, majd a' lopottat bevállolják, majd pedig a' tseléd bért felvevén magukhoz édesgetik a' tselédet, ki, ha jó volt is ezelőtt, azt nyeri a' zsidónál tett szolgálattyával, hogy tökéletesen elromolva jön el tőle.

A' legveszedelmesebb tsábítók még is az úgy nevezett fonókák, vagy a' fonó házak teledszaka; mellyek ugyan némelly helységekben, mint a' Nemes Vármegyéktől is tilalmasok, többé nem divatoznak; de sok helyeken máig is szivéltetnek. Itt jelennek meg férfi és leány tselédek; itt hallgatnak

otsmány beszélgetéseket, durva tréfákat, fajtalan dalokat; itt visznek végbe sok olly dolgokat, mellyekre, mint a' setétségnek és homálynak undok tselekedeteire, leplyet vetni, írónak legtanátsossabb; és itt avatnak bé a' fiatállabbak is az erköltsi romlottságnak minden utálatos titkaiba.

3) Végre a' tselédi rend romlottságának kútforrását feltalálni vélem az olly gazdákban és asszonyokban, kik tselédeikkel roszszúl bánnak, vagy tsak oktalanúl. Majd némellyek őket úgy tekintik, mint dolgokat, nem pedig mint személyeket, vagy felebarátjokat: őket szerfölött zaklatják, nem emberhez illő eledellel tartják; hibáikért éktelen szidalmazással, sőt vereséggel is illetik. Majd viszont mások maguk is rosz példával járnak előttük; és vagy szemük láttára bűnös dolgokban foglalkoznak, vagy nekik is afféléket parantsolnak, — legalább affélék végre hajtásukban őket eszközűl használják. Még is mások az ő tselédeik erköltsükre semmit nem ügyelnek. Beérik azzal, ha a' tseléd a' neki feladott munkát végbe viszi; azonkivűl egyéb maguk viseletével nem gondolnak, erköltstelen társalkodásukat nem akadályozzák, vétkes szokásaikért nem szólnak. A' tselédek erköltstelensége eránti efféle egykedvűség, ki nem mondható, melly gazdag kutforrása a' lelki romlottságnak; melly a' tseléd hűsége, szorgalma és engedelmessége körűl tsak hamar ki is mutatkozand a' legveszélyesebb következésekkel. De a' tselédi romlottságnak legnagyobb vezetékelője a' gazdák részéről az, midőn tselédeikkel öszveereszkednek, és hozzájok nagy familiaritást mutatnak. Ők gazdák, Urak, és Aszszonyok; és természeti viszonyuknál fogva fellebb állnak a' tselédeknél. Közöttük bizonyos köznek és távúlságnak kell maradni mindenkor. A' tselédtartóknak úgy illik magukat viselni a' tselédség eránt, hogy az előtt szükséges tekéntetük legyen; és hogy ez illő félelemben, függésben, és tartózkodásban maradjon tőlük. Mert tsak így lehet az ő parantsolataiknak fontosságuk; tsak így sikere az ő feddésöknek.

Ellenben ha a' gazdák az őket illető álláspontot meg nem tartják, tselédeikhez nyájasságot mutatnak, velük öszve ülnek, barátságosan beszélgetnek, velük együtt esznek isznak, gyermekeiket velük hálatják, magukat tőlük Bátyám Uramnak; Néném Aszszonynak tituláztatni engedik; (mint ez így van nem tsak minden paraszt gazda házaknál, hanem a' köz rendű nemeseknél is) akkor lehetetlen, hogy őket a' tseléd illendőképen bötsűlje és tiszteletben tartsa; — akkor oda van a' házi fenyíték, oda minden tartalék, és zabolya, és ajtó kapú nyitva áll minden romlottságnak.

Mi illeti a' tselédi rend fogyásának, vagy tsak kevés számának okait; azok is a' többi nép-tömeg hibáival szoros kaptsolatban állnak, és részint azokon alapúlnak. A' könnyű életre vágyás, minden nehéznek kerűlése, a' fenyítéktől és függéstől iszonyodás; a' henye élet, és rendes munkálkodáshoz nem szokottság: megannyi olly bűnei ez időkornak, és az alant sorsú népnek, mellyek a' házi szolgálatot véle épen nem kívántatják. Ezekhez járúl a' magyar közrendnek az a' kiírthatatlan balitélete, mellynél fogva a' gazdagabbaknak teendő szolgálatot valami szerentsétlen sorsnak, szégyennek, megvettetésnek, és sajnállandónak tartja; reá tsak végső szorúltságban fanyalodik; és mihelyt tőgúl sorsa, azonnal ismét oda hagyja. — Melly bal itélet tulajdonképen a' nemesi rendben, és a' nemzeti büszkeségben veszi legelső származását; és onnét szívárog által a' paraszti rendre. Más különben alig volna megfogható, hogy emberek, — kik Uraik szolgálatjukban születnek, nőnek fel, töltik napjaikat, és így ahoz már mindenképen szokva vagynak, — a' házi szolgálattól annyira idegenkednének. Hanem ha a' paraszti rendben valami lappangó gyülölséget is nem gyanítunk az Uri Rendek eránt, melly bennük dolgozik, és őt a' nekik teendő szolgálattól visszataszítja. De a' mellyet, mint egyébbként is nem testi szemekbe tűnőt, és tsak a' szívekben rejtezőt, állítani nem akarnék. Több bizonysággal van itt ré-

sze a' szülei kényeztetésnek, és a' magzatok majomi szeretésüknek, melly gyermekeknek a' másoknak szolgálást (vagy mint kifejezni szokták; *másnak keze lába lenni,*) roszdolog gyanánt adja eleikbe; és őket tsak a' legvégső szükségben, és nagy szomorúan botsátja ki fenyítéktelen atyai házától idegen helyre szolgálatra.

Igy levén az állapot a' tselédi renddel faluhelyen: nagyon szükséges, hogy a' romlottságnak minden kitelhető módon gát vettessék, és jobb tselédi generatio serdűljön fel. E' jó tzélra pedig mind Egyháznak mind világi Törvényhatóságoknak öszvefogott kezekkel kell munkálódni; egymagának, sem egyiknek, sem másiknak nem lévén arra hatalma elegendő. De mivel tselédek nélkűl (akármilly romlott erköltsűek,) el nem élhetünk: tehát addig is, míg nem a' nagy tzél elérve, vagy tsak megközelítve leend, szükséges még az, hogy minden gazda és gazdaaszszony a' tselédek romlottságától magát minden kitelhetőképen megóvni igyekezzék. Mellyre nézve most már következnek először némelly magaóvási szabályok a' tselédtartóknak; azután pedig idves javallatok, a' tselédi rend állapotjának jobbá levését miképen eszközölhetné tzélarányosan mind egyházi mind világi felső hatalmasság.

I. Magaóvási szabályok, a' Tseléd tartóknak.

1) Tseléd-fogadáskor. A' szegődést vele bizonyságok jelenlétükben tegye. Ugyan azok előtt tudja meg tőle, nints-e már máshoz elszegődve valahová. Azután értse meg, hová való, tutorai, vagy szülei kitsodák, (kiknek hirek nélkűl be ne fogadja); hol szolgált azelőtt, eleitől fogva, ért-e a' felvállalandó szolgai vagy szolga-leányi kötelességekhez, mint p. o. szántani, kaszálni, rostálni, fejni, fonni, dagasztani 's a' t. tud-e önkényt ébredni korán reggel, nem feledékeny-e, nints-e valami rejtett hibája, p. o. farkashályog a' szemein. A' szegődtséget (Conventiot) levélben adja ki, és foglaló pénzzel. Hely-

hélit és zsidónál szolgált tselédet, ha tsak elkerülheti, házához ne fogadjon.

2) A' beálláskor. Ujra értse meg az új tseléd-től, sőt vizsgáltassa meg bizodalmas személlyel, nints-e rajta valamelly ragadvány nyavalya. Ládáját mindjárt helyre hozassa; ugy mindennémű ruháit; de megnézesse mind ezeket is, nem hoz-e bennük a' házhoz férgeket. Adja eleibe a' tselédek instructiojokat.

3) Szolgálat közben. Tselédjével nagyon öszve ne ereszkedjék. Vele tanátsát ne tartsa. A' ház titkait előtte ne beszélgesse. Nyújtson a' tselédeknek illendő ételt italt. Engedjen nekik elegendő időt nyugovásra, aluvásra, és néha mulatságra is. De ő is megvárja a' szolgálatokat pontosan. Ne engedje, hogy fehér ruháikat mosás végett másuvá hordják. Pásztorokkal barátkozni őket ne engedje; fonó házba ne ereszsze; templomba beküldje. Mivel az alkalom tsinál tolvajt; mindent zár alatt tartson tseléd előtt. Előre bérét ki ne adogassa, hanem mindenkor legyen hátra annak egy része, tartalékúl. A' mikor pénzt ád neki, tudja meg, mire kívántatik; és vigyázzon, hogy arra is fordíttassék. Ügyeljen tselédjének minden léptére, nyomára, éjjel, nappal. Ne hidjen neki soha, hanem mindég kételkedjék.

4) Elbotsáttáskor. Tselédnek bérét el ne fogja, és azzal adós ne maradjon. Annál inkább eltávoztassa azt, hogy tselédjét elverné, vagy rajta kiadna időn kivűl; mert az illy tettiért sok gazda holtig keservesen lakol. A' boszszúálló tseléd nem szünik meg őt üldözni, és vagynak példák, hogy az olly kemény gazdát leégetik, több izben is egymás után. Summum jus summa injuria.

5) Hogy pedig a' gazda jó tselédekből fogyatkozást látni ne kényszerűljön, gondoskodjék jó idején a' jövendőről, és neveljen azt kiki maga. Kezdjen e' munkához, mihelyt gazdaságba lépett. Fogadjon fel árvákat, szegény gyermekeket, (inkább idegent mint atyafiat, inkább nemtelent, mint ne-

messet;) de gyenge korukban, az az, tiz évi idejük előtt: és az ollyanokat szoktassa házához, kezéhez; nevelvén minden jámborságban, függésben, fenyítékben és huzomos munkálkodásban. Egyet felfogadni azonban, vagy tsak egyszer tenni azt életünkben: még nem elegendő. Sőt az illy árva felfogadást a' gazdának folytatni lehet teljes életében; hogy a' felnevekedtek szárnyaikra botsáttatván, helyettük legyen a' háznál készen tselédnek, más jó nevelt személy. Igy nevelhetnek az uri házok jó tselédet még gyermekeik számukra is; és felállíthatják magok a' legjobb tseléd-seminariomokat.

II. Az Egyházi hatalmat illetők.

A' szóban forgó gonosznak orvoslására, (valamint egyébbére is,) az egyházi Rendnek fegyverei, tudni való, lelkiek; ugymint: a' keresztyén vallásban való oktatás, okos felvilágosítás, intés, feddés, szívre, és lelki esméretre hatás, a' tselédi kötelességekkel megismérkedtetés, vagy (mindent magában foglaló egy nagy szóval,) a' n e v e l é s. Három ösvénye van pedig nyitva az Egyháznak e' szent tzélra: az oskola, a' templombéli katekizálások és a' kathedrai tanítások.

1) A' oskola. Átaljában, ha jobbféle generatiót akarunk felserdíteni, azt egyedűl tsak a' jobb nevelés által érhetjük el; — mint ezt a' fönt idézett értekezésnek t. tz. Írója is már megjegyzette. A' nép alrendére sem jöhet segítség másunnét, mint a' derekas házi és oskolai nevelés után. A' házi nevelés volna ugyan az elsőbbik; és a' szülei háztól kellene kieredni minden más egyébb, vagy utóbbi nevelésnek. De mivel a' köznépben általjánossan uralkodó romlottságnál fogva, szülék utánni jó neveléshez most még nints reménység: azon legyen az Egyház, hogy e' hiányt a' boldogtalan gyermekeknél az oskolai tanítás által valamennyire pótolja ki, és romlani indúlásuknak vegye elejét. Azért a' szüléket, nem tsak a' szónak, és beszédnek nagyhatású erejével és biztatásokkal: hanem

(mind

(mind azok sikeretlenek lévén) kényszerítő eszközökkel is reá kellene hajtani, hogy gyermekeiket a' nyilvános iskolába beküldjék; őket oda szorgalmatosan járassák; azt pedig tselekedjék folyvást, és félben szakasztás nélkül 5 — 6 esztendőkig egymás után. Hanem, kényszerítő eszközökkel az Egyház nem él örömest, és engedi azokat a' világi törvényhatóságoknak; — neki legföllebb is az állván valamennyire hatalmában, hogy az oskolázatlanúl felnőtt személyeket a' házasságtól tiltja, míg nem elmulasztott tanúlságaikat (vagy tsak az öregéből is,) helyre hozzák. Tagadhatatlan az is, hogy e' végre mindenek előtt falusi oskoláinkat volna szükséges jobb karba helyheztetni: — mire azonban most már vidor kilátások nyiladoznak. Mellyek, midőn megvalósúlandnak, akkor a' jövendő tselédek oktatásukra az oskolai tanítás módjában és rendében különös tekíntetet is lehetne venni.

2) A' Katechizátiók, tartatva a' felserdűlt ifjúsággal vásárnaponként, maguk a' lelki Atyák által oskolában vagy templomban. Az oktatásnak e' neme által szintén annyi, sőt még több jót munkálhatni a' fiatal elmékben, mint az oskolai tanítással. Mert már ekkor az elmék is fogékonyabbak; több a' maga meggondolás és érettség. A' nagyobb ifjaknak és leányzóknak sok effélét is lehet eszükre adni, a' mivel az oskolás tanúlóknál még idő előtt járunk. Megértethetni velük p. o. melly boldog sorsa van mái időben a' jobbágynak és szolgáló rendnek, a' a' régi időkhöz képest, midőn velük szörnyű keménységgel bántak; és minden tselédek meg annyi rabszolgáik vóltak Uraiknak. Megigazíthatni bennük a' nemi ösztön és paraszti élet felől uralkodó ferde és igen is tág ideákat. Átaljában, érettebb korukban lehetne őket a' keresztyén vallás szent igazságaiba is mélyebben béavatni, és nekik fejükbe verni, hogy tsak az a' jó ember, a' ki jó keresztyén is. Melly ha igaz; és ha lehetetlen valakinek jó emberré lenni, hanem ha jó Keresztyén is: tehát balgaság, és ellenmondás, jó tselédeket kívánni, arra

A Dunántúli Református Egyházkerület PÁPA KÖNYVTÁRA

pedig nem ügyelni, hogy jó keresztyének is legyenek. Valóban, ha a' tselédek nagyobb részüknél tapasztalható mély tudatlanságot és hihetetlen nyerseséget az ember meggondolja: tsudálkozni kell, hogy közöttük még több erköltstelenség, lelki esméretlenség és makatsság nem uralkodik. Ha tehát más Országokban a' zsidóknak, vagy szintén a' meszsze Áfrikai pogány Négereknek felvilágosításukról agságoskodnak: mi sokkal méltábban gondoskodunk arról, hogy a' keresztyén Egyház kebelében találkozó pogányok valóságos keresztyénekké neveltessenek. Mert nem lesz, nem is lehet jobban a' sors tselédeinkkel, míg nem azok keresztyéniebbekké leendenek. Illyenekké pedig tsak úgy lesznek, ha mind a' Státus, mind az Egyház részéről nagyobb gond fordíttatik a' szegény gyermekek neveltetésükre, és felnőtt tselédségnek folyvást tartó oktatására. Legalább hónaponként egy külön katechizátiót felnőtt tselédek számukra lehetne tartani mindenegy Parochiában; kivált a' népesebb Helységekben.

3. A' Kathedrai tanítások. Az előbbi eszközök egyedűl tsak a' tselédre nézve vagynak számítva: holott szükséges jótévőleg hatni nem tsak a' tselédi rendre, hanem az urakra és gazdákra is. Ezt tselekszi immár a' Kathedra. Innét beszélhetni meg a' gazdáknak, hogy a' tselédi rend bötsületes mind Isten, mind emberek előtt; — hogy egy kéz a' másikat mossa; — hogy nints olly gazda, kinek vagy elei között szolga ne találkoznék, vagy maradékai közzül még az nem válhatnék; — ellenben nints olly szolga, kinek vagy elei között Ur nem állana, vagy maradékai közzűl valaki Urrá nem lehetne. — Mind azt, valamit tanúltunk az oskolában, utóbb néha néha bennünk megújítani; minket arra ottan ottan megemlékeztetni nagyon szükséges. A' lelki vetemény is szakadatlan ápolás nélkűl szükölködik; és a' jó bényomatok eltörűltetnek, ha tsak őket időről időre ujjobban fel nem frissítjük. Megkívántatik tehát, hogy a' lelki Atyák a' tselédek és gazdák viszonyaikat kathedrai tanításaikban is tárgyúl

vegyék. És ha felsőbb helyekről vett parantsolatokhoz képest évenként tartoznak különösen prédikálni az eskűről, lopásokról, mentő himlőkről: akkor bizony méltó dolog leend, e' tárgynak is esztendőnként (de nem mindig ugyan azon vasárnapon) egy külön prédikátiót szánni. Azonban e' tárgynak, sem éppen egész prédikátziókat szentelni nem szükség, sem évenként hozzá tsak egy órát meghatározni nem elegendő; mert úgy történhetik, hogy a' tselédtartók vagy tselédek épen arra nem jelenhetnek meg: hanem érintsék meg e' tárgyat máskor is minden előfordúló alkalommal — a' keresztyén vallás igazságait reá alkalmazva. Ez sokszor többet használ, mint e' tárgyról készakartva tett hoszszas prédikatzió.

A' tselédnek kevés számúsága ellen is ugyan ezek az eszközök állanak hatalmában az Egyháznak. Ezek által fogja írtani a' sok ártalmas és a' leg közelebb ide vágó balvéleményeket, minden alkalommal. Köznépi gyermekek előtt a' szolgálati rendet úgy rajzolandja, mint a' Státusban elmúlhatatlanúl szükségest, bötsűletest; és vélük azt megszeretteti. Szüleiket pedig reá birni igyekezend, hogy gyermekeiket házaiktól jó helyekre készakartva adják ki, hogy az által önmagukon is segítenek, gyermekeik is jobb emberekké nevelődnek, mint oda haza; és hogy jövendő szerentséjüket így bizonyosabban eszközlik, mintha őket otthon tartogatnák. Sőt a' szegény szülőket arra kell birnia, hogy gyermekeiket eleitől fogva úgy neveljék, mint valaha tselédi sorsban élendőket. — Minden keresztyén lelki Atyának elég tágas mező nyilik itten a' komoly intésekre; és itt konkollyal teledes olly szántó földe vagyon, mellyen, ha tsak akar, mindig talál irtani és tisztogatni valót.

III. A' Világi hatalmat illetők.

Az Egyházi rendszabások végrehajtásukra és sikerítésükre a' világi törvényhatóságra vagyon

szükség. Nélkűle amazok tsak megannyi szép vetemények, mellyek növésükben, vagy még tsirájukban elfojtatnak. — A' nevelésnek, mint e' tzélra is fő dolognak akadályait a' világi hatalom fogja az útból elhárítani legsikeresebben. A' jövendő tselédeket, már kora gyermek korukban ugyan ahoz képest is kellene nevelni, mint utóbbi sorsuk megkívánja. Ezt javalja T. Peretsenyi Nagy László Ur is. Azonban ezt tsak városon vihetni végbe, vagy falun is legfellebb árvákkal és törvénytelen gyermekekkel. De egyébberánt magyar közrendű szülék közűl, — a' fellebb megírt bal véleményeknél fogva, — hol találkoznak ollyatének, kik gyermekeiket már előre szolgálatra szánták, és azon tzélból önyként oskoláztatnák is? Sőt, ha találkoznak ollyanok, épen azok nem taníttatják gyermekeiket; mivel nekik, tselédeknek — a' tanúlságot szükségtelennek és nem is járandónak ítélik. A' mit tehát a' szegény szülék önyként nem tennének: arra őket kényszerítő eszközökkel is reá hajtani, a' világi törvényhatóságtól várattatik. Ő tilthatja meg, hogy oskolázatlan gyermekek — kik tanúltságaik felől bizonyítvány levelet felmutatni nem tudnak, — sehová szolgálatba be ne fogadtassanak; szüleik viszont, kik gyermekeiket oskolába nem küldik, az oskola pénznek (mellytől egyébként felmentendők,) kétszeres fizetésére bűntettessenek. Sőt jobbágy embereken még nagyobbat is méltó volna elkövetni. Az oktatás nélkűl felnőtt embereket tudniillik a' Státus úgy tekínthetné, mint keresztyén pogányokat. Mivel pedig illyeneket a' keresztyén Státusok nem szenvednek kebelükben; tehát az olly makats szülék, kik gyermekeik oskoláztatásukra hajólni teljességgel nem akarnak, Sessiojoktól fosztassanak meg, és a' többi igaz keresztyéni jobbágyok közzűl botsáttassanak el. — Végre az Uraságok és tehetős Előljárók ajándékokkal és jutalmakkal is ösztönözendik mind az Atyákat az oskoláztatásra, mind a' gyermekeket a' szorgalmatos tanúlásra.

Ugyan a' világi magistratus fog ügyelni arra, hogy bizonyos hivatal, és szolgálat nélkül élni senki ne hagyattassék; és az olly háztól, hol a' család számos és nagyon szegény, a' felserdült gyermekek szolgálatra menni kényszeríttessenek.

A' kemény gazdákat példásan megbüntetendi. Ezeket ugyan már eléggé megbünteti az ő maguk keménységüknek rosz következése, mellyet fájdalmasan kell érezniök: midőn tudniillik a' tselédség között rosz hirük lévén, hozzájok jóra való nem szegődik; ha pedig szegődik is, tehát vagy megboszúlja, hol tsak lehet, vagy ott hagyja időn kivül. De még ezen felliil méltó dolog, hogy az olly gazdákat, — kiknek keménységük felől több izben is tétettek panaszok a' birák előtt, — még a' magistratus is megbüntesse érzékenyen. Többek közt p. o. büntethetné őket azzal is, hogy neveik, mint kemény gazdákéi, kicurrentáltassanak, és tseléd hozzájok szegődni bizonyos ideig ne engedtessék.

A' példás hűségű tselédek számukra tétessenek jutalmak, — jeles ünnepiséggel kiosztandók: Ebben is már a' külföld példával előttünk jár, és legközelebb Bétsben évenként osztatnak ki illy jutalmak, és a' nyilvános újságlevelekben közhírül adattatnak mindeneknek.

Akárminémű kitsapongásai a' tselédnek, de kivált a' nemi ösztönben mutatkozók, büntetlenül ne hagyattassanak. A' bölts világi magistratus a' parázna életnek nyilvánossá lett következéseit mindenkor úgy tekíntendi, mint büntetés alá való polgári vétkeket, és a' szerint is bánand velük. Mert hiába buzog az Egyház a' bűnök ellen, ha a' világi törvényhatóság is azokat úgy nem nézi, és nem bünteti. Mikor a' megesett személyek birák eleibe folyamodnak, és azoktól eligazíttatnak olly ürügy alatt, hogy ők k.. va-processussal nem vesződnek; midőn sem megejtő, sem megesett nem büntettetik: mit gondoljon abból a' Község egyebet, mint azt, hogy a' paráználkodás még sem olly nagy bünös tett, millyennek azt a' papok prédikálják?

Sőt nem tehetik a' paráznaság bűnét elég nagyra — kivált Országunkban, hol a' fattyu gyermekek háza (minő a' kis Erdélyben is létez,) fölállítva nintsen. Azt mondja Professor Schulze egy politikus targyú munkájában: *) „Az aszszonyi nemről minden idők „történeteik bebizonyították, hogy a' tisztaság és „szűzesség (melly ő nála a' rendszerint gyöngébb „hevű nemi ösztön által van megalapítva,) neki „nem tsak koronája, hanem minden egyébb sajátsá„gos erénnyeinek feltéte is. Az ő megromlását te„hát mindenkor úgy tekíntették, mint a' Státus kö„zelgető romlásának legbizonyosabb jelenségét. Mert „tsak hamar elragadott az a' férfi nemre is, és „munkálatja lett; a' Státus néptelenedése, a' fenyí„téknek, és jó rendnek hanyatlása, a' haza javáért „mutatkozó egykedvűség, és az éldelés-kórság ural„kodása.

Végre mind tselédekre, mint gazdákra nézve nagyon óhajtandó vólna, hogy addig is, még rendes tseléd-policei-tisztség fel nem állíttatand, — rendeltetnének bizonyos helyeken (talán a' Statiónálisokon) úgy nevezett tseléd szerzők. Ez jótékony intézet leendene, de nem tzéh, mellynek az új időben már sok gyűlölői vagynak. Faluhelyen létező tseléd tzéhek felől (én legalább) nem tudok még eddig semmit. Nagy városokban találkozhatnak illyenek. Kis-tzelben tudom, hogy a' vidékei kotsisok gyüléskedtek már néhányszor, és tzéhbe állani készűlnek: de még eddig tsak ott maradt a' végzés, a' hol azt maguk közt próbálgatták, a' boros poharak között. Nem tseléd tzéheket gondolok tehát, hanem tsak tseléd szerzőket, millyenek városokon találkoznak több számmal is, Kuppler vagy Kupplerin nevezet alatt.

Mind a' mellyeket, jól tudom én, hogy könnyebb így papirosra leírni, mint az életbe bevinni és valósítani; mert a' tselédi rendet faluhelyeken

*) Leitfaden der Entwickelung der Principien des bürgerl. und peinlichen Rechts. Göttingen, 1803. S. 502.

szabályozni, sokkal több akadályokkal vagyon öszvekötve, mint városon. Akadályúl szolgál a' világi törvényhatóság rendszabályozásinak legelől; ez ember klaszszisnak a' rendes szolgálattól és munkálódástoli iszonyodása, és a' szolgálatnak kerűlése. Félő tudniillik, hogy még többen fogják azt kerűlni, ha szorosabb fenyíték alá vétetnek; és így a' tselédi rend nem hogy szaporodnék, hanem még inkább fogyand. Kivált a' nemesség, (mellyből pedig mindenütt vagynak mind gazdák, mind tselédek feles számmal,) gátolhatja itten a' legenergiásabb munkásságot; a' minthogy a' nemesi szabadalom a' közrendnél átaljában sok gonoszságnak bujó helye. Annál fogva számtalan gazdák és tselédek nem hagyandják egy könnyen magukat bizonyos szabályokra szoríttatni, vagy gyermekeik nevelésük eránt valamit maguk eleibe iratni. De van közép út, és ok mód mindenben mellyet feltaláland a' bölts világi törvény, fellebbi erőtől is támogattatva; és diadalmaskodik bizonyosan, tsak elszánt akarat, Közjóért buzgás és szilárdság legyen benne.

Tselédek eránt vagynak ugyan törvényeinkben tzikkelyek: de azok (Kelemen szerint) nagyon kevesek, és legujjabbikaik is egy évszázadnál idősebbek. Nem is annyira országos törvényekre volna e' részben szükség, mint egy tseléd regulamentumra, és annak föntartására ügyellő külön tselédi rendőrségre. Szabnak is efféléket a' Nemes Vármegyék, mindenik a' maga népének külön külön és másképen. De ez által a' tselédek javításukra tzélt alig érünk. Sőt az tsak mind mind több törvény szegésekre és pörökre nyít útat, ajtót. Tseléd regulázásnak Országszerte egyeránosnak illik lenni, hogy jót munkáljon. Illyen Országos tseléd regulamentumot pedig talán tsak az egy Józefét tudjuk felmutatni; az is már most 48 évi, az élőnemzés sor előtt ismeretlen, és tsak az archivokban eltéve hever. Mivel pedig sok bölts rendeléseket tart, mellyek revideálva a' mi időnkre is alkalmazhatók: azért jelen értekezésem mellé érdemesnek talál-

am még azt is ide iktatni szóról szóra, mint következik:

Mi, második József, Isten kegyelméből választott Római Tsászár; Német-, Magyar-, Tseh-, Horvát-, Tót-, Dalmát Országnak Apostoli Királya, 's a' t.

A' tselédnek jó rendbevevéséből, (mellynek elmulasztása nem tsak az egyes házaknak szükséges békességét felzavarja, hanem a' közönséges rendtartásnak is nem egy ízben nagy akadályt okoz), eredő haszon, indította fel kinekkinek javára vigyázó szorgalmunkat, hogy Magyar Országnak mezei gazdaságot űző népére és faluira nézve, a' tseléd fenyítékének föntartására e' következendő rendszabályt béhozzuk, és megparantsoljuk, mellyben fő tzélunk az, hogy világosan kitegyük és megmagyarázzuk, 1) mivel tartozik a' tseléd a' tselédtartónak; ellenben 2) mi kötelessége vagyon a' tselédtartónak az ő tselédjéhez; és egy uttal azon rendetlenségeket, — mellyeket a' szolgálat elhagyás, 's dolog kerűlés maga után szokott vonni, — kiírtsuk.

I. A' tselédek eránt: 1—30. §.

I. §.

A' szolgálatba szegődni kívánkozó tseléddel végbe megy a' megegyezés, és azonnal tellyes erőben is vagyon; — mint a' tselédes ember és a' tseléd egymásnak ígéretet tesznek: amaz ugyan, hogy a' szolgálatba béállani kívánkozót tselédjének fogadja; a' tseléd pedig, hogy amannak szolgálatjába a' meglett alku mellett belépni akar. A' foglaló pénz tehát nem szükséges a' tseléddel tett kötésnek valóságára; hanem tsak (mint más akármi zálog), a' végbe ment megegyezésnek bizonyító jele. A' foglaló pénznek illyenkori adása, a' melly helyeken eddig (1786.) szokásban volt, azokon ennekutána is megengedtetik; olly kifogással, hogy az a' bérnek huszad részénél kevesebb ne legyen, és a' tselédtartó azt a' tselédnek béréből első fizetés alkalmával lehuzhassa.

II. §.

A' most említett mód szerint kötött megegyezés után, tartozik a' tselédes gazda, a' tselédjéül fogadott személyt, szolgálatjába béereszteni; a' tseléd viszont a' magára vállalt szolgálatba beállani. Ha pedig a' tselédtartó azonban, a' szerződött tseléd-nek vagy tapasztalt és bebizonyított gonosz magaviselését vagy valahol elkövetett latorságát megtudván, őt a' szolgálatba bé nem eresztené: illy esetben tartozik a' beszegődött tseléd, minden ellenszóllás nélkül, a' foglaló pénzt viszszaadni.

III. §.

Ha ellenben fontos és megbizonyítható ok nélkül a' tselédtartó az ő beszegődött tselédjét szolgálatjába belépni nem engedné: ollyankor a' tseléd igazságosan magának tarthatja a' foglaló pénzt.

IV. §.

A' melly tseléd a' felvett foglaló pénzt igazságos ok nélkül viszsza adja, és a' szolgálattól, mellyre szegődött, magát elvonja: köteles, nem tsak beállani a' felvállalt szolgálatba, hanem az ő nyakasságának mértékéhez szabott büntetést is szenvedni

V. §.

Az olly tseléd, melly több gazdától is vett el foglaló pénzt, a' körülmények szerint büntettessék; tartozik pedig mindenkor annak szolgálatjába beállani, a' kitől legelsőben vette fel a' foglaló pénzt. A' többieknek, kiktől elvenni merészelte, köteles azt viszszaadni. Azon esetben pedig, ha az utóbbi tselédfogadók a' tselédnek előbbi elszegődését már tudták: nem tsak az ő foglaló pénzük a' szegények pénztárába adattatik, hanem álnok tettükért még magok is külön megbüntettetnek.

VI. §.

Valamint a' házasságtalan tseléd beáll a' szolgálatba, tartozik, — a' tselédtartónak bátorságos védelmezése miatt, — ládáját, szines és fejér ruháját, szolgálatjának helyé e hozni.

VII. §.

Miután a' tseléd belépett a' szolgálatba, tartozik nem tsak azon szolgálatoknak végbe vitelükre, mellyekre magát ön szavával kötelezte: hanem azokéra is: mellyek a' felvett szolgálat alatt igazságosan józan ész szerint értetődhetnek, a' jó erköltsekkel nem ellenkeznek, vagy erejét fölül nem haladják. A' különös kötelességeknek határukat úgy is maga a' szolgálatnak, mellybe valaki belépik, természete szem eleibe teszi Ha pedig a' tselédtartó az eránt is különös kötést tett volna írásban az ő tselédjével: akkor átaljában szükséges, hogy az írásban feltett egyezéshez tartsa magát mind a' két fél.

VIII. §.

Ha a' tseléd az ő kötelességéhez tartozandó szolgálattól, akármi ürügy alatt magát hátra vonja, p. o. hogy ezt vagy amazt véghez vinni nem az ő kötelessége, hanem a' tselédtársáé; vagy, hogy erre, 's amarra a' munkára nem szegődött; az illy tseléd nem tsak törvényes kényszerítés által, szolgálatra lehet hajtani; hanem azon kártételnek is, mellyet vonakodása által gazdájának okozott, helyrehozására, vagy pénzben teendő megfizetése, vagy meghoszszabbított szolgálás által.

IX. §.

Mivel a' tselédnek kikeresésében és választásában leginkább tekintetik annak elmés sörénysége: nem lészen szabad a' tselédnek, gazdájának kinyilvánított engedelme nélkül, maga segítségére más személyt fogadni. Mivel ez által gyakran háborgásokra és a' házban lévő eszközöknek elsikkasztásukra alkalom nyújtatik.

X. §.

Minden tseléd természet szerint köteleztetik az ő Urához (gazdájához), teljes szorgalommal, lehető tisztelettel és meg nem szeghető hívséggel viseltetni. Azért, valami gondviselésére bizattatott, őrizése vagy kiszolgáltatása alá adatott: mind arról felelni, mikor pedig a' szolgálatból kilépni akar, mindent, valami írásban vagy írás nélkül gondvi-

selésére bizattatott, a' tselédtartónak viszszaadni tartozik. — Ha a' jószágnak híjja volna, vagy valamit akár vétke miatt, akár tudatlanságából, gondatlanságból elvesztett, vagy haszonvehetlenné tett volna: a' kárnak illendő bötsűlése után, annak viszszaszerzését megkívánhatja a' tselédtartó; — valamint közönségesen azon károknak árukat is, mellyeket a' tselédnek vígyáztalansága miatt szenvedett, annak béréből lehuzhatja, és magát kárvallatlanná teheti.

XI. §.

Minden tselédet, de kiváltképen a' tséplőket, kotsisokat, és istállókban szolgálatot tévő személyeket gyakorta kell emlékeztetni, sőt nekiek erősen megparantsolni, hogy a' gyertya világgal és tűzzel óva bánjanak; tsürökben, istállókban, padláson és könnyen meggyuladható más egyébb helyeken tellyességgel ne dohányozzanak, se az illy helyekre gyertya világgal másképen ne menjenek, hanem ha azt jó ép lámpásban zárva viszik.

XII. §.

A' számadás alatt lévő tseléd, a' gondviselésére bizatott pénznek, bornak, vagy más efféle jószágnak további számadásától akkor szabadúl fel tellyességgel, rólok felelni többé nem tartozván: mikor az ő számadása megvizsgáltatott, és helyesnek találtatván, igaz sáfársága eránt neki a' feloldozó levél kiadatott.

XIII. §.

Valahányszor a' tseléd, az ő köteles hívsége ellen valamit elkövet, mindannyiszor megérdemli a' büntetést. Ha kárttevése egy forintot föllűl nem hallad, szabadságában áll a' tselédtartónak, hogy mind a' maga kárvallását a' tseléd béréből kipótolja: mind pedig az álnok tselédet megbüntettesse, — városokban és polgári fundusokon a' városi tanáts által, szabados fundusokon pedig az Uraság által. De ha a' kár az egy forintot feljűl múlja, vagy ha a' tseléd a' lopáson és valami jószágnak erőszakos elidegenítésén kapattatnék: minden irgalom nélkűl az illető törvényhatóságnak bejelentessék.

A' melly tseléd tartók pedig vagy félelmes lelki esméretből, vagy a' Közjóra nézve igen ártalmas lágyságuk miatt, az olly tselédet beadni elmulasztanák: kenyér és víz mellett három napi börtönbe zárattassanak. Az ollyan tisztek viszont, kik a' bevádolás után kötelességüknek meg nem felelnének, mindenik esetkor öt öt forintra büntettessenek.

XIV. §.

Hogy a' tseléd hűségtelenségének akármi nemét minden lehetséges módon meggátoljuk: a' tselédnek, — mikor Urának és gazdájának nevére és számára valamit költsön kér, — senki költsön ne adjon. A' ki pedig tselédnek — az ő Ura számára, — költsönt ád: az, mikor annak árrát kérendi, tartozik bebizonyítani, hogy a' tseléd tartó a' költsön kérést, tselédjének vagy parantsolta, vagy tsak jóvá hagyta. — Minden más esetekben, annak, ki a' tselédnek költsönt adott, a' törvényszék a' tseléd tartó ellen semmi segedelmet ne adjon.

XV. §.

A' bérnek meghatározása hagyattatik a' tseléd tartó és tseléd között teendő alkura. Azon feljűl, a' miben egymással megalkudtak, a' tseléd semmit sem kérhet igazságosan. Az újesztendei, vagy jó maga viselésért, vagy sulyosabb szolgálatjáért vett más különös jutalmakat, a' tseléd ne tekintse úgy, mint tartozásokat, hanem mint puszta ajándékokat.

XVI. §.

Minden tseléd tartozik az ő Urát, gazdáját megbötsűlni, annak szavát megfogadni. Mellynek elérésére nem lehet hathatósabb eszköz, mint a' tselédtartónak jó példája: kinek ha jámbor és felebarátját szerető keresztyén magaviselését látja a' tseléd, önkényt annak nagyra bötsűlésére, szeretetére és eránta viseltető bizodalomra gerjesztetik. A' melly tseléd a' helység birájánál bevádoltatik, hogy Urát, gazdáját bötstelenítő szókkal illette: a' mindenek előtt az itélő szék láttára Urát megkövesse; azután a' körűlmények mivolta szerént érzékeny testi büntetésre itéltessék.

XVII. §.

A' tselédnek gorombább vétkei jelentessenek be az Uraságnál, ki a' dolognak megvizsgálása után keményebb bűntetést is szabhat a' bűnösnek; mindazáltal a' büntetés tíz korbátsvágásnál soha több ne legyen, és az Uraságnál tartandó büntetési protokolumba midenkor beírattassék. Ha pedig a' tseléd-tartó Nemes, a' tselédnek gorombább vétkei jelentessenek be a' Vármegyénél; melly a' béadatott panaszt, annak sietö megvizsgálása után mindenkor három nap alatt megitélje. Ha vagy a' tselédtartó vagy a' tseléd a' Vármegye végzésével meg nem elégednék: szabadságában álljon a' megparantsolt mód szerént felsőbb itélő székhez folyamodni.

XVIII. §.

Ha pedig a' tseléd a' tselédtartónak személyét is megtámadná, azonnal adassék a' Vármegye kezébe; melly a' gonoszságnak mivolta szerént határozza el, valjon a' gonosztévő fenyítő házba küldessék-e, vagy pedig vasban teendő dolgozásra itéltessék.

XIX. §.

Semmi tselédnek sem szabad azon szempillantásban, mellyben kedve tartja; annyival inkább nem alattomban a' szolgálatot elhagyni: hanem tartozik annak rende szerint megjelenteni, hogy ő a' szolgálattal felhagyni szándékozik. Mivel pedig falukon, és a' mezei munkának helyein, szükséges tselédet mindjárt találni igen nehéz; és a' szántóvető embernek, munkájának kevesig tartó félbe szakasztása is sokszor nagy károkat okozhat: azért falukra és a' mezőn foglalatoskodó tselédre nézve, a' helynek minéműsége szerint, az illető felsőbbségek által a' szolgálat felmondásának ideje határoztassék meg; és pedig akképen, hogy az egész esztendőre fogadott tseléd és annak gazdája, fél esztendővel tartozzék előre felmondani a' szolgálatot, — hogy ez idő alatt a' gazda más tselédet, a' tseléd viszont más szolgálatot kereshessen. Annak megbizonyítására, hogy a' felmondás valósággal végbe ment, és azt a' másik rész jóvá hagyta: mindenkor tudtára

kell azt adni a' helység birójának, — ha tudniillik a' tseléd tartó nem nemes.

XX. §.

Ezen szolgálat felmondásnak elvégezett ideje tsak a' következendő esetekben rövidíttethetik meg; és a' tseléd az ő köteles szolgálatjától korábban megmenekedhetik:

Elsőben: ha a' tselédtartó az Országból végképen kiköltözködnék és az utazásra indúlna.

Másodszor: ha a' tseléd olly sulyos betegségbe esik, melly őt minden dolognak végbevitelére alkalmatlanná teszi.

Harmadszor: ha a' tseléd megházasodik vagy férjhez megy.

Negyedszer: ha a' tselédet szülei vagy rokoni, az ő segítségökre vagy a' gazdaságnak üzésére haza hívják.

Ötödször: mikor a' tselédre valami örökség száll, melly az ő jelenlétét bizonyos helyen szükségesen megkívánja.

Hatodszor: ha Urának, gazdájának erőszakos erköltstelen indúlatosságai miatt, bötsűlete, tagjainak épsége, vagy szinte élete veszélyben forog.

Ezen okot mindazáltal a' tseléd hitelesen bébizonyítsa, és hogy szándékában bátorságosan véget érhessen, azokat illető helyen bejelentse. Az előljárók végezése előtt Urától el sem is mehet; hanem ha életének vagy megsebesíttetésének nyilván való bizonyos veszedelmét kiki látná.

XXI. §.

Akármelly részről történt felmondás után, a' tseléd tartozik, míg nem ideje kitelend, vagy el nem botsáttatand, híven és jó szívvel szolgálni. Ha pedig minden felmondás nélkül, vagy a' felmondás után kiszabott időnek elfolyta előtt, nyilván vagy alattomosan a' szolgálatot elhagyná: a' Helységnek Előljárói, és más törvényhatóságok tartoznak, — megfelelés terhe alatt, — az elszökött tseléd felkeresésére; ha megtaláltatnék, annak elfogattatására, és

szolgálása helyére leendő viszszavitetésére, a' tselédtartónak segedelmet adni.

XXII. §.

Az illy szökevény tseléd, — akár szabad akaratjából térjen viszsza, akár erőszakkal hozattassék szolgálatjának helyére, — azonnal kérdőre vétessék, és vétkének kissebb nagyobb sulyjához képest, vagy tömlötztzel, vagy békóban dolgozással, és más effélékkel megbüntettessék. Itt mindazáltal leginkább a' tselédtartónak szándékára szükséges figyelni, kinek sokszor a' tselédnek sietö viszszatérése tetemes hasznára vagyon; ellenben nagy terhére esnék, a' büntetés idejének kiteléséig tseléd nélkül lenni.

XXIII. §.

Ha a' tseléd illy móddal viszszakerült, mindenek előtt tartozik, (a' tselédtartó úgy akarván,) szolgálatjának idejét, melly még hátra vagyon, elvégezni; azután, az elszökés által okozott kárt vagy kész vagy béréből lehuzandó pénzzel, vagy szolgálatja idejének meghoszszabbításával kipótolni. Az illy történetben tehát a' hátramaradott büntetés alá szolgálatja idejének elmulása után vettetik az illy tseléd. Ha pedig a' tselédtartó többé szolgálatjába nem akarná őt ereszteni, (a' mi neki szabad tetszésében áll); akkor a' tseléd azonnal megbüntettessék.

XXIV. §.

A' melly tselédtartónak igazságos gyanúja volna, hogy tselédje elszökni készül: annak törvényes hatalom adatik, a' megigért bér egy részének letartóztatására, hogy kárt ne valljon; — úgy hogy a' melly tselédnek asztaláért ő kész pénzzel fizet, annak egy hónapi fizetését; a' mellynek pedig asztalt ád, annak egy negyed esztendei bérét letartóztathassa.

XXV. §.

A' tselédnek pártos egyetértése, suttogó tanátskozása, mellyel egyik a' másikat a' szolgálattól elidegeníti, annak elhagyására készti, vagy nagyobb bérnek és más illetlen kifogásoknak tsinálásukra ingerli, — igen keményen megtiltatik. Ez

okra nézve a' Helység Előljáróinak kötelességük, nem tsak az illy nagyon ártalmas és sulyos büntetésre méltó öszveszövetkeztetésekre vigyázó szemmel lenni: hanem az illy tsábításoknak kezdőiket, azoknak bűntársaikkal együtt, minden irgalom nélkül tömlöztzel, vagy büntetési dolgozással, érzékenyen megbűntetni.

XXVI. §.

Ha valaki a' valóságos szolgálatbeli tselédet ajándékozás és nagyobb bérnek igérése, vagy más féle ketsegtető hasznoknak mutogatásuk által, a' szolgálatnak felmondására vagy elhagyására, akár önmaga, akár más által reábeszéllené: akkor mind az maga, mind pedig az, ki által a' tselédet elakarta tsábítani, pénzben vagy árestommal büntettessék. Az illy hitegetésnek engedő tseléd is kemény büntetésre vonattassék.

XXVII. §.

A' kik az elszökő tselédnek vagy tudva alkalmatosságot szereznek az elfutásra, vagy neki szállást adnak: azok háromnapi árrestomba, víz és kenyér mellett zárattassanak. Azon kivűl a' tselédtartónak, elszökött tselédje miatt lett költségét és kárvallását megtéríteni tartoznak.

XXVIII. §.

Végtére, hogy az időelőtti, és kénykedv szerint való szolgálat elhagyást más részről is megakadályozzuk: minden tselédnek, melly szolgálat kedvéért egyik uradalomból a' másikba menni készűl, az Uradalom Cancellariájától ingyen adassék elbotsátó bizonyság levél, — melly nélkül a' tseléd bé ne fogadtassék sehol. Az illy bizonyságnak kiadása előtt pedig a' Cancellaria tisztjei szorgalmatosan megtudakozzák, nintsen e a' tseléd még valahol szolgálatban. E' bizonyság levelet elő kérje a' tselédtől az ő leendő gazdája; és azt a' helység birójának kezébe adja, hogy az, az Uraság Cancellariájában megőríztessék.

XXIX. §.

Ha az olly tselédnek, a' ki igaz járását illy bizonyság levéllel bebizonyítani nem tudja, valaki szál-

szállást adna: az ollyatén, ha uradalmi tiszt, kiszabott pénz summában büntettessék; mivel kötelességét elmulasztotta. A' gazda pedig, a' ki az olly tselédet befogadja, árrestommal vagy nyilván teendő dolgozással büntettessék.

XXX. §.

Azok, a' kik eddig még nem szolgáltak, és valami vidéki helyen szolgálatba állani akarnak: tartoznak azon helység előljáróitól, hol eddig laktak, születésekről, és magok jóviseletükről bizonyság levelet kérni, — valamint arról is, hogy ők szülőjöknek, vagy tutorjoknak engedelmével állanak be szolgálatba. Az illy írott bizonyítvány ingyen, minden tétóvázás nélkül, kívánságukra kiadassék.

II. A' tselédtartók eránt 31—47. §.

XXXI. §.

Valami eddig e' rendelésben parantsoltatott, mind az a' tselédtartónak hasznára tzéloz. Ellenben szintén úgy illik arról is gondoskodni, hogy a' tselédnek súlyos állapotja tehetségünk szerént megkönnyebbíttessék, és a' szolgálatban lévőket bizonyosokká tehessük, hogy a' tselédtartók szelíden és emberségesen fognak velük bánni. Azért köteles minden tselédtartó a' szegődéskor megigért bért annak idejében a' tselédnek megfizetni, illendő ételt, italt, és mindent, a' miben a' tseléddel megegyezett, kiszolgáltatni, — szóval: mind azokat pontig bétellyesíteni, mellyekre állott, mikor tselédével megalkudott.

XXXII. §.

A' tselédtartónak minden kegyetlenkedés megtiltatik tselédére nézve. A' ki tselédével kegyetlenűl bánnék, a' kártételt duplán fizesse meg. Azon fellűl vagy pénz fizetésre, vagy árrestomra itéltessék. A' ki pedig annyira elfeledkeznék magáról, hogy tselédén a' kinzó törvényhez hasonlító erőszakosságokat elkövetne: ő is büntettessék a' kínzó törvény végzése szerint.

XXXIII. §.

Valamint a' tselédnek nem szabad kénye, kedve szerént hirtelen a' szolgálatból kiállani: Szintén úgy meg nem engedtetik a' tselédtartónak is, hogy tselédét szolgálatjából rögtön kiűzze. Mi, ha még is megtörténnék, a' tseléd igazságosan megkérheti azon bért duplán, mellyet a' törvényes felmondás után megérdemlett volna. Kifogván im e' következendő eseteket:

1) ha a' tseléd a' hozzája illendő szolgálatot akármi okból véghez nem vihetné;

2) ha részegeskedésre, vagy más feslettségre adná magát, — akár a' háznál, akár azon kivűl;

3) ha nyughatatlan, és háborgó magaviseletű volna, tselédtársait Ura ellen, vagy őket egymás között felháborítani merészelné;

4) ha hívségtelenségben, lopásban, vagy más afféle gonoszságban kapattatnék, melly a' tselédtartónak személyes bátorságának vagy jószágának kárára lehetne.

Illy esetekben, (félre tévén a' felmondásra határozott időnek megtartását), ellehet botsátani a' tselédet. Mindazáltal be kell őt jelenteni, mindenkori illy esetben, a' helység birójának.

XXXIV. §.

A' tselédtartók minden keménységgel megtiltsák tselédeiknek, hogy a' szomszéd gazdákat sem otthon, sem a' mezőn meg ne károsítsák, p. o. másnak vetésére a' barmot ne hajtsák, másnak fűvét el ne lopják, 's t. aff; és, ha azt észre vennék, azonnal jelentsék be a' birónak, hogy a' tseléd méltóképen megbüntettessék; a' mezei gazdaságot üzők pedig kint lévő jószáguknak minden féltésétől mentek legyenek. Ha pedig az illy lopást maga a' tselédtartó parantsolná tselédjének: akkor (a' kárnak kipótolásán kivűl), három napig tartó árrestomba rekesztessék a' tselédtartó.

XXXV. §.

Illy számos néprend között, melly minden tselédtartót és tselédet magában foglal, lehetetlen ugyan,

hogy pörlekedések ne támadjanak; az pedig tehetségünket föllűl nem haladja, hogy kevesebbek legyenek, 's azoknak mennél hamarább végük szakasztassék: azért a' tselédtartó és tseléd között előfordulható pörlekedések kevesebbítésükre megparantsoltatik, hogy a' tseléddel tett egyezés idején kitétessék a' szolgálatnak neme, a' bér, és mind a' két részre hajló kötelességek, mennél világosabb szókkal lehet, meghatároztassanak. Mindazonáltal az illetlen és közjóval ellenkező különös kötések elmaradjanak; p. o. hogy a' kortsmákon a' tselédnek szabad legyen bizonyos időt tölteni: vagy, hogy a' megszünt innepeken dologtól ment legyen; vagy, hogy ez 's amaz napokon vendégség tartassék, 's t. aff. Ha még is efféle kifogások magukat az egyezésbe belé furnák: hasztalanoknak tartassanak és erő nélkűl valóknak.

XXXVI. §.

Hogy pedig a' tselédtartó és tseléd között esendő panaszok, nehézségek, pörlekedések hamarább elvégeztessenek: azok szóval rövideden, ingyen hányattassanak meg, és el is végeztessenek. A' falukon és mező városokban a' biró, királyi városokban pedig a' magistratus ítélje meg a' tseléd pörét.

XXXVII. §.

A' melly tseléd pörlekedése pedig a' helység birójánál, ugymint annak törvényes itélőjénél el nem végeztethetett, vitessék az Uraság tisztének eleibe, 's a' birónak 's eskütteknek jelenlétükben ingyen itéltessék meg az ő panasza. Ha az itt tett végezés által egyik, vagy másik rész megsértődöttnek itélné magát: szabadság adatik annak, hogy a' falukon az Uraság tisztétől, városokon a' magistratustól, az ellene mondott sententziát irásban kikérhesse, 's a' Vármegyéhez folyamodhassék, mellynek kötelessége lészen, a' béadatott panaszt nyoltz nap alatt megvizsgálni és annak végére járni.

XXXVIII. §.

A' tselédnek tolvajlásit, hívségtelenségit, a' tseléd tartó személyének megtámadásit a' politika ju-

risdictio meg nem büntetheti elégképen. Azért az illy gonosztévők minden öszveszedett bizonyításokkal, vallomásokkal és cum corpore delicti adassanak ugyan a' politicus előljáróknak kezeikbe, onnét pedig az életvesztő itélő szék eleibe vitessenek.

XXXIX. §.

Jóllehet a' vétkes tselédnek büntetésére e' rendelésben megparantsolt dolgozások, főképen a' megbüntetődöttnek jobbítására tzéloznak: mindazonáltal az Ország és a' Község is hasznot vehet azokból egyuttal. Azért a' dologra itéltettek, az utak tsinálásukra, hidak elkészítésükre, (ha e' munkák másokra nem bizattak ;) úgy a' Helység utszáinak tisztogatásukra és a' községnek használó más munkákra hajtassanak.

XL. §.

Mivel a' tselédnek jámborsága és jó erköltse, nem tsak a' közjónak, hanem minden tselédtartónak nagy hasznára szolgál: azért minden tselédtartónak megparantsoltatik, hogy tselédének otthoni magaviseletére és jó erköltsére vigyázzon. — Hogy pedig arra annál könnyebben vigyázhasson, a' tselédnek megtiltatik, gazdájának hire tudta nélkül a' háztól eltávozni; és megparantsoltatik, a' megengedett időnek elfolyása után, a' rendelt órára haza térni.

XLI. §.

A' tselédet annyi sok gonoszra késztő pénzbéli játszásoknak meggátolásukra, a' falusi Birák és Esküttek, úgy legkivált az uradalmi gazdatisztek, jelessen ünnepeken és vasárnapokon, véletlenül és különbféle időkben a' tsapszékeket és vendégfogadókat tekintsék meg; és a' játékosokat a' vétkes tsaplárokkal együtt hívják feleletre.

XLII. §

A' kik feslettségre, lopásokra és hűségtelenségekre a' tselédnek akármi alkalmat szolgáltatnak: az okozott kárnak viszszatérítésén kivül, árrestommal vagy más érzékeny testi szenvedéssel büntettessenek. Sőt, ha a' körülményeknek súlyossága

úgy hozza magával, az életvesztő törvényszéknek is általadattassanak.

XLIII. §.

Végtére a' szolgálat kerűléssel és elhagyással öszvekaptsoltatott igen ártalmas következéseknek elhárításukra; mind a' birák, mind a' gazdaság mellé rendeltetett Tisztek, és a' Magistratusok, kötelességüknek tartsák: hogy általjában a' szolgálatból kilépett és szolgálatra menni nem igyekező minden más tselédre, — kiváltképen pedig azokra, kik a' tselédfogadásnak szokott idején kivűl szolgálat nélkűl kóborolnak, — vigyázó szemekkel legyenek; és azokat (tehetségükhez képest,) vagy az Uradalomban valami szolgálatra, vagy maguk eltartásuknak más bizonyos módjára segítsék, és magukat is a' heverőket minden igyekezettel szolgálat keresésre kényszerítsék.

XLIV. §.

Melly végre, sőt a' hivalkodó tsavargás minden ürügyének eltávoztatására, — a' tselédnek előbbi szolgálatjából való kiállása és az újnak elkezdése között, saját dolgainak rendbeszedésükre és végbe hajtásukra, három napnál több idő ne engedtessék.

XLV. §.

Ugyan ez okra nézve mind az előljáróknak, mind a' magistratusoknak megparantsoltatik: hogy az olly szüléket, kiknél a' szolgálatra alkalmas gyermekek több számmal vagynak, mint sem otthoni dolgaiknak ellátásukra szükséges; sürgessék, adják ki azokat szolgálatra. Ugyan ezen mód tartassék meg a' szolgálni alkalmas árvákra nézve is. Utóljára pedig minden gazda és minden zsellér, midőn neki számos gyermekei vagynak, e' körűlményét jelentse be a' helység birójának és esküttseinek: az árvákat viszont a' gazdasági tisztviselőknek.

XLVI. §.

Tselédről tett jelen rendelésünknek könnyebb megtartására: minden Uraság Cancellariájában, úgy minden falúban a' Birónál e' parantsolatnak egy egy nyomtatott példánya megtartassék; és hogy az ab-

ban meghagyott kötelességek feledségből el ne mulasztassanak, minden esztendőnek elein, vasárnapon és ünnepen a' falubéli tselédség előtt felolvastassanak.

XLVII. §.

Nagy bizodalmunk vagyon a' lelkek gondviselőikben, hogy e' kiadott törvénynek támagatására ők is segéd kezeket fognak nyújtani, és tisztségökben mutatandó buzgóságuknál fogva teljes erejükkel azon lesznek, hogy a' tselédet kötelességének tanulására még a' prédikáló székről is oktassák; annak hűséges végbevitelét hathatósan szívükre kössék; és a' tselédi rendben divatozó, vagy észre vett feslettségeket egész szorgalommal írtsák és gyomlálják.

Költ a' mi fő és lakó városunkban Bétsben, Szent Iván havának 22-dik napján; Országlásunknak, — név szerint Rómainak huszonkettődik, magyar és többi örökös Országainknak hatodik esztendejében. Jósef. (L. S.) Gróf Pálffy Károly m. p. Mikos Mihály, m. p. Jaszvitz Jósef, m. p.

Írám Nemes Dömölken, October ban, 1834.

Edvi *Illés Pál*, m. k.
Evang. Prédikátor (e. i. Dömölken); és Dunántuli Superintendentiális iromány Tárnok.

2.

Zrini János emlékének bővebb világosítása.

Arpádia tzímű történeti Zsebkönyvnek derék Szerkesztetője Tek. Kovacsóczy Mihály Úr illendő hálát érdemel meg azért, hogy Zrini Jánosnak — ama világban ismeretes Szigethi Bajnok Zrini Miklós fiának — emlékét feltartani igyekezett, és azt e'béli értekezésében, a' nevezett munka 2-dik évjének 206-dik lapján előhozza. Tökéletes igaz és megtzáfolhatatlan véleménye Kovacsóczy Úrnak Zrini Miklósnak János nevü fija születéséről, an-

nyáról és haláláról, mert tökéletesen megegyez az alább közlendő hiteles datumokkal; de az érdemes Vagner Károlynak sem hibás az állítása, midőn „Collectanea Genealogico Historica illustr. H. Familiarum, quae jam interciderunt“ tzímű munkájának 156-dik lap. írja, hogy 1545-dik évben született Zrini János éretlen korában e' világból kimúlt volna. Ezen két ellenkező, de még sem hibás állításnak vólta e' következendő adatokból kiviláglik:

Zrini Miklósnak két feleségétől szinte két *János* nevü fia vala, t. i. a' legelső és legutólsó szülöttje 13 gyermekei közűl. Az első szülött fiját Jánost nemzette első hitvesével Frangepán Katalinnal, Frangepán Ferdinánd, ki Bernátnak fija volt, leányával, és Frangepán István Modrusi Gróf testvérjével, de a' ki kitsiny korában az attya halála, az az: 1566-dik év előtt, leszált a' sirjába. És ez az a' *János*, kit Vagner Károly hiteles Irományokból összszeszerkesztetett Genealogiai munkájában, Zrini Miklós számos gyermekei sorában első helyen és első szám alatt, úgymint első szülöttyét, említ. Fentartotta ennek emlékezetét Bucelin Gábor is, a' ki „Germaniae topo-chrono-stemmatographicae sacrae et profanae Parte III-a folio Francofurti ad M. 1672.“ közre botsátott könyvében, 262-dik lapján — minekelőtte az attyáról Zrini Miklósról ezeket feljegyezte volna: „Nicolaus Comes Zdrin Heros decantatissimus Zigethi propugnator gloriose occubuit 7. Sept. 1566. uxor. 1.) Catharina Frangipania, 2.) Eva filia Justi Ursini Rosenbergae Baronis“ — azután a' gyermekeit előszámlálván, az *öregebbik Jánosról* nyilván elmondja: „*ex 1-o thoro Joannes Comes Zdrini nat. a.* 1545. *puer obiit.*“ Vályi András Magyar Ország Leírásának I. Kötete 363-dik lapjából tanuljuk, hogy *öregebbik Zrini János*, Nagy Vezér Miklósnak fija, három testvérével, a' nemzetségi Kriptába, melly Sz. Pál Remete Szerzetesei Csáktornyai Klastromában vala építve, eltemettetett. Ezt bizonyára nem állítja vaktában a' Földleíró, mert tanubizonyságának hozza fel ugyan

azon Csáktornyai Monostornak egy Szerzetesét, a' ki e' temető helyben nyugvó *Zrinieket* rendbe szedte, és ennek feljegyzése szerint Vályi ugyan abban a' Kriptában tsendes nyugodalomra elrejtett Zrinieket a' mondott lapon megnevezi.

Zrini Miklós 13 szülöttjei közűl *legkisebbik* a' második házasságban nemzett *fija*, — minekutánna az öregebbik János már több esztendőkkel ez előtt kimúlt volna e' világból, — szinte *Jánosnak* kereszteltetett. Hogy pedig egy atyának két gyermeke néha egy hasonló kereszt nevet viselni szokott, annyival is hihetőbb, mivel ezen tselekvés módnak példájit jelen időnkben is találjuk divatozni. Ez történik leginkább akkor, midőn az öregebbik különösen kedvelt gyermekétől halál által meglévén fosztatva a' szerelmes szülők, annak emlékezetére az utánna születettnek egyenlő nevet adnak. Támogatja ezen állításomat fennevezett Német író Bucelin Gábornak feljebb érintett helyen előfordúlt tanubizonysága, melly szerint az első házasságból származott Magzatoknak elszámlálása után, nyomban így jön elő: „*ex 2-o thoro Joannes alter Comes Zrin, uxor N.* (Maria Magdalena) *Baronissa de Kollovráth.*“

Ezen *ifjabbik Jánosnak* születése helye a' Monyorókeréki Vár, ideje pedig (a' mint tisztelt Kovacsóczy 208-dik l. igen helyesen gyanítja) 1566-dik esztendőben, kevés nappal az előtt, mint az attya a' Szigethi Vár védelmezésénél elesett: mert az annya épen akkor a' fiútskájával gyermek ágyot feküdt. Az én kézirati genealogiai Gyűjteményemben találtatik a' Zrini Nemzetség ágozatját előadó, hiteles adatokból egy ismeretlen kéz által öszveszerkesztetett értekezés, mellynek XII-dik tzikkelyéből az állításom valósága kitűnik. Ennek tartalmát a' maga eredetiségében Honfiainkkal megismértetni szerentsém vagyon: „Nicolaus Zrini primam uxorem habuit Catharinam Frangipanam, Sororem Comitis Stephani, filiam Ferdinandi filii Bernardini. 2-am Evam

Comitissam de Rosenberg Bohemam, *in morte ejus puerperam.*"

Származott tehát ezen *második János* Tseh Grófi születésű Anyától, Rosenberg Evától, Rosenberg Jób (ki Zedler universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste, fol. 1747. LI-dik Kötete 555-dik lap. Jodocusnak *) neveztetik, és 1539. meghalt) Tseh Országi Helytartónak 1537. eszt. született Leányától. A' diszes Menyegző a' Monyorókeréki Várban Vas Vármegyében 1564-dik évben elsőben Sept. 3-dik napjára vala elrendelve, de I. Ferdinánd Tsászár és Király időközben u. m. Julius 25-dikén történt meghalása miatt, Sept. 21-dik napjára halasztódott. Meghivattak pedig annak diszesítésére maga a' Vőlegény által nem tsak Rokonai, az Ország Nagyai és Fő Nemesei, de a' Szab. Kir. Városok is, és ezek között nevezetesen Posony városa: a' mint Zrini Miklósnak magának eredeti meghivó levele bizonyítja, mellyet mind a' kettőt — ne hogy tsak a' por alatt lappangjon — a' régi Magyar Uri Familiák diszéért, vendég szeretéséért és szívességéért itt legelsőbben közre botsátani szerentsém vagyon. Az első meghívó Levélnek ez a' foglalatja:

Prudentes et circumspecti Domini, et Amici observandissimi! Salutem et Servitii commendationem. Intellexerunt Dnaones Vrae, nos Dei maximi ordinatione copulasse ritu divino in legitimam conjugem, Generosam Puellam Evam, filiam Generosi et Magnifici quondam Dni Jobi de Rosenbergh etc. Nuptias quoque nostras statuimus die Dominico prox. ante festum Nativitatis Mariae, quae est tertia dies prox. futuri mensis Septembris, in arce nostra Monyorokerek celebrare. Quare Doaones Vras petimus, velint die et loco in praescriptis interesse, Nuptias quoque nostras cum caeteris Dominis Fratribus et Amicis nostris sua praesentia decorare. Quod nos Doaonibus Vris omni officio Amicitiae refundere contendemus. Vestras Dnationes bene valere

*) Jobus, Jodocus, vagy Jobst egy nevet tészen.

optamus. Datum ex Monyorokerek 8-a Julii 1564. Nicolaus Comes Perpetuus de Zrynyo m. p.

Prudentibus et Circumspectis Dnis Magistro Civium, Judici ac Juratis Civibus, et toti Senatui Cittis Posoniensis etc. Dnis et Amicis nobis observandissimis. (L. S.)

Red. 21. Julii A. 1564.

A' másik meghivó levélnek tartalma által így jelenti ki a' jószívűségét:

Prudentes ac Circumspecti Domini, Amici nobis honorandi! Salutem et Servitii commendationem. Non dubitamus, Dnationes Vras hactenus intellexisse; piae memoriae sacram quondam Mattem Caeam, Dnum communem Clementissimum, Deo et Natnra sic volentibus vitam cum morte nuper commutasse. Ob cujus obitum etiam sponsalium nostrorum solennitatem differri opportuit. Petimus igitur, Dnationes Vrae nobis ignoscere velint, quod celebrationem ipsarum Nuptiarum nostrarum prorogare coacti fuerimus; quas quidem Nuptias nostras communi Dnorum Amicorum et Cognatorum nostrorum consensu, vigesima prima die mensis prox. venturi Septemb., hoc est in festo B. Mathaei Evangelistae in Arce nostra Monyorokerek celebrare decrevimus. Quare Dnationes Vras rogamus, die et loco praescriptis solemnitati Nuptiarum nostrarum cum tota Familia sua interesse velint. Quod Dnationibus Vris omni amicitia recompensabimus. Datum Viennae. 14. Aug. anno Dni 1564. Nicolaus Comes de Zrinio m. p.

Prudentibus ac Circumspectis Dnis Magistro Civium, Judici, Juratis, caeterisque Civibus Cittis Posoniensis, Dnis et Amicis nobis honorandis. (L. S.)

Red. 25. Aug. Anno 1564.

Ezen házasságból származott Zrini Jánosnak emléke él egy régi nevezetes Cseh történetíró Balbin Bohuszlav illy tzimű munkájának: „Epitome historica Rerum Bohemicarum" V. Könyve XIV-dik

fejezetében 600. lap. mellynek eredeti szavait nagyobb hitelesség okáért itt közlöm: „Anno 1566. Nicolai Comitis Serinii gloriosa mors meritis encomiis celebratur a Scriptoribus. Habuit tum Heros inclytus alteram conjugem Bohemam Evam de Rosis, Wilhelmi et Petri de Rosis sororem, *ex qua etiam filium suscepit Joannem*, qui Ditionem Rosenberg in Bohemia diu detinuit. Eo alacrius igitur exercitus Bohemici Ductor Vilhelmus Rosensis ad Affinem Serinium, si posset, adjuvandum in Ungariam properabat, sed quidquid ageret, venit post tempus, reliquis, qui eo veniebant, tardantibus. Eam totam militiam, Duces et militiae Praefectos ex nomine describit Codex mss. Rosensis."

Zrini Miklós vitézi halála után megmaradott özvegye új házasságba lépett Gróf Gazoldo (Bucelin irja Cassoldo) Pállal, 's 1591. a' haláltól elragadtatott. Zrini János annyának két hatalmas testvére vala, úgymint: 1535. született Rosenberg Vilmos Krumlaunak Uralkodója, Tseh Országnak Fő Burggráfja, a' ki 1592. meghalálozván, öttsének Péternek szélesen kiterjedő jószágokat és nagy betsű kintset hagyott. Péter 1539. született, báttya halála után lett Krumlavi Herczeg és a' Rosenberg Nemzetségének Fő Kormányozója, Rudolf Ts. és Király idejében mint Vezér 22000 gyalogból, 's 3000 lovasból álló tseh sereget vitt Magyar Hazánkba a' Török kiüzésére.

Ámbár e' jelenvaló genealogiai tárgyhoz nem tartozó, de még sem haszontalan közlésemet — melly most következik, — nem fogja senki, a' mint reménylem, roszalni: mert a' nagy Zriniek a' tudományok eránt tett nagy érdemei kitűnnek belőle. Brünben 1820-ban kijött munkának, mellynek tzimje ez: „Die Burgveſten und Ritterſchlöſſer der öſter. Monarchie" 7-dik kötetében, 's ennek 251-dik lapján olvasom, hogy Bittov, németül Vöttau nevezetű várban (mellynek bővebb leírását 's történeteit lásd Schvoynál, Topographie des Markgrafthums Maehren. 3. Band, 423 S.) találtatik egy igen régi könyves tár, melly valaha ama híres Zrini magyar Nemzetsé-

gé vala, 's attól létét veszi. A' vár leírója említett helyen így fejezi ki magát: „In der alten von der Familie der berühmten ungarischen Grafen Zriny abstammenden Bibliothek wird der Alterthumsforscher die angenehmste Beschäftigung finden." Minden szemes, és Nemzetünk ditsőségén örülő honni Útazót, a' ki Morva Ország kies tájit megjárandja, ezennel felszólítok, méltatná figyelmetes vizsgálatra e' minket Magyarokat főkép érdeklő tárgyat, és el ne mulasztana a' Morva Országi útjában Znaim városából tsak 3 mértföldnyi távolságra napnyugot felé Tháya folyó vize bájoló kellemetességű dombos partyán, Znaimi Kerületben fekvő *Vöttau várába* kirándúlni, azon elrejtett tudományos kintset megvizsgálni, 's annak állapotját 's körűlményét a' Tud. Gyűjteményben bővebben nyilvánítani. A' vár nyájas Birtokosáról, Gróf Daunról, kinek jó akaratja és szívessége az említett lapon ditsértetik, bátran feltehetni, hogy a' könyvtár megvizsgálását egész készséggel megengedendi. Abból majd kiviláglik: valjon az érdekes Vöttaui nagy ritkaságú Könyv-gyűjtemény származik-e Zrini Jánostól, szomszéd Tseh Országi Mágnástól 's Rosenberg Birtokosától, avagy a' Tsáktornyai nevezetes Bibliothekából, mellynek gazdag és jeles voltát Toll Jakab német tudós Útazó 1660. Augustus hónapban Grétzből Vitsen Miklóshoz irt levelében (Jac. Toll, Epistolae Itinerariae. pag. 241.) olly annyira magasztalja.

Gyurikovits György. m. k.

3.

Kell-e szovainkat fejeznünk, kurtítanunk, vagy betüinket kényünk után változtatnunk?

Ki Etymologiából nem tapasztalta, koránt sem hinné, mi nagy zavarodást okoznak nyelvünkben a' hivatlan Újítók, Szófejezők, Kurtítók. — Valóban,

ha ez a' düh még tovább tart, nyelvünkkel (mellyet eddig a' mennyei Gondviselés legkisebb gondunk nélkül is, a' közönséges Történetnek következő felvilágosításáért tsudálatosan fentartott) úgy járunk, hogy idővel a' Magyar a' Magyart meg nem érti.

Addig, míg *Etymologicum Lexicon*-unk, még nyelvünk sarkalatos törvényihez szabott *Grammatic*-ánk nem lészen, új szovak koholásához ne fogjunk: a' régieket pedig ne fejezzük, se ne kurtítsuk: mert elhallgatván most, hogy a' nyelv természetének gyökeres kitanúlása előtt új szovakat faragni nagy gondatlanság; 's hogy tsupa egy tagú, és rövid szovakból álló beszédben nintsen *Numerus Oratorius*, nem sokára majd oda jutunk, hogy nyelvünket azok ellen, kik azt nem eredetinek, hanem más nemzetektől költsönözöttnek vélik, nem védelmezhetjük. Pedig a' Magyar, nyelvének kisebbítésére már igen nagy erőre kapott vélekedéseket tsak ezen az egy úton szélesztheti szerte; az eredeti szovait is, tsak az Etymologia után tisztíthatja meg a' betsuszszant idegen ajkú nevektől, mellyek nélkül épen nem szükölködik, tsak elavúlt szovait keresse és szedegesse öszve.

De ha szovainkat gondatlanúl kortsosítjuk, az Etymologiával nem boldogúlhatunk. — Példáúl veszem a' Göröntsér (Fazekas) szovat, mellyet sokan Leschka Istvánnal: "*Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus.*" tzimű könyvében, a' 84-dik lapon tót eredetűnek tartanak. „*Gerentsér, gerentzár Cl. Márton habet*, úgymond, *Der Dachziegel-brenner. Paris Pápai, ein Hafner, Töpfer, Figulus, et bene quidem; quia Slavicum gerntsier, gerntsjár. hrnčjár, boh. hrnčjr, russ. gorntsár, polon. garnczárz, etiam est Figulus, der Hafner, Töpfner, ex hrneč, garnecz, gernecz, olla.*"

De ez a' feneketlen állítás azonnal eloszlik, ha Etymologia után kitanúltuk, hogy e' szónak gyökerét tsupán tsak a' magyar nyelvben találhatni meg.

Göröntsér nevünk tudniillik *Görönts* a) szóból, ez meg *Gör* gyökérből származik, a' mi *Hantot*, glebam, grumum; magas, domború, gömbölyű, darabos, képzelettel jelent.

A' származás pedig ekép történik meg: *Gör.* gyökérből származik először is metaphorice: *Gör-be*, az az, olly valami képtelen, mint a' hant. *Gör-be* szovunknak tehát többi származottai is tőle erednek.

Gör-des, az az, gömbölű. *Gör-dés*, gurítás.
Gör-dít, az az, gurít, hengerít.
Gör-dítés, gurítás, hengerítés.
Gör-dül, gurúl, hengereg.
Gör-dülés, az, a' mi a' *Gör-dítés.*
Gör-get, az az, gurítgat, hengerget.
Gör-geteg, valami hengerített, gurított.
Gör-gő, az az forgó, hengergő.
Gör-göts, gurító, hengerítő fa.
Gör-höny, étel neme.
Gör-hös, betegségtől görnyedt, Göthös helyett.
Gör-nyed.
Gör-öb, obex, pessulus.

Gör-ög, az az hengereg. Kreznerics irja: „*Görög a' disznó. Catulit sus, valamint a' kutyáról mondatik, hogy forog.*" De mivel a' *Gör* gyökér képzelete után magasat, domborút, gömbölyűt, darabosat, hantosat jelent: vélekedésem szerént, metaphorice disznóra a' *görög* ige alkalmatlan; jobban illik rá a' *zúg* ige: valóban szülött földemen nem *görög*, hanem *zúg* a' disznó; azért illy állapotban lévő sertéseket, *zúgó* disznónak, *zúgó* malatznak nevezik. Azonban a' *forog* ige jól illik az ebre; mert akkor minden oldalára kereng, forog.

Gör-ömb, talán annyit tesz, mint valami nagy gömbölyű.

---

a) Kreznerits Ferentz Magyar Szótárában, a' 195-dik lapon *Göröntsér* szovat *Görögyből* ereszti, holott ez a' származás Etymologia ellen vagyon; mivel *Görönts* szó helyett, mellyet ő nem esmért, *Göröntz* nevet említ.

Gör-önts, *Gör-ön-tsér*, mintegy *Gört*, az az, *Hantot*, öntő a)

Gör-önts, diminutivuma *Görts*, azért metataphorice *Gör-tsös* a' bot: metaphorice *Görts* a' spasmus; mert a' tagokat, beleket tsomóra húzza.

Gör-ös, szinte tsomós, bunkós, hantos, darabos.

Gör-vény, az az, öszvegyűlt keménység a' nyak körűl; azért *Gör-vényes* a' nyak.

Oda fel említett okoknál fogva tartom, hogy a' *Gerjed* igét is *Gör-jed*-nek kellene írnunk, mert a' ki *görjed* valóban puffaszkodik, emelődik. — Szinte a' *Gerînts* spina dorsi nevünk is idevaló; mivel kilátszik, következőleg mintegy föl, vagy kiemelkedik. Nem különben *Gör-özd*, *Gerezd* helyett; végtére ha a' *Geréb* szó tulajdonképen martot, vagy partot tenne; még ez is ide tartoznék; kivévén, ha a' *Gar*, *Ger*, *Gir*, *Gor*, *Gúr*, *Gűr*, gyökerek is valami hasonlót, az az magast, hantost, 's a' t. képzelnének. A' *Gór* gyökér illyest mit fejez ki. p. o. *Góré*, Gór-tyúk, Gór-kakas.

Látjuk immár ezekből is, mi nehezen akadhatni a' szovak tulajdon gyökerükre; azért, ha nyelvünket öszvezavarni nem kívánjuk, minden újítástól, legyen az kurtítás, vagy betű változtatás, most még szorosan óvjuk magunkat.

Podhradczky József.

4.

A' Népességről.

(Folytatás.)

Ezen Értekezésemnek első részében igyekeztem nem tsak a' tzélt meghatározni, a' mellyre minden Kormánynak a' népesítés dolgában törekednie

---

a) *Gör-önd* és *Gör-öngy* szovak ezek szerént meg nem állják az Etymologiát. *Göröny* inkább gyöngy — az az nagy-gyöngy lenne, Gör-gyöngy helyett, de ez tsak tsupa merő vélemény.

kell, hogy t. i. az élettartás eszközeivel viszonyban álló ép, erős és vagyonos nép számat magának szerezzen; hanem az okot is kifejtettem, a' melly miatt ugyan azon tzélt mindenkor szeme előtt tartania kell, hogy t. i. az illy népesség által mind külső hatalomra, mind pedig belső bátorságra szert tehessen. — Most pedig szándékom nem tsak azon eszközöket felhordani, a' mellyek alkalmatosok az elébb említett tzélnak elérésére, a' módot és alaptörvényeket, mellyek szerént azokkal bánni kell; hanem az akadályokat is, a' mellyek az egész világnak, az emberi nemnek és az egyes személyeknek természetében, a' társas életben, különös polgári és törvényi viszonyokban alapúlván, a' mondott tzélnak eléretését ellenzik, előszámlálni, a' mennyire ezek a' világnak 's emberi nemnek történeteiből, mint valamelly több évezeredekre terjedő tapasztalásból kitetszenek.

Minthogy a' népességről szólván, nem tsak a' most élőkre, hanem az élendőkre is tartozunk figyelmezni: azért az emberről, ugymint a' népnek alkotó részéről, szóló értekezésnek annak létkezdetétől kell kezdődni, 's halálával végződni, 's így őtet egész életében 's ennek minden viszonyaiban mint magzatot, újszülöttet, gyermeket, ifjat, férjfiút, aggott vénet, férjfit, és nőt, nőtelent, házast, özvegyet, mint épet vagy beteget, erőset, vagy gyengét, szegényt, vagy dúst, szolgát, vagy urat, különbféle állapotban, keresetben, élés módban, szokások között, különbféle éghajlat alatt, e' vagy ama' világ részben, vagy tartományban, vallásban és törvényben élőt, előítéletekkel terheltet, vagy más módon módosítottat szemmel tartani tartozik.

A' nemző ösztön már magától a' természettől igen mélyen vésetett az emberbe; tartóbb is, és szabadabb is, mint más állatoknál, az az nintsen bizonyos időhez kötve, mint amazoknál; nem annyira szükséges tehát, hogy a' bölts Kormány minden polgárt nemének tenyésztésére kénszerítsen, mint inkább az ezzel történhető visszaélést gátolja,

és

és ugyan ezen ösztönnek a' Természettel és a' Közjóval megegyező módban leendő teljesítését eszközölje.

A' tzél, mellyet a' Természet elakart érni, midőn az emberbe a' nemző ösztönt ótotta, nem egyedűl az emberiségnek szaporodása, hanem voltak még más több mellékes tzélok is, mellyekről alább emlékezni fogunk. — Az emberi társaságnak tzélja pedig, hogy ezen ösztön gyakorlása által sok, ép, és erős polgárokra tehessen szert, a' kik az őket illető jogokkal élhessenek, az őket illető kötelességeket pedig híven tellyesítsék.

E' végből szükséges, hogy minden jó kormány a' nemző tehetségnek gyakorlására különös figyelmet fordítson, annál inkább, mivel ez különbféle módon kirúghat, a' mennyire t, i. ez némelly személyeknél különös izgatható test alkat által, némelly betegségekre való hajlandóság, vagy valódi betegségek által, a' fajtalanságra ingerlő természetes, vagy mesterséges eszközök által, az izgatva tápláló eledellel, vagy gyógy szerek által igen magas fokra emeltethetik; — és tsak igen kevesek az emberek között azok, a' kik a' vallásra 's józan észre figyelmezvén azon uralkodhatnak, vagy uralkodni akarnak. Mivel végre a' tapasztalásból tudjuk, hogy a' nemi ösztön igen szoros, vagy hibás erköltsi avagy testi bánás mód által elnyomathatik, vagy elfajúlhat, azért bizonyos az, hogy e' tárgyban is igen sok történhetik, a' mi a' Státus javával épen ellenkezik.

Akkor gyakoroltatik természet szerént a' nemi ösztön, és tsak akkor tarthatni tökéletes ember szaporításra számot, midőn rendesen kifejlett férjfi hasonló aszszonnyal e' tzélnak elérésére egyesűl. Minden más módok tehát, mellyekkel valaki ama nemes ösztönt kielégíteni igyekeznék, helytelenek, és bűnösök, mert mind a' Természetnek, mind pedig a' Közjónak tzéljával ellenkeznek, 's így nem tsak mind a' kettőnek szándéka tellyesedetlenűl marad, hanem egyszer'smind szomorú nyomokat hágy maga után, mellyek bizonyítják: hogy az Istennek

legnemesebb Teremtménye, az ember, midőn elfelejtkezik mindenről, a' mit tőle a' vallás, erény, a' józan ész és ön méltóságának érzése kíván, sokkal méllyebbre süllyedhet az alávalóságnak özönében, mint más akármelly legalább való állat. —

Azonban a' Természet tzélja szerént tellyesített nemi ösztönt sem lehet minden társaságban az embernek szabad akaratjára hagyni; mert a' kielégítés módok közűl némellyek, midőn az ember a' szabad természeti állapotból társaságba lépik, a' vallásbeli törvényekkel, a' Kormány szándékaival, 's más polgár társak jogaival ellenkeznének. Így p. o. e' következő kielégítés módjai a' nemi ösztönnek: a' közös bujálkodás (scortatio), a' többnőtartás (polyginia), a' több férjtartás (polyandria), a' közös kevert házasság (polygamia), a' vérszegés (incestus), az ágyas élet (concubinatus), a' lelki esméreten, vagy betsűleten alapúlt házasság (mariage de conscience), a' bal kézre lett házasság (Matrim. ad Morganaticam) némelly tartományokban nagy zavarodásokat, jog tsonkításokat, buzdúlásokat és veszélyes viszszahatásokat okozhatnának, a' mellyek más tartományokban épen nem következnének. És innen vagyon, hogy az előszámlált nemi ösztön gyakorlás módok némelly tartományokban megengedtetnek, türettetnek, vagy szinte törvényesen szabadok; másokban pedig nem szenvedtetnek, vagy szinte törvényesen tiltatnak; másokban megint időjártával a' megváltozott utóbbi környűllállások miatt majd az első, majd pedig az utóbbik állapotra jutottak, a' mi által ismét nem tsak a' férjeknek, feleségeknek, vagy gyermekeknek, hanem egész nemzetségeknek jogaik 's viszonyaik megzavarodnak.

Minden eddig előszámlált természeti kielégítés módok örök szánkivetésre méltók akármelly jól elrendelt társaságból, mert ezek által vagy a' férjfi nem erőtleníttetik, vagy az aszszonyok foglyokká 's rabnékká alatsonyíttatnak, vagy a' szülők 's gyermekek között fönforgó viszonyok, 's ezek eránt való tisztelet, a' tisztaság 's szóval az erény vész, vagy

az egészségnek, vagyonnak romlása okoztatik: erkölcstelenség 's durva vétkek elősegíttetnek, a mi által szükségképen az Ország népessége, bátorsága, ereje 's így boldogsága is megrezzentetik.

Annakokáért a' nemzés ösztöne a' Természettel, a' keresztény Vallással, és a' jól elrendelt Státusnak tzéljaival megegyezőleg tsak a' törvényes házasságban elégíttethetik ki; melly nem más, mint olly állapot, a' mellyben a' férjfinak minden nemi joga tsak egy nőre, és a' nőjé tsak egy férjfira szoríttatik, megmaradván azonban mindegyik maga személyi voltában, vagy a' mint azt Kant határozta: olly állapot, a' mellyben az ember egész tulajdon személyét másnak adja, hogy attól viszont egész személyt birtokúl nyerhessen.

Hogy pedig nem minden időben és tartományban így vélekedtek légyen az emberek, sőt még most sem, bizonyítják a' világ történetei, a' mellyekből kitetszik, hogy a' Rómaiak megkülönböztették a' feleséget az ágyastól, és a' legérdemesebb férjfiaknak is mind a' kettőt megengedték. A' Persák mint egy ötféle aszszonyokat különböztettek meg, mellyek törvényesen ugyan azon férjfiú mellett egyszerre ellehettek. Az aszszonyok száma volt is most is sok nemzeteknél a' fényüzésnek egyik tzikkelye. Salamonnak volt 300 felesége, és 700 ágyasa. De melly rettentők a' következések, mellyek az illy feleség özönből származhatnak: emberek tsonkíttatnak, hogy őrök gyanánt szolgálhassanak; a' bújaság lévén a' fő tzél, a' szerelemnek minden nemei gondoltatnak ki; a' sok aszszonynak együtt léte, 's ösztön tsalódása von dühös irigységet, etetést, 's epesztő bánkódást maga után; a' szegényebb férjfiak nőrablókká, vagy a' természeti ösztönnek baromi módon kielégítő gyakorlóivá lesznek.

Hogy egy aszszony több férjfiúval nem egyesűlhet, látja 's elhiszi kiki; de még is a' régi történetek bizonyítják, hogy ez a' régi Medusoknál szokásban volt; sőt, a' mint több Utazók bizonyítják, a' déli tengernek több szigeteiben még most is di-

vatban vagyon. — Sok nemzetek irtóznak tsak szóllani is a' rokonokkal való házasodásról, 's vérszeplős ítésnek neve alatt keményen büntetik azt; mások pedig kárhoztatják a' házasságot, ha az mással, mint atyafival, köttetett. — Némellyeknek alig van egy két tiltott rokon léptsőjök, holott mások igen is szaporítják azokat. — Némellyek a' házasság törést akasztófával, kerékkel, tüzzel, életben lett eltemetéssel, testi kinokkal, vagy a' szemérem tagon elkövetett tsonkítással büntetik; holott mások sokkal könnyebben veszik a' dolgot. —

Voltak is, vannak is nemzetek, mellyeknél az aszszonybántás legnagyobb sértésnek tartatott: mások pedig örűlnek, ha feleségeiket kitserélhetik, vagy haszonbérbe adhatják. Sőt vagyon most is egy nemzet, melly a' nőjét minden vendégének ajánlja, 's ha az az ajánlást el nem fogadja, illőség sértőnek tekinti azt, 's kész rajta boszút is állani. — A' Spártabélieknél megvala engedve, hogy az aggott 's tehetetlen férj rokonai közűl egy derűlt korú férjfiút vezethessen be hitveséhez, hogy így örökösre szert tehessen. Az aszszonyi nem sok nemzeteknél igen kemény rabságban nyög, vagy a' legterhesebb munkákra vagyon kárhoztatva; másoknál pedig ő uralkodik kénye szerént, és pedig nem ritkán kegyetlenűl.

Vannak tartományok, a' mellyekben a' közös személyek megvettetnek, vagy szinte a' Kormány által felkerestetnek, 's fenyíttetnek. Hajdan Görög Országban, 's nevezetesen Athenében pedig a' Heteren nevű szabad személyek szántszándékkal türettettek, 's nem voltak megvettetve. — Johanna a' Neapoli Királyné különös intézetet alapított az illy személyek számára, sőt a' tengeri rév partokon még ma is találtatnak hasonló egyesűletek. Volt ismét olly nép is, a' melly, hogy nőjeit az idegenek ellen megőrízze, ugyan e.. k számára szabad személyeket tartott a' pénztár költségén.

Némelly nemzetek megkívánják menyaszszonyaiktól a' szűzességet, sőt a' Zsidók és a' Szlávok

megkívánják ennek külső jeleit is; a' Mongolok nem gondolnak vele, a' Kalmukok szinte utálják azt; a' Rómaiak még a' mennyegző előtt megsemmisítették azt a' Phalus-on. — Némelly nemzeteknél, ha egy férjfi és aszszony tsak egymásnak híve marad, hidegség, s' elválás a' vége; másoknál pedig ugyan azon sorsnak nem ritkán a' szerfeletti szerelem a' következése, melly szerelem féltéssé elfajúlván, majd nevetséges, majd pedig rettentő következéseket szül. — Aszszonyok és leányok találkoznak mindenhol, de hív társok és szűzek tsak ott, a' hol ezen erköltsök illő betsben tartatnak; a' hol továbbá meghagyatik nekik személyes szabadságuk, és a' férjfiak nőjeikkel nyájasan és szelíden bánnak.

Hogy pedig a' házassági szövetség a' természetnek és egy jól elrendelt Országnak tzéljaival megegyezőleg fenállhasson, azoktól, a' kik házasságra lépnek, megkívántatik természeti tekíntetekből 1-ör hogy testökre nézve érett korúak, tökéletesen egészségesek legyenek, hogy a' közös szerelem egyesítse őket; hogy ismérjék azon kötelességeiket, és jogaikat, mellyeket a' házasság köt, vagy áraszt reájok, nem különben ösmérjék azon veszélyeket, mellyek őket ezen állapotban fenyegethetik, és mi módon lehessen azokon diadalmaskodni.

2-or A' mi a' törvényes viszonyokat illeti, szükséges: hogy a' Törvény szorosan meghatározza azon határokat, mellyek között a' Familia fejek, a' szülők és a' gyermekek szabadon foroghatnak 's munkálódhatnak a' nélkűl, hogy tulajdon személyöknek, vagy a' hozzá tartozókénak, vagy más valamelly nemzetségnek, vagy valamelly egyesűletnek, vagy végre az egész Társaságnak testi, vagy erköltsi java ez által veszélybe ejtethetnék. Végre

3-or A' köz vagyon felvigyázás részéről (politische oeconomie) megkívántatik, hogy minden emberi személynek állapot adassék, mellyben ő ön erejéhez képest magának, 's övéinek az élet szükségeit és kellemeit megszerezhesse.

Ha ezen kívánatok tekéntetbe nem vétetnek, vagy nem tellyesíttetnek, akkor a' házasságok sem a' Természet, sem pedig a' Közjó tzéljainak meg nem felelnek, sőt inkább az elmellőzhetetlen zavarodás annyira terjed el a' nemzetségek, egyesületek, végre a' Státusnak legnagyobb része között, hogy lehetetlen a' megelégedetlenséget 's vetélkedést a' polgárok között, a' rendetlenséget pedig az egész társaság ügyében elkerűlni. Mert a' mi illeti

Az *elsőt*: szükséges, hogy nem tsak átaljában kifejlődöttek legyenek, hanem egymásra nézve is a' korban nagy különbség ne legyen; hogy ők magok épek és erősek lévén, hasonló maradékokat is nemzhessenek, és így mind a' Természetnek, mind pedig a' Státusnak eleget tegyenek.

A' ki tehát serdűlés előtt házasságra lépni akarna, nem tsak ott akarna aratni, a' hol vetni sem lehet, hanem mind a' magot, mind pedig a' földet további termésre alkalmatlanná tenné. A' ki pedig azonnal a' serdűlés után tselekedné ezt, nem várhatna mást, mint mind a' házasodók, mind pedig a' nemzendők számára nyomorék és silány életet, és korai sirt. És így nem tsak nem serdűlés előtt, hanem azután sem azonnal, hanem 5 — 6 esztendő múlva kellene átaljában mind a' két nemnél a' házasságot megengedni, mert a' serdűlés után készűlt nedvek a' testbe szívódván, szerzik meg tsak a' testnek azon erőket, mellyeknél fogva az ember mind maga tartós lehet, mind pedig képes kiállani azon veszteségeket és erőlködéseket, mellyek a' nemzés dolgával járnak.

Vélik ugyan némellyek, hogy a' kora házasság azért hasznos, sőt szükséges, mert tsak az által lehet a' fiatal kor kitsapásait eltávoztatni; a' fiatal embereket a' házi és társas élethez szoktatni; különbféle prédálásoktól viszszatartani, és ezeknek elég időt adni a' Nemzendők nevelésének béfejezésére. — De mi bizonytalanok e' hasznok! De ha következnek is, nem nagyobbak-e a' károk, mellyek a' kora házasságot tsak nem nyomban követik? Mert az

illy fiatalok elgyengülvén, könnyen sorvadásba, vérköpésbe, sorvasztó lázba, vagy az annyiféle idegbajokba esnek; a' gyenge nők nehezen érleltethetik meg magzataikat, nehezen szülnek, vagy a' szülés utó bajaiban elvesznek. Ha gyakran szülnek, korán vénűlnek meg, 's mind magoknak, mind másoknak terhére lévén, időnek előtte a' méltatlanúl vádolt halál szomorú prédájivá lesznek. Magok a' nemzettek is erőtlen testtel lépvén a' világba, vagy nem sok idő múlva elhalnak, vagy szánakozásra méltó életök igáját ön vétkök nélkül huzzák, míg attól a' jótévő halál által felmentetnek; vagy, ha végre életben maradnak is, nem eszközölhetnek annyi jót, a' mennyit tőlök várhatni, 's nem juthatnak a' Természetben ama fényes poltzra, a' melly a' boldogúl termett 's kifejlett embernek szánva vagyon.

A' bölts Kormánynak tehát, a' józan szülőknek és gyámszülőknek szoros tisztök lenne arra vigyázni, hogy a' nemi ösztön az emberiség bimbóiban idejének előtte ki ne fejlődjék, 's kifejlődvéu is, a' házasság ne menjen korán véghez.

Arányképen helyes korúak a' házasodók akkor, midőn mind a' férjfi, mind pedig a' nő életöknek azon szakaszában vannak, mellyben egészséges, állandó, és tzélirányosan termékeny házasságot várhatni. A' hol a' házasodók kora között igen nagy a' különbség, ott vagy semmi, vagy tsak silány gyümöltsöt várhatni, a' bizodalmatlanság 's a' szerelem féltés fogja féregként a' házi békességet emészteni, a' nemzetségek vagyona pusztúlni fog, napról napra fog nőni a' házasság választó perek száma; továbbá a' gyermek nevelés vagy helytelen lészen, vagy nem is fejeztethetik be; a' gyermekeknek törvényes eredetök kétséges lészen, 's így nem tsak az egyes polgároknak, vagy nemzetségeknek, hanem nem ritkán az egész Státusnak java kotzkára fog tétetni, — Azonban, ha már másképen nem történhetik, elébb engedhetni meg, hogy aggott férj fiatal nőt vegyen, minthogy fiatal férjhez meglett aszszony

kaptsolodjék, mert a' nemző tehetség a' férjfinál még akkor is soká fen marad, midőn az aszszony azt egészen elvesztette.

A' természetnek és a' közjónak kívánatait az ember nemzés tárgyában láttuk, lássuk, mit mond e' tárgyról a' világtörténete, vagy is a' nagy tapasztalás.

A' forró éghajlat lakóinál, valamint minden keletieknél, mivel ezeknél az ember elébb érik, de előbb is hervad, a' házasság is korábban köttetik. Így tudjuk, hogy Afrikában Angolának lakói, Malabar vidékén a' leányok 9—10 esztendős korukban anyákká lesznek; a' Persa nők is Sadder Törvény könyveik következésében igen korán mennek férjhez; a' Spanyol törvény megengedi, hogy 14 esztendős ifjú 12 esztendős leányt vegyen. Más nemzeteknél szinte a' vallás sürgeti a' kora házasságot p. o. Indusoknál a' Braminek, a' Zsidóknál s. t. e.

Justinián Törvény Könyvének első kötetében Tit. 22. a' férjfit 14, az aszszony nemet pedig 12 esztendős korában serdűltnek mondja, 's ennek következésében megengedi a' házasságot.

A' Burkus Törvény és Napoleonnak Törvény Könyve szerint a' férjfinak nem szabad 18, a' leánynak 15-dik esztendőnek vége előtt házasságra lépni. Egy Badeni Titkos Tanátsi 1794-ki rendelés szerént; továbbá Speyer Hertzegi 1753 24-dik Mart; és 1775, 13-dik Feb. rendelés szerént megkivántatott, hogy mind a' férjfiak, mind pedig az aszszonyok, midőn házasságra lépni szándékoznak, erre különös engedelemmel birjanak.

A' régiek a' házasodás idejét még meszszebbre halasztották; így Lycurg törvényt szabott, hogy a' férjfiak 37 esztendő előtt ne házasodjanak; a' leányoknak pedig megengedi, hogy már 17 esztendős korukban férjhez mehessenek. A' régi Németek megvetették azon ifjat, a' ki már 20 esztendős korában az aszszonyokkal társalkodott, és azt akarták, hogy a' férjfi csak 35 esztendős korában vegyen hites társát.

A' mi az aránykénti különbséget illeti, erről a' Római Törvények igen helyesen így vélekedtek: a' 60 esztendős férjfiú és az 50 esztendős aszszony már házasságba nem állhat; de idővel még is megengedték, hogy a' 60 éves férjfiú 45 esztendős aszszonyt elvegyen; de hogy fiatal férjfi 50 esztendős aszszonyt végyen, soha sem engedték meg.

Az Egyházi Törvények mindazáltal megengedték az illy házasságokat „ad consolationem fragilitatis humanae.“ —

Divatban volt a' régieknél az is, hogy a' koros férjfiaknak a' fiatal nőszemélyek kipárolgása által történendő felélesztésére, vagy inkább fiatalítására, ép 's virágzó leányok adattak feleségűl, vagy legalább háló társúl. Ezen élesztés módját ők Perokomikenek nevezték, mellynek a' Zsidóknál is nyoma vagyon, a' mint ezt Dávidnak példája mutatja.

A' harmadik feltétel, melly megkívántatik, hogy a' házasságból támadandó maradékok épek legyenek, ez: hogy magok a' házasodók is igazán egészségesek legyenek. Mert vajmi számosok azok a' betegségek, mellyek a' házasságban súlyosodnak; mások, mellyekre a' házasság előtt tsak hajlandóság volt jelen, ebben kifejlődnek; mások ismét fertelmesek, t. i. a' szoros házassági együtt létben egyről másra ragadnak; sőt némellyek a' szülőkről a' maradékokra szállnak, némellyek, ha nem is veszedelmesek a' másik félnek, de legalább utálat gerjesztők; mivel továbbá a' beteges fél ritkán felelhet meg tisztének, azért az illy házasság vagy magtalan, vagy a' nemzettek erőtlenek, nyomorúltak és rövid életűek. Mivel végre még mind ezeken kivűl a' ki nem elégített fél nem ritkán a' házon kivűl keres örömöket, ki nem látja, minő kútfő ez az egyenetlenségekre, pazérolásokra, és választó perekre nézve? — Meghalván végre időnek előtte a' nyomorúlt szűlők, az Özvegyek 's ügyefogyott árvák szaporodnak. Mind ezekből kitetszik, hogy a' házasodandóknak testi 's lelki épségök legszükségesebb feltétel az ép 's boldog maradékok megnyerésére.

Ama különbféle betegségeken kivül, mellyek azonnal a' nemzéskor 's ezután támadván nagy ártalmára vannak a' népesítés elvének, vannak még számos mind testi, mind pedig lelki bajok, mellyek, vagy a' férjfit, vagy az aszszonyt meglepvén, ugyan azon tzélnak ártalmára vannak.

Ha a' Világ történeteit vizsgáljuk, minő ítélettel voltak mindenkor a' népek az ép 's erős népességnek szaporítására nézve a' házasság felől, világosan látjuk, hogy minden annyira mennyire felvilágosodott népek e' tárgyra majd kisebb, majd nagyobb figyelmet fordítottak.

Az Aegyptusiaknál nem tsak a' Pharaóknak, hanem minden más Nagyoknak is a' Menyaszszonyaik jól megvizsgáltattak a' menyegző előtt, ha nints-e bennök valami gánts.

A' Görögök és Rómaiak már azonnal a' születés után vagy megölték, vagy a' fene vadaknak martalékúl adták azon kisdedeket, mellyek bénnak, kétséges neműek, szörnyetegek, igen erőtlenek, vagy másképen igen élhetetlenek voltak, ne hogy egykor magokhoz hasonló új szüleményeknek okaik lehessenek.

Nem különben tselekedtek a' régi Németek is

Más régi népek pedig úgy tekintették az illy újszülötteket, mint az Istenek haragjának jelét, 's azért feláldozták azokat a' Boszszúállás Isteneinek engesztelés okáért.

Sok régi népeknél minden egyébb mennyegzői szertartásokat a' vén aszszonyok, vagy Áldozónék által véghez menendő vizsgálás előzött meg; ezt a' férjfiaknál a' papok végezték; 's a' hol valami bajra akadtak, esküttetés, füstölés, áldozat 's más effélék által iparkodtak azokat elmellőzni.

A' Házasúlóknak nemzőtehetségének kitudására közép korban a' józan észszel és tiszta erköltstsel ellenkező próbaéjek hozattak be, és pedig nem tsak Frantzia és Olasz, hanem Német Országban is.

Ugyan ekkor ama két undok betegség ellen, úgy mint a' poklosság és a' buja senyv ellen, mellyek nem

tsak a' két nemet, hanem az egész emberiséget is ketté osztották, mind a' világi, mind pedig az egyházi hatalom szabott törvényeket. Bővebb értekezést olvashatni e' tárgy felől e' következő munkákban: Hensler: über den Aussatz. Carpzov: Jurisprudentia Consistorialis. Schott: Einleitung in das Eherecht. És Leiser: Commentar. ad Pandectas.

A' mi a' nehéz bajt (Epilepsia) illeti, e' felől a' Házasodók s' Házasokra nézve említésre méltók Leo Görög tsászárnak törvényei.

A' mi korunkban pedig több törvényeket találunk e' tekíntetben az Egyházi, mint a' Polgári Törvényben.

Negyedik feltétel a' boldog és tzélirányosan termékeny házasságra az: hogy a' házasságot eszközlő fő ok a' költsönös szeretet legyen! —

Midőn én itt a' szeretetet, vagy inkább szerelmet említem, nem értem én azt a' régi mesés szerelmet, a' mellyről Hesiodus és Orpheus álmodoztak; sem Ámort, 's Aphroditét; nem az Anadyomene, vagy pedig Uránia Venust, nem a' Cupidót, nem a' Platonicus, vagy ellenben tsupa állati szerelmet; mert a' szerelem, a' mint én azt a' tzélirányos népesítés okfőjének tekíntem a' tsinosodott és jol elrendeltetett Státusban, nem egyszerü, hanem több oldalú valami, mivel az ember is a' Köztársaságban egy emberből és polgárból álló valóság. De lássuk e' dolgot bővebben 's világosabban. —

A' szerelemnél nem tsak a' nemi ösztönnek, hanem minden más érzékeknek, sőt ezeknek sem egyedül, hanem az észnek 's a' szívnek is vagyon szava. Mert, ha az embert tsak egyedül a' vak ösztön vezérelné a' nemzés dolgában, bizonyosan gyakran olly módon és ott elégítené ki azt, a' hol sem a' Természet, sem pedig a' Közjó nem éri tzélját. Azután pedig, kielégítve lévén az ösztön, mind a' társról mind pedig a' nemzendőről törődni megszünnék.

Az ösztönön kivül mást tehát még valamit, t. i. az egyébb érzékeket, szemet, fület, 's a' szaglást szükség segítségül hívni, hogy így a' másik fél, a' nemi

ösztönnek kielégítése után is, hanem is épen bájolónak, legalább nem undoknak 's rémítőnek tessék. Azonban még ez sem elég, mert, mivel a' házasság társas szövetség, mellynek tzélja az, hogy két külön nemi személynek együtt munkálódása által ezeknek tulajdon személyeik, a' Természet, és a' Közjó tzélját érje, mind ezeket pedig erők 's tulajdonságok nélkül elérni nem lehet: azért a' józan észnek is részt, és pedig fontosat, kell venni az elhatározásban, bir-e az ellen rész mind azokkal a' tulajdonságokkal, a' mellyek a' fen említett tzélokra megkívántatnak. — Végre szükséges, hogy mind a' férjfi, mind pedig az aszszony a' házasságnak leendő állandóságáért 's boldogságáért kezeskedő zálogot hozzon magával, ez pedig a' szívnek jósága, 's az erköltsi charakter, mellynek ollyannak kell lennie, hogy tiszteletet 's bizodalmat érdemeljen, másfélbe is helyeztessen, 's e' szerént intézze minden tetteit; mert tsak illy módon könyítheti a' házasság az élet terheit; tsak így simíthatja ki az egyenetlenségeket; tsak igy teheti elviselhetővé azt, a' mi kellemetlen, tsak így reménylhetni a' szomorúságok között békés türést, és a' tartó súlyok között helytálló lelki erőt.

Ennek, a' mi itt röviden mondatott, következésében kitetszik, minő szerelmet kívánok én azoktól, a' kik a' házasságnak fontos szövetségére lépnek, józant t. i. a' melly tiszta ész által kormányoztatva a' szabad akaratot olly más nemű személlyel való egyesülésre határozza, a' melly a' tzélirányos házasság minden tzéljainak megfelelhessen; 's ha valaki tovább kérdezné, tehát mire kell főképen ügyelni a' házas társnak választásában? úgy vélem, hogy e' rövid feleletemmel eleget teszek: a' nő ollyan légyen, hogy abból jó feleség, jó anya és jó gazda aszszony válhassék. Hasonlókép a' férjfitől is ugyan ezeket lehessen reményleni.

Azonban ámbár mind ezek igazak, még is igaz ám az is, hogy az emberek nagy része mindenkor ez ellen vétett, nem tudván a' szerelmet a' tiszta észszel öszvecelegyíteni, midőn vagy egyedűl azt

követték, vagy pedig azt számba se vévén, egyedül más környülményekre figyelmezvén, mellékes javakat hajháztak. Mennyire való ez, bizonyítja a' Történet; de bizonyíja ám a' mindennapi tapasztalás is. Az elsőből tudjuk, hogy már a' legrégibb népeknél, Aegyptomiaknál, Persáknál, Görögöknél és Rómaiaknál alkú és erőltetés házasságok divatban voltak: középkorban 's főképen a' vitéz világban a' Nő nem a' legkedveltebbé lett, hanem azé, a' ki azt vivás, vagy más ügyesség által mintegy elfoglalta.

Nem egy izben történt, hogy a' még az anyaméhben lévő magzatok eljegyeztettek, és azonnal a' serdűléskor öszvekeltek; vagy ellenben iszonyú bajok, áldozatok között, sőt nem ritkán egész nemzetségek enyésztével elválasztattak. Némelly nemzeteknél a' szülők 's ház előljárók műszerként tekíntik leányaikat, a' mellyet tetszésök szerént bizonyos áron eladhatnak. A' vad és némelly félig meddig mívelt népek 'a leányaikat barmok gyanánt vásárra viszik, hol a' megjelenő férfiak azokat jól megtekíntvén, ha megkedvelik, vagy pénzen megveszik, vagy pedig más valamiért kitserélik. Azon se tsudálkozzunk igen, hogy egykor a' Rómaiak a' Sabin hölgyeket részént erőszak, részént pedig ravaszság által magokévá tették, minthogy még most is vannak olly népek, mellyeknél a' lopott nő legkedvesebb. Ott, hol a' rabszolgaság divatban volt 's most is vagyon, azon uradalmakban, mellyekben az Uraság megegyezése a' házasságra megkívántatik; némelly helységekben, mellyekben meg nem engedtetik a' leánynak, hogy más falúba menjen férjhez; az illy helyeken a' szánakozásra méltó leányok sorsa a' tulajdonos, földes Úr 's község kényétől függ, vagy pedig a' birtoktól, mellynél fogva magát szabadságtól fosztott állapotjából kiszabadíthatja. Az alapja ezen igazságtalan erőltetésnek mindenkor az Előljáróknak, Atyafiaknak, 's t. e. nyereség vagy méltóság vágya, mellynél fogva ezek pénzhez, birtokhoz, vagy tekéntetben lévő nemzetségek rokonságához jutni, vagy másképen helytelen vágyaikat

kielégíteni óhajtják. — Azonban, mivel a' fiatal személyek, a' mint ezt a' tapasztalás bizonyítja, a' hol a' kor a' moralis charaktert még meg nem érlelte, és az ész az érzékenység feletti előkelőségét még el nem érte, 's a' tapasztalásnak, melly e' fontos lépésre szükséges, híjával is szükölködnek, mintegy vakon rohannak a' házassági frigybe; annakokáért minden jól elrendelt Országban már elég rendelés tétetett az iránt, hogy a' földes Urak, Szülők, Gyámszülők, 's a' t. ama joggal, mellynél fogva az ő alattvalóik hasonló vállalmányaikra hathatnak, viszsza ne éljenek.

Itt a' hely, hol a' vératyafiak öszveházasodásáról többet szólhatunk, mert ezeknél méltán kételkedhetünk azon szerelemről, melly az igazi 's természet szerént való házasságnak egyik fő alkotója. Közönséges vélemény, hogy valamelly természetes irtózás (horror naturalis) vétetik ezek között észre, a' mellyet a' házassági megelégedés valódi férgének mondanak, 's elég fontos oknak állítják az illy házasságnak megtiltatására. Azonban egy más, mélyebben gyökerező, és pedig erköltsön épűlő alapon fekszik e' vélemény, mert az illy természetes irtózásról hallgat a' Világ története, sőt egyenesen megtzáfolja azt. Igy a' régkornak mind vad, mind pedig mivelt népeinél megvoltak engedve a' legközelebb atyafiak között való házasságok is, ugymint: Phoenicia, Aegyptus, Persia, Athenae és Spárta lakóinál Így tehát e' népek azon természeti irtózásról semmit sem tudtak, sőt az első emberek között t. i. Ádám és Éva maradéki között köttetett házasságok is látszanak ezen véleménnyel ellenkezni. — Mások azt vitatták, hogy az atyafi házasságból tsupa erőtlen és bátortalan maradékok támadnak, mert a' Spanyolok a' vérszeplősítő déli Amerikaiakat tsekély, legfölebb középszerű termetű, mind testi, mind pedig lelki férjfi erő nélkűl szükölködő, szakálatlan, és házasság vágy nélkűl való népeknek találták, kiknek gyermekeik ügyefogyottak, a' nép maga bátortalan, türelmes, és érzéketlen, minden nemű fájdalmak

iránt. Azonban mind ezek nem másnak, mint az Éghajlatnak munkálatai, mellyekben más állatok is, úgymint ebek, oroszlányok, 's a' t. részesűlnek; ellenben az éjszaki Amerikaiak, kik még a' testvéri házasságtól sem idegenek, vadatskák ugyan, de egyszer'smind bátrak, vitézek 's elmések is. Sőt magoknál a' barmoknál is, p. o. a' lovaknál tapasztalhatni, hogy a' vérkötötte párosodásból kisebb ugyan; de minden tekéntetben nemesebb nemzetség támad, t. i. gyengébb tsontvázú, szebb termetű, bátrabb 's valamivel szilajabb a' nemzőknél. Maga Móses is úgy rajzolja Chánán lakosait, mint oriási nagyságú, 's erejű embereket, 's azt állítja felőlök, hogy ők közel atyafiságos házasságokban éltek.

A' valódi ok, a' melly miatt már az aggrégkorban is a' szülők és gyermekek, a' közvetetlen testvérek, a' gyermekek és mostoha szülék, vagy ipa napa között a' házasság általjában, és a' törvénytágításra való minden reménység nélkül megvala tiltva, és most is vagyon, az, hogy mivel ezen személyek mindenkor igen nagy öszvefüggésben élnek, ellehessen kerűlni közöttök az igen korán, vagy szerentsétlenül történendő eltsábítást, a' melly gyakran igen könnyen megeshetnék, ha reménylni lehetne, hogy az elkövetett hibát dispensátio által ellehet takarni. A' Móses törvénye is tiltja a' közelrokonok között a' házasságot, sőt a' testvér és más testvérnek özvegye között is, kivévén, ha ez minden maradék nélkül múlt volna ki. A' régi Levir (férjtestvér) szónál fogva Levirjognak nevezett törvény, melly szerént ha valaki örökös nélkül meghalt, ennek özvegyét annak testvére, vagy legközelebb rokona tartozott elvenni, hogy így az első fiú a' kimultnak örököse lehessen, néhány századal régibb a' Móses törvényénél; maga Móses szabad akaratjára bizta a' rokonnak e' házasságra lépni, vagy nemlépni, és ha ezt nem akarta volna, szabad akaratjától függött az özvegynek a' nem akarót kénye szerént megszidni a' törvéuy előtt, ez pedig, mivel a' tzipőt az özvegynek általadni kényteleníttetett, mezétlábúnak mondatott.

Még a' különbféle emberfajoknak p. o. szeretseneknek és fejéreknek s' a' t. öszvevegyülésök is nem kis figyelmet érdemel, ámbár a' történet irás e' tárgyban két dologra figyelmeztet minket. Némellykor t. i. az illy vegyülésből eredett nemzetség nemesebb mind lelki, mind pedig testi tekéntetben a' nemzőknél; máskor ismét alább való ezeknél; — de melly fajok vegyüléséből, és melly környülállások között következik az első, vagy második eset, még mind eddig nints meghatározva. Ugy látszik azonban, hogy a' nemesebb szenved, és innét látszik eredni ama tilalma a' Frantzia Törvénynek 13-dik Messidor 10-dik évről: melly szerént a' szines (nem fejér) akármelly nemű személynek tiltatott fejérrel öszvekelni.

Ezek lennének tehát a' feltételek, mellyek alatt szükséges minden házasságnak támadni, hogy abból ép és minden tekéntetben erős szaporodást lehessen várni Hogy pedig a' szaporodás bő is legyen, még e' kettő kívántatik meg, az első: hogy számos személyek házasodjanak; a' másik pedig: hogy azok termékenyek legyenek.

Minden időben kétség kivül nagy számmal házasodnának az emberek, ha a' házasság akadályai eltávoztatnának. Első akadályúl adják a' coelibátust, melly szerént némellyeknek nem lehet, másoknak pedig nem szabad házasodni; illyenek a' rabszolgák; a' heréltek 's más éfféle szerentsétlenekről itt nem lehet szó, mivel a' szabadság vesztette sors vagy már egészen megszünt, vagy legalább megszelídült, az utóbbiak pedig a' házasodásra alkatmatlanok lettek. Tsak az egyházi, a' katonai és a' polgári nőtelenség vagyon tehát hátra. A' mi ez utólsót illeti, erről én a' mult évben egy ugyan ezen folyó írásba iktatott értekezésben értekeztem; mi légyen pedig az egyházi és katonai nőtelenségről a' véleményem, közleni fogom akkor, midőn az állapot választásról és a' polgári állapotról értekezni fogok.

Most tsak a' házasság termékenységéről kívánok keveset említeni. — Ha a' házasságnak eddig említett feltételei el nem mulasztatnak, kétségen kivül

vűl termékeny lészen, ha tsak magában a' házasságban egy részről az embert meglephető betegségek történetből, más részről pedig az emberi önkény, haszonlesés, gonoszság, előitélet, vagy félelem erőszakosan a' legszebb reményt mindjárt tsirájában el nem fojtják. Mivel pedig az elsőket a' legjobb szándék mellett sem kerűlhetjük el, azért ezekről itt nem lehet szó; a' mi pedig a' második osztálybéli bajokat 's akadályokat illeti, lássuk, mit közöl ezek felől az emberi ostobaságok és gonoszságok története. Ez pedig itt következik: az erőltetve, vagy vakon öszvekerűlt házasok között lévő költsönös kedvetlenség, melly nyilvános utálattá, sőt iszonnyá is lehet a' másik félnek az előtt nem ismért testi, vagy lelki tetemes héjányai felfedezése által, vagy a' mellékes tekéntetekben való tsalódás által.

A' házasoknak titkos megegyezése a' felől, hogy a' nemzetség szaporítás elkerűlésére a' házassági közösűlést elkerűlik; vagy a' szerelem eszközlésében egy bizonyos módnak követése, a' melly minden gyümöltsöt lehetetlenné tesz.

A' szántszándékkal történt olly társnak választása, a' melly magtalan, hogy így másokkal annál szabadabban társalkodhassék, a' nemzendők felől, ezek tartásáról, neveléséről, 's meg állapításáról szorgoskodni ne kényteleníttessék, s' t. e. Mind ezek olly okok, mellyek valóban nem ritkán és pedig tetemes kárára vannak a' házasságok termékenységének.

E' moralis és leginkább a' kérdésben forgóban magában alapúlt okokon kivűl, vagynak még más okok is, mellyek a' mondott termékenységet szerfelett vagy silányítják, vagy pedig elősegítik: illyenek a' táplálat, az éghajlat, a' föld, víz, sőt nem ritkán az égi testek és a' levegő befolyása, a' mint ezekről máskor bővebben szólhatunk.

Hogy a' házasok ama kötelességeiket, a' mellyek ezen állapot következésében reájok háromlanak, tudni kötelesek, nyilván való dolog, és olly feltétel, a' melly nélkűl ép nemzetségeket tsak reményleni sem lehet. E' kötelességek nem számosak ugyan, de

nagy tartalmuak, és pedig e' következők: viszonos tisztelet, kimélés, gondviselés és segítség; — ezek mivoltától függ a' házasságnak boldog, vagy ellenkező sorsa. Ezeket már a' házasság előtt tudniok kell a' házasúlóknak, a' házasságban pedig szünet nélkűl és naponként tökéletesebben gyakorolniok, mert ezek elmulasztásának érzékeny következményeit nem tsak magok a' házasok, hanem a' nemzettek 's nemzendők is mind testi, mind pedig lelki képen sinlik. Mind ezek pedig mi igazak legyenek, a' mindennapi tapasztaláson kivűl bizonyítani fogja az, a' mit a' következőkben mondani szándékunk.

Minden eddig mondott feltételek mellett is kétséges lenne az ép 's izmos népnek támadása, ha, midőn az anya a' méhében visel, a' legnagyobb figyelem nem fordíttatik ezen fontos állapotra, melly 9 hónap lefolyta alatt a' még bimbó korában lévő embert érleli mind addig, míg az a' szülőin kivűl töltendő életre alkalmatos lévén, a' születés által tsak ugyan belé is lépik a' nagy világba, és annak polgárjává lészen. A' gyenge tsira, a' melly létének első heteiben alig látható, de, mi légyen, épen meg nem különböztethető, és tsak valódi növény életet él, külső és belső ártalmak által elrontathatik, kifejtődésében gátoltathatik, és így a' benne helyezett remény is semmivé lehet, ha tsak a' legnagyobb szorgalom nem fordíttatik arra, hogy a' létre siető embertől minden ártalom elháríttassék. Ezen időszakaszban sokat árthatnak a' külső történetbéli behatások, sokat az atya, és más emberek, de legtöbbet az anya. Mind ezek tehát, sőt maga a' Státus is mindent tartozik elkövetni, hogy mind az, a' mi ekkor a' magzatnak kifejlődését 's a' világba lépését akadályoztathatná, elmellőztessék.

Nem itt a' hely, mellyben lehessen bővebben értekezni a' felől, a' mit a' méhben viselő aszszonynak tenni, vagy elkerűlni kell; tsak, a' mi más embereket illeti, megkívánom bizonyítni, hogy mindenkor és mindenhol az illy állapotban lévő aszszony különös tiszteletnek, 's kimélésnek tárgya volt nem

tsak egyes személyeknél, hanem magánál a' törvénynél is.

Az Athenabéliek olly nagy tisztelettel voltak az illy állapotban lévö polgárné iránt, hogy még ama gyilkost is, a' ki ahoz folyamodott 's attól gyámoltatott, kimélték. Magát pedig a' terhest, akár mit követett is el, nem végezték ki mind addig, míg az nem szült, melly tettnek bizonyosan nem más volt az oka, mint a' magzatnak megtartása.

A' régi Persáknál maga a' király kettős pénzzel ajándékozta meg a' terhes aszszonyt.

Az Aegyptomiak Diodor és Plutarch bizonyítása szerint mind a' haláltól, mind pedig más büntetéstől megkimélték a' terheseket.

A' Zsidók még a' disznóhussal való élést is megengedték terheseiknek, a' mint ezt Maimonidesnél olvashatni.

Rómában, a' hol minden polgár a' Főtisztviselők előtt kitérni, a' kotsival megállni, 's abból kiszálni tartozott, a' terhes aszszony, ha szinte a' férje is vele lett volna, mehetett szabadon, akárkivel találkozott öszve. A' számkivetéstől is mentek voltak itt az illy aszszonyok. Tanúk sem lehettek a' terhesek, 's nem is lehetett őket az esküvésre kényszeríteni.

Maximilián Tsászárnak hadi törvényei szerént megfosztani, vagy pedig erőszak alá vonni a' terhest, keményen vala megtiltva.

A' régi Németek a' gyümöltstsel megáldatott aszszonyokat minden vándorlásokban maguk hordozták; Az újabbak pedig azokat mind halál, mind pedig más büntetés alól felmentették.

A' ki a' keletieknél bátorkodik valamelly terhest megbántani, az szörnyetegként tekíntetik; a' ki pedig azok iránt a' kitelhető tisztelettel 's nyájassággal viseltetni elmulaszt, az a' vallás ellen vét.

A' Németeknél, és minden más Nyugotiaknál megvala tiltva a' terhesnek kinos vallatása.

Magok a' vad népek is tisztelik a' megáldatott állapotban lévő aszszonyt, és annyira szívökön vi-

selik a' leendő embernek javát, hogy az egész Nigritiának népei, a' Benin Királyságéi, 's a' Siera Leone és Sestro folyó közöttiek, 's a' Gambra körűl lakók a' terhessel való közösködést, sőt magát az e' végre való törekedést undok tettnek tekíntik, 's nagy bánatdijjal (Busze) feddik. l. Allgemeine Historie aller Reisen.

Az egykori Zsidók Esseni felekezetében a' megáldatott feleséggel való jogváltás keményen megvala tiltva, l. Jos. Flav. de bello Jud.

Mivel minden iszonyodás 's más kellemetlen indúlat a' terheseknél felette rosz foganatú lehet, azért a' Spártai Törvényszerző, minekutána megparantsolta volna, hogy minden nyomorék 's a' Közjóra nézve hasznavehetetlen újszülöttek Apotheta nevű helyen kivégeztessenek, azonnal akarja azt is, hogy ez titkon történjék, ne hogy azt valamelly terhes észrevegye.

Ugyan Lycurg és Numa meg nem engedték, hogy ekkor az aszszony borral éljen; sőt M. Cato bizonyítja, hogy a' terhesség alatt borral élt aszszonyok az itélet elejébe idéztettek, 's a' szülés után mint házasságtörők, vagy atyafi szeplősítők büntettettek. Noct. Att. L. X. C. XXIII.

A' Catholika Anyaszentegyház úgy tekínti ekkor az aszszonyokat, mint betegeket, 's őket a' bőjt törvénye alól felmentvén, megengedi, hogy hussal élhessenek még a' bőjti napon is, sőt hogy kényök szerént ülhessenek, vagy állhassanak akkor is, midőn mások térden állnak.

Minden mivelt nemzeteknek újabb törvényeik is tisztelik a' gyümöltsét viselő aszszonyt, és meg nem engedik, hogy a' míg az illyen állapotban vagyon, a' törvénynek szigorúságát a' legkisebb mértékben is érezze.

Negyedik Fridrik Dániai Király korházat építtetett tsupán azok számára, a' kik akármi képtelenségök által az emberi társaságnak, de főképen a' terheseknek terhére vannak.

Ha pedig minden megtörtént is, a' mi a' magzatnak kifejlődésére kívántatik, minden pedig elkerűltetett, a' mi ezt gátolhatná, még is nem szakad itt vége a' szükséges figyelemnek, mert ezután ismét más állapot következik, a' melly nagyobb, vagy legalább nem kisebb szorgalmat kíván, t. i. a' gyermekágyasnak, 's az új szülöttnek ápoltatása. A' nagy tapasztalás bizonyítja, mennyire függ mind a' gyermekágyasnak, mind pedig a' kisdednek jova ama bánástól, a' melly ekkor mind a' kettővel történik; kitetszik tehát, minő figyelemmel kell ekkor lenni mind magoknak a' házasoknak, mind más ezek körűl lévőknek, mind pedig a' Kormánynak magának. Miben álljon ez nevezetesen, azt előszámlálni ismét nem lehet tárgya ezen értekezésnek, tsak azt fogjuk megmutatni: hogy mindenkor a' Törvényszerzők minden népeknél ezen időszakaszt különös figyelemre méltatták, tudván, mennyire függ ettől az ép 's hasznavehető szaporodásnak lehetőssége.

Lycurg megparantsolta, hogy senkinek sirja felírással, vagy akármelly más módon fel ne ékesíttessék, ha tsak a' kimúlt egy az ütközetben elesett hős, vagy pedig a' gyermek ágyban kimúlt aszszony nem lett volna.

A' Rómaiak azon házat, a' mellyben gyermek ágyas aszszony tartózkodott, betsűlet koszorúval ékesítették. Később pedig tsak negyvenedik napra a' szülés után engedtetett meg, hogy a' valamit vétett aszszony kinos vallatóra vitessék.

Marcus Antonius megparantsolta, hogy ama terhesekre 's újszülőkre is szoros felvigyázás légyen, a' kik Rómaiak lévén, valahol a' külföldön tartózkodnak. l. Heineccii antiq. Jurispr. Rom. ant.

A' lex Regia a' nélkűl is mindenek előtt tudva vagyon.

Később pedig jannyira feledékenységbe jött e' törvény, hogy magában Olasz, még inkább pedig Német Országban számtalan terhesek eltemettettek a' nélkűl, hogy az ezekben lévő magzat vizs-

gáltatott volna, ha éle-e még. — A' Catholika Anyaszentegyház az által igyekezett e' dolgon segíteni, hogy az illy magzatokat is kereszteltetni parantsolta, a' mi természetesen a' magzat élete felöl való gyanút jelenti. Már 12-dik században azt parantsolta Odon Párisi Püspök, hogy a' terhesség közben kimúlt aszszonyok felbontassanak, 's a' bennek lévő magzat, ha él-e tekéntessék meg, hogy, ha talán életben lenne, azt megmenteni 's keresztelni lehessen.

A' Langresben 1704-ben tartatott Egyházi Zsinat 40 napi butsút enged azoknak, a' kik a' terhesség közben megholt aszszonynak felbontatását javasolnák, vagy azt, a' hol tanátsos volt, véghez vitték, l. Verdier Jurispr. Morgagninak javaslására pedig XIV-dik Benedek a' Tsászár metszést parantsolta.

Harlemben a' Hollandoknál volt egy törvény, a' melly szorosan tiltotta mind azt, a' mi a" gyermek ágyasoknak tsendességöket háborgathatná; 's intő jelűl az ő háza ajtajára veres selyemmel bevont négy szegletű tábla tétetett, mellynek látására a' város vagy Tanáts szolgája tartozott azon házat kerűlni, sőt annak férje is, a' gyermek ágynak ideje alatt ment volt az adósság követeléstől, bezáratástól 's más illy terhektől.

Mi figyelemre méltatja pedig a' mi korunk a' magzat viselőket és szülőket, kitetszik a' bőlts 's kegyes törvényekből és intézetekből; de ez sokkal világosabb, hogy sem ezt említeni kellene, főképen minekutána erről már máskor kimerítőleg értekeztünk. Minden e' tárgyat illető törvényeknél és intézeteknél az a' fő dolog, hogy ezek nem tsak a' törvényes házasságban, hanem még az ezen kivűl lévő személyekre is kiterjednek.

Ha azonban némelly illy intézetek 's törvények esmeretlenek lennének, tanátsos lészen a' nevezetesebbeket megemlíteni. Így 1810-ben az akkori Frantzia Tsászártól Antverpben közre botsáttatott Decretumban, a' Tsászárné védsége alatt, olly társaság alapíttatott Párisban: „société de la charité maternelle" tzim alatt, mellynek tzélja volt az ügye-

fogyott gyermekágyasokat 's újszülöttöket gyámolítani. E' társaságnak törvényei igen érdekesek, de mivel tzélunkra nem tartoznak, azért elég légyen azokról itt tsak emlékezni.

Továbbá igen emlékezetes dolog, hogy magok a' Római Pápák is a' terheseket és gyermekágyasosokat illető szabadságokat nem tsak a' törvényes, hanem a' törvénytelen nőszemélyekre is kiterjesztették, 's azoknak tellyesítésöket sürgették. Így a' mi a' szabadságokat illeti, ezek VIII-dik Bonifáciusnak L. 2. de jud. in sexto szavai: „hoc vero ius, quod Matribus familias saltem competiisse videtur, ad mulieres omnes extenditur, et iudicem contravenientem ipso facto sententiam excommunicationis incurrere sciatur."

Ama kedvezéseket, mellyekkel a' Római és más törvények a' terhesek 's új szülők iránt viseltettek, mind előszámláltam egyen kivűl, hogy tudniillik a' Római törvények szerint nem vala szabad az illy állapotban lévő aszszonyt, akár mit vétett, szabadságától megfosztani.

Minden eddig élt Törvénytudók közűl Polycarp Leyser látszik leginkább a' terheseknek engedett privilegiumokon boszonkodni, a' mint ez a': „Meditationes ad Pandectas" tzimű munkájából kitetszik. Nem lesz érdektelen dolog e' valóban tudós férjfiúnak tulajdon szavait olvasni, azért lássunk ezekből némelly töredékeket.

Leyser Polycarp az illy állapotban lévő szép nemnek adatott privilegiumokat, nem az az iránt való tiszteletnek, hanem inkább a' férfiak szerelem féltésének tulajdonítja. Halljuk őt magát, midőn így szól: Privilegia, quae sexui sequiori in Jure nostro conceduntur, plerique reverentiae, quam Romani erga sexum istum habuerunt, adscribunt. Nos vero Romanos et Constantinopolitanos minus hac in re reverentiae, quam affectui suo, quo adhuc hodie in flammantur, tribuisse putamus. Nemo scilicet ignorat zelotypos illos et suspiciosissimos in pudicitiam foeminarum suarum ut olim fuisse, et nunc esse.

Pudicitiam suarum uxorum laesam credebant, si ab alio viro tantum attingebantur" ez pedig nyilván bizonyítja, hogy a' jó Leyser a' Rómaiaknak erköltseiket, midőn ama szabadságokat engedték, nem eléggé esmérte.

A' második forrást, a' mellyből a' mondott kedvezések eredtek légyen, Leyser ama hatalmas befolyásban keresi, a' mellyel Theodora Tsászárné Justinián férjére, 's ennek tanátsosaira hatott, e' felől pedig imígy fejezi ki magát: „Laudamus candorem Eichelii, quod licet pleraque, quae Justiniano obiiciuntur, diluere studeat, id tamen fateatur, Justinianum non tantum ex suo, suorumque Consiliariorum ingenio, sed etiam ex suggestione uxoris iura sua constituisse. Sed improbus etiam fuisset Eichelius, si hoc, quod Justinianus ipse non dissimulat, in dubium vocasset. Nam ut alia Testimonia involvamus, unicus ille, qui novella 8 cap. 1-o habetur locus, ita clarus est, ut quid ad eum responderi potuisset, non videamus. Ita autem Justinianus: Haec omnia apud nos cogitantes, et his quoque participem consilii sumentes eam, quae a Deo nobis data est reverendissimam coniugem, ad hanc sacram venimus legem" sed etsi haec non dixisset Justinianus, effectus tamen satis testatur de causa. Illa namque enormia mulierum encomia, illa singularia iura et privilegia ipsis indulta, non possunt non ex consilio foeminae, sexus sui faventissimae, profecta fuisse.

Továbbá azt véli Leyser, hogy a' terheseknek szánt törvényes kedvezések, ezeket nem tulajdon értelemben illetik. Így szól ő: „Ipsarum foeminarum gravidarum ac puerperarum favor aut nullus est, aut valde exiguus. Quin imo illae odio potius premantur, maxime si graviditas et puerperium ex stupro, adulterio, aut incestu originem trahit. Itaque favor ille omnis non ad ipsas, sed ad uterum, quem gestant, vel ad infantem, quem peperere, refertur, atque ipsis solum oblique prodest." Mi ok nélkűl heveskedik itt, 's több más helyeken Leyser Polycarp,

mert mind ezen emberséges és a' Közjóra nézve igen hasznos törvények által épen nem szaporíttatik a' féktelenek száma, azonban pedig az ártatlan szülemények védetnek, és a' nép szaporodás előmozdíttatik. Valóban e' törvénytudó szigorúbb a' fen említett Pápánál, legalább kevesebbé emberbarát 's kisebb Politikus. E' mondottakhoz képest valóban criminalis pert lehetne Leysernek nyakába vetni, vagy legalább gyülölni azt, ha más két helyen szelídebben ki nem fejezte volna magát, a' hol t. i. mondja: „Etsi etiam cum illis, quam diu infirmae sunt, benignius agitur, huius favoris fons humanitas et misericordia, non graviditas et puerperium est.“ — És ismét más helyen mondja: „Etsi enim mulieres eiusmodi e vano quodam, et superfluo metu iurare detrectant, attamen huic quoque metui, qui in mulieribus praesertim delicatioribus partui nocere potest, aliquid indulgeri debet.“

Szerentsésen megszületvén és a' világba lépvén a' gyermek, világ polgárává és törvénybéli tekéntetben személyévé lészen az Országnak; de tsak személy ő' a' Státusban, nem pedig polgár, mert kifejlődve nem lévén, sem a' polgárnak jovaival nem élhet, sem pedig annak tiszteit nem tellyesítheti. Azért tsak az emberiségnek jogaira tarthat számot, a' Státuséira pedig, minekutána a' kifejlődés által a' szükséges tulajdonságokat eléri, létének elején tsak szülőivel, később pedig mind inkább számosabb viszonyokkal öszvefüggésbe jutván, az az aszszonyi annyának kebeléből mind inkább a' természetébe megyen által.

Hogy pedig az e' gyenge teremtményre ható külvilágnak tárgyai, annak további kifejlődését ne gátolják; a' jónak magvát, melly még akkor benne mély álomba merűlve lappang, de őt egykor magának, minden ember társainak, 's főképen az Országnak, mellynek egykor polgára leend, reményévé teszik, nem tsak el ne nyomják, vagy ártalmassá tegyék, hanem inkább kifejtsék, szükséges: hogy minden környülmények úgy intéztessenek, és a' kifejlődés-

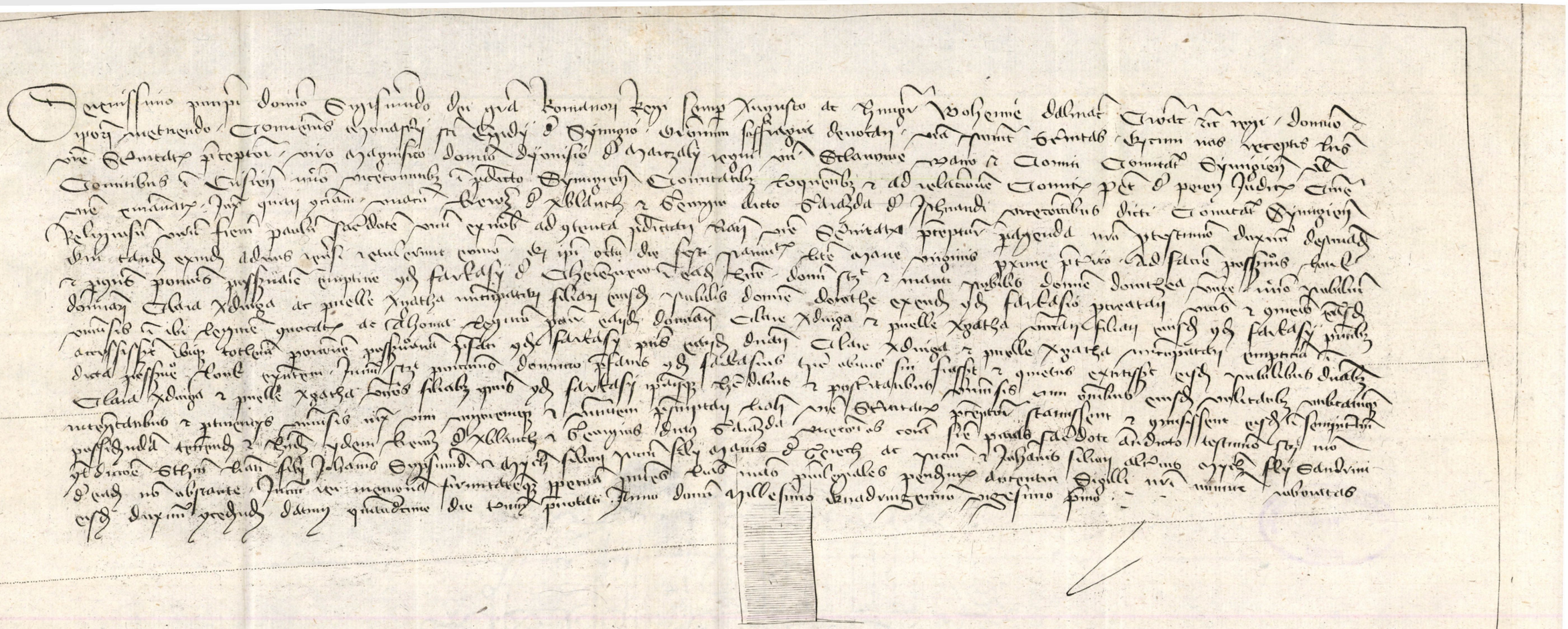
nek olly irány adassék, a' melly által nem tsak lehetővé, hanem hihetővé is légyen, hogy az új polgárban szenderedő erők 's hajlandóságok napról napra, évről évre inkább kifejlődvén, mind ön magának, mind az emberi nemnek, mind pedig és főképen hazájának javára a' tökéletességnek ama fokát érjék, a' mellyet elérhetnek. — Ez pedig bizonyosan ugyan, de még is fokonként és lassan történhetik meg, mert az ember születése után leg több ideig 's leginkább szorúl mások segítségére, azért, mert ő benne nem tsak a' test, hanem az értelem, a' kedv és az akarat is egyformán 's egyszerre fejlődik ki, 's fejlődhetik is; mert különbben az állati fél a' lelkivel aránytalanságba, vagy szinte ellenkezésbe kerül, a' mi által az ember — vagy hasznavehetetlenné, vagy szinte ártalmassá lenne.

A' kitsiny 's kifejlődésben lévő emberre ható külső tárgyaknak 's az ezekre viszszaható embernek mérséklése 's igazgatása mondatik — nevelésnek.

Úgy vélekedem, hogy az ember neveltetésének három félének kell lenni: testinek, értelminek 's szív, vagy is akaratbélinek, — moralis. —

Azt is tartom továbbá, hogy mind a' különös, mind pedig a' közjóra nézve alig lehet fontosabb tárgy, mint az a' felől való meggyőződés, hogy a' tzélirányos nevelés az ép, ügyes 's boldog népnek alapítására a' fő eszköz légyen. — Mert a' nevelés az, a' melly jól termett, lelki 's testiképen ép, jó 's hasznos, de egyszer'smind beteges, erőtlen, hasznavehetetlen, és gonosz polgárokat teremt. — Ezért tehát és pedig méltán történt, hogy a' jól elrendelt Kormányok, bölts Törvényszerzők, érzékeny szülők figyelmek fő tárgyává tették polgáraiknak, embertársaiknak, s' gyermekeiknek helyes neveltetésöket.

Tudjuk, mit követtek el e' tárgyban, Spárta, Athenae, Roma és más mivelt Országok népei. Látjuk ma is naponként, hogy minden jó rendbe szedett tartományokban nem a' szülőkre egyedűl bizatik a' nevelés, hanem hogy maga a' kormány is semmi gondoktól és semmi költségektől nem irtózik, tsak

Nagytiszteletü Tiszteles

HORVÁT ENDRÉNEK,

Rázmándi Stebánus és Fr. Nr. Győr. Vármegye Táblabirájának, fényes erkölcsü Házastársának,

Barátsága és Szövetsége Jeléül

ajánlja

Horvát István.

hogy fejlődő polgárai helyes neveltetését alapítsa, 's napról napra tökéletesítse, erősen meggyőződve lévén a' felől, hogy a' polgároknak tzélirányos kifejlődésétől függ a' közjó leginkább és ennek mind külső, mind pedig belső tartóssága.

Ha tehát az eddig mondottak szerént a' nemi ösztön ugy intéztetik, a' mint ezt a' Közjó, és a' Természet akarja; és ha a' megszületett emberek úgy neveltetnek, a' mint ezt az embernek 's a' Státusnak java akarja, nem lehet nem várni, hogy a' serdűlő polgárság ép, hasznavehető, boldog, 's boldogító légyen.

Honnét vagyon hát még is, így fognak sokan szólni, hogy a' dolog minden szorgalom mellett is még is nem úgy mégyen. Erről is fogom én közleni véleményemet értekezésem végén, addig is pedig békés türésért esedezem.

A' legközelebbi folytatásban szándékom a' vagyonos, és az élet eszközeivel arányban lévő népességről szóllani.

(Folytatik.)

Böhm Károly.

5.

A' Somogyvári Szent Egyed Monostorának 1421-*dik évben költ hivatalos Tudósítása Sigmond Magyar Királyhoz a' felől, hogy a' Louk helységi szerzemény rész jószágba Cherezenewi Farkasnak három leánya béiktattatott; egy Réztáblával.*

„Sereníssímo principi domíno Sigismundo deí gracia Romanorum Regí semper Augusto ac Hungarie Bohemíe Dalmacie Croacie &c regí, domino ipsorum metuendo, Conuentus Monasterý sancti Egidý de Sýmigío, Oracionum suffragía deuotarum, vestra Nouerit Serenitas, Quod cum nos receptis literis vestre Serenitatis preceptoriis, víro Magnifíco

domino Dý'onísío de Marczalý regní vestrí Sclauonic Bano et Comíti Comitatus Sýmígíensis vel Comítíbus in Crísíensi nec non vicecomitibus in predicto Sýmigiensi Comitatibus loquentibus et ad relacionem Comítis Petri de Peren Judícis Curie vestre emanatis, Juxta quarum continenciam, vna cum Kewz de Ablanch et Georgio dicto Garazda de Isthuandí vicecomítibus díctí Comitatus Sýmigiensis Religiosum virum fratrem Paulum sacerdotem vnum ex nobis ad contenta predictarum literarum vestre Serenítatis preceptoriarum peragenda nostro pro testimonio duximus destinandum Qui tandem exinde ad nos reuersi retulerunt eo modo, Quod ípsi octauo die festí Natíuitatis beate Marie vírgínís proxime preteríto, ad faciem possessionis Louk et per consequens porcionis possessionarie emptícíe condam Farkasy de Chereznew in eadem habite, domini scilicet et mariti Nobilís domine Dorothea vocate nec non Nobilium dominarum Clara Aduiga ac puelle Agatha nuncupatarum filiarum eiusdem Nobilís domine Dorothe ex eodem condam Farkasío procreatarum vicinis et conmetaneis eiusdem vniuersis in ibi legitime conuocatis ac Thoma legitimo procuratore earumdem dominarum Clare Aduíga et puelle Agatha vocatarum filiarum eiusdem condam Farkasý presentibus accessissent ibíque totalem porcionem possessionariam prefati condam Farkasy patris earumdem dominarum Clare Aduíga et puelle Agatha nuncupatarum empticíam in dícta possesione Louk existentem, In cuius scilicet porcionis dominio prefatus condam Farkasius tempore obitus suí fuisset et quietus extitisset eisdem nobilibus dominabus Clara Aduíga et puelle Agatha vocatis filiabus ipsius condam Farkasý ipsarumque heredibus et posteritatibus vniuersis cum omnibus eiusdem vtilitatibus vtilitatumque integritatibus et pertinencys vniuersis iuxta vim vígoremque et virtutem prescriptarum literarum vestre Serenitatis preceptoriarum Statuissent et conmisissent eisdem in sempiternum possidendam tenendam et habendam ydem Kewz de

Ablanch et Georgíus dictus Garazda vicecomites coram fratre Paulo sacerdote antedicto testimonio scilicet nostro contradiccione Stephani literati fily Johannis Sigismundi et Michaelis filiorum Nicolay fily Maíus de Gerech ac Nicolai et Johannís filiorum alterius Michaelis filý Sandríní de eadem non obstante, In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras priuilegiales pendentis autentíci Sígíllí nostri munimine roboratas eisdem duximus concedendas, Datum quartodecimo die termini prenotati Anno Domini Millesimo Quadringentesimo vigesimo primo."

Örökös, az az: Privilegiális Béiktatólevél a' Louki vásárlott szerzemény Jószágról, íróhártyán, bőrpántlikáról függő kerék viasz petsét alatt, a' Magyar Nemzeti Museum Gyüjteményéből. Ámbár Sigmond Királynak (Decreti VI. art. 10. §. 9.) és I Mátyás Fejedelemnek, (Decr. VI. art. 74. § 9.) Törvénye különböztetést tészen a' „*Statutoriae Literae*" és a' „*Statutoriae Literae Perpetuae*" között, és a' Béiktató Levelek hajdan valóban e' különböztetés szerént adattak mind ki, még sem találhatni e' fontos tárgynak tsak legkisebb világos nyomát is a' Magyar Törvénykönyvekben. Ezen Óklevél esetében voltak ugyan a' Béiktatásnál Ellenmondók: De épen azért, mivel ezek figyelembe nem vétettek, és maguk az Al-Ispányok vitték véghez a' hiteles egyházi személy jelenlétében Sigmond Király rendelésének következésében a' Béiktatást, önkényt ki tetszik, hogy e' Béiktatás egy meg nyert Per után vitetett véghez. Nevezetes az Óklevélben az is, hogy a' híres GARÁZDA Ág, mellyből három jeles Deák Költő virágzott, Somogy Vármegyében is előjő. A' Széchényi Országos Könyvtár e' Régiséget, a' mit tartozó hálából említek, a' Ratki és Salamonfai dítső Barthodeiszky Ágtól nyerte ajándékba.

Horvát István.

6.

Bánsági Tudósítások.

(Folytatás.)

Az utólsó leveledben, Kedves Barátom! igen kivántsi vagy tudni a' vetésnek ezen vidéki kimenetelét annál is inkább, mivel minden felől a' hallatlan szárazság szomorította a' mezei gazdákat a' szántásra 's a' marha legelőre nézve; igaz, hogy magam is megigértem az utólsó levelemben a' vetésrüli tudósításomat.

A' Bánsági mezei gazdáknak, kiket még azon rosz szokás lelkesít, hogy Májusban ugaroljanak, Octoberben pedig másodszor 's egyszer'smind vetés alá is szántsanak, ez idén roszszúl szolgált a' szerentse, mert a' szárazság miatt szántani nem lehetett. — Szokás itt, hogy nyáron által mindenféle marhák száraz és nedves időben egyeránt az ugar földeken legeljenek, mellyek a' néhai esőzések által ellágyúlt földet annyira letapodják, hogy Octoberben, melly nálunk ritkán szerfelett nedves, szántani mesterség, azért sokszor megtörténik, hogy a' vetés később esik, mint kellene. Jól lehet, hogy az előbbi tudósításomban a' szerfelett való szárazságot vádoltam, de voltak még is ollyan nedves napok, mellyek, ámbár a' termesztményeknek keveset használtak is, még is az ollyan nyers földet, 's annak a' bőrét meglágyították, 's azt osztán a' legelő marha annyira letaposta, hogy szántathatatlanná vállott. — Illyen munkátlanságban veszteglettek az ollyan mezei gazdák, kik nálunk keverni nem szoktak, 's kénytelenek valának az eső után sóhajtozni, hogy gazdasági munkájokat folytathassák, midőn azok, kik nem irtóztak a' földjeket keverésre is megszántani, vagy a' legelendő marhát nedves időben az ugarjokról letiltani, 's nem féltek, hogy a' jól megmivelt földben ,a' jövendő tavaszszal az élet

megdűljön, rendesen 's kivánságok szerént a' vetést megtehették, 's földjeiket az October végével beállott szünteleni esőzések előtt bemagozhatták; nevették ugyan a' pór néptől tanúlt gazdák az elmélkedőket, az úgy nevezett theoreticus papiros gazdákat, kiknek jobban tetszett, hogy a' mag inkább a' féregtől ment földben egészségesen várja az esőt, mint az életes tsürben, 's az eső után nyakra főre, imigy amúgy a' magot elszórván, a' földbe mázolják, mint ama ditséretes így szoktákat követők tselekedtek, kik a' beállott rég óhajtott esőben, nem tudtak mihez nyúlni, majd tsak hogy vetetlen maradtak a' földjeik.

A' reptze vető gazdákra ismét rosz a' reménység, sokan még az Augustusi esőkkel elvetették a' reptzéjeket, melly ugyan kikelt, de a' reá következő szárazságban a' bolhák (chrysomela saltatoria) elemésztették azt. Itt legjobb azt vetni September elején, mert a' híves 's ködös éjszakák annak a' nevelkedését nagyon elősegítik. Azonban ez idén 22-dik Augustus ólta 18-dik Octoberig esőnk nem lévén, annak a' vetésével a' többiek elkéstek; elvetették ugyan September vége felé, mert October elején az esőre bizonyos számot tartottak, de e' helyett fagyos és deres éjszakák állottak be, 's így az elvetett reptze tsirbe se indúlt, tsak October utólján az egész héten tartó eső után kezdte magát mutogatni. Mit ád a' jó Isten, majd ezután tetszik meg, ha a' meleg ősz annyira kinyúlik Karátsony felé, hogy a' reptze megerösödhetik, és annyira neki levelesedhetik, hogy a' téli és tavaszi száraz fagyokat kiállhatja. Ekkor az utólsó vetők többet nyertek azoknál, kik még Augustusban elvetették a' reptzéjeket. Különben egy forma lesz a' veszteség.

Arra a' kérdésedre, minő nyelvű és rényű lakosi vannak a' Bánságnak, 's minő szorgalommal mivelik a' földet, minő erköltstsel birnak, igen nehéz megfelelni, valamint arra is, minő termékenységgel birjon a' föld, 's minő helyheztetése van a'' bánsági Jobbágynak.

A' Törököknek vagy Ozmánoknak tökéletes kipusztúlások után mind a' három bánsági Vármegyék Krassó, Temes, és Torontál az egész épségekben a' Felséges uralkodó Házunkra viszszaszállottak, ezt a' Historiából úgy is tudod, azért tovább a' kérdésednél nem terjeszkedem, tudván, hogy az említett Vármegyékből a' bánsági vég vidéki katonaság, birtoka is kiszakasztatott.

A' Lakosok Magyarok, Oláhok, Rátzok és Németek; vannak ugyan Tótok, Tsehek, Olaszok és Frantziák is, de kevesebb számmal; az utólsók kivált már annyira elnémetesedtek, hogy anyai nyelveket is többnyire elfelejték. — Ellehet gondolni tehát, hogy e' különbféle nemzetek különbféle szokást hoztak magokkal az Országunkba, azért különbféle is köztök a' szorgalom, kivált a' mezei gazdaságra nézve, úgy tehát az erköltsés character is különbféle lehet.

A' Magyarok többnyire az Ozmánok kipusztúlása óta a' szomszéd Tsongrád, Békes, és Arad Vármegyékből vándorlottak ide; urbarialis magyar Helység igen kevés van, hanem a' Magyarok mind dohányt termesztő kertészek; termesztenek ugyan más életbéli veteményeket is, de tsak tulajdon szükségekre, 's a' földnek megmivelésében magokat épen meg nem különböztetik az Oláh és Rátz (Szerbus) földmivelőktől; tsak imígy 's amúgy szántogatják földjeiket, semmi újításokat el nem fogadnak, hanem állandóúl a' régi így szoktákhoz ragaszkodnak. Az Oláhok és Rátzok leginkább urbarialisták, ők foglalatoskodnak mindenféle veteményeknek termesztésekkel, 's a' júh és szarvas marha tenyésztésével, a' földmivelésében tsak a' régiség mellett maradnak. — A' Németek magokkal azon tartománynak szokásait mind az erköltsre, mind pedig a' mezei gazdaságra nézve, behozták, a' honnan ide vándorlottak; de a' mezei gazdaságot, elmellőzvén az egyébbféle erköltsöket, mint a' tzélhoz nem tartozandókat, épen semmit sem javították, hanem változatlanúl megmaradtak azon szokás mellett, mellyet régi honyokban tanúl-

núltak, pedig az óta amazok a' mezei gazdaság pallérozásában jóval is előbbre léptek. Ezek igen kevés újításokat fogadnak el, gondolván, hogy ők, mint Németek, legértelmesebbek a' mezei munkákban; tsak egyedűl a' ló tenyésztést űzik; júhokat épen nem, szarvas marhát pedig tsak annyit tenyésztenek, mennyi a' tejbéli szükséget naponként kipótolja. Minden szántás vetésbéli munkát lovakkal tesznek; ők termesztik ugyan ama hires bánsági piros buzát, melly tápláló részeire nézve nem tsak az egész hazában, hanem, bizvást állítható, hogy az egész Óstriai Tsászárságban legnevezetesebb. Kukoritzát és Árpát keveset, tsak házi szükségre valót termesztenek: ellenben Buzát nagy mennyiségben, és zabot a' tavaszi alá való földekben igen szeretik termeszteni. Az elsőt pénzre fordítják, a' másodikkal pedig szép lovakat, mellyekkel kereskedést űznek, nevelnek. Mászszor többet.

Port.

7.

Rogerius, Scótiai Sz. Kálmán mártírt sem vehette IV. Béla Királyunknak ősei közé.

A' folyó évi Tudományos Gyűjteménynek Septemberi kötetében azt védtem: hogy „*Atyáink Kálmán Királyunkat soha sem vallották Szentnek.*“ Miután ez a' Kötet szerte osztatott, látóban értekezésemre illyen ellenvetést tettek: Hogy Rogeriusnak *Miserabile Carmen* nevű könyvéből felhozott soraiban nem Kálmán Királyunk, hanem Scótiai Szarándok Kálmán rejtekezik; ki annyára nézve magyar vérből származott Királyfi volt: 's a' szent földre indultakor Austriában Stock-an-der-au, vagy is Stockerau Városban akasztatott fel egy fára a' keresztény hitért. — Életét olvashatni Inchoffernál *Annal. Ung.* ad an. 1012. fol. 299. és 366. a' Római kiadásban; meg *Ungaricae Sanctitatis Indicia*

tzímü könyvetskében, melly N. Szombatban 1737. 8-ad rétben már másodszor nyomattatott ki.

Jóllehet ez a' Szent előttem esméretlen nem volt; — de mivel Rogerius annyiszor említett kétes soraiban nyilván magyar Sz. Kálmán Királyt emleget: ha itéletem meg nem tsalt, őtet, mint idegen Scótot, Királyunknak el nem fogadhattam.

Méltó olvasni, a' mit róla Katona István Hist. Crit. Reg. Hung. Stirp. Arpad. Tom. I. a' 240-dik lapon 1016-dik évre ír. Ő tudniillik, e' történeten el nem indulhatott; mert nem tudta, hogy Szent István Királyunkat az Anglus és Normannus Írók *Salamon*-nak nevezték. — De mióta T. T. Horvát István Úr az 1833-dik évi Tud. Gyűjtemény VII-dik Kötetében a' 123-dik lapon ezt a' botlás követ is lábunk alól szerentsésen elgördítette, a' Legenda is nálunk nagyobb hitelre vergődött; 's most már Katona István sem akadna fel rajta, ha még közöttünk élne.

Az ellenvetés haza menet erre a' gondolatra is hozott: valjon nem értette-e Rogerius Kálmán Király alatt, II. Andrásnak hasonló nevű fiát? Ki, valamint a' Históriából bizonyos, *Halitsban* egy ideig attya nevében és akaratjából országolt; de mivel Salome nőjével szüzességben élt, Országától elesett. (Pray Annal. Reg. Hung. P. I. Lib. 3 p. 200.) Azután pedig tatár járáskor 1241-ben kapott megsebesülésből Slavoniában kegyesség és jámborság hírében halt meg, és Tsazmán temettetett el. (Pray ugyan ott Lib. 4. p. 266.)

Ezen vélekedésem nyomhatna valamit, ha Rogerius Cap. XXVIII. II. Andrásnak Kálmán fiát „*Dux Colomanus*" tzímmel nem illetné: s. Cap. I. mint egy rá nem mutatna, hogy nem róla, hanem Kálmán Királyunkról emlékeznék. Mert vajmi könnyen Szentek sorukba vették hajdan Krónikásink a' királyi ágból eredett jámborabbakat. A' Dubnitzi Krónikában 1345 dik évre Nagy Lajos ötséről, a' szerentsétlen Andrásról, kit gonosz és hitét szegte Johanna fojtatott meg, ezeket olvasom: „Anno Domini millesi-

mo, trecentesimo quadragesimo quinto, per Johannam uxorem suam, et per Satellites regios, decimo nono Septembris, dirae mortis faucibus traditus est (Andreas) in civitate Aversana, distante a Neapoli ad octo milliaria, quae potius fuisset subinversa. Et sic sine causa interfectus est. — Cum autem corpus suum deferretur in Neapolim ad sepeliendum — sepultum est in Kathedrali Ecclesia, iuxta avum suum Carolum Marcellum (így) statimque post obitum suum, dicitur divinitus miraculis claruisse' et quasi omnes, qui in morte eius conspiraverunt, mares et foeminae, miserabili morte consumpti sunt, etiam ultione sanguinis innocentis."

De ha Rogerius II. Andrásnak Kálmán fiáról is hasonló értelemben írna, vélekedésem szerént még ekkor sem érdemlene nagyobb hitelt, mert be nem bizonyíthatni, hogy valaha Kálmán Hertzeget az Anyaszentegyház vette volna föl a' Szentek számába; már pedig, ha szentsége nem ezen a' kövön épült, bizonytalan és kétséges marad.

Ha végtére Rogerius tsak ugyan szarándok Scót Kálmánt értette; — botlását legalább jegyzetben igazítsuk meg; mivel a' *Rex* szó rá épen nem illik. Meg sem mondhatnám, minél fogva nevezhette volna őtet Rogerius IV-dik Béla Királyunk ősének.

A' Dubnitzi Krónikában *Salamon* Királyunkról, kit Pray Szentnek vélt, még ezt a' különös, eddig hallottlan, de a' Krónikánál sokkal későbbi jegyzetet találom: „*Sepultus in Lepoglawa, claustro Heremitarum, ibi enim de marmore sculptum monumentum habet.*" Ez meg nem egyez a' régiebb hagyományokkal, mellyek szerént *Salamon* tetemei Istriának Póla Várossában nyugszanak. Lepoglaváról pedig tsak azt hallottuk, hogy ott Corvinus János I. Mátyás Királyunk természetes fia takaríttatott el. Azután Salamon korában hol voltak még első Remete Sz. Pál Szerzetesi? kik tsak a' XIII dik század közepén támadtak. — Ennyi különböző véleke-

dések, 's hagyományok után, ideje volna már egyszer a' Salamon szentségéről villongó kérdést is eldönteni.

Podkradczky Józef.

8.

A' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttségnek Jutalomosztásai a' folyó 1834dik évi Szent Iván hava ötödikén.

Azon országunk jövendő boldogságát illető számos, fontos és egymástérő köz munkálkodások, mellyek által ditsőségesen uralkodó Apostoli Királyunk atyai gondoskodásaiból a' Magyar Nemzetnek összegyűlt lelkes Képviselői egy következendő boldogabb Kort szándékoznak megállapítani, nem különben a' közöttünk dúlt veszedelmes Epemirigy Nyavalya több izben, és ugyan hoszszabb időre, félbeszakasztotta a' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttségnek ítélettételeit 's egyébb foglalatosságait is, a' miből természetesen hátramaradásoknak kellett eredniük.

Kívánatos vala tehát, hogy addig is, míg minden a' maga szokott rendébe viszszajöhet, legalább azon Jutalmak, mellyek több érdemes Hazafiaknak már valóban oda ítéltettek, kiosztassanak, és azon Jutalom Kérdések, mellyek különbféle évekre kiszemeltettek, megfejtés végett kihirdettessenek.

Magos oltalma által létre hozta Magyar Hazánknak szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispánya, mint a' ditső Martzibáni Intézetnek is határtalan kegyelmü Pártfogója, Tek. Ns. Pest Pilis és Solth törvényesen egyesült Vármegyék Rendeinek ebbéli ohajtásaikat, midőn azon nyomos oknál fogva, hogy sem Ön Maga, sem a' Küldöttségnek fényes érdemü Elölülője, Nagy Méltóságu Cziráki és Diénesfalvai Cziráky Antal Gróf 's Ország Birája ő Excelentiája, a' folyamatban lévő Ország Gyülése helyé-

ről el nem jöhetne, felséges Személyének a' Jutalom kiosztásban Képviselőségét a' Fejedelem és Haza szolgálataiban érdemekkel megőszült, 's Ország szerte köz tiszteletben tartatott Nagy Méltóságu Végh István Ur Ő Excellentiájára, Szent István Apostoli Király jeles Rendének közép keresztesére, 's egyszer 'smind arany sarkantyús Vitézre, Ő Ts. K. Felségének valóságos belső titkos Tanátsosára, a' Magyar Szent Korona Őrére és Tek. Ns. Baranya Vármegye Fő Ispányára bizni méltóztatott.

E' jeles kinevezés által megelőztetve lévén minden várakozások, szoros kötelességének tekéntette a' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttség mindenek előtt megkérni tartozó mély alázatossággal az eránt a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselőt, hogy gyűléseiben a' köz tanátskozásoknak gyorsabb sikerük miatt mind a' mellett is, hogy ez egyébb eránt ditső hivatalának körén kivűl esnék, megjelenni, 's ezekben a' szükséges előkészületekről nyomos észrevételeit közölni ne terheltetnék, a' mit is kegyes lereszkedéssel megtett ő Excellentiája, mély bélátással elősegítvén mindenkor az Intézet tárgyainak legalkalmasabb elrendeltetéseiket.

Az illyetén többszöri tanátskozásokban mindenek szerentsésen elintéztettek, 's minekutána a' Végzések a' Nagyméltóságú Nádor Ispányi Képviselőnek foganatos közbenjárása által a' Felséges Pártfogónak jóváhagyását is megnyerték, a' Jutalomosztás ideje Szent Iván havának 5-dikére határoztatott.

Hivatalosak valának pedig e' Jutalomosztásra mind azok, kiknek a' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttség akár a' Martzibáni Familiának esztendőnként kiosztogattatni rendelt 400 váltó forintos nagy és 100 váltó forintos kis Jutalmából, akár pedig néhai Vitéz Jósef Udvari Ágens Intézetéből, vagy néhai Pongrátz Theresia Grófné bőkezűségéből, nem különben néhai Széki Teleky László Gróf adakozásából, meg a' boldogúlt Tek. Fejér-

vári Jósef hazafiui buzgósága következésében Jutalmakat ítélt.

Különösen a' ditső Martzibáni Familiának nagyobb Jutalmát a' Küldöttség meghatározása szerént 1823-dikra elnyerte Tek. Tudós Szlemenics Pál, Posonyban a' Magyar Törvény érdemes Tanítója nyomtatásban megjelent Polgári Magyar Törvényéért; — — 1824-dikre Tek. Tudós Fáy András, Táblabiró Ur, ujabb eredeti Meséiért; — — 1825-dikre Tek. Tudós Vörösmarty Mihály, Táblabiró Ur, Zalán Futása tzímü Hösköltemányéért; — — 1826-dikra boldogúlt Kisfaludi Kisfaludy Károly az Aurora Almanach szerkesztetéséért; — — 1827-dikre Nagytiszt. Tudós Bittnicz Lajos, a' Szombathelyi Lyceumban a' Mathesisnak rendes Tanítója, a' Magyar Nyelvbéli Előadás Tudományáért.

Mint Jutalomkérdés fejtők a' Martzibáni Intézetből a' kisebb Jutalmakra, úgy a' Nagy Méltóságu Cziráki és Diénesfalvai Cziráky Antal Gróf és Országbirája Ő Excellentiájától ajánlott, 's még ezen kivül Mélt. Széki Teleky Jósef Gróf, Jankovich Miklós, Schedius Lajos, és Horvát István által együtt öszszetett Jutalompénzekre méltóknak ítéltettek: boldogúlt Beregszászi Nagy Pál, egykor Hazánknak munkás Philologusa; — — Nagytiszt. Tudós Gáthy István, Szathmár Németi Prédikátor, és Esperest; — — Nagytiszt. Tudós Szeder Fábián a' Szent Benedek Rendének áldozó Papja; — — Tek. Tudós Gáthy Károly, Huszti Kamarai Földmérő; — — boldogúlt Kovács Tamás, a' Hazai és Külföldi Tudósításoknak érdemes Szerkesztetőjük.

Néhai Vitéz Jósef volt Udvari Ágens Intézetéből a' Kún Nyelvről írt Értekezéséért Jutalmat érdemlett Tek. Tudós Jerney János, Táblabiró Ur és Hites Ügyvéd.

Boldogúlt Pongrátz Theresia Grófné Jutalmaira méltóknak tartattak: Tek. Tudós Horváth Antal, Táblabiró Ur és Hites Ügyvéd a' régi Rabszol-

gákról írt tudós Értekezéséért; — — és Tudós Simon Florentinus, Hites Ügyvéd a' Szokásról készített Munkájáért.

Azon Jutalomdíj, mellyet boldogúlt Széki Teleky László Gróf hazafiui bőkezüsége ajánlott, ismét a' fent tisztelt jeles tudományu Gáthy Istvánnak jutott.

Végre a' néhai Fejérvári Józsefnek hazafiui buzgóságából kitett Jutalmat Tek. Tudós Szadler József Orvos Doctornak, a' magyar Nemzeti Museum egyik Őrének, ítélte a' Küldöttség a' Kőszénről készített tudós Értekezéséért.

E' tudós Férfiak tehát, kik összesen az időközben kimultakkal együtt 15 számot tésznek, jókor meghivó különös Levelek által a' Jutalomnak általvételére meghivattak olly kérelemmel, hogy a' Jutalomosztás határidejét megelőző napon Pesten személyesen, a' mennyire helyheztetésük engedi, megjelenni törekedjenek.

Elérkezvén Szent Iván Havának 5-dik napja, a' Küldöttség Tagai, nem különben a' Jutalmakra érdemesíttetett Tudós Férfiak közül azok, a' kik személyesen megjelenhettek, dél előtt 10 órakor Tek. Ns. Pest Vármegye nagy Palotájában a' Küldöttség leg Idősebbikének, Méltóságos Szilassi és Pilisi Szilassy Józsefnek, Szent István Apostoli Király jeles Rendének Kis Keresztes Vitéze, Ts. Kir. Tanátsos, Hétszemélyes Táblabiró, 's Tek. Ns. Torna Vármegye Fő Ispánya Ő Nagyságának Előlülése alatt egybegyűltek, 's ülést tartván a' Tagok, ebben a' Haza Felséges Nádorispányának, József Ts. Kir. Austriai örökös Fő Hertzegnek, az Intézetre nézve tett rendeléseket 's egyszóval az utóbbi Gyűlés Jegyző Könyvét helybenhagyó és megerősítő kegyelmes Levele mindenek előtt felolvastatott, mellyben egyszer'smind a' Felséges Ts. Kir. Fő Hertzeg Mélt. és Főtiszt. Ocskai Ocskay Antal, választott Bátzi Püspök ő Nagyságának, nem különben Tek. Mérey László, Horvát István és Forgó György Táblabiró Uraknak a' tőlük újabban ajánlott Jutalompénzek-

ért kegyelmes Megelégedését kinyilatkoztatni méltóztatott.

Ezek után a' Mélt. Előlülő Ur emlekezetéből, a' mi köz tiszteletet és kétszeres figyelmet gerjesztett, így szólította meg a' Küldöttség Tagait:

* * *

„Méltóságos, Tekintetes Kiküldöttség!

Méltó öröm foglallya el szívemet azt meggondolván, hogy nekem, mint ezen Tettes Ns. Pest Pilis és Solth t. e. Vármegyéknek félszázadot meghalatt időtől fogva való TáblaBirájának, mostani hanyatlott koromban alkalmatosság nyújtatott illy diszes Közönséghez szóllani, még pedig olly Jeles Tárgyban, melly az igaz Emberiségnek valóságos példája, mivel az értelemnek és akaratnak tökélletesítésére, a' mitől függ az Ember boldogsága, egyenessen czéloz, e' mellett Magyar Nemzetünknek dicsőségére szolgál; tudniillik

A' néhai boldog emlékezetű Nagy Mlgú Puchói Marczibányi István ő Cs. K. Felsége hajdani belső Titkos Tanácsossának háládatos emlékezetet érdemlő Intézete, mellyel nevezetes Tőkepénznek esztendőnként járó hasznát az érdeklett jó végre fordíttatni kivánta azzal, hogy az ohajtott czélra vezető érdemes Tudósoknak munkáik megjutalmaztatásokra osztattassa Testvér Öcse Tettes Puchói Marczibányi Imre Ur T. N. Trencsin Vármegye Első-Al-Ispánnya, mint végső Rendelésének tellyesítője, Ki is

Azon Jeles Hagyománynak állandó feltartását, az emlitet jutalmaknak czélarányos kiosztását eszközleni kivánván, bölcs előre való nézése szerint, megkérte Fels. Fő Herczeg Kegyelmes Nádor Ispány Urunkat, mint ezen Tettes Ns. Megyénk örökös Fő Ispánnyát, hogy Megyebeli érdemes Tagjaival egyetértőleg méltóztatna azon szent czélnak tellyesítése Kórmányát vezérleni; melly kérésnek tellyesítését kegyelmessen elvállalván Felséges dicsőségessen uralkodó Jó Királyunknak, a' ki minden Közjónak 's Magyar Hazánk diszének Kegyelmes Párt-

fogója, Kegyes engedelmével, azt mind eddig, valamikor lehetett, tulajdon személyében, a' mikor pedig megakadályoztatott, Képviselője által nemzeti tudományos innepléssel méltóztatott ő Császári Kir. Fő Herczegsége tellyesíteni.

Valamint most is van azon Történet, hogy az Országgyűlésbeli fontos foglalatosságai miatt azon nemes munkálódásától elvonattatván, méltóztatott érdemes tiszteletre méltó Képviselőjének Kegyessen rendelni, Nagy Mlgú Végh István Urat, Kedves Magyar Hazánk Szent Koronája Őrjét, T. N. Baranya Vármegye Fő Ispánnyát, és a' Szent István Apost. Magyar Király jeles Vitéz Rendjének Közép Keresztes Tagját, a' Császári Királyi Felség belső Titkos Tanátsossát, Arany Kúlcsos Hivét 's Arany Sarkantyús Vitézzét ő Excellenczijáját azon diszes foglalatosságnak's nemzeti Tudományos Innepléshez végh vitelére.

Hogy tehát azon Ország szerte igen tisztelt Nagy Mlgú Úrhoz minél elébb szerencsénk lehessen, a' Mlgos és Tettes Kiküldöttség jóváhagyásával, kérjük meg illendő tisztelettel a' Közinkbe lejendő megjelenésre, egy Közinkből kinevezendő Küldöttség által; mellynek Tagjai lesznek:

Főtiszt. és Mélt. Ocskay Antal Püspök, mint Szónok,
Nagyságos Schedius Lajos Ts. K. Tanátsos Ur,
Tek. Jankovich Miklós Táblabiró Ur,
és
Tek. Benyovszky Péter Táblabiró Ur.

A' Palota gráditsánál Képviselő Ur ő Excellenczijáját elfogadni fogják:

Tek. Kováts Mihály Táblabiró Ur,
Tek. Forgó György Táblabiró Ur,
Tek. Sárközy Imre Ur, a' Kiküldöttségnek Jegyzője.

Végre a' Palota ajtajánál üdvözlik és a' Palotába bévezetik:

Tek. Földváry Gábor Al-Ispány Ur,
Tek. Glosius Dániel Táblabiró Ur,

Tek. Mérey László Táblabiró Ur,
Tek. Geörch Illyés Táblabiró Ur.“

* * *

E' rövid beszéd után, melly az időközben összesereglett minden karu és rendü Vendégektől is köz tapsolással fogadtatott, a' Küldöttségnek Budára rendeltetett része elsietett méghívni Képviselő Ur ő Excellentiáját, kit is uri házában Főtisz. és Méltóságos Ocskai Ocskay Antal Bátzi Püspök Ur ime beszéddel kért meg az általjövetelre:

* * *

Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Biztos Ur,
Kegyelmes Urunk!

Mély tisztelettel, 's érzékeny hálával fogadták mind magok a' Tek. Ns. Pest Pilis és Solth törvényesen egyesült Vármegyéknek Rendei, mind a' dicső Marczibányi Familia Intézetére ügyelő Küldöttség a' Haza szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának azon kegyes rendelését, mellyel Excellentiádat a' dicső Marczibányi Familia Jutalomosztására — Felséges Személyének Képviselőjévé kinevezni méltóztatott.

Előre látta tudniillik a' Köz Bizodalom, hogy Excellentiádnak dicső hazafiui szíve, mély tudománnya — a' köz dolgok folytatásában gyüjtött nagy tapasztalásai a' következő — Jutalomosztási Ünnep elrendeltetését nem csak a' legillendőbb módon fogja elintézni, hanem egyszersmind a' Király és Haza szolgálatjában — fél század lefolyta alatt gyűjtött fényes érdem koszorú által is — kegyes megjelenésével leginkább fogja azon Nemzeti Ünnepet dicsőíteni —

A' mit a' Köz Bizodalom, 's hódoló Tisztelet Excellentiádtól biztosan reménylett — mind azt már akkor, midőn egyedűl előleges — tanácskozás végett — Excellentziád a' Küldöttség ülésében megjelenni, 's ottan a' fenn forgó — legsulyosabb ne-

hézségeket bölcs tanácsaival egyszerre megszüntetni — és az Intézetet — úgy szólván — rendbe hozni méltóztatott — olly nagy mértékben bétöltötte Excellentiád, hogy a' Küldöttség nem talál eléggé alkalmas kifejezéseket, mellyekkel tartozó érzékeny — hálaadását Excellentiád eránt kinyilatkoztathassa. Minket tett ugyan Tolmácsaivá köszöneteinek, mindazonáltal a' mit köszönetmondásunk nem győz — azt Excellentiádnak határtalan kegyessége kifogja pótolni.

Az egygyütt ülő Küldöttség nem ismér a' Jutalom kiosztás ügyében már semmi — akadályt, 's az fő ohajtása, 's Excellentiádhoz nyujtott buzgó kérelme, hogy Excellentiád személyes jelenlétével méltóztassék a' Küldöttséget boldogítani, 's elfoglalván a' Képviselői Széket, tegye fényessé azon Nemzeti Ünnepet — mellynek Excellentiád egyik legfőbb ékessége, 's közgyönyörűsége.

A' miért is midőn egész alázatossággal esedezünk, Küldőinket, 's magunkat Excellentiád kegyelmeibe ajánljuk."

* * *

Kinyilatkoztatta erre rövid előadásban Képviselő Ur ő Excellentiája a' Küldöttség eránt tiszteletét 's egyszer'smind azonnal leendő eljövetelét megigérni méltóztatott.

És valóban alig tette a' Budáról viszszatért Küldöttséghek Beszédneke jelentését a' fényes Gyűlekezet előtt az elvégzettekről, már azonnal a' Nádor Ispányi Képviselő Ur ő Excellentiája harsány Éljen! kiáltások között a' Palotába bévezettetett, ELSŐ FERENTZ ditsőségesen uralkodó Fejedelmünk Képe mellett egy bársonyos asztalnál helyet foglalt, 's itten a' néma tsendességet ime fontos tárgyu Béköszöntő Beszédével félbenszakasztotta:

* * *

„Kétszer részesült a' ditső Marczibányi Familia Intézetére ügyelő Küldöttség azon boldogító fényes kegyelemben, hogy Felséges JÓSEF Tsászári Kirá-

lyi Austriai örökös Fő Hertzeg, Magyar Országnak szeretve tisztelt Nádor Ispánya, a' Jutalomra érdemesített Magyar Íróknak általadandó Jutalompénzeket önönmaga legnagyobb Udvari pompával kiosztani méltóztatott.

Olly nemes és diszes, olly nagy miveltségü Gyűlekezetben, millyent e' köz hálaadás helyévé általváltozott Palotában szemlélni, 's tiszta igaz szivvel üdvözleni szerentsém vagyon, felesleges volna, akár a' már két izben tapasztalt kegyelem nagyságát hoszszan kifejtenem, akár pedig azon élesztő következéseket bővebbon lefestenem, mellyek az említett két ünnepből tudományos előmeneteleinkre áradtak.

Új Időszakaszt szült az a' feledhetetlen két nap a' Magyar Nyelv Évkönyveiben, 's közel sem nagyítom a' Történetet, ha, a' mit hálaadatos indulatból gyakorta felőle gondolni szoktam, nyílt egyenességgel kimondom: hogy, miolta Országunk fenáll, a' tudományos Érdem talán soha ditsőbben, és nagyobb megkülönböztetéssel nem jutalmaztatott; az írói szorgalom soha ébresztőbb ösztönnel nem buzdíttatott.

Szándéka volt ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségének most harmadszor is a' Jutalmakat személyesen kiosztani, de, minthogy a' jelen idő és jövendő kor boldogításának sulyos gondjai sürgetőbben kívánnák a' folyamatban lévő Ország Gyűlésen kormányvezető fényes Jelenlétét, sajnálkozva maradott el Ő Fő Hertzegsége a' mai öröm ünnepről; 's még ezen esetben is a' megtett mindenféle rendelések által Nagy Lelke itt közöttünk lebeg, midőn bölts Intézeteit általam véghezvitetni akarta.

Életemnek legboldogabb órái közé számlálom, midőn illy jeles Hazafiui Körben Ő Tsászári Királyi Fő Hertzegségének erántam viseltető határtalan kegyelméből e' reám bizott hivatalban eljárhatok. — Érzem egész méltóságában a' vett kegyelem mértékét, 's azért sietek aggott erőmhöz képest kötelességeimet teljesíteni. — Megbizatásom lé-

vén első tárgya a' mai Gyűlésnek, kívánom, hogy a' Tekéntetes Küldöttségnek érdemes Jegyzője olvassa fel mindenek előtt a' Magyar Haza Felséges Nádor Ispánnyának, mint ezen Intézet Fő Pártfogójának, megbizó Levelét."

* * *

Felolvastatván erre a' Küldöttség Jegyzője által a' Haza szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának Tek. Ns. Pest Pilis és Solth törvényesen egyesült Vármegyék Rendeihez küldetett Megbizó Levele, ezen felolvasás végével a' Küldöttségnek fentisztelt Méltóságos Idősebbik Taga a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselő Ur ő Excellentiájához a' következő érzékeny Beszédet tartotta:

* * *

„Nagy Méltóságú Cs. K. belső Titkos Tanácsos, Magyar Országunk Szent Koronája Őrje, 's Fő Ispány Úr, nagy kegyességű Urunk!

Megörvendeztete bennünket Excellenciád, nem csak ezen T. N. Pesth Pilis és Solth t. e. Vármegyéknek e' jelenvaló Tárgyban Képviselőit, hanem ezen Inneplésre megjelent diszes Közönséget is közinkbe lett szerentsés jövetelével, annak okának ékes előadásával, a' midőn azt meggondollyuk; hogy

Excellenciád a' mostani jeles Nemzeti Tudományos Inneplés vezérlésében, foglalatosságában, Képviselője azon egész Magyar Haza előtt nagy Tiszteletben és Kedvességben lévő Császári Kir. Fő Herczeg Kegyelmes Nádor Ispány és örökös Fő Ispány Urunknak, a' ki majd 40 esztendőktől fogva különb különbféle mind békességes, mind viszontagságokkal tellyes háborús időszakaszokban is bölcs és kegyes Kormánya által Felséges dicsősségessen uralkodó Jó Királyunk hatalmas Pártfogásával Édes Magyar Hazánkat, közelebbről ezen Tettes N. Pest Pilis és Solth törvényessen egyesült Vármegyénket kegyelmesen és szerencséssen vezérlette, és mái napig is Felvi-

gyázásával szerencséssé teszi; Ha meggondollyuk tovább azt is:

Hogy Excellenciádban egy olly nagy érdemű Magyar Hazafit tisztelhetünk, a' kinek édes Elei nevezetessen Nagy Mlgú első Végh Péter Nagy Attya ötven esztendőkig, édes Attya második Végh Péter ama nevezetes Országunk Fő Birája, hatalmas igazságos Biró, szinte félszázadig a' Felséges Császári Királyi dicsőségessen Országló Háznak és Kedves Magyar Hazánknak olly sok rendbeli hasznos Közhivatalbeli Szolgálatokat tettek.

Ezeknek a' Nagy Méltóságoknak pedig dicséretes nyomdokait Excellenciád is maga személyében folyvást viselt nagy Közhivatalokban bizonyitott hűséges, hasznos szolgálataival, mint tisztelt Eleinek méltó maradéka, hasonló félszázados időkig a' Felség és Haza megelégedésével, hűségessen követvén, az igen nevezetes Magyar Nemes Végh Nemzetség három egymás után következett érdemes Uri Személyeiben, úgymint Nagy Attya, Édes Attya, és annak fija Személyeikben, száz ötven esztendőkig a' Felséges Császári Királyi Kegyelmessen uralkodott és Országló Fejedelmeinknek, és Kedves Magyar Hazánknak hűséges és hasznos szolgálattyaikra munkálódott, és az Excellenciád nagy érdemű személyében még most is azon Hazafiui diszes kötelesség folytattatik, mellyet a' jelenvaló alkalmatosság is bizonyit, és hogy még hoszszabb időre is a' Király és Haza hasznára Excellenciádat a' Mindenható Jó Isten jó egészségben és megelégedéssel éltesse, szívből kivánnyuk. Éljen! Éljen! Éljen!

Ezen háladatosságot, és az egész Nemzet előtt tiszteletet érdemlett Tettek is már magokban megérdemlik a' Nemzeti Inneplést, hozzájárúlván pedig a' fellyebb említett Tárgy, melly a' Közboldogságra vezető értelem és akarat tökélletesítésének, a' Magyar Nemzet dicsőségének, eszközlését illeti, megkettőztetett örömet szerezhet minden jó Hazafi szívében.

Hogy azonban további szóllásommal ne tartóztassam az előttünk lévő jeles czélt:

Méltóztassék Excellenciád kegyessen megengedni, hogy azon jeles nagy érdemű Tudós Férfiak, kik a' már többször említett nemes végnek elérésére vezető munkákat irtak, személyessen is előállhassanak, s' megérdemlett dicséreteket és jutalmaikat Excellenciádtól, mint a' Felséges Fő Herczeg Nádor Ispány és örökös kegyes Fő Ispány Urunknak e' részbeli Képviselőjétől, elfogadhassák.

Tessék tehát a' Tettes, Nzetes 's Nagy Tiszteletű Tudós Uraknak előllépinteni."

* * *

Többszörözött Éljen! kiáltásokkal és több izben félbeszakasztatván köz tiszteletből e' szívrehatott Beszéd, midőn végre az indúlatok letsendesedtek, a' Méltóságos Beszédnektől a' személyesen megjelent Tudós Férfiak, úgymint: Fáy András, Vörösmarty Mihály, Jerney János, és Simon Florentinus a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselőtől nyert engedelem következésében ő Excellentiája elébe vezettettek és név szerént bémutattattak.

Viszszalépvén illő meghajtásuk után székeikhez a' bémutatott Tudós Férfiak, a' Küldöttség Jegyzőjének meghagyá a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselő, hogy a' régiebb Jegyző Könyvekből azon helyeket egymás után olvasná el, mellyek a' Küldöttségnek mindenféle Jutalomítéleteit illetik, a' mit is azonnal pontig teljesített.

Ezen felolvasás vége után a' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője, felkelvén asztalától, a' mellynél előbb ült, magát meghajtva a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselő Ur ő Excellentiájához járúlt, 's a' különös borítékokba petsételt és az illetőknek neveikkel jegyzett Jutalompénzeket általadta elosztás végett ő Excellentiájának, ki is asztalkájára tevén a' Jutalmakat, így szólította meg igen hathatós előadással a' fényes Gyűlekezetet és a' jelen volt Tudós Férfiakat:

* * *

„Buzgó Tudományszeretet, alkalmas segédintézetek, ébresztő pártfogás, az írói érdem fényes meg-

különböztetése, és a' köz, vagy magános Jutalmak emelik mindenütt a' józan Miveltséget. — A' melly Országban mind ezek vagy könnyeden kifejlenek, vagy bő mértékkel nyujtatnak, sebes lépésekkel kell ott a' Nemzeti Előmenetelnek magas fokra emelkednie. — Illyen boldog tartományban a' valódi esmeretek legtisztább napfényben helyheztetnek, és a' tudományos szorgalom időről időre leggazdagabb gyümöltsöket terem.

Nálunk majd nem egy egész század előtt már feléledt a' Tudomány Szeretete, midőn azt a' halhatatlan emlékezetü Nagy Mária Theresia köztünk mindenkép előmozdítani kívánta, 's akkor nyertük egyszersmind a' kegyes országlás bölts gondoskodásaiból felsőbb és alsóbb Tudományos Intézeteinket. — Mint bővültek, szaporodtak, 's tökéletesedtek ezek időfolytával? mint tétetett könnyebbé minden lépten nyomon a' halladhatás? mint szélesedett egymás után minden Tudományra nézve Országunkban a' Láthatár, azt az újabb kor Történetei nyilván hirdetik.

Egyedül nyelvünk magasabbra emelkedése lassúbb léptekkel látszott a' déli pont felé közelíteni, a' mit, a' Haza sok nyelvü lakosait is figyelembe véve, inkább Atyáink gondos Intézkedéseinek, mintsem valamelly hátramaradásnak tulajdoníthatni.

De ezen tzél elérésében is a' Mennyei Gondviselés kedvezett forró ohajtásainknak, adván ditsőségesen országló I-ső FERENTZ Apostoli Királyunk Felséges Személyében olly szerentsés Uralkodót, ki századokra ható mély bélátásai által a' Törvény bátorságos Paizsa alatt nyelvünk kiterjedését a' legállandóbb talpkövekre helyheztette.

Nem számlálom egyenként elő azokat, a' mik boldogító uralkodása kezdetétől a' Magyar Nyelv virágzására nézve kegyes Atyai Szívének a' Magyar Nemzet eránt viseltető ömledezéseiből folyton folyva akár az Oskolákban, akár a' Vármegyéknél és Szabad Királyi Városoknál történtek. — Azokat mindazonáltal, a' mik e' jeles Küldöttség utólsó Jutalomosztá-

sa

sa ólta keletbe hozattak, szoros kötelességnek tartom rövid rajzolatban megemlíteni.

Kegyelmes Királyi Akaratjából történt, hogy a' Magyar Királyi Helytartó Tanáts a' vele Magyar Nyelven levelező Törvényhatóságoknak ugyan Magyar Nyelven válaszolni és egyébb Rendeléseit is, a' Kerülő Leveleken kivül, Magyarúl tenni köteles. — Kegyelmes Királyi Akaratjából történt, hogy a' Királyi Fő Törvény Székek, a' Királyi Tábla tudniillik és a' Hétszemélyes Tábla a' hozzájok fellebbvitel útján érkező Magyar Perekben Ítéleteiket Magyar Nyelven hozni tartoznak.—Kegyelmes Királyi Akaratjából történt, hogy a' Magyar Nyelv kelete a' Kerületi Táblák, minden Magyar Országi Vármegyék és Szabad Királyi Városok palotáikban divatba hozatott. — Kegyelmes Királyi Akaratjából történt, hogy Országunk kebelében már most a' köz Hivatalok elnyerésére a' Magyar Nyelvnek tudása elkerülhetetlenül szükséges. — Kegyelmes Királyi Akaratjából történt, hogy a' Katonai Kormányok és Fő Igazgató Székek, ide értvén még a' Határőrieket is, már jelenleg a' Magyar Levelezéseket elfogadni kötelesek. — Kegyelmes Királyi Akaratjából történt végre, hogy a' Magyar Tudós Társaságra tett nagy lelkü adakozások lételt és valóságos állandóságot nyerhettek.

Ugyan Felséges Urunk határtalan Szeretete Nemzetünk eránt vitte véghez, hogy koronázott Felséges Ifjabb Királyunk, V. FERDINÁND, és FERENTZ Tsászári Királyi Fő Hertzeg, Ő Felségének másadik szülött Fia, jártosak Nemzeti Nyelvünkben. — Az Ő határtalan Szeretete Nemzetünk eránt vitte véghez, hogy Ő Felségének mindenféle erköltsökkel tündöklő Felséges TESTVÉREI, a' Tsászári Királyi örökös Fő Hertzegek, majd nem valamennyien tanúlták Nemzeti Nyelvünket. — Az Ő határtalan Szeretete Nemzetünk eránt vitte véghez, hogy a' velünk egyesült Horváth, Dalmata és Sclavonia Országok Rendei önön magok kívánták, a' mit meg is nyertek, mind nagyobb, mind kisebb Os-

koláikban a' Magyar Nyelvet rend szerént kivel kivel tanúltatni.

Nagy és magosra vezető Felséges Pártfogások ezek! Örvend ezeken minden Magyar Kebel, 's a' Köz Hálaérzés feljegyezni fogja ezeket gondosan a' Magyar Nemzet Évköyveiben!

A' nagy Fejedelem nagy példáját a' Magyar Hazának szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispánya mindenkor nyomban követte. — Magyar az Ő Szíve, Magyar Felséges Hitvese, Magyarok nagy reményü lelkes Magzatai, 's hogy e' Magyar Ünnepet illy fényesen ülhetjük, hogy az, a' mit a' ditső érdemü Marczibányi Imre, nem különben Vitéz János nagy lelkü Hazánkfiai állandóúl, mások pedig részént életek fogytáig, részént különös esetekre a' Tudomány és Magyar Nyelv serkentésére szenteltek, hatalmas Pártfogása alatt szerentsésen tenyészik, ez mind az Ő kegyes Törekedése.

Ugyan az Ő Fenséges Nevében nyújtom nektek, hires Tudományu Férfiak! ezen Jutalmakat is. — Nyomos esméretitek a' Tudományt, igyekezeteitek az Iparkodást, érett gyümöltseitek az Előmenetelt gazdagabbá tették. — Nem az én ítéletem ez, hanem a' Felséges Nádor Ispányé, a' sok esméretü Előlülő Gróf Cziráky Antal Ország Birájáé, és ezen számos Kiküldöttségé. — Illy jeles Biráktól megkülönböztetést és Jutalmat nyerni, valóságosan fényes Ditsőség. — Ti erre annál méltóbbak vagytok, mennél inkább szeretitek a' Hazát és Tudományokat, mellyek a' Hazának egyik fő boldogságát eszközlik. — Fussatok ezentúl is serényen az érdempályáján, 's hitessétek el magatokkal jövendő biztos útmutatásúl, hogy, ha halandók vagyunk is mi egyes Emberek, a' Köz Jónak és a' Hazának halhatatlannak kell lenni."

* * *

Vetekedett ezen felette nyomos tárgyu Beszéd elmondatása alatt az azt halló díszes és igen nagy számu fényes Gyülekezet a' legjobb Fejedelem eránt

viseltető hódoló jobbágyi hívségének és határtalan hálájának lángoló indúlatait kijelenteni, 's a' Palotának minden részéről öszsze és viszsza harsogó Éljen! Éljen! Éljen a' Király!!! Utóbb pedig: Éljen! Éljen! Éljen a' Nádor Ispány! kiáltások elevenen hirdették a' hála kiöntésbe merült kebleknek forró kifakadásaikat, mellyek számtalanszor megújíttattak a' Karzaton tartózkodó Sokaságtól is.

A' későre történt elhallgatás után kézhez nyerték egyenként Jutalompénzeiket a' koszoruzott Tudós Férfiak, 's közűlük először is Fáy Ur így szólamlott meg:

* * *

„Nagy Méltóságú Nádori Biztos Úr!
Méltóságos és Tekíntetes Küldöttség!
Minden renden lévő nagy érdemű Gyülekezet!

Mennyivel éltetőbb sötétségnél a' világosság a' természetben, mennyivel boldogítóbb nyügös rabságnál a' józan szabadság az erkőltsi világban: annyival éltetőbb, boldogítóbb vak babonánál és előítéleteknél a' tudományok szelíd és lélek-oldozó világa az emberi élet viszonyaiban.

Úgy van! tsak az hozhatja kétségbe a' tudományok ideit, kinek gyenge, vagy épen fukar lelke sötétséget áhít, vagy ki az ermenonvillei böltsel ellentételek vitatásiban vágyik elmét köszörűlni.

Így — kevés merné ugyan tagadni azon tétel igazságát: hogy a' tudományokat mivelnünk kell; de annál számosabbak azok, kik máig is állítgatni szeretik: hogy túlság légyen anyai nyelvünkön akarnunk mivelni azokat. Ezen állítás, egy része azon méltatlan vádnak, mellyel a' magyart, nem legjobb baráti haladásának, terhelni kívánják: hogy hazai nyelve mellett túlságosan buzgózkodik.

Az égi származású tudományok, így szólnak vádolóink, köz birtoka az emberiségnek; mi szoros kaptsolatjok lehet azoknak a' Nemzetiséggel? 's nem hálátlanság-e elpártolnunk azon forrásoktól,

mellyekből eddig azokat merítettük, 's mellyek köz tudat szerint, olly számos jeles Férfiakat adtak a' Hazának.

Ámúlatos ezen okoskodás, kár hogy nints sem ember ismméretből sem tapasztalásból merítve. Igaz: köz birtok a' tudmányok, de hólt birtok, mihelyt idveiket az életre, az emberiségre ki nem áraszthatják. Ha a' tudományok jótékony hatása által erkölts nem szelídűl, háznépek nem boldogíttatnak, földmivelés, mesterségek, kereskedés emelésével polgári társaságok nem virágoztatnak, — nem egyebek azok, mint halomban veszteglő kintsek Fukarok szekrénnyeiben. A' tudományoknak égből lenyújtott fáklyáknak szükség lenniök: mellyekről minden halandó otthoni tűzhelyét lobogtathassa.

Már — hogy lehessenek illy idves befolyásúak a' tudományok, ha azok valamelly polgári társaságban idegen, vagy épen hólt nyelven míveltetnek? Nem lesznek e azok tsak néhányaknak sajátjak? nem rejtekeznek e azok zárt szobafalak közzé, vagy elvonúlt monostorokba, világ és élet elől? — Szóljon a' historia, szóljon a' tapasztalás! nem saját anyai nyelvén mívelte e ki a' tudományokban magát minden nagyra haladt nemzet? 's a' mellyik e' tzélra idegen nyelvet használt, mutathatott e, tsekély kivétellel, egyebet elő, mint néhány szoba-túdóst köz miveltség helyett? — Nints különben! az idegen nyelven mívelt tudományok örökké idegen részek maradnak a' nemzet testében, miket az teljesen saját vérévé nem emészthet soha!

Nem vak buzgóság vala tehát az, hanem józanúl kiszámolt hazafiság, mi a' ditső Martzibányi nemzetséget arra bírá, hogy a' tudományoknak hazai nyelvünkön miveltetését pártfogolja. Egyszersmind emberisméretből mélyen merített elv vala azon rendelése, hogy az ebbeli hazai szorgalom köz jutalmak által ébresztessék. A' rejtekéből köz fényre vont igyekezet, valamint egy részről nyájasan jutalmazza a' legszerényebb keblet is, úgy más részről hathatós példa leend, melly követésre gyúlaszt. —

A Budavidéki Helytartósági Egyházkerületi Papok Könyvtára

Mi, kiket a' Martzibányi lelkes alapítvány díszes Küldöttsége, Fennséges Nádorunk bölts vezetése alatt, ez úttal nagyobb közjutalomra kijelelni méltóztatott — de kik közzül a' legérdemesebbet, fájdalom! kora halál ragadta el a' hazától! — mélyen érezzük azt, hogy bennünk nem az érdem, hanem tsak igyekezet koszorúztatik meg; minden esetre százszor szerentséseknek tartván magunkat, hogy a' hazai nagy tzélra, mi is, bár tsekély eszközül szolgálhatánk. Méltóztassék Excellentiád, Ő Ts. K. Fő Hertzegsége, a' Méltóságos és Tekíntetes Küldöttség és ditső Martzibányiház részéről elfogadni hálás tiszteletünket, köszönetünket, 's azon forró nyilatkozásunkat, hogy a' hazának élni, lelkeinknek minden vágya, 's ha e' jó anyának nem használhatunk sokat, mentségünk egyedűl az, hogy gyenge erőnk nem bír sokat, hogy gyenge erőnk nem bír óhajtásunkkal, igyekezetünkkel."

* * *

Követte a' köszönésben Simon Ur e' képen:

* * *

„Nagy Méltóságú Ur! Mélt. Tek. Küldöttség! Nemes Gyülekezet!

Hol már a' szándék is illy fényesen elismertetik, ott az óhajtás akarattá, az akarat tetté lesz. A' milly őszinte buzgalommal tettem én tsekély ügyekezetemet a' Haza oltárára, olly érzékeny örömmel veszem e' nyilvános kitűntetést a' nemzet szine előtt. Lelkem mélyéig elhat azon gondolat, hogy illyen intézetek mellett, ha e' jelenségek nem tsalnak, édes Hazánkra százados vihari után ditsőbb, 's boldogabb jövendő fog virúlni. — Hellas zöldággal koszorúzá hajdan nyerteseit, 's a' virító ág büszke örömmel tölté el azokat. Úgy én a' vett jutalomban azon tiszteletet nézem, mellyre a' Haza engem illy nyilván és ünnepélyesen méltatott. Fogadja különösen Excellentiád hódoló tiszteletemet, kinek egye-

nes hazafi jobbjából vennem e' jutalmat, e' tudományos nemzeti ünnepen, megtiszteltetésem legkedvesebb részének vallom."

* * *

Befejezte a' köszönetmondást részéről Jerney Ur illy módon:

* * *

„Nagy Méltóságú Korona Őr,
Fő Hertzeg — Nádori Képviselő 's Elnök Úr,
Kegyelmes Uram!

Nagy Méltóságú, Méltóságos, Fő Tisztelendő, Nagyságos és Tekéntetes Urak,

Hazánk Attyai!

Éltemnek legboldogabb napját élem most, midőn Édes Hazám oltárára még első ifjuságom éveiben nyujtott zsenge munkámért illy díszes Jutalommal, illy fényes Gyülekezet körében igen középszerű személyemet érdemesíttetni látom. — Elfogódik szívem, 's nem találok szót öröm érzésim, forró hálám kijelentésére. — — Valóban, a' legméltóbb, legszebb ösztönül szolgál nekem ezen dítső Jutalom, hogy éltem idejét tudományos munkálódásokra, fordítva, szerettem Honnomnak szenteljem; mellyet is, tsekély erőm, gyenge tehetségemhez képest midőn ezennel felajánlanám; hálá érzetimet Ő Ts. Kir. Fő Hertzegségének, szeretve tisztelt Fenséges Nádorunknak, ki Hazánk boldogításában jelenlegi terhes munkálódásinak közepette a' nemzeti Tudományok előmenetelét tárgyazó e' béli magos eránzatú intézkedésénél fogva engemet is illy tündöklő szerentsében részesíttetni kegyeskedett, legmélyebb hálaérzésimet mondom: Excellentiád kegyes szine eleibe kiöntöm; 's egyszersmind oda intézem alázatos kérelmemet, méltóztassék megengedni Excellentiád: hogy ezen betses, reám nézve legbetsesebb Jutalom-

bért ezennel, midőn Excellentiád kegyes kezeiből venni szerentsém vagyon, ismét a' Nemzet oltárára letehessem olly buzgó óhajtásom kijelentése mellett: hogy ezen Jutalom mennyiség a' Méltóságos és Tettes Kiküldöttség által újabban feladandó kérdéseknek egyikére pótolékúl szolgáljon.

Melly alázatos kérelmemet midőn megújítanám Excellentiádnak, a' Méltóságos, Fő Tisztelendő, Nagyságos és Tettes Uraknak, 's egész fényes érdemű Nagy Úri Gyülekezetnek magos kegyeibe magamat mélyen ajánlom."

* * *

Mindegyik Beszédneket a' köz öröm tapsolása késérte, kik egyenként, a' mint szólani megszüntek, viszszatértek a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselő Ur személye elől előbbi helyeikre.

Ekkor a' vett parantsolat következésében a' Küldöttség Jegyzője fölolvasta a' megfejtés végett kihirdetni rendelt új Jutalomkérdéseket; köz hírré adta Fáy és Jerney Uraknak azon Kinyilatkoztatásukat, mellynél fogva az előbbi nyert Jutalmát a' Tudós Sárospataki Ref. Collegium Könyvtára szaporíttatására, az utóbbik pedig egyik Jutalomdij mellé bővülésül kívánta fordíttatni, 's midőn e'béli foglalatoskodását elvégezte, a' Széchényi Országos Könyvtár Őrzője köszönő Beszédét így mondotta el:

„Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Biztos Ur, kegyelmes Uram!

Fő Tisztelendő, Méltóságos, Nagyságos, Tekéntetes, Tudós, Nemes és Nemzetes Hazafiak!

A ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttség Jutalomosztásai Hazánk szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának különös kegyelméből egyik legérdemesebb polgári Koszorúsunk részvétele által illő díszszel és jeles méltósággal véghez vitettek.

E' számos és fényes Gyülekezet artzvonásaiból rokon ihletődéssel olvashatni mind az Örömöt, mind a' Hálaindúlatot, mellyet mindenkiben e' Nemzeti Ünnep gerjesztett.

Örűlünk, hogy tudományos Előmeneteleink és a' Magyar Nyelv Virágzásai főképen ditsőségesen országló I. FERENTZ Apostoli Királyunk hatalmas Pártfogásaitól nyerték és nyerik emelkedéseiket, jól tudván: hogy tsak az teremhet ketsegtető, szép és tartós gyümöltsöket, a' mit a' jobbnál jobb Fejedelem oltalma bőséges élelemmel ápolgat.

Hálaérzésekre is fakadunk egyszersmind, mert igen is esméretes előttünk, mit kell a' Fejedelemnek köszönnünk. Bölts és atyai Uralkodása alatt tettek le Nemzetiségünknek fenék talpkövei, 's a' mit hamvadozó Atyáink Boldogabb Kor gyanánt reménylettek, azzal Felséges Urunk számtalan kegyelmei megesmértettek bennünket.

Kérten kérjük tehát mély alázatossággal mindenek előtt Excellentiádat, méltóztassék a' Magyar Nemzet Boldogítója eránt viseltető Jobbágyi Hódolásunkat lángaló Hálaérzéseinkkel együtt a' Haza kegyelmes Nádor Ispánya által Ő Felségének béjelentetni.

De érezzük egész kiterjedésben Ő Tsászári Királyi Fő Hertzegsége eránt is bokros kötelességeinket. Az Ő lángesze intézte el e' Küldöttség első alkatmányát, magos pártfogása ápolgatta mostanig búzgó törekedéseit, kegyes oltalma gyámolította ítéleteit, 's tündöklő méltósága emelte már két ízben Jutalomosztásait. Légyen azért Felséges Személye előtt is Excellentiád a' mi érzékeny hálamondásainknak Tolmátsuk.

Ezekután pedig fogadja el Excellentiád a' Küldöttségnek, ezen érdemes Tudós Körnek és az egész díszes Gyülekezetnek szíves köszönetét. Örvendett különösen e' Küldöttség, hogy Fő Pártfogója és mély tudományu 's nemes hazafiuságu rendes Előlülőjének Cziráky és Diénesfalvai Cziráky Antal Gróf 's Országbirája ő Excellentiájának hivatalos távúllété-

ben e' Jutalomosztások az Intézet Fő Pártfogójától Excellentiádra bizattak, kit a' Fejedelem és Haza hoszszas Tisztviseléseiben gyűjtött polgári fényes érdemek, a' nemesebb szív, a' fentebb Haza szeretet a' Köz Tiszteletnek régen megkülönböztetett tárgyává tettek. Nem mi mondjuk ezt, hanem a' Törvénykönyv maga hirdeti, 's a' Fejedelem és Haza Attyai állították ezeket azon alkalommal, midőn Excellentiádra a' Magyar Korona Őrzés bizatott. Az röviden alázatos esedezésünk tartalma, hogy Excellentiád e' Küldöttséget ezentúl is kegyes jóvoltával gyámolítani méltóztassék.

Nektek is végre minden Karu és Rendü Uri Vendégek alázatos köszönet e' Küldöttségtől. Hogy megjelenéstekkel e' Küldöttség eránt szíves Részvételeteket, a' Jutalmat vett érdemes Tudós Férfiak eránt pedig Tisztelkedésteket nyilván kinyilatkoztattátok, az nemes gondolkodástoknak eleven tanuja, Tudomány Kedvelésteknek biztos hirdetője, Hazafiságtoknak méltó példája. Védjétek jövendőben is a' hasznos iparkodásokat, 's legyetek rajta minden erővel, hogy időről időre nevekedjék minden féle oldalról a' Magyar Haza boldogsága, ditsősége, méltósága, fénye, előmenetele, és felmagasztatása."

* * *

Éljen! kiáltás zárván bé ezen előadást, a' fényes Gyülekezetnek hálával teljes számtalan Tagai a' Könyvtár Őr kérelméhez kaptsolták kérelmeiket az eránt, hogy Nádor Ispányi Képviselő Ur ő Excellentiája a' legkegyelmesebb Fejedelemnél a' köz Hódolásnak, a' Haza szeretve tisztelt Nádor Ispányánál pedig a' határt nem esmérő köz Hálaadásnak lenne Tolmátsa, a' mit is ő Excellentiája részéről megigérni méltóztatott, azután köszönetek és öröm kiáltások között elhagyta fényes késéretben a' díszes Palotát.

E' nemzeti Ünnepet délután a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselő Ur ő Excellentiájánál saját uri házában Budán egy gazdag ebéd követte, mellyen

a' tündöklő Fő Vendégek között Tek. Puchói Martzibáni Lajos Urral, a' ditső Martzibáni Familia Képviselőjével együtt, a' Jutalmat nyert Tudós Férfiak is jelen voltak, 's melly alatt a' Felséges uralkodó Ház eránt viseltető jobbágyi hivség ismét bokrosan minden oldalról kifakadott, és a' kegyes Képviselő hoszszu életéért is poharak üríttettek.

Teljesítette pedig ő Excellentiája szentűl ígéretét, a' mint az itt következő fölötte nagy figyelmet 's köz örvendezést érdemlő utólsó Levele, mellyet a' Küldöttség Méltóságos Idősebbik Tagához intézett, 's melly azután Tek. Ns. Pest Pilis és Solth törvényesen egyesült Vármegyék nagy érdemü Rendeivel közöltetett, elég világosan hírdeti:

* * *

„Illustrissime Domine Supreme Comes,
Domine singulariter colendissime!

Postquam super Actu Solemni Distributionis praemiorum, per I. Deputationem Marczibanyianam compluribus Patriae eruditis Viris accedente bgna quoque Serenissimi Archi Ducis Palatini adprobatione adjudicatorum, in Splendida omnis Status et Ordinis Virorum Corona novissime susceptae, efformatum eatenus Protocollum Deputationale alto modo fati Serenissimi Archi Ducis obtutui demisse substraveram, dignata est Sua Serenitas Caesareo Regia bgnis ordinibus die 12. currentis e Civitate Austriaca Badensi ad me directis bgne declarare: — „*Accepta demissa relatione (mea) Eandem Serenitatem Caesareo Regiam non fuisse moratam apud suam Majestatem Sacratissimam Interpretem illius grati animi sensus agere, qui in omnibus in supradicta Distributione Praemiorum praesentibus eminuit, ac in qualibet hac occasione servata Dictione palam enunciabatur.*

Suam Majestatem Sacratissimam pro suo in gratam Hungariam affectu, sensum hunc solita sua Benignitate suscepisse, ac medio Serenissimi Archi Ducis (mihi) significari jussisse, novam

hanc congregatorum hac occasione fidelium suorum subditorum filialis Devotionis Contestationem Paterno suo Cordi quam gratissimam fuisse.

Tenoribus, in reliquo, substrati Protocolli pro statu notitiae sumptis, nihil obstare, quo minus habitae hac occasione Dictiones solita ratione typis edantur.

Quam Clementissimam suae Majestatis Sacratissimae Resolutionem Illustrissimae Dominationi Vestrae *hisce perinde communicare festino, ea subnexa officiosa requisitione, ut de illa ad communem eamque solatiosam sane respectivae etiam Inclytae Deputationis notitiam quo prius perferenda opportunis modis* ingravatim prospicere velit, qui in reliquo singulari cum cultu persisto — Illustrissimae Dominationis Vestrae Budae die 20-ma Augusti 1834. — Obsequentmus servus — Stephanus Végh. m. p.

Tekintetes Nemes Pest Vármegyének 1834-dik esztendei Augustus 26-dikán Pesten tartatott Köz-Gyűlésén.

4074. Különös öröm és háladatos érzés fogta el az egybegyűlt Rendeknek sziveiket annak hallására, hogy ditsőségessen Országló Felséges Fejedelmünk az ezen Fundátio körül tett munkálódásokat véle született Kegyelmességgel fogadni, 's ez által mindenkinek ezen tzél elő mozditására hathatóssabb ösztönt nyújtani méltóztatott, mellyen való háladatos örvendezéseket az egybegyűlt Rendek szokszorozott *éljen* kiáltásokkal nyilatkoztatták ki, mellynek következésében meghatározta tatott, hogy Ő Felségének ebbéli Királyi Kegyelme az Országbeli Törvényhatoságoknak is tudtokra adattasson, egyszersmind pedig Végh István Úr Eő Excellentiája megkéretetni réndeltetett: hogy Nádor Ispány Úr, Ő Tsászári Kir. Fő Hertzegségének azon Kegyelmes Levelét, mellyre a' most felolvastatott Levélben hivatkozni méltóztatik, a' Vármegyével eredeti való-

ságában közölni méltoztasson olly végre: hogy az a' többi ezen tárgyhoz tartozó Irományokkal együtt a' Leveles Tárházba tétethessen. — Végtére emlékezetbe hozattatván ez alkalmatossággal, hogy Szadler Jósef Orvos Doctor Úr által a' Kőszénről irtt igen nagy hasznú munka mind eddig is kinyomtatva nintsen, utasittatik a' Deputatio, hogy annak mentül előbb leendő közre botsájtása eránt a' szükséges rendeléseket tegye meg."

E' Levél tárgya közöltetvén, mint a' megyei végzet említi, minden hazabéli Törvényhatóságokkal, a' legbuzgóbb jobbágyi Hódolást vonta a' Magyar Haza minden részeiben maga után a' ditsőségesen országló és a' Magyar Nyelvet elannyira ápolgató Fejedelem eránt, kinek atyai kormánya minden oldálról boldogító ugyan, de leginkább a' Nemzeti Nyelv előhalladásaira nézve új időszakaszt szülő. Legmélyebb hálaadással megesmérik ezt a' Törvényhatóságoknak Pest Vármegyéhez érkezett Feleleteik.

Sajnálni kell azonban, hogy a' Nagy Méltóságu Nádor Ispányi Képviselő Ur Ő Excellentiájának példás szerénysége nem közölte egész kiterjedésben a' vett Nádor Ispányi Levélnek tartalmát. A' lelkes és szívet ragadó Kinyilatkoztatások, mellyeket a' Magyar Hazának lángeszü Felséges Nádor Ispánya egyszer'smind a' sokféle és megkülönböztetett érdemü aggott Hazafiunak és félszázadig szolgált Fő Tisztviselőnek is nyujtott, ismét új igen érzékeny Tanuja, mi magos lélekkel 's hív esmérettel méri Hazánknak e' másadik Boldogítója mind azt, a' mi a' Király és Haza eránt szerzett valódi polgári érdemeket illeti.

Ezek után ki ne olvasná bús szívvel itt újra azt, a' mit, fájdalom! a' köz tudomány szánakodva és elkeseredve tud, hogy a' Hazának fényes Oszlopa, Végh István Ő Excellentiája, a' folyó év September 20-dikán élni mégszűnt és így nints többé a' Nemzet első ragyogásu Tsillagai között? Legyen

könnyü Tetemei fölött a' Föld! Vigasztaljon azonban kimulásán bennünket Virág Benedek jeles Költőnknek keblet emelő mondása:

„A' Ditsőségnek Fia halhatatlan
Érdemek által.“

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özyegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

Hogy a' Szent Írásbéli CHETHAEUSOK valóban a' GETÁK voltak, az még abból is kitetszik, mivel Áfrikában már nem CHETHAEUSOK, hanem a' GETULUSOK, más leírással GAETULUSOK, jőnek elő, mint igen nagy Nemzet. Pomponius Mela (Libro I, cap. 4.) írja ezekről: „*At super ea, quae Libyco mari abluuntur, Libyes Aegypti sunt, et Leucoaethiopes* (ime ismét Fehér Aethiops Népről foly a' beszéd): *et NATIO FREQVENS MULTIPLEXQVE GAETULI.*“ Strábo (Libro XVII. edit. cit. Vol. II, pag. 1182. marg. 826.) említi felőlük: „*In ipso vero Regionis intimo a MAXIMA LIBYAE NATIONE, qui GAETULI appellantur.*“ Idősebbik Plinius (Libro V, cap. 2. edit. Hard. Tomo I, pag 243.) följegyzette róluk: „*GAETULAE nunc tenent GENTES, — BANIURAE,*

multoque validissimae AUTOLOLES: et horum PARS quondam VESUNI (VESZ-UNI?), *qui avulsi his propriam fecere gentem, versi ad Aethiopas.*" Ezek a' GAETULUSOK, vagy GETULUSOK, másképen BARBARUS névvel hivattak, a' miért Horátius (Carm. Libro II. Ode 6. versu 3.) majd „BARBARAS SYRTES," majd ismét (Carm. Libro II. Ode 20. versu 15.) ugyan egy tárgyról szólván „SYRTESQVE GAETULAS" kitétellel élt. Hogy a' BARBARUS nemzeti név Aethiopiai Nyelven RABLÓ jelentéssel bír, 's hogy az Áfrikai BARBARUSOK az Arabs Írók szerént rokon Népek voltak a' CHÁNÁNIAKKAL, az az: KÚNOKKAL, arról már más helyen szólott Recensens: De azt tsak itt mondhatja először, hogy az Áfrikai BERBEREK, vagy is BARBARUSOK, most is valóságos különös Nép, maguk magukat még ma is AMAZIRI, helyesebben Articulus nélkül MAZIRI néven nevezik. Így ír (Vollständige Völkergallerie in getreuen Abbildungen aller Nationen mit ausführlicher Beschreibung derselben. Meissen, 1834. 4-o I. Band, XXI. Heft, S. 53.) egyik legújabb Német Író az Áfrikai Berberekről: „*Die BERBERN, die ältesten Einwanderer, sind jener weit ausgebreitete Völkerstamm, der von Vorderindien bis an das atlantische Meer gleichsam einen diagonalen Völkerstrich bildet. Sie heissen: BERBERN, BARABRA, BREBERN, BARBAREN, und das Land hat von ihnen den Namen der BERBEREI, BARBAREI erhalten. SIE SELBST NENNEN SICH AMAZIRI.*" *) A' GETA és GETULUS, vagy GAETULUS név között előfordúló tsekély különbözésen akadozni nem lehet, minekutána a' Nubiai Geographus (edit. Paris. lat. pag. 257.) Noricumot is, mellyben hajdan, mint

*) Hogy az A articulus előtétele a' nemzeti Nevekben Áfrikában is keletben vagyon, Oldendorp Munkájából (Geschichte der Mission der evangelischen Brüdern auf den caraibischen Inseln. Barby, 1777. 8-o I. Th. S. 270—281.) kitetszik. Egy Nemzet Áfrikában a' SOKKO és ASOKKO Nép; egy a' FONG és AFFONG Nép is. 's a' t.

más helyen láttuk, GETÁK és DÁCUSOK laktak, ha nem helytelen a' fordítás, GAETULIÁNAK nevezi. Spanyol Országban az ILLUR-GETES és Olasz Országban a' MÓR-GETES nevezetekben már inkább közelít a' GETA névhez a' kiejtés. — Végre nem hivatott-e ugyan Olasz Országban a' legrégiebb időkben a' LAESTRY-GÓNIAI, az az: RABLÓ-KÚN ORSZÁGI Lámus nevü Királynak lakhelye is majd CAIETA (helyesebben a' mostani szokással is egyező leg: GAETA) majd HORMIAE, vagy FORMIAE néven? Idősebbik Plinius (Libro III, cap. 5. edit. Hard. Tomo I, pag. 153.) beszéli róla: „*Dein locus speluncae, Lacus Fundanus, CAIETA Portus. Oppidum FORMIAE, HORMIAE* (HOROMIAE?) *prius olim dictum: ut existimavere, ANTIQVA LAESTRY-GONUM SEDES.*“ Cáius Silius Italicusnál (Punic. Libro VIII, v. 531.) olvastatik: „*Fundique, et regnata Lamo CAIETA.*“ Hogy CHÓN Nép Olasz Országban lakott, azt Strábótól (Libro VI. edit. cit. Tomo I, pag. 388—392. marg. 253—255.) megtanúlhatni; azt pedig, hogy az AUTRI-CÓNOK már Spanyol Országban AUTRI-GÓNES nevet is viseltek, Pomponius Mela soraiból (Libro III, cap. 1.) láthatni. És nem nevezik-e a' CUMÁNUS Népet az Austriai Történetírók számtalanszor GUMÁNUS Népnek? Illyen névrontásokon fön akadni nem lehet.

Minekutána tehát a' GETA és GOTHUS nevezet egysége bizonyos, a' mondattakat csak az a' nehézség terhelhetné, hogy a' GOTHUS NÉP a' közvélemény szerént NÉMET NÉP volt. De ez a' nehézség annál fogva épen semmit sem nyom, mivel a' Történetírók mind az Olasz, mind a' Spanyol Országba vándorlott NÉMET NÉPET az Olasz és Spanyol Országba vándorlott GOTHUS NÉPTŐL világosan megkülönböztetik. A' Historia Miscella Írója (Muratorii, SS. Rer. Ital. Tomo I, pag. 66—67. Hist. Misc. Libro X.) beszéli Decius Római Tsászár uralkodásáról: „*Hujus temporibus, cum plurimi GOTHI Histrum fluvium transmeassent Romanorum Civitates devastantes, Misam et Nicopolim*

capientes vastaverunt. Decius autem, una cum filio illos bello aggressus, apud Abritum, qui locus Foroterebronii dicitur, triginta millibus BARBARORUM interfectis, de suis plurimis perditis maxime Thracibus, ipse quoque eodem bello inter confusas turbas gurgite paludis submersus est, ita ut nec cadaver ejus potuerit inveniri, filiusque ejus bello exstinctus est, anno imperii secundo. SCYTHAE vero cum plurimis spoliis et captivis reversi sunt, desertam dimittentes Philippolim Civitatem Macedoniae." Itt bizonyosan Scytha Palótz Népről, nem pedig Németekről, foly a' beszéd. Más helyen (Op. cit. Tomo I, pag. 67.) írja Galienus Római Tsászár uralkodásáról ismét a' Historia Miscella Írója: *ALEMANNI vastatis Galliis ITALIAM penetraveruut. Graecia, Macedonia, Pontus, Asia vastata per GOTHOS: Pannonia a Sarmatis Quadisque depopulata est. GERMANI USQVE AD HISPANIAS PENETRAVERUNT.*" A' harmadik helyen (Op. cit. Tomo I, pag. 67.) megint följegyzette a' Historia Miscella Írója Valeriánus Római Tsászár uralkodása időszakából: „*Sub his etiam GERMANI RAVENNAM USQVE PERVENERUNT.*" És valamivel alább: „*Tunc GOTHI rursus Istrum transeuntes, Thessalonicam Urbem Illyrici vastaverunt, et praedis onustati ad propria remearunt.*" E' sorokban mindenütt megkülönböztetnek az ALEMANNUSOK és GERMÁNUSOK a' másfelé lakott GOTHUSOKTÓL. De épen így különbséget tészen maga a' Spanyol Országi Pancratiánus Püspök is a' SVÁB és ALANUS Nemzetek között, midőn a' Bracarai első Egyházi Zsinatban (Labbei, SS. Concilia. Tomo II, col. 1508.) 411-dik évben így szól: „*Quia vero nonnulli ALANORUM, SVEVORUM, VANDALORUMQVE sunt idololatrae, alii vero Arianam haeresim profitentur, visum mihi est vobis approbantibus ad maiorem fidei firmitudinem contra similes errores sententiam proferre.*" Söt már a' Tudós Leibnitz (Opera Omnia. Genevae, 1768. 4-o Tomo VI, pag. 105.)

így

így nyilatkoztatta ki véleményét: „*Nescio, an unquam GOTHI fuerint in SCANDINAVIA, nec satis persvadeor testimonio Jornandis. Certe Ulphilae, quae creditur, Versio longe mihi deesse videtur a Scandinaviae Dialecto: hanc enim potius Anglo-Saxonicae convenire agnosco.*“ Így a' legnagyobb hirtelenkedés két egymástól egészen különböző Népet egész meghittséggel egy Nemzetnek hírdetni, 's félre hagyítani annyi hiteles Történetírónak bizonyságtételét. Egyéberánt méltó még itt megemlíteni, hogy a' nagyhitelü Theodoretus Cyrusi Püspök előadása szerént (Edit. Lipsiensis Tomo IV, Vol. 2. pag. 839—840. — — és pag. 900.) már hajdan voltak a' SZÁR-MATÁK, MASSA-GETÁK és SCYTHÁK között KERESZTYÉNEK, 's hogy e' Püspök éltekor a' Szent Írás Sidó Nyelvből SZÁR-MATA NYELVRE már lefordíttatva volt, következésképen a' mit Szent Hieronymus a' HUNNUS és GETA Keresztyénekről itt 's ott említ, azok teljes hitelt érdemlenek. Origenes is mond illyes valamit.

Előbb, mint sem a' PALÓTZ Nép Történeteit elhagygyuk, méltó még példákban látni a' Szent Írásból, miképen tseréltetett föl, a' nemzeti vérség és rokonság miatt, a' CHETHAEUS és CHIVVAEUS név a' CHANANAEUS névvel. Esau Feleségeiről (Genes. XXVI, 34. 35.) beszéli Móses: „*Et erat Esau filius quadraginta annorum, et accepit uxorem Jehudith filiam Beeri CHITTAEI, et Bosmath filiam Elon CHITTAEI. Et fuerunt amaritudo spiritus ipsi Ischac, et ipsi Ribcah.*“ Más helyen (Genes. XXXVI, 2. 3.) ugyan Móses írja Esau Feleségeiről: „*Esau accepit uxores suas e filiabus CHENAHAN, Hadah filiam Elon CHITTAEI, et Aholibama filiam Hanah filiae Sibhon CHIVVAEI. Et Bosmath filiam Ismael sororem Nebajoth.*“ Továbbá Rebeka így kesereg (Moses Genes. XXVII, 46.) Isák férje előtt az idegen feleségek miatt: „*Et dixit Ribcah ad Ischac: Angustiis sum affecta in vita mea a facie filiarum CHETH: si accipiens Jahacob uxorem de filiabus CHETH, sicut istas*

de filiabus terrae, ad quid mihi vitae?“ E' kesergésre (Moses Genes. XXVIII, 1.) nyomban parantsolá Isák Jákobnak: „*Et vocavit Ischac ad Jahacob, et benedixit ei, et praecepit ei, et dixit ei: Non capies uxorem de filiabus CHENAHAN.*“ Hogy tehette volna e' föltserélést Móses, ha a' CHÁNÁNIAK, az az: KÚNOK egy eredetü Nép nem voltak volna a' CHETHAEUSOKKAL, az az: PALÓTZOKKAL, meg a' CHIVVAEUSOKKAL, az az: LÓKÚNOKKAL? Ha pedig már Móses, a' legrégiebb és leghitelesebb Szent Író, tett illyen föltseréléseket, mint lehet tudatlansággal vádolni azon későbbi Írókat, kik hasonlóképen föltserélik vagy az ugyan egyet jelentő nemzeti neveket, vagy a' rokon eredetü nemzeteknek nevezeteiket? Illyen föltserélésekkel teljesek a' régi Kutfők, 's azért szükséges, a' hol tsak hitelesen lehet, a' sokféle nevet egységre hozni. Már ennél fogva is nem fog annyi Nemzet eltünni a' Világ színéről, mint a' menynyit a' Világ Története a' közönséges gondolkodás szerént eltüntet. Sok, igen sok van még a' Történet Tudományban tenni való, 's a' ki azt véli, hogy mind Arany az, a' mi a' leghíresebb Íróknak könyveikben fényleni látszik, az nagyon tsalatkozik. A' roppant Könyvtárokkal biró Német Históriáról állította a' Frankfurti Tudós Társaság (Archiv für ältere deutsche Geschichtskunde. Frankfurt, 1819. 8-o I. Band, 1. Heft, S. 16.) igen böltsen e' vallomást: „*Und so fehlt es den jetzt noch, an der allerwesentlichsten Bedingung gründlicher Kenntniss der vaterländischen Vorzeit, der Elemente unserer Verfassungsgeschichte, des Stufenganges der Bildung und Ausartung unserer Gesetzgebung, Gerichtsverfassung, unseres sittlichen und ökonomischen Zustandes, mit einem Wort einer eigentlichen Geschichte Deutschlands.*“ Ha így állanak a' nálunk meszszebb előre halladott Németek: Mit mondjunk mi Magyarok, kik mostanig az Almus, vagy Árpád előtt folyt viszontagságainkról semmi bizonyosat nem tudtunk mind a' mellett is,

hogy nekünk szorgalmatosabb vizsgálatok szerént olly ősz Történeteink vagynak, mellyek fölül halladják a' VIZ ÖZÖN időszakaszát?

Mihelyest való az, hogy a' KÚNOK hajdan is a' MAGYAR NYELVVEL rokon nyelvet beszéltek; mihelyest való az is, hogy a' KÚNOK és CHÁNÁNIAK egy Nemzet voltak: Azonnal való az is, hogy vagyon MAGYAR HISTÓRIA a' közönséges VIZÖZÖN ELŐTT folyt Időkből. A' CHÁNÁNIAK (Moses, Genes. X, 6—20.) nem de CHAM MARADÉKA és ÁFRIKAIAK voltak a' Szent Írás előadása szerént? A' CHÁNÁNIAK, mint egy PHILISTAEUS ÁG, a' többi más hat PHILISTAEUS ÁGGAL (Moses, Genes. X, 13—18.) nem de MASSAR, vagy MASER ORSZÁGBÓL (későbbi nevezettel AEGYPTUSBÓL) költöztek ki PALAESTINÁBA a' Szent Írás előadása szerént? Már pedig köz vélemény volt a' régieknél az Aegyptusiakról, hogy ezek a' közönséges VIZÖZÖN előtt virágzottak, 's hogy ezek tették a' LEGRÉGIEBB NEMZETET. Sanchuniathon (Eusebii, Praep. Evangelica. Coloniae, 1688. fol. pag. 32.) mondja Eusebiusnál: „*Mivel legrégiebbek a' BARBARUSOK között a' PHOENICIAIAK és az AEGYPTOMIAK.*" Manethon (Eusebii Pamphili, Chronicon Bipartitum. Venetiis, 1818. 4-o Parte I, pag. 201.) följegyzette: „*Itaque placet AEGYPTIIS, priscis temporibus, QVAE PRAECESSERUNT DILUVIUM, se jactare ob antiquitatem.*" Ugyan Manethon egy másik munkában (Manethonis, Apotelesmaticorum Libri Sex. Lugduni Batav. 1698. 4-o pag. 1. versu 2.) AEGYPTUSNAK *Κοσμοτρόφος* nevet tulajdonít, az az; Aegyptust a' VILÁG DAJKÁJÁVÁ tészi. Diodorus Siculus (Eusebii Pamphili, Praeparatio Evangelica. Coloniae, 1688. fol. pag. 45. — Cf. Diod. Sic. I, 31—32.) hírdette: „*Ajunt AEGYPTII sub primum hujus universitatis ortum PRIMOS ETIAM HOMINES IN AEGYPTO PROCREATOS FUISSE.*" Apollonius Rhodius (Argonaut. Libro IV, v. 267.) éneklette deák fordítás szerént: „*Tunc adhuc Aëria vocabatur illa frugife-*

ra Aegyptus, MATER PRIMORUM HOMINUM." Aristoteles (Politic. Libro VII. cap. 10.) állítja: „*Esse vero cuncta vetusta, signum est, quod AEGYPTII, QVORUM ANTIQVITAS MAXIMA PUTATUR, leges habuerunt et civilem institutionem.*" *) Ez a' Tudomány olly közönséges volt a' régieknél, hogy Damascius (Photii, Myriobiblon. Rothomagi, 1653. fol. Cod. CCXLII. col. 1027—1028.) nem átallotta írni Isidorus Philosophus életében: „*Nemo adeo sero discere coepit, tardique est ingenii, quin fere ex omnibus et dicentibus et scribentibus audierit, AEGYPTIOS OMNIUM POST HOMINES NATOS ESSE ANTIQVISSIMOS.*" Azonban, mivel tagadhatatlan, hogy AEGYPTUS későbbi neve a' MASSAR, vagy MASER hajdani Tartománynak, ezen helyeken a' régiebb MASSAR, vagy MASER NEMZETET kell érteni. Megegyeznek pedig mind ezek gyönyörüen mind az Emberi Nemzetnek ÁSIAI EREDETÉVEL, mind a' SCYTHA, az az: VAS NEMZET ELSŐSÉGÉVEL: De ezt a' megegyezést Recensens némelly mostanig ki nem fejtetett Előesméretek miatt e' helyen föl nem világosíthatja, 's azért inkább a' Szent Irásból hoz föl arról valamit, hogy a' KÚN NÉP már a' közönséges VIZ ÖZÖN előtt fön volt.

Nem hallgatta el Móses, mitsoda Nemzet élt a' közönséges VIZ ÖZÖN előtt, midőn egy magánál sokkal régiebb Kutfő után (Genes. VI, 4.) egyenesen a' közönséges VIZ ÖZÖN előtt folyt időkről szólva határozottan írta: „*NEPHIL-IM fuerunt in terra in diebus ipsis.*" — Kik voltak e' NEPHIL-OK? Nem találtatnak-e azok más helyen is a' Szent Irásban? Ha találtatnak, mellyik Nép kaptsoltatik összve ezen NEPHIL-OKKAL? — Megfelelt maga Móses e' kérdésekre, midőn (Numer. Cap. XIII, 34.) a' CHÁNÁN TARTOMÁNYBA küldötte Kémekkel ezc-

*) Idősebbik Plinius (Libro VII, cap. 56.) említi: „*REGIAM CIVITATEM* (invenerunt) *AEGYPTII, Popularem Attici post Theseum.*" Innend van a' REGIA GENS nevezet.

ket mondatja a' CHÁNÁNIAKRÓL: „*Et ibi vidimus NEPHILOS filios HAÑAK de NEPHILIS, et fuimus in oculis nostris sicut locustae, et sic eramus in oculis eorum.*“ Úgy-e a' Sidó Kémek a' CHÁNÁNIAKAT nevezik NEPHIL-OKNAK és HANAK FIAINAK? — Így gondolkodtak maguk magukról a' CHÁNÁNIAK, vagy, a' mi a' mondattak szerént egy, a' PHOENICIAIAK is. Pomponius Mela (Libro I, cap. 12) beszéli: „*Est JOPE* (Palaestinai Város neve) *ANTE DILUVIUM, ut ferunt, condita; ubi Cephea regnasse eo signo accolae affirmant, quod titulum eius, fratrisque Phinei, veteres quaedam arae cum religione plurima retinent: quin etiam rei celebratae carminibus ac fabulis, servataeque a Perseo Andromedae clarum vestigium, marinae belluae ossa immania ostentant.*“ Idősebb Plinius is (Libro V, cap. 13.) röviden érénti: „*JOPPE PHOENICUM, ANTIQVIOR TERRARUM INUNDATIONE, UT FERUNT.*“ *) Az Olasz Országi UMBRUSOKRÓL, kik (Moses, Genes. X, 13.) a' régi MASSAR Tartományból ki költözött LÚD-OKTÓL, az az: LYDUSOKTÓL (Herodotus, Libro I, cap. 94.) származtak, és majd MAEONESEKNEK, majd TYRRHENUSOKNAK, majd végre BARBARUSOKNAK neveztettek, írja hasonlóképen (Libro III, cap. 14.) Idősebb Plinius: „*UMBRORUM GENS ANTIQVISSIMA ITALIAE EXISTIMATUR, ut quos OMBRI a Graecis putent dictos, QVOD INUNDATIONE TERRARUM IMBRIBUS SUPERFUISSENT.*“ E' helyeket a' Római Classicusokból azonban csak úgy tekénti Recensens, mint a' Szent Írással meg-

*) Eusebiusnál (Chronicon Bipartitum. Venetiis, 1818. 4-o Parte II, pag. 111.) olvashatni: „*PHOENIX et CADMUS de THEBIS AEGYPTIORUM in SYRIAM venientes, apud TYRUM et SIDONEM regnaverunt.*“ A' MASSAR Földről vándorlott ki ime PHOENIX is, csak hogy a' Szent Írás szerént jóval előbb, mint Eusebius gondolta. Már Móses előtt laktak Idumaeusok Syriában.

egyező régi esméreteket. A' tárgyat ugyan is a' NEPHIL-OKRÓL magából a'Szent Írásból föllehet világosítani. Midőn Iahn János (Archaeologia Biblica. Viennae, 1824. 8-o pag. 50—52.) a' NEPHIL-OK alatt TROGLODYTÁKOT, az az: BARLANGLAKÓKAT ért, nagyon eltávozott az Igazságtól és Valótól, mert a' CHÁNÁNIAK a' viszszatért Sidó Kémeknek előadásaik szerént (Moses, Numer. XIII, 29.) nagy és bástyás Városokban laktak, nem pedig Barlangokban. Minekutána a' Sidó NAPHAL = CADERE Ige (Stockii, Clavis Linguae Sanctae Vet. Testam. Lipsiae, 1753. 8-o pag. 719. — — Gesenius, Neues hebräisch-deutsches Handwörterbuch. Leipzig, 1815. 8-o S. 422.) Josue Könyvében (XI, 7.) és Jób Könyvében (I, 15.) ELLENSÉGRE ROHANÁST tészen; minekutána a' NEPHIL-IM szovat (Origenis Hexapla. Parisiis, 1714. fol. Tomo I, pag. 23.) Aquila görögűl: *Ἐπιπίπτοντες* = IRRUENTES, Symmachus pedig görögűl *οἱ βίαιοι* = VIOLENTI jelentéssel fordította; minekutána Vater János Severin állítása szerént (Commentar űber den Pentateuch. Halle, 1802. 8-o I. Theil, S. 60.) a' legújabb Hermeneváták és Biblia Fordítók a' NEPHIL-IM szónak LATRONES jelentést adnak: Tekéntetbe vevén azt, hogy LATRONES nevü Nemzet valóban volt a' Föld kerekén, és ez a' Noe kiszállásával a' Bárkából már kezdetett HARAM ORSZÁGBAN; hogy továbbá azon esetre, ha a' NEPHIL-IM név LATRONES névvel magyaráztatik, e' magyarázat a' CHETHAEUSOKKAL rokon CHÁNÁNIAKRA nézve épen nem helytelen, alig ha másképen lehet Móses sorait (Genes. VI, 4. és Numer. XIII, 34.) mostani beszélés mód szerént fordítani, mint így: „*PALÓTZII* (HARAMAEI) *fuerunt in TERRA in diebus ipsis.*“ Mint egyez e' magyarázat által Móses maga magával és a' többi leghitelesebb régi Írókkal! Olly igaz ez, mint tagadhatatlan Ezechielnek (XXX, 26. Cf. XXIX, 12. XXX, 23.) ime bételjesedett jövendölése: „*Et dispergam MASZRAIM in NATIONES, et ventilabo eos in TERRAS, et scient, QVIA EGO DO-*

MINUS.“ A' Fordítók a' Szent Írásban tsak háromszor elöjövő NEPHIL-IM Sidó szovat „GIGANTES“ jelentéssel adják. Ezen görög elnevezés (Diodorus Siculus, I, 74. 75.) szinte AEGYPTOMIAKRA, helyesebben: MASSAROKRA, vezet, 's nem bizonytalan e' szónak jelentése is, hanem azt itten más Előcsméretek nélkül ki nem lehet fejteni.

Hitelesíti e' NEPHIL-IM szóról adatott új magyarázatot a' Mósesnél 's más Szent Íróknál már több ízben elöjövő FILII HA-NAK nevezet is, melly (Moses, Numer. XIII, 34.) a' CHÁNÁNI NÉPNEK tulajdoníttatik. Bochart (Phaleg. Lugd. Batav. 1707. fol. Tomo III, pag. 345. seqq.) azon tekéntetből, hogy Plautusnál (Poenulus. Act. V. Scen. II, versu 35—36.) Carthágonak régi Poenus neve BECHADRE-ANECH, a' FILII HA-NAK nevet megkülönböztetve a' PHOENICIAIAKNAK és CHÁNÁNIAKNAK tulajdonítja. Michaelis (Deutsche Uebersetzung des Alten Testaments. Göttingen, 1787. 4-o IV. Th. I. Hälfte S. 41.) a' FILII HA-NAK nevet „EINWOHNER UNTERIRDISCHER HÖHLEN“ az az: TROGLODYTA magyarázattal fordította. Erre kétségen kivül az bírta, hogy Sidó Nyelven (Gesenius, Lexicon. edit. cit. pag. 430.) NEKIK = SPALTE DES FELSENS; NEKARAH = SPALT, HÖHLUNG EINES FELSENS jelentéssel bír. Jahn János is (Archaeologia Biblica, Viennae, 1814. 8-o pag, 50—52.) Michaelis véleményével tartott. Azonban mondotta már Recensens, hogy e' magyarázat semmi esetre nem illhetik a' NAGY és BÁSTYÁS VÁROSOKBAN lakott CHÁNÁNI NÉPRE, pedig a' Szent Írás több helyen a' CHÁNÁNIAKAT nevezi így. Nem alkalmasabb magyarázat-e tehát azt mondani, hogy Sidó Nyelven (Gesenius, Lexicon edit. cit. pag. 429.) a' NAKAB Gyökértől NEKÜBIM = VORNEHMEN, EDLEN DES VOLKES: Arabs Nyelven pedig NAKIB=TRIBUNUS, DUX, PRINCEPS jelentésü levén, a' FILII HA-NAK kitétel FILII REGIS értelmet ad elő a' Szent Írásban? Védi e' jelentést az is, hogy Görög Nyelven is (Jo. Augusti Ernesti, Grae-

cum Lexicon Manuale. Lipsiae, 1767. 8-o col. 165.) e' szó *Ἄναξ* annyit tészen, mint Deákúl: „REX, HERUS, DOMINUS." A' FILII REGIS pedig a' Sidó és Syrus szokás szerént se nem több, se nem kevesebb, mint a' Deák „REGII," vagy „REGIA GENS" nevezet, mert a' napkeletiek, ha ORVOS, vagy FÖLD MIVELŐ emberről szólanak, mint tudatik, így mondják ki (Johann Jahn's, Elementarbuch der hebräischen Sprache. Wien, 1799. 8-o I. Theil, S. 62.) gondolatukat: ORVOSSÁG FIA, vagy FÖLD FIA. És nem illik-e igen igen is helyesen a' „REGII," vagy „REGIA GENS" a' CHÁNÁNI Népre? Ne mondja pedig azt valaki, hogy Mósesnek viszszatérő Kémei tsak ijesztegették holmi nagy termetü Óriásokkal és sunda Barlanglakókkal a' Sidó Népet. Hiszen e' „FILII HA-NAK" név Palaestina elfoglaltatása után is (Judicum Cap. I, 20.) tulajdoníttatik a' CHÁNÁNIAKNAK. És mi komolysággal mondja (Josue, XIV, 12.) a' Vitéz Caleb is: „*Et nunc da mihi montem istum, quem locutus est Dominus in die: quia tu audisti in die illa, quia* HA-NAK-IM *ibi, et* URBES MAGNAE MUNITAE*: si forte Dominus mecum, et expulero eos, quemadmodum locutus est Dominus.*" Ennyi elég, mint egy kostolóúl, a' VIZ ÖZÖN előtt folyt Magyar Dolgokról. Recensens e' tárgyat még sok más oldalról fölvilágosíthatná, ha azt nagy kitérések nélkül megtenni lehetne. Hagygyuk tehát el ezeket, 's vizsgáljuk inkább végre a' PALÓTZ NÉP nyomait magukban a' Magyar Országi Történetírókban.

Mondotta más helyen Recensens, hogy a' PALÓTZ név a' Magyar Történetírókban nem találtatik. Ellenben a' PALÓTZ NÉPNEK Deák LATRUNCULI neve néhányszor előfordúl Krónikáinkban, a' nélkül, hogy arra, mint Nemzeti Névre, újabb 's leggondosabb Történetíróink is figyelmeztek volna. Aba Király uralkodásáról (Schwandtneri, SS. Rer. Hung. fol. Tomo I, pag. 102.) olvashatni a' Bétsi Képes Krónikában: „*Tunc legati Abae Regis, venientes ad Caesarem, repetebant Hun-*

garos, qui ad Caesarem fugerant, conquerentes et dicentes: quod ipsi essent PRAEDONES et LATRUNCULI Regni Hungariae, et praecipui incentores guerrarum et discordiae inter Caesarem et Hungaros.“ Ugyan a’ Bétsi Képes Krónikában (Tomo I, 109.) mondatik I. András Király uralkodásáról: „*Is autem, qui ferebat literas, Deo sic volente, captus est a LATRUNCULIS Andreae Regis, et ad eum ductus.*“ Ezek a’ Magyar Országi PALÓTZOKAT illetik, kikről, Morva Országi pusztításaikat előadva, Dubrávius Tseh Író is tészen (Hist. Bohem. Basileae, 1575. fol. pag. 62. Libro VII.) említést I. András Király uralkodása idejéből. A’ Kún Nép PALÓTZAIRÓL (Tomo I, pag. 131.) mondja ismét a’ Bétsi Képes Krónika: „*At Rex Salamon, cum LATRUNCULIS CUNORUM invasit Bulgariam et confinia Graeciae.*“ Ezeket emlegeti több ízben kétség kivűl (A’ Nemes Székely Nemzetnek Constitutiói. Pesten, 1818. 8-o a’ 284. 289. 290. 293. lapon) LATRONES név alatt a’ Székel Krónika; ezekről szólott Prágai Kozma Folytatója (Pelzel, SS. Rer. Boh. Pragae, 1783. 8-o pag. 384.) az 1253-dik évről így írván: „*CHOMANI etiam erumpentes de Ungaria, seu alii LATRUNCULI cum eisdem VII. Kal. Julii multa millia occiderunt in Moravia circa Olomucz, infinitique sunt submersi fugientes a facie eorum.*“ Voltak VAS, az az: SCYTHA PALÓTZOK is. Ezekről találtatik (Tomo I, pag. 117.) a’ Bétsi Képes Krónikában: „*Eo, quod pace defraudata, voluntarie permisisset LATRUNCULOS BESSORUM depraedare Hungariam.*“; ezekről beszéli (D’ Achery, Spicilegium. Parisiis, 1723. fol. Tomo II, pag. 145. Cap. 32—33. pag. 146. cap. 34.) Lietbertus Cameracumi Püspöknek a’ XII. század kezdetekor élt Nevetlen Életírója: „*Praetergressus Romanorum fines limitaneos, ingreditur SOLITUDINES SALTUOSAS, quas DESERTA BULGARIAE nominant, quasque LATRUNCULI SCYTHICAE GENTIS inhabitant. Hi degentes more ferarum nullis*

coercentur legibus, nullis continentur urbibus, sub dio manent, quas nox coegerit sedes habent, praetereuntes obsident, obvios interficiunt, caeteros depraedantur, gregatim vadunt, omnia sua secum portantes cum tota supellectile, parvulis et uxoribus: nullius haeresis nominata secta, nullius religionis divino cultu tenentur; tamen sicut ex eorum interfectis vidimus, MORE SARACENORUM circumciduntur, barbari, crudeles, homicidae, sine affectu, sine pietate." 's a' t. Laktak pedig e' VAS PALÓTZOK Bulgária körűl Béla Király Nevetlen Jegyzőjének írásmóda szerént HOROM, vagy későbbi helyesírás szerént HARAM környékén, mellynek fekvését (Engel, Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenländer. Halle, 1798. 4-o II. Theil, S. 6.) egy régi Magyar Jegyzék így írja le: „*Bodon* (Vidin) *és Cladova közel egimáshoz. Cladovához Miháld három mélföld. HARAMIZA* (Haramitza=Latrunculus), *kit Magiarúl HARAMNAKhinak, Mihaldinczhoz ötmélföld. HARAMIZAI Réven költözött volt által Kinisy Pál, mikor Csuszoltig rablott, és* 30 *ezer rabnál többet hozott* 1471-*dik esztendőben.*" HOROM, vagy HARAM környéke a' Magyar Királyok alatt VÁRMEGYÉVÉ lett. Ezekről a' HARAMOKRÓL is írta (Pelzel, SS. Rer. Boh. I, 21.), a' katonáskodó Tseh Leányokat hozzájuk hasonlítva, Prágai Kozma: „*Et sicut GENS SCYTHICA: PLAUCZI sive PECENATICI, vir et femina in habitu nullum discrimen habebant.*" Ha ennyi egymással egyező hiteles régi Író TUDATLAN volt, úgy igaza vagyon a' mi Méltóságos Szerzőnk KÉNYÉNEK, hogy a' PALÓTZOK valóban TATÁROK voltak. Úgy, de ekkor TATÁROK voltak a' nyelvüket feledték VASOK (Scythae), 's különösen a' KÚNOK, MAGYARÓK, JÁSZOK, SZÉKELEK, ÚZOK és VÁLOK is.

* * *

Észre vehették a' figyelmes Olvasók, hogy Recensens e' hoszszu történeti félretérésben minden lépten nyomon azt akarta megbizonyítani, hogy a'

KÚNOK és PALÓTZOK valóban rokon Nemzet voltak a' Magyarokkal, 's ök a' Magyar Nyelvnek egyik Dialectusát beszélték, és ugyan azt, melly ma PALÓTZ NYELV nevezete alatt esméretes. Most még utóljára három igen nyomos okot számlál elő e' történeti állítás védelmére. Első az, hogy a' Magyar Krónikák a' MAGYAR NEMZETET egyenesen a' HÚNUSOKTÓL származtatják épen úgy, mint Móses a' HÉT PHILISTAEUS NÉPET a' Szent Írásban a' CHÁNÁNI NÉPTŐL származtatta. Hogy tehették volna ezt a' Magyar Történetírók, ha a' HÚNUSOKNAK tagadhatatlan Utóik a' CHÚNOK a' XIII-dik században nem a' MAGYAR NYELVET beszélték volna? — Második az, hogy a' KÚNOK, PALÓTZOK és VASOK közűl több Tsapatok már a' X. XI. és XII-dik században a' Magyarokkal, vagy a' Magyarok körűl laktak, midőn a' TATÁROKNAK még tsak hírük sem hallatott. Hogy lehettek volna tehát azok TATÁROK inkább, mint MAGYAROK? Harmadik az, hogy azon esetre, ha a' KÚNOK, PALÓTZOK, JÁSZOK, SZÉKELEK egykor MÁS NYELVET beszéltek, mint a' MAGYAR NYELVET, és ez utóbbit tsak akkor tanúlták meg közöttünk, midőn a' maguk régi Nyelvét elfeledték, mint történhetett az meg, hogy nem a' MOSTANI MAGYAR NYELVET tanúlták meg, hanem egy MÁSIK, a' MOSTANITÓL igen KÜLÖNBÖZŐ, MAGYAR NYELVET? Mert, akármillyen tsekély különbözésű Nyelvnek hírdesse is a' mi Méltóságos Szerzőnk a' PALÓTZ NYELVET, még is tsak a' vak nem venné észre, hogy az illyen PALÓTZ BESZÉD (Tudományos Gyűjtemény. 1819. VI. Köt. 26—46. lap.): „Estuók baacsim Ila neniémveü szomoruo hírt hozott Nyiékröü Jakabiék Matyisrou, hogy iéppen mikou ott leszuátak a' szekérröü, akkou húzták meg neki a' csendítüőt, iés iézibe meg is haut a' petüőcsbe. Most keserüőségibe mind a' kettüőt fogja a' hideg" különböz annyira a' mostani Magyar Nyelvtől, mint az Attikai Görög μῆσα szó a' Dóriai μῶσα különbözéstől, és így ez a' PALÓTZ NYELV a' MAGYAR

NYELVRE nézve DIALECTUSNAK méltán hivattatik. Méltó, igen is méltó volna e' különbözéseket a' Történeti Fontosság miatt előbb öszszegyűjteni, mint sem azok végképen ki vesznek(?)közűlünk, mert tsak az illyen Gyűjtemény által lehetne legalább ideig óráig fölvilágosítani azon nehézségeket, mellyek itt ott a' CHÁNÁNI, és CUMÁNUS NYELVRŐL 's a' t. előfordúlnak. Ha egyszer oda emelkedhetik a' Nemzeti Literatura, hogy a' HÉT MAGYAR NÉP közűl mindegyik' különös DIPLOMATARIUMMAL bír, majd a' Nemzeti Régiségek egészen más fénybe helyheztetik e' tárgyat, 's megszűntethetnek minden nehézséget. Most, midőn a' Köz és Különös Levéltárok a' Félénkebbektől (mert vagynak, hála a' Mindenhatónak! a' kiket bélátóbb ész és nemesebb gondolkodás vezérel) még a' legártatlanabb kérdések előtt is záratva tartatnak, tegyen mindenki annyit, mennyit tenni hatalmában vagyon.

Így tsak az vagyon még hátra, hogy világosabban kinyilatkoztassa magát Recensens, miért szólott illy bőven a' mondattakról egy Philologiai Munka recenseáltatásában? Recensens ugyan azt véli, hogy ennek okát elég világosan megmondotta: De mind e' mellett is, mivel a' Méltóságos Szerző keservesen panaszolkodik, hogy ennek okát ki nem tapogathatta, azon buzgó tiszteletből, mellyel a' Méltóságos Szerző Érdemei eránt viseltetik, kész Recensens még világosabban szólani. Okai a' hoszszu kitérésre a' következők voltak:

1.) Úgy vélekedik a' Magyar Tudós Sereg, úgy a' Külföld, hogy a' halhatatlan érdemü PRAY GYÖRGY új időszakaszt tsinált a' Magyar Históriában, midőn ebből a' SCYTHA Históriáról fönforgott oktalan régi Vetekedéseket kiküszöbölte.

2.) Úgy vélekedik főképen a' Külföld, hogy a' SCYTHA NÉV semmi különös Nemzetet nem tett, hanem az tsak annyit jelentett, mintha valaki mai jelentéssel BARBARUS NÉPET, az az: DURVÁT, VADAT és MÍVELETLENT emlegetne.

3.) Úgy vélekedik minden Külföldi Tudós, hogy a' HUNNUSOK a' mostani MONGOLOKKAL rokon Népek voltak ugyan, de az Attila HUNNUSAI végképen úgy kivesztek a' Földszínéről, hogy azoknak többé semmi maradékaik fön nintsenek. Ha való volna az, hogy a' SZÉKELEK még is az ATTILA HUNNUSAITÓL származnak, úgy ezek, elvesztvén régi Nyelvüket, tsak kortsosodás által lettek Magyar Nyelvüekké.

4.) Úgy vélekedik minden Külföldi Tudós, hogy a' mostani CUMÁNUSOK, az az: KÚNOK ide költözésükkor, melly tsak a' XIII dik században — és minden esetre nem előbb — történt, MONGOLOK, vagy TATÁROK voltak, 's utóbb tsak kortsosodás által tanúlták meg közöttünk a' MAGYAR NYELVET. Ezt sok Magyar Tudós és sok Kún is hírdette.

5.) Úgy vélekedik a' Külföld, úgy több hazabéli Író, hogy a' régi, 's talán a' mostani JAZYGESEK, más néven JÁSZOK is, vagy TÓT, vagy NÉMET Nemzet voltak, 's azért a' JAZYGESEK és JÁSZOK a' MAGYAROKKAL nem valának rokonságban. Mások még a' Magyar Írók közűl is azt tartják, hogy a' JÁSZOK nem tettek soha különös Nemzetet, hanem a' KÚN NÉPNEK azon osztálya voltak, melly a' Magyar Királyoknak IJAKKAL és BALISTÁKKAL szolgált, a' honnand PHILISTAEUSOKNAK neveztettek; hogy ugyan ezen JÁSZOK Deákúl most hibáson neveztetnek JAZYGES nevezettel.

6.) Úgy vélekedik sok külföldi Tudós, hogy a' PALÓTZOK hajdan SZLÁV NYELVÜ Népek voltak. A' Magyarok pedig a' legújabb időkig majd teljességgel nem tudták, hogy volt PALÓTZ NEMZET is a' Föld kerekségén, hanem még is a' Magyar Nyelvnek egy NEVETSÉGES Szójárását nevezték PALÓTZ NYELVNEK.

Illyenek levén a' KÖZÖNSÉGES, vagy legalább KÖZÖNSÉGESEBB VÉLEMÉNYEK a' Külföldön és a' Magyar Hazában is, mintekutána a' Méltóságos

Szerző NÉMET NYELVEN is kiadta Philologiai Munkáját, és ebben a' MAGYAROKAT minden legkisebb történeti próba nélkűl, vagy legalább hiedelmet okozható próba nélkűl SCYTHÁKNAK nevezi a' nélkűl, hogy tsak gyanította volna is, hogy helyes és szorosabb értelemben a' BESSUSOK, más néven BISSENUSOK, vagy PACINAKITÁK voltak a' valóságos SCYTHÁK, a' kik a' Magyaroknak ide jöttükkor még sokáig egy különös Nemzetet tettek; minekutána a' Méltóságos Szerző az ő könyvében az Idegenek előtt is a' KÚNOKAT, JÁSZOKAT, SZÉKELEKET, úgy szólván, az ellenkező vélemény érintetése nélkűl MAGYAROKNAK hírdeti: Recensensnek nem lehetett azt nem gondolnia, hogy a' Külföldiek a' Méltóságos Szerző Munkáját, mint megrögzött véleményük szerént a' régi históriai Obscurantismus szüleményét (egy két szemben ne talán tsapodárkodót kivevén), félre hagyítják kezükből, 's így ezekben azon magos tiszteletet, mellyet Könyve által gerjeszteni akart a' Magyar Nyelv eránt, föl nem ébreszthetti már tsak azért is egyszer'smind, mivel ennek más Európai és Napkeleti Nyelvek fölött némelly elsőséget akar kivivni. Példa beszéd másként is: „*Omnis Comparatio odiosa.*"

Illyen gondolatok nyughatatlanítván egy érdemekkel tündöklő Hazafitársának Német Munkája végett Recensens kebelét, illett ezt magyar egyenességgel kimondani, 's reájuk figyelmeztetni az Írót. Sőt nem tsak illett, hanem kellett is, mert Recensens azokban, a' miket a' Méltóságos Szerző a' Magyar Történetekből érintett, 's a' mik a' Külföldi és a' Hazai Tudós Sereg gúnyait vonhatták volna maguk után, nem annyira Históriai Botlásokat, mint némelly félig meddig eltürhető Föltseréléseket látott. A' Méltóságos Szerzőnek tehát inkább Védelmére esett a' hoszszu kitérés, 's tsak azért olly hoszszan, mivel egyszer a' rövidség miatt az e'féléknek előadatásaik Recensenst a' Birodalom Fő Városában eszeveszettség gyanujába ejtették. Ha szólani kellett, bővebben kellett szólani, mert maga a'

Méltóságos Szerző is, feledkezvén magosabb helyheztetéséről, Feleletében türhetetlenségből 's egy kis indúlatosságból is a' Recensio kezdetét tsipkedő tréfával, kinevetéssel, ótsállással, 's holmi Tsálé Nyelvvel fogadta. Ha szólani kellett, bővebben kellett szólani, mert tapasztalta Recensens, hogy a' Méltóságos Szerző is igen homályos, hézagos és zavaros esmeretekkel bir a' régi Magyar Történetekről, mind a' mellett is, hogy ezeket írta (Ungarns Banderien. Wien, 1816. 8-o I. Theil, S. VI. VII.) magáról: „*Seit meinem Jünglings-Alter gehöret das Studium der Ungarischen Geschichte, mit allen ihren Behelfen, unter diejenigen Lieblingsbeschäftigungen, mit welchen ich die vom Amtsberuf übrig bleibende Musse, von Zeit zu Zeit, auszufüllen pflege.*" Ha szólani kellett, bővebben kellett szólani, mert új és hallatlan dolgokat feszegetett Recensens, 's különösen ollyakat, mellyek nem tsak a' Magyar Hazát, hanem az egész Tudós Világot illetik. Végre, ha szólani kellett, bővebben kellett szólani, mert itt az idő, mellyben a' nagy tudományfényben, melly minden oldalról a' Történet Tudományra Európában sugárt vet, nekünk a' régi setétségben bolyongani nem illik, 's félig meddig pedig új esmereteket terjeszteni nem tanátsos. Bizonyos azonban mind e' mellett is, hogy mind ezek tsak egy két tseppet tésznek a' Magyar História igen nagy kiterjedésü folyamából. Távúl vagyon attól Recensens, hogy előadásait mindenekben tsalhatatlan Valóságoknak tartsa: De azt még is egész nyugodalommal reményli, hogy ezen újabb közlései a' Tudomány Barátaitól nem fognak jéghidegséggel vétetni. „In magnis, et voluisse, sat est." —¦De elég a' Méltóságos Szerző Könyvének Históriai Részéről. Vizsgáljuk meg azt már egyszer, kinyilatkoztatott kívánsága szerént, Philologiai néző pontokból is.

(Folytatik.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértetés.

1) P. Hell's Reise nach Wardoe bei Lappland und seine Beobachtung des Venus-Durchganges im Jahre 1769. Aus den aufgefundenen Tagebüchern geschöpft und mit Erläuterungen begleitet von Carl Ludwig Littrow, Assistenten der k. k. Wiener Sternwarte. Wien. Gedruckt und im Verlage bei Carl Gerold. 1835. 8-o SS. I—XVI, 1—166. (Ajánlva Encke János Fridriknek, a' Berlini Királyi Astronomusnak). Az ára 1 fr. pengő pénzben.

Sokszor a' legnemesebb tudományos törekedés is hajótörést szenved a' szükséges költség nem léte miatt; sokszor holmi alatsonyelküségből, vagy más kárhozatos gondatlanságból az egykoruak illőleg nem ápolgatják a' legjelesebb Tudós Férfiaknak fáradozásaikat. Teledes tele vagyon illyes példákkal a' közönséges História Literaria is: Mi tsuda, ha nálunk, hol a' Hazafiui Érdemek eránt nem egyszer kisebb a' Részvétel, mint a' Külföldnek gyakran kevésbé figyelemre méltó Igyekezetei eránt, már hajdan történtek illyenek? Akkor tudják több ízben a' Nemzetek, mit vesztettek, midőn már kipótolhatatlan a' nagy veszteség.

Hell Maximilián, a' Jésus Társaságának igen nevezetes Taga és utóbb a' Bétsi Fő Oskolában az Astronomia Tanítója, 's ugyan ott a' Tsillag Vizsgáló Toronynak nagyérdemü Igazgatója, Selmetz Bányán 1720 dikban Május 15-dikén született és Bétsben 1792-dikben Aprilis 14-dikén meghalt Hazánkfia, egyik volt maga időjében a' leghíresebb Astronomusok közűl, a' mit nyomtatásban megjelent számos munkái bizonyítanak. De bizonyít különösen az is, hogy a' Tudományokat királyi bőkezüséggel előmozdító VII-dik Keresztely Dániai Király 1767-dik évben őt hívta meg egy nevezetes égi tüneménynek, a' Vénus Planeta általmenetelének a' Nap tányéra előtt, figyelmetes megvisgáltatására

War-

Wardoeban az északi Földsark szomszédságánál. A' mit e' meghivás következésében Hell utazó társával, Sajnovics Jánossal, szinte Tordason Fehérvármegyében született Hazánkfiával, tapasztalt, mind azt egy nagyobb kiterjedésü Könyvben „*Expeditio litteraria ad Polum arcticum*“ tzím alatt kiadni szándékozott, 's e' munkában egyszer-'smind meg akarta határozni a' Magyar Nyelv Atyafiságát a' Lappo és más Északi Nyelvekkel. De, később tudós tekéntetének tsüggedését is tapasztalván, másfelől pedig a' szükséges költség nem nyerhetésével is küszködvén, fölhagyott szándékával, 's mind inkább, viszszavonván magát a' világi zajtól, homályban lelte gyönyörüségét, mig Penkler Báró hív Baráta ápolgatásai között végre emberi pályáját végezte, 's ugyan ennek Enzersdorfi jószágában Béts mellett eltemettetett.

Hová jutottak légyen halála után a' Magyar Históriát és Nyelvet is érdeklő Kézíratai? a' mostani időkig nem tudatott. Azonban közelébb tsakugyan napfényre jöttek ezek más némelly Kézírataival együtt, midőn Münch-Bellinghausen György Báró, ki azokat Penkler Jósef Bárótól nyerte örökségbe, a' boldogúlt Hell Kézíratait a' Bétsi Tsillagvizsgáló Torony Könyvtárának ajándékozni méltóztatott. Közbenjárója volt e' nemes ajándéknak Tek. Tudós Littrow Jósef János Ur, a' Bétsi Tsillagvizsgáló Toronynak mostani igen fényes érdemü és fáradhatatlan munkásságu Igazgatója, kit Hazánkból egykor Béts felé tartozó tisztelettel késértek érzékeny indúlataink, 's a' kinek én is különösen néhány tőle ajándékúl nyert Arabs Munkát buzgó hálával itt nyilván köszönök.

A' jelen Uti Jegyző Könyv kiadatását Littrow Károly Lajos, az érdemekkel tündöklő Atyának gyönyörüsége, vállolta magára, 's a' már megovúlt dolgot e' nagy reményekkel biztató fiatal Tudós biographiai tudósításai és astronomiai nyomos jegyzetei által olly kellemes olvasásuvá és fontossá tette, hogy ezért, főképen a' Magyar Hazától, méltán hálát érdemlett. Tőle tanúlhatni egyebeken kivül azt is,

hogy Hellnek munkája a' Magyar és Lapponiai Nyelv Atyafiságáról folio formában egy vastag Kötetet teszen, melly most szinte az említett Könyvtár tulajdona.

E' Kéziratra figyelmetesekké kell tennem a' Bétsben lakó Magyarokat már tsak azért is, mivel a' Magyar Nyelv rokonsága az Északi Nyelvekkel sem históriai, sem philologiai tekéntetből meghatároztatva nintsen. Mióta Sajnovics e' tárgyról írt, úgy szólván, senki sem gondolt vele. Nevezetes tanusága hátramaradásunknak minden esetre az, hogy Canutus Leemiusnak azon Lappo-Szótára, mellyet Thotth Otto igen tudós Dánus Ministernek Nemzetünk eránt viseltető tiszteletéből, szeretetéből és nagylelküségéből magyar Helyesírással (Joan. Sajnovics, Demonstratio &c. Tyrnaviae, 1770. 4-o pag. 33—38.) Sajnovics Hazánkfia és Porsanger Tudós Lappó együtt készítettek, és a' melly, ha nem tsalatkozom, illy tzím alatt: „(*Kanuti Leem et G. Sandberg*, *Lexicon Lapponico-Danico-Latinum. Hafniae*, 1768—1781. 4-o *Tom. I—II.*" nyomtatásban megjelent, ma sintsen meg az egész Hazában több más ide tartozó könyvekkel. Akár vagyon valami való Hell és Sajnovics állításaiban, akár nints, tudományos fáradozással elkellene ma már a' kérdést egyik, vagy másik félre dönteni. De mi örömest szeretünk inkább Calcuttától, Göttingától vagy Londontól tanúlni, tsak hogy minen magunknak ne kelljen törni az illyen apróságokon fejünket. Így mi örökre más szemével, az az: másokat vakon imádva fogunk látni Nemzeti Történeteinkben, 's nem egyszer azt az Idegent fogjuk legtudósabb Férfiunak tartani, a' ki leggorombábban artzúl tsapdos bennünket, vagy legtudatlanabban festi Nemzeti Történeteinket.

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *Igazítások.*

A' X-dik Kötetben 21. lap 17. sor *nehéz hugyozás* helyett *nehéz vizellés*; 29. lap 24. sor *nehezíti* helyett *nehezítni*; 43. lap 6. sor *böldogság* helyett *bóldogságos*; 52. lap 6. sor *legnemesebb* helyett *legremekebb* olvastassék.

Lovász Imre.

* * *

A' VII-dik Kötetben a' 90-dik lapon a' 7-dik sorban e' szó helyett: „*Largicionis*" olvasni kell: „*Largitoris.*"

Horvát István.

---

2. *Jutalom Kérdések a' Magyar Nemzeti Museumtól:*

A' Magyar Nemzeti Museum a' Haza szeretve tisztelt Felséges Nádor Ispányának legkegyelmesebb Jóváhagyásából és a' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttség Választásából a' következő Jutalom Kérdéseket ohajtaná Hazánk Tudósai által Magyar Nyelven készítendő Feleletekben megfejtetni:

A.) A' ditső Martzibáni Familia Jutalomdíjából:

1.) „*Mennyire lehet használni a' Külföldi Tudósok által rendbe szedetett Közönséges Grámmatikának újabb találmányait a' Magyar Nyelvre nézve?*"

Hirdettetik harmadszor, 100, az az: Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal. Figyelmeztetésül két illyen Közönséges Grammatika tzíme itt közöltetik. Egyik legyen: „*Johann Severin Vater's, Lehrbuch der allgemeinen Grammatik. Halle*, 1805. *in* 8-o;" a' másik legyen: „*Ludwig Heinrich Jacob's, Allgemeine Grammatik. Leipzig*, 1814. 8-o."

2.) „*Mitsoda elömenetelt tett a' Magyar Nyelv a' mult század közepétől fogva a' különbféle Tudományokról iratott Munkák által?*"

Hirdettetik másodszor, 100, az az: Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

3.) „*Kik írtak eddig Magyar Nyelvtanító Könyveket? Érdemel-e egyik vagy másik közülük valamelly elsőséget a' többiek fölött? Mi az különösen, a' mire az illyen elsőséget építeni lehetne?*“

Hirdettetik először, azon hozzátétellel: hogy a' Martzibáni Familia díjából járó 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalomhoz Mélt. és Főtiszt. Ocskai Ocskay Antal Bátzi Püspök Ő Nagysága 100, az az; Száz Váltó Tzédula Forint Jutalmat ajánlott, és így e' Kérdés megfejtőjének egész Jutalma 300, az az: Három Száz Váltó Tzédula Forint.

4.) „*Hol laknak nevezet szerént a' Palótzok és miképen beszélik a' Magyar Nyelvet?*“

Hirdettetik először, azon hozzátétellel, hogy a' Martzibáni Familia díjából járó 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalomhoz Tek. Kapos Mérei Mérey László Tábla Biró Ur 100, az az: Száz Váltó Tzédula Forintot, Horvát István Ur pedig 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forintot ajánlott, és így e' Kérdés megfejtőjének egész Jutalma 500, az az: Öt Száz Váltó Tzédula Forint. Váratik a' megfejtőtől, a' mennyire tsak lehet, a' Palótz Népnek mind Geographiai, mind Grammatikai és Erköltsi megesmértetése.

5.) „*Írattassanak-le a' Sárközi és Ormánsági Magyar Nyelvnek Különösségei.*“

Hirdettetik először, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal. Itt is kedvesen vétetnék a' Geographiai, Grammatikai és Erköltsi megesmértetés.

6.) „*Miben áll a' különbféle Nyelveknek Rokonságuk, és mikor 's miből lehet azt tévedés nélkül meghatározni? Melly Nyelvek Rokonok különösen a' Magyar Nyelvvel, és melly Nyelvekre nézve állíttatik hibáson a' Magyar Nyelv Rokonsága?*“

Hirdettetik először, azon hozzátétellel, hogy a' Martzibáni Familia díjából járó 200, az az: Két Száz Valtó Tzédula Forint Jutalomhoz Tek. Forgó György Tábla Bíró és Orvos Ur 100, az az: Száz Váltó Tzédula Forint Jutalmat ajánlott, és így e' kérdés megfejtőjének egész jutalma 300, az az: Három Száz Váltó Tzédula Forint.

7.) „*Mik a' Névmásai (Pronomina) közönségesen a' Nyelvben? Mellyek a' Magyar Nyelvnek régi és mostani Névmásai? Meglehet-e határozni ezeknek*

eredetüket? Minő Rendszabásokat lehet megállapítani a' Magyar Nyelv Névmásairól?"

Hirdettetik először, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

8.) *„Minő előmenetelt tett a' Magyar Nyelv Grammatikájának Syntactica Része a' régi és újabb Nyelvtanítóknak igyekezeteik és rendszabásaik által?"*

Hirdettetik először, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

B.) Boldogúlt Vitéz Udvari Ágens Jutalomdíjából:

1.) *„Mitsoda Római Tsászárok, vagy Fejedelmek alatt és különösen minő Városokban verettek Római Pénzek Pannoniában?"*

Hirdettetik harmadszor, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

2.) *„Mellyek a' Nemzeti Históriának Hazai Kutfői és Forrásai? Miképen kellene azokat a' Kritika Szabásai szerént a' Külföldi Kutfőkkel és Forrásokkal együtt leghaszonvehetőbbekké tenni?"*

Hirdettetik másodszor, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

3.) *„Volt-e Fejedelmi Fő Hatalom a' Magyar Nemzetnél Szent István Országlása előtt? Millyen változtatást tett a' Magyar Polgári Alkatmányon e' Nagy Fejedelem?"*

Hirdettetik először, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

4.) *„Magyaráztassék meg a' Karoknak és Rendeknek (Status et Ordines) igazi esméretük, 's határoztassék meg, kik tészik a' Karokat és kik a' Rendeket Magyar Országban?*

Hirdettetik először, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

5.) *„Minő hitelt érdemel Béla Király nevetlen Jegyzőjének Históriája a' Görög Írókra nézve? Mellyek bizonyos tévedései? Mikben vádoltatik helytelenül?"*

Hirdettetik először, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal, melly díjhoz Nagy Méltóságu Cziraki

és Diénesfalvai Cziráky Antal Gróf Ország Birája Ő Excellentiája, mint a' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttségnek rendes Elölülője a' magáéból még más 200, az az: Két Száz Váltó Tzedula Forint Jutalmat ajánlani méltóztatott, és így e' Kérdésnek tudós megfejtője összesen 400, az az: Négy Száz Váltó Tzédula Forint Jutalmat veend.

6.) „*Mellyek a' Köz Népnek közönségesebb Nyavalyái Magyar Országban? Miből erednek és mitsoda Diaetetikai életmód által lehet azokat megelőzni 's elkerülni?*“

Hirdettetik elöször, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

7.) „*Mit jelent ezen szó: Privilegium, a' Magyar Törvényekben és Óklevelekben? Kik adtak ugyan ezek szerént Privilegiális Leveleket, és mit jelent a' Magyar Országi Ajándék 's egyébb más Levelekben ime szokott befejezés, melly még ma is keletben vagyon: „Ubi praesentes nobis in specie reportatae fuerint, easdem in formam Privilegii redigi faciemus.“?*“

Hirdettetik elöször, 200, az az: Két Száz Váltó Tzédula Forint Jutalommal.

C.) Különbféle Adakozásokból:

1.) „*Minő neveket tulajdonítottak a' régi Történetirók a' Magyar Nemzetnek? Mellyik Történetiróban találtatik legrégiebb nyoma mind egyik nevezetnek? Vagyon-e elegendő okunk elhinni, hogy Bölts Leo Görög Tsászár előtt a' Magyarok Töröknek nem neveztettek? Meddig megyen föl a' Régiségben a' Török Nemzet Története és Elneveztetése?*“

Hirdettetik harmadszor, 150, az az: Száz Ötven Váltó Tzédula Forint Jutalommal Méltóságos Széki Teleky László és Jósef Grófoknak adakozásaikból, melly summához Tek. Tudós Reseta János, a' Pesti Fő Oskolánál a' Német Nyelv Tanítója, Mátyás Királynak Aranyát és egy másik régi Aranyot ajánlott.

2.) „*Miben és mennyire különbözött az Európába költözködő Magyar Nemzetnek erköltsi és polgári Culturája Európának akkori Culturájától?*“

Hirdettetik harmadszor, 150, az az: Száz Ötven Váltó Tzédula Forint Jutalommal Méltóságos Széki Teleky László

és Jósef Grófoknak adakozásaikból, melly summához Tek. Tudós Jerney János Tábla Biró Ur a' nyert 100, az az: Száz Váltó Tzédula Forint Jutalmát pótolékúl ajánlotta, és így a' megfejtő egész Jutalma 250, az az: Két Száz Ötven Váltó Tzédula Forint lészen.

A' készítendő Feleletek lepetsételt név és különös jelszó mellett a' már esméretes mód szerént költség okozás nélkül 1836-dik esztendei Augustus hónap 29-dikéig a' Magyar Nemzeti Museumhoz utasíttassanak. Pesten November 30-dikán 1834.

Horvát István,
A' Széchényi Országos Könyvtár
Őrzője.

---

3. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tek. Tudós Szilágyi Ferentz, a' Kolosvári évángélico-reformátum Collegiumban a' História, Görög és Deák Literatura, nem különben az Ékesenszólásnak királyi rendes Tanítója, magosabb emelkedésü és széles esméretü Hazánkfia, finom válogatással szerkesztetett „KLIO" tzímü Tör éneti Zsebkönyvének első és második esztendei Köteteit olly nemes lekötelezéssel 's kinyilatkoztatással küldötte meg ajándékúl a' Széchényi Országos Könyvtárnak, hogy a' ki jövendő 3-dik 's többi Darabbal is kíván kedveskedni.

Tek. Tudós Erdélyi Károly, egyenes magyar szívéért és a' tudománykedvelésért 's buzgó gyakorlásáért méltán tisztelt Hazánkfia, illy tzímü Fordítását: „*Vieland Abderitái. Pozsonyban*, 1834. 8-*ad rétben*, *I—II. Kötet*," a' Magyar Nemzet Köz Gyűjteményébe, a' Széchényi Országos Könyvtárba, hazafiui nemes törekedése maradandó jeléül ajándékozva letette.

Tek. Tudós Móth Endre, dolgos és szép igyekezetü Férfiu, következő tzímü három munkájával, úgymint: 1.) *A' mivelt-érzékeny Társalkodás Tisztelkedés Üdvözlések a' magasabb tsinosságú Társaságba feljelenö Ifjúság számára. Pesten*, 1832. 8-*ad rétben*; 2.) *Rövid Értekezés a' Nemzetiségről. Pesten*, 1833. 8-*ad rétben*; 3.) *Törvényes Értekezés a' Be-Elhajtás, és más ezen tárgyal egybe kötésben lévő esetekről. Pesten* 1833. 8-*ad rétben*; a' Széchényi Országos Könyvtárnak kedveskedett.

Tekéntetes Szentiváni Szentiványi Anselm Ur, több Ts. Ns. Vármegye elökelő Tábla Birája, Nógrád Vármegyei Patvartz Faluban 1833-dikban September 26-dikán egy dió fán agyonlövetett Vad Galambot, mint két al felü szörnyeteget, szokatlan alkatása miatt a' Magyar Nemzeti Museumnak ajándékba küldött.

Horvát István.

XI. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Edvi Illés Pál. A' Tselédi Rendnek romlottságáról és kevesülésé-ről falu helyen. 3 lap.
2) Gyurikovits György. Zrini János emlékének bővebb világosítása. 38 lap.
3) Podhradczky Jósef. Kell-e szovainkat fejeznünk, kurtítanunk, vagy betüinket kényünk után változtatnunk? 44 lap.
4) Bőhm Károly. A' Népességről. 47 lap.
5) Horvát István. A' Somogyvári Szent Egyed Monostorának 1421-dikben költ Iktató Levele Louk helységben Chereznewi Farkas három leánya számára. 75 lap.
6) Port. Bánsági Tudósítások. 78 lap.
7) Podhradczky Jósef. Rogerius, Scótiai Sz. Kálmán mártírt sem vehette IV. Béla Királyunknak ősei közé. 81 lap.
8) Horvát István. A' ditső Martzibáni Familia Intézetére ügyelő Küldöttségnek Jutalomosztásai a' folyó 1834-dik évi Szent Iván hava ötödikén. 84 lap.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 109 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Horvát István. „P. Hell's Reise nach Wardoe bei Lappland und seine Beobachtung des Venus-Durchganges im Jahre 1769. Von Carl Ludwig Littrow, Assistenten der k. k. Wiener Sternwarte. Wien, 1835. 8-ad rétben." 128 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) Igazítások. 131 lap.
2) Jutalom Kérdések a' Magyar Nemzeti Museumtól. 131 lap.
3) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 135 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. XI-dik Kötethez egy ív.)

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

1834.

XII^dik KÖTET.

TIZENNYOLTZADIK ESZTENDEI FOLYAMAT.

SZERKESZTETI

HORVÁT ISTVÁN,

A' SZÉCHÉNYI ORSZÁGOS KÖNYVTÁR ŐRZŐJE.

Deáky Pedeoné

A' Ts. 's Ap. Királyi Fölség kegyelmes engedelmével.

PESTEN,

PETRÓZAI TRATTNER J. M. ÉS KÁROLYI ISTV.

TULAJDONA.

I. Értekezések.

1.

A' meghűlés ártalmairól.

Az egészséget rongáló és az életet rövidítő tsak nem számtalan ártalmas befolyások közűl, méltán különös figyelmet érdemelnek az evésben és ivásban való mértékletlenségnek és a' meghűlésnek kártékony következései, mind azért, mivel ezeknek elkerűlése többnyire magunkon áll; mind azért, mivel ezek felette sok esetben alattomos méreg módjára munkálódván, rájok tsak akkor kezdünk figyelmezni, midőn minden orvoslás késő és haszontalan. Az elsőről, az evésben és ivásban való mértékletlenség káros következéseiről, máskor fogunk értekezni: Most lássuk rövideden a' meghűlés ártalmait, mellyek amazoknál hanem több, minden bizonnyal nem kevesebb nyavalyáknak szerző okai.

Hogy értekezésünket az orvosi Tudományban járatlanok is, kiknek számára van főkép írva, megérthessék: jónak láttuk az emberi test kigőzölgésének, mellyel a' meghűtés ártalmai szoros egybeköttetésben vagynak, — Physiologiájából némelly szükséges jegyzéseket előre botsátani.

I. Az emberi test kigőzölgésének rövid Physiologiája.

1. §. Az emberi test kigőzölgésén értjük a' testet bétakaró és a' külső természettől elválasztó bőrnek, és a' tüdőket bétakaró taknyos hártyának azon részint élő eszközi, részint chemiai munkálódását (processus biochemicus), melly által a' testből a' vér-

től különböző nedvességek takarodnak ki. Két féle kigőzölgése van tehát az emberi testnek; egyik, melly a' bőr, másik melly a' tüdők hártyája által megyen véghez. A' bőr kigőzölgése is ismét két féle: *látható* és *láthatatlan*. Látható kigőzölgésnek, vagy a' közönséges életben *izzadtság*nak nevezzük azt, mikor az emberi testből kitakarodott nedvességek az emberi test felső szinén, az az: a' bőrön puszta szemmel is felvehető apró vízgolyóbisokba, vagy is tseppekbe gyűlnek öszve; láthatatlannak pedig azt, mikor azon nedvességek vékony párákká válva takarodnak ki az emberi testből; és a' bőr kigőzölgésén rendesen tsak ezen utólsót szoktuk érteni.

2. §. A' bőr kigőzölgéséről való tudományban meg kell vizsgálnunk 1-ször annak *lételét*, hogy tudni illik gőzöleg-e valósággal az emberi test? 2. A' gőzölgés által kitakarodó materiának *minémüségét*. 3. Annak *forrását* vagy *kútfejét*. 4. *Mennyiségét*, és 5. Azon *viszonyokat*, *mellyek a' bőrkigőzölgése és az emberi test több munkálódásai* (functio) között vannak.

3. §. Hogy az emberi test szüntelen gőzölög, ezt több próbatételek és tapasztalások bizonyítják. A' testnek egész felső szinéről, az az: a' bőrről valamint a' tüdőkből is szájunkon és órrunkon bizonyos párák gőzölgnek ki szüntelen, mellyek a' híves, vagy akármi okon megsűrűdött levegőben puszta szemmel is felvehetők, mivel a' meleg nem léte miatt ki nem terjeszkedhetvén, a' levegőben függnek; az emberi test közelébe tett üveg meghomályosodik; az emberi, vagy akár melly állati test árnyékának a' határ lineáit egy megvilágosított falon tisztán felvenni nem lehet; a' testről lehulló tserepek, vagy bőrdarabok gyakran szemmel láthatóképp gőzölögnek; a' betakart testből felszáló vizes gőzök a' ruhát békeverik és gyakran megfestik.

A' különböző fajú, nemű állatoknak és embereknek, sőt ugyan azon embereknek különböző időben felette különböző szaga is a' bőr kigőzölgését bizonyítja. Az emberi test nehézségének különböző idők-

ben különböző vólta, melly minden vízellet és más tisztúlás nélkül is bizonyos idő alatt fogyatkozást szenved, nyilvánságos bizonysága az emberi test kigőzölgésének. *Sanctorius*, a' ki ezen tárgyat közelebbről megakarván vizsgálni, legelőször tett próbatételeket, testének a' vizellet utján és a' több ösmeretes útakon való tisztúlásait, valamint az ételeket és italokat is, mellyeket bizonyos idő alatt magához vett, pontosan megmérte. Azon különbség, melly meghatározott idő alatt a' testnek igazi súlya, és azon súly között volt, mellyel annak a' bevett ételeknél és italoknál fogva nevelkednie kellett volna, kivonván belőle a' különböző tisztúlások által láthatókép kitakarodó materiák súlyát, kimutatta a' bőr gőzölgése által azon idő alatt kitakarodó materiának mennyiségét. A' bőr kigőzölgése mennyisége megvizsgálásának ezen módja mindazáltal a' tzélnak nem felel meg annyiba, hogy az által a' bőr kigőzölgésének *általános*, nem pedig a' tüdő és a' külső bőr kigőzölgésének *különös* mennyisége határoztathatik meg.

4. §. Más módot találtak később *Lavoisier*, *Segvin*, *Abernethy* és *Cruikshank*, külön a' bőr, külön ismét a' tüdők által kitakarodó kigőzölgés mennyiségének kitalálására és meghatározására. — Melly mód rövideden abban áll, hogy vagy egy bizonyos része az emberi testnek, vagy pedig egészen, az valamelly levegőtől által nem járható takaróba rekesztetik. Az első esetben a' test bérekesztett felső szinén kitakarodó és azon öszvegyúlt nedvességek megfontoltatnak, akkor a' bérekesztett és próbára tett résznek az emberi test egész felső szinéhez való viszonya kiszámíttatik, mellyből az egész emberi testnek (ugyan annyi idő alatt történt) kigőzölgésének mennyiségét kitsinálni. A' második esetben az egész test bérekesztetik egy viaszos vászon tömlőbe, melly a' száj körül öszvehuzatik, olly móddal, hogy minden a' testből a' gőzölgés által kitakarodó materia, magának semmiféle nyilást nem találván, azon bézárt tömlőben gyűljön öszve. A' test

a' próbatétel előtt és után megfontoltatván a' mennyivel könnyebbnek találtatik a' próbatétel után, mint előtte, épen annyit vesztett el a' tüdőn való kigőzölgés által a' lélekzés utján, mivel azon idő alatt a' testnek súlya semmikép nem fogyhatott másképp, mint a' lélekzés által. — E' meglévén, ezen próbatétel, de az említett tömlő nélkűl, ismételtetik, melly esetben azon hiány, mellyet az egész emberi test súlya bizonyos meghatározott idő alatt szenved, a' test általános kigőzölgésének mennyiségét jelenti. — Ha az emberi test súlyának mostani vesztesége az előbbeni próbatételkori veszteségének súlyából kivonatik, abból a' bőr kigőzölgésének mennyisége, a' tüdő kigőzölgésének mennyiségét kivévén, külön ki fog jőni.

5. §. A' gőzölgés által kitakarodó materiának (mellyet, mivel az organicus testnek tulajdonságából többé nem bír, a' következő tzikkelyekben *állati salak*nak fogunk nevezni) mennyisége azon előeszközös műszernek, melly által kitakaríttatik, mivoltához és sűrűségének különbféleségéhez képest igen különböző. A' mint a' lélegzés körűl tett több rendbéli próbatételekből kijön, a' tüdőkből a' lélegzés által kitakarodó materia vizből, szénsavanyból, és a' lehellés útjáról, különösen az órr lyukait bétakaró hártyáról, közé elegyedett nedvességből áll. A' bőr is vizet és szénsavanyt gőzöleg ki; az elsőt azonban nagyobb mennyiségben, mint az utólsót. Hogy a' bőrön a' kigőzölgés által valósággal szénsavany is párolog ki, üveg edényekkel tett több próbatételekből bizonyos, mellyek, a' testnek több részére alkalmaztatván, szénsavannyal elegyes levegővel teltek meg. Hogy a' gőzölgés által fojtó levegő is takarodnék ki az emberi testből, azt mind ez ideig semmi próbatételek által bé nem lehetett bizonyítani. Ezen kívűl valamelly olajos materia is takarodik ki, vagy is inkább formálódik a' gőzölgés által az emberi test felső színén, melly ott meggyűl, és részszerént a' ruhákhoz ragad, fejér lánggal, és szénforma maradékot hagyván maga után. A' bőr kigő-

zölgése által kiszabadúlt apró részek nyilván savanyú tulajdonságúak, a' több savanyok módjára veresre festik a' növevények kék nedvességeit. Különböz mindazáltal a' test felső színének különböző tájékain, a' mit a' test különböző részeinek különböző és mind egyiknek saját szagán kívül, a' *Jurine* próbatételei is bizonyítanak, mellyekből kitetszik, hogy a' hónunk alatt meggyűlt levegő szénsavannyal akármelly különböző környülállások között is inkább bővelkedik, mint a' hason, és a' szomszéd részeken meggyűlt levegő. Ugyan ez a' kigőzölgő materia a' különböző fajtájú, sőt ugyan azon fajtájú különböző állatokban, valamint az emberekben is, egyenként különböző, 's okozza a' különböző nemű, fajtájú állatoknak, embereknek, és külön külön minden élő individuumnak különös tulajdon szagát.

6. §. Az *izzadtság* áll n agyobb részint vízből, és *Thenard* szerint sósavanyú széksóból, egy kevés phosphor savanyú mészből, vas oxydból, a' kotsonyához hasonló állati substantiából, és etzet savanyból. Hogy a' köszvényesek izzadtságában valósággal phosphor savany, a' sárgaságban sinlődőkében pedig epe van, azt a' hires *Orfila* már régen tapasztalta.

7. §. A' gőzölgés által kitakarodó állati salak kútfejét a' bőrnek és tüdők bétakaró taknyas hártyának felső színén elterjedő mirigyek teszik, mellyek a' lehelő gégén mint taknyat, a' külső bőrön pedig mint zsiros nedvességet elválasztó mirigyek elvagynak terjedve, és némelly helyeken, mint p. o. az órrlyukait bétakaró hártyán, különösen nagy bőséggel vagynak kifejtőzve.

8. §. A' mi a' kigőzölgő materia mennyiségét illeti, az mind ugyan azon egy, mind a' különböző élő testekben felette sok változásoknak vagyon alávetve, még pedig nem tsak a' betegség, hanem az egészség állapotjában is. Egy egészséges felnevelkedett és jól kiformált emberi test súlyának a' kigőzölgés által egy pertzentés alatt való veszteségét mind-

azáltal közép számmal 18 gránrá szokták tenni, mellyből 11 a' külső bőrre, 7 pedig a' tüdőkre esik. Ez a' felszámolás mindazáltal nem a' legpontosabb, mivel a' lehelés által a' tüdőkből kiszabadúlt szénsavany a' vér közé elegyedett savanyszerző (Oxygen) nem egészen ugyan, de legalább félig viszszapótolódik

9. §. A zon viszony, mellyben a' testnek kigőzölgése és a' test több munkálódásai egymással állanak, határozza meg a' kigőzölgés gyengébb, vagy erősebb voltát. Legszorosabb és legfigyelemre méltóbb mindenek felett azon egyeség, melly a' kigőzölgés és az étel emésztés között vagyon. Étel közben és étel után a' testnek kigőzölgő munkássága megtsökken, de ha az emésztés elkezdődik, és a' maga utján minden akadály nélkűl mehet: akkor a' kigőzölgés is vigan folytatja munkásságát. Ha az emésztés gyengűl, vagy akadályoztatik, a' kigőzölgés is rendetlenségbe jön. Innen a' gyenge gyomrúak, kiknél az ételemésztés későn kezdődik és lassan megy, rendszerint fázékonyok, és viszont a' meghűlésnek az étel emésztésére nézve káros következései vagynak,

10. §. Ezen különböző jelenések okát kimagyarázni igen könnyű; az első esetben tudniillik (étel közben és étel után mindjárt) a' testnek egész munkássága különösen az elválasztó edények creje, a' külső bőrtől és a' tüdőktől elvonatván a' gyomorra, és a' bél tsatornára fordúl. A' második esetben pedig, mikor tudniillik az étel emésztés már meglehetősen előre halladt, a' bévett, és részszerént vérré vált ételek által a' vér massája nevelkedvén, és a' vér keringés gyorsabbá lévén, a' bőr melege nevekedvén — kijjebb terjeszkedik (turgor vitalis), melly által a' víznek szétbomlása elősegíttetvén, a' víznek vékony párákba való kiterjedése, és így a' bőr kigőzölgése könnyebbé és bővebbé lesz.

11. §. A' kemény ételek kisebb, vagy nagyobb mennyiségének a' bőr kigőzölgés mennyiségének nevelésére semmi, legalább semmi nevezetes befo-

lyása nints; de a' híg, kivált meleg ételek és italok, főkép ha nagy mennyiségben vétetnek, felette nevelik azt.

A' testből kitakarodó kemény és hígj részeknek mennyiségével a' kigőzölgés mennyisége megfordított viszonyban áll. Ha a' vizellet és szék letétel útján a' tisztúlások nagy mértékben vagynak: akkor a' kigőzölgés kevesebb és megfordítva. A' tisztúlásokra nézve ezen egymással ellenkezés mellett is mindazáltal a' legszebb egyesség és leggyönyörűbb harmonia van az emberi test különböző műszerei (Organum) között annyira, hogy ellent nem állván a' bévett eledelek és italok különböző mennyisége és minéműsége, és a' levegő különböző befolyásai az emberi testnek az étek előtt volt súlya 24 óra mulva ismét előkerűl.

II. Az emberi test kigőzölgésének Pathologiája.

12. §. A' test kigőzölgése felette fontos, a' mint láttuk, physiologiai, de még sokkal fontosabb, a' mint mindjárt megfogjuk látni, pathologiai tekintetben. Az egy nyavalyák eredetét 's leggyakoribb szerző okát vizsgáló praktikus Orvos figyelmét alig vonhatja valami inkább magára, mint a' meghűlésből, az az: a' kigőzölgés rendetlenségeiből származott számtalan nyavalyák. A' test kigőzölgésének az élő test több munkálkodásaival mind átalában, mind egyenként való szoros egyességénél fogva ennek rendes, és egészséges állapotjától függ — a' természetnek örökös és változhatatlan törvényei szerént — a' testnek egészsége, ennek rendetlenségei és változásai pedig sok és sokféle nyavalyáknak lesznek szerző okaivá.

13. §. Hogy ezen állítás igazsága annyival inkább kitessék, a' dolgot egy kevessé fellyebb kell kezdeni. Hogy a' testet bétakaró külső és belső bőr egymástól legtávolabb eső pontjai, valamint a' testnek belső részei és műszerei köztt is bizonyos polaritás, és nemi nemű ellenkezés (antagonismus) van, melly szerint némelly műszerek és rendszerek mun-

kássága nagyobb erőt vévén, a' többieké, mellyek amazokkal költsönös egybeköttetésben vagynak, megtsökken, és megfordítva: Az ollyan igazság, melly minden figyelmező emberek és még az orvosi tudományban járatlanok előtt is régolta tudva van. Ugyan is tapasztalni lehet, hogy a' bőr kigőzölgésének fenakadását, vagy megtsökkenését bővebb vizellés, vagy szék letétel követi; a' bő vizellés, vagy széklettétel után az izzadtság szembetűnőkép kevesedik, a' friss vagy igen hideg víz ital után kisebb, vagy nagyobb mértékben izzadtság következik, kivált ha a' test melege meleg takarók, vagy ágybélik által szaporíttatik. A' lábaknak, kivált a' nedves hideg által való meghűlését, náthát, a' szemeknek, füleknek, a' lehellés útjának nátha, és gyúladásait, és a' legtávolabb eső részeknek hasogató (rheumás) fájdalmait okozza a' nélkül, hogy a' bőrnek többi része legkevesebbet is szenvedne.

14. §. Bármelly különösnek, sőt képtelennek is első tekíntettel tessék az újabb physiologusok vélekedése, kik azt állítják, hogy a' bőr rendszer (systema cutaneum) nem tsak a' külső bőrből, és a' béltsatornya takarójából áll, hanem a' lélegző gége is a' tüdőkkel együtt, nem különben a' nemző részek, és a' bél tsatornának az elválasztásra rendelt edényeivel, és a' vizellet műszereivel együtt ahoz tartoznak: a' pathologus m. a. ki a' nyavalyák származásának okos (rationalis) magyarázatját kívánja adni, az okossággal és tapasztalással egyaránt megegyezőnek fogja azt találni, mert a' testnek felette különböző, 's egymástól távol eső részei közt kétség nélkül meglévő feljebb érintett polaritásnak és ellenkezésnek; és az ebből származó nyavalyáknak helyes magyarázatját soha nem adhatjuk, hanem ha az említett részeknek a' külső bőrrel, és a' bőr által való szoros egyeségét megengedjük. Hogy a' pathologia valahára azon egyszerűséggel és világossággal birjon, melly minden okos orvos előtt kívánatos: physiologiai rendűlhetetlen alapokra kell annak szükségkép építtetnie.

15. §. Ezen physiologiai igazságot, melly tsalhatatlan anatomiai vizsgálódásokon alapúl, egy a' közönséges életben olly gyakran előfordúló nyavalyákat — értjük e' meghűlésből származtakat — alaposan gyógyítni akaró praktikus orvosnak sem szabad soha szemei elől eltéveszteni, sőt inkább legbiztosabb kalauz gyanánt kell vennie a' nyavalyák gyökeres gyógyításában.

16. §. A' bőr rendszer munkálkodását akadályoztató okok igen sokfélék, és munkálkodások is felette különböző. Legszembetűnőbb munkálkodások akkor: mikor a' test valami erős munka, vagy gyakorlás után, vagy akármelly külső vagy belső ok miatt felhevűlve, kivált, könnyű ruhában, vagy legalább részszerint mezítelen testtel a' hűvös levegőnek kitétetvén, különösen valamelly hűvös a' testnek egy részit érdeklő szélnek útjában esvén, hirtelen felfázik. A' test a' levegőnek ezen hirtelen változását kéntelenítettvén érezni, vagy halálos nyavalyába, vagy a' test fele (rendesen bal) részét érdeklő szélütésbe eshetik, melly osztán minden gyógyításnak, 's orvosi szereknek makatsúl ellent áll. Ifjú, erős, egészséges személyeken is történtek már a' meghűlés miatt több izben hirtelen illyen szomorú változások, mellyeknek a' praktikus orvosok egészen más okát gondolván, 's ekként nyavalyáikat félre esmervén, helytelenűl gyógyítottak, az az betegeiket egyik nyavalyából kigyógyítván, másikba ejtették. — A' meghűlésből származott hirtelen halálnak, vagy szélütésnek oka, ha G. H. Ritternek — ki a' meghűlésből származott nyavalyákra több mint 35 esztendeig huzamos figyelmet fordított, 's kire ennél fogva leginkább hallgathatunk, hitelt adunk, áll a' bőrön kigőzölegni akaró materiának (állati salaknak) az elválasztásnak (secretio) szempilantásában való elfojtásában, viszszatartóztatásában 's az érzés közép pontjára, az agyvelőre, való viszszaverésében, mellynek (az agyvelőnek) munkássága és az élő testtel való közösűlése, vagy egészen, vagy részszerént félbeszakad.

17. §. A' bőr munkálkodásának akadályoztatására, és az abból következő nyavalyák származására, gyakran elég az, ha felhevült testtel, vagy épen megizzadva a' hűvös levegőn forgunk, 's még inkább, ha nyugodalomban vagyunk, mivel ekkor a' kigőzölgő materia, a' bőr fáső szinén megakadván, a' bőrben lappangó meleget magához szívja; melly párává válván, a' testből (szesz, gas) formában elröpül, és a' meghűlést folyvást neveli. Mivel már a' testből, mikor nyugodalomban van, kevesebb meleg fejtőzik ki, mint még erős mozgásban volt, innen az egyensúlynak (aequilibrium) a' test több műszerei munkálkodásai között szükségeskép megkell zavarodni. A' kigőzölgő máteriának, és az abból származott állati salaknak kitakarodása továbbá, mellynek folyvást kellene tartani, azért is fenakad, mivel a' testnek hirtelen meghűlése miatt annyi meleget nem talál, a' mennyi szükséges volna arra, hogy párává válván, a' testből kiszabadúlhasson. A' test belső részeibe kell hát viszsza mennie, 's ott romlott és minden élő eszközi tulajdonságaitól megfosztott természeténél fogva, a' feljebb leírt polaritást és ellenkezést a' testnek igen különböző, és egymástól távol eső részeiben szerezvén, valamelly elválasztó edénynek, májnak, lépnek, a' bél tsatornának vicária elválasztását okoznia.

18. §. A' bőr rendszer munkálkodásai akkor sem mehetnek rendesen, mikor a' hűvös levegőn forogván kevés testi mozgást ugyan teszünk, de a' melly nem elég arra, hogy a' hideg által testünkből kiszítt meleg a' test izmainak (musculi) gyakorlása által kipótoltassék. A' levegő ugyan is minden előttünk esmeretes testek között a' leghidegebb lévén, más meleggel nem birhat, mint a' mellyeket más testekből a' közvetetlen hozzá érés által magához von. Innen lehet megmagyarázni a' hideg levegőnek, a' hűvös szélnek és zivataroknak az állati testre olly ártalmas befolyását. Sőt, ha tsak kevéssel hűvösebb is a' levegő, mint a' benne forgolódó állati testnek különös (individualis) természete, gyönge, beteges

vagy fázékony volta kívánná, veszedelmes következéseket, 's terhes betegségeket okozhat; a' bőr rendszernek, az egészségére nézve olly fontos munkálkodásit rendetlenségbe hozván, kiváltképen, ha a' test továbbatska kívan téve a' hűvös levegő befolyásának 's erős mozgásokat tenni elmúlaszt.

19. §. A' bőrt általjáró hideg nedvességek is akadályára vagynak a' bőr rendes kigőzölgéseinek, mellynek oka azon chemiai atyafiság, melly a' víz, és meleg közt van, mellynél fogva a' víz a' meleggel egyesűlvén, gőz, vagy pára formában elröpűl. Ebben az esetben a' víz azon részről, mellyet legközelebb ér, az az a' bőrről szüntelen szívja ki a' meleget, mellyből a' feljebb érintett állapot, tudniillik a' meleg szükséges mértékének hiánya, következik, mellynek nem léte a' kigőzölgő állati salak kitakarodását, pára formában való elszállását akadályoztatja. A' nedves, és még inkább a' hűvös levegő ugyan ezt okozhatja; ha vízzé válva a' ruhákat általjárja, és a' relative melegebb emberi test által párává lévén, elröpűl. A' nedves hűvös szél tehát látni való, hogy kétszeresen árt a' testnek, a' melegnek, melly a' nedvességgel szeret egyesűlni, kihuzása által. Hogy a' felhevűlt testtel vett hideg ital hirtelen veszedelmes nyavalyát okozhat, a' feljebbiekből eléggé érthető, s' a' tsak nem mindennapi szomorú tapasztalás eléggé bizonyítja.

20 §. A' megakadályoztatott, vagy megzavart bőr kigőzölgést rettenetes, és tsak nem hitelt föliül muló következéseiből, mellyekről alább lészen szó, a' szélűtésekből, rheumás és náthás fájdalmakból, mellyek gyakran hirtelen halált, többször pedig gyógyíthatatlan nyavalyákat okoznak, mint kétségen kivűl való igazságot, úgy lehet következtetni, hogy a' meghűlés által viszsza tartóztatott, és a' nemesebb organumokra viszszaverődött állati salak mérges, még pedig igen mérges tulajdonságokkal bir.

21. §. Melly állításnak igazságát eléggé bizonyítja az az egyetlen egy példa, mellyet G. H. Ritter említ. (Lásd: Allgemein. Encyclop. der Wis-

senschaften und der Künste Ersch u. Gruber VI. Theil), Indiának Hadword nevű városában t. i. egy igen népes vásár alkalmával Aprilis havában a' Ganges folytában fuvó igen erős szél támadván, olly rettenetes cholerát okozott, mellyben négy nap alatt 20,000 embernél több halt meg. Soha a' legerősebben dühösködött döghalálnak sem lett annyi ember olly kevés idő alatt áldozatjává. Nintsenek ugyan a' meghűlés által viszszaverődött állati salaknak mindég illy szörnyű kártékony következései, mindazáltal tsak ugyan sokszor erős méreg módjára munkálkodik az, gyuladásokat, hideglelésseket, hasogató fájdalmakat, 's minden tsekély okra újra előkerülő sokféle nyavalyákat szerezvén. Legtöbbnyire mindazáltal lassú méreg, de nem olly lassú méreg módjára munkálódik az, mint Voltiere szerint a' kávé. A' viszszaverődött állati salak által tehát valóságos megmérgesítés (Intoxicatio) történik az emberi testben.

22. §. Ezen megmérgesítés a' G. H. Ritter mély bélátást és éles elmét mutató Theoriája szerint két okon történik. Okozza tudniillik azt egy részről azon hézagnak, mellyet a' bőrnek külső és belső lapja között kell magunknak gondolnunk, a' viszszaverődött állati salak által való megtelése, dugúlása; és a' testbe vett 's kitakarodó materia közt való szükséges egyességnek, harmoniának felbomlása, midőn az élőeszközös (organica materia) a' bőr rendszernek egyik végén már nem változik el, 's takarodik ki rendesen, míg azonban a' másik végén folyvást formálódik, gyűl meg, egy szóval az állati test alkotó részei elváltozásának (metamorphosis Organica) — mellyen alapúl az életnek egész folyamatja, vagy helyesebben szólván, a' melly ezzel egy — megzavarodása. Másik oka ennek az a' chemiai vegyűlet (conubium chemicum), mellyet a' belső részekre viszszavert állati salak a' test több alkotó részeivel egyesűlvén formál, 's mellynek következése, hogy a' kevéssel az előtt élő eszközi tulajdonságokkal bírt állati salak, a' hideg által viszszaverettetvén, 's a' bent tartózkodás által az élő test-

ből különböző, sőt azzal ellenkező tulajdonságúvá lévén, szokatlan és sértegető ösztön gyanánt ingerli gyenge szálait az érző inaknak, 's azokat erős ingerlés által elgyengíti; ebből lesz a' szélütés (Paralysis). Ha az érző inak ingerlése nem olly felette erős, abból gyuladás származik, mellyből következhetik az élő test részeit tökéletesen elrontó evesedés. Hogy ezen beteges állapot a' többi organumok egyességének felbomlását vonja maga után szükségesképpen: az magától értődik.

23. §. Bár mit mondjanak azonban némellyek ezen theoretica vizsgálódások ellen: a' legnagyobb practicus Orvosok tapasztalásain, és egyező bizonyságain építvén mindazáltal mint kétségbe hozhatatlan axiomát, úgy merjük ezen állítást kimondani: hogy az emberi Nemzetet ostorozó nyavalyák, kivévén a' ragadókat, többnyire a' bőr rendszer munkálkodásának megakadályoztatásából 's rendetlenségeiből származnak. Ezen pathologiai axioma bár a' nagy elméjű 's tudományú Orvosok által nints még eddig eléggé, és a' dolog fontosságához illendőleg tisztára hozva: a' practicus Orvosoknak, kik erre, oh fájdalom! keveset szoktak ügyelni, figyelmét igen megérdemli. A' nagy tapasztalású és tudományú Ritter azt mondja: hogy ő a' meghűlésből származott nyavalyákat különböző sorsú, rangú, idejű és nemű emberekben tovább 35 esztendőnél szemmel tartván, minden nagyítás nélkül meri állítni, hogy minden 20 nyavalya közűl 19 a' meghűlés egyenes, vagy hárántékos következése, 's a' nyavalyáknak bár melly gyakoriak legyenek azok, tsak huszad része származik más okból.

24. §. A' meghűlésből származott nyavalyák ezen gyakoriságnak okát részszerint az éghajlat durvaságában, részszerint a' gyermekek helytelen testi nevelésében, részszerint a' lakó házak roszsz építésében kell keresni. Az orvosi Tudományban járatlanok is tudják tapasztalásból, hogy az éghajlat, kivált az ollyan, mellyben a' levegő mérséklete melegről hidegre hírtelen változik, sok nyavalyáknak

szerző oka. A' mi a' Magyar Ország Klimáját illeti, hogy erről is mellesleg emlékezünk, ezen tekintetben egy a' legegészségesebb éghajlatok közül; 's épen nem lehetne felőle azt mondani, a' mit egy német Fejedelem Udvarában volt Frantzia Követ a' Német Ország éghajlatáról elmésen és igazán mondott: Il y a dans votre chére Allemagne huit mois d' hiver et quatre mois du mauvais tems. A' Hazánk fiait ostorozó meghűlésből származott számtalan nyavalyákat tehát a' gyermekek helytelen testi nevelésének, a' nevelés által táplált 's a' felneveltek elméjében is gyökeret vert bal vélekedéseknek, végre a' részszerint tudatlanságból, részszerint gondatlanságból származott számtalan viszszaéléseknek kell tulajdonítani. — Melly nagy fontosságú tárgyról illendőnek tartjuk egy kevéssé bővebben értekezni.

25. §. Két egymással ellenkező, 's ugyan annyi viszszaélésekre okot szolgáltató balvélekedések uralkodtak elejétől fogva, és uralkodnak még ma is ezen tárgyra nézve, 's itt is megesik, a' mi tsak nem minden fontosabb dologra nézve emberi gyengeségből megszokott esni, hogy t. i.

Incidat in Scyllam, qui vult vitare Charybdim.

Tapasztalhatjuk gyakran, hogy az anyák és dajkák kisdedeiket, sőt nagyobbatska gyermekeiket is a' külső levegő minden ártalmas befolyásától, vagy a' mint szokták mondani, a' fúvó széltől szerfelett oltalmazván, azoknak bőrét olly gyengévé, a' levegő legkisebb változásaira olly érzékennyé teszik, hogy ha osztán egy kevéssé hívesebb levegőre találnak menni, mindjárt megbetegesznek. A' gyermekeket már kitsin kortól fogva, de apránként, és nagy vigyázással szoktatni a' külső levegőhöz, részszerint hogy a' hideget, meleget jókor megszokván, a' levegő viszontagságaival bátrabban trutzolhassanak, részszerint hogy ama lassú mérget, a' szoba levegőt, minél kevesebbet legyenek kéntelenek szívni: a' testi nevelésnek legfontosabb ágai közé tartozik.

26. §. Sokkal veszedelmesebb 's mai időben alig ha nem gyakoribb hibát követnek azok el, a' kik kisdedeiket a' külső levegő kártékony befolyásai ellen megerősítni, vagy a' mint szokták mondani, megkeményítni; különösen a' meghűlés ártalmai ellen előre bátorságosítni akarván, menthetetlen vakmerőségből a' hideg, és durva levegő viszontagságainak azokat kitenni nem félnek, sőt sokszor a' világra tsak most jött tsetsemőiket sem oltalmazzák a' külső levegő ártalmaitól; nem gondolván meg, hogy az anyai méh, és a' külső meglehetősen melegnek tetsző levegő mérséklete között is felette nagy a' különbség, 's a' gyenge tsetsemő egy meghűlés által ollyan nyavalyát kaphat, mellynek siralmas következéseiben hólta napjáig sinlődik. Ezen bal vélekedés és helytelen bánás módja — melly azonban tsak nem minden nevelésről írt könyvekben úgy ajánltatik, mint valamelly sacra sanitatis ancora — ál philosophusi véleményeken épül, mellyeknek helytelenségét könnyű megmutatni. Az életnek legszükségesebb feltételei, sőt, ha lehet úgy szólani, valóságos eledelei közé tartozik a' melegségnek bizonyos mértéke, mellyet, ha a' gyenge gyermeki testtől megvonunk, annak gyengévé és erőtlenné kell szükségesképen lenni. Az illyen módon neveltetett emberek nem hogy tudnának idővel a' levegő viszontagságaival trutzolni, sőt inkább a' levegő legkisebb változásaira, mint eleven Thermometrumok, igen érzékenyekké lesznek, 's magokat a' szó igaz értelmében a' fúvó széltől is oltalmazni kéntelenek. Mi nagy dolgok véghez vitelét lehet osztán az illyen erőtelen testű emberektől a' léleknek minden készsége mellett is várni, könnyű elgondolni!

27. §. A' meghűlés sokféle szomorú következései közé tartozik a' máj munkálódásának, és a' mi azzal szoros egybeköttetésben van, az emésztésnek és elhasonlításnak, az az: a' magunkhoz vett ételek és italok elváltoztatásának (assimilatio) megzavarodása, mellyből ismét gyenge, vékony és felette

érzékeny testalkotásnak kell szükségesképen következni. A' külső híves levegőhöz egyszerre és nem apránként szokni, vagy a' gyermeket szoktatni akarni, kivált mikor a' test természettel gyenge és fázékony, épen ollyan esztelenség, mintha valaki magát szüntelen éhezéssel gyötrené olly tzélból, hogy idővel annyival inkább kiállhassa az éhhelhalás inségeit, vagy mintha valaki naponként bizonyos számú ütleget szenvedne el olly tzélból, hogy idővel még többet megbirhasson.

28. §. Hogy a' gyermekek testi nevelésének ezen helytelen principiuma — melly a' mai időben ollyan közönséges, az emberi Nemzet szaporodására nézve igen siralmas következésű, a' practicus Orvosok több ízben és különböző Országokban lett tapasztalásaiból bizonyos. A' legszorosabb medico politikai felszámolásokból kijő, hogy a' kisdedeknek több mint fele része elhal, minekelőtte az életidőnek harmadik esztendejét elérné. Honnan lehet ezen gyenge idejű gyermekeknek illy szörnyű halandóságát kimagyarázni, hanem ha a' meghűlésnek ártalmas következéseiből? A' lélek indúlatjairól 's szenvedelmeiről, mellyek a' felnevelkedetteknél a' testre olly erősen hatnak, benne olly tetemes változásokat 's zűrzavarokat okoznak, itt szó sem lehet. A' szülékről örökűlt nyavalyákat sem lehet a' kisdedek illy szörnyű halandóságának okául vetni, bizonyos lévén, hogy a' mezei és falusi embereknél, kik, valamint magok erősek, egészségesek, úgy magokhoz hasonló erős, egészséges gyermekeket nemzenek, kik, a' természetet követvén, diaetai hibákat igen ritkán követnek el, mivel az étel kívánás nevelésére kigondolt mesterséges eszközöktől, a' fűszerszámoktól, a' tzifra és mesterkézett ételektől természettel undorodnak, a' mezei és falusi embereknél, mondom, a' kisdedek halandósága épen olly nagy, mint a' romlottságban és az azzal együtt járó testi nyomorúságokban legszembetűnőbb példával előlmenő nagy városokban. Nem lehet tagadni, (bár sokan tagadták), hogy a' nehéz fog jövés által

okozott nyavalyák a' falusi gyermekek közűl is sokat elhordanak. Bátran lehet mindazáltal állítni, hogy a' nehéz fog jövés a' több netalán öszvejöhető nyavalyát szerző okokkal, a' millyenek a' ragadó nyavalyák, himlő, veres himlő, 's a' t. együtt véve sem viszi el tsak felét is a' harmadik esztendő előtt elhaló kisdedeknek.

29. §. Ha az eddig említett nyavalyát szerző okokhoz a' kis gyermekekben a' bőr rendszernek szerfelett való érzékenységét, a' még tsak félig meddig kifejtődzött életmivek gyöngeségit, a' meghűlést okozható számtalan alkalmakat, a' hideg templomban véghez menni szokott keresztelést, a' dajkák gondatlanságát, a' kis gyermekeknek azon kimagyarázhatatlan természeti ösztönétoda gondoljuk, melly szerént azok, ha magukra hagyatnak, a' hideg nedvességekben kaparászni 's taposni hajlandók: nem tsudálkozhatunk a' kisdedeknek illy szörnyű halandóságán.

30. §. Valamint a' gyenge gyermeki időben, úgy a' második gyermekség, az öregség, elkerűlésével is érzékeny szokott lenni az emberi test, a' meghűlés ártalmaira. A' szélütés (paralysis), gutaütés (apoplexia), mellyek a' hajlott időben olly gyakran 's könnyen előkerűlnek; valamint a' köszvény is, melly a' hajlott időnek tsak nem elválhatatlan társa, ritkán szokott másokból, mint a' meghűlésből származni. A' test fele (rendesen bal) részét érdeklő gutaütések (hemiplegia) is, mellyek a' szerentsétlen beteget egész életében szokták kinozni, sokkal gyakoribbak, mint némelly tapasztalatlan praktikus orvosok gondolják. Valamint az élet két végső határában, a' gyermeki és hajlott időben, különösen az agyveló és a' szemek érzik meg leghamarább és legsúlyosabban a' meghűlés által viszsza vert állati salak ártalmait: úgy az élet idő elhaladtával, a' gyermeki időbe, a' nyeldeklő és a' bél tsatornát betakaró taknyos hártya, az ifiúi korban pedig a' lélegző gége 's a' tüdők ágozatjai, a' férfi korban végre a' tűdőket betakaró hártya, és a' máj azon részei a' testnek, mel-

lyek a' bőrrendszer munkálódásainak megzavarodására, a' testnek több részei felett érzékenyek lévén, a' feljebb említett és megvilágosított polaritást és antagonismust eszközölvén, az abból származó 's gyakran az életvégéig tartó nyavalyákat okozzák.

31. §. Különös és az egész emberi nemzetre nézve igen fontos viszszaéléseket követ el az itt fentt forgó tárgyra nézve az aszszonyi nem; mellyekről annál fogva szükség különösen értekeznünk. Ugyan is az aszszonyi nem, vagy legalább az a' része, melly hajlandóbb testi szépségét mutogatni, mint egészsége fentartására ügyelni, ollyan hiú, hogy néha Görögök Hieroduláit, néha a' Párisi módi nymphákat követvén; testének azon részeit, mellyeket szeméremből, de a' test egészsége fentartása tekéntetéből is, elkellene takarniok, tudniillik: vállokat, hónaljokat, melljük környékét, valamint az emberi nemzet böltsőjét 'a annak tájékát az ágyékokat is, vagy épen nem, vagy tsak imígy amúgy takarják be. A' test ezen részeinek melegsége a' változásnak nem annyira lévén kitéve, mint a' többi részek, ez okozza, hogy a' bőrrendszer munkássága a' test több részein a' meghűlés által fenakadván, 's az állati salak kitakarodása megzavarodván, a' bőrrendszernek ezen részeken vicaria, az az: a' test több részeinek a' meghűlés által megzavart és fenakadt munkásságát kipótoló munkálkodó ereje szerfelett valóvá lesz. Innen lehet kimagyarázni a' hónaljnak igen kedvetlen 's azon szobában, mellyben illyen aszszonyok tartózkodtak, sokáig érezhető szagú kigőzölgésnek, valamint azon még sokkal undorítóbb nyavalyának, a' fehér folyásnak származását is. A' fehér folyás származásának a' pathologusok írásaiban igen tsudálatos magyarázatját lehet olvasni, mellyet néha a' sok meleg herbatheáktól 's különösen theeitaltól, máskor a' románok és némelly szerelmes buja versezetek olvasásától, mások némelly titkos, nem nevezendő buja játékoktól, származtatnak. A' fehér folyás ezen undorító és sok szemre, főre egészséges leányokat és aszszonyokat ostorozó nyavalyának eredetét a' meg-

hűlésnek annyira kitéve álló aszszonyi nemző részek meghűléséből származtatni legtermészetibb.

32. §. Az érző inak nyavalyáinak töménytelen serege is, melly az aszszonyokat sokkal inkább háborgatja, mint a' férfiakat, 's mellyeket olly nehéz gyökeresen kigyógyítni, ritkán származnak más okból, mint a' meghűlésből. Hogy az érző inak nyavalyái minden gyógyításnak 's minden orvosi szereknek gyakran olly makatsúl ellentállanak, ez legtöbbnyire onnan van, mivel azoknak igazi kútfejét felette ritkán találják ki a' praktikus orvosok, igazi szerző okokról, a' meghűlésről, pedig nem is gondolkodnak. De ha az igazi szerző okát kitaláltuk is az érző inak nyavalyáinak, még is felette ritkán lehet azokat gyökeresen kigyógyítni, melly ismét egy bizonysága annak, hogy a' meghűlés által viszszatartóztatott, 's a' belső részekre viszszaverődött állati salak, lassú méreg módjára kezd munkálódni, tudniillik: az érző inak hártyáját, sőt magát az érző inak velőjét kezdi rongálni, 's ahoz olly szorosan ragad, hogy semmi eddig esmeretes szerekkel ki nem lehet küszöbölni. Hányszor tapasztalhatjuk, hogy sok életek virágában lévő leányok és aszszonyok, tsak nem félig mezítelen, vagy a' hold sugaraihoz és reggeli köd párához hasonló lengeségű ruhával fedett testtel menvén haza a' bálokból 's más közönséges mulatságokból, veszedelmes betegségbe, különösen az érzőinak elgyengűlésére mutató rángatódzásokba esnek, mellyek a' beteget hóltanapjáig kinozzák, vagy ha néha néha megszűnnek is, a' legtsekélyebb okra előkerűlnek.

33. §. Az eddig mondottaknak igazsága a' mindennapi szomorú tapasztalásból bizonyos lévén, valamint az is, hogy az orvosoknak 's erköltstanítóknak e' részben tett intései egyaránt haszontalanok, az itt megrótt hiúságából pedig az aszszonyoknak, kikre van bizva azon fontos kötelesség, hogy a' következő emberivadék tőlök származzék, 's ápoltassék, az egész emberi nemzetre nézve gyászos következései vagynak: látni való, hogy ezen aszszonyi

kártékony hiúságot mulhatatlan szükséges egészséget tárgyazó — medico politikai törvényekkel zabolázni. Ha a' régi Görögöknél és Romaiaknál az aszszonyoknak ruhabéli fényüzését 's hiúságát törvényekkel lehetett megzabolázni, miért ne lehetne az a' mai időben? De hogy ezen idvességes tzélt annyival bizonyosabban's könnyebben ellehessen érni, a' fiú gyermekek erköltsi's lelki nevelését is megkell változtatni 's úgy intézni, hogy mikor serdűlni kezdenek, ne annyira, a' Lafontaine románjaiban annyira magasztalt, szép fehér sima vállakat, gömbölyű tagokat 's azon részeknek, mellyeket szeméremből elkellene takarni, a' kendőző által mesterkézett szépséget keressék 's bötsüljék a' másik nemben, mint az egészséges testet, józan észt, mivelt és vidám lelket, az erköltsök tisztaságát 's azon, minden aszszonyi ékességek között legdrágábbat, a' szemérmetességet 's szüzességet.

34. §. Feljebb azt állítottuk, hogy az emberi nemzetet ostorozó nyavalyák többnyire a' bőrrendszer munkálkodásának megzavarodásából származnak. Most tovább megyünk, 's azt állítjuk, hogy — a' ragadó nyavalyákat kivévén, egyetlen egy nyavalya sints, melly ezen kútfőből ne származhatnék. A' meghűlésből származható nyavalyákat mind előszámlálni értekezésünk szük határai nem engedik, a' legfőbbeket mindazáltal, 's az orvosi praxisban gyakrabban előfordúlókat, rövideden érinteni szükség. Igen hihető, hogy a' gyulasztó hidegek — kivévén azokat, mellyeknek valamelly mechanica sértés (sebütődés, zökkenés, esés, 's a' t.) a' szerző oka, meghűlésből származnak.

Melly állításnak igazsága eléggé kitetszik onnan, hogy valamikor az efféle hidegek a' szabad levegőn forgó erős testi mozgást vagy munkát tevő falusi vagy mezei embereket, kereskedőket, vagy mester embereket fognak elő: az többnyire télen vagy tavaszszal szokott megesni, mikor az éjszaki vagy napkeleti szelek erősen fúnak, nyáron pedig aratás tájban, a' mikor az erős munkában elfáradt

és felhevült testtel a' híves földre lefeveredvén a' mezei emberek, hirtelen meghűlnek.

35. §. Hogy az álló tavak és motsárok szomszédságában annyira uralkodó váltó hidegek is, mellyeket a' motsárokból kifejtőző, felette kétséges eredetű, és soha meg nem bizonyítható, miasmának tulajdonítanak többnyire az orvosok, többnyire a' meghűlésből származnak, tsak onnan is megtetszik; mivel azok minden gyógyításnak és orvosi szernek makatsúl ellentállván, többnyire tsak az Arseniknek engednek, melly tsalhatatlan bizonysága annak, hogy a' meghűlés által viszsza vert, 's a' belső részekre takarodott állati salak, a' mellj üreg érzőinainak ganglianos rendszerét, valamint a' has üregének érző inait is méreg módjára érdekelvén, hideglelést okoz, melly hideglelést, ideges (Febris nervosa) természete miatt, semmi más szerekkel nem lehet sikeresen gyógyítni, mellyek kis mértékben adatván is, erősen hatnak az élő emberi testre.

36. §. Hogy a' váltó hidegek (febris intermittens), többnyire meghűlésből származnak, megtetszik onnan, hogy ha kivált eleinte izzasztó szerekkel különösen — a' mi itt valóságos specificumképen látszik munkálódni, fekete kávéval, mellybe tzitrom levet fatsarnak, gyógyíttatnak a' szabad napokon, többnyire könnyű szerrel elejeket lehet venni. A'gyomor és epehidegek valósággal igen sokszor nem egyebek; mint a' bőrrendszer rendetlenségbe jött munkálkodásának viszszahatásai, mellyek által a' máj, és az egész béltsatorna munkássága, a' polaritás és ellenkezés törvénnye szerint felmagasztaltatván: ezen mind mennyiségekre, mind minéműségekre nézve megromlott materiák elválasztására ingereltetik, mellyek a' gyomor és epehideglelésekneк materialis és dynamica okául szolgálnak. Ugyan ezt lehet a' pestises hideglelésről (typhus contagiosus) és annak különböző fajairól, minta' ragadó, a' tábori 's a't. pestises hideglelésről is állítani, mellyeknek további fentartására bár az eledeleknek nem léte, romlottsága, a' romlott levegő, végre a' lélek indúlatjai is sokat tesznek: mindazáltal a'

gyökeres gyógyításoknak legtetemesebb akadálya a' meleg nem léte. A' pestises hideglelésnek ragadó tulajdonsága is, melly a' gyógyúlás stádiumában is, sőt néha még nagyobb mértékben megvan, eléggé mutatja a' meghűlés által viszszatartóztatott 's a' belső részekre viszszaverődött állati salaknak mérges természetét, melly az egész érző inak rendszerén ellévén terjedve, azon többnyire élet veszedelemmel járó jelenségeket okozta, de a' mellyek a' gyógyító természet munkája vagy az orvosi szerek által eszközölt izzadásoknak többnyire engednek.

37. §. Igen hihető az is, hogy a' scrophulák is a' már többször és bőven leírt okoktúl származnak, és a' scrophulás személyek tsipős és savanyú izű és szagú nedvességei nem egyebek, mint a' belső részekre takarodott állati salak, melly esmeretlen befolyások által tsudálatosan módosíttatván, scrophulák (mirigyek nyavalyája) formájában jön elő, melly nyavalya bár nem olly ritkán is, mint a' köszvény a' szüléktől örökség szerint száll gyakran a' gyermekekre. Ezen nyavalyának minden orvosi szerekkel és gyógyítás módokkal trutzoló természete eléggé esmeretes a' praktikus orvosok előtt. Ha néha szerentsések vagyunk ezen nyavalya kigyógyításában, az mindég az érző inak egész rendszerére erősen ható szerek által esik meg, mellyek egyedűl képesek a' viszszaverődött és az érző inak egész rendszerébe beleragaszkodó materiának eloszlatására 's kitakarítására. A' scrophulák nehéz gyógyításának oka többnyire az, hogy ezen nyavalya többnyire tsak általköltözött nyavalya (metaschematismus) lévén, tsak későn jelentgeti magát, mikor tudniillik az állati salak az érző inak belsejére vévén magát, mérges természete igen nagyon nevekedett.

38. §. A' húzamosan tartó (chronicus) nyavalyák vagy sinlődések közűl, mellyek a' meghűlésből szoktak származni, tsak a' sárgaságot említjük, bár tudjuk, hogy annak a' meghűlésből való származtatásán sok practicus Orvosok megfognak ütközni. Gyakran tapasztaljuk, hogy sárgaságba némelly 8—

10 esztendős gyermekek is belécsnek. Hogy pedig azt a' meghűlés okozza, eléggé megtetszik onnan, mert tsak izzasztó szereknek engednek. Már a' legrégibb Orvosok és Pathologicus Írók előtt tudva volt, hogy a' has belső részeinek hasogató, kóborló — rheumás fájdalmát, valamint a' vérhast is a' meghűlés okozza, mellynek a' nyári rekkenő melegben kin dolgozó és az éjjeli híves levegő által a' nedves fűvön felhűlő mezei embereknél, a' szabad levegőn éjtszakázó (bivouakirozó) és táborozó katonáknál (mint nem régiben az algiri expeditio alkalmával a' frantzia katonákról olvastuk), számtalan példáit lehet látni. Az orvosi egyes írások (monographia) Szerzői mindazáltal a' természeti egyszerűséget nem kedvelvén, a' gyomor-gyúladásnak, a' belek rheumás fájdalmának, és a' vérhasnak többféle nemeit és fajait számlálnak elő, mindegyiknek külön külön szerző okot tulajdonítván.

39. §. A' meghűlésből származott sok nátha- és rheumaféle nyavalyákat, mivel azokról az Orvosi könyvekben elég bő értekezéseket olvashatni, 's mellyek, fájdalom! a' nem Orvosok előtt is eléggé esmeretesek: előszámlálni felesleges 's szükségtelen munka lenne. Az érző inak nyavalyái közűl is tsak egyet kettőt fogunk említeni. G. H. Ritter tapasztalta, hogy egy felhevűlt testtel hideg vízben fördött ifjú hirtelen nyavalya törős lett, egy híves nedves szélre kitett 's sokátska ott hagyott gyermek Sz. Vitus tántzába esett, egy megrészegedett 's a' híves levegőn kin heverő ifjú megőrűlt.

40. §. Szükség azt is megemlítenünk, bár melly hihetetlennek, sőt képtelennek tessék is első tekintettel, hogy a' meghűlés a' befűtött szobákban is okozhat nyavalyákat, sőt a' szobában benn űlő testi munkát nem gyakorló embereken sokkal könnyebben 's gyakrabban megesik a' meghűlés, mint azokon, kik a' szabad levegőn forogván, erős testi munkák és gyakorlások között folytatják életöket. A' szobában való meghűlést okozzák részint a' roszszúl készűlt ablakok, mellyekhez közel ülvén, a'

húzamosan dolgozó vagy tanúló emberek, a' híves levegő fáin, de annyival ártalmasabb, 's rendesen a' testeknek tsak egy részét érdeklő folyamatjának folyvást kívannak téve, részint az öltözetekre 's testekre, különösen lábok egyforma melegben tartására való nemügyelés, részint a' kementzék egyenetlen fűtése. Gyakran lehet tapasztalni, hogy az erősen befűlt szobákból a' külső híves levegőre kimenvén, az emberek súlyos nyavalyába esnek.

41. §. Ezen nyavalyát szerző okoknak szomorú következéseit rendesen későn szoktuk észrevenni, mikor tudniillik a' bőr kigőzölgése több heteken, sőt hónapokon keresztül apránként fogyván, már szembetűnőképen kevesebb materia takarodván ki a' testből a' kigőzölgés által, a' belső részekbe viszszaverődik, ott meggyűl, 's az emberi test különböző műszereinek az elválasztó és kitakarító műszerek munkásságát megzavarván, származásoknak igazi kútfejét, a' meghűlést, minden kétségen kívűl helyheztetik. Innen az osztán, hogy ha több hónapok, sőt esztendők múlva az illyen beteg az átalános rosz érzésről, roszszúl létről, az étel kívánás gyengüléséről, a' nehéz és késedelmes emésztésről, a' kedvetlen száj ízről 's a' t. panaszkodik, ha végre a' hideglelős állapot 's a' romlott nedvességek elválasztása, mellyek az gyomorepét és más hidegleléseket okozzák, előkerűlnek; a' beteg ezen kedvetlen változásoknak semmi okát nem tudja adni, a' meghűlésről pedig, mivel életének nagyobb részét a' szobában töltötte, hallani sem akar.

42. §. Illyen módon származnak a' húzamosan tartó, vagy legalább minden tsekély okra újra előkerűlő fő-, nyak-, ábrázat-, szem- és fogfájások, 's más sok betegségek, mint: a' fehér folyás, hysteria, hypocondria (bár ezen utólsóknak származására más okok is, különösen az ételben és italban való mértékletlenség, a' szerelembeli feslettség 's a' t. szoktak többnyire munkálódni). Ha az illyen szobában ülő emberek az állati melegség előmozdítására 's fenntartására olly szükséges testi gyakorláso-

kat tenni el nem mulasztanának, a' meghűlésre való alkalmatosságokat okos vigyázással kerűlnék, igen ritkán esnének az efféle mind rájok, mind az Orvosokra nézve igen nyűgös nyavalyákba.

43 §. Ide tartozik a' főnek, tudniillik a' fő hajjal fedett részének hideg vizzel való mosogatása is. Ez a' szokás a' test tisztaságának előmozdítására, valamint a' hajak épségben való megtartására is igen sokat tesz ugyan, de rendesen két hibát szoktak erre nézve elkövetni az emberek. Egyik ez, hogy alig bújnak ki a' meleg ágyból, mindjárt hideg vízzel mossák meg azon meleg fejeket; másik ez, hogy a' hajokat illendően ki nem hagyván száradni, a' hideg levegőre ki mennek. Ebből azon kedvetlen változásnak kell szükségesképen következni, mellyet már feljebb kimagyaráztunk. A' víz tudniillik, hogy gőzformában elrepűlhessen, a' meleget a' főnek a' bőrétől magához szívja, mellyből ismét a' fő meghűlése következik. Illyen módon erednek számtalan nyavalyák, az emberi nemzetet olly pokolbéli kinokkal ostorozó fej fájások, fűl zúgás, szem gyúlladás, a' szemhéjjainak rángatódzása, nátha, sőt gyakran a' belső hályog is, a' nélkűl, hogy ezen nyavalyák származásának igazi okát, a' meghűlést, tsak gyanítnák is. Hogy az efféle bajokat is megelőzzük, fejünket, míg a' hajunk jól meg nem szárad, jól békell takarni, 's a' külső levegővel való egyesűlését megakadályoztatni, erre kell vigyázni szemünk, szánk hideg vizzel való mosogatásában is, kivált ha szemünk vagy fogunk fájdalmát már valaha éreztük.

44. §. Az életidő 25 — 50 esztendei között leghatalmasabban hartzol az emberi test a' meghűlés ártalmai ellen. Az ötvenedik esztendőn túl a' bőr rendszer munkálkodásának legkisebb megzavarodása is kedvetlen érzést szűl bennünk, melly hova tovább, mindég nevekedik, úgy hogy a' hajlott idő ritkán szokott attól ment lenni; hajlott idejű ember veszi észre, hogy a' levegő mérsékletének tsak kitsiny változása is, mellyett az előtt fel sem vett

kedvetlenül hat reá. Ezen kedvetlen érzést azonban semmibe sem veszi, mert azt hallotta hajdan tanítóitól, hogy a' hideget meleget fel sem kell venni, kik elfelejtették ezen intések mellé Terentiusnak azon, ha valahol, itt igen nagy figyelmet érdemlő mondását ragasztani: aprime in vita utile est nequid nimis. Az efféle gondatlanságért az ember később keservesen megszokott lakolni, mert a' fájdalmak apránként súlyosodnak, 's a' meghűlésből származható nyavalyák közül az veszi elő a' beteget, a' mellyre testének különös (individualis) alkotásnál fogva legnagyobb hajlandósága van. Mind ezekből önként foly ez a' diaetetikai regula:

Principiis obsta, sero medicina paratur,
Dum mala per longas invaluere moras.

Mert a' hajlott életkorban 's a' nyavalya elhatalmazása után

Frustra per autumnos nocentem
Corporibus metuemus austrum.

Horat.

III. A' meghűlésből származott nyavalyák gyógyítása.

45. §. Ámbár a' mindent böltsen formáló természet, hogy bennünket ez által is alkalmatos hajlékok és ruhák megszerzésére, és így a' munkásságra serkentsen — az emberi testet a' külső levegő viszontagságai, a' hideg és meleg ártalmai ellen egészen bátorságba nem helyheztette is: olly erővel 's tehetséggel ruházta fel mindazáltal testünket; melly szerint kedvező környyűlállások között a' meghűlés által viszsza vert állati salaktól megszabadúlhat, ezen állati salaknak mérges természete, idegen, szenvedhetetlen ösztön módjára munkálkodván 's az által az élő emberi test műszereinek munkásságát erős viszszahatásra — melly viszszahatást hideglelésnek nevezünk, ingerelvén. Ezen viszszahatása, vagy ellenmunkálkodása az emberi testnek gyakran a' bőr külsőszinén némelly, nem veszedelmes,

de azért nem középszerű fájdalmat és viszketegséget okozó bőrkiütés (exanthema) formában mutatkozik. Ezen bőrkiütések a' meghűlés által okozott nyavalyás állapotnak valóságos chrisissei rendesen három négy napig tartanak, a' közönséges életben Szent Antal tüze (erysipelas) név alatt esmértetsek, 's méltán a' viszszaverödött állati salak mérge ellen hartzoló 's gyógyító természet munkálatinak tartathatnak. A' gyógyító természet ezen jóltévő munkálatja mindazáltal tsak akkor mutatkozik illyen formában, mikor a' viszszaverődött állati salak mennyisége nem igen nagy, 's más környülállások is, mint a' test erős alkotása, az ifiúi élet idő, a' jókori segítség 's a' t. elégkedvezők. Ellenkező esetekben az állati salaknak ezen viszszaverődése sokkal fontosabb következéseket von maga után, minéműek a' test különböző részeinek, tüdőnek, májnak, agyvelőnek. 's a' t. gyúladásai, mellyek fenévé (sphacelus) és evesedéssé (suppuratio) is válhatnak; nem különben az orrlyukait, lélegző gégét, gyomrot, béltsatornát és a' nemző részeket takaró hártyák nátha féle, végre az izmokat takaró savós hártyák reuma féle gyuladásai, 's az azok által okozott hasogató fájdalmak, és a' testben elválasztott, 's belőle kitakarodó romlott nedvességeknek szertelen megszaporodása, mellyek mind az elválasztó és kitakarító edények betegesen felingerlett munkásságának szülemények.

46, §. Mivel már a' meghűlésből származott nyavalyáknak semmi megszokás által, melly különben második természetté szokott válni, eleit nem lehet venni, mivel azok a' legerősebb test alkotású embereken is előbb utóbb erőt szoktak venni: látni való, hogy azoknak elkerűlésére egyetlen egy mód a' meghűléstől való őrizkedés. Mindenek felett ahoz kell szoknunk, hogy érzéseinkre, mellyek által a' természet a' következő veszedelemtől akar bennünket óvni, figyelmezzünk, 's azoknak serkentéseit el ne mellőzzük — a' mi huzamos tanúlással elfoglalt, 's mélly vizsgálódásokba merült tudósokon leghama-

rább megesik. Ne hagyjuk magunkat azon balvélekedésektől, mellyeket bennünk, fájdalom! a' nevelés által tápláltak, eltsábíttatni. Járjunk mindég azidőjárásához alkalmaztatott ruhákban, legyen gondunk különösen lábunk egyforma melegben való tartására, kiváltképen, ha szobában benn ülve kéntelenek vagyunk dolgozni. A' legtsekélyebb ezen diaetetika regula ellen elkövetett hibákból gyakorta súlyos nyavalyák származnak. Télen különös gondunk legyen az ablakokra, mellyek kettősök, jól öszvevágó, és olly móddal legyenek szerkeztetve, hogy rajtok legkisebb szél se fúhasson keresztűl, kiváltképen ha foglalatosságink végett huzamosan a' világossághoz, az az: az ablakokhoz közelebb kell ülnünk. Gondoskodni kell arról is, hogy a' kementzék agyagból legyenek, mellyek egyenlőbb meleget adnak, 's azt tovább megtartják, nem öntött vasból, vagy a' mi legroszabb, vaslpléhekből, mellyek hirtelen felmelegedvén, szerfelett való meleget adnak, de épen ollyan hirtelen kihűlvén, a' meghűlésre alkalmat nyujtanak. Nem kényesség, vagy túl a' rendin való böltselkedés az is, ha valaki a' szoba melegének pontosabb meghatározására melegmérőt (Thermometrum) tart, szobáját a' szerént fűtteti. Mert annyira nem lehet a' gyengébb, kivált városi elpuhúlt hypochondriacus (a' millyenek többnyire a' tanúló emberek) érzésre bizni, hogy azt a' melegség bizonyos grádusának meghatározásában sinormértékűl venni lehetetlen. Már pedig a' külső levegő és a' fűtött szoba melege közt való nagy különbség — a' mint feljebb láttuk — sok nyavalyának szerző oka. A' befütött szoba melege soha se legyen alább 16° R-nél, se feljebb 18°-nál. Amazon alól a' bőr kigőzölgése rendesen nem mehet, ezen fellűl pedig túl a' rendin, az az: izzadtság formában megy. A' szobákban a' ruhákon, az ágy belikben semmi nedvességet nem kell szenvedni, mellyeknek ártalmas következései a' feljebb mondottakból nyilvánvalók.

47. §. Különösen őrízkedjünk, hogy az erős testi mozgások után, mellyek rendesen izzadtságot

okoznak, hirtelen meg ne pihenjünk, 's híves, annyival inkább hideg levegőre ne menjünk. A' megizzadt lovakat, minekelőtte pihenni engednék, megszokták az okos kotsisok járkáltatni, 's az emberek nem mindig követik ezen szükséges szabályát a' józan okosságnak. Valósággal, ha azon esztelen viszszaéléseket 's számtalan kitsapongásokat, mellyeket az emberek az egészség rongálására 's életek rövidítésére elkövetnek, meggondoljuk; méltán kérdésbe tehetjük: vallyon okos állat-e az ember? Ha életünk módja 's hivatalos foglalatosságunk hozza magával, hogy a' hideg levegőn forogjunk, erős testi gyakorlás és mozgás által kell a' külső hideg levegő által kiszítt állati melegségét testünknek kipótolni igyekezni. A' ki ezen tanátsot követni fogja, bizonyos legyen benne, hogy tiz reá következhető nyavalyák közzűl legalább kilentzet ki fog kerűlni. Ha a' Mahomed követőinek azon szokását, melly szerént a' Korán némelly épűletesebb mondásait, hogy az olvasók elméjébe annyival inkább megragadjanak, falakra szokták írni, a' keresztények közé behelhetne hozni, uncialis, sőt, félröfnyi hoszszú betükkel kellene az egészség fentartásának ezen arany reguláját minden házra felírni: mindenek felett gondod legyen tested kigőzölgésére, hogy egészséges és hoszszú idejű légy a' földön.

48. §. A' meghűlésből származott nyavalyák gyógyításának tsak főbb pontjait érinthetjük. Ha azoknak gyógyítása módjait mind különösen előakarnánk adni, a' különös Therapiának egész mezejét bekellene járnunk. Szép és ditséretes dolog, az egész erőben kifejtődzött nyavalyákat meggyógyítani, de sokkal szebb és ditséretesebb azokat mindjárt kezdetekkor lefojtani. A' praktika okosságnak azon általános szabálya a' „*principiis obsta*“ sehol sem ajánlhatóbb, 's annak jókori követése sehol sem foganatosabb, mint a' meghűlésből származott nyavalyák gyógyításában. Melly szabályt annyival inkább szükség szeme előtt tartani minden okos és jó lelkű praktikus orvosnak, mivel az illyen módon

származott nyavalyák többnyire gyuladásokká válnak; tudjuk pedig, hogy a' gyuladások magokban is veszedelmes 's következéseiknél fogva pedig, mellyek a' szélütések, evesedések, huzamosan tartó nyavalyák vagy sinlődések 's a' t. sokszor pedig a' hirtelen halál; még veszedelmesebb nyavalyák, mellyekből a' beteg ha feliábodozik is, ritkán nyeri viszsza előbbeni egészségét.

49. §. A' legátalánosabb gyógyítás mód, melly jó formán semmi kifogást nem szenved, a' bőr rendszer megzavarodott munkásságának helyre állításában áll. Ezen tzélt legkönyebben 's legbizonyosabban ellehet érni az ágy melege által, mellynek hijját semmi orvosi szer ki nem pótolhatja, 's melly gyakran minden más orvosi szer nélkül kívánt tzélra vezet. Ezen állítás igazságát eléggé bizonyítja az ágy melegének a' nátha gyógyításában szembe tűnő ereje, mellynek alkalmatlan jelenségei, úgymint az orrdugúlás, az átalános rosz érzés, az elkábult fő, a' szemek tüzessége, az étel kívánás nem léte, 's a' t. az ágy melegére kevés idő alatt enyhűlnek, ha pedig a' nyúghatatlan beteg nem várhatván a' tellyes meggyógyúlást, a' külső, tsak valamennyire híves levegőre is kimegy, újra előlkerűlnek.

50. §. Ha a' meghűlés ártalmai tetemesebben hatottak a' testre, mintsem hogy az általok okozott sebes lépésekkel előhaladó nyavalyának az ágy melege, és bodza herbathee által eszközölhető gyógyúlását helyesen lehetne reményleni, ha a' bőr rendszer erősebb viszszahatásának, a' bör gyulladásának — (Sz. Antal tüze) tetemesebb jelenségeit tapasztaljuk, ha a' fájdalmak súlyosodnak, akkor a' kámforhoz, mint az illyen esetekben különös erejű szerhez, kell folyamodnunk. A' kámfor az ágy melegével és meleg bodza herbatheevel együtt munkálódva, erős izzadást okoz, mellynek már huszonnégy óra alatt szembe tűnő sikere van. Ezen gyógyítás módot kell minden efféle nyavalyákra nézve követni, olly móddal, hogy óránként egy két grán kámfort kell, még pedig pilulákban, melly beadás módja minden más módoknál fogana-

to

tosabb. A' torok gyuladás ellen azonban jobb azt hig formában adni be, mivel akkor inkább helybéli, és így foganatosabb a' munkálódása.

51. §. Ámbár pedig a' kámfor a' meghűlésből származott nátha féle nyavalyák gyógyítására is gyakran elégséges, van mindazáltal egy másik azok ellen még foganatosabban munkálkodó, 's használható szer, tudniillik az Opium, különösen az abból készűlt opium savanytól tiszta, morphium név alatt esmeretes orvosság. Minden köhögés, melly náthából vette eredetét, leghamarább, 's legbizonyosabban enged az Opiumnak, 's annak legkisebb dozsissainak. Felnevelkedett Személyeknek $\frac{1}{8}$ $\frac{1}{6}$ $\frac{1}{4}$ gránt kell fehér málva főzetben két óránként beadni, a' gyermeknek pedig $\frac{1}{40}$ $\frac{1}{60}$ $\frac{1}{80}$ grán részt beadni, melly apró dozsisokat legbizonyosabban kilehet tzukorra tsepegtetett Opium tincturával mérni. Ez a' leghatalmasabb tsak nem egyedűl való szernek méltán tartathatik. — Ezen szereknek némű némű kipótolására lehet a' szükség esetében használni, a' nem erősen készűlt puntsot, és minden erős illatú — aromás plántákból 's magokból készűlt, *mint* kömény mag, fenyö mag, anis mag, és szekfű herbatheket, sert, bort, tejet, a' lehetőségig melegen véve. Mint egészséges ételt és egyszersmint orvosi szert, lehet ajánlani a' jó erősnek főzött kömény mag levest. Ezen szerek mind izzasztók lévén, a' meghülésből származott nyavalyákat szembetünőképen enyhítik.

52. §. Mint leghatalmasabb gyógyító eszközt a' szóban forgó nyavalyákra nézve úgy lehet tekínteni a' meleg fördőt is, mellynek használásában mindazáltal a' legnagyobb vigyázás szükséges. A' meleg fördő mérséklete soha se legyen 30° R.-on alól, melly mérsékletet a' meleg víz közben közben hozzá töltögetése által kell fentartani. Mikor a' beteg a' meleg fördőből kilép: nem kell testét szárazgatni, vagy törűlgetni, hanem mindjárt meleg ágyba vinni, 's tovább is jó melegben és izzadásban tartani, hogy a' meghűlésre semmi alkalom ne szol-

gáltassék. Legkisebb meghűlés is, kivált a' meleg fördő után, a' fördőt nem hasznossá, hanem károssá teszi, ugyan ez illik a' gőzfördőre is.

53 §. A' meghűlésből származott nyavalyák gyógyítására szolgáló eszközök közé tartoznak a' flanel ruhák is, közvetetlen a' testen, de tsak akkor, és addig hordozva, a' mikor és a' meddig szükség van reájok. A' flanel ruhákat mint a' meghűlés ártalmai ellen óvó eszközöket (praeservativa, remedium prophylacticum) — mint az Angol Orvosok javasolják, hordozni tsak azoknak tanátsos, kik az efféle ruhákat elvetvén, a' meghűlésből származott nyavalyákat több izben 's újra meg újra megkapták. —

Végre a' bőrdörgöléseinek is, mellyek már ma annyira kimentek a' szokásból, kivált fenyő vagy kömény mag füstre tartott flanellel, vagy posztóval való dörgöléseinek is nagy hasznok van. 's a' többi egyszer'smind használt orvosi szerek munkálatját szembetűnőképen elősegéllik.

54. §. Az itt kitűzött gyógyításbeli tzélra kell törekedni akkor is, mikor a' meghűlésből származott nyavalya egész erőben kifejtődzött; igyekezni kell tudniillik rajta, hogy a' hőrrendszer megzavarodott munkássága rendbe jőjjön. Bár nem lehet is tagadni, hogy a' gyomor különösen az epe és gyomor sár (saburra) hideglelések, a' gyomorban és belekben meggyűlt 's megrekedt tisztátalanságok által tartatnak fen: állhatatosan hiszszük mindazáltal, hogy azon gyomor és belekben lévő tisztátalanságok, mellyeket a' praktikus orvosok olly sok nyavalyák szerző okának tartanak, a' hideglelésseknek nem annyira szerző okai, mint szüleményei a' megbomlott tudniillik megkevesedett, vagy megakadályoztatott bőr kigőzölgésnek, mellynek jelensége (Symptomája a' hideglelés). Az illyen hideglelléseket már nem hánytató, vagy hashajtó, vagy egyenesen hideglelés ellen való, hanem izzasztó 's az az: a' hőrrendszer munkálkodását helyre hozó szerekkel lehet orvosolni, 's gyökeresen kigyógyítni.

55. §. A' meghűlés, és annak tsak kitsiny mértéke is nem tsak éles, és gyúlasztó természetű (acutus) hanem huzamosan tartó nyavalyákat is szerezhet; mellynek elég bizonysága a' szamár hurut, és az olly nagy kinokkal járó artzfájás, (prosopalgia). Ez a'ikét nyavalya úgy származik, hogy az betegesen viszszaverödött, és széllyel oszlott állati salak az érző inak legfáinabb elágozásaira terjedvén, velek szorosan egyesül, mellyet osztán egyedül ollyan szerekkel lehet megorvosolni, mellyek kis mértékben adatva is az érző inakra erősen hatnak, 's azokat annyira ingerlik, hogy azon idegen és alkalmatlan ösztön módjára munkálkodó állati salak ezen erős szerek által okozott hintázás; oscillatio által takaríttassék ki az érző inakból, illyen orvosi erővel bir a' Belladonna.

A' szamár hurut soha sem első származású nyavalya 's nem egyébb közönséges náthánál, mellyet a' lélegző gégének a' viszszatartóztatott állati salak által való háborgattatása okoz. A' magára nem vigyázás különösen a' meghűlésnek ki nem kerűlése miatt tovább terjedvén a' nyavalyának lappangó oka, az érző inaknak szomszéd ágazatjai különösen a' diaphragmára szolgáló érző inak ágaira is kihatván, a' még kevéssel azelőtt egyszerű ideges nyavalya, többszörös és bokros symptomákból álló nyavalya formában áll elő. Ekkor a' diaphragma rángatódzásaiból a' lélegzés rendetlensége 's egyszer'smind hányás következik; a' szomszéd érző inaknak szövetjei pedig a' költsönös atyafiságnál fogva rendetlenségbe jönnek. Ha a' szamár hurutnak 's a' tüdő sorvadásnak (phtisis pulmonalis-hectica) ragadós természetét (mellyet a' tüdő sorvadásra nézve kivált az utólsó stádiumában alig lehet kétségbe hozni) meglehetne mutatni, új erősségűl szolgálna az, a' viszszavert állati salak mérges, még pedig felette mérges tulajdonságának megmutatására. Tissót már ezelőtt mintegy negyven esztendővel azt állította, hogy a' nátha több embert megöl, mint a' pestis. A' feljebb mondottakból világos, hogy ezt nem tsak a' náthától, hanem min-

den meghűlésből származott nyavalyákról kell érteni, mellyeknek gyilkos természetének kifejezésére alig lehet alkalmatos szót találni.

56. §. Lesznek talán olvasóim között ollyanok, kik azzal fognak vádolni, hogy értekezésemben bővebben kiereszkedtem, mint ezen közönséges 's mindennapi tárgy megérdemlette volna, 's olvasóimat nagyon is félénkekké 's túla' rendin magokra vigyázókká akarom tenni. De ezek többnyire ollyanok lesznek, kik azon régi deák példa beszédhez: nihil infelicius quam medice vivere, tartván magokat, vagy azért, hogy nagy lelkűségből a' halált és a' haláltól való félelmet lábaik alá tapodni láttassanak, vagy azért, mivel az élet gyönyörűségeiben telhetetlenek, inkább szeretnek kénnyekre gond nélkűl élni, mint testek egészsége fentartására gondosan ügyelni, de az első rendbéliek vakmerőségekért, emezek pedig gondatlanságokért 's könyelméjűségekért elébb utóbb keservesen megfognak lakolni. Az élet szeretete, mellyet a' természet bölts alkotója minden élő álatba bele adott, elébb utóbb felébred minden emberben, 's rendesen legnagyobb mértékre hág akkor, mikor az élet megtartásához többé semmi helyes reménység nem lehet. Ezt bizonyítja (hogy a' leggyakrabban előfordúló esetre hivatkozzam) a' hektikások példája, kik nyavalyájoknak utólsó már halálos veszedelemmel járó stádiumában legerősebben ragaszkodnak az élethez. Ezt bizonyítják az ön gyilkosok körűl tett tapasztalások is, mellyekből bizonyos, hogy ezen vakmerők, ha annyi időt nyerhetnek gonosz tselekedetek után, hogy valamennyire magokhoz jöjjenek, tsalhatatlan jeleit mutatják vakmerő tetteken való bánkódásoknak. Ide tzéloz amaz emberi lelket mélyen esmérő philosophus poeta Virgilius, midőn a' magát meggyilkolt Dídóról így szól:

Quaesivit coelo lucem ingemuitque reperta.

57. §. A' ki a' meghűlésből származni szokott nyavalyáknak számtalan özönét gondolóra veszi, 's a' feljebb mondottakból meggyőződik, azoknak az életre és egészségre nézve olly kártékony volta fe-

ről, az ezen értekezést rövidelni fogja. Annyira eltávoztak az emberek a' természet útjáról, 's olly sok nyavalyákat vontak magokra az által, hogy minden jólelkű és tanúlt orvosoknak nem annyira a' nyavalyák gyógyításának, mint az embereknek a' természetnek elhagyott útjára való viszszavezetésének 's a' nyavalyák, mellyeknek gyógyítása sokszor olly bizonytalan, megelőzésének kell szívén feküdni. Mert minden kétségen kivűl igaz az:

Vivere naturae si convenienter amarent
Mortales, medica nil opus esset ope.

Vagy a' mint egy koszorús költönk énekel:

Óh természet tsak anyai
Kebledben vagynak magvai,
'S gyümöltsi az életnek;
Boldogok, kik szeretnek.

Minden áldásai 's ajándékai között az Úr Istennek bizonyosan legdrágább az élet. Mitsoda pedig az élet egészség nélkül? nem egyébb mint egy alkalmatlan teher, mellyet letennünk nem szabad, hordozni pedig keserves; mellyet Jánus Pannonius hajdani nagy hirű verselönk igen szépen így ad elö:

Ergo ego quae Divum fuerint data tempora nobis,
Infelix inter tot mala semper agam?
Tollite me potius nec in hos servate labores,
O si quos tangunt inferiora Dii; — — — —
His ego cum poenis vel Croesi regna recusem,
His ego cum poenis nec Deus esse velim. — — — —
Vita valetudo est; iugi qui peste laborat,
Non vivit, lenta sed mage morte perit.

Lovász Imre,
Orvos-Doctor.

2.

Feleltet Tek. Tudós Horváth István Úrnak recensiojára, mellyet a' magyar nyelvnek tőlem fényre botsátott ágozati felől kihirdetett az 1833-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény 6. 7 8. 9. és 10-dik kötetében. *)

(A' Bétsi Magyar Kurir mellett megjelent Sokfélének 1833-dik évi 97 és 98-dik számaból.)

Szíves köszönettel fogadván mind azt, a' mit Tek. Tudós és sok érdemeire nézve, tőlem is régtől nagyra bötsült Horváth István Úr ezen munkám recensiójában személyemnek ditséretére — minden várakozásom, sőt kívánságom felett is — előhozott; kötelességemnek tartom, hogy pártfogásom alá vegyem ezen *szüleményeimet*, az ellenök ottan közre botsátott vádakban. De tsak rövidre szabom a' pör derekát: elégséges időm lévén, hogy sokat ne írjak, de jól megfontoltat, és a' könnyűértelemre szükséges vigyázattal.

Munkám bévezetésének kezdete ígyvan lenyomtatva: „A' valódi magyar nyelv *legkisebbet sem ha-*„*sonlít más* akármelly *europai* beszéd nemével." Ha „azt vallom, hogy *világ szerte a' legrégibb* nyel-„vekkel egy idős, ok adólag ellent nem mondhat „senki; *saját tulajdonsága* pedig magánként is ta-„gadhatatlan Innét kitetszik, hogy több Ezredek „előtt *magán kezdődött*, az ólta pedig tős-„gyökeres *ágozatiban semmit sem változott*; Kü-„lömböztetvén magát már ebben is minden más *eu-*„*ropai* beszéd nemeire nézve, mellyek átaljában „többféle megavúlt nyelvekből szövődtek öszve, de „nem is előstűl, hanem több száz esztendei tsino-„sítás által vették fel mostani kellemetességöket, „mellyhez nagy nehezen szokván a' köznép, szám-„talan külömböző és az idegeneket háborító diale-„ctust hallani az *europai* nyelvek közönségében. „Mind ezek között egyedűl tsak a' Magyarok van-

*) Reménlhetni, hogy a' *Tudományos Gyűjteményben* is hely fog adatni egen feleletnek.

„nak, *természetiként szeplőtelen* nyelvöknek po-
„rontya híjjával.“

Tek. tudós Recensens Úr ezen magyar beszéde-
„met így magyarázza: „Oda tzéloz e' *szüleményeivel*
„a' mélt. szerző, mint Előjáró beszédében magát
„*elég bőven és világosan* (!) kinyilatkoztatja; hogy
„meggyőzze arról Europa legtudósabb férfiait, és
„így az egész tudós világot, *hogy tehéletességére*
„a' magyar nyelvvel egyik Europai és *Ázsiai* (?)
„nyelv sem mérkezhetik.“

Már tsak ezekben is szembetűnő az eltsavaritott magyarázat! — De azt sem hagyhatom helyben, hogy munkámmal „a' magyar nyelvnek bámúlásra
„méltó természeti *tulajdonairól* akartam volna a'
„Tudósokat megajándékozni;“ mert az én értelmem szerént, valamint a' hitnek, szint úgy nyelvünknek is sokkal kevesebb az *ágozatja*, mint sem az ő tulajdonai, már pedig tsak az elsőkre szorúlnak minden értekezéseim, könyvemnek tzimezetéhez fogva.

Első akadályt talál T. T. Recensens Úr munkámban helyheztetett *édes reményeimre* nézve, azon *természeti és nemzeti ösztönben*: „hogy min-
„den nemzet hazáját legboldogabbnak, *nyelvét leg-*
„*különbnek* tartja.“

Úgy tetszik, hogy már tsak ezen is megbotránkoznak sokan velem együtt: kivált, ha melléje tévődik még az is, „hogy a' hidegtől tsak nem dermedő
„Siberiai, vagy Kamtsatkai lakos, mint az égető Áfri-
„kai homok pusztaság földes Ura is, *nyelvét leg-*
különbnek tartja.“

Azt pedig én eszemmel semmiként fel nem érhetem, mi módon *világosíthatnák* ezt az elmefuttatást az felhozott *példák*? — holott az megnevezett, mind Római mind pedig Német Írók azt bizonyítják: „hogy a' német nyelv *durva* és *nevetséges* volt
„a' múlt időkben; tudniillik minekelőtte állításom
„szerént, nagy idei tsinosítás által, későre vette
„volna fel mostani kellemetességét?“

Ha ezek közűl még tsak a' *hires philologus Burmann* és *koszorús Német költő Voss* sem oko-

zott botránkozást Hazájában az által, hogy ez sok idei vad német beszédet emleget (die Sprache der zu lange barbarischen Deutschen), amaz pedig épen „de tremendo et insvavi vernaculae lingvae mugitu „reboante" beszél; miként bánthatnék én meg az egész okos világ közönségéből valakit azzal, a' mit ezen nevendék munkámban foglaltam? — melly korán sem „*a' nemzeti érzés felemelkedett*, *igen* „*felemelkedett* fokán vert első gyökeret," a' mint ez recenseáltatik; hanem gyermekségemtől fogva vélem nevekedett nyelvek tanúlásához 's ezeknek egymással öszvehasonlításokhoz vonszó hajlandóságomban!

Valamit a' magyar nyelv ágozatiról fényre botsátottam, annak veleje következendőknél továbbra nem terjed:

Kettős hangú betű (diphtongus) nints a' magyarságban, és már azont hátra vannak a' többi *europai* nyelvek (§. 1.) — A' vers szabású szó mértéket más idegen nyelvekben is nehezen teszi a' született Magyar félre. De még nehezebben esik néki, hogy megszokná a' más nemzeteknél gyakorlott szótagok tsonkítását, vagy szinte azoknak elnyelését, kivált a' német beszédben, ha tsak ifjanton jól meg nem tanúlta ezt is. (§. 5.) — A' Magyar tsak fél annyira tátja ki száját, midőn a' rövid *a*-t anya nyelve kényén ejti, mint a' többi nemzetek, a' kik tágabban adják azt elő. Szaporábban esik tehát a' magyar beszéd már innét is. (§. 6.) — Nints a' magyar nyelvben ollyan szótag, a' mellyben, mint a' Tótoknál, magánhangzó nem találtatna (§. 19.); sőt még tsak e' következendő két mássalhangzót sem engedi nyelvünk egy szótagúl öszveforrasztani, mint p. o. bl, br, dr, tr, fl, ft, gl, kl, gn, kn, gr, kr, és pf. (§. 20) — Nints egész Europában ollyatén nyelv, melly a' miénkének azon különös tulajdonságával ditsekedhetne, hogy a' magánhangzóknak kemény, vagy lágy neme szerént (§. 9. és 10.) mindenütt a' törzsök szóhoz alkalmaztatja magát a' hang egyűlet, 's ennek okáért nehezen találunk köztök ollyan

gyökeres magyar szót, mellyben keményen hangzó lágyal öszvekelne. (§. 27.) — Magasztalást érdemel a' magyar nyelv azon tekéntetből is, hogy névszavaiban semmi nembéli különbséget nem ismér. (§. 30.) — A' magyar nyelv olly rövideden, együgyűen- és világosan, egyszer'smint pedig olly értelmesen és hathatósan ejtegeti a' névszavakat, hogy ezaránt is elsőséget érdemel az *europai* nyelvek rendiben. (§. 39.) — Különös tulajdonsága mellett sok egy tagú szókkal bővelkedik a' magyar nyelv a' beszédnek minden részeiben. (§ 48.) — Érdemére szolgál nyelvünknek a' mássalérthetők igen könnyű egybe hasonlítása (comparatio) is. (§. 53.) — A' sarkalatos számnevek eredeti magyarsága kitetszik onnét, hogy jobbadán tsak egy szótagú törzsökök nevendékjei. Elegendők pedig akármelly számvetéshez minekutána egynél kezdvén százszor száz ezerig terjednek. (§. 58.) — Sokkal könnyebb körösztűl esni a' magyarban mind azokon, mellyek a' számnevekre nézve más nyelvekben sok bajt szoktak okozni a' Tanúlónak (§. 64.) — Az birást jelentő Névmássaiban lengedez egy napkeleti fő tulajdonsága nemzeti nyelvünknek, melly őtet a' *napnyugotiaktól* tellyességgel különbözteti, egyszer'smint pedig magasztalja is. (§. 77.) — A' magyar nyelv teremtése *gyökér szavakon* (radices) kezdődött, mellyeket azután többféle ragasztékkal pótolván 's toldozván, ezek is úgy meg foganodának benne, hogy a' gyökerek *pótjait* (affixa) és *pótalljait* (suffixa) az ő éltető ereinek méltán lehet mondani. Tőlök származik a' beszédünk rövidségéhez foglalt könnyű értelem. Belőlök tsordúl leginkább a' szótagok kényesebb öszvehangzása. (§. 93.) — A' magyar tselekvő és közép tselekvő igéinek törzsöke alkalmasint mindenkor az jelentő mód jelen való idejének egyes számú harmadik személyében lappang (§. 109.); — ezeknek hajtogatása pedig minden tekéntetből könnyebb, mint más *europai* nyelvekben. (§. 114. és 120.) — Szembetűnő az tőlem előadott magyar egytagú gyökér szók nagy száma mellett, hogy, mi-

nekelőtte napnyugoti népekkel megismérkedének a' Magyarok, már sokkal több saját eredetű szóval bővelkedtek, hogy sem más akármelly ismeretes nyelv (§. 131.); — mellyek már magánként hitelesen bizonyítják réges régenti saját eredetöket. (§. 133.) — Ugyan azon gyökér szavak helyes kimondása, átaljában könnyű, minekutánna nem több, hogy sem hét tisztádan tiszta magánhangzók lengedeznek bennök, mellyeket megtanúlni, azon felett pedig rövid és hoszszú hangot különböztetni nem nagy mesterség. (§. 134.) — A' magyar nyelv nem tsak magán kezdődött a' törzsök szókkal, de magán szaporodott is saját toltoványai által; pedig olly bőven hogy már több ezer esztendők előtt az *európai*, nyelveket sokkal fellyűl haladta szavainak gazdagságában. (§. 142.) — Ha tehát valóságos saját eredetűeknek kell a' magyarban vallanunk mind a' gyökér szókat, mind pedig ezeknek tsemetézéseit is; miként férne meg a' józan itélettel, ha tagadni akarnók, hogy az onnét származott nyelv is magánként kezdődött? (§. 155.) — A' magyar nemzetnél tökéletes egyenlőségre hajlott a' beszéd, mindjárt előstűl, nyelvének kezdetével: ez pedig *ágozatira nézve*, valamint kezdődött, azonként mindenkor hasonló lépségben fel is tartotta magát mind ekkoráig, sőt ennek utánna is *változhatatlnn* marad az ő *ágozatiban*. Bizvást lehet tehát jövendölni, hogy ezentúl sem lészen bennök semmi változás; hanem ha fényét oda vesztené nyelvünk utólsó kanótig (§. 156.)

Ezekre terjednek az tőlem fényre botsátott magyar nyelvnek ágozati. Ezeket vallom én; nem félre tsapó nemzeti büzkeségből, vagy más ennél alatsonyabb indító oknak következéséül; hanem az tőlem világosságra hozott bizonyításokhoz fogva.

Azonban hibázhatok tsak ugyan ezen sok esztendei elmélkedéseim mellett is. — Ezt jól tudván, ugyan azért kívánom hallani azon érdemes férfiak vallás tételét, kiket fogott biráknak ismér a' tudós világ; ha van-e más nyelv egész *Európában*, mel-

lyet a' tőlem előadotthoz hasonló, eddig még ismeretlen analysisra lehetne szorítani.

Mindenek előtt tehát ugyan ezen kérdésről kívántam volna hallani, T. Recensens Úr bölts ítéletét; minekutána fogott Biró képében tisztelte meg édes Hazánk tudományainak ítélő székét. Azt kérdem tőle: bizonyos-e nemzeti nyelvünknek saját tulajdonságú különös disze mind azokban, a' miket rövideden itt előszámláltam? — Ha azt ítéli, hogy nem; magára vállolt tisztében jár, hogy *recenseálja* ennek okait. Adja tudtára a' tudós világnak: lehessen-e azokban hitelt adni, az tőlem mindenütt felhozott bizonyítások mellett? ha nem mindenekben, legalább részént 's hol? vagy semmiben? 's miért nem?

Ő pedig ezekről hallgatván, *első akadályának* velejét ezzel önti ki: „Próbálja tsak néki (az az vaslaki) elhitetni a' Németekkel, hogy a' magyar „nyelv *tökéletesebb alkotású* a' német nyelvnél; ők „majd a' *culturának magos fokával* fognak előállani, mellyen a' német nyelv áll, *a' magyar* nyelv „pedig *minden grammatikai tökéletessége mellett* „*nem áll.* Mit lehet majd ekkor *okosan* (!) válaszolni ellenvetésükre?"

Felelet; mihelyest helyben hagyják Uraságtok, hogy a' magyar nyelv *tökéletesebb alkatású* másoknál, már egyet értenek velem: mert egész munkámban nem találni tsak egy szót is, melly arra vezetne, mintha tagadnám *a' német nyelv culturájának sokkal magosabb fokát.* — Ellenkezőre mutatnak munkámnak következendő szavai: „Valami „a' magyar nyelv *tulajdon ágozatihoz* tartozandó, „azt, bőlts okoskodás mellett, az egész világ ke„rekségén lévő beszéd nemek közűl egy sem tagad„hatja el tőle. — Sőt a' mit másoktól költsönözött, „egyebet nem illet, hanem tsak *ékesítést* és *tsino„sítást.* „Ugyan is! tsak ezen utóbbik tekíntetből „lehet azt mondani: hogy a' *Magyarok még sokkal „hátrább járnak az enyészet és délfelé lakó szom„szédjaiknál*, tudniillik nemzeti *nyelvöknek gya-*

„*rapitásában 's ékesitésében*, az nálunk is napon„ként elébbkelő 's tovább terjedő tudományok 's „mesterségek nyomán!“ (§. 189.)

Ezen Szavaim a' T. Recensens Úr következendő igen is helyes itéletét sem gátolják semmiben: „meglehet valamelly nyelvben *a' belső tekéletesség* „*magva*: de, ha ez ki nem fejtetik, ha az illyen nyelv „a' kimiveltségi déli ponthoz nem közelít, a' teké„letesség magok (magvai) igen keveset nyomnak. „Mind az *Olasz*: mind *Frantzia* nyelv, mint min„denki tudja, *keverék nyelv*; és még is mind az „Olasz, mind a' Frantzia nyelv temérdek litera„turai kintsekkel bir. Hol állunk mi Magyarok, *nyel„vünknek minden finomsága* mellett, ezen nyelvek„hez képest?“

Felelet: én is ugyan azt mondám a' felhozattak szerént; de nem a' *finomságra*, hanem arra nézve, hogy eredeti *élesztő sajátsággal* tsak ugyan sokkal föllyűl éri nemzeti nyelvünk a' többi *európaiakat* egyről egyig. (§. 190.)

Ennekokáért vallottam (§. 224.) böltsességgel tellyes szándéknak; ezen nyelvet, melly Ezredek előtt magán kezdődött, az olta pedig tős gyökeres ágozatiban semmit sem változott, először ugyan *mintegy újra felélesztení*, annak utánna pedig *tsinositásán és fényesitésén* is annyit iparkodni, hogy szüntelenül megfelelhessen a' naponként szaporodó nemzeti gyors elme nevendék termesztvényeinek.

Erről ismét T. T. Recensens Úr így itél; „Nehe„zen jut nyelvünknek az a' szerentse, hogy azt a' kül„föld nagyobb figyelmére méltassa. Régi Íróink tellyes„séggel nintsenek. Azoknak tehát, kik az Arabs, „Persa, Sanskrit és más nyelveket, régi Íróik miatt, „mos nagy gonddal tanúlják, ennél fogva a' magyar „nyelvet tanúlni nem lehet ösztönük.“

„Újabb Íróink szinte nem írtak mostanig ollyan „tudományos könyveket, mellyekből a' külföld es„méreteit bővíthetné, szaporíthatná. De kereske„désünk sem olly nevezetes, hogy a' haszon vadá„szat másokat nyelvünk eránt részvevőkké tegyen.“

Ezek pedig, munkámnak tárgyát nem illetvén; mások bölts ítéletére hagyattatnak.

Fordúljunk most azon *második akadályhoz*, mellyet a' T. T. Recensens Úr véleménye szerént „magam gördítettem munkámban, helyheztetett re„ményeim ellen, midőn a' Magyarokat *széltében* (!) „A' Soythák maradékainak hirdetem."

Erről is rövideden öszveszedem azt, a' mi tárgyamat illeti.

Munkámnak 198-dik §-sa így vagyon feltéve: „Ha igaz, hogy az egész földszínén gyakorlott emberi beszéd nemei között alig találtatik ollyan, mellyet régiségére nézve a' magyarral egy idősnek, vagy nála még korosabbnak lehetne mondani (§. 155); abban sem lehet kétség, hogy, a' historiából világszerte esméretes legrégibb nemzetségek között, alkalmasint előkelők a' Magyarok, — Valami ezeknek, kezdettől fogva mind e' máinapig *történt dolgait* illeti, az jelenlévő munkámnak határin túl fekszik: itt tsupán tsak *nyelvöknek fényre keritése* lévén tárgyúl. De! lehetne tsak ugyan ebből is a' historiára nézve valami kis haszon. — Lássuk mi tehető legyek benne.

Az ennekutánna következendő és mindenütt tsupán tsak *nyelvünk első hasadását* vísgáló elmélkedéseim arra mutatnak: hogy a' Magyarok azon rég idei Scythákтól származtak, kik *Justinus* szerént a' legrégibb nép hírét viselték mindenkor (§. 201.) 's annyira megszaporodának jó korán, hogy egyik, de kisebb része a' nemzetnek, *pártot* ütvén, oda hagyta szülött anya földét, 's anyira vitte a' dolgot, hogy ezek *Pártosok* (Parthi), a' mintegy megosztozkodván a' Rómaikkal e' világ birodalmában, a' Napkeleten uralkodának (§. 103).

De megmondám elő szóval (§. 203.): hogy akár *Scytha* mondasson deákúl, akár görög nyelven *Skytha*, tsak ugyan nehezen esik a' magyar ajakból a' kimondás úgy is, amúgy is. Szinte így idegen szók tehát ezek, mint *Hiong*-nu, *Hungarus*, *Unger*, *Uher*, *Vengel*, 's a' t. — Hogy pedig időjár-

távai Ásiai és Európai Scythák között különböztetés tévödött, később pedig Szláv (Tót) nemzetségek is Scytháknak neveztettenek az Európaiaktól, tudva való dolog.

Arról is tettem említést (§. 202); hogy ugyan azon *régidei Scythákat*, kikről Justinus szól, a' történt dolgokról írt *Chinai* könyvek is emlegetik, már Krisztus születése előtt 2207 esztendővel 's annakutánna is gyakran — de más, tudniillik *Hiong-nu* nevezet alatt, mellyről ismét értelmesen kimondám, hogy mindenek előtt azt kellene jól megtudni, itt is, másutt is: minő hangozattal ejtsék a' Chinaiak az tőlem kaláúzúl választott (Degvignes) *frantzia* Írónak, *ugyan azon nyelvnek* orthographiája szerént előadott szavait? hozzá tévén azt is: hogy vajmi kívánatos dolog volna, ha valaki szemre venné 's öszvehasonlítaná ezen Írónak frantz nyelvre fordított Chinai krónikáit azokkal, mellyek ezekből, már sokkal előbb Orosz nyelvre levoltak fordítva, és az Pétervárdai tudós társaság kéz irományai között találandók. (§. 203*).

A' mit ezeknek ellenében *a' recensio* körösztűl kosúl szememre hány; azt — megvallom igazán — szegény fejem nem érti! — Minden iparkodásom mellett ki nem vehettem belőle: mire tzélozzanak az itt, 's nem különben a' következendő *harmadik akadálynál* is szerte szét hányt 's vetett *historiai szófogások*? Hogy lehetett ezeket egy, tsupán tsak a' magyar nyelv ágozatit fejtegető munkának *recensiójában*, feltorlott szemöldökkel, a' végett előhozni: „hogy ezek által *a' külföld előtt hallatlan* (?) „állításaim egészen kimerítve adassanak elő, majd „*hézagaimat* pótolván, majd *tévedéseimet* megiga„zítván. A' mire annál inkább köteles Recensens, „mivel egész életét homályos behatású körében (?) „egyedűl a' tudományoknak szentelte!"

Hogy tehát a' fejemre borított nagy homályban, tsak ugyan szemben tarthassam a' tsavargó recen[illegible]ak kerék vágásait, szükségesnek itéltem kaláúzúl fogadnom azon *Rajzolatokat* a' *Magyar Nem-*

zet legrégibb történeteiből, mellyek a' T. T. Recensens Úr tisztelt neve alatt Pesten 1825-dikben botsátattanak közre. — Azon lészek, hogy ezen útmutatóm segitségével valamiként kikotorázhassam ezen Szent Iv'ány énekéhez hasonlító recensióból: miben légyen köztünk egyetértés? miben nem? és mi okra nézve? — ezeknek rendiben foglalván mind azokat is, mellyek tőlem átaljában meg nem foghatók. — Ezekről pedig T. T. Recensens Úr saját szavait hozom fel, valahol szembe szállok érdemes személyével:*)

1-ször T. T. Recensens Urnak saját szavai e' következendők: „A' Magyarok tagadhatatlan mara„dékai a' régi Szittyáknak (R. 16. és 94.). — Attila „egyenesen a' Magyar nemzet kebeléből született." (R. 60.)

Ehhez fogva, nem érthetem, miként „gördítet„tem volna magamnak akadályt, midőn a' Ma„gyarokat *széltében* a' Scythák maradékainak hirde„tem T. G. VI., 106); — Holott én tsupán tsak ezeket: mondám: ‚én itt, *munkámnak tárgyazatját* szem„lélvén, ki nem kelhetek a' közönséges vérgyökeret „tagadók ellen. De! ugyan *azon tekéntetből* ön„ként magamra vállolt tisztem, hogy a' *magyar* „*nyelvnek titkos résedékeit* fel kotorázzam, ha ta„lálhatnék bennök egyet, vagy mást; a' mi bizonyságúl szolgálhatna benne" (§. 205.).

Találtam-e valamit? nem-e — azt kellett volna recenseálni; nem pedig egyenes útra tartó beszédim tengelyét tsáléra fordítani!

Azt sem foghatom meg: miként lehessen *egy helyt* a' régi Scythák, és ugyan azon nemzetű Partusok (R. 91.) eredetéről, Justinus mellett Herodóth bizonyságára is támaszkodni — úgymint „a' Historiának attyára (R. 12. és 54.) „a' magyar Hi„storiának tiszteletre méltó kútfejére" (R. 102.);

*) Rövidség okáért így fogom megjegyezni a' merített kútfőt, p. o. R. 10 — az az, Rajzolatok 10-dik pontja.
T. G. VII. 130. — az az, Tudományos Gyűjtemény hetedik kötetjének száz harmintzadik levél száma.

más helyt pedig (T. G. VI. 107), ugyan ezen Történetírónak szavai mellett azt állítani, hogy a' régidei Scythák legujabb születésűeknek (novissima*) tartották magokat!

2-szor. Azt elégségesen értem, hogy T. T. Recens Úr velem ellenkezőt tart abban, mintha *Scytha* is szint ollyan idegen szó volna a' magyarságban, mint *Unger*, *Ungar*, *Venger* 's a' t. mivelhogy édesden táplált temérdek sok etymologica szüleményei között szemlélem *Szittyára* sodrott *Scythák* nevezetjét is; én pedig azt tartom, hogy ebben sints nagyobb nyereség, mintha *Ungért*, *Ungárt*, vagy *Vengért* akarnánk fodrani az emlitett idegen szókból, 's ezeket is magyar gyökérnek vallanók.

De azt fel nem foghatom, miként lehessen *Schlözer*nek ezen szavait: *Skythien bedeutet doch nichts anders, als terra incognita borealis* (T. G. VI. 107.) ellenem támasztani? — Hiszen mind itt, mind pedig más helyt (T. G. VII. 114) a' Scytha nevezetnek véghetetlen sok értelmét (endlosen Namen Scythen) emlegetvén, nem engemet tzáfolhat ez a' tudós Német, ki is szinte azon itélettel vagyok; hanem sokkal inkább a' T. T. Recensens Urat, a' ki, Asián kivűl, Európában — nem tsak az alsó Duna (Ister) éjszak felé dűlő partjain túl — hanem Dalmatiában 's Albániában (R. 129) Spanyol Országban (R. 56.) és Britániában (R. 120), sőt Áfrikában is Szittya nemzetségekre talált, mellyeknek *Thebe* volt hajdan fő városok (R. 46.) — 's a' ki azzal tudósítja az eszes világot „hogy a' Római, Spanyol és „Angoly törvények *Szittyai Magyaroknak* édes „gyermekei" (R. 58.)!

Én valóban az illyenfélék említését is ótsállom.

3-szor. Abban egyet értek T. T. Recensens Urral, hogy a' *Pártusok egy nyelvű nemzetet* tettek haj-

*) Görög nyelven írván, Herodóth *legkorántabb születésűnek* (νεωτατον) nevezi.

hajdan a' *Magyarokkal* (R. 16.) — De katzagásra kisztet, ha azt olvasom: „hogy a' Pelasgus és „Philistaeus nevezet is közös volt a' Partusokkal „(R. 31.) és hogy *Schlözer*, mint setétségben ta„pogató, szánakodást érdemel, tagadván azt, hogy a' „Machabaeus könyvekben *Philistaeus*, *Allophylus* „és *Alienigena* név alatt *Pártus nemzetet* kell és „lehet érteni!" (R. 38.)

4-szer Minekutánna velem együtt azt tartja T. T. Recensens Úr, hogy „*a' Kúnok*, az az Comanu„sok a' Chúnokkal, vagy *Hunnusokkal egy eredetűek*, *és egy nyelvűek* voltak (T. G. VII. 118); „meglehet ugyan, hogy *Degvignes* a' Sinai Írókból „még magát a' *Hyongnu* nevet is hibásan közli" — *Kún* helyet (T. G. VII. 107). — De azt nem értem, miként lehessen *puszta tekéntettel* vádolni gyenge bélátásomat azon már elé hozott szavaimmal: hogy mindenek előtt azt kellene jól megtudni, minő hangozattal ejtsék a' Chinaiak ezen *frantzia* Írónak ugyan azon nyelvnek *orthographiája* szerént eléadott szavait. Hiszen meglehet, hogy *Hiongnu* helyett *Kún*-t mondanak a' Chinaiak és talán *Degvignes* is hasonlót akart írni. Ez, én előttem, még pusztaságra nem mutat.

Ellenben pedig felette igen nagy pusztaságnak nézem mind azt, a' mit T. T. Recensens Úr — munkámnak meszszire hátra hagyott határ szélei körül 's úgy tetszik tsak irás szaporítás végett! — keresgetett öszve a' felől: hogy a' *Cumánusok* alatt nem mindég ugyan azon valóságos magyar *Kúnokat* értették az Orosz, Byzantini 's egyébb Európai Történetirók, mellyekről én azt tartom, hogy már előstül úgy beszéltek magyarúl, mint most; hanem több másféle Nemzeteket is.

Ebből az, magánként igen világos név különböztetésből, a' recensióban ollyan *kúnkötés* sodródott öszve, mellynek feloldását én lehetetlennek tartom. — Vesződjék vele, a' kinek tetszik: keresse fel „*homok országban* (Cumania), azt a' *királyi Nemzetet* (kún), mellyről *Schlözer* nem tudot semmit" (T. G. VII. 120).

Okoskodjék akárki azon: mi hasznát lehessen venni a' *recensiónak*, azon 33 *hiteles kútfőkben*, „mellyéket Pray se eléggé nem esmért, sem ál„tal nem forgatott (T. G. VIII. 112) és a' honnét „kitetszik, millyen fáradságos és három századot „folyton folyva kívánó munkába került a' Cumanus „Nemzetnek megtérése a' keresztyén hitre“... ha, sok szó és papiros vesztegetése mellett, tsak az sül ki utóljára „hogy ennyi hiteles kútfők között egy sin„tsen, melly fáklyát gyújthatna a' Cumanus nyelvnek mi féle voltáról?“ (T. G. VIII. 145.)

Minő haszna lehet a' tudós világnak az *recensióban* ezen kivül még (ab A usque R), előszámlált többi úgy nevezett *kútfőkből* is? — ha ezeknek sints más sikere, hanem: „hogy Theodoricus „Püspök szovaiból kitanúlni nem lehet, három „nyelvű különbözésről szóljon-e vagy tsak kettőről?“ (T. G. VIII. 106.) — hogy *Albericus* Tatároknak nevezi a' Cumanusokat. (T. G. VIII. 107.) — hogy a' Magyar Országot illető 1241-dik esztendei Vaticanumi kéziratban „kérdés támad: mit ért igazán Juliá„nus a' Cumanus nyelv alatt? Ha a' *kún Cumanus* „(?) nyelvet érti-e? holott nem lehetetlen az is, „hogy itt a' Tanais és Volga körül keletben volt egyik dialectusát érti Cumanus nyelv alatt? (T. G. VIII. 108) — hogy *Rogerius* nehezen volt Nagyváradi kanonok, és így magyarúl tudott-e? nem-e? „a' Co„manus nyelvre nézve leges legnagyobb nehézséget „ejtett soraiban“ (T. G. VIII. 109.) „hogy *Biser*„*minek* (ma nálunk *talán?* Böszörmények) is azt „a' nyelvet beszélték, mellyel éltek a' Cumanusok“ (T. G. IX. 91.) — hogy, ha *Rubruquis* Frantzia Minoritának 1253-dik esztendei írásából „a' Cuma„nus nyelvnek miféleségéről nem tanúlhatni is sem„mit, annyit még is észrevehetünk, hogy a' Mino„riták a' megkereszteltetett Comanusokat *Deák nyelv„re* is tanították“ (T. G. IX. 12.) — hogy a' *Pe„trárka Redivivus* tzímű (?!) szótárban előfordúló Co„manus szovakat, első tekéntetre sem lehet a' ma„gyar nyelvhez közelitő szovaknak mondani“ (T. G.

IX. 106) — hogy az felhozott 1329-dik esztendei Tseh kronikának ezen szavaiban: *Comani* seu *Tartari* „a' Comanusokat Mongolokká vagy Tatárokká „tenni nem lehet (T. G IX. 108) — hogy *Paschalis* Minorita a' *Chamanus* nyelv alatt Mongol nyelvet értett (T. G. 110.) — „hogy *Aeneas Sylvius*„ból sem lehet kihozni, mi-ő volt légyen a' Coma„nus nyelv? 's azt egyenesen a' *kún Cumanusok* „(?) beszéllették-e? (T. G. IX. 118.) — „hogy a' „Kún-Szent-Miklósi levéltárban találtató régi *Mi „Atyánk 's asztali áldás* Tatár nyelven valók (T. „G. X. 95) — „hogy *Boza* Tatár ital volt, 'melly„nek valódibb hazája Áfrika (T. G. 109.) — „hogy „Tudós Kállay Ferentz Hazánkfia is közelébb (Ér„tekezés a' Nemes Székely nemzet eredetéről) Ta„tárokká tette a' Kunokat; de ezen munkás férfiú„nak előesméretei sem igen voltak a' kérdésről, mel„lyet egy ustor (ostor) pattantással eldöntött." (?) (T. G. X. 115.)

Miként legyenek a' *recensióban* mind ezek összeférlzelve? azon ugyan könnyű által látni. De! miként illessék a' philologiát? — ugymint a' recenseált munkának egyetlen egy tárgyát? — ez már előttem tsiga biga!

5-ször. Nálam a' *Lófőség* tsak *egy* különös Rendet jelent „a' Székelységben, melly maga örökségét „azon szabadsággal birja, mint a' Nemesség" (Approb. Const. Trans. Part. III. tit. 76. art. 3.)

A' *Székelyek* pedig, itéletem szerént, „azon „Hunnusoknak valóságos tsemetéi, a' kik legelőször „támadták meg Pannoniát; Attilának holta után pe„dig hátra maradtanak a' Scythiába viszszaszorúlt „atyafiak közűl, több *Szék*-ből (Canton) egyesűlt „szövetséges köztársaságot (respublica) válosztván „országló erejöknek" (§. 180).

Ellenben pedig T. T. Recensens Úr azt állítja: „hogy a' *Székelek*-nek nemzetségi nevek a' *Lófe„jű* név, mellyet most *Lófejőnek* mondanánk. — A' „*Székel* név pedig *Marchiót* (végőrt) jelent 's azért

„a' Bissenusok és *Szászok is* sokszor *Székelek*-nek hivatnak" (R. 21).

A' ki ezeket olvassa, hiszi-e vagy nem? — kérdés! — Szint úgy azt is, „hogy a' Római nép „az igazság szerető *Lófejűektől* tanúlván a' had ize„nés módját, az igazat *Aequusnak* mondotta" (R. 21.)

6-szor. T. T. Recensens Úrnak itélete szerént a' *Palótzok* is egy *nyelvű Nemzetet* tesznek a' Magyarokkal" (R. 16.)

Én pedig a' Palótzokat valódi magyar nemzetségnek lenni szint úgy tagadom, mintha valaki ugyan ezen vérgyökérből eredendőknek tartaná a' Tzigányokat is.

Ha, munkámnak szoros kerületjén túl, én is a' *historiának* termezein akarnám keresni a' Palótzok eredetét; már tsak *Istvánfinak* felhozott (T. G. IX. 121.) következendő szovain is megnyugodnék: „*Cumanorum* seu Cunorum, quos Poloni *Po„lovcios* nos *Tartaros* vocamus." — De! szinte azt tanúljuk azon hiteles kútfőkből is, mellyeket Byzantiai és Orosz Történetírókból öszveszedett *Schlözer* (T. G. VIII. 117. és 118.) — *Eichorn* (T. G. VIII' 103) *Klaproth* és *Adelung* (T. G. VIII. 104.) — Mind ezektől azt halljuk, hogy a' *Palótzok* ollyan *Tatár* eredetű nemzetségből származandók, mellynek nyelve már régenten kihalt.

Ha ki tehát mind ezeket, mind pedig azon *Cumanusokat*, kik a' T. T. Recensens Úr itélete szerént „*Pacinacitákkal* egy nyelvet beszéltek (T. G. VI. 108.)" Magyar nemzetnek nézi; én azt szemesebbnek nem tartom, mintha valaki a' *mostani Kúnságban* azon *régi Kúnok ebeit fitogatná*, mellyek, példa beszédünk szerént hajdan sétáltak a' homokon!

Hagyjuk most félben a' munkámat nem illető historiát; tekíntvén arra is, hogy az ebben T. T. Recensens Úr itélete szerént, úgy is „alig fog illatos rózsákat teremni!" (T. G. VI. 110.)

7-szer. T. T. Recensens Úr „véleménye szerént: „vagyon a' magyar nyelvnek egy *bizonyos diale-*

„*ctusa a' Palótz nyelvben... Sőt* Hazánknak *más különbféle* részeiben is némelly különbség-„gel bir e' dialectus, mellyet az Írók még eléggé „ki nem fejtettek... Kevés lévén, a' mit *Rec.* e' „dialectus geographiai kiterjedéséről tud; e' keveset „is figyelem gerjesztéséül örömest közlötte, hogy „mások bővebb esméret adásokra serkentessenek" (T. G. VII. 111. és 112.) — tudniillik elöszámlálván Hazánknak azon vidékeit, mellyekben ez gyakoroltatik.

Ellenben pedig én, következendő itélettel vagyok: „Van igen is egy *kis különbség* némelly ma-„gyar szó ejtésben, Hazánknak bizonyos vidékeire „nézve (előszámláltatik Pápai Sámuel Magyar Lite-„raturájában §. 37.); *de ezt*, tsekélységére tekínt-„vén, *különös fajnak* (dialectus) *mondani* valóban nem lehet" (§. 158).

Tsak azt kell tehát meghatározni: mit lehessen érteni különös *dialectus* alatt? mit nem? — mert a' héján malom kerékre nem foly a' szódöntés.

Én azt tartom, hogy mind azok, mellyeket e' felől munkámban (§. 158.) szemre kerítettem, különös fajra nem terjednek; valamint azt sem mondhatom különböztető dialectusnak, hogy p. o. én, másokkal együtt, így szerkeztetem beszédemet; „annak idejében, *némellyek közűlök*, mag*ok* nyel-„v*ének* sem értették *tö*kélletes *szav*ait;" ellenben pedig T. T. Recensens Úr így szer*kezte*ti ezt a' mondást: „annak id*ő*jében *nékik* közűl*ük*, mag*uk* „nyelv*ük*nek sem értették *te*kélletes *szo*vait."

Ha azt hallom a' Palótzok szájából, hogy a' magyar nyelvben tsirázó magánhangzóknak egyűletét (§, 10 és 20.) háborítván így szóllanak: „*hatszer*, *jóben*, *háznek*, *tüznál*, *kútbe* 's a' t. — hatszor, jóban, háznak, tűznél és kútba helyett (R, 78) — én az illyenfélét nem *drága kintset nyújtó ősi különbözésnek tartom*, — T. T. Recensens Úrnak itélete szerént (R. 74); hanem magyar nyelvre szórt Tatár szemétnek!

Nem különben, ha valaki, földindúlást említvén így szól: *a' feld megrázta magának!* — én azt nem különböző magyar dialectust beszélőnek mondhatom, hanem vagy egészen megtótosodott Magyarnak, vagy Magyarokkal megkomásodott Tótnak.

Tsak úgy engedhetnék én különös dialectust a' Magyarságban, ha nem volna nálunk „ismeretlen az, „a' mi Görög Országban *atticismusnak*, Rómában „pedig *urbanitás*nak mondatott; holott tsak egyen„lő a' magyar beszéd, minden felsőbb 's alatsonyabb „Renden lévő magyar szájában" (§. 157). — Volt szerentsém erről bizonyságokat szaporítanom, mind Dunán innen 's túl, mind pedig a' Tisza háton.

Azt lehet igazán fajra vonszó dialectusnak mondani: ha — az munkámban felhozott (§. 160) tanúbizonyság szerént „Olasz Országban olly szörnyű „nagy különbség van a' paraszt és polgár, Calábriai „és Tuscus beszéd között, hogy ezek tsak igen ne„hezen értik egymást" — ha Frantzia Ország szintúgy bajlódik a' sokféle úgy nevezett *patois*-val — ha Német Országban a' Szász nem érti Tyrolisban nevelt egy ajakú Hazafiát 's a' t.

Azonban! úgy tetszik, hogy kilehetett volna hagyni a' recensióból mind azt, a' mit nyelvünknek botorkázásáról hoszasan ugyan, de sikeretlenűl emleget, ha, *egésséges Logicat követvén*, nyiltabb szemmel vévődött volna tekéntetben a' recenseált munkának tizenkettődik része, mellyben azt bizonyítom: hogy *a' magyar nyelv, ágozatira nézve, változhatatlan*! — Ezt kellett volna gyorsan megrostálni, ha találtatik-e benne éretlen mag, vagy konkoly. — Bizonyosnak mondhatni-e „hogy a' ma„gyar nyelv ágozati ugyan azon karban maradának „mind ekkoráig, mellyre kezdetben helyheztettenek?" — Ezen állításomnak rendre számláltam okait. Van-e hitel bennök? nints-e? azt recenseálja — ám! a' ki fogott biró képében bátorkodik a' tudós világ előtt megjelenni!

Mihelyest ezt igaznak kell vallani, az előadott okokhoz fogva; már magánként következik, hogy

a' közönséges magyar vérből származó mostani Kúnok, Jászok és Székelyek is, egyenlő nyelvöknek eredeti ágozatinál maradtak meg, több ezredek folytában, mind ekkoráig — szintúgy mint a' többi Magyarok. — Ezekről mondám én, hogy kiki közűllök mindenestől tsak *magyarúl magyarázza* szavait, nem pedig *kúnúl*, *jászúl* és *szekelyűl* is. Méltatlan tehát beszédemnek oda tsovítása (T. G. VI. 108), mintha soha sem hallottam 's olvastam volna azon Kúnok, vagy Cumánusok nyelveiről, mellyeknek a' recensióban hanyatt fordított állapotját már régtől tanúlgattam, az ott említett kútfőkön kivűl, másokban is p. o. az *Asiai társaság* (société asiatique) hirdetményeiben.

Saját szóvallása T. T. Recensens Úrnak, „hogy „most, 's *valamivel előttünk* is, bizonyosan magya„rúl beszéltek a' Cumánusok" (T. G. VIII. 104). Már pedig, tisztádan tiszta magyarságot hallani, mind a' Kúnok és Jászok, mind pedig a' Székelyek községeiben. Ha tehát tsak *valamivel előttünk*, nem pedig ezredek olta, beszéltek azonként; szükséges lett volna azt, ha nem világosságra hozni, legalább ízelíteni: miként férhetett ez a' három — ámbátor tsak egy vérgyökerű, de tsak ugyan különös osztályú 's részént egymáshoz távol lakozó — Nemzetség, nyelvének ollyan tökéletességéhez, minden különös oktatás és vezetés nélkűl, hogy az én állításom szerént „némelly parányi kevés szó ejtés„beli különbséget kivévén, egyaránt beszél minde„nestűl, valaki magyarúl tud, az egész Hazában, „Erdélyt is hozzá foglalván — a' megért erköltsű „Nemes ember szintúgy, mint a' leggyávább paraszt „aszszony — a' Béts országgal szomszédos Tsaló„közi lakos nem különben, mint az Erdély szélein „birtokos Székely?"

Nálunk is botránkozást okoz — ám, az észrekelők fő tiszteletű közönségében, ha valaki, nem tudván felelni az tőlem eléadattakra, ezeknek ellenében így kéll ki: „Otrokotsi, Práy, Horváth Pé„ter és egyébb hazai Tudósok, a' korukban szokás

„ban volt magyar nyelvnek nem esmérték, sőt nem „is gyanították valamelly bizonyos dialectusát... de „ezeknek *okoskodásuk puszta és feneketlen gya-* „*nítás* marad, még más mellék okok e' gyanítást „hihetővé, vagy épen bizonyossá nem teszik" (T. G. VIII. 110)!

Nevetséges: ha Constantin Porphyrogenettában bizonyság kerestetik a' magyar nyelv különböző dialectusairól (T. G. VIII. 112). — Tűrhetetlen, ha ki — jól tudván azt, hogy Sajnovits így írt: „*nul-* „*la* in sermone Ungarorum observatur diversitas, „quae *diversa dialectus* compellari possit" (Demonst. §. VI.) — még is ellenkezőt akar ezen érdemes férfiúnak következendő szavaiból kifatsarni: „*Si* diversitatem plebei sermonis *edoctus fuero*.. „promptius *argumentari* licebit, ad quam *dialec-* „*tum populorum Septemtrionalium* (!) pertineant Siculi?"

Ki szundikál itt? én-e, vagy T. T. Recensens Úr? „megfoghatatlannak tartván azt, hogy Sajno- „vitsnak ezen *ide illő* (?) sorai elkerülhették figyelmemet (T. G. VII. 109.).. ki is ennekokáért „igye- „kezeteimről itt 's ott bátran elmondhatja: quando- „que bonus dormitat Homerus" (T. G. VIII. 108.).

Ezek között tengődik a' recensio, már öt holnapi folytatásában, mellynek — mind ekkoráig valóságos eleje sem lévén! — vége szakad-e nem-e? 's élünk-e mind addig? bizonytalan. — Megfelelek, ha életben talál a' következendőre is.

Szemre vévén pedig az már közre botsátottat: valóban bánodalommal mondom, de megkell vallanom *magyarán* — az az tiszta szívvel 's lélekkel — hogy nemzeti tudományaink egyik főbb gyűjtögetőjének, érettebb gyümölts nemű áldozatokkal, egyszer'smint pedig Orbán süvegét hón alá botsátván, kellene járúlni a' magyar böltsesség és szelíd erkölts véd angyalának szentelt oltárához!

Béts Nov. 27-dikén 1833.

P.

3.

A' Népességről.

(Folytatás.)

Ha mindjárt történik is, hogy a' Státus a' házasság és nevelés dolgának a' természet 's ön tzélja szerénti elrendelése által ép és reménnyel teljes nevendékekre szert tégyen; még is ez által még nem tselekedett egyebet, tsak hogy az alapját megvetette ama polgárságnak, a' mellyre, hogy boldog lehessen, szüksége vagyon. Az így elkezdett munkának véghez vitelére még sok más készület, 's a' már álló egésznek helyes elrendelése is szükséges, mert tsak így lehet az egész társaság tartó, 's tsak így védheti ő magát mind külső, mind pedig belső veszélyei ellen.

Az embernek életében két idő szakasz vagyon, a' mellyben ő tökéletlen, 's a' mellyekben ő sem az igazi Polgárnak jogaival nem bír 's nem is élhet, sem pedig annak tiszteit nem teljesítheti. A' gyermeki kort értem az ifjuinak első felével, és az aggottat.

Ha az emberi kort általjában 70 esztendőre teszszük, így 28-at számlálhatunk ollyat, a' mellyben ő sem magának, sem pedig a' közjónak javára nintsen; sőt nem ritkán mind a' kettőnek terhére vagyon. — Még tsak 42 év marad tehát hátra, a' mellyekben ő mint Polgár mindeneknek hasznos lehet.

Úgy vélem tehát, hogy a' közjónak nagy figyelemmel arra kell ügyelnie, hogy minden Polgár e' 42 évnek lefolyta alatt ép légyen. Ez pedig meg nem történhetik mindenkor, mert ama tökéletlenségeken kivűl, a' mellyek az alig említett két tökéletlen korból önkényt háromlanak, vannak még sok más bajok is, a' mellyeket közönségesen betegségek neve alatt értünk, és a' mellyek részént a' kültermészetnek az emberre, részént pedig ennek ön ma-

gára történt aránytalàn hatásából, a' lélekéből t. i. a' testre, és ezéből arra erednek.

E' tökéletlenségek az embernek szükségeiből származnak, továbbá az ezek kielégítésére fordított eszközökből, végre a' módból, a' mellyel ezek használtatnak.

Elkerűlhetetlen dolog tehát, hogy a' Státus az ő Polgárainak minden nemű szükségeit ismérje, 's ezek között a' valókat a' képzelttektől megválaszsza; hogy továbbá ő a' legtzélerányosabb szereket ismérje, mellyek által lehessen a' valókat kielégíteni, a' képzelteket pedig elkerűlni vagy eltávoztatni. Végre arra tartozik ügyelni az Ország, hogy a' tzélerányos szerekkel tzélerányos élés, nem pedig viszszaélés történjék.

Ha valamelly Ország olly szerentsés lehetne, hogy a' szükség pótlásra megkivántató eszközöket mindenkor tzélerányosan haszнálhatná, 's használtathatná, kétség kivűl ennek minden Polgárai mindenkor épek 's hasznosak, és tsak igen ritka esetekben lennének ellenkező állapotuak: Ám de ezt mindenkor 's mindenhol tellyesíteni lehetetlen; mert majd a' kültermészetnek 's magának az emberi egyninek élettörvényei, majd az embereknek önkényes tetteik, majd végre a' dolgoknak történetbéli öszvekottzanásuk hátráltatja ezt.

Mivel pedig e' tárgy az emberi társaság mivoltával, a' Polgárok vagyonával, és a' népnek az élet fentartása eszközeivel való iránnyal igen szoros öszveköttetésben vagyon, mind ezeknek rendszeres előadatásuk pedig egy értekezésnek illő kiterjedésén túl hatna, azért legtanátsosabb mind ezeket rövid foglalatban 's általjában érinteni.

Társaságon kivűl az emberi nemzet soha sem élt, mert már a' Paraditsomban is találtattak mind két nemü mindenféle állatok, 's a' Teremtő Ádámnak is Évát adta társúl De természeti, az az: minden mivelődés nélkűli állapotban lévő emberek voltak mindenkor, 's most is vannak; ez alatt értjük amaz állapotot, mellyben az ember semmivel sem

törődvén, megelégszik azzal a' legegyszerűbbel, a' mit a' föld, a' levegő és a' viz önkényt nyújt, 's ezzel elégíti a' kevés 's hasonlólag egyszerü szükségeit. Hogy az illy állapotban minden érzékei az embernek élesebbek, 's a' testnek és léleknek minden munkálódásai könnyebbek és tisztábbak, a' tehetségek pedig gyorsabban és akadály nélkül fejlődnek, vélték mindenkor nem kevesen; de e' vélemény a' földünk színéről már jobbára eltávozott, mert a' tapasztalás, a' természet, a' népek, 's a' föld mivoltának bővebb ismérete az ellenkező gondolatra vezetett minket, és pedig méltán. Igaz ugyan, hogy a' kevesebb szükségü, 's az ezek kielégítésére egyszerűbb eszközökkel élő vadok, kevesebb 's egyszerűbb betegségek alá is vettetve vannak, mint azok, a' kik mesterséges szerkesztetésü társaságban 's az úgy nevezett miveltségnek magosabb poltzán élnek; sőt bizonyos az is, minél inkább halladnak elő az emberek a' mívelödésben, 's ez által a' természettől sok izben eltávoznak, annál számosabbak 's annál többszerűek ezeknek testi, ész, és kedvbéli bajaik is: de igaz ellenben az is, hogy a' vadok soha a' vastag szükségekről a' nemesebbekre nem emelkedhetnek, ezeknek érzékeik a' szépnek, ezeknek elméjök az igaznak és ditsőnek, szívök pedig a' nagylelkűnek 's nyájasnak érzésére nem juthatnak. Soha tehát a' gyakorlott 's beható észnek és mívelt szívnek nemessége által érezhető méltóságának érzésére nem emelkedhetik az emberi nemzet, nem is mérheti, 's nem is betsűlheti magát, 's következésképen nem is tselekedhetik úgy, a' mint ezt természeti méltósága kivánja.

Lássuk már amaz ártalmakat, a' mellyek az ép 's erős népet beteggé 's erőtlenné tehetik, valamint a' kútfőket is, a' mellyekből ezek erednek.

Első tekintetet érdemel itt a' *Clima*, az az: éghajlat. A' meleg 's hideg közötti különbség legérzékenyebben hat érzékeinkre; a' lég, mellytől mindenhol környékeztetünk, a' helynek, mellyen élünk, magassága szerént majd kisebb, majd pedig nagyobb súllyal nyomja

az annak tengerébe merült testünket. Így az óriási Cordillerasnak tető bértzein, mellyek 2400 ölnél magasabbak a' tenger felett, igen észrevehetőleg különböz a' levegő nyomása attól, mellyet Potosinak több száz lábbal annál alább száló völgyeiben tapasztalhatni; és hány közép súlymérték vagyon mind a' két végpont között!

A' világosság anyaga (Lichtstoff), melly, az újabb Természetvizsgálók tapasztalmányaik szerént olly nagy befolyásu az emberi alkatmány kifejlődésére, özönként ömlik ott a' kék égről lefelé, holott itt a' sűrű gőz gombolyoktól gátoltatva alig hathat az ott szomjuhozó élőkig.

Itt a' levegő savany (oxygenium), savak, sók, föld, pl'anta 's állat részetskékkel, a' mellyek gőzzé váltak, vagy a' kipárolgó nedvekkel együtt ragadtattak, 's most azt undokítják, terhes; holott amott kelleténél szárazabb, alkotó részeiben aránytalan, és így a' tüdőt 's ez által az egész élesztendő testet, melly tsak egy pertzig sem lehet el a' levegőnek jótévő ereje nélkül, különbféleképen sérti.

Hát a' Magnesi, Galváni, és Villányi (Electrica) anyagnak, mellynek erejét a' még elég tökéletlen Természet tudomány is már olly hatalmasnak találja, majd nagyobb, majd kisebb öszvetorlódása, mi nagy változásokat okoz az emberi testen? Ezen anyagok minden völgyben, annál inkább minden tartományban, leginkább pedig világ részben különböző mennyiségben találtatnak.

Mind ezek egy helyen olly dússá teszik a' természetet, hogy abból mind az emberek, mind pedig minden más állatok kényökre élhetnek; máshol pedig ezer állatot kivégezni kényteleníttetik az ember, tsak hogy tulajdon életét hallaszsza. — Itt minden ruha nélkül, vagy tsak tsekély takaró alatt szabadon 's akadály nélkül mozgathatja tagjait a' földnek Ura; ott nehéz 's más állatoktól vett bundákba burkolva kőhalmok közé bújni kényteleníttetik, vagy szinte a' földalatti barlangokban, szenyben, gőzben

's füstben bujkálni, 's egy pislogó métstsel, az éleszlő nap súgáraiként megelégedni. — Mind ezeknek egyesűlt, 's egyszer'smind megmérhetetlen hatások együtt véve *éghajlatnak* neveztetik. Már ebből magából is lehet az emberek, állatok és plánták közötti minden különbségeket megmagyarázni.

Így a' levegőnek melegsége, hegyek, tengerek, uralkodó szelek, erdők, puszták, tavak 's földnemek által módosíttatva épen az az emberre nézve, a' mi a' földnek neme a' plántákra nézve. A' Climának minden élőre, emberre, állatra, 's növényre hatalmas béhatása legvilágosabban kitetszik az Emberi Nem, az Állatok és Növények történetciből.

Így a' boldogabb vidékeknek legszebb fájok, nyomorodott tsemetévé lesz, vagy végképen elvész az éjszaki földfagynál. A' virágok elvesztik színöket 's illatjukat, tsak moha fedi a' mostoha Climának meredt földét, holott a' nyájas földközön a' nemes pálma ég felé siet sarjas tetejével. — A' melly állatok feketék, barnák, vagy tarkák a' meleg föld részeken, ugyan azok őszek, vagy egészen fejérek az éjszakon. A' magos éjszaknak matskája, tigrise, hyenává 's oroszlánnyá leszen a' Trópusok között. A' gyík crocodillá. Az eb elveszti Americának déli feliben ugatását és szőrét, közelgetvén pedig az éjszakhoz, egész a' képtelenségig szőrösödik, 's a' jeges fagynál ismét ugatásától megfosztatik. — A' kartsu, könnyü 's tüzes Arabs mén, Andalusiában 's Neápolban deli paripává, Frieslandban lassu súlyvonóvá, éjszaki Scotiában végre törpe lovatskává lészen. — A' Mufflon az ő hegyein bátor 's durva szőrű állat, melly Spanyol és Angol Országban szelid és gyengéd gyapjas juhvá, az éjszaki Német Országnak egy vidékén pedig szinte hat szarvuvá válik. — Az ég teszi Ádámnak maradékait Europaiakká, Szeretsenekké, Kalmukokká és Malayokká, Irokisekké és Újhollandiakká; fejérekké, feketékké, sárgákká, olaj színüekké, réz veresekké és setét barnákká. Minő színkülönbség uralkodik magok az Europaiak között is, p. o. a' szép fejér Szászné,

a' nem kevésbé szép barna Olaszné, vagy setétes Spanyolné között. Valóban a' Clima tészen Apolloból és Venusból Lappot és Pescheraehet.

De nem tsak a' testre magára, hanem a' lélekre is vagyon hatalmas béhatása az Éghajlatnak; ez teheti őt tunyává 's életlenné, de ugyan ez munkássá, lelkessé, értelemmel, tréfával, 's kedvvel buzgóvá. Így sem az igen nagy hév, sem pedig a' fagy nem kedvez a' lélek nagyságának; az első felette megállapodottá, pelhedtté 's tunyává teszi lakóját; ez utólsó pedig érzéketlenné 's vaddá; és tsak a' mérséklett clima mutatja az embert illő valóságában.

Sőt maga a' kedv is nagy mértékben érzi annak béfolyását. Minél melegebb helyen tölti az ember napjait, annál indúlatosabb, fajtalanabb, boszszúszomjuzóbb, félékenyebb és lustább ő; minél pedig mérséklettebben tartózkodik, annál mértékkedvelőbb, bátrabb, és munkásabb.

Hogy azonban a' hideg, forró, és mérséklett Éghajlat igen sokat módosíttatik magas hegyek, mély völgyek, 's nagy sikságok, tengerek, folyók, tavak és motsárok, szelek és különbféle gőzök által, 's így ugyan azon tartományban különbféleképen hat az emberekre, kiki általlátja, a' ki megfontolja, hogy a' hegylakók vidámabbak a' sikságéénál; a' magasabb helyeken jó erkölts és nagy bátorság uralkodik; a' mély völgyekben Cretini gyávaság és golyvák; könyelméjű 's jószívű a' déli Német az ő tiszta és enyhűbb egében, szerény és komoly ellenben a' Holland az ő tengerei 's maga készítette árkai között. Játszodozó, élettel, kedvvel, tréfával telt 's könnyen engesztelődő a' szerentsés hazájú Frantzia; heves és boszúálló ellenben az Olasz, melly hibákhoz a' Spanyolban büszkeség és szerénység is járúl. Mély gondolkozású, engesztelhetetlen, 's könnyen búkórba (melancholia) jutható a' szűnetlen ködbe merűlt Angol. Magában kedves Hazánkban a' hegyeken többnyire zab kenyérrel élő Szlávok jó kedvűek 's munkások; holott a' dús sikságnak hussal, szalonnával, borral 's jó kenyérrel bő-

velkedő lakói szerények, komolyok, 's nem ritkán tunyák. Mennyire különböz a' Svecus a' Danustól, a' Spanyol az Olasztól, az Austriai Német a' Tsehtől, 's á' hegyi Scót az Irlanditól! De erről már elég. Tsak még ezt az egyet el nem hallgathatom: mennyire változunk mi magunk az esztendőnek különbféle részeiben? Nem mások vagyunk-e télen, mások nyáron, mások tavaszkor, 's ismét mások őszkor?

Ha tehát a' clima annyit 's annyi félét tehet, hogy ne lenne annak nagy béhatása az embernek egészségére, erejére, és tökéletességeire? az az hogy ne eszközlené a' betegséget, erőtlenséget az embernek mind két felében. Mellyek azonban minden Éghajlatnak nevezetesen e' rontó szüleményei név szerént? azt elő számlálni nem ide tartozik, mert nem szándékunk itt a' betegségekről értekezni.

Ha tehát valamelly Ország kívánja, hogy az ő tagjai az Éghajlat káros behatásainak (mellyek azonban minden Éghajlatban találtatnak) áldozataivá, vagy legalább játékaivá ne legyenek, tartozik ő mindent, a' mi hatalmában vagyon, elkövetni, hogy azt, a' mi az éghajlatában káros, végképen elhárítsa (a' mi ugyan ritkán van tehetségében), vagy legalább mérsékelje 's kisebbítse. Mert valóban az emberiségnek nagy örömére mondhatjuk, hogy a' szükség, a' történet, és főképen az ész sok eszközökre tanított minket, mellyek által az éghajlatnak az emberekre, barmokra, 's plántákra ható káros munkálatai enyhíttetnek, sőt néha egészen elmellőztetnek; illyenek: a' sürű 's aggott erdők rítkítása, a' tavak 's motsárok kiszárítása, á' felesleges nedvnek letsapoltatása; az árnyékban szüköldködő vidékeken a' kopasz hegyeknek fával bévetése, 's következőleg enyhítése; a' száraz 's forró levegői vidékeknek mesterséges tsatornák és folyók által nedvesítése; a' hidegnek mesterséges erdők, vagy más égetni való, jó ruházat, lakás és egyébb védszerek általi mérséklése 's t. e.

Mennyire jött légyen az emberi Nem az Éghajlat mostoha behatásainak mérséklésében, maga a'

Német Ország is eléggé bizonyítja. Erről Tacitus maga korában mondhatta: „horrida sylvis, ubi autumni nomen et bona ignorantur“ most pedig ezen állítmány épen olly kevéssé illik reá, mint mostani lakóira az, a' mit az akkoriakról mondott: „immanibus, ingentibus, altissimis corporibus“ A' Párisiakról, kik magok is minden bizonnyal meg nem változtathatták éghajlatukat, ditséretesen mondhatta Julián maga idejében: hogy ők szerények, és szigorú erköltsűek, a' mit mostanra alkalmaztatván, kérdezhetni: „est il possible?“ És ez talán elég az Éghajlatra nézve.

Második, a' mi a' köz egészség barátjának figyelmét magára vonja, a' táplálat. E' szó alatt pedig nem tsak az ételt és italt értjük, hanem a' levegőt, világosságot és más súlytalan szereket is, de mivel ezekről már az éghajlatnál szóllottunk, azért itt tsak ételre és italra fordítjuk minden figyelmünket.

Hogy az ember étel 's ital nélkül el nem élhet, — mi módon hatnak ezek az emberi testre, különnemű eledelek mi módon hatnak az emberre, azt kimerítőleg megmutatni e' folyó írásnak rendeltetése nem engedi; elég légyen röviden megjegyezni: hogy az ember az élet 's foglalatosság által naponként az ő testének, merő 's folyó részeinek és az ezekben lakó erőknek egy részét elkölti; hogy tehát tovább is megélhessen, pótolék szükséges, a' mire őt az éhnek és szomjnak kétségbe ejtő szomorú érzése is kényszeríti; a' mi az által történik, hogy az ember a' kültermészetből erre alkalmas szereket béviszen testébe, a' mit az életerő megváltoztatván, az elveszettet ismét helyre állítja.

Némelly Tudósok, néhány asztetemek (mumiák) fogaiból azt akarták vitatni, hogy az ember eredetileg növény evő állat (phitophagus) és tsak a' lassanként következő elfajúlás által hus evővé lett. Ezt azonban mind eddig kétségben kell hagyni. Most legalább bizonyos az, hogy az ember minden evő állat (panphagus); mutatja ezt nem tsak a' nagy kü-

különbség, melly tapasztaltatik az embernek, a' tsupa növény evőknek és tsupa husevőknek fogai, gyomra és belei között, mellyek alkottatásokban és hoszszaságokban e' két utólsók között középen állnak, hanem maga a' tapasztalás is, mellyből tudjuk, hogy az ember, akár a' tsupa hús, akár pedig tsupa állati eledelre szoríttatván, elején megunja azt, később pedig meg sem emésztheti.

A' mit a' táplálat különbségéről, melly különbféle Nemzeteknél 's különbféle időkben tapasztaltatott, tudhatunk, e' következő: Sok népek egyedűl állatokkal táplálják magokat, a' mellyeket ők nyersen, besózva, szárítva, fölve, sűlve, vagy rothadtan esznek. A' tengerek, nagy tavak 's folyók mellett lakó miveletlenek többnyire hallal 's tsúszómászókkal; a' hegyeken 's erdőkben lakók vadakkal élnek, 's ezektől lassanként jutnak a' szarvas állatokra, 's szükségben kutyára, tevére, lóra, szamárra, sőt magára a' sáskára és tserebogárra is.

Több népek ismét többnyire növényekkel táplálják magokat, gabonával, köles 's riskásával, tengerivel, földialmával, különbféle gyökerekkel, hagymákkal, fűvekkel, makkal, gesztenyével, fahéjakkal, fa és földi gyümöltsökkel, 's némelly mohfajokkal. A' gabona szemek elején, 's most is némelly vadaknál nyersen, később perkelve, 's daráltatva használtattak. Most, a' mint tudjuk, sokféleképen használtatnak. A' pálmafa több embernek szolgál eledelűl, mint a' még nem eléggé ismért Sago és az ugy hívatott Kenyérfa is.

Némelly népek az ételben nagy mértéket tartanak, és tsak bizonyos órákban esznek; mások ellenben mértéket nem ismérnek, 's időre nem vigyáznak.

Azt hitték egykor, hogy a' miveletlen népek torkosabbak a' miveltéknél. Igaz-e ez még most is? nem akarom meghatározni. Hogy azonban a' vad népek, ha torkosok, baromi telhetetlenséggel a' legundokabb 's legnehezebb emésztésű dolgokat is béfalják, bizonyítják az utazók, és nevezetesen Mei-

ners, midőn a' vendégségekről értekezik. Így többek között említ ő olly dolgokat, mellyekre a' mivelt ember nem vetemedik előbb, mintsem, az éhség a' véghatárokhoz közeledvén, 's őt eszétől megfosztván, a' fene vadak sorsára alatsonyítja le. Így a' Calmukokról említi, hogy ők minden állatokat, sőt ezeknek dögeiket is, magát az ebet és gerényt kivéve, felfalnak. Ugyan ezt teszik a' Jacutok, Tungusok, és Koriakok is, 's még ezen kivűl a' meggyurott agyagot, a' fön tanyázó tetveket, és a' gyermekeik órrából szedett taknyot is. — A' Szamojedek mindennemű dögöket, és emészthetetlen gombákat. — A' Tsutskok iszszák a' nőjeik vizelletét, 's nyersen falják a' halzsirt. — A' Tunkineszek nem irtóznak a' kigyót, bör egeret 's rothadt halakat megenni. — A' Chinabeliek megeszik a' döglött ebet, lovat és patkányt. — A' Formoszánok az állatok beleit minden ezekben találtató büdösséggel, a' mit az Indiai tenger Boschea szigetének lakói is tselekesznek. — A' Szeretsenek örűlnek, ha Crocodil, kigyó, 's béka husra, krétára, némelly földekre, 's elefántra szert tehetnek. — A' Hottentót vadnak a' hangya fészek mindenestűl, a' faférgek, és a' fenevadak napon szárított husa nyalánkság. — Az Irámszarvas belei tartalmából hal, vagy medve hájjal keverve drága ízt érez a' Grönlandi. — A' Caraiboknál az ember hus asztali kints; ugyan ezek, és más Oronoko körül tanyázók krétából, ezt valamelly különös agyaggal és rothadt kukoritzával vegyítve, készítenek gólyokat, mellyeket tekenős béka zsirral megtsepegtetve kívántsian esznek. — Sőt vannak népek, a' mellyek nőjeiknek 's más állatoknak szülepeiket gondosan elteszik, hogy azzal legkedveltebb Barátaikat megvendégeljék. De már e' képtelenségekről elég!

Nem kevésbé undokok a' vadnépeknek mesterséges italaik is.

Ennyi undok 's nem ritkán ártalmas dolgoknak, és sok egyebeknek, mellyek a' mivelt embert egészségétől, sőt életétől is megfoszthatnák, káros követ-

kezményeiket meg sem számíthatnók, ha a' szünetlen szokás, melly a' mérgeket is nem kevésé ártatlanítja, az Éghajlat, az erős testalkat 's t. e. azokat el nem mellőznék.

Állati táplálat, Irámszarvas vér, és halzsir nélkül el nem lehetnének az Éjszakmellékiek, ha szinte ezeknél a' kopasz föld kedvezne is a' növényeknek. A' forró tartományokban ellenben elevenen elrothadna az ember, ha a' bölts végzés számos plántákkal, és hívítő gyümöltsökkel meg nem áldotta volna azokat. Hideg tartományokban többet és gyakrabban esznek az emberek, 's nem is olly könnyen tsillapíthatják éhöket. Emlékezetes példák nekünk e' tekéntetben Napoleon alatt a' Frantziák Aegyptomban létökkor, a' hol minden ember egy maroknyi riskásával és néhány dactylusokkal (Datteln) jobban megelégedett, mintha sok hust kaphatott volna. De a' mérséklett Éghajlat alatt, valamint az idő változó, úgy a' táplálatnak 's az ő elkészülésének is különbfélének kell lennie. Ezt kívánják az esztendőnek különbféle részei, a' climának mivolta, a' különböző kor, állapot, foglalatosság, népesség, földminéműség, és időjárás.

Mi az *italt* illeti, a' Természet anyánk e' végre a' vízet rendelte, és talán épen tsak azért nem kedvelik az emberek azt, mert nagyon is természetes. — Azonban nem minden víz iható és hasznos, holott a' víznek jó, vagy ellenkező voltától függnek annak jó, vagy rosz következményei az egészségre nézve. Első Szülőink kétség kivül forrással, vagy folyóvízzel enyhítették szomjukat; mi után vadászokká lettek, talán a' leterített állat vérével elégítették azt ki; mint Pásztorok ittak tejet; mint mezei gazdák mézes vízzel éltek; később mindennéműfőzelékekkel szinte az Amerikai Chicáig, vagy Maisig, a' mellyet a' vén aszszonyok, megrágván, bizonyos edényben pökdösik, 's tartják míg megfórr. — Hogy Noé atyánk a' borkészítést feltalálta, az Aegyptomiak pedig már a' serkészítéséhez tudtak, tudva van előttünk, valamint az is: hogy már a'

mi napjainkban közel megszámlálhatatlanok a' meleg, hideg, boros, szeszes, és vízes italok, mellyeket ugyan itt előhordani haszontalan dolog lenne: de még is némellyek közűlök azért figyelemre méltók, mert ámbár azoknak felette káros következéseikről megvagyunk győződve, még is már annyira szokásba jöttek, és mintegy szükséggé váltak, hogy azoknak eltiltatásuk nem tsekélyebb károkat okozna, mint a' velek történő rendetlen élés. A' bort értem én itt, a' borszeszt, vagy is pálinkát, a' sert, kávét és a' theát. Azért haszontalan időtöltésnek találom itt az említett italoknak káros következéseiket előhordani, ne hogy talán szózat legyek a' pusztában.

Chinában a' legrégibb korban is szokásban volt a' szőllőnek termesztése, de voltak némelly időkben Tsászárok, a' kik azt kiirtatni parantsolták.

Mahomednek nagy okainak kellett lenni, mellyek miatt követőinek a' bort megtíltotta.

Harmadik Fridrik Német Tsászár alatt először fordúl elő a' bor hamisításról a' szó.

Mivel tehát tagadhatatlan az, hogy az ételek 's italok a' népesség egészségére és erejére igen nagy behatással vannak, szükséges a' Státusnak szünet nélkűl arra ügyelnie, hogy az Éghajlathoz, földnemhez, népszámához, foglatosságaihoz és szokásaihoz képest mindenkor és mindenhol különbféle, és elég mennyiségű táplálat tatálkozzék a' nép között, és pedig a' mennyire kitellik, a' legválogatottabb jóságban. E' figyelemre pedig természetesen annál méltóbb a' táplálat, minél szükségesebb és közönségesebb az. Minden eleség nemet tehát pártolnia kell a' Kormánynak, hogy, változván a' környűlmények, a' legtzélirányosabbat vehesse elő; de főképen azokat tartozik elősegíteni, mellyek mindenkor és mindenhol a' legközönségesebbek, millyenek a' föld, szőllő, gyümölts és kert mivelés, barom és baromfi tenyésztés és halászat. Az italok közűl főképen a' jó vízről, borról, serről 's pálinkáról is szorgoskodjék.

Mivel továbbá sok élelem szerek nem nyersen, hanem különbféle módon elkészítve használtathatnak, sőt némellyek könnyebb emésztés, és olvadhatóság, kellemetesebb iz, vagy illat végett különbféle fűszerekkel (Condimenta) vegyíttetnek, különbféle edényekben főzetnek 's tartatnak: Igen világos, hogy mind ezek, és pedig nem tsekély figyelemre méltók.

Nem tsak arról kell meggyőződve lennie a' Kormánynak, hogy az ő polgárai elég élés szerrel birnak, hanem arról is, hogy ezek sem természettől, sem történetből, sem pedig önkényes rontás által a' község egészségének nem lettek ártalmasok.

Nem mindenkor gyámolója az embernek e' tekéntetben a' kegyes Természet; nem mindenkor kedvez az időjárás; nem mindenkor egyenlő a' földnek termékenysége, 's az állatok szaporasága, a' halak sokasága, és a' gyümöltsök bősége; nem mindenkor felel meg a' termés az emésztésnek és szükségnek. Vannak esztendők, a' mellyekben némelly eledel nemek épen silányan teremnek, 's így az emberek tsak soványan tápláltathatnak, sőt némellyek közűlök véginségre jutnak.

Az illy szomorú esetekre is számot kell tartania a' Kormánynak. Igen ritka tsapás az, hogy minden mezei 's kerti vetemények és gyümöltsök elvesznének; sok állatok mindenhol és pedig egyszerre elhullanának: ezekre főképen, de szinte más kisebb szükségekre nézve is felette hasznos tehát bő esztendőkben a' lehető szükségről megemlékezni, és köztsűrökben a' felesleget eltenni. Hajdan Rómában a' Semproniusi törvényként megvolt parantsolva, hogy a' köztsűrök bőség idején több évekre töltessenek meg, 's az ide eltétetett gabona szükség idején a' szükölködőknek illő árron adassék. — E' végre hasznos lenne nem tsak azt parantsolni, hogy bőségkor a' nem szükséges gabona eltétessék, hanem azt is, hogy, és pedig főképen, midőn nem igen nagy a' termés, ser főzésre, vagy pálinka égetésre gabona ne pazéroltassék; hogy az ártatlan

pótló szerek (surrogata) a' polgárokkal megismértessenek, hogy végre mindenkor az eleség mérséklett árron, pontos mértékkel és fonttal adassék 's t. e.

Hogy a' mivelt Országok már a' legrégibb időkben is az itt említett lehető szükség felől gondoskodtak 's e' végre törvényeket is szabtak, bizonyítja a' népek története.

Az Aegyptomiak már a' legrégibb időkben husvizsgálókat tartottak. Ezeknek tisztök volt a' Királynak és a' Papságnak számára vágandó állatokat megtekinteni, és mihelyt az Országban valami dög mutatta magát, ekkor a' nép minden husról lemondott, holott ez különben kedves étele volt. Ezen kívül is igen szorosan kellett megválasztani az ételek nemeit ezeknél. Így nem vala szabad enniek az olly baromnak húsát, a' melly már a' termékenységnek korát elérte. A' sertés hus minden korában el vala tiltva, és ezen kívül még más 30 állatoké; ide tártoznak a' halaknak legtöbb nemeik is, a' mellyektől a' Papok végképen megtartóztatták magokat. Mindennémű hagyma, 's héjas vetemény a' Papok által vizsgáltatott meg és a' templomok előtt árúltatott.

A' Zsidó népnek a' tiltott eledeleket illető 28 törvénye volt, 's olvastathatók ezek Móses könyveiben; a' halak körül tilalmasok voltak azok, a' mellyeknek nintsen héjjok. Mi módon büntettettek pedig ezeknél az eledelhamisítók? Majmonides írja le.

A' Töröknél ezek a' főtörvények: nem szabad olly állatot megenni, melly embertetemmel él; nem a' más állat által megöletettet, vagy eb által marottat; nem a' vérontás nélkül kimulttat; semmi vért; semmi tompa eszköz által kivégeztetett madarat; semmi döglött halat, és az élőt is tsak akkor, ha az kézzel, vagy hálóval fogatott.

A' Rómaiaknál 4 különösen az élésszer vizsgáltatására szánt biztos (aedilis) volt, a' kik egyedül az élésszerekre vigyáztak, 's minden romlani kezdett halat, hust, 's főzeléket a' Tiberisbe vetettek; és hogy jó inni való vizök legyen, hallatlan köl-

taéggel vezették a' vizet a' Városnak minden tájaiba. A' mi a' halakat illeti, ezek felől Numa ezt a' törvényt adta: Pisceis, quei. squammati. non. sient. nei. poluceto; squammosos. omnes. praeter. scurom. poluceto. Ezeknél a' szakátsok a' rabok között az első helyet foglalták, a' pintzemesterek a' másodikat, és ezek birtak egyszersmind különféle szabadságokkal; de meg is ölettettek, ha valamit ártót főztek, vagy az ételekben, ha szinte tsak történetből is, méreg találtatott.

Hasonló rendelések és szokások voltak a' Görögöknél is, a' hol mind ezekre különös tisztviselők felügyeltek.

Német Országban a' köz egészségre tsak Sigmond Tsászár alatt kezdettek ügyelni az úgy nevezett Magistri Sanitatis, a' kik egyszersmind minden élelemre gondot viseltek.

A' legújabb időkben minden Tartományok a' legjobb 's legtellyesíthetőbb törvényekkel és szokásokkal birnak annyira, hogy tsak az a' kérdés, tellyesíttetnek-e azok?

Harmadik, a' mi magára vonja figyelmünket: a' *lakás* és az *öltözet*. Az elsőt tekintvén, erről a' Történetek ennyit bizonyítanak: Vannak népek, a' mellyek minden épület nélkül a' szabad ég alatt laknak; mások tsak veszszőkből és falevelekből, kákából, nádból, egész, vagy hasított fatövekből, könnyü kunyhókat készítenek és a' közhézagokat mohhal, állat bőrrel, vagy földdel, sárral tapasztják bé; mások, mint nálunk is szokás, a' természetes, vagy égetett földből lett köveket, sár, vagy mész 's homok vegyíték közben járása által öszverakják, 's kivül is bevakolják. Mások földben laknak t. i. vagy vakandokként üregben, vagy földszinén a' szalmával vegyített sarat fallá tömvén 's kiszárítván.

A' pásztori vándor népek (Nomades) helyről helyre hordatható sátorokban töltik napjaikat. A' forró éghajlat alatt el nem lehetnek az emberek a' levegőnek szünetlen átfuvallása nélkül, a' hidegben pedig minden kitellő szorgalommal gátolják ezt. A'

fene vadak ellen árkokkal védik magokat a' lakók, a' nyüvek ellen pedig minden hézagnak betapasztása által.

Hogy a' lakhelyek rendeltetésöknek megfeleljenek, mindenek előtt megkivántatik, hogy azok olly helyen építtessenek, a' mellyen semmi rontó természeti tünemény el ne rontsa azokat, millyenek: földindulás, vizáradás, hó, kő és föld elnyomás 's több efféle; ezen kivül még a' lakás vidéke termékeny légyen, hogy a' lakót táplálhassa. — Magok az épületek igen nagy számmal ugyan azon helyen ne építtessenek, sürün egymást ne érjék, sem igen magosok, sem pedig alatsonyok ne légyenek, 's képesek légyenek a' lakónak bátorságot, védelmet, 's kénytöltést (commoditas) nyújtani, és a' szabad levegőnek 's világosságnak hozzá fértét épen ne gátolják, sem szertelen hideg, sem meleg, sem pedig nedvesség által ne ártsanak, szóval, úgy légyenek elrendeltetve, hogy az egészségnek kedvezzenek, és több személyeknek, ha szinte különbféle foglalatosságok lenne is, alkalmatossá tegyék az együtt lakást, a' nélkül, hogy egyik a' másiknak szabad munkálódását, vagy szabadságát gátolná.

A' ruházatról a' következőket közlik az Írók: némelly nemzetek semmit sem tudnak felőle; mások tsak a' testöknek tsekély részét takarják bé; mások ismét ruházat bélyén zsirral, vagy olajjal kenik bé magokat, vagy színes földdel, avagy növénynedvvel mázolják be, 's ezeknek testök viasz vászon tekintetével bir. Legtöbbek pedig rendes ruhát viselnek toliból, gyapjúból, bundából, bőrből, selyemből, len, vagy kenderből, pamutból, fából, értzből és tsontokból. Ezek némellyeknél egy darabból állnak, másoknál többekből; némellyeknél bővek, másoknál szükek, és majd tsak egy, majd pedig több, vagy minden tagokra kiterjesztetnek.

Nem tsak szükséges, t. i. az egészség fentartására tzélozó ruházatok vannak pedig divatban, hanem szükségtelenek is, 's ezeknek rendeltetésök a' tsínosság és kellem. A' vadok pontokra, vagy kü-

lönbféle virágokra 's más képekre mázolják bé az egész testet, avagy hasonló tzifraságokat kivágnak rajta, 's e' kivágott helyeket vagy pusztán hagyják, vagy fa, értz 's több efféle darabokat növesztenek beléjök. A' hajakat némellyek majd többé, majd kevesebbé lenyirják; mások, bennök lelvén örömüket, nőni hagyják azokat, és vagy szabadon a' levegőben lebegni engedik, vagy különbféleképen öszvefonyván, kötözvén, fodorván, kenik, hajporozzák, vagy ezt sem.

A' fogakat vagy tsak tisztán tartják, vagy szinte festik, békerítik, ráspolják 's több efféle. A' szemöldököket, pofákat, ajkakat festik, és pedig néha különbféleképen: A' kéz és láb körmöket is festik, nőni engedik, vagy pedig rövidre metszik. Az orrt, a' füleket, és az ajkakat némellyek általfúrják, 's karikát, bádogot, tsontot, vagy más efféle ékességet vonnak beléjök. A' gyürűknek majd a' kéz, vagy láb ujjakon, majd a' karokon, majd pedig a' lábszárokon vagyon helyök. — Itt tsak a' nőtelenéknek, ott a' házasoknak, itt az ifjaknak, ott a' véneknek, itt mindeneknek, ott tsak némelly rendeknek engedtetik meg a' pipere.

A' heves éghajlatban könnyebb az öltözet, mint a' hidegben. Némelly népek állandók a' ruházatban; mások pedig változtatják azt, holott ez a' nemzeti eredetiség fogyatkozásának nem kis jele, főképen olly nemzeteknél, mellyeknek úgy nevezett nemzeti, vagy rangi ruházatuk vagyon. Minél miveletlenebbek a' népek, annál elevenebb színekben gyönyörködnek; minél miveltebbek pedig azok, annál kedvesebbek előttük a' szelidebbek.

Hogy a' ruha az egészséget ne rontsa, hanem inkább előmozdítsa, szükséges, hogy e' következő tulajdonságokkal birjon: nem tsak a' hely éghajlatához, hanem a' jelen év részhez is alkalmaztatva légyenek; nehézségök által a' testet ne nyomják; szűk voltuk által pedig ne szorítsák; merőségök miatt pedig ne dörgöljék azt; a' test melegét illő mértékben védjék, 's a' levegőnek a' lélekzethez szabad

útat hagyjanak; a' testpárolgást ne korlátolják, de szerfelett elő se mozdítsák; a' testpárát magokba szívják, 's tovább vigyék és ez által a' test tisztaságát eszközöljék. A' testnek szabad mozgását és a' vérkerengést ne gátolják, végre semmi mérgest, vagy fertelmest ne foglaljanak magokban.

A' ruhának külső kellemetessége, mértékes tsin és pipere ketsegteti ugyan érzékeinket, de tsak akkor jóvá hagyatható, ha ez által a' felebb előhordott tulajdonságok el nem mulasztatnak.

A' lakhelyek és ruházatok felöl is szabtak törvényeket a' Törvényszerzők. Minden népeknél, a' mellyek a' Világ történetében helyt foglalni szerentsések voltak, maradtak reánk emlékek, a' mellyekből észre veszszük, hogy ők, ha nem is minden, legalább a' köz épületekben az erősséget a' commoditással, a' hasznosságot az ékességgel és méltósággal párosítani igyekeztek. Tanúink ebben a' régi Aegyptomiak, Persák, Görögök, Carthagobéliek 's Rómaiak maradványai. Azonban azt is tudjuk az e' népek történeteiből, hogy ők a' Városokat is úgy alkották, hogy az egészségnek kedvezzenek, és ezekben a' tisztaságot különösen kedvelték, melly végre bizonyos tisztviselőket is tartottak. A' mi korunkban számíthatatlanok az ide tartozó törvények, bár tsak azok tellyesíttetnének!

A' ruházatot illető törvények is tudtunkra lettek mind a' legrégibb, mind pedig a' későbbi időkből. — A' Rómaiak nem tsak minden nemnek, hanem minden állapotnak, sőt kornak is különös öltözetet rendeltek, és a' népbirálók (Censores) kötelesek voltak e' szokásnak pontos tellyesítésére vigyázni; a' mi szentül fenállott mind addig, míg az erköltsromlás a' Rómaiak között elhatalmazott.

Mindenütt, a' hol a' nép osztályokra és állapotokra osztva volt, tehát az Aegyptomiaknál, Perzsáknál, Görögöknél, Hindusoknál és Zsidóknál, minden osztálynak vagy is nemzetségnek volt tulajdon ruházat alaka. Számos Frantzia Királyok, nevezetesen Clodovig, Clothar, több Tsászárok, mint: nagy

Károly, II-dik Fridrik, 's mások, magok némelly kisebb Hertzegek és szabad Városok, sőt Pápák 's Egyházi Zsinatok is igen bölts törvényeket szabtak az öltözködés, pipere és felesleg iránt.

Negyedik helyen méltók figyelmünkre a' rettentő természeti tűnemények, úgymint: vízárodások, földindúlás, föld és hó omlások, (Lawinen) földégés, földi és tengeri fergetegek, tűz okádó hegyek, 's t. e. Efféle szerentsétlen esetek pusztítanak néha egész vidékeket, megemésztik nem tsak a' lakók jószágát, hanem ezek magok közűl is nem keveseket, vagy legalább közvetőleg szomorú következményeket hagynak magok után a' polgárok egészségére 's erejére nézve.

Az újabb időkben a' tudományok 's mívek ügyében jó magas poltzra emelődött emberi elme és szív míveltségének köszönjük mind ama jeleknek, mellyekből azoknak közeledésöket megtudjuk, mind pedig a' szabadúlásra alkalmas eszközöknek esméretét; valamint azokéit is, mellyek által e' rémítő jeleneteket megelőzhetjük, korlátúlhatjuk, 's ezeknek szomorú következményeiket javíthatjuk. Tsakrövíden akarom említeni a' menykő vezédeket, tüz és más kárpótló intézeket, világító tornyokat, vízárkokat, 's azokat a' számos készűleteket, a' mellyek a' hajótörés, bánya, utazás 's a' sokféle dögök szomorú tsapásainak orvoslására gondoltattakki; ezeknek bővebb leíratásukat erről szólló könyvekre bizván, mellyek szaporításában 's tökéletesítésében századunk minden multakat valóban sokkal fellűl múl.

Ötödször figyelemre méltók az emberi foglalatosságok, és tselekedetek. Az embernek foglalatosságai mindenkor annak szüksegeit követik; ezek pedig különbfélék, a' mint őt mint állatot, mint polgárt, vagy mint embert tekéntjük, és a' mint ő testi 's lelkiképen többé, vagy tsak kevesebbé vagyon kifejlődve. Mert e' különnemű tekéntetekhez képest a' szükségek is valóban elkerűlhetettlenek, vagy elkerűlthetők; egy, vagy többszerűek; valódiak, vagy tsak képzöltek; hasznosok, vagy károsok, és ezekhez képest az eszkö-

zők is, mellyekkel rajtok segíthetni, szükségesek, vagy nem, egy vagy többszerűek, könnyen, vagy nehezen szerezhetők, tzélirányosok, haszontalanok, vagy szinte károsok is. — Továbbá a' foglalatosságnak indító okait is számba kell venni, és ámbár nemtagadhatni, hogy vagy közvetetlenül, vagy legalább közvetőleg minden tetteink az önszeretetnek szüleményei; még is nagy különbség vagyon az ön szeretetnek számos nemei között, mellyekre nézve megkell jegyeznünk: alapodik-e az a' tsupa állati vágyakban, vagy a' tiszta észben, vagy a' nemes érzésekben, vagy ellenben az ész homályosodásában, gonosz szándékban, butaságban, kénytelenségben, bolondságban, dühösségben 's könyelmüségben, vagy továbbá, a' mi tisztább mivelődésű észnél és szívnél történik, tsupán tsak tiszta erköltsi érzésből, hogy így sem a' mívelőnek magának, sem embertársainak, semvégre az egész Státusnak javát veszélybe ne ejtsék.

Nem szándékunk azonban az emberi tettek 's foglalatosságok indító okainak belső kémlelésébe botsátkozni, mert ezek az értekezésünk tzélján kivűl esnek, és inkább a' vallási, erköltsi, és böltselkedési vizsgálódásokhoz tartoznak. Itt tsak az emberi tetteknek az egészségre és erőre hatásairól akarunk szóllani, és ennek következésében ama Római motto szerint: „panem et circenses" az emberi foglalatosságokat a' képen osztjuk fel, hogy némellyek tzélozzanak az élet fentartására, mások pedig annak vidámodására; az elsőt nezezzük *munkának*, a' másodikat *mulatságnak*. Valóban a' foglalatosságnak e' két nemére tzéloznak az embereknek minden testi 's lelki mozgásaik; de nem is lehet másképen: mert e' mindkettő alapúl magában az embernek természetében, és az emberi társaságnak mivoltában. Hogy t. i. a' nép szükségeit kielégíthesse, dolgoznia, munkálódnia kell, mivel a' munka alkalmával mind a' két neme az erőknek feszíttetik; ha a' munka szűnet nélkűl folytattatnék, az erők lankadnának, a' munka unalmassá 's terhessé lenne, mind a' lélek, mind a' test erőtlenednék, 's végre

elkerülhetlenül beteg lenne, és így sem a' szerzettnek hasznát nem vehetné, sem pedig újra nem szerezhetne. Mivel továbbá minden munka majd több, majd kevesebb gonddal 's kínnal jár, melly nem ritkán az életet nem épen a' legkellemetesebb alakában nézeti velünk, szükséges: hogy órák, sőt napok is rendeltessenek a' nyugodalomra, hogy továbbá tárgyak és alkalmak adassanak a' felvidúlásra.

Úgy — fogja valaki mondani, — de ez állítmányt nem terjeszthetni ki minden emberekre, mert sokan vannak az Országban, a' kik semmit sem dolgoznak, usznak pedig az örömökben; a' kik a' gondról és búról semmit sem tudnak, és még is egy végságból a' másikba mennek. — Ez ugyan igaznak látszik, de tsak látszik ám, mert minden efféle különbség illetheti tsak a' kevesebb, vagy több, terhesebb, vagy könnyebb munkát, 's végre a' gondnak és búnak módját és mértékét. Munka és gond nélkül nints senki, és ha volna valaki, kénytelen lenne illyet magának teremteni.

Itt a' helye, hogy a' polgári társaságban divatozó Tisztségekről 's Hivatalokról szóljak.

Hogy nem minden részei a' földünknek, és hogy ugyan azon földrésznek tartományai sem, sőt hogy ugyan azon tartománynak minden vidékei sem egyenlően áldottak meg a' Természettől, épen olly bizonyos, mint az, hogy az emberek is mind lelki, mind pedig testi erejökre nézve tetemesen különböznek egymástól; hogy tehát ezek is a' Természet Alkotójának áldását nem egyenlő mértékben érzik.

Hogy továbbá időfolytával a' legnagyobb birodalmak, a' legvirágzóbb városok, egész népek, számos nemzetségek és egyes emberek a' szerentsének és hatalomnak fő fokáról, 's a' legnagyobb hőségből a' gyalázatnak, feledékenységnek, a' szegénységnek özönébe süllyednek; és mind ezek közönségesen nem kevesebbé, mint külön véve, erejikben fogyátkozhatnak, 's végre megszünhetnek lenni, épen olly bizonyos dolog, mint az, hogy az egykor figyelemre sem méltatott tartományok, helységek,

népek, nemzetségek, bámúlásra méltó nagyságra, hatalomra 's gazdagságra jutnak. Mind ezek pedig, bölts emberek meggyőződéseként, a' környülmények összvekotzódásából erednek, mellyek magok pedig tisztán természetes okoknak szüleményeik; az ostoba pedig valami Sorsnak — Schiksal — játékából következteti ezeket.

Ha valaki kérdezne: miért történnek ezek így, kettős választ adhatnék tudás vágygyára. A' Természetbuvárral: „mert a' Természet szűnet nélkűl teremt, és ront" a'Költővel pedig: „hogy az *azért* akkor fog feltűnni előttünk, a' midőn a' tsillagok megszünnek lenni." Azonban nem tsak a' Természet maga és az ember, mint annak nemes Teremtménye, lebegjen itt szemünk előtt, hanem az ember mint *polgár* is. Ez értelemben pedig minden kétségen kivűl lévő dolog: hogy a'rendes polgári társaságban elkerűlhetetlenűl szükséges az embereknek állapotbeli különbségök. Tsak a' vad népeknél lehetnek mindenek egyenlők, mert ők semmire nem iparkodnak, és semmivel sem birnak. Tsak a' mívelt népek között találtatnak igaz értelembéli *Polgárok*, mert ezek birnak, és mind birtokuknak, mind pedig személyöknek, bátorságára törekednek; mind ezek pedig sokfélék.

Minden népeknek, 's minden időknek Történeteik bizonyítják, hogy a' tökéletes egyenlőségre vágyás a' legdühösebb vérengzéseknek legtermékenyebb annya volt a' birtokok felosztásában, a' változhatatlan törvények szabatásában, a' magához hasonló által megitéltetésben, az ádósság követelésben, 's a' t. De mivel mind ezek a' Törvényt, és a' Kormány — Tudományt illetik, 's tzélomra nem tartoznak, engem nem illetnek.

Még is nyilván megkell vallanom a' meggyőződésemet a' felől, hogy nem lehet a' jól elrendelt polgári társaságok között ollyan, a' melly boldogúl megállhatna 's előbbre halladhatna a' nélkűl, hogy annak polgárai különbféle osztályokra osztva lennének; továbbá, hogy a' polgári Társaságban lehetetlen a' vagyonbeli egyenlőség, és pedig amaz egy-

szerű okból, mert az illy egyenlőség ellenkezik az egész természetnek, az ember és a' polgári társaság természetének mivoltával. Bizonyítják ezt mindenkorbéli Társaságoknak történeteik.

Már az anya uralkodik gyermekén, a' férj feleségén, a' győző a' győzöttön, ha ezt szolgájává teszi, végre az okosabb az oktalanon. Igy támadnak a' néposztályok, ha ezek nagyobb számmal eggyütt laknak, a' hol szükséges közös erővel védik magokat a' vad állatok, 's a' még vadabb — emberek ellen. Az osztályok előljárói együtt tanátskoznak a' védelemnek módjáról és eszközeiről; magában a' védelmezésben pedig némellyik nagyobb erőt, tartóbb bátorságot, 's ügyesebb alkalmazást mutat, mint a' másik; bámúlást gerjezt ez a' sokaságban, a' melly magát ditsőítőleg fejezi ki. — Ha azután új ellenség találkozván, ismét védelemre lenne szükség, mindeneknek szemeik önkényt fordúlnak arra, a' ki már máskor is a' legbátrabbnak és legügyesebbnek mutatta magát. Elején bizodalom, később pedig szabad választás által vezérré lesz ő a' hadban. Vége lévén a' hadnak béke idejében is gyakorolja ő kitűnő tulajdonságait; felhágy később a' tsupán védő gondolattal, és már a' megtámadásról tanátskozik; ha ekkor is győz ő, ditsősség a' dijja; mind ő, mind pedig vivó társai gazdagodnak a' zsákmányból; örűlnek már ekkor bajtársai társaságának; nagyobb az iránta való hódolás egyebeknél, mert tőle többet félhetni 's reménylhetni, mint másoktól, és így az ő előkelő tulajdonságai majd önkényt, majd pedig közös választás által az egyesűlet fejévé teszik őt. E' rövid elbeszéllésben megpillanthatjuk a' Kormánynak első alapjait és szükségeit. A' természeti eredetiségben lévő vadaknál legnagyobb vitéz a' Hertzeg, ennek bajtársai Tanátsnokok; a' többi házelőljárók szorgoskodnak mind az épen említtettek, mind pedig ővéiknek szükségeik felől; szolgák pedig ama rabok, mellyeket az elsők a' hadban elfognak. Hogy azonban e' legegyeszerűbb társaság is megállhasson, hogy e' tsekély számú de még

is elkerülhetetlenül szükséges állapotúak között szünetlen vetélkedés ne légyen, hogy az egész önkényt fel ne bomoljék, szükséges: hogy a' tiszta kötelesség iránt tisztelettel teljenek, a' mi pedig vallás nélkül sehol sem találkozik. Mivel pedig a' Vallás Áldozók nélkül, a' mint ezt már egykor megmutattuk, meg nem állhat,'s ezek nélkül józan mivelődést sem reménylhetni, nyilván kitetszik, hogy a' polgári társaság erősödésével az Egyházi Karnak is naponként erősebb lábra jutnia kell. Minekutána a' Társaságnak külső és belső szükségei kielégíttettek, és ez a' mivelődésnek némi némi léptsőjére jutott, a' hadi vitézségen kivül már más foglalatosságokat is hasznosoknak és tiszteletre méltóknak kezd ismérni a' Társaság, ezek nevezetesebb mívelőit kitűntetvén, nemesebbeknek mondja a' többinél; a' nemességet tehát úgy tekínti ő, mint az érdemnek jutalmát, és öszvekaptsolja azt némelly szabadságokkal.

Úgy vélem, hogy az eddig mondottakból elég világos az, hogy minden jól elrendelt Társaságban állapotbéli különbségnek lennie kell, ámbar az állapotok magok a' Kormánynak és más környülményeknek minéműségéhez képest különböző név és alak alatt kerülnek elő. Minekutána pedig valamelly Társaság az igaz miveltséget elérte, mindenek előtt szünik meg a' rabszolgai állapot, és béres szolgák foglalják el ezeknek helyöket; így tehát a' régi felosztás szerint a' jól elrendelt Társaságban háromféle állapot marad: a' vezérlő, védő és tápláló — Lehr, Wehr, und Nähr-Stand.

De nem tsak hivatalbeli, hanem vagyonbeli egyenlőség is lehetetlen a' Társaságban, az az: a' földbirtok és más javak sem lehetnek egyaránylag elosztva a' polgárok között, a' mi ezekből kitetszik:

Képzeljünk 10,000 még gyermek nélkül lévő házas párt egy Társaságba állani, és Státust képezni, mellynek alapalkotmányához képest mindegyikre 30 lántz föld jut az élelem termesztésre. Alig maradhatna tsak tiz esztendeig is egyenlően felosztva a' föld, mert nem minden ember bir egyenlő tulajdon-

donságokkal; az egyik erőtlen, tunya, gondatlan, tehetetlen, vigyáztalan, pazérló; a' másik ellenben erős, munkás, gondos, ügyes, szemes, mértékes; továbbá az egyiknek igen kevés, vagy épen semmi gyermeke nem lészen, a' másiknak pedig igen sok; Az egyiknek lészen házas társa, a' másiknak ellensége az aszszony; az egyik lészen szerentsés, a' másik szerentsétlen. Mi fog mind ezekből következni? az, hogy az egyiknek a' földje nem terem annyit, a' mennyi az ő szükségeinek kielégítésére szükséges, 's így kénytelen lészen a' másiktól, a' kinek a' magáé nem szükséges, kérni; mivel pedig minden Társaságban a' „do ut des, facio ut facias" fenáll, azért ollyast valamit fog a' szükségesért adni, a' mivel az előtt birt, 's így már ez által is tsorbúlni fog annak birtoka. Így fog történni, hogy az egyik igen sokkal, a' másik kevéssel, némellyik idővel semmivel sem fog birni, egy másik ellenben sokkal többet, mint a' mennyi neki az eredeti felosztáskor jutott.

A' három legszükségesebb állapotnak, úgymint a' vezérlő, védő, és táplálónak foglalatosságai szerények, és elmellőzhetetlenek. A' táplálóhoz tartoznák mind ama polgárok, a' kik kézi munkájokkal készítik azt, a' mi a' nép és az egész ország szükségeinek kielégítésére megkívántatik; illyek a' föld, és kézmívesek; a' kereskedők 's t. e. A' védőt képelik azok, a' kik a' Státusnak külső és a' szükség idején belső tsendességére is ügyelnek. A' vezérlő állapot végre áll azokból, a' kik a' vallási, törvényi, erköltsi, szóval a' nemesebb jót érdeklő szolgálatokat tésznek, ezt eszközleni és megtartani igyekeznek. Idevalók az Egyházi Rend, a' Tanítók, Orvosok, és a' közönséges Tisztviselőknek minden nemeik.

Ezen állapotokon kivűl vagyon még egy, a' mellynek foglalatosságai ugyan hasonlóképen hasznosok, de még is a' köz vélemény szerént nem szerények, mivel azok felvidúlásra tzéloznak. De mivel láttuk, hogy az egészségnek 's erőnek

fentartására 's újulására nyugodalom és vigadás is szükséges, azért kétséget nem szenvedő dolognak tartom ezen állapotnak is szükséges voltát. Ide tartoznak mind azok az emberek, a' kik a' népet mulatják.

Mit! — fogja valaki felkiáltani, — hát ama nagy mesterek, a' kik a' hang, kép és más mesterségekben koszorúkat 's halhatatlanságot érdemlettek, a' kutyatántzoltatóval, galandokádóval, kötéltántzossal 's t. e. egy sorba valók? — Nem különben, mert minden jónak 's szépnek kezdete tsak tsekély volt, annak első támadása pedig tsupa történetnek szüleménye, és tsak idővel különbféle viszontagságok között lett kellemetessé, nagygyá és álmélkodásra méltóvá. Juttassuk tsak eszünkbe, hogy az első bálvány képek sárból készült idomtalan tetemek voltak, időjártával pedig Medicei Venusokig, ditső Apollókig, nagy Laocoon és Niobe képéig emelkedtek. Minő különbség vagyon a' szeretőjének alakát korommal a' falon karmoló szerelmes leány és egy Praxitel, Raphaël, Corregio 's t. e. etsete között? Mennyire esik a' durván kivájott fatő egy linea hajótól, mennyire a' Troglodyták barlangjaik az Europaiknak fényes Palotáiktól; mennyire az első idomtalan Játékkártya a' Könyvnyomtató, 's értz vagy kőmetsző mesterségtől; mennyire az egyszerü nádsip a' botra feszített állatból, (Guszle Sclavoniában, még ma is a' koldusoknál divatos) az egyszerű Duda, az Orgona, Flóta, Hegedű, Fortepiánótól; mennyire esik a' szemfényvesztő a' mivelt szinjátszótól; mennyire végre a' lelkesítő pohár melletti kedvhevűlés a' ditső költészettől! — Valóban, tsak időfolytával, 's a' mivelődés előhalladtával, a' rokon hangok öszveegyeztetése, szívnek vegyítése, az épületeknek jó izlésű öszveállítása, a' szózatnak módosítása által juthat az emberben tsirakért elrejtett tehetség oda, hogy mivészetnek, vagy is mesterségnek nevezetére méltó legyen. Mivel azonban nem minden emberek, a' kik ugyan azon polgári Társaságban élnek, egyenlő *mivelődésüek* és izlé-

ütek, azért szükséges, hogy azok különbféleképen mulattassanak is. Vannak tehát itt is léptsők, a' mellyek e' kérdések által felvilágosíttatnak, ki mit, hogyan, mivégre kedvel, és ki eszközölje azt? Azonban épen ebből tetszik ki, hogy a' mivészek között állapotbéli különbségnek kell lenni.

Minekutána ezeket előrebotsátottuk volna, lássuk már, hogy az emberi foglalatosságok is kiszáradhatatlan forrásaik a' betegségeknek és az emberi élet 's erő emésztődéseinek.

Már nem kevéssé emészti az embereket az is, hogy ők nem ritkán szándékuk, 's hajlandóságuknak ellenére, vagy a' szükséges tulajdonságok fogyatkozásában is kényteleníttetnek foglalatosságokhoz nyúlni, vagy illyeneket önkényt vállalnak magokra. Vannak azonban foglalatosságok, a' mellyek minden esetben ártalmasok, illyenek azok, a' mellyeknek anyaguk mérges; a' mellyek a' hévnek valamelly végében t. i. szertelen melegben, vagy hidegben történnek; mellyeknél az egész test, vagy annak egyes tagjai rendetlen helyheztetésben lenni kénszeríttetnek; mellyek alkalmatlan időben, vagy igen nagy testi és lelki erőlködéssel, vagy tsak egyes tehetségnek, avagy értéknek erőltetésével történnek; mellyek igen soká tartanak, sok, vagy különben is ártó gőzben történnek; mellyeknek eszközeik, vagy a' műhelyeik ártalmasok, a' hová a' sok izben előre nem gyanítható bajokat is számíthatni, illyenek p. o. számosok a' bányákban etc. — Mind ezekből pedig mi következhetik egyébb, minthogy, ha el nem távoztatnak, vagy legalább ártatlanokká nem tétetnek az erőnek, egészségnek 's életnek fogynia, és sílányúlnia kell, a' mi pedig tsak az által történhetik meg, ha az, a' mi káros, világosan megismértetik, azoknak, a' kiket illet, tudtukra adatik, ama móddal együtt, a' melly által azokat elmellőzni és kipótolni, vagy legalább ártatlanokká tenni lehessen.

Azonban itt is új köszönettel tartozunk a' tudós férfiak szíves fáradozásaiknak, 's a' Kormányok

bölts rendeléseiknek, mellyek által már a' mi korunkban a' veszélyek, mellyek az emberi foglalatosságokból a' munkás nép életére 's erejére háromolhatnának, elmellőztettek, vagy legalább károsokká lenni megszüntek.

Vannak végre veszélyek, mellyek a' szükségtelen és tsupán tsak könyelműségből, előítéletből, 's gonoszságból véghezvitt foglatosságokból erednek. Itt tsak a' vallási 's erköltsi felvilágosodás, 's a' valódi mivelődés lehet az Orvos. A' jól elrendelt Rendőrízet (Polizey), és az elég erős büntető törvények pedig addig is az elkerűlhetetlenűl szükséges palliativumok.

Most e' kérdésre kell felelnünk: az eddig vizsgált elvek szerént tselekedvén a' Kormányok, elérték-e tzéljokat, tettek-e t. i. szert egészséges és erős népre; vagy ha nem, miért nem?

Valóban, ha e' tzél még mind eddig nem épen a' legfőbb mértékben éretett el, nem a' Kormányokat lehet okozni, mert vajmi böltsek és széles kiterjedésűek ezeknek rendszabásaik, 's atyai gondoskodásaik; kitetszenek ezek az ő legtisztább fényökben, ama törvényekből 's intézetekből, mellyek az egészségvédségnek (Gesundheits Polizey) tartalmát teszik. Ha pedig az okokat nyomozzuk, a' mellyek miatt mind ezek sok ízben, legalább részént, siker nélkűl maradnak, a' következő felelet, úgy vélem, eléggé fogja előterjeszteni azokat.

1-ször Nintsen a' Kormánynak hatalmában a' természeti erőknek és törvényeknek elnyomatása, tsak igen ritka esetekben bánhatik ő ezekkel akaratja szerént, 's kisebbítheti, vagy szüntetheti ezeknek a' népre nézve ártalmas következéseiket.

2-szor Az Országban gyökeret vert 's elhatalmazott, magokban ugyan nem épen helyes, jogokat és szokásokat nem mindenkor változtathatja meg a' Kormány, és ha ezt meg is tehetné, az ismét a' kérdés: tanátsos-e? De tegyük:

3-szor Hogy a' Kormány mind ezeket a' legjobb szándékkal és móddal népei javáért véghez vi-

szi a' nélkül, hogy ez által a' Közjó tsak legkevesebbet is szenvedne; meddig tartanak mind ezek? A' nagy fáradozással létre hozott munka nem fog-e ismét dugába dűlni, vagy legalább akadályokra találni az eszközlők, vagy illetettek gyengesége, együgyüsége, gonoszsága miatt? Nem fog-e azok ellen törekedni sokaknak esztelen, könyelmű 's gondatlan volta, a' józan rend türhetetlensége, tunyasága, vakbuzgósága, merészsége, hiusága, kevélysége, nyakassága, vakmerősége, dühössége, önszeretete, önhaszonlesés 's t. e. káros 's fájdalom! igen gyakor szilaj vágyak?

Mind az, a' mit, kinek kinek különös javát tekintvén, a' Kormány mívelhet, tsak abban áll, hogy mind egyik Polgárát megtanítsa arra, mi neki hasznos vagy káros; törvények által pedig viszsza tartsa mindentől, a' mi más Polgároknak, vagy az egész Társaságnak ártalmas. Már itt az a' kérdés: követik-e mindenkor a' Polgárok a' legjobb 's leghasznosabb intéseket is? mint szóll e' felől a' tapasztalás és a' világ története? — Nem de minden felől tsak az a' felelet: hogy ritkán.

Valóban az emberek legnagyobb részént tsak idős gyermekek, kiknek mindenkor gyámságra van szükségök, és még ezen felyűl az is hasznos lenne, hogy egy dajka, vagy nevelő, minden megkivántató eszközökkel felruháztatva, szünet nélkül tartózkodnék körükben és őket az annyira kedvelt ostobaságoktól és gonoszságoktól óvná.

Jó formán világos dolog előttem, mi módon történt légyen, hogy a' Max Klinger Philosophiai Románjában, mellynek tzime: „a' vizözön előtti utazások" a' Bagdádi Chalifának nagy Vezére annyira ragaszkodott közmondásához; a' N. Vezér ugyan rettentő keménységű ember volt, de még is más emberekről úgy vélekedett ő, a' mint azok érdemlették.

Nagy súlyú ellenészrevételt tennel az eddig vitatott népességi elvek ellen, a' ki így okoskodnék: Ha mind ezek, a' mellyek itt előhozattak, mind pon-

tig tellyesíttetnének, akkor rövid idő alatt annyira szaporodnék a' népnek száma, hogy végre az emberek még annak is héjjával lennének, a' mi a' mindennapi szükségek kielégülésére elmellőzhetetlen; ez által pedig épen az, a' mit az említett rendszabások által elkerülni akartunk, nyomban és pedig nagy mértékben békövetkeznék.

De e' rémítő képzeletnek megvalósodásától nem szükség tartanunk; mert

1-ször az emberek soha sem lesznek hajlók arra, hogy tetteiket a' mondott elvekhez, az az: a' józan észhez alkalmazzák.

2-szor mindenkor lesznek természeti 's az emberi szándéktól nem függő ártalmak, a' mellyek az aránytalan sokaságot kevesíteni fogják.

3-szor nem is annyira egyetlen tzél a' fölebb előadatott elvek által a' Népességnek végnélkül való szaporodása, hanem inkább az, hogy az elvek meg nem tartásából következő igen nagy fogyatkozása a' Népességnek megakadályoztassék.

Minekutána az eddig mondottaknak pontos megtartásuk által elérte a' Kormány azt, hogy az ő oltalma alatt lévő nép számos, ép, és minden tekintetben erős, új gondja vagyon neki, hogy az illy állapotban megmaradhasson, a' mi tsak akkor eshetik meg, ha a' Polgárok nem tsak semmiben, a' mi elmellőzhetetlen, nem szükölködnek, hanem, a' mennyire kitelik, mindennel bővölkednek is. Mert igaz ugyan, hogy a' Státusnak külső hatalma egy részént a' számos, ép és erős Népességen alapúl, még is ugyan ezen külső hatalom más részént, valamint a' belső is, a' Polgárok vagyonán épül.

Ez utóbbik tárgy tsak közvetőleg tartozik értekezésemhez. Más vagyon azonban még hátra tellyesítendő, a' mit oda fen megigértem, meghatározni t. i. minő befolyást lehessen és kellessék engedni a' népnek e' tárgyra nézve.

Midőn az emberek Társaságba állottak — melly tulajdonság jog nélkül fel nem állhat, Kormány

nélkül meg nem tartathatik, naponkénti halladás nélkül pedig a' mívelödésben 's boldogúlásban nem gyarapodhatik — szaporodtak mind számra, mind pedig nagyságra nézve nem tsak a' személyes, hanem a' közönséges szükségek is, ezeknek kielégülésök pedig természetesen kényszerítette a' Polgárokat különbféle eszközökhöz nyúlni. Némelly tárgyak ismeretére a' természeti ösztön vezette öket, némellyeket más állatoktól tanúltak, nem kevesekre pedig tsak történetből jutottak. A' szükség találókká tette öket, 's így az emberi ész érezni kezdé alkotó tehetségét; az új találmányokat a' lángész (genie) bámúlásra méltó tökéletességre vitte. — Minden egyes ember meg nem szerezhette magának mind azokat, a' mellyek az ő szükségeinek pótolására megkívántattak. Így számos és egymástól különválasztott mesterségek támadtak. Mihelyt pedig ezek által különnemű alkotmányok jutottak létre, azonnal mutatkozott a' tsere is; a' ruháért adtak juhot, a' juhért gabonát, ezért bort, 's ezért ismét vasszerszámot. Az tehát, a' kinek bora és vas szerszáma volt, ruha nélkül pedig szükölködött, kénytelen volt e' fogyatkozásnak súlyát viselni mind addig, a' míg akadott valakire, a' ki ruhával bővelkedett ugyan, de az ellenrész birtokának szükét látta, a' mi sokszor epesztő várakozásba került. A' keresés és várakozás szükségén az által segítettek az emberek, hogy jeleket találtak ki, a' mellyek a' ruhát, gabonát, szerszámot 's a' t. jelentették. De mivel nem ritkán alkalmatlan volt tsak tárgyért tárgyat tserélni, azért pótolékokról kezdtek gondoskodni, 's különbféle próbák után végre nemes értzekre toppantak, a' mellyekből idővel pénzeket készítettek; ez által igen nagy változás történt a' közösködésben, mert a' tsekély és lassú tserélgetésnek vége lett, a' nagy kereskedés pedig elkezdődött. De, minthogy ez írás nélkül tsak igen tökéletlenül, hajózás nélkül pedig tsak a' szomszéd népekkel gyakoroltathatik, azért az írás és hajózás tsak hamar állottak lábra, mert tsak ezek által lehet a' legtávolabb lakókkal is érin-

tésbe jönni, a' mi ismét, az egész világkereskedését szülvén, minden nemzeteket egybekaptsolni kezde.

A' Földmivelés tehát, a' kézmivek, és a' kereskedés a' fő források, a' mellyekből a' népnek élelme és vagyona szivárog; minél inkább szaporodik pedig a' nép, annál több ágokra szakadnak e' források, mert minél többen vannak a' munkálkodók, annál többet és több félét hozhatnak ők elő; a' nyers termesztmény, és az egyszerű mivkészítmény idővel javíttatik, 's nemesíttetik, a' kereskedés pedig terjed és erősödik, a' minek leghatalmasabb elősegítői a' szükség, a' javítás vágy, és mind a' kettőnek szüleménye a' munkásság. Minekutána valaki valamit újat, tökéletlent ugyan, de még is hasznosat feltalált, azonnal több mások felfogták azt, javították, szépítették, és tökéletesítették, így történt, hogy egy találmány sok másokra adott alkalmat, mellyek az elsővel rokontzéluak ugyan, de még is attól különbözők voltak. Így p. o. az első hajó volt advas, vagy tsekély munka által azzá lett fa, minekutána pedig már linea hajókat is tudtak a' tengerre botsátani az emberek, hány kézre, hányszerszámra, és így hányféle más mesterségre vagyon szükség, hogy egy illy hajó létre jusson!! —

Ha valamelly nép az említett három bőségforrásnak szorgos mivelése által a' legsürgetőbb szükségeit kielégítette, akkor nemesebb kívánatok gerjednek benne; így támadtak a' tudományok és szép mivek, mellyek ismét sokat kívánnak, de sok jót is mivelnek. Nemde ezeknek szülemények a' Commoditás, a' különbféle gyönyörűség, a' minden szépre és jóra serkengetés nem tsak az állati, hanem a' nemesebb lelki felünket is tekíntvén, az észnek, kedvnek, és akaratnak tökéletesítésében, és mindennek, a' mi szép, igaz, és méltóságos, feltalálásában. A' szép mivek és tudományok tehát a' negyedik forrás, a' mellyből temérdek számú emberek vágyaikat és szükségeiket pótolják.

A' Kormánynak nemes tiszte e' tekéntetben az, hogy a' keresetnek minden forrásait ismérje, és azo-

kat nem tsak be ne tapaszsza, hanem inkább elősegítse, és szaporítsa; de egyszer'smind szemmel is tartsa, hogy midőn azok foglalatosságot, örömöt, és segítséget nyújtanak mind a' népnek, mind pedig az egész Státusnak, más részről sem ennek sem pedig annak kárára ne legyenek. És ez az, a' mi a' Kormánynak fő terhét teszi, de a' mi egyszer-'smind a' dologhoz nem értőnek igen könnyűnek lenni látszik; mert a' tudatlan többnyire tsak némelly közönséges állítmányokhoz, mint mindenkor és mindenhol tellyesíthető igazságokhoz, ragaszkodik, és azt véli, hogy ha ezek tellyesíttetnének, minden bajnak szünnie, és a' határtalan boldog létnek nyomban következnie kellene.

Így p. o. a' legtöbb polgárok úgy vélekednek, hogy a' Mesteremberekneк Tzéheik, és a' különbféle Egyesületeknek váltságos szabadságaik veszedelmesek, azért ezeknek megszünniek kellene, minthogy ezek a' kereset alkalmát kevesítik, a' termékek és müveknek vetekedési bőségeket és így azoknak mérsékletteb áraikat akadályoztatják, — továbbá, hogy a' Fabrikák, az az: Műgyárok az egyes Mesteremberekneк igyekezeteiket korlátok közé szorítják, és még akkor is, ha azokat hasznos voltokért fentartani kellene, azokban a' munkáknak nem Machinák, hanem emberi kezek által kellene történni — végre, hogy a' kereskedésnek egészen szabadnak kell lennie, neki előmenetelében semmi gátokat és akadályokat tenni nem kellene, hanem inkább minden uton módon annak serkentésre és előmozdításra volna szüksége. Legyen szabad azonban itt némelly észrevételeket mind ezekről közleni, mellyekből mindenkj megitélheti, ha a' sokaságnak e' kívánságait egyátalában lehetne-e bételjesíteni?

Hogy mi is a' közép kornak durvaságából a' művelt népek sorába juthattunk, nagy részént a' kézi míves egyesületeknek köszönhetjük; ezek pedig az előhaladást köszönik ama bölts jogoknak, a' mellyekkel birtak és ma is birnak.

A' míves egyesületek (Tzéhek) józan törvények

és bölts rendszabások által elrendeltetve, előítéletektől 's önkénytől megtisztíttatva, még ma is szükségesek, ha óhajtjuk, hogy a' mívesek 's átalában a' nép, illő rendben maradjon, és, a' mint már sok ízben történt, a' Közjónak hasznos szolgálatokat tehessen. Szükségesek ők még ezen kivül a' tanítványoknak 's legényeknek kimívelődésére, ha tsak azt nem akarjuk, hogy a' pontos mívészeti szorgalom tsüggedvén, átalában tsak rosz készítmények készüljenek: a' melly esetben a' nyers anyagok haszon nélkül elprédáltatnak, a' gazdagok nem a' hazai, hanem a' külföldi szerekért adják pénzeket, a' szegény pedig, ha a' hazait megvenni kényteleníttetik, véres verítékkel szerzett garasait ál és hasznavehetetlen szerért adni kényteleníttetik, 's tsalatkozik. És így mind a' vevő, mind a' míves, mind pedig a' nyers anyag termesztője károsodik és végre elromlik. De maga is a' Státus, a' hazai ügyesség süllyedvén, a' külföldre pedig sok pénz küldetvén, a' bévétel héjányával és kiadás tetemességével károsodik.

Úgy, de — így fog megszóllamlani valaki a' sokaság közül — a' mívesegyesületek gátot vetnek a' köz ügyességnek és a' készítmények szaporodásának. — Igen, de a' sok, vagy a' jó készítmény-e az, a' mire vágyunk? van-e nyereség a' rosz mellett akár a' termesztő, akár a' készítő, akár végre az Ország részére? nem de annak, a' mi hitvány, nints árra, hanem úgy kell azon túl adni, a' mint veszik — a' tout prix. — Hogy tehát, a' kézmívek naponként gyarapodván, olly készítményeket gyárjanak, a' mellyeknek az egész világ előtt légyen betsök, elmellőzhetetlenül szükséges, hogy ennekutána is a' mivész egyesületek akár milly alak alatt is fenálljanak. A' közép kornak szomorú történetei elég okot nyujtanak erre.

Olly szoros pedig minden mesterségek között az öszvefüggés, mint az ezer szemű lántznak izei között. Ha a' nyers anyag termesztő kelleténél kevesebbet termesztett, nem adhatja ő el termesztményét a' kézmívesnek másképen, mint nagy árron, a'

kézmíves, a' drágább élelemre 's tseléd bérre többet költeni kényteleníttetvén, maga is a' készítményét drágábbra fogja betsűlni; a' vevő tehát vagy szertelen summát fog a' készítményekért adni, vagy pedig, ha a' külföldieket tsekélyebb árron megveheti, ezekért adja a' pénzét; a' mi minden esetben a' szorgos Kormányra nézve igen fontos dolog, mert vagy a' vevő kárával a' termesztő és kézmíves igen gazdagodik, vagy e' két utólsónak vesztével nyer az első, de tsak vesztőleg, a' mi főkép a' Kormányra nézve igen szembetűnő, mert először is a' hazai termesztmény használatlanúl marad, és másodszor ezen felűl a' hazai pénz is Külföldre mégyen. Ha pedig a' kézmíves a' tökéletlen készítményén is ki akar adni, vagy igen tsekély árron adhatja azt, vagy szinte, mint tsupa nyers anyagot, a' Külföldieknek eladni kényteleníttetik, a' mit azután mint gyár készítményt a' hazafiak sok pénzen viszszavásárolni kényszerítttetnek, a' mi minden roszszak között a' legnagyobb. Ezek között pedig minő habozásra jut a' Kormány, a' melly mind azt akarja, hogy a' termesztő jól eladhassa fáradozása gyümöltsét; mind azt, hogy a' kézmívesek fenálljanak, sőt gyarapodjanak; mind pedig, hogy a' vásárló nép ne károsodjék; mind végre és főképen, hogy a' hazai pénz — a' pénz külföldre ne menjen.

Ha fel is teszszük, hogy valamelly Országnak kézmívesei a' legbetsületesebb emberek, még is soha sem adhatják munkájokat olly árron, a' minőn a' gyárkészítmények kelnek; mert az elsők arányképen sokkal több költségbe kerűlnek, mint ez utólsók: a' gyárokban t. i rövidebb idő alatt, kevesebb költséggel, nagyobb mennyiségű portéka készül. A' gyároknak ezen hasznaihoz még azt is kell vennünk, hogy itt sok minden nemű ember munkát 's élelmet is kap.

Mit kell már e' tárgyban a' Kormánynak tennie? Eltiltsa-e a' tsekélyebb számú kézmívesek kedvéért a' Gyárokat, vagy pedig, a' sok vevőt és munkást tekíntvén, előmozdítsa azokat?

Azt fogják sokan felelni: mivel a' gyárok által szaporodván a' portékának sokasága, annak árra kisebbszik és azokban számos munkások élelmet találnak, maradjanak, sőt szaporodjanak a' gyárok, — tsak a' munka nem erőművek (machina), hanem emberi kezek által történjék, mert különben a' második tzél egészen elmarad.

De hát akkor is emberi kezek által menjen minden gyár munka véghez, midőn azok a' földmívelésre, marhatenyésztésre sokkal nagyobb haszonnal fordíttathatnak; midőn t. i. a' mívelendő föld sok, arányként pedig az emberek igen kevesek, vagy az emberek ugyan elég számosok, a' föld pedig nem épen sok, de még is nem elég mívelt, nagyobb míveltetés által pedig sokkal termékenyebbé lehet, ha az emberek között felosztatik; a' vagy ott se éljünk erőművekkel, a' hol már a' Természet maga igen kedvez az illy rövid útnak, hol t. i. a' Természetnek tzélirányosan használt ereje által tsekély fáradsággal és költséggel elérhetjük azt, a' mi emberi erő közbenjárása által tsak nagy erőlködés és költség által mehetne véghez. Végre akkor sem fordíttassanak-e erőművek a' gyárokra, midőn a' szomszéd országban tsupa erőművek által készűlvén minden rövid idő alatt, nagy mennyiségben egyenlő jóságú portéka készül, és így ez könnyebben szereztethetik meg a' hazainál? Vetélkedhetnek-e az illy gyárokkal azok, a' mellyek emberi kezek által míveltetnek? Lehet kívánni, hogy ez utóbbik rendű gyárok az előbbiekkel hasonló árron vesztegessék készítményeiket a' nélkűl, hogy a' munkások bére ezt megsirassa? Mind ezekre szorosan kell a' Kormánynak vigyázni, holott sok különös polgárok ezeket tsak békötött szemmel vizsgálják.

Sokan így vélekednek: a' Kereskedés a' gazdaságnak és vagyonnak legbővebb forrása, ennek tehát minden tekéntetben szabadnak kell lenni. — De itt is tsak némelly kérdéseket fogok tenni: alkalmas-e minden Országnak fekvése egyformán a' kereskedésre? Lehető-e mindennemű kereskedés

minden Országban? Divatkozik-e valamelly Országnak kereskedése tsak annak polgárai között, vagy ezek és más idegen, de közel lévő tartományok között, vagy végre azok, és a' földnek minden népei között akár közvetlenül, akár pedig közvetőleg? — Akkor is szabad légyen-e a' kereskedés, midőn az a' hazának kárára vagyon, p. o. a' hazai termesztménynek nagy mennyiségéért tsak igen kevés idegen készítményt szerezhetni meg; vagy midőn hazai szereink igen oltsó árron kelnek, az idegenek pedig tsak drága pénzen szereztethetnek meg? Akkor is, a' midőn a' Külföldön kapós szernek maga a' haza is szükét látja? Végre szabad legyen-e a' kereskedés közben minden hazai termesztményt úgy a' Külföldre botsátani, hogy annak semmi része a' szükség idejére félre ne tétessék? Ha pedig illy szük esztendők béköszönnek, szabad légyen-e kinek kinek sajátjának az árrát annyira verni, a' mennyire ő neki tetszik? Már most hányadik egymi a' nép közül képes e' kérdéseket értékök 's érdekök szerint megfontolni, helyesen megítélni, és, mi légyen mindenkor legtanátsosabb, meghatározni? —

Mások azt vélik, hogy valamelly tartománynak lakosai azért szegényűlnek, mert a' fényüzés és a' módi annak minden kintseit felfalja, e' kettőt kell tehát, a' mennyire lehet, kiirtani. Szép tanáts, de mennyire ellenkezik ez amaz igazsággal: a' kereskedésnek és a' mesterségeknek szabadoknak kell lenniek, hogy így alkalmuk légyen az embereknek foglalatosságot és élelmet keresni! hogy a' gazdagság gyarapodjék! — Azt lehet továbbá e' véleményre felelni: az elmellőzhetetlen szükségeknek számuk igen tsekély, és igen könnyű azokat kielégíteni; minden pedig, a' mi ezeken túl esik, tsak fényűzés, a' mellynek nemei egy számúak az emberek szokásaival, vágyaival és kényeivel. —

A' jó mívek és a' kereskedés szaporítja a' pénzt, a' hol sok a' pénz, a' kénytöltésről gondolkodunk, ez már magában is a' luxust foglalja, ettől pedig tsak veréb ugrás a' módi, 's annak naponként tapasztal-

ható ezerféle változásai. De egyszer'smind a' fényűzés és a' módi más részről leggazdagabb forrásai a' keresetnek és kereskedésnek; de a' Világkereskedésnek 's népek egyesülésének is két fő bálványai ezek, t. i. a' fényűzés és a' módi. — Nem is gondolhatni tehát kereskedést luxus és módi nélkül, ezeket pedig nem, kereskedés nélkül; közjóllétet pedig mind a' kettő nélkül; az tehát a' kérdés, mit kelljen mívelni?

Ha tehát a' Kormány nem tsak kívánná, hanem hasznosnak, vagy szinte szükségesnek is találná a' kereskedést előmozdítani, még ez nem elég, mert maga a' szándék eszközlés nélkül haszontalan. ? A' kereskedésnek alapítására 's előmozdítására szükségesek jó Intézetek, és jó Törvények; az elsők költség nélkül nem is gondolhatók. De ki adja a' költséget? A' felelet: az Ország! jól vagyon, de honnan? kész-e a' sokaság illy tzélra valamit áldozni, holott annak hasznait ált nem látja? ha pedig a' Kormány követelne illy tzélra áldozatot, nem de nyomatásról 's igazságtalanságról hangzanék a' panasz? — Ha tehát még is a' Kormány a' közjóra nézve igen hasznos, sőt szükséges kereskedést lábra állítani akarja, az e' végre megkívánt Intézeteket és Rendeléseket tsak a' mellékes utakon kénytelen megszerezni. Úgy de megeshetik-e ez mindenkor? és ha meg is eshetik, elég-e a' pénz maga, nem szükséges-e még a' bölts rendelményeknek pontos tellyesítésök is? Úgy de lehet-e mindenkor bölts törvényeket szabni, nem ellenzik e azt a' már divatban lévő szokások 's törvények? és ha szabatnak is, kész-e minden polgár azokat tellyesíteni? Ha nem, mit kell, mit lehet ekkor tselekedni. Több illy példákat is előszámlálhatnék még; de int az idő, hogy a' befejezéshez siessek.

Az Orvos Kormányi Számvetésnek főbb tapasztalásai.

Egész nemzeteket tekíntve a' fő biostaticus viszonyok azon észrevétellel, hogy mind ezek nem az

egyes Tartományokból, hanem a' tsinosodott világnak minden Tartományaiból közép számolás szerént meríttettek, a' következendők:

1-ör a' földünk minden pusztító természeti tünemények, öldöklő betegségek, ember emésztő hadak, kevesedő házasságok, élet rövidítő szokások és más szerentsétlen esetek mellett is mind inkább népesedik. Példáúl szolgáljon az, a' mit Fix az ő Orvos Kormányi számvető könyvében Szász Országról mond, hogy t. i. husz esztendő alatt átalában évenként 15631 pár öszvekelt, 66,396 gyermek született és 52,221 meghalt légyen, és így ama nem nagy Tartományban a' felesleg évenként közel 14000-re mégyen. Vannak ugyan olly szerentsétlen esztendők, a' mellyekben némelly tartományokban különös pusztító körűlmények miatt többen halnak, mint születnek, de ez igen ritka eset, és több esztendőket, vagy tartományokat véve még is ez utóbbiak fellűlmúlják az elsőket. Jóllehet tehát venni Tiz millió Népességről, hogy ez minden tiz esztendőben rend szerént egy millióval szaporodik.

2-or A' Május láttatik a' szaporodásnak leginkább kedvezni, az October pedig legkevesebbé, mert Hazánkban, Német, Frantzia és Olasz Országban legtöbb szülés történik Januáriusban, legkevesebb pedig Juniusban.

3-or Közönségesen több férfi születik, mint leány, úgy hogy 1000 szülöttek közűl mint egy 505 esik férfiakra, és tsak 495 leányokra. Vürtembergben és Orosz Országban még nagyobb volt a' különbség.

4-er Az igen népes városokban átalában többen halnak, mint születnek, és pedig a' legnépesebb városokban, Londonban, Párisban, 's Neápolisban minden 24-dik, a' másod ranguakban minden 28-dik, a' középszerűekben minden 30—33-dik, a' falukon pedig minden 36—40 dik.

5-ör A' törvénytelen gyermekeknek számuk évenként nagyobbodik, főképen a' nagyobb városokban, a' falukon nem annyira. Példáúl szolgáljon az,

a' mi Szász Országban tapasztaltatott, Drezdában t. i. 1600-ban egy törvénytelen gyermek sem találtatott; 1607-ben volt már 6, 1618-ban kilentz, de 1628-tól kezdve annyira szaporodtak, hogy 1751-től fogva már soha sem voltak 200-nál kevesebb számmal. Londonban és Párisban ez előtt mintegy minden hatodik volt, most pedig, ha igaz, minden negyedik — törvénytelen!

6-or Londonban, mint mondják, minden 90-dik, Dublinban minden 60-dik, Párisban 80-dik, nálunk pedig minden 76-dik szülés kettős; — hármas átaljában tsak 24,000, négyes 120,000 között egy találkozik. — 1786-ban Londonban egy asszony öt gyermeket szült, kik mind leányok voltak, ezek könnyen és rövid idő alatt születtek meg, és kettő közülök elevenen született. A' legerősebb kisded nyomott 24 latot és 3 dr.

7-er Falun több gyermek születik halva, mint városban, ennek okai lehetnek a' falusi terheseknek nehéz dolgaik, továbbá ezeknek és az idevaló bábáknak tudatlanságuk.

8-or A' házassági és egyházi könyvek bizonyítják, hogy a' házasságok évenként igen igen kevesednek. Igen szembetünő, hogy legtöbb tartományokban sokkal kevesebb fiatal házasodik, mint meglett koru, és kevesebb nőtelen 's hajadon mint özvegy; hogy némelly helyeken, a' hol a' házasságok elválasztathatnak, nem több álló házasság vagyon, mint a' Halál és Biró által feloldatott.

9-er A' hónapok, a' mellyekben legtöbb ember hal, nem mindenütt ugyan azok, hanem különböznek az uralkodó betegségnek, éghajlatnak, helytelen szokásoknak 's t. e. különbségeszerént; ha azonban minden hónapokat különvéve egymással hasonlítjuk, az válik el, hogy Március, Február, Augustus, és November a' legrontóbb havak.

10-er A' mi a' halált illeti, a' mint az bizonyos időjárásra következni szokott, az tapasztaltatott, hogy olly esztendőkben, mellyeket igen száraz és forró, vagy igen hideg és nedves időjárás előzött meg,

a'

a' halandóság kettőztetni szokott; — hogy az igen heves és egyszersmind égiháboru nélkül lévő nyarat nagy betegségek követik; — hogy nagy vizáradás, vagy földrengés után sokan halnak; végre, hogy a' nagy termékenységet, valamint fogyatkozást is, sok embernek egészsége, sőt élete is sinli meg.

11-er Közönségesen több férjfi hal, mint aszszony, és pedig a' férjfiak leginkább serdűlt es vén korukban, az aszszonyok pedig gyermekkorban és 40—50 év között.

12-er A' házassági termékenység a' házasoknak állapotukra nézve illy formán vagyon. A' falusinépnél minden házasságra valamivel többet vehetni két gyermeknél; a' városban lakó kézi mivesekére 5—6 gyermeket; a' felsőbb ranguaknál 3—4, a' legfőbbeknél valamivel egynél többet. Azon házasságok, a' mellyek 24 év után köttetnek legtermékenyebbek, kevesebbé a' 20 előtt, mégkevesebbé pedig a' 40 után kötöttek.

13-or A' mi a' halók korát illeti, ez Adairnak számolásaként illy forma viszonyban áll azoknak számukkal: 1,000 ember közűl 260 hal első esztendőben, másodikban 30, harmadikban 40, negyedikben 24, és átaljában az első 8 évben 448, következőleg közel a' fele. A' törvénytelen származásuaknál — 20 közűl alig éri el egy a' 20dik esztendőt.

Adairnak a' szűlési és hólt jegyzőkönyvek szerént készűlt számolásaként az tetszik ki, hogy 1,000 új szülöttek közűl a' huszadik esztendőt 460 halladja meg; a' harmintzadikat 400, a' negyvenediket 380; az ötvenediket 300, a' hatvanharmadikat 200, a' hetvenharmadikat 100, a' nyoltzvanadikat 50, a' nyoltzvanötödiket 25, a' kilentzvenediket végre tsak 8—10.

14-er A' vénség, mellyet az emberek közönségesen érnek, 70—75 esztendő. A' legaggodtabb kor, mellyet eddig ember ért, és hitelesen bébizonyíttatott, a' 140 esztendős. A' legnagyobb öregség a' férjfiaknál volt ugyan, de több asszonyok öregedtek meg. A' házasak átaljában nagyobb kort érnek,

mint a' nem házas világiak. A' legnagyobb vénséget a' mezei emberek érték. Az egyháziak 's főképen szerzetesek között közönségesen igen sok öreg találkozik.

15-ör mellyik betegség légyen az, a' melly legtöbb embert ragad el, nem bizonyos, mert ez a' bajnak székétől, 's a' betegnek személyétől sokat függ. Annyi való, hogy századunkban sokkal több betegségekbe esnek az emberek, mint ez előtt; most kevesebben halnak a' betegségben, melly tekintetben olly viszony vagyon, mint 2:1. Igy p. o a' 17 és 18 században maga a' pestis többet emésztett meg két és fél milliónál. A' himlőben az oltásnak feltaláltatása előtt magában a' Német birodalomban egy esztendő alatt több veszett el 400,000 gyermeknél, azokat, kik e' baj által nyomorúltakká, vagy bénnákká lettek, számba sem vévén. A' közvélemény szerént Americából hozzánk jött úgy nevezett Gyönyörsenyv — elején elragadott tsak nem minden megtámodottat; később-ben nem ölte meg ugyan minden kedvelőjét, de hagyott maga után hoszszas és undok utóbajokat. Most, hálá légyen az Istennek! már nem foly illy roszszúl a' dolog. A' poklosság közép korban egész nemzetségekre nézve rémítő baj volt. Ezek 's más e' féle bajok kétségbe ejtő tsapások voltak egész tartományokra nézve. A' mi korunkban e' nagy bajok részént törvényes orvosi rendszabások által elkerültetnek, vagy eltávoztatnak; részént pedig, midőn az emberek szántszándékkal befertéztetik magokat ezekkel, a' betegségeknek 's ezek gyógyszereinek alapos ismérete által a' bajok megorvosoltatnak, 's azoknak rontó következéseik enyhíttetnek.

16-or Mi a' lelki 's kedvbéli betegségeket illeti, a' Londoni és Párisi őrült intézetek lajstromaiból az tetszik ki: a' serdűlés előtt nem vétetnek őrülések észre; 15 és 20 esztendő között 65; 20—30 között 339; 30—40 között 380; 40—50 között 236; 50—60 között 130; 60—70 között 15; nyoltzvanon felül pedig 3 — 4. Ezek között mindenkor több aszszony találkozott, mint férjfi; tudósok és féltudósok

többen, mint tanúlatlanok; legszámosabbak pedig a' költők, képirók, hang és más mivészek; kevesebb ügyvédek; még kevesebb egyháziak; Természet vizsgálók és Mathematicusok pedig igen ritkák. — Az eszközlő okokat tekintvén, legszámosabbak a' szerelmesek és szerelem féltők; nagy számúak a' rendetlen dits és bétsvágyók; nem kevesek azok is, a' kiket a' házi terhek megbőszítettek. Alkalom jelenlétében a' pártütés, vakbuzgóság, részegség, és a' nemi ösztönnel való viszsza élés is nem kevés őrűlteket szült.

17-er Századunkban sokkal számosabbak a' szerentsétlen esetek, mint ez előtt; de halál, vagy más pusztító következések ritkábban származnak azokból.

18-or Az öngyilkosság számosabb a' mi időnkben, mint akár mikor máskor, — Azt vették a' figyelmes számolók észre, hogy éjnap egyenkori viharok alatt, továbbá Augustusban és Novemberben, nem különben valahányszor a' levegő sok villánnyal bir, végre sok essőzéskor legszámosabbak az ön gyilkosok. Több férjfiak, mint aszszonyok ölik meg magokat, legkevesebbek pedig ezek között a' zsidók. Azt állítják, hogy Londonban és Coppenhágában minden 100,000 közűl évenként száz öngyilkost számlálhatni.

19-er A' mi az emésztés jegyzőkönyveit illeti, ezekből ezek tetszenek ki: a' mi időnkben két annyi hus kel el, mint annak előtte; zöldség és gyümölts is nagyobb mennyiségben. Kenyér valamivel kevesebb; ellenben földialma (burgonya) mód nélkűl sok; a' hallal való élés ellenben ötről egyre szállott. Olaj is még egyszer annyi szükséges, mint egykor. A' kávéval való élés egy század ólta tizszerte szaporodott, a' tzukoré pedig huszszorta! — A' Chinai Thea igen feledtetik. A' fa most olly kiméletlenűl égettetik, hogy méltán félhetni, hogy 50 esztendő mulva a' fa ritkaság lészen; ha tsak jó rendelések nem tétetnek, és a' kőszén nem jutand nagyobb divatba. A' füszerek háromszor nagyobb mennyiségben költetnek el, mint régen; hála az ügyességnek!

a' külső és nagyárú fűszerek helyébe igen tűrhető pótolékok találtattak fel.

20-or A'mi az italokat illeti: a'bortermesztés három annyi mértékben történik, mint valaha, az emésztés pedig hat annyiban. Ha valaki kérdené, hogy lehet ez meg, feleljenek a' Vendégfogadók; nem különben a' seré is, még magokban a' boros tartományokban is, mellynek mennyiségét, a' hajdanival egybevetvén, 3 olly nagyra tehetni. De legroszszabb a' pálinka; ez magában Orosz országban évenként 6,000,000 akóra mégyen. Angol ország is alig engedi ennek az elsőséget.

Mindezekből, mellyek az Orvos-kormányi számolásból kitetszenek, nem tsak azt tudhatjuk meg, szaporodik-e, vagy pedig kisebbszik-e a' ńép száma, hanem az okokat is, a' mellyek miatt akár az első, akár pedig az utólsó történik. Ezekből tudhatjuk meg továbbá a' Világ népeinek mind erköltsi, mind pedig természeti állapotját, 's azoknak vagyonaikat. Láthatjuk innen a' földmivelésnek, állattenyésztésnek, minden nemü mivészeteknek és kereskedésnek javulását, vagy tsüggedését. Ezekhez szabhatjuk jelen törvényeinket, 's tehetünk jövendőre óvó rendeléseket.

Már itt ismét kérdezhetni, érti-e mind ezeket mind egyik a' nép közűl? tud e' ezekből hasznot vonni? Én ugy vélekedem, hogy sem az első, sem pedig az utólsó nem valósodik. Azért bizzuk tsak a' Kormányra mind azt, a' mi tsak az ő szemei előtt nyilva áll, és következésképen a' mit tsak ő tud megitélni; ő tegyen rendeléseket mindenekben, a' mellyek az egész társaságra nézve szükségesek, vagy hasznosok.

Böhm Károly.

Nos Sigismundus dei gra rex hungarie dalmate Croate &c. ac Marchio Brandemburgen &c. Memorie commendam tenore presencium significamus quibus expedit universis, Quod nos temporibus retroactis quasdam possiones fidelibus nris Domino Filye Ayrod dicti Pagan videlicet Meseruliis Orozy Oholos Selimes Chemerben et Meres et Chemsteen. Item Zeules Bavanus et Chalamus et Bede Comitibus exercitus ipso Bemonde ad nrm requisitionem assumpserit ab eodem dissentes quibus Castra nram regale Blathmycha vocatum et Comitatum de Turoch existens simulcum suis valvalibus et pertinenciis et quantum pertinet suis possionibus predem Domino Gulyssem Standeg idem Dominus Valens se nro merito mutuo et voluntati gratuite ad nre semotis requisitione singulare predem Castra Blathmycha vocatum simulcum pdem sub valvalibus et pertinenciis eidem nob et marchio nro regio remisit et resignavit Pro nos nre regie munificencie et ipsius Domini pena valeamus demostrato Demgmodo quasdam possiones nras regales Bichon Zemyeed Corvachom Almas et Chemeng vocatas et Comitatu de Weres existentes simulcum suis pdem valvalibus et pertinenciis ex tus arabilibus nullis et multis pratis fructuosis pascuis agris silvis fructibus rubetis montibus arenis silvis piscatibus piscinis aquis aquatilibus decursibus et quibusdam valvarum integritatibus subjacentibus ipsis Dem merito limitationibus ac ipso prefatum magnificum possessori et suis pdem Domino filio ejusd suisq hedibus ex certa scientia nre mere plenitudine et Valeam nunc sano exemplo pdictis ossibus pdicto Castro nro Blathmycha appellato dedimus donavimus et gratiose pro damus Donam et ofirmus pro nobis ac suos hedes tenendi possidend tenend pacifice habend quoquidem nos et nri successores reges sti hungarie pdicto Domino de pdictis suis hedibus pleras possiones videlicet Meseruliis Orozy Oholos Selimes Chemerben et mres Item Zeules Bavanos et Chalamos vocatas restituendi et restituent aut alias possiones et regno nro pomod equalentes sue pdempnali dedimus et donavimus effectu assumpsimus nichilominus nos et nost successores regnum sti hungarie nomine pdicti Domicum et suos hedes in pleno et pacifica pdicta possiones Castro Zemyed Chomachom Almas et Chemeng vocatas dominio et possione nrisa tempus pdicti tenend quousque imperator etiam fuerimus et terre nre et ipsa Judicium pugne tenend et quiete pro nos laboribus et expensis dicti nost patrimonialis quas dum nos et spes fuerint reputate et forma nre Privilegy vulgi sancti Damus Buda sed quinta feria post festum bn Vincy anno Domi Millesimo ccc.mo lxxxmo nono.

Tekéntetes
ITTEBEI KISS ANTAL URNAK,
Királyi Udvarnoknak és több Tek. Nk Vármegye Elökelö Táblabirájának,
a' Magyar Nemzeti Museum Gyarapitójának
hálaadásul szenteli
Horvát István.

4.

Sigmond Magyar Királynak Pogaan Mihályfi Domonkossal köttetett Egyességlevele 1399-*dik évi Julius* 10-*dikéről némelly Bereg Vármegyei Jószágok felől, egy Réztáblával.*

„Conmissio propria Domini regis

Nos Sigismundus dei gracia Rex Hungarie Dalmacie Croacie etc. Marchioque Brandemburgensis etc. Memorie conmendamus tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, Quod quia nos temporibus retrolapsis quasdam possessiones fidelis nostri Dominici fily Mychaelis dicti Pogaan Wthwý'n Thesewlch Orozý' Cholch Selmes Themerken et Weers in Themesiensi. Item Zeules Baranus et Chalanus in Beche (így) Comitatibus existentes ipso beniuolo ad nostri requisicionem consenciente ab eodem aufferentes, quoddam Castrum nostrum regale Blathnycha vocatum in Comitatu de Turoch existens, simul cum suis vtilitatibus et pertinencys in concambium predictarum suarum possessionum, eidem Domínico contulissemus, tandemque idem Domínicus volens se nostre maiestatis nutui et voluntati conformare, ad nostre serenitatis requisicionem singularem predictum Castrum Blathnycha vocatum simul cum predictis suis vtilitatibus et pertinencý's iterum nobis et manibus nostris regý's remisit et resignauit, Ideo nos nostre regie munificencie in ipsius Dominici persona volentes demonstrare benignitatem, quasdam possessiones nostras regales Kazon Zernyeed Kowazow Almaas et Berweg vocatas in Comitatu de Bereg existentes simul cum cunctis ipsarum vtilitatibus et pertinencý's videlicet terris arabilibus cultis et incultis pratis fenetis pascuis agris siluis Nemoribus rubetis montibus vineis Siluis piscaturis piscinis aquis aquarumque decursibus et generalitetnctis earundem vtilitatum integritatibus; sub ipsarum veris et prisco verarum metarum limitacio-

nibus ac Gyro per nostram maiestatem hactenus possessas, et seruatas prefato Dominico filio Mychaelis, suisque heredibus ex certa sciencia nostre maiestatis prelatorumque et Baronum nostrorum sano exinde prehabito consilio pro prefato Castro nostro Blathnycha appellato dedimus donauimus et contulimus ymmo damus donamus et conferimus, per ipsum ac suos heredes tamdiu possidendas tenendas pariter et habendas, quousque nos vel nostri successores reges scilicet Hungarie prefato Dominico vel predictis suis heredibus, predictas possessiones Wthwyn Thessewlch Orozy Cholch Selmes Themerken et Wers Item Zeules Baranus et Chalanus vocatas restituemus vel restituent; aut alias possessiones in regno nostro eisdem per omnia equiualentes Jure perhempnali dederimus seu donauerint effectiue, assumpmimus nichilominus nostro et nostrorum successorum regum scilicet Hungarie nominibus prefatum Dominicum et suos heredes in pleno et pacifica prefatarum possessionum Kazon Zernyed Kowazow Almaas et Berweg vocatarum, dominio et possessione infra tempus prefixum contra quosuis impetitores causidicosque et actores intra et extra Judicium protegere tenere et conseruare proprys nostris laboribus et expensis Harum nostrarum patrocinio literarum, quas dum nobis in specie fuerint reportate in formam nostri Priuilegy redigi faciemus. Datum Bude feria quarta proxima post festum beati Briccy confessoris Anno domini Millesimo CCC^{mo} Nonagesimo Nono."

Nyílt Levél (Pátens), író hártyán, boldogúlt Práy György Óklevél Gyűjteményéből a' Pesti Fő Oskola Könyvtárában. A' nyoltz oldalu kis királyi Petsét belűl, 's nem hátúl, nyomatott az Óklevélre, mint Sigmond Király alatt új szokás volt, hogy állandóbban megmaradjon. A' veres viaszra papiros vagyon tétetve, 's hátúl az egész Petsétet egy kis hártya pántlikátska tartja. A' körűlírat ez: „† S(igillum). SIGISMUNDI. REGIS. HUNGARIE. ETCE(tera)." Nevezetes tünemény az Óklevélben, hogy

Torontál Vármegye benne BECHE, az az: BETSE VÁRMEGYE nevet viselt. Két Szent Briccius, az az: Szent Beretzk levén, 's ezek közül (Martyrologium Adonis Archiepiscopi Viennensis. Romae, 1745. fol. Parte II, pag. 321. et 577.) az Umbriai Martulana Városi Püspök és Confessor üdnepe Julius 9-dikére, a' másik Túri Püspök és Mártyr üdnepe pedig November 13-dikára esvén, minekutána 1499-dikben az utóbbik Szent üdnepe maga esett Szerdára és így „Feria Quartara" önkényt következik, hogy az Óklevél Datuma a' másik Szentre tzéloz. Ennek üdnepe 1499-dikben Julius 9-dikén Kedden tartatott, következésképen a' Szerda, vagy is „Feria Quarta Proxima post Festum Beati Briccy Confessoris" Julius 10-dikén volt. Ha több hasonló nevü Szent vagyon, vigyázva kell tenni az idővetési számolást.

Horvát István.

II. Literatura.

A.) Hazai Literatura.

Könyvvizsgálat.

1) Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet. von P. Wien, Gedruckt bei Ant. Strauss's sel. Witwe. 1833. in 8-o SS. 223. Az ára 2 fr. pengő pénzben.

2) A' magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, Strausz Özvegye betőivel. 1833. 8-ad rétben 152 lap. Az ára 2 fr. 30 xr. pengő pénzben.

(Folytatás.)

Röviden megesmértethetni a' Méltóságos Szerzőnek philologiai törekedéseit, minthogy ezek még kevesebbé ütik meg a' nem puszta kényen, hanem a' valódi Nyelv Tudományon épült Közönséges és Magyar Philologiának mértékét, mint-

sem Történeti Töredékei. Már a' Magyar Munkának mindjárt tzíme is olly valamit foglal magában, a' mit egyik Nyelvnek Philologiája sem esmér, 's a' mit új találmánynak elfogadni fölötte nagy együgyüség volna. Mit jelent e' tzímben az ÁGOZÁTI szó? ÁG Kresznerics Szótára szerént a' Magyar Nyelvben annyit jelent, mint a' Deák RAMUS; ÁGAZ annyit, mint FRONDAT: ÁGAZIK annyit, mint FRONDET; ÁGAZÁS annyit, mint RAMATIO, EGERMINATIO, EFRONDESCENTIA; ÁGAZAT annyit, mint ARTICULUS, RAMUS, RAMORUM MULTIPLICATIO, 's egyházi értelemben HIT ÁGAZAT annyit, mint ARTICULUS FIDEI, vagy DOGMA FIDEI. Mit jelentenek, újra kérdi Recensens, ezek szerént a' NYELVNEK ÁGOZATAI? — Talán a' Magyar Nyelvnek ARTICULUSAIT? Épen nem, mert ezek (§ 31. 32.) nem ÁGOZAT, hanem ARTICULUS néven említtetnek. Talán a' Gyökér Szovaknak el ÁGOZÁSAIKAT, mint *les*, *les-et*, *les-ethet* 's a' t.? Épen nem, mert e' könyvben (5. lap.) TŐS GYÖKERES NYELV ÁGOZATOKRÓL foly a' beszéd. Talán a' Magyar Nyelvnek TERMÉSZETI TULAJDONAIT? Épen nem, mert az illyen magyarázatért a' Mltgos Szerzőnek Feleletében (Tud. Gyűjt. 1834. XII. Kötet, 39. lap.) megdorgáltatott Recensens. — Mit jelentenek tehát? A' Magyar NYELVNEK DOGMÁIT bizonyosan, mert így fejezi ki magát a' Méltóságos Szerző a' most említtetett helyen: „*Mert az én értelmem szerént, valamint a' Hitnek, szint úgy nyelvünknek is sokkal kevesebb az ÁGOZATJA, mint sem az ő tulajdonai, már pedig t sak az elsőkre szorúlnak* (!?) *minden értekezéseim, könyvemnek tzimezetéhez fogva.*“ Hát DOGMÁI, az az: ÁGOZATAI vagynak a' Magyar Nyelvnek? Méltán fölkiálthatunk itten az esméretes jámbor Magyar Egyházi Férfiuval: „*Boldog Isten! mire jutánk.*“ Vagyon így a' más nyelveket fölűl halladó Magyar Nyelvnek PHILOLOGIAI DOGMATICÁJA, mint vagyon a' Hitnek THEOLOGIA DOGMATICÁJA. Ezt a' Tudományt Monboddo

Harris, de Brosse, Meiners, Adelung, de Sacy, Vater, Jacob és Bernhardi még tsak meszszirőll gyanítani sem tudták, 's azért botsánatra méltó Recensensnek szük bélátása is, ha a' tárgy magosságát fölérni nem tudta. Kár volt a' Szónak olly jelentést adni, mellynek a' Philologiában alkalmas jelentése nem lehet, 's mellyet a' Méltóságos Szerzőn kivűl egy Philologus sem esmér a' Föld kerekségén. Vagy, ha még is elfogadható e' jelentés, tanítson meg bennünket a' Méltóságos Szerző a' tudós Veronius példája szerént, mi légyen Könyvében különösen Dogmája a' Magyar Nyelvnek 's mi nem? minthogy azt p. o. „*hogy az Y nálunk* (§ 21.) *voltaképen se magán- se mássalhangzó, hanem tsak segéd betű*" a' Kisfaludy, Teleky, 's más e'féle nevekben Recensens a' Magyar Nyelv Dogmájának nem tekéntheti. Egy tárgyra nézve nintsen két egymással ellenkező Dogma a' Hitben: hogy lehetne tehát a' Magyar Nyelvben is? —

A' Bévezetés kezdete is (5. lap) helytelen, vagy kelleténél bátrabb állítást foglal magában, midőn mondatik: „*A' valódi magyar nyelv legkisebbet sem hasonlít más akármelly európai beszéd nemével.*" Azt kérdezi mindenek előtt Recensens, mit jelent határozottabban az a' VALÓDI szó a' Magyar Nyelv előtt? Ha általában a' Deák VERUS és GENUINUS, az az: a' Magyar IGAZI szó jelentésében használtatik, mit jelenthet ekkor? Hiszen NEM IGAZI, vagy is ÁL és FATTYU MAGYAR NYELVET senki sem esmér közűlünk, ha tsak az újdon új Magyarságot így nem tetszik nevezni valakinek. Ha a' VALÓDI szó EREDETI és ŐSI NYELVET jelent, ki áll jót róla, mi illyen különösen Nemzeti Nyelvünkben? Közölhetne Recensens a' XVI-dik század kezdetéből Magyar Fordításokat, mellyekből egészen a' Deák Nyelv menetele és rendszabási alkatmánya visít ki. Sőt mennyi keletben — köz keletben — forgó Magyar Szólásmód hordozza most is a' Deákság bilyegét? Recensens

kénytelen ismét nyilván megvallani, hogy magyarázat nélkül ezt a' VALÓDI MAGYAR NYELV kitételt nem érti. Azután, mi nem hasonlít legkisebbet is a' Magyar Nyelvből más Európai Beszéd neméhez? Az egyes szovak-e, vagy a' Magyar Nyelvnek Alkatmánya, Természete és Rendszabásai? Az elsőkre nézve EZER, meg EZER ollyan szovakat fölhozhatna Recensens, mellyek más Európai Nyelveknek szovaikkal hasonló jelentésüek; a' másadikrà nézve a' Magyar Nyelv is, mint tsak nem minden Emberi Nyelv, sokban hasonlít más Európai Nyelveknek alkatmányukhoz, a' mi a' Méltóságos Szerző könyvéből is nagy mértékben kitetszik. Nintsenek-e az Európai Nyelveknek szinte úgy, mint a' Magyar Nyelvnek, Állatos Neveik, Névmásaik, Igéik, Eseteik, 's a' t.? Ditsérni akarván tiszteletre és szeretetre igen is méltó nemzeti nyelvünket, ne tegyük azt NYELV SZÖRNYETEGGÉ, hanem állapodjunk meg az illendőség határainál. Kora is még nagyon nálunk, hol a' NYELV TUDOMÁNY — a' Tudományt igazi értelemben vevén — még tsak első fejledezésben vagyon, azt állandó szabásként meghatározni akarni, mi tagadhatatlanúl és eredetiképen MAGYAR a' mi Nyelvünkben, és mi nem? A' legmagyarabbaknak tartatott szovakról, millyenek p. o. az ATYA, ANYA, BALTA, ROZS, KÉK 's a' t., nem bizonyította-e meg, hiteles tanuhelyekre idézve, az 1828-dik évi Pesti Hasznos Mulatságokban Recensens, hogy azok néha negyven, néha nyoltzvan Európai, Ásiai, Afrikai, sőt néha Amerikai Nyelvekben is föltaláltatnak hasonló kiejtéssel és hasonló jelentéssel? — A' Magyar Nyelv, úgy, a' mint mi azt ma beszéljük, egész kiterjedését véve, igen is nem hasonlít más Európai Nyelvekhez, de ezt a' kérdés alá nem jöhető tételt bizonyosan nem akarta állítani a' Méltóságos Szerző: Ha pedig itt is a' Magyar Nyelv DOGMÁIT értette, előbb azt kellett volna szorosabban meghatározni, mik tészik ezen DOGMÁKAT, 's valók-e ezen DOGMÁK? mert a' Mél-

tóságos Szerző Könyvében számtalan hibás Nyelvtörténeti és Grammatikai állítások találtatnak.

Illyenek közé számlálhatni p. o. ezen állítást, melly az előbbeni Valódiságot és nem Hasonlítást (5. lap) nyomban követi: „*Innét* (mivel a' világ legrégiebb nyelveivel egy idős) *ki tetszik, hogy több Ezeredek előtt magán kezdődött, az olta pedig tős gyökeres ágozatiban semmit sem változott a' Magyár Nyelv.*" Tsudálatos következtetés! „*A' Magyar Nyelv a' Világ legrégiebb Nyelveivel egy idős: Tehát tős gyökeres ágozatiban semmit sem változott.*" Épen annál változékonyabb szokott lenni a' Nyelv, mennél régiebb. Nem új Nyelv bizonyosan a' Német Nyelv, még is az úgy vélt Ulphilásnak Német Nyelve, a' Hildebrand költeménynek Német Nyelve, a' Niebelungen Lied költeménynek Német Nyelve, a' XVI — XVII-dik századi Német Nyelv, és Schillernek Német Nyelve, összehasonlíttatva, minő változásokra mutatnak! És honnand állítja a' mi Méltóságos Szerzönk a' Magyar Nyelvről olly biztosan, hogy ez több EZEREDEK OLTA tős gyökeres ágozatiban SEMMIT SEM (így) változott meg? Olvasta-e a' Magyar Nyelvnek több ezeredes Maradványait, 's összehasonlította-e ezeket a' mostani Magyar Nyelvvel? Vajha, oh vajha bírna Nemzetünk illy TÖBB EZEREDES Magyar Régiségekkel! De, fájdalom! tudja mindenki közülünk, hogy Szent István Királynak 1001-diki Oklevéléig alig találunk egyes Magyar Neveket is, 's még ezek is változásokra mutatnak. Constantinus Porphyrogennetánál ETEL-KÜZU (Mesopotamia = Interamnensis = Viz Küzü) egy régi Magyar Országnak neve, melly arra vezérel bennünket az ETEL szóban, hogy ma többé nem nevezzük, mint nevezték Atyáink több más Ásiai Népekkel együtt, ETEL néven a' VIZET; *) a' KÜZU szóban pedig világosan szembe tünő az is, hogy a'

*) Innend ETEL-VÁR fordíttatása volt az AQVINCUM szónak, 's annak semmi köze sem volt ATTILA nevével.

Magyar Helyes Írás (melly a' Méltóságos Szerzőnek 2—14. § szerént határozottan a' Magyar Nyelv Dogmatikájához tartozik) megváltozott annyiban, a' mennyire ma nem U hanem Ö vagy Ü betüvel írjuk le a' KÖZÜ, vagy KÜZÜ régi szovat; de megváltozott az Ü betüre végződő mellékszói régi ragaszték is, minthogy ma már nem mondjuk KÖZÜ, vagy KÜZÜ, hanem így mondjuk KÖZI, p. o. Rába-Közi, Tsalló-Közi. Az 1001-dik évi Óklevélben BALUUANIS a' mostani Somogy Vármegyei BÁLVANYOS falu neve; Kálmán Királynak Görög Deák Óklevelében POLOSNIK a' mostani Szala Vármegyei PALAZNAK és PALOZNAK helységnek neve. Illyen ugyan Kálmán Király Óklevelében GRINTZARI is a' mai Veszprém Vármegyei GERENTSÉR pusztának neve helyett. Nekünk, ha a' levegőben várokat építeni nem akarunk, tsak a' BOLDVA MELLÉKI KÉT HALOTTAS BESZÉDDEL, mint a' Magyar Nyelvnek legrégiebb Maradványával, lehet összehasonlítani, midőn a' legidősebb nyelvbéli Régiségről foly a' beszéd, nemzeti nyelvünket. SEMMI SEM találtatik-e ezekben, a' mi változásokra mutatna? Ha a' VAGYOK segéd Igének jelentő módában a' jelen időben a' többes szám első személye VAGYUNK, és ez ÁGOZATA a' Magyar Nyelvnek, úgy az első Halottas Beszédben mindjárt a' régi VOGMUC arra is tanít bennünket, hogy a' Magyar Nyelvnek egyik Ágozata megváltozott; meg arra is, hogy nem lehet az DOGMA, a' mi változó. Ha a' Méltóságos Szerző Nyelvünk régi Maradványaiból a' Magyar Nyelvnek BELSŐ TÖRTÉNETEIT nagyobb gonddal tanúlta volna, másképen készűlt volna munkája. Minden esetre (40. §) ime sorok: „*Így vette eredetét a' Magyar Névszók ejtegetése, mellynek hajdan Scythiában hihetőleg* (miért?) *MÁS FORMÁJA volt, mint a' mellyet most követünk*“ ellenmondást látszanak foglalni magukban ezen állításra nézve: „SEMMIT SEM VÁLTOZOTT.“ De Recensens az érdemekkel fénylő Méltóságos Szerző idősebb koránál fogva kész ezt

az emlekező tehetség feledékenységének tulajdonítani.

Egyébberánt a' Magyar Nyelv Ágozatai, ha hímezés hámozás nélkűl minden tartozó tisztelet mellett ki kell Recensensnek az igazat mondania, nem foglalnak egyebet magukban, mint egy könnyeden és szoros Kritika nélkűl készűlt Magyar Grammatikát, mellyben igen kevés az új találmány, igen kevés a' megállható állítás, 's több benne a' tiszta jó szándék és hazafiui elragadtatás, mint az előmenetel. Fordítsuk tsak figyelmünket az első Rész első tzikkelyére, 's olvassuk a' mit ott íratva találunk. Azt, úgy-e, hogy a' Magyar Nyelvnek tsak két féle betüi vagynak, úgy mint Magánhangzói és Mássalhangzói, régen tudta és tudja a' Magyar? Ez tehát nem újság és nem érdem. A' mi pedig ezen oktatást nyomban követi, hogy Nyelvünknek kettős hangu betüi, az az: diphtongusai nintsenek, közönségesen nem való. A' Palótz Nyelv esmér diphtongusokat; de esmér a' Szala, Vas és Sopron Vármegyei magyar beszéd is, midőn ezeket: *iédes*, *sziép*, *kiép*, *gyiég* 's a' t. kimondja. Azután, olly rettenetes és *undorító TSERÉPHANGÚ* betük-e azok a' diphtongusok, mint a' Méltóságos Szerző festi azokat? Kinek nyelvét ütötte meg mostanig a' guta, ha e' Deák szovakat: „CAESAR AUGUSTE" kimondotta? Ugyan TZUDARSÁGOK-e főképen a' Német Nyelvnek Dialectusai, vagy HIBÁK-e a' Dialectusi Különbözések az Európai Nyelvekben? Ezek valóban korlátlan és helytelen hazafiui kifakadásokra mutatnak, mellyek tsak a' Durvaságot szaporíthatják közöttünk.

Helytelenségek többnyire azok is, a' mik az első rész 2—4-dik tzikkelyeiben a' magánhangzókról előadatnak. Recensens ugyan, a' mit igen sajnál, nem ért a' Musikához, de még is tud annyit a' Magyar Grammatikából, hogy Musikai Magyar ABCét már Verseghy írt, 's avval nem boldogúlt; tud annyit a' Magyar Grammatikából és a' közönséges Philologiai Semiotikából, hogy annyi betüjének kell a'

Magyar Nyelvnek lennie, a' hány különös egyes hang (vagy, ha a' Palótz Nyelvet is érénteni tetszik, kettős hang is) találtatik benne. Így, ha a' magánhangzókat számba szedni akarjuk, vagyon Nyelvünkben a, à, á, e, è, é, i, í, o, ó, ö, ő, u, ú, ü, ű magánhangzó betü. E' szerént a' magyar magánhangzóknak nem sok közük lehet az éneklésnek tsak hét tiszta hangaival. A' három féle e betüt maga is érénti a' Méltóságos Szerző: Miért nem éréntette határozottan és világosan a három féle a betűt is, minekutána két féle a betü vagyon az AKAR és HAMAR szóban. Mondassa tsak ki Némettel és Tóttal az előbbi szovakat, tapasztalni fogja, hogy a' homályos és világos a betü meg nem különböztetése miatt mindegyik azonnal elárúlni fogja idegenségét. És miért nem tette egy sorba a' Méltóságos Szerző a' rövid magánhangzókat a' hoszszuakkal? Ezek sem mondatnak kétszeri szájtátattal ki, ha valamivel hoszszabban ejtetnek is.

Hogy a' Magyar Nyelvnek Prosodiája tekéletesebb (5. §) a' Németéénél, azt régen tudjuk, de azért nem jutott mostanig eszünkbe kigúnyolni a' Német Nyelvnek SZOKTALAN BESZÉD VÁGTATÁSÁT. Sok függ e' néző pontban a' szokástól, minthogy „*Consvetudo est altera natura.*“ Gondolja-e a' Méltóságos Szerző, hogy a' született Német előtt nem kellemetlenek hasonlóképen a' Magyar Nyelvnek különös és saját betüi? Majd eltörik nyelve a' kimondásban, sőt nem is boldogúlhat vele. És nem hallott-e a' Méltóságos Szerző fiatal korában Nitra Vármegyében ketsegtető kellemmel Szláv Nyelvet beszélni? A' kit a' Természet kellemes kimondással és bájoló előadással megáldott, annak szájából még a' legvadabb Nemzet Nyelve is dísszel és éddel hangzik. Mire vezethet tehát a' *krszt*, *prszt*, *szmrt* 's a' t. kipilingéreztetése? Nem épen úgy az ügyetlenség jele-e, ha a' míveletlen Magyar Korela szovat ejt a' Cholera helyett, mintha a' míveletlen Német Madjart vagy Madschart mond a' Magyar helyett? Vagyon minden ház előtt seperni

való. De a' Szótagoknak tsonkíttatásaik sem épen ollyan esméretlenek a' Magyar Nyelvben, mint a' Méltóságos Szerző vitatja. Azután helyett Osztán-nal élni; mit teszek helyett metszek-et mondani; nemesebb, vagy Gazda Aszszony helyett nemesb és Gazd Aszszony kiejtést használni, tsak ugyan Szótagtsonkítás. És millyen durva rövidítések nem találtatnak (p. o érdeml az érdemel helyett) a' XVI-dik és XVII-dik századi Magyar Könyvekben is. Sőt még most is sok Aestheticus előtt szebb a' gyönyörübb ÁRNY szó (be felséges hangu kitétel!) az ÁR-NYÉK szónál.

Főképen kegyelmeibe vette a' Méltóságos Szerző a' Hangegyűletet, vagy is hasonló Hangkövetést. Igaz, kultsa ez a' mostani Magyar Nyelvnek! De nem volt egészen kultsa a' régiebb Magyar Nyelvnek, következésképen ez az Ágozat nehezen Scythiai. Már Béla Király nevetlen Jegyzőjénél olvassuk CADU—NEC, BUNGER-NEC, a' mit ma KADU-NAK, BUNGER-NAK mondanánk. Az 1182-dik, vagy 1183-dik évi régi Halottas Beszédben előjö: milostben, paradisumben, halálnec, muganec, fojanec, puculnec, archangelt, iovben. Megtartatott-e ezekben a' hasonló Hangkövetés? Pedig ez a' beszéd Scytha Beszéd. Vagy mit mond Recensens? Mind ezek (Tudom. Gyüjt. 1834. XII. Kötet, 53. lap.) a' MAGYAR NYELVRE SZÓRT TATÁR SZEMETEK. Hová tünt-el, ezeket írtában, a' Méltóságos Szerző szemei elől az Idővetés? Tatár Szemetek 1182-dikből, vagy 1183-dikból a' Magyar Nyelvben! Ez ám az igazi Tsiga Biga. Illyenek számtalanszor találtatnak a' későbbi régi Magyar Kéziratokban is, 's az illyenek vonták-le Révai szeméről a' fátyolt Magyar Nyelvünk alkatmányára nézve. TSAK EZEKBŐL A' TATÁR SZEMETEKBŐL mutathatni meg, hogy minden formativa ragasztéknak tsak egyféle magánhangzóju gyökere volt, és így, ha ma több féle vagyon, az későbben hasonló Hangkövetésből eredett. Úgy, de mi történt 's következett ebből? Bizonyosan a' Magyar

Nyelvnek egy nagy MEGVÁLTOZTATÁSA egyenesen Ágozataiban és Alkatmányában a' MAGYAR NYELV ÉRTELMESSÉGÉNEK TAGADHATATLAN KÁRÁRA.

Azonban, hogy megértessék, példákban kell itt Recensensnek szólania. Mondjuk ma p. o. HAT-SZOR, mondjuk HÉT-SZER: Hajdan pedig, mit a' XVI-dik századi Nyomtatványok is bizonyítanak, így mondották ezeket Atyáink: HAT-SZER és HÉT-SZER. A' ki a' Magyar Nyelvet a' Deák Nyelv mértékével méri, az mind a' két szovat tsak így fogja fordítani: SEXIES, SEPTIES: De a' gondolkodó Magyar meszszebb fog látni, 's észre veszi, hogy e' szovakban a' Magyar SZER szó áll, mellynek külön állva is ORDO, SERIES világos jelentése vagyon. Így HAT-SZER annyi, mint SEX-SERIES, vagy SEXTA-SERIES; HÉT-SZER annyi, mint SEPTEM-SERIES, vagy SEPTIMA-SERIES. Az már a' kérdés, mitsoda a' mai HAT-SZOR és ELŐ-SZÖR öszszetételekben a' SZOR és SZÖR rész? Bizonyosan nem lehet más, mint a' SZER Gyökérnek a' mostani hasonló Hangkövetés törvénye miatt történt elváltoztatása, hogy könnyebben kimondhassa az A betüs gyökér szó után a' beszélő az O, mint sem az E betüt; az Ö betüs gyökér szó után pedig az Ö, mint sem az E betüt. Ha ma a' SZER szónak saját jelentése fön nem volna, hanem egészen kiveszett volna, tudhatná-e a' Philologus, mellyik az IGAZI GYÖKÉR a' SZER, SZOR és SZÖR közül? A' SZOR legfölebb a' SZOR-OS mellék szónak gyökerére vezethetné a' Philologust, 's ekkor SZOR annyit jelentene, mint ARCTUM, vagy ANGUSTUM. Úgy, de tenne-e alkalmas jelentést a' SEX ARCTUM, vagy SEXTUM ARCTUM és SEX ANGUSTUM, vagy SEXTUM ANGUSTUM a' HAT-SZOR öszszetételben az ORDINALIS jelentésü számra nézve? A' SZÖR jelentéséhez még tsak közelíteni sem lehetne, mivel sem a' SZÖRNYÜ, sem a' SZÖRTSÖL szó gyökerévé nem lehetne tenni a' SZÖR alkató részt az ELŐ-SZÖR öszszetételben. A' régi

HAT-

HAT-SZER szólásmód nem Magnestő gyanánt szolgál-e tehát a' mai HAT-SZOR összetétel igazi jelentésének meghatároztatására? De itt könnyen folyt az értelmesség fölvilágosíttatása. Szinte így könnyen foly a' régi Halottas Beszédnek TATÁR SZEMETEIBEN is. A' mai Adó eset ragasztéka ugyan NAK és NEK, mint p. o. HALÁL-NAK, vagy EMBERNEK: Azonban Nyelvünk ősz régiségében olvastatik: HALÁL-NEC, MUGÁ-NEC (Magá-nak), FOJÁ-NEC (Fajá-nak), PUCUL-NEC (Pokol-nak). Ellenben nem mondatik NEMÉ-NAK e' régiségben, hanem NEMÉ-NEC áll abban. Mellyik már a' NAK és NEK ragaszték közűl az igazi Gyökér és mellyik eredett hasonló Hangkövetésből? Folyamodjunk a' TATÁR SZEMÉTHEZ, mint Mágnestőhöz. Nem de a' NEK Gyökér felé mutat az? Helyesen, mert ma is fön vagyon szokásban a' NEK-EM, NEK-ED, NEK-I 's a' t. MIHI, TIBI, SIBI jelentéssel. Mindazonáltal ez a' magyarázat ismét a' Deák Nyelv mértékével adatik egyedűl a' birtokos Névmásoktól, mert magának a' NEK Gyökérnek egyenes és világos saját jelentését többé nem tudjuk. Azt még is észreveszszük elég hitelesen a' régi Halottas Beszédből, hogy a' mai NAK és NEK ragasztékra nézve hajdan nem volt keletben a' hasonló Hangkövetés.

Ma így beszélünk a' BAN és BEN utóljáró szó segedelmével: JÓ-BAN, KERT-BEN. A' régi Halottas Beszéd Készítője így szólott: MILOST-BEN (ma: Malaszt-ban), PARADISUM-BEN (ma: Paraditsom-ban), JOV-BEN (ma: JÓ-BAN). Ellenben nem találtatik a' régi Halottas Beszédben soha: GYÜMÖLTS-BAN, hanem abban GIMILS-BEN (ma: Gyümölts-ben) jő elő. Mellyik hát az igazi gyökér és mellyik a' hasonló Hangkövetés a' BAN és BEN közűl? A' TATÁR SZEMÉT, mint Magnestő, nem de a' BEN gyökér felé mutat, 's a' BAN ragasztékot, mint későbbit, épen nem esméri? Helyesen, mert BEN különösen is INTUS jelentésü, 's keletben forog a' BENN EM, BENN-ED, BENN-E, az az: Internum meum, Internum tuum,

Internum illius összszetételben. Mi okosak voltak, ime! a' SZEMETELŐ TATÁROK, hogy soha sem tserélték föl a' semmit sem jelentő ragasztékot, hanem mindenkor a' JELENTŐT használták hasonló Hangkövetés nélkül. Úgy tűnik elő a' dolog, mint ha nálunk a' Magyar Nyelvet jobban értették volna.

Mi most a' Vevő Esetet TÓL és TŐL ragasztékkal készítjük, 's mondani szoktuk PAP-TÓL, EMBER-TŐL. Szent Margit életében ellenben (Georgii Pray, Vita S. Elisabethae Viduae &c. Tyrnaviae, 1770. 4-o pag. 298.) olvashatni: „*És az ő CLASTROMÁ-TŐL kivonhatnáják.*" Szent Katalin Életében a' Debretzeni Kézirat szerént találtatik: „*Kerálné Asszszony KERÁL-TŐL terhébe eséh.*" — „*Én mennyei ATHYÁM-TŐL.*" — „*Az DOCTORÓK-TŐL nevezteték.*" — „*Meg szünék a' SIRÁSTŐL.*" 's a' t. Nem jó pedig e' Kéziratokban soha elő EMBER-TÓL, TEST-TÓL, 's a' t. Mellyik hát a' mai Vevő Esetet képző ragasztékokból a' Gyökér? A' TÓL-e, vagy a' TŐL? — A' TATÁR SZEMÉT, mint Magnestő, a' TŐL mellé áll. Helyesen, mert, ha nem tudjuk is egyenesen a' TŐL tiszta jelentését, tudjuk azt, hogy keletben vagyon Nyelvünkben külön is a' TŐL-EM, az az: A ME; a' TŐL-ED, az az: A TE; a' TŐL-E, az az: AB ILLO.

Így beszélünk mi szerte szét az Írói Nyelv szerént: HALÁSZ, KERTÉSZ; SIP-PAL, DOB-BAL, TROMBITÁ-VAL. Azon részek a' Hazában, mellyek a' PALÓTZ NYELV maradványait használják, a' fölebbiek helyett RÁK-ÉSZ, LOP-ÉSZ; SIP-VEL, DOB-VEL, TROMBITÁ-VEL szovakat mondanak. Helytelenűl-e, ha az ÉSZ szó és a' VEL-EM szó külön is használtatik és épen azon jelentéssel bír, melly az előadatott összszetételeknek jelentésükre alkalmaztatható?

Más összszetételekre nézve egyenesen nem segítenek ugyan a' TATÁR SZEMETEK, de mind a' mellett is igen könnyü kitalálni a' Gyökeret. Hogy e' szovakban: NYOM-HAT, VER-HET, az igazi

Gyökér HAT, a' másik HET pedig tsak hasonló Hangkövetés, azt hírdeti a' HAT-OK, HAT-SZ, HAT ige, mellynek részesűlője HAT-Ó él a' MINDEN-HAT-Ó = OMNIPOTENS összszetételben. Hasonlóképen, hogy a' FOG-LAL és KÉR-LEL igékben LEL az igazi Gyökér, a' LAL pedig hasonló Hangkövetés, bizonyítja a' LEL = INVENIT, ige. Illyen az AP-AD és EP-ED igékben is az AD=DAT, ige, melly az AP-AD-ÁS szóban az AD-ÁS rész által maga magát egészen kifejti. De hányszor elhágy bennünket az összszetételeknél mind a' TATÁR SZEMÉT, mind a' DIALECTUS, mind a' Magyar Nyelvnek világos és külön jelentéssel bíró RÉSZE, mind végre a' Rokon Nyelvekből ne talán költsönöztethető FÖLVILÁGOSÍTÁS?

Nem hibázott valóban Révai az illyen nyomoknál fogva, ha a' Magyar Nyelv alkatmányáról állította, hogy

1.) A' Magyar Nyelv kezdetkor merő összszetételekből, az az: COMPOSITUMOKBÓL állott. Hogy

2.) Az összszetételekben nem esmérte hajdan a' Magyar Nyelv a' hasonló Hangkövetést, melly most a' Magánhangzóknak háromféle fölosztatásuktól függ. Vastagok: A, O, U rokonaikkal; Vékonyak: E, Ö, Ü, rokonaikkal; Élesek: É, I, rokonaikkal. Hogy

3.) A' későbben lusta kimondásból ered hasonló Hangkövetés a' Magyar Nyelvbe bámúlásra méltó Változásokat hozott. Hogy végre

4.) A' hasonló Hangkövetés a' Magyar Nyelv Értelmességét időjártával, midőn a' Ragasztékoknak Gyökereik is, és sok egyes Jelentő szovak is feledékenységre jutottak, homályba borította. Ki tudja ma meghatározni p. o. mellyik a' Gyökérragaszték, és minő Jelentésü ezen összszetételekben: FUT-OS, REP-ES; MUL-AT, VER-ET; HAJ-ÚL, REP-ÚL; BÁJ-OL, TÉRD-EL; DOB-OG, REM-EG. 's a' t.

Mennyire hátra hagygyák Révainak ezen velős és a' Magyar Nyelv BELSŐ TÖRTÉNETEIN 's III

TELES RÉGISÉGEIN épült állításai a' Méltóságos Szerzőnek tsupa KÉNYEN nyugvó oktatásait!

Azonban a' HOMÁLYON KIVÜL, mellyet a' hasonló Hangkövetés nemzeti nyelvünkben okozott és szült, figyelemre méltó az, is hogy általa SOK EGYFÉLE HANGUSÁG támadott a' Magyar Nyelvben, melly ha kedvez is, a' LUSTÁBB KIMONDÁSNAK, bizonyosan kevesebbé mozdítja elő a' KELLEMES HANGUSÁGOT, vagy is az EUPHONIÁT. A' régiebb Magyar Nyelvben illyenek: „SZERETETEKNEK" — LESELKEDÉSSEL" — „KÉPZELETEKET" — „SZÁRMAZÁSOKNAK" — „ÁLDOMÁSOKBAN" 's a' t. vagy nem találtattak, vagy legalább kisebb mértékben találtattak, míg a' ragasztékok tsak egy gyökerüek voltak és azok a' hasonló Hangkövetés törvényei szerént meg nem változtattak. Mérsékeli, igaz, az EGYFÉLESÉGET az, hogy a' Magyar Nyelvnek sokkal több Magánhangzó betüi vagynak, mint más Európai Nyelveknek, 's hogy az A és E betü a' Magyar Nyelvben hat különbféle hangon mondatik ki: De ez által is bajos néha elkerűlni a' RÚT HANGUSÁGOT. És mint kell az Idegen fület sérteniük ezen EGYFÉLESÉGEKNEK? Innend tsúfolnak ök bennünket a' TEREMTETTE, 's más illy féle szovakkal. Szünjünk meg tehát abban Musikai Tekéletességet keresni, a' mi nem egyszer a' fülnek terhére esik. Hogy nem nagy számot tésznek az ollyan szovaink, mellyekben keményen hangzó lágygyal összekelne, az bizonyos: De hogy illyen szovakat nehéz találni, azt Recensens még sem meri állítani, minthogy hamar eszünkbe juthatnak a' LEÁNY, REÁ, ERÁNT, GYERTYA, GYERTYÁNFA, ESZTERGÁLOS 's a' t. Magyar Szovak. Már egy 1268-dik évi eredeti Oklevélben olvasta Recensens: „*Deinde venit ad arborem GERTAN, sub qua est meta.*" És alább: „*Et venit ad unam arborem GERTAN, sub qua est meta.*" Esmért hát illyeneket már az ösi nyelv is.

Magasztalja Nyelvünket (30. §.) a' Méltóságos Szerző azon tekéntetből is, hogy Névszovaink sem-

mi NEMBÉLI KÜLÖNBSÉGET nem esmérnek. Nyelvünknek ezen tulajdona Atyáink tiszta eszüknek tanuja ugyan, 's ez egyébberánt a' Magyar Nyelv tanúlást is igen könnyebbíti: De mind e' mellett is nem lehet tekéletlenséggel vádolni az ollyan nyelveket is, mellyekben Nembéli Különbözés találtatik. Ez egyfelűl nagyon határozottá tészi a' nyelvet; másfelűl különbféle ejtegetés formákra szolgáltat alkalmat; 's még ezeken kivűl megszívelteti az állatos és mellék neveknek szabadabb helyheztetéseiket. Beszélhetne-e úgy a' Magyar, mint Horátius írt ezeket írtában: „*Illi robur et aes tripplex circa pectus erat, qui fragilem truci commisit pelago ratem primus.*“? Továbbá az illyen nyelvek a' Kőíratokra is alkalmasabbak, nem ostromoltatván minduntalan a' sok NAK és NEK Adó Esetektől, vagy TÓL és TŐL Vevő Esetektől, mellyek a' Magyar Nyelvben igen gyakorta előkerűlnek. Úgy kell tehát gondolkodni a' Nyelvekről, mint a' Földnek különbféle Tartományairól, mellyek közűl egyik illyen, a' másik másféle Isten és Természet áldásaival kérkedhetik, 's a' mi egyikben netalán hibáz, azt más ága a' boldogságnak nagy gond nélkűl kipótolja, a' nélkűl, hogy ezt különösen a' fogyatkozásért szerentsétlennek lehetne mondani. Hogy a' Magyar Nyelvnek illy forma kifejezései: KERTÉSZNÉ, JUHÁSZNÉ 's a' t. igen keskeny kiterjedésüek, azt tudja mindenki szinte úgy, mint azt, a' mit a' Méltóságos Szerző elfeledett, ha nem hibázok, említeni, hogy a' Magyar Nyelvben némelly tárgyakra nézve a' nembéli különbözés különös szovak által (p. o. Tyuk, Kokas, Kappan 's a' t.) tétetik ki; más esetekben pedig a' HIM és NŐSTÉNY szovaknak előretételük által határoztatik meg.

Dítséri az elsőség érdemlésig Méltóságos Szerzőnk a' Magyar Névszovaknak Ejtegetéseiket is, midőn (35—39. §.) állítja ezeknek könnyüségüket, 's alább tsak nem a' Regébe vágó előadással leírja ragasztékaikat megkedvelt KI és MI szovatskái után. Az ejtegetések, az az: Declinátiók a' Magyar Nyelv,

ben az Eseteknek Ragasztékaikra nézve nem nehezek ugyan, de olly sokféle és nem könnyü Kivételekkel terheltetnek, hogy miattuk az ABC-nek tsak nem mindegyik betüjén külön keresztül kell menni a' nem vaktában beszélő Grammatikusnak. Szeretné látni Recensens azt az Idegent, a' ki a' Méltóságos Szerző Előadásai szerént megtudná tanúlni a' Magyar Ejtegetéseket. Idegent emleget Recensens, mert a' született Magyar rendszabások nélkül is eléggé eltalálja, mit hogyan kell ejtegetni Nyelvében. Hogy állíthatta tehát (46 §) a' Méltóságos Szerző ezeket: „*Az itten eléadott Névszók ejtegetésök reguláinál igen kevés számu kifogások vannak, 's ezek is tsupán tsak a' beszéd könnyebb pörgetését érdeklik?*" Még figyelemre méltóbb az, hogy a' Méltóságos Szerzőnek (46. §. 29. lap) imez intése szerént: „*Ki hagyván az utolsó szótagot illető magánhangzót mindenütt, valahol og, ok, ol, om, on, or, ÖK, öl, öm, alom, és elem-be végződik a' szó,*" mi Magyarok még a' TÖRÖK és ZÖMÖKszovat sem tudjuk helyesen ejtegetni Ugyan is ez a' két szó ÖK-be végződik, tehát, ki hagyván az utólsó szótagot illető magánhangzót, lészen a' többes számnak Nevező Esete Grammatice: „TÖRKÖK és ZÖMKÖK." És ez úgy-e hibátlan, 's a' közönséges szokásnak ejtegetése szerént, „TÖRÖKÖK és ZÖMÖKÖK" hibás.? Rázzuk meg előbb azt, a' mit rendszabássá tészünk, hogy a' mi nem oda való, ki potyogjon belőle. Igen böltsen írta, törvenyeit tekéntve, a' Méltóságos Szerző az Ejtegetés Theoriája végén: „*Legjobb Mester az illyetének ben a' gyakorlás.*"

De még mást is mondhat az Ejtegetés Theoriájáról, melly a' Méltóságos Szerző Könyvében találtatik, Recensens. A' ki az *A'* articulust (ehez tartozott volna a' magánhangzón kezdődő szovak miatt *Az* is) az ejtegetéshez szükségesnek tartja, az kelleténél jobban ragaszkodik a' napnyugati nyelveknek szabásaikhoz. Nálunk *Ház*, *Házé*, *Háznak* 's a' t. minden Articulus nélkül is eset, 's mondjuk: „*HÁZAT készül venni.*" 's a' t. De az sem való,

hogy az esetek a' Magyar Nyelvben a' KI és MI ejtegettetésének ragasztékai által támadnak. Mihelyest külön is keletben forog a' NEK-EM, és TŐL-EM, azonnal ezen eset KÉP-NEK, vagy KÉP-TŐL összetétel, 's nem származik a' KI-NEK, MI-NEK, vagy KI-TŐL és MI-TŐL szovaktól. Sőt, ha a' TATÁR SZEMETEKBŐL hasznot venni akarunk, még azt is bizvást állíthatjuk, hogy a' Magyar Nyelvnek azon értelemben, melly szerént a' napnyugati Nyelvek Esetekkel bírnak, nintsenek is Esetei, következésképen Ejtegetései is. Azokban az Esetragasztékok külön semmit sem jelentenek, a' Magyarban az Esetragasztékok ellenben külön is jelentők. A' NEK és TŐL ragasztékokról ez szembetünő: De az a' Nemző Esetnek *É* ragasztéka is, melly az Ő névmásából lett épen olly módon, mint a' *NŐ* szóból *NÉ* lett a' KIRÁLY-NÉ szóban. Sőt épen azért, mivel az *É* az *Ő* névmásából származott, a' Magyar Genitivus, a' mit Méltóságos Szerzőnk meg sem említ, mind az egyes, mind a' többes számban ismét minden következő esetekben ejtegettethetik illy módon: *Péteré*, *Péteréé*, *Péterének*, *Péterét*, *Péterétől*, *Péterék*, *Péterékké* 's a' t. Végre, ha magunkat más nyelvekhez alkalmaztatva, Ejtegetéseket megállapítunk is nyelvünkben, még akkor is nem szabad a' magánhangzótlan *T* betüt a' vádoló és a' magánhangzótlan *K* betüt a' többes számbéli Nevező Eset ragasztékának tartani. A' TATÁR SZEMETEK a' Halottas Beszédben hírdetik, hogy a' hol most magánhangzótalan Mássalhangzó betü a' ragaszték, ott hajdan magánhangzóval bíró Mássalhangzó volt a' ragaszték. Olvassuk a' Halottas Beszédben: HALALUT (halálot), REZET (részet); olvassuk a' Váradi régi Jegyzőkönyvben a' Tüzes Vas Ítéletről: THADEUS-UT, a' mostani THADEUS-T helyett. Ki is gyanítsa, hogy ezen Eset: HÁZ-AK, előbb HÁZ-K volt volna, és tsak az euphonia miatt változott volna a' mostani HÁZ-AK kitételre.

De elég ennyi a' Méltóságos Szerzőnek Philologiai igyekezeteiről. Ha Recensens minden botlásain

egyenként által menni akarna, úgy vastag könyvet kellene írnia. Azonban hová vezetne ez? A' Méltóságos Szerző korosabb is, föntebb is áll, 's ha szabad mondani talán büszkébb is, mint sem hogy tanúlhatna, vagy tanúlni akarna ollyan éretlen gyümöltsü obscurus Írótól, millyennek (Tudom, Gyűjt. 1834. 8-0 XII. Köt. 56. lap) festette Recensenst, ki igen jól tudja a' Római Példabeszédet: „NON CUIVIS HOMINI CONTINGIT ADIRE CORINTHUM." Tsekélyek, igaz, Recensens előmenetelei, de még is hazafiui jó törekedések, mellyeket mind a' mellett is, hogy nagyon különböznek a' Méltóságos Szerzőnek COLOSSÁLIS MUNKÁITÓL, türedelemmel vesznek kétségkivűl azon értelmesebb Hazafiak, kik híven tudják, hogy több váratik azoktól, a' kiknek több vagyon. Másfelől igaz az is, hogy az éretlen gyümöltsöt is megérleltetheti az idő. Recensens az időtől vár és a' Hazafiaknak kettőztetett szorgalmuktól. Az utóbbi szoros kritika alá vonhatja ezen Recensiónak éretlen sorait, kifejtheti hibáit, bővítheti hézagait, világosíthatja homályait, erősítheti helyes állításait. Midőn pedig mind ezek megtörténni fognak, Recensens már tsak azon kisded érdemmel is meg fog elégedni, hogy száz meg száz mostanig teljességgel nem esmértetett történeti tárgyat köz esméretbe hozott és forrás anyagává tett. Előbbre halladnia kell a' Nemzetnek, nem vesztteglenie és poshadnia, 's a' ki e' nagy munka utához tsak egy két darab követ vihetett is, tsendes lelki esmérettel és nyugodottan zárhatja emberi pályáját.

Egyébberánt édes örömest megvallja Recensens, hogy valamint folyton folyva, 's tsak nem lapról lapra mást tart és vall, mint a' Méltóságos Szerző, kinek főképen HÚNYAI (124. lap.), MÉNYESEI (127. lap.), KINGEI (131. lap.) ŐR-DÖGEI, az az: ŐRT-ÁLLÓ DÖGEI (134. lap.) igen mulattatók: Úgy tiszta és a' legforróbb hálával köszöni az Ágozatok után következő TOLDALÉKOT, mellybe igen ditséretes szorgalommal 747, az az: HÉT SZÁZ NEGY-

VEN HÉT EGY TAGU MAGYAR GYÖKÉR SZOVAT öszsze gyüjtött. Ezen igyekezet előtt mélyen meghajtja magát Recensens, 's feledvén a' kevesebbé szerentsésen előadatott tárgyakat, buzgó kebellel kéri a' MAGYAROK ISTENÉT, hogy a' fáradhatatlan szorgalmu, tudománykedvelő és fényes polgári érdemekkel díszes Méltóságos Szerzőt még igen igen sokáig éltesse! — „*Suum cuique.*"

(Vége.)

Horvát István.

B.) Külföldi Literatura.

Könyvesmértétés.

1) Handbuch der Geognosie zum Gebrauche bei seinen Vorlesungen und zum Selbstunterricht mit besonderer Berücksichtigung der geognostischen Verhältnisse des Grossherzogthums Baden entworfen von Dr. Fr. August Walchner. Carlsruhe, 1833. 8-o SS. I—XIV, 1—1104. Tizenegy Kőtáblával. Az ára 6 fr. 45 xr. pengő pénzben.

A' nemesebb hazai szeretet megkülönböztetve kedveli a' földszínét is, mellyhez ezer meg ezer édes viszonyok kaptsolnak: A' magosabb tudománybéli kifejlés pedig úgy szokta gyakorolni a' tudományos esméreteket, hogy azok közönséges tekéntetekig fölemelkedjenek.

Mind a' két tzélt szemei előtt tartotta e' sok tudományt magába záró Geognosiai Munkának tudós Szerzője, midőn a' közönséges Geognosiát velős előadással leírván, 's az újabb tapasztalásokat és előmeneteleket haszonra fordítván, egyszer'smind a' Badeni Nagy Hertzegség természeti alkatását is híven előterjeszti.

Különösen a' Könyvnek igen világosan készült Bévezetési Része fölötte alkalmas arra, hogy a' Természeti Tudománynak e' gyönyörü és mulattató

Ágát még az ollyanokkal is, kik egyébberánt e' tárgygyal esméretségben nintsenek, megkedveltesse, a' mit a' kőre nyomatott Tizenegy Tábla is szinte elősegít.

Igen figyelemre méltó a' Szerzőnek azon kinyilatkoztatása is az Előszóban, hogy annyi temérdek Geognosiai Adatok és Készületek állattak előtte, hogy nehéz volt hasznát venni mindennek. Az emberi észnek illy nagy gazdagsága a' külföldön hathatósan inthet bennünket, hogy mi is Hazánk természeti alkatásának esméretére nézve tenni kezdjünk nemzeti nyelven valamit, 's ne álljunk egy oldalulag szünet nélkül a' gyomrot nem egyszer émelygésre kisztő Versviszketegnél. Schlözer, a' mi valóban nevezetes, midőn három Magyar Utazó, kik közül egyik most is fényben él, kettő pedig (Kultsár és Schwartner) már a' boldogabb életre által költözött, Magyar Verses Könyvekkel kívánt neki nemzeti előmenetelünk megbizonyíttatására kedveskedni, komoly ábrázattal felelte: „*Ich lese keine Dichter.*“ Azonban tova legyen tőlem az a' szándék, hogy minden Verset kárhoztassak e' példa előadatása által. Én tsak az egyoldalu Culturát nem jovaslom, 's nem jovasolhatom. „*Paulo majora canamus.*“

Horvát István.

III.

Tudományos Jelentések.

1. *A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai.*

A' magyar tudós Társaság folyó évi November 9dikén, nemes Pest vármegye nagyobb teremében tartotta 3dik közülését. Előlülő Mélt. Széki gróf Teleki Józsefúr ő Nagysága magos míveltségü lelkét bélyegző ékes beszédében, mellyel az ülést megnyitá, nyomosan fejtegeté a' magyar tudósok hajdani sanyaru sorsát és a' fenálló magyar tudós társaság hatását. Ezután titoknok tek. Döbrentei Gábor úr előszámolá a'

társaság 1833 Novemberétől folyó 1834 Novembere 9dikéig tett sok és fontos munkálódásait. Örvendve hallók a' „titoknoki előadásból," többek közt, a' nemzeti játékszínre fordított munkás figyelmet, a' szép viszonyokat, mellyekbe a' társaság külföldi tudományos társaságokkal lépni kezd. Lelkesedve értettük a' bajor kir. Müncheni akademiának azon szép ajánlását, mi szerént a' könyvtárában nemzetünket érdekelhető munkák hiteles mássát a' magyar tudós társaságnak megküldeni kész. Nemzeti öröm-érzést gerjesztett bennünk némelly lelkes hazafi ajánlások tudatása. A' titoknoki előadás végeztével elhunyt derék hazánkfia Görög Demeter udvari tanácsos és tiszteleti tag felett t. Kállay Ferencz rendes tagnak jeles emlékbeszéde; t. Bugát Pál rendes tagnak a' külső érzékekről élettudományi előadása érdemlék a' köz figyelmet. Ezután t. Czech János úr rendes tag nyomos vizsgálatait terjesztélő a' tudományok állapotjáról Magyarországban az Arpádok alatt; t. Jankovich Miklós úr, tiszteleti tag, tudós értekezésében, mellyet Róthkrepf Gábor ur olvasa-fel, megesmerteté a' Benei pusztán talált régiségeket, mellyek egy magyar hősnek, ki mint a' tudós értekezés történeti adatokkal világosítá — 923 táján hunyhatott-el, temetteiben, köntösékességekben, lószerszámokban, fegyverekben, pénzekben állanak, és mind azért igen érdekesek, minthogy eleink öltözetének még akkor Európában szokatlan arany és ezüst ékességeit 's fegyvereik formáját előmutatják, mind pedig azért, mivel a' talált négy darab ezüst pénz, mellyeken a' 915—923 közt uralkodott Berengarius neve olvasható, olly ritkaság, hogy azt a' leggazdagabb császári vagy királyi pénz-gyűjteményekben sem találhatni-fel. — Majd jelentés tétetett a' magyar tudós társaság által 1833ra megjutalmazott munkák felől. T. Kisfaludy Sándor és Vörösmarty Mihál koszorús költők munkáinak 1833ban nyomtatott 2dik kiadások nyerték, egyenlően osztatva, a' 200 darab arany jutalmat. *) Maros-

*) A' Tudós Társaság mostani értékéhez alkalmaztatott, 's fölsőbb helyen is helybehagyatott Alapszabásokban (A' Magyar Tudós Társaság Évkönyvei. Pesten, 1833. 4. I. Kötet, 123. old.) olvashatni:

„*Azon nyomtatásban kijött eredeti magyar munka* (nem munkák) *megjutalmazására, mellyet a' Társaság leghasznosabbnak 's lelkesebbnek talál*, 200 *darab aranyat ád a' Társaság.*"

Mint lehet evvel megegyeztetni az 1833-dik évi nagy jutalom kiosztatását? — Annál kellett-e a' Rendszabástól először elállani, ki míveltségünkre nézve új időszakaszt alkatott? Mint fogja ezt venni a' Nemzet, vagy is a' Nagyobbik Akademia? Nem árt figyelmezni a' köz ítéletre is, 's én úgy vélem, hogy az érettebb gondolkodásuak itten egyet sohajtottak. —

A' Szerkesztető.

Vásárhelyi professor t. Péterfy Károly úrnak a' philosophusokról és philosophia történeteiről írt munkája tiszteletdíjra érdemesítetett. 1833nak terméketlensége az eredeti jó magyar munkákra nézve fájdalommal említetett. — A' filosofiai kérdésre érkezett két értekezés közül Almási Balog Pál úré nyerte a' 100 darab arany jutalmat; Ekeli ref. pap, Hetényi János úré pedig ívenként 4 darab arannyal jutalmaztatik. A' historiai kérdés, reá csak egy felelet, az is elkésve érkezvén, 1834re újra kihirdetteték; a' felelet beküldésének határnapja 1836. Dec. 31-dike. — Az 183¾re érkezett vígjátékok közül egy se találtatott száz darab jutalomra méltónak; de Jakab István úr „falusi lakodalom" czímü vígjátéka ívenként 4 darab arannyal jutalmaztatik. Most az 1834re szóló nyelvtudományi és philosophiai kérdés (l. alább) hirdettetett-ki. Végre az elölülő rövid beszéddel berekeszté az ülést, mellyen, a' karzaton, mint a' teremben számos minden rendü és rangu hallgatók jelentek-meg.

A' magyar tudós társaság által kitett jutalomkérdések 1834re.

Nyelvtudományi kerdés.

Mellyek a' magyar nyelvben a' tiszta gyökök? Számláltassanak elő, mennyire lehet, eredeti jelentéseikkel.

A' jutalom 100 darab arany.

Philosophiai kérdés.

Mi haszna 's befolyása van és lehetne még a' lélektudománynak (Psychologiának) mind a' felsőbb mind az alsóbb néposztályok czélirányos erkölcsi és polgári nevelésére? Mit és mennyit kellene ebből a' nemzeti oskolákban is tanítás tárgyául felvenni?

A' jutalom 100 darab arany.

Mind a' két osztálybeli feleleteket, pecsétes leveleikre hivatkozandó jelmondataikkal, a' titoknok veszi által. 'S mindenike beküldésének határnapja Martius 19dike 1836. Azon napon túl érkező felelet el nem fogadható. A' 100 darab arany fődíjon kívül, másod sőt harmad karbelinek találandó felelet is kiadathatik, külön meghatározandó tiszteletdíj mellett.

Pesten, a' 3dik köz-ülésből Nov. 9d. 1834.

---

2. *A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai.*

Tekéntetes Ittebei Kiss Antal Ur, Királyi Udvarnok és több Ts. Ns. Vármegye Táblabirája, a' Magyar Nemzeti Museumnak gondos Gyarapítója, e' nemzeti Intézethez viseltető nemes hajlandóságának közelébb ismét igen jeles új tanuságát adta, midőn egy ritka és negyvenhét eredeti Magyar Levélből álló Gyüjteménynyel a' Széchényi Országos Könyvtárt megajándékozni méltóztatott. Mennél ritkábbak

még a' XVI-dik századból is a' Magyar Nyelvnek hiteles Maradványai, annál örömestebb közlöm a' Gyűjteménynek hivatalos uton kezemhez jött lajstromát azon megjegyzéssel, hogy a' Deák kivonatu Levelek is Magyar nyelvet foglalnak magukban. A' Lajstrom ez:

1.) Forma Verborum Reconciliationis Rev. Dom. Eppi Bosnensis Michaelis Kesereo, et Sororis Suae Christinae Kesereo ddto 12-ae 9-bris 1523.

2.) Gróf Báthori András eredeti Levele ddto 21-ae Decembris 1554.

3.) Székel Antal eredeti könyörgő Levele Felséges I-sö Ferdinánd Tsászár 's Királyhoz ddto 28-ae Aug. 1558.

4.) Lévai Hadnagyok eredeti Levele Nagy Wáthy —'s Csirke Istvánhoz ddto 29-ae Septembris 1558.

5.) Lévai Hadnagyoknak eredeti Levelök Ernest Austriai Fő Hertzeghez ddto 11-ae Aprilis 1577.

6.) Nagy Fábiánnak 'stb. eredeti Levelök Pálfy János és Leby Miklóshoz ddto 28-ae Aprilis 1577.

7.) Martonossy István eredeti Jelentése Erneszt Austriai Fő Hertzeghez ddto 29-ae Aprilis 1577.

8.) Lévai Lovag és Gyalog Hadnagyok eredeti Jelentése Erneszt Ausriai Fő Hertzeghez ddto 29-ae Aprilis 1577.

9.) Lévai Lovag és Gyalog Hadnagyok eredeti Írások, Pálfy János, Leby Miklós 'stb.hez ddto 29-ae Aprilis 1577.

10.) Mamhuth Bek Szolnok Vár helytartójának eredeti parantsolatja a' Tisza mentiben és tekerületiben lakó Birák és Polgárokhoz ddto 5-ae Septembris 1577.

11.) Ogronffy István eredeti Levele, Győri Al-Kapitány Jakosich Ferentzhez ddto 1-ae Decembris 1577.

12.) Podgorzky János eredeti Levele Győri Al-Kapitány Jakossich Ferentzhez ddto 2-ae Decembris 1577.

13.) Tar István eredeti Levele ddto 20-ae Septembris 1578.

14.) Nagy Sándor eredeti Levele Nagy Fábián Kapitányhoz dtto 11-ae Octobris 1578.

15.) Egri Hadnagy Teoreok András eredeti Levele Felső Magyar Országi Helytartó Zara Pálhoz ddto Eger 2-a Decembris 1578.

16.) Zikszai Imre eredeti Levele Pixendorffy és Gräncenwerti Rubert János Felső Magyar Országi Generál Kapitányhoz ddto Waradini 3-a Julii 1579.

17.) Transmissio Causae, per Joannem Seregel, contra Nobiles Nicolaum Bolgar, Thomam Beke etc. in facto illegitimi seu ficticii cuiusdam Testamenti motae, et dijudicatae, in praesentiam Rsmi Dni Philippi Spinello etc. etc. Ar. Eppi Colocensis ddto 22-ae Aprilis 1603.

18.) Stephanus — Bocskai — eredeti Levele Thurzó Györgyhez ddto Cassoviae May 1605.

19.) Paria Literarum Nunciorum Bocskaianorum, ad Aly Bassam Budae Locumtenentem ddto Viennae 16-a Januarii 1606.

20.) Pálffy Katalin eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto Trenczini 29-a Martii 1606.

21.) Thurzó Miklós eredeti Levele Thurzó Györgyhez ddto Baymocz 7-a Aprilis 1606.

22.) Pálffy Katalin eredeti Levele Pográny Benedekhez ddto 8-ae Aprilis 1606.

23.) Pálffy Katalin eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto Trenczin 9-ae Aprilis 1606.

24.) Pálffy Katalin eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto Trenczin 16-ae Aprilis 1606.

25.) Pálffy Katalin eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto Trenczin 23-ae Aprilis 1606.

26.) Statuta et Leges Militares, secundum quas Milites Bocskaiani in Comitatu Nitriensi vivere debeant ddto 29-ae Aprilis 1606.

27.) Propositiones in Diaeta Cassoviensi 1-a die May 1606 regnicolis extradatae.

28.) Pálffy Katalin eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto Trenczin 15-ae May 1606.

29.) Rátz Ábrahám Kapitány eredeti Levele Thurzó Miklóshoz ddto 16-ae May 1606.

30.) Konstantinopolyi Levél ddto 22 ae Julii 1606.

31.) Muráth Passa Levele ddto 22-ae Julii 1606.

32.) Illésházy István eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto 30-ae Julii 1606.

33.) Murath Passa Levele ddto 31-ae Julii 1606.

34.) Pálffy Katalin eredeti Levele Thurzó Györgyhöz ddto Rozemberg 20-ae Aug. 1606.

35.) Paria Literarum ad Capitaneos sonantium cum subscriptione Stephani (Bocskai) — et Simeonis Pechy ddto Cassoviae 25-ae 9-bris 1606. és Paria Literarum ad Nicolaum Thurzó sonantium sub iisdem subscriptionibus et ddto Cassoviae 25-ae 9-bris 1606. NB. Mind a' kettőt közli Bajmótzrúl Thurzó Miklós, Thurzó Györgyel December 3-dikán 1606.

36.) Summa Legationis Caes. Galli, ab Ernesto et Joanne a Molarth, et Adolpho ab Althan Commissariis Caesareis, ad Aly Bassam Budensem expediti; — continens replicationes, et responsa, cum eodem Bassa ultro citroque, — — fideliter ex Lingua Turcica, propriaque ipsius Bassae

ex ore, legati raptim excipientis descriptione translata (1606.) —

37.) Rakó Zsigmond eredeti Levele, Forgáchy Zsigmond és Dóczy András Felső Magyar Országi Tsászári Biztosokhoz ddto Alba Julia 1-ae Septembris 1607.

38.) Vezir Ali Passa eredeti Levele II-dik Mátyás Király Attyafiához, 's Magyar Ország Gubernátorához ddto Budán September 23-dikán 1608.

39.) Vezir Aly Passa eredeti Levele, Molárdi János Ts. Kir. Fő Tanátsoshoz és Kapitányhoz ddto Budán October 14-dik napján 1608.

40.) Mustafa Effendi pergamentre irt eredeti Levele Caesar Gál Kapitányhoz ddto Budán 14-ae Octobris 1608.

41.) Mustafa Effendi üzenete Caesar Gálhoz ddto 14-ae Octobris 1608.

42.) Véczey Mariának, fiához Véczey Sándorhoz Tornára irt eredeti Levele ddto Filek 22-a Januarii 1648.

43.) Specification deren Praesenten, ſo dem Kayſerlichen, nach der Ottoman. Pforte abgeſandten Internuncio Anno 1678 mit gegeben worden.

44.) Budai Bassa Levele, Forgáts Istvánhoz ddto Budae 27-ae Aug. 1679.

45.) Specification deren Praesenten, ſo mit dem an die Ottoman. Pforte abgeſandten Internuncio abgeſchickt werden Anno 1682.

46.) Az Praefectusok fizetése régen Erdélyben.

47.) Kassa Városa Lakosainak panaszszok, Privilegiumaik megsértése ellen.

De, a' mint az Ajándékozó buzgó hálára érdemes: Úgy más felűl szíves köszönettel tartozunk annak is, ki e' fontos régiségeket nagy fáradsággal és költséges hazafiui áldozattal összegyűjtötte, 's az elenyészéstől megmentette. A' sz. orgalmas Gyűjtögető volt Tekéntetes Pauláuyi Józef Ur, a' Fölséges Magyar Királyi Udvari Cancellariának Concipistája, egy köz tiszteletre méltó 's egyenes magyar szívéről és szép tehetségeiről elégge esméretes Hazánkfia. Ő az a' szerentsés Magyar egyszer'smind, ki nem rég HUNYADI JÁNOSNAK és HUNYADI MÁTYÁS KIRÁLYNAK EREDETI MAGYAR LEVELÉRE, a' mit új évi örvendeztető híradásúl közlök, szert tett! —

Horvát István.

XII. Kötet Foglalata.

I. Értekezések.

1) Lovász Imre. A' meghűlés ártalmairól. 3 lap.
2) Piringer Mihály. Felelet Tek. Tudós Horvát István Úrnak recensiójára, mellyet a' magyar nyelvnek tőlem fényre botsátott ágozati felől kihirdetett az 1833-dik esztendei Tudományos Gyűjtemény 6. 7. 8. 9. és 10-dik kötetében. 38 lap.
3) Bőhm Károly. A' Népességről. 57 lap.
4) Horvát István. Sigmond Magyar Királynak Pogaan Mihályfi Domonkossal köttetett Egyességlevele 1399-dik évi Julius 10-dikéről némelly Bereg Vármegyei Jószágok felől. 101 lap.

II. Literatúra.

A.) Hazai Literatúra.

1) Horvát István. „Die Magyaren-Sprache in ihren Grundzügen beleuchtet von P. Wien, 1833. 8-ad rétben." És: „A' Magyar nyelvnek fényre botsátott ágozati; németül írt munkáját magyarázván P. Bétsben, 1833. 8-ad rétben." 103 lap.

B.) Külföldi Literatura.

1) Horvát István. „Handbuch der Geognosie zum Gebrauche bei seinen Vorlesungen und zum Selbstunterricht mit besonderer Berücksichtigung der geognostischen Verhältnisse des Grossherzogthums Baden entworfen von Dr. Fr. August Walchner. Carlsruhe, 1833. 8-ad rétben." 121 lap.

III. Tudományos Jelentések.

1) A' Magyar Tudós Társaság Tudósításai. 122 lap.
2) A' Magyar Nemzeti Museum Gyarapodásai. 135 lap.

(Koszoru 1834-dik eszt. XII-dik Kötethez egy ív.)

A' T. T. ELŐFIZETŐK' NEVEI.

1834.

V^dik FERDINAND

Ő Felsége, az Ifj. Magyar Király és a' többi Austriai örökös Tartományok' Korona Örököse, az Arany Gyapjas Rend és a' Sz. István Apost. kir. Rend Nagy keresztes Vitéze, Feldmarschal 's a' t.

CSÁSZÁRI KIRÁLYI FŐ HERCZEGEK.

Felséges Császári, Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Hertzeg FERENTZ KÁROLY JÓZSEF, az Arany Gyapjas Rendnek Vitéze, és az 52dik számu Magyar Gyalog Linea Regementnek Tulajdonosa. 's a' t. *Bécsben.*

Felséges Császári, Magyar és Tseh Országi Királyi Örökös és Austriai Fő Hertzeg JÓ'SEF, az Arany Gyapjas, és a' Sz. István Apost. Magyar Királyi és a' Brasiliai Császári Déli Kereszt jeles Réndek Nagy Keresztes Vitéze, Magyar Ország Nádor-Ispánja, Kir. Helytartója, 's Fő Kapitányja, a' Jászok és Kunok' Grófja, 's Birája, Cs. Kir. Feldmarschal, két Magyar Lovas Ezred Tulajdonosa, 's Ezeredese; Pest Pilis Sólt törvényesen egyesűlt Vármegyék' örökös és valóságos Fő-Ispánja, a' Nagy Mgu Magyar Királyi Helytartó Tanáts; 's a' Nagy Mgu Hét személyes Fő Törvényszék Előlülője. *Budán.*

Felséges Magyar és Cseh Országi Királyi Örökös, és Austriai-Esztei Fő Hertzeg FERDINAND KÁROLY, Arany Gyapjas; Mária Theresia Katonai R. Vitéze, Szent István Apostoli

Király. Sz. András Orosz Cs. 's a' Hannoverai Guelfek jeles Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Lovasság Generalisa, a' 3dik számu Magyar Huszár, 's egy Cs. Orosz Huszár Ezerednek Tulajdonosa 's Ezeredese, és Galliczia Fő Hadi Igazgatója, *Lembergben.*

Felséges Királyi Hertzeg BOURBON KÁROLY LAJOS, Spanyol Országi Infans, Lukkai Uralkodó Fő Herczeg, Sz. István Apost. Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztes Vitéze, 's a' t. *Lukkában.*

LONDONBA'N.

Herczeg Galanthai Esterházy Pál, Fraknó' örökös Ura, Arany Gyapjas R. Vitéze, Sz. István Magyar Király,- a' Hannoverai Király Guelfek- és a' Sziczilai Királyi Sz.-Ferdinand és Érdem jeles Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, Sopron Vgye örökös Fő Ispánja, és Követ a' Nagy Britanniai Kir. Udvarnál.

PÁRISBAN.

Apponyi Gróf Apponyi Antal, a' Sz. István Apost. Kir. jeles Rend Nagy Keresztese, a' Császári Leopold Rendnek közép-Keresztese; a' Toskáni Nagy Herczegi Sz. Jó'sef R. és a' Pármai Constant. Sz. György Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze, Cs. Kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás és Követ a' Frantzia Királyi Udvarnál.

Galanthai Fekete Gáspár, Ifju Gr. Apponyiak Nevelője.

Zsivora György, hites Ügyvéd Párisban.

Báró de Ferussac, a' „Bulletin Universel des Sciences et de l'Industrie" czímü Folyó irásnak Szerkesztetője.

OLASZ ORSZÁG.

Tanárky Fő Strázsa Mester Varese.

Gróf Batthyáni (Kazimir), Cs. kir. Kamarás Majlandban.

Nagy Kajdi Gèrgye Gábor, Herczeg Lichtenstein 7dik Magyar Huszár Ezeredében Svadronos Kapitány, és Cs. Kir. Kamarás Cremonában.

Pentz Fidel., Magyar Huszár Főhadnagy, a' Szardiniai Király nevét viselő Ezeredben, Páduában.

BÉCSBEN.

Herczeg Metternich-Winneburg Kelemen Venczel Lothár; — Portellai Herczeg: Königswarti Gróf; Plass, Amons, és Markusgrünn, Miltigau, Johannesberg, Brzesowitz 's a' t. Uradalmaknak Földes Ura: — Spanyol Országi 1. rendű Grand; — az Arany Gyapjas Rend Vitéze; — Sz. István Magyar Király R. brilliant. — Az arany polgári Érdem-Pénz- és a' Jerusalemi Sz. János R. Nagy Keresztese; — Az Orosz Cs. Sz. András, Sz. Newszky Sándor- és Sz. Anna Rendeknek 1ső osztályu Vitéze; — a' Frantzia kir. Betsület Légio, Sz. Lélek 's a' többi Rendek Vitéze; — A' Szardiniai Annunciade — Dániai kir. Elefánt R; — a' Burkus királyi fekete és vörös Sas R. első osztályu Vitéze; — a' Svétziai kir. Seraphin R. V.; — a' Spanyol kir. III. Károly R.; — a' Brasiliai Cs. déli Kereszt R. Nagy Keresztes Vitéze; — a' Szicziliai Sz. Januar. R. Vitéze; — a' Szicziliai Sz. Ferdinand és Érdem R. Nagy Keresztese; — a' Bajor Kir. Sz. Hubert R. Vitéze; — a' Toskani nagy fejedelmi Sz. Jó'sef Rendének Nagy Keresztese; — a' Würtembergiai kir. arany Sas R. Vitéze; — a' Szász királyi Rutakorona R. Vit.; — a' Német-Alföldi kir. Oroszlány R.; — a' kir. Hanoverai Guelfek R.; — a' Hesseni Chur-Herczegi Oroszlány R.; — és a' Hesseni-Herczegi Házi Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze; — a' Baadeni Nagy fejedelmi Hívség R. — és a' Parmai Constantin Sz. György R. Vitéze; — a' Cs. kir. művészségi egyesült Akademiának Curatora, a' Krakaui Universitás Conser-

vatora, Bétsi Gazdasági Társaságnak Tagja, — Ő Cs. 's Apost. királyi Felségének valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Házi- Udvari- 's Status-Kantzelláriusa, Status és Conferentialis Ministere, és a' Maria Therezia katonai jeles Rendnek Kantzelláriusa, 's a' t.

Revisnyei Gróf Reviczky Ádám, Szent István Magyar Apost. Király Rendének Nagy-Keresztese, a' Leopold Császári, és a' Szardiniai Sz. Móritz és Lázár Rendeknek Nagy Keresztes Vitéze briliánt. Cs. kir. Kamarás; valós belső titkos Tanátsos, Magyar kir. Fő Udvari Mester, Tekintetes Borsod Vármegye' Fő Ispánja, a' M. királyi Udvari és Szent István Rendnek Cancelláriusa, a' Kraini földmivelésre ügyelő Társaságnak Tagja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Vitsapi Báró Malonyai Nep. János Alojz, Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, Magyar királyi Ajtónállók Mestere, udvari Pro-Cancellarius, és Tettes Nyitra Vgye Fő Ispánja.

M. Csesztvei Báró Miske Jósef, Cs. kir. val. belső titkos Tanátsos, Kamarás, és az Erdélyi Udvari Cancellaria Előlülője.

Székhelyi Majláth György, Cs. kir. Kamarás, belső titkos-, Státus- és Conferentiális Tanátsos, Ns. Honth Vgye' Fő Ispánja, 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Sárvári Felső Vidéki Gróf Széchényi Lajos, a' Bajor kir. Korona' polgári Érdem Rend Nagy Keresztese, Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, és Ő Cs. kir. Fő Herczegsége Ferencz Károly Hitvessénél Sophia Cs. Fő Herczeg Asszonynál Fő Udvari Mester.

Temerini Gróf Szécsen Miklós, Titkos Tanátsos, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamara Vice Praesese, és Tettes Ns. Verőcze Vgye Fő Ispánja.

Bartal (Beleházi) György, Arany Sarkantyús Vitéz, Sz. István Király jeles Rendének Vitéze, a' Nagy Méltós. Magyar kir. Udvari Cancellárió-

nál Referendárius 's a' Magyar Tudós Társaság' Igazgató-Tagja.

Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. kir. Aranykultsos, Udvari Tanátsos 's Referendárius, Ns. Zabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Tisza-melléki Helvetziai vallást követő Superintendentzia Fő Curatora, s' a' Magyar Tudós Társaság Előlülője.

Gróf Széki Teleki Ferencz, Cs. kir. Kamarás, udv. Tanátsos és az Erdélyi udvari Cancelláriánál Referendárus.

Gróf Dietrichstein Xav. Ferentz, Cs. kir. Kamarás.

Csáky (Keresztszeghi) Antal Bruno, Cs. kir. Kamarás.

Esterházy Miklós, Gr. (Galantai) Fraknó örökös ura, Cs. kir. belső Titkos Tanátsos 's Aranykultsos (Tatában).

Esterházy Károly Gr. (Galanthai) Fraknó örökös Ura, Cs. kir. Aranykultsos.

Stettner (Makkos-Hetyei) Máté, a' Cs. kir. közönséges Udvari Kamaránál udv. Tanátsos és Referendárius.

B. Kulmer Ferencz, a' N. M. Udvari Cancellariánál Concipista.

Gróf Wolkenstein Leopold Lajos, Cs. kir. Kamarás.

Gróf. Wenkheim Jó'sef, a' N. Mélt. Magyar kir. Udvari Kanczellariánál Concipista.

Felső Büki Nagy Benedek, Arany Sarkantyús Vitéz, Cs. kir. Kamarás, több Vgye Táblabirája, 's a' Magyar kir. Udvari Kancellariánál Titoknok.

Gály Péter, Magyar kir. udv. Cancellariánál udv. Titoknok, több Vgye Táblab.

Várady Jó'sef, a' M. kir. Udv. Cancell. Udv. Titoknok.

Dercsényi (Derczeni) János, Cs. kir. Udvari Titoknok, több Tudós Társaságok tagja 's több Várm. Táblabiraja.

Szákuli Házy Aloiz, a' Magyar kir. udvari Kancellariánál Concipista.

Eichenfeld Jó'sef, Leopold Rend vitéze, Cs. kir. Udvari Tanátsos.

Csaplovics János, több Vgye Táblabirája, 's Fő Mgú Gróf Schönborn Uradalminak Directora.

Kis Jókai Udvarnoky Lajos, több Vgyék' Táblabirája, a' M. kir. és Erdélyi Udvari Kancellariáknál hites Udvari Agens, és Hites Ügyész.

Kis Lajos, a' Magyar kir. Udvari Kancellariánál hites K. Udvari Agens, 's hites Ügyvéd.

Marssó (Verebélyi) Imre, Meidlingben.

Márton Jó'sef, Beregh Vgye Táblabirája, 's a' Magyar nyelv és Literaturának a' Bétsi Universitásban rendkivül való Professora, 's a' Magyar tudós Társaság' levelező tagja.

Gévay (Rajkai) Antal, Ts. Ns. Győr Vgye Táblabirája, Magyar Tudós Társaság Levelező-Tagja, és a' Ts. kir. Udvari Könytár Al-Őrje.

A' Magyar Nemes Test-Őrző Sereg (Gárda).

Töltényi Szániszló, Orvos Doctor, a' Szülészi Tudomány Mestere, Ts kir. Tanátsos, Tábori Fő Stabalis Orvos, a' közönséges Pathologia, Therapia, materia medica és Receptirozás-tudománynak rendszer. v. Professora a' Bétsi Jó'sef-Akademiában, és az egésségre ügyelő állandó tábori Biztosságnak Assessora.

Patay János, a' Bétsi Ts. kir. Theologicum Institutumban a' Helvecziai valláson lévők számára a' Szent Irás magyarázásának rendes Professora.

Paulányi Jósef, a' MM. Magyar kir. udv. Cancell. Concipista.

Medgyaszay István, Bécsi nagy kereskedő.

Cseremiszky Miklós, a' Böltselkedés és Philosophiának Doctora.

Szigethy György, emeritus nevelő.

A' Bécsi Császári kir. Udvari Bibliotheca.

Herczeg Esterházy Pál Bécsi könytára *Velin pap.*

Schaumburg Károly, könyváros. 1. Velin és 3 nyomtató Exempl.

Beck Ferentz, könyváros.

A' Cs. kir. Udvari Fő Posta Hivatal

Bacsányi János, *Linczben.*

Zwornik János, Cs. kir. Kapitány *Grätzben.*

ABAÚJ VÁRMEGYE.

Cserneki és Tárköwi Gróf Deseffwffy Jó'sef.
Dulházy Mihály, Táblabiró.
Gróf Fáji Fáy István, a' Máltai jeles Rend vitéze, *Fájban.*
A' Jászói Praemonstratensis Renden lévő Fő T. Kanonok Urak Conventje.
Jóob (Fancsali) Mátyás, a' B. Szűz Zér-Monostrai Apátja, Kassai Nagy Prépost és Kanonok, több Vgye Táblabirája.
Kassai Társasági Egyesület.
Kassai Casino.
Báró Meskó Jakab.
Patay (Báji) Sámuel, több Ns Vgyék' Fő Táblabirája.
Praemonstratensis Reguláris Kanonok Urak Kassai Kir. Gymnasiuma.
Richter Alajos, Jászói, Leleszi, és Nagy Váradi Praelatus, és Infulas Prépost Jászón.
Semsey (Semsei) Lajos, Cs. kir. Kamarás.
Turcsányi (Turtsánfalvi és Krsztyánfalvi) Ferentz, Kazári Apátur, a' Kassai Káptalan Lectora és Kanonoka.
Wigand és Csernetzky Jós., Kassai Könyváros.

ARAD VÁRMEGYE.

Tek. Arad Vgye Nemessége' Casinoja Aradon.
Bohus (Világosvári) János, több Vgyék Táblabirája.
Dankó János, Ns. Arad Vgye Levéltárnoka.
Ebner Jó'sef, Sz. Péteri Plebánus.
Schlachta (Zadjeli) Gábor, több Vgye Táblabirája 's Ts. Arad Vgye Fő Adó-Szedője.
Török (Váradi) Gábor, több Vgye Táblabirája, 's Ts Arad V. Fő Szolgabirája, 's Országgyűlési Követje.

BÁCS VÁRMEGYE.

A' Kir. Kamaralis Bácsi Jószágok' Administrátiója Zomborban.

Casino Társaság Baján.
Domsits Antal, Krusevlai Plébánus.
Dorics István, Orvos Doctor Bács-Becsén.
Hídegh Ignátz, Táblabiró 's Fiskális Szabadkán.
Kirovits Jakab, Szabad Királyi Zombor Városa választott Polgárja.
Klárik Sylverius, Sz. Ferentz Rendb. Szerzetes és Professor Baján.
Klempay Jó'sef, Futak Mezővárosa hites Jegyzője.
Báró Kray (Krajovai és Topolyai) János.
Köröskényi Ferentz, Szeghegyi Jegyző.
Langvieser Jósef, Kula Mezőváros Plébánusa.
Latinovits (Borsodi) Károly, T. Bács Vgye' és több Ns. Vgyék Táblabirája.
Martonfy Márton, Petrováczi Jegyző.
Pilaszánovits Antal, Táblabiró.
Rudits (Almási) Jó'sef, Arany Sarkantyús Vitéz, Böltselkedés és a' közönséges Törvények Doctora a' Pesti Kir. Egyetem Tagja, Báts 's Bodrogh Vgyék' Másod Al-Ispánya, 's Ország-Gyűlés Követje. *Velin pap.*
Rezsnyi János, (Pacséri) több Várm. Táblabirája.
Szabadkai Olvasó Társaság.
Szent Ferentz Szerzete Szabadkán.

BARANYA VÁRMEGYE.

Báró Négyesi Szepesy Ignátz, Pétsi Megyés Püspök, Cs. kir. valóságos Belső Titkos Tanátsos, a' Magyar Tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bésán (Szektsői) Mihály, több Ns. Vgyék Táblab.
Cséby Ignátz, Baranya Vgye' Tábla- 's Fő Sz. Birája.
Erős Jó'sef, Patai Ref. Prédikátor.
Farkas Jó'sef, Szászi Plebánus 's a' Pécsi Sz. Szék Assessora.
Felső Baranyai Helvetziai Vallástartó Ven. Tractus TT. Előljárói.
Gruber György, Hegyháti Esperest, Széki Plebánus Baranya Várm. Táblabirája.

Gozovits György, Kéméndi kerületbeli Al-Esperest, Szebényi megyés Pap, Tolna Várm. Táblabirája.
Gundl Max, Pétsi könyvkötő.
Horváth (Bogachói) János, Táblabiró.
Horváth István, Fő Herczeg Károly Számtartója.
Jankó János, a' Pétsi Lyceumban Philos Professor.
Jeremias Sámuel, Vaiszló Városa Reform. Prédikátora, Superintend és Tractualis Assessor.
Kelemen Jó'sef, Pécsi Kanonok 's a' t.
Pajnády Jó'sef, Pécs Városa Senátora.
Pécsi Püspöki Könyvtár.
Pécsi T. Nevendék Papság.
Pécsi Gymnasium TT. Professorai.
Pécsi Olvasó Egyesület.
Rácz Péter, Csuzi Reform. Prédikátor.
Szalay Antal, a' Pécsi megye áldozó Papja, Sásdi Plébánus, Baranya Várm. Táblabirája.
Sághy Leopold, Bellyei Plébánus.
Strázsay János, Táblabiró, 's a' Bolyi Uradalom Directora.
Szakáts Jó'sef, (Vátz-Hertyáni) Matyi Ref. Prédikátor.
Thomájer Ignátz, a' Pécsi Seminarium V. Rectora a' Sz. Szék és Baranya V. Táblabirája.
Tóby Antal, Siklósi Könyváros.
Vlasics György, Egerági Plebánus.
Winkler Engelbert, Cistercitai R. Kanonok, a' Pécsi Gymnas. és Norm. Oskolák Directora, a' Pesti kir. Fő Oskolában a' Törvény karnak egyik Tagja 's Baranya V. Táblabirája.

BARS VÁRMEGYE.

Botka Péter, Bars Vgye Első Aljegyzője.
Csányi Imre, Báró Malonyay Nep. János Nagy Mányai Uradalmi Tisztartója.
Deáky Gedeon, Ts. Ns. Bars, Komárom, Torna és Zemplén Vgyék Táblabirája, a' Nagy-Sallói Ref. Ecclesia Lelki Pásztora, a' Tul a' Dunai Fő Tisztelendő Ref. Super. Gen. Consistorium' Assessora, és a' Barsi V. Tractus Esperestje.

Jeszenszky (Nagy Jeszeni és Csibrághi) Károly, kir. Tanátsos.

Jordánszky Jó'sef, több Uradalmak rendes Fiskálisa.

Kegyes Oskolák Lévai Collegiuma.

Szűts Calasantius Jó'sef, az Ájtat. Oskolák R. lévő áld. Pap, SS. MM. Bölcselkedés Doctora, és Vice-Rector Léván.

BÉKÉS VÁRMEGYE.

Bodroghy István, Hites Ügyész, Gyomán.

Csabai Olvasó Társaság.

Cseh (Sz. Kátolnai) Ferencz, Békés Vgye Első Al-Ispánja.

Ecsedy Gábor, a' Gyulai Helv. Vallást követő Ekklesia Prédikátora 's Táblabiró.

Gr. Esterházy (Galanthai) Mihály, Leopold Rend. Vitéze, Cs. kir. Kamarás.

Lebb Jó'sef, Mélt. Galanthai Gróf Esterházy Mihály Tisztartója.

Mogyorossy János, Mélt. Gyulai Uradalomban törvénybeli Írnok.

Salatz Antal, a' Békési Uradalom Számvevője.

Stachó János, Ts. Békés Vgye' Táblabirája.

Szigethy János, Evangelikus Prédikátor Orosházán.

BEREGH VÁRMEGYE.

Ajtay (Váradi) János, több Ts. Ns. Vgyék Táblabirája.

Komlósy (Komlósi) Károly, Beregh Vgye Táblabirája 's Fő Jegyzője.

Román (Kövesligethi) Ferentz, Táblabiró.

BIHAR VÁRMEGYE.

Laitsák Ferentz, Nagy Váradi Megyés Püspök, Cs. kir. Tanátsos, 's a' Nagy-Váradi Kerületben az Oskoláknak kir. Fő Directora.

Bihari Casino V. Olasziban.

Braun Jó'sef, V. Velentzei Plebánus, Ts. Ns. Békés és Kraszna Vgye Táblabirája.
Csáthy Györgyné Örökösei, Könyvárosok, Debreczenben 3. példány.
Debreczeni Casino.
Debreczeni Helvetziai Valláson lévő Collegium könyvtára.
György Lajos, Szoboszlón.
Jósa Péter, Ts. Bihar Vgye' Első Aljegyzője.
Kerekes Demeter, a' Munkátsi Fő Anya Templom Al-Esperestje, és H. Doroghi Plebánus.
Kiss Károly, Cs. kir. Kapitány B. Marjássy Ezeredében N. Váradon.
Komlóssy László, szabad kir. Debreczen Városa Fiskalisa.
Kovács Lajos, Bihar Vgyei tisztlb. Alügyész.
Kovács István, Mélt. Diószeghi Urad. Kasznárja.
Kritsfalusy Ferencz, N. Váradi Kis-prépost, és Kanonok, Debreczen Városa Plebánusa 's a' t.
Nemes Váry-Olvasztó Jó'sef, Könyváros Nagy Váradon.
Márton István, a' Sz. Szék' 's Ts. Bihar Vgye Assessora, 's Professor Nagy Váradon.
Praemonstráti Regularis Kanonok Urak Nagy Váradi kir. Gymnasiuma.
Simonffy Dániel, Debreczen Városa Senátora.
Szilágyi Imre, Ts. Ns. Bihar Vgye Jegyzője.
Tagen János, Nagy Váradi Nagy Prépost 's a' t.
Vaskohi Olvasó Társaság,
Vecsey Jó'sef, Reform. Predikátor Debreczenben.

BORSOD VÁRMEGYE.

Draskótzy Sámuel, több Ns. Familiák Fiskálisa.
Nemzeti Casino Miskoltzon.
Tótfalusy Károly, Orvos Doktor.

CSANÁD VÁRMEGYE.

Dobsa Sámuel, Kereskedő Makón.
Marczibányi (Puchói) Márton' Tornyai Uradalma.

Marczibányi (Puchói) Lajos, több Vgyék Táblabirája.

Róka Jó'sef, Esperest, 's Makói Plebánus.

Vásárhelyi János, Ts Ns Csanád Vgye Al-Ispánya, 's Ország-Gyűlési Követje.

CSONGRÁD VÁRMEGYE.

Bene Jó'sef, több Várm. Táblabir. és Csongrád Vgyei Fő Jegyző.

Benitzky (Beniczei) Miklós, Csongrád Várm. Szolgabiró.

Casino Társaság Szegeden.

Farkas István, Szeged Városa Al-Adószedője.

Gruber Calas. Jó'sef, a' Kegyes Oskolák Szegedi Collegiuma' Rectora.

Kaszap Mihály, Ts. Csongrád Vgye Fő Jegyzője.

Karácsonyi Innocentz, az Ájtatos Oskolák Rendén lévő áld. Pap, 's a' Szegedi Collegium Vice-Rectora,

Massza Jó'sef, hites Földmérő Szegeden.

Mericzay Antal, Váczi Püspöki megyebeli Al-Esperest, a' Püspöki Sz. Szék úgy Ts. Nógrád és Csongrád Vgye Táblabirája 's H. M. Vásárhelyi Plebánus.

Mihályffy Jó'sef, Fiskális,

Orbán Lajos, Böltselkedés Doctora, a'Kegyes Oskolák Directora.

Szentesi Tudós Olvasó Társaság.

Szentes és Vásárhelyi Uradalmi Tisztartóság.

Sz. Ferentz Rendén lévő Szerzet Szegeden.

Tóth Ferentz, H. M. Vásárhelyi R. Predikátor.

Zöld Antal, a' Csongrádi Uradalom Kasznárja.

ESZTERGAM VÁRMEGYE.

Argauer Máté, Esperest, Theologia Doctora, Szabad kir. Esztergam Városa Plebánusa, több Vármegye Táblabirája.

Földváry István, Esztergam Vgyei Fő Adószedő, 's több Vgye Táblabirája.

Fribeisz Imre, Ns. Esztergam Vgye Fő Fiskálisa.
Heya (Sárfalvai) Imre, Ts. Esztergam Vgye Al-Ispánja.
Huszár Imre, több Vgye Táblabirája.
Mezey Lajos, a' Kegyes Hagyományu Maróthi Uradalom Sz. Kereszti Ispánja.
Missics (Zamobori) István, Muslai Plébánus, 's több Vgye Táblabirája.
Ordody (Ordódi és Alsó Lieszkói) Tódor, Esztergami Megyebeli Áldozó Pap 's Bajtai Plébános.
Rédly Károly, Esztergami Érseki Fő Számvevő.
B. Rudnyánszky (Dezséri) Sámuel, Esztergami Kanonok.
Rumy Károly György, több Vgye Táblabirája 's a' Hazai Törvények Tanitója az Esztergami Nevendék Papság Intézetében Esztergamban.
Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak Residentiája Esztergamban.
Ujhegyi Mihály, a' Polgári- nagyobb Rendű Arany-érdem pénz tulajdonosa, 's a' Csolnoki kir. Uradalom Tisztartója.

FEJÉR VÁRMEGYE.

Gróf Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) Antal, Szent István Apostoli Magyar Király jeles Rendének Nagy Keresztese, Arany sarkantyús Vitéz, Ő Cs. 's Apostoli Királyi Felsége valóságos Belső titkos Tanátsosa, Kamarása, a' Nagy Méltós. Magyar Királyi Helytartó-Tanáts Tanátsosa, a' Fő Mélt. Hétszemélyes Tábla Köz-Birája — Ország Birája, Tek. Fejér Vgye Fő Ispánja, a' Magyar Királyi Pesti Universitás' Előlülője, 's a' Magyar Tudós Társaság eggyik igazgató Tagja.

Bajzáth (Pészaki) György, Fejér Vgye Másod Al-Ispánja.
Horváth Dániel, Herczeg Újfalusi Plébános.
Horváth István, Tek. Fejér Vgye Táblabirája.
Jankovits (Jeszeniczei) Jó'sef, Királyi Tanátsos.

Farkas Imre, Plébános.
Fejérvári (Székes) Tiszt. Nevendék Papság.
Kassai János, Uradalmi Számtartó Perkátán.
Kenesey Ferentz, több Vgye Táblabirája.
Mayer Jó'sef, Fejérvári Ór-Kanonok 's a' t.
Mészáros Jó'sef, Petúri Apát, a' Fejérvári Székes Egyház Cántora és Kanonoka.
Nedeczky (Nedeczei) Ferencz, Ts. Fejér Vgye Fő Jegyzője, 's több Vgyék Táblabirája.
Nedeczky (Nedeczei) Mihály, több Vgye Táblabirája 's Méltós. Gróf Zichy János Jószágai Kormányozója.
Németh János, Kasznár Czeczén.
Pap (Ináncsi) Mihály, Vértesallyai Egyházi Vidék Esperestje, 's Lovas-Berényi Ref. Prédikátor.
Rader Aloiz, Sz. Fejérvári Könyváros. 3 példány.
Roboz Gábor, több Vgye Táblabirája.
Simonyi (A. Szopori) András, Uradalmi Kasznár Sóskuton.
Simonyi Pál, Bóthi Sz. Móritz Apátja, Fejérvári Nagy Prépost és Kanonok, a' Püspöki Lyceum Prodirectora, Szent Theologia, és az Egyházi Törvény Doctora.
Szabó János, Chrisost. Cistercita Renden lévő Áldozó Pap, és a' Fejérvári Kir. Gymnasium Directora, Sz. Theologia Doctora.
Szebényi Pál, Gróf Zichy Tivadar Nevelője.
Ürményi Ürményi Maximilian, Cs. kir. Kamarás és Tanátsos.
Zámolyi Jó'sef, Földvári Prédikátor.

GÖMÖR VÁRMEGYE.

Gr. Andrássy (Csik Szent Királyi 's Krasznahorkai) Károly.
Gömör Kis Honttal törvényesen egyesült Vgye' olvasó Egyeteme.
Hollók Imre, a' Szép Mesterségek és Böltselkedés Doktora, a' Rosnyói Lyceumban a' Történetek-

nek Rendes Professora, 's Tek. Szepes Vármegye Táblabirája.

Janik Ferentz, Hertzeg Szász- Coburg- Gotha- Murányi Uradalom Erdő-Birája.

Jolsvai Olvasó Társaság.

Keblovszky Jó'sef, a' Rosnyói Ev. Gymnasiumban a' Poesis, Magyar Nyelv, 's Literatura Professora.

Kubinyi (F. Kubinyi) Péter, Ő Cs. 's Apost. Királyi Felsége' Tanátsosa, 's több Vgye Táblabirája.

Lossontzy Károly, több Ts. Ns. Vgye Táblabirája.

Murány Völgyi Olvasó Társaság.

Nigrovits Károly, Deretskén.

Rimaszombati Ns. Olvasó Társaság.

A' Rima Völgyi Olvasó Ns. Társaság.

A' Rosnyói Magyar Olvasó Társaság.

A' Praemonstrati renden lévő Kanonok Urak Rosnyói Gymnasiuma.

Szilassy (Szilassi és Pilisi) Ferentz, Ts. Gömör és Kis Honth t. e. Vgyék Al-Ispánya, 's több Vgye Táblabirája.

Valovits Ignátz, a' Murányi Uradalom Tisztartója.

Zontagh (Zabari) Sámuel, több Vgye Táblabirája.

GYŐR VÁRMEGYE.

Bay (Bábai) Gáspár, Táblabiró.

Bodroghy Jó'sef, Fiskális Győrött.

Bresztyenszky Adalbert, Sz. Benedek Rendén lévő Áldozó Pap, Böltselkedés Doktora, a' Pesti Magyar kir. Universitásnál a' Philosophiai Kar Collegiatus és a' Jenai Tudós Társaság Mineralogiai betsületbeli Tagja, 's a' Győri kir. Academiában Mathesis Professora, 's Ts. Győr Vgye és Bácsa Szék Táblabirája.

Csillán István, Uradalmi Ispán.

Czech János, Győr Városa Polgármestere, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Fessel (Ligethidi) Sigmond, a' SS. MM. Böltselkedés és Törvények Doktora, a' Pesti kir. Fő Oskolában a' Böltselkedés és Törvény Karnak köz-

Tagja, hites Ügyvéd, 's a' Nemzeti Literaturának Rendes kir. Professora a' Győri k. Akademiában.

Győr Vármegye Olvasó Intézete.

Horváth Endre, Pázmándi Plébánus, a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Hunkár Antal, Leopold Császár Rendének keresztes Vitéze, 's több Vgye Táblabirája.

Jankó István, Hites Ügyvéd, 's Ts Győr Vmegye Tiszti Alügyvédje.

Kováts Jó'sef, a' Ts Győri Káptalan Kanonokja, Lotsmádi Fő Esperest, Győri Seminarium Rectora 's a' nyugalomra lépett Plebánusok Házának Igazgatója, 's Ts Komárom és Győr Vgyék és Bátsa-Szék Táblabirája.

Kováts Tamás, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége Tanátsossa, Szent Mártoni Fő-Apát Úr, a' Füssi Ns. Praediális Szék örökös Fő Ispánja, Sz. Theologia Doctora.

Kozics István, a' Győri Fő Oskola-Kerület Kormányának Actuáriusa, Tek. Győr, Mosony 's a' Bácsa Szék Táblabirája.

Perlaky Dániel, Győri Polgár és Posztó Kereskedő.

Pongrátz István, Ts Győr Vgye Táblabirája, és Mező Örsi Plébánus.

A' Sz. Benedek Rendén lévő T.T. Urak Győri Collegiuma.

Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak' Conventje Sz. Mártonban.

A' Szent Benedek Rendén lévő T.T. Urak Könyvtára.

Takáts (Téthi) Sándor, Ts Győr Vgye Fő Szolgabirája.

HEVES VÁRMEGYE.

Pyrker (Felső Előri) Ján. László, a' Vas-Korona Rend első osztályú Vitéze, Egri Patriarcha-Érsek, Ő Cs. 's Apostoli Kir. Felsége val. belső titkos Tanátsosa, Ts. Heves és külső Szolnok t. e. Vármegyék' örökös és valóságos Fő Ispánja.

Bre-

Brezovai Imre, több Ts. Vgyék' Táblabirája.
Csorba András, Uradalmi Kormányzó Tiszt.
Egri Cisterciták Monostora.
Egri Casinói Társaság.
Egri Érseki Seminárium. T. Nevendék Papsága.
Faigel Pál, Gyöngyösi Káplán.
Fejér (Szajoli) István, több Ts. Vgyék' Táblab.
Gorove (Gattaji) László, több Ts. Ns. Vgyék Táblabirája.
Greskovics Ignátz, az Angyalok született Királynéja Kompolti Apátja, Egri Kanonok, a' Fő Anya Templom Fő Esperestje, és Ts. Heves Vgyei Árvák kiküldöttségének Előlülője.
Halasy Jósef, több Ns. Várm. Táblabirája.
Hajnik Leopold, Esterházy Pál Herczeg Bujáki Uradalmának Fiskálisa Gyöngyösön.
Hering Xav. Ferentz, Sz. Ferentz Szerzetebeli Áldozó Pap, 's a' Gyöngyösi kir. Gymnasiumban IV. Grammatica Professora.
Ivánszky Antal, a' Magyar Literatura Professora Egerben.
Kovács Mátyás, Egri Kanonok, Zsinati Kihalgató, az Érseki Oskolákban a' Sz. Erköltsiség, Pásztori Hivatal, fentebb nevelés, Egyházi Ékesszólás rendes Tanitója, az Egri ifjabb egyházi Nevendék-Intézet kormányozója, a' Bölcselkedés és Isteni Tudomány Doktora, a' Pesti kir. Fő Oskolában az Egyházi Kar Tagja.
Naidhart Antal, Egri Érseki Fő Számvevő.
Panker Gábor, Uradalmi Tisztartó Kápolnán.
Szabó Pál, M. Túri Reform. Prédikátor.
Szemecskey Jósef, Könyvtárnok, és néhai Theologia Professor, Egerben.
Sz. Ferentz Rendén lévő Convent Szolnokon.
Tahy (Tahi és Tarkewvári) Gáspár, Sáros, Csongrád és Heves Vgye Táblabirája.
Török Ferencz, B. Orczy Lőrincz Tisztartója Fegyverneken.
Udvardy János, hites Földmérő 's a' magyar tudós társaság lev. tagja.

HONTH VÁRMEGYE.

Székhelyi Majláth György, Sz. István Apost. Király jeles Rende' Közép-Keresztes Vitéze, valóságos belső titkos Tanátsos, Státus, és Conferentiális Tanátsos, Ts. Honth Vgye Fő Ispánja.

Bakabánya Sz. kir. és Bánya-Város nemes Tanácsa.

Horvát Jósef, Bölcselkedés, és az Orvosi Tudomány Doktora, 's Ts. Honth Vgye Rendes Fő Orvosa, és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Markus Nep. János, a' Selmetzbányai Kegyes Oskolák Colleg. Rectora és a' kir. Gymn. Directora.

Nádory Jó'sef, a' Magyar Bányászi Törvényszék' Birája Selmetzen.

Selmetz-Bányai Evangelik. Gymnasiumi Magyar Társaság.

KOMÁROM VÁRMEGYE.

Baranyai (Bodorfalvi) 'Sigmond több Vgyék' Táblabirája.

Barcza (Nagy Alásonyi) Ádám, több Vgyék' Táblabirája, 's N. Mélt. Gróf Esterházy Miklós Uradalmainak Fő Kormányozója.

Sz. Benedek Redén lévő TT. Urak' Residentiája Komáromban.

Faisz Jó'sef, A' Kegyes Oskolák' Tatai Gymnasiumának Directora.

Fónód János, Neszmélyi Ref. Prédikátor.

Gáthy (Sámsoni) István, a' Tatai és Gesztesi Uradalmak Erdőségei Felvigyázója.

Ghyczy (Ghyczi és Ablancz-Kürti) Ignátz, több Ns. Vgyék' Táblabirája, és a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak' Praefectusa.

Kis Ádám, Dadi Reform. Prédikátor.

Koczányi Ferencz, Kegyes Oskolák' Rendén lévő Professor Tatában.

Kolmár Jó'sef, Esperest, a' túl a' Dunai Helv. vallást tartó Superintendentia Generális Perceptora,

és a' Rév-Komáromi Refor. Sz. Ekklésia Lelki Pásztora.
Kovács Pál, Orvos Doctor R. Komáromban.
Nagy Mihály, a' Helv. Vallást követők Tata Vidéke Esperestje és Superintendentialis Assessor Kotson.
Pázmándy (Szomori és Somodori) Dienes, Tek. Komárom Vgye Első Al-Ispánja.
Pataky Ferentz, több Vgyék' Táblab. 's a' Tatai 's Gesztesi Uradalmak Számvevője.
Thege Konkoli László, több Vgyék' Táblabirája.

KRASSÓ VÁRMEGYE.

Fogarasi Balás, Ts. Ns. Krassó Vgye Al-szolgabirája.
Füzék István, Ruszka-Bányai Plébános.
Frummer Zsigmond, több Vgyék' Táblabirája.
A' Lugosi Cs. kir. Posta-Hivatal.
Kovács Károly, Tek. Ns. Krassó Várm. Szolga 's Táblabirája.
Munkátsi Olvasó Társaság.
Tóth Mihály, több Vgye Táblabirája, 's Tek. Krassó Vgye Főjegyzője.

LIPTÓ VÁRMEGYE.

— — — — — —
— — — — — —

MARMAROS VÁRMEGYE.

Agh Imre, kir. Kontrollór M. Szigethen.
A' Szigethi Deák Oskolák.
Kürthy (Csáthi) Antal, Marmaros Vgye Fiskálisa.
Nagy-Iday Sámuel, több Vgyék Táblabirája.

MOSONY VÁRMEGYE.

A' Kegyes Oskolák Magyar Óvári Collegiuma.
A' magyar Óvári Gazdasági Intézet.

NÓGRÁD VÁRMEGYE.

Baráti Huszár Jó'sef, több Vgyék Táblabirája, és Nógrád Vgyei Fő-Jegyző.
Fabo András, Professor a' Losontzi Lyceumban.

Losontzi Nemes Casino.
Losontz priv. Városa Tanátsa.
Losontzi Reform. Lyceum Könyvtára.
Miskoltzy János, Gyurcsányi Uraság Kasznárja
Szabó István, Karancs-Keszi Káplány.
Steller János, a' Losontzi Reform. Lyceumban Böl-cselkedés Professora.
A' Sz. Ferencz Szerzetének Conventje Szécsényben.

NYITRA VÁRMEGYE.

Chernel (Chernelházi) Ignátz, Magyarországi hites Ügyvéd Románfalván.
Jarabek Zsigmond, Szakolcza Városa Fő Birája.
Nyitrai Nemes Casino.
Nyitra Zerdahelyi Lőrintz, több Vgye Táblab.
Vizer István, hites Földmérő, több Vgyék Táblabirája Érsekujvárott.

PEST VÁRMEGYE.

Pest, Pilis és Solth t. e. Vármegyék.

Klobusitzi Klobusitzky Péter, Kalotsai Érsek, Leopold Császári jeles Rend Nagy-Keresztes Vitéze, Ő Cs. 's Apostoli Kir. Felsége valós. belső titkos Tanátsosa, és a' Fő Mlgú Septemvirális Tábla Köz-Birája.

Agler Ferentz, Isaszeghi Plébánus.
A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Kalotsán.
A' Kegyes Oskolák' Collegiuma Vátzon.
Boros János, Mélt. Szily Familia Tisztart. Bián.
Csapay Péter, N. Kőrösi Refor. Prédikátor.
Cserbay Leopold, a' Kegyes Oskolák Ketskeméti Gymnasiumának Directora és a' Colleg. Rectora.
Csupor Mihály, Sz. Miklós Fejérvári és Sz. Pál Bácsi Prépostja, Kalocsai Kanonok 's több Vgye Táblabirája.
Dankó Ferencz, Hg Eszterházy Pál Turai Uradalmi Gazda Tisztje.
Dubraviczky (Dubraviczai) Simon, Ns. Pest, Pilis és Solt t. e. Vgyék Al-Ispánja.

Hg Esterházy Pál Turai Uradalmának Tiszti Írnokai.
Horváth Ferentz, Uradalmi Kasznár Fóton.
Jancsovits Sámuel, Pilis városa Jegyzője.
Jankovich Sándor, Ts. Pest Vgye Szolgabirája.
Jánosy János, Duna-Keszi Posta-Mester.
Jettléry Imre, A. Abrányi Plebános.
Kalocsai Érseki Seminarium,
Ketskeméti Reform. Gymnasium.
Ketskeméti Casino.
Koncsér János, Fő Mgú Herczeg Grassalkovics Uradalmi Számtartója.
Kristóffy Jó'sef, Barom-Orvos Aszódon.
Körös (Szabados Nagy) Városa Nemes Tanácsa.
Lázár Imre, Ts. Pest Vgye Számvevője.
Lóczy Antal, Vácz Sz. Lászlói Plebános.
Lukács Antal, több Vgye Táblabirája.
Madarassy (Mező Madarassi) Ferentz több Vgyék Táblabirája.
Nagy-Kátai Nemes Olvasó-Társaság.
Nagy Péter, B. Laffert Számtartója Sáriban.
Nagy Leopold, a' Kegyes Oskolák Váczi Gymnas. Rectora.
Rácz Jó'sef Aloiz, a' Chirurgiának, Bába mesterségnek Szem, 's Barom orvosi Tudománynak Mestere, 's Ts. Pest Vgye járásbeli Seborvosa.
Solthi Reform. Egyházi Vidék' Tiszt. Tudós Prédikátori.
Somogyi István, Nagy Körös Városa Senátora.
Szeder László, Kerepesi Plebános.
Szemere (Szemerei) Pál, több Vgyék Táblabirája a' Magyar Tudós Társaság helybeli rendes Tagja, 's a' Muzárion és Auróra Zsebkönyv Szerkesztetője.
Tajthy Ferentz, Al-Esperest, és Szilágyi Plebánus, 's Tek. Nógrád Vgye Táblabirája.
Tatay András, a' Ketskeméti Ref. Fő Oskola Rector-Professora.
Thier Károly, Uradalmi Protocollista Váczon.
Varga János, Orvos Doktor Ráczkeviben.
Vattay Pál, Kegyes Oskolabeli Tanitó Váczon.

Vigyázó Antal, (Bolyári) Fő Táblabiró Abonyban.
Zaary Károly, hites Inzsellér, Ts. Nógrád Vgye Táblabirája.
Zlinszky János, Pest Várm. Fő Szolgabiró, 's több Ns. Vgye Táblabirája.

Buda Városa.

Eötvös Pál, Aranysarkantyús Vitéz, Nagy M. M. kir. Udvari Kamara Tanátsosa.
Fels. Nádor Ispáni Cancellária.
Gombos (Gombosfalvi) Imre, a' N. Mélt. Magyar kir. Udv. Kamara Tanátsosa.
Hofmann Ignátz, a' M. kir. Helytartó Tanácsnál Ágens.
Hinka Jó'sef, Agens a' N. Mélt. M. Kir. Helytartó Tanátsnál.
Ilosvay (Ilosvai) Sámuel, a' N. Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Titoknoka, több Várm. Fő Táblabirája.
Jüngling János, Cs. kir. Tanátsos, a' Magyar Orsz. Katonai Kormányszéknél volt Referens, és az Írnoki Hivatal Igazgatója.
Lassu István, a' N. M. M. kir. Udvari Kamaránál a' Regestratura Hivatal Kanczellistája.
Lechner Jó'sef, a' kir. Hajózás Inspectora.
A' N. Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Levéltárának Olvasó Társasága.
Nagy Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanáts Contributionalis Számvevő Hivatala.
Németh Ignátz, a' N. M. M. kir. Udv. Kamara Levéltár Jelellője.
Nyéky Mihály, a' N. Mélt. Magyar kir. Helyt. Tanáts Tanátsosa.
Ocskay (Ocskai) Antal, Báczi Püspök, N. Váradi Kanonok, 's a' Magyar kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos 's a' t.
Podhratzky Jó'sef, a' N. M.M. kir. Udv. Kamaránál Ingrossista.
Procopius György, a' N. M.M. kir. Helytartó Tanáts és Udvari Kamaránál Ágens.

Báró Rédel (Rasztinai) Imre, Cs. kir. Kamarás, 's a' N. Mélt. M. kir. Helytartó Tanátsnál Tanátsos.

Rösler Kristóf, a' Budai és Pesti német Újság Szerkezője és a' Keszthelyi Georgikon Assessora.

Tessedik Ferentz, a' N. M. M. kir. Udv. Kamara Titoknoka.

Trattner (Petrózai) Károly, Cs. kir. Kapitány a' Genie-Corpsnál és Várerősitő-Local-Director Budán.

Toepler Eduard, a' Szép M. M. és Philosophia Doktora.

Uzovits (Petőfalvi) János, a' N. M. M. kir. Helytartó Tanácsnál Tanácsos.

Gróf Zichy (Vázsonkői) János, Cs. kir. Kamarás, a' N. M. M. kir. Udv. Kam. Tanátsosa.

Sz. Kir. Pest Városa.

Bajkay András, tabuláris prókátor.

Balla Károly, több Vgyék Táblabirája, 's Ts. Pest Vgyei Kapitány és Esküdt.

Balogh (Almási) Pál, Orvos Doktor, több Várm. Táblabirája 's a' magyar tudós Társaság lev. Tagja.

Baranyay Jó'sef, Herczeg Esterházy Ügyei Al-Igazgatója 's a' több Vgyék' Táblabirája. †

Bartay András, Sz. kir. Pest Városa Kam. Hivatalának Tisztje.

Bártfay László, Ts. Csongrád Vgye Táblabirája, Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Fiskálisa, a' magyar tudós társaság lev. tagja, 's pénztárának Ellenőre.

Báthory Gábor, a' Dunamelléki Helv. Vallásttartó Ekklesiák Superintendense, a' Sz. Theologia Doctora, 's a' Pesti Ref. Ekklesia Fő Prédikátora. több Várm. Táblabirája.

Bene Ferentz, (idősb) Királyi Tanátsos, ° Orvos Doctor a' Pesti kir. Egyetemnél a' Practica Orvosi Tudomány Professora, azon Orvosi Karnak Seniora és Ts. Pest Vgye Táblabirája, 's a' Magyar tudós Társaság tisztb. Tagja.

Bene Ferentz ifj. Orvos Doktor.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Ádám, több Vgyék Táblabirája.

Benitzky (Micsinei és Benitzei) Florián, több Ts. Vgyék Táblabirája.

Benyovszky (Benyói és Urbanói) Péter, több Várm. Táblabir. 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál több Mélt. 's Nemes Nemzetségek Jurium Directora.

Boehm Károly Orvos Doctor, kir. Prof. a' Pesti kir. Fő Oskolában.

Bujanovits (Agteleki) Lukáts, több Ts. Vgyék Táblabirája 's több Ns. Familiák Ügyei' Igazgatója.

Casino (Nemzeti) Pesten a' Kereskedői-Épületben.

Casino (Mercantil) ugyan ott a' 2dik emeletben.

Cháby Mihály, kir. Kuria' Irnoka.

Csausz Márton Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Fő Oskolában kir. Professor.

Cseh-Szombathi Szombathy Sámuel, Orvos Doctor, 's több Várm. Táblabirája.

Csekonits János, több Vgyék Táblabirája.

Cziráky (Cziráki és Dienesfalvi) János Gróf, a' Pesti Fő Oskolában Tövények' halgatója.

Drescher Fridrik, több Ns. Familiák Fiskálisa.

Eggenberger Jó'sef, Könyváros, 26. Exempl.

Elenyák György, Ajtatos Oskolabeli Szerzetes, a szép Művészetek és Böltselkedés Doctora és Gróf Károlyi Eduard úrfi Nevelője.

Eötvös Pál a' N. Mélt. Királyi Kuria Levéltarának Igazgatója 's több nemes Vgyék Táblabirája.

Fay (Faji) András, Ts. Pest, 's t. Ns. Vgyék Táblab. 's a' magyar tudós Társaság tisztlb. Tagja.

Festetits (Tolnai) Antal, Cs. kir. Kamarás.

Forgó György, Ts. Pest Vgye Fő Orvosa 's ugyan azon és Nógrád Vgye Táblabirája.

Frank Ignátz, Törvények Doctora, hites Ügyvédő és a' magyar kir. Universitásban a' magyar polgári Törvény Tanitója.

Fluk (Raggambi) Eduard, kir. Fiskális 's Ts. Honth és Nógrád Vgyék Táblabirája.

Galvácsi László, a' Hazai és Külföldi Tudósítások Szerkesztetője.

Gallovits Vincze, Tabuláris Prókátor.
Gebhart Xav. Ferencz, Orvos Doctor, 's a' Pesti kir. Universitásban a' Therapiának és Orvosi Praxisnak R. Professora, Ts. Tolna Vgye Táblabirája és a' magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Glosius Dániel, több Ts. Vgyék' Táblabirája.
Grosser Ker. János, a' kegyes Oskolák' Provincialissa a' SS. MM. és Philosophia' Doktora, 's a' Magyar kir. Univers. a' Bölcselkedési Kar Tagja.
Gyulai (Maros-Németi és Nádaskai) Albert Gróf, a' N. Mélt. Magyar kir. Udv. Kamar. tisztbeli Titoknok.
Halász (Dabasi) Bálint, Táblabiró és Tabuláris Prókátor.
Hánzéli Márton, több Ts. Vgyék' Táblabirája, 's a' kir. Kurián több Ns. Familiák Ügyei' Igazgatója.
Hartleben Konrad Adolf, Könyváros, 3. Exempl.
Heckenaszt Gusztáv, Pesti Könyváros.
Heinrich (Omoroviczai) János, hites Ügyvéd.
Helmeczy Mihály, Ts. Csongrád Vgye Táblabirája, a' M. Szathmári Püspökség, és több Ns. Familiák Fiskálisa, a' Magyar Tudós Társaság Pénztárnoka, 's a' Jelenkor Szerkesztetője.
Hofner Jó'sef Orvos Doctor, 's a' Magyar kir. Pesti Egyetemnél a' Barom-orvoslás R. Professora, és a' Barom-orvoslási Intézet Praefectusa.
Hubay (Hubói) Jó'sef, kir. Direktorális Fiskális, 's több Vgyék' Táblabirája.
Illés (Edvi) László, Orvos.
Illés (Edvi) Ádám, hites Ügyvéd, 's B. Brudern Fiskálisa.
Jákó István, több Ns. Várm. Táblabirája, 's Gróf Károlyi Nemzetség tabuláris Fiskálisa.
Jankovics Antal (Pribéri) Cs. kir. Kamarás.
Jankovich (Jeszenitzei és Vadassi) Miklós, több Ts. Vgyék' Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.
Kegyes Oskolák Pesti Collegiuma.
Kegyes Oskolák Pesti Gymnasiuma.
Kempelen (Pázmándi) Gyula, hites Ügyvéd.

Kilian György (ifjabb) Könyváros 12. Exempl.
Kis (Balásfalvi) László, több Vgyék Táblabirája.
Kostyál Ádám, Pesti Polgár, és Férjfiu Szabó' mester.
Kovácsóczy Ádám, Nevelő.
Kubinyi (Felső Kubinyi) Miklós, több Ts. Vgyék Táblab. 's a' N. M. K. Kuriánál több Mélt. Familiák' Jussainak Igazgatója.
Kultsár Istvánné, a' Hazai 's Külföldi Tudósitások' Tulajdonosa.
Luby (Benedekfalvi) Imre, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége Tanátsosa a' N. Mélt. Magyar királyi Udvari Kamaránál.
Luka Ferentz, tabuláris Prókátor.
Lutzenbacher János, hites Ügyvéd, 's a' Magyar tudós Társaság rendes Tagja.
Majer Ferentz, Mélt. Báró Orczy László Plenipotentiáriusa.
Markos (Bedői) Mihály, több Vgyék Táblab. 's a' Mélt. Gróf Károlyi Familia Jurium Directora.
Matkovich István, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége' Tanátsosa, és a' Hétszemélyü Fő Törvényszék' Birája.
Mérey (Kapos-Mérei) László, több Várm. Táblabirája.
Müller Jó'sef, Pesti Könyváros, 2 Exempl.
May Jó'sef, tabuláris Prókátor.
Mayer Vincze, Vendéglő a' Vadászkürtnél.
Nagy Gábor, Tabuláris Prókátor.
Oswald Ferentz, Esztergami Egyh. M. áld. Pap, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskoláb. Táblabiró.
Perger János, Táblabiró és Tabuláris Prókátor, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.
Pesti Helv. vallást tartó Tractus.
Pesti Seminariumbeli magyar Gyakorló Oskola könyvtára.
Pest Szabad kir. Város Magistrátusa.
Pesti Tiszt. Nevendék Papság a' Generale Seminariumban.
Báró Podmaniczky (Aszódi) Lajos, több Ts. Ns. Vgye Fő Táblabirája.

Porkoláb (Nagyváti) Dániel, Táblab. tabuláris Prókátor, 's a' N. Mélt. Magyar kir. Helytartó Tanátsnál hites Ágens.

Báró Prónay (Tót Prónai és Blatnitzai) Sándor, Cs. kir. Kamarás, az Ágostai Valláson lévő Ekklesiák és Oskokalák Fő Inspectora, a' Magyar Tudós Társaságnak egyik Igazgató Tagja.

Roboz Károly, Táblabiró.

Róthkrepf Gábor, hites Ügyvéd, a' Regélő és Honmüvész folyóirás Szerkezője, a' Magyar tudós Társaság levelező tagja.

Rótth Mihály, a' Kegyes Oskolák Provinciálisának Assistense, Vice Rector, és a' kir. Gymnasium Directora.

Rőtth (Gádoczi) Ignátz, több Várm. Táblabirája, 's a' N. M. kir. Kuriánál több Mélt. 's Nemes Nemzetségek Fiskálisa.

Rudnyánszky (Dezséri) Jó'sef, Esztergomi Kanonok 's a' t.

Sámuel Alajos, Pest belső Városának Káplánja.

Schedel Ferentz, Orvos Doctor, Szemgyógyítás Mestere, a' Pesti Királyi Universitásban Rendk. kir. Professor, a' Berlini Kritikai Egyesület, a' Würzburgi Philosophiai és Orvosi 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja, és segéd Jegyzője.

Schedius Lajos, Ő Cs. 's Apost. kir. Felsége' Tanátsosa, Philosophia Doctora, a' Pesti kir. Egyetemnél Nagyságos-Rector a' Philosophiai Kar Proseniora, az Aestheticai Tudományok rendes kir. Professora, 's több Vgyék Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli Tagja.

Schirkhuber Móritz, a' Kegyes Oskolák Rendebeli Humanit. Professor.

Schreyer Ádám, Szabad kir. Pest Therezia külső Városa Plebánusa 's az Esztergami Érseki Sz. Szék Assessora.

Setét Károly, több Ts. Ns. Vgyék' Táblab, 's Ts. Pest Vgye' Rendszerint való Esküdtje.

Spányi András, a' N. Mélt. Királyi Curiánál több Msgos és Nemes Nemzetségek Jurium Directora,

Szegények' kir. Ügyviselője, Ns Trenchin és több Vármegyék Táblabirája.

Spányik Glycer az Ájtatos Oskolák Budai kir. Gym. Directora 's a' t.

Stankovits Miklós az Ajtatos Oskolák Pesti Colleg. Rectora.

Stáhly Ignátz kir. Tanátsos Orvos Doktor, kir. Prof. a' Pesti Fő Oskolában, Nógrád Várm. Táblabirája.

Steinbach József, Pesti Kereskedő.

Szabó Dávid 4. eszt. Orvos Tudom. Halgatója.

Szaniszló Ferentz, Szombathelyi t. kanonok a' Magyar kir. Tudományok Egyeteménél Egyházi Szónok, a' kereszt. Tud. Prof. 's a' t.

Szathmáry Jó'sef, több Vgyék' Táblabirája, A' Tiszán túl lévő kerületi Tábla Birája.

Szekács Jó'sef, a' Hit-Tudomány Candidatusa.

Szent Ferentz Szerzetének Pesti Conventje.

Szita (Salfai) István.

Sztrokai (Nemes Csói) Antal, Táblabiró és Tabuláris Prókátor 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Széchenyi István, Gróf (Sárvár Felső Vidéki) több Katonai Rendek Keresztes Vitéze, Cs. kir. Aranykultsos, a' Magyar Tudós Társaság második Előlülője, 's egyik igazgató Tagja.

Gróf Széki Teleki Sámuel, Cs. kir. Kamarás.

Thaisz, András, több Ts. Vgyék' Táblabirája, és több Ns Familiák Tabuláris Ügyvédje.

Thuróczy Jó'sef, Táblab. és Tabuláris Prókátor.

Trsztyánszky (Nádasi) István, Pesti Polgár és Posztó Kereskedő.

Waltherr László, több Vgyék Táblab., Mélt. N. Károlyi Gróf Károlyi Nemzetség Levél-Tárnoka 's a' Magyar Tudós Társaság levelező Tagja.

Vass László Nagy Váradi Kanonok, 's a' Pesti Fő Oskolában kir. Prof. 's a' t.

Végh (Verebi) Ignátz, kir. Tanátsos, 's a' N. Mélt. kir. Kuriánál Országbirói Itélő-Mester.

Vermes Hieronymus, Ts. Po'sony, 's több Vgyék Táblab., 's több Familiák Ügyei Igazgatója.
Vertán András a' T. Királyi Tábla Jegyzője.
Vrányi (Vrányi) Konstantin, Ts. Krassó és Tolna Vgye Táblabirája.
Zalay (Hagyárosi) Aloiz, Ts Zemplén, 's több Vgyék Táblabirája, a' Sz. Korona V. Fiskálisa és a' kir. Ügyek V. Directora.
Zerdahelyi (Nyitra Zerdahelyi) Sándor, Táblabiró Cs. kir. Pósta-Tiszt Pesten.
Varga Sándor, Táblabiró, Cs. kir. Kapitány.

JÁSZ és két KÚN KERÜLET.

Bartsik Márton, Jász és Kún Kerületek Aljegyzője és Levéltárnoka.
Jász-Apáthi Városa Tanátsa.
Jász-Árokszállás Város Tanátsa.
Jász-Berény Városa Tanátsa.
Jász-Kis-Éri Olvasó Társaság.
Kis Kun Dorosma Közönsége.
Kis Kun Halas Várossa Tanátsa.
Kunhegyes Városa, Előjáróji.
Kis Kun Sz. Miklós Városa Tanátsa.
Kun Túrkeve Városa Tanátsa.
Kapuy (Vas-Kapui) Károly, Bánhalmán.
Mihálkovits Jó'sef, Táblabiró, és a' Ts. Jász, 's Kun Kerületek Fő Jegyzője.
Muhoray András, a' Ts. Jász és Kun Kerületek Al-Jegyzője.
Nagy-Kun Karczag Városa, Tanátsa.
Nagy-Kun Kis Új-szálás Városa Tanátsa.
Stipula Jó'sef, Apátur, Jász-Berény Városa Plebánusa.
Szeles (Kis Játzi) Sámuel, a' Solti Egyházi Vidék Esperestje, több Ns Vgyék' Táblabirája, 's Latzházi Helv. Vallástételt követő Gyülekezet Lelki-Pásztora.
Sz. Ferentz Szerzete Conv. Jászberényben.

PO'SONY VÁRMEGYE.

Gróf Apponyi Apponyi György, Cs. kir. Kamarás.
Bartakovics Albert (k. Apponyi) Apátur, Esztergami Kanonok és N. Szombati Generális Vicarius.
Benkóvits Mihály, Ts. Bars és Posony Vgye' Táblabirája.
Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Nagy Szombatban.
Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Posonyban.
Benyowszki (Benyói) Péter, Táblabiró.
Cselko (Cselko-Lehotai) István, több Vgyék Táblab. a' Posonyi kir. Akademiában a' Magyar Nyelv és Litteraturának Rendes Tanítója.
Szent Ferentz Szerzetének Conventje Nagy Szombatban.
Farkas Ignátz, Táblabiró.
Fényes Elek hites Ügyvéd Posonyban.
Frank Aloyz, Ts. Posony Vgye' Táblabirája.
Horváth János, a' N. Szombati Kerületi Táblánál több Nemes Nemzetségek fiskálisa.
Ivanóczi Gyurikovics György, több Vgyék Táblab. és Szabad kir. Posony Városa Senatora a' Magyar Tudós Társaság Levelező Tagja.
Jankó (Enyedi) Mihály, Po'sony Vgye Aljegyzője.
Korondy Jó'sef, Po'sonyi Kanonok.
Kultsár Borbála sz. Bacsák Asszonyság.
Madarassy (Goizesti) Ferentz, választott Anzariai Püspök, a' Po'sonyi Collegiált Káptalan Prépostja, Po'sonyi Fő Esperest, és Cs. kir. Udvari Tanátsos.
Mezey János, Idősb Gr. Pálffy Ferentz Uradalmainak Inspectora.
Po'sonyi Nemes Tanuló Társaság.
Pribélyi Ferentz, Philosophia és Theologia Doctora, 's a' Nagy Szombati Érseki Lyceumban a' Sz. Írás magyarázásának Professora, és a' Sz. Szék Assessora.
Sághy Vendel, az Esztergomi fő megyében nevendék pap.

Schwaiger András, Po'sonyi Könyváros.
Takáts (Kis Jókai) Zsigmond, Po'sony Vgyei Táblabiró.
Takátsy Ignátz, több Vgyék Táblabirája, 's több Ns. Familiák' Plenipotentiáriusa.
Tóth Pál, Nagy Födémesi Plebánus.
Vietoris (Vaszkai és Kis Kovalóczi) János, több Vgyék' Táblabirája.

SÁROS VÁRMEGYE.

Fejérváry Gábor, több Nemes Vármegyék Táblabirája, Eperjesen.
Szepesházy Jó'sef, több Vgyék Táblab. és Sz. kir. Eperjes Városa Kapitánya.
Az Eperjesi Görög Egyesült Kath. Püspöki Bibliotheka.
B. Barkóczy István, Tiszamelléki Districtualis Tábla Assessora.

SOMOGY VÁRMEGYE.

Mérey (Kapos-Mérei) Sándor, Arany-Sarkantyús Vitéz, Ő Cs. 's Apost. Felsége † belső titkos Tanátsosa, a' Tartományi Biztosság kormányzója, a' magyar kir. Helyt. Tanáts Tanátsosa, és Somogy Vgye Fő-Ispánja

---

Báró Fechtig Ferdinand, Lengyel-Tóthiban.
Inkey (Palini) Antal, Somogy Vgyei Táblabiró.
Külső Somogyi H. C. T. Venerabilis Tractus.
Kapocsfy Ferentz Fiskális.
Magyar Jó'sef, Kálmáncsai Ispán.
Orbán Jósef, Kéthelyi Uradalom Tisztartója.
Parragh László, Göllei Plebánus, az Igali Kerület Al-Esperestje, 's Ts. Somogy és Tolna Vgyék Táblab.
Somogy Vgyei Olvasó Társaság, Kaposváron.
Spissich (Japrai) Ignátz. Ts. Somogy Vgye' Táblabirája.
Szűry István, több Ts. Vgyék Táblabirája.
Vaszary János, Ts. Somogyvári Uradalom Kasznárja.
Zichy (Zichi) János több Vgyék Táblabirája.

SOPRON VÁRMEGYE.

Galanthai Hertzeg Esterházy Pál, Edelstätteni Gróf — Fraknónak Örököse, az Arany-Gyapjas Rend, és a' Szent István M. kir. — Sz. Hubert Bajor kir. Hanoverai kir. Guelfek Rendének Nagy-Keresztes Vitéze. Ő Cs. 's Apostoli kir. Felsége valóságos belső titkos Tanátsosa, Kamarása, Tek. Sopron Vgye örökös és valóságos Fő Ispányja, 's Nagy Követ az Angoly kir. Udvarnál.

Sopron Vármegye' T.T. Karai és Rendei.

Szabad Kir. Sopron Városa Nemes Tanátsa.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak Residentiája Sopronyban.

A' Sopronyi tanuló Ns. Magyar Társaság.

Petz Leopold, Sopronyi Evang. Prédikátor.

Csornai T.T. Praemonstrati Renden lévő Urak' Conventje.

Horváth János, Egyházosfalvi Plebánus.

Ihász Imre, több Ts. Ns. Vgyék Táblab.

Jankovics (Daruvári) Izidor. Cs. kir. Kamarás Csepregben.

Káldy (Alsó Káldi) Jó'sef, Ts. Sopron és Vas Vgye' Táblabirája.

Kis János, Hittudomány Doctora, a' Dunántúl lévő Kerületben az Ágostai Vallást tartó Evang. Ekklésiák' Superintendense, Vas, Sopron, Győr és Beregh Vgyék' Táblabirája, 's a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja,

Kiss (Nemes-Kéri) Jó'sef Evang. Prédikátor N. Geresden.

Lunkányi János, Gróf Széchenyi István Uradalmainak Fő Igazgatója 's több Várm. Táblabirája Czenken.

Szerdahelyi Antal, Szany Plebánus.

Tatay (Kis Tatai) János, a' Sz. Teolog. Doctora, Lövői Plebánus.

Teschmayer Jó'sef Széplaki Fő Esperest 's Nagy Czenki Plebánus.

Tóth (Csáfordi) Pál, Ts. Soprony Vgye' Táblabirája.

SZA-

SZABOLCS VÁRMEGYE.

Gróf Széki Teleki Jó'sef, Cs. kir. Aranykultsos, a' N. M. Magyar kir. Udv. Cancell. Referendár. Tek. Szabolcs Vgye' Fő Ispánja, a' Helvetziai Vallást követő Tisza melléki Superintendentia Fő Kurátora, 's a' Magyar Tudós Társaság Előlülője.

Borbély (Rofi) Mihály, Ts. Zabolts Vgye Táblab.
Cserneki és Tarkői Gróf Dessewffy Agoston; Cs. kir. Kamarás.
Csörge Antal, Gr. Károlyi György Nyir-Báthori Uradalmi Ügyésze.
Marczy (Zábori) László, Ns. Szabolch Vármegye' 2 ik Levéltárnoka.
Nagy Kállói Cs. kir. Pósta Hivatal.
Szabó Sámuel, Hodászi Pred.
Szilágyi János, Reform. Pred. Hatháza Hajdu Városban.
Sarréti Olvasó Társaság.

SZATHMÁR VÁRMEGYE.

Hám János, Szathmári Megyés Püspök.
B. Wécsei (Vécsei és Hajnácskői) Miklós, Cs. kir. Kamarás, Szathmár Vár. Fő Ispán.

Ajtay (N. Váradi) Sámuel, Táblabiró.
Becsky (Tasnád Szántói) Ferentz, Szathmári tiszteletbeli Kanonok, Mező-Kövesdi Plebánus, azon nevű Kerület Esperestje; 's több Ts. Ns. Vgyék Táblab.
Becsky (Tasnád-Szántói) Ignátz, Ts. Szathmár 's több Vgyék' Táblab.
Becsky (Tasnád Szántói) Károly, Szathmár Vgyei Szolgabiró.
Biró László Szathmári Megyebeli áld. pap, Böltselkedés és Theologia Doctora, 's a' püspöki Lyceumban philosophia Professora.
Botka (Kovácsvágási) Lajos, Ts. Szathmár Vgye Fő Táblabirája.

Botka (Névedi) Lajos, több Vgyék Fő Táblab.
Csabay (Kürti) Antal, Szathmár Vgyei Fő Táblab.
Czendy János, Patikás Nagy Bányán.
Darvas (Darvai) Gábor, Ts. Szathmár 's több Vgyék Táblab.
Domahidy (Domahidi) Pál, Ts. Szathmár Vgye Számvevője.
Felső Bánya Városa Ns. Magistratusa.
Gáthy János, Szathmár Vegye' tisztbb. Alügyésze.
Hajós Nagy András, N. Károlyi Ref. Esperest 2 *Péld.*
Horváth Antal, Ts. Szathmár Vgyei Táblab.
Jsaak (Kis Dobronyi) Lajos, Szathmár Vgye Fő Táblab.
Juhos Miklós, Szabad kir. Szathmár-Németi Városa Hadi adó Perceptora.
Katona Dienes, a' Szép Mest. és Böltselkedés Doktora, a' Nagy Károlyi Gymnasium Igazgatója.
Kovács (Berenczei) Agoston, Szathmár Vgyei első Aljegyző.
Kegyes Oskolák Nagy Károlyi Gymnásiuma.
Kende (Kölcsei) Mihály, Szathmár V. első Al Sz. Biró
Kende (Kölcsei) Zsigmond, Szathmár Vgyei Első Al-Ispán.
Komoróczy Lajos, Ts. Szathmár Vgye Fő Szolgab.
Kritsfalusy János, Bélteken.
Madarassy (Mező Madarassi) Pál, Ts. Szathmár Vgye Szolgab.
Martiny Sámuel, Nyiregyházán.
A' Magyar Literatura Halgatóji a' Szathmári Püspöki Lyceumban.
Matay (Gutorföldi) Antal, Szathmár Vgyei Al-Jegyző.
Nagy Bányai Ref. Egyházi Vidék.
Nagy Károlyi Gr. Károlyi György Jószágai Kormánya.
Pák Jósef, Erdődi Uradalmi Ügyész.
Pap (Törökfalví) János, Táblab.
Salánki Lajos.
Szirmay (Szirmai) György, Ts. Szathm. Vgye' Fő Szolgab.

Szirmay (Szirmai) Lajos, Ts. Szathm. Vgye Fő Táblab.
Szőke Károly, Rendes Esküdt.
Újfalusy (Újfalusi) Jó'sef, Táblab.
Uray (Urai) Balint, Szathmár Vgyei 2dik Al-Ispán.
Kezdi Vásárhelyi Jó'sef Szathmár Vgyei V. Fiskális.
Zilahi Olvasó Társaság.

SÁROS VÁRMEGYE.

Vásáros Naményi Ifjabb Báró Eötvös Ignátz, Ő Cs. kir. Felsége valós. belső titkos Tanátsosa, 's Kamarása, 's a' Fő Méltóságú Magyar kir. Udvari Cancellária Pro-Cancelláriusa, Ts. Sáros Vgye Fő Ispánja.
Az Eperjesi Magyar Társaság.

SZEPES VÁRMEGYE.

A' Késmarki Evang. Lyceumban lévő magyar Literaturai Társaság.
Praemonstratensis Kanonok Urak Lőcsei kir. Gymnasiuma.

TEMES VÁRMEGYE.

Bogma (Neboyszai) István, több Ts. Vgyék' Táblab. 's Ts. Temes Vgye Fő Szolgabirája 's Számvevője.
Banát-Komlósi olvasó Társaság.
György Jó'sef, Ernestháza Plebánus.
Kanya András, Mariaföldi Uradalmi Számtartó.
Oltoványi István, Nagy Jecsai Esperest a' Csanádi Sz. Szék és Temes Vgye Táblab. és Grabatzi Plébánus.
Osztoits (Nagy Kis Szemlaki) Jánus, T. Temes Vgye Fő Fiskálisa több Várm. Táblabirája.
Stojánovits (Laczunási) János, több Vgye Táblabirája.
Wimmer László, kir. Kamaralis Rékasi Uradalom Számtartója, és Temes Vgye Táblabirája.

TOLNA VÁRMEGYE.

Benevits Pál, Döbröközi Plébánus, és Dombovári nyugalomra lépett Al-Esperest.

Bernrieder (Berneki) Jó'sef, Táblabiró.
Beszédes Jó'sef, a' Sárvizi, Kaposi, Siói és Dunai Regulatióra ügyelő kir. Biztosság Fő Vizmérője.
Bezerédy (Bezerédi) István, Táblabiró 's Ts. Tolna Vgye Fő Jegyzője.
Bregovits Pál, Simon-Tornyai Esperest, és Tamási Plébános.
Csapó Dániel, Tolna Vgyei 1-ső Al-Ispány.
Csekey János, Bölcskei Prédikátor és Esperest.
Daróczy (Király Daróczi) 'Sigmond, Paksi Plébános 's Tek. Tolna Vgye Táblabirája.
Egyed Antal, Kopár-Monostori Apátur, Esperest, Duna-Földvári Plébánus és Tolna Vgyei Táblab. 's a' Magyar tudós Társaság lev. Tagja.
Holéczy Mihály, Nagy Szokoli Evang. Prédikátor.
Jeszenszky (Nagy Jeszeni) Ignátz, több Vármegye Táblabirája.
Katafai János, Kis Székelyi Plebános.
Kis Péter, Földvári Káplán.
Kutsán Károly, Baratson.
Perczel (Bonyhádi) Sándor, több Vgye Táblabirája.
Stankovánszky (Stánkováni) Imre, Ts. Tolna Vgye Fő Jegyzője 's Táblabirája.
Svastits (Bocsári) Lajos, Ts. Tolna Vgye Táblabirája 's tiszteletbeli Fő Szolgabirája.
Teklich János, Báttaszéki Tisztartó.
Zámolyi Jó'sef, Földvári Evang. Prédikátor.

TORNA VÁRMEGYE.

Idősb Szilassy (Szilassi és Pilisi) Jó'sef, Sz. István Apost. kir. jeles Rendének keresztes Vitéze, Cs. kir. Udvari Tanátsos, a' Fő Mltgu Hétszemélyes Tábla Assessora, Ts. Torna Vgye Fő Ispánja, és a' Tul a' Dunai Helv. V. követ. Superintendentia Fő Kurátora.

Berkó Sándor, a' Szadvári Hgi Uradalombeli Tiszti Irnok.
Koos Pál, több Vgyék Táblabirája és a' Ts. Tornai Uradalom Igazgatója.

TORONTÁL VÁRMEGYE.

Bárány (Debreczeni) Ágoston, Táblabiró 's Ts. Torontál Vgye Levéltárnoka.
Diván (Padei) Constantin, Ts. Torontál Vgye Al-Jegyzője.
Hertelendy (Hertelendi) Ignátz, Torontál Vgyei 1-sö Al-Ispán.
Hertelendy (Hertelendi) Maximilián, több Vgyék Táblabirája.
Karácson (Ivándi) István, Ts. Torontál Vgye Fö-Adószedője.
Karácsonyi (Beodrai) Bogdány, több Vgye Táblabirája.
Kis (Ittebei) Antal, kir. Udvarnok, több Vgye Táblabirája.
Lapády Jó'sef, Táblabiró, az Etskai Uradalom Plenipotentiariusa.
Báró Lipthay (Kisfaludi) Fridrik, Cs. kir. Kamarás.
Nagy-Szent Miklósi Uradalom.
Nagy Betskereki Cs. kir. Posta Hivatal.
Nyikos György, Ts. Torontál Vgye Táblabirája és Kamaralis Tisztartó.
Parais János, Német Szetsányi Plebános, 's több Vgye Táblabirája.
Rózsa Balás, a' Bébai Uradalom Kasznárja.
Tropp (Troppaui) István, Gyülvészi Urad. Igazgató.
Torontáli Nemzeti Casino.
Várady János, Esperest és Nagy Becskereki Plebános, 's több Ts. Vgyék Táblabirája.
Zebegnay György, a' Zsombolyi Urad. Tisztartója.

TRENCHIN VÁRMEGYE.

Gróf Illésházy (Illésházi) István, Trenchin Örökös Ura, az Arany-Gyapjas Rend Vitéze, Cs. kir. valós. belső titkos Tanátsos, Kamarás, Magyar kir. Asztalnok Mester, Tek. Liptó és Trenchin Vgyék örökös és valós. Fő Ispánja.
Marczibányi (Puchói) Antal, több Vgyék Táblabir.

Zay Károly, Gróf (Csömöri) Zay-Ugrócz örökös Ura, Cs. kir. Kamarás, 's a' T. Dunán inneni kerületi Törvényszék' Birája.

UGOTSA VÁRMEGYE.

Ts. Ns. Ugotsa Vgye TT. Statusai és Rendei.
B. Perényi Lajos, N. Szőllős.

UNGH VÁRMEGYE.

Barkóczy (Szalai) János idősb Gróf, Cs. kir. Kamarás.
Csurgovics János, Munkácsi Kanonok, Bereghi Fő Esperest, Ts. Unghvár és Zemplén Vgyék Táblabirája, az Unghvári kir. Gymnasium Directora és az Isteni Tudománynak Doctora.
Horváth (Palóczi) Simon, Ts. Ungh Vgye Első Al-Ispánja.
Petrovay (Petrovai) István, Ts. Ungh Vgye másod Al-Ispánja.

VAS VÁRMEGYE.

Herczeg Batthyáni (Batthyáni) Fülöp, Németh-Újvár örökös Ura, Strattmanni Gróf, Leopold Császár jeles Rendének Commendatora, Cs. kir. Kamarás, 's Ts. Vas Vgye örökös és valóságos Fő Ispánja, a' Magyar Tudós Társaság Igazgató Tagja.

Bertha (Felső Eőri) Ignátz, Tek. Vas Vgye Al-Ispánja.
Bezerédj (Bezeredi) László, Törvények Doktora, Vas Vgye tisztlb. Al-Jegyzője.
Bitnitz Lajos, a' Szombathelyi Egyházi Megye Áld. Papja, Philosophia Doctora, a' Magyar Országi és Boroszlói Tudós Társaságok rendes Tagja, a' Szombathelyi kir. Lyceumban Mathesis és Magyar Nyelv Tud. Tanitója, és Tek. Vas Vmegye Táblabirája.
Dese (Puszta-Rádóczi és Deskölkedi) Pál, a' Szombathelyi Székes-Egyház Lector-Kanonokja, Német Újvári Fő Esperest, a' Szombathelyi Egyhá-

zi Törvényszék, úgy Vas és Zala Vgyék Táblabirája, 's a' Philosophia Doctora 's a' t.

Ebergényi (Ebergényi) Benedek, több Vgye Táblabirája.

Gyurász Ádám, tabuláris Ügyvéd Kőszeghen.

Hrabowszky (Hrabowai) János, tabuláris Ügyvéd Kőszeghen.

Illés (Edvi) Pál, Ns. Dömölki Evang. Prédikátor, 's Superintendentialis Levéltárnok.

Jósa (Nagy Bányai) Rudolf, Ts. Vas Vgye Tiszti Al-Ügyésze, és Ts. Ns. Zala Vgye Táblabirája.

Káldy (Alsó Káldi) Jó'sef, Vas és Sopron V. Táblab.

Kőszeghi Olvasó Egyesület.

Németh János, Szombathelyi Megyebeli áld. Pap 's Kőszeghi Káplán.

Páál (Felső Eőri) János, több Vgyék Táblab.

Praemonstratensis R. I. Prof. Urak Szombathelyen.

Radó (Sz. Mártoni) Ignátz, Ts. Vas Vgye Jogyzője.

Reichard Károly, Könyváros Kőszegen.

Sedy István Borostyánkőn.

Séllyey (Séllyei) Elek, a' Dunántuli kir. kerületi Tábla, Ts. Zala Somogy, Varasd, és Kőrös Vgyék Táblabirája.

Spettel Jó'sef, Mélt. Gróf Festetits Imre Tisztartója.

Szegedy (Mező Szegedi) Károly Cs. királyi Kamarás 's több Ns. Várm. fő rangu Táblabirája.

Sz. Benedek Rendén lévő Director és Professor Urak Kőszeghen.

A' Szombathelyi kir. Lyceumbeli Iſjuság.

Szombathelyi olvasó Társaság.

Gróf Széchényi (Sarvár Felső Vidéki) Pál, Cs. kir. Kamarás.

VESZPRÉM VÁRMEGYE.

Kopácsy Jó'sef, b. titk. Tanátsos Veszprémi megyés Püspök, 's a' t.

Asztaller Károly Palotai Plébánus. 2 Exempl.

A' Bakonybeeli Apátság Könyvtára.

Bárány Pál, Festetits Antal Kam. Fiskálisa Déghen.

Sz. Benedek Rendén lévő TT. Urak, Pápai Residentiája.
Beke Ur Veszprémben.
Boda László, T. Veszprém Vgye Táblab. és a' Mélt. Veszprémi Püspök Uradalmi Fiskálisa.
Egyed János Dégi Plebánus.
Esterházy (Galanthai) Mihály, Gr. Fraknó Örököse; Cs. kir. Kamarás.
Sz. Ferentz Szerzetének Conventje Pápán.
Fitler István, Mező-Laki Uradalmi Kasznár.
Guzmits Iszidor, Bakonybeeli Apátur, a' Sz. Theologia Doctora, és a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja.
A' Helvetiai Vallástételt tartó Pápai Egyház Vidéki Lelki Pásztorai.
Hollósy Gábor, több Ns. Vgyék Táblabirája.
Horváth Ignátz, a' Kegyes Oskola Szerzet Veszprémi Collegium Rectora, és a' helybeli Gymnasium Directora.
Kolosvári Sándor, Apátur, és Veszprémi Kanonok.
Kugler Ferentz, Marczaltői Plebánus.
Külley János, Sz. Lászlói Prépost és Veszprémi Kanonok.
Nádasdy Tamás Gróf Cs. kir. Kamarás Komárom V. örökös Fő Ispánja.
A' Pápai Nemes Tanuló Ifjuság.
A' Pápai Olvasó Társaság.
Pápai Casino.
Peiffer János Arendátor Veszprém.
Mórocza Daniel, Vas és Veszprém Várm. Táblabirája, 's Hzg Batthyáni Fülöp Uradalmi Praefectusa Enyingen.
Szalay Imre, Veszprémi Kanonok, több Várm. Táblabirája — 's a' Magyar Tudós Társaság' tiszteletbeli Tagja.
Szmodiss (Nagy és Kis-Barkótzi) János Apátur, Veszprémi Kanonok, Seminárium Praefectusa 's Ts. Zala és Somogy Vgyék' Táblab. 2 *Exempl.*
Tót Athanasius, Sz. Benedek Rendebeli áldozó Pap Bakonybélben.

Tóth Ferencz, Sz. Theologia Doctora, 's a' Helvetziai Vallást követő Túl a' Dunai ekklesiák' Superint.

Villax Ferdinand, Zirczi, Pilis és Pásztói Apátur, 's több Vgyék Táblab.

ZALA VÁRMEGYE.

Alsó Lendvai Alsó Vidéki Al-Esperesti Kerület.

Barcza (Nagy Alásonyi) János, több Ts. Vgyék' Táblabirája.

Belicz Jónás, Lendvai Uradalmi Földmérő.

Bertalan (Kozmadomjai) Vintze, T. Letenyei Uradalom Inspectora.

Chinorányi Boldi'sár, Zala Vgyei Tábla-'s Fő Szolgabiró.

Deák Antal, több Vgyék' Táblab.

Dély Boldi'sár, Ts. Ns. Zala Vgye Táblab.

Diskay (Diskai) Ferentz, Zala 's Veszprém Vgyék' Táblab.

Farkas Imre, Gazdaságbeli Számadó Tiszt, Inkén.

Flizár György, Muraj-Kereszturi Apát 's Plébános, a' Sz. Theologia Doktora, több Ns. Várm. Táblabirája.

Ferentzy Jó'sef, Merenyi Uradalmi Számtartó.

Gróf Festetits (Tolnai) László Cs. kir. Kamarás.

Forintos (Forintosházi) Jó'sef, Zala Vgyei Táblab.

Gerits Pál, a' Keszthelyi Georgicon Archonja, több Tudós Társaságok Tagja.

Házy Jó'sef Sz. Miklósi Plebános.

Horváth Farkas, Orvos Doctor N. Kaniszán.

Horváth 'Sigmond, Kővágó Eörsi Evang. Prédikátor, 's Ns. Zala Vgye Tábla. 's a' Magyar Tudós Társaság levelező Tagja.

Inkey (Pallini) Nep. János, Cs. kir. Kamarás.

Jósa László, Hites Ügyvéd.

Kisfaludy (Kisfaludi) Sándor, több Nemes Vgyék Táblab., 's a' Magyar Tudós Társaság Rendes Tagja.

Kovács Ferentz Pénztárnok az Ollári Uradalomban.

Martinkovits Jó'sef, Tisztartó Pölöskén.

Nagy István, Generális Notárius, és B. Füredi Prédikátor, Zala Várm. Táblabirája.

Nedeczky (Nedeczei) Lajos, Zala Vgyei Tábl. 's Fő Szolgabiró.

Oszterhueber Jó'sef, Ts. Zala Vgye' Táblabirája.

Pfahler Károly hites Ügyvéd Keszthelyen.

Plander Ferentz, Novai Plebánus és Esperest.

Podolay Menyhért, az Ájtatos Oskolák Szerzete Áldozó Papja, 's a' Nagy Kanizsai Collegium Rectora és Gymnasium Directora.

T. T. Praemonstratensis R. I. Professor Urak Keszthelyen.

A' Praemonstratensis rend. lévő Türjei Prépostsága.

Sebestyén (Kocsi) Gábor, Veszprém Várm. Fő Fiskális és Táblabiró.

ZEMPLÉN VÁRMEGYE.

Balásházy (Balásházi) János, Ts. Ns. Zemplén Vgye Táblab., és a' Magyar Tudós Társaság rendes Tagja.

Bernáth Antal, priv. Tállya Városa Fő Jegyzője.

Cassino Társaság Zemplénben.

Diósy István, Homonnai V. Esperest, és Nagy-Mihályi Plebánus.

Dokus (Csabai) László, Zemplén Vgye Első Al-Ispánja, több Vgyék Táblab.

Kinczel Antal, Új Ventselleji Plebánus.

Molnár András, Esperest, és Tolcsvai Plebánus.

Szemere (Szemerei) Péter, Ts. Ns. Zemplén Vgye Fő Szolgabirája.

Paulovics Ignácz.

Ponárfy Demeter. *Liszkán.*

Tamásy Calasantius, a' Kegyes Oskolák Szerzete áld. Papja, Böltselkedés Doctora, és a' S. A. Ujhelyi Collegium Rectora, és Gym. Directora.

ZÓLYOM VÁRMEGYE.

Belánszky Jó'sef, Besztertze Bányai Megyés Püspök

Hanrik Ferentz, Herczeg Esterházy Pál Véglesi uradalmi Fiskálisa, Ns Zolyom Vármegye Táblabirája.

HORVÁTH, TÓT ÉS DALMAT ORSZ.

Ürményi (Ürményi) Ferentz, Ő Felsége belső titkos Tanátsosa, Fiume Városa, 's a' Magyar tenger mellék Kormányozója, Fiume 's Bukkari Városok Kapitánya.

Posega Vármegye.

Jankovits (Daruvári és Straxemanni) Isidor, Arany Sarkantyus Vitéz Cs. kir. Kamarás.
Markovics (Cserneki) Gusztáv, Ts. Posega Vgye Táblab. 's Szolgabirája.

Varasd Vármegye.

Barlabas Ágoston, Varasd Vgye Táblab. és Fiskálisa.
Chinorányi Antal, Varasd Várm. Táblabiró
Ruszszek Ignátz Varasd Vár. 's több Uradalmak Rendes Fiskálisa, Varasd Várm. Táblab.

Verőcze Vármegye.

Fésüs Dániel Tanuló Eszéken.
Hoblik Márton, több Ts. Vgyék Táblab. Ts. Verőcze Vgye Fő Fiskálisa 's a' Magyar tudós Társaság levelező Tagja.
Mészáros Gáspár, Rumai Uradalom Számvevője.
Zsitvay Jó'sef, több Vgyék' Táblab. 's Tek. Verőcze Vgye Jegyzője.

Zágráb Vármegye.

Szent Péteri Horváth Jó'sef, Zágrábi Kanonok Zala, Varasd Vgye, 's a' Sz. Szék Táblab.

ERDÉLY ORSZÁGBAN.

Tusnádi Kováts Miklós Ő Felsége belső titkos Tanátsosa, Erdélyi Püspök.

Bedő (Dálnoki) Jó'sef, Szegények Ügyvédje Maros-Vásárhelyen.

Barits Mihály, Szilágy Somlói Plebánus és Esperest Sz. Somló.
Gróf Béldy (Uzoni) Ferentz, Érdélyi Fő Kormányszéki Titoknok.
Csicso Kereszturi Pósta Statió.
Debreczeni Márton, Cs. kir. kohonagy Zalatnán.
Az Erdélyi Hiradó és Társalkodó Szerkesztetője.
Gróf Gyulai (Maros Németi) Lajos.
Gróf Kemény (M. Gyeró Monostori) Jó'sef Erdélyi Nagy Fejedelemségbeli Kintstartói Titoknak, 's a' Magyar Tudós Társaság tiszt. Tagja.
Gróf Kemény (M. Gyerő Monostori Báró) Sámuel, Udvari Concipista Kolosvárott.
Kolosvári Casino.
Kolosvári Ref. Collegiumbeli Ifjuság.
Kováts (Felfalusi) Ántal, Plebánus Nagy Ágon.
Lakatos (Csik Sz. Simoni) Aloiz; Szamos Jovoszlón.
Báró Lakos János, Mária Theresia Rend' Vitéze a' 2dik Székely határ Őrző 15dik számu Gyalog Rgt. Obestere és Commendánsa Kezdi Vásárhelyen
Maros-Vásárhelyi Casino.
Mikó (Bölöni) Sámuel, Cs. kir. Bánya Igazgatói Controlor, Offenbányán.
Nagy Elek Kolosvárott.
Nagy Enyedi Ref. Collegium.
Nagy-Enyedi Casino.
Szász Károly N. Enyeden Prof.
Székely-Udvarhelyi Ref. Collegium.
Tamási János, a' Balásfalvi püspöki Lyceumban Professor.
Tilsch J. és Fija Kolosvári Könyvárosok
Torda Várm. Nemes Casino.
Tordai Casino.

Jelentés az 1835-dik évi Tudományos Gyüjteményről.

Elkészűlvén szerkesztetésem alatt az 1834-dik évi Tudományos Gyűjtemény, kötelességnek tekéntem jelenteni, hogy a' következendő 1835-dik évre is gondoskodásom alá vettem a' Magyar Nemzetnek ezen legrégiebb időszaki Írását.

Az volt mostanig fő iparkodásom, hogy tzímének híven megfeleljen a' Tudományos Gyűjtemény, 's úgy vélem, az irígy sem tagadhatja meg tőle, hogy terjeszteni akarta, a' hol tsak lehetett, a' nyomosabb Tudományt. Nem emelkedett ugyan föl a' Sphaeráknak zengésükig: De a' Hazai Előmenetel ügye mindenkor szívén és határai között feküdött. Az üres, vagy a' valódi tudományt kevesebbé érdeklő Elmefuttatásnak én soha sem szerettem hódolni.

Nem kis ösztönt nyujtott munkálkodásaimban a' megelégedésnek, vagy helybehagyásnak kinyilatkoztatása, mellyet a' Haza különbféle részeiből igen sok érdemes Férfiak hozzám küldöttek, pedig többnyire ollyanok, kikkel előbb semmi összeköttetésben nem éltem. Ez egyszer'smind serkenteni fog jövendőre is a' buzgó fáradozásra, mellyben osztozni fognak ezentúl is velem azon nemes

lelkü Tudósok, kik a' halhatatlanság zaklató vágya nélkül is kedvelik és előmozdítani szeretik a' Jó, Hasznos és Tekéletességre vezető Esméreteket. Pesten December 31-kén 1834.

Horvát István,
A' Tudományos Gyűjtemény
Szerkesztetője.

Nagysága és elrendeltetése a' Tudományos Gyűjteménynek és a' velejáró *Koszoru*, vagy *Szép Literaturai Ajándéknak* a' jövő 1835-dikre is megmarad, t. i. mind a' tizenkét Kötet mintegy 112 ívre fog terjedni.

Az előfizetés egész esztendőre Postán 18 forint V. Tzéd. (és nem több!), mivel mind a' felséges aerarium posta-portója, mind a' ts. kir. posta hivataloknak úgy neveztetni szokott emolumentumai Budán és Pesten fizettetnek le a' Kiadók által. Helyben, az az: Pesten és Budán 14 for. és szinte azon távol lakó Előfizetők számára is, kik alkalmatosság által kívánják hordatni a' köteteket, 14 for. V. Tzéd. az egész esztendei előfizetés. Félesztendei előfizetés nem fogadtatik el. Előfizetni lehet az alúlírt Kiadóknál (Pesten, úri utsza 612. szám, a' Párizsi utsza vagy a' Ns Vármegye háza irányában), és azon buzgó *Hazafiaknál*, a' kik eddig is az előfizetési pénzeket elvállalni méltóztattak — nem különben a' ts. kir. Posta Hivatalbeli Tisztségeknél az egész Austriai Tsászári Birodalomban — a' kiket teljes bizodalommal kérünk, hogy a' felséges aerarium java tekintetéből is az előfizetési pénzeket elfogadni, 's *Pestre* v. *Budára* a' Ts. Kir. Fő Posta Hivatalhoz bekülldeni ne terheltessenek.

Az előfizetést elfogadják:

Minden Könyváros és Könyvkötő Urak

Magyar és Erdély Országban.

Nem különben:

Aradon: Tekint. Dankó János, Táblabiró 's Levéltárnok

Budán: Tek. Lassu István, a' Nagy Mélt. Magyar Kir. Udvari Kamara Lajstromozó Hivatalának Tisztje.

Bétsben: Tek. Kis Lajos, hites Ügyvéd, 's Magyar Királyi Udvari Ágens, Josephsplatz Nro 1155.

Debretzenben: Tek. Erdélyi Jósef, Professor.

Fejér Vármegyében: Tek. Inantsi Pap Gábor, Ns Fejér Vgye Fő Fiskálisa.

Győrben: Tek. Kozics István, több Tek. Vármegyék Táblabirája, 's a' Győri Tudom. Kerület Jegyzője.

Jász Berényben: Tek. Mihálkovits Jósef, Táblabiró 's a' Jász és két Kún Kerületek Főjegyzője.

Kassán: Tek. Dulházy Mihály, Táblabiró.

Kőszeghen: Tek. Hrabowai Hrabowszky János, Fiskális.

Miskoltzon: Sztriberny János, Senátor.

N. Szombatban: Tek. Genersich János, Fiskális.

Posonban: Tek. Gyurikovits György, Táblabiró 's Posony Városa Ország-Gyűlési Követe, és Tek. Cseremiszky Miklós, Méltós. Gróf Széchényi Pál Ő Nsága Ország-Gyűlési Követe.

Pétsett: Tek. Bagochói Horváth János, Táblabiró.

Szathmár Vármegyében: Szirmai Szirmay György, Ns Szathmár Vármegye Fő Szolgabirája.

Sopronyban: Tek. Szabó József, Professor.

Szegeden: Tek. Fadgyas Pál, hites Ügyvéd.

Szombathelyen: Fő Tiszt. Bitnitz Lajos, Prof. 's Táblabiró, ———— Urak.

Pesten, December 31-dikén 1834.

Trattner és Károlyi,
Kiadók.